Marmara Belediyeler Birliği tarafından desteklenen 31 Ekim-2 Kasım 2018
tarihli TNUM 2. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri kitabıdır.

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

II. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

2. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI / 116

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yayıncı Sertifika No: 15668

Editörler
Ayşe Sema Kubat
Eren Kürkçüoğlu
Ezgi Küçük
İrem Kurtuluş
Kahraman Eskidemir
Mert Akay

Kapak Tasarımı ve Grafik
Eren Kürkçüoğlu

Kitap Tasarım
Hasan Dede
Merve Zenginel
Mustafa Erden

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

MARMARA
BELEDİYELER BİRLİĞİ
KÜLTÜR YAYINLARI

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
Eminönü 34134 Fatih - İstanbul
Telefon: +90 (212) 402 19 00
Faks: +90 (212) 402 19 55
info@marmara.gov.tr
www.marmara.gov.tr
İnternet satış adresi: e-kitap.marmara.gov.tr

Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı

II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu

31 Ekim - 2 Kasım 2018

İTÜ Mimarlık Fakültesi

Taşkışla

"DeğişKent" | *"MetamorphoCity"*

Değişen Kent, Mekân ve Biçim | *Changing City, Space and Form*

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

II. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim
MetamorphoCity: Changing City, Space and Form

31 Ekim – 2 Kasım 2018,
İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Taşkışla

Genel anlamda biçimler ve biçimlerin oluşturduğu bileşenlerin incelendiği bilim dalı olarak tanımlanan "morfoloji", kent çalışmalarında önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmakta ve fiziksel çevreye ait tüm doku elemanlarının (binalar, yapı adaları, sokak dokuları vb.) sosyo-mekânsal parametreler çerçevesinde oluşum ve değişim süreçlerini analiz etmektedir.

"Kent Morfolojisi" adı altında özelleşen bu bilim dalı, yukarıda belirtilen parametreler doğrultusunda şehirleri birer "kentsel yaşam alanı (urban habitat)" olarak ele almakta ve değerlendirmektedir. İnsanların yerleşik hayata geçmesi ile birlikte ortaya çıkan kent kavramı; geçmişten günümüze farklı kırılma noktaları yaşayarak değişim ve/veya dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda kent morfologları; zaman içinde kültür ve gelenekler ile yönetilen ve sosyo-ekonomik güçler ile biçimlenen kentlerin evrim süreçlerini, bileşenlerine ayrılarak ve bileşenlerini tanımlayarak analiz etmişlerdir.

Kent morfolojisi bilim dalı; fiziksel ve sosyo-mekânsal ölçütler neticesinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerini farklı ekoller, kuramlar ve teknikler perspektifinde incelemeyi hedeflemiş ve zamanla şehir planlama – mimarlık - kentsel tasarım bilimlerinin ortak temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Kentsel mekânların organizasyonu, kent bileşenlerinin tanımlanması, kentsel stratejilerin, farklı ölçeklerde yapılacak kentsel müdahalelerin ve tasarım ilkelerinin belirlenmesi, tarihsel süreçteki değişimlerin irdelenmesi gibi farklı araştırma, inceleme ve tartışma konuları; kendi kavram dizini ve yazınını üreten ve böylece özgün bir araştırma alanı olan "Kent Morfolojisi bilimi" kapsamında yer almaktadır.

Küresel ölçekte morfoloji çalışmaları ve mimarlık, kentsel tasarım, planlama, tarih, coğrafya gibi disiplinlerin bir araya gelmesi ile oluşturulan ve uluslararası bir kuruluş olan ISUF (International Seminar on Urban Form) ile etkin ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların derinleştirilmesi ve paylaşımı için ortak bir platform oluşturmaktadır.

İlki 2015 yılında (Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı tarafından) gerçekleştirilen, temel yaklaşım ve tekniklerin tartışıldığı Birinci Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun ardından 2018 yılında düzenlenen ikinci ayağında, "değişim" olgusu ve "değişen kent, mekân ve biçim" teması çerçevesinde kentlerin değişen ve/veya başkalaşan morfolojik yapılarının fiziksel ve sosyo-mekânsal çözümlemelerine yer verilmiştir.

Morfolojik değişim, eski çağlardan günümüze tüm kentlerin çeşitli dinamikler doğrultusunda yaşadığı veya yaşamakta olduğu bir süreç iken, son dönemlerde planlama ve tasarım alanlarında ortaya çıkan yeni eğilimler, yaklaşımlar ve uygulamalar neticesinde farklı ve radikal boyutlar da kazanmıştır. Dolayısıyla, kent morfolojisi alanında "değişim" olgusunun bir paradigma haline gelmesi, ölçekler arası değişim sürecinin kent dokusu üzerindeki etkileri, sosyo-ekonomik, kültürel veya politik değişimlerin yansımaları, yeni yaklaşımlar ve yöntemler gibi güncel konular da kent morfolojisi araştırma alanında yeni alt başlıklar oluşturmaktadır.

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Taşkışla Binası›nda gerçekleştirilecek olan "**II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu**"nda, "değişim" olgusunun kent, mekân ve biçim üzerindeki etkilerinin farklı ölçek, tarihsel süreç ve yaklaşımlar doğrultusunda irdelenmesi ve Türkiye'de / dünyada yer alan, farklı dinamikler doğrultusunda değişim süreci geçiren kentlerin morfolojik yapıları üzerinden bir tartışma geliştirilmesi hedeflenmiştir. Farklı diiplinlerin katılımı ile farklı temalar ve altbaşlıklar ile sunulan bildirilerden yola çıkarak, kentlerin nitelik kazanmasına yönelik planlama ve tasarım politikalarının geliştirileceğine, ve getirilecek olan tartışma ortamı ile yalnızca yerel düzeyde değil uluslararası düzeyde de kentsel morfoloji alanına katkı sağlanacağına inanılmaktadır.

Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT

Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı Başkanı
II. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyum Yürütücüsü

BİLİM KURULU

Ali Cengizkan
TED Mimarlık Bölümü

Aykut Karaman
MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Ayşe Sema Kubat
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Ayşe Özbil Torun
Northumbria University Architecture & Built Env. Department

Baykan Günay
TED Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Burak Beyhan
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Cânâ Bilsel
ODTÜ Mimarlık Bölümü

Ebru Firidin Özgür
MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Eren Kürkçüoğlu
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Esin Özlem Aktuğlu Aktan
YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Güliz Bilgin Altınöz
ODTÜ Mimarlık Bölümü

Hatice Ayataç
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Kadriye Topçu
Selçuk Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mehmet Ocakçı
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mehmet Topçu
Selçuk Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mert Nezih Rifaioğlu
Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Murat Gül
İTÜ Mimarlık Bölümü

Müge Özkan Özbek
MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Nevter Zafer Cömert
Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Nilgün Çolpan Erkan
YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Olgu Çalışkan
ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Oya Akın
YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Özlem Özer
Okan Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Sinan Burat
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Şebnem Önal Hoşkara
Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Şevkiye Şence Türk
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Tamer Gök
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Tolga Ünlü
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yasemin İnce Güney
Balıkesir Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Yener Baş
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Zeynep Günay
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Zuhal Ulusoy
Kadir Has Üniversitesi Mimarlık Bölümü

DÜZENLEME KURULU

Ayşe Sema Kubat
(II. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyum Yürütücüsü)
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Eren Kürkçüoğlu
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Ezgi Küçük
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Marmara Belediyeler Birliği

Görsev Argın
İTÜ Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü

İrem Kurtuluş (Sekreterya)
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Kahraman Eskidemir (Sekreterya)
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mehmet Topçu
Selçuk Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mert Akay
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

M. Cemil Arslan
Marmara Belediyeler Birliği

Özge Çelik
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Sinan Burat
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Tolga Ünlü
Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Tülin Selvi Ünlü
Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi

Zeynep Günay
İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

SEMPOZYUM TEMALARI

1. Morfolojik Yapı Değişimi: Kuram ve Teknikler
2. Kentsel Morfoloji ve Planlama/Mimarlık/Tasarım
3. Morfoloji Okulları, Analiz Teknikleri ve Sayısal Yöntemler
4. Kent Formunda Tarihsel Değişimler
5. Kent Yapısında Üst Ölçekli Değişimler ve Kırsal Morfoloji
6. Kentsel Büyüme ve Çeper Kuşaklar
7. Kentsel Dönüşüm ve Yenileme
8. Değişim Ve Toplum, Aktörler ve Yönetim
9. Kamusal Alan ve Mekânın Sosyal Kullanımı
10. Kentsel Morfoloji ve Mekânsal Algı

İÇİNDEKİLER

Açılış Konuşmaları

İstanbul Tarihi Yarimada: Morfogenetik Yapısı ve Değişim Süreci
Ayşe Sema Kubat **17**

Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği
Cânâ Bilsel **35**

Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji
Tolga Ünlü **59**

Kentsel Morfoloji Alanı Kurulurken
Murat Güvenç **73**

Urban Morphology Following The Muratorian Tradition
Giuseppe Strappa **81**

Morfolojik Yapı Değişimi: Kuram ve Teknikler

01 Metabolik Yaklaşım Çerçevesinde Bir Kentsel Morfoloji Okuması: Levent Bütünleşik Vadi Sistemi'nin Coğrafya ve Yapılı Çevre Etkileşimi
Melih Birik, Saadet Tuğçe Tezer **89**

02 Sürdürülebilir Kent Formu: Yayılmaya Karşı Kompaktlaşma
Hakan Baş **105**

03 Başkent Ankara'nın İki Simgesel Örnek Üzerinden Morfolojik Analizi
Melike Boz, Ayşe Sema Kubat **117**

04 Kentsel Faaliyetler ve Yol Ağı Morfolojisi: İstanbul'da Karşılaştırmalı Örnek Çalışma
Eda Ünlü Yücesoy, Burcu H. Özüduru **145**

Kentsel Morfoloji ve Planlama/Mimarlık/Tasarım

05 Kentsel Estetiği Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Farklı Aktörler Tarafından Değerlendirilmesi
Azadeh Rezafar, Ş. Şence Türk **161**

06 'Kenti Dokumak': Kentsel Formun Çoklu Üretimi İçin (Parametrik) Gelişim Denetimi Modeli
Olgu Çalışkan, Y. Baver Barut **175**

07 Kentsel Morfoloji Dinamikleri ve Yönetimsel Çerçevesi
Cengiz Giritlioğlu, Tuğçe Gürleyen **213**

08 Gecekondu Alanlarının Ekonomik ve Sosyal Gelişimi İçin Turizm ve Morfoloji Temelli Bir Tasarım Modeli Önerisi
İrem Kurtuluş **227**

Morfoloji Okulları, Analiz Teknikleri ve Sayısal Yöntemler

09 Kent Biçimi Araştırmalarında Karşılaştırmalı Analiz Yöntemleri: İstanbul Tarihi Yarımadası Örneği
Aslı Koç, Ayşe Sema Kubat **243**

10 Tipo-morfolojik Analiz Yöntemi: CMC Endüstri Bölgesi Örneklem Çalışması, Kuzey Kıbrıs
Nevter Zafer Cömert, Şebnem Önal Hoşkara **257**

11 Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalya Kentleri
Kahraman Eskidemir, Ayşe Sema Kubat **273**

12 Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya ve Kentsel Morfoloji Işığında Bir Yöntem Arayışı: Doğu Akdeniz Coğrafyası İçinde Antakya
Saadet Tuğçe Tezer, Ebru Firidin Özgür **297**

13 Kentsel Dokunun Nitelemesinde Yapı Örüntüsünün Morfolojik Göstergeleri
Olgu Çalışkan, Bardia Mashhoodi, M. Anıl Şenyel **311**

14 Nevşehir'de Şehirsel Yerleşmenin Genel Morfolojik Görünümünü Etkileyen Coğrafi Faktörler, Şehrin Mekânsal Algısı ve Okunabilirliği
Emrah Şıkoğlu, Handan Arslan **331**

15 Algoritmik Tasarım Denetimi
Mert Akay **351**

16 Kent Morfolojisi ile Konut Fiyatları Arasındaki İlişki: Ankara Yol Ağı Tasarımı Üzerinden Modelleme
Burcu H. Özüduru, Eda Ünlü Yücesoy **369**

Kent Formunda Tarihsel Değişimler

17 Balıkesir Kent Morfolojisi: Tarihsel Bir Okuma
Yasemin İnce Güney **383**

18 Küreselin Gölgesinde Yerelin İzini Sürmek: Kompakt Şehir Siverek
H. Ahsen Özdemir, Serkan Sınmaz **397**

19 Kentsel Mekânın Değişimi ve Karakter Oluşumu; İzmir Tarihi Kent Merkezi Örneği
Seda Sakar, Tolga Ünlü **417**

20 Adana, Yüreğir Küçük Sanayi Sitesi'nin Morfolojik Açıdan İncelenmesi
Beliz Büşra Şahin, Burcu Yıldız,F. Duygu Saban **437**

21 Tarihsel Süreçte Konya Kent Morfolojisinin Gelişimi
Mustafa Önge **455**

22 19. Yüzyıldan Günümüze İzmir'in Morfolojisindeki Değişimde Tarihi Dokuların Yeri
Eti Akyüz Levi, Umut Devrim Genç **471**

23 Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi
Rüveyda Yetiş, Yüksel Turcan, Ahmet Emre Dinçer **495**

24 Sürdürülebilir Koruma İçin Değişimi Anlamak ve Yönetmek: Karmaşık Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı (Apolyont) / Bursa Örneği
Gökhan Okumuş, A. Güliz Bilgin Altınöz **517**

25 Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme
Arif Mısırlı, H. Burcu Özgüven **539**

26 İstanbul'da 20.yy'da Kentsel Ölçekteki Değişimler: Millet Caddesi ve Yitirilen Anıt Eserler
Merve Arslan Çinko, Zeynep Eres **555**

27 20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Tarihi Yarımada'da Henri Prost Dönemi Planlamaları; Prost Sonrası 1950'lerden İtibaren Kentin Morfolojik Dönüşümü
Hülya Coşkun, Ufuk Doğrusöz **579**

28 Meydanların Morfolojik Değişimi: Beyazıt Meydanı Örneği
Rüya Ardıçoğlu, Aysel Uslu **589**

29 19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi
Nil Nadire Gelişkan **611**

Kent Yapısında Üst Ölçekli Değişimler ve Kırsal Morfoloji

30 Türkiye'de Kırsal Morfoloji ve Değişen Doku Tipolojilerinin Çözümlenmesi
Aliye Ahu Akgün, Eren Kürkçüoğlu, Mert Akay **623**

31 Değişen Kır Kent İlişkisi ve Bölgesel Kentleşme, İzmir- Urla Örneği
Işın Can, Berna Yaylalı Yıldız, İpek Ek, Fulya Polat **637**

32 Gesi Vadisi Üzerinden Kültürel Sürekliliğinin Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi; Kayseri, Mancusun (Yeşilyurt) Mahallesi
Bahar Elagöz Timur, Özlem Kevseroğlu Durmuş, Nilüfer Baturayoğlu Yöney, Burak Asiliskender **651**

33 Ayvalık ve Lesbos Kırsal Yerleşme Morfolojilerinin Karşılaştırılması
İnci Olgun, Derya Altıner, Kumru Çılgın, Esra Turgut **665**

Kentsel Büyüme ve Çeper Kuşaklar

34 İstanbul'un Çeper Kuşak Gelişim Süreci
Ayşe Sema Kubat, Dalya Hazar **693**

35 Komnenos Hanedanlığı'ndan Osmanlı'ya Trabzon Mahalleleri: Kentsel Dinamikler Bağlamında Bir Fiziksel Gelişim Okuması
Fulya Üstün Demirkaya, Ömer İskender Tuluk **713**

36 Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form Değişiminin İncelenmesi
Ezgi Yekbun Aksu, Ayşegül Altınörs Çırak **725**

Kentsel Dönüşüm ve Yenileme

37 Kentsel Yenileme Projeleri ile Değişen Mekânsal Kimlik; Konya Örneği
Mehmet Topçu **741**

38 Etnik Miras Bağlamında Kent, Biçim ve Değişim: Suriçi, Diyarbakır
Büşra Mungan, Zeynep Günay **755**

39 İstanbul Cibali Yenileme Alanının Kent Morfolojisinin Gelişimi ve Değişimi
Mehmet Alper **769**

40 Sürdürülebilirlik, Kentsel Form, Kentsel Dönüşüm ve Yeşil Sertifika Sistemleri İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Ulusal Yeşil Sertifika YeS_TR Deneyimi
Özlem Özçevik, Özhan Ertekin, Engin Eyüboğlu, Melis Oğuz, Ayşe Akbulut, Özge Çelik, H. Namık Sandıkçı, Murat Kantemir **797**

Değişim ve Toplum, Aktörler Ve Yönetim

41 Ankara-Yenişehir'de Kentsel Biçimin Değişimi ve Mülkiyet İlişkilerinin Rolü
Yener Baş **811**

42 Toplumsal Hafızanın Mekânsal Kodları: Bomonti'de Yer İsimleri
Sezen Türkoğlu, Zeynep Günay **827**

43 Kentsel Mekânlarda Yaşanan Morfolojik Değişimde Denetim Mekanizmalarının Rolü
Elif Bülüç, Bilgehan Yılmaz Çakmak **837**

44 İmar Planı Değişikliği Talebi-Arzı ve Sosyo-ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: İstanbul Örneği
Numan Kılınç, Şevkiye Şence Türk **853**

Kamusal Alan ve Mekânın Sosyal Kullanımı

45 Kentsel Mekanda Rastlantısallık
Seda Suman Buruk, Zeynep Günay **873**

46 Heterotopyanın Alansallığı: Heterotopolojinin Temel Mekansal Koşulu Olarak Kentsel Eşikler
Ebru Şevik, Olgu Çalışkan **889**

47 İstanbul Kent Çeperinde Fiziksel Mekanın Kullanıcı Performansına Etkisi
Özlem Özer, Ayşe Özbil, Sertaç Erten, Tuğçe Gürleyen, İrem Kurtuluş, Mujesira Bakoviç **911**

48 Kentlerdeki Mekansal Dönüşümün Bir Kimlik Unsuru olarak Gündelik Peyzaj ile İlişkisinin İncelenmesi: Tuzla Örneği
Elif Köklü, Kahraman Eskidemir **923**

49 Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi
Burcu Sarı Başman, Oya Akın **945**

50 Farklı Özelliklere Sahip Kentsel Dokularda Kamusal Mekan Özelliklerinin Mekanın Sosyal Kullanımına Etkisinin İncelenmesi - İzmir-Bostanlı Örneği
Deniz Tepe, İpek Özbek Sönmez **965**

51 Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma
Hatice Ayataç, Tülay Zıvalı Turhan **987**

52 Kentsel Morfolojiyi Çeşitlilik ve Cinsiyet Siyaseti Üzerinden Okumak
Aybüke Akgün, Zeynep Günay **1005**

Kentsel Morfoloji ve Mekânsal Algı

53 Mekânsal Özelliklerin Yürüme Aktivitesi Üzerindeki Etkilerinin Sanal Mekânlarda Analizi
Didem Çağlasın, Ebru Çubukçu **1017**

54 İz Öğesi Üzerinden Kentsel İmge Çözümlemesi: Gazi Mustafa Kemal Bulvarı Örneği, Mersin
Gizem Aydın, Tolga Levent **1031**

55 Kentlerdeki Değişimlerin Kentsel Bellek ve Kullanıcı Algısına Etkileri: Galataport Projesi Örneği
Melike Boz, Turgay Kerem Koramaz..... **1055**

56 Mekânsal Üretim ve Tüketim İlişkilerinde Toplumsal Sendromlar: Şanlıurfa Topçu Meydanı Örneği
Zemzem Taşgüzen, Elif Ebru Yılmaz..... **1075**

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Tarihi Yarımada: Morfogenetik Yapısı ve Değişim Süreci

Ayşe Sema KUBAT

II. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyum Yürütücüsü
İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
kubat@itu.edu.tr

Özet: *İki kıtanın birleştiği noktada yer alan coğrafik konumu, üç büyük imparatorluğa başkent oluşunun özgünleştirdiği tarihsel yapısı ve farklı dinlerin, kültürlerin yansıması ile biçimlenen genetik yapısı ile İstanbul'un morfolojik yapılanma sürecinin anlatıldığı bu çalışma'nın; kentin biçimini, bileşenlerini ve tarihsel katmanlarını sosyo-kültürel değişimlere, politik ve ekonomik girdilerden yola çıkarak inceleyen bir bilim dalı olan "kent morfolojisi"ne katkı sağlayacağına inanılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *İstanbul, kent tarihi, kent morfolojisi, kent bileşenleri*

Giriş

Toplumlar içinde yaşadıkları kentlerin mekanlarını, sosyo-kültürel yapıları, ihtiyaçları, politik düzenlerine göre biçimlendirirler. Bu biçimlenme süreci, tamamen yepyeni bir yaşam mekanı yaratarak oluşabileceği gibi, bir önceki toplumların bıraktığı izleri takip ederekte oluşabilir. İstanbul'da, bir çok kültürün farklı tarihsel dönemlerde olsa bile, fiziksel ve sosyal mozaiklerini aynı mekan üzerinde oluşturduklarını izlenmektedir ki bu mozayığın en belli başlı yansımasının mekanın morfolojik yapısını biçimlendirdiği gözlenmektedir. Ulaşım ağı, yapı adaları, açık ve kapalı mekanları, kent ögeleri, anıtsal yapıları, kentin diğer donanımları, sürekli dönüşüm gösteren şehrin morfolojik sürecinin en seçkin bileşenleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bu açıdan bakıldığında İstanbul'un tarihi yarımadasının benzersiz özgün bir mozayığa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehir Mekanının kültürel özellikleri, tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar değişen kent bileşenlerinin bir yansımasıdır. Öncelikle, batısında yer alan surları ve diğer üç tarafı su ile çevrili olan İstanbul'un tarihi yarımadasının, iki kıta arasında yer alan coğrafik konumundan ve denize doğru büyük bir eğim ile yaklaşan ve doğal bir kaç limanı ile ticaret için çok uygun olan stratejik konumundan söz etmek gerekir. Tüm tarihsel dönemlerde, Marmara ve Karadenizde ancak Istanbul boğazından geçilerek yapılması mümkün olan ticaret işlevleri, kentin ekonomik potansiyeli hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Bu çalışmada; çeşitli imgelerle örülmüş olan Istanbul'un dokusunu ve tarihsel katmanlarını, yani morfogenetik yapısını etkileyen kültürlerin, şehri nasıl biçimlendirdiklerini araştırmak ve "Polis" olarak adlandırılan tipik bir Yunan şehrinden, bir Osmanlı başkentine ve bugünün Istanbul'una dönüşümün hikayesi anlatılmak istenmektedir. İstanbul'un; kendi kendini yöneten, özerk, bağımsız, klasik dönemlerin "Polis" adlı kent yapısından bir İslam başkentine dönüş hikayesini, çeşitli imgeler ile örülmüş kent dokusu ve tarihsel katmanlarını, kültürel farklılaşmaları, ana ögelerinin değişimini morfolojik açıdan ele alarak, anlatmak mümkün olacaktır. "İstanbul, İslam tarihinde, Hiristiyan kültürü ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

Avrupa politikası ile bu denli iç içe geçmiş ve bunu morfogenetik yapısına yansıtmış çok az sayıda kentten biridir" (Kuban, 1996).

Çalışmada, morfolojik dönemler ve kent bileşenleri; eski haritalardan ve dökümanlardan yararlanarak hazırlanmış, Yunan, Roma, Osmanlı, ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere dört ayrı dönemde incelenmiştir. Morfogenetik yapıdaki dönüşümler, kültürel yapıya yansımalar, haritalama tekniklerinin yardımı ile, kenti biçimlendiren bileşenlerin analizleri karşılaştırmalı olarak tespit edilmiş ve kentin morfolojik yapısını etkileyen unsurlar tartışılmıştır. II. Kentsel Morfoloji Kongresi'nin açılış konuşması'nda yapılan sunum kapsamında geliştirilen çalışmada, Coğrafi Bilgi Sistemlerinden ve kentsel morfoloji bilim dalı'nın önemli bir veri tabanını oluşturan Tarihi Cografi Bilgi Sistemi'nden (HGIS-Historical GIS) yararlanılmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre; İstanbul'un tarihi yarımadasını oluşturan kent bileşenlerinin, %16'sı her dönemde varlığını korumuş olsa da, %68'i bugüne kadar gelememiş ve geri kalan yüzdesi ise farklı işlevlere dönüşerekte olsa, varlıklarını korumuş yapılardan oluştuğu tespit edilmiştir.

İstanbul'un Karakteristik Yapısı: Sosyal ve Psikolojik Genetiği

İstanbul bir çok farklı uygarlıkların işgali sonucunda, üst üste gelen farklı katmanların ve değişik kent dokularının kolajı ile çok özgün bir karakter yansıtmaktadır. Burada İstanbul'un karakteristik yapısı, özgün dokusu, tarihsel katmanları, sosyal ve psikolojik katmanlarını da ele alarak en baştan incelemek gerektiğine inanıyorum.

1. KENTİN KONUMU: İstanbul'un tarihi yarımadası, Asya ve Avrupa kıtaları arasında üç tarafı su ile çevrili bir yarımada olarak, kent'in ilk çekirdeğini oluşturmaktadır. Denize doğru büyük bir eğim ile yaklaşan, doğal ve ticaret için uyumlu Limanları ile kentin ekonomisine avantaj sağlamaktadırlar (Şekil 1, A).

2. TOPOĞRAFYA ve MANZARA NOKTALARI: Istanbul'un topoğrafyası, bir çok noktasından Haliç ve Boğaza inanılmaz manzaralar ve görsel bir zenginlik sunmaktadır. Kentin içinde, tepelerde, yükseltilerde, gizlenmiş sürpriz mekanlar ve manzara noktaları gizemini korumaktadır.

3. SU ELEMANLARI: Tarihi yarımada'nın üç tarafı deniz ile çevrili olmasından dolayı, "SU", bir ulaşım güzergahı olarak ve doğal bir kaynak olarak, erken kentin biçimlenmesinde her zaman önemli bir öge oluşturmuştur. Belgrad ormanlarından getirilen "su" sarnıçlarda (rezervuarlarda) depolanmış, Su kemerleri (Akvadükler) ve sarnıçlar, kurak kente taze su taşımaya yaramıştır (Şekil 1, B ve C).

4. KENT'in DUVARLARI: Kent Sur'ları sadece yarımadanın batısında yer almaktadır. Tarihsel dönemlerde, Marmara denizi ve Karadeniz'e geçişlerin, ancak boğazın olduğu stratejik alandan mümkün olması ticaretin, kontrol altında tutulmasını sağlamıştır.

5. İLK KENT: Yunan kenti'nin, sömürgeleşme'nin tipik bir örneği olarak, daha sonra "Akropol"ün yer alacağı noktada, yarımadanın en uç noktasında kurulduğu tespit edilmiştir (Şekil 1, A).

6. HİYERARŞİK DÜZEN VE KAMUSAL ALAN: Yunan kentini oluşturan iki önemli bileşenden söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, kentin beyni kabul edebileceğimiz ve dinin ve yönetimin merkezi olarak kentin en yüksek noktasında konumlandırılan "Akropol"

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanı ile diğeri, kentin kalbi olarak niteliyeceğimiz sadece pazar / ticaret alanı değil aynı zamanda kent bireylerinin toplanma alanı olan "Agora"sı gösterebiliriz. Ayrıca, Klasik dönemde bir plan dahilinde oluşmuş kamusal alanları katı (rigid) bir düzen ile birbirine bağlanmıştır ve bu da Yunan kentinin önemli bir özelliği olarak dikkati çekmektedir.

Konstantin, Roma imparatorluğu'nun başkentini bu kente taşıyarak, Konstantinopolis'i zenginleştirmek için bir program başlatmıştır. Roma'nın bir benzeri olarak, yedi tepe üzerine kurulan kent'de, en büyük kamu alanı olan Hippodrom, daha sonraki dönemlerde genişletilerek, İmparatorluk sarayına bağlanmıştır. Konstantin ve daha sonra Justinian bu alan içine bir tanesi de Ayasofya olmak üzere, kiliseler inşa etmişlerdir. Bu yapılar, kentin ikibin yıllık dokusunun biçimlenmesinde önemli rol oynamışlardır (Şekil 1 B ve C).

7. İSLAM KENTİ: Osmanlı kenti biçimlenirken, Konstantinopolis'in daha önceki formal yapısı kırılmıştır. Mahremiyet olgusu ile biçimlenmiş özel alanları, Osmanlı'nın organik sokakları ile bağlantılandırılarak, farklı bir kültürün kent üzerinde etkin olmaya ve kentin yeni bir kimliğe bürünmeye başladığını göstermektedir (Şekil 1, D).

   Tipik bir Yunan kentinden bir İslam kentine dönüşüm aslında İstanbul'u ilginç kılan en önemli özellik sayılabilir. Madina denilen Arap kentine tam olarak dönüşmese de İstanbul'un, zaman içinde bir Yunan kenti ile tam bir tezat yaşatan öğelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Roma ve Bizans dönemlerinin katı planlama ilkeleri, Konstantiniyye'ye dönüşümde, kendini organik yapılanmaya, daha serbest bir düzene bırakmıştır. İslamın mahremiyet olgusu; üzeri örtülü dar ve çıkmaz sokakların yarattığı ilginç arazi mülkiyet anlayışına ve dönüşümüne neden olarak, şehir mekanını biçimlendirmiştir.

   İslamiyetin gelişi ile birlikte yaşam tarzı ve mekan kullanımı değişmiş, Bizans döneminin açık pazar alanlarının yerini üstü örtülü çarşılar almıştır. Osmanlılar, Agora veya Forumların kamusal mekanını, "boş bir alan" olarak nitelendirerek, üstüne cami ve avlusu ve külliyeleri inşa edilmişlerdir. İslam'da, camilerin avluları, ibadet işlevlerinin yanısıra, toplanma ve değişim (bilgi ve mal alışverişi) işlevlerine hizmet etmektedirler. Düzen ve belirginlik yerini mahremiyetin sebep olduğu karmaşık ama özgün bir düzenlemeye bırakmıştır.

8. HÜCRESEL BÜYÜME: 1453'te fetihten sonra, Fatih Sultan Mehmet yepyeni bir yeniden yapılandırma programına başladığında klise olan Ayasofya'yı korumuş ve camiye dönüştürmüştür ve böylece dini inanca ve ibadete gösterdiğini saygıyı kanıtlamış olmuştur. Yeni bir kültür anlayışı ile biçimlenmekte olan Konstantiniyye'de, Ayasofya gibi dönüştürülen veya yeni inşa edilerek toplumsal yaşamın odağı kabul edilen camiler, etraflarında gelişen mahalleri oluşturmuşlardır ve gelişen mahallelerdeki sokakların dokusu da bu hücresel büyümelere bağlı olarak gelişim göstermişlerdir (Şekil 1, D).

9. ORGANİK KENT DOKUSU'NUN İÇİNE YERLEŞTİRİLEN KAMUSAL ALANLAR: Geç Osmanlı dönemine gelindiğinde, kendilerini tüm ulusun ve İmparatorluğun gücünü temsil ettiğine inanan ve batı kültüründen etkilenen Osmanlı sultanları, kenti bambaşka bir yaklaşım ile şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla,

ISBN: 978-605-80820-1-4

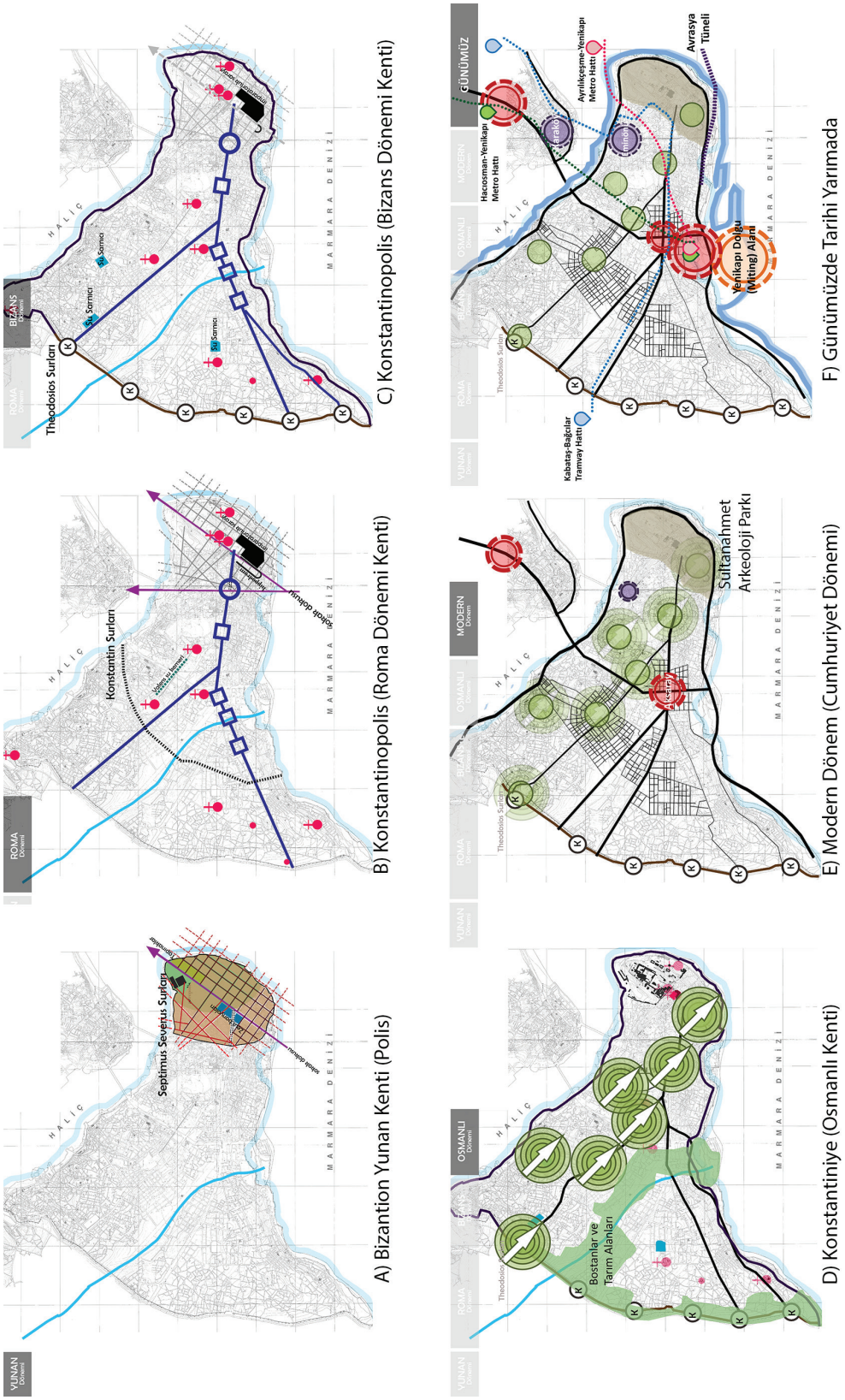
Konstantiniyye'ye şekil vermek üzere davet edilen Fransız kent plancıları, kente batı imajı vermeye çalışırken, Osmanlı'nın çıkmaz sokakları ve kamu alanları, yangınların da yarattığı fırsatlardan yararlanarak tamamen değişmekte olduğu görülmektedir. Bu dönemde, hızla artan nufusa bir çözüm aramak üzere getirilen ulaşım stratejileri doğrultusunda, organik sokak dokusu ortogonal bir yapıya dönüştürülerek, yeni yolların ve kamu alanlarının oluşumuna neden olunmuştur (Şekil 1, E ve F).

10. YENİ BİR KİMLİK: Cumhuriyet döneminde, yol ağlarının biçimlendirdiği global bir kent olma yolundaki Istanbul'un, ülkenin başkent işlevinin Ankara'ya taşınması nedeni ile, arazi kullanım stratejilerinde ve özellikle, iş ve ekonomi merkezlerinde değişimler görülmektedir. Boğaz köprülerini izlercesine, Merkezi İş Alanı işlevleri Kuzeye Maslak aksına doğru kaymaya başlayınca, geçmişe bir özlem ve bir nostalji duygusu yaratılarak, sessiz kalan tarihi kente, Orhan Pamuğun deyimi ile adeta bir "hüzün" çökmüştür. Bu dönemde kentin en eski dokusu korunmuş ve arkeolojik park olarak ilan edilmiştir (Şekil 1, E ve F).

11. MEGA KENT: Modern dönemde ise mega kente dönüşmekte olan İstanbul'un ölçeğinde bir patlama yaşanmakta ve getirilen "iddiali dev projeler"in, İstanbul'un görkemli tarihi geçmişine adeta meydan okudukları görülmektedir.

12. ÇOK KATMANLI KENT (PALIMPSEST CITY-PARŞÖMEN KENT): Bugünün Istanbul'u bu katmanlardan sadece bir tanesi değildir ama bunların karışımıdır. Geçmişten kalan muhteşem mirasa rağmen, tarihi göz ardı eden projelerle İstanbul'un çehresi hızla değişmekte ve kent hızla yeni bir kimlik arayışına girmektedir, ve kent'in dokusuna bir başka katman daha ilave edilmeye devam etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. İstanbul'un katmanları ve genetik yapısı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tarihi Geçişler Arasında Bizans'tan İstanbul'a Dönüşüm Süreci

Bizanstan İstanbul'a: (2700 yıl önce) Byzantium bugünkü İstanbul ile karşılaştırıldığında, oldukça küçük bir alan ile sınırlıdır (Şekil 1, A). Bugün, Topkapı sarayında sergilenen duvar kalıntıları ve heykeller ile geçmiş dönemlerden bazı izlere rastlasakta, mabetlerin ve idari yapıların listelerinin dışında dökümanlara ve şehrin biçimini tanımlayan bulgulara maalesef ulaşamıyoruz.

Konstantinopolis'ten İstanbul'a: (1700 yıl öncesi) Konstantinopolis'in ana Aksı olan Mese, varlığını halen Osmanlı'nın Divan Yolu ve bugünün Ordu caddesi olarak korumaktadır. Orta yol anlamına gelen "Mese" caddenin merkezi olma özelliğini ifade etmektedir. Alışverişe olanak veren kolonatlı dükkanları ile, döneminin "Mese Caddesi"nin, ekonomik ve sosyal işlevlerin odağı konumunda olan en canlı mekanlarından biri olduğu bilinmektedir.

Konstantiniyye'den İstanbul'a: (560 yıl öncesi) Fatih Sultan Mehmet, aynı Konstantin gibi, 1453 yılında İstanbul'u fethetmek üzere hareket ettiğinde, bir bina programı girişiminde bulunmuştu. Ayasofya klisesini camiye çevirmek girişimi, bir önceki toplumun dini inanışlara bir saygı veya tolerans göstermek amacı ile yaptığı ilk ve önemli bir eylemdir. "Kliseler veya tapınaklar, camilere dönüştürüldüğü gibi, minare ve benzeri litürjik ögelerin eklenerek bir İslam simgesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu da cami de işlevsel niteliğin yani bir ibadet mekanı olma özelliğinin temel olduğu gösterilmiştir". (Kuban D. 1996) Şehrin toplumsal yaşamının odağı olan "Camiler"in dışında kalan şehir dokusu bu odağın etrafında biçimlenirlerken, bir çok hücreden oluşan komşuluk ünitelerinin de oluşmasını sağlamaktadırlar. Yol dokusu, bir odağın etrafındaki kabuk gibi yerleşmeyi saran alanda bir düzene bağlı olmaksızın biçimlenmiştir. Kentin toplumsal açıdan tanımlanan biriminin mahalle, merkezinin de cami olması İslam kentlerinin ortak özelliklerinden biridir ki bu özellik, Roma geçmişi olan İstanbul'a da yansıtılmaya çalışılmıştır. (Şekil 1.D)

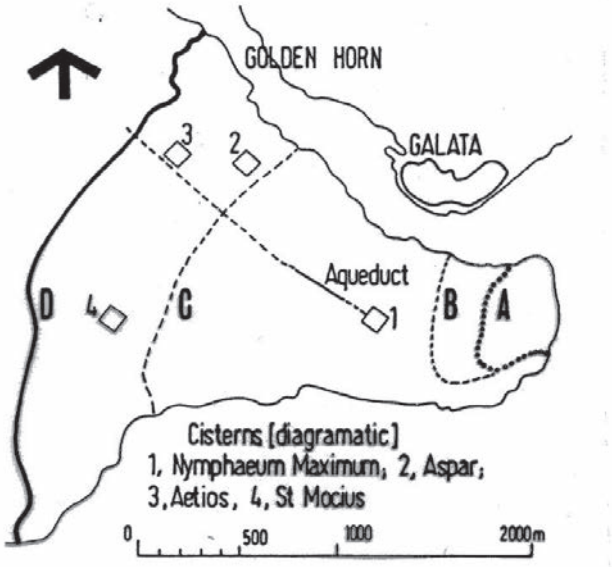
Geç Osmanlı döneminde , dışarıdan gelen baskılar ile, Osmanlı Sultanları, kentin rolünün (görevinin) ulusun ve imparatorluğun gelişmesi için bir model olması yönünde ki düşüncelerini yeniden gözden geçirmek istemişlerdir. İlham almak için batı kültürlerinden esinlenen Osmanlı sultanları, Fransız plancıların görüşlerine, İstanbul'a batı imajını kazandırmak ve şehre yeni bir imaj ve vizyon kazandırmak üzere, başvurmuşlardır. Osmanlı'nın planlama kuralları doğrultusunda çıkmaz sokak dokusu ile silinmiş olan klasik dönemlerin sokak dokusu ve kamu meydanlarını yeniden kazanmak için, yangınların sağladığı stratejik avantajlardan da yararlanarak, bir çok yerleşim ünitesi, ortogonal çizgilerle yeniden çizilmiştir. Bu dönemde, hızla artmakta olan nüfusa ve yeni ulaşım teknolojileri ile başa çıkmak üzere, yeni kamusal mekanlar ve yol dokusu oluşturulmuştur.

Tarihi Çekirdek: İlk yerleşimlerin oluşmasından bugüne kadar olan süreçte Sarayburnu (Seraglio) her zaman kutsal alan olarak varlığını korumuştur. Yunan ve Bizans dönemlerinde, tarihi yarımadanın kuzey burnunda "Akropol" yer almıştır. Güney kısmında, iç şehir surlarının dış kısmında, görkemli cüssesi ile Ayasofya (Hagia Sophia) kilisesi inşa edilmiştir. Aynı mevkide, bugünün Sultan Ahmet Camii ve meydanının bulunduğu yerde, Büyük Saray ve Hipodrom yer almaktaydı. Osmanlını fethinden sonra, Akropol'ün yerini, tüm sultanların ana saray binası olan Topkapı Sarayı almıştır. Bizans'ın Hippodrumu ve Büyük Saray binası, erken Osmanlı döneminde büyük zarar görmüştür ve Büyük Saray'ın yerine Sultan Ahmet camii inşa edilmiştir. Ancak Osmanlı döneminde yine meydan olarak kullanılan Hippodrom'un kalıntıları'nın korunduğu bilinmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Forum Konstantin: Eski surların dışında ve dairesel bir biçimi olan Forum Konstantin'in doğu ve batı da olmak üzere iki anıtsal kapısı vardır. Forum Konstantin'in tam ortasına yerleştirilmiş olan ve hala varlığını koruyan Konstantin sütunu, bugün Çemberlitaş olarak bilinmektedir.

Su kemerleri: (Akvedükler): Büyük Konstantin tarafından inşa edilen Valens Su Kemeri (Aqueduct Valens), Forum Theodosius yakınlarında (bugün, Fatih Saraçhane'de, İstanbul Üniversitesi ve Fatih Camii'nin konumlandığı tepelerin arasında kalan vadinin üzerinde) yeralan büyük su deposu (rezervuar) içinde son bulur. (Şekil 2). Orijinal uzunluğunu 50 metre daha kısa olan su kemerleri bugün 921 metre uzunluğundadır ve günümüzde bu kemerlerin altından Atatürk Bulvarı geçmektedir.

Şekil 2. Su kemerleri ve farklı dönemlerdeki kent surları (Kaynak: A. Sema Kubat arşivi).

Tarih Sürecinde Kentsel Yapinin Değişen Ögeleri

Stratejik olarak, dünyanın en kırılgan (volatile) deprem kuşağı üzerinde yer almış olması'na rağmen, uzun ve zengin tarihi mirası ile batı ve doğu kültürlerinin her ikisinden de esinlenmiş olması yönleri ile İstanbul, tarih boyunca dünyanın en görkemli kentlerinden biri olmuştur. Dünya tarihinin iki farklı dininin temsil edildiği üç güçlü impratorluklarına başkent olan İstanbul, kendisini yapılandıran bu kültürlerin sahnelendiği özgün bir kent olması önemli bir başka özelliğidir.

İstanbul, Avrupa ve Asya kıtaları arasında yer alan dünyadaki tek kent olmasının yanısıra, tarihi boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üzere üç büyük imparatorluğa başkent olmuştur. Ard arda gelen 27 yüzyıl boyunca, Roma Bizans ve Türk lerden oluşan, üç büyük uygarlık; saraylar, stadyumlar, hamamlar, yollar, dini eserlerden oluşan yapılar inşa etmişlerdir. Her yeni dönemin kuruluşunda, yerlebir edilmiş olan kent, yeni gelen nesil tarafından eskinin üzerine inşa edilen yeni yapılar ile ve inşa ettikleri toplumları yansıtan yeni katmanlar ile yeniden yapılandırılmıştır. Böylece kentin kendine özgün

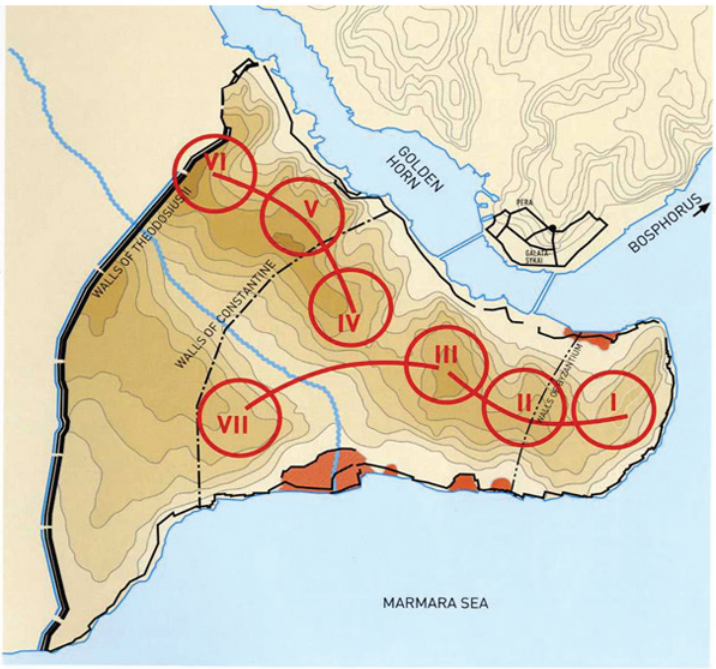
ISBN: 978-605-80820-1-4

mozayığı, farklı dönemlerin önceden kalan kalıntıları, yaşayan mirasları ve kültürleri ile her defasında yeniden oluşturulmuştur.

Tarihi İstanbul'un yakın çevresinde, insanoğlunun ilk izleri 300.000 yıl öncesine ve Yarımburgaz mağaralarına kadar uzanır. MÖ 685-680 yıllarında Megaronlar, Megara (Yunan), bugünün İstanbul'unun Kalkedon denilen şehrini oluşturdular. Marmara bölgesinin morfolojik yapılanması 18 000 yıl öncesine, ancak bugünkü oluşum 3000 yıl öncesine dayanmaktadır.

Yunan Dönemi:

İlk yerleşimler, Yunan Sömürgeleşme (Kolonizasyon) akımının (MÖ 750-550) bir yansıması olarak, "Byzantion" adlı Yunan balıkçı kasabasının, bugünkü tarihi yarımadanın en uç noktasında kurulması ile başlamıştır (MÖ 667). Byzantion, tarihi yarımada da ilk yerleşmenin başladığı ilk çekirdek bölgededir ve kent, daha sonraları batıya doğru gelişme göstermiştir. Bu süreklilik bölgenin topoğrafyası ile de ilişkili olarak, kentin diğer tepelerine doğru oluşmuştur. Byzantion'un kurulduğu ilk tepe, (Şekil 3) stratejik olarak, tarihi yarımadanın en önemli bölgesidir, Marmara denizinin, İstanbul Boğazının ve Haliç'in tam kesişme noktasında yer almaktadır.

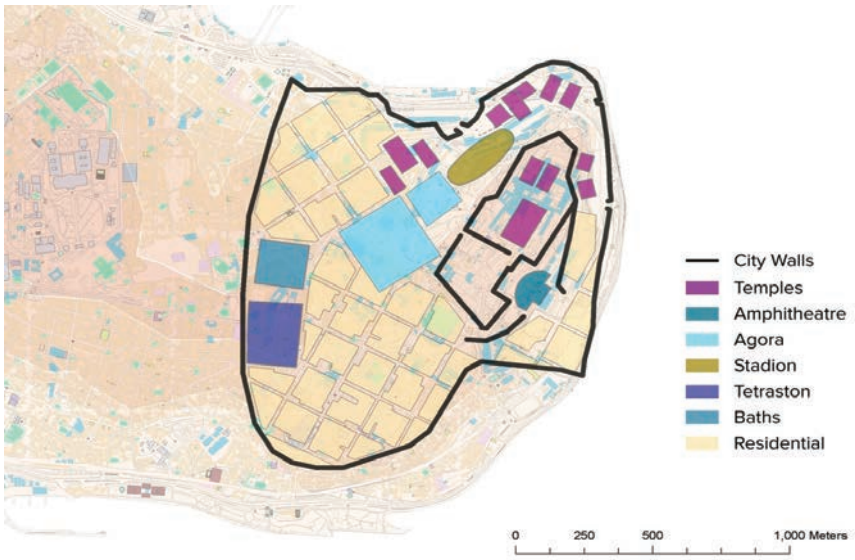

Şekil 3. İstanbul'un yedi tepesi; I) Topkapı Sarayı, Ayasofya müzesi, II) Çemberli taş, Nuruosmaniye camii, III)Theodosios Forumu, Beyazıt camii, İstanbul üniversitesi ve Süleymaniye camii, IV) Fatih Camii, V) Fener Rum Patrikhanesi, Yavuz Sultan Camii, VI) Edirnekapı, Tekfur Sarayı; Mihrimah Sultan Camii VII) Samatya, Çapa, Cerrahpaşa semtleri.

Byzantion, "Polis" olarak adlandırılan, tipik bir sömürge-ticaret kenti özelliklerini taşımaktaydı; Polis bir klasik dönem kenti olarak; özerk, kendini yönetebilen, "kamu yararı" ilkesini benimseyen bir yaklaşım sergiliyordu. Iki önemli dayanak noktası olan Akropolis

ISBN: 978-605-80820-1-4

(ibadet yeri, hazinenin korunduğu yer) ve agora (toplanma ve ticaret alanı) ve diğer kent elemanları, son derece düzenli ve geniş yol şebekeleri ile birbirine bağlanmışlardı. Tarihi Byzantion'un önemli yapıları (Şekil 4): Şehrin çekirdek bölgesi (bugün Topkapı Sarayı ve Hagia Sophia-Ayasofya camisinin yer aldığı surlar ile çevrili olan birinci tepenin yer aldığı alan), Akropol (bügün Topkapı sarayının yer aldığı alan), Agora, Amfitiyatro, Mabetler, Stadyum (spor alanı) Tetrastoon (tiyatro ve hamam), Hamamlar, Konut alanları, olarak belirtilebilir.

Şekil 4. Byzantion Kent Bileşenleri; Şehir Surları, Akropol (İbadet Alanı/Kutsal Alan), Agora (Pazar Alanı, Amfitiyatro, Tapınaklar, Stadion (Spor Alanı), Tetrastoon (Tiyatro ve Hamamı), Hamamlar, Konut Alanları (Izgara Doku) (Kaynak: Kubat., Kürkçüoğlu, 2014).

Roma Dönemi: (Bizanstan Konstantinopolis'e geçiş dönemi)

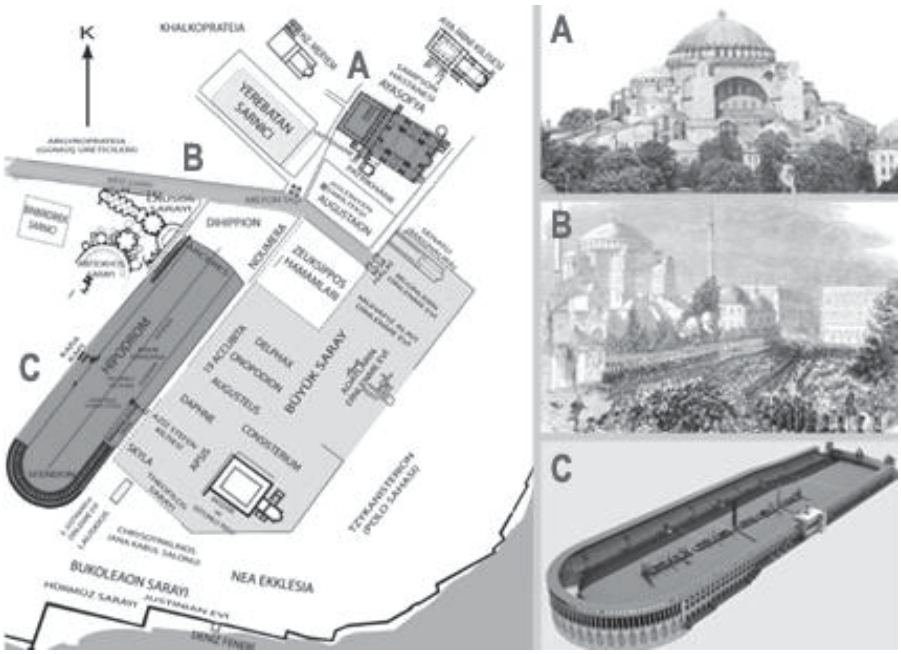
Burada Roma döneminin İstanbul'unda, imparatorların yükselişleri veya itibarlarını kaybetmeleri, bir şekilde kentin stürüktürünü ve morfolojisini bir şekilde etkilemektedir. Roma döneminin sonunda Konstantinopolis, Yunan sömürge kentinden beş defa daha büyümüş ve büyüme, çeşitli tarihlerde inşa edilen kent surları ile kontrol altına alınmıştır (Şekil 5). Kentin ana arteri olan Mese caddesi ve tarihi bölgeleri dış çeperlerine bağlayan ve her bir imparatorunun gücünün simgesi olan "forum"lar zinciri, Roma döneminin en önemli şehir elemanlarıdır (Şekil 5,6,7).

ISBN: 978-605-80820-1-4

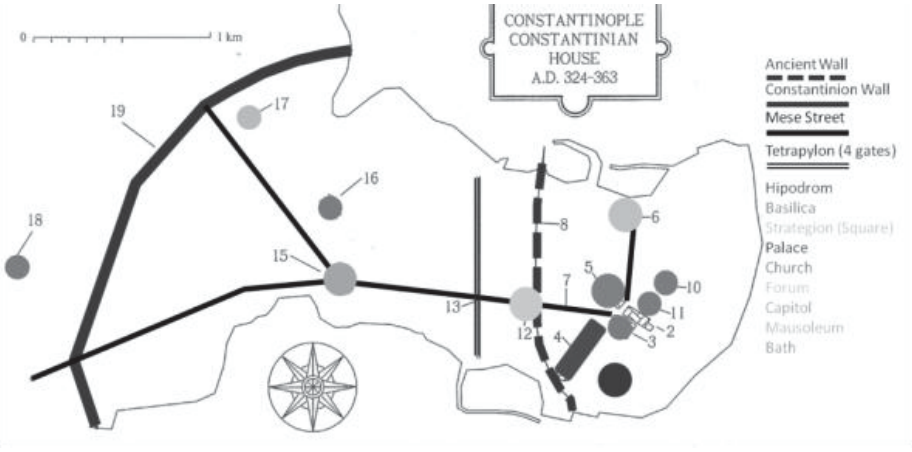
Şekil 5. Konstantinopolis, Forumlar zinciri. (Kaynak: Kuban, 1996).

Kiliseler, dinin gücünün ve kültür faktörünün önemli bir yansıması olarak, kent stürüktürünün yapılanmasında ön plana çıkmışlardır. Birçoğunun kimliği değişse de, bazılarının halen Roma döneminde de varlığını koruduğu görülmektedir (Şekil 6). Kentin gelişim yönü ve dinamiklerini belirleyen en önemli unsur topografya olmuştur. Tepeler yani topoğrafya, kenti biçimlendiren bileşenlerinin odağı olmuş, özellikle sembol binaların yer seçiminde etkili olmuştur. Böylece İstanbul'un daha güçlü ve özgün bir silüete kavuşması mümkün olmuştur.

Şekil 6. Dönemin 3 önemli kent ögesi: Ayasofya Klisesi, Mese Caddesi ve Hipodrom. (Kaynak: A. Sema Kubat arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Kontantinopolis (MS 324-363) ana kent bileşenleri: (I) Akropol, (II) Yenilenen şehir surları, (III) Nekropolis, (IV) Mese caddesi, (V) Golden Gate (törenler için), (VI) Constantinus Forum, (VII) Büyük Saray, (VIII) Hippodrom and Obeliskler, (IX) Hamamlar, (X) Su Kemerleri, (XI) Kiliseler. (Kubat & Kürkçüoğlu, 2014).

IV. ve V. yüzyıllarda imparatorlar, şehir merkezine daha fazla önem vermiş ve yeni forumlar inşa etmişlerdir. V. Yüzyılda şehir surları Theodosius II tarafından onarılmış ve yeni surlar inşa edilmiştir. Yeni surların inşa edilmesiyle şehir, eski mekân düzenine ek olarak yaklaşık 1.5 mil kadar batı yönünde genişlemiştir. Böylelikle kentin toplam alanı 6 km²'den 14 km²'ye ulaşmıştır. Bu dönemde, Liman ve depo alanları inşa edilmiştir, Kamusal alanlar restore edilmiş ve yenilenmiştir. Sokaklar, meydanlar ve forumlar; dikilitaş ve anıt heykeller kullanılarak zenginleştirilmiştir.

IX. yüzyıldan önce, şehrin güney kısmında yer alan liman yerle bir edilmiş ve ticari aktiviteler Mese Caddesi ve Haliç Bölgesi'ne transfer edilmiştir. XXII. yüzyıl başlarında Galata ve Haliç kuşatılmış, Büyük Saray ve Mese Caddesi yıkılmıştır. Kent dini bir merkez haline getirilmiş olsada tüm ihtişam ve gücünü kaybetmiştir. 14 yüzyıl'a gelindiğinde, Konstantinopolis artık bir imparatorluk değildir.

Osmanlı Dönemi (Konstantiniyye) Bir Hristiyanlık kalesinden İslam'ın sembolüne dönüşümün süreci

KONSTANTİNİYYE:

1453 yılında Bizansın çöküşü sonrasında kent, Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra, ilk yapılan Ayasofya Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi olmuştur ki bu da kültürün ve inancın toplumlar üzerindeki gücünü ve yansımasını göstermektedir. Bu aynı zamanda iki önemli dönemdeki büyük değişimin sembolüdür.

Fatih Sultan Mehmet, fetihten yeni çıkmış ve kötü durumda olan kenti yeniden canlandırmak için çalışmalara başlamıştır. Nüfusu hızla artmakta olan kenti yeni baştan inşa süreciyle birlikte ekonomiyi canlandırmayı ve ve güçlü bir imparatorluğun ilk temellerini atmayı hedeflemiştir (Şekil 10).

Osmanlı döneminde öne çıkarak, kenti biçimlenmesine etkili olan kent bileşenleri; I) Mahalleler, II) Camiler, III) Külliyeler, IV) Medrese, V) Saray (Sultanın ikametgahı),

ISBN: 978-605-80820-1-4

VI) Han/Bedesten, VII) Hamalar, VIII) Çarşı/Pazar yerleri, IX) Liman ve Depo alanları, X) Su Kemerleri, XI) Ticaret Merkezleri (Kapalı çarşı Mısır Çarşısı), XII) Şehir Surları, oluşturmaktadır.

Geç Osmanlı Dönemi

Geç Osmanlı döneminde İmparatorlar, ulusun ve İmparatorluğun gücünü temsil ettiklerine inandıklarından batının güçlü kentlerinin plancılarından; ekonomik ve politik anlamda çöküşte olan Osmanlı'nın başkentine, yeniden görkem kazandırmak ve kenti Avrupa'nın modern bakış açısı ile yeniden planlamak amacı ile yararlanmak istemişlerdir. Fransız şehir plancıları, İstanbul'a batı imajı vermeye çalışırken, Osmanlı'nın özgün dokusu, çıkmaz sokakları ve kamu alanları, yangınların da yarattığı boş alanların hızla dönüştürülmesi ile tamamen değişmiştir. Ortogonal bir yapıya dönüşen kent dokusu yeni ulaşım stratejileri ve nufus artışı yeni yollar ve kamu alanlarının oluşumuna neden olmuştur.

Modern İstanbul

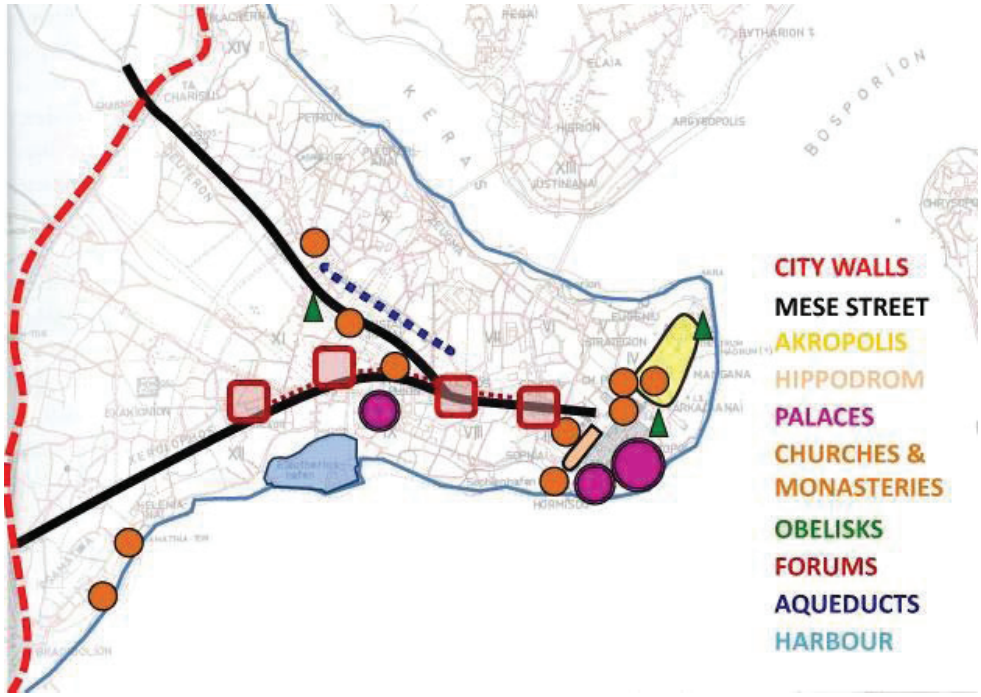
İstanbul'un modern dönemi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gelen bir idari reform ve İstanbul'u "Uygarlığın Sembolü" haline getirme fikri ile başlamıştır. Bu dönemde, Ankara'nın başkent olması ve idari birimlerin Istanbul'dan taşınması ile kent'de, yeni ve küçük yeşil alanlar oluşturmak, sokak dokusunu iyileştirmek ve tramvay güzergâhını geliştirmek ve Taksim ve Beyazıt'ta olduğu gibi yeni kamusal alan düzenlemeler yapabilmek için çeşitli mekânsal uygulamalar getirilmiştir.

Kent strüktürünün kalitesini arttırmaya yönelik "Küçük Ölçekli Plan Önerileri"in yanısıra, Prost planını ile gelen ve morfolojik yapıyı etkileyen "Büyük Ölçekli Planlama Önerileri" de getirilmeye başlamıştır. Prost planının da hedefleri arasında gösterilen tarihi ve kültürel yapıları ön plana çıkaran, topoğrafya'ya uyumlu kent dokusu yaratarak mimari simge yapıları (nirengileri) korumak gibi ana ilkelerine rağmen, tarihi doku ve eski mahalle kurgusu korunamamıştır. Yeni yol güzergahlarının inşa edilişi veya genişletilmesi sürecinde bazı önemli tarihi binalar ve simge yapılar yıkılmıştır. Haliç bölgesine önerilen sanayi su kirliliğine yol açmış ve kıyı kesiminde bulunan tarihi yerleşimler bu nedenle yok edilmiştir (Şekil 11).

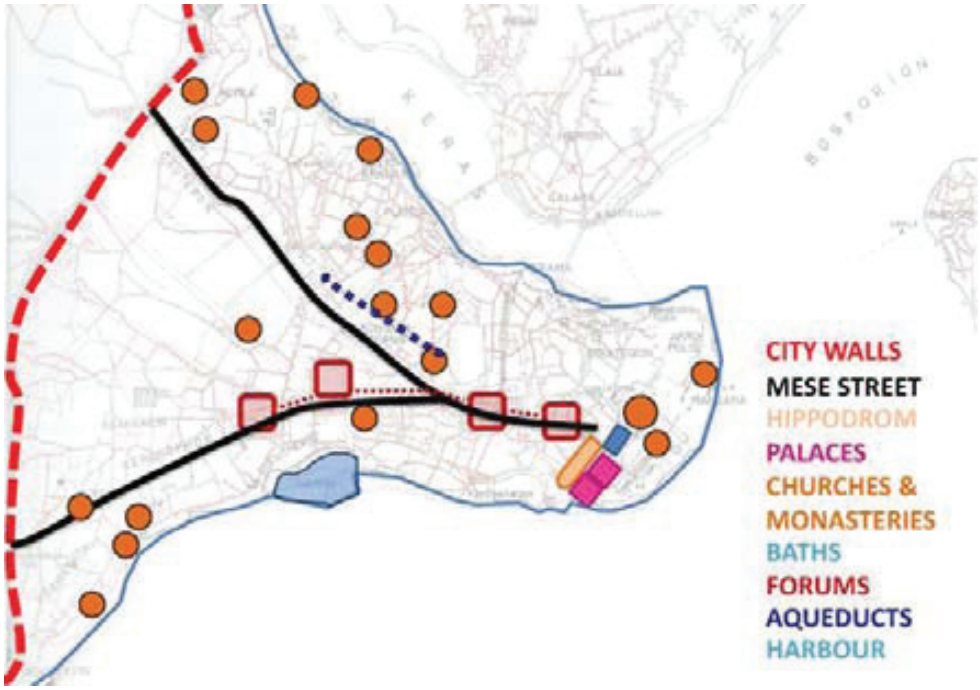
Menderes döneminde ise, yapılan planlar doğrultusunda, Prost Planı'nın revizyonu ile Tarihi Yarımada'ya yeni ve büyük ana yollar(bulvarlar) inşa edilmiştir; Endüstri alanlarının bir yansıması olarak, Haliç üstünde yer alan tepeler gecekondu alanlarına dönüşmüştür. Aksaray, Eyüp ve Eminönü Meydanları gibi yeni kamusal alanlar oluşturulmasının yanısıra bu uğurda çok sayıda tarihi anıtsal yapı ve nirengi unsuru yok edilmiş veya başka bir yere taşınmıştır, yaklaşık 7000 yapı yıkılmış veya hükümete tahsis edilmiştir.

1970 yıllarından sonra; Boğaziçi'ne inşa edilen köprüler; (Boğaziçi Köprüsü-1973, Fatih Sultan Mehmet-1988, Yavuz Sultan Selim-2016), kentin gelişim sürecine yeni gelişim aksları yaratmışlardır. Merkezi İş Alanı (MİA), Tarihi Yarımada'dan Maslak yönüne doğru gelişmiştir. Son yıllara gelindiğinde artık İstanbul bir megapol'dür ancak, farklı kültür ve dönemlerin izlerini ve değişim evrelerini yaşayan İstanbul'un Tarihi Yarımada'sı, bu evrelerden sadece bir tanesi ile tanımlanamaz, tüm evrelerin karışımıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

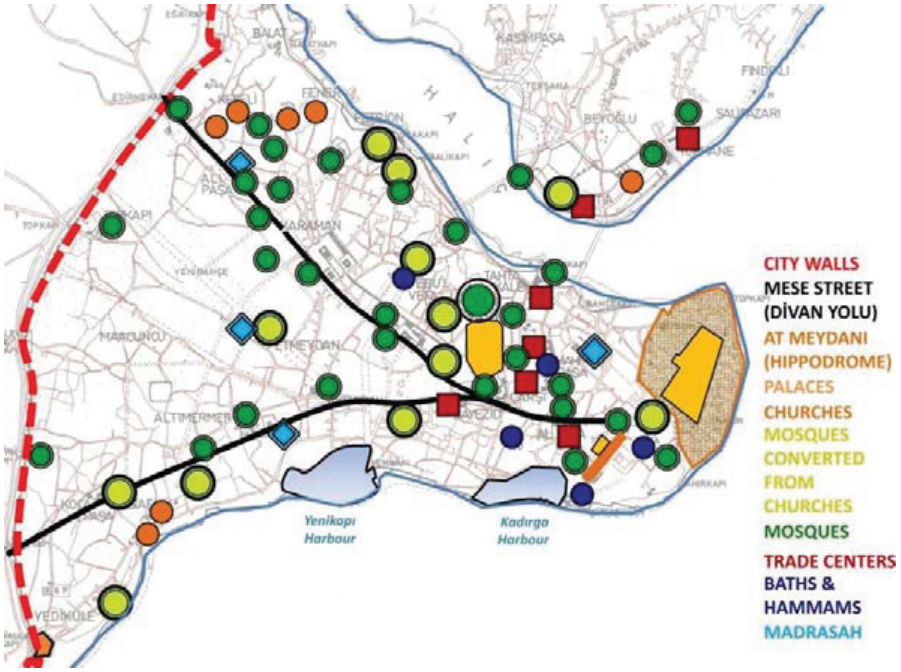

Şekil 8. Konstantinopolis; (4-7. YY) Kentin ana ögeleri (Şehir Surları, Mese caddesi, Akropol, Hipodrom, Saraylar, Klise ve Manastırlar, Sutunlar, Forum zinciri, Su kemeri, Liman) (Kubat & Kürkçüoğlu, 2014).

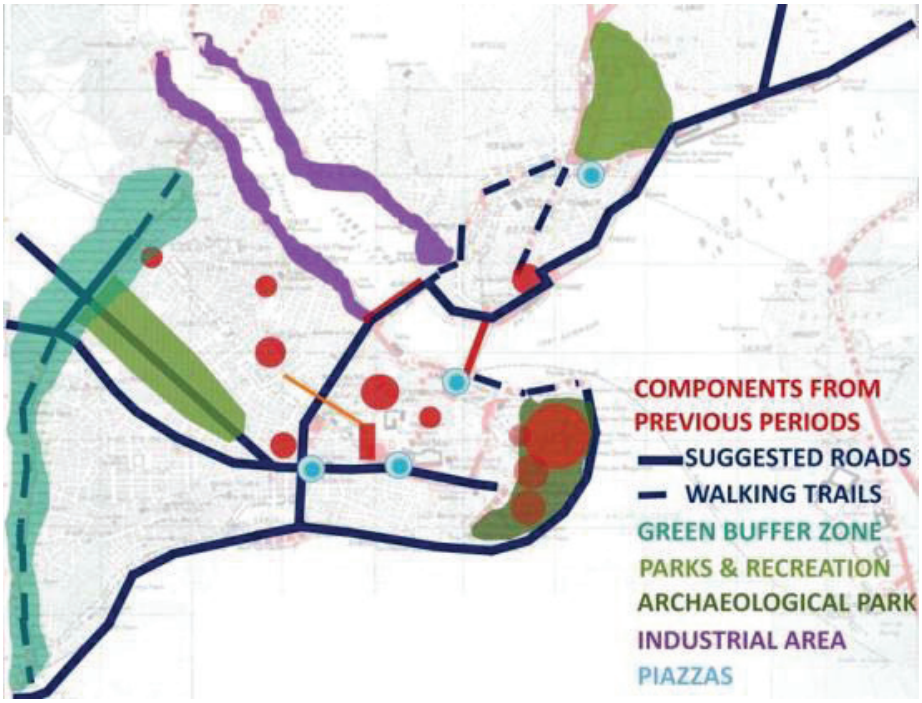

Şekil 9. Konstantinopolis (8. Ve 15. YY) kent ögeleri; Kentin Surları, Mese caddesi, Hipodrom, Saraylar, Klise ve Manastırlar, Hamamlar, Forumlar zinciri, Su Kemerleri (Aquaduk) ve Liman (Kubat & Kürkçüoğlu 2014).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Konstantiniyye (15-16.yy) ana şehir bileşenleri Şehir surları, Divan Yolu (Mese Caddesi), At meydanı (Hipodrom), Saraylar, Kliseler, Kliseden dönüşen Camiler, Camiler, Pazarlar, Hamamlar, Medreseler (Kubat & Kürkçüoğlu, 2014).

Şekil 11**.** Henri Prost Planı (1937) öneriler ve yeni şehir formu bileşenleri Önceki dönemlerden kalan bileşenler; Önerilen Caddeler, Yaya Güzergahları, Yeşil Tampon Bölge, Park ve Rekreasyon Alanları, Arkeolojik Park, Endüstriyel Alanlar, Meydanlar (Kubat & Kürkçüoğlu, 2014).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

İlk yerleşimlerden beri, tüm tarihi dönemlerde, yarımadanın kuzeydoğu bölgesi kutsal ve özel bir yer olarak varlığını sürdürmüştür.

Şehrin morfogenetik yapısı; kültürel değişimlerin bir yansıması olarak Roma İmparatorluğu ve Osmanlı imparatorluğu dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. Roma imparatorluğu döneminde Mese caddesi ile yaratılan ana ticaret aksı; Hippodrome, Büyük Saray, Kiliseler gibi önemli dini yapıları ve Forumları birbirine bağlayan, düz ve diyagonal ve planlı caddeler olarak varlıklarını korumuşlardır. Osmanlı döneminde; eski Roma kentinin planlı kamu mekanları yerini, Cami'lerin ve külliyelerinin mimari düzenleri içinde yaratılmış olan "avlu"larına bir başka deyişle "kamusal mekanları"na bırakmıştır. Bir başka deyişle, artık Cami avluları, kentin ana düğüm noktalarını oluşturmaktadır. İslam hakimiyetinin söz konusu olduğu dönemlerinde, eski Roma döneminin, diyagonel, düz caddeler ve geniş açık alanlardan oluşan yapısı ise, yerini organik bir yapılanmaya bırakmıştır. Dolayısıyla, şehrin bütüncül morfolojik yapısında da farklı dönemlerin ve kültürlerin etkisiyle köklü değişiklikler gerçekleşmiştir (doku özellikleri, belli odaklara yön arayışları, yol sistemleri, açık alan kullanımları gibi).

Tarihsel dönemler, kent bileşenleri açısından detaylı olarak incelendiğinde, her dönemin baskın olan ana ögelerinin'nin farklı özellikler gösterdiği görülmektedir;

Yunan döneminde, Şehir Surları, Akropol, Agora, ve mabetler ön plana çıkarken, şehrin büyümesi ve kültürel farklılıkların yansıması ile Roma Dönemi İstanbulun'da; yeni şehir surları ilave edilmiş, forumlar bir birine bağlanarak zincir oluşturmuş, Hippodrom, Mese caddesi, su kemerleri (akvedükler), klise ve manastırlar etkin kent ögeleri olarak yerlerini almaktadırlar. Osmanlı döneminde, şehir surları hemen hemen aynı kalmakla birlikte, İslam kültürünün ana elemanı olan "Cami"leri kent dokusunda ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten, kamu alanları ticaret alanlarını dönüştürülmüş, Hipodrome "At Meydanı"na dönüşmüş, Mese caddesi Divan yolu olarak korunmuş, yeni saray yapıları, külliyeler, limanlar, ve yeni mahalleler (komşuluk üniteleri) oluşturulmuştur. Modern dönemde ise, yeni planlama ve uygulama çalışmaları doğrultusunda, daha önceki dönemlerde inşa edilmiş olan bileşenlerin bazı bölümleri yıkılmış veya tamamen yok edilmişlerdir. İnşa edilen geniş bulvarlar, açık alanlar, kültür ve yönetim yapılarının yanısıra, yeni tanımlanmış fonksiyon bölgeleri de oluşturulmuştur.

Karşılaştırmalı olarak analiz edildiklerinde, bazı kent bileşenlerinin her dönemde varlıklarını korudukları görülmektedir. Şehir surları, saraylar, yönetim yapıları, su kemerleri, anıtsal yapılar, meydanlar/kamusal alanlar, depolar ve dini yapılar gibi (Tablo 1). Her toplum bir önceki dönemden kalan kalıntıların üzerine yerleşse bile, bu yapıların bir çoğunun bugün bile varlığını korumakta olduğu görülmektedir. Ancak, İstanbul'un genel morfolojik yapısı üzerinde köklü (radikal) bir takım değişimlerin oluştuğu izlenmektedir. Roma kültüründen oldukça zıt bir anlayış ile biçimlenen Osmanlı'nın kent yapısı, aynı mimari yapılarında da olduğu gibi; sessiz ve sakin yaşam biçimi ve daracık sokak dokusu ve çıkmaz sokakları ile tanımlayacağımız, kültür farklarını yansıttığını göstermektedir.

Ard arda gelen tarihsel dönemlerdeki önemleri kadar, bu kent ögelerinin, daha sonraki dönemlerinin, öğretici, aydınlatıcı ve bilgi verici işaretler olacağı aşikardır. Bu kapsamda Istanbul, farklı dönemleri yansıtan önemli bir morfolojik mozaik sunmaktadır. Son söz olarak Istanbul'u; tarihin ve kültürün bir çok katmanlarının yer aldığı coğrafik ve topolojik özellikler sunan ve günümüzün metropolü olma özelliğini de yansıtan yapısı ile ÇOK KATMANLI KENT (PALIMPSEST CITY) olarak adlandırabiliriz.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1: İstanbulun farklı tarihsel dönemleri boyunca yeralan **şehir** bileşenlerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi (kaynak: Kubat., Kürkçüoğlu (2014).

	YUNAN	ROMA	OSMANLI	MODERN
Şehir Surları				
Via Egnatia				
Mese Caddesi				
Divan Yolu				
Akropol				
Agora				
Hipodrom				
Dikilitaşlar				
Saraylar				
Kiliseler				
Tapınaklar				
Limanlar				
Su Kemerleri				
Hamamlar				
Gymnasium				
İdari Merkez				
Nekropol				
Golden Gate				
Forumlar				
Anıtlar				
Kamusal Alan				
Antrepolar				
Camiiler				
Medrese				
Ticari Merkez				
At Meydanı				

Kaynaklar

Basset, S. (2004). *The urban image of late antique Constantinople.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bilsel Cana, Pinon Pierre (2010). İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyetin Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1930-1951), Suna - İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

Çelik, Z. (1993). *The remaking of Istanbul: portrait of an Ottoman city in the nineteenth century.* Berkeley: University of California Press.

Goodwin, G. (1971). *A history of Ottoman Architecture,* (Thames & Hudson, London).

Eyice, S. (1968). Istanbul, İslam Ansiklopedisi (Encyclopaedia of Islam), Türkiye Diyanet Vakfı, Lieden,5, 1214-89.

Kuban, D. (1970). İstanbul'un tarihi yapısı (Historical Structure of Istanbul), *Mimarlık* 5, 26-48.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kuban, D. (1996). İ*stanbul, bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis*. İstanbul, Türkiye Ekonomik veToplumsal Tarih Vakfı, Istanbul.

Kubat, A. S. (1999). The morphological history of Istanbul, *Urban Morphology: Journal of the International Seminar on Urban Form* 1, 28-41.

Kubat, A.S. & Asami, Y. (2001). Characterization of the street networks in the traditional Turkish urban form: comparative analyses for Eyüp, Fener, Balat, Zeyrek, Ayvansaray and Galata districts', in Peponis, J. and Wineman, J. (eds) *Proceedings of the Third International Symposium on Space Syntax* (Georgia Institute of Technology, Atlanta, Georgia) 36, 1-15.

Kubat A. S., Asami Y. & Istek, C. (2004) *Application of GIS to network analysis: characterization of traditional Turkish urban street networks*, Islamic Area Studies with Geographical Information Systems - New Horizons in Islamic Studies: (Ed: Okabe Atsuyuki), 187-207, printed by Routledge Curzon, NY & London

Kubat A. S., Asami Y., Kitagawa, K. & Iida, S. (2004). *A three dimensional analysis of the street network in Istanbul: an extension of Space Syntax using GIS*", Islamic Area Studies with Geographical Information Systems - New Horizons in Islamic Studies: (Ed: Okabe Atsuyuki), 207 - 221, printed by RoutledgeCurzon, NY & London.

Kubat, A. S. (2010). The study of urban form in Turkey, *Urban Morphology: Journal of the International Seminar on Urban Form* 1, 31-48.

Kubat A.S. & Kürkçüoğlu E. (2014). Morphological Evolution of Urban Form Components In the Historical Peninsula of Istanbul, Proceedings book (Ed: V. Oliveria), ISUF-21st International Seminar on Urban Form, Porto, Portuqual.

Müller-Wiener, W. (2002). İ*stanbul'un tarihsel topografyası: 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion- Konstantinopolis*-İ*stanbul.* YKY, İstanbul.

Yenen, Z. (1992). Social and religious influences on the form of early Turkish cities of the Ottoman period, *Journal of Architectural and Planning Research* 9, 301-14.

Yerasimos, S. & Pinon, P. (1993). Releves après incendie et plans d'assurances: les precurseurs du Cadastre Stambouliote*, Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre,* 13/14, 112-29.

Yetişkin Kubilay, A. (2010). Maps of Istanbul (Istanbul haritaları): 1422-*1922.* Denizler Kitabevi, İstanbul.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği

Cânâ BİLSEL

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarının mimarlık ve kentsel tasarım alanında bir araştırma alanı olarak gelişmesiyle birlikte, "kent mimarlığı" yaklaşımının Avrupa kentlerinde kentsel mekân düzenlemelerinde etkili olduğu görülür. 1950ler sonrasında artan kent nüfusunun barınmasını sağlamak üzere, sosyal refah devleti politikaları doğrultusunda büyük konut komplekslerinin yapımı için gerçekleştirilen büyük ölçekli kentsel dönüşüm uygulamalarının sonuçları ve modernizm eleştirisiyle birlikte "kent mimarlığı" söylemi 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren önem kazanmış ve gerek kentsel tasarım, gerekse kentsel bağlamda mimarlık uygulamalarında etkili olmuştur. Bu sunuşta, mimarlık ve kentsel tasarım araştırma alanlarında kentsel morfoloji, tipo-morfoloji araştırmaları ve post-modern eleştiriyle birlikte güçlenen kentsel mimarlık yaklaşımlarının Paris kent mekânında kent planlama yaklaşımı, kentsel koruma ve kentsel tasarım uygulamalarına yansımaları tartışılacaktır.

Kentsel Morfoloji Araştırmalarından "Kent Mimarlığına"

1950lerde Saveiro Muratori ve Roma Okulu'nun tipoloji çalışmaları, Avrupa'da mimarlık alanında tipo-morfoloji çalışmalarının gelişmesinde öncü olmuştur.[1] 1960larda ise önce Milano, ardından Venedik Mimarlık Okulu'nda Carlo Aymonino ve ekibi de kentsel morfoloji ve mimari tipoloji ilişkilerine odaklanan araştırmalarıyla bu çalışmalara farklı bir perspektiften katkıda bulunurlar; mimarlık ve kent arasında karşılıklı birbirini biçimlendiren bir diyalektik ilişki olduğunu savunurlar. Bu okulun üyelerinden Aldo Rossi, *L'Architettura della Città* –Kentin Mimarlığı- başlıklı eseriyle İtalyan tipo-morfoloji yaklaşımını uluslararası ortama tanıştırmıştır. Fransa'da ise kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji çalışmalarının 1960lardan başlayarak, mimarlık okullarında bir araştırma alanı olarak geliştiği izlenir. Versailles Mimarlık Okulu'nun genç öğretim üyeleri Philippe Panerai ve Jean Castex Fransa'da mimarlık okullarında kentsel morfoloji araştırmalarında öncülük etmişlerdir. Venedik Mimarlık Okulu'ndan Carlo Aymonino ve ekibinin çalışmaları yanı sıra, Manfredo Tafuri'nin mimarlık üretiminin toplumsal koşulları üzerine yazı ve konferanslarında vurguladığı eleştirel bakış açısı, Panerai ve ekibinin mimarlığın ve kentsel mekânın üretimi arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalarının çıkış noktasını oluşturur. Bu dönemde, kent sosyolojisinin kurucularından Henri Lefebvre'in Kent Hakkı ve Kentsel Devrim üzerine yazıları da büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri üzerinden mimarlığın üretim biçiminin sorgulanmaya başlamasında etkili olmuştur.[2] Versailles Okulu'nda, "kentsel mimarlık" çevresinde yürütülen araştırma çalışmalarına sosyolog Jean-Charles Depaule'ün de katılmasıyla, "kentsel mimarlık" –Aldo Rossi'nin savunduğu- mimarlığın özerk (*autonome*) alanı olmaktan çıkıp, kentsel mekânın biçimlenmesi ve toplumsal pratikler arasındaki ilişkilerin de araştırma konusu olduğu kapsayıcı bir araştırma alanı olarak gelişmiştir.

Versailles Mimarlık Okulu'nun öncülüğünde başlayan kent araştırmalarının, 1970lerin ortalarından sonra kimi diğer mimarlık okullarında, "*l'architecture urbaine*" (kentsel mimarlık) yaklaşımının post-modernizm bağlamında, tarihselci bir mimarlık ve kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

tasarım anlayışına evrildiği izlenir. Paris-Belleville Mimarlık Okulu'nun kurucusu Bernard Huet'in kent mimarlığına yaklaşımı, Fransız "kentsel kompozisyon" geleneğinin yeniden keşfedilmesi olarak tanımlanabilir. Paris-Belleville Mimarlık Okulu'nda bir grup öğretim üyesi, tarihi kentler üzerinde kentsel morfoloji araştırmaları yürütmüşler ve kentsel tasarım uygulamalarında post-modern bir kent mimarlığı yaklaşımının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bernard Huet'in Paris'te Ledoux'nun La Villette Kanalı'nın kentle buluştuğu noktada konumlandırdığı *Rotonde* yapısı çevresindeki açık alanları düzenlediği kentsel tasarım projesi, kent ve peyzaj düzenlemelerinde Fransız kompozisyon geleneğine gönderme yapan tarihselci bir kent mimarlığı yaklaşımı sergiler.

Fransız Kentsel Morfoloji Okulu içerisinde Philippe Panerai, Jean Castex ve Jean-Charles Dépaule'ün yayımlamış oldukları ve kentsel mekân çözümlemelerine yönelik yöntemsel bir çerçeve geliştiren araştırmalarıyla öne çıktıkları savunulabilir. *Eléments d'Analyse Urbaine* (Kentsel Analizin Elemanları), *Principes d'Analyse Urbaine* (Kentsel Analizin İlkeleri) kentsel analiz kavram ve yöntemlerini, kentsel morfoloji, kentsel strüktür, ulaşım sistemleri ve kentsel doku ilişkisi, parsel biçimlenmeleri ve mimarlık ilişkisine odaklanan tipo-morfoloji ve kent peyzajı yaklaşımları üzerinden geliştirdikleri araştırma projeleridir. Bu çalışmalarında "*paysage urbaine*" (kent peyzajı) kavramı altında, Camillo Sitte'den, Gordon Cullen'ın *Townscape* yaklaşımına ve Kevin Lynch'in Kentin İmgesi'ne, kentsel mekânın görsel algı boyutuyla ele alan yaklaşımlar üzerinden kent peyzajının çözümlenmesini de kent formunun analizi içerisinde ele almışlardır. Bu kapsamda geliştirdikleri kent peyzajı kavramı, Paris'te kent planlama pratiğinde önemli bir yaklaşım değişimini işaret etmesi nedeniyle özellikle dikkate değerdir. *Eléments d'Analyse Urbaine* başlıklı kitap, mimar ve kent plancısı Philippe Panerai, sosyolog Jean-Charles Depaule ve kent coğrafyacısı Marcelle Demorgon ile mimar Michel Veyrenche'ın ortak çalışması olarak 1980'de Brüksel'de Avrupa post-modernizminin öncülerinin eserlerini yayınlayan AMC yayınevi tarafından basılmıştır.[3] Kitabın son bölümünde M. Veyrenche, 1970lerin ortalarında genç mimarların kentsel proje yarışmalarında ve tekil uygulamalarında geliştirdikleri yeni mimarlığı, kentin mevcut dokusunu ve o kentte yaşayanların gündelik yaşam pratiklerini önemseyen "kent mimarlığı" yaklaşımının ilk örnekleri olarak öne çıkarmaktadır. Eski Roquette Hapishanesi yerine uygulanacak bir toplu konut projesi için açılan yarışmada, Roland Castro'nun ve Christian de Portzamparc'ın projelerini bu yaklaşımın öncüleri olarak selamlar. Her iki mimar da projelerinde, kentin var olan kamusal mekânlarıyla –sokak ve meydanlarıyla- ilişkilenen yarı-kamusal mekânlar çevresinde bir kentsel mekân kurgusu oluşturdukları ve çeper bloklardan oluşan kentsel bağlam ile uyumlu bir mimari ve kentsel tasarım yaklaşımı geliştirmişlerdir. Buna karşılık, her iki projenin de tarihsel formları yinelemek yerine, kentte yaşayanlarla iletişim kuran ve anlatılar üzerine kurulu, semiotik bir mimari dil geliştirdikleri söylenebilir. Christian de Portzamparc'ın *Les Hautes Formes* toplu konut projesi, bu yaklaşımın uygulanmış olan ilk örneklerinden biridir.

Mimarlık tarihçisi Jean Castex ile birlikte Jean-Charles Depaule ve Philippe Panerai'nin birlikte yürüttükleri bir araştırma projesinden yola çıkarak hazırladıkları ve ilk baskısı 1977 yılında yapılan *Formes Urbaines de l'Ilôt à la Barre* (Kentsel Biçimler: Kent Adasından Yapı Bloklarına) başlıklı kolektif kitapta ise yazarlar, 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıla belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış olan kentsel yapılanma biçimlerini karşılaştırmalı olarak çözümlemektedirler.[4] Bu eserde, 19. Yüzyıl ortasında Paris'te Baron Haussmann'ın yürüttüğü kentsel dönüşüm operasyonlarının temel birimini oluşturan Hausmannien

ISBN: 978-605-80820-1-4

kent adalarından, Londra'da Bahçe Şehir modeline göre biçimlenmiş olan ilk kuşak yeni kentlere, Ernst May'in Frankfurt planından, Le Corbusier'nin *Ville Radieuse* ve Unité d'Habitation projelerinde "dikey ada" olarak adlandırdığı konut bloklarına, son yüzyılda geliştirilen yerleşim modelleri üzerinden Avrupa kentlerinde kentsel dokunun değişimini irdelemektedirler. Kapalı kent adaları oluşturan çeper blokların zaman içerisinde açılarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında, yerlerini yapıların serbest düzende yerleştiği büyük kent adalarına bırakmasını, kentsel planlama-mimari tipoloji ilişkisi üzerinden incelemekte ve modernizmin kent formunda radikal bir dönüşüme neden olduğunu savunmaktadırlar.

Sunuşun bundan sonraki bölümünde, Fransa'da Mimarlık Okulları'nda ortaya çıkarak gelişen kentsel morfoloji ve kentsel analiz çalışmaları ile tipo-morfoloji araştırmalarının kavram, ilke ve yöntemlerinin, ve bu kavram ve analiz yöntemlerine dayalı olarak geliştirilen "kentsel mimarlık" yaklaşımının Paris kentinin planlaması, kentsel koruma ve kentsel tasarım uygulamalarında köklü bir dönüşümü ortaya çıkardığı savunulmakta, 1980lerden bu yana kentin merkezi alanlarında gerçekleştirilmiş olan kentsel tasarım uygulamaları örneklenmektedir.

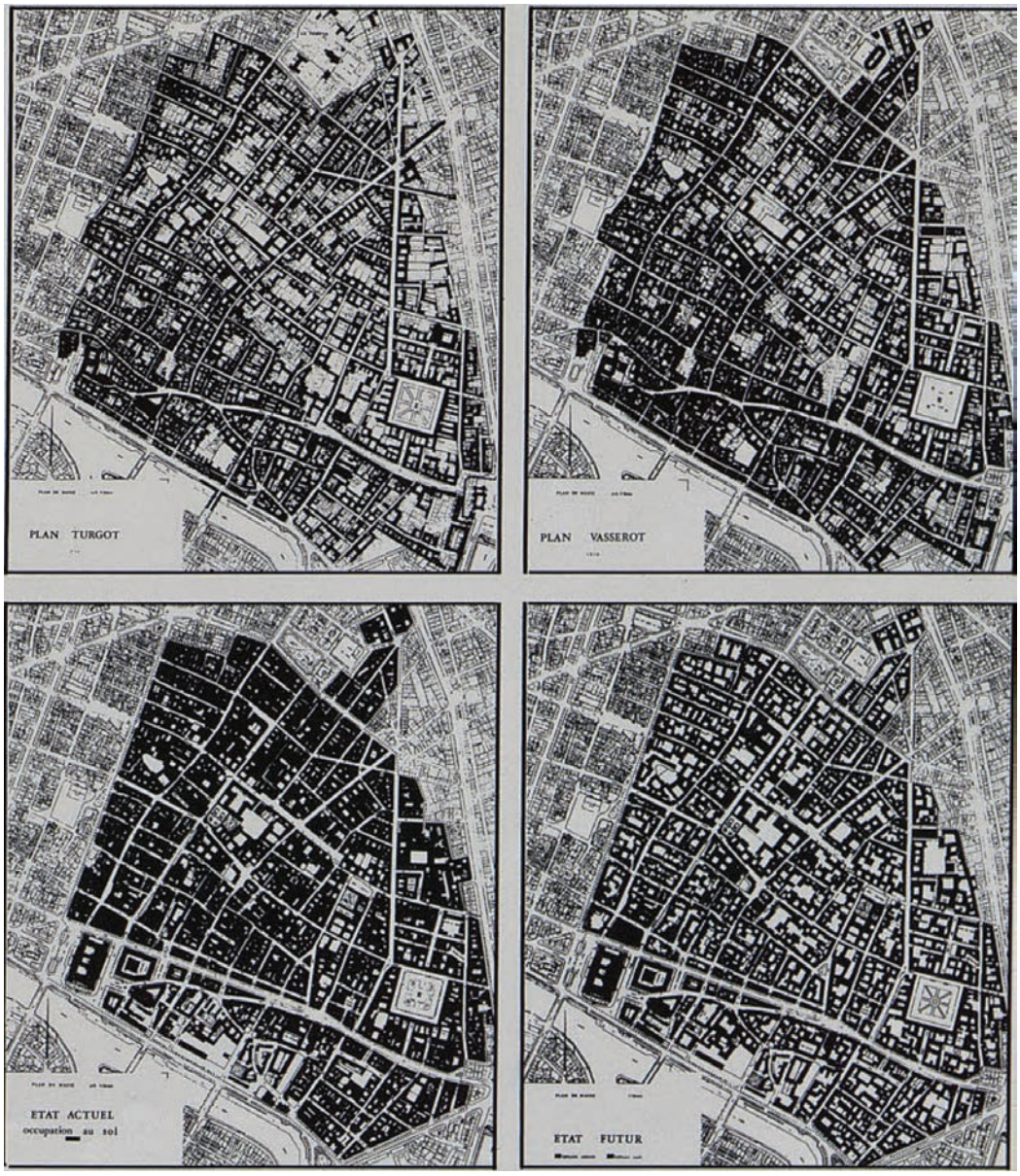
Paris Projet Yayını Üzerinden Paris'te Kentsel Planlama ve Tasarım Yaklaşımlarında Değişimin İzlenmesi

Paris kentinin tarihi çekirdeğini oluşturan merkezi alanların kentin yönetimi ve planlaması açısından tarih boyunca olduğu gibi bugün de farklı bir statüsü bulunmaktadır. 20. Yüzyıl başına kadar gümrük duvarları ile kuşatılmış olan Paris kenti, bugün de kenti çevreleyen bir otoyol sistemi ile çeperde uzanan banliyöler ve yeni gelişme bölgelerinden mekânsal olarak ayrılmaktadır. *Atelier Parisien de l'Urbanisme* (APUR-Paris Şehircilik Atölyesi), Paris Büyükşehir Belediyesi bünyesinde, dernek statüsüyle Paris kentinin planlaması ile ilgili araştırmalar yapmak üzere kurulmuş olan bu birim, kent planlama çalışmaları kapsamında, kentsel koruma ve kentsel tasarım projelerini yürütmektedir. Özerk bir örgütlenme yapısı olan bu kurumun planlama ve kentsel tasarım çalışmalarını belirli temalar altında düzenli olarak yayınladığı *Paris Projet* başlıklı süreli yayını 1969 yılından bugüne düzenli olarak yayımlanmaktadır. Kentin planlamasına ve kentsel yenileme projelerine yönelik yaklaşımlardaki değişimi *Paris Projet*'nin sayıları üzerinden izlemek olanaklıdır. Bu sunuşta, Paris'te APUR tarafından yürütülen kent planlama, kentsel yenileme ve kentsel koruma uygulamaları *Paris Projet* sayıları üzerinden örneklenmektedir.

Paris Projet'nin 1969 yılında yayımlanan ilk sayısının ardından, 1970 yılında yayımlanan ikinci sayısından[5] başlayarak kentsel morfoloji yöntem ve araçlarıyla yapılmış kentsel araştırmalara yer verildiği görülür. André Malraux'nun Kültür Bakanlığı döneminde kentsel sit alanı ilan edilen tarihi Marais bölgesi için geliştirilen koruma çalışmaları, tekil yapıların ötesinde kentsel dokunun bütünüyle korunması yaklaşımının gelişiminde önemli olmuştur. Marais bölgesinde yürütülen koruma çalışmalarında kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji analizlerinden faydalanıldığı görülmektedir. Tarihi planlarla, mevcut kent dokusu zemin-biçim analizleriyle karşılaştırılmakta, kentsel dokuyu strüktüre eden ögeler –sokaklar ve anıt yapılar, sokakları tanımlayan cephe hatları vb. kentsel mekânın korunması gereken karakteristiklerini belirlemektedir. (Şekil 1) *Paris Projet*'nin sonraki sayılarında da benzer morfolojik analizler ve tipo-morfoloji araştırmalarının tarihi merkezde ilk pasajların bulunduğu kentsel doku üzerine, kentsel korumaya yönelik çalışmalara yer verildiği izlenmektedir. Tarihi kent dokusu ve bu dokunun anıt yapılarla ilişkisine yönelik bu çalışmalar sonucunda, korunacak tarihsel alanların salt

ISBN: 978-605-80820-1-4

anıtsal kompozisyonu oluşturan yapılar ve açık alanlarla sınırlı kalmaması, Paris'in tarihi çekirdeğini oluşturan koruma alanının genişletilmesi önerisi bu çalışmalar sonucunda benimsenmiştir. (Şekil 2)

Şekil 1. Marais kentsel sit alanına ilişkin morfolojik analizler. *Paris-Projet*, sayı 2, APUR, 1970

ISBN: 978-605-80820-1-4

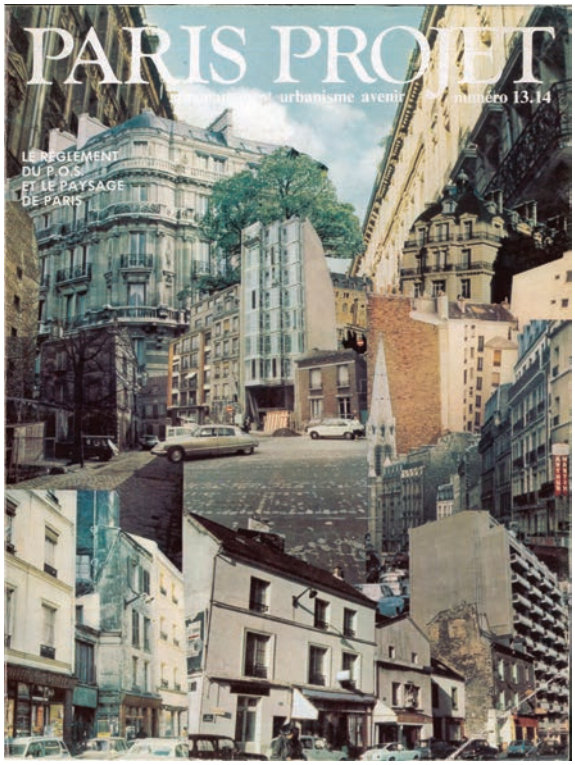
Şekil 2. Paris'in merkezinde koruma alanının genişletilmesi: Anıtsal kompozisyonlar ve tarihi sokaklar, *Paris-Projet*, sayı 5, APUR, 1971

*Paris Projet'*nin 1972'de yayımlanan 7. sayısı ise Paris'in merkezinde yer alan *Les Halles* bölgesinin dönüşümü konusuna ayrılmıştır.[6] Paris metropoliten alanda ulaşım altyapısının en önemli iki hızlı raylı ulaşım (RER) hattının kesişim noktası olarak bu noktanın seçilmesiyle, bölgeye adını veren tarihi hal yapılarının yıkılmasına karar verilmiş, endüstri döneminin bu görkemli strüktürünün yıkılması sonucunda kentin merkezinde ortaya çıkan büyük boşluğun kente kazandırılması önemli bir kentsel tasarım problemi olarak ortaya çıkmıştı. Bu amaçla açılan tasarım yarışması sonucunda iki ayrı projenin uygulamasına karar verildi. Bunlardan ilki yeraltında bulunan RER istasyonlarına erişim sağlayan bir ticaret merkezi, diğeri ise yeraltında ticaret ve kültür, yer üstünde ise rekreasyon işlevlerini bir araya getiren karma kullanımlı bir kentsel donatı projesiydi. *Les Halles* kentsel yenileme projesi kapsamda kent ve mimarlık tarihçisi Françoise Boudon, André Chastel ve ekibi tarafından kentin merkezinde yar alan bölgenin tarihsel olarak gelişimi üzerine, alanın morfolojik dönüşümlerini belgelemek üzere ayrıntılı bir araştırma çalışması yürütülmüştür.[7] Alan çevresinde yürütülen tipo-morfoloji çalışmaları, kentsel dokunun yeniden örülmesinde, kamusal açık mekânların ve yeni yapı gruplarının tasarımında mimari tipoloji araştırmalarına kaynaklık edecektir.

Paris Projet'nin 1975 tarihli 13. ve 14. sayısının ana konusunu "Paris'in Kent Peyzajı ve Plan Uygulama Koşulları" başlığı oluşturmaktadır. (Şekil 3) Paris kent peyzajını oluşturan kentsel ögeler olarak sokaklar, kent adaları ve parsel düzeninin, tarihi kent üzerinde yapılan analiz çalışmalarının ana elemanları olarak belirlenmiştir. Bu geniş kapsamlı sayı içerisinde, tarihi kentin farklı bölgelerinde kent dokuları, kentsel morfolojinin analiz araçları ve yöntemleri kullanılarak analiz edilmekte, kent peyzajının her bir bölge için farklılaşması sergilenmekte

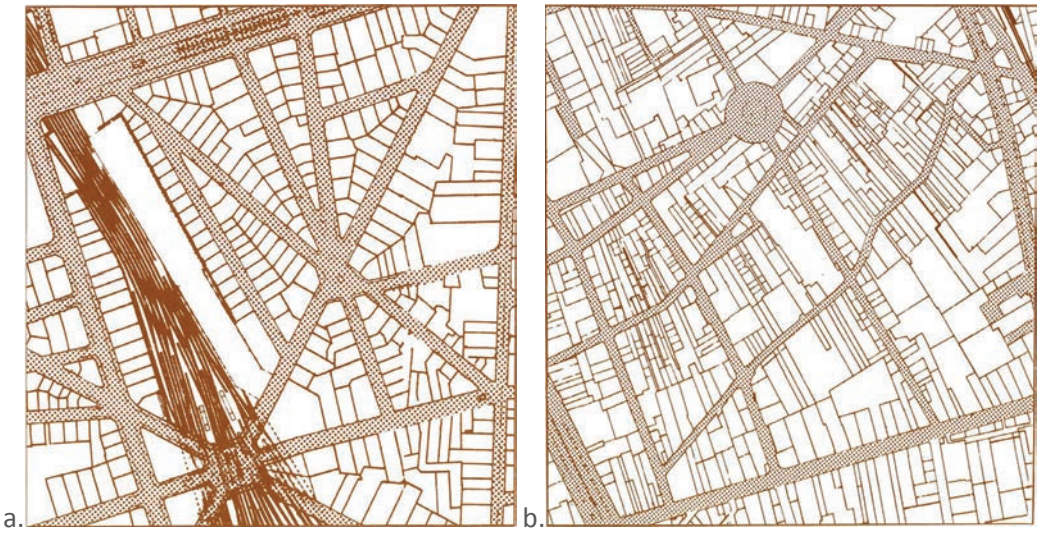
ISBN: 978-605-80820-1-4

ve bu farklılaşmanın nedenleri çözümlenmektedir. Bu çalışmalarda Panerai, Castex ve Depaule ekibinin Versailles Mimarlık Okulu'nda yürütmekte oldukları kentsel morfoloji araştırmalarıyla yöntemsel benzerlik açıkça görülmektedir. Paris kentinin tarihsel gelişme aşamalarında, kent adaları ve parsel düzeninde belirgin farklılaşmaların ortaya çıktığı ve bu farklılaşmaların süreklilik gösterdikleri, bu analizler sonucunda ortaya koyulmaktadır. Bu analiz çalışmalarının sonunda, kentin tarihi çekirdeğinde küçük parsellerden oluşan sıkışık kent dokusu, geçmişte parça parça planlanmış alanların yan yana gelmesiyle oluşmuş mahalleler, ince uzun endüstri parsellerinin ve işçi sitelerinin oluşturduğu çeper dokuları ve tarım parsellerinin yapılaşmasıyla oluşmuş, tarihi kentin çeperinde yer alan eski *faubourg*'ların morfolojik farklılaşmaları sergilenmektedir. (Şekil 4a ve b) Morfolojik olarak farklılaşan bu bölgelerin Paris'in kent peyzajının çeşitliliğini oluşturan farklı "karakter bölgeleri" oluşturdukları savunulmakta, plan uygulama koşullarının her bölgenin kentsel peyzaj özellikleri dikkate alınarak farklı tanımlanması gereği üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada, farklı dönemlerde uygulanmış olan yapılaşma koşulları ve yönetmeliklerin, kentin farklı bölgelerini üçüncü boyutta birbirinden farklılaştırdığı ve mimari özelliklerini belirlediği, kimi bölgelerde de farklı zamanlarda inşa edilmiş yapıların yan yana bulunmalarının kent peyzajını zenginleştirdiği örneklerle sergilenmektedir.

Şekil 3. "Paris'in Kent Peyzajı ve Plan Uygulama Koşulları", *Paris Projet*'nin 13 ve 14. sayısının kapak tasarımı, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

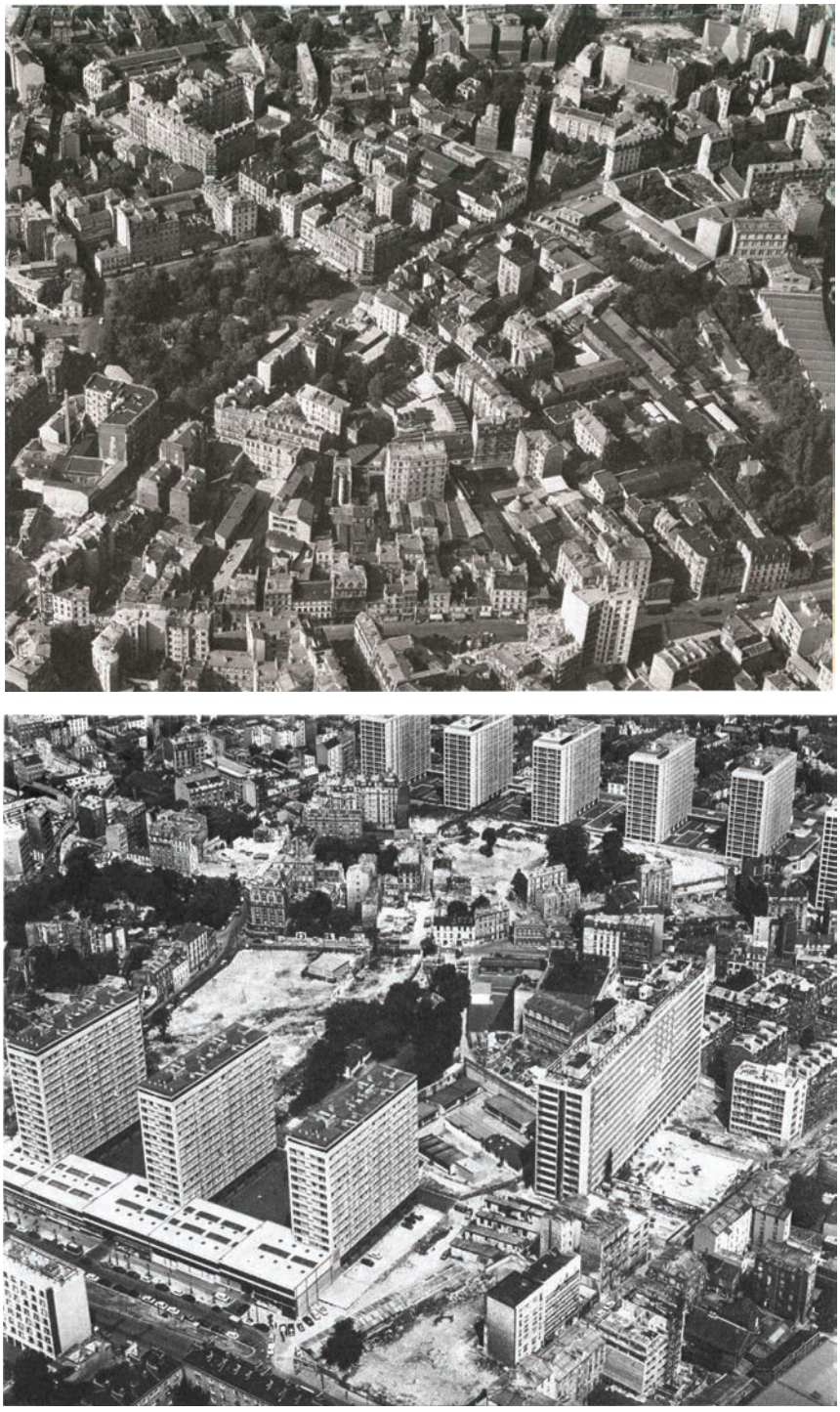
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Tarihi kentin çeperlerinde *faubourg*'ların morfolojik farklılaşması, ada ve parsel düzenlerine ilişkin morfolojik analizler, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

Bu çalışmanın son bölümünde ise, 1967 tarihli Paris Planının (*Plan d'Occupation du Sol -P.O.S., Arazi Kullanım Planı*), Paris'in kentsel peyzajını karakterize eden bu farklılaşmaları göz ardı ederek, tarihi kent dokusunu tahrip eden yapılaşma koşulları getirdiği örnekleriyle ortaya koyulmaktadır. 1950lerden itibaren Paris kenti modernist, fonksiyonalist planlama ilkeleri doğrultusunda, kent dokusunu sağlıklılaştırma, konut stokunu arttırma ve sosyal konutlara yer açma gibi amaçlarla, büyük ölçekli kentsel yenileme projelerine konu olmuştur. Özellikle işçi ve göçmen mahallelerinin yoğunlaştığı eski endüstri bölgelerini çevresindeki mahalleler, 1970lerin sonlarına kadar kentsel yenileme ve büyük ölçekli sosyal konut uygulamalarıyla bütünlüklerini ve özgün doku özelliklerini yitirmişlerdir. Doğu Paris'te Place des Fêtes çevresinde uygulanan bir kentsel yenileme projesi kapsamında, modernist sosyal konut bloklarından oluşan tümüyle farklı karakterde bir alana dönüşmüştür. (Şekil 5) Onüçüncü *arrondissement* içerisinde Nationale çevresi, bu anlayış sonucunda, modern toplu konut bloklarıyla bütünüyle yenilenmiştir. Bugün yaya bölgesi olarak tarihi karakteriyle korunmuş olan Mouffetard Sokağı çevresinin de, o dönemde yürürlükte olan plan koşulları nedeniyle parseller bazında yıkımlar ve yüksek yapıların inşa edilmesiyle özgün peyzajını yitirmekte olduğu *Paris Projet*'nin yazarları tarafından 1967 tarihli Arazi Kullanım Planının getirdiği yapılaşma koşullarının Paris'in kent peyzajı üzerindeki tahrip edici etkilerine örnek olarak verilmektedir.[8]

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Place des Fêtes çevresinde kentsel yenileme öncesi ve sonrasında kent peyzajı ve kentsel dokunun değişimi, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

Paris kentinin planlamasında ve kentin merkezi alanları içerisinde kentsel proje uygulamalarında 1970lerin ortalarından itibaren önemli bir değişimin ortaya çıktığı izlenir. Paris kentinin morfolojik ve işlevsel farklılaşmalarına göre bölgelere ayrılması

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve her bölgede bu farklılaşmalar dikkate alınarak plan hükümlerinin her bölge için özel olarak belirlenmesi, kent planlama yaklaşımı olarak belirlenmiş; 1974 yılında Paris Bölgeleme Planı (*Le Plan de Zonage*) yürürlüğe koyulmuştur.[9] Kent peyzajında, farlı karakter bölgelerini gözeterek belirlenen bu bölgeleme uyarınca, her bölge için farklı yapılaşma koşulları getirildiği, yapı yüksekliklerinde sınırlamalar getirildiği görülür.

1980 Yılında yürürlüğe giren Paris Kenti Nazım Plan Şeması (*Le Schéma Directeur d'Aménagement et d'Urbanisme de la Ville de Paris – SDAU*)[10] 1970lerin ortalarından itibaren güçlenen bu paradigma değişimini yansıtır. 1975'te başlatılan kentsel analizler, kent adaları bazında yapılan nüfus yoğunlukları ve yapı yoğunluğu analizleri sonucunda, kentin farklı bölgelerinde uygulanacak olan politikaların uygulanacağı belirlenir. Nazım Planda, tarihi çekirdekle sınırlı olan kentsel koruma bölgesini önemli ölçüde genişletildiği, kentin çeperinde tarihi *faubourg* alanlarında yeni koruma alanları belirlendiği görülmektedir. Planda ayrıca öncelikle kentsel operasyonların yapılacağı kentsel yenileme alanları saptanmış, kamu tarafından üstlenilecek olan öncelikli eylem alanları belirlenmiştir. 1980 tarihli Nazım Plan kararları arasında (1) kentsel yenileme ve sağlıklılaştırma operasyonlarının tamamlanması ve (2) konut ve sosyal donatı ağırlıklı büyük kamu operasyonlarının tamamlanması yer almaktadır. Önceki dönemde başlatılmış olan bu eylem kararları, 1967 ve 1980 nazım planları arasında belirli bir sürekliliği işaret etse de, kentsel yenileme alanlarının büyüklüğü ve operasyonların niteliği 1980 sonrasında büyük ölçüde değişecektir. Bu değişimde, post-modern paradigma ile birlikte kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarına dayalı "kent mimarlığı" yaklaşımının 1980 sonrası kentsel yenileme projelerinde egemen olması belirleyici olmuştur.

Doğu Paris, tarihte kentin beslenmesini sağlayan ulaşım kanalları, La Villette ve St Martin su kanalları, Seine Nehri üzerinde liman kullanımları, depolama alanları, 19. yüzyılda La Villette Kanalı yakınında inşa edilen büyük mezbaha, depolar ve endüstri tesislerinin yoğunlaştığı bir bölgedir. Geçmişte, endüstri yapıları ile birlikte işçi sitelerinin yoğunlaştığı bu bölgede, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçmen grupları yerleşmiştir. Genelde düşük gelir gruplarının yaşadığı Doğu Paris bölgesinde, sosyal konut projeleri yanında sosyal donatı ve özellikle kamusal açık alan projelerine kamu tarafından öncelik verilmesi, planlama çalışmaları kapsamında belirlenmiş olan bir kamu politikasıdır.[11] 1983 Yılında Belediye Meclisince onaylanan bir plan programı kapsamında Doğu Paris, kentin öncelikli gelişme alanı olarak belirlenmiştir. (Şekil 6) Kentin kuzeydoğusunda La Villette Kanalı'nın kuzeyi ve güneyinde La Villette Parkı'nın planlanması, mezbahanın kaldırılmasıyla yerine Bilim ve Endüstri Müzesi'nin tasarlanması, güneydoğuda ise Bercy'de büyük bir spor salonu ve rekreasyon alanlarının oluşturulması, Seine Nehri'ne uzanan Maliye Bakanlığı binası ile güney yakada François Mitterand'ın isminin taşıyan Büyük Milli Kütüphane yapısının yer seçimi kararlarının çok daha önceden, Paris kenti nazım plan çalışmaları kapsamında alındığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Fransız Devrimi'nin 200. yılını kutlama etkinlikleri kapsamında François Mitterand'ın Büyük Projeleri olarak dünyaca ün kazanmış olan bu kentsel projeler, planlama çalışmalarına dayalı olarak geliştirilmiş olan kamu politikaları kapsamında, yıllar öncesinden planlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

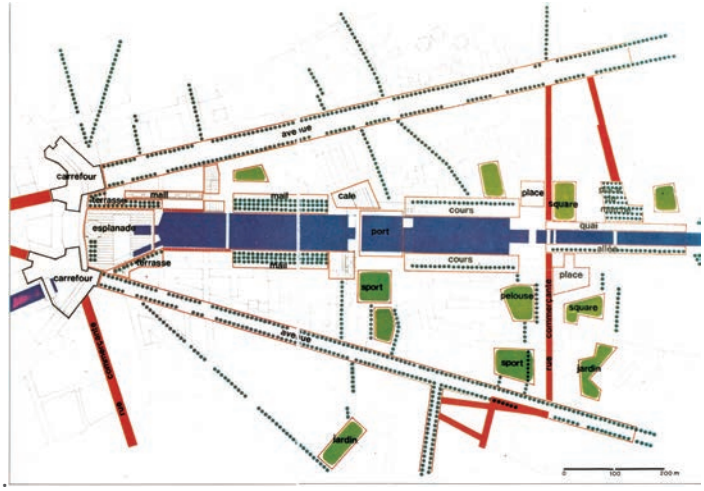

Şekil 6. Doğu Paris Kentsel Gelişme Bölgesi'nde öngörülen kentsel operasyonlar kamusal mekânlar ve sosyal donatı projeleri. *Paris Projet* dergisi sayı 27-28'in kapağı, *Paris-Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

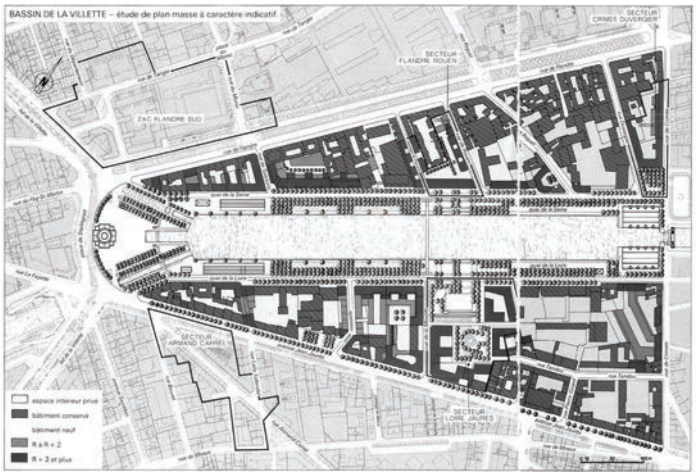
Doğu Paris'te sosyal donatı alanlarının ve kamusal açık mekânların niteliğinin iyileştirilerek geliştirilmesi hedefi kapsamında, kent yönetimi, La Villette Kanalı çevresinin düzenlenmesi ve kanal çevresinde yeni sosyal konut projelerinin uygulanmasına öncelik vermiştir.[12] 18. yüzyılda Jean-Claude Nicolas Ledoux'nun Paris'in gümrük suru üzerinde, kanalın kentle buluştuğu noktada tasarlamış olduğu *Rotonde* yapısı çevresinde, Bernard Huet tarafından geliştirilen kentsel tasarım projesi, kanal çevresinde öngörülen kentsel planlama kapsamında bu bölgenin sağlıklılaştırması ve çevre kalitesinin yükseltilmesinde simgesel önemi olan bir uygulamadır. (Şekil 7a ve 7b) Kanalın doğu ucunda bulunan eski mezbaha alanında ise La Villette Parkı iki ayrı yarışma açılmış, uluslararası olarak düzenlenen ikinci yarışmanın sonucunda birincilik ödülünü alan Bernard Tschumi ve ekibinin projesi, kamusal açık alan olarak parkın tasarımında, kentsel etkinlik programlamasını öne çıkaran kurgusuyla uluslararası düzeyde, kentsel mekân tasarımında yenilikçi bir yaklaşım getirmiştir. (Şekil 7c) La Villette Kanalı çevresinde Yves Lion, Renzo Piano gibi önde gelen mimarların da aralarında bulunduğu ekipler tarafından tasarlanan sosyal konut uygulamaları, kentsel dokunun biçimlenmesiyle uyumlu, tanımlı kamusal ve yarı kamusal mekânlar yaratmaya yönelik tipo-morfolojik yaklaşımla, çağdaş mimari tasarım dilini birleştiren bir kent mimarlığı yaklaşımını yansıtmaktadırlar. La Villette Kanalı'ndan güneye doğru uzanan St. Martin Kanalı'nın iki kıyısında da benzer bir anlayışla kamusal açık alan düzenlemeleri yapılmış, kanalın rıhtımları boyunca uzanan kent adaları, kanal boyunca sürekli bir kentsel cephe oluşturacak biçimde yer yer yeniden tasarlanmıştır. Burada da kamusal mekânın ve kent adalarını oluşturan yapıların mimari tasarımında kentsel morfoloji ve tipoloji araştırmalarından yararlanıldığını söylemek olanaklıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

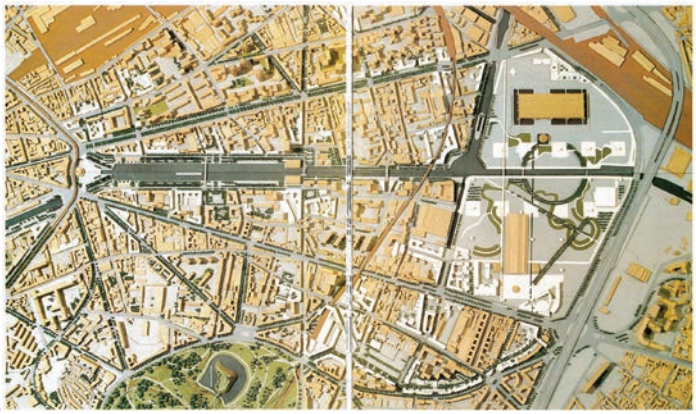
a.

b.

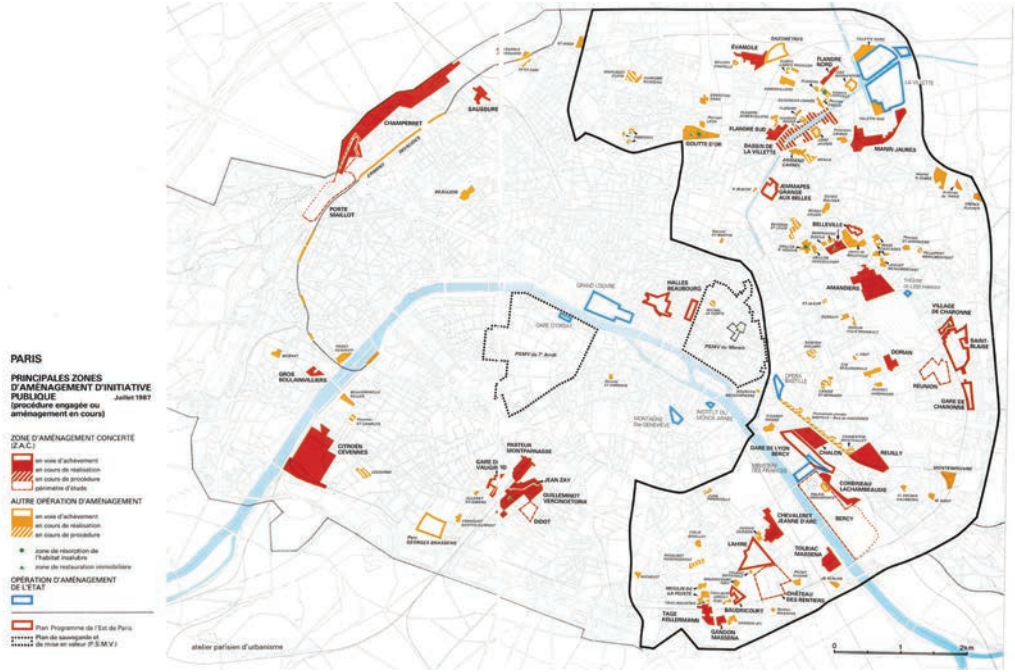
c.

Şekil 7. a. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, sayı 15-16, APUR, 1976
b. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987
c. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve La Villette Parkı maketten fotoğraf, *Paris Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

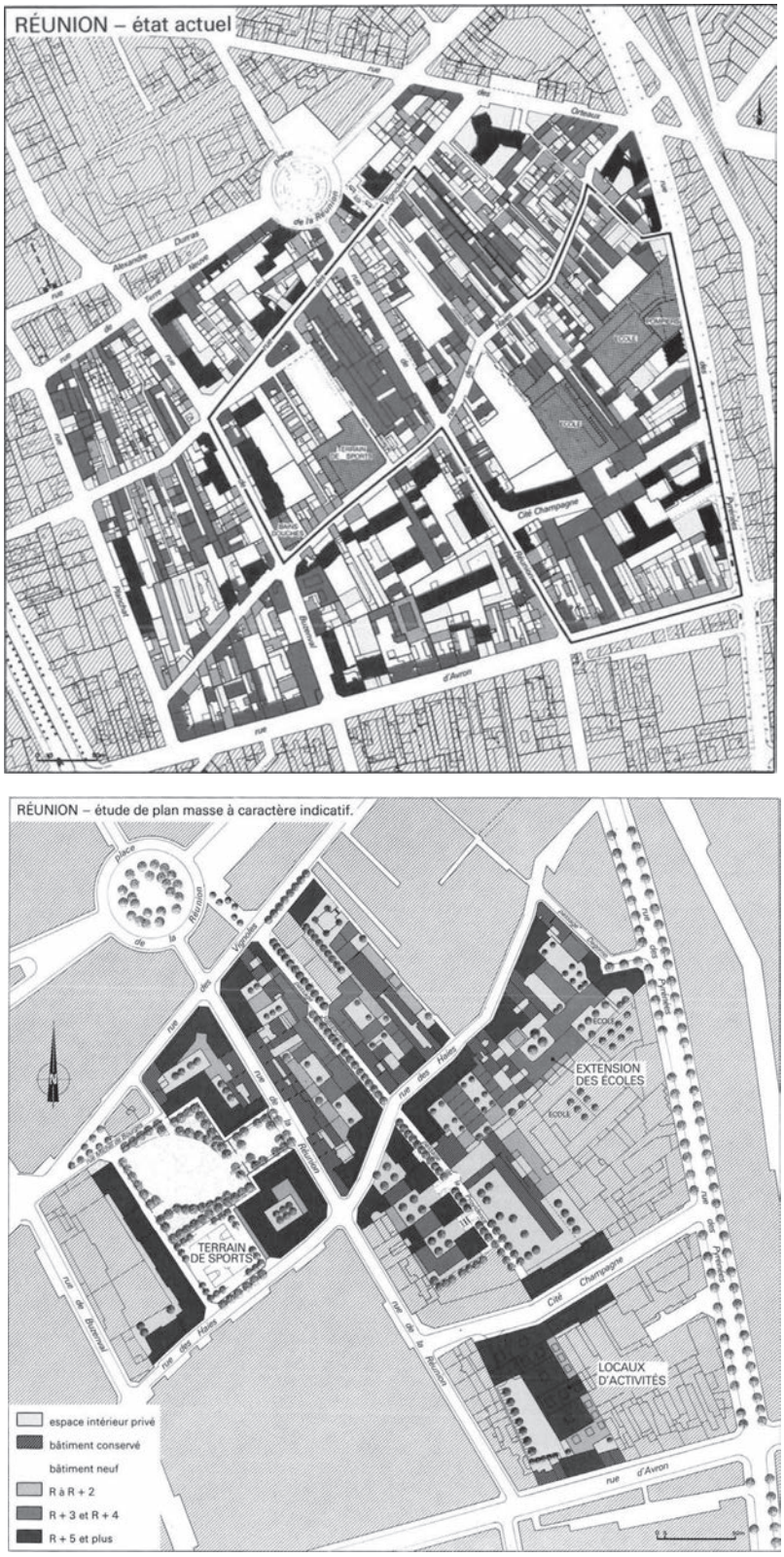
ISBN: 978-605-80820-1-4

Önemli bir bölümü kentin kuzey ve güney doğusunda yer alan çok sayıda ZAC projesi, planlama hedefleri kapsamında bu anlayışla uygulanmıştır. (Şekil 8) Genellikle eski endüstri ve depolama alanları veya demiryolları tarafından artık kullanılmayan çeşitli büyüklükte alanlar, belirli oranda sosyal konut içeren konut ağırlıklı, karma kullanımlı kentsel alanlara dönüştürülmüştür. (Şekil 9, 10 ve 11) Üst ölçekli planlama kararları doğrultusunda, alanda yer alacak yapı yoğunluğu, nüfus büyüklüğü, arazi kullanım kararları –konut, ticaret, işyeri oranları, sosyal donatılar ve yeşil alanlara yönelik planlama kararlarının alınmasının ardından, APUR tarafından her bir alan için kentsel tasarım alanında çalışmaları olan belirli sayıda mimarlık ofisinin davet edilmesiyle, alanın kentsel tasarım projesinin elde edilmesine yönelik bir görüş alma süreci uygulanmıştır. ZAC, *Zone d'Aménagement Concerté* adlandırmasının kısaltmasıdır; burada "*concertation*" kavramıyla anlatılmak istenen, bu alanların planlama ve tasarım sürecinde, APUR tarafından mimarlar ve kent tasarımcılarından görüş alınması ve böylece elde edilen farklı öneriler arasından seçim yapılarak en başarılı bulunan önerinin uygulanmasıdır. Her alan için seçilen projenin müellifi, alanın bütününün kentsel tasarım uygulamasını yönlendirmek üzere görevlendirilmekte, ancak birden çok sayıda mimar, seçilen kentsel tasarım projesine uygun olarak alanda yer alacak yapıları tasarlamak üzere davet edilmiştir. ZAC projelerinin uygulaması, her alan için ayrıca oluşturulan karma ekonomi şirketleri tarafından yüklenilmiştir. Her alanda belirli oranda sosyal konut projesi uygulanması koşulu, söz konusu alanların farklı sosyal gelir gruplarının ayrışmadan bir arada yaşamasını sağlamaya yöneliktir. Kentin batısında yer alan eski Citroen otomobil fabrikasının bulunduğu alan da ZAC olarak belirlenmiş ve bu kapsamda yeni konut alanları ve büyük bir kent parkını içerecek şekilde bir dizi kentsel tasarım ve peyzaj tasarımı yarışması sonucunda kente kazandırılmıştır. Bugün Eiffel Kulesi'nin batısında Seine Nehri kıyısında yer alan Citroen Parkı, tasarımı ve tematik bahçeleriyle kentin en ilgi çeken, en çok kullanılan kamusal alanlarından birini oluşturmaktadır. (Şekil 12)

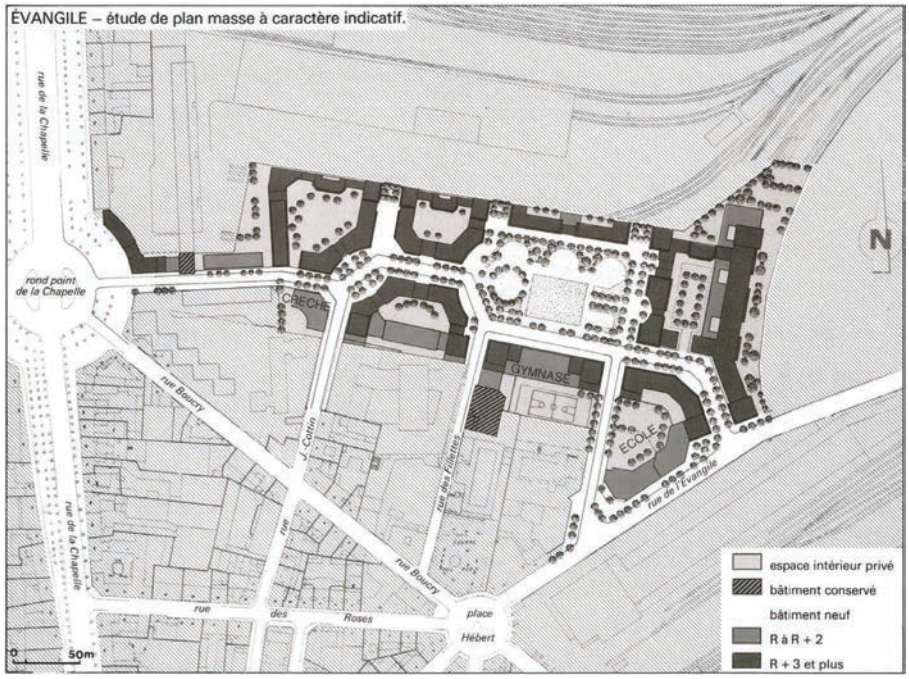
Şekil 8. ZAC'lar ve diğer kentsel düzenleme alanlarının Paris kenti içerisinde dağılımı, *Paris-Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Réunion ZAC alanında kentsel dokunun önceki durumu, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

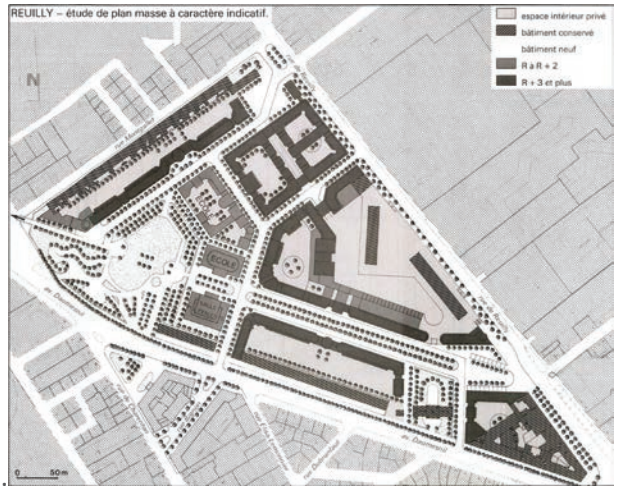

Şekil 10. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Réunion ZAC alanında kentsel dokuyla uyumlu konut alanı düzenlemesi, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ZAC uygulamaları, daha önceki ZUP uygulamasından bir çok açıdan farklıdır. 1980 öncesinde kent içerisinde çok büyük alanların dönüşümüne yönelik uygulanmış olan ZUP (Öncelikli Planlama Alanı) kararları sonucunda, kent içerisinde geniş ve bir çoğu mevcut olan eski yerleşim alanlarının tek elden, fonksiyonalist planlama ilkeleri ve modernist bir mimarlık anlayışıyla planlanarak uygulanmışlardır. Bu uygulamalar karşısında 1960larda başlayan mimarlık eleştirisi, kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarının gelişmesi ve kentsel mimarlık yaklaşımının giderek köklenerek yaygınlaşması sonucunda ZUP uygulamasından vazgeçilerek 1980 sonrasında ZAC uygulamasına geçilmiştir. Kentsel yenileme projelerine egemen olan modernist tutumun yerini, kentin mevcut strüktürünü, kentin dokusunu, kamusal-yarı kamusal-özel mekân farklılaşmalarını ve kentsel-mimari bağlamı dikkate alan bir kentsel mimarlık yaklaşımının aldığı gözlemlenir. Bu değişimde, mimarlık ve kentsel tasarımda post-modernizm ve kontekstüalizm etkileri yanı sıra, mimarlığın kent mekânlarının üretiminde, tekil aktörler üzerinden değil, daha katılımcı bir rol üstlenme talebinin olduğu savunulabilir. (Şekil 9, 10, 11 ve 12)

ISBN: 978-605-80820-1-4

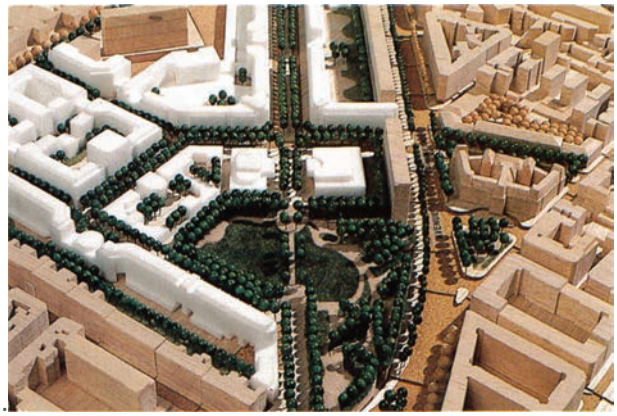
a.

b.

c.

Şekil 11. a. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Reuilly ZAC alanında kamusal mekânlar çevresinde kentsel düzenleme, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

b. Paris-Reuilly ZAC alanında karma kullanım alanları –konut, ofis ve sosyal donatı planlaması, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

c. Paris-Reuilly ZAC düzenlemesi maketi. Kamusal mekânlar çevresinde üç boyutlu kütle düzeni, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Citroen Parkı ve çevresinde kentsel düzenleme projesi, *Paris Projet*, no. 21-22, APUR

Seine Nehri'nin İki Yakasında Eski Endüstri Alanlarının Dönüşümü

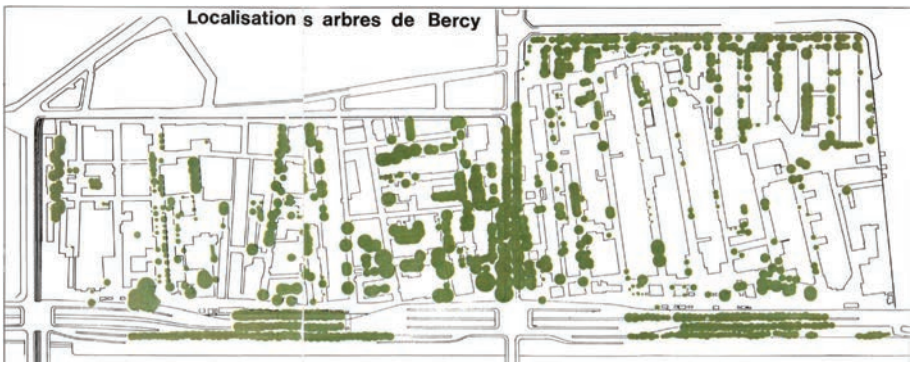
Bu sunuşta son olarak Paris merkezi kenti içerisinde 20. yüzyıl dönümünde gerçekleştirilmiş, büyük kapsamlı iki kentsel dönüşüm projesi, kentsel alanların yeniden üretiminde kentsel morfoloji ve kent mimarlığı araştırmaları, uygulama süreci ve sonuçları üzerinde durmak istiyorum. Bu iki kentsel dönüşüm uygulaması, Seine Nehri'nin Paris kentiyle buluştuğu yerde, nehrin kuzeyinde ve güneyinde yer alan Bercy Parkı ve çevresi ile, Seine Rive Gauche bölgesi bir arada düşünüldüğünde Paris kenti içerisinde gerçekleştirilen en kapsamlı kentsel dönüşüm uygulaması olarak görülebilir.[13]

Seine Nehri'nin kuzey kıyısında bulunan Bercy'de, nehir üzerinde yer alan liman kullanımları arasında, tarihi şarap antrepolarının da yer aldığı depolama alanları bulunmaktaydı. (Şekil 12) Liman işlevleriyle birlikte depolama alanlarının kentin dışına taşınmasıyla birlikte, Doğu Paris'in sosyal donatı yatırımlarıyla geliştirilmesine yönelik planlama kararları doğrultusunda, bu alanda Seine kıyısında uzanan bir büyük park ve çevresinde yeni konut alanları oluşturulması planlanmıştı. Bu kararda tarihi şarap depolarının bir bölümünün korunması ve alanda yetişmiş ağaç varlığı önem taşımaktaydı. Bernard Huet ve ekibinin tasarımını gerçekleştirdiği Bercy Parkı projesi, tarihi şarap depolarının yapıları yanında, park içerisinde tarihi yollar ve izleri koruyarak yerin belleğine gönderme yapan bir tasarım anlayışını yansıtmaktadır. Alanı nehir kıyısında uzanan otoyoldan soyutlamak üzere oluşturulan set üzerinde, Paris'in tarihi *promenade*'larını andıran gezinti alanı ve

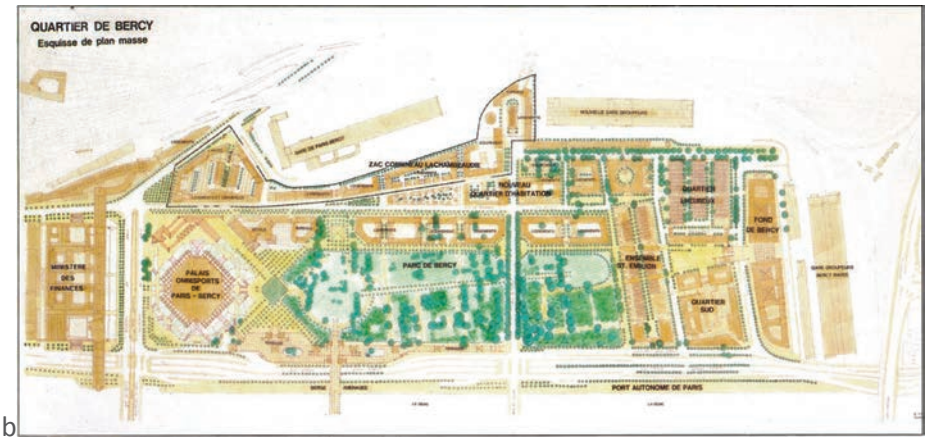
ISBN: 978-605-80820-1-4

park içerisindeki diğer düzenlemelerle, Bercy Parkı, Fransız bahçe geleneğine tarihsel göndermeler yapan bir peyzaj düzenlemesidir. Parkı çevreleyen yeni konut blokları ise, üç taraftan tanımlı çeper blok oluştururken parka doğru geçirgenlik gösteren yeni bir konut bloğu tipolojisi araştırmasını yansıtmaktadır.[14](Şekil 13)

a.

b

c.

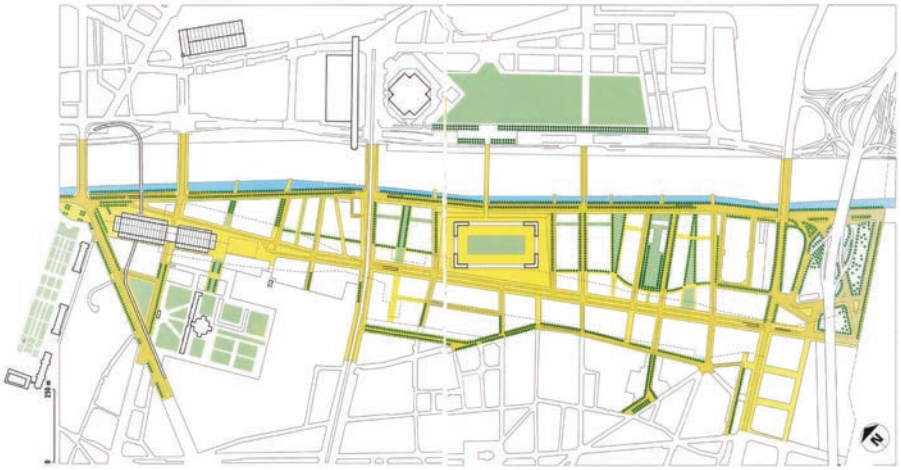

Şekil 13. a. Bercy'de eski parsel düzeni ve mevcut ağaç dizileri, *Paris Projet*, no. 12, APUR, 1974
b. Bercy Parkı ve çevresi kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987
c. Bercy Parkı'na Simone de Beauvoire yaya köprüsü girişinden bakış (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Nehrin güneyinde ise, Paris'in başlıca demiryolu istasyonlarından biri olan Austerlitz Garı'nın doğusunda, demiryolu servis alanları ve çevresinde işlev dışı kalmış olan endüstri alanlarının kente kazandırılması düşüncesinin 1980 öncesi nazım plan çalışmaları sürecinde ortaya çıktığı söylenebilir. Seine Rive Gauche bölgesi olarak adlandırılan bu bölgede demiryolu hatları üzerinde yeni bir kent parçası yaratılması planlanmıştır. Alana ilişkin ana planlama ve kentsel tasarım kararlarının alınmasına yönelik ilk görüş alma aşamasının ardından, alan üç bölgeye ayrılmış ve her bölge için ayrıntılı kentsel tasarım projeleri elde etmek üzere davetli ekiplerden öneri geliştirmeleri istenmiştir.[15] Alanın geometrik merkezinde François Mitterand'ın adını taşıyan Büyük Milli Kütüphane yapısı konumlandırılmıştır. Mitterand'ın büyük projeleri olarak adlandırılan projeler arasında sonuncusu olan bu yapı kompleksi, uluslararası proje yarışmasını kazanmış olan Dominique Perrault tarafından tasarlanmıştır. Dört açık kitabın çevrelediği bir çöküк bahçe ve bu dört yapının üzerinde yükseldiği platform Seine Nehri'ne ve karşısında uzanan Bercy Parkı'na açılan bir kent terası oluşturur. Uzaktan bakıldığında dört yüksek kütüphane bloğu, bu yeni kentsel gelişme alanının merkezinde, anıtsal bir landmark oluşturur. (Şekil 14)

a.

b.

Şekil 14. a. Seine Rive Gauche (Austerliz-Tolbiac-Masséna) yeni gelişme alanında APUR tarafından belirlenen kentsel tasarım genel yerleşim planı, *Paris Projet*, no. 29, APUR, 1990

b. Seine Rive Gauche (Austerliz-Tolbiac-Masséna) yeni gelişme alanında APUR tarafından hazırlanan ve üç boyutlu kentsel tasarım kararlarını gösteren perspektif çizimi, *Paris Projet*, no. 29, APUR, 1990.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kütüphane yapısının her iki yanında bulunan Austerlitz-Tolbiac-Masséna alanlarını kapsayan kentsel tasarım yarışmasına davet edilen ekiplerin büyük çoğunluğu, nehre doğru alçalan ya da nehre doğru açılan çeper bloklardan oluşan kentsel tasarım önerileri getirmişlerdir. Proje önerilerinin bir bölümünde, nehre paralel ana caddeleri ve bunlara dik uzanan sokakları tanımlayan çeper blokların ortalarında yeşil alanlar büyük kent adaları oluşturan çeper bloklarla sınırlandırılmakta, ya da nehre doğru açılmaktadır. Bu alanda uygulanan kentsel tasarım projesinde, çeper blokların ortasında nehre paralel olarak uzanan yeşil alanlar, bir kent adasından diğerine mekânsal süreklilik sağlayan bir kamusal mekân ve yaya koridoru oluşturmakta, okullar ve diğer sosyal donatılar bu koridorun üzerinde yer almaktadır. (Şekil 14)

Son olarak, alanın en doğusunda yer alan Masséna bölgesi için APUR tarafından iki aşamalı bir kentsel tasarım yarışması düzenlenmiş, yarışmaya davet edilen ekiplerden görüş almıştır. Yarışmanın ikinci aşamasına 10 ekip yeniden davet edilmiş ve bu ekiplerin bu alan için kentsel tasarım önerileri "*La Consultation de Masséna"* başlıklı bir kitapta toplanmıştır.[16] Bu projeler arasında, Christian de Portzamparc'ın *La ville du troisième age* "üçüncü çağın kenti" başlığıyla önerdiği kentsel tasarım, 1980lerden sonra yerleşik yaklaşım haline gelen kapalı kent adası (çeper blok) tipolojisini yeni baştan sorgulamaktadır. Bu öneride çeper bloklar parçalanarak kent adaları içerisinde, çeşitli kombinasyonlarda, farklı biçimlerde ve farklı yüksekliklerde yerleştirilmiştir. Bu projede çeper blokların sınırlandırdığı ortak kamusal alanlar yerine, kent adaları arasında uzanan kamusal yeşil alanlar ile yapıların arasında dış mekânlar yarı-kamusal, yarı-özel ve özel alanlar olarak farklılaştırılmıştır. Kent peyzajında, yapı blokları ve yapılar arasında tanımlanan açık mekânlarda çeşitlilik arayışının ön planda olduğu bu kentsel tasarımın, kent ile çeperde yer alan banliyö peyzajı arasında geçiş oluşturduğu söylenebilir. (Şekil 15)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. a. Masséna kentsel gelişme alanı kentsel tasarım projesi uygulaması, maket fotoğrafı (Fotoğraf: Neris Parlak).
b. Masséna kentsel gelişme alanında yeni yapılaşma: Seine cephesi (Fotoğraf: Cânâ Bilsel).
c. Masséna kentsel gelişme alanında park çevresinde yeni yapılaşma (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)
d. Masséna kentsel gelişme alanında yeni yapılaşma (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

Seine Rive Gauche bölgesinin demiryollarının kapladığı bir kentsel boşluktan, karma kullanımlı, yoğun yapılaşmanın olduğu bir kent parçasına dönüştürülmesi sürecinde,

kentin biçimlenmesi ile kentsellik (*l'urbanité*) arasındaki ilişkilere odaklanan kent araştırmalarının sonuçlarından yararlanılmış olduğu, ve kentsel tasarım proje önerilerinin kentsel formlarla mimari tipler arasında birbirini belirleyen karşılıklı ilişkileri irdeleyen tipo-morfoloji araştırmalarını içerdiği savunulabilir.

Sonuç Yerine

Avrupa'da 1960larda fonksiyonalist planlama ve modernist mimarlık uygulamalarının kentlerin peyzajı ve dokuları üzerindeki yıkıcı etkilerine yönelik Mimarlık okullarında başlayan eleştirel yaklaşım ve kent mekânlarının biçimlenmesiyle toplumsal pratikler arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalar ile birlikte yürütülen kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmaları, tarihi kentlerin mekânsal kurgusunu ve kentsel dokunun oluşturduğu bağlamı dikkate alan bir "kentsel mimarlık" yaklaşımının 1970lerin ortalarında sonra gelişmesinde etkili olmuştur. Paris kentinin planlamasında, anıtsal kompozisyonların ötesinde, tarihi kent peyzajının tüm çeşitliliğiyle korunmasına yönelik çalışmaların önem kazandığı, bütünsel kentsel koruma yaklaşımının gelişmesinde kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

morfoloji araç ve yöntemlerinden yararlanıldığı izlenir. Yine aynı dönemde, kentin dokusunu ve toplumsal pratikleri tümüyle dönüştüren büyük ölçekli kentsel yenileme projeleri de sorgulanmaya başlanmıştır.

1980 tarihli Paris Kenti Nazım Planı, fonksiyonalist-modernist planlama yaklaşımında değişimi göstermesi açısından önemlidir. Büyük kent alanlarının tek elden yenilenmesine yönelik ZUP uygulamasının yerine, 1980 sonrasında farklı aktörlerden görüş alınarak çok sayıda mimar, kentsel tasarımcının ve diğer meslek gruplarının dahil olduğu bir süreci tanımlayan ZAC uygulamasına geçilmiştir. İşlevsel bölgeleme anlayışının yerine karma kullanımların bir arada planlandığı bir işlevsel planlama ile kentsel bağlam ile ilişkilenen, kamusal kent mekânları yaratan bir kentsel tasarım yaklaşımının benimsendiği görülür. Planlama kapsamında belirlenen kentsel dönüşüm alanları için geliştirilen kentsel tasarım projelerinin alanı çevreleyen kent dokusuyla bütünleşmesinin önemsendiği, kentsel morfoloji araştırmalarının sonuçlarının bu projelerde değerlendirildiği izlenir. Alanın tasarımında rol alan mimarların da, çok farklı biçim dilleri olsa da, her bir alana özel bağlamı dikkate alan kentsel mimarlık yaklaşımıyla tasarıma yaklaştıkları gözlemlenir. 1980 sonrasında Paris kent mekânını biçimlendiren kentsel düzenlemelerde tipo-morfolojik araştırmalara dayanan çalışmaların, kentsel tasarım ile mimari tasarım arasında yaratıcı bir ilişkinin var olmasında ve yenilikçi tasarım önerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğu görülmektedir.

---

[1] Attilio Petruccioli, "Exoteric, Polytheistic Fundamentalist Typology," A. Petruccioli (der.), *Typological Process and Design Theory*, AKPIA, Harvard University & MIT, Cambridge, 1998

[2] Henri Lefebvre, *Le droit à la ville*, Editions Anthropos, Paris, 1968 ve *La révolution urbaine*, Editions Gallimard, Paris, 1970

[3] Philippe Panerai, Jean-Charles Depaule, Marcelle Demorgon, Michel Veyrenche, Éléments *d'Analyse Urbaine*, AMC, Bruxelles, 1980. Bu yayın yazarlar tarafından yeniden düzenlenerek *Formes Urbaines* (Kentsel Formlar) başlığıyla yeni baskısı yapılmıştır: Ph. Panerai, J.-Ch. Depaule, M. Demorgon, *Analyse Urbaine*, Parantheses, Marseille, 1999.

[4] Jean Castex, Jean-Charles Depaule, Philippe Panerai, *Formes Urbaines de l'Ilot à la Barre*, Dunod, 1977. Ivor Samuels'in katkılarıyla yazarlar tarafından geliştirilen bu çalışma İngilizce olarak yeniden yayımlanmıştır: Ph. Panerai, J. Castex, J.-Ch. Depaule, Ivor Samuels, *Urban Forms: The Death and Life of Urban Block*, Routledge, New York, 2004.

[5] *Paris Projet*, sayı 2, Atelier Parisien de l'Urbanisme (APUR), Paris, 1970

[6] *Paris Projet*, sayı 7, APUR, 1972

[7] Françoise Boudon, André Chastel, Helene Couzy, Françoise Haumon, *Systeme de l'Architecture Urbaine, Le Quartier des Halles à Paris,* CNRS, Paris, 1977

[8] Mouffetard Sokağı'nda yıkım tehditiyle ilgili bkz. Paris Projet no. 5, 1971

[9] 1974 tarihli Paris kenti bölgeleme planı (*Plan de Zonage)*, *Paris Projet*, sayı 13-14, APUR, Paris, 1975

[10] Paris **Şehri** Nazım Plan **Şeması** (*Le Schéma Directeur d'Aménagement et d'Urbanisme de la Ville de Paris - SDAU*) 1980, *Paris Projet,* no. 19-20, APUR, Paris, 1980

[11] "L'Aménagement de l'Est de Paris", *Paris Projet,* no. 27-28, APUR, Paris, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

[12] La Villette Kanalı Çevresi Kentsel Düzenlemesi, *Paris Projet*, no. 15-16, APUR, Paris, 1976

[13] "Paris Sud-Est: Gare de Lyon, Gare d'Austerlitz, Bercy" (Paris – Güneydoğu Sektörü: Lyon Garı, Austerlitz Garı ve Bercy), *Paris Projet*, no. 12, APUR, Paris, 1974

[14] Nathan Starkman, "Deux nouveaux parcs à Paris" & "Concours pour le Parc de Bercy", *Paris Projet*, no. 30, APUR, Paris, 1993, s. 88-89, 132-155

[15] APUR, "Conquête d'un espace", *L'Aménagement du Secteur Seine Rive Gauche*, *Paris Projet*, no. 29, APUR, Paris, 1990, s. 36-41

[16] Alain Pélissier, "La Consultation Masséna", *La Consultation Masséna: Projets d'urbanisme pour un nouveau quartier de Paris* (Masséna için davetli yarışma: Paris'in yeni bir mahallesi için şehircilik projeleri), SKIRA, 1997, s. 48-70

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji

Tolga ÜNLÜ

Mersin Üniversitesi
tolgaunlu@gmail.com

Özet: *Kentin yapısının kurgulanması ve kentsel mekânın biçimlendirilmesi sürecinde ortaya çıkan sorunların özünde, kentin parça-bütün ilişkisi içinde oluşan tutarlı bir bütünlük olarak kavranmaması, tekil ve çevresiyle bağlantıları olmayan ya da zayıf olan kentsel çevrelerin üretilmesinin ön planda tutulmasıdır. Bu çalışmanın temel önermesi, kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olmasının gerekli olduğudur. Diğer bir anlatımla, kenti biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörler ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarını ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmalıdırlar. Plancılar ve mimarlar, uğraştıkları nesnenin niteliklerini göz ardı ettikleri sürece kentin tutarlı bir bütünlük olarak üretilmesi olanaklı değildir. Kente yapılacak farklı ölçeklerdeki her müdahale tutarlı bütünlük içinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, kamu yararını önceleyen, ölçekler arası bütünlüğü göz önünde bulunduran, kentsel mekânın çevresinden yalıtılmadığı, mekânı içinde bulunduğu bağlamın parçası olarak ele alan yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bunun için kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında ilişkinin de sağlamlaştırılması sağlanmalıdır. Bu çalışmada, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için kentsel morfolojiye dayalı araştırma çerçevesi sunulmakta ve Türkiye planlama pratikleri Erken Cumhuriyet Dönemi'nde günümüze dek yaklaşık yüzyıllık süreçte incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Mekânın biçimlendirilmesi, planlama pratikleri, kentsel morfoloji, tutarlı bütünlük, parça-bütün ilişkisi*

Giriş

Yirminci yüzyılın ortalarında, 1956 yılında Harvard Üniversitesi'nde Jose Lluis Sert'in öncülüğünde örgütlenen ilk Uluslararası Kentsel Tasarım Konferansı'nda kentlerin niteliğine yönelik dile getirilen eleştiriler, konferansın devamında da birçok kişi tarafından vurgulanmıştır. Söz konusu konferansta Sert ve diğer katılımcılar işlevsel ayrıma dayalı bir kentsel örgütlenmenin ve tektipleştirilen kente karşı eleştirilerini yöneltmiş, plancıların kentin üst ölçeği ile ilgilendiğini, mimarların ise binalara odaklandığını belirtmiş, bu durumun kentte tatmin edici bir sonuç doğurmadığını ifade etmiş ve kentsel mekânda niteliğin artırılmasına yönelik yeni yaklaşımlara gereksinim olduğu vurgulanmıştır (Krieger ve Saunders, 2009). 1960lı yıllar ile birlikte Jane Jacobs, Kevin Lynch, Gordon Cullen, Christopher Alexander gibi kentsel tasarımın önde gelen kişileri tarafından söz konusu eleştiriler sıklıkla dile getirilmeye devam etmiştir.

Jacobs (1961) on dokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişen planlama yaklaşımlarının eleştirisinden yola çıkarak ve özellikle modernist yaklaşıma sarsıcı eleştiriler yönelterek, sanayi devrimi sonrası oluşan yaklaşık yüzyıllık planlama ve mimarlık birikiminin kentlerin yağmalanması ile sonuçlandığını, bunun sonucunda kentlerdeki canlılığın yerini sönüklük ve sıkıcılığın aldığını belirtmiştir. Cullen (1961) da benzer biçimde kentlerin ruhsuz ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanıcıların beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu vurgulamış, Lynch (1961) ise Amerikalılar'ın ne kadar çirkin kentlerde yaşadıklarının farkında olduğunu ifade etmiştir. Alexander (1965) ise daha kuramsal bir çerçeveden geliştirdiği eleştirilerinde kentin yapısında sorunlar olduğunu, parçaların bir araya gelişlerinin kenti bir bütün olarak oluşturamadığını, çünkü parçaların birbirleriyle bağlantılarının kurulamadığını belirtmiştir.

Jacobs, kentte oluşan sorunlar karşısında plancıların canlı ve işlerlik kazanan bir kenti nasıl üreteceklerini bilmediklerini, Cullen meslek adamlarının daha geniş bir bakış açısına sahip olmaları gerektiğini ve kentsel mekanda bütüncül bir değer oluşturulması için tek tek binalara odaklanan yaklaşımlardan fazlasına gereksinim olduğunu, Lynch meslek adamları tarafından kentin parçacıl müdahaleler ile üretildiğini ve tutarlı bir bütünlük oluşturulamadığını belirtirken, Alexander, ilerleyen dönemde başka bir çalışmasında (Alexander vd, 1987) mimarların salt binalar ile ilgilendiğini, plancıların ise yazılı kuralları uygulamaktan öte bir anlayış geliştiremediğini, bunun sonucunda kentte tutarlı bir bütünlük oluşturulamadığını ifade etmiştir.

Jane Jacobs, Kevin Lynch, Gordon Cullen ve Christopher Alexander'ın eleştirilerine benzer eleştiriler daha sonraki dönemlerde de dile getirilmiştir. Trancik (1986) binaların tek tek üretildiğini, çevresinden soyutlandığını, kentsel örüntünün bir parçası olamadıklarını, kente yeni parçaların eklenmesi sürecinde planların mekânı iki boyutlu olarak ele aldığını, mekanın üç boyutlu konfigürasyonunun kavranamadığını ifade etmektedir. Trancik kentlerdeki genel memnuniyetsizliği ve tutarlı bir bütünlüğün üretilememesini, artan otomobil sahipliliği, modern mimarlığın hakimiyeti ve kentsel yenileme programları, bölgeleme politikalarına dayanarak "kayıp mekan"ın üretilmesine bağlarken, sorunun ortaya çıkmasında en önemli etkenin kamu kurum ve kuruluşlarının kentin biçimlenmesini denetlemede eksikliği, yetersizliği ve isteksizliği olduğunu belirtmektedir. Habraken (2000) uzmanların kentsel yapılı çevrenin özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin farkında olmadıklarını vurgulamıştır. Tibbalds (2001) kentsel yapılı çevredeki niteliğin giderek düştüğünü belirtirken kentlerin vasatlığa teslim olduğunu ifade etmiştir. Hall (2008) planlama yetkililerinin ve yerel yönetimlerin inşaat sektörünün önceliklerine önem verdiğini, bundan dolayı kentlerde birbirine benzer yapıların üretildiğini belirtmiştir.

Bu eleştirilere benzer eleştiriler Türkiye'de de dile getirilmiştir. Bademli (2002) kenti bir bütün olarak kavrayamamaktan, tekil binalara odaklanılmasının kentsel mekanın biçimlendirilmesinde niteliğe yönelik sorunlar oluşturduğunu ve kentin bir bütün olarak üretilmesini olanaksız kıldığını dile getirirken, Günay (2006) Türkiye'de planlamanın kenti üretemediğini, kentsel mekanı biçimlendirmenin "kenti yapma sanatı" olduğunu, planlamanın fazla yüceltildiğini ve ön plana çıkarıldığını, ancak bunun kenti kültürel bir birikim ile üretmek için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Ünlü ve Baş (2017) ise boyutlarından bağımsız olarak parselin kenti üretmek için temel morfolojik birim olduğunu, parsel özelinde parsel sahibi, uzmanlar, yerel yöneticiler ve müteahhitler tarafından oluşturulan 'küçük ölçekli ittifaklar'ın kenti ürettiğini ve dönüştürdüğünü, bu durumda binaların çevresi ile ilişkilendirilemediğini, birbirinden bağımsız morfolojik birimlerin kente yayıldığını belirtmekte, Ünlü (2013) bunun sonucunda oluşan durumu kentlerin birer yapı yığını haline gelmesi olarak tanımlamaktadır.

Kentin yapısının kurgulanması ve kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile ilgili sorunların özünde, kentin parça-bütün ilişkisi içinde oluşan tutarlı bir bütünlük olarak kavranmaması,

ISBN: 978-605-80820-1-4

tekil ve çevresiyle bağlantıları olmayan ya da zayıf olan kentsel çevrelerin üretilmesinin ön planda tutulmasıdır. Küçük ölçekli ittifakların oluştuğu ortamda kentsel mekânın biçimlendirilmesi temel olarak piyasa mekanizmaları içinde gerçekleşmektedir. Bu mekanizma içinde yer alan tüm aktörler, farklı gerekçelerle de olsa, daha fazla inşaat alanı talep etmektedir. Böylece kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerinin yerini nicelik almaktadır. Mekânın biçimlendirilmesi ile ilgilenen şehir planlama, mimarlık ve peyzaj mimarlığı vb. disiplinlerdeki uzmanların ise bir araştırma ve uygulama nesnesi olarak kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik ilgisizliği ve yetersizliği bulunmaktadır; veya uzmanların kentsel mekanın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik ilgisinin ve yeterliklerinin az olmasındadır. Mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri anlamaya ve açıklamaya çalışmak yerine çoğunlukla yasal olarak tanımlanmış süreçlere göre kentsel mekânı üretmenin sonucunda, tekil olarak önemli ve dikkat çekici örnekler çıkabilse de kentler birbirine benzemekte, giderek aynılaşmaktadır. Yasal olarak tanımlanmış süreçler kenti bir nicelik olarak üretmeye odaklanmıştır ve bu durum nadir olarak sorgulanmaktadır. Böylece süreçlere teslim olmuş bir pratik ortaya çıkmaktadır. Bu durum '*ezbere planlama*' ve '*ezbere mimarlık*' olarak tanımlanmaktadır. 'Ezbere planlama' ve 'ezbere mimarlık' ülke genelinde çoğunlukla aynı mekânı üretmeye odaklanmıştır.

Bu çalışmanın temel önermesi, kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olmasının gerekli olduğudur. Diğer bir anlatımla, kenti biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörler ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarını ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmalıdırlar. Bu çalışmada, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için kentsel morfolojiye dayalı araştırma çerçevesi sunulmakta ve Türkiye planlama pratikleri Erken Cumhuriyet Dönemi'nde günümüze dek yaklaşık yüzyıllık süreçte incelenmektedir. Dolayısıyla, öncelikle bilimsel bir alan olarak kentsel morfoloji araştırılacak, ardından kentsel morfoloji ile kentsel mekânın biçimlendirilmesi araştırma ile uygulama ilişkisi içinde irdelenecektir.

Kentsel Morfoloji

Kentsel morfoloji en geniş anlamıyla "kentsel biçim üzerine çalışma (*the study on urban form*)" olarak tanımlanmaktadır (Larkham ve Jones, 1991). Kentsel biçim ise kentin temel fiziksel bileşenleri olan sokak, parsel ve binaların bir araya gelerek oluşturdukları kentsel örüntüleri kapsamaktadır (Oliveira, 2016). Moudon (1997) daha ayrıntılı bir tanımlama geliştirerek kentsel morfolojinin kenti bir organizma olarak ele aldığını, fiziksel çevrenin tüm değişim süreçlerinin bir parçası ve nesnesi olduğunu ifade ederken, kentsel morfolojinin kentlerin nasıl inşa edildiğini ve nasıl dönüştüğünü ortaya koyarak genel ilkelerin farklı ve belirli alanlarda nasıl çalıştığını incelemeyi amaçladığını belirtmiştir. Son dönemde, kentsel morfolojinin tanımına yönelik tartışmalar yoğunlaşmıştır. Kropf ve Malfroy (2013) kentsel morfolojik araştırmanın amacının yapılı çevreyi üreten formların özünü ve mekânın dönüşümünü sağlayan süreçlerin açıklanması olduğunu ifade ederken, Kropf (2014) amacın kentsel örüntünün nasıl oluştuğu ve dönüştüğüne, kentsel örüntüyü oluşturan bileşenlerin nasıl birbirleriyle ilişkilendiğine yönelik açıklama geliştirmek olduğunu vurgulamıştır. Scheer (2016) kentsel morfolojinin kentsel bilgi ürettiğini, ancak bu bilginin özel ve sınırlı bir alanda, biçim ve biçimin değişimine ilişkin olduğunu belirtmiştir. Whitehand (2001) ise kentsel morfolojinin özünü ve içeriğini daha

ISBN: 978-605-80820-1-4

açık bir şekilde tanımlamıştır: "Kentsel morfoloji, kentsel büyümenin döngüsel doğasını, kentsel biçimlerin üretilmesinde uyum ve yeniden geliştirme süreçleri ve farklı aktörlerin etkilerini incelerken, gelecekte kentsel biçimin üretilmesine yönelik düşünceler üretilmesi için dayanak oluşturur". Bir başka yazısında ise Whitehand (2009) kentsel morfoloji araştırmalarının kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile ilgilenen uzmanlar için güçlü bir temel oluşturabileceğini belirtmiştir.

Bu tanımlardan izlenebileceği gibi kentsel morfolojinin araştırma nesnesi kentsel örüntüdür ve kentsel örüntü mekânın farklı ölçeklerde, farklı aktörlerin, farklı amaçları, gereksinimleri ve motivasyonları ile biçimlendirilmesi sonucunda oluşur. Mekân her dönemdeki ilişkiselliğin ifadesi olarak üretilir ve maddi olarak varlık gösteren nesnelerin -binalar, sokaklar, duvarlar vb.- insanların bilinçli müdahaleleri sonucunda karşılıklı ilişkisi içinde biçimlenir ve süreç içinde farklı kullanıcıların, karar vericilerin ve uzmanların müdahaleleri ile yeniden biçimlendirilir. Bu çerçevede, tarihsel süreç içinde mekânda, insanın etkinliği ile bir 'durum değişimi' yaşanmaktadır. Her durum değişiminde önceki durumda oluşan ilişkiselliğin yerini yeni bir ilişkisellik almaktadır. Durum değişimi, kentte mekansal değişim ile somut ve gözlenebilir hale gelmekte, farklı dönemlerde farklı mekansal örgütlenme yapılarını ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu ilişkisellikler, gelişme süreci içinde ardıl olarak ortaya çıkmakta ve bir maddi nesne olarak mekânın sürekli olarak yeniden biçimlenmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda, mekânın biçimlendirilmesine etki eden morfolojik aktörler arasında farklı dönemlerde oluşan farklı ilişkisellikler, farklı mekansal özelliklerin belirginleştiği morfolojik dönemlerin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak bu basit bir belirlenimci süreç değildir. Mekân, toplumsal formasyon yapıları içinde kurulan ilişkisellikler ile biçimlendirilir ve bu ilişkiselliklerin somutlandığı bir nesne halini alırken, mekânın kendisi de bir süre sonra söz konusu ilişkisellikleri üreten bileşenlerden biri olmaya başlamaktadır. Dolayısıyla, mekânın toplumsal formasyon yapılarının içindeki ilişkisellikler ile biçimlendiğini belirtmek belirlenimci bir tutuma değil, mekânın örgütlenmiş yapısı ile toplumsal formasyon yapıları arasındaki karşılıklı diyalektik ilişkiye işaret eder.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Schlütter (1899) coğrafya çalışmaları içinde kenti bir araştırma nesnesi haline getirirken mekanın örgütlenmiş yapısı ile toplumsal formasyon yapıları arasındaki diyalektik ilişkiyi de özü itibariyle tanımlanmıştır. Schlütter, kentsel yapılı çevreyi kültürel coğrafyanın (*Kulturlandschaft*) bir parçası olarak ele almıştır. Bu tanımda kültür, toplumsal formasyon yapıları arasındaki diyalektik ilişki içinde üretilen bir bütündür. Conzen (1975) ise kültürel coğrafya içinde oluşan kentlerin ya da kentsel parçaların her birinin, benzer özelliklerinin yanında, birbirinden ayırt edici özellikler geliştirdiğini belirtmektedir. Kentlerin büyüklüğüne ve tarihsel geçmişine bağlı olarak bazı kentler diğer kentlere göre daha fazla morfolojik çeşitlilik üretirler. Kentsel morfoloji araştırmalarında önemli olan farklı dönemlerde oluşan ilişkiselliklerin saptanması ve farklılıklarını ortaya çıkaracak biçimde ayırt edilmesidir.

Kentsel morfolojinin özü ve amacına yönelik tartışma doğrultusunda bu çalışmada kentsel morfoloji şöyle tanımlanmaktadır: Kentsel morfoloji, mekanın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri ile farklı kararlılık düzeylerinde belirginleşen mekandaki döngüsel değişimi anlamayı ve açıklamayı, mekanın özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin değişimine neden olan etmenleri (kurallar, aktörler, süreçler) ve bu etmenler arasında değişim sürecinde beliren ve sürekli değişen ilişkisellikleri incelemeyi, elde edilen sonuçlar ile kentsel mekanın biçimlendirilmesine yönelik ilke ve stratejiler oluşturulmasına katkı

ISBN: 978-605-80820-1-4

sağlamayı amaçlamaktadır.

Kentsel morfolojinin bilimsel bir alan olarak gelişmesi sürecinde mekandaki değişimin incelenmesine yönelik farklı yaklaşımlar/okullar ortaya çıkmıştır. Kropf (2017) ve Oliveira (2016) bu yaklaşımların İngiltere'de MRG Conzen'in öncülüğünde gelişen t*arihsel-coğrafi (historico-geographical) yaklaşım* , İtalya'da Muratori'nin çalışmaları ile başlayan *süreç tipolojisi (process typological) ya da tipo-morfolojik (typo-morphological) yaklaşımı*, Bill Hillier ve Julienne Hanson'ın öncülük ettiği ve yöntem olarak mekan diziminin kullanıldığı *biçimlenimci (configurational) yaklaşım* ve Batty tarafından olgunlaştırılan, fraktal, cellular automata vb. yöntemlere dayalı olarak niceliksel değerlendirmelerin üretildiği *mekânsal çözümleme (spatial analysis) yaklaşımı*dır. Bu yaklaşımlar içinde biçimlenimci ve mekânsal çözümleme yaklaşımları matematiksel modellemelere ve niceliksel değerlendirmelere daha yakınken, tarihsel-coğrafi ve süreç tipolojisi yaklaşımları niteliksel değerlendirmeleri geliştirmek için daha çok olanak sunmaktadır. Tarihsel-coğrafi ve süreç tipolojisi yaklaşımlarının ortaya çıkması ve gelişmesi, kentsel morfolojinin gelişme sürecinde kökleri daha önceki dönemlere uzanmaktadır ve kentsel morfoloji bilim alanı içinde, diğerlerinin kullanım alanı yaygınlaşsa da diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tarihsel-coğrafi yaklaşımın kurucusu olan Conzen (1975) tutarlı bir bütünlük olarak kentin farklı kararlılık düzeylerinde -alt, orta ve üst ölçekte- üretilen kentsel örüntülerin birbirinin içine geçip bütünleşmesi ile oluştuğunu belirtmektedir. Kentsel örüntünün üretilmesi, Conzen'in (1969) üç biçim bileşeni olarak ele aldığı sokaklar, yapı adaları, parseller ve bina planlarının bir araya geldiği 'şehir haritası' (*town plan*), binaların oluşturduğu bina dokusu (*building fabric*) ve arazi kullanımıdır (*land utilization*). Şehir haritasının bileşenlerinin bir araya gelişi iki boyutlu olarak izlenebilecek sokak sistemi ve yapı adası örüntüsü ile parsel örüntüsü ve bina örüntüsünü oluşturmaktadır. Bina dokusu, bina tipleri, mimari tarzlar ve bina hacimleri aracılığıyla oluşarak kentsel örüntünün üç boyutlu biçimlenimini (konfigürasyonunu) oluşturmaktadır. Şehir haritası, bina dokusu ve arazi kullanımının farklı biçimlerde bir araya gelerek oluşturdukları karmaşık düzen, kent içinde birbirine benzeyen morfolojik birimleri oluşturmaktadır. Bunlar aynı zamanda farklı karakter bölgeleridir. Alt, orta ve üst ölçeklerde farklı kararlılık düzeylerinde bir araya gelen üç biçim bileşeninin ürettiği morfolojik bölgelerin birbirine bağlı bir şekilde kenti üretmesi 'morfolojik bölgelerin kademeli olarak iç içe geçmesi' (*hierarchical nesting of morphogenetic regions*) olarak tanımlanmıştır.

Bu çalışmada geliştirilen kavramsallaştırmaya göre, kentteki tutarlı bütünlük, kentin üst ölçekten alt ölçeğe dek tüm kararlılık düzeylerinde kentsel örüntülerin parça-bütün ilişkisi içinde örgütlenmesi ile elde edilebilir. Üst ölçekte kentsel ulaşım sistemi, açık alanlar, kurumsal ve kamusal kullanımların bir sistem içinde bir araya gelerek kentsel gelişme örüntüsünü oluşturması (ve bunun kentsel çeper kuşaklar ile de izlenebilmesi), orta ölçekte sokak ile yapı adalarının birlikte örgütlenerek sokak/yapı adası örüntüsünün oluşturulması, oluşan bu örüntü ile mahallelerin üretilmesi mahallerin morfolojik birimler olarak üst ölçekli kentsel gelişme örüntüsünde yerini alması, alt ölçekte bina ile parsel ilişkisi içinde oluşan bina/sokak örüntüsü ve bu örüntünün sokak/yapı adası örüntüsü ile bütünleşmesi kentin tutarlı bir bütünlük olarak gelişmesini ve büyümesini sağlayacaktır. Bu bütünlük içinde Alexander vd.'nin (1977, s.xii) de dikkat çektiği gibi alt ölçekte üretilen örüntünün üst ölçekten gelen bütünlüğün, üst ölçekten gelen örüntünün ise alt ölçekten gelen örüntünün parçası olması gerekmektedir ve böylece bir örüntü dili oluşmaktadır:

ISBN: 978-605-80820-1-4

"Her örüntü, dil içinde 'üstünde' gelen diğer bir örüntüye ve aynı zamanda 'altında' yer alan daha küçük örüntüye bağlıdır. Örüntü, 'yukarıdaki' daha büyük örüntüler ve 'aşağıdaki' daha küçük örüntülerin tamamlanmasını sağlamaktadır".

Bu çerçevede, kentsel morfoloji, özünde mekandaki hareketi incelemektedir ve kentsel mekân üzerinden toplumsal yapının gelişme sürecinde ürettiği ilişkisellikleri, üretilen kentsel örüntüler üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır. Kuşkusuz kentsel morfoloji ile tüm toplumsal değişimi açıklamak olanaklı değildir, Scheer'ın (2016) da belirttiği gibi kentsel morfolojinin açıklama alanı kentin biçimi ile ilgilidir. Kentin biçimi ise morfolojik bileşenler olan binalar, parseller, sokaklar ve yapı adalarının bir araya gelmesi sonucunda farklı kararlılık düzeylerinde (*level of resolution*) üretilen kentsel örüntüler ile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kentin biçimi (*form*), değişim süreci (*process*) ve mekânın farklı ölçeklerdeki kararlılık düzeyleri (*level of resolution*) kentsel morfolojik araştırmaların temel bileşenleridir (Moudon, 1997). Kentin biçimini oluşturan bileşenler binalar, parseller, sokaklar ve yapı adaları ile bu bileşenlerin bir araya gelerek ürettikleri kentsel örüntüdür. Yukarıda belirtildiği gibi, kentsel örüntü mekânın değişim sürecinde durum değişimine bağlı olarak her ilişkisellik içinde sürekli yeniden örgütlenir ve yeni örüntüler üretilir.

Türkiye planlama pratiklerinin kentsel morfolojinin olanak sağladığı araştırma çerçevesi ile inceleneceği bu araştırmada, uzmanların kentsel mekânın biçimlenmesi süreçlerinde kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik öngörüleri ve amaçları sorgulanacaktır. Söz konusu inceleme, kentsel planlama alanında gerçekleştirilecektir ve plancıların kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan nitelikleri planlama kararlarını geliştirirken ne kadar dikkate aldığı, kenti tutarlı bir bütünlük olarak ele alıp almadıkları araştırılacaktır. Burada çalışmanın temel önermesini hatırlamakta yarar bulunmaktadır: kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olması gereklidir. Ayrıca, plancının kenti biçimlendirme süreçlerinde farklı kararlılık düzeylerinde üretilen örüntülerin bir araya gelişlerinde tutarlı bütünlüğü gözetmesi beklenmelidir.

Kentsel Mekânı Biçimlendirme Süreçlerinde Türkiye Planlama Pratikleri

Harvard Üniversitesi'nde 1956 yılında düzenlenen ilk Kentsel Tasarım Konferansı'nda ve ardından mekânın biçimlendirilmesi süreçleriyle ilgili birçok uzman tarafından ifade edilen sorunlara benzer biçimde, İtalyan tipo-morfoloji okulunun kurucusu olarak anılan Muratori 1930lu yıllarda mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde ortaya çıkan bir kriz durumuna işaret etmektedir. Tarihsel-coğrafi yaklaşımın ve İngiliz morfogenetik okulunun kurucusu Conzen (1975) de Muratori gibi, niceliksel yaklaşımların şehir planlamada egemen olmasının ve mimarlıkta modern teknolojinin büyük ölçekli olarak kullanımının kentlerde birörnekleşme oluşturmasının aynı sıra kentlerde insancıl ölçeğin kaybedilmesine ve 'suratsızlığın' oluşmasına neden olduğunu belirtmiştir. Her ikisi de niceliksel yaklaşımların ön plana çıkmasında modernist planlama ve mimarlığın etkisinin olduğunu belirtirken, Moudon (1992) süreçte yer alan uzmanları eleştirmekte, kentsel mekânın biçimlenmesi ile ilgili uzmanların 'ne olması gerektiği' ya da 'ne yapılması gerektiği' ile ilgilendiğini, ancak 'şehrin nelerden oluştuğu' ile ilgilenmediğini ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla uzmanlar üretecekleri ürüne (mimarlar için mimari proje, plancılar için imar planı) odaklanmışken, kentin özü ve içeriğini oluşturan nitelikler ile ilgilenmemekte ya da az ilgilenmektedir. Böylece nasıl bir kentsel mekân üretileceği,

ISBN: 978-605-80820-1-4

söz konusu mekanın niteliklerinin ne olacağı göz ardı edilmektedir. Trancik (1986) kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde salt imar planları ya da bina üretimine odaklanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda, imar planları ne tür içerikler barındırmalı ki kent tutarlı bir bütünlük olarak üretilebilsin?

Conzen (1975) tarihsel gelişim sürecinde çeşitli değişimler gösteren ve farklı dönemlerde farklı fiziksel özellikler gösteren kentsel yapılı çevrenin farklı dönemlerde üretilen farklı özelliklerin bir araya geldiği bir birikim sağladığını, böylece kentsel yapılı çevrede farklı dönemlere ilişkin bilginin biriktiğini, bundan dolayı kentsel yapılı çevrenin toplum için bir öğrenme alanı ve nesnesi haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Conzen'e göre, kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilecek araştırmalar, kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yararlanılabilecek bir kuramsal çerçeve önerebilecektir.

Türkiye'de planlama ve mimarlık alanında kentsel morfoloji araştırmalarına yönelik ilginin fazla olmadığını belirtmek olanaklıdır. Aru (1998) ve Eldem'in (1954) kente yönelik üst ölçekli ve yaşam alanı olarak eve yönelik yapmış oldukları kapsamlı çalışmalar, mekânın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Son dönemde Ünlü ve Baş (2017) gelişme sürecinde farklı ilişkisellikler sonucunda kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile farklı nitelikte kentsel çevrelerin üretildiğine dikkat çekmektedirler. Örneğin, Erken Cumhuriyet döneminde üretilen bir konu bölgesi olarak Mersin'in Çamlıbel semtinde ilk durumda geniş bahçeler içinde müstakil evlerden oluşan kentsel çevre, ikinci aşamada müstakil evlerin kısmen apartmana dönüşmesi sonucunda müstakil evlerin ve apartmanların bir arada bulunduğu bir çevreye dönüşmüştür. Ardından üçüncü aşamada, tüm alanın apartmanlardan oluşması ile yeni bir kentsel çevre üretilmiştir. Böylece, Erken Cumhuriyet döneminde başlayan süreçte, üç aşamada kentsel çevre oluşmuş, bozulmuş ve yeniden üretilmiştir. Kentsel mekân, oluşum, bozulma ve yeniden yapma (*generation, degeneration, regeneration*) süreçlerine bağlı olarak döngüsel bir süreçte biçimlendirilmiştir.

Bu süreçte, farklı dönemlerde kurulan farklı ilişkisellikler sonucunda kentsel mekânın biçimlendirilmesinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir ve bu durumda kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde yer alan uzmanların tutumlarında ve rollerinde de değişiklikler gerçekleşebilmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet dönemi boyunca, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde, değişen ilişkiselliklere ve durum değişimine bağlı olarak plancının ve mimarın rolünde de değişiklikler gerçekleşmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde plancı, genç cumhuriyetin ideallerine koşut bir şekilde planlama tutumu geliştirmeyi ve kentsel mekânı da bu doğrultuda biçimlendirmeyi amaçlamıştır. Örneğin Jansen'in benimsediği planlama ilkeleri ile genç Cumhuriyet'in idealleri arasında tutarlılık bulunmaktadır (Tekeli, 1998).

Cumhuriyet'in idealleri ile tutarlılığın yanı sıra, Ankara imar planı yarışmasını kazandıktan sonra Türkiye'de birçok kentte planlama çalışmaları yapan Hermann Jansen'in planlama yaklaşımında ve mekâna yönelik tutumunda, üst ölçekten alt ölçeğe dek tutarlı bir bütünlük arayışı görülmektedir. Camillo Sitte'nin sanatsal yaklaşımı ile Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir yaklaşımını bütünleştiren Jansen, kentin tarihi merkezinde mekansal biçimlenimi korumuş, bu alanda kamusal mekân düzenlemesini ön planda tutmuştur. Bahçe Şehir yaklaşımının benimsendiği yeni gelişme alanlarında ise Jansen'in orta ölçekte yapı adası ve sokak örüntüsüne, alt ölçekte ise bina ve parsel örüntüsüne yönelik ayrıntılı çalışmalar yaptığı, bu çalışmaları ayrıntılı çizimler ile görselleştirdiği dikkat çekmektedir. Jansen,

ISBN: 978-605-80820-1-4

birçok planlama çalışmasında, ancak özellikle Ankara Planı'nda mahallenin kurgusunun nasıl olacağını, yapı adalarının nasıl biçimleneceğini, yapı adası içinde yapıların nasıl konumlanacağını, binaların mimari projelerine dek üst ölçekten alt ölçeğe kadar düşüncelerini somutlayan belgeler üretmiştir. Ayrıca üretilmesi amaçlanan mekânın özü ve içeriğine yönelik nitelikler, perspektif çizimler ile canlandırılmıştır. Böylece plancının kentsel mekânı nasıl biçimlendirmeyi amaçladığı açık bir biçimde gösterilmektedir. Jansen'in söz konusu çalışmaları morfolojik bir araştırma sonucu geliştirdiğine yönelik bir bilgi bulunmaktadır, ancak Jansen'in Berlin Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Camillo Sitte ve Ebenezer Howard'ın yaklaşımlarından etkilendiği şekilde, gelişen kentsel morfoloji alanından etkilendiğini de düşünmek olanaklıdır.

Kenti bir bütün olarak ele alan, en üst ölçekten en alt ölçeğe dek kentte tutarlı bir bütünlük arayışında olan Jansen'in yaklaşımı Erken Cumhuriyet Dönemi'nde üretilen birçok planda da kendini göstermiştir. Burada önemli olan çoğunlukla mimar olan plancıların kentsel mekânın üç boyutlu biçimlenimini dikkate almış olmaları ve üretilmesini hedefledikleri mekanı yerel yöneticilerin ve kullanıcıların algılayabilecekleri biçimde canlandırmalarıdır. Böylece, bu dönemde plancıların mekânın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bir arayışta olduğunu belirtmek olanaklıdır.

1960lı yıllar ile birlikte Erken Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen ölçekler arası bütünlük ve tutarlık planlama süreçlerinde kaybolmaya başlamıştır. Bunda, hızla büyüyen ve yayılan kentlerin etkisi olmuştur kuşkusuz. Hızlı büyüme, bir yandan hızla artan nüfusa yeni yaşam alanlarının hızlı bir şekilde sunulması gereksinimini, diğer yandan kenti bir bütün olarak denetleme gereksinimini ön plana çıkarmıştır. Böylece, kentlerde daha önce mekânın özünü oluşturan geniş parsel içindeki müstakil konut yerini yaygın bir şekilde aynı parsellerdeki apartmana bırakmaya başlamıştır. Kentlerin yerleşik alanlarında söz konusu yenilenme devam ederken üst ölçekte kent çevresindeki verimli alanlarda yayılmaya başlamıştır. Bu aşamada, Birinci Uluslararası Kentsel Tasarım Konferansı'nda Sert ve diğer katılımcılar tarafından dile getirilen plancılar ile mimarlar arasındaki kopukluğa yönelik eleştiri Türkiye kentlerinde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte plancıların temel amacı söz konusu yayılmayı denetlemek ve kentin üst biçimini belirlemek olmuştur. Böylece ölçekler arası ilişkiler içinde plancılar üst ölçekte ve kısmen orta ölçekte kararlar geliştirirken alt ölçekte bina örüntüsü kentsel mekân mimarlar tarafından biçimlendirilmiştir. Plancı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yeni bir kent oluşturmaya çalışırken, hızlı gelişme ve büyüme süreçleri sonucunda kendisini kenti anlamaya çalışan bir uzman olarak bulmuştur. Söz konusu anlama üst ölçek ile sınırlı kaldığından kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde tutarlı bir bütünlük sağlanması zorlaşmıştır. Bu aşamada, yazının ilk bölümünde söz edilen 'ezbere planlama' süreçlerinin işlemeye başladığını belirtmek gerekir. 1956 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu, benzer imar planlarının ve bu imar planlarının uygulanması sonucunda benzer parsel ve yapı adası örüntülerinin üretilmesi sonucunu doğururken 1965 tarihli Kat Mülkiyeti Kanunu da bu kapsamda benzer parsellerde birbirine çok benzeyen apartmanların hızlı bir şekilde üretilmesini sağlamıştır. Sonucunda, 'ezbere planlama' ve 'ezbere mimarlık' ile kentler giderek birbirine benzemeye başlamıştır. Üretilen kentsel doku, Ünlü (2018) tarafından 'durağan doku' olarak tanımlanmıştır, çünkü birbirine benzeyen ve niceliksel etmenlerin denetlendiği imar planları ile özdeş mekanlar üretilmiştir.

1980li yıllarda ise söz konusu apartmanlaşma yaygınlaşmış ve kentsel yapılı çevreyi

ISBN: 978-605-80820-1-4

tümüyle kaplamaya başlamıştır. Bu dönemde kent, toplu konut projeleri, üniversite kampusları, organize sanayi bölgeleri gibi geniş alan gerektiren kullanımlar ile çepere yayılmaya devam etmiştir. 1985 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu ise temel olarak önceki kanunun yaklaşımını benimsemiş, kentsel mekânın biçimlendirilmesinde niceliksel etmenlerin denetlenmesini öncelikli kılmıştır. Önemli olan inşaat süreçlerinin hızlı bir şekilde tamamlanması ve binanın üretilmesidir. 'Durağan doku' bu dönemde pekiştirilmiştir. Ancak, durağan dokuya yönelik eleştiriler (sıkıcılık, birbirine benzeme vb) ve doku içinde ortaya çıkan sorunlar (altyapı, otopark, açık alan vb.) kentsel mekânın biçimlendirilmesinde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bunun sonucunda, 2000'li yıllarla birlikte yaygınlaşacak şekilde söz konusu eleştirilere yanıt ve sorunlara çözüm olarak konut siteleri üretilmiştir. Kentin yapılaşmış alanı içinde yeterli alan sağlanmasının zorluğundan dolayı konut siteleri kentin çeperine doğru yayılmaya başlamıştır. Kentsel mekânın biçimlendirilmesinde ise yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre imar planları ile bina tipi, çoğunlukla bina yüksekliği göz ardı edilmiş, salt yapı yoğunluğu denetlenmiştir. İmar planlarında yapı yoğunluğunu ifade eden emsal değerinin belirlenmesi ile gelişen tutum sonucunda kent bütünü içinde biçimsel özellikleri ve mimari biçemleri yönünden birbirinden farklılaşan ve bağımsızlaşan kentsel yaşam alanları kentin gelişme bölgelerini oluşturmaya başlamıştır. Böylece daha önceki dönemlerde üretilen katı ve kesin imar planlarının yerini esnek imar planları, 'durağan kentsel doku'nun yerini, 'belirsiz kentsel doku' (Ünlü, 2018) almıştır. Kentsel mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri tanımlamakta uzak olan ve niceliksel olarak salt yapı yoğunluğuna odaklanan imar planları, kentsel mekânın parsel sahibi, müteahhit ve mimar arasındaki ilişki ile biçimlendirilmesini kabul etmiş olmaktadır. Bu süreçte plancının kentsel mekâna ve mekânın biçimlendirilmesine yönelik söyleyebileceği söz bulunmamaktadır ya da çok sınırlıdır.

Böylece, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze dek geçen yaklaşık bir yüzyıllık süreçte, kenti alt ölçekten üst ölçeğe kadar tutarlı bir bütün olarak ele alan plancı ve planlama yaklaşımları, salt bina üretimine odaklanan tutumla birlikte 1960'lı yıllarda göz ardı edilmeye başlanmış, 1980'li ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte kentin morfolojik bütünlüğü hemen hemen tümüyle unutulmuştur. Toplumsal ideallerin öncelikli olduğu bir dönemden piyasa rasyonellerinin öncelikli hale geldiği bir döneme gelinmiş ve arazinin getirisi ile binanın yapı yoğunluğu, kentin tutarlı bir bütünlük olmasının önüne geçmiştir. Yüzyıllık bu süreçte kentsel morfolojik araştırma ile plan ve proje üretim süreçleri arasındaki ilişki yok denecek kadar az olmuştur. Hızlı bir şekilde bina üretilmesinin öncelikli hale geldiği durumda bu, beklenen bir sonuçtur, çünkü araştırma zaman gerektirir, piyasa rasyonelleri ise hızlı olmak zorundadır. Böylece, uzmanlar (plancılar ya da mimarlar) ilgi alanlarında, biçimlendirme süreçlerini tanımlamayı amaçladıkları nesne olan kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan nitelikleri hakkında bilgi sahibi olmadan söz konusu sürece yönelik karar üretmek zorunda kalmaktadırlar, ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarının farkında olmamaktadırlar.

Sonuç

Bu çalışma, kentsel morfolojinin, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için olanak sağladığı kabulü üzerinden, söz konusu inceleme için bir araştırma çerçevesi sunmuştur. Araştırma çerçevesi, üst ölçekten alt ölçeğe dek tüm ölçeklerde üretilen kentsel örüntülerin birbiriyle ilişkili olması, böylece kentin tutarlı bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

bütünlük olarak üretilmesi gerektiği önermesini sunmaktadır. Üst ölçekli örüntüde kentin çeper kuşakları (bu incelemenin dışında tutulmuştur ve ayrı bir araştırma konusudur), orta ölçekte yapı adası ve sokak örüntüsü ile alt ölçekte parsel ve bina örüntüsünün incelenmesi kentsel mekânın biçimlendirilmesinde tutarlı bir bütünlüğün sağlanıp sağlanmadığını, planlar aracılığıyla hedeflenip hedeflenmediğini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze dek yaklaşık bir yüzyıllık süreçte kentlerin yaşadığı değişim ile planlama pratikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Kentsel yapılı çevre, sadece tarihsel birikim ile oluşmuş bir fenomen değil, aynı zamanda gelecekte mekânı biçimlendirme eylemlerini etkileyen ve sınırlayan bir fenomendir. Türkiye kentlerindeki uygulamalar, mekânın bu niteliğinin fazla dikkate alınmadığını, sürekli olarak yeni birşeyler üretilmeye çalışıldığını göstermektedir. Böylece kentler, sürekli olarak yerine geçme (yık-yap) süreçleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Yapılaşmış alanlarda, yerine geçme süreçleri önce kentsel çevrenin özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin kısmen bozulmasına, ardından tümüyle yeni bir kentsel çevrenin üretilmesine neden olmaktadır. Gelişme alanlarında üretilen yeni alanlarda ise bir kentsel çevre oluşturma çabası görülmüyor. Sadece sınırlı olarak koruma altındaki alanlarda, mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. İmar planları, bir yandan yerine geçme süreçlerinin, diğer yandan yeni alanlarda büyük miktarlarda yeni binanın üretim aracı haline gelmektedir.

Bu süreçte plancılar, kenti tutarlı bir bütün olarak ele almaktan uzak iken mimarlık alanında bireysel olarak ilgi çekici ürünler üreten tasarımcılar el üstünde tutulmaktadır. Böylece, kentsel çevreden çok tekil ve çekici nesneler olarak biçimlendirilen binalar öncelik kazanmaya başlamaktadır. Bu yaklaşımın sonucu ise kamu yararından çok bireysel çıkarları önceleyen bir tutumun kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde egemen olmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, kentsel mekânın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik bir tartışmaya gereksinim bulunmaktadır. Plancılar ve mimarlar, uğraştıkları nesnenin niteliklerini göz ardı ettikleri sürece kentin tutarlı bir bütünlük olarak üretilmesi olanaklı değildir. Kente yapılacak farklı ölçeklerdeki her müdahale tutarlı bütünlük içinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, kamu yararını önceleyen, ölçekler arası bütünlüğü göz önünde bulunduran, kentsel mekânın çevresinden yalıtılmadığı, içinde bulunduğu bağlamın parçası olarak ele alan yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bunun için kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında ilişkinin de sağlamlaştırılması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Alexander, C. (1966). A city is not a tree, *Design*, 206,47-55.

Alexander, C., Ishikawa S., Silverstein, M. (1977). *A pattern language*. New York: Oxford University Press,

Aru, K. A. (1998). *Türk Kenti*. İstanbul: Yem.

Bademli, R. (2002). *Plan uygulamaları. İmar Hukukunda Toplum ve Mimarlık*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Genel Merkezi.

Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. London: Institute of British Geograpers Publication 27, 2nd edn., Institute of British Geographers.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Conzen, M.R.G. (1975) 'Geography and townscape conservation', in Uhlig, H. and Lienau, C. (Eds) Anglo-German Symposium in Applied Geography, *Giessen-Wiirzburg-Munchen*, 1973 (Giessen, Lenz) 95-102.

Cullen, G. (1961). *Townscape*. New York: Reinhold,

Eldem, S. H. (1954). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.

Günay, B. (2006). Şehircilik-Planlama-Tasarlama-Mimarlık-Peyzaj, *Planlama*, 4, 19-22.

Habraken, N. J. (2000). *The structure of the ordinary*. Cambridge: MIT.

Hall, T. (2008). The form-based development plan: bridging the gap between theory and practice in urban morphology, *Urban Morphology*, 12(2), 77-95.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.

Krieger, A. & Saunders, W. S. (2009). *Urban Design*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Larkham, P. & Jones A. N. (1991). *A Glossary of Urban Form. Birmingham*: Historical Geography Research Series no:26, Urban Morphology Research Group, University of Birmingham.

Kropf, K. (2014). Ambiguity in the definition of built form, *Urban Morphology*, 18, 41-57.

Kropf, K. (2017). *The handbook of urban morphology*. Chichester, West Sussex, UK: Wiley.

Kropf, K. & Malfroy, S. (2013). What is urban morphology supposed to be about? Specialization and the growth of a discipline, *Urban Morphology*, 17(2), 128-131.

Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Massachusetts: MIT Press.

Moudon, A. V. (1992). A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers Should Know, *Journal of Planning Literature*, 6(4), 332-349.

Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, *Urban Morphology*, 1, 3–10.

Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Switzerland: Springer.

Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology, *Urban Morphology,* 20(1), 5-17.

Schlüter, O. (1899). Bemerkungen zur Siedelungs- geographie, *Geographische Zeitschrift*, 5, 65–84.

Tekeli, İ. (1998). *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması*. Sey, Y. (ed.) 75. yılda değişen kent ve mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı.

Tibbalds, F. (2001). *Making people-friendly towns*. London: Taylor & Francis.

Trancik. R. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design.* New York: Van Nostrand Reinhold.

Ünlü, T. (2013) Transformation of a Mediterranean port city into a 'city of clutter': Dualities in the urban landscape – The case of Mersin, Cities, (30), 175-185.

Ünlü T (2018). Planning practice and the shaping of the urban pattern. In Oliveira V (ed) Teaching urban morphology. Switzerland: Springer, pp 31-49

Ünlü T, Baş Y (2017). Morphological processes and the making of residential forms: morphogenetic types in Turkish cities. Urban Morphology 21(2):105-122

ISBN: 978-605-80820-1-4

Whitehand, J. W. R. (2001) 'British urban morphology: the Conzenian tradition', Urban Morphology, 5(2), 103-109.

Whitehand, J.W.R. (2009) The structure of urban landscapes: strengthening research and practice, Urban Morphology, 13(1), 5-27.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Morfoloji Alanı Kurulurken[1]

Murat GÜVENÇ

Kadir Has Üniversitesi İstanbul Çalışmaları Merkezi Yöneticisi

Ülkemizin farklı kurumlarında kentsel morfoloji araştırmalarına ve bu konuda uygulamalara imza atmış bilim insanlarını ve uzmanları bir araya getiren bu toplantıya davet edilmiş olmaktan onur duydum. İçten teşekkür ederim. Kent araştırmaları alanında kent planlama, kent coğrafyası, restorasyon, mimarlık tarihi, peyzaj vb. disiplinlerden daha uzun geçmişe sahip kentsel morfoloji alanının kurumsallaşma süreci görece yakın tarihte tamamlandı.

Bilgi toplumuna geçiş sürecinde disiplinler arası sınırların belirsizleştiği bir dönemde yeni bir disiplinin kurumsal kimlik kazanması kuşkusuz beklenmedik bir gelişme. Konuşmamda bu gecikmenin ve hızlı yükselişin nedenlerini irdeleyip açıklamaya, akademik kurumsallaşma sürecinin kırılma noktalarını açığa çıkarmaya çalışacağım. Bunu bir sunuş konuşmasının kısıtlayıcıları altında gerçekleştirmek zorundayım. Kaynak, ayrıntı ve örnekleri metinde dipnotlarda belirteceğim. Sayısal beşerî bilim yaklaşımının[1] önem kazandığı bir bağlamda, zamanın ruhuna aykırı *görünen* yeni bir alanın kuruluşu acaba ne ölçüde geçerlidir? İlk bakışta anakronik görünen bu gelişme nasıl açıklanabilir? Bu soruları kent çalışmaları alanının günümüzdeki durumunu[2] dikkate alarak değerlendirmeye, bu gecikmeli kurumsallaşma sürecinin Türkiye'deki morfoloji çalışmaları açısından anlamını, yarattığı fırsatları, yol açabileceği kurumsal sıkıntıları tartışmaya çalışacağım.

Modernist yaklaşımın hâkim olduğu dönemde İngiltere, İtalya ve Fransa'da coğrafya, mimarlık ve kent planlanma disiplinleri içinde çok da merkezi bir konumda olmayan kentsel morfolojinin zor ve çalkantılı bir gelişme süreci geçirdiği, hemen hiç "içerici" olmayan akademik ortamlarda az sayıda bilim insanının adanmışlığı, özverili çabalarıyla sönümlenmekten kurtulduğu izlenebiliyor.[3]

Ne var ki 1970'lerin büyük entelektüel krizinin pek çok disiplinde olduğu gibi kentsel morfoloji alanında bir dönüm noktası oluşturduğu, modernizmin insan ve toplum bilimleri alanında yol açtığı hayal kırıklığının ardından, kentsel morfolojinin hızla yapılandığı, yükselen bir disiplinlerarası *alana*[4] dönüştüğü görülüyor.[5] 1980'den sonra hızla gelişen kentsel morfoloji İngiliz, İtalyan, Fransız morfoloji okullarının önce kendi aralarında bir diyalog ve temas süreci başlattıkları, doktora öğrencileri ve öğretim üyeleri değişiminin kurumsallaştığı izlenebiliyor. 1997'den sonra yayımlanmaya başlayan indeksli süreli yayın (*Urban Morphology)* ve alanın temel kavramlarını, kuramsal yaklaşımını, ayırt edici

---

[1] Prof. Dr. Murat Güvenç 31 Ekim- 2 Kasım arası gerçekleştirilen II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun ikinci gününde "Kentsel Oluşum ve Değişim Temsili: Bilişsel İletişim Sorunları" başlıklı özel oturum konuşmasında bahsetmiş olduğu görselleştirme paradigması üzerinden üretilmiş haritalara aşağıdaki linklerden (Kadir Has Üniversitesi'nde yapmış olduğu sunumdan) ulaşılabilir.

1)İstanbul Studies Center. 2019. Jacques Pervititch ve Dönemi: 1930'ların Yitirilen Kent Peyzajlarının İzlerini Sürmek. (1 sa. 59 dk.-2 sa. 19 dk.)
Erişim: https://www.youtube.com/watch?v=8ECvTVfbl_U&fbclid=IwAR2ora2g9LsRm_vQpFtmPWHMpYo9blhDJ4II72uGqUOosCYpnmf67w3kmgY [Erişim tarihi:Şubat 2019]

2) İstanbul İlçe Belediyelerinde Çocuğa ve Aileye Yönelik Hizmetlerin İncelenmesi ve Haritalanması Projesi. Erişim: belediye.istanbul95.org [Erişim tarihi: Şubat 2019]

ISBN: 978-605-80820-1-4

yöntemlerini tanıtan kitapların[6] ve bir el kitabın[7] yayımlanmasıyla kurumsallaşma süreci artık tamamlanmış durumdadır.

Kentsel morfoloji, Almanya, İngiltere'de, İngilizce konuşulan ülkelerde, beşerî coğrafya ve kent coğrafyası alanında, İtalya'da Mimarlık ve kent planlama tarihi programları altında, Fransa'da *Beaux Arts*'ın yeniden yapılanmasının ardından *Institut d'Urbanisme* bünyesinde, kent sosyolojisinin kentlerin kuruluşu (édification urbaine) araştırma programı altında kurumsallaşmıştır. [8]

İtalyan Fransız ve İngiliz ve ABD'deki okullar arasında tam anlamıyla bir görüş birliği sağlanmasa da, bu okulların etkileşimi sonucunda, kentsel morfoloji, günümüzde, özerkliği tanınan bir disiplinler arası bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. Nihayet temel kavram ve bulgularının bağlam bağımlı olmadığının anlaşılması, Avrupa dışı ülkelerde geçerliliklerinin kabul görmesi kentsel morfolojinin akademik sürdürülebilirliğini güvence altına almış durumdadır.

Kentsel Morfoloji, diğer pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de yeni gelişen bir ilgi ve araştırma alanıdır. Yukarıdakilerle karşılaştırılabilir Kentsel Morfoloji okulu bulunmasa da, Türkiye'de kent çalışmaları alanının, mimarlık ve kent tarihçilerinin, restorasyon uzmanlarının, yeni kurulan üniversitelerde coğrafyacıların bu alana kayıtsız kaldıkları, kentlerin oluşum ve dönüşüm dinamikleriyle ilgilenilmediği anlamına gelmez.[9] Gelemez, çünkü kentsel morfoloji Moudon'un veciz ifadesiyle "iddialı" bir araştırma alanıdır. Kent Morfolojisinin ilgi alanı coğrafya, tarih mimarlık tasarım, arkeoloji, restorasyon, ve nihayet günümüzün beşeri bilimlerinin birçok dalının araştırma alanlarıyla örtüşecek düzeyde geniş tanımlanmıştır. Dolayısıyla kent çalışmalarının geniş araştırma alanının hemen hiçbir teması bu *iddialı*[10] projenin kapsamı dışında kalmaz.

Bu örtüşmenin ve farklı disiplinlere dağılmış birikimi bütünleştirme, yeniden yorumlayıp sistematik bir çerçeve kazandırma çabasının kendi içinde potansiyel çatışma riski taşıdığı vurgulanmaktadır[11].

Kentsel morfolojinin kurumsallaşma sürecinde yerleşik akademik topluluklarla ve güç odaklarıyla ilişkileri göründüğü kadar kolay olmayabilir. Tersine, Türkiye dahil pek çok ülkede, kentsel morfolojinin kurumsallaşma sürecinde dirençle karşılaşabilir.[12] Yanılmış olmayı umarım ancak var olan araştırma programlarına sahip kentsel morfolojinin akademik alanın güç yapılarıyla çatışmadan kurumsallaşma şansı düşük olabilir. Önerilenler "zaten yapılan/yaptığımız işler" özerk bir kentsel morfoloji alanı oluşturmaya gerek var mı? Kurumsallaşma sürecinde kentsel morfoloji bu sorgulamalara anlamlı ve geçerli yanıtlar geliştirmek zorundadır. Bu toplantıda sunulan bildiriler Kentsel morfoloji odaklı bir araştırma programına gerek olup olmadığı, varsa bu programın hangi alanlarda potansiyel katkı yapabileceği konusunda ilginç ipuçları sunabilir.

Kentsel morfolojinin Türkiye 'de diğer ülkelerde olduğu kadar belirgin bir kurumsal kimliğe sahip olmayışı, beşerî coğrafyanın çok ilgi görmeyişiyle ilişkilidir. Bu durum, coğrafya disiplini altında yapılan temel araştırmaların komşu disiplinlerde yapılmasına yol açmıştır. Nitekim diğer ülkelerde beşerî-bölgesel-iktisadi-sosyal kültürel coğrafya araştırması şeklinde sınıflandırılan birçok temel araştırma ülkemizde şehir ve bölge planlama, mimarlık, restorasyon, peyzaj planlama veya kamu yönetimi bölümlerinde yapılmaktadır. Kentsel morfoloji açısından durum çok farklı değildir. Kentsel morfolojinin temel kavramlarına açıkça atıf yapılmış olmasa da, sokak, vaziyet planı, yapı adası, şehir

ISBN: 978-605-80820-1-4

metropoliten çeper ve kentsel bölge ölçeğinde, bu araştırma programının duyarlılıklarına sahip birçok araştırmaya sahibiz.

Ancak çok iyi biliyoruz ki sorun salt bir adlandırma sorunu değil. Bu, bu alandaki kayda değer katkılara haksızlık olur. Sorun bir adlandırma veya sınır anlaşmazlığı sorunu değil.[13] Kentsel morfolojinin kurumsallaşması, mimarlık, kent planlama, koruma, tasarım, alanlarında uygulamacıların on yıllardır yararlandığı "pozitif ayrımcılığın" meşruiyetini sorgulayan gerilimlere yol açabilir.

Nitekim mesleki uygulama kaygısının ağır bastığı, alanlarda, uygulamacıya ve uygulama sürecine "pozitif ayrımcılık" uygulayan bir akademik kurum kültürü oluşmuştur. Genelde tartışma dışı kalan, bu kültür, Bourdieu'nün Doxa kavramı üzerinden yorumlanabilir. Araştırma sürecinin öneminine değinilse de, bu bir tür destek etkinliği olarak görülür [14]

Son yıllarda, yeni teknolojilerin desteğiyle dikkat çekici kuramsal ve metodolojik gelişme sergileyen kentsel morfoloji, uygulamaya pozitif ayrımcılık uygulayan bu Doxa'nın meşruiyetini sorgulama konumuna gelmiştir. Katılımcı planlama ve tasarım açısından ilginç açılımlar getiren kentsel morfoloji, günümüzde kendisine yöneltilen, yöneltilebilecek eleştirileri giderek daha kolay karşılayabilmektedir. Yaklaşımı ayırt edici özellikleri aşağıda özetlenmiştir.

1. Kentsel morfoloji, kente normatif değerlendirmelerden uzak, olabildiğince nesnel, tarafsız ve sınanabilir çerçeveden yaklaşır. Bu duruşla kendini ve estetik değerlendirmeye önem ve öncelik veren öznel yaklaşımlardan, mesleki tutumlardan, sanat faaliyetlerinden, estetik temelli kent politikalarından, ayrı tutar.[15] Kentsel morfoloji, uygulama sürecinin önemini göz ardı etmez. Ancak, araştırma sürecini ikinci plana iten Doxa ve kurum kültürleriyle arasına mesafe koyar. Kentsel morfolojinin normatif olmama ilkesi[16] *pratik gerekçelerle*, uygulama sürecine veya uygulamacılara *pozitif ayrımcılık* yapan kurum kültürlerine karşı bir araştırma programı, bir eleştiri, hatta bir manifesto niteliği taşır. Nitekim, Kentsel Morfoloji, kentsel yapının farklı veçhelerine (aspects) ışık tutan disiplinlerin katkılarını bütünleştiren, anlamlı kılan bir üst disiplindir. Kropf bu kentsel morfolojinin bu işlevini, renkli baskı alanından ödünç aldığı, "*registration mark*"[17] metaforuyla açıklar. Kentsel Morfolojinin bu konumu epistemolojij açıdan geçersiz olmasa da disiplinlerarası gerilimlere yol açabilir.

2. Üç temel kentsel morfoloji okulunun[18] temel kavramları, temel metinleri ve uygulama alanlarının Avrupa kentleriyle ilişkili olduğu açıktır. Ne var ki Uzak Asya ve Çin kentlerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda temel kavram ve dönüşüm mekanizmalarının -esas itibariyle- geçerliliği kanıtlanmıştır.[19] Diğer bir deyişle kentsel morfoloji, Avrupa'da gelişmiş olsa da, *Avrupa merkezli*[20] bir araştırma alanı değildir. Tersine, mekânsal yapıların oluşumunu ve dönüşüm mekanizmalarını yerel bağlam ve koşullar altında yeniden yorumlama gerekliliğini açıkça teslim eder.

3. Kentsel morfolojinin temel kavramlarının ve yaklaşımının küçük tarihi kentlerde çok ayrıntılı görgül araştırmalarda geliştirilmiş olması, yaklaşımın **ölçek bağımlı** bir disiplin olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, Kentsel morfolojinin ilk evrelerinde coğrafi bilgi işlem teknolojisinin gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

morfoloji ölçek bağımlı[21] bir araştırma alanı değildir. Kaldı ki günümüzde durum tümüyle farklıdır. Bu önemli noktaya tekrar döneceğiz.

4. Kentsel morfoloji, yapı, parsel, ada, semt, kent, metropol, kentsel bölge ve bölge ölçeğindeki şekillenme, yapılanma (yeniden yapılanma) süreçleriyle ilişkili olsa da mekânsal determinist bir bakış açısına sahip değildir. Mekansal değişim, tarihsel bağlam içinde, aktörler ve failler üzerinden kavranıp izlenir. Bu nedenle değişim ve eylem (agency) araştırma programının temel bileşenlerindendir. Kaldı ki, toplumbilimde giderek daha fazla taraftar bulan yatay ontoloji,[22] açısından toplumsal olanın ve maddi olandan ayrılması mümkün ve ufuk açıcı değildir. Bu yaklaşıma göre toplumsal-mekansal ikilemi, çözdüğünün ötesinde sorun yaratan, kendi içinde çelişkili bir ifade bir tür oxymorondur. Toplumsal olan, tanım gereği maddi, dolayısıyla, mekânsaldır. Bu bağlamda mekansal determinizm eleştirisi temelsiz kalmakta, kentsel dönüşümün maddi boyutlarıyla, aktörler, eylemler üzerinden incelenmesi ilginç bir ontolojik avantaja dönüşmektedir.

5. Kentsel morfoloji, yasa koyucu ve tümdengelimci olmadığı gerekçesiyle modernist dönemde eleştiri konusu olmuştur. Tümevarımcı yaklaşımın yasa formülasyonuna izin veren en etkin yol olmadığı bilinir. Dolayısıyla eleştiri esas itibariyle geçerlidir. Ne var ki mekânsal disiplinlerde, tümdengelimci (deductive), yasa koyucu (nomotetik) modellerin kestirim alanında sağladığı başarı, özgünlükleri, deneyimi, coğrafi farklılaşmayı dışlayan, indirgeyici ve soyut varsayımlar sayesinde elde edilir. Modellerin kestirim alanında sağladığı başarının görgül geçerliliktensoyut varsayımlar üzerinden elde edildiği gösterilmiştir. olayısıyla *yasa koymada yetersizlik eleştirisi,* günümüz koşullarında, eskiden olduğu bağlayıcı ve etkili değildir. Bu önemli konuyu burada genişletme olanağı yok. H. Couclelis'in Toplumsal Katılımcı GIS'in temelini oluşturan katkılarına atıfla yetinelim.[23]

Kentsel morfolojinin, teknik, teknoloji, metodoloji, epistemoloji ve uygulama ölçeği ile ilgili sorunlarını zaman içerisinde hafiflettiği, bilgi toplumunun ve zamanın gerekleriyle uyumlu, gelişme potansiyeli yüksek, bir araştırma programına dönüştüğü, Moudon'un 20 yıl önceki öngörüsünün kat be kat aşıldığı anlaşılmaktadır. Yükselen bir disiplin olmayı sürdüren kentsel morfolojinin, mimarlık, planlama, kentsel tasarım, peyzaj mimarlığı, tarihi çevre ve kentsel mirasın korunması alanlarına coğrafi bilgi sistemlerindeki hızlı gelişmelerin yardımıyla önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Bu, ölçek bağımlılık probleminin aşılması ve kent araştırmaları alanındaki parçalı yapının bütünleştirilmesi açısından önemli olmuştur.

1997 yılında *Urban Morphology'nin* ilk sayısında yayımlanan makalesinin son bölümünde Moudon, coğrafi bilgi sistemlerinin kent inşa faaliyetlerinin kaydedilmesi, izlenmesi, veri depolama ve sorgulama açısından gelişme potansiyeli taşıdığını, fizik mekanın ilk kez kendisini şekillendiren sosyal ve ekonomik güçlerle ilişkilendirilerek çözümlenebileceğini, sayım verisini parsel düzeyinde ve yapı formu ve arazi kullanımıyla birlikte değerlendirme olanağının devrim niteliğinde gelişmelerin habercisi olduğunu vurgular.[24] Kentsel verinin yüksek çözünürlükte sayısal ortamda korunması, geniş bölgelerde yüksek çözünürlükte çözümlemeyi olanaklı kılmaktadır. Bu katkı mekânsal çözümleme ve kentsel yönetim açısından benzeri olamayan gelişmelerin habercisidir. Moudon'a göre coğrafi bilgi sistemleri sayesinde çağdaş metropollerin dokuları, form, süreç ve zamana duyarlı biçimlerde incelenebilecek, kentsel morfoloji çalışmalarının ağırlık merkezi, küçük ölçekli tarihi kentlerden, metropoliten

ISBN: 978-605-80820-1-4

ölçeklere kayacak ve 'ölçek bağımlılık' eleştirileri tarihe karışacaktır.

Aradan geçen yirmi yılda öngörünün fazlasıyla gerçekleştiği anlaşılıyor[25]. Harita, kentsel morfolojinin temel referansı, değerlendirme ve iletişim aracıdır. 20 yy ikinci yarısında kartografya gözlenen paradigma değişimleri kentsel morfolojinin gelişimini hızlandırabilir. Adeta kentsel morfolojinin temsil gereksinimleri için geliştirilmiş *kartografik görselleştirme,* yaklaşımı morfolojik araştırma sürecine yeni bakış açıları kazandırabilecektir.[26] Evrensel, tarafsız bir temsil dili ve aracı oluşturmanın olanaksızlığını teslim eden bu yaklaşımda harita, aynı veri tabanından elde edilebilecek çok sayıda görselleştirme seçeneğinden sadece biri olarak ele alınır. Coğrafi oluşumları kapsamlı, tarafsız, nesnel ve evrensel temsil kaygıları geride kalırken, harita, araştırma sorusuna ve önceliklerine duyarlı, alternatiflere açık bir kamusallaştırma aracına dönüşmektedir. Bu yaklaşım araştırmalarının etkinliğini yükseltme, demokratik katılımcı planlama açısından kolaylık sağlayabilecektir. Görselleştirme paradigmasının sağladığı özgün bakış açısı ve coğrafi bilgi sistemleri, uzaktan algılama teknolojileri sayesinde kentsel morfolojinin uygulama günümüzde kat be kat yaygınlaşmıştır. Son olarak bilgi toplumuna geçiş sürecinde kentsel morfolojinin elde ettiği kazanımların coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama teknolojileriyle sınırlı olmadığını, şaşırtıcı bir hızla web ortamına taşınıp erişilebilir kılınan arşivlerin, veri madenciliği ve örüntü tanıma yöntemlerinin katkısını vurgulamak gerekir. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde kentsel morfolojinin sergilediği hızlı gelişme, benzer konularda çalışan disiplinleri yeniden yapılanma veya "kötü yaşlanma" seçenekleriyle karşı karşıya bırakmaktadır. Geleceği kestirmek kuşkusuz olanaksız. Ancak kentsel morfolojinin kent araştırmaları alanında günümüzdekinden çok daha merkezi bir konuma gelebileceği anlaşılıyor.

Bitirirken

Yerleşik akademik kurumsal yapıların ataleti yeni araştırma programlarını hayata geçirmeyi güçleştirebiliyor. Mimarlık, Şehir ve Bölge Planlama, Mimari mirasın korunması, Arkeoloji gibi disiplinlerde uzun zamanda oluşmuş kurum kültürlerinin, yasal güvencelere kavuşmuş mesleki ortodoksilerin etkisiyle Kentsel Morfolojinin işaret ettiği dönüşümünün zamana yayılması beklenmeli. Kentsel morfolojinin ülkemizdeki gelişimi, bu alanda çalışmayı seçenlerin adanmışlığı kadar yerleşik disiplinlerin, akademik toplulukların tutumuna, kurum kültürlerine ve akademik ve mesleki Doxa'nın nasıl yorumlanacağına bağlı olacak.

"O halde ne yapmalı?" sorusu akla geliyor. Olumlu yaklaşılırsa kentsel morfoloji lisans düzeyinde seçmeli ders şeklinde programlara girebilir. İdari ve akademik ortam, bütçe imkanları izin verirse yüksek lisans programlarının açılması, düşünülebilir. Aksi halde bu yaklaşımın sürdürülebilirliği sivil toplum alanında dernek, vakıf vb. sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştireceği faaliyetler iyi uygulama örnekleriyle sağlanabilir. Bu, etkinliği ve olumlu akademik getirisi defalarca kanıtlanmış bu yaklaşım morfolojinin özerk bir akademik disipline dönüşme sürecini hızlandırabilir. Kent planlamasının, restorasyon alanının, arkeolojinin, coğrafyanın, hatta istatistiğin benzer süreçler üzerinden kurumsallaştığını unutmayalım.

ISBN: 978-605-80820-1-4

---

[1] Metinde geçen bazı kavramların Türkçe henüz yaygın değil, Bu nedenle bazı kavramların ingilizce karşılıklarını notlarda vereceğim. Sayısal beşerî bilim yaklaşımı deyimini *Digital Humanities* karşılığı kullandım.

[2] Durum kelimesini state of the art karşılığı kullandım

[3] Kentsel Morfolojinin Tarihsel Coğrafyası için aşağıdaki kaynaklar yararlı olabilir. Slater,T.R., 2009, Urban Morphologies, Historical, *International Encylopedia of Human Geography*, R. Kitchin ve N. Thrift (der.) Cilt-12, Elsevier, ss.59-65. Lussault, M., 2013, Typomorphologie, *Dictionnaire de la Géographie et de l'Espace des Sociétés*,j. Levy ve M. Lussault (der), Belin: Paris, 1034-1036. Conzen, M.P., 2019, Foreword, *J.W.R Whitehand and the Historico-geographical Approach to Urban Morphology,* İçinde), V. Oliveira (der.) Springer Nature, s. vii-x.

[4] Oliveira, V., 2019. An Introduction to the Work of JWR Whitehand, *.W.R Whitehand and the Historico-geographical Approach to Urban Morphology,* İçinde, V. Oliveira (der.) Springer Nature, s. 1-32.

[5] Anne Vernez Moudon'un *Urban Morphology* dergisinin ilk cildinde yayımlanan tarihsel incelemesi önemli. Bu yazının *Urban Morphology* en çok atıf yapılan makalesi olması şaşırtıcı değil. Bkz: Moudon, AV (1997) Urban Morphology an Emerging Interdisciplinary Field. Urban Morphology Vol.1: 3-10. Yazının başlığında geçen *alan* sözcüğünün Bourdieu sosyolojisindeki anlamıyla yorumlamanın ufuk açıcı olduğu kanısındayım. Bourdieu'nün Kurt Levin den alıp geliştirdiği Alan kuramında toplumsal olay (event) ve davranışların fizik bilimlerinde gözlenen oluşumlara benzer biçimde güç odaklarının etkisi altında şekillendiği varsayılır. *Alan*, iç dinamikler kadar etkileşime, iç tarih kadar dış tarihe ve yer veren, iktidar odaklarının önemini vurgulayan, Bilim ve kurum tarihi açısından yararlı bir generic kavram. Daha ayrıntılı bir açıklama için bkz: Thomson, P., 2014, Field, *Pierre Bourdieu: Key Concepts* içinde, M., Grenfell, (der.) Routledge (NY).s. s.65-80.

[6] Kapsamlı bir yayın listesi için bkz_ Oliveira, V., 2019. A.g.e . s.28-32.

[7] Kropf K., 2017, *The Handbook of Urban Morphology*, Wiley (Sussex, UK).

[8] Fransız okulu İtalyan Typomorphology okuluyla ilişkilidir. Bu okulun temel kaynakları için bkz: Kropf, K., 2017, a.g.e. s.234.

[9] Kent Morfolojisi başlığı altında yapılmamış olsa da bu alan kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalar Kubat tarafından derlenmiştir. Bkz: Kubat, A, S., 2010, The study of urban form in Turkey, *Urban Morphology* vol. 14(1) s.31-48. Diğer taraftan Kubat İstanbul'un Morfoloji tarihini Space Syntax, yöntemi, Ünlü ise Mersin'in gelişme sürecini ve planlama tarihini Çeper Kuşaklar (Fringe Belts) kavramları üzerinden değerlendirmişlerdir.

Kubat, A. S, 1999 The Morphological History of İstanbul, *Urban Morphology* vol.)3 (19 s.28-41

Ünlü, T., 2012 Thinking about urban fringe belts: a Mediterranean perspective, *Urban Morphology* vol. 17(1) s.5-20

[10] İddialı sıfatını Moudon un makalesindeki "*ambititious*" sıfatı karşılığı kullandım. "Ambitious" Türkçe de" iddiali" sıfatından daha kuvvetli "ihtiraslı" anlamına gelebilir. Bkz: Moudon, AV (1997) a.g.m. s.8

[11] Moudon AV (1997) a.g.m, s 8.

[12] Konusu kapsamı ve kısa dönemde sağlayabileceği iş olanakları dikkate alındığında özel (vakıf) üniversitelerinin Kentsel Morfoloji alanına yatırım yapma olasılığı yatırım yapma olasılıkları düşüktür.

ISBN: 978-605-80820-1-4

[13] Adlandırma bir çok yapısal sorunu perdeleyebiliyor. Yugoslavya'nın çözülüş sürecinde Makedonya'ya verilecek ad sorununun yerleşik güç yapılarını, "egemenliğini" tehdit eder hale geldiğini, gerilimin ancak "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" şeklinde ilginç bir etiketle kontrol altına alınabildiğini, ve 20 yıl sonra hala çözülemediğini göz ardı etmeyelim.

[14] Doxa kavramı hakkında bkz:

Deer, C., 2014, Doxa, *Pierre Bourdieu: Key Concepts* içinde, M., Grenfell, (der.) Routledge (NY).s. s.114-126. Kent planlama ve mimarlık projelerinde tasarım sürecine pozitif ayrımcılık bu *doxa'dan* kaynaklanır.

[15] Nitekim çok yakında yayımlanan Kentsel Morfoloji el kitabı, tam da, bu ilkenin Normatif dürtünün (saikin) hızını kesme formülasyonuyla başlamaktadır. Kropf,K, 2017, Handbook of Urban Morphology a.g.e s2

[16] Planlama, Mimarlık, Tasarım, Eski eserlerin koruma, Restorasyon, Peyzaj planlama, Mimarlık Planlama ve İmar tarihi vb alanlar kastediliyor

[17] Registration Mark, matbaacılıkta, kullanılan ve farklı renklere ait baskı kalıplarını ***hizalayarak*** renklerin birbirine karışmasını engelleyen nirengilerdir. Bu hizalama gerçek dünyanın geçerli temsiline olanak sağlar. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz: Kropf, K., 2009 Aspects of urban form, *Urban Morphology* 13 (2), 105-20.

[18] Anglo-Sakson, İtalyan ve Fransız okulları kastediliyor

[19] Barke, M.,2019, Fringe Belts, *J.W.R. Whitehand and the Historic-Geogaphical Approach to Urban Morphology*, Vitor Oliveira (der.) Springer, s.56-7.

[20] *Euro-centric* karşılığı kullanılıyor.

[21] Ölçek bağımlı kavramını İngilizce *scale dependent* karşılığı kullanıyorum.

[22] *Flat ontology* kavramı karşılığı kullandım.

[23] Couclelis H. (1982). Philosopy in the Construction of Geographical Reality, In The *Search for Common Ground*, P, Gould ve G, Olsson (derleyenler) Routledge Kegan & Paul.

[24] Moudon, AV (1997) a.g.m. s.8

[25] Bu noktada Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Coğrafya Bölümü Beşeri Coğrafya Anabilim Dalında İstanbl Metropoliten alanının oluşumunu parsel düzeyinde CBS ve yüksek çözünürlüklü Uzaktan Algılama verileri üzerinden izlemeyi mümkün kılan çığır açıcı bir TUBİTAK 1001 projesine ve önemli bir Doktora tez çalışmasına işaret etmek isterim. Belki de bu yeni teknolojiler yitirilen araştırma zamanını hızla geri kazanmayı mümkün kılabilir.

[26] Kartografik Görselleştirme 20 yy da Kartografya alanında gerçekleşen üçüncü ve sonuncu paradigma değişimi bu paradigmalar ve temel varsayımları ve eleştirisi hakkında MacEachren'nin *How Maps Work* (Haritalar Nasıl Çalışır) isimli çalışması temel bir başvuru kaynağıdır. MacEachren M.A. 1995 How Maps Work: Representation, Visualization nd Design, The Guilford Press, New A. 1995 How Maps Work: Representation, Visualization nd Design, The Guilford Press, New York

ISBN: 978-605-80820-1-4

Urban Morphology Following The Muratorian Tradition

Giuseppe Strappa

Sapienza University of Rome
gstrappa@yahoo.com

The method of reading and design the built landscape I will briefly present you here, draw from studies taking place in Rome in the interwar period by scholars as Gustavo Giovannoni, Giovan Battista Milani, Arnaldo Foschini and continued by Saverio Muratori.

For the method I propose, the Roman School heritage is relevant mostly for notions as history's centrality in built environment interpretation and the coincidence of reading and design. Architectural "redesign" was (and is) in fact considered as a tool to transmit the notion of process and organism intended as an "integrated, self-sufficient correlation of complementary elements expressing a unitary aim". (Strappa, 2014).

Unlike other Italian schools, such as Aldo Rossi's and Carlo Aymonino's ones, the Muratorian school considers the critical reading of built reality as the design itself.

Some affinities with this method can be recognized in researches conducted within the Birmingham University, where a whole geographers school, coordinated by Jeremy Whitehand, formed on M.R.G. Conzen teaching (for several aspects close to Muratorian school) has meet a particular fertile ground of confrontation.

Perhaps the closest research, in Turkey, to this school is due to Sedad Hakkı Eldem, an architect born in Istanbul and of international culture, who has long studied the building types of Turkish architecture. Eldem's abstraction process in Turkish House Types is, in fact, the invention of an "universal category" which has a general and generative value, out of its own local definition. His abstract plan type is explored through the study of the planimetric organization of sofa as the constituting the central element of the distributive space and the focal, symbolical point of the traditional house. Eldem refers explicitly to the Turkish architectural tradition and derives morphological general considerations from it.

I believe that an useful definition that Eldem would share is that "Urban morphology is the study of urban form interpreted as the visible aspect of a structure". Consequently urban morphology study is referred to the interpretation of the urban landscape as a structure in which each part is linked to the others, and to the knowledge of the urban environment not just through the perception of it but as the visible aspect of the territorial structure.

The same interpretation could be used for urban organism and fabrics: cities can be conceived as the result of a transformation process, form in continuous evolution, and buildings could be considered as organisms in which the actual shape derives from a transformation process starting from the matter who becomes material, elements, structures, organism itself.

In my opinion the modern meaning our cities is precisely contained in the notion of "process" and in the connected one of "formativity", a neologism proposed by the philosopher Luigi Pareyson to indicate the development through which the architectural

ISBN: 978-605-80820-1-4

product (to paraphrase the author) is not the result of a sudden creation but is generated by a progression of formative moments (Pareyson, 1960).

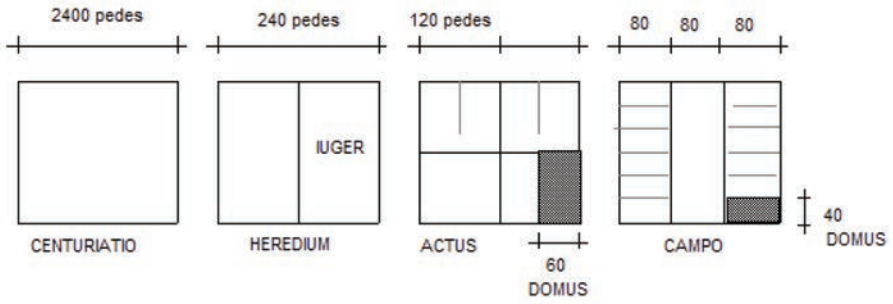

To avoid getting lost in theories, as an architect I would like to propose an example that everyone knows. The structure of the Venetian palace. From the point of view of perception a picture of Vendramin Calergi Palace should give an idea of what was a Venetian palace:" A facade on the beautiful canal waters with regular windows and a very pragmatic, unimportant lateral facade.

But the perception of the Vendramin Calergi Palace form, in fact, does not explain much and is not very useful for the project. A student of architecture can see all the Venetian palaces but he does not learn much for designing: it is not enough to see the form, it is necessary to read the form. Which is a bit more complicated.

The typological matrixes of Venetian palace are, in fact, deeply rooted in the Roman Po Valley. The recurring dimensions (to be regarded as typical and variable within reasonable limits) of the Venetian single-family domus derive from the traditional half-actus module or, in the case of the 40 pedes front, from the direct subdivision of the heredium into three parts along one direction (two strigae and one open space in-between), and into six according to the other, thus producing the common aggregation with squared fronts onto the public space of the campo (the Venetian square).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Disegno domus

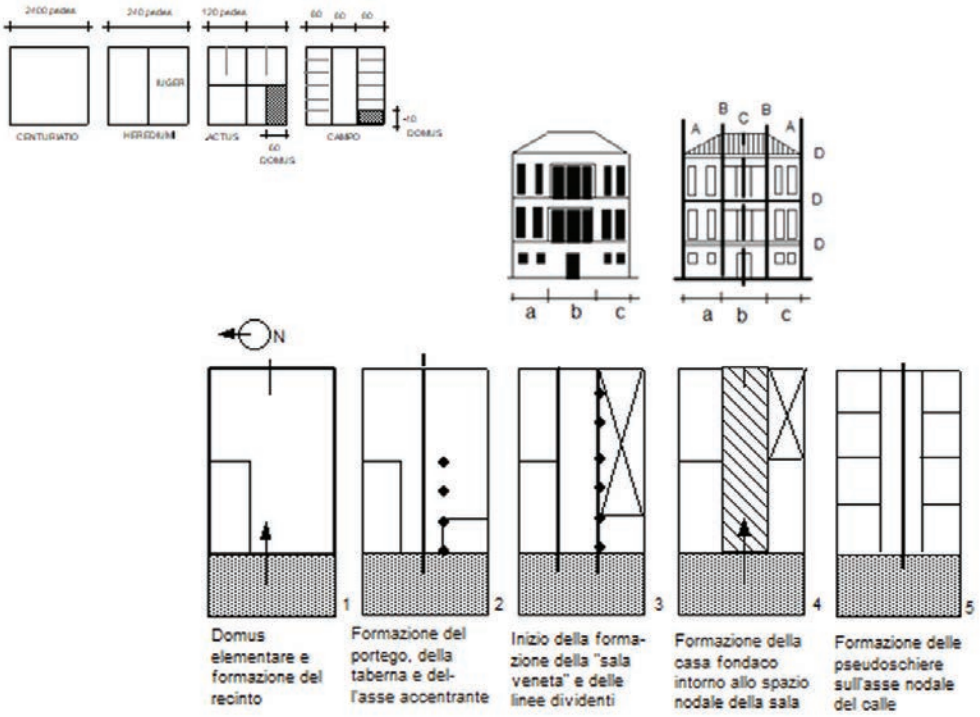
Le pied romain = cm 29.65
La mesure est important : p. 60 = 3 x 20 (3 cellules elementair)

By schematizing a very complex process, the larger lots are preferably laid out with the long side facing north in order to have the water (often a small canal or rio) parallel to the terra firma passage on the side by the first construction typically oriented south. The internal route is progressively covered over time, generating a portego (portico) which geometrizes the route and originates an axis polarized at both ends by entrances.

The following building, in short, takes place on the southern side, starting from the external route with more nodality according to the typical process of "tabernization" (Caniggia-Maffei, 1976) through the formation of the internal dividing lines complementary to the centering axis.

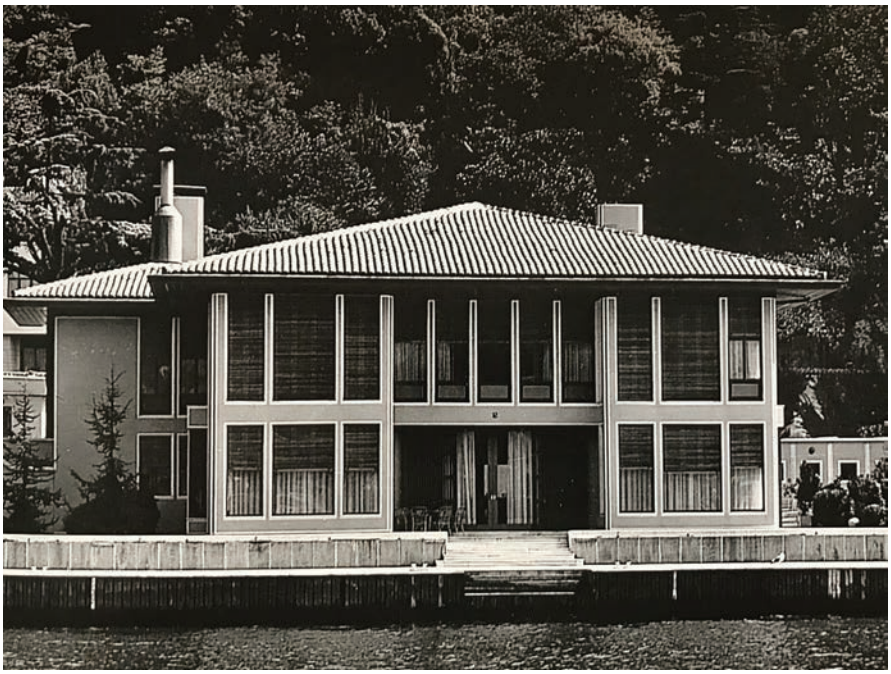
This internal space assumes two fundamental roles related to economic and social processes - the changes of which were already quite advanced in the 12th century - which led on one hand to the differentiation of the domus type into upper-class residence and palazzo, and on the other to its subdivision into low-income family houses.

ISBN: 978-605-80820-1-4

From reading the Venezian palace as an organism, we can understand its language: the polifora as a legacy of the open space, of a void; the side parts with the windows as a legacy of the domus structure. In general, if the building is an organism in which each part is strongly connected to the others, the facade should read as the place in which, directly or indirectly, every composing system is showed, from the static structure to the distribution system till the construction data. In an architectural organism the facade is thus an aesthetic synthesis in which we recognize the permanence of the type and its transforming process.

ISBN: 978-605-80820-1-4

I believe this process has been understood and interpreted by very few modern architects.

Among these, surely Sedad Eldem, who interpreted the Bosphorus house in an exemplary way, as you can see in this splendid example of the Suna Kıraç house (1965).

Considering now the whole built environment as an organism, the first steps in the interpretation of it are related to the individuation of its principal development phases.

The key concepts are, following the notions employed in the example: the built reality intended as an organism, the built environment intended as a process.

The two concepts are strongly related and are the principal tools to link together the elements forming, following Muratori, the built space: Routes, Base Building, Special Building, Urban Fabric.

Base building are considered all the architectures and buildings in which the function is related to the life activities and the dwelling. The term base derives from its main characteristic: each form of architecture and building derives from the house.

A clear example derives from european cities in which the great majority of the construction is made by housing and from this structures were developed more complex building and architecture and in general the cities.

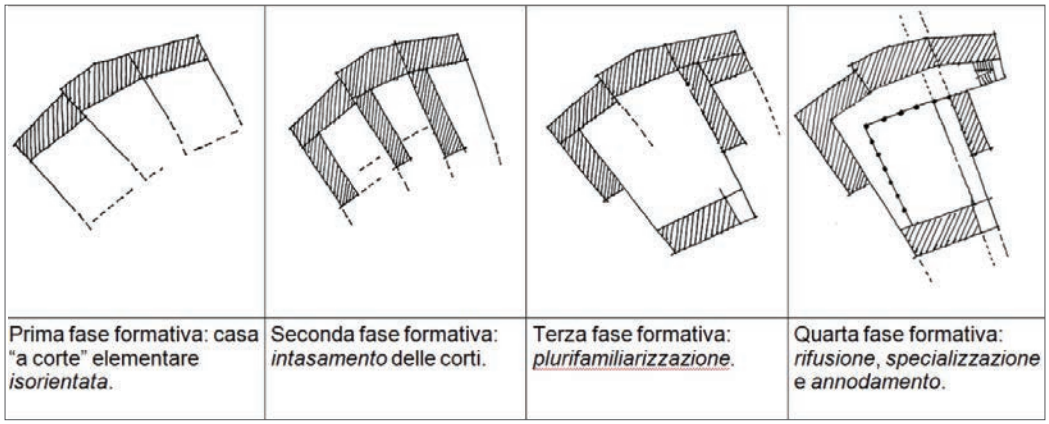
The "special building" term means all the non-residential part of the built environment, also including those building types where the housing function is secondary to that which gives rise to the specialization of the type. This fact, that special building derives from the transformation of base building, is very important from a design point of view. It can be a method to design.

ISBN: 978-605-80820-1-4

I would like to propose an example of the design of this specialization process, to show how reading can coincide with the project.

It is a project proposed for the redevelopment of an area in Carezzano, a small settlement in Piedmont. The competition called for the reuse of an abandoned area through a new public buildings. Our proposal was based on the conviction that any contemporary intervention has to continue a still ongoing process of transformation, so all the buildings have been preserved. In designing the new intervention, we had to consider the relations of solidarity established over time between routes, public spaces at the intersection between routes (nodes and poles), housing and public buildings. The option was to "upgrade" the existing fabric of residential and rural abandoned buildings, with demolitions limited to the indispensable.

The reading acknowledged that the urban aggregate to be transformed was originally made up of three courtyard houses, according to a type widespread in many small Piedmontese Italian centers of ancient rural traditions.

Prima fase formativa: casa "a corte" elementare *isorientata*.	Seconda fase formativa: *intasamento* delle corti.	Terza fase formativa: *plurifamiliarizzazione*.	Quarta fase formativa: *rifusione*, *specializzazione* e *annodamento*.

A process of transformation (see drawings) typical of these constructions has been identified, which can be seen through:

- a first forming phase consisting of isorientated elementary courtyard houses;

- a second infilling phase;

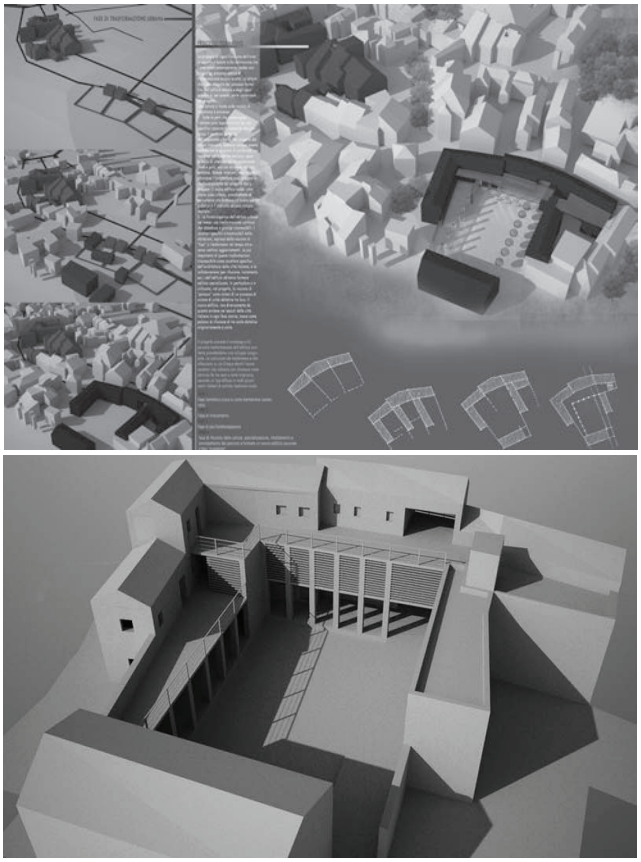
- a third phase of multifamily transformation;

- a fourth phase of cell recasting, specialization, routes overturning and knotting, based on the notion of palazzo.

In fact, only the first three phases have actually taken place.

The fourth phase has never been really produced but could (should) take place in the future. It corresponds to the design as logical/economic outcome and architectural synthesis of a process in progress.

ISBN: 978-605-80820-1-4

In this way the new design, avoiding any vernacular imitation, was born as a contemporary urban node, knotting routes that form a new public space: it forms as a small palace recasting the three original courtyard housing units. Reusing existing buildings, besides protecting the character of the built environment, will bring considerable savings in the cost of the intervention, in addition to a considerable passive energy saving due to the solutions adopted and also to the thickness of the existing masonry.

References

Muratori, S. (1959). *Studi per una operante storia urbana di Venezia* (Vol. 1). Instituto poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato.

Caniggia, G., & Maffei, G. L. (1979). *Compositione architettonica e tipologia edilizia*. 1 Lettura dell'edilizia di base. Venice, Italy.

Caniggia, G. (1981). *Strutture dello spazio antropico: studi e note*..

Eldem S.H. (1986). *Turk Evi: Osmanli Donemi. Turkish Houses: Ottoman Period*. (Vol 3). Istanbul

Strappa, G. (1995). *Unità dell'organismo architettonico: note sulla formazione e trasformazione dei caratteri degli edifici*(Vol. 1). Edizioni Dedalo.

Strappa, G., Ieva, M., & Dimatteo, M. A. (2003). *La città come organismo: lettura di Trani alle diverse scale*. Mario Adda Editore.

Strappa, G. (2014). L'architettura come processo. *Il mondo plastico murario in divenire (Franco Angeli, Milan)*.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Metabolik Yaklaşım Çerçevesinde Bir Kentsel Morfoloji Okuması: Levent Bütünleşik Vadi Sistemi'nin Coğrafya ve Yapılı Çevre Etkileşimi[1]

Melih BİRİK, Saadet Tuğçe TEZER

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
melih.birik@msgsu.edu.tr, tugce.tezer@msgsu.edu.tr

Özet: *Levent bölgesinin, ilk konut projelerinin uygulanmaya başladığı süreden bugüne 70 yıl içerisinde mahalle projeleri ve büyük ölçekli konut projeleri, imar planları ve sonrasında parsel ölçeğinde plan revizyonlarıyla yapılaşarak dönüştüğü görülmektedir. Bu süreçte, kentsel ekosistemi tanımlayan doğal niteliklerin parçalanarak birbirinden ayrıştırılmasına sebep olan mekânsal müdahalelerle, daha önce bölgeyi tanımlayan ve kimliklendiren bütünleşik vadi sisteminin okunması, neredeyse olanaksız hâle gelmiştir. Bildiride, niteliğini büyük ölçüde kaybetmiş bu doğal sisteme ait potansiyellerin tespit edilerek yeniden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın yöntemi, kenti bir ekolojik sistem olarak gören metabolik yaklaşım çerçevesinde ele alınmış; morfolojik analiz yoluyla, yapısal değişimin günümüzde ulaştığı durumun tespiti üzerine kurgulanmıştır. Coğrafyanın temel bileşenlerini oluşturan topoğrafik veriler, yeşil ve mavi sistemler ile insan yapısı müdahaleler çerçevesinde, kentsel sistemin dengesi tartışılmaktadır. Bu kapsamda Levent bütünleşik vadi sisteminde topoğrafya ve ekolojik sistemlerin ortaya koyduğu potansiyeller ve mevcut yapılı çevrenin birbiri üzerindeki etkisi belirlenerek, planlama sürecine girdi oluşturmak üzere coğrafi verilerin yeniden değerlendirilme olanakları ortaya konmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Metabolik yaklaşım, kentsel morfoloji, Levent bütünleşik vadi sistemi, yapılı çevre, topoğrafya*

Giriş

Topoğrafik yapısı platolar ve vadilerden oluşan İstanbul coğrafi sistemi içerisinde, Levent platosunun, başka bir deyişle "Levent bütünleşik vadi sistemi"nin, geçirdiği mekânsal değişim ve dönüşüm süreci, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Geçmişten bugüne uzanan zaman kesitinde Levent bütünleşik vadi sistemine bakıldığında, kırsal nitelikte bir coğrafyanın zaman içinde mahalle projeleri ve büyük ölçekli konut projeleri, imar planları ve giderek parsel ölçeğinde plan değişiklikleri ve revizyonları vasıtasıyla yapılaştığı görülmektedir.

Günümüzün yoğun yapılaşmaya maruz kalan kentsel alanlarında boş alanlar ya da "toprak", genellikle gayrimenkul yatırımları için potansiyel alanlar ya da kentin "güzelleştirilmesi"

[1] Bu çalışma 26.09.2018 tarihinde "ISUFItaly 2018, 4th International Congress: READING BUILT SPACES Cities in the making and future urban form" kapsamında, "An Urban Morphology Reading in Framework of Metabolic Approach: The Interaction between the Geography and Built Environment in the Istanbul Levent Integrated Valley System" başlığı ile Bari Teknik Üniversitesi'nde sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanmak üzere kabul edilmiştir. Bildiri, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumunda paylaşılmak üzere yeniden ele alınmış ve geliştirilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

için kullanılabilecek peyzaj alanları olarak nitelendirilmektedir. Bu durum, 2017 yılında hazırlanan Avrupa Birliği İçin Kentsel Ajanda (Urban Agenda for the European Union) kapsamında üretilen; Sürdürülebilir Kentsel Alan Kullanımı ve Doğa-Temelli Çözümler (Sustainable Use of Land Nature-Base Solutions) raporunda Avrupa kentlerinin karşı karşıya olduğu önemli bir tehdit olarak vurgulanmış ve bu tehdit karşısında kentlerin doğal potansiyellerinin değerlendirilmesine yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Raporda, kentsel yayılmanın önüne geçmek için kahverengi alanlar olarak tanımlanan kullanılmayan alanların kentsel mekânı bir sistem olarak ele alan planlama sürecinde yeşil sistem altyapısı kapsamında geliştirilmesi ve yeniden kente kazandırılması önerilmektedir (Urban Agenda, 2017). Söz konusu yaklaşım ile kenti bir metabolik organizasyon olarak değerlendiren ve kentsel sistemin sürdürülebilirliğini doğal kaynakların verimli kullanımı, topoğrafik veriler ve insan yerleşimlerinin etkileşimi üzerinden tartışan güncel yaklaşımlar arasında önemi bir etkileşim olduğu söylenebilir.

Söz konusu güncel yaklaşımlardan yola çıkarak bildiride Levent bölgesi örneği üzerinde coğrafyanın temel bileşenlerini oluşturan topoğrafik veriler, yeşil ve mavi sistemler ile insan yapısı müdahaleler çerçevesinde, kentsel sistemin dengesi tartışılmaktadır. Bu tartışmalar kapsamında bildirinin içeriği, Levent bütünleşik vadi sisteminde topoğrafya ve ekolojik sistemlerin ortaya koyduğu potansiyeller ile mevcut yapılı çevrenin birbiri üzerindeki etkisinin belirlenmesi, bununla birlikte planlama sürecine girdi oluşturmak üzere coğrafi verilerin yeniden değerlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Çalışmanın yöntemi, kenti bir ekolojik sistem olarak gören metabolik yaklaşım çerçevesinde ele alınmış; morfolojik analiz yoluyla, yapısal değişimin günümüzde ulaştığı durumun tespiti ve elde edilen veriler doğrultusunda kompakt kentsel sistemin oluşturulmasına yönelik önerileri içermektedir.

Kentsel Sisteme Metabolizma Olarak Yaklaşmak

Sistem, bir amaca yönelik bir araya gelmiş elemanların dinamik etkileşimi olarak tanımlanabilmektedir (Odum and Peterson, 1972). Özgün nitelikleri, sınırlayıcıları ve kendisini oluşturan elemanları ve alt sistemleri arasındaki ilişkilerle birbirinden farklılaşarak çeşitlenen tüm sistemler yok olma endişesiyle çevreleriyle, aynı zamanda üst ölçekte ekosistemlerle sürekli olarak etkileşim hâlindedir.

20. yüzyılın başında itibaren, metropolleşmenin de biyolojik sistemler gibi bir metabolik organizasyon olarak ele alındığı kavramsal altyapının geliştiği, görülmektedir. Geddés ve Mumford, bu dönemde kentleşmenin; yeryüzü kaynaklarının tüketimine dayalı, ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliği mümkün olmayan, uzmanlaşmış bölgeleme önerilerini beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Dönemin coğrafyayı ekolojik bir bütün olarak ele almak yerine faydacı ve çıkar ilişkilerine dayalı bir bağlantılar sistemi olarak değerlendiren kentleşme anlayışında, coğrafyanın fiziksel nitelikleri yerine; mekânda izlenemeyen, varsayılan akışlar ve ilişki ağları belirleyici olarak kabul edilir. II. Dünya Savaşı sonrasında coğrafyanın yere özgü karakterinin önem kazanmasıyla, topoğrafya ve üzerinde gelişen insan yerleşiminin bir ekolojik bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliği ön plana çıkar (McHarg, 1971). Bu yaklaşımda bir sistem olan kentin sürdürülebilirliği, bu sistemin çeşitliliği ve adaptasyon kabiliyetiyle mümkündür. Kent metabolizmasının, topoğrafyadan bağımsız akış ve ilişki ağları yerine topoğrafyanın elle tutulabilir öğeleri, ekolojik bütünlük gösteren sistemlerle birlikte değerlendirilmesi gereklidir. Söz konusu potansiyellerin değerlendirilmesi, kentsel ekosistemin kapasitesi ve eşiklerini göz önünde bulundurarak kent ile doğa arasında simbiyotik bağı güçlendirecek bilinçli bir organizasyon

ISBN: 978-605-80820-1-4

gerektirmektedir. Knowles'a göre; doğaya dengeli bir şekilde karşılık veren insan yapımı düzenlemeler, uzun vadede sürdürülebilir bir sisteme sahip olabilir ve değişen gelişme senaryoları karşısında, adaptasyona imkân sağlayacak farklı seçim olanaklarını ve çeşitliliği barındırabilir (Knowles, 1977).

Kente insan eliyle eklenen her yeni öğe, mekânı tanımlayan sisteme dair doğal ya da yapay başka bir bileşenin yıkımıyla, hatta giderek yok edilmesiyle mümkün olmaktadır (Ibanez & Katsikis, 2014). Sistemlerin sürekliliğinin onu oluşturan elemanların çeşitliliği ve dengesiyle sağlandığı düşünülerek, kente insan eliyle yapılan her müdahalenin bu dengeyi koruyarak devam ettirecek nitelikte olması beklenir. Oysa ki, kentin günümüzde ulaştığı morfolojik yapıda, yapılı çevre bileşenlerinin doğal yapıya ait verileri dönüştürerek okunmaz hâle getirdiği izlenmektedir. 1960'ların kentsel metabolizma yaklaşımı, Japonya'da mimari tasarım ve teknolojinin ön planda olduğu, yaşayan bir mega-strüktür tanımlanırken, günümüz planlama sürecine gelindiğinde kentin mekânsal kurgusunu oluşturan metabolik organizasyonunun coğrafi strüktür üzerinden tartışılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Ibanez, Katsikis, 2014). Vittorio Gregotti'nin 1972 yılında önerdiği mimari ve coğrafya arasındaki olası birlikteliğin üzerine kurulu yeni kentleşme modelinin II. Dünya Savaşı Avrupa kentlerine uyarlama önerisinde, metabolik yaklaşım kenti bir bütün olarak ele almaktadır (Barrio, Chucg, Léon, 2014). Erken dönemde mimari strüktürün kentle ilişkilendirilmesi yönüyle ele alınan metabolik yaklaşımın önerdiği süreç yerine onu bütün bileşenleriyle yaşayan bir organizma olarak ele alan güncel yaklaşım biçimi arasında önemli farklılıklar vardır. Yapılaşmış alanların ve doğal yapıyı oluşturan niteliklerin bir arada oluşturduğu sistemin sürdürülebilirliği konusu, kentsel metabolizma literatürünün ilk nüvelerinin oluştuğu 1960'lı yıllardan başlayarak (Kurokawa, 1991) bugün itibariyle geldiği noktada, kentsel metabolizma kavramının enerji üretimi ve tasarrufu üzerine odaklanmasını beraberinde getirmiştir. "Kentlerde kalkınma ve enerji üretimini ve atıkların ortadan kaldırılmasını sağlayan teknik ve sosyo-ekonomik süreçlerin toplamı" olarak tanımlanan kentsel metabolizma, bir kentteki girdi ve çıktılar, enerji, su, besin miktarı, materyaller ve atık miktarı gibi unsurları içermekte; kentler ve ekosistemler arasında bağ kurulmasına yardımcı olabilmektedir (Kennedy, Pincetl ve Bunje, 2011).

Günümüz kentsel alanında toprağın gayrimenkul yatırımları için bir potansiyel alan ya da dekoratif bir peyzaj öğesi olarak nitelendirilmesine karşın, kentin yenilenmesi için "yeşil ve mavi kentsel altyapı sistemlerinin yeniden doğal niteliklerine kavuşturulması, korunması, restorasyonu ve yaygınlaştırılması, güncel bir yaklaşım modeli olarak 2017 yılında yayınlanan Avrupa Birliği İçin Kentsel Ajanda kapsamında dile getirilmiştir. "Sürdürülebilir Kentsel Alan Kullanımı ve Doğa-Temelli Çözümler" raporunda herkes için yaşanılabilir, kompakt ve kapsayıcı Avrupa kentlerinin yaratılmasına olanak sağlayacak kentsel alanın verimli ve sürdürülebilir kullanımı vurgulanmaktadır. Yeşil alanların kent içindeki bütünleşik kurgusunun, sürdürülebilir kentleşme ve kompakt kent modelinin elde edilmesinde anahtar rolü oynayabilir. (Urban Agenda, 2017). Bu vurgu, metabolik yaklaşımın önerdiği kent ve doğa dengesi anlayışıyla örtüşmektedir. Kentsel Ajanda'da kentsel mekânın yenilenmesi konusu, iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Birinci başlık "yaşanılabilir kompaktlık" (liveable compactness) olarak tanımlanırken, ikincisi "kentsel alanda doğa-temelli çözümler" başlığı altında ele alınmaktadır (nature-based solutions in urban areas). Yaşanılabilir kompaktlık yaklaşımı içerisinde verimli kentsel alan kullanımına ulaşmak için, yeterli ve sürdürülebilir kompakt kentin nasıl elde edilebileceği, kentin kullanılmayan boş kahverengi alanlarının sosyal, ekonomik ve fiziksel bağlamda

ISBN: 978-605-80820-1-4

yenilenmesi ve geliştirilmesi gereksinimi tartışılmaktadır. Kentsel alanda doğa-temelli çözümler ise sürdürülebilir kentleşme ve kentsel refah ile parçalanmış ekosistemlerin kentsel yenileme ve küresel iklim değişikliğine adaptasyon gibi sorunların çözümüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşıma göre kentsel yeşil sistemler ve kıyı alanları ekosistem servislerini desteklemeleri açısından önem taşıdığı için korunmalıdır (Urban Agenda, 2017).

Levent Bölgesi'nin Kentsel Metabolik Yaklaşımla Değerlendirilmesi

Günümüzde yaşanan hızlı kentleşme ve kentsel dönüşüm süreçlerinde, yapılaşma ve doğal sistemler arasındaki gerilim arttığı söylenebilir. Özellikle gelişmekte olan, köklü planlama ve kentleşme kültürünün oluşmadığı ülkelerde kentsel doku içindeki doğal sistemler yoğun yapılaşma baskısı ve ekonomik sebeplerle mevcut niteliklerini kaybederek yapılaşmaya açılmaktadır. İstanbul'un Levent bölgesinde doğal nitelikler gözetilerek tasarlanmış mahallelerin geçirdiği yapılaşma ve dönüşüm süreci, bu alanın araştırma için örnek alan olarak seçilmesine neden olmuş ve bildiri kapsamında Levent bölgesine ilişkin analizlerle tartışılmıştır. Kentin sosyal, ekonomik ve fiziksel yenilenmesi ve yeniden inşası sürecinde yaşanabilir, kompakt bir kentsel alanın doğal yapıyla ilişkilendirilerek çözümlenmesine yönelik stratejilerin ortaya konulmasını hedeflemektedir. Kentsel metabolizma yaklaşımının ortaya çıkışı, zamansal olarak Kemal Ahmet Aru ve Rebi Gorbon'nun "bahçeşehir" yaklaşımıyla Levent'i yeşil sistemle ilişkili olarak tasarlamasıyla örtüşmektedir. Bu ve 1980'e kadar bunu izleyen uygulamalar, aynı zamanda dönemin çağdaş planlama ve tasarım anlayışına paralel olarak uygulanan diğer örnekler göz önünde bulundurulduğunda yerleşim şemasının topoğrafya ile kurduğu ilişki açısından dengeli ve uyumlu örnekler olarak nitelendirilebilir. Yukarıda tanımlandığı gibi kentin doğal ve yapay bileşenleriyle birlikte bir kentsel metabolizma olarak ele alınması, söz konusu stratejilerin tanımlanması için ihtiyaç duyulan kavramsal altyapıyı oluşturmaktadır.

Levent yerleşimi, zaman içerisinde birbirine eklenerek gelişen bir kentsel sistem önerisi ortaya koymaktadır. Bu sistemin temel bileşeninin Levent yerleşiminin topoğrafyayla olan ilişkisi olduğu varsayımı, çalışmanın ortaya koyduğu temel unsurdur. Araştırmada, niteliğini büyük ölçüde kaybetmiş Levent bölgesi doğal sistemine ait potansiyelin tespit edilerek yeniden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın yöntemi, kenti bir ekolojik sistem olarak gören metabolik yaklaşım çerçevesinde ele alınmış; morfolojik analiz yoluyla, süregelen yapısal değişimin tespiti üzerine kurgulanmıştır. Çalışmada coğrafyanın temel bileşenleri ile insan yapısı müdahaleler çerçevesinde, kentsel sistemin dengesi tartışılmaktadır. Bütünleşik vadi sistemlerinin oluşturduğu kentsel boşluklar, kentin hem işlevsel bütünlüğünü sağlarken hem de akışların ve hareketlerin yönlendirdiği koridorlar olarak sosyal ilişkileri bir araya getiren önemli kentsel morfolojik elemanlardır. Bildiride bu önerme Levent bütünleşik vadi sistemi üzerinde sınanmaktadır. Bütünleşik vadi sisteminin içinde olduğu bozulma mekânsal analiz çalışmasının araçlarını oluşturan alana dair eski ve güncel hava fotoğrafları, plan ve hâlihazır haritalar üzerinden ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda Levent bütünleşik vadi sisteminde topoğrafya ve ekolojik sistemlerin ortaya koyduğu potansiyeller ile mevcut yapılı çevrenin birbirini etkileyiş biçimleri tartışılarak; planlama sürecine girdi oluşturmak üzere topoğrafya, yeşil ve mavi sistem ile yapılı çevrenin ilişkilendirilmesine ilişkin bir yeniden değerlendirme olanağı araştırılmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Vadiler Sistemi İçerisinde Levent Bölgesi

İstanbul'un topoğrafik yapısı, yüksek olmayan platolar, tepeler ve bunları birbirinden ayırarak denize ulaşan vadilerden oluşmaktadır (Şekil 1). Bu bütünleşik yapı içinde Avrupa Yakası'nda yer alan Şişhane bölgesiyle başlayarak kuzey-kuzey doğu yönünde Maslak-Derbent'e devam eden Beyoğlu Platosu'na (Yurt Ansiklopedisi, 1982) eklemlenen, Baltalimanı ve Ortaköy vadileri arasında doğu-batı yönünde uzanan Levent Platosu'nda 20. yüzyılın ortasına kadar çiftlik evleri, askeri yapılar ve kasır yapılarından başka yapılaşma görülmemektedir. Batıda kentin kuzey-güney bağlantısını oluşturan Büyükdere Caddesi, kuzeyde TEM Otoyolu ve köprü bağlantısı, güneyde D-100 karayolu ve köprü bağlantısının sınırladığı alan, doğuda kentin mavi sisteminin omurgasını oluşturan İstanbul Boğazı'na açılmakta; farklı topoğrafik nitelikleri içinde barındırmaktadır. "Levent bütünleşik vadi sistemi" olarak da tanımlanabilecek Levent Platosu ve onu çevreleyen vadiler sistemi bu çalışmada Levent bölgesi olarak ele alınmaktadır. Bölgenin geçirdiği mekânsal değişim ve dönüşüm sürecine bakıldığında, kentsel yapılaşmaya konu olmayan bir coğrafyanın zaman içinde mahalle projeleri ve büyük ölçekli konut projeleri, imar planları ve sonrasında parsel ölçeğinde plan değişiklikleri ve revizyonları vasıtasıyla yapılaştığı görülmektedir. Bu mekânsal müdahaleler sonucunda, daha önce bölgeyi tanımlayan ve kimliklendiren bütünleşik vadi sisteminin okunmasının neredeyse olanaksız hâle geldiği izlenmektedir.

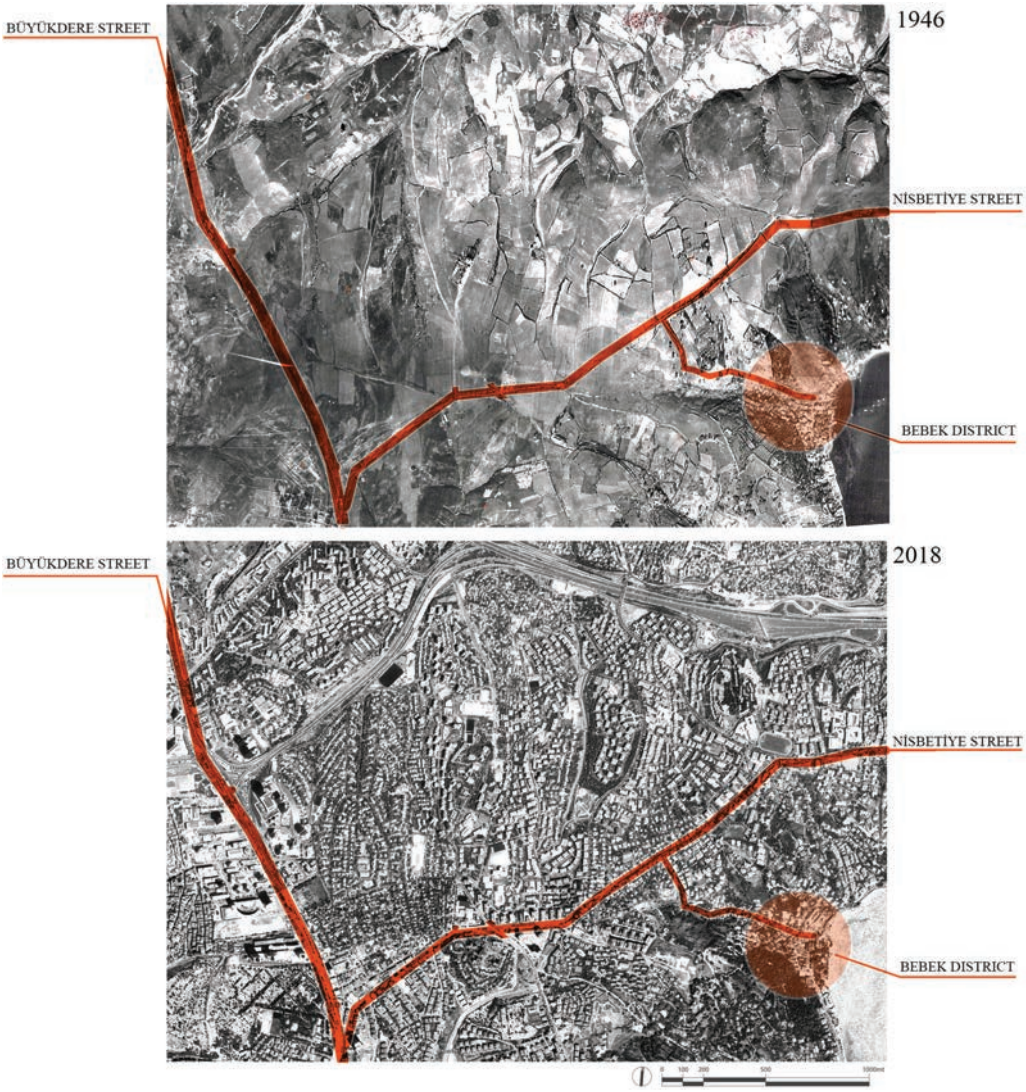

Şekil 1. İstanbul vadiler sistemi içerisinde Levent Bölgesi.

Tarihsel Süreçte Levent Bölgesinin Mekânsal Gelişimi

1946 yılı hava fotoğrafında Levent bölgesinin kentin kuzey-güney bağlantısını sağlayan Büyükdere aksı ile İstanbul Boğazı arasında ağırlıklı olarak tarımsal nitelik taşıyan bir yerleşim dokusuna sahip olduğu görülmektedir (Şekil 2). 2018 yılı hava fotoğrafında ise söz konusu tarımsal karakterin tümüyle ortadan kalkarak kentsel dokuya dönüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte belirli vadi yataklarında doğal niteliklerin korunmasının, kentsel alt kimlik bölgelerinin tanımlanabilmesinde önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. 1946 hava fotoğrafında doğal yapıya ait izlerin yapılı çevrenin oluşmasında belirleyici olduğu söylenebilir. Bu dönemde görülen tarımsal niteliğe dair izler (büyük tarım parselleri, çiftlik alanları, sulama amaçlı kullanılan dere ve dere yatakları, su yolları, vb.) İstanbul Boğazı'nın önemli doğal niteliklerini barındıran koruluklar, kasır bahçeleri, mezarlıklar ile ulaşım izlerinin; 2018 yılı hava fotoğrafında parçalanarak bütünlüğünü kaybettiği ve kısmen okunabilir izlerden ibaret olduğu görülmektedir. Bu niteliklerin tespit edilerek, kentin topoğrafya ve doğal izlerle kurduğu ilişkinin yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Şekil 2).

ISBN: 978-605-80820-1-4

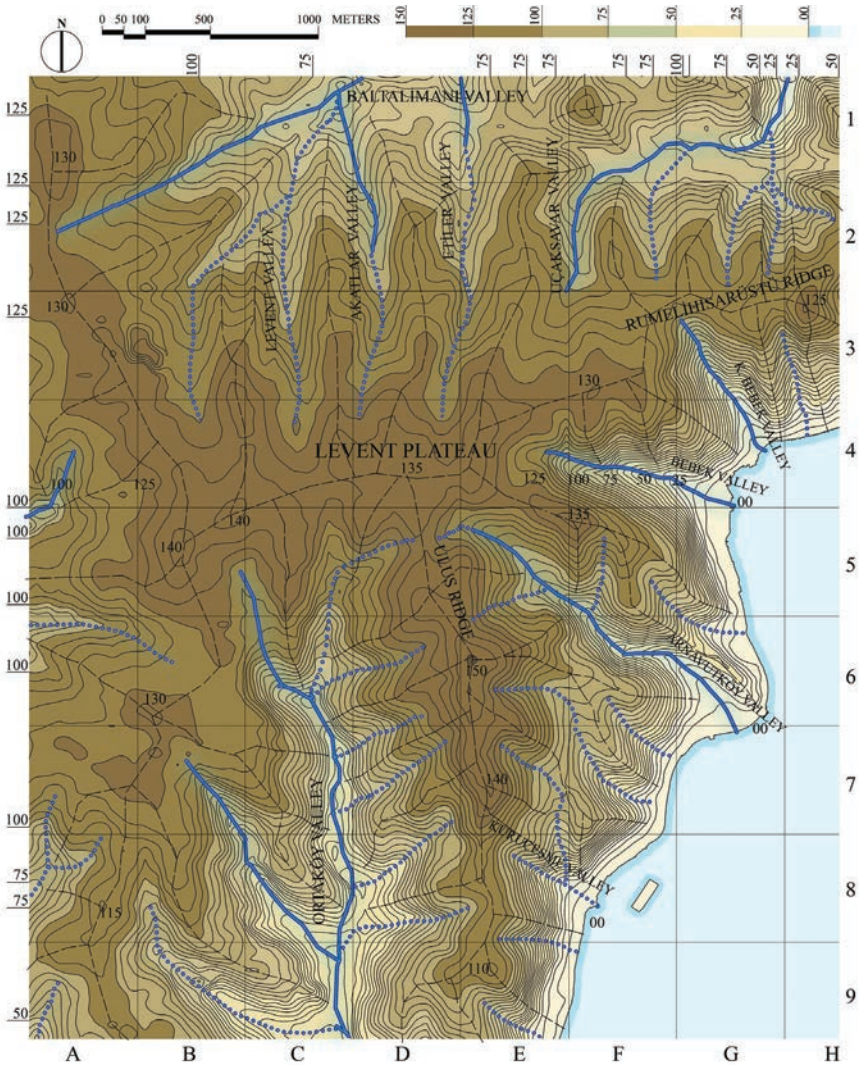
Şekil 2. 1946 ve 2018 hava fotoğraflarında Levent Platosu ve çevresi.
(Kaynak: İBB Hava fotoğrafları arşivi, 2018 erişimi)

Levent Bölgesi'nde Mavi Sistem ve Topoğrafya İlişkisi

Levent bölgesini topoğrafik açıdan tanımlayan Levent bütünleşik vadi sistemi, deniz seviyesinden 140 metre kotuna kadar yükselen, denizden içeri doğru uzanan Baltalimanı Vadisi, Küçük Bebek Vadisi, Büyük Bebek Vadisi, Arnavutköy Vadisi, Kuruçeşme Vadisi, Ortaköy Vadisi ile 125 metre kotu ve 150 metre kotu arasında sırt çizgisini takip ederek uzanan Levent Platosu'ndan oluşmaktadır. Tarihsel süreçte, bütünleşik vadi sistemini oluşturan her vadi, ekolojik bütünlük arz eden alt sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dere yataklarından beslenen bu ekolojik sistemlerin suyla olan ilişkisi, dere yataklarının betonlaşmış açık kanallar hâline dönüşmesiyle kesintiye uğramıştır. Vadi boyunca uzanan ekolojik sistemler parçalanarak yapı adaları arasında kaybolan ekolojik adalara dönüştüğü izlenmektedir. Ekosistemler ve ekolojik adalar arasındaki dengenin bozulmasıyla bölgede

ISBN: 978-605-80820-1-4

su ve rüzgâr akışı ile bununla beslenen ekolojik sistemin kesintiye uğradığı söylenebilir. Kentsel örüntü içerisinde kaybolan bu yeşil adalar, Etiler (Şekil 3; E2) ve Akatlar (Şekil 3; D2) vadileri arasında bulunan park alanı ve Ortaköy (Şekil 3; C6'dan C9'a) vadisinde bulunan ve bugün kullanılmayan açık kamusal yeşil alanlar olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 3. Levent Platosu'nun topoğrafik yapısı.

Su kaynakları yönünden zengin olduğu bilinen Levent bölgesinde; kuru dere yatakları, dereler, kuyular vasıtasıyla erişilen yeraltı suyu kaynakları, içme suyunu taşıyan su kanalları bulunmaktadır. Taksim Su Yolu tamamlanmadan önce tarihi kent merkezinde bulunan Beyoğlu bölgesinin su ihtiyacının kanallarla Levent bölgesinden sağlandığı bilinmektedir (Mustafa Cezar, 1991). Topoğrafik analizde söz konusu vadi yataklarında bulunan kuru dere izleri, topoğrafya eğrilerinin tanımladığı bağlantılar üzerinden belirlendiğinde bütünleşik vadi sisteminin temel özelliğini oluşturan doğal su yolları ağı tanımlanabilmektedir (Şekil 3). Bu izler, çalışma kapsamında metabolik tartışmanın çıkış noktasını oluşturan yapılaşma ve doğa dengesinin ele alındığı alanların odağındadır. Dere yataklarını birbirinden ayıran sırt çizgileri ve Levent

ISBN: 978-605-80820-1-4

Platosu'nu oluşturan 130-140 metre kotları arasında uzanan ve görece az eğimli alanın hem kuzeye hem güneye yöneldiği, Boğaz'a hâkim, yerleşim için uygun nitelikte olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında, doğal yapıya ait topoğrafik izler ve dere yatakları, doğal morfolojik yapının müdahale görmediği 20. yüzyılın ilk yarısına ait haritalar üzerinden tespit edilerek mevcut topoğrafya haritası üzerine işlenmiştir. Bu veriler günümüz haritasıyla karşılaştırıldığında çoğu Baltaimanı (Şekil 3; C1'den H1'e) ve Ortaköy vadilerine bağlanan söz konusu dere yataklarının, ulaşım bağlantıları ve yapılaşmayla deformasyona uğradığı görülmektedir. Bölgede bulunan bütün dere yataklarının açık ve kapalı kesitli derelere ya da betonarme drenaj kanallarına dönüştüğü (Dinç, Bölen 2014) ve ekolojik niteliklerini kaybettiği görülmektedir.

Levent Bölgesi'nde Yol Dokusu ve Topoğrafya İlişkisi

Alanın batı sınırını oluşturan ve tarihsel süreçte Taksim-Maslak su hattıyla ilişkilendirilen Büyükdere Caddesi (Şekil 4; A1'den A'9'a) alanın tarih boyunca eski kent merkeziyle bağlantısını sağlayan önemli bir ulaşım arteri olmuştur. Günümüzde yine kent merkezini kentin kuzey bölgeleriyle bağlayan Merkezi İş Alanı, Büyükdere Caddesi (Şekil 4; A5'den H2'ye) üzerinde gelişmiştir. 1990 sonrasında bu aks üzerinde gelişmeye başlayan yüksek yapılaşmayla birlikte bölge üzerindeki yapılaşma baskısı artmıştır. Yapılaşma baskısı, 1974 yılında D-100 karayolu ve Boğaziçi Köprüsü bağlantı yolunun, 1988 yılında TEM Otoyolu ve Boğaziçi Köprüsü bağlantı yolunun Büyükdere Caddesi'ne bağlanmasıyla artmaya devam etmiştir. Büyükdere Caddesi'nden başlayarak Levent platosunun sırt çizgisini takip eden ve plato boyunca doğuya doğru uzanan Nispetiye Caddesi, Levent bölgesi içindeki yol dokusunun omurgasını oluşturmaktadır. Topoğrafyanın tanımladığı Nispetiye Caddesi izi, kuzey ve güneye uzanan sırtları takip eden alt kademe yolları birbirine bağlayan ulaşım sistemini oluşturmakta, bu iz alana ilişkin tarihsel haritalarda da görülmektedir. Sırt çizgisi boyunca devam eden Nispetiye Caddesi; Küçük Bebek (Şekil 4; G4), Bebek (Şekil 4; F4, G4), Kuruçeşme (Şekil 4; E8,F8) ve Ortaköy (Şekil 4; C6'dan C9'a) vadileri ile Güneye, Baltalimanı vadisine uzanan yolları ile de Kuzeye bağlanarak Boğaz kıyısında bulunan sahil yerleşmeleriyle ilişkilenmektedir. Nispetiye Caddesi'nin güneyinde yer alan vadi sisteminde göze çarpan önemli topoğrafik deformasyon Ortaköy Vadisi'nin içerisinden geçerek Zincirlikuyu'ya (Şekil 4; B5) bağlantı sağlayan yoldur. Bu yolun vadi içerisinde dolgu alanları üzerine inşa edildiği vadinin sürekliliğini ortadan kaldırdığı görülmektedir.

Levent bölgesinin yol ve topoğrafya ilişkisi incelendiğinde, zaman içinde konut alanlarının vadi içine sızmasıyla oluşan yeni yol bağlantıları nedeniyle oluşan istisnalar dışında topoğrafyanın belirleyiciliğini sürdürdüğünü belirtmek mümkündür. Alanın genelinde ulaşım bağlantılarının hiyerarşisinde sırt izlerinden başlayan geniş akslar, alt kotlara inildikçe mahalle içi yollara dönüşmektedir. Bu sistem, sırtlar üzerinde kümelenen yol ağlarını ve kademelenmeye bağlı olarak alt sistemleri tanımlamaktadır. Topoğrafya-yol ilişkisi incelendiğinde sırtlar üzerinde kümelenen ve mahalle içi yolları tanımlayan alt ulaşım sistemlerinin vadilerle ayrıldığı, sistemler arası bağlantının Nispetiye Caddesi'nin oluşturduğu omurga üzerinden sağlandığı görülmektedir. Söz konusu alt sistemler içerisinden geçerek otoyollara bağlanan yeni ulaşım arterlerinin [Tepecik yolu (Şekil 4; E4'den E2'ye), TEM Otoyolu ve Levent-Etiler otoyol bağlantısı (Şekil 4; F1)] açılmasıyla mevcut sistemi oluşturan yol hiyerarşisinin bozulduğu, bu bozulmayla mahalle içi yolların işlevsel olarak farklı kentsel bölgeler arasındaki bağlantıyı sağlayan transit yollara dönüştüğü görülmektedir. Alanın genelinde üst kotlardan başlayan ve vadi içine doğru azalarak kademelenen yol hiyerarşisi, bu müdahalelerle bozulmuştur. Bu dönüşüm, mahalle olgusunu da tehdit etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Levent Bölgesi'nde yol dokusu ve topografya ilişkisi.

Güncel uygulamaların aksine, alan genelinde ilki 1950'lerde Kemal Ahmet Aru ve Rebi Gorbon tarafından tasarlanan ve bahçeşehir modeline referansla geliştirilen 1., 2., 3. Levent mahalle birimlerinde gözlemlenen içe dönük yol şeması, takip eden dönemlerde inşa edilen konut alanlarında da gözlemlenmektedir. Mahalle içi yollar, topoğrafyayla uyumlu olarak geliştirilmiştir. Vadi tabanına inmeyen iç yollar parmak tipi yerleşim şemasını takip ederek, tekrar üst kottaki yolla birleşmektedir. Yakın dönemde ise mahalleleri tanımlayan yollar arasında bağlantıların kurulmaya başladığı görülmektedir. Bu durum, dere yataklarının kapalı kanallar ve yollara dönüşmesiyle paralellik göstermektedir.

Alanın kuzey sınırını oluşturan TEM Otoyolu ve köprü bağlantısı, Baltalimanı vadisi içerisine yerleşmesi nedeniyle Nispetiye Caddesi'nin kuzeyinde bulunan ve Levent, Akatlar, Etiler, Uçaksavar, Rumeli Hisarüstü mahallelerini tanımlayan küçük vadilerin Baltalimanı vadisiyle olan ilişkisini kesmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Levent Bölgesi'nde Yapı Dokusu ve Topoğrafya İlişkisi

Levent bölgesinde 1950'lere kadar gözlemlenen büyük tarımsal parsellerde, birinci dönem olarak tanımlanabilecek 1950-1980 arasındaki dönemde konut alanı kooperatifleri eliyle gerçekleştirilen tasarlanmış modern mahallelerin kurulduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 5. Levent bölgesinde 1961 yılına ait kentsel kesit. (Beşiktaş Belediyesi arşivinden)

Birinci dönemde izlenen yapılaşma biçiminde yapı kümeleri ve adalarının oluşturduğu yerleşim birimlerinin topoğrafyaya uyumlu ve doğal morfolojik yapıya en az müdahaleyle tasarlandığı (yapıların vadi içinde kademelenerek yer alması, sınırlı sayıda bodrum katı yapılması ve yeraltı otoparkının olmaması), vadi içleri yerine yapı yoğunluğunun sırt ve yamaçlarda arttığı izlenmektedir (Şekil 5, Şekil 7). Bu yerleşimlerin Levent (Şekil 4; C3, C4, D3, D4), Akatlar (Şekil 4; D3, D4), Etiler (Şekil 4; E2'den E4'e), Uçaksavar (Şekil 4; F2, F3) ve Rumeli Hisarüstü (Şekil 4; G2, H2) yerleşimlerinde olduğu gibi, vadilerle birbirinden ayrılarak tanımlı, alt kimlik bölgelerini oluşturduğu söylenebilir.

İkinci dönem olarak tanımlanabilecek 1980 sonrası dönemde yukarıda tanımlanan mekânsal gelişme biçimi yerini kapalı sitelere ve tek parsel üzerinde apartmanlaşmaya bırakmıştır. Bu dönemde oluşan kapalı siteler (Ulus-Ortaköy aksından Ortaköy vadisine uzanan konut yerleşim projeleri örneğinde olduğu gibi), plan düzleminde topoğrafik verilerle uyumlu olarak görünse de uygulama aşamasında önceki dönem örneklerinin aksine vadi yamaçlarını yeniden biçimlendirerek, topoğrafyayı önerilen yerleşim şemasına uygun hâle dönüştürmüştür. Bu uygulamalar, derin kazı ve tesfiyeye sebep olarak doğal morfolojik yapıda deformasyona yol açmıştır (Şekil 6 ve Şekil 8). Buna rağmen konut alanlarının tanımladığı alt kimlik bölgelerinin oluşturduğu yerleşim lekelerinin sırt-yamaç-vadi sistemiyle kurduğu ilişki, vadi sistemlerinin sürekliliğinin sağlanmasına engel olmamaktadır. Vadi sisteminin bugüne kadar ulaşan söz konusu izleri kentin yeniden yapılandırılması için değerlendirilebilecek potansiyeli korumaktadır.

Günümüzde vadi içlerinde bulunan kentsel boşlukların gayrimenkul yatırımları için

ISBN: 978-605-80820-1-4

potansiyel alanlar olarak ele alındığı yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Uçaksavar vadisinin içerisinde yer alan yüksek katlı otel ve rezidans örneğinde gözlemlendiği gibi; mevcut kentsel doku ve yoğunluğuyla ilişkisi olmayan mekânsal müdahaleler söz konusu bütünlüğü ve yapılı çevre ile doğal nitelikler arasındaki dengesini ortadan kaldırmaktadır. Kentsel sistemin bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan planlama anlayışı yerine parsel bazında yapılan plan tadilatı uygulamaları, vadi içlerinin yüksek ve yoğun yapılaşmaya açılmasına imkân sağlayarak, bütünleşik vadi sisteminin deformasyonunu hızlandıran araçlara dönüşmüştür.

Şekil 6. Ortaköy Vadisi içerisinde gelişen çevrelenmiş konut alanlarının topoğrafik yapıda oluşturduğu deformasyon. Dolgu ve hafriyat alanlarıyla daralan vadi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

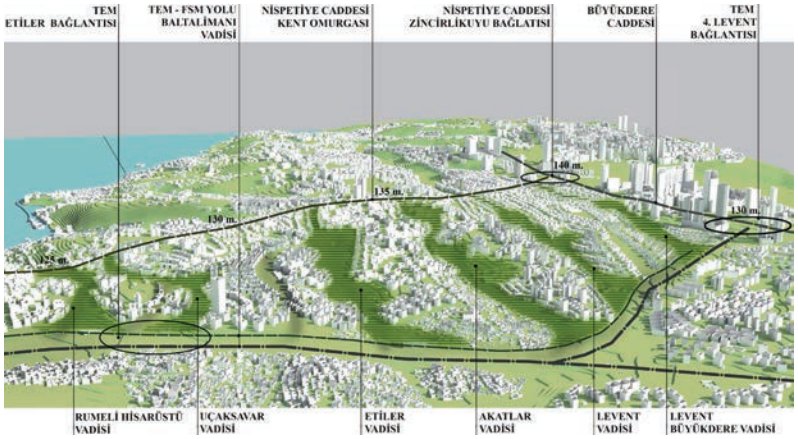
Genel Değerlendirmeler ve Sonuç

Levent bölgesinde, topoğrafya ve ekolojik sistemlerin ortaya koyduğu potansiyeller ile mevcut yapılı çevrenin birbirini etkileyiş biçimlerinin tartışıldığı; topoğrafya, yeşil ve mavi sistem ile yapılı çevrenin ilişkilendirilmesine yönelik yeniden değerlendirme olanağını araştıran bu çalışmada, temel olarak mevcut kentsel sistemde mekânsal bozulma süreci tespit edilmektedir. Bununla birlikte, belirlenen doğal, ekolojik potansiyeller üzerinden kentsel mekânın yeniden yapılandırması olanağı veren mekânsal niteliklerin mevcut olduğu saptanmaktadır. Levent bölgesinde, doğal yapı ve yapılı çevrenin günümüze kadar devam eden etkileşimi, topoğrafya ve kent kurgusu arasında metabolik bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bütünleşik vadi sisteminin tanımladığı bu metabolik ilişkinin yakın dönemde azalması, Levent bölgesinin daha önce sahip olduğu yaşanılabilir, kompakt kent parçası olma niteliğini tehdit etmektedir. Çalışmada tespit edilen tehditler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Vadilerle birbirinden ayrılmış konut alanlarının birleşmesi ve tanımlı alt kimlik bölgelerinin niteliklerini kaybetmesi, mahalle biriminin parçalanması, mahalleyi oluşturan sosyal birlikteliğin bozulması.
- Parsel bazında plan tadilatlarıyla kat yükseklikleri ve yapı yoğunluğunun artırılması, bu durumun ulaşım sistemi ve altyapı donatılarına getirdiği yük.
- Dere yataklarının beslediği ekolojik koridorların parçalanarak bütünlüğünü kaybetmesi, betonlaşan dere yataklarının toprak emilimini kaybederek yüzey suyunu denize taşıyan açık kanallara dönüşmesi.
- Kamusal kullanıma açık yeşil alanların sürekliliğinin ortadan kalkması; önceki dönemlerde dere yataklarını takip eden ve Boğaz sırtlarında yer alan ve vadilerle kıyıya ulaşarak yeşil-mavi bütünlüğünü sağlayan mesire alanları, toplanma alanları gibi açık yeşil alanların parçalanarak birbirinden ayrışması.
- Otoyol bağlantıları gibi büyük altyapı projeleri ve yüksek katlı yapılaşmalarla doğal topoğrafik yapıya müdahaleler sonucu bütünleşik vadi sisteminin bozulması.
- Vadiler içerisinde bulunan ekolojik sistemlerin, yapılaşma nedeniyle niteliklerini kaybetmesi.

Avrupa Birliği için Kentsel Ajanda raporunda belirtildiği gibi kentlerin yatayda genişleyerek yayılması yerine mevcut kent dokusu içinde bulunan potansiyel alanların etkin ve verimli değerlendirilerek yaşanabilir kompakt kentlerin elde edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Levent bölgesinde de topoğrafyayla ilişkili yeşil-mavi sistemin kentsel gelişim için bütünleştirici bir omurga oluşturacak şekilde yeniden değerlendirilmesi ve bu sayede daha yaşanabilir ve sürdürülebilir bir kentsel sistemin elde edilmesi mümkündür. Bu yöntem, kentin yenilenmesi sürecinde stratejik bir önem taşımaktadır. Mevcut imar planlarının bu bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi, bütünleşik vadi sisteminin niteliklerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu kapsamda, çalışmada karşılaştırmalı morfolojik analizler sonucu elde edilen veriler ışığında geliştirilen başlıca öneriler aşağıda sıralanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Nispetiye Caddesi kent omurgasının izlediği sırt çizgisinden Kuzeye yönelerek Baltalimanı vadisine bağlanan vadiler.

Şekil 8. Levent bütünleşik vadi sistemi tanımlayan potansiyel yeşil-mavi alanlar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Vadi içlerinde mahalleler arası bağlantıyı sağlayan mevcut alt ulaşım arterlerinin dere yataklarının yeniden canlandırılmasına imkân verecek biçimde iyileştirilmesi; vadi içerisindeki mevcut yolların mahalleler arası bağlantıyı sağlayacak yeni ulaşım arterlerine dönüşmek yerine mahalle içi yaya erişimi ve hareketliliğini artıracak yeşil koridorlar olarak değerlendirilmesi, mahalleler arası bağlantıların platonun üst kotundan geçen Nispetiye Caddesi kent omurgası ve Ulus Caddesi üzerinden sağlanarak, caddelerin mekânsal niteliklerinin arttırılması.
- Park ve bahçelerden oluşan parçalanmış yeşil sistemin yeniden bütünleştirilerek kuzey ve güney yamaçlarda uzanan vadi sistemlerinin birleştirildiği ekolojik koridorların elde edilmesi; İstanbul kent bütününde önem arz eden mavi sistemle bağlantısının sağlanması; böylelikle mahalle ölçeğinde dere yataklarıyla başlayan mavi sistemin kesintisiz olarak üst ölçekte kentin mavi omurgasını oluşturan İstanbul Boğazı'yla bağlantısının sağlanması.
- Mahalle hayatında sosyal entegrasyonun sağlanacağı açık kamusal alanların ve bunları destekleyen kentsel donatı alanlarının, sosyal entegrasyonu artırmak üzere Levent bütünleşik vadi sistemiyle bir bütün oluşturacak biçimde yeniden tasarlanması.
- Yıkılıp yeniden yapılan konut yerleşim alanlarının ve yeni proje alanlarının Levent bütünleşik vadi sistemiyle bağlantısının kurulması, bu bağlantıların açık-geçirgen mahalle birimlerini birbirine bağlayan birer ekolojik koridor olarak değerlendirilmesi.

Günümüzde, Levent bölgesinde olduğu gibi kentsel merkezi alanda bulunan konut alanlarının yukarıda tanımlanan kriterler doğrultusunda doğal nitelikler ve sınırlayıcılar göz önünde bulundurularak yeniden yapılandırılması önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Levent bütünleşik vadi sisteminde ortaya konulan kentsel sisteme metabolik yaklaşım biçimi, kentlerde yaşam kalitesinin arttırılması ve sürdürülebilir kentsel alanların elde edilmesi için bir model olarak değerlendirilebilir. Kentsel mekâna metabolik yaklaşım yönteminin planlama süreciyle ilişkilendirilerek geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Barrio R. S., Chugh A., Leon M. (2014). Petrified Metabolism as Urban Artifact: Tells and Artificial Topographies in the Khabur Basin, Syria. *Grounding Metabolizm*, New Geographies 6, Harvard University

Cezar, M. (1991). *19. Yüzyıl Beyoğlu'su*, Ak Press, Istanbul, 20.

Dinç, H., Bölen F. (2014). The Physical Structure of Stream in Istanbul. *Journal of Planning* 24, 107-120.

Ibanez D., Katsikis H. (2014). Editorial - Grounding Metabolism, 'On Metabolism and the Metabolists', Grounding Metabolizm, New Geographies 6, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 3-4, 8, 106.

Kennedy, C. A. Pincetl, S., Bunje, P. (2011). The Study of Urban Metabolism and Its Applications to Urban Planning and Design. *Journal of Environmental Pollution,* 159, 1965-1973.

Knowles, R. L. (1977). Towards to Synthesis, *Energy and Form: An Ecological Approach to Urban Growth*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 189, 193.

Kurokawa, K. (1991). *Intercultural Architecture The Philosophy of Symbiosis*, Academy Editions, London.

ISBN: 978-605-80820-1-4

McHarg, I. L. (1971). *Design with Nature, Doubleday/Nature History Press*, Newyork, 55-65, 153-161.

Odum, H. T., Peterson, L. L., (1972). Relationship of Energy and Complexity in Planning. *Architectural Design,* 10, 624-627.

Partnership on Sustainable Use of Land and NBS (2018). (https://ec.europa.eu/futurium/en/sustainable-land-use/orientation-paper)

'Sustainable Use of Land Nature-Base Solutions' (2017). Urban Agenda for the EU Orientation Paper.

Yurt Ansiklopedisi (1982). İstanbul - *Doğal Yapı*. Ed. Vol. 5, Anadolu Yayıncılık, 3767.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sürdürülebilir Kent Formu: Yayılmaya Karşı Kompaktlaşma

Hakan BAŞ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Mimarlık Bölümü
hakan.bas@ikc.edu.tr

Özet: *Kentler yeryüzü alanının çok az bir kısmını kaplamasına rağmen en fazla kaynak tüketimine, atığa ve çevresel tahribata neden olan anti-ekolojik alanlar olarak gösterilmektedir. Kentlerin ideal sürdürülebilir bir gelişme sürecine girmesinin küresel, bölgesel ve yerel çevresel bozulmaların etkisini azaltacağına inanılmaktadır. Bu bağlamda kent formu ideal sürdürülebilir kentleşme hedefinin sağlanmasında önemli bir unsur olarak ileri sürülmektedir. Bu çalışma ideal sürdürülebilir kent formu olarak ileri sürülen kompakt kent formunun çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından performansını istatiksel çalışmalara dayanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Söz konusu amaca yönelik olarak bu çalışmada yoğunlaşmayı esas alan kompakt kent formu ile yayılan kent formu karşılaştırılarak, kent formunun kentin sürdürülebilirliğini nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu çalışma kompakt kent formunun ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan hem avantajları hem de dezavantajları olduğunu göstermektedir. Aşırı kompakt kent formu yoğunluğa bağlı olarak psikolojik ve sosyal sorunlara neden olurken, aşırı yayılan kent formunun ise çevresel ve ekonomik kaynakları oldukça verimsiz kullandığı anlaşılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir kent formu, kompakt kent, yayılan kent, kentsel yoğunlaşma*

Giriş

'Şehir yerleşimleri, mevcut çevresel problemlerin ışığında, iki temel eğilim ya da birbirleriyle rekabet halinde olan gelecek vizyonlarıyla karşı karşıyadır' (Beatly & Manning 1997, s.1). İlk eğilim II. Dünya savaşı sonrası Amerika da şekillenen konut, endüstri ve ticari işlevleri birbirinden ayıran modern planlama girişimidir. Bu planlama yaklaşımına göre yerleşim yerleri az yoğundur ve kırsal alanlara doğru yayılmaktadır. İkinci eğilim ise 1980 sonrası yine Amerika`da "yeni şehirleşme" hareketi ile başlamış "kompakt kent" planlama girişimidir. Kompakt kent, yayılma yerine yoğunlaşmayı esas alan, daha kısıtlı alanda daha yoğun ve sıkı dokulu bir yerleşim düzeni oluşturmayı hedefleyen planlama anlayışına dayanmaktadır.

Yerleşim alanlarının kent içinde yoğunlaşması bir yandan çevresel problemlerin temel sebebi olarak gösterilirken diğer yandan bu yoğunlaşmanın arazi, altyapı, su, enerji, yol ve toplu ulaşım sistemlerinin ortak kullanımını sağlayarak verimliliği artırdığı ve çevresel avantajlar sağladığı ileri sürülmektedir. Kentleşme yazınında kompakt kent ve yayılan kent modeliyle ilgili birçok sav ileri sürüldüğü ve varsayımlar oluşturulduğu görülmektedir, fakat bu yaklaşımların gerçekçiliği, mevcut kentlere uygulanabilirliği ve doğruluğu tartışmalıdır. Mevcut çalışmalarda herhangi bir parametre çevresel, ekonomik veya sosyal açılardan ayrı ayrı incelendiğinden bütüncül bir bakış açısından çoğu zaman uzaktır. İdeal sürdürülebilir kentleşme modelini ortaya koyabilmek için sürdürülebilirliğin çevresel, ekonomik ve sosyal yönleri bütüncül bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu bütüncül yaklaşımın gerekliliği Rio Zirvesi, Yerel Gündem 21, Habitat II, Johannesburg Zirvesi gibi

ISBN: 978-605-80820-1-4

uluslar arası toplantılarda dile getirilmiştir. Bu çalışmada, öncelikle sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kentleşme kavramları ele alınacak, daha sonra iki temel planlama eğilimi, kompaktlaşma ve yayılmanın kentsel gelişme üzerindeki etkileri sadece çevresel açıdan değil sürdürülebilir gelişmenin gereği olarak ekonomik ve sosyal açıdan da tartışılacaktır. Son olarak bu çalışma yoğunlaşmayı esas alan kompakt kent modeli ile yayılan kent modeli üzerine istatiksel bulgulara dayanılarak yapılan deneysel çalışmaları inceleyerek bu kent modellerinin sürdürülebilir kentleşme hedefini ne derece karşılayabileceğini, içerdikleri potansiyelleri, olumlu ve olumsuz yönlerini, çevresel, ekonomik ve sosyal performanslarını bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışacaktır.

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kentleşme Kavramları

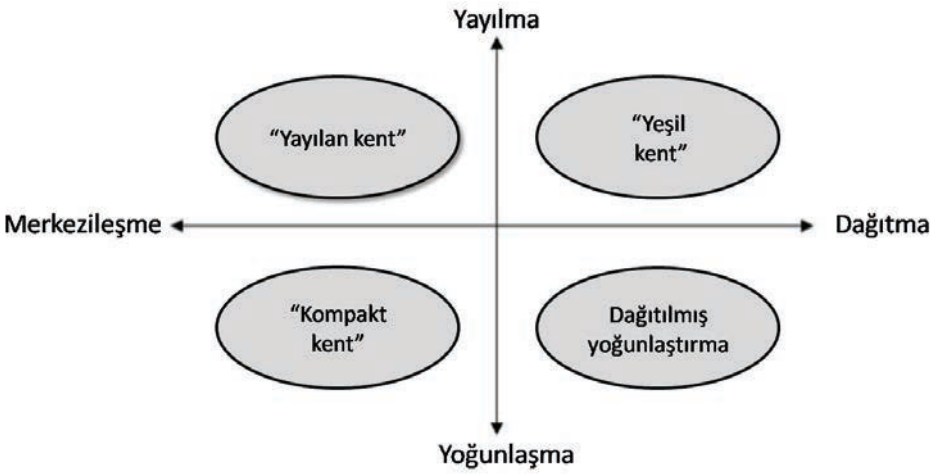
Dünya kaynaklarını hızlı bir şekilde tüketmekte, buna bağlı olarak çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Gün geçtikçe artan çevre sorunları ve bunların toplumsal yaşam üzerindeki görünür etkileri kalkınmanın sürdürülebilir yollarının araştırılmasını gerekli kılmıştır. 20. Yüzyılın son yılları sürdürülebilirlik tartışmalarının hem yerel, hem bölgesel, hem de küresel ölçekte gündemde olduğu yıllardır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı uluslar arası düzlemde ilk olarak BM'nin Bizim Ortak Geleceğimiz (WCED, 1987) isimli raporunda insanoğlunun, doğal kaynakların yok olması, kirliliğin artması ve yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bildirmesiyle ortaya çıkmıştır.

Sürdürülebilir bir dünya ve geleceğe nasıl ulaşılacağı tartışmasında, kentler anahtar role sahip yapı taşı (building block) olarak tanımlanmaktadır. Kentler yeryüzü alanının sadece %2 sini kaplamasına rağmen dünya nüfusunun yarısını barındırmakta, dünyadaki kaynakların dörtte üçünü tüketmekte ve oluşan atıkların ve kirliliğin çoğunluğunu oluşturmaktadır (Blowers-Pain 1999). Ertürk, (1996:175) sürdürülebilir kenti şu şekilde tanımlamaktadır: 'insan gereksinmelerine günümüz kentlerinden daha iyi yanıt veren ve kent sistemlerinin gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasını engellemeyecek bir biçimde geliştirilmesini sağlayan kent'. Sürdürülebilir kalkınma hedefi için sürdürülebilir kentleşme çalışmalarının önemi sıkça vurgulanmaktadır.

Sürdürülebilir kentleşme tartışmalarının odağında kent formu vardır. Formun kentin sürdürülebilirliğini nasıl etkilediği çokça tartışılmaktadır. EPA, (2001) Yapılı ve Doğal Çevremiz raporunda kent formunun habitatı, ekosistemleri, nesli tükenmekte olan türleri, arazilerin parçalanmasını ve doğal arazi örtüsünün yerini geçirimsiz yüzeylerin almasını doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Kent formu ayrıca seyahat davranışlarını dolayısıyla hava kalitesini, ekili, dikili ve sulak alanların erken yok oluşunu, toprak kirliliğini, küresel iklimi ve gürültüyü etkilemektedir. (Cervero 1998: 43-48).

Holden, (2004) kent formunun oluşumunu merkezileşme-dağıtma ve yoğunlaşma-yayılma eğilimleri üzerine yerleştirmektedir. Şekil 1, dört farklı sürdürülebilir kent formunun oluşum şeklini göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Dört sürdürülebilir kent formu (Holden 2004).

Bu yaklaşıma göre kompakt kent ve yayılan kent merkezileşmiş olarak yoğunlaşma-yayılma karşıtlığı üzerinde şekillenmektedir. Kompakt kent modeli yoğunluk artırma ve karma arazi kullanımına bağlı olarak enerji ve kaynak verimliliği sağlamayı amaçlarken aynı zamanda canlı ve hareketli kentsel alanlar ortaya çıkarılabileceği inancına dayanmaktadır. Buna karşın yayılan kent modeli daha fazla açık alan ve bahçe kullanımını ön plana çıkaran bir inanışa dayanmaktadır.

Yayılan kent

Yayılan kent konut, endüstri ve ticari hizmetleri kapsayan kentsel fonksiyonların birbirinden uzakta, yayılmacı arazi kullanım biçimine göre yerleştirildiği kent modelidir. Bu planlama girişiminde yerleşim yerleri az yoğundur ve arazi kullanımında kısıtlamaya gidilmemektedir.

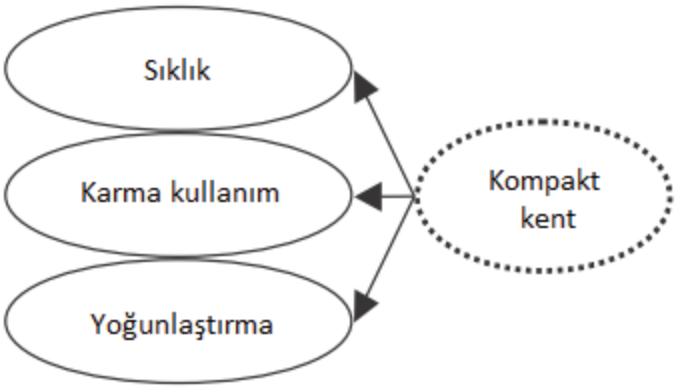
Yayılmacı planlama girişimine genel olarak olumsuz bir bakış açısı mevcuttur. Yayılmaya bağlı olarak oluşan ulaşım ve erişim sorunları, kırsal alanların yok olması sorunu, yüksek alt yapı ve hizmet giderleri ve sosyal sorunlar bu planlama girişiminin olumsuz yönlerini oluşturmaktadır. Kentin dışa doğru yayılması yeşil alanların yok olmasına ve toplu taşıma yerine özel araçla yolculuk yapılmasına neden olmaktadır. Yayılan kentin otomobille yapılan yolculuk mesafelerini artırdığı birçok çalışmayla doğrulanmıştır (Newman-Kenworthy 1989; Frank-Pivo 1994; Ewing, 1995; Naess and Sandberg, 1996; Cervero and Kockelman, 1997; Meurs and Haaijer, 2001;). Burchell ve Mukherji (2003), yayılan kentte temel altyapı maliyetinin kompakt kente göre daha fazla olduğunu belirtmektedir. Yayılan kentin kamusal alanlarının ve sokaklarının cansızlığının sosyal dışlanmaya sebep olarak kapalı topluluklar (gated community) oluşturması ve topluluk bilincini yok etmesi sosyal açıdan eleştirilmektedir. Kent çeperlerinde zayıf ulaşım olanakları, otomobille ulaşımın maliyetli olması, trafik sıkışıklığının yarattığı ruhsal sorunlar, aşırı hava kirliliğine maruz kalma yayılan kentte yaşayanlar adına sosyal eşitsizlik yaratır (Hillman, 1996). Gillham, (2002) ekonomik açıdan kentin iç kısımları kötüleşmeye bırakılırken kentin çeperlerinde yeni yollar, okullar, su ve kanalizasyon hatları yapmanın verimsiz ve sürdürülemez bir yol olduğunu belirtmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yayılan kentin belirtilen birçok olumsuz yönüne rağmen, yayılan kentte nispeten daha fazla miktarda bulunan açık kullanım alanlarının potansiyel olarak daha fazla çevresel fayda sağladığı iddia edilmektedir. Haughton ve Hunter, (1994: 89) geniş bahçelerin sıcak iklimde soğutucu etki yaparken aynı zamanda sebze üretimine olanak verdiğini, toplanan yağmur suyunun yeniden kullanımına olanak verirken, güneş panelleri için yer sağladığını ifade etmektedir. Yayılan kente karşı günümüzde kompakt kent sürdürülebilir bir öneri olarak ileri sürülmektedir.

Kompakt kent

Kompakt kent ilk olarak Dantzing ve Saaty (1973) tarafından kent içinde yaşam kalitesini artırmak amacıyla otomobil odaklı planlama yaklaşımına dayanan konvansiyonel modern kente alternatif olarak öne sürülmüştür. Bu yaklaşım modern kentin sorunlarının daha kompakt ve yoğun bir kent formuyla önlenebileceği inanışına dayanmaktadır. *Kompakt kent* genel olarak üç temel bileşenden oluşmaktadır: yoğunluk (density), karma kullanım(mix of uses) ve faktör yoğunluğu (intensification) (Burton 2002). Şekil 2 kompakt kenti oluşturan bileşenleri göstermektedir. Kompaktlaşma süreci, yoğunlaşma ve bütünleştirme kavramları ile tanımlanmaktadır (Yazar, 2006: 118 den aktaran Tosun s. 40).

Şekil 2. Kompakt kent formunun üç temel bileşeni (Lin-Yang 2006).

Kompakt kent yayılma-karşıtı (anti-sprawl) planlama yaklaşımına dayanmaktadır. Temelde yayılmacı kentin negatif sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerine karşı koymayı amaçlamaktadır. Yerleşim alanlarını kırsal alanlara dağıtan yayılmacı planlama anlayışına karşı yerleşim alanlarını bir yerde yoğunlaştırmaya dayanan planlama girişimi olarak çokça desteklenmektedir. Avrupa Topluluğu (1990) Kentsel Çevre Üzerine Yeşil Bildiri Raporu'nda, Birleşik Krallık Çevre Departmanı (1993) ise Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri Raporu'nda kompakt olarak organize olmuş kent modelinin Amerika, İngiltere ve Avustralya'da çoğunlukla görülen desentralize (yayılmış) olmuş kent formlarına göre daha çok çevresel faydalarının olduğunu ileri sürmektedir. Kompakt kentin faydaları şöyle ifade edilmektedir:

- Karma arazi kullanımı ve kent içi erişim kolaylığının ulaşım amaçlı yakıt tüketimini azalttığı
- Kentin büyüme ihtiyacıyla kırsal alanların korunması arasında bir denge oluşturduğu
- Daha etkin bir toplu taşıma hizmeti sağladığı

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Sosyal etkileşimi artırıp, servis ve olanaklara kolay erişimi sağlayarak yaşam kalitesini artırdığı

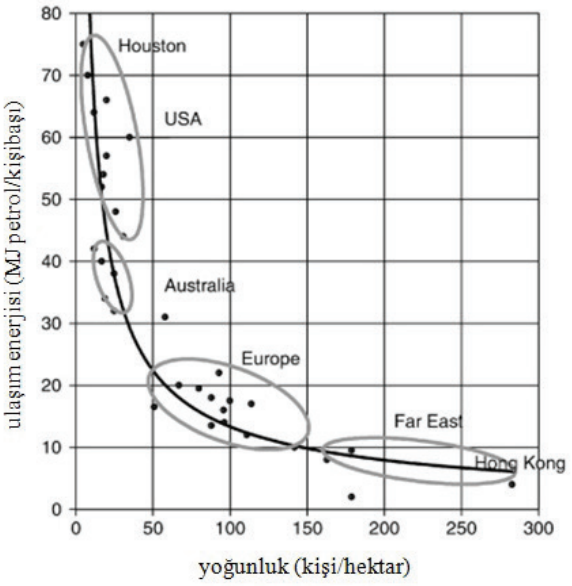
Kompakt kentte temel amaçlardan birisi kentsel gelişmenin kırsal alanlar üzerindeki etkisinin azaltılmasıdır (Williams 1999: 168). Bu hedef kent içinde yoğunlaştırmayla sağlanır. Yoğunlaştırma daha önce kullanılmamış ya da daha önce kullanılmış ve yeniden değerlendirilmek istenen kent arsaları üzerinde alt bölümlere ayırma, dönüştürme, ekleme ve genişletme işlemlerini içerir (Jenks 2000: 243). Yoğunlaştırma kompaktlığa ulaşmada en temel stratejidir. Arazi, aktivite yoğunluğunu artıracak şekilde en verimli bir şekilde kullanılmaya çalışılır. Kompakt kent modelinde daha önce kullanılmış düşük yoğunluklu kentsel alanlar kent çeperindeki yeşil alanlara kıyasla kullanım önceliğine sahiptir. Bu yaklaşım, kent arazilerinin yeniden kullanılmasını teşvik eder. Bu alanlarda daha yoğun yerleşkeler inşa edilerek kentin genişlemesi engellenmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşım temelde kent arazilerinin yeniden kullanılmasını teşvik ederek yayılmacı kentin olumsuz sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerine karşı koymayı amaçlamaktadır.

Yoğunlaştırma ve aktivite yoğunluğu sağlamanın çevresel açıdan fayda ve zararları tartışmalıdır. Bazı kesimler insanlarla kaynakların birbirine yakın olmasının, enerjinin ve kaynakların verimliliğini sağlayacağına inanmaktadır. Yüksek yoğunluk, kent aktivitelerini birbirine yaklaştırmakta ve kent olanaklarına toplu taşıma, bisiklet ve yürüyerek erişimin sağlanmasını amaçlamaktadır böylece, hem ulaşım odaklı enerji tüketimi azaltılmaya çalışılmakta hem de otomobil bağımlılığı azaltılarak kent içi trafik rahatlatılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan kentin iç kısımlarında trafik ve aktivite yoğunluğuna bağlı olarak hava kirliliğinin daha fazla olması, kenti daha fazla yoğunlaştırmanın kentin iç kısımlarında yaşayanlar için daha sağlıklı bir ortam sağlayamayacağını göstermektedir (Williams 1999:172). Kentin yoğunlaştırılmasının kentin açık alanlarının kaybına, ekolojik olarak önemli arazilerin azalmasına ve ağaç ve diğer yeşil alanların yok olmasına sebep olacağını ifade ederek kompakt kentin çevresel olarak fayda sağlayıp sağlamadığını tartışmaya açmaktadır. Nozzi (2003) hava kirliliğinin oluşumunda en temel faktörün kentin yayılması olduğunu belirtmekte ve yayılmış kentlerin kompakt kentlere göre yüzde 20 ile 50 arasında daha fazla kirlilik oluşturduğunu belirtmektedir.

Kompakt Kent Modelinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

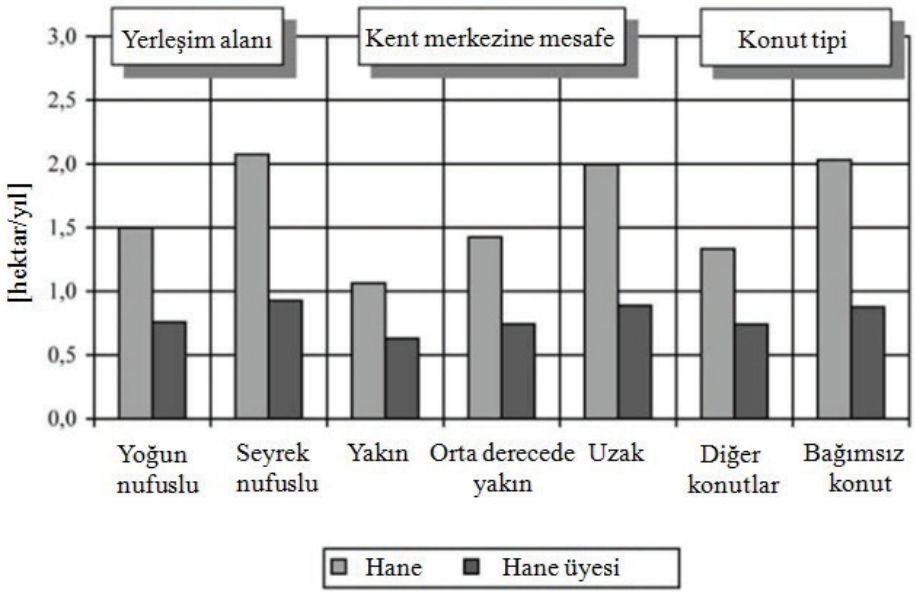
Birçok çalışmada kent içi ulaşım amaçlı enerji tüketiminin kompakt kent modelinde daha az olacağı belirtilmektedir. Baker ve Steemers (2000) tarafından otuz iki kent üzerinde gerçekleştirilen çalışma, ulaşımdan kaynaklanan enerji tüketimiyle kent yoğunluğu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Şekil 3 ulaşım amaçlı enerji tüketiminin, hektar başına düşen kişi sayısı arttıkça azaldığını göstermektedir. Ulaşım amaçlı enerji tüketimi açısından bir başka çalışma ise Williams (1999:172) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre, Londra'da üç ilçe içinde on yıllık süreçte yapılan kentsel yoğunlaştırma çalışması sonucunda otomobil kullanımında herhangi bir azalma olmadığı ve seyahat davranışlarının çok karmaşık olduğu belirtilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

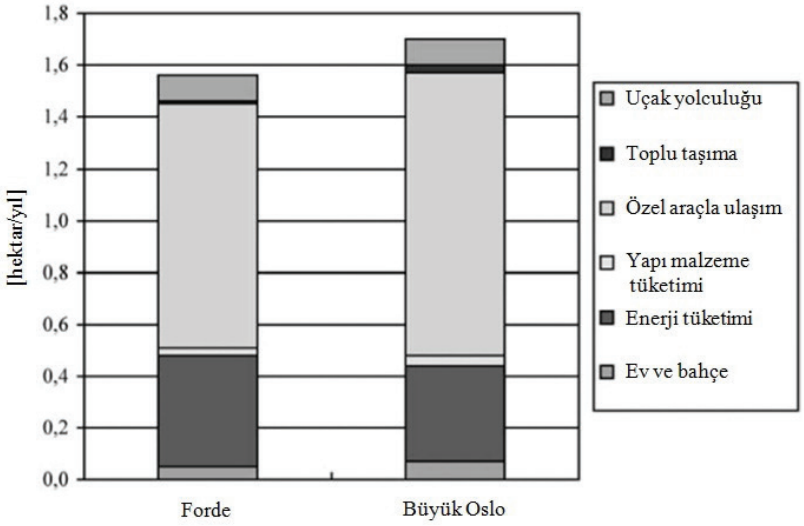
Şekil 3. Hektar başına düşen kişi sayısına bağlı olarak ulaşım amaçlı enerji tüketimi (Baker-Steemers, 2000).

Holden (2004) çevresel açıdan en az ekolojik ayak izine sahip yerleşim alanlarını araştırdığı, anket ve sayısal ölçümlere dayanan deneysel çalışmasında, iskan alanlarının, yoğunluk-gevşeklik, şehir merkezine yakınlık-uzaklık ve konutların birbirinden bağımsız olup olmamasına bağlı olarak değişen ekolojik ayak izlerini hesaplamıştır. Bu çalışmada küçük bir kasaba olan Forde ile büyük bir şehir olan Oslo karşılaştırılmıştır. Şekil 4, yoğun ve yoğunlaştırılmış, şehir merkezine kısa mesafede erişimin sağlandığı, bağımsız olmayan konut birimlerinin daha az ekolojik ayak izine sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Forde ve Oslo'da yerleşim alanı, kent merkezine mesafe ve konut tipine göre ortalama hane ve kişi başı ekolojik ayak izi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Forde ve Oslo'da hane başına düşen ekolojik ayak izi.

Şekil 5 Oslo ve Forde'de hane başına düşen ekolojik ayak izini göstermektedir. Forde şehrinde hane başına düşen ekolojik ayak izi 1,56 ha/yıl iken Oslo'da bu oran 1,70 ha/yıl'dır. Bu fark temelde kent sakinlerinin özel araç kullanımındaki tercih farklılığından kaynaklanmaktadır. Oslo sakinleri ortalama haftada 60 saat özel araç kullanırken Forde sakinleri ortalama haftada 98 km araç kullanmaktadır. Fakat uzun tatil ve dinlenme amaçlı araç kullanımı buna eklendiğinde durum değişmektedir. Forde'de araç erişim oranı % 92, Oslo'da %85 iken Oslo kentinde özel araçla ulaşıma bağlı ekolojik ayak izi daha yüksektir. Oslo'da yaşayanlar özel araçlarıyla ulaşıma Forde'de yaşayanlara göre % 14 daha fazla enerji harcamaktadır. Bu çalışma daha büyük bir kent olan Oslo da kent içi özel araç kullanımının daha düşük olduğunu, fakat toplamda (kent içi-dışı) özel araç kullanımının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Holden'in Forde ve Oslo kentlerinde yaptığı ekolojik ayak izi çalışmasına göre desentralize olmuş yoğun kent formu ekolojik ayak izi açısından daha sürdürülebilir bulunmuştur. Bu çalışmada küçük ve kompakt kentler ya da büyük şehirler içinde alt merkezler etrafında yoğunlaşmalar çevresel sürdürülebilirlik açısından tavsiye edilmektedir.

Lin ve Yang'ın (2006) sıklık, karma kullanım ve yoğunlaştırma üzerine yaptığı deneysel çalışmaya göre kompakt kent yaklaşımının hem negatif hem de pozitif etkileri bulunmuştur. Bu çalışmaya göre sıklık ve yoğunlaştırma, ekonomik sürdürülebilirliği pozitif yönde etkilerken çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği ise negatif yönde etkilemektedir. Diğer yandan, karma kullanım ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde pozitif bir etki yaratırken çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Carruthers ve Ulfrasson'ın (2003:506) Amerika'da 283 anakentte yaptığı çalışmaya göre büyük yoğunluklu yerleşkelerde kişi başına düşen altyapı harcamaları daha azdır. Bu çalışma yüksek popülasyon yoğunluğunun kent içi servislerin daha verimli çalışmasını sağladığını göstermektedir.

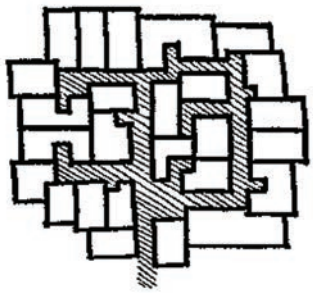
Kompakt ve karma arazi kullanımlı kentin çeşitliliği ve sosyal kohezyonu artırdığı ileri sürülmektedir. Williams (1999:168) yüksek yoğunluk sayesinde servis ve olanakların eşit olarak dağıtıldığını ve yüksek yoğunluklu yerleşkelerin canlılık ve kültürel aktivite

ISBN: 978-605-80820-1-4

yoğunluğu sağlayarak sosyal olarak daha sürdürülebilir yerler olduklarını ifade etmektedir. Burton'un (2000) kompaktlığın sosyal adalet üzerindeki etkilerini test ettiği çalışmasında kompaktlık dört yönden olumsuz bulunmuştur: yoğunlaşmanın kent içinde daha az ev içi kullanım alanı sağlaması, daha az bütçeye uygun ev sunması, yüksek suç oranı ve az sayıda yürüme ve bisiklet kullanımına neden olmasıdır. Diğer yandan kompaktlığın toplu taşıma ile ulaşımı artırdığı, olanaklara daha iyi erişim sağladığı ve daha az sosyal ayrışmaya sebep olduğu bulunmuştur. Burton bu çalışmasında sosyal adaleti, kentin kompaktlığından başka parametrelerin daha fazla etkilediğini ifade etmektedir.

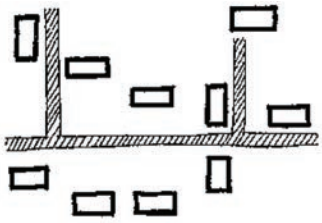
Geleneksel Kent Formu ve Kompaktlaşma

Geleneksel kentsel yerleşkelerde kent formu coğrafyaya, iklime ve kültüre göre değişkenlik göstermektedir. Kent formunun biçimlenmesinde güneş ve rüzgâr gibi mikroklimatik etkenler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda sıcak-kuru ve sıcak nemli iklimlerde kent formunun birbirinden ayrışarak karakteristik özellikler kazandığı görülmektedir. Şekil 6 sıcak-kuru iklimde sıkça görülen kentsel form tipolojilerinden birisini göstermektedir. Sıcak kuru iklimler çoğunlukla çölden esen aşırı sıcak ve tozlu hava hareketlerine maruz kaldıklarından kent formu kentsel açık alanları bu tür hava hareketlerinden koruyacak şekilde biçimlenir. Daha yoğunlaştırılmış bir düzen içinde, dar sokaklardan, içe dönük yapılardan ve küçük boşluklardan oluşan kompakt kent formu sıcak-kuru iklimde hem güneşten hem de sıcak çöl rüzgârlarından korunma sağlar.

Şekil 6. Sıcak-kuru iklimde kompakt kent formu (Memon, Leung, 2010).

Sıcak nemli iklimde sıcak-kuru iklimde olduğu gibi güneşten korunmak önemli bir gerekliliktir. Fakat bu iklimde yüksek sıcaklık ve nem daha büyük bir sorun oluşturmaktadır. Kentsel ölçekte bu sorunla başa çıkmanın yolu rüzgârı kesmeyen ve çapraz havalandırmaya olanak veren bir yerleşim düzenidir. Kent konfigurasyonunda, açık ve dağınık bir yerleşim düzeni hafif esen rüzgârlardan maximum seviyede istifade etmek için tercih edilir. Bu düzenlemede, yapılar birbirine yakın konumlandırılmaz ve rüzgâra karşı geçirgendir. Şekil 7 sıcak-nemli iklimde görülen ayrık yerleşim düzenini göstermektedir.

Şekil 7. Sıcak-nemli iklimde ayrık kent formu (Memon, Leung, 2010).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bulgular

Kentleşme yazınında kompakt ve yayılmacı planlama girişimiyle ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir sonucu olarak, sürdürülebilir kent modeli olarak ileri sürülen kompakt kent formunun pozitif ve negatif yönleri ile halen üzerinde görüş ayrılıkları olan yönleri aşağıdaki tabloda ortaya konmuştur. Tablo 1 kompakt kent formunun ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan hem avantajları hem de dezavantajları olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yoğunluğa bağlı hava kirliliği ve ulaşımda özel araç kullanımına bağlı karbon salınım miktarı konuları üzerinde görüş ayrılıkları olduğu ve bu konuda yapılan çalışmaların daha fazla doğrulanması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Kompakt kentin ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan pozitif, negatif ve tartışmalı olan yönleri.

Referans Kriterler	Pozitif yönler	Negatif yönler	Tartışmalı yönler
Ekonomik	Ulaşım amaçlı daha az enerji tüketimi Daha az altyapı maliyeti Kent içi ekonomik canlılık	Bütçeye uygun olmayan ev fiyatları Konutlarda kullanım alanı azlığı	
Çevresel	Kırsal alanların korunması Arazinin verimli kullanımı Daha az evsel enerji tüketimi Daha az özel otomobil ihtiyacı	Kent içi açık ve yeşil alanların azlığı Bahçe kullanım eksikliği Gürültü kirliliği Daha az güneş alma riski Daha az havalandırma riski	Yoğunluk kaynaklı hava kirliliği Özel araç kullanımına bağlı emisyon miktarı
Sosyal	Servislere kolay erişim Daha fazla sosyal ve kültürel etkileşim Topluluk bilincini sağlama Daha az sosyal ayrışma Daha etkin toplu taşıma hizmeti Daha fazla sosyal aktivite sağlama	Kalabalığa bağlı psikolojik sorunlar Suç oranında artış Evsizlik	

Sonuç

İdeal kentleşme arayışları 21. yüzyılda sürdürülebilirlik kavramını da içine dahil ederek devam etmektedir. İdeal sürdürülebilir kentsel gelişmede kent formuna çok önem verilmektedir. Bu çalışma merkezde yoğunlaşmayı ve karma arazi kullanımını esas alan kompakt kent modeli ile yayılma ve genişlemeyi esas alan yayılan kent modelinin ideal sürdürülebilir kentleşme hedefini ne derece sağlayabileceğini ve hangi yönlerden avantajlı ve dezavantajlı olduklarını incelemiştir. Söz konusu amaca yönelik olarak bu çalışma kompakt kent modelinin sürdürülebilir kentleşme hedefini sağlamada hem ekonomik hem

ISBN: 978-605-80820-1-4

çevresel hem de sosyal açıdan pozitif yönlerinin negatif yönlerinden daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Yayılan kent, kompakt kente göre kentlilere bütçeye daha uygun, daha geniş ve daha fazla açık alana sahip bir çevrede yaşama imkânı sunmasına rağmen ideal sürdürülebilir kentleşme hedefi açısından teşvik edilmesi gereken bir planlama girişimi olarak görülmemektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, kent formunun sürdürülebilir bir kentsel gelişme için önemli bir unsur olduğu; fakat kentlerin sürdürülebilir gelişme hedeflerinin tümünü karşılamakta yetersiz kaldığıdır. Diğer yandan kentleşme sürecinde kenti aşırı yoğunlaştırmadan ve yaymadan kaçınılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aşırı yoğunlaşan kent kalabalığa bağlı olarak psikolojik sorunları tetikleyip, güneşe, rüzgâra erişememe sorunları yaratırken, aşırı yayılmış bir kentin de kaynakları oldukça verimsiz kullanacağı ve israfa sebep olacağı anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilirlik açısından kompakt kent formunun küresel olarak her iklim koşuluna ve coğrafyaya uygun olduğu söylenemez. Bu sebeple, mikroklimatik etkenlerin kent formunun biçimlenmesindeki etkileri yere ve iklime göre dikkate alınmalıdır. Kompakt kent formu, hem sıcak hem de soğuk iklimlerde iklimsel etkilere karşı koruma sağladığından çokça tercih edilmiştir. Fakat kentin havalandırmaya ve rüzgâra ihtiyacı olduğu iklimsel koşullarda yeterince tercih edilmediği görülmektedir.

Kaynaklar

Baker, N. Steemers K. (2000). Energy and Environment in Architecture: A Technical Design Guide, E&FN Spon, London.

Beatley, T. Manning, K. (1997). The Ecology of Place, Planning for Environment, Economy and Community, Island Press. Washington.

Blowers, A. ve Pain, R. (1999). The unsustainable city. In Pile, S., Brook, C. and Mooney, G., Unrurly Cities? Order/Disorder London: Routledge/OpenUniversity.

Burchell, R. ve Mukherji, S. (2003). Conventional development versus managed growth: the costs of sprawl. American Journal of Public Health, 93 (9), 1534-1540.

Burton, E. (2000). The Compact City: Just or just compact? A preliminary analysis. Urban Studies, 37 (11), 1969-2007.

Burton, E. (2002). Measuring urban compactness in UK towns and cities. Environment and Planning B: Planning and Design, 29, 219-250.

Carruthers, J. ve Ulfarsson, G. (2003). Urban sprawl and the cost of public services. Environment and Planning B: Planning and Design, 30 (4), 503-522.

Cervero, R. ve Kockelman, K. (1997). Travel demand and the 3Ds: density, diversity and design. Transportation Research D, 2, 199-219.

Cervero, R. (1998). The transit metropolis: A global inquiry, Washington, DC: Island Press.

Dantzing, George B., ve Thomas S. (1973). Compact city: A plan for a livable urban environment, San Francisco: W.H. Freeman.

Department of the Environment, (1993). UK Strategy for Sustainable Development, Consultation Paper, DOE, London.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ertürk, H. (1996). Sürdürülebilir Kentler. Yeni Türkiye Habitat II Özel Sayısı, 2(8), 174-178, Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri.

European Community, (1990). Publication of the Green Paper on the Urban Environment, Advocated higher densities as a more sustainable urban form.

Ewing, R. (1995). Beyond density, mode choice and single-purpose trips. Transportation Quarterly, 49, 15-24.

Frank, L. ve Pivo, G. (1994). Impacts of mixed use and density on utilisation of three modes of travel: single-occupant vehicle, transit and walking. Transportation Research Record, 1466, 44-52.

Gillham, O. (2002). The limitless city: A primer on the urban sprawldebate. Washington, DC: Island Press.

Haughton, G. ve Hunter, C. (1994). Sustainable Cities London: Regional Studies Association.

Hillman, M. (1996). In Favour of the Compact City, in Jenks, M., Burton, E. and Williams, K. (eds.) The Compact City: a sustainable urban form? E & FN Spoon, London: 36-44.

Holden, E. (2004). Ecological Footprints and Sustainable Urban Form. Journal Of Housing And The Built Environment, 19(96).

Jenks, M. (2000). The acceptability of urban intensification. In Achieving sustainable urban form, ed. Katie Williams, Elizabeth Burton, and Mike Jenks. London: E & FN Spon.

Lin, J. Yang, A. (2006). Does the compact-city paradigm foster sustainability? An empirical study in Taiwan. Planning and Design, 33, 365-380.

Memon, R.A., Leung, D.Y. (2010). Impacts of environmental factors on urban heating. Journal of Environmental Science. 22(12), 1903–1909.

Meurs, H. ve Haaijer, R. (2001). Spatial structure and mobility. Transportation Research Part D: Transport and Environment, 6, 429-446.

Naess, P. ve Sandberg, S. (1996). Workplace location, modal split and energy use for commuting trips. Urban Studies, 33, 557-580.

Newman, P. ve Kenworthy, J. (1989). Cities and automobile dependence: a sourcebook, Aldershot, Hants., England.

Nozzi, D. (2003). Road to ruin: an introduction to sprawl and how to cure it, Praeger, Westport Connecticut.

The World Commission on Environment and Development, Brundtland Commission (WCED), (1987). Our Common future, United Nations, New York.

Tosun, E. (2013). Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Sürecinde Kompakt Kent Modelinin Analizi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 1(20), Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

U.S. Environmental Protection Agency (EPA), (2001). Our built and natural environments: A technical review of the interactions between land use, transportation, and environmental quality. EPA 231-R-01-002.

Williams, K. (1999). Urban intensification policies in England: problems and contradictions. Land Use Policy, 16(3),167-178.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Başkent Ankara'nın İki Simgesel Örnek Üzerinden Morfolojik Analizi

Melike BOZ[1], Ayşe Sema KUBAT[2]

[1]İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye
[2]İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, İstanbul, Türkiye
bozm16@itu.edu.tr, kubat@itu.edu.tr

Özet: *Dünyadaki birçok ülke başkentleriyle anılmaktadır. Başkentler şehirlerin geçirdikleri tarihsel süreçlere, kenti yönlendiren önemli kararlara ve zamanla değişen tüm koşullara yakından tanık olan ana kahramanlardır. Kentlerin tarihleri boyunca geçirmiş oldukları değişimlerden önemli imgesel mekânları etkilenerek kente dair yeni çıkarımlar yapılmasına durum hazırlamaktadır. Bu noktada, Türkiye'nin başkenti Ankara da tarihi boyunca birçok değişimin ve dönüşümün etkisi altında kalmış, bu gelişmeler sonucunda özellikle kentin odak noktalarında kentsel bağlamda pek çok planlama kararı etkili olmuştur. Ankara'nın tarihsel gelişim sürecinde önemli bir kent merkezi olan Kızılay, Atatürk Bulvarı ve sahip olduğu kentsel ve politik özelliklerin yanı sıra kentin bellek mekânlarından Atatürk Orman Çiftliği bu çalışmanın odaklandığı temel iki yer olmuştur. Kentin sözü edilen iki odak noktası Ankara'nın biçimsel gelişim süreci boyunca tarihi, sosyal ve morfolojik değişimlerin ve tartışmaların da merkezinde yer almıştır. Kent formundaki bu değişimleri ve dönüşümleri kentin tarihinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Ankara'nın her döneminde odak bölgeler olarak nitelendirilen Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği örneklemlerinin morfolojik değişim süreçlerini analiz ederek kentin geçmişi ve bugünü arasında tarihi ve kentsel bir bağlantı kurmaktır. Çalışma kapsamında, kent morfolojisinin kentin oluşumu, değişimi ve dönüşümünü ele alan bir süreç olarak değerlendirilmesinin yanı sıra seçilen bu iki örnek alanın tarihsel niteliklerine dair bir farkındalık yaratması hedeflenmektedir.*

Kentsel morfoloji konusunda İngiliz Morfoloji Okulu'nun ana felsefelerini oluşturan ve kentin elemanları üzerine morfolojik bir yöntem geliştiren M.R.G. Conzen'in kent planlama analizi (town plan analysis) çalışmanın ana metodolojisini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel strüktürünü Ankara'nın makro ölçekte gelişim sürecini analiz edebilmek ve seçilen örneklem alanlarının bu süreçlerde kentsel bağlamdaki yerini algılayabilmek amacıyla çeşitli ölçeklerde ele alınan tarihi haritalar oluşturmaktadır. Ankara'nın tarihi boyunca etkili olan üç önemli planlama dönemi; Lorcher Planı, Jansen Planı, Yücel Uybadın Planı; ve mevcut duruma ait planlama kararları Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği için M.R.G. Conzen'in kent planlama analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu kapsamda, seçilen örnek alanların kentsel ölçekte geliştirilen planlama kararlarından nasıl etkilendiğini analiz etmek amacıyla bu alanlara dair mikro ölçekte birer alan sınırı belirlenmiştir. Bu alan sınırları mikro ölçekte belirlenirken, bahsedilen planlama kararlarından tarihi, sosyal ve morfolojik olarak en yoğun etkilenen bölgeler seçilmiştir. Atatürk Bulvarı için Kızılay meydanı ve yakın çevresi sınır olarak belirlenirken, bu alanın kentlinin gündelik hayatta sıklıkla kullandığı imgesel ve işlevsel bir bölge olmasının yanı sıra kentte meydana gelen biçimsel değişikliklerden büyük ölçüde etkilenmiş olması da çalışma alanı sınırı için verilen kararı yönlendirmiştir. Atatürk Orman Çiftliği ise Ankara'nın özellikle Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana önemli imgesel

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve tarihi mekânlarından olup; günümüzde politik tartışmaların ve kentsel bağlamından uzaklaşan planlama kararlarının ortasında yer almaktadır. Bu bölgede, mikro ölçekte günümüzde Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın yer aldığı, tarihte ise yeşil bir kentsel doku olan sınır çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Her iki örneklem alan için M.R.G. Conzen'in bahsedilen metodolojisi kullanılarak yollar, binalar, parseller ve yeşil alanların değişim süreçleri tarihi haritalar üzerinde analiz edilmiş ve elde edilen veriler üzerinden, karşılaştırmalı çıkarımlar yapılmıştır. Aynı zamanda günümüzde var olan kentsel dokunun geçmişle olan ilişkisini algılayabilmek ve tarihle nitel ve nicel olarak bağlantı kurabilmek amacıyla mevcut durumun morfolojik yapısı da incelenmiştir.

Sonuç olarak, başkent Ankara için önemli iki odak nokta olan Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği'nin geçirdikleri tarihsel ve sosyal değişimler M.R.G. Conzen'in geliştirmiş olduğu kent planlama analizi yöntemiyle incelenerek kentin tarihi ve bugün arasında morfolojik bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen çalışmada, Ankara kentinin formuna yönelik değişimler seçilen örnek alanlar üzerinden analiz edilmiş ve bu değişimlerin günümüze ulaştığı durumunun tarihi planlara kıyasla ölçek kaybı yaşadığı, her iki alanın da kentsel doku ve bağlamdan giderek uzaklaşarak kontrolsüz bir yoğunlaşma içerisinde oldukları saptanmıştır. Başkent için önemli imgesel ve tarihsel bu iki bölgenin geçirmiş oldukları değişimler ve geleceğe yönelik yapılacak olan aktarımlar konusunda kenti morfolojik olarak değerlendirmenin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, kentsel değişim, kentsel morfoloji, Ankara*

Giriş

Kentler, bulundukları coğrafya içerisinde yer aldıkları konumları ile stratejik bir anlama sahip olmaktadırlar. Dünyadaki birçok ülkenin başkentleri belirlenirken coğrafi konumlarının yanı sıra sahip oldukları tarihi, sosyal ve politik özellikler etkili olmuştur. Bu anlamda başkentler ülkeleri için bir temsil aracı olarak görülmektedirler. Kentsel planlama kararlarından büyük ölçüde etkilenen ve ülkelerinin bütüncül algısında önemli bir yere sahip olan başkentler, tarih boyunca geçirdikleri fiziksel değişimler ile dinamik bir süreç içerisinde yer almaktadırlar. Bu duruma ek olarak, ulusal ve uluslararası ilişkilerde mekânsal bir iletişim aracı olarak görülen başkentlerin gelişim süreçleri boyunca edindikleri simgesel bölgeler, sözü edilen fiziksel değişimlerden kentsel bağlamda etkilenen ve kent belleğinde yer edinen odak noktalar olmaktadır.

Kentin yaşanabilir ve kavranabilir bir alan olarak görülmesinde önemli bir süreç olan kent planlama eyleminin başkentler için fiziksel ve sosyal olarak ayırıcı bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Türkiye'nin başkenti Ankara da tarihsel gelişimi sürecine etki eden kentsel planlama kararlarıyla birçok değişimin ve dönüşümün etkisi altında kalarak özellikle kentin simgesel bölgelerinde önemli değişimlere tanık olmuştur. Ankara'nın tarihsel gelişim sürecinde sosyal, politik ve tarihi özelliklerinin yanı sıra konumu itibariyle de önemli bir kent merkezi olan Kızılay, Atatürk Bulvarı ve sahip olduğu kentsel, politik özellikleriyle birlikte kentin bellek mekânlarından olan Atatürk Orman Çiftliği bu çalışmanın odaklandığı temel iki yer olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Ankara'nın her döneminde odak bölgeler olarak nitelendirilen Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği örneklemlerinin morfolojik değişim süreçlerini analiz ederek kentin geçmişi ve bugünü arasında tarihi ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

kentsel bir bağlantı kurmaktır. Seçilen örneklem alanlarının bu çalışmaya konu olmasındaki en önemli birleştirici faktör her iki bölgenin de başkent Ankara için ilk kentsel planlama kararlarından günümüze kadar varlıklarını sürdürmüş birer simgesel bölge olmalarıdır. Çalışmaya konu olan bu iki simgesel alan aynı zamanda tarih boyunca kentsel, sosyal ve politik değişimlere ve tartışmalara konu olmuş, günümüzde de bu anlamda varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler.

Bir bilim dalı olarak kent morfolojisini kentin tarihinden ve tarihsel gelişim süreci boyunca tanıklık ettiği planlama kararlarının etkisiyle oluşan değişimlerden ayrı düşünmek olanaksızdır. Bu çalışma kapsamında, kent morfolojisinin kentin oluşumu, değişimi ve dönüşümünü ele alan bir süreç olarak değerlendirilmesiyle birlikte seçilen iki örnek alanın tarihsel niteliklerine dair bir farkındalık yaratması hedeflenmektedir.

Kentsel Morfoloji ve Morfolojik Analiz Kavramlarının Açıklanması

Kentlerin zaman içerisindeki değişim süreçleri ve bu süreçlerin kente olan etkileri birçok bilimsel alanın tartışma konusu olup disiplinlerarası bir olgudur. Bir bilim dalı olarak *kent morfolojisi* de kentteki yerleşme biçimlerinin ve kentsel ögelerin birbirileri ile olan ilişkilerini inceleyen, kentin fiziksel ve yapısal formu üzerine katkı sunan bir araştırma alanı olarak tanımlanabilmektedir. Kentsel morfolojinin tartışılmasında önemli bir uygulama alanı olan *morfolojik analiz* kavramı ise; yapılar, sokaklar, yollar, yeşil alanlar gibi kenti oluşturan ögelerin kent ile olan ilişkisini ve kent içi gelişim aşamalarını analiz eden tamamlayıcı bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Kent morfolojisi bilim dalı kentin birçok dinamiğini birlikte değerlendirerek çıkarımlar yapmayı hedefleyen ve bu sebeple kentin bütüncül algısına katkı sunan bir alan olarak açıklanabilir. Bu noktada kentsel morfoloji kavramını kentin tarihinden ve tarihsel gelişim sürecinden ayrı düşünmek olanaksızdır. İngiliz Morfoloji Okulları'nın ana felsefelerini oluşturan ve yirminci yüzyılın ortalarından itibaren kent morfolojisi biliminin gelişmesine katkılar sunan M.R.G. Conzen'in Kentsel Morfoloji konusunda tarih ve coğrafyayı bir arada ele alan yaklaşımı kent morfolojisini bütünüyle algılama ve yorumlama sürecinde önem taşımaktadır. Tarihsel özelliğe sahip bir kentin değişim sürecini *"Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis (1960)"* adlı çalışmasında tarihi haritalarla inceleyen ve açıklayan M.R.G. Conzen'in bu yaklaşımı, kentsel morfoloji alanında literatüre yön vermesi ve kent ile kentin tarihi arasında kentsel bağlamda bir ilişki kurulması ile kentsel morfoloji alanına önemli katkılar sağlamıştır.

Kentsel Morfoloji bilim dalını *kentin insan habitatı olarak çalışması* şeklinde tanımlayan Anne Vernez Moudon (1997) kent morfolojisi ve kentin değişimi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi konusunda çalışmalar yapmış ve bu anlamda alana önemli katkılar sunarak *"Urban morphology as an interdisciplinary field"* adlı çalışmasında değişim dönemindeki bir kentin kentsel gelişiminin anlaşılmasına katkıda bulunmak için kentsel morfoloji bilim dalının disiplinlerarası potansiyelini tartışmaktadır (Moudon, 1997). Kentsel morfoloji ve kent formunun başlangıç noktası ise kenti analiz etmek olup bu süreç detaylı bir alan çalışması ile mümkün olabilmektedir (Kropf, 2009). Büyük ölçekli kentsel yenileme planlamaları ile kentlerdeki tarihsel dokunun kaybına bir tepki olarak kentsel çalışmalarda morfolojik bakış açısının önemine dikkat çeken (Kubat, 2009) ve kent morfolojisi bilim dalının gelişimi için önemli katkılar sunan Ayşe Sema Kubat ise *"The study of urban form in Turkey"* adlı çalışmasında kentsel morfolojik analizlerin tarihi bölgelerin yapısının anlaşılabilirliği üzerindeki önemini vurgulamaktadır.

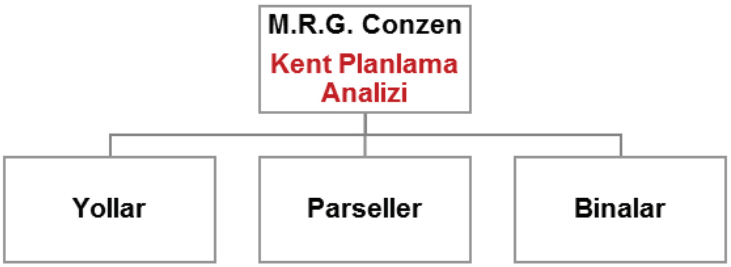
ISBN: 978-605-80820-1-4

Yöntem

Çalışma kapsamında kentsel morfoloji bilim dalının kent formunun oluşumu ve tarihsel süreci içerisinde gelişimi ve dönüşümü olarak ele alınması ile alan çalışması üzerinde morfolojik analizler yapılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin başkenti Ankara'nın tarihi boyunca uygulanan kentsel planlama kararları ve geçirmiş olduğu değişimler süresince sahip olduğu iki simgesel örnek alan üzerinde durulmuştur. Sözü geçen iki simgesel bölge; sosyal, kültürel ve kentsel karakteristik özellikleri ile Ankara'nın ilk planlama kararlarından günümüze kadar olan süreçte odak bölgeler olma niteliğini sürdüren Atatürk Bulvarı (Kızılay) ve Atatürk Orman Çiftliği'dir. Bu kapsamda, seçilen simgesel bölgelerin kentsel planlama kararlarından tarihsel gelişim süreci boyunca nasıl etkilendiğini morfolojik olarak analiz etmek amacıyla İngiliz Morfoloji Okulları'nın ana felsefelerini oluşturan ve kenti oluşturan ögeler üzerine kentsel morfoloji alanında önemli bir yöntem geliştiren M.R.G. Conzen'in *kent planlama analizi (town plan analysis)* bu çalışmada yöntem olarak kullanılmıştır (Şekil 1).

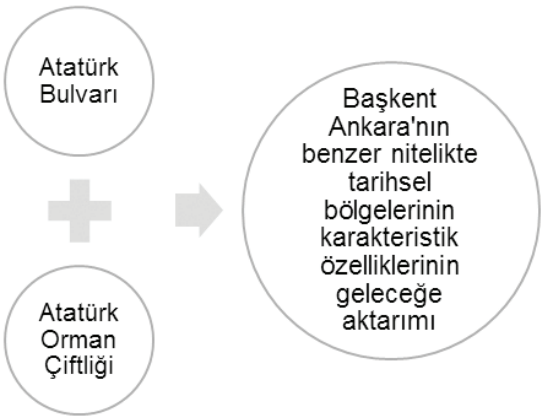
Çalışmada başkent Ankara'nın tarihsel gelişim sürecine etki eden kentsel planlama kararlarını üst ölçekten inceleyebilmek ve sonrasında ise seçilen odak bölgelerin morfolojik analizlerini yapabilmek amacıyla farklı ölçeklerde analiz kriterleri belirlenmiştir. Bu kapsamda, çalışmanın yöntemine uygun olarak seçilen morfolojik analiz araçları; tarihi haritalar, hava fotoğrafları, tarihi ve güncel fotoğraflar ile morfolojik çıkarımların yapıldığı tablolar olmuştur. Ankara'nın tarihi boyunca etkili olan üç önemli planlama dönemi; Lorcher Planı, Jansen Planı, Yücel-Uybadın Planı; ve mevcut duruma ait planlama kararları Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği için M.R.G. Conzen'in kent planlama analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Bu noktada ilk olarak; Ankara'nın yıllara göre değişen makroformu analiz edilmiş ve üst ölçekte tarihi planlar ile hava fotoğrafları üzerinden seçilen simgesel bölgelerin kent içerisindeki bağlamının anlaşılabilirliği vurgulanmıştır. Sonrasında ise seçilen iki odak bölge birbirinden ayrı alan çalışması olarak analiz edilmiştir. Her iki çalışma alanı için kentsel planlama kararlarından sosyal, tarihi ve morfolojik bağlamlarda yoğun olarak etkilenen 1 (bir) hektarlık çalışma sınırı belirlenmiştir. Seçilen iki simgesel bölge için de morfolojik analiz süreci M.R.G. Conzen'in kent planlama analizine uygun olarak; tarihi haritaların analizi, mevcut durumun analizi ve tarihsel değişim sürecine dair görsel imgelerin analizi olarak planlanmış ve her bir kent elemanın değişimi analiz edilerek tablolaştırılmıştır. Morfolojik analiz aşamasında ayrı alan çalışmaları olarak ele alınan iki simgesel bölge, çalışma sonucunda birlikte değerlendirilerek başkent Ankara'nın tarihsel değişim sürecine dair ortak çıkarımların yapılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın ana strüktüründe seçilen odak bölgelere dair tümevarım yaklaşımı esas alınmıştır (Şekil 2).

Şekil 1. M.R.G. Conzen kent planlama analizi yöntemi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

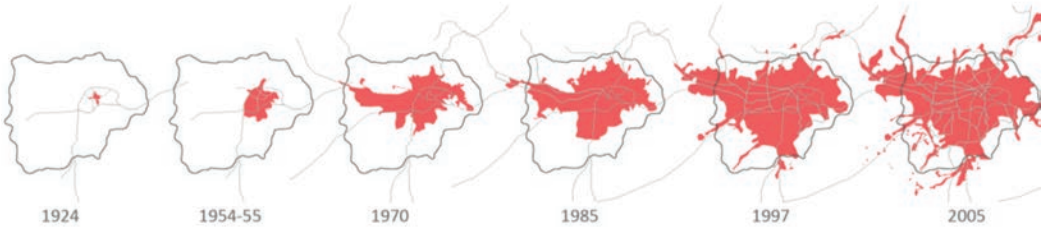

Şekil 2. Çalışmanın tümevarım yaklaşımı.

Çalışma Alanlarının Tanımı ve Morfolojik Analizler

Başkent Ankara'nın Kentsel Gelişim Süreci ve Seçilen Simgesel Bölgelerin Kentteki Yeri

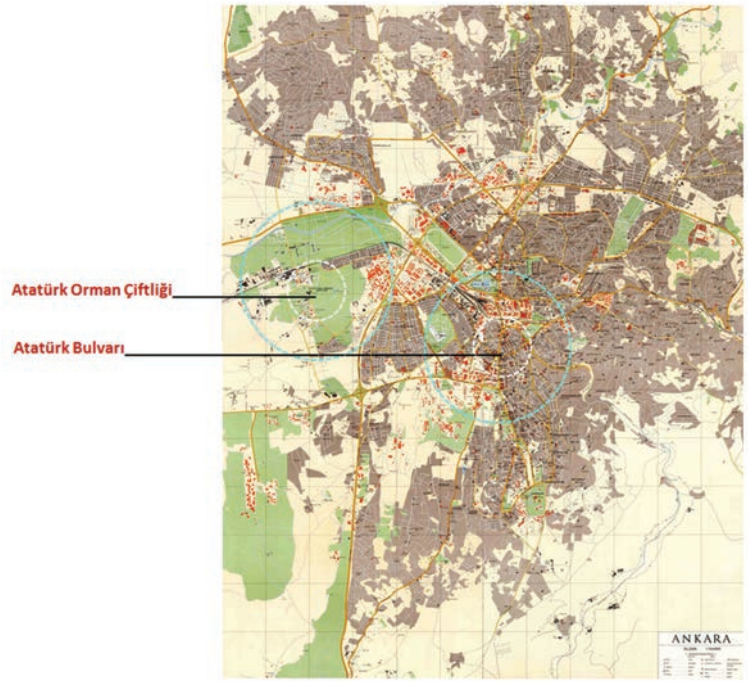
Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim merkezi olarak 13 Ekim 1923 yılında başkent ilan edilen Ankara bu süreç itibariyle kent dokusunda da gelişim ve değişimlere tanıklık etmiştir. Bu çalışmanın da strüktürel ölçütlerini oluşturan kentsel planlama kararları, Ankara'nın başkent oluşundan itibaren kente etki etmeye başlamıştır. 1924-1932 yılları arasında uygulanan Lörcher Planı ile eski Ankara için oldukça yeni planlama kararları ortaya konarak Kızılay ve çevresi için bir 'Yenişehir' önerisi hayata geçirilmiştir. Lörcher Planı'nın kentin bir makroform üzerine biçimlenmesi ve güney yönde gelişmesi üzerine önemli katkıları bulunmaktadır. 1932-1957 yılları arasında hayata geçirilen ve kentin gelişmesinde kritik planlama kararlarını belirleyen Jansen Planı ise uluslararası bir yarışma ile kazanılmıştır. Jansen Planı, kentin doğu-batı yönünde gelişimi üzerine çalışmalar oluşturarak kente yeşil aks kazandırmayı hedeflemiştir. Kentsel gelişme hızının yüksek olduğu 1957-1970 yılları arasındaki dönemde ise ulusal bir yarışma sonucunda kazanılan Nihat Yücel-Raşit Uybadın Planı uygulanmıştır. Dönemin kentsel büyüme hızı ve uygulanan bu plan ile birlikte kentin makroformu oldukça büyümüştür. 1970 yılından sonraki dönemlerde ise kentin ana ulaşım aksları da genişleyerek kent büyüme hızı devam etmiştir. Bu büyüme ve yayılma ile birlikte günümüz görüntüsüne ulaşan Ankara makroformu 'topoğrafik bir çanak' olarak nitelendirilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi Makroform) (Şekil 3).

Şekil 3. Ankara Makroform'unun Oluşumu. (Ankara Büyükşehir Belediyesi Nazım İmar Planı'ndan alınan veriler ile yorumlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu çalışma kapsamında iki simgesel alan olarak değerlendirilen Atatürk Bulvarı (Kızılay) ve Atatürk Orman Çiftliği, Ankara'nın başkent oluşundan itibaren sözü geçen kentsel planlama kararlarından sosyal, politik ve kentsel bağlamda önemli ölçüde etkilenmiştir. Çalışmaya konu olan bu iki simgesel alan, kent makroformunun oluşum sürecinden itibaren gerek konumları itibariyle gerekse karakteristik özellikleriyle kentsel bağlamda odak noktalar olma niteliklerini sürdürmektedirler. Bu bağlamda, Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği alanlarının kentsel bağlamdaki yerlerinin anlaşılabilirliğine vurgu yapmak için seçilen tarihsel haritalarda kent içerisindeki yerleri analiz edilmiştir (Şekil 4).

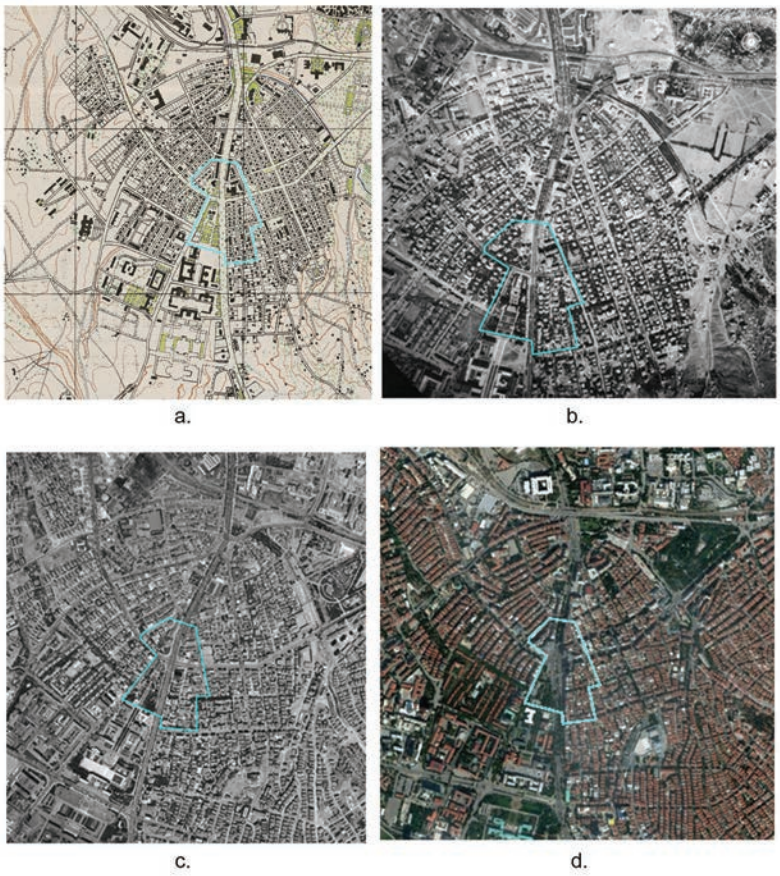

Şekil 4. 1976 Ankara Planı. (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen haritadan üretilmiştir.)

Atatürk Bulvarı Morfolojik Analizler

Başkent Ankara'nın ticari ve yönetim merkezi olan Kızılay (Yeni Şehir), Lörcher Planı ile birlikte kentin güney yönünde gelişmesiyle oluşturulmuş ve günümüzde de karakteristik özelliklerini sürdürmeye devam etmektedir. Kızılay'ın yıllar içerisinde gelişen kent planlama kararları ile büyük ölçüde değişim gösteren kentsel morfolojik özellikleri ve kent imajı, başkent Ankara için önemli bir strüktüre sahiptir. Kızılay yıllar geçtikçe değişip dönüşmesine rağmen önemli kentsel bileşenleri hala gözlemlenebilmektedir. Kızılay'ın bütüncül ana hattı olan Atatürk Bulvarı (Şekil 5) bölge içerisinde en yoğun alan olarak tanımlanabilir. Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan hükümet binaları, ticari yapılar ve yeşil bölgeler bulvarın çok katmanlı kültürel bir yapıya sahip olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda, çalışma kapsamında bölgenin değişim ve dönüşüm süreçlerinden yoğun olarak etkilenen ve karakteristik anlamda birçok farklı potansiyeli içerisinde barındıran 1 (bir) hektarlık çalışma alanı sınırı belirlenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

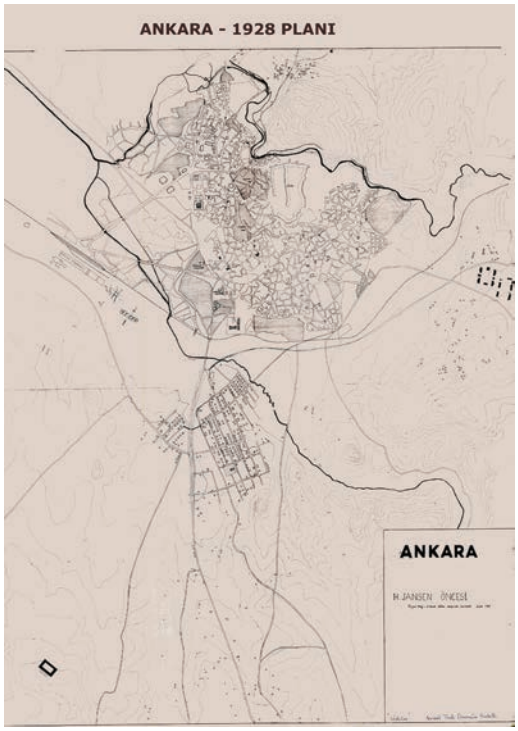
Şekil 5. Atatürk Bulvarı üzerinde seçilen çalışma alanı sınırlarının tarihi haritalar üzerinde gösterimi. **a.** 1944 Ankara Planı, **b.** 1952 Hava Fotoğrafı, **c.** 1971 Hava Fotoğrafı, **d.** 2017 Hava Fotoğrafı
(Kaynak (a.) : ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen haritadan üretilmiştir.)
(Kaynak (b., c. ,d.) : Google Earth üzerinden görüntü alınarak üretilmiştir.)

Çalışma kapsamında, Atatürk Bulvarı'nın kentsel morfolojik değişim süreci bölgenin farklı tarihsel periyotlardaki planlama kararları ve mevcut durumu birlikte değerlendirilerek M.R.G. Conzen'in kent planlama analizi yöntemi (town plan analysis) ile ele alınmıştır. Bu bağlamda incelenen tarihi planlar; Lörcher Planı (1924-1932), Jansen Planı (1932-1957), Yücel-Uybadın Planı (1957-1970) olmuştur.

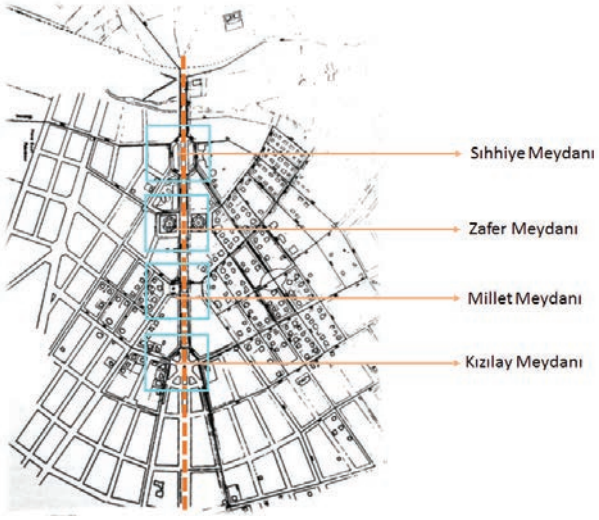
Lörcher Planı (1924-1932)

Lörcher Planı kentin eski kent ve çevresinden gelişimi ve güneye doğru ilerlemesi yönünde Kızılay'ın oluşumuna dair temel kararları vermiş olan ve bu bağlamda Ankara makroformuna katkı sunan bir gelişim sürecidir (Şekil 6). Aynı zamanda, başkentin gelişmekte olan nüfusunu Eski Şehir ve çevresine yerleştirmeye çalışarak şehrin çevresiyle ilişkisini daha rahat kurması için oluşturulan yeni yollara açıklık kazandırmaktadır (Cengizkan, 2010). Lörcher Planı ile birlikte Atatürk Bulvarı üzerinde oluşturulan dört önemli meydan politik, sosyal ve kültürel karakteristik özellikleri ile dikkat çekmektedir (Şekil 7).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Lörcher 1928 Planı ve Atatürk Bulvarı aksı.

Şekil 7. Lörcher Planı meydanların oluşumu.
(ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen haritadan üretilmiştir.)

Yöntemin Uygulanması

Yollar, parseller, binalar ve yeşil alanlar olarak ele alınan kent bileşenlerinin morfolojik değişim süreçlerini analiz etmek amacıyla ilk olarak Lörcher Planı makro ölçekte ele alınmıştır (Şekil 8). Sonrasında belirlenen 1 (bir) hektarlık çalışma alanı sınırı için tarihi plan ile oluşturulan analiz planı birlikte değerlendirilmiş ve kent bileşenlerinin sayısal değerleri ayrı ayrı analiz edilerek tablolaştırılmıştır (Tablo 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. M.R.G. Conzen Kent Planlama Yöntemi ile makro ölçekte incelenen Lörcher Planı. (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen veriler ile yazar tarafından üretilmiştir.)
a. Çalışma alanı ve çevresinin makro ölçekte parsel, yol, yeşil alan, bina ögelerinin analiz edilmesi, b. Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol, bina ve yeşil alan analizi,
c. Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol ve yeşil alan analizi.

Tablo 1. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı Kapsamı	En Yüksek Bina Alanı Kapsamı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
Lörcher Planı	9	1374 m2	88 m2	243 m2	152 m2
PARSEL	Toplam Parsel Sayısı	Toplam Parsel Alanı Kapsamı	En Düşük Parsel Alanı Kapsamı	En Yüksek Parsel Alanı Kapsamı	Ortalama Parsel Alanı Kapsamı
Lörcher Planı	10	89.074 m2	2.737 m2	16.039 m2	8.907 m2
YEŞİL ALAN	Toplam Yeşil Alan	Toplam Yeşil Alan Kapsamı	En Düşük Yeşil Alan Kapsamı	En Yüksek Yeşil Alan Kapsamı	Ortalama Yeşil Alan Kapsamı
Lörcher Planı	14	10.852 m2	473 m2	2.260 m2	775 m2
YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı		
Lörcher Planı	41 m	13 m	73.723 m2		

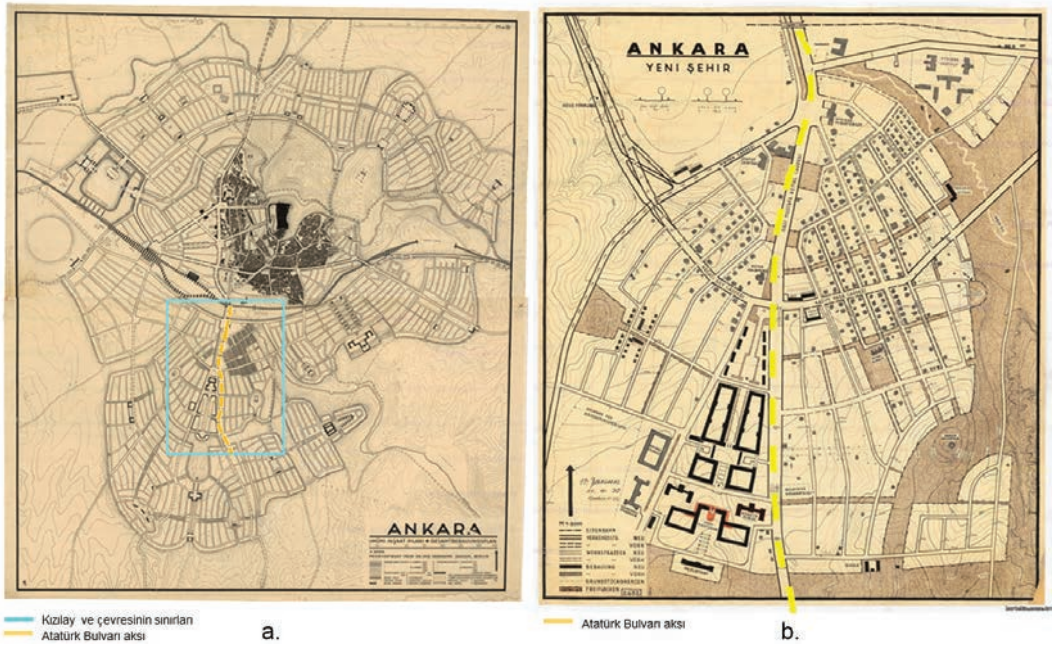
Morfolojik Analizlerin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

M.R.G. Conzen'in kent planlama analizi yöntemine uygun olarak üretilen analizlerde ve oluşturulan tabloda Lörcher Planı'nın Kızılay merkezi ve çevresini yeşil alan dokusu ve parsel düzenlemeleriyle biçimlendiren Yeni Şehir önerisi gözlemlenmiştir. Bugünkü Kızılay ve çevresinin altyapılarını oluşturması bakımından Lörcher Planının çalışma alanına olan katkısı son derece önemlidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Jansen Planı (1932-1957)

Uluslararası yarışmayla kazanılan Jansen Planı, toplam 1500 ha. alan üzerinde ortalama 120-240 kisi/ha yoğunlukla 1978 yılı itibariyle yaklasık 300.000 kişinin kentte yasayacağını öngörerek tasarlanmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi Makroform, s.62). Jansen Planı'nda, kentin doğu-batı yönünde gelişen yeşil aks arayışı Ankara'nın ana oluşum aksı olarak görülen kuzey-güney doğrultusunda da doğal izlerle oluşturulmaya çalışılmıştır. Lörcher Planı'nın önerilerini geliştiren ve dönüştüren Jansen Planı'nın Yeni Şehir üzerinde olan etkileri Kızılay Meydanı ve Atatürk Bulvarı'nın düzenlenmesinde de gözlemlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Jansen Planı. **a.** Jansen Planı, Kızılay Bölgesi, **b.** Jansen Planı, Kızılay Bölgesi, Atatürk Bulvarı Aksı (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen haritalardan üretilmiştir.)

Yöntemin Uygulanması

Başlangıçta makro ölçekte değerlendirilen Jansen Planı ile Kızılay bölgesinde yeşil doku ve koridorların oluşumu ve buna ek olarak Atatürk Bulvarı'nın politik karakteri kentsel olarak bir omurga biçiminde yansıtıldığı gözlemlenmiştir (Şekil 10). Bu bağlamda, Jansen Planı ile kentin günümüzdeki merkez bölgelerinin temel dinamiklerinin oluşturulduğu ifade edilebilir. Çalışma kapsamında seçilen çalışma alanı sınırlarında gerçekleştirilen morfolojik analizler ile de Atatürk Bulvarı'nın Jansen Planı kararlarından kentsel bağlamda etkilenerek bir prömenada sahip olduğu ve kentsel çevrenin protokol alan olarak tanımlanan Vekaletler Bölgesi'nde geliştiği gözlemlenmiştir (Tablo 2).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. M.R.G. Conzen Kent Planlama Yöntemi ile makro ölçekte incelenen Jansen Planı. **a.** Çalışma alanı ve çevresinin makro ölçekte parsel, yol, yeşil alan, bina ögelerinin analiz edilmesi**, b.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol, bina ve yeşil alan analizi **c.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol ve yeşil alan analizi (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen veriler ile yazar tarafından üretilmiştir.)

Tablo 2. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı Kapsamı	En Yüksek Bina Alanı Kapsamı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
Jansen P.	23	5.229 m2	88 m2	360 m2	227 m2
PARSEL	Toplam Parsel Sayısı	Toplam Parsel Alanı Kapsamı	En Düşük Parsel Alanı Kapsamı	En Yüksek Parsel Alanı Kapsamı	Ortalama Parsel Alanı Kapsamı
Jansen P.	7	115.141 m2	2.683 m2	30.470 m2	16.448 m2
YEŞİL ALAN	Toplam Yeşil Alan	Toplam Yeşil Alan Kapsamı	En Düşük Yeşil Alan Kapsamı	En Yüksek Yeşil Alan Kapsamı	Ortalama Yeşil Alan Kapsamı
Jansen P.	5	6.173 m2	559 m2	2.278 m2	1.234 m2
YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı		
Jansen P.	45 m	9 m	56.149 m2		

Morfolojik Analizlerin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

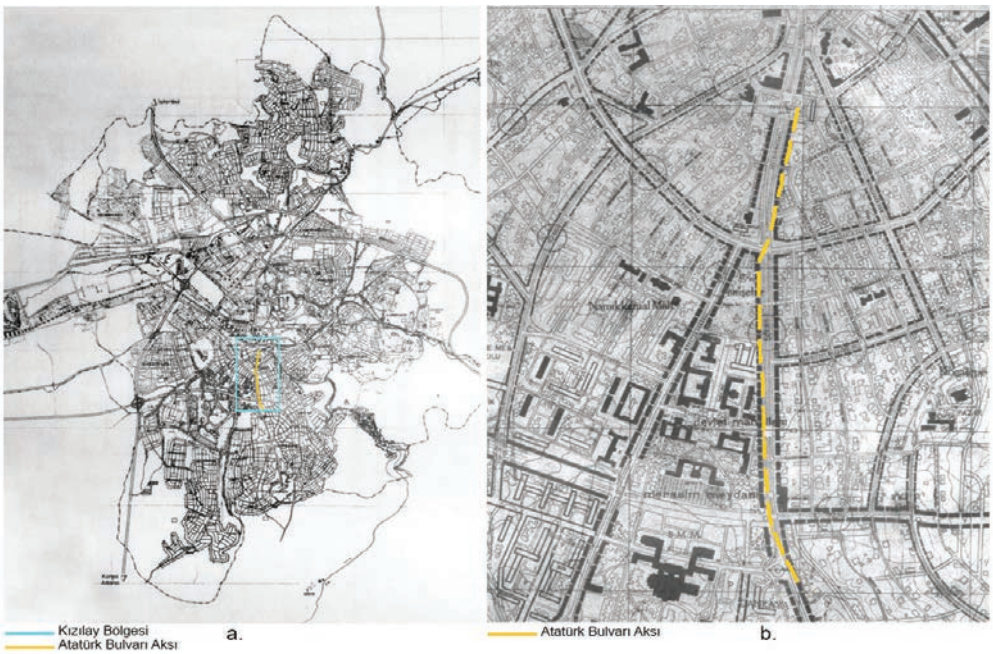
Jansen Planı'nın Kızılay Meydanı'nın düzenlenmesine yönelik olarak kent üzerinde oluşturulan kararlar ve gerçekleştirilen morfolojik analizler ve hazırlanan tablo verileri sonucunda, seçilen çalışma alanı sınırları çerçevesinde Lörcher dönemine kıyasla toplam

ISBN: 978-605-80820-1-4

parsel alanı artış gösterirken toplam bina alanı kapsamının azaldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Lörcher döneminde oluşturulan yeşil koridorların alan kapsamının ve yol genişliğinin Jansen Planı'nda azalarak yerini parsel artışlarına bıraktığı analiz edilmiştir.

Yücel-Uybadın Planı (1957-1970)

Kentin hızla artmaya devam eden nüfusu Yücel-Uybadın Planlaması döneminde karşılaşılan en büyük sorun olmuştur. Bu sorun kentsel bağlamda değerlendirildiğinde Lörcher ve Jansen dönemlerine göre Yücel-Uybadın döneminde önemli farklılıklar göstermiştir. Kentsel gelişme hızının etkisiyle artan nüfus bu dönemde kent dokusunda gecekondulaşma sürecini beraberinde getirmiştir. Bu noktada, Ankara'nın makroformunda çeperlere yayılmayı kontrol etmeyi amaçlayan bir kent gelişimi önerilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Yücel-Uybadın Plan. **a.** Yücel-Uybadın Planı, Kızılay Bölgesi Sınırları, **b.**Yücel-Uybadın Planı, Atatürk Bulvarı Aksı. (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen haritalardan üretilmiştir.)

Yöntemin Uygulanması

Makro ölçekte Yücel-Uybadın Planı incelendiğinde Kızılay ve çevresinde hızlı kentleşme sürecinin etkileri ile çok sayıda bina ve parsel oluşumunun meydana geldiği gözlemlenmiştir (Şekil 12). Seçilen 1 (bir) hektarlık çalışma alanında ise kent planlama analizi yöntemine göre morfolojik analiz gerçekleştirilerek kent bileşenlerinin önceki dönemlere oranla değişim ve dönüşümleri incelenmiştir. Oldukça yoğun bir nüfus artışı döneminde tasarlanan bu plan Kızılay bölgesinden çok Atatürk Bulvarı üzerinde etkilere sahiptir (Günay, 2006). Kızılay ve çevresindeki yerleşim bölgeleri bu dönemde ticari fonksiyonda yapılara dönüşürken, Atatürk Bulvarı'nın sahip olduğu yeşil alan kapsamı ise yalnızca birkaç park ile sınırlandırılmıştır. Mikro ölçekte, çalışma alanı sınırları kapsamında yapılan kent bileşenlerinin morfolojik analizleri ile gözlemlenebilen bu durum Atatürk Bulvarı planlamasını etkilemiştir (Tablo 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12. Makro ölçekte incelenen Yücel-Uybadın Planı. **a.** Çalışma alanı ve çevresinin makro ölçekte parsel, yol, yeşil alan, bina ögelerinin analiz edilmesi, **b.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol, bina ve yeşil alan analizi, **c.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol ve yeşil alan analizi (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen veriler ile yazar tarafından üretilmiştir.)

Tablo 3. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı Kapsamı	En Yüksek Bina Alanı Kapsamı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
Yücel-Uybadın Planı	87	29.000 m2	62 m2	1099 m2	333 m2
PARSEL	Toplam Parsel Sayısı	Toplam Parsel Alanı Kapsamı	En Düşük Parsel Alanı Kapsamı	En Yüksek Parsel Alanı Kapsamı	Ortalama Parsel Alanı Kapsamı
Yücel-Uybadın Planı	8	127.886 m2	6.036 m2	34.211 m2	15.985 m2
YEŞİL ALAN	Toplam Yeşil Alan	Toplam Yeşil Alan Kapsamı	En Düşük Yeşil Alan Kapsamı	En Yüksek Yeşil Alan Kapsamı	Ortalama Yeşil Alan Kapsamı
Yücel-Uybadın Planı	6	40.100 m2	800 m2	34.211 m2	6.683 m2
YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı		
Yücel-Uybadın Planı	30 m	4.3 m	34.000 m2		

ISBN: 978-605-80820-1-4

Morfolojik Analizlerin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Kentsel gelişme ve nüfus hızı artışının yüksek olduğu bir dönemde oluşturulan Yücel-Uybadın Planı çalışma alanı kapsamında değerlendirildiğinde bir önceki Jansen döneminde 23 olan toplam bina sayısının hızla artarak Yücel-Uybadın döneminde 87'ye çıktığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte toplam bina alanı sayısı ve parsel sayıları da artış gösterirken, yeşil alanların sayı olarak azaldığı ancak kapsam olarak genişlediği analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Yücel-Uybadın Planı hızlı kentleşmeye yönelik güçlü bir oluşum içerisinde bulunamamıştır.

Mevcut Durum Planlama Kararları ve Yöntemin Uygulanması

1980 sonralarında belediyelerin yerel ölçekte artan yetkileri kentsel bağlamda hızla etkilerini göstermeye başlamıştır. Kentin makroformunun değişim sürecine yönelik olarak Ankara'nın yapısal planlamalarında metropoliten bir etki alanı tasarlanılmaya çalışılmıştır. Ancak önceki dönemlere kıyasla değişen koşullar tüm kent bağlamında uygulanan ölçek değişimini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, başkent Ankara'nın merkez bölgelerinden ve aynı zamanda bu çalışmaya da konu olan Kızılay'da yüksek yoğunluklu ticari faaliyetler bölgedeki yapı yoğunluğu artışını etkilemiştir (Şekil 13, Tablo 4). Mevcut durumun tarihi süreçte gerçekleşen planlar ile ilişkisi düşünüldüğünde Kızılay, Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan ve bölgenin karakterini önemli ölçüde etkileyen Kızılay Meydanı, Güvenpark ve protokol alanları olarak adlandırılan Vekâletler Bölgesi'nin günümüzde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir (Şekil 14).

ISBN: 978-605-80820-1-4

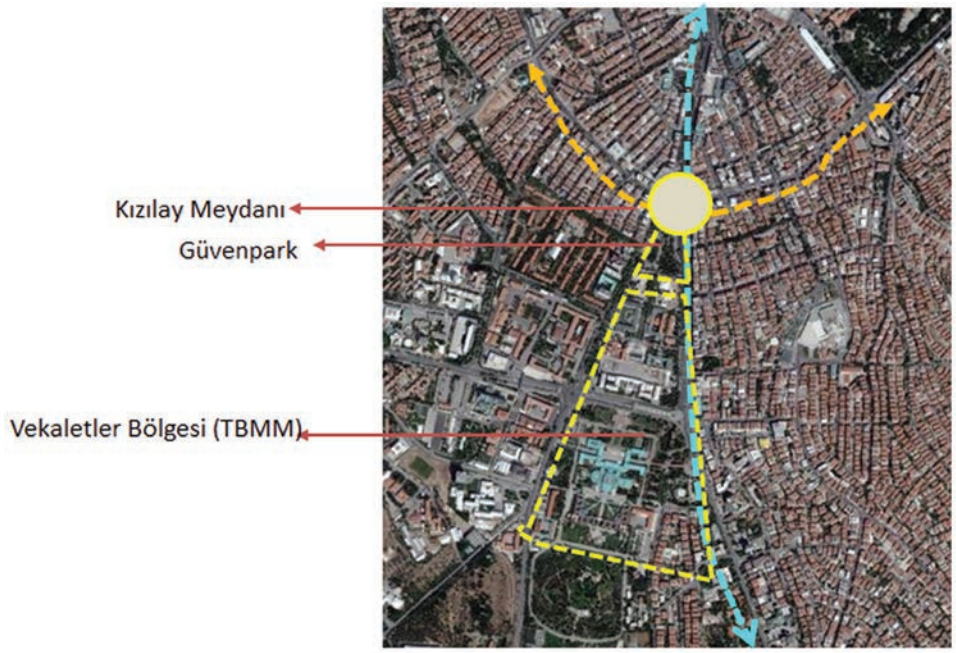

Şekil 13. Mevcut Durum Planı. **a.** Çalışma alanı ve çevresinin makro ölçekte parsel, yol, yeşil alan, bina ögelerinin analiz edilmesi**, b.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol, bina ve yeşil alan analizi**, c.** Çalışma alanı sınırları içerisindeki parsel, yol ve yeşil alan analizi (ODTÜ ŞBP Arşivi ve Google Earth 2017 görüntüsü aracılığıyla elde edilen veriler ile yazar tarafından üretilmiştir.)

Tablo 4. Tablolaştırılmış Morfolojik Analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı Kapsamı	En Yüksek Bina Alanı Kapsamı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
Mevcut Durum	77	39.560 m2	172 m2	3.474 m2	513 m2
PARSEL	Toplam Parsel Sayısı	Toplam Parsel Alanı Kapsamı	En Düşük Parsel Alanı Kapsamı	En Yüksek Parsel Alanı Kapsamı	Ortalama Parsel Alanı Kapsamı
Mevcut Durum	5	110.685 m2	12.000 m2	36.833 m2	22.137 m2
YEŞİL ALAN	Toplam Yeşil Alan	Toplam Yeşil Alan Kapsamı	En Düşük Yeşil Alan Kapsamı	En Yüksek Yeşil Alan Kapsamı	Ortalama Yeşil Alan Kapsamı
Mevcut Durum	1	25.522 m2	25.522 m2	25.522 m2	25.522 m2
YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı		
Mevcut Durum	52 m	6 m	50.765 m2		

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14. Mevcut Durum Hava Fotoğrafı. (2017 Google Earth görüntüsü üzerinden üretilmiştir.)

Morfolojik Analizlerin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Mevcut planlama kararlarından önce etkileri görülen Yücel-Uybadın planına kıyasla günümüzde toplam bina alanı kapsamının artış gösterdiği ancak; toplam parsel alanı ve toplam yeşil alan kapsamının azaldığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, çalışma alanı boyunca etki gösteren yol genişliğinin arttığı görülmektedir. Kızılay Meydanı ve Atatürk Bulvarı karakteristik anlamlarını korumalarına karşın, bölgedeki yapıların niteliklerinin ve ölçeklerinin değişmesi kent bütününde tarihsel bağlamı değiştirmesi sebebiyle olumsuz bir etkiye sahiptir.

Bölüm Sonucu

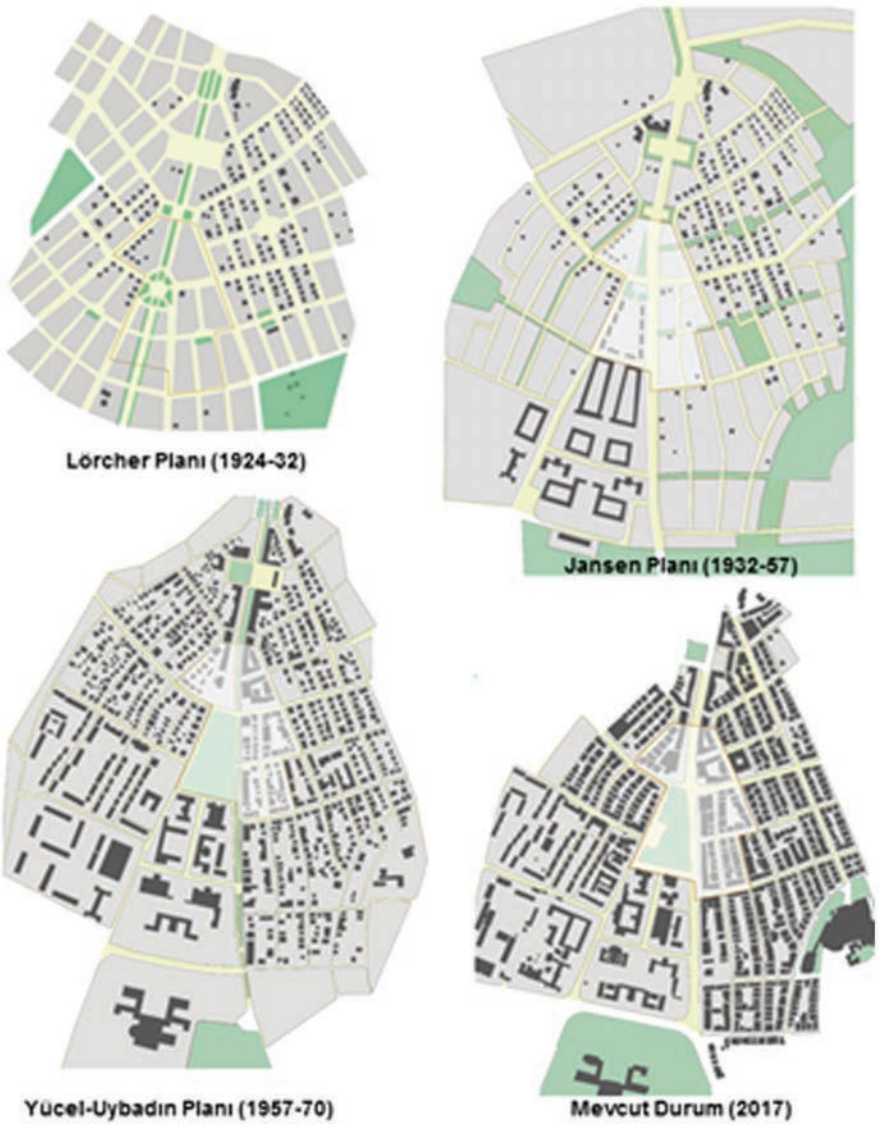
Bölüm kapsamında, Kızılay bölgesi Atatürk Bulvarı çevresinde seçilen çalışma alanı çerçevesinde, incelenen farklı dönemlere ait planlama kararları ve günümüz mevcut durumu morfolojik olarak analiz edilmiştir (Şekil 15, Şekil 16). Bu bağlamda, başkent Ankara için simgesel bir merkez olma niteliğine sahip Kızılay Bölgesi Atatürk Bulvarı aksı etrafında karakteristik olarak şekillenmiştir. Lörcher döneminde çalışma alanı içerisinde yeşil koridorlar oluşturmak istenirken, bir sonraki dönem olan Jansen Planı kararlarıyla parsel artışları gözlemlenip, yeşil alanların azalması sonucu ortaya çıkmıştır. Kentin büyüyüp geliştiği ve nüfus artışının hızla yükseldiği dönemde Yücel-Uybadın Planı yerleşme kararları çalışma alanına da etki etmeye çalışmış ancak çevredeki yapıların niteliklerinin değiştiği ve aynı zamanda kent içi yeşil alan sayısının da azalma gösterdiği belirlenmiştir. Tarihsel süreçte birçok planlama kararından etkilenen başkent Ankara'da günümüz koşullarına gelindiğinde pek çok yapısal kararın etki ettiği ve bu oluşumların Kızılay Meydanı'nda da kendini gösterdiği gözlemlenmiştir. Tarihsel bağlamda önemli ve simgesel anlamı olan bu alanın ölçek kayıplarından korunması gerektiği düşünülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. Tarihi planların karşılaştırılması, dolu-boş oranı. (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen verilerin analiz edilerek yeniden üretilmesiyle oluşturulmuştur.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 16. Tarihi planların karşılaştırılması, kentsel elemanların analizi. (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen verilerin analiz edilerek yeniden üretilmesiyle oluşturulmuştur.)

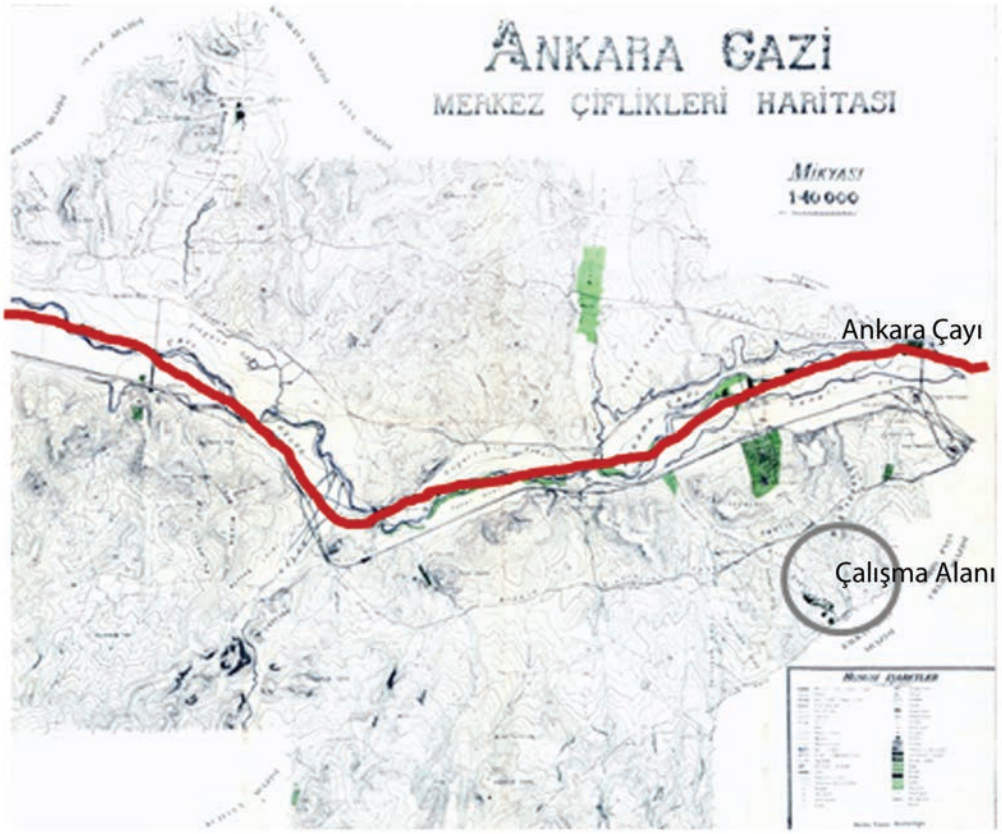
Atatürk Orman Çiftliği Morfolojik Analizler

Ankara'nın siyasal ve toplumsal yapısı üzerinde önemli bir yere sahip olan Atatürk Orman Çiftliği (A.O.Ç.), Cumhuriyet'in ilanının ardından yeni bir toplumsal yapının oluşumu ve Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte kentin simgesel bölgelerinden biri olmuş ve tarihten bu yana varlığını sürdürmektedir. Ancak, önemli bir kentsel bölge olan Atatürk Orman Çiftliği son yıllarda pek çok değişim ve dönüşümün etkisi altında kalarak sahip olduğu kentsel doku bağlamından uzaklaştırılıp bir takım müdahalelere maruz kalmıştır. Bu bölümde gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Atatürk Orman Çiftliği sınırlarının siyasal bir süreç ile değişimini morfolojik olarak incelemek ve Ankara'nın simgesel ve tarihsel bir değeri olan bölgenin başkent için anlamına dikkat çekmektir. Bu bağlamda, kentsel morfoloji bilim dalının kent formunun analiz edilmesine olan katkısının yanı sıra kentin

ISBN: 978-605-80820-1-4

kültürel altyapısının kavranabilmesinde de önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

Bu bölümde, Atatürk Bulvarı için uygulanan yöntem ile eş olarak M.R.G.Conzen'in kent planlama analizi yöntemi (town plan analysis) kullanılacak olup, Atatürk Orman Çiftliği arazisinde bahsedilen siyasi değişimlerden büyük ölçüde etkilenen 1 (bir) hektarlık çalışma alanında morfolojik analizler gerçekleştirilecektir (Şekil 17).

Şekil 17. Atatürk Orman Çiftliği genel haritası,1929. (Kaynak: Keskinok, 2009)

Yöntemin Uygulanması

A.O.Ç.'nin bütüncül makroform gelişimi ve değişimi tarihten bu yana parçalanmalar yaşamıştır (Şekil 18). Günümüzde politik birtakım müdahalelerin odağında 1 (bir) hektarlık çalışma alanı olarak belirlenen bölge günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın yer aldığı, tarihte ise kamusal kullanıma olanak tanıyan ve yeşil bir bölge olan A.O.Ç. arazisidir. Çalışma alanında herhangi bir kentsel müdahalenin başlamadığı 2005 yılı ile inşaat çalışmalarının görüldüğü 2012 yılı ve inşaatın tamamlandığı 2017 yılları için kent bileşenlerinin yollar, binalar, parseller ve yeşil alanlar olarak ele alındığı kent planlama analizi uygulanacaktır.

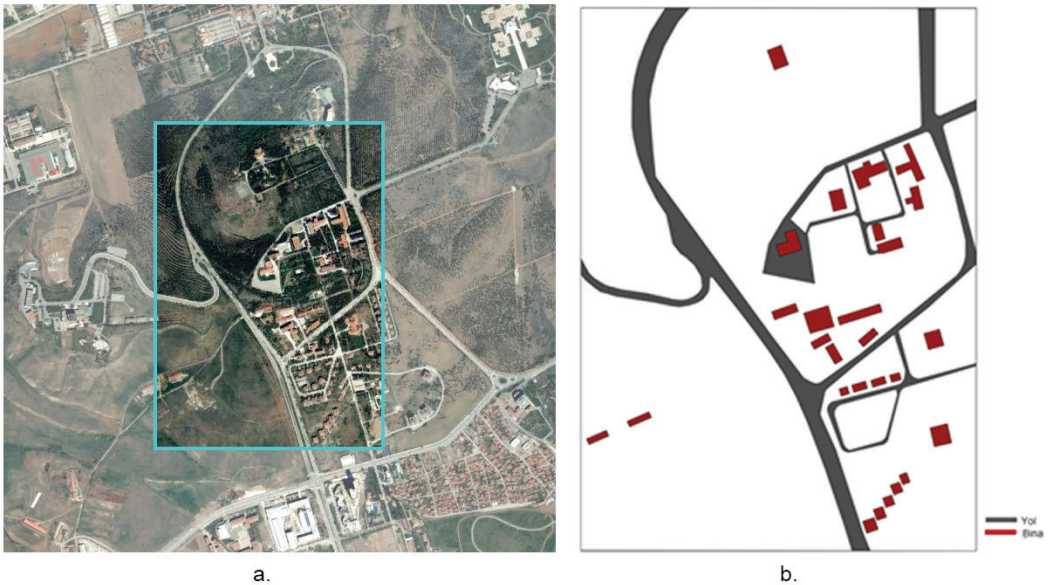
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 18. A.O.Ç. arazisi. **a.** A.O.Ç. arazisinde parçalanmaların gösterimi (ODTÜ ŞBP Arşivi belgelerinden üretilmiştir.), **b.** A.O.Ç. kent makroformundaki yeri (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden edinilmiştir.)

2005 Yılı Morfolojik Analizi

Seçilen çalışma alanında 2005 yılı içerisinde henüz inşaat çalışmaları başlamamakla birlikte küçük ölçekli yapılar ve arazinin karakteristik özelliği olan yeşil alanlar dikkat çekmektedir (Şekil 19, Tablo 5).

Şekil 19. 2005 A.O.Ç. Çalışma alanı. **a.** 2005 Çalışma alanı sınırı, hava fotoğrafı (Google Earth görüntüsü üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.), **b.** 2005 Çalışma alanı morfolojik analizi (Yazar tarafından üretilmiştir.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

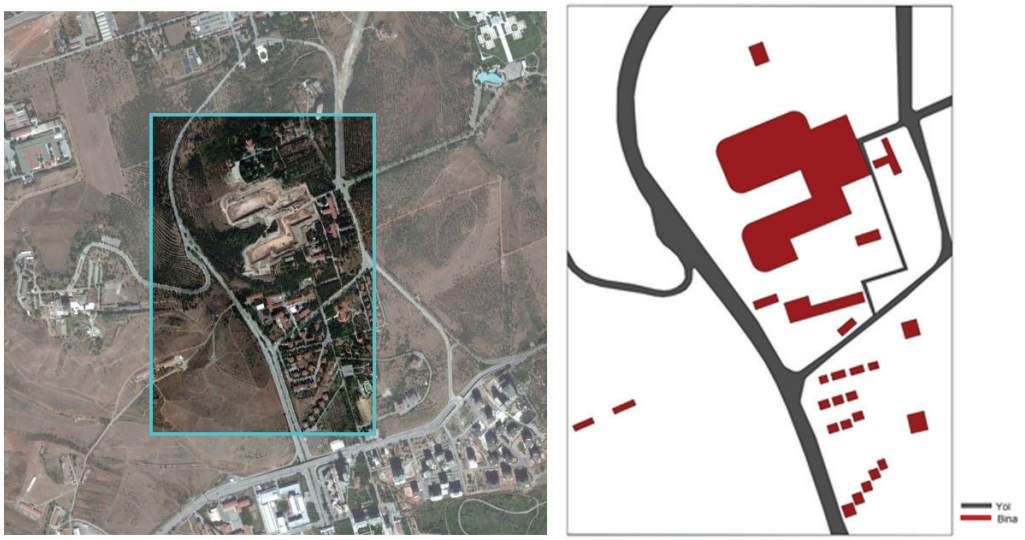
Tablo 5. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı	En Yüksek Bina Alanı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
2005	33	31.204 m2	310 m2	2.633 m2	945 m2

YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı	
2005	55 m	10 m	103.659 m2	

2012 Yılı Morfolojik Analizi

2012 yılında Cumhurbaşkanlığı Sarayı inşaat çalışmalarının gözlemlendiği çalışma alanında yapılan morfolojik analizler ile toplam bina alanı kapsamının 2005 yılına kıyasla oldukça genişlediği, bunun yanında yol genişliğinin ve bina sayısının artmış olduğu belirlenmiştir (Şekil 20, Tablo 6).

a. b.

Şekil 20. 2012 A.O.Ç. Çalışma alanı. **a.** 2012 Çalışma alanı sınırı, hava fotoğrafı (Google Earth görüntüsü üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.), **b.** 2012 Çalışma alanı morfolojik analizi (Yazar tarafından üretilmiştir.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 6. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı	En Yüksek Bina Alanı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
2012	27	88.228 m2	310 m2	65.068 m2 (inşaat süreci)	3.267 m2

YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı	
2012	70 m	7 m	88.354 m2	

2017 Yılı Morfolojik Analizi

2017 yılında yapımı tamamlanan Cumhurbaşkanlığı Sarayı ile Atatürk Orman Çiftliği'nin tarihi niteliği kaybedilerek, kamusal bir alan olma özelliğinden uzaklaşmak durumunda kalmıştır. Ankara'nın başkent oluşundan bu yana kent için tarihi ve kültürel bağlamda simgesel bir değer olan arazi, günümüz koşullarında tarihi ölçeğinden kopuk ve halk tarafından ulaşılabilirliği kısıtlanmıştır. Gerçekleştirilen morfolojik analizler ile elde edilen gözlemler sonucunda, toplam yol alanının bir önceki yıllara göre artış gösterdiği ve mevcut yapı olmadan önceki plana göre günümüzde sahip olunan yoğun yapı kütlesi dikkat çekmektedir (Şekil 21, Tablo 7).

a. b.

Şekil 21. 2017 A.O.Ç. Çalışma alanı. **a.** 2017 Çalışma alanı sınırı, hava fotoğrafı (Google Earth görüntüsü üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.),
b. 2017 Çalışma alanı morfolojik analizi (Yazar tarafından üretilmiştir.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 7. Tablolaştırılmış morfolojik analizler.

BİNA	Toplam Bina Sayısı	Toplam Bina Alanı Kapsamı	En Düşük Bina Alanı	En Yüksek Bina Alanı	Ortalama Bina Alanı Kapsamı
2017	21	52.958 m2	177 m2	11.951 m2	2.584 m2

YOL	En Yüksek Yol Genişliği	En Düşük Yol Genişliği	Toplam Yol Alanı	
2017	70 m	10 m	90.363 m2	

Bölüm Sonucu

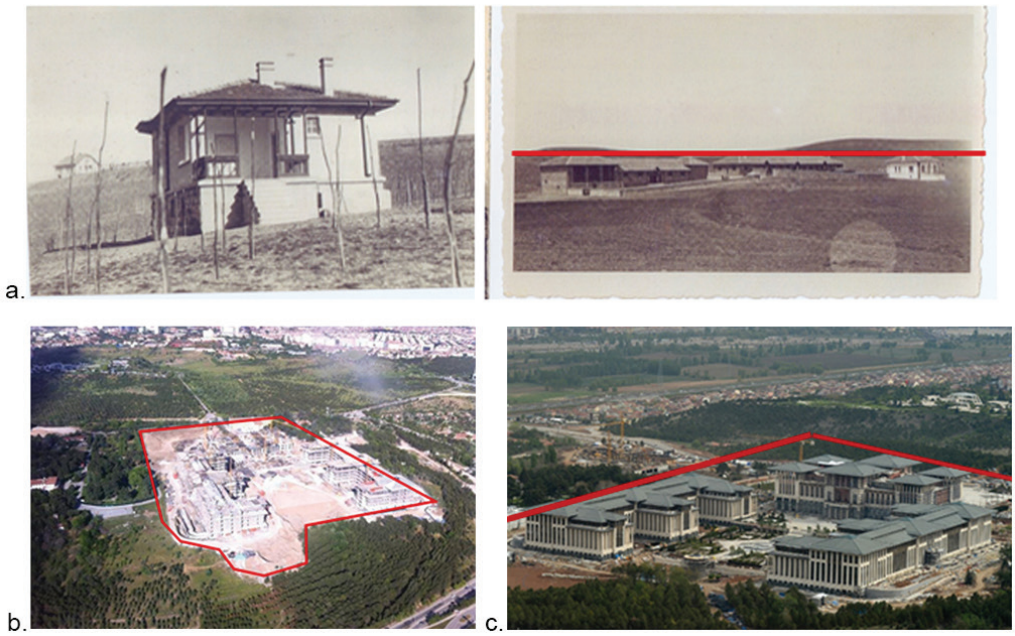
Atatürk Orman Çiftliği Mustafa Kemal Atatürk'ün bireysel girişimleriyle oluşturulmaya başlanmış, sonrasında ise başkent Ankara için tarihsel ve simgesel bir değere sahip kamusal bir mekân haline gelmiştir. Tarihte halka açık kaynaklar sağlanması amacıyla önemsenen bu bölge, günümüz koşulları içerisinde tarihsel bağlamından kopuk ve özel mülk niteliği taşıyan, aynı zamanda A.O.Ç. arazisinin tarihi ve kentsel ölçeğinden uzaklaşmış bir takım müdahaleler içerisindedir. Seçilen çalışma alanında 2005 yılında yeşil alanların varlığı gözlemlenirken, Cumhurbaşkanlığı Sarayı inşaat sürecinin tamamlanmasının ardından yerini kentsel ölçekten kopuk bir yapı bütününe bırakmıştır (Şekil 22). Morfolojik olarak yapılan incelemeler ile birlikte başkent Ankara için sosyal,

kültürel ve tarihi karakteristik özelliklere sahip olan bu alanın günümüzde kentsel nitelikte sahip olduğu varlığı tahrip edilmiş durumdadır (Şekil 23).

Şekil 22. Çalışma alanında yapılan morfolojik analizlerin karşılaştırılması.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 23. A.O.Ç. Ölçek değişimlerinin görseller üzerinde analizi. **a.** Tarihte A.O.Ç. ölçeği (ODTÜ ŞBP Arşivi'nden elde edilen görseller üzerinden üretilmiştir.), **b.** T.C. Cumhurbaşkanlığı Sarayı inşaat süreci, A.O.Ç. arazisi çalışma alanı (Kaynak: Url-1), **c.** Çalışma alanı mevcut durumu, ölçek değişimi (Kaynak: Url-2)

Sonuç

Başkentler birçok anlamda simgesel değerlere sahip olup, bu değerleri ile ülkelerini tarihten bu yana temsil eden dinamik noktalardır. Türkiye'nin başkenti Ankara da Cumhuriyet ile birlikte gelişen ve tarihi bağlamda varlığını sürdüren kent mekânlarına sahiptir. Bu kent mekânları nitelikleri itibariyle kente sosyal, politik, kültürel ve kentsel karakteristik özellikler tanımlayarak zamanla kent içerisinde simgesel değerler olarak ifade edilmektedir. Başkent Ankara'nın Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihsel süreci boyunca sözü geçen karakteristik niteliklerin odağında iki simgesel bölgesi olan Kızılay, Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği, tarihten bu yana geçirilen değişim ve dönüşümlerin yakın tanıkları olmuşlardır. Dönemlerinin kültürel özelliklerini taşıyan ve içinde bulundukları dönemin koşulları gereği uygulanan planlama kararlarından önemli derecede etkilenen iki odak bölge bu çalışma kapsamında kentsel morfoloji bilim dalının sunduğu M.R.G. Conzen kent planlama analizi yönteminin katkısıyla analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Ankara'nın tarihsel süreci boyunca var olan iki simgesel örneklem alanın morfolojik değişim süreçlerini analiz ederek kentin tarihi koşulları ve günümüz kararları arasında kentsel bağlamda çıkarımlar yapmayı amaçlamıştır.

Çalışmada ayrı alan çalışmaları olarak ele alınan Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği bölgelerinde seçilen yönteme uygun olarak kent bileşenleri; bina sayıları, toplam bina alanları, yeşil alanlar, parseller ve yol genişlikleri analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, iki simgesel bölgede de, belirlenen tarihsel planlardan günümüze kadar ulaştığı dönemde, yapı yoğunluklarının artış gösterdiği ve kentsel ölçeğin bozulmaya uğradığı gözlemlenmiştir. Bu durum, başkentlerin temsil nitelikleri bakımından değerlendirildiğinde, başkentler için

ISBN: 978-605-80820-1-4

simgesel değer ifade eden bölgelerin geleceğe aktarımı konusunda kent bağlamından kopuk ve tarihi ile ilişkisi giderek zayıflayan kent mekânları olacağı öngörüsünü meydana getirmektedir. Her iki alan için de kaybedilen yeşil alan yoğunluğu ve ölçeksiz bir şekilde artış gösteren bina sayıları bu durumu destekler niteliktedir. Bu çalışmanın, başkent Ankara'nın gelecek yıllarda alınacak olan planlama kararlarında simgesel bölgelerin kentin tarihi ve tarihsel karakteri ile birlikte değerlendirilerek sürdürülebilirliğinin devamı konusuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Notlar

Not 1. Bu bildiri İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı 2016-2017 Bahar Dönemi'nde Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından yürütülen "KET502E – Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanan çalışmadan yeniden üretilmiştir.
Not 2. Bildiri içerisinde kullanılan tarihi haritalar, hava fotoğrafları ve kent fotoğrafları ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Arşivi'nin katkısı ile elde edilerek üretilmiş olup, morfolojik analizler yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynaklar

Ankara Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Ankara Makroform.

Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın İlk Planı 1924-1925 Lörcher Planı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.

Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick Northumberland: A Study in Town Plan Analysis*. IBG Monogrph No:27, London.

Gölgelioğlu, C. (2014). *Urban Image and Morphology of Kızılay (Ankara)*. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Tezi.

Günay, B. (2006). Ankara Çekirdek Alanının Oluşumu ve 1990 Nazım Planı Hakkında Bir Değerlendirme. Şenyapılı. T. Ed. *Cumhuriyet'in Ankara'sı*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları. (61-118)

Keskinok, Ç. H., (2009). Ankara Kentinin Planlanması ve Atatürk Bulvarının Oluşumu. Keskinok, Ç. H. Ed. *Cumhuriyet Devrimi'nin Yolu Atatürk Bulvarı*, Koleksiyoncular Derneği Yayını, Rekmay Reklam ve Ltd. Şti.

Keskinok, Ç. (2005). Bir Özgürleşme Tasarısı Olarak AOÇ, Bir Çağdaşlaşma Öyküsü. *Cumhuriyet Devriminin Büyük Eseri Atatürk Orman Çiftliği*. Ankara.

Keskinok, Ç. (2009). *Cumhuriyet Devriminin Yolu Atatürk Bulvarı*. ODTÜ, Ankara.

Kimyon, D. Serter, G. (2015). Atatürk Orman Çiftliği'nin ve Ankara'nın Değişimi Dönüşümü. *Planlama*; 25(1): 44–63.

Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. *Urban Morphology*, 13 (2), 105-20.

Kubat, A. S. (2010). The study of urban form in Turkey. *Urban Morphology*, 14(1), 31-48.

Moudon, A. V. (1997). Urban Morphology As An Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, 1, 3-10.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Arşivi. (2017). *(Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği için tarihi haritalar, hava fotoğrafları ve kent görsellerinden yararlanılmıştır.)*

ISBN: 978-605-80820-1-4

İnternet Kaynakları:

Cengizkan A. (2010). *Türkiye için Modern ve Planlı bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950*. Goethe-Institut Ankara. (http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm). Erişim Tarihi: 28.05.2017.

Koç University, Suna Kıraç *Library. Ankara'nın Harita Rehberi: Kenti Planlamak*. (https://libguides.ku.edu.tr/c.php?g=653431&p=4587297) Erişim Tarihi: 28.05. 2017.

Url-1. (https://goo.gl/images/neA4gh) Erişim Tarihi: 28.05. 2017.

Url-2. (https://goo.gl/images/bgoRLi) Erişim Tarihi: 28.05. 2017.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Faaliyetler ve Yol Ağı Morfolojisi: İstanbul'da karşılaştırmalı örnek çalışma

Eda ÜNLÜ YÜCESOY[1], Burcu H. ÖZÜDURU[2]

[1]İstanbul Şehir Üniversitesi, [2]Gazi Üniversitesi
edayucesoy@sehir.edu.tr; bozuduru@gazi.edu.tr

Özet: *Fiziksel özelliklerinin yanı sıra özellikle kent içi yol ağının nitelik özelliklerinin bilinmesi, çeşitli arazi kullanımlarını (ve kararlarını) etkilemesi ile önem kazanmaktadır. Kentsel faaliyetler ve gelişimleri ile mekânsal ağlar arasındaki ilişki ağların merkezilik (network centrality) seviyesi ile ölçülebilir. Ağların mekânsal yapısı ve yoğunluğu kentsel işlevlerin dengeli dağılımı ile birlikte belirleyici olabilmektedir. Bu çalışmada 2013-2016 yılları arasında yürütülen TUBİTAK projesi kapsamında gerçekleştirilen İstanbul Metropoliten Alanı mekânsal ağ analizleri sonuçları karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programlarına eklemlenebilen Mekânsal Tasarım Ağ Analizi (sDNA+) modülü ile çeşitli indeksler oluşturulmuş, İstanbul metropoliten alanı yol ağı, geometrik ve topolojik özellikleri üzerinden incelenmiştir. sDNA+ yazılımı ile oluşturulan indeksler, İstanbul yol ağı özelliklerini, arazi kullanım çeşitliliği, yoğunluk gibi yapılı çevre özelliklerini beraber inceleyerek çok-ölçekli ilişkileri ortaya çıkarma konusunda önemli bir kapasite yaratmaktadır. Mekânsal ağ indeksleri kent morfolojisi, yapılı çevre, faaliyetler hakkında önemli bilgiler vermektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Yol ağı tasarımı, İstanbul, sDNA+, ağ merkezilik analizi*

Giriş

Kentlerin mekân organizasyonunun tanımlanması ve betimlenmesi şehir planlama ve şehir coğrafyasının temel amaçlarından biridir. Kent araştırmacıları şehirlerin biribirinden oldukça farklılaşan kentsel mekân organizasyonlarını, mekânsal örgütlenmelerini anlayabilmek ve tanımlayabilmek amacıyla çeşitli modeller geliştirmiştir. Bu modellerin önemli bir kısmının oluşumunda merkez yapılarının farklılaşması ya da merkez olarak adlandırılabilecek faaliyetlerin yer seçmesi önemli rol üstlenmiştir.

Chicago Okulu modelleri, Merkezi İş Alanı'nı barındırdığı faaliyetlerin çeşitliliği, kentteki diğer arazi kullanım biçimleri ile ilişkileri ve faaliyetlerin işlevsel bütünlükleri üzerinden betimlemektedir. Burgess'ın Ortak Merkezli Halkalar Kuramı'ndan (Concentric Zone Theory), Çok Merkezli Kent Modeli (Multiple Nuclei Model) ve Sektör Modeli'ne, temel olarak arazi kullanımının farklılaşması ile farklı faaliyet ve fonksiyonların kent mekanında dağılımı incelenmektedir. Ekonomik coğrafya alanında merkezilik kavramı farklı modellerle açıklanmaktadır. İktisadi coğrafyacılar, kentlerin nüfus büyüklüğü yerine kentsel mekânların ticaret ve iş hizmetlerindeki çekiciliği ve öneminin göz önüne alınması, böylelikle de servis verdiği nüfus ve iş hizmetinin kapsayabildiği/erişebildiği alan için sıralanmasının daha doğru olduğunu belirtmektedir (Murphy, 1997). Bir yerin merkez olabilmesi için, yani bir başka deyişle bir mal veya hizmetin üretilebilmesi için, ekonomik olarak gerekli ölçeği karşılayabilecek talebin bu merkezin etki alanında doğabilmiş olması gerekir. Christaller tarafından geliştirilen "Merkez Yerler Kuramı", kademeli yerleşme sistemi içinde, her kentsel alanın kendi etki alanındaki bölgeye mal ve hizmet sunan bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

merkezi yer olduğunu varsayarken, sadece bölgesel ya da ülke ölçeğinde değil, kent içindeki merkezler dizgesinin belirlenmesi için de önemli bir kaynak sunmaktadır. Christaller'in Merkezi Yerler Kuramı, özellikle hiyerarşik ve durağan bir kentsel sistem kurgulaması açısından eleştirilmiş, 1970'lerin ortasından itibaren popülerliğini yitirmiştir. Öte yandan, 1990'lardan itibaren küreselleşme ve küresel kent tartışmaları, kentsel bölge oluşumu ve kentsel ağlar üzerine artan ilgi ve çalışmalar, dikkati tekrar kentsel sistemlerin mekânsal organizasyonuna çekmeye başlamıştır. Hiyerarşi yerine düğüm noktaları arasındaki ilişkileri ve birbirini tamamlayıcılığına göre bağlanabilirliğe vurgu yapan ağ kuramı, kentsel sistemi bir akışkanlar mekân olarak görür ve ağlar kümesi içindeki özelliklerine göre kenti (ya da kent mekânını) bir kentsel sistemin parçası yapar.

Kentsel Ağ kuramcıları (Meijers, 2007; Batten, 1995) bir yanda kentsel hiyerarşiyi reddederken, önceden birbirinden tamamen bağımsız faaliyet gösteren kentsel bölgelerin bir araya gelerek kentsel ve bölgesel yüksek rekabet ve uzmanlık gösteren çok merkezli kentsel bölgeleri tariflemeye çalışmaktadır. Çok merkezlilik sadece bölgesel ölçekte ele alınmamaktadır. Pek çok araştırmacıya göre, gelişmiş Avrupa kentlerinin 1980'lerden başlayarak metropoliten alanlarının yeniden yapılandığı ve tek merkezli, derişik kentten çok-merkezli, daha geniş mekânsal fonksiyonel oluşumlara dönüşerek, özellikle iktisadi açıdan sürdürülebilir bir mekânsal örgütlenme ortaya çıkmıştır.

Bugün küresel kenti ve kentin çok katmanlı yapısına eklemlenen yeni faaliyetlerin yer seçimlerini, istihdam ve meslek kalıpları ile oluşan çok-merkezli yapısını anlayabilmek için yeni temsil biçimleri ve analiz yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni kuramlar ve yaklaşımlar 21.yüzyıl kentini betimlerken, mekânsal ilişkilerin şekillendirdiği mekân organizasyonunu anlamak önemlidir. Bu çerçevede, Burger ve Meijers'in (2012) de belirttiği gibi çeşitli çok-merkezli yapılar bir arada var olurken, yaklaşımlardaki farklılık aslında çok-merkezliğin kentsel alana dair sadece morfolojik bir özellik mi, yoksa kentsel alanı oluşturan merkezler arası ilişkisel özelliklerin bir araya gelişleri ile ilgili bir nitelik olmasında mı sorusunda yatmaktadır. Bu çalışmada da İstanbul yol ağı üzerinden bu sorgulama yapılarak, çeşitli kentsel araz kullanımları (örneğin, alışveriş merkezleri) ile ilişkileri incelenmektedir.

Kentsel morfoloji ve ağlar

Ağ modelleri ile betimlenmeye çalışılan çok-merkezlilik ve kentsel sistemler arasındaki ilişkide bir tarafta çeşitli arazi kullanım kararları ve kentsel ilişki sistemleri çalışılırken (örneğin, birden fazla konumda yer seçmiş olan sağlık ve eğitim birimlerinin kent ve bölge ile ilişkileri), ulaşım ağları üzerine oluşan kentsel/mekânsal ilişki sistemleri çalışmaları önemli bir kapasite oluşturmaktadır. DeGoei vd. (2010) insanların kentsel ağlardan en önemlisi olan ulaşım ağında günlük, haftalık, aylık ve yıllık yolculuklarını ve davranışlarını inceleyerek kentsel gelişimin yapısını bir yer çekim modeli ile ortaya koymakta, böylece kentsel sistemlerin işleyişini açıklamaktadır.

Kentin mekânsal örüntüsü ve kentsel gelişimi ile mekânsal ağlar arasındaki ilişki ağların merkezilik (network centrality) seviyesi ile ölçülebilir. Ağların mekânsal yapısı ve yoğunluğu kentsel işlevlerin dengeli dağılımı ile birlikte belirleyici olabilmektedir. Örneğin, kent merkezine yapılan günlük yolculuk sayısı ve kent merkezindeki toplam çalışan sayısı gibi veriler toplam yapılan yolculuk sayısı ve toplam çalışan sayısı ile oranlandığında, kentin tek merkezli olup, olmadığı anlaşılabilir (Burger vd., 2011). Ağların merkezilik derecesi insanların hareketliliğini arttırmakta, ayrıca, kentin bölgedeki diğer yerleşimlerle de ilişkili

ISBN: 978-605-80820-1-4

olduğunu göstermektedir. Ulaşım ağının gelişmesi ve insanların hayatında daha fazla yer kaplaması, ekonomik gelişim, demografik yapı da kentin gelişimini etkilemektedir. Parr'a (2007) göre kentler aslında yapılı çevresi, tüketim, iş ve işgücü kalıpları, nüfus yoğunluğu, sosyal etkileşim seviyesi, ulaşım teknolojisinin gelişimi, konut alanlarının değişimi, tüketim alışkanlıkları değişimi ve tercihleri ile tanımlanmaktadır.

Kentin bağlanabilirliğinin yüksek olması makro ve mikro ölçeklerde tanımlanabilir. Makro seviyede, kentin genel karakteri üzerinden bir tanımlama yapılabilir. Eğer, kentsel aktiviteler farklı birçok ulaşım modu ile erişilebilmekte ve kısa mesafede yüksek sayıda kullanıma toplu taşım, araba ve yaya olarak erişim sağlanabilmekteyse, kent bağlanabilirliği yüksek olarak tanımlanabilir. Örneğin, şehir planlama yazınındaki derişik kent (compact city), eleştirilen tarafları olsa da (Neuman, 2005) makro ölçekte bağlanabilirliği ve erişilebilirliği yüksek bir kent tipi olarak tanımlanmaktadır (Ewing, 1997). Yaygın kent (sprawled city) ise, derişik kent kadar yüksek seviyede bağlanabilirliği ve erişilebilirliği olan bir kent tipi değildir (Lang, 2003).

Mikro seviyede ise yüksek bağlanabilirlik seviyesi kentsel morfolojinin yapısı ile tanımlanmaktadır. Kentsel morfoloji kent formunun düzeni ve konfigürasyonu ile belirlenmektedir. Bunun yanında yol ağı kamusal alan ağı ile kentteki günlük hareket kanallarının düzenini de belirleyerek morfolojinin önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır (Carmona vd., 2003). Bir kentin yol ağı yüzyıllar içinde oluşmaktadır ve kentsel sistemin karmaşıklığı ile ilişkili olarak analitik olarak da izi sürülebilen evrensel istatistiksel özellikler göstermektedir (Masucci, Stanilow, Batty, 2014). Örneğin, en önemli özelliklerinden biri geçirgenliktir (permeability). Geçirgenlik, yapılı çevrenin insanların erişimine izin verdiği varış noktası (destination) sayısı ile tanımlanabilir. Kişinin belli bir mesafede erilebileceği varış noktası sayısı kentin blok (bir yol boyunca diğer yollar ile kesişim noktaları arasında kalan yapı blokları) sayısı ile doğru orantılı olarak ilişkilidir. Belli bir mesafede blok sayısı ne kadar fazlaysa ve blok uzunlukları ne kadar küçükse, yapılı çevre o derecede fazla geçirgendir; dolayısıyla belli bir mesafede erişilen varış nokta sayısı da daha fazladır (Carmona vd., 2003).

Kent morfolojisinin geçirgenlik seviyesi insanların hareket kalıplarını da etkilemektedir. Hillier (1996) hareket ile kentsel yol ağı düzeninin evrimi arasındaki ilişkiyi mekân dizim (space syntax) ile kuramlaştırmıştır. Buna göre, kentsel ızgaranın yapısı kentsel hareketin güzergâhını da belirlemektedir. Topolojik ve metrik özellikler ile yol ağının karmaşıklık derecesi belirlenebilir ve belli parametreler ile sınırlı bir kentsel yapı çerçevesinde altyapının da gelişimi açıklanabilir (Masucci vd., 2014).

Kentsel faaliyetler ve ağlar

Planlama literatüründe birçok çalışmada arazi kullanımı ile ulaşım sistemleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için farklı modeller geliştirildiği görülmüştür. Iacono ve Levinson (2009) arazi kullanımı değişimine ulaşımın etkisini ölçebilmek için, Minnesota metropoliten alanına ait arazi kullanım değişikliğini gösteren 1958-2005 yılları arasındaki arazi kullanım verilerini; havaalanı, ticaret, otoyol, sanayi, park, kamusal alan, demiryolu, konut, boş alan ve su yüzeyi kategorilerine göre modele işleyerek bir lojistik regresyon modeli geliştirmiştir. Model mevcut arazi kullanım türlerine, arazi kullanımlarının birbiri ile ilişkisine, karayolu ağlarının fiziksel yakınlığını ölçmek için ulaşım ağı değişkenlerine ve belirli konumların erişilebilirlik düzeylerine açıklama getirmektedir. Modelde ulaşım değişkenlerinin etkisinin ölçülebilmesi için, ulaşım ve erişilebilirlik verileri kullanılarak ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanılmayarak iki ayrı analiz gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, çok özetle, erişilebilirliği yüksek olan arazi kullanımları, değişime daha açık olduğu belirlenmiştir.

Ruia ve Ban (2014) araştırmalarında, insan faaliyetlerinin arazi gelişimi üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla farklı arazi kullanım türleri ile sokak merkezilikleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma, Stockholm belediyesi, kuzey banliyö alanları ve güney banliyö alanları üzerinde Uyarlamalı Çekirdek Yoğunluk Tahmini (KDE) yardımıyla, yerel düzeyde merkezilik indeksleri oluşturmak ve sapmaları azaltacak şekilde bölgede düzenli bir yoğunluk tahmini yapmaktadır. Stockholm kent merkezi, adalar grubu ve iç kesimlerde tarihsel olarak gelişmiş ulaşım bağlantılarından oluşan kentsel alan, yıldız formlu kent modeli ve ışınsal ulaşım ağı modelinin tipik özelliklerini temsil etmektedir. Bu formun kentte yaşayanlara katkısı; ev-iş arası elverişli bağlantılarla ulaşılması ve yeşil alanlara iyi erişimin sağlanması olarak belirtilmektedir. Yapılan çalışmalarda, sokak merkezilikleri (yakınlık, arasındalık ve doğrusallık) analiz edildiğinde, merkezilik ve erişilebilirlik konusunda yeni sonuçlara ulaşılmıştır: Sonuç olarak, kentteki yüksek merkezilik değerleri belli yerlerde yoğunlaşmıştır ve kentin tüm nüfusun sadece küçük bir bölümünün en iyi erişilebilirliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. 'Aradalık' değerlerinin yoğunluğu hızla azalmaktadır. İstatistiksel olarak yüksek merkezilik değerlerinin her zaman çok az yerde yoğunlaştığı görülmektedir. Yeşil alanlar en çok 'yakınlık' merkezilik parametresi ile ilişkilidir. Genel merkezilik analizinde; ticari-endüstriyel-kentsel servis alanları ve konut alanlarının sırasıyla 'aradalık' ve 'doğrusallık' parametreleri ile son derece ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Benzer bir çalışma, Barcelona'da, Porta vd. (2012) tarafından sokakların merkezilikleri (Çoklu Merkezilik ölçümü indeksleri: Yakınlık, Aradalık, Doğruluk derecesi) ile ekonomik aktiviteler (Kernel Yoğunluk Tahmini: Birincil ve İkincil) arasındaki ilişki üzerine yapılmıştır. Çoklu merkezilik ölçümü üç ana indeks: i) Yakınlık (bir erişimin o noktanın diğer tüm noktalara en kısa yollar üzerinden ne kadar yakın/uzak olduğunun ölçütü), ii) aradalık (başlangıç ya da varış noktası olmayan ancak geçiş alanında olan, kentteki özel bir mülkün özelliklerini yakalamak hedefiyle bir noktanın diğer noktaları birbirine bağlayan en kısa yolların üzerinden geçilerek ne kadar kullanıldığının göstergesi), iii) doğruluk (bir yerin diğer yerler ile doğrudan ne derecede erişebildiğinin ölçütü) ile ölçülmektedir. Kernel yoğunluk tahmini (Kernel Density Estimation) ile ekonomik aktivitelerin sınıflaması yapılmaktadır. Birincil aktiviteler herkesi bir araya bir noktada getiren yerlerdir ve ana merkezler olarak düşünülmektedir. Buna metropoliten ve bölgesel seviyede üreticiler ile merkezi aktivite alanları da dahildir. İkincil aktiviteler, birincil kullanımların varlığı nedeniyle büyüyen ve birincil aktivitelere nedeniyle gelen insanlara hizmet vermek için olan aktivitelerdir. İkincil aktiviteler ölçek olarak daha yerel ve çeşit olarak hizmet odaklıdır. İkincil aktiviteler yerel piyasa tarafından şekillenmektedir. Genellikle insanların günlük veya devamlı olarak kullandıkları perakende ve hizmet sektörlerini kapsamaktadır. Barselona'da ikincil ekonomik aktivitelerin sokakların merkezilikleri ile daha ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bulgulara göre, ikincil ekonomik aktiviteler sokakların merkezilikleri ile, birincil aktivitelere göre daha yüksek korelasyon göstermektedir.

Bu çalışmalara ek olarak Scott ve Horner (2008)'ın çalışmasında kentsel ağların erişilebilirliği sosyal dışlanmanın bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Kentsel formun fırsatlarının mekânsal düzeni ile sosyo-ekonomik gruplara etkileri araştırılmaktadır. Seyahat günlüğü araştırması ile fırsatların jeokodlanmış olduğu bir veritabanı en kısa seyahat süreleri üzerinden analiz edilmektedir. Fırsatlar dört grupta (perakende, hizmet, eğlence ve dini) ele alınmaktadır. Üç tip (yerçekimi, kümülatif fırsat, yakınlık) erişilebilirlik indeksi

ISBN: 978-605-80820-1-4

tanımlanmaktadır. Bunlar konuma göre (kırsal/kentsel) farklı hanehalkı tipleri (bekar, dul, diğer), hanehalkı geliri, cinsiyeti ve yaşına göre hesaplanmaktadır.

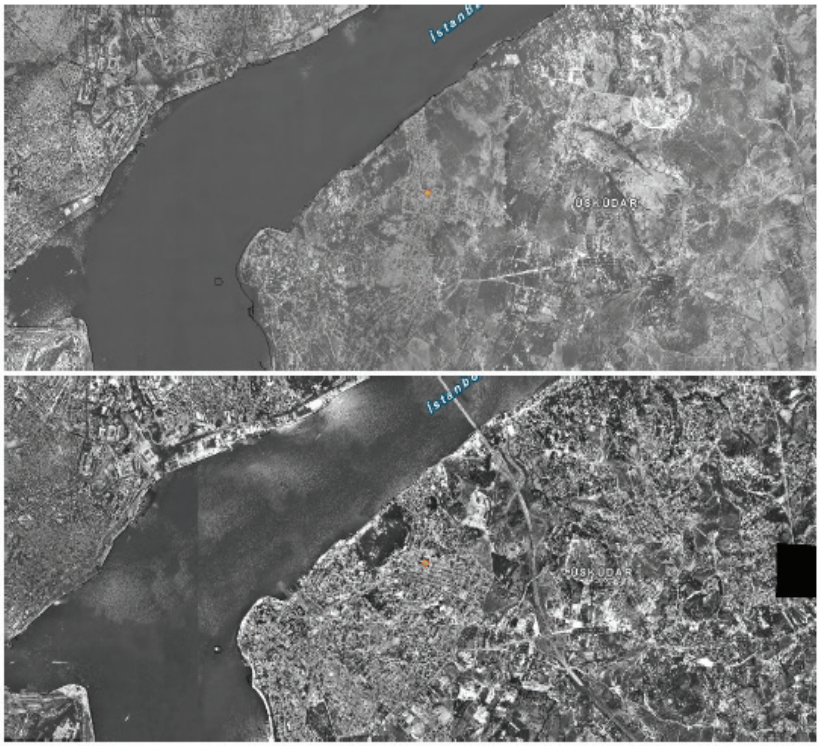
Bu çalışmalar ağların yapısı, kent formu, erişilebilirlik ve sosyal yapı arasında önemli ilişkilere işaret etmektedir. 1980'lerden sonra mekânsal ağların merkezilik dereceleri sosyal bilimlerdeki ağ analizlerindeki konseptler ile birleştirilerek tanımlanmaya başlamıştır. Bu konuda özellikle Hillier'in geliştirdiği Mekân Dizim analizlerindeki indeksler konseptlerin gelişiminde öncü olmuştur. Sosyal ağ analizlerinin sosyal ilişkileri ve kişileri bunların pozisyonları, karakterleri ve sosyal ağlardaki statüleri üzerinden tanımlamaları bağlanabilirlik (connectedness), aradalık (betweenness) ve ayrılma (divergence/ severance) üzerinden tanımlanabilmektedir (April vd., 2009). Sosyal ağda nasıl her kişinin/ aktörün bir rolü var ise, mekânsal ağda da her ağ parçasının bir rolü vardır ve bu yukarıdaki özellikler ile şekillenebilir.

Yol ağının topolojik ve geometrik karakteri insanların hareket kalıplarıyla ilişkilidir. Hillier ve Hanson (1984), mekân dizim analizleriyle farklı ölçeklerde mekânsal analitik teknikler geliştirmiş ve kent formunu bu mekânsal ağların ve erişilebilirlik seviyelerinin üzerinden tanımlamıştır. Chiaradia vd. (2013) ise yol ağının bütünleşme (integration) ve seçenek (choice – betweenness) seviyelerini ölçerek Londra'daki arsa fiyatlarındaki değişimi modellemiştir. Önce Hillier sonra Levinson tarafından mekânsal ağ analizleri ile ilgili ortaya atılan en önemli argüman büyümenin ve morfolojik değişimin belirleyicisi olarak arazi kullanımının değil hareketlilik ekonomilerinin etkili olmasıdır. Bu açıdan her yol ağı parçasının yol ağının geri kalanıyla kurduğu ilişki, geometrisi, morfoloji açısından konumu ön plana çıkmaktadır.

İstanbul Metropoliten Alanı: kentsel morfoloji, yol ağları ve faaliyetler

İstanbul metropoliten alanı 2017 ADNKS sonucuna göre 15.029.231 nüfusa sahiptir ve yaklaşık 180.01 km^2'ye^1 yayılmaktadır. Hızla genişleyen alanı ile Güneydoğu Avrupa'nın en büyük kenti ve tek metropolü olan İstanbul, ağırlığıkla Avrupa kıtasında ancak iki kıtada da yerleşen Boğaz, Haliç ile ayrılan, kuzeydeki ormanlar, su havzaları ile kısıtlanan, bu yüzden de nüfusun büyük bir kısmının 100 km uzunlukta ve 20 km genişlikte lineer bir şeritte yaşadığı bir kenttir. Kentsel nüfusunun %62,3'ü Avrupa Yakası'nda, %37,7'i ise Anadolu Yakası'nda ikamet etmektedir (İSTKA, 2010). 20. yy'ın son çeyreğine kadar Avrupa Yakası'nda ikamet eden nüfusu, Anadolu Yakası'nda ikamet eden nüfusun oranından fazladır, ancak son dönemde Anadolu yakasının hem nüfusu, hem de nüfus yoğunluğu artmıştır. 1973 yılında Boğaziçi Köprüsü'nün kullanıma açılması ile, o güne kadar tek merkezli olarak büyüyen kentte, çeperlerde konut alanları yayılsa da kararlı bir MİA kademelenmesi oluşmamıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. ***Üsküdar bölgesinde Boğaziçi köprüsü öncesi (1966 hava fotoğrafı) ve sonrası (1986 hava fotoğrafı) gelişim***, Kaynak: İBB Şehir Rehberi**.**

Hizmet alanları Avrupa Yakası'nda yoğunlaşırken, Anadolu Yakası'nın merkezi ekonomik fonksiyonlar açısından yeterince gelişmemiştir. İkinci köprü ve bağlantı yollarının açılması, ulusal ekonomi politikalarındaki değişimlerle birlikte, 1990 sonrası ve özellikle 2000'li yıllarda üretim hizmetlerinin çok fazla büyüdüğü görülmektedir. Bununla birlikte, bölgesel ölçekte ortaya çıkan İstanbul Metropoliten Alanı'nın egemenliği, İstanbul MİA'sının (inner city) baskın konumu ile devam etmektedir (İMP, 2006). İstanbul metropoliten alanında merkezi iş alanlarının sayıca arttığı (Tümertekin, 1997) görülse de, işlev bakımından da bu merkezlerin hiyerarşik bir yapıdan çok, birbirine bir takımyıldızı gibi bağlı, çok merkezli bir yapıda oldukları ve ilişki ağlarını yeni teknolojinin imkanları çerçevesinde genişlettikleri izlenmektedir (Osmay, 1998). İstanbul MİA'sında her homojen MİA parçası kategorisine birden fazla ve değişik konumda alt bölge girmektedir. Geleneksel alt merkezler zamanla dönüşüp MİA parçası olabilmektedir ya da ulaşılabilirliğin yüksek olduğu koridorlarda kontrolsüz sıçramalarla bağımsız yeni MİA parçaları biçimlenmektedir. Avrupa yakasında, son yirmi yılda kuzeye yönelen MİA hizmetleri dışında, konut alanlarında oluşan yerel merkezleri perakende gelişimleri ile tanımlamıştır.

Özellikle son on beş yılda geliştirilen planlama çalışmalarında sadece iktisadi kentsel büyüme açısından değil, sürdürülebilirlik ve yaşanabilirlik açısından da çokmerkezliliği artıracak, kümelenmeyi teşvik eden çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda yol ağı üzerine incelemeler neredeyse yok denecek kadar azdır. Sorun konuya ilgi duyulmaması ya da akademide ilgi çekmemesi değil, bu konuda ve İstanbul ölçeğinde bilgi üretebilecek bilimsel araçların yeni gelişmeye başlaması ve kullanıma açılması ile ilgilidir. Bu çalışmada kullanılan sDNA+, bu araçlardan biri olarak kentsel ağ çözümlemeleri için önemli bir kapasite yaratmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yöntem

Bu çalışmada Cardiff Üniversitesi'ndeki Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yer alan Sürdürülebilir Yerler Araştırma Enstitüsü tarafından geliştirilmiş mekân dizim yazılımı ve özel bir Coğrafi Bilgi Sistemi aracı olan Mekânsal Tasarım Ağ Analizi (Spatial Design Network Analysis – sDNA+[2]) sonucunda üretilen indeksler kullanılarak arazi kullanımı ile yol ağı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. sDNA+ yazılımı farklı ağ ölçeklerinde mekânsal analize izin vermektedir[3].

Ağ analizlerinde en küçük birim olarak her bir yol ağı parçası kullanılmaktadır. İstanbul metropoliten alanındaki tüm yollar analize dahil edilmiştir[4]. Yaya ve taşıt yol ağı özelliklerini daha iyi ortaya koyabileceği hipotezi ile bu çalışmada 400 ve 5000 metre çap indeksleri sonuçları tartışılmıştır.

Tablo 1. 400 metre ölçek üzerinden alınan 19 sDNA+ indeksi.

sDNA analiz indeksleri	
temel bağlantı çap ölçümleri	Lnk400
	Len400
	AngD400
	Wt400
	Jnc400
	Con400
yakınlık - *closeness*	MAD400
	NQPDA400
arada bulunma - *betweenness*	BtA400
	TPBtA400
	TPDA400
ayrılma - *severance*	MGLA400
	MCF400
	DivA400
yeterlilik - *efficiency*	HullA400
	HullP400
	HullR400
	HullB400
	HullSI400

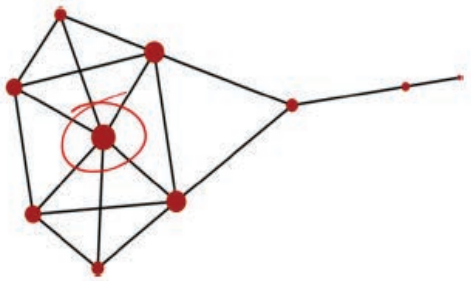
Tablo 1'de görülen her indeks çoklu coğrafi ölçekleri (çapları) farklı davranış biçimlerini yakalamak amacıyla ölçmektedir. Indeksler belli bir çaptaki ağ yoğunluğunu (kavşak sayıları, ilişkiler, toplam bağlanabilirlik, uzunluk, açısal maliyet, ağırlık, vb.) ve etkinliğini de kapsamaktadır. Bu çerçevede her bir coğrafi ölçek için 19 farklı indeks üretilmiştir. Tablo 1'de 400 metre için üretilen 19 farklı indeks ve bunların hangi ağ özellikleriyle eşleştiği görülmektedir. İlerleyen bölümlerde Tablo 1'deki indeksler ve ağ özellikleri İstanbul metropoliten alanı için gerçekleştirilen analizlerle birlikte anlatılacaktır.

İstanbul Yol Ağının Temel özellikleri ile Kentsel Faaliyetler ilişkisi

Temel özellikler, bağlantı (Lnk), uzunluk (Len), bağlanabilirlik (Con) ve bitişme (Jnc, AngD) olarak tanımlanmıştır. Bir yol ağında bu temel ölçümler üzerinden çalışmak ağın yapısına

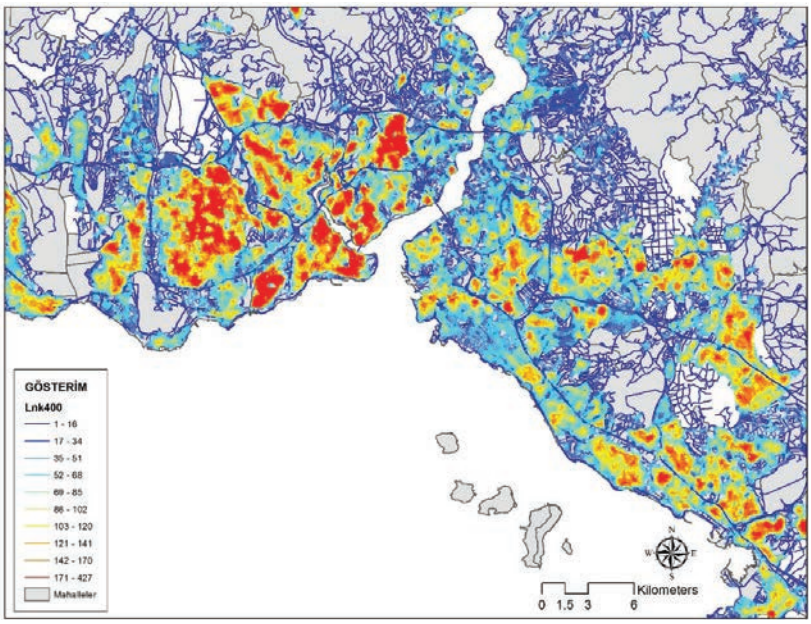
ISBN: 978-605-80820-1-4

dair önemli bilgiler vermektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi, bir düğüm noktasından ne kadar fazla sayıda yol ağı parçası geçerse, o nokta o kadar yüksek bağlanabilirliğe sahiptir. Bağlanabilirliğinin yüksek olması o noktanın merkeziliğinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, ilk olarak İstanbul metropoliten alanda 400 ve 5000 metre ağ çaplarına göre bağlanabilirliğin nasıl farklılaştığı tartışılacaktır.

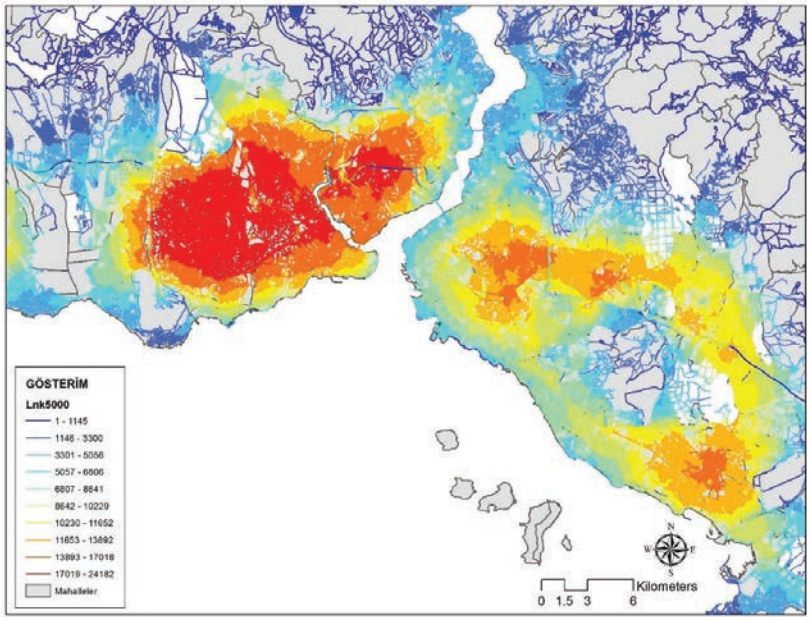
Şekil 2. Ağ'da yüksek bağlantı şematik gösterimi.

Lnk indeksi, bellirlenen yarıçaptaki link sayısı ile yol ağının bağlanabilirliğini gösterir. Şekil 3'te görüldüğü gibi, Lnk400 herhangi bir bağlantı noktası 400 metre çapındaki çevresinde oluşan aktivitelere ilişkin bağlantı yapısını gösteren bir göstergedir. Her bir düğüm noktası için verilen çap içerisindeki bağlantı sayısını vermektedir. Lnk400 değeri yüksek olduğunda, yaya erişilebilirliği açısından avantaj sağlandığı düşünülmelidir, çünkü alanda erişim için daha fazla seçenek olduğunu da göstermektedir. Chiaradia vd (2013) göre, bağlantı yoğunluğu, konut ve işyerlerinin yoğunluğu ile% 90'ın üzerinde korelasyona sahiptir. Yaya'nın A noktasından B noktasına gidişte çeşitli bağlantı ve alternatif güzergahları seçebilme ihtimalinin bağlantılar ile arttığı söylenebilir. Şekil 3 ve 4'te görüldüğü gibi, mavi renkli yollar Lnk 400 ve 5000 değeri daha düşük yolları göstermektedir. Kırmızı renk ise seçilen çap için Lnk değerinin en yüksek olduğu yolları göstermektedir. Şekil 3'te gösterilen Lnk400 indeksinin yüksek olduğu alanlar yaya için merkeziliği yüksek bölgeleri göstermektedir.

Şekil 3. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının Lnk400 indeksine göre temsili.

ISBN: 978-605-80820-1-4

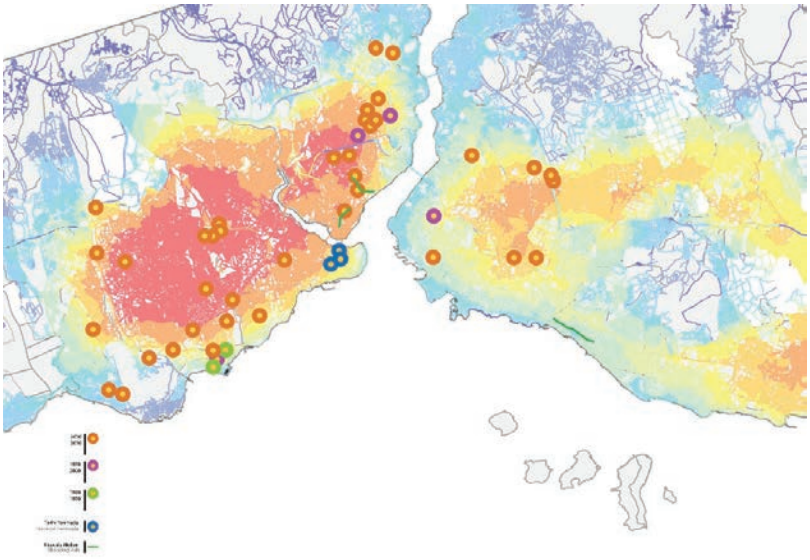
Şekil 4. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının Lnk5000 indeksine göre temsili.

Lnk indeksi, 5000 metre için hesaplandığında ise İstanbul'un iki yakası arasındaki yol ağı farkı belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Şekil 4 araç yolculuğu açısından yüksek bağlantı değeri olan yerler ile düşük bağlantılı yerleri göstermektedir. İstanbul'un iki yakası, yol ağının 5000 metre çap bağlantıları açısından önemli farklar göstermektedir. Avrupa yakasında Mecidiyeköy, Okmeydanı bölgesi ile Bayrampaşa, Güngören ve Bağcılar araç sürüş mesafesi ile ilişkili bağlantı özellikleri olarak öne çıkmaktadır. İlginç olan, araç sürüş mesafesi bağlantı göstergesinin Anadolu yakasının hiç bir bölgesinde Avrupa yakasındaki bağlantı özelliklerini göstermemesidir.

Bağlanabilirlik (connectivity) ise, kentsel doku içinde bağlantıların erişilebilirliğini ortaya çıkarmaktadır. Jnc indeksi, seçilen çap içinde bağlantılar ile kavşakları hesaplayarak bağlanabilirliği göstermektedir. Yüksek değerler güçlü bağlantıları gösterirken, düşük değerler zayıf, kopuk bağlantıları verir. İstanbul'un her bölgesinde belirli mekânsal ağ/şebeke yapıları ortaya çıkmaktadır. Yol ağında (ağ formu içinde) 5000 metre ilerlendiğinde gelinebilecek yerler hesaplandığında, hem Lnk 5000 hem de Jnc5000 endeksleri benzer mekânsal temsiller üretmektedir. Merkezilik açısından Avrupa Yakası'nda pek çok bölge öne çıkarken, Anadolu Yakası'nda sadece Ümraniye ve Pendik görece yüksek değerlere erişebilmektedir.

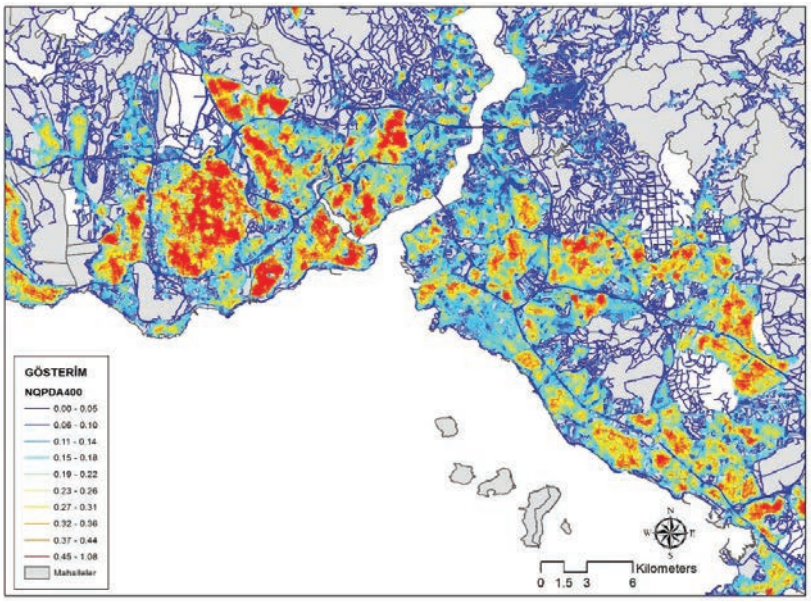
Bitişme göstergesi olan Jnc5000, araç ağ potansiyeli olarak en güçlü ve en zayıf yerleri gösterirken, farklı arazi kullanımları ve faaliyetleri çekmekte ya da tam tersi iterek uzaklaştırmaktadır. Jnc5000 haritası ile İstanbul'da 2010 yılındaki alışveriş merkezlerinin konumları çakıştırıldığında, AVM yer seçiminde yol ağı tercihleri üzerine önemli ipuçları görülmektedir. Şekil 5'e göre AVM'ler araç merkeziliğinin yüksek olduğu bölgelerde yer seçmiştir. Ancak bağlanabilirliğin en yüksek değer aldığı bölgelerde olmadığını belirtmek gerekir. Bu durumda, merkeziliğin diğer göstergelerine bakmak faydalı olacaktır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

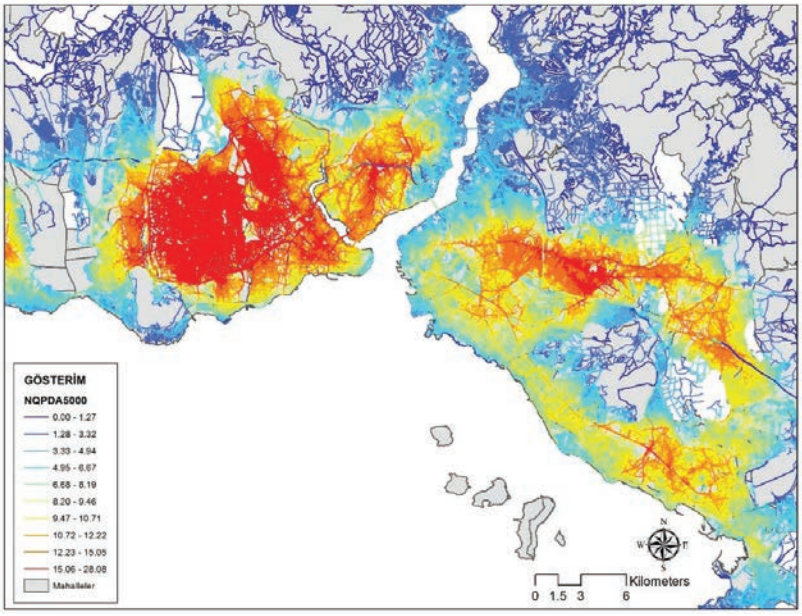
Şekil 5. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının Jnc5000 indeksine göre temsilinin 2010 yılı Alışveriş Merkezi konumları ile çakıştırılması.

Merkeziliğin bir başka göstergesi olan Yakınlık (closeness), bağlantıları (örneğin sokakları) diğer bağlantılara (sokaklara) olan erişebilirliğine göre endekslemektedir. Yakınlık değerleri, alınan çap çerçevesinde (yaya için 400, araç için 5000 metre) yol ağı kullanımının ortalama zorluğunu gösterir. 0-1 arasında değişen değerler ne kadar yüksekse, yaya için erişilebilirlik de o kadar yüksektir (Şekil 6). 400 metre çap için İstanbul'un Avrupa Yakası'nda pek çok bölgenin yakınlık değerleri yüksektir, diğer bir deyişle bu bölgeler yaya erişiminin yüksek olduğu bölgelerdir. Yakınlık ile ilgili göstergelerin özellikle kümelenebilen faaliyetler için avantajlı olabileceği, düşük yakınlık göstergelerinin, azalan erişilebilirlik ile dağınık ekonomik aktiviteleri (örneğin perakende birimleri) barındırabileceği söylenebilir.

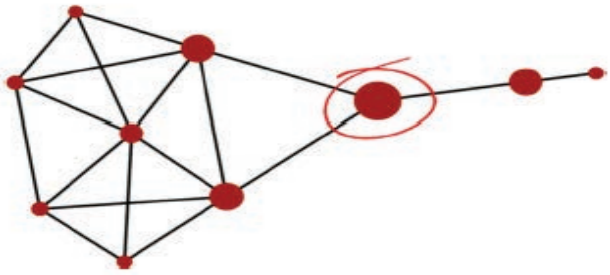
Şekil 6. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının NQPDA400 indeksine göre temsili.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının NQPDA5000 indeksine göre temsili.

Bu bildiri kapsamında son olarak aradalık (betweenness) göstergelerinden BtA endeksi ele alınacaktır. Aradalık, diğer sokak çiftleri arasındaki en kısa yolların sokak üzerinden geçme sayısına göre sokakları indekslemektedir. Bu sayı, akıştaki sıkışıklık potansiyelini veya diğer istikametlere doğru geçiş fırsatlarının derecelendirilmesini ortaya koymaktadır.

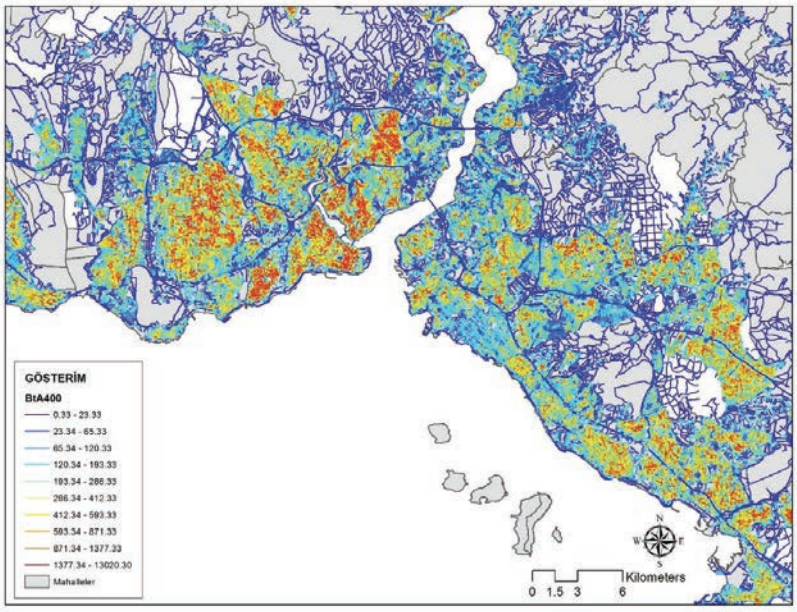

Şekil 8. Ağ'da arada bulunma şematik gösterimi.

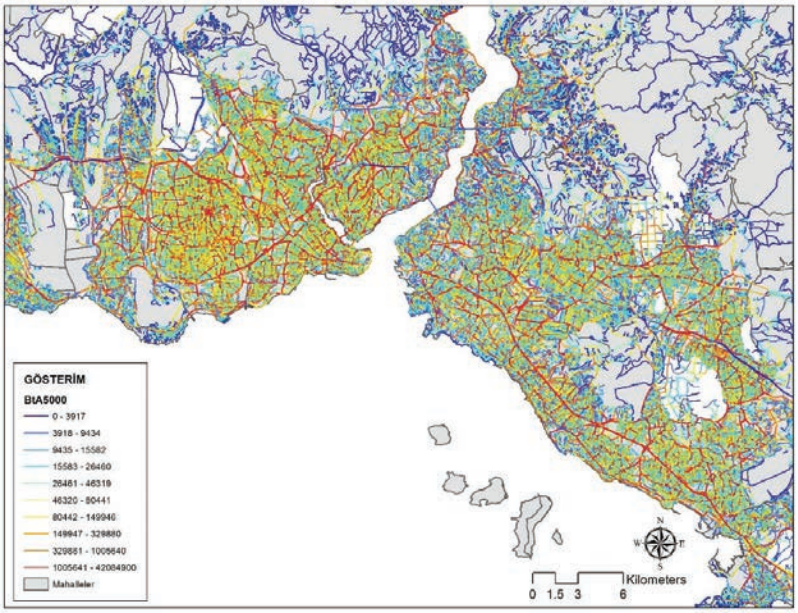
Aradalık, bir bağlantının merkeziliğini farklı yönden ölçmektedir. Şekil 8'te görülebileceği gibi verilen çap ölçümü içinde yol ağı parçalarının bir yol ağı parçasından diğer yol ağı parçalarına geçişte kullanılma sıklığıdır. Yol ağı üzerindeki en hareketli, en sık kullanılan parçaların aradalık değeri daha yüksektir. Çalışmada BtA (Betweenness Angularity) açısal aradalık 400 ve 5000 metre için hesaplandığında kullanılmaktadır.

Yayalar için yüksek aradalık değerinin anlamı kısa yolları ifade ederken, araçlar için daha hızlı gidebileceği uzun yolları göstermektedir. Bu yüzden İstanbul için aradalık göstergeleri yaya ve araç çapları için birbirinin neredeyse tersi olarak görülebilir (Şekil 9 ve 10). BtA400 haritası İstanbul'daki birbirine en sık geçilebilecek en kısa yolları kırmızı olarak göstermektedir. Avrupa Yakası'nda Tarihi Yarımada, Pera ve Zeytinburnu öne çıkarken, Anadolu Yakası'nda Sancaktepe ve Sultanbeyli diğer bölgelerden daha farklı görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının Bta400 indeksine göre temsili.

Şekil 10. İstanbul Metropoliten Alanı Yol Ağının Bta5000 indeksine göre temsili.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

Tekeli (1999) bir kentin değişim ve gelişimin incelenmesinde, kentin kendisi ve çevresi ile birlikte coğrafi, yönetimsel, ekonomik, toplumsal, idari, vb. ilişkiler çerçevesinde bir bütün olarak değerlendirilmesi için mekânsal çerçeve kavramını önermektedir. Tekeli'ye göre değişim ve gelişim kentin bir mekânsal çerçeveden diğer bir mekânsal çerçeveye geçiş olarak kavramsallaştırılabilir. Mekânsal çerçeve kavramı "kentin mekânsal yayılım çapına", "kente eklenecek yapıların ya da marjinal eklentilerin konumunu belirleyen yol kanvasının özellikleri" ve "kentin dokusal özellikleri" üzerinden şekillenir. Bir kentin bir döneminde kentin mekânsal çerçevesinin oluşumunda dış ekonomik ilişkilerinin biçimi, üretim teknolojisi, kent içi ulaşım sistemi / teknolojisi, yapı sunum biçimleri ve kentsel gelişme regülasyonu öne çıkmaktadır.

Belirtilmesi gerekir ki, İstanbul makroformunu ve mekânsal organizasyonu betimlenirken yerel fiziksel coğrafi özelliklerin yanı sıra kentin içi, çevresi ve dış dünya ile kurduğu ilişkiler, bu ilişkilerin kararlılığını sağlayan örgütlenmeler ve altyapılar, bu yapıların fırsatları ile kısıtlayıcılıklarını hep birlikte değerlendirmek oldukça güçtür. Ancak İstanbul'un kentsel gelişimi ve makroformun değişimi, hem mekânsal çerçeve hem de mekânsal organizasyonun temel taşlarından olan ve yapılı çevre üretimini şekillendiren yol ağının özellikleri incelendiğinde ilginç gözlemler sunmaktadır.

Kentsel morfoloji analizi araçlarından biri olan sDNA+, yol ağı incelemeleri, arazi kullanım çeşitliliği, yoğunluk gibi yapılı çevre özelliklerini beraber inceleyerek çok-ölçekli ilişkileri ortaya çıkarması ile önemli bir kapasite yaratmaktadır. Ağ indeksleri kent morfolojisi, yapılı çevre, faaliyetler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kentsel ağ analizlerinde kullanılan göstergeler kent mekânında farklı bir süreç, bağlam ve olgularla eşleştirilebilir. Örneğin, bir bölgede aradalık indeksinin yüksek olması, o yol ağı parçasının tüm yolculuklarda başlangıç ve sonuç noktaları arasında daha sıklıkla kullanılması anlamına gelmektedir. Bu durum, kısa yol olarak da bu yolun tercih edildiğini göstermektedir. Ayrıca, trafik kapasitesi olarak da aradalık indeksinin yüksek olduğu yol ağı parçalarının talebinin belli sektörler için daha fazla olacağını da gösterir. Örneğin, perakende sektör birimlerinin aradalık indeksinin yüksek olduğu konumlarda yer seçmesi beklenmektedir. Diğer bir örnek ise yakınlık ölçütü açısal mesafedir. Açısal mesafe daha çok kıvrımlı yol ağının olduğu tarihi mekânlarda ya da topografik olarak engebeli alanlarda daha yüksek kaydedilmiştir. Buna göre bu alanlar daha düz yolları (ızgara yol ağı biçimli) tercih eden araçlar ile erişimin de zor olduğu alanlardır. Bu nedenle, yol ağı örüntüsünün kıvrımlı olması bu alanların yürünebilirliklerinin daha fazla olması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda yol ağı parçaları da birbirine daha yakın olduğundan, daha yoğun yapılaşmış alanlarda bu indeksin yüksek seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

April, C., Page, S.E.E.L., Borgatti, S.P., Mehra, A., Brass, D.J., Labianca, G. (2009). Science, 323(April), 892–896.

Batten, D.F. (1995). Network Cities: Creative Urban Agglomerations for the 21st Century. *Urban Studies*, 32, 313–327.

Burger, M.J., De Goei, B., Van der Laan, L., Huisman, F.J.M. (2011). Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city regions, 1981-2001. *Cities*, 28(2), 160-170.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Burger, M.J., Meijers, E.J. (2012). Form follows function? Linking morphological and functional polycentricity, *Urban Studies*, 49(5), 1127-1149.

Carmona, M., Heath, T., Oc, T., Tiesdell, S. (2003). *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Burlington, MA, USA: Architectural Press.

Chiaradia, A., Hillier, B., Schwander, C., Barnes, Y. (2013) Compositional and Urban Form Effects on Residential Property Value Patterns in Greater London. *Urban Design and Planning*, 166:DP3, 176-199.

De Goei , B., Burger, M.J., Van Oort, F.G., Kitson, M. (2010). Functional polycentrism and urban network development in the Greater South East, United Kingdom: Evidence from commuting patterns, 1981-2001. *Regional Studies*, 44(9), 1147-1170.

Ewing, R. (1997). Is Los Angeles Style Sprawl Desirable?. *Journal of the American Planning Association*, 63(1), 107-26.

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Hillier, B., Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

Iacono, M.J., Levinson, D.M. (2009). Predicting Land Use Change. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board,* 2119, 130–136.

Istanbul Kalkınma Ajansı (ISTKA) (2010). 2010-2013 İstanbul Bölge Planı, İSTKA.

İstanbul Metropoliten Planlama Bürosu (IMP) (2006). Istanbul Strategic Planning Studies, Trade and Services Sector. Yayınlanmamış Sentez Raporu.

Lang, R.E. (2003). *Edgeless Cities*. Washington D.C., USA: Brooking Institution Press.

Masucci, A.P., Stanilov, K., Batty, M. (2014). Exploring the evolution of London's street network in the information space: a dual approach. *Physical Review E, Statistical, Nonlinear, and Soft Matter Physics*, 89(1), 012805. Physics and Society. http://doi.org/10.1103/PhysRevE.89.012805

Meijers, E.J. (2007). From Central Place to Network Model: Theory and Evidence of a Paradigm Change. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(2), 245-259.

Murphy, R.E. (1997). *The Central Business District* (2. Basım, ilk baskı: 1972) Chicago: Aldine-Atherton

Neuman, M. (2005). The Compact City Fallacy. *Journal of Planning and Education Research*, 25, 11-26

Osmay, S. (1998). 1923'ten Bugune Kent Merkezlerinin Dönüşümü. *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 139-154.

Parr, J.B. (2007). Spatial Definitions of the City: Four Perspectives. Urban Studies, 44(2), 381–392. http://doi.org/10.1080/00420980601075059

Porta, S., Latora, V., Wang, F., Rueda, S., Strano, E., Scellato, S., Latora, L. (2012). Street Centrality and the Location of Economic Activities in Barcelona. *Urban Studies*, 49(7), 1471–1488. http://doi.org/10.1177/0042098011422570

Rui, Y., Ban, Y. (2014). Exploring the relationship between street centrality and land use in Stockholm. *International Journal of Geographical Information Science*, 28(7), 1425–1438.

ISBN: 978-605-80820-1-4

http://doi.org/10.1080/13658816.2014.893347

Scott, D., Horner, M. (2008). Examining The Role of Urban Form In Shaping People's Accessibility to Opportunities: An Exploratory Spatial Data Analysis. *Journal of Transport and Land Use*, 1(2), 89–119. http://doi.org/10.5198/jtlu.v1i2.25

Tekeli, İ. (1999). Bursa'nın tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi., Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi bildiri kitabı *"Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi"* içinde, 7-28.

Tümertekin, E. (1997). İstanbul İnsan ve Mekan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

---

[1] 2008 yılında yapılan düzenlemeyle kentsel alan sınırlarından oluşan İstanbul Büyükşehir Belediyesi yetki sınırları il idari sınırına genişletilmiştir. Böylece önceden 1yaklaşık 800 km2 olan yetki alanı 5300 km2 çıkmıştır. Kentsel yapılaşmış alan gözününe alındığında kent yaklaşık 1800 km2lik bir alana yayılmaktadır.

[2] Spatial Design Network Analysis (sDNA+) Cooper, C., Chiaradia, A., Webster, C. (2016) Spatial Design Network Analysis software, version 3.4, Cardiff University, http://www.cardiff.ac.uk/sDNA+/ (erişim tarihi 22.08.2016)

[3] Mekânsal tasarım ağ analizi (spatial design network analysis – sDNA+) indeksleri üretilmesi amacıyla tüm İstanbul yol ağı 400, 800, 1000, 2000, 5000 ve 10000 metre çaplarında sDNA+ indeksleri üretilmiştir. Arazi kullanım verileri üzerinden farklı mesafeler kullanıldığından arazi kullanımının farklı faaliyet kollarına göre yol ağı özellikleri incelenebilecektir.

[4] CBS üzerinden çalışan yazılım, indeksleri üç farklı formül üzerinen hesaplamaktadır: açısal (angular), öklit (euclidean), ve hibrid (hybrid) olarak adlandırılan bu formüller, farklı indeks değerleri üretmektedir. Açısal analiz ile yol ağındaki parçaların yol ağı bütününe göre açıları hesaplanmaktadır. Öklit analiz kuş uçuşu mesafesi üzerinden yol ağı parçaları arasındaki ilişkileri hesaplamaktadır. Hibrid analizde ise kullanıcı tarafından belirtilen, bağlanma şekline yönelik bir hesaplama geliştirilmektedir. Hibrid olarak da anılan bu seçenek, aslında açısal ve öklit analizlerinin bir birleşimidir. Çalışmada yaya ve araç davranışı beraber düşünülerek daha gerçekçi sonuçlar üretilmesi açısından açısal analiz kullanılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Estetiği Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Farklı Aktörler Tarafından Değerlendirilmesi

Azadeh REZAFAR[1], Ş.Şence TÜRK[2]

[1]T.C.Istanbul Arel Üniversitesi, [2]Istanbul Teknik Üniversitesi
azadehrezafar@arel.edu.tr, turkss@itu.edu.tr

Özet: *Kentlerin birbirlerine benzediği ve kendi özgün kimlik ve kültürlerinin gittikçe kaybolduğu günümüzde, yerleşim alanlarının şekil, biçim, doku ve özellikle estetiği giderek önem kazanmaktadır. Estetik kavramı, literatürde formal ve sembolik olarak iki grupta ele alınmakta ve kentsel estetik, daha çok formal estetik bileşenlerine bağlı olarak açıklanmaktadır. Formal kentsel estetik faktörleri, doğrudan kentsel morfolojiyi etkilemektedir. Ancak, literatürde bu faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmalar, kısıtlıdır.*

Bu bildirinin iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, kentsel estetiği etkileyen parametrelerin belirlenmesidir. İkincisi ise, kentsel estetiğe belirlemesine yönelik faktörlerin akademisyenler, uygulayıcılar ve karar-vericiler tarafından nasıl değerlendirildiğini anlamaktır. Bildirinin metodolojisi, farklı gruplara yapılan anket çalışması ve elde edilen verilerin istatistiksel analizler kullanılarak açıklanmasına yöneliktir. Bildiride, kentsel estetiği etkileyen parametrelerinin belirlenmesi İstanbul'da üç farklı uzman grubun değerlendirmesine bağlı olarak yapılmıştır. Bu gruplardan ilki, mimarlık, iç mimarlık, peyzaj mimarlığı ve şehir planlama bölümlerinde çalışan akademisyenlerdir. İkincisi, mimarlık, iç mimarlık ve şehir planlama ofislerindeki uygulamacılardır. Üçüncüsü ise, belediyelerin planlama ve proje bölümlerinde yer alan karar-vericilerdir. Araştırmadaki örneklem, toplamda 137 kişi olarak belirlenmiştir. Bildiride, öncelikle kapsamlı literatür çalışması ile, planlama ölçeğinde (iki boyutlu) ve yapı ölçeğinde (üç boyutlu) kentsel estetiği etkileyen kentsel tasarım ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkelerden oluşturulan anketler, seçilen üç grup araştırma evrenine uygulanmıştır. Bildiride üç grubun değerlendirmelerinde fark olup olmadığını belirlemek amacıyla, Anova Analizi kullanılmıştır. Bildiri sonucunda, planlama ölçeğinde (iki boyutlu) ve yapı ölçeğinde (üç boyutlu) kentsel estetiği etkileyen kentsel tasarım ilkeleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, kentsel estetiği etkileyen faktörlerin belirlenmesinde üç grup arasındaki değerlendirme farklılıkları da ortaya koyulmuştur. Bu araştırmanın bulguları, kentsel estetiği etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bunların değerlendirilmesine yönelik bilgilerdir. Bu bilgilerin, kentsel estetik yönetimi için önemli girdi sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel estetik, formal estetik, kentsel tasarım ilkeleri, estetik parametreler, Türkiye, İstanbul*

Giriş

Yerleşim alanlarının bulundukları çevreleriyle görsel bütünlüğünün kaybolduğu, günümüzün kimliksiz kentlerinde şekil, biçim, doku ve özellikle estetik giderek önem kazanmaktadır. Estetik kavramı, en basit şekliyle doğada ve sanatta güzeli konu edinmek ve onu aramak demektir (Akyüz, 2016, 29). Türk Dil Kurumu (2008) tanımına göre estetik, güzelliği ve güzelliğin insan belleğindeki ve duygularındaki etkilerini konu olarak ele alan

ISBN: 978-605-80820-1-4

felsefe kolu, güzel duyu, bedii olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2008). Kentsel estetik ise, kullanıcıların kültür, ihtiyaç ve beklentilerine göre değişmekte, aynı zamanda güzelliğin insan duygularındaki yansımaları olarak da şekillenmektedir. Kentsel çevreler yapılar ve bunların tariflediği dış mekanlar olmak üzere pozitif ve negatif öğelerden oluşmaktadır. Bunların arasındaki tanımlı ilişkiler, mekan akışkanlığı, iyi kurgulanmış mekânsal geçişler ve uyum da kentsel estetiğin niteliğini belirlemektedir (Erdoğan, 2006, 72). Kentsel estetik sadece görselliği ön plana çıkarmak değil, aynı zamanda kültürel değerlerin korunması doğal çevrenin kentlilerin ihtiyaçlarını giderebilecek boyutta olması ve kentte yaşayanların kendilerini kentte özgür hissedebilmesi ile doğrudan ilişkilidir (Akyüz, 2016, 30).

Estetik kavramı, literatürde formal / biçimsel ve sembolik olarak iki grupta ele alınmaktadır. Sembolik estetik, mimari ve kentsel mekan ile formu birleştiren anlamı vurgulamaktadır. Çevreye yüklenen bilinçli sembolik anlamlar, çevreye duyulan beğeni ve onunla kurulan ilişki ile ilgilidir. Yüklenen bu kişisel anlamlar doğrultusunda çevreye ilişkin oluşturulan yargı sembolik estetik başlığı altında ele alınmaktadır (Ulushan, 2004, p.20). Görsel etki ve bu etkiyi oluşturan bileşenler ise formal / biçimsel estetik kavramı altında değerlendirilmektedir. Geometrik örüntünün kompozisyonu; biçim, şekil, proporsiyon, hiyerarşi, ölçek, renk, düzen, ritim, denge gibi konular formal estetik olarak açıklanmaktadır. Kentsel estetik, daha çok formal estetik bileşenlerine bağlı olarak açıklanmaktadır ve formal kentsel estetik faktörleri ise, doğrudan kentsel morfolojiyi de etkilemektedir. Kentin formal estetik değerlendirilmesinde, birbirinden farklı formal özellikler gösteren birimler arasında bir bütünlük arayışı esas alınmaktadır (Ulushan, 2004, 18).

Bu bildiri, kentsel estetiği etkileyen estetik parametreleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda kentsel tasarım ilkeleri esas alınmıştır. Aynı zamanda bu parametrelerin tasarımla ilgilenen akademisyenler, uygulayıcılar ve karar-vericiler tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır.

Bildiri dört temel bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra kentsel tasarım ilkeleri, buna bağlı olarak da kentsel estetik ve kentsel morfolojik ilişki kapsamında literatür çalışması yapılmıştır. Üçüncü bölüm kendi içerisinde üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda araştırma metodolojisi verilmektedir. İkinci kısmında Anova analizi yapılmıştır. Üçüncü kısımda ise, analiz bulguları verilmektedir. Son bölümde ise genel değerlendirme ve sonuçlara yer verilmektedir.

Kentsel Estetik ve Kentsel Morfoloji

Çelik ve Açıksöz'e (2008) göre, estetik kentlere ulaşmak için fiziksel planlama ve tasarım boyutunda temel kabullerin olması gerekmektedir. Geleneksel doku ile uyum sağlayacak doluluk-boşluk oranı, yeni bina cephelerinde ve kentsel donatılarda kullanacak olan malzemelerin renk, doku, form gibi özellikler bu kabuller arasında yer almaktadır. Bu parametreler, kentsel tasarım ilkeleri kapsamında tanımlanmaktadır. Literatüre göre, kentsel tasarım çok katmanlı olup kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Mekânsal, Morfolojik ve İçeriksel katmanlar, bu katmanları oluşturmaktadır. Bu katmanların içeriğini ise, bina-bina, bina-sokak, caddeler, meydanlar, parklar tüm çevresel değerler, beklentiler, kaynaklar, insanlar bütün elemanlar arasındaki ilişkiler ağı yapılanmış çevre, doğal alanlar ve bunların arasındaki ilişkilerin yarattığı kentsel problemler oluşturmaktadır (Tezer, 2002, 77). Özellikle kentsel tasarım alanında kentsel morfoloji katmanına, bir yerleşmedeki yapıların ve açık alanların bir araya gelme biçimleriyle ilgili görünen ve görünmeyen kuralları incelemeye ve anlamaya yönelik bir araştırma yöntemi olarak ele alınmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel morfoloji, kentsel mekanın organizasyonu, biçimlenişi olup yerleşmeler bilimidir (Kahraman, 2015, 7). Kent morfolojisi, yerleşmelerin yapısını, oluşum ve dönüşümü, mekânsal bünyesini ve karakterini tarih içerisinde geçirdiği evreleri ve yerleşmeleri oluşturan unsurların anlaşmasına yardım eden bir yaklaşımdır (Akdemir ve Kaya, 2018, 342). Kentsel morfolojinin ilgi alanı temelde parseller, yapı adaları, yapılar ve sokak örtüsünde gerçekleşen ve gözlenebilir olan fiziksel biçimlenmedir (Ünver, 2016, p.130).

Kentin biçimlendirilmesi iki boyutlu olan imar adaları ve mülkiyet yapısı ile üç boyutlu binaların kompozisyonu ile sağlanmaktadır (Kahraman, 2015, 7). Kentsel mekanın değişimindeki morfolojik özellikler ise yapı yüksekliği, yapılaşma düzeni, parsel boyutları, yapı adası biçimi vb. değişikliklerle tanımlanmaktadır (Ünlü, 2006, 179). Başka bir değişle, kentsel cephe sistemleri, yerleşim açık ve kapalı alanların yoğunluğu, yerleşmenin plan tipolojisi, sokak görüntüleri ve düğüm noktaları kent morfolojisini ortaya koyma unsurlarıdır (Akdemir ve Kaya, 2018, 343). Kentsel morfolojinin asıl kaygısı kenti okuma ve analiz etmek olduğuna göre, morfolojik analizleri üç temel ilkeye dayanmaktadır.

Bu ilkeler;

> *Form:* Kent formu üç temel fiziksel elemandan oluşur, binalar ve binalar ile ilişkili açık alanlar, parseller ve sokaklar
>
> Ö*lçek*: Kent formu farklı çözünürlük seviyeleri (ölçekler) ile anlaşılabilir, genellikle dört seviye bulunmaktadır, bina/parsel, sokak/yapı adası, kent ve bölge
>
> *Zaman*: Kent formu tarihsel okuma ile anlaşılabilir: özellikle devamlı çeşitli dönüşüm ve yer değiştirmeye maruz kalan kentsel elemanlar için (Kahraman, 2015, p, 10).

Kentsel Estetik de bu üç temel ilkeden etkilenmektedir.

Bu çalışmada, kentsel estetik parametrelerinin belirlenmesinde; morfoloji analizlerinin üç temel ilkesi dikkate alınmıştır. Kentsel estetik parametrelerin belirlenmesindeki en önemli ilkelerden birisi formdur. Bu çerçevede, kentsel estetik; binalar, binalar ve sokak ilişkisi, açık alanlar, parseller ve sokaklar, kentsel tasarım ilkeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Kentsel estetik Ölçek ilkesi bağlamında, bina/parsel ve sokak/yapı adası ilişki ile değerlendirilmiştir. Yine kentsel estetik, zaman ilkesi kapsamında da 2000'li yıllardan sonra hızlı ve yoğun gelişen konut alanlarına odaklanmaktadır.

Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmanın birinci amacı, yapılaşmış alanlarda kentsel estetiği etkileyen formal estetik parametrelerinin ortaya konulmasıdır. Bildiri kapsamında kentsel estetiği etkileyen formal estetik parametreleri, kentsel tasarım ilkeleri üzerinde değerlendirilmiştir.

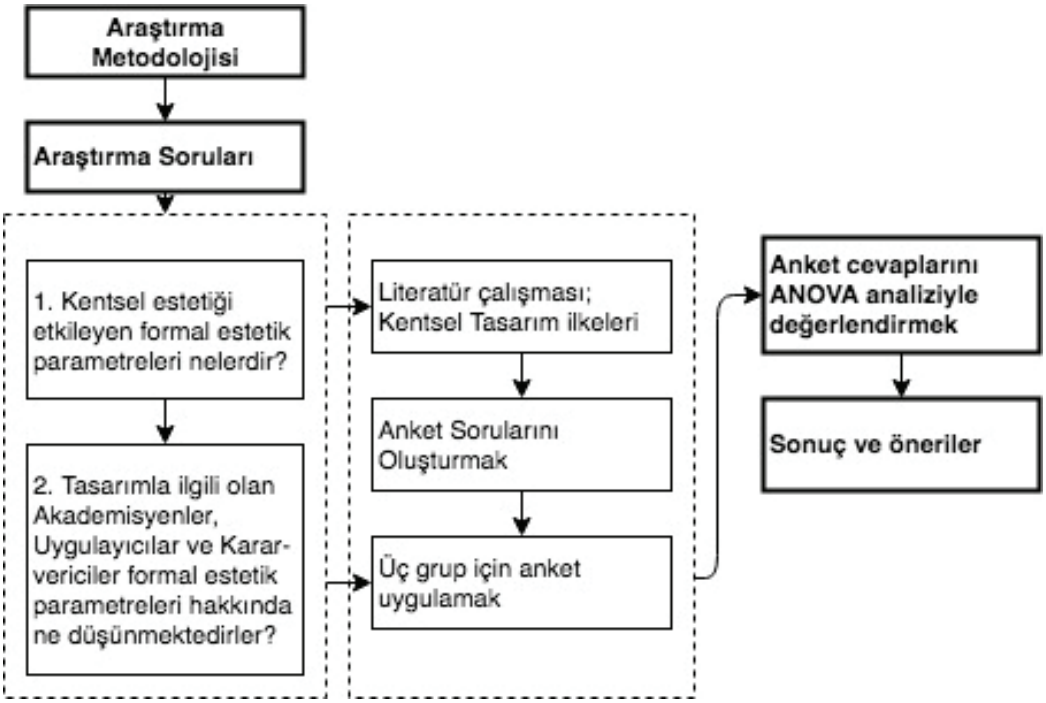
Kentsel tasarım ilkeleri kapsamında geniş literatür çalışması ve DERT (Urban Design in the Planning System, London, 2000) deki ilkelerde dikkate alınarak, kentsel estetiği etkileyen tasarım ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde, kentsel estetiği pozitif ve negatif etkileyen 30 anket sorusu şeklinde hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci amacı ise, kentsel estetikle ilgili bu ilkelerin tasarımla ilgili olan gruplar (akademisyenler, karar-vericiler veya belediyeler, uygulayıcılar veya ofisler) arasında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Bunun için amaçsal (purposive/ purposeful sampling) yaklaşım ile, akademisyenler, uygulayıcılar ve karar-vericilere anket uygulaması yapılmıştır. Böylece Istanbul'daki toplam Mimarlık Fakültelerinde çalışan akademisyenlerden 60 kişi,

ISBN: 978-605-80820-1-4

toplam kayıtlı olan planlama, mimarlık, peyzaj mimarlığı ve içmimarlık ofislerinden 37 kişi ve son olarak da 39 ilçe belediyesi ve 1 büyükşehir belediyesinden 40 kişi seçilerek 137 örneklem seçilmiştir.

Anket sonuçları tek yönlü varyans (ANOVA) analiziyle değerlendirilmiştir ve böylece farklı örneklem gruplarının ankete verdikleri yanıtlar istatistiksel analizler kullanarak açıklanmıştır. Araştırma aşamaları Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Metodolojisi.

Kentsel Estetik Parametreleri ve Anova Analizi

Literatür araştırması sonrasında anket tasarımı için kentsel estetiği iki boyutta (planlama ölçeğinde) ve üç boyutta (yapı ölçeğinde) etkileyen formal estetik parametreleri seçilmiştir. Bu sorular; kentsel estetiği pozitif veya negatif etkileyen yargı soruları şeklinde oluşturulmuştur. Bunlar;

Estetik.1; 'Boyut ve Süreklilik',
Estetik.2; 'hiyerarşi ve Düzen',
Estetik.3; 'Proporsiyon, Oran, Ritim',
Estetik.4; 'Ölçek, Kütle',
Estetik.5; 'Mimari Motif Tekrarı',
Estetik.6; 'Cephe Tasarımında Doluluk ve Boşluk Oranı',
Estetik.7; 'Cephe ve Kütle Uyumsuzluğu',
Estetik.8 'Yapıların Form Uyumsuzluğu',
Estetik.9; 'Binalar arasında Renk Uyumluluğu',
Estetik.10; 'Doku ve Material Uyumsuzluğu',

ISBN: 978-605-80820-1-4

Estetik.11; 'İçmekan Tasarımı',
Estetik.12; 'Ekolojik Temelli Malzeme',
Estetik.13 'yüksek Yapıların Dominant Etkisi',
Estetik.14; 'Yapı Yüksekliklerindeki Uyumsuzluk',
Estetik.15; 'Yapılar Arasındaki Form İlişkisi',
Estetik.16 'Tek-Tip Tolu Konutlar',
Estetik.17; 'Çeşitlilik ve Görsel Zenginlik',
Estetik.18; 'Ekolojik Peyzaj Tasarımı',
Estetik.19; 'Parsel ve Yapı Arasında İlişki',
Estetik.20; 'Düzenli Izgara Planı,
Estetik.21; 'Alanın Kimliğile Uyumsuz Tasarım',
Estetik.22; 'Proje Bazlı Tasarım',
Estetik.23; 'Yeşil Alan ve Bitkilendirme',
Estetik.24; 'Ana Yaya Yoluna Entegrasyonu',
Estetik.25; 'Yapı ve Yollar Arasındaki Uyumsuzluk',
Estetik.26; 'Kapalı ve İzole Tasarım',
Estetik.27; 'Doluluk ve Boşluk Oranı',
Estetik.28; 'Doğal Alanın Korunmaması',
Estetik.29; 'Yapıların Alandaki Doğru Yönelimi',
Estetik.30; 'Kentsel Estetik ve Kentsel Kimlik İlişkisi'
olarak sıralanabilir. Bu sorular ayrıca Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Anket tasarımında kullanılan soruların içeriği.

Yapı Ölçeği (3 Boyutlu)	Değişken	İçerik
	Est.1	Boyut ve süreklilik gibi ortak karakteristik özelliklerin kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.2	yapılar arasındaki düzen ve hiyerarşi kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.3	yapıların orantı, ritim ve bütünlük kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.4	yapıların ölçek ve hacmi kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.5	yapılardaki mimari motif tekrarı kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.6	yapıların cephe tasarımındaki doluluk-boşluk oranı kentsel estetiğe olumu etkisi
	Est.7	yapıların cephe-kütle uyumsuzluğu kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.8	yapıların form uyumsuzluğu kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.9	yapılar arasındaki renk harmonisi kentsel estetiğe olumu etkisi
	Est.10	yapılar arasındaki doku ve örüntü/malzeme uyumsuzluğu kentsel estetiei olumsuz etkisi
	Est.11	yapıların iç mekan kurgusu kentsel estetiğe etkisi
	Est.12	ekolojik temelli malzemelerin kullanımı,(sürdürülebilirliği sağlayıp), kentsel estetiğe olumlu etkisi
Yapı ve Plan Ölçeği (2 ve 3 Boyutlu)	Değişken	İçerik
	Est.13	yüksek yapılar ile oluşan baskın etki kentsel silüetie olumsuz etkisi
	Est.14	yapı yükseklikleri arasındaki uyumsuzluk kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.15	farklı yapı gruplarının arasındaki form ilişkisi kentsel estetiğie olumlu etkisi
	Est.16	tek tip toplu konutlar kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.17	yapılardaki çeşitlilik ve görsel zenginlik kentsel silüete (düşey hat etkisi/yatay hat etkisi) olumlu etki
	Est.18	ekolojik peyzaj planlaması/biyo-çeşitliliğin artması kentsel estetiğe olumlu etki

ISBN: 978-605-80820-1-4

Plan Ölçeği (2 Boyutlu)	Est.19	parsel ve yapı ilişkisi kentsel estetiğe doğrudan etkisi
	Est.20	ızgara planı kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.21	parselasyonun alan kimliği (doğal çevre/topoğrafya, konum, bitki örtüsü vs.) ile uyumsuzluğu kentsel Estetiğe olumsuz etkisi
	Est.22	proje bazlı gelişme kentin imar planına uymaması kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.23	yeşil alan ve bitkilendirme/rekreasyon kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.24	ana yaya yoluna entegrasyon (devamlılık/süreklilik sağlanması) kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.25	yapı yüksekliği ve yol genişliği arasındaki orantısızlık kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.26	kapalılık, izole tasarım kentsel estetiğe olumsuz etkisi
	Est.27	yapılar arasındaki doluluk ve boşluk oranı kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.28	doğal çevre ve ekosistem korunmaması kentsel estetiği olumsuz etkisi
	Est.29	yapıların doğru yönlenmesi (sürdürülebilirliği sağlayıp), kentsel estetiğe olumlu etkisi
	Est.30	Kentsel estetik, kent kimliğini oluşturmaktadır

Anket sonuçları, SPSS programında (Statistical Package fort he Social Sciences) ANOVA analiziyle test edilmiştir. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA), ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek üzere uygulanmaktadır (Sağlam Tosun, 2016, 30). ANOVA analizine göre Sig. değeri0.05 olursa, bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur. ANOVA analizine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir.

Analiz bulguları

Araştırma için seçilen üç grup örneklemin karakteristik özellikleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Aynı zamanda analizlerden elde edilen bulgular Tablo 3'te düzenlenmiştir.

Tablo 2. Örneklem gruplarının karakteristik özellikleri
(Bu tablo yazar tarafından analiz sonuçlarına göre düzenlenmiştir).

Karakteristik Özellikler	**Universite**	**Ofis**	**Belediye**	**Total**
Örneklem	**60**	**37**	**40**	**137**
Cinsiyet				
Kadın	42 (70%)	25 (66%)	24 (60%)	91 (34%)
Erkek	18 (30%)	12 (34%)	16 (40%)	46 (66%)
Yaş				
25-30 yaş	13 (22%)	10 (27%)	6 (15%)	29 (21%)
30-35 yaş	8 (13%)	16 (43%)	13 (33%)	37 (27%)
35-40 yaş	1 (1%)	1 (2%)	14 (35%)	16 (12%)
40-45 yaş	13 (22%)	5 (14%)	7 (17%)	25 (18%)
45 ve üzere yaş	25 (42%)	5 (14%)	0 (0%)	30 (22%)
Çalışma Alanı				
Mimar	38 (64%)	19 (51%)	21 (53%)	78 (57%)
İç Mimar	6 (10%)	0 (0%)	0 (0%)	6 (4%)
Peyzaj Mimarı	2 (3%)	2 (5%)	2 (5%)	6 (4%)
Kent Plancısı	12 (20%)	15 (41%)	15 (37%)	42 (31%)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Tasarım	2 (3%)	1 (3%)	2 (5%)	5 (4%)
Gelir				
2500-3000 TL	8 (14%)	3 (8%)	1 (3%)	12 (9%)
3500-4500 TL	8 (14%)	10 (27%)	1 (3%)	19 (14%)
4500-5500 TL	17 (28%)	12 (32%)	25 (62%)	54 (39%)
5500-6500 TL	10 (16%)	4 (11%)	10 (25%)	24 (18%)
6500/üzereTL	17 (28%)	8 (22%)	3 (7%)	28 (20%)

Tablo 3'e göre, üniversite (akademisyenler), belediye (karar-vericiler) ve ofis grupları arasında Est.1, Est.2, Est.4 ve Est.17'te istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu değişkenler, yapı ölçeğinde boyut, süreklilik, düzen, hiyerarşi, ölçek ve kütle ilkelerini içermektedir. Belediye ve ofis gruplarına göre, ''Boyut ve Süreklilik'' ilkesinin kentsel estetiği etkilediği ama 'Hiyerarşi ve Düzen', 'Ölçek ve Kütle' ve 'Çeşitlilik ve Görsel Zenginlik' kentsel estetiği etkilemediğini göstermektedir. Ancak, üniversite grubuna göre ise, bu ilkeler kentsel estetiği etkilemektedir.

Analiz bulgularına göre, Est.3, Est.5, Est.11 ve Est.12 parametreleri ile ilgili olarak gruplar arasında (üniversite- belediye, belediye-ofis veya ofis-üniversite) anlamlı bir fark görülmektedir. Bu parametreler yapı ölçeğindeki ilkeleri içermektedir. Üniversite grubunun değerlendirmelerine göre, 'Proporsiyon, Oran, Ritim' kentsel estetiği etkilerken, Belediye grubunun değerlendirmesine göre ise, bu ilkeler kentsel estetiği etkilememektedir. Belediye grubu değerlendirmesine göre, 'Mimari Motif Tekrarı', üniversite grubu değerlendirmesine göre ise, 'Ekolojik Temelli Malzeme' kentsel estetiği etkilememektedir.

Aynı zamanda yapı ölçeğinde Est.10 değişkeninde belediye ve ofis grupları değerlendirmeleri arasında anlamlı fark görünmektedir. Belediye ve ofis grupların Est.15'i değerlendirmelerinde de fark görülmektedir.

Yine belediye ve ofis grupları değerlendirmeleri arasında, planlama ölçeğinde Est.20'ye ilişkin değişkene yönelik fark bulunmaktadır. Est.27 değişkeni ile ilgili, belediye ve üniversite gruplarının değerlendirmesi anlamında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Üniversite grubuna göre 'düzenli Izgara Planlama' yaklaşımının estetiği etkilediği düşünülmekte, ofis grubuna göre ise, bu parametre kentsel estetikte etkisiz olarak değerlendirilmektedir.

Aynı zamanda bu parametrelerin kentsel estetiği olumlu veya olumsuz etkilediğinin üç grup tarafından değerlendirilmesi Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Anova Analizi Sonuçları.
(Bu tablo yazar tarafından analiz sonuçlarına göre düzenlenmiştir.)

Bağımlı Değişken	Çalışma Alanı		Ortalama Farkı	Standart hata	İstatistiksel Olarak Anlamlılık	Gruplar	Ortalama
Est.1	Üniversite	Belediye	-1.225*	.300	.000	Üniversite	2.40
	Üniversite	Ofis	-.843*	.307	.019	Belediye	3.62
	Belediye	Ofis	.381	.335	.493	Ofis	3.24
Est.2	Üniversite	Belediye	1.125*	.281	.000	Üniversite	3.85
	Üniversite	Ofis	.768*	.288	.023	Belediye	2.72
	Belediye	Ofis	-.356	.314	.589	Ofis	3.08

ISBN: 978-605-80820-1-4

Est.3	Üniversite	Belediye	.991*	.293	.003	Üniversite	3.91
	Üniversite	Ofis	.565	.300	.149	Belediye	2.92
	Belediye	Ofis	-426	.328	.399	Ofis	3.35
Est.4	Üniversite	Belediye	1.458*	2.88	.000	Üniversite	3.78
	Üniversite	Ofis	.756*	.295	.031	Belediye	2.32
	Belediye	Ofis	-.702	.322	.079	Ofis	3.027
Est.5	Üniversite	Belediye	.750*	.250	.009	Üniversite	3.10
	Üniversite	Ofis	.478	.256	.152	Belediye	2.35
	Belediye	Ofis	-.271	.279	.596	Ofis	2.62
Est.6	Üniversite	Belediye	.300	.283	.542	Üniversite	3.20
	Üniversite	Ofis	.254	.290	.658	Belediye	2.90
	Belediye	Ofis	-.045	.317	.988	Ofis	2.94
Est.7	Üniversite	Belediye	.333	.208	.250	Üniversite	4.23
	Üniversite	Ofis	.125	.213	.828	Belediye	3.90
	Belediye	Ofis	-208	.233	.646	Ofis	4.10
Est.8	Üniversite	Belediye	.066	.198	.940	Üniversite	4.26
	Üniversite	Ofis	.347	.203	.205	Belediye	4.20
	Belediye	Ofis	.281	.221	.417	Ofis	3.91
Est.9	Üniversite	Belediye	.366	.274	.379	Üniversite	3.41
	Üniversite	Ofis	.551	.281	.126	Belediye	3.05
	Belediye	Ofis	.185	.307	.819	Ofis	2.86
Est.10	Üniversite	Belediye	.133	.197	.779	Üniversite	3.98
	Üniversite	Ofis	-.405	.204	.119	Belediye	3.85
	Belediye	Ofis	-.538*	.222	.044	Ofis	4.38
Est.11	Üniversite	Belediye	-.500	.224	.071	Üniversite	2.30
	Üniversite	Ofis	-.591*	.230	.030	Belediye	2.80
	Belediye	Ofis	-.091	.251	.929	Ofis	2.89
Est.12	Üniversite	Belediye	-.825*	.249	.003	Üniversite	2.90
	Üniversite	Ofis	-.532	.255	.097	Belediye	3.72
	Belediye	Ofis	.532	.278	.548	Ofis	3.43
Est.13	Üniversite	Belediye	-.016	.168	.995	Üniversite	4.43
	Üniversite	Ofis	.271	.172	.263	Belediye	4.45
	Belediye	Ofis	.278	.188	.282	Ofis	4.16
Est.14	Üniversite	Belediye	-.283	.180	.262	Üniversite	4.36
	Üniversite	Ofis	.177	.184	.603	Belediye	4.65
	Belediye	Ofis	.460	.201	.061	Ofis	4.18
Est.15	Üniversite	Belediye	.252	.169	.297	Üniversite	3.81
	Üniversite	Ofis	.546*	.171	.005	Belediye	3.56
	Belediye	Ofis	.293	.188	.268	Ofis	3.27
Est.16	Üniversite	Belediye	.308	.198	.268	Üniversite	4.33
	Üniversite	Ofis	.387	.202	.140	Belediye	4.02
	Belediye	Ofis	-.079	.221	.932	Ofis	3.94
Est.17	Üniversite	Belediye	-1.183*	.260	.000	Üniversite	3.88
	Üniversite	Ofis	.775*	.266	.012	Belediye	2.70
	Belediye	Ofis	-.408	.291	.343	Ofis	3.10
Est.18	Üniversite	Belediye	.158	.230	.772	Üniversite	3.98
	Üniversite	Ofis	-.097	.236	.910	Belediye	3.82
	Belediye	Ofis	-.256	.258	.583	Ofis	4.08

ISBN: 978-605-80820-1-4

Est.19	Üniversite	Belediye	-.058	.183	.946	Üniversite	4.21
	Üniversite	Ofis	.162	.187	.662	Belediye	4.27
	Belediye	Ofis	.220	.204	.529	Ofis	4.05
Est.20	Üniversite	Belediye	.419	.240	.193	Üniversite	3.31
	Üniversite	Ofis	.803*	.244	.004	Belediye	2.89
	Belediye	Ofis	.383	.268	.328	Ofis	2.51
Est.21	Üniversite	Belediye	.050	.180	.959	Üniversite	4.20
	Üniversite	Ofis	-.016	.185	.996	Belediye	4.15
	Belediye	Ofis	-.066	.201	.942	Ofis	4.21
Est.22	Üniversite	Belediye	-.075	.209	.932	Üniversite	4.25
	Üniversite	Ofis	.310	.214	.176	Belediye	4.17
	Belediye	Ofis	-.385	.234	.384	Ofis	3.86
Est.23	Üniversite	Belediye	.400	.230	.196	Üniversite	4.20
	Üniversite	Ofis	.172	.236	.745	Belediye	3.80
	Belediye	Ofis	-.227	.257	.653	Ofis	4.02
Est.24	Üniversite	Belediye	-.483	.241	.116	Üniversite	3.46
	Üniversite	Ofis	-.452	.247	.164	Belediye	3.95
	Belediye	Ofis	.031	.269	.993	Ofis	3.91
Est.25	Üniversite	Belediye	-.316	.190	.225	Üniversite	4.13
	Üniversite	Ofis	-.218	.195	.507	Belediye	4.45
	Belediye	Ofis	.098	.213	.889	Ofis	4.35
Est.26	Üniversite	Belediye	.000	.203	1.000	Üniversite	4.05
	Üniversite	Ofis	.077	.208	.928	Belediye	4.05
	Belediye	Ofis	.077	.227	.939	Ofis	3.97
Est.27	Üniversite	Belediye	.666*	.271	.040	Üniversite	3.91
	Üniversite	Ofis	.511	.277	.161	Belediye	3.25
	Belediye	Ofis	-.155	.303	.865	Ofis	3.40
Est.28	Üniversite	Belediye	-.175	.174	.577	Üniversite	4.20
	Üniversite	Ofis	-.367	.178	.103	Belediye	4.37
	Belediye	Ofis	-.192	.195	.586	Ofis	4.56
Est.29	Üniversite	Belediye	-.475	.256	.156	Üniversite	3.30
	Üniversite	Ofis	-.429	.262	.233	Belediye	3.77
	Belediye	Ofis	.045	.286	.986	Ofis	3.72
Est.30	Üniversite	Belediye	.400	.243	.231	Üniversite	4.30
	Üniversite	Ofis	.435	.249	.192	Belediye	3.90
	Belediye	Ofis	.035	.271	.991	Ofis	3.86

Tablo 4. Gruplar arasındaki anlamlı farklık.
(Bu tablo yazar tarafından analiz sonuçlarına göre düzenlenmiştir)

Değişkenler	Çoklu Karşılaştırma		Sig.	%	Açıklama
Est.1	Üniversite	Belediye	.000	%100	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
	Üniversite	Ofis	.019	%98	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.2	Üniversite	Belediye	.000	%100	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
	Üniversite	Ofis	.023	%97	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Est.3	Üniversite	Belediye	.003	%99	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır..
Est.4	Üniversite	Belediye	.000	%100	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
	Üniversite	Ofis	.031	%96	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.5	Üniversite	Belediye	.009	%99	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.10	Belediye	Ofis	.044	%95	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.11	Üniversite	Ofis	.030	%97	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.12	Üniversite	Belediye	.003	%99	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.15	Üniversite	Ofis	.005	%95	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.17	Üniversite	Belediye	.000	%100	Üniversite ve belediye grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
	Üniversite	Ofis	.012	%98	Üniversite ve ofis grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.20	Üniversite	Ofis	.004	%99	Üniversite ve ofis grupları arasında %99 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.
Est.27	Üniversite	Belediye	.040	%96	Üniversite ve belediye grupları arasında %95 düzeyinde istatistiksel anlamlı fark vardır.

Tablo 5. Grupların parametreleri değerlendirmesi.
(Bu tablo yazar tarafından analiz sonuçlarına göre düzenlenmiştir.)

Parametre	Kabul	Ret	Parametre	Kabul	Ret
Boyut, Süreklilik		+	Tek-Tip Tolu Konutlar'	+	
Düzen, Hiyerarşi	+		Çeşitlilik ve Görsel Zenginlik'	+	
Oran, Ritim	+		Ekolojik Peyzaj Tasarımı'	+	
Ölçek	+		Parsel ve Yapı Arasında İlişki'	+	
Mimari Motif		+	Düzenli Izgara Planı		+
Cephe Tasarımı, Doluluk ve Boşluk	+		Alanın Kimliğiyle Uyumsuz Tasarım'	+	
Cephe ve Kütle Uyumsuzluğu'	+		Proje Bazlı Tasarım'		
Yapıların Form Uyumsuzluğu'		+	Yeşil Alan ve Bitkilendirme'	+	
Renk	+		Ana Yaya Yoluna Entegrasyonu'	+	
Doku ve Material Uyumsuzluğu'			Yapı ve Yollar Arasındaki Uyumsuzluk'	+	
İçmekan Tasarımı		+	Kapalı ve İzole Tasarım'	+	
Ekolojik Temelli Malzeme'	+		Doluluk ve Boşluk Oranı'	+	
yüksek Yapıların Dominant Etkisi'	+		Doğal Alanın Korunmaması'		
Yapı Yüksekliklerindeki Uyumsuzluk'	+		Yapıların Alandaki Doğru Yönelimi'	+	
Yapılar Arasındaki Form İlişkisi'	+		Kentsel Estetik ve Kentsel Kimlik İlişkisi	+	

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu araştırmada, kentsel formal estetik parametreleri ortaya konulmaktadır. Formal estetik parametreleri kentsel mekanın biçimlenmesi aynı zamanda kentsel morfolojiyi de doğrudan etkilemektedir. Kentsel morfolojiyi doğrudan etkileyen kentsel estetik parametreleri arasında 'Boyut ve Süreklilik', 'Ölçek ve Hacim', ''Düzen ve Hiyerarşi', 'Cephe-Kütle uyumsuzluğu', 'Form', 'Doku', 'Yükseklik', ''Parsel Boyutları', 'Parsel ve Yapı İlişkisi', 'Kapalı ve İzole Tasarım', 'Izgara Plan Tasarımı', 'Cephe Tasarımındaki Doluluk ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

Boşluk' ve 'Yapı Yüksekliği ve Yol Genişliği' yer almaktadır.

Araştırmada üç farklı grup için anket çalışması yapılmıştır. Araştırma ile, ortaya koyulan üç boyutlu formal estetik parametreleri boyut, proporsiyon, ritim, ölçek, hacim, yapı formu, doku, iç mekan kurgusu, ekolojik malzemedir. İki boyutlu planlama ölçeğinde ise, parsel ve yapı ilişkisi, düzenli ızgara planı, yapı yüksekliği ve yapıların yönü olmuştur. Bu çalışma üniversite grubuna göre, iki boyutlu (yapı ölçeği) ilkeleri içinden ''Boyut ve Süreklilik', 'İç Mekan Tasarımı' ve 'Ekolojik Temelli Malzeme', belediye grubuna göre 'Düzen ve Hiyerarşi', 'Oran, Orantı ve Ritim', 'Ölçek ve Hacim', 'Mimari Motif Tekrarı', 'Cephe Tasarımında Doluluk ve Boşluk Oranı', 'İç mekan Tasarımı', Ofis Grubuna göre ise 'Mimari Motif Tekrarı', 'Cephe Tasarımında Doluluk ve Boşluk', 'Renk Harmonisi' ve 'İç mekan Tasarımı' kentsel estetiği etkilememektedir.

Yine üç gruba göre, iki ve üç boyutlu ilkeler (Yapı ve Plan Ölçeği) kentsel estetiği etkilemektedir. Bu ilkeler içinde sadece belediye grubuna göre 'Çeşitlilik ve Görsel Zenginlik' kentsel estetiği etkilememektedir. Aynı şekilde, iki boyutlu (plan ölçeği) üç gruba göre kentsel estetiği etkilemektedir. Bu ilkeler içinde 'Düzenli Izgara Planı', belediye ve ofis gruplarına göre kentsel estetiği etkilememektedir.

Bu sonuç üç grubun düşüncesinde, özellikle üç boyutlu parametrelerde (Yapı Ölçeğinde) farklılık bulunmaktadır. Tasarımla ilgili olan grupların değerlendirmelerindeki bu farklılıklar, kentsel estetiğe değerlendirmesine yönelik ilkelerin değerlendirilmesindeki zorluğu göstermektedir. Ancak, ortak parametrelerin belirlenmesi ve uygulamaya yönelik "kontrol listesi (checked list)" hazırlanması anlamında da önemli fikirler sağlamaktadır.

2000 sonrasında neo-liberal politikaların etkisiyle kentlerin dokusu ve morfolojisinin önemli ölçüde değişme gösterdiği açıktır. Bununla birlikte, yerel yönetimlerin ve uygulayıcıların kentsel estetiğin yönetimi konusunda yaklaşımı ve araçları da bulunmamaktadır. Kentsel estetiğe yönelik parametrelerin tanımlanması; kentsel tasarım ve planlama pratiğine katkı sağlayacağı gibi, özellikle kentsel estetik yönetimi için önemli girdi olacağı düşünülmektedir. Çünkü bu parametreler, özellikle yeni ve hızlı gelişen konut alanların dokusunu oluşturmada, uygulayıcılara ve yerel yönetimlerin ilgili birimlerine bir öngörü sağlayabilir. Bu parametrelerin sağlanması ve kontrolü, kentlerin estetik kalitesinin sağlanması ve morfolojik düzeninin korunmasına hizmet edebileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akdemir, İ., O., Kaya, A., Y. (2018). *Kentleşme hızının kent morfolojisine etkileri*, Keçiören (Ankara) örneği, 341-352 http://tucaum.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/280/2015/08/semp8_34.pdf

Akyuz, E. (2016). *Kentsel Estetik: Edinburg ve İstanbul Örneği*, Ataşehir Kültür, 28-31.

Çelik, D., Açıksöz, S. (2008). Tarihi Kentlerde Kent Estetiği Kaygısı: Bartın Örneği, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 10 (14), 57-65.

DETR (2000). *Urban design in the planning system: toward better practice*, London, UK, pp.8-99.

Erdoğan, E. (2006). Çevre ve Kent Estetiği. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), 68-77.

Sağlam Tosun, N. (2016). *8.sınıf öğrencilerin fen ve teknoloji dersi başarısını etkileyen bazı faktörlerin incelenmesi'*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitim Programı, 25-35.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kahraman, E., D. (2015). *Merkezi iş alanlarında kentsel morfoloji ve arsa değerleri: Izmir örneği*, İTÜ, ŞBP, Yüksek lisans tezi, p.7-10

Tezer, H.K. (2002). *Kentsel morfoloji bağlamında kentsel rehberlerinin irdelenmesi*, Yüksek lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, ŞBP Bölümü, p.77-80

Ulushan, N. (2004). Çağdaş Kentsel Tasarım Paradġgmalari, Yenġ Kav*ramlar Ve Kentteki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Istanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 18-25.

Ünlü, T. (2006). Mersin'de değişen kentsel mekan: Çamlıbel'de morfolojik değişim. *YTÜ Mim Fak. E-Dergisi*, 1(4), 178-200.

http://www.tdk.gov.tr/

ISBN: 978-605-80820-1-4

'Kenti Dokumak': Kentsel Formun Çoklu Üretimi İçin (Parametrik) Gelişim Denetimi Modeli

Olgu ÇALIŞKAN[1], Y. Baver BARUT[2]

[1,2]ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
[2]Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü
olgu@metu.edu.tr, baver.barut@gmail.com

Özet: *Kestirimi önceden olanaksız açık sistemde çok sayıda aktörün üretimine katıldığı uzun erimli süreçler içerisinde; genotip olarak adlandırabileceğimiz tasarım ve inşa kodlarının dönem içerisinde başkalaşması ile ortaya çıkardığı doku türlerinin aşamalı uyumu (tipolojik adaptasyonu) sayesinde farklı nitelikte kent alt-parçaları birbirine eklemlenerek bir araya gelirler. Bu süreç, tasarımın temel amacı olan bütünde çeşitlilik ilkesinin kendiliğinden gerçekleşmesi anlamına gelen oluşsal (emergent) bir üretim biçimine karşılık gelir. Bu anlamda bütün, tekil bir planın ürünü olarak tasarlanmaz ama kendi kendini yeniden üretir.*

Üretimin biçimine dair bu saptama, ürünün niteliği ve onu elde etme yöntemine dair de bir takım ipuçları sunar. Uzun dönemdir modernist planlama ve şehircilik yaklaşımlarının eleştirisi, çoğunlukla biçem odaklı ya da karar alma süreçlerine katılım anlamında süreçsel unsurlara referansla yürütülegelmiştir. Bununla birlikte özellikle karmaşıklık kuramının şehircilik bağlamında tartışıldığı son on senelik süre içerisinde modernist şehircilik yaklaşımının karşı-savı olan geleneksel şehirciliğin söz konusu evrimsel ve üretimsel (generative) niteliği çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Kentsel morfolojinin de temel ilgi alanı olan bu konu, eleştirel şehircilik yazını içerisinde ortaya çıkan yeni bir kentsel planlama ve tasarım yaklaşımının ('üretici şehircilik / generative urbanism) altyapısını oluşturmaktadır.

Bu yeni şehircilik yaklaşımı, kentsel formun üretiminde yerleşik araç ve teknikler yerine yeni yöntemsel yaklaşımları da gerekli kılmaktadır. Buna göre geleneksel kentsel dokularda gözlemlediğimiz bütünleşik ve bağdaşık morfolojiyi üretmede yetersiz kalan anaplan (masterplan) yerine tıpkı geleneksel şehircilikte olduğu gibi üretken tasarım kodu dizini (algoritma) temelli bir tasarım denetimi çerçevesi yeni şehircilik yaklaşımının temel yöntem tercihidir.

Bu çerçeve içerisinde çalışma, farklı nitelikte kentsel dokunun geniş mekansal bağlamda üretimi ve bağdaşık bir araya getirilebilmesine yönelik bir tasarım denetimi çerçevesini parametrik olarak modellemektedir. Algoritmik ortamda tasarlanan model, dokunun üretimine dayalı temel kodların morfolojik olarak tanımlanması yoluyla elde edilmektedir. İstanbul Ataköy'de dönüşmekte olan büyük bir kent alt-parçası üzerinde hipotetik olarak uygulanan model ile kentsel doku bağlamında farklı tasarım uygulamalarının algoritmik olarak kodlanabileceği ve bu parçaların tıpkı evrimsel süreçlerde olduğu gibi çoklu, bağdaşık ve bütünleşik biçimde uyumlandırılabileceği tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Parametrik modelleme, parametrik morfoloji, gelişim denetimi ve kodlama, üretken şehircilik*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Geleneksel kent dokularının günümüzde bile takdir ve tercih edilir kılan temel özelliği, kendilerine özgü mimari dil ve kimlikli kentsel peyzaj niteliği kadar sahip oldukları bağdaşık kent morfolojisidir. Doku içerisinde yer alan zengin kamusal açık alan kompozisyonunun bütünleşik bir mekan dizini üzerinde yer alması ile içsel çeşitliliği olan ve süreklilik içeren bir kentsel deneyimi sunmaktadır. Çoklu ve bağdaşık kentsel doku oluşumu temellinde ortaya çıkan bu durum, uzun dönemde planlı olarak gelişen ve bütünsel gelişim ve dönüşümünü evrimsel bir karakterde deneyimleyen hemen tüm kentler için gözlenmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Uzun erimli gelişim ve dönüşüm yaşamış kentlerde doku örüntüsü: tipolojik çeşitlenmelerin yarattığı çoklu doku ve alanlar arasındaki bağdaşık bütünleşme.
(Kaynak: Graves, 2008)

Bağdaşıklığa dayalı bu morfolojik koşulun kentsel harekete sağladığı deneyimsel nitelik kadar işlev ve eylem çeşitliliğine yönelik bir verimli mekansal kullanım örüntüsünün de fiziksel altyapısını sağladığı kuşkusuzdur. Oluşumsal olarak ortaya çıkan bu morfolojik yapının planlı alanlarda büyük oranda sağlanamıyor oluşu modern kentsel planlama ve tasarıma yöneltilen en önemli eleştiri başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şehircilik Yazınında Çoğulcu Kentsel Gelişim Örüntüsü: *Söylem ve Yöntem*

Özellikle geleneksel şehirciliğin karşısavı olarak kendini tanımlamış olan modernist şehircilik kuram pratiğini niteleyen en önemli özelliklerden biri kapsamlı planlama ve bütüncül tasarım yaklaşımı dahilinde geniş kentsel alanları (açık plan formunu temel alan) belirli bir kent morfolojisine göre biçimlendirme indirgemeci ve yukarıdan bir yaklaşımla üretmesidir (Trancik, 1986; Marshall, 2009). Buna karşı ortaya konan eleştirel kuramın temel argümanı ise modern şehirciliğin her şeyden önce kentselliğin koşulu olan (mekansal, işlevsel, biçemsel vb.) çeşitliliği ortadan kaldırması olmuştur (Jacobs, 1961; Sennett, 1970). Sonrasında gelişen tüm eleştirel kentsel tasarım yazınının bu temel argüman çerçevesinde şekillenmiş olduğunu savlamak olanaklı.

Kolektif kentsel formda idealleştirilen çoklu ve çoğulcu biçimleniş durumuna yönelik geliştirilen normatif kuramın öncüleri olarak Amerikalı mimar ve kentsel tasarım kuramcısı C. Rowe ve Alman mimar O.M. Ungers'i saymak gerekir. 'Kolaj Kent' (1978) kitabında F. Koetter ile birlikte ortaya koyduğu modern planlama eleştirisi bir anlamda çoklu/çoğulcu şehircilik yaklaşımının temel söylemi olmuştur. Antik Roma'nın G. B. Piranesi gravüründe (1762) betimlenen çoklu kentsel kompozisyonunu simgeleştirerek açık toplumun merkezsiz çoğulculuğu idealini kentsel tasarım bağlamında arayan C. Rowe, bu arayışını kitabın yayınlandığı 1978 senesinde Roma tarihi kenti için açılan uluslararası kentsel tasarım yarışmasına sunduğu proje ile somutlaşmıştır (Şekil 2).

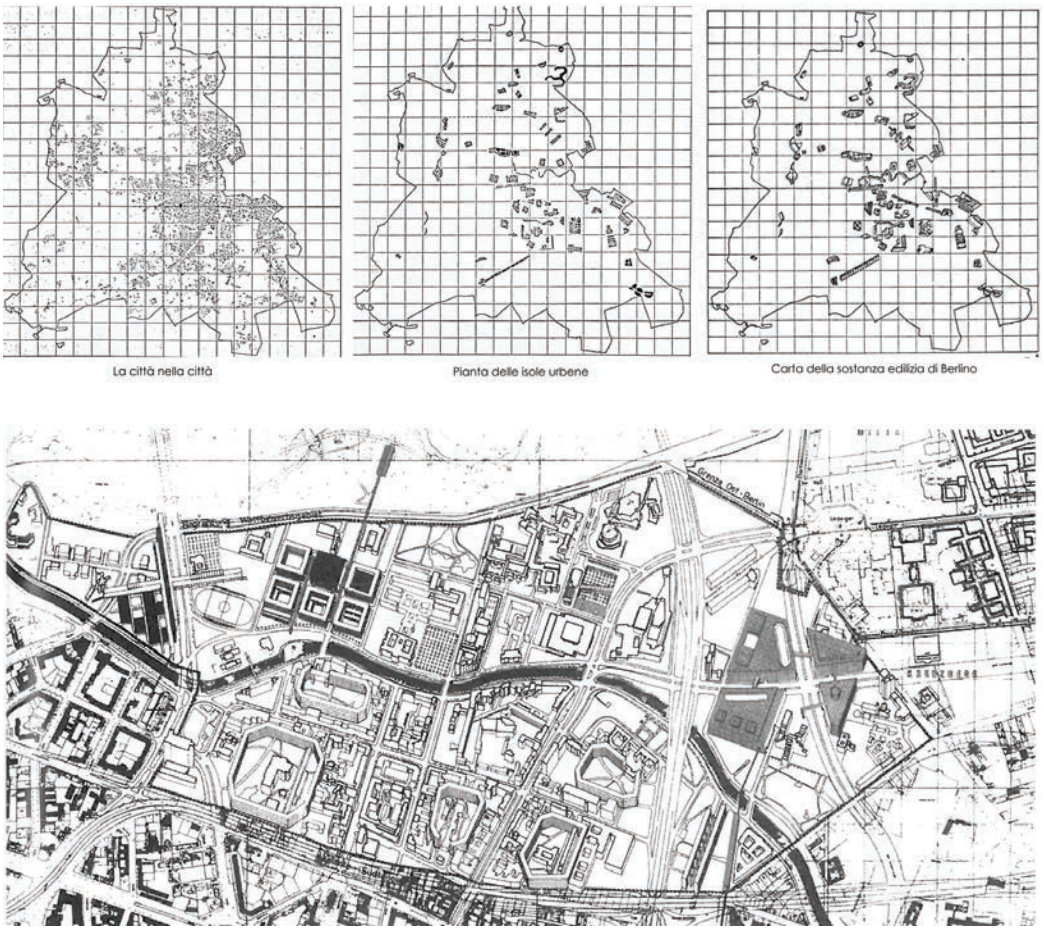
Şekil 2. G. B. Piranesi (1762) tarafından yapılan ve antik Roma kent dokusunu betimleyen Campus Martius haritasından bir böllüm (sol) ve uluslararası Roma Interrotta yarışmasına (1978) C. Rowe ve ekibinin sunduğu tasarım şeması (sağ) (Kaynak: Wikimedia Commons, 2017; Graves, 1979: 69)

Ütopyacı gelenekten gelen modernist algının aksine kentin çok sayıda farklı yorum ve uygulamayı birbiri ile kaynaşır şekilde bünyesinde barındıran açık ve özgürlükçü sistem olduğunu (antik Roma kent dokusuna yönelik referans ve ilhamla) ortaya koyan Rowe ve Koetter (1978) bir anlamda neredeyse yirmi yıla yayılan bir metodik arayışın kuramsal manifestosunu kaleme almıştır. Ortaya attığı 'brikolaj' kavramıyla resim sanatına referansla yapmış olduğu metaforik tarih anlatısı ile 'Kolaj Kent' hala günümüz kentsel tasarım yazınında bir başvuru eseri niteliğidir.

Aynı dönemde başka bir kıta Avrupası kentinin verdiği ilhamla, çoklu kent formunu bir tür şehircilik yaklaşımı olarak tanımlayan Alman mimar O.M. Ungers ise Berlin üzerine yapmış olduğu çalışmalarla savaş sonrası hızla dönüşen kentte referansla 'takımada' (*archipelago*)

ISBN: 978-605-80820-1-4

kavramını ortaya atmıştır. Kendi içinde güçlü bir mekansal kimliğe sahip anklav / yaşam bölgelerinin (*enclave*) saptanmasına dayalı yaklaşım, bu alanları çevresi ile aynılaştırmak yerine bu parçalı yapıyı tasarımla pekiştirme stratejisini tercih etmiştir 'Kent içinde kent' (city within the city) kavramsallaştırmasıyla hareket Ungers, özellikle tipolojik süreklilikler ve süreksizlikler üzerinden parça-bütün ilişkisini form-kompleksi bağlamında tanılamaya çalışmıştır. (Schrijver, 2006; Pohl ve Najera, 2015; Aureli, 2011). C. Rowe gibi var olan çevresel dokuya yönelik sistematik bir morfolojik bir altlıkla 'yeni' olanı tanımlayan O.M. Ungers, C. Rowe'un şekil-zemin tekniği ile sağladığı karakteristik doku bütünlüğünü çevredeki tipo-morfolojik yapıyı yeniden yorumlayarak sağlar. Bu bağlamda (kentsel) mimarlığın özerk alanı ile kentsel dokunun jenerik bütünselliği arasında diyalektik bir ilişki kurar (Aureli, 2011: 187-190) (Şekil 3).

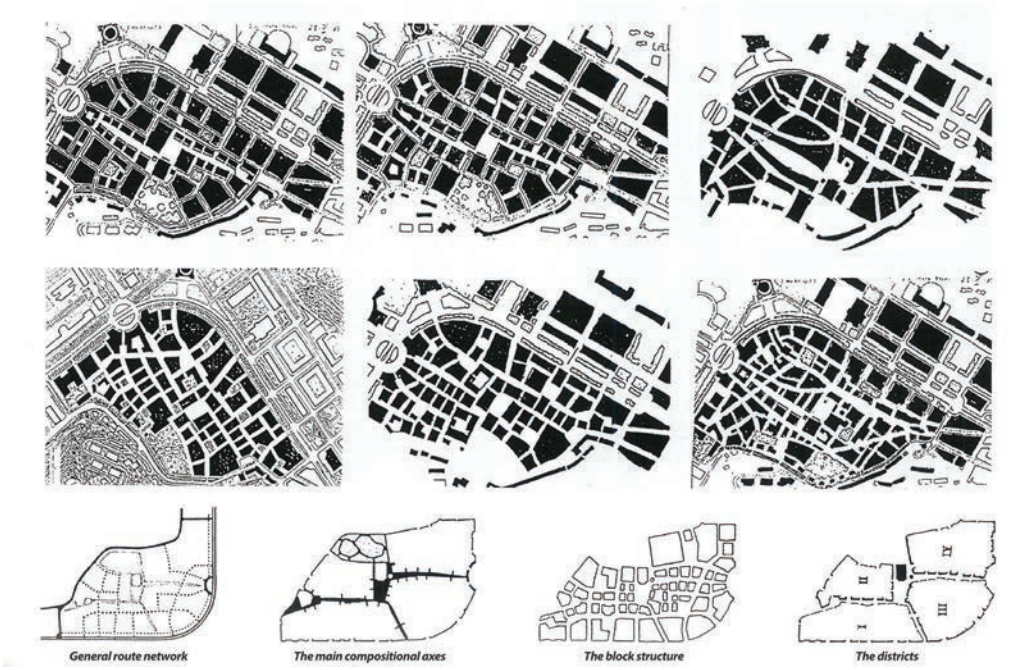

Şekil 3. O.M. Ungers, R. Koolhaas H. Kollhoff, A Ovaska ve P. Rienmann tarafından yapılan Berlin as a Green Archipelago (1977) projesi (üst) ve benzer yaklaşımla O.M. Ungers tarafından önerilen Tiergarten Viertel (1973 projesi (alt): Her iki yaklaşımda da bütüncül bir form denetimi yerine parçayı karakterize eden bir kentsel tasarım yaklaşımı ön plana çıkmakta.
(Kaynak: Relational Thought, 2018; Aureli, 2011: 207)

Her ne kadar yapı kompleksi düzeyinde kent alt-parçası yaratma yoluna gitse de O.M. Ungers'in tasarımları tekil mimari anlatıdan uzak kent dokusunun kolektif dokusuna yönelik bir tavırdır. Bunu yaparken tercih ettiği iki stratejiden biri birbirini (dar alanda) bütünleyen

ISBN: 978-605-80820-1-4

mekanlar üretim iken diğeri kent formunu farklı doku katmanları ve bunların üst üste bindirme yöntemi (*superimposition*) ile yeniden üretimidir (Ungers ve Vieths, 1997: 18-23)

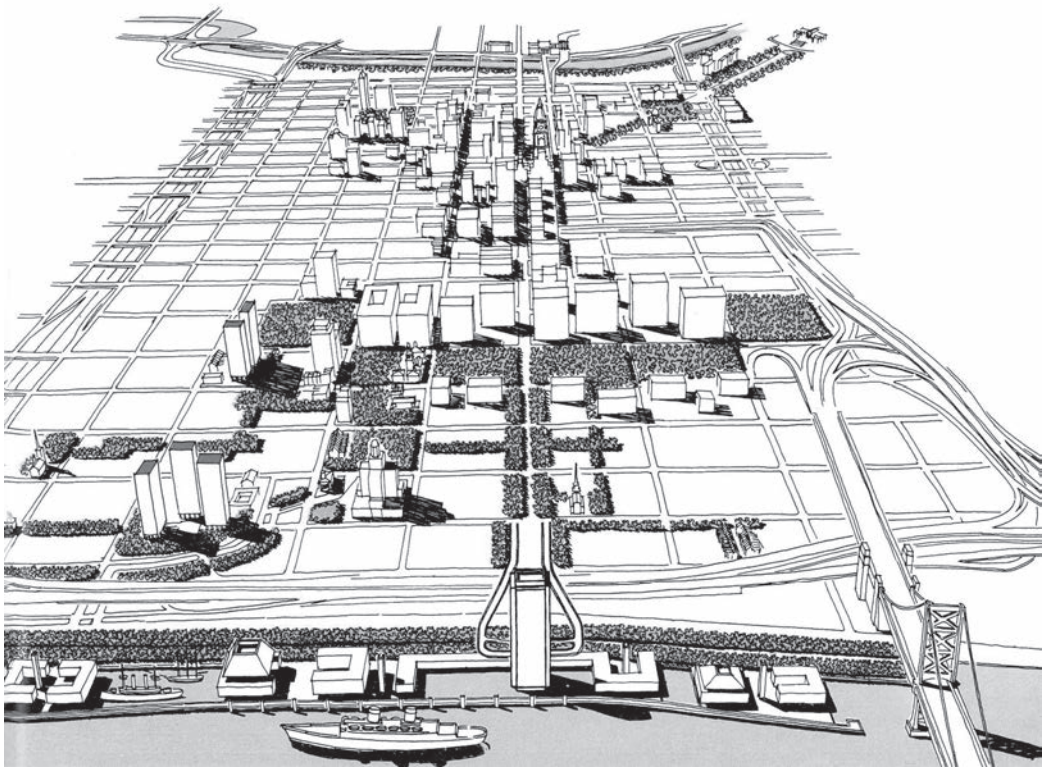

Şekil 4. L. Krier'in 'kent içinde kent' (*city within the city*) kavramsallaştırması (üst) ve L. Krier ve R. Krier'in kent alt parçası üreten kentsel tasarım projelerinden, *Venta Berri, San Sebastian* (1990): Tasarlanan kent alt parçalarının da alt parçaları olan mıntıkaların (*district*) kurgu içine dahil dahil edildiği ve dokuya yönelik tasarım şemasının çoklu seçenekler üzerinden üretilmesi dikkat çekici. Alternatif şemalarda ana kurgu sabitken içsel doku kompozisyonu çeşitlendirilmektedir. (Kaynak: Krier, 1984: 77, Krier, 2006: 76-77)

'Kent İçinde Kent' kavramsallaştırmasını kullanan bir başka mimar şehirci Leon Krier ise modern planlamanın kenti işlev alanlarına bölen yaklaşımı ve de kapitalist kentin kenti ayan ve dokuyu çözen üretim biçimine karşı kenti yürünebilir yaşam alanlarından (*quarter*) oluşan, sınır ilişkileri belli bir çoklu bütünsellik içerisinde kurgular (Krier, 1979). (Şekil 4) Bunun üretim aracı olarak ise geleneksel kent dokularını yeniden üreten ana plan (*master plan*) yaklaşımına işaret eder (Krier, 2009). Bununla birlikte ne L. Krier ne de kardeşi R. Krier'de (2006) kendi içinde konsolide dokuların nasıl geniş kentsel bağlamda ilişkilendirilebileceğine dair metodik ipucu önermemektedir.

Kentsel alt parçaların ilişkilendirilmesine dair en açık yöntem yaklaşımını ise 'Kentlerin Tasarımı' kitabı ile E.N. Bacon (1967) önerir. Antikiteden günümüze öncü örnek olmuş çok sayıda kent ve şehircilik yaklaşımını çözümsel olarak irdeleyen Bacon (1967), kentleri karakterize eden temel unsurun mekansal düzenin fragmanların geniş bağlamda çizgisel kurulumunu koşullayan 'tasarım çatkısı' (*design structure*) olduğunu savlar. Bu bağlamda, zamanla ortaya çıkan çok sayıda müdahalenin oluşturduğu kolektif formun zamanla çatkılanan hareket sistemi ve mekansal ağ ile bir araya getirilerek tarihsel kentlerde oluğu üzere 'bütünsel oganizma'ya erişilebileceğini savunur. (Bacon, 1967: 268-306)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. E.N. Bacon'un müelllefi olduğu 1961 tarihli Philadelphia Planı ve kentin farklı zaman aralıklarında gelişmiş alanlarını kentsel ölçekte bir araya getiren 'tasarım çatkısı' (*design structure*), kentsel omurga. (Kaynak: Bacon, 1967: 269)

Kentsel tasarım yazınında kentsel dokuyu bir tasarım sorunsalı olarak ele alan ve onun yöntemini ortaya koyan ilk çalışmalardan biri ise 1980'lerde R. Hayward yönetiminde Oxford'daki Joint Centre For Urban Design'dan gelmiştir. Doku tasarımının zorluğuna işaret eden Hayward (1988, 1993), farklı kentsel doku örnekleri derlemi ile 'doku dosyaları' oluşturma gereğine vurgu yapar. Bu dokuların verili alt-parçalarda kullanımı ve alanın çevresel yapısı ve tasarım programının gereksinimlerine göre dönüştürülmesi ile '*konuşan dokular'* olarak kavramsallaştırılabilecek doku düzeyinde bir tür çeşitlemenin kentsel tasarımla olanaklılığına işaret etmiştir.

Planlı Alanlarda Kentsel Form Denetimi: *Eleştirel Bir Altlık*

Büyük oranda son elli yılın 'modern' planlama ve mimarlık araçları[1] ile üretilmiş Türkiye kentlerinde benzer bir sorun, çağdaş kent formunu niteleyen temel etmendir. Kent dokusunun farklı dönemlerde üretilmiş birbiri ile bütünleşme koşulları sağlanmamış farklı kompozisyon örüntülerinin ortaya koyduğu 'yarılmalar' ile birlikte kent içerisinde algısal ve işlevsel kopuşlara neden olmaktadır. Kentsel dokuya yönelik bu parçalı gelişim örüntüsü büyük ulaşım kanallarının dokuda yarattığı derin 'yırtılmalar' kadar alt parçalarda üretilen yapı formuna yönelik tipolojik süreksizlik de parçalanmaya yönelik en önemli etken olarak saptanmaktadır (Şekil 6).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. İstanbul'da jenerik bir kent dokusuna havadan bakış: Görece tanecikli bir yapıya sahip imarlı konut alanlarına komşu, büyük kentsel adalar içerisine konumlandırılmış ve çevresi ile bütünüyle farklı tipolojik karakter sahip kentsel dokuları. (Kaynak: Kişisel belgelem, 2016)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu niteliksiz durumun sorumlusu olarak çokça ve kolaycı biçimde yapıldığı üzere 'plansızlık' durumu gösterilemez. Nitekim söz konusu durum salt mevzi imar planı ve plan revizyonları ile üretilmiş kentsel alanlarda değil; bütüncül kentsel ana planla üretilmiş kentsel gelişim alanlarında da gözlemlenmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Ankara kent çeperinde planlı olarak üretilmiş bir yeni gelişim bölgesi: Yerleşim dokusunun oluşturan konut dokuları arasında herhangi bir geçişkenliğin ve morfolojik bütünleşmenin olmaması dikkat çekicidir. (Kaynak: Kişisel belgelem, 2009)

Bu durumda yeniden düşünülmesi gereken temel sorunsal, kent alt parçalarının nasıl bir tasarım denetimi çerçevesinde karakteristik, içsel olarak bağdaşık (dolayısıyla kimlikli) olduğu kadar çevresi ile bütünleşik bir morfolojide yeniden üretilebileceğidir. Söz konusu bildiri, bu sorunsal çerçevesinde konuyu tartışmakta olup; sorunu gidermeye ve eleştiri konusu kent formu üretme düzenek ve dizgelerine seçenek üretecek bir model yaklaşımını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'de 1950'li yıllardan bu yana uygulamada olan ve birkaç parçalı yasal değişikliğe karşın özünde ciddi bir değişim geçirmeyen imar planlama sistemi, yapılaşma hakkını dava konusu yapmadan hakça üleştirme ve temel sosyal donatıları kentsel alanlarda dengeli dağıtma dışında mekansal niteliğe yönelik herhangi bir normatif yönelime sahip olmayan

ISBN: 978-605-80820-1-4

niteliği ile Türkiye kentlerini geliştirmeye yönelik temel araçsallığa sahiptir. Bu bağlamda, *nazım imar planları* geniş kent parçaları ya da yeni yerleşimlerini ana ulaşım eksenleri, ada ve sokak düzeni düzeni, işlev örüntüsü ve yoğunluk kararları ile biçimlendirir. Bir alt ölçekte *uygulama imar planları* ise nazım imar planları ile ortaya çıkan ada formlarının içsel yapısını (yine 'yapılaşma hakkı' kavrayışı çerçevesinde) dört temel denetim kodu olan yapı oturumu, yüksekliği, taban alanı ve kat alanı katsayısı ile biçimlendirir. En alt ölçekte ise *vaziyet planı*, ada içerisinde inşa edilecek bina ya da binaların oturumunu plan ve kesit düzleminde belirler (Şekil 8.).

Şekil 8. Şekil 3'te verilen planlı konut gelişimi alanına ait nazım imar planı (üst sol), uygulama imar planı (üst sağ) ve vaziyet planı örneği (alt) (Kaynak: Ankara Yenimahalle Belediyesi, 2009)

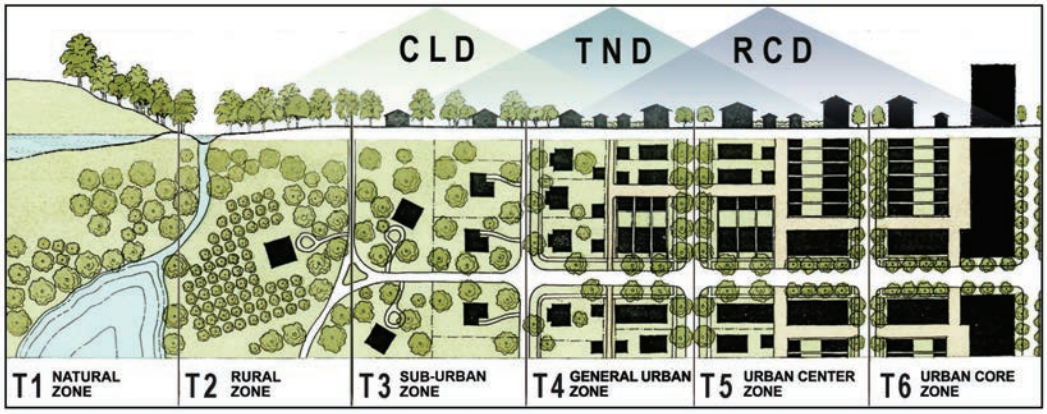
ISBN: 978-605-80820-1-4

Yukarıdaki plan şemalarında da görüleceği üzere üst ölçekli ana plan düzeyinde gelişim alanının örüntüsü birincil (ana arter) ve ikincil sokak örüntüsü ile bütünsel olarak tanımlanmaktadır. Ada içi kentsel kompozisyonu tanımlayan uygulama imar planında ise her bir ada oturum bilgisi varsa yapı oturumu ile, yoksa yukarıda verili kodla denetlenecek şekilde tanımlanmaktadır. Bu noktada kritik olan, kentsel dokunun bütününde içsel farklılaşma ve faklılaştırılan alt parçalar arasındaki bütünlük koşullarına yönelik herhangi bir denetim ve rehberlik kodunun plan şemalarına dahil edilmediğidir. Bu bağlamda üretilen tekil vaziyet planları yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere çevresindeki kentsel morfolojik bağlama herhangi bir referans vermeden, yalıtılmış biçimde tekli mülkiyete konu olan alanları üretmektedir.

Verili düzen içerisinde ortaya çıkan kentsel doku, zengin içsel farklılaşması olan, bağdaşık ve bütünleşik bir karakterde olmak yerine, standart yapı ve kentsel kompozisyon tipleri ile kimliksiz bir yapıda ve çevresel ilişkileri zayıf kapalı adacıklar şeklinde ortaya çıkan bir 'kolektif' kent formu niteliğindedir (Şekil 2 ve 3).

Uzun yıllardır kentsel doku ve mekanda nitelik arayışındaki çağdaş şehircilik yazını ve pratiği bir dizi ek araç ve teknik ile kentsel planlama kapsamındaki tasarım denetimi düzeneğini iyileştirme ve geliştirme yoluna girmiştir. Bu amaçla yeni kentsel alan geliştirme projelerinde gelişimin bütünsel olarak biçimlendiren ana plana ek olarak plan alanı içerisinde kimlikli alt yaşam alanlarında farklılaşmayı denetleyebilmek amacıyla tasarım kodları planlama dizgesi içerisinde etkinleştirilmiştir (CABE, 2005: 34). Bu anlamda morfoloji yazınında M.R.G. Conzen'in kentsel morfoloji yazınında 'kentsel peyzaj birimi' ya da 'karakter alanı'[2] olarak tanımladığı kentsel dokuyu oluşturan ve tarihsel olarak kendi içinde karakterize olan alt-formların tasarımla üretiminin altlığı oluşturulmuştur. Kentsel dokuya yönelik bu okuma biçimini sistematik bir altlığa oturtan Kropf'a (1996) göre bir doluyu karakteristik kılan temel unsur, parçada sokak, parsel ve yapı örüntüsünü kendi içinde benzer biçimde; geniş bağlamından ise farklı bir morfoloji ile kendini göstermesidir.

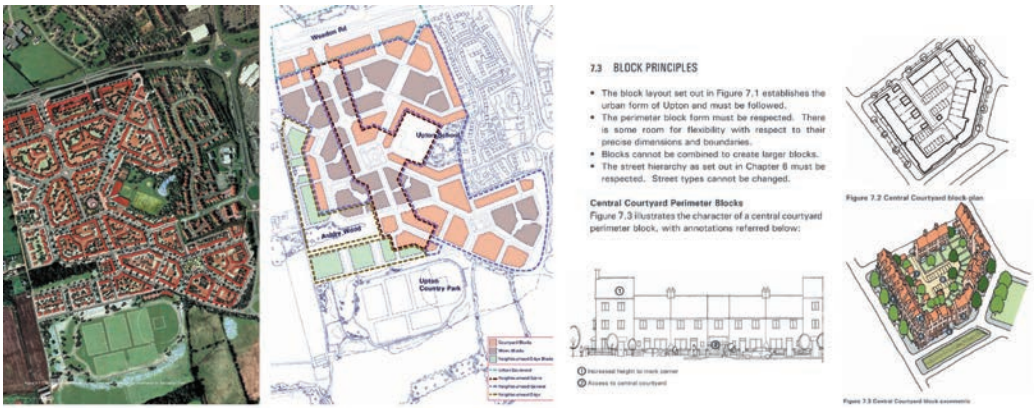
Kentsel gelişim formunu 'karakter alanları' temelli bir denetim çerçevesinde belirlemeye yönelik ilk sistemli yaklaşım A. Duany (2002) tarafında ortaya atılan 'the transect' kavramı ile tanımlanmıştır. Buna göre kentin merkezinden çeperine uzanan bir kesitte belirli dilimlerde kurgulanan kentsel kompozisyon ve yoğunluk seçenekleri ile belirgin ve alt parçaları okunaklı bir 'geleneksel' kent formu üretimi amaçlanmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. A. Duany tarafından geliştirilen ve 'topluluk birimleri' (*community units*) olarak adlandırılan karakteristik kent alt-parçalarının üretimini amaçlayan kentsel kesit (*the transect)*. (Kaynak: CATS, 2018)

ISBN: 978-605-80820-1-4

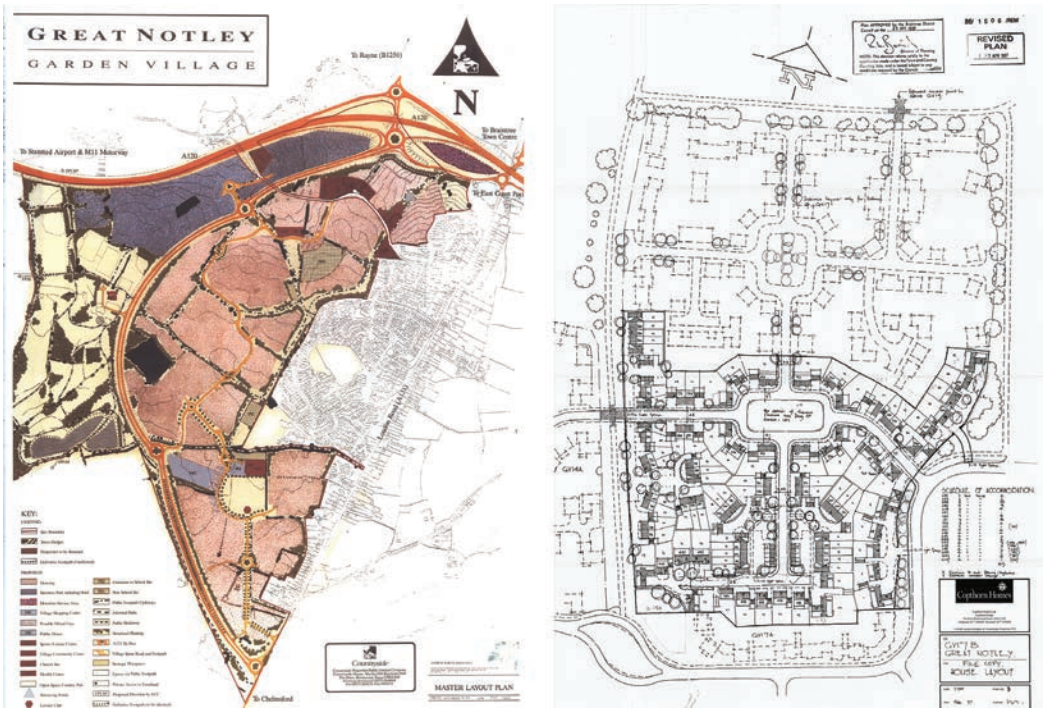
Merkez-çeper ayrımı temelinde olmasa da planlı olarak geliştirilen yeni yerleşim alanlarında karakteristik doku alanlarını oluşturma amacıyla İngiltere'de ortaya konan tasarım denetimi çalışmaları ise çağdaş şehircilik pratiğinde başarılı ilk örnekler olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede 1990'lardan bu yana teşvik edilen tasarım denetimi ve kodlama yaklaşımının ürünlerinden biri olarak değerlendirilen 'Uptown Tasarım Kodu', bütüncül ana plan ile parçacıl tasarım kodu arasındaki ilişkiyi kentsel dokuda çeşitlilik yaratma arayışında iyi kurgulayan örneklerden biri olarak kabul edilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. 'Upton Tasarım Kodu'ndan -Upton Design Code (2005)- alıntı: Bütünsel kent formunu ayrıntılı olarak biçimlendiren ana plan / *master plan* (sol), ana planın içerdiği karakter alanlarını tanımlayan anahtar şema (orta) ve bu alanlardan birini yapı adası ölçeğinde tanımlayan ayrıntılı tasarım kodu (sağ) (Kaynak: English Partnership vd., 2005)

'Uptown Ana Planı ve Tasarım Kodu'nda karakter alanı olarak tanımlanan alt parçaların birbiri ile nasıl ilişkilendirilerek bütünleneceğine dair herhangi bir ipucu bulunmazken tasarım kılavuzluğu konusunda öncü rol üstlenmiş İngiltere Essex'te 'Essex Konut ve Karma Kullanım Alanları İçin Tasarım Kılavuzu'na (1997) göre geliştirilmiş Great Notley konut yerleşiminde zamanla farklı etaplarda farklı yükleniciler tarafından geliştirilecek her alt bölgenin kendisinden önce üretilmiş olan (ya da üretilmesi öngörülen) yaşam alanları ile olan bütünleşme koşulunun tanımlanması beklenmiştir (Şekil 11).

ISBN: 978-605-80820-1-4

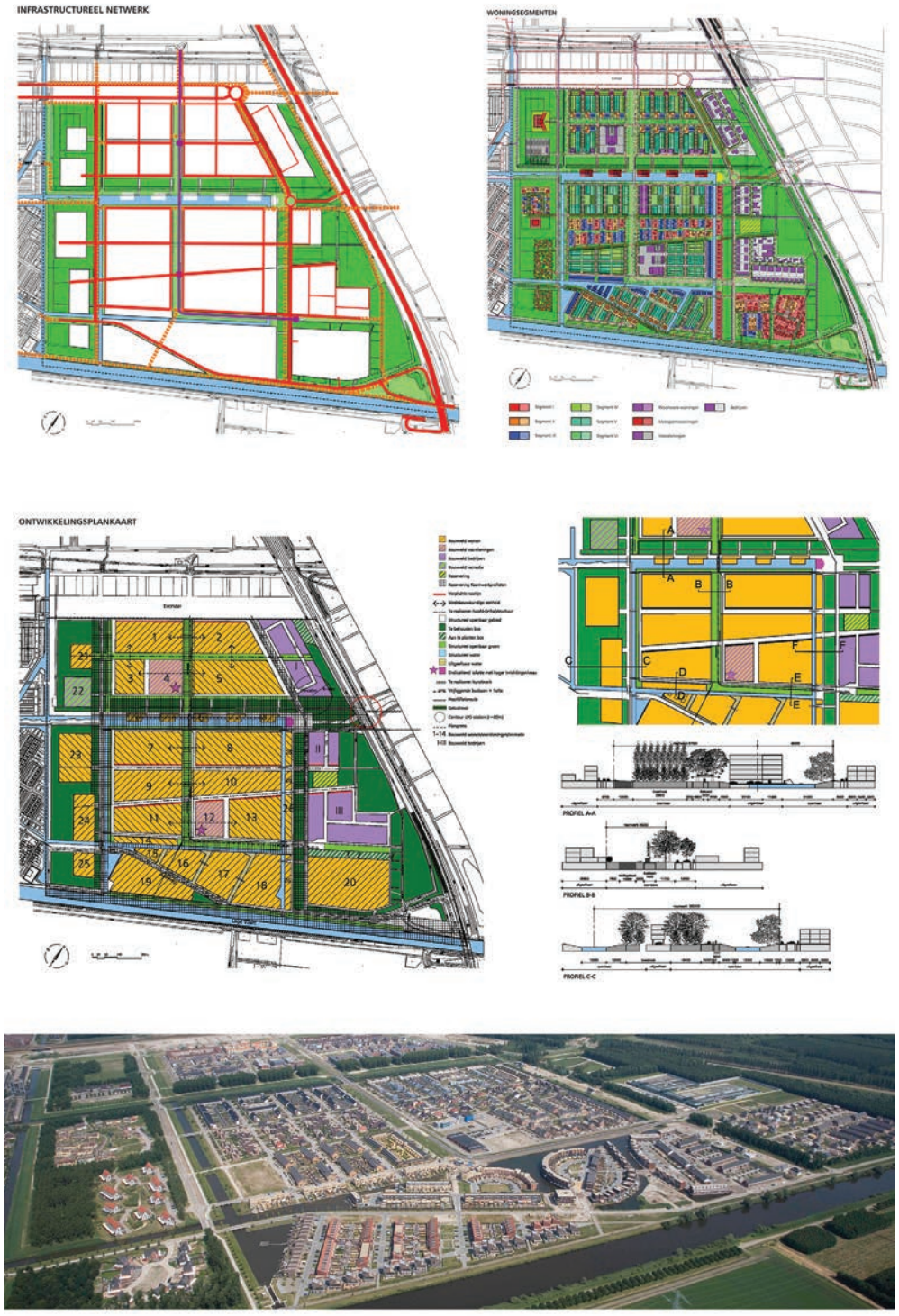

Şekil 11. Tüm alt gelişim bölgelerinin tanımlandığı 'Great Notley Garden Village' Ana Planı ve bu plan çerçevesinde geliştirilen konut bölgelerinden birinin oturum planı: Yeni gelişim formunun ana çatkısı yakın çevresinde bir sonraki etapta oluşturulacak gelişim alanına referansla ortaya konmakta. (Kaynak: Andrew Martin Associates, 1996 ve Braintree District Council, The Development Control Service planlama arşivi, 2009)

Bu yaklaşımda, geliştirilecek kent alt parçasının içsel örüntüsünün hem yapısal düzeyde (sokak örüntüsü) hem de form-kompozisyonu (yapı oturumu) düzeyinde bağlantı ve sınır ilişkileri ile tanımlandığı görülmektedir.

Kentsel doku üretiminde yenilikçi uygulamalarla çağdaş şehircilik pratiğine örnek oluşturan çok sayıda uygulama örneği veren Hollanda şehirciliğinde ise tek bir gelişim formunun çok sayıda tasarımcı tarafından kolektif bir denetim çerçevesinde üretilmesi ile 'bütün içerisinde çeşitlilik' (*diversity within unity*) ilkesinin yaşama geçirilmektedir. Bu çerçevede kentin bütünsel gelişimini yapısal düzeyde denetleyen strateji planına referansla geliştirilen kent alt parçaları ana planla genel kentsel kompozisyon düzeyinde tasarlanırken, her gelişim bölgesinin ayrıntılı tasarımı ada-grup (*ensemble)* düzeyinde farklı tasarım ekiplerine delege edilmektedir. Bu noktada her alt parça genel kompozisyon karakterinin farklı yorumlarının üretilmesi beklenirken her alt parçanın çevresel bütünleşme koşulu farklı kritik kesitler düzleminde belirlenmektedir. Ortaya çıkan kolektif kent formu, içsel çeşitliliğe sahip ama tipolojik ve mekansal süreklilikleri sağlanmış bir doku bütünüdür (Şekil 12).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12. Gelişim alanına ait kentsel yapı (strüktür) ve kompozisyonu alt parçaları ile morfolojik olarak karakterize eden ana plan şeması (üst), bu plan çerçevesinde alt parçaların bütünleşmesini kesit düzeyinde kodlayan gelişim şeması (orta) ve bu çerçevede geliştirilmiş yeni konut bölgesi, *Stedenbouwkundige Randvoorwaarden,* Almere, Hollanda (alt) (Kaynak: Gemeente Almere, 2001, 2009; TKA, 2002)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çağdaş kentsel tasarım ve gelişim denetimi yöntemleri değerlendirildiğinde geçerli öncelikli kısıtın söz konusu yaklaşımların kentsel gelişimin çoklu ve karmaşık doğasına yanıt verir nitelikte esnek ve dinamik bir denetim altlığı sunamayışıdır. Kentsel doku içerisinde üretilmeye çalışılan çoklu kompozisyon örüntüleri büyük oranda ilk tasarım ekibinin bütünsel ana plan kompozisyonundaki dar örüntü paleti ile kısıtlı kalmaktadır. Algılanabilir nitelikte farklılaşmayı ortaya koyabilecek örüntü çeşitlemesi tipo-morfolojik olarak yeterli düzeyde sağlanamamaktadır. Oluşturulan farklı karakter alanları arasındaki bütünleşmede ise tipolojik geçişkenlikleri sağlayacak bağdaşıklık kodlarına gereksinim duyulmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, kentsel gelişimin hedeflenen çoklu ve tasarım bağlamında katılımlı çerçevesinin ana planın katı ve durağan doğası ile güdülenmesi büyük ölçüde güçtür. Bu bağlamda, denetim sürecine dahil edilen tasarım kodları yeterince üretken (*generative*) nitelikte olamamaktadır. Hedeflenen form-kompozisyonu karakterinde faklı örüntü seçeneklerini tasarımcıya sunmadan elde edilen tekil tasarım örüntülerinin, ana planla üretilmiş olan seçeneği yeniden üretme ya da oldukça faklı bir kompozisyon seçeneği ile yakın çevresi ile bütünleşme yetisi düşük bir paçalı morfolojiye neden olma riski bulunmaktadır. Buna alternatif yöntemin dayanacağı teknik, kendi içinde geniş bir çeşitleme kapasitesine sahip, fakat aynı zamanda her türlü çeşitlemeyi çevre doku örüntüleri ile bütünleştirecek bağdaşıklık kodlarına sahip bir denetim arayüzü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel Formun Çoklu ve Bağdaşık Üretimi İçin (Parametrik) Gelişim Denetimi Modeli

Yukarıda ortaya konulan sorunsal ve model yaklaşımları çerçevesinde araştırma, kentsel formun çoklu ve bağdaşık bir morfoloji ile üretimi için günümüz tasarım teknolojisi temelinde çağdaş kentsel gelişim dinamiğine yanıt vermeyi amaçlayan bir kentsel gelişim denetimi model önerisini ana hatları tanımlanacaktır. Model, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde 2015 yılından beri verilmekte olan *'Parametrik Kentsel Tasarım'* [3] dersi çerçevesinde 2016 ve 2017 senelerinde yapılan tasarım araştırması çalışmalarının bir sonucudur. Geliştirilen modelin temel amacı, etaplar halinde gelişime açılan kentsel alanlar için her etabı kendi içerisinde bir 'karakter alanı' olarak tanımlayacak özgün doku tasarımını modelleyip çoklu kolektif kentsel formun üretiminin önünü açarken aynı zamanda alanlar arasında bütünleşik ve bağdaşık bir morfolojinin oluşumunun önünü açmaktadır. Bu bağlamda kentsel bağdaşıklık ve bütünleşmenin parametrelerinin tanımlanması ile gelişim denetimi farklı geliştirici, tasarımcı ve plancı arasında açık ve nesnel müzakere zemininin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla modelleme çalışması, İstanbul Ataköy'de E-80 bağlantısı ile Anadolu Otoyolu arasında konumlanan ve yoğun konut ve ticaret gelişimine konu olan yaklaşık 150 hektarlık kentsel alan, altlık olarak belirlenmiştir. Çok sayıda geliştiricinin alanın dönüşümüne dahil olduğu verisi ile alan bütünü dört faklı alt bölgede yeniden tanımlanarak bu alt bölgelerde farklı kentsel tasarım planları ile artımlı (*incremental*) bir gelişim senaryosu yeniden modellenmiştir (Şekil 13).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 13. Modellemeye konu olan İstanbul Ataşehir kentsel gelişim alanı ve alan içerisinde ardışık olmayan etaplar halinde gelişeceği öngörülen alt bölgeler / karakter alanları.

Alanın mevcut yapısından da anlaşılacağı üzere büyük kentsel adalar içerisinde tasarlanmış konut siteleri ve konut dışı donatılardan oluşan bir parçalı yapılaşma, Türkiye'nin birçok kentinde görünen parçalanmış kent formunun tipik örneğidir. Bu noktada model yaklaşımın temel ilkesi, alanı bütüncül bir tasarım yaklaşımı ile biçimlendirmek yerine bu parçalı gelişim modelini veri olarak kabul edip, söz konusu çoklu gelişim örüntüsünü kendi içerisinde bağdaştırma ve bütünleştirmeye dönük denetim modelini ortaya koymaktır. Bunu yaparken alan içi bütünleşme kadar alan dışı ile de tipo-morfolojik ve yapısal sürekliliğin sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede ilk olarak alan çevresinde oluşmuş ve farklı morfolojilere sahip dokuları karakterize edilerek gelişim alanı çeperinde tipolojik sürekliliklerin sağlanmasının altlığı oluşturulmuştur. 'Parametrik morfoloji' olarak adlandırılan ilk aşama çalışma, bu bağlamda söz konusu yerleşim dokularının morfolojik karakterini parametrik olarak saptamak üzerinedir. Buna göre *sokak örüntüsü, yapı örüntüsü, ada düzeni* ve *parsel düzeni* ana başlıkları altında sekiz faklı morfolojik gösterge tanımlanmıştır (Tablo 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

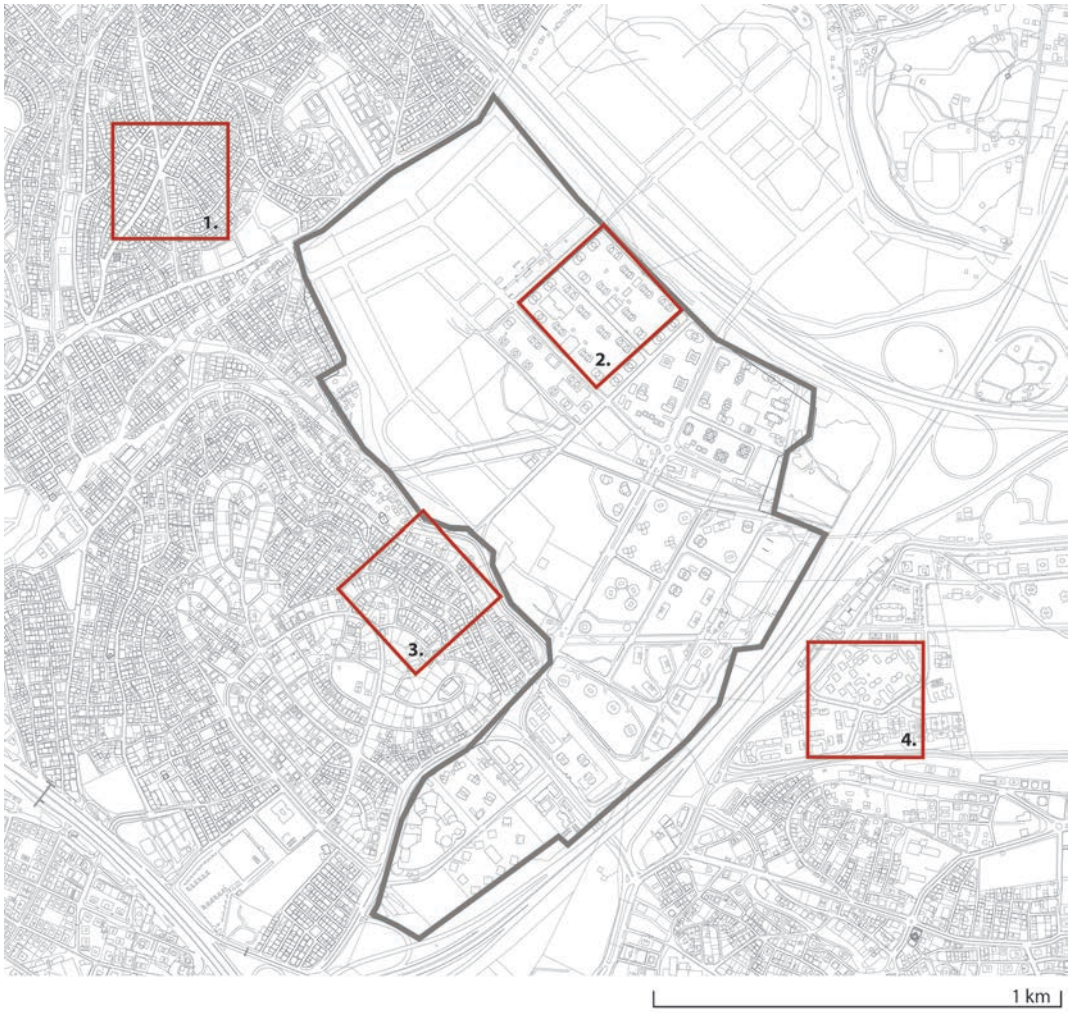
Tablo 1. 'Parametrik Morfoloji' çerçevesi dahilinde tanımlanmış olan dokuz ayrı form göstergesi.

Kentsel form göstergeleri	
Sokak örüntüsü	
Kavşak yoğunluğu ***(junction intensity)*** (Toplam ağ uzunluğu/ toplam / kavşakların birbirine toplam uzunluğu)	Sokak örüntüsündeki her yol bağlantı noktasının diğer tüm noktalara olan ortalama jeodezik uzaklığı. (uzaklık değeri arttıkça yoğunluk azalır)
Ağ yoğunluğu ***(linkage / mesh density)*** Toplam ağ uzunluğu / Örnekleme dokunun toplam alanı (ha)	Birim örneklem alandaki toplam yol uzunluğu.
Ada düzeni	
Ortalama ada büyüklüğü (m^2)	Sokak örüntüsü üzerindeki adaların toplam alanının toplam ada sayısına oranı.
Derinlik-cephe oranı	Dokudaki yapı adalarının alan derinliği ile en uzun kenar uzunluğu arasındaki oran. (oran değeri 1'e yakınsadıkça kare ada formuna dayalı doku karakteri)
Parsel düzeni	
Kaplam (*coverage*) %	Üzerinde yapı içeren parselin toplam doku alanına olan oranı.
Ortalama parsel büyüklüğü (m^2)	Örüntüde yer alan parsellerin toplam alanının toplam parsel sayısına oranı.
Yapı örüntüsü	
Yoğunluk	
Yapı zemin kaplamı (TAKS)	Dokudaki yapıların toplam oturum alanının örneklem dokunun toplam alanına olan oranı.
Kat alanı katsayısı (KAKS)	Dokudaki yapıların toplam kapalı alanının alanının örneklem dokunun toplam alanına olan oranı.
Cepheleşme (*frontality*) (%)	Yol kenar çizgisinden 10 metre derinlikli tampon bölge içerisine giren yapı cephe uzunluğunun sokak dokusundaki toplam bölüt (segman) uzunluğuna olan oranı.
Dikeysellik (*verticality*)	Doku içerisndeki her bir yapının yükseklilğinin yapı oturumunun çevresi ile ağırlıklı değerinin yapı zemin kaplamına olan oranının ortalama değeri.

Yukarıda verili çerçeve içerisinde kaplam (*coverage),* cepheleşme (*frontality*) ve dikeysellik (*verticality*) alan içindeki alt parçaların bağdaşık kompozisyonunu sağlamakta kullanılırken, geri kalan göstergeler alanın dışsal bütünleşmesi yönünde modele girdi sunmaktadır.

Bu çerçevede çeper konut dokusundan alınan üç ve alan içerisinden alınan bir adet (300 x 300 m'lik) tipo-morfolojik örneklem alanı çözümlenerek parametrik olarak karakterize edilmiştir (Şekli 14, Tablo 2).

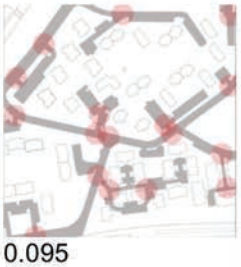
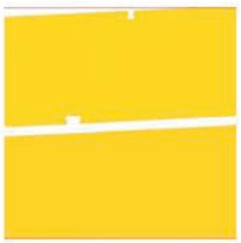
ISBN: 978-605-80820-1-4

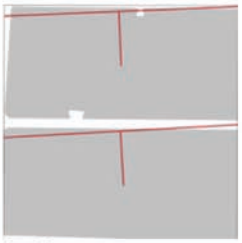
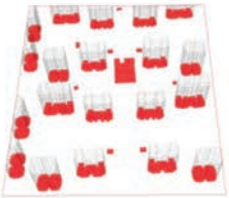
Şekil 14. Gelişim alanı içinden ve çevresinden parametrik morfoloji çözümlemesine konu olan tipo-morfolojik örneklem dokular: imarlı konut dokusu (1), çok katlı yeni konut dokusu (2), plansız konut alanları dokusu (3) ve kooperatif konut dokusu (4)

ISBN: 978-605-80820-1-4

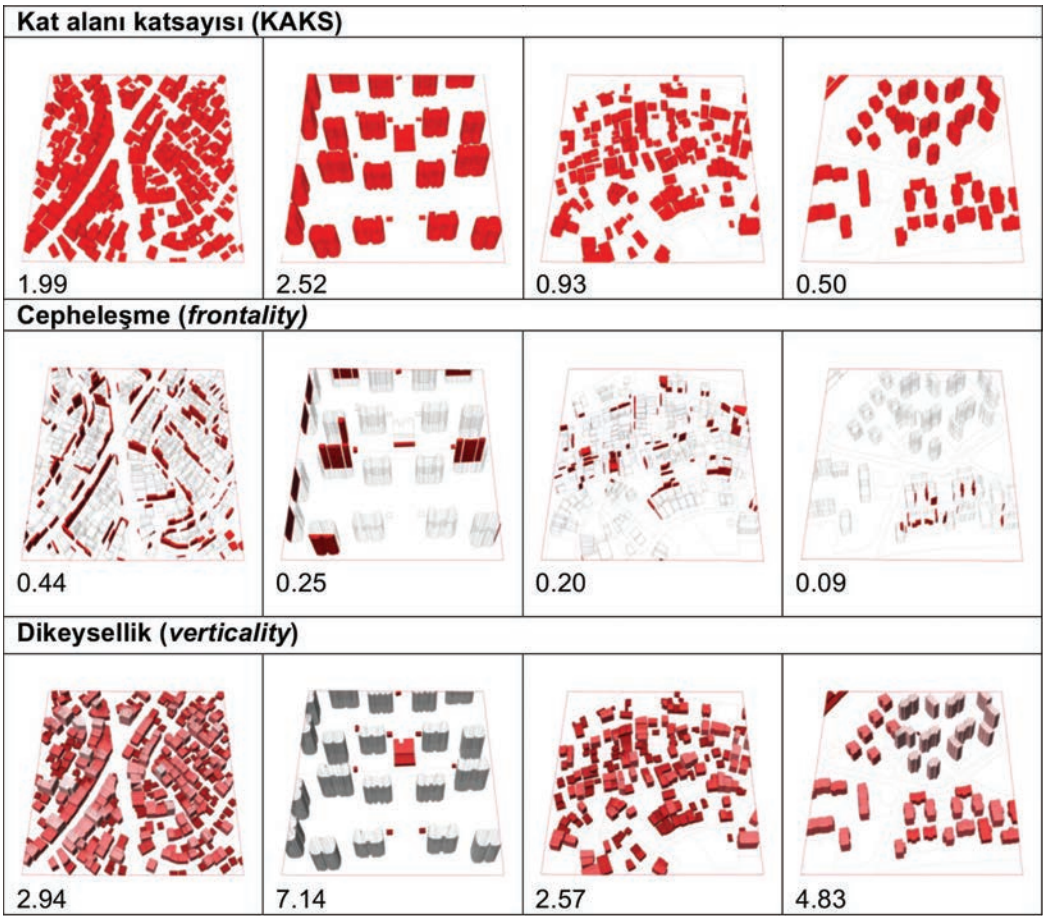
Tablo 2. Örneklem çeper konut dokuları ve alan içindeki tipik konut gelişiminin parametrik modelleme ile elde edilen form göstergeleri temelli çözümlenmesi.

Tipo-morfolojik örneklem alanları			
			
Alan.01_ *İmarlı konut dokusu*	**Alan.02_***Çokkatlı yeni konut dokusu*	**Alan.03_***Kooperatif konut dokusu*	**Alan.01_***Plansız konut alanları dokusu*
Kentsel form göstergeleri			
Sokak örüntüsü			
Kavşak yoğunluğu *(junction intensity)*			
			
0.047	UD (Uygulanabilir değil)	0.058	0.095
Ağ/örgü yoğunluğu *(linkage/mesh density)*			
			
319.98	33.38	267.72	175.55
Ada düzeni			
Ortalama ada büyüklüğü			
			
5262.27	42320.33	7404.75	30016.40

ISBN: 978-605-80820-1-4

Derinlik-cephe oranı			
 0.30	 0.46	 0.33	 0.36
Parsel düzeni			
Kaplam (*coverage*)			
 0.88	 UD	 0.74	 UD
Ortalama parsel büyüklüğü			
 243.73	 42153.51	 404.71	 25013.66
Yapı örüntüsü			
Yoğunluk			
Yapı zemin kaplamı (TAKS)			
 0.64	 0.17	 0.35	 0.09

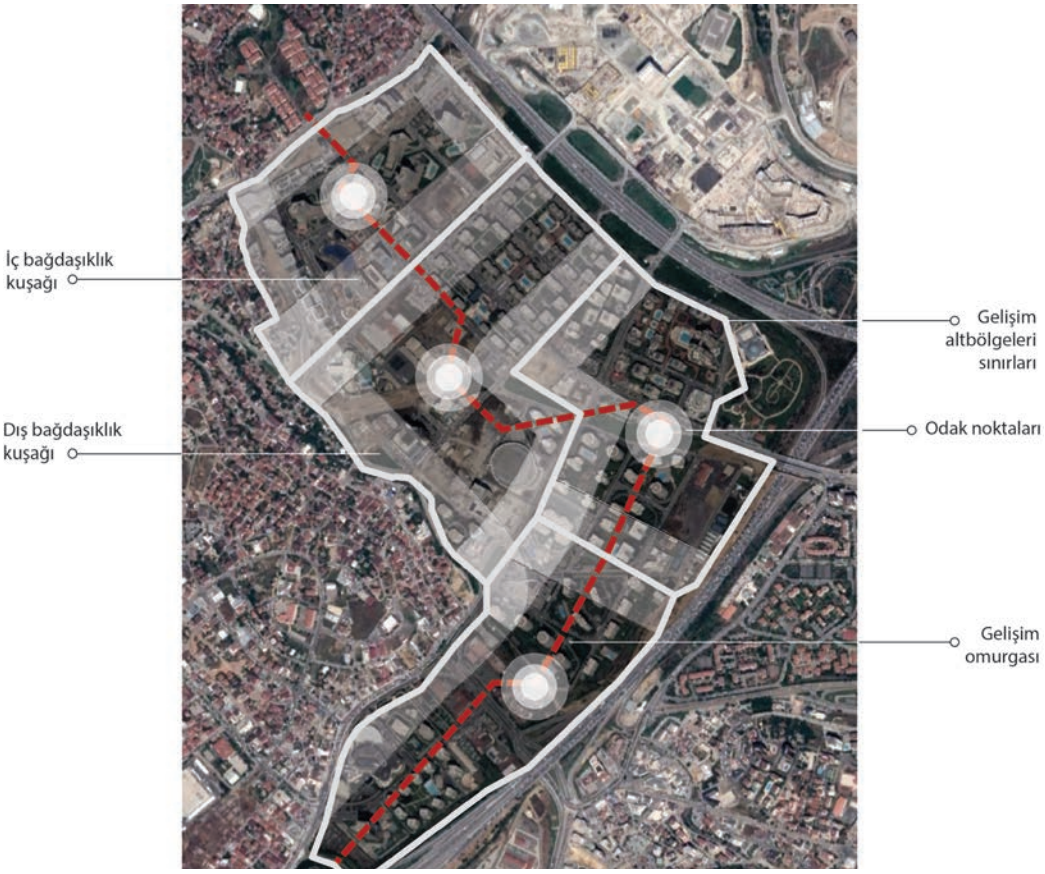
ISBN: 978-605-80820-1-4

Çözümleme sonucu elde edilen sayısal değerler gelişim alanına yönelik üretilecek yeni karakter alanlarını çeperden merkeze morfolojik dönüşüme uğratan gösterge ölçütlerdir.

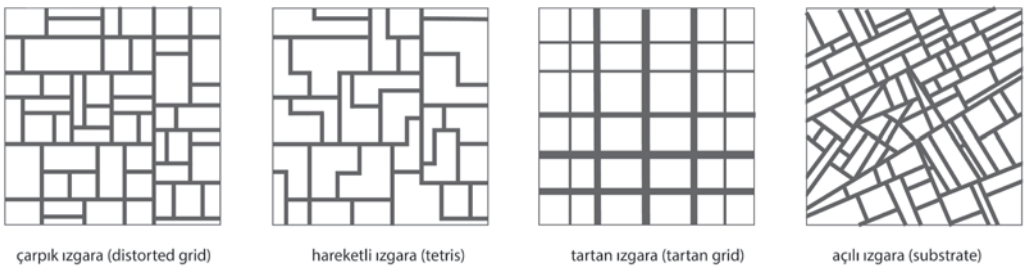
Bu noktadan sonra, parçacıl gelişimi örneklemek amacıyla dört alt gelişim bölgesine ayılmış alan, başta hedeflenen tipo-morfolojik bağdaşıklığı sağlayabilmek amacıyla 'geçiş kuşakları'na ayrılmıştır. Buna göre 'dış kuşak' olarak adlandırılan birinci geçiş bölgesinde komşu konut dokusunun morfolojik göstergeleri farklı kompozisyon seçenekleri ile yeniden yorumlanırken; 'ara kuşak' bütünüyle kendi form göstergelerini üreten 'merkez kuşak'la çeper arasında ara geçiş formunu üreten kuşak olarak kurgulanmaktadır. Karakter alanlarındaki özgün doku formları arasında keskin sınır ilişkisinin olmaması ise alan bütününün bağdaşık formu açısından en önemli denetim ölçütlerinden biridir. Bu amaçla komşu alt-bölgeler arasında da tipo-morfolojik geçiş bölgeleri oluşturulmuştur. (Şekil 15) Böylece farklı doku tipolojileri arasında melez geçiş formlarının üretimi sağlanmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. Gelişim alanında farklı etap gelişimleri içerecek örnek (değiştirilebilir esnekliğe sahip) alt-bölge karakter alanları ve alanın içsel ve dışsal morfolojik sürekliliğini denetleyecek ara kuşaklar.

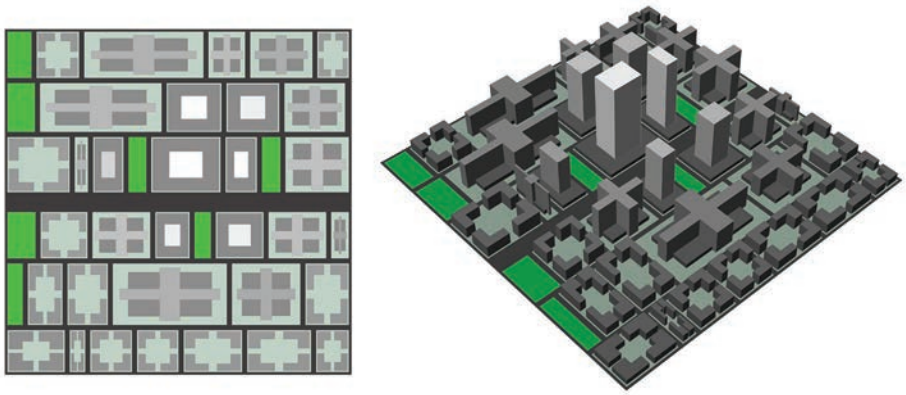
Belirlenen alt-bölge karakter alanlarını morfolojik olarak tanımlama aşaması ise dört farklı örüntü tipolojisi üzerinden kurgulanmaktadır. (Şekil 16) Seçilen tipolojilerin alanlar arasındaki morfolojik ayrımı en belirgin düzeyde ortaya koyabilecek geometrik farklılığa sahip olmasına dikkat edilmiştir.

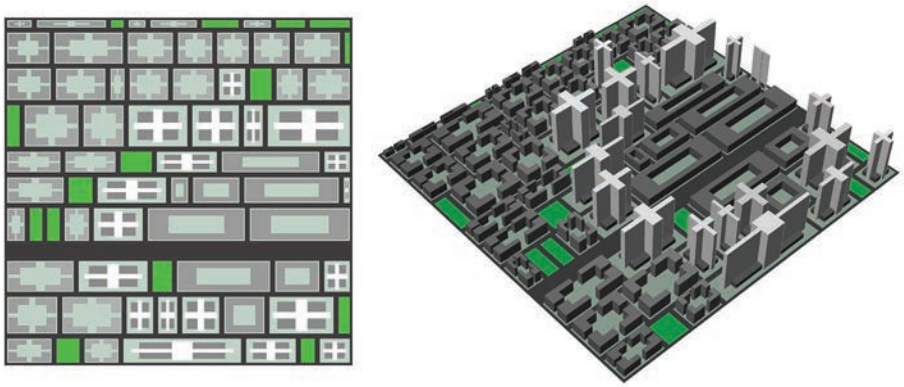
Şekil 16. Karakter alanlarının üretimine konu olan dört faklı ızgara (grid) tipolojisi: çarpık ızgara (*distorted grid*), hareketli ızgara (*non-rectangular grid*), tartan ızgara (*tartan grid*) ve açılı grid (*substrate*).

Parametrik modelleme ile üretilen farklı doku tipolojileri kurulan algoritmik üretim altlığı sayesinde farklı morfolojik gösterge kombinasyonları temelinde farklı form-kompozisyonlarını örnekleyebilmektedir (Şekil 17).

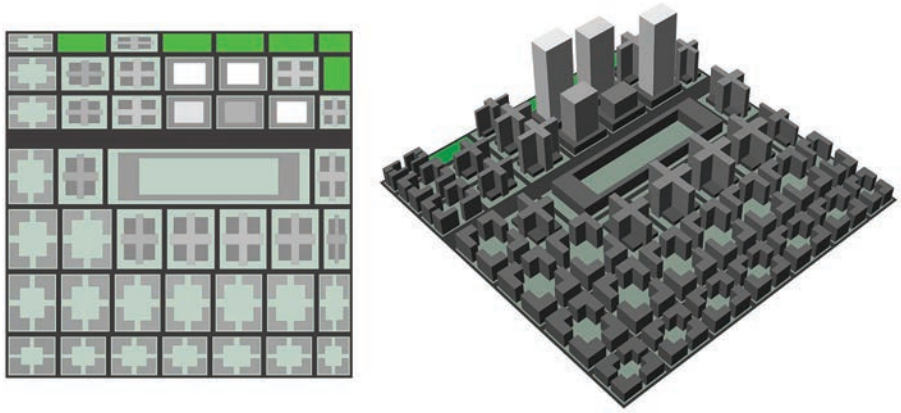
ISBN: 978-605-80820-1-4

çarpık ızgara.01

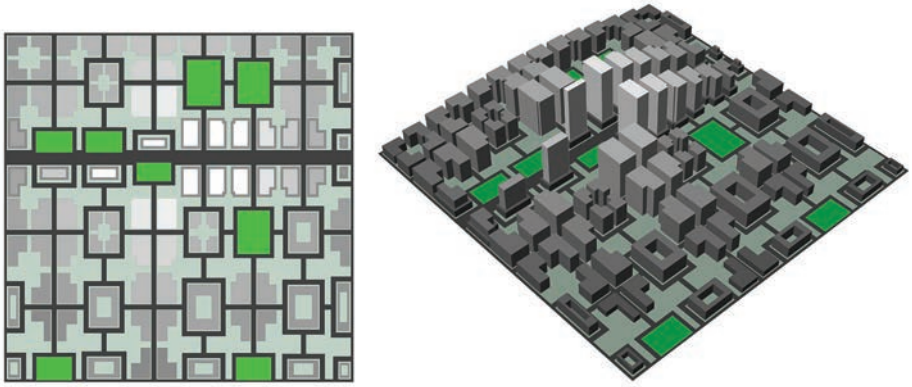

çarpık ızgara.02

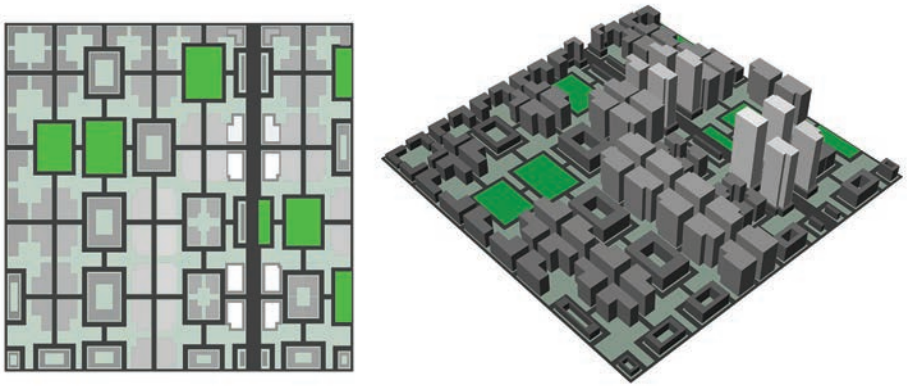

çarpık ızgara.03

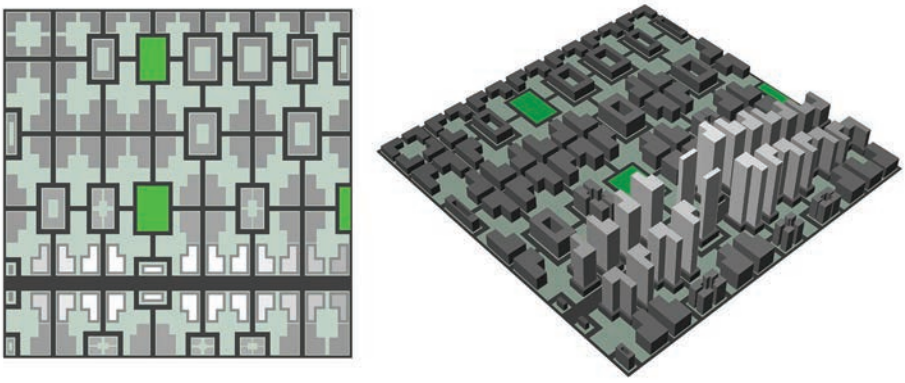
ISBN: 978-605-80820-1-4

hareketli ızgara.01

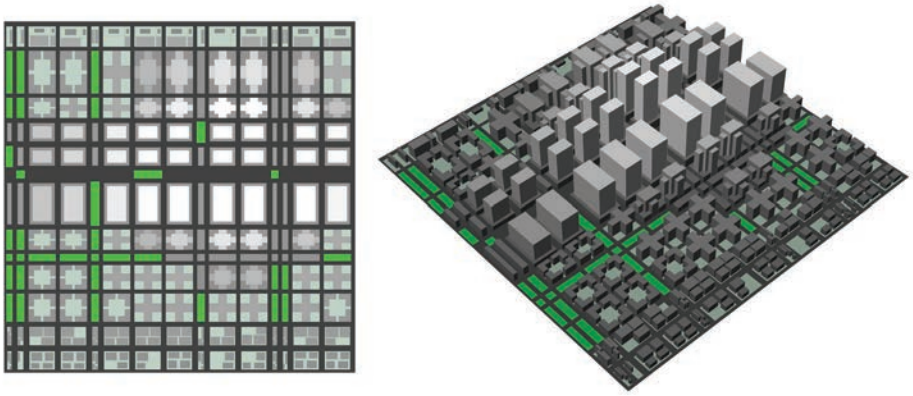

hareketli ızgara.02

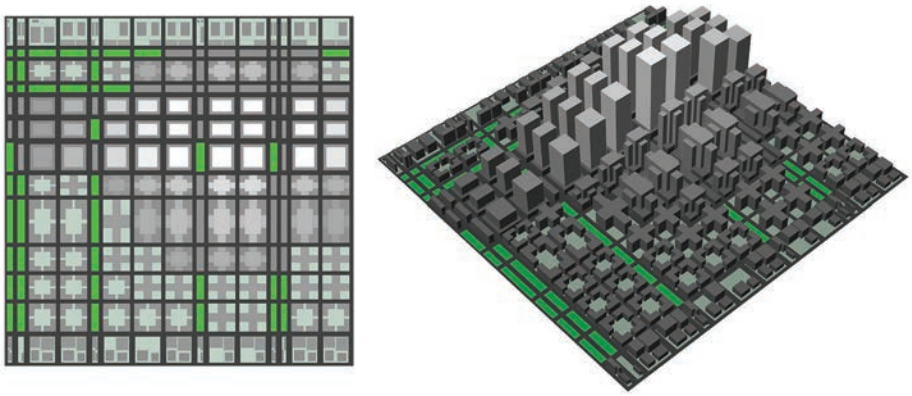

hareketli ızgara.03

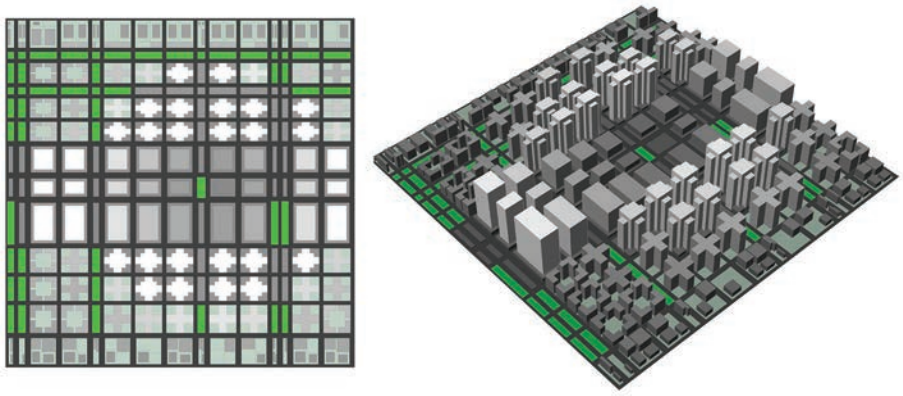
ISBN: 978-605-80820-1-4

tartan ızgara.01

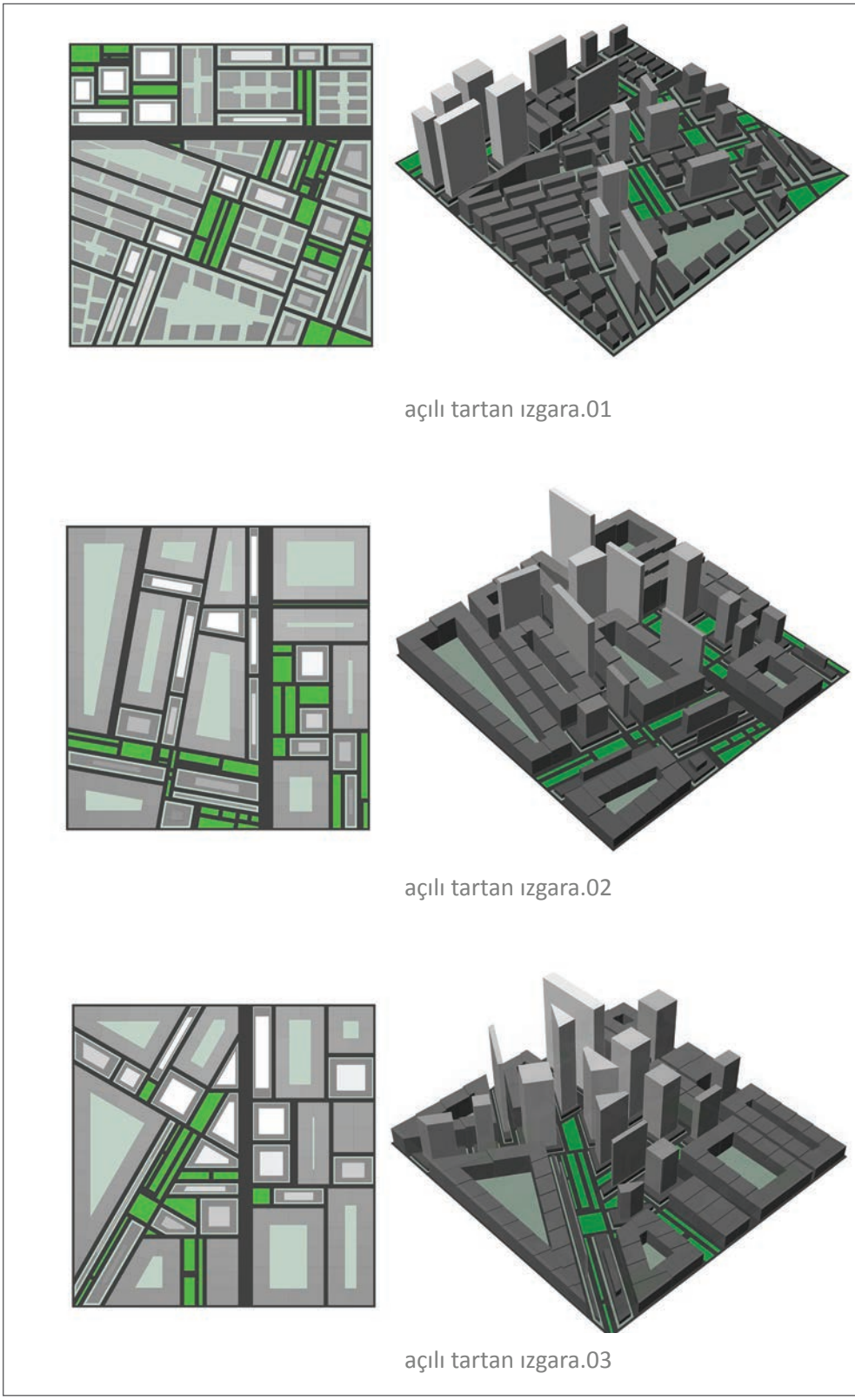

tartan ızgara.02

tartan ızgara.03

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 17. Aynı tipolojideki kentsel kompozisyonun farklı morfolojik gösterge değerlerine göre doku çeşitlemeleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Modeli kentsel bağlamda bir gelişim denetim aygıtı olarak anlamlı kılan temel unsur, farklı doku tipolojilerini üretecek içsel morfolojik göstergeler kadar, farklı gelişim etaplarını yakın çevresi ile bağdaşık bir morfolojide bütünleştirecek göstergeleri de devreye sokması; bu bağlamda her aşamasında bir dizi morfolojik operasyonu işler kılacak dizgesel çerçeveyi planlama sürecine dahil etmesidir (Şekil 18).

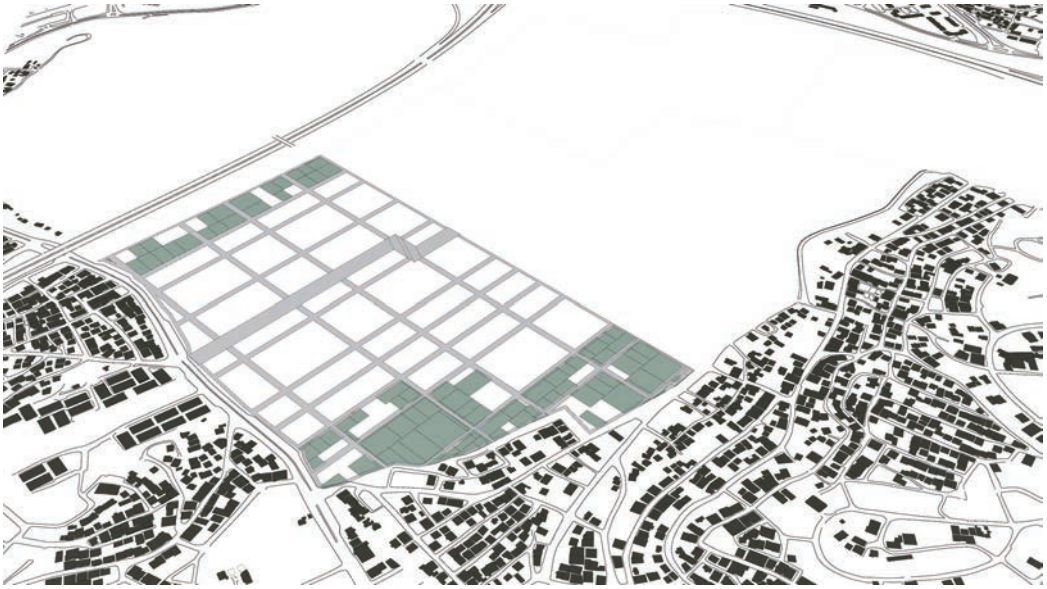

1. **Ağ üretimi:** Izgaranın içsel yapısı gelişim alanına komşu mevcut yerleşim alanlarının sokak dokusu ile optimum süreklilik ilişkisi sağlanarak tanımlanıyor. Çevre mevcut yerleşimlerin ada/sokak morfolojisi ile uyum için *ortalama ada büyüklüğü*: 6232 m^2, *kavşak yoğunluğu*: 0.027

2. **'Gelişim omurgası':** Başlangıç noktası komşu mevcut konut dokusunun ana bağlantı noktalarından biri olacak şekilde, üretilen yol ağı üzerinde verili iki nokta arasında en kısa güzergah üzerinden yerleşim dokusunun omurgası belirleniyor.

ISBN: 978-605-80820-1-4

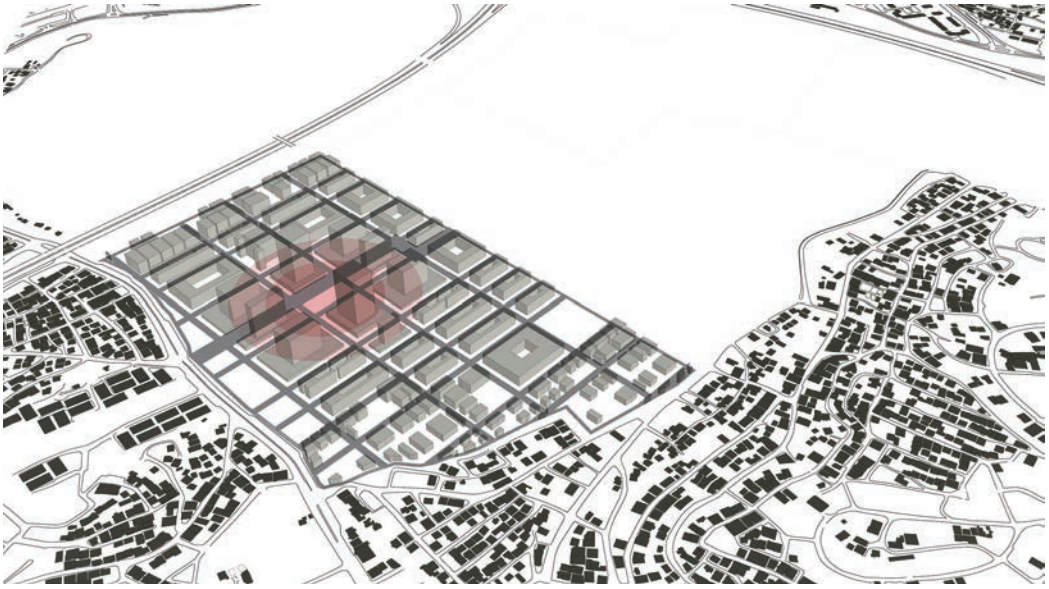

3. **Çeper doku üretimi_01:** 'Dış bağdaşıklık kuşağı' üzerinde gelişim alanına komşu mevcut yerleşim dokusu ile parsel düzeni bağlamında bağdaşık çeper dokunun üretimi için *ortalama parsel büyüklüğü:* 681 m^2, *kaplam:* 0.80

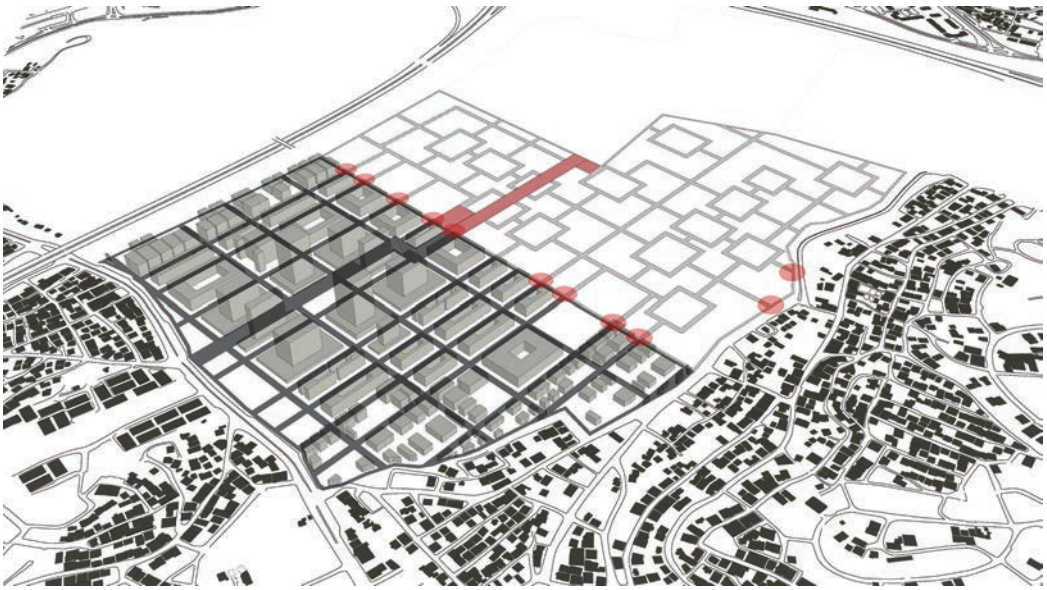

4. **Çeper doku üretimi_02:** 'Dış bağdaşıklık kuşağı' üzerinde gelişim alanına komşu mevcut yerleşim dokusu ile yapı bağlamında bağdaşık çeper dokunun üretimi için *yapı zemin kaplamı (TAKS):* 0.31, *kat alanı katsayısı (KAKS):* 1.40

ISBN: 978-605-80820-1-4

5. **Merkez doku üretimi:** Yeni gelişim alanına ait kentsel ızgara üzerinde oluşturulmuş olan omurga üzerinde çekim noktası ile yaratılan odak alan üzerinde ortalama kat yüksekliğini maksimize edecek şekilde, mevcut spekülatif konut gelişiminin konut yoğunluk değerine koşut yapı yoğunluğunun üretimi için *kat alanı katsayısı (KAKS):* 2.70

6. **Ağ üretimi ve 'gelişim omurgası':** İkinci etap gelişim alanında kentsel ızgaranın içsel yapısı gelişim alanına komşu mevcut yerleşim alanının sokak dokusu ve komşu gelişim alanı ile optimum süreklilik ilişkisi sağlanarak tanımlanıyor. Başlangıç noktası ilk etap gelişimin omurgasının bitiş noktası olacak şekilde, üretilen yol ağı üzerinde verili iki nokta arasında en kısa güzergah üzerinden yeni etap yerleşim dokusunun omurgası belirleniyor. Çevre mevcut yerleşimlerin ve ilk etap gelişim alanının ada/sokak morfolojisi ile uyum için *ortalama ada büyüklüğü***:** 7280 m^2, *kavşak yoğunluğu***:** 0.040

ISBN: 978-605-80820-1-4

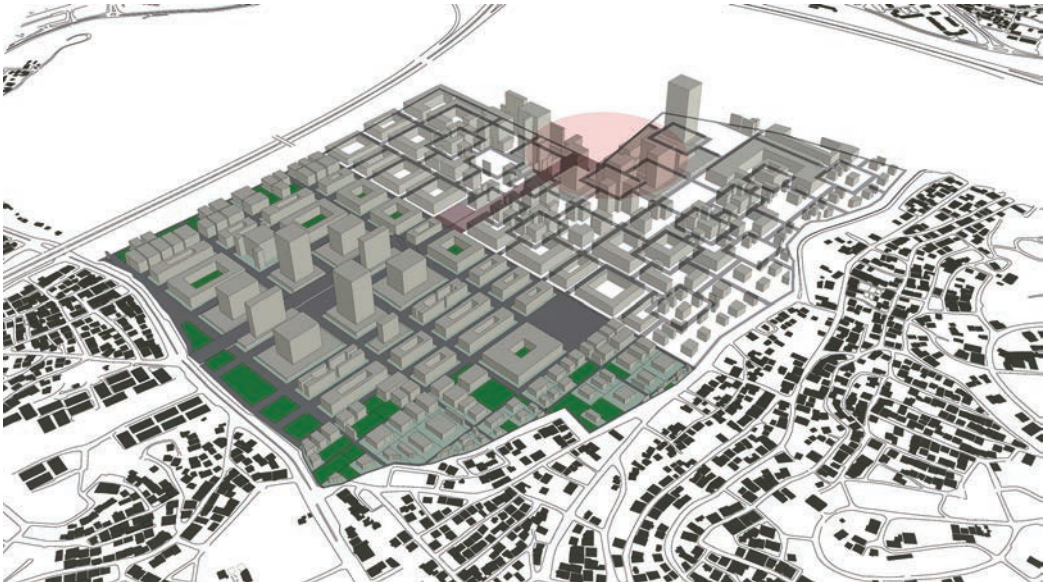

7. **Çeper doku üretimi_01:** 'Dış bağdaşıklık kuşağı' üzerinde gelişim alanına komşu mevcut yerleşim dokusu ile parsel düzeni bağlamında bağdaşık çeper dokunun üretimi için *ortalama parsel büyüklüğü:* 600 m^2, *kaplam:* 0.80

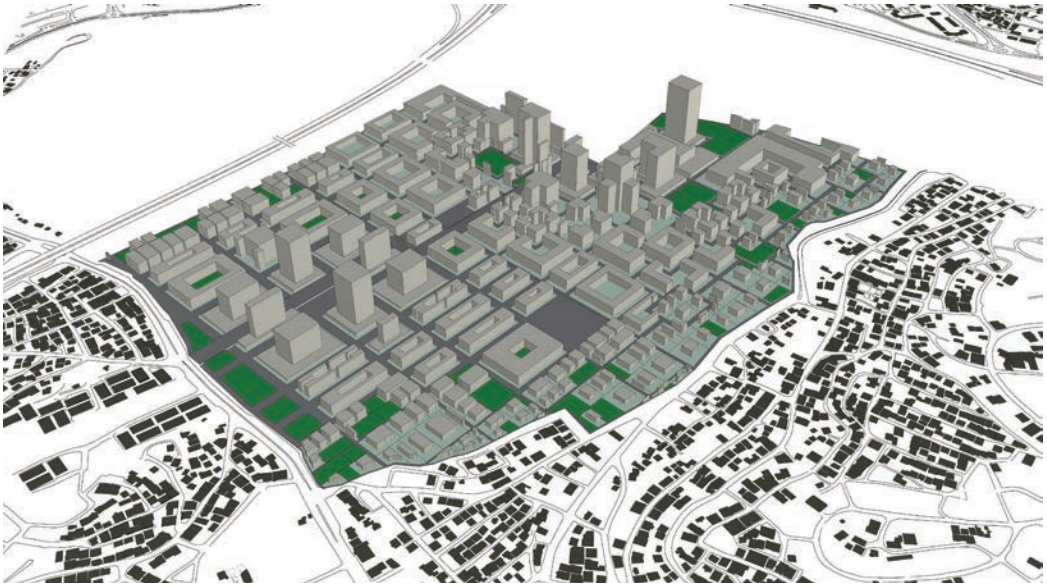

8. **Çeper doku üretimi_02:** 'Dış bağdaşıklık kuşağı' üzerinde gelişim alanına komşu mevcut yerleşim dokusu ile yapı bağlamında bağdaşık çeper dokunun üretimi için *yapı zemin kaplamı (TAKS):* 0.37, *kat alanı katsayısı (KAKS):* 0.83

ISBN: 978-605-80820-1-4

9. **Merkez doku üretimi:** İkinci etap yeni gelişim alanına ait kentsel ızgara üzerinde oluşturulmuş olan omurga üzerinde çekim noktası ile yaratılan odak alan üzerinde ortalama kat yüksekliğini maksimize edecek şekilde, mevcut spekülatif konut gelişiminin konut yoğunluk değerine koşut yapı yoğunluğunun üretimi için *kat alanı katsayısı (KAKS):* 2.60

İki etaplı gelişimin bütünleşik ve bağdaşık kentsel dokusu.

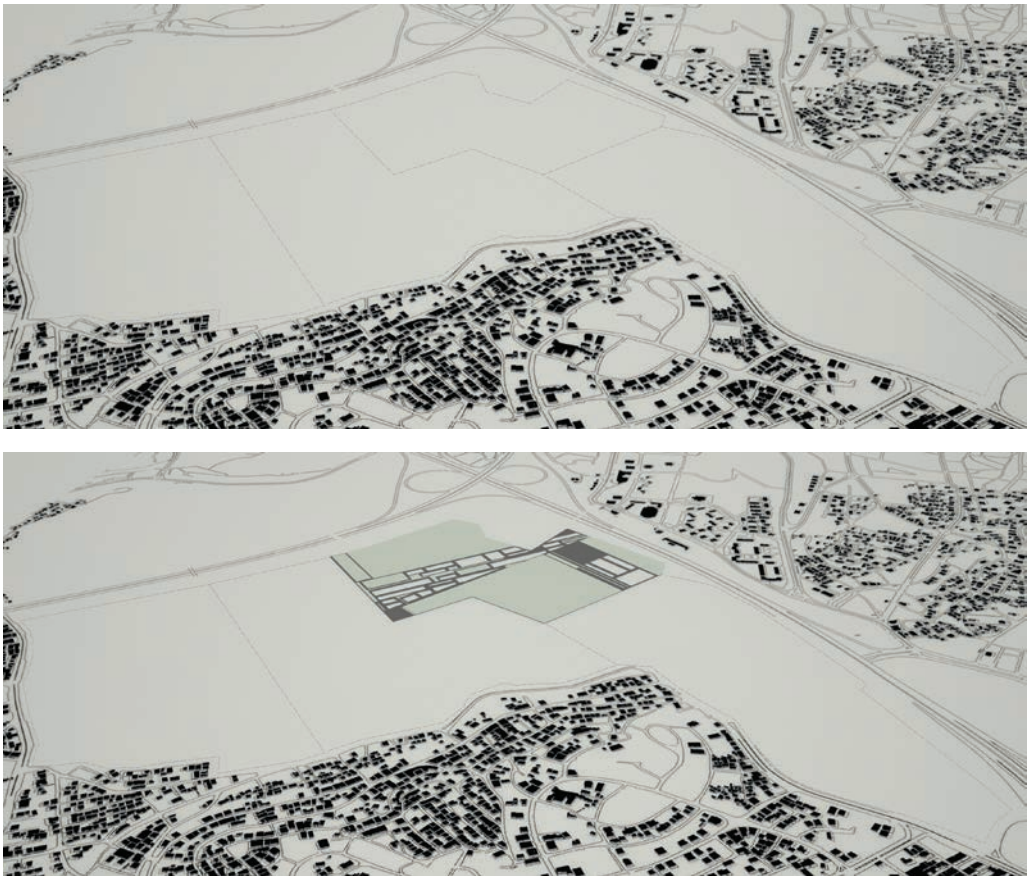
Şekil 18. Alan bütününün alt karakter alanları bağlamında birbiriyle ve çevresi ile bütünleşik bir morfoloji ile üretiminin iki odak alanı üzerinden modellenmesi ve operasyonlar dizisi.

Burada dikkat çekmeye değer öncelikli konu, gelişim parçalı olmasına karşın modelin bağdaşık ve bütünleşik bir kentsel form yaratmadaki başarımıdır. Alan içerisindeki 'geçiş kuşakları', farklı tipo-morfolojik örüntüler arasında bağdaşık bir kaynaşmayı sağlarken; ana gelişim omurgası, tüm bu alt bölgeler arasındaki bütünleşik mekansal yapının oluşumunu güvence altına almaktadır. Bunu yaparken, önceden belirlenmiş ve alana dayatılmış bir

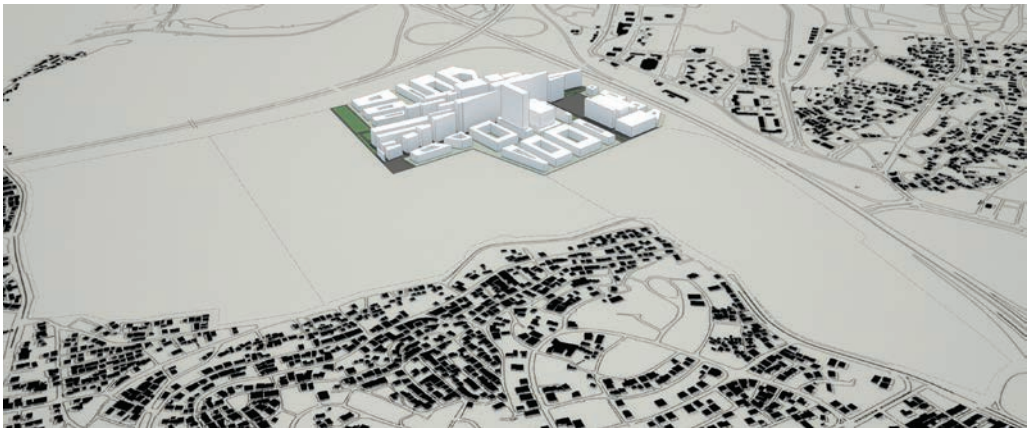
ISBN: 978-605-80820-1-4

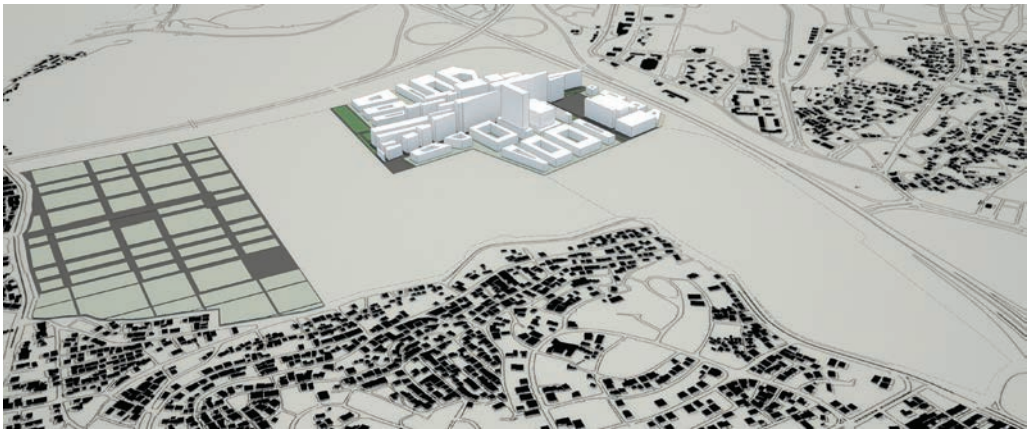
bütüncül omurga fikri yerine, her alt-bölgede hesaplanan 'en kısa yol güzergahı' (*shortest path*) üzerinden parçadan bütüne giden bir artımlı omurga oluşumu sağlanmıştır. Alanın çevresinde yer alan çeper dokunun morfolojik göstergelerinin 'çeper ve ara geçiş kuşağı'na aktarımı yoluyla çevresi ile tipolojik bütünlüğü sağlanmış; çeper dokunun yol örüntüsünden çıkan grid üretimi sayesinde de yapısal düzeyde mekan dizinsel bütünleşme sağlanmıştır.

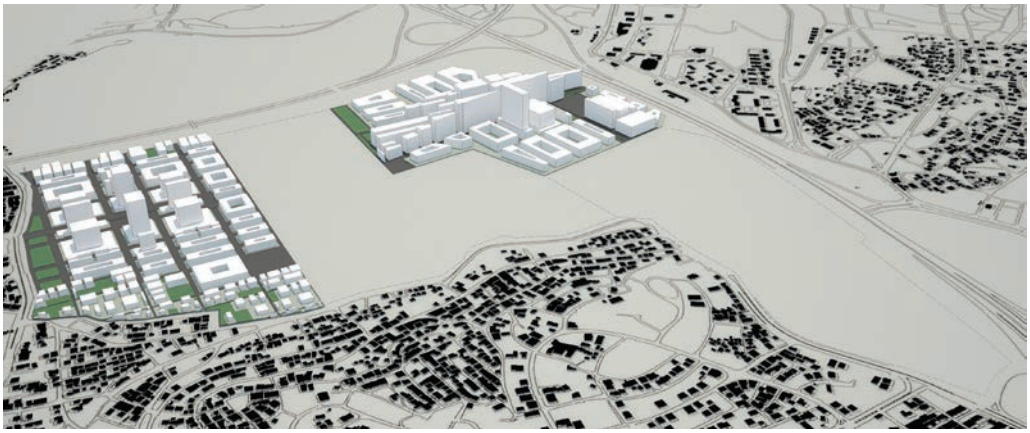
Farklı gelişim etaplarının kentsel tasarımında farklı ızgara (grid) tipolojilerinin tercih edileceği öngörüsü ile alan bütünü, tekil alt-bölge bağlamında birbiri ile ardışık olmayan bir dönemsel gelişim senaryosuna göre geliştirilmiştir (Şekil 19).

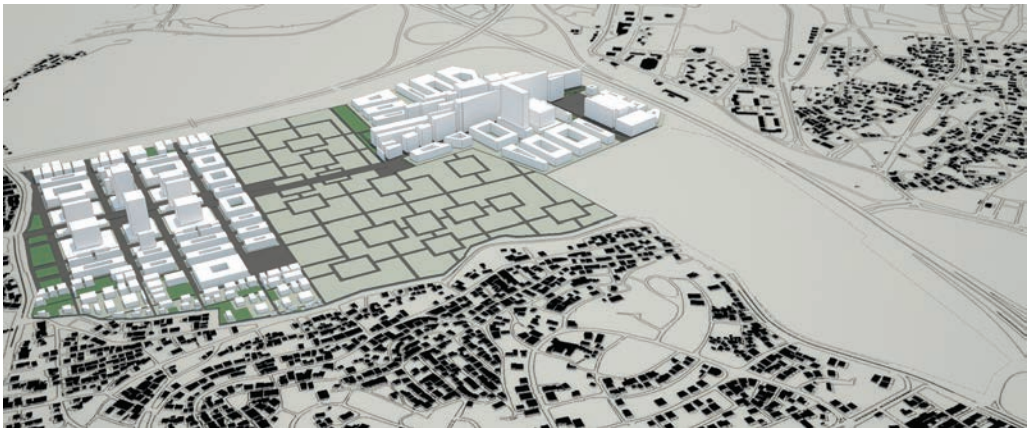
ISBN: 978-605-80820-1-4

ISBN: 978-605-80820-1-4

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 19. Alanın farklı gelişim etaplaması senaryoları dahilinde ve farklı doku örüntüleri bileşimi temelinde yeniden üretimine dair örnek modelleme.

Algoritmik modelin sunduğu en önemli avantajlardan birisi, karakter alanları olarak tanımlanan alt gelişim bölgelerinin değiştirilebilir sınırlar dahilinde farklı birleşme seçenekleri ve gelişim senaryoları ile üretilebilmesidir Bu esnek üretim altyapısının planlamada morfolojik tasarım denetimi süreçlerinde etkin ve verimli bir rehberlik ve müzakere altlığı oluşturabileceği öngörülmektedir.

Sonuç

Kentsel formun çoklu ve bağdaşık üretimi için önerdiğimiz parametrik gelişim denetimi modeli her şeyden önce artımlı (*incremental*) gelişim örüntülerinin kategorik olarak her zaman parçalı (*fragmentary*) bir kolektif kent formunu üretmeyeceğini göstermektedir. Bu noktada bağdaşık kent formunun oluşumunda bütüncül (*total*) tasarım yaklaşımı yerine parçalı kademeli bir örüntü üretiminin (*generation*) tercih edilmesi gerektiğini savlayan kuramsal yaklaşımı olumlamaktadır (Alexander vd., 1987; 32-57; Alexander vd., 1975). Modelin kent formunun bütüncül ya da parçalı üretilmesi gerektiğine dair kuramsal tartışmaya yapmış olduğu normatif katkı kadar planlama pratiği içerisindeki araçsal katkısına vurgu yapmak yerinde olacaktır.

Önerilen algoritmik model, mekansal tasarımda esnek yeniden üretimi sağlayan parametrik tasarım arayüzünün dinamik altlığının kentsel planlamada gelişim denetimi mekanizmaları ile bütünleşebilirliğini önermektedir. Önerilen model sayesinde büyük kentsel alanlarda farklı geliştiricilerin talip olduğu dönüşüm süreci, nesnel morfolojik göstergeler ışığında bütünleştirilebilir bir zemine kavuşturulmaktadır. Yazının başında tartıştığımız üzere, kent formunu parçalı üretme yönünde yaklaşım geliştirmiş olan birçok tasarım çalışmasının kısıtlarını da aşabilecek bir teknolojiyi kullanıcıya sunmaktadır. Bu bağlamda, Hayward'ın (1988, 1993) kentsel tasarımda kullanımını önerdiği ve O.M. Ungers'in de (1997) uyguladığı analog bindirme yönteminin (*superimposition*) tipik dokuları görsel olarak belgeleme ve birebir kullanmaya gerek olmadan morfolojik tasarım kodları ile üretiminin olanaklı olduğu görülmektedir. C. Rowe ve arkadaşlarının (1978) önerdiği 'ızgara çatma' (*grid collision)* yönteminin parametrik olarak tanımlanabileceği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, L. Krier ve R. Krier'in (1990) birlikte deneyimledikleri parçalı kentsel tasarımın çoklu seçenekler dahilinde üretiminin parametrik modelleme yöntemi ile son derece geniş bir izgede (spektrum) ortaya konabileceği ve tasarımda karar

ISBN: 978-605-80820-1-4

alma süreçlerinde girdi olarak kullanılabileceği savlanabilir. Son olarak, E. Bacon'ın (1967) kentsel alt parçaların bütünleştirilmesinde ana omurga olarak önerdiği tasarım çatkısının (*design structure*) tekil ve değişmez bir formda olmak zorunda olmayıp; kentsel gelişimin karmaşık doğasına yanıt verir biçimde esnek, uyumlanabilir ve artımlı bir biçimde üretilebileceği gösterilmiştir.

Öneri parametrik denetim modeli, var olan çağdaş tasarım denetimi yaklaşımlarındaki teknik kısıtı da aşma gizilgücüne sahiptir. Buna göre var olan tasarım rehberleri ile sağlanması güç olan kentsel dokudaki tipo-morfolojik çeşitlilik ve bağdaşık geçişliler açık parametreler temelinde modellenerek tasarımcıya farklı seçenekler dahilinde önerilebilir. Karakter alanlarındaki çoklu bağlantı seçenekleri tasarımcıya betimlenebileceği gibi alanlar arasındaki ince geçiş formlarının morfolojik niteliğine dair açık ipuçları parametrik model sayesinde verilebilir. Bunu yaparken A. Duany'nin (2002) önerdiği kentsel kesitin (*the transect*) önerdiği katı form tipolojisini esnek bir üretim altlığında çok seçenekli bir örüntü çeşitlemesi ile zenginleştirme kapasitesine sahiptir.

Söz konusu model önerisi, bu bağlamda, eşgüdümsüz bir süreçte parçalanmış bir kentsel doku tipolojisi üreten mevcut imar düzenine seçenek sunabilecek, içsel çeşitliliği yüksek, çok tasarımlı bir süreçte kolektif olarak üretilen, bağdaşık ve bütünleşik nitelikte bir kent formunun oluşumunu denetleyen ve bu yönde kılavuzluk yapabilecek bir algoritmik altlığın olabilirliğini tartışmaya açmaktadır.

Kaynaklar

Aureli, P. V. (2011). *The Possibility of an Absolute Architecture,* Cambridge: The MIT Press.

Duany, A. (2002). Introduction to the special ıssue: the transect, *Journal of Urban Design,* 7(3), 251-260.

English Partnerships, Northampton Borough Council and the Prince's Foundation (2005). *Upton Design Codes* (version 2), https://www.northampton.gov.uk/site/scripts/download_info.php?downloadID=332, erişim tarihi Mayıs 2018.

Essex Planning Officers Association (1997). *The Essex Design Guide for Residential and Mixed Use Areas,* Essex County Hall, Chelmsford: Essex

Graves, C. P. (2008). *The Genealogy of Cities,* Kent, Ohio: Kent State University Press.

Hayward, R. (1988). The use of housing tissues in urban design. *Urban Design Quarterly* 25, 4-6.

Hayward, R. (1993). Talking Tissues (eds.) R. Hayward and S. McGlynn *Making Better Places: Urban Design Now,* Oxford: Butterworth.

Jacobs, J. (1961 [2000]). *The Death and Life of Great American Cities,* London: Pimlico.

Krier, L. (1984). Cities within the city – les quartiers, *Architectural Design* 54, 70-79,

Krier, L. (2009). *The Architecture of Community,* Washington: Island Press.

Krier, R. (2006). *Town Spaces: Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism,* Basel: Birkhäuser.

Kropf, K. (1996). Urban tissue and the character of towns. *Urban Design International* 1(3), 247-263.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Marshall, S. (2009). *Cities, Design and Evolution,* London: Routledge.

Pohl, E. B., Nájera, C. R. (2015). A tale of two cities: the archipelago and the enclave. *Continent* 4(3), 3-8.

Rowe, C., Koetter, F. (1978). *Collage City,* Cambridge: The MIT Press.

Schrijver, (2006).The Archipelago City: Piecing together collectivities, *OASE,* 71, 18–36.

Sennett, R. (1970). *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life,* New York: Knopf

Trancik, R. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design,* New York: Van Nostrand.

Ungers, O.M., Vieths, S. (1997). *The Dialectic City,* Milan: Skira Editore.

Whitehand, J.W.R., Birkhamshaw, A.J., (2012). Conzenian Urban Morphology and The Character Areas of Planners and Residents. *Urban Design International* 17(1), 4-17.

İnternet kaynakları:

Berlin as a Green Archipelago Projesi, https://relationalthought.wordpress.com/2012/01/24/385/, erişim Mayıs 2018.

Center For Applied Transect Studies (CATS) (1984). The Transect and Community Units https://transect.org/rural_img.html, erişim: Mayıs 2018.

---

[1] Bu noktada 'modern' mekansal üretime dair bir ideolojik bakışı değil; geleneksel süreç ve araçlar dışındaki her türlü üretim biçimini ifade etmektedir.
[2] M.R.Conzen, İngiltere'deki bir dizi tarihi kentsel doku üzerine yapmış olduğu morfoloji çalışmalarında 'karakter alanları', sokak, ada ve parsel örüntüsünü veren 'oturum planı' (ground plan), yapılaşma örüntüsü anlamındaki 'yapı formu' ve 'arazi kullanımı'nın çok katmanlı ilişkisi ile sınır ayrımı teşhis edilebilir alanlar olarak tanımlanmaktadır (Birkhamshaw and Whitehand, 2012: 5).
[3] İlgili dersin içeriğine yönelik daha fazla bilgi için bkz. http://pud.arch.metu.edu.tr/

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Morfoloji Dinamikleri ve Yönetimsel Çerçevesi

Cengiz GİRİTLİOĞLU[1], Tuğçe GÜRLEYEN[2]

[1]Medipol Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarisi Bölümü,
[2]İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
giritlio@gmail.com, tugcegurleyen@gmail.com

Özet: *Kent morfolojisi; kentsel plan ve tasarım, yapı ve örüntülerinin düzen ve organizasyonları bağlamında, form ve biçim ilişkilerinin incelendiği, araştırıldığı, bazı öndeyiler ve yeni yöntemler kullanılarak, özellikle bilgisayar teknolojileri ve programların devreye girmesiyle, teknik boyutta arayışların gerçekleştirildiği bir bilimsel uğraş alanı olma niteliğini kazanmıştır.*

Araştırma konu alanları, değişik ölçek ve içeriklerde farklı ve sınırlı yapı taşları esas alınarak; aralarındaki ilinti ve ilişkilerin ve bu çerçevede kullanılabilecek değerlerin toplanması, değişkenlerin sonsuz nitelik ve nicelik farklılıklarına rağmen sayısallaştırılması, ilişkilerin karşılaştırmalı girdi değerler olarak kullanılması ve geçerli değerler olarak yorumlanması esas ve yöntemlerinin kullanılarak; soyut ilişkilerin çeşitli karşılaştırmalı betimlemeleri, var olan yerleşme örüntülerinin içinde bulunulan zaman ve hatta gelecekteki olası değerler, değişimler ve bu değişimlerin olası çözüm yaklaşımlarını, hatta çözümlerini içeren varsayımların planlama ve tasarımlarının yönlendirilmesi çerçevesinde, 1990'lı yıllardan bu yana, özel bir teknik olarak, kent morfolojisi ve kavramsal değerleri irdelenmektedir.

Kent morfolojisi incelemelerinde unutulmaması gereken önemli konular arasında kesinlikle aşağıda ifade edilecek konu başlıkları dikkate alınarak; çözümlemelerin, değerlendirmelerin, t1-t2-t3-t4….tn zaman aralıklarına bağlı değişimlerin belirli başlıklar altında sıralanarak; farklı yönlendiricilerin nitelikleri ve niceliklerine bağlı olarak değiştiğinin bilimsel olarak tartışılabilmesi oldukça önemlidir. Her şeyden önce yerleşme kullanıcıları olan bireylerin toplumsal belleklerin, ortak paylaşım veya karşıtlıklar yaratan değerlerin; bireysel, sosyal, kamusal uzaklık ve yakınlıkların, kültürel düzeylerin, düşünme, yaşam ve özgürlüklerin, egemenlik, güvenlik, korunma, mülkiyet ve hak anlayışlarının (kısaca yaşamsal ve toplumsal değerlerde görülen sürekliliklerin, değişebilirliklerin, değişme ve gelişme periyotlarının) yerleşme dokularına yansımaları ve etkileri kentin biçimsel oluşumunda dikkate alınmalıdır.

Tüm bu dile getirilen sübjektif değerler yanı sıra yerleşme alanına özgü fiziki çevre koşullarının; iklim kuşakları, topografik, jeolojik ve arkeolojik alan niteliklerinin; yakın ve uzak çevre ilişkilerinin; flora, fauna, yer üstü ve yer altı su rezervlerinin yerleşme morfolojilerinin oluşumunda değerlerinin göz ardı edilmesi olanaksızdır. Bu değişken değerlerin, yerleşme dokusunun ve özgünlüklerinin yaratıcısı olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Söz konusu hassasiyetler ve rasyonel yaklaşımlarla, kent morfolojisi ile ilgili üst ölçekli form arayışları ve gerçekleştirilme yaklaşımlarının beraberinde kabul edilen ilkelerin yaşam konforu ve koşullarının yerleşme örüntüsü içinde de geçerli oldukları ve olacakları yadsınamaz. Ancak yerleşme dokularının ve özgünlüklerinin belirleyicileri olarak alan kullanımı, mülkiyet, bireysel ve toplumsal değer yargıları, stratejik ve politik karar verici programların yerleşme ölçeğine etkileri, üst düzey kimlik belirleyicileri, yasal ve yönetimsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

sınırlayıcıları, toplumsal beklenti farklılaşmaları ile kentsel biçimin özgünlük kazanması veya değer ve seçkinlik kayıpları gündeme gelmektedir.

Ayrıca, kentsel biçim; nüfus yoğunluğunun artması, iş bölümü ve organizasyonlarında görülen farklılıkları, ikinci ve üçüncü sektör yer seçimleri, üretim biçimlerine bağlı yerleşme yeri seçim farklılaşmaları, enerji temini ve kullanımı, üretilen ürünün tüketim yerleriyle ve artan potansiyel ve ilişkileri, sektörel stratejik eksenlerin çeşitlenmesi, merkez seçim uygulamaları, dağılımları ve ilişkilerinde görülen değişimler, ulaşım politikası ve sistem tercihleri, sermaye temini, kullanımı ve yönetimi, ilişki ve yer seçim kararları gibi yönlendiricilerin yanı sıra kültürel değerlerde küreselleşen trendlerin tercih edilerek yöresel anlayış, malzeme ve teknoloji kullanımlarının farklılaşması; planlama, tasarım, kuram, kurgu ve uygulamalarında zamanın kullanılan değerlerinde bilginin üretilmesi, erişiminin artması, kullanılabilir olması; mimari yeni ekollerin moda anlayışı çerçevesinde çeşitlenmesi ve mekânların gelişigüzel kullanım olanakları bulması; kullanım yasaklarıyla kullanılmayan, terk edilen kentsel mekân değerlerinin ve estetik değerlerin, kültür varlıklarının korunması, kullanılabilir mekânlar olarak kente kazandırılması; yeşil alanlar ve spor alanlarının dinlenme olanakları veren kamusal alanların korunması ve yenilerinin kazandırılabilmesi gereklilik göstermektedir.

Bu çalışmada, aksaklıklar ve eksikliklerle birlikte özgün toplumsal değerleri yaşatma ve bu değerlerle evrensel yerleşmeler kültürüne, planlama ve uygulamalarına katkıda bulunma yolları tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kent morfolojisi, kent planlama ve tasarımı*

Giriş

Kentsel biçim çözümlemesi söylemi öncelikle ''biçim nedir?'' sorusunun tartışılmasının gereğini ortaya koymaktadır. Geometrik biçim, organik biçim ve karma nitelikler gösteren farklı biçimlerin ve bu biçimleri oluşturan unsurların yanı sıra nokta-çizgi-doğru ilişkilerinden de söz etmek olasıdır. Boyutsuz olan noktanın hareketiyle başlayan süreç sonunda iki boyutlu bir biçim, bir düzlem, bir alan ortaya çıkar. Çeşitli niteliklere sahip düzlemler (düz, eğik, eğrisel, geometrik, amorf) kentsel yerleşmelerde, iklim kuşakları, fiziksel çevre biçim ve nitelikleri olan alanlara dönüşür. Alan çeşitlenmesini, değişik niteliksel belirlemelerle (sıfatlarla) isimlendirmek mümkün olabilir. En önemli belirleyiciler, doğal ve yapay çevre karakteristikleridir. Çok boyutlu alan ilişkilerinin oluşturduğu bütünler, çevreleri ve çevre çeşitlenmesine bağlı kompozisyonları ortaya çıkarır. Çevre çeşitlenmesine bağlı çevre biçimlenmeleri, çevrenin insan tarafından kullanılması ve değerlendirilmesiyle daha değişik içerik ve boyutlar kazanır. Doğal çevre içinde, değişik insan gereksinimlerin oluşturduğu yapay çevreler, yerleşme birimleri ve mekânsal nitelik kazanan alanların birleşmesi ve biçimlenmesi ile zamana bağlı değişimlerle oluşan yerleşme düzenlerinin, makro ve mikro ölçeklerde, farklı biçimlerini ortaya çıkarır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Kentsel Morfolojinin Temel Yönlendiricileri.

Çevre, tüm var olan nesnelerin birlikte oluşturduğu bütünü saran bir sistemdir; sonsuz sayıda farklı, değişik nesnelerden oluşan sistemlerin, birbirleriyle ilişkilerine göre gruplanabilecek, sonsuz sayıda farklı alt sistemlerden oluştuğu da bilinen bir gerçektir. Bireylerin çevrelerine, gereksinimleri doğrultusunda uyum gösterdikleri, fakat aynı zamanda çevreyi amaçlarına uygun hale getirmek için değiştirdikleri de açıktır. Ancak, çevrenin de, bireylerin gereksinimlerine, yaşam tarzlarına, davranış ve anlayış kalıplarına etkili, hatta yönlendirici olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bireyler, kendi kimliklerini, sosyal ilişki ve yaşamlarını, kültürlerini, mekânsal davranış biçimlerini ve yaşam felsefelerini geliştiren mekânların değişken ve dengeli sistemlerine gereksinim duyar. Bu gereksinimler yine kullanıcılar tarafından biçimlendirilmiş olan alanın fiziksel niteliklerinden çok, farklı anlam ve içeriği olan ve bireyden bireye farklı algılanan ve değerlendirilen bir ifadelendirme ve anlam verme aracına dönüşür. Bir mekânın veya bir çevrenin, birey gereksinimlerini karşılayabildiği durumlarda var olabileceği savına dayanan düşün sisteminde birey etkinliklerinin yerine getirilebilmesinde, çevrenin ***"eylem düzenleyici bir yapıya"*** sahip olması gerekir. Yerleşme dokularının, toplumsal yapının zemine izdüşümü olarak kabul edilmesi, toplumsal gereksinimlerin de yerine getirilebilmesinde önemli rol oynadığının kanıtı olarak kabul edilebilir. Şehirsel formu morfolojik faktörler kadar toplumsal faktörlerin de yönlendirdiği açıktır. Lozano' ya göre; şehirsel forma etki eden faktörler arasından sosyo-psikolojik etkileşim; yani fiziksel çözümlerin geçerli olabilmesi için sosyal ve psikolojik çözümlerle ilişkilendirilmesi önemli bir bileşendir.

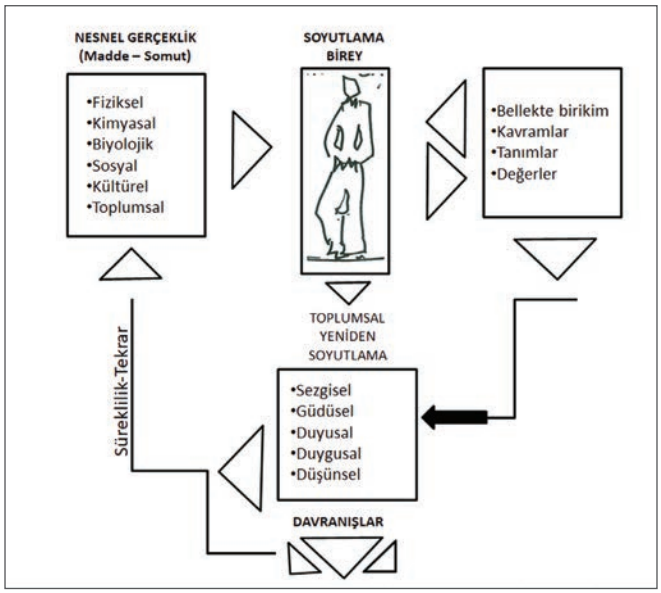
Yerleşme dokusunu oluşturan form ve biçim ilişkileri, sosyo-psikolojik boyutların mekâna yansıyan geometrisidir. Mekânsal organizasyonun yanı sıra insan davranış kalıplarının ve değerlerinin zaman içindeki gelişim ve değişimini izlemek kaçınılmaz bir gerekliliktir. Kültür, örf, adet, gelenekler, tutum ve davranışlar, düşünce yapısı, ifade tarzı, değer yargıları, kurumsal ve örgütsel yapı, işlerlik düzeyleri gibi niteliklerin zamanla kaynaşmasıyla mekânın yapısal örüntüsü anlam ve içerik kazanır. Dolayısıyla, belirli bir mekânın var olabilmesi için, öncelikle bir çevrenin ve onu oluşturan nesnelerin, şeylerin dışında, öncelikle, belirli niteliklere ve gereksinimlere sahip kullanıcıların, ***insanların var olması,*** olmazsa olmaz bir ön şarttır. İnsanların birikim ve değerlerine bağlı olarak mekân, çeşitlilik kazanmaktadır (Moore, 1983). Fiziksel mekânı kendi gereksinmeleri doğrultusunda

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanan ve değiştiren insanın, yaşama ve yaşamda süreklilik sağlamaya ilişkin davranışları kentin biçimlenmesinde etkin olan önemli bir faktördür. Farklı bireysel birikimlerle bir mekân, farklı içerik kazanabilmekte ve farklı tariflenebilmektedir. Bu bağlamda, özgün toplumsal değerleri yaşatma ve bu değerlerle evrensel yerleşmeler kültürüne, planlama ve uygulamalarına katkıda bulunmanın yolları tartışmaya açılacaktır.

Kentsel Biçim Çözümlemesi Ve Toplumsal Dinamikleri

Birey, çevresini kendi varoluşsal gerçekliği, kendi düşünsel, bilişsel, anlamsal kurguları ile algılar ve bilişsel süreç boyunca zihinsel mekânını oluşturur. Kentsel çevresini; fiziksel gerçekliğinin ötesinde, kendi vücudundan hareketle, kendini merkeze koyarak ve doğrudan algılarına dayanarak kurduğu "burada ve şimdi" (zaman ve konum) üzerine odaklanmış bir anlayışla algılar. Her insan, kendi hareketi ile kendi algılamasını şekillendirip zaman içinde kazandığı deneyimlerle süreç boyunca çevresini somuttan soyuta taşırken, kendi hareketinden doğan çevresi ile aktif ilişkisi ve o çevrede geçirdiği zamanla, imgeleri daha bütüncül, ayrıntılı ve sistematik olmaya yönelir. Bir yandan kendi varlığı ile farklı algılamalara neden olurken diğer yandan da sahip olduğu ve kendisini diğerlerinden farklı yapan özgün nitelikleri ile kendi algılamasını şekillendirir.

Şekil 2. Toplumsal Yeniden Soyutlama Sürecinin Kent Biçimine Etkisi.

Fiziksel çevre kullanıcıları nesnel gerçeklik ortamında, somut, toplumsal ve kültürel ögelerle etkileşim içindedirler. Somut etkileşimler sonunda bireylerin bu ögeleri soyutlamaları ve değerlendirmeleri söz konusudur. Öncelikle sezgisel, güdüsel, duyusal, duygusal süreçler sonunda bir soyutlama süreci gerçekleştirilir. Bu soyutlamalardan sonra, bellekte kavramsal tanımlamalar ve birikimler (epizodik, semantik ve motorik bellek) oluşturulur. Yeni değerlendirmeler ile ikinci soyutlama sonunda davranış kalıpları oluşur ki, birey bu kalıpları kullanacağı ortamı ve gereksinimlerini yeniden tanımlar. Bu süreç geri dönüşlü olarak devam eder.

Fiziksel çevre, sosyal çevrenin nitelik kazanmasında önemli rol oynar. Sosyal ilişki ve değerler

ISBN: 978-605-80820-1-4

bu bağlamda oluşur. Buna bağlı olarak, eylem ve etkinlik potansiyeline sahip olan fiziksel çevre, her kullanıcı tarafından ayrı ayrı algılanır ve yorumlanır; böylece bireyin kendi kişisel çevresi oluşur. Bireyler, çevre bileşenlerini ve bu bileşenlerin ilişkilerini kendi beklentileri, amaçları doğrultusunda seçer, zihninde değerlendirir, anlamlandırır ve o çevreye ait bir imaj oluşturur. İmajın yüklendiği kavramsal çağrışımlar "anlam"ı ortaya çıkarırken, çevreyi ve ilgili imajı diğerlerinden ayıran, özel kılan bileşen ise kimliktir. Soyut bağlamda "fiziksel alan", sınırlı bir "boşluk" ise, bu kavramın kültürel, toplumsal niteliği içeren bir anlam kazanması halinde bu alandan, "mekân" olarak söz etmek olasıdır. Mekânın "yer" niteliğini kazanması, bireylerin sezgileriyle, duygu, düşünce ve tüm birikimleri aracılığıyla mekânla bütünleşmelerine bağlıdır. Yer niteliğinin yok edilmesi anlamını taşıyan "kimliksizleşme" kavramı; yerin, tekrar "mekân", mekânın ise "alan" haline dönüşmesiyle ortaya çıkar.

Alexander'a (1977) göre kentsel mekânlar, değişen sosyo-ekonomik koşullara ve kentlerin kültürel dokusuna cevap verebilen "yaşayan organizmalar "dır. Mekân insan zihninde, sadece fiziksel gerçekliği ile değil; düşünsel, bilişsel ve kavramsal boyutları ile oluşur. Algısal süreç boyunca, birey, çevresini kendi varoluşsal gerçekliği ve anlamsal nitelikleriyle algılar ve kurgular. Jödicke, insan ile çevresi arasındaki ilişkileri tarifler ve mekânı; birey tarafından, bireyin duysal ve duygusal yapısına (kimliğine) bağlı olarak algılanan, zihinsel olarak değerlendirilen, öznel karakterinin bir yorumu olarak değerlendirir. Mekân örgütlemede ve mekânı kavramada, en önemli ortak görüş, "insanın varoluşsal gerçekliğidir". Mekânın yapısal somut kurgusunun algılanması ile başlayan süreç, insanın zihninde, yeniden yapılandırılarak fiziksel kurgulardan çok; toplumsal, kültürel, simgesel ve anlamsal veri ve deneyimlere dayanan varoluşsal mekâna dönüşür (Husserl, 1970). Salt bir boşluk olarak ifadelendirilen mekânı; birey, kendi varoluşsal gerçekliğini katarak "yer" nitelemesi bireyselleştirir. Başka bir deyişle, nesnenin var olması, öznenin var olmasına bağlıdır ve nesnenin bilgisine, niteliklerine ancak özne aracılığıyla ulaşılabilir.

Heidegger' e göre, insanın aidiyet duygusu ile bağlandığı mekân yer özelliği kazanır ve insanın varlığıyla bütünleşir. İnsanların günlük kaygılarını bir yana bırakıp, birbirleriyle olan ilişkilerinin, konuşmalarının, tartışmalarının, görüş ve düşüncelerinin, duygularının paylaşıldığı, gerçekleştirildiği, içtenlikle içinde bulunulmak istenen mekânlardır. Yer aynı zamanda; insanların toplanıp bir etkileşim içine girebilecekleri tarafsız kamusal, programlı veya programlanmamış aktivitelerin gerçekleştirilebildiği, toplumun sosyal canlılığı ve demokratik yapılanmasının tartışıldığı, konumlandıkları yer dolayısıyla, geniş bir sistemin parçasını oluşturan mekânlardır. Lefebvre (1974), mekânın üç temel niteliği olan fiziksel, düşünsel ve toplumsal niteliklerin, çözümlemesine olanak veren, tümleşik bir mekân kuramına gereksinim duyulduğunu belirtmektedir. Mekânın toplumsal bir ürün olduğuna, her toplumun, her üretim tarzının kendi mekânını ürettiğine değinerek, mekâna sadece soyut bir anlam vermenin dışında, bir yaşam alanı olarak somut mekân anlayışını irdelemek gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Ortamlar sistemi olarak çevre; anlamlar, kurallar, standartlar ile gelişen fonksiyonlardan oluşmakta ve kültürel olarak değişkenlik gösteren mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Kurallar geçici olarak değiştiklerinde, ortamlar ve dolaşım alanlarında insan davranışları da değişmektedir. Bu nedenle tasarımcı, ortamları tanımlayan kuvvetli ipuçları ve kullanılabilecek veriler elde etmelidir. Rapoport (1982), insan eliyle yapılan çevresel değişiklerin tespitinde, tasarıma ilişkin ipuçlarının elde edilebileceğini söylemektedir. Sabit, yarı sabit ve sabit olmayan elemanların kullanımı kentsel biçimin temel belirleyici unsurlarıdır. Sabit elemanlar altyapı ve yerleşme sisteminden oluşurken, yarı sabit

ISBN: 978-605-80820-1-4

elemanlar; ağaçlar, bahçeler ve ortak kamusal alanlara işaret eder. Sabit olmayan elemanlar ise insan eylemleri ve araçlarını içeri. Ortamlar, davranışlara rehberlik ederler, insanlar daha çok yarı sabit elemanlarla mekâna tutunurlar. Diğer insanların da eylem ve davranışları tasarım için önemli işaretlerdir. Dolayısıyla ortamları kişiselleştirmenin kültürle ilişkili olduğu ve tasarımda büyük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Öncü tasarımcıların denemelerle birey hareketliliği ve davranış kalıplarını farklılaştırmayı amaçlayan tasarım ve uygulama yaklaşımları önemli rol oynamaktadır. Önerilen tasarım ve uygulamaların kabul görmesi ve kullanım tercihi olması, tasarımcının kültürel farklılaşma aşamalarını doğru anlayıp değerlendirmesine bağlı olarak değişmektedir.

Tasarımın insanlarla çevrelerinin birbirlerini karşılıklı olarak nasıl etkilediklerinin bilgisine dayanması gerekmektedir. Dolayısıyla, çevre-insan davranış ilişkilerinin araştırılması, tasarımın araştırma temeli olması halini izler. Çevre-davranış mekanizmasının sistemleştirilmesinde ele alınacak kriterlerin başında ***"mekân, zaman, anlam ve iletişimin örgütlenmesi"*** yer almaktadır. Mekân farklı zaman dilimlerinde farklı konseptlerde görülür. İnsan mekânda olduğu kadar zamanda da yaşamaktadır. Dolayısıyla zamana bağlı davranış değişimleri hangi çevresel faktörlere neden olmaktadır. Aynı şekilde mekâna yüklenen anlamlar, insan eylemleri ve karşılıklı ilişkileri ve haberleşme örgütlenmeleri mekânı tanımlayabilmekte, sınırlayabilmekte ve parçalayabilmektedir. Bu nedenlerden ötürü; mekân seçeneklerinin, yerleşmelerde yaşayanların kültür, kimlik, davranış kalıpları ve gereksinimlerine uygun, paylaşılan anlam, içerik ve estetik bütünlüğe bağlı seçimi ve uygulanmaları gerçekleştirilmelidir.

Kentsel Dönüşüm Süreci, Plan Karar Aşamaları Ve İlişkiler Sistemi

İnsanların bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren yerleşmeler düzeninin biçimlenmesinde, insana ait üç temel istem ve davranış biçiminin yönlendirici hatta belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu üç yönlendirici; hareketlilik, mülkiyet ve sahiplenme, inşa etme ve yapı yapma temel istemleridir. Bu üç temel davranışın, en küçük yerleşmeden en büyüğüne kadar, hala geçerliliğini koruduğu, farklı önem ve etkileşim oranlarına bağlı bir düzende, yerleşme doku ve niteliklerini oluşturduğu görülmektedir. Hareketlilik istemi ve dinamikleri daha yüksek olan toplulukların yerleşmelerinde, ulaşım, yol sistemi ve örüntüsü birinci derecede önem taşımış ve mülkiyet dokusu da bu ilişkilere bağlı olarak öz yapısını ve kimliğini kazanmıştır. Buna karşın mülkiyet ve aidiyet yönlendiricisinin birinci derecede etkin olduğu toplumlarda ise yol sistemi birincisine nazaran daha farklı bir şekilde kurgulanmıştır. Ancak yine de tarihin ilk dönemlerinden itibaren yüksek kültür şehirlerinde, planlı veya plansız gelişmiş ulaşım ilişki ve sistemleri, doku belirleyen ve aynı zamanda mülkiyet düzenine yön veren bir güçte etkinlik göstermektedir. Bunlara ek olarak, doğal yapı özelliklerinin yerleşmeler düzeni içinde ve aralarındaki ilişkiler düzeninin kurgusunda belirleyici olduğu ve bu nedenle ulaşım izlerinin, farklı dönemlerinde üst üste katmanlandığı bilinmektedir. Bu durumun nedeni insanların genetik yapılarının, hareketlilik istem ve kapasitelerinin, alışkanlıklarının ve benzer niteliklerinin, temelde benzer bir yapıya sahip olmasına bağlanmaktadır. Hareketlilik, bir davranış biçimi olarak, uygun konfor, güvenlik, emniyet içinde yaşam olanaklarına sahip koşulların aranması, neslin devam ettirilmesi güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bu güdü doğrultusunda insan hareketliliği, her boyut ve ölçekte yer değiştirme isteği ile ilgili süreç, doğanın ve doğa içinde yer alan yerleşmelerin değişiminde ve gelişmesinde yönlendirici olma etkinliğini sürdürmektedir.

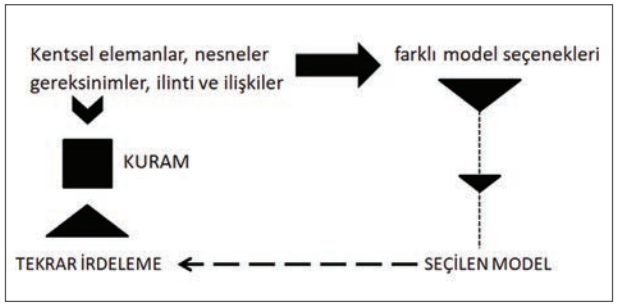
ISBN: 978-605-80820-1-4

İlk yerleşmelerden bu yana insan topluluğunun, yerleşme yeri olarak seçeceği alanda, özellikle aradığı hususlar, belirlediği öncelikler ve istemlerin başında, yerleşme yerinin uygun yaşamsal koşullara sahip olması, sınırları tanımlanan alanın kontrol edilebilir olması ve savunulabilirliğinin sağlanması ve bu özelliklere sahip bir alanın kendi mülkiyetinde olması gelir. Bu koşullarda kendi kimliğini tanımlamak isteyen ve özgürlüğü için mücadele eden insanın, diğer taraftan "yalnız kalma" ve hemcinsleri tarafından dışlanması halinde karşılaşacağı güçlüklerden çekinmesi ve daha güçlü bir topluluk içinde olmanın kendisine sağlayacağı güvenden yararlanmak arzusu, diğer insanlarla işbirliği ve dayanışmaya yönlendirmekte; bu durum, yerleşmelerde sınırları belirlenmiş özel mülkiyetler dışında, insanların birlikte kullandıkları ortak kullanım alanlarının varoluş nedeni olarak görülür. Kısaca ifade edilirse; her yerleşmede özel ve ortak kullanım alanlarının ifade edilen istem ve davranışlarla belirlenmesi, yerleşmedeki sosyal ve fiziksel yapının ***"yerleşme kimliğinin"*** oluşmasında önemli rol oynar. Farklı tarih dönemlerinde değişen, ancak temel güdülere bağlı kalarak çeşitlilik kazanan toplumsal yapı ve onun seçtiği doğal çevrede, yerleşme alanı işlevsel çeşitliliği de farklılıklar göstermiştir. İnsan yerleşmesinde uygun düzenin kurulması ve korunması sürecinde belirleyici bir diğer önemli yönlendirici de, yerleşmenin kendi dinamiklerinin oluşturduğu ***"yönetim sistemi",*** buna bağlı işbölümü ve organizasyonudur. Söz konusu edilen tüm bu etkenler, yerleşmelerin yatayda ve düşeyde yeni boyutlar kazanmasında rol almaktadır.

Kentsel planlama ve tasarım ilkeleri, yaşanan çevre ve bu çevrede yaşayan bireyler arasında oluşan ilişkiler sürecini kapsar. Bu sürecin tanımlanması yoluyla kentsel tasarım çalışmalarını yönlendiren temel ilkeler belirlenir. Kentsel tasarım kavramı, bir taraftan kentsel mekânın kullanıcılarının, bireylerin gereksinimlerinin belirlenmesi, araştırılması, diğer taraftan da plancılara bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için gerekli planlama çalışmalarının yürütülmesinde, bir araç olarak, planın elde edilebilmesinde, kullanılacak ilkelerin sağlanması için gereklidir. Bu gereklilik ilişkilerin karşılıklı etkilerinin anlaşılması yoluyla derinlik ve içerik kazanmaktadır.

Toplumsal değerler, bilgi birikimleri ve deneyimlere dayanan çözüm arayış ve seçeneklerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi, uygun ve uygulanabilir seçenekle ilgili olarak düşünsel ve rasyonel kararların oluşturulması olarak tarif edilebilen planlama süreçleri kabul edilebilirliği olan öndeyilerdir. Planlama ilkeleri, gelecek olguların bir kuram yardımıyla analizi ve bu analize bağlı olarak tasarımında gereklidir. Planlamanın amaç ve hedeflerine ulaşmak, kuram yardımıyla sağlam temellere ve ulaşılması istenilen ideal bir biçime oturtulabilir. Kuramlar; var olan çevre, etki eden-algılanan çevre, yaşanan-kavranan çevre, beklenen-tasarlanan çevre içinde var olan planlama karakteristiklerini içermektedir. Her kuram içeriğinin ilgili konularda sağlanan birikimlere bağlı olarak kontrol ve test edilmesi gereği vardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

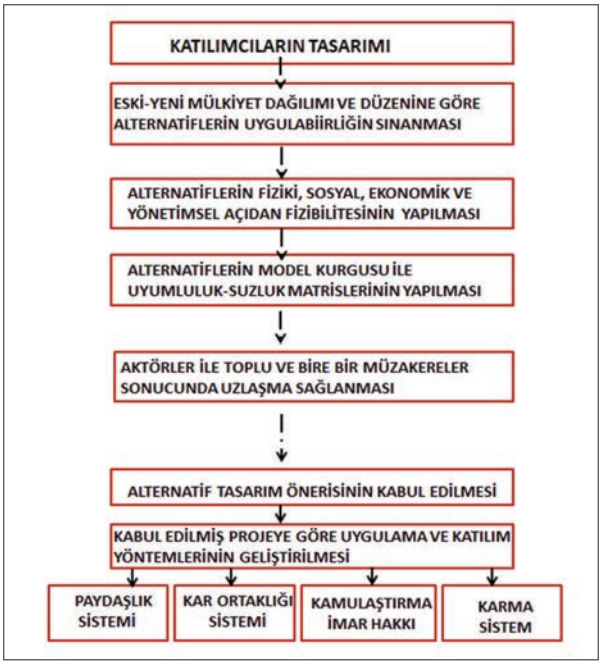

Şekil 3. Planlama ve Tasarım Karakteristiği.

Kuram ve kurgu sürecinde kullanılacak öğeler, kullanıcı gereksinimlerini karşılayan ve aynı zamanda kentsel dokuyu oluşturan ögeler olarak kabul edilmektedir. İnsan ve çevre ilişkileri çerçevesinde, uyarı alma, algılama ve kavrama sürecindeki değişkenliğin sınırsız olması nedeniyle öğe seçiminin eksiksiz yapılabilmesi olasılığı yoktur. Varsayım ve kuram ikilisi içinde, değişken olmalarına rağmen, birinci derecede etkinliği olan öğelerin, var olan, algılanan, kavranan çevredeki bireylere bağlı değerlerinin saptanması için çeşitli yöntemler geliştirilmelidir. Önemli olan, kullanıcıların sosyal, ekonomik, kültürel yapıları ile bütünleşebilen estetik değerlerin özümlenebilmesi, yararlı ve yardımcı olacak bilgi toplama ve değerlendirme yöntemlerinin seçimi, uygulaması ve geleceğe yönelik sonuçların saptanabilmesidir.

Ülke düzeyinden yerel ölçeğe kadar, her türlü yerleşmede toplumsal ilişkiler bütünü ile etkileşimli bir biçimde, mekânsal (fiziksel gelişmeler, arazi kullanımı, ulaşım ağları), sosyal ve ekonomik yapının belirlenmesi, öngörülmesi ve planlanması süreci, planlama pratiğinin temelini oluşturur. Planlar, belirli politikalar ve yasal çerçeveler içinde değişik kademe ve ölçekte yapılmaktadır. Planlama genelden özele (ülke planlamadan yapı birimine, makro ölçek verilerinden gittikçe ayrıntıya inilerek mikro ölçekte) birey ve toplum gereksinimlerinin üst düzeyde karşılanması amacına yönelik olarak zamanlanır ve kademelendirilir. Planın uygulanabilirliğiyle geriye dönüşlü ve esnek olması yakından ilgilidir. Planlama kademeleri, yerleşmelerin özyapısını, öznel niteliklere ve diğerlerinden farklı yaşam, mekân ve anlayışlarına bağlı olarak yönlendirilmelidir. Geçmiş, içinde yaşanan zamanda elde edilen birikim ve izlenimlerle, gelecek zamanın, çağdaş gereksinimlerinin mekânsal bir yorumu olarak gerçekleştirilmelidir. Farklı yaklaşımlara ağırlık vererek, çeşitli betimlemeler ve tasarımlarla kentsel dokuların geleceğe dönük yeni yorumları ve uygulamaları yapılmalıdır. Kültürel değerlere önem veren, yeni gereksinimleri konforlu yaklaşımlarla çözecek çağdaş kentsel mekânlar, paydaşlarla birlikte gerçekleştirilmelidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

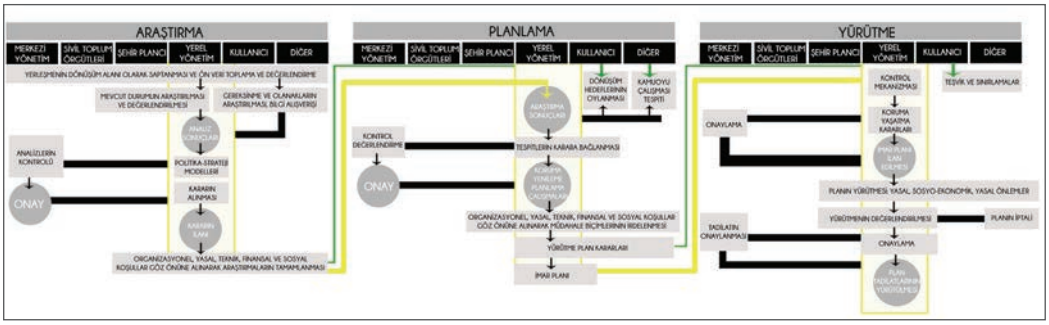
Şekil 4. Kentsel Dönüşüm Uygulama Yöntemleri.

Kentsel dönüşüm süreci son zamanlarda kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Doğal afetler ve yerleşme sağlığı bakımından dönüşüm süreçlerinin; başarılı, adil organizasyonunun gerçekleştirilebilmesi; dönüştürülecek çevrenin, anlamsızlaştırılmadan, kullanıcıları dışlamadan ve yabancılaştırılmadan, aidiyet, mülkiyet, ilgi ve ilişkilerini koruyarak; sosyo-psikolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel uzmanların katılımıyla; planlama, tasarım, onama, yürütme, uygulama ve yönetme aşamaları titizlikle takip edilerek, sürdürülebilirliğinin sağlanmasına bağlıdır. Dönüşüm uygulamaları; tüm yerleşme sakinlerinin, kullanıcılarının, sivil toplum örgütlerinin, özel ve kamusal kurum ve kuruluşların, yerel yönetim ilgili kadrolarının, konu ile ilgili uzmanların ve bilim adamlarının, yatırımcı kurum ve kuruluşlarının, yetki düzeyine ve ölçeğine bağlı olarak, merkezi yönetim ilgili kurumlarının, ilgili uluslararası kurum ve kuruluşların katılımı sağlanarak hazırlanmalıdır. Bu sürecin tasarımında ilk eşikler olarak;

- Sorun alanının belirlenmesi,
- Plan ve tasarımın ve yürütmenin organizasyonu,
- Katılımcı/paylaşımcı bir sistem yaklaşımı içinde; analiz, ön plan, tasarım, teşvik, kaynak temini ve uygulama, yürütme ve denetleme hukuki ve psikolojik destek programları hazırlama ve yürütme yaklaşımlarının sağlanması,
- Hak sahiplerinin ve emlak değerlerinin belirlenmesi,
- Tasarım ve mülkiyetlerin var olan ve belirlenen hisse, değer tayinlerine bağlı olarak çok yönlü değerlendirilmesi,
- Tasarlanmış ana kurguya bağlı olarak seçenekli, mekânsal, hukuki organizasyon ve tasarımının yapılması,
- Kabul edilmiş plan ve tasarıma uygun, uygulama-katılım yöntemlerinin geliştirilmesi başlıkları altında ayrıntılı çalışmalar yürütülmelidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yöntemlerle ilgili korunacak, birey ve kamu yararları esas alınarak, konuya yaklaşım eşikleri, farklı sistem yaklaşımlarıyla çözümlenebilir. Bu çerçevede, sistem yaklaşımı; paydaşlık, kar ortaklığı, kamulaştırma veya imar hakkı aktarımı, karma sistem olarak ayrıntılı ve paydaş kabullerine uygun bir şekilde organize edilmelidir.

Şekil 5. Araştırma, Planlama ve Yürütme Organizasyonu (ITU Döner Sermaye, Kentsel Dönüşüm Danışman Ekibinin görüşleri esas alınarak yeniden üretilmiştir.).

Sonuç Ve Değerlendirme

Şehirsel tasarım ilkeleri, yaşanan çevre ve bu çevrede yaşayan bireyler arasında oluşan ilişkiler sürecini kapsar. Şehir tasarımcısının görevi, tüm kullanıcılar adına, kullanıcı nitelikleri ve gereksinimlerine uygun, özgün değerlerle yüklenerek, şehirsel mekân birimlerinin ölçü ve biçim organizasyonunu kurmaktır. Mikro ve makro sistemi oluşturan koşul ve öğelerin, toplum yaşam ve kültürüne uygun düzenlenmesi ve uygulanması, şehirsel tasarım çalışmalarının özünü oluşturur. Bu nedenle, şehirsel tasarım; fiziki çevre, sosyo-ekonomik çevre, sosyo-kültürel çevre, psikolojik çevre yorumu olarak da kabul edilebilir. Aynı zamanda, kimlik ve alt kimliklerin ve karakteristiklerinin ortak değerlendirilmesinin tasarımıdır.

Bu amaca erişmek, mekânların hizmet edecekleri bireylerin, örf, adet, gelenek ve alışkanlıkları ile toplumsal yapının, tarihi, sosyal, ekonomik, politik, kültürel yapılarının ayrıntılı olarak tanınmasına ve içinde bulunulan zaman dilimine uygun, özel ve genel gereksinimlerin belirlenmesi yoluyla olanaklıdır. Hertzberger'e (2015) göre; "tasarım, bireylerin sahip olmak istediklerini bilmekten, anlamaktan başka bir şey değildir. Biçim kendi kendine oluşur. İcat etmeye gerek yoktur. Yapılacak şey kullanıcının dikkatle dinlenmesi ve tanınmasıdır." İnsan yerleşmesinde uygun düzenin kurulması ve korunması sürecinde temel belirleyici ve yönlendirici unsur, yerleşmenin kendi dinamiklerinin oluşturduğu yönetim sistemi, buna bağlı işbölümü ve organizasyonudur. Bu yaklaşımla, araştırma ve tasarım süreci içerisinde, kamusal mekânların, titizlikle değerlendirilmesi ve kimlikli, kültürel, işlevsel, biçimsel nitelikler ve önceliklerle estetik, çekici, yoğun olarak ortak kullanılan, "üçüncü yerler", olabilmesi için tasarımlarının özenle yapılması gerekli ve yararlı olacaktır.

Kent olgusunun, fiziksel çevre verileri ve yapısal özgün niteliklerinin, yaşam anlayışı, biçiminin oluşmasını etkileyen ve yönlendiren güçlerin, planlı veya plansız yerleşmelerde, makro ve mikro kararlarının, uygulamalarının gerçekleştirilmesi sürecindeki etkin rolleri açık olarak, her yerleşmelerde görülmekte ve yaşanmaktadır. Yerleşme biçiminin oluşmasında, oluşturulmasında fiziki çevre verileri dışında, zamana bağlı, yönetim (otorite, yasa ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

yönetmelikler), sosyal, kültürel, ekonomik yapı, enerji ve kullanımı, teknoloji, kullanıcı çevre ve paylaşma bilinci konularında var olan değer birlikteliklerinin etki ve katılım düzeylerine bağlı olmaktadır. Yerleşmeler sistemi içinde, makro ölçekte etkin ve seçkin kararlarla oluşturulan biçimlendirmelerin, mikro ölçekte kararlara ve istemlere, etkileri de, yerleşme biçimlerinin, özgün yerleşme örüntülerine ve alt ölçek kimlik niteliklerinin oluşmasına genellikle olumsuz veya kısmen de olumlu katkıları olabilmektedir.

Kentsel morfolojinin belirleyicileri arasında; fiziksel ve biçimsel yapı, sosyal ve ekonomik yapı, kültürel ve yerleşme değerleri, yasal yönlendiriciler ve yönetim biçimi, teknoloji ve enerjinin kullanılabilirliği ve kapasiteleri konuları yer almaktadır. Ancak belirtilenler dışında, gelişmekte olan ülkelerde örf, adet ve gelenekler, sosyal değerler; çok kısa zaman aralıklarında görülen, ekonomik ve psikolojik yapıya bağlı olan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Anominin neden olduğu, yaşamsal değerlerde ve gereksinmelerde görülen değişimlerin tetiklediği tüm toplumun ortak sahip olduğu üç nitelik; hareketlilik, mülk edinme ve inşa etmedir (Humpert, 1997). Güdüsel gereksinmelerin de etkisiyle ülkemiz şehirlerinde görülen göçler, demokratik hak olarak belirginleşen toprak işgali, arazi sahibi olma (yasal veya değişik yollardan), yapılaşma yaklaşım ve uygulamaları; ayrıca yasal düzenlemelerle gerçekleştirilen imar afları ve şehrin taşıyıcısı olan ulaşım sistemlerinde anlık kararlarla yürütülen uygulamalar dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak, kent morfolojilerinin, tüm yasal planlama kademe ve disiplinlerinde, gelişme stratejileri ve morfolojik değişimlerin yasal bilimsel veri değerlendirmelerinin, plan yapma, uygulama ve denetleme yollarının kapanması sonucunda, dengeli ve sağlıklı, sürdürülebilir yerleşme biçimleri ve ulaşım olasılığı kaybedilmektedir.

Ayrıca, bu tür değişimlerle gelişen yerleşmelerde, kentsel biçim ve kimliği oluşturan kentli ve kent hafızasıyla ilgili değerlerin kaybolması ve kullanıcı hafızasında görülen amnezya sonucu tüm yerleşmelerin özünü oluşturan toplumsal ve psikolojik değerlerin; yaşam standart, konfor ve çeşitliliklerin kaybolması üzüntü veren bir oranda hızla yaygınlaşmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, kent morfolojisinin makro düzeyde ilişki ve kimliklerin özgünlüğünü koruyarak bütünlük oluşturması, mekânsal düzen, çevre sağlığı ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, flora ve faunanın olağanüstü hassasiyetlerle korunması, her bireyin katılımının sağlanmasıyla kentsel tasarım ve peyzaj uygulamalarında bilimsel bilgi birikimlerine bağlı sorunların çözülmesi şarttır.

Bu süreçte en önemli konu, rasyonel veriler çerçevesinde, yerleşmelerde, tüm sektörlerde ve sektörel plan ve uygulama yaklaşımlarında var olan değerlerin bilincinde, sorumluluğunda, yerleşmelerin, çağdaş ve gelecek konfor ve standartlarda biçim, anlam ve içerik kazanmasına katkı sağlamak olmalıdır. Yerleşmelerde, zorunlu nedenler çerçevesinde yapılması kaçınılmaz olan dönüşüm uygulamalarının değinilen prensip ve kriterlere uyumlu yer seçimleri, yasal sınırlamalara uygun var olan hak ve değerlerin paydaşlar arasında sorun çıkarmayacak açıklıkta çözümlenmesi, kullanım sürecinde karşılaşılabilecek hukuki, sosyal, kültürel kırılmaların olumlu, uyumlu yaklaşım ve birlikteliklerle; zamana ve geleceğe uzanan yaklaşımlarla, hem yaşam biçimi hem de yerleşme biçimlerinin mekânsal seçeneklerinin, çeşitliliklerinin, çekicilik ve estetiklerinin arayışında olmanın kaçınılmaz bir sorumluluk olduğu unutulmamalıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Alexander, C. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction.* Oxford University Press.

Hertzberger, H. (2015). *Architecture and Structuralism: The Ordering of Space.*

Humpert, K. (1997). *Einführung in den Städtebau.* Kohlhammer Architektur. Stuttgart.

Husserl, E. (1970). *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy.* Northwestern University Press.

Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space.* Translated by Donald Nicholson-Smith.

Rapoport, A. (1982). *The Meaning of the Built Environment.* Beverly Hills, Sage.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Gecekondu Alanlarının Ekonomik ve Sosyal Gelişimi İçin Turizm ve Morfoloji Temelli Bir Tasarım Modeli Önerisi

İrem KURTULUŞ

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
kurtulus.irem@gmail.com

Özet: *Tüm dünyada, kent otoritelerinin izni alınmaksızın yapıların yükseldiği ve gecekondu alanı olarak tanımlanan yasadışı yerleşmelerin en önemli problemlerinin başında işsizlik ve düşük gelir düzeyi gelmektedir. Bu çalışmada, Brezilya'nın Rio de Janeiro kentindeki Rocinha gecekondu bölgesinde ekonomik anlamda gelişmenin ve sosyal katılımın artmasını sağlamak amacıyla bir öneri geliştirilmektedir. 'Aktif Turizm' olarak adlandırılan bu model alanın, sosyal ve fiziksel potansiyellerinin sistematik biçimde kullanılması ile tasarlanmıştır.*

Rocinha popüler plajların ve kent içindeki turistik yerlerin oldukça yakınında konumlanmaktadır. Bu özelliğinin yanı sıra alanda yaşayan insanlar arasında güçlü, komünal bir bağ vardır; yerel halk yapılarını imece usulü inşa etmekte ve açık alanları bir araya gelme, şenlikler düzenleme gibi sosyal amaçlarla sık sık kullanmaktadır. Alandaki yasadışı yapılaşma biçimine topluluğun beraber yaşam anlayışı yansımaktadır. Birbiri üstünde yükselen binalar, bir evin çatısının bir başka evin terasına dönüşmesiyle devam eden inşaat hali, taşıyıcı elemanların görünür bırakılması, bina rotasyonlarındaki çeşitlilik, dolu-boş alanların düzensizliği ve bina yapımında kullanılan malzemeler alanda kentin genelinden farklı bir formun oluşmasını sağlamaktadır.

Alanındaki değişkenlik ve gelişimindeki süreklilik, Rocinha'nın biçimlenişinin yanı sıra sosyal yapısına da dinamik bir ruh katmaktadır. Bu dinamizm yıllar içinde Rocinha'da özgün bir mekânsal biçimin ve aynı zamanda kültürün oluşmasına sebep olmuştur. Bu özellikler alanı, kente gelen pek çok turistin ziyaret etmek istediği bir durak noktası haline getirmiştir. Fakat alana düzenlenen turistik turların çoğu alanın dışındaki tur şirketleri tarafından organize edilmektedir. Bu durum ise yerel halk ve turistlerin birebir etkileşime geçemediği, insanların yaşam alanına girilerek günlük hayatın 'röntgenci' bir yaklaşımla gözlemlendiği ve yerel halkın maddi bir kazanç elde edemediği bir sistemin oluşmasına sebep olmaktadır. Önerilen 'Aktif Turizm' modeli ile halk ve turistlerin etkileşime geçmesi sağlanarak her iki tarafın da edindiği kazanımların çeşitlenmesi ve arttırılması amaçlanmıştır.

Araştırma ve tasarıma dayalı geliştirilen bu "turizm modeli" önerisinde yerliler ve turistler arasındaki sosyal etkileşimi arttırmak, kültürel paylaşıma zemin hazırlamak ve yerel ekonominin kalkınması açısından turistlerin harcadığı paranın alan içinde kalmasını sağlamak amaçlanmış ve çeşitli sosyal programlara göre düzenlenen dört farklı merkez önerisinde bulunulmuştur. Alanın ayrı noktalarında konumlanan bu merkezlerin bir sinerji yaratarak gecekondu bölgesinin tamamını etkileyecek bir değişim yaratması hedeflemektedir. Mekan dizimi (space syntax) teorisi ve alanın morfolojik özellikleri bu merkezlerin yer seçiminde ve tasarımlarında kullanılan yöntemleri oluşturmaktadır. Fonksiyonlara uygun alanların belirlenmesinin ardından mekan dizimi yöntemi ile farklı sosyal programlara göre birbirinden ayrılan merkezlerin yerleri belirlenmiş ve alanın morfolojik yapısındaki bileşenler yardımıyla da merkezlerin tasarımı için genel bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

model oluşturulmuştur.

Bu araştırmada alanın özgün yapısının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bulguların alana ekonomik ve sosyal yönden fayda sağlamaya yönelik var olan potansiyeller ile birleştirilmesi sayesinde mevcut duruma alternatif olarak çalışan, sürdürülebilir ve sistematik bir program önerilmektedir. Bu program ve yöntem derlemesi başka gecekondu bölgelerinin de sosyal ve ekonomik yönlerden geliştirilebilmesi için morfoloji biliminin katkısını açıklamaya örnek olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Gecekondu alanı, turizm, sosyal katılım, ekonomik iyileştirme, mekan dizimi*

Giriş

Tasarım yalnızca formları tasarlamak değil, aynı zamanda toplumsal çıkarlar doğrultusunda aktörler ve mekan arasındaki ağları da tasarlamayı kapsamaktadır. Bu araştırmaya dayalı stüdyo çalışmasında teorik bir araştırma ile tasarımı birleştirilerek formun yanı sıra eylemlerin tasarlanarak, sosyal ve fiziksel yapının bütün olarak ele alınması amaçlanmıştır. Gecekondu alanları, başta altyapı konusundaki eksiklikleri olmak üzere, çeşitli yoksunlukları olmasından dolayı, mimarlık ve kentle tasarlanabilecek yeni etkileşim modellerine oldukça açık bölgelerdir. Gelir düzeyi düşük bölgeleri ile Brezilya'nın 2016 yılında düzenlenen olimpiyatlarla beraber dikkatleri daha da üzerine çeken kenti Rio de Janeiro çalışma alanı olarak seçilmiştir.

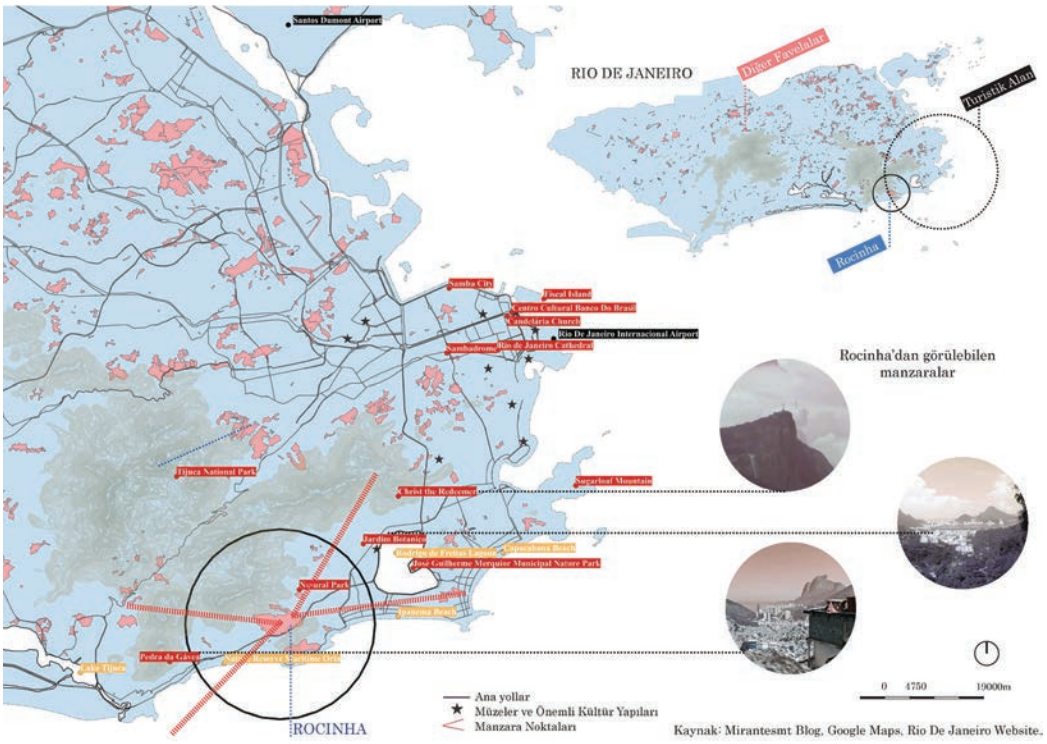
Rio de Janeiro'nun kenar mahalleleri farklı özellikler göstermektedir ve bunların içinde 'favela' olarak adlandırılan gecekondu bölgeleri, yüksek oranda istila edilmiş kamusal ve özel arazilere insanların plansız şekilde kendi imkanlarıyla yapı inşa etmesi ile oluşan ve altyapı eksiklikleri bulunan alanlar olarak tanımlanmıştır (Xavier, Magalhães, 2003). Favelalar yüksek popülasyonu ve gitgide büyüyerek şehre yayılmalarının yanı sıra biçimi ve sosyal yapısı itibariyle de diğer legal olmayan mahallelerden daha farklılardır. Mimarsız mimarlık olarak adlandırılan yapılaşma orada yaşayan yerel halkın birbirine yardımı ile ortaya çıkmaktadır. Yapıların inşası birbiri üzerine binerek devam eder ve zaman içinde bir evin terası, bir başka evin çatısı haline gelebilir.

Bu çalışmada Rio'daki favelalar arasında en büyük yüz ölçümüne sahip olan Rocinha çalışma alanı olarak seçilmiştir. Rocinha aynı zamanda oldukça ilgi çeken ve turistlerinde ziyaret etmeyi en çok tercih ettikleri favelaların başında gelmektedir (Şekil 1).

Tüm dünyada turizm önemli para girdilerinin sağlandığı bir sektör olarak bilinmektedir. Turizm ile bölgede yaşamayan yerli ve yabancı ziyaretçilerin alanda konaklaması veya alışveriş yapması ile bölge ekonomisi canlandırmakta ve aynı zamanda yerel halkın çalışabileceği yeni iş imkanları doğmaktadır. Son yıllarda oteller ve tur şirketleri ziyaretçilerine yerel kültürü, geleneksel yemekleri ve gecekondu mahallelerinin kendine özgü yapılaşmasını deneyimleyerek Rio'nun farklı yüzlerini görebilmeyi vaat eden yeni tur rotaları oluşturmaya başlamışlardır. 'Favela turizmi' olarak adlandırılan bu yeni sektör oldukça popüler hale gelmiş ve önemli bir iş alanına dönüşmüştür (Parkin, 2015). Böylece Rio'nun çeşitli bölgelerine yayılmış pek çok gecekondu mahallesi de turistik haritalarda kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Rio'yu ziyaret eden yabancı turistlerin %60'ı favela gezilerine katılmak istiyor ve bu turlar için kişi başı $40 ücret ödüyor (Parkin, 2015). Genellikle bu turlar Rio'nun merkezindeki tur şirketleri tarafından organize ediliyor, çok

ISBN: 978-605-80820-1-4

az bir kısmı ise alanda yaşayan yerel rehberler tarafından düzenleniyor. Genel olarak dışarıdan organize edilen turlarda ziyaretçiler alanda fazla serbest zaman geçirmiyor ve su vb. anlık ihtiyaçları dışında (yaklaşık $1.5 gibi) herhangi bir harcama yapmıyorlar (Şekil 2).

Şekil 1. Rio de Janeiro'daki gecekondu bölgelerini, turistik önem taşıyan yerleri ve Rocinha'yı gösteren harita (Kaynak: Rio de Janeiro resmi websitesi, Google Haritalar).

Favela turlarını oldukça tartışmalı bir noktaya getiren bir diğer sebep ise alanın dışındaki şirketlerce düzenlenen turların yerel halka ekonomik dezavantaj yaratıyor olmasının yanı sıra yerellerin, ziyaretçilerle sosyal ve kültürel anlamda da etkileşime geçmesini güçleştiriyor olması. Dışarıdan düzenlenen turlar, bazen sadece araçlar içinden alanın tanıtılması ve yerellerin nerelerde yaşadığının ve günlük hayatının gösterilmesi şeklinde yapılabiliyor. Bu durum favela turlarının hayli röntgenci ve sömürücü olduğuna ilişkin eleştiriler almasına yol açıyor.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Turizmin kavramsal şeması ve Rocinha'daki turizm şeması.

Rocinha Gecekondu Bölgesi ve Alanın Turizm Potansiyeli

Rocinha merkeze yakın olan konumu itibari ile şehrin önemli turistik gezi noktalarına, Ipanema ve Copacabana Plajları'na oldukça yakın ve ulaşımı kolay bir noktadadır. Konumuna ek olarak eğimli topoğrafik yapısı dikkat çekici seyir noktaları oluşmasını sağlamıştır.

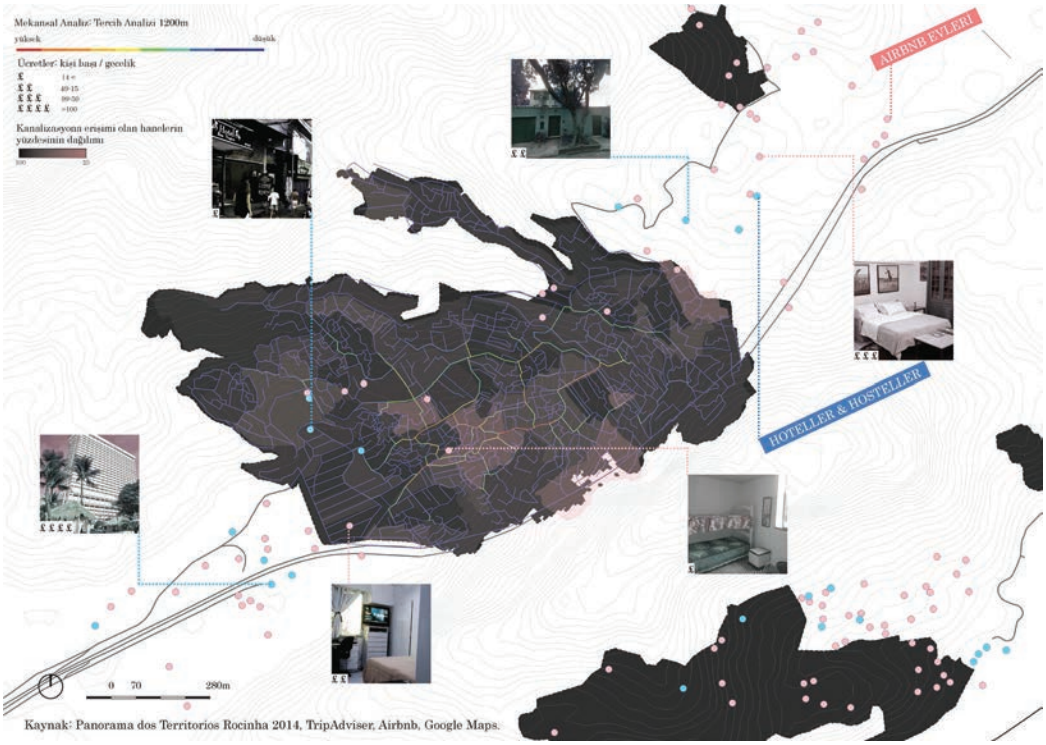
Rocinha, yapılaşma şekli, orada yaşayan insanlar arasındaki güçlü komünal bağ ve geleneksel kültürel özellikleri yansıtması gibi sebeplerin yanı sıra "Rio içinde bir başka Rio" olma özelliği taşıması sebebiyle de yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken bir alan olma özelliği gösteriyor. Ancak burayı ziyaret eden turistlerin hemen hemen hepsi günlük, kısa süreli turları tercih ediyorlar ve diğer favelalarda olduğu gibi ziyaret için şehir merkezinden bir tur şirketiyle anlaşma sağlıyorlar.

Turizmden elde edilen kazancın arttırılması amacıyla günübirlik düzenlenen tur organizasyonlarının kazancının alan içinde kalması ve turistlerin ziyaret sürelerinin uzaması için var olan potansiyeller incelenmiştir. Rocinha'nın turizm altyapısı incelenmiştir. Rocinha'nın içinde ve yakınlarındaki konaklama imkanı sağlayan hotel, hostel ve Airbnb evlerinin konumları belirlendiğinde çoğunun alanın yakınında fakat dışındaki görece gelir düzeyinin daha yüksek sayılabileceği yerlerde olduğu tespit edilmiştir. Alanın içinde az sayıda Airbnb evi ve 3 adet konaklama tesisi bulunmaktadır ve bu tesislerin geceliği £15'un altında kalırken alanın yakınlarındaki tesis fiyatları £100'u bulmaktadır. Oldukça yakın konumları olan tesisler arasında ki bu fiyat uçurumunun pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerin başında tesislerin sağladığı imkanlar gelmektedir, bunun yanında altyapı sorunları ve insanların faveları suçluların yuvası olarak görmesi gibi önyargıların yarattığı

ISBN: 978-605-80820-1-4

korkular da vardır (Şekil 3).

Rocinha içindeki kanalizasyon ve elektriğe ulaşımı olan hanelerin bölgesel yüzdeleri haritalandırılmıştır (Şekil 3). Alanın orta kısmında bu oranın %25'lere kadar düşebildiği görülmektedir. Ana yollar arasında kalan bu alanlarda düşük yüzde görülmesinin sebeplerinin başında birbiri üzerine inşa edilen evlerin daha yoğun olmasının yattığı ve bu yapılaşma sisteminden dolayı yeterli tesisatın kurulması imkanının olmadığı tahmin edilmektedir.

Şekil 3. Rocinha ve çevresindeki konaklama imkanlarını ve alan içindeki mekânsal analizleri gösteren harita (Kaynak: Mekânsal analiz verileri yazar tarafından oluşturulmuş olup altyapı ile ilgili bilgiler Panorama dos Territorios Rocinha 2014'dan alınmıştır. Hotel, hostel ve Airbnb evlerinin bilgileri TripAdviser, Airbnb web sitelerinden ve Google Haritalar üzerinden belirlenmiştir).

Etkileşim Modeli Önerisi

Rocinha'nın ilgi çeken, özgün kültürel yapısı ve fiziksel yapılaşması kullanılarak geliştirilebilecek yeni bir turizm modelinin alana ekonomik ve sosyal yönden fayda sağlayabileceği düşünülmüştür. 'Aktif Turizm' olarak adlandırılan bu yeni modelde bilinen ve Rocinha'da var olan modellerde yer alan aktörlerin (Şekil 2) sayıları arttırılmış ve bu aktörlerin çift yönlü fayda sağladıkları yerler yeniden kurgulanarak, daha çok etkileşime geçebilmeleri amaçlanmıştır (Şekil 4).

Var olan modellerde servis alan ziyaretçi ve iş gücü ile ön plana çıkan yerel halkın aktiviteleri arttırılmıştır. Genel modelinde ziyaretçiler konakladıkları yere veya alışveriş yaptıkları yerlere ödeme yaparak, yerel halk da servis veren çalışanlar olarak sistemin

ISBN: 978-605-80820-1-4

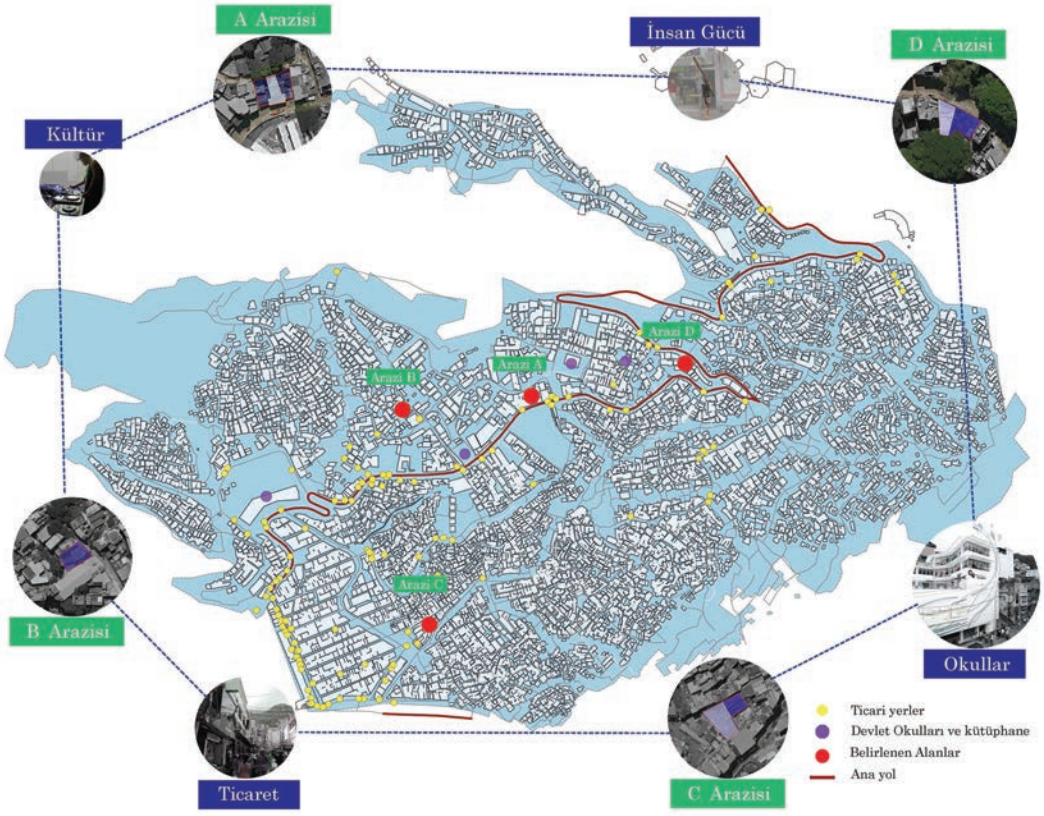
içinde yer almaktaydı. Aktif turizm modelinde ise planlanan merkezlerde konaklama imkanı tanınmasının yanı sıra sosyal bir proje geliştirerek veya var olan bir projeye katılarak favela kültürünü gerçek anlamda deneyimleme ve halkla bütünleşme imkanının sağlanması amaçlanmıştır. Bu sistemde yerel halk ise servis vererek çalışabileceği gibi turistlerin düzenlediği kurslara katılabilir veya kendileri ziyaretçilerin katılabileceği kurslar düzenleyebilirler. Bu sisteme eklemlenen yeni aktörler ise sistemin devamlılığını sağlamak için denetleyicilik rolü üstlenen işbirlikçilerdir. Bu işbirlikçiler sosyal sorumluluk alanında çalışmalar yürütmekte olan yerel organizasyonlar arasından seçilen Rio+Social[1] ve SESC[2]dir. Bu organizasyonların denetleyici olmanın yanında favelalara duyulan güveni de arttıracağı öngörülmüştür.

Şekil 4. Rocinha için geliştirilen 'Aktif Turizm' öneri şeması.

Öncelikli olarak alanın kültürel ve sosyal yapısı göz önünde bulundurularak ticaret ve kültürel aktivitelerle bütünleşebilecek aktif merkezlerinin fonksiyonları tanımlanmış ve alandaki turizm faaliyetleriyle ilişkilendirilmiştir. Aktif merkezlerin inşası ve işletilmesi sürecinde de yerel halkın etken olması planlanmıştır. Gerekli durumlarda okul, kütüphane gibi kamu binalarıyla da beraber çalışabilecek merkezlerin alanın toplumsal beraberlik anlayışı, kültür ve ticaret altyapısıyla bir hat kurarak tüm alana etki edecek hem ziyaretçileri hem yerel halkı kapsayacak bir ağ kurması amaçlanmıştır (Şekil 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Rocinha etkileşim modeli ağı ve alanların yerleri.

Merkezlerin Prograları ın ve Yerlerinin Belirlenmesi

İlk etapta alanda yapılan görüşmeler, ihtiyaç ve potansiyeller doğrultusunda dört adet aktif merkez önerisi planlanmıştır. Bu merkezlerin programları ve konumları ağırlıklı kullanıcılarının turist veya yerel halkın olması göz önünde bulundurularak tasarlanmış ve kursların ana başlıklarına göre kategorilendirilmiştir (Şekil 6, 7).

Yer seçimleri ise planlanan programların doğurduğu ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde mekân dizimi yöntemi (space syntax) kullanılarak ve daha önce tespit edilen ticari hareketliliğin olduğu yerler ve altyapı imkanları da göz önünde bulundurularak (Şekil 3,5) yapılmıştır. Mekân dizimi yöntemi, kentleri oluşturan, karmaşık mekânsal düzenleri farklı ölçeklerde anlamaya yarayan kantitatif ve betimleyici bir teori ve araçlar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Hillier ve Hanson, 1984). Bu teori aynı zamanda sosyal yapı ve biçimin, kentin fiziksel yapısı üzerindeki etkilerini anlamayı da mümkün kılmaktadır (aynı eserde). Hillier ve diğ. (1976), farklı toplumların, bina formları ve yerleşim kalıpları itibari ile farklı mekânsal düzenler ürettiğini ileri sürmüş ve mekânsal organizasyonun 'morfik bir dil ailesinin üyesi' olduğunu, böylece de matematiksel ve doğal dillerin bazı özelliklerini barındırdığını belirtmişlerdir. Bu biçimsel dilin, sosyal yapıyı dizilim ile yansıtmaktan ziyade içinde barındırmakta olduğunu ve bunun kentsel örüntünün sistematik bir üretimi olduğu ifade edilmiştir.

Mekan dizimi analizleri, yapılı çevre dışında kalan kamusal açık alanlardaki mekanların,

ISBN: 978-605-80820-1-4

görünen en uzun çizgileri çizilerek tanımlanması ve bu çizgilerin kesiştirilerek kentsel örgünün ve dolaşım halkalarının tamamlanması ile oluşturulan aks haritalarının Depthmap programında analiz edilmesi ile elde edilir (Hillier, Hanson, 1984; Turner, Penn, Hillier, 2005; Vaughan, Geddes, 2009). Aks çizgilerinin kesişim noktalarından kırılması ile de segment (altkesit) haritaları elde edilir (Hillier, Iida, 2005). Sokakların ve açık alanların biçimsel yapısı göz önünde bulundurulduğunda aksiyal analizlerdense, kent sistemlerinin en küçük bileşeninin segment olmasından dolayı, parçalı analizlerin biçime dair daha detaylı bilgi verebildiği tespit edilmiştir (Al-Sayed ve diğ., 2014). Bu sebeple de sosyal ve ekonomik aktiviteleri öngörmede daha başarılı olduğu vurgulanmıştır.

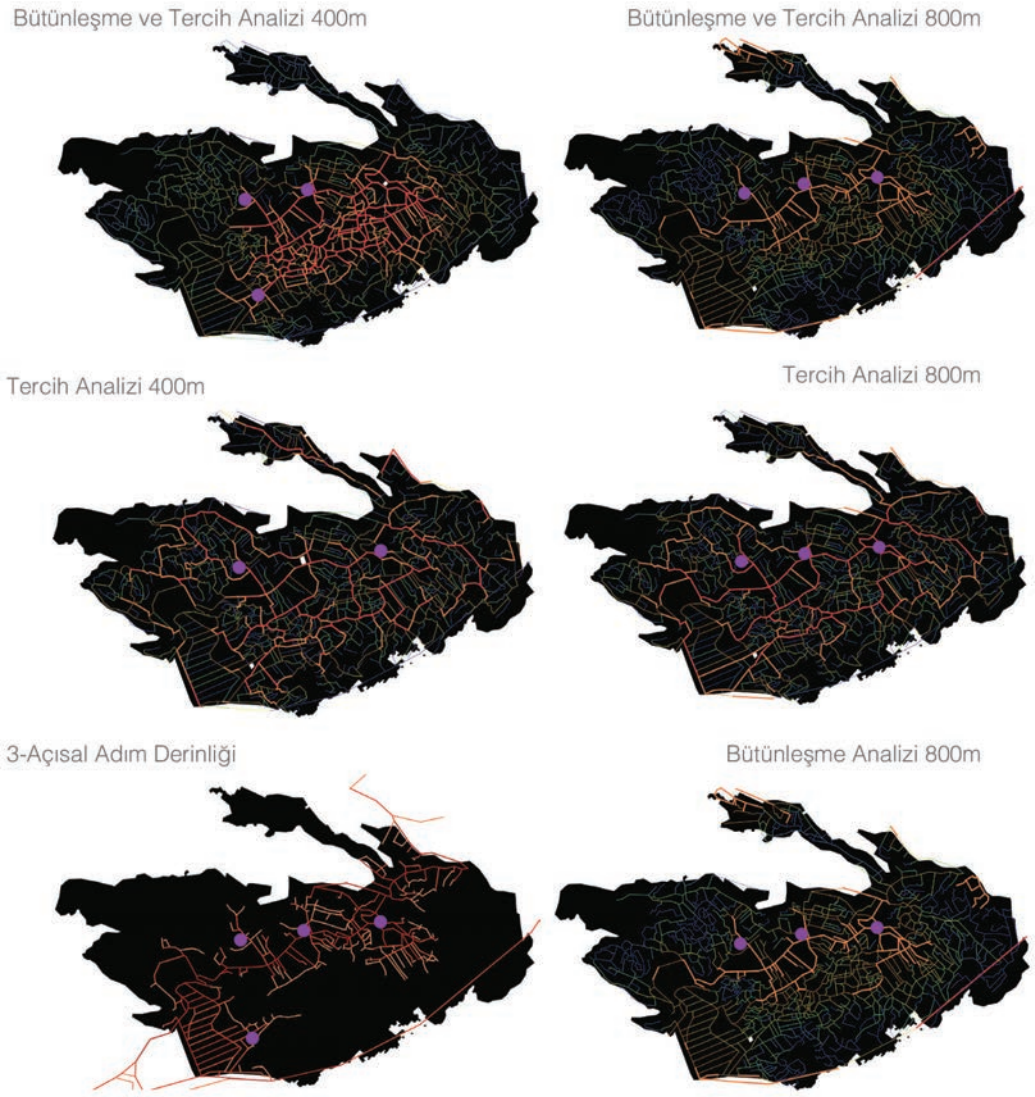
Mekan dizimi teorisinde kullanılan normalize edilmiş açısal bütünleşme, normalize edilmiş açısal tercih, adım derinliği (3) ve bütünleşme ve tercih değerlerinin sentezlendiği analizler 400 metre (5 dakikalık yürüme mesafesi) ve 800 metrelik (10 dakikalık yürüme mesafesi) analizler olarak yapılmıştır. Lokal analizler için bu değerlerin seçilme sebebi, hem turistlerin hem de ziyaretçilerin yürüyerek kolay ulaşabileceği noktaları tespit edebilmek ve aynı zamanda merkezlerin alan genelindeki yapılı çevre içindeki yerlerini de görebilmektir.

Segment açısal tercih (seçim), belirli bir mesafe içinde her segment parçası arasında kaç tane açısal yol bulunduğunu ölçer ve açısal mesafe, yol boyunca tüm bitişik bölümler arasındaki kümülatif açısal değişim miktarı olarak tanımlanır (Hillier, Iida, 2005). Daha çok geçilen ve en kısa yolu bulmada tercih edildiği için yoğun kullanılma eğilimi taşıyan segmentlern tespiti için kullanılır ve genellikle alanı iyi bilen kullanıcıların hareketi ile bağdaştırılır. Açısal yarıçap, analizi bir grafiğin daha küçük bir alanına sınırlamak için kullanılan açısal ağırlıklı mesafeyi ifade eder (Turner, 2004) ve bu çalışma da 400 m. ve 800m. yarıçapları yaya hareketini daha iyi ifade ettiğinden tercih edilmiştir.

Açısal bütünleşme, normalize açısal toplam derinliğin karşılığıdır ve her bir rotada yapılan açısal değişikliklerin toplamı bakımından her segmentin diğerlerine ne kadar yakın olduğunu ölçer (Hillier, Iida, 2005). Bu ölçüm, her bir segmentin bir varış noktası olarak sistemin içinde sahip olduğu değeri gösterir, bu bakımdan da genellikle alanı iyi tanımayan kullanıcı hareketleriyle, ziyaretçi / turist gibi, özdeşleştirilir. Bu çalışmada açısal bütünleşme analizi, sistemi kentsel ortalamayla karşılaştırarak açısal toplam derinliği normalize edilerek kullanılmıştır (Hillier, Yang, Turner, 2012).

Adım derinliği analizi, seçilen bir kök rota veya segment üzerinden diğer bütün çizgiler (segmentler) ile analiz edilmek istenen değer üzerinden sonuçları gösterir (Turner, 2004). Bu çalışmada Rocinha'nın ana caddesi kök rota olarak seçilmiş ve açısal 3-adım derinliği analizi uygulanmıştır. Bu rotanın tercih edilme sebebi, alanda yapılan görüşmelerde gelen ziyaretçilerin genellikle bu caddeden çok sapmadan alanda gezinmeyi tercih ediyor olmalarıdır. Değerin tercih edilme sebebi ise yapılan araştırmalarda insanların bilmedikleri yerlerde dolaşırken 3 dönüşten fazla yaptıklarında alanı kavramaktan uzaklaşmaya başlamaları ve kaybolma duygusunun artmaya başlamasıdır. Elde edilen çıktılar ile ziyaretçilerin normalde kullanmayı tercih ettikleri rotanın, rahat bir şekilde ne kadar dışına çıkabileceklerini görmek ve özellikle onların daha fazla kullanacakları merkezleri bu doğrultuda yerleştirmek amaçlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

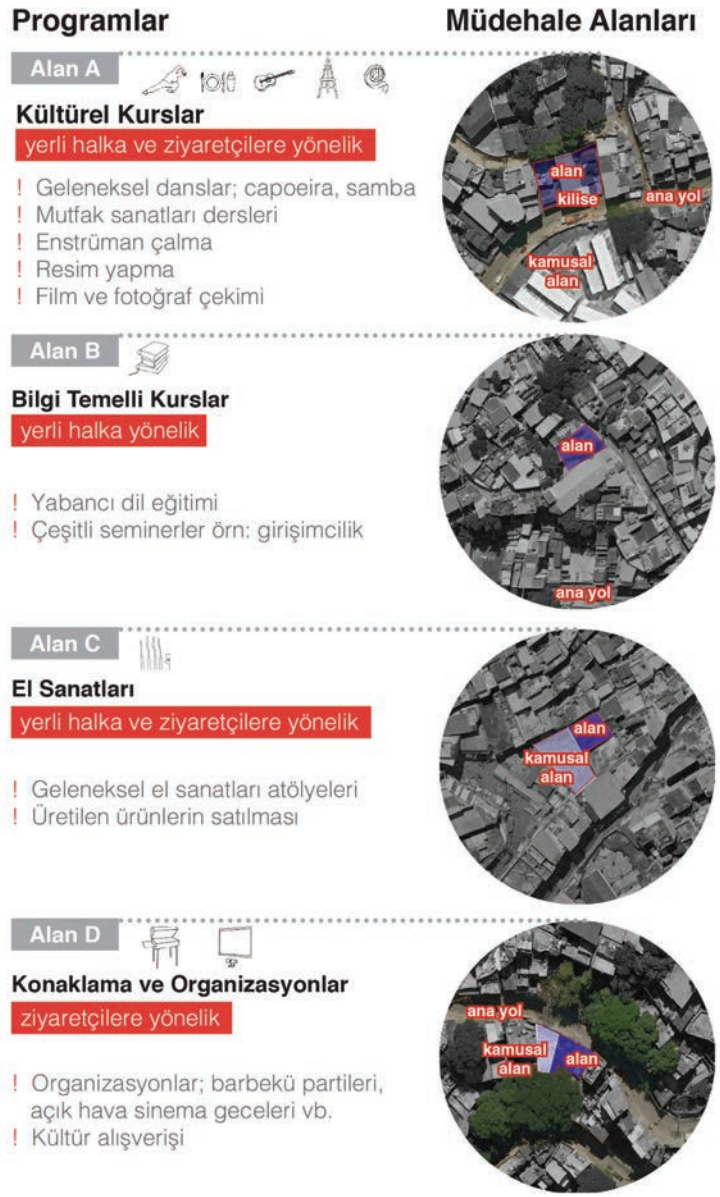

Şekil 6. Aktif merkezlerin mekan dizim analizleri doğrultusunda seçilmiş yerleri.

'A alanı' yerel halka ve ziyaretçilere yönelik olup, geleneksel dans (samba, capoeira gibi), mutfak sanatı, enstrüman, resim, fotoğraf ve video sanatı dersleri gibi kültürel gelişime ve değişime yönelik derslerin verildiği bir merkez olarak planlanmıştır. Bu merkez her iki kullanıcı grubunu da kapsadığından 400 ve 800 metrelik bütünleşme ve tercih analizleri kullanılarak yeri belirlenmiştir. 'B alan' ise yabancı dil eğitimi, girişimcilik gibi konularda çeşitli seminerlerin düzenlenebileceği, katılımcılarını ağırlıklı olarak yerel halkın oluşturacağı, ziyaretçilerin bilgi temelli kurslar organize edebileceği bir merkezdir ve tercih analizi verileri ön planda tutularak yapılan bu yer seçiminde ise, alanın diğer analizlerde de güçlü değerlere sahip olduğu görülmüştür. 'C alanı' hem yerel halkın hem ziyaretçilerin katılımcılığında geleneksel el sanatları uygulamalarının yapılabileceği ve alanın yakınında satışının gerçekleşebileceği bir merkez olması hedeflenmiştir. Bu sebeple de farklı yarıçaplardaki bütünleşme ve tercih analizleri yer belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Son merkez olan 'D alanı' ise bir proje yapma veya projeye katılma isteği olmayan,

ISBN: 978-605-80820-1-4

tamamen turistik amaçla gelen ziyaretçilerin konaklamasına yönelik tasarlanmıştır. Ancak burada da kültür alışverişinin sağlanabilmesi, yerel halk ve ziyaretçilerin buluşabilmesi için sinema geceleri, barbekü partileri gibi sosyal etkinliklerin düzenlenmesi planlanmıştır. Merkez için, ana yola yakın, hem 400 hem 800 metre yarıçaptaki tercih değerleri yüksek ve bunlara ek olarak 10 dakikalık mesafedeki bütünleşme değerleri de yüksek olan bir alan seçilmiştir. Açısal 3- adım derinliği analizi değerleri ise bütün merkezler için göz önünde bulundurulmuştur.

Şekil 7. Aktif merkezlerin programları ve seçilen alanların uydu görüntüsü.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tasarım İlkelerinin Belirlenmesi

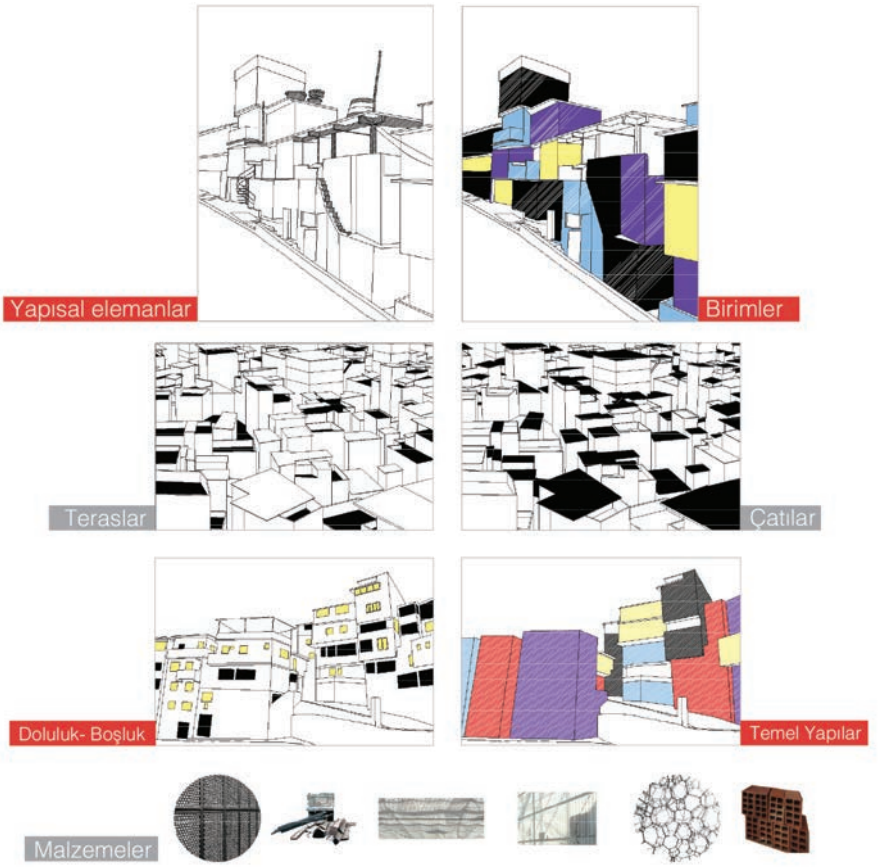
Tasarlanan bütünleşik modelin devamlılığını yerel halk başta olmak üzere belirlenen aktörlerin sağlaması planlandığından, Rocinha'nın yapılaşması baz alınarak bir 'merkez tasarım stratejisi' geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için kentsel bileşenler ve bunların bir araya geliş biçimleri yatayda ve düşeyde incelenmiştir (Şekil 8). Düşeyde, blokları oluşturan birimler, binaları oluşturan yapısal elemanlar, cephedeki doluluk-boşluklar ve binaların rotasyonu etüt edilmiştir. Yatayda ise, teraslar, çatılar ve kentsel doluluk- boşluk irdelenmiştir.

İnşaat sürecinin tek bir seferde tamamlanmaması ve plansız gelişimden dolayı birbirinden ayrık birimler (haneler) belli bir düzen olmadan, parçalı şekilde üst üste binerek yükselmiştir. Bu girift doku cephede hareketlilik yaratmıştır ve bu kütlesel hareketlilik tesisat sistemi, kablolar, su tankları, taşıyıcı elemanlar, eğimli bir bölge olmasından dolayı çokça rastlanan merdiven gibi yapısal elemanların saklanmadan cepheye yansıması ile desteklenişti. Binaları oluşturan birimler yalnızca kübik yapılarıyla ön plana çıkmamakta aynı zamanda farklı yapı malzemeleri kullanılmış olmasından dolayı da göze çarpmaktadır. Planlamaya dayalı bir inşaat süreci olmadığından cephelerde ki açıklık ve pencere boyutları da birbirinden bağımsız olarak yapılmıştır ve düzensizliğe dayalı bir harmoni yaratmaktadır.

Teraslar ve çatılar bölgenin kültüründe önemli bir yer kaplamaktadır. Alanda yaşayanlar terasları sık sık çeşitli amaçlarla toplanmak için kullanmaktadırlar. Yer yer farklı birimlerin aynı terasa erişimi olabildiği görülmektedir. Çatılar ise her an bir terasa dönüştürülme veya yeni bir inşaat alanı potansiyeli taşıdığından yeniden üretime açık yerler olarak tanımlanmıştır.

Yapı malzemelerinin çeşitliliği de alandaki bir başka dikkat çekici unsurdur. Ucuz inşaat malzemelerinin tercih edildiği alanda, tuğla, alüminyum tel, bez tente ve oluklu levha gibi materyaller sıklıkla kullanılmaktadır.

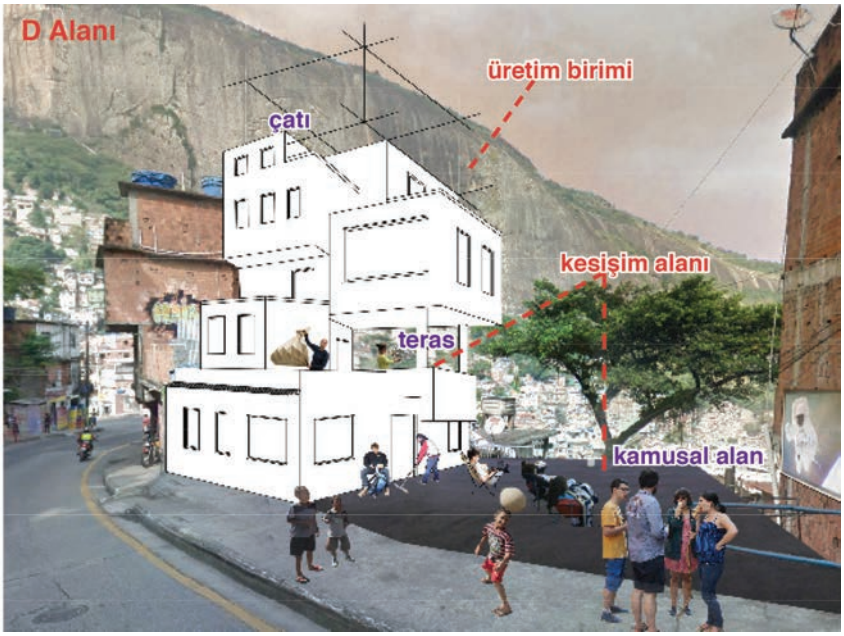
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Kentsel bileşenler ve bunların bir araya geliş biçimleri.

Bileşenlerin yarattığı kentsel ritmin merkezlerin tasarımı ve tekrar üretimi sırasında kullanılması amaçlanıştır (Şekil 9). B merkezi hariç bütün merkezlerin kamusal bir alanla beraber çalışması planlanmış ve kentsel boşluklar merkezlerin aktivitelerinin teşvikiyle kullanılan kamusal alana dönüştürülmesi önerilmiştir. Merkezlerin gerektiğinde yapımına devam edebilecek şekilde üretim birimleri olarak planlanması ve terasların kamusal alan ile kesişim noktası oluşturarak insanları bir araya getiren yerler olması tasarım ilkelerindendir. Bunun yanı sıra kamusal mekan olarak tanımlanan alanlar ve merkezlerin kendileri, alan içindeki entegrasyonu arttıran, bütünleştirici bir unsur olarak caddeler arasında bağlantı noktaları sağlayacak şekilde konumlandırılmıştır (Şekil 10).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. D alanında tasarım ilkelerinin gösterimi .

Şekil 10. Entegrasyonu arttırmayı amaçlayan tasarım ilkelerinin kesit gösterimi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

Bu çalışmada Rocinha'nın geleneksel değerleri, beraber üretmeye ve tüketmeye dayalı güçlü komünel yapısı ve özgün yapılaşma özellikleri birleştirilerek alan ve burada yaşayanlar için sosyal ve ekonomik yönden sürdürülebilir bir sistem kurulması ile fayda sağlamaları amaçlanmıştır. Öncelikle alanın güçlü yönleri ve ihtiyaçları araştırılmış sonrasında fiziksel yapısı, öğeleri ve biçiminden faydalanılarak, alana her yönden entegre olabilecek bir kurgu tasarlanmıştır.

Aşağıdan yukarıya gidilerek tasarlama özelliği taşıyan bu projede gecekondu mahallelerinin kendine özgü potansiyellerini ortaya çıkartmak amaçlanmıştır. Alanın kendi içinde var olan sosyal ve fiziksel yapısının barındırdığı potansiyellerin çok yönlü şekilde kullanılması sağlanarak yapılan tasarımda, farklı noktalara müdahale edilmiş ve bu noktaların alanın tamamına etki etmesi beklenmiştir. Bu tabandan tepeye bütünleşik tasarlanan sistem önerisi farklı gecekondu alanlarına da o alanın eksiklikleri ve özgün sosyal ve biçimsel değerleri göz önünde bulundurularak uyarlanabilirliği açısından önem taşımakta ve örneklem oluşturmaktadır.

Bilgilendirme Notu

Bu çalışma The Barttlet School of Architecture, University College London bünyesindeki Spatial Design Architecture and Cities yüksek lisans programı kapsamında Sophia Psarra yürütücülüğünde, Cauê Capillé, Fani Kostourou ve Kimon Krenz yardımcılığında gerçekleştirilen E-merging Design dersi kapsamında yazar tarafından hazırlanmış projeden üretilmiştir.

Kaynaklar

Al-Sayed, K., Turner, A., Hillier, B., Iida, S., & Penn, A. (2014). *Space Syntax Methodology.*

Parkin, B. (2015). Debate in Tabajaras Frames Favela Tourism as a Tool for Social Inclusion. (http://www.rioonwatch.org/?p=20861). Erişim Tarihi: 29.06.2018

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine.* Cambridge: Cambridge University Press.

Turner, A., Penn, A., & Hillier, B. (2005). An algorithmic definition of the axial map. *Environment and Planning B: Planning and Design* 32(3): sy.425-444

Hillier, B., Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space,* Cambridge University Press: Cambridge. sy.48-51

Hillier , B. & Iida, S. (2005). Network and psychological effects in urban movement, In: A.G. Cohn and D.M. Mark (Editör.): COSIT 2005, LNCS 3693, sy. 475

Hillier, B., Leaman, A., Stansall, P., & Bedford, M. (1976). Space syntax. *Environment and planning B: Planning and design, 3*(2), sy.147-185.

Hillier, B., Yang, T., Turner, A. (2012). Advancing DepthMap to advance our understanding of cities: comparing streets and cities, and streets to cities. In: Greene, M and Reyes, J and Castro, A, (eds.) 8th International Space Syntax Symposium. Pontificia Universidad Catolica de Chile: Santiago, Chile.

Turner, A. (2004). DepthMap4: A Researcher's Handbook, UCL. pp.28.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Xavier, H. N., Magalhães, F., (2003). UN-Habitat: Global Report on Human Settlements 2003, The Challenge of Slums, Earthscan, London; Part IV: 'Summary of City Case Studies', sy.195-228.

Vaughan L., Geddes I. (2009). Urban form and deprivation: a contemporary proxy for Charles Booth's analysis of poverty. *Radical Statistics* 99, sy.46-73

---

[1] Dünyayı daha iyi bir yer haline getirmeyi amaçlayan bir toplumsal sorumluluk oluşumu olan Rio Plus Social olarak da geçen United Nations Foundation ile ortak çalışmalar yürüten bir organizasyondur. (Erişim tarihi 25.05.2015: http://www.rioplussocial.com.br/)

[2] Serviço Social do Comércio (SESC), insanların hayat kalitesini ve yaşam standartlarını arttırmayı hedefleyen kültür, sağlık, spor, turizm ve eğitim gibi alanlarda içerik, deneyim ve altyapı oluşturulmasına yardım eden bir organizasyondur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent Biçimi Araştırmalarında Karşılaştırmalı Analiz Yöntemleri: İstanbul Tarihi Yarımadası Örneği

Aslı KOÇ, Ayşe Sema KUBAT

İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
devecioglua@itu.edu.tr, kubat@itu.edu.tr

Özet: *İstanbul'un tarihi çekirdeğinin morfolojik dönüşümünün incelendiği bu çalışmada; Tarihi yarımadanın kentsel biçiminin, din ve kültürün etkisi altında geliştiği ve bu etkilerin kentin sembolik ögelerini de oluşturduğu gerçeğinden hareketle, tarihi yarımadanın en önemli sembolik unsurlarından olan külliyelerin ve çevresindeki mahalle dokularının üzerinde yoğunlaşılmıştır. Seçilen alanların tarihi yarımadanın siluetinde etkin olmalarının yanısıra; Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerine ait birçok anıt eser, yer altı ve yerüstü zenginliklerini de barındırıyor olmaları önemlidir. Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel formunu analiz eden bir yaklaşımdır. Morfolojik değişim, sosyal ve ekonomik bağlamlarla meydana gelmekte, şehrin yapılanması ve mimari dokusu üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, farklı medeniyetlerin kent biçimi üzerindeki yansımalarını araştırmak ve değişen mekânların morfolojik yapı üzerindeki etkilerini belirlemek üzere; sokak, parsel ve yapı dokusu üzerindeki değişim sürecini, çeşitli ve karşılaştırmalı yöntemler eşliğinde kavramayı ve sonuçlar üretmeyi amaçlamaktadır.Tarihi yarımada içerisinde seçilen özgün karakteree sahip olan kentsel alanların biçimsel değişimleri, farklılıkları ve benzeşen özellikleri; Kentsel Morfoloji alanında önemli katkılar sağlamış coğrafyacı ve plancılardan oluşan "Conzen ekolü'nün düşünce tarzı"; bina tipolojilerinden yola çıkan "Moudon'un yaklaşım tarzı"; ve kent biçimi çalışmalarına matematiksel bir yorum kazandıran "Mekânsal Dizim yöntemi", gibi farklı kentsel morfoloji yöntemleri ve yaklaşımları kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca, tarihi haritaların sayısallaştırılması ve daha sonrasında farklı dönemlerin katmanlar halinde görüntülenebilmesi ve analiz edilebilmesi için Tarihi belgeleri inceleyen Coğrafi Bilgi Sistemleri (Historical GIS) aracı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın, kentlerin morfolojik değişimini farklı yöntemler kullanarak karşılaştırmalı olarak değerlendiren ilk girişim olduğuna, bu yönü ve elde ettiği sonuçları ile Kent Morfolojisi alanına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Kentsel morfoloji, kentsel biçim, kent tarihi, mekansal dizim yöntemi (space syntax), İstanbul.*

Giriş

Kent, kentlerin morfolojik çeşitliliğini oluşturan fiziksel, sosyal ve doğal yapının bir arada bulunduğu yerleşim birimleridir. Tarih boyunca kentler, fiziksel ve sosyal yapısının evrimi ile değişmeye devam etmiştir. Kentin morfolojisi; kültür, toplum ve yaşayan halkın günlük faaliyetlerinden etkilenen fiziksel form ve yapının devamlılığının sonucu olarak meydana gelmektedir. Bu nedenle kentsel morfoloji, kentsel biçimin kontrol edilmesi ve yeni kentsel çevrenin gelişimi için önemli bir konudur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bir yerleşim yeri olan kent, bireysel ve küçük grup etkinliklerinin bir araya geldiği bir birikim ve sentezdir (Conzen, 1960). Sosyal ve ekonomik güçlerin oluşturduğu ve kültürel etkilerin yönlendirdiği bir oluşumdur (Moudon, 1997). Kentsel morfoloji, kentlerdeki insan davranışlarının ve tarihsel gelişiminin aydınlatılmasında yaşanan değişimleri anlamak için bilimsel bir yaklaşımdır. Bernard Gauthiez'e göre, 1980'li yıllardan bu yana, kentsel biçimin analizinde, tarihsel yaklaşım çerçevesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Gauthiez, 2004). Kentsel morfoloji, mimarların, planlamacıların, coğrafyacıların, tarihçilerin veya arkeologların dahil edildiği multidisipliner bir araştırmadır. Bu konuyla ilgilenen araştırmacılar, kentin gelişimini çeşitli bileşenlerine ayırarak araştırırlar. Morfolojik analizlerin ana unsurları, kentsel yapıdaki değişimin ana yapısı ve yansımaları olarak görülen binalar, parseller, sokaklar ve anıtlardır.

Bu çalışma kenti sosyal ve fiziksel bir olgu ve kültürel güç olarak inceleyerek kentsel biçimdeki farklı morfolojik yaklaşımlara karşılaştırmalı araştırmalar ve entegre yaklaşımlar sunmaktadır. Bu araştırmaya konu olan morfolojik çalışmaların önemi, İstanbul'un Tarihi Yarımadası örneği ile açıklanmaktadır. Fiziksel ve sosyal dokusunun yıllar içinde değişmesine rağmen, bu çalışma kapsamında, eski yerleşim bölgeleri ve dini kompleksleri içeren alan, kentsel morfolojiye farklı yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen üç farklı yaklaşım (Conzen okulu, mekan dizim yönemi ve tipomorfolojik analiz teknikleri) kentsel biçimdeki değişimleri, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymada yardımcı olmuştur. Ayrıca, Coğrafi Bilgi Sistemleri, tarihi veritabanını dijitalleştirmek, düzeltmek ve oluşturmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, farklı uygarlıkların kentsel biçim üzerindeki yansımalarını araştırmak ve mekanların değişimini ortaya koymak amacıyla morfolojik yapılarını analiz etmektir.

Yöntem

Çalışmanın yöntemi üç farklı analiz tekniğine dayanmaktadır: Conzen okulunun geliştirmiş olduğu kent plan analizi ve morfolojik bölgelemeler, mekan dizimi yöntemi ile kent dokusu değişiminin kantitatif bir yöntemle ortaya konması ve bu iki analizin çakıştırılarak sonucunda belirlenen alan üzerinde tipomorfolojik analizlerin uygulanmasıdır.

Conzen'e göre kent, yapılaşmış alanın topografik bir düzenlemesi ve onun yapay özellikleri olarak tanımlanabilir (Conzen, 1960). Conzen, kentsel morfolojinin anlaşılabilmesi için detaylı şehir plan analiz yöntemi geliştirmiştir. Bu yöntem ile şehir planının daha iyi anlaşılabilmesi için şehri; sokak sistemi, arsa düzeni ve yapı örüntüsü elemanlarına ayırarak analiz etmiştir (Conzen, 2004).

1970'lerin sonuna doğru geliştirilen mekan dizimi, fiziksel ve sosyal ilişkileri dikkate alarak mekansal konfigürasyonu anlamaya çalışan bir tasarım aracıdır (Hillier, 1996). Çevreyi yapılarla sınırlı bir boşluk olarak değerlendiren bu yaklaşım mekânsal ve sosyal ilişkileri anlamak, nesnel olarak şehri okumak ve insanların bir araya gelme potansiyelini araştırmaktır. Mekan dizimini diğer yöntemlerden ayıran en önemli unsuru hem kentsel hem bina ölçeğinde uygulanabilmekte ve kendi içlerindeki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir (Oliveira, 2015). Mekansal ağın temsili ve mekânın matematiksel bir açıklaması olan bu yöntem kentsel biçimin temel unsurlarını tanımlamaktadır.

Tipomorfolojik analizler için kaynak olarak kullanılan Moudon'un çalışmalarında bu yaklaşım, yapısal (kat adedi, inşaat özellikleri, durumu, yaşı vb.), ve kentsel (yapı dokusui parsel dokusu, yapı-parsel ilişkileri, yapı adaları vb.) özellikleri araştırmaktadır.

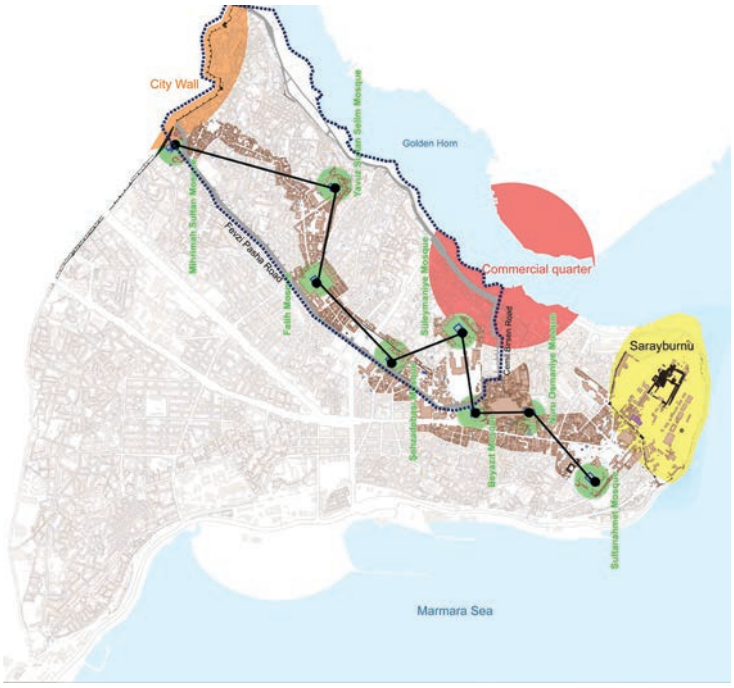
ISBN: 978-605-80820-1-4

Kenti analiz etmek için, bina kullanım türleri, binaların şekil-zemin ilişkisi, bina yüksekliği ve parsel dokusu gibi kavramsal haritalar geliştirilmiştir. Bunların her biri, farklı zaman aralıklarına göre analiz edilmektedir. Aynı harita türünü kullanarak ancak farklı zaman dilimlerinden yola çıkarak, kentsel örüntüdeki değişiklikler kolayca ortaya çıkarılabilmektedir (Moudon, 1982).

Çalışma Alanı

Araştırma alanının seçimi üç ana kritere dayanmaktadır. İlk olarak, önemli tarihsel olayların bir yansıması olarak devam eden fiziksel yapıların yoğun olarak bulunduğu alanlar morfolojik bir çalışma olarak gerekli görülmüştür. Ardından kentsel biçimlerin tarihsel tabakalaşma dizisi olarak zengin birikiminin yansıması olan alanlar seçilmiştir. Son olarak bu alanlarda üst ölçekten parsel detayına kadar tarihsel verilerin kullanılabilirliği göz önünde bulundurularak çalışma alanına karar verilmiştir.

Seçilen alan kuzeyde Haliç, güneyde Fevzi Paşa yolu, batıda şehir surları ve doğuda Cemil Birsel yolu ile sınırlandırılmıştır. Seçilen alanın Galata ile buluştuğu bölgede Osmanlı döneminde oluşan ticaret fonksiyonları günümüzde de devamlılığını sürdürmektedir. Fevzi Paşa yoluna bakan bölgenin güney tarafı Cumhuriyet döneminde gelişmiş bir ticaret alanıdır. Ayrıca, bölgenin doğu-batı doğrultusu, Süleymaniye Camii, Fatih Camisi, Yavuz Sultan Selim Camisi ve Mihrimah Sultan Camii gibi dini komplekslerin yoğunlaştığı bölgedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı.

Ölçüm ve Analiz Sonuçları

Farklı uygarlıklar tarafından yönetilen Tarihi Yarımada'nın zengin kent dokusu farklı kültürlerden etkilenmiş ve katmanlaşarak günümüze ulaşmıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı

ISBN: 978-605-80820-1-4

imparatorlukları yaklaşık 16 asır boyunca varlığını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, o dönemlere ait kentsel biçimleri yansıtan planimetrik ve kartografik çalışmalar bu araştırma için iyi birer kaynak olmuşlardır. Fransız araştırmacıları tarafından hazırlanan Pervititch haritaları 1922 ve 1945 yılları arasında çizilmiş en detaylı planlardan birisidir. Bu haritalar Tarihi Yarımda'nın geçirdiği doğal afetler sonrası sigorta planı olarak çizilmiştir ve detaylı bir içeriğe sahiptir. Cadde adları, sokak dokusu, bina zemin planı, bina inşaat malzemesi, kat sayısı, parsel dokusu ve anıt eserlere ait detaylı bilgilere yer veren bu haritalar 1/500 ve 1/1000 ölçekli olarak çizilmiştir. Bu çalışma kapsamında Pervititch haritaları (1922-1945) ve günümüz halihazır haritası (2016) kullanılarak morfolojik analizler uygulanmıştır.

Kent Plan Analizi

Conzen yaklaşımı, sokakları ve sokak sistemlerini, arazi kullanımı ve parsel dokularını içeren analiz yaklaşımını ve bu özellikler içindeki yapı düzenlerini analiz etmek için kullanılan sistematik bir yöntem sunmaktadır (Conzen, 1960). Bu yöntem kentsel elemanların fiziksel gelişiminin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu sayede şehir planının mevcut yapısı tarihsel gelişimi araştırılarak açıklanabilmektedir. Buna göre çalışma alanını içeren Tarihi Yarımada'nın kent dokusu yıllar içerisinde geçirdiği büyük yangınlar ve depremler sonucu, kent dokusunun yeniden düzenlenmesi ve gelecek planlama kararları ile değişmiştir.

Şekil 2. Kent plan analizi; genetik plan tipleri, arazi kullanımı, yapı tipleri.

Şekil 2'deki haritalarda çalışma alanı genetik plan tipleri, arazi kullanımı ve yapı tiplerine ayrılarak analiz edilmiştir. Bu analize göre, çalışma alanının en batısında bulunan Blachernae bölgesindeki sokakların kent surlarına doğru devam etmediği ve kent surlarına paralel bir yol ile sonlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca Fener-Ayrıca yangınlar sonrasında yapılan düzenlemeler ile Ayvansaray, Fener-Balat, Cibali ve Unkapanı bölgelerinin ızgara sistemli olarak yeniden düzenlendiği görülmektedir. Sokak dokusundaki bu parçacıl uygulamalar ızgara sistemli yeni dokunun ve organik olarak oluşmuş olan eski dokunun yan yana gelişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet sonrası bütüncül olarak ele alınan Fatih Camii ve çevresi tamamen ızgara sistemli olarak tasarlanmış ve çevresinde bulunan organik dokuyla bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Tarihi Yarımada'nın en eski anayolu olan Drama yolu Kariye 'den başlayarak Yavuz Sultan Selim Camii'ne doğru uzanmakta ve halen önemini korumaktadır. Çalışma alanı içerisindeki sokak dokusuna ait en önemli değişiklik, Fevzi Paşa caddesinin açılması olmuştur. Edirnekapı'dan başlayıp Fatih Camii'nin güneyinden geçerek Beyazıt meydanına bağlanan bu ana yol 1950 yılında ana yol motorlu taşıtların kent içerisinde daha iyi hareket edebilmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Fevzi Paşa yolunda yol genişletme çalışmaları nedeniyle tarihi binalar ve surların bir kısmı yıkılmış olsa da, yapı adaları ve parseller eski biçimini korumuştur. Ayrıca, 1950 yılında

ISBN: 978-605-80820-1-4

gerçekleştirilen Atatürk Bulvarı inşaatı, bulunduğu alandaki kentsel dokunun değişmesine neden olmuş ve çevresinde yeni yapı adaları oluşturulmuştur. Yeni yapı adalarında modern mimarinin en önemli örneklerinden İMÇ ve Sigorta binaları inşa edilmiştir.

Morfolojik Dönemler

Conzen yaklaşımının ortaya koyduğu en önemli kavramlardan biri morfolojik dönemlerdir. Kentsel biçimdeki değişimleri gösteren sosyal ve ekonomik kalkınma sürecidir. Önemli kültürel dönemlerin evrimini gözlemlemeye izin verir. Kültürel dönemlerin değişmesi sonucu bölgeler çeşitlenir. Kentin gelişimi boyunca her dönem kendi oluşumunun parçalarını bırakır. Bu sayede morfolojik dönemler, farklı dönemlerin sonucu olarak kültürel tarihi temsil eder. Tarihi Yarımada, Bizans (330-1453), Osmanlı (1453-1923) ve Cumhuriyet dönemi (1960'lardan önce ve 1960'lardan sonra) olmak üzere üç farklı morfolojik döneme sahiptir. Bizans dönemi, antik Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak başlamıştır. Birçok kentsel biçim; imparatorluk sarayı, hipodrom ve forumlar Bizans İmparatorluğu'ndan önce inşa edilmiş olmasına rağmen, yeni şehir surları (Theodosius duvarı) ve Blachernae saray kompleksi 5. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüze kadar gelebilmeyi başarmıştır. Bizans dönemi, etkili kent planı ve büyük yapılara sahip olmasına rağmen bu döneme ait yeterli kartografik kayıt bulunmamaktadır. Bizans imparatorluğunun fethinden sonra başlayan Osmanlı dönemi kente yeni bir biçim kazandırmıştır. İslami kültürün hakim olduğu ve bu doğrultuda yeni yapılar ve kent sistemleri inşa edilen Tarihi Yarımada, geçirdiği doğal afetler ile de oldukça etkilenmiş ve kent biçimi bu doğrultuda değişmeye başlamıştır. 1923 yılı Cumhuriyetin ilanından sonra yeni bir dönem başlamıştır. Eski kent merkezi olarak adlandırılan Tarihi Yarımada yoğun göç ve yapılaşma sonucunda büyük bir baskı altına girmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a gelen göç akımı, bölgenin sahip olduğu tarihi dokusunun değişiminde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yeni tip konut alanları inşa edilmiş, var olan eski konut tiplerine ise yeni eklemeler yapılarak konut tipleri değiştirilmiştir. Bu dönemin en önemli planlama hareketleri, yol ağlarına yapılan müdahaleler olmuştur. Bu doğrultuda doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda yeni bulvarlar inşa edilmiş, mevcut ana caddeler ise genişletilmiştir (Kuban, 2009). Bugün Tarihi Yarımada, Theodosius duvarını aşan devasa bir alana yayılmıştır. Nüfus artışı ve yeni planlama kararları hızla şehirleşmeye yol açmıştır.

Morfolojik Çerçeve

Morfolojik çerçeveler, plan ve topografik özellikler kullanılarak geliştirilmiştir. Çalışma alanında, hem organik hem de ızgara sistemleri kent içerisinde yan yana ancak birbirine geçmemiş şekilde bulundurmaktadır. Bizans döneminde inşa edilen surlar doğrusal olarak kentin sabitleme hattını (fixation line) oluşturmaktadır. Kent duvarı ile sınırlandırılmış olan alan İstanbul'un eski kent merkezi olan Tarihi Yarımada'yı çevrelemektedir. Surların dışı Tarihi Yarımada ile tamamen farklı bir dokuda gelişmiştir. Çalışma alanı içerisinde yer alan yeni gelişmiş ana yol (Feyzi Paşa yolu) ve eski ana yolun (Draman yolu) etrafında ticari alanlar bulunmaktadır; ayrıca bu doğrultularda külliyeler, kurumsal kullanım ve karma kullanım alanları da yer almaktadır. Tarihi Yarımada'nın sokak dokusu üzerinde kent surlarının etkisi olmadığı görülmektedir. Bu alandaki sokak dokusu doğal afetler (özellikle yangınlar) sonrasında daha kolay ulaşım sağlayabilmek için ızgara düzeninde tasarlanmıştır. Ancak bütüncül bir planlama olmadığından bu düzenlemeler kent dokusunda parçacıl bir şekilde yer almaktadır. Tarihi Yarımada ilk olarak tepelerden gelişmeye başlayıp ardından sahil

ISBN: 978-605-80820-1-4

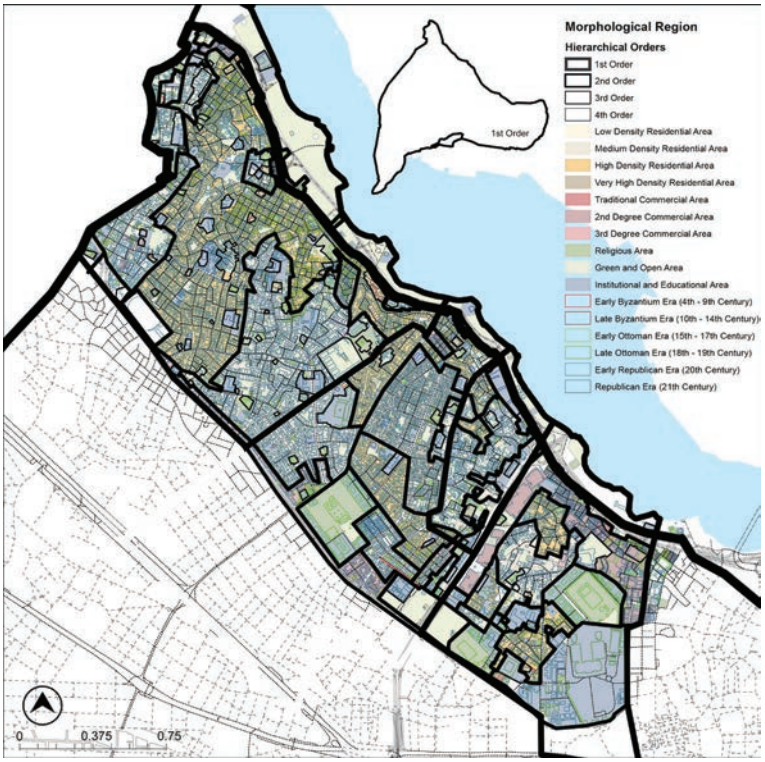
şeridi boyunca gelişimine devam etmiştir. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde mevcut biçimine ulaşmıştır.

Morfolojik Bölgeler

Conzen'in bu sistematik yaklaşım çerçevesinde genetik plan tipleri, tarihi bina tipleri ve arazi kullanımlarını incelenerek; bunların sentezi ile morfolojik bölgelemeler analizi yapılmıştır. Bu analiz kentin tarihsel değişimini veya kentin tarihsel katmanlarını tek bir haritada görmemizi sağlamaktadır. Conzen'in çalışmalarının en büyük başarısı kronolojik olarak yerleşmelerin haritalarının oluşturulmuş olmasıdır. Morfolojik bölgelemeler ile birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kademe olarak tanımlanan hiyerarşik düzen sistemleri tanımlanmaktadır. Conzen tarafından ortaya koyulan bu terminoloji ile kent parçaları alansal büyüklüğe göre sınıflandırılır. Bir bütün olarak Tarihi Yarımada, kentin gelişimini sınırlayan şehir surlarıyla birlikte eski yerleşim bölgesini oluşturmakta ve ilk kademe olarak gösterilmektedir. İkinci kademe sınırlar genetik plan birimlerinden elde edilir. Üçüncü kademenin tanımlanması için ise en önemli değişkenlerden birisi arazi kullanımıdır. Son olarak, yapı tipleri ve yapı blokları / parselleri analitik haritasından elde edilen en küçük "morfo-tip"ten dördüncü kademeler belirlenmiştir. Şekil 3'de yer alan harita morfolojik bölgeleri ve arazi kullanımını göstermektedir.

Çalışma alanı içerisinde, tarihi yapıların fazla olduğu alanlar, yeni planlanan alanlar, kent surlarına yakın olan alanlar ve ticari kullanım alanlarının parsel büyüklükleri, bina tipleri farklılık göstermektedir. Buna göre bu alanlar farklı özelliklerine göre ayrılmışlardır. Birinci kademe Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerini içinde bulunduran eski kent bütünü yani Tarihi Yarımada olarak gösterilmiştir. 2. kademe için genetik plan tipleri baz alınmıştır ve çalışma alanında 4 farklı alan elde edilmiştir. Bunda dikkat edilen nokta alanların gelişim evreleridir. 3. kademe hem genetik plan tipleri hemde arazi kullanımı baz alınarak belirlenmiştir. Buna göre farklı kullanım alanları, farklı sokak dokusuna sahip alanlar ayrı bölgeler olarak işaretlenmiştir. 34 adet 3. kademe belirlenmiştir. Bu bölgeler içerisinde yer alan özel yapılar ve yapı blokları 4. Kademe olarak işaretlenmiştir ve112 adet 4. kademe belirlenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Morfolojik bölgeler.

Mekan Dizimi

Mekan dizim yöntemi yapılaşmış çevrenin tanımlanması için kullanılan ve insan davranışları ve mekan arasındaki ilişkiyi kuran bir teori ve yöntemdir. Bu ilişkileri sayısal bağlantılar yoluyla analiz eder. Morfolojik analizler kapsamında kullanılacak olan mekan dizimi yöntemi eksenel veya segment (yol parçası) haritalarının oluşturulup analiz edilmesine dayanmaktadır. Eksenel harita çizilen çizgiler ile kesintisiz hareket ve görüş sağlayan en uzun ve en az çizgi ile kent dokusunu tanımlamaktadır. Ancak Ratti, eksenel çizgilerin kent yapısını ve mekanı tanımlamada yetersiz olduğu dile getirilmiştir. Bunun üzerine Turner yol orta çizgileri verilerini kullanarak mekan dizimi yöntemine yeni bir model getirmiştir (Turner, 2007). "Segment analizi" eksenel analizlere göre daha iyi sonuçlar vermiştir. Özellikle organik dokunun olduğu alanlarda segment haritası mekanı daha iyi ifade ettiği dile getirilmiştir. Bu çalışma için tüm Tarihi Yarımada için segment haritası oluşturulmuştur. Bu haritalar UCL Depthmap programı kullanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan bu haritalar Pervititch haritalarından ve günümüz halihazır haritalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Morfolojik değişimler için farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymak amacıyla; global ve lokal ölçekte entegrasyon değerlerine bakılmıştır.

1922-1945 ve 2016 yıllarına ait haritalara bakıldığında Fevzi Paşa caddesinin en fazla entegrasyon değerine sahip olduğu ve hiç değişmediği söylenebilir. Ayrıca yeni düzenlenmiş olan Fatih Camii ve çevresinin de entegrasyon değerleri oldukça yüksektir. Her iki döneme bakıldığında yeni açılan bulvarların alandaki entegrasyon değerlerinde kaymalara sebep olduğu gözlemlenebilmektedir. Buna göre kuzey-güney bağlantılarında Atatürk bulvarı oldukça yüksek entegrasyona sahiptir. Mahalleler bazında bakıldığında ise

ISBN: 978-605-80820-1-4

Süleymaniye Camii ve çevresinin alandaki en entegre bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Lokal ölçekteki entegrasyon haritaları değerlendirildiğinde; 1922-1945 yıllarına ait haritada öne çıkan Fener-Balat ve Cibali bölgelerinin 2016 yılında bağlantılarının zayıfladığı ve yine Süleymaniye Camii ve çevresinin bu ölçümlerde de öne çıktığı görülmektedir.

Şekil 4. Global entegrasyon haritası.

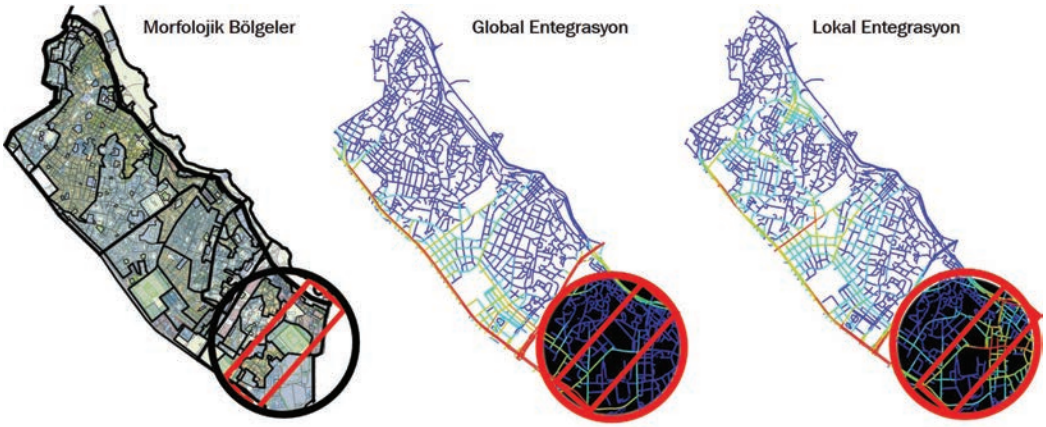

Şekil 5. Lokal entegrasyon haritası.

Bütünleştirilmiş Analizler

Conzen'nin yönteminden elde edilen morfolojik bölgelemeler ve mekan dizimi haritaları çakıştırıldığında, çalışma alanı içerisindeki en eski kent dokusuna ait alan ve kentin geri kalanı ile en entegre alan olarak Süleymaniye Camii ve çevresi çıkmaktadır. Bu sonuçlar baz alındığında, Süleymaniye bölgesi yıllar içerisinde önemini her zaman korumuştur. Osmanlı döneminde ulema sınıfının bu bölgeye yerleşmeye başlamasıyla değer ve önem kazanan bu alan, aynı zamanda en fazla tarihi eserlere ev sahipliği yapmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

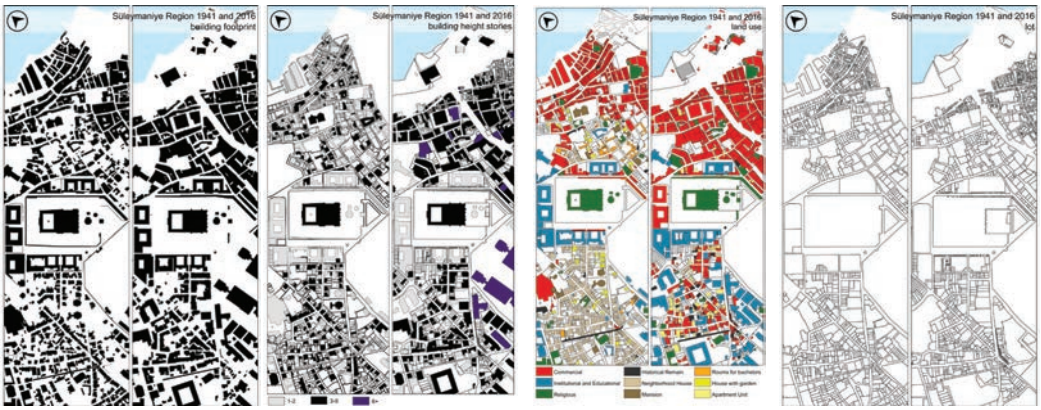

Şekil 6. Bütünleşik analizler (Conzen - Mekan dizimi).

Tipomorfolojik Yaklaşım

Tipomorfolojik yaklaşım oldukça detaylı analizleri kapsamaktadır. Anna Vernez Moudon tarafından da çalışmalarında sıkça kullanılan bu yöntem kentsel biçimin fiziksel yapısını anlamak için farklı ölçeklerde çalışmalar yaparak kenti en üst ölçekten bina ölçeğine kadar analiz etmektedir. Bu çalışma için Conzen ve mekân dizimi yöntemi kullanılarak belirlenen Süleymaniye Camii ve çevresi seçilmiştir.

Moudon'un araştırmaları temel alınarak yapılan bu çalışmada; parsel dokusu, bina dokusu, bina-parsel ilişkisi, arazi kullanımı ve bina kat yükseklikleri analiz edilmiştir. Buna göre alanın genelinde sahil şeridinde yeni yol açılmasıyla birlikte hal bölgesinin alandan temizlenmesi sonucu fiziksel dokunun değiştiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bölgede yer alan İstanbul Üniversitesi'nin yayılımcı politika izleyerek alanda yayılması ile birlikte eski parsel ve bina dokusu tamamıyla değişmiştir.

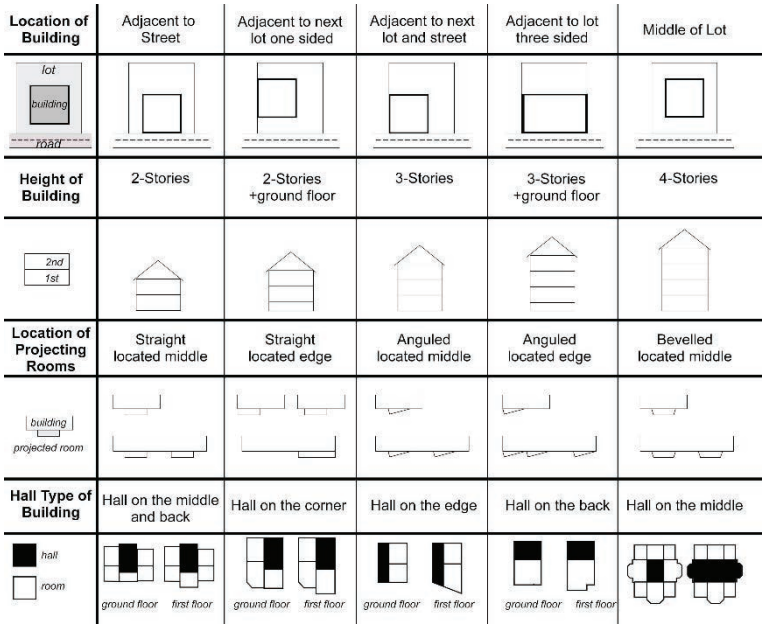
Şekil 7. Parsel dokusu, bina dokusu, kat sayısı ve arazi kullanım analizleri.

Arazi kullanımı seçilen alanın en temel özelliklerini göstermektedir. Buna göre arazi kullanımı konut alanları, ticari alanlar, dini alanlar, resmi veya donati alanları ve tarihi kalıntılar olmak üzere 5 ana grupta incelenmiştir. Ayrıca konut alanları, öne çıkan konut tiplerine göre ayrılmıştır. Bunlar konaklar, bekar evleri, mahalle evleri, bahçeli evler ve apartman binalarıdır. Ticari alanlar bölgenin kuzeyinde yani Haliç kıyılarında yoğunlaşmıştır. Konut alanları 1941 yılında bölgenin kuzey tarafında yoğunlaşırken 2016 yılına gelindiğinde bu

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanın eğitim ve resmi binalarla dolduğu karşılaştırmalı analizler ile ortaya konmaktadır.

Moudon çalışmalarında evleri ve odaları detaylı olarak analiz etmiştir. Analizin amacı şehrin mimari özelliklerini tanımlamaktır. Bu çalışma iki boyut içermektedir; birincisi fiziksel unsurlar (evler ve odalar), ikincisi ise bu unsurları şekillendiren kurallardır (mülkiyet, dolaşım vb.) (Moudon, 1982). Osmanlı devri konut dokusunun en önemli özelliklerinden birisi parsel dokusu ve binaların parsel içindeki konumlarıdır. Bunlara göre parsel dokusunda oluşan bahçe-avlu yapı elemanları ev planlarını saran ancak merkezcil bir etkisi olmayan bir oluşumdur. Parsel tipleri analizine bakıldığında dikdörtgen, üçgen ve L-şeklinde farklılaşan 3 farklı parsel dokusu bulunmuştur. Bu dokular parsel genişliklerine göre dar, geniş ve çok geniş olarak gruplandırılmıştır. Parsel genişliklerine göre binaların yan yana biçimlenişi sıra ev, bitişik nizam ev veya ayrık nizam ev tiplerini oluşturmaktadır. Bina tipolojilerini belirlemek üzere parsel-bina ilişkisi bina-yol ilişkisi, binanın oda sayısı, kat sayısı ve çıkma tipleri ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre parseller dar, geniş ve çok geniş olmak üzere 3 farklı büyüklüktedir. Binalar parsel içerisinde on sokağa dayalı, komşu parsel ve sokağa dayalı veya parsel ortasında bulunabilir. Oda sayılarına bakıldığında katta minimum 2 oda maksimum 6 oda olduğu görülmektedir. Kat sayıları ise konut binaları için 2 ile 4 kat arasında değişmektedir. Üst kat çıkmaları düz, açısal ve pahlı (köşegenli) olmak üzere 3 tiptir. Bunlar binaların orta veya kenar kısımlarında bulunabilirler (Şekil 8).

Şekil 8. Bina tipleri detaylı analiz tablosu.

İstanbul'un özellikle 19 yy. sonrasında Avrupa'nın etkisi altında kalmıştır. Süleymaniye bölgesinde de pek çok ahşap sivil mimari örneğiyle karşılaşılmaktadır. Genellikle kapalı sofa tipleri egemendir. Sedat Hakkı Eldem'e göre Mekansal biçimlenme açısından Türk evlerin temel özelliği odayı ana birim olarak ele almasıdır (Eldem, 1984). Odalar en sade biçimle tasarlanmakta ve genellikle kare veya dikdörtgen planlıdır. Yine Sedat Hakkı Eldem'in yapmış olduğu Türk evi çalışmasına göre oda plan tiplerinde ne kadar önemliyse sofa biçimlenişleri de bir o kadar önemlidir. Sofalar kent meydanları gibi bina içerisindeki sirkülasyonun sağlandığı alandır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Osmanlı ev tasarımı 1950'li yıllardan önce baskın olmuş ve hala bölgenin bir kısmını karakterize etmektedir. Cumhuriyet döneminden sonra göç ile beraber bina tipleride değişmeye başlamıştır. Önceleri tek ailelerin yaşadığı mahalle evler ve konaklar varken nüfusun artması ile birlikte tek aileli evlerden çok aileli ev düzenine geçilmiş ve apartmanlaşma bu bölgede de başlamıştır. 1950'lerden itibaren, bölgede ve şehrin diğer kısımlarında çok sayıda yeni bina inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni tip betonarme apartman binaları bölgede belirmiştir.

Son olarak yapılan analizlere göre konut dokusunda parsel ve bina ilişkileri baz alınarak 3 farklı tip belirlenmiştir. Daha detaylı bir analiz için her bir binanın oda organizasyonunun bilinmesi gerekiyordu, ancak tüm Süleymaniye bölgesi için bu bilgiler yeterince elde edilemedi. Yapılan analize göre 1. Tip konutlar; dar ve geniş dikdörtgen parsellerde yer almaktadır. 2. tip konutlar; dar ve geniş L-şeklindeki parsellerde bulunmaktadır. Diğerleri ise çok geniş veya üçgensel parsellerde yer almaktadır. Buna göre yıllar içerisindeki değişime bakıldığında 3. Tip binaların arttığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma gelecekteki araştırmalar için çeşitli fırsatlar ortaya koymaktadır. Özellikle, tarihsel belgeleri ve doğrudan kanıtlarla birlikte CBS'nin kentsel öğeleri haritalamak ve analiz etmek için nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda tarihsel-coğrafi yaklaşımın, mekan dizimi yönteminin ve tipomorfolojik analizlerin kent araştırmacıları için çok değerli olabileceğini göstermektedir. Bu araştırma, Tarihi Yarımada kentsel biçim yönetimi ve tarihi koruma planlaması konularında yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Şehir, farklı uygarlıklardan bir birikim süreci ile önemli değişimlere uğramıştır. Ancak, kentsel morfoloji çalışmaları ve pratik planlama süreci arasındaki zayıf bağlantı nedeniyle, yapılaşmış form analizinin çoğu, kentsel mirasının kapsamlı bir ihmali olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü göstermek ve teorik araştırma ve pratik planlama stratejilerini birleştirmek için potansiyel olasılıklar bulma şansı sağlamıştır. Son olarak, bir şehir okumasında tasarımcılara ve planlamacılara yardımcı olmak için kullanılabileceği umulmaktadır.

Kaynaklar

Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis*, Institute of British Geographers London: Publication, George Philip.

Conzen, M. and Conzen, M. (2004). *Thinking about Urban Form: Papers on Urban Morphology*, 1932- 1998, Peter Lang.

Eldem, S.H. (1984). *Türk evi: Osmanlı dönemi*, Türkiye Anıt, Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Gauthiez, B. (2004). *The history of urban morphology*, 8(2), 71–89.

Gu, K. (2010). Urban morphological regions and urban landscape management: The case of central Auckland, New Zealand, *Urban Design International*, 15(3), 148–164.

Hillier, B. (1996). *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Cambridge University Press, Cambridge.

Koc, A. (2018). *Morphological techniques for assessing urban form of Istanbul's historical*

ISBN: 978-605-80820-1-4

peninsula. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Koç A. & Kubat A.S. (2018). Morphological Technics for Assesing Urban Form for Istanbul's Historical peninsula. Book of Abstracts. 25th ISUF International Conference: Urban Form and Social Context: from traditions to newest demands. Krasnoyarsk 2018, 5-9 July / ed.: I. Kukina, I. Fedchenko, Ia. Chui. – Krasnoyarsk: Sib. Feder. University, Rusya.

Kubat, A.S. (1997). Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns. *Environment & Planning B: Planning & Design*, 24, 95 - 123, published by Pion Limited, UK.

Kubat, A.S. (1999). Morphological History of Istanbul. *Urban Morphology–Journal of the International Seminar on Urban Form (ISUF),* 3 (1), 28-41, Design and Print Unit, University of Central England, Birmingham. UK.

Kubat, A. S., Yasushi A., Istek C. (2001). Characterization of the street networks in the traditional Turkish urban form. *Environment and Planning B: Planning & Design*, 28(5), 777-795, Pion Limited, UK.

Kubat, A. S. (2010). Study of Urban Form in Turkey. *Urban Morphology: Journal of International Seminar on Urban Form*, 14(1), 31-48, UK.

Kuban, D. (2010). *Kent ve Mimarlık* Üzerine *Istanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Moudon, A. (1982). *Built for Change: Urban Architecture in San Francisco*, A.V. Moudon, Urban Design Program A1-15, University of Washington.

Moudon, A.V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban morphology*, 1(1), 3–10.

Oliveira, V., Monteiro, C. and Partanen, J. (2015). A comparative study of urban form. *Urban Morphology*, 19(1), 73–92.

Turner, A., (2007). From axial to road-centre lines: a new representation for space syntax and a new model of route choice for transport network analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34, 539–55.

Whitehand, J.W. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. *International Space Syntax Symposium*, volume 6.

Whitehand, J., Gu, K., Conzen, M.P. and Whitehand, S.M. (2014). The typological process and the morphological period: a cross-cultural assessment. *Environment and Planning B: Planning and Design* 41(3), 512–533.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tipo-morfolojik Analiz Yöntemi: CMC Endüstri Bölgesi Örneklem Çalışması, Kuzey Kıbrıs

Nevter ZAFER CÖMERT, Şebnem ÖNAL HOŞKARA

Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
nevter.zafer@emu.edu.tr, sebnem.hoskara@emu.edu.tr

Özet: *Morfolojik çalışmalar çok geniş yelpazede devam etmektedir ve gün geçtikçe farklı coğrafyalara yayılmaktadır. Bu çalışmaların öncülerinden olan İngiliz Ekolü temsilcisi MRG Conzen (1960) tarihsel coğrafi gelişme üzerinden morfolojiyi irdelerken, İtalyan ekolü temsilcisi G. Caniggia (2001) morfolojiyi tipolojik süreçler üzerinden değerlendirmektedir. Makro ölçekte morfolojiyi planlama süreçlerinde inceleyen MRG Conzen, kentsel morfolojiyi 3 temel başlıkta ele alır. Bunlar: (a) kent planları, (b) kent görünümleri/morfolojik bölgeleme ve (c) çeper kuşaklardır. Diğer yandan mikro ölçekte morfolojiyi mimari bakış açısıyla inceleyen G.Caniggia ise kentsel morfolojiyi yine 3 temel başlık altında inceler. Bunlar: (a) binalar, (b) kentsel doku ve (c) kentsel organizmadır. Bu kapsamda önemli iki ekolün oluşturduğu morfolojik analizler çoğu zaman ayrı ayrı örneklemler üzerinde tartışılmış, hiçbir zaman ortak bir zeminde tartışılmamıştır.*

Günümüzde morfolojik çalışmalar disiplinler arası çalışılsa da, morfolojinin çıkışını destekleyen ve yaygınlaşmasını sağlayan bu iki ekolün birlikte çalışıldığı entegre bir örneklem çalışmasına, yapılan literatür taraması sonucunda rastlanmamıştır. Son günlerde morfolojideki karşılaştırmalı ve entegre çalışmaların önemi sıkça, gerek basılı yayınlarda gerekse morfoloji sempozyumlarında vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı; M.R.G. Conzen (1960) ve G. Caniggia'nın (2001) metodolojilerini ve morfolojiyi ele alışlarını sentezlemek ve oluşturulan entegre yöntem ile, Kuzey Kıbrıs'ın doğusunda yer alan, ilk maden üretiminin gerçekleştiği, işçilere ve mühendislere yönelik toplu konutların planlı inşa edildiği bir endüstri kasabası olan Lefke'deki CMC (Cyprus Mines Cooperation) bölgesini bu kapsamda incelemektir. Bu bağlamda inceleme sonucundaki bulgularla, önerilen entegre yöntemin farklı coğrafyalardaki farklı bölgelerde uygulanabilirliğinin de ölçülmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tipolojik süreçler, tarihi gelişim, tipo-morfoloji, Kıbrıs*

Giriş

Kentsel Morfolojik çalışmalarda farklı okullar ve ekoller morfolojiyi farklı bakış açılarına göre irdelemiş, fiziksel çevreyi incelemek için farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bunlardan en önemlileri arasında; planlama ölçeğinde çalışan, MRG Conzen ile başlayıp J. Whitehand, M.P. Conzen ve M. Bark ile devam eden İngiliz ekolü ve diğer yanda, mimari ölçekten başlayıp kentsel ölçeğe kadar uzanan tipolojik süreçleri irdeleyen S.Muratori ile başlayıp, GF Cannigia, Maffei ve Cataldi ile devam eden İtalyan ekolü yer alır.

Muratori (1997) tipolojik süreçleri 19. yüzyılda incelemeye başlamış, mimari formaların ilişkilerinin süreç içerisinde nasıl geliştiğini ve dönüştüğünü, mimari ölçekten kentsel ölçeğe kadar uzanan farklı skalalarda incelemiştir (Cataldi,1998). Ayrıca farklı ölçeklerde,

ISBN: 978-605-80820-1-4

analitik olarak oluşturulmuş çevre kavramları üzerinde yapı bileşenlerinin ölçümleri ile çalışmış; yapıların şekil, yapı ve çeşitli kullanımlarının belirlenmesi; gruplanması, kasabalar ve bölge ölçeğine kadar uzanan geniş bir yelpazede tipo-morfolojik yöntemlere bağlı olarak bina dokusunun, kentsel organizmanın ve bölgesel alanların yapılandırılmasının kökenindeki kuralların ve felsefenin anlaşılmasını sağlamıştır (Canngia&Maffei,2001). Muratori'den sonra Caniggia, formların tarihsel gelişimi boyunca bileşenlerini, türlerini, nasıl geliştiklerine dair yöntem geliştirmiş ve bu yöntemi ise "tipolojik süreç" (*procedural typology*) olarak adlandırmıştır.

Caniggia, binaların tarihsel oluşumları, dönüşümleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan kentsel örüntüyü incelemiştir (Levy,1997). Ayrıca bu yöntemle birlikte tipolojik süreçlerin kuşaktan kuşağa, kültürel süreç içerisinde nasıl dönüştüğü ve yeni kentsel dokuları oluşturduğunu da tipo-morfolojik çalışmaların bir parçası olarak görmüştür. Caniggia çalışmalarını 3 ana başlık altında incelemiştir: Bunlar: (a) binalar (buildings), (b) kentsel doku (*urban tissue*), ve (c) yerleşimler (*settlement organism*)'dir.

Diğer yandan tarihi gelişimi teorisi (*historico-evolutionary*) ile planlama ölçeğinde çalışan MRG Conzen, ilk kez Schutler (1898)'in kullandığı morfoloji kavramını geliştirip, kentlerin morfolojik gelişimini ve analizlerini tarihsel gelişim teorisi kapsamında ele almıştır. Conzen, kentsel planlama kavramı yerine kentsel morfogenetik (*morphogenetics*) kavramları üzerinden teorilerini tartışarak yöntemler geliştirmiştir (Whitehand,1987).

MRG Conzen (1981) morfolojik çalışmalarına kenti oluşturan elemanları tanımlayarak; sokak ve sokak örüntüsü içerisindeki bağlantılar, parsel ve parsellerin sokak ile ilişkileri, binalar ve binaların yapı adaları içerisindeki konumu ve plan tiplerinin bir araya gelerek oluşturdukları katmanları analiz ederek başlamıştır. Çeper kuşaklar (Conzen,1969) ile kentin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminden bahsederken, kent manzarasını (*townscape*) elde etmek için arazi kullanımı, bina dokusu ve genetik plan birim alanlarını bir araya getirerek analizler yapmış ve bunun sonucunda çıkan homojen karakter alanları morfolojik bölgelemeleri oluşturmuştur.

Bu çalışmanın amacı M.R.G. Conzen ve G.F.Caniggia'nın metodolojilerini ve morfolojiyi ele alışlarını sentezlemek, ve yazarlardan Nevter Cömert'in (2013) doktora çalışması kapsamında oluşturulan entegre yöntem temel alınarak hazırlanan yeni bir yaklaşım ile, Kuzey Kıbrıs'ın batısında yer alan, ilk maden üretiminin gerçekleştiği, işçilere, usta başlarına ve mühendislere yönelik toplu konutların planlı inşa edildiği endüstri kasabası Lefke'deki CMC (*Cyprus Mines Cooperation*) bölgesini incelemektir.

Yöntem

Tablo 1' de yapılan sentezlemeye göre MRG Conzen ve GF Caniggia'nın kesiştikleri nokta bina ölçeğinde başlamaktadır. Caniggia binaları bileşenlerinden incelemeye başlarken Conzen binaları üst ölçekte genel hatlarıyla incelemekte ve kentsel dokuyu etkileyen strüktürleri analiz etmektedir. Conzen şehir planını yolların, binaların ve parsellerin bir birleriyle ilişkilerini incelerken, Caniggia kentsel dokuyu parsellerin yollar ile ilişkilerine, güzergâhlara/yollara (*route*), kentte oluşturulan odak noktalarına bakarak incelemektedir. Conzen'in şehir manzarası (*townscape*) kavramı ise Caniggia'nın kent/yerleşim organizması (*settlement organism*) kavramı ile kesişmektedir.

Conzen, planlama ölçeğinde, Caniggia ise mimari ölçekte kentleri değerlendirse de, her ikisinin de (Tablo 1'de özetlenen) kavramsal benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu kapsamda, yöntem, çalıştıkları alan, kent planı, parsel tanımı, parsel örüntüsü, yol/rota, plan birimi/kent örüntüsü, kentsel organizma/morfolojik bölgeleme gibi kavramlar üzerinde birçok ortak noktalarının olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, her iki okulun benzer yönlerini alan ve kentsel morfolojik çalışmalarda entegre bir yöntem önermektedir.

Tablo 1. M.R.G. Conzen ve G.F. Caniggia'nın morfoloji konusunda benzerlikleri ve farklılıkları (Cömert 2013'den uyarlanmıştır.).

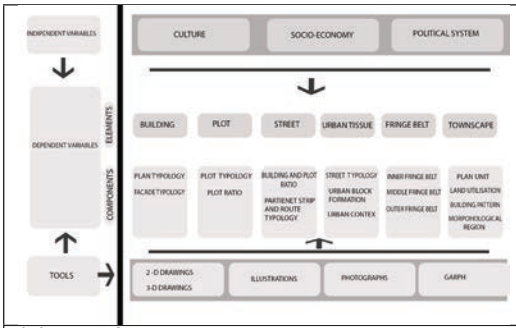
	Farklılıklar		**Benzerlikler**
	CONZEN	**CANIGGIA**	**CONZEN & CANIGGIA**
Method	Tarihsel Gelişim Teorisi	Tipolojik süreçler	Benzer strüktür ve elemanların kullanılması
Ortaçağ Planı	Britanya ortaçağ kentleri	Italyan ortaçağ kentleri	Ortaçağ kentleri
Kent Planı	Bina, parsel ve yol ilişkileri	Bina bileşenleri, malzeme ve agregaları	• Her kentin kendi ruhu vardır • Kentlerin strüktürünü anlama • Benzer bileşenlerin tanımları • Mevcut binaların dönüşümü
Parsel	• Parsel serisini bütünün içerisinde değerlendirmiştir. • Parseli kent bileşeninin en küçük elemanı olarak ele almıştır.	• İlgili yol olmadan parselin mevcut olamayacağını savunur. • İlgili yol ile parselin birlikte davrandıklarını savunur.	• Farklı yöntemler ile parseli değerlendirseler de, kent örüntüsünün içersindeki en küçük parça olduğu olgusu aynıdır.
Parsel serisi (Plot Series)/İlgili yol bandı (Partinent Strips)	Plan biriminin bileşeni.	Yapılaşmış rotanın parçası.	Farklı terminoloji kullanımları olsa da, içerikte bahsedilen kavramlar aynı.
Blok	Kendi içersinde parsellerin birleşimi ile oluşan bir eleman.	Kentsel doku sonucunda oluşan doku.	Conzen eleman olarak, Caniggia dokunun bir parçası şeklinde görse de her ikisinde de tanımı aynı amaca yönelmektedir.
Yol/Rota	Yollar eleman olarak ele alınmakta ve blokların belirleyicisi olarak belirtilmektedirler.	Kentsel dokuda parsellerin oluşması ile oluşan kentsel dokunun parçası olarak ele alınmaktadır.	Yol/rotayı bir noktadan diğer noktaya ulaşım aracı olarak tanımlamaktadırlar.
Plan birimi/Kentsel örüntü	Yol-parsel-bina'ların bir birleriyle ilişkilerini farklılıklarını ve benzerliklerini karşılaştırır.	Kentsel örüntüde yollar parseller, odak notaları ve ilgili yol üzerindeki bina ilşkilerini inceler.	Her iki tanım da birimlerin ve örüntülerin kompleksitesi ile ilgilidir ve bunları kentsel eleman olarak nitelemektedir.
Kentsel organizma / Morfolojik Bölgeleme	Morfolojik bölgeleme, arazi kullanımı, plan birimi ve bina dokusunun çakıştırılmasıyla ortaya çıkar.	Kentin tüm bileşenleri (doku, bina eleman ve agregeleri, rotalar, parsel, odak notkaları, merkezler)	Kent gelişim planını inceleme ve değerlendirmede kullanılan yöntemleri benzerdir.

Önerilen yöntem, Tablo 2 (a)'da sunulan ve Nevter Cömert'in doktora tezinde (2013) kullanıldığı yöntem de göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Cömert (2013), morfolojiyi (morfolojik değişkenleri), **elemanlar** ve **bileşenler** olarak iki başlığa ayırmıştır. Bu kapsamda elemanlar, binalar, parseller, yollar, kentsel doku, çeper kuşak ve kent manzarasından

ISBN: 978-605-80820-1-4

oluşmaktadır. Bina bileşenleri, bina planları ve bina cephelerini oluştururken, parsellerin bileşenlerini parsel tipolojisi ve oranı oluşturmaktadır. Yolların bileşenlerini bina ve parsel oranı, ilgili yol ilişkisi (*partinent strip*) ve rotaların tipolojisi sağlarken kentsel örüntünün bileşenleri yol tipolojisi, kentsel ada dönüşümünden oluşmaktadır. Çeper kuşakları MRG Conzen'in oluşturduğu sınıflandırmanın aynısı olup iç çeper kuşak, orta çeper kuşak ve dış çeper kuşağa ayrılmış, şehir manzarası/ morfolojik bölgelemenin bileşenlerini ise arazi kullanımı, bina dokusu ve plan birimleri oluşmaktadır. Bu yöntemin ortaçağ kentlerinde ve geleneksel dokularda uygulanabilirliği Cömert'in doktor tezinde ispatlanmıştır; Tablo 1'deki tespitler ve yapılan sentez sonucunda Tablo 2'de, Cömert'in doktora tezinde (2013) kullanıldığı yöntem de göz önünde bulundurularak, her bölgede ortak bir zeminde analiz yapmanın mümkün olduğu belirlenmiştir. Fakat yeni gelişen bölgelerde veya 1. çeper kuşak dışındaki bölgelerde, bu detayda incelenmesinin olanaklarının ve gerekliliğinin olmadığı, bu kapsamda yapılacak olan morfolojik analizlerde bina başlığı altındaki bileşilenlerden sadece binaların cephe analizlerinin oluşturulacak yöntemin planlama ölçeğinde yeterli olacağı; aynı zamanda sokak ve kentsel örüntünün ise birleştirilerek tek başlık altında ele alınabileceği görülmektedir. Çalışılan bölgelerde çeper kuşakların her zaman tespit edilme olasılığının olmamasına karşın, bölgenin hangi çeper kuşak içerisinde bulunduğunun belirlenmesi ve morfolojik bölgelemelerin tespit edilmesi gerekmektedir. Tüm bunların yapılabilmesi için yöntem araçları arasında 2 boyutlu ve 3 boyutlu çizimlerin ve fotoğraflamaların yapılması, etkin bilgisayar programlarında bulguların çizilmesi, karşılaştırılmaların sağlıklı yapılabilmesi için gereklidir (Tablo 2).

Tablo 2. CMC Endüstri Bölgesi için Önerilen Entegre Yöntem.

(a) Morfolojik analiz için önerilen entegre yöntem (Nevter Cömert, 2013)

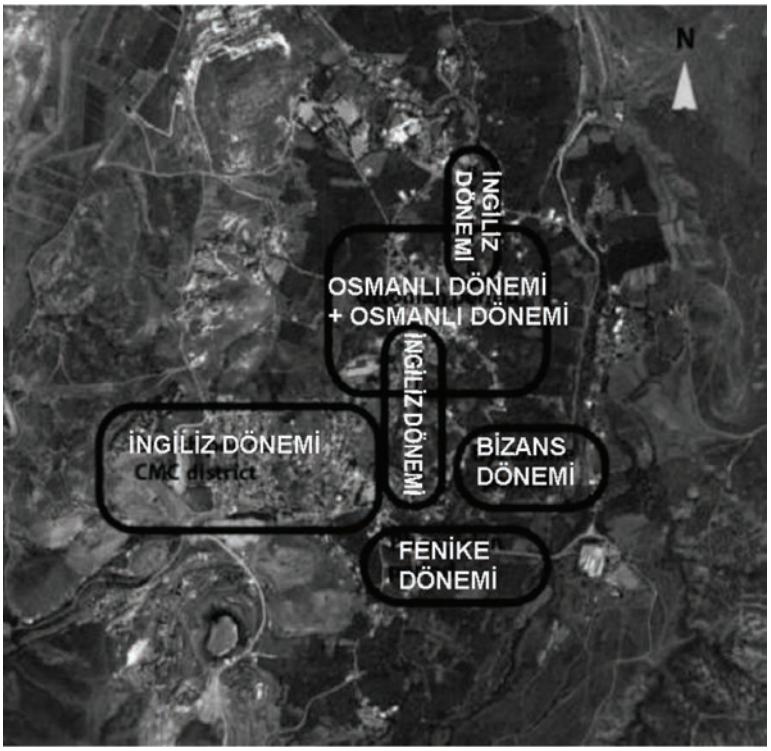

(b) CMC alanı için önerilen entegre yöntem

Lefke CMC Bölgesi Morfolojik Değerlendirmesi

Lefke, tarih boyunca farklı kültürler barındıran Kıbrıs'ın kuzeyinde önemli bir ortaçağ kentidir. Kent, sırasıyla Fenikeliler (MÖ 4000), Bizans (789-1489), Lüzinyanlar ve Venedikliler (1192-1571), Osmanlılar (1571-1578) ve İngilizlerin (1878-1960) yönetimi altında kalmıştır (Zafer ,1999).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Lefke'nin periyodlara göre şematik gelişimi (Cömert, Hoşkara, 2013).

Şekil 1'den de görüleceği üzere Lefke'nin gelişimi, Fenike'lilerin güneyde bakır madeninin etrafına yerleşmesi ile başlar. Bu dönemde madene ek kentte su kanalı sistemi kurulması Lefke'nin kentleşmesinin ipuçlarındandır (Ferlison,1986). Bizans döneminde ilk kez St. Yorgi kilisesi inşa edilir ve merkez organik yol dokusuyla kilise etrafında şekillenmeye başlar. Osmanlı Döneminde merkez, Bizanslılara göre kuzeye kaymış ve büyümeye başlamıştır. O dönemde merkezde hanlar, medrese, cami ve birçok köşk bulunur. Bunun yanında konutlar bu merkezin etrafında gelişmeye başlar. Lefke, dar ve çıkmaz sokakları, yoğun dokusu ile Osmanlının adadaki önemli merkezlerinden birisi olmuştur.

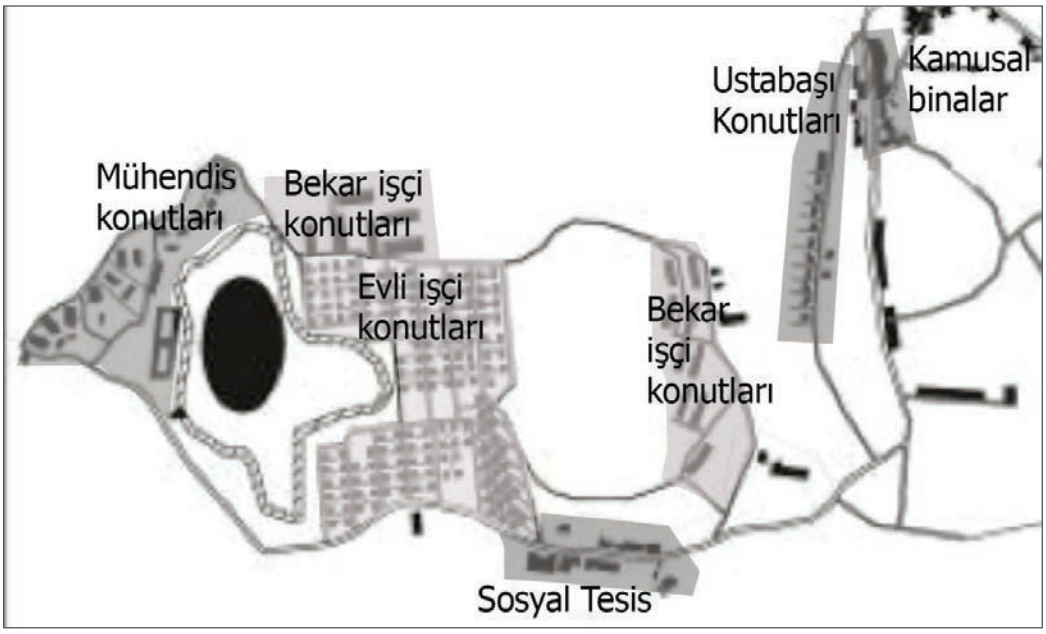
İngiliz döneminde bakır maden kaynaklarının kullanılması yerleşimin güneye ve batıya kaymasına neden olur. Batıdaki yerleşim tamamen maden etrafındaki çalışanlara yönelik konutlar, sosyal alanlar ve alışveriş alanlarını barındıran koğuş kent özelliği gösterirken (Lavender,1962), güneydeki merkez ise kamusal binaların ve alanların yer aldığı, madende çalışmayan halkın yaşadığı yerleşim alanı olmuştur. Lefke'nin kentsel dokusu İngiliz Dönemi ile birlikte yapılan eklemeler ve boş alanların doldurulmasıyla günümüzdeki formunu almıştır (Lavender,1962).

1974 yılında savaş sonrası madendeki bakırın azalması ve savaş sonrası belirsizlik ile birlikte maden boşaltılmaya başlamış ve bu alanlar günümüzde atıl kayıp alanlara dönüşmüştür. CMC bölgesindeki konutlar ise Güney'den göç eden Kıbrıslı Türkler'e tahsis edilmiş ve günümüze kadar bu şekliyle gelmiştir. Günümüz yaşam koşullarına uyum göstermeyen konutlar yandaki konut ile birleştirilmiş veya mevcut konutlara ek yapılarak günümüz şartlarına entegre edilmiştir.

CMC Endüstri Bölgesi 4 farklı konut bölgesi, sosyal tesis ve kamusal binaların bulunduğu yerleşim alanıdır. Arazi topoğrafyasının dik olmasından dolay evli işçi konutları, bekar

ISBN: 978-605-80820-1-4

işçi konutları, ustabaşı konutları ve mühendis konutları bir birinden ayrılmaktadır. Kamusal alanlar ise topoğrafyanın en az olduğu noktada konumlanmaktadır (Şekil 2). Mühendis konutları topoğrafyanın en yüksek olduğu noktada ve tüm kasabayı da gözlemleme imkanına sahip bir alanda konumlanmıştır. Diğer konut birimleri ile vadide yer alan spor tesisleri kentsel ilişkiyi ayırmakta, sadece bir sokak ile bu alana kontrollü giriş yapılabilmektedir. Evli işçi konutları ise mühendis konutlarının karşısında konumlanmakta ve bekar işçi konutları ile görsel erişimleri bulunmamaktadır. Bekar işçi konutları topoğrafyanın tepelik kısmının doğu tarafında konumlanmıştır ve karşısında büyük bir araziye sahip ilkokul bulunmaktadır. Ustabaşı konutları ise topoğrafyanın en düşük olduğu noktada konumlanıp ilkokulun kuzeyinde kent merkezine en yakın noktada yer almaktadır.

Şekil 2. CMC bölgesinin fonksiyonel dağılımı.

Binalar

Bölgedeki binalar bekar işçi konutları, evli işçi konutları, ustabaşı konutları ve mühendis konutları başlığı altında incelenecektir. Bu kapsamda, bina cepheleri analizi bekar işçi konutları diğerlerinden ayrışan sıra ev özelliği göstermektedir. Yaklaşık 10 yaşam birimi yan yana dizilmiştir. Ön cephelerinde giriş saçakları ve ortak veranda bulunmakta, mutfak arka cephede ve yaşam birimlerinin dışında yer almakta, tuvaletler ise arka bahçede her 6 birime 1 tane düşecek şekilde tasarlanmıştır. Bu tipolojilerde çatı tek yöne eğimli tasarlanmıştır.

Evli işçi konutlarında ise 2 farklı bina cephe tipolojisi gözlemlenmektedir. Bunlardan birisi ikiz konut tipolojisine örnek sayılan ve girişlerinin yol kodundan değil kuzey veya güney yönünden yapıldığı konut biçimidir. Bu konutlara topoğrafyadan dolayı ya 6 basamaklı merdivenler ile çıkılmakta veya inilmektedir. İkinci tipolojide, konutlar ayrı tasarlanmış, bina girişleri yoldan yapılmaktadır. Her iki tipolojide kırma çatı tipolojisi gözlemlenmektedir. Tüm tipolojilerde sokaktaki cephelerde birer adet pencere boşluğu

ISBN: 978-605-80820-1-4

mevcuttur. Ayrıca her dört birime bir tuvalet düşecek şekilde orta avlularda tuvaletler gözlemlenmektedir. Fakat günümüz koşullarına uymayan bu yaşam biçiminde bu tuvaletler kullanılmamakta, arka cepheye yapılan ilaveler ile tuvaletlerin konutlara dahil edildiği gözlemlenmiştir. Tüm binaların girişleri ilgili verandalardan yapılmakta ve çapraz korkuluklar ile sınırları belirlenmektedir.

Ustabaşı konutları 3 farklı tipolojiden oluşmaktadır. 1.Tipolojide binaya giriş yandan ve üst saçakla tanımlıdır. Binanın ön tarafından giriş algılanmakta ve çapraz korkuluk dönem özelliklerini yansıtmaktadır. 2. Tipolojide ana giriş ortadan yapılmakta fakat binaların güneye bakan kısımları girişten yola doğru gelişim göstermektedir. Binaya girişi üst saçakla tanımlıdır. Bu tipolojideki çatıların beşik çatı olduğu gözlemlenmektedir. 3.Tipolojide bina girişlerinin ortadan ve simetrik olduğu ve diğerler tipolojilerde rastlanan giriş saçağı, beşik çatı tipolojisi mevcuttur. Tüm tipolojilerde konutlar müstakil olup ortak müşterekleri yoktur.

Mühendis konutlarında 3 farklı tipolojiye rastlanmaktadır. Tümünün ortak özellikleri bahçe korkulukları ile sınırlandırılmış bahçeleri, her konutun bahçesinde bir yardımcı ev ve bir depo bulunmasıdır. 1. tip konutlarda binaya saçak ve veranda olmadan girilmekte cephedeki pencere tipolojisi diğer konutlara göre daha küçük fakat cephe uzunluğu olarak diğer konutların yaklaşık iki katı uzunluğundadır. Dolayısıyla cephe başına düşen pencere sayısı da diğer konutlardan fazladır. Bu konut tipolojisinde konut zeminden 1 metre kadar yükseltilmiştir ve çatı tipolojisi beşik çatı örneklerindendir. 2. Konut tipinde bina girişi yandandır ve ön cephe üç bölünme ayrılmıştır. Giriş saçağı mevcuttur fakat diğerlerine göre daha dar ve giriş 1. tipolojideki gibi yükseltilmemiştir.1. tiptekine göre ön cephe üçte bir kadar daha dardır. 3. tipolojide bina girişi yandan ve yükseltilmiştir. Giriş saçağı mevuttur ve diğerlerinden farklı olarak girişte veranda bulunmaktadır. 1. tipolojiye göre daha küçük ve birinci tipolojinin yarı oranı kadar uzunlukta cephesi bulunmaktadır. Dönem özelliği gösteren çapraz korkuluklar bu yapılarda da mevcuttur. Pencere oranları mühendis evlerinde aynı özellikleri göstermekte ve diğerleri konut tiplerinden ayrışmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

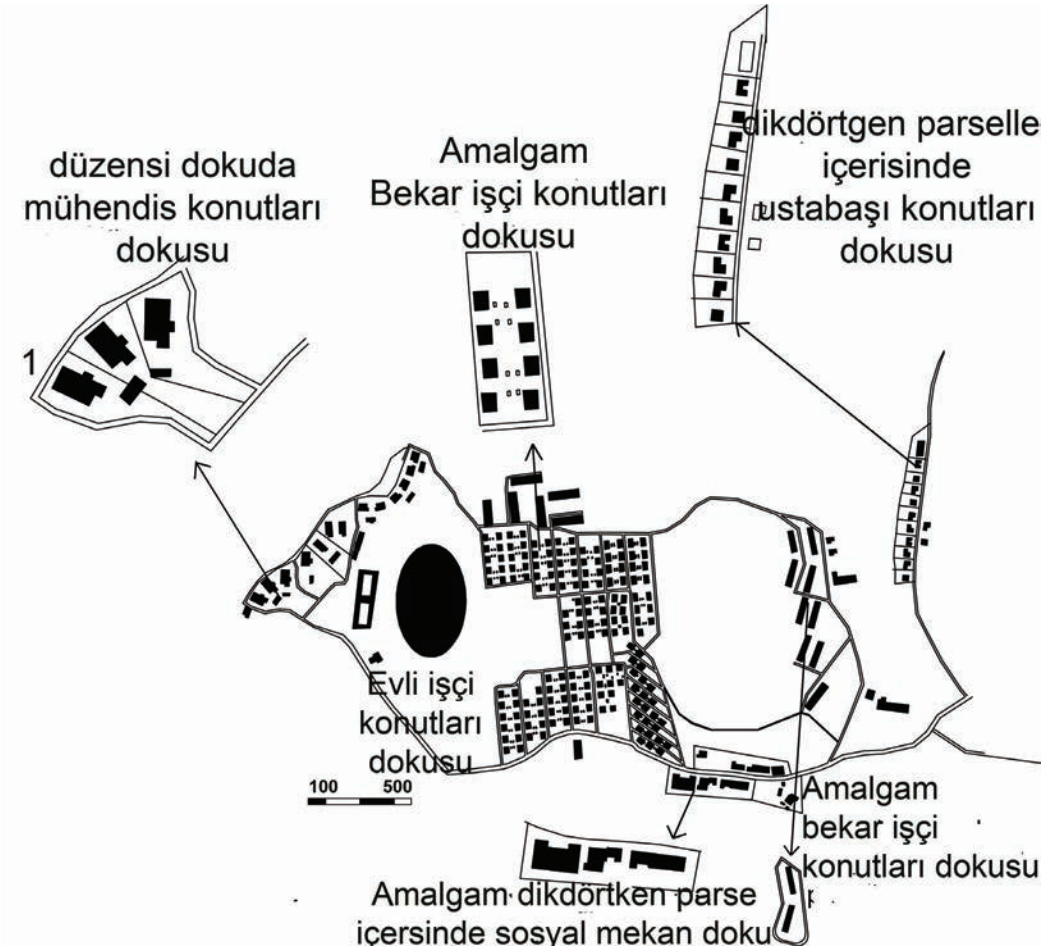

Şekil 3. Bina cephe tipolojisi (Cömert,Hoşkara 2013).

Kentsel Doku

CMC endüstri bölgesinin kentsel dokusu bulunduğu topoğrafik özelliklere, yapılan planlama özelliklerine bağlı geleneksel kent dokusundan farklılıklar göstermektedir. Izgara plan özelliği gösteren bölgede topoğrafya dik ve ızgara plana olanak vermeyecek özellikte olmasına rağmen plan şeması ızgara plandır. Kentsel doku *parsel, sokak ve ada (blok)* başlıkları altında incelenecektir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4: CMC Endüstri Bölgesi Kentsel Doku (Cömert,Hoşkara,2013).

Parsel

Şekil 4'den de görüleceği üzere bina tipolojisindeki ayırım parsel özelliklerinde de devam etmektedir. Bekar işçi evlerinde parseller amalgamdır ve herhangi bir tipolojik özelliği bulunmamaktadır. Evli işçi evlerinde ise parseller yine amalgamdır ve orta avlular ve çoklu kullanım alanları olarak düşünülmüştür. Ustabaşı konutlarında ise durum işçi konutlarından farklıdır, her konutun kendine ait parseli bulunmaktadır. Bu parseller tipolojik olarak dikdörtgendir. Mühendis konutlarındaki parsellerde belli bir tipolojide parsel bölünmesinden bahsetmek oldukça zordur. Buradaki parseller binanın ön cephesinden geçen ve diğer cephesinin yan sokağa görüş verdiği biçimde şekillenmiştir ve bundan dolayı parseller düzensizdir. Ustabaşı parsellerine göre yaklaşık iki buçuk kat daha büyüktürler. Ayrıca bu bölgede konutlar haricinde spor alanları ve toplu kapalı araç park yerlerinin bulunduğu parseller de aynı formasyonda düzenlenmiştir.

Sokak

Arazinin eğimli olmasına karşın bekar işçi konutlarının ve evli işçi konutlarının bulunduğu bölgede sokak dokusu ızgara plan şemasıdır ve sokaklar bir birine dik şekilde konumlanmıştır. Bu alandaki evli işçi konutlarının büyük bir kısmına sokak cephesinden doğrudan giriş

ISBN: 978-605-80820-1-4

yoktur, genellikle sokaktan bir metre yukarıda veya bir metre aşağıda olacak şekilde erişim sağlanmıştır. Diğer yandan bekar işçi konutlarının kuzey bölgesindeki birimlerine erişim yaklaşık sokaktan 2 metrelik kod farkıyla yapılmaktadır. Doğu ve kuzey bölgesindeki birimlere ise yol kodundan doğrudan erişim bulunmaktadır. Ustabaşı konutlarına yoldan erişim yaklaşık iki buçuk metre yükseklik farkı ile yapılmaktadır. Tüm konutların girişleri yola paraleledir. Bekar işçi konutları, evli işçi konutları ve ustabaşı konutlarının evsel atık suları kanivo'lar ile yolda oluşturulan kanallar aracılığı ile bölgeden uzaklaştırılıp arıtılması yapıldıktan sonra yeraltı su kaynaklarına verilmekteydi. Bu kanallar tüm sokaklarda iki taraflı, sokağa paralel konumlanmaktadır. İhtiyaçtan doğan bu durum bu bölgede farklı sokak tipolojilerinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan mühendis evlerinde sokak tipolojisi ızgara plana göre daha organik ve ring yapacak biçimde düzenlenmiştir. Tüm sokaklarda 4 konut mevcut olup konutların girişleri sokaklara paralel tasarlanmıştır. Ayrıca bu bölgede konutlar haricinde spor alanları ve toplu kapalı araç park yerlerinin bulunduğu parseller mevcuttur.

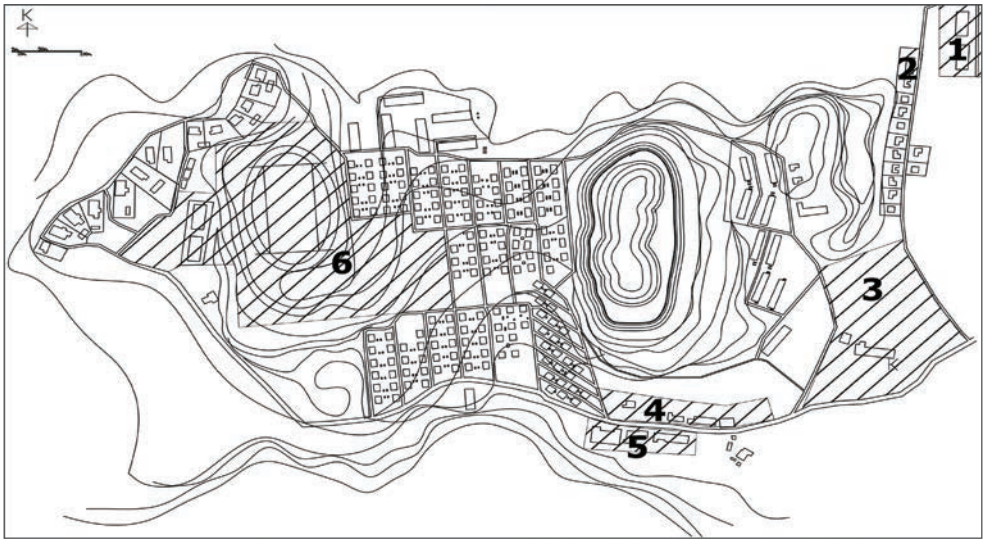
Ada (Blok)

Yukarıda belirtilen sınıflamalar kapsamında adalarda da farklılıklar görülmektedir. Bekar işçi konutlarında tüm konutlar amalgam olduğundan yaklaşık 1:6 oranlarında lineer ada tipolojisi gözlemlenmektedir. Evli işçi konutları da amalgamdır ve sekiz ile on birim arası bitişik konut bir ada içerisinde konumlanmaktadır. Dolayısıyla bu adalar düzgün ızgara plan şemasından dolayı 1:3 oranında, dikdörtgen formunda şekillenmektedir. Sadece topoğrafyanın dik olmasından, 3 sıra konut biriminin yan yana gelmesinden dolayı alanın doğusundaki konutlar 3'lü gruplar halinde bölünmeye uğramış ve adalar da 1:5 oranında dar ve uzun biçimleniş görülmektedir. Ustabaşı konut birimlerinde ise herhangi bir blok oluşumundan bahsedilemez çünkü sokak sadece konut birimlerinin öne cephesinden sağlamakta, birimlerin geriye kalan bölümleri kamu arazilerine komşu ve bu alanlardan sokak/cadde geçmemektedir. Mühendis konutlarında ise 3 parselin bir araya gelip oluşturduğu adalar bulunmakta bunlar ise topoğrafya ve kent manzarasına göre şekillenmiş olup düzensiz, lineer biçimde devam eden ada tipolojisine sahiptir.

Çeper Kuşak

MRG Conzen çeper kuşakları 3 gelişim bölgesinde incelemiştir. Bu bağlamda, tüm Lefke kenti ele alındığında CMC bölgesi orta çeper kuşakta yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında orta çeper kuşaktaki alanların kullanımına ve bölge içerisinde dağılımının nasıl olduğuna bakılacaktır. Şekil 5'ten görüldüğü üzere bölgede 6 tane çeper kuşak alanı bulunmaktadır. 1. bölge devlet binalarının bulunduğu bölgedir; 2. bölgede hastane ve 3. bölgede ilkokul bulunmaktadır; 4. bölge tüm bölgeye hitap eden sosyal tesislerin, 5. bölge yine bölge kullanıcılarına hitap eden pazar alanın bulunduğu bölgedir. 6. bölge ise spor alanlarının olduğu açık mekanlardır. En büyük bölgeyi kaplayan açık alanlar, mühendis konutlarını ve diğerlerini de bir birinden ayırmaktadır ve bu alana yol bağlantısı tek noktadan kontrollü yapılmaktadır. Binalar ile kaplı olan alanların bina parsel oranı ortalama 1., 2.,4 ve 5. alanda %40 oranındadır. 3. bölgede bu oran %20'lerde iken, 6. bölge açık mekan olduğundan bu alanda bina bulunmamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

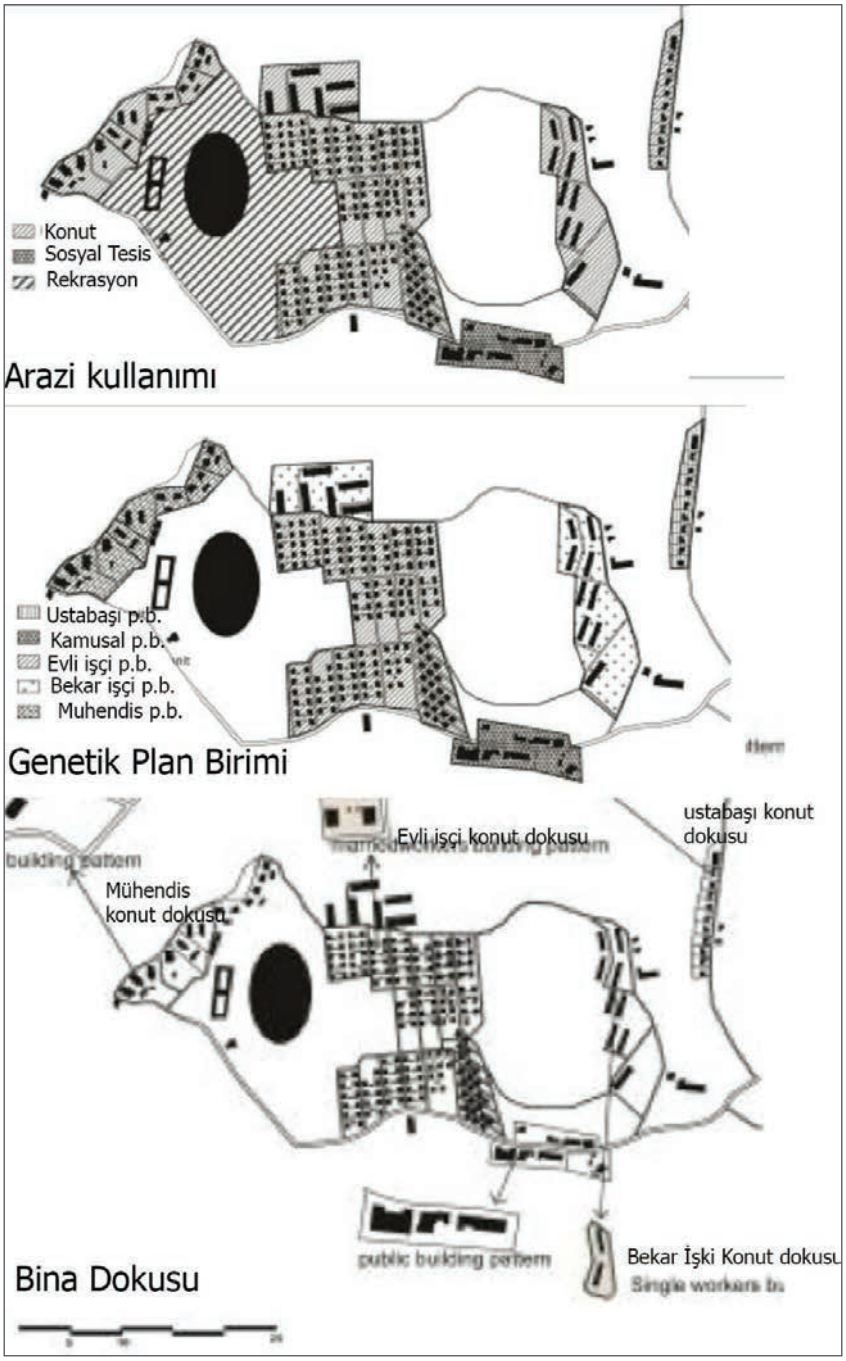
Şekil 5. CMC Bölgesi Orta Çeper Kuşak.

Şehir Manzarası/Morfolojik Bölgeler

CMC bölgesi morfolojik bölgelemesi 3 aşamada yapılmıştır. 1. aşamada arazi kullanımı, genetik plan birimleri ve bina dokusu analizleri yapılmış, 2. aşamada bu üç ana başlığın morfolojik dereceleri çıkartılarak üst üste çakıştırılmış ve 3. aşamada morfolojik bölgelemeler elde edilmiştir.

CMC bölgesinin arazi kullanımına bakıldığında %80'i konut ve geriye kalan %20 ise alışveriş, kurumsal kullanımlar, ve açık alan kullanımları oluşturur. Şekil 6'dan da görüleceği üzere genetik plan birimlerinin 5 tip plan biriminden oluştuğu gözlemlenmektedir bunlar; bekar işçi plan birimi, evli işçi plan birimi, ustabaşı plan birimi, mühendis plan birimi ve kamusal plan birimidir. Ayrıca bina dokusu analizi de plan birimleri ile örtüşmekte ve aynı ayrım burada da gözlemlenmektedir.

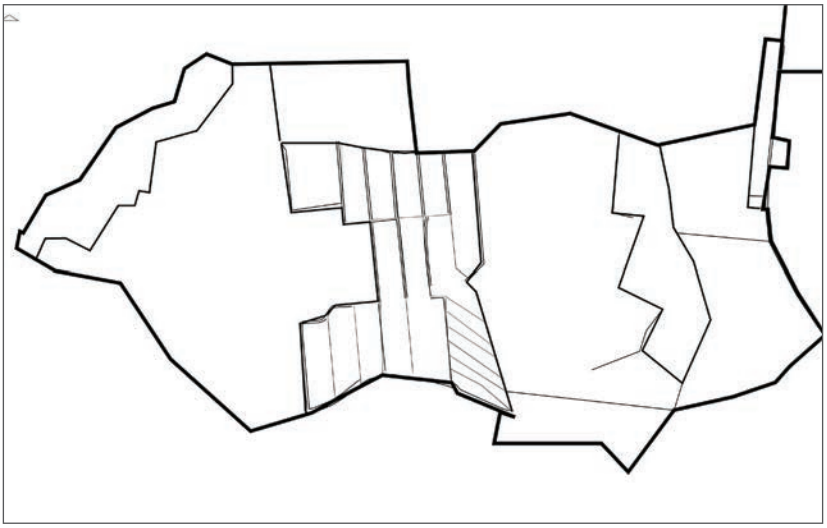
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Arazi Kullanımı, Genetik Plan Birimi (*Genetic Plan Unit*) ve Bina Dokusu (*Building Pattern*) (Cömert, Hoşkara 2013).

Üç analiz haritası çakıştırıldığı ve bölgelemeleri yapıldığı zaman (Şekil 7), tüm alanın topoğrafyanın sınırları içerisinde 1. derece morfolojik bölge içerisinde olduğu saptanmış; 2. derece bölge, bu alanların mahalle ölçeğinde bölümlenmeleri ile elde edilmiştir; 3. derece morfolojik bölgede ise mahallelerde bulunan özellikli sokakların oluşturduğu alanlardır. 4. derece bölgelemede kamusal bina içerikli parsel bölümlenmeleri ön plana çıkmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. CMC Bölgesi Morfolojik Bölgelemeler.

Sonuç

Günümüzde kentsel morfoloji alanında entegre yaklaşımlar çalışılmaya başlanmış, farklı yöntemlerin entegrasyonu ile morfolojik analizlerin ve uygulamaların daha sübjektif sonuçlara varılmasında öncülük etmeye başlamışlardır. Bu çalışmada, İtalyan ve İngiliz okullarından özellikle GF Caniggia ve MRG Conzen'in oluşturduğu kuram çerçevesinde entegre edilen yöntemin Lefke CMC endüstriyel bölgesinde uygulaması ve ileriye dönük önerilerin yapılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda binalar cepheleri ile 4 farklı cephe tipolojisinde incelenmiş ve bu 4 farklı cephe tipolojisinin (bekar işçi konutları, evli işçi konutları, ustabaşı konutları ve mühendis konutları) de temel tip (*base type*) ve kılavuz tip (*leading type*) tipolojileri gözlemlenmiş ve binalarla başlayan tipolojik ayırım aynı zamanda kentsel dokuda ve morfolojik bölgelemelerde de aynı sınıflandırma ile devam etmiştir.

Kentsel dokuda, arazinin eğimli olmasına karşın ızgara plan çözümü Kuzey Kıbrıs'taki ilk örnek sayılmaktadır. Arazinin şartları farklı sosyal sınıfların da eğime göre farklı kentsel peyzaja yönlenmelerine ve farklı yüzeylere yerleşmesine sebep olmuştur. Bölge orta çeper kuşaktadır ve çoğu kamusal alanlar da bölgenin sınırında yer almaktadır. Sadece spor alanları evli işçi birimleri ile mühendis evlerini bölen bir konumdadır.

Morfolojik bölgelemeler yapılan arazi kullanımı, bina dokusu ve plan birimlerinin kesiştirilmesi ve bölgelerin derecelendirilmesi ile yapılmıştı. Tüm bölgenin kentin bütününe bakıldığı zaman kent merkezi ile birlikte 1. derece morfolojik bölgelemede olduğu saptanmıştır.

Eskimeye yüz tutmuş bu bölgede yapılan analizler, değerlendirmeler ve sonuçların mimarlara, planlamacılara, kentsel tasarımcılara, kentsel korumacılara ışık tutması hedeflenmiştir. Lefke'de ve diğer tüm özellikli, tarihi ve/veya geleneksel yerleşmelerde, ileriye yönelik planlama, tasarım ve yapılaşma prensipleri oluşturulurken, bu tür bilimsel morfolojik çalışma ve araştırmaların yapılması, ve bu araştırmalar ışığında morfolojik dokuyu bozmandan, taklit etmeden, ancak yorumlayarak yeni önerilerin sunulması beklenmektedir. Bu çalışma kapsamından sunulan morfolojik entegre yöntem hem yeni yapılaşacak alanlarda hem de korunacak bölgelerde uygulanabilecektir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Cataldi, G. And Maffei, G.L. (2001). *Architectural composition and building typology: interpreting basic building*, Aliena Florance

Cataldi G., Maffei, G.L. Vaccaro, P. (1997). Saverio Muratori and the Italian school of planning typology. *Urban Morphology,* V:1, 49-50

Cataldi, C. (1998). *Designing in Stages; Theory and Design in the Typological Concept of the Italian School of Saverio Muratori*. in Typological Process and Design Theory. Attilio Petruccioli (ed)., Aga Khan Program for Islamic Architecture, Cambridge, Massachusetts

Conzen M.R.G (1960). *Alnwick, Northumberland: a study in town plan analysis*, Institute of British Geographer planners publication, No:7, George Phillip and sons,

Conzen MRG (1981). The urban landscape historical development and management. Whitehand JWR (ed) *The Urban Landscape: Historical Development and Management*, 25-54

Cömert N.Z & Hoşkara Ş. (2013). A Typomorphological Study on the CMC Industrial Mass Housing District In Lefke, Northern Cyprus, *Open House International,* V38 (2),EMU press.

Cömert N.Z. (2013). *Testing an Integrated Methodology on Urban Typo-morphological Analysis on Famagsuta and Ludlow*, Unpublished PhD thesis, EMU

Ferlison, I. (1986). *Step by step Lefke and its district*, unpublished graduation thesis, Nicosia,22-25

Kropf K. (2009). Aspects of urban form. *Urban Morphology* 13(2),

Lavender.D. (1962). *The Story of Cyprus Mines corporation*, Anderson & Ritchie & Simone

Levy, A. (1997). The typomorphological approach of G. Caniggia and his school thought. *Urban morphology*, 52-56

Muratorı, S. (1950). *Vita e storia delle Citta,Rassegna critica d'architecttura*,

Whitehand, J.W.R (1981). Background to the urban morphogenetic tradition, in JWR Whitehand J.W.R,(ed), *The Urban Landscape: Historical Development and Management*, Academic Press, London, 1-24

Whitehand, J.W.R. (1987). M.R.G. Conzen and the intellectual parentage of urban morphology, *Planning History Bulletin* 9, 35-41.

Zafer, N. (1999). Lefke Deniz İle Ağaç Kokusunun Karıştığı bir yerleşim yeri, in Dağlı,U.U. (ed) *Kıbrıs Sokaklarında mimariye, yaşama ve çevreye dair*. 76-83, Işık Kitapevi

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalya Kentleri

Kahraman ESKİDEMİR, Ayse Sema KUBAT

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
eskidemir@itu.edu.tr, kubat@itu.edu.tr

Özet: *Roma döneminde kurulmuş olan eski Anadolu ve İtalya kale kentlerinin, günümüze kadar kültürün etkisiyle değişen yapısını morfogenetik bir araştırma ile incelenmesi bu makalenin kapsamını oluşturmaktadır. Roma İmparatorluğu medeniyeti, İtalya, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki tarihi kentler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasından dolayı, çalışma kapsamında başlangıç noktası olarak seçilmiştir. Bu araştırmanın altında yatan nokta, Roma İmparatorluğu döneminde İtalya yarımadasında yer alan yerleşimlerle aynı dokuya sahip Anadolu kentlerinin, Anadolu Türklerinden Osmanlı'ya kadar farklı kültürlerin yerleşmesiyle İslam etkisi altında değişmesidir. Her iki yarımadada kendine özgü kent dokusuna şekil veren farklı planlama kültürleri, seçilen sekiz Roma kökenli kent örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kentler arasındaki eşleştirme, kuruldukları zamana, konumlarına ve yer aldıkları bölge içindeki önem ve statü gibi özel unsurlara dayanmaktadır. Sayısal sonuçlara dayanarak, kentlerin morfolojik değerleri ve "Mekân Dizimi" ile elde edilen matematiksel değerler, bu çalışmanın metodolojisini oluşturmaktadır. Bu değerler arasındaki karşılıklı ilişki kültürel ve dini yapıların bütün kent dokusu ile ilişkilendirilmesi için kullanılmıştır. Böylece kültürel değişimin kentler üzerindeki etkisi matematiksel olarak yorumlanmıştır. Günümüzde Anadolu ve İtalya Yarımadasında yer alan kent dokusu, elde edilen morfolojik sonuçlar doğrultusunda yapı adası büyüklüğü ve segment uzunluğu olarak birbirinden farklı tespit edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun mirası İtalya'da halen var olmakla birlikte, İslam geleneğinin etkisi, Anadolu'daki kent düzenini tamamen değiştirmiştir. Bu değişim matematiksel yorumlarla kanıtlanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Kültür, Anadolu, İtalya, kent morfolojisi, Mekân Dizimi*

Giriş

Şehirler geçmişten günümüze eski uygarlıkların yerleşim ürünleridir. Tarihte birçok eylem ve olaylara tanıklık etmiş yapılar ve unsurların bir araya gelmesiyle oluşurlar. Farklı dönemlerde farklı sosyo-ekonomik, doğal, dini ve politik koşullar altında kendiliğinden gelişen ya da bilinçli olarak planlanan farklı bölümlerin değişimi ve yeniden uyarlanması ile sürekli bir süreç içinde şekillenirler. Fiziksel form, şehir yapısı ve bileşenleri ve aralarındaki ilişkileri kurmak, kentsel morfoloji olarak adlandırılır (Wilkinson ve Willoughby, 1962). Bu yapı ve kentsel morfolojinin bileşenleri, yerleşim yerlerinin kökenlerinden günümüze kadar düşünülmelidir. Kentler, kültürel geleneklerin ve sosyo-ekonomik değerlerin birçok bağımsız grubu ve bu bileşenlerin birleşimi ile etkilenmesiyle oluşmuştur (Moudon, 1997).

Bu çalışmanın hipotezi, kentsel morfolojideki dönüşümlerin, farklı kültürlere sahip medeniyetlerin kendi kimliklerini yansıtacak girişimleri sonucunda gerçekleşmesidir. Roma İmparatorluğu döneminde İtalyan Yarımadası'nda yerleşimlerle benzerlikler

ISBN: 978-605-80820-1-4

üzerine inşa edilen ve Anadolu Türklerinden Osmanlı'ya kadar farklı kültürlerin İslami nüfuza girmesiyle birlikte değişen Anadolu şehirlerindeki kentsel doku, bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Öte yandan, İtalya'daki seçilmiş şehirlerdeki dönüşüm, kendi kültürleri ve tarih boyunca önemli olayları doğrultusunda şekillenmiştir. Savunulan nokta, her iki ülkedeki tarihi kent merkezlerinin belli bir süre için temelde aynı yapıya sahip olmaları, ancak farklı kültürlerin Anadolu'ya göç etmelerine bağlı olarak kentsel yapılarda değişikliklerin yaşanmasıdır. Bu değişiklikler, İtalya'daki Ortaçağ savunması ve ticaret önceliği, Rönesans'ta ise Antik Roma'nın kökenine dönme arzusu yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir (Saalman, 1968, Morris, 1972).

Sonraki bölümlerde, bu çalışma, sekiz eski şehrin tarihi geçmişi ile vaka çalışmalarını karşılaştırmak için morfolojik ve mekân dizimi değerleri ilişkilendiren bir matematiksel çerçeve sunmaktadır.

Metodoloji

Matematiksel yorumlar ve bu matematiksel yorumların mekân dizimi ve morfolojik değerleri ile karşılaştırmalı analizi bu yazının metodolojisini iki yönteme dayandırmaktadır. Karşılaştırmalı analizlere ek olarak, kültürel ve dini yapıların tüm şehir ağına olan ilişkisi, kültürel değişimin kentleri nasıl etkilediğini anlamak için matematiksel bir bakış açısıyla tarihi haritalarda konumları tespit edilen bu yapıların sayısal haritalarla çakıştırılmasıyla incelenmiştir.

Seçilen şehirler, Roma döneminden günümüze, form, ölçek ve zaman açısından tarihsel çekirdek ölçeğine göre incelenmiştir. Bu bağlamda, bugünün haritaları AutoCAD yazılımı ile çizimlerle sayısallaştırılmıştır. Karşılaştırmalı olarak çalışma alanlarının incelemesi sadece teorik verilerle değil, elde edilen tarihi haritalar ve sayısal haritalarla yapılmıştır.

Mekân Dizimi 1970'lerde Prof Bill Hillier, Prof Julienne Hanson ve Londra Üniversitesi Koleji'ndeki Bartlett'deki meslektaşları tarafından ortaya çıkan bir yöntemdir. Mekân Dizimi teorisi ve metodolojisi, kentsel mekânın mekânsal konfigürasyonunu tanımlamak ve niceliksel olarak ölçmek için uygun bir araçtır. Bilgisayar teknolojisinin avantajını kullanarak tüm ölçeklerde mekânsal konfigürasyonları analiz edebilir. Örnek olarak, mekânsal bir yapı, toplumun sosyal ve kültürel kısımları olan binalar, yollar ve sınırlar gibi kentsel bileşenleri içerecek şekilde tanımlanabilir.

Mekân Dizimi mekânsal düzeni, entegrasyon, tercih, bağlantı ve anlaşılabilirlik gibi kendi parametreleriyle analiz eder. Bu parametreler isovist, aksiyel ve dışbükey gibi yöntemlerle değerlendirilir. Mekân Dizimi yaklaşımın altında yatan temel nokta, alanın parametrelerini kullanarak analiz etmek için eksenel, dışbükey veya ızgara bileşenlerine bölünmesidir (Li vd., 2015).

Günümüzde Mekân Dizimi, mekânı parçasal olarak eksenel analizden daha iyi ifade edebilen segment analizi ile değerlendirilmektedir. Seçili kentleri analiz etmek için bu çalışmada segment analizinin seçilmesinin nedeni budur. Eksenel çizgiler veya eksenel haritalar, doğrusal yapıları nedeniyle şehirleri incelemek için yeterli değildir. Dahası, şehirler ızgara dokudan organik yapıya kadar çeşitli kentsel dokulara sahiptir. Segment analizinin avantajı, eksenel çizgiler gibi en uzun ve en az sayıda çizgi oluşturmak yerine, her bir düğüm arasındaki çizgileri çizmesidir. Böylece kalıplaşmış bir yapıdan ziyade kentler daha özgün ifade edilebilmektedir. Kentsel tasarım, sosyal, ekonomik ve çevresel kaygıların zorunlu ilişkisi sonucunda son zamanlarda disiplinler arası bir alana dönüşmüştür.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ayrıntılı çalışmalar ve sürdürülebilir anlama, bu kaygıların ihtiyaçlarını da kanıtlanabilir veriler ile birlikte karşılamaktadır. Mekân Dizimi bu noktada karşılaştırmalı çalışmalar için kanıtlanabilir sonuçlar sağlayarak öne çıkmaktadır. Kentsel formlar üzerinde hem tarih hem de sosyal fenomenler ile mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar için etkili bir yöntem haline gelmiştir.

Bütünleşme, tercih, anlaşılabilirlik ve özellikle sinerji değerleri, seçilen tarihi şehirler arasında karşılaştırmalı analiz oluşturmak için bu çalışmada tercih edilen parametrelerdir (Tablo 1). Bütünleşme parametresi, belirli bir alan ile bu alanın yer aldığı sistemdeki diğer alanlar arasındaki ilişkiyi açıklar. Bu parametre, sayısal yaklaşımlar sunar ve kentsel dokunun nasıl şekillendiği hakkında bir fikir veren daha fazla derinlik verileri sağlar. Tercih parametresi, bir çizginin veya segment bileşeninin bütün mekanlardan sistemdeki tüm diğer alanlara nasıl geçtiğini ölçer. Anlaşılabilirlik parametresi, elde edilen bütünleşme ve bağlantı değerlerine dayalı değerlendirmeler sağlar. Yüksek bir anlaşılırlık değeri, bütünleşme parametresinin yüksek değeri ile ilgilidir. Ayrıca bir sistemde alan olarak yorumlanıp, sistemi üst ölçekte kolayca tanımlayabilir ve bu da kullanıcı için açık bir kentsel sistem sağlar. Son olarak, sinerji parametresi global ve yerel bütünleşme değerlerinin korelasyonuna dayanmaktadır. Bu parametre, kültürel değişimin kasabaları nasıl etkilediğini tanımlamak için bu çalışmanın ana odak noktasıdır. DepthmapX ile oluşturulan diyagramlar, ilişkiyi açıklamak için yorumlanmıştır Son iki parametre, anlaşılabilirlik ve sinerji, belirli sayısal değerler ile karşılaştırılabilir. Elde edilen sonuç 1 ile 0.45 arasındaysa, yerel ölçek sistemde etkilidir; 0.45 ile 0.2 arasındaysa, sistem ortalama bir değere sahiptir ve eğer 0.2'den düşükse sistem açıklanamaz olarak kabul edilir (Choudhary & Adane, 2012), (Feng vd., 2012), (Mohareb, 2009), (Kubat, 1995).

Tablo 1. Mekan Dizimi parametreleri ve seçilme nedenleri.

Çalışma Kapsamında Seçilen Parametreler	Tanımlar	Seçilme Nedenleri
Bütünleşme (Integration)	Bütünleşme değerinin bir mekan ile alanda yer alan diğer mekanlar arasındaki ilişkiyi açıklaması, sayısal yaklaşımlar ve veriler sunması, mesafe kavramından daha çok bir **derinlik** ilişkisi kurması sonucu **kentin sahip olduğu doku**ya dair fikir sunmaktadır.	Bütünleşme değeri sayesinde seçilen örnek kentlerde yer alan mekânsal yapının, hem genel ölçekte hem de yerel ölçekte, ne kadar bütünleşmiş veya ayrılmış bir yapıya sahip olduğu tespit edilmesi hedeflenmektedir.
Tercih (Choice)	Tercih, kentin sokak ağında yer alan parçaların kullanıcılar tarafından en kısa yol potansiyeli olarak değerlendirilmesidir.	Elde edilen tercih değerleri ile örneklerde yer alan önemli mekan veya sokak dokusunun tüm mekânsal ağ içerisindeki yeri ve önemine dair veriler oluşmaktadır (Dinamik veri).
Kavranabilirlik (Intelligibility)	Kavranabilirlik değerinin yüksek değerlere sahip olması, mekânsal düzenin daha kavranabilir ve kullanıcılar tarafından kolayca tahmin edilebilir bir yapıda olduğunu göstermektedir.	Örnek kentlerdeki kent ağının kullanıcı ve kent elemanları için tanımlanması hedeflenmektedir.
Sinerji (Synergy)	Sinerji değeri, bir alanın veya mekanın, kent sistemi içerisinde derecesini ve bu sistemle ne derece ilgili olduğunu ölçmektedir.	Sinerji parametresi sayesinde örnek kentler içerisinde yer alan önemli aksların veya değerlendirilecek olan aksların değerleri, elde edilen diyagramlar sonucu sistem ile arasındaki ilişki incelenecektir.

Eskidemir ve Kubat (2017), bu araştırmayı Roma İmparatorluğu döneminde kurulmuş olan ve İtalyan Yarımadası'ndaki yerleşimlerle benzerlik gösteren Anadolu şehirlerinin kentsel dokusu üzerinde gerçekleştirmiştir. Bu Anadolu kasabaları, Anadolu'nun Türklerden Osmanlılara kadar, İslam'ın etkisi altında bulunan farklı kültürlerin gelişiyle tekrarlanan değişimlere uğramıştır. Anadolu ve İtalya'da Roma kökenli 8 adet kale kent, bu çalışma için eşleştirilmiş örnekler olarak seçilmiştir ve morfolojik değerleri ile nicel de-

ISBN: 978-605-80820-1-4

ğerleri arasındaki korelasyon, çalışmanın metodolojisini oluşturmak için Mekân Dizimi kullanılarak elde edilmiştir.

Seçilen şehirlerin karşılaştırmalı analizi, onların morfolojisindeki dönüşümü incelemeye ve onların mekânsal yapılarının farklı ve benzer yönlerini göstermeye dayanmaktadır. Bu çalışma esas olarak aşağıdaki araştırma soruları üzerinde durmayı amaçlamıştır:

- Anadolu üzerinde Türk ve İslam kültürlerinin etkisiyle farklı biçimlere sahip olan ve geçmişi Roma dönemine dayanan kentler, İtalya kentlerinin sahip olduğu mekânsal yapıyı hala yansıtıyor mu,
- İtalya'nın tarihi çekirdek alanlarında yer alan sokak dokusunun, mekânsal yapı içerisindeki etkisi ve bütünleştiği açık alanlar nasıl bir etki yaratmakta ve bu mekânsal yapı, geçmişin kentlerinden izler taşımakta mı,
- Farklı kültür ve toplum yapısının, iki ülke kentleri arasında yarattığı morfolojik farklılıklar, matematiksel yorumla irdelenebilir mi, soruları çalışmayı detaylandıran asıl amaçlardır.

Roma, Ortaçağ, ve Osmanlı şehirleri

Kentlerin oluşumunun temel gerekleri, yerleşimin sürekliliğini sağlayacak, içinde yaşayan toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak, güvenliği ve en önemlisi hayatta kalmalarını sağlayacak faktörler olmuştur. Bunlar genellikle kentin kuruluş yerinin coğrafi özelliklerinden dolayı aranan faktörlerdir. Tarihsel olarak, günlük yaşam kentlerin şekillenmesinde ve geliştirilmesinde her şehirde ve medeniyette bir dizi önemli rol oynamıştır. Toplumların gücünü gösterme arzusu, çağın oluşumunda önemli rol oynayan toplumların yaşam biçimini tanımlayan din, kent yapısının değişmesinden ve gelişmesinden sorumlu olmaya devam etmiştir.

İtalya Yarımadası'nda Roma İmparatorluğu'ndan önce gelen Yunan ve Etrüsk medeniyetleri kent planlamasında Roma İmparatorluğu'nun temelinde büyük bir kısmı oluşturmaktadır. Izgara planlı sokaklar ve binaların detayları bir Yunan yansıması olarak Roma şehirlerinde görülmüştür. Roma şehirleri, cadde sistemini kurarak iki ana eksenin kesişimini (Cardo & Decumanus) oluşturmuş ve bu kesişmelerin merkezine forumlar yerleştirilmiştir. Roma kentlerinin mekânsal yapısını oluşturan bir diğer önemli unsur ise, açık mekân olarak hizmet veren ve bugün başka bir yapıya dönüştürülen Yunan medeniyet kentlerindeki agoralarıdır. Bu agoraların dönüşümü olan forumlar şehirlerin kimliğini oluşturmaya ve çok işlevli fonksiyonlara sahipliği ile şehirlere hizmet etmeye devam etmiştir.

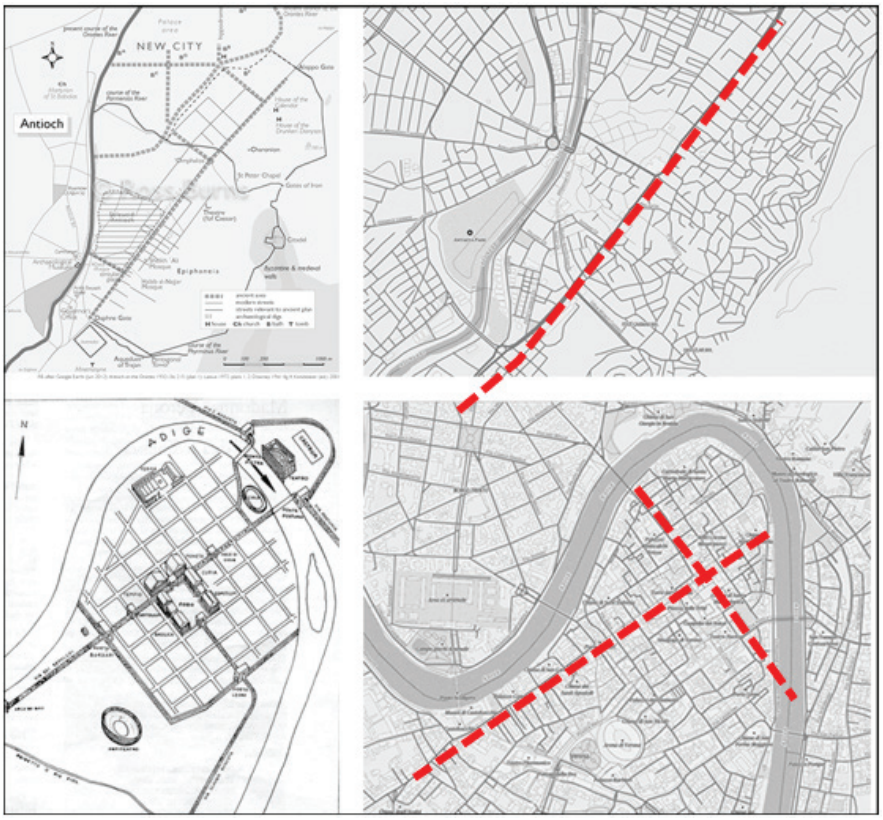
Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan Orta Çağ, politik ve dini yapıyla birlikte bir kentleşme sürecini ve kentleşmeyi şekillendirmiştir. Başlangıçta savunma amaçlı bir karaktere sahip olan bu şehirler daha sonra ticaretin daha güçlü hale gelmesiyle daha organik olarak gelişen bir biçime dönüşmüştür. Ortaçağ kent unsurlarının ilk bileşeni, savunmada büyük rol oynayan şehir duvarları olmuştur. Daha sonra şehirlerin ana işlevleri ticarete dönüşmüş ve pazar alanları şehrin açık mekanlarında yer almaya başlamıştır. Kuşkusuz, çağları oldukça tanımlayan ticaret işlevi, kentlerde mekân oluşumunda en önemli role sahip olmuştur. Ortaçağ'da sokaklar savunma amaçlı kentin giriş noktalarından düzensiz ve dar yapıda doğrusal bir şekilde pazar alanlarına ulaşmaktadır. (Saalman, 1968). Labirent hissi yaratan bu düzensiz ve dar doku kentlerde vurgunun

ISBN: 978-605-80820-1-4

oluşturulmasına olanak sağlayan sürpriz etkisinin yansımasıdır. Sürpriz etkinin yaratıldığı pazar alanları ve kilise meydanları kentin içine yerleştirilmiş ve Rönesans döneminin öncüsü olarak çevresel işlevlerle ilişkilendirilmiştir (Balchin, 2008).

Tarihte bir kentin farklı topluluklar tarafından işgal edilmesi veya farklı bir topluluğun o kente göç etmesi sonucu, yerleşen topluluğun farklı kültür ve din yapısı kent üzerinde yapısal değişikliklere neden olmuştur. Dış cephelerin tasvir ediliş şekilde Roma İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik düzeyi yansıtırken, tekdüzelik ve sade bir dış cephe İslam kentlerinde kendini göstermiştir. İslam dinin benimsediği mahremiyet olgusu kentin sahip olduğu tüm yapılarda içe dönük bir şekilde kendini göstermiş ve avlu sistem İslam kentlerinin en önemli özelliği olmuştur. Mekanların gizliliği ve bağımsızlığı bu avlu sistemi tarafından vurgulanmıştır. İslam kentinin sokak yapısı, avlu binaların iç mekâna önem verdiği için kaldırımların ve şehir mobilyalarının önemsiz olduğu bir şekilde gelişmiştir. Ayrıca, binaların avlularında ve tarihi bahçelerde açık ve yeşil alanlar sınırlı kalmıştır. Roma kentlerinde önemli bir yere sahip olan forumların İslam kentlerindeki yansımaları, özel hayatların, sosyal ve politik düşüncelerin paylaşıldığı pazar yerleri olmuştur (Nazemi, 2013). Sahip olduğu kent yapısı ise doğrusal ve birbiriyle ilişkili sokak cadde ağından farklı olarak gizlilik algısının ön plana çıktığı kuldesak (çıkmaz sokaklar) ile beslenen dar sokakların oluşturduğu organik bir haldedir. Türk nüfusunun yerleştiği kentlerde eski dönemlere ait açık alanlar ve dini yapılar değişime uğramaya başlamış ve camiler, avlulu sisteme sahip yapılar bu kentlere entegre edilmiştir. Camiler başta kentin kurulacağı yeri işaretlemek için kullanırken, daha sonra kentlere kimlik kazandırmak adına mevcut dini yapıların (kilise) dönüştürülmesi veya yeni camilerin inşası ile kentler içerisinde güçlü bir yapı haline gelmiştir (Tanyeli, 1986), (Vimercati, 2013).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Roma İmparatorluğu döneminde Antakya ve Verona'daki ana yollar.

Sekiz tarihi Anadolu ve İtalyan kale kentlerinin morfolojik analizi

Yunan uygarlığının hem Anadolu'nun kıyı kesimlerinde hem de İtalya Yarımadası'nın kıyı bölgelerindeki kurmuş olduğu kentler bu iki bölgenin tarih öncesi ilk etkileşimleri olmuştur. İtalya Yarımadası üzerinde ortaya çıkan Roma İmparatorluğu'nun güçlü ve genişleyen yapısı Anadolu üzerinde de kendini göstermiş ve bu etkileşimin devam niteliğinde olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle, Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş veya kurulacak olan kentler bu doğrultuda etkilenmiştir. Bizans İmparatorluğu'na dönüşen Roma İmparatorluğu varlığını Anadolu üzerinde devam ettirmiş ve Anadolu imparatorluk için bir merkez haline gelmiştir. Batıdan gelen bir imparatorluğun merkezi haline gelen Anadolu'da yer alan kentlerde Batı medeniyetlerine ait izler derinleşmiştir. İkiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun Bizans tarafı Anadolu topraklarında varlığını sürdürürken, Doğu Roma İmparatorluğu İtalya yarımadası üzerinde güçsüzleşmiş ve maruz kaldığı istilalar nedeniyle Ortaçağ'da savunma ve ticaret odaklı organik yapıda şekillenmeye ve gelişmeye başlamıştır. İtalyan yarımadasında Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra istilalar nedeniyle savunmaya ve Orta Çağ'da ticari faaliyetlerine odaklanan kentler, organik olarak şekillenmiştir. Roma ızgara planının izlerini taşıyan İtalya'daki eski kasabalar, Rönesans döneminde benimsenen yaklaşımla tekrar antik yapıyı yansıtacak şekilde değişmiştir. Çalışma kapsamında seçilen antik döneme ait Roma kentleri birtakım kriterlere bağlı olarak eşleştirilmiştir (Şekil 2).

ISBN: 978-605-80820-1-4

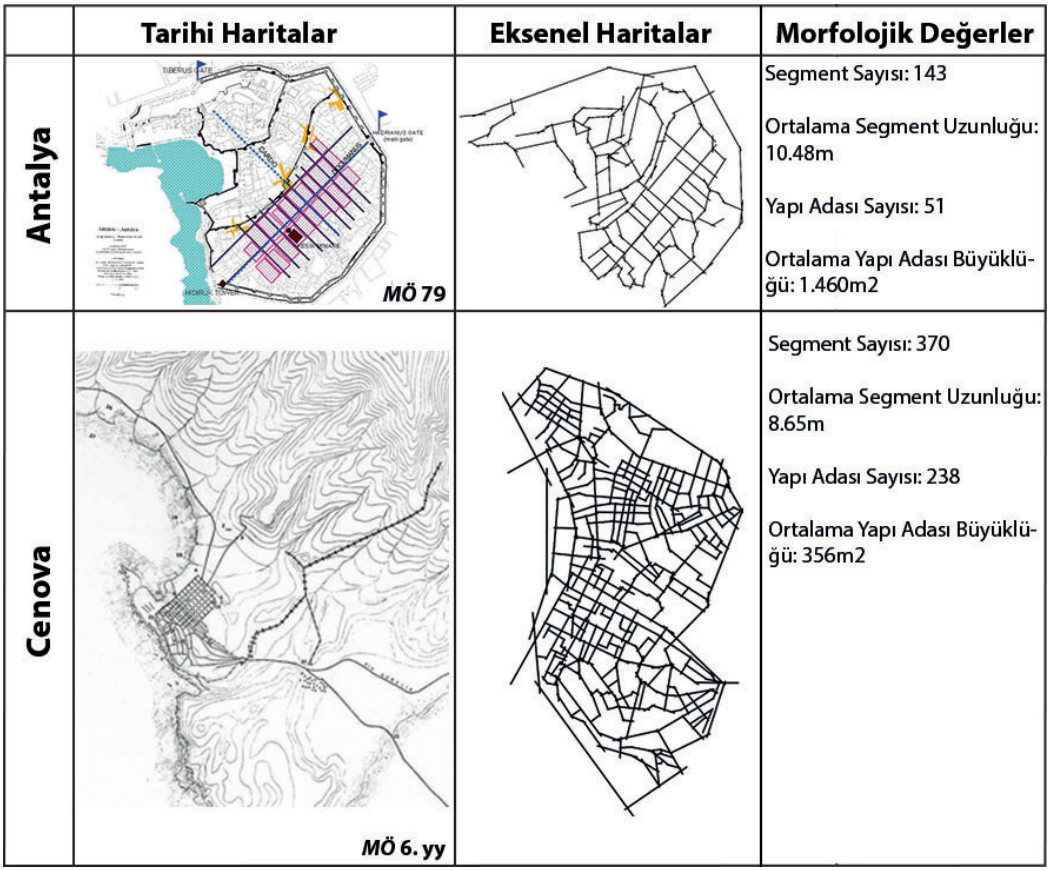

Şekil 2. Çalışma kapsamında seçilen örnek kentlerin Antik Dönemde yer aldıkları sınırlar.

Antalya ve Cenova'nın her ikisinde de bir ızgara planı ve Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen periyodik kent biçimleri vardır. Selçuklular döneminde, Türk nüfusu Antalya'ya yerleşmeye başlamış ve Roma tiyatrosu ve saray alanı şekillenen eski şehrin ilk parçaları olmuştur. Öte yandan, bu dönemde Cenova'da eski şehir ilk kez duvarlardan dışarı doğru yönelmiş ve bazı izler kalsa da şehir yapısı bozulmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de yayılmaya başlayan Antalya, organik olarak biçimlenmiştir. Bu dönemde, tarihi merkezdeki ızgara doku korunurken, tarihi alanın geri kalanında İslami kent elemanları ortaya çıkmaya başlamış ve geri kalan bölge organik yapıda gelişmiştir.

Kentsel mekânı şekillendiren bileşenler (Şekil 3) karşılaştırıldığında, Antalya'da ortalama ada yapısı boyutu 1,460m2 iken, Cenova'da bu değer 356m2'dir. Her iki kentin de surlar içerisinde kalan çalışma sınırları mekân dizimi değerlerini normalleştirmek adına analiz edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak her iki kentte tespit edilen yapı adası sayısı değerlendirmeye alınmış ve çalışma alan sınırı daha büyük olan Cenova tarihi merkezinde 283 yapı adası tespit edilirken Antalya'da bu veri 51 olarak tespit edilmiştir. Bu yapı adalarının ortalama boyutları da değerlendirmeye dahil edildiğinde Cenova'daki yapı adalarının daha küçük boyutlarda ve birbirleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer veri olan segment analizinde de benzer bir şekilde segment sayısı Cenova'da daha fazla tespit edilirken, ortalama segment uzunluğu Antalya'ya göre daha kısa tespit edilmiştir (Antalya 10.5m, Cenova 8,65m).

ISBN: 978-605-80820-1-4

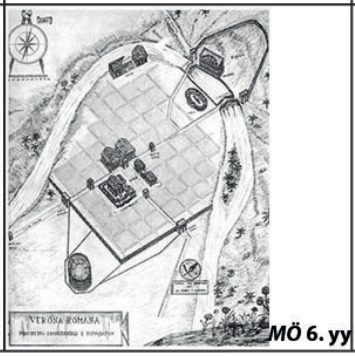
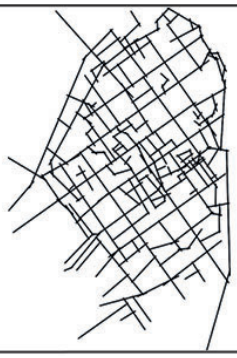

Şekil 2. Antalya & Cenova tarihi haritalar ve sayısal değerler.

İkinci karşılaştırmalı örnek olan Antakya – Verona (Şekil 4) kentlerinde, Helenistik dönemin en önemli kentlerinden biri olan Antakya Roma kentlerinin sahip olduğu ızgara sisteme ve kent yapılarına sahip olmuştur. Öte yandan Verona kenti antik dönemde sahip olduğu ızgara plan üzerine Ortaçağ'daki formu entegre ederek günümüze kadar kent sistemini korumuştur. Antakya'da antik döneme ait yapısı biraz deforme olmuş şekilde yalnızca ana akslar varlığını sürdürürken, tarihte farklı medeniyetlerin kente yerleşmesi ve doğal felaketlerin kenti tahrip etmesi sonucu surlar içerisinde kalan alanın yapısı bozulmuş ve organik bir biçimde tekrar oluşmuştur. Verona'da, Roma İmparatorluğu'ndaki ızgara biçim modern tarihi merkezin kentsel dokusunu hâlâ şekillendirmekte ancak bu sisteme entegre edilen yeni ve çıkmaz sokaklar dokuya ayrıntı ve ızgara forma iç mekanlar katmıştır. Roma döneminde kentin merkezinde yer alan forum Ortaçağ döneminde kentin ana unsurlarından biri olan Piazza delle Erbe olarak günümüzdeki şeklini almıştır.

Alan büyüklükleri farklı olan bu eşleştirmede normalleştirme çalışmaları kapsamında her iki kente ait yapı adası sayısı birbirine yakın, Antakya'da 156 adet ve Verona'da 137 adet tespit edilmiştir. Alan büyüklüğüne bağlı olarak bu yapı adalarının ortalama büyüklük değerleri Antakya'da daha fazla tespit edilmiştir (Antakya 1.153m2 & Verona 834m2). Antakya'nın Verona'ya göre daha geniş bir alanda yer almasına rağmen, kentsel yapısının çok parçalı ve organik olması sonucu ortalama segment uzunluğu 11.11m ile 13.95m değerine sahip Verona'dan daha azdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

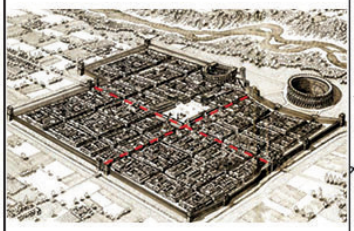
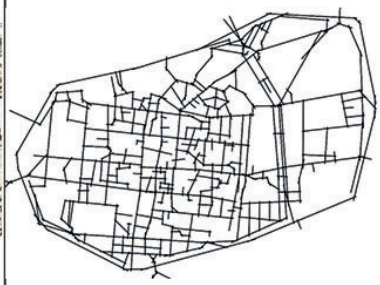
	Tarihi Haritalar	Eksenel Haritalar	Morfolojik Değerler
Antakya	 MÖ 70		Segment Sayısı: 512 Ortalama Segment Uzunluğu: 11.11m Yapı Adası Sayısı: 156 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 1.153m2
Verona	 MÖ 6. yy		Segment Sayısı: 175 Ortalama Segment Uzunluğu: 13.95m Yapı Adası Sayısı: 137 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 834m2

Şekil 3. Antakya & Verona tarihi haritalar ve sayısal değerler.

Bir diğer örnek olan İznik ve Lucca karşılaştırmalı analizinde (Şekil 5), İznik'in Roma İmparatorluğu döneminde kazandığı önemini Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul olması sonucu kaybettiği ve buna bağlı olarak nüfus kaybettiği fakat yine de antik döneme ait kent izlerinin varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Öte yandan, Lucca, Roma dönemine ait Cardo ve Decumanus'u koruyarak ve bir önceki örnek Verona'da olduğu gibi yeni ve çıkmaz sokaklar ekleyerek günümüzdeki halini almıştır.

Normalleştirme çalışması aşamasında önceki iki Anadolu örneğinde olduğu gibi çalışma alanı olarak İznik, İtalya örneği olan Lucca'dan daha büyük tespit edilmiştir. Öte yandan yapı adası sayısı Lucca'dan daha az fakat büyüklüğü daha fazla tespit edilmiştir. 177 adet yapı adasına sahip olan İznik'te ortalama yapı adası büyüklüğü 1.528m2'dir. Lucca'da yapılan tespitin nedeni ise Ortaçağ'da kentin uğradığı değişim sonucu kentin daha fazla ve daha küçük yapı adalarına bölünmesidir (197 yapı adası & ortalama büyüklük 1.211m2). Daha parçalı yapıya sahip Lucca'da segment sayısı 335 iken ortalama segment uzunluğu 13.47m'dir. Daha doğrusal yapıya sahip İznik'te ise ortalama segment uzunluğu Lucca'dan daha fazla ve 16.8m'dir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

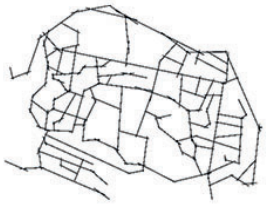
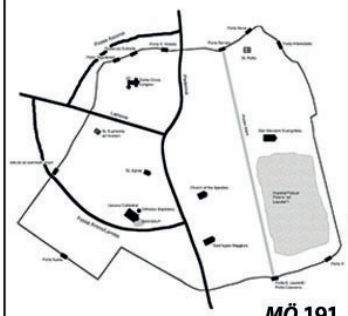
	Tarihi Haritalar	Eksenel Haritalar	Morfolojik Değerler
İznik			Segment Sayısı: 274 Ortalama Segment Uzunluğu: 16.80m Yapı Adası Sayısı: 177 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 1.528m2
Lucca			Segment Sayısı: 335 Ortalama Segment Uzunluğu: 13.47m Yapı Adası Sayısı: 197 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 1.211m2

Şekil 4. İznik & Lucca tarihi haritalar ve sayısal değerler.

Son karşılaştırmalı analiz Bursa – Ravenna (Şekil 6), antik dönemde kenti çevreleyen surlarla sınırlı kalırken, önemli imparatorlukların başkentleri olmaları sonucu, kentsel gelişme adına çok farklı evrelerden geçmişlerdir. Bursa başkent olduktan antik döneme ait kent önemini kaybetmiş ve şehir Roma surlarının ötesinde büyümüştür. Bu süreçte pek değişime uğramayan tarihi merkez bölgede gerçekleşen doğal afetler sonucu yok olma sınırına kadar gelmiştir. 19. yüzyılda yaşanılan felaketlerden sonraki süreç Antakya'daki benzer şekilde tarihi dokunun büyük ve düzensiz yapı adalarıyla organik bir biçimde değişime uğraması sonucu olmuştur. Ravenna Batı Roma İmparatorluğu ile birlikte sur sınırlarını genişletmiş ve başkent olması ile birlikte sur dışında yer alan bölgelerde yapılaşmalara sahip olmuştur. Roma döneminde kurulan kentin ana aksları günümüzde izlerini korumuş fakat bu aksların arasında kalan önceki örneklerdeki İtalya kentlerinde olduğu gibi Ortaçağ'da gerçekleşen değişimler sonucu doku düzensiz bir yapıya sahiptir.

Önceki örneklerin aksine Bursa ve Ravenna arasındaki çalışma alanı sınırı birbirinden oldukça farklıdır. Bu doğrultuda normalleştirme değerlendirmesi ortalama büyüklükler üzerinden tespit edilmiştir. İlk olarak ortalama yapı adası büyüklüğü Bursa'da 1.564m2 iken, Ravenna'da daha büyük ve 2.260m2'dir. Bu sonuç ortalama segment uzunluklarında da aynı şekilde Ravenna tarihi merkezinin 18.1m ortalama segment uzunluğuyla 12.1m değere sahip Bursa'dan daha fazla olacak şekilde yansımaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

	Tarihi Haritalar	Eksenel Haritalar	Morfolojik Değerler
Bursa	 MÖ 700		Segment Sayısı: 135 Ortalama Segment Uzunluğu: 12.10m Yapı Adası Sayısı: 54 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 1.564m2
Ravenna	 MÖ 191		Segment Sayısı: 256 Ortalama Segment Uzunluğu: 18.10m Yapı Adası Sayısı: 146 Ortalama Yapı Adası Büyüklüğü: 2.260m2

Şekil 5. Bursa & Ravenna tarihi haritalar ve sayısal değerler.

Sekiz Anadolu ve İtalyan kale kentinin kantitatif analizi

Bu bölümde, Mekân Dizimi ile elde edilen nicel değerler önceki bölümde elde edilen morfolojik değerler ve normalleştirme çalışmalarıyla karşılaştırmalı analiz doğrultusunda değerlendirilmiştir. Kent dokusu ile kentsel bileşenler arasındaki ilişki, bir nevi parça ve bütün arasındaki bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu durum yerel ve global ölçekte kentleri analiz edebilen Mekân Dizimi metodolojisini çalışma kapsamında uygun bir araç haline getirir. Önceki bölümlerde tanımlanan ve seçilme nedenleri anlatılan parametreler ile tarihi haritalar üzerinden yapılan tespitler mekânsal haritalama tekniği ile morfolojik değerlerle entegre edilmiş ve kültürün kentsel morfoloji üzerindeki ekişi sonuçlarla karşılaştırılmıştır (Tablo 2).

Antalya ve Cenova

Tarihi Roma şehirlerindeki iki önemli cadde, Cardo ve Decumanus, antik kentlerin yapısını ve iskeletini belirleyen ızgara dokuyu oluşturmaktadır, ancak Antalya ve Cenova kentlerinde tarih boyunca meydana gelen değişimler nedeniyle bu caddeler kısmen mekânsal yapısını kaybetmiştir. Her iki örnekte de en fazla bütünleşme değerine segmentler Roma dönemine ait sokak izleridir. Bütünleşme değerine dair dikkat çeken bir diğer nokta ise Ortaçağ döneminde Cenova'da sokak formuna dönüşen Roma surlarının yüksek bütünleşme değerine sahip olmasıdır. Rönesans'ın da etkisiyle Cenova'da mekanlar arasında süreklilik ve etkileşim varken, Türklerin yerleşmesi ile birlikte Antalya'da mekânsal değişimler başlamıştır. Şehir formu, birbirinden ayrı yaşayan Türkler ve Hristiyanlar nedeniyle iki parçaya bölünmüş olup, birbirinden kopuk iki farklı morfolojik yapı ile sonuçlanmıştır.

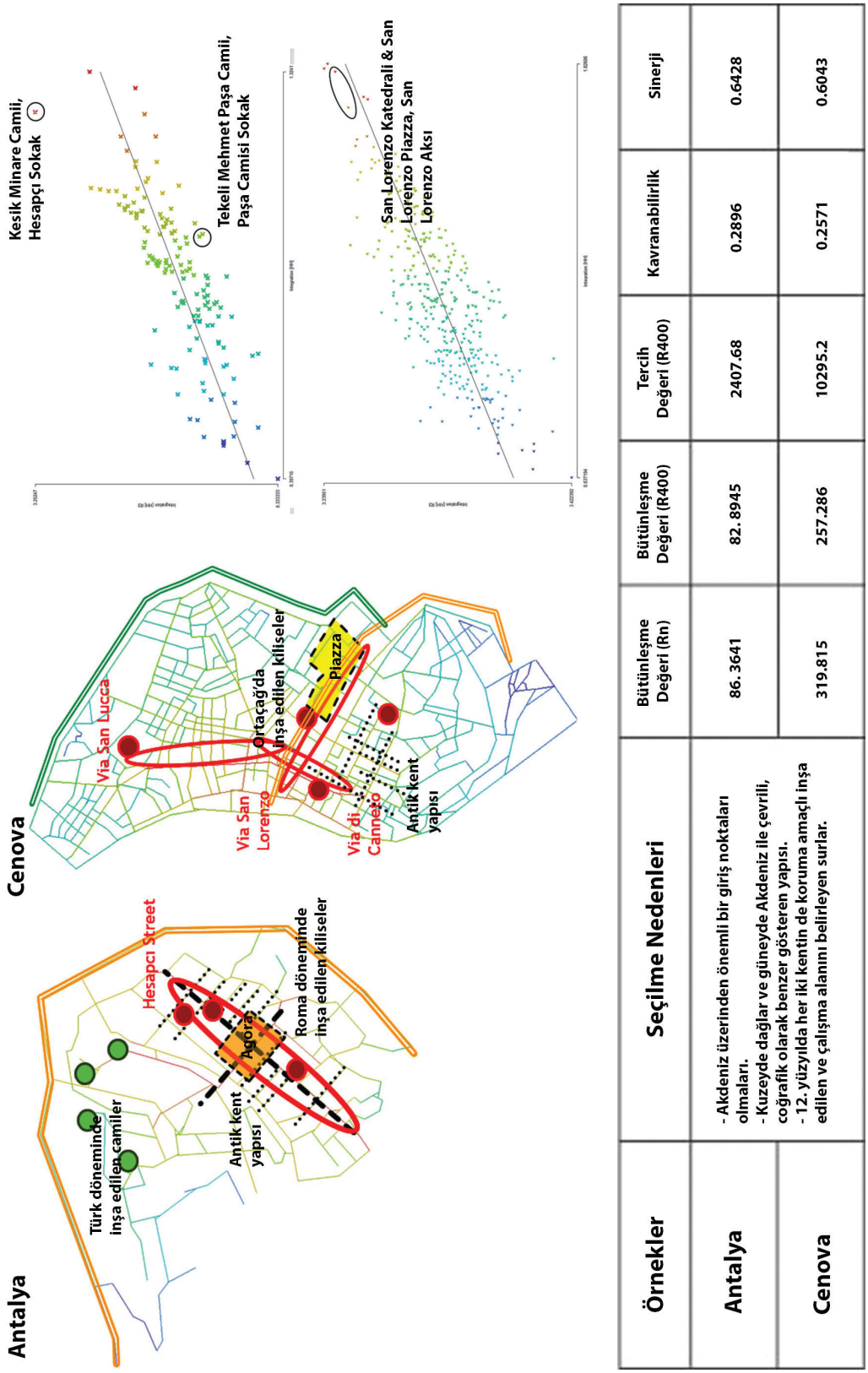
ISBN: 978-605-80820-1-4

Daha büyük yapı adaları ve daha uzun segment uzunluklarına sahip olan Antalya'da, entegrasyon değeri Cenova'dan daha düşük bulunmuştur (86.3143 - 319.835). Öte yandan, Antalya'da kavranabilirlik değeri Cenova'dan daha yüksektir (0.6428 - 0.6043). Sinerji analizi sonucunda, camilerin Antalya'da yer aldığı segmentler sistem ortalamasının altında bir entegrasyon değerine sahiptir. Her iki durumda, meydanların ve kiliselerin yer aldığı bölümlerin sistem ortalamasının üzerinde bir entegrasyon değeri vardır.

Mekân dizimi analizi sonucu elde edilen sinerji diyagramlarında, her iki kentte yer alan kültürel veya dini yapıların kent içinde bulundukları konumları ve ilişkili oldukları sokaklara dair veriler analiz edilmiştir. Antalya'da Roma dönemine ait Hesapçı Sokak ve bu sokak üzerinde yer alan Roma döneminde inşa edilen kiliselerin bulunduğu konumlar sinerji diyagramında yüksek değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Cenova'da kentin önemli Ortaçağ meydanlarının (piazza) ve San Lorenzo katedralinin yer aldığı, San Lorenzo aksı, ana regresyon çizgisinin üst kısmında ve en sağ üst köşesinde yer almaktadır (Şekil 7).

- Antalya çalışma alanının Cenova'ya göre daha küçük olmasından dolayı sahip olduğu segment sayısı daha azken (143 – 370), ortalama segment uzunluğu Cenova'dan fazladır (10.48 – 8.65).
- Yine aynı sebepten dolayı yapı adası sayısı Antalya'da daha az iken (51 – 238), Cenova'da ortalama yapı adası büyüklüğü Antalya'ya göre daha düşük elde edilmiştir (1.460 – 356).
- Daha büyük yapı adalarının ve ortalama segment uzunluğunun fazla olduğu Antalya'da bütünleşme değeri daha düşük çıkmıştır (86.3143 - 319.835).
- Fakat yapı adalarının büyüklüğünün ve ortalama segment uzunluğunun fazla olduğu Antalya kentinin kavranabilirliğini Cenova'ya göre yüksek çıkmıştır (0.6428 - 0.6043).
- İki farklı toplumun kültürel ve dini yapılarına dair bu örneklemede elde edilen sonuç ise camilerin yer aldığı aks kentin geneline göre ortalamanın altında bütünleşme değerine sahip bir konumda yer almaktadır. Meydanların ve kiliselerin yer aldığı aks ise ortalamadan daha yüksek bir değere sahip konumda yer almaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Örnekler	Seçilme Nedenleri	Bütünleşme Değeri (Rn)	Bütünleşme Değeri (R400)	Tercih Değeri (R400)	Kavranabilirlik	Sinerji
Antalya	- Akdeniz üzerinden önemli bir giriş noktaları olmaları. - Kuzeyde dağlar ve güneyde Akdeniz ile çevrili, coğrafik olarak benzer gösteren yapısı. - 12. yüzyılda her iki kentin de koruma amaçlı inşa edilen ve çalışma alanını belirleyen surlar.	86. 3641	82. 8945	2407.68	0.2896	0.6428
Cenova		319.815	257.286	10295.2	0.2571	0.6043

Şekil 7. Antalya ve Cenova karşılaştırmalı mekan dizimi ve mekansal yapı analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

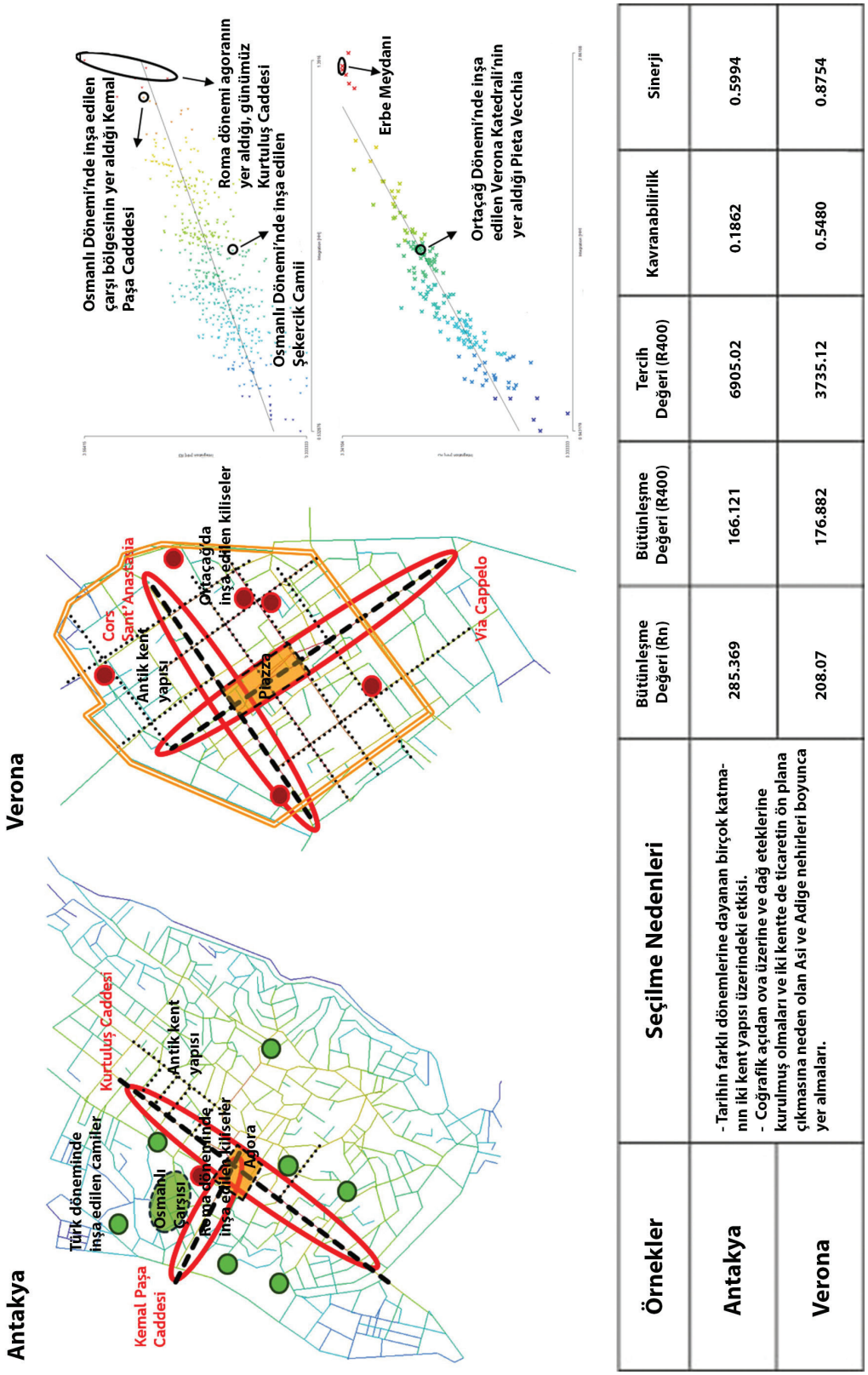
Antakya ve Verona

Cardo ve Decumanus'un izleri her iki kentte de ön plana çıkan iki önemli Roma dönemi kent elemanı olmuştur. - Bugün, her iki kentte de kentin iskeletini oluşturan bu iki önemli kentsel bileşen, Verona'da kentin geri kalan bölümleriyle birlikte yapısını korurken, Antakya'da kısmen antik ana akslar korunmuştur. Antakya'nın zaman içerisinde kent biçiminde gerçekleştirmiş olduğu değişim kentin merkezinden çeperlere doğru gidildikçe antik dönemdeki doğrusal yapının bozulması, küçük ve birbirinden farklı biçimlerde yapı adalarının ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Bu düzensiz biçimdeki yapı adaları da kentin genelinde doğrusallığın olmadığı ve organik dokunun hâkim olduğu bir kent biçimi ortaya çıkarmıştır. Antakya'nın analizinden elde edilen nicel sonuçlar bu çıkarımı desteklemektedir. Kentin ortalama entegrasyon değeri 166.121 iken çeperlerdeki ortalama entegrasyon değeri 99.8725'tir. Bu sonuçlar Antakya kent çeperinin kentin genelinden kopuk olduğunu düşük değerlerle göstermektedir. Verona tarihi kent merkezinde Ortaçağ'da kent üzerinde gerçekleşen değişimler antik aksların yapısında değişiklik yapmak yerine bu akslara yeni bağlantılar ekleyerek yapı adalarında değişikliklere sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak ızgara dokuların arasına yerleştirilen çıkmaz sokaklar ve doğrusal olmayan sokaklar, ızgara doku içerisinde organik formların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Antakya'nın sinerji analizinden elde edilen sonuçta, regresyon çizgisinin en üst kısmında yer alan noktalar antik ana akslara ait olan Kurtuluş ve Kemal Paşa Caddesi'dir. Antik dönemde forumun bulunduğu bölgeye yakın olan ve Osmanlı döneminde kentin çarşısı olarak kullanılan hanlar bölgesi de bütünleşme değeri yüksek bir konumda yer almaktadır. Verona'da kentin merkezinde yer alan, antik forumun üzerine Ortaçağ'da inşa edilmiş, Erbe meydanı ana regresyon çizgisinin en sağ bölgesinde yer aldığı ve kentin ortalama değerinin üstünde bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan yine Ortaçağ'da, kentin katedrali olarak inşa edilen Verona katedrali, regresyon çizgisi hizasında fakat orta bölgede yer almaktadır. Bu da yapının yer aldığı bölgenin bütünleşme değerinin aslında düşük fakat yüksek bütünleşme değerine sahip bir aks ile desteklendiğini göstermektedir (Şekil 8).

- Antakya çalışma alanının Verona'ya göre daha büyük olmasından dolayı sahip olduğu segment sayısı daha fazla (512 – 175), fakat ortalama segment uzunluğu Verona'dan azdır (11.11 – 13.95).
- Çalışma alanı Antakya'da daha büyük olsa da yapı adaları sayıları iki kentte birbirine yakındır (156 – 137), Verona'da ortalama yapı adası büyüklüğü Antakya'ya göre daha düşük elde edilmiştir (1.153 – 834).
- Daha büyük yapı adalarının yer aldığı Antakya'da bütünleşme değeri daha düşük çıkmıştır (166.121 – 176.882).
- Fakat yapı adalarının alan büyüklüğünün az ve ortalama segment uzunluğunun fazla olduğu Verona kentinin kavranabilirliğini Antakya'ya göre yüksek çıkmıştır (0.1862 - 0.5480).
- İki farklı toplumun kültürel ve dini yapılarına dair bu örneklemede elde edilen sonuç ise Anadolu örneğinde camilerin yer aldığı aks kentin geneline göre ortalamanın altında bütünleşme değerine sahip bir konumda yer almaktadır. Meydanların ve kiliselerin yer aldığı İtalya örneğinde ise aks ortalama bir değere ya da ortalamadan daha yüksek bir değere sahip konumda yer almaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Örnekler	Seçilme Nedenleri	Bütünleşme Değeri (Rn)	Bütünleşme Değeri (R400)	Tercih Değeri (R400)	Kavranabilirlik	Sinerji
Antakya	- Tarihin farklı dönemlerine dayanan birçok katmanın iki kent yapısı üzerindeki etkisi. - Coğrafik açıdan ova üzerine ve dağ eteklerine kurulmuş olmaları ve iki kentte de ticaretin ön plana çıkmasına neden olan Asi ve Adige nehirleri boyunca yer almaları.	285.369	166.121	6905.02	0.1862	0.5994
Verona		208.07	176.882	3735.12	0.5480	0.8754

Şekil 8. Antakya ve Verona karşılaştırmalı mekan dizimi ve mekansal yapı analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Iznik ve Lucca

İznik'te yer alan tarihi izler Anadolu'da yer alan önceki Antalya ve Antakya örnekleri aksine günümüzde de varlıklarını korumaktadır. Lucca'da ise Verona örneğine benzer bir şekilde Ortaçağ'da gerçekleşen değişimler antik sokaklara bağlantı sağlanan yeni kısa mesafeli veya çıkmaz sokaklar ile olmuştur. Bir başka tespit ise Lucca'da, Antalya örneğinde olduğu gibi iki farklı kent biçiminin varlığıdır. Roma dönemine ait ızgara doku varlığını korurken, Roma surlarının izleri üzerinde gelişen ve yayılan mekânsal yapı Ortaçağ dönemi kent yapısını ve organik yapıyı yansıtmaktadır.

İznik örneğinde camilerin yer aldığı sokakların, diğer Anadolu örneklerinin aksine ortalama değere veya ortalamanın üzerinde bütünleşme değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum antik dönemdeki kent yapısının varlığını korumasının etkisi olarak yorumlanabilir. Öte yandan, diğer örneklerde olduğu camilerin kentin iç kısımlarında yer alması gibi benzerlikler de vardır. Roma dönemine ait izlerin kent içerisinde hala yer alması, İznik'in yüksek bir entegrasyon değerine sahip olmasının sebebidir. Lucca'da yer birbirinden farklı iki ayrı bölgenin sahip olduğu nicel değerler sinerji değerlerinde ve bütünleşme haritasında görülmektedir. Antik döneme ait bölge yüksek değerlere sahipken, Ortaçağ'da ortaya çıkan ikinci bölge düşük değerlere ve ilk bölgeden ayrık bir yapıya sahiptir. Bunun sonucu olarak da antik döneme ait bölgede yer alan kent elemanları, Ortaçağ'da bu bölge içerisine yerleştirilen kısa ve çıkmaz sokaklarla daha da desteklenen bağlantılarla yüksek değerlere sahip akslar üzerinde oldukları tespit edilmiştir (Şekil 9).

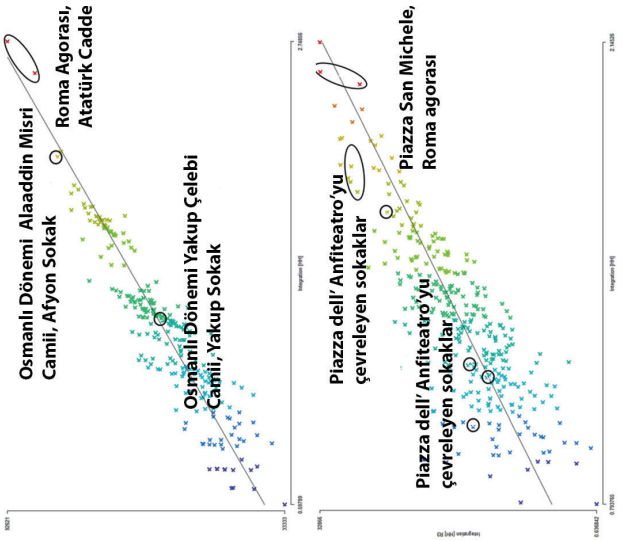
- İznik ve Lucca kentinin çalışma alanı olarak sınırlandırılmış alan büyüklükleri yaklaşık olarak aynı değere sahipken, İznik'in segment sayısı 274, Lucca'nın ise 335'tir. Çalışma alanı ve segment sayısı arasındaki oran nedeniyle İznik'in ortalam segment uzunluğu Lucca'nın sahip olduğu değerden daha fazla çıkmıştır (16.80 – 13.47).
- Yapı adaları sayıları iki kentte birbirine yakın ve yukarıdaki sonuçla ilişkilidir (177 – 197). Lucca'da ortalama yapı adası büyüklüğü İznik'e göre daha düşük elde edilmiştir (1.528 – 1.211).
- İki farklı toplumun kültürel ve dini yapılarına dair bu örneklemede elde edilen sonuç ise, diğer Anadolu örneklerinin aksine camilerin yer aldığı akslar İznik'te kentin geneline göre ortalamaya eş değer ya da ortalamanın üstünde bütünleşme değerine sahip bir konumlarda yer almaktadırlar. Öte yandan diğer Anadolu kentleri ile göstermiş olduğu asıl benzerlik, camilerin merkeze yakın değil kentin iç kesimlerinde yer almasıdır. Bütünleşme değerinin yüksek çıkmasının sebebi ise antik Roma kent yapısını yansıtan ızgara ve doğrusal yollara sahip kent sisteminin günümüzde de varlığını sürdürmesidir. Meydanların ve kiliselerin yer aldığı İtalya örneğinde, antik dönemde agoranın yer aldığı akslar diğer örneklere benzer şekilde, meydan olarak kullanılmakta ve kent sisteminin sahip olduğu değerin üstünde bir bütünleşme değerine sahiptir. Roma döneminde kent surları dışarısında, aktivitelerin yer aldığı tiyatro günümüzde meydan olarak kullanılmaktadır. Ortalamadan yüksek değere sahip bir konumda yer alsa da sahip olduğu sınırlayıcılar sayesinde kent sisteminden kopuk bir yapıdadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İznik

Lucca

Örnekler	Seçilme Nedenleri	Bütünleşme Değeri (Rn)	Bütünleşme Değeri (R400)	Tercih Değeri (R400)	Kavranabilirlik	Sinerji
İznik	- 10. ve 11. yüzyıllar arasında sınırları içerisinde yer aldıkları devletlerin başkentleri olmaları. - Konumları gereği çevrede yer alan önemli kentlere yakınlıklarından dolayı hem kent dokusu açısından hem de fonksiyon açısından etki altında kalmaları	259.611	123.00	2210.18	0.3832	0.8702
Lucca		333.631	203.341	5687.82	0.2694	0.6595

Şekil 9. İznik ve Lucca karşılaştırmalı mekan dizimi ve mekansal yapı analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

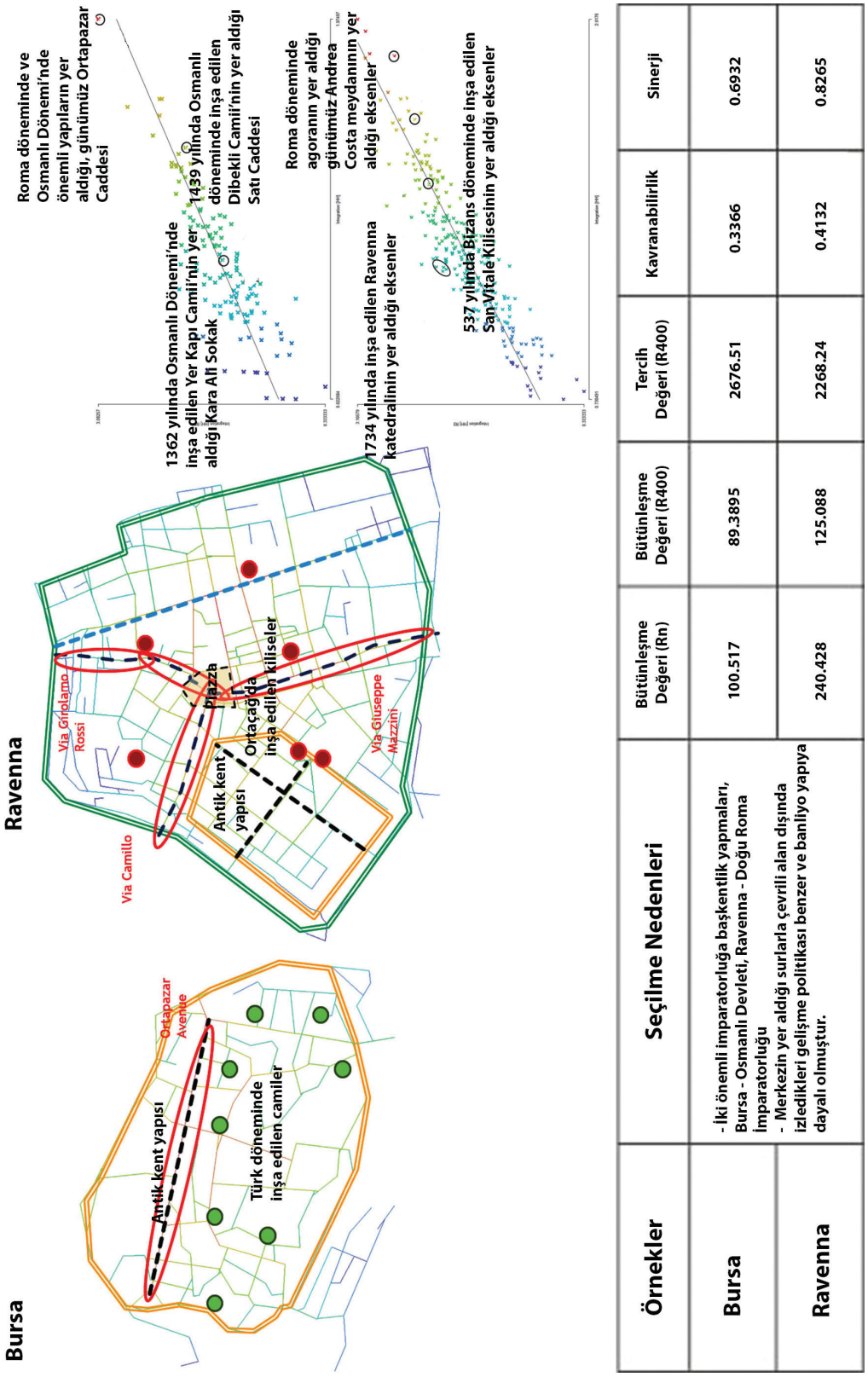
Bursa ve Ravenna

Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Roma İmparatorluğu gibi önemli iki büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmış olan Bursa ve Ravenna, sahip oldukları önem gereği ilk kuruldukları sınırların dışına yayılmış ve yaşanan doğal felaketler ile birlikte kent yapılarında değişikliklere uğramışlardır. Bursa tarihi merkezi 19. yüzyılda geçirmiş olduğu değişimler ile birlikte büyük ve birbirinden farklı yapı adaları ile birlikte, doğrusal yapısını kaybetmiş, parçacıl halde bağlantıyı sağlayan ve çıkmaz sokaklarla beslenen bir sokak sistemine sahip olmuştur. Ravenna tarihi merkezinde ise ilk antik kentin korunduğu bölgede ana izler yapısını korurken, Lucca'daki dönüşüme benzer bir şekilde bu alan dışında yer alan bölgede önceki örneklerin aksine geniş alana sahip büyük yapı adaları ve bu alanları besleyen doğrusal yapıya sahip olmayan akslar tespit edilmiştir.

Bursa, çalışma kapsamında seçilen 8 kent arasında, mekansal yapısını oluşturan kırılma noktaları ve organik yapısıyla en düşük bütünleşme değerine sahip kent olarak tespit edilmiştir (R400 = 89.3895). Bursa'ya benzer şekilde, birçok dönüm noktası ve kırılma noktasına sahip olduğu gibi, doğrusal ve sürekli Roma sokaklarını da koruyan Ravenna, tüm İtalyan örnekleri arasında en düşük entegrasyon değerine sahiptir (R400 = 125.088). Sinerji parametresi, Anadolu örneğinde camilerin ortalama veya ortalama entegrasyon değerinin altındaki segmentlerde yer aldığını göstermektedir. Ravenna'da, hem Bizans döneminde hem de yakın tarihte inşa edilen kiliseler ortalama entegrasyon değerine sahip segmentlerinin üzerine yerleştirilmiştir (Şekil 10).

- Bursa çalışma alanının Ravenna'ya göre daha küçük olmasından dolayı, Bursa'nın sahip olduğu segment sayısı Ravenna'ya göre daha azdır. (135 – 256) Ravenna'da yer alan sokakların hiç kesilmeden devam eden doğrusal yapısı sonucu ortalama segment uzunluğu Bursa'dan fazladır (12.10 – 18.10).
- Yine alan farkından dolayı yapı adası sayısı Bursa'da daha azdır (54 – 146). Bursa'da ortalama yapı adası büyüklüğü Ravenna'ya göre daha düşük elde edilmiştir (1.564 – 2.260).
- İki örnek arasında yapı adası sayıları arasındaki oran neredeyse 3 katı iken Bursa'nın yapı adası büyüklüğü ile Ravenna arasında çok fark olmaması, Bursa kentinin geniş yapı adalarına sahip olduğunu göstermektedir. Bütünleşme değeri Ravenna'dan daha düşük tespit edilmiştir (89.3895 – 125.088).
- Ortalama segment uzunluğunun fazla olduğu Ravenna kentinin kavranabilirliği Bursa'ya göre yüksek çıkmıştır (0.3366 - 0.4132).
- İki farklı toplumun kültürel ve dini yapılarına dair bu örneklemede elde edilen sonuç ise Anadolu örneğinde camilerin yer aldığı aks, kentin geneline göre farklı bütünleşme değerine sahip noktalarda, ortalama değerde ya da ortalama değerin altında, yer almaktadır. İtalya örneğinde ise kentin merkezinde yer alan ve Lucca örneğinde yer alan tiyatro meydanına benzer şekilde, sınırlandırılmış olan Andrea Costa meydanı kent genelinde ortalama değerin altında bir bütünleşme değerine sahiptir. Hem Bizans döneminde hem de 1739 yılında inşa edilen kiliseler ise ortalama değerin üstünde bütünleşme değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Örnekler	Seçilme Nedenleri	Bütünleşme Değeri (Rn)	Bütünleşme Değeri (R400)	Tercih Değeri (R400)	Kavranabilirlik	Sinerji
Bursa	- İki önemli imparatorluğa başkentlik yapmaları, Bursa - Osmanlı Devleti, Ravenna - Doğu Roma İmparatorluğu - Merkezin yer aldığı surlarla çevrili alan dışında izledikleri gelişme politikası benzer ve banliyo yapıya dayalı olmuştur.	100.517	89.3895	2676.51	0.3366	0.6932
Ravenna		240.428	125.088	2268.24	0.4132	0.8265

Şekil 10. Bursa ve Ravenna karşılaştırmalı mekan dizimi ve mekansal yapı analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. Örnek kentlere ait sayısal değerler.

Şehirler	Segment Sayısı	Ortalama Segment Uzunluğu	Yapı Adası	Ort. Yapı Adası Alanı	Bütünleş. Değeri (Rn)	Bütünleş. Değeri (R4)	Tercih Değeri (R400)	Kavranabilirlik	Sinerji
Antalya	*143*	*10.48*	*51*	*1.460*	*86.3641*	*82.8945*	*2407.68*	*0.2896*	*0.6428*
Cenova	*370*	*8.65*	*238*	*356*	*319.815*	*257.286*	*10295.2*	*0.2571*	*0.6043*
Antakya	*512*	*11.11*	*156*	*1.153*	*285.369*	*166.121*	*6905.02*	*0.1862*	*0.5994*
Verona	*175*	*13.95*	*137*	*834*	*208.07*	*176.882*	*3735.12*	*0.5480*	*0.8754*
İznik	*274*	*16.80*	*177*	*1.528*	*259.611*	*123*	*2210.18*	*0.3832*	*0.8702*
Lucca	*335*	*13.47*	*197*	*1.211*	*333.631*	*203.341*	*5687.82*	*0.2694*	*0.6595*
Bursa	*135*	*12.10*	*54*	*1.564*	*100.517*	*89.3895*	*2676.51*	*0.3366*	*0.6932*
Ravenna	*256*	*18.10*	*146*	*2.260*	*240.428*	*125.088*	*2268.24*	*0.4132*	*0.8265*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen kentlerin çalışma alanı büyüklükleri ve buna bağlı olarak yapı adası ve segment sayıları birbirinden farklıdır. Sayısallaştırılan güncel haritalar sonucunda Roma kent yapısını korumakta olan kentlerde segment uzunlukları daha uzun ve daha doğrusal olduğu tespit edilmiştir. Bunun sonucu olarak sokakların doğrusallığının veya çok fazla kırılma noktasına sahip yapının segment uzunluğuna doğrudan etki ettiği söylenebilir. Yapı adaları büyüklüklerine dair bulgu ise, yapı ortalama büyüklüğünün Anadolu şehirlerinde İtalya örneklerine göre çok daha fazla olmasıdır. Bu durum her iki tarafın dönüşümlerine bağlı olarak açıklanabilir. Anadolu'nun tarihi kent dokularında yer alan ızgara doku, Türk ve İslam kültürünün etkisi ile organik ve büyük ada yapılarına dönüşmüştür. İtalyan eski şehirlerinin, Ortaçağ'da gerçekleştirmiş olduğu dönüşümler, Roma dönemindeki ana iskelet düzenini bozmadan ve bu iskelete dahil olarak gerçekleşmiştir.

Yapılan literatür taraması ve tarihi kent haritalarının analizlerinde her iki ülkede yaşamış toplulukların kendine ait kültürel kimliklerini yansıtan kültürel ve dini kent yapılarının konumları tespit edilmiştir. Camiler Anadolu örneklerindeki dini kent yapılarını temsil ederken konumları şehrin iç kesimlerine yayılmış vaziyettedir. Antik dönemden kalma açık alanlar işlevlerini kaybetmiş ve bu kentlerde binalarda yer alan avlular bu görevi üstlenmiştir. İtalyan örneklerinde ise açık alanlar hala varlığını korumakta ve Roma kentinin izlerini taşımaktadır. Antik dönemin dini yapıları yerlerini kiliselere bırakmıştır. Kiliseler camilere benzer şekilde kent içerisine yayılmakta ve açık alanlar tarafından desteklenmektedir. Ayrıca kentin en önemli dini yapısı ve açık alanı kentin merkezinde yer alarak kent içerisinde dağılmış bölgelerle entegre yapıdadır.

İncelenen 8 adet örnekte, en yüksek entegrasyon değerine sahip olan segmentlerin antik dönemdeki Cardo ve Decumanus'a ait olduğu ve yerleşimin bugünkü iskeletini oluşturmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca İtalya örneklerinde bu iskeletin şehrin geri kalanıyla bütünleşmiş bir yapıya sahip oluğu ve kenti merkezdeki açık alanda buluşturduğu tespit edilmiştir. Bu sayede sokaklar erişilebilir bir sistem sağlamaktadır. Anadolu örneğinde, bu caddeler şehrin yapısını oluşturacak kadar önemli iken, bütünleşme değeri düşük çıkan iç sokaklar, geri kalan yerleşim alanlarının ve fonksiyonlarının kent merkezi ile ayrışmış yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Anadolu örneklerinde kent genelinde erişilebilirlik sınırlı iken İtalya örneklerinde kentin genelinde erişilebilir bir yapı hakimdir.

Sonuç olarak, antik dönemde birçok yerleşim ile etkileşime giren ve mekânsal dokusunda değişikliklere neden olan Roma kent yapısı, bugünkü İtalyan şehirlerinin tarihi merkezlerde varlığını koruduğu ve sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu kentlerin sahip olduğu doğrusal sokaklar kent içerisindeki bağlantıyı sürekli bir halde kılarken, kent içerisinde kullanıcıyı merkeze yönlendiren bir kent ağına sahip olmuştur. Bu yorumlamalar nicel değerle desteklenmiş, yüksek entegrasyon ve tercih değerleri, kentsel sistemlerin erişilebilir olduğunu doğrulamıştır. Yapı adası sayısı ve büyüklükleri, segment sayısı ve uzunlukları gibi kent dokusunu oluşturan yapılara ait değerlerin, Mekân Dizimi ile elde edilen değerlerin üzerindeki etkisi karşılaştırmalı analizlerde tespit edilmiştir. İtalya örneklerinde elde edilen yüksek entegrasyon Daha yüksek entegrasyon ve tercih değerleri olduğu tespit edilen İtalyan eski kentlerin daha erişebilir yapıda olduğu görülmektedir. Başka bir bulgu, ortalama segment uzunluğu daha fazla olan kent dokusunun daha anlaşılabilir olmasıdır. Bu bulgu, çalışmayı doğrusal ve sürekli kentsel formların anlaşılabilirlik ile doğru orantılı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna götürmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bilgilendirme Notu

Bu makale, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Kahraman Eskidemir tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından danışmanlığının yapıldığı "Kentsel Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalyan Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri" başlıklı yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

Kaynaklar

Balchin, P. N. (2008). *Urban Development in Renaissance Itay.* New York: John Wiley & Sons.

Banerjee, U. K. & Thilagam, N. L. (2015). The morphological characteristic of medieval temple towns of Tamilnadu, *Environment and Planning B*, 0, 1 – 27.

Choudhary, P. & Adane, V. (2012). Spatial Configutartions of the Urban Cores in Central India, *Eighth International Space Syntax Symposium*.

Fierro, M. (2011). *The New Cambridge of Islam; the Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, 2, 301 – 366.

Hillier, B. (1996). *Space Is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Li, X., Lv, Z., Zhong, C., Hijazi, I. H., Cheng, S. (2015). Assessment of lively street network based on geographic information system and space syntax, Multimed Tools Appl. Doi: 10.1007/s11042-015-3095-2.

Kubat, A. S. (1997). The morphological characteristics of Anatolian fortified towns, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 24:1, 95 – 123.

Kubat, A. S. (2017). Measuring urban memory through a quantitative approach: Space Syntax, *Iconarch III - International Congress, Memory of Place in Architecture & Planning*, Selcuk University, Konya, Turkey.

Mohareb, N. & Kronenburg, R. (2012). Arab Walled Cities: investigating peripheral patterns in historic Cairo, Damasucus, Alexandria ant Tripoli, *Eighth International Space Syntax Symposium*.

Morris, A. E. J. (1994): *History of Urban Form: Before the Industrial Revolutions*. Michigan, Michigan University: Longman.

Moudon, A. V. (1997): Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, *Urban Morphology*, 1, 3-10.

Nazemi, P. (2013). A Comparison Between Beauty in Islamic Urban Textures and European Historic Cities: Differences in Urban Conservation Strategies, *Conservation Science in Cultural Heritage*, 13, 193 – 211.

Saalman, H. (1968): *Planning and Cities: Medieval Cities by Howard Saalman*. Braziller Incorporated, George.

Tanyeli, U. (1986). Anadolu – Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. – 15. Yüzyıl). İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Vimercati, A. 2013, Ottoman Architecture, ETH Basel, 9 Temmuz 2016, http://www.studio-basel.com/projects/beirut/damascus/atlas/ottoman-architecture.html

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya ve Kentsel Morfolojinin Bir araya Geliş Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Antakya Örneği[1]

Saadet Tuğçe TEZER, Ebru FİRİDİN ÖZGÜR

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
tugcetezer@gmail.com, ebru.firidin@msgsu.edu.tr

Özet: *Yerleşmeleri oluşturan farklı dinamik ve bileşenlerin geçmişten günümüze gösterdiği süreklilik ve süreksizliklerden oluşan yerleşme tarihi çalışmaları, yerleşmelerin bugününün anlaşılması ve geleceğinin yönlendirilmesinde önemlidir. Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut yöntemlerin (ölçek, zaman, disiplinlerarası bakış açısından) yetersiz kaldığı, yeni ve kapsamlı yöntemlere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Araştırma amacını yerleşme tarihi analizi olarak belirlemiş olmasa da kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya, analiz araçları ve kavramsal çerçeveleri açısından önemli yaklaşımlar sunar. Tarihsel kentsel coğrafya incelemesini kentsel morfoloji araştırmalarına dahil eden Conzen'in araştırma ve analiz yönteminde yer alan kavram ve bileşenlerin yeniden düşünülmesi ve yerleşme tarihi analizi odağında ele alınmasının, bu açıdan önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu yeniden okuma ile oluşacak çerçevede; Antakya'ya dair eski harita, plan ve çizimler ile yazılı kaynakların sistematik biçimde incelenmesi ile yerleşme tarihi analizi için yeniden bir ele alış öneren "yerleşme tarihi analizi bileşenleri" kapsamında yapılacak veri tasnifi, bu çalışmanın hedeflerini oluşturur. Böylece toplumsal, ekonomik, kültürel bileşenler ve değişimlerin mekândaki izlerinin, sürekliliğinin ve etkileşiminin anlaşılabilir bir çerçevesinin çizilebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın temel bir hedefi de, farklı nitelikteki yerleşmelere uyarlanabilir bir yerleşme tarihi analizi yöntemine ulaşılmasıdır.*

Anahtar Kelimeler: *Tarihsel coğrafya, kentsel morfoloji, yerleşme tarihi, Antakya, teritoryalite*

Genel Çerçeve

Yerleşme tarihinin analiz edilmesinde kullanılan yöntemlerin pek çoğu, çalışmaya konu yerleşmenin coğrafyasını, yapısal özelliklerini, fiziksel yapı ve sosyal yapı ilişkisinin değişimini analiz sürecine dahil etmemektedir. Planlama çalışması, kentsel tasarım projesi gibi farklı süreçler içinde yapılan yerleşme tarihi çalışmalarında karşılaşılan; ana kaynağa erişim, bugünün yerleşmelerinde geçmişe dair izlerin belli ölçüde deforme olmuş olması, dolayısıyla geçmişin izini sürme zorluğu ve benzeri zorluklar nedeniyle bu çalışmalarda tarihsel geçmiş konusu genellikle yerleşmeye dair geçmiş rapor ve yayınlardan yapılan alıntılar ve basmakalıp ifadelerden ibaret biçimde ele alınmaktadır.

Öte yandan, teorik ve metodolojik açıdan heterojen bir yapıya sahip olan yerleşme tarihi araştırmalarının, herhangi bir analiz ve yöntem ile sınırlı olmak durumunda olmadığını

[1] Bu çalışma, Saadet Tuğçe Tezer'in MSGSÜ Şehircilik Doktora programında devam etmekte olan Doktora Tezi'nin yöntem araştırmasının geldiği aşama üzerinden kaleme alınmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

belirtmek mümkündür (Kılınç, 2007, 180). Kent planlama ve kentsel tasarım alanında yerleşme tarihini anlamak bir gereklilik olarak görülmekle birlikte, bu konu daha çok statik/durağan bir yaklaşımla ele alınmakta, bu da yapılan çalışmaların dönemsel olarak kentin gelişimini anlamaya yönelik mekânsal izlere odaklanmasına sebep olmaktadır. Ancak yerleşmeyi oluşturan toplumsal, kültürel, ekonomik ve doğal etmenler, karşılıklı ilişkileri ve bugüne etkileri ile dinamik bir biçimde ele alınmamaktadır. Yerleşme tarihinin üretim ilişkileri, doğal kaynaklar, kültürel üretim, toplumsal yapı ve ulaşım ağı içindeki konumunun salt kronolojik bir yaklaşım yerine bu ilişkisellikleri oluşturan etkenleri anlamaya yönelik olarak ele alınması, yerleşmelerin bugünlerini anlamaya da fırsat verecektir. Bu açıdan, yerleşme tarihinin morfolojik değişim süreçlerini anlamak için şehircilikte sıklıkla özellikle Conzen ekolünü izleyen kentsel morfoloji yaklaşımları kullanılmaktadır. Kentsel morfoloji yaklaşımların tarihsel bağlamdaki ilişkileri yerleşmelerin fiziksel formunu oluşturan ve belirleyen bileşenlerini çözümlemeyi sağlayan araçlara odaklanmaktadır. Ancak kentin ya da kentin bir bölümünün belli bir dönemdeki tarihinin analiz edilmesi için fiziksel biçimin oluşumuna odaklanan bileşenlerin yanı sıra üst ölçekteki ilişkilerin değerlendirilmesi de önem taşımaktadır. Tarihsel coğrafya yaklaşımlarında kullanılan araçlar ise belli bir coğrafyaya tarihsel bakışı içerdiklerinden, kenti bölgesi içinde ele almayı sağlayabilecek hem ölçeklerarası bakışı, hem de konular arasındaki ilişkileri kurmaya yarayabilir. Bu açıdan teritoryalite kavramı, önem kazanmaktadır. Bir yerleşmenin farklı olgular çerçevesinde ilişki içinde olduğu (coğrafi) bölgeyi tanımlayan bu kavram, yerleşme tarihi analizi için toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin çevrelerini sunmaktadır. Burada yapılmak istenen yerleşme tarihi analizinde, teritoryalitenin izini sürmek, yöntemin başlıca bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel önermesi, Conzen'in tarihsel kentsel coğrafya *(kentsel morfolojide tarihsel-coğrafi)* yaklaşımıyla kentsel morfoloji analizinin kavramları ve bileşenleriyle yeniden ele alınması ve tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerle desteklenmesinin, bir yerleşmenin tarihini anlamak ve çözümlemek için yeni ve dinamik bir perspektif sunabileceğidir. Bunun için yerleşmenin kültür, iktisadi üretim, toplumsal yapı, vb farklı boyutlarıyla ele alınmasını sağlayacak bir yaklaşım geliştirilmelidir.

Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut ele alışlar, yerleşmenin tarihinin, geçmişinin geleceğine etki etme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Halbuki bir yerleşmeyi oluşturan farklı dinamiklerin geçmişten günümüze sürekliliği ve süreksizliğinin yerleşmelerin bugününü ve giderek geleceğini belirlediği görülmektedir. Bir yerleşmenin tarihsel gelişimini kapsamlı ve çok katmanlı olarak analiz eden bir araştırmanın sosyal, fiziksel, ekonomik ve yönetimsel düzeyler ile yerleşme ölçeği ve üst ölçekli ilişkileri bir arada barındırması gerekmektedir.

Herhangi bir kentsel mekânı çalışırken, mekânın kendine özgü hem mekân hem zaman içinde farklılıklarının eşzamanlı ele alınabileceği bir yönelim ve tarz mümkün müdür ya da böyle bir dile ihtiyaç var mıdır? Bilinen yöntemler pek çok yerleşmenin mevcut durumunu açıklayabilmekte, ancak tarihsel süreklilik ve kopuşları net bir şekilde ortaya koymamaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın ana sorusu şöyledir: "Conzen'in tarihsel kentsel coğrafi bakışı merkeze alınarak; kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya ışığında sistematik ve farklı yerleşmelere uyarlanabilir bir yerleşme tarihi analizi yöntemi geliştirmek mümkün müdür?"

Bu bakış açısıyla Antakya'nın sosyal, ekonomik, kültürel, yönetimsel, doğal ve fiziksel perspektiflerini açıkta bırakmayan bir morfolojik çözümleme ile yerleşme tarihini kronolojik olarak ele alan bakış açısı yerine ilişkisel ve birden fazla ölçeğe odaklanan bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

bakış açısının geliştirilmesine olanak sağlanmaktadır. İlişkisel bakış açısını geliştirmek üzere bu yöntem, kentlerin morfolojik tarihi analizi için Conzen yaklaşımını merkeze almakta; bölgesel ilişkiler, toplumsal ve iktisadi akışları belirleyen üst ölçek veri analizinde tarihsel coğrafya gibi farklı disiplinlerin yöntemlerine başvurmaktadır. Çalışmanın çıktıları; Antakya'ya ilişkin yayın ve belgeler üzerinden erişilen toplum yapısı, ekonomik üretim ve maddi kültüre ilişkin verilerle tamamlanan yerleşme tarihi analizi, alana dair farklı ölçeklerdeki eski harita, hava fotoğrafı ve plan çizimlerinin karşılaştırmalı morfolojik incelemesi ve bu çıktıların ilişkili olarak yorumlanmasıdır. Böylece toplumsal, ekonomik, kültürel bileşenler ve değişimlerin mekândaki izlerinin, sürekliliğinin ve etkileşiminin anlaşılabilir bir çerçevesinin çizilebileceği düşünülmektedir. Yani salt kronolojik olarak yayınlar üzerinden yerleşme tarihinin rapor edilmesi ya da salt kentin belli bir kısmının morfolojik değişim süreçlerine odaklanan bir yerleşme tarihi analizine kıyasla, yapılacak herhangi bir çalışmanın kapsamı ve amacına uygun olarak farklı ölçeklerde, farklı dönemlerde uygulanabilecek bir yerleşme tarihi analizinin olanakları tartışılmaktadır.

Conzen'in kentsel morfoloji disiplinine getirdiği ve ardından Whitehand'in devam ettirdiği tarihsel coğrafi bakış da dahil olmak üzere kentsel morfoloji çalışmaları; kentin bütününü ya da bir parçasını, belirlenen bir dönem aralığında ortaya çıkmış form/biçim üzerinden ele almaya eğilimlidir (Bilsel, 2015). Önerilen yaklaşım, kentsel morfolojide tarihsel-coğrafi perspektifin, tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin sunduğu olanaklarla desteklenmesiyle elde edilen bir araştırma yöntemiyle; yerleşmenin geçmişini, yerleşmenin geleceğini belirleyen sürecin parçası hâline getirmek, Antakya'nın morfolojik gelişimi ve içinde bulunduğu bölgeselliğin (coğrafi bölgeselliğe ek olarak teritoryalitenin) ilişkisini kurmak, Antakya yerleşmesinin tarihsel geçmişinin belirlenen dönemini fiziksel ve sosyal dönüşümler bağlamında, süreklilikler ve süreksizlikler üzerinden açıklamak amacındadır. Bu çalışmada ise önerilen yaklaşım henüz tamamlanmadığından, kısmi olarak örneklenmiştir. Whitehand'in ele alışında, kentsel büyümenin toplum ve birey, insan ve doğa arasındaki çelişkilere dayalı olarak gerçekleştiği, bu gelişmelerin farklı morfolojik gelişme dönemleri oluşturduğu ve her dönemde üretilen mekânın maddi olarak cisimleşen sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların içinde doğduğu belirtilir (Whitehand, 2001; akt. Ünlü, Baş, 2015). Conzen ve Whitehand'in kentsel morfolojiye getirdiği bakış açısı, burada yapılmak istenen bütüncül yerleşme tarihi analizinde coğrafya, makroform, kırsal-kentsel yerleşme ilişkisi, kent mekânı ve sosyal-kültürel-ekonomik yapı ilişkisinin çözümlenmesinde yol göstericidir.

Bu çalışmada önerilen yerleşme tarihi analizinde nihai olarak; Antakya için ilk yerleşme lekesinin oluşmasından bugüne; doğal fiziki unsurlar, kentsel mekânsal unsurlar, makroform ve alan büyüklüğü, idari yapı/tanım ve sınırlar, ulaşım altyapısı, nüfus büyüklüğü ve yapısı, iktisadi üretim biçimi, mülkiyet yapısı, siyasi ve yasal gelişmeler, yerleşmenin kimliği ve kültürel yapısına dair bileşenlere yer verilmesi amaçlanmaktadır, ancak yukarıda değinildiği gibi bu metinde kısmi bir analize yer verilmiştir. Eşzamanlı yapılan Antakya harita, hava fotoğrafı ve plan çizimlerine dair incelemede görsel malzemeler karşılaştırmalı olarak ve literarür araştırmasına paralel olarak incelenecek; Antakya'daki önemli yapılar, nirengi noktaları ve kent gelişiminin bu malzemeler üzerinden takibi; süreklilik ve süreksizlikler tespit edilecektir. Son aşamada Antakya (ve çevresinde) gerçekleşen yapısal değişimlerin; tespit edilen sosyal, ekonomik, yönetimsel, kültürel, doğal ve fiziksel bileşenlerle ilişkisinin çözümlenmesiyle yerleşme tarihi analizinin tamamlanması hedeflenmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yerleşme Tarihi Analizine İlişkin Bir Yeniden Okuma

Kente dair çalışmalarda yerleşme tarihi analizine dair mevcut yöntemlerin ölçek, zaman ve disiplinlerarası bakış açısından yetersiz kaldığı iddiasından hareket edilmiştir. Yerleşme tarihine ilişkin çalışmalarda temel problemler; kavramların ve hedeflerin tanımlanmasında sorunlar, karşılaştırmalı araştırmalar yerine tek kent ölçeğinde yapılması eğilimi, kolektif çalışmalar yerine bireysel araştırmaların yapılması, kentlerin kimliğini tanımlamadaki sorunlardan oluşmaktadır (Kılınç, 2007, 187). Mevcut yerleşme tarihi analizlerindeki yetersizliğin oluşmasında yerleşme tarihinin çok katmanlı, uğraş gerektiren, çalışılması zor alanlar olması, belirgin bir çıktıya ancak uzun süreli çalışmaların sonunda erişilebilmesi, bu konunun yerleşme açısından taşıdığı önemin istisnai durumlar haricinde anlaşılmaması etkili olabilmektedir. Yerleşmeleri incelemeyi hedefleyen bağımsız bilim alanlarından (Conzen'in öncelediği tarihsel-coğrafya temelli kentsel morfoloji çalışmaları haricinde) kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya çalışmaları aynı yere, farklı ve birbiriyle kesişmeyen perspektiflerden bakmaktadır. Conzen'in İngiliz kentsel morfoloji ekolünde tarihsel-coğrafi perspektifle geliştirilen bakış açısının, tarihsel coğrafyanın sunduğu imkanlarla sosyo-ekonomik yapı, ölçek, kronolojik/mekânsal ele alış, ilişkisellik ve teritoryal ilişkiler açılarından desteklenmesi, yerleşmelerin tarihsel geçmişinin anlaşılması sürecinde önemli bir fırsat sunabilir.

Bu çalışmada kentsel morfolojinin belirtilen ekolü bir yerleşme tarihi analizi yapmak için tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin bileşenleriyle biraraya getirilmiş ve oluşan yöntemde; Antakya ve çevresine ilişkin yazılı ve görsel veriler bir araya getirilerek incelenmiştir. Bu yöntemin Antakya'ya uygulanmasıyla üretilmesi hedeflenen sonuç ürün, yerleşmenin tarihine ilişkin karmaşık olmayan, net ve yönlendirici sonuçları da içeren, anlaşılır bir tarihsel, coğrafi, sosyo-ekonomik ve morfolojik sonuçlar bütünüdür. Burada, kentsel morfoloji ve bir yerleşme tarihi analizi için katkı sunacağı düşünülen tarihsel coğrafya disiplinine dair literatüre başvurulmasına ihtiyaç vardır.

Kentsel Morfoloji

İnsan yaşamının gerçekleştiği yer olarak kentin fiziksel biçimlenişini konu alan kentsel morfoloji araştırmalarında sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle kent mekânında oluşan somut sonuçlar; yerleşmelerin fiziksel formu ve kent yapısı incelenir. Bu amaçla yapılan morfolojik analiz; yapı, bahçe, sokak, park, anıt gibi yapısal bileşenlerin yardımıyla fiziksel gelişim sürecinin belgelenmesini; bir yerleşmede yer alan yapıların bir araya gelme biçimlerini, buna dair görünür/görünmez kuralları, kent yapısında değişim ve dönüşüme yol açan, kentsel biçimleri belirleyen olguları anlamayı hedefler. Yerleşmeyi oluşturan fiziksel öğeler, yerleşmenin içinde ve dışında yer alan toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel etmenlerle sürekli ve kesintisiz bir etkileşim hâlindedir ve yerleşmedeki herhangi bir boyuttaki tüm değişiklikler, mutlaka bu etmenlerden herhangi biri ya da birkaçının etkisiyle gerçekleşir (Moudon, 1997, 1, 3-4).

Şehirler üzerine çalışan coğrafyacılar, mimarlar, şehir plancıları ve sosyologların da yararlandığı bir alan olan ve bir yerleşim dokusu veya yapı ölçeğindeki oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel dönemler bağlamında inceleyen ve tipolojik tasnifler üretmeye çalışan kentsel morfoloji alanında; arazi kullanımı, yapı adasının bileşenleri ve birbirleriyle ilişkileri, mülkiyet dokuları, kent içi hareket alanları ve kentin fiziksel sınırları gibi konulara odaklanan çalışmalara rastlanır. Kentsel morfoloji, kent ölçeğinden mimari ölçeğe farklı

ISBN: 978-605-80820-1-4

detaylarda, kentin kimliğini oluşturan fiziksel öğeleri ve bu öğeler arasındaki ilişkileri farklı disiplinlerden araştırmacıların bakış açılarıyla yorumlamaya imkân sunar. (Conzen, 2016).

İlk olarak J.B. Leighly (1927) tarafından kullanılan «kent morfolojisi» teriminin bu dönemde diğer Amerikan kent coğrafyacıları tarafından kullanılmaya devam etmediği, R.E. Dickinson (1940) ve Fransız tarihçi P. Lavedan'ın (1933) bu kavram üzerine çalışmalarda bulunduğu bilinir (Slater, 2009, 59-65). Kentsel morfoloji çalışmaları temelde coğrafya ve mimarlık alanı üzerinden başlamıştır. Almanya'da Schlüter'in (1988) başlattığı çalışmaları daha sonra İngiltere'de geliştiren Conzen'in (1960) Alnwick çalışmasıyla başlayan araştırmaları coğrafya temelli yaklaşımların temelini oluştururken Whitehand'ın (1981) çalışmalarıyla farklı açılardan geliştirilmiştir. Mimarlık temelli kentsel morfoloji çalışmaları ise İtalya'da Muratori (1959), Aymonino ve Rossi (1960-1980), Caniggia (1975-1990), Sechii (1985-2010) ve Fransa'da Strauss (1960), Panerai, Castex ve De Paule (1972) tarafından geliştirilmiştir (Zafer Cömert, 2013, 10-13). Kentsel morfoloji çalışmalarının yerleşme tarihi ve coğrafya çalışmalarıyla ilk görünür kesişmesinin Conzen'in çalışmalarında olduğunu belirtmek mümkündür.

Slater, yerleşmelerin değişmesinde, yapılaşmasında ve yeniden yapılanmasında etkisi olan aktörleri; mimarlar, mülk sahipleri, yatırımcılar, kent plancıları, yatırım geliştirme uzmanları olarak sıralar ve bunların tarihi kent morfolojilerinin gelişimi üstündeki -her dönem farklı yoğunluklarda kendini gösteren- majör rolüne değinir. Slater ayrıca savaş, doğal afet, vb önemli kırılma noktalarının diğer disiplinler gibi kentsel morfoloji alanı için de belirleyici olduğunu vurgular (Slater, 2009, 59-65).

Binalar, bunlarla ilişkili açık alan ve araziler, sokaklar olmak üzere üç temel fiziksel elementten oluşan kent formu; bina, sokak/blok, kent ve bölge katmanları üzerinden anlaşılabilir. Kent formu ancak devamlı/sürekli ulaşım ve fiziksel mekân bileşenlerinin tarihsel süreçleri ile ortaya konulmasıyla anlaşılır. Form, ölçek ve zaman, kent morfolojisi çalışmasının temel bileşenleridir (Moudon, 1997, 7-8). Conzen'in kentsel morfoloji yönteminin temel bileşenlerini sokak dokusu ve sokaklar sistemi, sokak-parsel ilişkisi ve yapılar/binalar oluşturur. Yapılar ve bulundukları parsellerin kullanımı en az değişkenlik gösteren öğeleri oluştururken, sokak-parsel ilişkisi zaman içinde değişme eğilimi gösterebilir. Sokak dokusu ise en kalıcı olmaya eğilimlidir (Baş, 2010). Conzen'in metodu kendisini önceleyen Alman coğrafyacılardan farklı olarak kendi metodu olarak anılır, giderek İngiliz ekolünü oluşturur. Conzen'in kentsel morfoloji çalışmalarına temel katkısı, tarihsel-coğrafi bakışı ile kentsel ve kırsal yerleşme formlarına dair ilişkiyi de çalışmalarına dahil etmiş olmasıdır (Zafer Cömert, 2013, 17). Yerleşmenin çevresindeki yerleşmelerle ilişkisine dair bu yaklaşım, bütüncül bir yerleşme tarihi analizinin önemli bir parçası olan teritoryal ilişkileri ve ilişkisel incelemeyi akla getirmektedir.

Conzen'in kentsel morfolojiyi açıklamadaki temel prensipleri; sosyo-politik durum, biçimlerin sürekliliği, tarihsel olarak ayrışma, eski kent ve kentin dış kısımlarının birbirinden ayrılması, morfogenetik bölgelerin hiyerarşik olarak içiçe geçmesi olarak sıralanır (Whitehand, 1992). Conzen'in ele alışıyla kentsel morfoloji disiplininin çalışmada önerilen yerleşme tarihi analizine katkısı; yerleşme ve çevresinin ulaşım altyapısı, makroformu, kentsel mekânsal unsurları, mülkiyet yapısını, kırsal ve kentsel yerleşmeler arası ilişkileri incelenmesine ilişkindir. Kentsel morfoloji araştırmalarının; insan öğesi ve sosyal yapı, ölçek, bölgesellik ve teritoryalite, yerleşme ve çevresinin coğrafyası ve mekânsal tarih araştırmaları üzerinden yeniden düşünülmesi için başvurulacak temel literatür, tarihsel coğrafya olarak belirlenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tarihsel Coğrafya

Tarihsel coğrafya ve şehircilik çalışmaları çok katmanlılık açısından benzer niteliktedir. Geçmişin coğrafyasını ifade eden tarihi coğrafya, geçmişteki insan faaliyetlerini coğrafi ilke ve metotlarla inceleyen çalışma alanıdır. "Yer"i merkeze koyan tarihsel coğrafya araştırmalarında mutlaka coğrafi gerçeklerin kurulması/inşa edilmesi beklenir. Araştırmadaki konu ve problemlerin yerinin önceki ve mevcut gerçek dağılışının belirlenmesi, ayrıca fiziki coğrafyaya dair verilerin ortaya konulması gereklidir (Mitchell, 1975, 12-13). "Coğrafya isminin önüne getirilen ve sıfat olan tarihi kelimesi tam olarak ve sadece 'coğrafyacıların geçmişle ilgili çalışmaları' anlamına gelir, coğrafyacının konusu aynı kalır" ifadesi, tarihsel coğrafyayı coğrafya disiplini içinde konumlandırarak "zaman" boyutunu coğrafya çalışmasına ekler (Butlin, 1993, 51). Tarihsel olayların üzerinde gerçekleştiği coğrafi mekânın kendisine has özelliklerini ve ortak nitelikleri açıklamaya çalışan tarihsel coğrafya; yollar, şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde coğrafyanın yeri ve yerleşmeye dair diğer hususları inceler, toponomi ile de ilişkilidir (Baykara, 2007, 35). Tarihsel coğrafyanın çalışma alanı olan çevresel kompleksin fiziki yanı yavaş, iktisadi tarafı ise hızlı ve sürekli bir değişim içindedir. Tarihsel coğrafyacının diğer coğrafya çalışmaları içindeki özel görevi, insanın çevreyle olan ilişkilerinin evrimini betimlemek ve açıklamaktır (Arı, 2005, 49-50).

Tarihi coğrafyanın günümüzde geldiği aşamada gözlemlenen önemli bir eğilim, yöntem ve fikirleri sosyal antropoloji, sosyoloji, sosyal ve ekonomik tarih gibi bazı sosyal bilim dallarıyla birleştirme isteğidir (Butlin, 1993, X-XI). Tarihsel coğrafya çalışmalarında araştırılan dönemin günümüzde değil, mutlaka "geçmişte kalmış bir zaman dilimi" olması gerekir (Gümüşçü, 2010, 167). Sauer'in "Yıllar geçtikçe modern endüstri ve ticaretin etkili elleri, eski olan ne varsa temizliyor. Gelenekler eski insanlarla ölüyor; belgeler harap ediliyor; hava, fırtına ve tufan fiziki kalıntıları yok ediyor; bilim ve pazar dengelemesi ürünleri mahvediyor. Şu an, öğrenci ve kayıtlar için yıllar onları geçersiz kılmadan önce en iyi zamandır" ifadesi, tarihsel coğrafya çalışmasında "zaman"ın yerine ilişkin önemlidir (Sauer, 1941, 17). W. Benjamin'in "jetztzeit" (şimdinin zamanı) ifadesi bir yerleşmenin tüm zaman katmanlarını taşıyan bir olgu olarak öne sürüldüğünde, zaman ve tarihsel coğrafya ilişkisini yeniden kurarak; bugünün şehrine bakıp geçmişin, kültürün, tarihin izini sürme olanaklarını düşünme imkânı oluşur.

İnsanı "en önemli morfolojik aktör" olarak tanımlayan Sauer'in tarihi coğrafya çalışmasının bir parçası olduğunu ifade ettiği ve "kültürel kalıntı" tanımı içine dahil edilen örneklerin pek çoğu, aynı zamanda kentsel morfoloji çalışmalarının da konusudur (Sauer, 1941, 15). Çalışmada oluşturulan yerleşme tarihi analizi yönteminin önemli bileşenlerinden birini maddi kültür unsurları oluşturmaktadır.

Tarihsel coğrafya yöntemi içinde saha araştırması yapılırken; su, bitki toplulukları ve toprağı içeren doğal coğrafya kalıntıları, yerleşmeler, orman, tarım, zanaat, endüstri alanlarına ait kalıntılar ve tarihi yolları içeren kültürel coğrafya kalıntıları ile kartografik, resimli ve yazılı belgeler, seyahat notları, arazi şekli tanımları ve topoğrafya verileri mutlaka incelenmelidir (Jager, 1969, 15-25). Tarihi coğrafyacının saha çalışması sırasında coğrafyacıdan farkı temelde, morfolojik ve fiziki elemanlara ek olarak geçmişe ilişkin bilgi verebilecek "insan yapısı unsurları" da incelemesi, bu verileri sözlü tarih ve fotoğrafla belgeleyerek desteklemesidir (Gümüşçü, 2010, 356). Saha çalışmasında mutlaka tespit edilmesi gereken öğeler; yerleşme lokalizasyonu, çevre koşulları, iklim, bitki örtüsü, yapılar ve tesisler, mimari/yapı tipolojileri, inşaat malzemeleri, yerleşme merkezinin konumlanışı/

ISBN: 978-605-80820-1-4

yer seçimi, geçmişteki yol ve konaklama izleri: ulaşım sistemi, arşiv belgelerinden elde edilen sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili bilgilerin arazideki yansımaları ve uygulamaları (Gümüşçü, 2010, 359-362).

Tarihsel coğrafya disiplininin çalışmada ifade edilen yerleşme tarihi analizi yöntemine katkısı; kentsel morfolojinin kent ya da bir kent parçası ölçeğinde, belirlenen bir dönem aralığına ilişkin olarak, büyük ölçüde fizik mekana dair değerlendirmelerine ek olarak idari yapı, sınırların değişimi, siyasi gelişmeler, nüfus yapısı, iktisadi üretim biçimi, yerleşmenin kimliği, üst ölçekli doğal fiziki unsurlar, ulaşım altyapısının incelenmesi olanağıdır.

Tarihsel coğrafyada analiz, yerleşmeler üstü bir coğrafya tanımı yaparken, kentsel morfolojide analizin ölçeği (kırsal ve kentsel yerleşmeler arasındaki hiyerarşik düzeni konu edinen istisnalar dışında) görece daralmış alanlar, yani yerleşmeye tekabül eder. Zaman olgusu ise bu iki çalışma alanını farklı ölçekler üzerinden birbirine bağlama olanağı sağlayan bir bileşendir. Bu çalışmanın iki aracından biri olan haritalar, tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji çalışmaları içinde farklı önemlere sahiptir. Haritalara yalnızca yer-yön tarifi, lokasyon tespiti gibi nedenlerle ihtiyaç duyan tarihsel coğrafyadan farklı olarak kentsel morfoloji, alana dair yapılan incelemeyi harita üzerinde gerçekleştirir, dolayısıyla harita kentsel morfoloji çalışmasının temel aracını oluşturur. Burada yapılması hedeflenen yerleşme tarihi analizi; kentsel morfoloji disiplinine ek olarak tarihsel coğrafyaya ile ilişkisellik, teritoryalite, yerleşme ve çevresine bütüncül bakış, yerleşmeye yazılı ve görsel kaynakların değerlendirilmesiyle elde edilen ekonomik ve sosyo-kültürel yapı incelemesi, kronolojik bir ele alış dışında mekânsal tarih çalışmalarından beslenmektedir.

Yöntem, Yer ve Zaman İlişkisi

Kentsel morfolojinin yerleşme tarihi analizine ilişkin bileşenleri, bir yerleşme tarihi analizi için gerek duyulan tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerden bileşenlerle bir araya getirilerek ortak temalar altında listelenmiştir. Kentsel morfoloji çalışmanın özellikle yerleşme ölçeğinde fiziksel biçimlenme, kent dokusu, mülkiyet ilişkileri, kamusal mekân kullanımları, arazi kullanım dağılımı ve Conzen'in çalışmalarında değindiği kentsel coğrafya konularında geliştirilmesine olanak sağlar. Tarihsel coğrafyanın bu çalışmaya temel katkıları ise; tarihsel ve geçmiş dönemlere bakış, nüfus hareketleri, ulaşım, siyaset ve ekonomiye dair üst ölçek ilişkileri, yerleşme ve çevresinin üzerinde konumlandığı coğrafyanın topoğrafik analizine imkân sunmasıdır. Öte yandan yöntem, teritoryal ilişkilerin çözümlenmesi ve yerleşmeye dair üretilen yazılı/görsel kaynakların sistematik değerlendirmesini de içermektedir. Hem üst ölçek ve alt ölçeği hem de bugünü ve geçmişi bir arada analiz etmeye imkân sağlayan bir yerleşme tarihi analizi yöntemiyle bugünün kentini geçmişin kentiyle eş zamanlı incelediğimizde, kentin hem bugününü analiz etme hem de bugünkü kentte "sonuç" olarak görülen somut olguların geçmişteki kaynaklarını anlama fırsatı bulunabilir.

Bu bakış açısıyla yapılan yerleşme tarihi analizinin temel araçları; yerleşme tarihi analizi bileşenleri incelemesi, görsel malzemenin incelenmesine ilişkin geliştirilen bakış açısı ve bu iki çalışmanın ilişkilendirilerek yorumlanmasıdır. Antakya kenti ve çalışmanın odaklanacağı tarih aralığına dair haritaların koordinatlanması ve incelenmesi, incelendikten sonra ortak kırılma noktaları üzerinden yerleşme tarihi analizi bileşenleriyle ilişkilendirilerek yorumlanması, yerleşme tarihi araştırmasının sonuç ürününü oluşturur. Bu yöntemin uygulanması için öncelikle gerekçeleriyle kavranabilir bir tarih aralığı, ölçek ve yöntemsel öncelik belirlenmesi gereklidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu yöntemle Antakya'nın incelendiği çalışmada ideal durumda Antakya ve çevresinin üç farklı ölçekte ele alınması gerekli görülmüştür. Bir havza olarak Doğu Akdeniz havzasını kapsayan alan, havzalar arası ilişkiler sistemi çalışmanın üst ölçeğini oluşturur. Bu sınırlamanın gerekçeleri; Antakya'nın içinde olduğu sosyo-ekonomik ilişki ve akışlar coğrafyasının, Batı Akdeniz'le doğrudan ilişkilenmemesi, idari bütünlük açısından Akdeniz'in doğu kesimi, topoğrafik açıdan Suriye yerleşmeleri ile ilişki içinde olması, doğuda yer alan ticaret yollarının bağlantısını sağlayan bir konuma karşılık gelmesidir. Çalışmanın üst ölçeğine ilişkin kısım; eski İpek Yolu ve diğer ticaret yollarının izleri, Süveyş Kanalı, Bağdat ve Hicaz demiryolları, İskenderun ve Süveydiye limanları, bölgede yer alan havalimanları gibi alanların sürekliliği ve süreksizliği ile desteklenir. Bu ölçekteki analizler büyük ölçüde tarihsel coğrafya bileşenleriyle yapılmaktadır. Çalışmanın orta-üst ölçeği, Antakya'nın ticari ve sosyo-kültürel akışları ve bağlantılarının uzun yıllardır farklı düzeylerde sürdüğü ve Hatay coğrafyası olarak da ifade edilebilecek Halep-Antakya-İskenderun-Süveydiye bölgesini kapsar. Topoğrafik açıdan iki derin sırt arasında kalan alanı içine alan bu bütünleşik sisteme ilişkin analizlere tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji bileşenleri bir arada dahil olur. Bu ölçek, çalışmanın hem üst ve alt ölçeğini, hem de tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji yöntemlerini birbirine bağlayan ve tarif edilen sistemin Doğu Akdeniz coğrafyası içinde nasıl çalıştığını anlamaya yarayacak bir ölçek olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte yapılan analizin çerçevesi yalnızca iletişim kanalları, yollar ile topoğrafyanın belirleyici verileri üzerinden kurulmuştur. Bu 4'lü sistem arasındaki ilişkinin, başka bir deyişle bu yerleşmeler arasındaki liman-ticaret ilişkisinin ne zaman kurulduğuna ve dönemsel değişimlerine, ne zaman ve hangi dinamiklere bağlı olarak artıp azaldığının analiz edildiği ölçektir. Bu değişimi tanımlayan kırılma noktalarının büyük ve bölgesel ulaşım yatırımlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Detaylı morfolojik çalışmaya konu olan alt ölçek ise Antakya yerleşmesini oluşturan alan sınırları içinde, yerleşme tarihi analizi bileşenlerinin açıklanması için gereksinim duyulan alanları içerir. Bu ölçeğe ilişkin çalışmada, harita ve hava fotoğrafları üzerinden yapılan çizimler, mekânsal değerlendirmeler ile yerleşme tarihi analizi bileşenleri bir arada uygulanır.

Braudel'in "Her tarihsel çalışma geçmiş zamanı bölümlere ayırır, onun kronolojik gerçekleri arasından, az veya çok bilinçli tercih ve önceliklere göre seçim yapar." ifadesi, çalışmanın dönemini belirlemede yere, konuya ve araştırmacının bakış açısına özgülük konusuna vurgu yapar (Braudel, 1992, 54). Yerin "kendine özgü"lüğü, özellikle bu çalışmanın konusu olarak seçilmiş Antakya gibi pek çok tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel katmanı içinde barındıran yerleşmeler konu olduğunda, nitelikli bir tercihi gerekli kılar.

Antakya yerleşmesi ve çevresinin 19. yüzyılı, yukarıda detayları anlatılan yerleşme tarihi analizi yöntemiyle fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi durumu üzerinden incelenmektedir. Haritaların detaylı biçimde incelenmesiyle desteklenen bu çalışmada belirtilen coğrafi bölgenin ulaşım sistemi, doğal fiziki unsurları ve yerleşme kademelenmesine ilişkin tespitler yapılmaktadır.

19. yüzyıl Antakyası'nın yerleşme tarihine bir bakış

Çalışma kapsamında ifade edilen yerleşme tarihi analizi yöntemi, Antakya'nın ulaşım sistemi, doğal fiziki unsurları ve yerleşme kademelenmesinin değişimi üzerinden test edilmektedir. Ulaşım sistemi ile doğal fiziki unsurların birbiriyle etkileşimi, birbirine göre değişimi: tarihi ticaret yolları, İpek yolu, Süveyş Kanalı, Amik Gölü, Amik Ovası, Asi Nehri ve kolları, ana akslar ve alt ölçekli yolların dönemlere göre değişimi, kent içi yeşil

ISBN: 978-605-80820-1-4

alan varlığı ve değişimi, kurutulan/kanala dönüşen su öğeleri, su sistemi, ulaşım aksları ve üretim/ticaret alanlarının ilişkisi, yerel ve yerleşmeler arası ticarete bağlı fonksiyon alanları, kervansaraylar, hanlar, çarşılar, hamamlar, limanlar, havalimanları, arazi kullanım/fonksiyon alanları dağılımının temel bileşenleri: Konut alanları, meydanlar, kamusal mekânlar, yönetim/idare yapıları, kent içi yeşil alan sistemi, … olarak sıralanır.

Antakya'nın yerleşme tarihinin bütüncül değerlendirilmesine ek olarak, Antakya ve çevresine ilişkin bütünsel tarih anlatısını statik ve salt kronolojik bir yapıdan çıkarıp zamansal açıdan görece esnek ve ağırlıklı olarak olgular üzerinden ölçekler ve temalar/bileşenler arası geçişe imkân veren bir yapıda ele alınmaktadır. Bunun sağlanmasında, yerleşme tarihi analizi bileşenleri ile alana ilişkin eski haritaların ilişkili okunması belirleyicidir. Bu çalışma için yapılan yerleşme tarihi analizi bileşenleri ve harita incelemesi çalışmasında, yalnızca orta-üst ölçekli haritaların kapsadığı Halep-Antakya-İskenderun-Süveydiye yerleşmelerini içeren ve 1844 yılına tarihlenen Kiepert-Moltke Klein Asien (Küçük Asya) haritası çalışmaya dahil edilmiştir.

Antakya'nın 1844 yılı Kiepert-Moltke haritası çerçevesinde Antakya ve çevresine bakıldığında;

- Demiryolu güzergâhlarının belirlenmesinde Osmanlı ve devamında Türkiye Cumhuriyeti döneminde topoğrafyanın uygunluğu ve sağladığı imkânlardan çok askeri güvenliğe ilişkin dinamiklerin esas alındığı,
- Antakya'nın bir Akdeniz yerleşmesi özelliği taşımıyor olmasının topoğrafyanın kuzey-güney doğrultusunda oluşturduğu derin sırtın Akdeniz ve Antakya'yı coğrafi açıdan ayıran bir nitelik taşımasından kaynaklanabileceği ve bu topoğrafik durumun diğer sonucunun Antakya-Halep (Suriye) doğrudan ilişkisinin kuvvetlenmesi olabileceği,
- İskenderun Havalimanı'nın yapılmasına rağmen sivil havacılık hizmetine açılmamış olmasının, İskenderun limanının erişilebilirliğini, dolayısıyla Halep-İskenderun arasındaki ticaret kenti-liman kenti etkileşimini etkilediği,
- Harita üzerinden; Akdeniz ve Suriye'yi ayıran bir eşik niteliğindeki katı topoğrafyaya ek olarak, günümüzde mevcut olmayan Amik Gölü ile bugün de varlığını sürdüren Asi Nehri ve kolları, söz konusu dönemin karayolu ulaşım sistemi, Antakya ve çevresindeki önemli yerleşme merkezlerinin okunabildiğini belirtmek mümkündür.

Bunlar, derinlemesine yorumlanmak üzere ilk elde yapılan bölgesel tespitleri oluşturmaktadır.

Döneme ilişkin yerel kaynaklara göre ise ele alınan dönem için;

- 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar, Mezopotamya'dan Akdeniz'e gelen yollar ile Mısır'dan kuzeye çıkan yolların kesişme noktasında olan Antakya kentinin, bu tarihten sonra kanalın yeni bir ticari güzergah oluşturması ve Bağdat Demiryolu Hattı'nın çok güneyinde kalmış olması sebebiyle ticari önemini giderek kaybettiği,
- Önemli bir ticaret merkezi olan Antakya kentinde 19. yüzyılda gelişmiş bir vergi sistemi görüldüğü ve aynı dönemde Müslüman, Hristiyan ve Musevi nüfusun kent merkezinde bir arada yaşadığı ve ekonomik hayata katıldığı,

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Kent merkezinin çevresinde bugün varlığını sürdürmekte olan yerleşmelerin, büyük ölçüde çalışmaya konu dönemde yerleşme çevresinde yaşayan aşiretlerin iskân edilmesi ile oluştuğu ve adlandırıldığı,
- Kısa bir süre öncesine kadar ekonomik hakimiyetini sürdüren zeytin, zeytinyağı, defne ve zeytinyağı sabunu, ipek imalatı ve satışının bu dönemde de kentin ekonomisi için önemli olduğu; bu üretim ve ticaret ilişkilerinin kurulmasında kentte yapılan çok sayıda "han" ve "çarşı" yapısının kolaylaştırıcı olduğu,
- Antakya'nın tarihinde çok sayıda ve büyük hasarlı deprem yaşamış olduğu,
- Kentin etnik çeşitliliğe sahip nüfus yapısının kent mekânına farklı kültürlere ait mimari tipler ve farklı dini yapılar biçiminde yansıdığını belirtmek mümkündür.

Döneme ilişkin bu ilk aşama inceleme bile, kentin morfolojisi ile birlikte, teritoryalitesine ilişkin politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamizmin kaynaklarına dair somut ipuçlarının bir araya getirilebildiğini göstermektedir.

Şekil 1. 1844 Kiepert-Moltke Klein Asien haritasının değerlendirilmesi (Tezer, 2018).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

Bir yerleşme tarihi analizi yapılırken farklı ölçeklerdeki haritalara söz konusu alana ilişkin yazılı ve sayısal kaynaklarla bir arada bakılması; yerleşmenin tarihini ve bugününü anlamaya ilişkin görece somut çıkarımlara olanak vermektedir. Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut yöntemlerin "yetersiz" kaldığı düşünülen ölçek, zaman, disiplinlerarası bakış açısı gibi belirleyicilerin; kentsel morfolojinin Conzen ekolünün sunduğu yaklaşım ve bir yerleşme tarihi analizi yapmak üzere tarihsel coğrafya disiplini ve farklı disiplinlerin sunduğu farklı yaklaşımlar ile tamamlanabileceği düşünülmektedir. Bu bakış açısı, basmakalıp yerleşme tarihi analizlerini sade, kavranabilir, yerleşmenin bugünü ve geleceği için açıklayıcı ve yol gösterici bir analiz aracına dönüştürmeye yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

Akyol, E.D. (2010). *Sınırdaki Kimlikler: Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay*, İstanbul: Libra Yayınları.

Algöz, C. (1944). Coğrafya Gözüyle Hatay. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2.

Arı, Y. (2005). Tarihi Coğrafya. *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 49-50.

Bilsel, C. (2015). Kent Tarihi Araştırmalarında Mekanbilimsel Bir Yaklaşım: Batı'da ve Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel Yaklaşımlar ve Teknikler Bildiri Kitabı*, Mersin Üniversitesi - Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları: 5, 59-77.

Braudel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, İstanbul.

Butlin, R.A. (1993). *Historical Geography*, London: E.Arnold Publishing, X-XI, 51.

Baykara, T. (2007). *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 244, 35.

Conzen, M.P. (2016). Kent Morfolojisi"nin Conzen Ekolü Bakış Açısı ile Şehir Planlama ve Tasarımındaki Rolü/An Overview to Urban Morphology with Conzenian School and Tradition seminerinin tanıtım metni, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 22-23 Mart 2016.

Demir, A. (1996). Çağlar İçinde Antakya, İstanbul: Akbank Yayınevi.

Doğruel, F. (2005). İnsaniyetleri Benzer; Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü, İstanbul: İletişim Yayınları Memleket Kitapları.

Gümüşçü, O. (2010). *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 167, 172, 356, 359-362.

Gündüz, A. vd. (2013). *Hatay Tarihi*, Hatay: T.C. Hatay Valiliği.

Gürer, T.K. (2016). Tipomorfoloji: Kentsel Mekânın Yapısını Anlamak. İdeal Kent - Kent Araştırmaları Dergisi, 18/7, 8.

Hamshere, J.D. (1987). Data Sources in Historical Geography. *Historical Geography: Progress and Prospect*, M. Pacione, ed., London, 47-48, 61-62.

Jager, H. (1969). *Historische Geographie*, Braunschweig: Georg Westermann Publishing, 15-25.

Kara, A. (2005). *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kılınç, G. (2007). Şehircilik Açısından Kent Tarihi Araştırmalarının Gerekliliği ve Kullanılan Yöntemler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23: 2007/2), 177-196.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mitchell, J.B. (1975). *Historical Geography***,** Londra: Hodder and Stoughton Publishing, 12-13.

Moudon, A.V. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology***,** (1), 3-4, 7-8.

Oliveira, V. (2016). The Elements of Urban Form, *Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities***,** Switzerland: Springer International Publishing, 7-30.

Sauer, C.O. (1941). Foreword to Historical Geography. *Annals of the Association of American Geographers* (31) 15, 17.

Slater, T.R. (2009). Historical Urban Morphologies. *International Encyclopedia of Human Geography*, Kitchin, R., Thrift, R. (ed) UK: Elsevier, 12, 59-65.

Ünlü, T., Baş, Y. (2015). Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel Yaklaşımlar ve Teknikler Bildiri Kitabı*, Mersin Üniversitesi - Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları: 5, 14-30.

Whitehand, J.W.R. (2001). The Physical Form of Cities: A Historico-Geographical Approach. *Handbook of Urban Studies***,** Der. R. Paddison. SAGE, London.

Zafer Cömert, N. (2013), *Testing an Integrated Methodology for Urban Typo-morphological Analysis on Famagusta and Ludlow***,** Doktora tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Dokunun Nitelemesinde Yapı Örüntüsünün Morfolojik Göstergeleri

Olgu ÇALIŞKAN[1], Bardia MASHHOODİ[2], M. Anıl ŞENYEL[3]

[1, 3]ODTU Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, [2]TU Delft, Faculty of Architecture, Department of Urbanism
olgu@metu.edu.tr, b.mashhoodi@tudelft.nl, senyel@metu.edu.tr

Özet: *18. yüzyıl sonunda J. W. von Goethe'nin öncülleğiği botanik sınıflama çalışmaları ile bir araştırma disiplini olarak ortaya çıkan morfoloji, şehircilik alanındaki köklerini 19. yüzyılda Avrupa mimarlık okullarındaki yapı tipolojisi çalışmalarında bulur. Yerleşim morfolojisinin yapı ölçeğinden kentsel doku bağlamına yönelmesi için ise modern şehirciliğin geleneksel dokuyu yoğun biçimde dönüştürdüğü ya da ayrı seçeneğini ürettiği geçtiğimiz yüzyıl ikinci yarısında kendini gösterir. Özellikle İtalyan okulunun 1950'lerde otaya koyduğu tarihsel kent dokularına yönelik dizgesel araştırmalarından bu yana kentsel dokuların tipolojik nitelenmesi, kent morfolojisisin temel araştırma alanı haline geldiğini söylemek olanaklı.*

Bugün geldiği noktada kentsel morfoloji çalışmaları coğrafi bilgi sistemleri (GIS) temelli dijital ve hesaplamalı (computational) haritalama ve çözümleme teknikleri ile yeni yöntemsel çerçevelerle tipoloji odaklı benzer bir yaklaşımı yeniden üretme eğilimindedir. Bu konuda son dönemlerde ortaya konan araştırma çıktıları çok sayıda kentsel bağlamı farklı unsurları ile irdeleme yönünde ilginç çalışma örnekleri sunarken bu noktada ortaya çıkan öncelikli sorun alanı, söz konusu araştırmaların karşılaştırılabilir ve yeniden üretilebilir bir kavramsal çerçeve ve terimler dizgesine sahip olamayışıdır. Kentsel dokunun bileşenleri niteliğindeki temel katmanlarının (yapı, yol, parsel, ada) morfolojik göstergelerini açık parametrik ilişkilerle tanımlayacak nitelikteki kapsamlı dizin araştırması kentsel morfoloji çalışmalarını kavramsal olarak ortakçalaştırabilecek ve çözümsel dil bütünlüğü yaratacak gizilgüce sahiptir.

Bu bağlamda söz konusu çalışma, kentsel dokunun tipolojik çözümlenmesinde kavramsal altlık olabilecek bir çerçeveyi yapı kompozisyonu üzerine üretmektedir. Söz konusu dizin, kentsel yapı kompozisyona ait on iki temel morfolojik göstergeyi (yoğunluk, süreklilik, derişiklik, gözeneklilik vb.) ölçümlenebilir parametreler ile formüle etmektedir. Kentsel dokunun yapı morfolojisine yönelik matematiksel tanımların ise dokunun tipolojik nitelenmesine GIS ortamında yapılan hesaplama ve haritalama çalışmaları ile morfolojik niteleme çalışmalarına altlık oluşturacağı savlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *yapı örüntüsü, form göstergeleri, parametre, parametrik morfoloji*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Kentsel morfoloji alanına yönelik artan ilgi, mekânsal araştırma yapan birçok araştırmacıyı kendi özgün kavramsallaştırma biçimleri ile çözümleme yöntemleri geliştirmeye yöneltmektedir. Bu durum bir yandan karmaşık bir yapıda çok boyutlu bir ilişkiselliğe sahip kentsel formuna yönelik bilgi alanımızı geliştirirken; diğer yandan bütünleşik bir kavramsal ve terimsel bir altlığa yönelik pratik gereksinimi de beraberinde getirmektedir. Nitekim birbirine referansla ama farklı kavramsal çerçevelerde yeniden üretilen araştırmalar arasındaki dil birliği, her şeyden önce kentsel morfolojinin bilimsel bir disiplin olabilmesinin önünü açacaktır. Nitekim bilimsel disiplinlerin tümü, temel kavram tanımlarında oydaşmış bir araştırma topluluğunun var olan araştırma birikimini aynı kavrayışla ama (yanlışlama yöntemi ile) farklı bulgularla (zamanla yeni paradigmalara evriltecek biçimde) geliştirmesi temelinde çalışmaktadır. Kentsel morfolojide ortakçalaştırılabilir nitelikte bir terimsel altlık, kent formunun farklı bileşenlerine yönelik yeni çalışmaların yararlanacağı kavramsal çerçeve olarak işlevlendirilebilir (Batty, 2004: 32).

Mekânsal çözümlemede kentsel dokunun yapı örüntüsünü tanımlayan unsurların zenginliği, form göstergelerini içeren bir kapsayıcı çerçevenin zorluğunu ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu çalışma ile önerilen göstergeler dizini, nihai bir çerçeve olmayıp yeni eklemelerle sürekli geliştirilebilecek esneklikte bir açık sistem olarak ele alınmalıdır.

Tanımı yapılan on iki morfolojik göstergenin yedi tanesi araştırmanın önerdiği özgün kavramlar olup; geri kalanı yazın taraması sonucunda derlenerek bir araya getirilmiştir. Göstergelerin ortak özelliği, matematiksel olarak tanımlanmış olmalarıdır. Bu bağlamda, sözel tanımların neden olduğu (yazında geçerli olan) kavramsal muğlaklığın önüne geçilerek ölçümlenebilir hassaslığın olanaklı kılınması amaçlanmaktadır. Kentsel morfolojinin form göstergeleri, Marshall'ın (2005: 167) önerdiği üç aşamalı soyutlama düzeyine uygun olarak kategorik olarak düzenlenebilir: ***kompozisyon*** (*composition*), ***kurulum*** (*configuration*) ve ***oluşum*** (*constitution*). Her kategorik düzey, kendi içerisinde farklı görsel temsil biçimine sahip farklı çözümleme kurgularına dayanmaktadır.

Bu çerçevede kent formunun 'kompozisyonu', mekânsal örüntünün temel geometrik karakterinin biçimlendirilmesi anlamına gelir. Büyüklük, şekil, oturum ve yönelim temel kompozisyon unsurlarıdır. Bu nedenle alan, hacim, uzunluk, en ve boy, yükseklik ve açı ilişkileri kent formunun kompozisyonuna yönelik temel parametrelerdir. Ölçekli, gerçek yapı oturumunu gösteren altlık haritalarla (iki ya da üç boyutlu olarak) temsil edilen yapı kompozisyonu, gerçek sayılarla geometrik olarak tanımlanır (Marshall, 2005: 167).

İkinci derece soyutlama düzeyi olarak kentsel örüntü 'kurulumu', süreklilik (*continuity*), bağlantısallık (*connectivity*) ve derinlik (*depth*) gibi topolojik karaktere yönelik yapısal niteliklerle tanımlanmaktadır. Tam sayı ya da oranla ifade edilen sokak örüntüsü üzerindeki boğum noktası (*node*) sayısı, bağlantı (*link*) derinliği gibi topolojik değerler ile tanımlı, geometrik bağlamda 'boyutsuz' temsil biçimleri, bir kentsel formun konfigürasyon karakterini ortaya koyar (age.).

Son olarak, bir kent formunun 'oluşumu' ise onu ortaya çıkaran temel yapı elemanları (sokak, yapı, ada ve parsel) arasındaki ilişkileri denetleyen kurallar bütünü ile gerçekleştirilir. Oluşuma yönelik temel unsular elemanları tanımlayan tipoloji ve tipolojik bileşenler aralarındaki denetimli kademe ilişkisidir. Tip, kademe derecesi, izin verilen (ya da gerekli) bağlantısallık durumu oluşumu belirleyen temel unsurlardır (age.).

Bildiri bağlamında sunulan mevcut araştırma, kentsel morfolojideki üç temel sistem

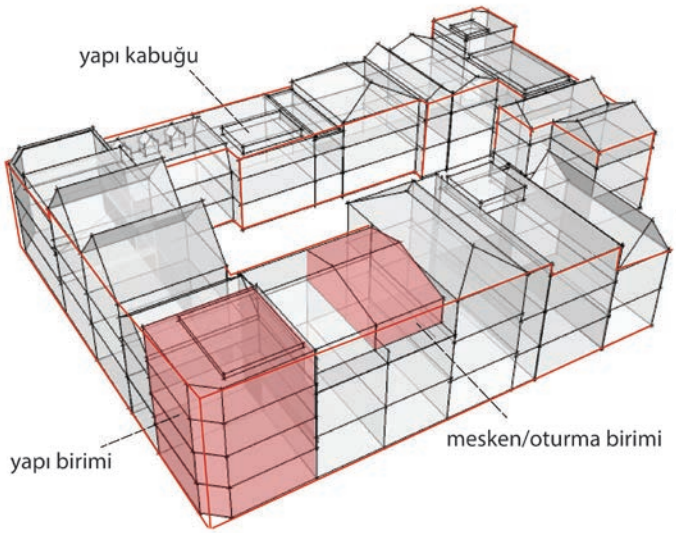
ISBN: 978-605-80820-1-4

katmanından (*sokak örüntüsü, ada/parsel düzeni* ve *yapı örüntüsü)* yapı örüntüsünü ele almakta olup; söz konusu katmanı kompozisyon ve kurulum düzeyinde temel form ve yapı göstergelerini tanımlayarak irdelemektedir. Bu bağlamda bildirini ilk bölümü, yapı örüntüsünün kompozisyon ve kurulum göstergelerinin parametrik tanımını yapmaktadır. Ortaya konan parametrik altlık üzerinden faklı tipolojideki konut dokularının haritalandırılarak nitelenmesine yönelik altlık çerçeve okuyucuya sunulmaktadır.

Yapı Örüntüsü

İngilizce yazında 'building layout' olarak geçen ve morfolojik araştırma alanı bağlamında 'yapı örüntüsü' olarak ifade edebileceğimiz kavram, diğer morfolojik bileşenlerle de ilişkili olarak (ada, parsel, sokak) yapıların verili kentsel düzlemde ne şekilde bir araya geldiklerini niteler. Bu bağlamda yalnızca çoklu örüntü içerisinde yapıların birbiri ile olan ilişkisi ile değil; yapının mekânsal olarak ilişki içerisine olduğu dar bağlamın morfolojik karakterine bağlı olarak da biçimlenir.

Yapı örüntüsünü kompozisyon ve yapılanma bağlamında inceleyebileceğimiz en dar kentsel bağlam yapı adasıdır. Tek bir tasarımın ürünü olarak ortaya çıkan bileşik (kompozit) karakterde olabileceği gibi birden fazla mülk sahibi ve geliştiricini belirli bir düzen içerisinde ayrışık olarak geliştirdiği grup formda kendini gösterir. Aynı kentsel altyapıyı paylaşma anlamında en küçük kolektif form birimi olan kentsel yapı adası, temel olarak üç tip bileşene sahiptir: *yapı birimi, yapı kabuğu* ve *mesken/oturma birimi* (Şekil 1.).

Şekil 1. Yapı örüntüsünün kentsel ada bağlamındaki temel bileşenleri.

'Mesken/oturma birimi', yapı örüntüsünün en küçük, bölümlenemez birimidir. 'Yapı birimi', bünyesindeki farklı oturma birimlerine servis veren erişim ve dolaşım sistemine sahip bağımsız modüldür. Yapı örüntüsünün temel üretim elemanıdır. Son olarak 'yapı kabuğu', her bir yapının kendi içinde farklı tasarım seçenekleri ile (belirli bir yapılaşma hakkı bağlı olarak) biçimlendiği soyut yapılaşma çerçevesidir. Yapı kabuğu her bir yapı için ayrı tanımlanabileceği gibi tüm yapı adası için bütünsel olarak tanımlanabilir. Yapı kabuğu hipotetik olarak en fazla yapılaşılabilir alanını, yapı bileşenleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen yapılaşma kuralları ile birlikte tanılayan birimdir (Lehnerer, 2009: 20).[1]

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yapı Örüntüsünün Kompozisyonuna Yönelik Morfolojik Göstergeler

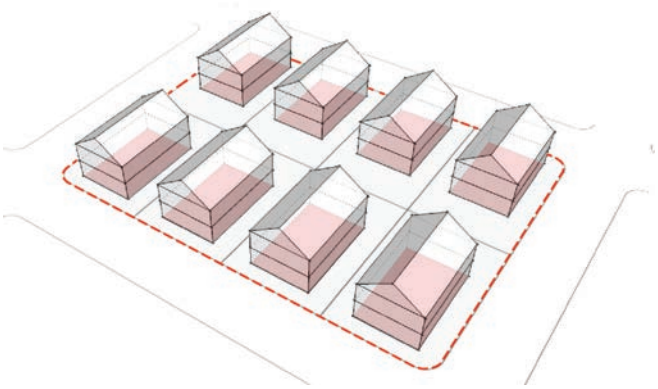
Yapı örüntüsünün temel kompozisyon unsurları kütle, hacim ve yapı oturumudur (*footprint*). Kent formunu derin sistemli bir çözümlemeye gerek kalmaksızın doğrudan gözlemle algılanabilir geometrik nitelikleri, yapı örüntüsünün kompozisyon karakterini belirler. Yapı kompozisyonu, insanın gözlemleyemeyeceği bir ölçek çerçevesinde (kent alt-parçası ve kent bütününde) bütünsel olarak kentsel dokunun mekânsal performansını koşullar. Kentsel mekana doğrudan ve en algılanabilir tanımında bulunan yapı kompozisyonu kentsel tasarım ve morfoloji bağlamında en kapsamlı gösterge tanımına sahip katman temsiline sahiptir. Bu çerçevede on ayrı morfolojik gösterge tanımı yapılmaktadır.

Yoğunluk

Coğrafya ve planlama yazınında 'kentse yoğunluk', birim alana düşen nüfus, yapı birimi ya da yaşanabilir oda olarak tanımlanır. Kentsel morfoloji bağlamına en anlamlı olabilecek birim miktarı, farklı bağlamlarda ortalama birim büyüklüğünün farklılaşabilir olması nedeniyle yoğunluk tanımında yanıltıcı bir veri olabilmektedir. Bu nedenle yapı örüntüsünde yoğunluk göstergesi yapı zemin kaplamı (*ground coverage*) ve yapı kat alanı katsayısı (*floor area ratio)* ile tanımlanmaktadır. Söz konusu göstergeler tasarım denetiminde en temel yapılaşma koşulunu belirler.

Yapı zemin kaplamı

Zemin kaplamı, yapının zemin katının verili parsele oturumu ile toplam parsel alanı arasındaki orandır. Birikimsel olarak kentsel dokunun ayak izini (*footprint*) tanımlar.

Şekil 2. Bir yapı adasında taban alanı oturumu.

Yapı adası bağlamında zemin kaplam göstergesi şu şekilde formüle edilebilir:

$$\frac{\sum_i Acv_i}{\sum_i Ablk_i}$$

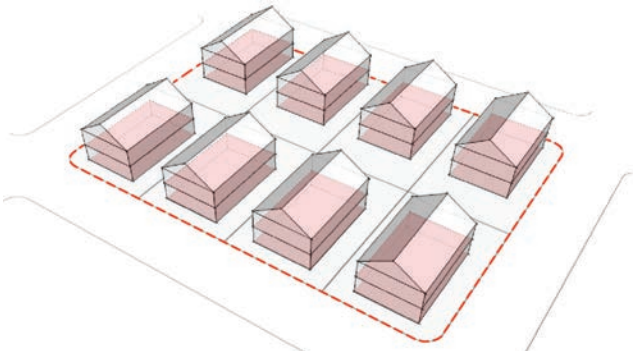
Burada Acv_i *i* adası içerisindeki yapıların zemin kaplamı iken; $Ablk_i$ ada içerisindeki imar parsellerinin alanıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yapı çekme mesafeleri ile de bağıntılı olarak yapı zemin kaplamı, dokunun aşık-kapalı alan farkı temelinde figür-zemin yapısını belirleyen temel göstergedir. Yüksek olduğu oranda zengin kamusal/ortak mekan yaratma ve 'kentsel' doku oluşturma potansiyelini açığa çıkarmaktadır.

Kat alanı katsayısı

Özellikle işlevsel ve morfolojik bölgelemenin tasarım denetimi bağlamında yaygın olduğu ülkelerde (Amarika, Hindistan, Türkiye vb.) oldukça yaygın bir planlama kodudur. Mekânsal planlamada her bir parseldeki yapılı kapalı alanı belirleyen kat alanı katsayısı, aynı parametrik tanımla *taban alanı dizini* (*floor space index*) adıyla tipomorfoloji çalışmalarında temel göstergelerden biri olarak dahil olmuştur. (Martin et. al., 1972: 33; Radberg, 1996; Pont et. al., 2007).

Şekil 3. Bir yapı adasında kat alanı katsayısı: Yalnızca yaşanabilir/yerleşilebilir katlar çözümsel haritaya dahil edilmektedir.

Yapı adası ötesindeki ölçek çerçevesinde kentsel dokuya yönelik kat alanı katsayısı, yalnızca yapı adalarının tanımladığı net alan üzerinden hesaplanır. Çoklu parsellerden oluşan bir kentsel doku bağlamında yapılaşabilir parseller haricinde da içerisindeki ortak mekanlar, göstergenin hesaplanması sırasında ölçüme dahil edilmez. Bu çerçevede gösterge, kentsel doku bağlamında şu şekilde tanımlanır:

$$\frac{\sum_i Afl_i}{\sum_i Ablk_i}$$

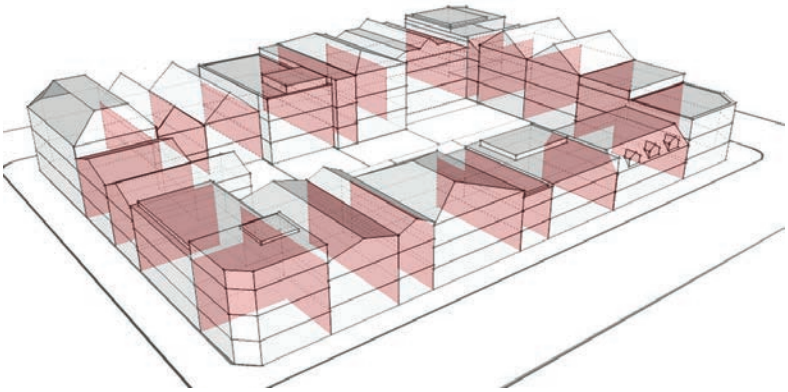
Burada Afl_i i yapı adası içerisindeki toplam kat alanı iken, $Ablk_i$ adanın toplam alanıdır.

Eğer yükseklik ve yapı çekmesine yönelik ek bir kural yoksa, kat alanı katsayısı ile zemin kaplamı arasındaki oran, yapının üzerinde oturduğu parsele referansla yapı kütlesinin yüksekliğini verir.

Bitişiklilik

Aynı yoğunluğa sahip kent formu farklı biçimlerde kompoze edilebilir (Urban Task Force, 1999: 62). Bu nedenle kentsel formu tipleştirebilmek için destekleyici göstergelere gereksinim duyulur. Bunlardan biri olarak, bitişiklilik kentsel form-kompozisyonunun ne derece kesintisiz bir yüzey ilişkisine sahip olduğunu niteler. Morfolojik olarak bir yapının diğer yapılarla olan doğrudan cephe ilişkisinin düzeyini betimler.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Bitişiklik göstergesinin hesaplanmamasına temel oluşturan yapılar arasındaki müşterek duvarlar.

Bitişiklik faktörü, kentsel ada bağlamında yapının diğer yapılarla paylaştığı yanal müşterek duvarın alanı ile dışa açık cephe alanı arasındaki oranla hesaplanır ve parametrik olarak aşağıdaki biçimde ifade edilir:

$$\frac{\sum_i \frac{Aadj_i \cdot Afl_i}{Avert_i}}{\sum_i Afl_i}$$

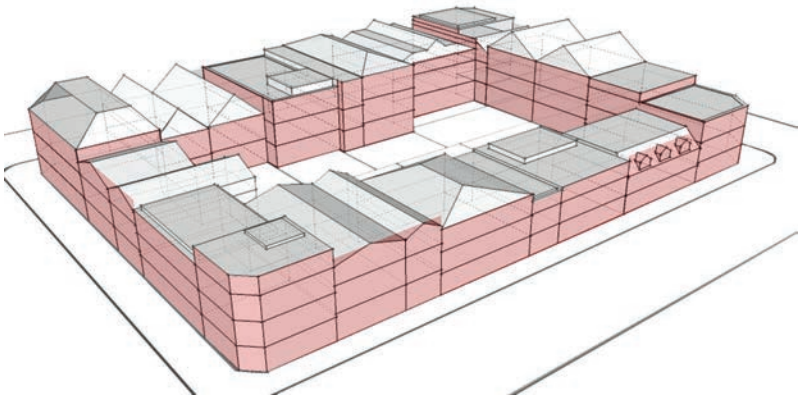
burada $Aadj_i$ bitişik düzendeki bir yapının diğer yapılarla paylaştığı müşterek duvar alanı iken, Afl_i yapının kat alanı katsayısı[2] ve $Avert_i$ dışa açık dikey duvarların alanıdır. (Adolphe, 2001: 191).

Bitişiklik faktörü, özellikle yapı kompleksi içerisindeki ısı geçişlerinin sağlanması açısından başarımsal (performatif) öneme sahiptir (age.) Bitişiklik faktörünün yüksek olması durumunda daha verimli bir pasif ısınma koşulunun morfolojik olarak sağlanacağı öngörülür. Bununla birlikte iyi tasarlanmadığı taktirde yüksek bitişiklik faktörü, yapı iç mekanlarının gün yeterince ışığı alması bağlamında olumsuz bir etkiyi öncülleme riski taşımaktadır.

Derişiklik

Geniş kentsel bağlamda kentsel derişiklik, yoğunluk, çeşitlilik, yeğinlik *(intensity)* ve taneciklilik *(fine grain)* gibi çok sayıda alt-faktörü bünyesinde barındıran bir kapsamlı çerçeve içerisinde tanılanmakta ve tartışılmaktadır (Çalışkan, 2009). Kavramı daraltarak morfoloji alanında bir form-kompozisyonu göstergesi olarak işlevlendirmek olanaklı. Üç boyutlu bir kompozit formun derişikliği, formun dış yüzeyinin hacmine oranı ile tanımlanır. Kolektif kent formu bağlamında derişiklik, bir yapı kompleksi ya da grubunun toplam dış cephe alanının yapı kabuğunun toplam hacmine olan oranı ile tanımlanır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Derişiklik ölçümüne temel olan dış toplam dış cephe alanı (kırmızı) ve toplam yapılaşa hacmi. -Yerleşime konu olmayan çatı katları cepheleri ölçüm dışında tutulmaktadır.

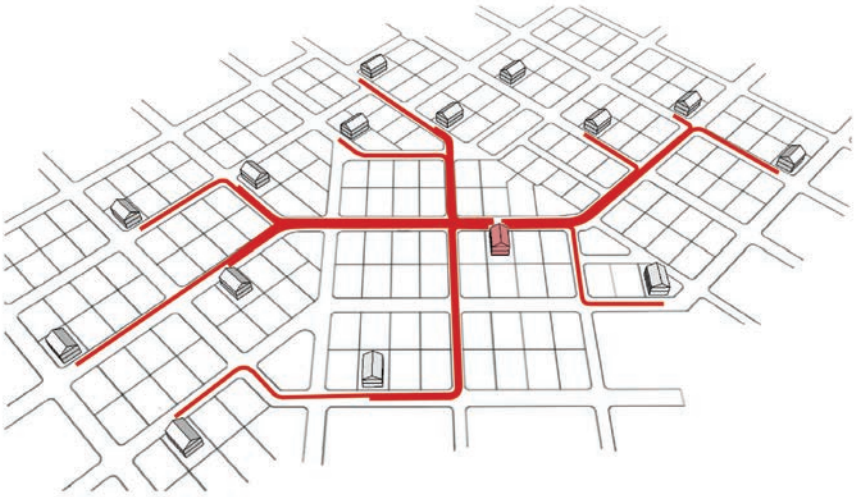
Parametrik olarak derişiklik $\sum_i \frac{Aenv_i}{V_i^{2/3}}$ formülü ile tanımlanır. Bu noktada, $Aenv_i$ i yapı kabuğunun toplam dış yüzey alanı ve V_i yapının toplam kapalı alan hacmidir[3] (Adolphe, 2001: 191).

Genel anlamda öncelikli kentsel sürdürülebilirlik koşullarından biri olarak gösterilen derişiklik (Frey, 1999; Masnavi, 2000), ada ve ada-grup düzeyindeki ara-ölçek bağlamında hem olumlu hem de olumsuz dışsallıkları üretme riski taşımaktadır. Tıpkı bitişiklik göstergesinde olduğu üzere, derişik yerleşim formu pasif ısıtma sistemleri için gereken altlığı ortaya koyarken; bir yandan gün ışığına erişimde verimliliği düşürücü kompozisyon oluşumlarına neden olabilmektedir.

Yakınlık

Bir morfolojik gösterge olarak yakınlık, bir ulaşım ağındaki odakların birbirine olan mesafeleri dizini anlamına gelmektedir. Ağ üzerindeki bir noktanın diğer noktalara aralarındaki en kısa yol üzerinden ortalama mesafelerini ölçümlemekte kullanılır (Porta et. al., 2009: 453). Kentsel dokuda yer alan yapıların birbiri ile olan ilişkisini nitelemekte kullanmak üzere Sevtsuk ve arkadaşları (2011) 'yakınlık' göstergesini kentsel tipo-morfoloji çalışmalarına taşımıştır (sf. 8-9). Bu sayede örüntü içerisindeki yapıların birbiri ile ağ bütünleşmesi ölçümlenebilmektedir. Bu ölçüm, doku bütünü için yapılabileceği gibi doku içerisindeki örüntüsel farklılaşması da haritalanabilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Kentsel doku içerisindeki yapıların en kısa yol üzerinden birbirine olan uzaklıkları. Tüm yapıların birbirine olan uzaklığına yönelik ortalama değer ölçümü, doku bütününe ait göstergenin dizin değerini verir.

Göstergeye yönelik bütüncül bir dizin değeri için doku içerisindeki her bir yapının diğer tüm yapılara olan görece uzaklığı dikkate alınır. Bu basitçe tüm yapılar arasındaki en kısa mesafelerin ortalama değeri anlamına gelir. Bu bağlamda, yakınlık bir kentsel dokunun erişilebilirlik başarımını koşullar. Doku içerisindeki yapılar arasındaki yüksek yakınlık ilişkisi, doku içindeki farklı programlara yüksek erişilebilirlik koşulunu sağlar.

Yakınlık faktörü aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\frac{1}{\sum_{i,j,i\neq j,d(i,j)<r} d(i,j)}$$

bu noktada D(i,j) i ve j noktaları arasındaki en kısa mesafe iken; r örneklem alanın yarıçapıdır (Sabidussi 1966'dan aktaran Sevtsuk, 2010: 10).

Faktörü yapılı çevre çözümlemesine uyarlamak amacı ile Sevtsuk (2010) brüt kat alanı ağırlıklı bir ölçümlemeyi önerir:

$$\frac{1}{\sum_{i,j,i\neq j,d(i,j)<r} d(i,j)Af(i,j)}$$

Bu noktada, Af(i,j) yapı ile tanımlı i ve j noktaları arasındaki en kısa yol üzerinde yer alan yapıların brüt kat alanı iken, d(i,j) iki nokta arasında ağ üzerindeki en kısa mesafeyi temsil eder.

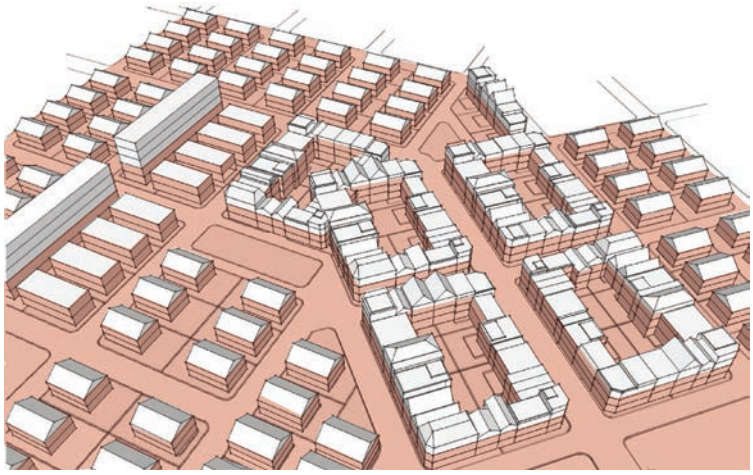
Bir kentsel örüntünün yakınlık göstergesi, geometrik merkezilik ve bu bağlamda farklı arazi kullanım biçimlerinin bir araya gelmesini sağlayan morfolojik koşul olarak işlev görebilmektedir (Sevtsuk, 2010).

Gözeneklilik

Yerbilimindeki özgün tanımına referansla *'katı kayaç içerisindeki küçük bölüntü ve parçalanmalar'* (OED, 2012) anlamına 'gözeneklilik', bir kütle içerisindeki içsel boşluklu yapıyı nitelemektedir (Adolphe, 2001: 188). Kavramı bir kentsel morfoloji göstergesi olarak işlevlendiren Adolphe (2001) bu bağlamda boşluğu, doku içerisinde kullanışlı açık alan

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak tanımlar. Özellikle kentsel sokak dokusu içerisinde hava akımını ölçümlemek amacı ile yapı kompleksi içerisindeki ve yanal yüzeydeki boşlukları morfolojik tanım dışında tutar. Göstergenin genel bir kullanım alanı yakalaması amacıyla gözeneklilik göstergesini doku içerisindeki her türlü açık alanı hesaplamaya katacak şekilde formüle etmek olanaklı.

Şekil 7. Kırmızı bölgeler yapı örüntüsü içerisindeki açık alanların hacmini ifade eder. –Her bir sokak kesiti ve ada içerisindeki 'boşluk', grup içerisinde karşılıklı cephe veren yapıların ortalama yüksekliğine göre hesaplanır ve haritalanır.-

Bu çerçevede gözeneklilik faktörü aşağıdaki parametrik çerçevede tanımlanmaktadır:

$$\frac{\sum_{i=1}^{n} Vnon-blt_i}{\sum_{i=1}^{n} Vnon-blt_i + Vbltmass_i}$$

Bu noktada Vnon-blti verili i sokak bölütü üzerinde (ya da ada içerisinde) yapılaşmanın olmadığı açık alan hacmi iken, Vbltmassi verili bölüt üzerindeki (ya da ada içerisindeki) yapı hacmi anlamına gelir. Göstergenin ölçümü sokak örüntüsünün her bölütü ve dokudaki tüm yapı adalarının içini kapsayacak şekilde $Vnon\text{-}blt_i = MinH_i \,.\, Ao_i$ formülasyonu ile yapılmaktadır. Buna göre ilgili yüzey alanlarındaki boşlukluluk (yapılaşmamış alan) düzeyi, birbirine cephe veren yapılardan en az katlısının yüksekliği ile ilgili alanın çarşımı ile elde edilen hacim değeridir.

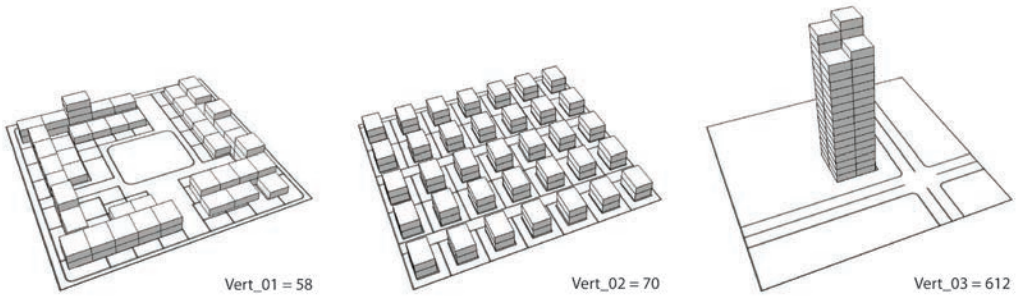
Her ne kadar figür-zemin ilişkisi bir kentsel formun nitelenmesinde temel nitelik göstergelerinden biri olsa da (Trancik, 1985: 98-101), dokunun üçüncü boyutu ile kendini gösteren algılanabilir niteliği konusunda yeterince ipucu vermez. Bu bağlamda gözeneklilik, yerleşik figür-zemin analizlerini destekleyici bir morfolojik gösterge olarak işlevlendirilebilir.

Dikeysellik

Alternatif kent fomlarını farklılaştıran öncelikli unsurlardan biri dokuyu oluşturan yapıların dikeyselliği, dokunun oluşturduğu yatay düzlemsel bağlama dik yükselme eğilimidir. Mimarlık alanında 'çokkatlı yüksek' bina tanımı gelişen yapı teknolojileri ile birlikte belirsiz

ISBN: 978-605-80820-1-4

bir tanıma sahip iken kentsel tasarımdaki kullanımı ise yapının içinde bulunduğu bağlam içerisinde anlam bulur.[4] Bu anlamda dikeysellik göstergesi 'yüksek yapılaşma' kavramına doku nitelemesi bağlamında nicel bir tanım zemini sunar.

Şekil 8. Hektara 70 konutluk aynı net yoğunluğa sahip farklı kentsel kompzisyonlar, farklı dikeysellik seçenekleri önermekte. Dikey sapma oranının nokta blokta ciddi oranda yüksek olduğu gözlenmekte. (Kaynak: Urban Task Force, 1999: 62'den uyarlama)

Kent formunun dikeyselliği, dokunun toplam kat alanının verili kentsel bağlamda toplam zemin kaplamı (coverage) ile olan oransal ilişki ile tanımlanır. Kolektif kent formunda dikeyselliği her bir yapının çevre değeri ile ağırlıklı olarak hesaplanır. Bu sayede görece yüksek hacme sahip binaların yükseklik farkındaki ağırlık dikkate alınır. Bu bağlamda dikeysellik faktörü parametrik olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\frac{\sum_{i=1}^{N} \mathrm{Pr}_i \cdot H_i \cdot \mathrm{Acv}_i}{\sum_{i=1}^{N} \mathrm{Acv}_i}$$

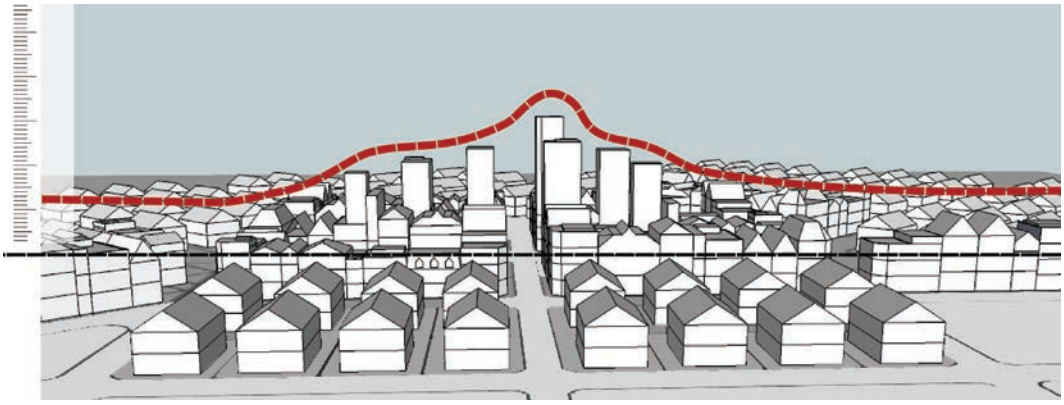
Bu noktada Pr_i i bina oturumunun çevresi iken, H_i yüksekliği, Acv_i ise bina oturum alanıdır.

Şekil 8'de görüldüğü üzere, 2 katlı konutlardan oluşan homojen bir yerleşim dokusunun dikeyselliği, kat adedi 1 ile 4 arasında değişen karma tipli bir yerleşim dokusununki ile benzer ya da daha yüksek olabilmektedir. Bu bağlamda yapı tipolojisinde çeşitlilik içeren derişik kent formunun ortalama dikeyselliği azaltıcı etkiye sahip olduğu savlanabilir. Bu durum özellikle ufuk çizgisine yönelik tasarım denetimi bağlamında önemli bir unsurdur.

Pürüzlülük (Rugosity)

Pürüzlülük bir yüzeyin dalgalı, kıvrımlı ve kırışıklı olma durumunu ifade eder (OED, 2012). Bir dokunun yüzeyini oluşturan bileşenler arasındaki yükseklik farkının derecesi o dokunun pürüzlü bir yapıda olup olmadığını belirler. Organik dokular kadar kentsel bir dokunun yüzey yapısının nitelemesinde de pürüzlülük kavramı kullanılabilir. Kentsel bağlamda pürüzlülük, çık alanları da içine alan toplam birim alanda hava akışı için engel oluşturan ortalama kat yüksekliği olarak tanımlanmaktadır (Adolphe, 2001: 187).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Kurgusal bir kentsel dokunun verili kesitinde görece pürüzlülük faktörü.

Yukarıdaki tanım çerçevesinde kentsel morfolojide pürüzlülük tanımı parametrik olarak aşağıdaki gibi yapılabilir:

$$\frac{\sum_{built} A_i \cdot h_i}{\sum_{built} A_i + \sum_{nonbuilt} A_j}$$

Burada A_i i binasının oturumunun alanı iken, h_i yapının yüksekliği; A_j ise alandaki yapılı olmayan çevrenin toplam alanıdır.

Bir alanın ortalama pürüzlülük değeri kadar verili bir eksen üzerinde dokudaki pürüzlülük durumu da ölçümlenebilir. Bu bağlamda belirli bir yönde yapı yüksekliğindeki kareli ortalama sapma, göreli pürüzlülük faktörünü verir (age):

$$\frac{\left[\sum_i \left(h_i - h_\alpha\right)^2 w_i^2\right]^{1/2}}{\sum_i l_i}$$

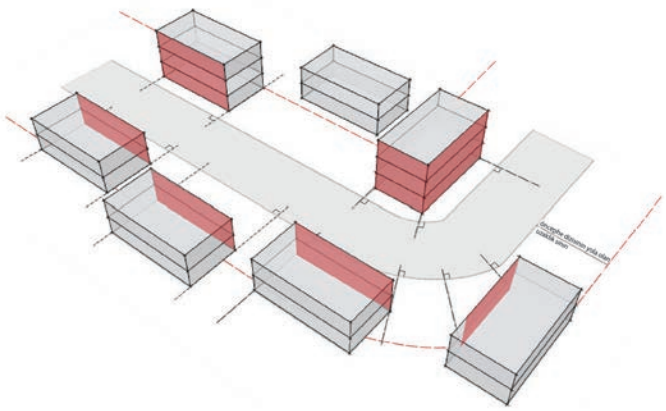
Bu noktada hi i yapısının yüksekliği, hα α ekseninde ortalama kat yüksekliği, w_i ise verili eksende alınan kesitin şerit genişliğidir (age).

Verili eksendeki yapı yüksekliklerinde dramatik kat farklılaşması ne kadar fazla ise söz konusu şerit üzerinde doku pürüzlülüğü o kadar yüksektir. Göreli doku pürüzü kutup şeması ile doku bütününü niteler şekilde temsil edildiğinde alanın rüzgar rejimi ile ilişkilendirilerek dokunun ekolojik başarımı bağlamında işlevlendirilebilir.

Cepheleme (frontality)

Şehircilik bakış açısı ile sokak yapı cepheleri ile tanımlı üç boyutlu doğrusal hacimli mekan olarak tanımlanabilir (County Council of Essex, 1973: 67). Bu tanım morfolojik olarak sokağı her iki yanında yer alan yapıların ön cepheleri ile nitelemeye yöneltir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Üzerindeki binalarca tanımlı bir sokak bölütü. Sokağa bakan bina cepheleri (kırmızı) faktör değerini hesaplamada dikkate alınır. Algı sınırını oluşturan tampon bölgenin dışında kalan cepheler hesaplamaya katılmazken içinde kalan yapıların ön cephe yüzeyinin sokak kenar çizgisine izdüşümü alınır.

Dikey cephe yüzeyleri ile tanımlanan 'cepheleme' faktörü aşağıdaki gibi parametrik olarak ifade edilebilir:

$$\frac{\sum_{i=1}^{N} Lprj_i}{\sum_{k=1}^{K} L_k}$$

Burada, $Lprj_i$ tampon içinde yer alan i yapısının kenar çizgisine izdüşümün uzunluğu, N verili yerleşim dokusundaki toplam bina sayısı, K ise dokudaki toplam bölüt sayısıdır.

Formülde ve gösterge şemasında görüleceği üzere cephenin esas uzunluk değeri yerine etkin uzunluğu hesaplamaya katılmaktadır. Bu bağlamda, sokağa belirli bir açı ile konumlanmış olan yapı için sokağa izdüşümünü aldığı uzunluk değeri hesaplamada veri alınmaktadır. Sokağın her iki yanında belli mesafedeki yapılar ise (sokağa cephe veriyor olsalar da) faktör değerini hesaplamaya katılmaz. Tampon bölgeyi oluşturan bu mesafe değeri etkin görüş alanını belirleyen 10 metre aralığı olarak önerilmektedir. Gehl (2010) tarafından ortaya konduğu üzere 20-25 metre aralığında insan gözü karşısındakini yüz ifadesini algılayabilirken; iki inşa arasındaki etkin iletişime el veren aralık 7.5 ile 10 metre arasında kabul edilmektedir (sf. 34-35). Kabul edilen mesafe aralığında cephe elemanları ve malzeme ayrıntısı, cepheden dışarı bakan insanların yüz ifadeleri vb. Bilgisi görsel olarak sokaktaki insanın algısına açıktır (age.: 40).

Belirli bir doku içerisindeki sokak örüntüsünü belirli kesitlerinde oluşan farklı cepheleme kompozisyonları, 'mekan duyusu'nun (*sense of space*) morfolojik olarak koşullanmasında önemli bir faktör olarak kabul edilebilir.

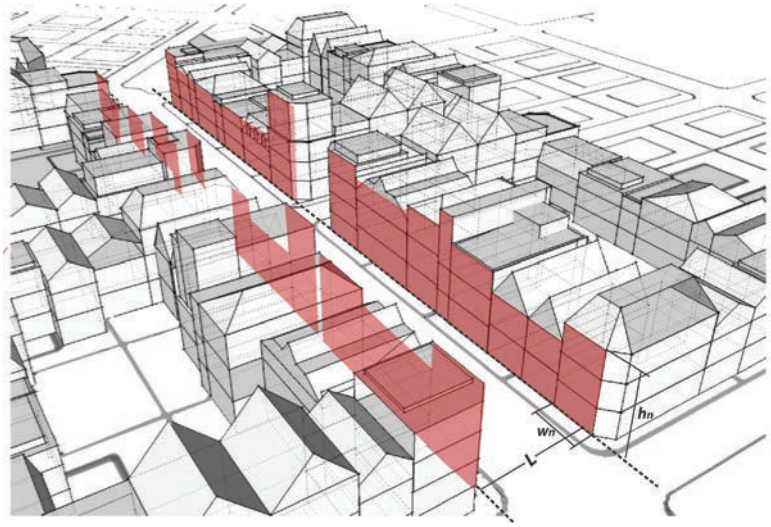
Karşılıklılık (reciprocity)

Kentsel morfolojide çok fazla yer bulamamakla birlikte 'sokak duvarı' (*street wall*) kavramı özellikle tasarım kılavuzlarında yer alan bir yaygın kullanıma sahiptir. Sokağı tanımlayan yapıların dış cephe duvarları olarak tanımlanan (Nothingam City Council, 2009: 71)

ISBN: 978-605-80820-1-4

'sokak duvarı', sağladığı görsel süreklilik ve algılanabilir kapalılık düzeyi nedeniyle sokağı deneyimleyen yaya açısından temel konfor ve güvenlik etmenlerinden biridir. Kentsel tasarım bağlamında kavram, ideal olarak sokağa eşit mesafede konumlandırılmış yapı oturumu anlamına geldiği gibi yapılaşma çizgisi boyunca birbirini kat yüksekliği açısından da bütünler nitelikte bir sokak yapılanmasını işaret eder (Department of City Planning City of Los Angeles, 2009: 26-28; Wellington City Council, 2009: 44). Yapı üzerinde en az geri çekme ile verili en yüksek katlı yapılaşma, o sokak üzerinde tanımlı bir görsel çerçeveyi ortaya koyar.

Kuşkusuz sokağın algılanabilirliğine yönelik söz konusu olumlu etki, sokak üzerindeki binaların karşılıklı konumlanışı ile artar. Bu çerçevede 'sokak duvarı' kavramı, yapıların karşılıklı yüzey ilişkileri anlamındaki 'karşılıklılık' göstergesi ile yeniden değerlendirilmektedir.

Şekil 11. Yapı ön cephe yüzeyleri, aralarındaki mesafe ile birlikte sokak üzerindeki karşılıklılık faktörünü belirler.

Kavramı ölçümlenebilir bir morfolojik gösterge durumuna getiren parametrik tanım aşağıdaki gibidir:

$$\frac{\sum_i H_i \cdot Lrec_i}{\sum_i As_i}$$

Burada, H(i) verili i sokak bölütü üzerindeki ortalama yapı yüksekliği iken, Lrec(i) karşılıklı gelen sokak duvarlarının uzunluğu, As (i) ise i sokak bölütünün yüzey alanıdır.

Bu bağlamda 'karşılıklılık', sokak ön-yüzünün ne derecede birbirine karşı konumlanmış yapı cepheleri ile tanımlanmış olduğunu ölçümlemeye yarayan morfolojik gösterge olarak işlevlendirilir. Sokak düzeyinin üstünde yapı cephesi üzerindeki çekmelerin algılanması güç olduğu için beş metreyi aşan geri çekilmeler karşılıklılık ölçümüne katılmaz.

Yapı örüntüsünün kurulumsal göstergeleri

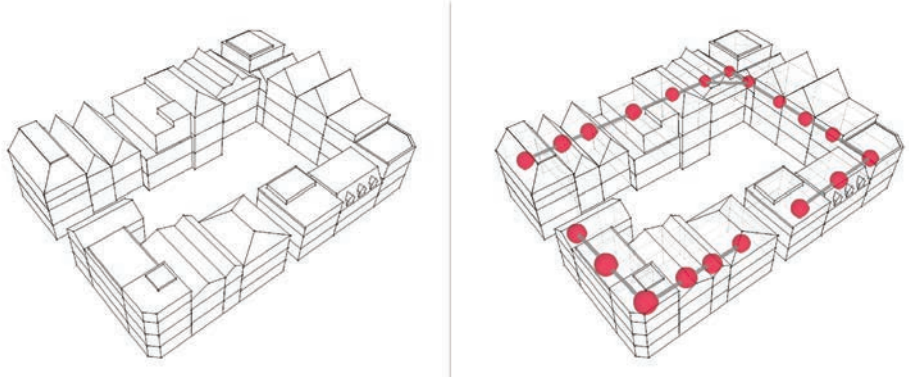
Kent formunun kurulumsal göstergeleri 'süreklilik' (*continuity*), 'arasındalık' (*betweenness*)

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve 'karşı-konum' (*counter-position*) olarak belirlenmiştir. Bunlardan ilk ikisi yazında var olan göstergeler olup; sonuncusu 'oluşturulmuşluk' (*constitutedness*) kavramının yeniden ele alınması ile parametrik olarak tanımlanmaktadır.

Süreklilik (continuity)

Ağ kurulumunun temel göstergelerinden biri olan süreklilik, yapılaşma dokusu bağlamında aynı ele alış biçimi ile doku çözümlemelerinde kullanılabilir nitelikte bir yapısal (strüktürel) morfoloji kavramdır. Sokak örüntüsündeki en küçük kompozit birim sokak güzergahı iken, bir kentsel dokusunun en küçük kompozit birimi ise kentsel yapı adasıdır. Bir sokak güzergahının bir dizi bölüt ile tanımlı olması gibi bir yapı ada kabuğu tekil binalarla tanımlanır. Bir yol güzergahı tek bir bölütle tanımlanabileceği gibi bir yapı adası da tek bir yapı ile biçimlenebilir. Nasıl yol ağındaki süreklilik birden fazla sayıdaki bölütün kesintisiz bileşimi ile sağlanıyorsa, yapı adasının içindeki süreklilik ise verili kabukta, birlikte bitişik düzende konumlanan binaların sayısı ile doğru orantılıdır.

Şekil 12. İki ayrı yapı kabuğu ile tanımlı bir örneklem yapı adası: Kabukların barındırdığı binaların her biri kütle büyüklüklerinden bağımsız eşit noktalar olarak 'süreklilik' ölçümüne dahil olur.

Verili doku içerisindeki toplam bina sayısının toplam yapı kabuğuna oranının birikimsel değeri, o dokunun kurulumuna yönelik süreklilik bilgisini göstergeler:

$$Nbld / Nbe$$

Bu noktada, Nbld dokudaki toplam bina sayısı iken Nbe aynı doku içerisindeki toplam yapı kabuğu sayısıdır.

Bu bağlamda, süreklilik aynı zamanda dokunun tanecikli yapısına yönelik de tamamlayıcı ölçümlenebilir bilgi verir. Özel bir tasarım morfolojisine sahip olmadığı koşulda (örn. M. Safdie tarafından tasarlanmış Habitat 67 binası) her yapının yerle doğrudan zeminle ilişki kurduğu ön kabulü ile –'her yapının bina ile bitişiklik ilişkisi olduğu yasası' (Steadman ve Marshall, 2005)- bir yapılaşma dokusunun sürekliliği sokak düzeyinde algılanabilir bir morfolojik niteliktir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Arasındalık (betweenness)

Sosyal ağların çözümlenmesi amacıyla özgün olarak Freeman (1977) tarafından ortaya atılan 'arasındalık' (*betweenness*) kavramı, yol ağlarının çözümlenmesinde ilk olarak Porta ve arkadaşları (2009) tarafından kentsel morfoloji alanına taşınmıştır. Bu yeni bağlamda, ağdaki düğüm noktalarının (odakları) en kısa bağlantı güzergahlarına referansla ne derece merkezi olduğunu ölçümlemek için kullanılmıştır. Kavram Sevtsuk ve arkadaşları (2011) tarafından kentsel yapının (strüktürünün) yapı örüntüsüne referansla çözümlenmesi amacıyla yeniden işlevlendirilir. Buna göre 'arasındalık'ı dokudaki diğer yapı çiftleri arasında yer alan binaların bulunduğu noktadan geçen en kısa yol sayısı olarak tanımlamaktadırlar (sf. 8).

Şekil 13. Hem 1.1 ve 1.2 hem 2.1 ve 2.2 binaları arasındaki en kısa yol güzergahı üzerinde yer alan yapılar (kırmızı) kurulumsal merkezilik anlamında aynı 'aradasındalık' değerine sahiptir.

Bir dokudaki tüm yapıların ne düzeyde o dokuya ait yol ağı üzerindeki en kısa yol bağlantıları üzerinde konumlandığını anlamak için 'aradasındalık' faktörünü doku bütününü nitelemeye yönelik bir gösterge olarak tanımlayabiliriz:

Buna göre $N_{jk}(i)$ i binasının üzerinde bulunduğu sokak bölütü üzerinden geçen en kısa yol güzergahı sayısı iken, N_{jk} sokak dokusu üzerindeki toplam en kısa yol güzergahı sayısıdır.

Bu bağlamda, dokudaki yağıların en kısa yol güzergahı üzerinden birbirine olan mesafeleri referansla tanımlı yakınlık/sıklık (*closeness*) faktöründen farklı olarak 'arasındalık' göstergesi farklı binaların arasındaki en kısa güzergah sayısına referansla her bir binanın ve doku bütününün erişilebilirlik düzeyini ölçümlemeyi amaçlar. Bir bina önünden gelip geçen kullanıcı potansiyelini belirlemeye çalışan gösterge, aynı zamanda örüntü farklılaşması ile koşullanan örüntü içerisindeki farklı kullanımların yer seçme olasılığını da açığa çıkarır (Sevtsuk, 2010) [5].

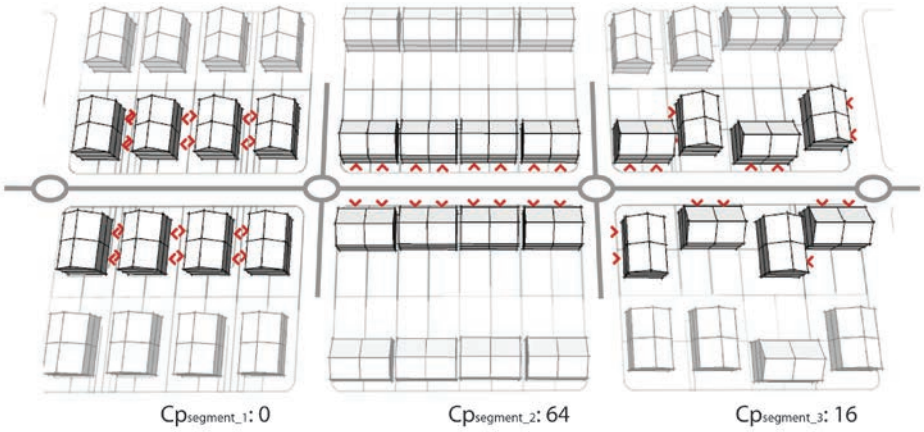
ISBN: 978-605-80820-1-4

Karşı-konum (counter-position):

Kentsel tasarım açısından sokak, üzerinde konumlanan yapılarla birlikte tanımlanır (Larkham ve Jones., 1994). Bu anlamda sokak, yalnızca üzerinde yaya ve taşıt trafik akışının sağlandığı bağlantı ile değil; üzerindeki binalarla kavramsallaştırılır. Sokak bağlamında yapı örüntüsünü doğrusal olarak kurgulandığı durumda kuruluma yönelik bir başka unsur gündeme gelmektedir: yapıların birbirlerine yönelik bağıl konumu.

Bu noktada 'karşı-konum' (*counter-position*) olarak adlandırdığımız gösterge, yapı oturumunda binaların sokak boyunca ya da bir açık kamusal alan üzerinde birbirlerini görecek biçimde konumlanma durumunu ölçümlemektedir. Kavram, özgün olarak Hillier ve Hanson (1984: 92) tarafından kullanılmış olan ve bir kamusal mekanın çevresindeki binalardan doğrudan erişimle tanımlanıyor olma durumunu niteleyen 'bileşenlik' (*constituentness*) kavramından yeniden üretilmektedir. Sonrasında Nes vd. (2007) tarafından 'karşılıklı görüş' (*intervisibility*) kavramıyla inceltilen gösterge, binaların birbiri ile olan görece konumlanışına vurgu yapar. Bu bağlamda 'karşılıklı görüş' faktörü, sokak üzerindeki diğer yapılardan görülen yapıların sayısının toplam bina sayısına oranı ile ölçümlenir.

Kavram yapı örüntüsü kurulumu bağlamında anlamlı olmakla birlikte binaların göreli konumlanışı özel bağlamında yeterince açıklayıcı bir morfolojik çerçeve sunmamaktadır[6]. Bu nedenledir ki 'karşı-konum' olarak adlandırdığımız göstergede ölçüm değeri, sokağın her iki yanında yer alan bina girişlerinin çarpımı ile elde edilir. (Şekil 14) Bu sayede sokağa tanımını veren yapı kurulumu daha kesin bir biçimde temsil edilerek ölçümlenmiş olur.

Şekil 14. Aynı sokak bölütü üzerinde aynı sayıdaki yapı sayısı ve bina girişlerinin karşılıklı konumlanışlarına göre ortaya çıkan farklı 'karşı-konum' faktör değerleri.

Görüleceği üzere aynı sayıdaki binalar girişlerinin görece konumlanışına göre farklı gösterge değerleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 'karşı-konum' göstergesi parametrik olarak şu şekilde tanımlanabilir:

$$\frac{\sum_i Ns1_i \cdot Ns2_i \cdot L_i}{\sum_i L_i}$$

Burada $Ns1_i$ i bölütünün ilk yanı üzerinde yola doğrudan giriş veren bina sayısı, $Ns2_i$ i

ISBN: 978-605-80820-1-4

bölütünün ilk yanı üzerinde yola doğrudan giriş veren bina sayısı ve L_i i bölütünün toplam uzunluğudur[7].

Sokağın farklı cephelerine eşit derecede dağıtılmış olan binalar ve ön girişleri, 'karşı-konum' değerini artırıcı bir etkiye sahiptir. Bu durumun kılgısal sonucu, doğrudan görünürlükle sağlanmış olan edilgen gözlem olanağı sayesinde ortaya çıkan yaya güvenliği ile sokak üzerinde artan canlılık olacağı öngörülmektedir[8] (Nes et. al., 2007: 23).

Sonuç

Kent formunun temel morfolojik niteliklerini sayısal olarak ölçümlenerek değerlendirilmesi, kentsel morfoloji yazınının bir süredir geliştirmeye çalıştığı araştırma alanlarından biri olagelmiştir. Bu anlamda, çevresel, işlevsel ve mekan-psikolojik bir takım başarım koşullarına karşılık gelen morfolojik gösterge tanımlarının ölçümlenebilir (parametrik) bir çerçevede yapımı yeni ve özgün bir çaba değildir. Kentsel dokunun sistem katmanlarını yol örüntüsü, ada-parsel düzeni ve yapı örüntüsü şeklinde sınıflandırdığımızda, bu üç temel bağlamda da morfolojik göstergelerin matematiksel tanımlarının yazında yer aldığını görmekteyiz. Buna göre, Hillier ve Hanson (1984), Hillier (1996), Marshall (2005) ve Porta v.d (2006, 2008) sokak örüntüsü ve mekânsal ağın kurulum (konfigürasyon) niteliklerini açığa çıkartan öncü araştırmaları ortaya koyarken; Siksna (1997) ve Porta v.d. (2006) ada ve parsel düzeyinde morfolojik ölçümleme parametrelerini tanımlamıştır. Yapı örüntüsünün parametrik çözümlenmesinde ise Radberg (1996), Adolphe (2001), Pont ve Haupt (2010), Uytenhaak'ın (2008) çalışmalarını saymak olanaklı. Bu çerçeve içerisinde, iki ya da üç farklı sistem katmanını bir arada ya da ilişkisel olarak ele alan Sevtsuk v.d. (2012) [*yapı+sokak*], Oliveira (2013) ve Oliveira ve Medeiros. (2016), Marshall (2015) [*yapı+parsel+sokak*], Ewing ve Clemente (2013) [*yapı+sokak*] ve Rahid (2017) [*ada+sokak*] birleşik/bütünleşik bir çerçevenin olanaklılığına üzerine ilk öncül çalışmaları üretmiştir.

Yukarıda anılan çalışmalar incelendiğinde yapı örüntüsüne dair kompozisyon ve kurulum parametrelerinin tanımının yetersiz kalmış olduğunu saptamak olanaklı. Özellikle örüntünün üç boyutlu kompozisyon niteliklerini irdeleyen yapı odaklı çalışmalıların büyük oranda yoğunluk göstergesi ile sınırlı olması, kentsel morfolojinin kentsel tasarım alanını desteklemekteki kısıtının en önemli nedenlerinden biri olduğu savlanabilir. Nitekim bilindiği üzere kentsel tasarım, mimarlık ve planlamanın arasındaki arayüzü olarak en çok yapı örüntüsü kompozisyon ve kurulumu konusunda fikir üreten bir alandır.

Bu bağlamda, ortaya konan morfolojik göstergelerin oluşturduğu çerçevenin, farklı bağlamlarda yeniden üretilebilecek karşılaştırılmalı kentsel morfoloji çalışmaları için altlık oluşturması kadar, kentsel tasarım pratiği açısından da işlerliğe sahip olacağı savlanmaktadır. Farklı tasarım seçeneklerinin nesnel bir çerçevede değerlendirilmesi bağlamında önerilen dizinin tasarımla ortaya konan yapı örüntülerinin kompozisyonuna yönelik sayısal çözümleme tekniklerini olanaklı kılacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak ortaklaştırılmış 'evrensel' bir dil ve terimsel çerçeve ile farklı morfoloji okulları arasında yaratıcı sentezlerin yapımının da olanaklı olacağına da inanılmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Adolphe, L. (2001). A simplified model of urban morphology: application to an analysis of the environmental performance of cities. *Environment and Planning B: Planning and Design* 28(2), 183 – 200.

City of Ottawa Planning and Growth Management (2009). *Urban Design Guidelines for High-Rise Housing*, http://ottawa.ca/calendar/ottawa/citycouncil/ec/2009/10-13/10-ACS2009-ICS-PGM-0143%20-%20high-rise%20housing%20-%20Doc.%201.pdf, Erişim: Mayıs 2018.

County Council of Essex (1973). *A Design Guide for Residential Areas*, Essex: Essex County Council.

Craighead, C. (2009). *High-Rise Security and Fire Life Safety*, Butterworth-Heinemann: Oxford.

Çalışkan, O. (2009). *Urban Compactness: A Study of Ankara Urban Form*, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Muller Aktiengesellschaft & Co. KGV.

Ewing, R. and Clemente, O. (2013). *Measuring Urban Design: Metrics for Liveable Places,* Washington, DC: Island Press.

Freeman, L. (1977). A set of measures of centrality based on betweenness. *Sociometry 40*, 35-41.

Frey, H. (1999). *Designing the City: Towards a More Sustainable Urban Form*, London: E&FN Spon.

Ghel, J. (2010). *Cities for People*, Washington, London: Island Press.

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine: A Congurational Theory of Architecture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hillier, B. and Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press.

Larkham, P., Jones, A. (1994). *Glossary*, http://www.urbanform.org/glossary.html, erişim Mart 2012.

Lehnerer, A. (2009). *Grand Urban Rules*, Rotterdam: 010 Publishers.

Marshall, S (2015). An area structure approach to morphological representation and analysis. *Urban Morphology* 19(2), 117-34.

Marshall, S. (2005). *Streets and Patterns*, London: Spon Press.

Masnavi, M. R. (2000). *The new millenium and the new urban paradigm: the compact city in practice*, (der.) K. Williams, E. Burton, M. Jenks, London: E&FN Spon, 64-73.

Nothingham City Council (2009). *Nottingham City Centre Urban Design Guide*, www.nottinghamcity.gov.uk/CHttpHandler.ashx?id=7138&p=0, erşiğim in Temmuz 2011.

Oliveira, V. (2013). Morpho: a methodology for assessing urban form. *Urban Morphology* 17(1), 21-33.

Oliveira, V., Medeiros, V. (2016). Morpho: combining morphological measures. *Environment and Planning B: Planning and Design* 43(5), 805–825.

Pont, M. B., Haupt, P. (2010). *Spacematrix: Space, Density and Urban Form*, Rotterdam NAI Publishers.

Porta, S., Crucitti, P., Latora., V. (2006). The network analysis of urban streets: a primal approach. *Environment and Planning B: Planning and Design,* 33, 705-725.

Porta, S., Crucitti, P., Latora., V. (2008). Multiple centrality assessment in parma: a network analysis of paths and open spaces. *Urban Design International* (13), 41-50.

Porta, S., Romice, O., Strano, E., Venerandi, A., Morello, E., Viana, M., Luciano, F. C. da. (2011). Plot-based urbanism and urban morphometrics: measuring the evolution of blocks, street fronts and plots in cities. Working paper, University of Strathclyde, http://strathprints.strath.ac.uk/35639/, erişim Mart 2012.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Radberg, J, (1996). Towards a theory of sustainability and urban quality: a new method of urban classification. (der.) M. Gray, *Evolving Environmental Ideals: Changing Ways of Life, Values and Design Practices*, 14th Conference of the International Association for People-Environment Studies, Stockholm, July 30-August 3 1996.

Rahid, M. (2017). *The Geometry of Urban Layouts: A Global Comparative Study,* Switzerland*:* Springer.

Sevtsuk A., Mekonnen M. (2012). *Urban network analysis a toolbox for ArcGIS 10*, Singapore: Singapore University of Technology & Design in collaboration with MIT.

Siksna, A. (1997). The effects of block size and form in North American and Australian city centres. *Urban Morphology* (1), 19-33.

Steadman, P., Marshall, S. (2005). *Archetypal Layout: Extending the Concept of the Archetypal Building to Streets and Block Layout*, http://www.suburbansolutions.ac.uk/documentmanager/secure0/11a_archetypal%20layout%20(paper).pdf, erişim Haziran 2011.

Trancik, R. (1985). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, New York: Van Nostrand Reinhold.

Urban Task Force (1999). *Towards an Urban Renaissance* London: DETR/E & FN Spon.

Uytenhaak, R. (2008). *Cities Full of Space: Qualities of Densities*, Rotterdam: 010 Publishers.

Wellington City Council (2009). *Residential Design Guide,* http://www.wellington.govt.nz/plans/district/volume2/vol2.html, erişim Haziran 2011

---

[1] Bu çerçevede, mevcut araştırma morfolojik haritalama aşamasında yalnızca yerleşilebilir hacimleri yapı kabuğu içine dahil etmektedir.

[2] Büyük yapıların ölçümlemedeki görece etkisini azaltmak için faktör, kat alanı kat sayısının ağırlıklı ortalaması ile hesaplanmaktadır.

[3] Formülde hacim değerinin düşük üssel değeri, ölçümde hacmin görece ağırlığını azaltmak içindir.

[4] Genel olarak 'yüksek yapı' ifadesi, mimarlık yazınında itfaiyenin yerden doğrudan erişimine olanak veren en fazla kat yüksekliği olan 23 m - 30 m aralığında olan 7-10 kattan büyük binalar için kullanılır. (Craighead, 2009: 1-2) Kentsel tasarımda ise bir yapının yüksek olup olmadığı onu çevreleyen bağlamla olan göreli yükseklik farkı ile tanımlanır (City of Ottawa Planning and Growth Management, 2009).

[5] Hesaplama, sokak bölütü-bina ilişkisi bağlamında yapıldığı için 'arasındalık' göstergesinin doku içerisindeki bölüt düzeyinde görece dağılımını sokak örüntüsü bütününde haritalandırmak olanaklı.da ntü Vllanımların yer seçme olasılığını açığa çıkarmayo şullanan farklı kullanımların yoğn,

ştır. t noktalar olarak süreklil

[6] Bir sokak bölütü üzerinde on adet bina olduğunu ve bunların yarı yarıya sokağın iki karşı yakasında ya da bir binanın bir tarafta diğer dokuz binanın sokağın diğer tarafında konumlandırılmış olduğunu düşünün. Nes v.d.'nin (2007) kavramsallaştırması ile her iki durumda da sokağın 'karşılıklı görüş' değeri (binaların örüntü kurulumundaki göreli dağılımı dikkate alınmaksızın) aynıdır.

[7] Üzerinde 'karşılıklı görüş'ün kısıtlı olduğu kıvrımlı sokak dokuları için kıvrılan her bir sokak bölütü, onu oluşturan düz alt bölütler yardımı ile hesaplanır.

[8] Bu morfolojik durum, Amerikalı yazar J. Jacobs (1961) tarafından açık kamusal mekan güvenliği için gerekli görülen ve 'sokaktaki göz' (*eyes on the street*) kavramı ile sıkça vurgulanmış olan koşuluna karşılık gelir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Nevşehir'de Şehirsel Yerleşmenin Genel Morfolojik Görünümünü Etkileyen Coğrafi Faktörler, Şehrin Mekânsal Algısı ve Okunabilirliği

Emrah ŞIKOĞLU, Handan ARSLAN

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü
emrahskoglu@firat.edu.tr, hcaglayan@firat.edu.tr

Özet: *Nevşehir, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümünde yer almaktadır. Şehrin yakın çevresinin jeomorfolojik görünümü, volkanizma ve tektonizma gibi iç etken ve süreçlerin yanında, aşındırıcı dış faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Şehir, genel itibariyle volkanik plato üzerinde yer almaktadır.*

Çalışma sahasında belediye yönetsel alanı 92,66 km² iken, günümüzde şehir bu alanın 24,04 km²'lik kısmında gelişme göstermektedir. Şehrin gelişim doğrultusu kabaca kuzeydoğu, güneybatı yönündedir. Kuzeyden güneye doğru belirli bir hat üzerinde ve kavis çizerek gelişme gösteren Nevşehir'in lineer morfolojik görünümünü yöneten beşeri ve doğal coğrafik şartlar mevcuttur. Şehrin morfolojik görünümüne beşeri yönden etki eden temel faktörlerden birincisi ulaşım güzergahları olurken, ikincisi ise koruma alanlarının mevcudiyetidir. Doğal özellikler ise şehrin sit alanı ve çevresinde bulunan vadiler, dağlık ve tepelik sahalar olarak sınıflandırılabilir.

Coğrafi şartlardan etkilenen şehrin genel morfolojik görünümü, aynı ölçekte şehirdeki cadde ve sokakların gelişimine etki etmiştir. Bu durum da şehrin algılanabilirliği ve okunabilirliği üzerinde belirleyici olmuştur. Nevşehir'in lineer gelişim yapısının, şehrin algılanmasına ve okunabilirliği üzerine yaptığı etki, Mekan Dizim Analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmanın temel amacı, şehrin morfolojik yapısına etki eden faktörlerin incelenmesi ve bu faktörlerin şehrin gelişimini ne yönde etkilediğinin ortaya koyulmasıdır. Şehrin gelişimi doğrultusunda günümüzde Nevşehir'in algılanabilirliği ve okunabilirliğinin incelenmesi çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Aynı zamanda DephMap X programı yardımıyla yazı ampirik denemeler yapılmış ve bu denemelerin şehrin algısallığı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu kapsamda üretilen haritalardan yola çıkılarak şehrin gelecekte ziyaretçiler tarafından daha kolay okunabilmesi ve algılanabilmesi hususunda değerlendirmelerin yapılması ve önerilerde bulunulması hedeflenmektedir. Şehir coğrafyası çalışmalarında, şehirsel algı konusu geçmişten günümüze kadar ilgi çekici olarak görülmesine rağmen çalışmalara yansıtılamamıştır. Bu kapsamda Mekan Dizim Analizi yönteminin şehirsel algı konusundaki eksiği gidermede kullanılabilecek bir yol olduğunu coğrafya camiasına tanıtmak, çalışmanın bir diğer hedefidir.

Ayrıca bu çalışmayla coğrafya literatüründeki şehirsel algı eksikliğinin giderilebileceği ve bu çalışmanın gelecekte yapılması planlanan çalışmalara bir temel oluşturabileceği düşünülmektedir.

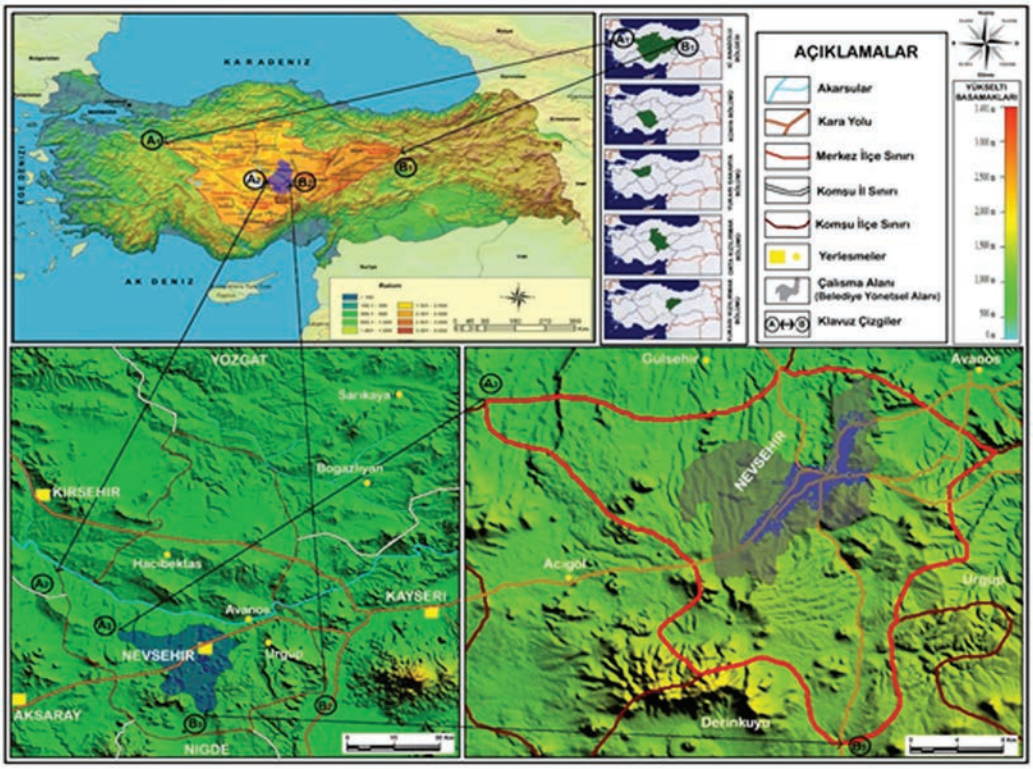
Anahtar Kelimeler: *Şehir coğrafyası, mekan dizim analizi, Nevşehir, şehirsel algı ve okunabilirlik*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Nevşehir, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümüne yer almaktadır. Çalışma alanının komşu yerleşmelerle olan yönetsel sınırı kabaca kuzeyde Çat, Nar ve Sulusaray, doğuda Göreme ve Uçhisar, güneyde Göre ve Boğazköy, batıda Balcın ve Alacaşar belediyeleri yönetsel alanı sınırıyla çevrelenmiştir (Şekil 1).

Çalışma alanı şehir merkeziyle sınırlandırılmış olan Nevşehir, fiziki olarak doğusunda Oylu Dağı, güneyinde ise Kahvecidağı Tepe yükseltileriyle sınırlandırılmıştır. Oylu Dağının en yüksek noktası 1642 m. ile Sivri Tepe'dir. Ayrıca şehrin kuzeyinde Karaağaç Dere, güneyinde ise Göre Çayı vadisi bulunmaktadır. Şehir 1100 ile 1350 metreler arasında volkanik bir plato üzerine kurulmuştur.

Şekil 1. Nevşehir'in Lokasyon Haritası.

Nevşehir'de Morfolojik Görünümü Etkileyen Coğrafi Faktörler

İnsanın içerisinde yaşadığı ve karşılıklı etkileşim halinde bulunduğu ortam, doğal ortamdır. İnsan doğal ortam içerisinde kendi amaçlarına uygun olarak birtakım düzenlemeler yapmakta ve bunun üzerinde beşeri (kültürel) ortamı inşa etmektedir. Doğal ve beşeri ortamın birbiriyle kaynaşması sonucunda ise coğrafi ortam ortaya çıkmaktadır (Özçağlar, 1997; 9). Bu ölçekte uygun coğrafi bir ortamda kurulan yerleşmelerin gelişmesi ve büyümesi daha olağandır. Yerleşim yerlerinin tercih edilmesinde doğal ortam oldukça belirleyici bir rol oynar.

Türkiye'de yerleşmelerin kuruluş ve dağılışında fiziki coğrafya koşulları belirleyicidir. Özellikle şehir yerleşmelerinin ulaşım güzergahında, su kaynakları çevresinde, verimli ovalarda Pliyosen ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı platolar ve bunların yarılmasıyla oluşan yamaçlarda

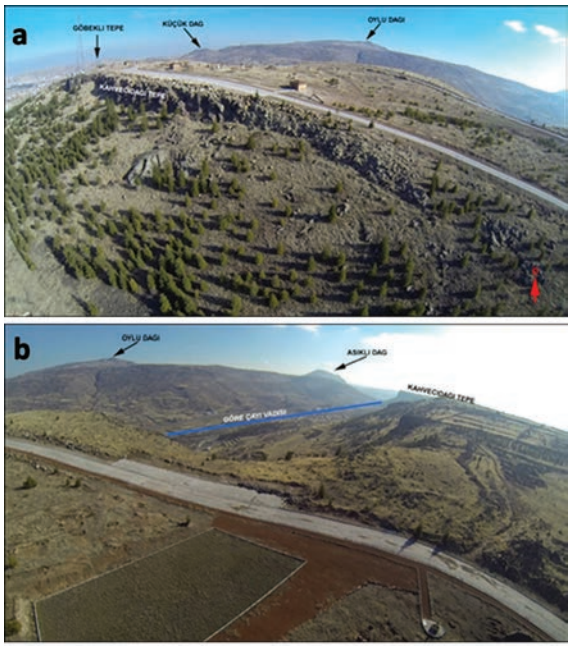
ISBN: 978-605-80820-1-4

yaygınlık göstermesi bunu doğrular niteliktedir. Yani fiziki coğrafya koşullarının uygunluğu, şehir yerleşmelerinin dağılışını önemli ölçüde etkiler. Koşulların uygun olmadığı alanlar, şehirlerin büyümesine imkan vermez ya da şehirlerin yer değiştirmelerine neden olur (Bilgin 1989: 36). Şehirlerin devamını, fonksiyonel sürekliliğini ya da sürdürülebilirliğini sağlayan en önemli faktör coğrafi çevre faktörleridir (Tuncel, 1977: 93).

Jeomorfolojik Özelliklerin Şehrin Morfolojik Görünümü Üzerindeki Etkileri

Yer şekilleri bakımından çalışma sahası karmaşık bir yapı göstermektedir. Sahanın jeomorfolojik özellikleri ve gelişiminden önce şehir ve çevresinin belirgin topografik görünümünden ve sınırlandırıcı bazı rölyef eşiklerinden bahsetmek gerekir. Nevşehir ve yakın çevresinin genel hatlarıyla orografik uzanışı kuzey-güney doğrultusundadır. Çalışma alanı doğu kısımda güneyden kuzeye doğru, Aşıklı Dağ, Oylu Dağı, Göbekli Tepe ve Kılıçdağ Tepe gibi yükseltilerle sınırlandırılmıştır (Şekil 2). Nevşehir şehrinin kurulu olduğu alanın hemen güneyi ise Nevşehir Kalesi ve kalenin hemen güneyindeki Kahvecidağı Tepe ile sınırlandırılmıştır. Bu doğal engeller dışında çalışma alanını doğal yapıyla sınırlandırmak güçtür.

Platoların ve aşınım yüzeylerinin hakim olduğu çalışma sahasında, diğer doğal sınırları ise vadiler oluşturmaktadır. Şehrin kurulduğu alan içerisinde bulunan Karaağaç deresinin yerleştiği vadi şehrin kuzey batı sınırını oluştururken, söz konusu vadi aynı zamanda Nevşehir ile Nar kasabasını birbirinden ayıran doğal bir sınır olma özelliğini de göstermektedir. Yine şehrin içerisinde bulunan Göre çayı vadisi de Oylu Dağıyla Kahvecidağı Tepe'yi birbirinden ayıran doğal bir sınır niteliği taşımaktadır (Şekil 2).

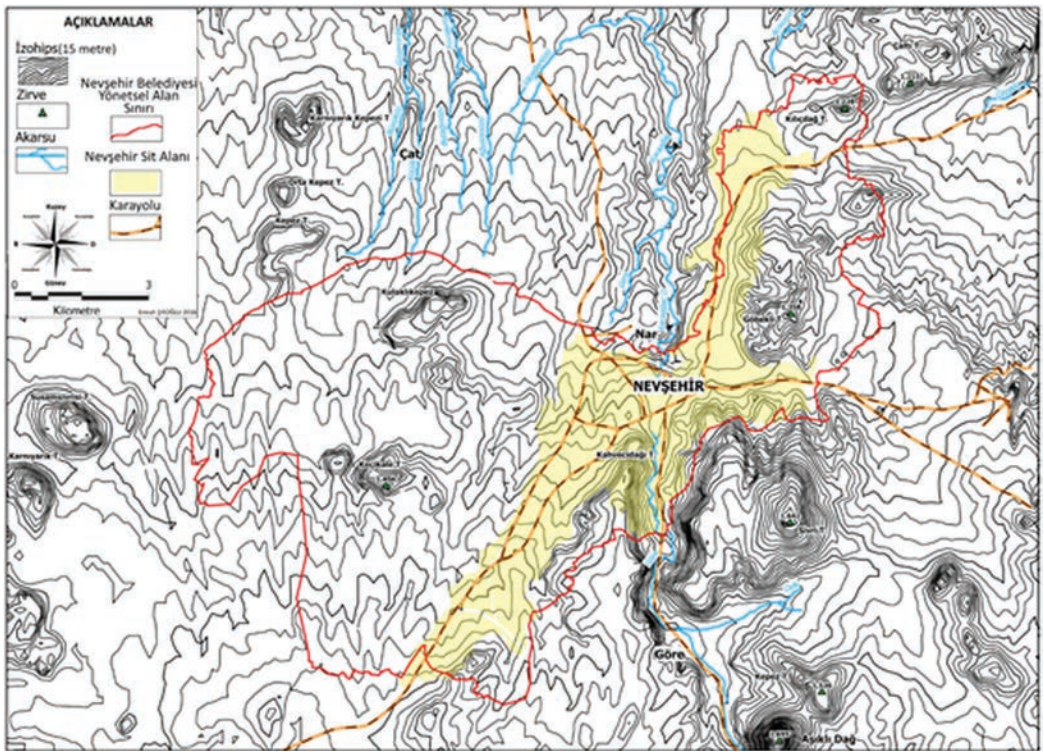
Şekil 2. a) Kahvecidağı Tepe'den Nevşehir'in Doğusuna Bakış **b)** Kahvecidağı Tepe'den Nevşehir'in Güneydoğusuna Bakış (Drone Çekim).

Şehrin güney ve batı kısmında ise daha çok mevsimlik akarsuların vadileri yer alır. Şehrin batısında tek tepeler halinde birçok yüksek rölyef gözlenir. Bu yükseltilere Türkçe de

ISBN: 978-605-80820-1-4

"yüksek yer" anlamını taşıyan "kepez" eklentili isimler verilmiştir. Çalışma alanımız içinde ve yakın çevresinde bulunan tek tepeleri şöyle sıralaya biliriz; şehrin hemen batısındaki Kulaklıkepez ve Keçikale tepe, yine şehrin kuzey batısında Kepez Tepe, Orta Kepez, Karnıyarıkkepezi Tepe gibi (Şekil 3).

Bahsi geçen alanların yaklaşık dört kilometre kadar batısında yine Susamsivrisi Tepe, Karnıyarık Tepe ve Tıyraz Tepe gibi yine tek tepeler bulunmaktadır. Bu tepelerin her biri oluşum bakımından farklılıklar göstermektedir.

Şekil 3. Nevşehir'in Topografya Haritası (Kaynak: HGK'dan Değiştirilerek).

Çalışma sahasında morfolojik görünümü direk etkileyen jeomorfolojik birimleri şöyle sıralayabiliriz;

Dağlık Alanlar

Dağlık alanlar şehir yerleşmelerini olumsuz yönde etkiler. Özellikle şehirlerin alansal gelişimini ve şehirsel gelişimin yönünü önemli ölçüde kısıtlar (Aydın, 2003; 24).

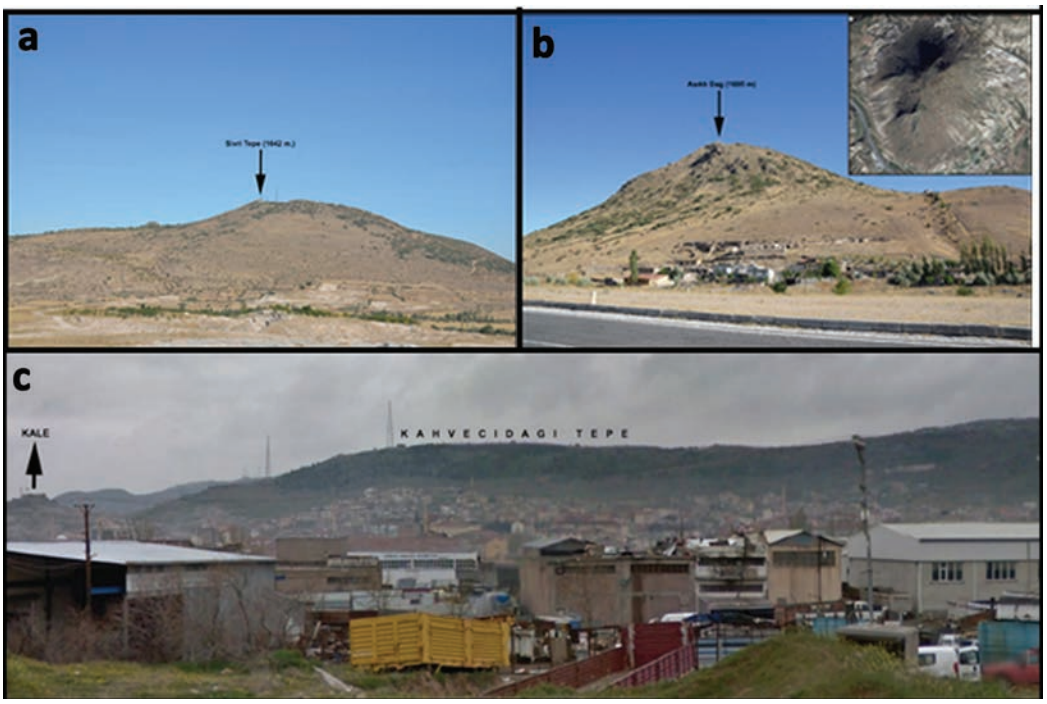
Dağlık alan olarak nitelendirilen alanlar çevrelerindeki taban araziler göre yüksek eğim, belirgin rölyef ve yükselti farkları gösteren kütlelerdir. Volkan konileri bir tarafa bırakılacak olursa, dağlık kütlelerin de çoğunlukla yüksek platoların bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Nitekim çalışma alanımız için de durum böyledir.

Bu açıdan bakıldığında çalışma alanında üç önemli dağlık kütle bulunmaktadır. Bunlar, Oylu Dağı, Aşıklı Dağ ve Kahvecidağı Tepe'dir . Bu yüksek kütleler şehirsel gelişime etki ettiklerinden çalışmaya dahil edilmiş dolayısıyla şehirsel sınırlara etkisi olan yükseltilerdir (Şekil 4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Nevşehir'de şehirleşmeyi doğrudan etkileyen dağlık kütle Oylu Dağıdır. Bu dağın büyük bölümü şehir sınırları içerisinde kalmaktadır. Şehrin sınırları içerisinde kalan kısmı dağın hemen batı yakasındaki düzlük alandan ibarettir, en yüksek kısımları ise belediye yönetsel alan sınırları dışında bırakılmıştır. En yüksek noktası 1642 m. ile Sivri Tepe'dir (Şekil 4, a). Oylu Dağı yükselti bakımından Nevşehir'in en yüksek dağı olmakla birlikte, kapladığı alan bakımından çalışma sahasındaki en geniş alana yayılmış dağlık kütledir.

Çalışma alanındaki bir diğer dağlık kütle ise Oylu Dağı'nın hemen güneyinde kalan Aşıklı Dağı'dır (Şekil 4, b). Oylu dağı ile kuzey-güney istikametinde paralel konumda olan bu dağ, Nevşehir'in güney-güneydoğu istikametinde Niğde yolu kenarında bağımsız büyük bir kütle halindedir. En yüksek noktası 1.695 m. olan Aşıklı Dağ, volkanik bir birikimdir.

Şekil 4. a) Oylu Dağı Güney Eteği ve Sivri Tepe Zirvesi, **b)** Aşıklı Dağı Güney Yamacından Görünüm, **c)** Kahvecidağı Tepe'nin Batı Yamacından Görünüm.

Kahvecidağı Tepe (1.370-1.400 m) ise şehrin kuruluş alanının güneyinde, adeta bir kama gibi, üçgen şekilde şehrin kuruluş alanına doğru sokulmuştur. Nevşehir Kalesi ise bu tepenin en kuzey ucunda yer almaktadır. Dağlık alanlar içinde oluşum bakımından en ilgi çekici olanı Kahvecidağı Tepedir.

Bu alan volkanik topoğrafya terselmesi sonucu oluşmuş bir yükseltidir. Şöyleki; Kahvecidağı Tepenin şu anda bulunduğu yer paleotopografyada bir vadiye karşılık gelmektedir. Bu vadi akıcı lavlarla doldurulmuştur. Nevşehir'in günümüzde kurulmuş olduğu alan, aşınmaya daha az dirençli olan tüfler ihtiva ettiği için bu alan hızlı bir şekilde aşındırılmış ve aşınmaya karşı dirençli olan bazalt kütleleri ise aşınımdan sonra adeta bir duvar gibi açığa çıkmıştır (Şekil 4, c, Şekil 1).

Bu dağlık kütlelerden şehrin gelişimini en çok etkileyen, Oylu Dağı ve Kahvecidağı Tepedir. Oylu Dağı şehrin doğuya doğru gelişmesini olumsuz yönde etkilerken dağın batı

ISBN: 978-605-80820-1-4

yamacındaki düzlükte ise tarımın yapılmasına olanak sağlamasıyla olumlu bir durum sergilemiştir. Kahvecidağı Tepe ise şehrin güney yönlü gelişimini engellerken, tepenin üst kısmının çevreye hakim konumundan dolayı geçmiş dönemlerde yerleşmeye sahne olduğu söylenebilir.

Platolar

Çalışma sahamızı kristalin bir temel üzerine oturmuş tüf bünyeli bir plato olarak nitelendirir. Gerçekten de Nevşehir'in üzerine kurulduğu alan ile yakın çevresinin büyük bir bölümü plato yüzeylerinden oluşmaktadır. Arazinin genel yapısının volkanik olması ve geçirdiği jeomorfolojik gelişim süreci itibariyle oluşan platolar volkanik terselme platolarıdır. Ancak Kızılırmak nehrinin aşındırıcı gücü ve sahayı mutelif yerlerde doğu-batı eksenli kateden faylar nedeniyle bu platolar farklı yükselilerde uzanış gösterirler. Çalışma sahasındaki volkanik platoları En Alçak Volkanik Terselme Platoları, Alçak Volkanik Terselme Platoları ve Yüksek Volkanik Terselme Platoları olmak üzere üçe ayırabiliriz. Fakat bu ayrım arazinin sade bir yapı arz etmesi sebebiyle gözle görülür bir ölçüde değil, daha çok tedricen ayırt edilmiştir. Bu ayrım yapılırken çalışma alanının kuzeyde Kızılırmak'tan güneyde Aşıklı Dağı'na kadar olan bölümün yükselti değerleri temel alınmıştır. Bu yükselti değerleri kuzeyde 950m'den itibaren güneyde 1500 m'ye kadar çıkmaktadır. En Alçak Volkanik Platolar 950 m ile yaklaşık 1200 m'ler arasına, Alçak Volkanik Platolar yaklaşık 1200 m ile 1400 m'ler arasındaki düzlüklere, Yüksek Volkanik Platolar ise kabaca 1400 m'den sonraki düzlüklere karşılık gelmektedir. En Alçak Volkanik platoların alt yamaçlarından belirgin bir rölyefle peribacalarının da oluştuğu erozyonal tüf boşalım depresyonlarına geçilir (örneğin Ürgüp Göreme depresyonu) (Şekil 6). Bu depresyonların sona erdiği Kızılırmak çevresinde ise birikim sekileri uzanır.

Nevşehir şehri aynı zamanda yüksek volkanik platoların kuzeye doğru uzandığı ters faylı ve basamaklı bir sırt şeklinde olan Kahveci Tepe'nin eteklerinde alçak ve en alçak platoların geçiş alanları üzerinde kurulmuştur.

Şehrin kuruluş alanını, çalışmada tedricen ayrımı yapılan plato yüzeylerine göre değerlendirecek olursak, şehrin büyük bir bölümünün en alçak volkanik plato alanlarında kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Nevşehir'in güneyinde kalan Sümer, Mehmet Akif Ersoy ve Raşitbey mahallelerinin sadece küçük bir bölümünün alçak volkanik plato olarak adlandırılan kısımlara taştığını söyleyebiliriz.

Vadiler

Vadiler oluşumları sebebiyle şehirleşmeyi olumsuz etkileyen ve sınırlandıran coğrafik oluşumlardır. Çalışma sahasında bu şekilde şehrin gelişimini sınırlandıran iki önemli vadi sistemi bulunmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

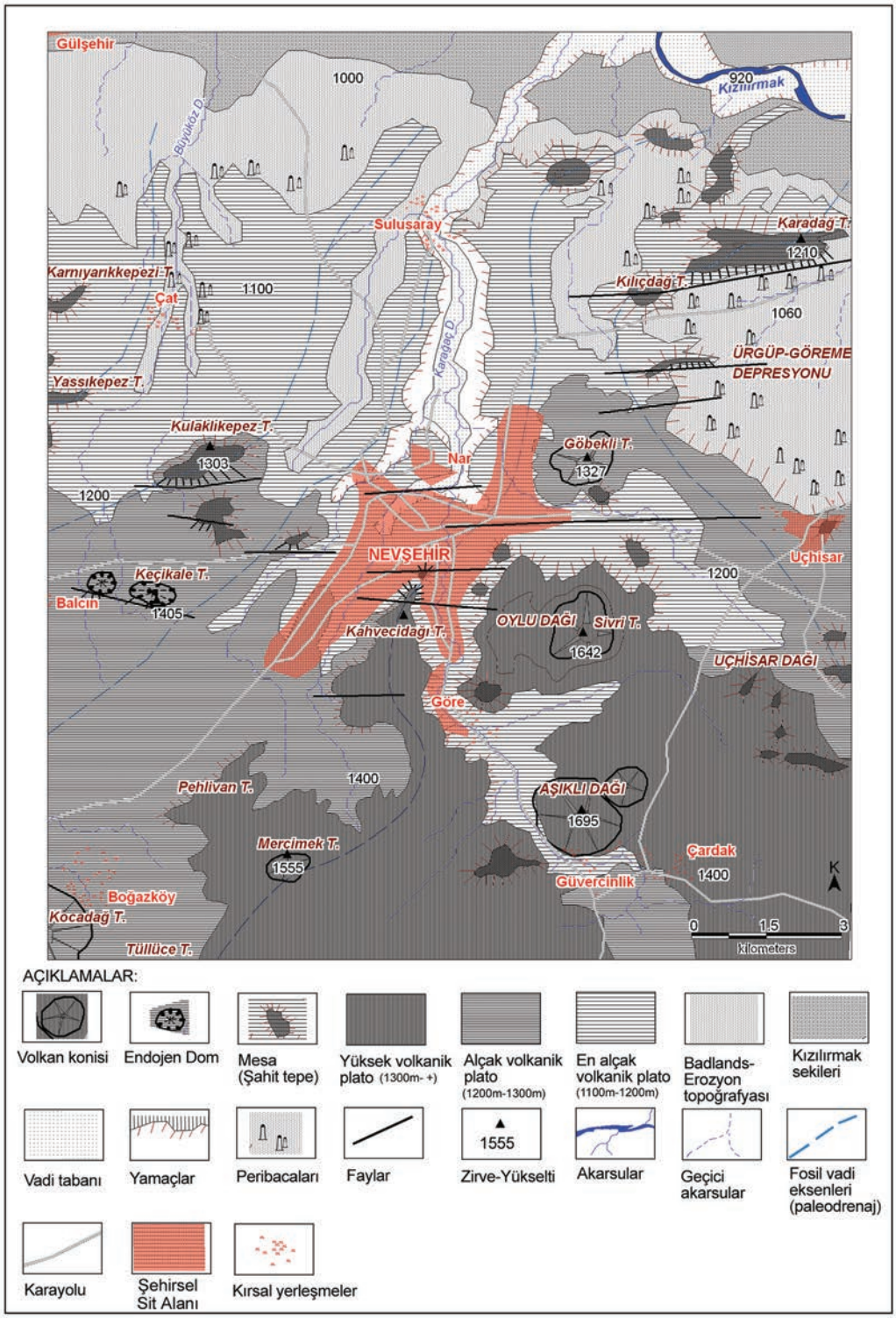
Şekil 5. a) Karaağaç Dere Vadisi, **b)** Göre Çayı Vadisi.

Bunlardan ilki Karaağaç Dere olarak isimlendirilen ve şehrin orta kısmında bulunan, zaman zaman dik yamaçların oluşmasına sebebiyet veren ve suyunu doğrudan Kızılırmak'a boşaltan sürekli akarsu vadisidir. Bu vadinin bir diğer önemi ise Nar kasabasıyla Nevşehir'i birbirinden ayıran bir doğal sınır olma özelliğidir. Karaağaç dere vadisi yatağı kuzeye doğru gidildikçe daha geniş profilli bir yapıya bürünmektedir. Şehrin içerisinde bulunan bu vadinin bazı kolları Nevşehir-Ankara karayolu hattındaki Necip Fazıl Kısakürek Bulvarı ve kuzeyde Nevşehir-Ankara karayolu üzerindeki Zübeyde Hanım Caddeleri üzerinde gözlenebilir ve bu kısımlar vadinin en derine yarılmış yerlerini oluşturmaktadır. Vadi şehrin içerisinde bazı yerlerde 60 m. bazı yerlerde ise 90 m'lik yamaçlarla plato yüzeyinden ayrılmaktadır (Şekil 5, a).

Çalışma sahasındaki bir diğer önemli vadi ise Göre vadisidir (Şekil 5, b). Bu vadi şehrin kuruluş alanının hemen güneyinde Karaağaç Dere vadisinin adeta bir devamı niteliğindedir. Bu vadi aynı zamanda tedricen ayırdığımız Alçak Volkanik Platodan Yüksek Volkanik Platoya geçiş sınırındadır. Yani Karaağaç Dere vadisi Alçak Volkanik Platoda, Göre vadisi ise Yüksek Volkanik Platoda oluşmuştur diyebiliriz. Göre vadisi, doğusunda Oylu Dağı ile batısında Kahvecidağı Tepe yükseltileri arasına yerleşmiş ve bu iki yükseltiyi birbirinden ayırmış bir vadi özelliği taşımaktadır. Göre vadisi de bazı yerlerde yaklaşık 100 m'yi bulan yamaçlarla yüksek platolardan ayrılmaktadır.

Bu vadiler Nevşehir'in gelişimini sınırlandırmanın yanı sıra, çevresindeki yüksek alanlarla birlikte şehrin günümüzdeki geometrik şeklini de belirlemişlerdir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6: Nevşehirin Jeomorfoloji Haritası.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Beşeri Faktörlerin Şehrin Morfolojik Görünümü Üzerindeki Etkileri

Çalışma alanında şehrin morfolojik görünümü üzerinde fiziki faktörler birinci dereceden etkili olmuştur. Fakat, beşeri faktörler de şehrin günümüzdeki morfolojik görünümünü kazanmasında etkili olmuştur. Bu faktörleri temel olarak iki şekilde değerlendirilebiliriz. Birincisi şehrin içinden geçen şehirlerarası karayolları, ikincisi ise şehrin çevresindeki koruma alanlarının varlığıdır. Beşeri faktörler özellikle şehrin kuzey tarafındaki gelişmeleri etkisi altına almıştır.

Nevşehir, özellikle coğrafi konumu itibariyle Kayseri, Aksaray ve Niğde şehirlerinin kavşak noktası konumundadır. Şehrin aynı zamanda turizm merkezlerine olan yakınlığı da şehirlerarası ulaşım güzergahlarının gelişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple şehir daha çok karayollarının geçtiği güzergahlar üzerinde gelişme göstermiştir. Bu güzergahların başında D 300, D302 ve D765 yolları gelmektedir. D300 karayolu doğudan batıya doğru Kayseri, Avanos, Nevşehir ve Aksaray güzergahını oluştururken, D302 karayolu Kayseri, Ürgüp, Nevşehir ve Aksaray hattını oluşturmaktadır. D765 karayolu ise şehrin kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu ulaşımına olanak sağlayan yoldur. Bu yol Niğde, Nevşehir ve Kırşehir'i birbirine bağlayan güzergahtır. Özellikle şehrin kuzeyindeki (kuzeyden güneye doğru 2000 Evler, Ragıp Üner, Güzelyurt mahalleleri) yerleşmeler, D300 karayolunun hemen doğusunda konuşlandırılmıştır.

Şehri özellikle kuzey yönünde lineer büyümeye zorlayan bir diğer etken ise 2000 Evler, Ragıp Üner, Güzelyurt mahallelerinin günümüz yerleşmelerinin bulunduğu sahanın hemen doğusunun, ağaçlandırılacak alana ayrılmış olmasıdır. Ağaçlandırma alanının doğusu, şehrin en kuzey mahallesi olan 2000 Evler mahallesinin en kuzey ucundaki Mey içki fabrikasının bulunduğu alan ve Nar kasabasının hemen batısı ise tamamen Kültür-Turizm Koruma ve Geliştirme bölgesi olarak tayin edilmiştir. Yani şehir kuzeydeki yerleşme sınırının en son limitine ulaşmıştır.

Şehrin orta kısmı olarak adlandırabileceğimiz alandaki mahalleler lineer büyümenin kesintiye uğradığı kesimleri oluşturmaktadır. Fakat bu lineer görüntüyü bozan eski mahallelerden biri olan Raşitbey Mahallesi'nde kentsel dönüşüm sırasında yeraltı kenti bulunmuştur bu sebeple şehrin bu mahallesindeki evler yıkılıp, tarihi yeraltı kenti ortaya çıkarılmıştır. Mahallenin büyük bir bölümü sit alanı olarak ilan edilmiştir. Bu sebeple şehir tam anlamıyla lineer bir görüntüye sahip olmuştur.

Şehrin Mekânsal Algısı ve Okunabilirliği

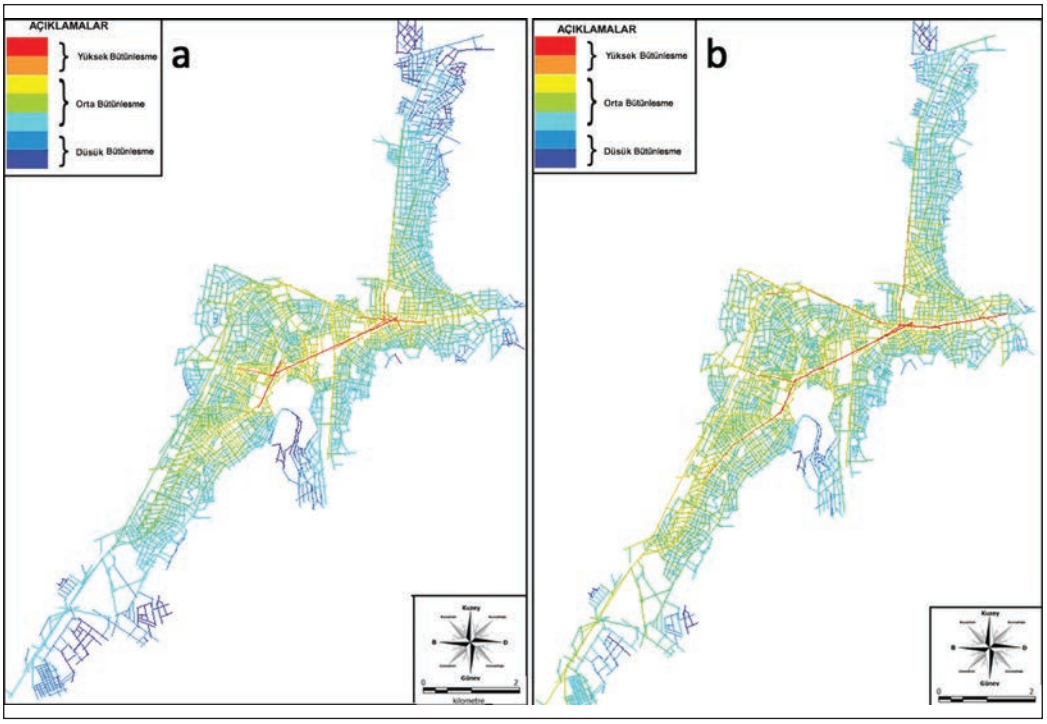
Çalışmanın bu bölümünde Nevşehir'in cadde ve sokaklarının hiyerarşik dizilimi lokal ve global ölçekte analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu kapsamda önce aksiyel haritaların global ve lokal analizleri yapılmış daha sonra ise segment haritaların global ve lokal analizleri yapılmıştır.

Üretilen haritalar birbirleriyle kıyaslanarak mekanın algısallığı ve okunabilirliği hakkında bir sonuç fikri oluşturulmuştur. Ayrıca şehrin algılanabilirliğini ve okunabilirliğini arttırmak üzere Depth MapX programıyla deney yapılmış, yapılan deneyin şehir üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Nevşehir'in aksiyel haritasından elde edilen global bütünleşme haritasını incelediğimizde Aksaray caddesinden başlayarak Atatürk Bulvarı, Kayseri caddesi ve Ürgüp caddesi hattının, haritada kırmızı renkle temsil edilen bütünleşme derecesi en yüksek olan yollar

ISBN: 978-605-80820-1-4

olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yine Aksaray caddesiyle Osmanlı caddesinin kesişme noktası ve D 300 karayoluyla Aksaray caddesi-Osmanlı caddesinin kesişme noktasına bağlanan Dr. Sadık Ahmet caddesi şehrin diğer bütünleşikliği yüksek caddelerini oluşturmaktadır.

Şekil 7: a) Nevşehir'in Aksiyel Global (RN) Bütünleşme Analizi **b)** Segment Global (RN) Bütünleşme Analizi.

Şehrin içerisinden geçen D300 ve D765 otoyollarının ise ikinci dereceden bütünleşik yollar olduğunu söylememiz mümkündür. Özellikle D 302 karayolu ve Ürgüp Caddesi ikinci dereceden bütünleşik yolları temsil etmektedir. Ürgüp caddesi ve çevresi aslında hem geniş hem de düz bir otoyoldan oluşmaktadır. Buna rağmen bütünleşme değerinin düşük çıkmasında, döner kavşakların düğüm noktasının tam da bu noktada birleşmesi önemli bir rol oynamıştır.

Aksiyel analize göre şehrin en güneyine ve en kuzeyine doğru gidildikçe, cadde ve sokakların yalıtılmış olduğu, yani bütünleşme değerlerinin düştüğü gözlenmektedir özellikle 2000 evler mahallesi ve Mehmet Akif Ersoy mahallesi, bütünleşik değeri en düşük caddeleri olan mahalleleri oluşturmaktadır (Şekil 7a, 12 a-b).

Segment analizi sonucu üretilen global bütünleşme haritasında ise, şehrin genelinde bütünleşme değeri bakımından bir yükselme görülmektedir. Özellikle D300 karayolunun bütünleşme değeri yükselmiş ve D300 karayolundan şehre girişi sağlayan Nevşehir-Aksaray yolu ve Fevzi çakmak caddelerinin de bu kapsamda bütünleşme değerleri artmıştır. Aksiyel haritada sarı renkle temsil edilen bu yollar segment haritasında turuncu renkle gösterilmiştir. Ayrıca bu bağlamda bütünleşme değeri en yüksek olan Atatürk Bulvarı, Kayseri caddesi ve Ürgüp caddesi hattının devamı niteliğinde olan bu caddeler de bütünleşme değeri bakımından bir süreklilik arz etmiştir. Esas olarak bu süreklilik şehirde

ISBN: 978-605-80820-1-4

bir bütünlük sağlaması bakımından daha doğru bir sonuç olmuştur (Şekil 7b, 12 a-b).

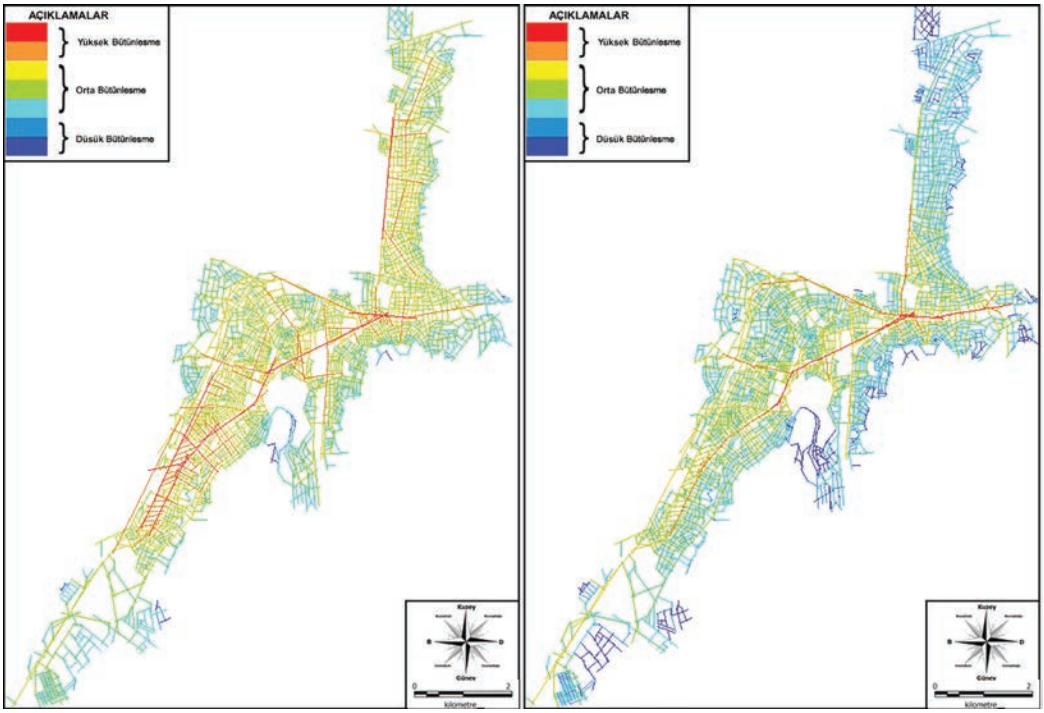
Yani şehre, güney batıdan girişin sağlandığı D 300 karayolundan ayrılan Nevşehir-Aksaray yolundan başlayarak şehrin içini kat eden ve şehri doğudan terk eden D302 karayolunun birleştiği hat şehrin bütünleşme değeri en yüksek hattını oluşturmaktadır. Yani şehre dışardan gelen misafirlerle, şehirde yaşayan insanların karşılaşma olasılığının en yüksek güzergahın, Nevşehir-Aksaray yolu ve Fevzi çakmak caddesi, Aksaray caddesi, Atatürk bulvarı, Kayseri caddesi, Ürgüp caddesi ve D302 karayolu güzergahı olduğu şeklinde bir yorum yapmak hiçte yanlış bir yaklaşım olmaz.

Yine aksiyel haritada olduğu gibi, ikinci dereceden bütünleşik caddeler ise daha çok şehirlerarası karayoluyla şehir merkezindeki bütünleşik değeri en yüksek olan caddelerle bağlantı kurulmasını sağlayan tali güzergahlardır. Bu caddelerin başında D 300 karayoluyla, Nevşehir-Aksaray yolu, Fevzi çakmak caddesi, Aksaray caddesi, Atatürk bulvarı, Kayseri caddesi, Ürgüp caddesi güzergahını birbirine bağlayan Aliefendi yolu, Dr. Sadık Ahmet caddesi ve Mustafa Parmaksız caddeleri gelmektedir.

Elde edilen bu analizlerin temel sonuçları şöyledir; aksiyel ve segment global bütünleşme haritaları aslında bir şehre dışardan gelen insanlarla, o şehirde yaşayan insanların birbirleriyle karşılaşma ihtimallerinin yüksek olduğu cadde ve sokakları ölçmektedir. Aynı zamanda şehirdeki cadde ve sokakların birbirleriyle olan bağlantılarının ölçüldüğü bu sistem, şehrin yalıtılmış ve bütünleşik sokaklarını hiyerarşik bir sıraya dizmektedir. Bu kapsamda şehirdeki özellikle kuzey ve güneyde bulunan mahallelerin bütünleşmelerinin global ölçekte düşük olduğu sonucuna varılır. Aynı zamanda D300 karayolunun şehirler arası bir güzergah olması ve şehir sokaklarıyla bağlantısının zayıf olması, insanların karşılaşma ihtimalinin ikinci dereceden yüksek olduğu alanlar olmasına sebep olmuştur.

Oysaki Nevşehir-Aksaray yolu, Feyzi Çakmak caddesi, Atatürk Bulvarı, Kayseri caddesi ve Ürgüp caddesi güzergahı, şehrin ortasından geçmesi ve şehrin sokaklarıyla bağlantılarının güçlü olması sebebiyle şehir dışından gelen misafirlerle, Nevşehir'de yaşayan insanların karşılaşma olasılığının en yüksek olduğu caddeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8: a) Nevşehir'in Aksiyel Lokal (R3) Bütünleşme Analizi **b)** Segment Lokal (R3) Bütünleşme Analizi.

Lokal bütünleşme analizinde şehrin genelinde bütünleşme değeri olarak bir yükselme söz konusu olmuştur. Global bütünleşme analizinde bütünleşme değeri yüksek olan caddeler bu niteliklerini lokal bütünleşme analizinde de korumuştur fakat alansal olarak iki farklı ünite dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki güneyde bulunan Lale Sanayi sitesinin kurulmuş olduğu yer, diğeri ise kuzeyde bulunan Güzelyurt ve 15 Temmuz (Ragıp Üner) mahallelerinin içerisinde kalan alandır.

Lale Sanayi'nin bulunduğu alan ızgara sistemiyle kurulmuş bir alandır. Sanayinin kuzey ve güneyinde uzun iki yol güzergahı ve bu güzergahları birbirine bağlayan çok sayıda tali yol bulunmaktadır. Ayrıca şehirle de bağlantıları bulunan bu ana güzergahların varlığı Lale Sanayi'yi lokal ölçekte bütünleşme değeri en yüksek olan mekanlar içerisine dahil etmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere lokal bütünleşme değeri yüksek olan bir diğer alanın ise şehrin kuzeyde bulunan Güzelyurt ve 15 Temmuz (Ragıp Üner) mahalleleridir. Şehrin bu alanındaki lokal bütünleşme değerinin yüksek çıkmasında, D300 karayolunun varlığı ve bu karayoluna mahallerden sıkça bağlanan tali güzergahların yoğunluğunun da payı büyüktür. Ayrıca D302 Nevşehir-Kayseri karayoluyla D300 karayolunu birbirine bağlayan 80. Yıl bulvarının lokal bütünleşme değeri oldukça yüksektir. Yine D 300 karayoluna paralel bir şekilde ilerleyen Vefa Küçük caddesi de bütünleşme değerinin yüksek olması bakımından dikkat çeken bir diğer güzergahtır (Şekil 8 a-b, 12 a-b).

Yarıçap segment analizinde ise sonuçlar aksiyel analiz sonuçlarından oldukça farklıdır. Açısal hesaplamaların dahil edildiği bu analizde şehrin bütünleşme değerinde toplu olarak bir düşüş gözlenmektedir. Segment analizine göre lokal ölçekte bütünleşme değeri en yüksek olan cadde ve sokaklar Fevzi Çakmak, Aksaray caddesi, Atatürk bulvarı, Kayseri ve Ürgüp caddeleri boyunca ilerleyen hat olarak görülmektedir (Şekil 8b, 12 a-b).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Lokal aksiyel analizde bütünleşme değeri yüksek olarak görülen Lale Sanayi segment analizinde bütünleşme değeri üçüncü dereceye kadar gerilemiştir. Çünkü ızgara sistemi açısal değer bakımından önem arz etmemektedir (Şekil 8a, 12 a-b).

Lokal analizin yani yarıçap analizinin temel amacı, şehirde yaşayan insanların, şehir içerisinde birbirleriyle karşılaşma olasılığının yüksek olduğu yerlerin tespit edilmesidir. Bu kapsamda aksiyel analizde yüksek lokal bütünleşme değerine sahip olan Lale Sanayi aslında özel bir mekanı temsil etmektedir. Yani bu alanı sadece ya işyeri sahipleri ya da orada bir hizmet almak için bulunan insanlar kullanmaktadır. Bu sebeple Lale Sanayi'nin lokal bütünleşme değeri yüksek çıkmış olsa da aslında kullanım amacı bakımından insanların sosyal olarak pek tercih ettikleri bir mekan değildir. Bu sebeple lokal ölçekte segment analizinin verdiği sonuçların, aksiyel analize oranla daha tutarlı olduğunu söylememiz mümkündür. Ayrıca her iki analizde de en yüksek bütünleşme değerine sahip olan Atatürk ve Kayseri caddeleri şehrin merkez kısmını oluşturmakta ve insanlar tarafından sıkça kullanılan mekanların en başında gelmektedir. Şehirsel saçaklanmanın yoğun olduğu, şehrin kuzey ve güneyinde bulunan cadde ve sokaklar ise Nevşehir'deki en yalıtılmış alanları oluşturmaktadır.

Şehrin Algısı ve Okunabilirliği Üzerine Ampirik Deneme

Nevşehir'de yerleşme çevresindeki fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri, şehrin genel morfolojik görünümündeki etkisinin yanı sıra şehirsel algılanabilirlik ve okunabilirlik üzerine de etki etmiştir. Mekan dizim Analizi Yöntemi şehirlerin muhtemel durumlarını ortaya koyarken, aynı zamanda yeni uygulamalar yaparak deneysel nitelikte çalışmalara da izin vermektedir. Yani şehirdeki yolların iyileştirilmesi veya parsellerin değiştirilerek yeni yolların ortaya çıkarılmasının, şehrin algılanması ve okunması üzerindeki etkilerinin neler olabileceğini önceden görmemize olanak sağlar. Bu kapsamda Nevşehir üzerinde küçük bir uygulama yapılmıştır.

Şehirlerdeki lineer büyüme, şehrin algılanabilirliğini ve okunabilirliğini düşürmüştür. Yapılan analiz ve gözlemler sonucunda, Nevşehir'de bu durumu yaratan tek olgunun lineerlik olmadığı tespit edilmiştir. Şehrin içinde yarım daire şeklinde gelişme gösteren alanların da aynı ölçüde algısallığı ve okunabilirliği etkilediğini söylemek mümkündür. Şöyle ki; şehrin merkezi iş sahası olarak da nitelendirebileceğimiz Kayseri Caddesi ve Atatürk Bulvarı düz bir hat üzerinde ilerlemektedir. Fakat bu yolların hemen kuzeyinde bulunan Osmanlı ve Saatçihoca Caddeleri, kuzeye doğru hafif bir kavis çizerek ilerleme göstermiştir. Bu kavis kuzeye doğru ilerledikçe daha yuvarlanmış ve tıpkı bir yelpaze gibi alanını genişletmiştir. Yunus Emre Caddesini ve D 300 karayolunun şehrin içerisinde kalan kısmını yani Necip Fazıl Kısakürek Bulvarını yüksek kavisli yollara örnek olarak gösterebiliriz. Hatta Necip Fazıl Kısakürek Bulvarı en kuzey uçta olduğu için ötelenme oranı en yüksek olan caddeyi oluşturmuştur (Şekil 12 a,b).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Düzenlemesi Yapılan Güzergahlar ve Düzenlemeden Etkilenen Parseller.

Bu kavis şehrin merkezinde yer alan caddelerin, hiyerarşi içindeki değerlerini düşürmüştür. Necip Fazıl Kısakürek Bulvarı oldukça geniş ve şehir bağlantısının olduğu yolların varlığına rağmen, bütünleşme değeri orta seviyede çıkmaktadır.

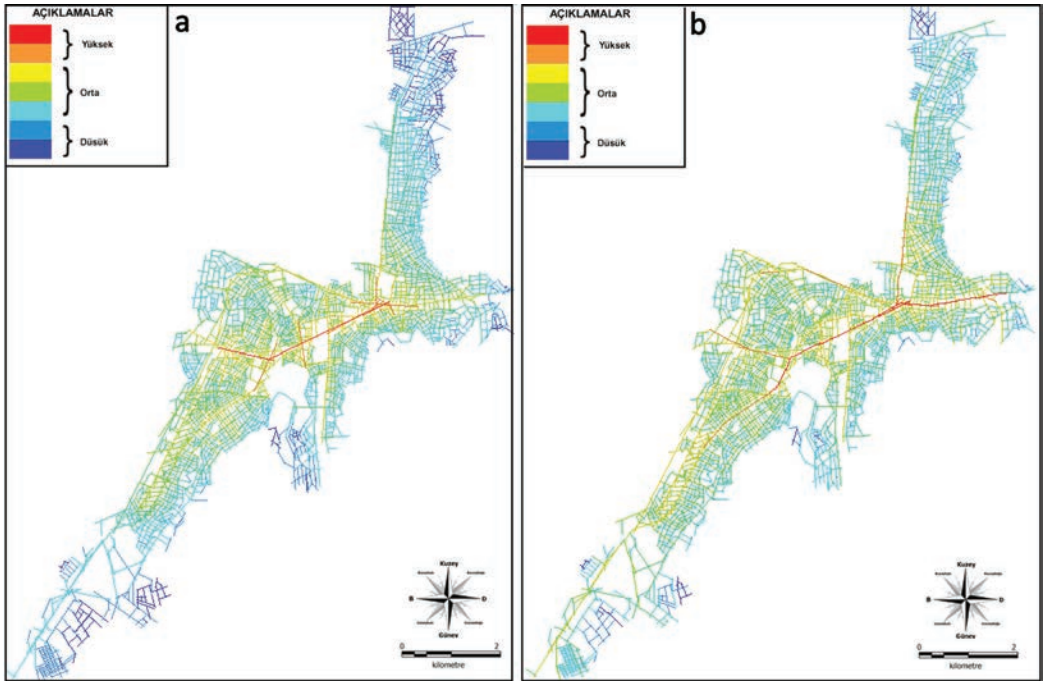
Bu sebeple bahsi geçen alanlardaki olumsuz durumu düzeltmek adına özellikle yukarıda adı geçen caddelere yakın yerlerde bazı iyileştirmelerin yapılması fikriyle yola çıkılmıştır. Yapılan denemede yeni yolların açılmasından ziyade var olan yolların durumunun iyileştirilmesi üzerinde durulmuştur. Çünkü yeni yolların açılması ekonomik olarak maliyetli ve uygulama bakımından ise ütopiktir.

Aynı zamanda şehrin turizm potansiyeli yüksek olan sit alanına bağlantıları güçlendirmek üzere iki güzergah sistem içerisine dahil edilmiştir. Bunlardan ilki Osmanlı ve Saatçihoca Caddelerinin tam orta noktasından başlayarak kuzeye doğru çıkan ve D765 karayolunu şehre bağlayan Mustafa Parmaksız Caddesi olmuştur. Diğer Güzergah ise Atatürk Bulvarı'nın batı ucundan başlayarak, batıya doğru ilerleyen ve D300 karayoluyla bağlantı sağlayan Dr. Sadık Ahmet Caddesi olmuştur (Şekil 9, 12 a-b).

İlk güzergah olan Mustafa Parmaksız Caddesi istenilen genişliğe getirilirken, şehirdeki 13 ada parselinde değişiklik yapmak gerekmiştir. Değişiklikten direkt olarak etkilenen parseller içinde 3 resmi kurum, 1 askeri lojman, 9 adet de konut alanı bulunurken, bu alanlar içerisinde 1 iş hanı 18 adet de bina yer almaktadır.

İkinci güzergahta ise yani Dr. Sadık Ahmet Caddesi'nde 14 ada parsel üzerinde değişiklik yapmak gerekmiştir. Bu 14 parselin 2'si resmi kurumlara ait olan boş arsalara, 2'si park bahçe olarak ayrılmış alanlara, 1'i dini tesise, 9'u ise konut alanlarına aittir. Bu alanlar içerisinde ise 11 adet bina yer almaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

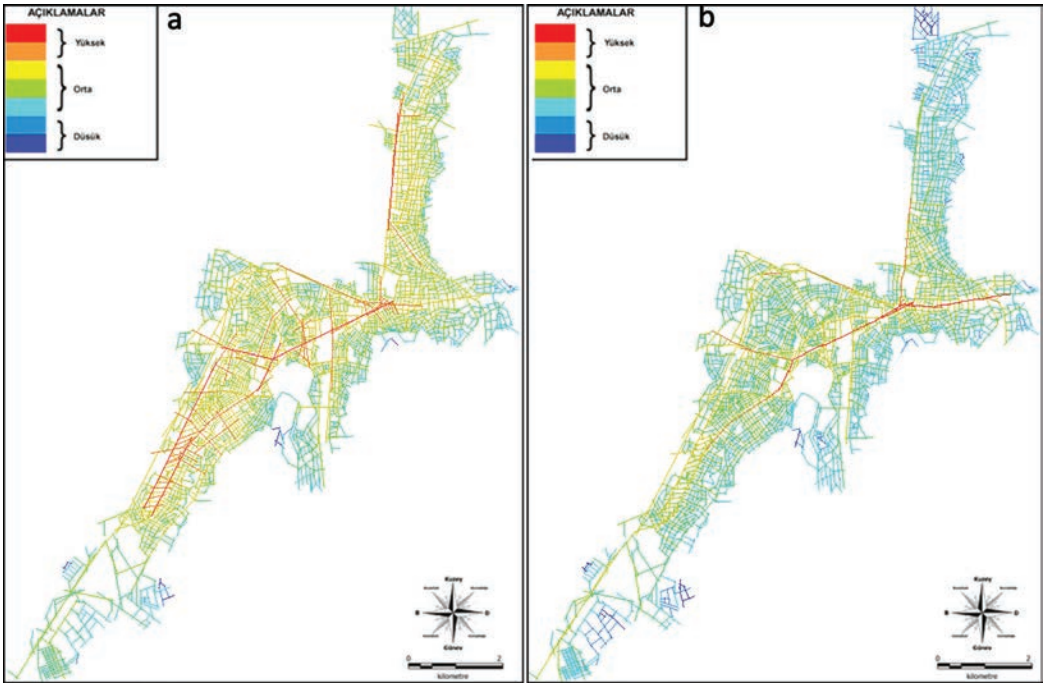

Şekil 10: a) Aksiyel RN Analizi **b)** Segment RN Analizi.

Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra elde edilen RN analiz sonuçlarına göre, aksiyel haritada Dr. Sadık Ahmet Caddesi'nin bütünleşme değeri artmış ve haritaya bu artış yolun kırmızı renge dönüşmesiyle yansımıştır. Bu artışı segment haritasında gözlememiz de mümkündür. Mustafa Parmaksız Caddesi ise bütünleşme değeri Global (RN) analize göre artmış olsa da bu durum aksiyel haritaya yansırken segment analizin yapıldığı haritalara pek yansımamıştır (Şekil 10a-b, 12 a-b).

Lokal ölçekte yapılan analizlerde ise yolların genişletilmiş olması temel anlamda şehrin okunabilirliğine bir katkı sağlamamıştır. Yani yolların eski halindeki hiyerarşisi, genişletilmiş haldeki hiyerarşiyle aynı özelliği taşımaktadır (Şekil 11 a-b, 12 a-b). Aslında bu durum aynı zamanda pozitif bir sonucu yansıtır. Çünkü yollar eski halindeyken lokal ölçekte, çoğunlukla orada yaşayan insanlara hizmet ederken. Yeni durumlarında global ölçekte, dışarıdan gelen ziyaretçilere de hizmet veren bir hale dönüşmüş olacaklardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11: a) Aksiyel R3 Analizi **b)** Segment R3 Analizi.

Sonuç ve Öneriler

- Nevşehir Lineer büyüme özelliği gösteren bir yapı sergilemektedir. Şehrin gelişim doğrultusu kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır.
- Bu tarz bir gelişim göstermesinde yerleşme etrafındaki dağlık sahaların ve vadi sistemlerinin büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Bahsi geçen dağlık alanların başında yerleşim alanının hemen doğusundaki Oylu Dağı ve güneydeki Kahvecidağı Tepe gelirken, yerleşmeyi şekillendiren vadi sistemleri ise Nevşehir'i Nar kasabasından ayıran doğal sınır niteliğindeki Karaağaç Dere vadisi ve güneydeki Göre Çayı vadisidir.
- Lineer büyümeye etki eden beşeri faktörler ise, yerleşme etrafındaki koruma alanlarının varlığı ve karayolu sistemleri boyunca yerleşmelerin sıralanmasıdır. Şehrin en kuzey ucunda bulunan alkol fabrikası ve üniversitenin varlığı, şehrin gelişimini bu yöne doğru çekmiştir. Kuzeye doğru gelişen yerleşmeyi, batıdan vadi sisteminin varlığı sınırlandırırken, Doğudan ise Kültür-Turizm Koruma ve Geliştirme bölgesi tarafından sınırlandırılmıştır.
- Lineer büyüme şehrin özellikle ziyaretçiler tarafından algılanmasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu olumsuz etkiden kurtulmak için şehirdeki bağlantı güzergahları genişletilmeli, gerek görüldüğü taktirde yeni güzergah alanları açılmalıdır.
- Bu genişletme özellikle şehrin turizm potansiyeline sahip olan, yeraltı kenti ve çevresine bağlanan yollarda tercih edilmelidir. Böylece misafirlerin şehri okuma ve algılamaları gelişirken, turizm potansiyeline sahip alanlara ulaşım ise daha kolay sağlanmış olur.
- Cadde ve sokak sistemlerindeki genişlemenin yanı sıra özellikle şehrin orta kısmında bulunan kuzeye doğru kavislenen cadde ve sokaklarda (Osmanlı, Saatçihoca, Yunus

ISBN: 978-605-80820-1-4

Emre, Muşkara caddeleri gibi), kuzey-güney yönlü bağlantıların yanında, mutlaka doğu-batı doğrultulu geniş ve düz sokakların inşasına da ihtiyaç duyulmaktadır. Doğu-batı doğrultulu bu güzergahların cadde ve sokakların bütünleşikliğini arttıracağı düşünülmektedir.

- Nevşehir'de kuzeydeki gelişme sınırlayıcılarının yoğunluğundan dolayı, gelişim yönü güneye kaydırılmalıdır. Yeni gelişme alanları seçilirken, şehrin lineer yapısını değiştirmeye ve cadde sokak sistemlerinin entegrasyonuna dikkat edilerek hareket edilmelidir.
- Şehirde kentsel dönüşüm yapılırken, eski binaların yıkılıp, yerine yenisinin yapılması mantığı terkedilmelidir. Bunun yerine yıkılan evlerin ada ve parselleri yeniden düzenlenerek, şehrin okunabilirliğini ve algılanabilirliğini arttırmaya yönelik adımlar atılmalıdır.

Kaynaklar

Aydın, İ. (2003). Demirci Şehri'nin Mekânsal Gelişimi ve Gelişimi Etkileyen Faktörler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 7, İstanbul.

Bilgin, A. (1989). Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfoloji. *Jeomorfoloji Dergisi*, 17, 35-41, Ankara.

Özçağlar, A. (1197). *Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler),* Ekol Yayıncılık, Ankara.

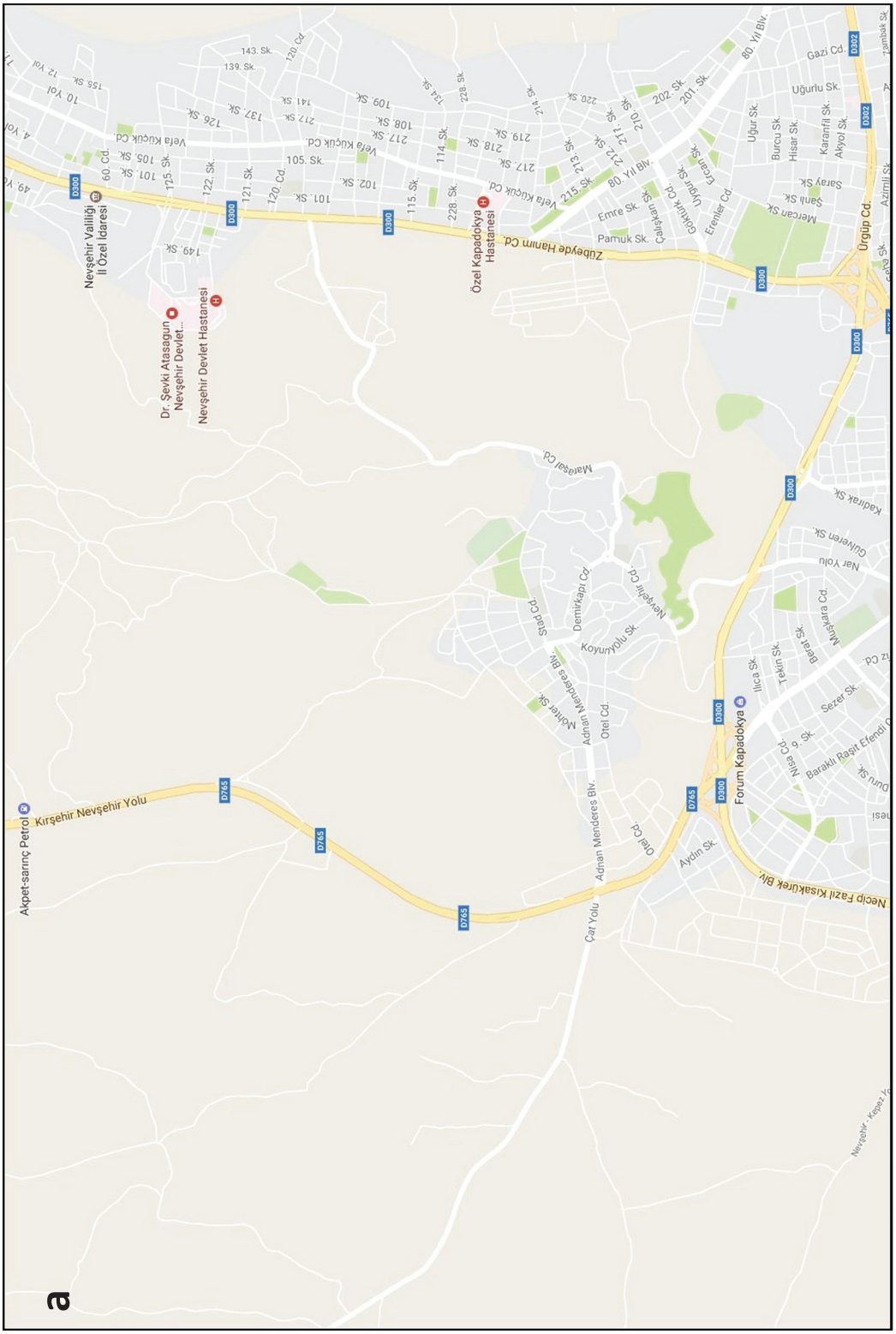
Tuncel, M. (1977). Şehir Yerleşmelerinde Kuruluş Yerinin Fonksiyonel Sürekliliğe Etkisi Üzerine Bir Derleme: İzmir. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 22, İstanbul.

Ek

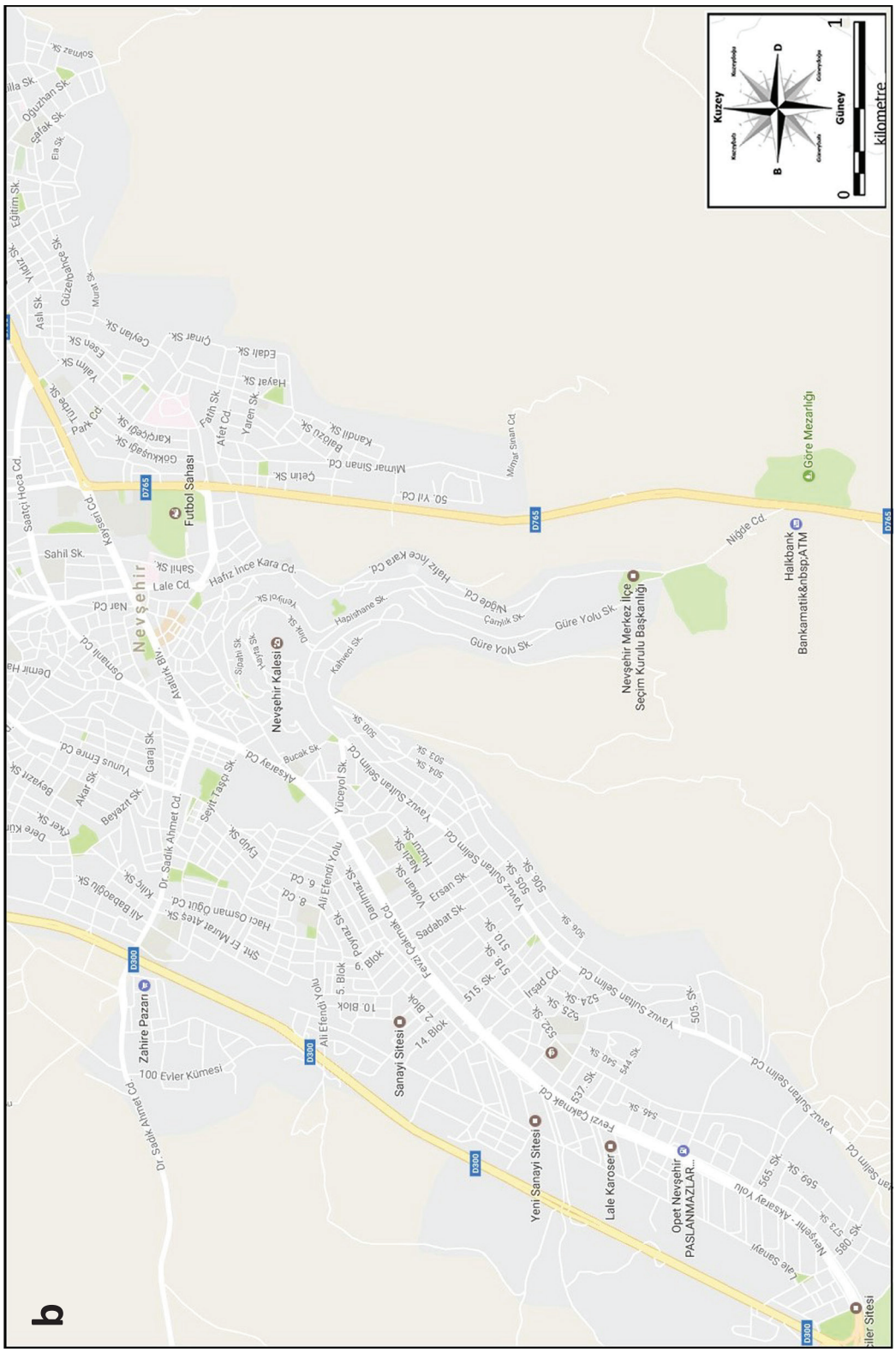
a) Nevşehir Karayolu Haritası (Kuzey),

b) Nevşehir Karayolu Haritası (Güney).

ISBN: 978-605-80820-1-4

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kuzey
Güney
D
B
0
1
kilometre
b
Nevşehir
Nevşehir Kalesi
Nevşehir Merkez İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı
Halkbank Bankamatik ATM
Göre Mezarlığı
Futbol Sahası
Zahire Pazarı
100 Evler Kümesi
Sanayi Sitesi
Yeni Sanayi Sitesi
Lale Karoser
Opet Nevşehir PASLANMAZLAR...
Lale Sanayi
Nevşehir - Aksaray Yolu
Nigde Cd.
Hafız İnce Kara Cd.
Lale Cd.
Sahil Sk.
Güre Yolu Sk.
Nğde Cd.
Çamlık Sk.
Hapishane Sk.
Kahveci Sk.
Yenişol Sk.
Dink Sk.
Sipahi Sk.
Atatürk Blv
Osmanlı Cd.
Nar Cd.
Kayseri Cd.
Saatçi Hoca Cd.
Demir Ha
Garaj Sk.
Akaray Cd.
Bucak Sk.
Yüceyol Sk.
Yavuz Sultan Selim Cd.
Yavuz Sultan Selim Cd.
Yavuz Sultan Selim Cd

ISBN: 978-605-80820-1-4

Algoritmik Tasarım Denetimi

Mert AKAY

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
mertakay25@gmail.com

Özet: *Kentler doğası gereği kural temelli bir gelişim ve dönüşüm süreci içerisinde varlığını evrimsel olarak sürdürmektedir. Herhangi bir rasyonel planlama sürecine tabii olmadan gelişmiş kentler bile belirli yapım kodları ile inşa edilmiştir. Kendi içerisinde farklı bir dizi basit kodla tanımlanan bu kural çerçevesi tarih içerisinde farklı konut tipolojilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Belirli bir kural dizinine olan gereksinim kolektif kent formunun kendi içsel bütünselliği (morfolojik bağdaşıklığı ve işlevsel bütünleşikliği) adına gereksinilmektedir. Tasarımın mimarlık alanıyla bir profesyonel disiplin haline gelmesiyle birlikte ise plan, kentsel gelişimi biçimlendiren temel araç durumuna gelmiştir. Kent formunun kompozisyon niteliklerini bütünüyle ortaya koyan plan şemaları zamanla yapım kodları ile birlikte çalışan bir plan temelli tasarım denetimi çerçevesine evrilmiştir. Geçtiğimiz yüzyılın modern kentlerinin biçimlendirilmesine temel olan bu anaplan (masterplan) ve yapı kodu birlikteliği, bugün kentsel gelişim ve dönüşümün denetimi konusunda yaşanan kısıtlar nedeniyle kendi içerisinde birtakım yöntemsel arayışlara konu olmaktadır.*

Kentin üretiminde karşı karşıya kalınan belirsizlikler ve çok sayıda yapıcı aktörün (geliştirici, yüklenici, tasarımcı, kullanıcı ve yerel yönetim) sürece katılımı ile ortaya çıkan karmaşıklık durumu, durağan bir mekânsal şemaya karşılık gelen 'plan'a öncelik veren gelişim denetimini yetersiz kılmaktadır. Bunun yerine tasarım kodu ağırlıklı daha esnek nitelikte yeni bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu yeni yaklaşım, üretken eylemsel altlığını algoritmik tasarım modellerinde bulmaktadır. Mimarlık alanında oldukça yaygın bir kullanım alanına sahip hesaplamalı (computational) tasarım yöntemleri ile karmaşık form-örüntüleri parametrik olarak üretilmekte ve mimari tasarımın temel ürünlerinden biri haline gelmektedir. Söz konusu yöntem yaklaşımının şehircilikteki karşılığı ise 'parametrik kentsel tasarım' adı altında yazında ve araştırma pratiğinde yerini almaktadır. Çoğunluğu mimarlık okulları odaklı bir dizi tasarım araştırması parametrik tasarım tekniklerini bu yönde şehircilik disiplini içerisine entegre etmektedir. Bu noktada öncelikli sorun, parametrik / hesaplamalı modelleme yaklaşımlarının kentsel form örüntülerinin oluşumunu denetleyen değil; doğrudan üreten bir 'yaratıcı' bakış açısı ile ele alınmasıdır. Şehircilik bağlamında gereksinim duyulan, karmaşık kentsel gelişim ve dönüşüm süreçleri içerisinde bütünlük içerisinde çeşitlilik (diversity within unity) ilkesini yaşama geçirecek denetim çerçevesini yaratacak model yaklaşımıdır.

Bu bağlamda çalışma, söz konusu gereksinime yanıt verecek model yaklaşımının teknik altlığını tartışmaya açmaktadır. Bu amaçla, zaten özü itibari ile 'parametrik' bir denetim çerçevesine sahip olan imar mevzuatı, hesaplamalı tasarım ve parametrik modelleme yöntemleri çerçevesinde yeniden ele alınmaktadır. Bu noktada 2003 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda Y. Baş tarafından yürütülmüş olan İmar Mevzuatının Araçlarıyla Kent Mekânını Tasarlamak başlıklı araştırma çalışmasının temel önermesi veri olarak alınmaktadır: "yasal araçlar kentsel tasarımın ölçütlerini ön plana alan bir yaklaşım içinde etkin olarak kullanıldığı durumda, kent mekânının çeşitliliği ve zenginliği açısından daha yeterli mekânlar yaratmak mümkün olabilir."

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu bakış açısıyla araştırma, var olan imar mevzuatı içerisinde yer alan yapı kodlarını dijital modelleme algoritması çerçevesinde ilişkilendirerek standartlaşmış yapı kompozisyonlarının çoklu seçeneklerini üreterek yeni mekânsal nitelik koşullarının önünü açacak tasarım denetimi yönteminin ana hatlarını önermektedir. Yöntemsel açıdan ortaya konan yaklaşımın, kent formunun üretilme biçimi bağlamında yeni(likçi) tartışmaların da önünü açacağına inanılmaktadır.

Bkz. Çalışkan, O. (2017) Parametric Design in Urbanism: A Critical Reflection, Planning Practice and Research, 32(4), sf. 417-443

Anahtar Kelimeler: *parametrik modelleme, algoritmik tasarım, tasarım denetimi ve kodlama*

Giriş

Rasyonel planlama süreçlerine tabii olsun ya da olmasın tüm kentler belirli bir tipolojinin beraberinde getirdiği yapı ve yapılaşma kodları ile yeniden üretilir. Kentin üretim sürecine yön veren bu kodlar bazen bir sokak tipolojisi üzerinden gelişirken bazen de kentte bulunan önemli bir yapı üzerinden kurgulanabilir (Carmona, Marshall, & Stevens, 2006). Kural temelli gelişen bu yapım kodları bütünde kentsel morfolojiyi niteleyen temel etmen olarak var olmaktadır (Şekil 1). Parsel ölçeğinden kent ölçeğine tüm kent katmanlarını kontrol eden tasarım kodları bu özelliği ile kentin ana karakterini şekillendirmektedir(Talen, 2009). Bu noktada kentlerin bağdaşık ve bütünleşik doku özelliklerine sahip olması, yapı/yapım kodlarının işlerliği ve başarımı ile doğrudan ilintilidir (Çalışkan ve Ongun, 2016). Planlı gelişen kentsel alanlar için yapılaşma süreci, gelişimi geometrik olarak belirleyen plan ve bu plan çerçevesinde ortaya konan çok sayıdaki yapım uygulamasını birebir denetleyen yapım kodlarının birlikte ve bütünleşik bir sistemde bir araya gelmesi ile yürütülegelmektedir.

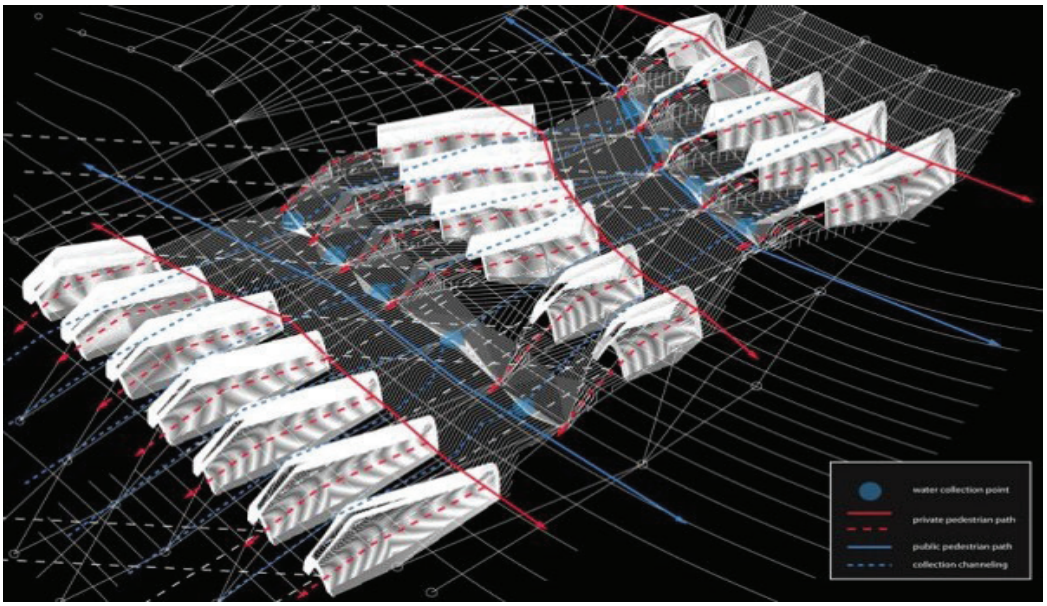

Şekil 1. Alex Lehnerer tarafından derlenen 115 farklı yapım kodu. (Kaynak: Grand Urban Rules, 2015)

Tasarım denetimi olarak adlandırılan bu sistem kent makro formunun temel kontrol mekanizması olma özelliğini de taşımaktadır. Kentin sahip olduğu karmaşık yapı ve çeşitli

ISBN: 978-605-80820-1-4

belirsizlikler, kentin ana denetim mekanizmasını oluşturan plan tasarım kodu birlikteliğini durağan gelişim şemaları ve tasarımı yönlendirecek kod eksiliği çıkmazına sokmaktadır (Çalışkan, 2017). Bu bağlamda tasarım kodu temelli, esnek ve algoritmik bir çerçeveye sahip olan hesaplamalı tasarım teknikleri, uyarlanabilir ve esnek bir kavrayışı ortaya çıkarmakta ve plan temelli gelişim kısıtlarını ortadan kaldırmak için gerekli metodolojik kapsamı ortaya koyan bir yöntem olarak dikkat çekmektedir (Çalışkan, 2017; Dino, 2012; Verebes, 2013). Güncel tasarım pratiğinde tasarım bilişi ve üretkenlik prensipleri ile bağdaşan yeni bir çalışma alanının ortaya çıkışını işaret eden hesaplamalı tasarım sistemleri, son yıllarda mimari tasarımın da temel yapıtaşlarından birisi olarak var olmaktadır (Dino, 2012). Hesaplamalı tasarım yöntemleri basit bir dizi işlem dizini ile belirli ölçümlenebilir değişkenin (parametrenin) üretken işlemlere dâhil edilerek karmaşık kompozisyonların form örüntülerinin tasarlanmasını sağlamaktadır (Şekil 2). Bu noktada hesaplamalı tasarım sistemlerinin tasarımın sonuç ürününden ziyade sürecini kontrol etme olanağı olması, nesnenin modellenmesinden daha çok nesnenin üretim sürecinin tasarlanmasının önünü açmaktadır (Leach, 2009). Bu şekilde söz konusu yöntem karmaşık kompozisyonların parametrik olarak üretilebilmesinin yolunu açmaktadır.

Şekil 2. Hesaplamalı tasarım yöntemleri ile üretilmiş karmaşık form örüntüsü örnekleri. (Kaynak: http://francoismangion.tumblr.com/)

Bu yaklaşım şehircilik disiplininde ise farklı kavramlar ile ele alınıyor olsa da en bilinen kavram parametrik kentsel tasarım olarak dikkat çekmektedir. Parametrik kentsel tasarım zaten özü itibariyle parametrelere bağlı olarak gelişen kentlerin algoritmalar yardımıyla kontrol edilerek tasarlanmasını sağlamakta ve buna yönelik sahip olduğu pratik çerçeve ile kentlerin geleceği için farklı koşulların deneyimlenebilmesi fırsatını oluşturmaktadır. Ancak söz konusu yöntemin mevcut uygulamaları barındırdığı potansiyelin ortaya koyulmasında oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu örneklerden olan Kartal Master Planı parametrik kentsel tasarıma yönelik sığ bir algının oluşmasına neden olmuştur. Parametrik tasarımın şehircilikteki bu mevcut algısının kırılması ancak yöntemin potansiyelinin bir tasarım aygıtı olarak değil, tasarım denetimi aracı olarak kullanması ile mümkün olacaktır

ISBN: 978-605-80820-1-4

(Çalışkan, 2017). Bu eleştirel bakış açısı ile parametrik modellemenin form ve örüntü üretimi konusundaki deneyimlenmiş üretken kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, hesaplamalı / parametrik tasarım araçlarının kentsel tasarım denetimindeki kullanımı savı daha gerçekçi bir zemine oturmaktadır. Ülkemizde tasarım denetimi hiyerarşik bir düzen içerisinde yer alan ve fiziki çevreyi şekillendiren planlar doğrultusunda sağlanmaktadır. Bu hiyerarşik yapı ve geçmişten günümüze süregelen arazilerin çoklu sahipliliği, parsel ve ada temelli bir yapı üretim sürecinin gelişim ve dönüşüm planları ve onlara eşlik eden yapılaşma kodları ile gerçekleştirilmesini beraberinde getirir. 2011 yılında yayınladığı makalede konuyu irdeleyen Ünlü, parsel temelli yapılaşmayı birbirinden kopuk ve ilişki içerisinde bulunmayan alt parçalara sahip dokular oluşturduğu (Ünlü, 2011). Türkiye'nin mevcut imar düzeni içerisinde neden olduğu niteliksiz morfolojik dönüşümü göz önünde bulundurmakla birlikte yürütülmekte olan araştırma, çağdaş şehircilik paradigması çerçevesinde ön plana çıkan 'parsel temelli kentsel tasarım' yaklaşımlarının yeniden ele alınması ile söz konusu olumsuz koşulun nitelikli form üretimi yönünde avantaja dönüştürülebileceğini öngörmektedir. Bununla birlikte algoritmik tasarım yöntemlerinin kentsel tasarım disiplininde etkin kullanımıyla birlikte ortaya çıkacak olan üretken çerçevenin tasarım denetiminde etkili bir yöntem olacağına inanılmaktadır. Bu bakış açısıyla araştırma, var olan imar mevzuatı içerisinde yer alan yapı kodlarını dijital modelleme algoritması çerçevesinde ilişkilendirerek standartlaşmış yapı kompozisyonlarının çoklu seçeneklerini üreterek yeni mekânsal nitelik koşullarının önünü açacak tasarım denetimi yönteminin ana hatlarını önermektedir.

Hesaplamalı Tasarım Yöntemleri ve (Parametrik) Kentsel Tasarım

Son yıllarda teknolojinin hızlı bir biçimde gelişmesi birçok alanda yeni gelişmelerin yaşanmasının önünü açmıştır. Bilgisayarın farklı alanlarda kullanımının artmasıyla beraber ortaya çıkan dijital yöntemler ve yeni teknolojiler, birçok farklı kavramı içine alacak şekilde gündelik dinamikleri değiştirmekte ve etkilemektedir. (Rossi, 2017) Mimari ve tasarım disiplinleri bağlamında bakıldığında ise teknolojik gelişmelere paralel olarak son yıllarda en çarpıcı değişim hesaplamalı tasarım teknolojilerinin tasarım sürecinde kullanılması ve buna bağlı olarak form anlayışının değişmesi olmuştur (Dino, 2015). Tasarımda sonuç ürünün tasarımından ziyade ürüne giden sürecin tasarımına el veren hesaplamalı tasarım yöntemleri (Dino, 2012; Peters & Peters, 2013) bu özelliğiyle de geleneksel tasarım yöntemlerinden ayrışmaktadır(Şekil 3). Ancak bu noktada tasarımcının rolü son derece kritik bir konumdadır. Sürecin tasarlanması tasarımcıdan tamamen bağımsız işleyen bir noktada durmamalı aksine tasarımcının aktif olarak süreci yönlendirdiği bir işleyiş içerisinde olmalıdır. Ancak bu şekilde tasarımcı sürece hâkim olabilir ve bu süreçte kullanacağı esnek kurallar, göstergeler, parametreler sayesinde tasarımı hesaplamalı hale getirebilir. Bu noktada hesaplamalı tasarım yöntemlerinin tasarımda bir araç olarak kullanılması sürecin kontrolü açısından da kullanışlı bir yaklaşımdır (Dino, 2015). Hesaplamalı tasarım yöntemlerinin temelini oluşturan algoritmik yaklaşım bilgisayar bilimlerinde aktif olarak kullanılan ve üretken karakteriyle çoklu işlemler yapılmasına izin veren dijital yapılar olarak dikkat çekmektedir (Khabazi, 2010; Terzidis, 2006). En basit tanımıyla algoritma, bir çıktı üretmek üzere bir dizi işlemi kesin olarak tanımlayan kurallar kümesidir (Terzidis, 2006). Başka bir deyişle algoritma, belirlenen hedef doğrultusunda oluşturulmuş kapsamlı bir tarifi temsil etmektedir (Khabazi, 2010). Her alanda farklı amaçlara hizmet eden algoritmalar tasarımda, görsel veya organizasyonel karmaşıklıkla ilgili sorunları çözmek, organize etmek veya keşfetmek için kullanılabilir (Terzidis, 2006). Geleneksel tasarım yöntemleri serbest

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve ilişkisel formları tasarlamak ve modellemek için üretken bir altlık sunmamaktadır. Bu noktada algoritmaların kullanılması ihtiyaç duyulan operasyonel çerçevenin üretilmesini kolaylaştırmaktadır. Form tasarımının da ötesinde formu tasarlamak için gerekli olan sistemin kurgusunun üretim ve kontrolünü mümkün kılan (Khabazi, 2010) hesaplamalı/ algoritmik tasarım yöntemleri bu çok katmanlı yapısı sayesinde karmaşık form örüntülerin parametrik olarak üretilebilmesine olanak sağlamaktadır.

Şekil 3. Hesaplamalı tasarım yöntemleri ile üretilen farklı parametrelere bağlı olarak değişkenlik gösteren yapı tipolojileri. (Kaynak : http://www.nbbj.cn/about/Digital-Practice/)

Şehircilik disiplininde hesaplamalı tasarım yöntemleri parametrik kentsel tasarım (Beiaro, Nourian, & Mashhoodi, 2011), üretken şehircilik (Mehaffy, 2008), bileşimsel (associative) şehircilik, (Verebes, 2009) ya da ilişkisel (relational) şehircilik (Llabres & Rico, 2012) kavramları ile akademik yazında yer almaktadır. Geleneksel kentsel tasarım yaklaşımlarının kent sakinlerinin gündelik yaşam dinamiklerine yanıt veremediği günümüz koşullarında, kentlerin statik kurallara ve durağan ana planlar kullanılarak tasarlanmaktadır. Bu noktada esnek ve uyarlanabilir sistemlerin tanımlanması arzu edilen kentsel çevrelerin oluşturulması için gerçekçi bir zemin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır (Schnabel, 2008). Parametrik kentsel tasarım tüm kentsel bileşenlerin parametrik olarak tanımlandığı ve algoritmik bir çerçevede ilişkilendirildiği ve sahip olduğu tasarım araçları sayesinde (çevresine) duyarlı ve (çevresiyle) uyumlanabilir modellerle yapılı çevreye alternatifler üreterek esnek ve verimli bir çerçeveye olanak sağlayan bir yaklaşım olarak var olmaktadır. Kentsel tasarım süreci, tasarımı oluşturan elemanları (örneğin binalar, açık alanlar vb.) tanımlayan niceliksel parametreler ile çalışmayı ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri kurgulamayı gerekli kılar. Bu elemanların biçimlenmesi ve düzenlenmesi için en uygun çözümü bulmak için çoklu senaryolar oluşturulmalı ve değerlendirilmelidir (Steinø & Obeling, 2014). Bu bağlamda sahip olduğu çoklu yapı sayesinde farklı kurallara bağlı olarak gelişen tasarım alternatiflerinin hızlı biçimde değerlendirilmesini sağlayan parametrik kentsel tasarım, farklı kentsel bileşenler arasındaki ilişkilerin de kural temelli biçimde tanımlanmasını ve kontrol edilmesini de sağlamaktadır. Parametrik kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

tasarım yaklaşımının sahip olduğu bu üretken çerçeveye ve operasyonel altlığa karşın, uygulamadaki mevcut örnekleri gerçek potansiyelinin ortaya koyulmasında ciddi engeller oluşturmaktadır. Çağdaş mimari yöntemlerin ancak parametrik paradigmalara bağlı bir çalışma-araştırma programı olarak anlaşılabileceğinin ve bu yöntemin de *parametrisizm* olarak adlandırılacağı savıyla ilk olarak 2008 yılında ortaya atılan bu yaklaşım (Schumacher, 2008), yıllar içerisinde şehircilik disiplininde de kendisine yer bulmuş kentlerin gelecekte ancak tam olarak parametrik oldukları koşulda sürdürülebilir olabileceği belirtilmiştir (Schumacher, 2010). Kentsel bağlamda sürdürülebilirliğin gerçekleşebilmesi adına alınacak önlemler ve geliştirilecek ekolojik müdahalelerden önce hangi kentsel dokunun ve hangi mimari tipin kenti canlandıracak ve kentte üretimi destekleyecek bir altyapıyı oluşturacağı belirlenmelidir (Schumacher, 2010). Bu yaklaşımla üretilen ve parametrik kentsel tasarım alanında ilk çalışmalardan birisi Zaha Hadid Mimarlık Ofisi'nin 2006 tarihli Kartal Master Plan yarışmasında birincilik ödülü alan projesidir (Şekil 4). Hesaplamalı tasarım yöntemleri ile kentsel alanların üretimi konusunda ilkörnek plan çalışmalarından biri olan bu proje, aynı zamanda parametrik tasarımın kentsel bağlamda olası kullanımına yönelik yanlış bir algının da şehircilik camiasında yerleşmesinin önünü açmıştır.

Şekil 4. Zaha Hadid Mimarlık Ofisi tarafından Kartal için üretilen Master Plan şemaları. (Kaynak: http://www.zaha-hadid.com/masterplans/kartal-pendik-masterplan/)

Yaklaşımın öncülerinden Patrick Schumacher'in iddia ettiği üzere karmaşık kentsel gelişim örüntülerinin bağdaşık (sürdürülebilir) denetimi olarak kullanılabilecek söz konusu yöntem, karmaşıklık kuramının gerekliliklerine aykırı biçimde son derece yukardan ve bütüncül bir tasarım yaklaşımını uygulamaya sokmaya çalışmaktadır. Bu durum, bağdaşık ve bütünleşik yaşam dokularının artırımsal (incrementalist), aşağıdan yukarı ve evrimsel geliştirilebilirliğini savunan ve on yılardır birikimsel olarak ortaya konmuş olan kuramsal altlığa ve çağdaş şehircilik paradigmasına aykırılıklar taşımaktadır. (Campbell & Cowan,

ISBN: 978-605-80820-1-4

2016; Jacobs, 1961; Mahy, Alexander, Neis, Anninou, & King, 1987; Rowe & Koetter, 1983) Buna ek olarak kullandığı ileri tekniğe karşın çağdaş şehircilik pratiği açısından yeterince yenilikçi bir bakış açısı sunmamaktadır. Bu bağlamda parametrik kentsel tasarımın planlama ve tasarım denetimine yönelik sonurguları başlıca sorgulanması gereken başlıklardan birisi haline gelmiştir. Sunduğu sayısız form üretme kapasitesine karşın kentin sahip olduğu dışsal etmenler ile yeniden yorumlanması gereken parametrik tasarımın, şehircilikteki mevcut algısının da değişmesine yönelik öncelikli olarak alınması gereken aksiyon söz konusu yöntemin sahip olduğu potansiyelin bir tasarım aygıtı olarak değil, tasarım denetimi aracı olarak kullanılmasıdır. Bu noktada kentsel gelişmenin geniş planlama süreçleri içerisinde mekânsal tasarım kodları ile denetlenebilmesi için basitleştirilmiş bir matematiksel arayüze sahip, esnek tasarım destek sistemlerine (design-support systems) gereksinim duyulmaktadır. (Çalışkan, 2017). Algoritmik sistemlerin sahip olduğu çoklu alternatiflere izin veren bu bağlamda farklı senaryolara yanıt verebilecek bileşenleri oluşturabilecek olan sistematik yapısı kent planlaması ve tasarımı disiplininde oldukça verimli bir çerçeveyi tariflemektedir. Ancak bu çok alternatifli üretimin planlama pratiğinde ortaya çıkaracağı belirsiz süreci ortadan kaldırmak adına algoritmik sistemlerin kurallı ve kontrollü yapısını da bu sürece dâhil etmek daha sağlıklı bir kapsamı ortaya koyacaktır. Algoritmik sistemlerin planlama disiplininde karşılığını bulduğu algoritmik/parametrik modelleme kavramı bu noktada gereksinim duyulan çerçeveyi detaylı bir şekilde çizmektedir. Bu eleştirel bakış açısı ile parametrik modellemenin form ve örüntü üretimi konusundaki deneyimlenmiş üretken kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, hesaplamalı / parametrik tasarım araçlarının kentsel tasarım denetimindeki kullanımı savı daha gerçekçi bir zemine oturmaktadır. En temel şekliyle tasarım kavramı bir değişim süreci olduğu kabul edildiğinde bu değişimin görsel temsil/sunum biçimi olarak kabul edilebilecek olan parametrik modelleme (Woodbury, 2010), tasarımın sürecinin birbirleri ile ilişkili ve değişime duyarlı şekilde çalışmasını sağlayan bir kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Parametrik tasarımın sahip olduğu parametreler ile farklı geometrileri kontrol etme kapasitesi tamamen bu parametrelerin manipüle edilmesi ile kurgulanmaktadır. Bu bağlamda vurgulanan sürecin tasarımı ve değişim kavramları parametrik modellemenin en temel özellikleri olarak var olmaktadır (Davis, 2013). Tasarımın sonuçta yarattığı ürünün değil, o ürünü oluşturan sürecin kontrol edilebilmesine imkân sağlayan parametrik modelleme bu şekilde bağdaşık ve ilişkisel bir bütünün oluşmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda kent gibi karmaşık ve çoklu bir yapının sahip olduğu fiziksel formu oluşturan alt bileşenlerin – yapı, parsel, ada, adagrup – tasarımı sürecinin denetiminin de parametrik modellemenin sağladığı üretken çerçeve ile daha kontrollü olmasının önü açılmaktadır. Buradan hareketle parametrik modelleme kentin sahip olduğu parametreler doğrultusunda yeniden şekillenmesini ya da var olan dokuya uyumlu şekilde eklemlenecek yeni alt parçaların üretilmesini sağlamaktadır. Geliştirilen bilgisayar yazılımları ile geleceğe yönelik sistemli bir sürecin tariflenmesini de sağlayan bu yaklaşımın en önemli noktasını belirlenecek denetim ve kontrol kıstasları oluşturmaktadır. Ancak bu şekilde yapılı çevreyi şekillendirebilecek ve böylelikle kentin morfolojisini biçimlendirecek kapsamı ortaya koyacak olacak parametrik modelleme aynı zamanda kentin var olan dokusunun sürdürebilir mekân üretimi konusunda var olduğu potansiyeli de ortaya koymaktadır.

Planlamada Tasarım Denetimi: Türkiye Bağlamı

ISBN: 978-605-80820-1-4

Türkiye'de fiziki çevreyi şekillendiren planlar – çevre düzeni planı, nazım imar planı, uygulama imar planı – hiyerarşik bir yapıda yer alarak kent alt parçalarının üretimi sürecinin denetimini sağlamaktadır. Çevre düzeni planları diğer alt ölçekli planları bağlayıcı ve yönlendirici özellikleri taşıyan ve kente yönelik genel yaklaşımların belirlendiği plan olarak dikkat çekmektedir. Arazi kullanım kararlarının kurgulandığı ve buna bağlı olarak yoğunluk dağılımlarının yapıldığı nazım imar planları uygulama imar planlarını yönlendirecek temel ilkelerin de belirlendiği aşamadır (Şekil 5). Uygulama imar planı ise kentte doğrudan yapılı çevresinin nasıl şekilleneceğinin belirlendiği ve bu bağlamda kararların alındığı plan olarak dikkat çekmektedir (Şekil 6). Her ölçekte kenti şekillendiren bu planlar dolaylı olarak da kentin demografik ve işlevsel yapı ve örüntüsünü de koşullamaktadır. Özellikle uygulama planı düzeyinde sürece dâhil olan temel yapılaşma kodları, Türkiye Mekânsal Planlama Sisteminin parametrik altyapısını oluşturmaktadır.

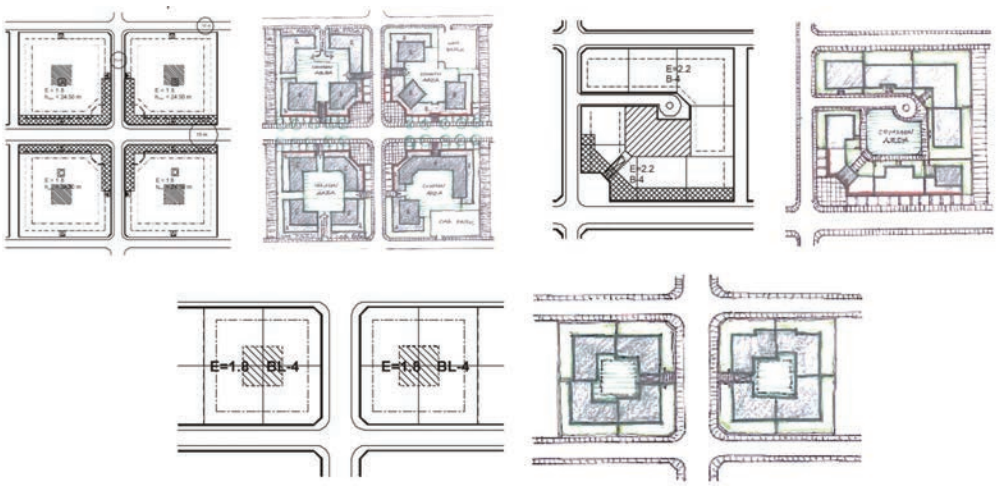

Şekil 5- 6. Nazım İmar Planı (soldaki) ve Uygulama İmar Planı (sağdaki) örnekleri. (Kaynak:https://i.pinimg.com/originals/5a/7b/0a/5a7b0a24f3b90f7ebc31a2b076b0b535.jpg,http://gantep.bel.tr/duyuru/1297-sehitkamil-karacaoglan-mahallesi-bbha-sosyal-tesis-nazim-ve-uygulama-imar-plani-degisikligi.html)

Bu anlamda ülkemiz imar düzeni yapılaşmayı kompozisyon düzeyinde değil, ölçümlenebilir soyut form göstergeleri ile denetlemektedir. Taban alanı kat sayısı (TAKS), kat alanı kat sayısı (KAKS), çekme mesafesi, maksimum yapı yüksekliği, parsel genişliği ve derinliği gibi çeşitlendirilebilecek bu göstergeler kentin fiziki çevresinin şekillenmesinde etken olan imar mevzuatının başlıca kontrol araçlarıdır. Bununla birlikte kent topraklarının çok mülkiyetli yapısı, bu bağlamda parsel ve ada temelli bir yapı üretim sürecinin gelişim ve dönüşüm planları ve onlara eşlik eden yapılaşma kodları ile gerçekleştirilmesini beraberinde getirir. 2011 yılında yayınladığı makalede konuyu irdeleyen Ünlü, parsel temelli yapılaşma sürecinin sürdürülebilir yoğunluk yüzeylerini ortadan kaldıran parçacıl bir dönüşüm sürecinin önünü açtığını vurgulayarak eleştiriye tabi tutmaktadır (Ünlü, 2011). Türkiye'nin mevcut imar düzeni içerisinde neden olduğu

ISBN: 978-605-80820-1-4

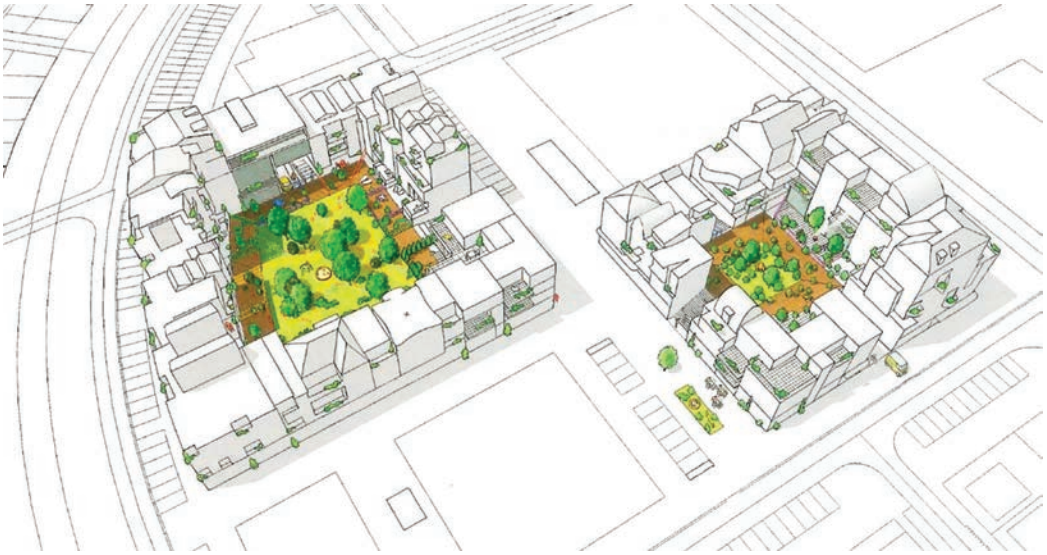
niteliksiz morfolojik dönüşümü göz önünde bulundurmakla birlikte yürütülmekte olan araştırma, çağdaş şehircilik paradigması çerçevesinde ön plana çıkan 'parsel temelli kentsel tasarım' yaklaşımlarının yeniden ele alınması ile söz konusu olumsuz koşulun nitelikli form üretimi yönünde avantaja dönüştürülebileceğini öngörmektedir. Bu öngörü, mevcut imar kodlarının yaratıcı yeniden ele alımı ile çeşitliliği yüksek ve nitelikli kent formlarının geliştirilebileceğine yönelik Baş'ın 2003 tarihli çalışmasını temel çıkış noktası olarak kabul etmektedir (Şekil 7) (Bas, 2003). Kentin çoğulcu yapısı ve kent formunun kolektif niteliğini güçlendirmeyi amaçlayan parsel temelli şehircilik yaklaşımı zamanla uyumlanabilir, sürdürülebilir kentsel dokuların üretimi yönünde yeni tasarım taktikleri önermektedir.

Şekil 7. Yener Baş tarafından 2003 tarihinde tamamlanan *"Designing urban space with the tools of the development legislation"* isimli tez kapsamında üretilen aynı yapılaşma haklarına sahip yapı adalarının farklı yaklaşımlar ile tasarlanması ile ortaya çıkan alternatifler yapı – parsel tipolojileri.

Kentin (yeniden) üretiminde temel yapıtaşı olarak kullanılabilecek olan parseli (Tarbatt, 2012) biçimlendirecek kural dizilerinin sistematik bir şekilde oluşturulması kentin fiziksel kalitesi üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Love & Crawford, 2011). Çoklu parselin kontrolünün beraberinde getirdiği zorluklar olsa da sahip olduğu çeşitlilik potansiyeli daha tutarlı, aktif ve yaşanabilir kentsel çevreler oluşabilmesinin önünü açmaktadır (Şekil 8) (Barbour, Romice, & Porta, 2016).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Tarbatt'ın "The Plot" kitabında yer alan ve çeşitlilik - canlılık barındıran (parsel temelli gelişmiş) yapı adaları. (Kaynak: Tarbatt, J. (2012) ThePlot: Designing Diversity in the Built Environment: A Manual for Architects and Urban Designers, London: RIBA Publishing)

Kentin her noktasını tepeden tabana kontrol etmeye çalışan statik ana planlar yerine anlamlı kent parçalarının ilişkisel parsel bütünlerinden üretilmesini sağlayan parsel temelli şehircilik kentlerin geleceği açısından oldukça kritik bir noktada durmaktadır. Bu bağlamda, parsel temelli şehircilik, kentsel mekânın değişmesi ve farklı koşullara uyumlanabilme yeteneğini artırmakta ve buna bağlı büyüme sürecini mümkün kılmaktadır. Ayrıca söz konusu tasarım yaklaşımı, evrimsel bir şekilde zaman içinde ortaya çıkacak kentsel koşullara ayak uydurabilmek için gerekli ön koşulları yaratacak yeni bir perspektif ve operasyonel tasarım çerçevesi sunmaktadır (Tümtürk, 2018). Türk İmar Mevzuatı, bu kapsamda sahip olduğu planlama ve tasarım araçları ile zengin ve çeşitli kentsel mekânların üretilmesini sağlayacak altyapıya sahiptir. Ancak çekme mesafesi, taban alanı kat sayısı, kat alanı kat sayısı, mülkiyet gibi tasarımı şekillendirecek temel araçların güncel planlama pratiğinde etkin olarak kullanılamıyor olması Türk İmar Mevzuatının mekân üretimi konusunda sahip olduğu potansiyeli ortaya koymasını engellemektedir (Bas, 2003). Bu bağlamda çalışma bu potansiyelin algoritmik modelleme çerçevesinde ortaya çıkarılabileceğini savunmaktadır. Buna ek olarak çalışma, var olan imar mevzuatı içerisinde yer alan yapı kodlarını dijital modelleme algoritması çerçevesinde ilişkilendirerek standartlaşmış yapı kompozisyonlarının çoklu seçeneklerini üreterek yeni mekânsal nitelik koşullarının önünü açacak tasarım denetimi yönteminin ana hatlarını önermektedir. Bunu sağlarken kenti oluşturan alt bileşenleri – parsel, ada, adagrup– denetimi altına alan araçların birbirleri ile bağdaşık bir şekilde çalışmasını sağlayacak bir üst çatkı – kod – oluşturarak tüm sistemin kontrollü biçimde gelişimi sağlanması da mümkün kılınmış olacaktır. Bu bağlamda kaba bölgeleme yaklaşımına alternatif olarak yeni parselleme yöntemleri ile yüksek çözünürlüklü bağdaşık form çeşitliliğinin önünün açılması hedeflenmektedir.

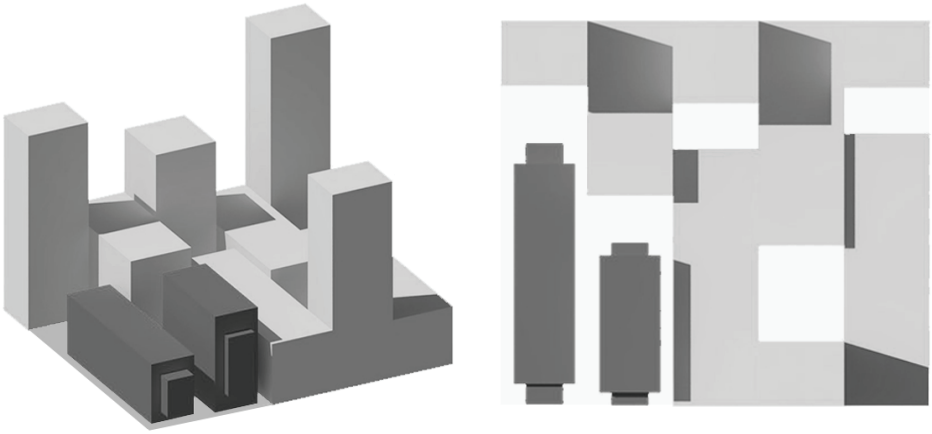
Model Önerisi: Parsel Temelli Algoritmik Tasarım Kontrolü

Kentsel tasarım sürecini aşamalı olarak kontrol etmek, yaşanan değişimleri kente adapte etmek ve kentin karmaşık yapısının ortaya çıkarmış olduğu çoklu durumu yeniden

ISBN: 978-605-80820-1-4

üretebilmek için en geçerli morfolojik bileşen olan parsel, kentsel alanlarda mekânsal çeşitliliği ve bağdaşıklığı sağlayacak yapıtaşı olarak ele alınmaktadır. Buna ek olarak parsel temelli gelişim kentsel alanların kontrol edilebilir parçalara bölünmesini, tasarım kontrolünün ve geliştirilmesinin çeşitli geliştiriciler ve kullanıcılara dağıtılmasını ve böylece kullanım fonksiyonları ve biçimsel ifadeler açısından çeşitliliğin ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır (Tarbatt, 2012). Bu bağlamda parselin kontrolü doğrudan kentsel çevrenin kontrolünün önünü açmakta ve mevcut kentsel dokuya üretilecek alternatiflerin de daha kontrollü kurgulanmasına katkıda bulunmaktadır. Parselin kontrol parametrelerinin belirlenmesi ve bu parametrelerin dijital algoritmalar yardımıyla modellenerek bu sürecin parametrik olarak denetlenmesi parsel temelli şehirciliğin sağladığı avantajları daha da ileriye taşımak adına ciddi potansiyeller barındırmaktadır. Bu noktada parselin ve parselin içinde şekillenecek olan yapının kontrol parametrelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tarbatt 'ın 2012 yılında yayımladığı kitabında belirlediği bir dizi kontrol parametresi çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Yapı adasının, parselin ve parselin içerisinde bulunan yapının biçimlenmesini sağlayan *yapı kabuğu, yapı ön çizgisi, yapı yüksekliği, yapı derinliği, çekme mesafeleri, parsel derinliği, parsel genişliği* olarak farklılaşan parametreler önerilen modelin de temel göstergeleri olma özelliği taşımaktadır. Bunlara ek olarak Türk İmar Mevzuatının sahip olduğu tasarım araçları, *taban alanı kat sayısı (taks), kat alanı kat sayısı (kaks)* ve tüm bunlara ek olarak çalışmanın önerdiği *parsel kabuğu, parsel yapılaşma oranı* parametreleri modelin kontrol parametrelerini oluşturmaktadır. Kenti oluşturan farklı bileşenlerini – ada, parsel, yapı – kontrol eden bu parametrelerin her birinin etki ettiği bileşen farklılaşmaktadır. Bu bağlamda yapı kabuğu, yapı ön çizgisi, yapı yüksekliği, yapı derinliği, çekme mesafeleri, taban alanı kat sayısı ve kat alanı kat sayısı doğrudan yapıyı kontrol etmeyi sağlayan parametrelerdir. Yapının mevcut yapılaşma hakları doğrultusunda şekillenmesini ve bu yapılaşma haklarının ortaya çıkarabileceği farklı alternatiflerin türetilmesini sağlayan bu kontrol parametreleri ikinci boyutta yapının oturumunu şekillendirirken üçüncü boyutta ise yapının sahip olduğu tüm özellikleri ve ilişkileri konfigüre etmektedir (Şekil 9).

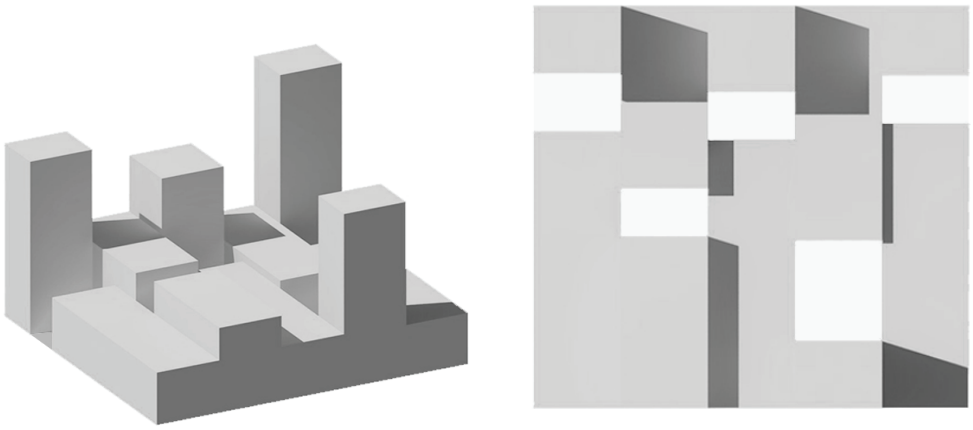
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Yapı kabuğu ve yapı ön çizgisi parsel içerisinde şekillenecek olan yapının üçüncü boyutta ne derece esnek şekilde kurgulanabileceğini ifade etmekte ve yapıların birbirleri ile üçüncü boyutta kuracağı ilişkilerini denetlemektedir. Şekil 12' de ifade edilen aynı yapılaşma haklarına sahip parsellerden ikisine yerleşmiş olan yapıları ifade eden görsel, "hacimsel" olarak aynı haklara sahip yapıların taban alanlarına oranla sahip oldukları yapı kabuklarının üçüncü boyutta oluşturduğu koşulları (solda) ve bunun ikinci boyutta sahip olduğu düzeni (sağda) tariflemektedir. Buna ek olarak görsel; *model sonucu üretilen ilkörnek* çalışmalardan *birisini yansıtan* ve yine parselin taban alanına oranla şekillenen yapı ön çizgisini belirleyen çıkmaların üçüncü boyuta nasıl birbirinden farklılaştığını da ifade etmektedir. Buna göre taban alanı geniş olan yapıların görece daha geniş ve kısa çıkmalara sahip olduğu görülürken, taban alanı dar olan yapıların daha uzun ve dar çıkmalar oluşturduğu gözlemlenmiştir. Birbirleri ile ilişkili biçimde değişen bu mesafeler yapıların oturum alanları değiştikçe buna yanıt verecek şekilde eş zamanlı olarak değişmekte ve yapı ön çizgisini belirlemektedir.

Parseli kontrol eden parametreler ise çekme mesafeleri, taban alanı kat sayısı, kat alanı kat sayısı, parsel derinliği, parsel genişliği, parsel kabuğu ve parsel yapılaşma oranı olarak listelenebilir. Hem parsel bölünmelerini kontrol eden hem de sonrasında parsel üzerine inşa edilecek yapının özelliklerine yönelik referanslar veren bu parametreler de ikinci ve üçüncü boyutta parselin denetimine imkân vermektedir. Özellikle parsel kabuğu ve parsel yapılaşma oranı mevcut parametrelerinin aksine parselin kontrolünün daha esnek bir çerçevede kurgulanabilmesinin önünü açmaktadır. Parsel yapılaşma oranı üçüncü boyutta parsel için verilen yapılaşma haklarının hacimsel (volumetric) kontrolünü sağlarken aynı zamanda yapılaşabilecek alanı da üçüncü boyuta taşımaya katkı sağladığı için geleneksel yapı formlarına alternatifler üretilmesini ve üçüncü boyutta yeni yapısal ilişkilerin kurgulanabilmesini sağlamaktadır. Parsel kabuğu ise ikinci boyutta bir "yüzey" olarak algılanan parselin üçüncü boyutta bir "hacim" olarak algılanmasına imkân sağlarken, bu yüzeylerin yapılaşabilir oranlarının denetimini de sağlamaktadır (Şekil 10).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Parsel yapılaşma oranı; parselin yapılaşma hakkının üçüncü boyutta ifadesini ve denetimini sağlamaktadır. Buna ek olarak parsellerin (üçüncü boyutta) birbirleri ile ilişkili olarak değişiminin de altyapısını oluşturmaktadır. *Model sonucu üretilen alternatiflerden birisini yansıtan* görselde aynı yapılaşma hakkına sahip farklı büyüklüklerde olan parsellerin üçüncü boyutta sahip olduğu "yapılaşılabilir" hacimler (solda) ve bu parsellerin ikinci boyutta sahip oldukları düzen (sağda) ifade edilmektedir. Belirtilen "yapılaşılabilir" hacimler her parsel için taban alanına oranla ve yapı adası için belirlenen yapılaşma hakkına referans verecek şekilde değişmektedir.

Son olarak yapı adasının denetim parametreleri ise çekme mesafeleri, taban alanı kat sayısı, kat alanı kat sayısı, parsel derinliği, parsel genişliğidir. Yapı adasının bölünmelerini ve yapı adasının sahip olduğu yapılaşma haklarını tarifleyen bu parametreler parsel ve yapı bileşenlerinin de şekillenmesine referans oluşturacak esnek altlığın oluşturulmasını sağlamaktadır. Türk İmar Mevzuatının mevcut uygulamalarının 'niteliksiz' kentsel çevreler üretmesindeki temel sebep olan kontrol araçlarının birbirleri ile eşgüdümsüz bir biçimde yönetilmesi, önerilen modelin çıkış noktasını temsil eden temel sorun alanıdır. Bu bağlamda yukarıda belirtilen kontrol parametrelerinin ayrı ayrı parametrize edilmesi sürecinden sonra tüm bu parametrelerin birbirleri ile ilişkili hale gelmesini sağlayacak bir algoritma önerisi geliştirilmektedir. Söz konusu (üretken) algoritma mevcut kentsel dokunun alternatif form örüntülerinin test edilmesini sağlayacaktır. Böylelikle parsel temelinde kurgulanan üretken altlık farklı ada/parsel tipolojilerinin üretilmesin imkân sağlayacaktır. İkinci boyutta üretilen bu altlığın üçüncü boyutta yaratacağı ilişkilerin de denetim kodları oluşturulduktan sonra esnek ve denetimli bir kentsel doku modelinin üretimi sağlanmış olacaktır. Böylelikle kentsel ada içerisinde farklı zaman aralıklarında oluşacak gelişim ve dönüşüm eğilimi *aynı yapılaşma haklarının farklı yapı kompozisyonları dâhilinde* komşu parsele referansla biçimlendirilebileceğinin simülasyonu olanaklı hale gelecektir.

Sonuç

Teknolojinin gelişmesi ve algoritmaların farklı alanlarda kullanılmaya başlamasının ardından ortaya çıkan hesaplamalı tasarım yöntemleri, son yıllarda mimari ve şehircilik disiplinlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Üretken kapasitesi ile tasarımcıların karmaşık bir formu oluşturan tüm parametreleri kontrol etmesini sağlayan söz konusu yöntem bu şekilde uyumsal tasarım alternatiflerinin üretilmesine de imkân sağlamaktadır. Tüm bunların ötesinde nihai ürünün tasarımına giden sürecin kontrol edilebilmesine izin veren hesaplamalı tasarım yöntemleri bu özelliği ile tasarımcıya esnek ve işlevsel bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

tasarım altlığı oluşturabilmesi için gerekli operasyonel çerçeveyi sunmaktadır.

Şehircilik disiplininde en yaygın haliyle parametrik kentsel tasarım olarak karşılığını bulan hesaplamalı tasarım yöntemleri, mekânsal anlamda nitelikli ve ilişkisel kentsel çevreler oluşturmak adına ciddi potansiyeller barındırmaktadır. Ancak parametrik tasarımın sahip olduğu sayısız form üretme kapasitesinin kentsel ölçekte anlamlı hale gelebilmesi, tasarımcının söz konusu yöntemin yaratım gücünü değil denetim gücünü kullanmasından geçmektedir (Çalışkan, 2017). Bu bağlamda bu çalışma parametrik modellemenin farklı kontrol parametreleri doğrultusunda yapılı çevrenin alternatiflerinin üretilmesinde etkili bir kontrol yöntemi olabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımla oluşturulan model, kentsel mekânı oluşturan farklı alt bileşenlere yönelik kontrol ve müdahale tiplerinin de farklılaşmasına el verecek şekilde belirlenecek denetim parametreleri doğrultusunda ada, parsel ve yapı olarak detaylandırılabilecek olan bu bileşenlerin biçimlenmesini doğrudan kontrol edecektir. Yapı kabuğu, yapı ön çizgisi, yapı yüksekliği, yapı derinliği, çekme mesafeleri, parsel derinliği, parsel genişliği, taban alanı kat sayısı (taks), kat alanı kat sayısı (kaks), parsel kabuğu, parsel yapılaşma oranı şeklinde belirlenen denetim parametreleri ikinci ve üçüncü boyutlarda farklı mekânsal ilişkilerin kurulmasına olanak tanıyacaktır. Tüm bunları yaparken morfolojik bir *ideal* üretme ilkesiyle kurgulanan model bunu gerçekleştirirken gün ışığı, rüzgâr akışı, gölgelenme, pasif ısıtma gibi kavramları gözeterek üretilecek *idealin* somut değerlendirme ölçütlerini de sahip olacaktır. Bu noktada söz konusu ölçütlere yönelik tek bir standardın modellemesi üzerinden değil farklı koşullara uyum sağlayabilecek uygun değerleri (optimumları) tespit etmek ve bu değerlerin farklı koşullarda test edilmesini sağlayacak operasyonel altlığı oluşturmak modelin en temel özelliklerinden olacaktır. Bu şekilde algoritmik modellemenin güncel yazında tartışılan form üretme kapasitesinin iyi kentsel form (good urban form) üretme konusundaki yeterliliği de tartışılmaya açılmış olacaktır.

Sonuç olarak, çalışmanın önermiş olduğu algoritmik model Türkiye'de parsel temelli ve birbirinden kopuk şekilde gelişen kentsel alanların, parametrik modellemenin sunduğu üretken ve ilişkisel altlık sayesinden yeniden yorumlanabileceğini ve parametrik modellemenin bu durumu ortadan kaldırmak adına işlevsel bir yaklaşım olabileceğini tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda oluşturulan modelin ada – parsel – yapı üçlüsü kapsamında yeni ilişkilerin yaratımını ve bu ilişkilerin temel kentsel parametreler ile denetimini mümkün kılma potansiyelini barındırdığı inancı taşınmaktadır.

Kaynaklar

Barbour, G. C., Romice, O., & Porta, S. (2016). Sustainable plot-based urban regeneration and traditional masterplanning practice in Glasgow. Open House International, 41(4), 15-22.

Bas, Y. (2003). Designing urban space with the tools of the development legislation. Middle East Technical University, Ankara.

Beiaro, J. N., Nourian, P., & Mashhoodi, B. (2011). Parametric Urban Design: Interactive tools for supporting urban design decision making. Delft, OTB.

Campbell, K., & Cowan, R. (2016). The Radical Incrementalist: How to Build Urban Society in 12 Lessons. England: Glennleigh Print.

Carmona, M., Marshall, S., & Stevens, Q. (2006). Design codes: their use and potential. Prog Plann, 65, 207-+.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çalışkan, O. (2017). Parametric Design in Urbanism: A Critical Reflection. Planning Practice & Research, 32(4), 417-443.

Çalışkan, O., & Ongun, G. (2016). Bütünleşik ve Bağdaşık Kent Morfolojisi Üretim Yöntemi Olarak Parametrik Gelişim Modeli. Paper presented at the Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu Mersin.

Davis, D. (2013). Modelled on software engineering: Flexible parametric models in the practice of architecture.

Dino, I. (2012). Creative design exploration by parametric generative systems in architecture. METU Journal of Faculty of Architecture, 29(1), 207-224.

Dino, I. (2015). Tasarım ve Hesaplamanın Doğası. Dosya, 35, 9-13.

Jacobs, J. (1961). The death and life of American cities.

Khabazi, Z. (2010). Generative algorithms using grasshopper. Zubin Mohamed Kahbazi.

Leach, N. (2009). Digital morphogenesis. Architectural Design, 79(1), 32-37.

Llabres, E., & Rico, E. (2012). In progress: Relational urban models. Urban Design International, 17(4), 319-335.

Love, T., & Crawford, C. (2011). Plot Logic: Character-Building Through Creative Parcelisation. Urban Design in the Real Estate Development Process, 92-113.

Mahy, M., Alexander, C., Neis, H., Anninou, A., & King, I. (1987). A new theory of urban design (Vol. 6): Center for Environmental Struc.

Mehaffy, M. W. (2008). Generative methods in urban design: a progress assessment. Journal of Urbanism, 1(1), 57-75.

Peters, T., & Peters, B. (2013). Inside Smartgeometry: expanding the architectural possibilities of computational design: John Wiley & Sons.

Rossi, M. (2017). On Rules and Roots: The Organic Model in Design. In M. R. G. Buratti (Ed.), Computational Morphologies Design Rules Between Organic Models and Responsive Architecture.

Rowe, C., & Koetter, F. (1983). Collage city: MIT press.

Schnabel, M. A. (2008). Parametric Design in Urban Design. Paper for ICCCBE-XII & INCITE, 16-18.

Schumacher, P. (2008). Parametricism as Style. Parametricist Manifesto, London.

Schumacher, P. (2010). The Parametric City. Zaha Hadid Recent Projects, GA. Tokyo: ADA Edita Tokyo, 42.

Steinø, N., & Obeling, E. (2014). Developing a parametric urban design tool. Some structural challenges and possible ways to overcome them. Architecturae et Artibus, 6(1), 51--57.

Talen, E. (2009). Design by the rules: The historical underpinnings of form-based codes. Journal of the American Planning Association, 75(2), 144-160.

Tarbatt, J. (2012). The plot: designing diversity in the built environment: a manual for architects and urban designers: RIBA Publishing.

Terzidis, K. (2006). Algorithmic architecture: Routledge.

Tümtürk, O. (2018). DESIGNING (WITH) COMPLEXITY: IMPROVING ADAPTIVE CAPACITY OF URBAN FORM BY DESIGN. (Bachelor of Sciences), Middle East Technical University, Ankara.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ünlü, T. (2011). Towards the Conceptualization of Piecemeal Urban Transformation: The Case of Mersin, Turkey. Built Environment, 37(4), 445-461.

Verebes, T. (2009). Experiments in associative urbanism. Architectural Design, 79(4), 24-33.

Verebes, T. (2013). Masterplanning the adaptive city: Computational urbanism in the twenty-first century: Routledge.

Woodbury, R. (2010). Elements of parametric design.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent Morfolojisi ile Konut Fiyatları Arasındaki İlişki: Ankara Yol Ağı Tasarımı Üzerinden Modelleme

Burcu H. ÖZÜDURU[1], Eda ÜNLÜ YÜCESOY[2]

[1]Gazi Üniversitesi, [2]İstanbul Şehir Üniversitesi
edayucesoy@sehir.edu.tr; bozuduru@gazi.edu.tr

Özet: *Kentler gün geçtikçe daha canlı, karmaşık ve şaşırtıcı olmakta; büyüme şekilleri hızla değişmektedir. Bugün, kentsel dinamikleri açıklayabilmek kent planlama yazınındaki mevcut teorik kalıpların dışına çıkarak gerçekleşebilmektedir. Bu durum yeni teoriler, yöntemler geliştirmeyi, iyice karmaşıklaşan kentlerin mekânsal örüntüsünü detaylı bir şekilde analiz etmeyi gerektirmektedir. Yol ağı, kamusal alan ağı ile kentteki günlük hareket kanallarının düzenini de belirleyerek morfolojinin önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır (Carmona vd., 2003). Bir kentin yol ağı yüzyıllar içinde oluşmaktadır ve kentsel sistemin karmaşıklığı ile ilişkili olarak analitik olarak da izi sürülebilen evrensel istatistiksel özellikler göstermektedir (Masucci, Stanilow, Batty, 2014). Hillier (1996) hareket ile kentsel yol ağı düzeninin evrimi arasındaki ilişkiyi mekân dizim (space syntax) ile kuramlaştırmıştır. Buna göre, kentsel ızgaranın yapısı kentsel hareketin güzergâhını da belirlemektedir. Topolojik ve metrik özellikler ile yol ağının karmaşıklık derecesi belirlenebilir ve belli parametreler ile sınırlı bir kentsel yapı çerçevesinde altyapının da gelişimi açıklanabilir (Masucci vd., 2014). Öte yandan, bu mekânsal yapılandırma kentteki toplumsal faydaya ve finansal değere de etki etmektedir. Yol ağı tasarımının merkeziliğinin (network centrality) yüksek olması hem finansal açıdan konut ve işyerlerinin değerini yükseltmektedir, hem de konut sahipliliğini ve arazi kullanım çeşitliliğini arttırmaktadır. Bu durum konut değerlerine, arsa ve kira bedellerine de yansımaktadır. Diğer bir açıdan ise, kentlerin genel yol ağı morfolojisinin özellikleri yapılı çevre kalitesinin yükseltilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada, 2013-16 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan bir TÜBİTAK projesi kapsamında toplanan veriler ve geliştirilen yöntem ile Ankara kentinde büyük kentsel veri tabanları ile çalışarak yol ağı morfolojisi ile konut fiyatları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Mekân dizim yönteminin geliştirilmiş bir çeşidi olan ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programlarına eklemlenebilen Mekânsal Tasarım Ağ Analizi (sDNA+[1]), kentsel morfolojik ölçüleri Ankara'nın 2013 yılına ait yol ağı özelinde topolojik indeksler geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Daha sonra, bu topolojik indeksler ile özel bir şirketten elde edilmiş konut fiyatları arasındaki ilişki hedonik model ile sorgulanmaktadır (Xiao vd., 2017). Araştırma bulgularına göre, konut fiyatlarının konut özelliklerinin yanında yol ağının morfolojik özellikleriyle de ilişkisi olup, olmadığı tartışılmış olacaktır. Bu özelliklerin konut fiyatları gibi kompleks bir veri ile ilişkilendirilmesi, yol ağı tasarımı ve arazi kullanımı gelişim ilkelerinde hangi hususların ön plana çıkması gerektiğini ortaya koyup, kentsel tasarımcılara ve şehir plancılarına özellikle kentsel morfolojik yapının ele alınmasındaki ilkelerin belirlenmesinde fayda sağlayacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Yol ağı morfolojisi, merkezilik, konut fiyatları, hedonik analiz, Ankara*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Ağ morfolojisi bilgisi yol ağının geometrisi ve topolojisinin incelenmesi ile elde edilebilmektedir ve bu bilgi ile yığılma ekonomisi ya da farklı firma tiplerinin yer seçimi ile ilişkili tahminlerde bulunulabilmekte; kentsel büyüme hakkında kentsel performans göstergeleri, örneğin erişilebilirlik, ticari canlılık, konut gelişimi ve arazi değerlerindeki değişim, suç oranları, yaya ve taşıt akımları, kişilerin sağlık seviyeleri vb. açıklanabilmektedir (Masucci vd., 2014). Erişilebilirlik özellikle ulaşım aktivitelerinin, diğer bir deyişle altyapının hareketliliği destekleme kapasitesinin de göstergesi olduğu için konumun en önemli özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Rodrigue vd., 2006).

Bugüne kadar konut değerine etki eden değişkenler özellikle konut biriminin, konumlandığı yapının ve çevrenin özellikleri ile açıklanabilmektedir. Xiao vd. (2016)'nin yaptığı çalışmada konut fiyatlarına etki eden çevre faktörlerin çeşitlendirilebildiği; yol ağının morfolojisinin belirleyici olduğu erişilebilirlik özelliklerinin de konut fiyatlarına etki ettiği gösterilmektedir. Erişilebilirlik seviyesi fırsatlar, ulaşım maliyeti ve merkezilik olmak üzere üç farklı parametre ile ölçülebilmektedir (Batty, 2009'dan alıntılayan Xiao vd. 2016). Kent morfolojisi ise özellikle farklı ölçeklerdeki merkezilik seviyesi ile ilişkilendirilerek ölçülebilmektedir.

Ekonomik coğrafya alanında merkezilik kavramı farklı modellerle açıklanmaktadır. İktisadi coğrafyacılar, kentlerin nüfus büyüklüğü yerine kentsel mekânların ticaret ve iş hizmetlerindeki çekiciliği ve öneminin göz önüne alınması, böylelikle de servis verdiği nüfus ve iş hizmetinin kapsayabildiği/erişebildiği alan için sıralanmasının daha doğru olduğunu belirtmektedir (Murphy, 1997). Bir yerin merkez olabilmesi için, yani bir başka deyişle bir mal veya hizmetin üretilebilmesi için, ekonomik olarak ilgili ölçeğin gereklilikleri ile örtüşen talebin bu merkezin etki alanında doğabilmiş olması gerekir.

Christaller tarafından geliştirilen "Merkezi Yerler Kuramı", kademeli yerleşme sistemi içinde, her kentin kendi etki alanındaki bölgeye mal ve hizmet sunan bir merkezi yer olduğunu varsayar. Bu kuram, yerleşmelerin sosyo-ekonomik yapısı, yeri, etki alanı ve merkezilik düzeyi hakkında hem bölgesel ya da ülke ölçeğinde, hem de kent içindeki merkezler dizgesinin belirlenmesi için önemli bir kaynak sunar. "Merkezi Yerler Kuramı"nın mekânsal hiyerarşisi, yakın ilişkide olduğu kırsal arka bölgesinin (hinterland) kontrol ve denetim mekanizmasını elinde tutan, aynı zamanda tarım dışı kentsel faaliyetlerin yeraldığı ve toplanma, dağıtma ve pazarlama faaliyetlerinin yığıldığı merkezlere dayanır. "Merkezilik" kontrol altına alınan nüfusun büyüklüğüne bağlı olarak değişen kademeli mekânsal bir yapıda erişilebilirliğin en yüksek olduğu yerleri tarif etmek üzere kullanılır[2] (Christaller'den alıntı, Çöteli ve Yenen, 2012).

Neoklasik mikro ekonomik teoride vurgu kullanıcıların erişim-mekan ilişkisini ulaşım ile arsa maliyetinin konum üzerinden bir denge ile açıklanabilmesidir (Alonso, 1964'ten alıntılayan Xiao vd., 2016). Bu nedenle de kentlerdeki konut piyasalarındaki karmaşık ilişkilerin belirleyicilerinin saptanması konut piyasalarındaki dengenin sağlanması ve kentin şekillenmesi konusunda önemli bir girdi oluşturmaktadır. Türkiye özelindeki hedonik modelleme çalışmalarında konut/bina birimlerinin özellikleri ile birlikte çevre ve arazi kullanım özellikleri değişken olarak belirlenebilmektedir (Alkan Gökler, 2017). Ancak, çevre özelliklerinin bir parçası olarak yol ağının ve yol ağı morfolojisinden elde edilecek merkezilik seviyelerinin de konut fiyatları üzerindeki etkisini analiz eden çalışma bulunmamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bu çalışmada oluşturulan hedonik modeller ile yol ağı morfolojisinden elde edilen merkezilik seviyelerinin konut fiyatları üzerindeki etkisi Ankara metropoliten alanı üzerinden ölçülebilmektedir. Böylece, Ankara'da arazi kullanımının yanında yol ağının, morfolojik bilgilerin de konut fiyatları için çevresel özelliklerden biri olabileceği de ortaya konulmaktadır. Bu çalışmanın iki ana amacı bulunmaktadır: 1) Kent morfolojisi yol ağı özellikleri üzerinden analiz edildiğinde belirgin 'merkezilik' özellikleri yol ağı parçasını geometrik ve topolojik özellikleri ile ilişkili olarak tanımlanmaktadır, 2) konut fiyatları ile bu özellikler arasında anlamlı bir ilişki olup, olmadığı bir hedonik model ile ampirik olarak Ankara ili üzerinden belirlenebilmektedir. Böylece, yol ağı özellikleri ile konut fiyatları arasındaki ilişki analiz edilmiş olacak ve metropoliten alan sınırları kapsamında sadece arazi kullanım özelliklerinin değil, kent morfolojisinin de konut fiyatlarına etki ettiği ortaya konulmuş olacaktır. Bir kentte yeni altyapı geliştirilerek konum özellikleri ile arazi kullanımı ve hareket ağının değişimi sağlanabilmektedir.

Çalışmanın 6 ana bölümü bulunmaktadır. Giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde yol ağı morfolojisi, merkezilik ve konut fiyatları arasındaki ilişki özellikleri literatürdeki çalışmalarla birlikte açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde hedonik modelin elde edilmesinde izlenen yöntemin özellikleri, dördüncü bölümde seçilen alan özellikleri ile beşinci bölümde çalışma bulguları ve son bölümde ise sonuç bölümü bulunmaktadır.

Yol Ağı Morfolojisi, Merkezilik ve Konut Fiyatları Arasındaki İlişki

Christaller'in *Merkezi Yerler Kuramı* bölgesel ölçekte kentsel sistem modeli kurması ve savaş sonrası hızla büyüyen kentleri temsil etmese de modelin temel aldığı 1930'lar kır-mekân örgütlenmesinin devamı olarak kent-çeper hiyerarşik ilişkisini bir planlama ideali olarak gören modellerde kullanılmıştır. Öte yandan, özellikle hiyerarşik ve durağan bir kentsel sistem kurgulaması açısından eleştirilmiş, 1970'lerin ortasından itibaren kentsel sistem modelleri popülerliğini yitirmiştir. 1990'lardan itibaren küreselleşme ve küresel kent tartışmaları, kentsel bölge oluşumu ve kentsel ağlar üzerine artan ilgi ve çalışmalar, dikkati tekrar kentsel sistemlerin mekânsal organizasyonuna çekmeye başlamıştır. Christaller'in ***keskin hiyerarşik merkezleri yerine ağlarla şekillenen kentsel sistemler kavramsallaşmıştır***. Hiyerarşi yerine düğüm noktaları arasındaki ilişkileri ve birbirini tamamlayıcılığına göre bağlanabilirliğe (connectivity) vurgu yapan ağ kuramı, kentsel sistemi bir akışkanlar mekân olarak görür ve ağlar kümesi içindeki özelliklerine göre kenti (ya da kent mekânını) bir kentsel sistemin parçası yapar. Bu nedenle yol ağı sistemleri de akışkanların çıkış ve varış noktaları arasındaki çekimin gücünü göstermek üzere analiz edildiğinde konumların merkezilik seviyesi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Ulaşım konusunda çalışanlar, erişilebilirliğin de bir göstergesi olarak kentin merkezilik (centrality) seviyesini günlük yapılan yolculuk sayısı ve kent merkezinde çalışan kişilerin sayısının kentteki toplam yolculuk sayısı ve çalışan sayısı ile oranlandığında ölçebilmektedir (Burger vd., 2011). Giuliano (1991) ise Los Angeles'daki alt merkez ve kümelenme biçimlerini inceleyerek kentin yapısını çözümlemeye çalışmakta; diğer çalışmalardan farklı olarak MİA'ya olan uzaklık ve yoğunluk yerine işyerine yapılan günlük yolculukları merkezilik ölçütü olarak kullanmaktadır.

Kent morfolojisi ile ilişkili olarak kentlerin mekânsal konfigürasyonu en etkili bir şekilde arazi kullanımı tipi, yoğunluğu ve yol ağı örüntüsü ile açıklanabilmekte (Levinson vd., 2007) ve kentlerde yaşayanların seyahat biçimlerinin de bunlara göre şekillendiği öngörülmektedir (Ewing ve Cervero, 2001; 2010). Etkileşimi incelemek yoğunluk, çeşitlilik, merkezilik,

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanıcıların seyahat kalıpları vb. somut özellikleri incelemek demektir (Cervero ve Kockelman, 1997). Ayrıca, kentsel altyapının özellikleri de bu konular hakkında önemli ipuçları vermektedir. Literatürde, mekânsal ekonomik özellikler ile kentsel altyapının incelendiği araştırmaların sayısı oldukça kısıtlıdır (Levinson ve Xie, 2008). Daha çok ağların merkezilik dereceleri, ekonomik sektörlerin dağılımı, işgücü ve nüfus yoğunluğu, ulaşım kalıpları, vb. değişkenlerle açıklanmaya çalışılmıştır (Vasanen, 2012; Burger vd., 2011; Levinson, Xie ve Zhu, 2007).

Courtat, Gloaguen ve Douady (2010) yol sistemleri ve kentsel form arasındaki ilişkiyi matematiksel modeller ile incelerken, seçilen Fransız yerleşimler üzerinden kentlerin topolojik haritalarını, mevcut morfogenesis (bölünme ve büyüme) ve yol ağının hiyerarşisini göstermek ve matematiksel eşitliklerdeki değişkenleri açıklamak suretiyle simüle etmektedirler. Kentin gelişimi kentteki sokakların gelişimi ile açıklanabilmektedir. Belli parametreler ile düşük topolojik özellikler elde edilmektedir. Bu parametreler kentlerin işlevsel hedeflerini yerine getirmek için ilişkili bulundukları yol ağının oluşumu üzerinden oluşturulan doğal göstergelerdir. Böylece, morfolojik modeller üretilmekte ve bu modeller ulaşım ağını ilgilendiren başka çalışmalarda da kullanılabilmektedir.

Yol ağı modellemeleri çoğunlukla, ağ performansını ağdaki her parçaya yüklenen ortalama yolculuk süresi ile ilişkilendirmektedir. Ancak, bu yaklaşım, ağ geometrisinin yol seçimindeki etkisini göz ardı etmektedir. Özellikle, kent içinde yapılan önceki mekân dizim analizleri, topolojik ve geometrik mesafenin araç trafiği ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Yol ağının geometrisi trafik akışını sayısallaştırılabilir özellikler ile gösterebilmektedir. Chiaradia (2007) yüksek yoğunluklu kentsel çevrelerde yol ağı geometrisini analiz ettiği bir çalışmasında açıklama katsayısını oldukça yüksek bulmuştur. Xiao vd. (2017)'deki çalışmasında arazi kullanım kategorilerinin gerçekleşme olasılıkları ile yol ağı erişilebilirlik özellikleri arasındaki ilişkiyi analiz ederek, yol ağının topolojik özelliklerinin aslında arazi kullanım tiplerini belirlediğini ortaya koymuşlardır. Chiaradia (2013)'e göre ise mülk fiyatları merkeziliğin ve mekânsal organizasyonun tasarımının çoklu seviyede endojen bir indeksi olarak mekânsal erişilebilirliği farklı mekânsal ölçeklerde yakalayabilmektedir.

Konut fiyatları ile yol ağı morfolojisini ilişkilendiren çalışmaların literatürde sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmektedir. Xiao vd. (2016)'nin çalışmasında merkeziliğin göstergeleri olarak kullanılan aradalık ve yakınlık değişkenleri farklı yarıçaplarda; mekansal olarak iki ayrı bölgede (kent merkezi ve çeperi olarak) modellenmiştir. İncelenen kentin özellikleri ile de ilişkili olarak yakınlık değişkeni ile konut fiyatları arasında pozitif ilişki, aradalık değişkeni ile ise negatif ilişki bulunmuştur. Chiaradia vd. (2013) de kentsel yol ağı tasarımının konut fiyatlandırmasındaki rolünü ve kentsel yapının konut değerine katkısını anlamaya çalışarak yol ağı ile mülk fiyatlarının birbirleri ile ilişkili olduklarını göstermişlerdir. Bulgularına göre en önemli mekansal faktörlerin konut büyüklüğü, ambiyans yoğunluğu, yerel ve global mekansal erişilebilirlik ve bina yaşıdır.

Yöntem ve Ampirik Özellikler

Konut veri tabanındaki değişkenler ile sDNA+ aracılığıyla hesaplanan merkezilik indeksleri arasında ilişki hedonik model geliştirilebilir. Hedonik modellerin temel hedefi konut ile ilişkili değişkenlerin konut fiyatı üzerindeki etkisini ölçebilmektir (Manson, 2009). Bu modellerin kurulması sonrasında elde edilen katsayılar konut fiyatı ile modele katılan değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu ilişki aşağıdaki denklem ile özetlenebilmektedir:

ISBN: 978-605-80820-1-4

Konut fiyatı = f(konut biriminin özellikleri, bina biriminin özellikleri, konutun bulunduğu çevre özellikleri)

Bu denkleme göre konut fiyatı konut birimi, bina birimi ve konutun bulunduğu çevre özelliklerinin bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada ise hedonik modelleme ile ilişkili yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak konutun bulunduğu çevre özellikleri kapsamında kentsel morfoloji özellikleri de modele katılmaktadır. Ayrıca, yine diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada seçilen kentsel morfoloji özellikleri ise yol ağı parçalarının topolojik ve metrik özellikleri ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Seçilen değişkenlerin adları ve tanımları Tablo 1'de verilmektedir.

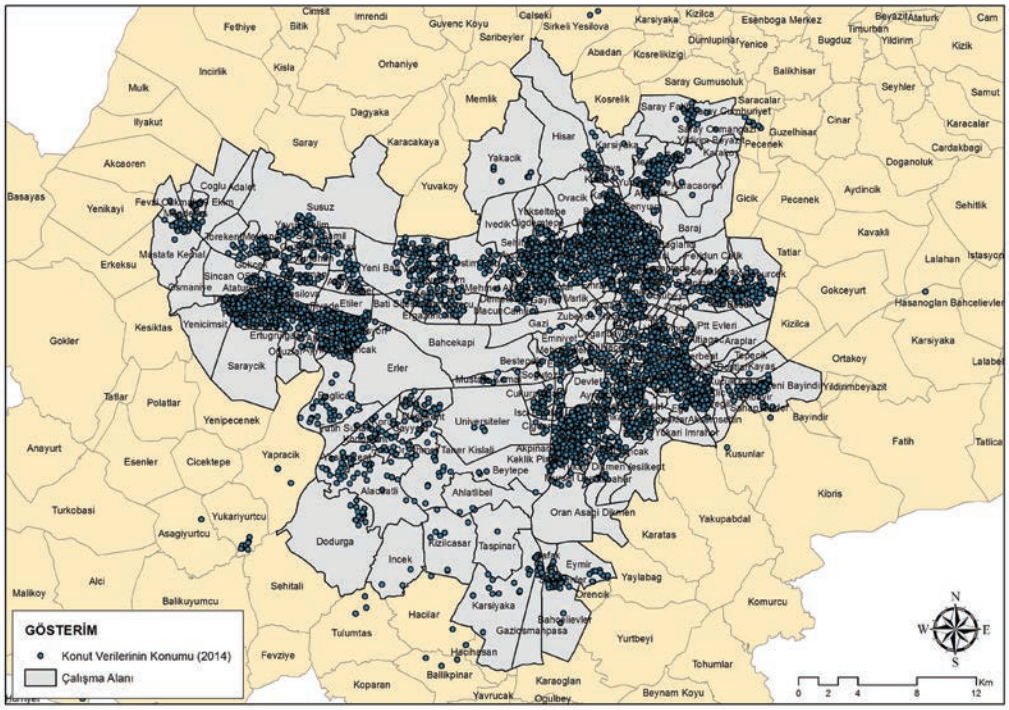
Tablo 1. Değişkenlerin tanımı.

	Değişken Adı	Tanımı
Bağımlı Değişken	Fiyat	Konutun 2014 Yılındaki Satış Fiyatı
Bağımsız Değişkenler: Bina Özellikleri	Site	Site İçinde Bulunuyorsa 1, Bulunmuyorsa 0
	Isınma	Konut Biriminin Isınma Sistemi Merkezi Sistem İse 1, Değilse 0
	Asansör	Asansör Bulunuyorsa 1, Bulunmuyorsa 0
	Otopark	Otopark Varsa 1, Yoksa 0
	Parsel Büyüklüğü	Binanın Oturduğu Taban Alanı (M^2)
Bağımsız Değişkenler: Konut Birimi Özellikleri	Oda	Konut Biriminin Oda Sayısı
	Banyo	Konut Biriminin Banyo Sayısı
	Kat	Konut Biriminin Bulunduğu Kat
Bağımsız Değişkenler: Çevre Özellikleri	Arsa	Konut Biriminin Bulunduğu Sokak/Caddenin Arsa Rayiç Bedelleri
	Özeliş	Sokak/Caddedeki Özel İşyeri Sayısı
Bağımsız Değişkenler: Yol Ağı Morfolojisinin Özellikleri	BtA400	Aradalık İndeksi (Yarıçap = 400 metre)
	NQPDA400	Yakınlık İndeksi (Yarıçap = 400 metre)
	MGLA400	Ayrılma İndeksi (Yarıçap = 400 metre)
	BtA1000	Aradalık İndeksi (Yarıçap = 1000 metre)
	NQPDA1000	Yakınlık İndeksi (Yarıçap = 1000 metre)
	MGLA1000	Ayrılma İndeksi (Yarıçap = 1000 metre)
	BtA5000	Aradalık İndeksi (Yarıçap = 5000 metre)
	NQPDA5000	Yakınlık İndeksi (Yarıçap = 5000 metre)
	MGLA5000	Ayrılma İndeksi (Yarıçap = 5000 metre)

Konut fiyatları, özellikleri ve bina özellikleri özel bir şirketten satın alınarak elde edilmiştir **(Şekil 1)**. Arsa rayiç bedelleri ilçe belediyelerinin internet sitelerinden toplanmış ve CBS'de her bir yol ağı parçası ile eşleştirilmiştir. Sokak/Caddedeki özel işyeri sayısı ile 2012 yılına ait Tüik'ten elde edilen bir kaynaktan alınmıştır. Yol ağı parçalarının topolojik ve metrik özellikleri bir mekânsal ağ analizi aracı olan, CBS yazılımının bir araç kutusu

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak tasarlanmış olan sDNA+[3] yazılımı ile elde edilmektedir. Yazılım farklı ağlar üzerinden mekânsal ağ analizine izin vermektedir. Arazi kullanım verileri üzerinden farklı mesafeler kullanıldığından arazi kullanımının farklı faaliyet kollarına göre yol ağı özellikleri incelenebilecektir. sDNA+ indekslerinin üretilmesinde yol ağı verisinin hazırlanması ve analizlerin çalıştırılması olarak iki aşama bulunmaktadır.

Şekil 1. 2014 Yılına Ait 4,915 Adet Konut Verisinin Mekansal Dağılımı (Ankara).

Mekânsal tasarım ağ analizi (spatial design network analysis – sDNA+) indeksleri üretilmesi amacıyla Ankara için 400, 800, 1000, 5000 metre yarıçaplarında 19 adet sDNA+ indeksleri üretilmiştir. Her bir düğüm noktası için verilen yarıçap içerisindeki özellikler ölçütlendirilmektedir. Merkeziliğin göstergesi yakınlık (closeness), aradalık (betweenness), ayrılma (severance) gibi topolojik özellikler olmaktadır. Her indeks çoklu coğrafi ölçekleri (yarıçapları) farklı davranış biçimlerini yakalamak amacıyla ölçmektedir. Diğer indeksler belli bir yarıçaptaki ağ yoğunluğunu (kavşak sayıları, ilişkiler, toplam bağlanabilirlik, uzunluk, açısal maliyet, ağırlık, vb.) ve etkinliğini de kapsamaktadır.

Yakınlık (closeness), bağlantıları (örneğin sokakları) diğer bağlantılara (sokaklara) olan bağlanabilirliğe göre indekslemektedir. Bu çalışmada NQPDA400 kullanılmıştır. Bu indeks belirlenen yarıçaptaki tüm ağın miktarını mesafeye oranlayarak ölçmektedir. Yayaların erişim seviyelerinin bir göstergesi olarak da görülebilir. Genelde 0-1 arasında değerler almaktadır. Ankara için NQPDA400 değerlerinin % 97,0'si 0,5'in altındadır. Bir başka deyişle, yaya için erişilebilirlik değerleri düşüktür. Aynı değer yarıçapı daha yüksek mesafeler için hesaplandığında (örneğin yarıçap 2.000m ve daha büyük ise) yürünebilirlik yerine araç ile erişilebilirlik değerlendirilebilecektir.

Arada bulunma (betweenness), diğer sokak çiftleri arasındaki en kısa yolların sokak üzerinden geçme sayısına göre sokakları indekslemektedir. Bu sayı, akıştaki sıkışıklık

ISBN: 978-605-80820-1-4

potansiyelini veya diğer istikametlere doğru geçiş fırsatlarının derecelendirilmesini ortaya koymaktadır. 400 metre yayalar için özellikle kent içi perakende dağılımında hangi ağ özelliklerinin ne kadar belirleyici olduğunu gösterebilir. BtA400 (Betweenness Angular 400m) yol ağı özellikleri olarak perakendenin ana cadde – diğer sokaklar (high street vs. other -pedestrian- streets) karşıtlığını gösterebilir.

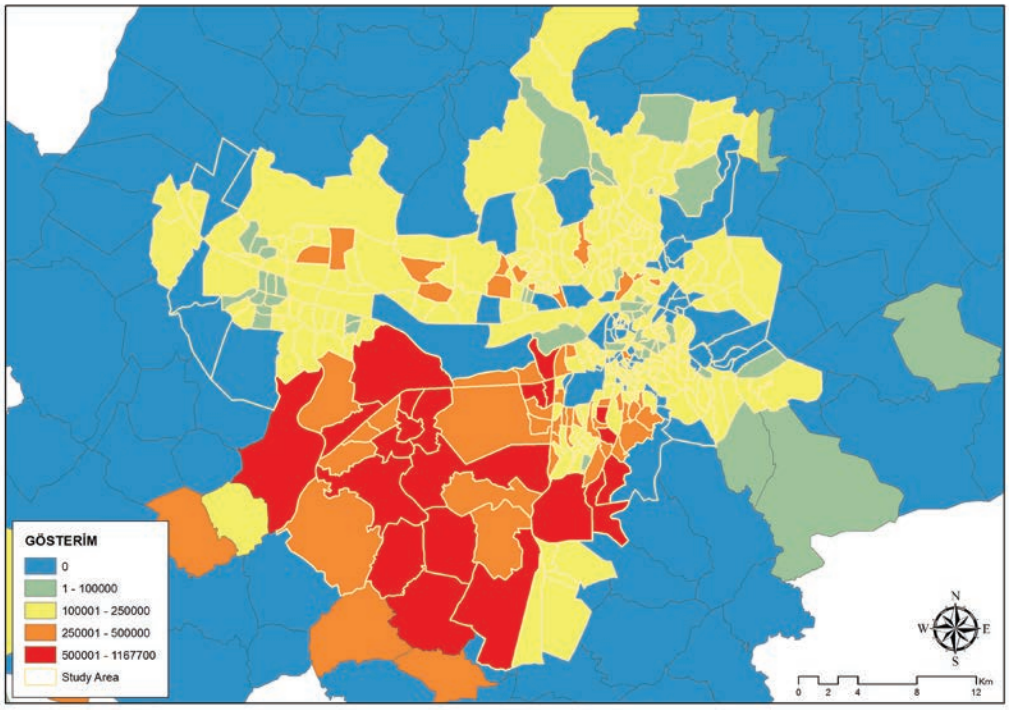
Ayrılma (severance), bir yol parçasının yol ağındaki diğer parçalarından ayrılma derecesini ve ağdaki yoğunluğun kırılma noktalarını indekslemektedir. MGLA400 indeksi jeodezik olarak yol ağının ortalama uzunluğunu vermektedir. Bu değer ne kadar yüksek ise, yol ağında hareketin o kadar zor olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek Alan Özellikleri

Ankara'nın kentsel gelişimi 1925'lerden bu yana çeşitli plan öngörüleriyle şekillenmiştir. Ankara'nın 1990'larda öngörülen desantrilizasyon politikalarının bir sonucu olarak, koridor gelişmesi ile batı ve güneybatı aksları yönünde hızlı bir biçimde geliştiği görülmektedir. 2000 yılından sonra, 2007 yılında onaylanan 1/25000 ölçekli 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı'nın hazırlanmasında dahi makroform stratejisi olarak parça planların koordinasyonu ve revizyonu yapılmasına çalışılmıştır. Bu planın onaylanmasından sonra da Ankara'daki gelişmeler parça planlarla ya da plan eklemeleri ile hızlı bir şekilde gerçekleşmeye devam etmiştir. Kentin büyüme hızı ve yeni konut alanlarının eklenmesi ile birlikte yol ağı da gelişmeye devam etmiştir. Ankara'nın kentsel alanı 1985'te 31.000 hektar iken, 1997'de %45,2 artış ile 45.000; 2005'te %77,8 artış ile 80.000 hektar olmuştur (ABB, 2007). Bu artış ile birlikte yerleşik alandaki yol ağı parçaları 2000 yılında 53.784 iken, 2013 yılında %46,0'lık artış ile 106.825 adet olmuştur (Özüduru vd., 2017). Kentsel yayılma, özel araç odaklı kentsel gelişim, kentin çeperindeki mahalleler ile merkezindeki mahalleler arasındaki farklılaşma, yol ağı özellikleri üzerinden okunabilmektedir.

Bugün Ankara farklı ölçek ve ilişkiler ağı içinde değişik boyut ve bağlamlarda kentsel değişim ve dönüşüme konu olmaktadır. Son 10 yılda inşaat sektörünün gelişmesi, ekonomik değişim, yerel ve merkezi hükümetlerin gecekonduları iyileştirme çabası ile inşaat yatırımlarına olan desteği Ankara kentinin de oldukça hızlı bir biçimde büyümesine neden olmuştur. Uydu kentlerin oluşumu ve büyük ölçekli, karma kullanımlı yatırımlar bu büyümede önemli rol oynamışlardır. Ankara'nın kent merkezinin ve önemli arazi kullanımlarının desantrilizasyonunda önde gelen 1980 ve 90'lı yıllarda gelişen Batıkent ve Çayyolu yerleşimlerinin uydu kentler olarak ciddi bir nüfusu çekmiş olması Ankara makroformunun gelişiminde etkili olmuştur. Bu yerleşimler ile birlikte kent, çepere doğru yayılmaya başlamış ve diğer kullanımların da desantrilizasyonuna neden olmuştur. Yeni alışveriş merkezlerinin özellikle kentin büyüme yönünde, yani batı ve güneybatı akslarında yer seçmesi bu durumun bir göstergesidir. **Şekil** 2'de de görüldüğü üzere bu iki gelişme koridorundaki konut satış fiyatları Ankara geneline göre de oldukça yüksektir. Bu mahallelerde göreli olarak yeni inşa edilmiş olan konutların yapılmış olması, ancak yol ağının aynı hızda gelişmemiş olması bu çalışmada kurgulanan hedonik model sonuçlarına da yansımaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. 2014 Yılı 4,915 Adet Konut Verisinin Mahalle Ölçeğinde Fiyatlarının Ortalama Değerleri (TL).

Model Bulguları

Bu çalışmada her yarıçaptaki merkezilik indekslerinin doğrudan etkisini anlayabilmek ve değişkenler arasındaki lineerlik ile oluşabilecek etkileri yok edebilmek hedefiyle üç ayrı model kurgulanmıştır. Modellerde sadece morfolojik özellikler farklılaştırılmış, diğer değişkenler sabit tutulmuştur. Bu kapsamda, kurgulanan üç hedonik modelin sonuçları Tablo 2'de verilmektedir. Bu modeller çalıştırılmadan önce model değişkenlerinin birbirleriyle ilişkileri korelasyon analizi ile incelenmiş ve korelasyon katsayıları yüksek olmayan değişkenler seçilerek modellere katılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre beklendiği üzere bina özellikleri (site, ısınma, asansör, otopark, parsel büyüklüğü) ve konut birimlerinin özellikleri (oda, banyo, kat) ile konut fiyatları arasında pozitif ilişki bulunmaktadır ve katsayılar herbir özelliğin marjinal etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca bir konum ve çevre özelliği olarak birçok özelliğin göstergesi sayılabilecek arsa rayiç bedeli değişkeni (arsa) ile de konut fiyatı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Son olarak, kent/mahalle merkezine yakınlık ile ilişkinin dolaylı bir göstergesi sayılabilecek özel iş yeri sayısı ile konut fiyatı arasındaki ilişki de pozitiftir.

Bu çalışmada özellikle morfoloji ile ilişkili değişkenlerin etkilerine odaklanılmaktadır. Yol ağının morfolojik özellikleri olan göstergeler de farklı yarıçaplarda incelenmiş ve konut fiyatı ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre merkeziliğin göstergelerinden biri olan aradalık indekslerinin (BtA400, BtA1000, BtA5000) farklı yarıçaplardaki önemlilik dereceleri ve katsayıları belirgin ölçüde değişmektedir. Bu indeks yürüme mesafesinde (yarıçap=400 metre) konut fiyatları ile ters orantılı olarak ilişkilidir. Model 1'e göre 400 metre yarıçaptaki aradalık indeksinin (BtA400) bir birim yükseltilmesi ile konut fiyatlarında 0,03 birimlik bir düşüş olacağı öngörülmektedir. Ankara özelinde bu sonuç incelendiğinde kent

ISBN: 978-605-80820-1-4

çeperindeki konutların fiyatlarının, konut kalitesi ve yenilik açısından yüksek olması bu sonucu verebilmektedir. Diğer bir deyişle, uydu kentlerdeki ya da kent çeperinde yeni yapılan rezidans yapılarındaki konut birimleri, merkezilikleri düşük olsa da yüksek fiyatlı olmaktadır. Merkeziliğin yüksek olması Ankara özelinde tercih edilmemektedir. Bu durum merkeziliğin doğal olarak trafik, gürültü ve hava kirliliği ile de ilişkili olmasından kaynaklanabilmektedir. 1000 ve 5000 metre yarıçapta ise aradalık indeksinin konut fiyatları ile ilişkisi önemli çıkmamıştır.

Tablo 2. Hedonik modellerin sonuçları.

Bağımlı Değişken Log(Fiyat)	**MODEL1**	**MODEL2**	**MODEL3**
Sabit	12,623 (42,350)	11,085 (31,669)	4,194 (11,589)
Site	0,049 (3,078)	0,048 (3,023)	0,081 (5,206)
Isınma	0,314 (18,649)	0,315 (18,687)	0,325 (19,357)
Asansör	0,218 (16,881)	0,216 (16,745)	0,202 (15,696)
Otopark	0,029 (2,157)	0,027 (2,049)	0,027 (2,063)
Parsel Büyüklüğü	5,488E-006 (11,944)	5,579E-006 (12,121)	5,540E-006 (12,114)
Oda	0,201 (26,805)	0,201 (26,891)	0,193 (25,849)
Banyo	0,220 (18,586)	0,219 (18,526)	0,233 (19,862)
Kat	0,001 (21,700)	0,010 (21,057)	0,001 (21,930)
Log(Arsa)	0,043 (13,296)	0,043 (13,357)	0,031 (9,701)
Log(Özeliş)	0,018 (4,865)	0,021 (5,502)	0,014 (3,625)
Log(BtA400)	-0,030 (-3,260)		
NQPDA400	-0,426 (-3,944)		
MGLA400	-0,328 (-6,491)		
Log(BtA1000)		0,003^{NS} (0,482)	
NQPDA1000		-0,218 (-10,956)	
MGLA1000		-0,056^{NS} (-1,086)	

ISBN: 978-605-80820-1-4

Log(BtA5000)			0,006^{NS} (1,431)
NQPDA5000			-0,012 (-6,852)
MGLA5000			0,784 (17,658)
Adjusted R^2	0.640	0.641	0.646
Degrees of Freedom	13		
NS: İlişki Önemli Değil			

Diğer bir merkezilik göstergesi, yakınlık indekslerinin farklı yarıçaplardaki (NQPDA400, NQPDA1000, NQPDA5000) önemlilik dereceleri analiz edildiğinde ise marjinal etkinin azaldığı görülmekle birlikte üç modelde de konut fiyatları ile önemli negatif ilişki bulunmuştur. Aradalık indeksi analizinde olduğu gibi kent merkezine yakınlık/merkezilik derecesine göre konut fiyatları değişebilmektedir. Yürüme mesafesi yarıçapında bir birim artış ile daha fazla yol ağı örüntüsü bulunması, diğer bir deyişle merkeziliğin bir birim yükselmesi konut fiyatının 0,426 birim azalmasına neden olmaktadır.

Ayrılma indekslerinin farklı yarıçaplardaki (MGLA400, MGLA1000, MGLA5000) önemlilik dereceleri analiz edildiğinde ise 1000 metrede ilişki bulunmamakla birlikte yürüme mesafesi (400 metre) yarıçapında (MGLA400) konut fiyatları ile önemli, negatif ilişki bulunmaktadır. MGLA400'ün yürüme mesafesinde daha yüksek olması konut biriminin topografik olarak kıvrımlı yollara sahip, tarihi ya da engebeli sokak/caddelerde konumlanması demektir. Dolayısıyla, bu değerdeki bir birimlik artış da konut fiyatlarında 0,328 birim azalışa neden olmaktadır. MGLA5000 ile konut fiyatları ise pozitif ilişkilidir. Bu indeksin bir birim artışı ile konut fiyatlarının 0,784 birim artacağı öngörülmektedir. Sürüş mesafesindeki yol ağı parçalarının birbirinden uzaklığının artması yine Ankara'nın birbirinden daha uzak mesafede konumlanan kent çeperindeki konutların fiyatları ile ilişkili bulunmaktadır. Jeodezik olarak birbirinden daha uzak, açılarak yaygınlaşan kent parçalarında konumlanan konutların fiyatları daha yüksek olmaktadır. Modellerin açıklama katsayısı %64,0 ile %64,6 arasındadır.

Sonuç

Kent morfolojisi kentlerin evrimsel tarihi hakkında ulaşım altyapısının kapasitesini arttırabilecek, arazi piyasasında getiri sağlayabilecek çok önemli bilgiler sunmaktadır. Kentler üst üste oturan sistemler üzerinden algılanabildiğinde, ortaya oldukça karmaşık, çok değişkenli ve çok boyutlu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda, bu karmaşık yapıyı çözümleyip, algılayabilmek için ağ modelleri kurgulanmakta ve bu modeller ile birlikte daha farklı mekânsal analizlerin kullanılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Meijers, 2007; Masucci vd., 2014). Mekansal ağların en temellerinden biri olan yol ağının gelişimi kentin gelişimi, insanların hareketliliği ve yerleşimlerin morfolojisi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Kentsel sistemlerden biri olan konut birimleri ve bu birimlerin özellikleri yol ağının geometrik ve topolojik özellikleri ile ilişkilendirilebilmektedir. Konut fiyatları karmaşık bir gösterge olarak hem piyasa dinamiklerini hem de farklı birçok özelliğin etkileşimi nedeniyle konum özelliklerini yansıtmaktadır. Grafik teorisi yardımıyla elde edilen modeller kentlerin DNA'ları

ISBN: 978-605-80820-1-4

olan yol ağlarının geometrik ve topolojik özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu temsiliyette yol ağının en belirgin özelliği olan erişilebilirlik seviyesi ile ilişki kurulmaktadır. Erişilebilirliğin bir göstergesi olan merkezilik ise farklı seviyelerde farklı değişkenlerle ölçülebilmektedir. Bu çalışmada, sDNA+ aracılığı ile mekan dizim ve sosyal ağ analizlerinin ortak bileşenleri olan değişkenler elde edilerek hedonik modeller kurgulanmıştır.

Model bulgularına göre merkezilik derecesi farklı göstergeler ve farklı ölçeklerde ele alındığında konut fiyatları ile ilişkilendirilebilmektedir. Örneğin, bir yol ağının merkeziliğinin yüksek olması o yol ağı parçasının daha fazla talep görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle de yol ağının bu parçaları ekonomik aktivitelerin yoğunlaştığı konumlardır. Bunun göstergelerinden biri olan aradalık göstergesi sadece yürüme mesafesinde etki etmekte, yakınlık göstergesi her ölçekte mesafe arttıkça azalarak ters orantılı olarak etki etmekte, ayrılma ise yürüme mesafesinde ters orantılı, araç sürüş mesafesinde ise doğru orantılı olarak ilişkilenmektedir.

Bugüne kadar şehir planlama yazınında ulaşım ve arazi kullanım ilişkisi farklı birçok şekilde incelenmiştir. Bu ilişkiyi en iyi açıklayabilen ölçüt ise erişilebilirlik seviyesi olmuştur. Daha erişilebilir konumlar, gelişme potansiyeli daha fazla olan, nüfus ya da çeşitli ekonomik/sosyal aktivitelerin yer seçtiği mekanlar olmaktadır. Bu durum da bu konumların bir özelliği olarak konut fiyatlarına yansımaktadır. Bugüne kadar Türkiye'de yapılan hedonik model çalışmalarında kent morfolojisi değişkenlerinden yol ağı özellikleri ile konut fiyatlarındaki değişim açıklanmamıştır. Bu çalışma ile yol ağından elde edilebilecek özellikler ile konut fiyatları arasındaki ilişki tanımlanmış ve kentsel gelişimin dinamiklerinin yol ağı ve merkezilik üzerinden açıklanması sağlanmıştır.

Kaynaklar

Alkan Gökler, L. (2017). "Ankara'da Konut Fiyatları Farklılaşmasının Hedonik Analiz Yardımıyla İncelenmesi", *Megaron*, *12(2)*, 304-305.

Burger, M.J., De Goei, B., Van der Laan, L., Huisman, F.J.M. (2011). "Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city regions, 1981-2001", *Cities*, *28(2)*, 160-170.

Carmona, M., Heath, T., Oc, T., Tiesdell, S. (2003). *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Burlington, MA: Architectural Press.

Cervero, R., Kockelman, K. (1997). "Travel demand and the 3Ds: Density, diversity, and design", *Transportation Research D*, *2(3)*, 199–219.

Chiaradia, A., Hillier, B., Schwander, C., Barnes, Y. (2013). Compositional and Urban Form Effects on Residential Property Value Patterns in Greater London, *Urban Design and Planning*, *166:DP3*, 176-199.

Chiaradia, A.J. (2007). "Emergent route choice behaviour, motorway and trunk road network: the Nantes conurbation". *Proceedings of 6th International Space Syntax Symposium*. Editörler:Kubat, A.,Ertekin, O.,Guney, Y.I.,Eyuboglu, E. Istanbul: **İTÜ** Yayınevi.

Chiaradia, A.J., Hillier, B., Schwander, C., Wedderburn, M. (2013). "Compositional and Urban Form Effects On Residential Property Value Patterns in Greater London", *Proceedings of the Institution of Civil Engineers Urban Design and Planning*, *165(DP1)*, 21–42.

Courtat, T., Gloaguen, C., Douady, S. (2010). "Mathematics and Morphogenesis of the City: A Geometrical Approach", *Phys. Rev. E*, *83*, 38–40.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ewing, R., Cervero, R. (2001). "Travel and the built environment: a synthesis", *Transportation Research Record*, *1780(Paper No. 01-3515)*, 87–114. http://doi.org/10.3141/1780-10.

Ewing, R., Cervero, R. (2010). "Travel and the Built Environment", *Journal of the American Planning Association, 76(3)*, 265-294.

Giuliano, G. (1991). "Sub-centers in the Los Angeles Region", *Regional Science and Urban Economics*, *21(2)*, 163-182.

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, D., Feng X., Shanjiang, Z. (2007). *"The Co-Evolution of Land Use and Road Networks"*. Transportation and Traffic Theory. Editörler: Allsop, R.E., Bell, M.G.H, Heydecker, B. Bingley: Emerald Group Pub. Ltd.

Manson, M. (2009). Valuation using hedonic pricing models, *Cornell Real Estate Review*, *7*, 62-73.

Masucci, A.P., Stanilov, K., Batty, M. (2014). "Exploring the evolution of London's street network in the information space: a dual approach", Physical Review E, *Statistical, Nonlinear, and Soft Matter Physics*, *89(1)*, 012805. Physics and Society.

Meijers, E.J. (2007). "From Central Place to Network Model: Theory and Evidence of a Paradigm Change", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, *98(2)*, 245-259.

Murphy, R.E. (1997). *The Central Business District*, Chicago: Aldine-Atherton.

Ozuduru, B. H., Yucesoy, E., Chiaradia, A.F.J., Webster, C. (2017). *Mekansal Örgütlenmenin Kentsel Büyüme ve Perakende Performansı Üzerindeki Etkileri: İstanbul ve Ankara'nın Mekansal Ağlarından Bulgular*, Tübitak Proje Raporu No. 113K138, Ankara.

Rodrigue, J.P., Comtois, C., Slack, B. (2006). *Geography of Transport Systems*, New York, NY: Routledge.

Vasanen, A. (2012). "Functional polycentricity: examining metropolitan spatial structure through the connectivity of urban sub-centres", *Urban Studies*, *49(16)*, 3627-3644.

Xiao, Y., Sarkar, C., Webster, C., Chiaradia, A., Lu, Y. (2017). "Street Network Accessibility-based Methodology for Appraisal of Land Use Master Plans: An Empirical Case Study of Wuhan, China", *Land Use Policy*, *69*, 193-203.

Xiao, Y., Webster, C., Orford, S. (2016). Identifying house price effects of changes in urban street configuration: An Empirical Study in Najing, China, *Urban Studies*, *53:1*, 1112-131.

---

[1] Cooper, C., Chiaradia, A., Webster, C. (2016) Spatial Design Network Analysis software, version 3.4, Cardiff University, http://www.cardiff.ac.uk/sdna/

[2] Çöteli, M.G., Yenen, Z. 2012. "Kentsel Sistem Araştırmalarında Merkezi Yerler Kuramından Şehirsel Ağ Sistemine Geçiş", Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences, 4(1), 45-63.

[3] sDNA+ Cardiff Üniversitesi, Planlama ve Coğrafya Bölümü'nde Sürdürüleabilir Yerler Araştırma Merkezi'nde geliştirilmiştir. Cooper, C., Chiaradia, A., Webster, C. (2016) Spatial Design Network Analysis software, version 3.4, Cardiff University, http://www.cardiff.ac.uk/sdna/

ISBN: 978-605-80820-1-4

Balıkesir Kent Morfolojisi: Tarihsel Bir Okuma

Yasemin İNCE GÜNEY

Balıkesir Üniversitesi
yasemince.guney@gmail.com

Özet: *Balıkesir, İstanbul ve Bursa'yı İzmir' e bağlayan kara ulaşım ağları üzerinde yer alması, Bandırma iskelesi ile Marmara Denizi'ne, Edremit ve Ayvalık iskeleleri ile Ege Denizi'ne bağlı olması nedeni ile tarih boyunca ticari yönden önemli bir kent olmuştur. XVII. Yüzyıla kadar kentin batı ve güney-batı yönünde, Çamlık Tepesi'nin eteklerinde lineer olarak büyüdüğünü söyleyebiliriz. XIX. Yüzyılda demiryolunun kente gelmesi kentin gelişiminde önemli rol oynayan etmenlerden biri olmuştur. 1897 yılında meydana gelen büyük Balıkesir depreminden sonra kent yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Cumhuriyet sonrası değişimlerin en önemli adımlarından birisi, 1937 yılında demiryolu sınırının geçilerek eskiden İlyaslar Mezarlığı olarak bilinen alanda Atatürk Parkı adında bir kültür parkının kurulması olmuştur. Kentin ilk imar planı 1941 yılında Ernst Egli tarafından hazırlanarak 1944 yılında kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.*

2000'li yıllara kadar tek merkezli yapısını koruyan, 'arada kent' olarak anılan Balıkesir, 21.yüzyılda ülke genelindeki değişimlere eşgüdümlü olarak yeni bir çehre kazanmak için atılımlar yapmaya başlamıştır. 2005 yılında Otobüs Terminalinin kentin doğu girişine taşınması, yine aynı bölgede 2006 yılında TOKİ ile Balıkesir Belediyesi'nin ortaklaşa kurdukları Yeni Mahalle, 2007 senesinde kentin ilk AVM'si Yay/ada'nın kurulması, Üniversitenin 2002 yılında kentin güney-batısında yer alan Çağış Kampüsüne taşınması ilk adımlardan bazılarıdır. En önemli adım ise, TBMM Genel Kurulunda 12/11/2012 tarihinde kabul edilen 6360 numaralı yasayla büyükşehir statüsüne alınmış olan Balıkesir ilinin, 30 Mart 2014 günü yapılan yerel seçimlerden bu yana Büyükşehir Belediyesi olarak yönetilmesidir. Kentin çoklu merkez oluşumuna paralel olarak Merkez ilçe, Karesi ve Altıeylül Belediyeleri olarak ikiye ayrılarak kentin geçirdiği değişim ve dönüşümün ivmesi artırılmıştır. Balıkesir Büyükşehir Belediye'si ve yeni kurulan Karesi ve Altıeylül Belediyeleri tarafından, Balıkesir'i "marka kent yapma" amacıyla Çamlık Tepesi Rekreasyon Alanı düzenlemesi ve Çamlık Camii projesi, Çay Deresi Rekreasyon Alanı ve Balıkesir Fuar ve Kongre Merkezi (Avlu Balıkesir) projesi, Baltok Toplu Konut projesi gibi pek çok 'vizyon' proje medyada gündeme getirilmiştir.

Bu çalışmada, tarihsel süreçte kent morfolojisinin geçirdiği değişimler var olan kent haritaları üzerinden okunacaktır. Egli'nin hazırladığı 1941 planı, 1971 tarihli imar planı ve günümüzde Büyükşehir olduktan sonra geçerli olan imar planı üzerinden fiziksel çevreye ait doku elemanlarının (binalar, yapı adaları, ve sokak dokuları) oluşum ve değişim süreçleri analiz edilecektir. Kentin günümüzde yaşadığı radikal morfolojik değişimin kent dokusu üzerindeki etkileri, sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yansımaları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Balıkesir, kent morfolojisi, kentsel değişim/dönüşüm*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Anadolu'nun batısında Mysia bölgesinde kurulmuş olan Balıkesir kentinin, önemli kara ulaşım ağları üzerinde uğrak yer olması, Bandırma iskelesi ile Marmara Denizi'ne, Edremit ve Ayvalık iskeleleri ile Ege Denizi'ne bağlı olması nedenleriyle tarih boyunca canlı bir ticaret hayatı yaşadığı, önemli bir üretim ve ticaret kenti olduğu bilinmektedir (Egli, 1939; Eren, 1993; Su, 1937). Tarihte çok önemli kavimlere ev sahipliği yapmış olan Balıkesir'in, ilk yerleşim yerinin kesin yeri bilinmemekle birlikte, günümüzde Kepsut köyü civarında olduğu ve daha sonra Atatürk Parkının yakınlarına taşındığı düşünülmektedir (Ünlüyol, 1995; Mutaf, 2003). Kentin günümüze yansıyan asıl merkezinin, Eski Cami olarak da bilinen Yıldırım Cami'nin olduğu sokağın kuzeyinde bulunan ve günümüze kadar Deve Loncası olarak adlandırılan bölge ve yakın çevresi olduğunu söylemek mümkündür.

İlk çağlardan itibaren Akhyraous, Akira, Hadrianoterai, Palaeo-Castro, Balıkısra, Balıkhisar ve Balıkesri olarak anılan ve günümüze Balıkesir olarak gelen ismin menşeinin nereden kaynaklandığı kesin olarak bilinmemektedir (Ünlüyol, 1995). Kent, XIII. yüzyılda Türkler gelinceye kadar bir dönem Arap egemenliği altında kalsa da daha sürekli olarak Bizans egemenliği altında yaşamıştır. Bu dönemde kentin bir surla çevrili olduğu düşünülmekte ve bu surun hudutları kesin olarak bilinmemekle birlikte ovaya doğru yarım daire şeklinde olabileceği düşünülmektedir (Tolun, 1970). Kentte Hisar içi adı verilen bir mahallenin bulunması bu düşünceyi desteklemektedir. Kent, 1330 yıllarında Karesi Beyliği'nin toprakları içinde kalarak, bu beyliğin merkezi olmuştur. Tarihinin en gösterişli zamanını yaşadığı bu dönemde kent, bugünkü çarşı meydanı çevresinde yer alan Hisariçi, Yıldırım, Karaoğlan, Karabey, Eski Kuyumcular Mahallesinin batı kesimi ile Oruçgazi Mahallelerinden oluşmakta idi (Tolun, 1970; Ünlüyol, 1995). Kentte, Selçuklu dönemine ait eserlere rastlanılmamaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın sonları veya XVII. yüzyılın başlarında kente gelip yerleşen Ermenilerin Karaoğlan mahallesinde inşa ettikleri bilinen bir kilise, iki dükkân ve iki mektep yapılarından hiçbiri günümüze gelememiştir (Öntuğ, 2005).

XVI. yy da şehir merkezinde sadece iki tane han varken XVII. yy da beş yeni han eklenmesi, ticari bakımdan şehrin öneminin bu tarihlerden itibaren gittikçe arttığını göstermektedir. Kentte tarihi ticaret merkezi, Eski Camii olarak da adlandırılan Yıldırım Camii ve Zağanos Paşa Camii çevreleri ile bugünkü Anafartalar ve Milli Kuvvetler Caddeleri üzerinde ve etrafında konumlandırılmıştır. XVIII. Yüzyıla kadar kentin batı ve güney-batı yönünde, Çamlık Tepesi'nin eteklerinde lineer olarak büyüdüğünü söyleyebiliriz. Kent, daha sonra Zağanos Cami'nin bulunduğu alana doğru lineer büyümesine devam etmiştir.

Osmanlı Kenti Balıkesir

İlk kez 1359 yılında Osmanlıların eline geçtiği bilinen kentte, XVIII. yüzyılda 20 mahallenin yer aldığı bilinmektedir. Bu kaynaklar Osmanlı İmparatorluğu zamanında vergi kayıplarını önlemek, dirlik ve düzeni sağlamak için tespit edilen ve Şeriyye sicillerine kaydolan vergi mükelleflerinin oturdukları mahalle ve hane bilgilerinden alınmıştır (Ünlüyol, 1995). Bu bağlamda incelendiğinde, yöneticileri, vakıf eserleri, çarşı ve pazaryerleri ile Balıkesir kentinin de tam bir Osmanlı şehri olduğu gözlenmektedir. Klasik Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, mahallelerin isimleri genellikle mahalle mescidini yaptıranın adını taşır veya meslek gruplarının toplandığı şehrin bir bölümü olarak karşımıza çıkar. Bunun haricinde bazı şeyhlerin, askeri kumandanların, önemli devlet adamlarının, hukukçuların isimlerini aldıkları da görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Eski Balıkesir Kentinden İki Görünüm (1900'ler).

1862-1863 yıllarında, Ahmet Vefik Paşa'nın öncülüğünde, bugünkü Ali Hikmet Paşa meydanında bulunan eski adıyla Şadırvan meydanından başlayarak Kasaplar mahallesinde eskiden Asmalı Kahve olarak anılan yapıya kadar uzanan caddenin açılması Balıkesir'de Belediye tarafından gerçekleştirilen ilk imar hareketi olarak bilinmektedir (Akpınarlı, 2009). Bu dönemde, hem açılan bu yeni sokak hem de günümüzde Ali Hikmet Paşa meydanı olarak anılan meydan, Ahmet Vefik Paşa Sokağı ve Meydanı olarak anılmıştır. Ahmet Vefik Paşa Caddesine, 1876 yılında Sultan Abdülhamid döneminde, Anadolu kentlerinin pek çoğunda olduğu gibi, Hamidiye adı verilmiştir. II.Meşrutiyete kadar Hamidiye Caddesi olarak anılan cadde, üzerinde günümüzde Sosyal Sigortalar Binasının olduğu konumda eskiden Hükümet Konağı'nın bulunması nedeni ile Hükümet Caddesi olarak da adlandırılmıştır. Cumhuriyetin ilanını takiben, Anafartalar Caddesi ismini alan cadde, 1890'lara kadar kentin tek ana aksı olarak ticari işlevleri barındırmıştır.

Kentin yaşadığı ikinci imar hareketi Ahmet Vefik Paşa'dan sonra görev alan Belediye Reisi Börekçioğlu Necip Bey zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, 1886 yılında, İzmirliler mahallesinde Eski Demirciler Çarşısı yaptırılmıştır (Akpınarlı, 2009). Bu çarşının yapılma amacı demircilikle ilgilenen esnafın bir araya getirilmesidir. Günümüze kadar gelmeyi başaramayan ve kırk iki dükkândan oluşan bu çarşıda nalbant, bakkal ve berber dükkânlarının da bulunduğu bilinmektedir. Bu çarşının yakınında eskiden deve damı olarak adlandırılan bir yapının daha sonraları at damı olarak adlandırıldığını ve varlığını yakın zamana kadar sürdürdüğü de bilinmektedir.

1897 tarihinde çok büyük zarar veren bir deprem sonrasında kent, çoğunluğu halkın desteği ile, yeniden bir yapılanma geçirmiştir. Bu dönemde var olan 4000 civarında yapının yarıya yakınının tamamen yıkıldığı o dönem hakkında detaylı bilgi veren Ömer Ali Bey'in eserlerinden bilinmektedir. Bugün Kızılay Caddesi olarak bilinen caddenin bu depremden önce olmadığı ve bu yolun olduğu yerde depremde yıkılan bir hamamın bulunduğu Ömer Ali Bey'in yazılarından anlaşılmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Kızılay Caddesinde bulunan ve 1897 depreminde yıkılan hamama ait kubbeler.

Cumhuriyete kadar Anafartalar Caddesi boyunca yer alan kentin yapılanmasında Cumhuriyet öncesi tek önemli değişim 1890'larda İstasyon ile eski Belediye binası arasında bir aks oluşturan ve Yeni Cadde veya İstasyon Caddesi olarak anılan, şimdiki adı ile Milli Kuvvetler Caddesinin oluşumudur. 1897 depreminden sonra açılmasına karar verilen bu caddenin oluşturulabilmesi için pek çok yapının kamusallaştırıldığı bilinmektedir. Yine bu dönemde, cadde üzerinde, kente tren ile gelecek misafirlerin konaklama ihtiyacını gidermek amacı ile pek çok otel ve ticarethane yapılmıştır. Bu oteller arasında, eski resimlerden Ankara Palas ve Balıkesir Palas otelleri sayılabilir. Bu cadde üzerinde günümüzde de pek çok otel yer almaktadır.

Şekil 3. Milli Kuvvetler Caddesi üzerinde inşa edilen altları ticarethane üst katları ise konut olarak işlevlendirilen taş yapılardan günümüze kadar ulaşabilmiş örneklerden bazıları.

XIX.Yüzyılda demiryolunun kente gelmesi kentin gelişiminde önemli rol oynayan etmenlerden biri olmuştur. 1897 yılında meydana gelen büyük Balıkesir depreminde kentte bulunan 4000 kadar binanın yarıya yakınının harap olması, kentin bu dönemde yeniden yapılanma sürecine girmesine neden olmuştur. Geçmişte, Yeni Cadde veya İstasyon Caddesi olarak adlandırılan, günümüzde Milli Kuvvetler Caddesi olarak bilinen caddenin de bu depremden sonra oluşturulduğu bilinmektedir. 1938 yılında Hükümet

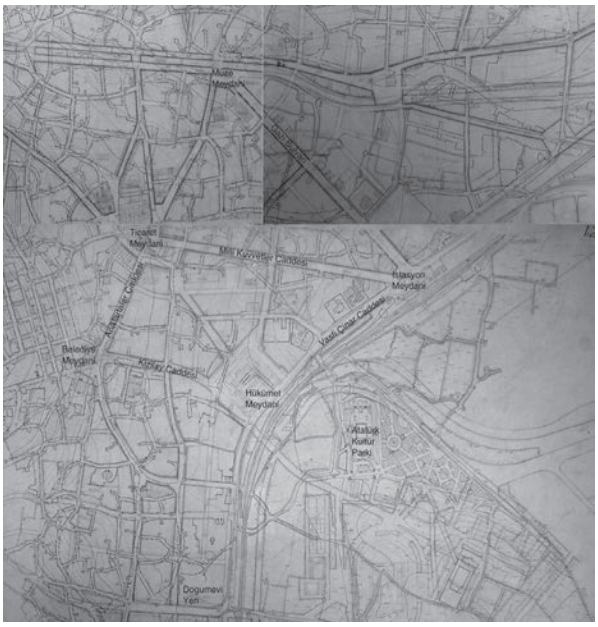
ISBN: 978-605-80820-1-4

Konağı'nın yeni oluşmaya başlayan Vasıf Çınar caddesi üzerine konumlandırılması kentte bu yönde bir gelişmenin de başlangıcı olmuştur. Caddenin batı yakasında Yeni Hükümet binasının yanı sıra Halkevi, Şehir Kulübü, Vali Konağı ve Askeri Mahfel gibi kentin önemli yapıları yerleştirilmiştir. Bu dönemde yeni yapılmaya başlanmış olan Doğumevi binası, caddenin en son noktasını oluşturmakta idi.

Erken Cumhuriyet Dönemi Balıkesir Kenti

1937 yılında, Vasıf Çınar Caddesi'nin öbür yakasında, eskiden İlyaslar Mezarlığı olarak bilinen alanda Atatürk Parkı adında bir kültür parkının kurulması, Cumhuriyet sonrası değişimlerin en önemli adımlarından biri olmuştur. Demiryolu sınırının hemen yakınındaki bu alanda eskiden panayırın kurulması, Atatürk Parkı'nın bu bölgede konumlandırılmasında bir etken olarak düşünülebilir.

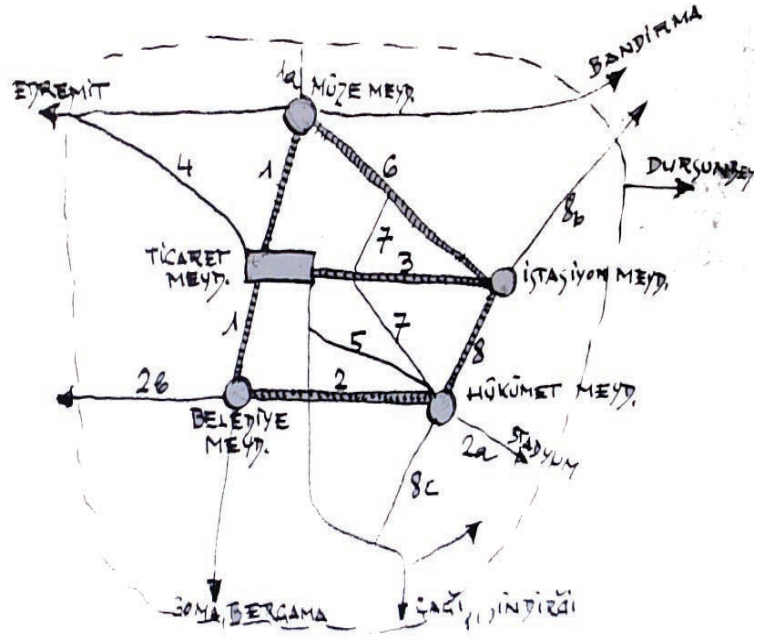
Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde gündeme gelen planlı imar hareketleri kapsamında Balıkesir kentinin ilk imar planını hazırlamak üzere, 1939 yılında Prof. Dr. Ernst Egli görevlendirilmiştir. Egli'nin 1941 yılında sunduğu rapor ve eki imar planları 1944 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Egli, 1941 yılında hazırladığı raporda, demiryolunun kuzeyindeki alanda yer alan Atatürk Parkı'nın kentin bu yönde gelişmesinin başlangıcı olarak niteler. Egli, bu raporunda ayrıca, bu bölgede özellikle sanayi, spor ve eğlence maksatlı işlevlerin yer alarak, demiryolunun kent içinde kalmasının olumlu bir gelişme olacağını da belirtir. Raporda, Hükümet binasının konumlandırılması yanlış olarak nitelendirilse de yeni oluşturulan Hükümet Meydanı'nın kentin bu yönde gelişiminde etkili olacağı da belirtilmiştir. Bu döneme ait hava resimlerinde Hükümet binasının arkasının oldukça boş olduğu gözlenmektedir. Bu alan ile Anafartalar Caddesi arasında kalan bölge, takip eden yıllarda ticari işleve sahip binalarla dolmaya başlamıştır. Bu binaların üst katları konut olarak kullanılmıştır ve günümüzde de konut olarak kullanım yaygındır.

Şekil 4. Ernst Egli, 1941 Balıkesir İmar Planı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Egli, raporunda bir yandan kentteki demiryolunun kent gelişiminde etkili olacağını vurgularken, bir yandan da kent gelişiminin batıda Çamlık bölgesi ve güneydoğuda da demiryolu nedeniyle sınırlandığı ve bu nedenle kent sınırlarının kuzey, güney ve doğu yönlerinde gelişmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, kentteki ana meydanları ve bunları bağlayan yolları şema ile belirten Egli, raporunda, yeni yerleşim alanları önererek eski yerleşim alanlarına çok müdahale etmeyen bir yaklaşım sergilemektedir. Egli'nin planı, ticari çekirdeğin tarihsel süreçte olduğu konumda kalarak devamlılığını sağlamasına neden olan etkenlerden biri olmuştur.

Şekil 5. Ernst Egli, 1941 Balıkesir İmar Planı Raporundan.

Şekil 6. Gar Binasının önünden solda Milli Kuvvetler Caddesi sağda Gazi Bulvarı, 1930'ların sonu.

1940'lı yıllarda kente kazandırılan diğer bir idari aks niteliğinde olan Vasıf Çınar Caddesi, 1950'li yıllarda İstanbul ve İzmir kentlerini birbirine bağlayan yol haline gelmesini takiben yoğun bir araç trafiğine maruz kalmıştır. 1960'lı yıllarda Askeri Hava lojmanlarının ve daha sonra 1980'lerde Bayındırlık, Orman Bakanlığı ve DSİ lojmanlarının bu cadde üzerinde konumlandırılması caddenin gelişimini etkileyen etmenler arasında olmuştur.

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda kent merkezi yeni açılan akslarla genişlese bile ticari çekirdek konumunu ve önemini korumuş, tekil merkez olma özelliğini kaybetmemiştir. 1950 yılında çıkan bir yangın, Ali Hikmet Paşa meydanı çevresindeki ticaret bölgesinin

ISBN: 978-605-80820-1-4

tamamen yok olmasına neden olmuşsa da ticari çekirdeğin yeniden yapılanması eski konumunu devam ettirebilmesini sağlamıştır. Bu amaçla meydanın kuzeybatısındaki alana, Yeni Çarşı olarak isimlendirilen 2 katlı arkadlı bir alışveriş kompleksi yapılmıştır. Yine bu dönemde yapılan Hal Binası da Çarşı merkezinin işlevsel sürekliliğini sağlayan gelişmelerden biri olmuştur. Bu meydanın önemini artıran diğer gelişmeler, meydanın güney ve kuzeyinde yer alan hanların yıkılarak yerlerine, Ziraat Bankası ve Sümerbank (2005 den itibaren Oyakbank) binalarının yapılmasıdır. Eski Belediye Binasının bulunduğu yerde bugün İş Bankası bulunmaktadır.

Şekil 7. 1930'ların sonunda Balıkesir Kent Merkezi.

Balıkesir 1971 İmar Planı

1968 yılında yapılan bir çalışmada ticari hayatın tek bir sokakta toplanmadığı ve bir birkaç sokağa yayılmış durumda olduğu belirtilmektedir. Diğer bir deyişle ticari çekirdeğin, Milli Kuvvetler ve daha sonra Vasıf Çınar Caddesinin açılmasını takiben, eski ticari aks olan Anafartalar Caddesi ile bu caddeler arasında kalan bölgeye yayıldığı anlaşılmaktadır. 1987 yılında Belediye tarafından hazırlatılan İmar Planı Araştırması Raporu'nda da, Balıkesir'in tek merkezli bir yapısı olduğu vurgulanmaktadır. Kent merkezi etrafındaki yapıların 1950'lerden sonra ve özellikle 1970 sonrası dönemde yıkılarak yerlerine daha yüksek yapıların inşa edildiği bu çekirdekteki değişimleri ifade etmektedir.

Gar Meydanı, diğer adı ile Cumhuriyet Meydanı 1980'li yıllara kadar kentlilerin milli bayram kutlamalarında kullanılan kamusal bir mekân karakterini taşımıştır. Araç trafiğinin artması, eskiden yayaların kullanımı için ayrılan mekânlarda araç hâkimiyetini arttırmış ve meydanların trafik kesişim noktaları halini almasına neden olmuştur. 1980'ler sonrasında

ISBN: 978-605-80820-1-4

başta otomotiv satış alanları olmak üzere ticari mekânların da Vasıf Çınar Caddesi üzerinde yerleşmesi ve daha sonra 2000'li yıllardan itibaren Balıkesir Üniversitesi'nin Çağış köyü yakınlarındaki yerleşke alanına taşınması ile kentin güneyde, Vasıf Çınar caddesi boyunca genişlemesi yeni bir devinim kazanmıştır.

Erken Cumhuriyet dönemin de önem kazanmaya başlayan Gazi Bulvarı, İstasyon ile kentin elektrik jeneratörünün bulunduğu günümüzde Salih Tozan Kültür Merkezi olarak bilinen yapıyı bağlayan aks üzerinde devam eder. Bu bulvarın güneyinde yer alan bölgede Askeri İdman Mahfeli ve Ali Hikmet Paşa Stadı olarak anılan spor sahaları Cumhuriyet Döneminde eklenen önemli yapılardır. Daha sonraki yıllarda bu spor tesislerinin bulunduğu alan uzun yıllar otobüs terminali olarak işlevlendirilmiş ve 2006 yılından bu yana da kent içi otobüslerin ve dolmuşlarının ana noktası olan Toplu Taşıma Merkezi olarak düzenlenmiştir.

Gazi Bulvarının, Elektrik İşleri Binasından sonra Eski Edremit caddesi ile birleştiği bölgeye kadar iki katlı bahçe içinde evlerin bulunduğu Egli'nin 1941 tarihli plan raporundan anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bulvarın Eski Edremit Caddesi ile birleştiği noktaya kadar devam ettiği bilinmektedir. Bu cadde üstünde Pazar günleri Zahire Pazarı kurulduğu incelenen yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu pazarın, 1963 senesinde, Zahireciler Kooperatifinin inşa ettiği Zahire Pazarını oluşturan 45-50 adet, tek katlı sıra dükkânlara taşınmıştır. Pazarın kurulduğu alanın devamında, yani Müze meydanından sonraki alanlarda, eskiden tek ya da çift katlı bahçe içindeki konutlar 1950'lerden sonra yerlerini çok katlı apartmanlara bırakmıştır. Bu apartmanların alt katlarında yer alan ticari amaçlı dükkânlar bu caddedeki sınırlı ticaret hayatının göstergesidir. Ayrıca, 1980'lerde Belediyelere, kooperatiflere konut yapmaları karşılığında ucuza arsa vermeleri için hazırlanan gecekonduları önlemek yasası kapsamında Gazi Bulvarının devamında konumlanan Adnan Menderes Mahallesinin oluşumu bu caddenin ticari merkez olarak değil, konut alanı olarak geliştiğinin göstergesidir.

Bandırma Caddesi, Egli plan kararlarını takiben, 1950'lerde imara açıldıktan sonra kentin gelir düzeyi en yüksek grubun bulunduğu bir yerleşim mekânı olmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda DSİ ve Karayolları İdari Bina Komplekslerinin de bu caddenin devamında konumlanması, Vali Konağı'nın inşası, geçmişte Vasıf Çınar Caddesi üzerinde yer alan Şehir Kulübünün bu bölgeye taşınması, şehrin bu cadde boyunca gelişmesinin temellerini oluşturmuştur. 1980'lerde Bandırma Caddesini kesen Üç Pınar yolu, kentin bu yönde sınırı iken, 1980'lerden sonra kurulan kooperatiflerle kentin bu yöndeki genişlemesi hızlanmıştır. Paşa Alanı Mahallesi bu dönemde oluşan düzenli bir yerleşim alanıdır.

2000 Sonrası Balıkesir

2000'li yıllara kadar tek merkezli yapısını koruyan, 'arada kent' olarak anılan Balıkesir, 21.yüzyılda ülke genelindeki değişimlere eşgüdümlü olarak yeni bir çehre kazanmak için atılımlar yapmaya başlamıştır. 2005 senesinde İstasyonun yanında bulunan Otobüs Terminalinin kentin kuzeydoğusundaki Ayşe Bacı Köyü mevkiine taşınması ve uzun yıllardır Çarşı merkezine bitişik olarak konumlanan toplu taşım merkezinin eski Otobüs Terminalinin bulunduğu bölgeye yeniden yapılanarak taşınması, kent ticari merkezinin bu istikamete yayılmasının temellerini oluşturmuştur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. 2000'lere gelindiğinde Balıkesir Kenti.

Yine aynı bölgede 2006 yılında TOKİ ile Balıkesir Belediyesi'nin ortaklaşa kurdukları Yeni Mahalle, kent sınırlarını Değirmen Boğazı'na kadar genişletirken, bu mevkide gelişmeye devam eden kooperatif alanları da şehri Üç Pınar Köyü sınırlarına kadar genişletmiştir. Paşa Alanı mevkiinde, 2007 yılında açılan Yay/ada Alışveriş Kompleksi kent ticaret merkezinin bu bölgeye kaydığını vurgulayan en yeni gelişme olmuştur. Bu kompleks inşa edilmeden önce, her ne kadar bu alanda belediyeye ait bir alışveriş kompleksi yer almış olsa da, kent toplu taşıma merkezinin kayması ile bu alan daha merkezi bir nitelik kazanmıştır. Yeni kompleksin, hem globalleşen dünyaya ait modern bir mimari görünüm ve iç mekânlar arz ederek, hem de İçerisinde barındırdığı yerli ve yabancı firmalara ait dükkânlarla, bu alanda yer alan daha önceki alışveriş merkezinden çok daha fazla çekim yarattığı bir gerçektir.

Şekil 9. Yay/ada ilk açıldığı günlerde.

Üniversitenin 2002 yılında kentin güney-batısında yer alan Çağış Kampüsüne taşınması kentin güney-batı yönünde ikincil merkezinin oluşması için ilk adım olmuştur. Adliyenin bu aks doğrultusunda yer değiştirmesi, Öğretmen evi, Şehir Hastanesi ve önünde yapımı devam eden AVM bu aksın gelişiminde etkili olmuş, gelişen konut dokusu ile bu ikincil merkezin oluşumu desteklenmiştir.

Kent morfolojisinin değişimini son yıllarda en çok tetikleyen gelişme ise, TBMM Genel Kurulunda 12/11/2012 tarihinde kabul edilen 6360 numaralı yasayla büyükşehir statüsüne alınmış olan Balıkesir ilinin, 30 Mart 2014 günü yapılan yerel seçimlerden bu yana Büyükşehir Belediyesi olarak yönetilmesidir. Kentin çoklu merkez oluşumuna paralel

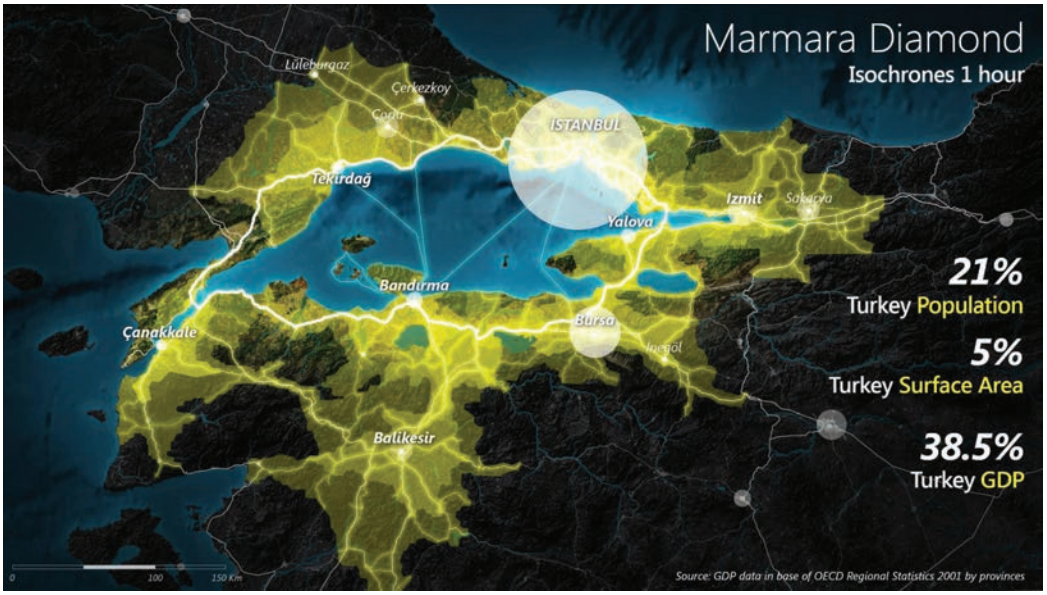
ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak Merkez ilçe, Karesi ve Altıeylül Belediyeleri olarak üçe ayrılarak kentin geçirdiği değişim ve dönüşümün ivmesi artırılmıştır. Balıkesir Büyükşehir Belediye'si ve yeni kurulan Karesi ve Altıeylül Belediyeleri tarafından, Balıkesir'i "marka kent yapma" amacıyla Çamlık Tepesi Rekreasyon Alanı düzenlemesi ve Çamlık Camii projesi, Çay Deresi Rekreasyon Alanı ve Balıkesir Fuar ve Kongre Merkezi (Avlu Balıkesir) projesi, Baltok Toplu Konut projesi gibi pek çok 'vizyon' proje medyada gündeme getirilmiştir.

Şekil 10. Çamlık tepesi Rekreasyon Alanı ve Çamlık Hilal Minare ve Şehitler Camii projesi (sol) Çay Deresi Rekreasyon Alanı - Balıkesir Fuar ve Kongre Merkezi / AVLU BALIKESİR projesi (sağ). http://www.bandirmasehir.com/camlik-tepe-icin-imzalar-atildi.html, http://tebmimarlik.com/avlu-balkesir

Son yıllarda yapılan bu atılımlar Balıkesir ilinin Marmara Zinciri projesinin bir parçası olması ile yakından ilgilidir Marmara Zinciri, Marmara Denizi ve çevresinin bölgesel sürdürülebilir kalkınması için ve bu sayede Türkiye'nin gelecekteki küresel rekabete cevap verebilecek potansiyel fırsatları değerlendirebilmesi için Fundacion Metropoli tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya dayanır.

Şekil 11. Marmara Zinciri.
http://www.fmetropoli.org/en/cities-lab/territorial-diamonds/marmara-diamond/

ISBN: 978-605-80820-1-4

6-7 Mayıs 2015 tarihlerinde Balıkesir'de düzenlenen 7. Gelişen Kentler Zirvesinde ENSPD şirketi ortaklarından Caner Bingöl katılımcılara Marmara Zinciri ve Balıkesir üzerindeki etkisini anlatmıştır.

Şekil 12. Caner Bingöl'ün sunumundan.
http://gelisenkentlerzirvesi.org/balikesir/pdf/caner-bingol.pdf

Marmara Bölgesinde yapılması planlanan Mega Ulaşım Projeleri ile bölge içerisinde ulaşılabilirliği artacak olan Balıkesir ili için tahmin edilen 2040 yılı nüfusu üç milyon kişiden fazladır. Ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda gelişecek olan Marmara bölgesi ve buna bağlı gelişmesi planlanan Balıkesir ili içerisinde farklı sektörel gelişme bölgeleri belirlenmiştir. Sanayi gelişme aksı Bandırma Gönen üzerinde düşünülürken, Edremit körfezi ise nitelikli ve çeşitli turizm türlerinin gelişme aksı olarak belirlenmiş. Bandırma ve Edremit anı zamanda ekoturizm, agroturizm ve sağlık turizmi açısından da gelişim potansiyeli olan bölgeler olarak nitelendirilmiş. Merkez, Susurluk ve iç bölge ise tarımsal sanayinin gelişeceği potansiyel bölgeler olarak tanımlanmış. Merkez aynı zamanda tüm bu gelişmelerin koordine edileceği yer olarak ayrıca önem kazanmış ve bu ivme gittikçe artan arsa ve konut fiyatlarında kendisi çoktan hissettirmeye başlamıştır bile. Balıkesir Merkezinin 2016 yılında hazırlanan imar planı (Erbey ve Sınmaz, 2018) incelendiğinde 2000-2010 yılı arasında ve 2010 yılı sonrasında kentte yapılan konutlarla kent sınırlarının hiç olmadığı kadar genişlediği gözlenmektedir. Yeni imar planı da Egli planından beri kent için süregelen kentin gelişme yönünü güneybatı ile doğu aksı üzerinde belirlemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kentler bir yandan değişim ve dönüşüm süreci yaşarken diğer yandan da sabit kalan yönleriyle kimliklerini korumaya çalışırlar. Günümüz küresel kentlerinin temel sorunlarından biri olan kent kimliğinin kaybedilmesi Balıkesir kenti için de geçerlidir. Balıkesir kentinde özellikle 2000'li yıllardan beri tarihi kent merkezi sınırları içerisinde yer alan ve tarihi dokuyu oluşturan öğeler giderek işlevlerini yitirmiş ve kullanım dışı kaldıkları için yok olmaya yüz tutmuşlardır. Koruma konusunda Balıkesir kentindeki ilk çalışmalar 1977 yılında kentin en eski yerleşim alanlarından Aygören, Dumlupınar, Karaoğlan, Hacı İlbey ve Karesi mahallelerinin sit alanı içine alınmaları olmuştur. 1981 yılında da sivil mimari örneklerinin de yer aldığı çeşitli koruma kararları alınmış, yeni tescil listeleri oluşturulmuş ve bu bölgenin koruma geliştirme imar planı yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Ancak,

ISBN: 978-605-80820-1-4

1982 yılından itibaren Koruma İmar Planlaması doğrultusunda sürdürülen çalışmalar 1986 yılında alınan bir dizi karar ile daha önce tescillenmiş yapıların büyük çoğunluğunun tescil listesinden çıkarılması ve sit alanı sınırının da kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Her geçen gün kimliğini kaybetmiş ve kimliksiz küresel bir kent olma yolunda ilerleyen kentlerimizden biri haline gelen Balıkesir'imizi ve kentsel belleğin fiziksel taşıyıcıları olma görevini üstlenen tarihi yapılarımızı ve dolayısı ile kent kültürümüzü korumak hepimizin sorumluluğu altındadır ve hepimiz için bir görevdir.

Tarihsel süreçte kent morfolojisinin geçirdiği değişimler, Egli'nin hazırladığı 1941 planı, 1971 tarihli imar planı ve Büyükşehir imar planı üzerinden okunabilmektedir. Kentin günümüzde yaşadığı radikal morfolojik değişim kentteki sosyo-ekonomik, kültürel ve politik değişimlerden ayrı değildir ve onları da tetikler niteliktedir.

Kaynaklar

Akpınarlı, K. K. (2009) *Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi*. Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, no: 1, Balıkesir.

Balıkesir Valiliği (1973) Balıkesir İl Yıllığı

Balıkesir Belediyesi (1987) Balıkesir İmar Planı Araştırması.

Çetin, M. (2003) Balıkesir Tarihi Kent Dokusu ve Sivil Mimari Örnekleri, *Bitek Kent Balıkesir*, Yapı Kredi Yayınları no: 1919, İstanbul.

Egli, E. (1941) *Balıkesir İmar Plan Raporu*, Balıkesir Belediyesi, Balıkesir.

Egli, E. (1944). *Balıkesir İmar Raporu,* Balıkesir

Erbey, S. & Sınmaz, S. (2018) "Balıkesir Merkez İlçeleri Mekansal Gelişme Süreci Kapsamında Sosyal Dokunun Analizi ve Değerlendirilmesi," *Uluslararası Necatibey* Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, UNESAK 2018, 26-28 Ekim 2018, Balıkesir.

Eren, M. (1990) *Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihi Kitabeler*, İnci Ofset, Balıkesir.

Güney, Y. I. (2006) Bir Yıkımın Düşündürdükleri: Balıkesir Kervansaray Oteli. *Mimarlık, Mimarlar Odası Yayını*, *331*, 17-18.

Güney, Y.I. ve H. Uçar, Balıkesir Kent Tarihi ve Envanter Çalışması, Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi Projesi, BAU-BAP 2008-34.

Güney, Y.I. ve H. Uçar (2007) *Küreselleşme ve Arada Kentler: Balıkesir Örneği*. IAPS Kültür ve Mekan Toplantıları Ulusal Sempozyum 1, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Guney, Y. & Uçar H. (2013) *"Balıkesir Kent Merkezinde Cumhuriyet Dönemi Yapıları," Balıkesir Kent Tarihi*, Ali Duymaz (ed.) Balıkesir Valilik Yayınları.

İbn Batuta (1971) *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*. İ.Parmaksızoğlu (haz.) 41-42.

Mutaf, A. (2002) *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir.

Mutaf, A. (1997) *Salnamelerde Karesi Sancağı*. Balıkesir.

Mutaf, A. (2003) *Salnamelere Göre Karesi (1847-1922).* Balıkesir Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, no:9, Balıkesir.

Mutaf, A. (1996) *Tarihi Eserleriyle Balıkesir*. Balıkesir Belediyesi Kültür Yayınları no:7, Balıkesir.

Su, K. (1937) *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*. Balıkesir Halkevi Yayınları, no: 14, İstanbul.

ISBN: 978-605-80820-1-4

TMMOB Mimarlar Odası Balıkesir Şubesi (2010) Balıkesir ve İlçelerinde Cumhuriyet Dönemi Yapıları 2.

Tolun, B. (1970) Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faliyetler, İstanbul.

Uçar, H. & Güney, Y. (2013) *Balıkesir Kent Merkezinde Tarihi Yapılar, Balıkesir Kent Tarihi,* Ali Duymaz (ed.) Balıkesir Valilik Yayınları

Uygun, K. (2006) Karesi *İdâdîsi* Ve Sultânîsi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Uzunçarşılı, İ. H. (2000) *Karesi Vilayeti Tarihçesi, A. Mutaf* (Hazırlayan) Zağnos Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, no: 7, Balıkesir.

Ünlüyol, A. (1995). *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın ilk yarısında Balıkesir (1700-1730).* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Bursa.

Yüzbaşı İshak Hakkı Bey. 1997 (1920). *1920'de Balıkesir.* Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları, no: 1997-1, Balıkesir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Küreselin Gölgesinde Yerelin İzini Sürmek: Kompakt Şehir Siverek

H. Ahsen ÖZDEMİR[1], Serkan SINMAZ[2]

[1]İstanbul Üniversitesi, [2]Yıldız Teknik Üniversitesi
ahs.ozdemir@gmail.com, serkansinmaz@gmail.com

Özet: *Türkiye çok çeşitli iklim bölgeleri, coğrafi yapı, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe dayalı olarak oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu zengin içeriğin geleceğe hassas bir şekilde taşınması için yerleşmelere dair yere özgü niteliklerin şehir planlarına aktarılması ve yorumlanması büyük önem arz etmektedir. Küreselleşme sürecinde kentleşme oranları hızla yükselirken yerleşmelerin karakteristik özelliklerine (iklim, coğrafya, konum vb.) ek olarak teknoloji, ekonomi, politika, yasal mevzuat vb. dış etkenler kentlerin morfolojik yapısını belirlemekte ve dönüştürmektedir. Bu değişime sahne olan köklü geleneksel kentlerin "kü-yerelleşme" kavramı çatısı altında kimlik ve karakteristik özelliklerini geleceğe taşımaları dikkate değer bir husustur.*

Özgün kentsel mekansal nitelikleriyle benzer bir süreci yaşayan Siverek kenti, bu çalışmanın araştırma alanıdır. Siverek kenti 1,5 km yarıçapında, yaklaşık 130 bin nüfuslu, düşük katlı, avlulu yapı tipolojilerinin yaygın olduğu, yürünebilir, kompakt bir kenttir. Bir kale etrafında organik formda gelişmeye başlayan kente, 1945 yılından itibaren geliştirilen imar planları ile rijit yapı adaları eklenmişse de mekansal yaşam kültürü uzun bir süre net geometrik sınırlar içinde de devamlılık göstermiştir. Ancak günümüzün ekonomik ve teknolojik şartlarıyla Siverek kenti de keskin bir değişim süreci içine girmiştir. Dolayısıyla kent planları ve projeleri söz konusu değişim sürecinin farkındalığı ile ele alınmalı, kente özgün bir karakter yükleyen, toplumca benimsenmiş mekansal yaşam kültürü ve kent morfolojisinin sürekliliği sağlanmalıdır.

Çalışmanın amacı; yaşam kültürünün mekânı nasıl şekillendirdiği ve üst ölçekli planların kentsel morfoloji üzerindeki etkilerinin neler olduğu konusunda Siverek kent morfolojisinin değerlendirilerek, üretilecek imar plan çalışmaları için altlık oluşturabilmek üretilecek plan notları içinse bir rehber sunabilmektir.

Bu kapsamda öncelikle Siverek kentinin tarihsel gelişim süreci, kent formunun evrimi ve yapısal niteliklerini açıklayacak fiziksel yapı analizleri üretilmiş, akabinde %95 güven oranıyla hane halkı araştırması gerçekleştirilmiştir. 372 haneyi kapsayan hane halkı araştırması "konut ve yakın çevresinin özellikleri, tüketim düzeyi, ulaşım, erişilebilirlik, iletişim, aidiyet, kamusal alan yeterliliği vb." alt başlıklarda ele alınmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre iklim ve yaşam kültürü, Siverek kentinin özgün dokusunun ve gelişen kent morfolojisinin ana etkenleridir ve tüm dışsal etkenlere rağmen hane halkları tarafından önemli düzeyde kabul görmektedir. Geliştirilen üst ölçekli planlar ile kent için önerilen yeni konut alanı konseptleri bu sonuç ile tezat bir ilişki ortaya koymaktadır. Bu sorunsal üst ölçekli plan lekelerine karar verirken kent formunun mevcut yapısının etkin bir şekilde analiz edilmesini ve uygulama planı aşamasında geliştirilmesi gereken plan notlarını işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şehir planlama, Siverek, kentsel doku, kü-yerelleşme*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Türkiye çok çeşitli iklim bölgeleri, coğrafi yapı, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe dayalı olarak oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu zengin içeriğin geleceğe hassas bir şekilde taşınması için yerleşmelere dair yere özgü niteliklerin şehir planlarına aktarılması ve yorumlanması büyük önem arz etmektedir. Küreselleşme sürecinde kentleşme oranları hızla yükselirken yerleşmelerin karakteristik özelliklerine (iklim, coğrafya, konum vb.) ek olarak teknoloji, ekonomi, politika, yasal mevzuat vb. dış etkenler kentlerin morfolojik yapısını belirlemekte ve dönüştürmektedir. Bu değişime sahne olan köklü geleneksel kentlerin "kü-yerelleşme" kavramı çatısı altında kimlik ve karakteristik özelliklerini geleceğe taşımaları dikkate değer bir husustur.

"Kü-yerelleşme (Glocalization)" kavramı İngilizce "Küresel (Global)" ve "Yerelleşme (Localization)" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş ve kavram olarak ilk kez iletişim bilimci olan Roland Robertson tarafından 1990'lı yılların başında kullanılmaya başlanmıştır. Kü-yerelleşme, aynı coğrafyayı paylaşan insanların ortak inançları, gelenekleri, alışkanlıkları yoluyla oluşturulan maddi ve manevi değerler bütününü temsil eden yerel kültür ile, tüm dünyaya yayılan, ortak süreç, yapı, kurumlar, maddi-manevi değerler ile şekillenen ve daha çok evrensel temellere dayanan küresel kültür arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. (Robertson, 1999, 36). Kü-yerelleşme, hem bireylerin hem de toplumların kendi yerel kültürlerini reddetmeden ve kaybetmeden küresel kültürel değerler, süreçler ve kurumlarla etkileşim ve işbirliğine girebilmelerini sağlayan dinamik ve çift taraflı bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Kalay, 2016,158).

Küreselleşme süreci, kentlerin fiziksel özelliklerini etkilemekte, sahip oldukları yere özgü nitelikler ve özgün değerler üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Benzer bir süreci yaşayan Siverek kenti, ışınsal gelişen kompakt bir kent tipolojine sahiptir. Bu özelliğini 2000'li yılların başına kadar sürdürmüş, ancak gelişen süreçte imar planlarının etkisiyle gelişen kent makroformu, kentin yaşam kültürüne, güncel hareketliliğine, geleneksel yerleşme dokusuna uyumsuz bir perspektif ortaya çıkarmıştır. Yaya ölçeğindeki kentin iklim, coğrafya ve kültürel yaşamın etkisiyle oluşan organik formdaki dar sokakların beslediği korunaklı avlulu konut dokusu, yerini imar mevzuatının tanımladığı yüksek katlı açık bahçeli ya da bahçesiz konut dokularına bırakmaktadır. Kent imar planları eliyle bu tipolojik karakterini kaybetme sürecindedir. Siverek kentinin inceleme alanı olarak seçilmesindeki en büyük etken yaşanan bu sürece rağmen halkın önemli bir kısmının kentin morfolojik ve tipolojik karakterini oluşturan geleneksel yerleşme dokusunda yaşamayı tercih etmeye devam etmesidir. Bu sebeple Siverek kentinin özgün kent morfolojisinin geleceğe aktarılabilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı: Yaşam kültürünün mekânı nasıl şekillendirdiği ve üst ölçekli planların kentsel morfoloji üzerindeki etkilerinin neler olduğu konusunda Siverek kent morfolojisinin değerlendirilerek, üretilecek imar plan çalışmaları için altlık oluşturabilmek, üretilecek plan notları içinse bir rehber sunabilmektir.

Çalışmanın Yöntemi: Siverek kent morfolojisini ve yerel özelliklerini değerlendirebilmek için % 95 güven düzeyi, %5 hata payı ile kentte 372 adet anket çalışması yapılmıştır. Ankette hane reisine ilişkin bilgiler, işyeri-konut ilişkisi, oturulan konutun özellikleri, ısınma sistemi, ulaşım-erişilebilirlik-iletişim, yaşanan çevreden memnuniyet ve beklentiler, mekâna

ISBN: 978-605-80820-1-4

bağlılık-aidiyet gibi başlıklar altında toplamda 90 adet soru yöneltilmiştir. Anket sonuçları ArcGIS programında coğrafi istatistik yöntemlerinden biri olan interpolasyon yöntemi ile kent genelinde tahminlenmiş ve mekâna yansıtılmıştır.

Küresel Ağda "Yer" in Anlamı

Küreselleşme ve yer kavramları birbiri ile çeşitli açılardan önemli bağlantılar kurmaktadır. Sınırların ortadan kalkması imgesini uyandıran küreselleşme, mekansal ve kültürel anlamda yersizleşme anlamına gelebilirken, kapitalizmin gelişim aracı olan küreselleşmenin yarattığı yarışma ortamında bazı yerler mekansal ve kültürel anlamda öne çıkmakta, hatta öne çıkan mekân ve kültürlere farklı mekan ve kültürler kendini pazarlayabilmenin arayışları içine girebilmektedir. Diğer yandan, yersizleşen bir toplum için kentler adeta bir evin odaları niteliği taşıyabilirken, yersizleşen başka bir toplum ise bir kentte yaşayacak bir oda bulma sıkıntısı çekebilmektedir. Yeni teknoloji, hız, üretim ve tüketim biçimleri ile zaman ve mekânın kayganlaşmasında rol alan küreselleşme ise, insanların kent içinde "yer olmayan" mekanlarda[1] yaşamasına neden olabilirken, insanların sınıflara ayrılarak yerlerini değiştirmesine ve sermayenin gücü ile mevcut "yer"lerin değişimine neden olabilmektedir.

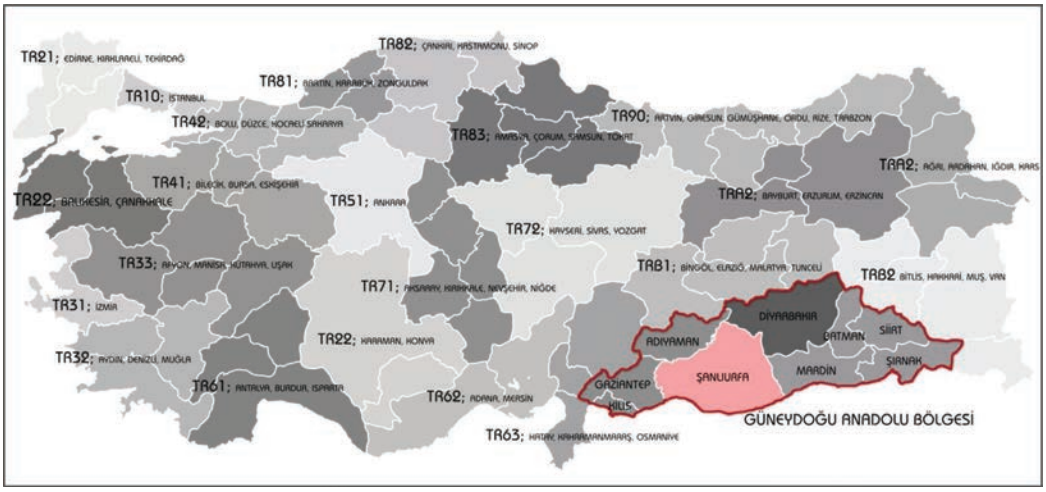
John Meyer ve Daniel Bell'e göre kültürel küreselleşme, yerel kültürlerin ortak bir hal almasına işaret etmekte hayat tarzlarının, kültürel sembollerin ve davranış biçimlerinin aynılaşması anlamını taşımaktadır. Ancak bu duruma koşut bir şekilde küreselleşme süreci hızlandıkça her biçimiyle yöreselliğin etkilerinin arttığı da savunulmaktadır. Dünyanın her tarafındaki insanların büyük kısmı için bir yere bağlı olmak her zamanki kadar önem taşıyabilmektedir (Barnet ve Cavanagh, 1995). Dolayısıyla toplumların aynılaşma süreci içinde olduğu söylenebilir ancak bu durum yerel kültürlerin küresel olana tamamıyla tabi olduklarını göstermez. Bu bağlamda küreselleşmenin tüm toplumları tek bir ekonomik, politik ve kültürel bir birimde bir araya getireceği (küresel bütünleşme) önermesine Giddens'tan Friedman'a Robertson'a kadar birçok düşünür karşı çıkmaktadır (Balcı, 2006). Ancak bütün bunların ötesinde özellikle 80'li yılların başında desteklenmeye başlanan liberal politikalar sonucunda yer ve kültür kavramlarının özniteliğinin kaybolmaya başladığı, kentler ve bölgelerin birbirinden ayrıştığı, politik ve sosyal dağılmanın hızlandığı vurgulanmalıdır (Barnet ve Cavanagh, 1995). Bu süreçte giderek bireyler ve toplumlar arasında açılan gelir uçurumu kendini "yer" kavramının değişen yüzü ile ifade etmektedir diyebiliriz.

2000'li yılların başına kadar doğal çevre koşulları, sosyal yaşam ve kültürel yapının şekillendirdiği özgün morfolojik yapısını, imar planlarının baskısına rağmen korumayı başaran Siverek kenti için yaşam, toprak damlarda ve taş iç avlularda devam etmektedir.

Çalışma Alanı

Baskın iklim ve yaşam kültürünün biçimlendirdiği yerleşmelerden biri olan Siverek kenti çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve Şanlıurfa'nın 13 ilçesinden en büyüğü olan Siverek, batısında Adıyaman'ın Kahta ilçesi, batıdan kuzeye doğru uzanan Atatürk Baraj Gölü, kuzeyinde ise Adıyaman'ın Gerger ilçesi ile Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçeleri, doğusunda Diyarbakır, güney doğusunda ise kısa bir sınır ile Mardin ili ile komşudur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1: Şanlıurfa'nın Coğrafi Bölge Sınıflandırmasına Göre Konumu (Yazar,2015).

Siverek 1869 yılından 1926 yılına kadar Diyarbakır'ın vilayeti olarak kalmış, 1926 yılında Urfa'ya bağlanmıştır. Bu sebeple hem idari olarak hem de sosyo-kültürel olarak Siverek'in ilişkileri, Diyarbakır ile Urfa'dan daha yoğun olmuştur. Ayrıca kente en yakın demiryolunun ve havalimanının Diyarbakır'da olması, kentin bağlı bulunduğu ilden farklı olarak Diyarbakır'ın etki alanına girmesine sebep olmuş ve kentin hizmet aldığı il merkezini de farklılaştırmıştır.

Şekil 2: Siverek İlçesi Konumu (Yazar,2015).

Kentte, Güneydoğu Anadolu bölgesinin büyük bir bölümünde görülen karasal step iklim özellikleri görülmektedir. Bu iklim şartlarına göre yazları çok sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Kentin bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi Türkiye'de buharlaşmanın en fazla olduğu bölgedir. Sahada yıllık ortalama sıcaklık 16,4 ºC yıllık ortalama düşen yağış miktarı ise 545.6 mm'dir. Kent iklim bakımından bir geçiş bölgesi özelliği göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Siverek Kentinin Morfolojik Gelişim Süreci

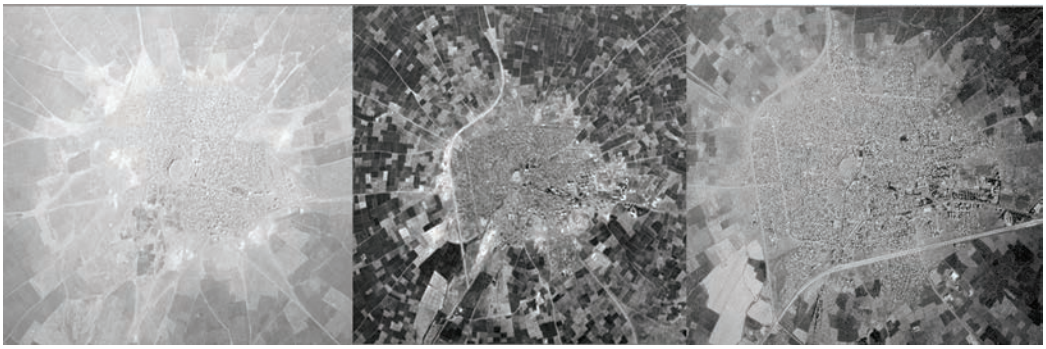
Siverek coğrafyası Karacadağ volkanizmasına bağlı kendine özgü bazalt karakterli bir yapıya sahiptir. İlçenin sınırları büyük oranda doğal sınırlar ile belirlenmiştir. Karacadağ volkanizmasının coğrafi etkileri (doğal ortam özellikleri) şaşırtıcı derecede tarih boyunca beşeri hayata yansımıştır. Siverek ve çevresinde tarihte olduğu gibi bugün de doğal ortamın sosyo-ekonomik yapıya etkileri çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durumu tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde, konut alanlarının mimarisinde, mekânsal organizasyonunda, yaşayanların giyim kuşamlarında kısacası yaşamın her alanında açıkça gözlemlemek mümkündür. Doğal ortam özelliklerinin oluşturduğu coğrafya mimariyi, beşeri ve ekonomik hayatı, dolayısıyla insanı şekillendirmiştir. Farklı ve zengin içerikli coğrafya Siverek'te farklı etnik kökenleri temsil eden çok sayıda toplumsal grubun yer edinmesini sağlamış, kültürel çeşitlilik özgün bir kentsel dokunun gelişimine etken olmuştur (Benek, 2013).

Siverek, Şanlıurfa ilinin nüfus açısından merkez ilçesinden sonra en yoğun ilçesidir ve 2015 yılı kent nüfusu 131.039 kişi kır nüfusu ise 107.940 kişidir. Nüfusun %55'i kentte yaşamaktadır. Kentte Abdalağa, Ayvanat, Bağlar, Bahçelievler, Camikebir, Dicle, Esmerçayır, Fırat, Gülabibey, Güney, Hacı Ömer, Haliliye, Hamidiye, Hasan Çelebi, Hayriye, Kale, Ofis, Şirafet, Şirinkuyu, Şair İbrahim, Selimpınar ve Yenişehir olmak üzere 21 mahalle bulunmaktadır (Siverek Belediyesi, 2014).

Siverek Kenti, merkezindeki höyük (kale) dışında düz ve düze yakın bir alan üzerinde kurulmuştur. Geçmişten bugüne gelişimi sırasında jeomorfolojik ve topografik açıdan herhangi bir eşik ile karşılaşmadığı için kent, ışınsal olarak tüm yönlere doğru büyümüştür. Ancak taşıdığı nüfus ve kentsel alan miktarına göre kompakt bir kent olarak gelişmiştir.

Kent Asur medeniyetinden kalan büyük kesme taşlarla 30-35 m yüksekliğindeki bir höyük üzerine inşa edilen kale etrafında gelişmiştir. 1954 tarihinde kent yaklaşık 700 m. yarıçapında merkezden (kaleden) çevreye doğru yıldız gibi ışınsal (radiocentric) olarak yayılan yol aksları ile gelişen ışınsal kent karakterindedir (Hasol, 2014). 1984 yılında kuzey istikametinde 1994 yılında doğu istikametinde açılan anayollar ile konsantrik kent formuna dönüşmeye başlamıştır (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

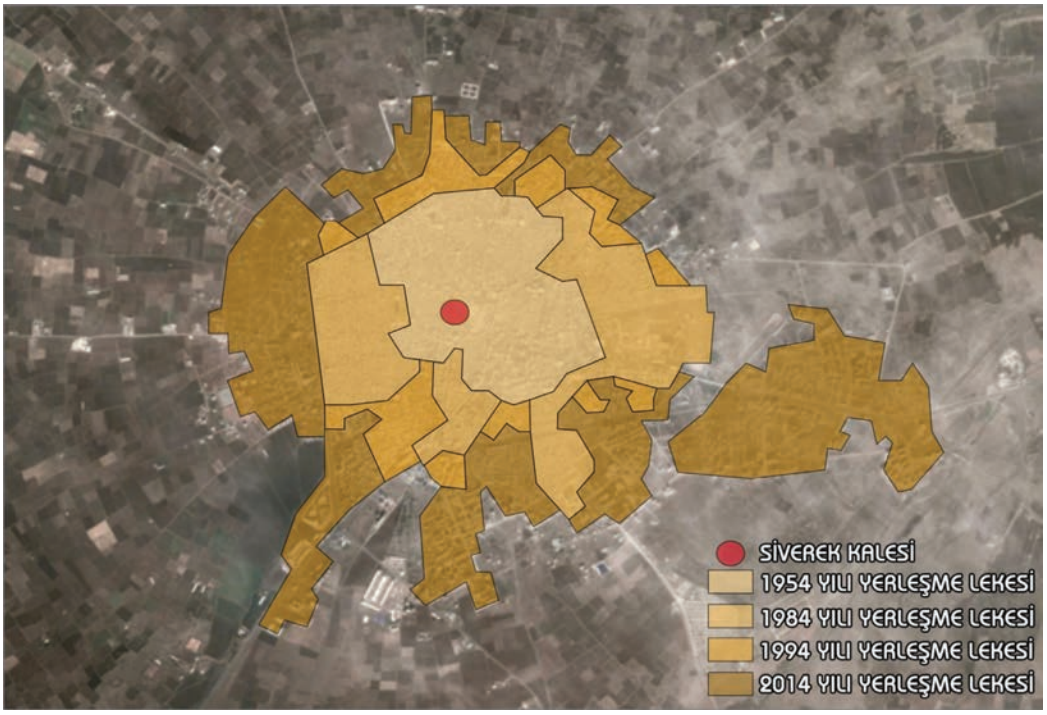
Şekil 3. 1954-1984-1994 Yılı Siverek Hava Fotoğrafın(Harita Genel Komutanlığı, Hava Fotoğrafı Arşivi Bilgi Sistemi, 2014).

2014 yılı makroformunda ise kentin bu yolların ötesine doğru geçmeye başladığı görülmektedir. Diğer yandan belirli akslarda kentin saçaklanmaya başladığı, böylece konsantrik kent biçiminden anayol aksı boyunca lineer gelişen bir makroforma doğru evirilmeye başladığı görülmektedir. Bu süreçte kentin yarıçapı 1,5 km mesafeye ulaşmış olsa da kent formu tipolojik açıdan kompakt, konsantrik bir özelliğe sahiptir (Şekil 4 - 5).

Şekil 4: 2014 Yılı Siverek Hava Fotoğrafı
(Harita Genel Komutanlığı, Hava Fotoğrafı Arşivi Bilgi Sistemi, 2014).,

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Siverek Kent Formunun Gelişme Süreci (Yazar,2015).

Bu özelliği sağlayan temel etken ise kent dokusunun detaylarında ortaya çıkmaktadır. 1950'lı yıllara kadar kentin organik formda, dar sokakların tanımladığı, açık alanı avluya gömülü ve yüksek duvarlarla çevrili sıra yapı nizamında geliştiği görülmektedir (Şekil 6). 1950 sonrasında ise kent imar adalarına bölünse de halk mevcut avlulu yapılanma geleneğini sürdürmüştür (Şekil 7).

Şekil 6: 1950 Öncesi Organik Formda Gelişen Geleneksel Kent Dokusu.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7: 1950-1980 Yılları Arasında Geometrik Formda Gelişen Geleneksel Kent Dokusu.

1980-2000 yılında süregelen avlulu tipoloji yerini imar kanunlarının etkisiyle çok katlı bitişik nizam veya ön bahçeli yapılanma biçimine bırakmıştır. 2000 yılları sonrasında ise yapı adası bazında yüksek katlı site yapılanmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca müstakil avlulu tip yerine müstakil ön ve yan bahçeli ayrık nizam yapılanma gelişmeye başlamıştır.

Siverek'te ilk yerleşim nüvesi olan kale ve civarında organik düzende yüksek avlu duvarlarının tanımladığı dar sokak sistemine karşın, yeni gelişen dokuda düzgün imar adalarının belirlediği daha geniş ve geometrik yol sistemleri baskın durumdadır. Organik doku bu yol sistemleri arasında kalsa da halk güncel hayatını 1950 yılı öncesi otomobilsiz kent dokusu içinde sürdürmektedir.

Siverek geleneksel konutlarının biçimlenmesinde iklimin, geniş aile düzeninin, dini inanışların ve sosyal yaşamın büyük etkileri görülmektedir. Siverek'in doğal çevresinde ahşap malzemenin bulunmaması ve Karacadağ'ın volkanik bazalt taşlarının bölgede yoğun olarak bulunması Diyarbakır mimarisinde olduğu gibi Siverek mimarisinde de bu taşın hâkim malzeme olarak kullanılmasına neden olmuştur (Özgültekin vd., 2003, s. 15). Ahşap ve metal ise yardımcı malzemeler olarak kullanılmıştır.

Yapılar genelde güneşten korunmak için tek katlı, bitişik nizam, iç avlulu ve çatısız olarak tasarlanmıştır. Yaşam Siverek halkı için genellikle toprak damlarda ve taş iç avluda devam etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Siverek Geleneksel Sokak (Küçe) Dokusu Örnekleri (Yazar, 2015)

Siverek mimarisinde "küçe" denilen sokakların dar ve yüksek tutulmasında iklimin büyük etkisi olmuş, böylece hemen hemen günün her saatinde sokaklarda gölgelik kesimler elde edilmiştir. Sokak duvarlarının yüksek ve penceresiz yapılmasının nedenlerinden biri aile mahremiyeti, diğeri ise dıştan gelecek tehlikelere karşı güvenliği sağlamak içindir (Şekil 8). Mevcut özgün dokunun büyük bir kısmı koruma altında değildir. Ancak yine de mevcut yaşam kültüründen vazgeçmeyerek geleneksel tipolojiye göre inşa edilmiş yeni konutlar görmek mümkündür (Şekil 9).

Şekil 9. Yüksek Katlı Betonarme Yapıların Bitişiğinde Kalmış Avlulu Konut (Yazar, 2015).

Zira yerleşmede yapılan anket çalışmasında yaşayanların %60'ı avlulu konut tipolojisinde yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum özellikle fizik mekânı biçimlendiren imar planlarının üretimi için oldukça önemli, sosyo-kültürel bir veridir.

Siverek için ilk imar planı 1947 yılında yapılmıştır fakat bu planın verilerine ulaşılamamıştır. Bir sonraki plan 1968 yılında onaylanmış ve projeksiyon yılı 1990 yılı olarak belirlenmiştir. 1990 yılı için kabul edilen projeksiyon nüfusu 55.000 kişidir. Ancak, imar planı 70.000 nüfusu barındıracak şekilde hazırlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10: 1968 Yılı Nazım İmar Planı (Siverek Belediyesi).

70.000 nüfusa göre hazırlanmasına rağmen gelişme plan sınırları dışına taşmıştır. Mevcut imar planı sınırları dışında önemli ölçüde konut ve diğer kullanışlar gelişmiştir. Plan dışı gelişmelerin bazıları sonradan yapılan mevzii imar planlarına bağlı olarak diğerleri ise plansız olarak gelişmiştir. 1968 yılı planında kale çevresindeki meskûn konut alanında yapı adalarının mevcut formu ile çıkmaz sokaklar korunmuş, kalenin doğu çeperinde kalan yapı adaları ticaret alanı olarak planlanmış şimdiki geleneksel merkez alanının gelişimi desteklenmiştir. Kent çekirdeğinin batısında kalan alanda geleneksel konut dokusu korunmuştur. Aynı bölgede, yol dokusu incelendiğinde ise imar adalarının rijit düzeni kentin organik formunu değişikliğe uğratmıştır. Kent çekirdeğinin doğusunda verilen yapılaşma koşulları çekme mesafeleriyle bahçeli konut dokusu öngörmüştür. Kent çekirdeğinin çeperinde kalan yapı adalarında "Gecekondu Önleme" rumuzu verilmiştir. Bu durum kentin organik formunun kesintiye uğramasına neden olurken geleneksel dokuya uyumsuz yapılaşmanın önünü açmıştır.

Siverek'te ik yerleşim nüvesi kale ve civarında olmuştur. İlk yerleşmenin bulunduğu bu kesimde geleneksel güneydoğu konut birimlerinin (avlulu evler) oluşturduğu organik bir doku vardır. Kuruluşundan 1970'li yıllara kadar olan gelişmeler kalenin kuzeydoğusuna, doğusuna, güneydoğusuna ve batısına doğru olmuştur. 1970-80 arasında kuzeydoğuya, doğuya, güneydoğuya ve batıya doğru olmuştur. 1980-90 döneminde karayolunun güneyine, askeri alanın doğusuna, kuzeye ve batıda yeni açılan yolun batısına doğru gelişme göstermiştir. Gerek topografik, gerekse jeomorfolojik yapının elverişli olması ve herhangi bir eşiğin olmaması nedeniyle, yerleşme bugüne kadar her yönde yağ lekesi gibi gelişmiştir. Son yıllarda gelişmeler farklı özellik göstermiş ve imar adalarına uygun gelişmeler olmuştur. Eski dokuda yüksek avlu duvarlarının tanımladığı dar sokak sistemine karşın, yeni dokuda düzgün imar adalarının belirlediği daha geniş ve geometrik yol sistemi vardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11: 1993 Yılı Nazım İmar Planı (Siverek Belediyesi).

Siverek, düz ve düze yakın bir alan üzerinde kurulmuştur. Yerleşmenin merkezindeki höyük (kale) dışında yakın çevresinde herhangi bir yükselti yoktur. Yerleşme % 0-5 arası eğime sahiptir. Sadece höyüğün olduğu kesimde % 45-50 arası eğim vardır. Siverek'in gerek mevcut gerekse de gelişme alanlarında jeomorfolojik ve topografik açıdan herhangi bir eşik bulunmamaktadır. Kent makroformu tarım alanlarıyla çevrelenmiştir.

Bir sonraki Nazım İmar Planı 1993 yılında onaylanmış ve projeksiyon yılı 2005 olarak belirlenmiştir. 2005 yılı için kabul edilen projeksiyon nüfusu 128.000 kişidir. 1993 Yılı Nazım İmar Planı (GAP) incelendiğinde, kentin ana ulaşım bağlantısını oluşturan Şanlıurfa-Diyarbakır yolundan kuzeye ayrılan Çermik bağlantısı (60 m.) uygulanmıştır. Ayrıca kent makroformunun Şanlıurfa- Diyarbakır bağlantısı yönünde imar adalarının oluşturulduğu görülmektedir. Planda donatı alanları tanımlanmış, yapı adaları arasında öngörülen yeşil alanlarla bu aksların devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

2004 yılında yapılan ve yürürlükte olan imar planı ise İlave Revizyon İmar Planı'dır. Bu planda kentin geçmişten bugüne kadar gelen kompakt şekli korunmaya çalışılarak dairesel büyümesini sürdüren bir yaklaşım benimsenmiştir. Fakat bu plan da sosyal ve teknik altyapı alanları standartları sağlayamamıştır. Sonuç olarak mevcut planlama alanlarında özellikle konut alanları büyük oranda yapılaşmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12: 2004 Yılı Nazım İmar Planı (Siverek Belediyesi).

Saha Araştırması

Siverek kent morfolojisini ve yerel özelliklerini değerlendirebilmek için %95 güven düzeyi, %5 hata payı ile kentte 372 adet anket çalışması yapılmıştır. Ankette hane reisine ilişkin bilgiler, işyeri-konut ilişkisi, oturulan konutun özellikleri, ısınma sistemi, ulaşım-erişilebilirlik-iletişim, yaşanan çevreden memnuniyet ve beklentiler, mekâna bağlılık-aidiyet gibi başlıklar altında toplamda 90 adet soru yöneltilmiştir. Anket sonuçları ArcGIS programında coğrafi istatistik yöntemlerinden biri olan interpolasyon yöntemi ile kent genelinde tahminlenmiş ve mekâna yansıtılmıştır.

Siverek İlçesinin toplam nüfusu 238.979 kişi olup, 131.039 kişi (%55) kentsel alanda 107.940 kişi (%45) kırsal alanda yaşamaktadır. Şanlıurfa'nın 2012 yılında Büyükşehir olmasından sonra Siverek ilçesinde 21 kentsel mahalle, 153 kırsal nitelikli mahalle bulunmaktadır. Kentte yaşayanların şimdiki mahallelerinden önce geldikleri yerlere bakıldığında en yüksek oranı %21 oranla köyler oluşturmaktadır. Bu durumda kentin köylerden göç aldığı sonucu çıkarılmaktadır. Kente gelenlerin oturmayı tercih ettikleri ilk üç mahalle ise sırasıyla Kale (%10) , Haliliye (%7) ve Ofis (%6) Mahallesidir. Köyden gelen insanların gelme sebepleri arasında iş bulmak, köy yaşamının zorluğu, çocukların eğitimi, evlilik, konut satın alma, başkaları ile aralarında geçen anlaşmazlıklar ve ailevi

ISBN: 978-605-80820-1-4

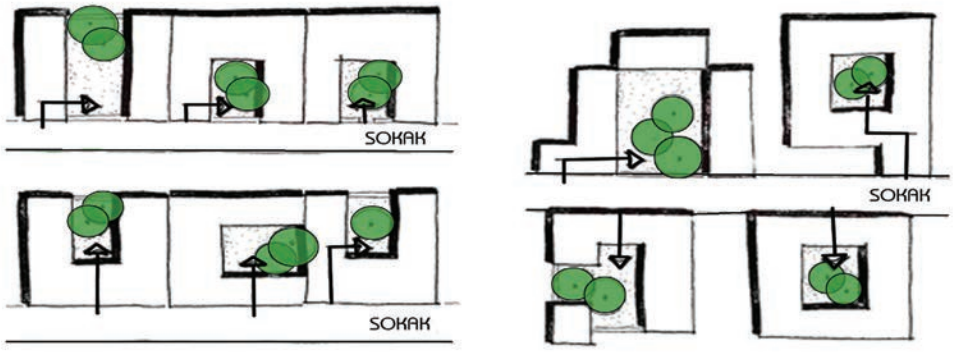
sebepler bulunmaktadır. Fakat kente göç etme sebepleri arasında en büyük %45 oranla iş bulmak gelmektedir. Bu sebebi takip eden en büyük pay ise %11'lik oranla köy yaşamının zorluğudur. Kente gelenlerin ilk tercih ettikleri mahalle olan Kale mahallesinden diğer mahallelere geçişteki en önemli sebepler; Kale mahallesindeki konutların birim m² olarak hane halkına yetmemesi, küçük olması, fiziksel koşullarının yetersiz olmasıdır. Yaşayanlar bu mahallede genelde kiracı durumundayken yapabildikleri en kısa sürede konut edinerek bu mahalleden uzaklaşma yolunu seçmektedirler. Kale mahallesinden sonra en çok tercih edilen mahalle Haliliye mahallesidir. Bu mahallede de Kale mahallesiyle benzer durum görülmektedir. Yaşayanların en çok şikâyet ettiği durum konutların küçük olmasıdır.

Siverek ilçe merkezindeki yapılaşmış alan, 774,96 ha'lık bir alana yayılmış olup hektar alana düşen kişi sayısı 169 kişidir. Türkiye hane halkı büyüklüğü; 3,7 Şanlıurfa hane halkı büyüklüğü; 6,18 Siverek hane halkı büyüklüğü ise 6,74'tür. Sahada en çok 6 ve 6+ hane büyüklüğüne sahip geniş aileler mevcuttur. Kentin %44'ü 6+ hane büyüklüğüne sahiptir. Kentin çevresinde herhangi bir coğrafi engelle karşılaşmaması sonucu her yöne doğru ışınsal olarak büyümesine, hanehalkı büyüklüğünün Türkiye ortalamasının yaklaşık 2 katı olması da eklendiğinde, 131.000 nüfuslu Siverek kenti, 1,5 km yarıçaplı kompakt bir kent olarak bugünkü formunu kazanmıştır. Ayrıca yaşayanların yürüme eğilimlerinin ölçülebilmesi için ankete katılanlara 200, 400, 600, 800, 1000, 1300, 1600 m mesafelere karşılık gelen kentin ortak belleğinde yer etmiş alan isimleri verilerek bu mesafelerin hangisini yürüyebilecekleri sorulmuş ve alınan cevaplar aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanarak, Siverek halkının talep ettiği mevcut durumdaki ortalama yürüme mesafesi 243 m olarak hesaplanmıştır. Bu durum, imar planları yapılırken standart yürüme mesafelerinden ziyade bu sonucun dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kentteki 0-14 yaş grubunu oluşturan bağımlı nüfus oranı % 42, 15-64 yaş grubunu oluşturan aktif nüfus oranı % 55, 65+ yaş grubunda bulunan bağımlı nüfus oranı ise %3'tür. Doğurganlık hızının çok yüksek olması ve son yıllarda gelişen sağlık ve beslenme imkânları ile birlikte 0-14 yaş grubundaki nüfus oranı diğer yaş gruplarına göre çok fazla artmıştır. Sahadaki genç bağımlılık oranı % 71, yaşlı bağımlılık oranı ise % 6,6'dır. Bu oranlara göre sahadaki faal nüfusu oluşturan her beş kişiden birine, ona bağımlı dört kişi düşmektedir. Ülkemiz ortalamasına göre ise genç bağımlılık oranı %35,8, yaşlı bağımlılık oranı ise %11,8'dir. Ülkemizde faal nüfusu oluşturan her 2 kişiden birine 1 kişi düşmektedir.

45-50 dereceyi bulan sıcak ve kurak iklime ve mahremiyete uygun olarak, sokak tarafından penceresiz, açık, yarı açık ve kapalı mekanlardan meydana gelen, yüksek ve kalın duvarlarla çevrili yapılar sokakları oluşturmaktadır. Ortalama sokak genişliği 2,5-3,5m'dir. Yapı adalarının içlerine uzanan sokaklar mahremiyet (geniş aile yapısı) nedeniyle çoğunlukla çıkmaz sokak şeklinde olup, 1980 sonrası yapılan imar planları ile bu durum değişmeye başlamıştır. Yapı adaları genellikle 60-80 m, 80-120 m, 100-140 m'dir. Hakim yapı malzemesi bazalt taşıdır ancak hızlı ve ekonomik olduğu için betonun yapı malzemesi olarak kullanımının inşaat sektöründe yaygınlaşması birlikte konutların betonarme yapılara dönüştüğü gözlenmiştir. Geleneksel Siverek ev tipolojileri; tıpkı Şanlıurfa evlerinde olduğu gibi bir avlu etrafında şekillenen, 1 veya 2 katlı, 4-7.5m yüksekliğinde, çatısız yapılardır. Evler birbirine bitişik şekilde inşa edilerek ısı transferini azaltmışlar ayrıca gölgelenme için yeni mekanlar oluşturulması hedeflenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

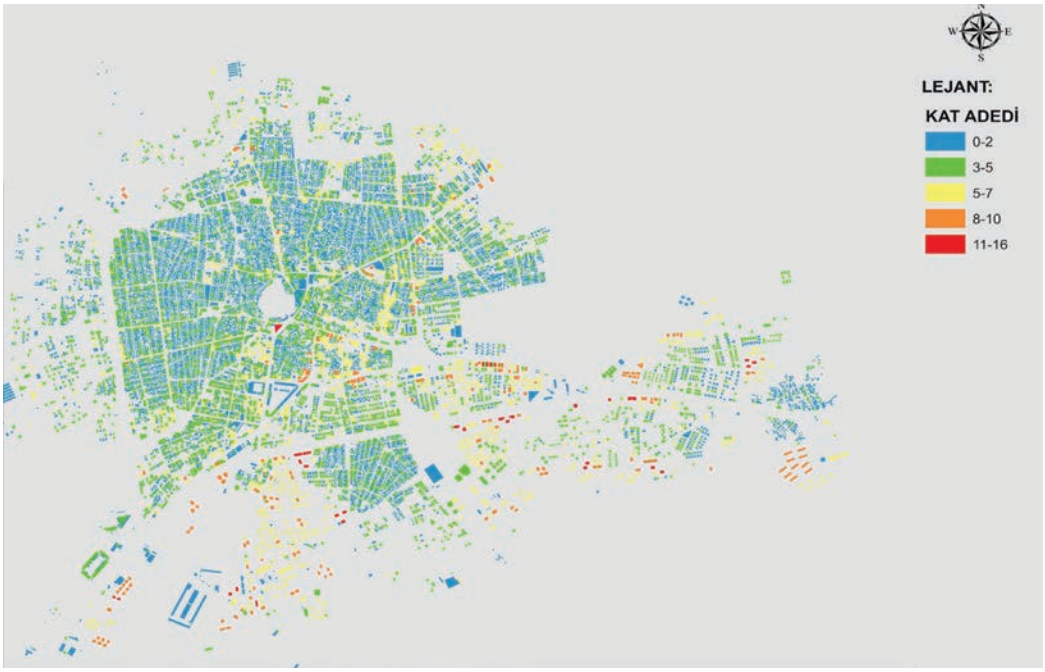

Şekil 13: Siverek Geleneksel Konut Dokusu Yapı-Avlu Düzenleri (Yazar, 2015).

Kentte toplam 23.335 adet yapı bulunmakta olup, bu yapıların %76'sı Konut, %7'si Depo, %5'i Ticaret yapıları, %12'si ise donatı alanlarıdır. Kentte kişi başına düşen konut alanı 29 m²'dir. Türkiye'de bu oran 25 ile 30 kişi/m² arasında değişmektedir. Dolayısıyla Siverek'te insanların kişi başı konut alanı m²'si Türkiye ortalamasını yakalamaktadır.

Kentteki binaların kat adetleri 1 ila 16 kat arasında değişmektedir. Siverek kentinde bulunan yapıların %88'lik kısmını 1 ve 2 katlı yapılar oluşturmaktadır. Bu oranın %79'unu ise 1 ve 2 katlı Konut Alanları oluşturmaktadır. Bu sonuç Güneydoğu Anadolu bölgesinin 1 veya 2 katlı avlulu konut dokusunu yansıtmakta, yerel halkın geleneksel konut dokusuna olan bağlılığını ortaya koymaktadır. Geleneksel konut tipolojisinin kullanımının yaygın olmasının sebepleri arasında iklimsel ve kültürel etkiler ile mahremiyet gibi çeşitli etkenler bulunmaktadır. Kentteki konutların %60'ı müstakil (avlulu) konut, %21'i müstakil (avlusuz) konut, %19'u ise apartman dairesidir. Konutların yapım malzemesi ise %55 betonarme, %45 taştır. İdeal kullanılabilir konut tercihi ise %40 apartman dairesi, %60 müstakil avlusu olan konuttur.

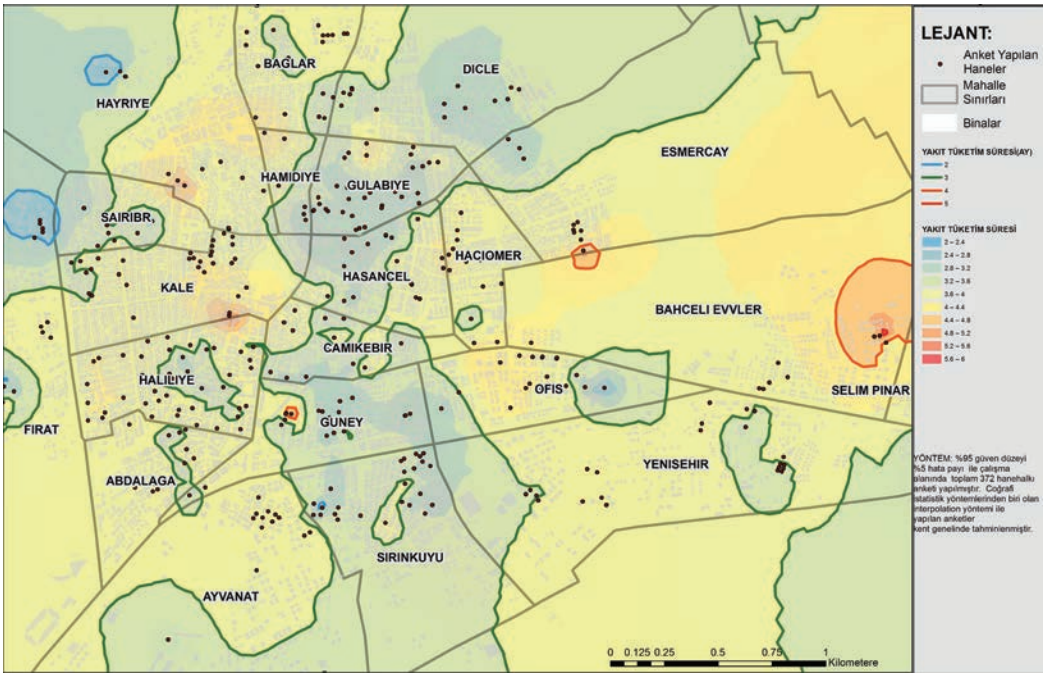
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14: Siverek Kenti Bina Kat Adetleri Analizi (Yazar, 2015).

Konutlar hem yaz-hem kış için düşünülerek bir bütün olarak inşa edilmiştir. Konutların ısıtma sistemi %68 soba, %12 kombi-kat kaloriferi, %20 elektrikli veya klimalı ısıtıcıdır. Konutların yakıt tüketim süreleri ortalama 4 aydır. Bu süre, konutların geleneksel dokuya uygun olarak konut yapımında taş malzeme kullanımı ile 1-2 katlı olmasından dolayı yeterli oranda güneş almasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şekil 15 de görüleceği üzere geleneksel yerleşme dokusunun bulunduğu bölgelerde yakıt tüketiminin daha az diğer bölgelerde daha fazla olduğu ortaya konmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

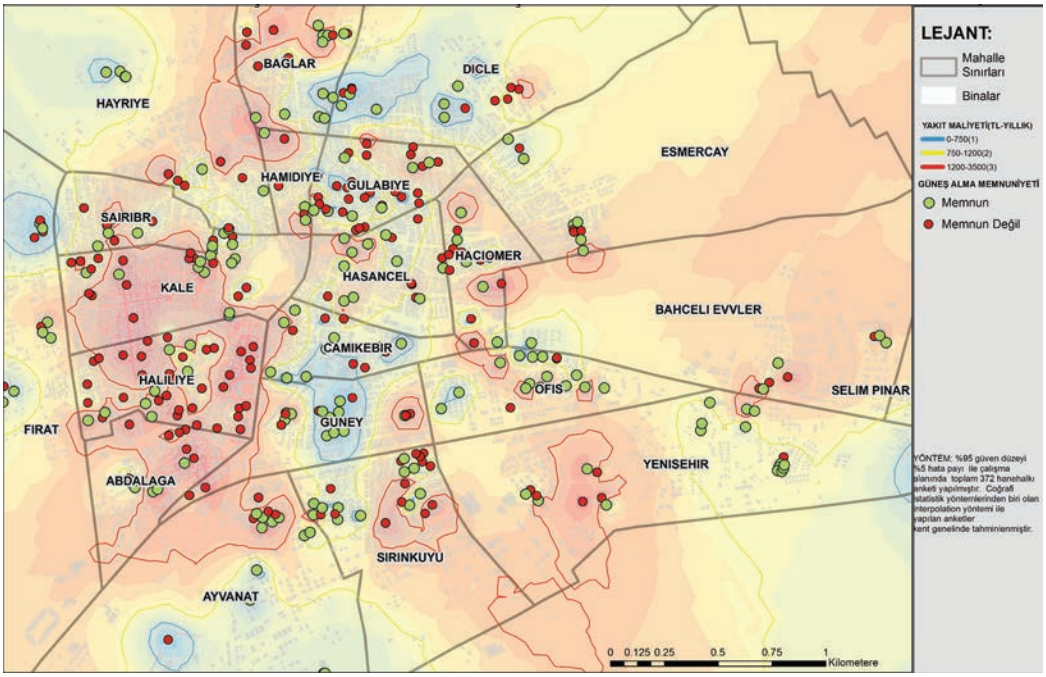

Şekil 15: Siverek Kenti Yakıt Tüketimi Analizi (Yazar, 2015).

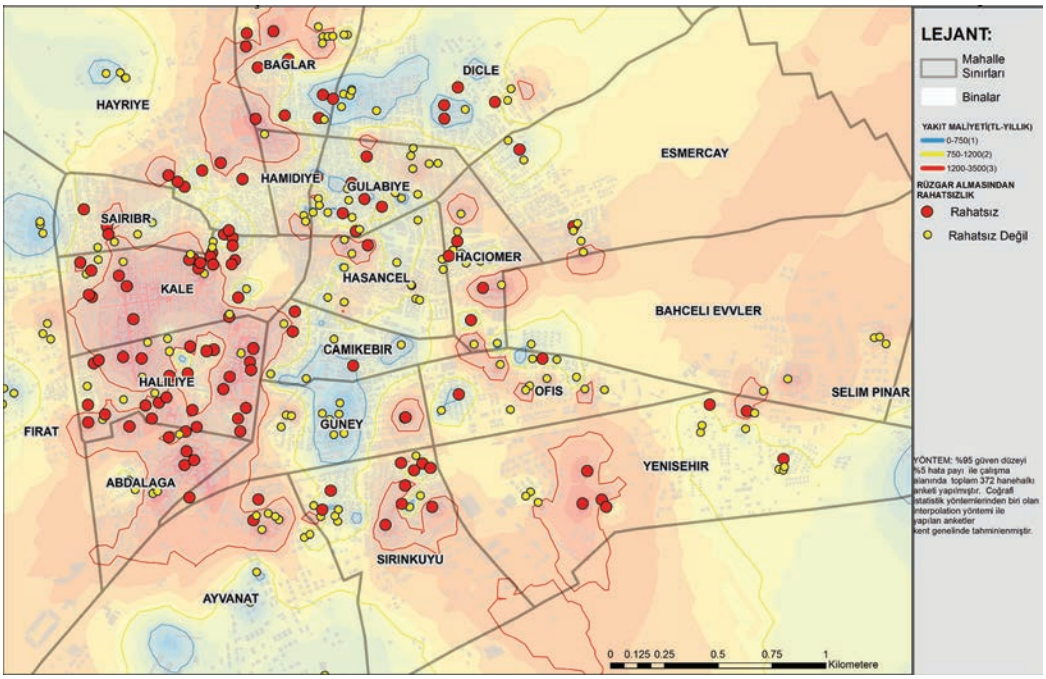
4 aylık süre zarfınca en fazla yakıt tüketmek zorunda kalan ve konut alanlarının %40'lık kısmını oluşturanların en fazla şikâyet ettikleri konu, konutların %52'sinin hızlı soğuması ve %42'sinin ise zor ısınmasıdır. Bu konutların %78'si betonarme olup, %37'si yeterli oranda güneş almaktadır. Güneş alma durumundan memnuniyet %47'dir. Yalıtım oranı da %14 olup, %34'ü kış aylarında rüzgârın rahatsız ettiğini belirtmiştir. Yaz aylarında konutların serinletme ihtiyacı %84 olup serinletme ihtiyacının %43'ü havalandırma, %36'sı ise klima ile karşılanmaktadır. Bu durum yapım malzemesi taş olan yapıların serinletme ihtiyacını doğal havalandırma ile karşılayabildiklerini, betonarme olan yapıların ise klima kullanmak durumunda kalarak iklimsel konfor sorunu yaşadıklarını ifade etmektedir.

Güneş ve rüzgâr bakımından geleneksel yerleşme dokusu daha konforlu ve verimli olarak değerlendirilirken, özellikle ızgara sistem planda geliştirilen Kale ve Haliliye mahalleleri konforsun ve verimsiz olarak değerlendirilmektedir. Kale ve Haliliye mahalleleri 1950-60 lı yıllarda ilk planlanan geometrik olarak düzenli yapı adalarından oluşan bir bölge olmasına rağmen parsel içinde geleneksel konut tipolojilerinin gelişim gösterdiği bir bölgedir. Bu noktada yerleşme dokusunun niteliğinin konfor ve verimlilik açısından taşıdığı önem yaşayanlarca ortaya konmuştur (Şekil 16 -17).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 16: Siverek Kenti Konutların Güneş Alma Memnuniyeti Analizi (Yazar, 2015).

Şekil 17: Siverek Kenti Konutların Rüzgâr Alma Memnuniyeti Analizi (Yazar, 2015).

Kentte yaşayanların %71'i kendini yaşadığı mekâna ait hissetmekte ve kenti huzurlu olarak tanımlamaktadır. Kentte yaşayanların %87'si ise komşuluk ilişkilerinin samimi olduğunu belirtmiş ve mahallelerinden memnun olduklarını dile getirmiştir. Bu veriden referansla nüfusu 130.000'i geçmiş olsa da Siverek Kentinde hala mahalle kültürünün yaşadığını söylemek mümkündür. Ayrıca geleneksel kent dokusundan dolayı yaşayanların %59'u

ISBN: 978-605-80820-1-4

kenti güvenli %44'ü ise tarihi bulmaktadır. Yine kent halkının %41'i kenti bakımlı, %59'u sessiz, %49'u hareketli olarak tanımlamaktadır.

Sonuç

Yerleşme klasik imar planı altlığına göre gelişen kent dokusu ile yere özgü niteliklere bağlı gelişen geleneksel kent dokusu arasında çelişkili bir perspektif ortaya koymaktadır. Ancak yerleşmenin karakteristik özellikleri ile toplumun mevcut ve gelişen kentin fiziksel yapısı üzerindeki görüşleri, davranışları kentin geleceğini biçimlendiren fiziksel planlama ve tasarım faaliyetlerine altlık oluşturmalıdır.

Bu amaçla Karacadağ'ın eteklerinde bazalt karakterli bir yerleşme olarak kurulan Siverek kentinde fiziksel yapı analizleri ve hane halkı araştırması uygulanmıştır. Bu çalışmada yerleşmenin mevcut fiziksel durumunu açıklayan nesnel analizler ve toplumun mevcut kentsel çevre, kentsel gelişme üzerindeki görüşlerini ortaya koyan anket çalışması değerlendirilmektedir. Buna dayalı olarak yaşayan özgün bir kentin geleceği şehircilik ve mimarlık alanı süzgecinde yorumlanmaktadır.

Siverek kenti 1,5 km yarıçapında, yaklaşık 130 bin nüfuslu, düşük katlı, avlulu yapı tipolojilerinin yaygın olduğu, yürünebilir, kompakt bir kenttir. Bir kale etrafında organik formda gelişmeye başlayan kente, 1945 yılından itibaren geliştirilen imar planları ile rijit yapı adaları eklenmişse de mekansal yaşam kültürü uzun bir süre net geometrik sınırlar içinde de devamlılık göstermiştir. Ancak günümüzün ekonomik ve teknolojik şartlarıyla Siverek kenti de keskin bir değişim süreci içine girmiştir. Dolayısıyla kent planları ve projeleri söz konusu değişim sürecinin farkındalığı ile ele alınmalı, kente özgün bir karakter yükleyen, toplumca benimsenmiş mekansal yaşam kültürü ve kent morfolojisinin sürekliliği sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Balcı A. (2006), "Roland Robertson, Küreselleşme Ve Kültür", *Bilgi*, *12*, s:25-36 Http://Www.Uli.Sakarya.Edu.Tr/Ali/Robertson.Pdf

Barnet R.J., Cavanagh J. (1995) *"Küresel Düşler: İmparator Şirketler Ve Yeni Dünya Düzeni".* Çev. Gülden Şen, Sabah Yayınları, İstanbul, s:1

Benek, S. (2013). *Bazalt karakterli şehir: Siverek.* Siverek Belediyesi Yayını, Şanlıurfa.

Çakmaklı, Y. (2011). *Glokal Liderlik ve Davranışsal Göstergeleri Üzerine Bir Çalışma: Bir Kamu Kurumu Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hasol, D. (2014). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.

Kalay, İ. (2016). Küresel Köy'ün Küyerel Bir Reklence Pratiği Olarak Web Dizisi: Proje 13 Örneği, *Global Media Journal TR Edition*, *7(13),* 151-168.

Özağaçhanlı, Z. (2010). *Siverek ilçesinin tarihi ve sosyo-kültürel yapısı* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Özgültekin, R., Demirbağ, H., Akman, H. & Sun, K. (2003). *Tarihi ve kültü-rüyle Siverek*. Siverek Kaymakamlığı Yayınları, 4, Haziran 2003, Şanlıurfa.

Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Ü. H. Yolsal (çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.

ENSPD - KENTAS (2015) Siverek 1/5000 Ölçekli Revizyon Nazım İmar Planı Analitik Etüd Çalışmaları.

ISBN: 978-605-80820-1-4

[1] "Yer olmayan" belirli bir kimlik ve ilişki ortamı oluşturmaz, yalnızlık ve benzeşim yaratmaktadır. Yer olmayan mekanlar şimdiki zaman içinde yaşanmaktadır; örneğin, otoyolda ışıklı tabelalar o an ki hava durumunu, yol bilgilerini vermektedir, otoların çoğunluğu radyo sistemleri ile donatılmıştır, uçaklarda gazeteler tekrar tekrar okunmaktadır, süpermarketlerde radyo yayını, şarkılar, reklamlar, haberler hiç durmadan insanlara dayatılmaktadır (Auge, 1997).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Mekânın Değişimi ve Karakter Oluşumu; İzmir Tarihi Kent Merkezi Örneği

Seda SAKAR, Tolga ÜNLÜ

Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
iytesedasakar@yahoo.com, tolgaunlu@gmail.com

Özet: *Farklı kültürlerin, geleneklerin, etnik grupların, dinlerin, politika ve yaklaşımların, mimarlık ve planlama anlayışlarının… Kısacası insanın doğal çevre içinde kendi yaşayış biçimi için oluşturduğu bütün somut ögelerin fiziksel yansıması olan kentler, kuruldukları günden itibaren sürekli değişim göstermektedirler. Yer aldıkları fiziksel bağlam ve çevresel faktörler kadar, barındırdığı kültürel coğrafyanın da etkisinde devam eden değişim sürecinin sonucunda; birbirinden farklı karakterde kentsel dokuların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kropf (1996) karakteri, mekânı anlamlandıran ve farklılık unsuru olan bir öge olarak tanımlamaktadır. Norberg-Schulz (1979) ise bütün mekânların kendine özgü bir karakteri olduğuna ve karakterin o mekâna anlam verdiğine dikkat çekmektedir. Hiç kuşkusuz farklılık unsuru olan bu ögelerin kentsel dokuda yerini alması farklı sosyal ve tarihsel süreçler ile mekânsal bir birikimin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mekânı anlamlandıran, tarihsel süreç içerisinde farklı ve özgün bir biçimde kentsel karakterin oluşmasını sağlayan ögelerin neler olduğu, çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentsel mekânın değişimine yönelik bir tartışma yürütmeyi amaçlayan bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak M.R.G. Conzen tarafından geliştirilen "kent - plan çözümlemesi" yönteminden yararlanılmıştır. Yöntem kapsamında fiziksel dokuda meydana gelen değişimleri, kentsel gelişme döngüleri ile ilişkilendirerek ele alan Conzen; yapılaşma dokusu, arazi kullanım durumu ve hâlihazır harita analizlerinden yararlanarak tarihsel süreç içerisinde kentsel karakterin değişimini ortaya koymaya çalışmıştır. Kentsel dokuda farklı dönemlere ait mekânsal birikimin görüldüğü ve kentsel karakterin oluşumu bakımından kentlerde dikkat çeken bölgelerin başında tarihi kent merkezleri gelmektedir. Çalışma kapsamında İzmir Tarihi Kent Merkezi'nde yer alan Eski Keresteciler Çarşısı ve çevresindeki bölge, Conzen tarafından geliştirilen "kent - plan çözümlemesi" yöntemi kullanılarak morfolojik analizleri yapılacak alan olarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında İzmir Eski Keresteciler Çarşısı örneği üzerinden tarihi kent merkezlerinde yer alan yere özgü elemanların ortaya konulması için bir yöntem tanımlanması, farklı karaktere sahip alt bölgelerin belirlenmesi ve tarihsel süreçteki gelişimin tanımlanması amaçlanmaktadır. Her ne kadar geliştirilen koruma politikaları ve tasarım projeleri kapsamında bir bütün olarak değerlendirilseler de, tarihi kent merkezlerinde bütünün içinde yer alan özgün alt parçaların varlığını ortaya koyan çalışma sonucunda; "kent – plan çözümlemesi" yönteminden yararlanılarak geleceğe yönelik öngörülerin mekânsal ve yönetimsel olarak farklılaşabileceğine dair kararların geliştirilebileceği görülmüştür.*

Anahtar Kelimeler: *Yerin özgünlüğü, karakter, tarihi kent merkezi*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yere Özgü Karakterin Ele Alınış Biçimi

Kentler, değişen mimarlık, planlama ve tasarım yaklaşımları, değişen politik, kültürel ve ekonomik ilişkiler ve gelişen inşaat teknolojilerinin etkisiyle sürekli bir değişim sürecindedir. Söz konusu değişim Türkiye kentlerinde son on yılda oldukça hızlanmıştır. Kentlerin değişim süreci en somut biçimde fiziksel mekânda görünür hale gelmekte; toplumsal ve ekonomik ilişkiler ile sürekli yeniden oluşan kültürel bağlam içinde değişen gereksinimler, planlı biçimde ya da kendiliğinden kentsel dokuyu biçimlendirmektedir. Kentsel dokunun tasarımına ve oluşumuna dair pek çok tartışma yürütülmüş olsa da kent; kendisine biçilmiş bir kurgunun parçası olamayacak kadar dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamizmi sağlayan en önemli değişkenler ise hiç kuşkusuz insan ve doğadır. İnsanın doğal koşulları zorlayarak meydana getirdiği kentsel çevreler, kuruldukları dönemden itibaren depremlere, yangınlara, iklim değişikliklerine, göçlere ve savaşlara sahne olmuştur. Söz konusu dışsal süreçler farklı kentlerde farklı biçimlerde gerçekleşmekte, kentlerin kendi bağlamları içinde kullanıcıların pratikleri ile farklı sonuçlar ortaya çıkmakta, böylece farklı kentler kendilerine özgü özellikleri ile belirmektedir.

New York kenti üzerine yere özgü değerleri konu alarak yapmış olduğu çalışmada Zukin (2010); bir kentin ancak önceki deneyimlerin izlerini taşımasıyla özgün bir yapıya sahip olabileceğini belirtmektedir. Zukin, 1960 sonrası sürekliliğini kaybetmeye başlayarak; küçük müdahalelerle yerel donanım ve ayakkabı tamiri yapan, mahalle sınırlarını tanımlayan seri dükkânların neredeyse bir gecede kapanması sonucu ruhunu kaybeden New York'un; merkez mahallelerde kültürlü, üst gelir grubunun yer değiştirdiği bölgelerde başlayan yenilenme sürecine vurgu yapmaktadır (Zukin, 2010, s. 19-21). Yüksek katlı yapıların olduğu, yüksek yoğunluklu, kişilerin birbirini tanımadığı, yaşamak için yüksek bütçelere gereksinim olduğu, rekabet ortamının bulunduğu ve en önemlisi özgünlüğün kaybolduğu kentlere yönelik geliştirilen "*Manhattanlaşma*" kavramına değinerek; dünyanın her yerinde buna benzer örneklerin olduğuna değinmektedir (Zukin, 2010, s. 18). Özellikle 1980'li yıllarla birlikte neoliberal politikaların etkisinin gözlendiği kentlerde benzer gelişmeler gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise söz konusu etki en çok Zincirlikuyu Maslak arasında Büyükdere Caddesi boyunca gerçekleşen gelişim ile kendini göstermiştir. Bu bölgede daha önceki dönemlerde yer alan çeşitli nitelikteki çalışma alanları yüksek yapılardan oluşan otel, ofis alanları ile alışveriş merkezlerine dönüşmüştür (Öktem, 2011).

Zukin'in Manhattanlaşma kavramı ile işaret ettiği süreç, küresel ölçekte kentlerin aynılaşma sürecine girmesi ve kendine özgü özelliklerinin kaybetmeleridir. Buna benzer eleştiriler, kentsel tasarımın profesyonel bir alan olarak belirlemeye başladığı 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başında dile getirilmeye başlanmıştır. Kentsel mekânı bulunduğu toplumsal sosyal bağlam içinde tanımlayan ve sokağı merkeze alan Jacobs (1961), New York'tan yola çıkarak kullanıcıların, sokakta sürdürdüğü etkinliklerle mekânın sosyal yapısına olan katkısına değinmekte; bireyi aidiyet duygusundan uzaklaştıran en önemli unsurun kişiliği ve karakteri olmayan sokaklar olduğuna dikkat çekmektedir. Sokaktaki kamusallığın mekânsal karşılığı olarak kaldırımları ve kullanımların çeşitliliğini gösteren Jacobs (1961, s. 143-152); bölgeleme ve kısıtlama çalışmalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemekte; canlı, ilgi çekici, sürekliliği olan, kamusal yapı ve kullanımlarla zenginleşerek işlevsel bir kimliğe sahip olan sokakların önemine değinmektedir. Üst gelir grubuna yönelik tasarlanan yeni kentsel çevrelerin; standartlar doğrultusunda planlanmış, canlılıktan yoksun, güvenliksiz, sokakla ilişki kurmayan ve çalışma alanlarından soyutlanması nedeniyle kullanıcı yoğunluğunun az olduğunu savunan Jacobs (1961, s. 270-291) bu yerleri "gri konut

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanları" olarak adlandırmaktadır. Kentin farklı alt bölümlerden oluştuğunu ve bütünü anlamak için öncelikle alt parçaların işleyişinin kavranmasını gerektiğini, yerin geçirdiği süreçlerin önem taşıdığını ve ancak bunlar göz önüne alınarak kent bütününe yönelik çıkarımlar yapılabileceğini savunmaktadır. Jacobs'ın değindiği en önemli noktalardan bir diğeri de kentsel mekânın tarihsel bir sürecin sonucu olduğu ve mevcut yapısının bütün süreçlerin üst üste eklenmesi sonucu meydana geldiğidir.

Karakter Bileşenleri, Tarihsel Süreç ve Yöntem

Zukin ve Jacobs'ın kentsel mekânın karakterine yönelik yaklaşımlarını ele aldığımızda her ikisinin de kentsel çevrenin değişimini somut olarak takip etmemizi sağlayacak belirli bir yöntem ya da yaklaşım benimsemeksizin; değerlendirmelerini öznel yargılar çerçevesinde yaptıklarını görmekteyiz. Buna karşın sosyal ve kültürel yapının kentsel dokudaki fiziksel ögelerini tarihsel süreç içerisinde incelemeye yarayan kentsel morfoloji bilimi, öznel yaklaşımlara karşın nesnel değerlendirmeler yoluyla mekânın analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Kentsel morfoloji alanının ve bu alanda geliştirilen araştırmaların gelişmesinde MRG Conzen'in 1960 tarihli "*Alnwick: A Study in Town - Plan Analysis" çalışması öncü bir rol üstlenmiştir*. Sosyal süreçlerin ve kültürel yapının, kentin fiziki dokusuyla olan etkileşimi bağlamında inceleyen Conzen (1960, s. 59); tarihsel süreç içerisinde parsel dokusu, yapı formları ve sokak – yapı – parsel ilişkisi başta olmak üzere kentsel karakteri oluşturan bileşenleri analiz etmek amacıyla "*kent–plan çözümlemesi*" yöntemini geliştirmiştir.

Kentsel mekândaki değişimi, parsel, yapı, yapı adası ve sokağın birbirleri ile kurdukları ilişkilerin çözümlenmesi üzerinden değerlendiren yöntem kapsamında; benzer fiziksel ve işlevsel özelliklere sahip alanlar "morfogenetik bölgeler" olarak adlandırılmaktadır (Şekil 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Conzen tarafından Ludlow için yapılan "Karakter Bölgeleri" analizi (Conzen, 1988; s.122).

Yerleşim özelliklerinin fiziksel biçimiyle iki boyutlu olarak hâlihazır haritaların, üç boyutlu olarak bina özellikleri ile incelendiği kent-plan çözümlenmesinde ayrıca yerleşimin işlevsel özellikleri de değişen arazi kullanım biçimleri ile araştırılmaktadır. Kentlerin tarihsel süreç içinde geçirdikleri değişimin hâlihazır durum, bina özellikleri ve arazi kullanım durumu üzerinden incelenmesi ve sentezlenmesi sonucu (Şekil 1, sağ alt); belirli ve ilişkili formların bir araya gelerek tarihsel süreç içerisinde biriktiği karakter bölgeleri belirlenmiştir. Dolayısıyla, kentsel mekânda gerçekleşen değişim tarihsel bir sürece işaret etmektedir.

Kentsel doku içinde tarihselliğin ve farklı dönemlere ait özgün ögelerin gözlemlenebildiği yerlerin başında, uzun bir tarihsel geçmişe sahip tarihi kent merkezleri gelmektedir. Çalışma kapsamında Conzen tarafından geliştirilen "*kent – plan çözümlemesi*" yöntemi ile tarihi kent merkezi örnek alanı üzerinden kentsel karakterin değişiminin tartışılması amaçlanmaktadır. İncelemede, kentsel karakterin değişiminin nasıl gerçekleştiği ve bu değişimde hangi morfolojik süreçlerin etkili olduğu sorgulanacaktır. Türkiye'de yer alan tarihi kent merkezleri içinde, tarihsel önemi ve farklı kültürlere ev sahipliği yapması sebebiyle İzmir Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi ön plana çıkmaktadır. Örnek çalışma alanına yönelik yararlanılan hâlihazır haritalardan ilki 1905 dönemine ait Goad haritaları; ikincisi 1970-1980 dönemine ait Arkon (1978) ve Tuna (1970) tarafından farklı çalışmalar için hazırlanılan analiz haritaları ve son olarak 2015 yılında gerçekleştirilen alan çalışmalarından yararlanılmıştır.

İzmir Örneği: Kemeraltı Eski Keresteciler Çarşısı

Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi, Konak Meydanı'nın doğusunda yer almaktadır. M.Ö. 1102 yılında İzmir Körfezi'nin kuzeydoğusunda bu günkü Bayraklı bölgesine kurulan kent

ISBN: 978-605-80820-1-4

merkezi, M.Ö.300 yılında Büyük İskender tarafından Kadifekale'ye yeniden kurulmuştur (Güner, 2005, s. 1). Kentin Kadifekale'de yeniden kurulmasının ardından mevcut iç liman kadırga gemilerinin durak noktası olmuş ve liman çevresinde ticaret ve konaklama faaliyetleri gelişmeye başlamıştır (Karataş, 2001, s. 154). Bu tarihten başlayarak XVII. yüzyıla kadar Avrupa'ya giden hammaddenin çıkış kapısı olarak görev yapan iç liman; Fransız, İngiliz ve Cenevizli (Levantenler) tüccarlar tarafından ticaret için kullanılmış, aynı zamanda eğlence ve konaklama faaliyetlerinin de yer seçtiği bir yaşam alanı haline gelmiştir (Beyru, 2011, s. 177-184). Ancak Melez Çayının taşıdığı alüvyonlar sonucu derinliği azalan iç liman, sanayi devrimi sonrası artan ticaret hacmini karşılayamayacak kadar sığlaşmış ve gemilerin konaklamasına imkân vermemeye başlamıştır (İzmir Tarih Projesi: Tasarım Stratejisi Raporu, 2014). Bu nedenle kentteki liman faaliyetleri kuzeyde Alsancak bölgesine taşınmış, günden güne işlevini kaybeden eski iç liman XIX. yüzyılda doldurularak yapılaşmaya başlamıştır (Güner, 2005, s. 3). Bunun sonucunda İç liman yayını oluşturan rıhtım caddesinin doğusunda tüccarların ve hayvanlarının konaklaması için yapılan han yapılarının yapısı değişmeye başlamış, avluları küçültürmüş; iç limanın dolmasıyla yapılaşmaya başlayan bölgede ise depo faaliyetleri yer seçmeye başlamıştır (Atay, 2003).

Günümüze kadar inşa edildiği döneme ait dokusunun büyük bir çoğunluğunu koruyan Kemeraltı bölgesine dair yapılan ilk koruma çalışmaları 1965 yılında kurulan İzmir Nazım İmar Planlama Bürosu'nun yürüttüğü planlama çalışmışlarıdır (Arkon & Gülerman, 1995, s. 17). Alanın tamamı 1984 yılında Kemeraltı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından "Kentsel Sit Alanı" ilan olarak edilmiştir. Aynı yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Kemeraltı Kentsel Sit Alanı İmar Planı hazırlanmış, 1987'de ve 1995'de planın revizyonu yapılmış, 2002 yılında ise 1/5000 ölçekte Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır. 2004 yılında onanan bu planın özelliği ise plan ve plan notlarına ek olarak hazırlanan bir tasarım rehberine sahip olmasıdır (Şala, 2013, s. 95-102).

1/1000 Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı Raporu'nda işlevsel kullanımlara ve yapı özelliklerine göre alt bölgelemeler yapılmış, bu alt bölgelere yönelik koruma yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Tescilli yapılar dışındaki yapılar uyumluluk derecelerine göre gruplandırılmış, buna yönelik koruma, belgeleme ve yapılaşma koşulları getirilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak 2012 yılında İzmir'in tarihi dokusunun korunması, canlandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hedefiyle yerel yönetimler, merkezi kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve fon sağlayıcı kurumlar ortaklığında kurulan TARKEM (Tarihi Kemeraltı İnşaat Yatırım Ticaret A.Ş); 2013 yılında "İzmir Tarih Projesi"ni başlatmıştır. Koruma Amaçlı İmar Planı sınırlarında kalan bölgeyi 19 alt bölgeye ayıran TARKEM, alt bölgelere yönelik proje ve operasyon planları hazırlayarak çalışmalarına devam etmektedir.

Hem 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı, hem de TARKEM tarafından hazırlanan proje planı kapsamında, kentsel sit alanı içesindeki alt bölgelerden biri olan Kemeraltı; tarihsel olarak XVIII. yüzyıl sonrasında gelişmesi dolayısıyla morfolojik dönemde oluşması, kullanımları çeşitliliği ve karakteristik dokusu sebebiyle çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın büyüklüğü göz önüne alınarak karakteristik dokusu ile dikkat çeken, tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktası bulunan, sürekliliğe sahip, Jacobs'ın da değindiği gibi kamusal yaşamın alt ölçekte gözlemlenebilen en somut örneği olarak bir sokak ve çevresindeki yapı adaları, çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

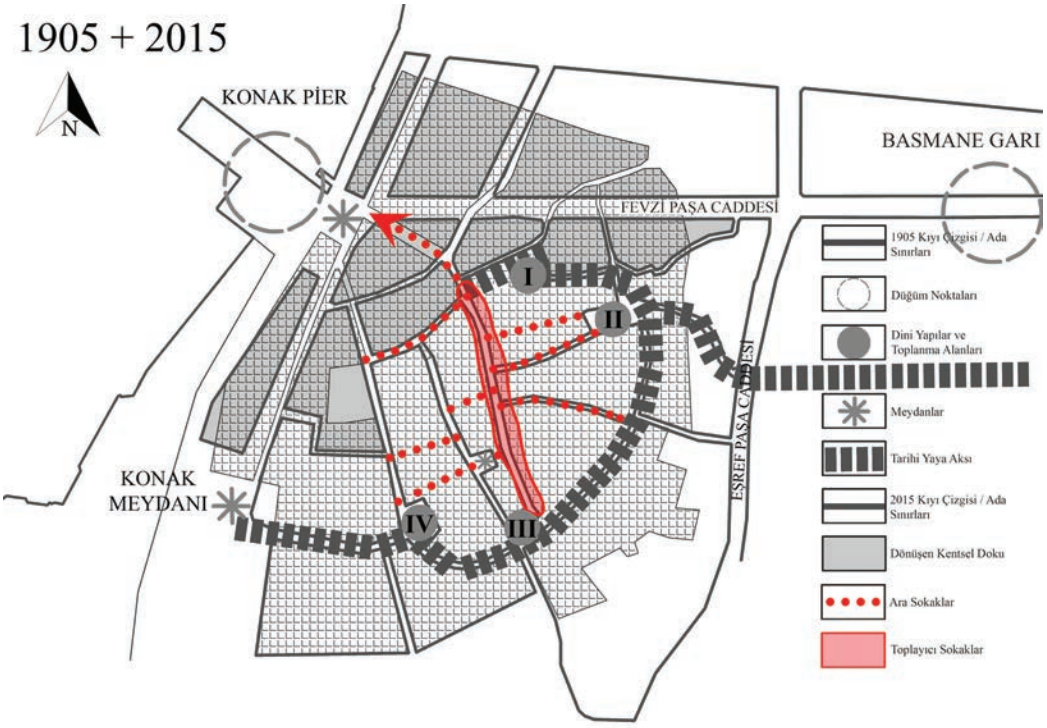
ISBN: 978-605-80820-1-4

Çalışma Alanı Sınırlarının Belirlenmesi ve Analizler

İç Liman yayı ile sınırlanan bölgede yapılan alan araştırmaları kapsamında, ilk önce alanın 1905 ve 2015 dokusu göz önüne alınarak hazırlanan kentsel strüktür analizi gerçekleştirilmiştir (1970 dönemine ait analiz, 2015 yılına ait doku ile benzerliğinin fazla olması sebebiyle bu analize dâhil edilmemiştir).

Şekil 2'de görüldüğü gibi, alanın kuzeyinde "dönüşen kentsel doku" olarak belirtilen bölge, kentsel dönüşüm yaklaşımları ve kavramsal çerçevesi kapsamında ele alınması gerektiği düşünülerek çalışma alanı sınırları dışında tutulmuştur. Kuzeyde dönüşen doku ile sınırlanan çalışma alanı, batıda tarihi yaya koridorunun iç liman yayı ile kesişmişiyle sınırlanmaktadır. Roma rakamları ile gösterilen dini yapılar (Şekil 2); kamusal kullanımların önemi göz önüne alındığında sokaklar için tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktası olmaları nedeniyle önem taşımaktadırlar. Alanın genelindeki sokak yapısı ele alındığında farklılaşmanın iki tip şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi dar, süreksiz ve kullanımların sınırlı olduğu ara sokaklar (Şekil 2'de kesik noktalar ile gösterilen); ikincisi ise ara sokakların bağlandığı, kullanım çeşitliliğinin görüldüğü, tanımlı bir başlangıç ve bitiş noktaları olan toplayıcı sokaklardır. Bu bağlamda toplayıcı sokakların kullanım çeşitliği barındırması sebebiyle kendi içlerinde farklı alt bölgelere ayrılacağı öngörüsü yapılarak, çalışma alanı olarak seçilecek sokağın toplayıcı özellik göstermesine dikkat edilmiştir. Alanda tespit edilen toplayıcı sokaklardan biri batıda Kemeraltı Camisi (Şekil 2, IV) ile başlayarak devam etmekte; fakat büyük bir bölümü dönüşen kentsel doku içerisine girmektedir. Bir diğeri ise alanın tam ortasında yer seçmiş olan, Şekil 2' de III ile gösterilen Başdurak Cami ile başlamakta, Ali Paşa Şadırvanı ile devam etmekte; fakat kuzeyde bittiği yerde ara sokaklara bağlanarak sürekliliğini kaybetmektedir. Tespit edilen toplayıcı sokaklardan sonuncusu ise alanın en doğusunda yer alan (Şekil 2, III), 1905 dönemine ait doku analizinde denizle bağlantısı bulunmasına rağmen, 2015 yılında bu bağlantının koptuğu görülen; ancak güneyde Başdurak Cami ile başlayarak kuzeyde Kızlarağası Hanı ile bitmesi nedeniyle tanımlı ve sürekli bir sokak olma özelliğini koruyan Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak) bu çalışma kapsamında örnek alan olarak seçilmiştir.

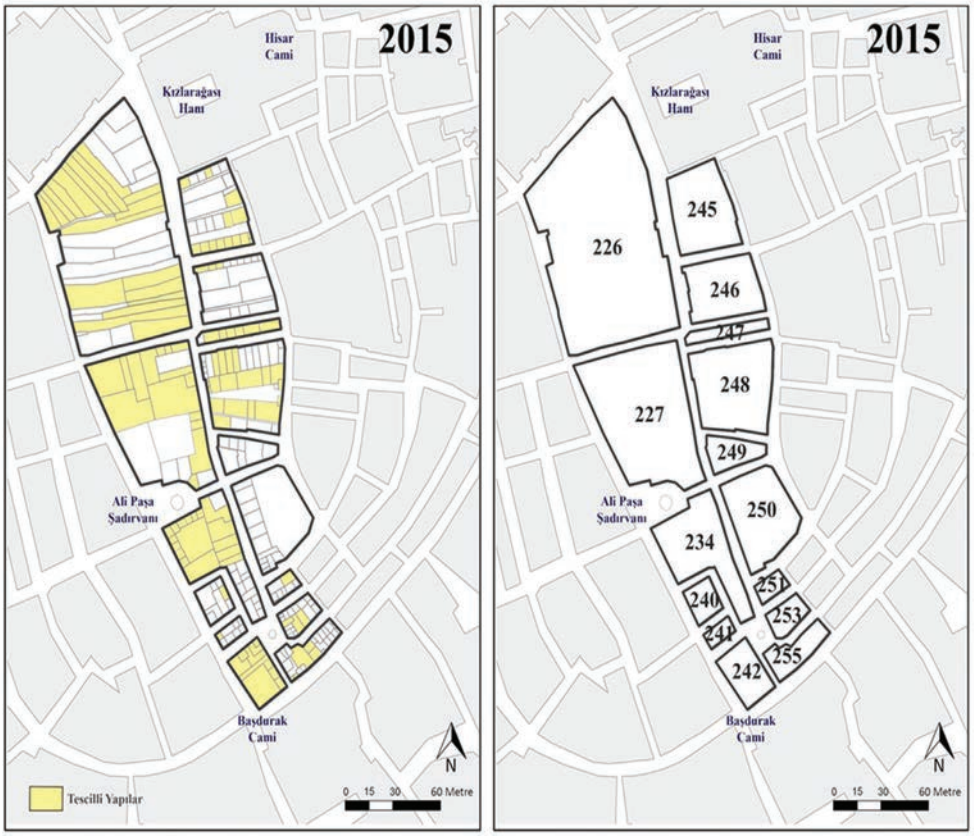
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Çalışma alanı olarak belirlenen Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak).

Kemeraltı sınırları içinde, sınırları belirlenen çalışma alanı için İzmir Büyükşehir Belediyesi'nden alınan veriler doğrultusunda hazırlanan tescilli yapılar haritası (Şekil 3, solda); alanın tarihsel yapısı ve kentsel mekânda özgün karakteristik ögelerin varlığını tespit etmek açısından önem taşımaktadır. Şekil 3'te (solda) görüldüğü gibi çalışma alanındaki yapıların yaklaşık %40'ı tescilli yapılardan oluşmaktadır. Yine Şekil 3'te (sağda), çalışma alanında yer alan yapı adaları numaralarının yer aldığı haritaya yer verilmiş; 2015 yılına ait yapı adası numaraları, analizlerde daha açık bir anlatım sağlaması amacıyla 1905 ve 1970 yıllarında da aynı kabul edilmiştir.

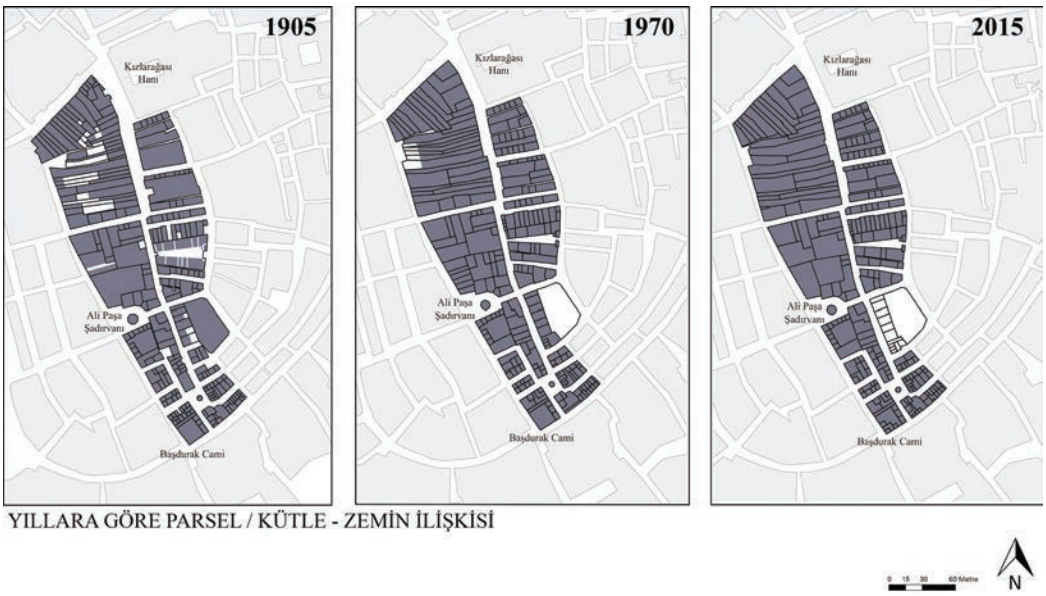
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Eski Keresteciler Çarşısında yer alan tescilli yapılar (solda) ve yapı adası numaraları (sağda).

Çalışma alanı sınırlarının belirlenmesinin ardından belirlenen yöntem doğrultusunda yapılan ilk analiz dönemlere göre parsel ve kütle-zemin ilişkisi analizleridir. Bu analize göre 1905 yılında (Şekil 4, solda), özellikle alanın kuzeybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasındaki boşlukların; 2015 yılına gelindiğinde (Şekil 4, sağda) tamamen dolduğu görülmektedir. Bu durum ayrıca parseller içinde yapıların kapladığı alandaki değişimi de ifade etmektedir. Her üç dönemdeki büyük parsellerin ise 1905'ten 2015 dönemine doğru parsel bölünmelerinin yaşandığı ve parsellerin küçüldüğü görülmektedir. 1905'te üzerinde yapı bulunmasına karşın, 2015'de yapı adasının tamamının boşaldığı bölge ise Ali Paşa Şadırvanı 'nın doğusunda yer alan 250 numaralı yapı adasıdır (Şekil 4, sağda). Parsel ve yapı-zemin ilişkisinde meydana gelen değişimlere ek olarak, Kızlarağası Hanı'nın güneyinde yer alan 245 ve 246 numaralı yapı adalarının arasındaki dar sokakların 1970 dönemi sonrasında kapandığını görülmekte; bu durum çalışma alanındaki geçirgen yapının değişmeye başladığını ortaya koymaktadır (Şekil 4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Eski Keresteciler Çarşısı, yıllara göre parsel/kütle-zemin ilişkisi analizi.

Alanın bütününe yönelik yapılan genel değerlendirmeler sonrasında, çalışmanın yöntemini oluşturan ve Conzen tarafından geliştirilen "*kent - plan çözümlemesi*" yöntemine göre yapılan analizler 3 grup altında toplanmıştır:

- Hâlihazır (*Town plan*)
- Yapılaşma Dokusu (*Building fabric*)
- Arazi Kullanım Durumu (*Urban land utilization*)

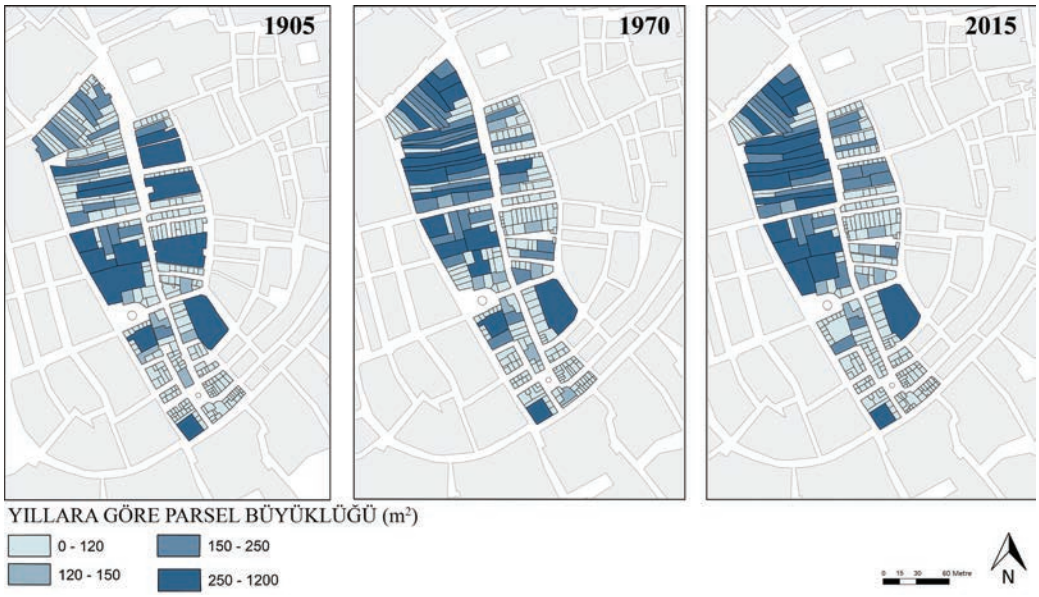
Belirlenen ana başlıklardan yola çıkılarak Kemeraltı Eski Keresteciler Çarşısı özelinde yapılan analizler ise şu şekildedir:

1. Parsel Örüntüsü
    a. Parsel alanı
    b. Parsel cephe genişliği
    c. Parsel derinliği
2. Bina Örüntüsü
    a. Kat yüksekliği
    b. Yapı tipi
3. Arazi Kullanım Durumu

Bu analizlerden ilki, **parsel örüntüsü** başlığı altındaki **parsel alanı analizi**dir. Şekil 5'te yer alan analiz haritaları, 1905 döneminde (solda) 250 m^2 ve üzeri büyüklüğe sahip parsellerin alanın geneline dağıldığını; çalışma alanında 120 m^2'den küçük parsellerin çoğunlukta olduğunu ancak Başdurak Cami hariç sokağın güneyinde bir alt bölge tanımladığını göstermektedir. 1970 yılında (Şekil 5, ortada) ise 245, 246 ve 248 numaralı yapı adalarında yer alan han yapılarının bölünerek, parsel büyüklüklerinin küçüldüğü dikkat çekmektedir. Buna karşın Kızlarağası Hanının güneybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasındaki parsel alanlarının büyüdüğü ve 250 m^2'den büyük alanlara sahip parseller haline geldikleri gözlemlenmektedir. Son olarak 2015 yılına ait analiz haritasında (Şekil 5, sağda) Başdurak Cami ve 250 numaralı yapı adasında yer alan han yapısı dışında sokağın güneyi ile doğu tarafında bulunan yapı adalarının 250 m^2'den küçük; sokağın batısında yer alan

ISBN: 978-605-80820-1-4

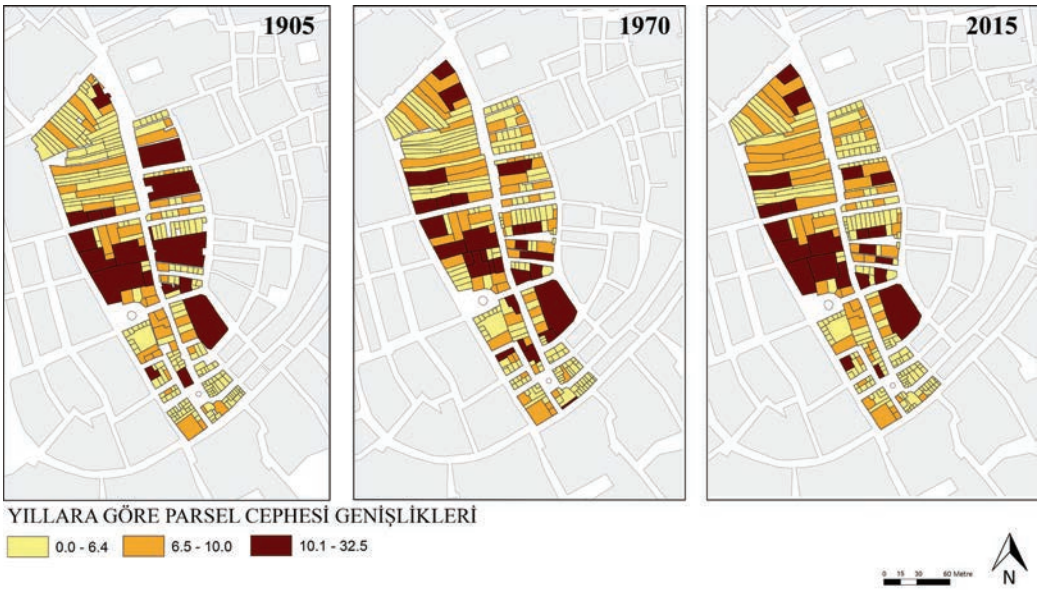
226 ve 227 numaralı yapı adalarının ise 250 m^2'den büyük parsellerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu durumda 2015 dönemine ait parsel büyüklükleri analizine göre çalışma alanı olan sokağın genel anlamda iki alt bölgeden oluştuğunu söylemek mümkündür.

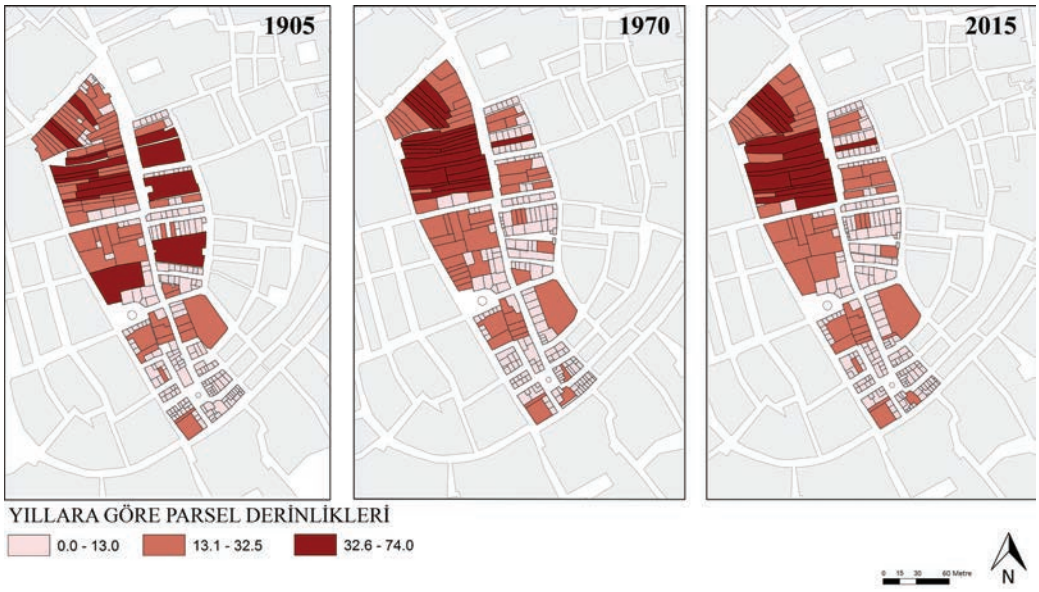
Şekil 5. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre parsel büyüklüğü analizi.

Çalışma alanına yönelik parsel örüntüsü başlığı altında yapılan ikinci analiz **ise parsel cephe genişliği** analizidir. Şekil 6'da görüldüğü gibi 245, 246 ve 248 numaralı yapı adalarında yer alan han yapılarının bulunduğu parseller, 1970 döneminde sokağa bakan cephe genişlikleri daralacak şekilde bölünmüşlerdir. Ayrıca Ali Paşa Şadırvanı 'nın kuzeyinde yer alan 227 numaralı yapı adasındaki han yapılarına ait parsellerin, 1905-1970 dönemleri arasında bölünerek cephe genişliklerinin azaldığı; 1970-2015 dönemleri arasında parsel birleşmeleri yaşanarak parsel cephe genişliği değerlerinin arttığı tespit edilmiştir (Şekil 6, sağda). Başdurak Cami ve çevresinde yer alan, sokağın güneyinde yer alan yapı adalarında ise önemli bir değişiklik gözlenmemiştir. Kızlarağası Hanı'nın güneybatısında yer alan 226 numaralı yapı adasında ise parsel cephesi genişliklerinin 1905 döneminde 0 – 6,4 metre arasındayken; 2015 dönemine 6,5 – 10 metre değerine çıktığı görülmektedir (Şekil 6, sağda).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre parsel cephesi genişliği analizi.

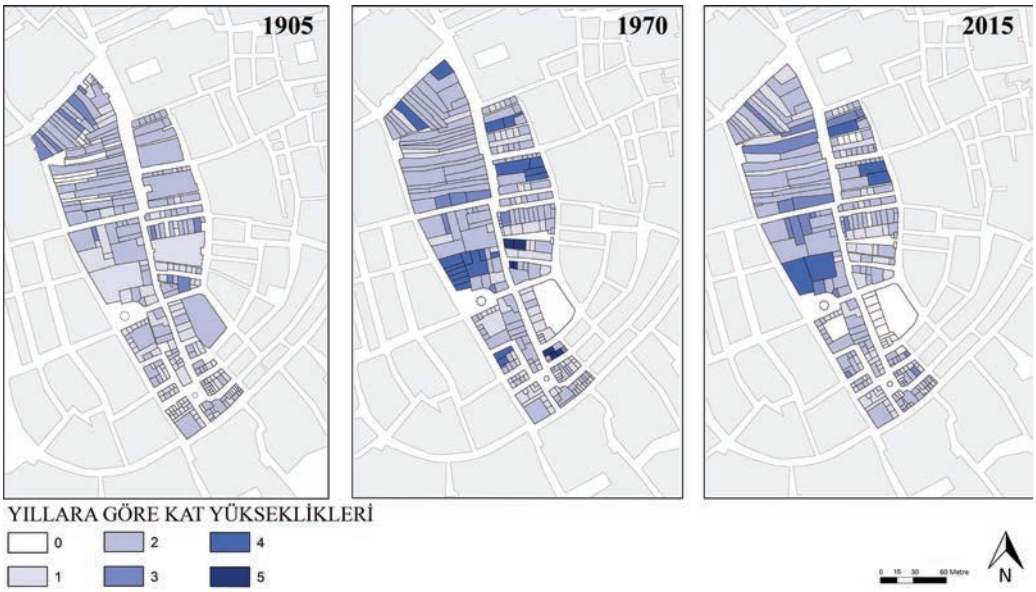

Şekil 7. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre parsel derinliği analizi.

Parsel örüntüsü başlığa altında yapılan analizlerden üçüncü ve sonuncusu ise yıllara göre **parsel derinliği analizi**dir. Bu analize göre çalışma alanı olarak seçilen sokağı çevreleyen yapı adalarında her üç dönemde de yapı adası boyunca uzanan ve derinliği 74 metreye ulaşan parseller mevcuttur (Şekil 7). 1905 döneminde (Şekil 6, solda) Eski Keresteciler Çarşısı'ndaki parsel derinliklerinin kuzeyde 13 – 74 metre arasında; güneyde ise 0-13 metre arasında olduğu tespit edilmiştir. 1970 (Şekil 7, ortada) ve 2015 (Şekil 7, sağda) dönemlerinde ise 226 numaralı yapı adasında yer alan parsel derinliklerinin 32,6-74 metre değer ile en fazla; Ali Paşa Şadırvanı çevresinin 13-32,5 metre ile orta ve güneydeki yapı adalarının ise 13 metreden az değere sahip olduğu tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Conzen tarafından geliştirilen "*kent-plan çözümlemesi*" yöntemi kapsamında geliştirilen analizlerden yapılaşma dokusu (*building fabric*) analizinin, Eski Keresteciler Çarşısı örnek alanı kapsamında **bina örüntüsü** başlığı altında incelenen analizlerden ilki, **kat yükseklikleri analizi**dir.

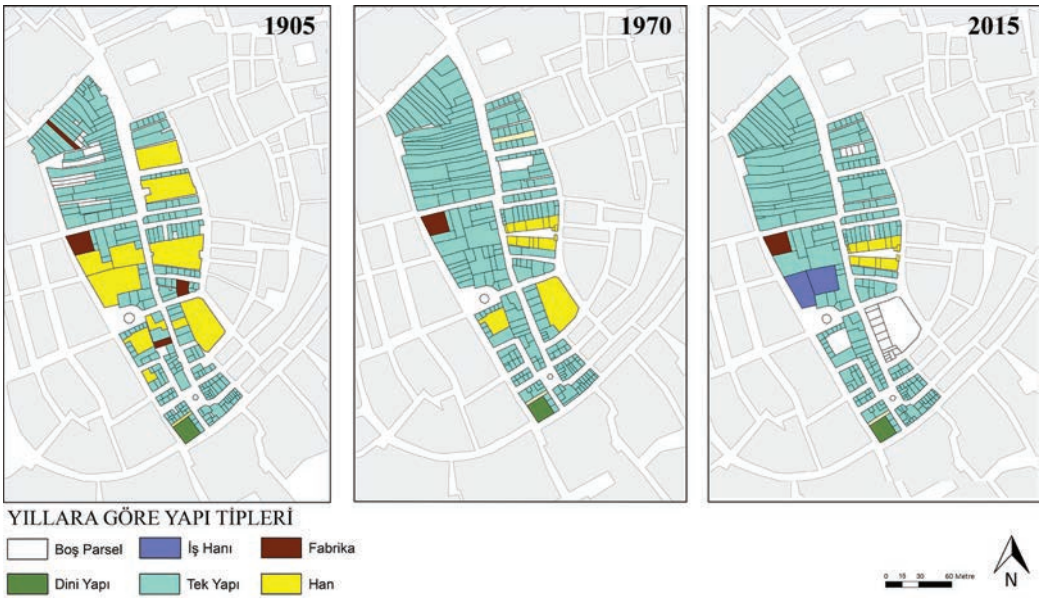

Şekil 8. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre kat yükseklikleri analizi.

Şekil 8'de görüldüğü gibi çalışma alanındaki yapıların çoğu 2 ve 3 katlı yapılardır. Parsel örüntüsü analizinde görüldüğü gibi kat yüksekliklerinde de değişimin yaşandığı dönem 1970 dönemidir (Şekil 8, ortada). Büyük han parsellerinin bölünmesinin ardından, özellikle 245, 246 ve 227 numaralı yapı adalarında inşa edilen yeni yapıların kat yüksekliği 4'tür. 1970 döneminde (Şekil 8, ortada) han yapısının, 2015 (Şekil 8, sağda) döneminde ise yapı adasını oluşturan diğer yapıların yıkılmasının ardından; çalışma alanı içerisindeki tek boş yapı adası 250 numaralı yapı adasıdır. 2015 döneminde yalnızca temel çalışmasının bulunduğu 250 numaralı yapı adası, tek ada tek parsel şeklinde yeniden yapılaşma göstermektedir.

Bina örüntüsü başlığı altındaki analizlerin ikincisi **yapı tipi analizidir**. Şekil 9'da görüldüğü gibi yapı tiplerine göre çalışma alanında yapılan en önemli tespit 1905 döneminde (solda) çalışma alanı olan sokağın bütününde dağılmış olan han yapılarının sayısının 1970 döneminde (ortada) sayıca 3'e; 2015 döneminde (sağda) ise 1'e düşmüş (harabe durumunda, depo olarak kullanılıyor) olmasıdır. Çalışma alanının büyük bölümü tek yapı özelliği göstermekle birlikte, 1905 (Şekil 9, solda) döneminde 4 adet olan fabrika yapılarından 2015 döneminde (Şekil 9, sağda) yalnızca 1 tane (restorasyonu devam eden) kalmıştır. 2015 döneminde (Şekil 9, sağda) analizlerde yer alan en önemli yapı tipi hiç kuşkusuz, eski han yapısının yerine yeniden inşa edilen "iş hanı" binasıdır. Bu yapı bölgedeki karakter ögelerinin dışında bir biçime ve kullanıma sahiptir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre yapı tipleri analizi.

Çalışma alanında yapılan analizlerden sonuncusu ise **arazi kullanım durumu analizidir**. Bu analizin oluşturulmasında kullanılan kaynaklarda 1905 yılına ait Goad Haritaları kullanımları detaylı bir biçimde vermesine karşın; 1970 döneminde yararlanılan tez çalışmaları ve analizlerde bir takım gruplamalara gidilmesi nedeniyle uzmanlaşmış kullanımların bölgedeki yerleri kesin bir şekilde tahmin edilememektedir. 2015 döneminde yapılan analizler ise 1905 dönemi ile benzer detayda ele alınmıştır. Buna göre oluşturulan arazi kullanımlarının gruplaması şu şekildedir:

1905

- Ahır
- Depo: ahşap-kereste, çuval, üzüm, demir, kömür, kuru meyve
- Fabrika: sandık, sabun
- Konaklama: han
- Perakende: mağaza, bakkal
- Uzmanlaşmış: çuvalcı, parfümcü, kuru meyve, mukavvacı, marangoz, sandıkçı, duvarcı, kireççi, mermerci, demir doğramacı, ayakkabı (el üretimi), uncu, kuaför, boyacı, tesisatçı
- Yeme-İçme: restoran, kafe, bar

1970 (Arkon H. , 1978)

- Perakende Ticaret: giyim, gıda, yapı malzemesi, mobilya-ev-mutfak eşyası, araç yedek parça dükkânları, yeme – içme, diğer (ilaç, kitap, kırtasiye, antika vb.)
- Ofisler: banka ve sigorta, komisyoncular, emlak servisi, devlet büroları, mesleki bürolar, inşaat servisleri, yere idare büroları, kişisel servisler, iş servisleri
- Kültür, Eğlence ve Rekreasyon: kültürel faaliyetler, eğlence tesisleri, sosyal kulüpler
- Toptan Ticaret ve Depolama: araç yedek parça dükkânları, giyim, gıda, kim-

ISBN: 978-605-80820-1-4

yevi madde, elektrik malzemesi, makine-araç-gereç ve çeşitli malzemeler

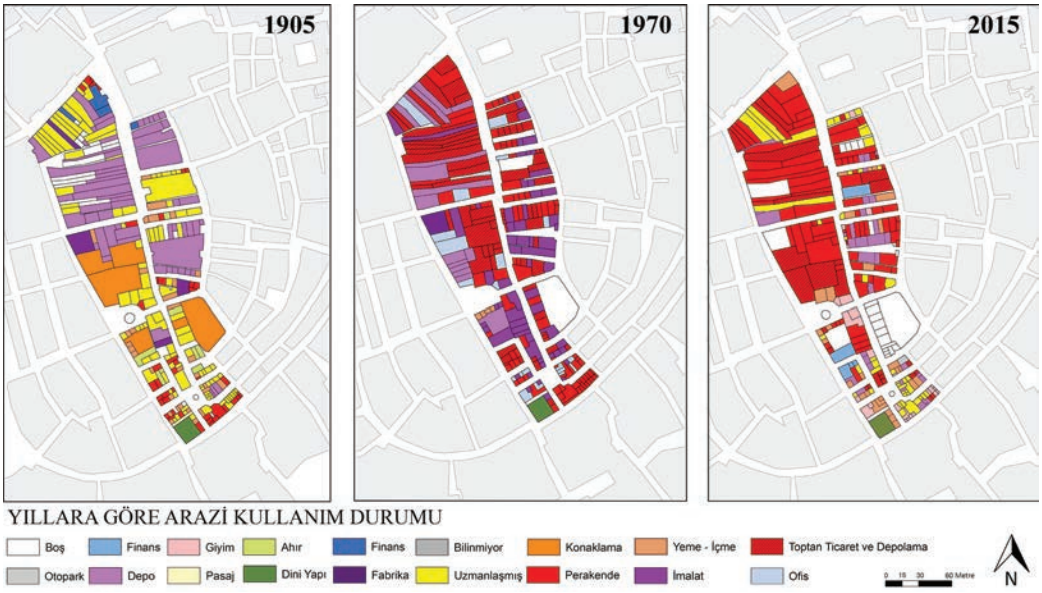
- Küçük İmalat ve Tamirat: gıda vb. ürünler, hazır giyim, bitmiş ürünler imalatı (çanta, şapka, ayakkabı vb.), kereste ve tahta ürünleri, tütün işleme alanları, basın, yayın, kimyevi mamuller, oto tamiri, diğer tamir servisleri
- Dini Servisler
- Eğitim Servisleri
- Sağlık Servisleri
- Otoparklar
- Konut
- Yeşil alan
- Kullanılmayan Bina ve Alanlar

2015

- Perakende Ticaret: zücaciye, kırtasiye, doğal taş, hediyelik eşya, oyuncak, hac malzemeleri, nargile, bijuteri, parfümeri
- Toptan Ticaret: baskı (davetiye, gazete, dergi vb.), manifatura, imalat
- Uzmanlaşmış Sektörler: el yapımı takı, döşeme, nalbur, bıçakçı, kahveci, teknik servis, yorgancı, kolonya üretimi, gümüşçü, bakırcı, elektrikçi, balıkçı, pet shop, kasap, turşucu, çeyizci, çilingir
- Yeme-İçme: restoran, kafe, dönerci, tatlıcı, çay ocağı, büfe, midyeci, çorbacı
- Depo
- Giyim: hazır giyim, ayakkabı
- Finans: Banka
- Otopark

Kullanımların gruplanması sonucu hazırlanan 1905 dönemi (Şekil 10, solda) arazi kullanım durumu analizinde çalışma alanının kuzeyinde depolama alanları, Ali Paşa Şadırvanı çevresindeki yapı adalarında konaklama faaliyetleri ve güneyde uzmanlaşmış sektörler ile perakende ticaretin yer seçtiği görülmekte; bu bağlamda Eski Keresteciler Çarşısı üç ana alt bölgeden oluşmaktadır. Buna karşın 1970 (Şekil 10, ortada) döneminde alanın genelinde toptan ticaret, depolama ve imalat kullanımları yer almaktadır. 2015 dönemi (Şekil 10, sağda) arazi kullanım durumu analizinde ise alanın kuzeyinde toptan – perakende ticaret ve depolama kullanımlarının yer seçtiği; güneyde Başdurak Cami ve çevresinde uzmanlaşmış kullanımların, yeme-içme kullanımları ile birlikte yer aldığı; konaklama kullanımının ise artık çalışma alanı içerisinde yer seçmediği görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

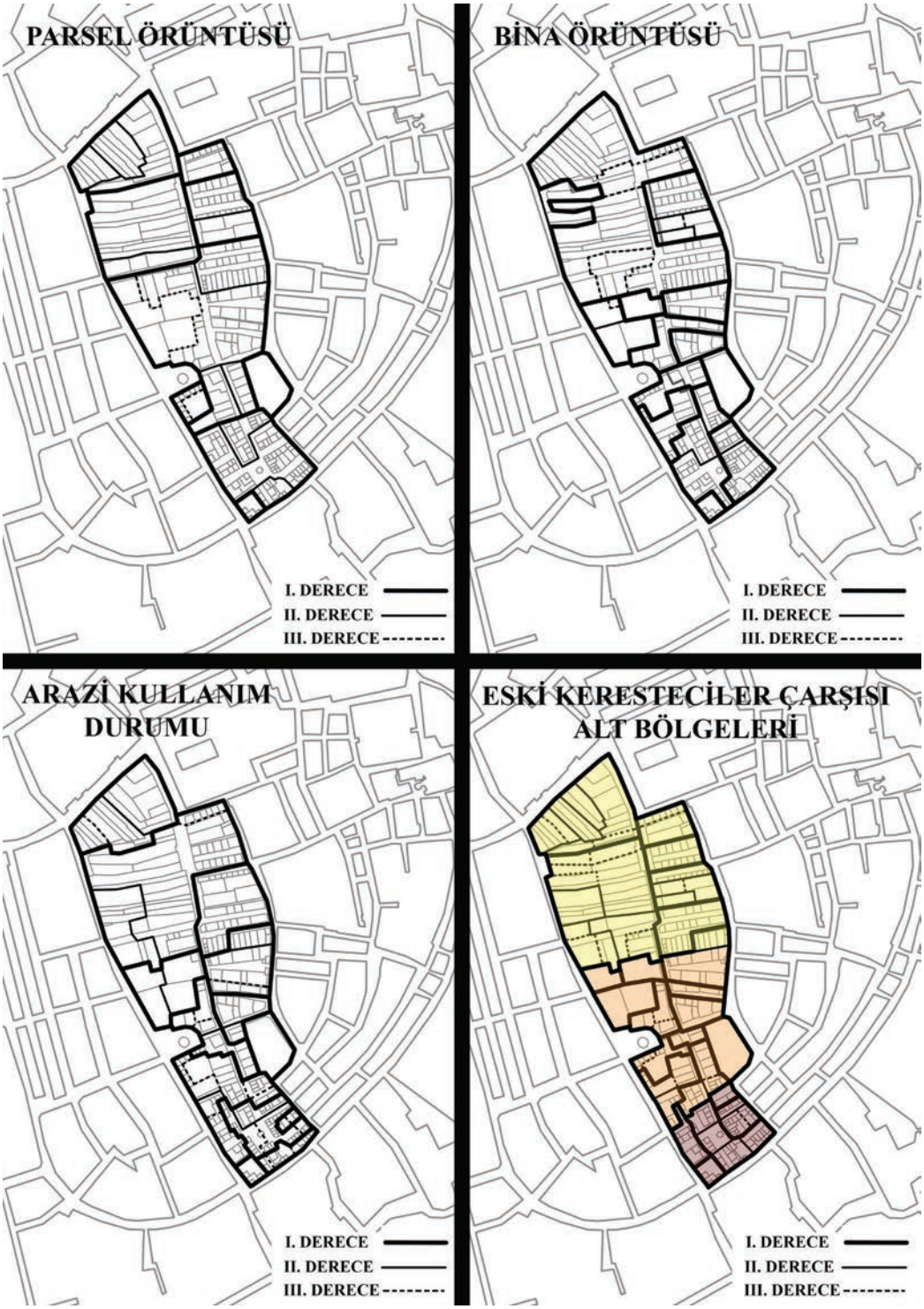
Şekil 10. Eski Keresteciler Çarşısı, Yıllara göre arazi kullanım durumu analizi.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı, İzmir Tarihi Kent Merkezi'nde yer alan Eski Keresteciler Çarşısı örnek alanında, Conzen tarafından geliştirilen "*kent-plan çözümlemesi*" yöntemi kullanılarak, kentsel karakter ögelerinin tanımlanması ve çözümlenmesidir. Tarihsellik ve kentsel mekânın oluşumu göz önüne alınarak seçilen örnek çalışma alanında yapılan analizler ile çalışma alanı olarak seçilen sokak ve çevresindeki yapı adalarının 1905, 1970 ve 2015 dönemlerinde yaşadığı değilim süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eski Keresteciler Çarşısı (871 sokak) çevresindeki yapı adalarında yer alan 269 parsel için yapılan analizlerinden yola çıkılarak yöntem kapsamında hazırlanan karakter bölgeleri analizine göre; çalışma alanı tarihsel dönemlere göre özgün parsel ve bina örüntüsü ile arazi kullanım durumunun olduğu I'inci, II'nci ve III'üncü derece alt bölgelere ayrılmıştır (Şekil 11). I.derece alt bölgeler yapılan analiz kapsamında ele alınan ilk dönem olan 1905 dönemine; II. ve III. derece alt bölgeler ise sırasıyla kendisinden bir önceki dönemden sonra meydana gelen değişikliklere karşılık gelmektedir.

Bu çalışma kapsamında kendi içerisinde pek çok alt bölge barındırdığı tespit edilen Eski Keresteciler Çarşısı'nın temelde üç ana karakter bölgesinden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu karakter bölgelerinden birincisi sokağın güneyinde yer alan, analizler sonucu sokağın diğer bölgelerine oranla değişimin ve müdahalenin en az olduğu; yeme-içme kullanımının yanında alanın bütününde varlığını yitirmiş olan uzmanlaşmış sektörlerin yer aldığı **Başdurak Cami ve çevresidir** (Şekil 11, sağ alt). Müdahalenin en az olduğu alt bölge olmasına karşın tescilli yapı sayısının da az olduğu bölgede; 1905 döneminde marangoz ve ayakkabıcıların konumlandığı, 2015 döneminde ise turşucuların yer seçtiği tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. Eski Keresteciler Çarşısı, Karakter Bölgeleri Analizi.

Belirlenen karakter bölgelerinden ikincisi çalışma alanı olarak seçilen sokağın orta bölümünde yer alan; tevhid (parsel birleşmesi) ve ifraz (parsel bölünmesi) uygulamalarının en fazla görüldüğü (250 numaralı yapı adasının tek ada tek parsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

şeklinde yeniden inşa edildiği); parsel derinliğinin parsel cephesine oranının 1'e en yakın olduğu **Ali Paşa Şadırvanı ve çevresidir.** Tarihsel süreç içerisinde arazi kullanımında da önemli değişikliklerin yaşandığı alt bölgede 1905 döneminde konaklama kullanımı yoğunluktayken; 2015'de ise yeme-içme ve perakende ticaret yer seçmiştir (Şekil 11, sağ alt). Üçüncü ve son alt bölge ise inşa edildiği dönemde depo alanı olarak kullanılan ancak günümüzde perakende ticaretin yer seçtiği; parsel derinliğinin en fazla olduğu ve bu nedenle 2015 döneminde yapılan saha çalışmalarında sokağa paralel olacak şekilde yapıların denetimsiz biçimde bölünerek iç kısımların âtıl bırakıldığı kısım olan Eski Keresteciler Çarşısı'nın **kuzey bölümüdür** (Şekil 11, sağ alt).

Bu çalışma kapsamında İzmir Eski Keresteciler Çarşısı örneği üzerinden yere özgü elemanların ortaya konulması için Conzen tarafından geliştirilen "*kent-plan çözümlemesi*" yöntemi kullanılarak, farklı karaktere sahip alt bölgelerin belirlenmesi ve tarihsel süreçteki gelişimlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda kentsel kullanımların bütün alt bölgelerde değişimi yönlendiren herhangi bir mekanizma olmadan, değişimin gerektirdiği mekânsal ihtiyaçlar göz ardı edilerek meydana geldiği, bunun sonucunda büyüklüğü 1000 m^2'yi aşan yapılarda perakende ticaret faaliyeti yer seçerken; 15 m^2'den küçük dükkânların oyuncakçı olarak kullanıldığı ve mekânın yetersiz gelmesi sebebiyle iki sokağı birbirine bağlayan dar pasajların sokağa bakan kısımlarının derme çatma biçimde kapatılarak dokunun geçirgenliğini yitirecek biçimde müdahalelerin meydana geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılaşmaya başladığı ilk dönemde konaklama faaliyetlerinin çalışma alanı sınırları içinde yer alması, fakat 2015 döneminde bu kullanımların bölgeyi terk etmiş olması; Eski Keresteciler Çarşısı dâhil Kemeraltı bölgesinin tamamının geceleri ıssızlaşmasına sebep olmaktadır.

Örnek çalışma alanından yola çıkılarak tarihi kent merkezlerinin canlandırılması ve mevcut doku ile uyumlu müdahalelerin geliştirilmesi için; kentsel mekândaki değişimin tarihsel süreç içerisinde tanımlanması ve yönetimsel kararların ortaya konulabilmesi birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle tarihsel coğrafi yaklaşım, tarihi kent merkezlerine yönelik geliştirilecek olan canlandırma projeleri, koruma stratejileri, tescil çalışmaları ve mekânsal uygulamalara yönelik geliştirilecek olan denetim mekanizması için anlamlı ve sistematik bir yöntem ortaya koymaktadır. Bu bağlamda morfolojik çalışmalar kentsel karakterin biçimlenmesi, özgün değerlerin korunması ve kentsel kullanımların yer seçimine yönelik kararların bütüncül bir şekilde ele alınması için katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

Arkon, C., & Gülerman, A. R. (1995). İzmir Büyükşehir Bütünündeki Nazım Plan Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Planlama Dergisi 2(1)*, s. 2-21.

Arkon, H. (1978). Tarihi Kent Merkezlerinde Koruma Planlaması: İzmir Örneği. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.

Atay, Ç. (2003). *Kapanan Kapılar: İzmir Hanları.* İzmir Büyük Şekir Belediyesi Kültür Yayınları, Kent Kitaplığı Dizisi:44.

Beyru, R. (2011). 1*9. Yüzyılda İzmir Kenti.* İstanbul: Literatür Yayınları.

Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis.* London.

Conzen, M. (1975). Geography and Townscape Conservation. *Giessener Geographische Schriften Spec. Vol. 'Anglo-German Symposium in Applied Geography'*, s. 95-102.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Conzen, M. (1988). Morphogenesis, Morphological Regions and Secular Human Agency in The Historic Townscape as Examplified by Lodlow. *Thinking About Urban Form* (s. 116-142). içinde London: Academic Press.

Conzen, M. (2004). Morphogenesis, Morphological Regions, and Secular Human Agency in The Historic Townscape; as Examplified by Ludlow. M. Conzen içinde, *Thinking About Urban Form* (s. 116-142).

Gu, K. (2010). Urban Morphological Regions and Urban Landscape Management: The Case of Auckland, New Zeland. *Urban Design International, vol. 15(3)***,** s. 148-164.

Güner, D. (2005). İzmir'in Kentsel Tarihi. *İzmir Mimarlık Rehberi* (s. 1-7). içinde İzmir: Mimarlar Odası İzmir Şubesi.

(2014). *İzmir Tarih Projesi: Tasarım Stratejisi Raporu.*

Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities.* New York : Random House.

Karataş, N. (2001). Geçmişten Bugüne Kemeraltı. *İzmir Kent Kültürü Dergisi Volume 4***,** s. 152-161.

Kropf, K. (1996). Urban Tissue and The Character of Towns. *Urban Design İnternational*, 247-263.

Oliveira, V. (2006). The morphological dimension of municipal plans. *Urban Morphology, 10(2)***,** s. 101-113.

Şala, D. (2013). Kentsel Kimlik Bağlamında Kentsel Tasarım Rehberlerinin İrdelenmesi; İzmir-Kemeraltı Tarihi Kent Merkezi Örneği . *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi***.**

Tuna, N. (1970). Kemeraltı Tarihsel Kentsel Sit Alanı Arazi Kullanışı Haritası.

Zukin, S. (2010). *Naked City : The Death and Life of Authentic Urban Places.* New York : Oxford University Press.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Adana, Yüreğir Küçük Sanayi Sitesi'nin Morfolojik Açıdan İncelenmesi

Beliz Büşra ŞAHİN, Burcu YILDIZ, F. Duygu SABAN

Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
busrasahin48@gmail.com, b.yildiz.burcu@gmail.com, duygufazilet@gmail.com

Özet: *Bu çalışmanın amacı Adana'nın eski kent merkezi yakınında konumlanmış, günümüzde ise kent içinde kalmış bir sanayi bölgesi olan Eski Sanayi Sitesi ve kuzeyinde yer alan Kozan Çarşısı'ndan oluşan kentsel dokunun fiziksel yapısındaki değişimleri ortaya çıkarmaktır. Adana'nın geleneksel dokusundan izler taşımasına rağmen kentsel dönüşüm bölgesi ilan edilmesi ve imar planında değişikliğin gündeme gelmesi, bölge ile ilgili araştırmanın önemini artırmaktadır. Çalışma kapsamında alanın fiziksel yapısındaki değişimler nitel araştırma yöntemlerinden morfolojiye başvurularak tespit edilmiştir. Çalışma alanı ile ilgili ulaşılan materyaller kadastro haritaları, imar planı paftaları, hâlihazır haritalar ve hava fotoğraflarıdır. Bunun yanında bölge ile ilgili bilgi sahibi olan kişilerle görüşmeler yapılmış, gazete arşivleri ve dokümanlar taranmıştır. Bu gelişimlerin değerlendirilmesi morfogenetik ve tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımına dayandırılmıştır. Conzen'in çalışmalarından referansla alt ve orta ölçeklerde parsel, bina, yapı adası ve sokağın birer kentsel form bileşeni olarak birbiriyle kurduğu ilişki üzerinde durulmuştur. Ana değerlendirmeler en fazla kaynak bulunan 1950, 1961, 1985 ve 2007 tarihleri esas alınarak, 1950-2007 yılları arasında oluşturulan şemalarla sokak dokusu, dolu-boş oranı, yapı adası-parsel ilişkisi ve bina-parsel ilişkisi üzerinden yapılmıştır. Veriler doğrultusunda şekillendirilen şemaların yorumlanması ile Belediye Pasajı binasının sanayi sitesinin gelişimine referans olan önemli bir yapı olduğu sonucuna varılmıştır. Planlamanın ızgara düzeni Belediye Pasajı'nın oranları kullanılarak geliştirilmiş, alan sanayi kullanımı öncelikli bir bölge haline gelmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Adana, Küçük Sanayi Sitesi, Belediye Pasajı, kent morfolojisi*

Giriş

Farklı disiplinler tarafından tanımı yapılan "kent" kavramına günümüzde de atfedilen fonksiyonlar ve özellikler nedeniyle alternatifler yorumlar yapıldığı görülmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde, uygarlıkların varlığı ile ortaya çıktığı görülen kent kavramının, tarih boyunca uygarlık ifadesi ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir (Topal, 2004). Uygarlık, ilkelliğin tezat bir ifadesi olarak, içeriğini düzensiz olmayan, kurallı bir insan-mekân ilişkisinden almaktadır ve kentin kullanıcısı olan insan, onu şekillendirmede aktif rol oynamış, her tarihsel dönemde mekân oluşturma ve mekânı geliştirme eğiliminde bulunmuştur.

Hızla gelişen küreselleşme, artan enerji ihtiyacı, küresel göç, terör, teknolojik atılım, nüfus artışı, politik ideoloji gibi olgular kentlerin fiziksel yapısını değiştirmekte, fiziksel dokuyu kısmen ya da tamamen yok etmektedir. Kentlerin formlarındaki bu değişikliği inceleme çalışmaları, 20. Yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Konu olarak şehir coğrafyasının bütünleyici bir kısmını oluşturan kent morfolojisi kentlerin fiziksel yapısının analizinde kullanılan bir yöntemdir. Kent morfolojisi, insan yerleşmelerinin formunu,

ISBN: 978-605-80820-1-4

oluşum ve dönüşüm süreçlerini, mekânsal yapı ve karakterini tarihsel gelişim süreçleri ve yerleşmeleri oluşturan bileşen parçalarını analiz ederek anlamayı sağlayan bir yöntem olarak tanımlanabilir (Kubat, Topçu, 2009). Kent morfolojisi sayısal veriler ve gözlemlere dayalı bilimsel bir yöntem olmasının yanında, kentlerdeki değişimin sosyolojik etkileri hakkında da fikir ortaya koyabilen bir yöntemdir.

Kentlerin morfolojik araştırması konusunda izlenen yöntem, araştırmacının benimsediği tutum ile de alakalı olup, bu konuda farklı metotlara rastlanmakta ve gelişen bilim dünyasında bu alternatifler belli bir çerçeve ile sınırlı kalmamaktadır. Kent, mekân ve morfoloji ile alakalı Conzen (1960), Lynch (1960), Rapoport (1977), Krier (1979), Hillier ve Hanson (1984), Mumford (1961), Stanislawski (1946), Relph (1987), Whitehand(1992)' in görüşlerine rastlanmakta (Ayan, 2010), Ulusal çalışmalar incelendiğinde ise Uğur Tanyeli (1987) ve Kemal Ahmet Arû (1998)'nun öncü çalışmaları doğrultusunda kentsel morfoloji alanında yapılan araştırmaların son yıllarda arttığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde görüşlerin her biri kentsel kavramları farklı pencerelerden ele alarak morfoloji çalışmalarına yeni pencereler açmış ve geliştirilen yöntemlerin alternatif kazanmasında sağlam bir temel oluşturmuştur. Hillier (1984)'e göre mimari ne kadar görsel sınırlar içinde olsa da, pratikteki etkileri görsellik seviyesinde değil mekân seviyesinde ortaya çıkar. Mekânın fiziksel bir nesne olmaktan öte kullanıcı eylemleri ile ele alınması gerektiği öne sürülerek, insan faktörü de Hillier'in araştırmalarında temel bir parametre olarak ele almıştır. Krier (1979) ise kentsel mekânı binalar arasında kalan tüm mekânlar olarak tanımlamış ve mekânların geometrik özellikleri üstünde durmuştur (Köseoğlu, 2011). Yapılan araştırmalarda izlenen yöntemler ve yöntemlerin ele aldıkları ana parametrelerin çeşitliliği ile ilgili örnekler çoğaltılabilir. Bu çeşitlilik ile ilgili Kropf (2009) bir kategorizasyon çalışması yaparak, kentsel morfoloji araştırmalarını yaklaşım olarak dört başlık altında toplamıştır;

- Mekânsal Analitik Yaklaşım
- Konfigürasyonel Yaklaşım
- Tipolojik Mekânsal Biçimleniş Yaklaşımı
- Tarihsel Coğrafya Yaklaşımları

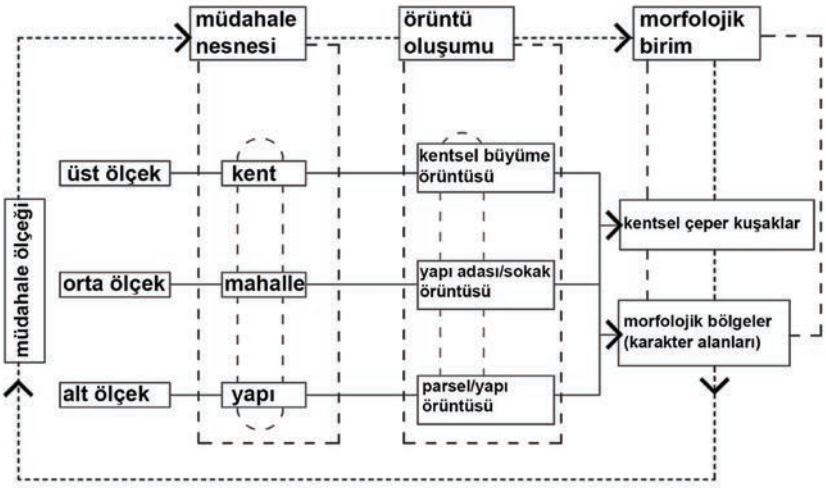
Bu makalede çalışma yapılacak bölge ile ilgili yaklaşım olarak, tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımı en uygun yaklaşım olarak görülmektedir. Çalışma alanı ile ilgili elde edilen veriler, bu yaklaşım ışığında araştırma yapmaya daha elverişlidir. Tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımı özetle kentsel mekân içerisinde ana öğe olarak kabul edilen; bina, bina çevresindeki yapılı çevre ve yapıların biçimlenişi ele alır, bu değişkenler üzerinden bir süreç araştırması öngörür.

Bu çalışma süreç araştırması, eski kadastro haritaları, eski hava fotoğrafları ve halihazır haritalar ışığında oluşturulacak sayısal veriler ve gözlem çalışmaları ile yürütülmüştür. Çalışmanın amacı sanayi kenti Adana'nın Yüreğir ilçesindeki Eski (Küçük) Sanayi Sitesi Bölgesi ve bu bölgenin kuzeyinde yer alan Kozan Çarşısı olarak bilinen alanın fiziksel dönüşümünü ortaya çıkartmaktır. Bölge Adana'nın geleneksel dokusundan izler taşıması ve modern hayatın getirdiği köklü değişimlere direnmesi yönünden önem arz etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Materyal ve Yöntem

Çalışmada materyal olarak bölgeye ait kadastro haritaları, imar planı paftaları, halihazır haritalar ve hava fotoğrafları kullanılmıştır. Bunun yanında bölge ile ilgili bilgi sahibi olan kişilerle görüşmeler yapılmış, gazete arşivleri ve dokümanlar taranmıştır. Çalışmanın omurgasını oluşturan kavramsal çerçeve M.R.G. Conzen ve Whitehand'in öncülüğünde ortaya çıkan morfogenetik ve Kropf'un tanımladığı tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımına dayanmaktadır. Conzen tarafından kent planı veya kentsel peyzaj üç farklı bölümde ele alınmıştır. Bunlar ilk olarak şehir planı veya yer planı (binaları, sokakları, parselleri ve blok planlarını içerir), ikinci olarak yapı kumaşı ve üçüncü olarak arazi ve bina kullanımıdır (J. W. R. Whitehand, 2001). Çalışmalarında Conzen alt, orta ve üst ölçeklerde parsel, bina, yapı adası ve sokağın birer kentsel form bileşeni olarak birbirleriyle kurduğu ilişki sonucunda kentsel örüntünün belirginleştiğine işaret etmektedir (Ünlü, Baş, 2015).

Şekil 1. Kentsel morfolojide ölçekler ve örüntüler arası ilişkiler (Ünlü ve Baş, 2015).

Farklı dönemlerde oluşan morfolojik bölgelerin tanımlanması ve bunları içsel değişimlerinin açıklanması; buna bağlı olarak, farklı ölçeklerdeki parça-bütün ilişkilerinin ve bu ilişkiler içinde belirlenen morfolojik tiplerin ve karakter bölgelerinin hiyerarşik olarak nasıl iç içe geçtiğinin ortaya koyulması, morfolojik araştırmaların özünü oluşturmaktadır. Mimari ve kentsel tasarım ölçeğindeki proje önerilerinin mevcut yapılı çevreyle birlikte değerlendirilmesi ise tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımında amaçlanmıştır. Bu yaklaşımın kentsel mekânın detaylı yapısal analizi ve yapıların biçimleniş sürecinin incelenmesi üzerine kurulu olduğu ifade edilmektedir (Birik, 2015).

Çalışma kapsamında bölgenin morfolojik kapsamda incelenip yapılı çevredeki yıkım ve gelişimlerin etkisini araştırmak amacıyla fiziksel yapı alt ve orta ölçekte ele alınan sokak dokusu, dolu-boş oranı ve yapı adası-parsel ilişkisi başlıkları altında incelenmiş ve elde edilen nicel verilerle desteklenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bulgular

Tarihsel Bağlam

Adana kentinin 1940lı yıllara kadar gelişimi Seyhan Nehri'nin batı yakasında, Tepebağ olarak bilinen deniz seviyesinden 26 metre yükseklikteki bölgeyi merkez alarak genişleme şeklinde olmuştur. Seyhan Nehri'nin üzerinde yer alan Roma Dönemi köprüsü Taşköprü ise 1970li yıllara kadar nehrin iki yakasını bağlayan ve kenti doğu ve batıdaki ticari merkezlere ulaştıran ana kentsel öğedir. 1935 yılında Hermann Jansen tarafından hazırlanmaya başlanan imar planıyla öncelikle Seyhan Nehri'nin batı yakasında, kent merkezi ile merkezin yaklaşık 2 km kuzeyinde inşa edilmiş olan yeni tren garı arasındaki bölge planlanmış, ardından Karşıyaka olarak bilinen Seyhan Nehri'nin doğusunda kalan ve Taşköprüyle ulaşılan bölüm planlama alanına dâhil edilmiştir (Saban Ökesli, 2009). 1940lı yıllar planın uygulanmasına sahne olmuş, ancak Karşıyaka için öngörülen imar planı ikinci planda kalmış ve 1960lı yıllara kadar Seyhan Nehri'nin doğu yakası için yeni bir plan hazırlanmamıştır.

Karşıyaka'nın planlama ve yapılaşmada ikinci planda kalmasının ana sebebi Seyhan Nehri'nin taşkınlarına karşı nehrin sadece batı yakasında setler inşa edilerek önlem alınmaya çalışılması, öncelikle yerleşik alanın korunması düşüncesidir. Karşıyaka'nın Taşköprü ile kente bağlanıyor olması nedeniyle uzun zaman köprünün karaya ulaştığı nokta, kentin kırsal kesimlerinden ürünlerini getirerek pazarlayan köylüler için bir pazar alanı olarak kullanılmıştır. Bu alanda köylülerin hayvanlarıyla konaklamaları ve ürünlerini satmaları için bir mekân ihtiyacı oluştuğundan, Adana Belediyesi Meclisi 8 Son Teşrin (Kasım) 1944 tarihinde gerçekleştirilen Meclis Toplantısında Karşıyaka'da bir çiftçi hanı ve otelinin yapılması kararını almış, dönemin Belediye Başkanı Kasım Ener bu sayede *o semtin ve köylünün şehre girmeden her türlü ihtiyaçlarının temin edebileceğini* ifade etmiştir (Yeni Adana Gazetesi, 9 Son Teşrin 1944, s. 2).

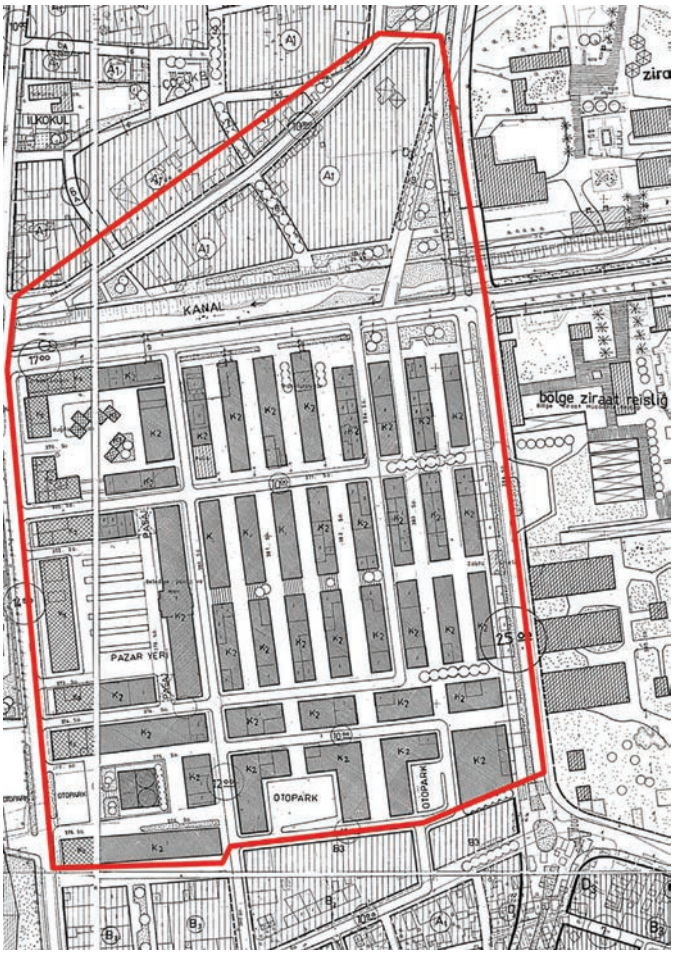

Şekil 2. Hermann Jansen tarafından hazırlanan 1940 tarihli imar planı (Duygu Saban arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

1940 tarihli Jansen planında Karşıyaka olarak bilinen ve tarihi Taşköprü vasıtasıyla kente bağlanan bölgenin Eski Mezarlık olarak bırakıldığı, hayvan pazarının ise mezarlığın doğu sınırına yerleştirildiği görülmektedir (Şekil 2). Çalışma alanında aktif olarak faaliyete devam eden Adana Madeni Sanatkârlar Odası Başkanı Abdüsselam Mortepe ile 22 Kasım 2017'de yapılan görüşmede alınan bilgiler de; Yüreğir Küçük Sanayi Sitesi, eski adıyla Karşıyaka Sanayi Sitesi ve Kozan Çarşısı bölgesinin yerinde Müslüman Mezarlığı bulunduğunu doğrulamaktadır. Seyhan Nehrine yakın olmasından dolayı bataklık bir alan olan bölgede, taşkınlar meydana geldiğinden alanı ıslah etmek amacıyla kökleri çok su çeken okaliptüs (sıtma) ağacı dikilmiştir.

Adana Belediyesi tarafından 1945 yılında inşa edilen Çiftçi Hanı ve Oteli, Abdüsselam Mortepe'den alınan bilgiye göre 1953'e kadar Hayvan Pazarı olarak işlev görmüştür. 1966 yılında hazırlanan imar planıyla bugün Belediye Pasajı olarak bilinen Çiftçi Hanı ve Oteli çevresiyle birlikte ele alınarak Küçük Sanayi Sitesi olarak planlanmış (Şekil 3) ve bu plan büyük ölçüde uygulanmıştır. Pasajın bir kısmı vantilatör fabrikası olarak kullanılıyorken 1985'te fabrikada meydana gelen tüp patlaması sonucu yapının güney bölümü ağır hasar görmüş, betonarme bir ek tasarlanıp inşa edilmeye başlanmışsa da yapının tamamlanması mümkün olmamıştır. Bugün yapı özel mülkiyetteki dükkânlardan oluşmaktadır (Şekil 4).

Şekil 3. Küçük Sanayi Sitesi 1966 Tarihli İmar Planı (İller Bankası Arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Çalışma alanının kuzeyden görünümü ve Belediye Pasajı (Fotoğraf Duygu Saban).

Küçük Sanayi Sitesi ve Kozan Çarşısı 1940lı yılların sonunda Seyhan Nehrinden doğudaki tarlalara su aktarmak ve nehir taşkınlarını kontrol edebilmek için oluşturulan sulama kanalı inşa edilene kadar bir arada yaşayan, farklı fonksiyonlardaki yapılarla küçük bir merkez niteliğindeki bir alandır. Sulama kanalına güney yönde bitişik olan Taşköprü'nün devamında yer alan Ceyhan Yolu ise önceleri E-5 karayolunun devamıdır ve Gaziantep başta olmak üzere doğu ulaşımında önemli bir arterdir. Sulama kanalı üzerinde yapılmış olan köprü halen kanalın kuzeyinde kalmış olan ve günümüzde depo olarak kullanılan 1948 yılında yapımı tamamlanmış Kışlık İpek Sineması ile Köylü Garajı ve Kozan Çarşısı'nı Küçük sanayi Sitesine bağlamaktadır, ancak artık alan bir bütün olarak hizmet vermemektedir.

1950'li yıllardan beri Çukurova ve Türkiye'nin sanayisine hizmet etmiş olan site alanı gelişimini çevresine paralel olarak tamamlayamamış, kentin başka bir bölgesinde Küçük Metal Sanayi sitesinin kurulması için çalışmalar yapılmıştır. 1980'li yıllardan bu yana konuşulan Karataş Yolu'nun genişletilmesi (Yeni Adana Gazetesi, 1985, s.1), doğusundan ise Metro hattının geçmesi projeleri sebebiyle sanayi sitesi kendiliğinden küçülmüştür. Çevresine oteller, resmi binalar, AVM gibi yapılar yapılmasıyla site kent içinde kalmıştır. Sanayi Sitesi şu an 800-900 iş yerine ev sahipliği yapmakla birlikte modern makineler ve daha büyük iş yerlerine ihtiyaç duyulmaya başlanmasından dolayı birçok iş yeri daha büyük sitelere taşınmış, bu nedenle de site fiziksel iş potansiyeli açısından küçülmüştür.

Çalışmaya konu olan Küçük Sanayi Sitesinin günümüzdeki sınırları Şekil 5'te görüldüğü üzere doğusunda Karataş Bulvarı, güneyinde Süleyman Vahit Caddesi, batısında Metro hattı ve kuzeyinde Kozan Çarşısı'dır. Bölge afet bölgesi ilan edilmiş, kentsel dönüşüm için önerilen projede iş yeri sayısı azaltılıp konut alanları arttırılmıştır. Bu yüzden Ceyhan Yolu ve Karataş Yolu üzerinde yer alan bir alanda günümüz koşullarına uygun şekilde yapılacak yeni bir sanayi sitesi kurulmasına başlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Çalışma Bölgesinin Sınırları (Url 1).

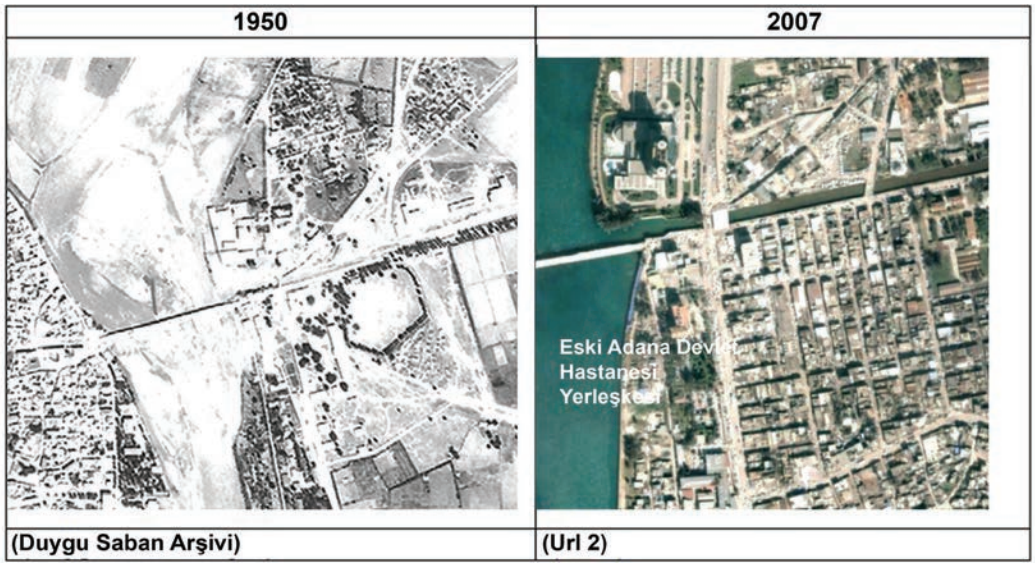
Bölgenin Tarihi Süreçte Morfolojik Değerlendirmesi

Bölge ile ilgili araştırma sürecinde materyal bölümünde bahsedilen kaynakların en eski tarihlilerine ulaşılmaya çalışılmış, elde edilen veriler dijital ortamda yenilenerek bölgedeki morfolojik değişim nicel verilerle desteklenmiştir. Sokak dokusu, dolu-boş oranı ve ada-parsel ilişkisinin değerlendirilme çalışmasının bilimsel niteliği açısından birçok tarih aralığında materyallere ulaşılsa da, ana değerlendirme en fazla kaynak bulunan 1950, 1961, 1985 ve 2007 tarihli dokümanlar esas alınarak yapılmıştır. Ara tarihlere ilişkin verilerden ise, yapılan değerlendirmelere ışık tutması açısından yararlanılmıştır.

1950-2007 Yılları Arasında Sokak Dokusunun Morfolojik Gelişimi

1950'li yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlayan bölge, ilk zamanlarında yapılaşmanın pek görülmediği bir dokuya sahiptir. Şekil 6'da sırasıyla görülen 1950 ve 2007 tarihlerine ait hava fotoğrafları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, sokak dokusundaki gelişim gözlenmektedir. 1950 yılına ait olan hava fotoğrafında bölgede az sayıda yapı olduğu, batıdaki Karataş Bulvarı üzerinde yapılaşmanın varlığı ve ana ulaşım akslarının sınırlılığı dikkat çekmektedir. Karataş Bulvarı'nın batısında bulunan alandaki Eski Adana Devlet Hastanesi yerleşkesinin bu gelişimi etkilediği söylenebilir. 2007 yılına ait hava fotoğrafındaki yapılaşma yoğunluğu ise fark edilir niteliktedir, yerleşimin ızgara sokak dokusu ise açıkça gözlenmektedir.

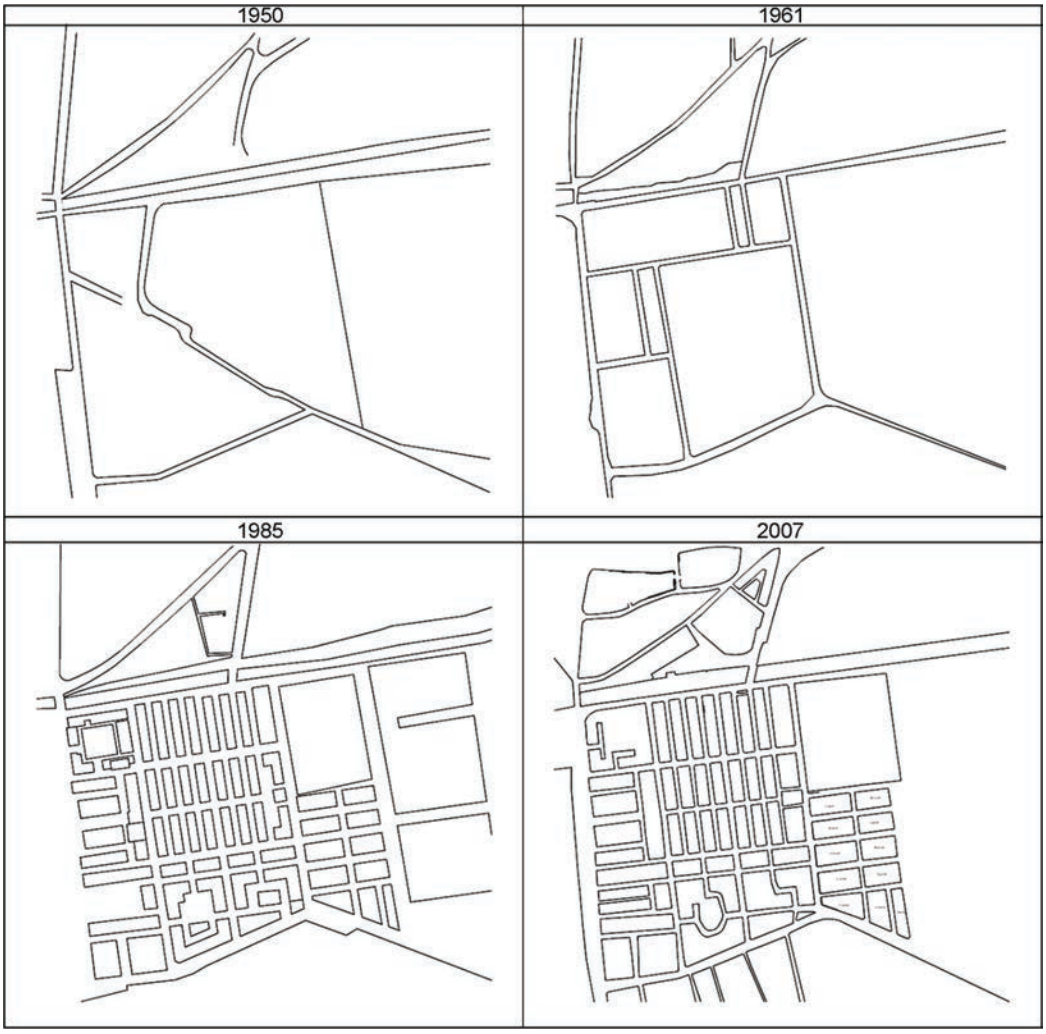
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Çalışma alanının hava fotoğrafları.

Şekil 7'de görülen sokak dokusu gelişim diyagramında ise bölgedeki gelişimin güney-kuzey doğrultusunda aynı kaldığı, batı yakasından başlayarak doğuya doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu gelişim bölge içerisinde doğrusal değildir ve sokak dokusu zaman içerisinde inşa edilen yapıların oluşturduğu çevre ile orantılı olarak gerçekleştiğinden bölgedeki gelişim süreci için ana referans olarak nitelendirilebilir. Bölgede yapılan araştırma ve kullanıcı görüşmelerinde ise yapılaşmanın başlangıcı olan binaların nitelikli endüstriyel yapılar olduğu öğrenilmiştir. Binaların sokak dokusuna olan etkisi, bina ve parsel ilişkisinde daha detaylı incelenecektir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. 1950-2007 Yılları Arasında Çalışma Alanının Sokak Dokusunun Gelişimi.

Bölge, incelenmek üzere sulama kanalının güneyi ve kuzeyi olarak ayrıldığında, güneydeki gelişimin daha düzenli bir ızgara sokak sistemiyle ilerlemiş olduğu görülmektedir. 1961 yılında kanalın kuzeyinde çoğunlukla yeni yapı adaları oluşmuş ve 2007 yılına kadar düzenli bir gelişim göstermiştir. Fakat kanalın güneyinde kalan alanın güney kısmında adalardaki bölünmeler daha düzensiz devam etmiş, sokak dokusundaki süreklilik bozulmuştur. Bu sürekliliğin bozulmasındaki faktörlerin yukarıda bahsedildiği gibi inşa edilen yapılarla ilgili olmasının yanı sıra bölgedeki sosyal ihtiyaçlarla da alakalı olduğu öngörülebilir. Düzenli gelişim gösteren bölgede olumlu olabileceği öngörülebilen etkilerin, alanın güneyinde yer alan kullanıcılar tarafından doğal süreçte gözlemlendiği ve hak sahibi oldukları alanda yapılaşma talebini doğurmuş olduğu düşünülebilir. Düzensiz gelişimin yapılaşma sürecinin başladığı referans bölgeye uyum sağlayamayacak gelişim kararlarının alınmasıyla da alakalı olması mümkündür. Şekil 8'de görülen 1965 tarihli halihazır haritada ise kanalın güneyinde kalan alanın kuzeyinde düzenli yapı yerleşimleri gözlenebilmekte, fakat aynı gelişim güney yakada görülememektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

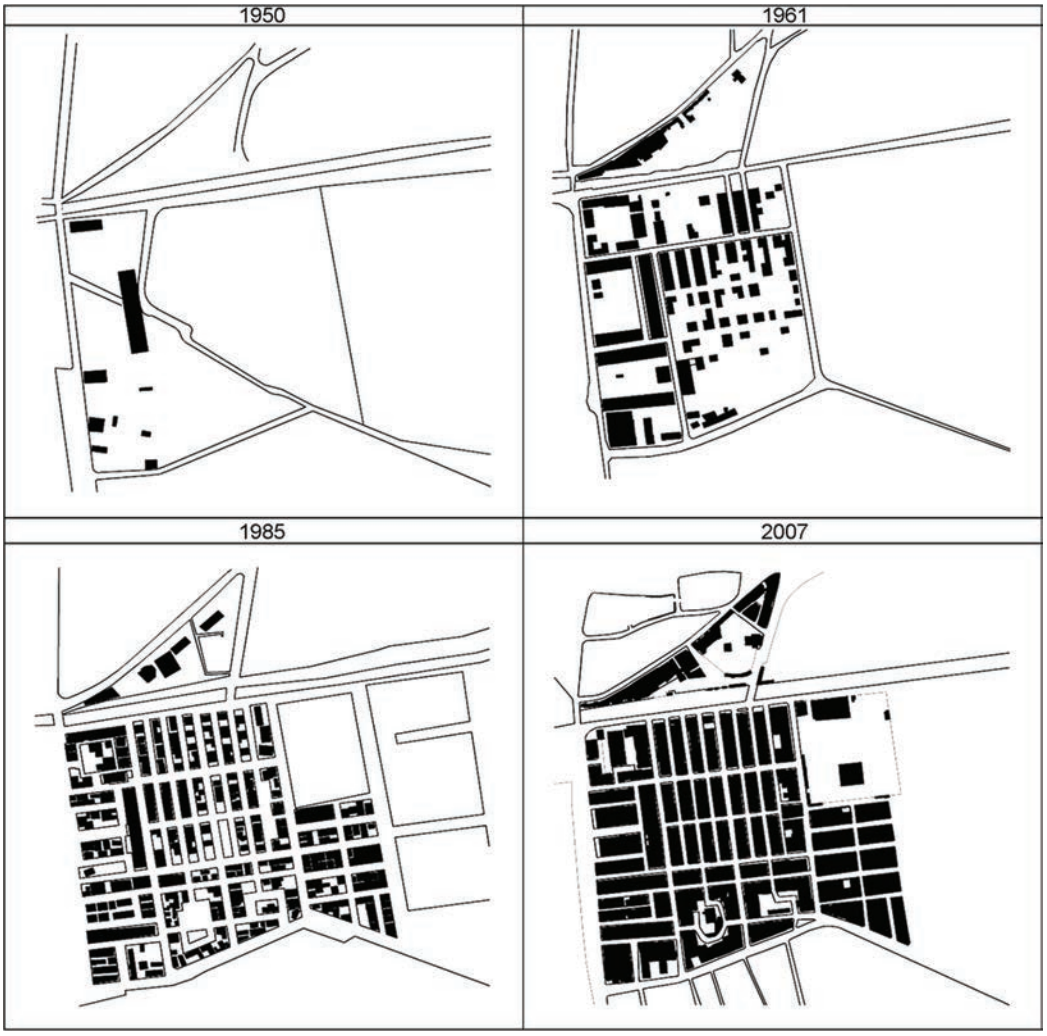
Şekil 8. Küçük Sanayi Sitesi 1965 Tarihli Halihazır Harita (İller Bankası Arşivi).

Bölgede kronolojik sıra ile 1950 yılından itibaren oluşan ada sayısı 2 (1950), 8 (1961), 72 (1985) ve 61 (2007) olarak değişmektedir. 1961'den 1985 senesine kadar olan süreçte artış görülmüş, 2007 senesine geçildiğinde ise ada sayısında bir azalma olmuştur. Bölgede bu dönemde yapılmış olan imar çalışmalarının etkili olduğu söylenebilir. 2007 senesinde azalmaya sebep olan ve değişime uğrayan adalar genel olarak bölgenin güneyinde bulunan yapı adalarıdır. Bölgenin güney yakası sokak dokusu gelişimi açısından kararsız bir süreç göstermektedir.

1950-2007 Yılları Arasında Bölgedeki Dolu-Boş Oranının Değerlendirmesi

Hava fotoğrafları yardımı ile oluşturulan dolu-boş oranının gözlemlenebileceği diyagram Şekil 9'da görülmektedir. 1950 yılında bölgede sadece 9 adet bina varken ilerleyen senelerde bu sayılar sırasıyla 183 (1961), 244 (1985), 760 (2007) adet olarak karşımıza çıkmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. 1950-2007 Yılları Arasında Çalışma Alanının Dolu-Boş Oranındaki Değişim.

1950 tarihli haritada bölgede en doğuda bulunan yapı, incelenen tarih sürecinde varlığını koruyan en büyük ve en nitelikli yapıdır. Alan çalışmasında elde edilen bilgiler ve Şekil 3'te de görülen imar paftasında da okunabileceği üzere bu yapı belediye pasajı yapısıdır. Eskiden han olarak kullanılan yapı zaman içerisinde fonksiyon değiştirmiş, atıl hale gelmiş fakat bölgeye olan etkisini gelişim sürecinde açık bir şekilde göstermiştir. Bina yerleşimleri incelendiğinde en düzenli yapı yerleşiminin bu bina etrafındaki bölgede ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu pasaj yapısı ölçülerinin zaman içerisinde oluşan yapı adalarının da boyutlarına referans olduğu Şekil 10'da Yapı Adası-Parsel Gelişimi diyagramlarında gözlemlenebilir. Bölge için ilerleyen zamanda yapılan imar paftalarında da bu söylemi destekler veriler bulunmaktadır.

Bölge 2007 yılındaki doluluk oranına bakıldığında kapasitesinin büyük kısmını kullanmış yoğun bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kozan çarşısına ait olan kısımda ise daha seyrek bir gelişme gözlenmiştir. Bölgede var olan ticari fonksiyon ortaya çıktığı ilk zamandan itibaren korunmuş olup varlığını sürdürmektedir. Sokak dokusu diyagramında da gözlenebileceği üzere Kozan Çarşısı tarafında diğer kısma kıyasla daha az bir yapılaşma hareketi vardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bölgedeki yoğunluğun seyrek olarak gelişmesinin bir sebebinin de Kozan Çarşısı'nın doğusunda kalan boş alanda eski köylü garajı olduğu alan araştırmasında öğrenilmiştir. Uzun süre bu fonksiyon ile kullanılan alan 1990 yılında Yüreğir Otogarı'nın hizmete girmesiyle oraya taşınmış ve alanda sonraki yıllarda resmi kurumlar inşa edilmiştir. Fonksiyonel olarak da kamusal bir bellek oluşturabilecek bu bölgenin daha az gelişim göstermiş olması bölgenin sahip olduğu potansiyelle alakalı olabilir. Yerel yönetimler tarafından bölgelerdeki kamusal eylem alanları ile ilgili alınan kararlar bölgelerin gelişimini önemli oranda etkilemektedir. Bölgedeki yoğunlaşmanın trafik problemine yol açtığı, alanda görüşülen kişiler tarafından ifade edilmiş ve köylü garajının kaldırılmasının bu sorunda büyük payı olduğu ifade edilmiştir.

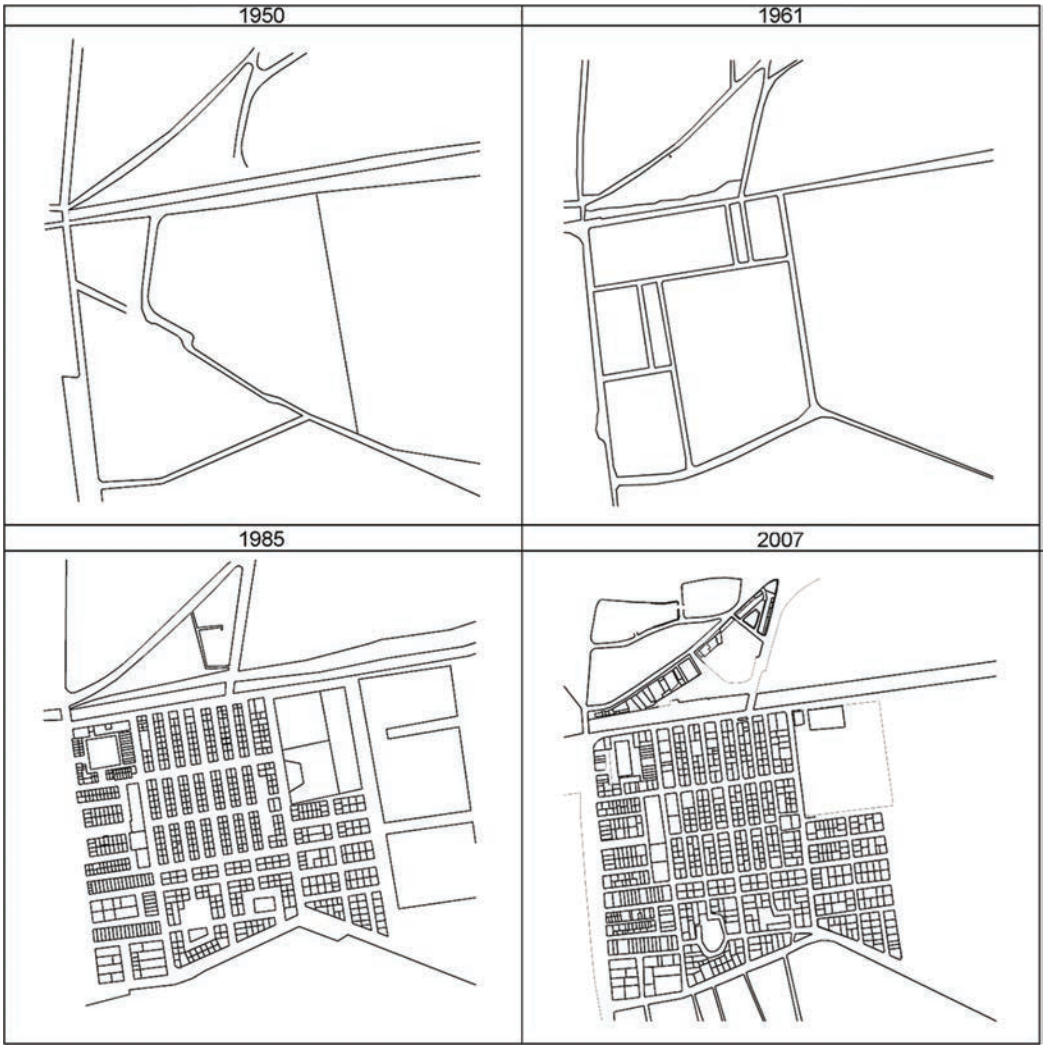
1950-2007 Yılları Arasında Yapı Adası ve Parseller Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Yapı adası ve parseller arasındaki ilişkinin değerlendirilmesini yapabilmek amacıyla 1950, 1961, 1985 tarihli hava fotoğrafları ve 2007 tarihli hâlihazır haritalar esas alınarak parsel oluşumuyla ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur. Şekil 10'da görüldüğü üzere 1950 yılına ait hava fotoğrafında tamamen organik, kendiliğinden gelişen bir oluşum söz konusu olup, adayı sınırlayan yol oluşumları varlığını gösterememektedir. Yalnızca ada içlerinde dokusal farklılık, ağaç gibi sınırlayıcılarla belirlenen parsel oluşumları tespit edilmiştir. Bölge, bu yıllarda ticaret amaçlı kullanıma henüz yeni başlamışken kanalın güneyinde oluşan adaların sınırlarını belirleyen yapı daha önce sözü edilen Belediye Pasajı yapısı olmuştur. Bu bölgede adaları birbirinden ayıran yol pasaj yapısının yanından geçmektedir.(Şekil 4.)

Sitenin doğusundaki adaların sınırını ve günümüze kadar ulaşan önemli bir arter olan yolu, Ziraat Reisliği Binası belirlemiştir. Bu yolun batısında, sitenin güneydoğusunda kalan bölgedeki gelişim 1970 sonrası yıllarda başlamış, ilerleyen yıllarda imar planına uygun olarak devam etmiştir. 1971 tarihli kadastro haritasında sitenin güney kısmında oluşan adalar tam bir dikdörtgen formda olmayıp bu adalar kendi içinde bir meydan oluşturma çabası içindedir. 2007 yılı haritasından gözlemleneceği üzere bu boşluklar adalarla birleşmiş, yeni parseller oluşturmuştur. Bölgenin tamamında parsel sayıları dikkate alındığında sayının azaldığı gözlenmektedir. Şekil 10'daki yapı adası-parsel ilişkisi diyagramında ise 2007 yılına gelindiğinde parsellerin küçük olmasından dolayı tevhide gidildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında dörtgen formdaki parsellerin kısa kenarı sokağa bakmaktadır.

1965 Tarihli Hâlihazır haritada (Şekil 7) adalarda planlı bir gelişim olduğu görülmekte, bina yerleşimlerine bakılarak değerlendirme yapıldığında parsellerin pasaj çevresindeki adalarda düzenli bir gelişim gösterdiği, güney kısımda henüz düzgün bir parselasyon yapılamadığı anlaşılmaktadır. Parseller birbiriyle orantılı düzenli bir dağılım göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

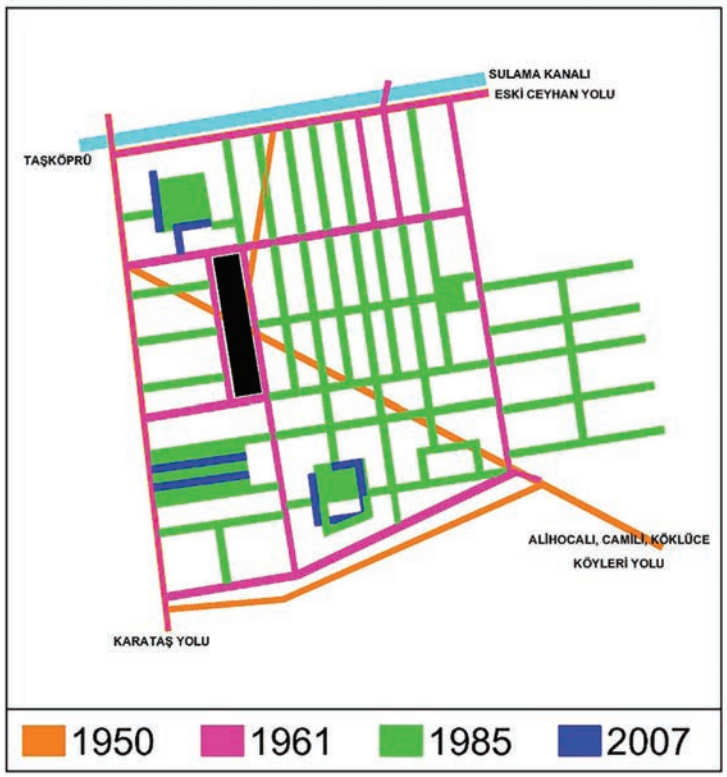
Şekil 10. 1950-2007 Yılları Arasında Bölgenin Yapı Adası-Parsel Gelişimi.

Kanalın kuzeyinde kalan Kozan Çarşısı'nın olduğu bölgede ise Kışlık İpek Sineması ve Köylü Garajı'nın alanının iki ayrı adaya ayrılmış, İpek Sineması ve çevresinde parselasyona gidilmiş, ancak köylü garajının olduğu adada herhangi bir parselasyon yapılmamıştır. Günümüzde buradaki ada korunmuş olup köylü garajının doğusundan geçen yol ile bölge üç adaya ayrılmış, yeni parseller oluşmaya başlamıştır. Bu ada ve parseller kanalın güneyinde kalan sanayi sitesi ile kıyaslandığında daha düzensiz bir gelişim göstermektedir.

Sonuç

Adana, Yüreğir, Küçük Sanayi Sitesi'nin morfolojik analizini içeren bu çalışmada, eski hava fotoğrafları, haritalar, imar planları ve alan çalışmasında kullanıcılarla yapılan görüşmeler esas alınarak, alanın tipolojik mekânsal biçimleniş yaklaşımı yöntemiyle morfolojik analizi yapılmıştır. 1950, 1961, 1985 ve 2007 tarihli görsel materyal üzerinden hazırlanan sokak dokusu, dolu-boş oranı ve yapı adası parsel ilişkisi diyagramları oluşturulmuş ve sokak dokusu diyagramları Şekil 11'de çakıştırılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. Çalışma alanının 1950, 1961, 1985 ve 2007 tarihli sokak dokusunun çakıştırılması.

Yapılan inceleme sonucunda Belediye Pasajı'nın inşa edildiği 1945 yılından sonra Taşköprü vasıtasıyla o dönemde yerleşimin olduğu Seyhan Nehri'nin batı yakasından gelen tüccarların ve kentlilerin köprüyü geçtikten sonra, girişi uzun kenarının tam orta noktasından olan Belediye Pasajına (eski adıyla Çiftçi Hanı'na) ulaşmak için yol oluşturdukları anlaşılmaktadır. Pasajın planı karnıyarık şeklinde olduğu için aralarında geçiş olan batı ve doğu girişi olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Batıdaki giriş kentlilere hitap etmekteyken, doğudaki giriş Ceyhan tarafından ve kentin güneydoğusundaki köylerden gelip ürünlerini ve hayvanlarını pazarlayan köylüler tarafından kullanılmış, pasaja ulaşan yollar da buna göre şekillenmiştir.

1950li yıllarda sulama kanalının üzerine yeni bir köprü inşa edilmesiyle sokak formunun değiştiği ve Belediye Pasajının dört yanından pasajın cephelerine paralel olarak oluşturulan sokakların sulama kanalının kuzeyindeki Kozan Çarşısı ve Köylü Garajından gelen yolla birleştirildiği, henüz imar planı yapılmamış olmasına rağmen ızgara sokak dokusunun başlangıcının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. 1966 tarihli imar planının uygulanmasıyla Belediye Pasajını esas alarak Küçük Sanayi Sitesi oluşturulunca sokak dokusu da kuzey-güney yönünde ince uzun adaları çevreleyen bir anlayış sergilemiştir. Izgara sokak dokusunda hem pasajın dış sınırlarının hem de girişlerinin dikkate alındığı görülmektedir. Her ne kadar pasajın batısında kalan bölüm ile doğusunda kalan bölüm birbirinden farklı olsa da, uzun zaman hayvan pazarı olarak kullanılan binanın zemin katına batıdan ulaşımın daha fazla sokak oluşturularak verilmesinin bilinçli bir planlamanın ürünü olduğu söylenebilir. Böylece tüccarların ve kentlilerin pasaja daha kolay bir şekilde ulaşımının sağlanması gözetilmiştir.

1985'ten bugüne çalışma alanında gerçekleşen değişiklikler, imar planı ile oluşturulmuş

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve Küçük Sanayi Sitesi'nin kullanıcılarına ve ticaret için gelen kentliye hizmet etmek amacı taşıyan batıdaki pazar yeri, otopark ve meydanlar ile güneydeki otoparkların ortak açık alan niteliğini kaybetmesi olmuştur. Tamamı yapılaşmaya açılmış olan alanlardan güneyde otopark olan alanda ise 1990lı yılların başında bir cami inşa edilmiş ve alanda ortak açık alan kullanımı kalmamıştır.

Sonuç olarak 1945 yılında köylünün şehre girmeden her türlü ihtiyaçlarını temin etmesi amacıyla inşa edilen ve uzun yıllar hayvan pazarı olarak kullanıldıktan sonra Belediye Pasajına dönüştürülen yapının, gerçekleştirilen morfolojik analizler sonucunda Adana, Yüreğir Küçük Sanayi Sitesi'nin oluşumunda temel referans olarak alındığı anlaşılmaktadır. Bugün binanın bir bölümü yıkıldığı ve bütünlüğünü kaybettiği için, aynı zamanda Köylü Garajı bölgeden taşındığı ve bu alanda artık köylülerin ürünlerinin ticareti yapılmadığı için kültür mirası olan yapı ofis ve ticaret ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Belediye Pasajı'nın çevresi ise ağırlıklı olarak küçük ölçekli metal sanayi üretimi ile oto tamir ağırlıklı olmak üzere küçük tamir-bakım ve ticaret amacına hizmet eden birimler barındırmaktadır. Köylü pazarı işlevi günümüzde tarım aletleri, fide, fidan, zirai ilaç ve gübre ticareti ile sulama kanalının kuzeyinde devam etmektedir. Bu çalışma sonucunda çıkarılabilecek en önemli sonuç mekânların bir kentsel alandaki oluşumu nasıl etkileyebileceği ve yerleşmiş, ihtiyaçtan doğan bir kullanım var ise mekânlar değişse de mekânsal kültürün değişmeyeceğidir.

Kaynaklar

Aru, K. A. (1998). *Türk Kenti. İstanbul*: YEM Yayın.

Ayan, B. (2010). *Kent Morfolojisini Etkileyen Nedenler ve Eminönü Tarihi Yarımada Bölgesinin İstanbul Ulaşımına Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul. 7.

Birik, M. (2015). *Kentsel Morfolojiye Bütüncül Yaklaşım*. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu. 22-23 Ekim 2015. Mersin, 534-546.

Conzen, M.R.G. (1960). *The Plan Analysis of an English City Centre*. Proceedings of the IGU symposium in urban geography Lund 1960. Editör Norborg, K., 383-414.

Hillier, B. ve Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. New York: Cambridge University Press.

Köseoğlu, E. (2011). Kent Mekanına İlişkin Kuramsal Bakışlar, İdeal Kent Dergisi, *5*, 96-111.

Krier, R. (1979). *Urban Space*. London: Academy Editions.

Kropf, K. (2009). Aspects of Urban Form. Urban Morphology. International Seminar on Urban Form (revised version-23 March 2009),13(2),105-120, Çeviri: Beliz Büşra Şahin

Kubat, A. S. ve Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya tarihi kent dokularının morfolojik açıdan karşılaştırılması, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *6(2)*, 336.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press.

Mumford, L. (1961). *The City in history: Its Orgins, its Transformations and its Prospects*. London: Harcourt.

Rapoport, A. (1977). *Human Aspects of Urban Form*. Oxford: Pergamon Press.

Relph, E. (1987). *The Modern Urban Landscape*. Beckenham: Croom Helm.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Saban Ökesli, D. (2009). Hermann Jansen's Planning Principles and His Urban Legacy in Adana, *METU JFA*, *26(2)*, 45-67

Stanislawski, D. (1946). *The Origin and Spread of the Grid-pattern Town*. New York: American Geographical Society.

Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*. İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Mah. ve Karşıyaka Arşivi (10 Kasım 2017)

Topal, A. K, (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6(1)*, İzmir, 276-294.

Ünlü, T. ve Baş, Y. (2015). *Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi*. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin,14-16.

Yeni Adana Gazetesi (1985). *Karataş Yolu için Keyfi Yıkım mı var?*. 14 Kasım 1985. s. 1

Whitehand, J. (1992). Recent Advances in Urban Morphology, *Urban Studies*, *29(3-4)*, 619-636.

Url 1. Google Earth Pro uydu görüntüsü üzerine yazarlar tarafından işlenmiştir. Erişim tarihi 25.06.2018

Url 2: Google Earth Pro uydu görüntüsü üzerine yazarlar tarafından işlenmiştir, Son Erişim Tarihi: 07.01.2017.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tarihsel Süreçte Konya Kent Morfolojisinin Gelişimi

Mustafa ÖNGE

Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü
onge@cankaya.edu.tr

Özet: *İç Anadolu Bölgesinin ortasında güneye doğru konumlanmış olan Konya kenti, coğrafi durumu itibariyle gelişmeye müsait bir alan üzerindedir. Sınırlayıcı ögelerin varlığından çok az etkilenmesine ve büyük doğal afetlere maruz kalmamış olmasına rağmen, gelişiminin her yönde aynı biçimde gerçekleşmemiş olduğu fark edilmektedir. Bu niteliğiyle kentin gelişimine etki eden diğer ögelerin rollerinin incelenmesi açısından önemli bir örnek kabul edilebilecek olan, Konya kentinin geçmişten günümüze tarihsel süreçte uğradığı morfolojik değişim süreci bu çalışmada ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kentin değişim sürecinin sosyo-politik olaylarla bağlantıları; dini, ticari ve idari mekânların konumları ve odaklarla ilişkileri irdelenmiş; kaynak olarak, akademik çalışmalar, arşiv belgeleri ve görsel belgelerden faydalanılmıştır.*

Konya kentinin tarihsel süreçteki morfolojik gelişimi temel olarak dört ana aşamada incelenmiştir. Bunlardan ilki kentin kuruluşuna ait izleri barındıran ve günümüzde Alaeddin Tepesi olarak adlandırılan tarihi odağın çevresinde gelişen kent yapısını ele almaktadır. Doğuşu ve gelişimine dair ilk aşamaları hakkında sadece arkeolojik buluntular sayesinde fikir edinilebilen bu yapıya, ilk olarak Bizans ve daha sonrasında Selçuklu dönemlerinde, önemli bir referans olan kent surlarının ilave olunduğu görülmektedir. İkinci aşamada ise, kentin doğusunda ve surların dışında dini nitelikli yeni bir ana odak olan Mevlâna Külliyesi ile kentin güneyinde ikincil odakların oluşumuyla biçimlenen kent yapısı tartışılmıştır. Bu yapının oluşumuyla, kentin ilk odağının eski önemini yitirdiği, dini ve idari işlevlerin konumlarının ve ticari mekanların yayılım alanlarının dini nitelikli yeni odağın etkisiyle değiştiği gözlenmiştir. Üçüncü aşama ise kentin gelişimi ile ilgili yönlendirici etkisi olan ve sınırlı bir referans tanımlayan demiryolunun kente ulaşımından planlı gelişim aşamasına kadar olan süreci içermektedir. Nispeten kısa bir zaman periyodunu kapsamasına rağmen, bu aşamanın en önemli ögesi olan demiryolu, kent formunu ve mevcut fiziksel dokusunu çeşitli biçimlerde eş zamanlı olarak etkilemiştir. 20.yüzyıl başında kentte ilk toplu taşıma sisteminin ortaya çıkmasına neden olan demiryolunun, kentin gelişimine etkileri, hızlı tren projesi sayesinde günümüzde de halen sürmektedir. Son aşama ise planlı gelişim aşamasıdır. Bu aşamada kentin mevcut yapısı üzerine öneriler içeren 1924-1957 tarihleri arasında yürürlüğe konmuş ilk planlardan yeni gelişim bölgelerinin önerildiği 1966 ve sonrasında yürürlüğe giren planlara değin, tüm planlama faaliyetlerinin kentin biçimlenmesine olan etkisi tartışılmıştır. Bu süreçte, özellikle 1966 sonrasında kentin ağırlıklı olarak kuzeye doğru geliştiği görülmekte olup, plancı ve yerel yönetimler tarafından bu gelişimi destekleyen kararların alındığı, kentin kuzeye gelişimi doğrultusunda ulaşım ve eğitim ile ilgili önemli ögelerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kentin gelişiminin ilk ve ikinci aşamalarına ait mekânların ve mimari mirası içeren tarihi alanların da planlı gelişim aşamasında fiziksel dönüşüme uğradıkları izlenmektedir.

Çalışma neticesinde, Konya kentinin tek bir tarihi odaktan gelişerek biçimlenmeye başladığı, tarihsel süreçte farklı odaklar çevresinde, çeşitli dönem-

ISBN: 978-605-80820-1-4

lerin sosyo-politik olaylarından etkilenerek gelişimini sürdürdüğü, ağırlıklı olarak planlı gelişim süreçleri doğrultusunda bugünkü yapısına kavuştuğu görülmüştür. Kentin morfolojik gelişimine ait aşamaların siyasal tarihin dönemlemeleriyle tam bir çakışma içinde bulunmadığı, kentin, esas olarak farklı dönemlerdeki farklı uyarıcı etkenlerin rol oynadığı bir süreçte biçimsel değişimlere uğradığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kent morfolojisi, kentsel gelişim, Konya, kent tarihi*

Giriş

Türkiye'nin en kalabalık yedinci kenti, 2016 itibariyle 2.161.000 nüfusa sahip Konya, İç Anadolu Bölgesi'nde kendi adıyla anılan ovanın üzerinde stratejik bir konumda yer almaktadır[1]. Konumu itibariyle, sıradağlar, büyük akarsular veya derin vadiler gibi sınırlayıcı ve yönlendirici ögelerden etkilenmeyen kentin, deprem gibi büyük doğal afetlere maruz kaldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bulunduğu bölgedeki konumuna rağmen, kentin gelişiminin her yönde aynı biçimde gerçekleşmemiş olması Konya'yı kent gelişimi bağlamında ilginç kılmakta, kentin gelişimine etki eden baskın coğrafi ögeler dışında kalan insan yapısı ögelerin gelişim sürecindeki rollerinin incelenmesi açısından Konya kenti önemli bir örnek oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Konya kentinin uydu görüntüsü, 2018 itibariyle (Googleearth).

Konya'nın yerleşimin başlangıcından günümüze uzanan tarihsel süreçte uğradığı morfolojik değişim bu çalışma kapsamında ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmış, sürecin sosyo-politik olaylarla bağlantıları; dini, ticari ve idari mekânların konumları ve kentin gelişiminde önemli rol oynayan farklı nitelikteki odaklarla ilişkileri irdelenmiştir. Hazırlanan çalışmada

ISBN: 978-605-80820-1-4

akademik çalışmalar, arşiv belgeleri ve görsel belgelerden faydalanılarak, tarihsel süreçte Konya kentinin biçimsel gelişimi ortaya konulmak istenmiştir.

Konya Kentinin Gelişimi

Konya kenti tek bir yerleşim odağından oluşmuş, zaman içerisinde yeni odak ve ögelerin kent yapısına örülmesiyle gelişmiş, odakların niteliklerinin ve kent yapısını değiştiren çeşitli olayların ve müdahalelerin etkili olduğu bir tarihsel süreçte biçim değiştirerek büyümüştür. Konya kentinin bu süreçteki morfolojik gelişimi temel olarak dört ana aşamada incelenmiştir.

Tek Odak Çevresinde Gelişim Aşaması (...-14.yy)

Kentin doğuşundan Anadolu Selçuklu döneminin sonuna kadar olan geniş bir zaman dilimini kapsadığı düşünülebilir. Bu aşamada kentin tek odaktan doğup coğrafi koşulların elverişli olması sayesinde her yönde geliştiğinden bahsetmek mümkündür. Konya kentinin oluşumunu sağlayan odak, kentin günümüzde Alaeddin Tepesi olarak bilinen bölümüdür. Kentin yoğun bir bölgesinde yer alan tepe, düzgün olmayan dairevi bir plana sahip olup kabaca 10 hektarlık bir alanı kapsamaktadır (Şekil 2). Halihazırda rekreasyon alanı olarak kullanılmakta olan ve üzerinde sınırlı sayıda yapı bulunan Alaeddin Tepesi, kenti oluşturan ve neolitik döneme tarihlenen ilk yerleşimden günümüze kadar farklı dönemlere ait kalıntılar bulunduran katmanlı bir arkeolojik yapıya sahiptir (Önder, 1971:7). Bu niteliğini göz önüne alarak bu odağın kentin kimliğine ait çok önemli bilgiler barındıran tarihi nitelikli bir odak olduğunu kabul etmek gerekir.

Konya kentinin ilkçağda Anadolu coğrafyasındaki yeri ve önemi hakkında dönemin yazılı kaynaklarından bilgi edinilebilmektedir. Kaynaklardaki ifadelere göre, Roma döneminde *Iconium* olarak bilinen kent, bulunduğu bölgeye hâkim stratejik konumu olan, ticaret yollarının kesiştiği ve önemli toplantıların yapılabildiği bir yerleşimdir (Strabon, 1993:50, Ramsay, 1941:228). Bununla beraber, kentin yerleşimin başlangıcından itibaren yapısı, tarihi odağın oluşumu ve gelişen kent içindeki yeri hakkında sadece sınırlı miktardaki arkeolojik buluntular sayesinde fikir edinmek mümkün olmaktadır[2]. Odağın etrafındaki kent yapısını anlayabilmek için ise çok daha kapsamlı arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır[3]. Bugün için eldeki verilerle söylenebilecek olan, kentin tarihi odak ve yakın çevresinde anıtsal yapılardan oluşan bir kurguda geliştiği, kuzeyde ve batıda bu gelişim alanının bir kısmı günümüzde de kullanımda olan mezarlıklarla sınırlanmış olduğudur[4].

ISBN: 978-605-80820-1-4

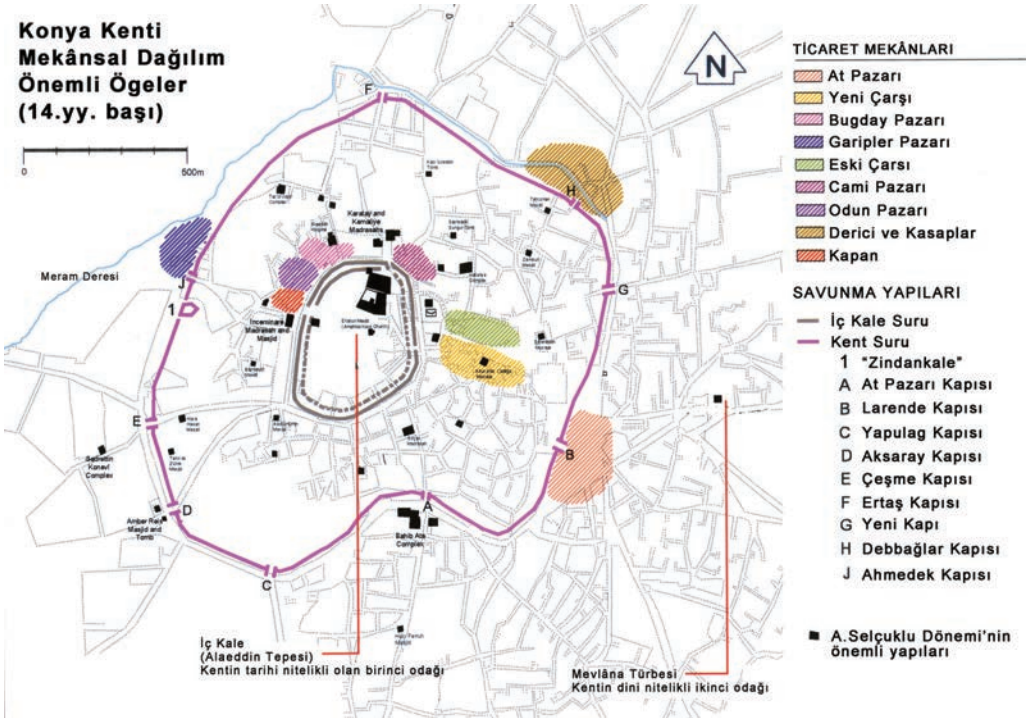

Şekil 2. Alaeddin Tepesi ve çevresi, 2009 yılı itibariyle (Konya Büyükşehir Bel. İmar Md. Arşivi).

Yerleşim bağlamında bölge ve konum tarifleyen önemli bir referans ise kent surlarıdır. Roma dönemi Iconium'unda kent surlarının mevcudiyeti hakkında bilgimiz yoktur. Bununla birlikte kentin büyük bir bölümünü ya da tümünü çevreliyor olmasa da kentin tarihi odağı çevresinde bir savunma ögesi bulunması olasıdır ve bu olasılık arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir. Surlar, kentin tek odaktan gelişen yapısına, muhtemelen ilk olarak Bizans döneminde eklenmiştir[5]. Bizans dönemi surlarının Anadolu Selçuklu döneminde de varlığını koruduğu, bazı ilave yapılarla güçlendirildiği ve kenti savunmada yetersiz görüldüğü için 1221 yılında yeniden inşa edildiği bilinmektedir[6]. Surların inşasından itibaren kentin yapısı ve yayıldığı alan; tarihi odak (iç kale), surlar, surlar ve iç kale arasında kalan alan ve sur dışında kalan alan olarak basitçe tanımlanabilir (Şekil 3).

Bizans döneminde *Ikonion* olarak bilinen kent, Bizans'ın 21 askeri bölgesinden *Thema Anatolica*'nın merkezidir (Yinanç, 1944:32-34). Önemli ticaret yollarının kavşak noktası niteliğinde olan kentin Bizans döneminde savaşlardan etkilendiği bilinmektedir[7]. Kent nihai olarak 11.yüzyılda Selçuklu hakimiyetine geçmiştir. Bizans Ikonion'unun yapılarından günümüze çok az kalıntı ulaşabilmiştir[8]. Bu dönemin en bilinen yadigârı, kentin tarihi odağının üzerinde yer alan ve farklı işlevlerle kullanılarak 1920'li yıllara kadar varlığını korumuş olan Amphilokios kilisesidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

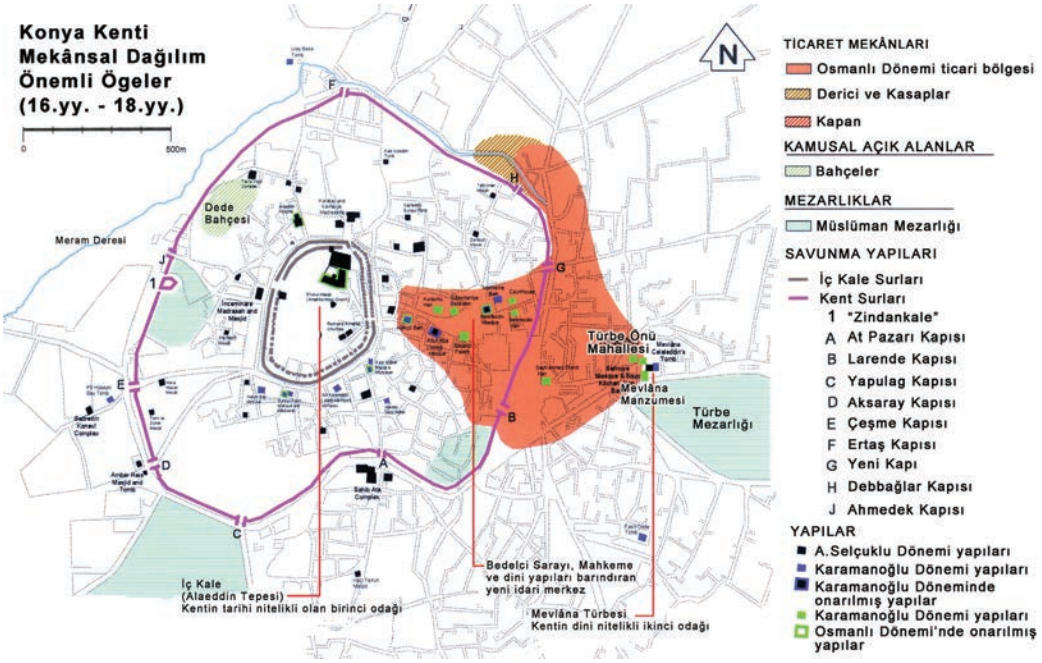
Şekil 3. 14.yy. sonunda Konya kentinin mekânsal dağılımı (Önge, 2011:45).

Konya'nın Selçuklu dönemi gelişimi gerek eldeki yazılı belgeler gerekse mimari ve arkeolojik veriler ile daha net bir biçimde izlenebilmektedir. Bu dönemde tarihi odağın kentin fetih sonrasında ilk yerleşim yeri olmuş, saray ve ulu caminin inşasıyla idari ve dini merkeze dönüşmüştür. Tarihi odak aynı zamanda kentin savunmasında kent surlarından sonraki ikinci kademe olan iç kale olarak önemli rol oynamaktadır. İdari ve dini merkez işlevi olan tarihi odak çevresinde ticari bölgelerin oluştuğu bilinmektedir[9]. Kent surları ise bu gelişim sürecinde sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Surların içinde kalan bölgede olduğu kadar, sur çeperlerinde ve dışında ticaret ve üretim bölgeleri oluşmuş, önemli anıtsal yapılar sur dışında da inşa edilebilmiştir (Özcan, 2007). Hatta kentin gelişiminde etkili olan ikinci odak da kentin doğusunda, sur dışında oluşmuştur. Tek odaklı gelişim sürecinde kentin biçimlenmesini etkileyebilecek, Meram deresi haricinde herhangi bir coğrafi ögeden bahsetmek mümkün değildir. Bununla beraber, günümüzde net olarak izlenemiyor olsa dahi, Roma ve Selçuklu Dönemlerinde mezarlıkların da kentin gelişimiyle ilgili sınırlayıcı ve tanımlayıcı ögeler olduklarını hatırda tutmak gerekir.

Çift Odaklı Gelişim Aşaması (14.yy – 19.yy)

Çift odaklı gelişim aşaması, Anadolu Selçuklu döneminin sonundan kente demiryolunun bağlanmasına kadar olan zaman dilimini içermektedir. Bu aşamada kentin iki gelişim odağının rekabet içinde olduğu, tarihi odağın giderek önemini yitirirken dini nitelikli ikinci odağın önem kazandığı ve kent gelişiminde etkili olduğu görülür. Bir başka önemli gelişme de bu iki odağın arasında güneye ve kuzeye doğru genişleyen yoğun bir ticari bölgenin oluşumudur (Şekil 4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. 16.yy. başından 18.yy. sonuna kadar Konya kentinin mekânsal dağılımı (Önge, 2011:63).

Kentin ikinci gelişim odağı kentin doğusunda sur dışındaki bir alanda 13.yüzyıl sonunda inşa edilmiş olan Mevlâna Türbesi'nin ve türbeye eklenen yapılarla biçimlenen manzumenin etrafında oluşmuştur. Dini odağın Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'ye değer verenlerin ve tarikat ehillerinin yerleşimiyle eşmerkezli yapıda geliştiği ve Türbe Mahallesi olarak bilinen yerleşim alanının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu gelişim Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılıp yerini Karamanoğullarına bıraktığı 14.yüzyılda başlayıp, 15.yüzyılda Karamanoğlu Beyliği'nin ortadan kalkması ve kentin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra ivme kazandığı düşünülebilir. İkinci odağın ortaya çıkışı ve gelişimi sürecinde tarihi odak ile dini odak arasında kalan bölgenin de ticari işlevleri barındıran yoğun bir bölgeye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Kentte ticari yapıların tarihi odak ile dini odak arasındaki bu bölgede inşa edilmesinin, Yavuz Sultan Selim döneminde Mevlâna Manzumesine su getirilmesinin, Mevlevî tarikatının devlet yanlısı tutumuna karşılık edindiği siyasi ve malî desteğin kentin çift odaktan gelişimde etkili olduğu söylenebilir[10]. Kentin bu bölümündeki günümüze ulaşabilmiş büyük ölçekli Osmanlı anıtları bu gelişimin yaşayan tanıklarıdır.

Kentin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra tarihi odağın üzerinde yer alan sarayın kullanımı devam ettiği ve tarihi odağın iç kale olarak önemini koruduğu bilinmektedir. Bununla beraber 17.yüzyılda Bedelci Sarayı olarak anılan yapının iki odak arasındaki ticari bölgede inşa edilmesiyle idari merkez işlevi de tarihi odaktan bu bölgeye kaydırılmıştır (Küçükdağ, 1989:30). Bu bağlamda, çift odaktan gelişen kent yapısında kentin gelişim sürecinde, kentin ilk odağının değişen şartlar doğrultusunda eski önemini yitirdiği, dini ve idari işlevlerin konumlarının ve ticari mekanların yayılım alanlarının dini nitelikli yeni odağın etkisiyle değiştiği anlaşılmaktadır. Koray Özcan (2011), dini odak haricinde kentin gelişiminde etkili olduğunu düşündüğü başka ikincil odaklardan da bahsetmektedir. Bu odakların kentin gelişiminde Mevlâna Manzumesi kadar etkili olamadıkları görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

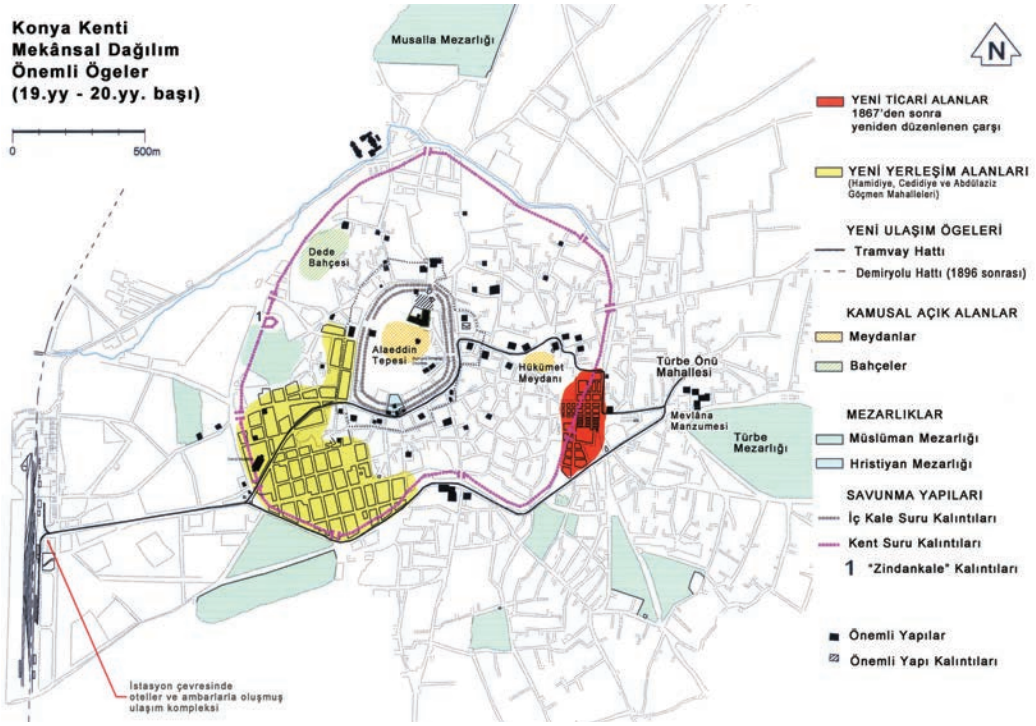
Kente Bölgesel Müdahaleler ve Demiryolunun Etkisi

19. yüzyılda Konya kentinin yaşadığı ve pek çok Anadolu kentinde benzerleri yaşanmış önemli olayların kent formunun ve dokusunun biçimlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kentte göçlerle yeni iskân alanlarının oluşumu, kentin dini odağına yakın olan ticari bölgede etkili olmuş olan Çarşı Yangınından ve kente demiryolunun bağlanmasından bahsetmek gerekir.

1867 yılında meydana gelmiş olan Çarşı Yangını Konya kentinin ticari bölgesini vuran en büyük yangın felaketidir (Muşmal, 2008:105). Tarihi odak ile dini odağın arasındaki ticari bölgenin güneyinde yer alan kısımda etkili olan, 872 dükkân ve iki caminin kullanılamaz duruma geldiği bu olay neticesinde yangından etkilenen alanın dönemin yapılaşma koşullarını belirleyen Ebniyye Nizamnamelerine göre yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır (Muşmal, 2008:108,109).

1896 yılında kente demiryolunun bağlanması Konya'nın kent gelişiminde yönlendirici etkide bulunmuş, kentin güneybatısında İstasyona yakın yeni mahallelerin oluşumunu, İstasyon Caddesi olarak bilinen ve pek çok Anadolu kentinde de benzerleri bulunan bir kentsel omurganın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu omurga, kentin tarihi ve dini odağı arasında kalan yoğun alandaki idari merkez olan Vilayet Binası'na yakın bir konumdan başlayıp, tarihi odağın güneyinde kentin varlıklı gayrimüslim kesiminin yaşadığı mahalle olan Gazi Âlemşah Mahallesi'nden geçerek İstasyona doğru uzanmaktadır[11]. Daha sonraları şehrin ilk toplu taşıma sistemi de bu güzergâh üzerinde işletilmeye başlanacaktır (Önge, 2011:79). İstasyona yakın yeni mahallelerin oluşumu ise göçlerden bağımsız olarak düşünülemez. Zira kaynaklarda buralara muhacirlerin yerleştirildiklerinden bahsedilmektedir. Demiryolunun kente bağlanmasının ekonomiye olan olumlu etkisinin ötesinde, ticari işleve sahip otel ve ambar gibi yapıların sayılarında belirgin bir artışa neden olduğunu, istasyon çevresinde ve demiryolu çeperinde ticaret ve üretim ile ilgili yapıları içeren bir bölgenin oluşmaya başladığını düşünmek mümkündür. Demiryolunun etkisi planlı gelişim döneminde de devam etmiştir. Göçmen mahalleleri, farklı tarihlerde kentin çöküntü alanlarına ve kent ile istasyon arasında kalan, tarihi odağın güneybatısındaki bölgeye göçmenlerin yerleştirilmesiyle oluşmuştur (Önge, 2011: 72). Bu müdahale kentin İstasyon caddesi aksında güneybatı doğrultusunda gelişmesine yön vermiştir. Yangının etkilediği ve göçmen mahallelerinin oluştuğu alanlar, kentin 20.yüzyıl başlarındaki durumunu betimleyen haritalarda gridal dokular olarak kendisini göstermektedir (Şekil 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. 19.yy. sonundan 20. yy başına kadar Konya kentinin mekânsal dağılımı (Önge, 2011:74).

Kentin tek odaklı ve çift odaklı gelişim süreçlerinde önemli bir referans ögesi olan Konya kent surları bu aşamada büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 19.yüzyılda işlevsel geçerliliğini yitirmiş olan sur ögesinin ve bununla ilgili yapıların yeni yapıların inşası için malzeme temin edilmesi gibi süreçlerde hızla tahrip edilerek yitirildiği görülmektedir[12].

Planlı Gelişim Aşaması

Kentlerin biçimlenmesinde önemli rol oynayan imar planları Konya kentinin biçimlenmesinde de etkili olmuştur. 1924-1957 tarihleri arasında yürürlüğe konmuş ilk planların kentin mevcut oluşumu üzerinden öneriler getirdiği, 1968 ve sonrasındaki planlarda ise yeni gelişim bölgelerinin önerildiği görülmektedir.

Konya kentinin planlı gelişimine yönelik ilk çalışmanın 1924 tarihinde Scarpa isimli bir plancıya hazırlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu plan günümüze ulaşamamış olduğundan kapsadığı alan ve içerdiği öneriler hakkında bilgi edinilememiştir. Kentin mevcut yayılım alanı dışında herhangi bir öneri içerdiğine dair bilgiye de rastlanmamıştır.

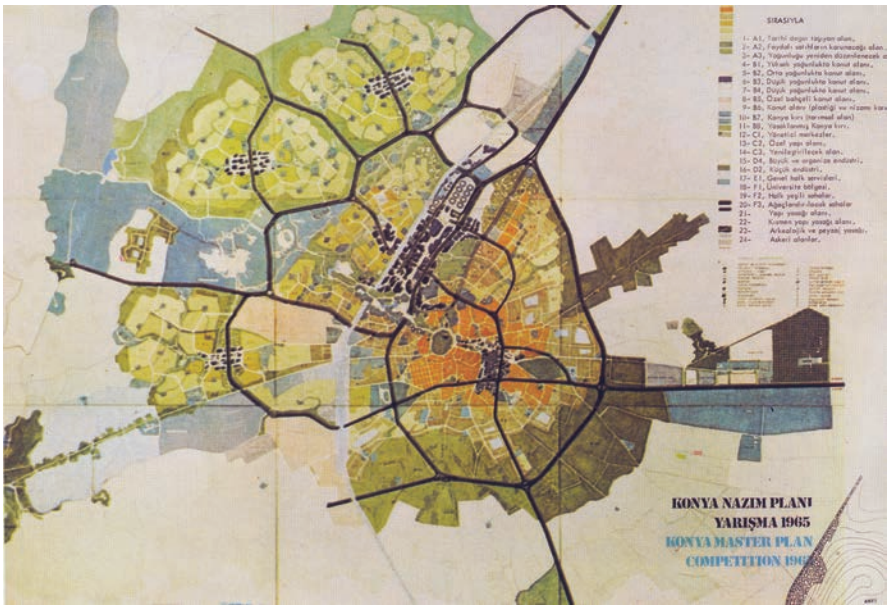
1930'lu yıllarda yeni bir imar planı yapılması için başlatılan çalışmaların ancak 1946 yılında sonuç verebildiği görülür (Önge, 2011:85-86). Asım Kömürcüoğlu'nun müellifi olduğu 1946 İmar Planı ana hatları itibariyle çift merkezli gelişim sürecinin özellikle tarihi odak üzerinden genişleyerek devamı niteliğindedir ve kentin tarihi odağının çevresine yönelik büyük ölçekli yapılaşmalarla yoğunluk artışı önermektedir (Şekil 6). Leyla ve Ferzan Baydar'ın müellifleri oldukları 1954 ve 1957 planları da ana hatları itibariyle 1946 imar planından çok farklı değildir. 1950'li yıllarda bu planların uygulanması sonucunda çok katlı yapılaşma ile kentin özellikle tarihi odak çevresinde çehresinin değiştiği gözlenir. 1950'li yıllarda kentte, şeker fabrikası, tuğla fabrikası ve yem fabrikalarının kuruluşu, 1960'lı yıllarda

ISBN: 978-605-80820-1-4

bunlara çimento fabrikasının eklenmesi, 1962 yılında iki yüksek enstitünün açılması ciddi bir nüfus artışını beraberinde getirmiştir (Darkot, 1967:852, Baykara, 2011:87). Şöyle ki; 1923 yılında 45.000 ile 50.000 arasında olan kent nüfusu 1945 yılında 58.457 olarak tespit edilmiş, 1955 yılında ise bu rakam 92.236'ya yükselmiştir (Baykara, 2001:83). Bütün bu gelişmeler mevcut imar planını ve 1957 tarihli revizyonunu yetersiz kılarak yeni bir imar planına ihtiyaç duyulmasını sağlayacaktır.

Şekil 6. 1946 Konya İmar Planı (Kömürcüoğlu, 1947:15).

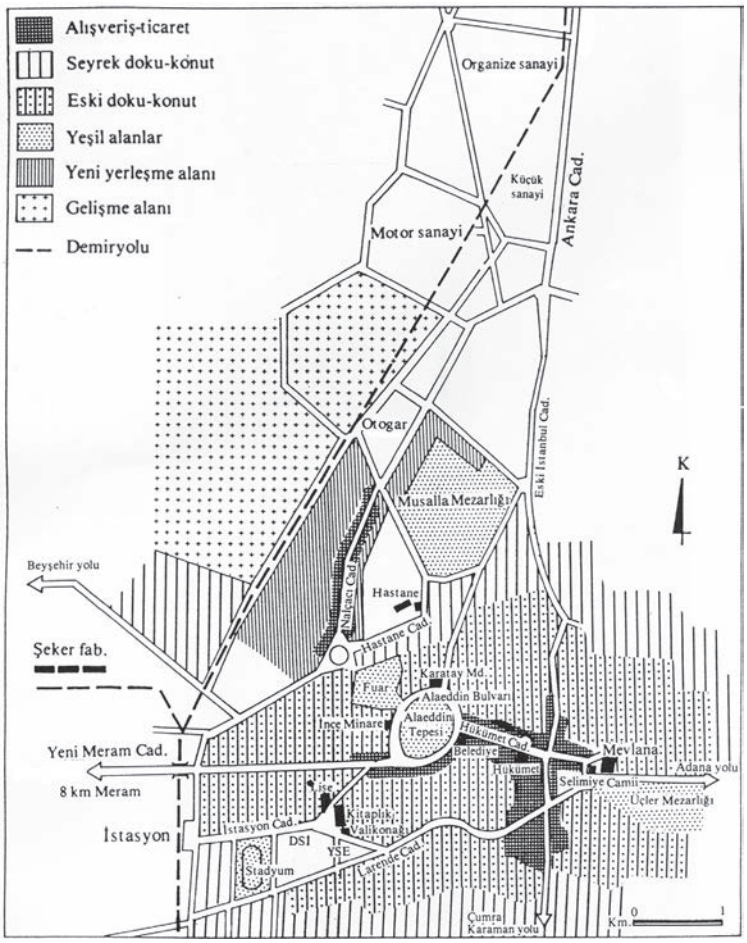

Şekil 7. 1966 Konya İmar Planı, 1965 tarihli yarışma paftası (Y. Taşcı arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yavuz Taşcı ve Haluk Berksan'ın hazırladığı 1966 imar planı ve bunun devamında gelişen süreç ise tamamen öncekinden farklı olarak yeni gelişim alanları tanımlamakta ve kentin tarihi odağının üzerindeki yoğunluğu azaltmaya yönelik öneriler içermektedir[13] (Şekil 7).Bu planla başlayan süreçte kentin ağırlıklı olarak kuzeye doğru geliştiği görülmekte, plancı ve yerel yönetimler tarafından bu gelişimi destekleyen kararların alındığı, bu doğrultuda yeni yerleşim alanları, otobüs terminali ve üniversite kampüsü gibi önemli ögelerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

İmar planının yürürlüğe girdiği ilk yıllar itibariyle kentin 1970 yılında 200.464 olarak tespit edilen nüfusuyla çok daha kalabalık hale geldiği anlaşılmaktadır (Baykara, 2011:87). 1980'li yılların sonlarında üniversite kampüsünün kentin kuzeyinde inşa edilmesi bundan sonraki on yıl içerisinde kampüs çevresinde yeni mahallelerin oluşumuna zemin hazırlamış, kentin kuzeye doğru gelişimini hızlandırmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. 1980'li yılların başında Konya kent gelişimi (Konya, 1982:5196).

1980'li yıllardan başlayarak kent dışındaki bazı önemli ögelerin kentin yayılma alanı içinde kalarak niteliklerini yitirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak, Konya'nın mesire yeri olan ve kendi adıyla anılan akarsuyun bağlarına hayat verdiği Meram'dan bahsetmek yerinde olacaktır. 1950'li yıllara kadar Kent merkezinin 8km batısında olan Meram, yeni

ISBN: 978-605-80820-1-4

açılan yolu ve artan yapı yoğunluğu ile kentin bir bölümü haline gelmiştir. Bu süreçte Konya'nın bağ evlerinin yerini varlıklı esnaf kesiminin villalarının aldığı görülmektedir. Kentin batısında yer alan ve etrafında yoğun yapılaşma gelişen askeri bölgeler de bu süreçte dönüşüme uğramaktadır. Konya kentinin yayılım alanının özellikle kuzey yönünde genişlemesi, kentin dışındaki tarihi nirengi noktalarından ve kente yakın iki önemli Selçuklu kervansarayından biri olan Horozlu Han'ı sanayi bölgesinin içinde bırakmıştır (Şekil 9). Bir diğer önemli yapı olan Zazadin Han ise aynı süreçte tehdit altındadır.

Şekil 9. Horozlu Han, 2018 itibariyle genel görünüm (Foto:H.Sipahioğlu).

Kentin planlı gelişim sürecinde, tarihi ve dini odakları, kentin gelişimiyle birlikte artan yoğunlukla fiziksel dönüşüme uğramaktan korumak konusunda geç kalındığı ve yavaş davranıldığı görülmektedir. Tarihi odak 20.yy'ın başından günümüze değin yerel yönetimlerce rekreasyon alanına dönüştürülmeye çalışılmış, arkeolojik potansiyelinin bilinmesine ve hatta 1982 yılında sit alanı ilan edilmesine karşın müdahaleler engellenememiştir. Tarihi ve dini odaklar ile bunların arasında kalan tarihi ticari bölgeyi kapsayan koruma imar planı 1996 yılında hazırlanmış olmasına rağmen itirazlar sonucu iptal edilmiş, hazırlanan plan revizyonu ise 2000 yılında yürürlüğe girebilmiştir (Tuncer, 2006:100,113). Bu gecikmenin doğal bir sonucu olarak yoğunluk artışı oluşturan yapılaşmanın ve diğer olumsuz gelişmelerin önüne geçilememiş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yeni gelişmelerle eş zamanlı olarak kentin tarihi dokusunun dönüşümünün engellenemediği, koruma önlemlerinin kent ölçeğinde başarıya ulaşamadığı bir büyüme sürecinden bahsetmek mümkündür.

Sonuç

Konya kentinin, kenti oluşturacak yerleşimin başlangıcı olan tek bir tarihi odaktan dışa doğru gelişerek biçimlenmeye başladığını ve bu durumun dini karakterli olan ikincil odağın ortaya çıkışıyla 14.yüzyıla kadar devam ettiğini düşünmek mümkündür. 14.yüzyıldan 19.yüzyıl sonuna kadar olan zaman diliminde kentin, iki farklı nitelikli esas odak ve ikincil odakların etkisiyle yayılım alanını genişlettiği görülmektedir. Bu süreçte kentin ilk odağı giderek önemini yitirmiş, idari işlev tarihi odaktan kopup bu iki odak arasında oluşan ticari

ISBN: 978-605-80820-1-4

bölgenin içine taşınmıştır. 19.yüzyıl sonunda demiryolunun kente bağlanması yeni bir gelişim sürecini tetiklemiş, o dönemde kentin yayılım alanı dışında bulunan istasyon ve çevresinde ticari yapılar ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde göçler ve Çarşı Yangınının kentin mevcut yayılım alanı içerisinde değişikliklere ve yeni yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. 20.yüzyılın başında Cumhuriyetin kurulmasıyla eş zamanlı başlayan planlı gelişim aşamasında, üç imar planı ile, 1966 yılına kadar Konya'nın mevcut yayılım alanının dışına doğru genişletilerek ve tarihi dokunun tahribi pahasına mevcut düzendeki yoğunluk arttırılarak kentin büyümesi öngörülmüş, 1966 sonrasındaki planlarla kent için ağırlıklı olarak kuzeye doğru gelişim öneren yeni alanlar önerilmiştir. Günümüzün Konya kenti ise her yönde gelişen ve bu süreçte daha öncesinde kent dışında kalan mesire yerleri ve tarihi nirengi noktalarını bünyesinde olumsuz biçimde dönüştürerek büyüyen bir yapıya sahiptir.

Konya kenti gelişim sürecinde, çeşitli dönemlerin sosyo-politik olaylarından etkilenerek gelişimini sürdürmüştür. Bununla birlikte, bugünkü yapısının oluşum nedeninin ağırlıklı olarak planlı gelişim süreçlerinin uygulamaları olduğu görülmektedir. Kentin özellikle 1950'li yıllarda başlayan süreçle nüfusunun sürekli ve hızlı bir biçimde artması kentin yayılım alanının büyümesini beraberinde getirmiş ve yeni imar planlarının yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda 1966 İmar Planı önerileri itibariyle kent formunda farklı ve önemli bir belirleyici olmuştur.

İncelenen süreçte devletlerin kente hâkim oldukları dönemler ile kentin gelişimi arasında tarih bazında doğrudan bir bağlantı kurmak güçtür. Şöyle ki; her ne kadar eldeki sınırlı bilgilerle net olarak izlenemese de tek odaktan gelişim süreci bir süreklilik olup, sadece Roma ve akabinde Bizans dönemlerinin veya Anadolu Selçuklu döneminin kente etkisi olarak düşünülemez. Çift odaklı gelişim aşaması da zaman dilimi olarak kentte Karamanoğlu hakimiyetini tamamen ve Osmanlı hakimiyetini de büyük ölçüde içermektedir, sadece bir devletin hüküm sürdüğü dönemi kapsamamaktadır. Konya örneğinde kentin, devletlerin hakimiyet dönemlerindeki uygun ekonomik koşulların ve bu koşulların farklı dönemlerdeki bölgesel ölçekte uyarıcı etkenler veya müdahaleler ile birleşimlerinin sonucu olan bir süreçte biçimsel değişimlere uğradığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Akok, M. (1975). "Konya Şehri İçindeki Alaeddin Tepesi'nde Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimari Buluntuları", *Belleten*, Cilt: XXXIX, Sayı:154, s:217-224.

Arık, R.O. (1942). "Alâeddin Tepesi", *Konya*, Yıl:VII, Sayı:49, Konya: Konya Halkevi, 15-18.

Baykara, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Baykara, T. (2001). "Günümüz Konyasına Kısa Bir Bakış", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s: 79-87.

Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Darkot, B. (1967). "Konya", İslam *Ansiklopedisi*, Cilt:6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s:841-853.

Erdoğan, M. (1950 Mart). "Yavuz Selim Devrinde Konya", *Anıt*, Yıl:2, Sayı:15, Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği.

Evliya Çelebi (1999). *Evliya* Çelebi *Seyahatnamesi, Evliya* Çelebi *b. Derviş Mehemmed Zıllî*, III.Ki-

ISBN: 978-605-80820-1-4

tap, (haz. S.A. Kahraman, Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1981). "FriedrichBarbarossa'nın III.Haçlı Seferi ve Konya Savaşı ile Sibilia ve Mavga Kaleleri, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, *Cilt: V-VI*, Ankara, s: 151-178.

Eyice, S. (1971). "Konya'nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflatûn Mescidi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, *IV*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, s: 269-303.

Gordlevski, V. A., (1938 Şubat-Mart). "Konya İrva ve İska Tarihine Dair Materyaller, *Konya*, 18-19, Konya: Konya Halkevi, s:1052-1069

Karpuz, H. (2003). "Konya'da Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya: T.C.Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s: 237-245, s.239.

"Konya" (1982), *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt:7, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, s:5097-5277.

Konyalı, İ.H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Küçükdağ, Y. (1989). *Lale Devri'nde Konya*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Muşmal, H. (2008). "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, *32:1*, Sivas, s:97-116.

Onat, S. (1949). "Roma Devrine Ait Bir Kitabe", *Anıt*, *1:5*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, s.18-20.

Önder, M. (1971). *Mevlânâ Şehri Konya*, Ankara: Güven Matbaası

Önge, M. (2011). *Conservation of Cultural Heritage on Alaeddin Hill in Konya from the 19th Century to Present Day*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Doktora Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Önge, M. (2010). "Alâeddin Keykubad Dönemi İmar Faaliyetlerinden Konya Şehir Surları Hakkında Karşılaştırmalı ve Sayısal Değerlendirmeler", *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, 06-07 Kasım 2008 Konya* (ed. Y. Küçükdağ, M. Çıpan), Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s: 289-301.

Özcan, K. (2011). "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi Selçuklu Başkenti Konya", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4:19*, s:176-189.

Özcan, K. (2007). «Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Diziliş Biçimleri Üzerine Bir Deneme: Konya Örneği», *Vakıflar Dergisi*, *30*, Ankara: V.G.M., s: 87-100.

Ramsay, W.M. (1941). *The Social Basis of Roman Power in AsiaMinor*, Aberdeen University Press, Aberdeen.

Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (çev. A.Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tuncer, M. (2006). *Tarihsel Çevre Koruma Politikaları Konya*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçukluları Döneminde Bir Türk İslâm Şehri Olarak Konya*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ISBN: 978-605-80820-1-4

[1] <https://tr.wikipedia.org/wiki/Konya> erişim 25.06.2018.

[2] Bu konudaki en önemli çalışma, 1941 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Alaeddin Tepesi'nde yapılan kazılardır. Bu kazıların bulguları ilk yerleşimi M.Ö.2000 yıllarına dayandığını, kent olarak gelişiminin Frig döneminde en erken M.Ö.1000 yılına kadar dayanabileceğini ortaya koymaktadır (Arık,1942:15-18, Akok,1975:217-224).

[3] Konya kent merkezinde yapılmış kapsamlı bir arkeolojik çalışma henüz yoktur. Mevcut arkeolojik bulguların hemen hepsinin yeni yapıların inşaatı sırasında ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Bu süreçte Roma dönemi İconium'una ait mezar yerleri, Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir anıtsal yapıya ait döşeme kalıntıları gibi kent dokusu hakkında fikir veren izlerin bulunduğu farkedilmektedir.

[4] Bu bölgede tarihi odağa yakın kısımda bir hamam, bir tapınağın ve bir tiyatronun varlığına ilişkin bilgiler mevcuttur (Onat,1949: 18-20, Konyalı, 1964:125, Yasa, 1996:43). Tuncer Baykara da Roma dönemi kent gelişiminin tek odak etrafında olduğunu düşünmektedir (Baykara, 1985:23).

[5] Evliya Çelebi, (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî*, III. Kitap, (haz. S.A. Kahraman, Y.Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.15.

[6] Ahmedek, bu yapılardan biri olup kentin batısında surun iç kısmında sura bitişik olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre bu yapı, zindan ve cephanelik olarak kullanılmaktadır (Önge, 2010:289-301).

[7] Evliya Çelebi'ye göre Konya iç kalesi Hz.Ömer ile mektuplaşan Bizans hükümdarı tarafından onarılmıştır. Bu bilgi 7.yüzyılın ilk yarısına rast gelmektedir (Konyalı, 1964:122).

[8] SemaviEyice, bu bağlamda iki mezar odası, muhtemelen bir kiliseye ait olan bir zemin döşemesi kalıntısı ve kentin tarihi odağı üzerinde yer almakta olan Eflatun Mabedi ya da Amphilokios Kilisesi olarak bilinen yapıdan bahsetmektedir (Eyice, 1971:270-271).

[9] 1190 yılında FriedrichBarbarossa'nın başını çektiği III.Haçlı Seferi'nde, haçlılar kentin dış surunu aşarak kente girmişler, bu sırada Sultan ve oğlu iç kaleye sığınarak kurtulabilmiştir (Eyice,1981:152).

[10] Kentte Osmanlı hakimiyetinin başlangıcı olarak adlandırılabilecek bir dönemde, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid dönemlerinde Konya'da bu bölgede Alaca Han ve Kiremitli Han'ın inşa edilmiş olması, 1538 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Bedesteni'nin yaptırılmasıönemli gelişmelerdir (Karpuz, 2003:239, Önder,1971:417). 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi esnasında ordusuyla hem gidiş hem de dönüş yolunda konakladığı kentte, Sultanın emriyle Mevlâna Manzumesinde onarımlar yaptırılmış, manzumeye ve çevresine su getirilmiştir (Gordlevski,1938:1059, Erdoğan, 1950:11-12).

[11] Vilayet binası, 1882 yılında daha önceden Bedelci Sarayı'nın mevcut bulunduğu konumda inşa edilmiştir. Bu bağlamda bahsettiğimiz dönemde idari merkez işlevinin konum değiştirmemiş olduğunu ifade edebiliriz. (Önge, 2011:75).

[12] Konyalı (1964:139), Vilayet Binası'nın inşaatında surların kalıntılarından sökülen taşların kullanıldığını belirtmektedir.

[13] Yavuz Taşçı daha sonra Konya kentinin gelişimi için 1968 İmar planındaki düşüncelerinin devamı niteliğindeki yeni plan ve revizyonlardan oluşan sekiz çalışma daha hazırlamıştır (Önge, 2011:204).

ISBN: 978-605-80820-1-4

19. Yüzyıldan Günümüze İzmir'in Morfolojisindeki Değişimde Tarihi Dokuların Yeri

Eti AKYÜZ LEVİ[1], Umut Devrim GENÇ[2]

[1]DEÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, [2] İzmir Kavram MYO
eti.akyuz@gmail.com, umutdgenc@gmail.com

Özet: *Günümüzün bilgilerine göre, 8500 yıllık köklü geçmişe sahip olan İzmir kenti, çok önemli bir stratejik ve jeopolitik konuma sahiptir. Bu durum kentin her zaman büyük bir şehir olarak varolmasına olanak sağlamıştır. Tarihsel süreçte pekçok uygarlığa mekân olmuş olan kent, "çok katmanlı ve çok kültürlü" yapıya sahip olması ile de özellikli bir önem taşır.*

Çalışmanın amacı, İzmir'in tarihsel süreçte kentsel morfolojisini etkileyen ve kent için kırılma noktası oluşturan gelişim / değişimleri irdeleyerek tarihi dokular açısından gelecek projeksiyonunu tartışmaktır. Bu bağlamda çalışmada 19. yüzyıldan günümüze kırılma noktaları ele alınmaktadır. Kent kimliğinde çok önemli bir yer tutan "kıyı" ve "tarih" bağlamında konu araştırılmaktadır. Kentin tarihsel süreçteki değişimi haritalar, seyahatnameler, yazılı ve görsel arşiv belgeleri ışığında irdelenerek yorumlanmaktadır.

- *Tarihsel süreçte İzmir'de yaşanan doğal afetler (yangın, deprem ve salgın hastalıklar) kentin fiziksel ve sosyal yapısını nasıl etkilemiştir?*
- *İzmir Demiryolları kentin gelişimini nasıl etkilemiştir?*
- *Bu bağlamda 1922 Büyük İzmir Yangını'nın kentsel değişim ve tarihsel dokulara etkileri nelerdir?*
- *İzmir kıyı hattındaki değişimler, dolgu çalışmaları ve rıhtım yapımı kent algısını nasıl değiştirmiştir?*
- *Yol yapım ve genişletme çalışmaları kentin gelişim ve büyümesine katkı sağlarken, önemli tarihsel odakların ve yapıların yok olmasına neden oldu mu?*
- *Planlama kararları kapsamında bazı yanlış kararlar alınmamış olsa idi, kentin kıyı silüeti korunabilir miydi? İzmir, gezginlerin ifade ettiği gibi "Denizden bakıldığında Dünya'nın en güzel görünümünü veren kent" olarak kalabilir miydi?*
- *Osmanlı dönemi imar çalışmaları kapsamında kentteki tüm dönem ve kültürlerin yarattığı yapılara aynı şekilde sahip çıkıldı mı?*
- *İzmir'de çeşitli antik eserlerin kısmen veya tümü ile yok olmasında farkındalığın ve koruma bilincinin eksikliği mi etkilidir?*
- *1950 sonrasında köyden kente göç sonucu kentin nüfus ve alanının adeta katlanması ile ortaya çıkan plansız büyüme (gecekondulaşma) tarihsel dokulara nasıl etki etmiştir?*
- *Tarihsel süreçte tarihi çevrelere çok katlı yapılaşma izni verilmesi bu dokuların bir bakıma "KORUMAMA" kararı mıdır?*
- *İlke kararları ile gündeme gelen 2. Grup uygulamalar tarihi dokuları nasıl etkilemiştir?*
- *Liman Arkası Bölgesi'nde (Bayraklı) çok katlı yapılaşma kararı (gökdelenler) alınmasının kent silüetine ve tarihi dokulara etkisi nasıl değerlendirilebilir?*
- *Kentsel Dönüşüm uygulamalarının kentin değişim ve gelişimine, tarihsel dokulara etkisi nasıl yorumlanabilir?*
- *Son dönemlerde yerel yönetimlerin kentin tarihi yapı ve dokularına, arke-*

ISBN: 978-605-80820-1-4

olojik alanlarına yönelik yaptıkları çalışmalar, en azından bugüne ulaşan eserlerin geleceğe taşınmasını sağlayabilir mi?

- *5226 sayılı yasanın ve ilke kararlarının İzmir özelinde yansımaları nelerdir?*
- *Kalkınma Bankası, Avrupa Birliği vb destekli projelerin kentin gelişimindeki ve tarihsel dokuların yaşatılmasındaki etkisi ne olmuştur?*

Araştırmada kentin gelişiminde kırılma noktası oluşturan tarihsel olaylar kronolojik bağlamda ele alınarak etkileri irdelenecek, bu vb sorulara yanıt aranıp geleceğe ışık tutulmaya, bu konuda çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İzmir, planlama, ulaşım, imar, plansız büyüme.*

Giriş

Gelişime çok uygun coğrafi ve stratejik konumu sayesinde her zaman büyük bir şehir olarak varlığını sürdüren İzmir, köklü bir geçmişe sahiptir. Günümüzün verilerine göre, 8500 yıllık derin geçmişinde çok farklı dönemleri yaşamış ve bugüne "çokkatmanlı bir yapı" yansıtmıştır. Deprem, yangın gibi afetlerle her seferinde adeta tekrar tekrar kurulmuş olmasına karşın, konumu önemini sürekli kılmıştır. Eşsiz konumdaki körfezi sayesinde, liman kenti olarak Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan kapısı olmuştur. Doğulu ve Batılı çehresi olan İzmir, gezginlerin de çok ilgisini çekmiştir.

Bu çalışmada İzmir kenti "kıyı" ve "tarih" bağlamında ele alınmaktadır. "Kıyı" açısından kentin batılı çehresini yansıtan Avrupai kent görünümlü Kordon; tarih bağlamında da Doğulu çehresi Kemeraltı odak alınarak inceleme yapılmaktadır. Kentin 19. yüzyıldan günümüze değişimi haritalar, seyahatnameler, yazılı ve görsel arşiv belgeleri ışığında irdelenerek yorumlanmaktadır.

Kent Kimliğinde *"Kıyı ve Tarihi Doku"*nun Yeri

İzmir'in tarihsel süreçteki kimliğinde her zaman kıyı kenti, liman kenti, ticaret kenti olması baskın nitelik yansıtmıştır. Bu açıdan deniz, İzmir'e hayat veren, Osmanlı'nın en önemli ihraç limanı olarak kenti ünlendiren alan olmakla kalmamış, iskeleler, gezi tekneleri, deniz banyoları gibi eğlence hayatının ayrılmazlarıyla kent yaşamında önemli bir yer tutmuştur.

17. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun ipek ticaret merkezi olan ve ünü uluslararası boyutlara ulaşıp Dünya'nın her köşesinden gezgin ve tüccarların ziyaret ettiği kent, 19. yüzyılda içerdiği çok farklı milliyetler, konuşulan değişik dillerle, "çokkültürlülük" olgusunun yarattığı çok renkliliği yansıtır. Geçmişten günümüze bu topraklarda barınmış uygarlıklar da, kent kimliğinin en önemli karakteristiklerinden olarak "çokkatmanlı" kentte "tarih" vurgusu oluşturur.

19.-20. yüzyıllarda bazı gezginlerin kentin yalnızca batılı yüzünü görmekle yetinmesine karşın, kimileri kentin doğulu ve batılı kimliğini vurgulamıştır. Chateaubriand (1806), kenti "Paris'in bir başka örneğine" ve "bir mahallesinde Doğuluların oturduğu İtalyan liman kentine" benzetmektedir (Meyer, 2013, 62'den Chateaubriand, 1867). Kontente ise, İzmir'in 19. yüzyıl başında Doğulu bir kent niteliği yansıtırken, 1850 sonrasında modern bir kente dönüştüğünü ifade etmektedir (Kontente, 2013, 109).

19. yüzyılda rıhtım, demiryolları ve buharlı gemilerin kullanımı kentin modern şehir kimliğini şekillendirmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kıyıdaki Değişim

İzmir'in kıyı hattı tarihsel süreçte çeşitli nedenlerle ve sık aralıklarla değişim göstermiş, sürekli doldurularak kıyıda alan kazanılması yoluna gidilmiştir (Şekil 1-2). Sözkonusu durum, mekânsal yapı yanısıra yaşamı da değiştirmiştir.

Çalışmada kıyı, Üçkuyular-Konak, Konak Meydanı, Konak-Alsancak, Bayraklı-Karşıyaka olmak üzere dört bölge olarak incelenmektedir. Sözkonusu bölgeler genel hatları ile değişimi oluşturan kırılmalar bağlamında ele alınmakta, odak alandaki değişim ise üç farklı açıdan irdelenmektedir:

- Kıyı hattının ve mekânların değişimi,
- Kentsel algı ve silüetin değişimi,
- Kıyı yaşamının değişimi.

Çalışmada odak olarak Dünya'nın tüm milliyetlerinden insanların olduğu, çok farklı dillerin konuşulduğu, çok renkli bir yaşam yansıtan kentin batılı yüzü, "Doğu'nun incisi", "Doğu'nun Küçük Paris'i" olan İzmir'in eğlence hayatının kalbi *Kordon* incelenmektedir.

Şekil 1. 1925 İzmir planı (Atay, 1998, 31).

Şekil 2. İzmir uydu görüntüsü (Google Earth: 28.06.2018).

Kıyının Değişiminde Kırılmalar

Üçkuyular- Konak aksı (Şekil 3-4)

Mithatpaşa Caddesi'nin değişiminde temel olgular:

- Yerleşim alanlarının değişimi,
- Tarım alanlarının yapılaşması,
- Kıyının doldurulması- Mustafa Kemal Bulvarı,
- İki katlı yapıların yerini sekiz katlı apartmanların alması,
- MPC yaklaşık aynı genişlikte kalırken sınırlandıran yapıların dört katı yüksekliğe dönüşmesi ile ölçek değişimi,
- MPC -trafik-tescilli yapıların yıkımı,
- 2. grup uygulamalar,

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Kıyıdaki eğlence mekânlarının değişim ve dönüşümü (yazlık sinemalar, gazinolar, deniz banyoları vb),
- Kıyı yakınındaki yeşil alanların yapılaşması (İngiliz Bahçesi, İtalyan Bahçesi gibi),
- Eğlence aktivitesinin sürdürülebilirliğidir.

Şekil 4.3 Asansör ve Karataş
Kaynak: Deniz Çaba Şan-Emin Mengüarslan İzmir Life Dergisi, Sayı:54, Şubat 2006, s.80

Şekil 3. Asansör ve Karataş (Baysan, 2007, 112).

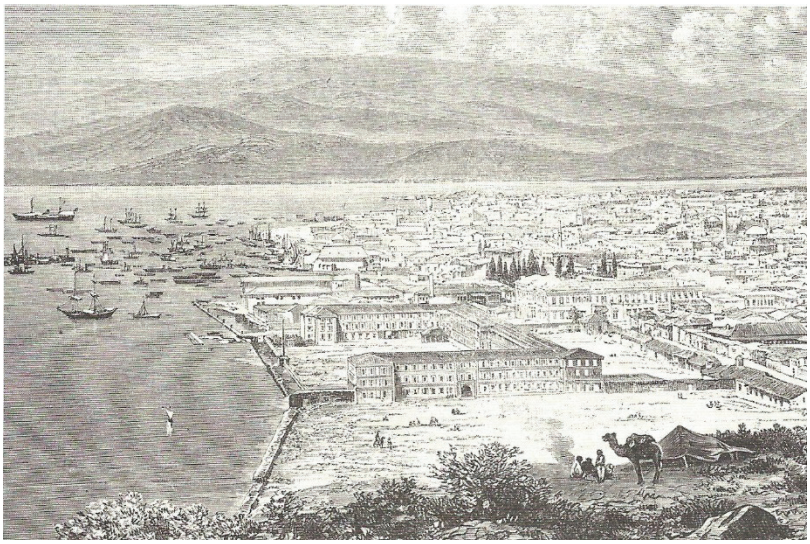

Şekil 4. Günümüzde Asansör ve çevresi (www.izmirmag.net).

Konak'ta değişim (Şekil 5-6):

- Sarıkışla'nın yapımı (1827-1829),
- Liman Kalesi'nin yıkımı (1871),
- Kıyı dolgularının artması,
- 1951 Aru planında Konak Sitesi olarak nitelenen alanda kentin kültürel merkezinin oluşturulmasının önerilmesi,
- 1955 yılında Konak Sitesi için açılan proje yarışmasında kazanan tasarımın alanın toplantı ve gezinti yeri olarak düzenlenmesini önermesi,
- Projede alanda 15 katlı blokların yapımının ve Anafartalar Caddesi'nin genişletilmesi amacıyla küçük dükkanların yıkılmasının önerilmesi,
- Antrepoların (1950'lerin sonu) yıkımı,
- Cezaevi'nin yıktırılarak (1960) alana otopark yapılması,
- Belediye Binası'nın yapılması,
- Alanın yaya ve taşıt kullanımında farklılaşan düzenlemeler,
- "Konak ve Çevresi Düzenleme Projesi" nin başlatılarak (2002) uygulanmasıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Sarıkışla ve çevresi 1880'ler (Abensur-Hazan, 2013,126).

Şekil 6. Günümüzde Konak Meydanı (www.arkiv.com.tr).

Alsancak'taki değişimde temel olgular:

- Kıyıda iki katlı evler ve denize uzanan iskeleleri,
- Denizin sürekli doldurulmasıyla verhanelerin oluşması,
- Rıhtım ve kordonların yapımı,
- Kordon boyunda kültür yapıları ve oteller (Pathe Tiyatrosu, Huck Otel gibi),
- Alsancak Limanı'nın temelinin atılması (1955),
- İki katlı yapıların yerini sekiz katlı apartmanların alması,
- Kordon'un altı şeritli hızlı yol yapılma amacıyla doldurulması,
- Dolgu alanın rekreasyon alanı olarak düzenlenip yeşillendirilmesi,
- Deniz ile görsel ve yaşamsal bağlantının zayıflaması,
- Gastronomi ağırlıklı eğlence mekânlarının sürdürülebilirliğidir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Karşıyaka'daki değişimde temel olgular:

- Kıyıda kamusal bağlamda deniz banyoları ve kafeler,
- Yol kenarında bahçe içinde köşkler,
- Zamanla parsellerin yapı taban alanlarının büyümesi, bahçelerin küçülmesi veya tümü ile yapılaşması, alandaki iki katlı yapıların yerini sekiz katlıların alması (Şekil 7-8),
- Kamusal kullanımların değişmesi, dönüşmesi,
- 1950'lerin imar çalışmalarıyla Karşıyaka sahilinin doldurularak kıyıya yeni bir görünüm kazandırılması,
- Kıyının eğlenme ve rekreasyon aktivitesini sürdürmesi,
- Kıyı düzenleme çalışmalarıdır.

Şekil 7. Karşıyaka 1950'ler (www.pinterest.com).

Şekil 8. Günümüzde Karşıyaka (http://www.karsiyaka.bel.tr).

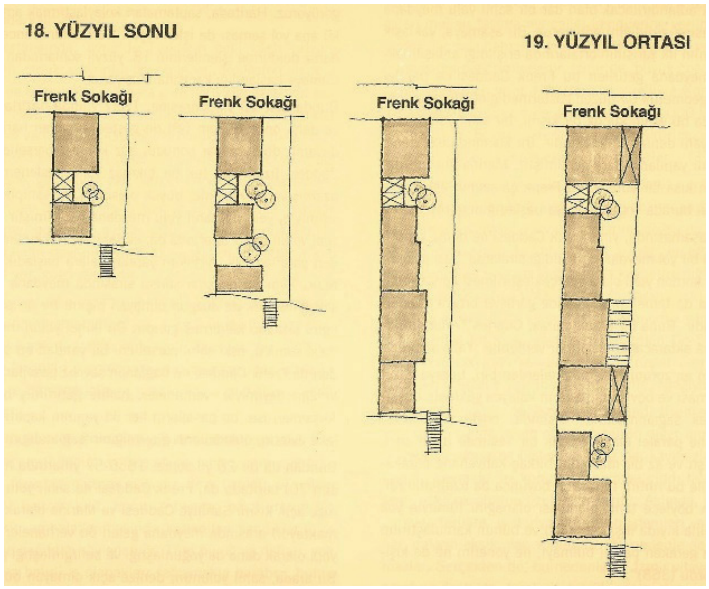
Odak Alan - Konak – Alsancak Aksı

19. yüzyılda gezginlerin betimlemelerinde İzmir, "Doğu'nun incisi", "Doğu'nun ticaret başkenti", "Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci ticaret kenti" olarak nitelenmektedir (Yaranga, Tümer, 2002, 27-30). Birçok gezgin (Chateaubriand-1806; Lamartine-1833,1850) İzmir'i "Avrupai bir kent" olarak ifade etmektedir. Chateaubriand kenti çöllerin ve barbarlığın ortasında uygar bir vaha olarak tanımlamaktadır (Yaranga, Tümer, 2002, 34-35). İzmir'le ilgili bu betimlemelerde "Punta" kentin "*batılı yüzü*" olarak önemli yer tutmuştur.

19. yüzyılda Alsancak kıyısı incelendiğinde, deniz kenarındaki evlerin altlarında dükkân ve denize uzanan iskeleleri olduğu görülmektedir. Süreçte denizin sürekli doldurulmasıyla kıyı parselleri giderek uzamıştır (Şekil 9). Gezginlerin kıyıda rıhtım yapılmasının kenti Dünya'nın en güzel kentlerinden biri yapacağına yönelik ifadelerine karşın (Michaud, Poujoulat, 2007, 26) devlet yeterli ekonomik kaynak olmadığından, kıyıdaki evlerde oturan yabancılar ithalat ve ihracat işlemlerinde gümrük gerekliliği olacağından rıhtım yapımına sıcak bakmamışlardır. Devlet denizi satarak ekonomik kaynak sağlamış, kıyıda oturanlar da önleri kapanmasın diye bu alanı alıp anlaşma gereği kısa bir süre içinde doldurmuşlardır. Sık aralıklarla yinelenen bu durum belki de Dünya'nın hiçbir yerinde görülmeyecek bir kent dokusunun oluşmasına neden olmuştur. Eni 10 m. den dar, uzunluğu 170 m.ye varan parsel düzenleri ortaya çıkmıştır (Beyru, 2011, 349-350).

ISBN: 978-605-80820-1-4

1817 haritasında Frenk Sokağı'nın Alsancak'a doğru uzadığı, denizin doldurulmasıyla kıyı parsellerinin derinleştiği; 1837 haritasında ise doldurmaların devamı sonucu parsellerin çok uzadığı ve buradaki ev sahiplerinin yeni sahil yolu oluşturduğu görülmektedir. Böylece evlerin parsellerinin bir yönde bu yola, diğer yönde Frenk Caddesi'ne baktığı ve akşamları kapatılan pasajların (verhane) ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Şekil 9). Sözkonusu süreçte kente gelen gezginler İzmir'in denizden görünümünü "görkemli", "çarpıcı" olarak nitelendirmektedir (Beaujour, 1829, 160-161).

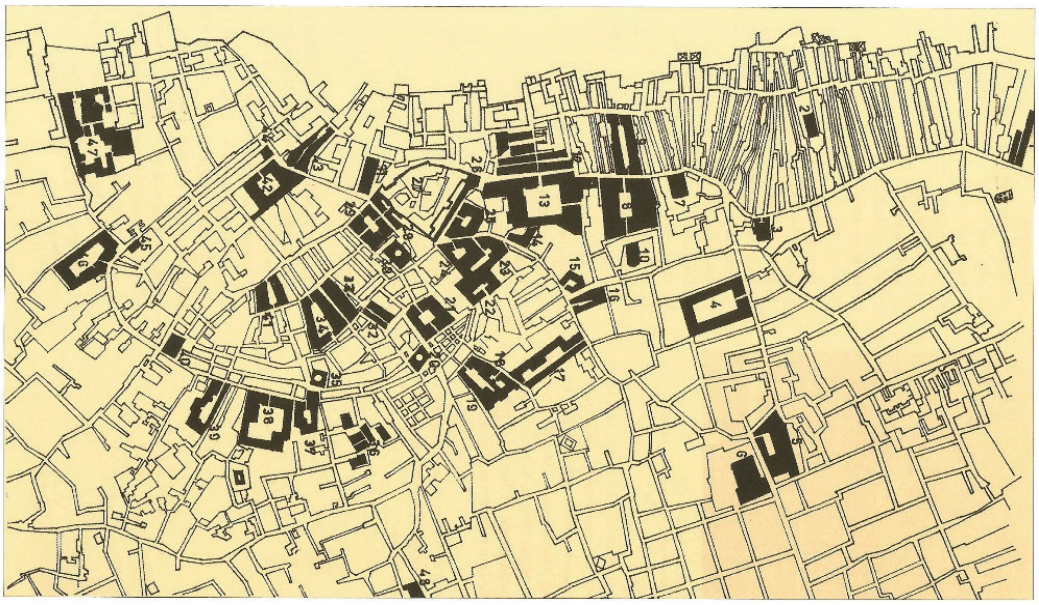

Şekil 9. Verhanelerin tarih içinde gelişimi (Beyru, 2011, 183).

1849 yılında İstanbul'dan gelen fermanla, Sarıkışla, Punta Burnu Bornova İskelesi arasının düzgün bir kıyı hattı oluşturmak amacıyla birleştirileceği belirtilmiştir. Bu son girişim rıhtım ve Kordonların oluşturulmasıyla ilgili olabilir. Denizden kazanılan bu alanlara mağaza, depolar yapılmış, iskeleler yenilenmiştir.

1856-1857 yıllarında hazırlanan Storari haritasında, verhanelerin belirginleştiği ve deniz yönündeki yeni parsellerin derinleştiği görülmektedir (Beyru, 2011, 184) (Şekil 10). 1867'de kanunla yabancılara mülk sahibi olma hakkı verilmesi, rıhtım yapımına olanak sağlamıştır (Atay, 1995, 35).

ISBN: 978-605-80820-1-4

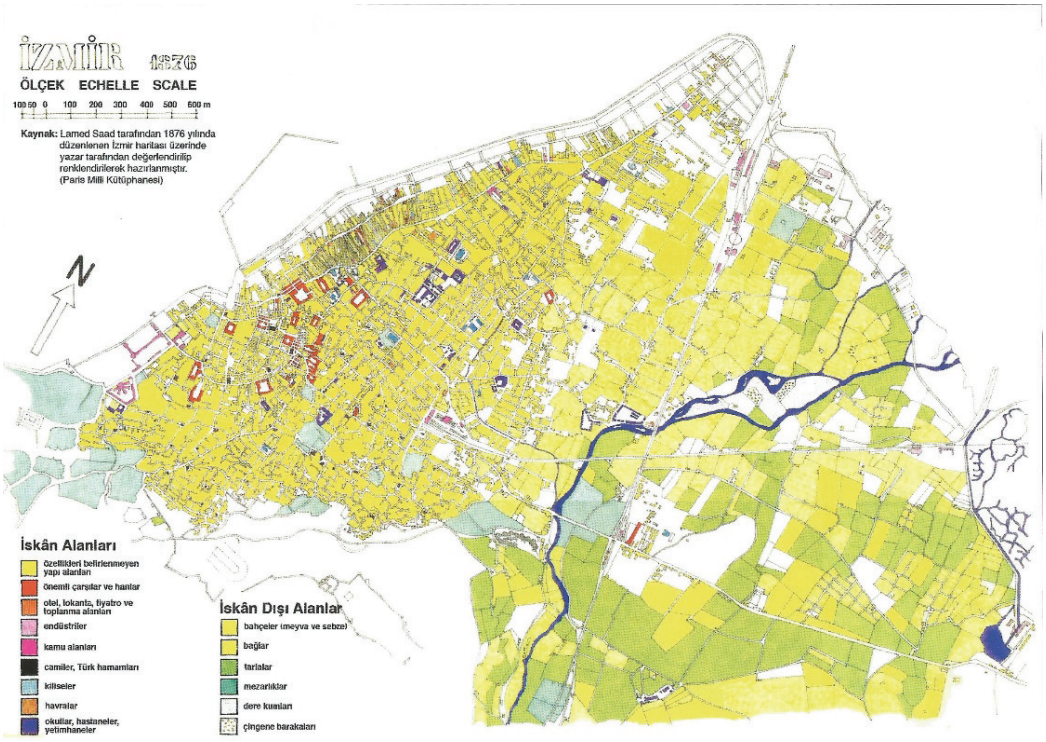
Şekil 10. 1856 Storari Haritası (Beyru, 2011, 65).

Rıhtım Projesi, 1865'te fikirden uygulamaya geçmiştir. Kıyı dolgusunun başlangıçta düşünülenden daha mütevazi şekilde, rıhtımın kıyı hattına paralel yapılması kararlaştırılarak İzmir Rıhtımı planı düzenlenmiştir. 1867'de imzalanan sözleşmeye göre 4km uzunluk ve 28.75m genişlikteki rıhtımın yapımıyla denizden sağlanacak arazi de yapan üç İngiliz tacire ait olacaktı. Rıhtım üzerinde tramvay hatları, kanalizasyon sistemi, mendirek, ardıl sözleşmelerle de gümrük, pasaport, postane gibi yapılar yapılmıştır (Beyru, 2011, 350-352).

Sözleşmeyle şirket kentin başka yerlerindeki olası rıhtımların yapımında öncelik hakkı edinmiştir. Rıhtımın inşaat işi "Dussaud ve Kardeşleri" adlı Fransız şirketine verilmiştir. Şirket, kapsamından dolayı işi ancak 1876 yılında tamamlamıştır (Beyru, 2011, 353).

1876 yılı haritasında yüzyılın en önemli imar çalışmaları olan rıhtım ve demiryollarının yapımı algılanmaktadır (Şekil 11). Böylece kent güzelleşirken, canlılık da kazanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. 1876 Saad Haritası (Beyru, 2011, 70).

Rıhtım yapımı öncesinde büyük gemiler açıkta kalıp, teknelerle mallar kıyıya getirilirken, sonraları yükleme-boşaltma işlemleri kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Demiryolları ile iç kısımlardan kente gelen çok yoğun miktardaki mal ve ürünler, rıhtım sayesinde gemilere yüklenebilmiştir. Başlangıçta rıhtıma karşı olan sahildeki evlerin sahipleri, sağlayacakları olanaklar nedeniyle fikir değiştirmişlerdir (Beyru, 2011, 350).

İzmir, batı kıyı kentlerini çağrıştıran bir görünüme kavuşmuştur. Birinci Kordon'a eski Marina'nın işlevleri genişleyerek ve çeşitlenerek taşınmış; İkinci Kordon geçiş Bölgesi olmuştur (Beyru, 2011, 232).

Şirket, 1878 yılında rıhtımı Kışla'ya uzatma imtiyazını almıştır. Gümrük resminden muaf tutulmuş bu alana rıhtım yapılması bazı itirazlara yol açmıştır. Bununla birlikte, Dussaud'ların şirketi satma düşünceleri, demiryolları yanısıra rıhtımın da İngilizlerin elinde olması durumunda ticari yaşam dışında riskler yansıtacağından, Hükümetçe onaylanmamıştır. Osmanlı Hükümeti, rıhtımı satın alma kararı almış, ancak yeterli maddi olanağı olmadığından ve imtiyaz süresinin bitimi beklenmediğinden Hükümet %50 gelire sahip olarak imtiyaz 1952 yılına dek uzatılmıştır (Beyru, 2011, 353).

19. yüzyılın ilk yarısında sahil evler ile işgal edildiğinden kamuya açık tek kıyı Malta İskelesi'dir (İngiliz İskelesi). Burası deniz yoluyla kente gelenlerin karaya çıktıkları nokta, gözde gezi ve dinlenme mekânıydı. Marina da denilen bu kısımda, yabancı konsoloslukların konakları, batı standartlarında oteller, kahvehane, gazino, lokanta, birahane gibi eğlence yerleri bulunmaktaydı (Beyru, 1992, 347; a.y., 2011, 228).

Yüzyıl ortalarından sonra deniz üzerinde ahşap direklere oturmuş gazino ve kahvehaneler yapılmıştır. 1872-1873 yıllarında bunlardan ikisinin çökmesiyle 100'den fazla kişi ölmüş, sonrasında bu tür yapımlar yasaklanmıştır. Sözkonusu dönemde Marina'nın uzatılması

ISBN: 978-605-80820-1-4

gündeme gelmiş, ancak kabul görmemiştir. Rıhtım yapımı, Birinci ve İkinci Kordonların oluşturulması amacı ile denizin doldurulması sürecinde Marina mezbelelik durumda kalmıştır. Kordonların bitmesi sonrasında ise eğlence mekânları Birinci Kordon'a taşınmış, sokak yine Marina olarak anılmıştır (Beyru, 2011, 231).

19. yüzyıl sonlarında Kordon'daki Kramer, Theodori gibi restoranlar, Luka, Kramer, Cafe Levantino gibi kahvehane ve birahanelerle İzmir Avrupa kentlerine benzetilmektedir (Şekil 12-13). Kentle ilgili bir yazıda "… akşamüstleri, rıhtımda dolaşan kalabalığı gözleyen biri, kendisini, rahatlıkla, Lyon ya da Marsilya'da sanabilir", denilmektedir (Beyru, 2011, 233).

Şekil 12. Büyük Kramer Oteli (Beyru, 2011, 237).

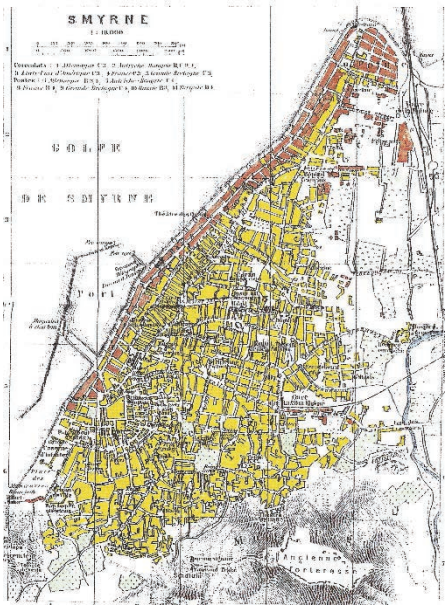

Şekil 13. Büyük Huck Oteli (Yaranga, Tümer, 2002, 34).

Kordon'un sabahları seyyar satıcılar, akşamları atlılar, yayalar, zengin görünümlü arabalar, Avrupalı veya Levanten tarzı giyimli hanımlarla dolu olduğu belirtilmektedir. O dönemde, İzmir'in eğlence hayatının kalbi olan Birinci Kordon'da çeşitli gösterilerin yapıldığı "café-chantant" denilen kahvehaneler (Alhambra, Luka, Poseidon), birahaneler, kulüpler (Rum Gazinosu, Avcılar Kulübü, Sporting Kulübü) bulunmaktaydı (Beyru, 2011, 233-237). Denizle ilintili kahve ve gazinolar dışında, İzmir (Smyrna) Körfezi'nde yelken ve kayık yarışmaları, yüzme yarışları yapılan şenliklerdi (Neumann, Tamdoğan, 2008, 70).

20. yüzyıl başlarında, 1905 Goad haritasında rıhtım ve Kordonların yapılmış olduğu görülmektedir (Şekil 14). 1878 haritası ile karşılaştırıldığında, rıhtımın yapımından sonra dolgu alanda önemli bir gelişme ve kordonlar üzerinde yeni yapılaşma olduğu, gümrük güneyindeki kısmın da yapılarla dolduğu ve yeni depolama alanlarının geliştiği algılanmaktadır (Beyru, 2011, 79). 1911'de İzmir'in Büyük Tiyatrosu yapılmıştır. Sözkonusu dönemde konsolosluklar, bankalar, deniz acentaları ve eğlence mekânları Kordon'da yoğunlaşmıştır. 1920'lerin sonunda kentteki yedi sinemanın ikisi rıhtımda yer almaktaydı (Abensur-Hazan, 2013, 126; Zandi-Sayek, 2006, 194). Rıhtım, "şehrin en seçkin yeri" ve "kayıkların dünyası"ydı (Pınar, 2001, 370'den Endres, 1919).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14. 1905 Goad Haritası (Beyru, 2011, 86).

Şekil 15. Kordon'un 1922 yangını sonrasındaki görünümü (Housepian Dobkin, 2012).

1922 yılında kentin geçirdiği büyük yangın nedeni ile (Resim 15) yangın alanlarının yeniden düzenlenmesi amacıyla İzmir Belediyesi çalışmalarda bulunmuş; *kentin imarı* için planlar yaptırmıştır. Bunlardan İzmir'in ilk ciddi kent planı kabul edilen Danger – Prost planında, Prost *kentin tarihi mahallelerinin olduğu gibi korunması* konusunda ısrarcı iken, Dönemin Belediye Başkanı Behçet Uz, sözkonusu mahallelerin de çağdaş şehircilik ilkelerine göre yenilenmesini savunmuştur (Gölgesiz Gedikler, 2012, 69-70). 1949'da İzmir Belediyesi'ne sunulabilen Le Corbusier'in planında, yeşil alanlara büyük yer verilmiş ve tarihsel dokuların korunması önerilmişse de, plan 1950 yılındaki iktidar değişikliği nedeni ile, uygulanmamıştır. İzmir Belediyesi'nin, 1951 yılında açtığı Uluslararası İzmir İmar Planı Yarışması, Kemal Ahmet Aru, Emin Canbolat ve Gündüz Özdeş tarafından kazanılmıştır. Planda, eski eserlerin korunması amaçlanmış, eski yerleşim yerlerine fazla müdahale edilmemiş, trafiğin rahatlatılması için istimlaklar önerilmiştir (Gölgesiz Gedikler, 2012, 72'den Levent, 1952). Projenin uygulama süreci uzadıkça farklı eleştiriler, değişiklikler gündeme gelmiştir. Karşıyaka ve Kordon'a yüksek yapılar yapılmasının yaratacağı olumsuzluk belirtilmiştir (Say, 1955). Planda sürekli değişikliklerin yapılması, yabancı uzmanların görüşlerinin alınması,

ISBN: 978-605-80820-1-4

uygulamaya başlanılmasının gecikmesi eleştirilere yol açmıştır.

20. yüzyılda Kordon ve kent yaşamını etkileyen en önemli kırılmalardan biri ise, altı şeritli Çeşme Otoyolu'nun uzatılması düşüncesi ile 1997 yılında Kordon'un doldurulmasıdır (Şekil 16). Bu uygulamada Cumhuriyet Meydanı ile Alsancak Limanı arasındaki kısım doldurulmuştur (Şekil 17-18). Sözkonusu yaklaşım kent yaşamını olumsuz etkileyeceğinden başlatılan yargı sürecinde yürütmeyi durdurma kararı, ancak 1998 yılında İzmir 1 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından Kordon'un Cumhuriyet Meydanı ile Alsancak Limanı arasındaki bölümünün tarihi sit ilan edilmesi ile, alınabilmiştir. Kordon'daki dolgu bölüm projelendirilerek, Belediye Başkanı Piriştina döneminde 150 hektarlık yeşil alan ve rekreasyon alanı oluşturulmuş, Haziran 2000'de halka açılmıştır (www.izmirmag.net).

Şekil 16. Kordonda yapılan dolgu (1997 – 2016) (http://www.izmirmag.net).

Sözkonusu düzenleme Kordon'da farklı bir yaşam yaratmıştır. Apartmanların zemin katlarındaki eğlence mekânları denizden uzaklaşmış; otopark kullanımı dolayısıyla da denizle sınırlı bir görsel bağlantı kurulabilmiştir. Geçmişin şarkılarına konu olan gezinti ve buluşma mekânı Kordon, farklı bir kimlik kazanmıştır. Bununla birlikte yaratılan geniş rekreasyon alanı özellikle gençlerin piknik alanı ve kentlinin aktivite alanı olarak yoğun şekilde yaşamaktadır.

Şekil 17. Kordon'un 1997 yılında doldurulmamış kısmı (Konak Pier-Cumhuriyet Meydanı).

Şekil 18. Kordon'da yapılan son dolgunun (1997) genişliği.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kordon'un bugününü ve geleceğini etkileyebilecek bir konu da, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan (Nisan 2015) *Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği* uyarınca, kıyıdaki tüm yapıların kat adedini arttırmaksızın kat yüksekliği artışına olanak sunan yaklaşık 10 m. gabari artışı yaratabilen karardır. Karar konusunda farklı Belediyelerin yaklaşımları değişik olmuşsa da, Kordon'da bu bağlamda ilk örnek olarak İzmir Ticaret Odası Yeni Hizmet Binası yapılmıştır. Sözkonusu yapı bitişiğindeki binaya göre belirgin bir yükseklik farkı yansıtmaktadır (Şekil 19).

Şekil 19. Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği'nin Kordon'daki İlk uygulaması.

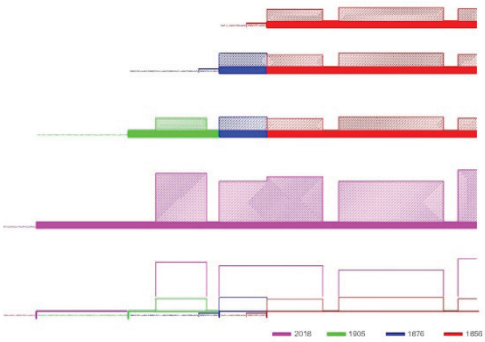
Tarihsel süreçte bu değişimler olurken, Yerel Yönetimler de kent kimliğinde kıyının önemini vurgulamaya yönelik çalışmalara başlamışlardır. Bu bağlamda, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2014 yılından beri İzmir Körfezi kıyısındaki alanların yeniden düzenlenmesi amacı ile '*İzmir-Deniz, İzmirlilerin Denizle İlişkisini Güçlendirme Projesi*" yürütülmektedir. Farklı kurum ve disiplinlerden kişilerle oluşturulan 124 kişilik ekip, katılımcı tasarım anlayışı ile Mavişehir – Yenikale arasındaki kıyı şeridini dört bölüm ve 11 alt bölüm olarak ele almıştır. Çalışmalar, İzmirlilerin denizle ilişkisini daha fazla güçlendirmeyi; yani kentsel boyuttaki deniz/su-insan ilişkisini mekân tasarımı üzerinden arttırmayı hedeflemektedir (www.kentstratejileri.com).

Belediyenin İzmir Kıyı projesi kapsamında kıyı düzenlemesine yönelik olarak geniş katılımlı bir ekiple uzun soluklu olarak gerçekleştirdiği çalışmalar tasarım açısından oldukça başarılı olmuşsa da, ihale ile yapılan uygulama bazı bölümlerde beklenileni karşılamamış, özellikle işçilik açısından yetersiz kalmıştır. Alsancak Kordon Boyunda bu durum gözlenmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

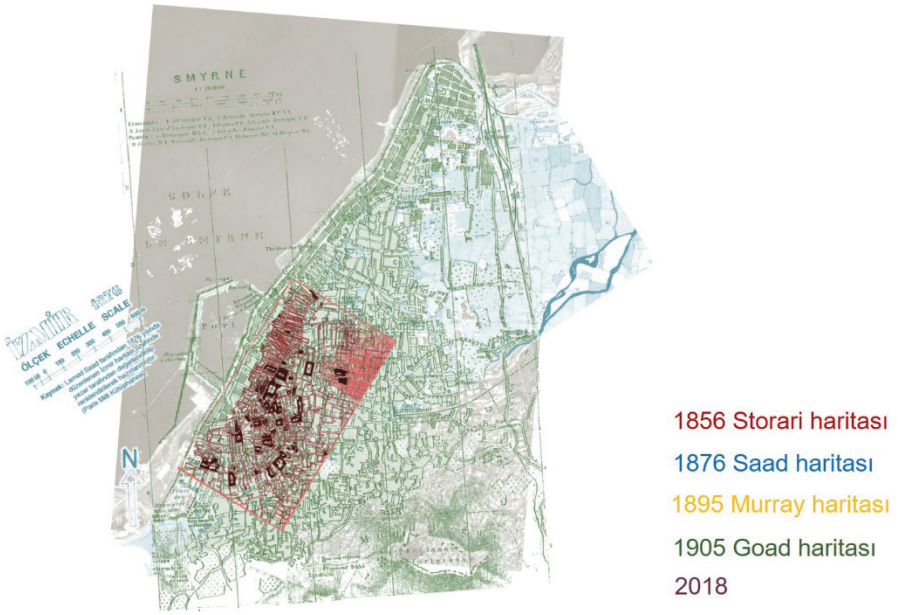

Şekil 20. 19. yy'dan günümüze Kordon kıyı şeridinin değişimi – plan.

Şekil 21. 19. yy'dan günümüze Kordon kıyı şeridinin değişimi – kesit.

Tarihsel süreçte kıyı şeridinin değişimi irdelendiğinde, yapılaşmanın yalnızca yatayda denize doğru yayılmakla kalmayıp, aynı zamanda dikeyde de yükseldiği ve giderek iç kesimlerin denizle görsel ve yaşamsal bağlantısının azaldığı algılanmaktadır (Şekil 20-22).

Şekil 22. Haritalar üzerinden tarihsel süreçteki kıyı şeridi değişiminin okunması (İlgili haritalardan yararlanılarak hazırlanmıştır).

Değişimin Tarihi Dokulara Etkisi

Bu bölümde Prehistorik, Aiol, İon, Helenistik, Roma, Bizans, Beylikler, Osmanlı-Türk Dönemlerinde yerleşim görmüş ve pekçok uygarlığı barındırmış olan, 8500 yıllık İzmir, tarihsel süreçteki haritalar ve gezginlerin aktarımları ışığında değişim açısından okunmaktadır. Sözkonusu mekânsal ve yaşamsal okumada genelde tarihi doku ve eserler ele alınmakla birlikte, çalışma İzmir'in kalbi Kemeraltı kentsel sit alanı odak alınarak irdelenmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentin bu denli zengin "çokkatmanlı ve çokkültürlü" tarihsel dokusu süreç içerisinde çeşitli nedenler ile kısmen, yer yer de tümü ile yok olmuştur. Tarihi dokuları etkileyen bu değişimlere bakıldığında, deprem, yangın gibi doğal afetler, Osmanlı Dönemi'nden başlayarak imar çalışmalarında antik eserlerin bazılarının yapı malzemesi olarak kullanımı, tarihi eserlerin taşınabilir unsurlarının yurtdışına çıkarılması, modern kentin antik şehir üzerine yerleşmesi, 1950'ler sonrasında köyden kente göçle ortaya çıkan plansız kentleşme ve gecekondulaşma sonucu topoğrafyanın uygun olmamasına karşın, antik eserlerin çok yakınında yerleşilmesi ile yıpratılmaları antik eserlerin çoğunun yok olmasına neden olmuştur. Osmanlı-Türk Dönemi eserlerini oluşturan sivil mimari, ticari yapılar, dini yapılar, su yapıları gibi örnekler ise, kenti sıklıkla etkileyen yangın, deprem afetleri yanısıra, yol yapım ve genişletme çalışmaları, tarihi çevrelere çok katlı yapılaşma izni verilmesi ile oluşan *adeta korumama kararları* ile hızla yıpranmışlardır (Akyüz, 1985, s. 339).

Kentin mekânsal yapısı yanısıra yaşamını da derinden etkileyen sık aralıklarla görülen yangın ve depremler, tarihi eserlerin de zarar görmesine neden olmuştur. Çok şiddetli depremler ise adeta kentin her seferinde yeniden kurulması sonucunu doğurmuştur. İzmir çok önemli coğrafi konumu sayesinde bunu başarmış, her zaman büyük bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Yangınlar da, özellikle Türk mahallelerinde ahşap ve bitişik düzendeki evlerin, dar sokakların varlığı, en küçük bir yangında bile yalnızca evin değil, tüm sokak hatta mahallenin yokolmasıyla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte kenti en fazla etkileyen 1922 Yangını'dır. Adeta kentin yıkımı demek olan bu yangının kimler tarafından çıkartıldığı bugün bile tartışma konusudur. Aynı anda birçok yerden başladığı belirtilen yangın Ermeni Mahallesi yanısıra Kordon Boyundaki kültür ve eğlence yapılarının da yokolmasına neden olmuştur.

Yol yapım ve genişletme çalışmalarının tarihi eserlere olumsuz etkisi bağlamında Mithatpaşa Caddesi'nde trafiği rahatlatma amaçlı olarak bazı tescilli evlerin yıkımı, Fevzipaşa Bulvarı'nın açılması sırasında pekçok hanın tümü ile bazı hanların ise kısmi yıkımı (Çukur Han, Karaosmanoğlu Hanı) örneklenebilir. 1905 Goad ve günümüz haritaları karşılaştırıldığında bunu okumak olanaklıdır (Şekil 14).

Süreç içerisinde çeşitli nedenlerle tarihi kalıntı ve yapılar yok olmuşsa da, son yıllarda yerel yönetimlerin çabaları, proje çalışmaları, kazılara destek vb. olumlu bir değişim yaratmıştır. Belediyeler, kentin tarihi değerlerinin korunması bağlamında doku ve tek yapı ölçeğinde çalışmalar gerçekleştirerek hem sözkonusu eserlerin geleceğe aktarımını sağlamakta hem de halkın tarihi çevre konusundaki farkındalığının artmasına yardımcı olmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 16 yıldır sürdürdüğü "Tarihe Saygı Yerel Koruma Ödülleri" kapsamında çok farklı kategorilerde verdiği onurlandırma ödülleri, teşvik yanısıra bu konudaki duyarlılığı geliştirmektedir. Konak Belediyesi, *tek yapı onarımları* bağlamında kentteki birçok tarihi yapının restorasyonunu gerçekleştirerek farklı yelpazede *butik müze* olarak işlevlendirmiştir. Böylece tarihi değerlerin korunması yanında kültür bilincinin gelişimi de sağlanmıştır.

Odak Alan - Kemeraltı Tarihi Dokusundaki Değişim

İzmir'in kalbi Kemeraltı, tarihsel süreçte yapılan planlama çalışmalarından etkilenmiştir.

Smyrna'nın iç limanının olduğu alanın Graves haritasında (1836-1837) kısmen yapılaşmış, büyük kısmınınsa boş olmasına karşın, Storari haritasında (1856-1857) tümü ile dolduğu görülmektedir (Şekil 10). Limanın tamamen dolması sonucu Liman Kalesi önemini yitirerek

ISBN: 978-605-80820-1-4

1871'de yıktırılmıştır. Kıray (1972, 31-32), limanın kentin iş merkezinde arazi kazanma amacıyla yapılaştığını belirtmektedir.

Kemeraltı Kentsel Sit Alanı 1. Bölge, kentin ticari ve idari merkezi olup; Elhamra Sineması ve Kütüphanesi gibi kültür yapıları, dini yapılar, ticari yapılar, çeşme ve sebiller, geleneksel konutları içermektedir. *2.* bölgede ise, agora, tiyatro, stadyum, Kadifekale gibi antikçağ yapıları, dini yapılar ve yoğun konut dokusu yer alır.

Osmanlı dönemi imar çalışmaları kapsamında kentteki tüm dönem ve kültürlerin yarattığı yapılara aynı şekilde sahip çıkılıp çıkılmadığı konusu tartışmaya açıktır. Örneğin İzmir Antik Tiyatrosu'nun taşları Vezir Han, Çuhacılar Çarşısı ve Sancakkale'nin yapımında malzeme olarak görülüp kullanılmıştır. Modern şehrin antik kent üzerine yerleşmesi de, buradaki eserlerin gizlenmesi ve kısmi yokoluşuna neden olan unsurlardandır. Özellikle antik tiyatronun bulunduğu alandaki kalıntılar evlerin duvarlarının alt kısımlarında, bahçelerinde kalmıştır. 1985 yılında alanda yapılan ayrıntılı çalışma ile bazı kalıntılar saptanmıştır. Son dönemlerde kamulaştırma ve kazılar ile alanın ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Modern kentin antik şehir üzerine yerleşmesi, Helenistik Dönemden günümüze yerleşimin sürdüğü Kemeraltı kentsel sit alanında yeni yapı yapım aşamasında bazı kalıntıların çıkmasına, bazen de bunun gizlenmesi veya eserlerin başka yere taşınmasına neden olmaktadır. Çokkatmanlı bu alanda farklı dönemlere ait önemli eserlerin üst üste varlığı bilinmektedir. Sözkonusu alanlarda yapılacak inşaatların kontrolü kalıntıların yerlerinin tesbiti ve sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Bazı örneklerde kalıntıların yeni yapı ile birlikteliğine yönelik kararlar alınmaktadır. Bu konuda Şair Eşref Bulvarı 15B'de yer alan İhsan Kayın Plaza'nın temel aşamasında çıkan Liman kalıntılarının üstünün cam ve çelik malzeme ile kapatılarak (şeffaf zemin döşemesi) algılanır kılınması belirtilebilir (Şekil 23).

Şekil 23. İhsan Kayın Plaza'nın temel aşamasında çıkan Liman kalıntıları (Eti Akyüz Levi arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Fevzi Paşa Bulvarı üzerindeki Albey mağazası altında Roma hamamı ve Kemeraltı kentsel sit alanı 1. Bölgede Kaptan Mustafa Paşa İş Merkezi'nin yıkılmasıyla temel kazısında ortaya çıkan Roma hamamı ve İmparatorluk Salonu bu konuda örneklenebilir (Şekil 24).

Şekil 24. Kaptan Mustafa Paşa İş Merkezi'nin temel aşamasında ortaya çıkan Roma Hamamı ve İmparatorluk Salonu.

Tarihsel süreçte Kemeraltı geleneksel çarşısına yönelik olarak Anafartalar Caddesi'nin genişletilmesi, bazı yerel yöneticilerin ise yenilemeye yönelik yıkım girişimleri gibi riskler gündeme gelmişse de, kullanıcılar ve sivil toplum yıkılmamasına çabalamış ve insan ölçeğindeki çarşı bugüne ulaşabilmiştir.

5226 sayılı yasa ile sağlanan ekonomik olanaklar, kentte koruma konusunda önemli çalışmaların gerçekleştirilmesine katkı sunmuştur. Helenistik-Roma Dönemi'ne ait Agora çevresinin kamulaştırılması yalnızca eserin görünür kılınmasına ve Eşrefpaşa Caddesi'nden algılanmasına değil, aynı zamanda kazı çalışmalarının çok genişletilmesine Batı Yapısı'nın daha iyi tanınmasına ve önemli yapıların ortaya çıkarılmasına fırsat yaratmıştır (Şekil 25). Benzer şekilde Kadifekale çevresi ve eteklerindeki heyelan bölgesinin de kamulaştırılıp, alanın boşaltılması ve yeşil alan durumuna getirilmesi kenti taçlandıran kalenin İzmir'in daha fazla yerinden algılanmasına imkân sağlamıştır.

TARKEM'in çalışmaları yanısıra, Yerel yönetimlerin konuya sahiplenmesine yönelik bu tür örnekler, halkı olumlu etkilemekte, tarihi çevre duyarlılığını arttırmakta, geleceğe yönelik umut ışığı yaratmaktadır.

Değerlendirme

Eşsiz coğrafi konumu ile her zaman varlığını ve önemini koruyan İzmir'in kimliğinde liman kenti, ticaret kenti olarak onu ayrıcalıklı kılan "kıyı" özel bir yer tutmaktadır. Kıyı kenti olma niteliği, ard bölgesine göre merkezi konumda olması, önemli yol güzergahlarının kesişiminde yer alması, Osmanlı'nın Anadolu'daki ilk demiryollarının İzmir'den başlaması gibi karakteristiklerle bütünleştiğinde daha fazla önem kazanır.

İzmir'in 19. yüzyıldan günümüze kıyı hattı incelendiğinde, başlangıçta evlerin iskelelerle

ISBN: 978-605-80820-1-4

denize açıldıkları, süreçte denizin doldurularak kıyı çizgisinin değiştiği algılanır. Mithatpaşa Caddesi'nin deniz kenarındaki ve Alsancak (Punta) kıyısındaki evlerde bu durum sözkonusu iken, Karşıyaka'da kıyıda rıhtımın varlığı, evlerin genellikle büyük bahçeler içinde yer alan iki, üç katlı, bazıları köşk niteliğinde büyük ölçekli yapılar olduğu görülür. Alsancak kıyısındaki değişim bir yönü ile kentin diğer kıyı kesimlerinden daha farklı bir süreç izlediğinden ve sözkonusu dönemlerde de kentin eğlence hayatının kalbi kabul edildiğinden çalışmada odak alan olarak irdelenmiştir. Denizin sürekli doldurulması ile çok ince uzun parsellerin oluşması, bu alanda yer alan tüccar evlerinin yanına süreçte işyeri, depo gibi yapıların da eklenmesi mekânsal değişim ve kıyı çizgisindeki değişimin yansımalarıdır. Denizle bağlantılı kamusal alan niteliğindeki Marina, eğlence ve buluşma yeri niteliği yansıtır iken, rıhtım ve kordonların yapımı ile sözkonusu mekânlar kıyıya genişleyerek taşınmıştır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar inci gerdanlık niteliğindeki kent kıyısında bitişik düzende iki katlı cumbalı evler ile Karşıyaka'da yer yer bahçeli köşkler yer almaktaydı. Aru planı ile ardından rant baskıları sonucu Kordon'da ortaya çıkan sekiz katlı yapılaşma, Mithatpaşa Caddesi'nde 1960'larda başlayıp hızla yayılan ve günümüzde betonarme bir set görünümü yansıtan yapılar, Karşıyaka'da parsel alanının büyük bir bölümüne yer yer tümüne yayılan apartmanlar ile ölçek ve kent silüeti çok değişmiştir. Yapı gabarileri dört kat artarken, yol genişlikleri aynı kalmış ve kentin algısı olumsuz yönde değişmiştir. Kordon'da (Alsancak) rıhtım ve Kordonların yapımı, 1997'de dolgu çalışması ile yaşanan riskler ve rekreasyon alanı düzenlemesi süreci kıyı kullanımında bazı değişiklikler yaratmıştır. Gezginlerin denizden bakıldığında Dünya'nın en güzel kenti dedikleri İzmir, adeta betonarme bir set ile çevrilerek denizden kopmuştur. Yazın kente nefes aldıran imbat rüzgarının etkisi şehrin iç kısımlarından hissedilememektedir. Kıyı yaşamı irdelendiğinde ulaşım araçları ile bağlantı da değerlendirilebilir. Mithatpaşa Caddesi'nin deniz tarafındaki evlerin iskeleleri dışında kamusal kullanımlı iskelelerin olması, vapurların kıyıya paralel olarak iskelelere uğrayarak yoğun şekilde işlemesi, denizde yer alan gezi tekneleri, 1960'lara dek kentin eğlence hayatında yer tutan Güzelyalı, Karşıyaka'daki deniz banyoları, kıyıdaki kahvehane ve gazinolar denizin yaşama da yoğun olarak katıldığını göstermektedir. Süreç içerisinde kentin tüm kıyıları Üçkuyular'dan Karşıyaka'ya farklı sayı ve düzende de olsa doldurulmuş, buna bağlı olarak da mekânsal, algısal ve yaşamsal değişim görülmüştür.

Geçmişten günümüze kıyı mekânının düzenlenmesine ilişkin çeşitli çabalar gösterilmiştir. İzmir Belediyesi'nce süreç içerisinde kentin planlamasına yönelik birçok çalışma yapılmış, yabancı mimarların tasarımı, danışman olarak görüş aktarımı yanısıra uluslararası yarışmalarla kentin sağlıklı gelişimine yönelik en doğru kararların alınmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte üretilen bazı projeler kısmen veya tümü ile uygulanamamış, bir kısmı da gelecek öngörüsünü doğru yapamamıştır. Tarihsel dokuyu zedeleyen veya ezen kararlar içeren bazı projelerin veya proje bölümlerinin uygulanamaması ise bugün için bir şans olarak nitelenebilir.

19. yüzyıldan günümüze bakıldığında, kıyıyı çevreleyen iki katlı cumbalı evleri yeniden varetmek ancak sanal gerçeklik ortamında ya da kartpostallardan mekânın okunması şeklinde olanaklı ise de, Kordon boyunun bugünü ve geleceğine yönelik iyileştirme çabaları sürmektedir. Bu bağlamda 2014 yılından beri yürütülen İzmir deniz projesi kapsamında deniz ve insan ilişkisini mekân üzerinden arttırmaya yönelik yapılan disiplinlerarası çalışmalarla kıyı bütünü projesi tasarlanmış ve yer yer uygulanmıştır. Sözkonusu çabalar ile kentin kıyı vurgusunun arttırılması, yaşamın daha yoğun parçası olması olanaklı olacaktır.

Kentin tarihi değerlerinin birçoğu ise, süreç içerisinde çeşitli nedenler ile kısmen veya tümü

ISBN: 978-605-80820-1-4

ile ortadan kalkmıştır. Bazı tarihi kalıntıların kesin yerleri bilinmemektedir. Derin bir geçmişi olan ve süreçte pekçok uygarlığa mekân olmuş, birçok kültürü barındırmış "çokkatmanlı" ve "çokkültürlü" İzmir kentinin bu kimliğini vurgulayacak şekilde tarihi kalıntıların ortaya çıkarılması, tanıtılması, korunması konusunda çabalar yaygınlaştırılmalıdır. İzmir Tarih Projesi kapsamındaki çalışmalar ile kentin tarihi dokularının yaşatılarak korunmasına çabalanmaktadır. Kemeraltı 1. ve 2. Bölge Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanması, alt bölgelere yönelik projeler, kentin tarihsel odaklarında yapılan kazı çalışmaları bu bağlamda belirtilebilir. İzmir'in tarihsel çekirdeği Kemeraltı kentsel sit alanı içindeki yer yer arkeolojik sit alanları ile karma sit niteliği yansıtan alanlarda kamulaştırma, kazı, sunuma yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Antik tiyatro alanı kamulaştırılarak kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Agora çevresinin kamulaştırmalarla boşaltılıp kazı alanının genişletilmesi ile kent tarihine yönelik önemli kalıntılar ortaya çıkarılmaktadır (Şekil 25).

Şekil 25. Agora çevresinin kamulaştırılmasıyla ortaya çıkarılan kalıntılar (2017) (Eti Akyüz Levi arşivi).

Kadifekale'de kentin ilk mescidinin belgeleme ve restorasyon çalışmaları yapılmış, Helenistik surlar açığa çıkarılmıştır. Agora, Tiyatro, Kadifekale arasındaki alanın arkeopark olarak düzenlenmesi, bu alandaki nitelikli tarihi konutların özgün işlevleri veya bünyelerine uygun turistik amaçlı işlevlerle kullanımına yönelik (İzmir mutfağı, yerel ürünler sergi ve satış yerleri, kafe gibi) çalışmaların yapılması gereklidir. Stadyum alanının kazı çalışmaları ile incelenip, yapıya ait kalıntıların varlığı araştırılmalıdır. Kemeraltı kentsel sit alanı 1. Bölgedeki tarihi evlerin bazıları bünyelerine uygun olmayan ve yanlış müdahalelere açık işlevlerle kullanılmaktadırlar. Özgün işlevlerini sürdüremeyenler uygun işlevlerle değerlendirilmelidir. Bu alandaki tarihi han yapılarının bazıları yanlış müdahaleler ile özgünlüklerini yitirmişlerdir. Bazı örneklerse çok harap durumda olup, mülkiyet sorunları nedeniyle restorasyon uygulamasına geçilememektedir (Şekil 26-27).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 26-27. Harap durumdaki han yapılarından Çakaloğlu Hanı cephesi ve iç mekânı.

2. Bölgede de anıtsal yapılar dışında evler yoğundur. Bunların birçoğu özgün işlevlerini sürdürse de, alan yer yer slam bir bölgeye dönüştüğünden aidiyet sorunu nedeni ile evler bakımsız kalmakta ve yanlış müdahalelere uğramaktadır. Çarpıcı organik sokak dokularının bulunduğu, bunları dönemin sosyal hayatında yer tutan sokak çeşmelerinin pekiştirdiği akslar, sağlıklaştırılarak evlerin düzenli bakımının yapılabileceği bir mekanizma oluşturulmalıdır. Alanda bazı evler tek yapı bağlamında restore edilerek uygun işlevlerle değerlendirilmişse de, bu yaygınlaştırılmalıdır.

Sonuç olarak, kentin kimliğinin en çarpıcı iki unsuru olarak nitelendirilebilecek "kıyı" ve "tarih"in önemini vurgulayacak ve kıyıyı kent yaşamıyla daha yoğun şekilde bütünleştirecek, zengin tarihimizi de ortaya çıkarıp sözkonusu değerlerin yaşatılarak korunmasını sağlayacak düzenlemeler, İzmir'in önemini arttıracaktır.

Kaynaklar

Abensur-Hazan L. (2013). *"18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başına Kadar İzmir'de Sosyal Hayattan Kesitler". 18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir: Batılı Bir Bakış*. İzmir: Arkas Yayınları.

Akyüz, E. (1985). İzmir: Kentin Tarihsel Çevre Araştırması ve Koruma-Restorasyon Önerileri. DEÜ FBE Mimarlık Anabilim Dalı yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir.

Akyüz, E. (1992). İzmir'de Tarihi Eserlere Bakış. *Egemimarlık, 6 (3/4)*, 84-85.

Akyüz Levi, E. (2003). *"Kentsel Değişim Sürecinde İzmir'in Tarihsel Çevre Dokusu". Her Dem Yeşil Yapraklı Bir Ağaç Cevat Erder'e Armağan*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Akyüz Levi, E. (2003). *"İzmir Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Raporu"*. TÜBA-KED (1). 46-89.

Atay, Ç. (1995). "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Ticari Gelişim". *Ege Mimarlık Dergisi*, *1:15*, s. 32 - 36. (http://egemimarlık.org/15/11.pdf). Erişim Tarihi: 26.6.2018.

Atay, Ç. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*. İzmir: Yaşar Vakfı Yayınları.

Baysan, N. (2007) *Tarihsel Çevre Koruma Mevzuatının Değişim Süreci: İzmir Mithatpaşa Caddesi Örneği*. DEÜ FBE Şehir Bölge Planlama Ana Bilim Dalı Yüksek lisans tezi. İzmir

ISBN: 978-605-80820-1-4

Beaujour, B. F. (1829). *Voyage Militaire dans L'Empire Ottoman*. Paris.

Beyru, R. (1992). *"İzmir'in Gezi ve Eğlence Yaşamı". Üç İzmir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir Kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Gençer, C. İ. (2012). *1840-1912 Yılları arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*. İTÜ FBE Mimarlık Anabilim Dalı yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.

Gölgesiz Gedikler, H. (2012). *1950'li Yıllarda İzmir*. İzmir: Şenocak Yayınları.

Housepian Dobkin, M. (2012). İzmir 1922. Bir Kentin Yıkımı. Çev.: A. Tuygan. İzmir: Belge Uluslararası Yayıncılık.

Kıray, M. B. (1972) Örgütleşemeyen Kent*: Ankara*. Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Kontente, L. (2013). *"Kentin Görünümü Değiştiğinde". 18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir: Batılı Bir Bakış*. İzmir: Arkas Yayınları.

Meyer, G. (2013). *"17. Yüzyılın Sonundan 19. Yüzyıla Kadar İzmir'de Seyyahlar: Süreklilik İçinde Değişim". 18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir: Batılı Bir Bakış*. İzmir: Arkas Yayınları.

Michaud, J. F. Poujoulat, J. J. F. (2007). İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830. İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Neumann, C., Tamdoğan, I. (2006). *"Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar". İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. Der. M. C. Smyrnelis. Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pınar, İ. (2001). *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Say, M. (1955). *"İzmir'in İmar Planı"*. Yeni Asır. 21 Mart 1955.

Smyrnelis, M. C. (2008). İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar. Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Topal, H. (1998). "Kordonyolu Süreci-Son Durumu-Öneriler". *Egemimarlık, 3,* 8-9.

Yaranga, O. (2002). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir*. Çev.: G. Tümer. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Zandi-Sayek, S. (2006). *"Bayramlar ve Tören Alayları: 19. Yüzyılın İkinci yarısında Ritüel ve Politika". İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zandi-Sayek, S. (2012). *Ottoman İzmir The Rise of a Cosmopolitan Port, 1840-1880*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Dünden bugüne Kordonun Geçirdiği Evrimin Hikayesi (http://www.izmirmag.net/2016/04/dunden-bugune-kordonun-gecirdigi.html). Erişim Tarihi: 20.06.2018.

Geçmişin Modern Mimarisi İzmir (http://www.arkitera.com/haber/13574/gecmisin-modern-mimarisi--izmir). Erişim Tarihi: 20.06.2018.

İşte Doldurulmayan Tek Kıyı (http://www.hurriyet.com.tr/ege/iste-doldurulmayan-tek-kiyi-40047845). Erişim tarihi: 20.06.2018

İzmir-Deniz, İzmirlilerin Denizle İlişkisini Güçlendirme Projesi – 4. (https://kentstratejileri.com/

ISBN: 978-605-80820-1-4

category/projeler/izmir-deniz-projesi/page/2/). Erişim Tarihi: 24.6.2018.

Konak Meydanı ve Çevresi Düzenleme Projesi (https://www.arkiv.com.tr/proje/konak-meydani-ve-cevresi-duzenleme-projesi/4270). Erişim Tarihi: 24.6.2018.

İnşaat temelinden Roma dönemine ait kalıntılar çıktı (http://www.hurriyet.com.tr/insaat-temelinden-roma-donemine-ait-kalintilar-40851068). Erişim Tarihi: 24.6.2018.

İzmir'in Gözbebeği Tarihi Asansör'ün Pek Bilinmeyen Hikayesi (http://www.izmirmag.net/2016/01/izmirin-gozbebegi-tarihi-asansorun-pek.html). Erişim Tarihi: 24.6.2018.

Karşıyaka Turizmde Şahlanacak (http://www.karsiyaka.bel.tr/tr/haberler/karsiyaka-turizmde-sahlanacak). Erişim Tarihi: 24.6.2018.

https://tr.pinterest.com/pin/554224297884703409/. Erişim Tarihi: 24.6.2018.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi

Rüveyda YETİŞ, Yüksel TURCAN, Ahmet Emre DİNÇER

Karabük Üniversitesi
ruveydayetis@gmail.com, yukselturcan@karabuk.edu.tr, aedincer@karabuk.edu.tr

Özet: *Bir kenti meydana getiren yapılar topluluğunu anlamak ve analiz edebilmek için planlama ilkelerini etkileyen çeşitli faktörleri dönemsel olarak detaylıca araştırmak gerekir. Bu bağlamda Kent Morfolojisi kavramı Mimarlık disiplini ile kentlerin meydana gelme sürecini incelemesi bakımından ilişki kurar. Safranbolu gibi eski yerleşimlerin tarihi merkezlerini bilmek, bu tarihi merkezler etrafında büyüme-gelişme gösteren yeni alanları incelemek, plan kararlarının kent silueti üzerindeki etkisini gözlemlemek açısından önem arz eder. Böylece kentin yapılı çevresinin geçirdiği değişim ve dönüşümler tespit edilebilmektedir. Çalışma ile Safranbolu'nun kent formu ve tarihi süreçteki değişimi; imar planları, bu planlardan elde edilen vaziyet planları, fotoğraflar ve çizimler yardımı ile incelenmiş, farklı dönemlerde inşa edilen bina tipleri tespit edilmiş ve bu veriler ile kentin morfolojik yapısı ortaya konulmuştur. Safranbolu'yu farklı bağlamlarda incelemek isteyen çeşitli disiplinlerdeki araştırmacılara, kentin mevcut durumuna dair bilgi verilmesi amaçlanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *İzmir, planlama, ulaşım, imar, plansız büyüme.*

Giriş

Safranbolu'nun ilk İmar Planı 1936 yılında tasarlanmıştır. Bu erken tarihli imar planında günümüzde Emek Mahallesi olarak bilinen yer büyüme alanı olarak belirlenmiştir. Burada çeşitli tipolojilerde işçi konutları inşa edilmiştir. Yanı başındaki Karabük'te kurulacak olan Demir-Çelik Fabrikası'nın yeni konut ihtiyacı doğurabileceği ihtimali ile tarihi merkezler çevresindeki boş alanlar imara açılmıştır. 1936 tarihli imar planının ardından 1968 yılında yapılan bir yarışma ile önerilen İmar Planında tarihi dokunun korunması gerektiği vurgusu olumlu bir hava yaratmıştır.

Safranbolu'da 1975 yılında başlatılan koruma faaliyetleri, kentin koruma kaygısı ile şekillenen bir imar planı yapılması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Ancak kentteki yerleşim alanı ihtiyacı sebebi ile 1990 yılındaki Koruma Amaçlı İmar Planı yapılıncaya kadar geçen sürede, çeşitli bölgelerde yapılaşmalar meydana gelmiştir. 1990 yılında uygulamaya koyulan imar planında ise doğal, arkeolojik ve kentsel sit sınırları harita üzerinde netlik kazanmıştır. Yeni yerleşim alanlarını planlarken sitlerin dikkate tabi olduğu fikri benimsenmeye çalışılmıştır.

2010 tarihli İmar Planında sitlerin etrafına Etkileme Geçiş Alanı tanımlandığı görülmektedir. Bu tarihten günümüze dek kent hızla yapılaşmıştır. 1990 ve 2010 tarihli planlarda yeni yapı adalarına ilişkin daha belirleyici kararlarının olduğu ve bu kararların oluşturduğu çevre incelendiğinde bu kez gelenekseli taklit eden bina tipolojileri ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Çalışmada bu alanlardaki uygulamaların oluşturduğu bina tipolojisi - çevre algısı da değerlendirilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tarihi Süreçte Safranbolu'nun Mekânsal Oluşumu ve Mimari Eserler

Safranbolu'nun tarihi dokusu 3 bölge üzerine kurulmuştur. Çarşı, Kıranköy ve Bağlar olarak adlandırılmış bölgeler zengin mimarlık ürünleri ile inşa edilmiş yerleşimlerdir (Şekil 1). Şehir olarak bilinen ilk yerleşim yeri çalışmada Çarşı olarak adlandırılmıştır. Bu alanın etrafı tepelerle çevrili olduğundan rüzgârlara karşı korunaklıdır. Bu sayede kışın soğuğundan olumsuz etkilenmez ancak yazın sıcak olur. Bu nedenle XIX. yüzyıldan itibaren yazlığa gidilmiştir. Bağlar bölgesi daha yüksekte yer alan güneye eğimli yaylalardan meydana gelmiş sayfiye mekânıdır ve yazın Çarşı'ya göre serin olmaktadır (Günay, 1989). Kıranköy Mevkii ise Türklerin Safranbolu'yu alması ile birlikte eski kent halkının yerleştiği, tarihi süreçte ağırlıklı olarak gayrimüslim tebaanın oturduğu bir yerleşim alanı olmuştur.

Şekil 1. Safranbolu'nun genel yerleşimi üzerinde etkileme geçiş ve sit alanı sınırları (https://www.google.com, Yetiş, 2018).

1968 tarihli imar planında söz konusu bu üç tarihi bölgenin korunmasına karar verilmiş ve bu merkezler 1990 İmar Planı ile 'Kentsel Sit' olarak ilan edilmiştir (Okyay, 1990). Kentsel sitlerin etrafında Etkileme Geçiş Alanı içerisinde ve Doğal Sit Alanı'na komşu olan iki alan 'Arkeolojik Sit Alanı' olarak nitelendirilmiştir. Çarşı ve Kıranköy bölgesi arasında ve aynı zamanda bu iki siti birbirinden ayıran, kimi zaman sınırları sit alanları ile çakışan bir 'Doğal Sit Alanı' alanı belirlenmiştir. Belirlenen bu sit alanlarının etrafına

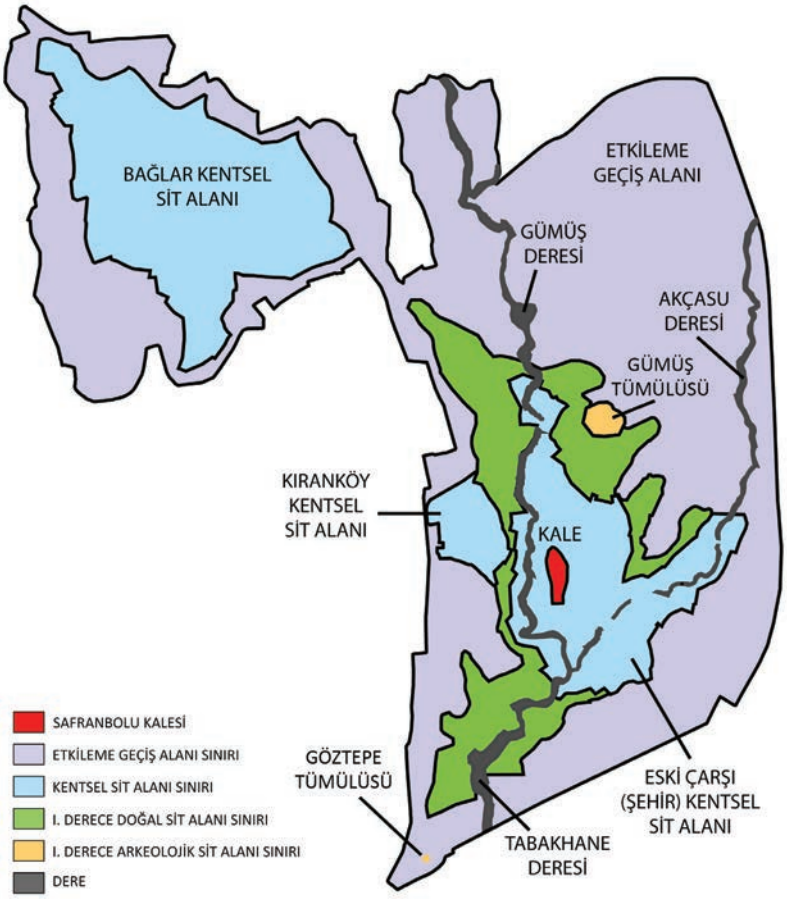
ISBN: 978-605-80820-1-4

tanımlanmış olan 'Etkileme Geçiş Alanı' ise kentin coğrafi oluşumları göz önüne alınarak yerleşim bölgelerinin karakteristiğinin korunması için belirlenmiş bir tampon bölge niteliğindedir. Eski merkez ile yeni yapılaşma alanları arasında bir geçiş niteliğinde olup kentin mimari kimlik bakımından yozlaşmış bir dile bürünmesini önlemek için ilan edilmiştir. İsmet Okyay'ın hazırlamış olduğu İmar planında bu alan tanımlı değildir. Bu planın ardından 2010 yılında hazırlanan İmar Planı'nda bu bölge net bir şekilde bellidir. İmar planı notlarında sit alanı ve etkileme alanı için yapılaşma koşulları belli kurallarla sınırlandırılmıştır (Abad, 2010).

Safranbolu'nun güncel haline ilişkin bilgilerin ardından kentin çok eski zamanlardan itibaren mesken olmasının nedenleri araştırıldığında coğrafi ve topografya unsurlarının etkisi dikkat çekmektedir. Yörenin su kaynakları bakımından zengin olması, toprak yapısının tarıma elverişli olması, çevresinde ormanların bulunması yerleşik hayata olanak sağlamıştır. (Yazıcıoğlu,1982 ve Kuban, 2001).

Safranbolu'nun tarihinin çok eskilere dayandığı ancak bunu teyit edecek arkeolojik çalışmaların henüz yapılmadığını bilinmektedir. Kentteki eski yerleşim alanları olan Gümüş ve Göztepe Tümülüslerinin İlk Çağ Döneminden kaldığı, Helenistik Çağ ve Bizans döneminden kalma eserlerin tahrip olduğu, Safranbolu'nun Türk hâkimiyetine girdiği dönem öncesi kent formunu değerlendirecek bilgilerin mevcut olmadığı tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu, 1982). Bununla birlikte Safranbolu kentsel mekânını tasvir eden ilk yazılı bilgiyi, Candaroğulları'nın Safranbolu'yu 1326 yılında almasının ardından 1332 yılında kente gelen Faslı Seyyah İbn-i Batuta aktarmaktadır; '*Burası tepe üzerinde kurulmuş küçük bir kasabadır. Tepenin eteklerinde hendek, dağın zirvesinde ise kale inşa edilmiştir*' (Kalyoncu, 2010). Buna göre Orta Çağ dönemi boyunca Safranbolu bir kale kenti görünümündedir. Şekil 2.'deki haritada Safranbolu Kalesinin günümüzdeki sitlere göre konumu belirtilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

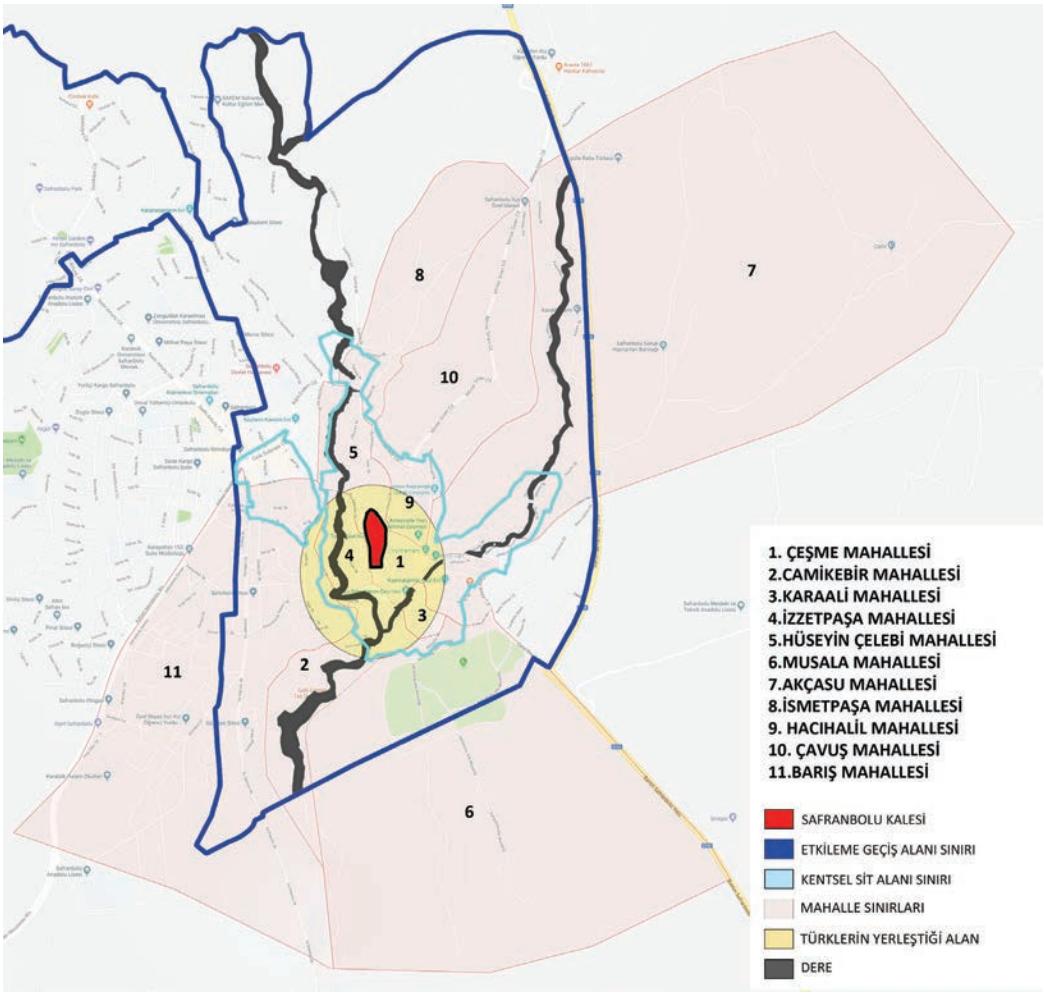

Şekil 2. Safranbolu Kalesi'nin sitlere göre konumu (Yetiş, 2018).

Beylikler Döneminde ise Safranbolu'nun Uç Bölge olması, kentin pek çok kez el değiştirmesine ve fazla gelişim gösterememesine neden olmuştur (Aksoy ve Kuş, 1998). Bu yüzden kentte Selçuklular Döneminden kalan eserler sınırlıdır. Bunlar; Eski Camii, Eski Hamam ve Taş Minareli Camiidir (Tablo 1). Kentin alınışından sonra Türkler Kale eteklerine yerleşmişlerdir Günümüzde Cami-i Kebir ve Karaali Mahallesi olarak bilinen, Gümüş deresi ile kalenin bulunduğu yükselti arasında kalan bölge Türklerin ilk yerleştiği alanlar olarak bilinmektedir (Kalyoncu, 2010). Türklerden önce bölgede var olan halk fetih sonrası kalenin dışında günümüzde Kıranköy olarak bilinen yerde hayatını sürdürmeye devam etmiştir.

XVI-XIX. yüzyıllar arası, kentin günümüzdeki görünümüne kavuşmasını sağlayan gelişimleri değerlendirebilmek için Şekil 3.'teki harita hazırlanarak mahallelerin yerleri belirtilmiştir. Eski ve şimdiki isimleri belirtilen mahalle yerleşimleri, oluşum tarihlerine göre numaralandırılmıştır. Safranbolu'da zamanla tipleşen bir anlayışın etkisi ile şehrin büyüyen yerleşimlerine mutlaka bir cami inşa edildiği bilgisine ulaşılmıştır (Kalyoncu, 2010). Bu mantığa göre kent merkezinin büyüme-gelişim yönleri saptanmaya çalışılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Çarşı (Şehir) Kentsel Sit Alanını oluşturan mahalleler (https://www.google.com, Yetiş, 2018).

Safranbolu'daki yerleşim alanlarına dair ilk bilgiyi 1519 tarihli tahrir defteri vermektedir. Buna göre; Kethüda (Hacı Durmuş) (bugünkü Hüseyin Çelebi Mahallesi), Kara Ali, Baba Mescidi, (Babasultan Mahallesi) Çeşme/Çavuş, Arabşir, Cami (Camikebir Mahallesi), Hacı Ayvad, (İzzet Paşa Mahallesi) Kadı Pulad (Camikebir Mahallesi), Küplüce (Gümüş Semti) ve Gebran Mahallesi (Kıranköy) olmak üzere toplam 10 mahalle vardır (Yazıcıoğlu, 2001). Bir başka kaynakta kentin Gümüş ve Akçasu derelerinin birleştiği üçgen alanda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Safranbolu Kalesi bu üçgenin merkezinde yer almaktadır ve bu alan günümüzde Karaali, Camikebir, Çavuş mahallelerine denk gelmektedir. Bu merkez artan nüfusun etkisi ile batıya, kuzeye ve Gümüş vadisine doğru gelişim göstermiştir. Daha sonra Çavuş ve Çeşme Mahalleleri ayrılmış, Babasultan ve Musalla mahallesine doğru bir büyüme gerçekleşmiştir (Kalyoncu, 2010). Buna göre günümüzdeki Çarşı merkezini meydana getiren alan XVI. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelmiştir. Bu yüzyıldan itibaren dini ve ticari yapıların bu alana inşa edilmesi ile Babasultan ve Musalla mahalleleri ile Çeşme Mahallesi birleşmiş ve zamanla günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur.

Safranbolu'nun asıl gelişiminin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydana geldiğini Tablo 1.de sıralanan anıtsal eserlerden yola çıkarak gözlemlemek mümkündür. Çarşının günümüzdeki merkezine Cinci Han ve Hamamı, Köprülü Mehmet Paşa Cami (1661) ve etrafındaki

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şadırvan, Kütüphane, Muvakkithane, cami vakfına ait 48 dükkândan oluşan Yemeniciler Arastası inşa edilmiştir. Burası 'break of the bulk point' özelliğinde bir kent olması nedeniyle kervanların sıkça uğradığı bir alandır (Aktüre ve Şenyapılı, 1976). Cinci Han ve Cinci Hamamı gibi kamusal binaların yapılması ile bölge, uzun yolculuklar neticesinde barınma, dinlenme, temizlenme, alış-veriş yapma gibi insani ihtiyaçlara cevap veren, geniş alan yayılmış bir sosyal tesis niteliğine bürünmüştür. Bu imar hareketi ile yöre sosyal ve ekonomik olarak kalkınmıştır.

XVIII. yüzyıl Safranbolu'nun Çarşı kesiminin hemen hemen bugünkü dokusuyla ortaya çıktığı yüzyıldır. Köprülü Mehmet Paşa Caminin ardından Musalla Mahallesi ile Çeşme Mahallesi'nin birleştiği yere Hidayetullah (Musalla/Dişçi) Camii (1719) yapılmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Dağdelen Camii (1768) ise Akçasu Mahallesi'nin girişine yapılmıştır. Aynı yüzyılda inşa edilen Kazdağlı Camii'nin (1779) yine Çarşı merkezine konumlandığı görülmektedir. Bu yüzyılda Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın Safranbolu'ya dair ciddi imar girişimleri olduğu görülmektedir. Şehri bugünkü Çarşı kesiminden Bağlar yakınlarına taşımak fikri ileri sürülmüştür fakat bu fikir Safranbolu sakinlerince benimsenmemiştir. Bu sebeple eski kale'nin bulunduğu tepeye bir Saat Kulesi (1794-1797) yaptırılmıştır. İzzet Mehmet Paşa Cami (1796) ve etrafındaki vakıf dükkânlar da yine Çarşı 'da inşa edilmiştir (Ongun, 1936). Bu bilgiden hareketle XVIII. yüzyılda şehrin nüfusunun arttığı ve yeni bir büyüme alanı ihtiyacı doğduğu ancak kent dinamiklerinin yeni bir yerleşim alanına doğru büyümeye elverişli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru yapılan Kabasofta Cami (1873) ve Kaçak (Lütfiye) Camii'nin (1879) konumu dikkate alındığında şehrin büyüme yönünün kuzeyde Gümüş Mahallesine, doğuda ise Akçasu Mahallesi içlerine doğru gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Öte yandan bu yüzyılda 1856 Tanzimat Fermanı - 1876 Islahat Fermanı'nın yerel bir etkisi olarak Kıranköy'de imar faaliyetleri görülmektedir. İskalyon Mektebi (1863), Hagios Stephanos Kilisesi (1872) ve İnas Mektebi (1881) XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş Rum yapılarıdır. Bu zaman diliminde Kıranköy de büyüyerek Misakı Milli Mahallesi adını almıştır (Kuş, 2018). Yüzyıl sonuna gelindiğinde Kıranköy mevkiinin kuzeyine bir hastane yapıldığı görülmektedir. Hastanenin bu alana konumlandırılmasının nedenlerinden biri de İzzet Mehmet Paşa döneminde ortaya atılan kent merkezini yukarıya taşıma fikridir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. Safranbolu'daki anıtsal eserlerin dönemsel analizi (Yetiş, 2018).

	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Mimari Çağı	Yapı Tipi	Yaptıran	Yapım Yöntemi	Yapı Malzemesi	Mevcut Durumu
1		Gümüş (Büyük Göztepe) Tümülüsü	Gümüş	Şehir (Çarşı)	-	İlk Çağ	Anıt Mezar	-	-	Taş-Ahşap-Toprak	Tescilli - Kazı çalışmaları Devam Ediyor.
2		(Küçük) Göztepe Tümülüsü	Göztepe	Şehir (Çarşı)	-	İlk Çağ	Anıt Mezar	-	-	Taş	Tescilli
3		Safranbolu Kalesi	Çeşme	Şehir (Çarşı)	-	İlk Çağ	Askeri-Savunma	-	-	Taş	Temel Duvarları Mevcut
4	YIKILMIŞTIR.	Gazi Süleyman Paşa Medresesi	Çeşme	Şehir (Çarşı)	-	Selçuklu-Beylikler Dönemi	Eğitim - Dini	Süleyman Paşa	-	Bilinmiyor	Yıkılmıştır.
5		Eski Camii (Cami-i Kebir)	Camii-i Kebir	Şehir (Çarşı)	Kitabesi yok - Bilinmiyor	Selçuklu-Beylikler Dönemi	Dini	Süleyman Paşa	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
6		Eski Hamam	Karaali	Şehir (Çarşı)	Bilinmiyor	Selçuklu-Beylikler Dönemi	Su yapısı-Kamusal	Bilinmiyor	Yığma Teknik - Ahşap Çatkılı	Taş-Ahşap	Tescilli
7		Taş Minareli Camii	Hüseyin Çelebi	Şehir (Çarşı)	Bilinmiyor	Selçuklu-Beylikler Dönemi	Dini - İbadet	Hüseyin Kethüda	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli
8		Cinci Han	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1645	Osmanlı	Ticaret	Kazasker Karabaşzade Hüseyin Efendi (Cinci Hoca)	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
9		Cinci Hamam	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1645	Osmanlı	Su yapısı-Kamusal	Kazasker Karabaşzade Hüseyin Efendi (Cinci Hoca)	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kaba Yonu Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
10		Köprülü Mehmet Paşa Camii	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1661	Osmanlı	Dini - İbadet	Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli - Restorasyonu Devam Ediyor.
11		Yemeniciler Arastası / Arasta Çarşısı	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1661	Osmanlı	Ticaret - Üretim	Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa	Yığma Teknik - Ahşap Çatkılı	Taş-Ahşap	Tescilli - Restore Edilmiştir.
12		Hidayetullah Camii - Musalla Camii - Dişçi Cami	Musalla	Şehir (Çarşı)	1719	Osmanlı	Dini - İbadet	Hidayetullah Ağa	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli - 1869, 1874 ve 1950'de tamir Edilmiştir.
13		Dağdelen Camii	Akçasu	Şehir (Çarşı)	1767-1768	Osmanlı	Dini - İbadet	Safranbolulu Hacı Mehmet	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. (Devam ediyor) Safranbolu'daki anıtsal eserlerin dönemsel analizi (Yetiş, 2018).

	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Mimari Çağı	Yapı Tipi	Yaptıran	Yapım Yöntemi	Yapı Malzemesi	Mevcut Durumu
14		Kazdağlı Camii	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1779	Osmanlı	Dini - İbadet	Kazdağlıoğlu Süleyman (Mehmet) Paşa	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli
15		Safranbolu Saat Kulesi	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1794-1797	Osmanlı	Kamusal	Safranbolulu Sadrazam İzzet Mehmet Paşa	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli
16		İzzet Mehmet Paşa Camii	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1796	Osmanlı	Dini - İbadet	Safranbolulu Sadrazam İzzet Mehmet Paşa	Yığma Teknik - Yapı kemerler üzerine inşa Edilmiştir.	Kesme Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
17		Rum Hamamı	Barış	Kıranköy	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Su Yapısı-Kamusal	Bilinmiyor	Yığma Teknik - Ahşap Çatkılı	Taş-Ahşap	Tescilli - Restorasyonu Devam Ediyor.
18		Iskalion Mektebi (Rum Erkek Okulu)	Barış	Kıranköy	1863	Geç Dönem Osmanlı	Eğitim	Kıranköy Rumları	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
19		Ulu Camii (Hagios Stephanos Kilisesi)	Barış	Kıranköy	MS. 515'te kilise olarak inşa edilmiştir. 1872'de yeniden yapılmıştır.	Roma-Bizans / Geç Dönem Osmanlı	Dini - İbadet	Kraliçe Theodora / Kıranköy Rumları	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli - 2014'te restore edilmiştir.
20		Kabasofta Camii	İsmet Paşa	Şehir (Çarşı)	1873	Osmanlı	Dini - İbadet	Kabasoftazade Mehmet Efendi	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli
21		Kaçak (Lütfiye) Camii	Akçasu	Şehir (Çarşı)	1878-1879	Osmanlı	Dini - İbadet	Musluzade Hacı Hüseyin Hüsnü	Yığma Teknik - Yapı kemerler üzerine inşa edilmiştir.	Moloz Taş	Tescilli
22		Metropolithane - Papazevi - İnas Mektebi (Rum Kız Okulu)	Barış	Kıranköy	1881	Geç Dönem Osmanlı	Eğitim	Kıranköy Rumları	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir.
23		Frengi ve Gureba Hastanesi	Atatürk	Kıranköy	1890	Geç Dönem Osmanlı	Sağlık Yapısı - Kamusal	Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa	Yığma Teknik	Kesme Taş	Tescilli - Restorasyonu Devam Ediyor.
24		Müftüpınarı Camii	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1800'ler	Geç Dönem Osmanlı	Dini - İbadet	Mehmet Efendi	Yığma Teknik - Ahşap Çatkılı	Taş - Ahşap	Tescilli

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. (Devam ediyor) Safranbolu'daki anıtsal eserlerin dönemsel analizi (Yetiş, 2018).

	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Mimari Çağı	Yapı Tipi	Yaptıran	Yapım Yöntemi	Yapı Malzemesi	Mevcut Durumu
25		Cephane / Eski Cezaevi Binası	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1890 - 1906	Geç Dönem Osmanlı	Askeri-Savunma	Sultan II. Abdulhamid	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli
26		Eski Hükümet Konağı - Kent Tarihi Müzesi	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1904-1906	Geç Dönem Osmanlı	Yönetim - Kamusal	Kastamonu Valisi Enis Paşa - Safranbolu Kaymakamı Ahmet Bey	Yığma Teknik	Kesme Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir
27		Köyiçi Camii	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1905 - 1907	Geç Dönem Osmanlı	Dini - İbadet	Kilecizade Zaim Mustafa Ağa	Yığma Teknik	Moloz Taş	Tescilli
28		Köyiçi Ortaokulu / Bağlar Kız Meslek Lisesi	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1915	Erken Cumhuriyet	Eğitim	Sultan V. Mehmet	Yığma Teknik - Ahşap Çatkılı	Taş - Ahşap	Tescilli
29		Safranbolu Belediyesi Binası	Çeşme	Şehir (Çarşı)	1922	Erken Cumhuriyet	Yönetim - Kamusal	Refik Güler Efendi	Yığma Teknik	Kesme Taş	Tescilli - Restore Edilmiştir
30		Tabakhane Deri (Debbağ) Fabrikası	Karaali	Şehir (Çarşı)	1924-1925	Erken Cumhuriyet	Ticaret - Üretim	Cebecizade Mustafa Ağa	Yığma Teknik	Moloz Taş - Kesme Taş	Tescilli - Metruk halde
31		Kavaklar Camii	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1945	Cumhuriyet	Dini - İbadet	Bilinmiyor	Yığma Teknik	Kesme Taş	Tescilli

XIX. yüzyıl kentte zengin sivil mimarlık örneklerinin inşa edildiği dönemdir. Özellikle yüzyılın son çeyreğindeki ticari faaliyetlerin sağladığı alım gücü konutlara yansımış ve zanaat üretiminin imkânları ile ince mimari detaylar çözümlenmiştir. Yüzyıl sonuna gelindiğinde kente hâkim tepe üzerinde cephanelik, cezaevi ve hükümet konağı inşa edildiği görülmektedir. Yapım tarihi tam olarak belirlenemeyen Bağlar Mevkiindeki Müftpınarı Camii'den hareketle yazlık olarak kullanılan bölgenin artık mesken haline geldiği tespit edilmiştir.

Kuban'a (2001) göre Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile sosyal yaşantılarında meydana gelen değişimler mekânsal kurgu bakımından tarımsal ve kırsal özelliklerini koruyan kentler inşa etmelerine neden olmuştur. Safranbolu'nun XIX. yüzyılda ulaştığı ekonomik refah ile halk, ikamet ettiği 'Çarşı' bölgesinden yukarda bulunan 'Bağlar' bölgesine yerleşmeye başlamıştır. Bağlar yerleşimi, tarımsal üretimin yapıldığı geniş bahçeler içinde ikinci bir konut bölgesi olarak inşa edilmiştir (Kuban, 2001). Bu dönemde araştırmalara fazla konu olmayan Tokatlı ve Kırkille Bağlarının da yerleşik hale geldiği belirtilmektedir (Kalyoncu, 2010).

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise dünya savaşı ve ardından verilen mücadele savaşı nedeni ile kentin gelişiminin durduğu görülmektedir. Özellikle şehir kesimi dönemin endüstriyel teknolojilerinin gerisinde kalınmasından olumsuz etkilenmiştir. Bu bölgenin, Cumhuriyet döneminde yanı başındaki Karabük Köy'e bir Demir-Çelik Fabrikası'nın (1937) açılması sonucu hızla boşaldığı, Bağlar bölgesinin ise yeni yapılaşmalara mesken olduğu tespit

ISBN: 978-605-80820-1-4

edilmiştir. Yine Kıranköy'ün 1924 yılındaki mübadeleden sonra boşaldığı ve metruk hale geldiği bilgisine ulaşılmıştır (Ongun, 1936). Bu dönemde Bağlar mevkiine Köyiçi Cami, Şehir kesimine ise Belediye Binası ve Deri Fabrikası yapıldığı bilinmektedir. 1925 yılında Modernleşme, çağı yakalama amacı ile inşa ettirilen Deri Fabrikası'nın üretime geçemediği ve o tarihten bu güne dek boş kaldığı bilinmektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllar arası şekillenen kent formunu meydana getiren yapılar incelendiğinde, detayda ciddi farklılıklar olduğu ancak genel prensipler bakımından benzeştiği gözlemlenmektedir. Geleneksel dokuyu oluşturan Safranbolu evlerinin şekillenmesindeki en büyük etkenin parsel büyüklüğü olduğu sonucuna varılmıştır. Çarşı-Kıranköy ve Bağlar da meydana gelen yapı tipleri beraber değerlendirildiğinde yaygın biçimde çıkmalı ve bol pencereli bir cephe tercih edildiği görülmektedir (Şekil 4). Şehir bölgesindeki küçük parseller evi meydana getiren duvarın zemin katta sokak çizgisine/sınırına uymasını zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte üst katta düzgün mekân elde etme kaygısı ile sokağa çıkmalar yapıldığı görülmektedir. Kıranköy'de ise Rum ve Müslümanlar beraber yaşamıştır bu nedenle karma tipte bir yapılaşma anlayışı söz konusudur. Müslüman evlerinin zemin katları yığma, üst katları ahşap çatkılı iken Rum evleri yığma taş ağırlıklı inşa edilmiştir. En belirgin özellik evlerin zemin kat kullanımlarının farklı olmasıdır. Rum evlerinde ticari kullanım vardır ve bu cepheyi etkiler ancak Müslüman evlerinde zemin katta ticari birime rastlanmaz. Bağlar'da ise parsel büyüklüklerinin geniş olması sokak çizgisini izleme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Böylece daha masif kütlelerde evler inşa edildiği gözlemlenmiştir. Bu evlerin en-boy-yükseklik bakımından günümüz apartman kapasitesine yaklaştığını tespit edilmiştir.

Şekil 4. Safranbolu geleneksel konutları (Yetiş, 2018).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Safranbolu İmar Planları ve Etkileri

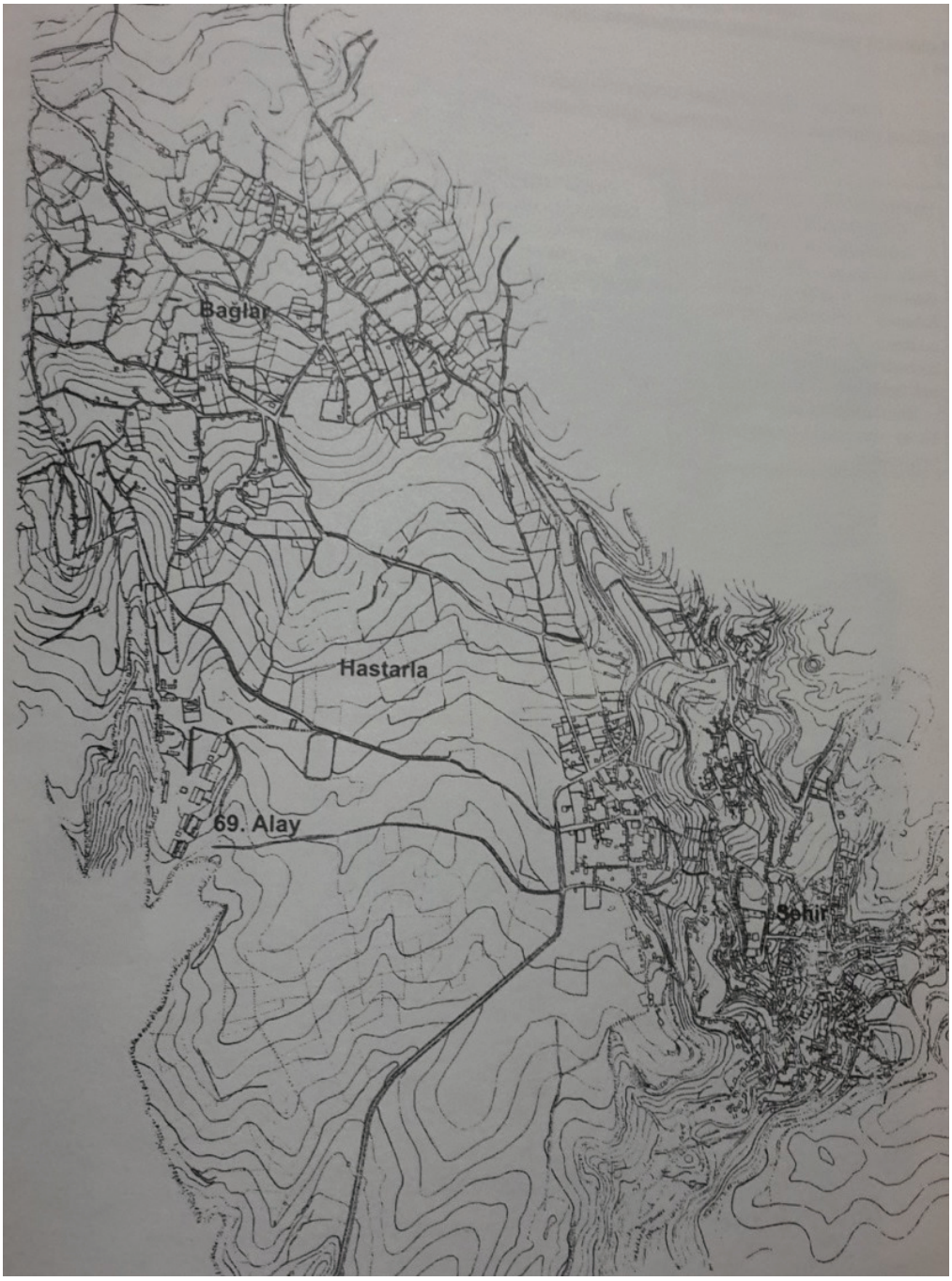
XXI. Yüzyıla gelindiğinde dünya ekonomik, sosyal, siyasal anlamda pek çok değişikliğe uğramıştır. Özellikle endüstriye bağlı sanayileşme; yeni kitle tipolojileri ve buna bağlı olarak yeni mekânlar, yeni kentler meydana getirmiştir. Geleneksel kentler var olan nüfus için yetersiz kalmış, şehirler en az toprak parçasında en fazla insanı barındırmak üzere matematiksel hesaplarla hazırlanmış planlar ile inşa edilmeye başlamıştır. Dünya gündemine giren Şehir Planlama kavramı ile Cumhuriyetin kurulmasının ardından ivedilikle Anadolu'daki şehirlerin imar planları çizilmiştir. Safranbolu da bu ilk uygulamalar çerçevesinde planlanan kentlerden biri olmuştur. Kentin modernleşme etkisi ile yapılan ilk planı 1936 İmar Planı'dır. Bu planın ardından 1968, 1981,1990, 2010 yıllarında çeşitli imar planları hazırlanmıştır.

1936 Tarihli İmar Planı

Safranbolu'nun ilk İmar Planı 11 Ağustos 1936 tarihinde Kültür ve İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanarak uygulamaya konulmuştur. Şehirci ve Mimar Burhan Arif Ongun tarafından hazırlanan plan, gelişim talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. 1936 yılında Safranbolu'nun mevcut durumunu gösteren harita (Şekil 5), Ongun'un sağladığı veriler üzerinden Aytekin Kuş'un katkıları ile yayınlamıştır (Kuş, 2009). Harita üzerinde sonradan kentsel sit alanı olacak Bağlar, Kıranköy ve Şehir (Çarşı) bölgeleri ile bu bölgeler arasında kalan boş alanlar görülmektedir. Plan raporunda Çarşı ve ona komşu olan, büyüyerek 1872 yılında Misak-ı Milli Mahallesi adını alan Kıranköy ile vadi eteklerine yerleşmiş sayfiye mekânı Bağlar Bölgesi arasında kalan boş alanlar (Hastarla Mevkii, Yeni Mahalle, Emek Mahallesi) yeni yerleşim bölgesi olarak belirtilmektedir. Plan notlarında şehrin bir an önce yeni bir yerleşim alanına taşınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Ongun'a göre İzzet Mehmet Paşa'nın daha önce kenti yukarıya taşıması fikri kente dair tek olumlu girişimdir. Bu fikirden etkilenerek kentin birbirine uzak iki yakası olan Bağlar ve Çarşı kesiminin birleştirilmesini önermiştir. (Ongun, 1936). Ongun'un işaret ettiği büyüme alanlarının ilerleyen planların da etkisi ile kabul gördüğü, hızla boşalan Şehir kesimindeki yöre sakinlerinin ikinci konutlarının olduğu Bağlar bölgesinde daimî olarak yerleşik hale geldiği tespit edilmiştir.

1936 İmar Planı sonrası Karabük'e açılan demir-çelik fabrikası ile yaşam standartları farklılaşmış ve bu değişimin geleneksel konut üzerinde dönüştürücü etkileri olmuştur. Planda belirlenen Emek Mahallesi'ndeki yeni yerleşim alanının, işçi evleri ile kurgulanması bu değişimin somut bir yansımasıdır. Safranbolu'da bu tarihlerden itibaren endüstrileşmenin etkisi ile ortaya çıkan işçi ve memur kesimi için Ataevler, Memur Evleri gibi Tablo 2'de künye bilgileri belirtilen, günümüze çok az örnekleri kalmış, tek, iki, üç katlı konutlar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yeni gelişmeler ile birlikte aynı dönemde Bağlar bölgesinde geleneksel ev tipolojisinden mekânsal olarak uzaklaşamayan ancak çağdaş yapım teknikleri ile yapılan konutlara da rastlanmaktadır. Apartman tipolojisine bürünen bu yapılar Safranbolu'da II. Dönem Yapıları olarak literatüre girmiştir (Aktüre ve Şenyapılı, 1976).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. 1936 yılında Safranbolu (Ongun, 1936 ve Kuş, 2009).

Ongun'un önerdiği kent kurgusu benimsenerek Şehir, Misakı Milli ve Bağlar bölgesini birbirine bağlamak amacı ile 1956 yılında günümüzde Sadri Artunç Caddesi olarak bilinen ana yol yapılmıştır. Bugün kentin merkezini bu caddenin iki yanına sıralanmış ticari birimler ve konutlar oluşturmaktadır. 1936 İmar Planının ardından hazırlanan 1968 ve 1981 tarihli iki imar planında ise Safranbolu, Karabük ile birlikte ele alınmıştır. Daha sonraki imar planlarında kentin tarihi merkezlerinin korunması gerektiği fikri öne çıkmaktadır ancak donanımlı bir koruma amaçlı imar planının 1990 yılında onaylandığı görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. 1936 İmar Planı etkisi ile ortaya çıkan bina tipolojisi (Yetiş, 2018).

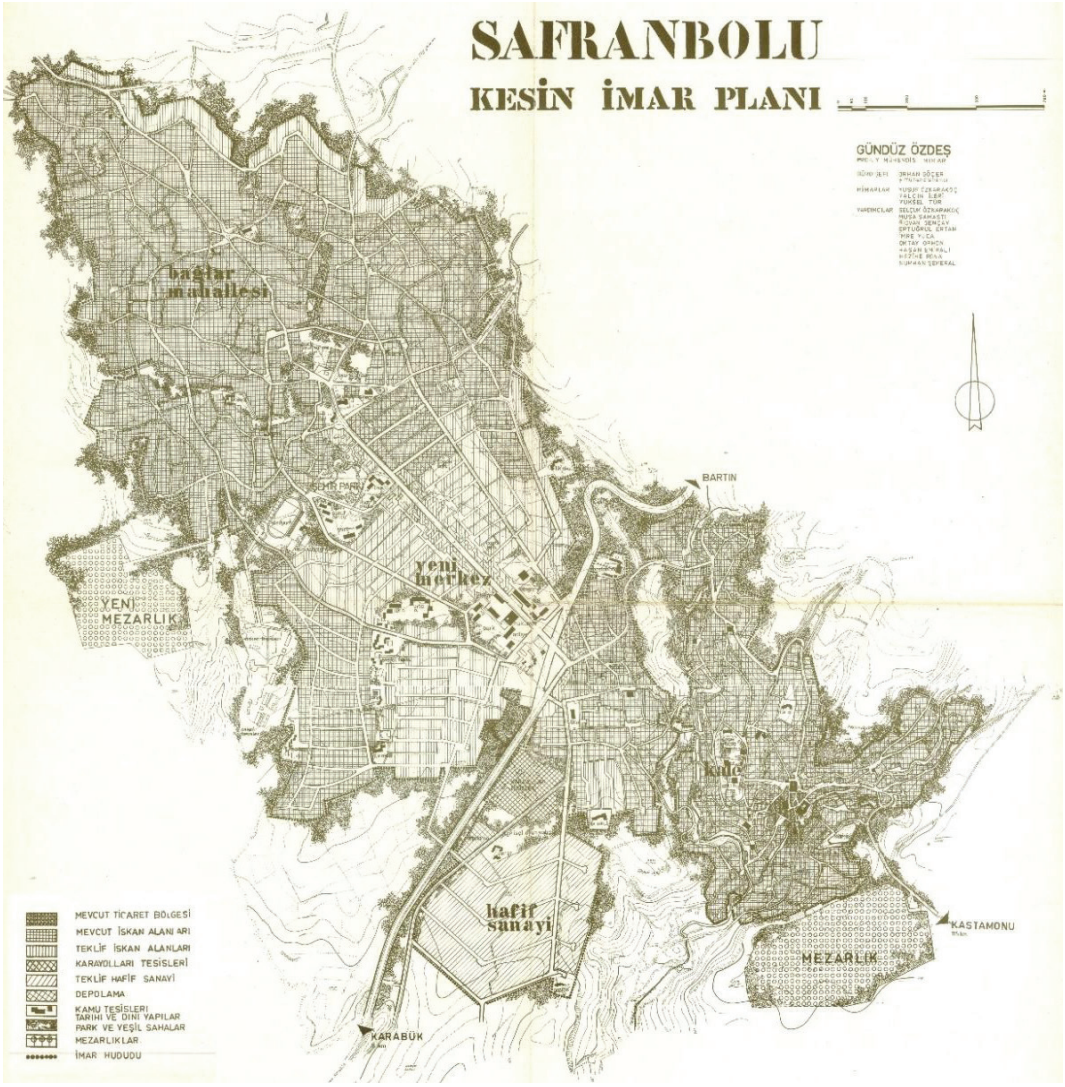
	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Mimari Çağı	Yapı Tipi	Yaptıran	Yapım Yöntemi	Yapı Malzemesi	Mevcut Durumu
1		Çelik Palas	Barış	Kıranköy	1936	Cumhuriyet	Konaklama-Sosyal	Devlet teşebbüsü ile yapılmıştır.	Yığma Teknik	Tuğla	Tescilli - Aslına uygun restore edilmemiştir.
2		215 Evler	Emek	Hastarla	1936-1946	Cumhuriyet	İşçi Konutu	Bilinmiyor	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz - Hepsi yıkılmıştır.
3		Gökay (Çakır) Apartmanı	Atatürk (Misakı Milli)	Kıranköy	1940-1942	Cumhuriyet	Konut (Apartman)	Çakır Ailesi	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilli - Metruk haldedir.
4		Ataevler	Yenimahalle	Hastarla	1942	Cumhuriyet	İşçi Konutu	Bilinmiyor	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz
5	YIKILMIŞTIR.	Memurevleri	Yenimahalle	Hastarla	1940-1950	Cumhuriyet	İşçi Konutu	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Tescilsiz - Hepsi yıkılmıştır.
6	YIKILMIŞTIR.	Halkevi	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1944	Cumhuriyet	Sosyal	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	YIKILMIŞTIR.
7		Villa Şahizer Dumlu	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1954	Cumhuriyet	Konut	Mehmet Dumlu	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilli - Yazlık olarak kullanılıyor.
8		Doktor'un Evi	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1956-1960	Cumhuriyet	Konut - Hastane	Bilinmiyor	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz
9		Akıllıoğlu Apartmanı	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	1972	Cumhuriyet	Konut (Apartman)	Akıllıoğlu Ailesi	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz
10		Bağlarda bir Apartman	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	Bilinmiyor	Cumhuriyet	Konut (Apartman)	Bilinmiyor	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz
11		Bağlarda bir Konut	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	Bilinmiyor	Cumhuriyet	Konut	Bilinmiyor	Betonarme Karkas	Beton-Tuğla	Tescilsiz

1968 Tarihli İmar Planı

1968 İmar Planı bilinçli bir ekip tarafından belli istekler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Karabük ve Safranbolu'nun beraber gelişmesini sağlamak amacıyla 1966 yılında yapılan Planlama Yarışmasında, Prof. Y. Mühendis Mimar Gündüz Özdeş'in hazırlamış olduğu 1/5000 ölçekli İmar Planı 1. seçilmiştir. Jüri, raporunda yeni yerleşim bölgelerinin eski şehrin dokusuna zarar vermeden kurgulandığı belirtmiştir. '*Safranbolu'nun mimari*

ISBN: 978-605-80820-1-4

dokusu korunmalı ve eski evlerin dış görünüşleri muhafaza edilmeli' gibi ifadelere yer verilmesi nedeniyle koruma fikrine göre şekillenmiş bir plan olduğuna dikkat çekilmiştir (İller Bankası, 1968).

Şekil 6. 1968 yılı Nazım İmar Planı (İller Bankası, 1968).

Yeni planda, 1936 İmar Planına benzer şekilde kent merkezi Misakı Milli Mahallesi etrafında düşünülmüştür. Karabük ile Safranbolu'yu birbirine bağlayan güçlü bir yol aksı önerilmiş ve bu yol üzerinde hafif sanayi tesisleri konumlandırılmıştır. Bu kararlara göre günümüz kent merkezinin şekillendirildiği görülmektedir (Şekil 6).

1962 yılında Safranbolu için hâlihazır haritaların çizilmesi ve Özdeş planının hazırlanma ve onaylanma aşamasının getirdiği süreç nedeniyle bu planın yürürlüğe girmesi 1969 tarihini bulmuştur. Bu nedenle revize nitelikli bir plan olan 1981 imar planı yaptırılmıştır. 1968 İmar Planının en önemli katkısı kooperatifleşme yoluyla konut yapımını teşvik etmesidir (Çabuk vd, 2016).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. 1968 yılında Kıranköy'deki Ulu Camii minaresinden Bağların görünümü (Nurhan Çağlayan Arşivi).

Şekil 7'deki 1968 tarihli fotoğrafta Bağlar ile Kıranköy mevkii arasının boş olduğu görülmektedir. 1975'lerden itibaren fotoğrafta görülen Sadri Artunç Caddesi üzerinde ve her iki yakasında kooperatif usulü apartmanlar inşa edilmiştir. Bu cadde zaman içinde yapılaşarak şehrin günümüzdeki merkezi haline gelmiştir.

1981 Tarihli İmar Planı

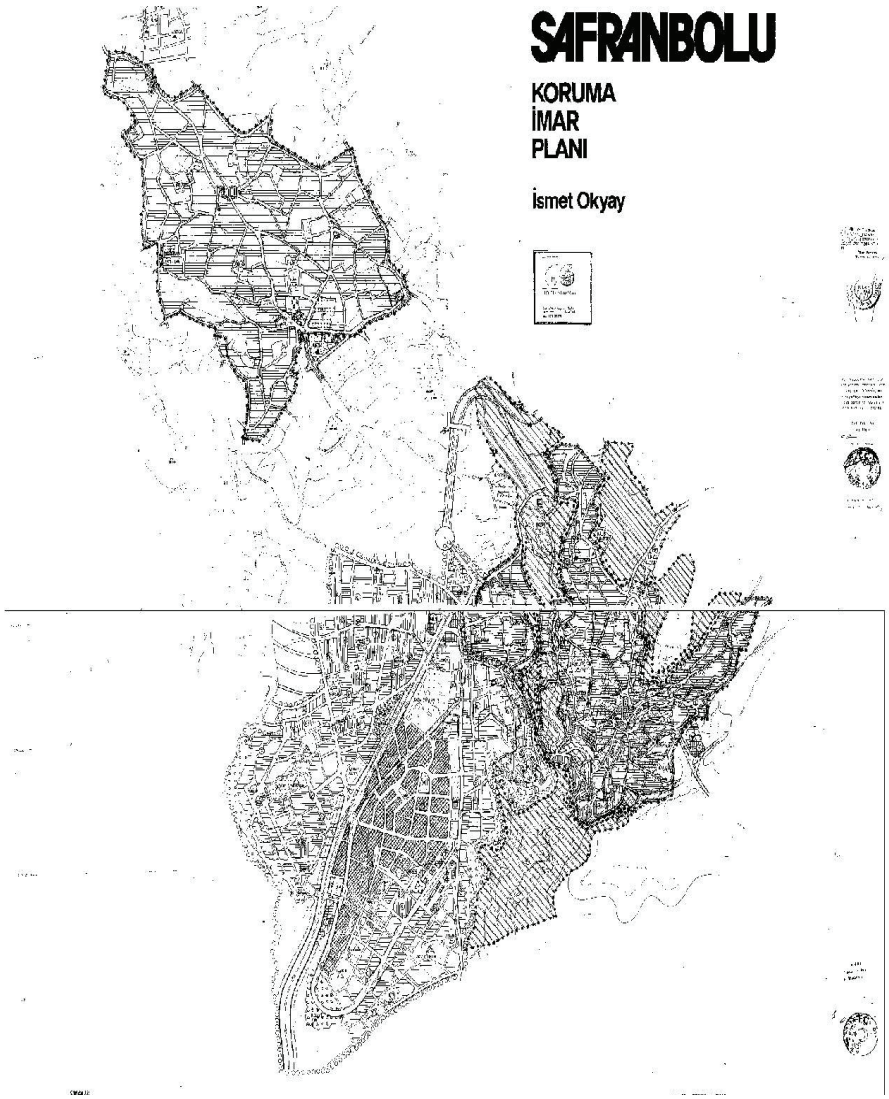
Karabük-Safranbolu İmar Planı İller Bankası eski şehircilik uzmanı Y. Mühendis Mimar Baran İdil'e verilmiştir. Hazırlıklarına 1974 yılında başlanan plan ancak 1981 yılında kesinleşmiştir. İdil hazırlamış olduğu planında şahsi bir hassasiyetle koruma bölgeleri oluşturduğundan bahsetmektedir (Başbuğ vd, 2011).

1968'deki plandan, 1990 yılındaki Koruma Amaçlı İmar Planının yapılmasına kadar olan süreçte kentsel sitler etrafında yer alan tepelerde silueti değiştiren yeni yapılaşmaların meydana geldiği düşünülmektedir. Bu anlamda 1936, 1968 ve 1981 imar planlarında yeni yerleşim bölgelerine dair önerilere yer verilirken yeni yapılaşma tipolojileri ile ilgili herhangi bir öneri olmadığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 1976-1990 yılları arasında, önceki imar planlarında gelişim alanı olarak gösterilen Yenimahalle ve Emek Mahallelerine çeşitli işçi konutları ve apartman blokları yapılmasının devam ettiği tespit edilmiştir.

1990 Tarihli İmar Planı

1975 yılının *'Avrupa Mimari Miras Yılı'* ilan edilmesi ile başlayan tarihi belgeleme çalışmaları sonucu Türkiye'de Safranbolu'nun bütüncül dokusu öne çıkmış ve alana gelen pek çok araştırmacı ile kamuoyu bilinçlendirilmiştir. 1980'li yıllarda başlatılan Safranbolu Koruma İmar Planları yapım çalışmaları 1990 yılında sonuçlandırılmıştır. Şehir Plancı İsmet Okyay tarafından Safranbolu'nun kültürel zenginlikleri araştırılıp rapor edilmiş ve bu çerçevede Şekil 8'de görülen imar planı hazırlanmıştır (Safranbolu Belediyesi, 2016).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. 1990 yılında onaylanan Koruma İmar Planı (Safranbolu Belediyesi, 2016).

Kentin eski nitelikli ikinci konut alanı olan Bağlar Bölgesi 1990 planında gelişim alanı olarak öngörülmüştür (Okyay, 1990). 2010 yılı Koruma Amaçlı İlave + Revizyon Uygulama İmar Planının yürürlüğe girdiği tarihe dek yapılaşma Bağlar Bölgesinde yoğunluk göstermiştir. Bağlar bölgesinin büyük yapı adalarından meydana gelmesi, bu adaların zamanla bölünerek yapılaşmaya açılması ihtimaline karşılık parsel ölçeğinde düzenlemeler yapılacağı fikri benimsenmiştir.

1990 planının açıklama raporunda planlamanın koruma altındaki sit alanlarından bağımsız düşünülemeyeceği, bununla birlikte yeni gereksinimlerin göz önünde bulundurularak kentsel ölçekte korumanın sağlanacağı vurgulanmıştır (Safranbolu Belediyesi, 2016).

Bu plan yapıldıktan sonra 2010 yılına kadar olan süreçte tarihi merkezlerin etrafına yapılan yeni binalarda Tablo 3'te görüldüğü üzere benzetme kaygısı ile oluşturulan cephelere rastlanmaktadır. Oluşan yeni cephe karakteristiğinde Koruma Bölge Kurulu'nun aldığı kararların etkili olduğu düşünülmektedir. Geleneksel Safranbolu Evini pencere cinsi, çıkma

ISBN: 978-605-80820-1-4

modeli gibi mimari unsurlar bakımından taklit eden bu yeni binaların, gabari büyüklüğü ve kat adedinin apartman kapasitesinde olması nedeni ile siluete olumsuz etki bırakan bir kimlik oluşturduğu gözlenmektedir (Yetiş, 2016).

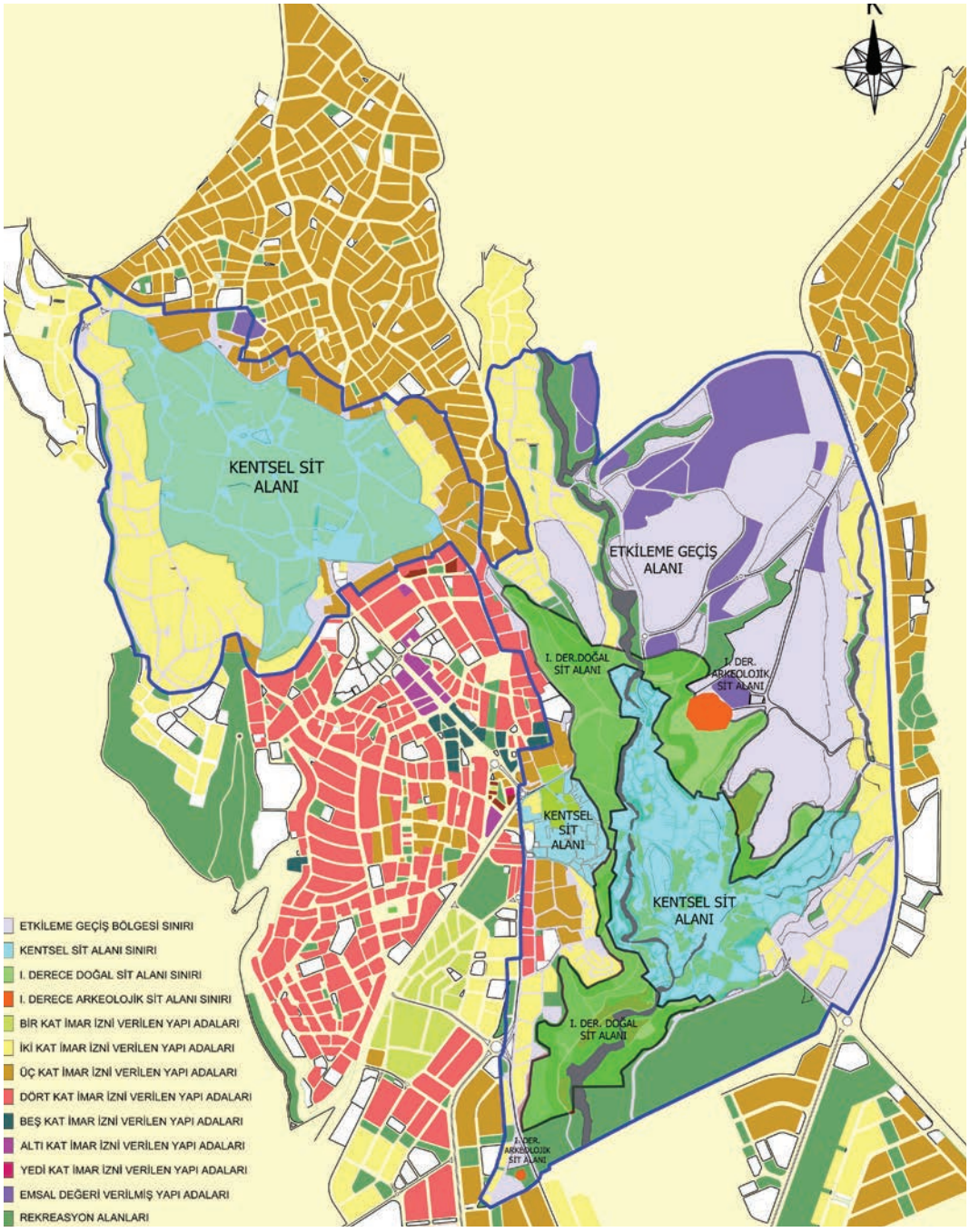
Tablo 3. 1990 İmar Planı etkisi ile ortaya çıkan bina tipolojisi (Yetiş, 2018).

	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Yapı Tipi	Yapım Yöntemi	Kat Adedi
1		Zalifre Otel	Barış	Kıranköy	Bilinmiyor (1990-2008)	Konaklama	Betonarme	Z+3
2		Çimkent Sitesi	Yenimahalle	Hastarla	2004	Konut (Apartman)	Betonarme	B+Z+3
3		Şehirkent Sitesi	Barış	Kıranköy	2005	Konut (Apartman)	Betonarme	B+Z+3
4		Ermersa Sitesi	Barış	Kıranköy	2006	Konut (Apartman)	Betonarme	B+Z+3
5		Sevgibağları Sitesi	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	2009	Konut (Apartman)	Betonarme	B+Z+2

2010 Tarihli İmar Planı

Çarşı, Bağlar ve Kıranköy Kentsel Sit Alanları ile bu sitlerin etrafına tanımlanan Etkileme Geçiş Alanını içeren Koruma Amaçlı İmar Planı 17.10.2010 tarihinde onaylanmıştır (Şekil 9). Yürürlüğe giren bu imar planına dair plan notları *'Safranbolu Sit Alanları ve Etkileme Geçiş Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Uygulama Yönetmeliği'* ile belirtilmiştir. Yeni yapı ve restorasyon uygulamalarında bu yönetmelikteki hususlar dikkate alınmaktadır. Kent siluetini meydana getiren binalara yönelik ifadeler içermesi bakımından önemlidir. Revize plan yapılmasının nedeni bir önceki planın koruma ilkelerine aykırı yönlerinin iyileştirilmek istenmesidir. Plan raporu incelendiğinde sit alanı içinde ve dışında kalan alanların dengeli ve uyumlu olmasının hedeflendiği görülmektedir. Mekân tasarımında alan ölçeğinden parsel bazına doğru kademeli kararlar içeren bir plan olduğu belirtilmektedir (Abad, 2010).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. 2010 yılı Koruma Amaçlı İlave + Revizyon Uygulama İmar Planı İmar Planı (Abad, 2010 ve Yetiş, 2016).

Bu imar planının yapıldığı dönemden günümüze Esentepe, Cemal Caymaz, Bağlarbaşı, Harmanlar, Emek, Barış Mahallelerinde yapılaşmalar hız kazanmıştır. Kent kuzeyde orman sınırına, güneyde Kastamonu yoluna, doğuda Bartın yoluna, batıda ise Bulak Kanyonu sınırına varmıştır.

Değişen konfor koşulları ile kentlerin eskiye göre teknoloji odaklı büyümesi ve bu değişimin kaçınılmaz olması olağan bir süreçtir. Çağımızın teknoloji odaklı hayat tarzının olumlu yönleri

ISBN: 978-605-80820-1-4

bulunmakla birlikte kültürel anlamda bir yozlaşmaya neden olduğu görülmektedir. Yeni binalar üzerinden yapılan değerlendirmelerde mimari bağlamda geriye dönüş niteliğinde bir dil ortaya çıktığı izlenmektedir. 2010 İmar Planı 1990 tarihli Plan etkisi ile meydana gelen yapı karakteristiklerine saçak seviyesi, gabari büyüklüğü ve kat adedi bakımından müdahale eden bir plandır. Yapı cepheleri ölçeğinde bu tarihe kadar bilinçsizce tekrar edilen özellikle silme, söve, muşabak gibi geleneksel mimari unsurların kötü bir kopya üretmeye neden olduğunun fark edilmesinin olumlu olduğu düşünülmektedir. Eski yapılara komşu olan yeni yapıların Koruma Kurulları tarafından daha sıkı bir denetime tabi tutulması da sitler etrafında etkileme geçiş alanı tanımlama duyarlılığına katkı sağlamaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan yapı tipolojileri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 2010 İmar Planı etkisi ile ortaya çıkan bina tipolojisi (Yetiş, 2018).

	Yapı Fotoğrafı	Yapı Adı	Bulunduğu Mahalle	Bulunduğu Semt	Yapım Tarihi	Yapı Tipi	Yapım Yöntemi	Kat Adedi
1		Kurtuluş Caddesinde bir Konut	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	2010-2016	Konut	Betonarme	B+Z+1
2		Yıldız Geçidi Sokakta bir Konut	Cemal Caymaz	Bağlar (Sayfiye)	2010-2016	Konut	Betonarme	Z+2
3		Akçasu Konakları	Akçasu	Şehir (Çarşı)	2014	Konut	Betonarme	Z+1
3		Sancaktarlar Apartmanı	Barış	Kıranköy	2016	Konut (Apartman)	Betonarme	B+Z+1
5		Sopalı Çıkmazında bir Konut	Bağlarbaşı	Bağlar (Sayfiye)	2016-2017	Konut	Betonarme	B+Z+1

Sonuç

Günümüzde eski yerleşim alanı olarak kabul ettiğimiz meskenleri inşa eden toplumlar, içinde bulundukları dönemin ekonomik ve sosyal dinamiklerini yakalayarak özgün kentsel mekânlar meydana getirmiştir. Bu mekânların zaman içinde artan nüfusun etkisi

ISBN: 978-605-80820-1-4

ile yetersiz kalması, çeşitli gelişim alanları arayışlarına neden olmuştur. Modern kent planlama öncesi organik unsurlara bağlı olarak gelişim gösteren Anadolu kentleri XX. yüzyıldan itibaren imar planlarına göre inşa edilmiştir. Safranbolu da 1936 tarihli İmar Planına kadar tarım toplumunun gereksinimlerine göre şekillenmiş bir kenttir. Geniş bir alana yayılmış geleneksel dokusu ile büyümeye devam eden bu tarihi kentin mekânsal oluşumu dönemsel açıdan incelenmeye değer bulunmuştur.

Safranbolu kent formuna dair edinilen ilk bilgiler XIV. yüzyıla dayanmaktadır. Selçuklu-Beylikler döneminden itibaren ticari canlılığı kenti geliştirmeye başlamıştır. Günümüzde sit alanı olan tarihi merkezler XVIII-XX. yüzyıllar arasında meydana gelmiştir. Osmanlı hâkimiyeti boyunca meydana gelen çeşitli imar faaliyetleri ile sosyo-kültürel birikimin mekâna yansımaları olan zengin mimari eserler bırakılmıştır. Endüstri devrimi ile ortaya çıkan sanayi toplumunun Safranbolu'daki tarım toplumunu etkilediği, mekânları dönüştürdüğü 1936 ve sonrasındaki imar planları ile gözlemlenebilmektedir. 1968 ve 1981 tarihli planlarda Karabük merkezli bir gelişim modeli önerilse de 1975 yılında başlayan Korumacı yaklaşımın katkıları neticesinde kentin sahip olduğu mimari değerler ile birlikte planlanması gerektiği düşüncesi geçerlilik kazanmıştır. Bunun ilk somut girişimi 1990 tarihli İmar Planının hazırlanmasıdır. Geleneksel dokular bir bütün halinde ele alınmış, binalar sokaklar ve bahçeler, sınır-düğüm noktalarını belirlemiştir. Bu girdiler yeni yerleşim alanları planlanırken bir veri kabul edilmiştir. Kent 1990'dan itibaren hızla yapılaşmaya devam etmiştir. Bu yapılaşmanın niteliğini denetlemek amacı ile 2010 yılında hazırlanan Revize İmar Planının iki boyutlu plan tasarımının yanında parsel bazında yapı cephelerine yönelik kararları içerdiği görülmektedir.

Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı döneminde Safranbolu'ya yön veren en önemli dinamik ticaret olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ise Karabük'teki demir-çelik fabrikasının kuruluşu ile sanayileşememiş kent hem göç almış hem de göç vermiştir. Bu durum konut tipolojisinde de değişimlere neden olmuştur. Fabrika kültürü ile ortaya çıkan yeni kesime farklı mekânsal kapasiteli modern konutlar üretilmiştir. Bu etki 1990'lı yıllara kadar devam etmiş, işçi evi, memur evi, öğretmen evi gibi kimi zaman bahçeli-az katlı kimi zaman ise sosyal konut nitelikli binalar yapılmıştır. Eş zamanlı olarak bu yeni kesime öykünen ve kooperatif usulü konutlar yaptıran bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştır. Bugün hala yeni yapıların kooperatifler kurularak inşa edildiği bilgisine varılmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise bölgeye önce Meslek Yüksek Okulu, ardından Üniversite kurulmuştur. Bu durum, kent kapasitesi üzerindeki öğrenci sayısını karşılamak üzere hızlı bir yapılaşma sürecine girilmesine neden olmuştur. Güncel imar planı eski dokular etrafına tanımlamış olan yapı adaları nedeni ile yapılaşma baskısına neden olmaktadır ve ihtiyaç fazlası konut üretim süreci hala devam etmektedir.

Kaynaklar

Aksoy, M. ve Kuş A. (2003). Müzekent Safranbolu: Bursa Haberler Araştırma Yayınları, Bursa.

Aktüre, S. ve Şenyapılı T. (1976). Safranbolu'da Mekansal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündürdükleri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2 (1).

Anonim (2010). (Abad Proje Proje Yapı Turizm Sağlık Enerji San. ve Tic. A.Ş.) Safranbolu (Karabük) (Korumanın Başkenti) Koruma Amaçlı Revizyon + İlave Nazım ve Uygulama İmar Planı Araştırma Raporu.

Anonim (1968). (İller Bankası) Karabük-Safranbolu İmar Plan Etütleri, Ankara.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Başbuğ, T. Özbay, A. Özbay, H. (2011). Bir Kültür Savaşçısı 'Baran İdil': Serbest Mimar Dergisi, (6-7), 34-45.

Çabuk, S. Demir, K. Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün 1937 – 1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi ve Şehir Planları: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı 2, (20-39)

Günay R. (1989). Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnternet: Google, "Safranbolu'nun genel yerleşimi" https://www.google.com/maps/@41.2487673,32.6847955,4058m/data=!3m1!1e3

(Erişim Tarihi 20.06.18).

Kalyoncu H. (2010). Tarih İçinde Safranbolu: Safranbolu Belediyesi Kültür Hizmeti.

Kuban D. (2001). "Türkiye'de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 187-209.

Kuş A. (2009). Bir Zamanlar Safranbolu (Belediye Başkanı Gadartalıoğlu Osman Akın'ın Özel Arşivinden 1931-1946): TDV Yayınları, Ankara.

Mehmet Gökçü Fotoğraf Arşivi, (2018).

Nurhan Çağlayan Fotoğraf Arşivi, (2018).

Kuş A. (2018). Sözlü Tarih Çalışması: 01.05.2018.

Okyay İ. (1990). "Safranbolu Koruma İmar Planı Yönetmelik Rapor".

Ongun B. A. (1936). Safranbolu İmar Planı Raporu: Belediyeler Dergisi 1 (11), 60-73.

Safranbolu Belediyesi Arşivi, (2016).

Yazıcıoğlu, H. (1982). "Safranbolu, Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflani", Özer Matbaası, 1. Baskı, Karabük.

Yazıcıoğlu, H. (2001). "Küçük Osmanlının Öyküsü Safranbolu Tarihi", Şa-To Türkiyat Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 75.

Yetiş, R. "Fotoğraf ve çizim arşivi", (2011-2018).

Yetiş, R. (2016). Kentsel Sit Alanları Çevresinde Yer Alan Etkileme Geçiş Alanlarındaki Yeni Yapılaşmaların İrdelenmesi; Safranbolu Örneği: Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük, (98-154).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sürdürülebilir Koruma İçin Değişimi Anlamak Ve Yönetmek: Karmaşık Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı (Apolyont) / Bursa Örneği

Gökhan OKUMUŞ, A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ

Kültürel Mirası Koruma Programı, Mimarlık Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
okumusg@metu.edu.tr

Özet: *Kültürel peyzajlar, toplumların ve yerleşimlerin zaman ve mekân içindeki gelişimlerine ve değişimlerine tanıklık eden, fiziksel ve doğal bileşenlerin karmaşık ilişkileri tarafından biçimlendirilmiş, kültürel ve toplumsal değerler kazanmış alanlardır (Madran ve Özgönül, 2005). Bu alanlardan tarihsel süreçte sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziksel ilişkilere dair bilgi edinilebildiği gibi yine tarihsel bağlamda mekânsal, çevresel ve biçimsel değişimler hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Özellikle hızlı kentleşme, üst ölçekli ulaşım ve sanayi yatırımları, turizm odaklı ekonomik baskılar, artan kültürel ve çevresel tehditler sebebiyle kentsel büyüme alanları içinde kalan, kültürel peyzajlar hızlı ve büyük ölçekte değişim süreci içindedir. Metropol kent merkezleri küreselleşme sürecinde ekonomik ve politik bağlamda edindikleri konum sebebiyle özellikle sanayi alanlarını yakın çevresindeki kentlere ve kent çeperlerine uzaklaştırmakta, kentler çeper bölgelerine doğru hızla büyümektedir. Bu çalışmada İstanbul'un çeper bölgesindeki kentlerden olan Bursa kentinin çevresel, mekansal, ekonomik bağlamlarda kentsel büyüme baskısının derinden hissedildiği bir kent ve kültürel peyzaj alanı olarak Gölyazı'nın kentsel biçimlenmesi ve mekânsal ilişkilerinde tarihsel süreçteki fiziksel, çevresel değişim süreci, ölçekler ve zamanlar arası değerlendirilecektir. Bu çalışmanın ana hedefi, söz edilen farklı dinamikler doğrultusunda değişen kentin morfolojik yapısı üzerinden bir tartışma ve düşünme ortamı geliştirmektir. Kentin tarihsel dönemler boyunca oluşumu, doğal çevre ve peyzajla birlikte nasıl var olduğu ve biçimlendiği sunulacak, bu bileşenlerin ve dinamiklerin etkileşimlerinden doğan değer, sorun ve potansiyellerin farklı süreçlerdeki değişimi tartışılacaktır.*

Gölyazı, birçok doğal, kültürel, sosyal, tarihsel bileşeni barındırmakta, Bursa kentinin hızla büyümekte olduğu batı aksı yayılma alanları arasında yer almaktadır. Uluabat Gölü ile bütünleşmiş yaşamı, kıyı kültürü, doğal çevresi ve bunun yansıması olarak dönemler boyunca sürekli yerleşimin devam ettiği kentin geçirmiş olduğu süreçlerin fiziksel, sosyal ve yapısal değişimleri kentsel formda izlenebilmektedir. Gölyazı'nın ruhunu oluşturan bu bileşenler, ilişkiler ve etkileşimler kültürel habitat bütünlüğünde belirli bir denge içinde yakın geçmişe kadar varlığını sürdürebilmişken, son dönemde oluşan ve değişen dinamikler, üst ölçekli ve parçacıl kararlar sonucunda bu dengeyi kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Doğal ve kültürel anlamda değerler ve potansiyeller taşıyan alan, yapılan planlamalarda sanayinin yeni yayılma alanı, Bursa ve İstanbul kentlerinin rekreasyon alanı olarak tariflenmektedir.

Bu çalışmada ele alınan sürdürülebilir ve bütüncül koruma yaklaşımı bölge, yerleşim ve kent ölçeklerinde kent formuna ait bileşenleri, ilişkileri ve çok boyutlu, çok ölçekli ve çok katmanlı hale gelen değişim sürecini anlayarak, bu süreçleri doğru yönetmek olarak tariflenmektedir. Kentin hem tarihsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

bağlamdaki morfolojik dönüşümü ve katmanlı yapısı hem de Bursa'nın kentsel ve mekânsal olarak büyümesinden doğan baskıları ile oluşan değişim süreci, farklı ölçekler ve boyutlarıyla ele alınmalı, karmaşık kentsel çevre ve doğanın farkında olarak değerlendirmeler gerçekleştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Peyzaj, Kentsel Karmaşıklık, Çok Katmanlı Kent, Sürdürülebilir Bütüncül Koruma, Gölyazı/ Apolyont (Bursa)*

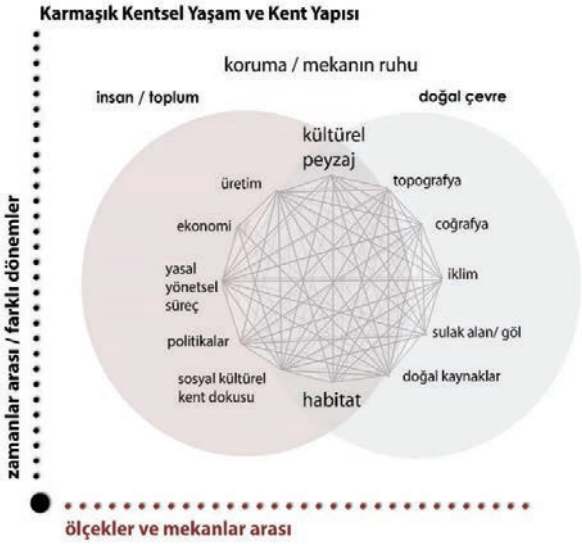
Giriş: Kavramsal Çerçeve

Yapılı çevre ve mekân, insan ve doğanın karşılıklı ilişkisinden ve etkileşiminden oluşmaktadır. Doğal çevre ile toplumların ilişkileri, mekânsal kullanımları ve üst ölçekte de kentleri biçimlendirmektedir. Mekânsal kullanımlarla ve ilişkilerle kentsel mekândaki değişim, farklı dinamiklerin etkisiyle ve fiziksel çevreye yansımasıyla oluşmaktadır. Bir bütün olarak kentsel formların ve kentlerin tarihsel süreç içerisindeki büyümelerini, değişimlerini ölçekler arası incelemek, mekânsal bağlamdaki etkileşimleri anlamamızı, kentsel mekâna bütüncül olarak yaklaşmamızı sağlamaktadır. Özellikle metropol kentlerde son yirmi otuz yıllık küreselleşme sürecinde sanayi alanları yakın çevredeki kentlere, kent çeperlerine uzaklaştırılmakta, dolayısıyla kentler çeper bölgelerine doğru hızla büyümektedir. Kentlerin çeper bölgeleri, kenti çeşitli açılardan (planlama kararları, yapılaşma alanları, sanayi gelişimi, doğal ve rekreatif alanların gelişimi) yönlendiren ve kentsel büyüme baskısı altında olan alanlar haline gelmektedir (Whitehand & Morton, 2003; 2006). Kentsel yaşam alanı *(urban habitat)* olarak ele alınan kültürel peyzajlar birçok doğal, kültürel, sosyal, tarihsel, kırsal bileşeni barındıran, toplumların ve yerleşimlerin zaman ve mekân içindeki gelişimlerine ve değişimlerine tanıklık eden, fiziksel ve doğal bileşenlerin karmaşık ilişkileri tarafından biçimlendirilmiş, kültürel ve toplumsal değerler kazanmış alanlardır (Madran & Özgönül, 2005). Bu alanlardan tarihsel süreçteki toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, dini yaşama yönelik bilgi edinilebildiği gibi mekânsal ve çevresel biçimlenmeler ve değişimler hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Kentin yayılma alanları arasındaki çeper bölgeler içinde kalan bu değerli alanlar, hızlı kentleşme, üst ölçekli ulaşım ve sanayi yatırımları, turizm odaklı ekonomik baskılar, kültürel ve çevresel tehditlerle karşı karşıyadır.

Kültürel peyzajlarla ilgili birçok tanımlama olmakla birlikte[1], insanın doğa üzerindeki değiştirici etkisi sonucu oluşması ve 'doğa' ile 'kültür' olmak üzere iki bileşeni ve karmaşık ilişkilerini barındırması ortak vurgudur. Kültürel peyzajların doğal çevre ile iç içe olan fiziksel ve mekansal yapısı, yerleşimlerin kuruluşundan başlayarak günümüze kadarki süreçte oluşan kültürel katmanlarının yatayda, düşeyde ve çok boyutlu sıralanması ve arasındaki değişimler sonucunda oluşmuştur. Farklı dönemlere ait katmanlar ve bu katmanlara ilişkin bileşenler birbirleriyle ilişki kurarak bir bütünü, bu bütünün yapısı, kimliği ve ruhu da kentsel formu oluşturmaktadır. Tüm bu sebeplerle kentsel formlar birçok bileşeni, ilişki ve katmanlar ağını barındıran karmaşık sistemlerdir. Farklı dinamiklerin ve etkenlerin birbirileri ile ilişkileri sonucu oluşmakta, bu dinamiklerin ve parçaların her birinden farklı bir bütünü, değeri ve çeşitliliği oluşturmaktadır (Şekil 1). Bu bağlamlarda ele alınacak olan "sürdürülebilir koruma ve büyüme" yaklaşımı, değerleri koruyarak farklı ölçeklerdeki sürekliliği sağlamak ve değişim sürecini anlayarak bu süreci doğru yönetmek olarak tariflenmektedir. Yapılı çevre ile birlikte doğal çevrenin ve canlıların bir bütün olarak korunmasını öngören bu yaklaşım, sosyal boyutuyla mekândaki yaşayanların, çalışanların ve aynı zamanda da bu mekânı kullananların ihtiyaç

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve beklentileri doğrultusunda korunarak yaşatılmasını hedeflemektedir (UNDP Türkiye, Yeni Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, 2018).

Şekil 1. Çok boyutlu- çok katmanlı kültürel peyzaj bağlamında önemli anahtar kavramlar ve karmaşık ilişkiler bütünü (Okumuş, 2017).

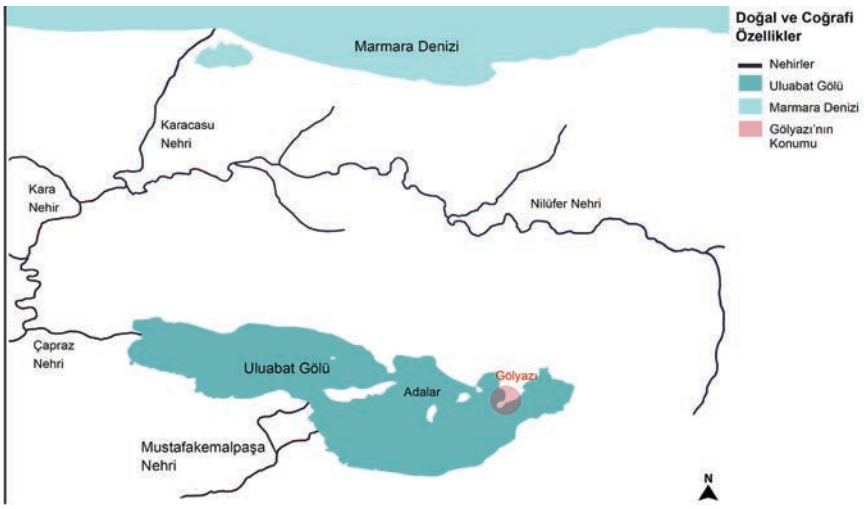
20.yy'ın son çeyreğinde, "sürdürülebilir bütüncül korumanın" gerekliliği konusunda UNESCO ve ICOMOS gibi organizasyonların liderliğiyle kültürel peyzaj değerlerinin korunması gündeme gelmiş ve bu konuda yapılan çalışmalar sonunda çeşitli tavsiye kararları sunulmuş olup[2], son olarak ise 2015 Sonrası Kalkınma Gündemi'nin temelini oluşturan 17 hedef arasındaki 11 no'lu, "şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılınması" hakkındaki "Kentsel Hedef" ile özellikle turizm politikaları ve ekonomik gerekçelerle biçimlendirilen süreçlerin, doğal ve tarihi koruma alanları üzerinde mekânsal ve işlevsel olarak dönüşümlere neden olacağı vurgulanmakta, bu değişim sürecinde de 'sürdürülebilir koruma' üzerine odaklanılmaktadır. Karmaşık ilişkiler ağı olan kültürel peyzajlara dair sürdürülebilir ve bütüncül bir koruma yaklaşımı bağlamında önerilerde bulunmak için tüm bu bileşenlerle ve ilişkilerle yatay ve düşeyde çok katmanlı, çevresel ve kentsel ilişkilerle çok boyutlu hale gelen kentsel formu bölge, yerleşim, kent ve kentsel mekân gibi farklı ölçeklerde anlamak, bu ölçekler arası fiziksel, çevresel, kültürel, ekonomik, sosyal değişim sürecini doğru yönetmek gerekmektedir. Kentsel forma ilişkin gelişme plan ve kararları ile doğal ve tarihi çevrelerin koruma kararları eş zamanlı ve bütünleşik olarak ele alınmalı, bu yaklaşım üst ölçekte politikaları ve stratejileri de üreten bir araç olarak görülmelidir.

Tarihsel Süreçte Değişen Kentsel Doku ve Mekânsal Niteliklerin Farklı Ölçeklerde Değerlendirilmesi: Karmaşık Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı (Apolyont)

Marmara Denizi'nin güneyinde, Bursa'nın 35 km batısında Nilüfer ilçesinde bulunan Gölyazı, Uluabat Gölü'nün doğusundaki 9 adadan biridir (Yalman, 1987). Uluabat Gölü'nün çevresindeki iki ilçe ve 17 köy içindeki en eski yerleşimlerden biri olan kent, özellikle gölle bütünleşmiş kıyı kültürü ve bunun yansıması olarak tarihsel süreçte birçok yerleşimin

ISBN: 978-605-80820-1-4

izini barındıran doğayla bütünleşmiş özel bir dokuya sahiptir. Uluabat Gölü ve Gölyazı önemli bir kuş konaklama alanı olmasının yanı sıra, farklı ekolojik işlevleri barındıran bir sulak alan olması, zengin flora ve faunası ve biyolojik çeşitliliği sebebiyle 1998 yılında "Ramsar Sözleşmesi" ile koruma altında ve "Yaşayan Göller" ağına dahildir (Salihoğlu, Karaer, 2005). Ayrıca, Uluabat Gölü antik dönemden günümüze bölgedeki yerleşimler için çeşitli su ağları ve ticari bağlantılar dolayısıyla yaşamı ve kenti biçimlendiren odak noktası durumda bulunmaktadır (Şekil 2).

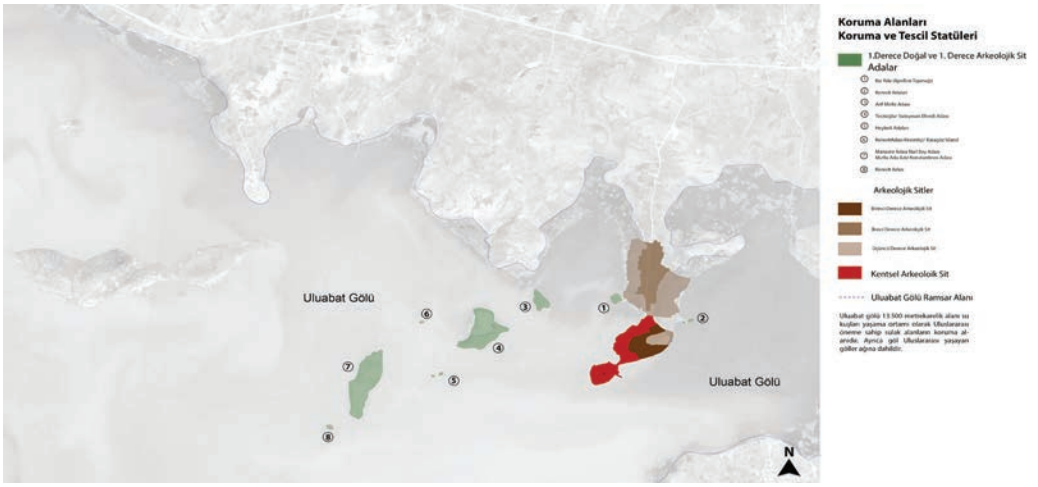
Şekil 2. Bölgesel ölçekte, yaşayan göl ve sulak alan olarak Uluabat Gölü doğal, coğrafi özellikleri ve su bağlantıları.

Şekil 3. Uluabat Gölü ve Gölyazı (Okumuş, 2017)

Kültürel peyzaj alanı olarak ele alınan Gölyazı, Uluabat Gölü'nün doğal döngüsüne göre şekillenmiştir. (Şekil 3). Birçok doğal, kültürel, sosyal, tarihsel bileşen ve tüm bu bileşenlerin ilişkileri ile fiziksel, sosyal ve yapısal değişimleri kentin biçimlenmesinde rol oynamıştır. Yerleşim, antik dönem kenti, bu doku üzerine kurulmuş Rum kenti ve Cumhuriyet sonrası değişen kent yapısı ile ilgili birçok veri barındırmaktadır. Alan barındırdığı bu çeşitli değerler dolayısıyla kentsel arkeolojik, 1. 2. ve 3. derece arkeolojik sit ve doğal sit gibi farklı koruma statülerindeki alanlardan oluşmaktadır (Şekil 4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

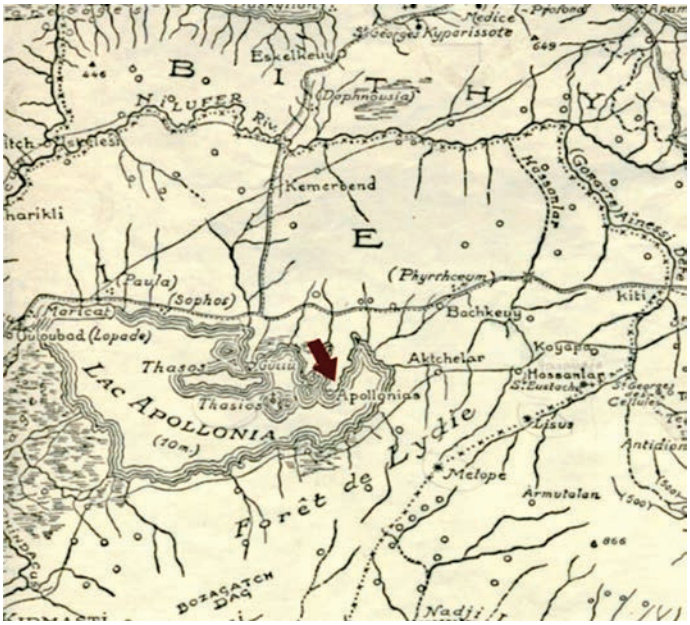

Şekil 4. Uluabat Gölü, Adalar ve Gölyazı Koruma Alanları ve Statüleri.

Geçmişten Bugüne "Apollonia Ad Rhydacum/ Apolyont/ Gölyazı

Gölyazı doğal çevre ve peyzaj özellikleriyle birlikte tarih boyunca birçok dönem ve kültürün yerle diyaloğunun fiziki yansımalarını da barındırmaktadır (Yalman, 1987, 37, 7-12). Rhyndacus Nehri *(Karacasu)* yoluyla Marmara Denizi'ne bağlanan Mysia bölgesinin en doğu şehirlerinden olan Apollonia ad Rhyndacum kentine MS 1. Yüzyılda ilk kez atıfta bulunan Strabo, kentin Apolloniatis Gölü kıyısında olduğunu aktarmaktadır (Strabo, & Roller, 2014) (Şekil 5). Rhyndacus çayı yakınında olduğu için, Rhyndacus yakınındaki Apollonia anlamına gelen, 'Apollonia ad Rhyndacum' adını aldığı belirtilmektedir. Kentte bulunan sikkelerdeki veriler kent tarihini MÖ 5. yy'a kadar dayandırmakta, son dönem arkeolojik veriler de bu yönde bir bilgi ortaya koymaktadır. Kentin Roma Dönemi sikkelerinde Apollonia'nın koruyucu tanrısı, aynı zamanda müzik, sanat ve ışığın tanrısı Apollon'un betimlemeleri yer almaktadır (Şahin, 2014). Roma devrinde Adramytteion *(Edremit)* ve Kyzikos'a bağlı olan Apollonia, sahip olduğu doğal zenginliklerin ticaretiyle en parlak dönemini MS. 1yy'dan itibaren yaşamıştır (Abmeier, 1990). Kentin içinde önemli bir konumda olduğu ticaret yolunun Miletepolis'ten gelip Cyzikos, Miletopolis, Lopadion kentlerinden Prusa'ya ulaşmakta olduğu düşünülmektedir (Şekil 5) (Yalman 1987: 37, 7-12). Bölge, Osmanlı Döneminde de Bursa'nın batısına açılan kapı olarak Uluabat ticaret ağı içinde yer almaktadır. Bu bölgede Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarından beri Rum Ortodoks nüfusu yaşamakta, Apolyont kenti ise, ekonomik, din ve eğitim gibi sebeplerle bu Rum yerleşimlerinin ve ticaret ağının merkezlerinden biri durumundadır (Şekil 6). Osmanlı döneminde etnik ve dini çeşitliliğe de sahip kültürlerin bir arada yaşadığı bir yerleşme olan kent 1923'teki nüfus mübadelesinden sonra, bölgedeki birçok diğer yerleşim gibi, bu çeşitliliğini yitirmiş, sadece Türk halkının yaşadığı bir yerleşime dönüşmüştür.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Apolloniatis Gölü (Uluabat Gölü) ve çevresi antik dönem yerleşimleri, Bölgesel ölçekte çevresel bağlantılar ve Apollonia Ad Rhyndacum'un yeri (Carte Dumont Olympe).

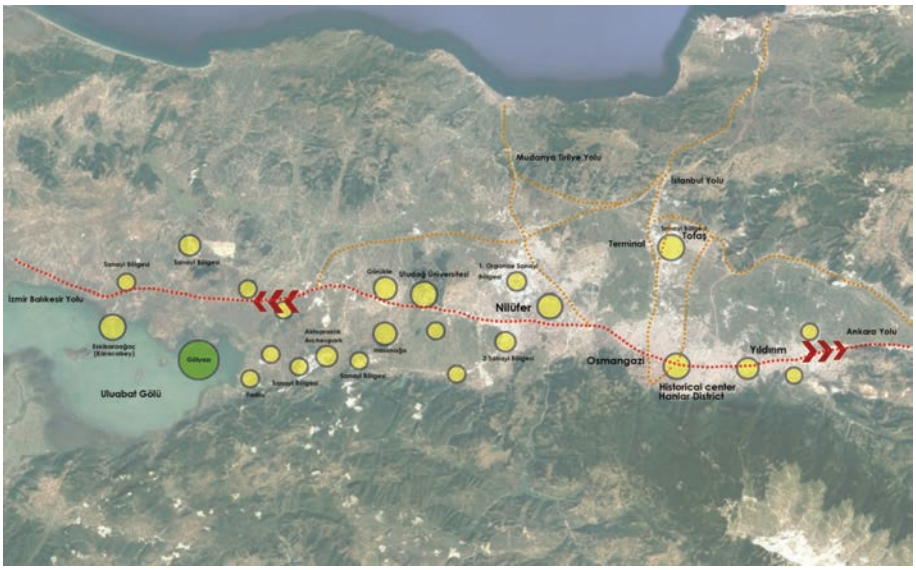

Şekil 6. Bölgesel ölçekte, Osmanlı Dönemi için çevresel ulaşım bağlantıları, bölgedeki yerleşimler içinde Apolyont, Deligiannis,1940 (Yalçın,2017).

Cumhuriyet Dönemi sonrası kent, yeni toplumsal, ekonomik ve kültürel durumla birlikte değişmiş, 1960lar sonrası ise Bursa kentinin İstanbul'un çeper bölgesindeki kentlerden biri olarak dönüştüğü sürecin etkisi altında kalmıştır. Barındırdığı coğrafi özellikler bağlamında doğu-batı ekseninde biçimlenen Bursa'da, bu süreçte özellikle batı ve kuzey yönünde yeni yerleşimler ve sanayi alanları ortaya çıkmış, mekânsal büyüme kentin ova yönünde kontrolsüz bir biçimde hızlanmış, fiziki ve doğal eşikler aşılmıştır. Doğal ve kültürel anlamda değerler ve potansiyeller taşıyan Gölyazı, kentin batı yayılma alanında konumlanmakta, yapılan planlamalarda yeni sanayileşme alanı ve çevre kentlerin kısa süreli rekreasyon

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanı merkezi olarak tariflenmektedir (Bursa 2020 Çevre Düzeni Strateji Plan Raporu). Kentin bu çeperindeki diğer tüm kentsel ve kırsal yerleşimler, doğal ve kültürel alanlar gibi Gölyazı da, bugün için farklı ölçeklerdeki baskının odağında bulunmaktadır (Şekil 7).

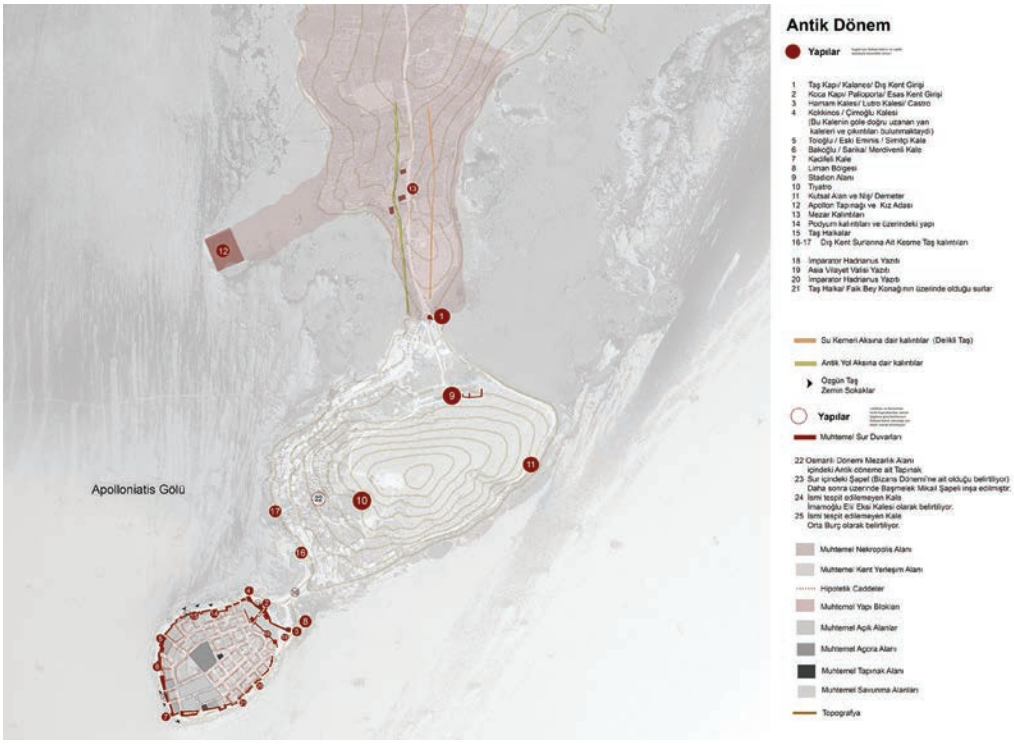
Şekil 7. Bölgesel ölçekte, Bursa kent merkezlerindeki değişim ve batı yayılma aksındaki yerleşim ve sanayi bölgeleri içinde Gölyazı'nın konumu.

Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı'nın Tarihsel Süreçte Kent Formundaki Değişim ve Değerlendirmeler

Antik Dönem

Antik dönem kenti biçimlenmesine ilişkin son dönem yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarına dayanılarak, kente ismini veren Apollon Tapınağı'nın kentin kuzeyinde yer alan Kız Adası üzerinde bulunduğu tahmin edilmekte, ada ve yarımada üzerinde kentin nekropolis, antik dönem ticaret yolu, kutsal alan, stadion, tiyatro, kale ve sur duvarlarına ilişkin kalıntılar görülebilmektedir (Şekil 8-9). Hem sikkelerdeki gemi, Rhyndakus nehri ve kerevit betimlemelerinden hem de yerleşimdeki sur duvarlarında yer alan, kayık bağlamak için kullanıldığı düşünülen, taş halkaların varlığından kentin bölgesindeki önemli bir liman ve ticaret kenti olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Uluabat Gölü'nü Marmara Denizi'ne bağlayan ve gölü besleyen Karacasu yoluyla, bölgenin balıkçılık ve çeşitli ürünlerinin de Marmara Denizi'ne ulaştırıldığı tahmin edilmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Yerleşim ölçeğinde antik dönem kentine ilişkin çeşitli mekanlar ve kentin biçimlenmesi.

Şekil 9. Antik dönemdeki kenti tiyatro alanından kentin görünüşü, yerleşimin iç kente giriş kapısı (Koca Kapı) (Okumuş, 2017).

Kent kaburga biçiminde topografyaya uyumlu ve gridal düzende adada konumlanmaktadır. Bu gridal/ ızgara planın eğimli olarak kentin orta aksında birleşmesi ve topografyayla uyumlu olarak tüm adaya dağılması kent formunu oluşturmaktadır. Kentin topografyayla ilişkili ızgara dokusu, adanın zirvesinden göle doğru doğu batı yönünde simetrik olarak tasarlandığını düşündürmektedir(Şekil 10). Göle açılan sokak yönlenimi ve kent formunun bölgenin iklim, rüzgâr ve güneşlenme gibi etkenlere göre düzenlendiği söylenebilir. Sokaklar ana aksa farklı açılarda topografyayla uyumlu biçimde birleşmektedir (Göksu, Çilingir, Ünverdi, 1998). Bugün kentin genelinde ızgara plan okunabilirken, adanın güneybatısında planın korunmadığı ve sonraki dönem yerleşmelerinin ızgara plan izlerini yok ettiği görülmektedir. Adanın güneybatısında, dokunun seyrek olması, surlar üzerindeki üç ana burcun bu bölgede ve yakın konumlanması nedenleriyle bu bölgenin antik dönemde savunma amaçlı olarak boş bırakıldığı ve yerleşim olmadığı tahmin edilmektedir. Kentin

ISBN: 978-605-80820-1-4

ızgara planlı mevcut ada formları, dikdörtgen ve kare dizilişleri bir ritm ile oluşmaktadır. Mevcut yapı dizilişleri ada formları ile değişmekle birlikte, kent formu bütününde tekrar eden bir ritm içermektedir (Göksu, Çilingir, Ünverdi, 1998). Yapı dizilişleri ve parsel düzenine ilişkin izler, zaman içinde çeşitli sebeplerle deforme olsa da bugünkü durumda kentin formu dönemlere ilişkin kalıntılarla birlikte okunabilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Kent ölçeğinde antik döneme ilişkin biçimlenme ve ilişkiler.

Osmanlı Dönemi

Kentin Osmanlı Dönemi'nde ekonomisi balıkçılık, ipekböcekçiliği ve zeytinciliğe bağlıydı. Büyük yelkenlilere yüklenen ürünler, Apolyont Gölü, Karacasu aracılığıyla İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. Liman kenti ve ticaret ilişkileri bağlamında bölgedeki önemli bir merkez olan kentte ve çevresindeki adalarda ayrıca önemli dini tarihlerde ayinler ve şenlikler gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda Apolyont'da mekân ve kent söz edilen ekonomik ve sosyal sebeplerle belirli bir ritmle oluşmakta ve değişmekteydi. Ayrıca tüm bileşen ve ilişkilerini göle göre biçimlendiren kent göldeki su seviyesinin yükselip alçalmasıyla ada/yarımada olarak her dönem değişmekte, doğaya göre şekillenen özel bir kentsel forma sahiptir (Şekil 11).

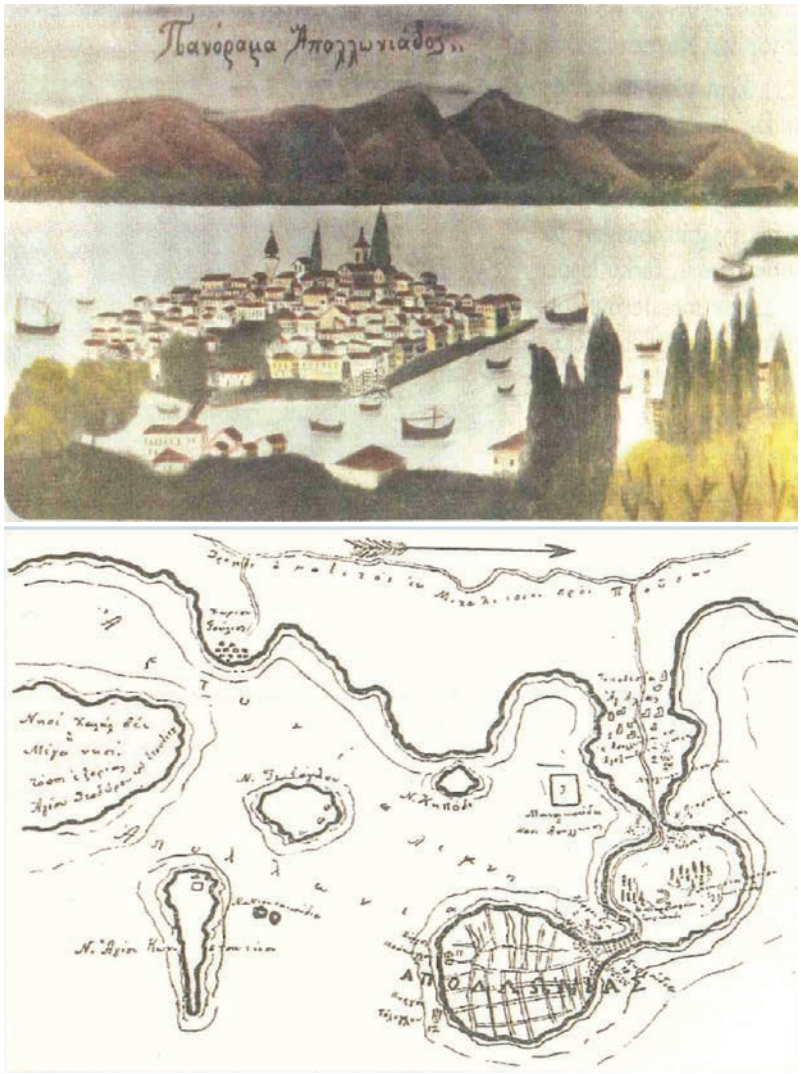
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. Doğaya göre şekillenen çok katmanlı özel kentsel forma ilişkin fotoğraflar (Okumuş, 2017).

Kentsel formu oluşturan ekonomik ilişkilerin yanı sıra bu dönem için önemli olan bir diğer konu da kentteki toplumsal durum ve bunun kentteki mekânsal etkileridir. Bu dönemde kentin nüfusunun yaklaşık %80-90'ı Rum, geri kalanı Müslümandır(Kaplanoğlu,1999). Her iki etnik grup üretim ilişkilerinde kurdukları ilişkilerini sosyal yaşamda da sürdürmekte, Rum ve Türk Pazarları ayrı ayrı kurulmakla birlikte her iki grup da birbirlerinden alış veriş yapabilmekteydi. Kentin ekonomik yaşamından sosyal yaşamına kadar her konunun referansı olan gölde yürütülen balıkçılık faaliyetlerinde ise her iki grup da eşit biçimde rol almaktaydı. Bu doğal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamikler bağlamında Apolyont'un coğrafyasını ve kentin o dönemki morfolojisini tarif etmek gerekmektedir. Kent Apollonias/ Artynia Gölü'nün kuzey-doğusunda üç kısımdan oluşan bir çıkıntının ucunda bulunmaktadır. Bu üç tepe ve çıkıntı "üç yarımada" olarak biçimlenmektedir(Şekil 12).

ISBN: 978-605-80820-1-4

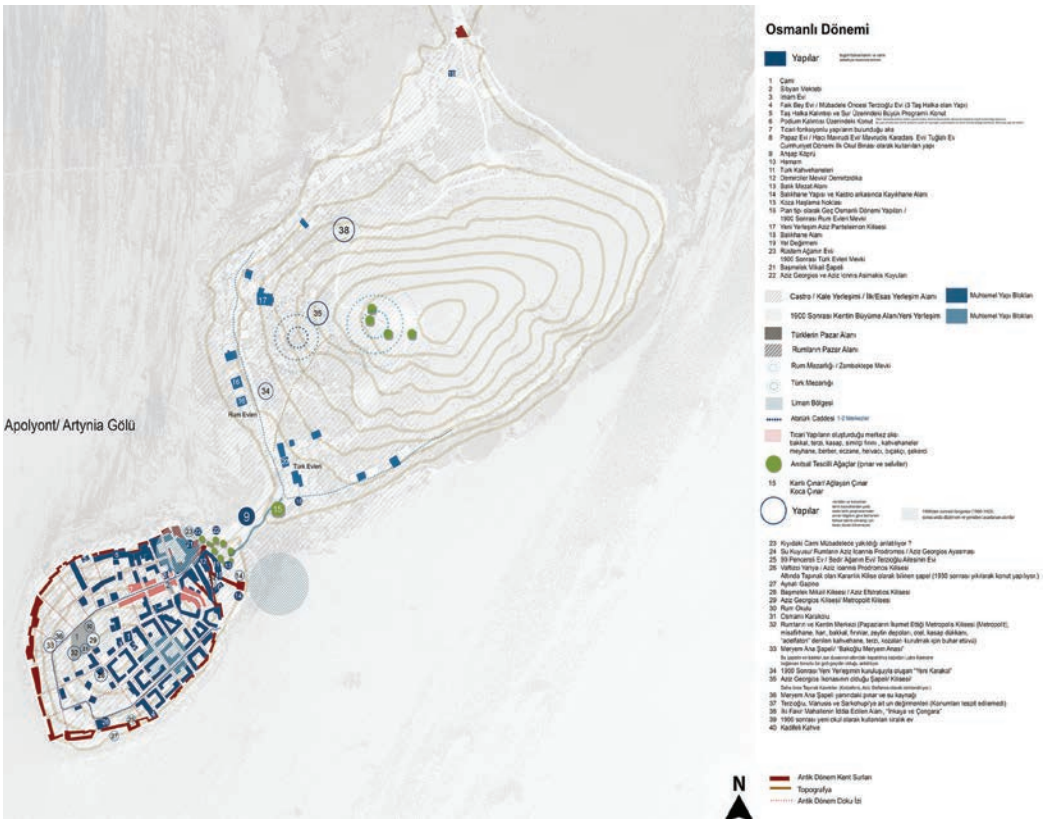

Şekil 12. Apolyont kentinin Osmanlı dönemine ait morfolojisini tarif eden krokiler ve çalışmalar
Üst: Apolyont Panoraması Tsolakis, (Yalçın,2017)
Alt: Apolyont kenti 3 yarımada biçimlenmesi Deligiannis, (Yalçın,2017)

Hem kente gelen seyyahlara hem de sonraki dönemlerdeki mekânsal anlatımlara bakıldığında "kaleden'' yani "adadan", "köprünün ötesinde" olan "dış yerleşimden'' ve bunların dışında bulunan çeşitli mekanlar üç yarımada bağlamında anlatılmaktadır3. Üçüncü yarımada kentin Antik Dönem, Osmanlı Dönemi ve modern dönemler ile birlikte kent dokusu ve tüm katmanlara ait kalıntıları; ikinci yarımada "Aziz Georgios" veya "Zambak Tepe" olarak bilinen alan yine antik döneme ilişkin sur yapılarını, tiyatro stadion, kutsal niş gibi alanları ve kentin sadece en son döneminin yeni mahallelerini, kentin gelişim bölgesini barındırmaktadır (Şekil 13). Birinci yarımada ise, kentin en dışındaki çeper olarak "Aziz Helias" (nekropolis) ve antik yol kalıntılarının yer aldığı bölgedir. Kent yerleşimi üçüncü yarımada üzerinde bulunmaktadır ve adanın etrafı surlarla çevrilidir. Surların en eski ve sağlam kısmı, esas giriş kapısının (Koca Kapı) içinde olduğu, gelen düşmanın karşılandığı iki yarımadanın bağlandığı köprünün yanındaki alandır. Kent içinde Türklerin ve Rumların ayrı ayrı konumlandığına ilişkin mekansal bilgi bulunmamakta,

ISBN: 978-605-80820-1-4

ancak caminin çevresinde ve kent girişinden köprüye doğru olan bölümde Müslümanların evlerinin yoğunlaşması, adanın zirve noktasının Rum pazarı ve meydanı olması gibi mekânsal tarifler yapılabilmektedir. Rum cemaatinin ve kentin dini, ekonomik ve sosyal merkezini oluşturan, adanın topografik olarak zirvesindeki alanda büyük Aziz Georgios Metropolis Kilisesi ve Osmanlı Karakolu bulunmaktaydı. Metropolis Kilisesi yanında iki katlı olan metropolitin oturduğu mekân (Metropolit Sarayı veya Metropolis), bu mekânın bitişiğinde ahırlı han, iki katlı iki okul, bakkal, fırın, kasap, terzi, kahvehaneler ve çeşitli dükkanlar vardı (Yalçın, 2017). Kentin giriş kapısını oluşturan tonozlu ve demir kapılı girişten, zirvedeki kilise ve merkeze kadar uzanan şimdiki adıyla Atatürk Caddesi'nin özellikle kuzey bölümü ticari fonksiyonların yoğunlaştığı bir alandır. Kentteki en gösterişli ve büyük programlı yapılarda bu bölgede bulunmaktadır. Kentin merkezi olan bu bölümün güneybatısında halk tarafından Bakoğlu Kalesi olarak isimlendirilen kalenin yakınında Meryem Ana Şapeli bulunmaktaydı. Ayrıca, köprünün ötesindeki yeni mahallede olarak tanımlanan 1908-1918 yılları arasında inşa edilen Aziz Panteleimon Kilisesi kentin önemli noktalarındandı(Şekil 13).

Şekil 13. Yerleşim ölçeğinde, Osmanlı Dönemi kentinin biçimlenmesi ve mekânsal ilişkiler.

Türkler için bu mekanlar ekonomik sebeplerle sıklıkla kullanılmakta olup, ekonomik ve sosyal hayatın merkezi, kalenin kuzey tarafında köprünün önündeki alandı. Ancak cami ve kilisenin yakınlığı, aynı alanda, ticari işlevlerin yoğunlaşması, iki toplumun da eğitim kurumlarının bulunmasından dolayı, Rum mahalleleriyle çevrilmiş olsa bile her iki grubun sosyal hayatı için merkezin Rum pazarı alanı olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 14). Apolyont'da özellikle 19.yy'da imar faaliyetlerinin yoğunlaşmasının sebebi ve kentin biçimsel ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

mekânsal değişim bağlamındaki kırılma noktası 1900 yılındaki yangındır. Bu büyük yangın 400 konut ve dükkânın yanmasına, yerleşimdeki sokakların genişletilmesi, parsellerin büyümesine, kentin ve mekânın algısının, düzeninin büyük ölçüde değişimine ve kentin ikinci yarımadaya yayılmasına ayrıca antik dönem katmanı üzerinde konumlanan Osmanlı dokusunda bazı bölümlerde boşalmalar ve kayıplara neden olmuştur. Bu tarihten sonra kentin biçimlenmesinde yeni bir planlama süreci yaşanmıştır. "Yeni mahalle" ve "ikinci yarımada" olarak tarif edilen bölgede 150 Rum ve Türk evi inşa edilmiştir (Şekil 15). 1900 yılından önce bu alanda, Türk ve Rum mezarlıkları, Rum mezarlığı içinde Aziz Georgios'un ikonasının yer aldığı bir şapel ve iki un değirmeni bulunmaktaydı. İkinci yarımadanın 1900 yılına kadar yerleşim dışı alan olduğu fikrine karşı, Apolyont'u 1904-1906 yılları arasında ziyaret eden F. W. Hasluck, "anlatılara göre Aziz Georgios Tepesi'nin savaşlar önce tamamen evlerle dolu" olduğunu aktarmaktadır (Hasluck, 1910). Ancak bu alandaki yapıların yapım tarihlerinin 1900 sonrası olması, kilisenin 1900 sonrası yeni yerleşimin kilisesi olarak kurulması, göl kenarındaki evlerin, gerek ölçek olarak büyüklüğü gerekse plan ve cephe özelliklerine bakıldığında adadaki evlerden farklı, geç Osmanlı dönemi yapıları olması kentin bu bölümünün 1900 yangını sonrası kurulduğunu düşündürmektedir.

Şekil 14. Kent ölçeğinde Osmanlı Dönemi'ne ilişkin form ve mekânsal ilişkiler (antik dönem kent formu ve kalıntıları üzerinde biçimlenen dokunun sürekliliği, değişimi ve mekânsal kullanım ilişkileri görülebilmektedir).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. 1900 Yangını sonrası kentte yerleşimin büyüdüğü, kentin daha sonraki döneminin yeni mahallelerini, kentin gelişim bölgesini barındıran alan, Zambaktepe ve 2. Yarımada (Okumuş, 2017).

Mübadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi

Gölyazı 1923 yılında gerçekleşen mübadele ile toplumsal karakterini ve çeşitliliğini yitirmiş olsa da ulaşım akslarından uzakta ve içerde konumlanması sebebiyle bu süreçte, savaş sırasında ve sonrasında büyük zarar görmekten kurtulmuştur. Bu süreçte kentin yaşamı, mekânın biçimi, düzeni ve algısındaki değişim kademeli gerçekleşmiştir. Kentin toplumsal yapısı ve mekanındaki değişime rağmen ekonomik ve biçimsel olarak sürekliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Apolyont'dan gidenler ya da gelenler yerleştikleri yerleri yine aynı ekonomik sebeplere ve hayat biçimine göre tercih etmişlerdir. Mübadele sonrası temel geçim kaynağı olarak balıkçılık büyük ölçüde sürdürülürken, ipekböcekçiliği toplumsal değişimden olumsuz etkilenmiştir. Konutlarda, ipekböcekçiliği nedeniyle gereksinim duyulan geniş mekanlar, günlük ihtiyaçlara ayrılmış, daha sonra ekonomik sebeplerle birlikte bu mekanlar değişmiş ve yıkılmıştır. Bu süreç kentin yatayda değil üçüncü boyutta biçimlenmesini etkilemiştir. Kentin formunu ve düzenini etkileyen olaylardan biri de 1925 yılında yerleşimin güneybatı bölümünde ortaya çıkan yangındır. Bu yangınla, Aziz Georgios Kilisesi'nin batı ve güney bölümündeki yoğun kentsel doku yıkılmıştır (Şekil 16-17).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 16. Yerleşim ölçeğinde, Cumhuriyet Dönemi, Mübadele ve sonrası süreçlerde, kentin biçimlenmesi (kentteki tarihsel süreçteki bütüncül forma dair izler, mekânsal kullanımlar ve kentsel formdaki süreklilik ve değişim görülebilmektedir).

Kilisenin yanında bulunan Rum İlkokulu da bu süreçte yıkılmış ve yerine öğretmenevi inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ilkokul olarak kullanılan ilk bina Atatürk Caddesi'nde bulunan "Tuğlalı Ev" olarak isimlendirilen yapıdır. Daha sonra ikinci okul binası olarak eski caminin yanındaki dört beş katlı bir Rum evi içinde "Sibyan Mektebi" kurulmuştur. Ayrıca kentin güneydoğusunda yer alan ve yerel olarak "99 Pencereli Ev" olarak bilinen kentin en görkemli ve büyük yapılarından olan konut, halk odası ve yetişkinlere Türkçe eğitimi vermek için kullanılmıştır (Yalçın, 2017). Yani kentsel formun değişiminde ve yeni mekânsal odakların kurulmasında toplumsal ve ekonomik olarak gerçekleşen değişim süreci yanı sıra ulusal devletin ekonomi, idari yapı ve ideolojisine uygun biçimlenme, mekân ihtiyaçları da etkili olmuştur. 1933'de cumhuriyetin 10. yılı sebebiyle bugünkü belediye binasının önündeki alanda Atatürk heykeli inşa edilmiştir. Atatürk heykeli ilk inşa edildiğinde gölün kıyısındayken bu alanı tanımlayan meydan (bugünkü belediye meydanı) 1940'lar ve 1965-1989 yılları arasındaki dolgularla elde edilmiştir (Şekil 16-17). 1940'lar sonrası yeni merkez oluşturulması için ilk dolgu çalışmalarının yapıldığı kent meydanında bulunan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait Türk kahvehaneleri ise 1940'lı yıllarda yıkılarak daha geniş ve yüksek yapılar olarak inşa edilmiştir. Kahvehaneler arasındaki surların içine giden sokaklar kapatılmış ve bu sebeple surların iç bölümündeki demirci dükkanları olarak tariflenen bölge yok olmuştur. (Yalçın, 2017). 1960 sonrası hızlanacak olan göldeki dolgu çalışmaları, kent merkezinin ve ticari işlevlerin turizm baskısıyla da göl kıyısına doğru yönlenişi ve köklü değişim sürecinin kentin biçimlenmesindeki ilk hareketleri 1940'lı yıllarda görülebilmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 17. Cumhuriyet Dönemi ve sonrası kentin biçimsel değişim süreci ve mekânsal ilişkiler.

1960 Sonrası ve Bugün

Kentin 1960'lar sonrası biçimsel ve mekânsal dönüşümünde ekonomik hayata dair dönüşüm temel etkendir. Gölyazı halkının geçim kaynağını oluşturan balıkçılığın, kooperatif düzeninde örgütlü sürdürülmesi fikri kentin hem ekonomik hem de mekânsal bağlamda dönüşümünde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Kentin ekonomisi ile ilgili dönüşüm süreci kentteki biçimsel dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Mübadeleden önce de olduğu gibi balıkçılığa dair tuzlama ve fıçılama gibi işlemler kentin dolgu meydanı olan "Kastro" kalesi ve tarihi çınarın çevresindeki balıkhanelerde ve kayıkhanelerde gerçekleştirilmekteyken, bu yapılar 1960'lı yılların sonunda yıkılmıştır. Bu yapıların da bulunduğu kıyıdaki meydan 1965-1975 ve 1975-1989 tarihleri arasında dolgularla oluşturulmuştur. Dolgu ve meydanların oluşum süreçlerinde mezat yeri, su kuyuları, mescit binası ve kalenin hemen yanında balıkhane ve kayıkhane yapıları yok olmuştur(Şekil 17). Sur duvarlarına kadar uzanan göl sularının kış aylarında ani yükselmesi ve bina içlerine kadar girmesi bu dolguların yapımında sebep olarak gösterilmiştir. 1970'li yılların başlarında yeniden inşa edilen köprünün konumu ve ekseni de bu alanı daha da sınırlamıştır. Ayrıca kentin dönüşümündeki önemli inşa faaliyetlerinden olan meydanda ve kaleye bitişik bir şekilde bulunan yeni caminin inşaatı 1979-1982 yılları arasında gerçekleşmiştir(Şekil 17-18). Bu şekilde aşamalı dolgularla kentin içinde geniş bir merkezi alan oluşturulmuş ve sosyal yaşamın odağı, eski cami ve Aziz Georgios Kilisesi' nin bulunduğu adanın zirvesinden, köprü tarafına taşınmıştır(Şekil 15). Yerleşimin köprünün karşısındaki yarımadada büyürken, ada içindeki merkez de adanın zirvesindeki eski meydan ve Atatürk Caddesi'nden köprü çevresi ve dolgu alanlara doğru daha hızlı bir şekilde değişmiştir. Ancak, kentin giriş kapısından başlayan ana yol boyunca devam eden bölge, ekonomik merkez olarak dükkanların bulunduğu alan olmaya devam etmektedir (Şekil 17). 1980'ler sonrası özellikle turizm baskısı ve ekonomik gerekçelerle kentteki mekânsal büyüme ve değişim süreci farklı ölçekte ve farklı dinamiklerde daha da yoğun hissedilmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yeni meydan düzeni içinde günümüzde yeni, büyük cami ve şadırvanı, belediye binaları, kahvehaneler, restorasyonu tamamlanan ve ticari fonksiyonlarla kullanılan yapılar, balıkçılık kooperatifi bağlantısıyla balık satışlarının yapıldığı mezat alanı, özellikle hafta sonları ve yazın büyük bir kalabalığın olduğu, kıyıya kadar uzanan geniş oturma alanları, gözlemeciler gibi yeme içme mekanları, köprünün çevresinde otopark alanları, otobüs ve dolmuş durakları, turizm amaçlı geçici ve taşınabilir yapılar bulunmaktadır (Şekil 18).

Şekil 18. Yeni dolgu meydan ve kent merkezi düzeni içinde günümüzdeki durum (yeni balık mezat yeri, oturma alanları, kıyıdaki turizm mekanları ve otopark alanları) (Okumuş, 2017).

Şekil 19. Kentin giriş noktası olarak tarif edilen Ağlayan Çınar dolgu meydanı (Okumuş, 2017).

Bu dönemde tasarlanan bir diğer yeni meydan ve merkez ise, köprünün karşı tarafında bulunan ("Kanlı Çınar", 2000'li yıllardan sonra "Ağlayan Çınar" olarak adlandırılan) anıt çınarın çevresi ve eski balıkhanenin önündeki alandır. Kentin yarımada bölümünün girişinde yer alan ve yaklaşık 800 yaşındaki çınar kentin Osmanlı Dönemi'nden bugüne ana omurgası ve meydanına bağlanan köprü aksında yer almakta ve kent için mekânsal referanslardan biri konumundadır. Çınar, yerleşimin 1900 yılındaki büyün yangınla birlikte yeni gelişme alanı olan yarımada bölümünün tasarlanması sürecinde de kent girişinin imgesi olarak ana yolların ve sokakların yöneliminde, balıkhane ve yeni kayıkhane alanının oluşumunda, yeni yapıların konumlanmasında belirleyici bir etken olmuştur. 1990'larda gerçekleştirilen dolgu çalışmaları ile daha büyük bir açık toplanma alanına dönüşerek kent girişi için odak ve referans noktası olan çınar meydanı 2010 sonrası yeniden düzenlenmiş çınarın çevresindeki yapılar yıkılmıştır. Bugün için de kentin giriş noktası olarak tarif edilen alanda kitap satışı ve turist bilgilendirme yapıları, cafe ve oturma mekanları, geçici ıslak hacimler bulunmaktadır (Şekil 19). 1994- 1995 yılları arasında kentte (kale ve ikinci yarımadada) gerçekleştirilen yıkım ve imar çalışmalarının neticesi olarak kentin kuzey

ISBN: 978-605-80820-1-4

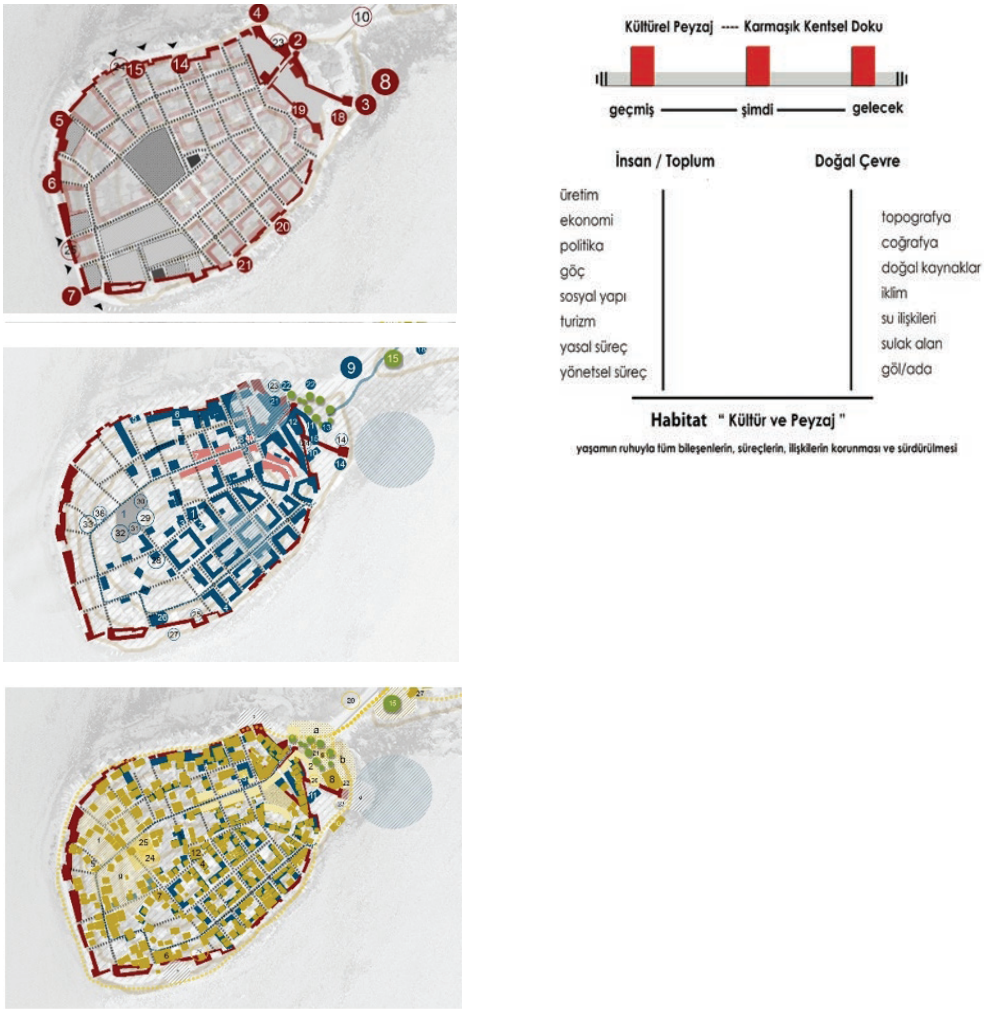
bölümündeki ve yarımadanın etrafını saran Cumhuriyet Caddesi açılmış, "Lutro" ve "Kokkinos" kalelerinin göle doğru uzanan bölümleri yıkılmıştır. Kentin etrafında ek bir alan oluşturan yolun açılması ve genişletilmesi sebebiyle kente dair biçimsel ve mekânsal algı değişmiş, kentin geçmiş dönemlerine ilişkin izler yitirilmiştir (Şekil 16).

Değerlendirme ve Tartışma: Sürdürülebilir Koruma için Mekân ve Zamanda Değişim ve Dönüşümü Anlamak ve Yönetmek

Antik dönemde ızgara biçiminde topografyayla uyumlu özel bir kentsel forma sahip Gölyazı'nın günümüzdeki dokusu tarihsel sürekliliğin sonucu olarak Helenistik, Roma, Bizans, Osmanlı, Cumhuriyet ve sonrası dönemlerin biçimsel izleri ve değişimlerinin devamlılığı ve yansımasıdır (Şekil 20). Yerleşme, üzerinde yer alan mevcut izlerin, doku, sokak, yapı, yapı dizilişleri gibi antik dönem kentinin formuna referans vermesi, mevcut dokunun kentsel formuyla özel bir ritm içermesi, Osmanlı dönemine ait yapım sistemlerine ve mekân biçimlenmesine dair bilgiler vermesi gibi değerlere sahiptir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi sonrası kentin formunda yaşanan değişim ve dönüşüm, bu dönemin kırılma noktaları, ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal dönüşümüne ilişkin bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda doğal çevre ve kentsel dokunun oluşumu, fiziksel gelişimi ve dönüşümündeki sokak, parsel ve yapı morfolojisi yanı sıra Gölyazı yerleşimi için fiziksel dokudaki belirleyici etmenlerden bir diğeri de kentin tarihi sürecindeki ekonomik ve toplumsal dönüşümdür. Tüm bu etkenler fiziksel dokunun oluşumu ve gelişiminde rol oynarken ayrıca mekandaki biçimsel değişimin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gölyazı bulunduğu coğrafyadan kaynaklanan kısıtlı gelişim alanını ve ulaşım zorluklarını bir avantaj olarak kullanarak, kentsel biçimlenmesini ve doğal, kültürel, tarihi ve sosyal ilişkilerini tüm bu tarihsel süreçte koruyabilmiş, "habitat" bütünlüğünde belirli bir denge içinde varlığını sürdürebilmişse de özellikle 1960'lı yıllar sonrası ekonomik fayda odaklı projeler ve turizm baskısı kentin formunu doğrudan etkilemeye başlamıştır. Gölyazı kendi iç dinamikleri ve ruhuyla, kentsel ve doğal çevresiyle belirli bir ritmle yaşamakla birlikte son yıllarda iki metropol kentin mekansal, çevresel, ekonomik kentsel büyüme baskısının kentsel formda okunabildiği bir yerleşimdir. Kent tarihsel süreçte biçimsel, işlevsel ve mekânsal olarak değişim gösterse de 1960-1980 arası değişim süreci ve 2000'ler sonrası gerçekleşen hızlı dönüşüm kontrol edilemez hale gelmiştir.

Kültürel peyzaj olarak Gölyazı bu sebeplerle sadece doğal, kentsel ya da arkeolojik birer koruma alanı olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir gelişme stratejileri, yeni ekonomik gelişim modelleri, iklim değişikliğine karşı planlama, risk yönetimi, biyolojik ve ekosistem çeşitliliğinin, katmanlar arası fiziki ve sosyal ilişkilerin korunması gibi konular bağlamında da yaklaşımlar geliştirilerek düşünülmelidir. Üst ölçekte Bursa kenti ile birlikte kentsel büyüme ve morfolojik değişim süreci doğru yönetilerek, Gölyazı'nın kentsel ve mekansal değerlerinin gelecekte de doğal çevre ve peyzajla birlikte sürdürülmesi önemlidir. Gölyazı ve çevresine ilişkin kararlar, değişimin yönetilmesi ve değerlerin sürdürülebilmesi konuları üst ölçekli koruma politikaları, planlama stratejilerinin bir parçası ve uzantısı şeklinde düşünülmelidir. Hem tarihsel bağlamdaki morfolojik dönüşüm ve katmanlı yapı hem de kentsel örgütlenmedeki baskılar sonucu oluşan değişim süreci, sürdürülebilir koruma yaklaşımı çerçevesinde farklı ölçekler ve boyutlarıyla ele alınmalı, karmaşık kentsel çevre ve doğadaki değişimin farkında olarak değerlendirmeler gerçekleştirilmelidir (Şekil 20).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 20. Sol: Tarihsel süreçte kentin formunda yaşanan değişim süreci Sağ: Kültürel Peyzajlarda Sürdürülebilir ve Bütüncül Koruma Yaklaşımı

Kaynaklar

Abmeier A., (1990). Zur Geschichte von Apollonia am Rhyndakos ,in: E. Schwertheim (ed), *Mysische Studien*, *1*, 1–16.

Aybek, S., & Öz, A.K. (2012). *Gölyazı ve Uluabat Gölü Çevresi 2010 Yılı Yüzey Araştırması*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt: 2, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ,1-10.

ÇDR (2011) Bursa İl Çevre Durum Raporu, Bursa Valiliği Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, Bursa.

Göksu, E., Çilingir T., Ünverdi L., (1998). Gölyazı Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma İmar Planı Açıklama Raporu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Hamilton, W. J. (1842). Researches in Asia Minor, *Pontus and Armenia: with some Account of their Antiquities and Geology, Vol 1, Chapter V*, London: Murray, 68-90.

Hasluck F. W., (1910). *Cyzicus: Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum*, Miletupolis, Hadrianutheare,

ISBN: 978-605-80820-1-4

Priapus, Zeleia, ect., Cambridge.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities ofthe Eastern Roman Provinces*. Oxford, Clarendon Press, (2. baskı), s.89.

Kaplanoğlu, R. (1999). *Bursa'da mübadele* (No. 6). Avrasya Etnografya Vakfı.

Le Bas M. P., Reinach, S. (1888). *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, (der: S. Reinach), Paris: 38-42.

Madran, E., & Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. TMMOB Mimarlar Odası.

Mango, C. (1979). The Monastery of St. Constantine on Lake Apolyont, *Dumbarton Oaks Papers*, *33*, 329-333.

Okumuş, G. (2017). *Principles and Strategies for Conservation and Management of Complex Multi Layered Cultural Landscape: The Case Study Gölyazı (Apolyont) / Bursa*, Unpublished Report, Conservation 504 Seminar in Conservation of Cultural Heritage, METU, Ankara.

Salihoğlu, G., Karaer, F. (2005). Uluabat Gölü için Ekolojik Risk Değerlendirmesi. İTÜ Dergisi/E, *(15), 1-3*, 17-28.

Sauer, C. O. (1925). *The Morphology of Landscape*. University Press.

Strabo, & Roller, D. W. (2014). *The Geography of Strabo*. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2014.

Şahin, M. (2014). *Gölyazı Apollonia Kültür Envanteri*. Nilüfer Belediyesi, Bursa.

Terzi, F., & Yılmaz M. (2015). Çeper Kuşakların Mekansal Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bursa. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu Temel Yaklaşımlar ve Teknikler, (s. 231-245). Mersin.

UNESCO (2003). *Cultural Landscapes: the Challanges of Conservation*. World Heritage Papers No: 7, Paris: UNESCO World Heritage Centre.

Whitehand, J. W., & Morton, N. J. (2004). Urban Morphology And Planning: The Case of Fringe Belts, *Cities*, *21:4*, 275-289.

Yalman, B. (1987). Apollonia ad Rhyndacum: Gölyazı Köyü, İlgi, *37*, 7-12.

Yalçın, E. K. (2017). *Apolyont'un Sakinleri Mekan, Bellek ve Tarih*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Yavaş, D., (2016). *Arşiv belgeleri ışığında 'Abulyond' İmar Faaliyetleri*, M. Şahin, S. Sevim ve D. Yavaş (haz.), Odryses 'ten Nilüfer 'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu, Bursa, Nilüfer Belediyesi, 2016, s. 903.*1/100 000 Ölçekli Bursa 2020 Çevre Düzeni Strateji Plan Raporu*, Ağustos 1997, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nazım Plan Büro Başkanlığı, s.174-178.

---

[1] Kültürel peyzajlarla ilgili çalışmalar coğrafyacı Carl Orwin Sauer tarafından 1925 yılında yayınlanan 'The Morphology Of Landscape' isimli çalışma ile başlamaktadır. Sauer'in yaklaşımı kültürel peyzajı, kültürel güçler tarafından etkilenmiş ve değiştirilmiş bir doğal alan olarak kabul etmektedir (Sauer, 1925). 1960'lı yıllardan itibaren coğrafyanın yanı sıra antropoloji, çevre bilimleri gibi ilgili diğer alanlarda da kullanılan kültürel peyzaj kavramının koruma disiplini için önem kazanması ise, bir kırılma noktası niteliğinde olan, 1992 yılında 'Dünya Mirası Komitesinin' kültürel peyzajların 'üstün evrensel değer' kriterlerine uygun olduklarının kabulünden sonra gerçekleşmiştir. UNESCO tarafından 2009 yılında yayınlanan kültürel peyzaj alanlarının korunması ve yönetimi ile ilgili 'Dünya Mirası Kültürel Peyzajlar: Koruma ve Yönetim İçin El Kitabı' metnindeki ayrıntılı tanım 'Kültürel peyzajlar, insan toplumu ve yerleşmesinin, fiziksel kısıtlamaların ve/veya doğal çevreleri tarafından sunulan fırsatların, ardışık iç ve dış sosyal, ekonomik ve kültürel güçlerin etkisi altında, zaman içindeki evrimini açıklamaktadır' şeklindedir (UNESCO, 2003a:22).

ISBN: 978-605-80820-1-4

[2] "1976 Unesco Tarihî Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı" ve Avrupa Konseyi'nin 2000 yılında kabul ettiği "Avrupa Peyzaj Sözleşmesi" gibi belgeler de kültürel peyzaj alanlarına dair toplumlar tarafından şekillendirilen kültür mirasının en zengin ve çeşitli bileşenlerinin yer aldığını bilerek, insanlık için sosyal, kültürel ve ekonomik birer değer ve kendi çeşitliliği içinde deneyimlerin birikimi olduklarının, doğal özelliklerinin çevresindeki tarihi ve çağdaş yapılaşmaların, algılar ve görsel ilişkiler ile kentsel yapının diğer tüm unsurların, bu kimliğe ilişkin karmaşık yapının farkında olarak somut ve somut olmayan tüm ilişkilerin bütüncül olarak ele alındığı yeni bir yaklaşım tariflenmektedir.

[3] Bölgeye ve Apolyont'a ilişkin bilgileri özellikle 19.yy'da bölgeyi ziyaret etmiş seyyahlar, arkeologlar ve çeşitli araştırmacılardan edinebilmekteyiz. P. Le Bas'ın 1843 yılına tarihlenen Küçük Asya Seyahati (Voyageen Asie-Mineure) adlı eserinde alana ilişkin ilk plan ve tasvirlere yer verilmiştir (Le Bas, Reinach, 1888). F.W Hasluck ise, alandaki anıtlar ve kullanımları ile göldeki yerleşim ve adalar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Hamilton, 1842). Bunlardan çok daha sonra alanı çalışmış olan Mango (1979) ise, Gölyazı'yı, Uluabat Gölü'nün, kuzeyinde bir yarımadanın üzerindeki iki tepeden oluşan kent olarak tanımlamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme

Arif MISIRLI, Burcu ÖZGÜVEN

Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
arifmisirli@gmail.com, bozguven@hotmail.com

Özet: *Antik Çağ kentlerinde yerleşim karakterinin tanımlanmasında kamu yapıları önemli yere sahiptir. Kentlerin önem ve kapasitesi hamam, tiyatro ya da agora gibi kamusal yapılar ile birlikte değerlendirilmektedir. Ancak dördüncü ve yedinci yüzyıllar arasında toplumsal yaşamda ve ekonomide görülen değişimler, kamusal yapıların işlevlerinin devamlılığının sonlanmasına neden olmuş, bu durum da yapıların dönüşümlerine ve yeniden kullanımlarına ilişkin sonuçlar doğurmuştur.*

Bu çalışmanın konusunu oluşturan agoralar, kentlerde ekonomik, politik ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapan kentsel birimlerdir. Arkeolojik kanıtlara dayanarak agoranın kentsel konumunun beşinci yüzyıl sonu ve altıncı yüzyıl başlarında değişmeye başladığı gözlenir. Bu dönemler öncesinde kent yönetimindeki değişimler ve ekonomik hayatın başka alanlara kayması antik agoranın siyasi ve ticari işlevinin yok olmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada agoraların Geç Antik dönemde başlayan dönüşümünün yanı sıra Bizans Dönemi'ndeki konumu ve kullanımı incelenmiş; Geç Antik ve Bizans kenti morfolojisinin agora dönüşümü üzerinden analiz edilmesi amaçlanmıştır. İnceleme kapsamında agoralarda meydana gelen dönüşümün nasıl oluştuğu ve sonuçta yeni işlevin ne olduğu sorgulanmaktadır.

Bu doğrultuda Assos, Elaiussa Sebaste, Ephesos, Hierapolis, İasos, Ksanthos, Laodikeia, Miletos, Myra-Andriake, Pergamon kentlerinde yer alan agoraların dönüşümleri incelenmiştir. İşlevsel nedenlerle kentte geniş bir alanı kapsayan agoraların özgün fonksiyonunu kaybedip kullanımdan çıktıktan sonraki dönüşümleri, yapının bir bölümünün ya da yapılardan geriye kalan arsanın kullanılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik kazı raporları sonucu agoraların dinsel amaçlı dönüşümün yanı sıra, konut amaçlı, endüstriyel, savunma ve diğer kamusal amaçlı olarak farklı kullanımlarının olduğu saptanmıştır. Agoraların dönüşümünde dinsel örgütlenmenin değişimi başta olmak üzere, kent yönetim mekanizmasındaki değişimler, kentsel alanın daralması sonucu arsa yetersizliğinin oluşması ve ekonomik hayatın yeni mecralarda gelişmesi gibi etkenlerin rol oynadığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Geç Antik Çağ ve Bizans kenti, agora, dönüşüm*

Giriş

Antik çağda kentin, ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve dinsel işlevleri oradaki kamu yapılarına ve bunların kentsel konumlarına yansır. Kentin siyasal ve yönetimsel rolüne en çok agoralar ve forumlar tanıklık eder. Ayrıca agoralar ve forumlar kentte toplumsal

ISBN: 978-605-80820-1-4

merkez rolünü üstlenirler (Owens, 2000, 3).

Mimari açıdan agoraların gelişimi, M.Ö. beşinci yüzyıldan itibaren tapınak, bouleuterion[1], prytaneion[2], arşiv, çeşme, sunak, odeon, kütüphane gibi bünyesinde farklı işlevleri barındıran çok sayıda yapının inşa edilmesi ile gerçekleşir. Kentsel kimliği yansıtan agoralarda, stoalar insan topluluklarını bir araya getiren, yağmur, rüzgâr ve güneş gibi hava şartlarına karşı korunak sağlayan, kent sakininin faaliyet ve dinlenme alanı olan yapılardır. Önceleri düzensiz bir planlama ile inşa edilen stoalar, M.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren agorayı sınırlayan ve düzenleyen bir ifade kazanmaya başlar. Ancak M.Ö. birinci yüzyıla, Roma Dönemi'ne kadar planlı bir organizasyon her zaman söz konusu olmaz. Roma Dönemi'nde ise agora alanları dört yandan stoalarla çevrelenir ve bu durum bir bakıma kent merkeziyle çevresinin geleneksel bağlarının kopmasıyla sonuçlanır (Ersoy, 1995, 50-52).

Forum ve agoraların dördüncü ve beşinci yüzyıllarda toplumsal ve ticari merkezler olarak süregeldiğini belirten yazılı kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim bu dönemde hukuki yargılama faaliyeti burada yapılmaya ve imparatorluk buyrukları da forumda halka okunmaya devam eder. Beşinci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Akdeniz'in çeşitli yerlerinde forum ve agoralara saygı ifade eden önemli sayıda heykeller adanır; yeni forumların yapımı için de birçok yazılı, epigrafik ve arkeolojik kanıt bulunmaktadır (Lavan, 2003, 317). Diocletianus (284-286 / 286-305) ve çeşitli kentsel valilikler altında Roma'da büyük kamu çalışmaları gerçekleştirilir; Konstantinopolis'te Konstantinos (324-337), I. Theodosios (379-395) , Arcadius (383-395 / 395-408) ve I. Leo (457-474); Antiokheia'da Valens (364-378) döneminde yeni forumlar kurulur. Ephesos, Side, Afrodisias ve Korinth gibi vilayet başkentlerinde forum ve agoralar büyük onarımlar geçirir. Buna karşın, dördüncü yüzyıl ya da beşinci yüzyıl başlarına kadar Doğu ve Orta Akdeniz'deki yerleşmelerde az sayıda forum/agoranın terkedilmiş olduğu belirtilebilir. Forum inşaatındaki etkinlikler gözlendiğinde, beşinci yüzyılın başlarına veya ortalarına kadar, forumda/agorada göreceli bir dönüşümden ya da işlev kaybından söz edilememektedir (Lavan, 2003, 317-318). Bununla birlikte, arkeolojik bulgular beşinci yüzyılın ikinci yarısında agoranın görünümünün değişmeye başladığını gösterir. Antik agoranın sosyal ve siyasal yaşamdaki konumunun, yerleşim alanında mimari dokunun yedinci yüzyılda dönüşümü ile sona erdiği belirlenmiştir.

Moudon'a göre kentsel form sadece, onu meydana getiren unsurların zaman içerisinde uğradıkları tarihsel dönüşüm ve değişimin ortaya koyulması ile anlaşılabilir (Moudon, 1997, 7). Bu araştırmada mimari anlamda dönüşüm, zaman içinde değişen toplumsal, ekonomik, kültürel, dinsel ve siyasal koşullar üzerinden kentsel alanların ya da yapıların gerekli mimari uygulamalar ile özgün işlevinden farklı bir işlev yüklenmesi ve Bizans kent morfolojisi kapsamında yeniden kullanımı yönünde analiz edilmiştir. Bu doğrultuda agoralarda meydana gelen dönüşümün nasıl oluştuğu ve sonucunda yeni işlevin ne olduğu sorgulanmaktadır.

Çalışmada agoraların seçiminde, coğrafi bakımdan yerleşimlerin yoğun olarak yer alması, bunların önemli bir bölümünün kökenlerinin antik çağa dayanması ve dönemsel olarak yoğun nüfusun bulunması nedeniyle Anadolu'nun batısında ve güneybatısında yer alan kentler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda değerlendirme, kıyıda ve kıyıya yakın kentlerden Ephesos, İasos, Pergamon, Assos, Miletos, Elaiussa Sebaste, Ksanthos ve Myra-Andriake'nin yanı sıra, bölgenin iç kısımlarında bulunan Hierapolis ve Laodikeia kentlerinde yer alan agoralar üzerinden yapılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Agoraların Dönüşümü

Hıristiyanlığın ve dinsel örgütlenmenin etkinleşmesi ile antik çağ kültürüne ait agoralar yeni toplumsal yönelime uygun değişim gösterir. Agoraların pagan kültüre ait alanlar oluşu nedeniyle, din adamlarının Hıristiyanlaşan halka agoralara gitmemeyi öğütlediği bilinmektedir. İskenderiyeli Klement'in 'Apostolic Constitutions' başlıklı eserinde geçen "Hıristiyanlar paganların toplanma eğiliminde oldukları yerlerden uzak durmalıdırlar. Pazar yerini ziyaret etmeleri gerekiyorsa, bunu sadece gerekli alışveriş için yapmak zorundadır" şeklindeki ifade agora ziyaretini kısıtlamaya atıf yapar. Ioannes Khrisostomos pazarlara ve festivallere katılmanın "Hristiyanların yüzeysel hareket etmesine" neden olduğunu iddia eder (Saradi-Mendelovici, 1988, 384-385). Procopius ise, Konstantinopolis'teki agoralarında "kendi idarecileri tarafından yönetilen genç kadınların" dolaşımını anlatırken agoranın aynı zamanda "günahkâr bir faaliyetin de yeri" olduğunu belirtir. Dindar imparatorlar olarak Iustinianos'un ve Theodora'nın, kadınları "Tövbe" manastırına göndererek kenti temizlediğini belirtmektedir (Prokopius, 1940, 76-78). Bu ifadelerden, Hristiyan ahlakının yayılışı ile birlikte agoraların pagan geçmişe ait meydanlar olarak kabul edildiği ve giderek daha az ziyaret edilerek işlevsizleştirildiği anlaşılabilir. Beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanlarda giderek konut alanları, ibadethaneler, endüstriyel ve askeri yapılar gözlenmektedir.

Konut Amaçlı Dönüşümler

Agoranın konut alanına dönüşümü Efes, İassos, Assos, Hierapolis ve Ksanthos gibi yerleşimlerde gözlenmektedir. Son yapı evresi geç Augustus döneminde tamamlanan Ephesos Devlet Agorası'nda (Scherrer, 2000, 76), Geç Antik-Erken Bizans döneminde mimari faaliyetler tespit edilmektedir (Foss, 1979, 80-83; Bauer, 1996, 291-293). Geç Antik dönüşümlerin nedeni olarak M.S. dördüncü yüzyılın 50'li ve 60'lı yılların deprem felaketleri olabileceği belirtilmekle beraber (Bauer, 1996, 291), Devlet Agorası'ndaki kültsel kamu binalarının en geç beşinci yüzyılın başlarından itibaren işlevini kaybetmiş olduğu ve alanın en geç altıncı yüzyıldan itibaren konut amaçlı kullanılmış olduğu ifade edilmektedir. Agorada bulunan bir Bizans konutu beşinci yüzyılda bu alanda inşa edilmiş konut topluluklarına ait olup (Koder & Ladstätter, 2011, 282) bu topluluk harap yapılar tarafından çevrelenir (Ladstätter, 2011, 13). Bu peristilli ev, yedinci yüzyılda, muhtemelen 614 yılındaki Arap akınları sırasında yıkılır (Bauer, 1996, 291).

Bir diğer örnek olan İasos Agorası'nın kuzey stoası da, Geç Roma/Erken Bizans evrelerinde, bir ya da iki odadan oluşan ve yalnızca bir miktar duvar kalıntısı korunmuş konutlar tarafından işgal edilir. Yapıların duvarları zayıf tekniklerle oluşturulmuş, bazılarında Roma Agorası'ndan elde edilen küçük bloklar kullanılmış ve düşük kalitede harçla bağlanmıştır (Spanu, 2015, 576).

Assos Agorası'nda ise altıncı yüzyılda inşaat atıkları ile doldurulan stoanın kuzey duvarındaki onarımdan, yapının fonksiyonu dışında kullanımının sürdüğü anlaşılmaktadır. Kuzey stoanın batısındaki kazılarda, stoanın üzerine aynı dönemde sokak ve konutların inşa edildiği saptanmaktadır (Arslan & Böhlendorf-Arslan, 2014, 80-86).

Orta Bizans Döneminin sonlarına doğru Hierapolis Kuzey Agorasının üzerine inşa edilmiş Bizans Dönemi 'Avlulu Ev' de agoraların konut alanı olarak kullanımını desteklemektedir. Yapıda ele geçen buluntular bu evin önemli bir çiftliğin yönetim merkezi olduğunu düşündürmektedir. Avlulu ev on birinci yüzyılın ikinci yarısında kullanılmış ancak hemen

ISBN: 978-605-80820-1-4

sonra yıkılmıştır (Arthur, 2006, 111-114). On birinci yüzyıl kentin kırsal yapıya dönüştüğü bir döneme işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nde de, Bizans çiftliğinin kuzeyinde, merkezi avlunun etrafına yerleştirilmiş mekânlardan oluşan kırsal bir yapının yer aldığı belirtilmektedir (Scardozzi, 2015, 110).

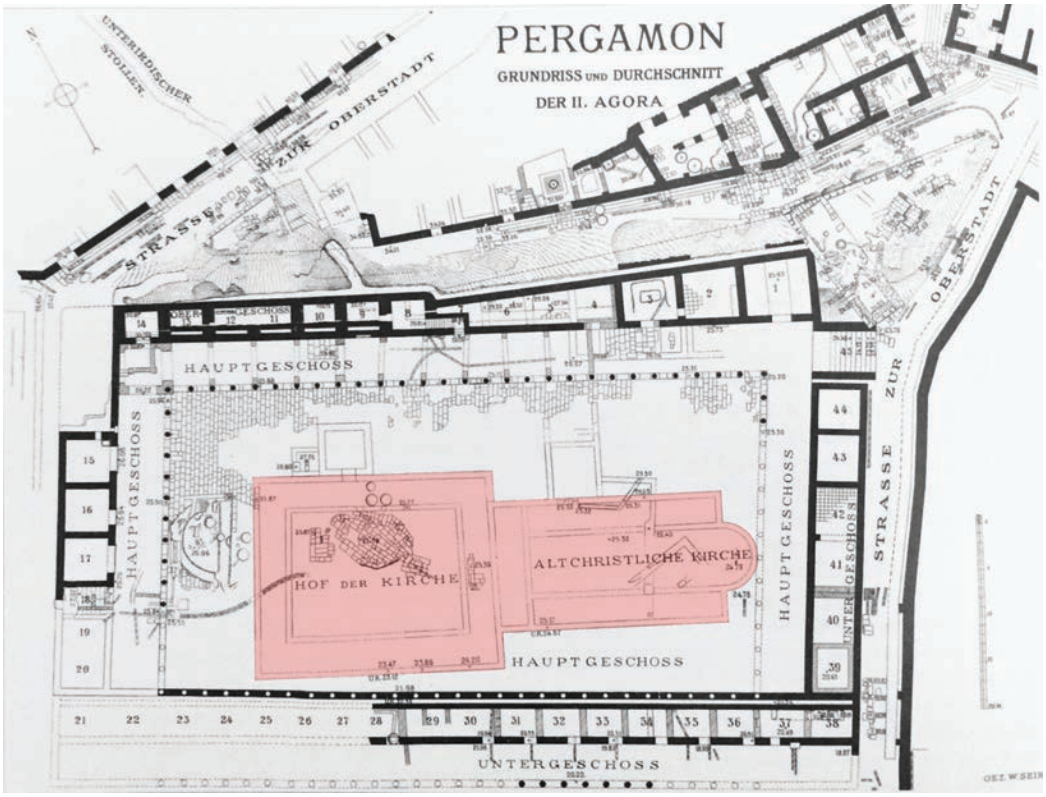
Altıncı ve yedinci yüzyıllarda terk edilen Ksanthos, on birinci ve on ikinci yüzyıllarda tekrar iskân edilmiştir; Ksanthos Batı Agorası da bu iskânın izlendiği önemli alanlardan biri konumunda bulunmaktadır. Agoranın kuzeydoğu köşesinde yeniden kullanımlarla ilgili ipuçlarına rastlamak mümkündür. Burada küçük moloz taşlarla kaba örgülü duvarların, portiko elemanlarının arasını kapattığı görülmektedir. Bu ayrıntılarda iki farklı evre ayırt edilmektedir: Öncelikli olarak kalın sütunlu özgün portikonun 'vasat' bir taklidi yapılır, sonra da sütun arasının doldurulmasıyla sürekli bir duvar oluşturulur ve bir olasılıkla bu duvarın ardında konutlar yerleştirilir (Des Courtils, 2003, 49).

Dinsel Dönüşümler

Yukarıda belirtildiği gibi, Bizans'ta antik pagan kültüre ait olduğu kabul edilen agoralar giderek yeni dinin alanlarına dönüşür. Bu kapsamda Pergamon Aşağı Agora örnek oluşturmaktadır. II. Eumenes dönemine (M.Ö. 197-159) tarihlenen Pergamon Aşağı Agorası (Mathys, 2014, 322-323) beşinci yüzyılda agoranın zemini üzerine kilise yapısı inşa edilerek dönüştürülmüştür (Şekil 1) (Radt, 2002, 287).

Etrafı sütunlu galerilerle çevrili Aşağı Agora'da, eski temellerin ve tabanın üzerine inşa edilen üç nefli bazilika, yarım daire planlı apsis, narteks ve batıda bulunan bir atriumdan oluşmaktadır. Kilisenin içinde ve kuzey tarafında mezarlar bulunmuştur. Bu mezarlar Geç Bizans Dönemi'ne ait olup, kilisenin terk edilmesinden sonra buraya yerleştirilmiştir (Otten, 2014, 168).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Pergamon Aşağı Agora›da yer alan kilise (Mathys, 2014, 324).

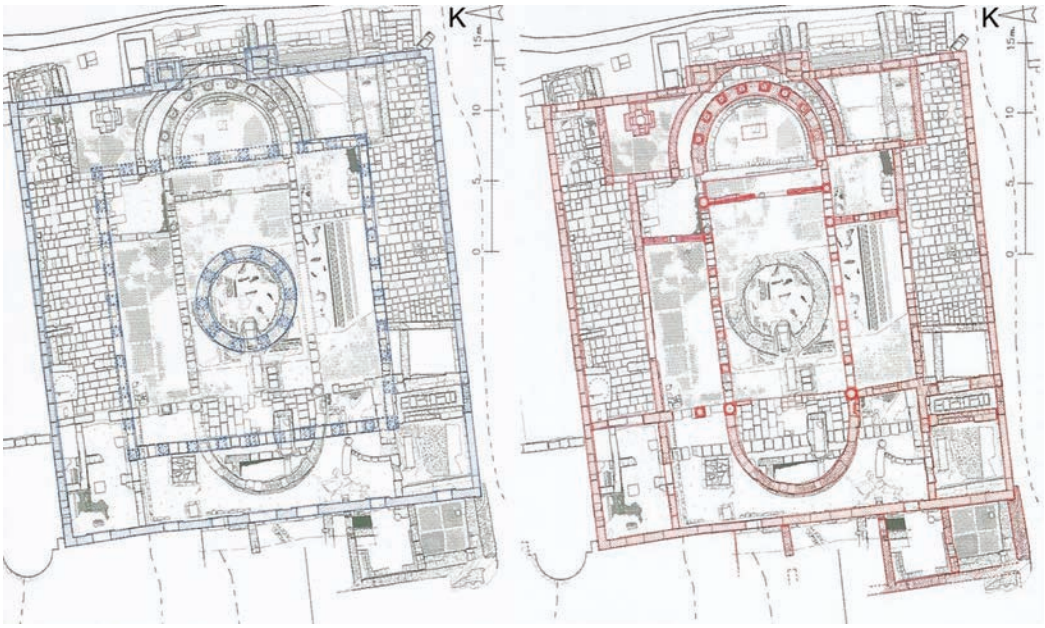
Dinsel dönüşümün gözlendiği diğer bir örnek İasos'tadır. İasos kentinin agorası kalkolitik dönemden Geç Bizans'a kadar kullanılır. M.Ö. beşinci yüzyılda kutsallık izafe edilmiş olan meydan M.Ö. dördüncü yüzyılda kentin agorası haline gelir. M.S. ikinci yüzyılda (muhtemelen 136-38 yıllarında) kentte alanı dört yönden çevreleyen portikoların inşasını da kapsayan büyük bir yapım evresi görülmektedir. Bununla birlikte yapı, Anadolu'nun kıyı şeridinde büyük tahribat yaratan depremlerden etkilenir. İnşaatın başlangıcında meydana gelmiş ilk yıkım projenin tamamlanamamasına yol açar. Arkeolojik kanıtlar son yıkımın Iustinianos çağından (M.S. altıncı yüzyıl) önce meydana geldiğini göstermektedir (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 64-67). Agoranın merkezi alanının M.S. beşinci yüzyılda küçük Helenistik naiskosun yanındaki alan Hıristiyan ibadetlerinin odağına dönüştüğü yönünde bir izlenim bırakır. Buraya muhtemelen azizlerin eşyalarını saklayan mermer bir sandık ve sandığın üzerine üç gömü içeren apsisli dikdörtgen bir yapı inşa edilir. Bu nedenle, söz konusu yapının bazı şehitlere adanmış bir şapel (martyrion) olabileceği belirtilmiştir (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 85). M.S. altıncı yüzyılda hem martyrion, hem de küçük tapınağın kapladığı alanda üç nefli bir bazilika yapılır. Eski tapınağın taşları sökülerek bazilikanın yapımında kullanılır. Cellanın dikdörtgen taşları orijinal yerlerinden kısmen alınarak yeni yapının kuzeybatı köşesindeki duvarın temeline yerleştirilir. Ancak zemin döşemesi yerinde bırakılarak diğer mermerlerin eklenmesiyle kuzey nefin zemini oluşturulur (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 85-86). Bazilikanın dışındaki taş döşeli meydanda yapılan kazılarda, yapının ön cephesinin olasılıkla deprem sonucunda yıkıldığı anlaşılmaktadır. Orta Bizans Dönemi'nde dini ibadet orta nefteki fresklerle süslü küçük bir apsisli yapıda devam eder. Arkeolojik buluntulara göre, bazilika ve çevre arazisi üzerinde on beşinci yüzyıla kadar gömü yapılan bir mezarlık

ISBN: 978-605-80820-1-4

yer alır (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 87).

Bir diğer örnek olarak, Elaiussa Sebaste Agorası M.S. ikinci yüzyılın ikinci yarısında olasılıkla ticaret amacına yönelik inşa edilir. Erken Bizans Dönemi'nde 'heybetli' bir Hristiyan bazilikasına dönüştürülür (Şekil 2). M.S. beşinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca, agoranın iç alanında nefi ve iki geçiş koridoru ile bir Hristiyan bazilikasının yer almış olduğu görülmektedir. Roma tarzındaki duvarlar ve mimari süslemeler, bazilikanın inşaatı sırasında büyük ölçüde tekrar kullanılır (Schneider, 2008, 46).

Kilisenin kısmen terk edilmesi ve kısmen bozulmasını izleyen bir aşamada (muhtemelen M.S. yedinci yüzyıl) imalathane özelliği taşıyan kimi yapılar, kuzey koridoruna bitişik olan kalker döşemeli atriuma eklenir. Yapı grubu yüzyıl sonunda nihai olarak terk edilir (Schneider, 2008, 61).

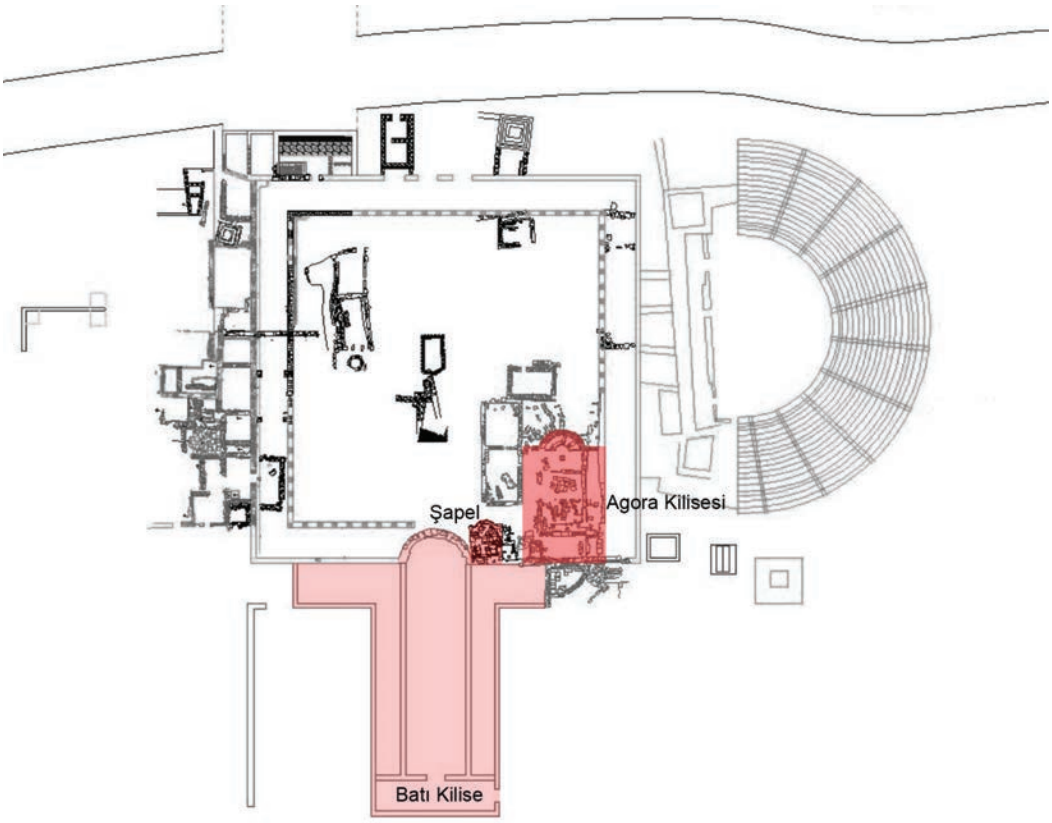

Şekil 2. Elaiussa Sebaste Agorası (mavi) ve Bazilika (pembe) (Schneider, 2008, 45).

Öte yandan, Ksanthos Batı Agorası, Erken Bizans Dönemi ile birlikte sürecin getirdiği değişikliklerden etkilenerek mimari ve işlevsel olarak önemli değişiklikler geçirir. Alanın neredeyse tüm noktalarında "Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne ait izleri sürmek" mümkündür. Bu dönemde karşılaşılan en önemli değişiklik, agora meydanına ve agoranın batısına inşa edilen iki kilise ile bir şapelden meydana gelen dini bir komplekstir (Şekil 3) (Manière-Lévêque, 2013, 86). Agora Kilisesi agoranın güney portikosu boyunca uzanmaktadır. Kilise içinde ve çevresinde çok sayıda mezara da rastlanmıştır. Yapı beşinci yüzyılda inşa edilmiş ve yedinci yüzyılın ilk yarısında yıkılmış olmalıdır (Manière-Lévêque, 2013, 86). On birinci-on ikinci yüzyıllarda tekrar ayağa kaldırılıp, sonrasında yeniden terk edilir (Des Courtils, 2003, 49). Erken Hıristiyanlık Dönemi'yle beraber alana inşa edilmiş dini kompleksin diğer bir parçası olan Batı Kilise agoranın batı sınırında konumlanmaktadır. Yapının M.S. beşinci ve yedinci yüzyıllar içerisinde inşa edilmiş olabileceği belirtilmektedir (Dönmez, 2014, 36). Ayrıca agora meydanı içerisinde, Batı Kilise ile Agora Kilisesi arasında doğu-batı yönlü küçük bir şapel de bulunmaktadır. Yapı büyük olasılıkla M.S. altıncı yüzyıl

ISBN: 978-605-80820-1-4

içerisinde inşa edilmiş olmalıdır (Manière-Lévêque, 2013, 98).

Şekil 3. Ksanthos agorası ve dini kompleks (Dönmez, 2014, 127).

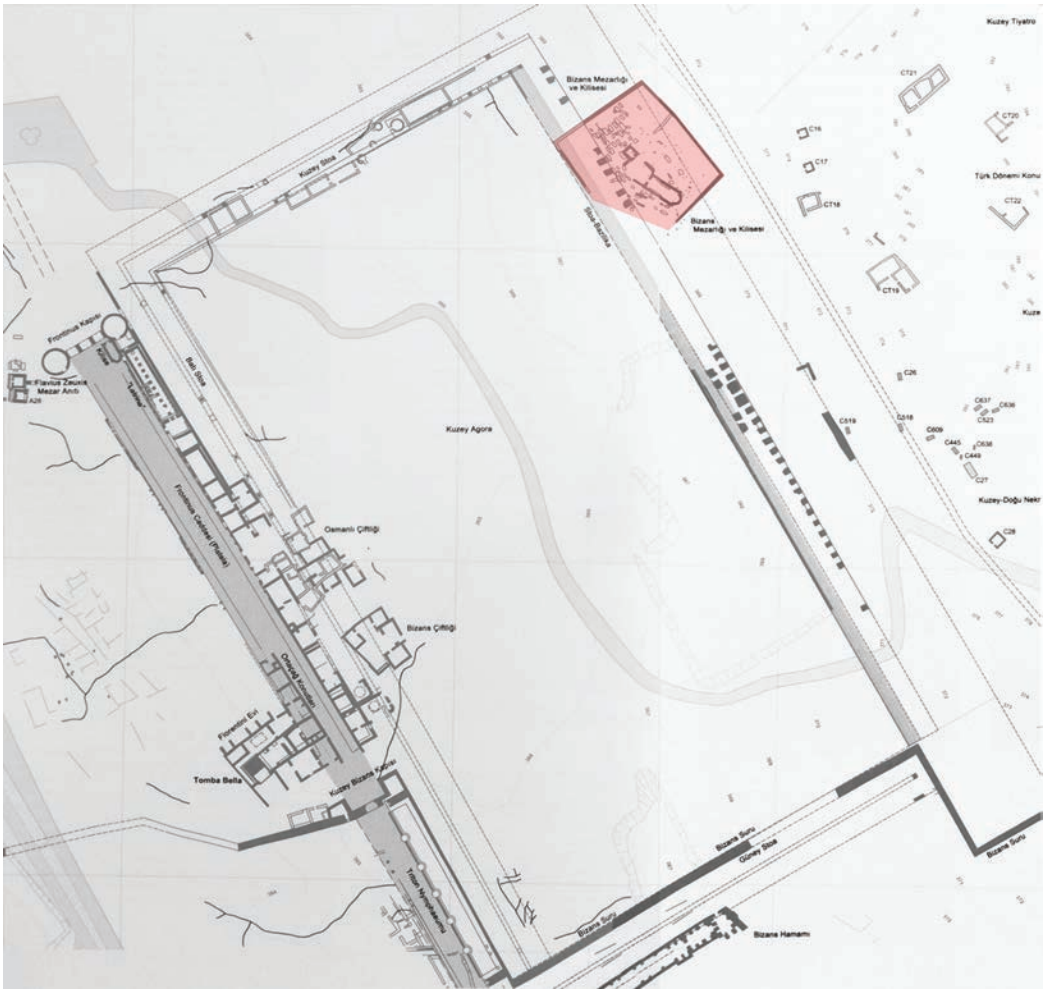
Helenistik Çağ'ın sonlarında yapılan Assos Agorası ise konik tepenin güney eteklerinde yer alır; kabaca dörtgen planlı olup temelde dört yapıyla sınırlandırılır. Agora düzlüğünün kuzeyinde iki kat şeklinde yükselen, yapay oluşturulan yamaca yaslandırılmış kuzey stoa, güneyinde yine agora düzlüğünden bir ya da iki kat şeklinde yükselen güney stoa, doğusunda kare planlı bir bouleuterion ve batısında prostylos planı bir tapınak yer alır (Serdaroğlu, 1995, 64). Tapınak, agoranın batı kısmında, M.S. ikinci yüzyılda Roma Dönemi'nde inşa edilir (Arslan, 2014, 157). Yapı Bizans Dönemi'nde kiliseye dönüştürülür (Clarke, Bacon, & Koldewey, 1902, 33). Serdaroğlu yapının M.S. beşinci yüzyıldan sonra kiliseye çevrildiğini belirtmektedir (Serdaroğlu, 1995, 73). Clarke ve Bacon tarafından tek nefli olarak tanımlanan kilisede, apsisin yanlarına odalar eklenir. Bacon, şehir planında (Clarke, Bacon, & Koldewey, 1902, 23-24) apsisi güneybatıda gösterir. Arslan, kiliselerde apsisin doğuya yönelmesinin genel bir kural olmasına rağmen, "kiliseye dönüşen bazı binaların planlarından apsisin başka yönlere koyulabileceğini"; ancak bu yapıda böyle bir zorunluluk olamamasına rağmen "apsisin güneybatıya eklenmesinin düşündürücü" olduğunu ve bu fikrin "daha ayrıntılı bir çalışma ile desteklenebileceğini" belirtmektedir (Arslan & Böhlendorf-Arslan, 2014, 93).

Hierapolis Kuzey Agorası'nın doğu tarafında Stoa-Bazilika'nın kalıntıları üzerine Roma Dönemi bloklarının devşirme olarak kullanılmasıyla inşa edilen dörtgen bir çevre duvarı

ISBN: 978-605-80820-1-4

içerisinde kilise ve ona bağlı mezarlık alanı yer almaktadır (Şekil 4). Onuncu yüzyıl sonu ya da on birinci yüzyılda düzenlenen alanın, on birinci yüzyılda Selçuklu egemenliği ile terk edilmiş olabileceği belirtilmektedir (Scardozzi, 2015, 111).

Bununla birlikte Geç Antik Çağ boyunca Hristiyanlaştırılarak kullanımı devam eden Laodikeia Agorası dikkate alındığında, Bizans'ta agoraların devamlılığının sağlanması yönünde de bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum agoraların dinsel veya kültürel değişimden daha çok kentlerde arazi gereksinimleri doğrultusunda dönüşüm geçirdiğini düşündürmektedir.

Şekil 4. Hierapolis Kuzey Agorası ve Bizans Kilise ve Mezarlığı (Scardozzi, 2015, 106, 112).

Endüstriyel Dönüşümler

Konut ve ibadethane binalarının yanı sıra, agoralarda değişen üretim koşullarına göre de dönüşümlere rastlanmaktadır. Hierapolis Kuzey Agorası'nın batı stoasının orta bölümü ve kuzey stoanın orta bölümü (Scardozzi, 2015, 110-111) M.S. beşinci ve altıncı yüzyıllar arasında, taş ve kireç elde etmenin yanı sıra, keramik ve yeni inşaatlar için kiremit ve pişmiş toprak künk üretimi de yapan keramik üretim merkezi haline gelir. Yedinci yüzyıl

ISBN: 978-605-80820-1-4

depreminden sonra ise endüstri faaliyetlerinin büyük kısmı sona erer. (Arthur, 2006, s. 117).

Assos kuzey stoa, agora düzlüğünün kuzey kısmında, agora aksına eş olarak doğu-batı doğrultulu inşa edilir. Stoa en son M.S. beşinci yüzyılda kullanılır. Araştırmalar Geç Antik ve Erken Bizans çağlarında alanın kemik aletler, cam ve süs eşyalarının satıldığı dükkanlar olarak ve kemik tokalar, kaşıklar ve diğer kemik aletler nedeniyle bir işlik olarak kullanıldığı göstermektedir (Arslan & Böhlendorf-Arslan, 2014, 80-86).

Bir diğer örnek olarak, Myra/Andriake Agorası işlevini yitirdikten sonra kuzey tarafındaki dükkanlardan bazıları deniz kabuklularından (murex) çok değerli erguvan boya üretilen işliklere dönüştürülerek bir süre daha kullanılır. Agora ile granarium arasında kalan alanda görülen deniz kabuğu tepeleri buradaki üretimin büyük boyutlarda olduğunu göstermektedir. Üretim atıkları etrafa çok pis bir koku yaydığı için deniz kabuklularından erguvan boya imalatı insan yerleşmelerinden uzak alanlarda yapılmıştır. İşliklerin agora yıkıntısı üzerinde kurulmuş olması da bu imalatın, en azından limanın çok yoğun olarak kullanılmadığı, agoranın da bir pazar yeri olarak işlevini yitirmiş olduğu bir dönemde yapıldığını göstermektedir (Akyürek, 2014, 57).

Ksanthos Agora'sının ise kuzey kanadında bulunan Roma Dönemi galerilerin orijinal mimari yapıları Erken ve Orta Bizans Dönemlerinde değiştirilerek yeniden oluşturulmuş işlik ve dükkanlar olarak kullanılır (Dönmez, 2014, 32).

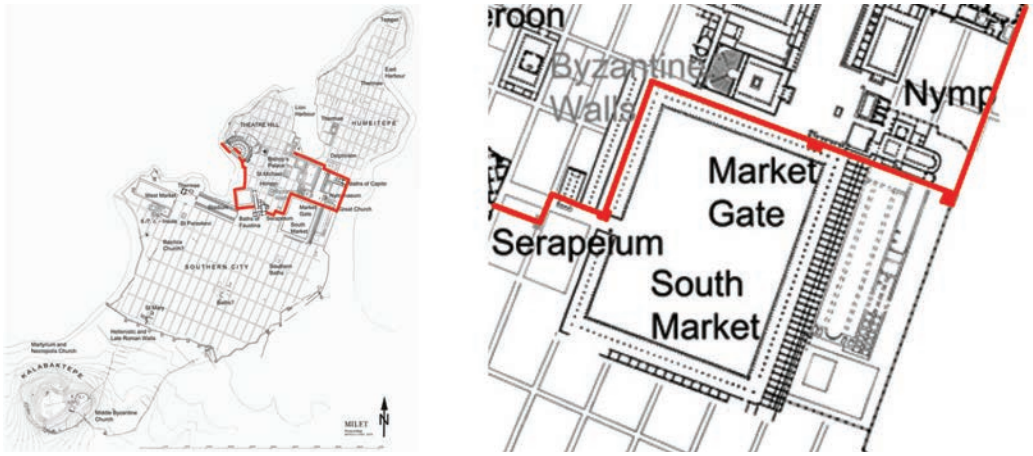
İasos Agorası'nda da bazı endüstriyel yapılar (metal, çömlek ve cam üretimi için ocaklar) onuncu-on birinci yüzyıllarda güney ve doğu stoada yer alır (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 67).

Savunma Amaçlı Dönüşümler

Savunma işlevi Bizans kentlerinin sürekliliği bakımından yaşamsal özellik taşır. Bu durum dikkate alındığında, daha önce agoraların bulunduğu alanların yer yer savunma amacı için de kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Hierapolis Agorası M.S. ikinci yüzyılda anıtsal bir meydan olarak inşa edilmiş, ancak iki yüzyıl sonraki depremle 'onarılamaz' bir şekilde tahrip olmuştur. Kuzey Bizans Kapısı bu büyük deprem nedeniyle tahribata uğramış olup agoradan alınan devşirme malzemelerle yeniden inşa edilip; agora kalıntıları beşinci yüzyıl başlarında inşa edilen surlarda yapı malzemesi olarak kullanılır (Arthur, 2006, 117). Ayrıca Kuzey Kapısı'ndan ilerleyerek, önce dik açıyla güneydoğuya yönelerek Triton Nymphaeumu'nun arka duvarını içine alan Bizans Suru, sonrasında kuzeydoğuya doğru dik açıyla devam ederek agoranın güney stoasının stilobatının üzerine inşa edilir (Scardozzi, 2015, 109). Böylece agora üzerine inşa edilen surun, alanı belirgin bir biçim değişimine uğrattığı izlenmektedir.

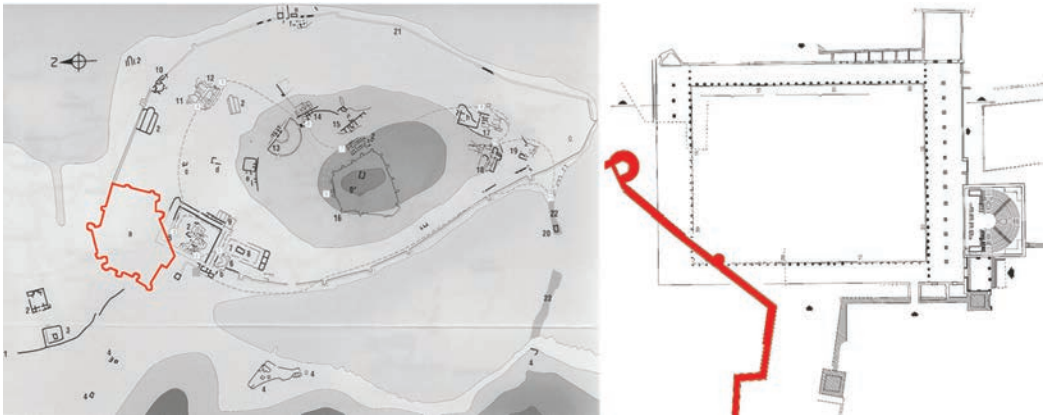
Miletos'un Bizans döneminde ise kent merkezi yeni surlarla güçlendirilir. Bu aşamada Güney Agora, meydanın kuzey sınırı boyunca uzanan Bizans duvarının dışında bırakılıp, Agora Kapısı bir savunma kapısı haline getirilir (Şekil 5). Kuzeye bakan ana cephesi Bizans kenti içinde kalırken, daha az süslü arka tarafı dışarıda kalır. Üç gözlü bir giriş organizasyonuna sahip olan kapının, kapıyı korumak için yeni inşa edilen bir kule tarafından batı kemeri kapatılıp, doğu kemerine de duvar örülür. Orta kemer yeni bir eşik ile donatılarak bir kapıya dönüştürülür (Niewöhner, 2016, 90).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Miletos yedinci yüzyıl suru ve savunma amaçlı agora kapısı (Niewöhner, 2017, 256).

Agoranın kısmen kaleye dönüştüğü yerleşimler de mevcuttur. İasos'ta kıstak üzerinde agoranın kuzeybatı köşesinde bir kale inşa edilir (Şekil 6). Stoadaki kazılarda ele geçen seramiklere ve iki isimsiz madeni paraya dayanarak yapının 1050 yılından sonra inşa edildiği belirtilmektedir (Berti, 2011, 181-182). Bu durum, savunma gerektiren koşullar karşısında antik agoraların yeniden biçimlendirildiğini örnekler.

Şekil 6. İasos kıstak üzerindeki kale ve agoranın kuzeybatı köşesinden geçen bölümü (Baldoni, Franco, Manara, Paolo, & Berti, 2004, 77).

Diğer Dönüşümler

Konut, savunma, ibadet ve üretim işlevleri dışında, konuma ve yerleşime göre agora alanlarının çeşitli biçimlerde yeniden kullanıldığı görülmektedir. Hierapolis Kuzey Agorası'nın dördüncü yüzyıl depreminden sonra yıkılan güney portikosu üzerine M.S. beşinci ya da altıncı yüzyılda dörtgen bir hamam yapısı inşa edilir. Yedinci yüzyıl depremi binanın büyük bölümünde hasar yol açmış olup yıkılmamış olan bölümü ise daha sonra yeniden kullanılır. Yapının batı tarafındaki üç mekânda onuncu ve on birinci yüzyılda kullanıldığına dair izler bulunmaktadır (Arthur, 2006, 145). Ayrıca agora meydanı erozyonun taşıdığı toprakla dolarak ortaçağ yerleşmesinin en geniş tarım alanı haline gelir (Arthur, 2006, 117).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Laodikeia'daki Merkezi Agora bir Roma agorası olup, daha sonraki değişikliklerle erken Bizans agorası olarak kullanılır (Şimşek, 2007, 171). Suriye Caddesi'nin güney yanında yer alan ve üç tarafı iki basamakla yükseltilen portikolarla çevrili olan Merkezi Agora, dikdörtgen planlıdır (Şimşek, 2007, 166). Agora merkezinde yer alan ve özgün durumda bir Roma anıtı olan bölüm de Erken Bizans döneminde değiştirilip, burada devşirme mermer bloklardan kare planlı ve üç basamaklı kaide üzerinde yükselen bir anıt yapılır. Anıtın, değişen dini inanca uygun olarak, Tanrı'nın tekliğini ve Hristiyanlığın gücünü sembolize ettiği belirtilmektedir (Şimşek, 2005, 307). Güney portiko ortasında ön kısımda dikdörtgen bir havuz ile musluğun takıldığı devşirme çeşme ayağı açığa çıkarılmıştır. Agora çeşmesi, Erkan Bizans Dönemi'ne ait olup, agoraya gelenlerin su ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılmıştır (Şimşek, 2007, 169).

Değerlendirme ve Sonuç

Agoralar, Roma Dönemi'nin sona ermesiyle dini ve kültürel anlamda köklü değişikler içerisine giren kentlerde zamansal ve düşünsel değişimin mekâna yansıdığı en önemli kentsel alanlar arasındadır. Bulgular ışığında, Bizans çağı boyunca bu kentsel alanların gereksinime uygun olarak yeni işlevler yüklenerek dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Agoraların antik çağda kaplamış olduğu kentsel arazilerin konut, kilise ve şapel, dükkân ve işlik, hamam, çeşme ve kent surunun bir parçası olarak yeniden kullanılmış olduğu ifade edilebilir. Özellikle Geç Antik dönemde başlamış olan kentsel dönüşümler Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde devam etmiştir.

Büyük Konstantinos döneminde (324-337) benimsenen Hıristiyanlığın yayılma döneminde dinsel organizasyonun kentlerde hiyerarşik biçimde yapılandırıldığı bilinmektedir. Anadolu'nun beşinci ve altıncı yüzyıllarında, erken Hıristiyan kentlerindeki en belirgin strüktürel değişim kiliselerin sayıca çoğalması ile gözlenir. Bu kapsamda yeni inşa edilen kiliselerin yanı sıra, antik yapılardan dönüştürülen kiliselerin de varlığı dikkat çekmektedir. Antik kentin pagan dünyasında merkezi alanlar olarak öne çıkan agoralara, kentlerdeki dinsel dönüşüm kapsamında yeniden işlev verilmiştir. İasos, Pergamon, Ksanthos ve Hierapolis kentlerinde agora arazisinin bir bölümü veya tamamı üzerinde kilise ve şapel inşası gerçekleştirilir. Dönüşüm, Assos'ta, agorayı tanımlayan yapılardan biri olan tapınağın kiliseye çevrilmesi şeklinde sağlanırken, Elaiussa Sebaste'de ise agoranın tüm alanının kullanılarak bir bazilika oluşturulması şeklinde sağlanır. Geç Bizans Dönemi'nde de İasos ve Pergamon'da kiliselerin çevresinin mezarlık olarak kullanılmaya devam edildiği görülmektedir; Ksanthos'ta geç dönemde ikinci bir dönüşüm dahi yaşanır.

Kentlerdeki nüfus değişimleri ve kentsel çevrenin sınırlı olanakları agora arazilerinin yeniden kullanımına yansır. Agoraların kapladıkları geniş alanlar yeni konut ihtiyaçlarına cevap verebilecek alanlar olarak değerlendirilir. Sadece arazinin değil, üzerinde yer alan stoa yapılarının da basit tekniklerle inşa edilmiş konutlarla kaplandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Geç Antik Çağ dönüşümleri Ephesos, İasos ve Assos gibi ticaretin bu dönemde yoğun olduğu kıyı kentlerinde, Orta Bizans Dönemindeki değişimler de Hierapolis ve Ksanthos gibi iç yerleşimlerde gözlemlenmektedir.

Endüstriyel faaliyetlerin kent içinde yer alması da agoraların dönüşümünü etkiler. Özellikle Geç Antik Çağ'daki endüstriyel dönüşümler Hierapolis, Assos, Ksanthos ve Myra/Andriake gibi kentlerde dikkat çekerken, Orta Bizans Dönemi'nde de İasos ve Ksanthos bu dönüşüm türüne sahne olur. Sözü edilen kentlerdeki tüm dönüşümlerde stoaların yeniden kullanılmasının amaçlandığı belirtilebilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Savunma amaçlı dönüşüm Bizans'taki askeri ve siyasi yapıyla yakından ilişkilidir. Merkezi Bizans ordusunun giderek bölgesel bir nitelik alması kent savunmasında surların yeniden inşa edilmesinde rol oynar. Hierapolis ve Miletos'ta kenti çevreleyen surların küçülerek agorayı kent dışında bırakması, agora sınırlarının yeni sur izi olacak nitelikte yeniden kurgulanmasıyla sonuçlanır. Orta Bizans Dönemi'nde İasos'ta agora alanının bir bölümünün üzerine inşa edilen kale ile kentin savunması gerçekleştirilir.

Sosyo-kültürel etkenler de dönüşümün nedenleri arasındadır. Kentsel gereksinimler kapsamında, agora arazilerinin hamam ve çeşme gibi kamusal kullanımlara da dönüştürüldüğü söylenebilir. Agoralar birçok amaca hizmet eden; halkın toplanıp konuşmalar yaptığı, şenliklerin ve dinsel törenlerin düzenlendiği aynı zamanda ticari işlev de barındıran bir yapı konumundayken, dinin değişmesine, ticari hayatın küçülmesine bağlı olarak kullanımını yitirmiştir.

Helenistik dönemden sonra bazı kentlerde agoranın işlevleri birbirinden ayrılarak ticaret ve devlet agorası olmak üzere iki agora yapılır ve kentin yönetimi devlet agorasından sağlanır. Yönetim mekanizmasının değişmesi ve yönetimin Hristiyanlıkla birlikte, hem kentsel merkezin hem de çevresinin bütünlüğü üzerinde de nüfuzu olan piskoposun otoritesi ile sağlanması devlet agorasının işlevini kaybederek piskoposluk saraylarının yönetim merkezleri haline gelmesine neden olur.

Bizans Dönemi'nde birçok kentte ticaret faaliyetini gerçekleştirecek pazarların surların dışında düzenlenmesi de (Kirsten, 1958, 43), devlet agoraları gibi ticaret agoralarının da işlevini kaybetmesi ve dönüşmesiyle sonuçlanır.

Dönüşümün önemli bir diğer nedeni ise ekonomik etkendir. Antik dönem yapılarının işlevlerini kaybetmeleri ardından günlük ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte bir işlevle yeniden değerlendirilmesi dönemin ekonomik koşulları dikkate alındığında uygun bir çözüm olarak görülebilir. Bu noktada agora stoalarının konut ve işlik olarak kullanımı bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca agoralar gibi tüm antik dönem yapılarının yapı malzemesi (devşirme) olarak kullanımı da ekonomik açıdan elverişli bir tutum oluşturmaktadır. Bununla birlikte beşinci yüzyıl ile birlikte işlevini kaybeden ve terkedilen agoralar gibi büyük ölçekli yapı alanları yeni işlevler (özellikle kiliseler) için uygun alanlar olarak kullanılır. Eski kent merkezlerini tanımlayan alanlar bu dönemde kiliselere birer genişleme sahası sağlar.

Sonuç olarak, Bizans kentlerinde agoraların dönüşümünde kentsel arazi yetersizliğine yönelik bulunan çözümler dikkati çeker. Bununla beraber siyasi, ekonomik ve askeri koşullarındaki dönemsel değişimin kent üzerinde belirleyici olduğu ve arazi kullanım kararlarında etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Akyürek, E. (2014). Andriake Geç Antik Çağ'da Myra'nın Limanı, *Toplumsal Tarih*, 246, 52-57.

Arslan, N. (2014). *2012 Yılı Assos Kazı ve Yüzey Araştırmaları*. 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 155-169.

Arslan, N., & Böhlendorf-Arslan, B. (2014). *Taşın Hayat Verdiği Kent Assos*. İstanbul: Homer.

Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*. İstanbul: Ege.

Baldoni, D., Franco, C., Manara, M., Paolo, B., & Berti, F. (2004). *Carian Iasos*. İstanbul: Homer.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bauer, F. A. (1996). *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike: Untersuchungen zur Ausstattung des* öffentlichen *Raums in den spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos*. Mainz: Philipp von Zabern .

Berti, F. (2011). *Iasos, 2009 Campaign*. 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 176-187.

Clarke, J. T., Bacon, F. H., & Koldewey, R. (1902). *Investigations at Assos: Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered during the Excavations of 1881, 1882, 1883*. London: Bernard Quaritch Henry Sotheran & Co.

Des Courtils, J. (2003). *Ksanthos ve Letoon Rehberi*. İstanbul: Ege.

Dönmez, A. (2014). *Ksanthos Kenti Batı Agorası*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ersoy, A. (1995). Agoralar ve Bir Ticaret Yapısı Örneği: Agora Stoaları, *Ege Mimarlık*, *15*, 50-52.

Foss, C. (1979). *Ephesus After Antiquity, A Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge: Cambridge University.

Kirsten, E. (1958). *Die Byzantinische Stadt. International Congress of Byzantine Studies*. Munchen.

Koder, J., & Ladstätter, S. (2011). *Ephesos, 2009*. 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 278-296.

Ladstätter, S. (2011). *Bizans Dönemi'nde Ephesos: Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa*. F. Daim, & S. Ladstätter, ed., Bizans Dönemi'nde Ephesos. İstanbul: Ege, 3-28.

Lavan, L. (2003). *The Political Topography of the Late Antique City: Activity Spaces in Practice*. L. Lavan, ed., Theory and Practice in Late Antique Archaeology. Leiden: Brill, 314-340.

Manière-Lévêque, A. M. (2013). *Corpus of the Mosaics of Turkey, Xanthos. Part 2: The West area*. (Cilt 2). İstanbul: Uludağ Üniversitesi.

Mathys, M. (2014). *Pergamon Agoraları. F. Pirson, & A. Scholl, ed., Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*. İstanbul: Yapı Kredi, 320-335.

Moudon, A. V. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field, *Urban Morphology, 1*, 3-10.

Niewöhner, P. (2016). *Miletus/Balat: Urbanism and Monuments from the Archaic to Ottoman Periods*. İstanbul: Ege.

Niewöhner, P. (2017). *Miletus. P. Niewöhner, ed., The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*. New York: Oxford University, 255-263.

Otten, T. (2014). *Bizans Dönemi'nde Pergamon*. F. Pirson, & A. Scholl, ed., Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent. İstanbul: Yapı Kredi, 164-183.

Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*. İstanbul: Homer.

Prokopius (1940). *The Buildings. Book I*. (Çev: H. B. Dewing), Loeb Classical Library.

Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarih ve Yapıları*. İstanbul: Yapı Kredi.

Saradi-Mendelovici, H. (1988). The Demise of the Ancient City and the Emergence of the Mediaeval City in the Eastern Roman Empire. Echos du monde classique, *Classical Views*, *32:3*, 65-401.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Scardozzi, G. (2015). *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası: Kentin ve Nekropolislerin Arkeoloji Haritası*. İstanbul: Ege.

Scherrer, P. (2000). *Efes Rehberi*. İstanbul: Ege.

Schneider, E. E. (2008). *Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti Elaiussa Sebaste*. İstanbul: Homer.

Serdaroğlu, Ü. (1995). *Behramkale Assos*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Spanu, M. (2015). *The 2012 and 2013 Excavation and Research Campaigns at Iasos*. 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 575-596.

Şimşek, C. (2005). *2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı. 26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 305-320.

Şimşek, C. (2007). *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*. İstanbul: Ege.

Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

---

[1] Danışma meclisi görevinin yanı sıra, parasal konularla, savaş ve dış siyaset sorunlarıyla uğraşan, Halk Meclisi'nde görüşülecek maddeleri hazırlayan etkin hükümet organının toplantı yeri (Wycherley, 2011, 252).

[2] Ocağında sürekli ateş yanan, seçkin yabancıların, yabancı ülkelerden gelen elçilerin, savaşta ya da Hellenler arası oyunlarda kazandıkları başarılarla halkın övgüsünü toplayan yurttaşların ağırlandıkları yapı (Wycherley, 2011, 254).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul'da 20. Yüzyılda Kentsel Ölçekteki Değişimler: Millet Caddesi ve Yitirilen Anıt Eserler

Merve ARSLAN ÇİNKO[1], Zeynep ERES[2]

[1]İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
[2]İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
mervearslan_09@hotmail.com, zeyneperes@yahoo.com

Özet: İstanbul, özellikle 19. yüzyılla birlikte kentsel ölçekte pek çok değişime sahne olmuştur. *Yangınlar ve doğal afetler sonucunda boşalan kentsel alanlar geleneksel tutumdan farklı olarak dönemin çağdaş Batılı şehircilik ilkelerine göre planlanırken, kentin önemli akslarında ise bir afet söz konusu olmasa da imar düzenlemeleri yapılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de İstanbul, tarihi kent dokusunu 20. yüzyıla büyük ölçüde aktarabilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında her ne kadar Ankara kapsamlı imar uygulamalarının odağında olmuşsa da, İstanbul özellikle 1930'lu yıllardan itibaren modern bir şehircilik anlayışıyla ele alınmış, 1936'da Henri Prost'un İstanbul'un imar planını hazırlamaya başlamasıyla kent, yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Prost, şehirde yeni bulvar ve caddelerin açılmasına öncülük etmiştir. Kentin tarihi kimliğine verdiği önemi dile getirse de, yaptığı yol ve meydan açma* çalışmaları sırasında pek çok *tarihi yapının* yıkımına neden olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde başlayan bu imar çalışmaları, Menderes döneminde daha da *yoğun biçimde sürmüştür. Sanayileşmenin hız kazanması ile birlikte kent nüfusunun artması yeni yapılaşmayı gerektirmiş, imar çalışmaları hükümetin temel politikalarından birisi haline gelmiştir. Daha çok yol açma ve genişletme uygulamalarına* ağırlık verilmiş, idari ve ticari merkezlerin birbirine bağlanması amaçlanmıştır. *Bu bağlamda açılan Millet Caddesi imar çalışmalarının önemli bir ayağını oluşturmuştur. Aksaray Meydanı'ndan başlayıp, Topkapı'ya kadar uzanan bu aksta 1957 yılında başlayan yol genişletme çalışmaları ile birlikte pek çok yapının da yıkımı gerçekleşmiş, çok sayıda anıt yapının da ortadan kaldırılmasına göz yumulmuştur. 1913-1914 tarihli Alman Mavileri haritalarında tespit edilen 26 anıtsal yapı ve/veya yapı grubundan günümüze ancak 8 yapı ulaşabilmiştir. Bu yapılardan yalnızca 3'ü özgün olup, diğerleri yakın dönemde yeniden inşa edilmiştir.*

Günümüzde ise, yaklaşık 50 yıl önce yitirilmiş olan cami, medrese, mektep gibi Osmanlı yapıları için geliştirilen yeniden yapım projeleriyle birlikte Millet Caddesi yeni bir değişime sahne olmaktadır. Bu bildiri kapsamında, Millet Caddesi üzerindeki 1957'den beri süregelen çeşitli imar uygulamaları, farklı niteliklerine göre seçilen tarihi yapılar üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır. Bildiride Şirmert *Çavuş Camii, günümüzde yeniden yapılması üzerine çalışmalar yürütülen Deniz Abdal Camii, Mimar Sinan'ın eseri olan ve yakın zamanda yeniden inşa edilen Kazasker Abdurrahman Efendi Camii ve çevreleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Millet Caddesi, kentsel dönüşüm, planlama, kültür varlığı, tarihi yapı, koruma.*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Değişimin İzini Sürme Aracı Olarak Tarihi Haritalar

İstanbul üç imparatorluğa başkentlik yapmış bir kent olarak farklı kültürlerin, farklı toplumların görkemli anıt yapılarını bünyesinde barındırmaktadır. Dünya kültür tarihindeki bu ayrıcalıklı yeri nedeniyle 1985 yılında Tarihi Yarımada içinde dört alan UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir. Ayasofya, Sultanahmet Camii ve Topkapı Sarayı'nı kapsayan ve "Sultanahmet Arkeolojik Parkı" olarak adlandırılan bölge, Süleymaniye Külliyesi ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi, Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi ile Kara Surları, İstanbul'un Roma, Bizans ve Osmanlı geçmişini simgeleyen kültür varlıkları olarak Dünya Mirası olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar İstanbul'un üstün evrensel değer taşıyan özel kültür varlıkları bir övünç kaynağıysa da aslında kent geçmişten bugüne pek çok önemli yapısını, mahallesini yitirerek ulaşmıştır. Bütün çok katmanlı tarihi yerleşimler gibi kimi zaman deprem yangın gibi doğal afetler, kimi zaman savaş, çatışma gibi insan kaynaklı afetler, kimi zaman da büyük imar faaliyetleri nedeniyle kent yerleşme dokusunda değişimler yaşayarak bugünkü durumuna gelmiştir.

Son yıllarda Marmaray ve metro çalışmaları nedeniyle gerçekleştirilen kurtarma kazıları sayesinde Tarihi Yarımada'nın Roma döneminden çok daha erken, günümüzden yaklaşık 8000 yıl önce iskân edildiği kesinlik kazanmıştır. Ancak Yarımada'da bugüne kadar kentin çok katmanlı yerleşme dokusunu ortaya koyacak sistematik arkeolojik kazı ve araştırma yapılmadığından, 1000 yıllık bir süreci temsil eden Bizans dönemi ya da 19. yüzyılda haritalama çalışmaları yapılmadan önceki 350 yıllık Erken ve Klasik Osmanlı dönemi yerleşme dokusu ve mahalle örüntüleriyle ilgili bilgiler son derece sınırlıdır. Çoğunlukla gezginlerin anlatımları bu dönemlerin yerleşim kültürlerinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Ancak kuşkusuz bu veriler kişisel gözlem, gravür, minyatür gibi öznel anlatımlar olduğundan, İstanbul için Berlin, Londra, Paris gibi büyük tarihi kentlerde olduğu gibi katman katman yüzyıllar içinde yerleşme dokusunun nasıl değiştiğini ortaya koyan bir analitik haritalama yapmak olanaklı değildir.

Ancak İstanbul'da 19. yüzyılda başlayan teknik haritalama çalışmaları kentin son 200 yılda nasıl değiştiğini tanımlayan somut veriler sunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda İstanbul'un yerleşim kurgusunda ve mahalle biçimlenişlerinde kökten değişimlerin başladığı dönemdir. Bu nedenle 20. yüzyıl başına tarihlenen Alman Mavileri ve Goad Haritaları hassas ölçüme dayalı çizimler olarak değişim sürecindeki kentin o dönemdeki fiziksel biçimlenişi ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. İstanbul 19. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan Osmanlı devletinin Batılılaşma sürecinde fiziksel olarak büyük bir değişim geçirmeye başlarken, bir yandan da henüz kentin geleneksel tarihi kimliği kökten değişmeden teknik harita belgelemeleriyle mevcut durum kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla İstanbul'un kent planında önemli değişimlerin yaşandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılında ilk yarısına 100 yıllık süreci tarihi haritaları inceleyerek ortaya çıkarmak mümkündür. Bu bağlamda ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük değişimler geçiren Divanyolu aksı kentin Osmanlı dönemi modernleşme sürecinin ilk ipuçlarını verirken (Cerasi, 2006), 20. yüzyılın ortalarında açılan Millet Caddesi (günümüzdeki adıyla Turgut Özal Caddesi) de Cumhuriyet dönemi modernite yaklaşımını örneklemektedir. Bu bildiride günümüzde de Tarihi Yarımada'nın kentin batısıyla kurduğu ilişkide ana aksı oluşturan Millet Caddesi'nin açılma sürecinde ortadan kaldırılan anıt yapılar ele alınarak, dönemin şehircilik anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun için çeşitli tarihi haritalar ile güncel durumunun karşılaştırılmasının yanı sıra, anıt yapılarla ilgili tarihi kaynaklar

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve arşiv belgeleri de değerlendirilerek üç örnek anıt yapı ve yakın çevresi üzerinden bir sorgulama yapılacaktır.

19. Yüzyıldan Prost Planına Kadar Geçen Süreçte İstanbul

Tanzimat Fermanı ile birlikte yasal ve kurumsal alanda getirilen yenilikler, mimari ve kent planlamasında değişimlerin önünü açmıştır. 1848 yılında çıkartılan ilk Ebniye Nizamnamesi ve sonrasında geliştirilen yeni nizamnamelerle, kentin organik sokak dokusunun açılacak düz ve geniş yollarla düzenlenmesi amaçlanmıştır. Kentin en önemli sorunlarından birisi olan yangın da kent planlamasında önemli bir etken haline gelmiştir. 1840'lardan itibaren yaşanan her yangın sonrası, kent düzeninde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1856 Aksaray yangını ve 1865 Hocapaşa yangını, Tarihi Yarımada'nın yeniden şekillenmesinde önemli dönemeçler olmuştur (Çelik, 2010, 65-69; Gürses Söğüt 2016a, 2016b). Söz konusu yangınlar, Eminönü'nden Aksaray'a geniş bir alanın etap etap baştan planlanmasının yolunu açmıştır. Yangınların yarattığı boş alanların modern şehircilik ilkelerine göre biçimlendirilmesi kaygısının yanı sıra, imparatorluğun en önemli yolu olan Divanyolu'nun Sultanahmet'ten Beyazıt'a kadar doğrusal ve geniş bir aks olarak tasarlanması ve bu çerçevede Köprülü Mehmet Paşa Medresesi, Çemberlitaş Hamamı gibi pek çok önemli anıt yapının cephelerinin caddeden geri çekilmesi de afet kaynaklı olmayan büyük imar hareketleridir (Cerasi, 2006).

19. yüzyılda çoğunlukla yangınların etkisiyle başlayan parçacıl uygulamalar ile birlikte ızgara planlı kent düzeni oluşmaya başlamıştır (Gürses Söğüt, 2016a; 2016b). 20. yüzyılın ilk çeyreğinde modernleşme yolunda kentin bir bütün olarak ele alınması yönünde ilk adımlar atılmış, Avrupa'dan getirilen mühendis Andre Auric tarafından bir proje hazırlanmıştır. Nitekim bu projenin de amacı, meydanlar, geniş sokaklar ve bulvarlar ile kentin ulaşılabilirliğini arttırmak olmuştur. Önerileri arasında yer alan Aksaray Meydanı'nın önemli bir merkez olarak düzenlenmesi ve bu meydandan Kara Surları üzerindeki kapılara doğru açılacak yeni caddeler ise, bundan yaklaşık 50 yıl sonra Menderes döneminde uygulanan önemli imar uygulamaları arasında yer almıştır (Bilsel, 2011, 42).

1920'lerin başında savaştan yeni çıkan, işgalin ve yangınların etkisinde olan İstanbul, ülkenin merkezi olmaktan öte, barınma, sağlık ve güvenlik gibi sorunların çözülmesine odaklanmış, nüfus neredeyse yarı yarıya azalarak 600.000'lere düşmüştür. 1930'lara kadar, ekonomik kaynağın büyük kısmı yeni başkent Ankara'nın ve İzmir gibi yangınlarla büyük zarar görmüş kentlerin imarı için kullanılmıştır (Durhan, 2009, 23-24).

1930'lardan itibaren, İstanbul da imar çalışmaları kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Hatta 1933 yılında İstanbul Belediyesi tarafından uluslararası bir yarışma düzenlenmiş, Avrupa'dan davet edilen şehircilik uzmanları tarafından öneriler geliştirilmiştir. Uygulamaya yönelik bir sonuç alınmasa da ilerleyen süreçte kentin planlanması üzerine uzman arayışı sürmüştür (Arkitekt, 1935, 61; Bilsel, 2011, 41; Özler, 2007). Yarışma ile başlayan bu süreçte en başından beri kentin planlanması için adı geçen Fransız şehir plancısı Henri Prost, davet üzerine 1936 yılında İstanbul'a gelerek, 1950 yılına kadar İstanbul Belediyesi Şehircilik Mütehassıslığı görevini sürdürmüştür (Durhan, 2009, 103-110).

Prost'un İstanbul Planlaması

Henri Prost, 1937 yılında Nazım İmar Planını tamamlamış, 1939 yılında yürürlüğe giren plan hızla uygulanmaya başlamıştır. Prost planı, İstanbul'un ilk imar planı olarak kabul

ISBN: 978-605-80820-1-4

edilmektedir (Doğusan, 2004, 40). Prost, kenti bütün olarak ele almak yerine Tarihi Yarımada, Galata, Beyoğlu, Üsküdar-Kadıköy için ayrı ayrı planlar hazırlamış ve bunlar yirmi yıl kadar gündemde kalmıştır (Kuban, 2010, 502). Tarihi Yarımada'yı yeni gelişecek kentin de merkezi olarak tanımlayan Prost, bu bölgede geniş yol ağları önermiştir. Ticaret ve sanayi üreterek yaşayan bir kent mekanını oluşturmak için, o dönemde halen yangınlar sonucu büyük boşlukları olan şehrin nüfus çekerek hızla imarını öngörmüştür. Bunun için tarihi merkezi kuzeyde ve batıda gelişmekte olan merkezlere bağlayan geniş yollar planlamıştır. İstanbul ve Beyoğlu'nu birbirine bağlayan iki ana aks ve devamında oluşturulacak meydanlar ile kentin yeni ulaşım omurgasını oluşturmayı hedeflemiştir (Bilsel, 2010). Birinci yol Beyazıt'ı Eminönü'nde açılacak büyük bir meydan üzerinden Galata Köprüsü ile Beyoğlu'na bağlarken, diğer yol Unkapanı-Aksaray hattının genişletilerek "Atatürk Bulvarı"na dönüştürülmesidir (Prost, 1948, 111). Var olan sokak örüntülerinin genişletilmesini ve doğrusallaştırılmasını öngören bu aksların uygulanması için büyük kentsel yıkımlar ve cami, medrese gibi kamusal anıt yapıların ortadan kaldırılması uygun görülmüştür. Prost'un diğer önemli yol şebekesi de Divanyolu'nun Aksaray'a ulaştığı noktadan itibaren ışınsal yollarla yarımadanın geniş üçgen kesiminin sarmalanmasıdır. Bunun için dar ve eğrisel bir hat olarak mevcut olan Cerrahpaşa-Yedikule ile Aksaray-Topkapı güzergahının genişletilerek doğrusallaştırılması öngörülmüş, bunun yanı sıra halihazırda bir bataklığa dönüşmüş olan Bayrampaşa (Antik Lykos) Deresi'nin de kurutularak 1 no'lu park alanı ve devamında caddeye dönüştürülmesi planlanmıştır. Bu yollardan ortadaki kente giriş yolu olarak tanımlanarak "Millet Caddesi", 1 no'lu park alanının devamındaki caddeye ise "Vatan Caddesi" adı verilmiştir. Prost, 1950 yılında görevden ayrılana kadar, Atatürk Bulvarı, Eminönü Meydanı, 2 no'lu park (Gezi Parkı) projeleri uygulanmıştır.

Prost planı günümüzde Tarihi Yarımada içinde yeni yol aksları ile tarihi dokunun bozulma sürecini başlatması ve yine bu yolların açılması sırasında çok sayıda anıt yapının yıkımını öngörmesi açısından eleştirilse de (Kuban, 1971a, 1971b), kentin siluetini bozmama yönünde getirdiği yapılaşma yasakları (Prost, 1948, 112) ve Sultanahmet bölgesini arkeolojik park olarak tanımlaması kentin tarihi kimliğini ve imajını koruma kaygısı olarak değerli yaklaşımlardır.

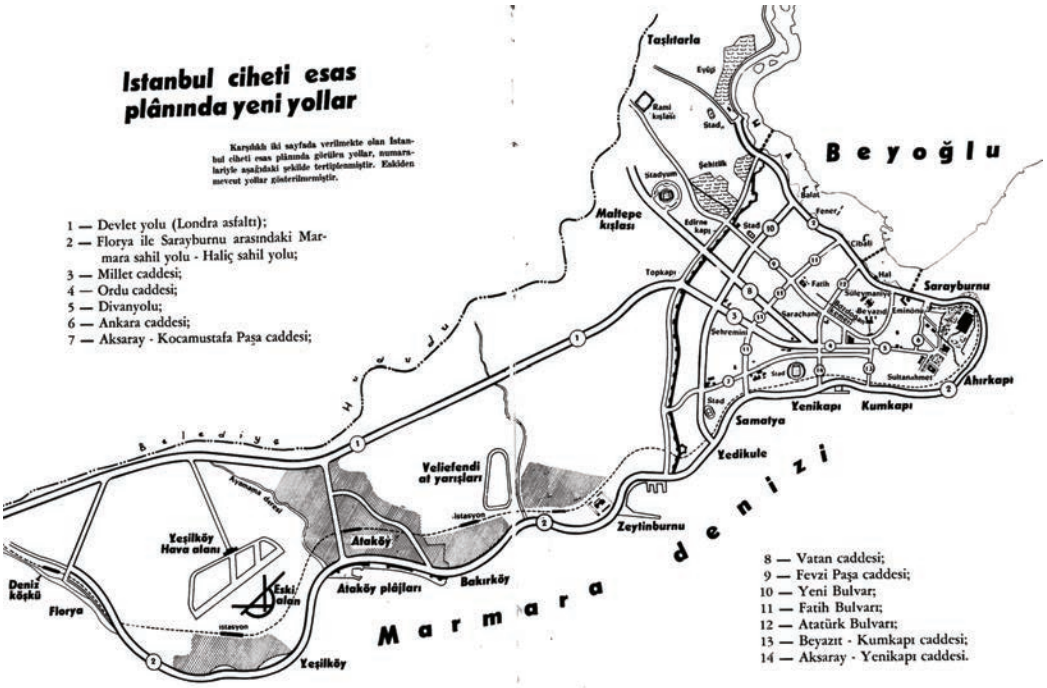
Menderes Dönemi İmar Uygulamaları

Menderes döneminde, İstanbul'un imar uygulamalarına öncelik verilmiştir. Özellikle Demokrat Parti'nin ikinci döneminde 1957 yılında yol açma ve genişletme uygulamaları hızlanmış, bu çerçevede cami, mescit, medrese gibi çok sayıda anıt yapı da yıkılmıştır. Menderes'in yaptığı imar çalışmaları 'İstanbul'un yeniden fethi' olarak tanımlanmıştır (Anonim, 1957, 5). Ancak tarihi kentsel doku ile bir bağ kurmayan yeni yol ağları ve anıt yapı yıkımları, yalnız biçimsel bir değişime yol açmamış, aynı zamanda mahallelerin kamusal yüzü ve tarihi kimliğinin sembolü olan kültür varlıklarının ve "mahalle" kavramının zaman içinde kentin belleğinden silinmesine yol açmıştır.

Menderes'in imar uygulamalarının en önemli ayağını açılan/genişletilen yollar ve bulvarlar oluşturmuştur (Şekil 1). İmar faaliyetlerinin en yoğun olduğu 1956-60 yılları arasında beş ana ulaşım aksı kullanıma açılmıştır. Bu yollardan ilki, Trakya bölgesinden gelen trafiği Tarihi Yarımada'ya Topkapı üzerinden aktaracak olan Londra Asfaltı'dır. Diğer önemli bir arter ise Sirkeci-Florya arasındaki sahil yoludur. Bu yol ile birlikte, tarihi kent merkezinin Marmara sahilleri ve Haliç ile bağlantısının kurulması hedeflenmiştir. Saraçhane'den başlayıp Edirnekapı'ya kadar uzanan aksta açılan Fevzipaşa Caddesi, Beyazıt'tan başlayıp Aksaray'a

ISBN: 978-605-80820-1-4

uzanan aksta genişletilen Ordu Caddesi ile devamında açılan Vatan ve Millet Caddeleri, Menderes'in imar programının temel ayaklarını oluşturmuştur. Vatan Caddesi, üzerinde yapılan yüksek yapılar, büyük bloklar, idari binalar ile o güne kadar ülkede yapılmış en geniş yollardan birisi olmuştur. Kara surları üzerinde açılan bir geçit ile caddenin sur dışıyla bağlantısı yapılmıştır (Anonim, 1957, 23).

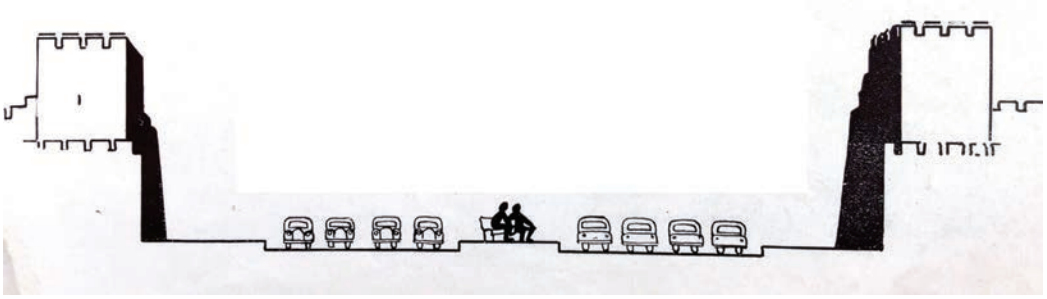
Şekil 1. Menderes Dönemi'nde yapılması/genişletilmesi planlanan yollar (Anonim,1957, 8-9).

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Millet Caddesi, Eski Topkapı Caddesi'nin genişletilmesiyle oluşturulmuş, Topkapı'da iki burcun arasında 50 m olarak açılan yoldan, bugünkü adıyla D-100 karayolu, o dönem kullanılan adıyla Londra Asfaltı'na bağlanmıştır (Şekil 2). Caddenin iki yanında 7,5 m genişliğinde kaldırım, ortasında da 7 m genişliğinde refüj-gezinti yolu yapılmıştır. Yol çift yönlü ve dörder şeritlidir (Anonim, 1957, 17) (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Açılmakta olan Millet Caddesi ile tarihi Kara Surları arasındaki ilişki (Anonim, 1957, 14).

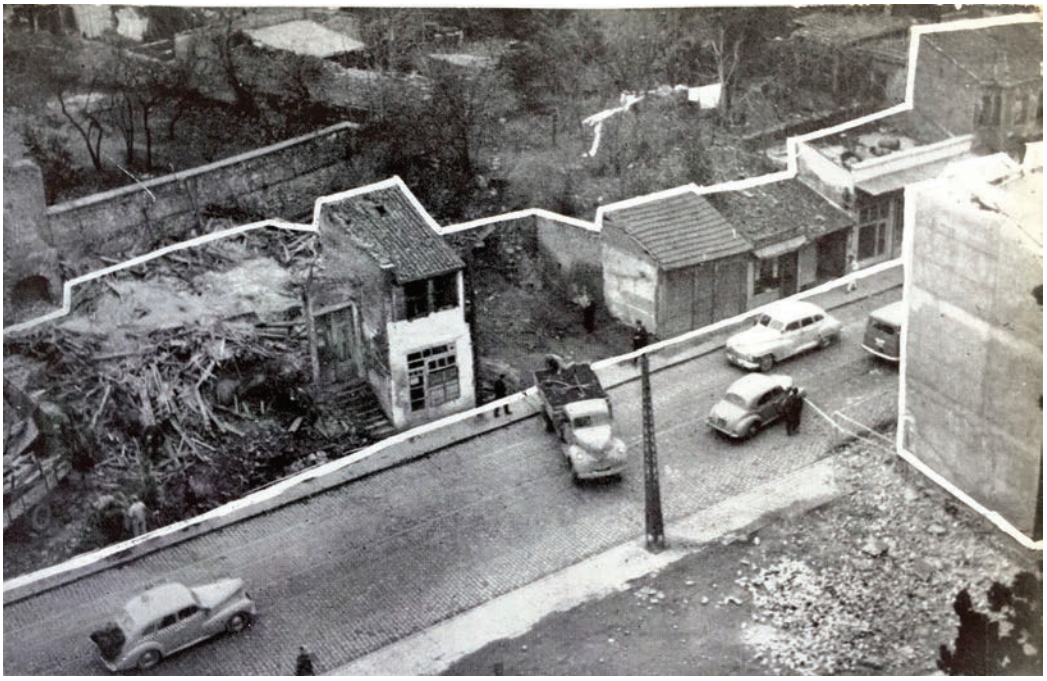
Şekil 3. Millet Caddesi (Anonim, 1957, 17).

Menderes'in imar çalışmalarını anlatan Belediye'nin yayınladığı İstanbul'un Kitabı adlı kitapta, Millet Caddesi ile ilgili olarak şu tümcelere yer verilmiştir (1957, 19):

"Bundan 500 sene evvel Fatih'in askerleri bu kapıdan (Topkapı) girmişti, şimdi de medeni bir anlayış girmektedir. Birbirine geçmiş evler, eski viran mahalleler, hep birden tarihe karışmıştır. Medeniyetin kudreti bu zahife evleri ortadan kaldırmış, onun yerine muazzam bir yol açmıştır."

Buradan da anlaşılacağı gibi, yol açmak için yürütülen imar uygulamalarının büyük bir kısmını yıkımlar oluşturmuş, sadece evler değil, anıtsal nitelikli pek çok yapı da tarihe karışmıştır (Şekil 4). 1958 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK), hükümet ve belediye tarafından yıkılmasına veya nakline karar verilen eserlere dair bir liste hazırlanmıştır. Büyük bir çoğunluğunu camilerin oluşturduğu bu listede, 30 anıtsal yapı yer almaktadır[1] (Ünsal, 1969, 7). Millet Caddesi uygulamaları en kapsamlı yıkımların yaşandığı akslardandır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Millet Caddesi yol çalışmaları öncesinde istimlak edilen yapılar (Beyaz çizgi, yıkılan alan sınırını göstermektedir.) (Anonim, 1957, 21).

20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Doğru Millet Caddesi'nin Geçirdiği Değişimler

Aksaray Meydanı ile başlayan yıkımlar, Millet Caddesi üzerindeki istimlak çalışmaları ile devam etmiştir. Aksaray Meydanı'nın genişletilmesi çalışmaları sırasında, 54 yapının yıkımı gerçekleşmiştir (Anonim,1957, 27) (Şekil 5). Meydanın tam ortasında yer alan Murat Paşa Külliyesi'nin 1929-30 yılında medrese ile hamamının bir bölümünün yıkılmasının ardından Menderes döneminde külliyedeki yıkımlar sürmüştür. Hamamın geri kalanı yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmış, haziresi daraltılmış, avlu duvarı ile çeşme yıkılıp içeriye doğru kaydırılmıştır (Tanman, 1993, 518). Bunun yanı sıra, meydan çalışmaları sırasında Aksaray Karakolu ve Oğlanlar Tekkesi yıkılan diğer yapılar olmuştur (Şekil 6-7).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Aksaray Meydanı'nda yapılan düzenleme çalışmaları (Anonim, 1957, 33).

Şekil 6. Yol düzenleme çalışmaları sırasında yıkılan Oğlanlar Tekkesi (önde Aksaray Karakolu, arkasında ise Oğlanlar Tekkesi yer almaktadır.) (Tanman, 1963, 123).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Yol düzenleme çalışmaları sırasında yıkılan Aksaray Karakolu (Url-1).

Aksaray Meydanı'ndan sonra Millet Caddesi imar çalışmaları sırasında, GEEAYK'ın yıkılmaması yönündeki kararına karşın pek çok tarihi yapı ile ilgili olarak bu kararlara uyulmamıştır[2]. Menderes dönemi uygulamaların anlatıldığı kitapta '*ecdat yadigari* büyük küçük bütün camilerimiz, mescitlerimiz esaslı surette tamirat görmektedir' diyerek tarihi eserleri korumak adına çalışmaların yapıldığı belirtilmiş, 1957 yılında 85 caminin onarımının yapıldığı ifade edilmiştir (Anonim,1957, 129). Ancak, ironik şekilde Millet Caddesi cami yıkımları da aynı sırada gerçekleştirilmiştir.

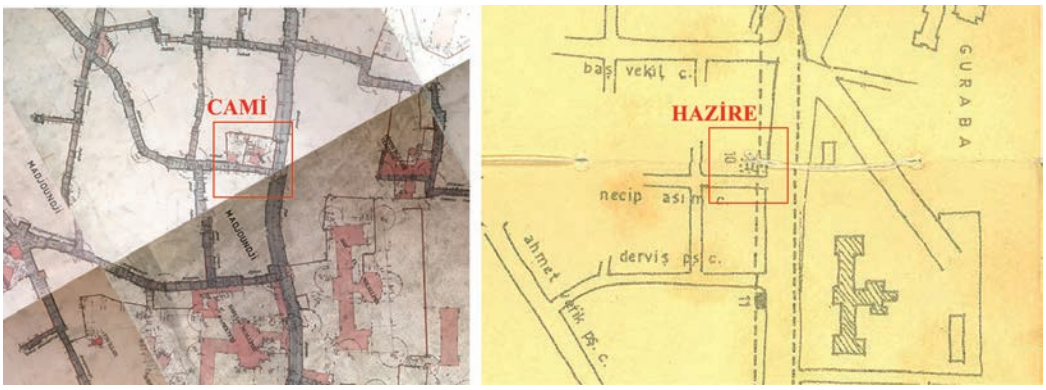
Behçet Ünsal'ın 1969 yılında Millet Caddesi üzerine yaptığı çalışmada, Aksaray Meydanı'ndan başlayarak Topkapı'ya uzanan aks üzerinde yıkımlardan önce var olduğu bilinen 29 yapı veya yapı grubu ile 3 hazire alanı göstermiştir. Bu yapılar şunlardır; 1.Oğlanlar Tekkesi, 2. Horhor Hamamı, 3. Aksaray Karakolu, 4. Aksaray Çeşmesi, 5. Murat Paşa Camii, 6. İsimsiz bina (Muratpaşa Külliyesi'ne ait olmalı) 7. Yusufpaşa Çeşmesi, 8. Tevekkül Hamamı, 9. Şirmert Çavuş Camii, 10. Şirmert Çavuş Çeşmesi, 11. Şirmert Türbesi, 12. Haseki Hastanesi, 13. Selçuk Sultan Camii, 14. Taş Kasap Tekke, 15. Sarı Musa Camii, 16. Molla Gürani Haziresi, 17. Hazire Kalıntısı, 18. Hayreddin Paşa Medresesi, 19. Fındıkzade Tekkesi, 20. Nurlu Dede Camii, 21. Kazasker Camii, 22. Darül Muallimin, 23. Macuncu Tekkesi, 24. Hazire, 25. Deniz Abdal Camii, 26. Evkaf Hastanesi, 27. Karakol, 28. Şehremini Camii, 29. Manastır Mescidi, 30. Çeşme ve Taş Mektep, 31. Su Terazisi, 32. Tülbentçi Mehmet Efendi Medresesi (Ünsal, 1969, 8-9).

Bu yapılar arasından sadece Murat Paşa Camii, Darül Muallimin, Evkaf Hastanesi, Manastır Mescidi ve Molla Gürani Haziresi Millet Caddesi yıkımlarından kurtulabilmiştir. Genişletilen yolun sınırından biraz daha içeride yer almaları yapıların yıkılmasını önlemiştir. Günümüzde Darül Muallimin; Çapa Fen Lisesi, Evkaf Hastanesi; İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi tarafından kullanılmaktadır. Manastır Mescidi, Fatih döneminde harap durumdaki bir kiliseden Mustafa Çavuş adına mescide çevrilmiştir ve günümüzde de Mustafa Çavuş Mescidi olarak işlevini sürdürmektedir (Anonim, 1993, 287; Hadikatül Cevami, 2001, 271).

Günümüze ulaşan az sayıdaki özgün yapının yanı sıra, yıkılan bazı yapıların yerine yenisi yapılmıştır. Bunlar arasında, yıkılanın benzerini yapmak yoluna gidilmekle birlikte, tamamen farklı bir tasarım ile yeni yapılar yapıldığı da görülmektedir. Örneğin; Selçuk Sultan Camii, GEEAYK'ın 1954 yılında aldığı taşıma kararı doğrultusunda yıkılmış, yerine 1964 yılında Ali Saim Ülgen tarafından hazırlanan proje doğrultusunda ilk yapı ile malzeme ve form olarak benzeyen yeni bir cami inşa edilmiştir (Ünsal, 1969, 15; Naza, 1993, 498). Behçet Ünsal'ın çalışmasında '*Hazire*' olarak görülen alanda ise günümüzde Saraç Doğan Camii yer almaktadır. 1913-14 tarihli Alman Mavisi haritasında bu alanda bir caminin var

ISBN: 978-605-80820-1-4

olduğu görülmektedir, ancak ad belirtilmemiştir (Şekil 8). Günümüzde mevcut olan cami ise 1973-77 yılları arasında döneminin anlayışı ile yeni bir tasarımla yapılmıştır (Şekil 9). Yine Ünsal'ın '*Hazire Kalıntısı*' olarak belirttiği alanda günümüzde Karamani Piri Mehmet Paşa Camii bulunmaktadır. 1875 tarihli Ayverdi haritasında Karuk Piri Paşa Dergahı, Alman Mavileri haritasında isimsiz bir bina yer almaktadır (Şekil 10). Yeni yapı, tarihi duvarların oluşturduğu set üzerine 1976 yılında yeniden inşa edilmiştir (Şekil 11-12).

Şekil 8. Alman Mavileri ve B. Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Saraç Doğan Camii.

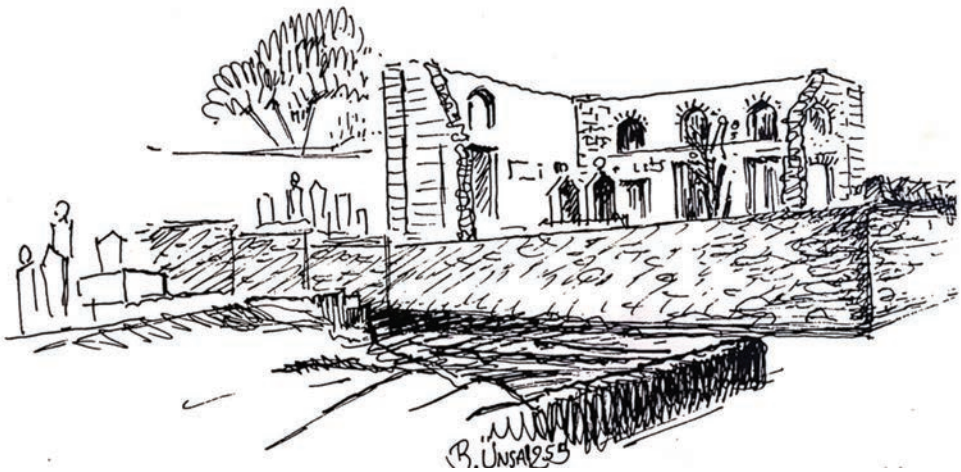

Şekil 9. Günümüzde Saraç Doğan Camii.

Şekil 10. Ayverdi, Alman Mavisi ve B. Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Karamani Piri Mehmet Paşa Camii.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. Karamani Piri Mehmet Paşa Camii yapılmadan önce mevcut olan hazire alanı ve kalıntılar (Ünsal,1969, 14).

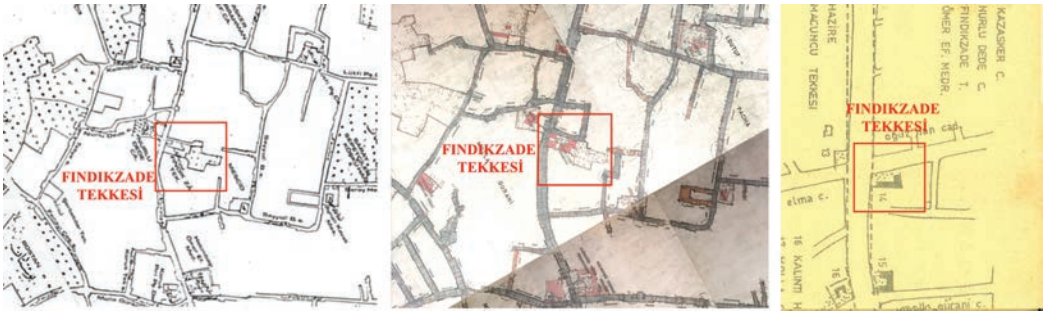

Şekil 12. Günümüzde Karamani Piri Mehmet Paşa Camii.

1956-60 yılları arasında yıkılan yapılardan bazıları, daha 1960'larda tarihi yapının canlandırılması (rekonstrüksiyon) anlayışıyla olmasa da caddeden geri kalan arsa üzerinde farklı mimarlık yaklaşımlarıyla yeniden inşa edilmiştir. 1960-70'li yıllardaki az sayıda uygulama, mahallenin sosyal gereksinimleri doğrultusunda tarihi yapının "adının" korunması esas kabul edilerek yapılan inşaat işleri olarak tanımlanabilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

2000'li yıllarda da çeşitli yeniden yapım projeleri gerçekleştirilmiştir. Fındıkzade Mescidi ile Kazasker Abdurrahman Efendi Camii buna örnektir. Ayverdi haritası, Alman Mavileri ve Ünsal'ın krokisinde Fındıkzade Tekkesi olarak belirtilen yapı, Menderes imar çalışmaları kapsamında yıkılmış, 2008 yılında mescit olarak yeniden yapılması gündeme gelmiştir. Belirlenen arazide, yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında herhangi bir veriye ulaşılamaması nedeniyle[3], arazinin tescil işlemi gerçekleşmemiştir. Ancak, yine de çelik konstrüksiyon üzerine ahşap kaplamalı olarak yapılan Fındıkzade Mescidi, kent dokusu içinde de özgün yeriyle hiç bağı olmayan uzak bir parselde konumlandırılmış, tekkenin adını yaşatmaktan öteye gidememiştir. Mescidin yapımı, 2016 yılında tamamlanmıştır (Anonim, 2017, 197) (Şekil 13-14).

Şekil 13. Ayverdi, Alman Mavisi ve B.Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Fındıkzade Tekkesi.

Şekil 14. Günümüzde Fındıkzade Mescidi.

Yakın zamanda yeniden yapım uygulamalarına yenilerinin eklenmesi söz konusudur. Eski haritalarda Nurlu Dede Camii olarak görülen alan, 2012 tarihli Koruma Amaçlı İmar Planı'nda, cami alanı olarak gösterilmiştir. Nurlu Dede Camii'nin rekonstrüksiyonun

ISBN: 978-605-80820-1-4

yapılması büyük bir olasılıktır. Bununla birlikte, Deniz Abdal Camii'nin yeniden yapılabilmesi için tescil çalışmalarının yürütüldüğü de bilinmektedir.

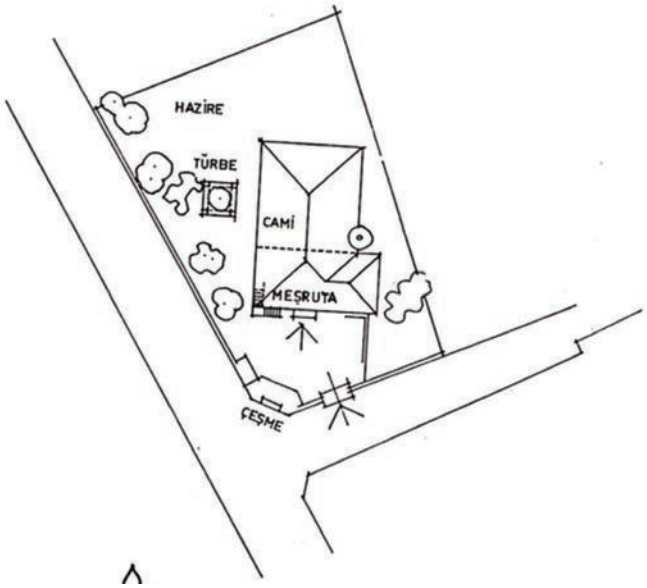
Millet Caddesi üzerindeki yıkım çalışmalarının tarihi yapılar üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek için seçilen üç yapı ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bunlar; imar uygulamaları sırasında tamamen yıkılan Şirmert Çavuş Camii, 2000'lerde yeniden yapılan Kazasker Abdurrahman Efendi Camii ve yeniden yapılması için çalışmalar yürütülen Deniz Abdal Camii'dir.

Şirmert Çavuş Camii, Türbesi ve Çeşmesi

I.Selim döneminde 1504 yılında inşa edilen cami, Aksaray'dan Topkapı yönünde ilerlerken solda kalmakta idi. Cami, türbe ve çeşmeden oluşan külliyenin girişi, Arab Manavı sokaktandı. Eğimli arazi nedeniyle, bir set üzerine inşa edilen cami, dikdörtgen bir plana sahip, ahşap çatılı bir yapıydı (Ünsal, 1969, 15). Caminin banisi ise Sipahi Ocağı çavuşlarındandır (Hadikatül Cevami, 2001, 190) (Şekil 15-16).

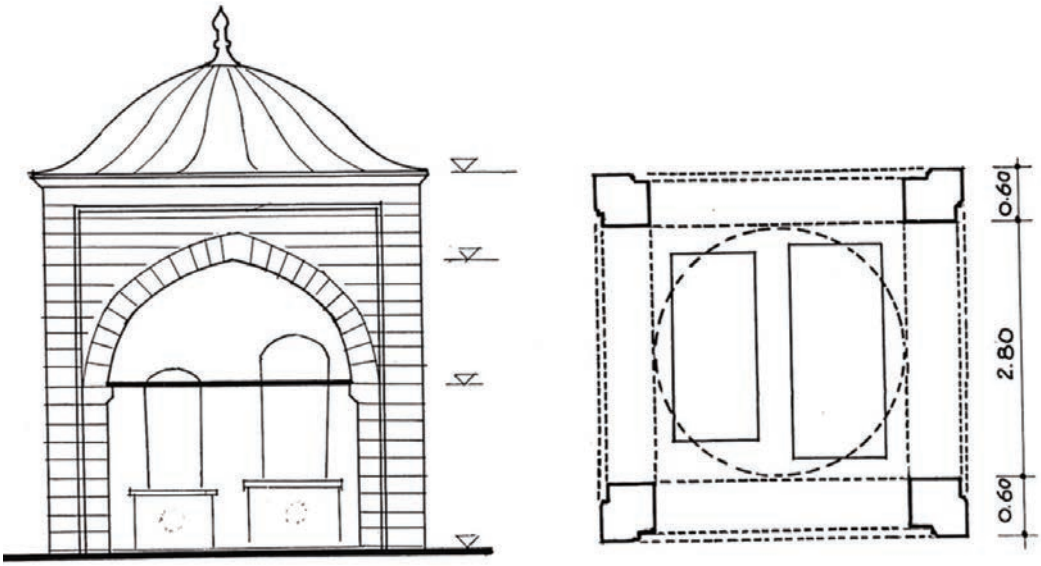
Şekil 15. Ayverdi, Alman Mavisi ve B.Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Şirmert Çavuş Camii.

Şekil 16. Şirmert Çavuş Camii, türbe ve çeşmesi vaziyet planı (Ünsal, 1969, 16).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Türbe'de Şirmet Çavuş'un kızı Kamerşah Kadın yatmaktaydı. Mezarının üzerinde yazan 1514 tarihi türbenin yapım tarihini de bildirmektedir (Hadikatül Cevami, 2001, 190). Yapı kubbeli ve kare plana sahip olup, iki mezarlı açık türbe olarak inşa edilmiştir (Ünsal, 1969, 16) (Şekil 17).

Şekil 17. Şirmert Çavuş türbesi (Ünsal, 1969, 16).

Çeşme ise Şirmert Çavuş Külliyesi'nin etrafını saran duvarın köşesinde yer almaktaydı. Kitabesi olmayan çeşmeyi, H1195/1780-81 yılında Divan kâtibi Mustafa Efendi yaptırmıştır (Ünsal, 1969, 16). Ünsal, anlatımında, çok tamir görüp özgün durumunu kaybettiğini, ancak güzel bir köşe başı duvar çeşmesi olduğunu vurgulamıştır.

16. yüzyılın başlarına tarihlenen cami ve türbe, Millet Caddesi'nin açılması sırasında yıkılmıştır. 1956 yılında GEEAYK, açık türbenin plan uyarınca yaya kaldırımına çıkıntı etmeyecek şekilde yana nakledilerek mevcut duvarın ve son cemaat mahallinin Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce hazırlanacak projeye göre geri çekilmesine karar vermiştir[4].

GEAAYK'ın aldığı nakil kararına türbe için uyulmuş, ancak aynı yerde biraz geriye yapılacak nakil işlemi yerine türbe 1964 yılında, Murat Paşa Camii avlusu içerisine taşınmıştır (Şekil 18). Bulvar üzerinden caminin avlusuna girildiğinde, türbe sağ tarafta yer almaktadır (Ünsal, 1969, 16). Cami ve çeşmenin yerinde ise bugün apartmanlar bulunmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 18. Murat Paşa Camii avlusunda bulunan Şirmert Çavuş Türbesi.

Kazasker Abdurrahman Efendi Camii

16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan caminin kitabesi yoktur. Yapım tarihi ile ilgili olarak belirsizlik olmakla birlikte, Hadikatül Cevami'de yapım tarihi 1555 olarak verilmiştir[5]. Banisi ise, Amasyalı Kızıl Abdurrahman Efendi'dir (Kuran,1979, 82; Hadikatül Cevami, 2001, 228) (Şekil 19).

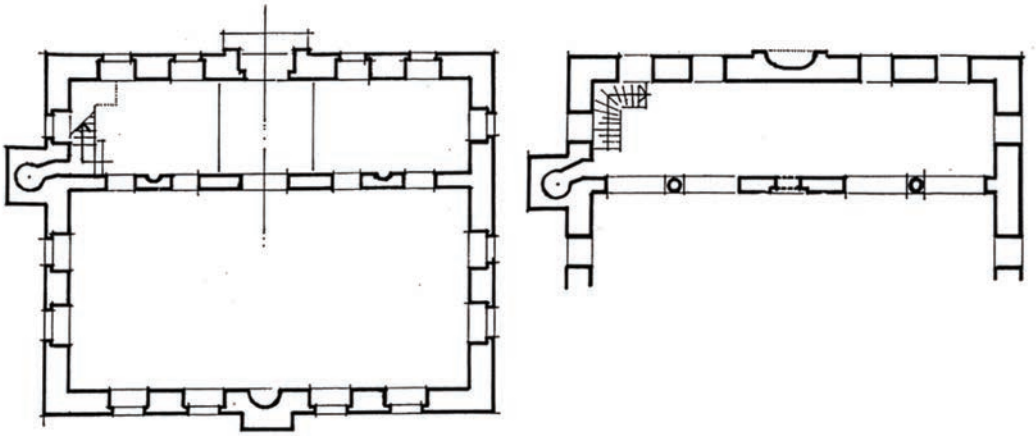

Şekil 19. Ayverdi, Alman Mavisi ve B.Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Kazasker Abdurrahman Efendi Camii.

Cami, Çapa Kız Muallim Mektebi'nin yakınında Selim Sabit Sokağı üzerinde yer almakta idi. Kagir yapı, taş ve tuğladan oluşan duvar örgüsüne sahipti. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, kubbeli yapının üzerinde ahşap çatısı bulunmakta, tuğla hatıllı, kesme taş ile örülmüştür. Ahşap çatının altında yine ahşap bir kubbenin varlığından söz edilebilir. 1908 yılındaki Çırçır yangınında ciddi zarar gören yapının çatısı çökmüş, dört duvarı ve kaidesi ayakta kalabilmiştir (Kuran, 1979, 82).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ünsal'ın çizdiği krokiye göre (1969, 13), yapının plan şemasına dair bilgiler edinilmektedir. Dikdörtgen bir forma sahip olan caminin son cemaat yerinde bulunan merdiven ile kadınlar mahfiline çıkılmakta idi. Mihrabın iki yönünde ikişer, doğu ve batı cephesinde üçer pencere boşluğu bulunmaktaydı. Kuzey yönünde bulunan ana girişin iki yanında da ikişer pencere mevcut idi (Şekil 20).

Şekil 20. Kazasker Abdurrahman Efendi Camii'nin giriş ve mahfil katı plan krokisi (Ünsal, 1969, 13).

Yangın sonrası uzun yıllar harap halde kalan yapının, 1951 yılında yeniden yapım çalışmaları başlamış, ancak onarım çalışmaları sürdürülürken yol çalışmalarının başlaması üzerine cami genişletilecek yolun sınırları içerisinde kalmıştır ve 1957 yılında yıkılmıştır (Ünsal,1969, 13) (Şekil 21).

Şekil 21. Yol çalışmaları öncesinde Kazasker Abdurrahman Efendi Camii (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

2000'li yıllarda Millet Caddesi çevresinde yer alan ve yıkılmış yapıların benzerini ya da rekonstrüksiyonu yapma yaklaşımı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bilinçli bir politikası olmuş ve cadde aksı tekrar farklı bir kentsel dönüşüm sürecini yaşamaya başlamıştır; bütünüyle çok katlı betonarme apartman bloklarına dönüşmüş mahallelerde bitişik nizamda tarihi yapı görüntülü camiler. Bunun en önemli örneği ise Kazasker Abdurrahman Efendi Camii olmuştur. Yalnızca caminin beden duvarlarını gösteren plan krokisi ve sözlü kaynaklara dayandırılarak yeniden yapımına başlanmış, inşa süreci 2011 yılında tamamlanmıştır (Şekil 22).

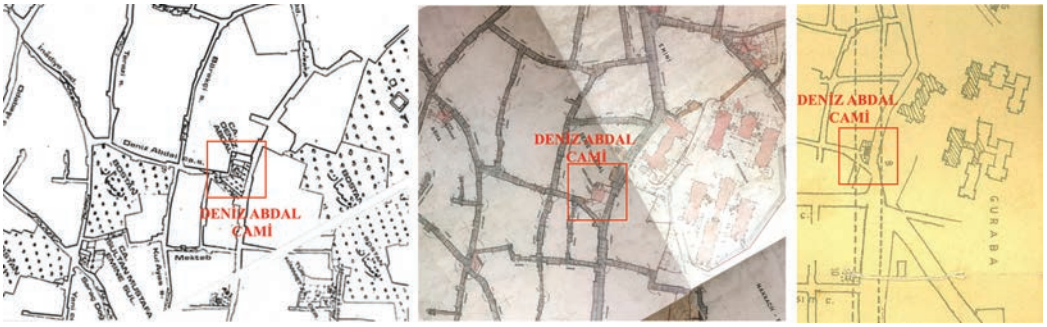

Şekil 22. Günümüzde Kazasker Abdurrahman Efendi Camii.

Deniz Abdal Camii

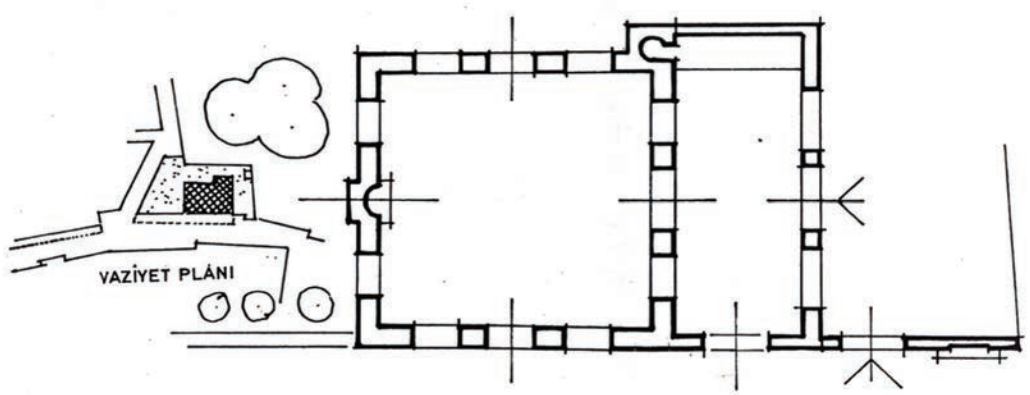
Millet Caddesi ile Deniz Abdal Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan caminin yapım tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber, yapının tescil kayıt fişinde yapım tarihi olarak H926/1519-20 olarak belirtilmiştir. Mimarı ve banisi olarak Mimar Şucaettin gösterilmiştir. II. Abdülhamit döneminde (H1313/1895-96) yapılan bir onarım sonrasında koyulan kitabede de yapının mimarı Şucaettin olarak belirtilmektedir[6]. Yapı adını, bulunduğu alanın karşısındaki alanda gömülü olan Deniz Abdal'dan almıştır (Hadikatül Cevami, 2001, 165) (Şekil 23).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 23. Ayverdi, Alman Mavisi ve B.Ünsal'ın krokisinde (sırayla) Deniz Abdal Camii.

Kare bir forma sahip olan kagir yapının duvarları sıvalıydı. Kiremit örtülü, ahşap bir çatısı vardı (Göktürk, 1963, 4396). Kare bir forma sahip olan yapının son cemaat yeri ahşaptan yapılmıştı[7]. Sıvalı, tuğla minaresi soğan formundaki külahla tamamlanmıştı. Bahçe duvarıyla ana caddeden ayrılan avluya ve camiye, bahçe üzerindeki kapıdan girilmekteydi. Caminin, mihrap cephesinde ve kuzey cephesinde iki, doğu ve batı cephelerinde ise üç pencere bulunmaktaydı (Ünsal, 1969, 12) (Şekil 24-27).

Şekil 24. Deniz Abdal Camii plan krokisi (Ünsal, 1969, 12).

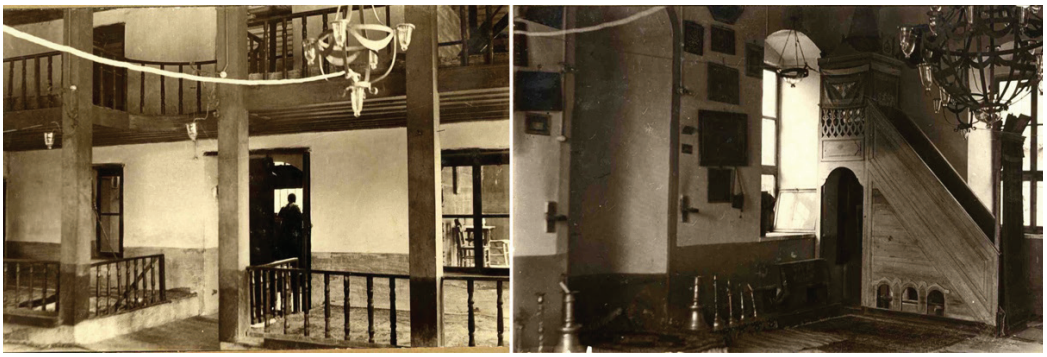
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 25. Deniz Abdal Camii (Encümen Arşivi).

Şekil 26. Deniz Abdal Camii (Encümen Arşivi).

Şekil 27. Deniz Abdal Camii iç mekânı (Encümen Arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

1936 tarihinde yapıya dair hazırlanmış olan eski eser encümen kaydında, yapının '*yeni ve çok değiştiği'* belirtilmiştir. 19.yy'da yapılan onarım çalışmalarında yapının neredeyse yeniden yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, caminin yerinde eskiden Aya Filipiyos adında bir Bizans kilisenin varlığından söz edilmiştir. Kayıtta, yapının mimari bir değeri olmadığı o nedenle planı çizmeye gerek olmadığı, ancak tarihi bir değeri olduğu için korunması gerektiği belirtilmiştir[8].

İlk olarak 16. yüzyılda inşa edilen cami, geçirdiği onarımlar sonrasında 19. yüzyılda son halini almıştır. 1936 yılında korunması gerektiği belirtilen yapı, Millet Caddesi yıkımlarından kurtulamamıştır. GEEAYK'ın aldığı karar da yıkımı desteklemiştir. Bu karara göre, caminin minaresi özgün olduğu için yerinde tutulması, ancak cami 'son dönemlerde ihya edildiği için' minarenin arka tarafına aynı boyutta yapılmasında bir engel olmadığı belirtilmiştir[9]. Bu durum beraberinde yıkımı getirmiştir. Bu yapının yerinde günümüzde apartmanlar bulunmaktadır. Deniz Abdal Camii'nin günümüzde yeniden yapılması yönünde çeşitli cabalar vardır. Yok olmuş cami, mescit, medrese gibi yapıların yeniden yapılması üzerine faaliyet gösteren bir derneğin başvurusu ile tescil etme çalışmaları başlamıştır[10]. Yapının tescil edilmesiyle gelecek bir sonraki aşama ise rekonstrüksiyondur.

Değerlendirme

1950'li yıllarda kentin modernleşmesinin gereği olarak açılan caddeler nedeniyle geleneksel Osmanlı mahalle kültürünün temel bileşeni olan cami, mescit, sıbyan mektebi gibi anıt yapıların ortadan kaldırılması ne kent yöneticilerinde ne de toplumda büyük bir rahatsızlık oluşturmamıştır. Millet Caddesi üzerinde 21 anıt yapı yıkılmış, çok sayıda konut gruplar halinde ortadan kaldırılmış, caddenin hem kuzeyinde hem de güneyinde sokak örüntüleri de ızgara planlı olarak değiştirilmiştir. Yangınlar nedeniyle büyük ölçüde boşalmış olan dokular, mahallelerin yerleşme biçimlenişlerinin daha kolay dönüştürülmesine fırsat vermiştir. Olasılıkla bu bölgelerde yaşayan toplulukların da çoğunun farklı yerlerden gelen göçmenler olması ya da azınlık statüsündeki grupların bölgeden ayrılışı, toplumsal hafızada da yerleşiklik kültürünü zayıflatmıştır. Sonuç olarak Millet Caddesi imar uygulamaları ile kısmen yangınlarda harap da olsa bahçeli ahşap evlerin eğrisel yollarda dizildiği, mahallelerin sosyal merkezinin cami/mescit, sıbyan mektebi ile tanımlandığı geleneksel Osmanlı mahalle dokuları zaman içinde bütünüyle ortadan kalkmıştır. Aynı yerde de inşa edilemediği için özgün yapının yakın çevresinde yeniden inşa edilen camiler ise ister rekonstrüksiyon olsun ister çağdaş tasarım olsun, yerini aldıkları yapıların adını sürdürmekten öte tarihsel bir bağlam oluşturamamıştır. Osmanlı mahalle kurgusu bir caminin etrafında gelişen konut dokusu olarak tanımlanırken, bu yeni uygulamalar bir caddenin etrafında dar alanlara sıkışan tasarımları ve yeni kurulan ızgara sokak dokusuna açılı oturan güneydoğu yönelişli geometrileriyle, Millet Caddesi'nin hayal edilen kadar modern olamayan tarihi kentsel dokuyu canlandırmak için de yeterli olamayan paradoksal durumunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Akpınar, İ. Y. (2010). İstanbul'da Modern Bir Pay-ı Taht: Prost Planı Çerçevesinde Menderes'in İcraatı. F. C. Bilsel, P. Pinon, ed., İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: *Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951).* İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 167- 199.

Anonim, (1935). İstanbul şehir planı. *Arkitekt, 2:50*, 61-68.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Anonim, (1957). İstanbul'un kitabı. İstanbul: İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü.

Anonim, (1993). Manastır mescidi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c.5, s. 287). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Anonim, (2017). Fındıkzade mescidi. G. Tekkaş, ed., *Fatih Belediyesi Kültürel Mirası İhya.* İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 197-198.

Ayvansarayi Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevami* (İstanbul camileri ve diğer dini yapılar). A.N. Galitekin (Haz.). İstanbul: İşaret yayınları.

Ayverdi, E.H. (1958). *19. Asırda İstanbul Haritası.* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Bilsel, C. (2011). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul'u modernleştirme projesi ve Prost planı. *Betonart, 29*, 43-48.

Bilsel, F.C. (2010). Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü. F. C. Bilsel, P. Pinon, ed., İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: *Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951).* İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 101-165.

Boysan, B. (2011). Genişliğin Azameti, Sağlamın Heybeti, Hendesenin Güzelliği, Trafiğin Hakimiyeti. *Betonart, 29,* 49-51.

Cerasi, M. (2006). *Divanyolu.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Çelik, Z. (2000). *19.yy'da Osmanlı başkenti değişen İstanbul.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kütür Yayınları.

Dağdelen, İ. (ed.) (2006). *Alman Mavileri, 1913-1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

Doğusan, G., N. (2004). İstanbul'ın *imarı: 1956-60.* Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Durhan, Ö., S. (2009). *Erken Cumhuriyet İstanbul'unda Kentsel Değişim (1928-1950).* Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Göktürk, H. (1966). Deniz Abdal Mescidi. İstanbul Ansiklopedisi (c.8, s.4395-4396). İstanbul: Koçu Yayınları.

Gürses Söğüt, S. (2016a). İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-1, Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü. *Toplumsal Tarih, 270,* 50-59.

Gürses Söğüt, S. (2016b). İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-2, 19.yüzyıl İstanbul'unda Modern İmar Uygulamaları: Yangın Yeri Düzenlemeleri. *Toplumsal Tarih, 271,* 50-62.

Kuban, D. (1971a). İstanbul'un Tarihi Yapısı'nın Genel Özellikleri. İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Dergisi, 1971/1, 18-40.

Kuban, D. (1971b). İstanbul'da Korunulacak Bölgeler İçin Ayrıntılı Özellikler ve Koruma Modaliteleri. İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Dergisi, *1971/1*, 42-70.

Kuban, D. (2010). Terk edilen şehir (1923-1950). E. Yalçın, ed., İstanbul bir kent tarihi: *Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kütür Yayınları, 501-508.

Kuban, D. (2010). Yeni bir metropole doğru. E. Yalçın, ed., İstanbul bir kent tarihi: *Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kütür Yayınları, 509-523.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kuran, A. (1979). Mimar Sinan'ın bilinmeyen ve kaybolan camileri. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, *7*, 81-94.

Naza, E. (1993). Selçuk Sultan Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c.6, s.498-499). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özler, Ş. (ed.) (2007). *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995*. İstanbul: TMMOB İstanbul Büyükkent Şubesi.

Prost, H. (1948). İstanbul. *Arkitekt, 5-6*, 110-112.

Tanman, B. (1993). Murat Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c.5, s.518-519). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tanman, B. (1993). Oğlanlar Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (c.6, s.123-124). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ünsal, B. (1969). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Url-1: http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/aksaray-eski-carsi-karakolu/

---

[1] 1. Abdi Efendi Mescidi (Üsküdar), 2. Şeyh Nasuh Tekke ve Camii (Üsküdar), 3. Selçuk Hatun Camii (Aksaray,Taşkasap), 4.Camcı Ali Camii (Vezneciler), 5.Zeytuni Camii (Unkapanı), 6.Nalçaci Camii (Üsküdar), 7.Tavaşi Süleyman Ağa Camii (Kumkapı), 8.Baba Hasan Alemi Camii (Atatürk Bulvarı civarı), 9.Çavuş Başı (Çivi Limanı) Camii (Tophane), 10.Süheyl Bey Camii (Salıpazarı), 11. Perizat Hatun Camii (Fındıklı), 12. Mimar Ayas Camii (Saraçhane Başı), 13. Camcılar (Gureba Hüseyin Ağa) Camii (Aksaray), 14. Ereğli Camii (Şehremini), 15. Hacı Kadın (Hızır Bey) Camii (Atatürk Bulvarı), 16. Akbaba (Mehmet Efendi) Camii (Fatih), 17. Çakır Ağa Camii (Namık Kemal Caddesi), 18. Himmetzade (Kazasker Ahmet Efendi) Tekkesi Mescidi (Üsküdar), 19. Zembilli Ali Efendi Mahdumu Fazıl Efendi Camii (Yeniköy), 20. Osman Reis Camii (Tarabya), 21.Selvili Mescid (Mahmut Paşa), 22. Zembilli Ali Efendi Mescidi (Karaköy), 24. Kavak İskelesi Mescidi (Selimiye), 25. Kabataş Çeşmesi, 26.Emin Ağa Sebili (Dolmabahçe), 27. Fındıklı Hamamı, 28. Fındıklı Camii Sebili, 29. Hamidiye Çeşmesi (Tophane), 30.Sinan Paşa Hamamı (Beşiktaş).

[2] Örneğin; Muratpaşa Hamamı'nın yıkılmasına dair, Belediye Başkanlığı'nın GEEAYK'a yazdığı 22.7.1957 tarihli yazısı doğrultusunda değerlendirme yapıldığı ve Fatih Devri eserlerinden olup, ayakta bulunan hamamın mimari ve tarihi değeri bulunduğu için yıktırılmayıp, korunması gerektiği kararı alınmıştır. (Toplantı no:56 / 17.7.1957, karar no: 704 / 23.7.1957).

[3] Fındıkzade Mescidi'ne ait kurul dosyasında yer alan İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nden IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'ne yazılan 2008 tarihli 172 sayılı dilekçede bu bilgiye yer verilmektedir.

[4] 2.8.1956 tarihinde Tahsin Öz başkanlığında yapılan toplantıda alınan karar (Toplantı no.40, 1.oturum).

[5] Mimar Sinan'ın yapmış olduğu yapıları sıralayan Tezkiretü'l Bünyan'da da Kazasker Abdurrahman Efendi Camii mevcuttur.

[6] 1936 tarihli eser kaydı (Encümen Arşivi-24 sayılı dosya).

[7] 1936 tarihli eser kaydı (Encümen Arşivi-24 sayılı dosya).

[8] 1936 tarihli eser kaydı (Encümen Arşivi-24 sayılı dosya).

[9] 14.7.1956 tarihli 523 no'lu karar.

[10] İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği.

ISBN: 978-605-80820-1-4

20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Tarihi Yarımada'da Henri Prost Dönemi Planlamaları ; Prost Sonrası 1950'lerden İtibaren Kentin Morfolojik Dönüşümü

Hülya COŞKUN, Ufuk DOĞRUSÖZ

MSGSU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., İstanbul
her_222@yahoo.com

Özet: *Bu araştırma, 20. yüzyılın ilk yarısında, Cumhuriyet Türkiye'sinde erken dönemde başlayan çağdaşlaşma projesi olarak İstanbul'un Henri Prost planlamasını ve 1950'lerde H. Prost'un ayrılması sonrası kentin Tarihi Yarımada'sının özellikle kitlesel göçlerle görülen* hızla dönüşümünü *ele almaktadır.*

*H. Prost planlamalarının uygulama boyutunun kapsamı her dönem tartışılsa da, kentin modernizasyonuna yönelik İmar planlarının "konutlardan" oluşan diğer planlama ara yüzü ise günümüze değin karanlıkta kalmıştır. H. Prost planı, 20. y*üzyılın başlarında, İstanbul *kenti modernizasyonuna "düzenleyici" ve "güzelleştirici" kent planlama anlayışı kapsamında; yol, eksen, perspektif açma gibi teknik ile yaklaşsa da "konut bölgeleri", biçimleri, "konut adaları" ve "konut planlama"* yöntemlerini *de içermektedir. Aslında, Prost planları*, şimdiye kadar *bilinenin ötesinde kenti dönüştürücü etkiye de sahip olarak; "konuttan" "yapı-adasına", "yapı adasından", "yol" ve "cadde" dokusuna doğru giden ikincil bir araç tekniği varsayımı etrafında örülen saptama ve önermeler içermektedir. Kentin dönüşümünün diğer boyutu ise 1950'lerden itibaren olanaksızlıklar nedeniyle uygulanamayan konut planlamaları ile H. Prost sonrası liberal politikalar ve konut planlamasının özel sektöre devri ile gerçekleşmi*ştir. *H. Prost'un İmar planları yeni iktidarın politikaları ile* küçük *emlaklardan oluşan konut arsaları spekülatörlerce satılıp, özel müteahhitlerce yeni konutlar inşa edilerek uygulanmıştır. Sonuçta, bu durum, kentin hızla kontrolsüz dönüşümünü de başlatmış ve 1950'lerden itibaren ise H. Prost* döneminin karar ve uygulamaları İstanbul'un tarihi kent merkezlerin*de (Tarihi Yarımada ve Pera) kökten etkilemiş ve yansımaları günümüze kadar gelen derin ve kalıcı izler bırakmıştır.*

Çalışmanın Amacı ve Araştırma Yöntemi: Bu çalışma, 1050'ler ve H. Prost sonrası İstanbul kenti ve pek bilinmeyen Tarihi Yarımada bölgesinin dönüşümüne ait morfolojik analizler içermektedir. Araştırma; H. Prost'un, İstanbul konusundaki ampirik veri tabanlarının yeni bir sorgulama ve paradigma ile incelenmesi yoluyla yapılacaktır; (Prost imar planları, haritalar, teknik belgeler, yasa taslakları, rapor, makale, vb.)

Anahtar Kelimeler: *H. Prost, İstanbul, Tarihi Yarımada, dönüşüm, yapı adaları, konutlar.*

ISBN: 978-605-80820-1-4

20. yy. Başı, İstanbul, H. Prost'un Tarihi Yarımada İmar Planlarının Kapsamı

20. yy.'lın başında, 1935'lerde, Henri Prost'un kente gelişi ve sonrasında İstanbul'da en çok değişimin görüldüğü bölge Tarihi Yarımada Bölgesi'dir. Önceki, planlamaları, genelde, modernizm temelinde (Frey, 2004, 6) olan H. Prost, antik başkenti yeni koşullara uygun şekilde dönüştürerek yeni bir kent yaratmayı amaçladığını belirtmiştir (Borie, Pinon, 41). H. Prost'un, yeni semtlerin oluşumuna ikincil olarak yaklaşıp, kentin planlanmasını "güzelleştirme" planı olarak ele alsa da (Pinon, 2010, 75), Prost İmar planlarının kentin boş bölgelerinde ; yeni yollar ve parklarla "yeni konut alanlarının" da açıldığı görülür. H. Prost'un,Tarihi Yarımada ; Beyazıt, Aksaray, Fatih, Koca Mustafapaşa, Yenikapı, Marmara sahillerine uzanan, 1/2000'lik, Fatih İmar Planı ; "yollar" ve "caddeler" planlaması olarak algılansa da temelinde, yoğunluklu olarak "yapı adaları" ve "konutları" da içermektedir (Dogrusöz, 2017).

İstanbul, Tarihi Yarımada ve Tarihi Mahalleler: Fatih, Edirnekapı, Koca Mustafapaşa, Fındıkzade, Beyazıt, Gedikpaşa Bölgeleri

İstanbul'un tarihi kentsel yapılaşması, Prost öncesi, – 20. yy. başlarındaki Pervititich Haritaları kullanılarak- analiz edilirse, kentin tarihi mahalleleri olan ; Fatih, Fındıkzade, Edirnekapı, Kocamustafapaşa Osmanlı döneminden beri düzensiz kentleşmiştir. Tarihi Yarımada'daki, antik ızgara sistem ile bağlantılı (çoğunluğu bahçeli) tarihi küçük, kare parseller kentin en eski "konut doku" sistemini oluşturmaktadır (Pinon, 1999, 169) H. Prost, Atatürk Caddesi'nin güney-batı tarafının (Aksaray Bölgesi) bahçeler ve yanmış mahallelerden oluştuğunu belirtir (Prost, 1948, 110-111). Kendisinin kente gelişi öncesinde, yanan ve İtalyan mimar ve kent plancısı Luigi Storari'nin 19. yy.'da ızgara planla düzenlediği (Borie, Pinon, 2010, 32), bölgeler için H. Prost ; "bu mahalleler, sistematik geometri ile düzenli olarak yeniden inşa edilmiş ve yangınlardan kurtulan binalar, şehircilik açısından uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir", der (Prost, 1948, 110-111). Fakat, İstanbul'da, 19. yüzyılda yanan bölgeler yenilenmek istenilse de savaşlar ve ülkenin ekonomik durumu buna engel olmuştur. Bilsel'e göre, kentin bazı bölgeleri ise yenilenmeden uzun yıllar harabe olarak kalmıştır (Bilsel, 2010, 127) Agache'ın raporlarına göre : İstanbul'un imarına ilk olarak bu yanmış bölgelerden başlanmalıdır (Agache, 2007, 43). Kentte yeni konut yapımı için, yangından yanan bölge ve araziler arsa parselasyonu açısından elverişlidir. Fakat, 20.yy. başlarında H. Prost kente gelmeden, Tarihi Yarımada yer yer düzenlenmiş bölgelerle parça parça görünümdedir üstelik, düzenlenen bölgelerle mevcut bölgeler arasında yol bağlantıları yoktur (Çelik, 1986, 39) H. Prost ve kendisi öncesinde Türkiye'ye gelen arkadaşları tarafından da, 20.yy. başlarında kentin en önemli sorununun, düzensiz görünümün giderilerek yeni yollar açılması olduğu belirtilir. Bu planlama, Paris'teki benzerleri gibi "kamu sağlığı" bağlamında olacaktır (Pinon, 2010, 77).

1/2000'lik Prost, Fatih İmar Planı, Izgara Planda "Konut Adaları",Türk, "Orta-Sınıfına" Yönelik Yeni "Mülk Apartman" Konut Modeli ve Kentin Dönüşümü

20. yüzyılın başlarında, İstanbul'da, yasal olmayan inşaatlar vardır ve güvenilir haritalar bulunmamaktadır (Frey, 2004, 82). H. Prost, kenti planlamak için öncelikle, her bölge için, hava fotoğraflarını da kullanarak, 1/2000 ölçekli uygulama haritaları hazırlar (Bilsel, 2010, 109). Kent planının "bölgeler" yoluyla kent matrislerine aktarımına göre (Bruant, 2011, 245) H. Prost ve arkadaşlarınca hazırlanan raporlarda İstanbul, değişik "zones" (bölgelere) ayrılır. H. Prost, 1/2000'lik Fatih İmar Planı ile İstanbul'da Tarihi Yarımada'daki eski Osmanlı

ISBN: 978-605-80820-1-4

mahalleleri ; Fatih, Edirnekapı, Topkapı'daki mevcut, bahçeli "konut alanlarını" yeniden düzenler. 1. No.lu Park'ı ve Fatih-Fındıkzade arasında Vatan ve Millet Caddeleri ile yeni yol ağı ve ızgara planlı yeni "konut adaları" ve "konutlar" planladığı görülür. İstanbul'da, 1950'lerde, H. Prost'un son yıllarına doğru, kentin dönüşümünü başlatan ise politik değişim olur. Zenginleştirici *liberal* politikalarla yeni hükümeti destekleyen gösterişli, büyük konut politikaları önem kazanır, sosyal konut politikaları sona erdiğinde ise konut yapımı da özel sektöre bırakılır (Dogrusöz, 2017). H. Prost ise değişen koşullara uyumla yeni iktidarın *liberal* "konut politikalarını" desteklerek bir süre daha yeni hükümetle çalışır (Dogrusöz, 2017). H. Prost, İstanbul'daki değişen yeni sınıfsal yapı ve ekonomiye uygun "konutlar" planlar, Prost'un "apartman arketipi konutları" (Sosyal-Müze düşünce sistemi) *liberal* yaklaşımla yeni Türk "orta-sınıfına" yönelik "mülk-konut" ve bireysel "parsel mülk-apartman" planındadır (Dogrusöz, 2017).

H. Prost Sonrası Konut Yapımının Özel Sektöre Bırakılması, Yeni Açılan Caddelerde Yeni Konutlar Yapımı, Arsa Spekülasyonu ve Kentin Dönüşümü

Bilinenlerin aksine H. Prost'un İmar planları günümüze değin "konut" planlamasına hiç değinilmeden kentin modernizasyonuna yönelik algılanmıştır (Dogrusöz, 2017), Fakat, Prost İmar planları detaylı incelendiğinde "konutların" da yer aldığı görülür (Dogrusöz, 2017), (Coskun, 2017, 257).

H. Prost, özel sektör-banka ve belediye-banka ortaklı -Fransa'daki konut inşa sistemine benzer- inşa sistemi öngörmüş ve Tarihi Yarımada'da günümüze kadar gelen Prost İmar planlarına uygun inşa edilen bazı "konut planlamaları" bu yöntemle gerçekleştirilmiştir (Dogrusöz, 2017). Millet Cadde'sinin yapımı sonrası, Devlet'e ait Emlak Bankası tarafından, Fındıkzade'de, birkaç nitelikli "yeni konut" (Dogrusöz, 2017) ve Haseki'de de "yeni konutlar" inşa edilir (Tekeli, 2013, 161). Böylece, H. Prost sonrası, İstanbul'da, Prost İmar planlarına uygun dönemin iktidarınca açılan geniş caddelerde "yeni konutların" da yer aldığı görülür.

1950'lerde devletçi politikaların sona ermesi ile özel sektörün inşa aracı yükleniciler de bu durumda önemli rol oynamıştır. Kent plancısı ve mimar H. Prost planının; yollarla belirlenmiş, yapı adalarından "konutlara" uzanan "apartman adaları" ile blok, blok inşa kolaylığına karşın, H. Prost sonrası inşaatın özel sektöre bırakılması ile Prost planı arsa spekülatörleri ve müteahhitler tarafından denetimsizce uygulanır (Dogrusöz, 2017), (Coskun, 2017, 257). Böylece, spekülatörlerin sattığı arsalarda (Tekeli, 2013, 160), Prost İmar Planı, dönemin iktidarınca yasal olmadan uygulanmıştır (Akpınar, 2010, 174). Halk kendi arsası ya da spekülatörlerce satılan arsalarda, kalfalarca yapılan konut inşası ile konut sahibi olmuştur (Dogrusöz, 2017), – öyleki, inşa işine giren bazı mimarlar dahi olmuştur (Tanyeli, 2004, 85). 1950'lerde, kentte artan inşa faaliyetlerine değinen, *Arkitekt* dergisinde arsaların spekülatörlerce satılması ile İstanbul'da "ucuz arsa bulamama" sorununa dikkat çekilir, (Bazoğlu, 1950, 35).

Bu durumun kentin dönüşümünde etkileri pek de iyi olmamıştır. 1950'ler sonrasında ise, artan göç nedeniyle inşa faaliyetleri Tarihi Yarımada'nın tümüne yayılmış hemen her mahallede hızla ve kontrolsüzce inşa edilen yeni apartmanlar yükselmeye başlamıştır. 1950 yılında, Bazoğlu tarafından ele alınan makalede, düzensiz kentleşmeye dikkat çekilmekte ve Prost İmar planından yaklaşık 20 yıl sonrasında, kentte hızlı nüfus artışı ve göçler sonucu konut yoğunluğunda artış görüldüğü belirtilmektedir (Bazoğlu, 1950, 36).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentin hızla dönüşümünde, H. Prost planlamasında öngörülemeyen kitlesel göç, inşaat sisteminin özel sektöre bırakılması ve arsa apekülatörleri önemli rolü oynamışlardır. İstanbul'da, Tarihi Yarımada bölgesinde 1950'ler sonrası ve 1950-60-70'lerde yoğun kitlesel göç ve artan konut talebi ile kentte boş kalan arsa ve bahçelerin de hızla apartmanlaştığı ve kontrolsüzce kentleşerek dönüştüğü görülür. 1967 yılında ise kat mülkiyetinin kabulü ile bölgedeki kontrolsüz kentleşme ve apartmanlaşma daha da hızlanır (Dogrusöz, 2017). 1967'de, Vatan ve Millet caddeleri etrafı için yarışma açılsa da bu projeler uygulanmamıştır (Arkitekt, 1967, 4)

Sonuç; Morfolojik Analizlerin Sonuçlarının Belirlenmesi

Prost İmar Planları üzerine yapılan morfolojik analizler iki etapta gerçekleştirilmiştir.

1. 20. yy.'lın başlarındaki Pervititich Haritaları ve H. Prost dönemine ait, 1/2000'lik, Fatih İmar planları ve üstüste çakıştırılarak yapılan morfolojik analizlerde (Şekil 2) ;

20. yy.'lın başlarındaki Pervititich Haritalarında ; Prost öncesi, İstanbul, Tarihi Yarımada Bölgesinde, kentleşme sınırının 19. yy.'da İtalyan Luigi Storari tarafından ızgara planla yenilenen eski yangın bölgesi olan Aksaray, Yenikapı, çevresini kapsadığı, Fatih'de, o dönemde kısmen "bahçeli-konutlar" olduğu ve Tarihi Yarımada'nın Batısı'na surlara doğru , 19. yy.'da kısmen yenilenen ; Yedikule-İmrahor, Balat gibi yerleşim yerleri dışında- Tarihi Yarımada'nın orta bölgesinin boş alanlardan oluştuğu, tespit edilmiştir.

H. Prost'un, 1/2000'lik İstanbul, Fatih İmar planında; Tarihi Yarımada'daki eski Osmanlı mahallelerindeki; Fatih, Edirnekapı, Topkapı'daki mevcut, bahçeli "konut alanlarını" yeniden düzenlediği görülmüştür. Tarihi Yarımada'nın ortasındaki boş alanı ise H. Prost'un 1. No.lu Park olarak değerlendirdiği ve Park'ın iki yanındaki; Fatih-Fındıkzade arasındaki bölgede ise; Vatan ve Millet Caddeleri ile yeni yol ağı, yeni yollar ile bağlantılı ızgara planlı yeni "konut adaları" ve "konutlar" planladığı görülür.

Kent planı ölçeğindeki, 1/2000'lik, Prost, Fatih İmar planlarının kent ölçeğinden bina ölçeğine inilerek yapılan detaylı morfolojik analizlerinde ise H. Prost'un İstanbul'da, Tarihi Yarımada'nın tümünü kapsayan, 1/2000'lik Fatih İmar Planında ; (Prost raporlarında, hiç "konut" sözü edilmemesine karşın) sokak boyutlarının sınırladığı parametrelerle "blok-adalardan" oluşan "apartman konutların" son derece detaylı olarak çizildiği, konutların "konut tipolojisi" dahi net olarak belirlendiği tespit edilmiştir (Dogrusöz, 2017), (Coskun, 2017, 254).

2. 1/2000'lik Prost İmar Planları ve Günümüz Haritaları Karşılaştırılması (Şekil 3);

1950'ler, Prost sonrasında ise bilinenin aksine Tarihi Yarımada'nın orta bölgesindeki geniş bir alanı içeren; Fatih, Koca Mustafapaşa, Fındıkzade ve Prost İmar planındaki 1. No.lu Park çevresindeki bölge, –H. Prost döneminde inşa edilmese de Prost sonrası inşatın özel sektöre bırakılması ve dönemin yüklenicileri tarafından spekülatörlerin de yönlendirmesi ile kontrolsüzce inşa edildiği görülür. Ayrıca, "yollar" ve "yapı adaları" bazında günümüz planları üzerinden yapılan detaylı morfolojik karşılaştırmalarda günümüze kadar gelen süreçteki inşaatların 1/2000'lik Prost İmar planları ile birebir çakıştığı ve sonuçta Prost İmar planlarının aynen uygulandığı tespit edilmiştir.

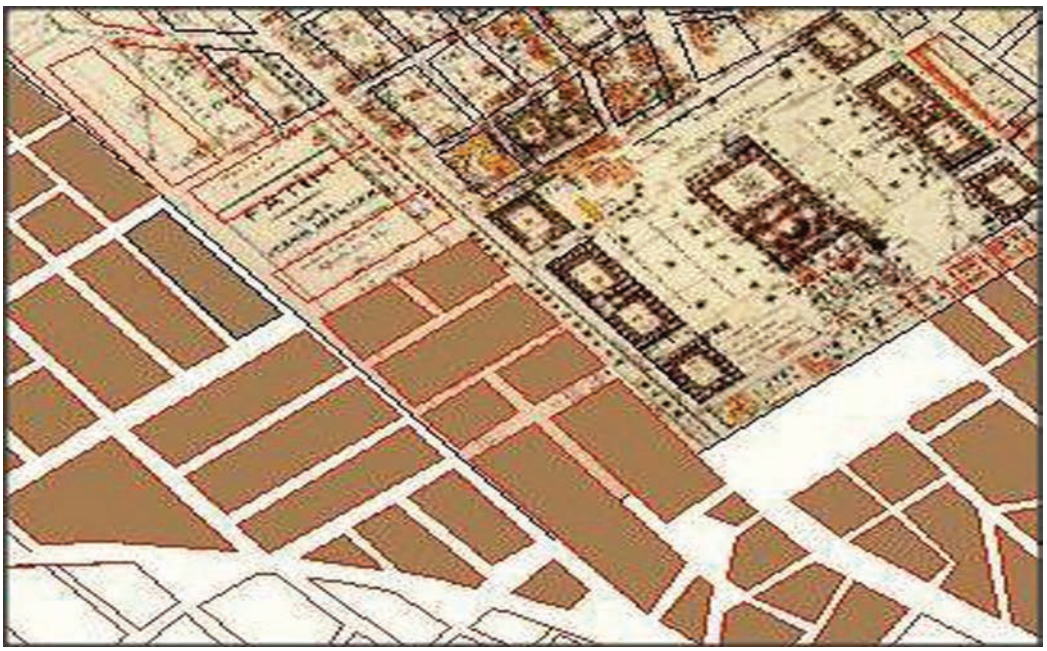
Böylece, Prost İmar planlarının neredeyse Tarihi Yarımada'nın büyük bölümüne yayılan etkilerinin şimdiye kadar bilinenin ötesinde yalnızca "yollar", "meydanlarla" sınırlı olmayıp, Fatih, Koca Mustafapaşa, Fındıkzade'deki "konut alanlarını" da içerdiği tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

1950'ler sonrası, 1960-70'lere kadar olan süreçte de, Prost sonrasında denetimsizce uygulanan Prost İmar planlarının uygulanması devam etmiş ve günümüze kadar 2010'lu yıllara kadar- önce iç ve günümüzde -2010'lu yıllar sonrasında ise yoğun olarak bölgede yaşanan savaşlar sonucu dış göç alan bu bölge günümüze kadar en fazla kontrolsüz dönüşümün yaşandığı bölgelerden birisi olmuştur.

Şekil 1. 1933-40'lar, Fatih, Prost Fotoğrafları. Kaynak, *İmp.Başk. Cumhuriyetin Modern Kent, H. Prost Planlaması,* İAE.2010, s.207.

Şekil 2. 20. yy. başı Pervititich Haritaları, H. Prost, 1/2000 Fatih İmar Planı karşılaştırılması. Şekil çizim yazar, kull. kaynak, Doç. Dr. U. Doğrusöz Arşivi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Günümüz, Fatih, özel sektör, yükleniciler tarafından Prost İmar planlarına uygun olarak inşa edilen "yapı-adaları", "konutlar". Şekil, çizim yazar, çizimde kullanılan kaynak, İst. Bel. Haritaları ve Doç. Dr. U.Doğrusöz Arşivi.

Şekil 4. Günümüz, Fatih, kentin değişimi özel sektör tarafından Prost İmar planına uygun olarak inşa edilen "yapı-adaları", "konutlar". Fotoğraf, yazar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Günümüz, Fatih, kentin değişimi özel sektör tarafından Prost İmar planına uygun olarak inşa edilen "yapı-adaları", "konutlar". Fotoğraf, yazar.

Kaynaklar

Akpınar, İ. Y. (2010). İstanbul'da Modern Bir Pay-i Taht, Prost Planı Çerçevesinde Menderes'in İcraatları, *İmparatorluk Başkentinden, Cumhuriyet'in Modern Kentine, H. Prost İstanbul Planlaması (1936-1951),* İstanbul Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s.174.

Agache, A. (2007). Büyük İstanbul Tanzim ve İmar Programı, Cumhuriyet Dönemi, *İstanbul Planlama Raporları,1934-1995*, Derleyen Ş. Özler, TMMOB, Mimarlar Odası, İst., Şb.İstanbul, 2007,s.43.

Anonim, (1967), Arkitekt,1967-02, 367, s. 4.

Frey, J.P. (2004). Henri Prost (1874-1959), Parcours d'un Urbaniste Discret (Rabat, Paris, İstanbul), *Urbanisme,* Mai-juin, 338, 82.

Frey, J.P. (2004). Henri Prost, URL-89, (http://urbanisme.upec.fr/servlet/com.univ.collaboratif.utils.Lecture), s.6, 18.Eylül.2013.

Bazoğlu,A. (İmar Müşaviri), (1950). İstanbul'un İmarında Karşılaşılan Güçlükler ve Şikayetler, *Arkitekt,* 1950, S.07-10, 227-228., s. 35-36-37.

Borie, A., Pinon, P. (2010). *Istanbul, Portrait de Ville*, Cite del'Architecture et du Patrimoine, IFA, Paris, s.32-41.

Bilsel, C. (2010). H. Prost'un İstanbul Planlaması, (1936- 1951) Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla, Kentin Yapısal Dönüşümü*, İmparatorluk Başkentinden, Cumhuriyet'in Modern Kentine, H. Prost İstanbul Planlaması (1936-1951),* İstanbul Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s.109-127.

Çelik, Z. (1986). Değişen İstanbul, TTKV, İstanbul, s. 39-40.

Coşkun H. (2017). 20. yy.'lın ilk Yarısında Konut Sorununun Ele Alınış Yöntemleri ve Henri Prost Örneği, Doktora Tezi, MSGSU, İstanbul, s.254-257.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Doğrusöz, U. (1981). Henri Prost, (Basılmamış), *Y. Lisans Tezi Notları,* Paris.

Dogrusöz, U. (2016-2017). Sözlü Anlatım.

Pinon, P. H.Prost'un Şehirciliği ve İstanbul'un Dönüşümleri, *İmparatorluk Başkentinden, Cumhuriyet'in Modern Kentine, Henri Prost İstanbul Planlaması (1936-1951),* İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.77.

Pinon, P. (1999). Anadolu ve Balkanlardaki, Osmanlı Kentlerindeki, Kentsel Dokular Tipolojisi üzerine bir Deneme, *7 Centruries of Ottoman Architecture*, A Supra National Heritage, TBMMOB., YEM Yay., s.169.

Prost, H. (1949). İstanbul Belediyesi Şehircilik Mütehassısı, İmar Planlarından Doğan, Gayrimenkul Mükellifiyetlerinin (Servitudes) Tatbiki hakkındaki fikirler. Çeviren; Z. Feran, *Arkitekt,* C.18, S.39.

Prost, H. (1948). İstanbul, Konferansı veren H. Prost, Fransa Enstitü Üyesi ve İstanbul Belediyesi Şehircilik Mutehassısı. Çeviren; Z. Feran, İst. Belediyesi Merkez Mütercimi, *Arkitekt,* C.17, s.110-111.

Tanyeli, U. (2004). *İstanbul, 1900-2000*, *Konutu ve Modernleşmeyi Okumak*, Offset, İst., s.85

Tekeli, İ. (2013). *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişiminin Öyküsü,* TTVYY., İstanbul, s.161.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Meydanların Morfolojik Değişimi: Beyazıt Meydanı Örneği

Rüya ARDIÇOĞLU[1], Aysel USLU[2]

[1]Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü
[2] Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü
rardicoglu@firat.edu.tr

Özet: *Kent morfolojisi, fiziksel etkenler kadar toplumsal, politik ve ekonomik pek çok etken çerçevesinde şekillenmektedir. En önemli kentsel mekânlardan biri olan meydanların morfolojik yapıları toplumun meydan algısı, mekânın işlevi, dönemsel akımlar ve sosyo-politik yaklaşımlar ile şekillenmekte ve değişmektedir. Bu nedenle, ülkemizdeki meydan kavramının ve meydanların dönemler içerisindeki morfolojik değişimlerinin incelemesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, farklı dönemlerdeki meydan algısına, meydanların morfolojik özelliklerine değinilmiş, yazılı kaynaklardan ve görsel verilerden yapılan araştırmayla İstanbul'da Beyazıt Meydanı konu dâhilinde incelenmiştir. Beyazıt Meydanı, Roma döneminden bugüne yüzyıllardır meydan kimliğini koruyan kentsel mekânlardan biridir. Alanın meydan kimliği devam etse de dönemler içerisinde değişen toplumsal, politik, işlevsel özellikler ve dönemsel yaklaşımlar ile meydanın morfolojik yapısı sürekli değişim içinde olmuştur. Hem meydanın geçirdiği morfolojik değişimler hem de yapılan tasarım önerileri bu kent meydanının farklı etkenler çerçevesinde, dönemler içindeki morfolojik değişimini göstermektedir. Çalışma sonucunda, Roma döneminde içe kapalı, keskin mekân tarifine sahip meydanın işlevsel ve politik etkenlerle tekrar şekillenerek zamanla esnek ve geçirgen bir yapıya dönüştüğü görülmüştür. 19.yüzyıl sonlarında dönemin tasarım akımları doğrultusunda işlevinin ve morfolojisinin tamamen değişmesinin öngörüldüğü, 20.yüzyılda ise gelişen kent, araç trafiğinin kent içinde yoğunlaşması gibi etkenlerle fiziksel olarak tekrar değiştiği görülmüştür. 20.yüzyıl ortalarında sorunlu bir kentsel mekân olarak tanımlanan ve hem fiziksel hem de işlevsel olarak meydan kimliğinden uzaklaşan alanın bugünkü fiziksel yapısına ulaşmasında, morfolojisi tekrar değişmiştir. Bugün ise alanın çevresiyle ve kendi içinde kurduğu mekânsal, algısal ve işlevsel ilişkilerinde devam eden sorunlu yapı nedeniyle meydanın değişim sürecinin devam ettiği görülmüştür.*

Anahtar Kelimeler: *kent meydanı, Beyazıt Meydanı, kent morfolojisi, kentsel peyzaj*

Giriş

Meydanlar, kentsel doku içindeki en büyük öneme sahip kentsel alanlardan biridir. Tüm kentsel doku gibi meydanlar da her dönem farklı toplumsal, ekonomik, politik etkenler ve farklı yaşam normları çerçevesinde gelişen alanlar olmuştur. Diğer bir ifadeyle, meydanların morfolojik yapılarının ardında bu yapıyı şekillendiren çeşitli etkenler bulunmaktadır. Tarihsel süreçte kent meydanlarında yaşanan morfolojik değişimlerde toplumsal, ekonomik, politik, işlevsel ve bağlamsal değişimler etkili olmuştur. Bu etkenlerin yansımaları her dönem kentsel dokunun değişen morfolojik yapısından okunabilmektedir.

Çalışmanın temel yaklaşımını Conzen (1978)'in kent morfolojisi üzerine ürettiği *'tarihsel* –

ISBN: 978-605-80820-1-4

coğrafi yaklaşım' oluşturmaktadır. Tarihsel – coğrafi yaklaşıma göre her dönemdeki farklı toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullar farklı morfolojik oluşumlar üretmektedir. Ortaya çıkan her fiziksel oluşum ise arka planında toplumsal, kültürel, ekonomik, politik pek çok neden barındırmaktadır. Conzen (1978)'e göre, kent morfolojisinde mimari yaklaşımlar kentsel coğrafya kapsamında alanın bağlamsal ve toplumsal etkenleri sonrasında şekillenmektedir.

Whitehand (1992) kentsel morfoloji alanındaki çalışmaları üç gruba ayırmaktadır. Whitehand (1992)'ın sınıflandırmasına göre Beyazıt Meydanı'na dair yapılan çalışma birinci grupta yer alan, genellikle kentlerin geçmişlerinden (özellikle ortaçağdan) günümüze kadar geçirdikleri fiziksel değişimleri hâlihazır haritalar, fotoğraflar, gravürler ve kent planları üzerinden tanımlamayı amaçlayan araştırma tipidir. Bu tür araştırmalar, çoğunlukla kimlikleri ve geçmişleri güçlü olan kentler üzerinde yapılmaktadır. Araştırmada haritalar, fotoğraflar, çeşitli çizimler ve konuya dair literatür kaynakları kullanılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, tarihsel geçmişi güçlü bir kent olan İstanbul'daki tarihi meydanların morfolojik değişimlerinin incelenmesi hedeflenmiş ve meydanlardaki morfolojik yapının değişimi Beyazıt Meydanı örneği üzerinden irdelenmiştir. Konunun Beyazıt Meydanı örneğinde incelenmesinin en önemli nedeni alanın güçlü bir tarihi arka plana sahip olması ve bu sayede dönemsel değişimlerin analizine olanak sağlamasıdır. Roma döneminden bugüne meydan kimliğini farklı fiziksel biçimlerde sürdüren Beyazıt Meydanı'ndaki morfolojik değişim yedi başlıkta incelenmiştir.

Tauri Forumu/Theodosıus Forumu

Bugün Beyazıt Meydanı'nın olduğu alan Roma döneminde 4. yüzyıla kadar Forum Tauri yani Boğa Meydanı olarak adlandırılmıştır. Şekil 1'de ortadaki büyük kare planlı açık alan, Bizans dönemindeki Tauri Forumu'dur. Ortasında zafer takı ve çeşme bulunan kentin en büyük meydanlarındandır.

Roma'nın meydanları olan forumlar Yunan agoraları ile benzer yapıdaki kent mekânlarıdır. Tasarlanmış ve belirgin forma sahip kentsel mekânlardır. Kare veya dikdörtgen formlu, hemen her tür aktivitenin yapıldığı mekânlardır. Romalılar için forum, ticaretin ve eğlencelerin yapıldığı bir mekân olmanın yanı sıra sosyal alanlardır. Forumlarda çoğu zaman ticaret gibi fonksiyonlardan önce sosyal ilişkilerin sağlandığı, fikirlerin konuşulduğu ve tartışıldığı sosyal mekân olma özelliği ağır basmaktadır (Tümer, 2007).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Tauri Forumu.

4. yüzyıldan sonra I.Theodosius'un forum alanını genişletmesi ile alanın adı Theodosius Forumu olarak değişmiştir. Genişletilen forumun etrafı geniş sütunlu kilise ve hamam yapıları ve kamu binaları ile çevrilidir. Alanın kuzeydoğusunda ise Jüpiter Tapınağı bulunmaktadır. Forumun ortasında İmparator I. Theodosius için dikilmiş bir sütun yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Theodosius Forumu.

Roma'da forum alanları toplumun bir araya geldiği, ticaretten siyasete farklı fonksiyonların yer aldığı kentsel mekânlardır. Sivil kullanıma yönelik fonksiyonlar ile tariflenmektedir. Fakat işlevsel yönde alanın çok fonksiyonlu esnek yapısının tersine Roma forumlarının morfolojik oluşumu içe kapalı, keskin geometrik sınırları olan mekân tanımına sahiptir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Antik dönemde ilk olarak Helenistik mimaride, kamusal mekânların bilinçli olarak şekillendirilmesiyle başlayan süreçte, mimari yapılar gibi kamusal alanların da tasarlanması Roma mimarisinin ve Roma kentlerinin temelini oluşturmaktadır (Erginöz, 2012). İçinde ticari, dini ve toplanma alanlarını barındıran Roma forumları, tiyatroları ve kentin ana aksları şehrin temel kamusal mekânlarıdır.

Roma'nın taşıdığı emperyal karakter ise kentsel açık alanların dahi biçimlenmesinde etkisini göstermektedir. Taşıdığı emperyal karakter ve amaçladığı temsili aktiviteler doğrultusunda kentsel mekânlarda da simgesel, kontrollü ve tasarım hatları belirgin bir üretim politikası izlenmektedir. Dolayısıyla kamusal bir açık alan olan kent meydanlarının (forumların) fiziksel biçimlenişi politik ve simgesel yaklaşımlar odağında gelişen bir sürecin ürünüdür.

Mimarinin ve kentsel mekânların ideolojik ve simgesel odaklı üretimi antik çağlardan günümüze kadar değişmeyen bir üretim politikasıdır. Bunun en belirgin örneği olan Roma kentlerinin form, ölçek ve üretim yaklaşımları fiziksel olarak üretilen kentsel mekânların işlevsel ve sosyal temellerden çok emperyal gücün yansıtıldığı, yönelimlerin dikte edildiği ve temsili aktiviteler odaklı bir üretim politikasına dayanmaktadır.

Mekânın bir sahne olarak algılandığı bu dönemde, Roma kentinde günlük yaşamın sıradan akışının yanı sıra festivaller, geçit törenleri gibi aktivitelerin de açık alanlarda yer alması kenti, sokakları, meydanları ve bunları tanımlayan anıtsal yapılarıyla bir tiyatro sahnesine dönüştürmüştür (Ceylan, 2004). Kentsel morfolojinin diğer bir yaklaşımı olan kent mimarisi ekseninde bakıldığında da mimarideki cepheci yaklaşım kentte algılanan bu sahne etkisini desteklemektedir. Bu nedenle Roma forumlarının morfolojik gelişiminde fiziksel mekânın bir sahne olarak algılandığı, politik ve simgesel yaklaşımlar ile anıtsal ölçekli bir kentsel dokunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Beyazıt Meydanı (15.YY-17.YY)

Roma forumlarından farklı olarak, Anadolu-Türk kentlerindeki meydanlar geleneksel dokunun içinde genellikle kendiliğinden gelişmektedir. Planlanmış bir tasarımdan ziyade kullanım ve ihtiyaç durumuyla kendiliğinden oluşan kentsel mekânlardır. Keskin hatlı olmayan, mekân tarifi net olmayan geçirgen mekânlardır. İşlevsel olarak, sosyal mekânlar olup, çoğunlukla belirli bir fonksiyon için gelişen açık alanlardır. Roma forumlardan farklı olarak her fonksiyonun görüldüğü yerler olmayıp, genellikle belirli bir fonksiyon için oluşurlar.

Erdoğan (1996)'a göre, bu dönem Türk kenti meydanları iki şekilde gelişmektedir. Küçük ölçekli meydanlar; mahalle ya da yerleşim dokuları içinde sokakların kesiştiği noktalarda oluşan, çeşme ya da herhangi bir su elemanı veya namazgâh ile bütünleşen açık alanlar olup daha geç dönemlerde aynı zamanda bir cami önünde ya da han girişinde pazar yeri işlevi de gören mekânlar halini almıştır.

Büyük ölçekli meydanlar ise daha çok kent bütününe hizmet veren, sosyal olayların gerçekleştiği açık alanlar olup bu meydanlar yapılarla kesin bir şekilde sınırlanmamış, belli bir geometrik formu olmayan, yerleşim dokusu dışında, cirit, çavgan, atıcılık gibi spor aktiviteleri ve bazı ticari olayların gerçekleştiği, törenlerin yapıldığı sosyal mekânlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Önal (1994)'a göre de, Avrupa meydanlarından farklı olarak Türk kentlerindeki meydanlar

ISBN: 978-605-80820-1-4

fiziksel olmaktan çok sosyal kullanıma yönelik mekânlardır. Oluşumları ve fonksiyonları incelendiğinde beş tip meydan çıkmaktadır. Bunlar; ticaret meydanları, eğitim meydanları, yerleşim meydanları, hükümet meydanları ve iskele meydanlarıdır. Önal'ın sınıflamasına göre de bu meydanlardan ticaret, yerleşim ve iskele meydanları *'informal'* meydanlar, hükümet ve eğitim meydanları ise *'formal'* meydanlardır.

Diğer yandan Türk kentlerinde meydan işleviyle avlu kullanımı da meydanlara ek olarak kullanılan açık alanlardandır. Türk yerleşimleri sosyal merkezler etrafında gelişen yapıdadır (Önder ve Aklanoğlu, 2002). Bu dönemlerde ise, meydan kullanımı kimi zaman farklı bir kamusal toplanma alanı olan avlularda görülmektedir. Dönemin en önemli sosyal merkezleri olan ve pek çok fonksiyonu barındıran külliyeler içerisinde gelişen ve büyük camiiler çevresinde gelişen avlular dönemin önemli toplanma alanlarını oluşturmaktadır.

Algısal yönden 15.yy ile 17.yy. arası meydanları incelediğimizde ülkemizdeki meydanlar, sosyal amaçlı kullanılan mekânlardır. Anıtsallıktan çok insan ölçeğinde olan ve belirli fonksiyonlara hizmet eden yapıdadırlar Meydan gibi kentsel açık alanların, anıtsallığı anlatan bir amaçtan ziyade, işlev odaklı fiziksel oluşumlar olarak görülmeleri dönemin meydan ve meydan yerine kullanılan avlularına olan bakış açısını anlatmaktadır.

Bu kapsamda Roma dönemi sonrası Theodosius Forumu, Türk toplumunda kendi kültürü için toplanma mekânları olan külliyelerin yapılması ile bölge ölçeğinde, kentte aynı işlevle çalışmaya devam etmiştir (Kuban 2012).

15.yüzyılda kentin Türk kenti olmasıyla meydan çeşitli şekillerde değişmiştir. Zamanla yangın ve depremlerle tahrip olan meydanın kuzey bölümüne 1454'te Eski Saray'ın kurulmasıyla alan, *'saray meydanı'* niteliği kazanmıştır (Hasol, 2014).

16.yüzyılda ise güney kısma II.Beyazıt'ın adına yaptırdığı külliye nedeniyle *'Beyazıd Meydanı'* olarak anılmıştır. Bir saray ve bir külliyenin yapılması sonrası meydana ticari fonksiyonlar da eklenmiş ve pek çok fonksiyonu barındıran kentin en sosyal meydanlarından biri haline gelmiştir.

Alan bu haliyle tipik Türk kentlerindeki belirli bir fonksiyon için gelişen meydan tipinden farklı olarak çok fonksiyonlu bir yapı sergilemektedir. Önal (1994)'ün yaptığı sınıflamaya göre 15.yüzyıl sonrası Beyazıt meydanı yönetimin yer aldığı, eski sarayın bulunduğu bir hükümet meydanı olarak *'formal'* özellik taşırken, diğer yandan alandaki sivil yapıya yönelik servisler ve ticari fonksiyonlar ile *'informal'* karakter de taşımaktadır. Bu yapılanma Roma forumun farklı biçimsel özellikte devamı olarak da okunabilmektedir.

Alanın fiziksel biçimlenişinde mekân kurgusu, forum alanının aksine içe kapalı ve belirgin bir geometrik formda gelişmemiştir. Forumda yıkılan yerlerin yerine yapılan saray, cami, hamam, kütüphane ve ticari dükkânlar meydana geometrik bir form oluşturmayan bir mekânsal dizilim içinde gelişmiştir. Bu nedenle meydanın fiziksel biçimlenişi net bir geometrik forma sahip olmayan, geçirgen niteliktedir. Meydanı kısmen tarifleyen yapılarda ise anıtsal bir yaklaşım yerine insan ölçeğinde bir yaklaşımın kullanılması 15. yüzyıl sonrası meydanın morfolojik karakterinin tamamen değiştiğini göstermektedir. Diğer yandan, yapıların ve diğer fiziksel öğelerin bir araya gelişiyle meydanda net bir form ortaya çıkmasa da yapıların yönelimleri aynı açıda konumlandırılmaktadır (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Beyazıt Meydanı.

18. Ve 19. Yüzyılda Beyazıt Meydanı

18. yüzyıl sonrasında ise pek çok alanda olduğu gibi mimari ve şehircilik yaklaşımlarında da Batı etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu dönemlerde Batı akımları şehircilikte ve dolayısıyla meydanların fiziksel biçimlenişinde de etkisini göstermektedir. Arel (1975)'e göre, direkt olarak Batı formları birebir kullanılmasa da, fiziksel biçim ve mekânsal dizilimlerde genel tasarlama eğilimlerini etkilemiştir.

Bu dönemlerde, doğrudan bir Batı tarzı uygulama yapılmamış, Batı tarzı mimari ve şehircilik ekolü mevcut bağlamın ve kültürün benimsediği ölçüde yorumlanarak kullanılmıştır (Arel, 1975). Fakat meydanların morfolojik yapısında ölçek ve form olarak değişimler gözlenmektedir. Keskin ve geometrik form etkisi, büyük ölçek eğilimi, kullanım yönünden ise genel olarak belirli fonksiyonlara hizmet eden meydan anlayışı hâkimdir. Kullanım amacı ve meydanlara yönelik toplum algısı değişmese de fiziksel biçim Batı'daki şehircilik ve tasarım akımları doğrultusunda yeniden oluşmaktadır.

19.yüzyılda ise, meydanlarda biraz daha tanımlı formlar görülmektedir. Ölçek değişimi, meydanlarda saat kulesi, anıt gibi çeşitli öğelerin kullanımı bu yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir. Dönemin sanat ve şehircilik akımları doğrultusunda İstanbul'da pek çok önemli meydanı yeniden düzenleyen, kimilerini baştan tasarlayan yeni meydan projeleri hazırlanmıştır.[1] Toplumun meydanları tanımlayışında ve bu tür açık alanları kullanımında ise büyük değişiklikler görülmemektedir.

1855'te Şehremaneti İstanbul'da birçok meydan için düzenleme çalışmaları yapmıştır. Bu kapsamda, 1866'da Beyazıt Meydanı'nın kuzey tarafında Seraskerlik Dairesi ve Eski

ISBN: 978-605-80820-1-4

Saray yapıları yıkılmıştır (Hasol, 2014). Yerlerine bugün kuzeyde İstanbul Üniversitesi tarafından kullanılan Harbiye Nezareti binası ve Bankacılar Caddesi tarafına şuan mevcut olan dükkânlar inşa edilmiştir (Hasol, 2014). İstanbul Üniversitesi'nin abidevi kapısı ve Beyazıt Yangın Kulesi bu dönemde yapılan anıtsal öğelerdir (Şekil 4).[2]

Şekil 4. Beyazıt Meydanı, 1870 sonrası.

Eklenen bu anıtsal öğeler ve değişen yapılar meydanın fiziksel yapısını büyük ölçüde yeniden tanımlamıştır. En önemli değişim ise meydanı oluşturan öğelerin mekânsal dizilimlerinde görülmektedir. 1866 yılına kadar meydanın yönelim açısı meydandaki en baskın ve anıtsal öğe olan cami yönü referans alınarak yapılmış, var olan tüm anıtsal yapılar ve yollar aynı açı üzerinde yönelmektedir (Şekil 5). 1866 sonrası ise meydanın kuzey tarafında yapılan Harbiye Nezareti ve İstanbul Üniversitesi kapısının konumlandırılması var olan doku ile 45°'lik bir açı farkıyla yerleştirilmiştir. Mekânların dizilimindeki bu açı farklılığı bugün üniversite olan dönemin nezaret binası ve kapısına giden aksın meydanın tam ortasından geçmesine neden olmaktadır. Şekil 6'da kuzeyde yeni yapılan nazırlık binaları ve hemen güneyinde anıtsal kapı görülmektedir. Haritada 1 numara ile belirtilen meydanın olduğu alandan kuzeydeki yapılara doğrusal bir aks oluşturulmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Beyazıt Meydanı 1853.

Şekil 6. Beyazıt Meydanı 1882.

Cansever (1998), *''Beyazıt Meydanı geçen asır başından evvel şehrin önemli idari merkezi olan Eski Saray ile Beyazıt Külliyesi arasında, en önemli toplantı alanlarından birisi idi. Geçen asır ikinci yarısında Eski Sarayın, saray duvarlarının yıkılıp yerine Harbiye Nezareti binası ve giriş kapısı inşa edilirken bütün bu tesisler, mevcut yapıların* yönünden, cami-kıble yönünden 45° farkla *yerleştirilmişti. Harbiye Nezareti aksı istikametinde bir yol meydanı kal ediyor, iki yanında ağaç dizileri ve dükkânlar yerleşerek tarihi meydanı tamamen yok ediyordu''* diye belirtmiştir (Şekil 7).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Meydanın ortasından geçen ağaçlı aks ve dükkânlar.

19.yüzyılda İstanbul'da kent genelinde özellikle kentin önemli meydanları için çeşitli kentsel tasarım ve çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda yabancı tasarımcıların da İstanbul meydanları için geliştirdikleri öneriler olmuştur. Bunlar uygulanmamış olsa da kentin morfolojik yapısını değiştiren yaklaşımları anlamak adına incelenmesi önemlidir.

Bu önerilerden biri de Fransız tasarımcı Antonie Bouvard'ın Beyazıt Meydanı için çizdiği öneridir. Fransız mimar Antoine Bouvard'ın tasarım önerisinde, *''Mevcut meydanı genişleterek Osmanlı geleneğinde bulunmayan tarzda Avrupai bir meydan öngörmekteydi. Öneriye göre, Harbiye Nezareti ekseni üzerinde tam karşıya yüksek kulesiyle bir belediye sarayı gelecekti. Meydanın, caminin karşısına rastlayan kenarındaki Beyazıt Medresesi yıkılarak yerine, ortası avlulu iki bina yerleştirilecekti. Bu binalardan biri "Sanayi ve Tarım Müzesi", öteki "Devlet Kütüphanesi" olacaktı. Meydanın ortası ise geometrik düzende yeşil tarhlar ve fiskiyeli havuzlarla donatılacaktı. ''* (Hasol, 2014).(Şekil 8)

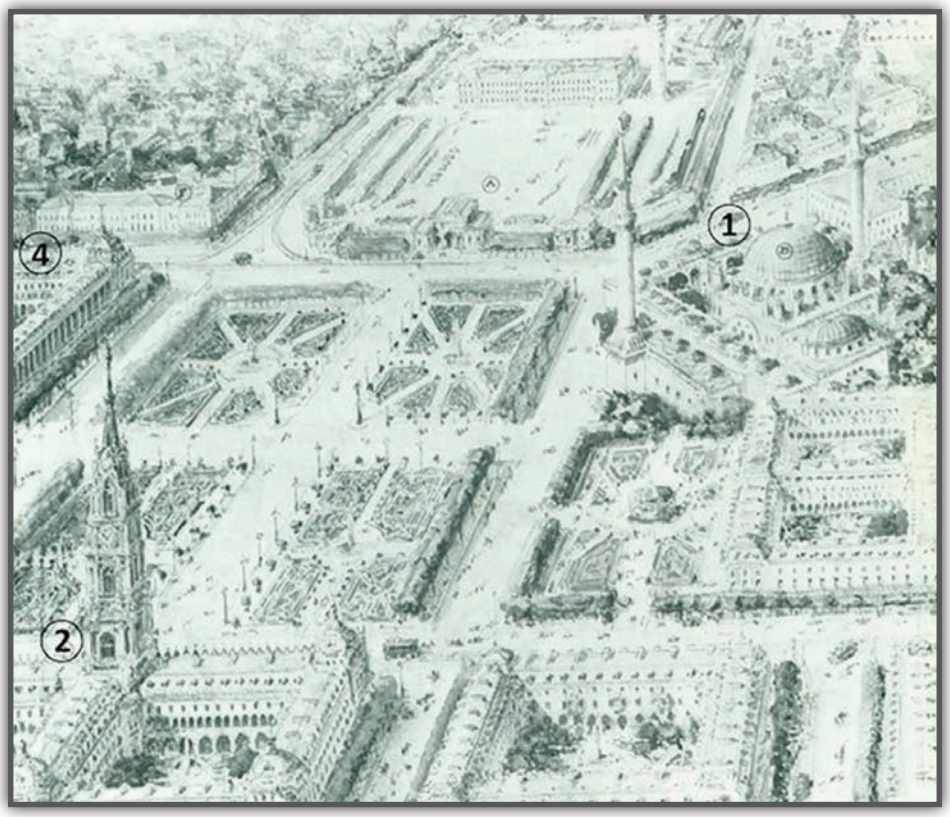
ISBN: 978-605-80820-1-4

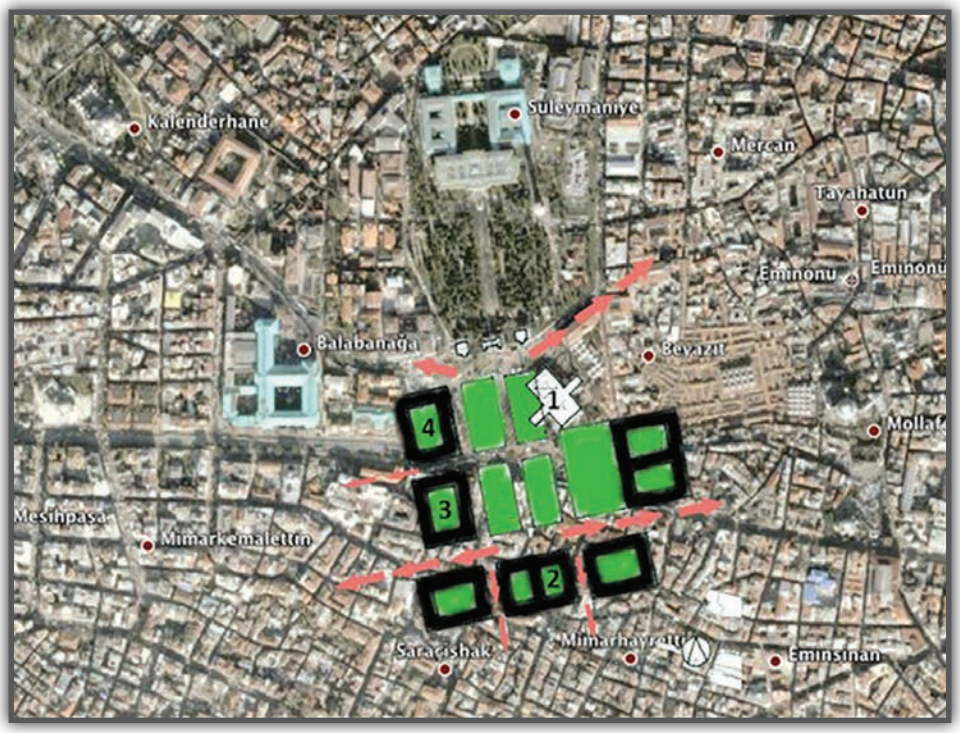
Şekil 8. Bouvard'ın Beyazıt Meydanı projesi.

Bouvard'ın kenti görmeden, topografik, coğrafik, kültürel ve tarihsel hiçbir kriteri göz önüne almadan geliştirdiği öneri kabul görmemiştir. Bouvard'ın önerisinde meydan yanlara doğru büyük ölçüde genişletilmekte ve tarihi yapılar yıkılmaktaydı. Beyazıt Medresesi dışında yanlara doğru genişleyen meydan için Kapalıçarşı'nın da bir bölümü yıkılmaktaydı. Ayrıca Bouvard'ın önerisinde meydanın çevresinden geçen aksların nerelere çıktığı, bağlantı noktaları belirsiz kalmıştır. Şekil 9, Bouvard'ın önerisinin numaralandırılmış şeması olup, Şekil 10'da ise genişleyen meydanın ve önerilen yeni yapıların bugünkü alanda nereye karşılık geldiği gösterilmektedir. Bugünkü var olan Beyazıt Meydanı ise Şekil 10'da ortada yer alan numarasız dört yeşil dikdörtgen alan kadardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Bouvard'ın Beyazıt Meydanı projesi.

Şekil 10. Bouvard'ın önerisine göre genişleyen meydan ve eklenen yapıların yerleri[3].

ISBN: 978-605-80820-1-4

Cumhuriyet Döneminde Beyazıt Meydanı

Ülkemizde 20.yüzyıl hem fiziksel mekânların hem de sosyal yapının değişim geçirdiği dönemlerdendir. 20.yy'da cumhuriyet ile beraber yeni bir sosyal yapıyla birlikte şehircilik anlayışı da buna paralel olarak gelişmiştir. Bu kapsamda, cumhuriyette '*kent meydanı*' kavramı en somut şekliyle ele alınmıştır. Dışa dönük toplum ve mekân kavramından hareketle, toplumun vakit geçireceği çok fonksiyonlu *'kent meydanları'* yüzyılın ilk yarısında hedeflenen mekânlar arasındadır. Fiziksel yönden yeni kentlerin ihtiyaçlarına cevap veren çok yönlü mekânlar, çok fonksiyonluluk, belirgin ve tanımlı formlar, sosyal kullanımın hedeflenmesi, anıtlarla, heykel, havuz veya çeşitli kentsel öğelerle tamamlanan kent meydanlarının oluşumu, sembolik anlam içeren meydanlar ana hedeflerdir.

Beyazıt Meydanı örneğinde ise hem yukarıda belirtilen niteliklerde bir kent meydanı üretmek hem de 19.yy ikinci yarısında mekânsal dizilimi ve fiziksel yapısı değişen meydanın yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda 1923-24 yıllarında Mimar Asım Kömürcüoğlu tarafından meydan yeniden düzenlenmiştir (Hasol, 2014). Bu yıllarda meydanı işgal eden yol ve dükkânlar kaldırılmıştır. Eliptik havuz, çift fiskiyeli havuz, çiçek tarhları meydana eklenmiştir. İşlevsel yönden ise meydan çok fonksiyonlu yapıda çalışmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. 1934 Cumhuriyet Bayramı'nda Beyazıt Meydanı.

1957 - Karayolu Kavşağına Dönüşüm

1950'lerden itibaren sanayileşmenin Marmara ve İstanbul genelinde geliştirilmesi, bu kapsamda kente yoğun göç dalgalarının başlaması İstanbul'da yeni mekânsal üretimleri ve buna bağlı olarak morfolojik değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Yoğunlaşan kentte artan trafiği rahatlatma ve kente modern bir görüntü kazandırma amacıyla '1957 İmar Hareketleri' başlatılmıştır. İlerleyen zamanlarda 'Menderes

ISBN: 978-605-80820-1-4

Operasyonları' olarak da anılacak olan bu müdahaleler ile kent trafiğini rahatlatacak yeni yolların, bulvarların açılması hedeflenmiştir. Dönemin şehircilik yaklaşımında kent içi trafiğinin rahatlatılması ve kente modern bir görünüm kazandıracak büyük bulvarların açılması kentsel mekânların biçimlenişinde belirleyici ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu imar hareketlerinden Beyazıt Meydanı da etkilenenmiş, Hasol (2014) bu değişimi şu şekilde ifade etmiştir; *''yeni düzenlemede meydanın ortasında bir oval-beyzi havuz yer alıyor ve bu havuz (Eski Harbiye Nazareti Kapısı) üniversite kapısı ile cami akslarının farklarından doğan çelişkiyi bir ölçüye kadar çözümlüyordu. 1957'de karayolu mühendislerinin yönetimi altında tarihi şehirde sayısız mimari abide yıkılıp yeni yollar açılırken Beyazıd Meydanı da tahrip edilerek, yol ve meydan seviyeleri değiştirilerek bir karayolu kavşağı haline sokuldu''.*

Yol ve meydan seviyeleri değiştirilerek karayolu kavşağına dönüştürülen meydanda ilk olarak Ordu Caddesinin genişletilmesi amacıyla tarihi Simkeşhane'nin ve Hasan Paşa Hanı'nın meydana bakan cepheleri ve kuzey bölümleri yıkılmıştır. Ardından Sedad H. Eldem'e hazırlatılan proje, belediye tarafından değiştirilerek 1957'de uygulanarak havuzlu meydan ortadan kaldırılmıştır.

İstanbul genelinde de Beyazıt Meydanı'nda da kent morfolojisini bütünüyle değişime götüren, var olan kent dokusunu yıkarak trafik akslarının belirleyici unsur olduğu yeni bir fiziksel oluşum yaşanmaktadır.

Şekil 12. Karayolu kavşağı haline gelen meydan, 1960'lar.

1958 Meydan Düzenlemesi

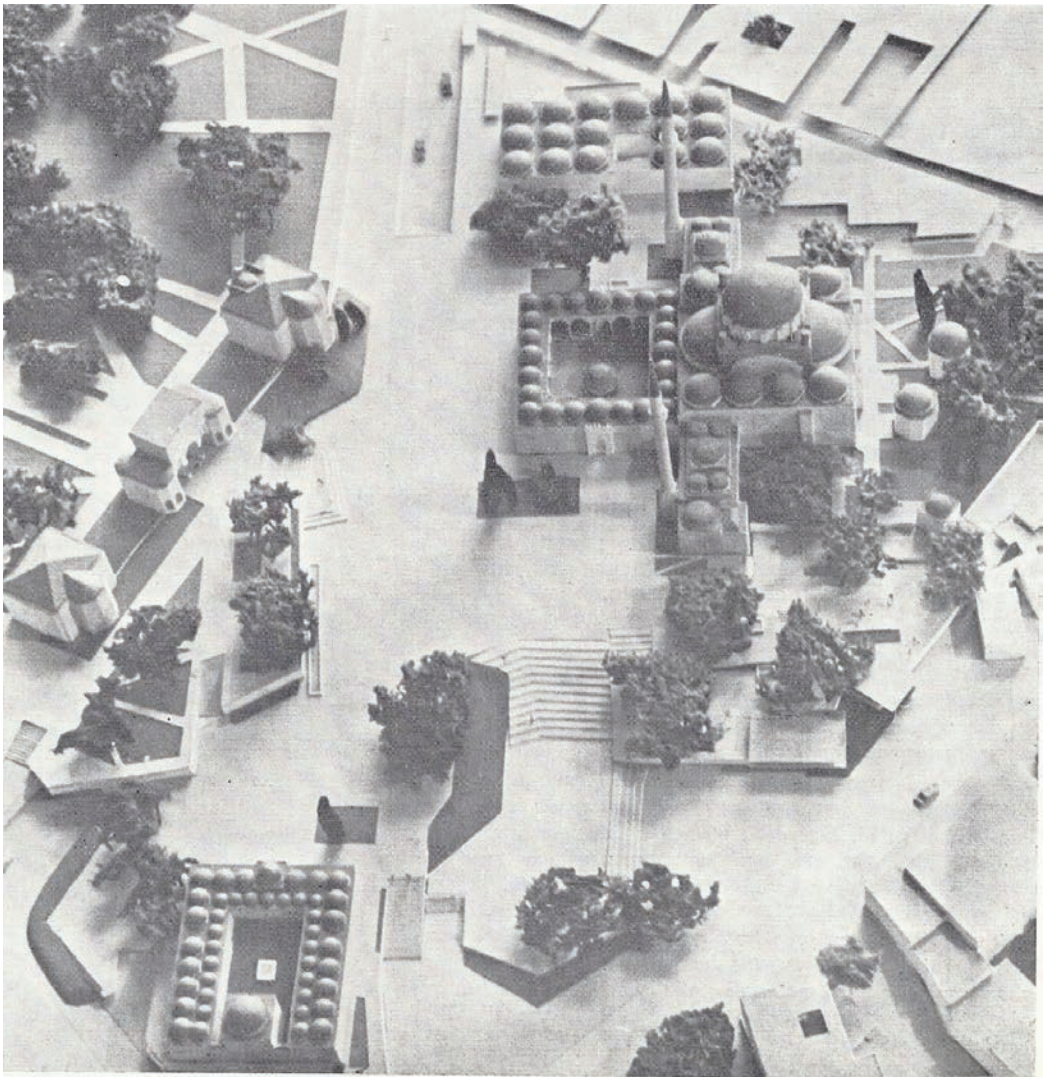
1957'de karayolu mühendisleri tarafından meydan kimliğinden koparılan ve tahrip edilen meydanın geldiği nokta kimsenin tahmin edemediği bir durumdadır. Beyazıt Meydanı'nın gerek işlev gerek fiziksel yönden 'meydan' özelliğini kaybetmesi sonrası alan, tahmin edilemeyen şekilde perişan bir vaziyette kalmıştır. Bu duruma çözüm olarak meydanın

ISBN: 978-605-80820-1-4

yeniden düzenlenmesi ve imar hareketleriyle yeni morfolojik yapıda meydana gelen sorunların giderilmesi için tekrar düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Meydanın yeniden biçimlendirilmesi için Prof. Luigi Piccinato, Prof. Hans Högg ve Mimar Turgut Cansever'e projeler hazırlatılmıştır.

Hazırlatılan üç proje arasından Cansever'in projesinin uygulanmak üzere seçilmesiyle meydan karayolu kavşağı halinden çıkartılıp yaya bölgesine dönüştürülecek şekilde planlanmıştır.

Cansever'in projesinde meydana dair başlıca hedefleri; trafik kavşağına dönüşen meydanın yayalaştırılması, anıtsal yapıların öne çıkarılması, Beyazıt Camii ve üniversite yapılarının yön çelişkisinin düzenlenmesi, mekân tarifinin yapılması olarak sıralanabilir.

Şekil 13. Cansever'in önerisi (proje maketi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14. Havadan Beyazıt Meydan düzenlemeleri.

Bu doğrultuda, öncelikle 1866'daki değişimde meydanda ortaya çıkan yön çelişkisini azaltmak için İstanbul Üniversitesi kapısının önüne bu çelişkiyi giderecek yönelimde merdivenler yapılmıştır (Şekil 13).

1957'deki karayolu mühendislerinin yönetimi altında yol seviyeleri değiştirilen ve tahrip edilen meydanın yeniden düzenlenmesi dönemin politik kırılmaları ve kentin biçimlenişinde söz sahibi olan aktörlerin değişimiyle yarıda kalmıştır. Öncelikle, İstanbul'da kent geneli için bir nazım planı olmadan düzenlemenin yapımına karşı çıkılmış, ardından devam eden düzenleme çalışmaları 60'lardaki siyasi kırılmalar ve yerel yönetimlerdeki aktörlerin değişimiyle tamamlanamamıştır.

Bu nedenle üniversite kapısı önündeki platforma dikilmesi planlanan ağaçların dikilmesi mümkün olmamış, meydanın döşemesi için öngörülen tuğla döşeme ve mozaik granit parke yerine granit kaya bioklan malzeme kullanılmıştır.

Projede öngörülen eğim düzeni ise değiştirilmiştir. Meydanı süsleyecek çeşme, havuz, çiçek tarhları da inşa edilememiştir.

Projede eski Güllük'ün yerinde Ordu Caddesi ile cami çevresini ayıracak yapı gruplarının inşası öngörülmüş fakat projenin yarım kalmasıyla tamamlanamamıştır.

Cansever (1998), bu yapıların taşıyıcısının ve temelinin istinat duvarı niteliğindeki duvarlar olduğunu, bu yapıların inşası ile bu yapıların altında ve arkasında gizlenecek olduğunu belirtmiştir. Ancak, projenin tamamlanamamasından dolayı, elli yıl boyunca bu duvarlar görünür halde kalmıştır.

Meydanın önemli bir unsuru olan alt geçit de düzenlemede öngörülen fakat

ISBN: 978-605-80820-1-4

tamamlanamayan noktalardan bir tanesidir. Alt geçit yıllarca çöplük alanı olarak atıl durumda işlevsiz bir halde kalmıştır.

Projede yalnızca Sahaflar Çarşısı girişinde büyük kestane ağacı altındaki açık kahve, cami çevresindeki ağaç altları meydandaki kurtarılmış noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz Beyazıt Meydanı

Tamamlanamayan meydan düzenlemesinin ardından elli yıl boyunca 1958'deki proje önerisinden farklı olarak, bozulan kot çözümleriyle meydan üç farklı seviyeye bölünmüştür. Ordu Caddesi'nden olan giriş tarafı alt kot otopark işleviyle (Şekil 15), ikinci seviye meydanın ana kısmı olarak (Beyazıt Külliyesi ve Kapalıçarşı yönü) (Şekil 16), üst kot (Şekil 17) ise İstanbul Üniversite'sinin abidevi kapısının olduğu kısım olarak sürdürülmektedir.

Şekil 15. Alt kot, otopark, 2015.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 16. İkinci kot, ana kısım, 2015.

Şekil 17. En üst kot, 2015.

2015 yılında gündeme gelen İstanbul Büyükşehir Beediyesi'nin yürüttüğü Beyazıt Meydanı Kentsel Tasarım Projesi meydanın yeniden biçimlenişine neden olmuştur. Proje, 1958 yılındaki tamamlanamayan projenin tamamlanması niteliğinde olmayan yeni bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Meydanın morfolojik karakterini etkileyecek en önemli fark meydanın mekânsal dizilimdeki sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlardır.

Cansever'in projesinde meydandaki anıtsal yapılar arasındaki mekânsal dizilimden kaynaklı uyumsuzluğun giderilmesi için İstanbul Üniversitesi kapısı önündeki merdivenlerin açısı meydanın karşısındaki diğer bir anıtsal yapı olan caminin açısı doğrultusunda yapılmış ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

meydandaki yön çelişkisi bir miktar azaltılmıştır. Bu sayede meydanın odak noktasının tek bir noktaya toplanmamasına çalışılmıştır. Güncel projede meydanda seyir terası olarak da yeniden tasarlanan merdivenlerin kapı aksında oluşu meydandaki mekânsal dizilimde yeniden bir uyumsuzluğa neden olmaktadır.

Proje kapsamında daha önce yapılması planlanan fakat yapılamayan alt geçidin tamamlanması, sert yüzey etkisinin fazlaca hissedildiği meydanda bitkisel tasarımın ele alınması ve eski projede dikilemeyen ağaçların aynı konumlarda olmasa da meydana bitkisel elemanların eklenmesi olumlu karşılanabilecek yaklaşımlardır. Düzenleme çalışmaları kapsamında mevcut durumda meydanın Ordu Caddesi'ne bakan en alt kotunu işgal eden otopark kullanımının kaldırılması olumlu sayılabilecek noktalardan biri olarak kabul edilebilir.

Şekil 18. 2015'deki Beyazıt Meydanı Kentsel Tasarım Projesi.

Proje sürecindeki en önemli nokta ise çalışmalar sırasında meydanın altında ortaya çıkan arkeolojik kalıntılardır. Yıkılan merdivenlerin ve meydanın altından çıkan Bizans döneminden kalan sarnıç, lahit ve Theodosius Sütunu kalıntıları meydanın geçmiş morfolojik yapısı hakkındaki araştırmalar için önem taşıyan bulgulardır (Şekil 19).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 19. Arkeolojik buluntular.

Sonuç

Beyazıt Meydanı'nın ve ülkemizdeki meydanların morfolojik yapısının dönemler içinde değişime uğradığı görülmüştür. Meydan morfolojisindeki bu değişimin ana etkenleri olarak kentsel mekânların kullanımları, toplumsal yapı, değişen ulaşım sistemleri, politik yaklaşımlar ve mekânı üreten aktörlerin değişimi gösterilebilir. Beyazıt Meydanı özelinde incelenen değişimde, Roma döneminde kent morfolojisinin politik ve simgesel odaklı bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda biçimlenen Roma forumu da simgesel unsurlar taşıyan, anıtsal ölçekli, keskin bir geometrik forma sahip, içe kapalı ve kontrollü kentsel bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşılık 15. ve 17. yüzyıl arasında meydanın Türk toplumunun kullanım alışkanlıkları kültüründe değişim gösterdiği ve yine 'meydan' işleviyle devam etmesine karşın farklı bir fiziksel dokuya büründüğü görülmektedir. Forumun içe kapalı, geometrik, anıtsal ve kontrollü mekân tanımının aksine net bir formu olmayan, insan ölçeğinde ve geçirgen bir kentsel mekân tipi görülmektedir.

17. yüzyıla kadarki fiziksel dokuda, 18. yüzyıldan itibaren değişimlerin başladığı görülmektedir. Bu değişimin arka planında mimarlık, şehircilik ve sanat gibi pek çok alanda da etkili olan batılılaşmanın etkisi olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda meydanlarda ve kent morfolojisinde kısmen yaşanan ölçek ve form değişimi, 19. yüzyılda daha belirgin hale gelmektedir. Beyazıt Meydanı için Bouvard'ın yaptığı proje önerisi uygulanmamış olsa da dönemin kent morfolojisini etkileyen şehircilik ve mimari yansımaları okuyabilmek adına önem taşımaktadır. Bouvard'ın önerisi uygulanmasa da, meydanın fiziksel yapısında ölçek değişimi, tanımlı formlar ve çeşitli kentsel öğelerin kullanımı ortaya çıkmıştır. Bu

ISBN: 978-605-80820-1-4

dönemde meydanlarda bilinçli olarak bitkisel elemanların kullanımı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise alan, çağdaş bir 'kent meydanı' hedefiyle ele alınmıştır. Bu doğrultuda, meydandaki yön çelişkisini azaltan, meydanı daha tanımlı hale getiren çeşitli peyzaj elemanlarıyla yeniden düzenlenmiştir. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise İstanbul genelinde ve Beyazıt Meydanı'nda kent morfolojisini bütünüyle değişime götüren, var olan kent dokusunu yıkarak trafik akslarının belirleyici unsur olduğu yeni bir fiziksel oluşum yaşanmaktadır. Kente olan göç, nüfus artışı ve yoğunlaşan kent içi trafiğinin rahatlatılması kent morfolojisinin değişmesine neden olan etkenler arasında gösterilebilmektedir.

Daha sonraki dönemlerde ve yakın zamandaki duruma bakıldığında ise, kent morfolojisinde ve Beyazıt Meydanı'nın biçimlenişinde aktörlerin belirleyici olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır. 1958 düzenlemesinin yarım kalması, sonrasında günümüze kadar meydana dair herhangi bir düzenlemenin yapılamamış olması yakın dönemdeki mekânı üreten aktörlerden kaynaklı bir durum olarak görülmektedir.

2015 sonrası Beyazıt Meydanı için yapılan çalışmada alanın mekânsal diziliminde ve meydanın odak noktası olarak yöneliminde değişimler görülmektedir. Yine bu çalışmalarda alanın geçmiş dönemdeki morfolojik dokusuna dair bulunan arkeolojik kalıntılar bu tür çalışmalar için önem taşımaktadır. Meydanın değişen yapısını daha iyi okuyabilmemiz için bir şans olan buluntuların, meydanın bugünkü dokusu içinde korunarak sergilenmesi geçmiş morfolojik dokusuyla bağlantı kurulmasına olanak sağlayacak bir öneri olarak görülmektedir.

Kaynaklar

Arel, A. (1975). Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 176 s.

Cansever, T. (1998). İstanbul'u Anlamak. Timaş Yayınları, İstanbul

Ceylan, B. (2004). Antik Dönem Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi:Antik kentlerde kent ve yapı etkileşimi. Erciyes Ünv. Mimarlık Fak.

Conzen, M.P. (1978). "Analytical Approaches to urban landscape", In Butzer, K. (ed.),

Dimensions of Human Geography

Erdoğan, E. (1996). Anadolu Avluları Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 547 s.

Erginöz, M. (2012). İlkçağdan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi. Arion yayınevi, İstanbul

Hasol, D. (2014). Kent Meydanlar. Beyazıt Meydanı Bugünkü Haline Nasıl Geldi? İTÜ Dergi. 9-36

Önal, Ş. (1994). Functional and Physical Analysis of Squares - Public Meeting Spaces - in the Seljuk and Ottoman Cities in Türkiye, unpublished PhD Thesis, University of Nottingham, UK.

Önder, S. Aklanoğlu, F. (2002). Kentsel Açık Mekân Olarak Meydanların İrdelenmesi. S.Ü.Ziraat Fakültesi Dergisi 16 (29) (2002) 96-106

Tümer, G. (2007). Kentler ve Meydanlar.Mimarlık Dergisi.

Whitehand, J.W.R. (1992). Recent Advences in Urban Morphology, Urban Studies 29, pp.619-636.

ISBN: 978-605-80820-1-4

[1] Bu projelerin çoğu uygulanmamıştır fakat dönemin şehircilik yaklaşımını ve değişen kent morfolojisini okumak adına önem taşımaktadır.

[2] Ortada İstanbul Üniversitesi'nin abidevi kapısı, sağda Beyazıt Kulesi arkada ise eski sarayın yerine inşa edilen Harbiye Nezareti (bugünkü İstanbul Üniversitesi binası) görülmektedir.

[3] 1 numaralı yapı: Beyazıt Camisi, 2 numaralı yapı: Belediye Sarayı, 3 ve 4 numaralı yapılar: Tarım ve Sanayi Müzesi ile Devlet Kütüphanesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi

Nil Nadire GELİŞKAN

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
nilgeliskan@iyte.edu.tr

Özet: *İzmir Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biridir ve bu özelliğini neredeyse 3000 yılı aşkın süredir sürdürür. Özellikle 18.yy sonrasında Osmanlı'nın Avrupa ile olan deniz ticaretinde hayati rol oynamaya başlar. 1750'li yıllardan sonra İzmir transit liman olarak hizmet vermekten öte hinterlandından taze ve kuru meyvenin yanı sıra yün ve ipek hammaddesi ihraç eden ve aynı zamanda Avrupa'dan gelen ürünleri devletin her bölgesine ve özellikle Anadolu'ya dağıtan bir ithalat merkezi olarak tarihte yerini alır. Dönemin İzmir ticaret aktörlerini baskın olarak Fransız ve İngilizler, onlara oranla daha az sayıda Venedik ve Hollandalı tüccarlar, kentin önde gelen aileleri ve Batı Anadolu çiftçileri ile bağlantı sağlayan Rum, Yahudi ve Müslüman komisyoncular olarak sıralamak mümkündür. Bu milletler aynı kentte birlikte çalışmalarına rağmen geleneksel Osmanlı iskan anlayışına göre cami, sinagog ve kilise çevresine konumlanan ayrı mahallelerde yaşarlar. Yüzyıllar içinde değişen ticari ve endüstriyel etkileşim kentin demografik yapısını ve morfolojisini de etkiler. 19. yy seyyah anlatılarında ticaret bölgesi, Türk, Rum, Frenk, Musevi ve Ermeni mahalleleri açıkça ayrıştığı gözlemlenir. Bu bağlamda kente eklemlenen Levantenlerin özellikle liman bölgesi kıyısında tek koldan uzanan alan üzerinde hakim olmaları ve denizin sürekli doldurulması sebebiyle ortaya çıkan yeni parseller ve bu alanların yine Levant tarafından kullanımı ticaretle uğraşan Avrupalıları ve onlara servis sağlayan İzmir halkının kent içerisindeki konumlarını belirgin şekilde ayırmıştır. Kentin mega formunda değişiklik meydana getiren ticarete eşlikçi gelişmeler ise demiryolu inşaatı ve limanın modernizasyonudur. Özellikle bu yeniliklerin yer aldığı bölgeye yakın konumlanan Frenk Caddesi kentin kozmopolit yapısına paralel bir vitrin olacak şekilde mekansallaşmıştır.*

Bu çalışmada birçok etnik kimliğe ev sahipliği yapan İzmir liman bölgesi, kozmopolit yapısının mekansal karşılığı açısından değerlendirilerek özellikle sigorta haritaları üzerinden incelenecektir. 1905 yılında Charles Edouard Goad'ın sigorta amaçlı hazırladığı bu haritalarda özellikle Frenk bölgesini detaylı olarak gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda kentin yerel öğeleri dışında konsantre olunacak kısım kente alternatif bir kanal oluşturan ve özellikle çizgisel paternde ilerleyen Frenk mahallesi olacaktır. Ticaret temsilcilerinin yaşam alanları (özellikle Amsterdam, Londra, Marsilya ve Venedik'ten gelen tüccarlar ve temsilciler) ve onlara servis sağlayan çoğunlukla gayrimüslim İzmir halkının kent mega formunda kapsadıkları alanlar ve değişimleri özellikle işyerleri, işkolları ve hatta hastane ve dini yapılar ışığında değerlendirilecektir. Buna ek olarak dönemin kartpostalları ve fotoğrafları üzerinden kentin başkalaşımını yüzyıl boyunca gözlemlemek de mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Frenk Caddesi, İzmir Kent Formu, 19. Yüzyılda İzmir*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Ege Bölgesi kara ve deniz ilişkisinin girift olduğu özel bir bölgedir. Coğrafi olarak dağlar denize dik uzanmakta, bu durum da birçok kara girintisine yol açmaktadır. Bölgede bulunan nehir ovaları verimli toprakları sebebiyle kent devletlerinin kuruluş alanlarıydı ve denize dik yönelen dağlar bu kent vadilere tek yönden giriş çıkış sağlıyordu. Bu kara girintilerin potansiyel sahibi olanları geçmişten bugüne liman olarak kullanılagelir. İzmir öteki adıyla Smyrna kenti bu klasik şehir-devlet formasyonlarından biridir.

Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinden İzmir değişen medeniyet ve fatihlerine rağmen yıllar boyunca büyüdü ve gelişti. Fakat kent bu gelişmini tek bir katman üzerinde yinelemek yerine kendi hinterlandında gelişerek sürdürmüştür. Kısacası, İzmir 3000 yıllık tarihinde liman kenti özelliğini kaybetmemiş bir şehirdir.

Özellikle 18. yy'den itibaren Osmanlı'nın Avrupa ile denizaşırı ticaretinde İzmir hayati rol oynamaya başlamıştır. Kentin bulunduğu bu önemli pozisyon, ticaret yollarının daha hızlı dağıtım ve daha fazla kar için yenilenmesini kaçınılmaz kılmıştı. Bu sebeple, Avrupalılar modern rıhtım inşaası ve tren hatlarının kurulması için istekli olmuşlardır. Bu dönemde kentin aktörlerini baskın olarak İngiliz ve Fransızlar, kentin ileri gelen aileleri, Batı Anadolu çiftçileri ve bu ticaret ağları arasında entegrasyonu sağlayan Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman komisyoner olarak sıralamak mümkündür. Bu milletler aynı kentte birlikte çalışmalarına rağmen geleneksel Osmanlı iskan anlayışına göre cami, sinagog ve kilise çevresine konumlanan ayrı mahallelerde yaşarlar. Yüzyıllar içinde değişen ticari ve endüstriyel etkileşim kentin demografik yapısını ve morfolojisini de etkiler. 19. yy seyyah anlatılarında ticaret bölgesi, Türk, Rum, Frenk, Musevi ve Ermeni mahallelerini açıkça ayrıştığı gözlemlenir. Bu bağlamda kente eklemlenen Levantenlerin özellikle liman bölgesi kıyısında tek koldan uzanan alan üzerinde hakim olmaları ve denizin sürekli doldurulması sebebiyle ortaya çıkan yeni parseller ve bu alanların yine Levant tarafından kullanımı ticaretle uğraşan Avrupalıları ve onlara servis sağlayan İzmir halkının kent içerisindeki konumlarını belirgin şekilde ayırmıştır. Kentin mega formunda değişiklik meydana getiren ticarete eşlikçi gelişmeler ise demiryolu inşaatı ve limanın modernizasyonudur. Özellikle bu yeniliklerin yer aldığı bölgeye yakın konumlanan Frenk Caddesi kentin kozmopolit yapısına paralel bir vitrin olacak şekilde mekansallaşmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada kentin mega formunun nasıl değiştiği özellikle rıhtım ve demiryolu inşaatı öncesi ve esnasında kent gravür ve haritalarıyla incelenecektir. Çalışmanın odak noktası liman çevresi ve Frenk caddesidir. Conzenian düşünce ışığında, yani tarihsel süreklilik içinde sokak sistemi, parsel ve yapı örüntüsü değişimi ile kent tarihi ve toplumun değişen sosyo-kültürel yapısının şehir morfolojisine eklemlenmesi durumu Frenk caddesi üzerinden detaylandırılacaktır (Whitehand, 2001, 105). Birçok etnik kimliğe ev sahipliği yapan İzmir liman bölgesi, kozmopolit yapısının mekansal karşılığı açısından değerlendirilerek özellikle sigorta haritaları üzerinden incelenecektir. 1905 yılında Charles Edouard Goad'ın sigorta amaçlı hazırladığı bu haritalarda özellikle Frenk bölgesini detaylı olarak gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda kentin yerel öğeleri dışında konsantre olunacak kısım kente alternatif bir kanal oluşturan ve özellikle çizgisel paternde ilerleyen Frenk mahallesi olacaktır. Ticaret temsilcilerinin yaşam alanları (özellikle Amsterdam, Londra, Marsilya ve Venedik'ten gelen tüccarlar ve temsilciler) ve onlara servis sağlayan çoğunlukla gayrimüslim İzmir halkının kent mega formunda kapsadıkları alanlar ve değişimleri

ISBN: 978-605-80820-1-4

özellikle işyerleri, işkolları ve hatta hastane ve dini yapılar ışığında değerlendirilecektir. Buna ek olarak dönemin kartpostalları ve fotoğrafları üzerinden kentin başkalaşımını yüzyıl boyunca gözlemlemek de mümkün olacaktır.

İzmir Kent Tarihi ve Ekonomik Gelişimi

1425 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılan İzmir, 16. yy'a kadar devlet imgeleminde ideolojik, politik ya da ticari olarak yer bulamamıştır. Hatta Batı Anadolu başkent İstanbul'un ihtiyaçlarını gideren bir antrepo görevi görmüştür. Frangakis Syrett'e göre İzmir uluslararası liman statüsüne Akdeniz'de Alman, İngiliz ve Fransızların yeni liman arayışları ile ulaşmıştır (Frangakis-Strett, 2006, 20). 16. Yy başlarından itibaren İstanbul'un dışında örgütlenen bu alternatif ticaret ağı, daha önce kasabadan farksız bir görüntüye sahip İzmir'in nüfusunun 40000'lere ulaşmasına sebep olur (Goffman, 2012, 96). Kentin gelir kaynağı ithalat ve ihracattan elde edilen gelirlerdir.

Bu bağlamda, 16. yüzyılda, Avrupa ekonomisinin sınırları dünya çapında genişlemeye başlar. Portekiz ve İspanya'nın denizaşırı keşiflerdeki başarıları ve okyanus navigasyonunda elde edilen önemli gelişmeler (Amerika kıtasının keşfi, Hint yolunun bulunması vb.) tüm Atlantik kıyısı ülkelerini etkiler. Bu önemli coğrafi gelişmeler özellikle Hollanda, Büyük Britanya ve diğerleri için yeni olasılıklar yaratır. Nüfus ve üretim Avrupa'nın kuzeydoğusundan güneyine hermen her bölgesinde 15. yy'ın ikinci yarısından neredeyse 17. yy başına kadar artar. Bu dönem ekonomi tarihçileri tarafından *Uzun 16. Y*üzyıl olarak adlandırılır. Yeniden canlandırılan uzun mesafe ticaretinin desteği ile para yaygınlaşır. Fransız tarihçi Braudel'e göre tüm Akdeniz doğu ve batı havzalarıyla bu uzun soluklu trendten etkilenmiştir (Braudel, 1994, 13).

Tüm bu gelişmelere ek olarak İzmir ekonomisini tetikleyen durumlar da olmuştur. Frangakis Syrett'in altını çizdiği üzere devletin 17. yy politikaları kentin gelişmesinde etkili rol oynamıştır (Frangakis Syrett, 2016,21). 17. yy ortasından başlayarak devlet İzmir'i uluslararası pazarın Batı Anadolu'daki tek limanı yapmayı hedefler. Bu doğrultuda Ülker yapısal dönüşümleri şöyle sıralar: Sancak Kalesi'nin güvenlik amacıyla inşaası, han, kervansaray, gümrük daireleri, depolar, rıhtımların ve gerekli altyapının düzenlenmesi (Ülker, 1975,91). Bunlara ek olarak han, bedesten, gümrük dairesi ve rıhtım yapıları Dr. Covel'in gravüründe açıkça görülmektedir (Şekil 1). Beyru'nun harflendirmesine göre A-B-C-D Alman, İngiliz, Fransız ve Ceneviz konsolosluk yapılarını gösterirken, G Fransız gümrük deposunu, H ise büyük rıhtımı gösterir. I bedesten, K Köprülü Hanı, L ise Ok kalesini gösterir.

Şekil 1: 17. yy İzmir'inin denizden görünümü (Beyru, 2011, 13).

19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

Batı Avrupa'da büyüyen tekstil endüstrisinin ham madde için pazar arayışı ve final ürün için market arayışı aynı döneme denk gelir. İzmir her ikisini de karşılayacak potansiyeldedir (Frangakis Syrett; 2019, 329). 1750lerden sonra, İzmir bu ticaret zincirindeki aracı rolünü yitirir. Diğer bir değişle İzmir artık sadece İran ipeğini ve Anadolu'nun pamuk ve yününü transfer eden transit liman olmaktan çıkar. Kuru üzüm, incir, zeytinyağı, sabun gibi geniş hinterlandının yöresel ürünlerinin ihracatını yapan ve aynı zamanda Avrupa'dan gelen ürünleri yine bu hinterlanda dağıtan ithalat limanı olmaya başlamıştır. 18. yy'da İzmir'in bu büyümesi İzmir ticaret hacminin de Osmanlı Devleti ve Avrupa'da büyümesine yol açar.

18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da değişen ekonomik büyüme, Avrupa ülkelerini olduğu gibi İzmir ticaretini de etkilemiştir. Sultan'ın otoritesinin zayıflaması beraberinde ticari kapütülasyonların sadece Avrupalıların faydasına çalışmasına sebep olmuştur. 18. yy'a kadar, en önemli ayrıcalık, emperyal sınırlar içinde seyahat ve ticaretin liberalleşmesiydi. Öte yandan imparatorluk, ticari anlaşmazlıkları çözmek için kendi mahkemelerini kurma hakkını da yabancılara vermeye başladı. Şevket Pamuk, bu koşulların imparatorun egemenlği ile tutarsız olduğunu belirtiyor (Pamuk, 2014, 57). Ayrıca Avrupalı tüccarlar tarafından ödenen gümrük vergileri en düşük seviyede tutulmuş, ve çoğu durumda yabancılar yerel tüccarlardan daha az vergi ödemeye başladı. Sonraki yüzyıllarda bu uygulamalar Osmanlı tüccarlarını Avrupalılara karşı zor bir duruma soktu ve bu rekabetten olumsuz etkilendiler.

Frenk Caddesi

Konumu nedeniyle İzmir, şehri hem eski hem de aktif bir kentsel yerleşim alanı yapan birçok etnik kimliğe ev sahipliği yapmıştır. Örneğin Atay, 20. yüzyılın başlarında İzmir'de 16 ülkenin resmi temsilcisinin bulunduğunu belirtmektedir (Atay, 1998, 36). Ayrıca, Frenk caddesi 16. yüzyıldan başlayarak İzmir'in tarihi boyunca kentin önemli bir parçasıydı. Bu sokak, İzmir limanına paralel olarak yerleşti. Özellikle yabancı tüccarlar Batı Avrupa'ya özgü bahçe sıraları olan villalarda kalıyorlardı. Goffman'ın açıklamasına göre, bu bulvar, iki katlı dükkânlardan oluşuyordu. İkinci katın yaşam alanı ve düzinelerce taverna ve kafe, farklı mezheplere, gezilere ve tiyatrolara ait kiliseler vardı (Goffman, 2012, 125). Sibel Zandi-Sayek, gezginlerin bu caddeyi daha çok konuştuklarını ve 19. yüzyıla ait Frenk caddesini farklı perspektiften anlattıklarının altını çizdi. Bu cadde İzmir'in mevcut inancının, dilinin ve milliyetinin simgesiydi. Yunanca, Fransızca ve İtalyanca günün her saatinde duyulabilirdi. Ticari olarak, bu caddedeki ürünler sadece İzmir'in hinterlandından değil, tüm dünyadan geliyordu. Her sınıftan insanlar ve inanç bu caddede her geçen gün iç içe geçmiştir (Şekil 2).

19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

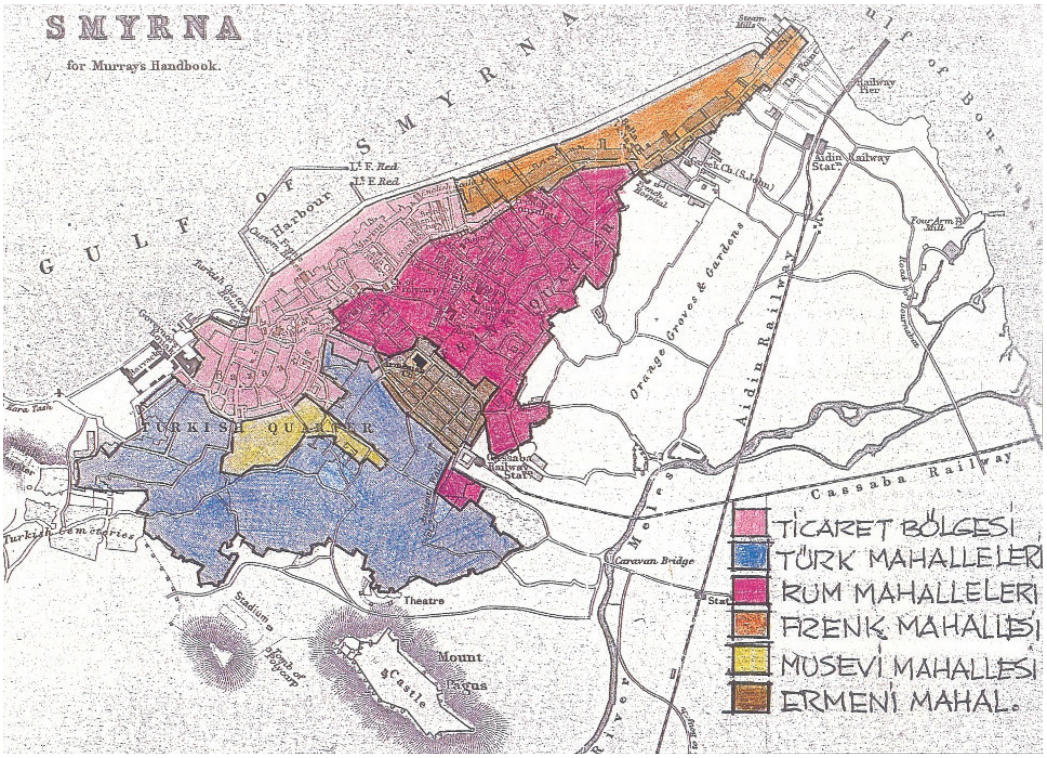
Şekil 2: Frenk Caddesi'nden Görünüm, Aksoy Arşivi.

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan kentleşme dönüşümü ile sadece kentin görünüşündeki değişimler değil, ekonomik işlevi de kökten değişti. İzmir şehri limanı sayesinde gelişimini sağlıyordu. Öte yandan, Bilsel liman faaliyetlerinin, Avrupa'ya ait çok sayıda ticari firmanın, çoğunlukla limandaki dağınık rıhtımşarda bir şekilde gerçekleştirildiğini belirtiliyor. Başka bir deyişle, Avrupa tüccarı Avrupa mahallelerinin açık denizinde demir atıyor ve 19. yüzyılda olduğu gibi iskeleler ile 19. yüzyılda olduğu gibi gemiler arasındaki malların transferi de teknelerle sağlanıyordu (Bilsel, 2009, 144). Ayrıca, sigorta ve bankacılık faaliyetlerinden beslenerek, demiryolları ve rıhtımların inşası bir kent altyapısı yatırımıdır. Üstelik bu demiryolları kentin kurumsallaşmasını çok daha kolaylaştırmıştır (Kaya, 2010, 60). 19. ve 20. yüzyılın başlarında İzmir, Batı ile ticaretin en önemli Osmanlı limanı ve İstanbul'dan sonra imparatorluğun ikinci merkez bankası olmaya devam etmektedir (Frangakis Syrett, 2006, 44).

19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

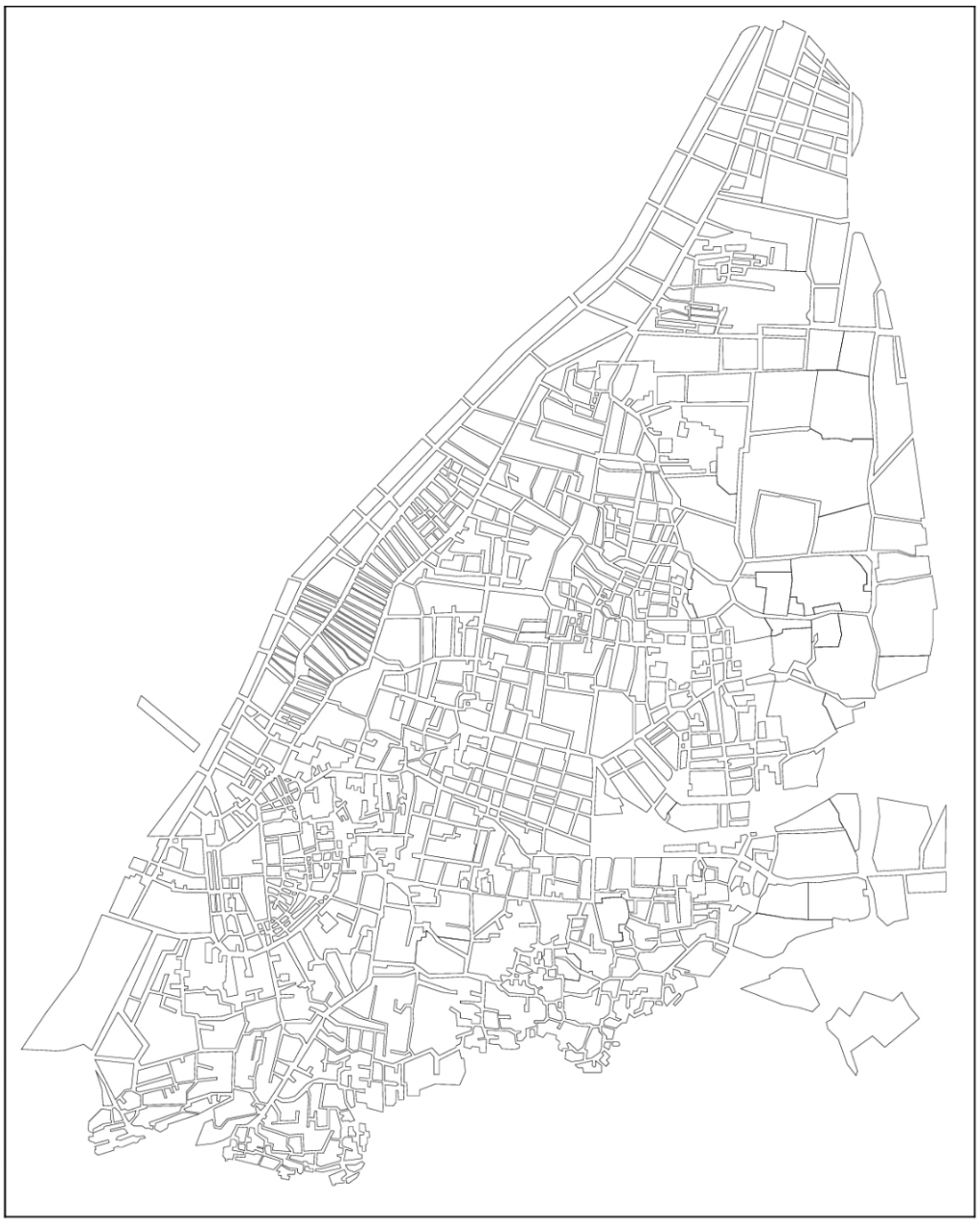
Tüm bunlara ek olarak hızlı teslimat ve kâr ayrıca ticaret yollarını iyileştirmek için Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolları inşa etme ve işletme haklarını elde etmeye istekliydi. İlk olarak dört İngiliz girişimci, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 23 Eylül 1956'da İzmir ile Aydın arasında bir demiryolu inşaatı için bir imtiyaz elde etti. Demiryolunun merkezi istasyonu 1858 yılında şehir merkezinin dışında Punta'da kuruldu (Bilsel, 2009, 148). 1859'da Avrupa'dan iki tüccar, ikinci bir demiryolu inşaatı için Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir imtiyaz elde etti. Bu inşaat, 1863 yılında Smyrna-Cassaba Demiryolu Şirketi adını alan İngiliz şirketinin kurulmasıyla başlamıştır. İzmir'i Batı Anadolu'nun bereketli topraklarına bağlayan bu ulaşım sisteminin gelişmesi, kenti bölgedeki tüm ürünlerin cazibe merkezi haline getirmiştir (Bilsel, 2009, 150). Demiryolları ile karavan sistemi tamamen durdu. Bu yapılar aynı zamanda hanların şemasını değiştirdi çünkü ofisler mallarla kalacak yerlerle değiştirildi. Büyük konaklar, Basmane'nin çevresindeki tesislere, bugün hala korunmaya sağlanan otellere dönüştü. Ayrıca demiryolu yapıları ile şehrin mega formu değişmiştir. Diğer bir deyişle ulaşım sistemi şehir yapısını değiştirdi. Örneğin, Buca, Basmane hattından geliştirilerek, Bornova ve Karşıyaka'nın Alsancak çizgisi ile daha da gelişmiş hale getirildi. Anlatıları ve haritaları bir araya getirerek bu gelişmeleri belirlemek oldukça mümkün (Şekil 3).

Şekil 3: İzmir'in 18. Yüzyılda mahallelerine göre dağılımı (Atay, 1998, 53).

19. Yüzyıl İzmir Mega Formunda Eklemlenmeler, Frenk Caddesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

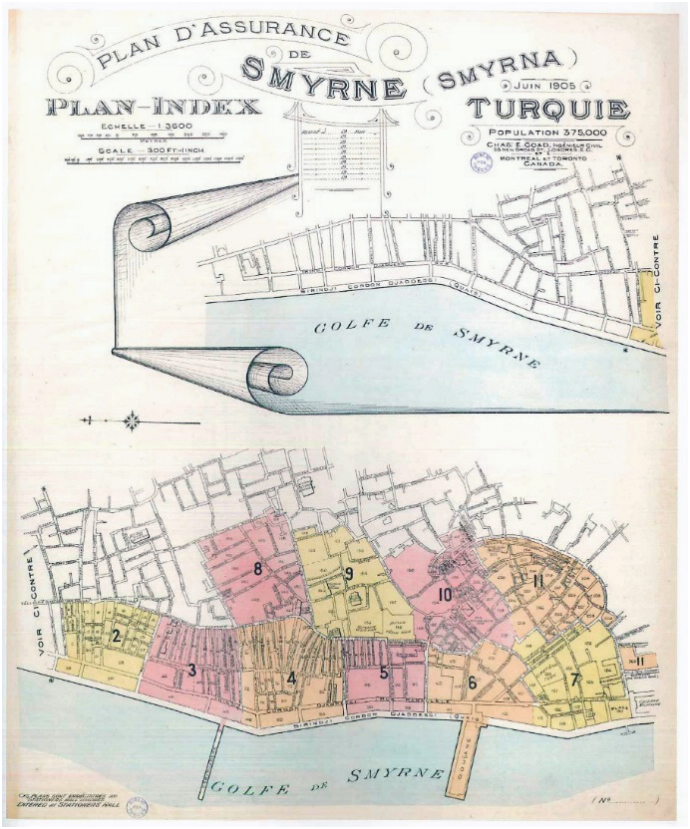

Şekil 4: 1905 Haritası Kent Bloklarının Dijital Çizimi.

Bu doğrultuda, ekonomik kırılmalar ile gelen tüm bu etkiler kenti morfolojik olarak etkilemiştir. Sırasıyla, Gravia d'Ortieres (1685), Joseph Raux (1764), JD Barbie du Bocage (1780), Thomas Graves (1836-37) Luigi Storari (1850), Lamec Saad (1876) ve Charles Edward Goad'ın Smyrna Sigorta Haritası (1905) haritaları aracılığıyla parsellerin, yolların, konut yoğunluğunun ve simgesel yapıların bu değişikliklerini gözlemlemek mümkündür. İlk çalışmalar, kentin sınırlarının yeniden şekillendirildiğini, Boyacı nehrinin sınırlandırdığı yerleşim alanının aşıldığını, denizin doldurulması ile yeni parsellerin ortaya çıktığını, şehrin karasal sınırların ötesinde deniz yoluyla da genişlediğini göstermektedir (Şekil 4). Böylece, yapılı çevre-sokak ve parsel değişimi, gözlenebiliyor. Bölünmüş İzmir kentinin

ISBN: 978-605-80820-1-4

(Müslümanlar, Yahudi, Ermeni, Levanten, Rum), geleneksel ticaret bölgesinin yeni alanlara nasıl yayıldığını ve biraraya gelişlerini anlamak ise sigorta haritalarının detaylı incelenmesi ile mümkündür.

Şekil 5: 1905 Sigorta Haritası.

Sonuç

Bu bağlamda, kentlerin Tanzimat ile yeniden düzenlenmesi (Gülhane tebliğleri) yönetmeliği kurallara dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm ve kararlar çıkarılmıştır. Bilsel'e göre bu kararlarla İzmir'in batı görüntüsü vurgulanmıştır (Bilsel 2009, 146). Buna mukabil Serçe 1860'ları Tanzimat ile başlayan modernleşmenin hızlandırıldığı ve yaygınlaştığı bir yıl olarak tanımlamaktadır (Serçe, 1998,33).

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Osmanlı devletinin Batı ülkeleriyle artan ticaret hacmiyle, İzmir sosyal, yapısal ve ekonomik açıdan büyük bir gelişme ve dönüşüm yönüne girmiştir. İlhan Tekeli'nin çevreleşme olarak tanımladığı bu gelişme ve dönüşüm, 1850'lerden başlayarak yüzyılın ilk yarısında belli bir hızda hareket ederek ivme kazanmıştır. Tekeli'ye göre bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Tekeli, 1992, 129). Aynı şekilde, birbiriyle paralel olarak batılılaşma ve bütünleşme süreçleri, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında toplumun ve devletin egemen sektörüne karşı çıkmaya başladı. Masters'a göre, siyasi düzlemde çok aktif bir değişimi içeren vizyonla başlayan bu süreç yavaş yavaş dış dinamiklere itaat ve uyum çabalarına dönüşmüştür (Masters, 2012, 96). Dolayısıyla, sanayileşmiş Avrupa'nın ekonomik ve politik gücünün hızla yayılmasıyla

ISBN: 978-605-80820-1-4

ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu, Wallerstein'ın çevreleşme modeli ile tam uyumlu olan entegrasyon ve sömürü dönemine sürüklendi. Dönüşüm, Batılılaşmayı, ilerleme ve modernleşme gibi diğer anlamlarla birlikte daha da fazla kuvvetlendirdi. Bununla beraber Batı, devlet, ekonomi ve toplum üzerindeki ezici etki ve baskısını meşrulaştırdı.

İzmir kenti tüm bu değişenlere karşı kozmopolit yapısını dünya savaşı sonrasına kadar koruyarak istisnai ticaret bölgesi eklemlenmesiyle de dönemin Akdeniz liman kentleri arasında farklılığını korur. Osmanlı Devleti içerisinde de her zaman farklı pozisyonunu koruyan kent denize doğru büyüyen yeni parselizasyon sistemi ve sosyo ekonomik yapısıyla da öteki Osmanlı şehirlerinden ayrışır.

Kaynaklar

Atay, Ç. *(1998) Osmanlı'danCumhuriyet'e İzmir Planları*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları,

Atay, Ç. (2012) İzmir Rıhtımında Ticaret, Kordon Boyunda Yaşam 1610-1940, İzmir: İzmir Ticaret Odası.

Beyru, R (2011). *19. yy'da İzmir Kenti*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Beyru, R. (2000) *19. yy'da İzmir'de Yaşam*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Bilsel, C. (2009) "Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru" in İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, edited by Marie- Carmen Smyrnelis translated by Işık Ergüden, İstanbul: İletişimYayınları.

Bilsel, C. (1997) "Ideology and Urbanism during the early republican period: two masterplans for İzmir and scenarios of modernization" *METU Journal of Faculty of Architecture*, v.XVII:13-30, Ankara.

Bozdoğan, S. Kasaba R. (1997) *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Washington: University of Washington.

Braudel, F. (1194) *II. Felipe* Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, translated by Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul:İmge Evi, 1994.

Can, I. (2010) "Urban Design and The Planning System in İzmir", *Journal of Landscape Studies,* vol.3 p.181-189.

Çıkış, Ş. (1998) "Typological Transformation in Turkish Architecture During the Process of Peripherilisation'', Unpublished PhD Thesis, İzmir: Dokuz Eylül University Department of Architecture.

Denel S. (1981) ''Batılılaşma Süresinde Ebniye Nizamnameleri ve Kentsel Mekanların Değişimine Etkileri Üzerine Bir Deneme'' *IX. Türk Tarih Kongresi: 1425-1453*

Frangakis-Syrett, E. (2006)*18. yy'da İzmir'de Ticaret* (1700-1820), translated by Çiğdem Diken, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Frangakis-Syrett, E. (1999) "The Economic Activities of the Ottoman and Western Communities in eighttenth-century İzmir" *Oriento Moderno* v.XVIII/1.

Frangakis-Syrett, E. (1998) "Commerce in the Eastern Mediterrenean from the eighteenth to the early nineteenth centuries: the city-port of İzmir and its hinterland. *International Journal of Maritime History* V.X/2 p:125-154.

Goffman, D. (2012) "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine" in *Doğu ile Osmanlı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir, İstanbul* by EdhemEldem, Daniel Goffman, Bruce Masters translated by SermetYalçın, İş Bankası Kültür Yayınları.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Goffman, D. (2014) *Osmanlı Dünyası ve Avrupa* 1300-1700, translated by Ülkün Tansel, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Goffman, D. and Aksan, V. (2007) *The Early Modern Ottomans / Remapping the Empire*, Cambridge University Press.

Greene, M. (2007) "Akdeniz'de Osmanlılar" in *The Early Modern Ottomans/Remapping the Empire Erken Modern Osmanlılar* edited by Aksan and Goffman translated by Onur Güneş Ayas Cambridge: Cambridge University Press.

Jean Luc M. (2013) "Bir Kentin Yansımaları: Yolculuğa Davet ,*" 18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir. Batılı Bir Bakış,* Arkas Sanat Merkezi, İzmir.

Kayın, E. (1998) ''Historical Evolution of Hostelry Buildings wıth Particular Reference to Those Within the Inner-City of İzmir From the 17th to the First Quarter of the 20th Centuries'' Unpublshed PhD dissertetion, İzmir: Dokuz Eylül University.

Kaya Yücel, A. (2010) "19. yy'dan 21. yy'a İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar", in *Değişen İzmir'i Anlamak* by DenizYıldırım and Evren Haspolat, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Kasaba, R. (1988) *The Ottoman Empire and The World Economy The Nineteenth Century* New York: State University of New York Press.

Knox P. and Pinch S. (2010) Urban Social Geography An Introduction Kropf, K. S. (1996). An alternative approach to zoning in France: typology, historical character and development control. European Planning Studies 4 (2), 717-37.

Kütükoğlu, M. (1979) "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İmtiyazı", Tarih Dergisi, v.32.

Masters, B. (2012) "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente" in *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir, İstanbul,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (2015) *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Serçe, E. (1998) *Tanzimat'tan Cumhuriyet eİzmir'de Belediye 1868-1945*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Smyrnelis, M. (2009) "Tarihini Arayan Şehir" İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı limanından Hatıralar, translated by Işık Ergüden İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. (2007) "Toplumsal Tarih Yazımı Metodolojisi Üzerine" in *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Tarihe Doğru,* İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (1982): "Tarihin Metodolojisi Üzerine." *Bilim ve Sanat*, p.42-48.

Tekeli, İ. (1992) "Ege Bölgesi'nde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü", in Üç İzmir ed. by Enis Batur, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ülker, N. (1974) ''The Rise of İzmir 1688-1740'', Unpublished PhD Dissertatio Michigan: The University of Michigan.

Wallerstein, I. (2011) *Dünya Sistemleri Analizine Bir Giriş*, İstanbul: BGST Yayınları.

Wallerstein, I. (1999) *Tarihsel Kapitalizm*, translated by Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.

Whitehand, J.W.R. (2001) *British Urban Morphology, International Urban Form*, 103-109.

Zandi-Sayek,S. (2011*) Ottoman İzmir: The Rise of Cosmopolitan Port 1840-1880*, London: University of Minesota Press.

Zandi-Sayek,S. (2000) "Struggles over the shore: building the quay of İzmir 1867-1875", *City and Society* V.XII: p.55-78

ISBN: 978-605-80820-1-4

Türkiye'de Kırsal Morfoloji ve Değişen Doku Tipolojilerinin Çözümlenmesi

Aliye Ahu AKGÜN, Eren KÜRKÇÜOĞLU, Mert AKAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü
gulumser@itu.edu.tr, ekurkcuoglu@itu.edu.tr, mertakay@itu.edu.tr

Özet: *Toplumların devamlılığı için asıl olan dinamiklerin başında gelen üretim kavramı doğası gereği her daim kırsal alanlar ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiler içerisinde olmuştur. Kırsal yerleşimler, kent planlama disiplinin başından itibaren en önemli konu başlıklarından birisi olmuştur. Türkiye'de planlama sisteminin sahip olduğu tümden gelim anlayışı nedeniyle kırsal yerleşimler; mevcut plan hiyerarşisinde kendine, sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkaracak şekilde yer bulamamaktadır. 1980'li yıllarda irdelenen kırsal doku, Sharp'ın "Bir Köyün Anatomisi" kitabından sonra bir tanımlama olarak ortaya çıkmış, doku tipolojileri ikili veya üçlü olarak ele alınmış ve sadece tanım olarak kalmıştır. Genel bir kabul olarak ortaya konan ve genel kabullerle yerleşimlerin özellikleri ile tariflenen kırsal morfoloji sınıflandırmalarının kırsal alan planlamasında yetersiz kalması, kırsal alanların artan bir ivmeyle değişime uğraması nedeniyle, bu çalışma kırsal morfolojiyi baz alarak geçmişte yapılan tanımlamalara halen uyumlu olup olmadıkları ve sadece toplu ve dağınık köyler olarak sınıflanan köylere bu genelleme üzerinden planlama yapılıp yapılamayacağını test etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, ilk olarak Türkiye'nin kırsal yerleşmeler morfolojik yapılarına bağlı olarak topografya, nüfus, kente uzaklık, sosyal donatılar, ekonomik yapıları ve karşılaştıkları sorunlar açısından irdelenerek, doku tipolojileri açısından temel benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaktadır. Çalışmada, yerel net üzerinden oluşturulan ve 10.000 üzerinde köyü kapsayan bir veritabanı esas alınarak, 9 il 1337 kırsal yerleşim için diskriminant analizi uygulanarak morfolojik karakteristikleri üzerinden benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur. Sonuçlar, kırsal morfolojik yapının, yerleşim türleri arasındaki farklılaşmada en önemli etkenin onaylı yerleşim planı olup olmaması olduğunu, bunu idari yapı ve iklim yapısı/coğrafi bölgelerin de belirlediğini göstermektedir. Sonuçlar ön bulgular olup, daha detaylı irdelemeler devam etmektedir. Bu nedenle sonuçların genellenmemesi gerekmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *kırsal morfoloji, kırsal alan planlaması, doku tipolojileri, Türkiye köyleri, diskriminant analizi*

Giriş

Toplumların devamlılığı için asıl olan dinamiklerin başında gelen üretim kavramı, doğası gereği her daim kırsal alanlar ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiler içerisinde olmuştur. Kent kavramının zaman içerisinde değişmesi ile kırsal alan algısında da değişimler yaşanmıştır. Bu değişim içerisinde kendine büyük kent lekelerinin alt bileşenleri olarak yer bulabilen kırsal alanların; hem kendi içinde tutarlı, hem de kentler ile bütünleşik bir biçimde planlanması, kent planlama disiplinin başından itibaren en önemli konu başlıklarından birisi olmuştur. Türkiye'de planlama sisteminin sahip olduğu tümden gelim anlayışı nedeniyle kırsal alanlar; mevcut plan hiyerarşisinde kendine, sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkaracak şekilde yer bulamamaktadır. Öte yandan, yeni yasal düzenlemelerle birlikte bu sorunu ortadan kaldırmak adına köy tasarım rehberleri oluşturulmaktadır. Ancak, kırsal alanların çok sayıda olması sebebiyle her köy için yeniden başlatılacak olan detaylı rehber süreci,

ISBN: 978-605-80820-1-4

gerek ilgili makamlara yeni sorumluluklar yükleyeceği ve buna ek olarak mevcut planlama sistemine aykırı olacağı için de bazı sorunları beraberinde getireceği açıktır. Dünyada kırsal alan planlamasında kullanılan sınıflamalar bu kaygılar doğrultusunda özellikle de kırsal alanların bütüncül bir yaklaşımla (mekânsal) strateji belgelerinde yer almalarına olanak sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenlerle geliştirilmiş olan OECD sınıflaması, daha çok nüfus ve kent merkezine yakınlık üzerinden ortaya konarken; yerleşme ölçeğinde ise kırsal doku tipolojileri (toplu ve dağınık) ön plana çıkmaktadır. 1980'li yıllarda irdelenen kırsal doku, Sharp'ın "Bir Köyün Anatomisi" kitabından sonra bir tanımlama olarak ortaya çıkmış, doku tipolojileri ikili veya üçlü olarak ele alınmış ve sadece tanım olarak kalmıştır.

Genel bir kabul olarak ortaya konan ve yerleşimlerin özellikleri ile tariflenen kırsal morfoloji sınıflandırmalarının kırsal alan planlamasında yetersiz kalması ve kırsal alanların artan bir ivmeyle değişime uğraması nedeniyle bu çalışma, kırsal morfolojiyi temel alarak kırsal alanların geçmişte yapılan tanımlamalara uyumlu olup olmadıklarını ve toplu-dağınık olarak sınıflanan köylere bu genelleme üzerinden planlama yapılıp yapılamayacağını test etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, ilk olarak Türkiye'nin kırsal yerleşmeler morfolojik yapılarına bağlı olarak topografya, nüfus, kente uzaklık, sosyal donatılar, ekonomik yapıları ve karşılaştıkları sorunlar açısından irdelenecek, doku tipolojileri açısından temel benzerlikler ve farklılıklar ortaya konacaktır. Sonrasında ise, kırsal alanların tipo-morfolojik öz dinamiklerini net biçimde ortaya koyabilecek şekilde; bir dizi tasarım parametresi ve kodu üretilecektir. Bu parametrelere kırsal alanların sınıflandırılmasına yardımcı olacak ve bunlara bağlı olarak kırsal alan planlamasına yol gösterici politikalara yer verilecektir. Çalışmanın daha önceki farklı sınıflamaların ortak bir düzlemde ele alınarak bütünleştirilmesi ve kırsal alan planlamasına bütüncül bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, yerelnet üzerinden oluşturulan ve 10.000 üzerinde köyü kapsayan bir veritabanı esas alınarak öncellikle F testi uygulanarak morfolojik karakteristikleri üzerinden benzerlikler ve farklılıklar ortaya konarken, öte yandan bulgular doğrultusunda morfoloji ve buna bağlı olarak kırsal alan planlamasında yol gösterici bir gruplamanın ne olabileceği sorusuna cevap aranacaktır.

Kentsel Morfoloji Kavramı ve Kentsel Morfolojiyi Etkileyen Faktörler

Birçok farklı alanda karşılığı bulunan morfoloji kavramı, ilk olarak Alman yazar Goethe tarafından kullanılmıştır. Morfoloji için, formların özüyle ilgilenen bilim – *science dealing with the very essences of forms* –tanımını kullanmış olan Goethe'nin (Bullock, Stallybrass, Trombley, & Eadie, 1977) bu yaklaşımı sonrasında Steadman tarafından olası formlarla ilgilenen bilim dalı olarak yorumlanmıştır (Marshall & Çalışkan, 2011). En yaygın çerçevede biyoloji biliminin kullandığı bir terim olarak karşımıza çıkan morfoloji kavramı mimarlık, şehir planlama, coğrafya, tarih, arkeoloji gibi diğer bilim alanlarında da kullanılmaktadır. Bu geniş kullanım alanına, kapsadığı ve taşıdığı farklı anlamlara rağmen morfoloji temelde biçim –*form*– çalışması olarak değerlendirilmektedir. Kentsel planlama ve tasarım disiplinleri bağlamında bu terimin karşılığı olan kentsel morfoloji kavramı incelendiğinde farklı tanımların ortaya çıktığı görülmektedir. Cowan morfolojiyi, en temel şekliyle kent biçimi çalışması olarak tanımlamış (Cowan, 2005), Lozano ise biçim bilimi ya da biçimi etkileyen ve kontrol eden çeşitli faktörler (Lozano, 1990) olarak tanımlamıştır. Kentin fiziksel(veya yerleşik) dokusunun ve onu şekillendiren insanları ve süreci incelemek olarak da tanımlanan morfoloji(Urban Morphology Research Group, 1990), Moudon tarafından insanın yaşam habitatı olan kentin incelenmesi (Moudon, 1997) şeklinde tanımlandığı

ISBN: 978-605-80820-1-4

görülmektedir. Daha kapsamlı olan yaklaşımlara bakıldığında kentin fiziksel formunun sahip olduğu karmaşıklığın ve bu karmaşıklığın kentte farklı ölçeklerde nasıl yer aldığının incelenmesi (Larkham, 2006) olarak karşımıza çıkarken, Gebauer ve Samuels kentsel tasarımın temel prensiplerinin ve kurallarının ortaya çıkarılması için bir analiz yöntemi (Gebauer & Samuels, 1981) şeklinde bir tanım geliştirmiştir.

Bu farklı yaklaşımların ve tanımların ortaya çıkmasında kentlerin doğası gereği sahip olduğu çok katmanlı oluşum yatmaktadır. Bu durum kentsel tasarım ve planlama disiplinin kente ilişkili diğer bilimler ve çalışma alanları ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiler içerisinde olmasını da sağlamıştır. Bu bağlamda farklı disiplinler ile kentsel morfoloji çalışmaları arasındaki ilişki de önemli bir noktadadır ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Coğrafya bu alanların başında gelmektedir: Birçok coğrafyacı kentsel konularda çalışmalarda bulunmuş ve bu ikili etkileşimin gelişmesini katkı koymuşlardır. Kentsel morfoloji ve coğrafya bağlamında bu ilişki incelendiğinde çalışmaların da yoğunlaştığı görülmektedir (Conzen, 2001). Michael Conzen, Otto Sclüter gibi önde gelen coğrafyacıların çalışmaları göstermiştir ki kentsel morfolojinin ve coğrafyanın birbirleri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Tarihin her döneminde devam etmiş olan bu ilişkinin ilk dönemlerine bakıldığında kentsel morfolojinin, coğrafyada var olan, kentsel alanların sınıflandırılması, karakterize edilmesi ve tanımlanması için kullanıldığı görülmektedir (Whitehand, 2007). Bu ilişkisel ve disiplinler arası bağlamın ötesinde kent formunun analizini yapmak ve morfoloji ile ilişkilendirmek, hem kentsel morfolojiye yönelik çalışmalara işlevsel bir altlık hazırlanması hem de morfolojiyi etkileyen unsurların belirlenmesi açısından önemlidir.

Yapılan çalışmalar tarihsel bağlamda incelendiğinde iki ana morfoloji okulu öncülüğünde ilerlediği görülmektedir: İtalyan Okulu ve İngiltere Okulu (Moudon, 1997; Williamson, 2013). Mimar Salverio Muratori tarafından 1950'li yıllarda kurulan İtalyan Okulu çalışmalarını tipo-morfolojik yaklaşımlar üzerine kurgulamış ve ideal kent formu, kent formunun nasıl biçimlendiği gibi sorulara yönelik teoriler üretmektedir (Pinho & Oliveira, 2009). Bunu yaparken de kent tarihinin ve tarihi binaların, mimari ve tasarım uygulamalarının sürekliliğini sağlamada en önemli unsur olduğunu belirtmiş ve yaptığı analizleri, çalışmaları bu bağlamda normatif bir çerçevede gerçekleştirmiştir (Williamson, 2013). Öte yandan Michael Conzen'in öncülüğünde olan İngiliz Okuluna bakıldığında, İtalyan Okulunun aksine, araştırmaların kent formunun gelişiminin kavramsallaştırılması üzerinde kurgulandığı ve bu kavramsallaştırma yapılırken kentin sokak, parsel ve yapı üçlüsünden oluştuğu belirtilmiştir (Conzen, 1966). Buradan hareketle morfoloji kavramı üzerine birçok farklı tanım, araştırma, yaklaşım geliştirildiği söylenebilir. Bu farklılığın temelinde yatan sebep ise kenti oluşturan ve onu etkileyen çeşitli dinamikler olmasıdır. Bu bağlamda kentin biçimini de etkileyen bu faktörler dolayısıyla kentsel morfoloji ile ilişki halindedir. Kentin ana kullanıcısı olan insanı ve kenti oluşturan doğal unsurları göz önünde bulundurduğumuzda, morfolojiyi etkileyen faktörleri doğal morfolojik etkenler ve insan kaynaklı morfolojik etkenler olarak iki ana başlıkta toplamak mümkün olacaktır.

Doğal Morfolojik Etkenler

Yerleşimleri etkileyen doğal unsurlar, bulundukları coğrafi konumun getirdikleri özellikler ile ilişki halindedir. Morris, coğrafi konumun beraberinde getirdiği ve kentlerin formunu etkileyen üç ana belirleyici faktör olduğunu belirtmiştir. Bunlar *iklim*, *topografya* ve *alanın sunduğu yapı malzemeleridir* (Morris, 1994). Bu faktörler kent formunun zaman içerisinde şekillenmesinde önemli etkiye sahiptir ve günümüzde de bu etkisi devam etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

- **İklim;** kentlerin sahip olduğu farklı enlem ve boylam değerlerinin etkili olduğu ve bu yüzden her kentte farklılık gösteren bir coğrafi durumdur. İnsanların temel ihtiyaçlarından birisi olan barınma üzerinde direkt etkileri bulunan iklim, bu şekilde kentlerin yerleşim kurguları ve desenlerini de etkilemektedir. Yerleşim kurguları ise sokak desenlerini ve kentin formunu belirlemektedir. Buradan hareketle kent morfolojisinin, her kentin bulunduğu yerel iklim koşullarına göre belirlendiği veya bundan etkilendiğini söylemek mümkün olacaktır (Fathy, 1986).
- **Topografya;** yerleşim alanlarının kurulmasında veya genişlemesinde doğrudan etkilidir. Morris, çalışmasında topografyanın kentlerin kurulmasında geçmişte ve günümüzde ana unsur olduğunu belirtmiş ve bu ilişkiyi ortaya koymuştur (Morris, 1994). Avrupa'da bulunan Atina, Roma, Edinburgh gibi birçok göze çarpan örnekte topografya ve kentsel morfoloji ilişkisi rahatlıkla fark edilebilmektedir (Sun, 2013).
- **Yapı malzemeleri;** doğrudan mimari üzerinde etkilidir. Farklı mimari karakterlerin ortaya çıkmasına sebep olan bu unsur, Conzen'in kenti kavramsallaştırırken kullandığı sokak, parsel ve yapı üçlüsüne de referans verdiği için oldukça önemlidir.

İnsan Kaynaklı Morfolojik Etkenler

İnsan her zaman yaşadığı çevreyi değiştirme ve geliştirme dürtüsü içerisinde olmuştur. Bu yüzden kentsel çevrenin şekillenmesinde insan çok büyük bir etkiye sahiptir. Doğal etkenlerle karşılaştırıldığında sayıca çok daha fazla olan insan kaynaklı etkenler temelde, *ekonomik*, *politik*, *askeri, dini* ve *estetik* unsurları kapsamaktadır.

- **Ekonomik unsurlar (ve aktiviteler);** kentlerde gerçekleştiği alanlar bağlamında tarih boyunca kentlerin biçimleri üzerinde etkisi olmuştur. Örneğin Avrupa kentlerinde ortak ticari aktivitelerin yapıldığı alanlar bulunurken, İslam kentlerinde farklı bir kurgu bulunmaktadır.(Morris, 1994) Bu durum da konut alanların ve diğer kentsel kullanım alanların dağılımlarını etkilemekte dolayısı ile kentsel morfolojiyi şekillendirmektedir.
- **Politik ve askeri unsurlar**; süre gelen zaman içerisinde her zaman birbirleri ile ilişkili olarak ilerlemiştir. Bu durum kentler üzerinde de benzer etkiler bırakmıştır. Politik bağlamda alınan kararların mekânsal yansımaları sonucu ortaya çıkan hisarlar, kaleler ve saraylara aynı zamanda askeri güç simgesi olmuşlardır. Geçmişte genelde kentler bu yapılar etrafında kurgulandığı için kentin formunda doğrudan etkili olmuşlardır. Askeri açıdan baktığımızda da her kentin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Savunma amacı ile kullanılan hendek, duvar ve diğer savunma sistemleri kentlerin sokak yapılarını etkilemiş ve kentlerin geometrik açıdan şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Buna ek olarak birçok kent sahip oldukları askeri ve politik rol sebebiyle morfolojik açıdan etkilenmiştir (Sun, 2013).
- **Dini unsurlar;** görüşlerin farklılıkları da kentlerin şekillenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Farklı dinlerin temelinde yatan görüşler kent morfolojisinin de o yönde şekillenmesine yol açmıştır. Örneğin İslam dininin getirmiş olduğu muhafazakâr yapı İslam kentlerinde dar ve çıkmaz sokakların oluşmasına neden olmuş bu da kendine özgü organik bir kent morfolojisinin ortaya çıkmasını

ISBN: 978-605-80820-1-4

sağlamıştır. Ayrıca birçok dinde sokaklar direkt olarak dini yapıları görecek şekilde tasarlandığı için bu yapıların konumu da kentlerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

- **Estetik unsurlar;** öznel olması sebebiyle doğası gereği farklılığı ve zenginliği beraberinde getirmektedir. Her ülkenin kültürü, tarihi, konumu vb. özelliklerinin birikiminden de etkilenen estetik algısı farklı kentlerde farklı kentsel çevrelerin, birbirinden farklı yerleşim dokularının oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kentsel morfoloji ile estetik kavramı her zaman için ilişkili olacaktır.

Kırsal Morfoloji ve Kırsal Morfolojiyi Etkileyen Faktörler

Kentsel alanlar ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiler içerisinde bulunan kırsal alanlar; sahip oldukları özellikler ile kendilerine özgü bir karakter ortaya koymaktadırlar. Sosyal ve fiziksel bağlamda genellenebilecek olan bu özellikler bağdaşık bir kurgu içerisinde kırsal alanların kimliğini de şekillendirmektedir. Fiziksel anlamda kırsal alanların yerleşim desenlerini, bu yerleşimler arasındaki ilişkisel durumları ortaya koyan özellikler bu sayede kırsal morfoloji ile doğrudan bağlantı içerisindedir. Buradan hareketle, kırsal alanların fiziksel yapısını tanımlayan ve bu karmaşık yapı içerisindeki mekânsal ilişkilerin kurgulanmasını sağlayan kırsal morfoloji; kırsal alandaki doku biçimlerini belirlemek ve bu dokuyu çevresindeki kentsel bileşenler ile ilişkilendirmek için bir araya getirilen tüm özellikleri de içermektedir. Yerleşim planı, yapı boyutları, formları ve materyalleri, sokak düzeni, yeşil alanlar, su kütleleri ve buna ek olarak kırsal alanın tüm unsurları kırsal morfolojinin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (Gallent, Juntti, Kidd, & Shaw, 2008). Bu çoklu bileşenlerin beraberinde getirdiği karmaşık yapı temelde kırsal alanların karakterini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kırsal alanların gelişim dinamiklerini ortaya koymak kırsal morfolojiyi açıklamak açısında faydalı olacaktır.

Kırsal alanların var olma süreçlerine bakıldığında kentsel alanlar gibi planlı yerleşimler olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda kırsal alanlar ve kırsal alanlarda bulunan yerleşimler – köyler (ya da günümüzde mahalleler) – içinde bulundukları mevcut fiziksel ve sosyal unsurlar içerisinde bir tür doğal büyüme sürecini temsil etmektedir. Ancak kırsal alanlar her ne kadar sistemik bir planlama sürecine sahip olmasa da hem kendi iç tutarlılığı olan hem de çevresiyle ilişkileri net bir şekilde tanımlanmış bütüncül bir sistemi temsil etmektedir ve buna yönelik mekânsal düzenlemelere sahiptir (Arendt, 2017). Kırsal morfolojiyi doğrudan şekillendiren bu ilişkisel sistemin plansız şekilde ilerliyor olması, köylerin gelişigüzel olarak (ihtiyaçlar doğrultusunda) gelişmesine yol açmıştır. Kendi içerisinde zenginliklere sahip olan bu durumun, potansiyellerinin ve zayıf yönlerinin belirlenerek sistemik bir planlama sürecine katılımının sağlanması hem kırsal gelişimin sürdürülebilir kılınmasına katkıda bulunacak hem de kent – kır ilişkisinin pratikte daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda kırsal morfolojiyi etkileyen etmenlerin ortaya koyulması ve yapılacak çalışmalarda bunların dikkate alınması planlama sürecini daha kontrollü bir hale getirecek buna ek olarak kırsal alanların sosyolojik, ekonomik ve mekânsal bağlamda gerçek potansiyelini ortaya koymasının da önünü açacaktır. Çoğunlukla alanın doğal özelliklerinden ortaya çıkan bu etmenlere bakıldığında;

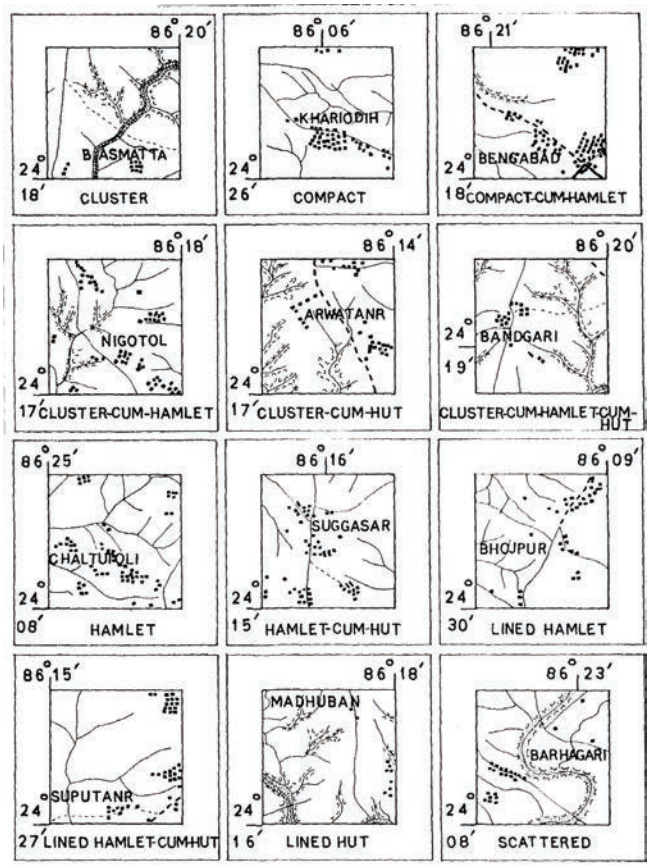
- Alanın – fiziksel – biçimi
- Yüzeyin yapısı (yerleşime uygunluk açısından)
- Alanın eğimi

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Alanın iklim koşulları
- Yüzey suları
- Sokak dokusu (mevcutta var ise)
- İnsanların sosyal yapısı ve kültürü

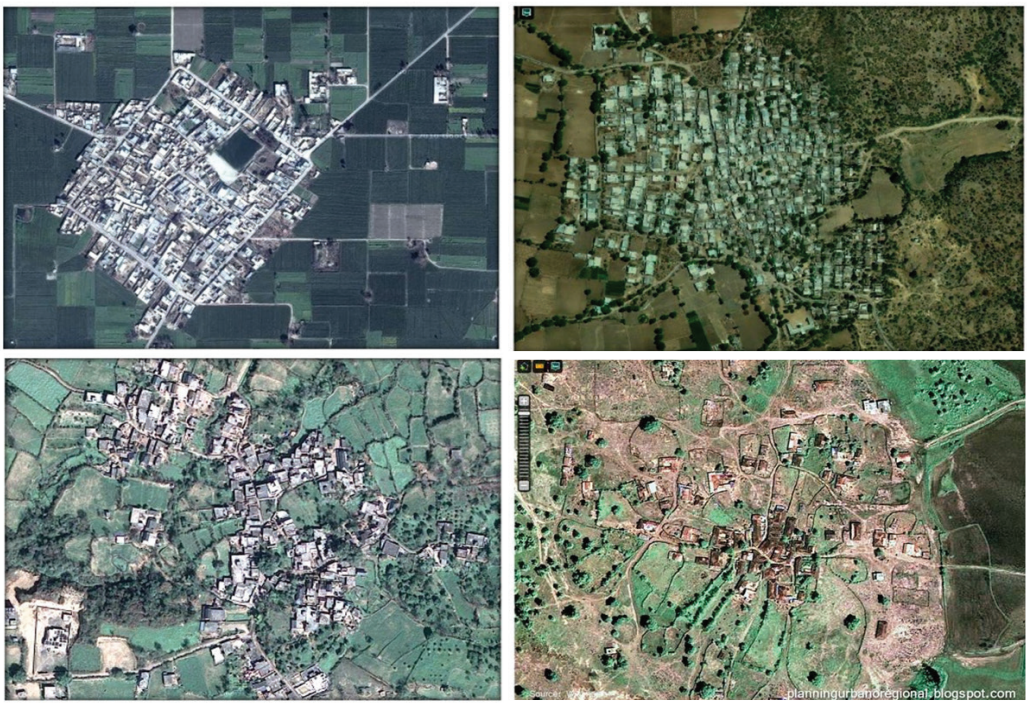
kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada ileriye dönük yapılacak çalışmaların bu etkenlerin dikkate alınarak yapılması süreci daha tanımlı kılacak ve kapsamlı bir kırsal planlama sürecine gidilmesini kolaylaştıracaktır. Kırsal alanların iç potansiyellerini ve dinamiklerini ortaya koyarak morfolojik çeşitlenme ve sınıflandırmanın da işlevsel altlığını oluşturacak olan bu süreç, kırsal alanlara yönelik kurgulanacak olan gelişim stratejilerinin de temel kaynağı olacaktır.

Temel olarak kırsal morfoloji, kırsal yerleşimlerin türleri, dokuları ve tipolojileri üzerinden okunmaktadır (Şekil-1). Kırsal yerleşim türleri en kaba haliyle iki gruptan oluşmaktadır: *toplu/küme yerl*eşimler ve *dağınık yerleşimler*. Toplu yerleşimler, evlerin birbirine yakın olduğu yerleşme biçimi olarak tarif edilirken, genellikle suyun az olduğu yerlerde ve arazinin düz olduğu ovalık alanlarda yer seçmektedirler. Dağınık yerleşimler ise, suyun (yağışların) bol olduğu yerlerde ve eğimli bölgelerde; evlerin birbirinden uzak olduğu, evler arasında bağ-bahçelerin olduğu, yer şekillerinin engebe durumunun belirlediği yerleşimler olarak tanımlanmaktadır (Şekil-2).

Şekil 1. Kırsal tipoloji örnekleri: Kümelenmiş, kompakt, doğrusal, dağınık ve diğer alt-tipolojiler.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Toplu ve dağınık kırsal yerleşim örnekleri (Jha, 2011).

Türkiye'de Kırsal Morfolojik Farklılıklar ve Benzerlikler

Çalışmanın amacı kırsal alan tipi olan ve benzer morfolojik özellikleri gösterdiği kabul edilen toplu ve dağınık kırsal alanların hangi etkenlere göre benzerlik ve farklılık gösterdiğini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda diskriminant analizi kullanılmış olup, Türkiye'nin 9 farklı ilinde yer alan 1337 kırsal yerleşim analiz edilmiştir. Bu çalışma bir ön çalışma olduğundan, il seçimi ve/veya seçilen kırsal yerleşimler örneklemden rastgele alfabetik sıradan ve verileri görece tam olanlar arasından rastgele olarak seçilmiştir (Tablo-1) (Şekil-3). Türkiye'de toplu yerleşimlerin, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde fazla olduğu, dağınık yerleşimlerin ise daha çok Karadeniz Bölgesinde yer aldığı belirtilmektedir.

Tablo 1. Örneklem tanımı.

İl	İdari Yapı	Bölge	Dağınık	Toplu	Toplam
Adana	Büyükşehir	Akdeniz	22	76	98
Adıyaman		Doğu Anadolu	20	107	127
Afyonkarahisar		İç Batı Anadolu	13	66	79
Ağrı		Doğu Anadolu	10	27	37
Aksaray		İç Anadolu	22	25	47
Amasya		Karadeniz	9	68	77
Ankara	Büyükşehir	İç Anadolu	37	408	445
Antalya	Büyükşehir	Akdeniz	144	109	253
Artvin		Karadeniz	112	62	174
Toplam			**389**	**948**	**1337**

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Örnek illerin dağılımı.

Kırsal yerleşimlerin gerek mekânsal gerek sosyal özgünlükleri bağlamında sınıflandırılması oldukça zor olduğunda ve daha çok bir genelleme yapıldığında analiz kapsamında belirlenen değişkenler gruplandırılmıştır (Tablo-2). Değişkenler belirlenirken, kentsel morfoloji ve kırsal morfoloji bileşenleri üzerinden belirlenmiş olup elde edilen verilerin kapsamları da değişkenlerin belirlenmesinde rol oynamıştır.

Tablo 2. Değişken tanımları.

Kırsal yerleşim tipi	Toplu / Dağınık	Dağınık:1; Toplu: 2
Doğal Morfolojik Etkenler		
İklim	Coğrafi Bölge	4 Coğrafi Bölge yer almaktadır.
Topografya	Kuruluş yeri	1: Su kaynağı etrafında (Deniz ve/veya Dere/Göl) 2: Engebeli arazi 3: Düzlük arazi
	Merkeze yakınlık	Bağlı olduğu ile olan mesafesi gruplanmıştır.
İnsan Kaynaklı Morfolojik etkenler		
Politik		Onaylı bir yerleşim planının olup olmaması Büyükşehir olup olmaması
Dini	Dini tesis / İbadethane	Var/Yok
Estetik	Konut kullanım özellikleri	Ahır ve evin birlikte kullanımı
Felaketler/Afetler		1: Doğal afetler (Deprem, Sel) 2: Yangın 3: Erozyon 4: Karma

ISBN: 978-605-80820-1-4

Diskriminant analizi, çok değişkenli istatistiksel yöntemler arasında oldukça sık kullanılan bir analiz türü olup, tek faktörlü varyans analizinin geliştirilmiş hali olarak düşünülebilir. Diskriminant analizi önceden bilinen farklı kitlelerden (gruplardan, sınıflardan veya kümelerden) birine, üzerinde ölçüm yapılan yeni bir birimin(bireyin) atanması (sınıflandırılması) biçiminde tanımlanan istatistiksel bir tekniktir. Bu bağlamda, diskriminant analizinde kullanılan gruplar, kırsal yerleşim tipi grupları olan toplu ve dağınık yerleşimlerdir.

Analizin amacı:

- Toplu ve Dağınık kırsal yerleşimleri farklılaştıran değişkenlerin belirlenmesi,
- Her bir değişkenin söz konusu farklılığa etkisinin ortaya konması,
- Tahmin değişkenlerinin hangi kombinasyon ile daha çok farklılığı yansıttığının belirlenmesi,
- Yerleşimlerde yeni tür üyeliklerinin saptanmasıdır.

Analiz sonuçlarında, kırsal yerleşimlerin toplu ve/veya dağınık yerleşim yapısında olmasında ekonomik faaliyetlerin önemli bir rol oynamadığı, kırsal alanların ekonomik faaliyetlerinin tarım ve tarım dışı yerine daha detaylı olarak ele alınması gerekliliği anlaşılmıştır. Bu nedenle değişkenler listesinden çıkartılmıştır. Diskriminant analizi toplam 8 değişkenle yapılmıştır.

Wilks' Lambda değerinin anlamlılığı diskriminant analizi kapsamında yer alan katsayıların ve fonksiyonların anlamlılığını ifade etmektedir. Analiz sonuçlarına göre ile mesafe ve ahır-ev değişkenlerinin anlamlı bir farklılaştırma değeri bulunmamaktadır. Afet değişkeni de bunları takip etmektedir. Analiz söz konusu değişkenler çıkartılarak devam ettirilebilmektedir, ancak söz konusu değişkenler çıkarıldığında da açıklama yüzdesi değişmediğinden değişkenler analizde tutulmuştur.

Tablo 3. Wilks' Lambda sonuçları.

Tests of Equality of Group Means					
	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
İklim	.991	12.249	1	1335	.000
Topografya	.991	11.539	1	1335	.001
Doğal afet	.996	5.530	1	1335	.019
Köy Tesis_ibadethane	.994	8.085	1	1335	.005
İle mesafe	.998	2.373	1	1335	.124
Ahır-Ev	.998	2.666	1	1335	.103
Büyükşehir Belediyesi	.991	12.402	1	1335	.000
Onaylı Yerleşim	.972	38.064	1	1335	.000

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 4. Değişken katsayıları.

Standardized Canonical Discriminant Function Coefficients		Structure Matrice	
	Function 1		Function 1
İklim	**.729**	**Onaylı Yerleşim**	**.523**
Topografya	.296	*Büyükşehir Belediyesi*	.298
Doğal afet	-.104	*İklim*	.297
Köy Tesis_ibadethane	-.304	Topografya	.288
İle mesafe	-.234	Köy Tesis_ibadethane	-.241
Ahır-Ev	.130	Doğal afet	-.199
Büyükşehir Belediyesi	**.775**	Ahır-Ev	.138
Onaylı Yerleşim	**.621**	İle mesafe	-.131

Söz konusu matrisler her bir değişkenin farklılaştırma fonksiyonuna etkisini gösteren kat sayıları ifade eder. Burada, her iki matriste de ortak olan en iyi farklılaştıran onaylı yerleşim planı olması durumu iken, iklim ve Büyük Şehir belediyesine bağlı olma durumu farklılaştırma özelliği açısından görece önemli durumdadır.

Analiz sonuçlarına bakıldığında, analiz %65,7 oranında 1337 kırsal yerleşimi Toplu ve dağınık olma durumuna göre ayrıştırabilmektedir. Bu oran kabul edilebilir bir başarıyı göstermektedir.

Tablo 5. Gruplar arası atanabilmeleri.

		Yerleşim Türü	Predicted Group Membership		Total
			1	2	
Original	Count	1	259	130	389
		2	328	620	948
	%	1	66.6	33.4	100.0
		2	34.6	65.4	100.0

Sonuç

Araştırmanın amacı, kırsal morfolojinin temel bir bileşeni olan kırsal yerleşim türlerine bağlı olarak, yerleşimlerin morfolojiyi etkilediği varsayılan değişkenler bağlamında nasıl farklılaştırıldığı, bu farklılaşmada en etkin değişkenin hangisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, planlamanın kırsal yerleşimlerin morfolojik özelliklerine etkisi de ayrıca belirlenmeye çalışılmıştır. 4 farklı coğrafi bölgeden 9 ilde yer alan 1337 kırsal yerleşim için yapılan bu çalışma, bir ön çalışma olup, araştırma halen devam etmektedir. Bu nedenle sonuçlar ön bulguları yansıtmaktadır.

Kırsal morfoloji ve yerleşim türüne bağlı efsaneleşmiş bir dizi kabulün artık çok da geçerli olamadığı anlaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyle sıralanabilir:

- Kırsal yerleşimlerin birbirinden ayrıştıran en önemli özelliklerin idari yapı ve yerleşim planı olup olmadığı olarak ortaya çıkması, yerleşimin özgünlükleri ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

doğal yapısal özellikleri bağlamında gruplanmasını zorlaştırmaktadır.

- Kırsal alanda morfolojik özellikler artık literatürde yer alan değişkenlerle belirlenememektedir. Diğer bir deyişle, özelliklere ayrı ayrı bakıldığında etkin gözüken özellikler etkinliklerini yitirmiştir. Örneğin, kuruluş yeri geçmişte önemli bir belirleyici iken artık belirleyiciliğini yitirmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre; kırsal yerleşimlerin özgünlüklerinin halen süre geldiği ve genellemede mutlak başarı elde edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, alışılageldik mevzuat kapsamında yapılan her türlü planlama adı altındaki tek düzeleştirmenin kırsal morfolojiyi birebir etkilediği, bu nedenle de kırsal morfolojinin kaybolmaması adına kırsal yerleşimlere dair yerel odaklı bir mekânsal planlama sisteminin benimsenmesi gerekliliği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arendt, R. (2017). *Rural by design: Planning for town and country*, Routledge.

Bullock, A., Stallybrass, O., Trombley, S., & Eadie, B. (1977). *The Fontana dictionary of modern thought*, Collins London.

Conzen, M.P. (2001). The study of urban form in the United States. *Urban morphology, 5*(1), 3-14.

Conzen, M.R. (1966). Historical townscapes in Britain: a problem in applied geography. *Northern geographical essays in honour of GHJ Daysh*, 56-78.

Cowan, R. (2005). *The dictionary of urbanism*, Streetwise press.

Fathy, H. (1986). *Natural energy and vernacular architecture: Principles and Examples with Reference to Hot Arid Climates,* The University of Chicago Press, Chicago.

Gallent, N., Juntti, M., Kidd, S., & Shaw, D. (2008). *Introduction to rural planning*. Routledge.

Gebauer, M., & Samuels, I. (1981). *Urban morphology: an introduction joint centre for urban design*. Research Note 8 (Oxford Polytechnic, Oxford).

Jha, A. (2011). *An unexplored solution for sustainable Urban Planning - Study of traditional rural settlement patterns.* Accessed 30th of November, 2018 and retrieved from http://planningurbanoregional.blogspot.com/

Larkham, P. J. (2006). The study of urban form in Great Britain. *Urban morphology, 10*(2), 117.

Lozano, E. E. (1990). *Community design and the culture of cities: the crossroad and the wall*, Cambridge University Press.

Marshall, S., & Çalişkan, O. (2011). A joint framework for urban morphology and design. *Built Environment, 37*(4), 409-426.

Morris, A. E. J. (1994). *History of urban form before the industrial revolution*, Routledge.

Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban morphology, 1*(1), 3-10.

Pinho, P., & Oliveira, V. (2009). Different approaches in the study of urban form. *Journal of Urbanism, 2*(2), 103-125.

Sun, X. (2013). *Comparative Analysis of Urban Morphology: Evaluating Space Syntax and Traditional Morphological Methods.* Accessed 30th of November, 2018 and retrieved from http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:654887/FULLTEXT01.pdf

ISBN: 978-605-80820-1-4

Urban Morphology Research Group. (1990). *Glossary*, Accessed 15th of November, 2018 and retrieved from http://www.urbanform.org/glossary.html

Whitehand, J. W. (2007). *Conzenian urban morphology and urban landscapes.* Paper presented at the International Space Syntax Symposium.

Williamson, G. (2013). *Reading the Urban Form: An Urban Morphological Evaluation of Downtown Sports Facilities in London and Hamilton, Ontario.* University of Waterloo.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Değişen Kır Kent İlişkisi ve Bölgesel Kentleşme, İzmir- Urla Örneği

Işın CAN[1], Berna YAYLALI-YILDIZ[2], İpek EK[3], Fulya POLAT[4]

[1] IYTE, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
[2,3,4] IYTE, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
isincan@iyte.edu.tr, arch.berna@gmail.com, ek.ipek@gmail.com, fulyapolat@iyte.edu.tr

Özet: *Türkiye'de 1970'lerde gelişen ikincil ev (yazlık ev) olgusu ile küçük kıyı yerleşimleri yaz boyunca ikamet eden yazlıkçılar tarafından farklı bir mekân tipolojisine dönüşmüştür. İzmir'in 38 km batısında, 1950'lerde daha çok tarımsal aktivitenin bulunduğu küçük bir ilçe olan Urla, bu ikincil ev ve farklı mekânsal kullanım biçimi ile yazlık evlerin bulunduğu bir yerleşime evrilmiştir. Dolayısıyla zaten mevcutta başlamış olan spekülatif baskı ile 1980'lerde mülk sahipleri arazilerini ya satmışlar ya da evlerini kiralamaya başlamışlardır. 1990'larda İzmir-Çeşme otobanının inşaatından sonra birçok ikincil ev birincil ev tipine dönüşmüş, artan ulaşım ve erişim imkânları ile yeni inşa edilen birincil konut tipleri ana arter boyunca ve kıyıdan iç kesimlere doğru gelişim göstermiştir. 2000'li yıllarda ise İstanbul'dan İzmir'e göçlerin artmasıyla birlikte Urla'da şehirden uzak, sanatla ve doğayla iç içe bir sosyal yaşam üretilmesi için talepler artmıştır. Bu değişen sosyal beklentilerle birlikte, konut sektöründe yeni bir eğilim olarak bu etrafları kuşatılmış (enclaves) konut tiplerini oluşturmuştur. Ayrıca bölgede büyük bir araziye yayılmış olan yeni bir devlet üniversitesinin (İYTE) kurulması ile Urla'da istihdam ve genç nüfus bir nevi artmış ve yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü yerleşimin kırsaldan kente olan dönüşümünü hızlandırmıştır.*

Bu çalışma 1969 ve 2015 yılı haritalarının mekan dizilim yöntemi ile oluşturulmuş analizlerini kıyaslayarak Urla'daki morfolojik değişimleri incelemeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla çalışmada (segment analysis) parçacıl analiz yöntemi kullanılmıştır. 1969 planı elde edilebilen en eski ve tek kadastral haritadır. Mekan dizilim yöntemi sonuçları göstermektedir ki ana arterlere ve merkeze olan bağlantı kayıpları, kapalı sitelerin artması, entegrasyon ve bağlanırlık değerlerinde azalmaya sebep olmuştur. Aynı zamanda son zamanlarda Urla'ya sadece yakınında bulunan kent İzmir'den değil Türkiye ve özellikle de İstanbul'dan gelen nüfus ile iç göç yerleşimi dönüştürmeye devam etmektedir. Bölgedeki lüks konut üretimi ve emlak değerleri son yıllarda büyük artış göstermiştir. Bu çalışma bu morfolojik değişimleri izleyebildiğimiz fiziksel sonuçları, Urla'daki sosyal yapının değişimiyle birlikte kente alternatif alt bölgelerin oluştuğu, kent ve kırsal arasındaki farklılaşmanın gittikçe silinip, Soja'nın (2013) belirtiği türde bir bölgesel kentleşmenin yaşandığı "her yerin kent olduğu" kent kuram literatürü üzerinden yeniden okuyarak yorumlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mekân dizilim, morfolojik değişimler, kent ve kır, bölgesel kentleşme, ikincil ev (yazlık ev).*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

1950'li yıllarda sanayileşme ile beraber emek ihtiyacının doğurduğu kırdan kente yaşadığımız göç olgusu, son zamanlarda farklı bir yörünge izleyerek kent ve kır ilişkisini yeniden okumamız gerektiğini göstermektedir. 80'lerde dinlenme ve turizm üzerinden kurulan bu ilişki artık daha büyük ölçekteki bölge ekonomileri ile bambaşka bir boyut kazanmıştır. Artan bu kır-kent ilişkisi Sietchiping ve arkadaşlarının (2014) da belirttiği gibi beraberinde çevresel sorunlara da işaret eder, örneğin sınırlı arazi ve kaynakların tüketimi gibi. Daha dengeli bir kır-kent ilişkisinin kurulabilmesi için farklı mekansal planlama sistemleri ve araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Lefebvre (1970, 2003) de sanayi kentinin yerini "complete urbanisation" tam/eksiksiz kentleşmenin aldığını ifade ederek aslında şu an yaşadığımız sürece gönderme yapmıştır. Bu kentleşme biçimininin literatürde farklı isimlerde tanımlandığını görebiliyoruz. Örneğin Nelson ve Nelson (2010) bunu "küresel kırsal" olarak tanımlarken, Brenner ve Schmid (2015) "planetary urbanization" gezegensel kentleşme olarak ifade eder.

Kentleşmeyi hızlandıran bu ekonomik değişim ve gelişimler kır-kent bağlantısında emek yoğun sanayinin, hizmet sektörünün, ve tarım dışı sanayilerin de gelişmesini sağlamıştır. Tao (2007)'nun da belirttiği gibi Asya kentleri bu şehir-taşra ikili yapısından çıkarak tarımsızlaşma (de-agriculturalisation) ile beraber kır-kent entegrasyonuna geçmiştir. Kırsaldaki dönüşüm ile yerel ekonomilerin önü açılmış, tarım artık kırsal ekonominin bel kemiği olmaktan çıkmış ve kırsaldaki nüfus yeniden inşa edilmiştir. Bununla beraber kırsaldaki demografik yapı değişmekte, kırsalda yeni kullanımlar ortaya çıkmakta, hareket (mobility) kırsalda artmakta ve taşınmazlar ile emlak piyasaları bu bölgelerde hakim olmaya başlamaktadır (Brereton ve diğerleri, 2011). Artık değişen ev-iş ilişkisi ile de Iyer (2017)'in vurguladığı gibi "döngüsel göç" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme sadece kırdan kente emeğin hareketi ile değil, tam tersi kentten kıra hareket ile de olabilmektedir. Örneğin, İZKA (2014) raporunun da belirttiği gibi Urla ve İzmir arasındaki erişim otoban inşaatı ile birlikte artmış ve ilçe İzmir'in bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla bu döngüsel göçün bir örneği de Urla'da yaşanmaktadır. İlçede oturup gün içinde İzmir'e işe gidenler olduğu gibi, İzmir'de oturup Urla'ya çalışmaya gelen bir gurup nüfus da vardır.

Urla beş bölgeden oluşan parçacıl bir yerleşim olarak Yarımada'nın doğu-batı aksında konumlanmıştır. Bu çalışma ilçedeki üç alana, Urla merkez, kıyı ve otobanın kuzeyine odaklanmıştır, diğer iki alanlar ise Gülbahçe körfezinin doğusundaki Özbek ve batısındaki Gülbahçe-Balıklıova yerleşimleridir (İZKA, 2014). Kıyıdaki yerleşim en eski yerleşim olduğu için her zaman var olmuş, fakat asıl dönüşüm ilçe merkezinde ve iki yol (Eski İzmir-Çeşme Karayolu ve Otoban) arasında kalan bölümde gerçekleşmiştir. Günümüzde kır-kent ilişkisi yeniden evrilmektedir dolayısıyla bünyesinde hem kırsal hem de kentsel dokuyu barındıran Urla ilçesi önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Hillier ve Hanson'ın geliştirdikleri mekan dizilim yöntemi kullanılarak, Urla-merkez ve kıyı alanlarındaki morfolojik dönüşüm analiz edilmiştir. İlçenin hem kırsal hem de kentsel yapısındaki değişimler plan kararları ve Anakent İzmir doğrultusundaki ilişki ve gelişimi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Gans (1993, 51)'in de dediği gibi şimdiden sonra artık kentler ile ilgili yazılıp çizilenler ve geliştirilen kuramlar çok daha fazla içinde bulunduğu an/döneme bağlı olacaktır. Özellikle de sürekli değişen ve öngörülemeyen dünya ekonomisi sebebiyle.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Urla'nın İkincil Konutlar Odaklı Kentsel Gelişimi ve Sayfiye Kimliğiyle İlişkisi

Urla, tek bir ilçenin ismi olmakla birlikte, kentsel ölçekte, Urla Merkez ve Urla İskele olmak üzere, iki çekirdekli bir yapıya sahiptir. Bu ikili yapı sadece kentsel ölçekte değil, aynı zamanda kullanım/yaşam boyutunda da kendisini gösterir: Urla'da ve genel olarak İzmir'de yaşayan herkesin kolektif hafızasında yer eden haliyle, Urla Merkez ve Urla İskele birbirinden farklı iki oluşumdur. Hatta Merkez ve İskele birbirine yürüme mesafesinde bir uzaklığa da sahip değildir; birinden diğerine ulaşabilmek için genellikle taşıt tercih edilir ve 75. Yıl Cumhuriyet Caddesi ile Mithatpaşa Caddesinden oluşan anayol hattı (halk dilinde ağaçlı yol) kullanılır. Bu ikili kentsel çekirdek, Urla'nın sayfiye kimliğini de şekillendiren önemli bir etmen olmuştur. İkincil konutların öncelikle kıyı kesimlerde belirdiği düşünüldüğünde, bu kesimde yer alan İskele'ye ait sayfiye kimliği, daha çok bu tip konutların ortaya çıkışıyla paralel olarak gelişirken, Merkez'in sayfiye kimliği, ikincil konutların, var olan yöresel konut tipolojisi üzerine eklemlenmesiyle birlikte yapılanır ve dolayısıyla burada ortaya daha karma bir mimari dil çıkar.

Urla'nın İzmir kent merkezi ile kurduğu ilişki ise 1950'lerden beri alınan çeşitli kararlarla, kendine özgü ve dinamik bir öyküye sahiptir. Urla için kentsel gelişim bağlamında atılan ilk önemli adım, 1955 tarihli master planda yer alan ve İzmir kentinin Çeşme-Pınarbaşı aksında (doğu-batı aksı) gelişimini öngören karardır (Güner, 2006, 134). Bu kararın temelinde, Körfez'in bir karayolu ağıyla donatılarak, merkez ve çeper arasındaki ilişkinin kıyı üzerinden güçlendirilmesini temel alan proje yatmaktadır. 1989'da yapımına başlanan ve 1993-1996 yılları arasında etap etap tamamlanarak kullanıma açılan İzmir-Çeşme Otoyolu, kentin gelişimini batıya doğru ilerleten en önemli adımdır. İzmir merkezden Çeşme'ye olan mesafenin özel araçla yaklaşık 45 dakikaya düşmesi, Çeşme başta olmak üzere, aks üzerinde yer alan tüm sayfiye bölgelerine, özellikle İzmir halkının hafta sonu ziyaretlerini artırır. Buna paralel olarak, Yarımada bölgesi olarak da tanımlanan bu sayfiye yerleşimlerine (Urla, Karaburun, Çeşme, Seferihisar ve Güzelbahçe) uzanan İzmir-Çeşme Otoyolunun kenarlarında saçaklanarak genişleyen, sürekli ve ikincil konut uygulamalarında büyük bir artış yaşanır (İZKA, 2014, 40). Bu durum, Urla gibi az gelişmiş sayfiye yerleşimlerinin erişilebilirliğinin artmasına ve uğrak nokta haline gelmelerine yol açmıştır. Bölgeye ve kente hizmet veren sağlık ve eğitim kuruluşlarının yanı sıra turistik tesis inşaatları bağlamında da, bölgede büyük bir atılım kaydedilmiştir.

Urla'nın gelişimine dair bir diğer önemli vizyon, 1959-1960 yıllarında hazırlanan master plan ile ortaya atılmıştır (Güner, 2006, 128). Bu planda Urla, yeni endüstri bölgelerinden biri olarak tariflenmiştir. Amaç, İzmir kent merkezindeki iç göçü önlemek ve kent çeperlerine doğru gelişimi teşvik etmektir. Ancak bu öneri başarılı olmaz; Urla'nın "sayfiye yeri" olma karakteriyle uyuşmaz. 1960'lardan itibaren hızla büyüyen İzmir kentinin kentsel genişleme doğrultusu, 1973 yılında hazırlanan İzmir Nazım Planı'nda kuzey-güney ve doğu-batı aksları olarak yeniden belirlenir (Güner, 2006, 131). Böylelikle, İzmir'in batısında yer alan Urla da kentsel gelişim sürecine, bu defa sahip olduğu işlev üzerinden tekrar dâhil edilmiş olur. Buna göre, İzmir kentinin kuzey-güney akslarındaki yerleşmeler daha çok endüstri işlevine ayrılırken, batı aksında yer alan Narlıdere, Urla, Seferihisar gibi denize kıyısı olan ilçeler turizm amaçlı işlevlendirilerek ikincil konut uygulamalarına rezerve edilir. Nitekim "sayfiye yerleşimi," "sayfiye evi" ve "ikinci konut" gibi kavramlar da, tam olarak bu dönemlerde (1970'lerden itibaren) Türkiye konut literatürüne ve günlük dile girmeye başlar; sonraki dönemlerde ise yerini "yazlık ev" kavramına bırakır (Özgüç, 1977). "İkincil konut," mimari ve planlama literatüründe çokça tercih edilen genel ifadedir; buradaki

ISBN: 978-605-80820-1-4

ikincillik, bireylerin ikinci bir konut satın almaları anlamında değil, kullanım/işlev hiyerarşisi bağlamındadır (Arkon, 1989). Nitekim literatürde de "Başka bir yerde ikamet edip çalışmaları koşuluyla kullanıcıları tarafından satın alma veya kiralama yoluyla yılın belli dönemlerinde rekreatif amaçlı olarak kullanılan, fiziksel çekiciliği yüksek bölgelerde (akarsu, göl, kaplıca, deniz kıyısı, vb.) inşa edilmiş, turizm sektörü ile bütünleşmiş bir emlak yatırımı özelliği gösteren "sabit mülk" şeklinde tanımlanmıştır (Manisa ve Görgülü, 2008, 69). Bu tanımlarda, edinilen ikincil konutun "kentsel yaşam alanlarının dışında" yer almasının gerekliliği de vurgulanmaktadır (Emekli, 2014, 28).

Urla, 1960'lardan bu yana, İzmir'in en önemli yazlık tatil merkezlerinden biri olmuştur. İzmir-Çeşme Otoyolu sayesinde daha da artan, İzmir'in turistik cazibe merkezi Çeşme ilçesi ile Urla arasındaki yakınlık da, Urla'nın turistik işlevle gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. 1969 yılında Urla-Çeşmealtı'da açılan ve mimar Ziya Nebioğlu tarafından tasarlanan Nebioğlu Turistik Tesisleri, Türkiye'nin "tatil köyü" konseptiyle gerçekleştirilmiş ilk turistik tesisidir (Arkiv, 2018). Üst gelir grubuna hitap eden bu tesis, gerek yerli, gerek yabancı turistin uğrak noktası haline gelmiş, pek çok filmin çekim mekânı olmuş, kolektif hafızada yer etmiştir. Ancak, bir süre sonra bu tatil köyü kapatılmış ve bölgedeki bu atılımların devamı da gelmeyince, pek çok sayfiye yerleşimi, turizm bağlamında Çeşme'nin gölgesi altında kalmıştır (Güdücüler, 2012, 72). Zaman içinde, Çeşme "gözde sayfiyeler" başlığı altında sınıflandırılabilecek turistik niteliklere kavuşurken, Urla "günlük gidilen sayfiyeler" kategorisinde kalmaya devam etmiştir.[1]

Dolayısıyla Urla'da ikincil konut kullanımı, daha çok hafta sonları, tatil günleri, bayramlar ve okulların kapalı olduğu Haziran-Eylül arası yaz dönemleriyle (buna Şubat ayı sömestr tatili de eklenebilir) sınırlıdır. Ancak sürekli konut ile ikinci konut arasındaki mesafe ne denli kısa olursa, ikincil konutun kullanım süresi ve sıklığının o kadar arttığı da söylenebilir (Emekli, 2004, 100). Bugün, 1970'lerde özellikle konut kooperatifi aracılığıyla satın aldığı yazlık konutunda, sürekli olarak kalmayı tercih eden emeklilerin sayısı oldukça fazladır. Urla, İzmir kent merkezine yakın sayılabilecek bir sayfiye yerleşimi olduğundan, günlük ziyaretçilerin sayısı da, özellikle yaz aylarında artmaktadır. Bu nedenle, Urla'da turistik pek çok eylemin de, günlük ziyaretçilere yönelik olarak kurgulandığı söylenebilir. Hafta sonu kurulan ve yörede yetişen meyve sebze ile halkın ürettiği çeşitli el işi ürünlerin satıldığı pazarlar, temalı ve yine yöresel ürünler odaklı şenlik ve festivaller (Enginar Festivali ve Ot Festivali) ile turistik amaçlı turlar ve doğa yürüyüşleri oldukça fazla talep görmektedir.

Urla özünde, pek çok turistik potansiyele de sahiptir. Örneğin, Liman Tepe yerleşkesindeki İyonya Klazomenai antik kenti, antik dönemden bu yana Urla'nın bir liman kenti olarak kullanılmış olduğuna işaret ederken, ilçenin tarih turizmine yönelik en önemli değeridir (Tuğcu, 2017, 86). Diğer bir çekim noktası ise, Klazomenai'nin hemen karşısında yer alan, 5000 yıllık tarihi boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ve Cumhuriyet döneminde ağaçlandırması gerçekleştirilen Karantina adasıdır. Bu adada yer alan Urla Kemik Hastanesi (günümüzde Urla Devlet Hastanesi) çevresindeki lojman konutlar, bölgedeki erken konut mimarlığı örneklerindendir. Ada, başta Urla olmak üzere, genel olarak batı kesimindeki diğer sayfiye yerleşimlerine hizmet veren bir sağlık merkezi konumundadır (Urla Devlet Hastanesi, 2018). Ancak deniz ve ağacı buluşturan yapısı, 600 metrelik taş dolgu yol üzerinden yürüyerek de ulaşılabilmesi dolayısıyla, yayalar için ayrı bir görsel ziyafet yaratan ada, turistik amaçlı olarak da ziyaret edilmektedir. Urla Kalabak'taki Kaliforniya plajı, daha 1960'ların sonlarındayken, yerli—ve bir miktar da yabancı—turist için bir çekim noktası oluşturmuştur. Yine Kalabak'taki kum denizi plajı,

ISBN: 978-605-80820-1-4

bugün de, günübirlik tatil arayışındaki İzmirlilere hitap eden önemli Urla plajlarındandır.

Öte yandan 1970'li yıllarda, turizm odaklı kent işlevi ve ikincil konutlar, Urla'da pek çok İzmirli mimarın etkinlik göstereceği yeni bir iş alanı da oluşturur (Güner, 2006, 131). Keza, İzmir kent merkezinde inşaat yapılabilecek uygun ve boş parsel sayısı, artık oldukça azalmıştır. Bu bağlamda, Urla ve diğer batı ilçelerdeki ikincil konut uygulamalarının, bu dönemlerde iş alma ve nitelikli iş yapma sıkıntısı yaşayan mimarları oldukça rahatlatmış olduğu söylenebilir. Hatta sadece mimarlar değil, inşaat piyasasının diğer aktörleri de (özellikle müteahhitler) bu yeni gelişen turizm bölgelerine odaklanırlar. Öyle ki, 1980'lerin sonuna doğru, Urla, Gümüldür-Özdere, Karaburun ve Seferihisar başta olmak üzere tüm gibi kıyı kesimleri, çoğu niteliksiz ikincil konut uygulamalarıyla tamamen kaplanmış olacaktır (Güner, 2006, 132). Nitekim 1985'te kabul edilen 3194 sayılı imar yasası, günümüz kıyı yerleşimlerinin kentsel gelişimini ve dokusunu belirleyen en önemli kararları barındırır. Yönetimi yerelleştirme amacında olduğu için demokratik bir öz de barındıran bu yasa ile gelişen olumsuzluk, kıyı belediyelerin üst ölçekli çevre düzeni planlarından olumsuz yönde sapmaları, yoğunluk artırmaya gitmeleri ve turistik tesislerin bir bölümünün konuta çevrilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Arkon, 1997, 37). Urla'da da görüldüğü gibi, bu dinamiklerden etkilenen yerli halk, sürekli konutunu pansiyon olarak işletmeye açacak, dışardan gelerek ikincil konut edinen ve normalde "tatilci" olarak adlandırılan kesim ise bazen kimlik değiştirip, kâr etme amacıyla, bu konutlarını sezonluk olarak diğer yerli turistlere kiralamaya başlayacaktır.

Tüm bu etkilere rağmen, Urla köy ve mahallelerinin özellikle 1990'ların ortalarından itibaren ve 2000'lerden günümüze değin de hızla artarak ikincil konut mimarlığı ile dolmaya başlamasındaki en büyük etkenin ilçeden geçen İzmir-Çeşme Otoyolu olduğu söylenebilir. Urla artık, ikincil konut ihtiyacını en yüksek oranda karşılayan ilçelerdendir (Emekli, 2004). Nitekim konut talebi de bulunmaktadır. İkincil konut uygulamaları bağlamında, Urla'da ilk keşfedilen köy ise, Balıklıova'dır (Güdücüler, 2012, 72). Zeytinalan, Çamlıçay, Yücesahil-Kalabak, İskele, Çeşmealtı, Denizli, Kocadere, Gülbahçe, Balıklıova ve Özbek kıyıları bugün, yerli konutlardan ziyade, ikincil konutlarla kaplanmış durumdadır. İkincil konutlar, kızılçam ormanları ve zeytinlikler barındıran güney kesimlerde daha seyrektir; dolayısıyla bu bölgeler, nispeten bakir doğasıyla alternatif tatil arayan ve kırsal turizmi tercih eden turistlerin daha çok ziyaret ettiği beldelerdir (Güdücüler, 2012, 73). Ancak elbette, ikincil konut uygulamalarının kontrolsüz artışının, kırsal turizmi olumsuz yönde etkilemesi de bir diğer gerçektir.

Konut talebi artışında, 1994 yılında temeli atılan ve 1999-2000 akademik yılından itibaren de Urla Gülbahçe Kampüsünde eğitim veren İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün katkısı büyüktür. Üniversite, pek çok ikincil konutu, özellikle öğrencilere kiralanan, dolayısıyla her mevsim kullanılan sürekli konutlara dönüştürmüştür. Ancak, ikincil konut uygulamalarının, zaman içinde sürekli konuta dönüşmesi sonucu, tarım arazilerindeki azalma, halkın yeni geçim kaynağı arayışlarına başvurmasına yol açmıştır (Güdücüler, 2012, 71). Öte yandan, İzmir-çeşme Otoyolu aksı takip edildiğinde, yol kenarındaki sektörel değişim de hemen göze çarpmaktadır. Pek çok kentli veya yerli yatırımcı, bu aks üzerinde ticari mekânlar açarak, orman ve tarım arazilerine yayılmış durumdadır: Şarabıyla ünlü bağlar (en bilineni: Urlice Vineyards), süs bitkisi yetiştirip satan fidanlıklar, kır düğün mekânları, kahvaltı mekânları, hatta bir golf kulübü, bu farklı sektörler arasında sayılabilir. Yine de, tüm tarımsal alan kayıplarına rağmen, Urla, Yarımada bölgesinde en fazla tarım arazisine sahip yerleşimi olmaya devam etmektedir (İZKA, 2014).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Urla'da, Yücesahil, Çeşmealtı, Torasan ve İçmeler yerleşkelerinde deniz kıyılarında, yollara yer açma amaçlı dolgu alanlar mevcuttur (Emekli, 2004, 41). Dolayısıyla konut uygulamaları bu yolların bulunduğu alanlara doğru da genişlemiştir. Urla kuzey kıyılarında yer alan konutların, 1965-70'li yıllarda yapımına başlanan, deniz ve tali yolların kenarında yer alan, daha çok üst gelir grubuna hitap eden, müstakil ve bahçeli, villa tipinde yapılardan oluştuğu görülebilir (Emekli, 2004, 101). Ancak 1980'den sonra denize belli bir mesafede yer alan ve daha çok orta ve orta-üst gelir grubuna hitap eden, kooperatif aracılığıyla üretilmiş ikincil konutlar da bulunmaktadır. Bunlar Çamlıçay-Çeşmealtı kıyılarındaki sitelerdir (Emekli, 2004, 102). 1985-2000'li yıllar arasında ise Güvendik Çeşmealtı sırtları, kıyıya belli bir mesafede olmakla birlikte, sahip olduğu deniz ve orman manzarası, çam ve zeytin ağaçlarıyla kaplı bir sırt olması gibi sebeplerle, üst gelir grubu kullanıcıları tarafından tercih edilmeye başlanmıştır (Emekli, 2004, 102). Urla'nın batı kıyılarındaki ikinci konut uygulamaları ise daha çok, Çeşme-Karaburun otoyolu üzerinde yer alan Torasan ve İçmeler yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede ikinci konut üretimi, 1990'lardan sonra yaygınlaşmıştır (Emekli, 2004, 102).

Şekil 1. Urla'daki Konut Sitelerinin Morfolojik Yapısı ve Konumları.

Bunlar, yine bahçeli ve müstakil, tekil villaların yanı sıra, kooperatif yoluyla gerçekleştirilen toplu konut sitelerinden oluşmaktadır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren, doğal güzellikler bakımından zengin alanlarda, lüks ve sürekli kullanıma yönelik villa tipi konutlarda da artış yaşandığı söylenebilir (İtokent-İzmir Ticaret Odası evleri ve Sıraselviler sitesi gibi) (Emekli, 2004, 102). Otoyol çevresi ve kent merkezinin güneyinde ise, yine üst gelir grubuna hitap eden, bahçeli, nispeten daha geniş alana yayılan, deniz manzaralı, müstakil ve tekil villa tipi ile lüks konut sitelerinin (kapalı site formatında) daha fazla öne çıktığı görülür. Bunlar, sunduğu konfor bağlamında, sürekli kullanıma da uygun konutlardır. Yenikent mahallesine yer alan ve lüks konutlardan oluşan Binkonutlar sitesi, bu gruba iyi bir örnek teşkil eder.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Urla Merkez ve Çevre Bağlantıları.

Urla kıyı yerleşimleri, turistik bağlamda daha çok rağbet görmektedir. Dolayısıyla üst gelir grubuna hitap eden ikincil konutlar, genellikle kıyı kesimlerde yer almaktadır. Daha çok villa niteliğindeki bu yapılar, Urla yöresel mimarisinden uzakta örneklerdir. Ancak Otoyol ile birlikte, yol kenarında yer alan sitelerin sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Otoyol kenarındaki siteler, orta ve orta-üst gelir grubuna da hitap eder; kıyı kesimlerdeki konut tiplerinden ise genellikle "mimari gösteriş" bağlamında farklılaşır. Oysa Urla merkezde yer alan konutlar, yöresel mimari özellikleri yansıtan, çoğunlukla taş yığma, tek veya iki katlı ve çoğunlukla yerli halkın yaşadığı konutlardır. Urla'da yer alan ve emlak sitelerinde de öne çıkan konut projelerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir: Çamyuva Sitesi, Egeli Zeytinalanı Evleri, Yağmurkent, Şirinkent, Öztürk Sitesi (Çam Koza), Çamlıbel Sitesi, Çamkent Sitesi, Doğapark Vilları, Liman Evleri, MESA Urla Evleri, Arkadya Villaları, Sefaköy Sitesi, Ceren Sitesi, Urla Berk Koop., Gönenç Koop., Özcan Sitesi, Ekinkent Sitesi, İzemek Yeni Yaşam Sitesi, Gülkent Sitesi, Kuğu Evleri, Binkonutlar, Sıra Selviler, İtokent, Megapol Urla Evleri. Genel olarak bakıldığında, villa tipi bireysel girişimle üretilmiş konut tiplerinin yanı sıra, kooperatifler aracılığıyla üretilen konut örnekleri de Urla'da oldukça fazladır. 1990'lardan

ISBN: 978-605-80820-1-4

itibaren üretiminde neredeyse bir patlamanın yaşandığı ikincil konutların yanı sıra, Urla günümüzde, İzmir'e yakınlığı ve sunmaya başladığı kentsel olanaklar sebebiyle, artık, doğrudan birincil konut uygulamalarına da sahne olmaktadır. Bu durum, konut tasarımlarını da etkilemiş, daha büyük ve konforlu konutlar tercih edilmeye başlamıştır.

Urla Mekân Dizilim Analizleri

Hillier ve arkadaşlarının 1970'li yıllarda geliştirdikleri mekan dizilim yöntemi mekânı analitik olarak kavramamızı sağlayan, önemli kuramlardan biridir. Kentsel ölçekte yaya hareketinden yola çıkarak hareket ve mekanın kurgu bicimi arasındaki ilişkiye bakan yöntem, iki boyutlu bir araç olarak görülüp bir çok kez üzerinde tartışılsa da farklı ölçekteki kentlerin karşılaştırılmasında, kentlerin morfolojik değişimlerini anlayarak, müdahale öncesi ve sonrası durumu kavrayabilmemize yardımcı olan bir analiz yöntemidir (Hillier, 1996). İzmir'in Urla ilçesinin son 45 yıl içerisinde geçirdiği dönüşümleri anlamak için çalışmada bu yöntem kullanılmıştır. Parçacıl analiz kentin içindeki tüm sokakları kesiştiği sokaklar üzerinden parçalara ayırarak, her bir parçanın bütün içindeki ilişkisine bakar. Dolayısıyla her bir sokak parçasının diğer parçalara oranla seçilebilme durumunu gösterir. Son dönemlerde aksiyel analize oranla daha çok kullanılmaktadır. Al Sayed ve arkadaşlarının da (2012) belirttiği gibi parçacıl analiz, kentlerin büyümeyi üreten yapısal biçimlerini bize sunar. Bununla birlikte yol hiyerarşisi, merkez ve alt merkezlerin hiyerarşik yapısını da görürüz. Kentin kendi kendisini oluşturan ve yaratan süreçlerini anlayarak geleceğe ilişkin stratejik planlar geliştirmemizde yardımcı olur. Urla ilçesi, İzmir kadar karmaşık büyüme süreçleri içinde büyüme göstermemiş olsa da metropoliten alan ölçeğinde alınan ekonomik, politik, ve mekansal kararlar ile ilçenin fiziksel ve kırsal yapısında ciddi değişimler meydana gelmiştir.

Dolayısıyla, Urla'nın mekan dizilim analizlerini yorumlarken İzmir ili içerisindeki konumu ve kentsel gelişimi üzerinden sonuçları okumak gerekmektedir. Bu çalışmada 1969 ve 2016 haritalarının aksiyel modelleri oluşturularak, parçacıl analiz yöntemi (segment analysis) ile Urla morfolojik yapısı ve dönüşümü incelenmiştir. 1969 yılı elde edilebilen en eski kadastral haritadır, dolayısıyla sadece 70 sonrası gelişime bakılabilmiştir. 70 dönemi daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'de hem devlet planlama teşkilatlarının kurulduğu, planlama bürolarının oluşturulduğu ve kentlerin metropoliten planlarının yapıldığı önemli bir döneme işaret eder. Urla-Güzelbahçe, İzmir metropolitan alan içinde batı aksında gelişen uydu merkez olarak plan önerilerinde ele alınmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Urla 1969 ve 2016 Bütünleşiklik (Integration) Global ve Lokal Değerleri.

Buna bağlı olarak hem 1960 yıllarında başlayan spekülatif baskıların, hem de kıyı gelişimini ikincil konuta ve turizme açan üstten gelen kararların nüvelerini 1969 modelinde görmekteyiz. Örneğin, ikinci dünya savaşı sonrasında sanayi ve kentleşme ile artan dinlenme ihtiyacı ve ikincil konut üretimi ile kıyıların dolduğu dönem (Güçlü, 1988; Emekli, 2004) hem bütünleşiklik hem de seçilebilirlik analizlerinde okunabilmektedir.

Kıyı aksı boyunca uzanan Mareşal Fevzi Çakmak Bulvarı, Eski İzmir-Çeşme Karayolu ve daha önce de bahsettiğimiz gibi iki çekirdeği birbirine bağlayan (sahil- urla merkez) Mithatpaşa ve 75. Yıl Cumhuriyet Caddesi en güçlü akslardır. Kıyıyı merkeze bağlayan bu kuzey güney aksı ilçenin merkezinde Zafer Caddesi ile birleşerek kent merkezini çevreler (Şekil 2). Merkezi çekirdeğin daha çok grid bir yapıda olduğunu görmekteyiz. Kıyıda sahil boyunca düz alanlarda da olan bu grid yapı tarım arazilerinin ve eğimli alanların olduğu bölgede daha organik bir dokuya bürünmüştür. Lokal analizde ise kıyı da pek bir farklılık olmasa da, yoğun grid doku ile merkezi çekirdeğin geçirgen dokusunu okuyabilmekteyiz. Bu Al Sayed ve arkadaşları (2009) ile Hillier'in (1996) de vurguladığı gibi yoğun grid dokunun kent merkezlerinde özellikle de tarihi merkezlerde bütünleşikliğin/erişilebilirliğin (integration) en yüksek olduğu noktalar olduğunu görüyoruz. Kıyıda her hangi bir merkezileşme veya alt merkez yapısı ile karşılaşmıyoruz.

Yukarıda da değinildiği gibi 1955 yılında alınan merkez çeper ilişkisini kuvvetlendirme kararı ve 89'da alınan İzmir-Çeşme Otoyol kararları ile İzmir'in batı aksı ile olan bağlantısı arttırılmıştır. 2016 seçilebilirlik (Choice) üst ölçek modelinde (global) ise bu otoyol ile birlikte ilçenin makroformundaki değişim izlenmektedir. Otoban ile Eski İzmir-Çeşme Karayolunu bağlayan yollar geleneksel dokunun olduğu Zafer Caddesi'nin görevini kuzeydeki Nur Dikmen Caddesine aktarmıştır. Dolayısıyla merkez artık içinden geçilen değil çevresinden dolaşılan bir yer halini almıştır. Alt ölçekte (lokal) merkezde artan yerleşim

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanları ile birlikte seçilebilirliğin (Choice) ve geçirgenliğin arttığını görmekteyiz. Merkez çekirdekteki boş alanların "Bin konutlar" gibi kooperatif yerleşimleri ile tamamen dolması sonucu lokal seçilebilirlik ve bütünleşiklik artmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere kıyı ile merkez sadece araç ile gidilebilen (global modelde gördüğümüz gibi) bir yerdir ve yerel ölçekte (lokal modelde) merkez çekirdek kıyıdan tamamen kopuktur.

2016 global seçilebilirlik (Choice) modelinde gördüğümüz üzere, oluşan yeni siteler en baskın üç akstan sonra seçilebilirliği yüksek yollara yakın alanlarda konumlanmışlardır. Aslında 1969 modeline bakarsak bu yerleşimler yerlerini rast gele seçmemişlerdir. Bir çoğu eski mevcut dokuyu kullanarak eski yol ağlarının bulunduğu yerleri seçmiştir ve aralarındaki ucu açık yol ağları birleşerek çıkmaz sokak yapısından çıkmışlardır. Halen yarımadadaki en fazla tarım arazilerini (İZKA, 2014) ve köy yerleşimini (mahalle) içerse de Urla'daki bu dönüşüm ile üretim sektörü de dönüşmektedir. Bu siteler ile birlikte bu sınıfa ait hizmet grupları, golf sahaları, at biniciliği gibi farklı arazi kullanımları ortaya çıkmıştır. Bütünleşiklik analizinde gördüğümüz (Şekil 3) Eski İzmir-Ceşme Karayolunun kuzey-güney aksındaki bağlantı, yol boyunca yerleşmiş süs bitkileri, sera ve çiçekçilik gibi kullanımlar ile azalmıştır. Kent merkezini karşılaştırdığımız bütünleşiklik global haritalarında 1969'da merkez çekirdek bir çok noktadan kuzey aksı ile bağlanmışken 2016 modelinde bunun azaldığını görmekteyiz. Buna rağmen, hem bütünleşiklik hem de seçilebilirlik değerlerine baktığımızda 2016 modelinde 1969 modeline göre tüm bu değerler az da olsa artmıştır (Tablo 1), Urla daha erişilebilir olmuştur. Güneyde Bademler köyünden gelip sanayi alanından geçerek kuzeye Özbek'e uzanan aksın kenarında Urla Devlet Hastanesi ayrı bir çekim noktası yaratarak etrafını dönüştürmektedir. Dolayısıyla 2013'te İzmir ili sınırlarına eklenen Güzelbahçe ve Urla'nın İzmir kenti ile ilişkisi Yarımada'daki diğer ilçelere göre daha kuvvetli olmuş ve kesintisiz bir yerleşim aksı sağlamıştır (IZKA, 2014).

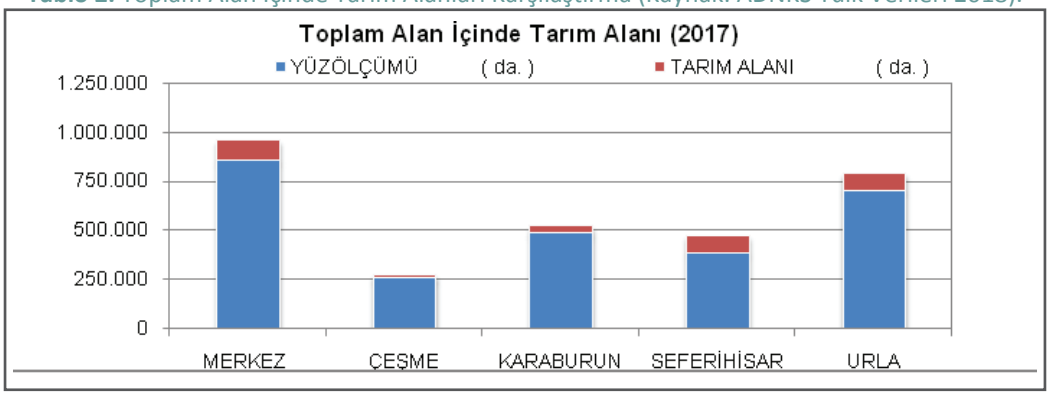
Şekil 4. Urla 1969 ve 2016 Seçilebilirlik (Choice) Global ve Lokal Değerleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

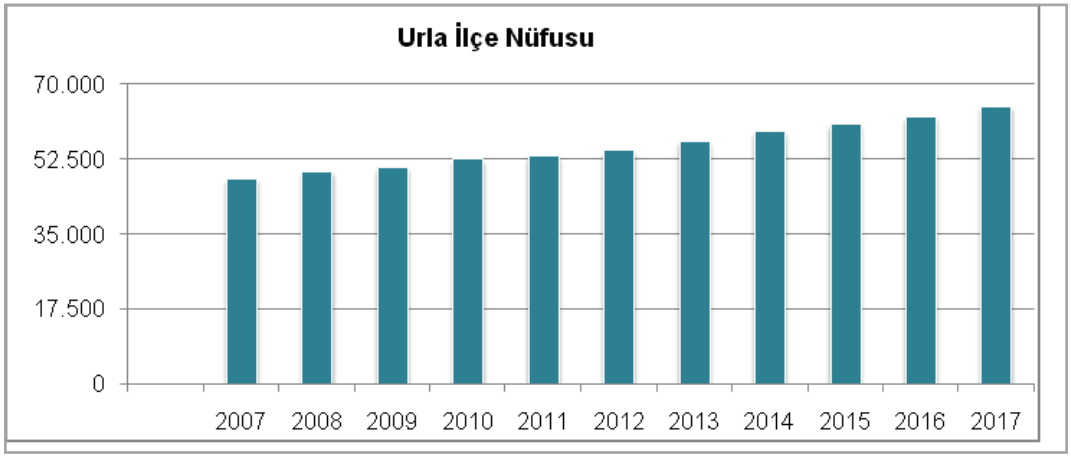
Tablo 1.Urla 1969/2016 Mekan Dizilim Ölçüleri Ortalama Değerler.

Mekan Dizilim Ölçütleri	Urla 1969	Urla 2016
Connectivity	3,0322	3,04827
Choice (RN)	4,18005	4,21616
Choice (Lokal)	2,98598	3,20704
Integration (RN)	2,9108	3,09257
Integration (Lokal)	1,97815	2,16799

Tablo 2. Toplam Alan İçinde Tarım Alanları Karşılaştırma (Kaynak: ADNKS Tuik Verileri 2018).

Tablo 3. Urla İlçe Nüfusu
(Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü Kayıtları 2017).

Sonuç

Bu çalışma, yeni otobanın ve üniversitenin yapılmasıyla kır-kent ilişkisi farklılaşan ve bugüne kadar bir sayfiye yeri olarak kabul edilen Urla'nın merkez ve kıyı alanlarındaki morfolojik değişimine odaklanmaktadır. Önceleri yazlık bir yer olarak kabul gören ve çoğunlukla ikincil konutların inşa edilen Urla'nın zamanla rekreasyon ve eğitim gibi yeni işlevlerin eklenmesiyle, kent ve kır ilişkisinin yeniden okunması gereken yerlerden biri olmuştur. Sonuç olarak Urla'da 3 ölçekte dönüşümden bahsedebiliriz. Birincisi 50'li

ISBN: 978-605-80820-1-4

yıllarda başlayan turizm ve ikincil konut kararı ile oluşan spekülasyon, ikincisi otoban ve merkez çeper ilişkisinin arttırılması, son donemde ise artık sadece sayfiye özelliği değil literatürde de gördüğümüz gibi kentten kıra gelen farklı bir göç biçimi görülmektedir. Nelson ve Nelson (2010)'nın da tanımladığı gibi bu göç daha önceki yıllarda gördüğümüz sadece yaz donemi gerçekleşen göçten farklı olarak metropol kent merkezinde belli bir sermaye birikimi sağlayan beyaz yakalı profesyonellerin kırsal alana daha yüksek kalitede bir yaşam standardı getirmesiyle olmuştur. Üstelik artık emekli olmayı beklemek gibi bir durumları da yoktur. Bu sınıf kendileri ile birlikte kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alt gelir grubunun da kırsala göçmesine sebep olur ki bu literatürde "bağlantılı göç" olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla artık kentten ve banliyöden/alt-merkezden kaçan üst gelir grubu kendisine yeni bir konfor alanı oluşturabileceği kırsal alana yerleşerek ekonomik dönüşümler ile orayı soylulaştırıp kırsalın kimliğinin değişmesine sebep olur. Bu durumu Nelson ve Nelson (2010) "küresel kırsal" olarak açıklar. Eski Izmir-Cesme Karayolu ve Otoban arasındaki bölgede mevcut tarım ve orman arazileri dönüştürülmüş ve bu alanda kapalı site inşaatı artmıştır ve merkezin lokal ölçekte hem seçilebilirlik hem de geçirgenlik değerleri artmıştır. Bunun tam tersine, sahil aksının seçilebilirlik ve geçirgenlik değerlerinde bir farklılık gözlenmemektedir. Bu anlamda yeni inşa edilen konutların sahil aksında değil, merkeze yakın konumda olması bir tesadüf değildir. Bir diğer önemli dönüşüm tarım alanlarıyla ilgilidir. İzka raporunda, Urla yarımadaki en çok tarım alanlarına sahip olarak belirtilse de, son 10 yılda büyük tarım alanları oldukça azalmış ve ekilmeyen araziler artmıştır.

Kaynakça

Al Sayed, K., Turner, A., & Hanna, S. (2009). Cities as emergent models: the morphological logic of Manhattan and Barcelona.

Al_Sayed, K., Turner, A., & Hanna, S. (2012). Generative structures in cities. In Proceedings of the 8th International Space Syntax Symposium.

Arkiv. (2018). Nebioğlu Turistik Tesisleri. Erişim tarihi: 31 Mayıs 2018. http://www.arkiv.com.tr/proje/nebioglu-trustik-tesisleri/6206.

Arkon, C. (1997). Kıyılarımızın günümüzdeki görüntüsü. Ege Mimarlık 7(24), 39-43.

Arkon, C. (1989). İkinci Konutlar: Sorunları ve Potansiyelleri ile Planlama İçerisindeki Konumu, İzmir Örneği. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Brenner, N. ve Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban?, City, 19:2-3, 151-182, DOI: 10.1080/13604813.2015.1014712.

Brereton, F., Bullock, C., Clinch, J.P., ve Scott, M. (2011). Rural change and individual well-being: the case of Ireland and rural quality of life. European Urban and Regional Studies 18(2) 203 –227.

Emekli, G. (2004). Kent Coğrafyası Yaklaşımı ile Urla'da Kentsel Gelişimin Değerlendirilmesi / 2001-EDB-004. Araştırma Projesi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Emekli, G. (2014). İkinci Konut Kavramı Açısından Turizm Coğrafyasının Önemi ve Türkiye'de İkinci Konutların gelişimi. Ege Coğrafya Dergisi 23 (1), 25-42.

Gans, H. J. (1993). People, Plans, and Policies. Essays on Poverty, Racism, and Other National Urban Problems. Columbia University Press, Russell Sage Foundation, New York.

Güçlü, K. (1988). Ülkemiz'de Sahil Bantlarında İnşa Edilen Yazlık Evler ve Yarattığı Sorunlar. Ziraat Dergisi 19 (1/4): 205-210.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Güdücüler, M. (2012). Urla'da Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi 2 (2), 67-78.

Güner, D. (2006). İzmir'de Modern Konut Mimarlığı 1950-2006. Planlama 3, 123-142.

Hillier, B. (1996). Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture (Cambridge University Press, Cambridge).

Iyer, S. (2017). Circular Migration and Localized Urbanization in Rural India. Environment and Urbanization AsIA 8(1) 105–119.

İZKA. (2014). Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.

Lavery, P. (1971). Recreational Geography. Londra: D&C.

Lefebvre, H., Bononno, R., & Smith, N. (2003). The Urban Revolution. Minneapolis; Londra: University of Minnesota Press. Veri linki: http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt5vkbkv.

Manisa, K., Görgülü, T. (2008). İkincil Konutların Turizm Sektöründe Yeniden Kullanılabilmesine İlişkin Bir Model. Megaron, YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi 3 (1), 68-78.

Nelson, L. ve Nelson, P. B. (2010). The global rural: Gentrification and linked migration in the rural USA. Progress in Human Geography 35(4) 441–459.

Özgüç, N. (1977). Tatil Evleri. Şehircilik Dergisi, İTÜ 14, 71-74.

Sietchiping, R., Kago, J., Zhang, X. Q., Augustinus, C. ve Tuts, R. (2014). Role of Urban–Rural Linkages in Promoting Sustainable Urbanization. Environment and Urbanization AsIA 5(2) 219–234.

Soja, E. W. (2013). Regional urbanization and third wave cities, City, 17:5, 688-694, DOI: 10.1080/13604813.2013.827854.

Tao, L. (2007). A Study of the Tibetan Rural Urbanisation Model. CHINA REPORT 43 : 1 (2007): 31–42.

Tuğcu, İ. (2017). Liman Tepe / Klazomenai Antik Limanı Doğu Mendireği Çalışmaları. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 26 (1), 85-101.

Urla Devlet Hastanesi. 82018). Tarihçe. Erişim tarihi: 27 Mayıs 2018. http://urladh.saglik.gov.tr/TR,103698 /tarihce.html.

---

[1] P. Lavery, tatil yerleri üzerine yaptığı çalışmada sekiz hiyerarşik yerleşim türü tanımlar: Merkezi şehirler, seçkin sayfiyeler, gözde sayfiyeler, küçük sayfiyeler, tarihi ve kültürel merkezler, kış sporları merkezleri, kaplıcalar-içmeler ve günlük gidilen sayfiyeler (Lavery, 1971). Bu sınıflandırmanın nitelikleri göz önüne alındığında, Çeşme ve Urla'nın farklı sayfiye kategorilerine yerleşmesinin gerektiği söylenebilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Gesi Vadisi üzerinden Kültürel Sürekliliğinin Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi: Kayseri, Mancusun (Yeşilyurt) Mahallesi

Bahar ELAGÖZ TİMUR, Özlem KEVSEROĞLU DURMUŞ, Nilüfer BATURAYOĞLU YÖNEY, Burak ASİLİSKENDER

Abdullah Gül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü
bahar.timur@agu.edu.tr, ozlem.kevseroglu@agu.edu.tr, nilufer.yoney@agu.edu.tr, burak.asiliskender@agu.edu.tr

Özet: *Değişen ve gelişen dünyada kentsel alanların hızla büyümesi ve* kırsal alanların terk *edilmesi, bunların büyüyen kentlerin* çeperinde *baskısı altında kalması ya da kentsel alan içinde kaybolması ile sonuçlanmaktadır. Tarihsel süreçte köylerdeki yaşam izlerini taşıyan kültürel katmanlar, günlük yaşam biçiminin oluştuğu bir sahne ve yaşamın temsil alanı olarak değerlendirilebilir. Oluşturuldukları dönemin kültürünü, toplumsal yapısını, yapım teknolojilerini ve çevreyle etkileşimini yansıtan bu katmanlar dönüşebilir devingen bir bütün ortaya koymaktadır. Geleneksel yapım tekniği, mimari alışkanlıklar ve yerel malzemeyle oluşturulan, temelde işleve bağlı ve sürdürülebilir nitelikteki* kırsal kültür mirasının *anlaşılması, belgelenmesi ve korunması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayseri İli, Melikgazi İlçesi, Gesi Vadisi içinde yer alan Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi, kent merkezine 18km mesafede ve gelişen kentsel toplu konut alanları ile komşudur. Vadi coğrafi olarak içindeki tarihi köyleri, kentle birleşmekten korumaktadır.* İçinde*ki anıt yapıların tarihinin Selçuklu D*önemine kadar ulaştığı öne sürülen *Mancusun'un, 16. yüzyılda %95 oranında gayrimüslim nüfusa sahip olduğu ve Ermeni, Rum ve Türklerden oluşan ortak yaşam kültürünü 20. yüzyılın ilk yarısındaki sosyo-politik* dönüşümlere *kadar koruduğu bilinmektedir. Günümüzde daha çok mevsimlik bir yerleşim olarak kullanılan alanda, tarihi doku morfolojik özelliklerini halen korumakta ve zaman içindeki dönüşümünü yansıtmaktadır. Bu çalışma, yerleşimin geleneksel morfolojisi ile dönüşümünü anlamay*ı amaçlamaktadır. *Böylece, büyüyen kentin tehdidi altında bulunan kırsal mimarlık mirası – geleneksel doku, mimari özellikler ve yapım sistemi, peyzaj ve yaşam kültürü – hakkında ipuçlarının ortaya çıkacağı açıktır. Kırsal yerleşim alan*ına ilişkin eski harita bulunmaması nedeniyle, araştırma yöntemi mevcut dokunun analiz ve *envanteri ile bunların yazılı belge ve bilgilerle desteklenmesine odaklanmıştır. Bu kapsamda, topografya, bahçe, parsel ve sokak ilişkileri ve tipolojileri incelenmiş, yapı adası ve parsel özelindeki dönüşümler irdelenmiştir. Böylece yerleşime* özgü *mahalle, meydan, sokak, alt geçit, bağ-bahçe kültürü, kamusal ve özel alan, yapı, mekân kurgusu, açık ve kapalı alan ilişkilerine ve bunların zaman içindeki değişim ve dönüşümüne yönelik bulgulara ulaşılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Kayseri, Mancusun (Yeşilyurt), kırsal yerleşim ve morfoloji, tarihi yerleşimler, kırsal mimarlık mirası*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi, Gesi Vadisinin Kayseri-Sivas Yoluna açılan kuzey ucunda yer alan, kent merkezinden 18km uzaklıkta tarihi bir köydür. Kentin kuzeydoğusunda yer alan Derevenk, Gesi ve Koramaz Vadileri, Orta Anadolu Platosunu kesen sulak ve verimli yarıklar olarak ortaya çıkar. Topografik özellikleri ve suyun varlığı, Kapadokya Bölgesinde olduğu gibi bu vadileri, plato üzerinden algılanmayan, saklı yerleşim alanları haline getirmiştir. Gesi Vadisinin yukarısında yer alan Nize'den (Güzelköy) kuzeye Gömeç Ovasına doğru akan Derepınar, bu vadinin ana su kaynağıdır. Erciyes Dağına yakın olmayan bu bölgedeki sular, genel olarak Koramaz Dağından gelmektedir. Vadilerin yamaçlarına yerleşen ve bağ-bahçeleri vadi tabanında suya yakın konumda yer alan yerleşimler, deniz seviyesinden 1250-1350m yukarıda ancak vadi içinde bulunduklarından platoya göre daha nemli ve ılıman bir iklime sahiptir.

Kayseri ve çevresinde ilk yerleşimlerin Neolitik Döneme kadar uzandığı, Eski Çağda ise Kaniş-Karum Hitit kenti ve Asur ticaret kolonisinin, vadilerin 25km kadar kuzeydoğusunda Gömeç Ovasında yer aldığı bilinmektedir. Ancak ovada bugün mevcut kırsal yerleşimler, genel olarak daha yakın tarihlidir. Vadilerde ise, kaya oyma mezar ve yerleşimlerle başlayan kültürün (Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri, 2017), zenginleşerek varlığını günümüze dek sürdürdüğü izlenmektedir. Kayseri ve çevresinde, 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen sosyo-politik dönüşümlere dek gayrimüslim ve Müslüman nüfusun bir arada yaşadığı ve farklı yerleşimlerde farklı dönemlerde farklı etnik kimliklerin öne çıktığı bilinmektedir. 16. yüzyıla tarihlenen Tapu Tahrir Defterleri ile 17. yüzyıla tarihlenen Cizye Defterlerine göre, Koramaz Nahiyesi olarak tanımlanan bölgede yaşayanların yaklaşık 2/3'ü gayrimüslimdir. Bu dönemde Mancusun özelinde nüfusun %95 oranında gayrimüslim olduğu belirtilmektedir. (İnbaşı, 1992) 1831-1860 tarihli Nüfus Yoklama Defterine göre, bu dönemde Mancusun'da Müslüman nüfus artmış ve toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale gelmiştir. Gayrimüslim nüfus ise Ermenilerden ibarettir. (Keskin, 2000) 1834 tarihli Temettuat Defterleri, bu bilgileri destekler niteliktedir. Bu dönemde Mancusun bölgedeki en büyük Müslüman nüfuslarından birine sahiptir ve taşınmazlara ilişkin vergi gelirleri listesinde de üst sıralarda yer almaktadır. (Demir, 1999) 1900/1901 tarihli bir Salnameye göre, Kayseri Livasının nüfusunun 1/3'ü gayrimüslimdir. (Beşbaş, 2006) 20. yüzyılda ise, 1915 Tehcirinde Ermeni nüfusun büyük bölümünün göçe zorlandığı, 1918'de memleketlerine dönemlerine izin verilen nüfustan, Kayseri ve çevresindeki yerleşimlere dönenenlerin bir bölümünün ise yöreden olmadığı bilinmektedir. (Yel ve Demirtaş, 2007) 1925/1926 tarihli bir Salnameye göre, gayrimüslim azınlık oranı %2'ye kadar düşmüştür. (Beşbaş, 2006) Günümüzde gayrimüslim nüfus barındırmayan Mancusun'daki son ailelerin de 1950'lerde İstanbul'a ve yabancı ülkelere göç ettiği anlatılmaktadır. Diğer yandan yerleşimin nüfusunun 1955-2000 yılları arasında değişmeden kaldığı izlenmektedir. Günümüzde yerleşim daha çok mevsimlik olarak kullanılmakta, ev sahipleri yaz aylarında köye gelmekte ve kış aylarını Kayseri Merkez ya da komşu İldem toplu konut alanında, veya diğer büyük kentlerde, hatta yurtdışında geçirmektedir.

Temel etkinlikler olan tarım, bahçecilik ve hayvancılığa ek olarak, bölgede geçmişte pamuklu ve ipekli dokuma, halı üretildiği belirtilmektedir. (Cömert, 2008) Gerçekleştirilen sözlü görüşmelerde, Mancusun'un vadi ağzındaki konumu nedeniyle akarsuyun yayıldığı, dolayısıyla manda beslenen az sayıdaki yerleşimden biri olduğu belirtilmiştir. Özellikle yaşlı ceviz ağaçlarının bulunduğu ve geçmişte üzümlerden şarap üretiminin yaygın olduğu

ISBN: 978-605-80820-1-4

anlatılan yerleşimde, bahçe tarımı halen devam etmektedir. Ayrıca vadi yamaçlarının üst kısımlarında yer alan ancak günümüzde kullanılmayan güvercinlikler dikkat çekicidir.

Mancusun: Yerleşim Özellikleri

Yaygın tarımsal etkinlikler ve kentin çeperindeki konumu nedeniyle kırsal olarak tanımlanan Mancusun'daki yerleşim dokusu aslında sokak ve sokak cephesi oluşturan, açık alanları görece düşük oranda, tek ve iki katlı bir tarihi kent morfolojisi göstermektedir. Vadi tabanındaki akarsu nedeniyle, bağ ve bahçeler bu bölgeye yerleşirken, konutlar daha çok topografik olarak elverişli yamaçları seçmiştir. Böylece cephelerin güneş ve rüzgara yönelmesi mümkün olmuştur. Genel olarak güneye bakan cephelerin tercih edildiği ve bu nedenle Mancusun dahil Gesi Vadisindeki hemen tüm yerleşimlerde vadinin kuzey yamacının tercih edildiği izlenmektedir. Topografyayı izleyen yollar, eğime paralel yönde uzanmakta, eğime dik kısa bağlantı yolları ise eğimin fazla dik olduğu kısımlarda merdivenli olarak çözülmektedir. (Şekil 1)

Vadi yamaçlarının platoya ulaştığı dik ve ulaşılması daha güç kısımlarda ise güvercinlikler yer almaktadır. Rekreasyonel değil tarımsal bir faaliyet olduğu anlaşılan yaban güvercini besiciliği, bugün Gömeç Ovasındaki sulak alanların kuruması nedeniyle güvercin sayısındaki azalmaya bağlı olarak sona ermiş olmakla birlikte, 20. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir besin ve gelir kaynağı olma niteliğini sürdürmüştür. Günümüzde çoğunluğu boş olan bacalar yöreye özgün bir karakter vermektedir. Bunların altında yer alan kaya oyma mağara kümeslerin bir bölümünün aslında mezar olarak inşa edilmiş olduğu öne sürülmüştür (Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri, 2017).

Şekil 1. Kayseri Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi şematik kesiti.

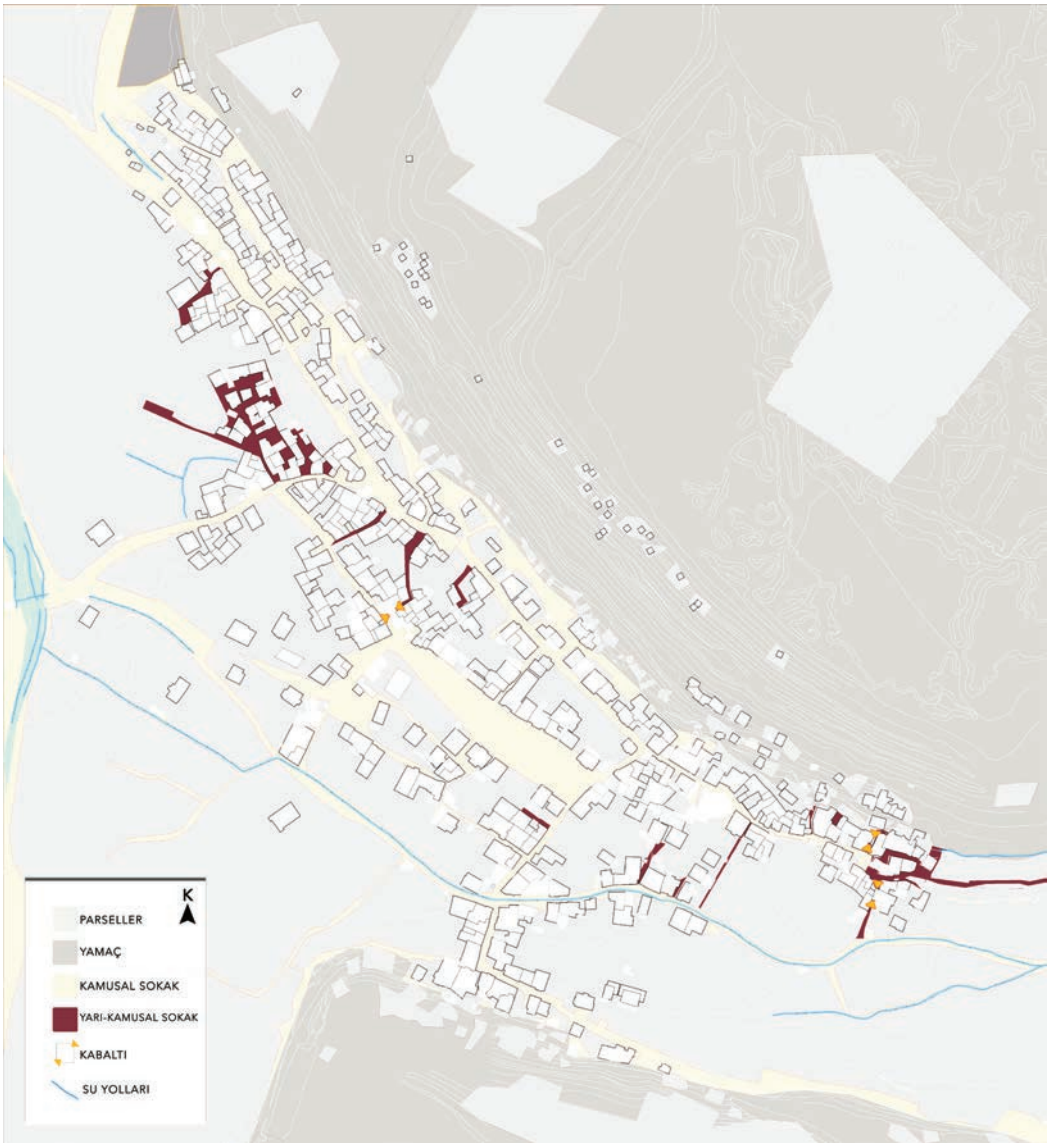
Yamaca paralel yolların vadi tabanında su kanalları da içerdiğinden daha geniş olarak düzenlendiği izlenmektedir. Yamaçlardaki yollar ise görece daha dar ve yapıların gölgesindedir. Yamacın en dik kısmında yer alan yollar patikaya dönüşmüştür ve buradaki parsellerin sınırlı sayısı nedeniyle nadiren kullanılmaktadır. Güvercinliklere ulaşan yollar ise artık izlenemez hale gelmiştir. (Şekil 2) 17. yüzyıllara ait sicillerde iki farklı tipte yoldan bahsedildiği izlenmektedir: Halka açık ya da kamusal yollar (*tarik-i âmm*) ve özel yollar (*tarik-i hâs*). Geçit hakkı olarak tanımlanabilecek bu özel yollar, doğrudan sokağa çıkışı olmayan iki ya da daha fazla parsel ya da konut tarafından kullanılan geçitlerdir ve komşuların kendi aralarında vardığı özel anlaşmalar sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Miras hakkıyla bölünen parsellerde özel ortak mülk olabilecekleri gibi yarı kamusal nitelik taşıyabildikleri de düşünülmektedir. (Faroqhi, 2014: 76-77) Mancusun sokak dokusunda da bu iki tipte yol ve geçide rastlanmıştır. Özel yollardan bazılarına, sokaktan bir kapıyla ulaşılmaktadır ve çıkmaz olarak düzenlenmişlerdir. Dolayısıyla bu örneklerin, büyük olasılıkla geçidi kullanan parsellerin ortak mülkiyetinde oldukları öne sürülebilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çıkmazlara ve özel geçitlere ek olarak, yörede "kabaaltı" olarak tanımlanan ve konutların üst katlarının altından geçen yollar da mevcuttur. (Şekil 2) Genelde eğimin başladığı ya da sonlandığı topografik noktalarda izlenen bu geçitler farklı coğrafyalardaki tarihi kentlerde de rastlanan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşime ait farklı siciller ve tapu kayıtlarının incelenmesi, bunların mülkiyet hakları ve kamusallıkları konusunda fikir verebilir.

Sokaklar ve su yollarına ek olarak yerleşimin merkezinde, çevredeki diğer yerleşimlerde de izlenen bir harman meydanı yer almaktadır. Ayrıca dini yapıların önünce meydanlaşmalar izlenmekteyse de, bunlar görece çok küçüktür. (Şekil 3) Kamu yapıları bakımından, geçmişte sadece Ermeni ve Müslüman nüfusa ev sahipliği yaptığı bilinen Mancusun'da, kaynaklarda üç kilise bulunduğu belirtilmekteyse de, bunların hiçbiri günümüze ulaşmamış ve konumlarını belirlemek mümkün olmamıştır. Günümüzde mevcut üç cami görece yeni yapılardır ve birinin 12. yüzyılda inşa edildiği öne sürülmekle birlikte, ilk yapılış tarihleri hakkında güvenilir bilgi elde etmek mümkün görünmemektedir.

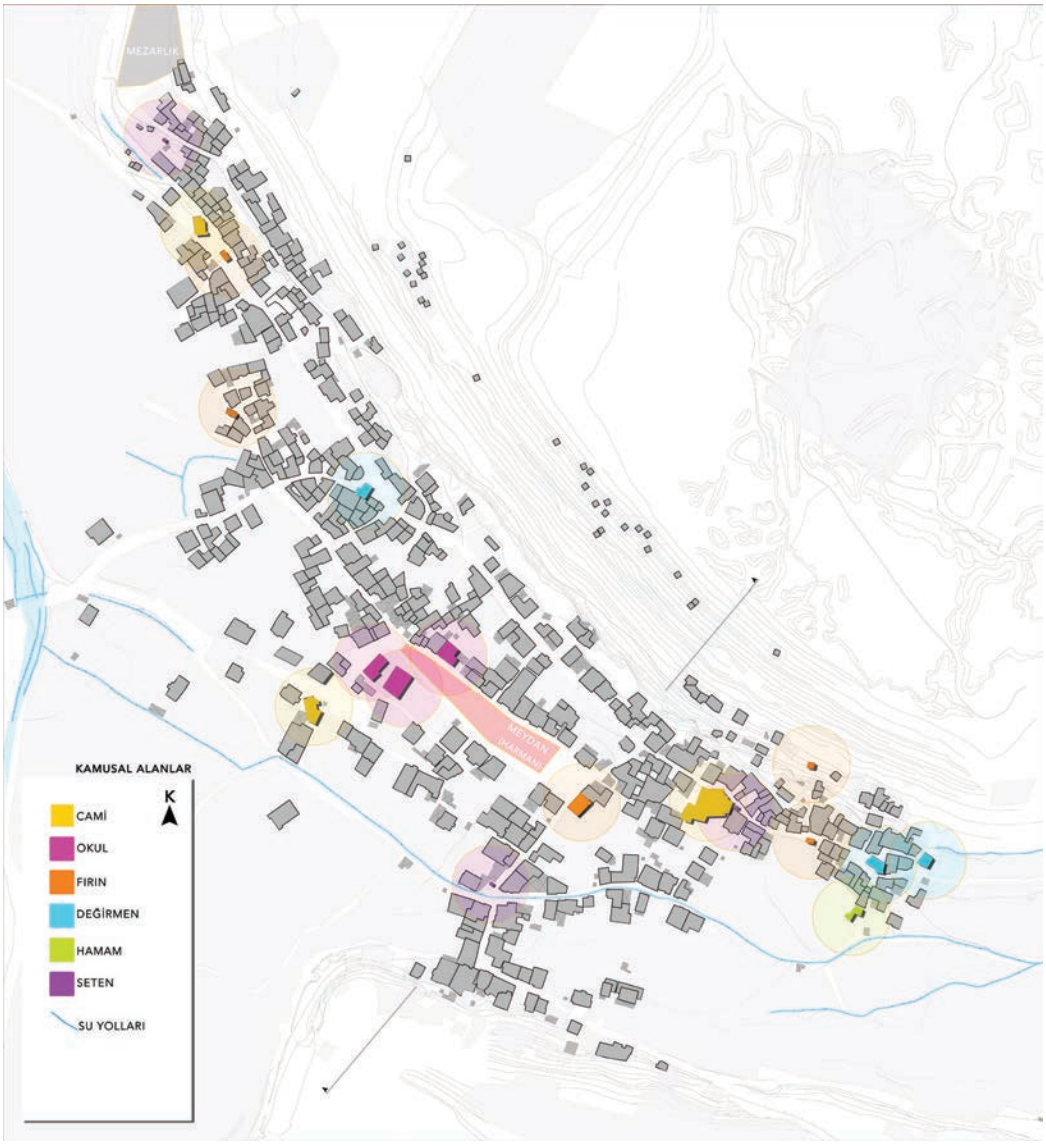
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil **2.** Kayseri Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi planı: sokaklar ve su yolları.

Mevcut iki okul yapısından biri Cumhuriyet Döneminde inşa edilmiştir. Görece daha eski yapının ise bir azınlık okulu olabileceği düşünülmektedir. Diğer ortak yapı ve etkinlikler arasında, yenilenerek günümüze ulaşan beş mahalle fırını, günümüzde yıkılmış ve kullanılmaz halde üç su değirmeni ile zaman zaman kullanıldığı belirtilen ancak işlevini yitirmek üzere olan üç seteni hatırlatmak gerekir. Kayseri ve Ankara'yı karşılaştıran Faroqhi (2014), Ankara evlerinde fırın bulunurken, Kayseri evlerinde fırın bulunmadığını, bu işler için ticari fırınların kullanılmış olabileceğini öne sürmüştür. Ancak, çevredeki farklı yerleşimlerde ticari fırınlar değil ortak mahalle fırınlarından yararlanıldığı izlenmektedir. Tanımlanabilen son ortak yapı, konumu bilinen ancak günümüze harabe olarak ulaşan ticari bir hamamdır. Su kanallarından yararlanabilecek biçimde yerleşimin düzlük kısmında olduğu belirlenen yapı, boyut olarak küçük bir köşk hamamı niteliğindedir ve daha kapsamlı bir köşkten arta kalarak son yüzyılda ticari kullanıma geçmiş olması da mümkündür.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil **3.** Kayseri Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi planı ve kamusal alanlar.

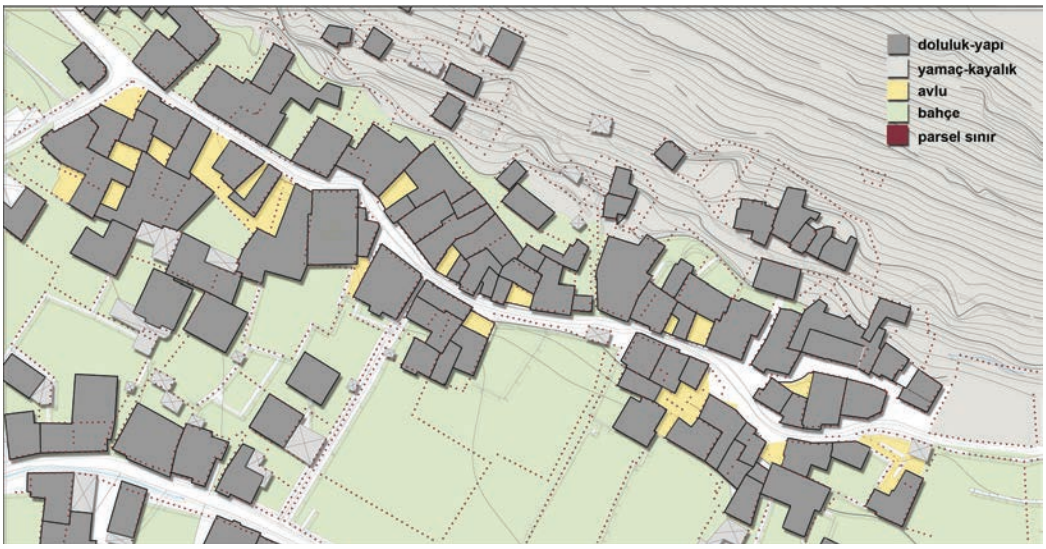
Mancusun: Parsel ve Konut Morfolojisi

16. yüzyılda %95 oranında Ermeni nüfusu içeren, 17. yüzyıldan 19. yüzyılın sonunda dek bu oranın en çok %35'e ve 1925/1926'da %2'ye düştüğü izlenen Mancusun'da gerçekleştirilen sözlü çalışmalarda farklı etnik ya da dini gruplara ait mahalle bulunup bulunmadığını belirlemek mümkün olmamıştır. Anlatılardan elde edilen izlenim, farklı grupların genel olarak bir arada yaşadığı, ancak bazı mahallelerde bir grubun oranının daha yüksek olduğu yönündedir. Kiliselerin yerinin henüz belirlenememiş olması da bu demografik dağılımın anlaşılmasını engellemektedir. Nüfusta yaşanan değişimin morfolojiyi ister istemez etkilediği açıktır. Yerleşimde halen boş, terk edilmiş, hatta yıkılmış çok sayıda ev vardır. Kullanılan konutlar ve üzerinde bulunduğu parseller ise miras yoluyla bölünmüştür. Alana ait eski harita ya da hava fotoğrafı bulunmaması nedeniyle parsel ve konut özelinde gerçekleşen morfolojik değişimin araştırılması ve anlaşılması

ISBN: 978-605-80820-1-4

amacıyla, parsel ve yapılar incelenerek, karşılaştırmalı çalışmalarla değerlendirme ve yorumlara ulaşılmıştır.

Tanımlanabilen iki farklı parsel ve konut tipolojisi vardır. Mevcut dokunun kuzeyinde dik yamacı oluşturan ana kaya içindeki oyuklar ise büyük olasılıkla daha eski dönemlere ait yerleşim izleridir. Ancak bu kaya oyma mekanlar günümüze dek ağırlıklı olarak depo, ahır ve şırahane gibi servis işlevleriyle kullanıldığı için bunların özgün düzen ve mekan özelliklerini tanımlamak güç görünmektedir. Kaya oyma mekanlar dışında izlenen iki temel tipoloji yamaç ve düzlük yerleşimi ya da parseli olarak ele alınabilir. Yamaçta oluşturulan set veya sokaklar üzerinde yer alan konutlar, genellikle sokağa dik dar ve derin parsellere yerleşmiştir. Açık ya da yarı açık alanlar daha sınırlıdır ve sokak cephesi neredeyse yoğun bir tarihi kentte izlenebilecek bitişik nizam yerleşim izlenimi vermektedir. (Şekil 4) Düzlüğe inildiğinde yapıların yan veya arkasında geniş bahçeler ortaya çıkmakta, parseller kareleşmekte ve konut taban/oturum alanları genişlemektedir. Başka bir deyişle, parsel içinde açık alan miktarı hatırı sayılır oranda artmakta ve müştemilatlar ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4. Kayseri Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi: kuzeydoğu bölgesinden detay.

17. yüzyılda Ankara ve Kayseri kent merkezleri karşılaştıran Faroqhi (2014: 83-141), Kayseri'de orta halli mülk sahiplerine ait konutların genellikle tek katlı ve avlulu, ayrıca ahır, mutfak ve kışlık odalar gibi avluyla doğrudan ilişkili mekanlar içerdiğini belirtmekte ve bu farkı surlarla sınırlı Ankara'da nüfusun daha yoğun biçimde yerleşmek zorunda kalmasına bağlamaktadır. Bu tipolojiden yola çıkarak, Kayseri çeperinde yer alan Mancusun gibi Derevenk, Gesi ve Koramaz vadileri yerleşimlerinde de ilk konutların parsellere tek katlı ve avlulu olarak yerleştiği öne sürülebilir. Ancak zaman içinde dokunun yoğunlaşması nedeniyle üst katlar ortaya çıkmış ancak avlular varlıklarını sürdürmeye devam etmiş olmalıdır. Gerçekten de incelenen üst katların büyük bölümü 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıla tarihlenmektedir. Yapıların çoğunun üzerinde tarih yazıtları bulunmakta ve tarihsiz örnekler için de güvenilir bir karşılaştırmalı çalışma ve kronoloji oluşturulmasına olanak vermektedir. Çok az sayıda, 19. yüzyılın yarısına tarihlenen iki katlı (*fevkani*) konuta da rastlanmıştır.

Bu saptamadan yola çıkarak, konutların ihtiyaca göre yükselerek kullanım alanının arttığı

ISBN: 978-605-80820-1-4

öne sürülebilir. Bu öneri, son yüzyılda miras nedeniyle gerçekleşen bölünmelerden bağımsız biçimde, konutları bir bütün olarak ele alarak şematize edilmiştir. (Şekil 5) Faroqhi'nin sicil kayıtlarına dayanarak sunduğu bulgular, yapıların incelenmesiyle elde edilen bulgularla büyük oranda örtüşmektedir. Zemin katta avlu ve ahır kapıları ile avluyla ilişkili kışlık odalar, tokana ve mutfaklar, samanlık ve depolar gibi servis hacimleri yer almakta, merdivenlerin de avluda açık alanda olduğu bulgusuyla daha sonra inşa edildiği desteklenen üst katlar ise daha nitelikli yaşam mekanları barındırmaktadır. Dokunun düz toprak damlı olması, üst kat oluşturulduğunda, zemin kata ait çatıların çardak, hayat ya da teras olarak kullanılmasına olanak vermiş olmalıdır. Ayrıca üst katların, manzara, güneş ve rüzgâra açık olmaları nedeniyle, tercih edilen yaşam katları haline geldiği ve genellikle kısmi bir çıkma ile sokağa uzandığı izlenmektedir.

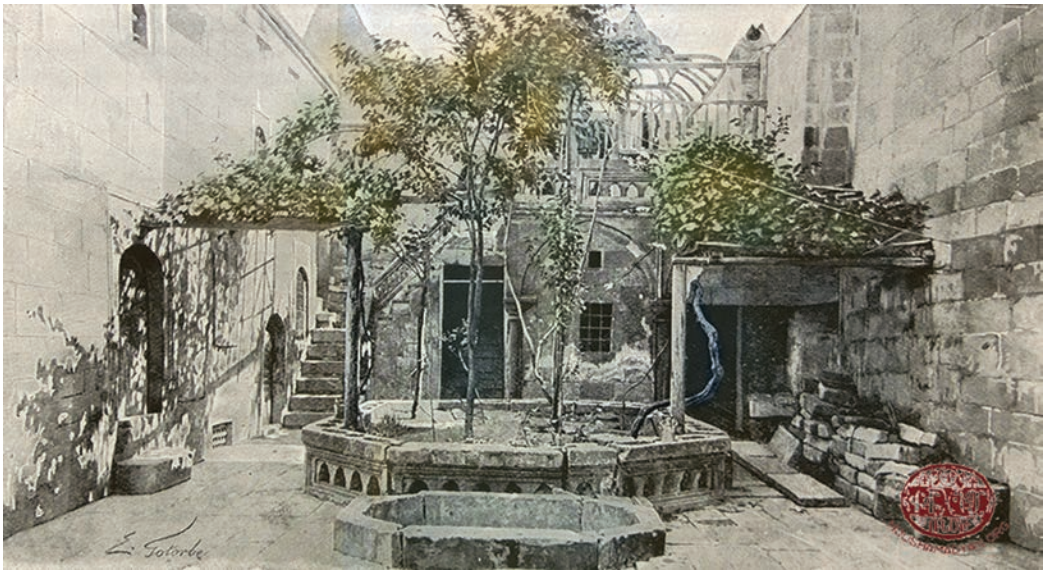
Şekil 5. Kayseri Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimi: parsel/konut tipolojisi ve morfolojisi; yamaç yerleşimi Tip 1 (üst) ve düzlük yerleşimi Tip 2 (alt) olarak sınıflanmıştır.

Yüksek avlu duvarları içeren yamaç yerleşimine (Tip 1) ait sokak cepheleri, dışarıdan neredeyse bitişik nizam olarak algılanmaktadır. (Şekil 8) Bu parsellerde genellikle tek bir avlu vardır ve eğim nedeniyle bahçe yoktur. Topografyaya uygun olarak, sokaktan geride kalan ancak sokak kotunda yer alan parseller, belki ilk yerleşim düzeninde, belki de sonradan gerçekleşen bölünmeler nedeniyle çıkmaz sokaklardan ya da ortak mülk niteliği taşıyan geçitlerden ulaşılır hale gelmiştir. Bu alanda üst kota çıkan, eğime dik sokaklar, dar, dik ve genellikle basamaklıdır. (Şekil 4 ve 7) Eğim ve parsel düzeninin gerektirdiği noktalarda kabaaltılar oluşturularak üst katlar kullanılır hale getirilirken, sokağın devamlılığı sağlanmıştır. (Şekil 9)

Düzlük yerleşimine (Tip 1) ait sokak cepheleri ise, sokağın bu bölgelerde daha geniş olması nedeniyle avluları ve bahçeleri algılatır niteliktedir ve dışarıdan daha seyrek bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

doku izlenimi vermektedir. Oranları kareye yaklaşan parseller içinde sıklıkla birden fazla avluya rastlanmaktadır. Faroqhi'nin (2014) incelediği örneklerde çift avlulu ya da iç ve dış avlulu olarak tanımlanan bu tipolojinin, yine çeper yerleşimlerinde tekrarlandığı izlenir. Bunlar, mutfak, ahır, depo gibi müştemilatları içeren servis avlusu (dış avlu) ve yaşam mekanlarının açıldığı yaşam avlusu (iç avlu) olarak değerlendirilebilir. Bu avluların sokaktan ayrı girişleri bulunmakta (Şekil 5) ya da parselin konumuna göre bazı örneklerde dış avludan eve, evden iç avluya geçildiği izlenmektedir. Kare parsel ve çift avlu düzeni, düzlükte daha geniş, görkemli ve gösterişli konutların ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Bu durumun mülk sahipleri bakımından daha zengin ve toplumsal olarak üst sınıflara ait aileleri yansıttığı öne sürülebilir. (Şekil 6)

Şekil 6. Kayseri 'de bir Ermeni evinin iç avlusu (Chantre, 1899).

Ayrıca bu geniş parsellere bitişik ya da doğrudan parçası olan ve açık ya da yarı-açık yaşam alanı olarak tanımlanan avlulardan farklı bitki yetiştirilen geniş bahçeleri de bulunmaktadır. Düzlükte suyun mevcudiyeti ve su kanalları ile evlere kadar getirilmesi bu olanağı sağlamış olmalıdır. Bu konutların üst katlarında çardak ya da veranda olarak değerlendirilebilecek, üzeri örtülü geniş teraslar yer almaktadır. Doğrudan sokağa bakan bu yarı-açık mekanlar, hayat ya da sofa olarak değerlendirilmek için fazla büyük ve sokakla ilişkisi bakımından neredeyse yarı-kamusaldır. (Şekil 10) Bu alanların, erkek misafirlerin kabul edildiği "tabhane" olarak tanımlanan kapalı mekanlarla ilişkili yazlık mekanlar olduğu düşünülebilir. Faroqhi'nin (2014: 107-117) Kayseri kent merkezinde incelediği gerek Müslüman gerek gayrimüslim mülk sahiplerine ait konutlarda, ağırlıklı olarak (%75-85 oranında) evin diğer odalarından farklılaşan bir tabhane bulunduğu göz önüne alınacak olursa, bu geleneğin izleyen yüzyıllarda da devam ettiği kabul edilebilir. Ancak düzlükte yer alan bu büyük parsel ve konutlar, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bölünerek birden fazla konuta dönüştürülmüş ve özgün mekân düzeni ve morfolojisini yitirmiştir. Bölünme nedeniyle yoğunlaşan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, avluların üzerinin kapatılarak giriş ve servis hacimlerine dönüştürüldüğü, üst katlardaki çardak veya verandaların da etrafı duvarlarla çevrilerek oda haline getirildiği izlenmektedir. Parsel ve konutlar birlikte incelendiğinde, özgün mekân düzeni ve morfolojiye ilişkin ipuçları

ISBN: 978-605-80820-1-4

yakalanabilmektedir. Akarsu seviyesine yakın olan düzlük alanlarda ayrıca zeminin hızla dolduğu izlenmektedir. Dolayısıyla parsel ve konutun günümüzdeki sokak seviyesi ile ilişkisi, kronolojiye yönelik ipuçları vermektedir; izlenen en eski yapılara ait zemin kat servis hacimleri, mevcut sokak kotunun 1-1,50m altındadır ve kullanılamaz hale gelmiştir.

Şekil 7 ve 8. Kayseri, Mancusun: Eğimli yerleşimden, eğime dik (sol) ve eğime paralel (sağ) birer dar sokak örneği (© B. Elagöz Timur).

Şekil 9 ve 10. Kayseri, Mancusun: Eğimli yerleşimden bir "kabaaltı" örneği (sağ) ve düzlükte yerleşimden çardaklı/verandalı büyük bir konut örneği (© B. Elagöz Timur).

Sonuç

Mancusun (Yeşilyurt) yerleşimindeki konutların en azından 15. yüzyılın sonundan beri mevcut bulunduğu ve bu dönemde ağırlıklı olarak bir Ermeni yerleşimi olduğu yazılı

ISBN: 978-605-80820-1-4

kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ermeni nüfusu 15. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın sonu arasında 500-1000 kişi civarındadır. (İnbaşı, 2007) İzleyen yüzyıllarda Müslümanların da buraya yerleştiği ve Ermenilerin zamanla azınlıkta kaldığı bilinmektedir. 19. yüzyıldaki Müslüman nüfus ve gayrimüslimler için sunulan oran göz önüne alındığında, yerleşimlerde yaşayanların sayısının 1,500-2,000 kişiye ulaştığını öne sürmek mümkündür. (Keskin, 2000) Faroqhi (2014: 55-62) Kayseri kent merkezi nüfusunun 16. yüzyılın sonlarında 33 bin kişi kadar olduğunu ve kentin başkent hariç tutulacak olursa Bursa'dan sonra Anadolu'daki en büyük kent olduğunu belirtmektedir. Bu nüfus Amsterdam, Utrecht, Kordoba, Barselona, Ferrara, Padova ve Mantova gibi Avrupa kentleri ile karşılaştırılabilir niteliktedir. 17. yüzyılın sonuna dek kent merkezi nüfusunda çeşitli değişiklikler ve göç nedeniyle azalma olmuş, 15-20 bin kişiye kadar azalan nüfus, 17. yüzyılın sonunda yeniden 30 bin kişiye ulaşmıştır.

Bu verilerle karşılaştırıldığında, Gesi Vadisindeki en kalabalık yerleşimlerden biri olarak önümüze çıkan Mancusun'un 2,000 kişiye ulaşan nüfusu daha iyi değerlendirilebilir. Celali İsyanları ve güvensizliklerin sona ermesiyle artan nüfusun ve büyük olasılıkla miras yoluyla bölünmelerin dokuyu yoğunlaştırdığı, parsel ve yapı ölçeğinde gerçekleştirilen analizlerden izlenebilmektedir. Günümüzde 1,000 kişi kadar olan nüfus, yerleşimi ağırlıklı olarak mevsimlik kullanmaktadır ve aralarında gayrimüslim azınlık kalmamıştır. Ayrıca mevcut aileler genellikle tek veya 2 kişi yaşayan yaşlılardan oluşmaktadır. Terk edilmiş harap konutların varlığı ve ailelerin azlığı, yerleşimin en kalabalık döneminde nüfusunun da 2-3 kat daha fazla olduğuna, belki de 2,500-3,000 kişiye ulaştığına işaret etmektedir.

Kayseri kent merkezinin kuzeydoğusundaki vadilerde izlenen yerleşim biçimi, büyük oranda yamaçları tercih eden ve eğime paralel sokaklar boyunca uzanan bir morfolojiye sahiptir. Eğimli alanlarda sokaklar ve parseller dar ve doku daha yoğun biçimde yapılaşmıştır. Daha az tercih edilen düzlük alanlar da ise daha geniş parseller ile parsel içinde daha büyük avlu ve bahçe gibi açık alanlara sahip büyük konutların var olduğu görülmektedir. Mancusun'da 2018 yılında gerçekleştirilen alan çalışmaları sonucu, morfolojik olarak iki ayrı tipte parsel ve konut olduğu belirlenmiştir. Bunlar eğimli ve düzlük alanlara yerleşimden kaynaklanan farklılıklar göstermektedir.

Alana ait eski harita ve/veya hava fotoğrafı bulunmadığından, ayrıca vadi yerleşimlerine ilişkin sicil ve tahrir defterleri henüz yayınlanmadığından, yöntem olarak Kayseri kent merkezine ilişkin yayınlanmış arşiv belgeleri ve bunlara ilişkin değerlendirmeler göz önüne alınmıştır. Faroqhi (2014) tarafından yayınlanan adli sicil defterleri ile yazarın burada sunulan yazılı bilgiler üzerine yaptığı mekânsal değerlendirmeler irdelendiğinde, bunların büyük oranda alan çalışması bulguları ile örtüştüğü ve bazı mekânsal sorulara da açıklık getirdiği izlenmektedir.

Seçilen yerleşimlerde gerçekleştirilen detaylı çalışmaları bir araya getirerek, Kayseri kent merkezinin kuzeydoğusunda yer alan Derevenk, Gesi ve Koramaz vadileri ile Gömeç Ovasına odaklanan daha geniş kapsamlı bir araştırma çalışmasının parçası olan bu bildiri, Mancusun'un fiziksel, tipolojik ve morfolojik özelliklerine yoğunlaşmıştır. Benzer analizlerin diğer ova ve vadi yerleşimlerinde de mimari, malzeme ve teknolojik özellikler göz önüne alınarak derinleştirilerek gerçekleştirilmesi, ayrıca yerleşimleri ortaya çıkaran toplumsal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin ve gayrimüslimlerle Müslümanların beraber yaşadığı yerleşimlerdeki birlikte yaşama kültürünün fiziksel ve toplumsal bulgularla irdelenmesi planlanmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Beşbaş, N. (2006). Kayseri, Gesi, Akarun Evinin Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Önerisi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Chantre, B. (1899). Klein-Azië: Reisherinneringen. Haarlem: De Aarde en haar Volken.

Cömert, H. (2008). Koramaz Vadisi. Kayseri: Ağırnas Belediyesi Yayınları.

Cömert, H. (2010). Gesi Vadisi: Gesi, Efkere, Darsiyak, Nize, Balagesi, Mancusun. Ankara: Gesi Vakfı.

Demir, İ. (1999). Kayseri Temettuat Defterleri (Kaza, nahiye ve köyler, 1250H/1834 tarihli). Kayseri: Ticaret Odası Yayınları.

Faroqhi, S. (2014). Orta Halli Osmanlılar. H. Çalışkan (çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İmamoğlu, V. (2010) Gesi Evleri: Mimar Sinan'ın Yetiştiği Yöredeki Köyler ve Geleneksel Evler. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

İnbaşı, M. (1992). XVI. yy. Başlarında Kayseri. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

İnbaşı, M. (2007). Nüfus ve Ekonomik Yönden XVI. Ve XVII. Yüzyıl Kayserisinde Ermeniler. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler. M. Hülagü, G: Alan, S. Demirci, Ş. Batmaz (der.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, c. III, 9-32.

Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri (2017). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Keskin, M. (2000). Kayseri Nüfus Müfredat Defteri 1831-1860. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kévorkian, R. H., Paboudjian, P. B. (2012). 1915 Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler. İstanbul: Aras Yayınları.

Yel, S., Demirtaş, O. G. (2007). Kayseri Bölgesindeki Türkler ve Ermenilerin Sosyo-Kültürel Etkileşim ve Dayanışmasının Sözlü Tarih Yöntemiyle Değerlendirilmesi (Kayseri Örneği). Hoşgörü Toplumunda Ermeniler. M. Hülagü, G: Alan, S. Demirci, Ş. Batmaz (der.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, c. IV, 203-232.

ISBN: 978-605-80820-1-4

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ayvalık ve Lesbos Kırsal Yerleşme Morfolojilerinin Karşılaştırılması

İnci OLGUN, Derya ALTINER, Kumru ÇILGIN, Esra TURGUT

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
inci.olgun@gmail.com, derya.altiner@msgsu.edu.tr

Özet: *Bu bildiri, Yunanistan'a en yakın yerleşimlerden biri olan Ayvalık'ın kırsalında bir dönem Rumların da yaşadığı ve günümüzde söz konusu döneme ait tipolojiyi ve kültürü belli bir oranda korumakta olan köyler ile karşı yaka Lesbos'un köy yerleşimlerini karşılaştırmak ve benzerliklerin, farklılıkların ve ilişkiselliklerin kırsalda nasıl tezahür ettiğini analiz ederek, kırsal kalkınma hedefi çerçevesinde potansiyelleri ortaya çıkarmak amacıyla kurgulanmış ve 2017 sonunda tamamlanmış bir bilimsel araştırma projesine dayanmaktadır. Coğrafi ve kültürel sürekliliğin sağlanması ve sahip olunan mirasın nasıl aktarılacağına dair çözümlerin yerleşme morfolojisinin ilişkili olduğu parametrelerle tartışılması, özellikle kurtarılabilir olanın potansiyelini güce dönüştürmek açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda bildiride, belirli ölçütler doğrultusunda detaylı incelenmek üzere seçilmiş Ayvalık'ta 3, Lesbos'ta ise 4 odak köyün ışık tuttuğu* kırsal alanlar bütününde olumsuz bir şekilde gelişen mekânsal değişimin önüne geçilmesinde hangi kriterlerin referans alınabileceğinin *karşılaştırmalı olarak tartışılması hedeflenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *kırsal yerleşme morfolojisi, kültürel ekosistem, sürdürülebilir kırsal kalkınma, Ayvalık, Lesbos*

Giriş

Genel tanımıyla *kırsal yerleşimler*, kırsalda yaşayan ve sosyo-ekonomik yapısı yine kırsalda yaptığı üretimle şekillenen toplulukların ve buna bağlı gelişen yerelliklerin biçimini ve ölçeğini ifade eden yerleşimlerdir. Bulundukları coğrafyanın nitelikleriyle yerel karakteri biçimlenen kırsal yerleşimler, düşük hane sayısı ve küçük ölçeğiyle çoğu benzersiz fiziki ve sosyal morfolojiye sahip yapılardır.

Ait oldukları coğrafyaların bölgesel farklılıklarına özgü olarak mimari ve peyzaj karakteri şekillenen kırsal yerleşimlerin her biri kendine has morfolojilerinden bahsedebilmek mümkünse de, yaşanan bozulmalar göz ardı edilemeyecek kadar ciddidir: Kırdan kente göçle yalnızlaşarak neredeyse hayalet mekânlara dönüşen köyler; kente yakın kırsal yerleşimlerin karşı karşıya kaldıkları kentleşme süreçleri; turizme elverişli bölgelerde yaşanan ikinci konut uygulamaları ile mevsimsel nüfusun yarattığı yapısal bozulmalar ve git gide kırsal üretimini ve onun getirdiği yerel yaşam kültürünü kaybeden yerleşimler... Ancak bu gibi olumsuzluklara ya da bahsi geçen bozulmaların yerleşimin karakterini tanımlar hale gelmesine rağmen sahip oldukları güçlü yanlarıyla ve potansiyelleriyle öne çıkan kırsal yapılara da rastlamak mümkündür.

Bu anlamda metropollerden kaçarak kendilerine yeni bir "yaşam aurası" oluşturmaya çalışan kentlilerin tercih ettikleri yerler arasında, zaman zaman bir baskı unsuruna dönüşse de turizm ekonomisiyle ve hala canlı tarımsal üretimiyle Edremit Körfezi, potansiyeli yüksek kırsal alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Körfez bütünündeyse,

ISBN: 978-605-80820-1-4

Türkiye geneliyle kıyaslandığında nüfusunu büyük ölçüde koruyan, kırsal geleneğini sürdüren ve önemli oranda zeytinciliğe dayanan üretim yapısıyla ekonomik kazancını yüksek tutan Ayvalık, özellikle kent göçünü en çok çeken yerleşimlerden birisidir. Yeni yerleşimcilerin Ege kıyılarından yana olan tercihlerini belirleyen en önemli kriterlerden biri şüphesiz, suyun iki tarafındaki kültürel ekosistemin zenginliği ve bunun yaşam kalitesine yansımasıdır.

Ayvalık'ın karşı kıyısı Lesbos için demografiye dayalı durum daha farklı bir eğilim gösteriyorsa da, bu iki yakanın sosyal morfolojiye dair ilişkiselliği fiziksel yapının ötesinde bir topoğrafyanın manzarasını sergilemekte ve cezbedici bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Yüzyıllarca sürmüş tarımsal kültürün yeni sahipleri üzerinden bu manzarayı değerlendirmek, kırsal yerleşimlere dikkati daha fazla çekmektedir.

Ortak geçmişe sahip Ayvalık ve Lesbos kırsal yerleşimleri, zengin sosyo-kültürel ilişkiler, her iki yakada da zeytin yetiştiriciliği başta olmak üzere tarımsal üretim kültürü ile bu üretim pratiklerinin yerleşimlerle etkileşimi ve peyzaj değerleri açısından günümüzde hala özgün yapılarını korumakta; tipoloji açısındansa farklılıklar sergilemektedirler. Yerleşme morfolojileri; yer duygusunu yaşama biçimleriyle, topluluk kimlikleriyle ve varlıklarının sebebi doğalarını koruma anlayışlarıyla teneffüs edilen kırsal yerleşimlerin öz değerlerini farklılaştırmaktadırlar.

Yaklaşık iki yıl süren ve 2017 sonunda tamamlanan bir bilimsel araştırma projesine dayanan bu bildiride[1], coğrafi, demografik, iktisadi, sosyo-kültürel, mimari ve kültürel miras değerleri ile -belli oranda benzerliklere sahip olsalar da- doğal yapının farklılaşan özelliklerinin yerleşme morfolojisine olan etkisi Ayvalık ve Lesbos kırsal yerleşimleri özelinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın İçeriği ve Kapsamı

Aynı kültürel coğrafyayı paylaşan, sınırların yeniden oluşmasıylaysa birbirinden koparak, çeşitli süreç ve dinamiklerle değişime uğrayan Ayvalık ve Lesbos'un kırsal yerleşimlerinin konu edildiği çalışmada, morfolojik özelliklere referans verecek farklı mekânsal analiz başlıkları üzerinden detaylı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu vesileyle, sahip olunan potansiyellerin nasıl değerlendirilebileceklerini ve süregelen koşullar nedeniyle değişim/ dönüşüm eğilimlerine karşı mevcut kültürel ve mekânsal özellikleri koruyacak ilkelere kapı aralamak; ayrıca yerel kırsal kalkınma modelleriyle her iki yakaya da ilham kaynağı olacak referanslara ulaşmak hedeflenmiştir.

Bu nedenle çalışmanın içeriği ve kapsamı;

- Aynı kültürel ekosistemin içinde farklı bölgelerdeki kırsal yerleşimlerin mekânsal dağılım örüntülerini karşılaştırmak,
- Söz konusu yerleşimlerin mekânsal örüntüleriyle ilişkili coğrafi faktörleri yorumlamak,
- Bölgesel özelliklere ait potansiyellerin neler olabileceğine ve gelişimine dair mütevazı bir değerlendirme getirmek

çerçevesinde geliştirilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çalışmanın Yöntemi

Ayvalık köyleriyle ilgili verilerin bir kısmı için, 2015'te Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Planlama Atölyesi IV-V dersleri bünyesinde gerçekleştirilen teknik gezi kapsamında bölgenin kırsal yerleşimlerine ilişkin yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Hazırlık sürecindeyse iki yakada keşif gezileri ve saha çalışmaları organize edilmiştir. Köylerin demografik, coğrafi, sosyo-kültürel, iktisadi ve doğal yapıları incelenerek aralarındaki benzerlikler, farklılıklar ve ilişkisellikler ortaya konmuş; bu ilk analiz bulguları doğrultusunda Ayvalık ve Lesbos kırsal yerleşimlerinin karşılaştırılmasında senteze altlık oluşturulacak temel referanslar çıkarılmıştır.

Kırsalın ölçek olarak yaygın ve dağınık yapısının incelenmesine yönelik metodolojinin çerçevesini 3 başlık belirlemektedir: (1) ilçe ölçeğinde, kırsal yerleşimlerin üst ölçek bağlantılarıyla içinde yer aldıkları bölge bütünü; (2) yaşam alanı ölçeğinde, tarım alanlarıyla bağlantılı yerleşim biçimlenişi ve parsel-konut ilişkisini içeren fiziksel yapı; (3) sosyo-kültürel yapı. Arazi kullanım morfolojisinin sosyal değişimlerle birlikte anlamlandırılması için yerleşimlerin sınıflandırılarak değerlendirilmesini sağlayacak başlıklar belirlenmiş ve bölge bütününde sentezlenmiştir. Mekânsal etkileşim ile davranışların, nüfus büyümesi ile göç dinamiklerinin, üretim alanlarının ve ekonomik kalkınma stratejilerinin yarattığı yerleşme morfolojisinin karşılaştırmalı olarak okunmasını sağlayan başlıklar şunlardır:

- Erişebilirlik: Merkeze olan uzaklık,
- Demografi: Nüfus verileri ile geçmişten günümüze değişim eğilimlerinden çıkarımla göç alma-verme dinamiği,
- Ekonomi: Ziraat ve turizm gibi iktisadi göstergeler,
- Donatı: Eğitim ve sağlık hizmetinin verildiği mekân sahipliliği,
- Mimari: Geleneksel ve özellikli yapı karakteri,
- Kültür: Sürdürülen kültürel etkinlikler ile el sanatları icraatları.

Kırsal yerleşimlerin hem kendi aralarındaki hem de ait oldukları kırsal bütünündeki konumlarına dair değerlendirmeleri yansıtacak şekilde gerçekleştirilen karşılaştırma, metodolojinin ikinci adımını oluşturan ve detaylı olarak ele alınacak odak köyleri de ortaya çıkarmıştır. Belirli ölçütler doğrultusunda seçilmiş Ayvalık'ta 3, Lesbos'ta ise 4 odak köyde çalışma içeriği genişletilerek yerleşme morfolojisinin biçimlenişi, kamusal mekân ve aks oluşumları; sokak ve parsel oluşumları; kırsal konut biçimlenişi ve yerleşim peyzajında tarımsal üretim pratiğinin de yansımasıyla sosyo-kültürel yapı detaylıca incelenmiştir.

Ayvalık ve Lesbos kırsalının karşılaştırılmasında farklılaşmış ayrışmaların detaylı bir çözümlemesi yapılmamakla birlikte, odak köylerin morfolojik analizi iç ve dış alan ile kırsal peyzaj bütünlüğünde 3 kısımda değerlendirilmiştir: (1) Merkezi kısım: ortak kamusal mekânlar; (2) Dolaşım bölümü: yol ağı; (3) Homojen kısım: parsel biçimlenişi.

Sonuçtaysa, üst ölçekten yapı ölçeğine kadar gerçekleştirilen analiz ve sentez sonuçları üzerinden odak köyler değişim eğilimleri, taşıdıkları riskler ve potansiyeller üzerinden karşılaştırılmış; buna bağlı olarak bölgesel özelliklerine ve her iki yakadaki ekosisteme ve yapısal özelliklere uygun modların geliştirilmesinde hangi dinamiklerin rol alabileceği tartışılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ayvalık ve Lesbos: Ortak Coğrafya, Ortak Tarih, Ortak Kültür

Bugün Yunanistan'ın üçüncü büyük adası olan Lesbos, Geç Pleistosen Dönem'e kadar ana karayla bütünken, Holosen Dönem'de Edremit Körfezi'nden koparak ada formunu almış (Dermitzakis ve Drinia, 1999) ve 1462 yılında gerçekleşen ikinci seferle Osmanlı hakimiyetine geçmiştir.

Ticaret yollarına bağlı olarak gelişen ve bir liman kenti olarak uzun süre önemini koruyan Ayvalık ise Antik Dönem'den itibaren Lesbos'un tarımsal hinterlandını oluşturmakta olup; Ada'nın kıyıları konumundaydı. İki yaka arasındaki etkileşim ana karadan Ada'ya tahıl gönderimi, Ada'dan ise zeytin ve zeytinyağının Anadolu'ya gitmesi şeklinde gelişmiştir. İki yakanın da ekonomik dinamiklerinin temelini zeytincilik oluşturmuştur. 18. yüzyıla kadar bir tarım yerleşimi olan Ayvalık, sonraları sanayi kentine dönüşmüş ve zeytinyağı sanayisinde öncü olmuştur.

Nüfus değişimleri, Ayvalık ve Lesbos arasında önemli bir ilişki biçimini oluşturmuştur. Öncelikle, fetih sonrası Ada'dan göç edenlerin yerine, bölgenin harap olmasını engellemek için bir iskân politikası izlenmiştir (Doğan, 2008). Ada genelinde Osmanlı egemenliğinin artırılması için ana karadan getirilen nüfus, Ada'yı terk eden Rumlardan kalan evlere yerleştirilmiştir. Yakın tarih göz önüne alındığındaysa hem Osmanlı Dönemi'nde hem de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra iki yerleşim arasında gerçekleşmiş olan nüfus değişimleri Ayvalık'ın ve Lesbos'un tarih boyunca birbirleriyle etkileşim içerisinde olduklarını göstermektedir. Ortak tarih boyunca işgaller, ayaklanmalar, savaşlar ve depremler iki yakanın da mekânsal gelişiminde önemli değişikliklere neden olmuştur.

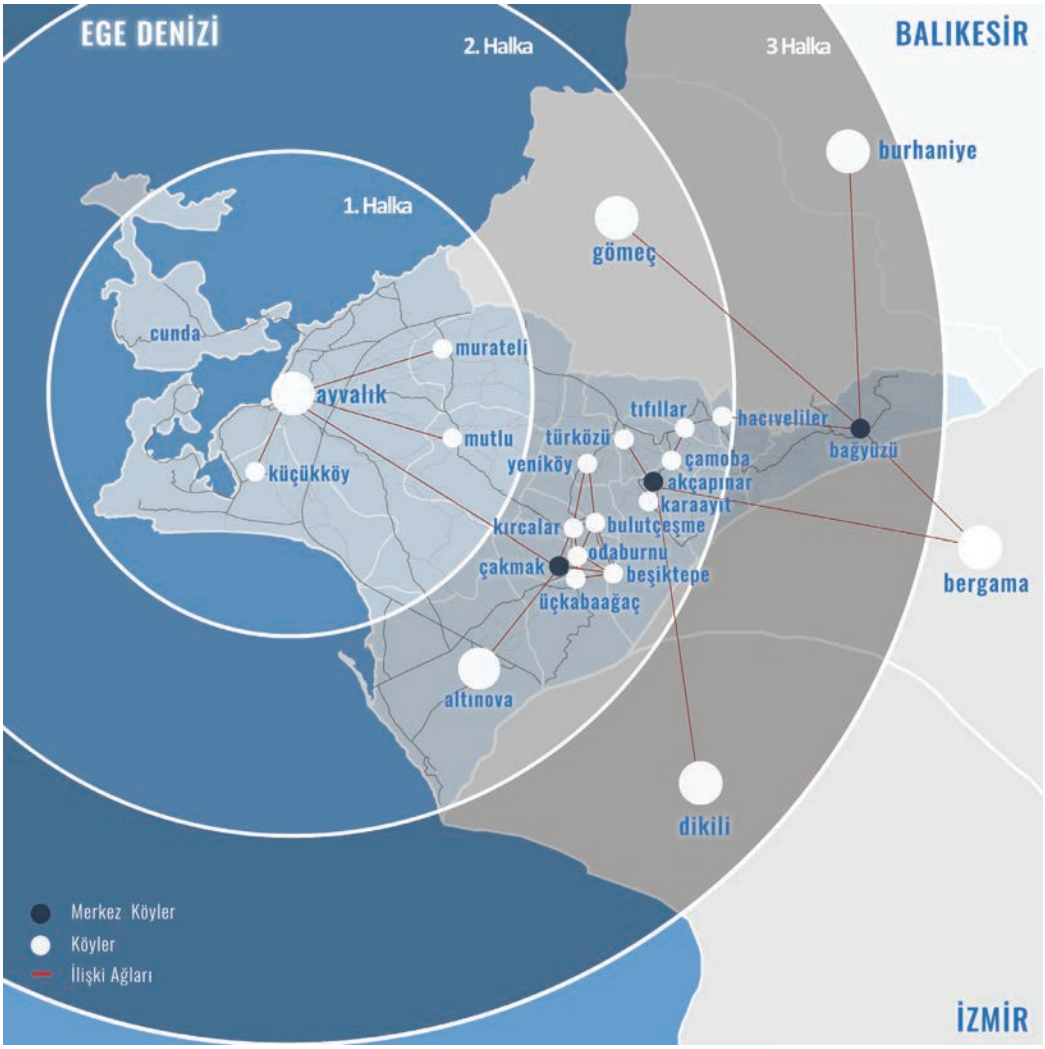
Ayvalık ve Kırsalı

Ayvalık ve çevresinin jeolojik özellikleri morfolojiye de yansımış; fazla eğimli olmayan bir topoğrafya ile yeraltı su kaynakları dolayısıyla verimliliği artan toprak gelişimi, beşeri ve ekonomik faaliyetlere elverişli bir ortam yaratmıştır. Ayvalık'ın köylerinde tarım, turizm, sanayi ve madencilik sektörlerinin öne çıktığı; kırsal üretimdeyse çeşitli meyve-sebze ürünlerinin ekiminde ve hasadında özgünlüğe sahip olunduğu; yoğunlukla zeytinciliğin, az da olsa arıcılık, balıkçılık gibi faaliyet alanlarının var olduğu görülmektedir. Tarımın temel ekonomik kazançlardan olması sebebiyle Ayvalık kırsalı, Türkiye geneliyle değerlendirildiğinde önemli potansiyellere sahiptir ve göç verme oranı daha düşüktür.

Ayrıca ekolojik yapısının, içinde yer aldığı bölgenin iklim tipine ve karakterine uymasıyla değişik flora türlerinin görüldüğü Ayvalık'ta endemik türlere rastlanılması, peyzaj karakterini ve algısını da önemli ölçüde değiştirmekte; tarımsal ürün desenini çeşitlendirmektedir.

Ayvalık 17 köyden oluşmaktadır[2]. Aralarındaki 3 merkez köyse, kırsalda yerleşme düzeninin dağınıklığına çözüm oluştururken; sadece hizmetlerin sağlanmasında değil, sektörel yatırımların yer seçimini kolaylaştırıcı, mekânın geliştirilmesini yönlendirici konumlarıyla da bölgesel ölçekte morfolojik bir ilişkisellik yaratmaktadır (Şekil 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Merkez Köyler ve İlişki Ağı.

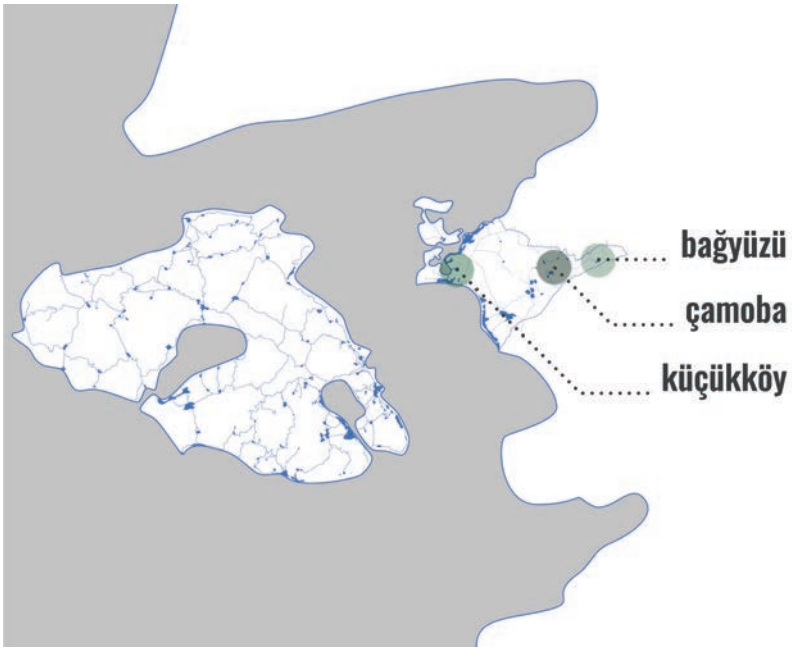
Ayvalık Odak Köylerinin Morfolojik İncelemesi

Ayvalık kırsalının farklı özelliklerine referansla Çamoba, Küçükköy ve Bağyüzü odak köyler olarak seçilmişlerdir (Şekil 2).

Seçim kriterlerindeki ilk belirleyici etmen, kuruluşa bağlı yerleşim çeşididir: Çamoba bir yörük/oba köyü, Bağyüzü bir yerleşik köy ("Türk Köyü"), Küçükköy kuruluş açısından mübadil/muhacir bir köy[3] olması nedeniyle diğer yerleşimler arasında farklılaşmaktadır.

Seçim kriterlerindeki diğer belirleyici etmense topoğrafyaya bağlı yerleşim biçimidir: Çamoba yamaç ve tepede, Bağyüzü yamaçta, Küçükköy düzlük alanda konumlanmıştır. Yerleşim biçimi ve bu biçimde şekillenen yerleşme morfolojisi, kırsal peyzajdan mimari karaktere, ekonomik faaliyetten mekânsal dokuya kadar etki ettiği ve Ayvalık kırsalı bütününde farklılıkları yansıttığı için seçim kriterlerine dahil edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Odak Köylerin Ayvalık İçerisindeki Konumu.

Çamoba

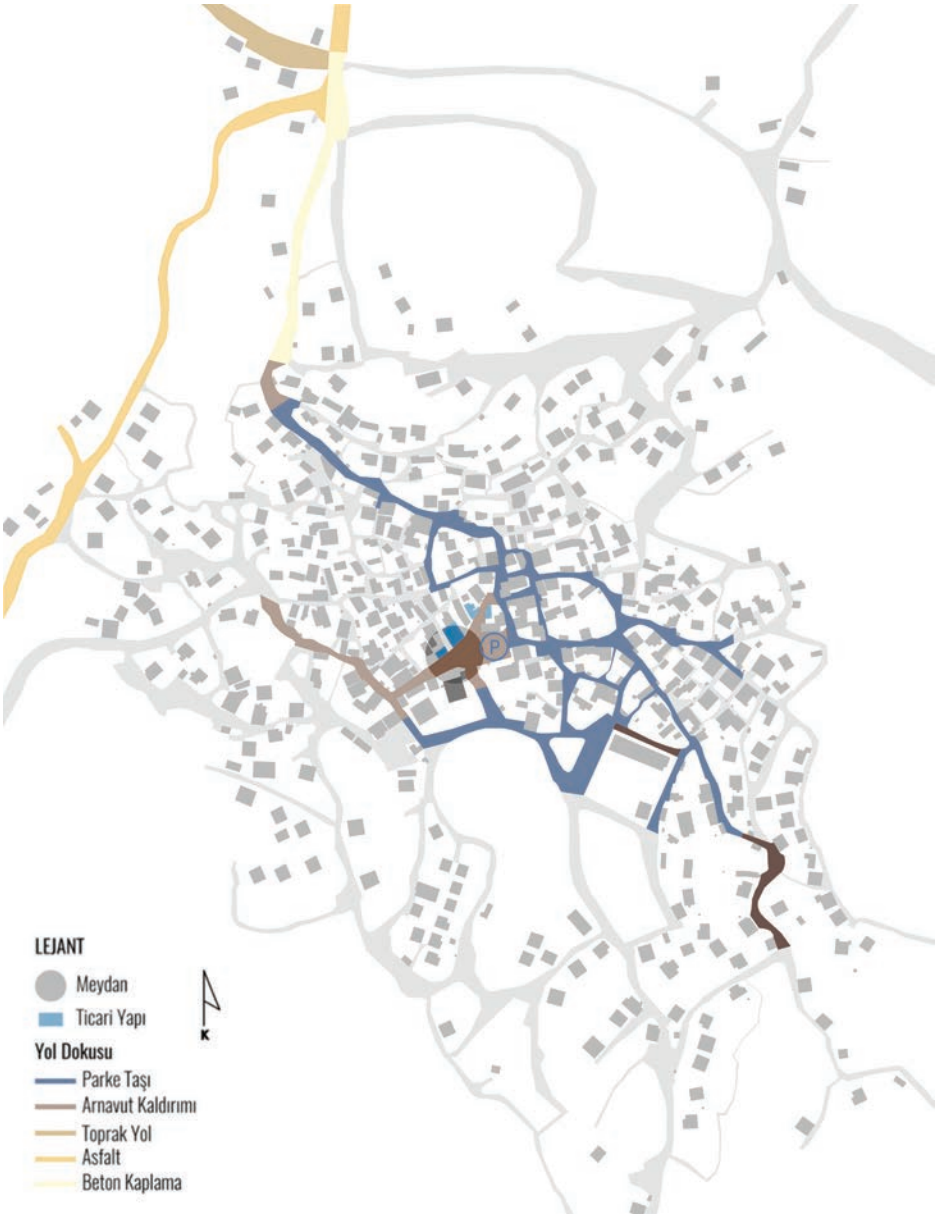
Ayvalık ilçe merkezine 19 km. uzaklıkta olan Çamoba, topoğrafik açıdan yamaç ve tepe dokularında konumlanmıştır ve toplu yerleşme tipi örneği göstermektedir.

Geçimini tarımsal üretim ve hayvancılıktan sağlayan köye ve çevresine, tarım, zeytinlik ve orman alanları kapsamında oluşan kültürel peyzaj estetik açıdan değer katmaktadır. Orman alanlarının varlığı çatı detayına kadar köy mimarisine etki etmiştir.

Diğer köylerle karşılaştırıldığında, 820 kişilik nüfusuyla Çamoba'nın göç alan nitelikte bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. 250-300 yıllık bir tarihe sahip olduğu düşünülen köy ayrıca, çok kültürlü etnik yapısıyla da farklılık göstermektedir. Yörük köyü olmanın bir özelliği olarak, Çamoba'da kalıcı olmayan derme-çatma yapıların varlığı dikkat çekmektedir. Farklı akslardaki sokak dokusu ve buna bağlı oluşan yapısal biçimleniş ile tarımsal faaliyete olanak veren parsel kullanımları çeşitlenmektedir.

Yerleşim genelinde yapıların birbirlerine uzaklıkları değişkendir ve yapı aralarında yer alan boşluklardaki ağaçların varlıkları, kiremit çatı örtüsüyle entegre bir yeşil doku oluşturmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

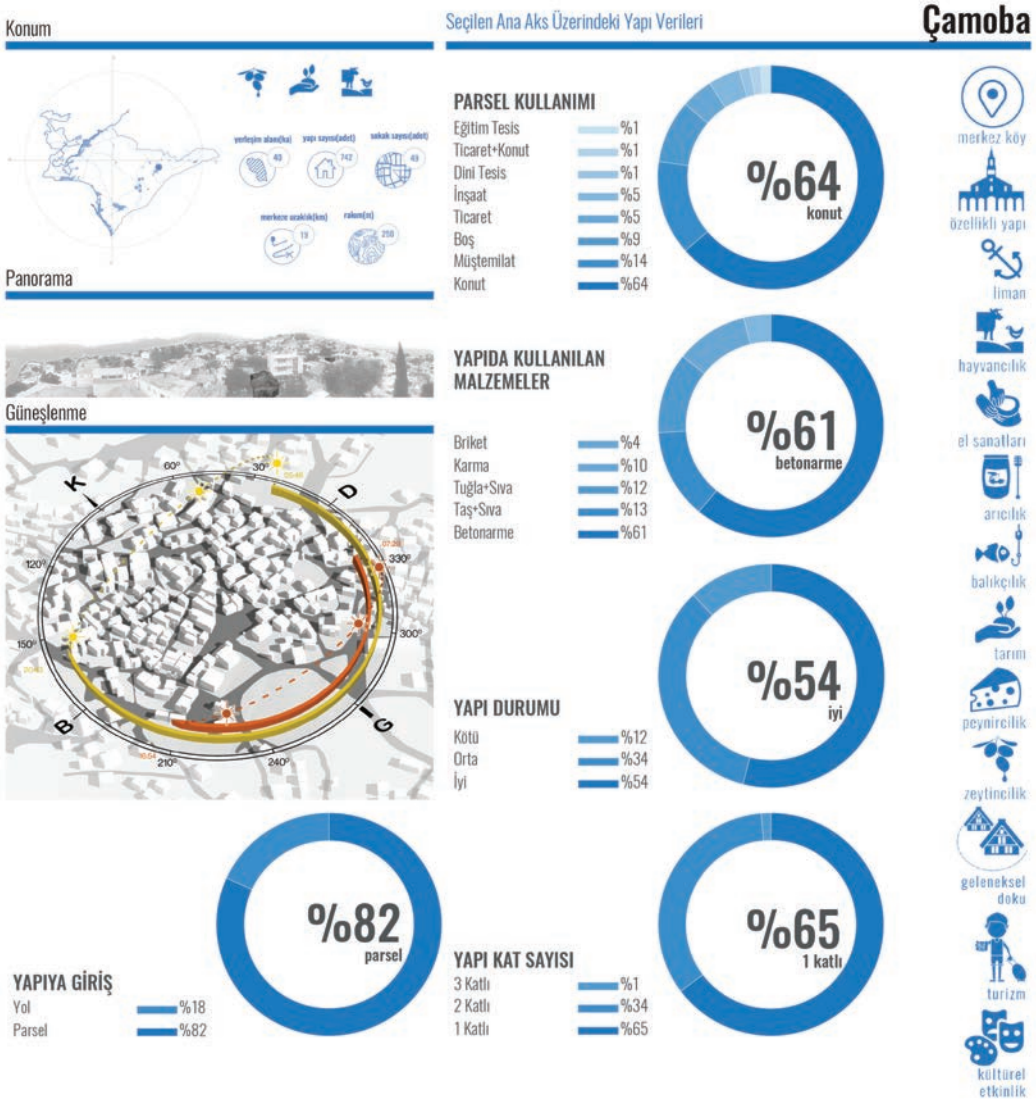
Şekil 3. Çamoba Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

Ortak kamusal mekânlar: Yapıların birçoğunun ön bahçeye sahip olması ve bahçe duvarlarının yüksek taş duvarlarla çevrili olması köydeki özel alana ilişkin kuvvetli bir mahremiyeti işaret ederken; köyün canlılık ve hareketini yansıtan en önemli ortak kamusal mekânı meydanıdır. Bu meydanda cami, çok sayıda kahvehane ve bakkal mevcut olup; günün belirli saatlerinde insan yoğunluğunun arttığı bir nokta haline dönüşen meydan, haftanın belirli günlerinde satıcıların da meskenidir.

Yol ağı: Çamoba'nın geniş ara sokakları olduğu söylenebilir ancak eğimin azlığı sebebiyle dar ve çok dik ara sokakların varlığından söz edilemez. Zeytin ağaçlarının ekili olduğu alanın bulunduğu bölümde yolun genişlediği görülmektedir. Sokaklar arnavut kaldırımıyla kaplı olup, belirli noktalardaysa doğal taş döşeme sonlanarak beton kilit parke taşıyla devam etmektedir (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Parsel biçimlenişi: Parsel biçimlenişi genel olarak merkezde toplu bir görüntü sergilerken, az eğimli tepecik çevresindeki yerleşim çeperlerine doğru dağınık yerleşim özelliği göstermektedir. Farklı açı ve akslardaki sokak dokusu organik bir yapıdadır ve bu dokuyla birlikte öbeklenmiş yapı grupları mevcuttur. Köydeki yapı türleri arasında yoğun olarak konutlar dikkati çekmektedir. Kötü durumda olan tek katlı depolar da varlıklarını korumaktadırlar. Sokak aralarında ayrıca, malzemesinde bozulmalar görülen ve su yapısı olarak nitelendirilebilecek çeşmelere rastlanmaktadır.

Şekil 4. Çamoba Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

Küçükköy

Küçükköy, Ayvalık ilçe merkezine 8 km. uzaklıkta olup, merkeze en yakın üç köyden biridir. 8 m. rakımda konumlanan ve aynı zamanda bir kıyı yerleşimi olan köyde yapılar, kıyıda ve eğimin çok az olduğu düzlüklerde yoğunlaşmıştır. Küçükköy toplu yerleşme tipolojisi özelliği göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bugün 10 binin üzerinde kişinin yaşadığı Küçükköy'ün vaktiyle nüfusunun çoğunluğunu Lesbos'tan gelmiş olan "Adalılar" oluşturmaktayken; sonrasında mübadeleyle köyden ayrılmak zorunda kalacak Rumların yanı sıra, 1900'lerin başında gelen muhacir göçmenlerin de yerleştiği bir köy olmuştur. Günümüzde bu sebeple "Boşnak Köyü" olarak da bilinen Küçükköy, hem mübadil hem muhacir bir yerleşim olma özelliğiyle Ayvalık içerisindeki diğer yerleşimlerden farklılaşmaktadır. Yıllar boyunca göç almasının sebebi, merkezi konumu ve zamanının belde belediyesine sahip bir yerleşimi olarak yaşayanlarına farklı imkanlar sunabilmiş olmasıdır.

Köyde konut yapılarının yoğun olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yakın zaman önce başlatılan "tarihi yapıları ayağa kaldırma" çalışmalarıyla da dikkati çeken Küçükköy'de bazı yapılar restore edilerek butik otel, sanat galerisi, el sanatları dükkanı, restoran vb. işlevler üstlenmektedir. Yaz aylarında artan turizm faaliyetlerinin yanı sıra, eski köy merkezinde yaşayan halk, geçimini hala hayvancılık ve tarımsal üretimden sağlamaktadır.

Şekil 5. Küçükköy Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

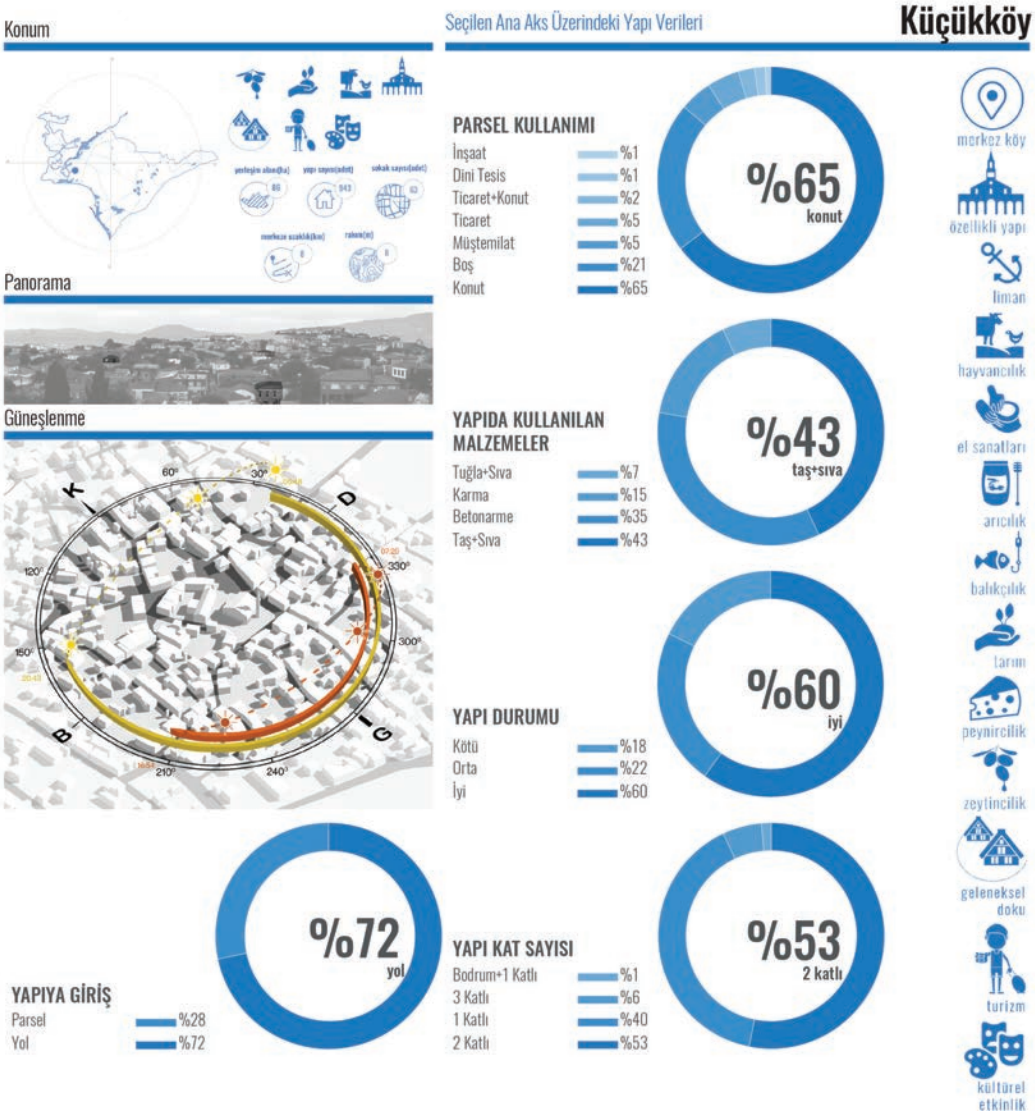
Ortak kamusal mekânlar: Köydeki ana aksların birleşim noktasında yer alan bir ana meydan ve ona eklemlenen ikincil küçük bir meydan bulunmaktadır. Ana meydan cami, müze, PTT, eski belediye binası gibi yapıları barındırmakta olup ağaçlarla çevrilidir. Küçük meydanda ise daha ziyade ticari fonksiyonlar ön plana çıkmakta, kimi yapıların altındaki yeme-içme mekânları sokağa taşarak yaşayanların bir araya geldikleri geçiş noktalarını oluşturmaktadır.

Yol ağı: Köyün omurgasını oluşturan ana akslar, kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yönlenmiştir. Ana akslar da dahil tüm köyde, farklı cephe kurgularına sahip yapıların sürekliliğinin olduğu sokaklar mevcuttur. Sokaklar çoğunlukla arnavut kaldırımı yol malzemesine sahiptirler (Şekil 5).

Parsel biçimlenişi: Az eğimli olan sokaklardaki bitişik nizam yapılar ve bu yapıların sahip

ISBN: 978-605-80820-1-4

oldukları taş ve/veya boya cephe yüzeyleri, sokak karakterini yansıtmaktadır. Bitişik nizam yapı biçimlenişi ve sokaktan bahçe kullanımı olmaksızın direkt ev girişlerine ulaşılması, yine bu köye özgü bir karakterdir. Parseldeki bahçe kullanımı, çoğunlukla arka bahçe olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 6. Küçükköy Yerleşme Dokusu Analizleri.

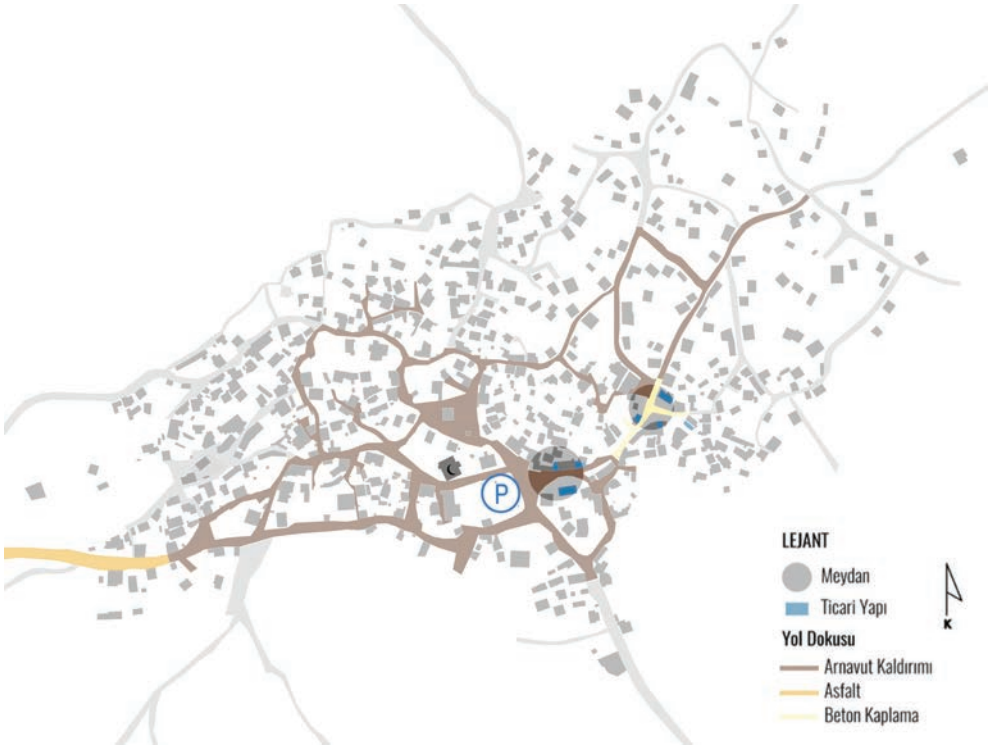
Bağyüzü

"Kozak Köyü" niteliği gösteren ve 1933'e kadar Bergama'ya bağlı olan Bağyüzü Köyü; ilçe merkezine 32 km. uzaklıkta olup, topoğrafik açıdan yamaç yerleşimi özelliğine ve toplu yerleşme tipolojisine sahiptir. "Türk Köyü" olarak da bilinen ve 490 m. ile en yüksek rakımlı yerleşim olan Bağyüzü'nün yerleşme dokusunu, tepecikler üzerine kurulu az eğimli sokaklar ve farklı açılarda yerleşmiş yapılar oluşturmaktadır.

681 kişinin yaşadığı köy, çok kültürlü etnik yapısıyla farklılık göstermektedir. Merkez köy

ISBN: 978-605-80820-1-4

olması sebebiyleyse mekânsal anlamda çok daha gelişmiştir. Nüfusun çoğu, başta çam fıstığı üreticiliği ve zeytincilik olmak üzere, tarımsal faaliyetle geçimini sağlamaktadır. Artan nüfusla birlikte tarımdan sağlanan gelirin yetersiz kalması, tarım arazilerinin parçalanması/zarar görmesi, işgücüne olan talebin azalması gibi ekonomik nedenlerle köyden çevre kentlere göç gerçekleşmektedir. Yaşanan göç, tarımsal üretimde çalışacak genç işgücünün azalması, tarımda üretim ve verimin düşmesi, kırsal yoksulluğun artması gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bağyüzü göç verme-alma eğilimleriyle diğer köyler arasında dikkat çekmektedir.

Şekil 7. Bağyüzü Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

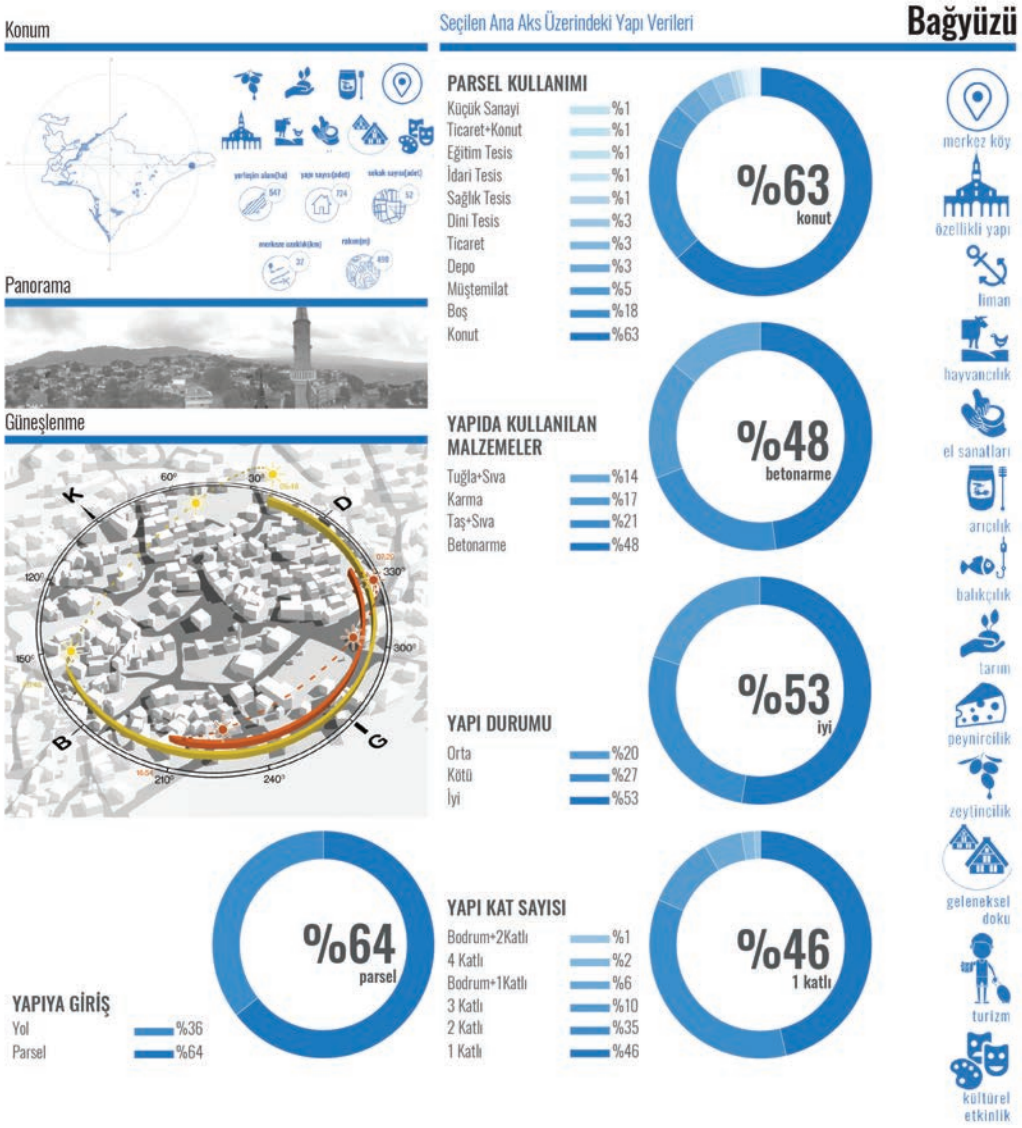
Ortak kamusal mekânlar: Köy, biri büyük ikisi küçük farklı meydanlara sahip olup; bu meydanları birleştiren ana aks üzerine kurulmuştur. Bu meydanlar farklı biçimlenişteki ortak kamusal mekânlardır. Bir diğer örnekse, sokak aralarında sıkça rastlanan çeşmelerdir. Bu çeşmeler hem sokak doğrultusunda bir durma noktası hem de ortak kullanılan mekânları oluşturmaktadır. Kahvehane bu köyde özellikle erkeklerin günün belirli zamanlarında bir araya geldikleri bir mekâna dönüşmektedir.

Yol ağı: Köyde eğime göre şekillenen bir yapı yerleşiminin varlığından söz edilebilir. Genellikle yapılarda bahçe ya da ekili alan kullanımı söz konusudur ve sokakların bu organik yapıya uygun bir dili vardır. Farklı akslarda, farklı eğimlerde giden sokaklar, farklı kesişim noktalarına sahiptirler. Bazı noktalarda yolların genişlediği, bazı noktalardaysa daralarak sokak boyunca devam ettiği görülmektedir. Döşeme kaplama malzemesi yoğun olarak doğal taş olup, arnavut kaldırımı şeklindedir (Şekil 7).

Parsel biçimlenişi: Köyde tarımsal faaliyetlerin etkin olması nedeniyle ekili alanlar yoğunluktadır. Genel olarak konut yapıları müştemilatlarıyla ilişkilenmekte, bahçe

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanımıysa yapıların ön bölümlerinde yer almaktadır. Bu sebeple girişler, sokakla birebir ilişki içinde değildir. Köylüler seyrek de olsa sebze yetiştirmekte, bahçelerindeki meyve ağaçlarından ürün elde etmektedirler. Ekili alanlar, bahçeler, sokak yapısı ve bu ilişkiler bütününde şekillenen yapılaşma biçimi, genel parsel biçimlenişini oluşturmaktadır.

Şekil 8. Bağyüzü Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

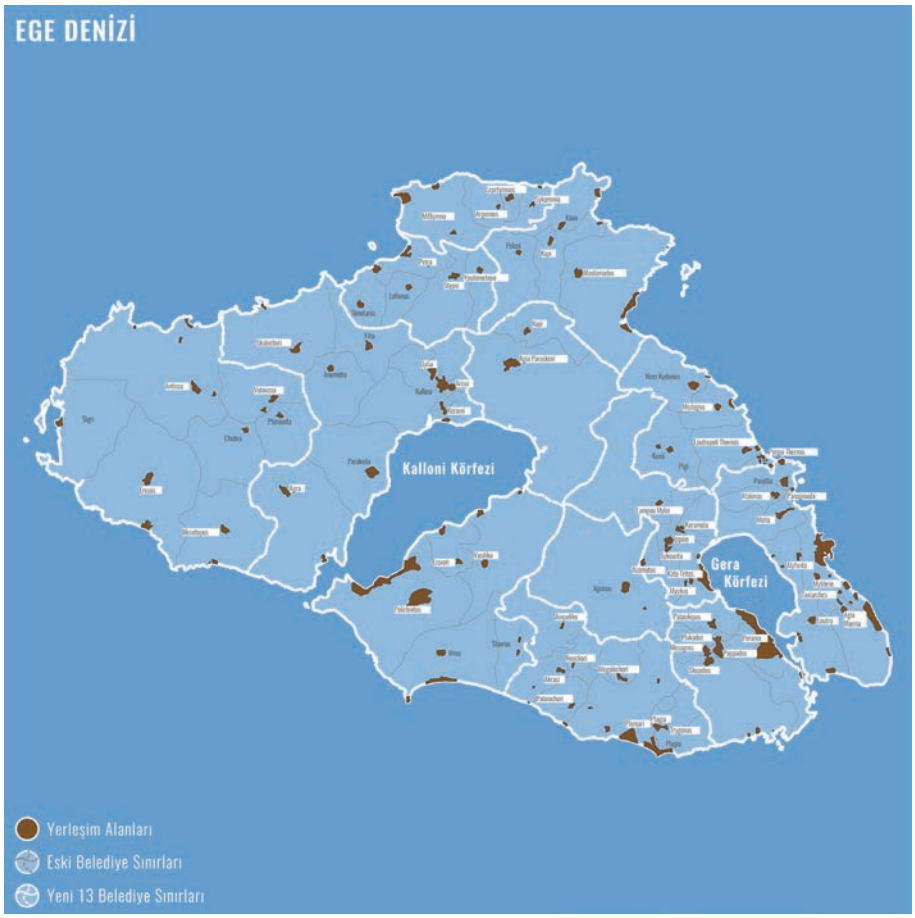
Lesbos ve Kırsalı

Lesbos'un üçgenimsi formunda, Ada'nın güney kıyılarında yer alan Kalloni ve Gera Körfezleri ayırt edici şekilde öne çıkmaktadır (Lesbos Belediyesi, 2015, 41). Genel olarak dağlık bir ada olan Lesbos'ta 3 ana dağ silsilesi bulunmaktadır; ayrıca Ada'nın üçte ikisi volkanik oluşuma sahiptir. Ada'nın arazi örtüsüyse; iklim değişikliği, toprak yapısı ve insan müdahalesi olmak üzere 3 farklı değişkene göre şekillenmektedir (Spilanis ve Kizos, 2015, 20).

Tarım arazileri farklı nehirlerin beslediği ovalarda yer almakta, genel anlamıyla Ada'nın

ISBN: 978-605-80820-1-4

körfezlerini çevrelemektedir (Lesbos Belediyesi, 2015, 20). Kurak ve seyrek bitkilerle kaplı batı kısmı haricinde sık ve zengin ormanlar bulunan Lesbos'u temsil eden bitki örtüsüyse pek çok farklı yerinde görülen zeytin ağaçlarıdır (Islepact, 2012, 1).

Şekil 9. Lesbos Yerleşimleri.

Yerleşimler (Şekil 9) Lesbos genelinde yalnızca %1.1'lik bir alan işgal etmektedir ve üçte ikisinden fazlası deniz seviyesi ile 100 m. irtifa arasında yer almaktadır. Genel olarak yaşlanan nüfusa sahip olan Ada'nın yüksek bölgelerindeyse daha ziyade küçük ve düşük nüfuslu köy yerleşimlerinin bulunduğu görülmektedir.

Lesbos'un başlıca gelir kaynakları, başta gıda üretim faaliyetleri olmak üzere ticaret ve hizmet sektörünün yanı sıra tarım, hayvancılık ve balıkçılıktır. Ayrıca son 20 yılda Ada'daki turizmde gözle görülür bir ivmelenme söz konusu olsa da bu aktiviteler oldukça kısa bir zaman diliminde kalmakta, yıl bütününe sirayet edememektedir (Islepact, 2012, 1).

Mytilene, Ada'nın yönetim merkezi olması yanında ulaşım merkezi görevini de görmektedir; dolayısıyla toplu taşımanın odağında olması ona kentsel bir özellik yüklemektedir. Ada'nın kısıtlı bir coğrafyaya sahip olması, ulaşım sistemindeki bisiklet ve yürüyüş yollarını yerleşim kültürüyle en iyi şekilde ilişkilendirmekte; sadece yaşayanlar için değil ziyaretçilerine de Lesbos'un tarihi, kültürü ve gelenekleriyle yakın ve kişisel deneyime sahip olma fırsatı sağlamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Lesbos Odak Köylerinin Morfolojik İncelemesi

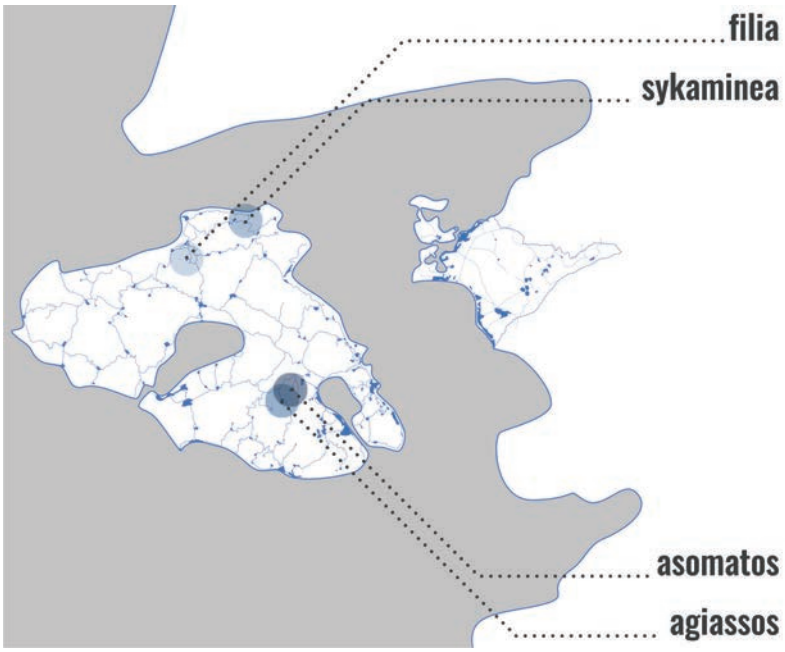
Lesbos kırsalının farklı özelliklerine referansla Filia, Sykaminea, Agiassos ve Asomatos odak köyler olarak seçilmişlerdir (Şekil 10).

Seçim kriterlerindeki ilk belirleyici etmen, Ayvalık'ta olduğu gibi, kuruluşa bağlı yerleşim çeşididir: Mübadil köyler oldukları için Filia ve Sykaminea öne çıkmışlardır.

İkinci etmen, köylerin Lesbos bütünündeki konumlarıdır: Merkeze ve denize yakınlık-uzaklık bir kriter olarak seçimleri etkilemiştir. Burada en çok farklılaşan, kendisi yamaçta konumlanmış olsa da deniz kıyısında iskele (skala) olarak adlandırılan bir bölgeye daha sahip Sykaminea Köyü olmuştur.

Üçüncü etmen, topoğrafyaya bağlı yerleşim biçimidir: Filia orta derecede sayılabilecek bir rakımda ancak düzlük alanda, Sykaminea yamaçta, Agiassos yüksek rakımda ve vadide konumlanmış olmalarıyla; Asomatos ise otantik bir dağ köyü olmasıyla seçimlere dahil edilmiştir.

Dördüncü etmen ise ekonomik faaliyetlerdir: Filia hayvancılık; Sykaminea turizm ve balıkçılık; Agiassos günübirlik turizm, el sanatları ve Asomatos kendi içine kapalı ve kendine yeterli ekonomik faaliyetleri nedeniyle çeşitliliği yansıtmaları açısından seçilmişlerdir.

Şekil 10. Odak Köylerin Lesbos İçerisindeki Konumu.

Filia

Mytilene'ye 49 km. uzaklıkta yer alan ve 298 m.'lik bir rakımda konumlanan Filia, az eğimli bir yerleşim yapısına sahiptir. Denize 5 km. mesafede bulunan köy, diğer köyler gibi dar sokakları ve bu sokak akslarında yerleşmiş geleneksel yapılarıyla kendine özgü bir yerleşme dokusunu oluşturmaktadır. Kuruluşa bağlı yerleşim çeşidi mübadil köy kategorisinde olan Filia'da Osmanlı'dan kalma bir cami hala ayaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kalloni Belediyesi'ne bağlı olan yerleşim, 1965 ve sonrasında dışarıya ekonomik nedenlerden dolayı göç vermeye başlamış; 2000'den günümüzeyse köy nüfusunda küçük bir düşüş yaşanmıştır.

2011 yılı nüfusu[4] 690 kişiden oluşan Filia'da zeytin ve üzüm yetiştiriciliği yapılsa da yeterli destek ve çalışma olmadığı için tarımsal faaliyet ekonomik fayda sağlayamamaktadır. Başlıca gelir kaynağı hayvancılık olan köyde yetiştiricilik, köy içi yaşamına direkt dahil olmamakla birlikte köyün çevresindeki kırsal alanlarda yapılmaktadır.

Şekil 11. Filia Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

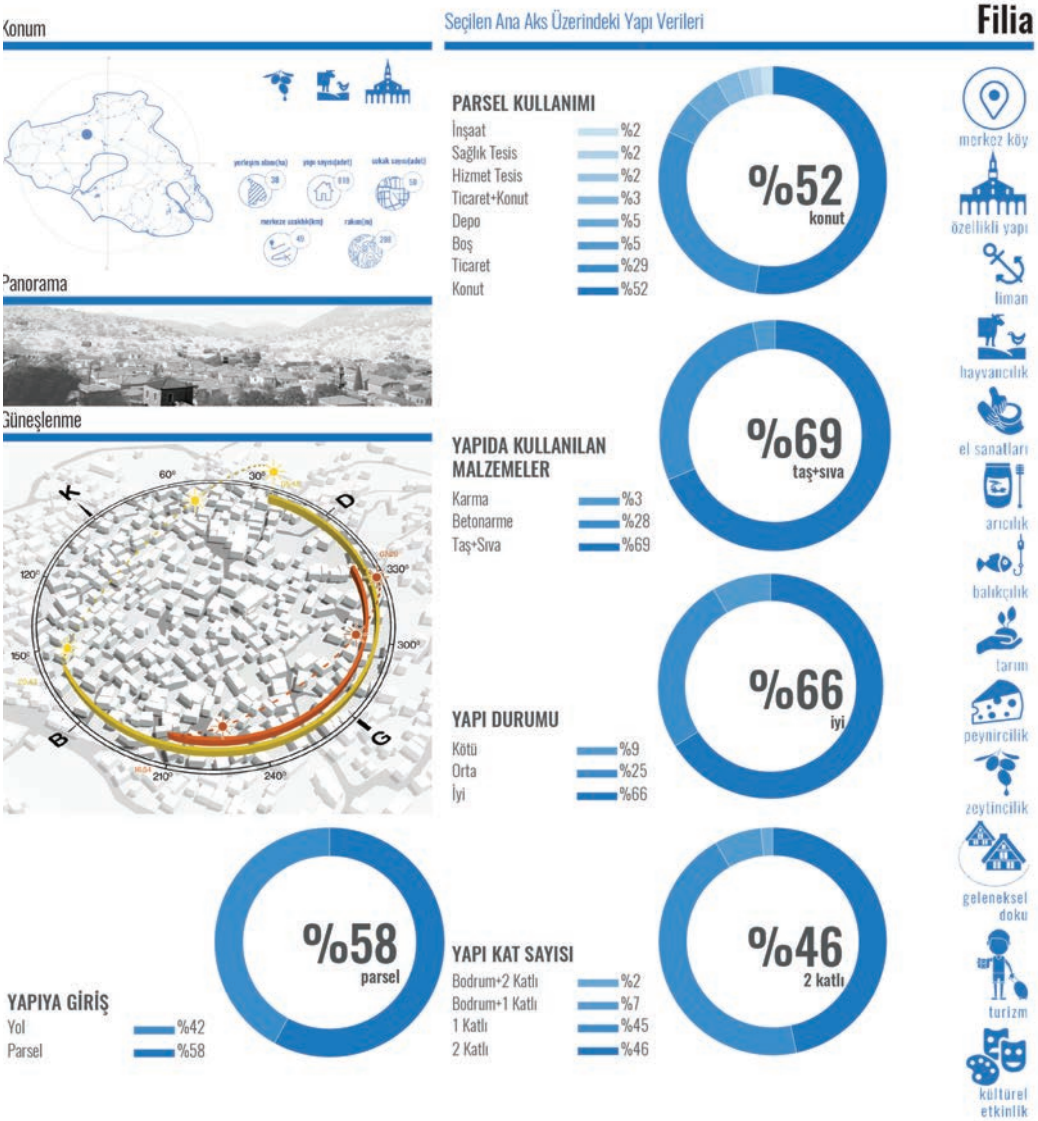
Ortak kamusal mekânlar: Köyde geleneksel doku içindeki meydanlar ve meydancıklar; toplantı, sohbet, etkileşim mekânları olarak önem taşımaktadırlar. Yerleşimdeki toplanma alanlarından biri, kilise çevresindeki restoran ve kahvehanelerin oluşturduğu meydanken; diğeriyse küçük bir şapel, bakkal ve postanenin de bulunduğu ve çok sayıda sokağı birbirine bağlayarak toplanma alanı haline gelen meydancıktır.

Yol ağı: Yollar ve patikalar, Filia'nın arazi yapısı nedeniyle diğer köylere kıyasla daha geniş ve az eğimlidir. Köy içi yollar belirli noktalarda birleşip küçük meydanlara ulaşmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Köyün ortak mekânlarını barındıran ana aksında arnavut kaldırımı kullanımı mevcut olup yalnızca ticari mekânların konumlandığı ve meydanlaşan iki alanda sınırlı olarak parke taşına rastlanmaktadır (Şekil 11).

Parsel biçimlenişi: Köy, merkezde toplu fakat çeperlere doğru yayılan bir yerleşim dokusuna sahiptir. Parsellerin büyüklükleri, arazi üzerindeki dağılımları, yapı-parsel oranları bu yerleşimin kırsal mimari karakteri hakkında fikir veren başlıca ögelerdendir. Köyde organik yapıdaki yollara bitişik parsel oluşumları gözlemlenmekte, yapılarsa parsel içinde farklı açılarla dağınık bir kurguda bir araya gelmektedirler. Köyde ön bahçe kullanımı görülmesinin yanı sıra sokaktan direkt giriş alan yapılar da mevcuttur. Bazı parsellerde konutla bitişik olan tek katlı yapılar, depo olarak kullanılmaktadırlar.

Şekil 12. Filia Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

Sykaminea

Mytilene'ye uzaklığı 45 km., rakımıysa 194 m. olan Sykaminea, Ada'nın kuzeyinde,

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mithymna Belediyesi'ne bağlı bir yerleşimdir. Yamaçta konumlanmış ve toplu yerleşme tipi örneği gösteren köyün kuruluşa bağlı yerleşim çeşidi, mübadil köy kategorisindedir.

2011 yılı nüfusu 169 kişidir ancak ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı sürekli göç verme eğilimindedir. Zeytin yetiştiriciliğinin ön plana çıktığı Sykaminea'da tarım ve hayvancılıkla uğraşılmaktadır. Önemli trekking rotalarından biri köyden geçtiği için turizm potansiyelinin var olduğu söylenebilir.

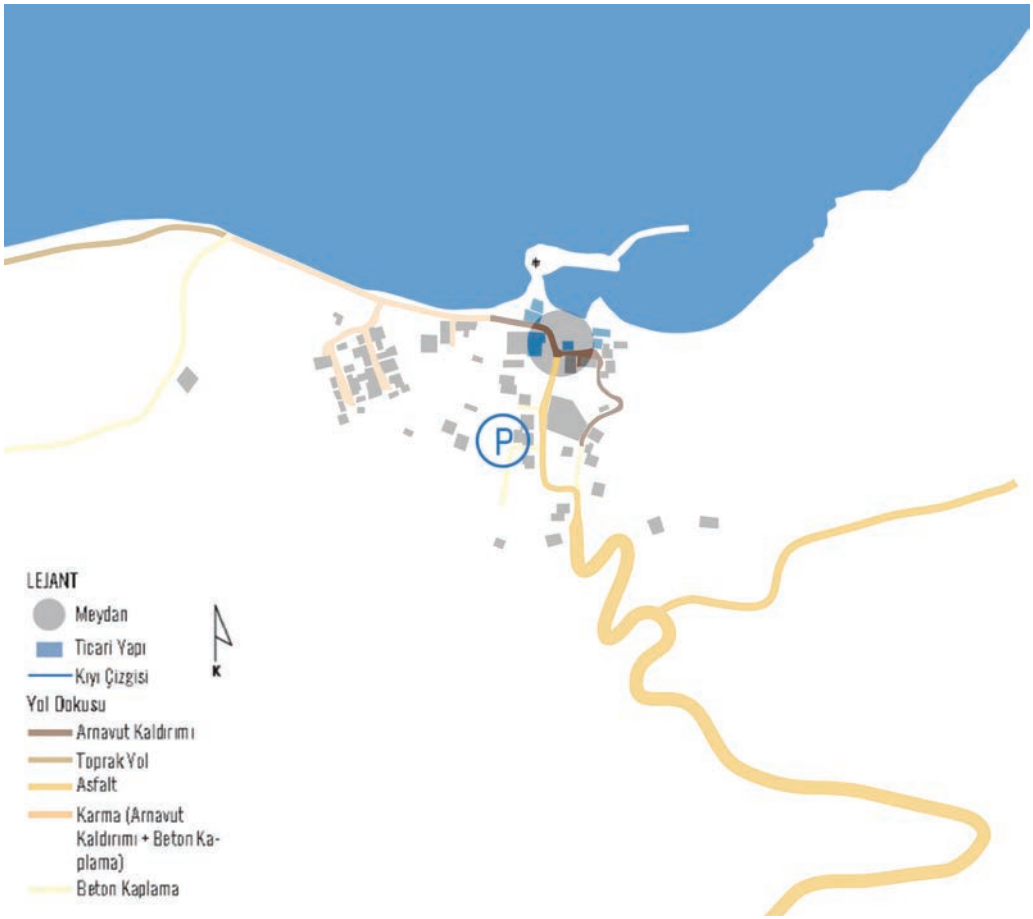
Osmanlı'dan kalma bir hamam kalıntısına ve farklı donatılara sahip Sykaminea geleneksel köy statüsünde olup Mithymna ve Agiassos ile birlikte 1978 yılında çıkartılan bir yasayla koruma altına alınmıştır.

Denize kıyısı olmamasına karşın 3 km. mesafesinde Skala Sykaminea olarak adlandırılan iskele bölgesi yer almakta; temel geçim kaynağı olan balıkçılık ve turistik mekân işletmeciliğiyle Sykaminea'dan farklılaşmaktadır. Nüfusu 140 kişiden oluşan Skala Sykaminea, Ada'ya gelen turistlerin ilk ziyaret ettikleri noktalardan biridir.

Şekil 13. Sykaminea Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

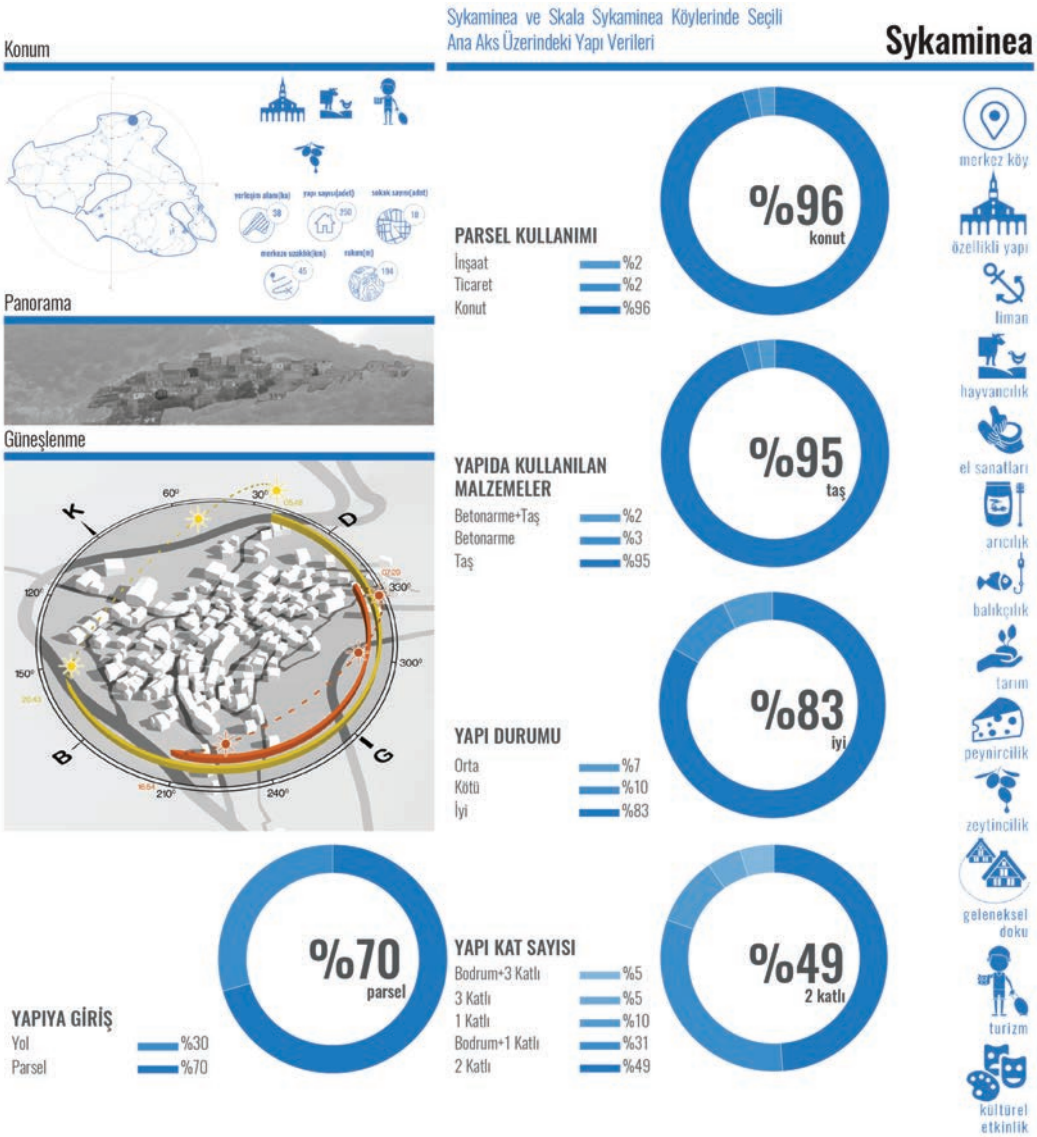
Şekil 14. Skala Sykaminea Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

Ortak kamusal mekânlar: Yüksek eğimli bir arazi üzerindeki çok sayıda dar ve merdivenli sokaktan meydana gelmesi sebebiyle nispeten düz bir alana kurulu köyün en büyük açıklıklarından birini oluşturan kahvehane ve çevresi, yerleşimin en önemli toplanma alanıdır. Diğer odak köylerden farklı olarak kilise, ticari birimlerden kopuk olarak merdivenli bir sokak üzerinde bulunmaktadır. Yerleşimin dar sokaklarında yer alan çok sayıda çeşme de duraklama ve buluşma mekânları olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Skala Sykaminea'ya inen yol üzerinde, bölgeye gelen turistlerin sıklıkla uğradıkları hâkim manzara noktalarında konumlanmış ticari işlevler bulunmaktadır.

Yol ağı: Daha eğimli bir arazide konumlanmış olması sebebiyle Sykaminea, kendine has bir ulaşım yapısına ve dokusuna sahiptir. Köy içi yollar tamamen arnavut kaldırımı olup, çepere yaklaştıkça asfalt yola bağlanmakta ve bu asfalt yol köyü çevrelemektedir. Eğimli arazide bulunmasının bir sonucu olarak çoğunlukla eğime paralel şekillenen yolların arnavut kaldırımı, eğime dik şekillenen yollarınsa yine arnavut taş kaplı olmak üzere merdivenlerle oluşturulduğu görülmektedir (Şekil 13-14).

Parsel biçimlenişi: Eğime dik merdivenler, eğime paralel oluşmuş yollar, parsel yapısı ve bu parsellere yerleşmiş yapılar ile ara mekânların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle konut yapılarının ön cephelerinde iki yapıyı birbirine bağlayan ve bahçeye ulaşan giriş bölümleri bulunmaktadır. Yapı kotları sokak kotundan farklılaştığında yapıya merdivenle giriş sağlanmaktadır. Konut yapılarının bazıları ön avluludur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. Sykaminea Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

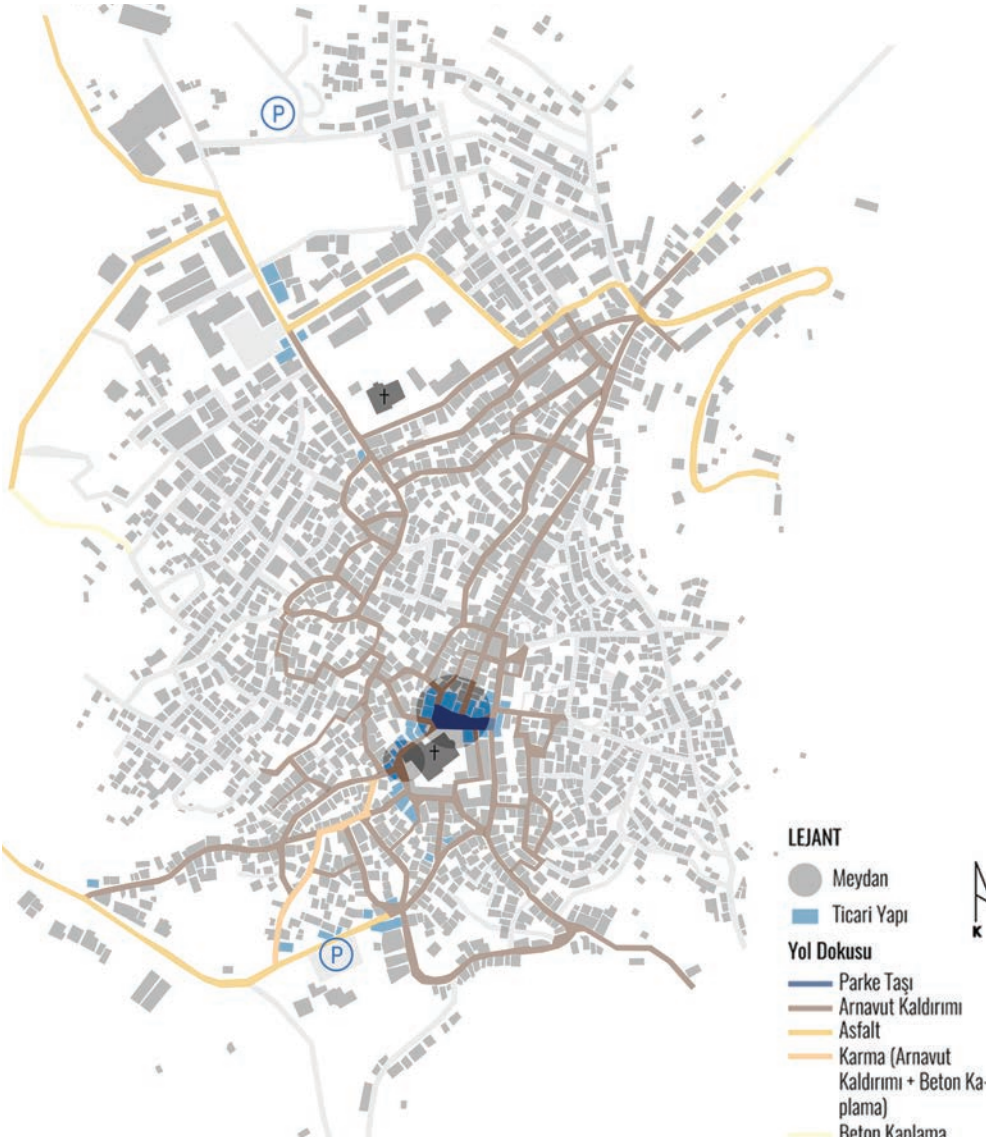
Agiassos

Mytilene'ye uzaklığı 25 km. olan Agiassos, 454 m. rakımda konumlanmış bir dağ köyüdür. Kuruluş tarihi 12. yüzyıla dek uzanan köy dağ eteklerinde bir vadiye oturan taş evlerden oluşmakta ve ağaçlarla çevrili yeşil dokunun hakimiyeti altında olup; köyün merkezinde yer alan kiliseden bir koni şeklinde dışa doğru gelişmektedir.

2011 yılı nüfusu 2320 kişiden oluşan Agiassos, çok boyutlu turizm potansiyeline sahiptir; hem inanç turizmiyle turist çekmekte hem de yerel ürünleri, kültürel ve sanatsal faaliyetleri sayesinde ilgi görmektedir. Köy, Yunanistan'ın özel güzelliğiyle bilinen 449 bölgesinin arasındadır ve karakteristik yerel dili ve özel kültürüyle sanatsal ve dinsel bir sit alanı kabul edilmektedir. Ayrıca, geleneksel köy statüsünde olup, Mithymna ile birlikte 1978'de çıkartılan bir yasayla koruma altına alınmış ve diğer yerleşimler için öncü olmuştur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Köyde çömlekçilik halen atölyelerde geleneksel metotlarla yapılmakta; ahşap oymacılığı geleneğiyse, yerel sanatlar içerisinde en fazla kâr getiren faaliyet olarak varlığını sürdürmektedir. Bu faaliyet giderek festival kapsamına alınan başkaca bir özgünlüğü ortaya koymuştur. Ancak tüm bunlara rağmen köy, ekonomik sebeplerden dolayı hala göç verme eğilimindedir.

Şekil 16. Agiassos Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

Ortak kamusal mekânlar: Ana aksların organizasyonu diğer yerleşimlerden farklılık göstermektedir. Köyün tam merkezinde yer alan Panagia Kilisesi, aynı zamanda köyün en alçak noktasındadır. Dış sınırların orta merkezde birleşmesi Agiassos'un karakteristik yerleşme dokusunu ortaya çıkartmaktadır. Köydeki bütün ana aksların bu noktaya çarşının içinden geçerek yönlenmesi, çarşının sıklıkla kullanılan ortak bir toplanma noktası haline gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca burada bulunan ticaret yapılarının varlığı, turistler

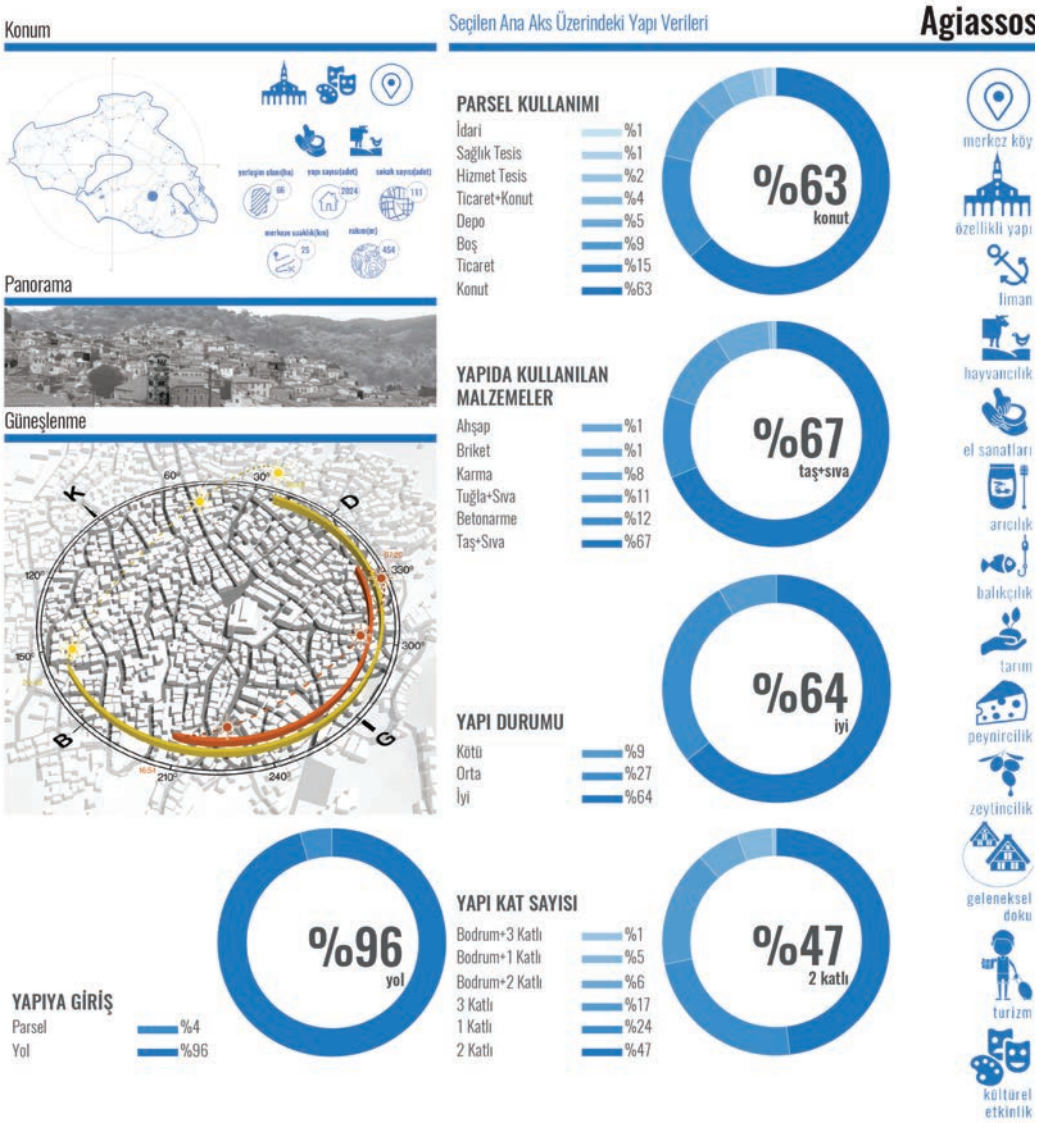
ISBN: 978-605-80820-1-4

için de buluşma mekânı oluşturmaktadır. Köyde geleneksel doku içindeki meydanlar ve meydancıklar; toplantı, sohbet, etkileşim mekânları olarak önem taşımaktadırlar. Yerleşimdeki toplanma alanlarından biri kilise ve çevresi, diğeriyse yerleşimleri birbirine bağlayan atölye, fırın, çeşme vb. ile toplanma alanı haline gelen meydancıklardır.

Yol ağı: Kuzeyden geçen ana yoldan köye bağlanarak yerleşimi çevreleyen daha alt kademedeki asfalt yol, Agiassos'un diğer yerleşimlerle bağlantısını sağlamaktadır. Buna bağlanan köy içi yollarsa çoğunlukla arnavut kaldırımı olup, bazı yerlerde beton kaplamayla devam etmektedir. Tepede ve yamaçlarda konumlanmış yerleşimin yol yapısı oldukça eğimlidir. Doğal yapısının getirisi olarak araç kullanımının aktif olduğu noktalar kısıtlı olup, eğimin fazla olduğu bazı sokaklar arasında merdivenler görülmektedir (Şekil 16).

Parsel biçimlenişi: Parsel biçimlenişi, merkezden ışınsal bir yerleşim şemasına sahip olan Agiassos Köyü için farklı bir mimari karakter oluşturmaktadır. Dik eğimli sokaklar evlerin dar ön cepheli bir biçimlenişe sahip olmasına yol açmakta ve bitişik nizam yapılaşmadaki duvarlar, birbirlerini destekleyecek şekilde yan yana ilerlemektedir. Burada yaşayanlar yeşili balkonlara ve sokaklara taşırmaktadırlar. Ticari birimlerde de bu sebeple dışarıyla bir harmoni sağlanmak istenmekte; geniş cam açıklıklar iç-dış mekân ilişkisini nötralize etmek için kullanılmaktadır (Vostani-Koumbas, 1984). Köyde, eğrisel yollara paralel giden eğrisel köşe yapılar cephede farklı bir düzen oluşturmaktadırlar. Bu yapıların bazılarının üst katlarında balkon detayı, alt katlarında ise eğimden yararlanılarak zemin kotu altında oluşturulmuş ve depo olarak kullanılabilen mekânların küçük pencereleri dikkat çekmektedir. Ayrıca cephelerde taş malzeme ile tuğlanın entegre biçimde kullanılarak almaşık bir doku meydana getirdiği görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 17. Agiassos Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

Asomatos

Otantik bir dağ köyü olan Asomatos, deniz seviyesinden 229 m. yüksekte ve Mytilene merkeze 20 km. mesafede yer almakta olup, toplu yerleşme özelliği göstermektedir.

2011 yılı nüfusu 259 kişiden oluşan Asomatos'ta tarım ve hayvancılıkla uğraşılmakta, zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır. Son yıllarda canlanan sepetçilik faaliyetleriyle köyde, hasır işi ürünler üretilmektedir. Bunun yanı sıra küçük esnaflık görülmekte; eczane, market, bakkal ve kahvehane köylüler tarafından işletilmektedir.

Çoğu köye kıyasla, içe kapalı yapısı nedeniyle en az turist çeken yerleşimlerden birisi olan Asomatos'un bu içe kapalılığı köydeki nüfusun göç verme eğilimini günden güne artırmaktadır.

Köyün çınar ağaçları, zeytin ağaçları ve akarsularla çevrili pitoresk mevkiinden, Ada'nın

ISBN: 978-605-80820-1-4

işaretli trekking rotalarından biri geçmektedir; bu anlamıyla köyün kırsal peyzaj karakterinin güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

Asomatos Köyü ayrıca geleneksel köy statüsünde olup, 2003 yılında yasayla koruma altına alınmıştır.

Şekil 18. Asomatos Köyü Yol Ağı ve Seçili Ana Aks Analizleri.

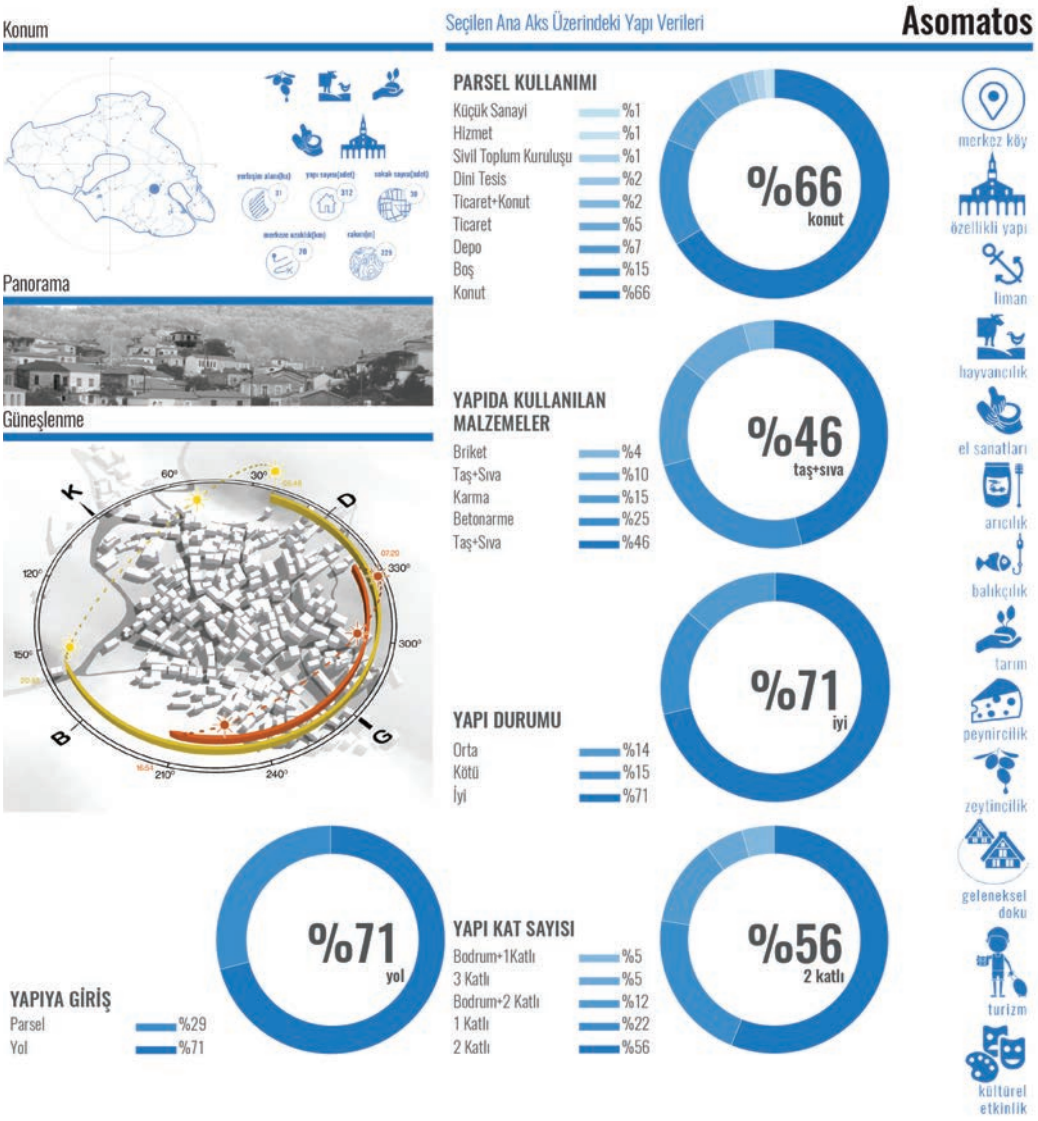
Ortak kamusal mekânlar: Asomatos için ortak kamusal mekânlar, sokak arasında açılan küçük ortak meydanlar ile kilise, kahvehane ve bakkalın olduğu küçük meydancıklardır. Bu alanlardaki ticaretle ilişkili fonksiyonlar hem köy sakinlerinin hem de nadir de olsa dışarıdan köye gelen günübirlik ziyaretçilerin bir araya geldikleri uğrak noktalardır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yol ağı: Kuzeybatıdan geçen ana yoldan köye bağlanan daha alt kademe bir asfalt yol bulunmaktadır. Köy içi yollar çoğunlukla arnavut kaldırımı olup, beton kaplama yollar daha ziyade köy çevresinde veya asfalt yola bağlanan noktalarda bulunmaktadırlar. Tepede ve yamaçlarda konumlanmış olan yerleşimin yol yapısı oldukça eğimlidir. Doğal yapısının getirisi olarak araç kullanımının aktif olduğu noktalar kısıtlı olup, eğimin fazla olduğu bazı sokaklar arasında merdivenler görülmektedir. Köyün ana omurgası kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve merkezinde bir kilise bulunmaktadır. Kilise ve çevresinde bulunan ticaret alanları bir bütün olarak köyün meydanını oluşturmakta, sadece bu alanda parke taşı kullanımına rastlanmaktadır (Şekil 18).

Parsel biçimlenişi: Asomatos'taki konut yapılarının ayrık nizam bir biçimlenişe sahip oldukları, fakat bazı yapıların bahçe duvarlarıyla birbirine bağlandıkları görülmektedir. Parsellerde yapı arkalarında veya önlerinde avlu oluşumları fark edilmektedir. Köyde ağırlıklı olarak sıvalı-sıvasız taş yığma yapılar dikkati çekmekte, ikinci katın ahşap karkas olduğu örneklere de rastlanmaktadır. Asomatos'ta, Lesbos geneliyle karşılaştırıldığında nadir olarak nitelendirilebilecek tepe pencereli evler de bulunmaktadır. Kemerli veya düz lentolu plan giriş kapıları kimi zaman doğrudan konuta, kimi zaman hem konuta hem bahçeye, kimi zamansa sadece bahçeye açılmaktadır. Bazı konut girişleriyse merdivenle üst kota alınmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 19. Asomatos Köyü Yerleşme Dokusu Analizleri.

Sonuç: Ayvalık ve Lesbos Kırsal Yerleşme Morfolojilerinin Karşılaştırılması

Yerleşimlerin fonksiyonları geçmişte çiftçilik ve kırsal hizmetlerle bağlantılıyken, kırsalda yaşanıyor ve çalışılıyordu. Değişen şartlar sonucu günümüzde kırsal, yerleşik nüfusunu kente göndermekte; çeperdeki kırsal yerleşimlerse kentlerin gelişme alanı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle gençlerce vazgeçilen veya mevsimsel olarak kullanıldığı için üretimden kopan köyler içinde nüfus kaybını daha az yaşayanlar, tarımsal üretimi kuvvetli yerleşimlerdir. Ayvalık özelinde nüfus kaybının önüne tarıma dayalı ekonomisiyle geçebilen Çamoba ile turizmle desteklenen ekonomisi nedeniyle Küçükköy buna örnekken, Bağyüzü hem erişebilirlik hem de tarımdan sağlanan gelirin yetersiz kalması veya tarım arazilerinin parçalanması sorunları nedeniyle nüfus kaybetmektedir. Lesbos'ta ise coğrafyanın kısıtlı imkanları, seçenekleri çoğaltabilecek istihdam başlıklarının yetersizliği, yüksek tarımsal üretime rağmen emek gücüne denk kazanç sağlanamaması

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve mevcut potansiyelleri değerlendirmedeki başarısızlıklar nüfus kaybının devam edeceğini göstermektedir.

Arazi kullanım morfolojisini etkileyen diğer bir önemli başlık turizmdir. Bu anlamda iyi örnekler teşkil eden Lesbos kırsalında, ekonominin değişen ritmi nedeniyle turizm desteklenmekte; oysa daha yaygın olarak ekonomik katkı getiren turizm, Ayvalık kırsalında Küçükköy ve Bağyüzü ile sınırlı kalmaktadır. Yine Ayvalık'ta, ikinci konut olarak kullanılmak üzere edinilen mülkler, mevsimsel canlılık sağlasa da kış aylarında boş kalarak köy nüfusunu da değişken kılmakta ve böylece tarımsal üretim ile kırsal yerleşimin bütünleşik yapısını fiziki ve sosyal morfoloji açısından koparmaktadır.

Diğer yandan turizmin kalkınma dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmesini sağlayacak nitelik sahipliliği, korumaya yönelik yönetimin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Lesbos'ta yasalarla korunan ve tasarım rehberlerinin denetiminde tutulan yerleşimler, planlamanın daha tutarlı şekilde gelişimini yönlendirse de bu durum Ayvalık kırsalı için geçerli değildir. İkinci konut kullanımının giderek yaygınlaştığı yapılar tarımsal arazinin kaybını ürün ve peyzaj değeri açısından yok ederken, Küçükköy'dekilere benzer restorasyon uygulamalarının gerçekleştirildiği yerleşimlerdeyse, yaşanan hızlı el değiştirmeler yerleşim kimliğinden tamamen kopuk manzaralar oluşturabilmektedir.

Her iki yakadaki kırsal yerleşimlerin temel bileşenlerinden biri olan meydanlarda sosyal ilişkilerin dokusunun oluşturulmasına yardımcı olan ticari birimler ile donatıların bir araya gelişi, yerleşim kurgusu için de benzer bir biçimlenişi sergilemekte; mimari peyzajın önemli birer parçası olarak markalaşan değerler sunmaktadır. Bununla birlikte Ayvalık'a nazaran Lesbos kırsal yerleşimleri, çeşitlenen donatılar ile canlı ve aksiyel bağlantıları kuvvetli meydanlara sahipken; özellikle bu aksta yer alan yapılar yerleşimin karakterini tanımlamakta, topoğrafyaya göre biçimlenen yol dokusuyla morfolojik bütünlük ve yerleşim ritmi kazandırmaktadır. Ayvalık kırsalındaysa Bağyüzü ve Küçükköy dışında daha plansız bir gelişmenin gözlemleniyor oluşu, yerleşim morfolojisine dair okunabilir bir kimlik yapısı tanımlayamamaktadır.

Hem Ayvalık hem Lesbos kırsal yerleşimlerinin dinamik özelliklerinden biri olan ve ailelerin bir aradalığını sağlayan toplu yerleşme biçimi, toplumsal ilişkileri kuvvetlendirmekte; kırsal yaşamı ve üretimi daha canlı kılmaktadır. İki yakanın ortak belleğinin ürünü olan biçimsel yapının yerleşme ölçeğindeki yansımasıysa Ayvalık'ın mekânsal zenginliğini öne çıkarmaktadır; odak köylerin yörük, kozak ve mübadil köy niteliğinde olmaları ile yaşayan profilinin mekânın belleğine aktardığı biçimsellik ve üretim şekli, kırsal yapıda çeşitlenen bir kültür mozaiği oluşturmaktadır.

Öte taraftan, yine her iki yakanın da sahip olduğu coğrafi işaret olarak zeytinlikler, neredeyse monokültür halinde tüm kıyı ve yamaçları kaplamaktadır. Yerel kimlik ve tarımsal miras açısından bölgenin kültürel ekosisteminin de en önemli parçası olan zeytinlikler, sürdürülebilir arazi teknikleriyle tarımsal üretim deneyiminin nesillerce aktarımını gerçekleştirirken; topoğrafya ile manevi bağların ve yere ait ortak belleğin de korunmasını sağlamıştır. Ayvalık ve Lesbos'ta zeytinin tarımsal üretim kültürünü ve beraberinde yaşamı besliyor olması ve bu önemli mirasın farkındalığına sahip olunması, arazinin kültürel peyzaj değerini daha da korunur hale getirmesi için önemli bir potansiyeldir. Arazi morfolojisinde özgün peyzaj manzarasını oluşturacak şekilde yayılan bu biçimleniş, tarımsal üretim dışında turizm geliri açısından da hassas bir değer olarak ortaya çıkmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İnsan ve doğa buluşmasının zihin, beden, kültür ve mekân arasındaki ilişkilerinin sonucunda üretilen kültürel ekosistemlerin ve nihayetinde yerleşme morfolojilerindeki dinamiklerin güzel örneklerinden olan Ayvalık ve Lesbos coğrafyası, ortak üretimi ve yaşamı geliştirecek fikirlerin teşvikini beklemektedir. Bu çalışma, kırsal yerleşimlerin mekânsal dağılım ve örüntü analiziyle, kırsal kalkınmaya rehberlik etmek için politikalar benimsenmesinin önemli olduğunu ortaya koymuş; tipik örüntülerin özellikleri ve kırsal yerleşimlerin mekânsal olarak yeniden yapılandırılması akademik çevrelerde sıcak bir gündem halini almışken, mekânsal dokuyu ve onun coğrafi bağını anlamanın karar vericiler için farklı bölgelerdeki kırsal yerleşimleri planlamak ve yenilemek adına değerli bilgiler sağladığını hatırlatmada aracı olması umuduyla hazırlanmıştır.

Kaynaklar

Dermitzakis, M. D., ve Drinia, H. (1999). *The Presence of Fossil Mammals in Lesvos Island*. NE Aegean Sea, and Their Palaeobiogeographical Implications. Deinsea (7), 113-120 (http://natuurtijdschriften.nl/download?type=document;docid=538625). Erişim Tarihi: 10.04.2017.

Doğan, G. (2008). İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Islepact (2012). Island Sustainable Energy Action Plan (ISEAP), Island of Lesvos. Sustainable Energy Actions for Islands (http://www.islepact.eu/userfiles/ISEAPs/Report/greece/ISEAP_Lesvos%20(draft_v2).pdf). Erişim Tarihi: 15.01.2017.

Lesbos Belediyesi (2015). *Stratejik ve Operasyonel Program; İlk Aşama: Stratejik Planlama* (Στρατηγικο και επιχειρησιακο προγραμμα, α' φαση: στρατηγικοσ σχεδιασμοσ)

Olgun, İ., Çılgın, K., Altıner, D., Turgut, E., Ergün, M. ve Manco, T. K. (2018). *2 Yaka 1 Coğrafya: Ayvalık ve Lesbos Kırsalı*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.

Spilanis, G., ve Kizos, T. (2015). *Adaların Atlası (Ατλασ των νησιων)*. Mytilene: University of the Aegean.

Vostani-Koumbas, E. (1984). *Greek Traditional Architecture Lesbos*. P. Ramp, cev., Atina: "Melissa" Publishing House.

---

[1] Bu bildiri her ne kadar 4 kişinin ismiyle yayınlanmış gözükse de, dayanak aldığı bilimsel araştırma projesinde 22 kişinin katkısının bulunduğunu belirtmek isteriz. Aynı zamanda "*2 Yaka 1 Coğrafya: Ayvalık ve Lesbos Kırsalı*" ismiyle Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları'ndan kitabı da basılan projemize, ilk gününden bu yana emek veren tüm araştırmacılarımıza, öğrencilerimize, danışmanlarımıza ve destekçilerimize teşekkürü borç biliriz.

[2] Bu 17 köy; Akçapınar, Bağyüzü, Beşiktepe, Bulutçeşme, Çakmak, Çamoba, Hacıveliler, Karaayıt, Kırcalar, Küçükköy, Murateli, Mutlu, Odaburnu, Tıfıllar, Türközü, Üçkabaağaç ve Yeniköy'dür. Ayvalık'ın 22 adası arasında yerleşime sahip tek ada olan Cunda, araştırma sahasının dışında tutulduğu için, Cunda'nın bilinen köyleri (örneğin, bugün fazla hanenin yaşamadığı eski Rum yerleşimleri olan Pateriça I. ve II. köyleri) Ayvalık'ın kırsalı arasında sıralanmamıştır.

[3] Aslında daha geniş bir alanı kaplamasına rağmen araştırma kapsamında yalnızca eski köy merkezinde detaylı çalışma yürütülmüş olmasının sebebi, her iki göç kültürünün de bu mekânda okunabiliyor ve yorumlanabiliyor oluşudur.

[4] Daha güncel nüfus verisine ulaşılamadığı için Lesbos yerleşimlerine ilişkin belirtilen nüfus bilgilerinde, 2011 yılı sayımı baz alınmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul'un Çeper Kuşak Gelişim Süreci

Ayşe Sema KUBAT[1], Dalya HAZAR[2]

[1]İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
[2]Uşak Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
kubat@itu.edu.tr, dalyahazar@gmail.com

Özet: *Kent morfologları ve coğrafyacılar çeper kuşak alanı kavramını 1960'lı yıllardan beri morfolojik (biçimbilimsel) açıdan ele almaktadır. 1990'lı yılların sonları itibariyle ise, çeper kuşak alanı kavramına kentsel planlama ve kentsel tasarım literatüründe artan bir ilgi olmuş ve çeper kuşak alanlarının kent ekolojisi ve sürdürülebilir gelişim açılarından önemi vurgulanmıştır. Çeper kuşak kavramı, farklı planlama yaklaşımlarının etkilerini, çeper kuşakların yerlerini ve fonksiyonlarını anlamak ve bu alanların kente kattıkları değeri kavramak açısından önemlidir. Çoğunlukla kent mirası ve ekolojik koridor özellikleri gösteren çeper kuşak alanları, ekolojik sürdürülebilirlik açısından önemlidir ve doğal alanları kentin negatif etkilerine karşı koruyan bir tampon bölge yaratırlar. Ancak, hızlı artan nüfus ve yeni gelişim alanlarına duyulan ihtiyaç sonucunda, özellikle iç çeper kuşak alanlarının yabancılaşmaya maruz kaldığı tespit edilmiştir. Çeper kuşak yabancılaşması, İstanbul'un tarihsel gelişim sürecinin temel problemlerinden biri olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma, İstanbul'un çeper kuşak oluşumu ve değişiminin, farklı kentsel büyüme etaplarıyla ilişkili anlaşılması için bir kavramsallaştırma sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, İstanbul'un tarihi ve coğrafik yapısı içinde, iç ve orta çeper kuşak alanları analiz edilerek değerlendirilmiş; çeper kuşak alanlarının oluşum, değişim ve yabancılaşma süreçleri üzerinden bir çeper kuşak süreç modeli oluşturulmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Çeper kuşak alanı*, kent morfolojisi, *kent planlama, kentsel tasarım, ekolojik planlama*

Giriş

Çalışmada, çeper kuşak kavramı ve çeper kuşakların oluşum ve değişim süreçleri, bu değişimin sebepleri ve sonuçları planlama yaklaşımı üzerinden incelenmiştir. Çeper kuşak alanları, ulusaşırı, ülkesel, bölgesel ve yerel ekonomilerin etkilediği arazi değerlerindeki değişiklikler sonucunda farklı karakterlerde oluşurlar. Bu alanlar, yoğun yapılaşmış kentsel dokuların aksine, nefes alınabilecek, ihtiyaca göre alternatif kullanımlarla değerlendirilebilecek ve ekolojik değerleri sebebiyle korunması gerekli alanlardır. Çeşitli ülkelerde bu alanların korunmasına yönelik planlama politikaları geliştirilmiş ve bazılarında yeşil kuşak olarak planlanmışlardır (ör. Birmingham, İngiltere). Ancak, İstanbul gibi çok merkezli ve hızlı büyüyen kentlerde, yeni gelişim alanlarına duyulan ihtiyaç sonucunda, özellikle kent merkezine gömülü kalmış iç çeper kuşak alanlarına yatırım ve gelişim alanları olarak bakılmaya başlanmıştır.

Yeni parsellere duyulan ihtiyaç sonucu parkların, eski endüstri alanlarının, bostanlık alanların vb. yerleşmeye açılarak özgün karakterinin kaybolmasına, kentin tarihi kimliğinin ve kent belleğinin zarar görmesine sebep olmaktadır. Çeper kuşak alanı kavramının, bir planlama aracı olarak ele alınıp, bütüncül planlama ve tasarım politikalarıyla değerlendirilmesi, kent yönetiminde yardımcı olabilecek, MİA ve konut alanlarının baskısı sonucunda meydana gelen çeper kuşak yabancılaşmasına *(fb alienation)* engel olma potansiyeline sahiptir (Gu, 2010).

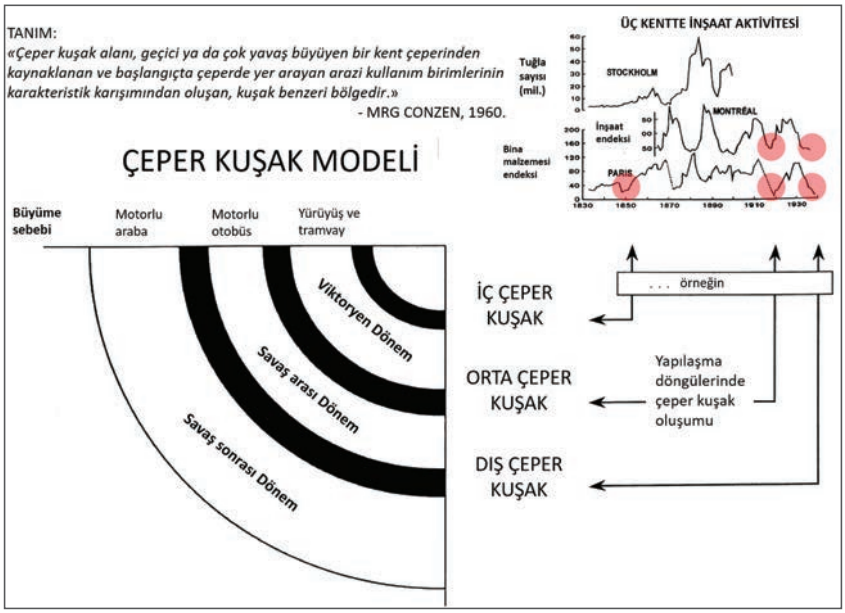
ISBN: 978-605-80820-1-4

Çeper Kuşak Alanı Kavramı

Çeper kuşak alanları, yapılaşma döngüleri arasında oluşmuş, ilk başta kent çeperinde iken, kentin büyümesi ile iç bölgelere gömülü kalmış, doku ve kullanım bakımından kentin yoğun yapılaşmış alanlarından farklılık gösteren kentsel birimlerdir. Bu kavrama dair ilk geniş kapsamlı tanım M.R.G. Conzen (1969) tarafından yapılmıştır: "Çeper kuşak alanı, *geçici ya da çok yavaş büyüyen bir kent çeperinden kaynaklanan ve başlangıçta çeperde yer arayan arazi kullanım birimlerinin karakteristik karışımından oluşan, kuşak benzeri bölgedir*." (Conzen, 1969)

Çeper kuşak alanı, zaman içerisinde, hükümet politikaları ve farklı disiplinlerin tavsiyeleriyle, gelişim, dönüşüm ve koruma planlarına maruz kalabilir. Çeper kuşak kavramı ise, kent ekolojisi ve kentsel sürdürülebilirlik için bütüncül planlama politikalarında, kentsel tasarım yönetiminde ve karar verme süreçlerinin organizasyonunda bir potansiyeldir (Gu, 2010). Bu alanların mevcudiyeti, kentin morfolojik *(biçimbilimsel)* evrimini anlamak açısından önemlidir (Barke, 1990).

Çeper kuşak alanı, konut ve ticaret sektörlerinin ötesinde ihtiyaç duyulan kentsel mekanın bir yansımasıdır. Kültürel ve doğal özellikleri sebebiyle değerlidir ve kamusal değeri üzerinden yeniden düzenlenmelidir. Plancılara ve tasarımcılara, kentte daha düşük yoğunlukta ve daha karma çevreler tasarlama imkanı sunarken; bir yandan da özgün karakterlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Conzen, 2009).

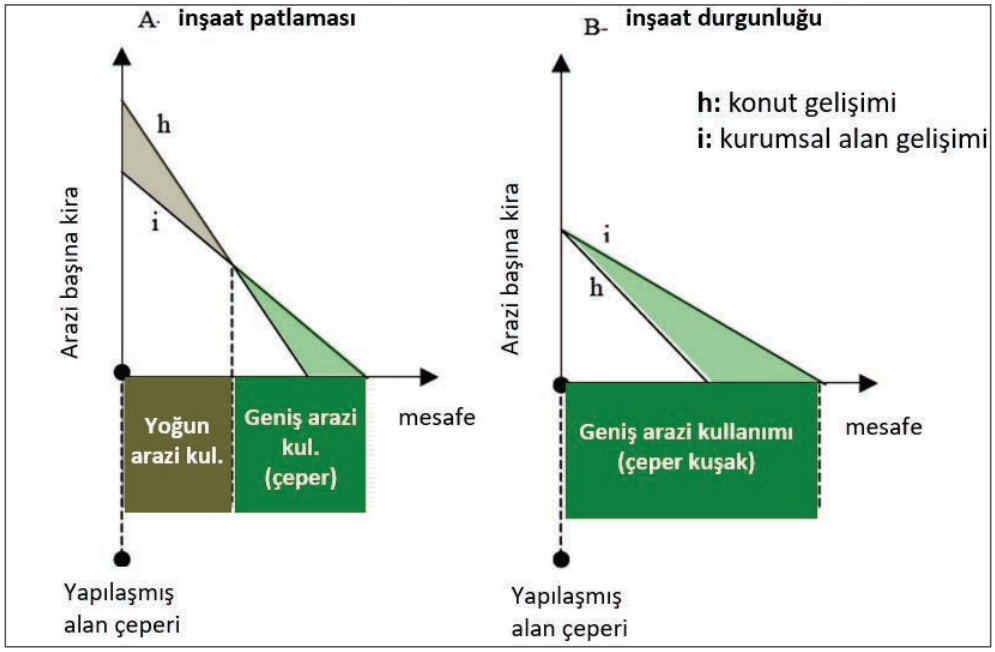

Şekil 1. Çeper kuşak modeli (Conzen, 2009).

Çeper kuşak alanı çalışmaları üç döneme ayrılır. İlk dönem, 1936 ile 1960'ların ilk yarısı arasında çeper kuşak olgusunun tanımlanıp, Avrupalı coğrafyacılar tarafından tartışılmasını kapsar. Louis'in Berlin analizi (1936) çeper kuşak alanlarını tarifleyen ilk çalışmadır. Louis'in öğrencisi olan M.R.G. Conzen, İngiltere'de çeper kuşak alanlarıyla ilgili çalışmalara devam etmiştir. Alnwick ve Newcastle çalışmalarıyla morfolojik teorinin temellerinin atılması (M.R.G. Conzen, 1960-1962) ve fiziksel büyümenin eşik hatları olan kent duvarları ile çeper kuşak alanlarının ilişkisinin keşfedilmesi de bu döneme dahildir (Gu, 2010).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İkinci dönem, 1960'ların ikinci yarısı ve 1990'ların sonuna kadar yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu dönemde, çeper kuşak alanları oluşumu ile kentsel büyüme halkaları, arazi değerleri ve ulaşım teknolojileri arasında ilişki kurulmuş ve bir arazi rantı modeli (Whitehand, 1972) oluşturulmuştur. Buna göre, çeper kuşak oluşumlarının, ekonomik durgunluk dönemlerinde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Coğrafi kısıtlılıklarla birlikte bu dinamikler, birbirini takip eden konut-ticaret ve çeper kuşak döngüleri meydana getirmektedir. Bu dönemde coğrafyacılar ağırlıklı olmak üzere, çeper kuşak oluşumu *(fb formation),* değişimi *(fb modification)* ve kent formuna etkileri ile ilgili detaylı çalışmalar yapılmış, ancak planlamayla ilgisine yeterince değinilmemiştir (Whitehand, 1972; Conzen, 1978; Barke, 1982-1990).

Şekil 2. Arazi rantı modeli (Whitehand, 1972; Ducom, 2008).

Üçüncü dönem, 1990'ların sonundan günümüze gelen süreçte, çeper kuşak alanı kavramı ile planlama pratiği ve kent peyzajı yönetimi arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bütüncül planlama yaklaşımı içerisinde çeper kuşak alanı kavramı tartışılmaktadır (Whitehand & Morton, 2006). Ayrıca kentsel tasarım yönetimi içerisinde çeper kuşakların önemi (Kropf, 2009; Whitehand, 2005); kent ekolojisi ve sürdürülebilir gelişim içerisinde değerleri (Hopkins, 2012) hala kent morfolojisi bağlamında araştırılmaya devam etmektedir (Gu, 2010).

Çeper Kuşak Oluşumu ve Farklılaşma Dinamikleri

Çeper kuşak alanları, kentin tarihsel gelişimi içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Oluşumları gibi süreklilikleri de fiziksel, sosyo-ekonomik ve kültürel etkileşimlere bağlıdır. Bu etkileşimler, çeper kuşak kavramının, bütüncül planlama, kentsel tasarım, kent yönetimi ve karar verme süreçlerinde bir planlama aracı olarak kullanılma potansiyeli olduğunu göstermektedir. Çeper kuşak kullanımlarının kent çeperinde yer seçme sebepleri çeşitlilik gösterebilir: inziva arayışı, görece ucuz ve geniş alan ihtiyacı, coğrafi özelliklerin çekiciliği vb. sebeplerle çeperde yer arayan, karma ve dinamik arazi kullanımlarının bir araya toplanması çeper kuşak alanlarını oluşturur. *Yeşil alanlar, kentsel tarım alanları,*

ISBN: 978-605-80820-1-4

endüstriyel kullanımlar, *kurumsal kullanımlar*, *spor alanları*, *düşük yoğunluklu konut alanları* ve *rekreasyon alanları* çeper kuşak kullanımlarına dahil edilebilir (Barke, 1982). Ancak, düşük yoğunluklu konut alanlarının (ör. gecekondu alanları) çeper kuşak içerisinde sayılıp sayılamayacağı morfoloji yazınında hala tartışılmaktadır (Vilagrasa, 1990). Bu sebepten bu çalışmada, İstanbul'daki gecekondu alanları bir "ön-yabancılaşma aşaması" *(pre-alienation phase)* olarak tariflenmektedir.

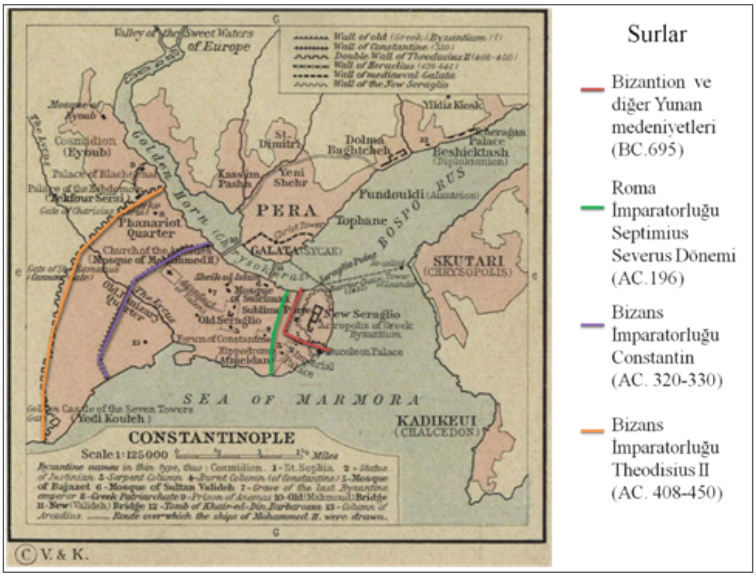
Çeper kuşak alanları, oluşum zamanlarına, kent merkezine uzaklığına ve eşik hatlarıyla ilişkisine göre üçe ayrılır: iç, orta ve dış çeper kuşak alanları. Kentteki en eski çeper kuşak oluşumu olan iç çeper kuşak alanı genellikle bir eşik hattını takiben (ör. kara surları) tarihi kent merkezlerinin etrafında oluşur. Çeper kuşak alanları, kuruluşlarındaki amaçla kullanılmaya devam edilirlerse, kent içindeki varlıkları sürekli olur, böylece çeper kuşak alanı olarak sağlamlaşırlar *(fb consolidation).* Çeper kuşak alanı kentleşme ile çevrelenmişse, maruz kalacağı değişim baskısı daha fazla olacaktır. Değişimin çoğu çeper kuşak alanının özgün karakteri üzerinde meydana gelir. Ancak, çeper kuşak kaçınılmaz olarak değişse *(fb modification),* genişlese *(fb expansion)* ya da küçülse *(fb reduction)* bile, istisnalar haricinde, çevrelerindeki dokudan farklı olmayı sürdürürler (Whitehand, 1967). Çeper kuşak ötelenmesinde *(fb translation),* alan çeper kuşak özelliğini kaybetmez ancak arazi kullanımı değişikliğe uğrar. Kent büyüdükçe, çeper kuşak parsellerinin kent içindeki yerleri değişir ve bir zamanlar kent çeperinde olan iç çeper kuşak, artık merkezi iş alanları (MİA) çeperinde yer alabilir. Bu durumda, MİA ve yeni konut alanı baskısı sonucu, çeper kuşak yabancılaşması *(fb alienation)* meydana gelir ve çeper kuşak, özgün karakteri kaybeder (Conzen, 2009). Kentsel stratejilerin ve bütüncül planlama politikaların eksikliği, çeper kuşak alanlarının sürdürülebilirliğini engellemektedir (Gu, 2010).

Barke (1982), kentleşme ile çevrelenen çeper kuşak alanının olası sonuçlarına dair bir çeper kuşak oluşum ve değişim modeli geliştirmiştir. Modele göre kentleşme ile çevrelenen çeper kuşak için dört olasılık vardır: (1) *orijinal formu sürdürebilir, sağlamlaşabilir* (ör. mezarlık, cami), (2) *orijinal kullanım genişleyebilir* (ör. üniversite kampüsü, hastane), (3) *orijinal kullanım değişebilir ya da küçülebilir* (ör. konut alanına dönüşüm, yabancılaşma), (4) *orijinal kullanım göçüp yeni bir çeper kuşak oluşturarak sabitlenebilir* (ör. endüstri alanlarının taşınması). Bu çalışmada İstanbul iç ve orta çeper kuşak alanları Barke modeli (1982) üzerinden tariflenmiştir.

İstanbul'un Tarihsel-Coğrafi Gelişimi ve Çeper Kuşak Alanları

İstanbul bugün 15 milyonu aşkın nüfusuyla (TÜİK, 2017) Türkiye'nin en hızlı büyüyen kenti ve metropolü konumundadır. İstanbul'un coğrafi önemi ve tarihi 300 bin yıl önceye kadar uzanmaktadır. Ancak bugünkü kentin temelleri M.Ö. 7. yüzyılda atılmış ve M.S. 4. yüzyılda İmparator Konstantin tarafından yeniden inşa edilip, başkent yapılmıştır. Yaklaşık 16 yüzyıl boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde başkentlik yapmıştır. M.Ö. 680-660 arasında Kadıköy'de Halkedon ve Sarayburnu'nda "Bizantion" kentlerini kurulmuştur. Bizantion, M.S. 146'da da Roma'nın egemenliğine girmiş, Doğu Roma'nın yönetim merkezi olarak seçilmiş ve dünya kültürü ve siyaseti içinde önemli bir rol edinmiştir (Şekil 3). M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu'na dönüşmüş ve İstanbul, Konstantinopolis adıyla yeni imparatorluğun başkenti olmuştur (İBB, 2009). İstanbul'un tarihsel gelişimi ve çeper kuşak elemanları Tablo 1'de gösterilmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Konstantinopolis (Hazar, 2012; Kuban, 1996).

Konstantinopolis, 1391 yılından başlayarak Osmanlılar tarafından kuşatılmıştır. 14. yüzyılda Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı inşa ettirilmiştir. 1453 yılında kent ele geçirilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda halkın büyük bölümü sur içinde barınmış; kent Galata ve Pera, Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi boyunca hızla yayılmış; Aksaray ile Topkapı çevresine ve Kocamustafapaşa'ya yerleşilmiştir. Galata, Eyüp ve Kasımpaşa yoğun yerleşme alanları olmuştur. 17. yüzyıl sonunda 800 bini bulan nüfusuyla İstanbul, Ortadoğu ile Avrupa'nın en büyük kenti ve merkezi olmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açıldığı ve İstanbul'da büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuş ve ilk planlama çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde, şehirdeki büyük yangınlardan sonra uygulanacak imar hareketlerini düzenlemek için mevzii planlar yaptırılmıştır. Kentin ulaşım altyapısı gelişmiş; demiryolları, rıhtımlar, garlar, köprüler (Galata) yapılmıştır. Kent hızla büyürken, Galatasaray-Taksim ekseninin yanında Tarlabaşı gelişmiştir. 19. yüzyılda Feshane'nin kurulmasıyla Haliç'te endüstrileşme başlamıştır. Sirkeci-Edirne ve Haydarpaşa-İzmit demiryollarının işletmeye açılmasıyla banliyö trenleri çalışmaya başlamış, böylece kent merkezinin dışında banliyö yerleşmeleri de gelişmiştir (İBB, 2009).

Savaş dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent nüfusunun artış hızı azalmış ve bu süreçte imar düzenlemelerine başlanmıştır. 1930'lu yıllarda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden İstanbul'a çağırılan kent plancıları ve mimarların hazırladığı çeşitli planların (Prost, 1937), kentin mekânsal yapısı üzerinde belirleyici etkileri olmuştur. Bu planların en önemli yanı, Haliç kıyılarını orta ve büyük endüstriye açması olmuştur. Boğaz kıyılarında kamuya ait fabrikalar ve depolar yerleşmiştir. 1950'lerde, kırdan kente başlayan göç ile 1950'de 983.041 olan kent nüfusu, 10 yıl içinde 1.466.535'e ulaşmıştır. İlk göç dalgasıyla gelenler Haliç bölgesi ile kara surları dışındaki endüstri alanlarının çevresine yerleşmiş; böylece Kâğıthane ve Zeytinburnu ilk gecekondu mahallelerinin çekirdeklerini oluşturmuştur. 1951 yılında İstanbul'daki gecekondu sayısı 8.500 iken, 1957'de yalnızca Zeytinburnu 26 bin konutta 60 bin kişinin yaşadığı bir gecekondu mahallesi haline gelmiş; 1957'de ilçe statüsüne kavuşmuştur ve ardından Eyüp-Rami sanayi bölgesinin yakınında, ortaya çıkan ve ikinci büyük gecekondu mahallesi olan Taşlıtarla, 1963'te Gaziosmanpaşa adıyla ilçe olmuştur. 1955 yılında yürürlüğe giren İstanbul Sanayi Planı Haliç'teki endüstri

ISBN: 978-605-80820-1-4

yerleşmesini bir ölçüde dondururken, Topkapı-Rami ve Levent'te yeni endüstri alanları oluşmuştur. 1950'lerin üçüncü büyük gecekondu alanı Kâğıthane çevresinde gelişmiş, yeni endüstri alanlarının oluşması Halkalı, Maltepe ve Kartal gibi denetim dışı alanların da gecekondulaşmasına neden olmuştur. 1950'lerin ortasında İstanbul batıda Yeşilköy, kuzeyde Levent ve Anadolu Yakası'nda Bostancı'ya uzanan bir alana yayılmıştır (İBB, 2009).

Tablo 1. İstanbul'un tarihsel-coğrafi gelişim süreci ve çeper kuşak elemanları (Hazar, 2012).

Dönem	Değişim Süreci	Çeper Kuşak Elemanları
M.Ö. 300.000 - M.Ö. 677	Küçükçekmece, Neolitik ve Kalkolitik dönem kalıntıları	Kulübeler, düzensiz sokaklar, mezarlıklar
M.Ö. 667 - M.S.330 Bizantion	Kadıköy (Halkedon) ve Sarayburnu (Bizantion) kentleri	Daha yoğun yapılaşma, anıtsal yapılar (saray, tapınak) limanlar, surlar
330 - 476 Roma İmparatorluğu	Roma'nın doğudaki yönetim merkezi	Limanlar, su kemerleri, yeni surlar, tapınak, forum, hamamlar, gridal yapı
476 - 1453 Bizans İmparatorluğu	Veba salgını, işgal, yağma, yoksulluk, Osmanlı kuşatması	Ayasofya'nın yeniden inşaası, hisarlar
1453 - 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu	İslam etkisi, iskan politikaları, nüfus artışı, kent duvarları dışına yayılma, 17.yy. sonu Avrupa'nın en büyük merkezi, batılılaşma	Yapılaşma düzenlemeleri, kent siluetinde değişim, anıtsal yapılar, mesire yerleri, eski bostanların kasırlar ve bahçeler ile süslenmesi, Boğaz'da yalı ve bahçeler
19. yy. Osmanlı İmparatorluğu	Kapitalist reformlar, yeni kurumlar, finans merkezi, eğlence merkezi, Haliç'te endüstrileşme, 1854 Belediye örgütü, ulaşımda gelişmeler, yangın	Kentsel dönüşüm, yeni köprüler, saraylar, geniş meydanlar, Moltke planı, kışlalar, demiryolları, banliyö yerleşimler
Cumhuriyet (1923-1940) ve 20. yy. Modern Şehir	Savaş sonrası nüfusta azalma, başkent olma özelliğini yitirme, dış ticaret, yabancı plancı ve mimarların çalışmaları (1930'lar), Haliç'te kirlilik	Ulaşımda gelişmeler, limanın modernleştirilmesi, demiryolları, rıhtımlar, garlar, yeni yollar için tarihi anıtsal yapıların yıkılması.
Endüstri ve Gecekondulaşma (1940-1960)	Boğaz kıyılarında fabrikalar ve depolar, göç ve gecekondulaşma, Havalimanının genişletilmesi, yeni kurumsal yapılar	Endüstri alanlarının çevresine yerleşim, Kağıthane, Eyüp, Taşlıtarla, Halkalı, Maltepe, Kartal ve Zeytinburnu'nda gecekondulaşma
Apartmanlaşma, kentsel rant (1960-1970)	1965 Kat Mülkiyeti Kanunu, arsa değerlerinde artış, inşaat sektöründe canlanma	İmarlı alanlarda ve boş, yeşil alanlarda, parklarda apartmanlaşma, endüstriyel alanların kent çevresine yayılımı
Köprüler, istimlak ve yıkımlar (1970-1990)	Birden çok merkezin ortaya çıkması, metropolleşme, Boğaz Köprüsü, ulaşım ağı, otomobil artışı, alt merkezler, ikinci köprü	Hazine, tarım alanlarında kaçak yapılar, kıyılarda ikinci konut sahipliği, turizm tesisleri, endüstrinin kent dışına taşınması, Haliç'in temizlenmesi
Metropol (1990 Sonrası)	Hızlı nüfus artışı, imar afları, gecekondulaşmada artış, kaçak yapılar, çeperde hızlı gelişim, tramvay, hafif metro, metro, tüp geçit projeleri, 3. Köprü, 3. havalimanı	Haliç'in temizlenmesi ve çeper kuşakta kullanım değişimleri, altyapı sistemlerinde gelişmeler, kentsel yayılma, kent merkezindeki açık/boş alanların (bostanların) imara açılması, yeni kurumsal kullanımlar (üniversite, cami)

Gecekondulaşmanın yanı sıra, kenti dönüştüren ikinci olgu, imarlı alanlardaki

ISBN: 978-605-80820-1-4

apartmanlaşma olmuştur. 1965'te yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti Kanunu'yla birlikte, İstanbul'un kentsel alanındaki arsa değerleri büyük artış göstermiş, önce boş alanlar, sonra yeşil alanlar, parklar ve oyun alanları apartmanlarla dolmuştur. Kentsel rantın ve maliyetlerin yükselmesi, büyük endüstriyel alanların kent çevresine yayılma eğilimini arttırmıştır. Endüstrileşmenin hız kazanması, paralelinde gecekondulaşmayı da etkilemiştir. 1962 yılında gecekondu alanlarında oturanların kent nüfusu içindeki payı %40 düzeyine ulaşmıştır. 1970 yıllarında gecekondulara, kaçak yapılar da eklenmiştir. 1970'lerde 2 milyonu aşan nüfusuyla, endüstrinin kent dışına kayması ve çok merkezli bir yapının ortaya çıkmasıyla İstanbul, artık metropol büyüklüğüne ulaşmıştır. Bu yıllarda İstanbul'da mekânsal açıdan en önemli iki olgu, boğaz köprüsü ve özel otomobil sayısındaki artış olmuştur. Özel otomobil sahipliği, merkezden uzak kesimlerin yerleşime açılmasını hızlandırmış ve köprüyle birlikte iki yaka arasındaki nüfus dengesini etkilemiştir. Kent, doğu ve batıda Gebze ve Silivri'ye kadar ulaşmıştır. 1980'de kent nüfusu 3 milyona ulaşmış ve kentte metropoliten merkez olarak tanımlanabilecek üç bölge: (1) *Tarihi Yarımada*, (2) *Karaköy-Beyoğlu* ve (3) Üsküdar-*Kadıköy* oluşmuştur.

1980'lerde Haliç çevresindeki endüstriler kent dışına taşınmış ve Haliç'in temizlenmesine başlanmıştır. İkinci boğaz köprüsü, 1988'de açılmıştır. Bu dönemde, kentin pek çok semtini kapsayan istimlâk projeleri ve kıyı düzenlemeleri yapılmıştır. 1980 yılında ilk kez metropoliten ölçekte ve 1995 yılını hedefleyen 1/50.000 ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı, İmar ve İskan Bakanlığı'nca yapılmış ve onanmıştır.1990 sonrasında yerleşim alanlarının doğu-batı doğrultusunda yayılmasında ulaşım ağı etkili olmuştur. Tramvay, hafif metro ve metro hizmeti açılmıştır. Bu durum, gecekondulaşmanın ve kaçak yapılaşmaların artmasına neden olmuştur. Ayrıca tüp geçit gibi ulaşım yönünden önemli projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Hızla gelişen endüstri, çevresinde kaçak yerleşmelerin oluşumuna yol açmış ve imar planları ile arttırılan imar hakları bölgede nüfusun artmasına neden olmuştur. Bugün, İstanbul'un doğusunda Gebze'ye kadar yerleşmeler birleşmiş ve artık yapılan bazı çalışmalarda Gebze de sınırların içine alınmaya başlanmıştır. Bulunduğu coğrafyanın sosyo-ekonomik gelişmelerinin İstanbul'un makro ölçekte biçimlenmesine ciddi etkileri bulunmaktadır. Özellikle yabancı sermaye ile büyük çapta altyapı projeleri gibi küresel ölçekten gelen talepler, yerel politikalar ile kontrol altına alınamamaktadır. Marmara Bölgesi ölçeği, İstanbul makroformunu şekillendirici olan en etkin ölçek olarak tanımlanabilir. 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı 2006 yılında onanarak yürürlüğe girmiştir. Planın projeksiyon tarihi 2023 yılı, projeksiyon nüfusu ise 16 milyondur (İBB, 2009).

Son yıllarda, İstanbul Büyükşehir Belediyesi üst ölçekli planlar için bir çalışma başlatmıştır. Günümüzde ise, tüm tartışmalara rağmen yapılan ve 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı revizyonlarıyla yasallaştırılan Kuzey Marmara Otoyolu, üçüncü köprü ve üçüncü havalimanı projelerinin çevreye ve İstanbul'un bütünsel yapılanmasına olumsuz olabilecek etkileri hala tartışılmaktadır (Şekil 4-5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Üçüncü köprü, 2014-2016 (Url-1, Url-2).

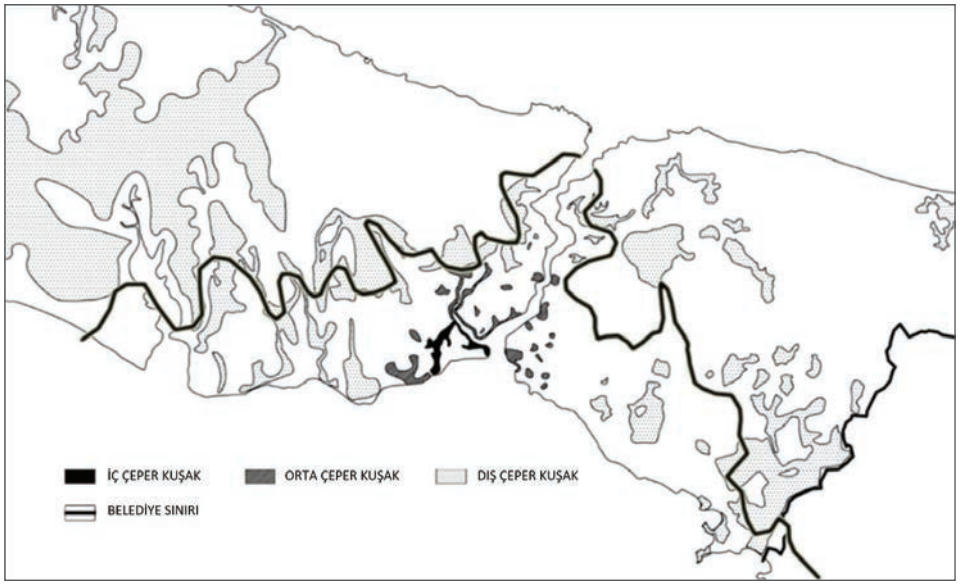
Şekil 5. Üçüncü havalimanı, 2014-2018 (Url-1, Url-3).

İstanbul Çeper Kuşak Analizleri

İstanbul'a dair ilk çeper kuşak analizleri 2011-2012 yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi Disiplinlerarası Kentsel Tasarım programında yürütülen bir yüksek lisans tez çalışması kapsamında yapılmıştır (Hazar, 2012). Çalışmada kullanılan altlıklar İstanbul 1/100.000 Çevre Düzeni Planı ve plan raporundan, İstanbul Metropoliten Planlamadan (IMP), ilgili tezlerden, tarihi haritalardan ve hava fotoğraflarından derlenmiştir. Tarihi haritalar, planlar ve hava fotoğraflarının çakıştırılmasıyla elde edilmiştir. Çeper kuşak alanları belirlenirken dikkate alınan başlıca parametreler alandaki (1) arazi kullanımı, (2) parsel büyüklüğü, (3) bina büyüklüğü, (4) bina sayısı ve (5) eşik hatlarıyla ilişkisidir.

Kent içinde kalmış bostanlar, kent bahçeleri ve kır-kent çeperinde bulunan tarım alanları çeper kuşak kullanımına dahil edilmişlerdir. Konunun araştırmacıları tarafından hala tartışılmakla birlikte, mezarlık alanlar, düşük yoğunluklu gecekondu bölgeleri, villalar ve kıyı dolgu alanları çeper kuşak kullanımına dahil edilmişlerdir. Doğa parkları, botanik bahçeleri, su yatakları, koruma alanları, kent parkları, limanlar, kamusal kullanımlar ve endüstriyel kullanımlar da çeper kuşak kullanımına dahil edilmişlerdir (Şekil 6). Ancak sonraki çalışmalarda gecekondu alanlarının bir "ön-yabancılaşma aşaması" *(pre-alienation phase)* olarak tanımlanması ve yalnızca kent içerisinde kalmış tarım alanlarının (ör. bostanların) çeper kuşak kullanımına dahil edilmesi gerekliliği değerlendirilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. İstanbul çeper kuşak alanları (Hazar & Kubat, 2015).

İstanbul İç Çeper Kuşak Analizleri

İstanbul iç çeper kuşak alanı, eşik hattı olan tarihi kara surları boyunca tarımsal alanlar, mezarlıklar ve kent parklarının da içinde bulunduğu sürekli bir yeşil kuşak özelliği göstermektedir. Boş parseller, yeşil alanlar, mezarlıklar, bostanlık alanlar, endüstriyel alanlar, depo alanları, kurumsal alanlar, gecekondu alanları, dini ve anıtsal yapılar İstanbul iç çeper kuşak alanında Edirnekapı-Yedikule-Yenikapı aksında yapılan gözlemlerde tespit edilmiştir. Aynı zamanda iç çeper kuşak alanına dair edinilen tek CBS verisinde 2000 ve 5000 m²'den büyük parseller analiz edilip karşılaştırılmıştır. Ancak, daha küçük parsellerde çeper kuşak oluşumları da gözlenebilmektedir.

İstanbul gibi hızlı büyüyen kentlerde özellikle açık, yeşil alanlar ve yerel ekonomi ve tarihi-kültürel değerleri açısından önemli olmalarına rağmen kent bahçeleri ve bostanlar kentin en kırılgan ve korunması zor birimlerdir. UNESCO Dünya Miras Listesinde bulunan İstanbul kara surları çevresinde, "korunacak yeşil müşterekler" olarak kategorize edilen Yedikule Kent Bahçeleri, iç çeper kuşak alanı olarak bu duruma örnektir (Şekil 7). Tarihi haritalara göre 1500 yılı aşkın tarihi bulunan bu bahçeler kent formunu sınırlayan ve şekillendiren içselleşmiş parçalardır. Bölgede bulunan kent bahçeleri ve geleneksel tarımsal üretim, surları takiben doğrusal bir çizgide gelişmiştir. Endüstriyel gelişim ve hızlı kent büyümesi sonucunda yenilenen bölgede bazı kent bahçeleri rekreasyon alanlarına ve parklara dönüşmüştür. Ancak birçoğu orijinal çeper kuşak özelliğini sağlamlaştırmıştır. Kent bahçeleri, sur çevresindeki iç çeper kuşak alanının bir parçasıdır ve bir yeşil kuşaktır. Mülkiyeti Fatih Belediyesine ait parseller, düşük gelir grubundan göçmenlere kiralanmaktadır. Üretilen ürünler pazarlarda satılarak yerel bir sosyo-ekonomik ağ oluşturmaktadır. Fatih Belediyesi'nin bahçeleri kent parkına dönüştürme projesinden sonra birçok grup tepki göstermiş ve alana dair farkındalığı arttırmak için "Yedikule Dayanışması" kurulmuştur. Kamuoyunu bilgilendirmek ve bostanların kullanımını arttırmak için alanda Marul Festivali, Toprak Ana Günü, Yedikule Bostan Okulu vb. etkinlikler yapılmaktadır. Bugün, Yedikule Kent Bahçeleri, İstanbul'un müşterek

ISBN: 978-605-80820-1-4

mekanlarından biri olmuştur ve yeni kamusal formlar oluşturmak adına ilham vericidir (Durusoy & Cihanger, 2016).

Şekil 7. Yedikule bostanları (Hazar, 2016).

İstanbul iç çeper kuşak analizinde, tarihi kara surları çevresinde gözlemlenen başlıca kullanımlar: mezarlıklar, türbeler, camiler, kiliseler, hastane, spor alanları, eğitim kurumları ve üniversiteler, parklar, bostanlar, sanayi ve depo alanlarıdır. İç çeper kuşak analizinde alan üç bölüme ayrılmıştır (Tablo 2). İlk bölüm olan Ayvansaray'da yapılan çalışmalarda yıllar içerisindeki parsel bazlı değişiklikler araştırılmıştır. İkinci bölüm olan Edirnekapı'da boş adalarda bina sayısında artış dikkati çekmektedir (Şekil 8). Üçüncü bölüm olan Yenikapı'da tarihsel süreçte bostanların konut alanına dönüştüğü (Şekil 9); ve üç bölümde de çeper kuşak yabancılaşması meydana geldiği tespit edilmiştir.

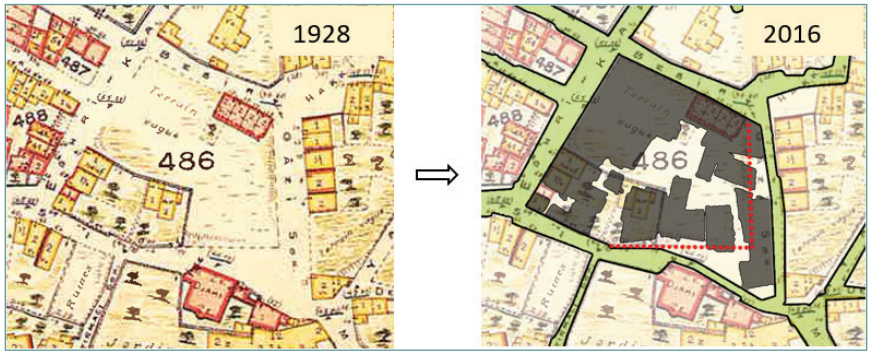
Tablo 2. İstanbul iç çeper kuşak analizi (Hazar & Kubat, 2016).

Bölge	Çeper Kuşak Alanları	Analiz ve Tespitler
Ayvansaray-Edirnekapı	Mezarlık alanlar, pasif yeşil alanlar	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1929-2016 arası parsel bazlı değişimler (parsel sayısında arma, parsel büyüklüklerinde azalma), kamusal/özel mekanda değişimler ve kara surlarının rolü, açık/yeşil alan miktarında azalma, çeper kuşak yabancılaşması
Edirnekapı-Topkapı	Parklar, yollar, altyapı tesisleri, depo alanları	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1928-2016 arası parsel bazlı değişimler (bina sayısında, blok sayısında ve yapı kaplama alanında artış), çeper kuşak yabancılaşması
Topkapı-Yedikule, Yenikapı	Kentsel tarım (Yedikule kent bahçeleri), Yenikapı dolgu alanı	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1830-2010 arası Yedikule bostanları üzerinde kentsel büyüme, çeper kuşak yabancılaşması, çeper kuşak oluşumu/genişlemesi

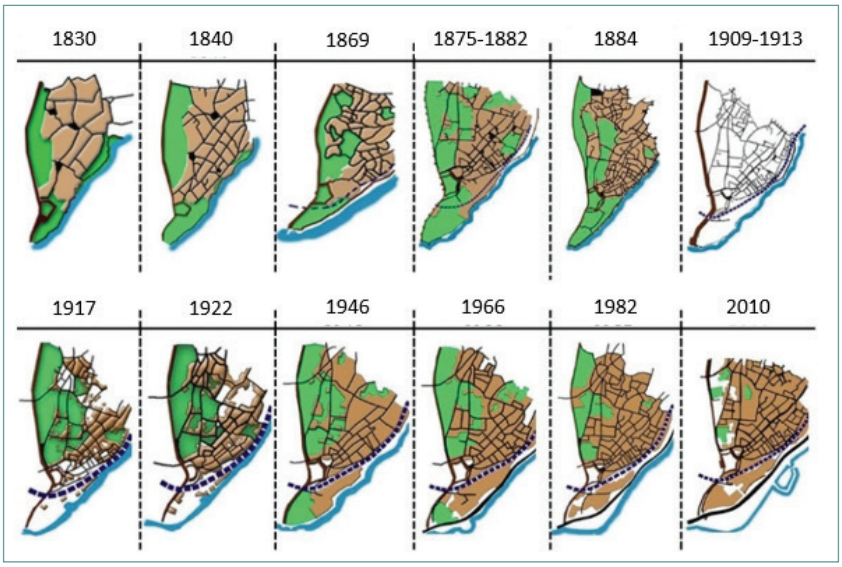
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Ayvansaray, 1929-2016 parsel bazlı değişimi (Cansın Akbaş, 2016; ilgili haritalar İTÜ Kentsel Tasarım Y. Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

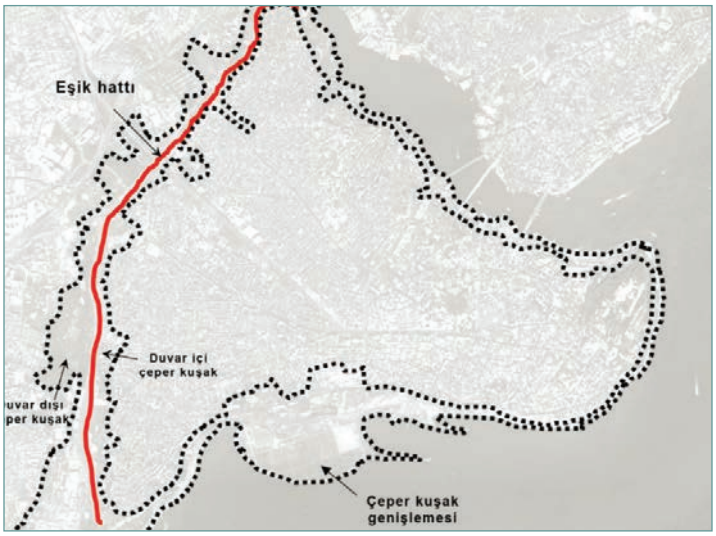
Şekil 9. Edirnekapı 1928-2016 parsel değişimi (N. Ezgi Zunbuloğlu, 2016; ilgili haritalar İTÜ Kentsel Tasarım Y. Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

Şekil 10. Yedikule 1830-2010 bostanların konut alanına yabancılaşması (Ece Şahin, 2016; ilgili haritalar İTÜ Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mart 2016'da *"An Overview to Urban Morphology with Conzenian School and Tradition"* semineri kapsamında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne gelen M. Conzen ile birlikte İstanbul iç çeper kuşak alanıyla ilgili taslak bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaya göre, tarihi yarımadada, eşik hattı deniz olan kıyı dolgu ve genişleme alanları (Yenikapı dolgu alanı) yeni çeper kuşak oluşumu/genişlemesi içerisinde sınıflandırılmaktadır (Şekil 11-12).

Şekil 11. İstanbul iç çeper kuşak alanı (Conzen & Kubat, 2016).

Şekil 12. Yenikapı dolgu alanı (Hazar, 2016).

İstanbul Orta Çeper Kuşak Analizleri

Çalışmada, tarihi kara surları çevresindeki iç çeper kuşak analizlerinin ardından, **İstanbul'un orta çeper kuşak alanlarıyla** ilgili aramalar yapılmış ve ortaklaşan yönler saptanmaya çalışılmıştır. Avrupa kentlerinin aksine, çok merkezli bir metropol olan İstanbul'da ilçe bazında çeper kuşak oluşumları gözlenmiştir. Orta çeper kuşak aramaları

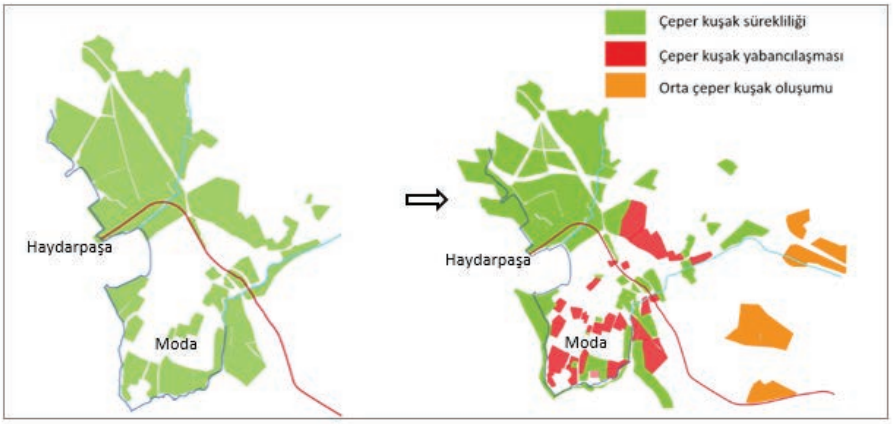
ISBN: 978-605-80820-1-4

için yapılan pilot çalışmalarda öncelikle Kadıköy ilçesi, Büyükdere Caddesi ve Haliç kıyıları çevresi incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. İstanbul orta çeper kuşak analizi (2018).

Bölge	Çeper Kuşak Alanları	Analiz ve Tespitler
Kadıköy	Deniz, dere ve tren yolu eşik hattı, iç ve orta çeper kuşaklar tespit edilmiştir	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1922-2017 arası arazi kullanım değişimleri, çeper kuşak oluşumu, dönüşümü ve yabancılaşması
Büyükdere Caddesi	Ali Sami Yen ve Şişli Likör Fabrikası'nın Torunlar ve Quasar'a dönüşümü; Eczacıbaşı depolarının Kanyon'a dönüşümü, T.C. Karayollarının Zorlu Center'a dönüşümü	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1970-2018 arası arazi kullanım değişimleri ve parsel bazlı değişimler (bina sayısında ve yapı kaplama alanında değişimler), çeper kuşak yabancılaşması
Haliç	Eski endüstri bölgelerinde üniversite kampüsü, kongre merkezi, müze, kültür merkezi vb. çeper kuşak dönüşümleri	Yerinde gözlem, tarihi haritaların çakıştırılması, 1860-2018 arasında arazi kullanım değişimleri, çeper kuşak dönüşümü/ötelenmesi ve yabancılaşması

İstanbul orta çeper kuşak analizinin ilk bölümünde, Kadıköy'de deniz kıyısı, tren yolu ve derenin eşik hattı rolü üstlenmesiyle oluşan iç çeper kuşaklar tespit edilmiştir. Çeper kuşaklar süreklilik, oluşma/büyüme, dönüşme ve yabancılaşma süreçlerinden geçmişlerdir. İç çeper kuşağın bazı kısımları yabancılaşmıştır. İç çeper kuşağa yakın orta çeper kuşak oluşumu gözlenmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Kadıköy, 1922-2017 çeper kuşak değişimi (Didem Kara, 2018; ilgili haritalar ve tablolar, İTÜ Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

Yapılan bölgesel analizler sayısal veriler derlenerek sonuçlandırılmıştır; örneğin, Kadıköy'deki arazi kullanımındaki alansal değişimler (tarihi-coğrafik dönüşümler) 1922'den günümüze 9 farklı tarihsel dönemin haritaları üzerinden değerlendirilmiştir (Tablo 4-5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 4. 1922-2017 Kadıköy Arazi Kullanımların Alansal Değişimi..

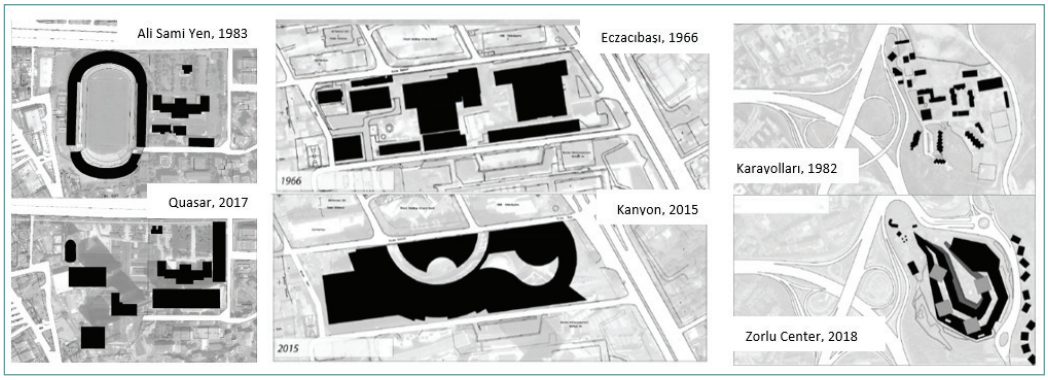
Arazi Kullanım	Alan Büyüklüğü (ha.)								
	1922	1930	1946	1966	1970	1982	2006	2011	2017
Mezarlıklar	109.9	109.9	109.9	106.4	106.4	105	105	105	105
Askeri Alanlar	91.5	91.5	143.2	147.7	147.7	147.7	147.7	147.7	147.7
Park Alanları	79	69	47.6	33.4	38.7	134.2	171.4	165.1	165.2
Rekreasyon Alanları	256.5	254.5	244.7	122.3	106.2	48	15.2	15	13.9
Eğitim Tesisleri	59.3	60.1	68.9	76.2	70.9	93.8	108.1	110.5	150.5
Kamusal Alanlar	32.1	32.1	32.1	43.8	79.1	95.6	102.1	111.2	82.8
Dini Yapılar	1.8	1.8	1.8	6.2	6.2	6.2	7.2	7.2	7.2
TCDD İstasyonu	43.6	43.6	43.6	87.4	99.6	110.7	110.7	110.7	110.7
Akaryakıt İstasyonu	5.6	5.6	5.6	5.6	5.6	4.1	4.1	4.1	4.1
Meydanlar	3.4	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1	1.5	1.5	1.5
Villalar	19.9	51	128.2	102.6	102.6	24.1	3.8	3.8	3.8
Spor Alanları		6.7	6.7	6.7	14.5	30.1	36.6	36.6	36.6
Endüstri Alanları			42.3	42.3	14	52.7	26.3	26.1	8.3
Ticaret							14	14	14
Otobüs Terminali					2.8	8.5	8.5	8.5	8.5
Otopark			5.1	5.1	6.7	16.3	48.1	36.4	36.4
Liman			14.9	14.9	14.9	14.8	23.7	23.7	23.7
Teknik Altyapı						7.4	20.4	21.8	21.8
Boş			1.2	1.2	1.2	1.2	28.4	45.5	18.5

Tablo 5. 1930-2017 Kadıköy Çeper Kuşak Değişimi.

Çeper Kuşak Değişimi	Alan Büyüklüğü (ha.)							
	1930	1946	1966	1970	1982	2006	2011	2017
Büyüme	28.5	126.8	136.3	43.4	118.9	119.4	10.5	1.5
Dönüşüm	22.9	22.9	72	33.7	16.7	78.1	29.4	69.6
Yabancılaşma	2.1	23.6	156.9	7.1	60.5	31.1	0	27.2
Sağlamlaşma	678.8	687	593.8	740.3	707.3	730.4	953.8	889.3

Orta çeper kuşak analizinin ikinci bölümünde, Büyükdere Caddesi Şişli - Levent - Maslak bölgelerindeki kentsel dönüşüm dinamiklerine odaklanılmıştır. Özellikle 1970'lerden itibaren önemli değişiklikler tespit edilmiştir: (1) Ali Sami Yen & Şişli Likör Fabrikası - Torunlar & Quasar; (2) Eczacıbası – Kanyon; ve (3) T.C Karayolları - Zorlu Center yabancılaşma sürecine dair üç önemli örnek olarak tespit edilmiştir (Şekil 14).

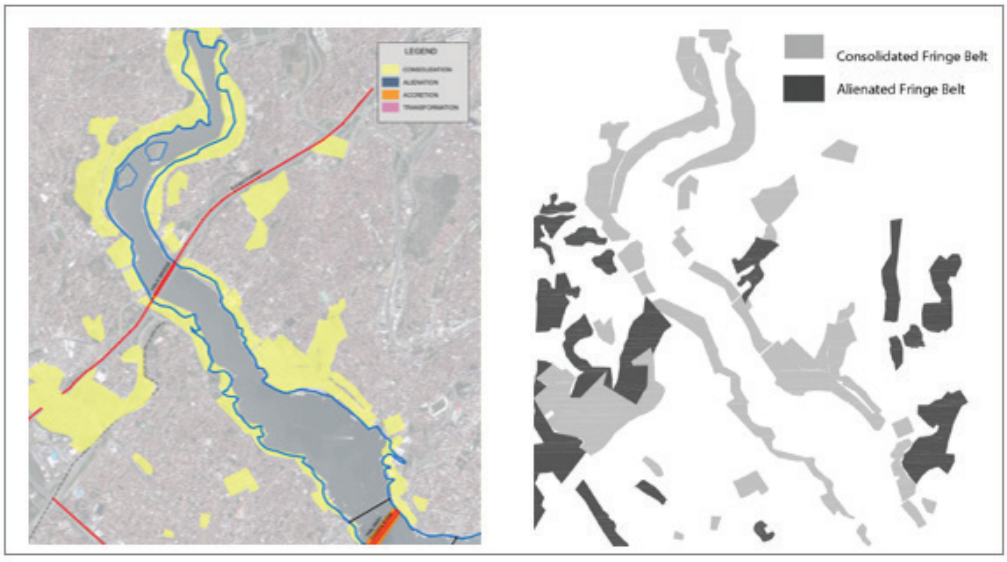
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14. Büyükdere Caddesi: Ali Sami Yen ve Şişli Likör Fabrikası'nın Quasar İstanbul ve Torunlar'a; Eczacıbaşı İlaç Deposunun Kanyon'a; Karayolları Bölge Müdürlüğü'nün Zorlu Center'a dönüşümü (Mustafa Erdem, Aycan Nur Sayram & Araf Öykü Türken, 2018; ilgili haritalar, İTÜ Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

Önceden kentin dış çeperinde yer alan bu bölgeler kentin büyümesiyle merkez halinde gelmiş; MİA, tarihi yarımadadan Maslak hattına kaymıştır. Boğaz Köprüsü'nün, ardından Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün açılmasıyla MİA, cadde aksı üzerinde yayılmış, artan yoğunluk ve arazi fiyatları sonrasında, çeper kuşak alanları karakteristiklerini kaybedip yabancılaşmaya *(fb alienation)* uğramışlardır. Çoğu eski endüstri bölgesi yerini karma kullanım ya da ticarete bırakmıştır. Tekil kullanımdan karma kullanımlara geçişler yaşanmış, inşaat alanı, yoğunluk ve arazi fiyatları artmıştır.

Orta çeper kuşak analizinin üçüncü bölümünde Haliç kıyılarındaki çeper kuşaklar araştırılmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Haliç çeper kuşak değişimi (Ayşenur Babacan & Hazal Bakan, 2018; ilgili haritalar, İTÜ Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT yürütücülüğünde verilmekte olan "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmıştır).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Haliç'te endüstrileşme süreci kıyıda yer alan işlevlerin değişimine neden olmuş; birçok kentsel dönüşüm geçirmiştir. Tarihi doku ve eski kullanımların çoğu yok olmuş ve çeper kuşaklar değişime uğramıştır. Kıyıdaki boş alanlar önce endüstri alanlarına, ardından yeşil alanlar, üniversite kampüsü, kültür merkezi, kongre merkezi, müze vb. başka çeper kuşak kullanımlarına dönüşmüş, alanda **çeper kuşak dönüşümü / ötelenmesi** *(fb modification / translation)* meydana gelmiştir. Bölgedeki en sürekli çeper kuşak 1860'lı yıllarda oluşan mezarlık alanlardır. Çalışmada İstanbul'un iç ve orta çeper kuşak alanı örneklerine değinilmiş ve İstanbul iç ve orta çeper kuşak oluşum ve değişim süreç modeli Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. İstanbul çeper kuşak süreç modeli (Barke, 1982 makalesinden uyarlanmıştır).

Evreler	Çeper Kuşak Değişimi
Sağlamlaşma *Consolidation*	· Orijinal form ve kullanımın pekişmesi · Mezarlık, türbe, cami, kilise, bostan · Eski/fosil çeper kuşak
Genişleme *Expansion* **Büyüme *Accretion***	· Bina sayısında artış · Üniversite, kolej, hastane · Konut alanlarından çeper kuşak alanına dönüşüm (ör. konut/otel alanından üniversiteye dönüşüm) · Kalıntı/fosil çeper kuşak · Kıyı dolgu alanları
Yabancılaşma *Alienation* **Küçülme *Reduction***	· Orijinal kullanım sonu, çeper kuşak alanı kaybı · Çeper kuşağın tamamının ya da bir kısmının konut ya da ticaret alanlarına dönüşümü · Sulukule, Ali Sami Yen & Şişli Likör Fabrikası – Quasar, Karayolları Bölge Müdürlüğü – Zorlu Center, Eczacıbaşı- Kanyon vb.
Sabitlenme *Fixation*	· Orijinal kullanım yer değişikliği · Yeni çeper kuşak oluşumları (ör. kent parkı, kıyı dolgu alanları) · Bir araya toplanan kullanımlar *(colonization)*
Ötelenme *Translation*	· Çeper kuşak kullanımının, başka bir çeper kuşak kullanımına dönüşümü/ötelenmesi (ör. Atatürk Havalimanı'nın taşınıp, yerine "Millet Bahçesi" projesi yapılması)

Sonuç ve Değerlendirme

Planlama pratiğine uygunluğu tartışılmasına ve uygulama projelerinde önemi henüz yeterince anlaşılmamış olmasına rağmen, çeper kuşak çalışmaları, kentsel morfoloji alanında son yıllarda oldukça ilgi çekmektedir. Çeper kuşaklar, birçok etkileşim ve değişim sonucunda, gerçek kimliklerine kavuşabilen kentsel alanlardır. Ancak bu etkileşimlerin çok azı, çeper kuşakların gerçek özelliklerini yansıtabilmektedir. Objektif bir bakış açısı ile çeper kuşaklar, kentsel alanın fiziksel olarak gelişme yönü hakkında ipucu verirlerken, daha derin anlamda incelendiğinde, kentlerin çevresindeki gelişimin evrelerini ve tarihsel dönemlerin fiziksel kanıtlarını açıklayan referanslar çerçevesi sunmaları açısından değerlendirilmelidir. Bu da kentlerdeki hem tarihi hem de coğrafik yapılarını beraberce

ISBN: 978-605-80820-1-4

inceleyen ve yorumlayan çalışmalara ağırlık verilmesinin ve konunun farkındalığının arttırılmasının gereğini yansıtmaktadır.

Kentsel çevrelere profesyonel bir sorumluluk yükleyerek yapılan projeler ve dünya literatürü incelendiğinde, çeper kuşak çalışmalarının daha çok, özgün bölge ve yapıları barındıran veya özel anlamı olan küçük ölçekli şehirlere vurgu yapılarak geliştirilmiş olduğu görülmektedir (Pereira & Meneguetti, 2011). Ancak, daha küçük ölçekli ve yavaş büyüyen kentlerde yapılan çeper kuşak analizlerine karşın; İstanbul gibi çok merkezli bir metropolün söz konusu olabileceği daha bütüncül ve daha kapsamlı çalışmalara gereksinim olduğu da gerçektir. Çok merkezli büyüyen ve buna bağlı bir gelişim gösteren İstanbul'un; Tarihi Surlar çevresinde gelişen "iç çeper kuşak" bölgesinin yanı sıra, Kadıköy, Maslak aksı, Haliç Bölgesi, Üsküdar ve benzeri çeşitli alt merkezler çevresinde gelişen "orta çeper kuşak" bölgelerinde yapılacak analizler, bu çalışmanın gelecekte yapılması planlanan hedefleridir.

İstanbul "iç çeper kuşak" alanının ekonomik ve tarihsel dönemlere bağlı olarak sürekli bir değişim ve başkalaşım içerisinde olduğu gözlenmektedir. Hızlı kentleşme ve göç sonucunda kent içinde kalan çeper kuşak alanları, stratejik planlar, koruma imar planı, peyzaj ve kentsel tasarım projeleriyle korunmadığı sürece, çeper kuşak yabancılaşmasına *(fb alienation)* maruz kalabilir. İstanbul kara surları UNESCO Dünya Miras listesindedir. Surların tarihi ve kentsel kimliğinin ve onları çeviren çeper kuşakların korunması önemlidir. Kara surlarının bakım ve restorasyona ihtiyacı vardır. Ayrıca çevresindeki yeşil alan kullanımlarının tasarlanması, yaya erişiminin arttırılması, tarım alanlarının korunması ve boş/atıl görüntüden arındırılıp, estetik ve kentsel kaliteye sahip bir alan olarak tasarlanması gerekmektedir. İç çeper kuşak alanı için yapılacak tasarımlar, kent kimliğini iyileştirmek, tarihi korumak ve kent belleğine dair kamu bilincini arttırmak açılarından yardımcı olabilir. Çeper kuşak alanlarının kent bütününde ağırlıklı olarak kamusal ve yeşil alan olarak değerlendirilmeleri kamu yararı ve kentsel ekolojik sürdürülebilirlik açılarından önemlidir. Çeper kuşak alanları, yoğun yapılaşmış alanların aksine, alternatif kullanımlarla değerlendirilebilecek ve kente nefes aldırabilecek alanlardır ve kent büyümesinin doğal süreci içerisinde büyümeyi yönlendiren öncelikli kentsel birimler olarak tanımlanmaları gerekmektedir. İleride İstanbul'da yapılacak çeper kuşak analizi çalışmalarında, orta çeper kuşak alanları, eski endüstri alanları, askeri alanlar, ve kıyı dolgu alanları incelenebilir. Düşük yoğunluklu konut alanları, gecekondu alanları ya da kıyı dolgu alanlarının çeper kuşak oluşumu içerisinde sayılıp sayılamayacağı konuları, farklı görüşlerce hala tartışılmaktadır. Gecekondu alanları, açık alan ve konut alanı arasında gerçekleşen çeper kuşak yabancılaşması sürecinde bir "ön-yabancılaşma aşaması" *(pre-alienation phase)* olarak tanımlanabilir. Gecekondu alanlarının konut alanlarına dönüşümü ya da başka bölgelere ötelenmesi sırasıyla çeper kuşak yabancılaşması *(fb alienation)* ve çeper kuşak göçüne *(fb migration)* örnek olarak verilebilir (Barke, 1982).

Ayrıca, askeri alanların kent dışına taşınması ardından çoğunlukla yeşil ve geniş parseller barındıran ve potansiyel kent parkı/kamusal alan olan bu alanların nasıl tasarlanacağı, bir çeper kuşak ötelenmesine/dönüşümüne mi yoksa yabancılaşmasına mı sahne olacağı yeni araştırmaların konusudur. Çeper kuşak analizi çalışmaları, ülkemizde kent morfolojisi çalışmaları içerisinde henüz yeni bir kavram olmasına rağmen, son yıllarda daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bugün, İstanbul'un orta çeper kuşak alanı olarak tarifleyebileceğimiz Atatürk Havalimanı'nın taşınmasının ardından, alanın "Millet Bahçesi" adında bir kent parkına dönüştürüleceği iddia edilmektedir. Bu proje, gerçekleşmesi durumunda, bir çeper kuşak ötelenmesi *(fb translation)* örneği olacaktır. Bu bağlamda,

ISBN: 978-605-80820-1-4

kent içinde yeşil alan planlaması ve çeper kuşak alanları arasında ilişkilerin varlığını açıklayan çalışmalar, Fransa'da (Ducom 203, p:104) ve Rusya'da (Kukina 2006, p:145) örneklerinde olduğu gibi konunun öneminin altını çizmektedirler.

Verilerin doğruluğu ve güvenilirliği açısından çeper kuşak haritalamasında Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Uzaktan Algılama vb. araçların kullanılması önerilmektedir. İlgili kurumlardan sayısal haritalara erişilememiş olması çalışmanın başlıca kısıtıdır, ancak ileride yapılacak çalışmalar ve projeler yardımıyla bu eksikliğin giderileceği düşünülmektedir. Daha kapsamlı çeper kuşak analizleri için, her parsel, kendi tarihsel-coğrafi süreci ve planlama politikaları göz önüne alınarak incelenmeli ve çeper kuşak alanları için koruma imar planları, peyzaj ve tasarım projeleri yapılmalıdır. Plan yapımı öncesinde çeper kuşak analizleri yapılmalı, plan lejantı ve notlarında çeper kuşak alanlarının korunmasına yönelik önlemler alınmalıdır. Çeper kuşak alanlarının korunması ve iyileştirilmesi, kent belleğinin korunması, kentsel kalitenin ve kentsel ekolojik sürdürülebilirliğinin arttırılması açılarından önemlidir.

Teşekkür;

İstanbul Teknik Üniversitesi, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programında, Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından verilmekte olan "Urban Morphology" dersine katılarak, bu çalışmanın hazırlanmasına katkı sağlayan; Araf Öykü Türken, Ayça Nur Sayram, Ayşenur Babacan, Cansın Akbaş, Didem Kara, Ece Şahin, Ezgi Zünbüloğlu, Hazal Bakan ve Mustafa Erdem'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Barke, M. (1990). Morphogenesis, fringe belts and urban size: an exploratory essay, in Slater, T.R. (ed.) The built form of Western cities, Leicester University Press 279-97, Leicester.

Barke, M. (1982). Beyond the urban growth map: suggestions for more analytical work in urban morphology. Teaching geography, 7(3), 111-115.

Conzen, M.R.G. (1962). The plan analysis of an English city centre. in Norborg, K. (ed.) Proceedings of the International Geographical Union Symposium in Urban Geography, Lund 1960 (Gleerup, Lund) 383-414.

Conzen, M.P., & Kubat, A. S. (2016). An Overview to Urban Morphology with Conzenian School and Tradition, Michael P. Conzen Semineri, 22-24 Mart 2016, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Conzen, M.P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. Urban Morphology 13, 29-51.

Ducom, E. (2003)., "Fringe Belts and Planning: a French example", Urban Morphology 7, 103-4.

Ducom, E. (2008). Fringe belt analysis in France: A Conzenian approach to urban renewal, Environment and Planning B: Planning and Design.

Durusoy, E. Cihanger, D. (2016) 'Historic Landscape vs. Urban Commodity? The Case of Yedikule Urban Gardens', İstanbul.

Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice, New Zealand Geographer 66, 44-60.

Hazar, D. (2012). Fringe Belts in the Process of Urban Planning and Design: Comparative Analyses of Istanbul and Barcelona, MSc. Thesis, Istanbul Technical University, Interdisciplinary Urban Design Program, Istanbul.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Hazar, D., & Kubat, A. S. (2015). Fringe belts in the process of urban planning and design: Comparative analyses of Istanbul and Barcelona, ITU A|Z Vol. 12 No.1, March 2015, 53-65, Istanbul.

Hazar, D., & Kubat, A. S. (2016). The Fringe Belt Development Process of Istanbul, Eds: Wowo Ding. Proceedings Book, ISUF 2016 XXIII International Conference: Urban Morphology and the Resilient City, 423-433.

Hopkins, M. I. (2012). 'The ecological significance of urban fringe belts', Urban Morphology, 16(1), 41-54.

IMP (2006) '1/100.000 Konut ve Yaşam Kalitesi Grubu Çalışmaları'.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) (2009) '1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu',

Kropf, K. (2009) 'Aspects of urban form', Urban Morphology 13 (2), 105-20.

Kuban, D. (1996) İstanbul, Bir Kent Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı İstanbul.

Kubat A.S., (2018) "Exploring The Fringe Belt Phenomenon in The case of Istanbul" CyNUM-Cyprus Network of Urban Morphology, "Urban Morphology in South-Eastern Mediterranean Cities: Challenges and Opportunities", Plenary (davetli konuşmacı), Nicosia, Kıbrıs.

Kubat A.S., Gümru B., (2014) "Investigating the fringe belt concept: The case of Istanbul", Turkey ISUF-21st International Seminar on Urban Form, Proceedings book (Ed: V. Oliveria), ISUF-21st International Seminar on Urban Form, Porto, Portekiz.

Kukina .I. (2006) Fringe Belts and the Planning of Russian Cities", Urban Morphology 10, 145-6

Pereira, J. A., & Meneguetti, K. S. (2011). Urban fringe belts in planned new towns: the case of Maringá–Brazil. In unpublished paper presented to the Eighteenth International Seminar on Urban Form, Montréal, Kanada.

TÜİK (2018). İstanbul 2018 nüfusu. http://www.tuik.gov.tr. Erişim tarihi: 16.06.2018.

Ünlü, T. & Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective, Urban Morphology 20 (2), 107-21.

Vilagrasa, J. (1990). The fringe-belt concept in a Spanish context: the case of Lleida. in Slater, T. R. (ed.) The built form of Western cities. Leicester University Press 300-18, Leicester.

Whitehand, J.W.R. (1972). Building cycles and the spatial pattern of urban growth. Transactions of the Institute of British Geographers 56, 39-55.

Whitehand, J.W.R. (2005). Urban morphology, urban landscape management and fringe belts, Urban Design 93, 19-21.

Whitehand, J.W.R. Morton, N.J. (2006). The fringe belt phenomenon and socioeconomic change, Urban Studies 43, 2047-66.

Whitehand, J.W.R. Gu, K. Whitehand, S. (2011). Fringe belts and socioeconomic change in China, Environment and Planning B: Planning and Design 38, 41-60.

Çevrimiçi (online) Kaynaklar

Url-1: Kuzey Ormanları Savunması, http://www.kuzeyormanlari.org/2014/06/22/doga-katliamin-iki-kardesi-3-kopru-3-havalimani/.

Url-2: Üçüncü Köprü, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-ucuncu-kopru-duzenlenen-torenle-aciliyor-40209008. Erişim tarihi: 27.11.2018.

Url-3: Üçüncü Havalimanı, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/3-havalimani-ulasim-hatlari-ve-ucretleri-belli-oldu-40943875. Erişim tarihi: 27.11.2018.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Komnenos Hanedanlığından Osmanlı'ya Trabzon Mahalleleri: Kentsel Dinamikler Bağlamında Bir Fiziksel Gelişim Okuması

Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA, Ömer İskender TULUK

KTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
fulyastn@ktu.edu.tr; otuluk@ktu.edu.tr

Özet: *Toplumsal değişimin aynı zamanda mekânın değişimi anlamına da geldiği; demografik unsurlar, kültürel oluşumlar, sosyo-ekonomik organizasyonlar, üretim-dağıtım araç ve teknolojileri gibi dinamiklerin toplumsal yapıyla birlikte mekânı da dönüştürdüğü bir gerçektir. Kadim toplum ve kentlerin tarihi, böyle bir ilişki ağının olağanlığını her defasında tekrar tekrar kanıtlarcasına sayısız örnekle doludur. Trabzon kenti, bulunduğu coğrafik ve jeopolitik konumu nedeniyle bu tür bir ilişkinin derinlemesine gözlendiği kadim yerleşimlerden birisidir. Antik çağlardan beri Anadolu'daki önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Trabzon, uzun tarihi boyunca gözlenen siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin izlerini kentsel dokusunda açıkça sergilemektedir. Ancak yerleşime uygun konumu ve sahip olduğu liman, Trabzon'un tarihi çağların başlangıcına kadar inen köklü yerleşim tarihinde topoğrafik etkenlerin dikkat çekici derecede belirgin bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Kentin ilk kurulduğu alanın iki derin vadi arasında, savunulabilir ve yerleşime uygun bir plato özelliği göstermesi bunun en açık göstergesidir. İlk yerleşimcilerin bu tercihi, kentin daha geç sakinlerinin de kaderini belirlemiştir. Kuzey-güney istikametinde deniz ile dağlar arasına, doğu-batı istikametinde ise iki derin vadi arasındaki düzlüklere sıkışan kent, bir süre sonra büyük sıçramalar yaparak, sur dışına, doğu, batı ve güney varoşlarının yerleşime ve ulaşıma uygun kıyı ya da düz alanlarına yayılmıştır.*

Şehrin Komnenos hâkimiyeti ve hemen ardından gelen erken Osmanlı dönemindeki fiziksel yapısındaki süreklilik, topoğrafik etkenlerin aradan yüzlerce yıl geçmesine karşın hala ne kadar etkili olduğunu açıkça ortaya koyar. Bunun en belirgin göstergelerini Osmanlı dönemi mahalle oluşum pratiklerinden takip etmek mümkündür. Ancak 17. ile 20. yüzyıl arasındaki Trabzon mahallelerine ilişkin yapılan tespitler, şehrin ağırlıklı olarak yeni yerleşim alanlarında kurulan yeni mahallelerle değil, geç Komnenos ve erken Osmanlı döneminden beri var olan mahallelerin büyüyüp birkaç mahalleye bölünerek büyüdüğünü ortaya koymuştur. Bu bağlamda en çarpısı tespitlerden birisi, batı varoşlarının yerleşime uygun topoğrafik bir yapı sunmasına karşın, Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 15. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar, şehrin geri kalan bölümleriyle karşılaştırıldığında belirgin biçimde durağan bir gelişim gösterdiği ve yeni kurulan mahalle olmadığıdır. Bu durum, şehrin fiziksel gelişiminde topoğrafik dinamikler yanında başka unsurların da etkili olduğunu gösterir ve söz konusu çalışma şehrin fiziki gelişiminde diğer kentsel dinamiklerin bütüncül olarak yeniden sorgulanmasını amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, modern çalışmalar yanında tahrir defterleri, şer'iyye siciller, salnameler, vakıf kayıtları, seyahatnameler, resmi raporlar, haritalar ve mevcut yapı stoku ve yapı kalıntıları üzerinden mahallerin önce tespiti ve yer tanımlamaları yapılacak, haritalar oluşturulacak; daha sonra kentsel dinamikler bağlamında mahallelerin oluşum sistematiği irdelenecektir.

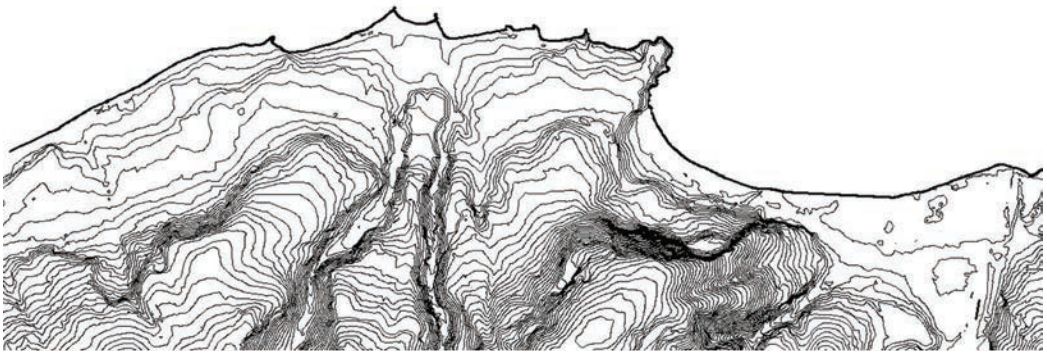
ISBN: 978-605-80820-1-4

Anahtar Kelimeler: *Trabzon, mahalle, kent tarihi, Komnenos Hanedanlığı, Osmanlı Dönemi*

Giriş

Trabzon kenti, bulunduğu coğrafik ve jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı medeniyetlerin ilgisini çekmiş, her birinin geride bıraktığı izlerle birlikte birinden ötekine yaşanan fiziksel değişimin derinlemesine gözlendiği kadim yerleşimlerden birisi olmuştur. Çok katmanlı fiziksel dokusunda ilk yerleşimcilerin kurduğu "Trapezus"tan Komnenos başkenti "Trebizond"a, Osmanlı taşrası "Durabuzun"dan Cumhuriyet şehri Trabzon'a az ya da çok kentin her döneminin izlerini görmek bugün dahi olasıdır.

Trabzon'un ilk yerleşimciler için, güvenlikli topografik yapısı ve bu topografyanın denizle kurduğu ilişkisi nedeniyle olağanüstü bir yerleşim alanı olarak görüldüğü açıktır. Kentin ilk kurulduğu bölgenin iki derin vadi arasında, savunulabilir ve yerleşime uygun bir plato özelliği göstermesi bunun en açık göstergesidir. İlk yerleşimcilerin bu tercihi, kentin daha geç sakinlerinin de kaderini belirlemiştir. Şehrin Komnenos hâkimiyeti ve hemen ardından gelen erken Osmanlı dönemindeki fiziksel yapısındaki süreklilik, topografik etkenlerin, aradan yüzlerce yıl geçmesine karşın hala ne kadar etkili olduğunu açıkça ortaya koyar. Kuzey-güney istikametinde deniz ile dağlar arasına, doğu-batı istikametinde ise iki derin vadi arasındaki düzlüklere sıkışan kent, bir süre sonra büyük sıçramalar yaparak, sur dışına; doğu, batı ve güney varoşlarının yerleşime ve ulaşıma uygun kıyı ya da düz alanlarına yayılmıştır (Şekil 1). Bunun en belirgin göstergelerini Osmanlı dönemi mahalle oluşum pratiklerinden takip etmek mümkündür (Üstün Demirkaya, 2014).

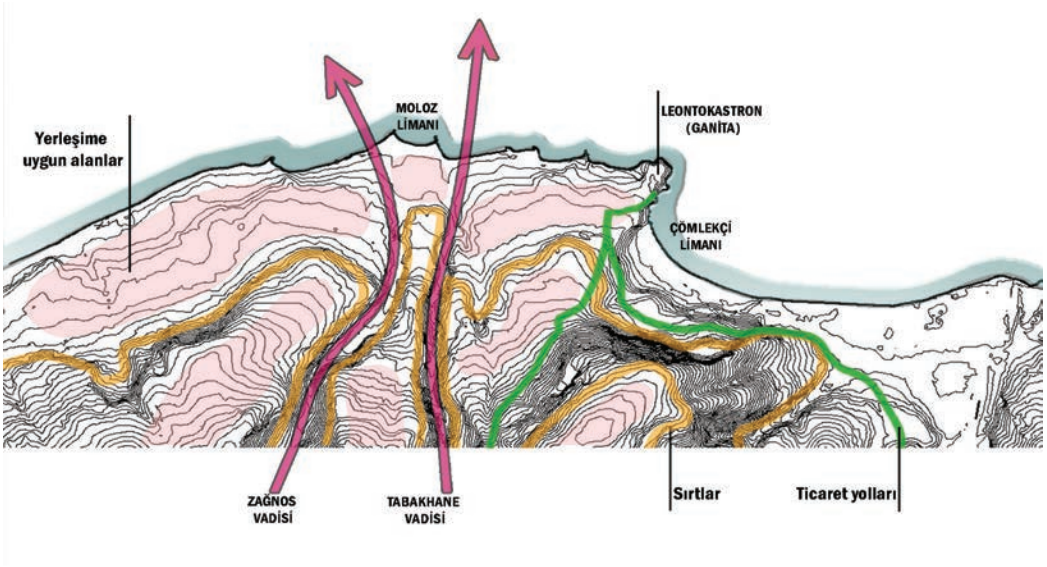

Şekil 1. Trabzon kentinin topografyası.

Ancak 17. ile 20. yüzyıl arasındaki Trabzon mahallelerine ilişkin yapılan tespitler, şehrin ağırlıklı olarak yeni yerleşim alanlarında kurulan yeni mahallelerle değil, geç Komnenos ve erken Osmanlı döneminden beri zaten var olan mahallelerin büyüyüp birkaç mahalleye bölündüğünü ortaya koymuştur (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018). Bu bağlamda en çarpıcı tespitlerden birisi, batı varoşlarının yerleşime uygun topografik bir yapı sunmasına karşın, Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 15. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar, şehrin geri kalan bölümleriyle karşılaştırıldığında belirgin biçimde durağan bir gelişim gösterdiği ve yeni kurulan mahalle olmadığıdır. Bu durum, şehrin fiziksel gelişiminde topografik dinamikler yanında başka unsurların da etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Surlarla çevrili güvenlikli alanın yani "sur içi" bölgesinin gelişim pratiği, zamanla yer değiştiren "iskele/liman" bölgesi, bununla ilişkili "ticaret" bölgeleri,

ISBN: 978-605-80820-1-4

şehrin ticari fonksiyonlarını besleyen ana ticaret "yol" güzergâhları ve belli başlı "yapı"lar bu unsurların başlıcalarını oluşturur (Şekil 2).

Şekil 2. Şehrin fiziksel gelişiminde etkili topografik dinamikler, liman ve ticaret yolları.

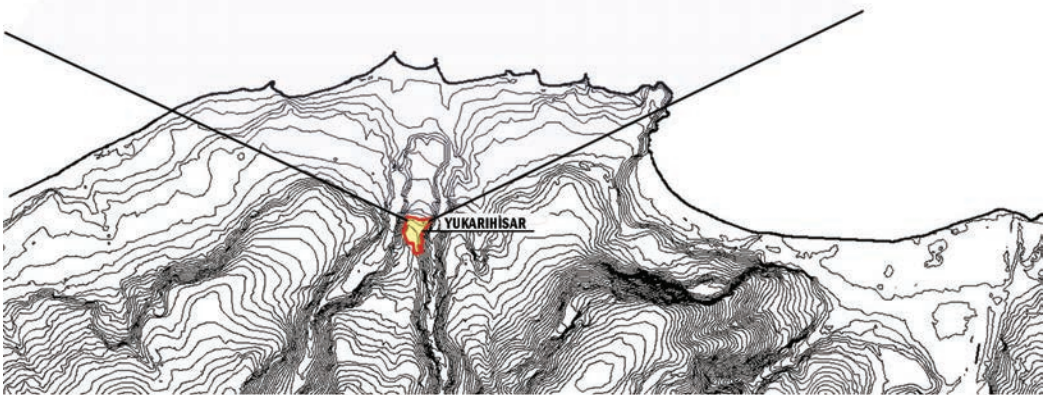
Kentin Fiziki Kaderi: Topografya ve İlk Yerleşmeler

Aristoteles'e göre kentler, sakinlerinin sağlıklı, siyasal ve askeri açıdan güvende olmalarını sağlayacak bir alanda kurulmalı, suya yakın, kolay savunulabilecek ve denetim altında tutulabilecek bir yamaçta olmalıydı (Aristoteles, 2002: 214-215). Trabzon'un ilk yerleşimcilerinin Aristotales'in bu akılcı genel ilkelerine sadık kaldıkları anlaşılmaktadır. Şehrin bu ilk sakinleri için surların biçimlenişinde topografyanın etkisi her ne kadar belirgin derecede etkili olduysa da alan seçiminde başka faktörlerin de rol oynadığı açıktır. Nitekim şehrin ilk sakinlerinin, yakın çevrede Platana (Aygün, 2005, 125) denilen daha güvenli, Evliya Çelebi'nin tabiriyle "sekiz rüzgârdan emin iyi demir tutan" (Çelebi, 2008) bir liman olmasına karşın, doğal bir sur görevi gören derin iki vadi ile bu vadiler arasında uzanan düzlüğe yerleşmiş olmaları, Trabzon'un ilk kuruluşunda asıl belirleyici dinamiğin güvenlik arayışı ve savunma içgüdüsü olduğunu gösterir (Tuluk, 2010).

Şehrin ilk sakinlerinin yerleşim kararlarının ne kadar isabetli olduğunu görmek için, kentin yayıldığı alanın doğal topografik karakterine göz atmak yeterlidir. Her şeyden önce şehrin ilk kuruluşunda bölgenin denize dik uzanan karakteristik vadi yapısıyla paralellik gösteren Zağnos ve Tabakhane Deresi Vadilerinin etkisi tartışmasızdır (Şekil 2). Surlarla çevrili ilk yerleşim alanı olduğu belirtilen bugünkü Yukarıhisar bölgesi, güney-kuzey istikametinde uzanan bu iki vadinin birbirine en fazla yaklaştığı iki boğaz arasındaki hafif eğimli düzlük üzerinde kurulmuştur (Şekil 3). Zamanla kuzeye, denize doğru genişleyecek olan sur içi bölgesinin, bu ilk yerleşim alanının, topografik karakteri, şehrin ilk sakinleri için güvenlik açısından benzersiz bir avantaj sağlamıştır. Nitekim az eğimli, nispeten düzlük bu alanının yükseldiği derin vadi duvarları, doğal bir sur görevi de görürler. İki vadi arasındaki bu sırt aynı zamanda, ilerleyen yıllarda İmparator Hadrianus'un inşa ettireceği yapay limana doğru doğal bir dil gibi uzayarak, kent sakinlerine, neredeyse 120 derecelik bir açıyla

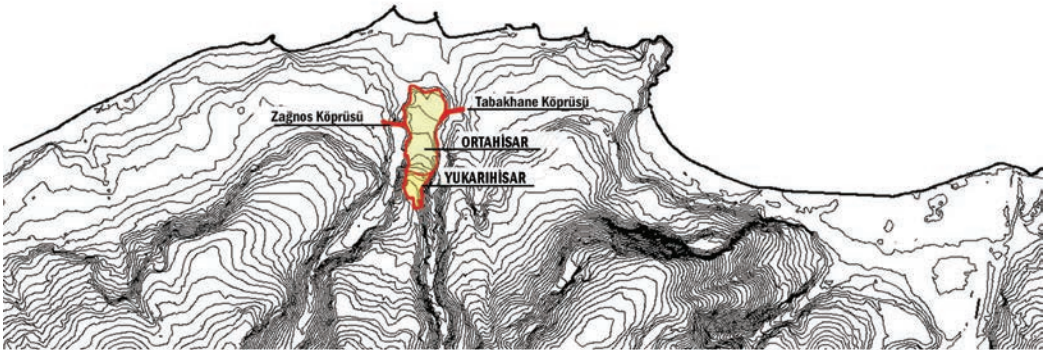
ISBN: 978-605-80820-1-4

kıyı bölgesini kontrol altında tutacak jeostratejik bir avantaj da yaratır. Bu, bugün dahi modern Trabzon şehrinin neredeyse üçte birlik bölümüne, 20. yüzyılın başlarına kadar ise tamamına hâkim olmak demekti (Şekil 3).

Şekil 3. Yukarıhisar Surları.

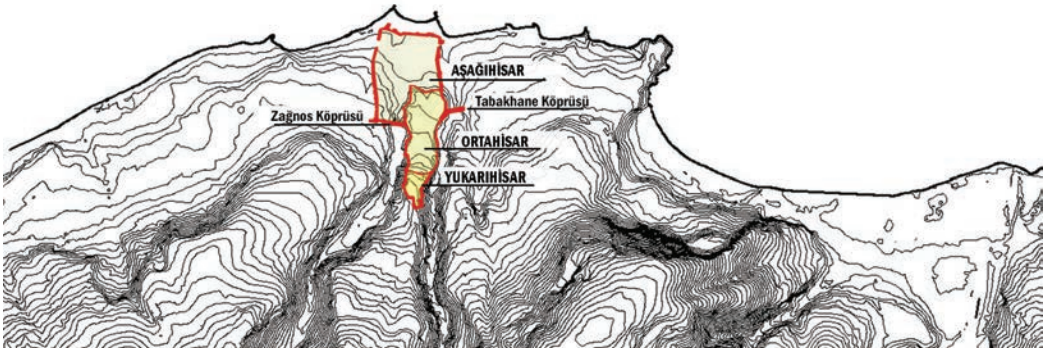
Güvenlikli sur içi bölgesinin ikinci halkasını oluşturacak olan bugünkü Ortahisar bölgesi tümüyle topografik eşiklere sadık kalınarak bu dil üzerinde inşa edilmiş, kent kuzeye doğru genişleyerek doğu, batı ve kuzey varoşlara çok daha hâkim bir biçime kavuşmuştur. Şehrin kısmen sur içinden çıkarak özellikle doğudaki düzlük alanlara ve kıyı şeridine yayılması bu dönemden sonra olmalıdır. Sur içini doğu ve batı varoşlara bağlayacak köprülerin Ortahisar'a açılması bunun göstergesidir (Şekil 4).

Şekil 4. Ortahisar Surları ve Zağnos, Tabakhane Köprüleri.

Aşağıhisar surlarının oluşum pratiği için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Savunma surlarının en zayıf halkasını oluşturan sur içi bölgesinin bu son dönem eki, üzerine yerleştiği arazinin hafif bir eğimle denize uzanan yapısı ve sınırlayıcı belirgin bir topografik eşiğin olmaması, yüksek burçlarla tahkim edilmiş bu sur içi bölgesinin diğer iki yerleşim alanına göre çok daha geniş bir alana yayılmasına imkân vermiştir. Kuzey beden duvarları Hadrianus'un antik limanına bakarken, kent bu bölgede batıya doğru bir miktar genişliyor, doğudaki sınırını ise Ortahisar'ın doğu surlarının uzantısı oluşturuyordu (Tuluk, 2018) (Şekil 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Aşağıhisar Surları.

Şehrin doğusunda kalan ve iç kesimleri Karadeniz'e bağlayan ticaret yollarının ana güzergâhı Değirmendere Vadisi, kuzeybatı rüzgârlarına kapalı bugünkü Çömlekçi Limanı, yine şehrin doğusunda aniden yükseliveren bugünkü Boztepe, şehrin ilerleyen yıllardaki gelişim yönünü belirleyecek temel unsurlar olmuştur. Ancak bunda sur içi bölgesinin dışında kalan doğu ve batı varoşlarının yerleşime uygun geniş düzlüklerinin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Batı varoşları kent sakinlerine, aniden yükselen yamaçla deniz arasında doğu-batı istikametinde uzanan geniş düzlükler sunarken, doğu varoşlarında bu nispeten sınırlıdır. Bu bölgede, yine doğu-batı istikametinde uzanan iki kademeli düzlük alan doğuda Çömlekçi Limanı, güneyde ise Boztepe arasına sıkışmıştır. Ancak Osmanlı fethi ardından tutulan tahrir kayıtları, -beklenenin aksine- sur dışı mahallelerinin ağırlıklı olarak doğu varoşlarının nispeten dar, iki kademeli bu düzlükleri üzerine kurulduğunu gösterir (Şekil 2). Bu durum 20. yüzyıl başlarına kadar da neredeyse değişmemiş, batı varoşları yerleşime uygun daha geniş düzlükler sunmasına karşın, şehrin geri kalan bölümleriyle karşılaştırıldığında, nedenleri başka dinamiklerle açıklanabilecek olan belirgin biçimde durağan bir gelişim göstermiştir.

Fetihten 25 yıl sonra tutulan 1486 tarihli tahrir defterlerine (Lowry, 2005; Bostan, 2002) göre kent artık genel yayılım karakterine kavuşmuştur. Kent kayıtlarda geçtiği biçimiyle kuzeyde Kale-i Zir (bugün Aşağıhisar); güneyde, doğusu ve batısı vadilerle sınırlı Kale-i Evsat (bugün Ortahisar) ve onun da güneyinde ve yüksek bir tepede yer alan Kule (bugün Yukarıhisar) olmak üzere üç sur içi bölgesi ile doğu, batı ve güney varoşlarından ibarettir.

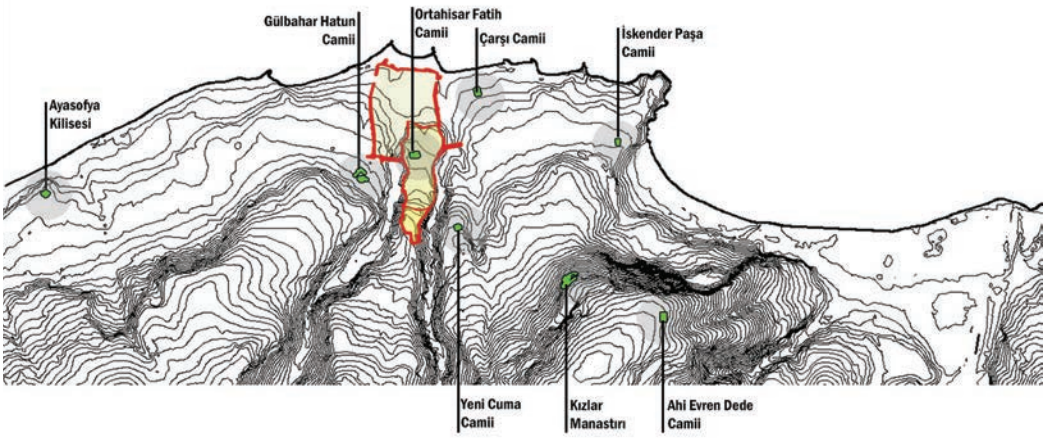
Kentsel Çekim Odakları: Anıtsal Yapı/Yapı Grupları

Dini bir kuruluşun merkeze alındığı mahalle örgütlenmeleri, toplumsal ve sivil işlevlerin yüklendiği büyük yapı kompleksleri ve ticari mahalleler erken dönem kent organizasyonlarının neredeyse standart omurgasını oluşturur. Osmanlı'da da durum neredeyse değişmez. Cami/mescit ya da pazarın etrafında gelişen mahalleler Osmanlı için de karakteristiktir (Üstün Demirkaya, 2017). Kent iskânının diğer belirleyici unsurları ise kale, saray, kilise, medrese, külliye, han, hamam, bedesten ve diğer sivil yapılar ile çarşı, pazar, köprü, mahalle ve sokaklar olmuştur.

Ancak kadim Trabzon şehri özelinde bazı anıtsal yapı ya da yapı kompleksleri kent topografyasıyla kurdukları güçlü ilişkiler nedeniyle ayrıca dikkat çekicidir (Şekil 6). Kimi zaman hem inşa edildikleri dönem, hem de modern dönemlerde kent kimliğine verdikleri ciddi katkılarla ön plana çıkan bu yapı/yapı kompleksleri, ilerleyen yıllarda şehrin fiziki gelişim güzergâhını belirleyen odaklara dönüşmüşlerdir. İlk kuruldukları

ISBN: 978-605-80820-1-4

yıllarda çoğunlukla kentten kopuk olan bu kentsel çekim odakları, zamanla etraflarında oluşan mahallelerle şehrin kentsel çeperlerini oluşturmuşlardır (Şekil 8).

Şekil 6. Şehrin fiziki gelişiminde etkili olan anıtsal yapılar.

Bunun belki de en çarpıcı örneklerinin başında şehrin batı çeperinde yer alan Ayasofya Kilisesi/Camisi gelir. 12. yüzyılda inşa edilmiş olmasına karşın 19. yüzyılda dahi kentten kopuk bu önemli Komnenos kilisesinden dönüştürülmüş cami, denize doğru hafif çıkıntı yapan belirgin bir kaya üzerindeki konumuyla şehre batıdan gelen gemilerin görüş alanı içerisinde yer alıyordu. Fetihten önce batı varoşlarının kentten uzak gayrimüslim Ayasofya Mahallesi'nin bu görkemli kilisesi, artan Müslüman nüfus nedeniyle 1570'li yıllarda camiye dönüştürülmüştür. Bordier (1935), diğer dönem seyyahlarının da belirttiği gibi ziyaret ettiği caminin kapalı tutulmasını, herhangi bir kargaşa durumunda savunulamayacak kadar kentten uzakta olmasına bağlamıştır.

Aziz Eugenios Kilisesi (bugün Yeni Cuma Camii) Yukarıhisar'ın hemen doğusunda, vadinin doğu yamacındaki şehre hâkim konumuyla bir diğer önemli kentsel çekim odağını oluşturur. 1486 tahrir kayıtları (Lowry, 2005; Bostan, 2002), fetih öncesi bu yapının etrafında Aya Ayos/Todoros/Meso Portis isimli bir gayrimüslim mahallesi oluştuğunu gösterir. Surların dışındaki bu ilk Müslüman yerleşim merkezi Yeni Cuma Mahallesi, 1523 tahririnde "Mahalle-i Cami-i Cedid Der Birun-i Şehir" olarak kaydedilmiştir (Lowry, 2005; Bostan, 2002). Yapı aynı zamanda şehrin üçüncü camisidir.

Kent topografyasında önemli bir yeri olan ve şehri bu bölgede deniz ile dağ arasına sıkıştıran bugünkü Boztepe sırtarındaki Kızlar Manastırı ile tepesindeki Derviş Ahi Dede Türbesi ve Camisi mütevazı yapı kitlelerine rağmen şehre hâkim konumlarıyla dikkat çekici diğer yapılardır. Ne fetihten önce, ne de sonra 17. yüzyıla gelinceye dek doğrudan isimlerinin geçtiği bir mahalle kayıtlara yansımasa da, konumları nedeniyle geç tarihlerde kentle bütünleştikleri açıktır. Bu yapılardan birisinin şehrin Müslüman ahalisi için manevi değer taşıyan bir külliye olması, ciddi erişim problemine rağmen bu bölgeye yerleşmenin gerekçesini yeterince açıklar. Öteki mahalle ise, bugün Kızlar Manastırı olarak anılan, kenttin gayrimüslim ahalisinin önemli dini merkezlerindendir.

Kent surlarının hemen dışında, Zağnos Vadisi'nin batı yakasında, sur içini batı varoşlarına bağlayan Zağnos Köprüsü'nün çıkışındaki bakir düzlükte, 16. yüzyılın başında inşa edilen

ISBN: 978-605-80820-1-4

Hatuniye Külliyesi (bugün Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi) bir diğer kentsel çekim odağını oluşturur. Ancak külliyenin en eski üyesinin 1505 tarihli türbe olduğu, özgün kitabesi kayıp, camisinin olası inşasının ise 1514 yılını bulduğu düşünülürse, çevresinde kurulan mahallenin ismine 1553 tahririnde rastlanması, külliyenin söz konusu kentsel çekim odağı niteliğine geç tarihlerde kavuşmaya başladığını gösterir. Şehzade Selim'in (Yavuz Sultan Selim) valiliği döneminde annesinin vefatı üzerine inşa ettirdiği türbe ve caminin, kadim sur içi bölgesinin hemen dışındaki bakir bir alanda konumlanışı ve merkezi mimarlık pratikleriyle paralel mimari dili ile kentin İslami kimliğinin vurgu noktasına dönüşmüş, ilerleyen yıllarda bölgedeki inşa ve imar faaliyetlerinin de öncüsü olmuştur.

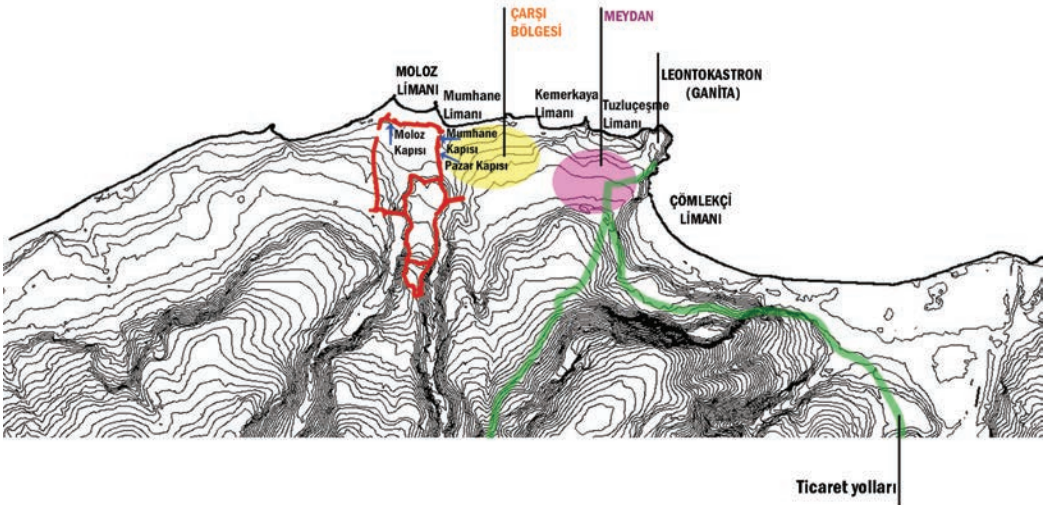
Bunun yanında anıtsal yapı üretim pratiklerinin ve yapıların olağan konumlarının mahalle oluşumuna, doğal olarak şehrin fiziki yapısının şekillenişine katkısı da tartışmasızdır. Fetih öncesi dönemde inşa edilen St. Anne (bugün Ayvasıl Kilisesi) ve Panagia Chrysocephalos (bugün Ortahisar Fatih Camii) Kilisesi bunların başlıcalarıdır. Fethin ardından kilise/şapellerin cami/mescide dönüştürülmesi, etraflarına Müslüman halkın yerleştirilmesi, yeni yerleşim alanlarında oluşan Müslüman mahallelerine ise cami/mescit inşa edilmesi söz konusu dini yapı odaklı kentsel büyümenin en karakteristik uygulamaları olmuşlardır. Bu çerçevede fetih sonrası, şehrin en büyük katedrali Panagia Chrysokephalos'un camiye dönüştürülmesi, etrafına Anadolu'nun farklı bölgelerinden getirilen toplulukların yerleştirilmesi bir fetih geleneği olmasının yanında şehrin mahalle odaklı gelişim dinamiklerinin en çarpıcı uygulamalarındandır. Osmanlı kayıtlarında, içinde bulunduğu mahalleye ismini veren pek çok cami/mescidin bulunması, söz konusu dini yapıların şehrin fiziki gelişimine katkısının boyutunu da açıkça ortaya koyar.

İktisadi Merkez: Çarşı/Liman/Yol

Kentler ilk kurulduğu dönemlerde güvenlikli bir alan sunan sur içi, kentin geri kalan bölgelerini denetim altında tutan ve ticari merkezin konumunu belirleyen bir karakter sergilerken zamanla önem sırası değişmiş, ticari merkez kentin tüm yapısını oluşturan öğeleri bir arada tutan bir merkez niteliği kazanmıştır. Hatta ticaret, özellikle Trabzon gibi liman kentlerinde topografya ile birlikte kentin sınırlarını belirleyen en temel öğe olmuştur. Bunlar aynı zamanda, sosyal ve dinî hayat kendi cemaat mekânında özel alanlar inşa ederken, ticari faaliyetlerin Müslim-gayrimüslim ayırt etmeden ortak bir yaşam alanı yarattığı mekânlar olmaları nedeniyle de karakteristiktir (Karaçavuş, 1999)

Trabzon'da ticaretin toplumsal ve mekânsal örgütlenmede baskın hale gelişi, ilk kuruluş yıllarının ardından gelir. İlk temelleri Roma dönemine dayandırılan Hadrianus'un yapay Moloz Limanı ile deniz ve kara ulaşımının şehrin ekonomik ve ticari hayatında, dolayısıyla fiziksel gelişiminde önemli rol üstlendiği açıktır. Aşağıhisar surlarından başlayan ve doğu varoşlarına uzanan aks zamanla şehrin iki bölümlü ticari merkezini oluşturmuştur (Şekil 7).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Ticari merkezler ve bu merkezlerin sur, iskele/liman ve yol ile kurduğu ilişki.

Ticarete bağlı mekânsal örgütlenme biçimi Trabzon'da iki şekilde belirginleşmiştir. Bunlardan birincisi, gümrük kapısı olarak nitelendirebileceğimiz, ülke dışından gelen malların kara yollarının başlangıç ve bitiş noktasındaki konumuna göre oluşan merkezlerdir. Doğu varoşlarının düzlük alanlarına yayılan bugünkü "Meydan", bu ticari merkezlerin başında gelir. Birçok farklı etnik ve dini gruplara mensup tüccarın ticaret yaptığı, içerisinde dükkânlar, depolar, atölyeler bulunan ortaçağın "Maitanin"i Osmanlı döneminde de ticari merkez niteliğini korumuştur. Sahip olduğu limanların yanı sıra, Doğuda Hindistan Afganistan-Kuzeybatı İran içlerinden gelen ve Anadolu'da Doğubayazıt Erzurum-Bayburt-Gümüşhane ve Zigana Geçidi üzerinden Trabzon'a ulaşan ünlü kervan yolu (Lynch, 1901; Bryer ve Winfield, 1985; Tozlu, 1997), Fallmerayer'in (2012) tanımlaması ile "doğunun bütün katırcılarının toplandığı bir yer" olarak belirttiği "Meydan"da düğümlenmiştir. Zamanla Değirmendere, Zağnos ve Tabakhane Dereleri'nin önemli miktarda alüvyonu Meydan'ın ilişkili olduğu koylara (Aşağıhisar surları ile eski bir Venedik ticaret merkezi olan Leontokastron [bugün Ganita] arasındaki koylar) doldurması dahi Meydan'ın bu fonksiyonunu engelleyememiştir. Bunda, bölgenin kara ticaret yolları ile bağlantılı konumunu muhafaza etmesi etkili olmuş, modern Çömlekçi Limanı yapılana dek batıda Akçaabat, doğuda ise Sürmene limanları yeterli olmuştur (Ardel, 1943).

Seyahatname ve Osmanlı belgelerinde mahalle olarak tanımlanan ve Gavur Meydanı, Kafir Meydanı, Meydan-ı Şarki gibi isimlerle anılan bölge bugün sadece Meydan ya da Atatürk alanı olarak anılmaktadır. Alanın denizle irtibatı göz önünde bulundurulduğunda, beklendiği biçimiyle dini yapı etrafından örgütlenen bir mahalleden çok, tarihi Trabzon-Erzurum yolunun başlangıcı, İran'dan gelen yolcu ve ticari malların deniz ile buluştuğu bir ticaret merkez konumunda olduğunu söylemek daha doğru gözükmektedir.

Ticarete bağlı ikinci tür mekânsal örgütlenme biçimi ise kent içinde, çoğunlukla liman ve iskelelerle ilişkili olan, küçük boyutlu dükkânlar, arastalar, hanlar ve bedesten yapılarıyla birlikte kent ekonomisinin üretim safhasını oluşturan zanaatkârların bulunduğu, farklı bölgelerde ve farklı büyüklüklerde kurulan çarşı ve pazarlardır (Demirkaya, 2017). Moloz Limanı'nın doğusunda, Aşağıhisar surlarının hemen yanı başında oluşan Çarşı bölgesi, Osmanlı döneminde inşa edilen Bedesten ve hanlarla birlikte ikinci tür mekânsal örgütlenmenin ana merkezini oluşturur. Her ne kadar dönemin farklılaşan işlev ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

ağırlıklarına göre değişim göstermiş olsa da, bugün yaklaşık olarak doğuda Semerciler Caddesi ile batıda Mumhane Meydanı ve çevresi ile kuzeyde Bedesten Caddesi'nin söz konusu geleneksel örgütlenmenin merkezini oluşturduğu söylenebilir.

17. yüzyıl arşiv kayıtlarında "Suk-ı Sultani", 18. yüzyıl kayıtlarında ise "Çarşı Mahallesi" olarak geçen Trabzon'un bu merkez çarşısı ve içerisindeki başta Bedesten olmak üzere cami ve mescitler, hanlar, misafir odaları, depolar, imalathaneler ve eski Gümrük binası Aşağıhisar'ın doğu kısmında bulunan limanlarla ilişkili olarak biçimlenmiştir. Çarşı'nın konumu üzerinde rol oynayan etkenlerden bir diğeri ise kent içindeki ana yolların kesişim noktasına yakınlığıdır. Trabzon kalesinin bazı kapılarının doğu-batı yönünde denize paralel, bazılarının ise denizle ilişkili oluşu, şehrin doğu ve batı varoşları ve ticari mekânlarıyla kurulan ilişkilerle ilgilidir (Aygün, 2005, 137). Surların dışarıya açılan yedi adet kapısından, özellikle Aşağıhisar'ın Moloz, Pazarkapı ve Mumhane kapılarının limanlarla ilişkili oluşu ve ticari etkinliklere göre biçimlenmesi bu durumun en açık göstergesidir.

Ayrıca, Komnenos döneminde Ceneviz ve Venediklilerin ticaret sahası halini alan Leontokastron (bugün Güzelhisar/Ganita) da yine limanlarla bağlantılı olarak gelişmiştir. 1300'lü yıllardan başlayarak limana hâkim bir noktada, bugün Güzelhisar (Leontokastron) olarak anılan falez üzerindeki sırtta Cenevizliler, Moloz Limanı ile Leontokastron arasında kalan daha mütevazı alanda ise Venedikliler yerleşmişlerdir (Bryer ve Winfield, 1985). İtalyan kolonilerinin ticaret yaptıkları bu alanlar Osmanlı Dönemi'nde ilk olarak "Mahalle-i Efrenciyan-ı Ceneviz" ve "Mahalle-i Efrenciyan-ı Venedenik" olmak üzere ayrı ayrı isimlendirilmiş, sonraları ise muhtemelen "Efrenc" adı altında tek bir mahalle olarak birleşmişlerdir (Lowry, 2005).

Her ne kadar cami/mescit etrafında örgütlendikleri açık olsa da, ismini bölgenin ticari karakterli bölge, yapı ya da esnaf topluluğu vb.den alan mahalleler de vardır. Aşağıhisar'ın batı kapısı yakınlarındaki Boyahane Mescidi Mahallesi; Çömlekçi Mahallesi'nin bölünmesiyle oluştuğu anlaşılan Mahalle-i Dafnunda-i Diğer ki Der Urganciyan; Kemerkaya Limanı'nın yakınında ve Gâvur Meydanı'nın hemen altındaki konumuyla Mahalle-i Mescid-i Sarmaşık; 17. yüzyıl sonrasında sicillerde isimlerine rastladığımız Küçük Pazar, Moloz, Semerciler, Uzun Sokak bu tür mahalleler arasında sayılabilir.

Değerlendirme

İlk yerleşim kararlarında topografik unsurların bu denli etkili olduğu, başta güvenlik olmak üzere doğal topografyanın ilk yerleşimcilere bu denli olanaklar sunduğu ve topografyaya bağlı kentsel karakterin modern çağlara kadar bu denli güçlü okunduğu yerleşmelerin sayısı sınırlı olmalıdır. Yarımada ile ana karayı birbirine bağlayan bir berzahta konumlanan antik dünyanın Sinope'si (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2012) ya da ana karaya bir dil gibi uzanan olağanüstü korunaklı limanı Haliç'le İstanbul, Trabzon'un hemen yanı başındaki olağanüstü yerleşim alanlarının ilk akla gelenleridir.

Kuzey-güney yönünde uzanan derin iki vadi arasındaki düzlükte ilk nüveleri atılan ve zamanla kuzeye doğru üç kademede büyüyen sur içi kent, Trabzon'un, Osmanlı fethine kadar korunaklı bir kıyı yerleşme olmasını sağlamıştır. Güvenliğin ön planda tutulduğu dönemlerde kale merkezli bir gelişme gösteren şehrin, artan nüfus ve demografik yapıdaki değişime paralel olarak doğu, batı ve güneydeki varoşlara yayıldığı, ticari alanların ise sur dışında, liman ve karayollarıyla ilişkili bir konumda biçimlendiği anlaşılmaktadır. Sur duvarlarının hemen dışındaki derin vadiler, şehrin yayılmasını zorlaştırırken; dışarıya

ISBN: 978-605-80820-1-4

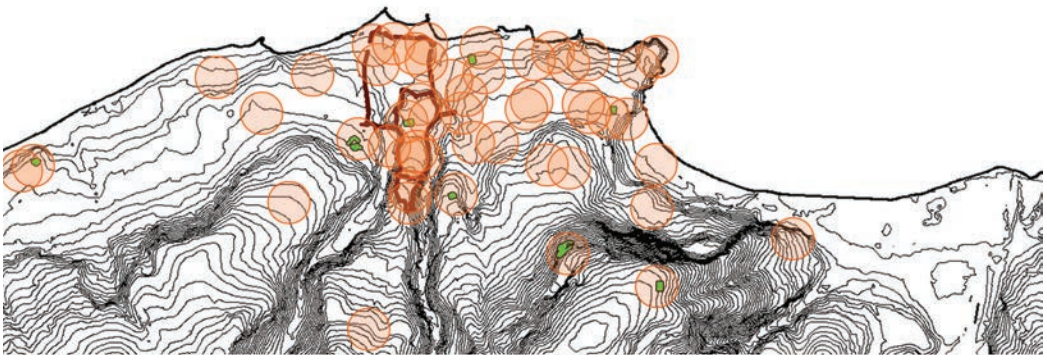
açılan yedi kapıyla birlikte batıda Zağnos, doğuda ise Tabakhane Köprüleri kentin sur dışı ile bağlantısını sağlamıştır.

Batı varoşları, şehrin doğusuna nazaran yerleşime uygun çok daha geniş düzlükler sunmasına karşın şehrin batıya büyümesi modern çağları bulmuştur. Osmanlı fethi ardından tutulan tahrir kayıtları, sur dışı mahallelerinin ağırlıklı olarak doğu varoşlarının deniz ile bugünkü Boztepe arasındaki nispeten dar düzlükleri üzerine kurulduğunu, batıya yayılmanın belirgin biçimde durağan bir gelişim gösterdiğini açıkça ortaya koyar. Bunda, hemen yanı başındaki Çömlekçi Limanı ile Trabzon'u iç kesimlere bağlayan ticaret yollarının Karadeniz'le buluştuğu Değirmendere Vadisi'nin şehrin doğusunda yer alışının etkili olduğu açıktır. Bunun yanında şehri besleyen Mumhaneönü, Kemerkaya ve Tuzluçeşme Limanları'nın Aşağıhisar surlarının doğusunda yer alması da doğu varoşlarının yerleşim tercihlerini artırmıştır. Komnenoslar'dan itibaren ticari anlaşmalarla kente yerleşen Ceneviz ve Venediklilerin sur ve kulelerle tahkim edilmiş alanlarının bu bölgede olmasının, falez üzendeki olağanüstü korunaklı topografik karakteri yanında bu limanların etkisi de tartışmasızdır (Şekil 8).

17. yüzyıl arşiv kayıtlarında "Suk-ı Sultani", 18. yüzyıl kayıtlarında ise "Çarşı Mahallesi" olarak geçen Trabzon'un merkez çarşısı da başta Bedesten olmak üzere cami ve mescitler, hanlar, misafir odaları, depolar, imalathaneler ve eski Gümrük binası ile Aşağıhisar'ın doğu kısmında bulunan bu limanlarla ilişkili olarak yer almıştır.

Kentte bazı anıtsal yapıların zamanla şehrin çeperini oluşturacak nitelikte topografik eşiklere yerleştirildikleri de anlaşılır. Şehrin uzak batı çeperindeki Ayasofya Kilisesi/Camisi, Boztepe sırt ve tepesindeki olağanüstü konumlarıyla Kızlar Manastırı ve Ahi Evren Camii ve Türbesi, yine şehre hâkim bir tepede, kent surlarının doğusunda, Tabakhane Vadisinin doğu yamacındaki konumuyla Yeni Cuma Camii; sur içinin batısında, geniş düzlüklerin kentle buluştuğu noktada inşa ettirilen Hatuniye Külliyesi uzun vadede şehrin kentsel çekim odaklarını oluşturacak önemli anıtsal yapılar arasındadır (Şekil 8).

Osmanlı kayıtları, şehrin fethinden 120 yıl sonra dahi, yeni kurulan mahallelerin neredeyse tümüyle aynı topografik eşiklere bağlı kalınarak kurulduğu ya da daha eskisinin etrafında yayıldığını ortaya koymuştur. Bir başka deyişle, şehrin 16. yüzyıldaki eski ve yeni pek çok mahallesinin, Komnenos döneminde temelleri atılan pragmatik bir yerleşim pratiğinin devamı oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumun 19. yüzyıl sonuna kadar değişmediğini, yeni kurulan mahallelerin ağırlıklı olarak doğu varoşlarında, kent surları ile Leontokastron arasına yayıldığı, bir başka deyişle, mevcut mahallelerin arasına sıkıştığı anlaşılmaktadır.

Şekil 8. Topografik eşikler ve fiziksel dinamiklere bağlı şehrin mahallelerle gelişimi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Ardel, A. (1943). Trabzon ve civarının morfolojisi üzerine gözlemler. Türk Coğrafya Dergisi 1, 71-85.

Aristoteles. (2002). Politika. çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aygün, N. (2005). Onsekizinci yüzyılda Trabzon'da ticaret. Trabzon: Serander Yayınevi.

Bordier, J. (1935). Relation d'un voyage en Orient. Archeion Pontou 6-7, 36-158.

Bostan H. (2002). XV.-XVI. asırlarda Trabzon sancağında sosyal ve iktisadi hayat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Braudel, F. (2006). Uygarlıkların grameri. İstanbul: İmge Kitabevi.

Bryer A. ve Winfield D. (1985). The Byzantine monuments and topography of the Pontos-I. Washington.

Çelebi, E. (2008). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit. haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fallmerayer, J. P., 2012. Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Karaçavuş, A. (1999). XIX. yüzyılda Trabzon nüfusu. Trabzon Tarihi Sempozyumu-Kasım 1998, Bildiriler Kitabı, 429-441.

Lowry, H. W. (2005). Trabzon şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Lynch, H.F.B. (1901). Armenia: Travels and studies- 1, London.

Tozlu, S. (1997). Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900). Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tuluk, Ö. İ. (2010). Osmanlı Dönemi Trabzon'unda mimari yapı kültürü. Trabzon Kent Mirası, Yer-Yapı-Hafıza, ed., Ömer İskender Tuluk, Halil İbrahim Düzenli, İstanbul: Klasik Yayınları, 31-53.

Tuluk, Ö. İ. (2018). Fethin ilk yüz yılı: Fatih'in Trabzon'unda mimari temsiliyet, Basılmamış kitap bölümü.

Üstün Demirkaya, F. (2014). Toplumsal dinamikler bağlamında Trabzon kent dokusunun dönüşümü (Komnenos Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e kadar), Dr. Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Üstün Demirkaya, F. ve Tuluk, Ö. İ. (2012). Eflatun'un "Kurbağa"Sı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara göre Sinop kentinin fiziksel gelişimi. METU JFA 29 (1), 45-68.

Üstün Demirkaya, F. ve Tuluk, Ö. İ. (2018). Blurred frontiers of the ancient city: Quarters in Ottoman-Era Trabzon (17th--20th centuries), Yayınlanmamış çalışma.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form Değişiminin İncelenmesi

Ezgi YEKBUN AKSU, Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Koruma Planlaması, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
yekbunezgi@gmail.com, aysegul.altinors@hotmail.com

Özet: *Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde, Yukarı Mezepotamya sınırları içerisinde yer alan Mardin ve çevresi Paleolitik dönemden itibaren iskan edilen önemli bir yerleşim bölgesidir. Mardin tarihi kent merkezine ilişkin veriler tarihsel kaynaklarda MS 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Anadolu'daki tarihsel yerleşmelerin pek çoğunda olduğu gibi tarih öncesi devirler, antik dönem, Orta Çağ ve yakın tarihte farklı kültürel ve etnik gruplar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmış olması nedeniyle çok katmanlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip olan Mardin, ticaret yollarının kesişim noktasında yer almasının da etkisiyle farklı kültürler ile etkileşim içerisinde olan bir yapıya sahiptir. Bu etkileşim süreci hem kültürel yapı, hem de kentsel doku üzerinde etkili olmuştur.*

Bildiri kapsamında, 16. yüzyıldan itibaren Mardin tarihi kentini anlatan yazılı kaynaklar ve dönemlerine ışık tutan seyyahların seyahat notları, çizdikleri gravür vb. çizimler gibi efemeral kaynaklar ile eski harita, plan, mahalle sınırları vb. görsel kaynaklardan yararlanılarak kentin ilk kurulduğu dönemden bu yana sınır değişimleri ve dönemsel makroform özellikleri incelenecektir. Kent surlarının şekillenmesi, kent kapılarının değişimi ve korunan/kaybedilen tarihsel-mekansal öğelerin süreçsel olarak araştırılması ile kentin günümüze kadar gelişim öyküsü aktarılmaya çalışılacaktır. Eski harita ve planlar ile ulaşılabilen tarihsel kaynaklardan toplanan veriler içerisinden Mardin tarihi kent merkezinin yerleşme sınırını etkileyenler uydu fotoğrafları üzerinde çakıştırılacak ve dönemsel değişimler karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır. Bu araştırmaya ek olarak, tarihsel dokunun korunması ve planlanmasına yönelik çalışmaların da tarihsel dökümü yapılarak, bu çalışmaların kentin gelişim süreçlerine etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mardin, kentsel sit, koruma, makroform, gravür*

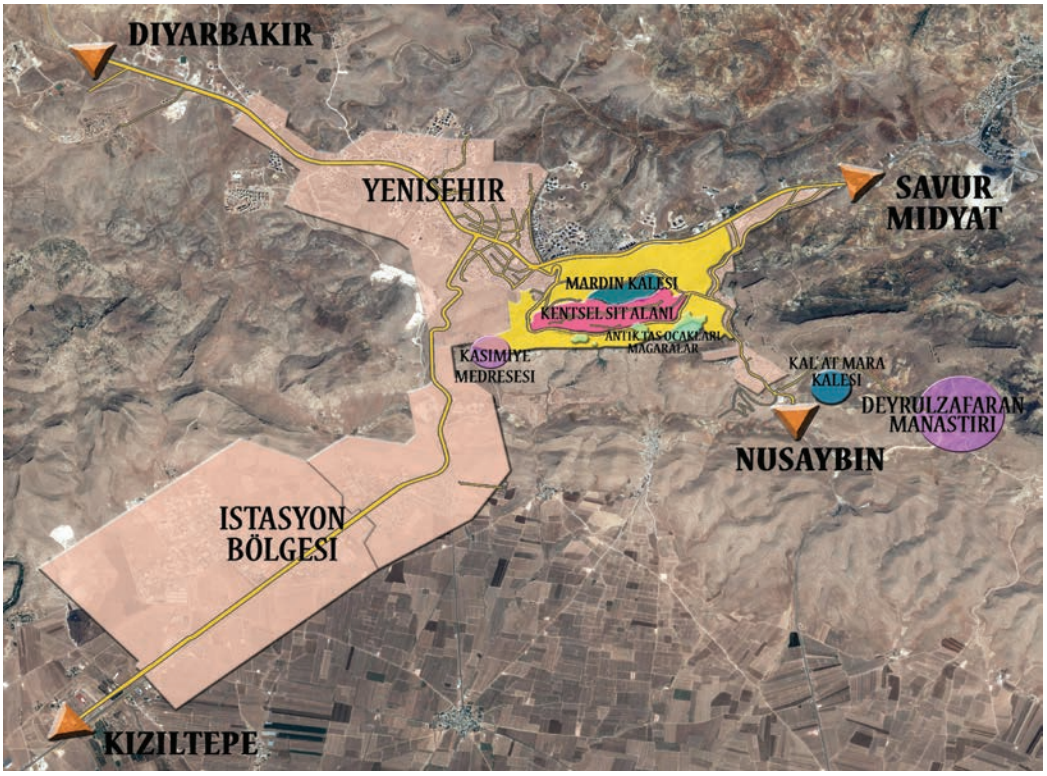
Giriş

Anadolu coğrafyasında yer alan tarihi kentler, geleneksel konut mimarisi ve kent dokusunun özgün örneklerini sunmaktadır. Bu bildiri kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, çok kültürlü yaşam pratiğine ve özgün mekansal dokusuna sahip tarihsel kentlerinden birisi olan Mardin kentinin kentsel yayılma ve makroform özellikleri incelenmektedir. Organik bir dokuya sahip olan Mardin, bir yamaç yerleşmesidir ve topografik özellikler nedeniyle uzun dönemler yamaç boyunca lineer bir gelişim göstermiştir.

Mardin tarihsel yerleşiminin ve günümüzde ulaştığı kent makroformunun tarihsel dönemler içindeki değişimini anlayabilmek için tarihsel kaynaklar, gravürler, eski plan ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

haritalar incelenmiştir. Kentin gelişme süreci incelenirken, tarihsel dönemlerde yaşanan olaylar ve yönetim biçimindeki değişimlerin kentin yayılmasını ve makroform özelliklerini nasıl etkilemiş olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın dayandığı temel kaynaklar; 16. ve 19. yüzyıl mahalle sınırları haritaları, 1930'lu yıllarda Albert Gabriel'in gerçekleştirdiği çalışmalar, 1952 Mardin Şehri Kesin İmar Planı, 1985 yılı Mardin Kenti Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı ve 1993 yılı Mardin Koruma İmar Planı olmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Mardin konumu.

Mardin Kent Sınırlarının Tarihsel Gelişiminin İncelenmesi

20. yüzyıl Öncesi Kentsel Nitelikler ve Makroform Özellikleri

Kentteki yerleşimin merkezinin çekirdeğini oluşturduğu düşünülen Mardin Kalesi, bazı kaynaklarda 4. yüzyıla bazı kaynaklarda ise 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Tarihleme konusunda kapsamlı bilgilere, kale içerisindeki yerleşim üzerine arkeolojik araştırmaların ilerlemesiyle ulaşılabilecektir. Bununla birlikte kalenin uzun dönemler boyunca savunma amaçlı kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Aydın ve diğerlerine (2000) göre, Mardin'de 4. yüzyıl öncesinde de inşa edilmiş olan kiliselerin bulunması, yerleşimin "Hristiyanlığın ön tarihi" sayılabilecek birçok gelişmeyi yaşadığını ortaya koymaktadır. Kentte kiliselerin, anıtsal yapıların ve çarşı dokusunun bu dönemde oluşmaya başladığı düşünülmekle birlikte, günümüze bu erken döneme ait sınırlı sayıda yapı ulaşabilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

7. yüzyılda İslam devletlerinin hakimiyeti altında olduğu bilinen yerleşimde, bu dönemlere ait kentsel yapıya ilişkin net veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte 10. yüzyılda kente uğrayan İbn Havkal, Tabari, İstahri gibi gezginlerden Tabari'nin kenti, "… kalabalık büyük çarşıları olan sur dışı mamur, tepe üzerinde büyük bir şehir…" şeklinde tanımladığı bilinmektedir (Alioğlu, 2003, 20). Diğer gezginlerin anlatılarında kentin mekansal dokusuna, İslamiyet dönemi veya öncesindeki yapılaşmalara ilişkin verilere rastlanamamaktadır (Alioğlu, 2003).

Bu süreçte kronolojik bir sıralama ile; antik dönemden 4. yüzyıla kadar Subariler, Geç Uruk, Hurriler, Sümerler, Akadlar, Asurlular, Hellenler, Seleukoslar, Abgar Krallığı, Roma İmparatorluğu, Sasaniler egemenliği, 4. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) hakimiyeti, 7. yüzyıldan itibaren Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Selçuklular, 12. yüzyıldan itibaren Artuklular Devleti, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve 20. yüzyıl sonrası Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan kent ve çevresinde egemenlik süren medeniyetler bir kısmı günümüze ulaşabilen kültürel ve mekansal izler bırakmıştır.

Kale içerisindeki yerleşimden elde edilen veriler, kentin 16. yüzyılda kale eteklerine doğru yayılarak geliştiğini göstermektedir. Kentin bugün ana caddesini ve tarihi merkezindeki tek taşıt ulaşım alternatifini oluşturan aksın çevresindeki mahalle dokusu sosyal ve kültürel yaşamın etkisinde biçimlenmiştir. Kentsel dokunun Şekil 2'de kırmızı ile gösterilen ve günümüzde 1. Cadde olarak isimlendirilen yol aksı çevresinde, gri ile gösterilen alanı içerisinde geliştiği, mavi ile gösterilen sur duvarlarının ise yerleşik dokudan daha geniş bir alanı sarmakta olduğu görülmektedir.

Şekil 2. 16. yüzyıl Mardin kent makroformu.

Tarihsel kaynaklarda 16. yüzyılda ana cadde çevresinde yer alan dokuz mahalleden oluşan kent dokusunun, halk arasında "beden" olarak bahsedilen bir sur ile çevrelendiğinden söz edilmektedir (Aydın ve diğer, 2000, 122).

Kentteki mahallelerin yaşayan toplulukların etnik ve dini özelliklerine göre isimlendirilmiş

ISBN: 978-605-80820-1-4

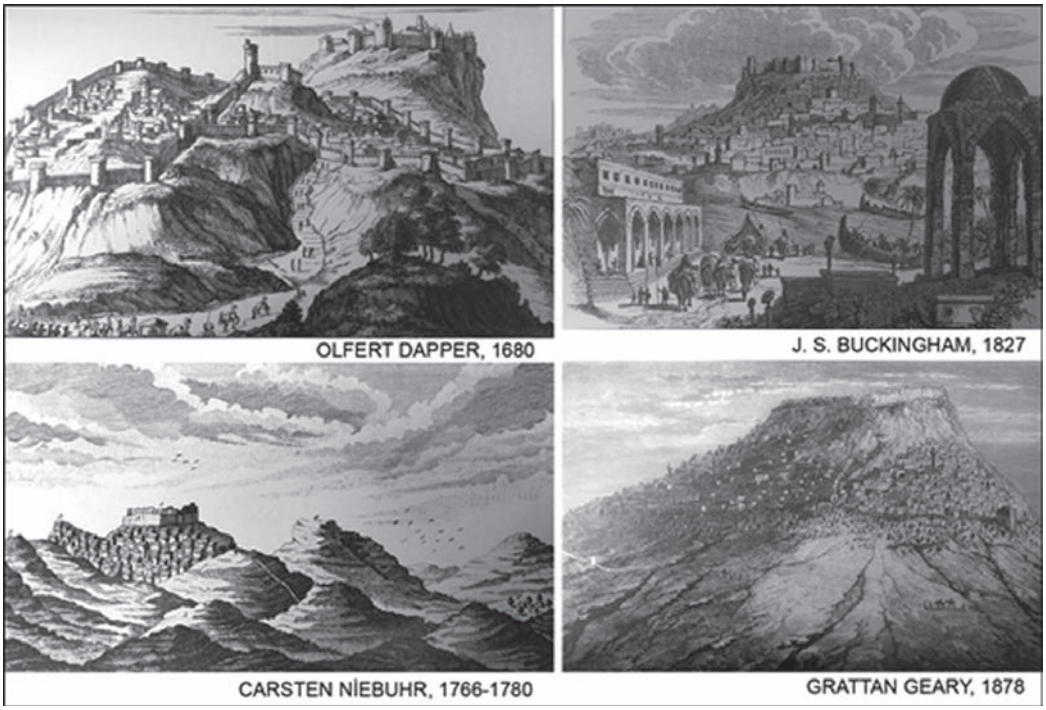
olabileceğinden söz eden Göyünç (1969), özellikle ana caddenin bağlantıyı oluşturduğu, Bâbü'l Hammara, Kıssis ve Kölasiye mahallerinde Hristiyan nüfusun yaşadığından da bahsetmektedir. Demografik yapı özelliklerine paralel olarak kiliselerin bu mahallelerde yoğunlaştığı tespit edilebilmektedir. Kale ve dış surlar arasındaki bu yerleşik doku kentsel doku oluşumunun öncül izlerini taşımaktadır.

Dönemi itibariyle en geniş mahalle sınırı Bâbü'l Hammara, nüfusun en yoğun oldukları ise Bâbü'l Hammara, Kıssis ve Sündik Mahalleleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın ve diğer, 2000). Ayrıca Şemsiyye mahallesinde Şemsilerin, Yahudiyan mahallesinde Yahudilerin yerleşim gösterdiği ve mahalle isimlerinin de toplumsal yapıya göre şekillendiği görülmektedir. Mekansal yapının oluşumunda dinsel ayrımların belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

16. yüzyılda; kalenin birkaç kez onarım gördüğü, kale camisinin kullanımda olduğu, şehrin surlarının korunduğu ve zaman zaman onarımlar geçirdiği ve kentte dört cami, on üç mescid, altı medrese, on iki zaviye, altı kilise, on üç hamam, dört kervansaray ve bir bedesten bulunduğu bilgisine ulaşılabilmektedir (Göyünç, 1969). 16. yüzyıla mahalle kentsel yapısına ilişkin dikkat çekici bir diğer bilgi de, ana caddenin alt kısmında yer alan mahallerin güneyine kırsal alandan gelen mevsimlik işçilerin ve aşiretlerin dönem dönem yerleşmiş olduğudur (Aydın ve diğer, 2000).

Kente 16.-19. yüzyıllarda çeşitli dönemlerde gelen seyyahların kentteki mekânsal ve toplumsal yapıya ilişkin anlatıları mekansal ve sosyal dokunun anlaşılması için önemli bir veri sunmaktadır (Şekil 3). Olfert Dapper'in 1680'de Mardin'e uğramış olduğu düşünülmekte ve kentin ortasındaki tepenin üzerindeki kalenin görkeminden söz ettiği, şehrin bu tepe çevresinde yerleştiğine yönelik bilgiler sunduğu aktarılmaktadır (Göyünç, 1969). 1766 yılında Mardin'e gelen Alman seyyah Carsten Niebuhr kentin yüksek ve dik bir dağın yamacına kurulduğundan, kalenin ve surların harap durumda olduğundan, yumuşak kireçtaşı ile yapılan evlerin teras şeklinde yapıldığından ve yerleşimin Mezopotamya Ovası'nın manzarasına baktığından söz etmektedir (Nasıroğlu, 2010). Ayrıca Şemsiler'in Mardin'de iki mahallede yaşadıklarını ve ayrı mezarlık alanları olduğunu, kale içerisinde de yaşamın sürdüğü seksen ev bulunduğunu belirtmiştir (Göyünç, 1969). Bu aktarımlar kale içerisinde yaşamın 18. yüzyılda halen sürdüğünü göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. 17-19. yüzyıllarda Mardin gravürleri (Gravürlerle Türkiye: Anadolu 2, 2002).

Mardin'e 1827 yılında uğrayan James Silk Buckingham, kalenin dikey bir uçurumdan yükselen doğal yapısının kentin savunmasında önemli olduğunu, kalenin güneyinden geçen surların duvar biçiminde geçtiğini, şehirdeki evlerin "Roma tiyatrosundaki koltuklar gibi…" teraslı yapıldığını ve aralarında geçitler bulunduğunu aktarmaktadır (Nasıroğlu, 2010, 66). Ayrıca seyyah, kentte üç büyük ve görkemli olmak üzere sekiz cami olduğundan ve bu yapıların Arap taş işçiliği örneklerinden olduğunu açıklamakta, kentte iki kilise ve iki manastır bulunduğunu ve kentte su problemi olduğunu vurgulayarak üç tane hamam yapısından söz etmektedir (Nasıroğlu, 2010, 67).

1878 yılında Mardin'e uğrayan Grattan Geary, şehir surlarının bir kısmının belirgin olduğunu, bazı yapıların surlar üzerine inşa edildiğini, nüfusun dörtte birinin Hristiyan olduğunu aktarmaktadır (Göyünç, 1969).

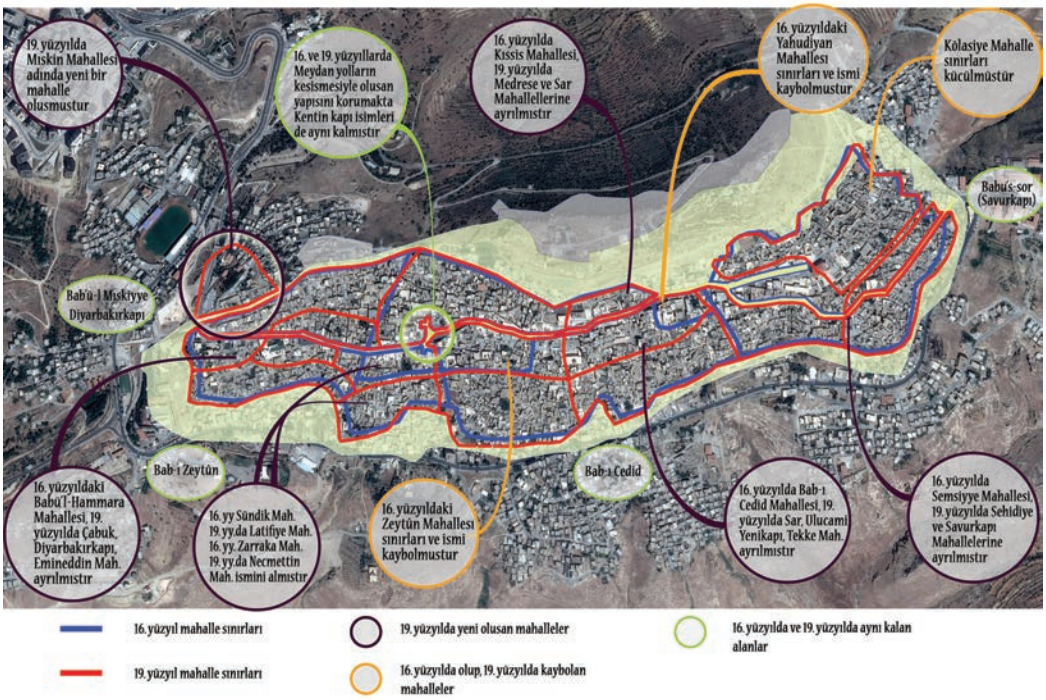
19. yüzyılda kentin yerleşik dokusu 16. yüzyıldaki yapısına benzer biçimde kalarak, kale ile dış surlar arasında gelişmiştir. Bu süreçte 16. yüzyıldaki dokuz mahallenin on üçe çıktığı, sınırlarının ve isimlerinin değiştiği görülmektedir. Bu değişimler incelendiğinde, 16. yüzyıldaki Yahudiyan ve Zeytûn Mahallerinin yakın çevresindeki mahalle sınırlarına dahil olduğu, kentin sahip olduğu dört kapının aynen korunduğu, 19. yüzyılda kuzey batı yönündeki Mışkin Mahallesinin kent formundaki tek değişiklik olduğu söylenebilmektedir (Şekil 5).

Şekil 4 ve 5'te görüldüğü üzere, Mardin 19. yüzyılda kale ile dış surlar arasında yer almaktadır ve 16. yüzyıldaki mahalle ve form yapısında çok büyük değişiklikler yaşamamıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. 19. Yüzyıl Mardin kent makroformu.

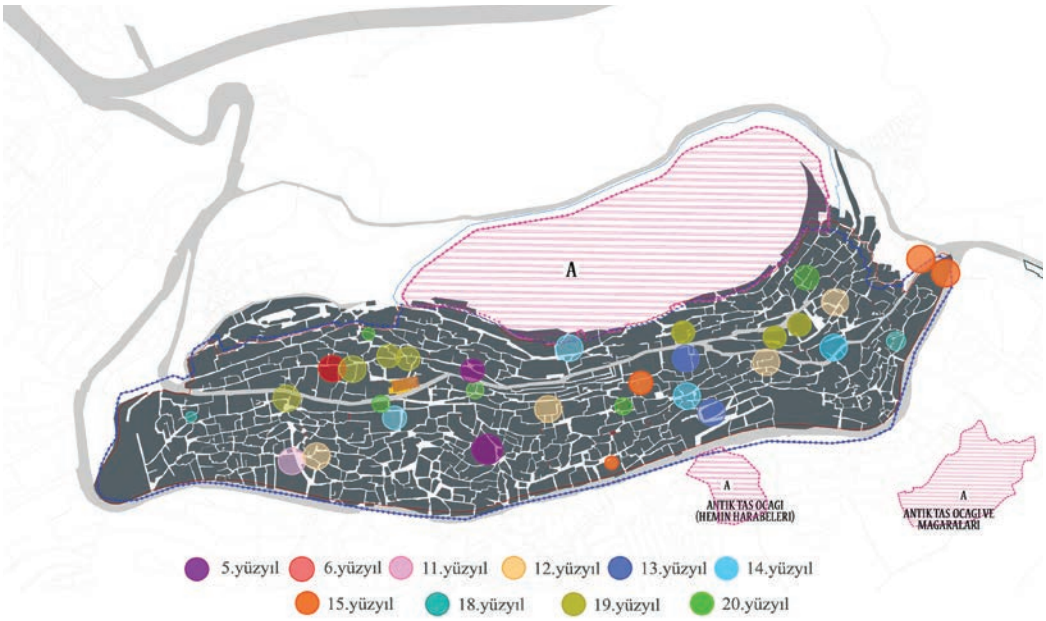
Şekil 5. 16. ve 19. yüzyıl Mardin mahallelerinin karşılaştırmalı incelemesi.

Osmanlı Döneminde Tanzimat'ın ilanının ardından Mardin'deki ekonomik yapı ve yönetim yapısı değişimlere uğramıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte kentlerde postane açılması, sağlık ve üretime yönelik merkezler oluşturulması, vergilerin ve askerliğin biçimsel değişimi, kanunlardaki değişiklikler gibi toplumsal ve ekonomik yapıyı değiştiren buna bağlı olarak da kentsel dokuyu etkileyen pek çok gelişme yaşanmıştır (Aydın ve

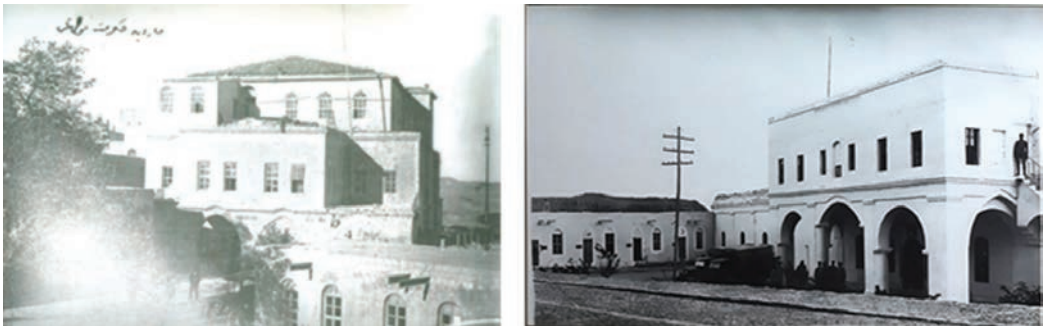
ISBN: 978-605-80820-1-4

diğer, 2000).

Mardin'deki kentsel doku özellikle 1847 ve 1865 yıllarındaki kolera salgınları, 1847 yılında Bedirhan Bey isyanı, 1891 yılında Kayseriyye yangını, çete baskınları gibi çeşitli olaylardan dolayı zarar görmüştür (Dolapönü, 1972; Uluçam, 2005; Sarı, 2010). Bu dönem aynı zamanda Tanzimat'ın İlanı ve Müslümanlık, Hıristiyanlık, Yahudilik, Süryanilik, Keldanilik, Yakubilik, Şemsilik ve Yezidilik gibi farklı dini grupların bulunduğu Mardin'de misyon faaliyetlerinin yoğunlaşması ile etnik ve dinsel topluluklar arasında hareketliliğin de yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme anlayışı ile birlikte Osmanlı Dönemi'nde inşa ettirilen hükümet konağının görkemi devletin mekandaki gücünü gösterme biçiminin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 6 ve 7). Bu süreçte kentte misyoner topluluklar tarafından inşa ettirilen okul, hastane, yurt gibi kurumlarda mekânsal dokudaki değişimi etkilemiştir.

Şekil 6. Mardin'de tarihlenebilen yapılardan örnekler.

Şekil 7. 19. yüzyılda Mardin Hükümet Konağı ve Süvari Kışlası (Düzenli ve Taşar, 2012; Bekin, 2009).

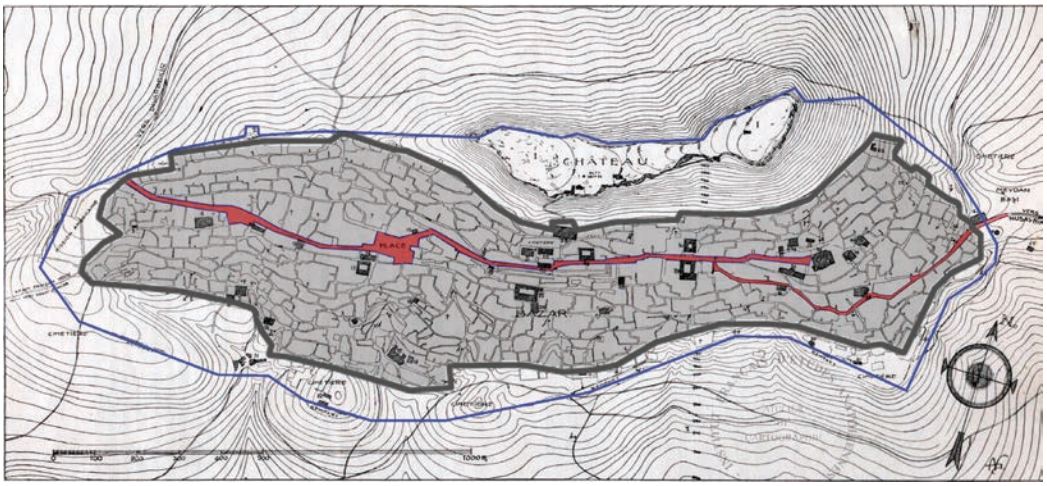
ISBN: 978-605-80820-1-4

20. yüzyıl Sonrası Kentsel Nitelikler ve Makroform Özellikleri

1900-1920 aralığında ise yerleşik dokunun, güney, güney doğu, kuzey ve kuzey doğuda parçalı biçimde büyüme gösterdiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı Döneminde Hristiyan nüfusun kentte tehcir yoluyla yerinden edilmesi, kentin kültürel ve sosyal dokusunun değişimini etkileyen önemli olaylardan biridir (Küçük, 2013; Aydın ve diğer, 2000). Bu değişimler mekânsal kullanımları da etkilemiş, kent içerisindeki ticari faaliyetler ve dini mekanlara ilişkin değişiklikler de yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı Döneminde kentin topografik eşikleri nedeniyle tek ulaşım aksı olan ana caddesine taşıtların girişinde problem yaşanması sebep gösterilerek caddenin genişletilmesine yönelik çalışmalarda pek çok yapının yıkılması ve cadde üzerindeki kullanım kararlarının da bu doğrultuda değişim göstermiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ulus devlet paradigmasının kentsel mekân üzerine yansımaları özellikle toplumsal yapıda ve mekânda dönüşümlere yol açmıştır (Şekil 6). Özellikle devletlerin mevcut ideolojiyi yansıtmak için yapı, sokak ve mahalle isimlerini değiştirmesi, mekandaki varlığını hissettiren veya vurgulayan kamu yapıları inşa ederek mekânı dönüştürme biçimi kültürel ve politik değişimlerin mekâna yansımaları olarak görülmektedir (Çavuşoğlu, 2014). Bu dönemde mahalle sayısının aynı kaldığı ve isimlerinin Diyarbakırkapı, Eminettin, Necmettin, Latifiye, Ulucami, Yenikapı, Teker, Şehidiye, Savurkapı, Gül, Medrese, Şar, Çabuk şeklinde değiştiği görülmektedir.

1930-1940 aralığında kent formu çok büyük değişiklikler göstermemekle beraber, bazı yapıların ve kiliselerin yıkıldığı ya da farklı amaçlarla kullanıldığı, kentsel dokunun özellikle Türk Ocağı, Halkevi gibi Cumhuriyetin yeni paradigması olan ulus-devlet anlayışını kitlelere ulaştırmaya çalışan yapıların ağırlık kazandığı görülmektedir (Küçük, 2013).

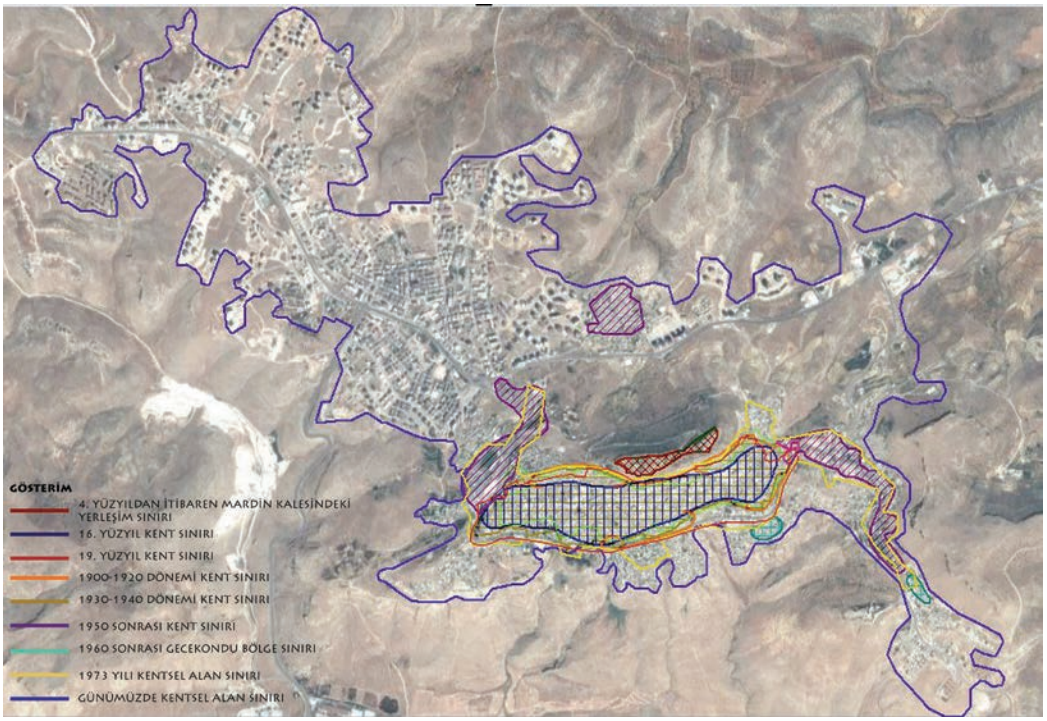

Şekil 8. 1930'lar Mardin kent makroformu (IFEA, 2018).

1926'da İstanbul'a gelen ve uzun yıllar Türkiye'de kalarak araştırmalar yapan Fransız mimar, restoratör ve sanat tarihçisi Albert Gabriel Mardin'deki yapıları detaylı olarak inceleyerek çizimlerini yapmış, kent surlarına ve görünüşüne ilişkin bilgiler vermiştir. Albert Gabriel, Mardin'e ilişkin Doğunun diğer şehirlerinden farklı olduğunu, evlerin teraslı biçimde tiyatro gibi şekillendiğini, kentin doğu-batı aksında yayılma gösterdiğini, şekil 8'de kırmızı ile gösterilen ana caddenin kente Diyarbakır ve Nusaybin üzerinden ulaşan tek yol ağı olduğunu aktarmaktadır (Nasıroğlu, 2010). Ayrıca Gabriel'in çizimlerinin birinde

ISBN: 978-605-80820-1-4

sur duvarlarının kesik çizgilerle gösterildiği, bu durumun yıkılan kısımları işaret ediyor olabileceği düşünülmekle beraber, bir başka paftasında şekil 8'de mavi ile gösterildiği biçimde sur duvarlarını gösterdiği de görülmektedir.

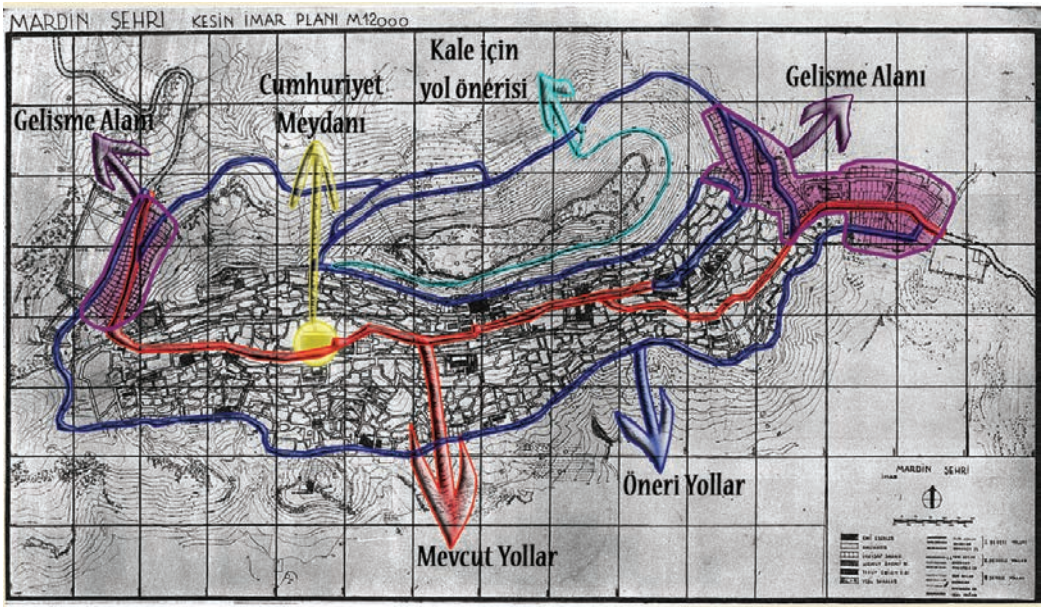
Şekil 9. Mardin Kent Sınırlarının Tarihsel Gelişimi.

Tarihsel süreç boyunca Hristiyan nüfusun daha yoğun olduğu Mardin kentinde, I. ve II. Dünya Savaşları süresince Hristiyan nüfusun göç etmesiyle kiliseler farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmış, 1932 yılında patriklik merkezinin taşınması ile kentte ekonomik ve kültürel anlamda değişimler yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde değişen ekonomik ve sosyal yapıdan orta ve alt gelir grubunun fazlasıyla etkilemiş, özellikle Hristiyan toplumun yeniden göç etmesi, mülkiyetlerde el değiştirmeler yaşanması, göçlerle beraber boş kalan alanlara köylerden gelen yeni bir grubun yerleşmesi kentsel mekânı ve ekonomik ilişkileri de büyük değişimlere uğratmıştır.

Mardin'de Planlama ve Koruma Çalışmaları

Mardin'de 1952 yılında 1/2000 ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planının onaylanması ile ilk kez planlama çalışmaları başlamıştır (Şekil 10). 1950'li yıllara kadar Mardin kent formunda çok büyük değişimler görülmemekte olup, söz konusu planda gelişme alanları yerleşmenin doğu ve batısında yol aksı çevresinde dönemi itibariyle kent nüfusu dikkate alınarak küçük alanlar biçiminde önerilmiştir (Taner ve Taner, 1949).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. 1952 onaylı 1/2000 ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planı (Taner ve Taner, 1949).

Bu dönemde Mardin'e köyden göçle gelen toprak zenginlerinin Hristiyan nüfustan boşalan alanlara yerleştiği, daha yoksul olan kesimin ise güney ve güneydoğuda günümüzdeki 2. Cadde çevresinde yer seçtiği görülmektedir (Alioğlu, 2003). Merkezdeki mülkiyet değişiklikleri ekonomik ve sosyal yapının değişimine, güneydeki yerleşmeler ise kent formunda değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde kentin yerleşik dokusunun sınırlarının genişlemesinin önemli etkenlerden biri gecekondu ve göç süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Belediye Binası'nın inşa edilmesi, sanayi çarşısı ve pazar yeri için yer seçimi, yol genişletmeleri ile yaşanan imar faaliyetleri kentin fiziksel dokusundaki diğer önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkoğlu, 1973).

1960'lı yıllardan itibaren güneyde 2. Cadde çevresinde gecekondu mahallerinin oluşması (Şekil 9), sonraki dönemlerde zorunlu göçlerle nüfusun artması ile bu mahallelerin genişlemesi, bu alanlarda mekansal ve sosyo-kültürel ayrımların da belirginleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kentsel ve sosyal doku yeni bir değişim dönemine girmiştir. (Tuncer Gürkaş, 2012). Bu dönemde pek çok kentte olduğu gibi Mardin'de de yolların kesişimi ile oluşan meydan dokusu değiştirilerek düzenleme sırasında yapılar yıkılmış ve Cumhuriyet Meydanı düzenlenerek bir anıt inşa edilmesi ile yeni ideolojinin mekânı biçimlendirme süreci yaşanmıştır (Şekil 6).

1970'li yıllarda kent formundaki değişimlerin büyük çoğunluğu göçlerle birlikte demografik yapıda yaşanan değişiklikler sonucunda doğu ve batıda ana cadde çevresinde gerçekleşmiştir. Mekansal değişimlerin yanı sıra Hristiyan nüfusun oldukça azalması, komşuluk ilişkileri, ticaret, usta-çırak ilişkileri vb. bağlamında sosyal dokudaki yaşanan değişimler, kentin ekonomik yönünü zayıflatmıştır. Bu süreçte ekonomiyi canlı tutabilecek herhangi bir fabrika veya üretim alanının kentte bulunmaması günübirlik ticaret, hizmet sektörü ve kaçakçılık üzerinden kent ekonomisinin şekillenmesine neden olmuştur (Aydın ve diğer, 2000).

Mardin'de ilk kez Gayrimenkul Eski eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 21.09.1979 tarih ve A-1933 sayılı kararı ile toplu tescil kaydı yapılması ve "kent bütününün bir kültür varlığı

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak korunması" şeklinde sit alanı belirlenmesi kentteki tarihi yapıların korunmasına yönelik önemli bir karar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumun tarihi kent merkezinde yapılaşma kısıtlamaları yaratması ile birlikte 1980 sonrasında kent formunun yayılım göstermesi, gecekondu alanlarının büyümesi, kuzey batıda ve güney doğuda saçaklanma biçiminde sınır değişiminin yaşanması ile sonuçlanmıştır (Şekil 9).

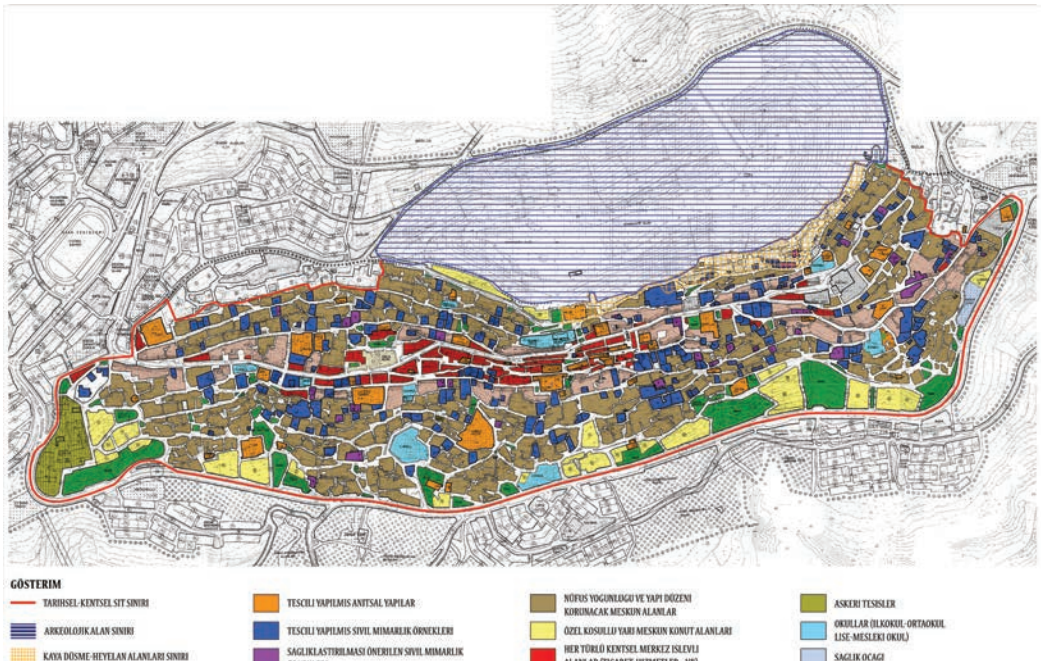
Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 31.05.1985 tarih ve 1425 sayılı kararı ile farklı yıllarda alınan kurul kararlarının değerlendirilmesi sonucunda Mardin geleneksel kent dokusu içerisinde yaklaşık 100 adet anıtsal yapı (I. Grup), yaklaşık 400 adet sivil mimarlık örneği (II. Grup) olarak belirlenmiş ve "Mardin Kentsel Sit Alanı" ilan edilmiştir. Aynı Koruma Kurulu kararıyla Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı'nın uygun bulunmuştur. Yerleşilebilir alanların kısıtlı olması ve kent merkezindeki koruma kısıtları nedeniyle kentin sıçramalı büyümesi gündeme gelmiştir. Bu sıçrama stratejisi çerçevesinde kentin günümüzdeki formunun oluşmasında iki gelişme bölgesi belirleyici olmuştur (Şekil 11 ve 12).

Şekil 11. 1985 onaylı Mardin (Merkez) Nazım İmar Planı (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2017).

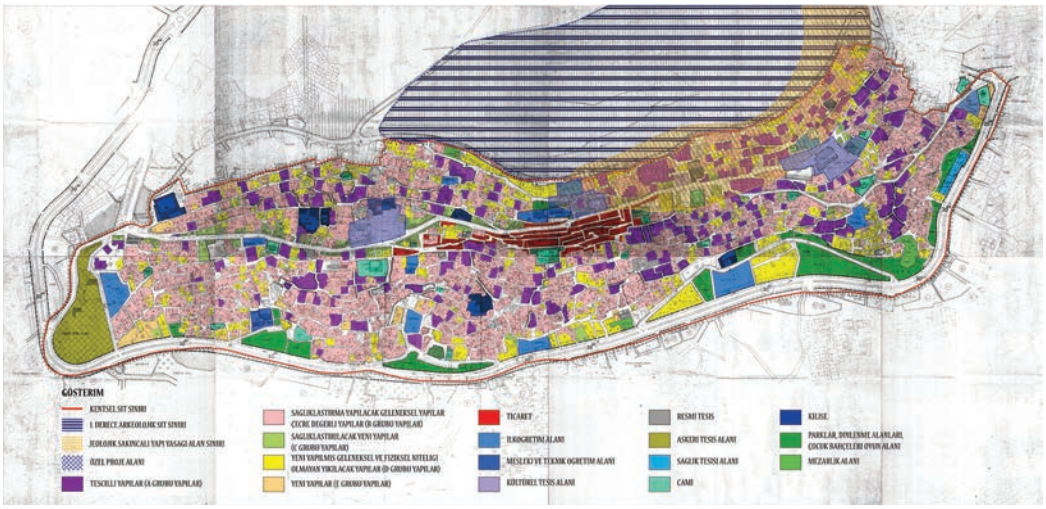
1985 yılında onaylanan Mardin (Merkez) Nazım İmar Planı'nda gelişme alanı olarak belirlenen kuzey batıdaki Yenişehir Bölgesi, özellikle 1990 sonrası yoğun gelişme göstermiş ve kent topografik olarak, fiziksel olarak ve sosyal doku bağlamında farklılaşan iki ayrı yerleşme dokusuna dönüşmüştür (Şekil 11). Planlı gelişen Yenişehir bölgesi dışında güney batıda sıçrama yaparak İstasyon bölgesinde yerleşme alanları oluşturulmuştur. Gelişme alanı olan Yenişehir bölgesinin plan kararları ve kamu kurumlarının yer seçim kararları ile geliştiği ve kent formunda etkili olduğu görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12. 1985 onaylı Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2017).

Tarihi kent merkezinin korunmasına yönelik yaşanan sorunlar ve plan kararlarının kentin ihtiyaçlarını karşılamaması nedeniyle 1993 yılında 1/1000 ölçekli Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı onaylanmıştır. Bu plan ile kentsel sit alanı beş bölgeye ayrılarak, tescilli yapılar ve tescilsiz yapılar farklı notasyonlarla gösterilmiş ve detaylı kararlar üretilmeye çalışılmıştır (Şekil 13).

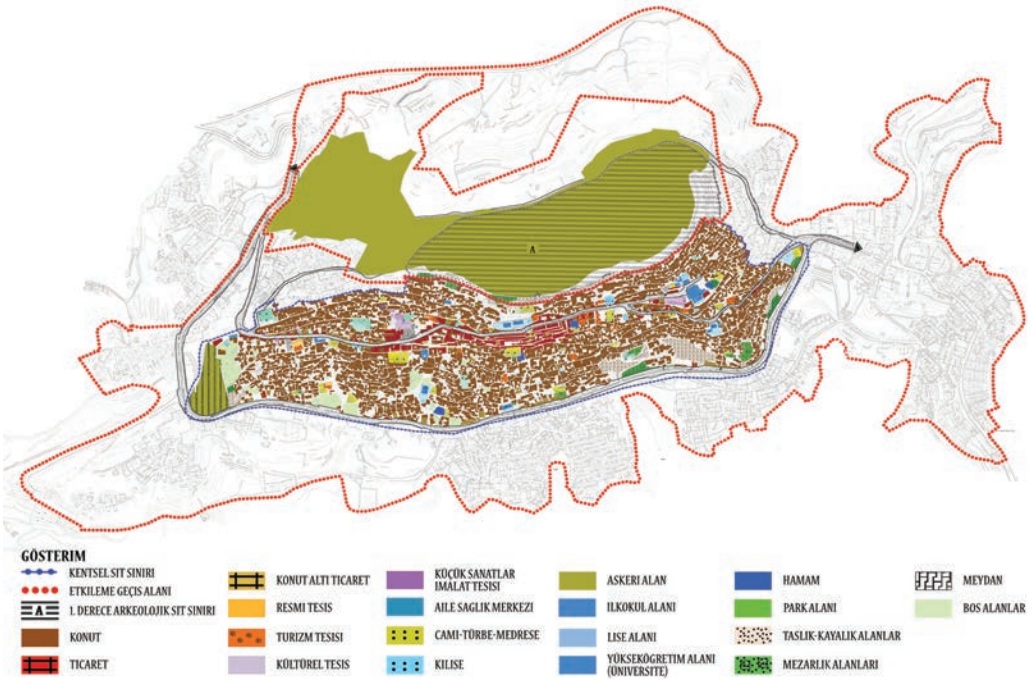

Şekil 13. 1993 onaylı Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı (Mardin Artuklu Belediyesi Arşivi, 2016).

Kentin planlama sürecinde tarihi kent merkezindeki baskının azaltılmasına yönelik stratejilerle ana kullanım kararlarının gelişme alanlarında yer seçmesi ile birlikte tarihi kentin boşalması, kullanımların turizm ve hizmet sektöründe yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu

ISBN: 978-605-80820-1-4

risklere ilişkin koruma-kullanma dengesini gözeten kararların ve stratejilerin üretilmemiş olması kentteki tarihi dokunun yıpranmasına engel olamamış durumdadır.

Şekil 14. Mardin Kentsel Sit Alanı Arazi Kullanım Durumu.

Mardin Kentsel Sit Alanının günümüzdeki yerleşim biçimini ve kent formuna ilişkin yapılan incelemeler on üç mahalleden oluşan alanın 1. Cadde üzerinden cephe alan Çabuk, Şar, Medrese, Gül, Latifiye, Ulucami, Teker, Şehidiye ve Savurkapı Mahallelerinde ticaret fonksiyonunun yoğunlaştığı, mahallelerin iç kesimlerinde ise geleneksel konut dokusunun yer aldığı görülmektedir. Eminettin, Necmettin ve Yenikapı mahalleleri ana cadde üzerinde cephe almamakta, mahallelerin güneyinde 2. Caddeden cephe alan kısımlarda küçük ticari birimler ve geleneksel dokudan farklı yeni yapılar bulunmaktadır (Şekil 14). Tarihi kent merkezi lineer biçimde tek bir ana cadde çevresinde şekillenmiştir. Bu ana cadde kentin tarihsel süreçteki iki kapısı olan ve günümüzde mahalleleri Diyarbakırkapı ve Savurkapıyı birbirine bağlamaktadır. 1. Cadde boyunca ticaret ve turizm alanları bulunan Mardin'de, Ulu Cami çevresinde Revaklı Çarşı (Tellallar-Sipahiler), Çarıkçılar Çarşısı, Kayseriyye Bedesteni, Marangozlar Çarşısı, ve Arasta İşhanı şeklinde geleneksel çarşı dokusu yer almaktadır.

Tarihsel süreçte kentte önemli izleri bulunan Hükümet Konağı'nın Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne, eski Süvari Kışlasının Sabancı Müzesi'ne, PTT Binasının Otelcilik Yüksekokulu Uygulama Oteli'ne dönüştüğü görülmektedir. Mardin kentsel sit alanı, tescilli konut dokusu, geleneksel çarşı bölgesi, meydanlar, bakı noktaları, çeşmeler ve bölgeye özgü abbaralar ile özgün tarihi dokusunu sürdürmektedir (Şekil 6). Kentin koruma sürecinde işlevlendirme kararlarının turizm üzerinden şekillenmesi, kentin dönemler içerisinde geçirdiği göç süreçleri, tarihi kent merkezinin demografik yapısının değişmesi, soylulaştırma riskinin oluşması gibi sorunların koruma-kullanma dengesinin kurulmasını zorlaştırdığı ifade edilebilecektir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Değerlendirme

Mardin, 1. cadde çevresinde doğu-batı aksında lineer olarak şekillenen ve tarihsel dönemdeki her katmanın birbiri üzerine şekillendiği bir yerleşim dokusu göstermektedir. Mardin kentsel sit alanı, yerleşme dokusunun kale içerisinden dış surlara doğru genişlemesi ile birlikte yayılım göstermiştir. Bu geleneksel dokunun topografya ile uyumlu bir biçimde, birbirinin cephesini kapatmayan, teraslı bir yapılaşma göstermesiyle özgün organik doku ortaya çıkmıştır. Kentin doğal topografik yapısına ve kültürel yaşamına uyumlu yapı-avlu-bahçe-sokak etkileşimi özgün bir kentsel peyzaj oluşturmuştur.

Kent formunun ana yapısını 16. yüzyıldaki yapılaşmalar oluştururken, bu yapının 1950'li yıllara kadar korunmuş olduğu görülmektedir. İmar planı kararları, 1960'lı yıllarla beraber başlayan göç süreçleri ve gecekondu alanlarının oluşması, demografik yapının değişimi, 1980 sonrasında yerleşimin yeni gelişme alanlarına sıçraması ve özellikle modern yerleşim bölgesi olan Yenişehir bölgesinin gelişmesi ile beraber mekansal ve sosyal dokuda ayrışan iki farklı yerleşme ortaya çıkmıştır.

Kentlerin form değişimi incelenirken tarihsel izlerin takip edilme sürecinde, katmanların nasıl oluştuğunun anlaşılabilmesi için yerleşmenin hangi mekansal ve sosyal değişimlerden geçtiğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Mumford (2007), kentin kökenlerine ulaşılabilmesi için salt fiziksel mekânın oluşumuna bakmanın yanıltıcı olduğunu, kentin dil ve ritüel gibi maddi iz bırakmayan verileri de barındırdığını ve geleceğe aktardığını belirtmektedir. Bu aktarım süreci kentin bir önceki yerleşmeye ilişkin tarihsel veriyi nasıl kullandığı, alışkanlıkları, gelenekleri ve toplumsal ritüelleri aktarma biçimine göre şekillenmektedir. Bu kapsamda kent formunun değişiminin yalnızca fiziksel bir süreç olarak değil, aynı zamanda geleneksel öğelerin bir parçası olan dillerin, dinlerin, ritüellerin ve sosyo-kültürel değişimlerin de okunması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda bu çalışma, kentin makroformunun gelişim öyküsünü inceleyerek, tarihsel araştırmalara mütevazi bir katkı sunmayı amaçlayan bir çalışma olarak görülmelidir.

Kaynaklar

Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin şehir dokusu ve evler* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2000). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Bekin, D. (2009). *Tarihin ışığında Mardin*. Ankara: Korza Yayıncılık.

Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dolapönü, H. (1972). *Tarihte Mardin: Itr-el-nardin fi tarih Merdin* (2. Baskı). İstanbul: Resim Ofset Matbaacılık.

Düzenli, H. İ. ve Taşar, E. S. (2012). Mardin'de tarih, bina ve mimarlık katmanları: 19. yy. Hükümet Konağından 21. yy. Mimarlık Fakültesine dönüşümün hikayesi, *Arredamento Mimarlık*, 254, 64-78.

Erkanal, H. (2005). *Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi. Taşın Belleği Mardin içinde* (23-39). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Göyünç, N. (1969). *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Gravürlerle Türkiye: Anadolu 2. (2002). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

IFEA (2018). 1930 Albert Gabriel Planı. (http://map-archivis.ifea-istanbul.net/). Erişim Tarihi:

ISBN: 978-605-80820-1-4

04.06.2018.

Küçük, M. (2013). Aidiyetin mekânı: Mardin'de kimlik ve mekânın değişimi, İDEALKENT Kentin Bedeni Mardin, 9, 114-149. Ankara: ADAMOR Kent Araştırmaları Merkezi.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nasıroğlu, M. (2010). Batılı seyyahların gözüyle Mardin ve çevresi (Mardin, Nusaybin, Hasankeyf). Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

Sarı, E. (2010). *Kültür, kimlik ve politika: Mardin'de Kültürlerarasılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Taner N. ve Taner, P. (1949). "Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu", *Arkitekt*, 207-208, 66-70.

Tuncer Gürkaş, E. (2012). Mardin" izlenim notları: varsayımlar versus yüzleşmeler, *Arredamento Mimarlık*, 252, 103-111.

Türkoğlu, K. (1973). *Mardin kenti imar planı analitik etüdleri*. Ankara: A Mimarlık-Şehircilik Bürosu.

Uluçam, A. (2005). İslam Dönemi Mardin'i. Taşın Belleği Mardin, 99-115. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Yenileme Projeleri ile Değişen Mekânsal Kimlik; Konya Örneği

Mehmet TOPÇU

Selçuk Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
mehmetopcu@gmail.com

Özet: *Kentlerde hızlı gelişme ve artan yoğunluk, insanların yaşam alanlarına karşı besledikleri aidiyet duygularının önemini giderek düşürmektedir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kentlerin geleneksel merkezi formlarının, daha az yeşil alan ve çok merkezli bir yapı etrafında yayılmalarına neden olmakta ve sadece rant kavramının ön plana çıktığı bir yapılaşma sürecini hızlandırmakta ve kentlerin kimliklerini değiştirmektedir. Bu çerçevede rant odaklı kentsel yenileme projelerinin yerel otoritenin desteği ile özel sektör elinde çöküntü alanlarından "prestijli" konut alanlarına doğru yönlenmektedir. Bu da dönüşümü gerçekleştirilecek alanda yaşayan insanların problemlerine çözüm bulmak ya da bu alanı sağlıklılaştırmaktan ziyade kentsel arazi rantını en iyi şekilde kullanarak bu durumdan pay almaktadır. Bu süreç kentlerin bütüncül planlama sistemi içerisinde parçalı değişikliklere yol açmakta ve plan bütünlüğünü daha çok tartışılır bir noktaya taşımaktadır.*

Bu çalışma özellikle geçtiğimiz 10 yıl içerisinde Konya şehrindeki ekonomik yatırımların artması ile birlikte hız kazanan kentsel yenileme projelerinin kent formu üzerine etkilerini yorumlamaktadır. Bu çerçevede bahsedilen etkiler belirli morfolojik parametreler (sokak dokusu, yapı parsel ilişkisi, açık alan kullanımı ve yapısal yoğunluk) ve ekonomik kriterler (mülkiyet dokusunun değişiminde etkili olan gayrimenkul değerleri) bakımından incelenmiştir.

Çalışmada yöntem olarak yenileme bölgelerindeki değişimi anlamak için önceki durum ile sonraki durum karşılaştırmalı mekânsal analizler şeklinde uygulanmıştır. Bu bağlamda Konya şehrinin Meram ilçesinden biri 15 ha diğeri 60 ha büyüklüğünde olan iki yenileme projesi alanı örneklem olarak seçilmiş ve analiz edilmiştir.

Sonuç olarak seçilen örneklem alanlarının yenileme sonrası morfolojik yapıları ve ekonomik durumları yenileme öncesi durumları ile karşılaştırıldığı zaman nerdeyse tamamen değiştiği görünmektedir. Bu değişim kaçınılmaz bir şekilde kentin mekânsal kimliğini ve morfolojik yapısını etkilemektedir. Bu kapsamda araştırma, yenileme projeleri ile birlikte ortaya çıkan yeni mekânsal yapıyı kent morfolojisi kavramı çerçevesinde tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel yenileme projeleri, mekânsal kimlik, kent morfolojisi, Konya*

Giriş

Kentlerde meydana gelen yapısal değişimin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı sosyal dinamiklerin değişimi, bir bölümü rant kaygısı, bir bölümü doğal felaketler sonucu oluşan değişimler iken bir kısmı da fiziksel eskime veya köhnemeden ve çöküntü alanlarına dönüşmüş olma nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Bu değişimleri ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de muhakkak ki yenileme pratiğidir (Ulu & Karakoç, 2004).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel yapılı çevrede müdahaleler sonucu meydana gelen bu değişimler farklı niteliklerde olabilmektedir. Bu değişimlerden en gözlenebilir olanı ise fiziksel dokuda yaşanan değişimlerdir. Ortaya çıkan bu değişimler kentin karakteri üzerinde olumlu ya da olumsuz sonuç doğurabilmektedir (Ünlü, 2006). Yoğunluklu olarak kentsel mekânda oluşan bu morfolojik değişimin alışılagelmiş yerleşme biçimine ve fiziksel dokusuna aykırı bir şekilde sonuçlandığı gözlemlerinin yanı sıra müdahalelerin gerçekleştirildiği alandaki toplumsal yapı üzerinde de negatif bir sonuç ortaya çıkardığı görülmektedir.

Kentsel mekânda yaşanan değişim dönüşümler beraberinde morfolojik değişimi de getirmektedir. Yenileme müdahalelerinin getirmiş olduğu morfolojik değişimler iki boyutta; parsel bazındaki değişimler ve yapılaşma biçiminin dönüşmesi şeklinde, üçüncü boyutta ise; kat yüksekliklerini değişimi, yoğunluk değişimi ve yine yapı düzeninin değişmesi şeklinde olabilmektedir. Bu durum kent dokusundaki morfolojik değişimi göstermektedir (Köseoğlu & Aydın, 2009).

Türkiye'de başlangıcı yoğun olarak 1950'li yıllara dayanan ve bugün de yoğunluğundan ödün vermeden devam eden kent merkezlerindeki değişimlerin (Özden, 2001) bazıları çok geniş alanları kapsamakta iken bazıları tek yapı adası veya tek parsel ölçeğinde gerçekleşmiştir. Bu değişimler parçalar halinde gerçekleşmekte ve tek parselde yapıların yıkılıp yeniden yapılması, yapı adalarının biçimlerinin değişmesi, yapı yüksekliklerinin değişmesi, parsel boyutlarının değişmesi veya yapılaşma biçiminin değişmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Tüter & Ökesli, 2015).

Bu bağlamda kentsel morfoloji kavramının Türkiye'deki kentsel planlama ve kentsel yenileme pratiği süreçlerine yeterince katılmaması, kent bütünü, kent parçaları, yapı adası, sokak örüntüsü veya parsel düzeyinde ortaya çıkan değişimlerin kentsel mekândaki yapısal karakteristiğin yok olmasına neden olmaktadır. Kültürel yapının yansıması olarak oluşan yerleşmelerin farklı yaklaşımlar sonucu yenileme müdahalelerine maruz kalması olumlu veya olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Bu bağlamda son dönemlerde ekonomi yatırımlarının yoğunlaştığı ve bu ekonomik gelişmeye paralel olarak kentsel yenileme eylemlerinin hız kazandığı Konya kentinde, biri 15 ha diğeri 60 ha büyüklüğünde olan iki yenileme alanı kentsel morfolojinin temel bileşenleri olan ada/sokak örüntüsü, yapı, açık ve yeşil alan ile parsel dokusu üzerinde sayısal bir inceleme yapılmıştır.

Kentsel Morfolojide Kuramsal Yaklaşımlar

Kent Morfolojisi, bir yerleşim dokusunda veya yapı ölçeğindeki oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel dönemler bağlamında inceleyen ve mekansal karakteristiğini yapı ölçeğinde ortaya koyan ve inceleyen bir çalışma alanıdır. Kent morfolojisi, şehir coğrafyasını tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder. Özellikle Almanya'da önemini korumaktadır (J. W. R. Whitehand, 1986). İngiltere ve Amerika'da ise şehir coğrafyası gibi kısa bir geçmişe sahip olup II. Dünya savaşı yıllarında gelişme göstermeye başlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından hemen sonra İngiltere'de şehir morfolojisine dayalı çalışmalar araştırma konuları arasında yer almaya başlamıştır. Bunun temelinde yatan sebep, sayısal verilere verilen önemin ağırlık kazanması, sosyolojik çalışmaların öncelikli hale gelmiş olması ve bireysel özelliğe sahip yapılara verilen önemin azalmasıdır (J. Whitehand, 1985).

Almanya şehir morfolojisi üzerine 1. Dünya savaşı sonrası etki yapan en önemli isimlerin başında Geisler gelmektedir. Danzig (Gdansk: Polonya'nın kuzeyinde ve baltık denizine

ISBN: 978-605-80820-1-4

kıyısı olan liman kenti) üzerine yaptığı çalışma ile o güne dek hiçbir araştırmacının yapamadığı oranda değişik açılardan bir inceleme gerçekleştirmiştir (Geisler, 1918). Daha sonra Almanya kentleri üzerinde yaptığı çalışmalarla Alman kentlerinin şehir planlaması ve büro tiplerini sınıflandırması konu almıştır (Geisler, 1924). Geisler'in yapmış olduğu bu çalışma beraberinde getirmiş olduğu karşıt çalışmaların gelişmesine neden olmuştur. Martiny'nin (Martiny, 1928) yapmış olduğu şehirsel ve kırsal Alman yerleşmelerinin planlarının oluşmasını inceleyen çalışmasında da olduğu gibi Geisler ve Martiny'nin bütün Almanya'yı ele alan geniş kapsamlı yaklaşımları yapay bulunarak eleştiri almıştır. Bu çalışmaların eleştiri almasının nedenlerinin başında çalışmaları yapan bilim adamlarının morfografik gruplama olan çalışmalarının boyutunu büyük tutmuş olmaları ve tarif ettikleri planların orijinlerini göz önünde bulundurmadan yerleşmelerin topoğrafik haritalarının tasviri ile yetinmiş olmaları ve yeterince yerleşmelerin tarihi gelişim sürecini ele almamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki neden ise dönemin coğrafyacılarının, mimarların şehir planlama alanındaki araştırmalarını ve çalışmalarını yakından takip edemeyişlerinden öte gelmektedir (Kubat & Dökmeci, 1994).

"1930'lu yıllarda, şehir coğrafyacılarının Meier ve Rörig gibi şehir tarihçilerinin ve Klaiber ve Edler gibi şehir planlama tarihiyle ilgili mimarların çalışmalarını tanımaları ve formları yaratan güçlerin üzerinde durulması, bu yıllarda kent morfolojisi ile ilgili olarak önemli değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. Böyle bir gelişmenin meydana gelmesinde kısmen Bobek'in ve Christaller'ın çalışmaları etkili olmuştur" (J. W. R. Whitehand, 1981). Bunların çalışmalarının sonucunda Alman şehir coğrafyasının odağı formdan fonksiyona yönelmiştir.

Alman morfogenetiği (morfolojinin tarihsel süreç içerisinde incelenmesi) Conzen aracılığı ile İngiltere'de kendini göstermiştir. 1920'lerde İngiltere'de öğrenciliği esnasında Louis ve Bobek'in etkisinde kalan Conzen'in genel katkısı şehir planlamadan ziyade şehir morfogenetiği üzerinde olmuştur. 1949'da Kuzey-doğu İngiltere'de kırsal ve şehirsel yerleşmelerin formlarını inceleyen çalışması ve 1958'de Whitby üzerine yaptığı çalışması Alman morfogenetiğinin bir devamı şeklindedir. Conzen'in bu çalışmaları yalnızca bina tipleri ve bina kullanımının bir örneklemesi olmayı değil aynı zamanda şehir peyzajının korunmasında şehrin fiziksel yapısının nasıl kullanılacağını göstermektedir (Kubat & Dökmeci, 1994).

Conzen'in şehir morfolojisine 1960'da yapmış olduğu en büyük katkı "Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada; şehir morfolojisinin prensiplerinin geliştirilmesi, mevcut gelişmenin ortaya konması, analiz üniteleri anlamında yapı adalarının belirlenmesi, detaylı harita analizi ve şehirsel yapıdaki gelişim ortaya konmuştur. Conzen aynı zamanda şehri, şehir planı, bina formları ve analizi kullanımını bugün de geçerli olan yollar ve yol sistemi, yapı adaları ve binalara ayırarak üç kısımda inceleme olanağını geliştirmiştir. (Conzen, 1960; Möller, 1964)

Conzen'in önerdiği şekilde şehir formunun çözümlemesinde rasyonel bir analiz yönteminin ortaya konması için incelemenin tarihsel sürecinin tamamının ele alınması ve bu arada kaybolan elemanlara da mevcutlar kadar önem verilmesi ve yok olanların tarihi kayıtları ve planlarının da göz önüne alınarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Slater, 1983).

Şehir morfolojisi üzerindeki ekonomi etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için arazi

ISBN: 978-605-80820-1-4

kullanımının yanı sıra, farklı kullanım biçimlerinin getirdiği gelirlerin karşılaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bazı mal sahipleri binaları yatırım kaynağı olarak görmektedir, diğerleri ise faaliyetlerinin kılıfı olarak göstermektedirler. Bu iki yaklaşım, arasındaki farkın anlaşılması şehir morfolojisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı ifade etmiştir (Kubat & Dökmeci, 1994).

Gurdes'e göre farklı kullanım biçimleri ve ulaşım sistemlerinin şehir morfolojisi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Özellikle ulaşım yapısı veya yol sisteminin şehir üzerinde oluşturduğu değişkenlik etkisi üzerinde durulmakla beraber şehrin morfolojik yapısının tek bir nedene dayandırılamayacağından bahsetmemiştir (Gurdes, 1990).

Şehirlerin mekânsal sistemlerinin gelişmesi ve yeni gelişmelerin Avrupa şehir mekânına yansımalarını da inceleyen Gurdes, farklı tarihi dönemler olsa da şehirlerin temelde benzer yapısal esaslara dayandığı ve ilk dönemlerde oluşan yol sisteminin özelliklerini kolayca kaybetmediği belirtmiştir. Ayrıca Avrupa şehir dokusunun yeniliklere kolayca adapte olamayacağı, şehir karakteristiklerinin de morfolojik yapıyı etkiyeceği hususunda getirmiş olduğu yaklaşımları şehir morfolojisi ve ulaşım sistemi ilişkileri anlamında önemli bilgilerin üretimine katkıda bulunmuştur (Gurdes, 1990).

Şehrin materyal formunun ve dokusunun oluşumundaki derinliklerin temelinde yatan gerçekleri, sosyolojik, kültürel ve psikolojik nedenlere bağlayarak inceleyen, kişi Aldo Rossi olmuştur (Rossi, 1982). Mimari ve şehirciliği, şehrin global formunun dinamik yapısına bağlayarak inceleyen, şehrin kültürel, tarihsel, sosyal ve psikolojik yapısını tanımlayan ve bu tanımlamalarına sayısal bir boyut da kazandıran Bill Hillier'in, şehir morfolojisi konusunda ortaya koydukları çalışmalar, şehir morfolojisine ve şehirsel tasarım alanına kazandırılmış yepyeni ve ilginç yaklaşımlar olarak kendini göstermiştir (Hillier & Hanson, 1984).

Whitehand ve Larkham tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, şehir morfolojisi alanında yapılan araştırmalar üç farklı grupta incelenmiştir.

- İlk grupta yer alan araştırmacılar kentlerin geçmişten bugüne geçirdikleri mekânsal değişimleri harita, şehir planları ve fotoğraflar üzerinden tanımlar. Bu araştırmalar genellikle tarihsel arka planı güçlü olan kentleri kapsamaktadır.
- İkinci grupta yer alan araştırmalarda ise kentlerdeki fiziksel değişim, bu süreçte yer alan aktörlerin eylemleri üzerinden değerlendirilmektedir.
- Üçüncü grupta yer alan araştırmalarda kentsel mekânda değişime dair karar alma mekanizmaları ve süreçleri ile bu süreci yönlendiren araçlar ile aktörler arası ilişkiler tanımlanmaktadır. (J. W. R. Whitehand & Larkham, 2000).

Kentsel Morfoloji Bileşenleri

Kentsel mekânın biçimlenmesi sürecinde, kentsel yapılı çevrede morfolojik, işlevsel, görsel veya bağlamsal özellikler değişim göstermektedir. Bu değişimlerin bazıları geniş bir alanı kapsamakta ve gözlenmesi mümkün olmayabilmektedir. Oysa özellikle tek parsel ya da yapı adası ölçeğinde geçekleşen değişimleri somut olarak gözlemlemek olasıdır. Kentsel mekândaki bu tür değişimler genellikle parçalar halinde gerçekleşmektedir ve tek parselde binaların yıkılıp yapılması, yapı adası biçimlerinin, yapı yüksekliklerini veya yapılaşma düzeninin değişimi ile kendini göstermektedir. Diğer bir anlatımla, kentsel mekânda doğrudan gözlenebilen değişimler morfolojik özelliklerdeki (yapı yüksekliği, yapılaşma

ISBN: 978-605-80820-1-4

düzeni, parsel boyutları, yapı adası biçimi vb.) değişiklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel morfolojinin ilgi alanı da temelde parsellerde, yapı adalarında, yapılarda ve sokak örtüsünde gerçekleşen ve gözlenebilir olan fiziksel biçimlerdir (Ünlü, 2006).

Conzen, morfolojinin temel bileşenlerini birbiri ile sıkı bir şekilde bağlı olan üç eleman ile açıklar. Bunlardan birincisi, *town plan* olarak ifade ettiği yapı adası veya sokak desenini oluşturan kentsel planlardır. İkincisi, mülkiyet izlerini ortaya koyan arazi kullanımıdır *(land use pattern).* Üçüncüsü mülkiyet deseni üzerinde şekillenen ve fiziksel yapıyı ortaya koyan üç boyutlu izlerdir (building fabric) (J. W. R. Whitehand, 2007).

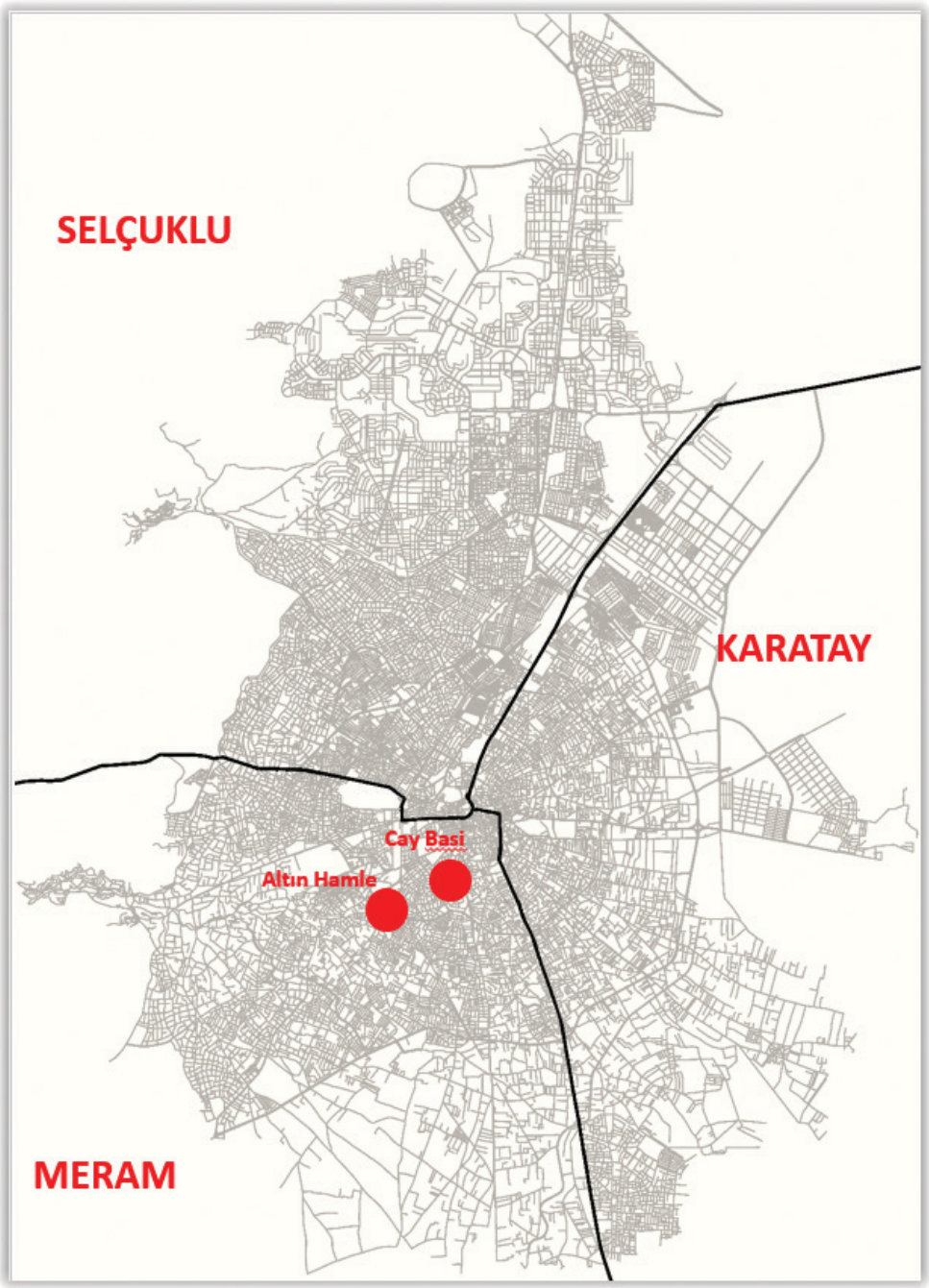
Konut alanlarının yaşanabilirliği ve bütünleşmesi açısından önemli faktör olan yoğunluk ve erişebilirlik ise, kentsel dokunun morfolojik karakterinin biçimlenmesinde önemli birer bileşendir (Topçu & Southworth, 2014).

Bütün bu yaklaşımlardan, şehir morfolojisini oluşturan temel bileşenlerin yapı, mülkiyet, açık alanlar, sokak örüntüsü ve yoğunluk olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma Alanındaki Analitik Çalışmalar Ve Bulgular

Çalışma alanına oluşturan kentsel yenileme alanındaki morfolojik farklılıkları ortaya koymak açısından müdahale öncesi ve sonrasına ilişkin analitik bir çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda Konya şehrinin Meram ilçesinden biri 15 ha diğeri 60 ha büyüklüğünde olan iki yenileme projesi alanı örneklem olarak seçilmiş ve analiz edilmiştir (şekil 1). Bu çalışma kapsamında alanına müdahale öncesi morfolojik karakterini ortaya koymak için yapısal dokudaki yoğunluk değişimi, açık ve yeşil alan dokusu ile sokak dokusu ve bu kullanımların kapsadıkları alan sayısal olarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca örneklem olarak seçilen yenileme alanlarının son 10 yıllık süreç içerisindeki arazi değerlerindeki değişim m^2 cinsinden belirlenmiştir. Bu durum karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

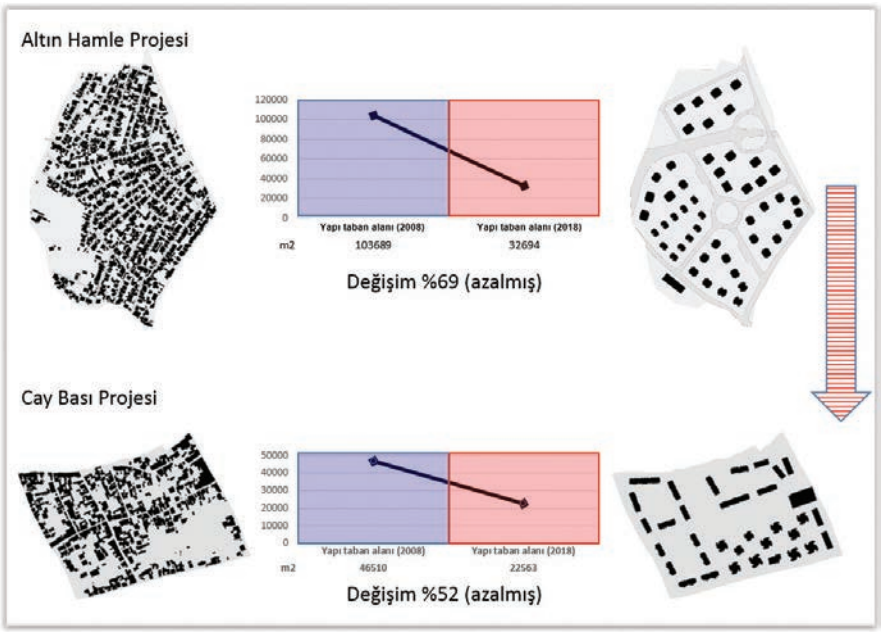

Şekil 1. Örneklem olarak seçilen alanlar.

Yapı Alanları ve Yapı Yoğunluklarının Karşılaştırılması

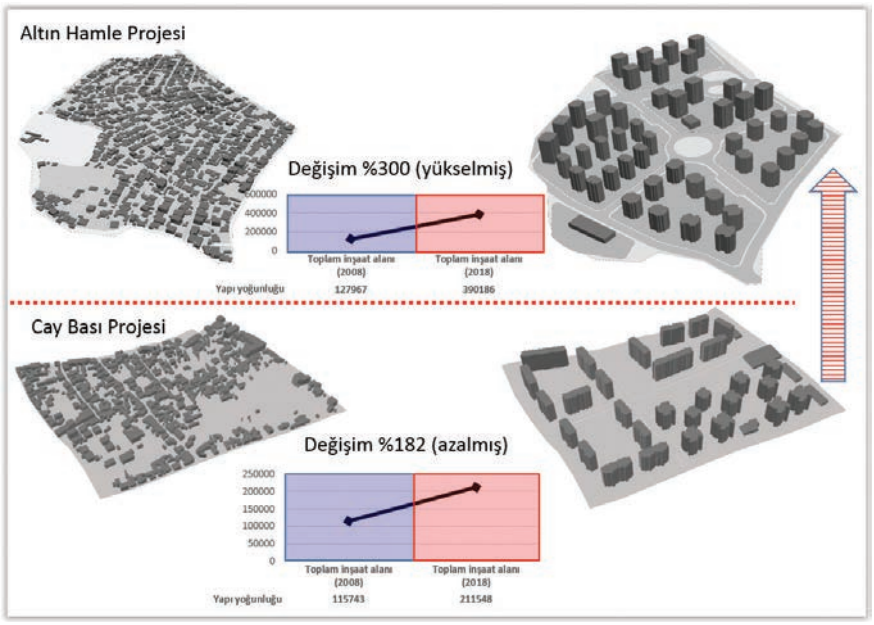
Çalışma alanındaki yapısal dokuda meydana gelen değişimler, yapı formları ve yüksekliklerinin önemli ölçüde farklılaşmasına dayalı olarak belirmiştir. Çalışma alanlarında kentsel yenileme müdahalesi öncesi ve sonrasına dair sayısal değişimler Şekil 2'de kentsel yenileme müdahalesi öncesi ve sonrasındaki yapısal dokunun iki boyuttaki sahip olduğu desenler ifade edilmiştir. Şekil 3 de ise üçüncü boyutta toplam inşaat alanlarındaki değişim.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2: Kentsel yenileme öncesi ve sonrası yapısal doku - Yapı yoğunluk değişimi grafiği - toplam yapı taban alanları azaldığını ifade etmektedir.

Morfolojik yapıdaki değişimlerin sayısal karşılaştırmasını ortaya koymak için yapılan analiz çalışmasında kentsel yenileme müdahalesi öncesi toplam yapı taban alanlarının Altın Hamle için103,689 m^2 olduğu ve Çay Başı için 46,510 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Müdahale sonrası toplam yapı taban alanlarının ise Altın Hamle için 32,694 m^2 olduğu ve Çay Başı için 22,563 m^2 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3: Kentsel yenileme öncesi ve sonrası yapısal doku - Yapı yoğunluk değişimi grafiği - toplam inşaat alanları arttığını ifade etmektedir.

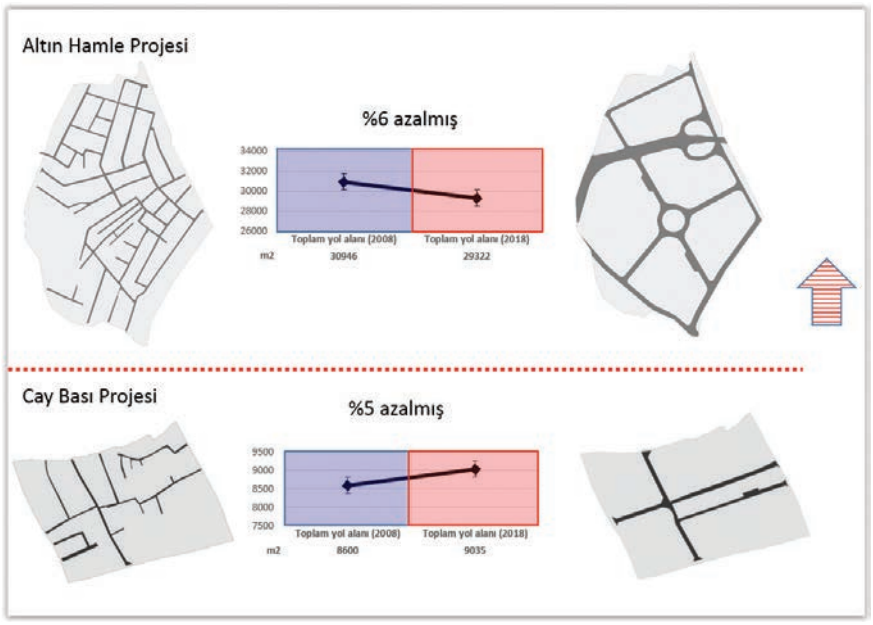
ISBN: 978-605-80820-1-4

Alandaki analiz sonucu müdahale öncesi toplam inşaat alanının Altın Hamle için127,967 m^2 olduğu ve Çay Başı için 115,743 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Müdahale sonrası çıkan toplam inşaat alanının ise Altın Hamle için 390,186m^2 olduğu ve Çay Başı için 211,548 m^2 olduğu tespit edilmiştir.

Yol Alanlarının Karşılaştırılması

Yol alanlarının karşılaştırılması da yapı yoğunluklarının karşılaştırılmasında olduğu gibi kentsel yenileme müdahalesi öncesi ve sonrasında oluşan sokak ada dokusundaki farklılıklara dayalı olarak yapılmıştır. Çalışmada önceki yol dokusu ile dönüşen ve yeniden şekillenen yol dokusunun oransal olarak karşılaştırması verilmiştir. Yol alanlarında oluşan farklılıkların temelinde yapısal dokuda oluşan farklılıklardır. Yapı büyüklüklerinin değişmesine bağlı olarak yol alanları da farklılaşmıştır.

Morfolojik yapıdaki değişimlerin sayısal karşılaştırmasını ortaya koymaya yönelik gerçekleştirilen analiz çalışmasında sokak ve ada dokusunun farklılaşmasına dayalı olarak yol alanlarında sayısal değişikliklerin meydana geldiği gözlenmiştir. Kentsel yenileme müdahalesi öncesi Altın Hamle için 30,946 m^2 olduğu ve Çay Başı için 8600 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Müdahale sonrası toplam yapı taban alanlarının ise Altın Hamle için 29,322 m^2 olduğu ve Çay Başı için 9035 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda Altın Hamle Projesinde yol oranlarının düşük oranda azaldığı, Çay Başı projesinde ise düşük oranda arttığı anlaşılmaktadır. Oransal olarak çok büyük aratış veya azalışlar olmamasında karşın biçimsel olarak büyük değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Yol alanları değişimi tablosu ve grafiği.

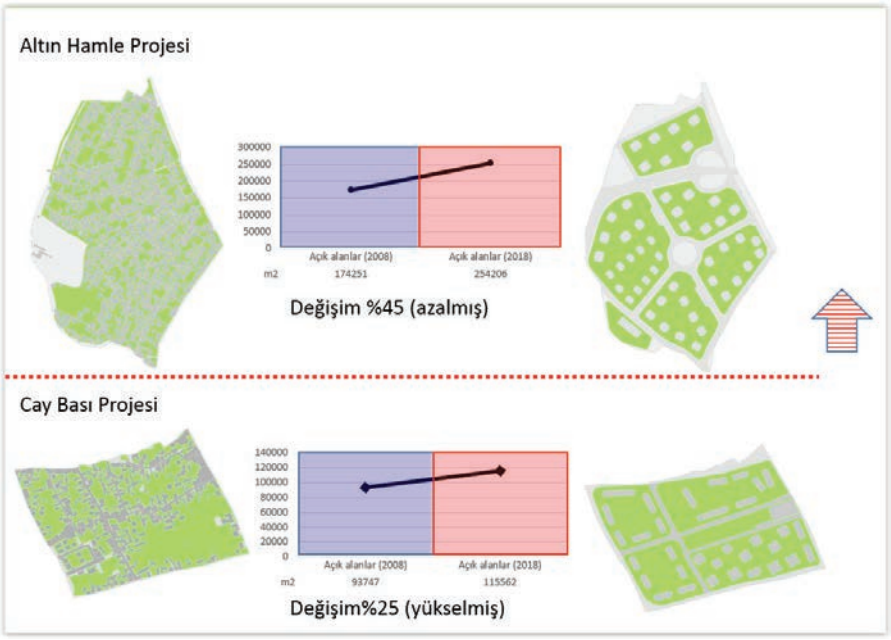
Açık ve Yeşil Alanların Karşılaştırılması

Bu çalışmada yapılan incelemelerden biri de sayısal değerlerin değişimine dayalı olarak yapılan analitik inceleme kapsamında kentsel yenileme müdahale öncesi ve sonrası

ISBN: 978-605-80820-1-4

açık ve yeşil alanların karşılaştırılmasıdır. Yapısal doku ile sokak ve ada dokusunun değişimi sonucu açık ve yeşil alan dokusunda da farklılıklar meydana gelmiştir. Kat yüksekliklerindeki artış sebebiyle yapılar arası açıklıkların artması, açık ve yeşil alan oranının artmasına neden olmuştur.

Çalışma alanındaki morfolojik yapıdaki bileşenlerin sayısal olarak farklılıklarının ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen analiz çalışmasında yapı ve sokak/ada bileşenlerinde meydana gelen değişimlere bağlı olarak açık ve yeşil alan dokusunda sayısal değişikliklerin meydana geldiği gözlenmiştir (şekil 5). Kentsel yenileme müdahalesi öncesi Altın Hamle için 174,251 m^2 olduğu ve Çay Başı için 93,747 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Müdahale sonrası toplam yapı taban alanlarının ise Altın Hamle için 254,206 m^2 olduğu ve Çay Başı için 115,562 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Yeşil alan kullanım miktarında yaklaşık %35'lik bir artış olmasının yanında biçimsel olarak da kullanım şeklinin de değiştiği anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Açık ve yeşil alanların değişimi tablosu ve grafiği.

Parsel Deseninin Değişimi

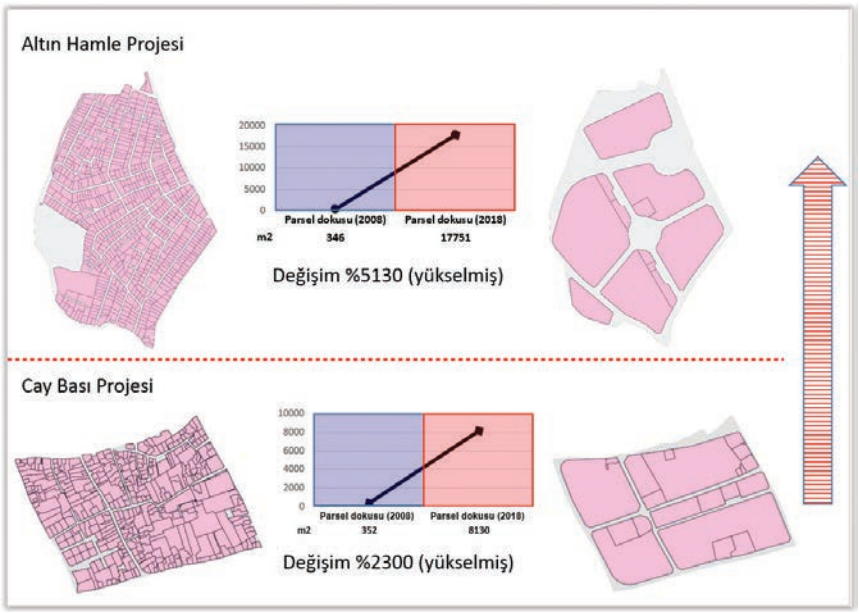
Kentsel yenileme projesinin gerçekleştiği alanda önceki parsel izlerini görmek mümkün değildir. Alanda bütün parseller birleştirilerek önceki doku ile hiç bir şekilde uyum sağlamayan bir parsel dokusu ortaya çıkmıştır. Önceki parsel dokusunun birleştirilerek yeni bir parsel dokusunun oluşturulmasındaki temel neden, inşa edilmesi planlanan yapı formlarına uygun parsel üretme çabasıdır. Bahçeli müstakil konut düzenine ait parsel tipolojisi güvenlikli site parsel tipolojisine evrilmiştir.

Çalışma alanında parsel dokusunda meydana gelen değişiklikler konut ve parsel ilişkisine dayalı olarak parsel geometrisi ve parsel büyüklüklerinde meydana gelmiştir. Kentsel yenileme müdahalesi öncesinde düzensiz forma sahip parseller düzenli bir geometriye dönüşürken kare, dikdörtgen ve yamuk geometriye sahip parseller ise yenileme

ISBN: 978-605-80820-1-4

müdahalesi sonrasında benzer geometrisini koruyup büyüklük olarak farklılaşmıştır.

Kentsel yenileme müdahalesi öncesi Altın Hamle için ortalama 346 m^2 olduğu ve Çay Başı için 352 m^2 olduğu tespit edilmiştir (şekil 6). Müdahale sonrası toplam yapı taban alanlarının ise Altın Hamle için 17,751 m^2 olduğu ve Çay Başı için 8130 m^2 olduğu tespit edilmiştir. Ortalama 346 m^2 büyüklüğe sahip parseller ortalama 12,000 m^2 büyüklüğe sahip parsellere dönüşmüştür. Bu değişimlerin oluşmasında yenileme öncesi düzende konutlar genellikle 1 ve 2 katlı iken yapı formlarının büyük ölçekli blok yapı tarzlarına dönüşmesi ve yüksekliklerinin 14 kata kadar çıkması durumu etkili olmuştur.

Şekil **6.** Parsel değişim döngüsü değişimi tablosu ve grafiği.

Ekonomik Değerlerdeki Değişim

Çalışma alanındaki iki projenin de bulunduğu alandaki arazi değerlerinin yıllara göre değişimini gözlemlediğimiz zaman Altın Hamle projesinin bulunduğu alandaki değer değişimi 2011 yılında m^2 si 205 $ seviyelerindeyken 2017 yılında 620 $ seviyelerine ulaştığı görünmektedir. Aynı şekilde Çaybaşı projesindeki arazi değerlerini incelediğimiz zaman 2011 yılında m^2 si 205 $ seviyelerindeyken 2017 yılında 620 $ seviyelerine ulaştığı görünmektedir (şekil 7). Bu durum kent formunun tüm bileşenlerinin radikal bir şekilde değişmesi noktasında katalizör görevi gören rant kavramının süreç içinde etkisini göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Altın Hamle ve Çay Başı projelerinin uygulandığı bölgelerdeki arazi değerlerindeki değişim.

Sonuç

Kentsel morfoloji kavramının Türkiye'deki yenileme pratiği süreçlerine yeterince katılmaması durumunun kent bütünü, kent parçaları, yapı adası, sokak örüntüsü veya parsel düzeyinde ortaya çıkan değişimlerin kentsel mekândaki yapısal karakteristiği yok ettiği düşüncesine dayalı olarak yapılan analitik incelemede çarpıcı değerler ortaya çıkmıştır.

Yapılan alan çalışmasında yapı, yoğunluk, açık ve yeşil alanlar ile ada ve yol dokusunun sayısal değişimi ve parsel yapısı şeklindeki kentsel morfoloji bileşenleri incelenmiştir.

Analizler sonucunda çalışma alanındaki yapı taban alanlarının %60 oranında azalış gösterdiği buna karşılık olarak yapı yoğunluğunun %250 oranında arttığı gözlenmiştir. Yol dokunda meydana gelen değişim yol alanlarının çok büyük oranlarda değişmediği şeklinde gözlemlenmiştir. Açık ve yeşil alan oranında ise ortalama %35 şeklinde bir artış meydana gelmiştir.

Şekil 8. Çalışma alanına ilişkin kentsel yenileme müdahalesi öncesi ve sonrasına dair fotoğraflar. (Altın Hamle Projesi)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yapı form ve büyüklükleri ile açık ve yeşil alan varlığına bağlı olarak parsel geometrisi ve parsel büyüklüğü toplumsal yaşantı ve kültürel özellikleri yansıtmaktadır. Kültürel yapının yansıması olarak oluşan yerleşmelerin farklı yaklaşımlar sonucu yenileme müdahalelerine maruz kalması olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Müstakil parsel düzenine sahip bir yerleşme biçiminden daha büyük ve hisseli parsel düzenine geçilmesi yaşam alışkanlıklarının değişmesine yol açtığı söylenebilir. Açık ve yeşil alan artışları ile yol alanlarının artış göstermesi alandaki açık ve yeşil alan yetersizliğinin giderilmesine dayalı olumlu bir sonuç olarak kabul edilebilirken yapı yoğunluğunun artmasının ise rant beklentisi doğrultusunda gerçekleşmiş olması ve alanın yapısal dokusu ile büyük farklılık göstermesi olumsuz bir sonuç olarak algılanabilir. Genellikle 1 ve 2 katlı yapılardan oluşan yerleşim dokusu, kentsel yenileme müdahalesi sonrasında 10 ve 14 katlı yapılar şeklinde değişim göstermiştir. Morfolojik yapıdaki bu büyük değişimler alanda yaşan insanların aidiyet duygusunda olumsuz sonuçlar doğurabilir. Yenileme müdahalesi sonrasında farklı gelir düzeyine sahip grupların alana yerleşmesi ile bir uyum sorunu meydana getirdiği söylenebilir. Çalışma alanında yapılan sayısal analize göre kentsel yenileme müdahalesi sürecinde morfolojik boyut yeterince ele alınmamıştır. Çalışmanın amacından da anlaşıldığı üzere Konya kentindeki yenileme alanında ada/sokak örüntüsü, yapı, açık ve yeşil alan, yoğunluk ile parsel deseni şeklindeki kentsel morfoloji bileşenleri bağlamında yapılan sayısal analizlerden elde edilen verilerin radikal değişimler göstermesine dayalı olarak Türkiye'nin kentsel planlama ve kentsel yenileme pratiğinde kentsel morfoloji boyutunun göz ardı edildiği gözlemlenmiştir.

Kaynaklar

Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. Transactions and Papers (Institute of British Geographers)(27), iii-122.

Geisler, W. (1918). Danzig: ein siedlungsgeographischer Versuch: W. Geisler.

Geisler, W. (1924). Die deutsche stadt: eine beitrag zur morphologie der kulturlandschaft: J. Engelhorns nachf.

Gurdes, G. (1990). Development Logic of the Spatial systems of Towns and the Influence of Innovations on the spatial structure of European Towns. Paper presented at the 30th RSA European Congress, İstanbul.

Hillier, B., & Hanson, J. (1984). The social logic of space: Cambridge university press.

Köseoğlu, B. D., & Aydın, D. (2009). Müstakil Konut Alanlarında Morfolojik ve Bağlamsal Değişim: Konya Meram Öğretmen Evleri. BAÜ FBE Journal, 11(2), 110-123.

Kubat, A. S., & Dökmeci, V. (1994). Anadolu kale şehirlerinin morfolojik analizleri: Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İznik, Niğde, Trabzon, Urfa kale şehirlerinden örnekleme: İTÜ.

Martiny, R. (1928). Die grundrissgestaltung der deutschen siedlungen: J. Perthes.

Möller, I. (1964). Review of Aliswick Northumberland: A Study İn Town Planning Analysis. Petermanns Geographische Mitteillungen, 108, 112, 113.

Özden, P. P. (2001). Kentsel Yenileme Uygulamalarinda Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düsünceler ve Istanbul Örnegi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi(24), 255-270.

Rossi, A. (1982). The architecture of the city. Chicago: The graham foundation for advanced studies in the fine arts.

Slater, T. R. (1983). A Medieval New Town and Port: The Plan Analysis of Hedon, East Yorkshire

ISBN: 978-605-80820-1-4

(Vol. 21): Department of Geography, University of Birmingham.

Topçu, M., & Southworth, M. (2014). A comparative study of the morphological characteristics of residential areas in San Francisco. A/Z Itu Journal of The Faculty of Architecture, 11(2), 173-189.

Tüter, R., & Ökesli, D. S. (2015). Geleneksel Kent Çeperinde Dönüşüm - Tarsus Örneği. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, Mersin, 49.

Ulu, A., & Karakoç, İ. (2004). Kentsel değişimin kent kimliğine etkisi. Planlama Dergisi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 29(3), 59-66.

Ünlü, T. (2006). Mersin'de Değişen Kentsel Mekan. Çamlıbel'de Morfolojik Değişim, Megaron Dergisi, 4(1), 178-200.

Whitehand, J. (1985). Urban Geography: the city as a place. Progress in human Geography, 9(1), 85-98.

Whitehand, J. W. R. (1981). Background to the urban morphogenetic tradition. The urban landscape: historical development and management: papers by MRG Conzen Institute of British Geographers Special Publication, 13, 1-24.

Whitehand, J. W. R. (1986). Taking stock of urban geography. Area, 147-151.

Whitehand, J. W. R. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. Paper presented at the Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium.

Whitehand, J. W. R., & Larkham, P. J. (2000). The urban landspaces : Issues and perspectives, Urban landscapes: international perspectives edited by J.W.R. Whitehand and P.J. Larkham, . London and New York.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Etnik Miras Bağlamında Kent, Biçim ve Değişim: Suriçi, Diyarbakır

Büşra MUNGAN, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü,
busramungan@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: *Kentsel miras, tartışmalı devlet politikaları ve planlama uygulamaları aracılığı ile manipülasyona açık bir konu haline getirilmekte; özellikle yaşadığımız coğrafyada etnik ve kültürel gerilimler her geçen gün miras üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Kentsel mekânın, taşıması gereken sosyal anlamları yitirip çatışma sonrası geçirdiği radikal değişimler sonucu yeni anlamlara bürünmesiyle kentsel dokunun tarihi kökleri ve toplumsal anlamı yok olmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, baskın siyasi ideolojilerin egemen olduğu sistemlerde, çatışma mirasına ilişkin belirli hikâyeler ve anılara odaklanarak, etnik kökenin ötesindeki mirasın keşfedilmesidir. UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki 'Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültür Peyzajı'nın ayrılmaz bir parçası olan Suriçi Tarihi Bölgesi'ndeki etnografik anlatıya dayanan bu araştırma, egemen neo-liberal siyasi söylem çerçevesinde, etnik mirasın yaratımı olan kentsel ve toplumsal morfolojinin yanı sıra, eski Suriçi sakinlerinin aktardığı tanıklıklardan derlenen bir belgesel projeyle, tartışmalı coğrafyalarda kentsel korumayı yeniden ele almanın yollarını da irdelemektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Kentsel politika, etnik miras, kentsel morfoloji, toplumsal morfoloji*

Giriş

Kentsel miras alanları, etnik kimlikler açısından sosyal olarak inşa edilen ortak efsaneleri, tarihi, kültürel değerleri, ortak dili, dini uygulamaları, gelenekleri ve soyları içeren aidiyet ve dayanışma duygusunu yansıtmaktadır (Hecht vd. 1993). Bu ortak aidiyet duygusunun oluşturduğu etnik bağların gücünü açıklayan bir genelleme olarak, bireyler arasında yoğun bir aidiyet duygusu sürekli olarak toplumsal dayanışmayı teşvik etmektedir. Ancak, kentsel miras, aynı zamanda, tartışmalı devlet politikaları ve planlama uygulamaları aracılığı ile manipülasyona açık bir konu haline getirilmekte, özellikle yaşadığımız coğrafyada etnik ve kültürel gerilimler her geçen gün miras üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Kentsel mekânın, taşıması gereken sosyal anlamları yitirip çatışma (conflict) sonrası geçirdiği radikal değişimler sonucu yeni anlamlara bürünmesiyle kentsel dokunun tarihi kökleri ve toplumsal anlamı yok olmaktadır. Bu noktada araştırmanın amacı, baskın siyasi ideolojilerin egemen olduğu sistemlerde, çatışmalara/ihtilaflara ilişkin belirli hikâyeler ve anılara odaklanarak, etnik kökenin ötesindeki mirasın keşfedilmesidir. 2015 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan 'Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültür Peyzajı'nın ayrılmaz bir parçası olan Suriçi Tarihi Bölgesi'ndeki etnografik anlatıya dayanan bu araştırma, egemen neo-liberal siyasi söylem çerçevesinde, etnik mirasın yaratımı olan kentsel ve toplumsal morfolojinin yanı sıra, eski Suriçi sakinlerinin aktardığı tanıklıklar çerçevesinde tartışmalı coğrafyalarda kentsel korumayı yeniden ele almanın yollarını da irdelemektedir. Bu çerçevede araştırma nitel araştırma yöntemi çerçevesinde kurgulanmıştır. Araştırma kapsamında kartopu modeli kullanılarak, ilk olarak alanda

ISBN: 978-605-80820-1-4

temsil düzeyi yüksek olan muhtar ile, ardından da Suriçi'nin eski sakinlerinden oluşan ve Diyarbakır'ın farklı yerlerine dağılan yedi kişi ile yapılandırılmamış görüşme talebinde bulunulmuştur. Fakat bu görüşme talebini sadece üç kişi kabul etmiştir. Nitel araştırma yönteminin veriyi olduğu gibi saklayıp sunabilen ve özgünlüğü ortaya çıkaran yapısı araştırma da destekleyici olarak kullanılmıştır.

Miras, Etnisite ve Çatışma

Miras, geçmişin çağdaş yorumu olmasının yanısıra, tarihi binalar, kolektif ve bireysel bellek, temel olarak bireylerin sosyal ve etnik tanımlanması olarak kabul edilen mevcut ihtiyaçlara cevap olarak değerlerin bütününden oluşmaktadır (Timothy & Boyd, 2003). Miras kavramına bakıldığında, toplumsal değerlerle güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu ve dolayısıyla toplum için anlamlı olan mitler, semboller, ortak tarih ve ayırt edilebilen kültürel değerler tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda miras değerleri, dinamizm ve sosyal olarak yapılandırılmış dilbilim, gelenekler, dini uygulamalar ve ortak etnik miras kavramını temsil etmektedir (Hecht vd. 1993). Ayrıca miras kavramı, etnik köken ve etnik aidiyete, farklı bir söylem içerisinde ise "onları başkalarından ayıran belirli bir halk topluluğunun kültürel uygulamaları ve görünümleri" anlamına da gelmektedir (Giddens, 1997, s.210). İlişkisel boyut çerçevesinde etnik olarak tanımlanmış bir grubun içinde bulunduğu toplum arasındaki ilişkinin özelliklerini ortaya koymaktadır. Atıfsal boyut ise özellikle dil, folklor, din, kurumsal formlar, giyim, gıda ve kültürel ürünler gibi paylaşılan bir kültür ve yaşam biçimi olan müzik, edebiyat ve sanat olarak grupların benzersiz sosyo-kültürel özellikleriyle açıklanmaktadır (Johnson, 2000). Böylelikle miras kavramı, insan faaliyetinin ürünü olarak özellikle de inançlar, uygulamalar, nesneler ile sosyal olarak aktarılan bir kavram olmanın yanı sıra (Appiah, 1994, s.111), ortak kimlik duygusu ile biraraya gelmiş belirli bireylere veya gruplara ait olanı temsil etmektedir (Smith, 2006, s.44). 'Sembolik yereller' ve 'kültürel değerler' ile çok yakından ilişkili olmakla beraber, 'yer duygusu' yaratılmasına da katkı sağlamaktadır (Hummon, 1992). Böylelikle etnik kimlikler idealize edilmiş bir topluluk kavramını, özel bir yaşam biçimine sahip bir varlık olarak üyelerin ortak gelenek ve komşuluk diliyle birbirine bağlandıkları, temelinde 'biz' duygusu yaşadıkları mekânlar olarak tarif edilmektedir (Diekman ve Smith, 2015). Bu bağlamda, etnik gruplar, gerçek akraba ilişkilerine bakılmaksızın kendilerini fiziksel ve kültürel benzerliklere veya ortak tarihsel hatıralara dayanan ortak çıkarları olan, aidiyet duygusuna sahip kişiler olarak tanımlanmaktadırlar (Weber, 1978, s. 389). Bu tanımlamayla birlikte, etnik grupların ortak kökleri ve mirasla ilişkileri olduğu yönünde genel bir yargı bulunmaktadır.

Etnik kimlik ve miras ilişkileri arasındaki diyalektik ilişki kapsamında, etnisite kavramına dair üç anaakım yaklaşım doğrultusunda bir irdeleme yapmak mümkündür. Bunlar, ilkelciler, etnosembolistler ve enstrümentalist yaklaşımlardır. Etnosembolistler, kolektif hafıza ve semboller, duygusal bağlayıcılığı ve dayanışma duygusunu yaratmak için etnisite kuvveti oluşturulduğu savunmakta, sembollerin ve mitlerin siyasal manipülasyonundan kaynaklandığını öne sürmektedirler (Smith, 2005). Enstrümantalistler ise, etnisitenin, belirli politik ve ekonomik amaçları kazanmak için değiştirilebilecek, inşa edilebilecek veya bazen manipüle edilebilecek bir kavram olduğunu ileri sürmektedirler. İlkelci kuramın bakış açısına göre etnik grupların birlikteliği, nesiller boyunca bozulmadan sabit bir değer taşıyarak gelecek nesillere aktarılmaktadır (Chandra, 2012). İlkelcilik, etnik grubu nesnel bir varlık olarak ele almakta ve etnik kimliği tekil, zamansız ve ayrı toplumsal

ISBN: 978-605-80820-1-4

sınırlarla sabit olduğunu belirtmektedir (Harris vd. 2013). Etnosembolik kuramda ise, etnik-kültürel, dilbilimsel ve bölgesel sembollerle etnik kimliği açıklamaktadır. Paylaşılan semboller, mitler, değerler ve gelenekler, etnik toplulukların ortak özellikleri olmaktadır (Smith, 2005; Harff & Gurr, 2004). Smith (2005) etnisiteyi, "ortak atalar efsaneleri, tarihi ve kültürü, bölgesel bir aidiyet ve dayanışma duygusu olan insan toplulukları olarak adlandırmaktadır (s.32). Etnosembolist kuram, etnisitenin modernite öncesi kolektif kültürel kimlik biçimleri hakkında bilgi vermektedir. Ek olarak, Durkheim (2014)'ın 'sosyal gerçekler' olarak tanımladığı yerel hatıraların, soy efsanelerinin ve sembolik belirteçlerin aidiyet ve dayanışma duygusunu oluşturduğunu belirtmektedir. Tarihsel hatıraların, mitlerin ve sembollerin varlığı, ayrı bir etnik kimlik olarak sayılan bir grup insan için temel gereklilikler olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, bayraklar, totemler, madeni paralar, ritüeller, ilahiler ve marşlar, geleneksel kostümler gibi yerel semboller etnik mirası temsil etmektedir. Fakat bellek, etnik kimliğin önemli bir parçasıdır ve etnik-simgelemeciliğin merkezi iddiası, paylaşılan hatıraların kolektif kimliklerle olan ilişkileridir (Smith, 2005).

Miras, içinde barındırdığı gruplar için mimari ve yapılı çevrenin ötesinde farklı ilişkiler ve etkileşimler yaşayan kültürel ve tarihi bir peyzajdır. Ortak olarak bir kültür alanı oluşturan miras alanları, farklı etnisitelerin yaşam değerleri ile şekillenmektedir. Böylelikle, paylaşılan tarihsel deneyim ve değerli kültürel özellikler-inançlar, dilin yaşam şekilleri ve ortak bir anavatanın bazı kombinasyonlarına dayanan ortak kimlik ilgisine sahip olan etnik topluluklar tarafından paylaşılmaktadır (Harff & Gurr, 2004). Modernizmin gelişmesiyle, bürokratik devletin yükselişi, sanayi ekonomisi ve seküler özerklik kavramlarının örneği olarak ulusların modernleşmesi ve rasyonelleşmesiyle birlikte kavramlarda da farklılıklar meydana gelmektedir. Dini ve ulusal ritüeller, kostümler, duvar resimleri, pankartlar ya da kutsal alanlar gibi çeşitli sembolik değerlerle ifade edilen bir grubun kültürel değerlerine yöneltilen herhangi bir tehdit, etnosembolikler için etnik çatışmaların kaynağını oluşturmakta; tehlike altındaki sembolik ve kültürel değerler ise, etnisite için genel bir tehdit olarak düşünülmektedir (Ross, 2007; Lake & Rothchild, 1998). Kültürel ve sembolik ifadeler üzerindeki çatışmalar, diğer yandan, etnik bilincinin temelini oluşturmakta, dolayısıyla bir grubun meşruluğu ve varoluşuna yönelik tehditler hakkındaki derin korkuları ile ilgili temel konuları gündeme getirirken, kültürel tartışmalı konulardaki çatışmalar yoğunlaşmaktadır (Ross, 2007).

Enstrümantalist kurama göre ise etnik köken ideolojik modern çağ fenomenidir. Enstrümentalistler, etnik kökenleri politik emelleri kazanmak için stratejik bir araç veya kaynak olarak görmekte; etnisitenin, belirli politik ve ekonomik kazanç sağlamak için değiştirilebilecek, inşa edilebilecek veya bazen manipüle edilebilecek bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Diğer yandan, bu yaklaşımın etnisitenin indirgemeci bir açıklamaya ve etnisitenin etnikliğin kültürel boyutlarını ihmal ederek, ekonomik ve politik ilişkilere indirgediğini ortaya koyan çalışmalar da vardır (Baumann, 2004). Modern koşullar olgusu bakımından etnik çatışmanın, etnosembolik kuramın ve enstrümanistlerin yapaylık iddialarını reddettiğini ve etnik sembollere, ortak kültürel değerlere ve mitlere dayanan tarihsel açıklamaları getirdiğini ileri sürmektedirler (Young, 1979). Enstrümantal argümanların aksine, etnosembolik kuram, modernleşmeyi ilişkilendirmemekte ve ekonomik etkenleri etnik çatışmanın temel kaynağı olarak görmektedir. Etnosembolistlerin savunuculuğuna göre enstrümantalistler sadece siyasi güç veya maddi hedefler kazanmak yerine kültürel miraslarının sürdürülmesiyle ilgilenebileceğini kabul etmede başarısız oldukları vurgulanmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mirasın siyasallaşmasını sürekli bir yapılanma ve yıkım süreci üzerinde şekillendiren bu hegemonya, tartışmalı bir alan ve toplumsal bir fenomen yaratmaktadır. Bu nedenle kültürel miras, toplumsal mücadelelerin sürekli olarak verildiği çatışma ortamları haline gelmektedir. Sosyal güçlerin bu mücadeleler üzerindeki etkisi ile kentsel mekân yeniden üretilmekte ve dönüştürülmektedir. Bu bağlamda mekânın tarihsel süreç içinde şekillenmesi, kapitalizm sonucu toplumsal değerler yargılarının durumuna göre de değişmektedir. Bu değerler, devlet hegemonyasının ekonomik değerine bağlı olmaktadır. Bu dönüşüm bağlamında, hem ekonomik etki hem de mekânın kontrol mekânizması dikkate alınmaktadır. Böylelikle eski kent merkezlerinin tarihi dokusu ve kültürel değerleri, meta üretim nesnesine dönüştürülmekte ve sermaye kentsel yapılı çevre üretiminin bir parçası haline gelmektedir. Miras alanları üzerindeki siyasi ve ekonomik baskı, iktidar mücadelesinin gerekliliği olan kontrol etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda, miras, meta üretim sürecinin bir nesnesi haline gelmekte ve tarihsel bağlamda bir kültürel yapı olarak orijinal değerinden ayrılmaktadır. Böylece miras, sorgulamayan geçmiş tarafından, yeniden paketlenerek bugünün amaçlarına uygun hale getirilmektedir (Lowenthal, 1998). Türkiye'de de, ekonomik ilişkilerin bel kemiği haline gelmiş olan miras alanları, karmaşık ilişkilerin üretildiği ve kurumsal politikalarla iç içe geçtiği yeni toplumsallıklar meydana getirmektedir (Çavuşoğlu, 2014).

Suriçi Irası

Diyarbakır'ın kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, tahminlere göre M.Ö. 3000 yılına kadar uzanmaktadır (bknz. Beysanoğlu vd. 1999; Soyukaya, 2015). Kentin ilk yerleşim yeri, Fis Kaya olarak adlandırılan surların içinde yer almaktadır. Stratejik konumu nedeniyle savunma, ticaret yolları kontrolü, karavan barınağı, tahıl stoklama ve dağıtımı gibi kentsel işlevlerin meydana geldiği bir kentsel mekân tanımlamaktadır. Kentte, Roma Döneminde 367-375 yılları arasında Dağ Kapı, Urfa Kapı ve Mardin Kapı'yı bağlayan sur duvarları inşa edilmiştir. Ayrıca Roma ve Bizans dönemlerinde yeni yerleşim alanları açılarak, artan nüfus için su ve kanalizasyon şebekeleri oluşturulmuştur. Böylelikle su kaynakları ve suyolları kentsel yerleşim yapısını etkileyen diğer bir faktör olmuştur. Kentin doğu tarafında yer alan Fis Kaya, kanalizasyon ve yağmur suyunu toplayan iki katlı kanalizasyon güzergâhına sahip olmaktadır. Bu yapı, Dicle Nehri'nin sağ gözünde Estel Bahçeleri'ne atık ve yağmur sularının taşınmasını sağlamaktadır. Bu dönemde, Helenistik ve Roma kent planlamasının en temel örneklerinden olan anıtsal yollar Bizans dönemiyle değişime uğramıştır. Bu nedenle, ortaçağ kentinin spontane gelişim özelliği bu dönemde görülmeye başlanmıştır.

Diyarbakır'ın bir ilçesi olan Suriçi, 19. yüzyılın sonuna kadar kapalı bir ortaçağ şehri ve sınırları olmak üzere korunmuştur. Bu tarihten itibaren demiryolu hatları, yönetim merkezi, göçmen bölgesi, askeri kışla gibi yeni bölümlerin yerleşim yapısına eklenmesi nüfusun kent surlarının dışına yayılmasına neden olmuştur. Yerleşmenin surların dışına çıkmasındaki diğer önemli bir faktör de, duvarların ateşli silahların gelişmesi nedeniyle korunma yeteneğini yitirmiş olmasıdır. Tüm bu fiziksel bozulmaya rağmen, 1945 yılına kadar Suriçi farklı etnik kökenleri barındıran, geleneksel evlere ve dar sokaklara sahip bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur. 1950'ler ile birlikte Türkiye'nin modern kentleşme sürecine girmesiyle birlikte toprak rantının yükselmiş ve tüm tarihi yerlerde ticari faaliyetler yeniden canlanmıştır. Bu durum, Suriçi'nin birçok bölgede olduğu gibi yeni yerleşim yerlerine göç vermesiyle sonuçlanmıştır. Ucuz kira bedelleri ve merkeze yakınlık gibi faktörler düşük gelir grubunun Suriçi'ni tercih etmesindeki en önemli faktör

ISBN: 978-605-80820-1-4

olmuştur. Geleneksel mimarinin yanı sıra, Ali Paşa ve Abdal Dede mahallelerinde olduğu gibi avlulu iki katlı gecekondu evleri oluşmuştur. 1960'larda ise ana yolları genişletme kararı ile Suriçi'nin tarihi yapısı tahrip edilmiştir (Beysanoğlu vd. 1999). Yeni inşa edilen çok katlı yapılaşma yoğunluğun arttırmasına neden olmuştur.

Suriçi, morfolojisinde gözlenen bu değişime rağmen, sahip olduğu tarihi ve kültürel değerleri nedeniyle Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 29.09.1988 tarih ve 2893 sayılı kanunun 38 sayılı kararı ile 'kentsel sit alanı' ilan edilmiştir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre Diyarbakır Belediyesince 1 yıl içerisinde Koruma Amaçlı İmar Planının hazırlanarak kurula iletilmesine, plan yapılıp yürürlüğe girinceye kadar Geçici Dönem Yapılanma Kararlarına uyulması gerekliliği kararı alınmıştır. Suriçi'ne ait koruma amaçlı imar planı ise Yıldız Teknik Üniversitesi tarafınca hazırlanmış ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Koruma Kurulu'nun 09.11.1990 gün ve 609 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Fakat dönem itibariyle oluşan siyasi olaylar Suriçi'ni ve dolayısıyla kültürel mirasını olumsuz etkilemiştir. Aynı dönemlerde, 1980'lerden beri çoğu ülke tarafından terör örgütü olarak kabul edilen silahlı Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) arasında devam eden çatışmalar nedeni ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki kırsal bölgelerde yaşayan halkın tahliyesi gerçekleşmiştir. Zorunlu göçe maruz bırakılan kırsal bölgelerde yaşayan halk, ucuzluk ve merkeze yakınlığı nedeniyle Suriçi'ne yerleşmiştir. Göçmenlerin bir kısmı Suriçi'nde yaşayan akrabalarının yanına sığınırken, bir kısmı da Suriçi konutlarının avlularında gecekondu alanları inşa etmişlerdir. Böylelikle, mevcut araziler parçalara bölünmüştür (Dinçer & Kejanlı, 2011). Bu göç dalgasıyla birlikte, Suriçi'nde yoksulluk sınırları daha da belirginleşmiştir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, 'Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri' (Şekil 1), 2015 yılında düzenlenen 39. UNESCO Dünya Mirası Komitesi Toplantısı'nda Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir. Böylelikle Suriçi surlarını çevreleyen tarihi değerlerle bütünleşmiş önemli bir tarihi mekân niteliği kazanmıştır. UNESCO, bölgenin listeye alınma nedenini şöyle tanımlamaktadır (UNESCO/WHC, 2015):

> "Nadir ve etkileyici Diyarbakır Kalesi ve ilişkili Hevsel Bahçeleri, bu bölgedeki Roma döneminden günümüze kadar uzanan geniş duvarlı surları ve kapılarıyla (birçok onarım ve eklemeler dâhil), yazıtlar, bahçeler / tarlalar ile ilişkili olarak da Dicle Nehrinin sahip olduğu manzara ile de bütünleşik bir dizi önemli tarihi döneme tanıklık etmektedir"

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri (Soyukaya, 2015).

Etnik Miras Bağlamında Suriçi'nde Kent, Biçim ve Değişim

Etnik miras bağlamında Suriçi'nde çatışma/ihtilaf ve çatışmaya bağlı değişim iki boyutta irdelenebilir. Bunların ilki TSK ve PKK arasındaki silahlı mücadelenin getirmiş olduğu çatışmalı süreç iken, diğeri ise kentsel dönüşüm adı altında devlet eliyle 'soylulaştırmaya', dolayısıyla toplumsal değişim yaratmak amacıyla kimlikler, sınıflar ve kültürler üzerinde uygulanan hegemonyaya dayalı çatışmadır.

1980'lerden beri çoğu ülke tarafından terör örgütü olarak kabul edilen silahlı PKK ile TSK arasında devam eden çatışmalar, 2015 yılında barış sürecinin bitmesiyle yeniden başlamıştır. Bu silahlı çatışmalar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki il ve ilçe merkezlerinde yıllardır yaşananlardan farklı olarak büyük kent merkezlerine de yayılmıştır. Çatışmanın Suriçi'ne yansımasıyla birlikte, PKK tarafından şehir merkezinde hendekler kazılmış, barikatlar kurulmuş ve 'öz yönetim' ilan edilmiştir. 11 Aralık 2015'te kamu düzenini tehdit eden bu gelişmelere yanıt olarak sürekli olarak sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş; şehir ablukaya alınmıştır. Bu tartışmalı süreçte Cevatpaşa, Fatihpaşa, Dabanoğlu, Hasirli, Cemal Yılmaz ve Savaş mahalleleri tahliye edilmiştir. 9 Mart 2016 tarihinde İçişleri Bakanlığı, operasyonun 103 gün içinde bittiğini açıklamıştır.

Ağır silahların kullanıldığı bu çatışmada, UNESCO Dünya Mirası Listesindeki Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı'nın bir parçası olarak Suriçi mirası büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. 11 Temmuz 2017 uydu fotoğrafına göre Suriçi'nde 3569 yapının tamamen yıkıldığı ve 1416 yapının hasar gördüğü tespit edilmiştir (TMMOB, 2018) (Şekil 2). Yıkılan ve büyük hasar gören yapılar arasında, Kurşunlu Cami, Hacı Hamit Cami, Paşa Hamamı, Mehmet Uzun Evi, Ermeni Katolik Kilisesi, Dört Ayaklı Minare gibi tescilli sivil mimari örnekleri ve anıtsal yapılar da bulunmaktadır. Koruma Amaçlı İmar Planında taşıdıkları kültürel ve tarihi değerler nedeni ile korunması gerekli görülen

ISBN: 978-605-80820-1-4

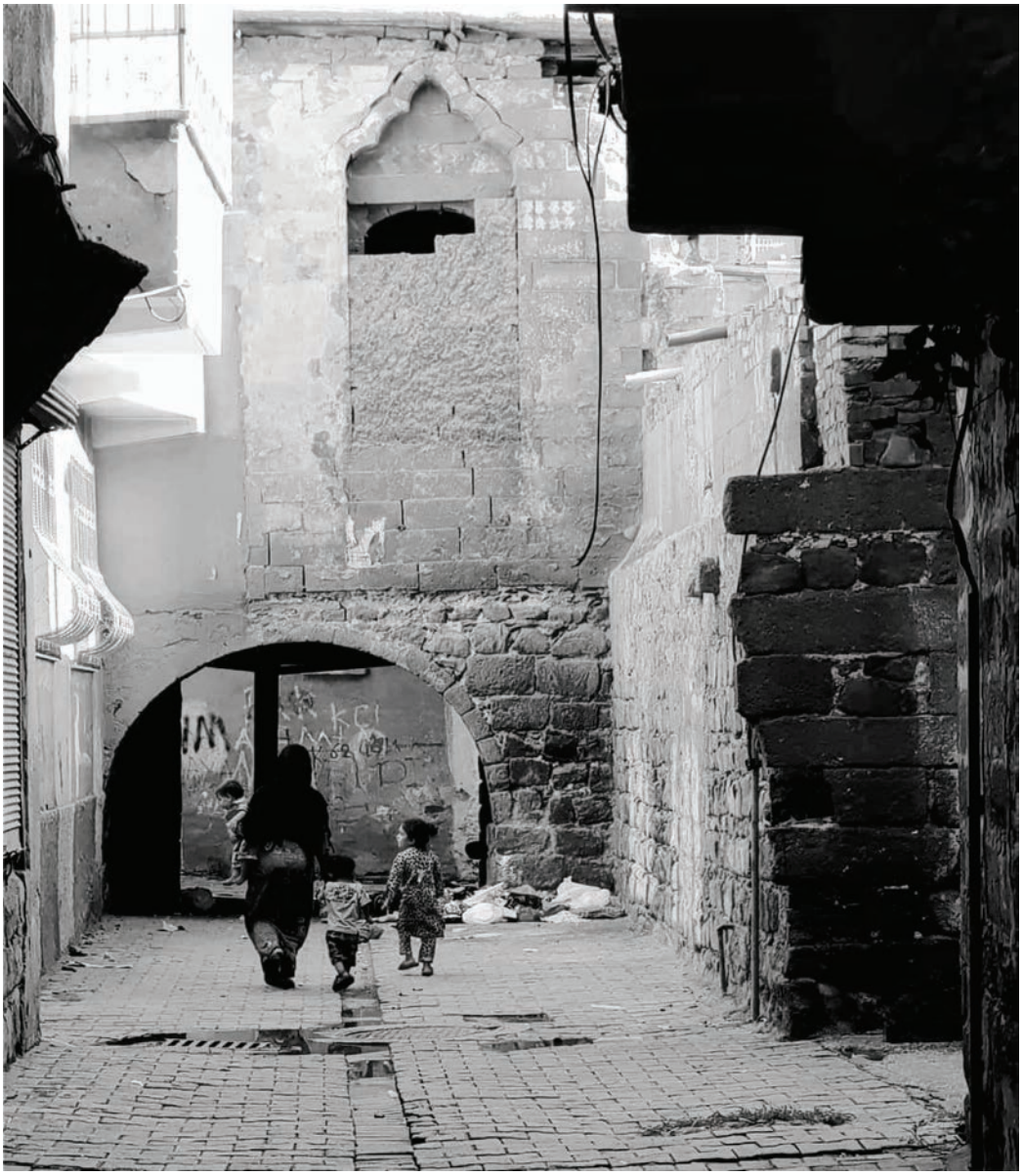
yapılar da dâhil 87 adet tescilli, 247 adet ise tescile değer yapının yıkıldığı tespit edilmiştir (TMMOB, 2018).

Çatışma sonrası iyileşme (post-conflict recovery) olarak tanımlanabilecek dönemde, yıkılan Suriçi mirasını yeniden yapılandırmak için, 'koruma' amacı güdülerek kentsel dönüşüm uygulanması yapılmasına karar verilmiştir. Bu kentsel dönüşüm projesi kapsamında, UNESCO dünya miras listesindeki tarihi Suriçi mimari dokusunun, yeniden inşa sürecinde İspanya'nın Toledo şehir dokusundan örnek alınacağı belirtilmiştir. Suriçi, yeni 'Toledo' yaratmak amacıyla, 22.10.2012 tarihli ve 2012/3900 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Alipaşa ve Lalebey mahallelerini Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı arasında kurulan protokole dayanarak riskli alan olarak ilan eden ancak halkın yoğun tepkisi sebebiyle uygulamaya konulamayan hükme referans verilerek, tüm mahalleleri ile 'Riskli Alan' ilan edilmiştir.

(a)   (b)

Şekil 2. Suriçi'nde Değişim: Suriçi: (a) 8 Kasım 2015 ve (b) 11 Temmuz 2017 Uydu Görüntüleri (Kaynak: Google Earth).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Yıkım Öncesi Suriçi (Mahmut Bozarslan Arşivi).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Suriçi'nde İnşa Edilen Yeni Konutlar (Bianet Arşivi).

Bu doğrultuda, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu ve 2016/8659 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile taşınmaz mallar üzerinde kamulaştırma kararı alınmıştır (Resmi Gazete, 25.03.2016/29664). Acil kamulaştırma kararı kapsamında, 7714 parselin 6292'si kamulaştırılmış; geriye kalan 1422 parsel önceki kentsel dönüşüm sürecinde kamulaştırıldığı için tekrar kamulaştırılmamıştır (TMMOB, 2018). Böylelikle 2016 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, 2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planına revize plan kararları alınarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yeni koruma amaçlı imar planı hazırlanmıştır. Bu plan kapsamında Şehir Plancıları Odası, bu planın kentsel doku üzerinde olumsuz etkileri olduğunu savunmuş ve bu doğrultuda Koruma Amaçlı İmar Planına itiraz edilmiştir (TMMOB, 2018). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Sur Belediyesi Belediye Başkanları'nın görevden alınmasından ve yerlerine kayyum atanmasından dolayı, can ve mal güvenliği açısından tehlikeli olan, yıkılacak durumdaki yapılarla ilgili 3194 sayılı İmar Kanunu uyarınca her bir yapı için düzenlenmesi gereken teknik raporlar hazırlanamamış; belgeleme çalışmaları yapılamamıştır. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı'nin Dünya Miras Alanı Başkanlığını yapan Nevin Soyukaya'nın belirttiği gibi, Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'ndan mahallelerdeki yıkılan binalar için gerekli izinler alınamamış olup, herhangi bir teknik değerlendirme uygulamaya konmamıştır (Soyukaya, 2017). Ayrıca, Şehir Plancıları Odası ve Mimarlar Odası gibi meslek odalarının ve sivil toplum kuruluşlarının sahaya girmesine ve sahada çalışmalarına izin verilmemiştir.

Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odası, Diyarbakır Mimarlar Odası Başkanı Şerefhan Aydın (Kamer, 2012), Koruma Amaçlı İmar Planının meydana getirdiği yeni konut projesi (Şekil 4) hakkında yapmış olduğu röportajında, UNESCO koruması altındaki Surlar ve Hevsel Bahçeleri'nin bir parçası olan Suriçi'nin yıkımdan sonra tarihi kimliğine, eski haline nasıl dönüştürüleceği ile ilgili endişe duyduğunu belirtmektedir. Bunun sonucunda Sur'un 'Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde yer alacağına dair endişelerini dile getirmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç Yerine

Kimi zaman kamu yararı, kimi zaman da zorunlu yerinden etme faaliyetleri ile yeni kentsel mekânlar yaratırken, insanların mekânla kurdukları ilişkiler ve mekâna anlam kazandıran bellek ve miras değerleri görmezden gelinmektedir. Türkiye'de son dönemde kentleşmenin temel eğilim alanını oluşturan dönüşüm hareketi mekânı salt fiziksel olarak biçimlendirirken, kenti oluşturan toplumsal dokunun parçalanmasına ve mirasın ve toplumsal belleğin kaybolmasına neden olmaktadır. Kentsel dönüşümün bu devinimsel durumu neredeyse her kentte karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu bağlamda Suriçi'nin durumu kentsel dönüşüm projelerinden farklı bir durumda bulunmaktadır; bu farkın en önemli nedenlerinden biri de bu dönüşüm sürecinde yok edilen etnik mirasa ilişkin anlatılardır. Etnografik tartışmalarda, özellikle sosyolojik ve antropolojik çalışmalarda, aidiyet ve dayanışma duyguları ile ele alınan ortak kültür, tarih ve etnik mirasa ilişkin anlatılar, Suriçi'de yapılan görüşmelerde de yer almaktadır:

> "Herkes şehriyle gurur duyar. Bizde Sur içiyle gurur duyardık. Savaştan sonra hepsi yok oldu. Sur insanlığın bitmediği komşuluğun bitmediği nadide yerlerden biriydi. İnsanlar birbirinin yardımına koşar, mağdur olduğu zaman hemen mağduriyetin giderilmesi için elinden geleni yaparlardı. Bir şey olduğunda herkes birbirine yardım ederdi. İnsanlar birbirine o kadar güvenirdi ki bir komşu bir yere gittiği zaman anahtarı komşuya teslim ederdi" (N.U., Kişisel görüşme, 02.12.2017).

Durkheim (2014)'in belirttiği gibi, ortak kültürel özellikler ve etnik bağların doğası, sosyolojik kuramın özünü temsil etmektedir. Bu bağlamda, tanıklarında belirtiği gibi, Suriçi'ndeki dayanışma duygusu, komşuluk bağları ile birlikte verilmiştir. Bu etnik bağın gücü, bir komünal dayanışma olgusu oluştururken, aynı zamanda bireyler arasında bir aidiyet duygusu yaratmaktadır. Yukarıdaki irdelemelerde Smith (2005)'in, etnik köken kavramında vurguladığı gibi, dayanışma ağları ve aidiyet kavramları, görüşme yapılan kişilerin söylemlerinde de yer almaktadır.

> "Hasırlı Mahallesinde oturuyordum. Suriçi'nde doğduk büyüdük biz, orada evlendim. Yani bizim vatanımızdı. Mahallemizde arkadaşlık dostluk vardı, herkes birbirini iyi tanıyordu. Hangi sokaktan geçsek merhabalaşacağımız birileriyle karşılaşırdık. Şu an gelmişim Gaziler mahallesine alt kattaki komşumu tanımıyorum üst kattaki dahil. Kimse kimseye merhaba bile vermiyor" (R.S., Kişisel görüşme, 03.12.2017).

> "7000 bin yıllık aralıksız yaşamın olduğu, 29 medeniyete sahip, 29 peygamber mezarlığına, 540 eshaba ev sahipliği yapan bir yerdi. Herkes şehriyle gurur duyar. Bizde Sur içiyle gurur duyardık. Savaştan sonra hepsi yok oldu. Operasyonlar bittikten sonra, hasar tespit çalışması başladı. Görevim gereği Suriçi'nde bulunma şansını yakaladım. Bölgedeki savaşın olmadığı kısımlarda bile büyük yıkım vardı. Yıkılan binalara baktım özellikle bizim tarihimizi anlatan binalardı, hepsi yıkılmıştı" (N.U., Kişisel görüşme, 02.12.2017).

Bu ifadelerde belirtildiği gibi, Durkheim'ın 'toplumsal gerçekler' olarak vurguladığı, mekâna ilişkin hatıralar, aidiyet ve dayanışma duygusuyla sembolik işaretlerle birleştirilmektedir (Horowitz, 1985). Etno-sembolistlerin argümanlarına göre, hatıralar ve semboller, günlük yaşamın şeklini, karmaşık bir şekilde temel yol ya da politik davranış biçiminde belirleme gücüne sahiptir ve etnisitenin çekirdeğini oluşturmaktadır (Githens, 2007).

Kültürel miras, insanın belleği, kimliği ve tarihi ile ilişkilidir. Ancak, Suriçi örneğinde görüldüğü gibi, mirasın siyasallaşması beraberinde mirasın yok olmasına neden

ISBN: 978-605-80820-1-4

olmaktadır. Suriçi, sahip olduğu dar sokakları, avluları, farklı dönemlere ait olgunlaşmış mekânları ve bu mekânlara hayat veren kendine özgü toplumsal karakteri ile bir bütün oluşturmaktaydı. Mekânsal kurguyu aşan, aşındıran, dönüştüren gündeliklerle her an yeniden üretilen, sabitlenemeyen bir olguya sahipti. Mahalle sakinlerinin kapı önünde oturup komşularıyla sohbet ettiği, canlı sokak yaşantısına sahip, belirli bir mahalleye özgü bir yaşam tarzı olan aidiyet ve dayanışma duygusunu da içinde barındırmaktaydı. Bunların yanı sıra gelenekleri, ritüelleri, sokak düğünleri, etnik dilleri, halk dansları ve giyim tarzları ile gündelik hayat içerisinde her an yeniden inşa edilen etnik miras kavramıyla karşılığını bulmaktaydı. 'Tüm insanlığın ortak mirası' olan Suriçi mirası, etnik toplumlar tarafından paylaşılan ortak tarih anlayışı ve geleneksel değerler, etnik kimliğin en temel bileşeni olan aidiyet ve dayanışma duyguları ve Suriçi halkının sahip olduğu etnik dilleri, müzikleri, halk dansları, sokak düğünleri, giyim tarzları ve bu değerlerin iz düşümü olan mirası ve bu mirasa bağlı değerler ve bellek yok olmuştur.

Kaybedilen soyut değerlerin yanı sıra çatışma sonrası kentsel dönüşüm projesiyle adeta ikinci bir çatışma alanına dönüşen Suriçi, avantaj ve güç arayışları içerisinde ekonomik değer yaratmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Tüm insanlığın ortak mirası olan Suriçi mirası, etnik toplumlar tarafından paylaşılan ortak tarih anlayışı ve geleneksel değerler, etnik kimliğin en temel bileşeni olan aidiyet ve dayanışma duyguları ve Suriçi'nin tarihi, etnik ve dinsel mitler, semboller ve ritüellerinin iz düşümü olan mirası ve bu mirasa bağlı değerler ve bellek yok olmuştur. Çatışmalara konu olan miras, aynı zamanda çatışmanın neden olduğu kayıpları yerine koymak ve 'iyileşmek' için de bir araçtır; Suriçi'nde de bu iyileşme (*recovery*) sürecinin başarısı için mirasın korunması ve yeniden canlandırılması en önemli adım olacaktır.

Kaynaklar

Appiah, K.A. (1994). Race, Culture, Identity: Misunderstood Connections. The Tanner Lectures on Human Values (53-136), San Diego: University of California.

Baumann, T. (2004). The Archaeology of American Ethnicity. The SAA Archaeological Record (4), 13-14.

Beysanoğlu, Ş., Koz, S., İşli, E.N. (1999). Diyarbakır Müze Şehir. S. Özpalabıyıklar, ed., Diyarbakır: Yapı Kredi.

Çavuşoğlu, E. (2014). Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi. İstanbul: Ayrıntı.

Chandra, K. (2012). Constructivist Theories of Ethnic Politics. Oxford: Oxford University Press.

Diekman, A., Smith, M.K. (ed.). (2015). Ethnic and Minority Cultures as Tourist Attractions. Bristol: Channel View.

Dinçer, İ., Kejanlı, T. (2011). Diyarbakır kale kentinde koruma ve planlama sorunları. Megaron, 6 (2), 95-108.

Durkheim, E. (2014). The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and Its Method. S. Lukes, ed., New York: Free Press.

Giddens, A. (1997). Sociology. Cambridge: Polity Press.

Githens, M.J. (2007). Ethno-symbolism and the Everyday Resonance of Myths, Memories and Symbols of the Nation. Paper delivered at Everyday Life in World Politics and Economics Conference, LSE, London.

Harff, B., Gurr, T.R. (2004). Ethnic Conflict in World Politics; Dilemmas in World Politics. Oxford:

ISBN: 978-605-80820-1-4

Westview Press.

Hecht, M.L., Collier, M.J., Ribeau, S.A. (1993). African American Communication: Ethnic Identity and Cultural Interpretation. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Horowitz, D. (1985). Ethnic Groups in Conflict. Berkeley, Los Angeles: University of California.

Hummon, D. (1992). Community Attachment: Local Sentiment and Sense of Place. I. Altman, S.M. Low. (ed.). Place Attachment (253-277). New York and London: Plenum Press.

Johnson, A.G. (2000). The Blackwell Dictionary of Sociology: A User's Guide to Sociological Language (109–110). Malden: Blackwell.

Kamer, H. (2017). "Sur'da inşa edilen Diyarbakır evleri tartışma yarattı". BBC News Türkçe, 10.06.2017, Erişim Tarihi: 29.04.2018.

Lake, D.A., Rothchild, D. (1998). The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Escalation. Princeton: Princeton University Press.

Lowenthal, D. (1998). The Heritage Crusade and The Spoils of History. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, M., Nakata, M., Carlson, B. (ed.). (2013). The Politics of Identity: Emerging Indigeneity. Sydney: University of Technology Sydney.

Ross, H.M. (2007). Cultural Contestation in Ethnic Conflict. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, A.D. (2005). The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell Publishing.

Smith, L. (2006). Uses of Heritage. London and New York: Routledge.

Soyukaya, N. (2017). Diyarbakir / Suriçi Çatışma Süreci ve Sonrasi Tahribati. Diyarbakır.

Soyukaya, N. (2015) Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Yönetim Planı. M. Assénat, ed., L'Hevsel à Amida-Diyarbakır: Études et Réhabilitation de Jardins Mésopotamiens. Istanbul: Institut Français D'études Anatoliennes.

Timothy, D.J., Boyd, S. (2003). Heritage Tourism. Harlow, New York: Pearson Education.

TMMOB. (2018). Sur Raporu 2015-2017. Diyarbakır: TMMOB.

UNESCO/WHC. (2015). Decisions Adopted in the 39th Session of the World Heritage Committee, WHC-15/39.COM/8B, Paris, 15 May 2015.

Weber, M. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley: University of California Press.

Young, C. (1979). The Politics of Cultural Pluralism. University of Wisconsin Press.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Cibali Yenileme Alanının Kent Morfolojisinin Gelişimi ve Değişimi

Mehmet ALPER

Kadir Has Üniversitesi
info@tures.com.tr

Özet: *Haliç'in güney kıyısı boyunca dizilen yerleşmelerden biri olan Cibali, kıyı şeridine Haliç Surları'nın semte adını veren Cibali Kapısı ile açılır. Semtin iskânı Bizans döneminde başlar, Osmanlı döneminde nüfusun çoğunluğunu Müslüman ve Rumlar oluşturur. Cibalikapı İskelesi, ağırlıklı olarak yolcu taşımacılığına hizmet eder, ayrıca kıyı boyunca kereste, odun depoları ve tekne bakım atölyeleri (kalafathaneler) yer alır. Bu atölyeler ve ahşap evler nedeniyle Cibali Kapı çevresi büyük Haliç yangınlarından en fazla etkilenen yerlerden biri olur. Her yangın sonrası yeniden üretilen bu dokuya 1884'te Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası da eklenir.*

Bildirimizde yoğun tarihi ve kültürel birikime sahip olan "Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve yakın çevresi" nin üretim ve işletme ömrünü tamamlayarak kapatılması; Kadir Has Üniversitesi'ne tahsisi; 5366 sayılı yasa ile birlikte Cibali Yenileme Alanına dönüşümü; Kentsel, Tarihi, Kentsel Arkeolojik, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde birçok kentsel katmanla birlikte korunması; kent morfolojisinin mekan ve biçim bağlamında yapısal özellikler ile gelişimi ve Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü'ne dönüşümü ile alana sağlanan katkıyı anlatmayı amaçlar.

Yenileme alanı statüsü ile Kentsel ve Tarihi Sit Alanı içerisindeki Cibali Yenileme Alanının yönetimi Yenileme Kurulları sorumluluğuna bırakılır. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası yapılarının da yer aldığı, toprak üstü tarihi, kültürel, mimari değerlerin ve toprak altı arkeolojik katmanların bir arada bulunduğu, yeni yapılaşmanın bu değerlerle geliştiği bir kültür ve eğitim alanı olarak dönüşür.

Cibali Yenileme Alanındaki adalarda, mevcut alan ve tarihi doku analiz çalışmaları sonucunda, arkeolojik buluntular dikkate alınarak, alan içerisinde mevcut tarihi yapı-yeni yapı ilişkisinin korumacı bir yaklaşımla nasıl kurulduğu, çevrenin nitelikli gelişiminin ön planda değerlendirildiği yeni işlevi ile tasarım süreci analiz edilir.

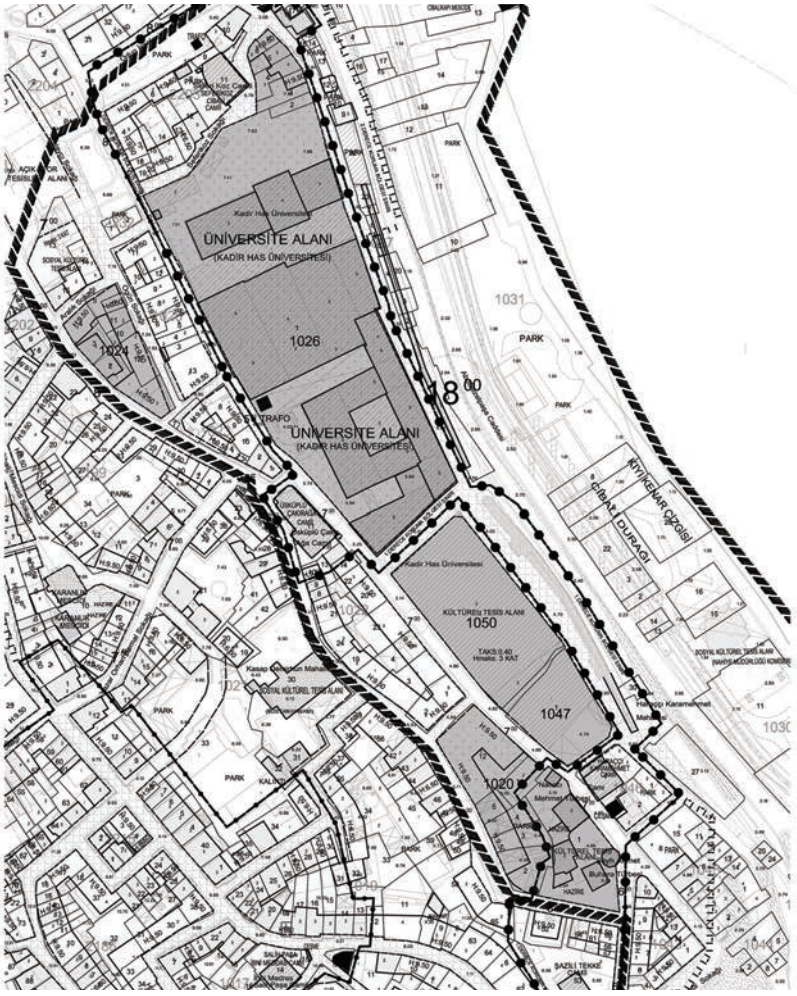
Anahtar Kelimeler: *kent arkeolojisi, morfoloji, kent, yenileme alanı, koruma, kentsel yenileme*

Giriş

Tarihi ve kültürel birikimi yoğun olan "Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve yakın çevresi" kent morfolojisinin gelişimi ve değişimi farklı mekânsal ve yapısal özelliklerle gündeme gelir. Söz konusu alan, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19.06.1981 gün ve 12850 sayılı Tarihi Sit Alanı ve İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararlarıyla Kentsel ve Tarihi Sit Alanında kalır. Diğer taraftan Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 16.09.1987 tarih ve 3618 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilir. Devam eden süreçte, 31.12.1994 yılında kapatılır ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

üretime ara verilir. 1995 yılında üretim teknolojisinin yenilenmesini bekleyen bir dönem başlar. Bu dönemde yapının konumu, boyutları, strüktürü ve mimarisi nedeniyle pek çok kurum ve kuruluşun dikkatini çeker. Mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne ait olan yapı, Maliye Bakanlığı'nın 15.12.1997 tarih ve 48381 sayılı kararıyla eğitim ve öğretim tesisi yapılması koşulu ile 29 yıllığına Kadir Has Üniversitesi'ne tahsis edilir. Osmanlı Endüstri mirasının en önemli örneklerinden biri olan bu yapı ve yakın çevresi Bakanlar Kurulu'nun 13.09.2006 gün ve 2006/10961 sayılı kararı ile 5366 sayılı yasa kapsamında **"Cibali Yenileme Alanı"** olarak ilan edilir (Şekil 1).

Şekil 1. Cibali Yenileme Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı.

Yazımızda konu olarak, yenileme alanı statüsü ile alanın Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'ndan, Kadir Has Üniversitesi'ne dönüşümünün kent morfolojisindeki mekânsal ve fiziki değişim ve gelişimi işlenir.

İstanbul Cibali Yenileme Alanında 1020-1026 Adalarının Gelişimi ve Değişimi

Cibali Yenileme Alanı, toprak altı kent arkeolojisi, alanın mimari ve kültürel yapısı ve fiziki özellikleri nedeniyle koruma altına alınır; yapılacak her türlü imar çalışması Yenileme

ISBN: 978-605-80820-1-4

Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu denetimine bırakılır. Koruma altına alınan alan, İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 03.11.2011 gün ve 101 sayılı kararı ile düzeltmelerle uygun bulunan 30.12.2011 onanlı Tarihi Yarımadaya ait Kentsel, Tarihi, Kentsel Arkeolojik, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı için hazırlanan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı sınırları içerisinde yer alır. Diğer taraftan devam eden süreçte İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.09.2012 gün ve 277 sayılı kararı ile uygun bulunan 04.10.2012 onanlı ancak, Bakanlık aleyhine açılan davayla revizyonu yapılan Fatih Belediye Meclisi'nin 09.02.2018 gün ve 2018/29 sayılı, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 16.03.2018 gün ve 512 sayılı, İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.04.2018 gün ve 3253 sayılı kararı ile kabul edilen Fatih İlçesi Tarihi Yarımadaya ait Kentsel, Tarihi, Kentsel Arkeolojik, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı için hazırlanan 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Plan Notları (1/1000 KAUİP) içinde yer alır.

Bu alanda uygulamalar **5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıklarının Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun"** kapsamında İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu'nca onaylı fonksiyon, yapılaşma koşulları ve irtifa şartları geçerli avan projelere göre yapılır (1/1000 KAUİP, II-5-2). Yeni yapılaşmalarda doku bütünlüğü zedelenmeden geleneksel mimari karakter göz önünde bulundurulmalıdır. Birinci derece koruma bölgesinde Hmaks:9.50m. (1/1000 KAUİP, II-2), ikinci derece koruma bölgesinde +50 rakım üzerinde 9.50m., +50 rakım altında Hmaks:12.50m.aşılmamalıdır. (1/1000 KAUİP, II-3). Yeraltı sarnıçları, arkeolojik değerler (1/1000 KAUİP, II, 6-2); özgün halini korumuş yollar ve sokaklar için (1/1000 KAUİP, II, 6-3); Koruma Kurulunca alınacak karar doğrultusunda uygulama yapılmalıdır. Kayıp Taşınmaz Kültür Varlığı Envanterinde yer alan, bilgi ve belgesi bulunamayan ve kayıp ihyası yapılamayan parsellerde ilgili Koruma Kurulu kararı ile yapılaşma koşulları plan notlarının Genel Hükümlerinin ilgili maddeleri çerçevesinde belirlenme şartıyla planda öngörülen işlev yapılabilir (1/1000 KAUİP, IV-E-5).

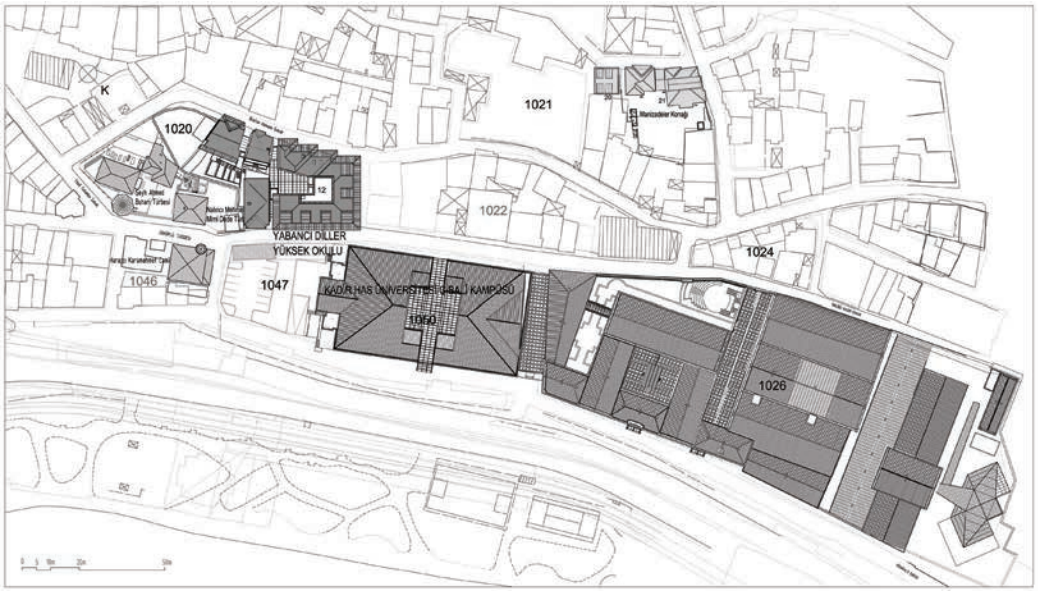
Yenileme alanlarında yapılması düşünülen imar çalışmaları öncesi hazırlanacak projelerde; alanın mimari ve kültürel birikimine duyarlı korumacı bir yaklaşımın ön plana çıkması aranır. Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulan projeler; mevcut dokuda yer alan yapısal birikimin analitik etüdleri ve analiz çalışmaları ile birlikte ada avan projesi, siluet öneri paftaları, işlev önerilerinden oluşur. Koruma Kurulu'nca onaylanan ada avan projeleri doğrultusunda tescilli kültür varlıkları yapıların kütle oranları ve inşaat alanları aynı kalmak koşuluyla, bölgenin tarihi gelişim süreci dikkate alınarak, alanın siluetine olumsuz perspektif vermeyecek şekilde uygulama projeleri hazırlanır ve Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulur. Koruma Bölge Kurulu'nca onaylanan mimari uygulama projeleri İlçe Belediyesince değerlendirilir, ekleri diğer teknik projeler, bilgi ve belgelerle birlikte ruhsat verilmek üzere onaylanır. Projeler, uygulama sürecinde İstanbul Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, Fatih Belediyesi teknik elemanları tarafından sürekli denetlenir ancak, en önemli sorumluluk kurul kararları ile proje müelliflerine verilir.

Alanın tamamı bu koşullar altında planlanırken uygulama süreci tamamlanan, 1020 ada ve 1026 adalardaki yapılanma sürecini izlemek ve değerlendirmek doğru olur.

Kadir Has Üniversitesi tarafından hazırlanan "Koruma ve Dönüşüm Projesi" nde, Cibali

ISBN: 978-605-80820-1-4

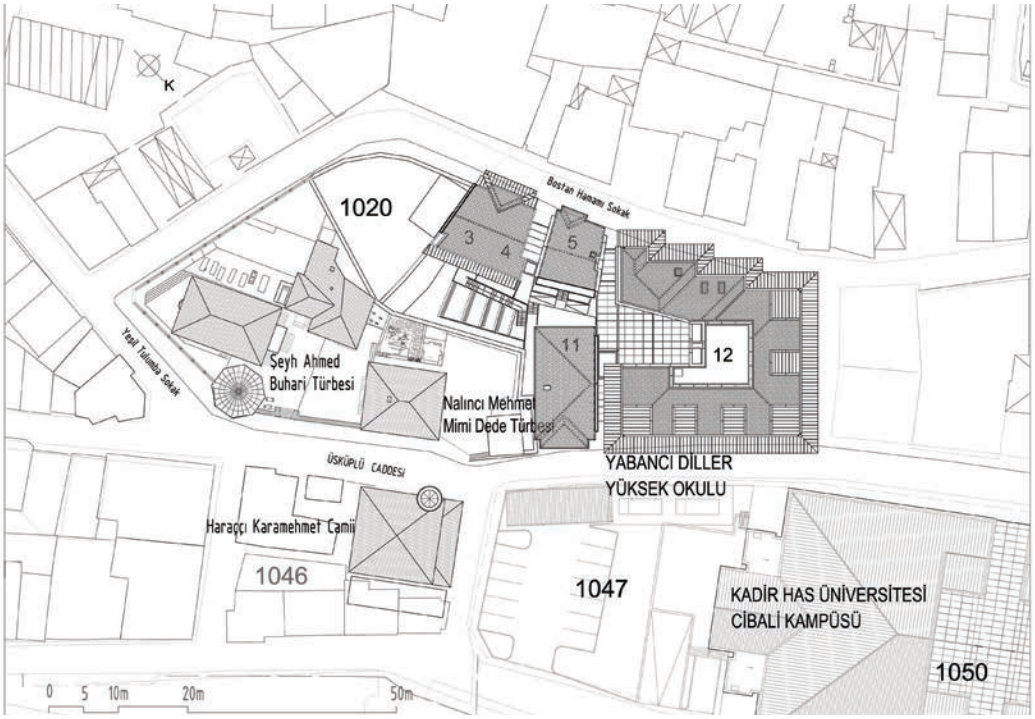
Tütün ve Sigara Fabrikası ve batı yönünde fabrikada çalışan işçilerin yaşadığı yapılar (eski Haraççı Kara Mehmet Mahallesi) yeni Cibali Mahallesi üniversitenin Cibali Kampüsü olarak planlanır (Şekil 2).

Şekil 2. Cibali Kampüsü vaziyet planı.

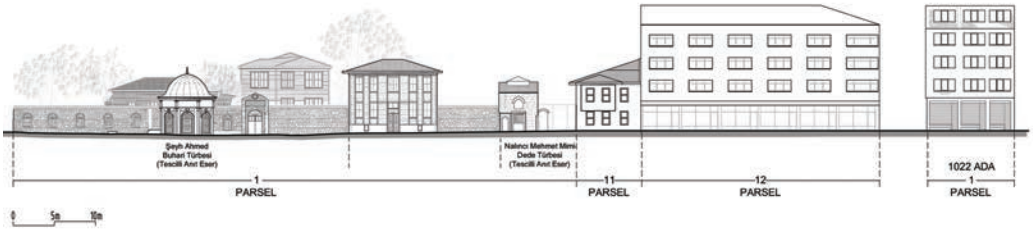
1020 ada, kuzeyde Üsküplü Caddesi, güneyde Bostan Hamamı Sokak, doğuda Cemal Efendi Sokak ile sınırlanır (Şekil 3). Adanın doğusu 2. derece koruma bölgesinde Kültürel Tesis Alanına, batısı yenileme alanı bölgesi içinde park ve konut alanına girer. 1020 adada 1, 2, 3, 4, 5, 11 ve 12 no'lu parseller olmak üzere toplam 7 adet parselden oluşur. 1 numaralı parsel, 1. derece koruma bölgesinde yer alır ve proje kapsamı dışındadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

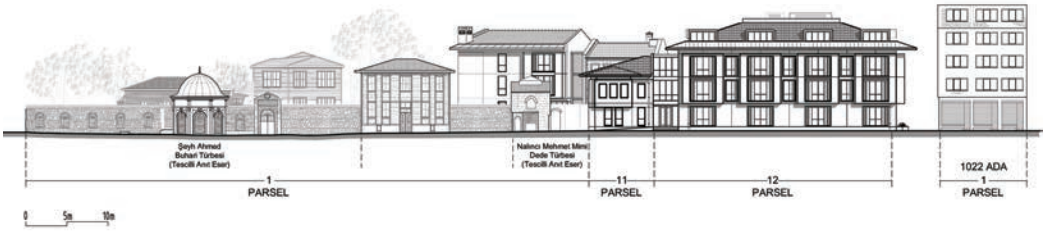

Şekil 3. 1020 Ada vaziyet planı.

Fatih Belediyesi 24.01.2017 tarih ve 122 sayılı encümen kararı ile 3, 4, 5, 11 ve 12 no'lu parseller tevhid edilir. Yeni parsel numarası 13 olur (Şekil 4-11).

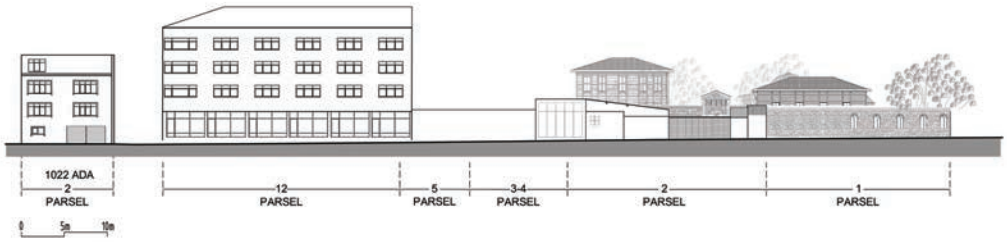

Şekil 4. Üsküplü Caddesi Silueti - mevcut durum.

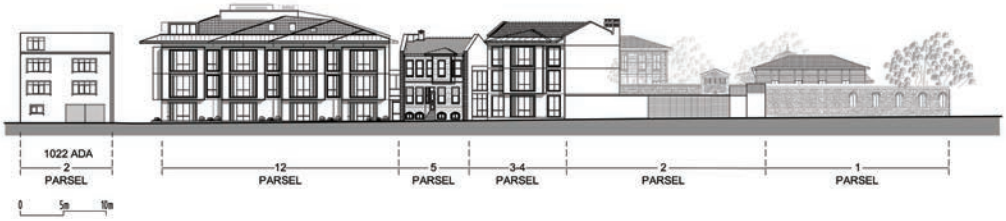

Şekil 5. Üsküplü Caddesi Silueti – yenileme.

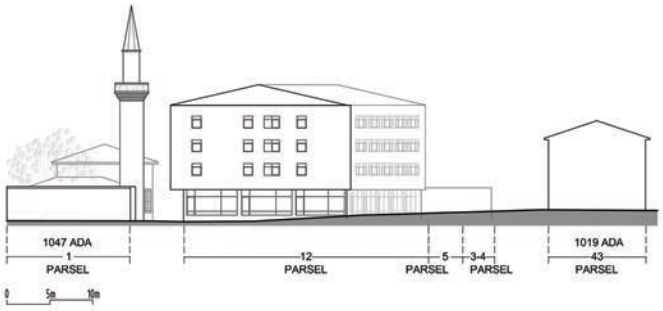
ISBN: 978-605-80820-1-4

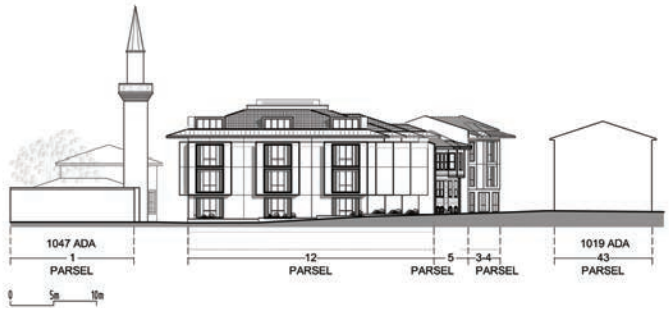
Şekil 6. Bostan Hamamı Sokak Silueti – mevcut durum.

Şekil 7. Bostan Hamamı Sokak Silueti – yenileme.

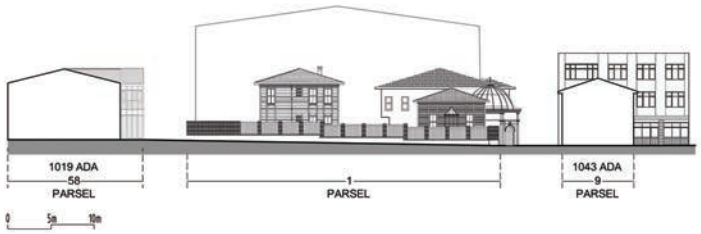

Şekil 8. Bostan Hamamı çıkmazı – mevcut durum.

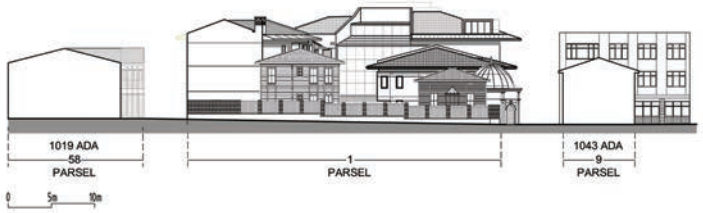

Şekil 9. Bostan Hamamı çıkmazı – yenileme.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Yeşil Tulumba Sokak çıkmazı – mevcut durum.

Şekil 11. Yeşil Tulumba Sokak çıkmazı - yenileme

1 No'lu parsel: Parsel, 1. derece koruma bölgesinde Kültürel Tesis Alanı'nda olup, üzerinde mülkiyeti Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne ait Şeyh Ahmet Buhari Türbesi, Nalıncı Mehmed Mimi Dede Türbesi ve bu türbelerin hizmetleriyle ilgilenenlere ait 3 ahşap konutla birlikte toplam 5 adet tescilli yapı, hazireler, hamam ve mutfak kalıntıları yer alır.

Nalıncı Mimi Dede Türbesi

Unkapanı ile Cibali arasında Küçükmustafapaşa'da yol üzerinde çok eskiden beri ziyaret edilen bir türbedir. Bazı kaynaklarda türbe, İstanbul'un fethine tarihlenir. Yakın zamana kadar akşamları mum yakılan, çevresinde adsız kabirler ile hazirenin yer aldığı önemli bir ziyaret yeridir. (Anonim 1994, 8/330).

Şeyh Ahmed Buhari Tekkesi

Cümle kapısı Üsküplü Caddesi üzerindedir. Kuzeyde aynı cadde üzerinde harem, güneyde yine bu caddenin Yeşil Tulumba sokağı ile yaptığı geniş açılı kavşakta türbe bulunur. Düzensiz planlı avlunun güney kesimine türbenin hemen arkasına tevhidhane, batısına selamlık-derviş hücreleri, mutfağı barındıran binalar; biri küçük diğeri büyük 2 parça hazire konumlanır. Küçük hazire, cümle kapısı ile türbe arasındadır. Büyük olan hazire ise, tevhidhane ile arsanın batı sınırında kalır.

Tekkeye adını veren Şeyh Ahmed Buhari, (ölüm tarihi 1586), Buhara'dan İstanbul'a gelen bir Nakşibendi şeyhidir. İstanbul'a geldiğinde tekkenin bulunduğu evde yaşamıştır. Vefatından sonra III. Murad (1574-1595) kabri üzerine bir türbe inşa ettirir. Türbenin yanında yer alan ev bir takım ekler ve tadilatlar sonucunda tekkeye dönüştürülür. Zamanla bu yapılar bakımsız kalır, II. Mahmud türbe ve tekkeyi yeniden inşa ettirerek vakfına kaydettirir. Türbe ile cümle kapısı dışında kalan bölümler 19.yy sonlarında yenilenir. Tekke, 1925 sonrası bakımsızlıktan harap olur, tevhidhane bölümü yanar. Türbe ise 90'lı yıllarda sağlam ve bakımlıdır. Harem ve selamlık bölümleri kısmen mesken kısmen depolama alanı olarak kullanılır. (Tanman, 1990, 3/175-178; Tanman 1994, 167-168).

ISBN: 978-605-80820-1-4

2 No'lu parsel: Avan projesinde 2 no'lu parsel eğitim kültür alanı olarak onaylanır. Henüz Kadir Has Üniversitesi mülkiyetine katılmamış olan bu parsel üzerinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır.

3 No'lu parsel: Tapu kayıtlarına göre 3 no'lu parsel üzerinde kagir bir yapı yer alır. Bugün parsel üzerinde herhangi bir yapı yoktur.

4 No'lu parsel: 11.04.2012 tarihli tapu kaydında arsa olarak belirtilir. Bugün parsel üzerinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Fatih Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nün 18.01.2010 tarih ve 600 sayılı kararıyla hazırlanan İmar Durumu Plan notlarında 4 no'lu parsel kentsel yenileme alanları içinde, 2. koruma bölgesinde, konut alanında kalır. Parselin bir bölümü park alanına terk edilmiştir. Bu parselde Yenileme Bölge Kurulu Kararı alınmadan uygulama yapılamaz. İrtifa h:9.50 m. olarak belirlenir.

5 No'lu parsel: 17.06.2011 tarihli tapu kaydında 5 parsel üzerinde sivil mimari örneği bahçeli ahşap bir ev bulunur. Pervititch Haritası'nda pafta 20'de yapının ahşap, 2,5 katlı, Marsilya kiremitli kapı numarası 25 olduğu belirtilir. 02.11.1990 tarihli 1/5000 ölçekli Koruma Nazım İmar Planında özel plan yapılacak alanda kalır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 16.01.1987 tarih ve 3618 sayılı kararına göre tescilli sivil mimarlık örneğidir. Parsele ilişkin İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 08.06.1994 tarih ve 5700 sayılı kararıyla restitüsyon projesi onaylanır, projenin onay tarihinden sonra yürürlüğe giren Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05.11.1999 tarihli 660 sayılı ilke kararındaki koşullar yönünden eksik kaldığı için Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde temel kazısı yapılarak, temel rölövesinin hazırlanması istenir. İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 09.05.2007 tarih ve 1360 sayılı kararıyla koruma grubu II olarak belirlenir. Fatih Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nün 18.01.2010 tarih ve 600 sayılı kararıyla hazırlanan İmar Durumu Plan notlarında 5 no'lu parsel kentsel yenileme alanları içinde, 2. koruma bölgesinde, konut alanında kalmaktadır. İrtifa mevcut konut yüksekliği (h:9.50 m) olarak belirlenir. Parselin bir bölümü park alanına terk edilir. Bugün parsel üzerinde yıkılmış bina duvarları mevcuttur. Bu parselde "Yenileme Kurulu Kararı alınmadan uygulama yapılamaz" notu bulunmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın yapılabileceği boş alanlarda ve uygun kısımlarda yaklaşık 0.00-3.50 metre arası derinliğe kadar yer altı yapısı araştırılması, genel zemin durumu ve uygulama projesi kapsamında bina temel kalıntılarının belirlenmesine yönelik olarak jeoradar araştırmaları ve yer radarı profil çalışmaları düzenlenir. Çalışma alanında toplanacak jeofizik verilerin sağlıklı değerlendirilebilmesi için öncelikle çalışma sahasının temizlenmesi sağlanır, bu işlemin ardından zeminin ıslaklık, nem durumu ve üst yüzey göz önünde bulundurularak yer radarı yöntemi uygulanıp, yer yapı kesitleri oluşturulur. Yapılan bu çalışma sonucu tespit edilen mevcut tarihi kagir kalıntının, dikdörtgen planlı, mimari elemanlara ve arazi kotuna dayanılarak yapının bodrum kat seviyesinde bütün özellikleri belirlenir.

Yenileme Kurulu kararı doğrultusunda parselde Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde temel kazısı yapılır ve elde edilen verilere göre kazı yapılan alanda kazı rölövesi hazırlanır.

Dikdörtgen planlı yapı dört adet mekân, bir koridor, zemin kata ait olduğu anlaşılan giriş merdiveni altı ve aydınlık bölümünden oluşan mekanların kapıları ise kuzeybatı -güneydoğu doğrultusunda uzanan karo mozaik döşemeli koridora açılan alanlara ulaşır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yapının dış duvarları moloz taş duvarlarla çevrilidir. İç bölücü duvarlarda ise moloz taş malzeme ve harman tuğla ve yer yer devşirme malzeme kullanımı bir arada görülür. Duvar sıvası çamur harçla yapılmış, sıvanın üzeri kireç boyalıdır. Mekanların zeminleri sıkıştırılmış toprak ve karo mozaik döşeme malzemesi ile kaplıdır.

Çalışmalar doğrultusunda elde edilen veriler sonucunda hazırlanan temel kazısı rölövesi ve yapının tarihi yazılı-çizili-görsel belgeleri doğrultusunda restitüsyon çalışmaları yapılır. 5 Parseldeki yapı, 1932 Pervititch Haritası'nda ve 1933 hava fotoğrafında kazı verileri ile örtüşecek şekilde açıkça görülür (Şekil 12-14). Yapı, sarı renge boyalı, ahşap ve marsilya kiremit örtülü olduğu anlaşılır.

Şekil 12. Pervititch haritası, 1932.

Şekil 13. Hava fotoğrafı, 1933.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 14. Hava fotoğrafı, 2000.

Bütün tarihi veriler ışığında da 1020 ada için hazırlanan avan projesine uygun olarak 5 parseldeki tarihi yapının restitüsyon verileri elde edilir ve bu veriler doğrultusunda rekonstrüksiyon projesi hazırlanır.

İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 18.11.2016 tarih ve 2228 sayılı kararı ile 5 parselde yer alan taşınmaza ilişkin iletilen restitüsyon ve rekonstrüksiyon projelerinin ve temel kazısı rölövesinin uygun olduğuna karar verilir. Kurul onaylı projeler doğrultusunda uygulamalara devam edilir.

11 No'lu parsel: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 16.04.1966 tarih ve 3108 sayılı kararı ile parselin türbe tarafındaki yan bahçeye cephe yapmamak ve türbe saçağından yüksek olmamak kaydıyla imar mevzuatına göre inşaat yapma hakkı tanınmıştır. 11.04.2012 tarihli tapu kaydında 11 no'lu parsel üzerinde bodrum, zemin, bir normal katlı kagir bir yapı bulunur. Fatih Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nün 18.01.2010 tarih ve 600 sayılı kararıyla hazırlanan İmar Durumu Plan notlarında 11 no'lu parsel kentsel yenileme alanları içinde, 1 ve 2. koruma bölgesinde, park alanında kalmaktadır. İrtifa 9.50 m olarak belirlenir. Bugün parsel üzerinde 12x7.5m. ölçülerinde bodrum, zemin, bir normal katlı kagir bir yapı yer alır.

Yenileme Kuruluna sunulan projede mevcut yapının güçlendirilerek yeniden kullanımı önerilir ve proje önerilen şekliyle onaylanır.

12 No'lu parsel: 11.04.2012 tarihli tapu kaydında 12 no'lu parsel üzerinde zemin üzeri 3 normal katlı betonarme bir işhanı yer alır. 1020 ada üzerinde yer alan betonarme yapı,

ISBN: 978-605-80820-1-4

boyutları ile en yoğun yapı olarak dikkat çeker.

İstanbul İli, eski Haraççı Kara Mehmet Mahallesi, yeni Cibali Mahallesi 238 pafta, 1020 ada, İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 gün ve 6848 sayılı kararıyla Kentsel ve Tarihi Sit alanında bulunur. Şahıs mülkiyetinde yer alan 4-5-11 parselin tevhidi için başvurulmuş, İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.03.2010 tarih ve 1334 sayılı kararıyla 5 parselin tescilli olması nedeniyle parsellerin bulunduğu alandaki Yenileme Avan Projeleriyle birlikte değerlendirilmelerine karar verilmiştir.

Yenileme projesi başlangıcında 12 parsel üzerinde bulunan yapının bodrum katında eski kültür ve yerleşmenin bir parçası olan su kuyusu bulunmaktadır. Üzerindeki mevcut yapının yıkılması sürecinde bu su sistemi arkeolojisi mirasının korunmasına özen gösterilir. Koruma projeleri hazırlanan su kuyusu yapısı, niteliksiz eklerden arındırılarak koruma altına alınır.

Bizans döneminde İmparator Constantinus (M.S. 324-337) İstanbul kent sınırlarının Cibali bölgesinin doğu komşusu Unkapanı sınırlarına kadar büyüdüğü tahmin edilmektedir (Ahunbay ve Ahunbay, 1994, 74). Bölge, II. Theodosius döneminde (MS. 408-450) kara surlarının inşa edilmesinin ardından (Foss ve Winfield, 1986, 42) Haliç surlarının da örülmesiyle kent içine dahil olmuştur (Schneider 1977, 308). Bölgedeki en erken yapılaşma Pantepoptes Manastırı'nın (bugünkü İmaret-i Atik Cami) inşasıyla başlar. Civardaki diğer bir önemli yapı kompleksi de geriye kilisesi kalmış olan (bugünkü Zeyrek Cami) 12. yüzyılda İmparator İonnes Komnenos ve eşi Eirene'nin yaptırdığı içinde kütüphane, hastane, göz sağlığı merkezi ve yaşlılar evi bulunan döneminin en büyük sağlık kuruluşu Pantokrator İsa Manastırı'dır. (Gyllius, 1997, 169-179).

Osmanlı döneminde imar ve iskân faaliyetlerinin eski mekansal kodlamalara göre rehabilitasyonu yapılır (Ortaylı, 1977, 77-97). Semtin yamaçları dini tesislerle donatılırken, Haliç'e yaklaştıkça neredeyse düzlük bir alana dönüşen kıyılar üretim ve ticari faaliyetlerin şekillendirdiği bir yapılaşma ile karşımıza çıkar. Pirî Reis, Murad Reis, Lala Mustafa Paşa ve Kemal Reis gibi kaptan-ı derya ve paşaların ikamet ettiği, Rum ve Yahudilerin yoğunlukta olduğu (Taşkın, 1994, 428-429), bekarların kaldığı bir bölgedir (Koçu, 1965, 3547-3549).

Başlangıçta su ihtiyacı kentin yakın çevresindeki kuyulardan sağlanmıştır. İmparator Hadrianus döneminde (117-138) başlayan su şebekesi çalışmaları İmparator Valens, I. Theodosius, II. Theodosius, Marcianus ve İustanianus'un döneminde devam ettirilmiştir (Crow, 2008, 14-15). Valens Kemeri buna örnektir (İnciciyan, 1956, 57). Kaynaklarda suyollarının güzergâhı tartışmalıdır. Bir görüşe göre kent, Istıranca, Halkalı ve Belgrad Ormanları'ndan gelen kaynaklarla (Dirimtekin, 1959, 217-243); diğer bir görüşe göre yalnızca Halkalı ve Kırkçeşme kollarıyla beslenmektedir (Ertuğrul, 1989, 135). Halkalı Suları Osmanlı döneminde çeşitlendirilerek on altı kaynaktan beslenir hale getirilmiştir. İstanbul'un su sistemi en kapsamlı müdahaleyi Kanuni döneminde görmüştür. Kırkçeşme suyolları buna örnektir (Kuban, 1996, 262-264). Halkalı Suları Edirnekapı civarındaki Sulukule'den kente girer, Bozdoğan Kemeri'ne kadar gelir ve bugün İstanbul Üniversitesi merkez kampüsünün yerinde bulunan Nympheum Maximum ve altındaki sarnıç veya makseme bağlanır. Belgrad Ormanlarından başlayan Kırkçeşme Sularının ise Balıklı Havuz civarında Istranca Suyu ile birleşerek Eyüp üzerinden Eğrikapı'ya geldiği ve buradan şehre girdiği düşünülür (Çeçen, 1999, 52-68). Suyun düzenli bir şekilde depolanıp dağıtılabilmesi kent içinde de maksem, sarnıç, su terazisi ve tali isale hatları gibi bir takım yapı ve sistem

ISBN: 978-605-80820-1-4

elemanlarına ihtiyaç vardır. Başlıca maksemler Yedikule, Aksaray, Beyazıt, Sultanahmet, Ayasofya ve Tahtakale civarındadır. İsale hatları tuğla künklerle inşa edilmiştir.

Tarihi Yarımada'nın hemen her yerine dağılmış olan sarnıçların sayısı 1892 yılında 33 olarak bilinirken, daha sonra Semavi Eyice bu sayıyı 60-65 civarında güncellemiş, Kerim Altuğ ise 158 sarnıcın kataloglarını oluşturarak, karşılaştırmalı analizlerini yapmıştır (Altuğ, 2013). Su sisteminin en önemli elemanları olan sarnıçlar ile ilgili bilgilerimiz sürekli güncellenmektedir. Cibali ve çevresinde gerçekleşen alt yapı çalışmaları ve inşaî hafriyatlar sırasında Bizans dönemine tarihlenen Üsküplü Caddesi Sarnıcı, Bıçakçı Çeşme Sokağı Sarnıcı ve Ayazması, Tepedelen Çeşmesi Sokağı Sarnıcı gibi su tesislerinden başka yeni yapı kalıntılarına da rastlanmaktadır.

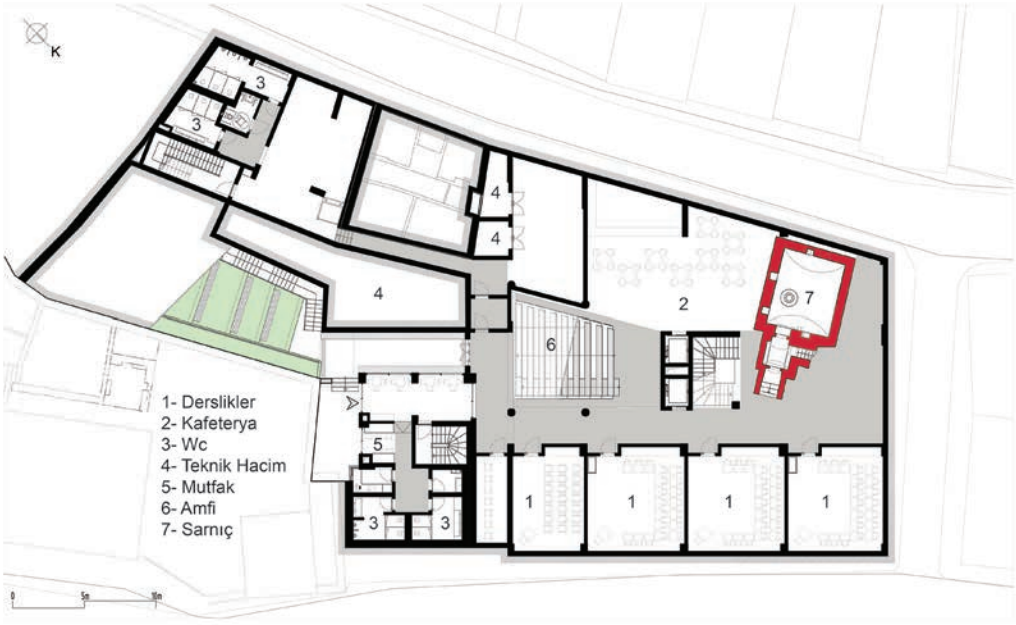
Maksemler suyu farklı bölgelere dağıtmak, sarnıçlar suyu biriktirmek, su kemerleri su yolunun nivosunu aynı seviyede tutmak, su terazileri suyun değişen basıncını dengelemek için kullanılmıştır. Su dolapları ise suyun çok derinden geldiği ve su terazileri ile basıncı dengelenip yükseltilemediği durumlarda, içerisinde daha derine uzanan bir su kuyusunun bulunduğu ve bu şekilde suya erişimin sağlandığı yapılardır. Dolayısıyla söz konusu yapı kalıntısının da Kırkçeşme isale hattı ile bağlantılı olması muhtemel Osmanlı dönemine tarihlenen bir su dolabı olmalıdır (Seçgin, 2018, 12).

12 Parsel sınırları içerisinde bulunan su dolabı için doğu yönünde 3 basamak, kuzey yönünde ise 15 basamak ile 1.85x2.08m. ölçülerindeki tonoz örtülü bir merdiven holüne ulaşılır. Merdiven holünden taş söveli bir kapı boşluğuyla Osmanlı tuğla-taş almaşık duvarlı, iç duvar yüzeyi sıvalı, 4.47x5.38m. ölçülerinde üzeri tonoz örtülü ana mekâna ulaşılır. Parsel sınırları dışında batı yönünde devam ettiği düşünülen su dolabının, Cibali bölgesindeki su sisteminin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Ana mekânda taş bilezik ağızlı bir su kuyusu bulunmakta ve kuyu içerisinde mevcut olan su temiz su olup, kuyu derinliği yaklaşık 3 m.'ye ulaşmaktadır.

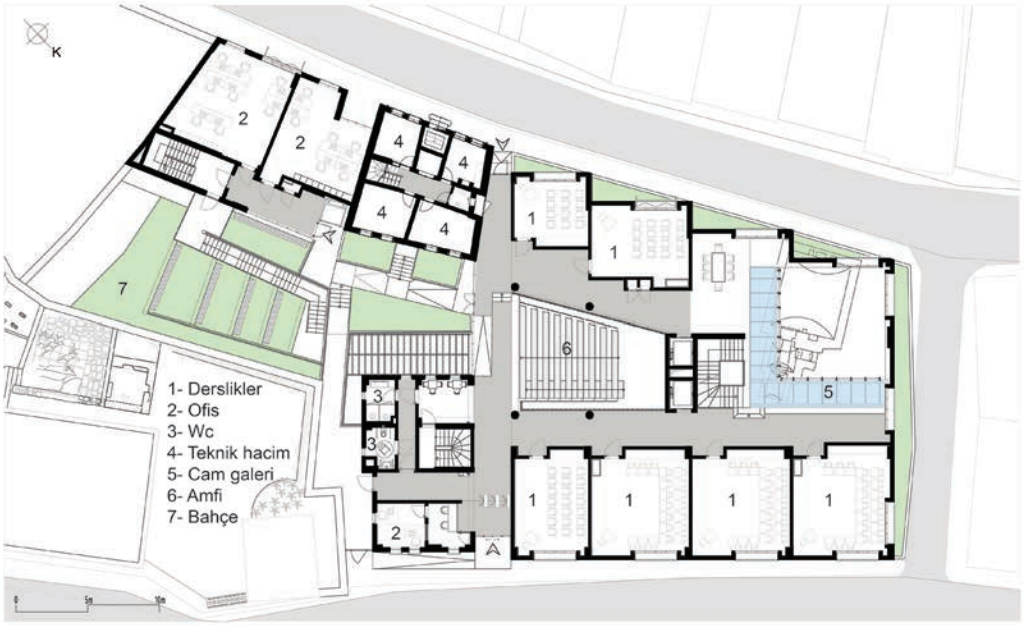
1020 ada Yabancı Diller Yüksek Okulu projesinde 12 parselde dersliklerin bulunduğu binanın bir parçası konumunda olan su dolabı onarılarak, kent arkeolojisi ziyaret noktasına dönüştürülür. Böylesine zengin kültür mirasına sahip ve mimari, arkeolojik çeşitlilik sergileyen bir adada mevcut toprak altı ve üzeri yapılar özenle belgelenip korunurken, yeni yapılaşmaya da olanak sağlanır.

1020 Ada yeni 13 parsel (eski 3,4,5,11,12 parseller) için kurul onaylı yenileme ada avan projesi doğrultusunda, tescilli kültür varlığı yapılar haricinde kütle oranları, inşaat alanları aynı kalmak koşuluyla, bölgenin tarihi gelişim süreci dikkate alınarak, alanın siluetine olumsuz perspektif vermeyecek şekilde uygulama projesi hazırlanır. 1020 ada içerisinde proje kapsamında konumlandırılmış olan yapı grupları, ada içerisindeki 1. derece koruma bölgesinde yer alan türbe yapılarına komşu olup, bu değerler içerisinde bir iç avlu oluşturacak şekilde tarihi doku ile bütünlük sağlayarak, şeffaf geçişlerle tescilli sivil mimari örneğinin (5 parsel) ve arkeolojik yapı kalıntısının (12 parsel su dolabı) da yeni yapılarla değerlendirildiği bir eğitim kültür alanı olarak planlanır. İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu 18.11.2016 tarih ve 2230 sayılı kararı ile sunulan projelerin uygun olduğuna karar verilir (Şekil 15-28).

ISBN: 978-605-80820-1-4

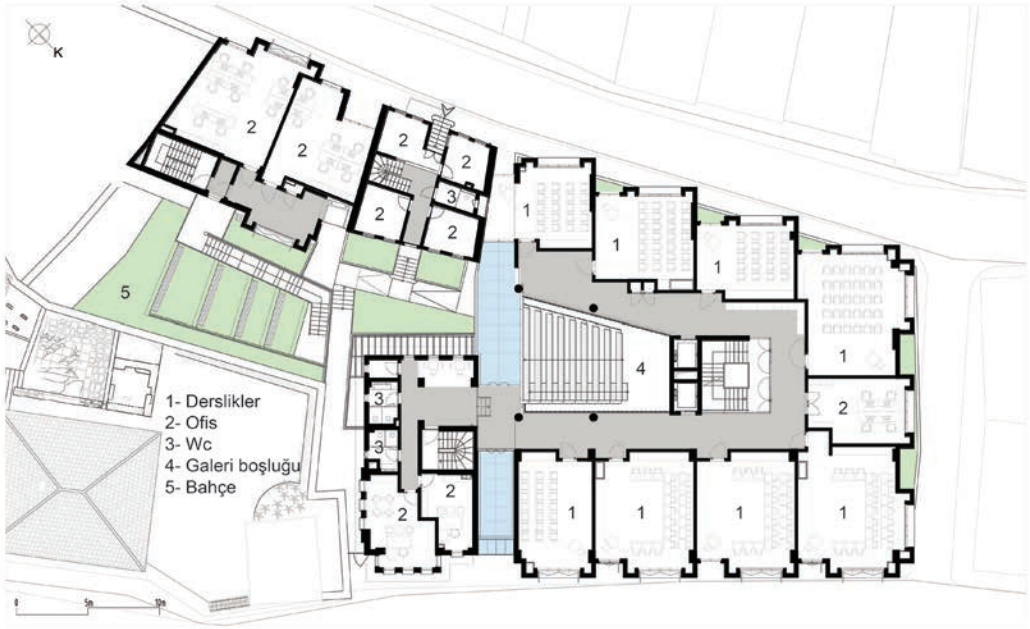

Şekil 15. Bodrum kat planı.

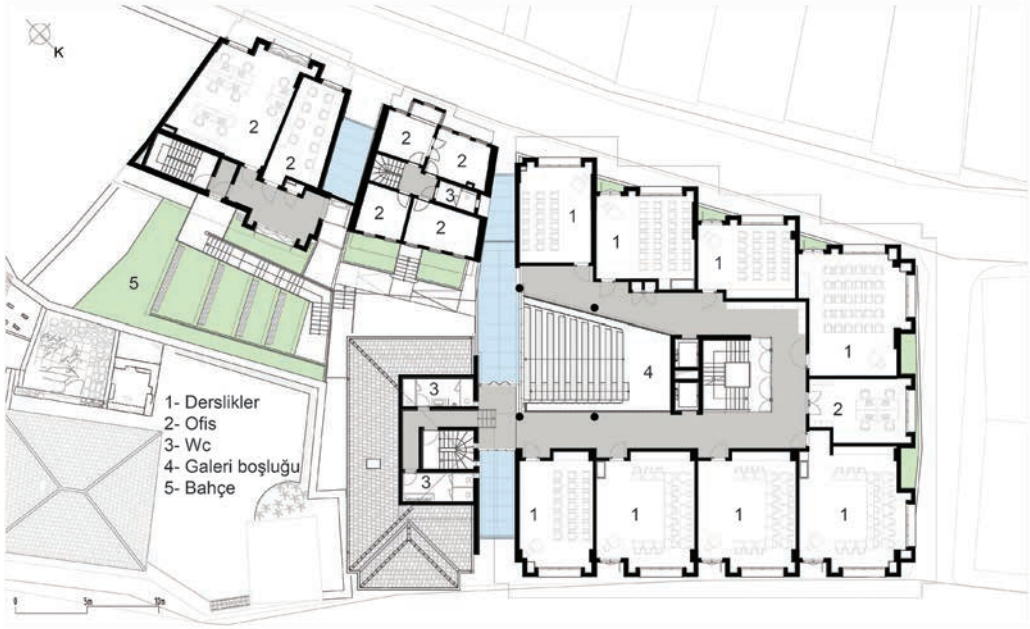

Şekil 16. Zemin kat planı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

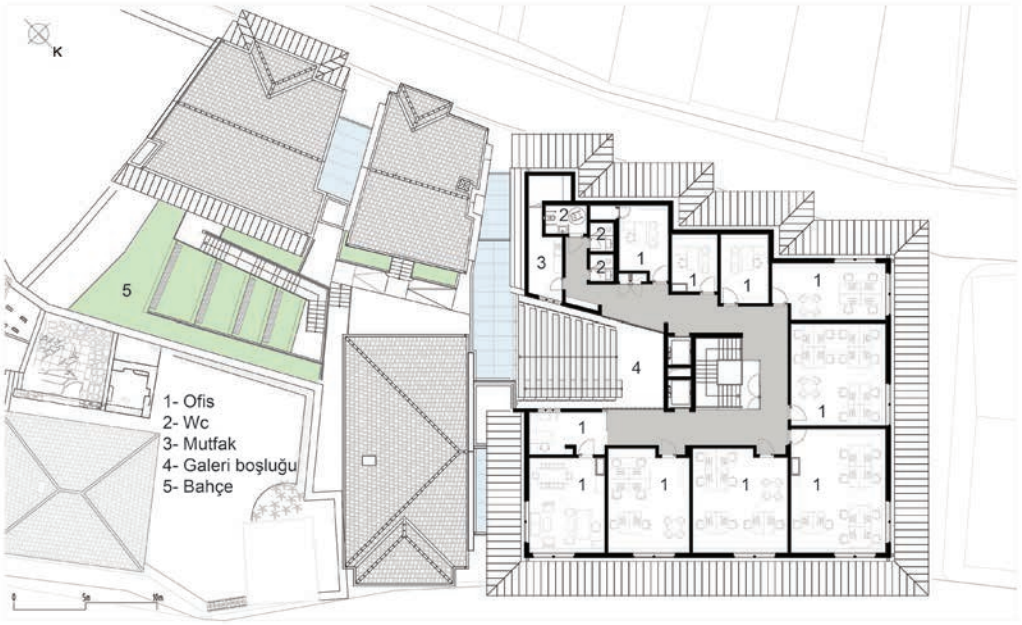

Şekil 17. 1. Kat planı.

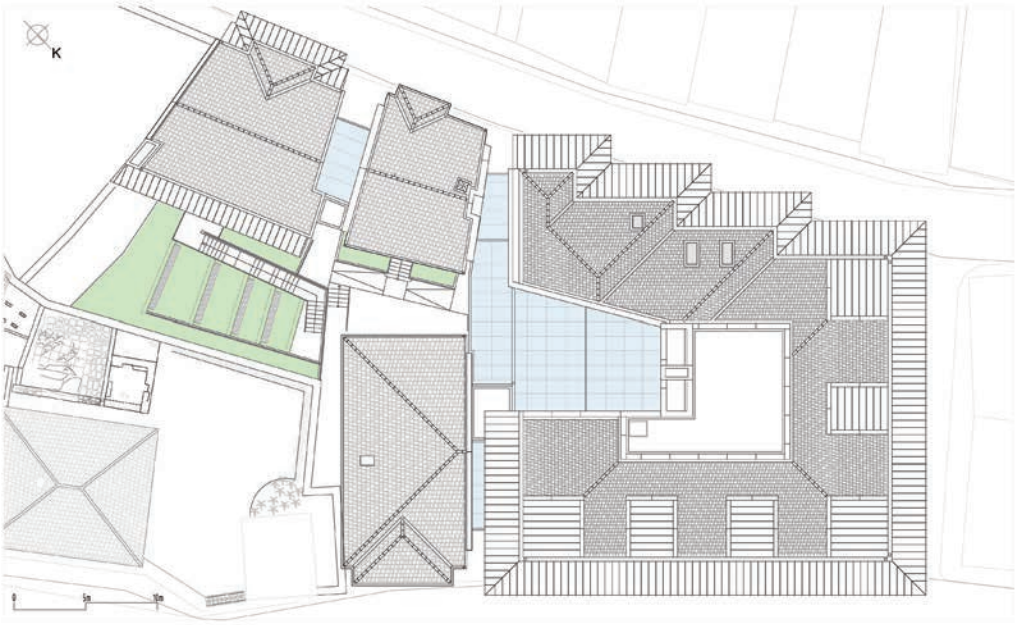

Şekil 18. 2. Kat planı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

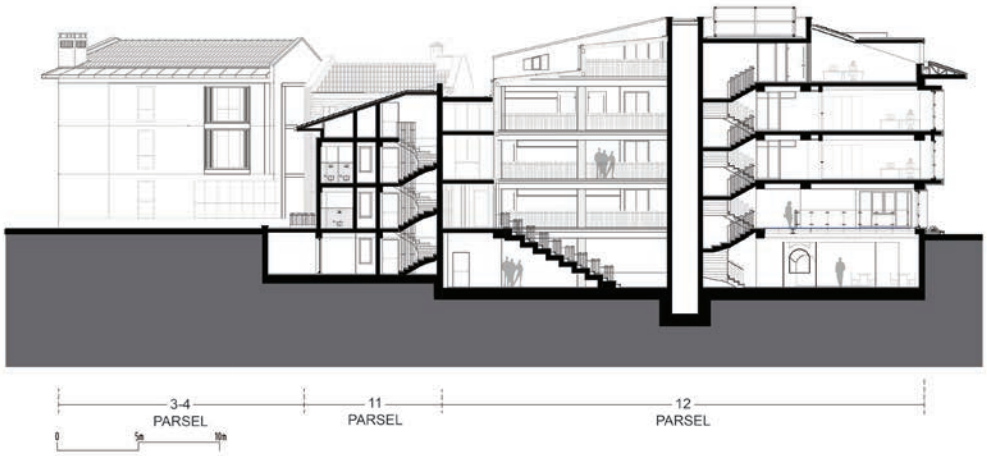

Şekil 19. Çatı katı planı.

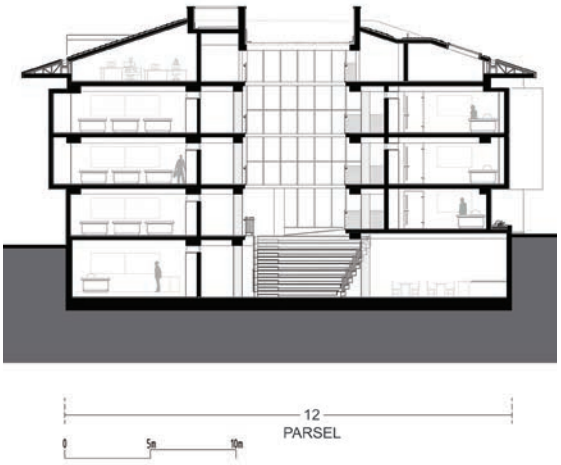

Şekil 20. Çatı planı.

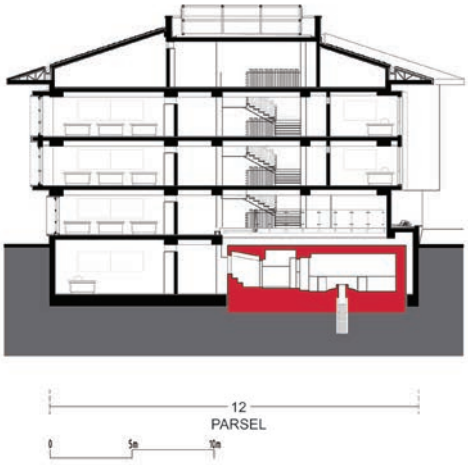
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 21. A-A kesiti.

Şekil 22. B-B kesiti.

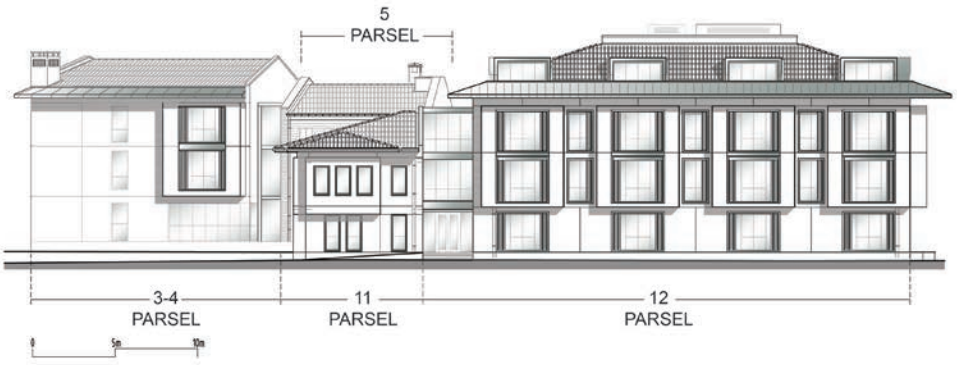

Şekil 23. C-C kesiti

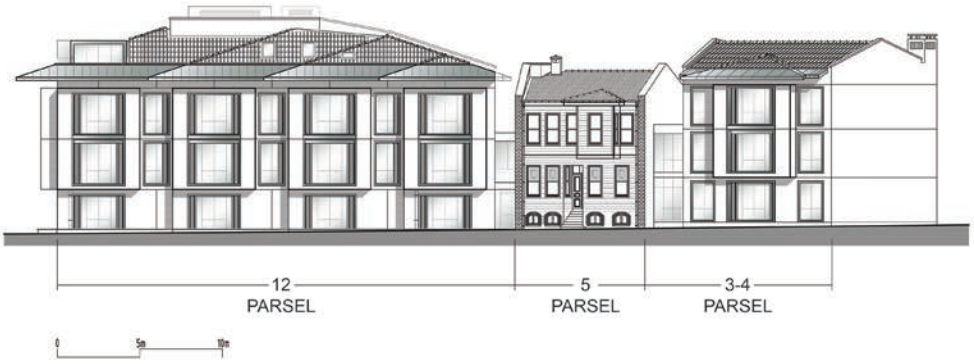
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 24. D-D kesiti.

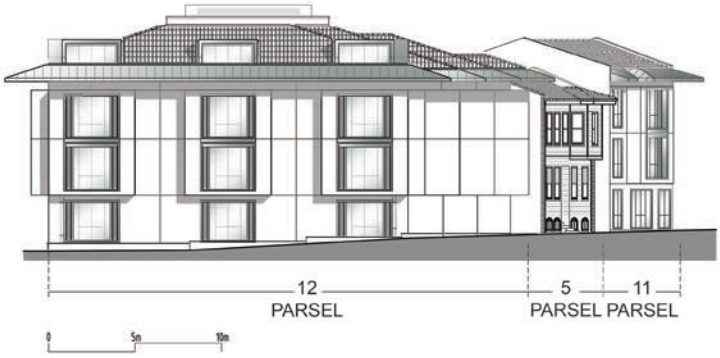

Şekil 25. Kuzeydoğu cephesi.

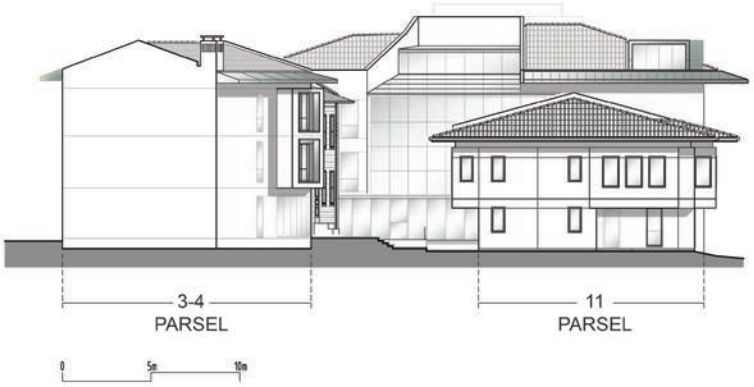

Şekil 26. Batı cephesi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 27. Kuzeybatı cephesi.

Şekil 28. Güney cephesi.

1020 ada, koruma, yenileme ve kullanma kriterlerini olabildiğince uygulayan bir dönüşüm projesi olarak, uygulaması tamamlandı ve kullanıma açıldı. Kadir Has Üniversitesi, kuruluşunun 20. Yılını 28.05.2017 tarihinde geride bıraktı ve 20 yıllık bu süreçte planlanan alanın yarıya yakını yenilenebildi (Şekil 29 – 31).

Şekil 29. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Haliç silüeti, 1998.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 30. Kadir Has Üniversitesi (KHÜ) Haliç silueti, 2013.

Şekil 31. KHÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu eklendikten sonra Haliç silüeti, 2018.

1026, 1050 ve 1047 adalarda bulunan mevcut yerleşik yapılar, bu 20 yıllık süreçte onarılarak üniversitenin kullanımına kazandırılan, "Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın özgün mekanları ve bölümleridir." Proje, son derece özenli ve kapsamlı restorasyonu ile içinde yer aldığı tarihi çevrenin gelişimine katkısı nedeniyle Avrupa Nostra 2003 yılı ödülüne layık görülmüştür.

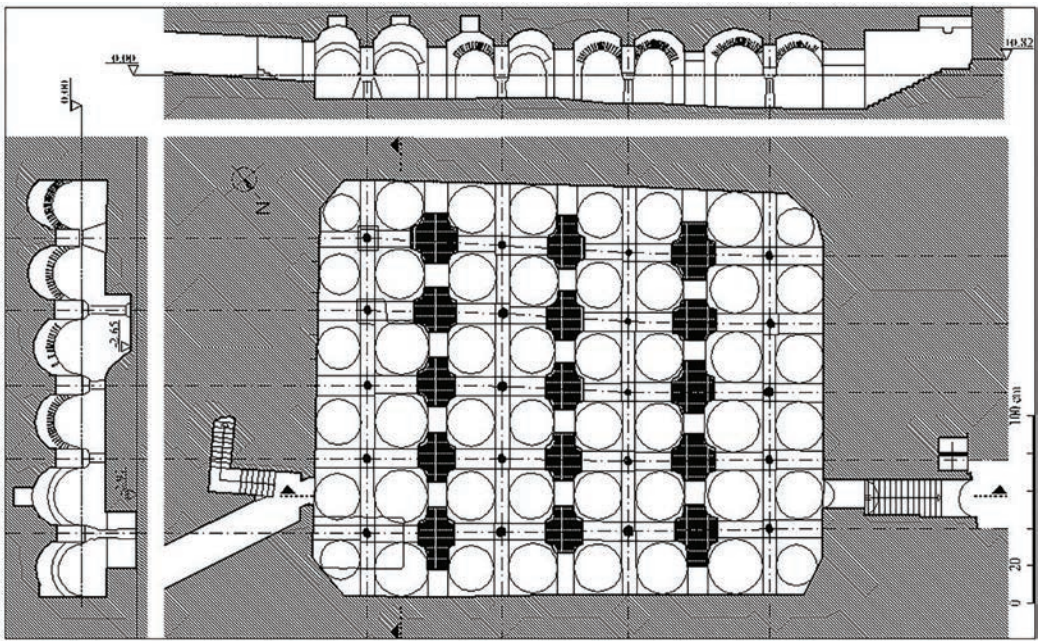
Ardından devam eden süreçte C Blokta yapılan uygulamalara değinmek gerekir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

1026 Ada Cibali Sarnıcı

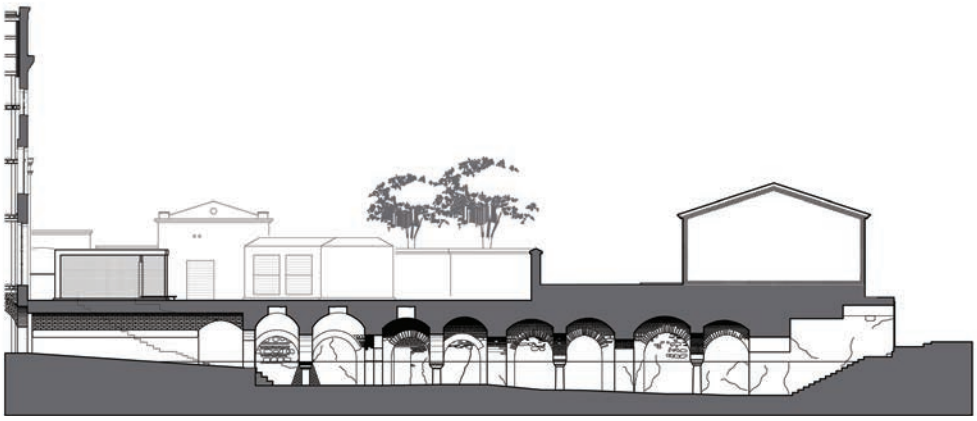
Kadir Has Üniversitesi, C Blok Sanat ve Tasarım Fakültesi bodrum katında hizmet vermekte olan Rezan Has Müzesi içinde bir Osmanlı hamam kalıntısı ve müzenin kuzeybatısından bir geçitle ulaşılan Bizans Sarnıcı'dır (Şekil 32 – 34). C Blok restorasyonu sırasında betonarme strüktürün sökümü ve İstanbul Arkeoloji Müzesi arkeologları gözetiminde yapılan temel kazısı ve zemin güçlendirmesi sırasında temel seviyesinde bir Osmanlı dönemi hamam kalıntısına rastlanır. Bunun üzerine, bu seviyedeki tüm toprak dolgu boşaltılarak hamam kalıntısı ile betonarme yapıdan önceki özgün kagir yapıdan arta kalan temel elemanları ortaya çıkarılır. Kazı çalışmaları sırasında, C Blok arka avlusunun altında yer aldığı bilinen Bizans sarnıcına bağlanan geçit de ortaya çıkar ve böylece kazı çalışmaları sarnıcı da kapsayacak şekilde genişletilir.

Bizans döneminde inşa edilen çok sayıdaki sarnıcın yanı sıra, bazı yapı ve kilise bodrumlarının da zorunlu kalındıkça sarnıç haline getirilerek su biriktirme amacıyla kullanıldığı tahmin edilir. Ayrıca tonoz örtüleri çok sayıda sütunla taşınan sarnıçların, üzerinde yükselen bina için depreme karşı güvenli bir temel sistemi oluşturdukları düşünülmektedir. Osmanlı döneminden itibaren işlevini yitiren sarnıçların çoğu boş, karanlık bodrum katlar halinde ve üzerine inşa edilen yapıların altında kalarak, hatta tam envanteri bile bilinmeden günümüze ulaşır (Alper, 2006, 191).

Şekil 32. Cibali Sarnıcı planı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 33. Cibali Sarnıcı kesiti.

Şekil 34. Cibali Sarnıcı.

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası arazisi içindeki sarnıç II. Dünya Savaşı yıllarında erzak ambarı olarak kullanılır. 1940 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi elemanları tarafından fotoğrafları çekilerek belgelenen sarnıçla ilgili rapor veya makale yayınlanmamış; Müller-Wiener haritasında da yeri işaretlenmiş ancak metinde bilgi verilmemiştir (Muller-Wiener, 2001, ek-harita).

Sarnıçlar genellikle Bizans dönemindeki özgün adı (örneğin Floksenus Sarnıcı), yakınında/altında oldukları yapılarla (örneğin Brias Sarayı Sarnıcı, Pantepoptes Manastırı Sarnıcı)

ISBN: 978-605-80820-1-4

yahut mimari özelliklerine bağlı nitelemelerle (örneğin Binbirdirek Sarnıcı) adlandırılırlar. Hangi yapıya ait olduğu tarihi kaynaklardan bilinmeyen örnekler ise, bulunduğu semt veya caddeye göre tanımlanır. Bu nedenle konumuz olan yapı, Cibali semti ve onunla aynı adı taşıyan tütün fabrikası mekanlarıyla ilişkisine dayanarak, "Cibali Sarnıcı" diye adlandırılır. Cibali halkı çevredeki cami, çeşme gibi yapılarla birlikte bu sarnıç için de "Seferikos Sarnıcı", "Sivrikoz Sarnıcı" adlarını kullanmaktadır.

İstanbul'daki kapalı sarnıçların planlama ilkeleri, malzeme kullanımı ve inşaat teknikleri açısından bazı ortak özellikleri vardır. Literatürde plan özelliklerine göre "tek üniteli", "tek sıra destekli", "iki sıra destekli", "üç sıra destekli", "çok destekli" gibi tiplere ayrılırlar. Cibali Sarnıcı çok destekli plan tipine sahip bir yapıdır. Sarnıcın güneydoğu köşesinde yapılan arkeolojik sondaj kazısında, sarnıçların tamamına yakınında olduğu gibi tuğla döşeli taban yüzeyine ulaşılmış ve mekân yüksekliği elde edilir. Duvarlar su geçirmez, ince tuğla kırıklı pembe renkteki kalın horasan harcıyla sıvalıdır (Alper, 2006, 191-192).

Araştırmalara göre kapalı sarnıçlar -köşelerden sızıntıları önlemek üzere- pahlı inşa edilmiş veya eğrisel biçimde sıvanmış; içine inişi kolaylaştırmak üzere duvarlardan birine bitişik birer merdiven konulmuştur. Sütunlar ve başlıkların genellikle daha eski yapılardan alınmış devşirme malzeme olduğu görülür. Sütun ve ayakları birbirine kemerlerle bağlanmış olup, üstleri tuğlayla örülmüş tonozlar şeklindedir. Örtülerin tüme yakınını kubbemsi tonoz, çapraz tonoz ve az bir uygulama olarak beşik tonozlar oluşturur. Tonoz örtüyü taşıyan mermer sütunların üstlerinde, çoğunlukla kaba işçilikli kompozit ya da iyonik tipte mermer başlıklar bulunur. Bunların da üstlerine ve kemer ayağının altına bir impost başlık yerleştirilmiştir (Eyice, 1994, 470). Cibali Sarnıcı da tanımlanan bu özelliklere uygun mimarisi ve duvar örgüsünde "gizli tuğla" adı verilen örgü tekniğinin varlığına dayanarak –bu teknik 11.yüzyıl ortalarından 12.yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır (Kahya 1997, 684-685)- İstanbul'daki Bizans sarnıçlarının önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Cibali Sarnıcı'nın C Blok ile bağlantısının sağlanmasından sonra Rezan Has Müzesi ile ilişkilendirilerek mimariye dahil edilmesi ve sergileme amaçlı özgün bir mekân olarak kullanılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle yapının statik durumu, nem, rutubet ve özgün mekân kotlarına ulaşmak amacıyla arkeolojik sondaj çalışmaları devam etmektedir.

Sonuç olarak; 5366 sayılı yasanın kabul edilmesinin ardından Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen, 24/05/2006 tarihli 2006/10501 sayılı Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı, 03/07/2007 tarihli 2007/12375 sayılı Nişanca ve Sultanahmet Bölgeleri Kentsel Yenileme Alanı, 26/11/2007 tarihli 2007/12893 sayılı Kapalıçarşı ve Çevresi (Beyazıt-Molla Fenari-Taya Hatun Mahallesi) Kentsel Yenileme Alanı, 03/04/2006 tarihli 2006/10299 sayılı I. Bölge Kentsel Yenileme Alanı, 13/09/2006 tarihli 2006/10961 sayılı 2. Bölge Kentsel Yenileme Alanı, 19.10.2006 tarihli 2006/11296 sayılı Hatice Sultan, Neslişah, Tahta Minare, Balat Karabaş, Atik Mustafa Paşa Mahallelerinin acele kamulaştırılması ve 06.07.2007 tarihli 2007/12429 sayılı ve 2006/10961 sayılı kararnamenin eski listede değişiklik yapılmasına dair kararın yürürlüğe konması ile belirlenen alanlar içerisinde; 5366 sayılı kanun çerçevesinde İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulunca onaylanacak avan projelere göre uygulama yapılır.

İstanbul Tarihi Yarımada'da koruma çalışmalarının devam ettiği iki önemli yenileme alanı, yapılan özenli çalışmalar ile ön plana çıkar. Bunlardan ilki Cibali Yenileme Alanı

ISBN: 978-605-80820-1-4

yenileme çalışmaları, diğeri ise Beyoğlu bölgesinde Tarlabaşı Yenileme Alanı'dır. Yenileme alanı yasasının kabulünden sonra ilan edilen bütün alanlarda tarihi, mimari, kültürel ve arkeolojik değerlerle, özgün sosyal ve kültürel birikim korunarak yenilenirken, Cibali Yenileme Alanı üstlendiği eğitim ve kültürel işlevi nedeniyle farklı gelişmelerle gündeme gelir. Tütün ve sigara işleyen bir Osmanlı endüstri mirasının Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü'ne dönüşümü doğruları fazla önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Bütün Yenileme alanlarında mevcut tescilli kültür varlıkları korunarak özgün işlevleri ile geleceğe taşınırken, yeni eklenen yapılarla mevcut dokunun mimari uyumuna özen gösterilir. Zemin altındaki kent arkeoloji mirası korunarak kullanıma katılır. "Mevcut tarihi kültürel mirasa komşuluk", tarih üzerinde yapı yapma, arkeolojik katman üzerine yapı inşa etmek, yenileme alanlarında sıkça görülen koruma ve yenileme uygulamaları olarak dikkat çeker (Şekil 35 – 38).

Şekil 35. 1020 ada 13 parseldeki su dolabı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 36. 1020 ada 13 parseldeki su dolabı – yenileme.

Şekil 37. 1020 ada 13 parseldeki su dolabı üzerindeki cam döşeme.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 38. 1020 ada 13 parsel kuzeydoğu cephesi – yenileme.

Yenileme alanı statüsü, bu alanlarda bugüne kadar oluşmuş kütle ve gabari sorunlarına bir çözüm getirirken işlevsel çözümler mevcut ticari doku, ofis, konut rezidans çözümleri ile desteklenir. İç avlular ve yeşil alanların dengesi alanın morfolojisini olumlu yönde geliştirir. Alt yapı çözümlerinin yenilenmesi ve geliştirilmesi üst yapı morfolojisi ile birlikte ele alınır. Yenileme alanının sorumlusu olan İlçe Belediyesi, bu işlerin çözümünde temel yüklenici olarak görev alır. Cibali Yenileme Alanında bu sorumlulukları Fatih Belediyesi ile birlikte Kadir Has Üniversitesi üstlenir. Osmanlı endüstri mirası bir fabrikanın yakın çevresi ile birlikte bir üniversite kampüsüne dönüşümü bütün teknik altyapı sorumluluğu, tarihi ve kültürel değerleri ile korunarak eğitim amaçlı kullanımı özenle sürdürülür.

Kadir Has Üniversitesi'nin sorumluluğunda, Cibali Yenileme Alanı'ndaki üniversite eğitim alanına dönüşümündeki değişen kent, mekân ve biçimlerdeki morfolojik gelişme çabaları duyarlılıkla devam eder. 1020 adanın Yabancı Diller Yüksek Okulu olarak dönüşümü ve Cibali kampüsüne katılımı alanın nitelikli morfolojik gelişimi bağlamında çevreye önemli katkı sağlar. Bu katkı, korumaya gösterilen özenli yaklaşımla örnek bir davranış olur. Yenileme alanındaki morfolojik değişimin ve yirmi yılda oluşan bu koruma anlayışının sürdürülebilir bir çabayla devam edeceğini düşünmek, mekanların doğru biçimlenmesi beklenen bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Plan Notları (2018), İstanbul II Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 08.04.2014 tarih 6 sayılı, Fatih Belediye Meclisi'nin 09.02.2018 gün ve 2018/29 sayılı, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 16.03.2018 gün ve 512 sayılı, İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.04.2018 gün ve 3253 sayılı kararı ile kabul edilen Fatih İlçesi Tarihi Yarımadaya ait Kentsel, Tarihi, Kentsel Arkeolojik, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı için hazırlanan 1/1000 ölçekli

ISBN: 978-605-80820-1-4

Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı

Ahunbay M., Ahunbay Z. (1994). *Surlar.* Dünde*n Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (7), 74-80.

Alper, M. (2006). Design Characteristics and Constructional Techniques of a Byzantine Cistern in Istanbul. Proceedings of the 5th International Conference, Structural Analysis of Historical Constructions –Possibilities of Numerical and Experimental Techniques (1). Delhi: P.B.Lourenço vd., *MacMillan Advanced Research Series*, 191-199.

Altuğ K. (2013). İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Anonim (1994). *Nalıncı Mimi Dede.* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (8), 330.

Crow, J. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople*. London.

Çeçen K. (1999). İstanbu*l'un Osmanlı Dönemi Suyolları*. yay.haz. Celal Kolay. İstanbul: İSKİ.

Dirimtekin F. (1959). *Adduction de l'eau a Byzance. Cahiers Archeologiques* (X), 217-243.

Ertuğrul Ö. (1989). İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Eyice S. (1994). *Sarnıçlar.* Dünde*n Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (6), 469-472.

Foss C., Winfield D. (1986). *Byzantine Fortifications*. Universty of South Africa.

Gyllius P. (1997). İstanbul'un Tarihi Eserleri. çev. Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayınları.

İnciciyan, P.G. (1956). *XVIII. Asırda İstanbul*. çev. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Muller-Wiener W. (2001). İs*tanbul'un Tarihsel Topografyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kahya, Y. (1997). *Gizli Tuğla Tekniği. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi (2), 684-685.

Koçu R. E. (1965). *Cibali. İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul (7), 3547-354.

Kuban D. (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış, *TODAİE*, 10:2 77-97.

Pervititch, J. (2000). *Jacques Pervıtıtch Sigorta Haritalarında İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı- AXA OYAK.

Schneider A. M. (1977). *Bildexion Zur Topographie Istanbuls*. Germany: Werlag Ernst Wasmuth Tübingen.

Seçgin N. (2018). Cibali Semti 238 Pafta 1020 Ada 12 Parselde Bulunan Yapı Kalıntısı. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Basılmamış Sanat Tarihi Raporu.

Tanman B. (1990). İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri. 4 c. İstanbul: İstanbul Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Tanman B. (1994).*Emir Buhari Tekkesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (3), 677-678.

Taşkın F. (1994). *Cibali.* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2), 428-429.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sürdürülebilirlik, Kentsel Form, Kentsel Dönüşüm ve Yeşil Sertifika Sistemleri İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Ulusal Yeşil Sertifika YeS_TR Deneyimi

Özlem ÖZÇEVİK[1], Özhan ERTEKİN[2], Engin EYÜBOĞLU[3] Melis OĞUZ[4] , Ayşe AKBULUT[5] , Özge ÇELİK[6] Namık SANDIKÇI[7], Murat KANTEMİR[8],

[1,2,3,6] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
[4] Beykent Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü,
[5] Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
[7, 8] T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Mesleki Hizmetler Genel Müdürlüğü

ozceviko@itu.edu.tr, ertekinozhan@gmail.com ,engin.eyuboglu@gmail.com, meloguz@gmail.com, ayseakbulut@ohu.edu.tr, ozgecelik187@gmail.com, hnamik.sandikci@csb.gov.tr, murat.kantemir@csb.gov.tr

Özet: *Kentsel yenileme ve dönüşüm ile artan inşaat faaliyetleri, uzmanlar için çeşitli ve yeni tartışma konularını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışma alanlarından birisi de kentlerdeki riskli yapı stokunun dönüşümü için kullanılan yasal mevzuatın, mekânsal, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik kriterleri ile ilgili yeterli araç ve teknikleri sağlayıp sağlayamadığı konusudur. Zira, sürdürülebilir bir geleceğin gerektirdiği pek çok global sorumluluğun olduğu günümüzde sürdürülebilirlik hedefi ulusal planlama ve tasarım uygulamalarında bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Paris Anlaşması gereği ülkemizin de içinde yer aldığı uyumluluk süreçleri için "yeşil gündem" kentlerin vazgeçilmezi durumundadır. Kentsel müdahale türleri olarak kentsel yenileme ve dönüşümünü uygulanabilir kılmak üzere düzenlenen yasal araçların aynı zamanda kent morfolojisini geri dönülemez şekilde etkileyecek sonuçları olması da kaçınılmazdır. Günümüzde, biten, devam eden ve planlanan yenileme ve dönüşüm projelerine bakıldığında, özellikle kentsel tasarım sürecine ilişkin uygulamaların eksik kaldığı görülmektedir. Ölçeği fark etmeksizin, pek çok dönüşüm ve yenileme projesi, içinde bulunduğu kent parçasının morfolojisi ile uyumsuzluklar göstermekte, proje süreçleri herhangi bir izleme ve değerlendirmeye tabi tutulmadan tamamlanmaktadır. Uygulamalar bu şekilde devam ettiği takdirde kent merkezinde ve çeperinde kentin morfolojisi ile uyumlu olmayan, var olan morfolojiyi dikkate almayan uygulamalar gerçekleşmiş olacaktır. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, dönüşüm süreçlerinde teorik çalışmaları pratiğe dökmek amacıyla ulusal ölçekte kapsayıcılığı olan araçları araştırmak ve uygulanmasına katkıda bulunmak önemli bir hal almaktadır. Bu bağlamda, yenileme ve dönüşüm hareketleri ile kentlerin geleceği şekillenirken, yeşil sertifika sistemleri, akıllı ve sürdürülebilir çevreler yaratmak için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.*

Uluslararası alanda yaygınlaşmış pek çok yeşil sertifika sistemi bulunmaktadır. Ulusal düzlemde adaptasyonu kolaylaştıracak kültürel ve teknik koşullara sahip, özgün ve bütüncül bir yeşil sertifika sisteminin gerekliliği aşikârdır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile İTÜ'nün ortak çalışması ile geliştirilen 'Ulusal Yeşil Sertifika Sistemi' yeşil gündemden uzaklaşmadan ve kentlerin mevcut morfolojik yapısını göz ardı etmeden sürdürülebilir bir gelecek kurgulamayı hedeflemektedir. Bu sertifika sistemiyle sadece yapılı çevreyi değil sosyo-ekonomik ve kültürel dinamikleri de göz önüne alan bir sertifika sistemi tanımlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Global sürdürülebilirlik hedeflerinin yerel mekân uygulamalarında en önemli araçlardan biri kabul edilen 'yeşil sertifika sistemleri' ile tasarım ve uygulama sürecinin etkin bir şekilde yönetileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin global sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşması amacıyla ulusal kaygılar göz önüne alınarak hazırlanan Yeşil Sertifika Sisteminin analiz ve değerlendirme süreçlerine yer verilecektir. Yeşil Sertifika Sistemi çalışmaya başladığında, hem mevcut yapı stoku içinde hem de yeni gelişme alanlarında geliştirilecek projelerde, kentsel mekânın sürdürülebilir yaşam kriterleri ile üretilmesi hedeflenmektedir. Yeşil Sertifika sisteminin yaygınlaşması ile özellikle İstanbul gibi mega kentlerde, kenti çevreleyen doğal alanların korunmasına katkı sağlaması beklenmekte, kent makro formunun müdahale edilebilir durumda olduğu orta ve küçük ölçekli kentlerde ise sürdürülebilir şehircilik ilkelerine dayanan, yüksek yaşam kalitesine sahip kent mekânlarının kurgulanmasına rehberlik edilmesi hedeflenmektedir. Sürdürülebilirlik ile ilgili politika ve uygulamalar üzerine artan yoğun tartışmalar içinde bu makale, şehir plancıları, tasarımcılar, karar vericiler ve politika yapıcıları ulusal sürdürülebilir kentsel gelişme kriterleri ve koşulları üzerine düşünmeye davet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *kentsel dönüşüm, sürdürülebilir gelişme, yeşil sertifikasyon, kent morfolojisi, Türkiye.*

Giriş

Kentsel ölçekte sürdürülebilirliğin zorlukları, bina ölçeğinden daha karmaşık ve geniş kapsamlıdır. Bu bağlamda, son birkaç yıldır kentsel ölçekli gelişmeler için sürdürülebilir bütünleşik çözümleri desteklemeyi amaçlayan kentsel değerlendirme sistemleri geliştirilmiştir.

Bu çalışmada; yeşil sertifikasyon sistemlerinin basit bir kontrol listesinden çok daha büyük bir potansiyele sahip olduğu kabul edilerek geliştirilen, farklı yerleşmelerin özel ihtiyaçlarına göre ayarlanabilen ağırlıklarla sürdürülebilirlik önceliklerini değerlendiren YeS_TR V.0 sürümü incelenmiştir.

Bu sürüm, kent içinde ve çeperinde, ada ve mahalle ölçeğindeki gelişmeler için sürdürülebilirlik değerlendirme yöntemlerini geliştiren bir çalışmanın başlangıç noktası olarak kabul edilebilmektedir. Bu bağlamda gelecekte kentsel sürdürülebilirlik değerlendirme sistemlerine yeni yaklaşımlar için yeni fırsatlara olanak sağlaması ümit edilmektedir. YeS_TR'nin gelecek sürümlerinde kent morfolojisi karakteristiklerinin etkilerini daha iyi tanımlayan bir kriter kümesinin geliştirilmesi beklenmektedir.

Kentsel Dönüşüm ve Global Sürdürülebilirlik Sorumluluğu

1970'lerin başından itibaren küresel olarak yaşanan çevre problemleriyle başlanan kalkınmanın boyutları ve etkilerinin sorgulanması ile günümüzdeki kullanımıyla sürdürülebilirlik olgusu oluşmuştur. Dünya gezegenindeki üretim - tüketim ilişkisinde, kaynaklar-atıklar-nüfus dağılımının dengeli olmayışı bu sorunun başlangıç noktasını oluşturmuştur. Ülkelere göre gelişmişlik düzeyleri farklılık göstermekte olduğu için birbirine derinden bağlı ekosistemin tüm unsurlarına dair 1987 yılında nesillerarası eşitlik prensibine dayalı ilk küresel ortak adımlar atılmaya başlanmıştır (U.N, 1987; Kuhlman & Farrington, 2010; James, 2015).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sürdürülebilirliğin kentsel boyutu olan sürdürülebilir kentsel gelişme amacı bu ortak adımlar ile gelişim göstermektedir. Tarihsel süreçte sürdürülebilir kent yaklaşımı; teknoloji ve bilgi akışı, tecrübelerin değişimi ve gelişimi ile yeşil kent, eko kent, dirençli kent, yaşanabilir kent, sağlıklı kent, eko-tek kent, akıllı kent vb. başlıklarda yer bulmuştur.

Türkiye için sürdürülebilir kentsel gelişme hedefleri günümüzde kent planlamanın ana gündem maddeleri arasında, farklı ölçeklerde farklı konu başlıklarında yer alarak geçerliliğini korumaktadır. Ancak içinde bulunduğumuz inovasyon çağında küresel olarak yaşanan hızlı değişimler ile kent planlamanın araçlarının yenilenme hızı arasında doğru orantı bulunamamaktadır. Dolayısıyla günün koşullarında müdahale araçlarından optimum düzeyde faydalanarak şehircilik ilkeleri ve kamu yararı odağında adımlar atılabilmesi daha da önem kazanmıştır.

Kentsel dönüşüm, dönüşüme sebebiyet verecek kentsel problemlere dair başta fiziki olmak üzere sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmada bir düzenleme aracı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle düzensiz gelişmiş kentsel alanlar, eskimiş yapı stoğunun yoğunlaştığı alanlar, afet riskli alanlar, boşalmış tarihi kent merkezleri, kullanım dışı limanlar, sanayi bölgeleri vb. birçok farklı problem sarmalının iç içe geçtiği alanlar için kentsel dönüşüm bir çözüm aracı olarak kullanılagelmektedir.

Burada, dönüşümün ilk ve tek araç olmadığı belirtilmelidir. Zira kent planlamanın sorumluluk alanını ve problem çözüm kabiliyetini "dönüşüm" olgusuna sıkıştırmak yaklaşık bir asırdır meşrulaşmış bilim dalının muhtevasına uygun düşmemektedir. Bu noktada günümüz koşullarına uygun, yasal altyapısına ve uygulama alanına dair uluslararası ve ulusal tecrübeler kazanılmış olması, hâlihazırda Türkiye'nin tüm kentlerin yerel yönetimlerinde de gündemde olması sebebiyle bu konu ele alınmaktadır.

2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesi ile başlayan bu hareketin temelinde özellikle deprem başta olmak üzere afetlere karşı önlem alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, hâlihazırda bu hareket ile de beklenen kentsel dönüşüm etrafında tüm aktörlerin ve kaynakların harekete geçirilmesi ile geniş ölçekte katılımla yönetişimin sağlanmasıdır.

Türkiye'nin gündeminde ekonomik, sosyal, yasal ve fiziki süreçleri ile gündemde olan kentsel dönüşüm, bu bağlamda toplumdan da almış olduğu ivme ile kent planlamanın sürdürülebilir gelişme hedeflerine ulaşma adına fırsat oluşturmaktadır. Ancak edinilen tecrübeler, yapılan gözlemler ve planlama literatüründeki katkılar sürecin hem potansiyelleri hem de zayıf yönleri olduğuna işaret etmektedir (Özden, 2016 ; Yi vd., 2017; Kuyucu, 2018). Aşağıdaki tabloda (Tablo 1) bu yönler özetlenmeye çalışılmıştır:

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. Kentsel Dönüşüm- Sürdürülebilir Kentleşme İlişkisindeki Potansiyeller Ve Zayıf Yönler.

Potansiyeller	**Zayıf Yönler**
Kentsel dönüşüm, yönetişim ve planlamaya dair edinilen kapsamlı deneyimler	Kentsel dönüşüm ile birlikte gelen imar hakkı artışı baskısının sonucu olarak kentleşmenin kentin taşıma kapasitesini aşması
Kentsel dönüşümün yasal altyapısının oluşturulması, kurumsal yapılanmanın sağlanması	Kentsel dönüşüm süreçlerinde kapsamlı proje yönetim süreçleri eksikliği
Kamu ve özel sektör tarafından farklı koşullara dayalı finansal sübvansiyonlar	Kentsel dönüşüm süreçlerinde koruma, kimlik, aidiyet vb. unsurlara dair sosyal ve teknik süreçlerin göz ardı edilmesi
Yeniden inşa sürecinde yerleşim ve yapı ölçeğinde bütüncül sürdürülebilir gelişme yaklaşımlarını uygulayabilme (yeşil bina-yerleşme)	Kentsel dönüşüme dair farklı vadeler için üst ölçekli eylem planlarının olmaması
Olası afetlere karşı kentlerin dirençliliğinin arttırılması	Emlak piyasasında dalgalanmalara sebebiyet verilmesi
Kentlinin yaşam kalitesinin arttırılması	Inşaat faaliyetleri süresince, plansız süreç yönetimi ve gerekli tedbirlerin alınmaması sonucu kentli sağlığının olumsuz yönde etkilenebilmesi

Kentsel dönüşüm sürecindeki tüm bu potansiyelleri geliştirerek uygulamada yer bulmasını sağmak ve zayıf yönleri bertaraf ederek, problemleri gidererek ilerlemek adına araç arandığında bu bağlamda "yeşil bina-yerleşim sertifikasyon sistemleri" nin başarılı bir çözüm alternatifi olduğu düşünülmektedir.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Uluslararası Yeşil Sertifikasyon Sistemleri

Sürdürülebilir kentsel gelişme hedeflerine dair gerek Dünya gerekse Türkiye'deki girişimler, parçacıl biçimde uygulanmıştır. Bu konudaki uygulamaların çoğu yapı ölçeğinde özellikle mühendislik ve yazılım teknolojilerinin birleşmesi sonucu yeşil bina uygulamaları ile başlamıştır. Bu bağlamda, mimarlıkta, "Ekolojik Mimari" yaklaşımına duyulan ihtiyaçtan dolayı global sürdürülebilir bina çalışmalarını yaygınlaştırmak ve hız kazandırmak amacıyla 1988 yılında Dünya Yeşil Bina Konseyi (World Green Building Council – WGBC) kurulmuştur. Türkiye'de 2007 yılında kurulan Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (ÇEDBİK)'i, bu kuruluş tarafından desteklenen ilk girişim olmuştur.

Birçok farklı uluslararası sertifikasyon sistemi ile üretilen yeşil binalar; zemin etütleri yapılan arazi seçiminden başlayarak, yaşam döngüsü içinde değerlendirilen, sosyal ve çevresel sorumluluklarla tasarlanan, iklim verilerine ve yerel koşullara uygun, bütüncül bir anlayışla ve ihtiyacı kadar enerji tüketen, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, doğal ve atık üretmeyen malzemelerden üretilen, sürdürülebilir ekosistemlere duyarlı yapılar olarak tarif edilebilmektedir (Kibert, 2013).

Uluslararası düzlemde; yerleşme ölçeğinde hem kentsel gelişim hem de kentsel yenileme

ISBN: 978-605-80820-1-4

müdahalelerini kapsayan, bina ölçeğinde ise mevcut ve yeni bina, konut, otel, sağlık, eğitim binalarını kapsayan sürdürülebilirlik kriterleri ve ortak göstergeler de dâhil olmak üzere 'Avrupa Sürdürülebilir Kentleri' için referans çerçevesi tanımlama çabası görülmektedir. Sertifika veya kılavuzlar, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmayı amaçlayan yapı inşaatı ve kentsel planlama sektöründeki faaliyetlerin geliştirilmesinde iş birliği yapmak niyetinde olan girişimlerin bir örneğidir. Ayrıca yeşil sertifikasyonları uygulanabilir ve değerli kılan bir diğer durum, sürdürülebilirliğe dair yaklaşımın tepeden inme (top-down) değil aşağıdan yukarı (bottom-up) biçimde gerçekleşiyor oluşudur (Hamedani & Huber, 2012).

Sertifika ve kılavuzlar, piyasadaki "yeşil" rekabetçiliğini teşvik etmek, sürdürülebilirlik ile ilgili yeni ölçütler getirerek ürün ve hizmet kalitesini yükseltme hedeflerini taşımaktadır. Tüm dünyada çevresel politika araçları olarak, bina ve yerleşmelerin yeşil derecelendirme ve belgelendirilme girişimleri bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanları LEED ve BREEAM sertifikaları olup, bu sertifikalar ile binaların yeşil bina ve yeşil yerleşme performansları sertifikalandırılmaktadır.

Yeşil bina sertifikasyonu, standart konut üretici firmaların tercihi iken farklı işlevlerdeki yapılar için de tercih edilebilmektedir. Yeşil yapıya yönelmek, bazı şirketler için sektöre liderlik ederek yaşam kalitesini artırmak, bazıları için ise sosyal sorumluluk projesi olarak uygulamaya geçmiştir.

Ancak kritik nokta, yapı ölçeğinde elde edilen sürdürülebilir gelişme veriminin yine parçacıl bir öneri sunuyor oluşudur. Türkiye için bu sertifikasyonların yerli olmayışı ve yeterli yaygınlığı gösteremeyişi de diğer önemli problemler arasındadır. Örneğin Türkiye'de en yaygın olan LEED ve BREEAM sertifikalarının, mevcut ve yeni binalar için tamamlanmış tüm bina projelerinin rakamları incelendiğinde LEED için 191, BREEAM için 35 adet olduğu tespit edilmiştir (URL1-2). Dolayısıyla kentsel ölçekte bina ve bütün kent ara kesitinde bir yaklaşım ile entegre hareket olanağı sağlayan "yerleşim, komşuluk grubu, alan" gibi tanımlar ile birçok farklı uluslararası sertifikasyon kendini güncellemeye gitmiş, ekstra sertifika türleri oluşturmuştur.

Türkiye'de de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, "sürdürülebilir yapılaşmayı, yapıma ilişkin uygulamaları ve mesleki hizmetlerini, erişilebilir kayıt ve denetim sistemleri desteğinde nitelikli, özgün sürdürülebilir yerleşme ve yapılaşma" vizyonunu sağlamak üzere, "Ulusal Yeşil Sertifikasyon" projesini öncelikli projeleri arasına almıştır.

"Sürdürülebilir Yeşil Bina ve Yerleşim Alanlarının Değerlendirme Kılavuzunun Hazırlanması ve Ulusal İşletim Sistemine Hazırlık Kapsamında Büyük Veri Yönetim Modeli' [1]

Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve İklim Değişikliği konusundaki Paris Anlaşması ile ilgili gereklilikler ülkemiz için de geçerli olan ortak sürdürülebilir geleceğimiz ile ilgili acil gündem konularını ve yeşil sertifikasyon sistemine ağırlık verilmesi konusunda en önemli gerekçeleri oluşturmaktadır. "Yeni Kentsel Gündem 2016", 1976'da Kanada'nın Vancouver kentinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat I) ve 1996'da Türkiye'nin İstanbul kentinde gerçekleştirilen ikinci Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) çıktılarında yansımasını bulan taahhüt ve hedefler üzerine kuruludur. Tüm ülkeler, ulusal ve yerel düzeydeki idareleri ve tüm paydaşları ile sürdürülebilir kentsel gelişmeyi ön plana çıkarmaya ve 'Yeni Kentsel Gündemi' benimseyerek uygulamaya davet edilmiştir. Kentsel sürdürülebilirlik

ISBN: 978-605-80820-1-4

teorik ilkeleri ve kentsel politikalara kapsamlı yaklaşım bu belgelerde (sürdürülebilirlik açısından ekonomik, çevresel, sosyal, kültürel ve yönetişimin çok boyutları da dahil olmak üzere) kurulmuş olmasına rağmen, bu ilkeleri yerine getirmek için belirli ulusal çerçeve oluşturacak araçların geliştirme zorunluluğu doğmuştur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve İstanbul Teknik Üniversitesi arasında 26.02.2016 tarihinde imzalanmış ve halen devam etmekte olan «Sürdürülebilir Yeşil Bina ve Yerleşim Alanlarının Temel Değerlendirme Kılavuzunun Hazırlanması ve Ulusal İşletim Sistemine Hazırlık Kapsamında Büyük Veri Yönetim Modeli' Protokolü de ortak sürdürülebilir geleceğimiz ile ilgili taahhütlerimizi yerine getirmek üzere destek veren kapsamlı uygulama araçlarından biri olarak planlanmıştır. Uluslararası yeşil bina ve yeşil yerleşme Sertifikasyon sistemleri ve standartlarının referans alınarak ulusal anlamda uygulanabilirliği ile ilgili faktörlerin göz önünde bulundurulduğu bir yaklaşım hem uluslararası sürdürülebilirlik gündemi hem de ulusal sürdürülebilirlik gündemi açısından büyük önem taşımaktadır.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın küresel iklim değişikliği mücadelesi olarak gündeme getirdiği Türkiye'nin ilk ulusal yeşil sertifikasyon sistemlerinin, bu mücadelede verimli bir etkiye sahip olması beklenmektedir. 26.02.2016 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mesleki Hizmetler Müdürlüğü arasında imzalanan protokol ile başlayan geniş kapsamlı çalışma 04.12.2017 tarihinde tamamlanmıştır (İTÜ-ÇŞB,2017). Ulusal yeşil bina ve yerleşim sertifikasyonu oluşturma süreci İstanbul Teknik Üniversitesi önderliğinde, 6 farklı üniversiteden, 32 uzman katılımcı ile oluşturulan 11 farklı bilim çalışma grubu ile şeffaf ve yönetişim prensibine dayalı biçimde Bakanlık uzmanları, yetkilileri katılımı da sağlanarak yürütülmüştür. Katılım planlaması yaklaşımı ile tüm hazırlık, karar alma ve uygulama süreçlerinde "birlikte üretme" disiplini ile yüz yüze veya iletişim teknolojileri tabanlı katılım olanakları ile proje süreci tamamlanmıştır.

Bu sertifikasyon sistemi bütüncül bir yaklaşım ile ele alınmış olup, ölçekler arası bağları önemine de hassasiyetle yaklaşım gösterilmiştir. Bu bağlamda, yerleşim ölçeğinde; bölgesel ve yakın çevre profili, sürdürülebilir araz kullanım ekoloji ve afet yönetimi, ulaşım ve hareketlilik, yerleşme/mahalle kentsel tasarım, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik konuları, bina ölçeğinde ise bütünleşik bina tasarım, yapım ve yönetimi, iç ortam kalitesi, yapı malzemesi ve yaşam döngüsü, enerji kullanımı ve verimliliği, su ve atık yönetimi, inovasyon konuları oluşturmaktadır. 11 başlık altında ele alınan konuların (Tablo 2) her biri ayrı şekilde Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele alanında önemli adımlar olarak görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. Ulusal Sürdürülebilir Yeşil Bina Ve Yerleşim Alanlarının Belgelendirilmesi İle Elde Edilecek Somut Çıktılar.

1. Karşılaştırılabilir Açık Veri, Üretim**, İnovasyon** Yeşil Bina ve yerleşme Belgelendirmesi süreci "Açık ve Karşılaştırılabilir Yeşil Veri Tabanı" oluşturacaktır. Tüm dünyada açık bir veri ekosistemi geliştiren süreçler ve ağlar inovatif gelişmelerde büyük rol oynamaktadır. Dolayısı ile Türkiye'de ilk defa Yeşil bina ve Yeşil yerleşme Açık ve Karşılatırılabilir Veri Seti üzerinden sürdürülebilirlik hedefleri geliştirmek ve karşılaştırmalı analizlerin yapılması bu sonuçların inovatif yapı malzemesi geliştirme süreçlerinde kullanılması mümkün olabilecektir.	**2. Interdisipliner çalışma işbirlikleri, yeşil yakalı istihdamı, global sosyal sorumluluk** Sürdürülebilirlik konusu, disiplinler arası çalışma gerektiren, ancak 'yeşil uzmanlık alanları' doğuran ve 'yeşil yakalı' istihdamı sağlayan bir konu alanıdır. Sürdürülebilir hedefler; bilim, sanayi ve uygulamada iş birliği gerektirmektedir. Bir başka önemli gelişmede yeşil endüstri 'global sosyal sorumluluk' ve 'kalkınma' konularının içine alınmıştır. Sürdürülebilir kalkınma aynı zamanda doğal kaynakların ve tüm topluluklar için kapsayıcı, adil ve sağlıklı fırsatların öneminin altını çizecektir.
3. Global sürdürülebilir taahhütlerin yerine getirilmesi Enerji verimliliği. İklim değişikliğine adaptasyon, ekolojik ayak izi, ve karbon salımının azaltılması konuları uluslararası deklarasyonlar ile ortaya konmuş global sürdürülebilirlik taahhütleri arasında bulunmaktadır. Ulusal Yeşil Bina ve Yeşil Yerleşme Sertifikasyonu da söz konusu taahhütlerin yerine getirilmesinde önemli bir uygulama aracı ve global sürdürülebilirlik taahhütlerinin yerine getirilmesinde önemli bir adım atılmasını sağlayacaktır.	**4. Sürdürülebilir mimari, kentsel tasarım ve planlama** Kentsel tasarım kent planlama ile mimarlık arasında kendi gündem/ politika ve araçlarını kullanmaktadır. Kentsel tasarım günümüzde yalnızca sokak/ meydan tasarımı değildir. Kentin bir yandan görsel/ estetik/ kimlik değerlerini göz önüne alan, diğer yandan entegre, güçlü, sosyal farkındalığı yakalayan ve kullanıcı ile çevresel ilişkileri kuran bir alandır. Bu yaklaşım ile kentsel değişime de yeni bir güç ve perspektif katmayı, planlama ile birlikte sağlamaktadır. Dolayısı ile ulusal yeşil sertifikasyon sistemi bina ölçeğinden yerleşme ölçeğine kadar bütünleşik bir proje yönetimi sağlayarak sürdürülebilir bina, kentsel tasarım, yerleşim planlaması hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olacaktır.

Ulusal Yeşil Bina ve Yeşil Yerleşme Değerlendirme Kılavuzu'nun teorik, pratik ve algoritmik tabanı 3 temel kriter ile değerlendirilebilir;

1) Global uyumluluk, yerel koşullar, güncellenebilirlik,
2) Sürdürülebilirlik kapsamı, temalar ve kriterler.
3) "Yazılım entegrasyonu

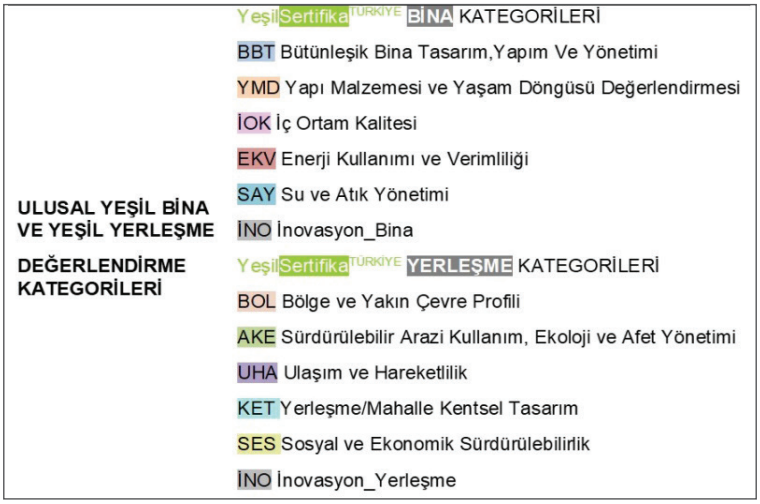
Global Uyumluluk, Yerel Koşullar ve Güncellenebilirlik; Ulusal Yeşil Bina ve Yeşil Yerleşme Değerlendirme Kılavuzu'nun kategorik kapsamının belirlenmesinde 6 uluslararası, 2 ulusal yeşil bina ve yerleşme sertifikasyon sistemlerinin ana kategori yaklaşımları ulusal ve yerel koşullar bağlamında bilimsel kriterlere göre değerlendirilmiştir. Bu nedenle; YeşilSertifikaTÜRKİYE ile belirlenen ana kategoriler ve kategorilere bağlı sürdürülebilirlik

ISBN: 978-605-80820-1-4

tema ve kriterleri; uluslararası kıyaslamaya açık olup gelecek versiyonlarında global ve ulusal referans değerlerin oluşması sürecinde uyumluluk gösterecektir.

Sürdürülebilirlik Kapsamı; Yeşil sertifikasyonların 'sürdürülebilirlik kapsamı' önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Sürdürülebilirliğin ayrıntı düzeyi, ana temaları veya ölçütlerinin global ve ulusal referans karşılıklarının bulunması gerekmektedir. Sertifikasyon sistemlerinin derecelendirdiği tüm bina ve yerleşmelerin hangi kapsamda sürdürülebilirliği kapsamakta olduğu yine global ve ulusal sürdürülebilirlik hedeflerine ne kadar yaklaşıldığının ölçülmesine olanak vermelidir. YeşilSertifikaTÜRKİYE sürdürülebilirlik kapsamı oldukça geniş bir çerçeve sunmaktadır. Birçok sertifikasyon sisteminde temalarda ortaklaşma bulunurken, kriterler ulusal hedefler, yasa yönetmelikler ile değişim gösterebilmektedir. Genel olarak yeşil bina ve yerleşme sertifikasyon sistemlerinin '**ana tema olarak kapsam yeterliliği**' üzerinde durulmaktadır. Literatür araştırmaları; sürdürülebilirlik kapsamının ana temalarla iyi bir çerçeve ile çizildiğinde; kriterlerin eksik olanlarının zaman içinde geliştirilebildiğine işaret etmektedir. Uluslararası yeşil sertifikasyon sistemlerinde **zorunlu kriterler**; 'asgari sürdürülebilirlik gereksinimlerinin karşılandığından emin olmak adına' önemli görülmektedir. YeşilSertifikaTÜRKİYE 2017 versiyonunda da ana kategoriler içinde zorunlu kriterler belirlenmiştir. Göstergeler ve Ağırlıklandırmalar da ise; sürdürülebilirlik kapsamına ana temalar yoluyla karar verildikten sonra, göstergeler yolu ile kapsamın elde edilebilirliği ve standardı belirlenmiştir. Sürdürülebilirlik kapsamının ifade edilmesinde ve karşılaştırılabilir sonuçların elde edilmesinde "dengeli gösterge ağırlıklandırma" önem kazanmaktadır. YeşilSertifikaTÜRKİYE'nin sürdürülebilirlik kapsamı belirlenirken, zorunlu kriterlerin seçimi ve uygulanabilirliklerinin elverişli olmasına özen gösterilmiştir. Şekil 1 ulusal yeşil bina ve yeşil yerleşme sertifikasyonunun sürdürülebilir kapsamında ele alınan temel kategorileri görülmektedir. Sonrasında ise sürdürülebilirlik temasına karşılık gelen ana kategorilerin yeşil bina ve yeşil yerleşme sertifikasyonundaki rolü ve genel amacı belirtilmektedir.

Yazılım Entegrasyonu: Ulusal Yeşil Sertifka yazılımının, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından geliştirilen diğer sürdürülebilirlik esaslı uygulama araçları ile de yazılım tabanlı entegrasyonu mümkün olabilecektir. İnovatif öneriler ile Ulusal Yeşil Sertifika yazılım sürdürülebilirlik performansı hedefine yönelik olarak entegre edilebilecek software tasarımına sahip olacaktır.

Şekil 1. Ulusal Bütünleşik Yeşil Sertifika (Bina ve Yerleşme) Sürdürülebilirlik Kategorileri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Proje katılımcı bir yönetim modeli kullanılarak ***'Bakanlık, üniversite, özel sektör ve sivil toplum kuruluşu iş birliği'*** ile ilerlemektedir. Bakanlık ayağında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mesleki Hizmetler Genel Müdürlüğü, Üniversite ayağında ise İstanbul Teknik Üniversitesi koordinatörlüğünde; Yıldız Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Çankaya Üniversitesi, Ömer Halis Demir Üniversitesi ve Beykent Üniversitesi öğretim üyeleri yer almaktadır. Özel sektör ayağında İTÜ Teknokent Extunda firması, Turkeco ve Alarko, Sivil Toplum Kuruluşu temsilcisi olarak da Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (ÇEDBİK) Yönetim Kurulu üyeleri proje ekibimizde yer almaktadır.

"Sürdürülebilir Yeşil Bina ve Yerleşim Alanlarının Temel Değerlendirme Kılavuzunun Hazırlanması ve Ulusal İşletim Sistemine Hazırlık Kapsamında Büyük Veri Yönetim Modelinin Oluşturulması Protokolü" katılımcı planlama teknikleri ile gerçekleşmesini sağlamak üzere geliştirilen '**katılım ve iletişim programı**' proje süreci boyunca bir dizi katılımcı eylemleri içerecek şekilde kurgulanmıştır. Bu proje için uygulanmakta olan katılım ve iletişim modeli bir dizi etkinliğin ve aktivitenin, protokolde belirtilen etapların teknik aşamalarına göre tasarlanmasını gerektirmektedir. Proje sürecinin her aşaması için veri girişi ve verinin değerlendirilerek tüm proje katılımcıları tarafından değerlendirilmesine olanak sağlayacak **şekilde** kullanılmasını hedefleyen bir zaman planlaması öngörülmüştür. Proje başlangıcından itibaren, uzmanlık alanlarına göre proje katılımcıları, sertifikaların incelenmesi ve protokoldeki ana başlıkların da gözetimi doğrultusunda alt çalışma grupları oluşturmuş ve tüm ekibin bir araya geldiği **çalıştayların** haricinde kendi oluşturdukları takvime göre çalışmalarını sürdürmektedirler.

Proje ekibinin çalışmasını kolaylaştırmak ve şeffaflaştırmak **için kullanılan katılım ve iletişim yaklaşımı öncelikle aşağıdaki hedeflere odaklanmaktadır:**

- Tüm proje ekibi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkililerinin proje sürecine katılımlarının sağlanması,
- Katılımın iş takviminde gösterildiği şekilde bir katılım planı aracılığı ile gerçekleştirilmesi,
- Proje ekibi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkilileri arasındaki diyalogun ve iletişimin güçlendirilmesi,
- Söz konusu iletişimin şeffaflığı sağlayacak ve takibi kolaylaştıracak güncel iletişim tekniklerinin kullanıldığı bir iletişim planı aracılığı ile gerçekleştirilmesi,
- Plan sürecinde katılımcı yaklaşımların ve iletişim etkinliklerinin proje sürecine ve tasarlanan etap adımlarına eşlik etmesinin sağlanması.

Yeşil Sertifikasyon Sistemi YeS_TR, Kent Morfolojisi ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme İle Olan İlişkisi

Kentsel morfoloji, bir kentin yapı ve ulaşım düzenini, açık alanlarını etkileyen arazi kullanımı ve fiziksel formunu ayrıca bu formun değişim sürecindeki tüm öğeleri tanımlamaktadır (Lau, 2011); (Lai vd.,2018). Bu değişim süreçlerindeki sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar arası bağlar sürdürülebilir kentsel gelişmenin de bileşenlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kent morfolojisini etkileyen kentin fiziki biçimini oluşturan öğelerin, yeniden veya ilk başta tasarlanış süreçlerinin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmadaki başarıyı da doğrudan etkilediği söylenebilmektedir. Örneğin bir kentin formu; hava kalitesine, kentsel ısı adası etkisine, sağlık ve termal konforuna, enerji tüketimine olumsuz yönde arttırıcı bir etki yaratabildiği gibi sürdürülebilirlik hedeflerine yakınlaştırıcı potansiyeller

ISBN: 978-605-80820-1-4

de sunabilmektedir. Ayrıca kentsel morfoloji, kentsel yaşamın kalitesini ve yaşam memnuniyetini de etkileyebilmektedir (Holden,2004 ; Lai vd., 2018). Hızlı nüfus artışı ile birlikte gelişebilen plansızlık veya sürdürülebilir gelişmeyi desteklemeyen planlama, kent morfolojisinin inceleme alanı olan fiziki çevreyi etkilerken; kent formunun değişimi ve arazi kullanımının planlanması da kullanıcı olan kentlilerin davranışlarını etkilemektedir (Ball, 2001; Humpel vd., 2002; Leslie vd., 2007 ; Lai vd., 2018).

Bu bağlamda yeni sürdürülebilir kentsel gündemin uygulanmasına yönelik uygulama aracı olarak bütünleşik yeşil sertifikasyon sistemleri tüm bu iç içe geçmiş etkileşim alanının odağında yer almaktadır. Bütünleşik yaklaşım ile ele alınan gerek yerleşim/komşuluk grubu ölçeğinde gerekse yapı ölçeğindeki "gerçekçi" "uygulanabilir" ve "denetlenebilir" yeşil sertifikasyon sistemleri, kentin fiziksel dokusunun gelişimini etkilemektedir. Fiziksel dokuyu şekillendirirken sosyal yapının da bu süreçte etkin biçimde değişim içerisinde olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Kentin fiziksel yapısının tarihsel süreçteki gelişimini etkileyen tüm parçalar kentsel morfolojinin inceleme alanına girerken detaylı analizde ele alınan karakteristikleri; yerleşim yer seçimi, kent makro formu, yapı yoğunluğu, yapı formu, yapı dokusu, ulaşım alanları erişilebilirliği ve kullanım yoğunluğu, yeşil alan büyüklükleri ve kullanım yoğunluğu, yapı, araç ve yaya yolu malzemeleri başta olmak üzere sırlanabilmektedir (Kubat & Topçu, 2009).

11 farklı bilim alanı modülü ile yerleşim ve bina bütünleşik yeşil sertifikasyon sistemi olan YeS_TR , sıralanan **tüm karakteristikler ile ilişki içerisindedir. Sertifikasyona konu olan yerleşim/komşuluk grubu ve yapının sürdürülebilir yaklaşıma sahip olabilmesi için şart koşulan unsurlar yerel malzeme kullanımından, alan seçimine,** ekolojik değerlere hassas yaklaşımdan yapı enerji verimliliğine, yapı ve çevre atık yönetiminden alternatif çevreci ulaşım biçimlerinin sunumuna kadar geniş içeriğe sahip bulunmaktadır. Daha sürdürülebilir bir kentsel gelişmede anahtar rol oynaması beklenen bu sertifikasyon ile geleceğin kentlerinin morfolojisinin de bu bağlamda yeniden yapılanması beklenmektedir. Sırası ile sertifikasyona konu olan tüm modüller ve onların hem kent morfolojisi karakteristikleri hem de sürdürülebilir kentsel gelişme ile olan ilişkilerine değinilecektir.

BOL Bölge ve Yakın Çevre Profili / SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGE İLİŞKİLERİ

Türkiye'de yeşil yerleşimlerin oluşturulması sürecinde "Bölgesel ve Yerel Profil" modülünün temel amacı; yeşil yerleşme sertifikasyonuna konu olan proje alanının yasal, yönetsel ve planlama kademelerindeki durumunu belirlemek ve bu doğrultuda ülkesel ölçekte planlama yasal zorunlulukların yerine getirilmiş olmasını sağlamaktır. Modül kriterleri ile proje alanın mevcut planlama kademeleri içindeki yeri ile tasarım sonrası durumunun değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Planlama öncesi ve sonrası kriterleri ile yapılan değerlendirme ile bölgesel ve yerel ölçekte başlayan ve bina düzeyine kadar sürdürülebilirlik kriterlerine ulaşılması amaçlanmaktadır.

AKE Sürdürülebilir Arazi Kullanım, Ekoloji ve Afet Yönetimi / SÜRDÜRÜLEBİLİR YERSEÇİMİ

Sürdürülebilir yerleşimler hedefinde yapılacak tüm kentsel ve yapısal ölçekteki tasarımlarda, hem mevcut hem de kentsel gelişme alanlarında ölçekler arası bütünlüğü yakalayarak; sertifikaya konu olacak alanın yer seçiminde flora ve fauna yaşamına karşı ekolojik değerleri koruma hassasiyeti ile yaklaşım gösterme, enerji etkin yaklaşımlar ile yer seçim kararlarının kentsel alanların doğal ve fiziki özelliklerinin değerlendirilmesi, kentsel altyapı konusunda genel bir çevre yönetimi anlayışının benimsenmesi, arazi kullanım ve ulaşım kararları ile uluslar arası standartlara sahip, kamusal etkileşimi arttıran, optimum

ISBN: 978-605-80820-1-4

ölçüde entegre olmuş çevreci yaklaşımların benimsenmesi, kentsel afet yönetimi konusunda duyarlı, gerçekçi ve uygulanabilir adımları, yaptırımları benimseme olarak belirtilebilmektedir.

KET Yerleşme/Mahalle Kentsel Tasarım / SÜRDÜRÜLEBİLİR MAHALLE TASARIMI

Sürdürülebilir yerleşimler hedefinde yapılacak tüm kentsel tasarım müdahalelerinde, esnek ve sürdürülebilir, yere özgü özellikleri ve yerin kimliğini göz önüne alan, erişilebilir ve yaşayan kamusal alanlar ile sağlıklı ve aktif yaşamı destekleyen, çevreye duyarlı projeleri teşvik etmektir

UHA Ulaşım ve Hareketlilik / SÜRDÜRÜLEBİLİR BAĞLANTILAR

Sosyal sürdürülebilirliğin arttırılarak yaya öncelikli, ulaşım kalitesini ve verimliliğini kuvvetlendirerek trafik güvenliğini ve kentsel yaşanabilirliği ön planda tutulduğu ulaşım ve hareketlilik stratejileri ve ilkeleri geliştirmektir.

SES Sosyal ve Ekonomik Sürdürülebilirlik / SÜRDÜRÜLEBİLİR TOPLULUK

Mevcut ve kentsel gelişme alanlarında geliştirilecek tüm tasarımlarda ölçekler arası bütünlüğün yakalanarak doğal ve kültürel çevrenin korunması, sosyal hakkaniyet ve sosyal içermenin sağlanması, ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesi, bütün çeşitliliği kentsel sosyal ve ekonomik sistemlerinin yaşamı destekleyici kapasitesini korumak, kentsel kaynakların kısıtlılığını gözetmek, yaşam kalitesinin iyileştirilmesini ve yüksek düzeyde korunmasını güvence altına almak, ekonomik büyüme ile kentsel sistemlerin bozulması arasındaki bağlantıyı kırmak için gerekli önlemleri almak, sürdürülebilir üretim ve tüketimi teşvik etmek, eşit fırsatlar yaratan ve her türlü ayrımcılıkla mücadele eden, temel haklar ve kültürel çeşitliliğe saygı duyan bütünleştirici, sağlıklı, güvenli ve adil bir toplum yapısını teşvik etmek, yüksek yaşam standartları sunan, istihdam sunabilen, refah düzeyi yüksek, yenilikçi, bilgiye dayanan, rekabetçi, eko-verimli bir ekonomiyi teşvik etmektir

BBT Bütünleşik Bina Tasarım, Yapım ve Yönetimi / SÜRDÜRLEBİLİR YAPI

Sürdürülebilir yeşil binalar hedefinde yapılacak hem yeni hem de mevcut binaların, tüm sistemin ve süreçlerin projenin başından itibaren planlandığı, tüm proje paydaşlarının katılımı ile bütünleşik bir proje teslim süreci oluşturarak, performans beklentilerine uygun olarak tasarlanması, yapılması ve yönetilmesi amaçlanmaktadır.

YMD Yapı Malzemesi ve Yaşam Döngüsü / SÜRDÜRLEBİLİR YAPI

Sürdürülebilir binaların gerçekleştirilmesi aşamasında kullanılacak malzemelerin çevreye olan etkilerinin minimum düzeyde tutacak kriterlerin belirlenerek sunulmasıdır. Bu kriterler ile genel olarak: özellikle tükenebilir ve yenilenemeyen doğal kaynakların kullanımının azaltılmasını; teknolojik ve endüstriyel üretim süreçleri sonucunda açığa çıkan ve hava, toprak ve suya karışan her türlü katı, sıvı ve gaz atıkların azaltılmasını ve seçilen malzemelerin uygulandığı binalarda insan sağlığına olumsuz etkisinin bertaraf edilmesi amaçlamaktadır.

İOK İç Ortam Kalitesi / SÜRDÜRLEBİLİR YAPI

Görsel, işitsel, ısıl konfor koşullarının ve iç hava kalitesinin iyileştirilmesini hedefleyen değerlendirme ve tedbirlerin tasarım sürecine dahil edilmesi yoluyla kullanıcılar açısından

ISBN: 978-605-80820-1-4

sağlık ve konforun, pasif (doğal aydınlatma, doğal havalandırma, pasif iklimlendirme, mimari akustik gibi) ve aktif sistemler (yapma aydınlatma, aktif havalandırma, ısıtma sistemleri gibi) aracılığıyla sağlanmasının yanı sıra, konu ile ilgili farkındalığın, verimliliğinin, üretkenliğinin ve memnuniyetin de arttırılması hedeflenmektedir.

EKV Enerji Kullanımı ve Verimliliği / SÜRDÜRLEBİLİR YAPI

Yeni binaların tasarlanması ve mevcut binaların yenilenmesi süreçlerine bina enerji performansının arttırılmasına yönelik tedbirlerin dahil edilmesini sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak, binaların enerji ihtiyacının azaltılması, enerjinin etkin kullanılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin çözümlerin değerlendirilmesi sonucunda uygun kaynaklardan yararlanılması yoluyla binalardaki enerji kullanımının optimize edilmesi hedeflenmektedir.

SAY Su ve Atık Yönetimi / SÜRDÜRLEBİLİR YAPI

Binalarda sürdürülebilir ve etkin su kullanımının sağlanması, alternatif su kaynaklarının (yağmur suyu, gri su gibi) değerlendirilmesinin de göz önüne alınmasının yanı sıra binalardaki evsel kullanımlardan kaynaklanan katı atıklarında yönetimlerinin planlanması ve uygulanmasının sağlanması ile birlikte konu ile ilgili farkındalığın, verimliliğinin, üretkenliğinin ve memnuniyetin de arttırılmasıdır.

Sonuç

Yeşil sertifikasyon sistemleri; kentsel tasarımcıların esneklik, uyumluluk, bağlılık ve yaşanabilirliği gelişmiş bir araç seti ile değerlendirmelerini sağlamaktadır.

Küresel bir terim olarak "sürdürülebilirlik", sayısız sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri dengelemeye çalışmakta olup ve uygulamada oldukça karmaşıktır. Yeşil sertifikasyon sistemleri bu karmaşıklığı gidermede önemli bir kontrol listesi sunmaktadır.

Türkiye'nin kent planlama gündeminde, ulaşılmayı bekleyen sürdürülebilir kentsel gelişme hedefleri varken; uygulama alanında da kentsel dönüşüm olgusu önemini korumaktadır. Kentsel dönüşüm ile kentlerin doğrudan fiziksel gelişimine müdahale edilirken morfolojik karakteristikleri de bu değişim sürecinde yer almaktadır. Kullanıcı ve kent mekânı ilişkisindeki tüm fiziksel değişimler aynı zamanda birey ve giderek toplumun yaşam kalitesine, refah düzeyine dair de yol haritası çizmektedir. Bu nedenle Türkiye'ye özgü, yenilenmeye, inovasyona açık, uluslararası standartlara göre tasarlanmış, bütünleşik bina ve yerleşim sertifikasyon sistemi birçok farklı konuda çözüme ulaştırıcı anahtar bir araç olarak görülmektedir. Bu aracın, Türkiye'nin başta metropol kentleri olmak üzere gerek orta gerekse küçük ölçekli kentlerine dahi tabandan başlayan bir hareketle daha sürdürülebilir bir kentsel gelişme olanağı sağlaması beklenmektedir.

Kaynaklar

Ball K., Bauman, A., Leslie, E., Owen, N., (2001). Perceived Environmental Aesthetics and Convenience and Company are Associated with Walking for Exercise among Australian Adults. Prev. Med., (33), ss.434–440.

Hamedani A. Z., Huber F. A., (2012). Comperative Study of DGNB, LEED and BREEAM Certificate Systems in Urban Sustainability, The Sustainable City VII, Vol I, ss.121-132.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Holden, E., (2004). Ecological Footprints and Sustainable Urban Form. J. Hous. Built Environ., (19), ss. 91–109.

Humpel, N., Owen, N., Leslie, E., (2002). Environmental Factors Associated with Adults' Participation in Physical Activity: A review. Am. J. Prev. Med., (22), ss.188–199.

İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) – Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB), (2017). Sürdürülebilir Yeşil Bina İle Sürdürülebilir Yerleşmelerin Belgelendirilmesine İlişkin Temel Değerlendirme Kılavuzu Ve Ulusal Yeşil Bina Bilgi Sistemi Yazılımına Hazırlık Kapsamında Data Yönetim Planı Hazırlanması Protokolü İle Hazırlanan Proje.

James P., (2015). Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability, Routledge Press, Londra.

Kibert C. J., (2013). Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery, Third Edition, Wiley and Sons: New Jersey.

Kubat A.S., Topçu M., (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açıdan Karşılaştırılması, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2), ss.334-347.

Kuhlman T., Farrington J., (2010). What is Sustainability?, Sustainability , 2(11), ss.3436-3448.

Kuyucu T., (2018). Politics Of Urban Regeneration in Turkey: Possibilities and Limits of Municipal Regeneration Initiatives in a Highly Centralized Country, Urban Geography,, DOI: 10.1080/02723638.2018.1440125.

Lai P., Chen S., Low C., Cerin E., Stimson R.,Yun P., Wong P., (2018). Neighborhood Variation of Sustainable Urban Morphological Characteristics, Int. J. Environ. Res. Public Health, (15), ss.1-13.

Lau, S.S.Y., (2011). Physical Environment Of Tall Residential Buildings: The Case Of Hong Kong. In High-Rise Living in Asian Cities; Yuen, B., Yeh, A.G.O., Eds.; Springer: New York, NY, ABD, ss. 25–48.

Leslie, E., Coffee, N., Frank, L., Owen, N., Bauman, A., Hugo, G., (2007). Walkability of Local Communities: Using Geographic Information Systems to Objectively Assess Relevant Environmental Attributes. Health Place, (13), ss.111–122.

Özçevik Ö., (2017). Yeşil Bina ve Yeşil Yerleşme Sertifikasyonu ile Yeşil Kalkınmaya Doğru, İ.T.Ü Vakfı Dergisi, (76), ss.60-65.

Özden P.P., (2016). Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetsel Boyut, Planlama ve Uygulama, 2. Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul.

U.N (United Nations), (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Oslo.

Yi Z., Liu G., Lang W., Shrestha A., Martek I., (2017). Strategic Approaches to Sustainable Urban Renewal in Developing Countries: A Case Study of Shenzhen, China, Sustainability, (9), ss.1-19.

Çevrimiçi (online) Kaynaklar:

URL1, LEED Official Web Page, Numbers of Project By Countries, 2018. https://www.usgbc.org/articles/usgbc-announces-international-ranking-top-10-countries-leed , erişim tarihi: 01.03.2018

URL2, BREEAM Official Web Page, Numbers of Project By Countries, 2018. https://tools.breeam.com/projects/explore/map.jsp?sectionid=0&projectType=&rating=&certNo=&buildingName=&client=&developer=&certBody=&assessor=&addressPostcode=&countryId=7&partid=10023&Submit=Search , erişim tarihi: 01.03.2018

[1] Belirtilen bölüm yazar Prof. Dr. Özlem Özçevik'in "Yeşil Bina ve Yeşil Yerleşme Sertifikasyonu ile Yeşil Kalkınmaya Doğru" başlıklı İ.T.Ü Vakfı Dergisi 2017 tarihli 76. Sayısı'ndanki yazısından alınmıştır (ss.60-65).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ankara-Yenişehir'de Kentsel Biçimin Değişimi ve Mülkiyet İlişkilerinin Rolü[1]

Yener BAŞ

Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
yenerbas@gmail.com

Özet: *Ankara'nın başkent olarak planlanması ve inşası Cumhuriyet planlama tarihinin ilk ve en önemli deneyimlerden biridir. Bunun içerisinde Yenişehir'in kuruluşu ise genç cumhuriyetin dayandığı ideallerin bir sembolü ve yönetim merkezi olarak tasarlanmış olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir. Bu bildiride Yenişehir'de kent biçiminin oluşum süreci mülkiyet ilişkilerinin etkileri merkeze alınarak tartışılmaktadır. Bu çerçevede Yenişehir'in gelişme sürecine bakıldığında, sokak - yapı adası örüntüsünün oluşumunda kentsel planlamanın belirleyiciliğine karşılık, parsel ve bina örüntüsünün oluşumunda mülk sahiplerinin belirleyiciliği öne çıkmaktadır; plan kararlarının uygulamaya geçerken yaşadığı kırılmalarda, mülk sahiplerinden gelen talep ve baskılar açığa çıkmaktadır. Plan kararları ile piyasa dinamikleri arasındaki bu etkileşim aynı zamanda mekânın üretimindeki bazı morfolojik döngüleri de belirlemiştir. 1920'li yıllarda Yenişehir'in bir yönetim merkezi olarak şekillendiği Erken Cumhuriyet dönemi bağlamından başlayarak 1960'larda Yenişehir'in yeni merkezi iş alanı haline gelişine kadar geçen süreçte, Yenişehir Devlet Mahallesi etrafında bahçeli konutların baskın olduğu 1925-1936 döneminde "oluşum katmanı", 1937-1964 döneminde ilk apartman tiplerinin yayıldığı ve ticaret kullanımının yaygınlaştığı "dönüşüm katmanı" ve 1965'ten günümüze dek, daha yüksek katlı apartmanların ilk apartmanların yerine geçerek Yenişehir'i Ankara'nın yeni Merkezi İş Alanı karakterine büründüren "konsolidasyon katmanı" olarak nitelenebilecek üç morfolojik dönem geçirmiştir. Sonuç olarak, bu bildiri Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte kentsel biçimin üretim tarzında yaşanan değişimi, Yenişehir kent biçiminin oluşumu üzerinden tartışmaktadır. Bu tartışma Türkiye planlama sisteminin günümüze dek uzanan çelişkilerinin ve sorunlarının da kökenleri hakkında ipuçları vermektedir. İmar planlaması olarak adlandırılan planlama mekanizmalarının karakteristik özelliklerini ve imar planlarının mekana biçim verme tarzının öncüllerini, Yenişehir örneğinde henüz oluş halindeyken gözlemlemek mümkündür.*

Anahtar Kelimeler: *kentsel biçim, mülkiyet ilişkileri, morfolojik dönem, imar planlama*

Giriş

Kentsel morfoloji "kentin fiziksel dokusunu şekillendiren süreçleri ve aktörleri inceleyen bir çalışma alanı" (Larkham and Jones, 1991: 55) olarak ele alındığında, tarihsel ve evrimsel bir boyut kazanır. Özellikle Conzenci morfoloji çalışmaları toplumsal yapının değişimi ile yapılı çevrenin dönüşümü arasındaki ilişkiyi incelerken, tarihsel dönemler ile morfolojik dönemler arasındaki bağıntıların açıklanmasına ağırlık vermiştir. Conzen'in "morfo-genesis" adını verdiği yaklaşımının genel ilkesi olarak tanımladığı "sosyo-politik koşullama", birey ve toplum arasındaki değişen ilişkilerin ve toplumsal örgütlenme

ISBN: 978-605-80820-1-4

yapılarının, kentsel biçimi belirleyen temel ve evrensel faktör olduğunu ifade eder (Conzen, 2004:64). Toplumsal yapıların uzun dönemli değişimleri kentsel mekânın biçimlenişinde de farklılaşan "morfolojik dönemler" meydana getirir. Bu bakımdan özellikle toplumsal yapıların hızla dönüştüğü devrimci geçiş dönemleri, yükselen yeni toplumsal ilişkilerin kentsel biçimin üretilme tarzını nasıl etkilediklerini görmek açısından önemli olanaklar sunar.

Bu çalışma Ankara-Yenişehir örneği üzerinden, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yaşanan toplumsal dönüşümün, kentsel biçimin üretimini nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Bu tartışmada mekânı biçimlendiren toplumsal yapıların temel belirleyenlerinden biri olarak mülkiyet ilişkilerine odaklanılmakta ve özel mülkiyet kurumunun gelişimi ve buna bağlı olarak kentsel toprağın bir meta olarak üretilme eğiliminin nasıl geliştiği incelenmektedir. Elbette modern biçimiyle özel mülkiyet kurumu Cumhuriyet'in ilanı ile birden bire ortaya çıkmış bir toplumsal yapı olmayıp, Osmanlı Devleti'nin kapitalizme eklemlenme ve modernleşme süreçlerinde uzun bir geçmişe sahiptir. Buna bağlı olarak, özellikle İstanbul başta olmak üzere ticaret burjuvazisinin gelişmekte olduğu liman kentlerinde yeni kent biçimleri ve işlevleri ortaya çıkmıştır (Tekeli, 1980). Aynı şekilde kentsel planlama etkinliği de modern bir kurum olarak 19. Yüzyıldan itibaren özellikle yangınlarda tahrip olan alanlarda, kentin yeni merkez, liman, demiryolu gibi işlevlerinin geliştiği alanlarda ve göçmenlere yönelik yeni mahallelerin oluşturulması amacıyla belirli kent parçalarına ilişkin planlama çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet devrimleri, Osmanlı döneminden süregelen modernleşme eğilimleri sürdürmekle kalmamış, geçmişin yapılarından köklü kopuşlar da getirmiştir. Toplumsal değişimdeki bu kırılmanın en erken ve açık belirtilerini modern kent mekânını inşa etme çabalarında ve dolayısıyla Ankara'nın başkent ilanı sonrasındaki planlama ve imar sürecinde görebiliriz.

Ankara'nın başkent olarak planlanması ve inşası Cumhuriyet planlama tarihinin ilk ve en önemli deneyimlerden biridir. Bunun içerisinde Yenişehir'in kuruluşu ise genç cumhuriyetin dayandığı ideallerin bir sembolü ve yönetim merkezi olarak tasarlanmış olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir. Bu öneminden dolayı özel yasal düzenlemelere konu olmuş ve Türkiye'nin planlama mekanizmalarının oluşumuna da öncülük etmiştir. Başkentte gelişmekte olan modern bürokrasinin ve piyasa güçlerinin önemli aktörleri Yenişehir'in planlama ve inşa sürecinde etkili olmuştur. Böylece Yenişehir, Cumhuriyet'le birlikte güçlenen özel mülkiyet ilişkileri ile kurumsal yapılar arasındaki etkileşimlerin kent biçimine yansımalarının doğrudan gözlemlenebildiği bir bağlam olarak şekillenmiştir. Bu bildiride Yenişehir'de kent biçiminin oluşum süreci mülkiyet ilişkilerinin etkileri merkeze alınarak tartışılmaktadır. Bu çerçevede İmar ve İdare Heyeti kararlarının çözümlenmesine dayanılarak Yenişehir'in imarında mülk sahiplerinden gelen talep ve baskıların etkileri irdelenecektir.

Yenişehir'in Oluşumu ve Gelişimi

Ankara Kurtuluş Savaşı süresince ve sonrasında hızla göç almış ve konut kıtlığı baş göstermiştir. Buna karşı ilk çözüm çabası olarak Ekim 1923'te Lörcher'in Eski Şehir için hazırladığı 1924 Planı gündeme girmiş, hemen sonrasında İstanbul'dakine benzer bir yerel yönetim sistemi oluşturulması için 417 sayılı Ankara Belediyesi Kanunu çıkartılmıştır. Fakat Cengizkan'ın gösterdiği gibi, sadece bir yıl sonra Lörcher'in iki yeni plan dokümanı yürürlüğe girmiştir. Bunlardan birincisi 1925 Yenişehir Planı, ikincisi ise eski şehir ile yeni şehir planlarını bütünleştiren bir ana plan olarak 1924-25 Lörcher Planı'dır (Cengizkan, 2004) (Şekil 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Ulus Haritası ve Lörcher Planı (Cengizkan, 2004).

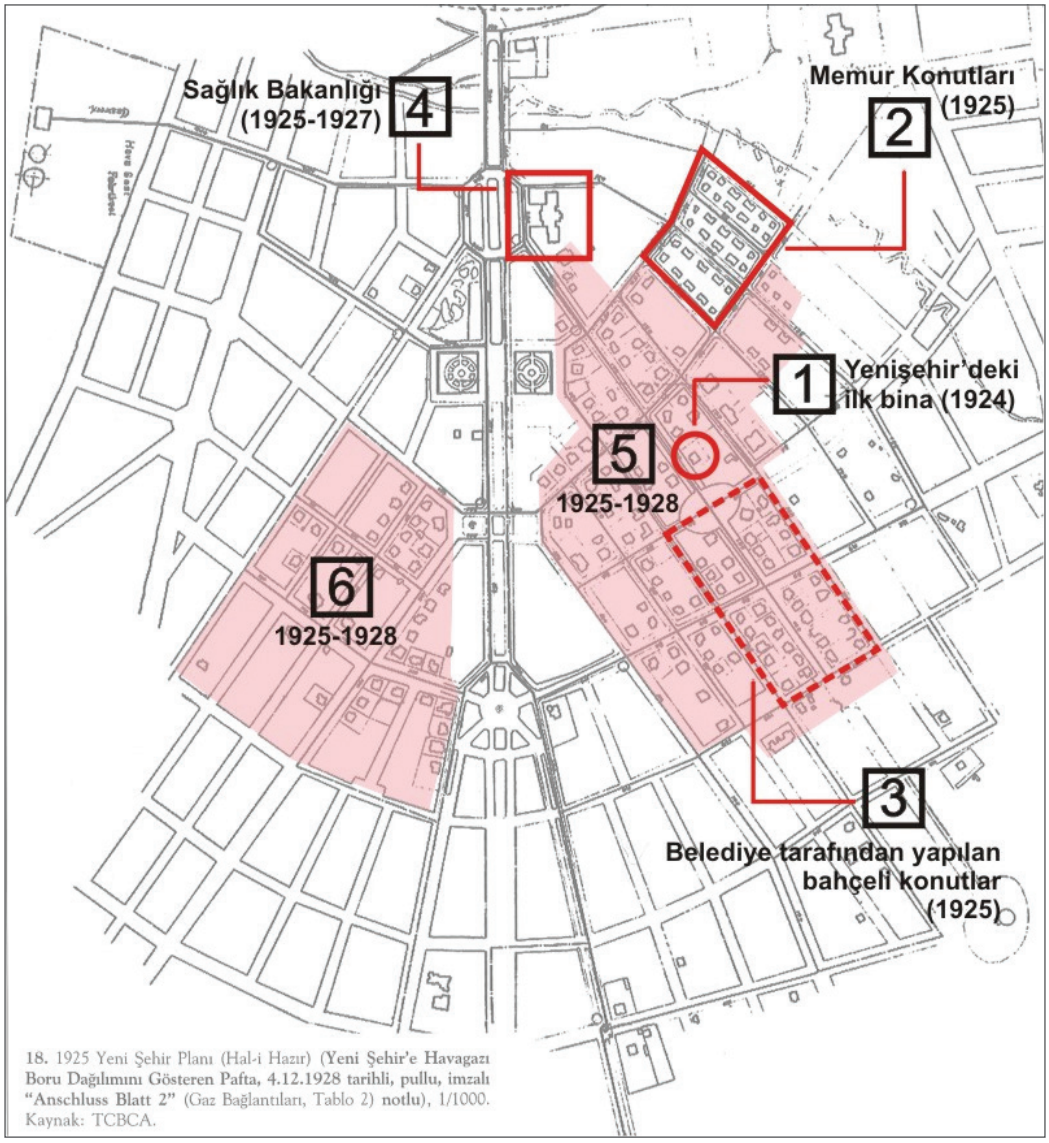
Yenişehir'in gündeme gelişindeki bu iki aşamalı planlama süreci, kentin gelişimine yönelik hedeflerde bir kırılmaya işaret eder. Kentin Ulus çeperinde büyütülmesinin ötesinde, tümüyle yeni bir alanda geliştirilmesi hedefi benimsenmiştir. Kentsel büyüme stratejindeki bu değişikliğin arka planı, Lörcher'in Yenişehir planına bağlı olarak Meclis gündemine getirilen ve "Büyük Kamulaştırma" olarak nitelenen 583 sayılı Kanun'un yasama süreçlerinde yaşanan tartışmalarda ortaya çıkar. İlk olarak Fehmi Yavuz (1952) tarafından ayrıntılı olarak çözümlenen bu Meclis tartışmalarında göze çarpan temel konu kamulaştırma bedelinin neye göre belirleneceğidir. Zira Ulus'ta hızla artan arsa fiyatları ve kiralar, ağırlıklı olarak genç Cumhuriyet'in bürokrasi kadrolarından oluşan yeni kent sakinlerinin konut bulmalarını zorlaştırmıştır. Öngörülen Kanun ile Yenişehir'deki arazilerin piyasa değeri üzerinden değil tapuda belirtilen değeri üzerinden kamulaştırılması, böylece değer artışının kamunun elinde kalması amaçlandığı ifade edilmektedir. Meclis'te yerel toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan vekiller ise kentin Ulus çevresinde geliştirilmesini ve kamulaştırmanın piyasa değeri üzerinden yapılmasını; dolayısıyla arsa fiyatlarında kentin gelişiminden doğan artışların toprak sahiplerinde kalmasını savunmaktadır.

Sonuçta 583 sayılı Kanun kabul edilir (24 Mart 1924) ve Cumhuriyet'in ilk bütünsel planlama deneyimi kapsamlı bir kamulaştırma ile hayata geçirilir. Böylece Yenişehir'in varoluşu yalnızca bir mekânsal vizyonun değil, gelişen arsa piyasası dinamikleri ile bu piyasadaki etkin aktörler arasındaki çıkar çatışmalarının bir ürünü olarak belirmiştir. Bu durum Yenişehir'in gelişimi boyunca etkin olan bir çelişkiye işaret eder: Kamu yararını öne çıkaran bir modern kent vizyonu ile piyasa etkinliğini öne çıkaran iktisadi çıkarlar arasındaki çelişki. Aşağıda ayrıntılandırılacağı gibi, Yenişehir'in ilerleyen dönemlerinde bu çelişki sürekli olarak yeniden üretilecek ve iktisadi çıkarların plan kararları ve ilkeleri karşısındaki ağırlığı giderek artacaktır.

Görüldüğü gibi Yenişehir'in kuruluşu kapsamlı bir kamulaştırma ile gerçekleşmiş ve bu durum Lörcher'in Yenişehir Planı'na bir "*tabula rasa*" sağlamıştır. Ancak bu *tabula rasa* mevcut kadastral dokudan bağımsızlaşma anlamında fiziksel olarak geçerli olsa da toplumsal olarak verili mülkiyet ilişkileri planın uygulama sürecinde etkin olacaktır. Öncelikle Büyük Kamulaştırma'nın yasama sürecinde Hükümet ile yerel eşrafı temsil eden vekiller arasında bir uzlaşmaya varılmış ve kamulaştırılan alanın %25'inin yeni imar adaları oluşturulmasının ardından yerel mülk sahiplerine geri verilmesi kabul edilmiştir (Cengizkan, 2002: 51). Ardından parselasyonu yapılan imar adalarının konut yaptırmak

ISBN: 978-605-80820-1-4

isteyenlere satıldığı görülmektedir. İlk yapılaşmalara ise Belediye'nin öncülük ettiği ve yaptırdığı konutları satışa sunduğu bilinmektedir.[2] Cengizkan'a göre bu evler özel yatırımcıları konut yapımına teşvik etmek için yapılmıştır. Böylece, Şekil 2'deki haritada tahmini yerlerini ve gelişim sıralarını gösterdiğimiz bu ilk yapılaşmalarla, belediye gelişim için ilk ivmeyi vermeye çalışmış ve "bahçeli ev" modeliyle örnek yaratmayı amaçlamıştır.

Şekil 2. Yenişehir'deki yapılaşmanın tahmini yerleri ve gelişim sırası. (Kaynaklarda Sağlık Bakanlığı arkasında Belediye tarafından 198 adet müstakil memur konutu yapıldığı belirtilse de, yukarıda gösterdiğimiz 3 yapı adasının alanı göz önüne alındığında, bunların ancak bir kısmının inşa edildiği söylenebilir.) Altlık: Cengizkan (2004)

Bundan sonra, müstakil bahçeli konutlar hızla çoğalır. Bulvar kenarındaki parsellerin tümüyle boş kalması ise özellikle dikkat çekicidir. Jansen döneminde de kısmen devam edecek olan bu durum, arsa spekülasyonu olgusuyla ilişkili olarak yorumlanmalıdır. Nitekim bu dönemde arsa fiyatlarının hızla artışı ve gerek yerel toprak sahiplerinin gerekse yeni

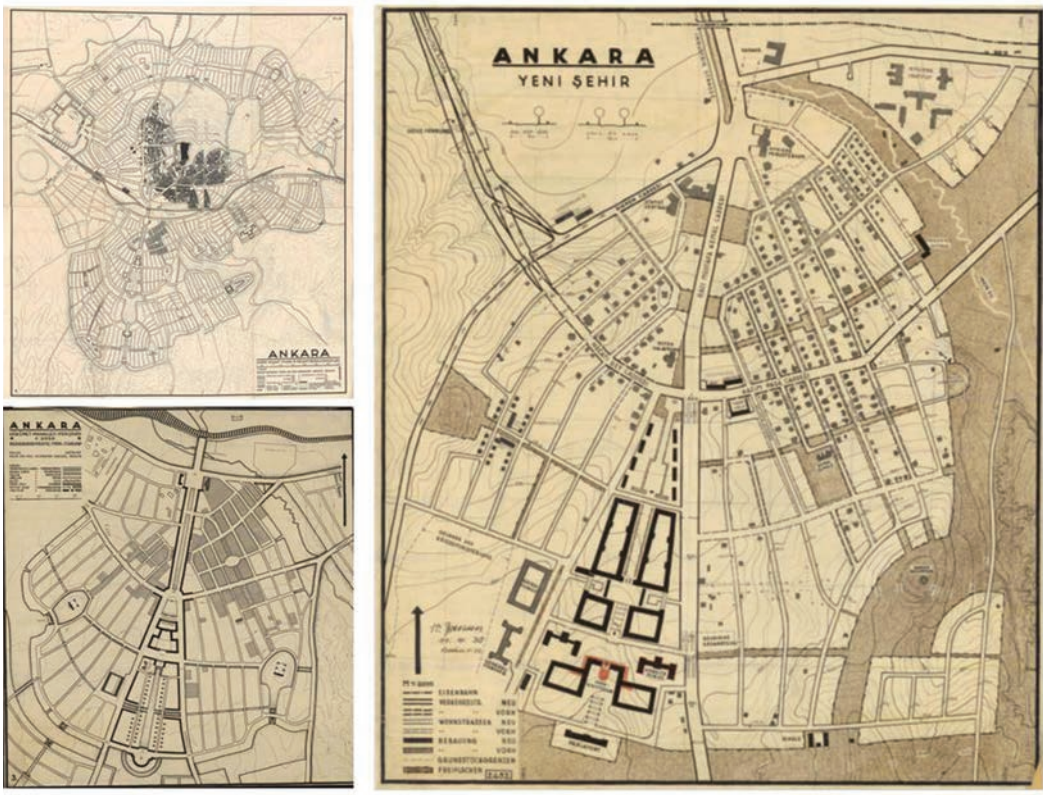
ISBN: 978-605-80820-1-4

kent sakinlerinin arsa spekülasyonu yoluyla zenginleşme çabaları dönemin aydınlarının anılarında eleştirel biçimde sıklıkla anlatılmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara romanının ilk bölümü tümüyle 1927 Yenişehiri'nin eleştirisi olarak okunabilir (Baş, 2015).

Özetlersek, bu aşamada Yenişehir'in sokak sistemi şekillenmiş, dolayısıyla yapı adaları belirlenmiş; parsel ve bina örüntüsü ise kısmen oluşmuştur. 1928'e kadar Yenişehir'deki 78 yapı adasından yalnızca 10'u tümüyle gelişmiştir ve bunların 9'u doğu yakasındadır. Ayrıca 26 yapı adasında kısmi gelişmeler olmuştur. Yine de bu gelişmeler, Jansen Planı'nın tasarımında Yenişehir'in mekansal biçimini büyük ölçüde sabitlemeye yetecektir.

1928 yılı ise Lörcher Planı'nın yerine daha kapsamlı bir plan için duyulan ihtiyaca bağlı olarak, yarışma yoluyla elde edilen Jansen Planı'nın başlattığı yeni bir aşamadır. Kurtuluş Savaşı sonrası hızla büyüyen acil sorunlarına yanıt olarak uygulamaya giren Lörcher Planı'ndan farklı olarak, 1928 Jansen Planı Başkent'i örnek bir modern kent şeklinde geliştirmeye yönelik bir kararlılığın ifadesi olarak, (1927 yılında başlatılan ve 1929'da sonuçlanan) uluslararası bir yarışmayla elde edilmiştir. Aynı zamanda bakanlığa bağlı, dolayısıyla belediyenin üzerinde yetkilere ve kaynaklara sahip bir kurumun, Ankara İmar Müdürlüğünün kuruluşuyla[3] da desteklenir. Ancak Yenişehir açısından büyük ölçüde Lörcher döneminde oluşan sokak örüntüsünün devamı söz konusudur. Jansen'in bu örüntüde, henüz yapılaşmamış yapı adalarının bulunduğu bölgelerde bazı değişiklikler önerdiği görülse de bu değişiklik ve "yamultmalar" Cengizkan'a göre Jansen ile Lörcher arasında çıkan telif hakkı tartışmasının sonuçlarıdır (Cengizkan, 2004; 110) ve Lörcher'den gelen ışınsal sokak örüntüsü ile bunun ortasında yer alan Devlet Mahallesi'nin (Bakanlıklar) üçgen tasarımını değiştirmemiştir (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Solda Jansen'in 1/4000 ölçekli 1929 Ankara Planı ve Lörcher'den gelen geometriyi koruduğu 1/2000 ölçekli 1929 Yenişehir tasarımı. Sağda ise Jansen'in "yamultulmuş" 1930 Yenişehir tasarımı kapsamında bulvarın oluşturulmasının yanı sıra, özellikle yapılaşmanın az olduğu batı yakasında yapı adalarının geometrik örüntüsü değiştirilmişti. (Planlar Berlin Teknik Üniversitesi Mimarlık Müzesi internet sitesinden elde edilmiştir.)

Tankut'un (1993) 1929 Jansen Planı ile 1932 Uygulama Planı arasında gerçekleşen "ön-uygulama aşaması" olarak tanımlandığı dönem ve "uygulama aşaması" olarak tanımladığı 1932-1939 dönemine ilişkin Heyet kararlarının çözümlemesi, Jansen Planı'nın uygulanmasında farklı aşamaları ortaya çıkarmaktadır. Bu kararlarda geçen mülk sahiplerinin talepleri Jansen Planı'nda öngörülen mekansal niteliklerin farklı öğelerine müdahale denemeleridir. Bunlar parselasyon kararları, yapılaşma kararları, yapı nizamı kararları ve bina kullanımı kararları olarak dört başlıkta gruplanabilir.

Parselasyon kararları

1930'ların başında yapılan uygulamaların birinci düzeyi, mevcut mülkiyet birimlerini bu "yamultmalara" uygun biçimde yeniden düzenlemek üzere yapılan ada ölçeğindeki parselasyon planlarıdır. Büyükşehir Belediyesi arşivlerinde bulunan 35 parselasyon planının diğer kısmı ise ikinci düzeydeki parsel ölçekli uygulamalardır. Bunlar arsa sahiplerinin talepleriyle büyük parsellerin ifrazı için yapılmıştır. Örnek olarak dönemin bakanlarından Şükrü Kaya'nın parselinin 5'e ifrazını sağlayan planın yanı sıra, Kütahya mebusu Ragıp (Soysal), Toygar-zade ailesi gibi çok sayıda mülk sahibinin talepleri üzerine düzenlenmiş parsel ölçekli ifraz planları vardır. Bu uygulamalar sonucunda, 1932 tarihli 256 sayılı Heyet kararı ise parsellerin bölünmelerinde boyutları ve cephe genişliklerine

ISBN: 978-605-80820-1-4

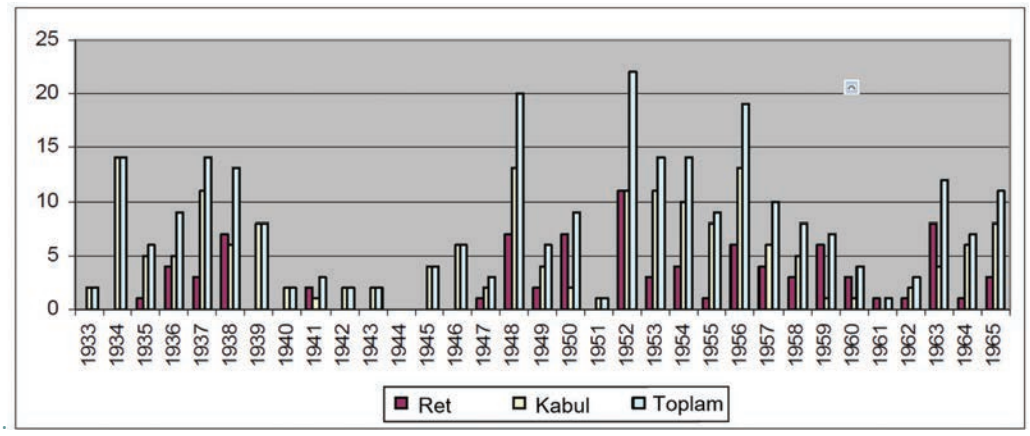
(çekme mesafeleri ile birlikte en az 16 m) ilişkin standartlar yönelik bir ilke kararı alındığı görülmektedir. Bu standartlaştırma parsel bölünmelerine ilişkin artan taleplere bir denetim getirme kaygısına işaret eder. Böylece 1932-35 arasındaki 235 adet Heyet kararının 60 adeti bölünme taleplerine yönelik olup, bunların 9 tanesi ilke kararı gereği reddedilmiştir. Ayrıca ifraz ve tevhid işlemleri için alınan 17 kararda ana eğilimin bölünme ve küçülme yönünde olduğu görülür (Çizelge 6).

Sonuç olarak 1930'lardaki Jansen uygulamaları temelde kentsel toprağın parsellere bölünmesiyle, böylece el değiştirebilir bir meta birimi olarak üretilmesiyle ilgilidir. Bunların formunun mülk sahiplerinin talepleriyle piyasa için uygun "ölçeği" yakalamaya yöneldiği, İmar İdare Heyeti'nin ise bu 'ölçeği' ilke kararı haline getirerek denetim altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1933'ten itibaren hız kazanan yapılaşmayla birlikte, *'parsel'in bir meta olarak üretilmesinden kaynaklanan eğilimler* giderek topraktan binaya doğru yükselecek ve binanın kütlesinden, diğer binalarla ilişkisine ve sonunda binaların işlevlerine sirayet edecektir.

Yapılaşma kararları

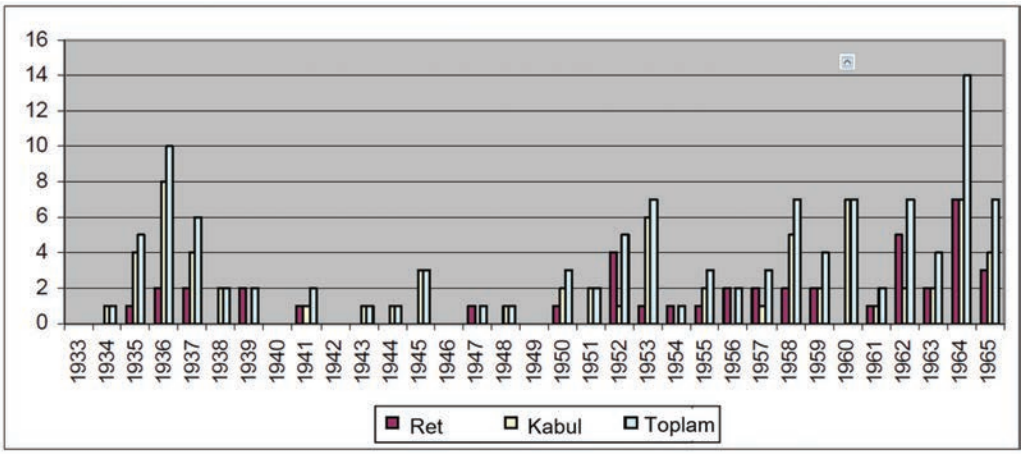
Planla uyumlu yapılaşma taleplerinin yanı sıra, özellikle 1934'ten itibaren inşaat alanını artırmaya yönelik bina yüksekliği, kat sayısı, bina derinliği artışı talepleri ve müştemilatlara ilişkin talepler göze çarpmaktadır. Öncelikle Atatürk Bulvarı üzerindeki binaların 1934 başından itibaren ada ada gelen talepler sonunda 4 kata yükseldiği, daha sonra çatı katlarının normal kata dönüştürülmesine izin verilerek 5 kat olduğu görülür. Aynı aşamada Bulvar gerisindeki yapı adalarında (1048 ve 1066 sayılı adalar) ve kimi parsellerde 3 kata izin verildiği görülür (Tablo 1). Benzer şekilde 1935'te alınan 169 sayılı karar ile eğimden elde edilen bodrum katlarının normal kata dönüştürülmesi gibi yöntemlerle, kat sayılarını artırma çabaları giderek sonuç verir. Ayrıca kat sayısı artışının yanı sıra, bina derinliğinin artırılması (Tablo 2), müştemilat, garaj ve bodrumların konut ve dükkana çevrilmesi gibi talepler de ilk direnişlerin ardından aşama aşama onaylanır.

Tablo 1. 1933-1965 arasında kat sayısı artış taleplerine ilişkin kararlar

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. 1933-1965 arasında bina derinliğinde artış taleplerine ilişkin kararlar.

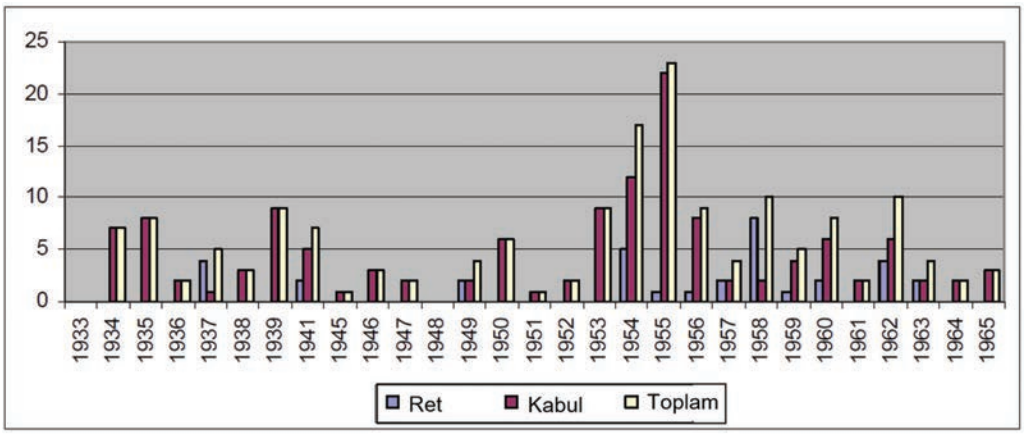

Yapı Nizamı kararları

Yapılar arasındaki ilişkiyi belirleyen yapı düzeni kararları da benzer eğilimlerle dönüşmüştür. Özellikle Bulvar üzerinde blok yapı nizamının tutarlı bir şekilde uygulanmasına önem verildiği görülmekle birlikte, diğer kesimlerde yapı nizamı adım adım şekillenen (incremental) kararlarla belirlenmiştir (Tablo 3). Kimi talepler reddedilirken kimileri kabul edilmiş, böylece inşaat alanını artırma talepleri doğrultusunda giderek "blok nizam" ve "ikiz nizam" inşaatlar yaygınlaşmıştır. Nitekim, bunların bir kısmı, gidişatı denetlemek isteyen Jansen'in kendisi tarafından topluca bloklaştırılarak ve kat sayıları artırılarak tasarlanmıştır. Yine de 1932-1935 döneminde alınan ilke kararları ile birlikte sokaklardaki süreklilik ve uyumu sağlamanın öne çıktığı görülmektedir. Bu amaçla saçak seviyeleri, parapetlerin şekilleri, duvar renkleri, bahçe duvarlarının özellikleri belirli bir uyumu yakalayacak şekilde denetlenmeye çalışılmıştır.

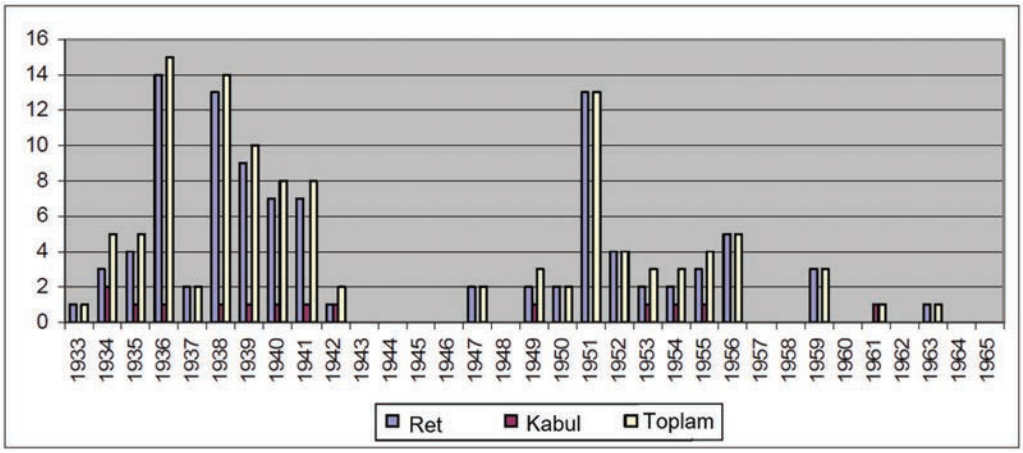
İmar İdare Heyeti kararlarında dikkat çeken diğer bir unsur da plan kararlarına aykırı olarak inşa edilmiş izinsiz yapılara ilişkin kararlardır. Bunların çoğunluğu için yıkım ya da düzeltme kararı alınırken, bir kısmı ise çeşitli gerekçelerle, bir ceza ödemesi karşılında affedilmiştir (Tablo 4).

Tablo 3. 1933-1965 arasında blok nizam taleplerine ilişkin kararlar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

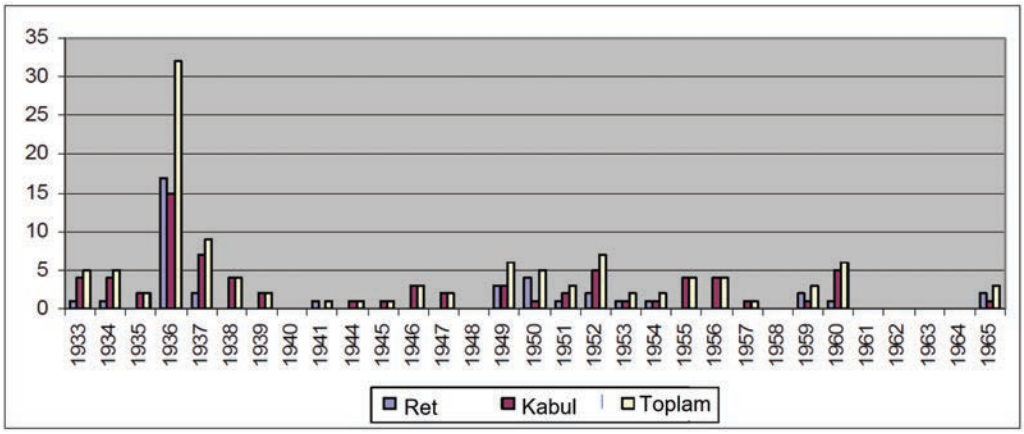
Tablo 4. 1933-1965 arasında izinsiz yapılaşmaya ilişkin kararlar

Bina İşlevi kararları

Bina işlevleri açısından Jansen'in planında Ankara için yeni bir merkez gelişimi önermemesi, artan talebin Yenişehir'de yoğunlaşmasına yol açacaktır. Diğer yandan Jansen bir "hal binası" dışında Yenişehir'in günlük tüketimi için bile ticari kullanıma yer vermemiştir. Nisan 1933'te Garaj için izin alan bir malikin, garaj yerine açtığı dükkan hal yapılana kadar mazur görülür. Fakat hal hiç yapılmayacak ve Lozan meydanında fırın izninden başlayarak, bulvarda hızla artan ticaret kullanımı izinleri, ilerleyen yıllarda Yenişehir'de sokaklar halinde ticaret bölgeleri belirlenmesiyle sonuçlanacaktır (Tablo 5).

Tablo 5. 1933-1965 arasında binalarda ticari kullanım taleplerine ilişkin kararlar.

Özet olarak, 1930'lu yıllarda Yenişehir'de yapılaşma ilerledikçe, baskılar artmış ve İmar İdare Heyeti giderek artan oranda tavizler vermiştir. Öyle ki bir 'döngü'den söz etmek mümkündür. Belirli bir konuda gelen ilk talepler Jansen'in kararları doğrultusunda değerlendirilmekte, fakat sonra kimi parsellere istinai izinler verilmekte, bu istisnaların giderek artmasıyla karmaşık bir durum çıkmakta ve sonunda Heyet, bir "ilke" kararıyla, birkaç adayı kapsayan parselasyon veya inşaat tarzı planları yapıp, parsel düzeyinde oluşan karmaşayı bütünsel denetim altına almaya çalışmaktadır. Ancak bu kez aynı süreç daha ileri taleplerle yeniden başlamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Böylece kentsel toprağın ifraz ve tevhid işlemleriyle belirli bir ölçekte parsellenerek, el değiştiren bir meta işlemi görmesi hız kazanmıştır. Yine de bu dönemde yapılaşma sürecinin Jansen'in plan ilkelerine göre ilerlediğini söylemek mümkündür. Süreç içinde oluşturulan kodlarla, deneme-yanılma yoluyla da olsa, bu dönemde İmar İdare Heyeti'nin kararlarına temel oluşturan ölçütler, kullanım değeri merkezlidir. Kararlarında cephelerin uyumu, sokak karakteri, alan bütünlüğü gibi tanımlamaları vurguladıkları görülür. Burada önemli bir nokta, henüz "imar hakkı" kavramının var olmamasıdır. Kat sayılarını ve bina taban alanlarını artırmaya yönelik talep ve kararlar artmakta ise de henüz parselde izin verilen inşaat alanı bir "mülkiyet hakkı" olarak kavranmamaktadır. Bir başka deyişle, Osmanlı'dan beri güçlenerek süregelen, toprakta özel mülkiyetin mutlaklığı, Yenişehir'de henüz üçüncü boyuta taşınmamış ve binalar henüz meta üretiminin kapsamına girmemiştir.

Sonuçta Ankara İmar İdare Heyeti kararlarının çözümlemesi, 1936 yılının, mülk sahiplerinin eğilimlerinde bir kırılma uğrağı olduğunu göstermektedir. Bu uğrakta, Yenişehir bir özel mülkiyet dokusu olarak büyük ölçüde şekillenmiş ve kadastro haritalarıyla sabitlenmiş, Ulus'la karşıtlık içinde Ankara makroformunun belirleyici bir öğesi olmuş, Yenişehir'in omurgasını oluşturan Devlet Mahallesi'nin inşası ilerlemiş, parsellerdeki yapılaşma büyük oranda tamamlanmış ve 1926'daki ıssızlığını aşarak, sineması, dükkanları, okulu olan, Havuzbaşı gibi toplanma alanlarına sahip bir yaşam alanı haline gelmiş durumdadır. Başka bir deyişle Yenişehir, 10 yıllık kuruluş sürecini tamamlamış ve belirli ilişkilerin görece kalıcılık kazandığı bir "Yer" olmuştur. Bu bakımdan Yenişehir'in 1925'teki başlangıcından 1936'da artık bir "Yer" olarak nitelenebilir hale gelmesine kadar geçen dönem Yenişehir'in "*oluşum katmanı*" olarak adlandırılabilir.

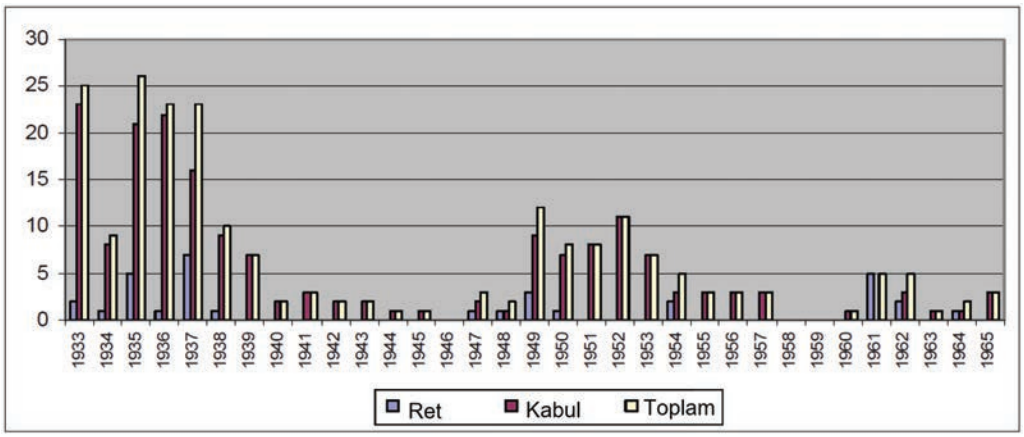
Yavuz'un dikkat çektiği, 1937'de İmar Müdürlüğü'nün belediyeye bağlanması ve 1938'de plan sınırlarının belediye sınırlarına genişletilmesi olguları da eklendiğinde yalnızca Yenişehir için değil, tüm Ankara için yeni bir dönem başladığı söylenebilir. Nitekim bunun ardından, "Ankara imarının Jansen'in danışmanlığını gereksiz kılacak kadar ilerlediği" belirtilerek, Alman plancının görevine son verilir (Yavuz, 1952). Bundan sonra, 2. Dünya Savaşı dönemindeki dışsal kaynaklı kesintiyi saymazsak, Yenişehir sürekli bir dönüşüm süreci içine girecektir.

Yenişehir'in Dönüşümü ve Konsolidasyonu

İmar İdare Heyeti'nde yansıyan mülk sahibi taleplerinde, 1937'den itibaren yapılaşma alanını artırmaya yönelik taleplerin hız kazandığı ve buna bağlı olarak apartmanlaşma eğiliminin geliştiği ve ticari kullanımın yayıldığı göze çarpmaktadır. Bu eğilim aynı zamanda taban alanını artırmaya yönelik blok nizam ve ikiz nizam taleplerini de içermektedir. Lörcher ve Jansen'den gelen tasarımda büyük parseller içerisinde bahçeli konutlar öngörülürken ve dolayısıyla kentsel biçimin belirlenmesinde binaların rolü ikinci planda iken, 1937'den itibaren parseller içindeki yapılaşma oranı artarak parseller belirli bir doygunluğa yaklaştıkça, parsel boyutlarına yönelik değişiklik taleplerinin (Tablo 6), yapı nizamı ve inşaat faaliyetinin bir göstergesi haline geldiğini söylemek mümkündür (Tablo 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 6. 1933-1965 arasında parsel bölünmesi taleplerine ilişkin kararlar.

Bunların yanı sıra, 1936'da izinsiz yapılaşmalar hızla artmış ve ilerleyen yıllarda bu eğilim devam etmiştir. Kat sayısı, bina derinlikleri gibi nicel değerlerdeki artışın belirli bir aşamada sergilediği niteliksel değişimler ise Heyet kararlarında kullanılan gerekçelendirmelerde mekansal uyum ve süreklilik gibi kaygıların yerini arsa sahiplerinin baskılarını dengeleme kaygısının öne çıkması ve artık uyum, süreklilik gibi tasarım kavramlarının mülk sahiplerinin taleplerini meşrulaştıran bahaneler olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

Her ne kadar savaş döneminde (1940-1945) bu eğilimler bariz şekilde kesintiye uğramışsa da, 1937'den itibaren baş gösteren gelişim eğilimleri Yenişehir'in ilk oluşum dönemindeki bahçeli evlerle çevrili kamu yapılarından oluşan kurgusunun yerine; özellikle Bulvar üzerinde bitişik nizamlı apartmanların giderek başat hale geldiği, ticari kullanımların ise Yenişehir'e konut mahallesi olmanın ötesinde bir merkez karakteri getirmeye başladığı yeni bir morfolojik katmanın gelişimi olarak okunabilir. 1950'lere dek sürecek bu katman, Yenişehir'in *oluşum katmanını* giderek örten "dönüşüm katmanı" olarak adlandırılabilir. Bu aşamada artık parsel-bina adası örüntüsü büyük ölçüde piyasa dinamiklerine tabi hale gelmiştir. Yenişehir oluşum katmanından itibaren "sokak - yapı adası" örüntüsünün oluşumunda kentsel planlamanın belirleyiciliğine karşılık, parsel ve bina örüntülerinin oluşumunda mülk sahiplerinin talepleri belirleyici hale gelmiştir.

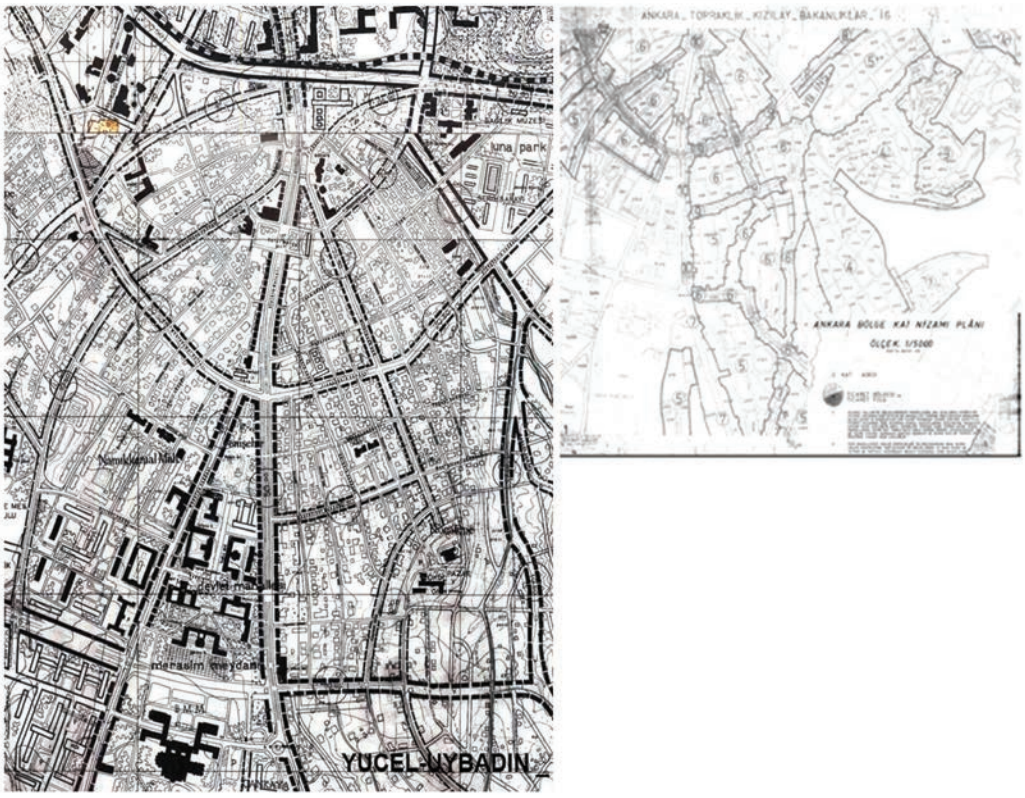
Özellikle 1950'lerden itibaren, artan apartman sayıları yeni bir konut üretim biçimine işaret etmektedir. 1940'larda Bulvar üzerinde sınırlı olan 4-5 katlı apartmanlar giderek ara sokaklardaki parsellerde de görülmeye başlanır. Böylece parsellerin daire sayısına bağlı olarak hisselendirildiği ve satıldığı bir yapılaşma süreci belirginleşmiştir. Bu aynı zamanda her bir parselde çok sayıda mülk sahibinin ortaya çıkmasını getirmiştir. Dairelerin satılabilir birimler olarak hisselendirilmesi ise, binaların artık arsa sahiplerinin kendi kullanımları için ürettikleri bireysel konutların ötesinde, satılmak üzere üretilen meta birimleri olarak üretildiklerinin bir göstergesidir. Bu eğilimin güçlenmesi 1950'lerde "kat mülkiyeti" olgusunu doğuracaktır.

Özetlenirse, Yenişehir'in 50'lerdeki bu dönüşüm süreci kentsel mekanın bir meta olarak üretilmesini içeren "özel mülkiyetin mutlaklaşması" olgusunun, Türkiye'ye özgü biçimleriyle (yap-satçı üretim ve kat mülkiyetinin gelişmesiyle) "tamamlandığı" bir piyasalaşma sürecidir. Bu dönem aynı zamanda Heyet kararlarında "imar hakkı", "kat hakkı", "emsal" , "kesafet yolu" gibi, mekanın niteliksel değerleri yerine mülkiyet

ISBN: 978-605-80820-1-4

hakkına ve niceliksel değerlere vurgu yapan terimlerin geliştiği bir aşamadır ve bu terimler 1956'da çıkacak 6781 sayılı İmar Kanunu'nda da önem taşıyacaktır. Dolayısıyla meta üretiminin nitelikleriyle biçimlenen, sadece mekanın kendisi değildir. Planlama yönetmelikleri, kavramları, ilkeleri ve giderek bir bütün olarak "imar planlama yaklaşımı", soyut, niceliksel ölçütlere dayalı; imar hakkı ve arsa değeri gibi değişim değeri merkezli kavramları kendinden menkul ölçütler haline getiren bir karakter bürünecektir. Bu bakımdan Yenişehir deneyimi Türkiye planlama sisteminin günümüze dek uzanan çelişkilerinin ve sorunlarının da kökenleri hakkında ipuçları vermektedir. İmar planlaması olarak adlandırılan planlama mekanizmalarının karakteristik özelliklerini ve imar planlarının mekâna biçim verme tarzının öncüllerini, Yenişehir örneğinde henüz oluş halindeyken gözlemlemek mümkündür.

Jansen Planı'nın yerini alan 1957 Yücel-Uybadin Planı bu sürecin bir ürünüdür (Şekil 4). Aynı zamanda bu nazım planın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, 1960 yılında etkin hale gelen "Bölge Kat Nizamı" planları, apartmanları bütün Yenişehir (Bulvar üzerinde 10 kat, Mithatpaşa ve Necatibey Caddeleri üzerinde 9 kat ve ara sokaklarda 6 kat) ve genel olarak Ankara'da baskın bina tipi haline getirecektir.

Şekil 4. 1957 Yücel-Uybadin Planı'nda Yenişehir (solda) ve 1961 Bölge Kat Nizamı Planı'nda Yenişehir (üstte).

1960'lara gelindiğinde Yenişehir artık bir konut mahallesi değil, çok katlı apartmanlardan oluşan ve Ulus'la yarışan bir "merkezî iş alanıdır". Artık yeni bir "Yer" haline gelmiştir. 23.06.1965'te çıkan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu ise yap-satçı konut üretimi ve bunun altında yatan mülkiyet ilişkilerinin kurumsallaşması ve daha etkin bir mekanizmaya

ISBN: 978-605-80820-1-4

kavuşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Kat Mülkiyeti Kanunu yeni bir mülkiyet tipinin ve buna bağlı yeni bir mekan tipinin kurumsallaştığı bir uğrak olarak görülebilir. Zira Kanun'un temel işlevlerinden birisi apartman bloklarındaki dairelerin "bağımsız bölüm" adı altında bağımsız mülkiyet birimleri halinde tanımlanırken, apartmanın ortak mekanlarının ve bahçesinin ortak kullanımına ilişkin mülkiyet haklarının netleştirilmesidir. Bu hakların düzenlenmesi söz konusu ortak yerlerin bakımı ve idaresi için gereken ortak yönetim mekanizmasını da içermektedir. Böylece Kat Mülkiyet Kanunu ile, apartman tipinin yaygınlaşma sürecinde fiilen ortaya çıkmış bir mekan tipinin; Kanun'daki tanımı ile, apartmana ait "ortak yerler"in kullanım ve yönetiminin yasal ve kurumsal bir zemine kavuşması sağlanmıştır. Ulusal ölçekteki bir olgu olan bu yasalaşma, Yenişehir özelinde de mekanın üretimindeki bir uğrak olarak görülebilir. Zira apartman tipi Yenişehir'de yaygınlaşırken, Kat Mülkiyeti Kanunu ile apartman üretiminin temelindeki yap-sat mekanizmasının işlerliğinin desteklenmesi sonucunda, tapu kayıtlarına göre Yenişehir'de gerçekleşen toplam bağımsız bölüm satış sayısı 1965 yılında zirveye ulaşmıştır (Baş, 2010:211).

Bu çerçevede Bölge Kat Nizamı ve Kat Mülkiyeti Kanunu çerçevesinde ilerleyen yıllarda üretilen 9-10 katlı apartmanlar ana caddeler ve Bulvar üzerindeki 4-5 katlı ilk apartmanların yerine geçerken, ara sokaklarda ilk oluşum katmanından süre gelen bahçeli konutların da tamamına yakını 5-6 katlı apartmanlara bu dönemde dönüşmüş olacak ve Yenişehir'in bugünkü karakteri şekillenmiş olacaktır. Ayrıca Bölge Kat Nizamı içerisinde oluşan apartman örüntüsünün arasında, Emek İş Hanı, SSK İş Hanı ve son aşamada Kızılay AVM binası gibi gökdelen niteliğinde ayrıksı yapılar da Merkezi İş Alanı karakterinin öğeleri olarak öne çıkacaktır. Böylece Yenişehir'in bütünü günümüze dek apartman ve yoğun ticari kullanımlardan oluşan bir kent merkezi niteliği kazanmıştır. Bu aşamadan itibaren, gerek parsellerde kat mülkiyetine sahip hissedar sayılarının çok artması (yer yer 80-100 hissedarı bulan parseller) (Baş, 2010:211), gerekse de parsellerdeki yapı yoğunluğunun doygunluğa ulaşarak kemikleşmesi bakımından, *dönüşüm katmanının* tamamlandığı ve günümüze kadar sürecek bir "*konsolidasyon (perçinleşme, kemikleşme) katmanının*" belirginleştiği söylenebilir. Parsellerin giderek doygunluğa ulaşması sonucunda mevcut parsel ve bina örüntülerinin kemikleştiği bu aşama Larkham ve Jones'un (1991:69) İngiltere kentlerinde "Burgage Plot" adı verilen parsel tiplerinin dönüşümünü betimlerken getirdikleri Climax (Zirve) aşaması tanımıyla benzerlik göstermektedir.[4]

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in erken döneminden itibaren Yenişehir'in biçimsel oluşumuna bakıldığında, özel mülkiyet ilişkilerinin kentsel toprağın parsellenmesinde, konut üretiminde ve kentin gelişiminde belirleyici etken olduğu görülmektedir. Kentsel mekanın bir meta olarak üretilmesine dayanan toplumsal ilişkiler, plan kararlarına ve daha genel olarak planlama yaklaşımına genel karakterini vermiştir. Yap-satçı konut üretimine dayanan apartman tipi için uygun parsel üretimine odaklanan ve mekansal niteliklerden çok arsa piyasasının ve mülkiyet ilişkilerinin niceliksel ölçütlerine öncelik veren bir planlama yaklaşımı yerleşiklik kazanmıştır. Bu yaklaşım ise günümüzde halen hakim olan "imar planlama" kurumunun tarihsel köklerini oluşturmuştur. Bu bakımdan Yenişehir'in kuruluşu ve dönüşümü imar planlama kurumunun da kuruluş ve dönüşümünün önsel olarak deneyimlendiği bir süreç olarak değerlendirilebilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Baş, Y. (2015) "Bir (Kentsel) Ütopya Olarak "Ankara" Romanı", METU JFA, 2015/2 (32:2) 79-98.

Baş, Y. (2010) Production of urban form as the reproduction of property relations: morphogenesis of Yenişehir - Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Cengizkan, A. (2004) Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı, Arkadaş Yayıncılık, Ankara.

Conzen, M. R. G. (2004) Thinking About Urban Form – Papers on Urban Morphology: 1932-1998, Peter Lang, Bern.

Larkham P.J. ve Jones, A.N. (1991) A glossary of urban form, UBG Historical Geography Research Series 26, (Geobooks, Norwich).

Larkham P.J. (2002) "Misusing 'morphology'?", Urban Morpholohy, 6(2) 95-8.

Tankut, G. (1993) Bir Başkentin İmarı: Ankara (1929-1939), Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Tekeli, İ. (1980) "Türkiye'de Kent Planlaması'nın Tarihsel Kökleri", Türkiye'de İmar Planlaması, ODTÜ, Ankara.

Ünlü, T. ve Baş, Y. (2016) "Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi", Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Temel Yaklaşımlar ve Teknikler, Mersin, 14-31.

Yavuz, F. (1952); Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara.

---

[1] Bu çalışma Prof. Dr. Baykan Günay danışmanlığında, 2010 yılında tamamladığımız "Production of urban form as the reproduction of property relations: morphogenesis of Yenişehir–Ankara" başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

[2] İnci Aslanoğlu (1980: 22) 1925 yılında Sağlık Bakanlığı'nın arkasında 198 adet bahçeli ev tipinde, ayrık düzen memur konutu yapıldığını bildirir. Gönül Tankut'a göre bu tek katlı, üç-dört odalı konutlar, yaratılmak istenen ulusal burjuvazi için öngörülen yaşam çevresini temsil eder (Tankut, 1993: 53). Ardından, Ali Cengizkan (2002; 71) belediye tarafından desteklenen 34 müstakil eve işaret eder. Bunlardan birisi Ziya Gökalp Caddesi 1045/2 parselde günümüze kadar gelmiştir.

[3] 28.5.1928 tarih ve 1351 sayılı Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifesine Dair Kanun

[4] Larkham ve Jones'un (1991) parsellerin doygunluğa ulaşması sonucunda kentsel örüntünün Climax (zirve) aşamasına varması şeklindeki tanımlarına başvurarak Mersin Çamlıbel örneğini tartışan Türkçe bir metin için Ünlü ve Baş'ın (2016) çalışmasına bakılabilir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Toplumsal Hafızanın Mekânsal Kodları: Bomonti 'de Yer İsimleri

Sezen TÜRKOĞLU, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü,
turkoglusezen@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: *Bu araştırmada, toplumsal hafızanın kentsel mek*ândaki izlerini kentsel toponimler *üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamak amaçlanmaktadır. Kentsel mekân toplumun bir ihtiyacı ve toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; toplumsal ilişkilerin, normların ve hatta hafızanın yeniden üretilmesinde etkili olmuştur. Nesneler, değerler ve deneyimlerin oluşturduğu soyut ve somut kavramların bir toplamı olan kentsel mekân hakim ideolojilere bağlı olarak evrilirken, toplumsal hafıza da kolektif olarak üretilmekte ve mekânda cisimleştirilmektedir. Böylece nesiller boyu aktarılarak sembolleşen kavram ve deneyimler mekânın kendisi ile bütünleşirken, mekânsal ögeler toplumsal hafızanın korunmasında ya da yeniden üretilmesinde önemli araçlardan biri konumuna gelmektedir. Bu araştırmanın odağını oluşturan öge ise kentsel toponimlerdir. Toplumsal hafızanın inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılan kentsel toponimler, bir resmi tarih ve hakim ideoloji belgesi olduğu kadar, yerel kültürden referanslar ve deneyimleyene göre değişen çağrışımsal anlamlar içermektedir. Bu nedenle kentsel toponimlerin analizi, kentsel mekânları toplumsal süreçlerle birlikte okumaya olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda, araştırmada, hafıza katmanlarının kalıcılığı ve kırılganlığının tartışılabildiği, aynı zamanda yeninin de görünür olduğu Bomonti semtinde, toplumsal hafızanın süreklilik, kırılganlık ve yeni anlamlılık durumları yer isimleri / toponimler üzerinden okunmaktadır. Ortaya konan kentsel kesit, mekânda kodlanan toplumsal hafıza ve resmi tarih anlatısının çift taraflı okuması çerçevesinde tarihi haritalar, resmi belgeler, literatür ve medya taramalarından faydalanılarak irdelenmektedir. Yer isimleri ile değişen tarihsel ve kentsel dinamikler eşsüremli bir şekilde ele alınarak, yer isimlendirme politikalarının toplumsal ve mekânsal değişim sürecindeki ve dolayısıyla toplumsal hafızanın yeniden üretimindeki araçsal rolü tartışılmaktadır. Kentsel toponiminin toplumsal hafıza ile ilişkisinin ortaya konulması, mekânsal dönüşüm politikalarına yol gösterici olabilmesi açısından önem taşımaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Kentsel toponimi, toplumsal hafıza, Bomonti, İstanbul.*

Giriş

Deneyimleri ve edinimleri mekânsal ve zamansal boyutuyla, gerektiğinde geri çağırmak üzere, zihinde depolamak olan hafıza bireyin toplumsallaşması ve sosyalleşme sürecinde gerçekleşen iletişim ile canlı kalan bir olgudur ve değişken ilişkiler bağlamında bu günde yeniden kurulmaktadır. Toplumsal hafızaya yönelik kesin bir tanımlama olmamakla birlikte Halbwachs (2016)'a göre birey doğal olarak bir topluma ait olduğundan hafıza da toplumsaldır. Bireysel bir hatırlama eyleminden öte, resmi tarihi ve yerel kültürü içeren bir toplumsal örgütlenme biçimi olan toplumsal hafıza, çoğu zaman manipülasyona

ISBN: 978-605-80820-1-4

açık olan hatırlama ve unutma arasındaki seçimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır (Connerton,1999; Riceour, 2012; Schudson, 2007).

Sembolik bir mekânsal yönlendirme ögesi olarak kente eklenmenin yanında, hatırlama ve unutma arasındaki seçimlere dâhil olarak toplumsal hafızanın manipülasyonunu ve belirli bir imgenin meşrulaştırılmasını sağlayan yer isimleri, diğer bir deyişle Yunanca 'topos' (yer) ve 'onoma' (ad) kelime kökeninden gelen toponimler, bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. İsim bilimi anlamındaki onomastik biliminin bir alt dalı olan toponimi çalışmaları yer isimlerinin kökenlerini, anlamlarını, kullanış biçimleri ve tipolojilerini araştırmaktadır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru, araştırmacılar yer isimlerine yönelik klasik sınıflandırmaların ötesine geçerek; yer isimlendirme sürecinin temelini oluşturan eşitsiz güç ilişkilerini inceleyen daha kritik bir perspektife yönelmiştir. Toplumsal hafızanın kurulması ve yönetilmesinde, yer isimlerinin ideolojik bir araç olarak kullanımına yönelik araştırmalar 'eleştirel toponomi' çalışmaları altında yürütülmektedir (Alderman, 1996; Azaryahu, 1992; 1996; 1997; Myers, 1996; Yeoh, 1992; Rose-Redwood vd. 2010; Light ve Young, 2014). Güncel eleştirel toponimi çalışmaları, hem yer isminin kendisinin hem de yer isimlendirme uygulamasının politik analizine ve 'yer'in kültürel üretimine odaklanmaktadır (Rose-Redwood vd. 2010, Azaryahu, 2011).

Yer isimleri, tarihsel olarak önemli olanı ya da kamusal olarak hatırlanmaya uygun olanı tanımlayan bir toplumsal hafıza politikası olarak kullanılmaktadır. Hem tarihsel referanslar hem de mekânsal yönlendirmeler olarak kentsel toponimlerin kapasiteleri kültür, tarih, siyasi gündem ve mekânın bütünleşmesini sağlamaktadır (Azaryahu, 1996). Hakim ideoloji ve iktidarın gücünün kentsel mekânda meşrulaştırılması (Azaryahu, 1996; 1997; Rose-Redwood vd. 2010, Alderman, 2003; 2015), ortak bir ulusal anlatı ve resmi tarih yazımına dahil olarak ulusal kimliklerin inşası (Azaryahu, 1996, Yeoh, 1996, Light ve Young, 2014) ve toplumsal gerçeklik ile algılayışın inşasında (Azaryahu 1996; 1997; Rose-Redwood, 2008) kullanılan yer isimlerinin, hatırlama ve unutma arasındaki seçimleri etkileyerek toplumsal hafızayı manipule eden ideolojik bir araca dönüşmesi sürecinin tartışılması gereği ortaya çıkmaktadır. Toponimi çalışmaları çoğunlukla cadde ve sokak isimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, öznesi değişen yirmi birinci yüzyıl kentlerinde, plazalar ya da rezidanslar gibi ikonik mekânların isimleri ile sokak isimlerinin bir arada değerlendirildiği, toplumsal hafıza ve yer isimlerinin ilişkisini daha geniş bir perspektifte yorumlamaya yönelik çalışmalar, özellikle Türkiye literatüründe yetersizdir.

Bu kapsamda, araştırmanın amacı, tanımlanan problematiğe yanıt verecek şekilde, toplumsal hafızanın kentsel mekândaki kodlarını ve izlerini yer isimleri üzerinden okumak ve yer isimlendirme politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki gücünü sorgulamaktır. Çalışma alanı olarak seçilen Bomonti semti gerek çok kültürlü yapısı gerekse merkeze yakın konumu nedeniyle on dokuzuncu yüzyıldan günümüze sosyal ve mekânsal olarak eşsüremli okumalara imkân veren; toplumsal hafıza katmanlarının görünürlüğün ve kırılganlığının tartışılabildiği aynı zamanda yeninin de görünür olduğu bir kentsel kesittir. Araştırma kapsamında, yer isimlerinin toplumsal hafızanın süreklilik, kırılganlık ve yeni anlamlılık durumlarındaki araçsal rolünün yer isimleri ve yer isimlendirme politikaları üzerinden bir okuması yapılmıştır.

Kentsel metni bütüncül bir şekilde okumaya ve eklemlendiği metnin bütünü içinde değerlendirmeye yol gösteren bir anlam bilimi olan 'hermeneutik' yaklaşım benimsenmiştir (Neuman, 2013; Gadamer, 2008). Bomonti kentsel metninin hermeneutik okumasını gerçekleştirmek için, öncelikle karma veri toplama yöntemi kullanılarak kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

metin kurgulanmaktadır. Bomonti semtindeki toplumsal yapıya yönelik anlamlar içeren tarihsel metinler olan sokak haritaları (1924 Pervititch haritaları, 1934 Şehir Rehberi ve 1948-1949 Kadastral Haritaları, 1989 İstanbul Şehir Rehberi gibi), ansiklopedik bilgi, otobiyografik yazı, tarihi arşivler gibi belgelerden faydalanılarak kurgulanan kentsel metin otobiyografik yazılar ve altı kişiyle yapılan yapılandırılmamış görüşmelerden elde edilen kentsel kesiti deneyimleyenin hikâyeleri ile desteklenmektedir. İkinci aşamada, verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılarak, pek çok dinamiği barındıran kentsel metin içerisinden, araştırmada yanıt aranan sorulara yönelik anlamlar, belirli bir sistematik içerisinde tespit edilerek kategorize edilmiştir. Son olarak, kuramsal altyapı ışığında Bomonti kentsel metnine yönelik verilerin eşsüremli bir şekilde okunması sonucunda, belirlenen tarihsel kırılma noktalarında yer isimlerinin değişimleri toplumsal hafızanın manipülasyonu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve: Toplumsal Hafıza ve Yer İsimleri

Felsefe, psikoloji, nöroloji, sosyoloji ve tarih gibi birçok disiplinde ele alınmış olan hafızanın öznesi ve kaynağı birbirini besleyen kuramlar ile farklı şekillerde tanımlanmış; öğrenme, algılama ve imgeleme, seçici unutma, hatırlama, unutmama gibi edinimler çerçevesinde yorumlanmıştır. Hafıza çalışmaları, birey merkezli hatırlama ve unutma süreçlerini incelerken, bireyin siyasal ve toplumsal bir varlık olarak ele alınması kaçınılmaz olmuştur (Bergson, 2007; Halbwachs, 2016; 2017; Nora, 2006, Assman, 2001). Halbwachs (2016), bireylerin içinde bulunduğu toplum ile beraber hatırlayabileceğini, bu bağlamın dışına çıktığında ve ya çevresi değiştiğinde tutarlı bir hatırlamaya sahip olamayacağını söyleyerek, hafıza çalışmalarını tamamen toplum üzerine kurgulamıştır. Modernite ve postmodernite deneyimlerinin getirdiği yapım-yıkımlar nedeniyle geleneksel olanın kaybolması ve geçmişe yönelik ilginin artması, hafıza çalışmalarına ivme kazandırmıştır (Nora, 2006, Neyzi, 2011). Hafızanın, toplumsal olarak ele alınışı, mekân ile olan ilişkisine yeni boyutlar katmaktadır. Mekân, kültürel olan ile zihinsel olanı; toplumsal olanla da tarihsel olanı birbirine bağlamaktadır (Lefebvre, 2014).

Toplumların, kültürlerini ve varlıklarını ispat etme ve sürdürme eğilimleri ile paralel olarak hafızalarını bir mekânda cisimleştirme ve güncelleme eğilimleri vardır (Assman, 2001). Mekânları hafızaların saklama kapları olarak gören Assman (2001)'a göre, insan var olduğundan beri günlük hayatına dâhil ettiği ve kendini gerçekleştirmesine imkân veren nesneler ile çevrilidir. Bu nesnelerin aslında bir ilişki olduğunu ve sınırladığı mekânlarda deneyimlenerek, toplum için bir hafıza oluşturduğunu belirten Lefebvre (2014, s.67)'e göre "toplumların mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır". Lefebvre (12014)'in 'toplumsal mekânı', Tuan (1979) tarafından 'yer' olarak kavramsallaştırılan olguyla benzerlikler taşımaktadır. Buna göre yer sadece yeryüzündeki herhangi bir konum değil, dünyayı anlayış ve kavrayış biçimidir (Tuan, 1979). Toplumlar, mekânda anlamlandırdıkları konumlara bağlanarak o konumu yere dönüştürmektedir ve bu anlamlandırma bazen isimlendirmeyle gerçekleşmektedir (Lefebvre, 2014). İsimlendirilen mekân, sınırları belirlenmiş olan anlamı ile toplumun diline, kültürüne ve dolayısıyla hafızasına dâhil olarak, ismi aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu nedenle, mekândaki anlamın taşıyıcısı olan isimler, yani toponimler, yerin hafızası olarak değerlendirilmektedir.

Yer isimleri toplumun mekânda ve mekânla kurduğu ilişkilerin; öznel ve toplumsal deneyimlerin, edinimlerin ya da çağrışımların hafızasıdır. Sembolik bir mekânsal yönlendirme olarak kente dâhil olmanın yanında hatırlama ve unutma arasındaki

ISBN: 978-605-80820-1-4

seçimleri etkileyerek, belirli bir geçmiş imgenin meşrulaştırılmasını ve doğal olarak kente katılmasını sağlamaktadır (Azaryahu, 1996). Bu kapsamda, eleştirel toponimi çalışmaları, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimleri takip eden yeniden isimlendirmeler ile oldukça yakından ilgilenmiştir (Azaryahu, 1992).

Yer isimlerinin, popüler görüşlere ve sıradan ihtiyaçlara cevap olarak sunulmuş bile olsa, her zaman ideolojik düzenin denetiminde belirlenmesi otoritenin belirgin bir özelliğidir (Palonen, 2008). Ancak, tarihsel ve kültürel birikimin kesintiye uğradığı yirmi birinci yüzyıl kentlerinde, mekândan bağımsız olarak üretilen kavramlar, semboller ve deneyimler; çoğunlukla, doğrudan ekonomik sermaye tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda mekân ile toplumun ilişkisinin içerdiği anlama işaret eden ve toplumsal hafızanın mekânı olan 'yer', toplumsal hafızanın manipüle edilmesi ile tarihi olmayan, zamansız ve mekânsız bir yere dönüşmüştür ki buraya yer demek mümkün olmayacağından 'yer olmayan', 'yok mekân' (Auge, 1997) şeklinde temsiller geliştirilmiştir. Auge (1997)'ye göre, sadece onları hatırlatan ve imgeleyen sözcükler var ise var olabilen bazı yerler vardır. Hilton ya da Starbucks gibi zincir kuruluşlar tanıdık hissini vermek için tasarlanmıştır ancak, tanıdıklığı çağrıştıran anlam ilişkisi yerden ve toplumdan bağımsız olduğundan modern dünyanın aidiyet hissini barındırıyor da olsa yok-yerlerdir. Yirmi birinci yüzyılda kentlere eklenen mekânlar; çevresiyle, toplumun yerelliğiyle ve tarihle sınırlı bağlar kurarak ya da geçmişi tamamen yok sayarak kullanıcıların ve toplumsal yapının geçici olacağı düşüncesiyle yaratılmıştır. Bu bağlamda, artık birbirini gerektiren yapım-yıkımlar mevcut olanı bir referans olarak kabul etmeyerek, kendi anlamıyla ve kendi kimliğiyle eklendiği mekândakileri şekillendirme kaygısı bile gütmez; çünkü hiç bir zaman kalıcılığını garantilemez. Anlamın isimler aracılığıyla resmedilmesi ilişkisi tersine dönerek; bulunduğu coğrafyadan, yerel kültür ve tarihten değil dünyanın farklı bir konumundan bambaşka bir coğrafyadan referans alan yer isimleri kentsel metne eklenmektedir, anlam bireye ve topluma sunulan metinlerle kurulmaktadır. Böylece isimler kendi imgeleri ve anlamları ile kentsel mekâna eklenirken toplumsal hafızanın da manipülasyonuna neden olmaktadır.

Özetle yer isimleri resmi tarihten, yerel kültürden ya da bulunduğu coğrafyadan aldığı referanslar ile mekânı anlamlandırmakta ve toplumsal hafızayı mekâna kodlamaktadır. Ancak yer isimlerinin toplumsal hafızayı korumak ve görünür hale getirmek kadar, manipüle etme ya da gizleme gücü de vardır. Yer isimleri ile mekâna kodlanan anlamların, dolayısıyla toplumsal hafızanın, yok edilmesi ya da çarpıtılmasına yönelik politikaları anıtlaştırma, silme/unutturma, kamusal alanın kontrolü, siyasi deklarasyon, yere aidiyet ve sembolik dışlama, iletişimsel ögelere müdahale, eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirme ve imge yaratma şeklinde kategorize etmek mümkündür. Bu kapsamda, toplumsal hafızanın manipülasyonuna yönelik olarak yer isimlendirme politikalarının bir araç olarak kullanılabilme olanakları araştırılmaktadır.

Alan Çalışması: Bomonti 'de Yer İsimleri

İstanbul ili Şişli ilçesi sınırlarında yer alan Bomonti semti üst ölçekte bir kentsel metnin anlamlı bir parçasıdır ve bütüne eklemlendiği süreçleri kırılma noktası olarak görmek mümkündür. Bomonti oldukça merkezi bir konumda olduğundan İstanbul kentsel makro formunun değişiminden doğrudan etkilenmiştir. 1965-2000 yılları arasında Merkezi İş Alanı (MİA) etki alanında kalmıştır. MİA'nın değişimine paralel olarak İstanbul Anadolu'dan yoğun bir şekilde göç almış olup sosyo-ekonomik yapısı da değişmiştir. Kent merkezinin dışındaki bir yerleşim bölgesi iken 1950'li yıllarda İstanbul kent makro

ISBN: 978-605-80820-1-4

formunun değişmesi ile kentsel merkezinin çeperlerinde sunduğu imkânlar nedeniyle sanayi yatırımlarının, yirminci yüzyılın sonlarına doğru MİA statüsündeki yerleşme, yerel ve uluslararası kâr amaçlı kuruluşların ilgisini çekmiştir. Bomonti Bira Fabrikası'nın Hilton Otel ve Kongre merkezine dönüştürülmesi Bomonti'nin dönüşümündeki başat projelerden birisi olarak öne çıkmaktadır.

Bomonti semtindeki bu çok kültürlü yapıyı ve dönüşümü tarih içinde değişen sokak ve cadde isimlerinden okumak mümkündür. Bölgenin bir üretim merkezinden maddenin ve kavramların tüketildiği bir çekim merkezine ve çok kültürlü bir demografik yapıdan homojen bir yapıya evrilmesi ile gerçekleşen sosyo-mekânsal dönüşümü sürecinde katmanlaşan toplumsal hafızanın kurgulanması, Bomonti Bira Fabrikası'nın kurulması ile başlamaktadır. Semte adını veren Bomonti Bira Fabrikası, 1892 yılında İsviçreli Bomonti Kardeşler tarafından kurulmuştur. Ancak, Bomonti semtindeki sokak isimlerini okuma imkânı veren ilk haritalar 1913-1914 Alman Mavileri haritaları, 1922 Necip Bey Haritaları ve 1924-1925 Pervititch Haritalarıdır (Ölçer, 2014). İstanbul'da yangın sigortacılığının geliştiği dönemde, Pervitich haritaları, 1/5000 ölçeğinden 1/250'ye kadar farklı ölçeklerde hazırlanmıştır. Sokak isimlerinin ve kapı numaralarının belirtildiği Cumhuriyet öncesi dönemdeki yer isimlerini yansıtan en detaylı haritalar olarak ön plana çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde sokak ve cadde isimlerinin yeniden düzenlenmesine yönelik ilk girişimler 1925 yılında başlamış olup tekrar eden isimlerin değiştirilmesi ve isimlerin Türkçeleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler "[...] gayr-ı milli ve gülünç sokak ve cadde isimlerinin [...] " (Ölçer, 2014, s.40) değiştirilmesine yönelik olup yapılan değişiklikler 1934 İstanbul Şehir Rehberi'ne yansımıştır. Çok kültürlü yapının homojenliğe doğru evrildiği bu dönemdeki isimlendirme uygulamalarında yeni siyasi rejimi ve gündemi mekânda meşrulaştırmaya yönelik anıtlaştırma ve ideolojik bir unutturmanın amaçlandığı görülmektedir. Yer isimleri, ulusal kimlik inşası ve hâkim ideolojiyi meşrulaştırmak için ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır.

1950-1990 yılları arasında geçerli olan cadde ve sokak isimlerinin resmi olarak belirlenen anlamları, Şişli Belediyesi'nden sayısal ortamda elde edilen 1948-49 kadastral haritaları üzerinden incelendiğinde ve 1934 haritalarındaki isimler ile karşılaştırıldığında, kent planlarında sanayi bölgesi ilan edilen semte 11 adet yeni sokağın eklendiği görülmektedir. Çoğunlukla eşitsiz güç ilişkilerini belirsizleştirmek ya da mekânın imgesini yeniden üretmeyi amaçlayan, yerelden kopuk, nötr ve apolitik isimlendirme uygulamaları ile toplumsal hafızanın kesintiye uğratıldığı gözlenmektedir. Bunun yanında, mevcut ideolojiye karşı bir duruş sergilemeyen, hatta güçlendiren yer isimleri varlığını sürdürmektedir.

Son olarak, 1989 İstanbul Şehir Haritası ile günümüzdeki cadde ve sokak isimleri karşılaştırıldığında ve öznesi değişen kentsel mekâna eklenen yeni metinler belirlendiğinde, 1990'lı yıllardan sonra gerçekleştirilen isim değişikliklerinin oldukça kısıtlı olup, kentsel alana eklenen sokakların isimlerinin yerel kültürden, resmi tarihten ya da çevresel özelliklerden referans almadığı anlaşılmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında nötr ve apolitik sokak ve cadde isimlendirme uygulamaları ile boş bir zemin hazırlanarak, içerikten yoksun bırakılan kentsel alanlara yirmi birinci yüzyılda inşa edilen ikonik yapılar yerel kültürden, tarihten ya da mekândan referans almayan ve yerele yönelik bir anlam üretmeyen imgesel isimler kentsel metne eklenmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bomonti 'de Yer İsimleri ve Toplumsal Hafıza

Bomonti'deki toplumsal hafıza katmanları ile yer isimlerinin ilişkisine yönelik yapılan detaylı bir okumanın kavramsal çerçeveye katacağı olanaklar üç çerçevede irdelenmektedir: (i) toplumsal hafızanın süreklilik durumları, (ii) toplumsal hafızanın kırılganlık durumları, (iii) toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumları.

Toplumsal hafızanın süreklilik durumu

Bomonti'de mekânın yerel ve özgün karakterinden ya da gündelik hayata iz bırakan kişilerden referans alan yer isimleri çoğunlukla değişen politik gündemleri tehdit eden ideolojik anlamlar içermediğinden toplumsal hafızanın sürekliliğinin okunmasına imkân sunmaktadır. Süreklilik çerçevesinde toplumların devamlılığı, toplumun üyeleri arasında bir ortaklık, benzer bir bakış acısı var ise mümkündür. Bu yüzden bireylerin bakış acılarını birbirinden farklılaştıracak ve uzlaşmayı zorlaştıracak olan her şeyi unutma eğilimi vardır (Halbwachs, 2016). Kentsel mekânla kurulan ilişkideki anlam, isimler aracılığı ile gelecek nesillere aktarılmaktadır. Başka bir deyişle, isimler toplumun hafızası haline gelmektedir. Toplumsal hafızanın sürekliliğinden bahsetmek için yalnızca bir yer isminin değiştirilmediği ve fiziksel olarak sürekliliğinin korunduğu durumlar ile sınırlı kalmak yetersiz olmaktadır. Bomonti'de sürekliliğini koruyabilen ya da sürekliliği 'yaratılan' isimler çerçevesinde toplumsal hafızanın da sürekliliğini temsil eden üç tip isimlendirme uygulaması olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi hakim ideolojinin görünürlüğünü ve meşruiyetini sağlamanın yanında, güçlü bir ulusal kimlik inşası gerçekleştiren isimlerin, yeni bir siyasi dönüşüm olmadığı sürece mevcut politik gündemin kurumsallaştırılmış hafızaları olarak sürekliliklerini korumalarını kapsamaktadır (Abide-i Hürriyet Caddesi, Kazım Orbay Caddesi, Silahşör Caddesi, ve Ergenekon Caddesi). İkincisi güçlü bir yerel aidiyet ve apolitik bir direniş sonucu resmi ismin kullanımının yerelde karşılığını bulamaması sonucu toplumsal hafızanın sürekliliğini koruması (Bomonti Caddesi); üçüncüsü hakim ideolojiye aykırı bir içeriği olmadığından kaldırılması gerekmeyen, mekânsal görünürlüğü caddeden daha az olan sokak ölçeğindeki yer isimleri tespit edilmiştir (Çiftecevizler [Sıracevizler] Caddesi, Hanımağa [Hanımefendi] Sokak, Hacı [Koca] Mansur Sokak, Hamam [Hasat] Sokak, İzzetpaşa Sokak, İskenderoğlu Sokak, Sağdıç Sokak, Halepli Şükrü Sokak, Arpa Suyu Sokak gibi).

Toplumsal hafızanın kırılganlık durumu

İsimlendirme bir geçmiş imgenin hatırlanarak, hatırlama figürüne dönüştürülmesi kadar bir başkasının unutturulmasını da içerdiği için toplumsal hafızanın kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Ancak bir yer isminin anlamı ve sahip olduğu ideolojik unutturmanın ölçeği, konumlandığı sosyo-mekânsal bağlama bağlı olarak büyük farklılık göstermektedir (Alderman, 2003). Bu nedenle, kentsel toponimleri değiştirmenin dışlayıcı boyutları, ancak bir bütün olarak 'kentsel metin' ile ilişkili olarak belirginlik kazanmaktadır (Azaryahu 1996). Toplumsal hafızanın kırılganlık durumu Bomonti'de yer isimleri üzerinden okunduğunda, iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ulus kimliği ve toplumsal gerçekliğin inşası için bir araç olarak kaldırılan yer isimlerinin içerdiği sembolik dışlama ve yerine gelen isme yönelik kurulan yere aidiyet; İkincisi kamusal alanın sembolik kontrolüne yönelik isimlendirmeler ile yer isimlerinin yerelden ve tarihten kopuk bir yaklaşımla değiştirilmesi sonucu kültürel birikimlerin kesintiye uğramasıdır.

1925 ve 1950 yılları arasında yapılan yeniden isimlendirme uygulamaları ile Gürcü Kilisesi Sokak'ın Kazım Orbay Caddesi, Feriköy Ermeni Kilisesi Sokak'ın Feriköy Fırın Sokak, Celal

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bey Sokak'ın Harzemşah Sokak ve Hasop Sokak'ın Perihan Sokak olarak değiştirilmesi birinci durumun belirgin örneklerindendir. Ulus inşa sürecinin bir parçası olan ideolojik bir unutturma politikasını içerdiği gibi kültürel olarak biriken anlamı ve toplumsal hafızayı yok ederek, yeni gelene yönelik bir yere aidiyet ve unutturulana yönelik bir dışlama ile toplumsal olanda yer bulmuştur. Söz konusu sokaklarda gerçekleştirilen yeniden isimlendirme uygulamaları hâkim ideolojiye meydan okuyan durumların meşruiyetini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, hâkim ideolojinin görünürlüğü bir diğerinin ya da eskiden olanın görünmemesi ve unutulmasını sağlayacağından 'ideolojik unutturma' politikası içermektedir.

İkinci durumun en belirgin örnekleri ise Eskercioğlu (Reha Yurdakul) Sokak, Havuzlubahçe (Sağdık Şendil) Sokak, Kaypak (Sağlam) Sokak ve Tokaloğlu (Oktay Cebeci) Sokak'ta yapılan yeniden isimlendirme uygulamalarıdır. Yeniden isimlendirilen Havuzlu Bahçe (Sadık Şendil) Sokak isimi ideolojilerden soyutlanmış olup; mekâna dair bir betimleme, bir deneyim ve bir 'yer' hissi sunmaktadır. Alanda yapılan gözlem ve görüşmeler sırasında da konut alanlarının arka bahçelerinin havuz olarak kullanımının yaygın olduğu öğrenilmiştir. Ancak, sokak tabelasında Sadık Şendil'in ismi görüldüğünde, burada yaşamış ve belki de sevilen biri olduğuna dair nostaljik bir fikre kapılmadan önce Sadık Şendilin Bomonti'de hiç yaşamadığı, yaşadıysa da kimsenin varlığından haberi olmadığını bilmek gerekmektedir. Bu şekilde eski ismin kültürel birikimini göz ardı eden bir yaklaşım ile gerçekleşen yeniden isimlendirme uygulamaları iktidarın kamusal alan üzerinde bir denetim ve güç gösterisine dönüşen isimlendirmelere önektir.

Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu

Bomonti kentsel metninde toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumunu birbirini gerektiren bir yıkım-yapım ilişkisi şeklinde iki yönlü okumak mümkündür. İlk aşamada, 1950'li yıllarda eklenen yeni sokaklar ve yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar geçen süreçte yeniden isimlendirilen sokaklar ile tarih, yerel kültür ve mekânsal içerikten arındırılmış ve toplumsal hafızanın takibini zorlaştıran bir kentsel alan yaratılmıştır. Bunlar, yeni gelene yer açmak üzere, Bomonti kentsel metninin içini boşaltan, çoğunlukla bir anlam da üretmeyen isimlerdir. İkinci aşama, eşitsiz güç ilişkilerinin belirsizleştirildiği bu içerikten yoksun zemine 'uyarlama anlamlar' ithal etmeyi kapsayan bir süreçtir. Bomonti kentsel metnini kentsel makro formun plan kararları ile değişimi ve ekonomik güçler bağlamında okunması ihtiyacını getirmektedir.

Bomonti'de toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılmasını temsil eden isimlerin yoğunlaştığı iki bölge farklı karakteristikler sergilemektedir. İlk olarak eski Bomonti Bira Fabrikası kuzeyinde kalan ve sanayi bölgesi olarak gelişen alanda sokak isimlerinin İyi niyet, Huzur, Güvenç gibi isimler olması mekânın gerçek anlamda deneyimlenen içeriğiyle uyuşmamakta ve yer isimlerinin arkasında bir olumlama yattığı düşünülmektedir. İkinci bölge ise Bomontiada'nın çeperleri ve güneyinde kalan, sokak yoğunluğu oldukça az olan bölgedir. Merkezi İş Alanı olarak gelişen bölgede, Hekim Sokak, Lavanta Sokak, Nehir Sokak, Ahenk Sokak olarak isimlendirilmiş, sokak hissi vermeyen aralıklar, etrafına konumlu gökdelenler ile ölçeğini kaybetmiştir ve geniş açıklıklarda kurulu plazalar ile otellerin fiziksel sınırlarını tanımlamaktadır.

Toplumsal hafızanın yeniden anlamlandırılması sürecini okumak için Bomonti kentsel metnine yirmi birinci yüzyılda eklenen Hilton Otel ve Kongre Merkezi, Divan Residence, AntHill Residence, Rixos Bomonti, Elysium Fantastic, Elysium Residence ve yapım

ISBN: 978-605-80820-1-4

sürecinde olan Queen Central Park gibi sembolleri de irdelemek gerekmektedir. Küreselleşen dünyada, üretilen herhangi bir sembol ya da maddenin yer ile ilişki kurma gerekliliği kalmamıştır; aksine küresel olanla ilişki kurması bir avantaja dönüşmüştür. Kültürel temas olarak altı çizilen konu genel bir medyum haline gelmiş olup; 'öteyle uğraşmak' bir zorunluluk olarak konuşma dilinin evrensel sözcüklerle istilasına neden olmuştur (Auge, 1997, s.94). Toplumsal hafızanın yeni anlamlılık durumu, 'yerel' olandan çok 'öteki' olana referans vererek yersiz/yurtsuz-ya da aslında çok yerli- sembolik bir aidiyet ve tanıdıklık hissi sunmaktadır. Başka bir deyişle, günümüz dünyasında "… insan her zaman kendi evindedir ve artık asla kendi evinde değildir." (Auge, 1997, s.93).

Bomonti'de yer isimleri aracılığıyla yaratılan mekânsal imgeler, yerel kullanıcı için sadece bir vitrin değeri taşımaktadır ve bu vitrinde sergilenen semboller toplumsal gerçekliği ve algılayışı yeniden üreterek kesintiye uğrattığı toplumsal hafızanın yerine yeni anlamlar yüklemektedir. Bu isimleri mekâna kodlayan isimler, yirmi birinci yüzyıl öncesinde belki yalnızca görsel ve basılı medya aracılığıyla tanıdık olunan sembolleri toplumun sıradan hayatının bir parçası haline getirmekte; günlük hayat içerisinde karşılaşmaları dayatmaktadır ancak bir seyirlik olarak tutmaktadır.

Sonuç

Yer isimlerinin toplumsal hafıza ile ilişkisinin ortaya konulması, mekânsal politikalar ile kentsel planlama ve tasarım pratiğine de yol gösterici olması açısından önem taşımaktadır. Kentsel mekân ve kentliler zamanın getirdiği koşullara adapte olurken, kentle kurulan ilişkilerinin zayıflaması bir politika ve bir tasarım problemidir. Kente yapılan her müdahale, ölçeği ve içeriğine bağlı olarak değişen kapsamlarda mekâna kodlanan toplumsal hafızayı sürdürmekte, kesintiye uğratmakta ya da yeniden anlamlandırmaktadır. Yer isimleri, ortak geçmişe dair kolektif ve bireysel deneyimlerin, resmi tarih ve yerel kültürden referans alan toplumsal hafızanın mekânsal kodları olarak kentsel tasarımın temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda yer isimlendirme politikaları ile toplumsal hafıza ilişkisini kentsel tasarım disipline sağlayacağı olanaklar değerlendirilmiştir.

Kentsel mekânda kodlanan toplumsal hafıza, toplumun birbiriyle ve kentle kurduğu ilişkilerde ortaya çıkan anlama işaret etmektedir. Mekânın ve anlamın metalaştırılması ya da hegemonik ideolojik söylemlerin meşrulaştırılmasına yönelik olarak yeniden üretilmesi ile manipüle edilen toplumsal hafızanın kentsel mekândaki görünür kılmak gücü olan tasarımcı, bu gücü farklı sosyo-politik grupların çıkarlarını gözeterek, mekânsal aidiyeti güçlendirecek ve dışlama politikalarına engel olacak tasarım politikaları geliştirmek için kullanmalıdır. Toplumsal hafızanın korunması ve sürdürülmesi günümüz kentlerinin ekonomik gerçekliğiyle her zaman bağdaşmıyor gibi görünse de kentsel tasarım pratiklerinde, kentsel kimlik, mekânsal aidiyet ve yerel sahiplenme gibi parametrelerin sağlanması için toplumsal hafızanın sürekliliği oldukça önemlidir.

Araştırma alanı olarak ele alınan Bomonti'de görüldüğü gibi, kentsel mekânda ve mekânla üretilen toplumsal hafıza, kentsel dönüşüm projeleri ile inşa edilen yapay imgeler ile çarpıtılmaktadır. Yirmi birinci yüzyıl kentlerinde toplumsal hafızanın sürekliliğinden ziyade değişiminin sürekliliğinin korunduğu görülmektedir. Kentsel mekândan ve toplumsal yapıdan bağımsız olarak üretilen, tarihten ve kültürden kopuk sembol ve kavramlar kentsel mekâna eklemlenirken küreselleşme ile birlikte gelişen tüketim alışkanlıkları kimlik kurucu olarak değerlendirilen sembol ve kavramların da hızlı tüketimini getirmektedir. Bu nedenle toplumsal hafızanın kendini gerçekleştirmesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

güçleşmektedir. Yer ile bağlantı eksikliği ve yerin anlamını kaybetmesi, kentsel tasarım pratiklerindeki bir politika problemidir. Toplumsal hafıza ile anlamlandırılmış mekânlar, kent ile kentlinin ilişkisi için önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (A. Tekin. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Alderman, D. (2003). Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr. within the African American Community. Area, 35 (2), 163-173.

Alderman, D. (2015). Naming streets, doing justice? Politics of remembering, forgetting, and finding surrogates for African American slavery heritage. S.Choo (Ed.), Geographical Names as Cultural Heritage, 193-228.

Auge, M. (1997). Yok-Yer (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Azaryahu, M. (1992). The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning, Poetics Today, 13 (2), 351-367.

Azaryahu, M. (1996). The power of commemorative street names. Environment and Planning D: Society and Space, 14 (3), 311-30.

Azaryahu, M. (1997). German reunification and the politics of street names: The case of East Berlin. Political Geography, 6(6), 479-93.

Azaryahu, M. (2011). The critical turn and beyond: The case of commemorative Street naming, ACME: An International e-Journal for Critical Geographies, 10 (1), 28–33.

Bergson, H. (2007). Madde ve Bellek (I. Ergüden Çev.). Ankara: Dost Kitapevi.

Connerton, P. (1999). Toplumlar nasıl anımsar? (A. Şenel Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gadamer, H.G. (2008). Hakikat ve yöntem (H. Arslan ve İ.Yavuzcan, Çev.). İstanbul:Paradigma.

Halbwachs, M. (2016). Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri (B. Uçar Çev.). Ankara: Heretik.

Halbwachs, M. (2017). Kolektif Hafıza, (B. Barış Çev.). Ankara: Heretik.

Kayar, A. (1998, 19 Kasım). Bakımsızlıktan Yıkılacak, Hürriyet Gazetesi İstanbul eki.

Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi, (I. Ergüden Çev). İstanbul: Sel.

Light, D., Young, D. (2014). Habit, memory, and the persistence of socialist-era street names in post-socialist Bucharest, Romania. Annals of the Association of American Geographers, 104 (3), 668-685.

Neyzi, L. (2011). Nasıl Hatırlıyoruz?: Türkiye'de Bellek Çalışmaları. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Neuman, W.L. (2013). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. London: Pearson education.

Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları (M.E. Özcan Çev.). Ankara: Dost.

Ölçer, E. (2014). Sokak Şehir Hafıza, Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile Sokak Adları. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.

Palonen, E. (2008). The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. GeoJournal, 73 (3), 219-230.

Pinchevski, A., Torgovnik, A. (2002). Signifying passages: the signs of change in Israeli Street names, SAGE Journals: Media, Culture & Society, 24 (3), 365-388.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Mekânlarda Yaşanan Morfolojik Değişimde Denetim Mekanizmalarının Rolü

Elif BÜLÜÇ[1], Bilgehan YILMAZ ÇAKMAK[2]

[1]Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi,
[2]Konya Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
bulucelif@gmail.com, cakmakbilgehan@gmail.com

Özet: *İnsanoğlunun yaşadığı fiziksel çevre, döneminin teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel değerlerinin bir yansıması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kenti oluşturan mimari mekânlar, ekonomik, kültürel ve politik faktörlerin etkisiyle biçimlenirken, aslında o kente ait kimliğin biçimlendiği görülmektedir. Kentlerde yaşanan morfolojik değişimlere sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve politik birçok faktör etki ederken; göç, kentleşme, küreselleşme, eskime, yeni yapılaşma, denetim mekanizmalarının aldığı kararlar gibi birçok neden de yaşanan değişimde etkili olmaktadır. Değişimin kaçınılmaz olduğu günümüzde, kentsel mekânlarda parsel bazında yaşanan morfolojik değişim, süreç içerisinde kentsel mekânın tümüne etki ederek, oraya ait kimliğin değişmesinde etkili olmaktadır. Yaşanan bu kimlik değişiminin kentsel mekâna olumlu ya da olumsuz etkisinde ise, denetim mekanizmalarının tutumu ve aldığı kararlar ciddi bir öneme sahiptir. Bu çalışma ile denetim mekanizmaları tarafından tek yapı ölçeğinde alınan kararların, süreç içerisinde yapının bulunduğu kentsel mekânlara ait kimliği ne yönde değiştirdiği, karar alma sürecinde kentin morfolojik özelliklerinin ne derece dikkate alındığı irdelenmek istenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *kentsel değişim, kentsel kimlik, morfolojik değişim, denetim mekanizmaları, mekânsal dizim yöntemi*

Giriş

Kentler farklı dönemlere ait kültürlerin, teknolojik olanakların, estetik anlayışlarının ve akımların etkisiyle şekillenerek sürekliliklerini devam ettiren mimarlık ürünleridir. Kenti oluşturan mimari mekânlar, ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel, politik vb. faktörlerin etkisiyle biçimlenirken, süreç içerisinde farklı birçok neden dolayısıyla değişime uğramaktadırlar. Kentsel mekândaki değişimler genellikle parça parça gerçekleşmektedir ve tek parselde binaların (yıkılıp) yapılması, yapı adalarının biçimlerinin, yapı yüksekliklerinin ve yapılaşma düzeninin değişimi ile kendini göstermektedir (Ünlü, 2006, 179). Göç, kentleşme, küreselleşme, eskime, yeni yapılaşma, denetim mekanizmalarının aldığı kararlar gibi birçok neden yaşanan değişimin sebepleri arasındadır. Küçük ölçekli kentsel mekânlarda yaşanan değişimlerin, süreç içerisinde kentlerin değişmesine sebep oldukları yadsınamaz bir gerçekliktir. Kentsel mekânların düzenlenmesinde önemli bir etkiye sahip olan denetim mekanizmalarının küçük ya da büyük ölçekli aldıkları birçok karar, öncelikle karar alınan kentsel mekânın, süreç içerisinde de kentlerin değişimini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu noktada, kentsel mekânlarda yaşanan değişimde, denetim mekanizmaları tarafından alınan kararların irdelenmesi, yaşanan değişimin niteliğinin tespitinde önemli olacaktır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, kentsel mekânlarda yaşanan morfolojik değişimde, denetim mekanizmalarının aldığı kararların, kentsel mekâna ait kimliğe olumlu/olumsuz etkilerini incelemektir. Çalışma kapsamında incelenmek üzere Konya kent merkezinde inşa edilen yeni Numune Hastanesi seçilmiştir. Çalışmada, hastanenin inşası öncesinde ve sonrasında çalışma alanına ait morfolojik özellikler karşılaştırılmış ve yaşanan değişimlerde denetim mekanizmaları tarafından alınan kararların etkisi irdelenmiştir. Değişimin karşılaştırılmasında, morfolojik analiz yöntemlerinden olan mekânsal dizim yöntemi kullanılarak, hastane yapısının parsel ölçeğinde değişimiyle çevreye olan etkileri incelenmiştir. Denetim mekanizmaları tarafından tek yapı ölçeğinde alınan kararların, süreç içerisinde yapının bulunduğu kentsel mekânlara ait kimliği ne yönde değiştirdiği, karar alma sürecinde kentin morfolojik özelliklerinin ne derece dikkate alındığı irdelenmek istenmiştir. Bu çalışma ile kentsel mekânlarda yaşanan değişimde, yerel yönetimler tarafından tek bina ölçeğinde alınan kararların kente etkisinin önemini göstermek ve daha üst ölçekli kentsel kararlarda, çok daha özenli olunmasının gerekliliğini vurgulamak hedeflenmiştir.

Kavramsal Altyapı

Kentsel doku zaman içinde değişen koşullara göre yenilenen dinamik bir yapıya sahiptir. Her yerleşmenin bu değişim süreciyle oluşan kendine özgü morfolojisinin ve doku karakterinin olması, dokunun biçimsel özelliklerinden bağımsız olan birtakım ilkelerin ve sistemin, işleyiş ve düzende etkili olduğunu göstermektedir.

Günümüzde kentlerin değişim ve dönüşüm biçimlerinin öngörülerin dışında farklı dinamiklerin etkisiyle geliştiği görülmektedir. Küresel sermayenin akışı, teknolojik atılımlar, küresel ve ekolojik tehditler, inşaat ve rant ekonomisine dayalı ekonomik büyüme, mevcut dokunun izlerini silmeye, hatta varlığını da ortadan kaldıracak yeni müdahalelerin oluşmasına ortam hazırlamaktadır. "Dönüşüm" adı altında gerçekleştirilen uygulamalar, tekil mimari projelerle ve müdahalelerle gündeme gelmiş, fakat bu farklılaşma sürecinin nasıl tanımlanması gerektiği yeterince oturmamıştır. Kentsel morfoloji araştırmalarının içeriğinin ve yaklaşımının, bu kapsamda yeniden tartışılarak, bütünleştirici bir platform üzerinden geliştirilmesi mümkündür. Fiziksel ve sosyokültürel özellikleri ile farklılık gösteren bir çok kentte yapılan uygulama çalışmaları; sürdürülebilir kentsel gelişmenin, ekolojik, ekonomik ve sosyal bileşenleri ile bir bütün olarak ele alındığında başarılı sonuçların elde edilebileceğini göstermiştir.

Kentsel Değişim / Dönüşüm ve Etkileri

Kentteki toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişimler, yapılı çevrenin sürekli kendini yenilemesini zorunlu kılmaktadır. Bunu gerçekleştirecek olan yerel yönetimlere düşen; çalışmaları çağdaş, demokratik, katılımcı bir platformda geliştirmesi ve hızla gelişirken, kentin özgün kimliğinin devamlılığının ve bir "sürdürülebilir kent modeli" yaratımının sağlanmasıdır (Kaypak Ş. 2010, 85).

Kentten beklenen gelişmelere kentin cevap vermesi noktasında, çevredeki kullanıcıların talep ve isteklerinin belirlemesi ve katılımcı bir anlayışla kentsel sorunlara birlikte çözüm üretilmesi kentsel yönetim politikalarında önemli bir hedeftir. Çünkü kent yaşayan, etkilere tepki veren ve gelişime açık bir organizmadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent sadece fiziksel bir mekân değildir; içinde yaşayan insanlar ve sosyal nitelikleri göz ardı edilerek, sadece ekonomik fırsatlar ve mekân değeri dışında olanakları bulunmayan yerlermiş gibi geliştirilmeye çalışılmamalıdır. Kentlerin değişimlerinin arkasında yatan en önemli etkenlerden birisi de, kentlerin işlevlerinde ve denetim biçimlerindeki değişmeler ve buna bağlı olarak oluşan toplumsal tabakalaşmadır. Yeniden şekillendirme yaparken; oluşan değerin pazarlanması yoluyla belirli kesimlere kaynak yaratmak yerine, kent bütünlüğü içinde ele almak etik bir sorumluluk anlayışı içinde bakmayı gerektirir (Kaypak Ş. 2010, 85).

Sosyal, kültürel ve ekonomik olanın çok boyutlu ilişkisi sonucu iç ve dış dinamiklerin etkileşimidir dönüşüm (Neccar A.H., 2009:1). Kentsel yenileme (urban renewal); farklı nedenlerden ötürü zaman içinde eskimiş, köhnemiş, yıpranmış veya terkedilmiş, vazgeçilmiş kentsel dokunun, günün sosyo ekonomik ve fiziksel koşulları göz önünde tutularak değiştirilmesi, dönüştürülmesi, ıslah edilmesi ve yeniden canlandırılarak kente kazandırılması olarak ifade edilebilir (Keleş R, 1996:296). Kentsel mekânda zaman içinde gözlenen değişim ve dönüşümler, kentsel yaşam kalitesini artırmaya yönelik olmalı ve bu doğrultuda yapılmalıdır. Kentsel mekânın, toplumsal yarar ve kullanım değeri İlkesi etrafında üretilmesi-paylaşılması ve doğal-kültürel varlıkların koruma-kullanma dengesi içerisinde yaşatılması ve bunların yasalara uygun yapılması gerekir.

Politik kararlar ve yapılan çalışmalarla kentte fonksiyon gruplarının yeri değişebilmekte, bölge bazında izlenen politikalarla kullanıcıların yer değiştirmesi söz konusu olabilmektedir. İzlenen politikanın, bölge fonksiyonlarının ve ekonomik dağılımlarının saptanmasında önemli bir yeri vardır. Bu nedenle, politik kararların kent dokusunda bir değişime neden olabileceği ve kenti belirli bir yöne doğru çekebileceğini söylemek mümkündür.

Yerel yönetimler kente ilişkin kararlarını planlama denetim mekanizmalarıyla uygulamaya koymaktadırlar. Belediyeler tarafından çıkarılan imar kararları ve planları ile denetim araçları olarak hem niteliksel hem de niceliksel bakış açılarıyla kentlerin geleceğinde karar verici rol oynamaktadır. İmar planları ile yapılan değişiklikler arazi kullanımında yerleşim örüntüsünde, yol kademelenmesinde yapılan tüm kente yönelik değişiklikler olabileceği gibi, parsel bazında bina yüksekliğinde, parsel boyutlarında, çekme mesafelerinde, yoğunluk ve yapı düzeninde yapılan değişikliklerde olabilmektedir. Kentin tümü ya da bir bölümünü etkileyen değişiklikler; geniş bir alanı kapsadıkları için, bu tür değişiklikleri somut olarak gözlemek mümkün olmayabilmekte ve etkilerinin hissedilmesi uzun zaman alabilmektedir. Parsel bazında yapılan değişiklikler kentin tümünü etkileyen değişikliklere göre daha somut olarak gözlenebilmektedir. Özellikle parsel bazında verilen kararlar (TAKS, KAKS, çekme mesafeleri) veya emsal uygulamaları parsele dayalı denetim planlarını oluşturmaktadır. Plan değişiklikleri ile gerçekleşen kentsel yapılı çevredeki yeni oluşumların niceliksel birikimi, kentlerin karakterlerinin de niteliksel olarak değişmesine neden olmaktadır (Köseoğlu 2009, 28).

Morfolojik Değişim

Kentsel mekânın biçimlenmesi sürecinde, kentsel yapılı çevrede morfolojik, işlevsel, görsel veya bağlamsal özellikler değişim göstermektedir. Bu değişimlerin bazıları geniş bir alanı kapsamakta ve gözlenmesi mümkün olmayabilmektedir. Oysa özellikle tek parsel ya da yapı adası ölçeğinde gerçekleşen değişimleri somut olarak gözlemek olasıdır. Kentsel mekândaki bu tür değişimler genellikle parça parça gerçekleşmektedir ve tek parselde binaların (yıkılıp) yapılması, yapı adalarının biçimlerinin, yapı yüksekliklerini ve yapılaşma

ISBN: 978-605-80820-1-4

düzeninin değişimi ile kendini göstermektedir. Diğer bir anlatımla, kentsel mekânda doğrudan gözlenebilen değişimler morfolojik özelliklerdeki (yapı yüksekliği, yapılaşma düzeni, parsel boyutları, yapı adası biçimi vb.) değişiklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel morfolojinin ilgi alanı da temelde parsellerde, yapı adalarında, yapılarda ve sokak örüntüsünde gerçekleşen ve gözlenebilir olan fiziksel biçimlenmedir (Ünlü T. 2006, 179).

Kentsel planlama, planlama denetim mekanizmaları ve çeşitli aktörlerin (meslek adamları; yerel/merkezi yönetimler; müteahhitler; mülk sahipleri; bölgede yaşayanlar) katılımı ile çeşitli süreçler (plan yapım, plan onama, plan uygulama, bina yapım süreçleri) sonucunda kentsel yapılı çevrenin biçimlendirilmesi etkinliği olarak tarif edilmektedir (Moudon, A. V., 1997). Bu süreç içinde kentsel planlama, bir yandan aktörlerin eylemlerini kısıtlayıcı bir etken olarak ortaya çıkarken, diğer yandan farklı eylemlerin bir alanda buluşmasını sağlamakta, diğer bir deyişle aktörlerin davranışları ile eylemlerinin eşgüdümünü sağlamaktadır.

Denetim mekanizmaları, sonuca odaklandığında teknik içerik ön plana çıkmakta ve süreç, niceliksel ölçütlerin uygulanmasına indirgenebilmektedir (Ünlü T.2006, 180). Ancak denetim mekanizmalarından beklenen, yerin özelliklerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak bir işleyiştir. Hall'a göre bu işleyiş devingen ve karşılıklı etkileşime açık bir kademelenme ve yasal kurallar ile mümkün olmaktadır. Bununla birlikte, tüm aktörlerin katılımının sağlandığı karşılıklı görüşmeler, danışma ve bilgi alışverişi, sürecin işleyişinde etkin olmaktadır. Yerin morfolojisinin, çevresiyle kurduğu ilişkinin ve karakterinin, bu anlamda yerin kendine özgü özelliklerinin ortaya çıkarılmasını ön planda tutan niteliksel tutum ***bağlam bağımlı*** bir üretim ve denetim anlayışı sunmaktadır (Hall, A. C. 1996).

Fiziksel değişimin önemli göstergelerinden biri olan doku özelliklerinin incelenmesi ise yirminci yüzyılın başına uzanmaktadır. Dokunun analizi, bütünsel olarak mekânsal organizasyon sistemi şeklinde (Lynch, 1960; Wingo, 1969), sokaklar, meydanlar gibi alt bileşenlerine odaklanılarak (Çelik vd., 1994; Moughtin, 2003) veya belirli bir mekânın fiziksel özelliklerinin detaylı olarak incelenmesi şeklinde ele alınabilmektedir (Kaya, H. S., Bölen, F., 2011, 40).

Türkiye planlama sisteminde parsel düzenine bağlı denetimlerde, kentsel yapılı çevrenin üretimi ve kentsel mekândaki değişim, niceliksel ölçütlere göre yönetilmeye çalışılmaktadır. Bu alanlara yönelik yapılanma hükümleri, kentsel yapılı çevrenin morfolojik özelliklerini denetlemeyi amaçlamaktadır. Parsel boyutları, taban alanı katsayısı (TAKS) ile bina yerleşim alanları ve kat alanı katsayısı (KAKS) ile inşaat alanı denetlenmektedir (Ünlü T. 2006, 185, 186).

"Emsal uygulama alanlarına yönelik üretilmiş yapılanma hükümlerinin temelini inşaat alanı oluşturmaktadır. Bu kapsamda, yapı adası ölçeğinde öngörülmüş olan emsal değeri (E=inşaat alanı oranı-kat alanı katsayısı) yapı adasının alan büyüklüğü ile çarpılarak alandaki toplam inşaat alanı bulunmaktadır. Toplam inşaat alanının nasıl kullanılacağı ise çoğunlukla alana yönelik üretilecek tasarıma bağlı olmaktadır. Dolayısıyla, emsal uygulama alanlarında yapı yüksekliğinin denetlenmediği durumlarda, kentsel yapılı çevrede farklı yapı yükseklikleri oluşabilmekte, bu da kent içinde bütüncül bir kentsel algının ve karakterin oluşmasını engelleyebilmektedir." (Ünlü T. 2006, 186).

Diğer bir taraftan plan notları ile geliştirilecek koşullar plan uygulama süreçlerinde meslek adamlarına tasarım esnekliği sağlarken yerel yönetimlere yönetimsel (administrative) esneklik kazandırabilmektedir. Bu yönüyle, kentsel mekânda değişimin yönetilmesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

sürecinde plan notları özellikle yerel yönetimlere niceliksel üretim ve denetim anlayışı karşısında niteliksel seçenekler sunmaktadır (Ünlü T. 2006, 187).

Alan Çalışması

Konya kenti tarihsel süreç içerisinde Mevlana ve Bedesten bölgesini kapsayan tarihi kent merkezi etrafında büyüyen ve gelişen bir kent olmuştur. Alaaddin Tepesi kentin odak noktası olarak merkezi bir büyüme şemasını yönlendiren faktördür. Kentin kuzey doğu yönünde büyüme ve gelişme göstermesi ışınsal büyümeyi ve kent formunu değiştirse de hala merkezden büyüyen kent olma özelliğini korumaktadır.

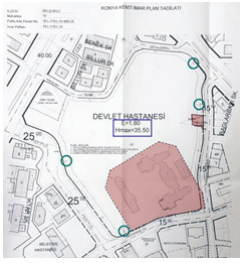
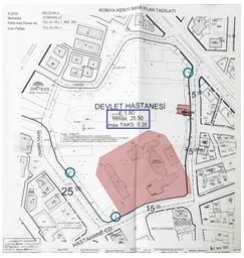

Şekil 1. Konya kent bütününde çalışma alanı konumu.

Çalışma alanı olarak belirlenen Konya Numune Hastanesi, Konya ili Selçuklu ilçesinde bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığının 26.08.2010 tarih ve 3991 sayılı kararı gereğince, mülkiyeti Selçuklu Belediyesi ve hazineye ait olan Numune hastanesi Başhekimliği (eski hastane binası) ile fizik tedavi polikliniği (eski hemşire lojmanı) binasının değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda koruma altındaki yapıların korunmasına ve hastane binasının yeni yapılar eklenerek yenilenmesine kararı verilmiştir. Yapılacak yeni hastane binasının taban alanı, yaklaşma mesafeleri ve h_{max} yükseklik sınırları ise 15.06.2012 tarih ve 380 sayılı kararla düzenlenmiştir. Çıkarılan karar ile yoldan çekme mesafeleri azalarak, TAKS 0.35 e çıkarılmış ve üretilen mimari projenin ilkeleri doğrultusunda imar planı değişikliği yapılmasına imkân verilmiştir. Alanın 2004 yılından itibaren alınan kararlar doğrultusunda değişimi Tablo 1'de görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. Yıllara göre Numune hastanesi alanının değişimi ve alınan kararlar (Konya Büyükşehir Belediyesi arşivi).

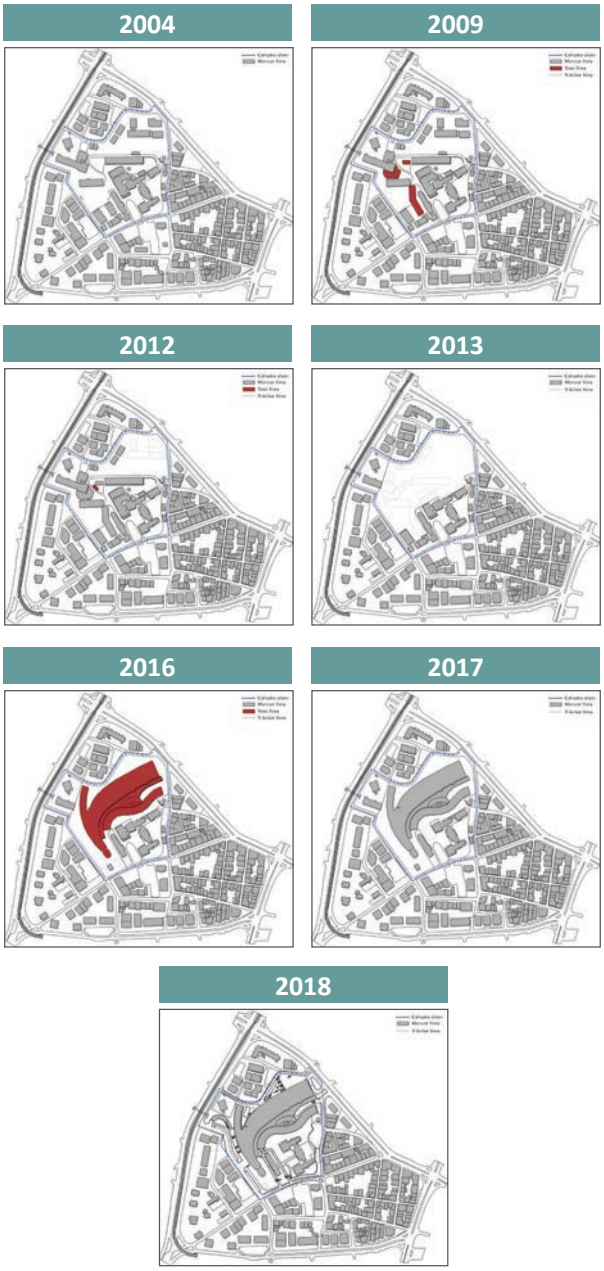
	Çalışma Alanının Değişimi	Alınan Kararlar
2004		
2009		
2012		
2013		
2016		2010 yılı → E=1,80 Hmax=35.50 Çekme mesafeleri=10m
2017		 2012 yılı → E=1,80 Hmax=35.50, max TAKS=0,35 Çekme mesafeleri=8m

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mevcut binaların korunması ve yeni projenin inşaatının başlaması ile sadece parsel bazında yapılan değişimin tüm kente olan etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu etkiler, siluetlerde, araç ve yaya yollarındaki yoğunluklarda, kent bütünlüğünde, kentsel hafızada ve kent kimliğinde görülmektedir. Yeni hastane binasının kendi niteliklerinin değişmesinin çevreye ve kente olan etkilerini şu başlıklarda incelemek mümkündür.

Bina çevresindeki araç ve yaya aksları, Bina girişleri, Binanın büyüklüğü/gabarisi, Binanın yüksekliği, Binanın formu, Binanın rengi, malzemesi/görünürlüğü. Bu başlıklara göre yapının çevre ile ilişkisinde ortaya çıkan uyumsuzluklar Şekil 3-5 arasında görülmektedir.

Tablo 2. Yıllara göre yıkılan ve yeni yapılan yapıların gösterimi

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Çalışma alanının inşa öncesi ve sonrası durumu.

Şekil 3. 2017 yılına ait çalışma alanının görselleri.

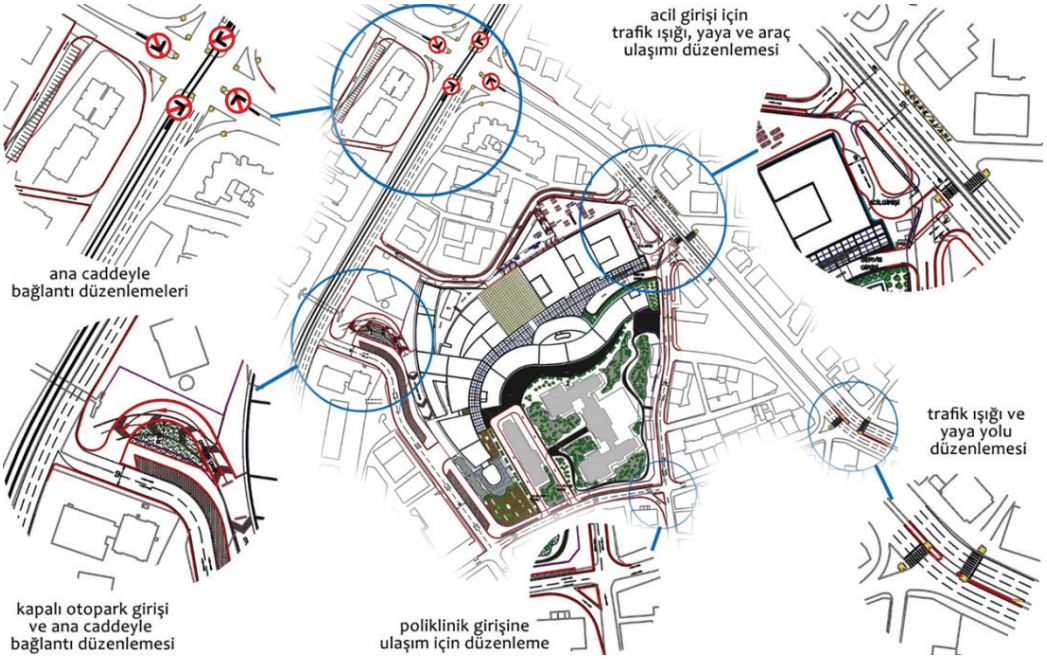
Şekil 4. Yeni Numune Hastanesi ve çevre ile ilişkisi.

Şekil 5. Yeni Numune Hastanesi ve çevre ile ilişkisi

ISBN: 978-605-80820-1-4

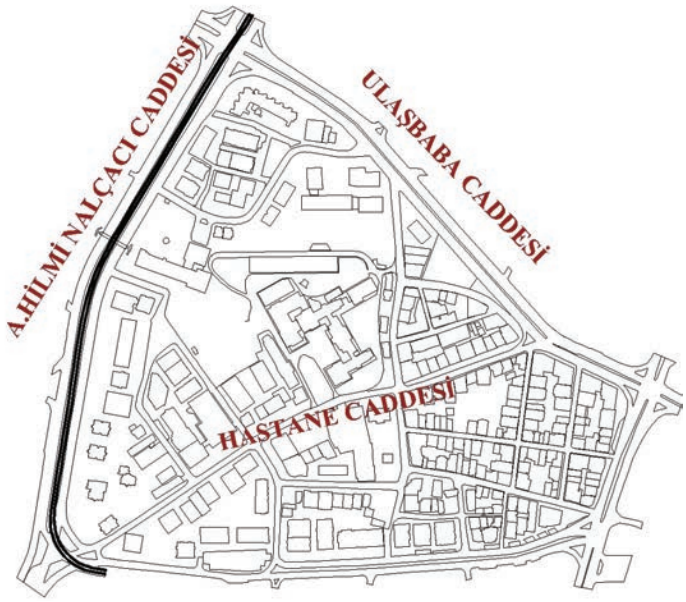
2004 yılından günümüze kadar gelen süreç içerisinde yaşanan değişimi sadece parsel ölçeğinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Yeni numune hastane binasının yapılan imar tadilatı ile çevreye olan etkileri, 3. boyutta, kent siluetinde ve çevre yapılar ile olan yakınlık ilişkisinde özellikle hastanenin aktif kullanımı ile birlikte daha da görünür olacaktır. Çevredeki yapıların ekonomik değerleri, cephe değerleri, manzara değerleri, araç yollarının kullanım yoğunlukları vb. değerler yeni düzenleme ile değişmiştir. Özellikle trafik düzenlemesi ile yoğunluğu artan hastane yapısının çevreye olan olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Numune hastanesi çevre araç yolları ve trafik düzenlemesi

Kentsel ve kamusal bir mekân olan Numune Hastanesi binasının da içerisinde yer aldığı çalışma alanına tarihsel süreç içerisinde sentaktik değerler açısından bakıldığında kentsel bütünleşme değeri açısından değişimlerin olduğu görülmektedir. Bu değişimi gözlemek amacıyla hastane binası yapılmadan önce (2004), eski binanın yıkımından sonra (2013) ve yeni hastane binası yapımından sonra (2017) olmak üzere 3 adet bütünleşme değeri analizi yapılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Numune Hastanesi çevresindeki yüksek yoğunluktaki araç yolları

Şekil 8'de görülen bütünleşme analizleri incelendiğinde, eski hastane binasının fonksiyon ve büyüklük olarak çevreye getirdiği yoğunluğun yanı sıra morfolojik açıdan çevre ile uyumlu ve bütünleşik olduğu, ana ulaşım akslarına bağlanan araç yolu yoğunlukları incelendiğinde Nalçacı Caddesinin 2004 yılı analizlerinde bütünleşme değerinin düşük olduğu görülmektedir. Yıkımın olduğu 2013 yılından itibaren ise Nalçacı Caddesi, Ulaşbaba Caddesi ve Hastane Caddesinin bütünleşme değerlerinin arttığını, 2017 yılında ise en yüksek değere ulaştığını görmekteyiz. Analizler sonucunda, eski hastane binasının her ne kadar ulaşım açısından bütünleşme değeri düşük olsa da, morfolojik açıdan yapının çevre ile uyumlu ve bütünleşik olduğu görülürken; yeni hastane binasının ulaşım açısından bütünleşme değeri eskiye kıyasla daha yüksek iken, morfolojik açıdan mevcut doku ile ilişki kuramadığı tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. 2004, 2013 ve 2017 yıllarına ait bütünleşme değerleri analizleri

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9'da yer alan yeni Numune Hastanesinin çevresiyle kurduğu ilişkiye dair fotoğraflarda da görülmektedir ki; yapı yakınındaki yapılarla biçimsel, dokusal, işlevsel veya tarihsel herhangi bir ilişki kuramamaktadır. Araç sirkülasyonu artmakta ve kısa süreli yol üstü otopark alanı yeterince çözülememektedir.

Şekil 9. Yeni Numune Hastanesi binası ve çevresiyle olan ilişkisi

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde kentin merkezinde yer alan Numune Hastanesinin değişim ve yenileme sürecini incelediğimizde, süreci 3 ana kırılma hattı ile değerlendirebileceğimiz görülmüştür. Yıkım öncesi eski hastane binası (2004-2012), yıkım ve yenileme (2012-2013) ve yeni Numune Hastanesi kullanımı (2013-….).

Sürece ve alanın düzenlenmesine, kentsel yenilenme ve morfolojik değişim açısından bakıldığında, tarihsel bütünlük ve süreklilik açısından izlerin silindiği, kentsel hafızada yer eden parsel çeper akslarının büyük ölçüde korunmasına rağmen yapı yoğunluğu, zeminde kapladığı inşaat alanı ve yüksekliği açısından sürekliliği sağlayamadığı görülmektedir. Bu bağlamda kentin kendini yenileme sürecinde yapılan bu projelendirme durumunu adaptasyon yerine başkalaşım olarak değerlendirmek ve çevreyle uyumu açısından yetersiz olduğunu belirtmek doğru olacaktır.

Özellikle, bu tip düzenlemelerde, planlama sistemi içinde emsal uygulamasının ve plan notlarının sunmuş olduğu esneklik ve takdir hakkı (discretion) kullanımının niteliksel bir anlayış oluşturmak amacıyla kullanılmadığı, bu olanakların niceliksel anlayış çerçevesinde kaldığı görülmektedir. Bireyselleşmiş niceliksel denetim ve üretim anlayışı sonucunda gerçekleşen yapılaşma, alanda oluşan kentsel bağlamın ve morfolojik sürekliliğin bozulmasına neden olabilmekte, çevresinden tümüyle farklı bir morfolojik dönemin işaretlerini verebilmektedir. Bu yönüyle, bireysel parsellerde, kentsel bağlamın bozulmasına neden olan yapılaşma, çevresindeki diğer oluşumlar için devindirici güç haline gelebilmektedir.

Nitelikli kentsel değişim ve dönüşüm projelerinde benimsenmesi gereken stratejiler şöyle özetlenebilir: çevrenin sahip olduğu değerler ile birlikte korunup geliştirilerek günümüz ve gelecek kullanımlarına uygun mekânlar sunmasını sağlayacak, çevrenin fiziksel kalitesi ile birlikte insanların yaşam kalitelerini yükseltecek mimari ve kentsel tasarım projeleri geliştirilmelidir. Bu projeler çevrenin kent bütünündeki yerini ve önemini fiziksel ve sosyokültürel boyutta ortaya koyarak kentin diğer geleneksel alanları için örnek niteliğinde olmalıdır. Parsel ölçeğinde yapılan bir düzenleme bile bütün sistemin işleyişini etkilemekte iken, önceki halinden tamamen bağımsız, yapı inşaat alanına, gabariye, emsale ve taksa uygun olmayan, sürekliliği sağlayamayan palimpsest yapıların kentte büyük etkiler yaratabileceği ve bu etkilerin yeni dönüşüm ve değişimleri tetikleyebileceği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Hall, A. C. (1996). *Design Control: Towards a new approach*. Oxford, Butterworth Architecture.

Kaya, H. S., Bölen, F. (2011). Kentsel Dokudaki Değişimin Fraktal Geometri Yöntemiyle İncelenmesi. İTÜ Dergisi/A Mimarlık, 10: 1, 39-50.

Kaypak Ş. (2010). Kentsel Dönüşüm Faaliyetlerine Etik ve Sosyal Sorumluluk Temelli Bir Yaklaşım. *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 3 (2), 84-105.

Keleş, R. (1996). *Kentleşme Politikası*. İmge Yayınları, Ankara.

Köseoğlu, B. (2009). *1950-1970 Yılları Arasında Yapılan Müstakil Konut Alanlarında Değişim: Konya Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Moudon, A. V. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, 1, 3-10.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Neccar Ali H. (2009). *Kentsel Dönüşüm Üzerine (1): Kavramsal Giriş*. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=8377.

Ünlü T. (2006). Mersin'de Değişen Kentsel Mekân: Çamlıbel'de Morfolojik Değişim. *Megaron*, 1 (4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İmar Planı Değişikliği Talebi-Arzı ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: İstanbul Örneği

Numan KILINÇ, Şevkiye Şence TÜRK

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü

Özet: *Dünyanın birçok ülkesinde mekânın kontrol edilmesi gerek yerel yönetimler gerekse de merkezi yönetimlerce sağlanmaktadır. Şüphesiz ki, mekânın kontrol edilmesinde ve kentlerin şekillenmesinde en güçlü araç kent planlarıdır. Ancak kent planları mekânın kontrol edilmesinde tek başına yeterli olmamaktadır. Plan notları, tasarım ilkeleri, kılavuzlar mekânın kontrol edilmesinde diğer araçlar olarak kullanılabilmektedir. Diğer yandan, kentsel mekânın değişiminin yönetiminde ise, plan değişiklikleri yoğun olarak kullanılan araçlardır. Plan değişiklikleri, kentsel yapılı çevrenin ve kentlerin karakterlerinin mekânsal, işlevsel ve morfolojik özellikleri üzerinde değişikliklere neden olmaktadır.*

Planlar, 15-20 yıllık bir projeksiyon dönem için hazırlanmaktadır. Plan hazırlanırken öngörülen durumların çoğu ya gerçekleşmemekte ya da öngörülenden başka bir şekilde gerçekleşmektedir. Ön görülemeyen durumlar, plan ve uygulama arasındaki uyumsuzluğu artırmaktadır. Türkiye gibi sosyal ve ekonomik dalgalanmaların yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde ise, bu uyumsuzluk daha da belirgindir. Diğer taraftan, küreselleşme ve uygulanan neoliberal politikalar, metropoliten alanlarda sosyal ve mekânsal değişimlere neden olmuştur. Küreselleşme ve uygulanan neoliberal politikalar ile birlikte, İstanbul'da ulaşım altyapı yatırımları, büyük ölçekli projeleri desteklemiş ve bu projelerin sayılarının artmasına neden olmuştur. Bu dinamik yapı içerisinde, imar planı değişikleri, İstanbul'da yoğun olarak kullanılan araçlar haline dönüşmüştür. Bu bildiri de, İstanbul'da imar planı değişikliği talebi ve arzının sosyo-ekonomik değişkenlerle ilişkisi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Planı değişikliği, plan değişikliği arzı, plan değişikliği talebi, sosyo-ekonomik değişkenler, İstanbul, kent morfolojisi*

Giriş

Whitehand ve Larkham (1992), kentsel morfoloji üzerine yapılan araştırmaları üç ana başlıkta irdelemiştir. Birinci grup, hâlihazır haritalar, fotoğraflar ve kent planları üzerinden genellikle kimlikleri ve kökenleri güçlü olan kentlerin geçmişinden günümüze kadar geçirdikleri değişimleri inceleyen araştırmalardır. İkinci grup, kentsel mekândaki değişim ve bu değişimde etkin olan aktörler üzerine yapılan araştırmalardır. Son olarak üçüncü grup ise; kentsel mekânda değişime yönelik karar alma mekanizmaları ve süreçleri, değişimi yönlendiren araçlar ve aktörlerden oluşan kent planlama disiplini alanında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır.

Alfasi (2006), imar değişikliğinin yaygın şekilde kullanılması ve bu tip planlama müdahalelerinin ve parçacıl uygulamaların kentleri şekillendirdiğini öne sürmektedir. Kentsel mekânın değişiminin yönetiminde, plan değişiklikleri planların yerini alarak en etkin araç konumuna gelmiştir. Plan değişiklikleri, kentsel yapılı çevrenin ve kentlerin karakterlerinin de niceliksel olarak değişmesine olanak sağlamaktadır. Plan değişiklikleri,

ISBN: 978-605-80820-1-4

kentsel yapılı çevrenin, mekânsal, işlevsel ve morfolojik özellikleri üzerinde değişikliklere neden olmaktadır (Ünlü, 2006).

Bu çalışmanın amacı, İstanbul genelinde imar planın değişikliği arzı-talebi ile mekânsal değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu bildiride, imar planı değişikliği talebi; bireylerin (arazi sahipleri ya da yatırımcıların) toplam imar planı değişikliği başvurusunu temsil ederken; imar planı arzı ise; idare tarafından onaylanmış olan başvuruları temsil etmektedir. Bu çalışmada mekânsal değişkenler ise; erişebilirlik, merkez-çeper farklılıkları ve konut satış değerlerine ilişkin göstergeleri içermektedir. Bildirinin iki temel hipotezi bulunmaktadır. Birincisi imar planı değişikliği talebi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin var olmasıdır. İkincisi ise, imar planı değişikliği arzı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin varlığıdır. Bu bildiri sonucunda imar planı değişiklikleri ile elde edilecek sonuçlar, mekândaki değişim ve bu değişimin arka planını açıklayacağından dolayı, morfolojik bakış açısı altındaki çalışmalar açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde uluslararası düzeyde plan değişiklikleri ve mekânsal etkiler irdelenmektedir. Üçüncü bölümde, Türk planlama sisteminde imar planı değişikliklerinin mekânsal etkileri ve imar planı değişikliklerinin İstanbul'da durumu irdelenmektedir. Dördüncü bölümde ise, İstanbul metropoliten alanında imar planı değişikliği arz ve talebi ile sosyo-ekonomik arasındaki ilişkiye yönelik regresyon modellemeleri yapılmaktadır. Dördüncü bölüm kendi içerisinde üç alt bölüme ayrılmaktadır. Birinci alt bölümde, yapılacak analizin veri ve metodolojisi tanımlanmaktadır. İkinci alt bölümde, regresyon modelleri oluşturulmaktadır. Son bölümde ise modelleme bulguları değerlendirilmektedir. Çalışmanın beşinci bölümü ise, genel değerlendirme ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Plan Değişiklikleri ve Mekânsal Etkiler

Mekânın Değişiminin Yönetiminde Plan Değişiklikleri

Günümüzde dünya genelinde ülkelerin hukuksal geçmişlerinin de etkisiyle şekillenen 'geleneksel planlama sistemi (düzenleyici planlama sistemi)' ve 'stratejik planlama (takdir yetkisine dayalı planlama sistemi)' olmak üzere iki farklı planlama sistemi uygulanmaktadır. Bu iki farklı yaklaşım, planların yol gösterici olduğu, uygulama sürecinde geniş takdir yetkileri tanıyan İngiliz modeli ve arazi kullanımını temel olarak yasanın konusu olduğunu kabul eden katı ve esnekliğe izin vermeyen Amerikan (ya da Kıta Avrupa) modeli olarak da bilinmektedir (Tang ve diğ., 2000). Her iki planlama sisteminin planlara ve dolayısıyla plan değişikliklerine ilişkin yaklaşımları da birbirlerinden farklıdır. Teoride, düzenleyici planlama sistemi planların kesin ve katı hükümler içermesi gerektiği kabulü ile plan değişikliklerinin ancak gerekli ve zorunlu olduğu durumlarda yapılacağı ve bu işlemin karmaşık olan bir takım prosedürlere uyulması şartıyla sağlanabileceği kabul edilmektedir. Takdir yetkisine dayalı planlama sisteminde ise, planlar yasal bağlayıcılığı olmayan, rehber niteliğinde belgeler olarak kabul edildiğinden, bu sistemde plan değişikliklerinin planlara dâhil edilmesi daha kolay olmaktadır. Ayrıca, takdir yetkisine dayalı planlama sisteminde planlar, arazi kullanım kararlarını kesin olarak belirlememekte ve dolayısıyla planlama yetkilileri ile yatırımcılar arasında yapılan anlaşmalara göre yapılaşma ve kullanım fonksiyonları tayin edilmektedir (Özkan ve Türk, 2016).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Diğer taraftan, dünyanın birçok ülkesinde kentsel mekânın değişiminin kontrol edilmesinde tasarım denetimi (*design control*) uygulanmaktadır. Tasarım denetimi uygulayan ülkelerin, planlama sisteminin daha çok "Takdir Yetkisine Dayalı Planlama Sistemi"nin uygulandığı ülkeler olduğu söylenebilir. Bu ülkelerin başında İngiltere gelmektedir (Booth, 2002). İngiltere planlama sistemi, planlama idarelerine plan ya da plan değişikliği tekliflerini değerlendirme konusunda takdir yetkilerini kullanma olanağı sunmaktadır. Ancak, değerlendirme aşamasında planın stratejik yaklaşımları yanı sıra, tasarım denetimine yönelik hazırlanan diğer belgelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, kent planlarının stratejik özellikleri ve yol gösterici içerikleri ile mekânsal değişimlerin yönetilmesinde ve politikaların geliştirilmesinde değişimlere uyum sağlayabilen esnek bir çerçeve sunduğu söylenilebilmektedir (Cullingworth, 1997; Grant, 1992). İngiltere planlama sisteminde, kent planlarının mekânsal değişimlerin yönetilmesinde tek başlarına yeterli olamayacağı düşünülmekte ve kentsel fiziki çevrenin şekillenmesinde etkin bir araç olarak görülen tasarım denetimlerine başvurulmaktadır. Tasarım denetimine ilişkin politika ve araçlar oldukça detaylı bir şekilde hazırlanarak planlama mevzuatına dâhil edilmiştir. Plan kademelenmesinin en üstünde yer alan ve merkezi yönetimce hazırlanan 'kılavuzlar' kent düzeyindeki planlarda tasarıma yönelik politikalar içermektedir (Punter ve Carmona, 1997). Merkezi yönetimce belirlenen politikalar, somut olarak gözlenmesi mümkün olmayan, kentin tümünü ya da bir bölümünü etkileyen değişimlerin yönetilmesini sağlarken, bina yüksekliği, çekme mesafesi gibi somut olarak gözlemlenebilen, parsel ölçeğindeki değişimler ve bina ölçeğindeki mimari müdahalelere ilişkin değişimlerin yönetilmesi için ise, yerel yönetimler tarafından 'tasarım rehberleri', 'tasarım kılavuzları' ve 'tasarım açıklamalarını hazırlanmaktadır. 1973 yılında İngiltere'de kırsal yerleşimlerin denetlenmesi için yerleşimlerin karakterin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hazırlanılmış olan 'Essex Tasarım Kılavuzu' (Essex Design Guide) planlama literatüründe tasarım denetimine ilişkin ilk belge olarak bilinmektedir (Booth, 2002; Punter ve Carmona, 1997; Donovan ve Larkham, 1996).

Düzenleyici planlama sistemini uygulayan ülkelerde ise, değişimin yönetilmesinde asıl unsur planlardır. Planlar dışında araçların kullanımı söz konusu değildir. Örneğin; Fransa'da kent planları yasal bağlayıcı nitelikte taşımaktadır. Mekânsal değişimin denetlenmesi ise kullanım haklarını detaylı bir şekilde belirleyen planlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Booth, 2003; Newman ve Thornley, 1996). Türk planlama sistemindeki nazım planlara benzeyen ve fonksiyon dağılımlarını, gelişme ve koruma alanlarını altyapı yatırımlarını gösteren Schéma Directeur (SD) ve uygulama imar planlarına benzeyen ve gölgeleme esasına göre hazırlanan Plan d'occupation des sols (POS) mekânsal değişimin kontrol edilmesinde kullanılan en aktif araçlardır. Öte yandan plan değişiklikleri de kentsel mekânın değişiminde önemli rol oynamaktadır. Punter (1989) yapmış olduğu çalışmasında tüm Fransa genelinde 1983 Ocak ile 1985 Temmuz tarihler arasında, çoğunluğu plan hükümlerine aykırı olan 2300 adet plan değişikliğinin yapıldığını belirtmektedir. Ünlü (2006) ise; Fransa'da mekânsal gelişimin yönlendirilmesinde kullanılan diğer bir aracın da 'öncelikli gelişme alanı' olarak belirlenen (Zone d'Aménagement Concerte - ZAC) köhneme alanları ve kent çeperlerindeki alanlarda uygulanan Plan d'Aménagement de Zone (PAZ)' olduğunu ifade etmektedir. Kentsel tasarıma yönelik stratejilerin geliştirildiği belgeler olan PAZ'lar uygulama imar planları olan POS'ların (arazi kullanım planlarının) yerine geçmektedir (Farthing, 2001).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Plan Değişikliklerinde Yasal Prosedüre İlişkin Yaklaşımlar

Takdir yetkisinin uygulandığı İngiltere'de planlama sisteminde bazı arsa ve binalar üzerine gelecekteki kullanımlarını kısıtlayan bir takım anlaşmalar yapılabilmektedir. Bu kısıtlamalar planlama sisteminden ayrı bir rejimdir. Arazi Mahkemesi (Lands Tribunal) bu kısıtlamayı kaldırıcı bir karar vermediği müddetçe söz konusu alana ilişkin yerel bir plan yapılmış olsa bile bu anlaşmalar geçerlidir. Dolayısıyla bu alanlara ilişkin değişiklik tekliflerinde öncelikle planlama otoritesine değil, yerel mahkemeye başvuru yapılmak durumundadır. Yerel mahkemenin kısıtlamanın kaldırılmasına ilişkin bir karar vermesi durumunda plan değişikliği prosedürü başlatılabilmektedir (Plain English guide to the Planning System, 2015).

1999 yılındaki Şehir ve Taşra Planlama (Çevresel Etki Değerlendirmesi) Yönetmelikleri uyarınca yapısı, büyüklüğü veya konumu gibi faktörler nedeniyle çevre üzerinde önemli etkiye sahip bir inşaat projesi planlamadan önce bir çevresel etki değerlendirmesinin yapılmış olması gerekmektedir. Ayrıca Bina Yönetmelikleri (Building Regulations), sürdürülebilir gelişme hedefleri doğrultusunda yeni yapılacak veya yenilecek binalar için enerji gereksinimlerini minimize etmek için bir takım ön koşullar getirmektedir.

Takdir yetkisinin uygulandığı İrlanda'da, Planlama Kanunu'nda (madde 34), bir projeye izin verilmesi için veya verilen izinde bir değişiklik yapılacağı zaman belirli prosedürlerin izlenilmesi gerekmektedir. Yapılan değişiklikte, ihtiyaç duyulacak altyapı hizmetlerin bir kısmının yatırımcı tarafından karşılanması ve ayrıca her değişikliğin günlük bir gazetede ilan edilmesi gerekmektedir. Ayrıca değişiklikten etkilenmesi beklenen komşu parsellerin bilgilendirilmesi veya değişikliğin başka bir planlama otoritesi sınırları içerisinde bir etki yapması beklenmesi durumunda, ilgili idarenin de değişikliğe onay vermesi gerekmektedir (Md. 34).

Diğer taraftan, düzenleyici planlama sistemi uygulayan Almanya'da ise, meskûn alanlarda bağlayıcı plan değişikliğinin bir gelişme projesinin uygulanması sadece değişimin ön gördüğü yapılaşma şartlarının (tip, ölçek, inşaat alanı büyüklüğü) uygulama alanın yakın çevresinin karakteristik özellikleriyle uyumlu olduğu durumlarda yapılabilmektedir. Değişiklik yapılması durumunda, sosyal ve teknik altyapının arazi sahipleri (ya da yatırımcılar) tarafından temin edilmesi zorunludur. Ayrıca, yapılan değişiklikle sağlıklı yaşam ve çalışma koşullarının gereksinimleri karşılanırken, yörenin genel görünüşünün bozulmaması gerekmektedir (Federal İmar Kanunu, Md. 35).

Yine, düzenleyici planlama sisteminin uygulandığı İtalya'da, inşaat ruhsatı ve ya imar planı değişikliği onayı alırken öncelikle alt yapı izninin alınması zorunludur. Yetkili mahalli idare tarafından henüz alt yapı çalışmasının olmadığı alanlarda başvuru sahibinden alt yapı masraflarını karşılaması talep edilebilmektedir. Eğer bu ruhsat ve değişiklik izni alt yapının zaten mevcut olduğu yerleşik alanlarda alınmak isteniliyorsa, başvuru sahibinin Kentleşme Harcı (urbanization fees) adı altında yerel yönetime maddi destek sunması gerekmektedir. Ancak bu durum 2008 Amerikadaki mortgage krizi sonrasında yapılan yasal düzenlemelerle özel sektör lehine evrilmiştir.

Yapılmak istenilen değişiklik 2006 yılında yürürlüğe giren 152 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede listelenen çevreye etki edebilecek yapılar (petrol tesisleri, özel alt yapı gerektiren yapılar gibi) içerisinde yer alıyorsa ayrıca bir çevresel etki değerlendirilmesinin yapılması zorunludur. Ancak 2010 yılında yürürlüğe giren 152 nolu Yasama Kararnamesi (Legislative Decree) ile çevresel etki değerlendirme alanı daraltılmıştır (madde 6, 12. alt bölüm). 2011 tarih ve 70 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede ise, stratejik çevresel

ISBN: 978-605-80820-1-4

etki değerlendirmesinin hiyerarşik olarak daha üstteki plana yapılmasının yeterli olduğu belirtilmiştir (madde 5, alt bölüm 8).

2012 yılında yürürlüğe 83 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede ise ticaret faaliyetleri için kullanılan boş alanların amaçlanan kullanımlarında değişiklikler yapılabilmesine (madde 6, alt bölüm 2) olanak tanınmıştır. Bu hüküm sadece inşaat faaliyetlerinde geçerlidir, amaçlanan kullanımın serbestleştirilmesi, Genel Geliştirme Planın ve imar planının devreden çıkması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, şirketlerin elinde bulundurdukları taşınmazlarda sınırlı olmakla birlikte, serbestleşme mantığı hüküm sürmektedir (Bartolini, 2012).

Mekânsal Etkiler

Hangi planlama sisteminde olursa olsun, kentsel mekânın değişiminin yönetiminde plan değişikliklerinin giderek planların yerini alarak yoğun kullanılan araç konumuna geldiği yönünde ciddi olarak eleştiriler bulunmaktadır (Alfasi, 2006; Şişman, Öztük, Şişman, Maraşlı, 2008). Ünlü (2006)'ye göre, plan değişiklikleri, kentsel yapılı çevrenin ve kentlerin karakterlerinin de niceliksel olarak değişmesine olanak sağlamaktadır. Plan değişiklikleri kentsel yapılı çevrenin, mekânsal, işlevsel ve morfolojik özellikleri üzerinde değişikliklere neden olmaktadır. Alfasi (2006), imar değişikliğinin yaygın şekilde kullanılması ile yasadışı davranışların kurulması arasındaki bağlantının olduğu, bunun dışında bu tür tek parselde yapılan imar uygulamalarının kentleri şekillendirdiğini belirtmiştir. Strathman ve diğ. (2005) ise, imar planı değişikliklerinin ulaşım sistemleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bunun için, 1988 ve 2002 arasındaki 15 yıllık zaman diliminde, plan değişliklerinin ulaşım sistemi ve trafik yoğunluğu üzerine etkileri araştırmışlardır. Çalışma bulgularına göre, plan değişikliklerinin Portland bölgesinde daha çok ticaret alanlarında, kent merkezinde karma kullanım fonksiyonundaki alanlarda ve otobüs ve raylı sistem hattı üzerinde ve durak yakınlarında yoğunlaştığını belirlemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, imar planı değişikliklerinin trafik hacmini artırmakla birlikte, bu artışın önemsenecek bir artış olmadığı ve bunun sebebinin de etkili arazi kullanım planlaması ve talebin büyümesi ile açıklanabileceği ifade edilmektedir.

Alfasi (2006), imar planı değişiklikleri ile, parçacıl alınan kararların, düzenleyici planlama sistemi özelliklerinden olan kesinlik içerisinde belirsizlikler ortaya çıkardığını, 1970'li yıllarda Tel Aviv'in alt gelir gurubunun yaşadığı Shikun Dan yerleşim bölgesinde imar planı değişiklikleriyle yüksek yoğunluklu blokların yapılmasının önü açıldığını belirtmektedir. Eski yerleşime hizmet eden dar ve tek yönlü caddelerin şimdi artan 400 apartman bloğuna hizmet etmek durumunda kaldığını, bu durumun trafik sıkışıklığına neden olduğunu ve bölgede yaşayan insanlar yaşam kalitesinin kaybedildiğinden şikayet ettiklerini ifade etmektedir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, ülkelerin izledikleri planlama sistemlerine bağlı olarak değişimi farklı şekillerde yönettikleri görülmektedir. Planlamanın bu değişimi yönetmedeki kapasitesi de ülkelere göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, ortak bir biçimde, 1980'lerden itibaren birçok hükümetin izlediği neoliberal politikalar ile özel sektöre güvenme eğiliminin artması sonucunda kâr amaçlı yaklaşımlar, mekânın değişimi için ciddi bir baskı ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, bu tür bir baskıya bağlı olarak, imar planı değişikliklerinin en sık yaşandığı İstanbul'da, imar planı değişikliği talebi ve arzı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişki sorgulanmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Türkiye'de İmar Planı Değişiklikleri

Türkiye'de teoride planlama sistemi düzenleyici planlama sistemi iken, pratikte bu sistem 2000'li yılların başından itibaren "Takdir Yetkisine Dayalı Planlama Sistemi"ne doğru evrilmiştir. (Özkan ve Türk; 2016; Türk, 2018). Teorideki yaklaşıma göre, imar planı değişiklikleri ancak zorunluluk durumunda ve kamu yararı çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte, pratikte, imar planı değişiklikleri çok sık kullanılan araçlara dönüşmüştür. Ülkemizde imar planı değişikliklerinin yapılması belirli bir yasal prosedüre bağlıdır. Bu prosedür, Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nde tanımlanmıştır. İmar planı değişikliklerine ilişkin olarak, Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nin 26. Maddesi'nde 'İmar planı değişikliği; plan ana kararlarını, sürekliliğini, bütünlüğünü, sosyal ve teknik altyapı dengesini bozmayacak nitelikte, kamu yararı amaçlı, teknik ve nesnel gerekçelere dayanılarak yapılacağı yönünde tanımlama yapılmıştır.

İmar planları 15-20 yıllık bir dönem için hazırlandığı için ve kentlerin dinamik bir yapısı nedeniyle, zamanla uygulama ve plan arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır. Plan hazırlanırken öngörülen durumların çoğu ya gerçekleşmemekte ya da öngörülenden başka bir şekilde gerçekleşmektedir. Ön görülemeyen durumlar, plan uygulamasını doğrudan etkilemektedir. Türkiye gibi dinamik ve ekonomik ve sosyal dalgalanmaların olduğu bir ülkede planın zamanla ihtiyaçlara cevap verememesi, değişen şartlarla çatışması olağan olarak düşünülebilir. Ancak bu durum dışında doğrudan yatırım baskısı ile gelişen imar planı değişikliklerinin, plan bütünlüğünü bozucu ve esneklik aracı haline dönüşmeleri sorunludur. Düzenleyici planlama sisteminde imar planları hukuksal belge niteliğindedir (Ünal, 2015). Hukuk normlarının uygulamada birliğin sağlanması ve keyfiliğin önlenmesi için, yoruma açık ve esnek olmaması gerektiği savunulurken; yapılan yasal düzenlemelerle imar planlarının yoruma açık ve esnek olmaları hedeflenmektedir (Ersoy, 1997). Çoğunlukla, imar planı değişiklik talepleri parsel ölçeğinde değerlendirilmekte; değişikliğin üst ölçek ve yapılaşmış çevre ve altyapıya etkileri düşünülmemektedir. Değişiklik sayısının çok sayıda olması, mevcut imar planının daha da işlevsiz hale gelmesi anlamı taşımaktadır (Şişman ve diğ. 2008).

1985 yılında yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile imar planı değişikliği yapılmasındaki yetki merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmiştir. Yetkinin yerel yönetimlere devredilmesi plan değişikliği yapılmasında kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Plan değişikliği prosedürünün daha önce yürürlükte olan 6785 sayılı kanuna göre daha kolaylaşması ve neo-liberal ekonomik politikaların etkisiyle 1985 yılından itibaren plan değişikliği sayısı ciddi oranda artmıştır. Günay (1979), 1965-1978 yılları arasında Türkiye genelinde toplam 20.787 adet plan değişikliği yapıldığını belirtirken; Akyol (1992), 1988 yılında sadece Yalova Belediyesinde 140 adet plan değişikliği yapıldığını ve Demircan (1989) Bakırköy ilçesinde 1988 yılında bir meclis döneminde 230 adet plan değişikliği talebi yapıldığını ifade etmiştir. İstanbul metropoliten alanında ise 2008-2017 yılları arasında ise, 10288 adet plan değişikliği talebi olmuş; bu taleplerden 6824 adeti onaylanmıştır. İmar planı değişikliklerinin sayıca artması beraberinde plan bütünlüğü ve plan hiyerarşisi sorununu gündeme getirmektedir.

Türk Planlama Sisteminde İmar Plan Değişikliklerini Etkileyen Dinamikler

Yürürlükte olan İmar Kanununda (madde 27/4), imar planı değişikliği konusunda bazı ilkeler kabul edilmiştir. Bu ilkeler, kat adedi veya bina yüksekliğini artıran imar planı değişiklikleri, yörenin yerleşim özellikleri, dokusu ve kimliği dikkate alınmak suretiyle, şehrin veya alanın

ISBN: 978-605-80820-1-4

yakın çevresinin silüeti, yapıların güneşe göre cephesi ve yönlenmesi özelliklerini olumsuz yönde etkilememesidir. Yine, emsal veya kat adedinin artması dolayısıyla nüfus artışına neden olan plan değişikliklerinde artan nüfusun ihtiyacı olan sosyal ve teknik altyapı alanları standartlara uygun olarak planlama sınırı içerisinde ayrılması gerekmektedir. Ayrıca, yoğunluk artışına neden olan veya ulaşım sistemini etkileyen plan değişikliklerinde ayrıca kentsel teknik altyapı etki değerlendirmesi raporu, analizi hazırlanılması zorunluluğu öngörülerek, plan değişikliklerinin kentsel teknik altyapıya etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Koruma amaçlı imar planlarında sit alanının bütününü, korunması gereken değerleri veya geleneksel kentsel dokuyu olumsuz etkileyecek, işlevsel dönüşümlere ilişkin plan değişikliklerinin yapılamayacağı hüküm altına alınmıştır.

Ünlü (2007)' e göre, kent ölçeğindeki planlar (nazım imar planları) kentsel mekânın fiziksel biçimlenmesinde, mekânın gelişimine yönelik genel bir çerçeve sunarken; kentsel mekânın biçimlenmesini yöneten alan ölçeğindeki planların (uygulama imar planlar) mekânın fiziksel biçimlenmesinde etkindir. Kentsel mekânın değişiminin yönetiminde plan değişiklikleri planların yerini alarak en etkin araç konumuna gelmiştir. Plan değişiklikleri kentsel yapılı çevrenin ve kentlerin karakterlerinin de niceliksel olarak değişmesine olanak sağlamaktadır. Plan değişiklikleri kentsel yapılı çevrenin, mekânsal, işlevsel ve morfolojik özellikleri üzerinde değişikliklere neden olmaktadır (Ünlü, 2006, s.77).

Kentlerin şekillenmesinde bina yüksekliklerinin yol genişliklerine göre belirleyen ve kent merkezlerinde yoğunluk artışına neden olan yönetmelikler, planlardan daha çok etkili olmuştur (Ünlü, 2009, s.36). Kentsel mekânın biçimlenmesini yönetmekte imar planlarının yetersiz kalması sonucu, bireylerin kendi sorunlarına çözümler üretmelerinin sonucu olarak ortaya çıkan plan değişiklikleri bu süreçte etkin rol oynamaktadır (Ünlü, 2007, s.435). Yol genişliği ve kat yüksekliği arasında kurulan ilişki sayesinde ilk zamanlarda tarihi kent merkezlerinde ve daha sonra da kent geneline yayılarak kente kimlik kazandıran etmenlerden biri olan silüetin değişmesine ve kentlerin üçüncü boyutta gelişmesine neden olmuştur (Ünlü, 2009, s.37). Bina yüksekliklerinin yol genişliklerine göre, çekme mesafelerinin de bina yüksekliklerine göre belirlenmesinden dolayı yol genişlikleri kentsel mekânın biçimlenmesinde en önemli etkendir (Ünlü, 2006, s.185).Parsel ölçeğinde yapılan plan değişikliklerinin toplamı yeni bir kentsel mekân oluşturmaktadır (Ünlü, 2007, s.433). Öte yandan bir takım imar plan değişikleri de site ve ya toplu konut türü yapılaşmaya elverişli olmayan parsellerin birleştirilmesine yönelik değişikliklerdir. Parsellerde yapılan birleştirmelerle yeni bir kentsel doku oluşturulmaktadır (Ünlü, 2009, s.40). Fonksiyon değişiklikler, yapılaşma nizamına yönelik değişimler, yoğunluk artırıcı değişikler fiziksel çevrenin (güneşlenme, havalanma gibi) kalitesini düşürücü değişikliklerdir. Fonksiyona yönelik değişikliklerle bölgesel ölçekte işlevler arasında denge bozulmakta ve mevcut planın ön gördüğü alanlardan başka alanlara doğru kentler gelişebilmektedir (Şişman vd. 2008).

İstanbul'da Plan Değişiklikleri

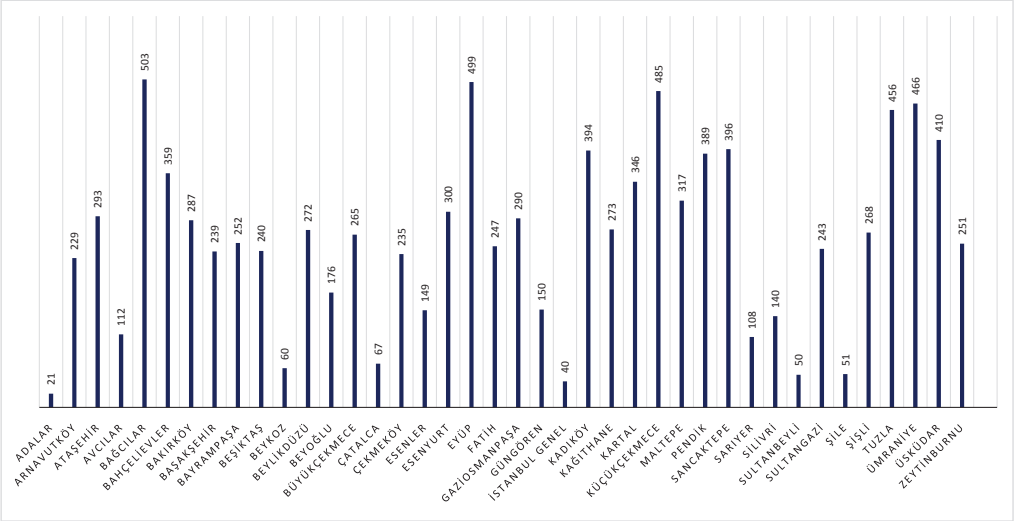
Asya ve Avrupa arasındaki çok stratejik konumu ile İstanbul, dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak, Türkiye'nin en önemli ekonomik, kültürel ve turizm merkezidir. Ülke nüfusunun yaklaşık olarak %17'si İstanbul'da yaşamaktadır. Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi milli hasılasının %23'ü ve ülke vergi gelirlerinin %40'ı İstanbul'dan sağlanmaktadır (İstka,2014). İstanbul, aynı zamanda, doğal ve tarihi özellikleri nedeniyle, geçmişinde üç imparatorluğu da başkent olarak önemli bir role sahip olmuştur (Ozus ve diğ.2011, 232; Keyder, 2000; Keyder, 1999). Bununla birlikte, İstanbul, 1960'lar sonrasında çok ciddi bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

nüfus artışı baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. 1945'te l.078.000 nüfusu olan İstanbul, 1950 sonrası yaşanan nüfus artışı 1955'de l.533.000; 1960'da 1.882.092; 1970'de 3.019.032; 4.741.890, 1990'da 7.309.190, 2000 yılında 10.018.735 nüfusa sahip iken 2017 yılında ise kentin nüfusu 14.804.116'ya ulaşmıştır (TUİK, 2017).

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ve uygulanan neoliberal politikalar, tüm dünya genelinde şehirlerin yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Küreselleşme ve neoliberal politikaların mekâna yansıması büyük ölçekli altyapı projeleri ve şehirlerin gelişmesi şeklinde kendini göstermiştir. Küreselleşmenin etkisiyle, teknolojik ve ekonomik gelişmeler tarihi, kültürel ve kurumsal yapıların da temelini etkileyerek metropoliten alanlarda sosyal ve mekânsal değişimlere neden olmuştur (Borja, 1997). Uzmanlaşmış hizmetler ve finansal hizmet fonksiyonları artmış ve yeni ofis mekânlarına ve lüks konut alanlarına yönelik eğilim artış göstermiştir (King, 1990). İstanbul ise; üretim, ticaret ve tüketim sistemlerinin küreselleşmesi neticesinde önemli bir mekânsal, sosyo-ekonomik değişimler geçirmiştir (Parkinson ve Judd, 1990). Küreselleşme süreci ile İstanbul'da özellikle ulaşım altyapısı desteklenmiş; büyük ölçekli prestij ticari ve konut alanlarının oluşturulma baskıları ortaya çıkmıştır (Borja, Castells, Belil&Benner, 1997).

2000'ler sonrasında ise, İstanbul'un yeniden yapılanma süreci, daha farklı bir şekilde ilerlemiştir (Karaman, 2013; Lovering and Turkmen, 2011). Bu yeniden yapılanma süreci, gayrimenkul piyasasına bağlı olarak inşaat patlaması ile şekillenmiştir (Balaban, 2012). Bu kez, artan nüfus ve sermayenin etkisi ile kentsel alanlar yapılaşma ve fonksiyon değişimi baskısıyla karşı karşıya gelmiştir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak da imar planlarının değiştirilme talepleri artmıştır.

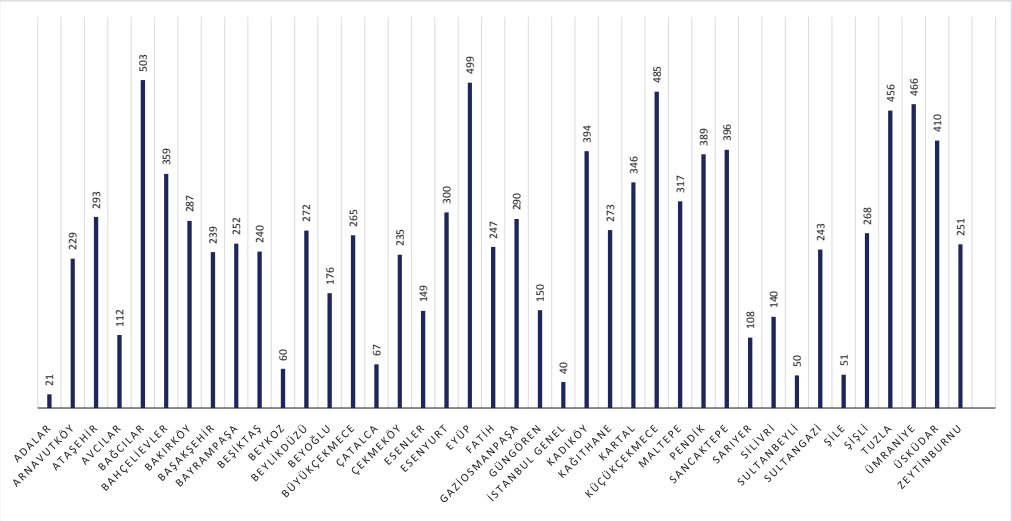

Şekil 1. 2008-2017 yılları arasında İstanbul genelindeki plan değişikliği talebinin dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

2008-2017 yılları arasında İstanbul genelinde özel sektör ve kamu sektörü tarafından toplam 10.288 adet plan değişikliği talebi yapılmıştır. Şekil 1'de de gösterildiği gibi, 2008-2017 yılları arasında İstanbul genelinde en çok plan değişikliği talebinin olduğu ilçeler sırasıyla; Bağcılar (503), Eyüp (499), Küçükçekmece (485), Ümraniye (466) ve Tuzla (456) ilçeleri olmuştur. Bu ilçeler, özellikle 1990 sonrasında gelişmesi hız kazanan ve nispeten

ISBN: 978-605-80820-1-4

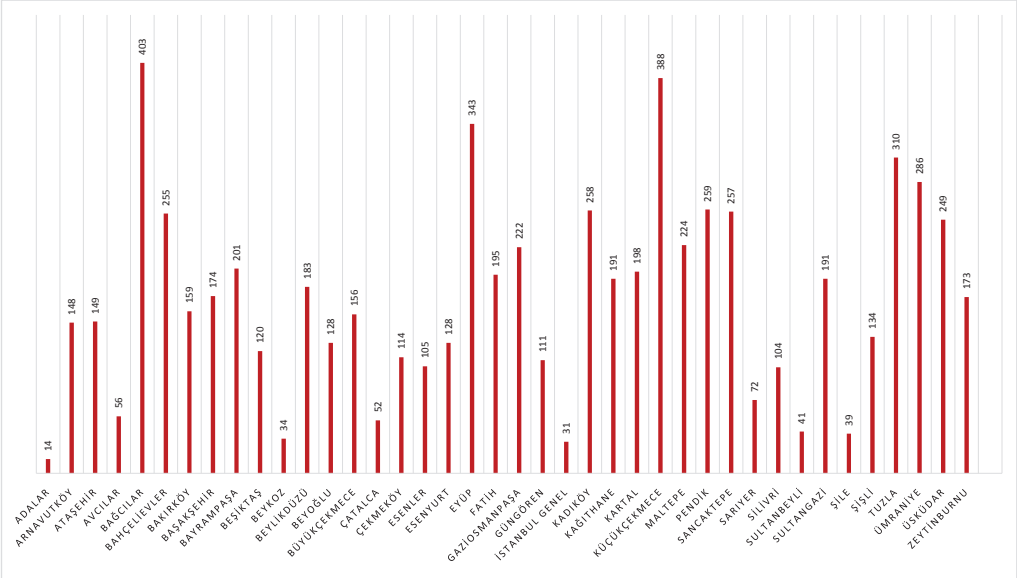
İstanbul'un gelişme alanı niteliğindeki ilçeleridir. Çatalca (67), Beykoz (60), Şile (51), Sultanbeyli (50) ve Adalar (21) ise değişiklik talebinin en az olduğu ilçelerdir. Bu ilçeler, doğal özellikleri ya da koruma özellikleri göstermeleri nedeniyle, İstanbul'un diğer ilçelerine göre daha kısıtlı gelişme gösteren ilçelerdir. Bu nedenle, bu alanlarda imar planı değişikliği taleplerinin nispeten düşük olması beklenebilir. Bu ilçeler içerisinde, Sultanbeyli'nin farklı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Sultanbeyli zaman içinde imar mevzuatına aykırı bir şekilde dinamik bir büyüme göstermiştir. Ancak, havza yerleşimi olması nedeniyle, yasal açıdan imar planı değişiklikleri talebi azdır.

Şekil 2. 2008-2017 yılları arasında İstanbul genelindeki özel sektörce talep edilen plan değişikliği talebinin dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

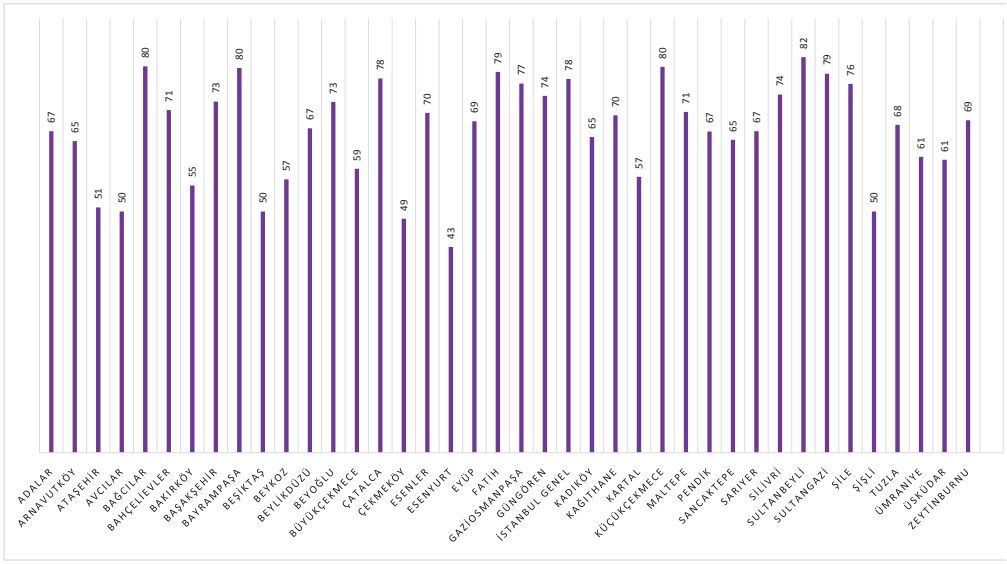
Özel sektör tarafından talep edilen plan değişikliği talebi (2621), İstanbul genelinde talep edilen toplam plan değişikliği talebinin (10.328) %25 ini oluşturmaktadır. Çekmeköy (%40), Ümraniye (%38), Üsküdar (%36), Kartal (%35), Maltepe, Bahçelievler (%33), Beykoz (%32) ve Ataşehir, Sarıyer, Esenyurt (%31) ilçeleri özel sektör tarafından oluşturulan plan değişikliği talebinin dağılımında ilk sıralarda olan ilçelerdir. Bu ilçelerde, 1990 sonrasında gelişmesi hız kazanan ve nispeten İstanbul'un gelişme alanı ve alt merkez niteliğindeki ilçeleridir. Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beyoğlu, Büyükçekmece, Çatalca, Eyüp, Kadıköy ve Pendik, İstanbul genel ortalamasının üstünde olan diğer ilçelerdir. Kamu sektörü tarafından oluşturulan plan değişikliği talebinin dağılımı ise sırasıyla Fatih (%96), Adalar (%95), Sultanbeyli (%86), Arnavutköy, Sultangazi (%84) ve Bakırköy, Esenler, Küçükçekmece (%83) şeklindedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. 2008-2017 yılları arasında İstanbul genelindeki plan değişikliği arzının dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Özel sektör ve ya kamu sektörü tarafından yapılan toplam 10.288 adet plan değişikliği talebinin, 6824 adeti İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından tadilen veya aynen onaylanmıştır. İdarece onaylanmak suretiyle oluşturulan plan değişikliği arzının dağılımında ise; Bağcılar (403), Küçükçekmece (388), Eyüp (343) ve Tuzla (310) ilçeleri listenin ilk sıralarında yer alırken; Avcılar (56), Çatalca (52), Sultanbeyli (41), Şile (39), Beykoz (34) ve Adalar (14) ilçeleri ise listenin sonunda yer almaktadır. Plan değişikliği arzında yüksek olan ilçeler, İstanbul'un nispeten yeni gelişen ve nüfus gelişimi açısından oldukça dinamik olan ilçeleridir.

Şekil 4. 2008-2017 yılları arasında İstanbul genelindeki plan değişikliği talebi ve arzının yüzdelik dağılımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul genelinde toplam plan değişikliği talebinin %66'sı İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafınca tadilen ve ya aynen onaylanarak arza dönüştürülmüştür. Talebin arza dönüştürülmesinin yüzdelik dağılımına bakıldığında, Sultanbeyli (%82), Bağcılar, Bayrampaşa, Küçükçekmece (%80), Fatih, Sultangazi (%79) ve Çatalca (%76) ilçelerinde talebin arza dönüşme oranın yüksek olduğu görülmektedir. Bu oranın en düşük olduğu ilçeler ise Ataşehir (%51), Avcılar, Beykoz, Şişli (%50), Çekmeköy (%49) ve Esenyurt (%43) şeklinde sıralanmaktadır.

İstanbul İçin Bir Analiz

Hipotezler

İmar planı değişikliği talebi ve arzının oluşmasında yoğunluk, hane geliri, erişilebilirlik, konut m² satış fiyatları, merkez-çeper farklılaşması, okul başına düşen öğretmen sayısı gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle modelde bu değişkenlerin etkisinin sınanması amaçlanmıştır (Tablo 1).

Genel Hipotez 1: İmar planı değişikliği talebi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Genel Hipotez 2: İmar planı değişikliği arzı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

İmar planı değişikliği talebi ve arzı arasındaki ilişkiye yönelik şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmış olsa da İstanbul'da geniş bir veri setine yönelik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, İstanbul metropoliten alanında imar planı değişikliği talep ve arzının dağılımın davranışı ve dağılımına etki eden faktörler ağırlık oranları ile ortaya konulacaktır.

Data

Çalışma genel olarak İstanbul Metropoliten Alanındaki 2008-2017 yılları arasındaki imar planı değişikliği talep ve arzının mekânsal dağılımını incelemektedir. Bağımlı değişken olarak İstanbul ilçelerindeki imar planı değişikliği talebinin tüm talep içindeki oranı ve ilçelerdeki imar planı değişikliği arzının tüm arz içindeki oranı alınmıştır. İmar planı değişikliği talebi ve arzının sadece büyüklük olarak alınması anlamlı sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle, İstanbul bütünündeki tüm değişiklik talep ve arzları içerisindeki ilçelerin oranlarının alınması karşılaştırma yapılması anlamında anlamlı olacaktır. Çalışmada, plan değişikliği talep ve arzına ilişkin veriler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi arşivinden Büyükşehir Belediye Meclisince onaylanmış olan imar planı değişikliklerine ilişkin olan meclis kararlarının detaylı olarak incelenmesiyle elde edilmiştir. Bu incelenen kararlar, daha sonra bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Bağımsız değişkenlerden olan nüfus ve eğitim verilerine TUİK aracılığıyla ulaşılmıştır. Öğretmen ve öğrenci sayıları İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınmıştır. Bağımsız değişkenlerden konut kira ve satış bedellerine ilişkin veriler, Endeksa tarafından oluşturulan 2017 yılı Emlak Endeks raporlarından derlenmiştir. Erişilebilirlik değerleri ise; Paköz ve Kılınç tarafından yazılmış olan 'Hastanelerin Mekânsal Dağılımını Etkileyen Faktörler: İstanbul Örneği' adlı makaleden alınmıştır. İlçelerin erişilebilirlik değerleri, her ilçenin diğer ilçelere olan en kısa seyahat mesafelerinin toplanmasıyla elde edilmiştir. İki ilçe arasındaki en kısa karayolu seyahat mesafesi Google Maps yardımıyla hesaplanmıştır. Bu yöntem

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul'un 39 ilçesi için uygulanmış, tüm ilçe merkezlerinin, diğer ilçe merkezleriyle arasındaki mesafe hesaplanarak, mesafe matrisi hesaplanmıştır (Paköz, 2014).

Model

Bu çalışmada oluşturulacak olan modelin amacı, plan değişikliği talep ve arzı ile mekânsal değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanmasıdır.

2008-2017 yılları arasında İstanbul genelinde özel ya da kamu sektörü tarafından oluşturulan plan değişikliği talebine z_1 dersek, amacımız z değerini e iyi açıklayabilecek x_1, x_2, x_3, ... x_n değişkenleri ile yazılacak doğrusal denklemi bileşenlerine ayrılabilmektedir.

$$Z_1 = ß_0 + ß_1 x_1 + ß_2 x_2 + ß_3 x_3 \ldots + ß_n x_n$$

Özel sektör veya kamu sektörü tarafından oluşturulan plan değişikliği taleplerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nce onaylanması suretiyle oluşturulan plan değişikliği arzına ise z_2 dersek, amacımız z değerini e iyi açıklayabilecek x_1, x_2, x_3, ... x_n değişkenleri ile yazılacak doğrusal denklemi bileşenlerine ayrılabilmektedir.

$$Z_2 = ß_0 + ß_1 x_1 + ß_2 x_2 + ß_3 x_3 \ldots + ß_n x_n$$

Bu modellere göre, elde edilen bütün veriler SPSS v17.0 programına aktarılmıştır. Programda kullanılan bağımlı değişkenler ve beklenen etkileri (+) veya (-) Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Modeldeki değişkenler ve beklenen etki yönleri.

Değişken	Regresyon Modeli İçin İlişkinin Beklenen Yönü (Plan Değişikliği Talebi Oranı)	Regresyon Modeli İçin İlişkinin Beklenen Yönü (Plan Değişikliği Arzı Oranı)
Ortalama Konut Satış Bedeli	+	+
Erişilebilirlik	-	-
Merkez -Çeper (Merkez ve alt merkez:1, Çeper:0)	+	+
Yoğunluk	+	+
Hanegeliri	+	+
Okul başına düşen öğretmen sayısı	+	+

Model Bulguları

Model 1'de bağımlı değişken olarak İstanbul ilçelerindeki imar planı değişikliği talebinin tüm talep içindeki oranı alınmış, bağımsız değişkenler olarak, erişebilirlik, konut satış ve merkez-çeper farklılaşması alınmıştır. Modelin, açıklama düzeyi % 64'ünü açıklamaktadır. R^2, 0.42 dir ve tüm model istatiksel olarak anlamlıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. Model 1'e ilişkin regresyon sonuçları.

Model 1				
Model 1	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,644a	,415	,305	,01070768
a. Predictors: (Constant), OKD, Yoğ, Konutsatıs, Merkez-Çeper, Erişebilirlik, Hanegelir				

ANOVA						
Model 1		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,003	6	,000	3,785	,006b
	Residual	,004	32	,000		
	Total	,006	38			
a. Dependent Variable: İmar Planı Değişikliği Talebi Oranı						
b. Predictors: (Constant), OKD, Yoğ, Konutsatıs, Merkez-Çeper, Erişebilirlik, Hanegelir						

Coefficients[a]						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
B		Std. Error	Beta			
1	(Constant)	,042	,011		3,731	,001
	Hanegelir	4,825E-8	,000	,094	,337	,738
	Erişebilirlik	-9,556E-6	,000	-,374	-1,979	,057
	Konutsatıs	-1,909E-6	,000	-,409	-1,701	,099
	Merkez-ceper	,014	,004	,533	3,117	,004
	Yoğ	-1,259E-7	,000	-,122	-,673	,506
	OKD	-6,030E-5	,000	-,130	-,772	,446
a. Dependent Variable: İmar Planı Değişikliği Talebi Oranı						

Analiz sonucunda erişilebilirlik ve merkez-çeper farklılaşması ve konut satış değeri istatistiksel olarak anlamlı görünmektedir. Diğer değişkenler, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Model 1'e göre, erişilebilirlik yükseldikçe (mesafeler yakınlaştıkça) imar planı değişiklik talebi artmaktadır. Modeldeki işaretin yönü bu açıdan anlamlıdır. Yine, merkez ve alt merkez alanlarda, yeni gelişen alanlara göre daha fazla talep ortaya çıkmaktadır. Bu alanların piyasa açısından dinamik koşullara sahip olması nedeniyle, bu alanlarda imar planı değişikliklerinin talep edileceği düşünülebilir. Bu anlamda modeldeki işaretin yönü de anlamlıdır. Modeldeki ilginç sonuç, Konut m² satış değerinin düşük olduğu yerlerde imar planı değişikliği talebi ortaya çıkmasıdır. Modelde, işaret '-' dir. İmar planı değişikliği sonrasında m² fiyatlarının artması durumu beklenmektedir. İmar planı değişikliği talebinin olduğu alanlarda, konut satış değerlerinin yüksek olamayacağı, imar planı değişikliği yapılmasından sonra değerleri etkileyeceği düşünülebilir. Modelde, mekânsal

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak etkili olan değişkenler "erişilebilirlik" ve "merkez-çeper farlılığı" dır. Bu durum, modelde istatistiksel olarak açıklanabilmektedir.

Model 2'de bağımlı değişken olarak İstanbul ilçelerindeki imar planı değişikliği arzının tüm arz içindeki oranı alınmış, bağımsız değişkenler olarak, erişebilirlik, konut satış ve merkez-çeper farklılaşması alınmıştır. Modelin, açıklama düzeyi %66, R^2 0.43 dir ve tüm model istatiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3. Model 2'e ilişkin regresyon sonuçları

Model 2				
Model 2	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,656	,430	,323	,01151
a. Predictors: (Constant), OKD, Yoğ, Konutsatıs, Merkez-Çeper, Erişebilirlik, Hanegelir				

ANOVA[a]						
Model 2		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,003	6	,001	4,028	,004b
	Residual	,004	32	,000		
	Total	,007	38			
a. Dependent Variable: : İmar Planı Değişikliği Arzı Oranı						
b. Predictors: (Constant), OKD, Yoğ, Konutsatıs, Merkez-Çeper, Erişebilirlik, Hanegelir						

Coefficients[a]						
Model 2		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
B		Std. Error	Beta		t	Sig.
1	(Constant)	,043	,012		3,569	,001
	Hanegelir	-6,020E-8	,000	-,108	-,391	,698
	Erişebilirlik	-9,184E-6	,000	-,330	-1,769	,086
	Konutsatıs	-1,546E-6	,000	-,304	-1,282	,209
	Merkez-ceper	,016	,005	,572	3,387	,002
	Yoğ	-1,148E-8	,000	-,010	-,057	,955
	OKD	-6,704E-5	,000	-,133	-,798	,430
a. Dependent Variable: İmar Planı Değişikliği Arzı Oranı						

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bağımlı değişken; ilçedeki imar planı değişikliği arzının tüm arz içindeki oranı olarak alınmıştır. Analiz sonucunda erişilebilirlik ve merkez ilçeler olup olmadığı etkili görünmektedir. Modeldeki diğer değişkenler, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modelde, erişilebilirlik yükseldikçe (mesafeler yakınlaştıkça) imar planı değişiklik arzı artmaktadır. Modeldeki işaretin yönü bu açıdan anlamlıdır. Yine, merkez ve alt merkez alanlarda, yeni gelişen alanlara göre daha fazla talep ortaya çıkmaktadır. Bu alanların piyasa açısından dinamik koşullara sahip olması nedeniyle, bu alanlarda imar planı değişikliklerinin talep edileceği düşünülebilir. Bu anlamda modeldeki işaretin yönü de anlamlıdır. Model 1 ve Model 2 sonuçları, konut satış değerleri değişkeni dışında birbirlerine benzemektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ülkelerin izledikleri planlama sistemlerine bağlı olarak, mekânsal değişimi farklı şekillerde yönetmektedir. Kent planlamasının bu değişimi yönetmedeki kapasitesi de ülkelere göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, ortak bir biçimde, 1980'lerden itibaren birçok hükümetin izlediği neoliberal politikalar ile özel sektöre güvenme eğiliminin artması sonucunda kâr amaçlı yaklaşımlar, mekânın değişimi için ciddi bir baskı ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, bu tür bir baskıya bağlı olarak, imar planı değişikliklerinin en sık yaşandığı İstanbul'da, imar planı değişikliği talebi ve arzı ile mekânsal değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir.

Mekânda değişimin kontrol edilmesine yönelik, tasarım rehberleri, tasarım kılavuzları, tasarım açıklamaları gibi araçlar kullanılsa da, en güçlü araç, kent planlarıdır. Ancak 15-20 yıllık bir dönem için hazırlanan planlar, zamanla değişen koşullarla çelişebilmekte ve böylece imar planı değişikliği yapılması gündeme gelmektedir. Plan değişikliği sayısının çok olması nedeniyle, kentler planlar öngörüsünde değil, plan değişiklikleri ile şekillenmektedir. Dolayısıyla, plan değişiklikleri, kentsel yapılı çevrenin ve kent karakterinin niceliksel olarak değişmesine ve kent morfolojisinin de ciddi bir biçimde değişmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de 1985 yılında 3194 sayılı İmar Kanunu yürürlüğe girmesi ile, plan ve plan değişikliği konusunda yetki merkezi yönetimden yerel yönetimlere aktarılmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, plan değişikliği prosedürü kolaylaşmış ve plan değişikliği talebi ve arzı artmıştır. İstanbul ise, bu artışın en çok görüldüğü kent olmuştur. Küreselleşme ve uygulanan neo-liberal politikalar ve nüfusun hızlı artışı; plan değişikliği konusunda baskıyı artıran faktörler olmuştur.

İstanbul metropoliten alanında 2008-2017 yılları arasında 10.288 adet plan değişikliği talebi olmuş; bu taleplerden 6.824 adedi onaylanmıştır. Plan değişikliğinin sayıca fazla olması, plan bütünlüğü ve plan hiyerarşisini ortada kaldırıldığı anlamı taşımaktadır. Plan değişiklikleri, kentin morfolojisinin de değişmesine neden olmaktadır. İstanbul genelinde plan değişikliği talebinin en çok olduğu ilçeler sırasıyla; Bağcılar, Eyüp, Küçükçekmece, Ümraniye ve Tuzla iken; talebin arza dönüştürülmesi oranındaki sıralama ise; Sultanbeyli, Bağcılar, Bayrampaşa, Küçükçekmece, Fatih, Sultangazi ve Çatalca şeklindedir. Bu çalışmada imar planı değişikliği talep ve arzlarının çoğunla alt merkezler ve yeni gelişen alanlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Plan değişikliği talep ve arzını belirleyen sosyo-ekonomik değişkenler sırasıyla, merkez-çeper farklılaşması, konut satış bedelleri ve erişilebilirlik olmuştur. Merkez ve alt merkez

ISBN: 978-605-80820-1-4

alanlarda, yeni gelişen alanlara göre daha fazla talep ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında merkez ve alt merkez alanların piyasa açısından dinamik koşullara sahip olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan konut m² satış bedelinin düşük olduğu yerlerde plan değişikliği talebinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun anlamı, imar planı değişikliği talep edilen alanlarda, konut satış değerlerinin yüksek olamayacağı, imar planı değişikliği yapılması sonrasında satış değerlerinin etkilenebileceği düşünülebilir. Ayrıca, Erişilebilirlik değeri yükseldikçe (mesafeler yakınlaştıkça) imar planı değişiklik talebi ve arzı artmaktadır. Bu da beklenen bir sonuçtur. Tüm bu sonuçlar, imar planı değişikliklerinin talebi ve arzının özellikle piyasa koşullarına göre, şekillendiği destekler niteliktedir.

Kaynaklar

Akçura, T. (1981). *İmar Kurumu Konusunda Gözlemler.* ODTÜ, Ankara.

Alfasi, N., (2006). Planning policy? Between long-term planning and zoning amendments in the Israeli planning system. *Environment and Planning A*, 38, s.553-568.

Aricanli, T. (1990). *The political economy of Turkey's external debt: The Bearing of Exogenous Factors.*

Barnett, J. (1982). *An Introduction to Urban Design*. Harper and Row, New York.

Bartolını, A. (2012). *Urban Law In The Italıan Emergency Decree: The Economıc Crısıs And Beyond*. Ius Publicum.

Baugesetzbuch, Almanya Federal İmar Kanu (2004).

Berköz, L. (1996). Metropoliten Değişim Sürecinde İstanbul Kent Merkezi*. İstanbul 2020 Metropolün Geleceğine Yönelik Öneriler Sempozyumu.* İTÜ, İstanbul.

Berköz, L. (2001). The interregional location of foreign investors in Turkey. *European Planning Studies*, 9(8), 979-994.

Booth, P. (2002). A desperately slow system? The origins and nature of the current discourse on development control. *Planning Perspectives*, (17) 309–323.

Booth, P. (2003*). Planning by Consent. The Origins and Nature of British Development Control*. London: Routledge.

Borja, J., Castells, M., Belil, M., Benner, C. (1997). *Local and Global, Management of Cities in the Information Age. London,* Earthscan.

Boyer, M. C.(1983). *Dreaming the Rational City*. MIT, Cambridge.

Calavati, N., Mallach, A. (2010). *Inclusionary Housing in International Perspective: Affordable Housing, Social Inclusion, and Land Value Recapture*. Lincoln Institute of Land Policy, ISBN: 978-1-55844-209-2

Cullingworth, J. B, (1994). Alternate planning systems: is there anything to learn from abroad?. *Journal ofthe American Planning Association*, 60, S.162-172.

Cullıngworth, J. B.(1997). *Planning in the USA: Policies, Issues, and Processes*. Routledge, London.

Delafons, J. (1991). Design control-the American experience. *The Planner, TCPSS Proceedings*, December.

Donovan, J., Larkham, P.J. (1996). Rethinking design guidance. *Planning Practice and Research,* 3; 303-319.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Douglass, M., (2000). Mega-Urban Regions and World City Formation: Globalisation, the Economic Crisis and Urban Policy Issues in Pacific Asia. *Urban Studies*, 37 (12), pp. 315-335.

Ersoy, M. (1997). İmar planı değişiklikleri ve yargı denetimi. *ODTÜ MFD*, 17:1-2, 53-73.

Grant, M. (1992). Planning law and the British system, *Town Planning Review*, (63).

Girouard, M. (1985). *Cities and People: A Social and Architectural History*. New Haven, Conn, Yale University Press.

İSTKA (2014). *2014-2023 İstanbul Bölge Planı Raporu*, İstka, İstanbul.

Karaman, O. (2013). Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 715-733.

Keyder, Ç. (1999). *İstanbul: between the global and the local.* Rowman and Littlefield press, New York.

Keyder, Ç. (2000*). İstanbul küresel ile Yerel Arasında,* Metis Yayınları, İstanbul.

King, A.D. (1990). *Global Cities: Post- Imperialism and the Internationalisation of London*. Routledge Press, London.

Kocabaş, A. (2004). *Urban Conservation in İstanbul: Evaluation and Re- conceptualisation.*

Lovering, J., Türkmen, H. (2011). Bulldozer Neo-liberalism in Istanbul:The State-led Construction of Property Markets, and the Displacement of the Urban Poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96.

Newman, P., Thornley, A. (1996). Urban Planning in Europe, *International Competition, National Systems and Planning Projects*, London: Routledge.

Ozus, E., Turk S.S., Dökmeci, V. (2011). Urban Restructuring of Istanbul. *European Planning Studies*, 19 (2), s.331-356.

Özkan, H., Türk, Ş.Ş. (2016). Emergence, formation and outcomes of flexibility in Turkish planning practice. *IDPR*, 38, 25-54.

Parkinson, M., Judd, D., (1990). *Leadership and Urban Regeneration*. Newbury Park, CA:Sage.

Punter, J. And Carmona, M. (1997). *The Design Dimension of Planning: Theory, Content and Best Practice for Design Policies*, E. and FN Spon, London.

Shırvanı, H. (1985). *The Urban Design Process*, Van Nostrand Reinhold, New York.

Strathman, J., G., Kimpel,T., J., Leistner, P., Dueker, K., J. (2005). *Effects Of Comprehensive Plan Amendments On Interchange Traffic In Oregon.* Center for Urban Studies College of Urban and Public Affairs Portland State University.

Şişman, A., Öztük, D., Şişman, Y., Maraşlı, E.E. (2008). İmar Planı Değişikliklerinin Yaşam Alanları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. OMÜ, Samsun.

Tang, B., Choy, Lh Wat, J.K.F. (2000). Certainty and Discretion in Planning Control: A Case Study of Office Development in Hong Kong. *Urban Studies*, Vol. 37, No.13. 2465-2483.

Tewdwr-Jones, M. (1999). Discretion, flexibility, and certainty in British planning: Emerging ideological conflicts and inherent political tensions. *Journal of Planning Educationand Research*, 18, 244-256.

Türk Ş. Ş., Korthals Altes, Wk. (2014). The applicability of inclusionary housing (IH) in Turkey. *Journal of Housing and the Built Environment*, 3 (29), s. 507-520.

Ünal, Y. (2015). *Türk Şehir Planlama Hukukunun Dünü - Bugünü (1985-2015).* Legal Kitabevi, İstanbul, ISBN: 9786054847792.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ünlü, T. (2006). Mersin'de Değişen Kentsel Mekân: Çamlıbel'de Morfolojik Değişim. *Megaron*, Cilt 1, Sayı 4.

Whitehand, J.W.R. & Larkham, P.J. (1992). *Urban landscape: international perspectives.* London: Routledge.

URL1:http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=CnDgb5HRTQ9bGJLXhzvXpfXG36TnF3yRL6G9yVyyS7jZyx8vNkLx!346708316. Erişim Tarihi: 29.06.2018.

URL 2: https://www.endeksa.com. Erişim Tarihi: 24.06.2018.

URL 3: http://www.mahallemistanbul.com. Erişim Tarihi: 11.06.2018.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Mekânda Rastlantısallık

Seda SUMAN BURUK, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü,
sedasuman@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: *Bildirinin amacı, rastlantısal olarak oluşan ve tasarlanmışlık yerine toplumsal yönelimlerle kurgulanan ve yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin incelenmesi ile rastlantısallık ve mekân üretimi arasındaki ilişkisinin sorgulanmasıdır. Bildirinin yanıt aradığı sorular şunlardır: Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânlar nasıl oluşur? Rastlantısallık ve mekânın üretimi arasındaki ilişki nedir? Rastlantısallık tasarım sürecine nasıl dahil edilebilir? Bu ilişkinin sorgulanmasında, rastlantı kuramına bağlı olarak ve belirli bir başlangıç veya varış noktası olmadan gündelik yaşamı deneyimleyen gözlemci ve anlatıcı flanör / kentsel aylak kavramı temel alınarak keşifsel bir değerlendirme yapılmaktadır. Flanör deneyimin, alanda yapılacak gözlemler ve derinlemesine görüşmeler ile pekiştirilmesi ile rastlantısal mekânların oluşması sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin rastlantısal mekânların oluşmasına ve mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması amaçlanmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *mekânın yeniden üretimi, kentsel deneyim, flanör, rastlantısal mekân, rastlantısallık, kendiliğindenlik*

Giriş

Kentler çeşitli dinamikler doğrultusunda sürekli olarak değişmekte ve dönüşmektedir. Günümüzde bu değişimler yalnızca kentlerde değil tasarım çalışmalarında da etkisini göstermeye başlamış, kentsel hareketlerin de etkisinde tasarımda yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Tasarlama ve planlama pratiğinin, halkın katılımının da ötesinde doğrudan tasarım yapılacak olan kentte veya kent parçasında yaşayanlar ile birlikte yapılmasının önemi artmaktadır. Oldenburg (2002)'in 'üçüncü yerler' (*third place*) olarak tanımladığı kendi yaşam alanını ve dolayısıyla kamusal olanı tasarlama hakkı, beraberinde 'taktiksel şehircilik' *(tactical urbanism)* (Lydon & Garcia, 2015), 'gerilla şehirciliği' *(guerilla urbanism)* (Elsaesser vd. 1999), 'oluşsal şehircilik' *(emergent urbanism)* (Haas & Olsson, 2016), 'yok-plan' *(non-plan)* (Fontenot, 2015) ve 'kendiliğinden şehir' *(spontenous city)* (Urhahn, 2011) gibi dominant olana ve hegemonik tasarlama ve planlama pratiğine karşıt kavramlar üretirken, 'rastlantısallık' ve ya diğer bir deyişle 'kendiliğindenlik' önemli unsurlar olarak ortaya çıkmakta; yer-yapma pratiğini kent hakkının savunulmasında ve tasarımcının/iktidarın kentinden, toplumun kentine doğru geçiş sürecinde önem kazanmaktadır.

Türkiye'de ise, rastlantısallık ve kendiliğindenlik kavramları özellikle 2013 Occupy Gezi kentsel hareketi ile güncel tartışmaların odağına oturmuş olsa da, henüz bu konuda yapılan araştırmalar ve daha önemlisi uygulama alanı yeterli seviyede değildir. İstanbul bağlamında ise, kentin, kırdan kente göçten en çok etkilenen kentlerden biri olması ve yapılan planların nüfus artışına odaklı olması, gelişmelere açık ve hızla dönüşebilen esnek tasarımlar içermemesi nedeni ile yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu bildiri, İstanbul'da

ISBN: 978-605-80820-1-4

insanların gündelik deneyimleri ile rastlantısal olarak oluşan kendiliğinden mekânların oluşum sürecinin morfolojik yapısının ve bu durumun kentsel tasarım ile mekânın üretiminde nasıl araç olarak kullanılabileceğine odaklanmaktadır. Bildirinin amacı, rastlantısal olarak oluşan ve tasarlanmışlık yerine toplumsal yönelimlerle kurgulanan ve yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin incelenmesi ile rastlantısallık ve mekân üretimi arasındaki ilişkisinin sorgulanmasıdır. Kendiliğinden mekânların oluşması sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması hedeflenmektedir. Bildirinin yanıt aradığı sorular şunlardır: Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânlar nasıl oluşur? Rastlantısallık ve mekânın üretimi arasındaki ilişki nedir? Rastlantısallık tasarım sürecine nasıl dahil edilebilir?

Bu ilişkinin sorgulanmasında, rastlantı kuramına bağlı olarak ve belirli bir başlangıç veya varış noktası olmadan gündelik yaşamı deneyimleyen gözlemci ve anlatıcı flanör / kentsel aylak kavramı temel alınarak 'yürüme' aktivitesi kullanılarak keşifsel bir deneyim kurgulanmaktadır. Şehre kuşbakışı bakmak yerine, onunla bütünleşmek ve anlamak için öncelikle deneyimlemek gerekir. Flanör, kentin kuytularında dolaşarak onu tecrübe etmek amacıyla modern hayata ve onun getirdiği aceleci yaklaşımlara, kentin içinden keşifleri ve hikayeleri ile karşı durur. Onu farklı yapan en önemli özellik, kentte, sokakta, caddede aradığı özgünlük ve bu arayışın sonunca ortaya koyduğu yaratıcı üründür. Benjamin'e (1999) göre, kapitalizminin etkisi ile yaratıcılık ve keşfetme tutkusunu kaybederek kalabalığın bir parçası haline gelen flanör, bu noktada aylağa dönüşür. Araştırmada flanörün aylak gezgine dönüşmeden önceki keşfetme tutkusu ilham verici olmuştur. Kendiliğinden oluşan ve toplumsal yönelimlerle kurgulanarak yeniden üretilen kentsel mekânların oluşum süreçlerinin sorgulanması için yapılan gözlemler, flanör kavramı temel alınarak gerçekleştirilen yürüyüşler süresince araştırmacının edindiği deneyimler ve keşiflerden oluşmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Karaköy.

Avrupa yakasında Kadıköy, Anadolu yakasında ise, Şişli, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy, Balat ve Eminönü ilçeleri başta olmak üzere tamamen flanör felsefe ile belirli bir rota üzerinde olmayan yürüyüşler sonucu kendiliğinden mekânlar fotoğraflanmıştır. Yapılan gözlemler ve elde edilen veriler ile kendiliğindenlik, planlamada yer-yapma pratiğini takip eden yaklaşımlar çerçevesinde 20 yılı aşkın süredir gelişen ve halen gelişmekte olan 'kendiliğinden şehir' *(spontaneous city)* hareketi kapsamında belirlenmiş olan, ölçekte yerellik – yakınlaşmak, yeni gelişmelere açık olmak, kolektif değer yaratmak ve kullanıcı odaklı olmak prensipleri üzerinden tartışılmıştır. Flanör deneyimin, alanda yapılacak gözlemler ve derinlemesine görüşmeler ile pekiştirilmesi ile rastlantısal mekânların oluşma sürecinde toplumsal yaşamın ve gündelik yaşam deneyimlerinin rastlantısal mekânların oluşmasına ve mekânın yeniden üretilmesine katkısına dair bilgi üretilmesi, ve bu bilginin tasarımın ve tasarımcının gelecekteki rolü üzerine bir tartışma platformu oluşturması amaçlanmaktadır. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulguların yalnızca fiziksel değil, toplumsal da olabilen esnek mekânlar üretilebilmesi konusunda faydalı olacağı düşünülmektedir. Kentin dinamiklerinin ve yönelimlerinin anlaşılabilmesi ile yaşanılan mekâna ve kentin kendisine karşı aidiyet duygusunun kuvvetlendirilmesi konularına katkı yapması hedeflenmektedir.

Mekân, Yer ve Yer-Yapma

Mekân ve yer kelime anlamı olarak bakıldığında benzer anlamları içeriyor gibi görünse de aslında iki farklı konsepttir. Mekân, bir alanı, sosyal ilişkilerden bağımsız olarak algılanabilen fiziksel bir çevreyi ifade ederken; yer, insanların deneyimleri tarafından yaratılan ve yalnızca fiziksel olarak değil sosyal olarak da algılanan ve bir anlam ifade eden alandır. Yer yaratma süreci yoğun araştırmalara dayanan ve günümüzde hala tartışılan bir

ISBN: 978-605-80820-1-4

konudur. Relph (1976) ve Tuan (1977) bu konuda yaptıkları çalışmalar ile yer ve mekân kavramlarının tanımlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yer-Yapma pratiği, Lefebvre'in 'Mekânın Üretimi' (*Production of Space)*'inden günümüzün moda akımları olan 'taktiksel şehircilik' *(Tactical Urbanism)* ve 'yer-yapma' *(place-making)*'e, mekânın koşullarına ve ihtiyaçlarına göre farklı hedeflere sahip olabilen bir yaklaşım olsa da moderniteden başlayıp neo-liberal politikalarla devam eden süreçten toplumdan koparılan kamusal alanın, insanlara iadesini / geri dönüşünü sağlama fikrine dayanmaktadır. Toplum için 'yer' yapma fikri yeni bir yaklaşım değildir. Mekânı yere dönüştürme akımı, alt ölçekli sorunlara hızlı ve yaratıcı çözümler getirmesi açısından, içerisinde kaybolduğumuz kentlerde, kentliler tarafından hızla kabul gören ve desteklenen, bunun bir yansıması olarak da gündemden düşmeyen bir oluşum haline gelmiştir. Aslında bir bakıma şehri otoriteden alarak, aidiyet hissetmediğimiz mekânları, ait hissettiğimiz mekânlara dönüştürmemize olanak sağlayan bir süreçtir.

Kamusal alan, toplum tarafından bir sosyalleşme, iletişim, kendini ifade etme alanları olarak kullanılan bir toplumun kültürünü yansıtan, farklılıklar arasında bağ kuran alanlardır. Lefebvre (1974), mekânın üretimini kullanım değerinden çok, değişim değerinin belirlediğini savunmaktadır. Modern kentin kullanım değerinden çok değişim değeri ile tanımlanması mekânı metalaştırırken, mekân yer olma özelliğini kaybetmekte ve değersizleşmektedir. Toplumu, planlama ve tasarım süreçlerinin dışına iterek uygulamaya konan yukarıdan-aşağı politikalar ve bu politikalara bağlı planlar içerisinde toplumlar 'yer' lerini kaybetmeye başladıklarında ise, iktidar artık kamusal alanı ve toplumu kontrol altına almaktadır.

Modernitenin, görsel ve işlev açısından karışık/kompleks gördüğü kenti kendi idealleri ve hedefleri doğrultusunda kontrol etme, dönüştürme ve dolayısıyla planlama ve tasarlama çabasına karşın, 1960'lı yıllarla birlikte kentin kim için ve ne için kullanıldığını sorgulanmaya başlamaktadır. Lynch'in (2010) kentin deneyimlenmesi ile insan algısı üzerindeki etkisi konusunda yaptığı çalışmaların bu kapsamda toplum merkezli tasarımın yolunu açtığı söylenebilir. Kentlerin tasarımında ve planlamasında toplumun önemi ilk olarak Jacobs (1969) ve Whyte (1980) gibi önder isimler tarafından vurgulanmıştır. Whyte (1980), kamusal mekândaki sosyal yaşamın bireylerin ve toplumun yaşam kalitesine katkıda bulunduğunu savunur. Bu sebeple, topluluk etkileşimini artıran fiziksel mekân tasarlamanın öneminden bahseder. Mekân, yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru tasarlanmalı; tasarımcı öncelikle insanların mekânları nasıl kullandığını anlamalıdır; mekân ve insan ilişkisinin anlaşılabilmesi için ise teorik ve estetik kaygılardan bağımsız olarak gözlem yapmalıdır. Whyte (1980), davranışsal gözlemler ile sosyal etkileşim, mekân ve tasarım arasındaki bağlantı konusunda farkındalık yaratırken, Jacobs (1969) ise, kentlere yaşayan varlık ve ekosistem olarak yaklaşmakta; gözlemin gücüne vurgu yapmakta ve aşağıdan yukarı bir toplum planlaması olması gerektiğine inanmaktadır. Her ne kadar bu yaklaşımların odağında toplum olsa da tasarım söz konusu olduğunda vurgu tasarlanmışlıktadır. Lynch (1984) kentin imajından bahsederken çoğunluğun imajına vurgu yapmış ancak tasarımcının kontrolünü savunmaktadır.

Buna karşın Alexander (1977), kentsel tasarım ve mimari trendleri reddetmektedir. Toplumun kendi evlerini, sokaklarını ve çevrelerini kendilerinin tasarlaması gerektiğini, yani toplum merkezli tasarım ilkesini savunmaktadır. Bu fikir, mimarlar değil insanlar tarafından tasarlanmış olan mekânlarda yaptığı gözlemlerin sonucudur (Alexander ve Ishikawa, 1977). Lefebvre (1968) mekânın yukarıdan aşağıya doğru üretilmesinin, diğer

ISBN: 978-605-80820-1-4

bir deyişle tasarlanmasının, toplumun sosyal etkileşimine doğrudan müdahale olduğunu ve sosyal ilişkileri kısıtladığını savunur. Bu düşünce beraberinde günümüzün en önemli kentsel ve toplumsal olgusu olan 'Kent Hakkı' (*Right to the City*) kavramını gündeme taşımıştır. Bu konu ile ilgili olarak Harvey (2008), kent hakkının kentsel kaynaklara ulaşmaktan çok daha fazlası olduğunu söylemektedir. Kaçınılmaz olan kentleşme süreçlerinin ve dönüşümlerinin şekillendirilmesinde söz sahibi olabilmek ancak kolektif bir bilinç ile hareket edilmesi ile sağlanabilmektedir. Kent hakkı, bireysel bir haktan çok, kentleri yeniden inşa etme özgürlüğümüzün farkında olmaktır.

Yer-yapmayı Tasarlanmışlık ve Kendiliğindenlik Üzerinden Tartışma

Kentlerin kapsamlı ve merkezden bir planlamaya sahip olması gerektiği görüşü 1960 yıllarda başlayan tartışmalara kadar genel geçer bir kabuldür. Ancak, planlamanın merkezden yapılması çoğu zaman çözüm üretmekten çok daha alt ölçek ve yerel sorunların artmasına sebep olmaktadır. Bu durum kentlerde her köşe başında, sokakta ve mekânda karşılaşabileceğimiz kendiliğinden oluşmuş alanların ve düzenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Salt fiziksel olan 'mekân'ı, bir 'yer'e dönüştüren olgu, insanların alanda yaşadıkları deneyimlerdir. Mekânın insanlar tarafından üretilmesi, mekânda yer olgusunun pekişmesine ve o yere olan aidiyetin artmasına sebep olur. Bu bakımdan yer-yapma hareketi oldukça kabul görmüş bir oluşumdur. Basit ama kolay hayata geçirilebilecek düşük bütçeli uygulamalara olanak sağlayacak güçlü fikirlerin şehirlerimizin yeniden şekillendirmesi ile ilgili yapılan çalışmalar, yer-yapma hareketinin zaman içerisinde bütün dünyada kabul görmesi ile kentlerimizde görülmeye başlanmıştır.

Kentsel mekânda kendiliğindenlik dendiğinde ise, herhangi bir organizasyona ve yer-yapma adı altında bir pratiğe gerek duyulmaksızın, insanların tasarım ile bulamadıkları yeri, gündelik hayatta belirli parametreler üzerinden ürettikleri yerler gündeme gelmektedir. Gehl (2011) kamusal alanda gerçekleştirilen faaliyetleri, gerekli hareketler, fonksiyonel faaliyetler ve isteğe bağlı faaliyetler olarak üç grup altında tanımlamaktadır. Gerekli faaliyetler fiziksel ortamın kalitesinden bağımsız olarak gerçekleştirilirken, isteğe bağlı faaliyetler, yerin ne sunduğuna, insanların nasıl davrandığına ve bu konuda ne hissettiğine önemli ölçüde bağlıdır. Bir yer ne kadar iyi olursa, o kadar isteğe bağlı aktivite oluşur. Sosyal aktivite, diğer faaliyet türlerinin kalitesinin ve uzunluğunun bir sonucudur. İnsanlar belirli bir yerde buluştuklarında kendiliğinden ortaya çıkarlar. Sosyal aktiviteler arasında selamlaşma ve sohbet, çocuk oyunları, çeşitli türden ortak aktiviteler yer alır. Bütün bu faaliyetler bir arada meydana geldiğinde ve birbirlerini beslediğinde, şehirlerdeki ve yerleşim bölgelerindeki ortak alanlar anlamlı ve cazip hale gelmektedir. Kendiliğinden mekânlar olarak tanımladığımız mekânlar isteğe bağlı hareketlerin yer bulduğu mekânlardır. Bu bağlamda mekânın sundukları aktivitelerin oluşması ve meydana gelmesi açısından oldukça önemlidir. Değişen dinamikler, nüfus artışı veya azalışı kent içerisindeki farklı yönelimler, başarılı olarak tanımlanabilecek kentsel mekânı terk edilen bir mekâna dönüştürebilir. Bunun da ötesinde yönelimler ve beklentiler farklı olabilir. Dolayısıyla mekânı başarılı yapan standartlar değişir ve dönüşür. Tanıdık veya beklenmedik, kendiliğinden ya da planlı, anlık ya da daha uzun süreli, kentsel mekânı gevşek hale getiren faaliyetlerden bahseden Franck ve Stevens (2006), 'gevşek' olarak tanımlanan mekânların *(loose space),* şehirlere hayat ve canlılık verdiğinden bahseder. Bu bağlamda tartışılmakta olan tasarımda süreklilik, 'yer-yapma', iyi kentsel tasarım nedir gibi konular, yeni bir terim haline gelen *'geçici şehir' (temporary city)* kavramı ile

ISBN: 978-605-80820-1-4

farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Günümüzde kentsel pratik kalıcılık konusunda daha az takıntılı hale gelmeli mi sorunun yanıtı olarak 'geçici şehirciliğin' *(temporary urbanism)* klasik şehircilik anlayışına entegre olması gündeme gelmiştir (Bishop ve Williams, 2012).

Kent bireylerin gündelik hayatta edindikleri deneyimler ve keşifler ile sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm halindedir. Bu sebepledir ki mekânda rastlantısallık ve kendiliğindenlik kaçınılmazdır. De Certeau (2008) bireylerin üretim mekânlarından bahsederken strateji ve taktik kavramlarını kullanır. Stratejinin bir mekânı vardır. Bu mekân 'dışarıdakiler kümesi' ile kurulmuş bir tehditler ile hedefler bütününden oluşur. Taktik ise aidiyet taşımaz, sadece ötekinin alanında faaliyet gösterir. Bir merkezi yoktur ve mekânsızdır. De Certeau (2008)'ya göre günlük yaşamımızdaki alışkanlıklarımız, faaliyetlerimiz, uygulama ve üretim tarzımız taktiktir. Zayıf olanların güçlü olanlar karşısında hayatta kalabilmesini sağlayacak her türlü pratik, taktiğin içerisinde tanımlanır. Taktik kuralları olan toplumun denetiminden kaçış imkanı sağlamaktadır.

Bu çerçevede tasarım ve planlamanın, halkın katılımının da ötesinde doğrudan tasarım yapılacak olan kentte veya kent parçasında yaşayanlar ile birlikte yapılmasının önemi artmaktadır. Bu durumun temelini ise modern kente tepki ve kent hakkı kavramları üzerine bilincin artması oluşturmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkmış olan şehircilik akımlarından biri olan 'kendiliğinden şehir' kavramı, kentin, sakinleri için yapıldığı fikrine dayanmaktadır ve dört temel prensip üzerinde kuruludur. Bu prensipler: (i) Mekâna yakından bakabilmek ve detayları görebilmek *(zoom-in)*; (ii) Açık gelişime olanak sağlamak ve dönüşebilir mekânlar yaratabilmek *(supervise open development)*; (iii) Kolektif değer yaratmak ve kollektivizm ile tasarımın gücünü ve mekânın kalitesini artırmak *(create collective ideals)*; ve (iv) Kullanıcı odaklı olmak ve mekânın kullanıcılarının ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik tasarlamak *(be user-oriented)* 'dır (Urhahn, 2011).

Modern kente bir tepki olarak, kent hakkı kavramı ile de birlikte, kentin kendiliğinden oluşmuş parçalarında, sürekli onu değiştiren dönüştüren ve yaşayan bir organizma olmasına katkı sağlayan kentlilerin, şehir ile bir bağ kurma çabası bulunmaktadır. Bu durum; kendiliğinden oluşumların, alt ölçekten üst ölçeğe tasarımların, katılımcıdan da öte kullanıcı odaklı ve hatta kullanıcı ile birlikte tasarım ve planlama anlayışlarının temelini oluşturmaktadır.

İstanbul'da Kendiliğindenliğin Keşfi

Bu bilgiler doğrultusunda, İstanbul'da kendiliğindenlik; planlamada yer-yapma pratiğini takip eden yaklaşımlar çerçevesinde 'kendiliğinden şehir' hareketi kapsamında belirlenmiş olan (i) 'ölçekte yerellik – yakınlaşmak'; (ii) 'açık gelişime olanak sağlamak'; (iii) 'kolektif değer yaratmak'; ve (iv) 'kullanıcı odaklı olmak' prensipleri üzerinden tartışılmaktadır.

Ölçekte Yerellik – Yakınlaşmak

Kendiliğindenliğin prensiplerinden biri olan 'yakınlaşmak' *(zoom in)* mekâna yakından bakabilmek ile ilgilidir. Yerel ihtiyaçların belirlenebilmesi, potansiyellerin görülebilmesi ve kapsamlı bir inceleme yapılabilmesi için tasarımcının detayları görebilmesi önemlidir (Şekil 2).

İstanbul'da yapılan kent keşiflerinde, bu prensipte bahsedilen detaylı gözlem yapabilme ve mekâna yaklaşabilmenin eksikliği, ihtiyaçlar çerçevesinde rastlantısal kullanımların oluşması şeklinde kendini göstermektedir. Yapılan gözlemler, kentin, kentte yaşayanlar

ISBN: 978-605-80820-1-4

tarafından yerel ölçekte yeniden üretildiğini, ait hissedilen alanlara dönüştüğünü ve üst ölçekten bakarak göremeyeceğimiz detaylarda ihtiyaç ve isteklere göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Balat'ta yol kenarında yer alan yeşil alanın, yapılaşmanın yoğun, sokakların sıkışık olduğu semtin sakinleri tarafından bir kaçış yeri olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Balat (sol), Maçka (sağ).

Balat'ta rastlanılan örneklerde yola en uzak noktalar seçilerek, taşınabilir tabureler ile mekânda özellikle ağaç gölgeleri etrafında oturma alanları oluşturulmaktadır. Park olarak tasarlanmamış olan yol kenarlarında yer alan yeşil tampon bölgelerinde kirli hava ve araç gürültülerine rağmen piknik yapılması sürekli olarak karşımıza çıkan bir durumdur. Yeşil alan olarak planlanan alanlar, çok farklı kullanımları içermektedir. Parklar, refüjler, tampon bölgeler teoride farklı fonksiyonları içeriyor olsa da, pratikte aynı olabilmektedirler. Bir refüjün piknik alanı olarak kullanılması, bölgede yaşayanların sosyal yapısı ve ihtiyaçları ile ilgili referanslar verebilmektedir. Park fonksiyonu olmayan yeşil alanların fonksiyonu dışında kullanılmasının nedenlerini, kullanım sıklığının görüldüğü mekânları yakından analiz ederek algılayabilmek mümkündür. Tasarım pratiğinin ürünü olmayan kendiliğinden mekânların, yerel ölçekte ihtiyaçlara tasarımın ve planlamanın cevap veremediği durumlarda oluştuğu gözlenmektedir. Tek tip çözümlerle bütün sorunlara tepeden üretilmeye çalışılan çözümlerin yetersiz kalması, mekâna yakınlaşabilmek ve yerel ölçekte algılayabilmenin önemini göstermektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Açık Gelişime Olanak Sağlamak

'Açık gelişime olanak sağlamak' *(supervise open development)* dönüşebilir mekânlar yaratılması ile ilgilidir. Kent hem işlevleri hem de yaşam tarzı ile sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir. Tasarımda sürdürülebilirlik kentin bu değişimlere uyum sağlayabilmesi ile mümkündür. Doğrusal olmayan tasarımlar, mekânların canlı kalmasını sağlar. Bu sebeple tasarım, olasılıkları ve fırsatları göz önünde bulundurarak katılıma teşvik etmeli ve yönlendirici özellikte olmalıdır. Kendiliğindenlik, mekânın esnekliği ile doğrudan ilişkilidir. İstanbul'da sık gözlemlediğimiz durumlardan biri, oturma eylemine olanak sağlayan bütün noktaların, yüksek bir kaldırım, bir aydınlatma elemanı, basamaklar, kapı önleri gibi örneklerle çoğaltılabilecek pek çok kent parçasının oturma alanına dönüşmesidir. Fonksiyonundaki esneklik, bu mekânların rastlantısal birer oturma elemanına dönüşmesine sebep olmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Karaköy, Galata Köprüsü, Eminönü, Ortaköy, Maçka Parkı (soldan sağa).

Şekil 4. Beşiktaş.

Günümüzde kaybolmuş kendiliğinden mekânlardan biri olan Beleştepe, kent için herhangi bir anlam ifade etmeyecek bir yol kenarı iken, Beşiktaş maçlarının izlenebilmesine olanak sağlayan bir yapıda olmasının keşfedilmesi ile maçların izlendiği bir seyir terası haline dönüşmüş ve yıllarca bu amaçla kullanılmıştır. Yeni yapılan stadyumun seyir için olanak vermeyen yapısı sebebiyle artık eski işlevi bulunmamaktadır. Ancak kolektif hafızada yer edinmiş bir kent mekânıdır (Şekil 4). Topografya, mekânın kullanılmasında önemli bir etken olmuştur.

Sıkışık şehir merkezlerinin kendiliğinden oluşumlara izin veren bir diğer mekân ise boş parsellerdir. Boş parseller, bulunduğu alanın ihtiyacına göre otopark, araç yıkama alanı, mahalle kahvesinin sandalyeleri ile çevrelenmiş açık alan, istif mekânı veya çocuk

ISBN: 978-605-80820-1-4

olanı olarak kullanılan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen örneklerden Balat'ta bulunan ve kafe bahçesi olarak kullanılan boş parsel ile Karaköy'de bulunan ve otopark olarak kullanılan boş parsellerin sınırlarının tanımlı olmasından faydalanılmakta, kontrollü giriş çıkışlara imkan sağlaması mekânların kullanımında belirleyici olmaktadır (Şekil 5). Belirli bir kullanıcı tarafından dönüştürülmüş olan mekânlar, tamamen kamusal olan kendiliğinden mekânlardan farklılık göstermektedir. Ancak özellikle Karaköy'de otopark olarak kullanılan parsel duvarında yer alan Barış Manço'nun portresi ve şarkı sözünü içeren grafiti, kentin kamusal alan istekleri konusunda bize ipuçları vermektedir: "Artık sokaklar benim görüyorsun değil mi?".

Şekil 5. Balat (sol), Karaköy (sağ).

Beyoğlu'nda bulunan ve çocukların oyun alanı olarak kullandığı alanda ise mekânın yalnızca boş olması oyun alanı olarak kullanılmasında yeterli olmaktadır (Şekil 6). Bu durum Nişantaşı'nda geniş bir kapı eşiğinde oyun oynayan çocuklarda ve Barbaros Yokuşu'nda gece yarısı oyun oynayan çocuklarda da gözlenmiş olup, mekânın sınırlarının olması büyük bir önem arz etmemekte, sınırlar oyun kuralları çerçevesinde dönüştürülmektedir. Bunun için mekânın içerisinde bulunan çöp kovaları, taşlar veya saksılar kullanılmaktadır.

Çukurcuma'da bulunan, istif ve depolama alanı olarak kullanılan parselde ise parsel sınırları kullanılmaktadır. Bu mekânda aynı zamanda fotoğraf ve moda çekimleri yapılmaktadır. Depolanan malzemelerin bir kısmı, ikinci el ve antika mağazalarının yoğun olduğu Çukurcuma semtinin özelliğini yansıtmakta olup, dekor olarak işlevlendirilmektedir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, mekânın fiziksel özellikleri ve yapısı elverdiği ölçüde kullanımlar çeşitlenmektedir. Bu durum mekânın kullanımında katılımı artırmakta ve kendiliğinden oluşumların önünü açmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Çukurcuma (sol), Beyoğlu (sağ).

Kolektif Bir Değer Oluşturma

'Kolektif değer yaratmak' *(create collective ideals)* kent mirasını korumak ve kamusal alanları geliştirmek için bir araçtır. Ortak değerler ile mekâna olan aidiyet pekişmektedir. Kolektif değer oluşturulmasında teşvik edici etkenlerden biri mekânın kamusal sanata olanak vermesidir. Kamusal sanat mekânın etkileşim alanını genişletmektedir. Bir kendini ifade biçimi de olan bu durum, bulunduğu lokasyonun hikayesini anlatmaktadır. Merdivenlerin Gezi Parkı protestoları döneminde boyanmış olması bunun bir örneğidir. Bu akım daha sonra yaygınlaşarak merdivenlerin birer kentsel taktik mekânına dönüşmesine sebep olmuştur. İstanbul'un sayısız merdiveni kentsel ölçekte bilinmekte, geçiş ve erişim fonksiyonu dışında kullanılmaktadır. Komando Merdivenleri, Haydarpaşa Merdivenleri, Merdivenli Mektep Sokak, Yüksek Kaldırım, Gezi Parkı Merdivenleri, Salı Pazarı Merdivenleri diğer kentsel ölçekte bilinen ve kullanılan merdivenler olarak sıralanabilir (Şekil 7). Cihangir Merdivenleri ise bu merdivenler arasında sosyalleşme ve buluşma mekânı olarak bilinmekte olup, bölgede yaşayanlar ve sıklıkla kullananlar tarafından kolektif bir değer ifade etmektedir (Şekil 8). İstanbul'da keşfedilen kendiliğinden mekânlardan Cihangir Merdivenleri ve Beleştepe'de kolektif bir değer oluşturmakta ve zamanla da bu değer bulunduğu bölgenin ve hatta kentin hafızasında yer edinmektedir.

Şekil 7. Cihangir, Cihangir, Çukurcuma, Balat (soldan sağa).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Cihangir Merdivenleri.

Kullanıcı Odaklı Olma

'Kullanıcı odaklı olmak' (*be user-oriented*), tasarımcının yaptığı tasarımların, mekânın kullanıcılarının ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik olması gerektiğidir. İstanbul genelinde gözlenen kendiliğinden/rastlantısal mekânlar doğrudan kullanıcılar tarafından oluşturulmuş mekânlardır. Tasarımın kullanıcı odaklı olması, mekânlarının kullanıcılar ile birlikte hatta onlar tarafından tasarlanması, güncel tasarım çalışmalarının temel prensibi haline gelmektedir. Kent, değişen ve dönüşen dinamikleri ile bütün bu prensiplerden habersiz ve bağımsız olarak zaten kullanıcısı tarafından sürekli yeniden üretilen pek çok mekânı içerisinde barındırmaktadır. Örneğin, Beşiktaş Barbaros Meydanı, kaykay kullanımını ve kullanıcısı düşünülerek tasarlanmamış olmasına rağmen, amatör ve profesyonel kaykaycıların kullandığı bir meydandır (Şekil 9). Burada, meydanın düz zemininin, bu sporun yapılması için imkan sunmasını, çevresinde yer alan basamakların seyir ve dinlenme alanı oluşturmasının meydanın aktif olarak kullanılmasını ve canlı kalmasını sağladığı görülmektedir. Esnek kullanımlara imkan sağlayan tasarımlar, öngörülemeyen kullanıcı profilleri için de olanaklar sunmakta ve mekânın kullanımını ve canlılığını artırmaktadır. Tasarım doğrudan kullanıcı odaklı olmamasına rağmen, kullanıcı tarafından yeni bir anlam kazandırılarak sürdürülebilir hale getirilmektedir. Beleştepe örneğinde ise bu durumun tam tersi bir tutum izlenmektedir. Tasarım, mekânın kendiliğinden kullanımının önüne geçmiş, tamamen yok olmasına sebep olmaktadır. İstanbul'da gözlemlenen kendiliğinden oluşumlar doğrudan kullanıcısı tarafından üretilmiştir. Bu sebeple mekânın sunduğu olanaklar doğrultusunda, tasarımın kullanıcı odaklı olamadığı durumlarda dahi, kim tarafından kullanıldığı ile ilgili referanslar içermektedir (Şekil 10). Bu referanslar doğru analiz edildiği takdirde, tasarımının kullanıcısı ve ihtiyaçlarına yönelik olarak tasarımcıya yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda flanör deneyim, kullanıcı odaklı tasarım yapabilmek adına kendiliğinden oluşumların keşfinde doğrudan deneyimlere açık bir yöntem sunmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Beşiktaş Barbaros Parkı Meydanı.

Şekil 10. Balat (sol), Galata Köprüsü Eminönü (sağ).

Sonuç

İstanbul'da kendiliğindenliğin/rastlantısallığın keşfedilmesi amacıyla yapılan araştırma sonucunda tasarım pratiğinin ürünü olmayan kentsel mekânların, esnek, farklı kullanımlara olanak sağlayan, biraradalıkların olduğu, mekânı paylaşanlar için kolektif bir değer oluşturan kent parçaları olduğu görülmüştür. Kendiliğinden/rastlantısal olarak tariflediğimiz mekân, yerel ölçekte ihtiyaçlardan yola çıkılarak, o mekânı kullananlar tarafından üretilmekte ve kullanılmaktadır. Bu mekânların dönüştürülebilir/değiştirilebilir olması mekânın durmaksızın üretilmesine, olası potansiyellere göre şekillenmesine olanak sağlamaktadır.

İstanbul'da kendiliğindenliğin 'kendiliğinden şehir' hareketi kapsamında belirlenmiş olan kriterler çerçevesinde tartışılması göstermiştir ki, kendiliğinden oluşumlar dikte edilen tasarımlar üzerinde var olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım çerçevesinde araştırma sürecinin analiz edilmesi için kabul edilen parametreler ve bu parametreler referans alınarak geliştirilecek yeni parametreler ile, halihazırda tartışma konusu olan üst ölçekli planların çoğu zaman yerel ölçekte sorunlara cevap veremiyor olmasına karşın İstanbul için bir çözüm yolu oluşturulabilir. Tasarımcı, bakış açısını, sınırlı lejantların dar çerçevesinden kurtararak, yeni tasarım elementleri bulmalı, dönüşüme ve esnekliğe olanak veren yeni tasarımlar ile dikte edilen mekânlar yerine toplumsal mekânlar üretmelidir. Bu bağlamda tasarımcının rolü, kentte nerede ne yapılması gerektiğini söylemek değil, mekânı kullananların ve orada yaşayanların ne yapmak istediğini iyi

ISBN: 978-605-80820-1-4

analiz ederek rehber olmaktır.

İstanbul'da kendiliğindenliğin tartışıldığı parametrelerden 'Ölçekte Yerellik ve Yakınlaşma', kentsel tasarımcıların proje üretimi sürecinde yaptığı alan çalışmalarında oldukça sık kullandığı bir parametre iken, mekânsal fonksiyonların öncelik sıralamasındaki çakışmalardan ve kalıplar içerisinde sıkışmış lejantlardan ötürü uygulamaya özgün bir şekilde geçememektedir. Araştırma sürecinde refüj olarak düzenlenen mekânlarda gözlemlenen farklı kullanımlar bu duruma örnek oluşturmaktadır. İstanbul'da kendiliğinden oluşumlar doğrudan 'Açık Gelişime Olanak Sağlama' parametresini sağlar niteliktedir. Boş parseller, oturma imkanı sağlayan kent parçaları ve halihazırda mevcut olmasa da Beleştepe olarak bilinen seyir terası, gelişime olanak sağlayan kentsel alanlara örneklerdir. Beleştepe'nin açık gelişime olanak sağlaması dışında 'Kolektif Bir Değer Oluşturma' açısından da önemi bulunmaktadır. 'Kullanıcı Odaklı Olma' tasarımın temel prensibi olmasına rağmen, hızla gelişen kentlerde dönüşen kullanıcı profilleri ve isteklerine uyum sağlayabilen tasarım sürdürülebilir bir durum değildir. Beşiktaş Barbaros Parkı Meydanı'nın kaykaycılar tarafından, kaykay pisti niteliği olmamasına rağmen, mekânın var olan özellikleri sebebiyle aktif kullanımı göstermiştir ki kullanıcı odaklı olma prensibinin sürdürülebilirliği açık gelişime olanak sağlama parametresi ile eşzamanlı olarak mümkündür. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, nüfus artışına odaklı olarak planlanan ve zamanla iktidarın kenti olan İstanbul, toplumun 'yer' arayışı sebebiyle kendiliğinden oluşumlar açısından tasarımcılar için oldukça zengin bir örnek oluşturmaktadır.

Rastlantısallık/kendiliğindenlik mekânın yere dönüşmesinde oldukça önemli bir etkendir. Çeşitlilikten ve kendiliğinden oluşumlara izin veren olasılıklardan yoksun mekânlar, yalnızca fiziksel olarak varlığını sürdürürken, rastlantılara açık mekânlar zamanla kentin ruhu olan, yaşayan, özgün 'yer'lerine dönüşür. Kendiliğindenlik içeren mekânlar, farklı kullanımlara açıktır ve çeşitliliğe olanak sağlar. Sokakların, meydanların, parklar ve açık alanların sosyal etkileşim ve kendiliğindenlik ile tasarlanması ve üretilmesi yaşanabilir çevreler oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu sayede mekânda kullanım ve kalitenin artması ile her seferinde yıkılıp yeniden yapılan değil, farklı katmanlar eklenmesi ile çoğalarak var olan kentsel çevreler oluşacaktır. Yapılacak olan tasarım ve planlama çalışmalarında yerel ölçekte yapılacak gözlemler ve değerlendirmeler ile kendiliğindenliğin iyi analiz edilmesinin, değişen/dönüşen kentlerimize adapte olan planlar ve tasarımlar yapılabilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle 'sürdürülebilir tasarım' anlayışının yerini, 'tasarım sürdürülebilir olmalı mı?' sorusuna bıraktığı bu günlerde, 'hızlı dönüşen ve kendiliğinden oluşumlara izin veren tasarımlar sürdürülebilirdir' cevabını verebiliriz.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Alexander, C., Ishikawa, S. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.

Benjamin, W. (1999). *The Arcades Project*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bishop, P., Williams, L. (Eds.). (2012). *The Temporary City*. New York: Routledge.

De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi*. Ankara: Dost kitabevi.

Elsaesser, T. (1999). Antigone Agonistes: Urban Guerilla or Guerilla Urbanism? The RAF, Germany in Autumn and Deathgame. J. Copjec, M. Sorkin (Ed.), Giving Ground: *The Politics of Propinquity* içinde (s. 267-302), London: Verso.

Fontenot, A. (2015). Notes Toward a History of Non-Planning. *Places Journal*. doi:10.22269/150112.

Franck, K., Stevens, Q. (2006). *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life*. New York: Routledge.

Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Washington: Island Press.

Gehl, J. (2011). *Life Between Buildings: Using Public Space*. Washington: Island Press.

Haas, T., Olsson, K. (2016). Introduction: Emergent Urbanism and Beyond. K. Olsson, T. Haas (Ed.), *Emergent Urbanism* içinde (ss. 1–8). New York: Routledge.

Harvey, D. (2008). The Right To The City. Richard T. LeGates, Frederic Stout (Ed.), *The City Reader* içinde. New York: Routledge.

Jacobs, J. (1969). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Lefebvre, H. (2014*). Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lydon, M., Garcia, A. (2015). *Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change*. Washington: Island Press.

Lynch, K. (1984). *Good City Form*. Cambridge, MA: MIT Press.

Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oldenburg, R. (2002). *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the "Great Good Places" at the Heart of Our Communities*. Boston: Da Capo Press.

Pierce, J., Lawhon, M. (2015). Walking as Method: Toward Methodological Forthrightness and Comparability in Urban Geographical Research. *Professional Geographer*, 67 (4), 655–662.

Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.

Rizk, J., Birioukov, A. (2017). Following the Flâneur : The Methodological Possibilities and Applications of Flânerie in New Urban Spaces. *The Qualitative Report*, 22 (12), 3268-3285.

Tuan, Y.F. (1977). *Space and place: The Perspective of Experience*. London: Edward Arnold.

Whyte, W.H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*. Washington, D.C.: Conservation Foundation.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Heterotopyanın Alansallığı: Heterotopolojinin Temel Mekânsal Koşulu Olarak Kentsel Eşikler

Ebru ŞEVİK[1], Olgu ÇALIŞKAN[2]

[1] Bursa Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bursa, Türkiye
[2] Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye
ebru.sevik@btu.edu.tr, olgu@metu.edu.tr

Özet: *Çağlar boyunca, ideal kent ve ideal toplum tasviri şehircilik yazınının en temel konularından birini oluşturmuştur. 'İdeal'in arayışı içerisinde ortaya çıkan Ütopya kavramı öncelerde edebiyat yazını içerisinde irdelenmiş olsa da zaman içerisinde evrimleşerek planlama disiplinin temel konularından biri haline gelmiştir. Şehircilik bağlamında Ütopyacı düşünce biçimi, kentin ve toplumun mevcut sistem içerisinde yaşadığı sorunları mekânsal müdahaleler yoluyla alt ederek, toplumun tüm bireyleri için daha iyi bir kentsel yaşamın inşa edilmesini teşvik eder. Ancak herkes için iyi olana ulaşabilmek için toplumun bütüncül bir biçimde ele alınması gerekir ve bu da beraberinde totaliterliği getirmektedir. Öte yandan, 'iyilik' ve 'ideallik' göreceli kavramlardır ve herkes için ideal olana ulaşma çabası gerçeklikten uzaktır. Foucault'nun (1984) Ütopya'nın bu gerçek dışı mekânsallığına karşı ürettiği bir kavram olarak* ***heterotopya*** *ise tümüyle gerçekliğe dayanmaktadır. Tıbbi bir terim olan heterotopya, bir hücrenin veya bir dokunun olması gerekenden farklı bir anatomik bölgede ortaya çıkarak orijinal doku ile yarattığı istisnai melezlik durumudur. Anatomik bağlamda gerçekleşen bu melezlik durumu ile mekânsal deneyimler arasında analojik bir bağ kuran Foucault, heterotopik mekânları bir 'ötekilik' mekânı olarak ele alır ve her toplumun farklı form ve işlevlerde heterotopyalar yarattığını savunur. Mekânsal bağlamda kendi özgün alansal ilişkilerini barındıran bu özgün sistemik yapı ise* ***heterotopoloji*** *olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar Foucault'un (1967) özgün heterotopya tanım ve tartışmasında doğrudan verilmemiş olsa da heterotopolojiyi tanımlayan temel niteliklerden birinin içiçe geçmiş çoklu (sosyo-kültürel) egemenlik alanları (territory) olduğu savlanabilir.*

Bu çalışmada toplumsal ve mekânsal melezlik durumlarının yarattığı heterotopoloji, iç-dış ilişkisi ve egemenlik alanları örüntüsü çerçevesinde ele alınarak heterotopyanın alansallığı irdelenecektir. Bu bağlamda, Stavrides'in (2010) 'eşik' kavramı üzerinden bir mekân okuması yapılarak kentsel eşik deneyimlerinin heterotopyanın ön koşullarından biri olduğu savı üzerinde durulacaktır. Kamusal mekânın sunduğu eşik oluşumları, Bursa'da bulunan Emek Bölgesi örneği üzerinden morfolojik analizle ortaya konularak heterotopyayı koşullayan mekânsal pratikler açığa çıkartılacaktır. Çalışma alanı, farklı etnik gruplar arasındaki sosyal gerilimin kırıldığı kamusal mekân kullanımları içermektedir. Araştırma, alanda yaşayanlarla yapılmış doğrudan görüşmelerle elde edilmiş kullanım ve hareket örüntüsü haritaları ile mekânsal ağın bütünleşme örüntüsünü gösteren eksen/segman haritalarının karşılaştırılması ile yürütülmüştür. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, heterotopolojik nitelikteki bir dokuda sosyo-kültürel karşılaşma alanları olarak işlev gören eşiklerin oluşum potansiyelini mekân dizimi bağlamında sorgulamak ve test etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Heterotopya, kamusal mekân, kentsel eşik, mekân-dizimi*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Bu çalışmada, alternatif bir sosyo-politik kavrayış olarak ortaya çıkan 'heterotopya' kavramının mekânsal mantık dizgesi anlamındaki heterotopolojinin temel bir koşulu olarak ele alınan 'eşik' kavramı, kentsel mekânın toplumsal bağlamı içerisinde ele alınmaktadır. Fransız filozof Michel Foucault (1984) tarafından ortaya atılan 'heterotopya' kavramı, farklı, karşıt ve uyumsuz varlıkların aynı bağlamda birlikte yaşayabileceği mekânsal bir duruma işaret etmektedir. 'Eşik' ise, bu karşıtlıklar arasında bir karşılaşma imkanı sunan ve mekânın morfolojik yapısına göre farklı işleyiş biçimlerine sahip olan ara mekânlardır. Çalışmada, Foucault'nun sistematik olarak ortaya koyduğu heterotopolojinin temel özelliklerini barındıran bir yerleşim bağlamında eşik oluşumlarının mekânsal yapısı irdelenmektedir. Eşiğin 'mekân dizimi' (*space-syntax*) temelli morfolojik analizi, farklı toplumsal grupların bir arada var olduğu heterotopyanın mekânsal niteliğini bütünleşme (entegrasyon) ve ayrışma (segregasyon) koşulları ekseninde yeniden tartışmaya açmaktadır.

Heterotopya: Alternatif Bir Mekân Kavramsallaştırması

Tarih boyunca, daha iyi bir yaşam arzusu, yeni, yenilikçi ve yaratıcı formlarda gelecek tasvirlerinin temelini oluşturmuştur. Her dönemde, toplumların karşılaştığı problemler ve içinde bulundukları koşullar, alternatif yaşam formları üretmenin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Ütopyacı düşünce biçimi sunduğu 'mutlak mutluluk' fikriyle hem toplum yapısının hem de mekânın 'ideal' forma ulaştırılmasının alternatiflerini sunmuştur. Öte yandan, ortaya koyduğu 'ideal toplum' tasvirinin kusursuzluğu ve merkezi bütüncüllüğü sebebiyle yirminci yüzyıldan itibaren liberal siyaset kuramının eleştirilerine maruz kalmıştır. Platon'dan, Hegel'e ve Marx'a uzanan mutlak totaliter rejimler üretme gizilgücüne sahip ütopyacı geleneğin açık toplum yapısını tehdit eder yaklaşımına dikkat çeken Popper (1945), söz konusu eleştirel yazının öncülerinden biri olmuştur. Klasik ütopyacı gelecek modelleri düşünce biçimi kenti ve toplumu merkezi bir otorite tarafından tasarlanıp kontrol edilebilen bir kapalı yapıda imgeleye gelmiştir. Bu tür bir imgelem, ütopyanın vaat ettiği uyumlu bütünlüğü elde etmek için gereklidir. Bu noktada her türlü farklılığın, herkes için 'ideal' olan 'iyi bir hayat'ın inşa edilmesinin önünde bir gizil bir risk faktörü olarak ele alındığını savlamak olanaklı. Ancak toplum geneline hakim olan bu uyumlu bütünlük, Popper'in (1945) de ifade ettiği üzere, ancak mutlak bir sosyo-politik düzen içerisinde olanaklıdır ve bu düzende toplumların ideale ulaşma yolunda belirli özgürlüklerinden vazgeçmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca, 'ideal' kavramının görece yapısı nedeniyle herkes için ortak bir ideal yaratma düşüncesi toplumsal bağlamda gerçeklikten uzaktır.

Bu bağlamda, Foucault'nun (1984) 'heterotopya' kavramsallaştırması, karşı-ütopyacı eleştirilere paralel olarak alternatif bir mekân yaklaşımı geliştirmektedir. Ütopyanın ('ideal' özü gereği) gerçek dışılığına karşın heterotopyalar tümüyle gerçek mekânlara işaret eder. Foucault (1984) 'karşı-mekân' olarak adlandırdığı heterotopyaları *"etkin bir biçimde hayata geçirilmiş ütopya"* olarak nitelendirirken aslında bu mekânların, kusursuz olarak tasarlanan ütopyanın hayata geçirildiğinde toplumun kurallarını tersine çeviren mekânlara dönüştüğüne işaret eder (s. 3). Bu çerçevede, yeniden yorumlara oldukça açık bir düşünsel alan sağlayan Foucault'un (1984) heterotopya kavramsallaştırması, tekilci ve bütüncü klasik ütopyacı düşünceye alternatif çoklu (mikro) ütopyalara olanak veren çoğulcu bir toplumsal mekânın olanaklığını da tartışmaya açar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Foucault'nun (1984) bir radyo yayınında mimarlık öğrencilerine yönelik verdiği ders sırasında ortaya attığı heterotopya tanımı, kendi deyimiyle, on dokuzuncu yüzyıl boyunca 'tarih meselesi'ne olan saplantının yerini 'mekân meselesi'ne bırakmasıyla, mekânı ilişkisellikler üzerinden tanımlayan bir kavramsallık sunar. Heterotopyalar, çevresinde bulunan mekânlar ile karşıtlıklar üzerinden kurduğu ilişkiler yoluyla anlam kazanırlar. Foucault'nun (1984) konuşması sırasında sunduğu kavramsal çerçeve ve verdiği mekânsal örneklemeler –mezarlıklar, hapishaneler, akıl hastaneleri, randevu evleri, vb.- kavramın dar bir mekânsal bağlamda tanımlanmasına sebep olsa da, altı ana başlıkta topladığı özellikler[1] heterotopik bir mekânsal yapının temel oluşum mantığı anlamındaki *heterotopolojinin* kavranmasına yardımcı olmaktadır:

- *dünyadaki her kültür, özgün yorumuyla kendi heterotopyalarını üretir; bu nedenle evrensel nitelikte tek ve mutlak nitelikte bir heterotopya modeli olanaklı değildir,*
- *bir toplum, içinde bulunduğu kültüre göre farklı tarihsel dönemlerde heterotopyaya farklı* işlev ve anlamlar atayabilir*,*
- *heterotopyalar, belirli bir gerçek bağlamda birbiriyle bağdaşmayan birçok mekânı yan yana getirme yetisine sahiptir,*
- *heterotopyalar, var olan zamansal deneyimi kesintiye uğratırken, zamanı birikimsel olarak çok katmanlı biçimde sıkıştırıp koruyabilir –müze, arşiv ve kütüphane, fuar alanları vb.-,*
- çeşitli *ritüellerle düzenlenen bu denetimli erişim ve seçilimli geçirgenlik koşulu, heterotopyayı kendi içerisinde tanımlı ve işler kılar. –örnek: kendi hareket ve davranış biçimleri ile 'içeri'ye kabul eden hamamlar ya da saunalar-,*
- *heterotopyalar, diğer tüm mekânlarla kurdukları ilişkiler üzerinden işlev kazanırlar. Gerçek olduğu kadar kendi içinde insan yaşamının bölüntülere ayrıldığı bir yanılsama mekânı olabilmektedir. –örnek: 17. Yüzyılda Amerika'da yerleşen Püriten topluluklar ya da Güney Amerika'daki Cizvit kolonileri-. (Foucault, 1984, 4-8)*

Tasarımsal süreçlerle ya da kendiliğinden oluşan heterotopolojinin karmaşık oluşumsal doğası muğlak bir mekânsal morfolojiyi imgelemekle birlikte, Foucault'nun (1984) sunmuş olduğu prensipler, modern şehirciliğin denetimli bölgelemeye dayalı kentsel alan (*territory*) ve mekân kavramsallaştırmasından oldukça farklı bir mekânsal kurgunun ortaya konması yönünde esnek bir operasyonel çerçevenin inşasını olanaklı kılmaktadır (Çalışkan vd., 2017). Heterotopolojinin çağdaş şehircilik yazınında geçerli bir tartışma zeminini edinmesi, ise kavramın kentsel morfoloji bağlamında sistemli (analitik) bir bakış ile yapısal / mekânsal niteliklerinin açığa çıkartılmasına bağlıdır. Söz konusu çalışma, bu bağlamda, kuramın işaret ettiği 'gerçek mekân' vurgusuna koşut olarak heterotopik niteliklere sahip bir yaşam alanının morfolojik yapısını 'kentsel eşik'ler temelinde açımlayarak kurama işler (operasyonel) bir bilimsel altlık sunmayı amaçlamaktadır.

'Eşik' Kavramının Kuramsal Temeli ve Mekânsallığı

Heterotopolojik bağlamda oluşan çoklu bir aradalık durumu, farklılıkları bir arada tutan ve bunlar arasında etkileşimi koşullayan 'eşik' mekânlarının yaratılmasıyla mümkündür. Eşik mekânları, aynı bağlamda birlikte var olan karşıtlar arasındaki gerilimin kırıldığı, karşılıklı etkileşimin diyalogla deneyimlendiği 'ara mekân'lar olarak çalışır. Bireyler ve faaliyetler arasında geçici ilişkilerin kurulduğu kentsel eşikler, kentsel mekândaki hareketin

ISBN: 978-605-80820-1-4

temel etmenlerinden biri olarak insanların birbirleriyle yakın etkileşimler kurmasını sağlar (Stevens, 2006, 75). Bu nedenle, kentsel alanda eşik mekânların Foucault'nun heterotopoloji kuramının temel koşullarından birini oluşturduğu savlanabilir. Heterotopik bir bağlam içerisindeki eşikler, karşıtlıklar arasında geçici müphem (liminal) karşılaşma koşullarını yaratarak toplumsal bir aradalığı olanaklı kılar.

Sosyo-mekânsal bir kavram olarak eşik, farklı ortamlar arasında insanlar için geçici deneyimler sağlayan bir ara alanı ifade eder ve mekânın sunduğu sosyal deneyimler yoluyla anlam kazanır. Stavrides (2010) eşik tartışmasını Foucault'nun heterotopolojisi çerçevesinde ilk kez ele aldığında Bourdieu'nün (1977) 'kapı eşiği'ne atfettiği sembolik anlamı irdeler:

> *"…eşik, iki farklı dünyanın buluştuğu noktadır: bağımsız bir aileye ait bütünlüklü bir dünya olarak içerisi; tarlaların, meraların, ve topluluğun ortak yapılarının bulunduğu kamusal bir dünya olarak dışarısı... Bu noktada altı çizilmesi gereken olgu, eşiğin kendisini boydan boya kesen pratikler üzerinden hem bir temas hem de bir ayrılma noktası olarak anlamını bulduğudur"* (Stavrides, 2010, 16-17).

Bourdieu'nün (1977) iki farklı dünyayı birbirinden ayıran kapı eşiğinin sembolize ettiği 'karşıtların buluşma alanı' olan mekânsal eşikler, iki farklı karşıt dünya arasında iletişimsel bir rol oynamaktadır. İçerisi ile dışarısı eşikte buluşur ve birbirine karışır, ve bu karşılıklı eylem ile bir tür 'ara mekân' yaratılır. Eşikler, karşıtlıkların askıya alındığı ve hoş görüldüğü arabulucu bölgeler haline gelir ve sosyal karşılaşmalara izin verir. Eşiktelik kavramının mekânsal olarak karşılık geldiği 'aradalık' durumu, iki farklı bağlamın (toplumsal, kültürel vb.) karşılıklı etkileşiminde birleşme ve ayrılma koşullarını eşzamanlı olarak bünyesinde barındırır. Bu anlamda, eşiğin kentsel form içerisinde farklı egemenlik alanları (*territory*) ve yaşam örüntüleri arasındaki göreli konumu mekânın toplumsal olarak yeniden üretilmesinde temel morfolojik (ya da 'heterotopolojik') ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşiğin Mekânsal Özellikleri

Bu sınıflandırma, kentsel mekânda bulunabilecek potansiyel eşikler hakkında bilgi verir. Her ne kadar hepsi belirli bağlamda farklı mekânsal kullanımlara işaret etseler de hepsi için ortak olabilecek tipik özelliklere sahiptirler. Tüm kentsel eşikler *insan hareketi* yoluyla inşa edilir. Burada söz konusu olan, eşik deneyimi olasılığını ortaya çıkaracak yaya hareketidir. Gündelik hayatında ev ile iş arasında sürekli bir gidiş-geliş halinde olan bireyler (Luz, 2001, 152) belirli bir noktaya ulaşmak için farklı mekânlardan geçerler. Eşik deneyimi, hedefe giderken keşfedilmeyi bekler. Mekânın biçimsel yapısı, hareketliliğin koşullanması konusundaki en önemli belirleyicidir.

Bu bağlamda eşikler her şeyden önce dışarıya açıklık ve belirli bir düzeyde erişim serbestisi anlamında (mekânsal açıdan) denetimli bir **kamusallığa** sahiptir. Kamusallık farklı sosyo-kültürel altyapılara sahip kullanıcıların eş zamanlı olarak aynı mekânda bulunabilmelerini sağlar (Şekil 1). Eğer kent bir bütün olarak kamusal ve özel alanlara bölünmüş olarak kabul edilirse, eşikler sadece özel alanlar arasında değil, aynı zamanda özel ve kamusal alanlar arasında da geçiş olanağı sağlar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Eşik potansiyeline sahip kamusal bir alan.

Bir alanın çeşitli kullanıcılar tarafından kullanılması, mekânın farklı deneyimleri **sağlayabilirliğine *(affordance)*** bağlıdır. Barlas'a (2006) göre 'sağlayabilirlik', mekânın kullanıcılara ilettiği uyaranlara işaret eder (s. 7). Genel anlamda kavram, bir mekânın kendi içerisinde hangi tür ve düzeyde insan davranışı, eylem ve kullanıma olanak verebildiği anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, yapılı çevre ve onun mekânsal konfigürasyonu, farklı toplumsal profilden insanların farklı yoğunluk düzeylerinde mekânı deneyimleyebilmesini koşullar (Şekil 2). Lang'in (1987) tanımladığı gibi, insanın mekânsal davranışı, yapılı çevrenin sunduğu imkanlar ile birlikte algı ve kavrayış süreçlerine bağlıdır (s. 84). Dolayısıyla, eğer alan çeşitli faaliyetler arasında seçim özgürlüğü sağlıyorsa, insan hareketliliğinin kapasitesi ve bir alanın kapsayıcılığı buna bağlı olarak artar.

Şekil 2. Melbourne Devlet Kütüphanesi önündeki merdivenlerde geceleri patenle kayan genç insanlar (Kaynak: Stevens, 2007, s.83).

Bu özellik, bireylerin eşiklerdeki hareketi yoluyla ortaya çıkan **karşılaşma durumu**na işaret eder (Şekil 3). Karşılaşma her zaman düşman olanla yüzleşme anlamına gelmez. Stavrides'e (2010) göre:

ISBN: 978-605-80820-1-4

"Komşu bölgelerin hiçbirine ait olmayan bu geçiş bölgesindeki kişi anlar ki, köprü kurabilmek için aradaki mesafenin hissedilmesi zorunludur. Asimilasyon mesafenin yok edilmesinden kaynaklanırken, husumet bu mesafenin korunmasından ve artırılmasından doğar. Karşılaşma, gerekli mesafenin aynı anda hem muhafaza edilip hem de kat edilmesiyle gerçekleştirilir" (Stavrides, 2010, 19).

Şekil 3. Farklı sosyal gruplara karşılaşma imkânı veren bir kamusal alan.

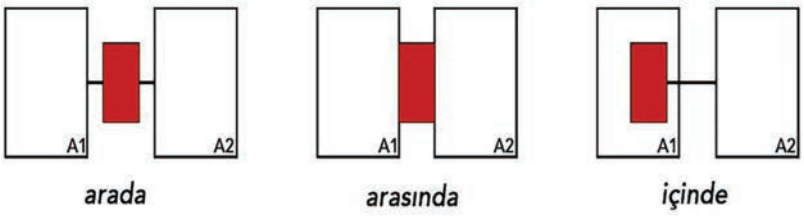
Karşılaşmanın gerçekleşebilmesi için, eşiğin **erişilebilirliğinin** yüksek olması gerekir. Bu özellik, alanın mekânsal çatkısı (konfigürasyonu) ve çatkının sunduğu alt-düzey düzen anlamındaki dizimi ile ilişkilidir. Eşiğin kentsel yapı içerisindeki konumu kadar açıklık ve kapalılık temelli kompozisyon karakterleri de eşiğin yakın çevresiyle olan ilişkisini erişilebilirlik bağlamında belirler. Mekâna açılan geçit sayısı ve mekânın görünürlüğü ile entegrasyon derecesi, farklı kullanıcılar için o alanın (görsel) erişilebilirlik düzeyini belirler (Şekil 4).

Şekil 4. Hamburg kent merkezinde bulunan ve kentin tüm toplu taşıma sistemiyle entegre olan Hauptbahnhof Merkez İstasyonu'nun girişi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tüm bu özellikler kentsel mekânda bulunabilecek eşiklerin işleyişini kavrayabilmek için genel bir çerçeve çizer. Eşikler, kendiliğinden faaliyetler ve karşılaşmalar için ortak bir zemin yaratarak insanlar için zamansal-mekânsal deneyimler sunar. Eşiğin topolojik konfigürasyonunu ise, karşılaşma düzeyini koşullandıran ve karakterini belirleyen temel mekânsal koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, üç temel eşik konfigürasyonu tipi belirlemek olanaklı: ***arada***, ***arasında*** ve ***içinde*** (Şekil 5).

Şekil 5. 'Kentsel eşik'in mekânsal kurulum (konfigürasyon) tipolojisi[2].

Eşikler çoklu bir aradalıkların bulunduğu heterotopolojik yaşam örüntüleri içerisindeki ***ara alanlarda***, anklavların (yaşam alanlarının) ***arasında*** ya da anklavların ***içinde*** bulunabilir. Arada bulunan eşikler farklı morfolojik karakter bölgelerinden belli ölçüde bir mesafe tayin ederler ve erişim bağlantı eksenleriyle sağlanır. Bu bağlantılar yapılı çevre içerisindeki ulaşım ve geçiş kanallarıdır. Erişilebilirlik düzeyi diğer eşik tiplerine göre daha yüksektir ve ek bağlantılar kurularak daha da artırılabilir. Anklavların ***arasında*** bulunan eşikler ise söz konusu yaşam alanlarının iç-çeperinde konumlanarak iki farklı alanı kaynaştıran bir yüzey iletişimi sağlar.

Çevresinde yer alan farklı bağlamsal alanların (*domain*) *arasında* bulunan eşiklerin daha açık ve farklı sosyo-kültürel grupları daha kapsayıcı olduğu varsayılabilir. Tanımlı ve kendi içinde kısmen veya tamamen kapalı bir bölge içerisinde yer alan eşiklerin ise mekânın insan etkileşimine dayalı karşılaşma gizilgücünü açığa çıkarma yetisi görece daha düşüktür. Buna göre ***arasında*** eşikleri, eşik mekânın işlevsel niteliğine bağlı olarak karşılaşma potansiyeli barındırırken, ***arada*** eşikleri güzergâh üzerindeki konumu ile geçiş hareketlerinde karşılaşma eylemine zemin hazırlar. Görece en düşük karşılaşma gizilgücüne ise kuramsal olarak karakter alanlarının (anklavların) ***içinde*** yer alan eşikler sahiptir. İlgili anklavın egemenlik alanı içerisinde bulunuşu diğer yaşam örüntülerine yönelik olarak açık kamusallık düzeyini düşürücü bir etkiye sahiptir. Bir başka deyişle, morfolojik olarak kendi içinde kapalı karakter bölgelerinin dışarı ile olan toplumsal etkileşimi de görece daha düşük düzeydedir.

Bu üç tanım, eşik ve anklav arasındaki topolojik ilişki hakkında temel bir anlayış sağlar. Ancak, sosyo-mekânsal eşiklerin morfolojik yapısını ve işleyişini ortaya çıkarabilmek için kentsel bağlam içerisinde yer edinmiş heterotopolojik örneklemler üzerinden sistematik bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekmektedir. Sunulan araştırma kapsamında Bursa'nın kuzey kent çeperinde bulunan Emek Bölgesi'ndeki potansiyel eşiklerin sosyo-mekânsal işleyişi ile yapılı çevrenin mekân dizimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Aynı alanda yan yana yer seçmiş olan farklı sosyo-kültürel grupların yaşam alanlarının oluşturduğu çok parçalı kentsel doku, heterotopolojinin temel niteliklerini barındırmaktadır. Alan içerisindeki kamusal mekânlarda, bölgede yaşayan insanlar için potansiyel eşik koşulları

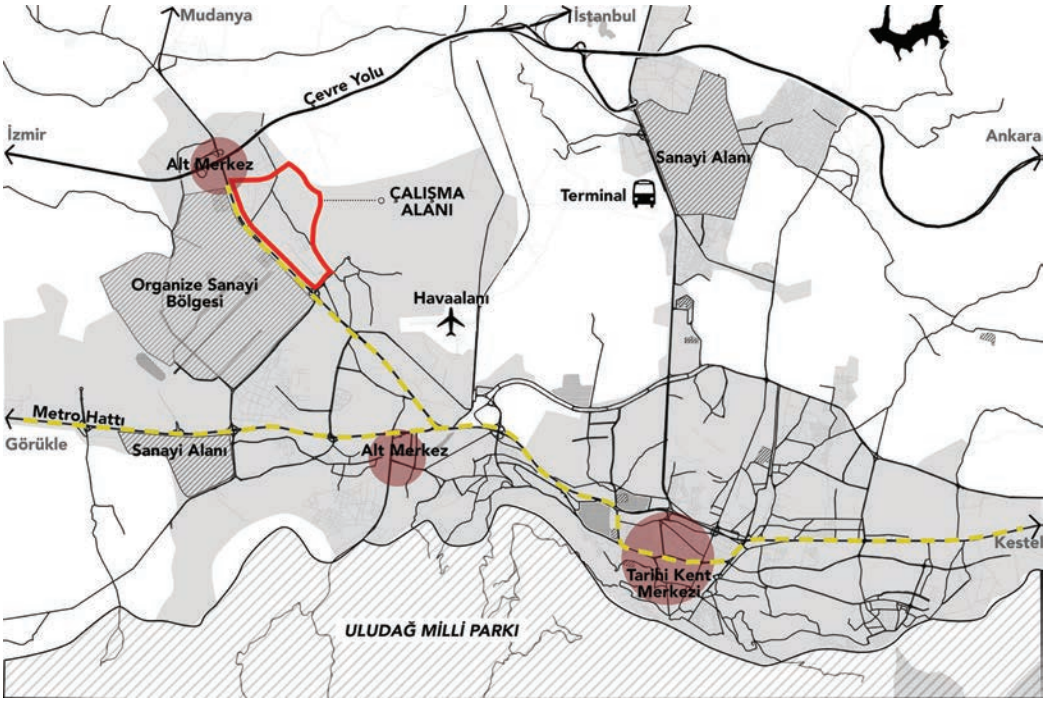
ISBN: 978-605-80820-1-4

ortaya çıkmaktadır. Bu eşiklerin işleyişi ile mekânsal ağın sunduğu bütünleşme örüntüsü arasındaki ilişkiyi çözümleyebilmek için 'Mekân Dizim' (*Space Syntax*) kuramının sunduğu analitik haritalama yöntemleri kullanılmıştır.

Bursa-Emek Bölgesi'nde Yaşayan Farklı Sosyal Grupların Ayrışma-Bütünleşme Sorunsalının İncelenmesi

Eşik kavramsallaştırmasının söylemsel zemininin Foucault'nun 'heterotopoloji' tanımlaması çerçevesinde tartışılabilmesi için hem morfolojik hem de sosyolojik bağlamda bütünleşik bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, mekânsal organizasyonun eşiğin işleyişini koşullama biçiminin irdelenmesini gerektirmektedir. Bu çerçevede, Bursa kentinde bulunan Emek bölgesi araştırma alanı olarak seçilmiştir. Birbirinden farklı sosyal grupların ikamet ettiği farklı yerleşim alanlarının aynı bağlam içerisinde yan yana bulunması, ve bu alanların farklı nitelikteki ortak kamusallıklardan beslenerek belli mekânlarda ortaklıklar kurması, Foucault'nun 'bağdaşmayan mekânların bir aradalığı' olarak işaret ettiği çoklu bağdaşıklık durumunu ortaya çıkarmaktadır. Araştırma kapsamında, farklı sosyo-kültürel grupların karşılaşma mekânları olarak tanımlanabilecek 'ara mekân'ların eşik potansiyeli, kentsel yapının mekân-diziminin bütünleşme örüntüsünü açığa çıkaran morfolojik çözümleme ile test edilmektedir.

Köklü bir geçmişe sahip olan Bursa kenti, farklı dönemlerde ticari, idari ve endüstriyel faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve her dönemde farklı kültürler için bir buluşma noktası olmuştur. Kente yapılan yoğun göçler sanayileşmenin de etkisiyle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde de olduğu gibi, hızı kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu hızlı kentleşmenin en kritik sonuçlarından biri olarak, kentin çeşitli bölgelerinde yetersiz altyapıya sahip düzensiz gecekondu alanları ortaya çıkmıştır.

Şekil 6. Bursa şehrinin genel yerleşiminde çalışma alanının yeri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bursa'nın kuzey çeperinde bulunan Emek Bölgesi'nin büyük bir bölümünü de enformel olarak ortaya çıkan konut alanları oluşturmaktadır. 1961 yılında Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla yapılaşmaya başlayan bölge, daha sonraki yıllarda kentin Mudanya istikametinde gelişiminin öngörülmesiyle, büyük ölçekli tüketim alanlarının ve lüks konut projelerinin yer aldığı bir odak noktası haline gelmiştir (Şekil 6). Söz konusu eğilim, bölgenin (heterotopoloji bağlamında inceleyeceğimiz) çok-kültürlü toplumsal dokusunun ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

Alanın Sosyo-Mekânsal Bağlamı

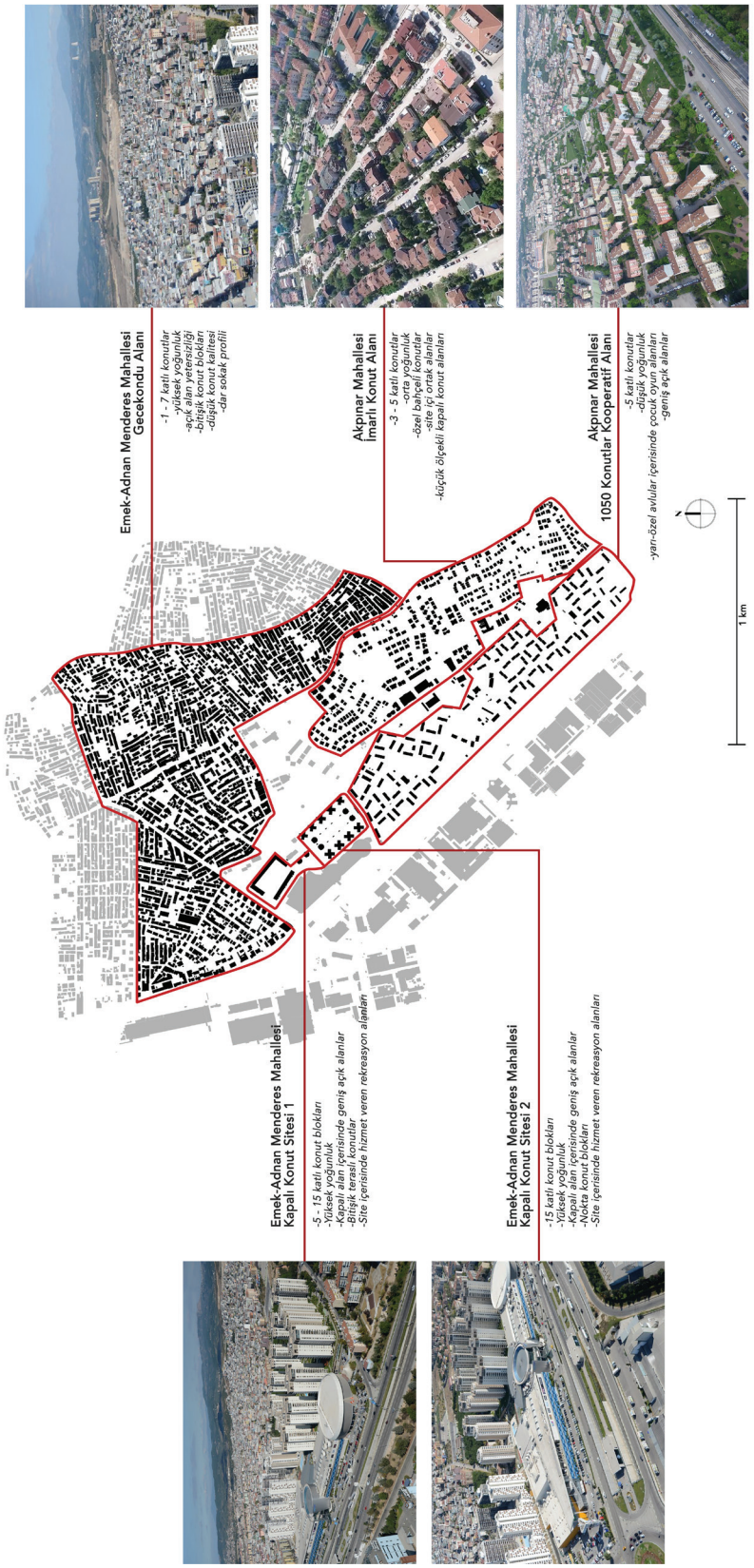
Bursa'nın en yoğun yerleşim alanlarından biri olan Emek Bölgesi, sosyo-kültürel çeşitliliği ve parçalı morfolojik yapısı göz önüne alındığında heterotopyanın mekânsallığı konusunda zengin bir araştırma bağlamı sunmaktadır. Aynı bağlam içerisinde yer seçmiş olan gecekondu alanları, lüks yerleşim konutları ve güvenlikli siteler, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak farklılaşan grupların ayrıklaşmış yaşam alanlarını oluştururken, ortaklaşan kamusal alan kullanımları bireyler arasında etkileşim imkanı sunmaktadır. Emek Bölgesi'ndeki mevcut kentsel 'mıntıka'lar hem morfolojik yapıları hem de arazi kullanım biçimleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Karakter alanları, her bir yerleşimin sınırlarını belirleyen yol ve duvar gibi fiziksel elemanlar ile birbirinden ayrılmaktadır. Her bir alanda, hem sosyal hem de morfolojik özellikler gözlemlenebilir farklılıklar göstermektedir (bkz. Şekil 7).

Alanın morfolojik yapısında mekânsal çözümleme ile irdelenen farklılaşma, bölgedeki toplumsal çeşitliliği de yansıtmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, zaman içerisinde ortaya çıkan koşullar bölgenin farklı sosyal gruplar için çekim noktası haline gelmesine sebep olmuştur. Bölgede kurulan Organize Sanayi Bölgesi işçi sınıfının ikamet ettiği enformel yerleşim alanlarının oluşmasına sebep olurken, daha sonrasında bu gelişimi önlemek için uygulanan konut politikaları kapsamında, şimdilerde '1050 Konutlar' adıyla bilinen işçi konutları inşa edilmiş ve bölgenin konut dokusunda farklılaşmalar oluşmaya başlamıştır. Ancak, proje işçi sınıfının konut talebini karşılayamamış ve gecekondu oluşumu devam etmiştir. Ayrıca, işçi ailelerin gelir düzeyinin üzerinde kalan konut alanları sonrasında alt-orta ve orta gelir grubuna hitap eden bir bölge haline gelmiştir (Arın, 2013, 236). Son dönemde alanda ve yakın çevresinde yer seçen kapalı lüks konut projeleriyle de bölgedeki sosyal ve kültürel çeşitlilik toplumsal ayrışma temelinde daha da artmıştır.

Alanda yaşanan toplumsal dönüşüm, kaçınılmaz olarak, aynı sosyo-kültürel kimliğe ve sosyo-ekonomik statü düzeyine sahip olanlarla birlikte yaşama eğilimi olan grupların farklı grup profilini barındıran yaşam bölgelerine (anklavlara) komşu yaşam çevrelerinde yer seçmesinin önünü açmıştır. Gecekondu alanlarında yaşayan nüfusun büyük bir bölümü Türkiye'nin kuzey-doğu, doğu ve güneydoğu bölgelerindeki şehirlerden gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Bu alanda yaşayan bireyler arasında güçlü akrabalık ve komşuluk ilişkileri bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinden biri, bu alanda yaşayanların sahip olduğu 'mahalle kültürü'nü şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Bizim mahalledeki kadınlar akşamları semaver yakıp kapının önünde oturuyorlar, kimisi kekini getiriyor, kimisi başka bir şey. Mesela birine bir iş yapılacak ya da ortak yapılacak bir iş var, hemen herkes toplanıp el atıyor, bitiyor*" (Katılımcı-1)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 7. Karakter alanları ve mekânsal özellikleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ancak, Korupark Sitesi'nde yaşayan aileler arasında bu tip bir kolektif yaşam örüntüsünü gözlemlemek oldukça güçtür. Birçok çok katlı kapalı konut sitesinde görüldüğü üzere, Korupark'ta özel alanın açık kamusal alanların yer aldığı zemin kotuna olan uzaklığının komşuluk ilişkileri açısından olumsuz bir etmen olduğu gerçeği alanda yapılan görüşmelerle de ortaya konmaktadır:

> *"Komşuluk ilişkilerim yok. İnsanların birbirini tanıdığını düşünmüyorum çok fazla. Kafeteryada insanlarla karşılaşıyorum. Yaz sezonunda havuz çevresinde mesela…"* (Katılımcı-2)

Site etrafındaki yüksek duvarların çizdiği sınır, burada yaşayanların kendilerini 'tehlikeden' ya da dış dünyadan gelen tehditlerden ayrıştırma isteğine hizmet etmektedir. Ancak güvenlik, ayrışmanın tek sebebi değildir. Fiziksel etmenler –konum, sosyal donatılar, mekânsal yapı ve mimari biçem–, sosyo-kültürel kaygılar –topluluk hissi, ayrışma eğilimi ve ortak kimlik oluşturma isteği-, ekonomik ve politik faktörler, kapalı konut alanları içerisinde yaşamaya dair duyulan ilgi ve isteğin artmasında etkilidir (Tümer Yıldız & Polat, 2011, 54). Akpınar Mahallesi'ndeki gecekondu bölgesinde yaşayan bireylerin sosyal profili de Emek-Adnan Menderes Mahallesi'nde yaşayanlardan oldukça farklıdır. Gecekondu alanındaki göçmen nüfusun aksine Akpınar Mahallesi sakinleri çoğunlukla Bursa'nın küçük köylerinden veya şehrin merkezi bölgesinden göç etmiştir. Ekonomik farklılıklar da ayrışma durumu üzerinde oldukça etkilidir. Emek Mahallesi sakinleri, yoğun bir kentsel doku içinde görece daha düşük yaşam standartlarına sahipken, Akpınar bölgesindeki ortalama yaşam kalitesi, artan gelir düzeyine paralel olarak çok daha yüksek düzeydedir. Emek-Adnan Menderes Mahallesi muhtarı tarafından verilen bilgiye göre, bu mahallede yaşayan her aileden en az bir genç Organize Sanayi Bölgesi'nde teknik eleman olarak çalışırken, alanda bulunan diğer yerleşim bölgelerinde yaşayanlar ise sanayi içerisinde daha nitelikli işlere sahip veya işveren pozisyonunda çalışmaktadırlar.

Şekil 8. Mekânsal çözümlemeye konu olan Emek Bölgesi'nin havadan görünümü ve analiz sınırları (Kaynak: Google Earth, 2018).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Birbirinden açık bir şekilde farklılaşan toplumsal grupların aynı alan içinde yan yana var olmasından kaynaklanan sosyo-kültürel çeşitlilik durumu, morfolojik olarak da zengin doku çeşitliliği ile alanın fiziksel yapısını karakterize etmektedir (Şekil 8). Her bir karakter alanını sınırlayan fiziksel ögeler –yollar, duvarlar, vb.- nispeten daha homojen bölgeler oluşturan sosyal grupların yaşam alanlarını tanımlamaktadır. Sonuç olarak, birden fazla mekânsal oluşum içeren Emek Bölgesi alanda yaşayan bireylerin sosyo-kültürel özelliklerini yansıtır niteliktedir.

Yöntem

Heterotopya kavramının somut mekânsallığını anlayabilmek için Bursa-Emek Bölgesi bağlamında iki aşamalı bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, bölgenin sosyo-mekânsal bağlamı içerisinde alanın sosyo-kültürel dinamikleri ile mekân organizasyonu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Birinci aşamada, heterotopyanın temel koşulu olarak ele alınan potansiyel eşik mekânlarını ne ölçüde farklı kullanıcı kimliklerine hizmet ettiği ortaya konmaktadır. Bir sonraki aşamada ise bu eşiklerin işleyişi ile alanın bütünleşme örüntüsü arasındaki mekân-dizimsel ilişki çözümlenmektedir.

Saha araştırmasının ilk aşamasında, potansiyel eşikleri ortaya çıkarmak için bölge sakinleri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Alanın farklı mahallelerinde yaşayan yedi katılımcı ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, alanda bulunan ve tartışılan kuramsal çerçeve içerisinde potansiyel eşik olarak tanımlanabilecek ortak kentsel mekânlarının haritalaması yapılmıştır. Yine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, kamusal alanların ve kamusal hizmet noktalarının hangi sosyal gruplar tarafından kullanıldığını gösteren haritalar oluşturulmuş ve bunların kullanım derecelendirmesi belirlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Alanda bulunan ortak kentsel alanlar.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Katılımcılardan elde edilen bilgilerle potansiyel eşiklerin belirlenmesinin ardından, 'Mekân-Dizim (Space-Syntax)' kuramının analiz yöntemleri kullanılarak alandaki mekânsal örüntünün eşik oluşumunu koşullama durumu test edilmiştir. Mekân-dizim yöntemi kullanılarak yapılan bütünleşme (*integration*) ve seçim (*choice*) analizleri ile potansiyel hareket örüntüleri haritalandırılarak sokak dokusu üzerinde yer alan ortak mekânların ne düzeyde karşılaşma durumunu sağlayabildiğine yönelik sorgu altlığı geliştirilmiştir. Böylece söz konusu alanların yukarıda sunulan eşik-mekân tipolojisi bağlamında ne tür bir dizimsel kapasiteye sahip olduğu açığa çıkartılmaktadır. Bu hareket örüntüleriyle, görüşmeler yoluyla elde edilen farklı sosyal grupların ortak mekân kullanım haritaları çakıştırılarak alanda bulunan ortak mekânların mevcut kullanım durumu ile alanın mekân dizimi arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır.

Mekânsal Çözümleme

Bir mekânın eşik olarak işlev görmesi, o mekânın farklı kimlikteki kullanıcı profilini bir araya getirebilecek bir mekânsal bir örüntü içerisinde bulunma koşuluna bağlıdır. Emek Bölgesi'ndeki her bir yaşam alanı/anklav, ortak sosyo-kültürel yapıya sahip grupların bir arada yaşama eğilimi doğrultusunda oluşmuştur. Öte yandan, farklı gruplar arasındaki etkileşim, eşik potansiyeline sahip ortak alanların kolektif kullanımıyla deneyimlenebilmektedir. İşleyiş biçimlerine göre, ortak mekânlar şu şekilde sınıflandırılabilir: *kamusal mekânlar, kamusal hizmet alanları ve erişim ve değişim noktaları.*

Kamusal mekânlar, insanların özgürce erişip zaman geçirebilecekleri parklar, meydanlar, ana ticaret caddeleri ve çarşılar gibi açık alanlardan oluşmaktadır. Kapalı mekânlar olmasına ve özel kuruluşlar tarafından yönetilmelerine rağmen, kamusal mekânlar, halkın erişimine açık olmaları sebebiyle alışveriş merkezleri ve büyük ticari alan kullanımlarını da içermektedir. *Kamusal hizmeti noktaları* ise, yerel yönetim tarafından sağlanan eğitim ve sağlık hizmetleri, mahalle yönetim birimleri, postaneler ve sosyo-kültürel tesis merkezleri gibi kamu hizmet alanlarını kapsamaktadır. Bu çerçevede, Şekil 10 kamusal mekânların ve kamusal hizmet noktalarının alanda bulunan farklı sosyal gruplar tarafından kullanımını göstermektedir. *Erişim ve değişim noktaları*, insan hareketliliğinin ve dolaşımının daha yüksek olduğu toplu taşım odaklarıdır. İnsan hareketindeki artış, aynı zamanda etkileşim olasılığını da artırmaktadır. Lynch'in (1960) 'düğüm noktası' olarak tanımladığı büyük demiryolu istasyonları kent ölçeğinde hizmet eden eşikler olarak tanımlanabilirken, mahalle ölçeğindeki erişim ve değişim noktaları da bölge içerisinde önemli karşılaşmalara ev sahipliği yapmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Kamusal mekânlarda (üst) ve kamusal hizmet noktalarının alanında (alt) saptanan farklı yaşam alanları / anklavlar arasındaki konumu ve kullanım örüntüsü.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Haritalarda, her bir yerleşim bölgesinin içinde yer alan ortak mekânların burada ikamet eden kişiler tarafından kullanıldığı varsayımıyla yalnızca diğer yerleşim bölgelerinde yaşayanlar tarafından kullanımları işlenmiştir. Şekil 10'da görüldüğü gibi, anklavlar *arasında* konumlanan ortak mekânlara erişim düzeyi, *içinde* bulunanlara göre daha yüksektir. Bir başka anlatımla, tanımlı yerleşim bölgeler arasında kalan mekânlar farklı sosyal gruplar tarafından kullanılırken, bu bölgelerin iç kısımlarında kalan mekânları kullanan grup sayısı görece daha azdır.

Mahalle ölçeğindeki farklı sosyal gruplar arasında karşılaşma olasılığı, alandaki hareket kanalları üzerinde bulunan *erişim ve aktarım noktaları* ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada çözümlenecek temel etmen alanın sokak dokusudur (Şekil 11).

Şekil 11. Alanın ulaşım ağı üzerinde bulunan erişim ve aktarım noktaları (sol), ve alanın sokak örüntüsü (sağ).

Toplutaşım odaklarının bir tür mekânsal eşik olarak işleyebilmesi, sokak örüntüsünün fiziksel karakteristiğine bağlıdır. Geniş profile sahip merkezi eksenler daha güçlü ulaşım odaklarını üzerinde taşır. Dolayısıyla bu eksenlerin, erişim ve değişim noktaları aracılığıyla karşılaşmayı koşullama olasılığı daha yüksektir. Şekil 11, alan içerisindeki toplutaşım duraklarını ve eksenler üzerindeki toplutaşım yoğunluğunu göstermektedir (sol). Alanın sokak örüntüsünden görüleceği üzere (sağ), toplutaşım duraklarının üzerinde konumlandığı sürekliliği yüksek, geniş profilli eksenler belirlenen karakter alanları / anklavlar arasında yer almaktadır. Bu durum, alan içerisindeki erişim ve değişim noktalarının eşik olarak işleme potansiyelini yükseltmektedir.

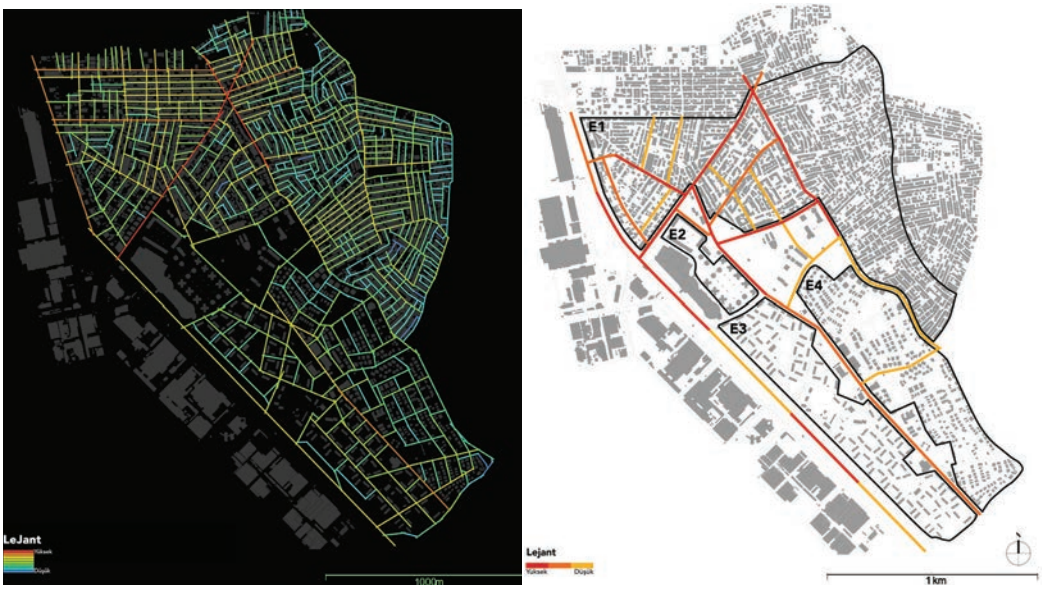
Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Emek Bölgesi'nde bulunan ortak mekânların büyük bir kısmı farklı sosyal gruplar tarafından kullanılmaktadır ve bu alanların bir eşik olarak işleme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Alandaki yaya hareketliliği ve buna bağlı olarak da kamusal mekân kullanımı, kentsel fonksiyonların yer seçimi, bölge sakinlerinin günlük ihtiyaçları gibi etmenlerce koşullanmakta olup alan içerisindeki sosyo-kültürel ayrışma-bütünleşme örüntüsünü karakterize etmektedir. Bunlara ek olarak, yapılı çevrenin mekânsal organizasyonu ile bölgede yaşayanların hareket örüntüsü arasındaki

ISBN: 978-605-80820-1-4

ilişki, heterotopolojik yapıyı tanımlayan eşiklerin oluşumundaki en etkili faktör olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, mekân-dizimi kuramının yöntemsel araçları, alanda bulunan ortak mekânların eşik potansiyelini test etmek için kullanılmıştır.

Bütünleşme (Integration) Analizi

Emek Bölgesinde eksen analizlerinin yapılabilmesi için, alanın sokak dokusu üzerinden eksen haritası oluşturulmuş ve 'DepthMap X' programı kullanılmıştır. Yerel ölçekteki potansiyel yaya hareketinin sokak örüntüsü içindeki dağılımını haritalandırmak amacıyla ağın mekânsal bütünleşme analizi 3 yarıçap ile gerçekleştirilmiştir. Şekil 12'de verili grafik, eksensel analizlerden elde edilen yerel bütünleşme haritasını göstermektedir (sol). Yerel bütünleşme analizi, yerel ölçekteki yönelimli hareket potansiyelini (*to-movement*) ortaya koymaktadır. Analiz sonucu haritalanan bütünleşme örüntüsü ile alanda gözlemlenen hareket yoğunluğunu arasındaki ilişki karşılaştırmalı olarak irdelenebilir (Şekil 12).

Şekil 12. Sokak ağının yerel bütünleşme haritası (R3) (sol) ve alanda gözlemlenen yaya hareketi yoğunluk örüntüsü (sağ).

Bütünleşme haritasında görünen alanın kuzeydoğusunda kesişen iki kırmızı eksen, cadde boyunca ticari faaliyetlerin yer aldığı eksenlerdir. Zemin kattaki ticari faaliyetlerin yanı sıra, eksenler üzerinde bulunan alışveriş merkezi ve mahalle meydanı, cadde üzerinde gün boyunca yaya hareketliliği sağlar. Alanın güney-batı kısmında E3 ve E4 arasında bulunan cadde de benzer şekilde büyük mahalle marketlerinin ve konut altı ticaretin bulunduğu merkezi eksen olarak işlev görmektedir. Diğer yandan, alanda gözlemlenen yaya hareketliliği haritası (sağ) bölgedeki diğer ortak mekânların varlığı nedeniyle daha fazla eksenin yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. İki harita karşılaştırıldığında ise, bütünleşme analizi ile alanda gözlemlenen gerçek hareket yoğunluğu arasında bir uyuşma olmasına karşın, güçlü bir ilinti (korelasyon) ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 13, mekânsal ağın yerel bütünleşme analizi ile daha önce belirlenen ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım yoğunluğu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Haritada, ortak mekânların farklı bütünleşiklik düzeydeki eksenlere referansla sahip

ISBN: 978-605-80820-1-4

oldukları görece konuma göre kademeli renk aralığı uygulanmıştır. En parlak renklere sahip alanlar, insan hareketliliğini ilgili konuma çekme yönünde (*to-movement*) daha yüksek yaya kullanımı potansiyele sahipken, koyu renkli alanlar daha düşük düzeyde hareket çekme potansiyeline sahiptir.

Şekil 13. (Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre) ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım durumu (sol), ve yerel bütünleşme haritasının Emek Bölgesi'ndeki ortak mekânlar dağılımı ile çakıştırılması ile elde edilen çözümsel harita (sağ).

Yerel bütünleşiklik haritası ortak mekânların dağılımını gösterir harita ile çakıştırıldığında (Şekil 13-sağ), en bütünleşik eksenler üzerinde bulunan alanların büyük oranda farklı sosyal gruplar tarafından kullanıldığı görülmektedir (Şekil 13-sol). Buna göre, mekân-dizimi analizine göre entegre olarak açığa çıkan ortak mekânlar alan içerisindeki yerel merkezler ile uyum göstermektedir. Öte yandan, E2 ve E3 anklavları arasında bulunan geniş rekreasyon alanı gibi bazı ortak mekânlar, bölgede yaşayan tüm sosyal gruplar tarafından kullanılsa da, mekân-dizim analizine göre görece düşük bütünleşiklik düzeyine sahip eksenler üzerinde konumlanmaktadır. Diğer bir deyişle, alanın mekân-dizimi bu alandaki yaya hareketliliği için düşük bir potansiyel sağlamasına rağmen mevcut bu alanlar tüm bölge içinde merkezi konumlar olarak hizmet ederler.

Daha önceki bölümlerde, eşiklerin anklavlar *arasında* yer alması durumunda eşik potansiyelinin arttığı, anklavların *içinde* yer alması halinde ise bu potansiyelin azaldığı varsayımında bulunulmuştur. Ortak mekân kullanım haritası bu varsayımı doğrulamaktadır. Ancak, alanın mekân-dizimi, ticari caddelerin kuzey kesimi gibi bazı alanlarda, anklavlar *içinde* daha yüksek eşik potansiyeli oluştururken, anklavlar *arasında* yer alan alanlar için nispeten daha düşük bir potansiyel ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, kuramsal olarak ifade edilen ideal eşik kurulumunun (konfigürasyon) gerçek bağlamda her zaman oluşmadığını ortaya koymaktadır.

Seçim (Choice/Through-Movement) Analizi

Eksensel haritalar verilen sokak ağı içerisindeki bir eksenin diğer tüm eksenlerle olan

ISBN: 978-605-80820-1-4

bütünleşiklik (*yakınlık*) değeri hakkında bilgi verirken *segman haritaları*, söz konusu ağın 'aradalık' veya 'seçim değeri' gibi bir başka dizimsel özelliğini ortaya koymakta kullanılır. 'Seçim değeri', Hillier (2005) tarafından *"her bir çizginin diğer her bir çizgiden diğerlerine erişimdeki en kısa güzergâh üzerinde kalma düzeyi"* şeklinde tanımlanmaktadır (s. 12). Seçim haritaları, alan içerisindeki hareket akışlarını yerel merkezlere taşıyacak olan eksenlerin potansiyel hareket örüntüsünü vermektedir. Şekil 14'te Emek Bölgesi'ndeki potansiyel *geçiş hareketi (through-movement)* örüntüsü (sol) gösterilmektedir.

Şekil 14. Alanın sokak dokusunun ortaya koyduğu aradalık (*through-movement*) örüntüsü (sol) ve alanda gözlemlenen yaya hareketliliği yoğunluk örüntüsü (sağ).

Verilen ağ içinde, haritadaki kırmızı, sarı ve yeşil eksenler, doku içinde (azalan sıra ile) en yüksek yaya akışını taşıyan eksenleri göstermektedir. Aradalık analizinde kırmızı renk ile gösterilen en yüksek geçiş hareketi potansiyeli taşıyan eksen olarak saptanan eksenin E1 içerisinde yer alan, 'eski çarşı caddesi' olarak bilinen sokak olduğu görülmektedir. Bu harita alanda gözlemlenen gerçek yaya hareketliliğinin dağılımını gösteren harita ile karşılaştırıldığında, bütünleşik eksen sayısının yaya yoğunluğunu üzerinde taşıyan eksen sayısından az olduğu görülmektedir. Ancak, daha düşük seçim değerlerine sahip olmakla birlikte, sarı ve yeşil eksenler hala potansiyel geçiş hareketi örüntüsünü tanımlamaktadır. Bu durumun alandaki gerçek hareket yoğunluğu ile nispeten daha iyi bir uyum gösterdiği saptanmaktadır. Buna göre yapısal olarak yeterli sağlanabilirliğe (affordance) sahip olmamasına karşın bir mekânın eşik potansiyeli taşıma durumunu açıklayabilmek için ek etmenlere gereksinimi duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu örüntünün ortak mekânlar ile olan ilişkisini incelemek için ise Şekil 15'de görülen sentez haritası oluşturulmuş ve kamusal mekânların kullanım haritası ile karşılaştırılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. (Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre) ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım durumu (sol), ve seçim (aradalık) haritasının Emek Bölgesi'ndeki ortak mekânlar dağılımı ile çakıştırılması ile elde edilen çözümsel harita (sağ).

Emek Bölgesi'nin mekân-dizimsel yapısı, merkezi alanlara yönelik en çok tercih edilen yol olarak tek bir eksen açığa çıkarmaktadır. Buna göre, bu eksen üzerinde bulunan ortak alanların (eski çarşı sokağı), eşik olarak en yüksek potansiyeli taşıdığı iddia edilebilir. Ancak, bu sokağın anklav içinde (E1) yer alması nedeniyle, farklı sosyal gruplar arasında karşılaşma koşullarını sağlama potansiyeli düşüktür. Haritaya göre, koyu renklerle ifade edilen ortak mekânlar üzerinde daha düşük yaya hareketliliği potansiyeli taşıması beklenmektedir. Bu alanların tanımlı karakter alanlarının *içinde* yer alması, mekân-dizimi analizinin açığa çıkardığı durum ile paralellik göstermekte ve söz konusu kamusal mekânların daha düşük eşik potansiyeli taşıdığı saptaması geçerlilik kazanmaktadır.

Her iki analizde de, alanın mekân-dizimi, arazi kullanım örüntüsüyle ve ortak mekânların farklı kimlikler tarafından kullanım biçimleriyle, küçük farklılıklar gösterse de, benzer korelasyonlar ortaya koymaktadır. Potansiyel hareket çekim noktaları (*to-movement/integration*) alandaki lokal ticari merkezlerin bir kısmıyla uyum göstermesine karşın mevcut yaya hareketliliği ile güçlü bir bağıntı (korelasyon) ilişkisi ortaya koymamaktadır. Geçiş-hareketi (*through-movement/betweenness*) örüntüsü de, mevcut yaya hareketiyle görece daha uyumlu olmasına karşın, kamusal mekân kullanım örüntüsünde bulunan alanların tümünü kapsamamaktadır. Tüm bu çözümsel bulgular, heterotopik karaktere sahip bir alanda toplumsal etkileşimi sağlayacak eşik mekânlarının yüksek başarımlı olarak işleyişinin kentsel mekân dizimine yönelik yapısal müdahalelerle iyileştirilebilir olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

Sonuç

Bu araştırma kapsamında 'heterotopya' kavramının mekânsallığı, heterotopolojinin temel koşulu olarak kabul edilen sosyo-mekânsal 'eşik' kavramı ile birlikte yeniden gözden geçirilmiştir. Bu çerçevede, kendi içinde heterotopolojik özellikler barındıran Bursa Emek bölgesi görgül olarak ele alınırken, heterotopoloji kavramı sosyo-mekânsal

ISBN: 978-605-80820-1-4

bir olgu olarak kentsel eşik bağlamında morfolojik olarak yeniden irdelenmiştir. Bu amaçla yaşam dokusu, mekân-dizim analizi ile incelenerek heterotopolojinin yapısal niteliği, önerilen eşik tipolojisi temelinde kavramsallaştırılmaktadır. Bölgenin sosyo-mekânsal yapısı, Foucault'nun (1984) 'heterotopoloji' olarak tanımladığı 'çoklu bir aradalık' durumunu hem sosyo-kültürel hem de morfolojik bağlamda karşılamaktadır. Aynı yerleşim alanı içerisinde, birbirleriyle uyuşmayan farklı toplumsal grupların bir arada bulunması, birbirleriyle karşılaştıkları ortak mekânlarda kaçınılmaz olarak sosyal 'eşiktelik' durumlarını inşa etmektedir. Bu sözde eşikler, 'anklav' adı verilen farklı karakter bölgeleri arasında *ara yüz* görevi görür.

Bu çerçevede Emek bölgesinde iki aşamalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, bölge sakinleriyle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda potansiyel eşikler ve bu eşiklerin farklı sosyal gruplar tarafından kullanılma durumu ortaya çıkartılmıştır. Belirlenen anklavlar *arasında* yer alan ortak mekânların, karakter alanlarının sınırları *içinde* yer alanlara kıyasla 'eşik' olarak işlev görmede daha yüksek potansiyeli barındırdığı görülmektedir. Anklavlar *içinde* ortak alan yaratma eğiliminin, toplumların yerel kimliklerini yeniden ürettikleri karakter alanları içinde belli bir dereceye kadar sosyo-mekânsal ***ayrıklaşmayı sürdürme*** eğiliminin bir göstergesi olduğu savlanabilir.

İkinci aşamada ise, alanın sokak dokusuna yönelik bütünleşme örüntüsü ve buna bağlı hareket potansiyeli mekân-dizimi analizi ile haritalandırılmıştır. Bu temelde yapılan bağıntı (korelasyon) çözümlemesi, sokak ağının mekân-dizimsel özellikleri ile alandaki gerçek hareket örüntüsüyle ve ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım düzeyi ile ***birebir ilintili taşımayan*** durumları ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yerleşim alanının mekân-dizimsel yapısı, farklı sosyal grupların denetimli alansallığı (territoriality) ve parçalı sosyal-formasyonların *kapanım* yoluyla sahip olduğu yaşam örüntüsünü sürdürme eğilimi ile açıklanabilir.

Alanda görülen sosyo-kültürel olarak ayrıklaşmış alanların bütünleşmiş eksenler ile bir araya gelmesi ve verili çoklu morfolojik yapıda yer alan ortak (eşik) alanların varlığı, Hillier'in (1996) işaret ettiği 'iyi kentsel mekân' kavramsallaştırmasını heterotopoloji bağlamında yeniden tartışma gereğini açığa çıkarmaktadır:

> *"İyi kentsel mekân yalıtılmış eksenlere sahiptir, ancak bütünleşik eksenlere yakındır; böylece yerel ölçekte ayrışık ve bütünleşik eksenlerden oluşan iyi bir karışım vardır."* (Hillier, 1996, 131)

Hillier'in (1996) ortaya koyduğu bu tanımda belli bir ölçüde yerel ölçekteki mekânsal ayrıklaşma durumuna karşı sosyal bakımdan olumlu bir normatif tavır söz konusudur. Hillier'in (1996) 'yalıtılmış eksenler' ile ima ettiği mekân-dizimsel yapı, mahalle ölçeğinde yeniden ele alınabilir. Yerel bağlamda oluşan sosyo-mekânsal karakter alanlarının (anklav) kentin geri kalanı ile bağlantısını tamamen koparmayacak şekilde bir dereceye kadar ayrışmasının, aynı zamanda eşik olarak kavramsallaştırılan gözenekli sınır koşulları aracılığıyla kentsel alanın geri kalanı ile iletişimselliğini sürdürmesinin yerel yaşam örüntülerinin özgün kimliğini korunması yönünde mekânsal bir ön koşul olduğu savlanabilir. Bu durum, Foucault'un (1984) 'heterotopya'yı tanımlarken önerdiği *'hem tecrit edici hem de içine nüfuz edilebilir'* olarak nitelediği temel prensibine karşılık gelmektedir. Hillier'in (1996) Foucault'un (1984) heterotopoloji kavramsallaştırmasından bağımsız ortaya koyduğu bu sav, farklı toplumsal grupların içsel karakterini sürdürebilecek

ISBN: 978-605-80820-1-4

kadar yalıtılmış, kamusal iletişimini ayakta tutacak kadar açık ve bütünleşik bir dizimsel morfolojide yeniden üretilebiliriliğinin kuramsal arka planını önermektedir.

Araştırma çerçevesinde görgül olarak irdelenen bu arka plan, sosyo-mekânsal karakter alanlarındaki yerel yaşamı *denetimli ayrışma* yoluyla sürdürebilme amacıyla bunların *arasındaki* eşikleri üretecek ve farklı insanların kimliklerini koruyarak iletişim kurabileceği alternatif 'iyi mekânlar' yaratılmasını sağlayacak bir alternatif şehircilik yaklaşımının da morfolojik altlığı olarak görülmektedir.

Kaynaklar

Arın, S. (2013). Bursa'da 1960 Sonrası Kentsel Dönüşüm: Emek ve Akpınar Mahalleleri Örneği. *İDEALKENT*, *4*(8), 228–249.

Barlas, M. A. (2006). *Urban Streets & Urban Rituals*. Ankara: METU Faculty of Architecture Printing Workshop.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Çalışkan, O., . Cihanger, D., Tümtürk, O. (2017). Heterotopyayı Tasarlamak: Toplumsal İdeolojiden Mekânsal Kurguya Çoklu ve Çoğulcu Kentsel Tasarım Deney(im)i', (der.) E. İplikçi, Ş. Balambar, E. S. Dağ, B. Kaya, A. Erdoğan, E. Karasüleymanoğlu, A. Akşit, Şehircilik ve Eğitimi, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 8. Türkiye Şehircilik Kongresi, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, sf. 762-782

Foucault, M. (1984). "Des Espaces Autres" Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Trans by Miskowiec, J.

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine*. London: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Hillier, B. (2005). The art of place and the science of space. *World Architecture*, *185* (Special issue on Space Syntax), 24–34.

Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory: The Role of Behavioral Sciences in Environmental Design*. New Yok, Berkshire, Victoria, Ontario: Van Nostrand Reinhold.

Luz, A. (2001). Places In-Between : The Transit(ional) Locations of Nomadic Narratives. *PLACE and LOCATION Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics*, *5*, 143–165.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. London: The MIT Press.

Popper, K. (1945). *The open society and its enemies*. London: George Routledge & Sons Ltd.

Stavrides, S. (2010). *Towards the city of thresholds*. Trento: Professionaldreamers.

Stevens, Q. (2006). Betwixt and between building thresholds, liminality and public space. In *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life* (pp. 73–92).

Tümer Yıldız, H. Ö., & Polat, S. (2011). Bursa-Korupark Alışveriş Merkezi ve Korupark Evleri'nin Mekânsal, Anlamsal ve Göstergebilimsel Analizi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *16*(2), 11–24.

---

[1] Foucault'nun özgün konuşmasında sistematik bir biçimde anlattığı heterotopyanın temel prensipleri için bkz: Foucault, M. (1984). "Des Espaces Autres" Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Trans by Miskowiec, J.

[2] Şekil 1 de A1 ve A2 olarak ifade edilen birimler birbirinden farklı bağlamsal alanları ifade etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Kent Çeperinde Fiziksel Mekanın Kullanıcı Performansına Etkisi

Özlem ÖZER[1], Ayşe ÖZBİL[2], Sertaç ERTEN[3], Tuğçe GÜRLEYEN[4], İrem KURTULUŞ[5], Mujesira BAKOVİÇ[6]

[1]Okan Üniversitesi, [2]Northumbria University, [3]8artı Mimarlık ve Kentsel Tasarım, [4,5,6]İstanbul Teknik Üniversitesi

ozlem.ozer@okan.edu.tr, ayse.torun@northumbria.ac.uk, sertacerten@gmail.com, tugcegurleyen@gmail.com, kurtulus.irem@gmail.com, mujesirabakovic@gmail.com

Özet: *İstanbul'un 1980-2000 döneminde D-100 karayoluna paralel olarak merkezden çepere yağ lekesi şeklinde büyüyen kesimi, kentin makro-formunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Kentin bu kesimi, bir yandan çeper niteliğini korumakta diğer yandan çevre bölgeler için alt merkez olarak hizmet etmektedir. Bu alanların geçirdiği morfolojik gelişim, konut ağırlıklı ve yüksek yoğunluklu bir kentleşmeyle sonuçlanmış, kamusal alanların tasarımına öncelik verilememiştir.*

Bu çalışmada, İstanbul Avrupa yakasında kent çeperinde belirlenen 4 kent meydanı için mekânsal örgütlenme ve kullanım performansı değerlendirmesi yapılarak, bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmektedir. Belirlenen meydanlar, Avcılar, Küçükçekmece, Büyükçekmece ve Beylikdüzü meydanlarıdır. Çalışma kapsamında mekânsal örgütlenmenin ölçümü için, mekan dizim yönteminde kullanılan görülebilirlik analizinden (visibility graph analysis) yararlanılmaktadır. Mekânsal örgütlenmenin görsel boyutunu anlamaya yönelik geliştirilen ölçüler arasında, nesnelliğe en yakın olanı, görülebilirlik analizidir. Görülebilirlik analizi, fiziksel çevrenin görüşe etkisini dikkate alarak, bir noktadan görülebilecek tüm diğer noktaların oluşturduğu görsel sahaları (isovist) analiz etmektedir. Yapılan çalışmalar, yapılaşmış çevrenin görsel boyutunun, insanların bir sistem içindeki hareketlerini ve mekânsal algılarını etkilediğini göstermektedir. Görülebilirlik analizleri, meydan içindeki tüm görülebilirlik örüntüsünü hücresel düzeyde sayısal olarak vermektedir.

Kullanım performansı olarak ifade edilen değişkenin ölçümü için, 4 meydanda gerçekleştirilen kullanıcı davranışı tespitleri kullanılmaktadır. Tespitler, 10 dakikalık aralıklarla doğrudan gözlem yapılarak elde edilmiştir. Yapılan tespitlerde, meydan kullanıcıları pasif kullanım (oturma, ayakta durma) ve aktif kullanım (yürüme, koşma) sınıflaması yapılarak kaydedilmiştir. Tespitler 4 farklı mevsim için, hafta içi ve hafta sonu ayrı ayrı olmak üzere, gün içinde 6 saat diliminde tekrar edilmiştir. Böylelikle gün içinde ve farklı iklimsel koşullar altında hareket düzeylerinde yaşanan farklılıkların sonuçları etkilemesinin önüne geçilmiştir. Yapılan tespitler, CBS ortamında noktasal olarak haritalara işlenmiş, sonrasında sıcaklık haritalarına dönüştürülerek hücresel düzeyde hareket yoğunluğu (kişi/metrekare) verisi elde edilmiştir.

Yapılan analizlerin hücresel düzeyde sayısal veriler olarak elde edilmesi, istatistiksel karşılaştırmaya da olanak sağlamaktadır. Çalışmanın sonucunda, kentsel çeper alanlarında kamusal kullanım ve fiziksel yapı arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi ve çeper alanlar için üretilecek kentsel gelişme stratejilerinde altlık olarak kullanılabilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mekânsal davranış, görülebilirlik, İstanbul, çeper, sıcaklık haritası*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Çeper alanları, kentlerin morfolojik tarihini incelemek için çok önemli veriler sunmaktadır. Çeper tanımı, ilk ortaya atıldığı dönemlerde "merkez olmayan alan" olarak ifade edilmiş, sonraları arazi kullanım özellikleri, merkeze uzaklık, yoğunluk, vb. çeşitli göstergeler ışığında bu tanım güncellenmiştir (Güngör Özçevik, 1999) (Doğru, 2002). Çeper alanları, sanayi devriminin ilk dönemlerinde sanayi tesislerinin yakınlarında ilk çalışan sınıf konutlarının görülmeye başlamasıyla ortaya çıkmış, 1950'lerden itibaren toplu konut projeleriyle özdeşleşmiştir. Bu yeni çeper alanları, konut ve iş alanlarının tamamen ayrıldığı, toplum özelliği göstermeyen bir kesimin yaşadığı, kendine yeten toplu konut projeleridir (Foot, 2002). Sanayileşmenin ileri dönemlerinde metropolitenleşme olgusunun ortaya çıkmasıyla, kent ve çevresinin bir bütün olarak ele alınması gereği doğmuştur (Güngör Özçevik, 1999). Çeper alanlarında çoğunlukla meydanlar, ticaret aksları, düzen ve özellikle de kimlik ve tarih eksiktir. Geleneksel şehrin geleneklerini, kültürünü, peyzajını, mimarisini, vb. özelliklerini yansıtmamaktadır. Anıtsal yapıları veya binaları yoktur. Çeper alanların sosyal sorunlarının bir nedeni olarak geçmişe ait bir iz taşımaması gösterilmektedir (Foot, 2002). Sanayileşme, kent çeperinde özellikle sosyo-ekonomik açıdan bir gelişim ve dönüşüm başlatmıştır (Güngör Özçevik, 1999). Özellikle 1960–1980 döneminde, imalat sanayinin şehir dışına taşınmasıyla, şehir çeperlerinde sanayi tesisleri ve toplu konut bölgeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu toplu konut alanları konut ve iş alanlarını kesin bir şekilde ayırmaktadır. Kırsal çeper sanayileşme, göç, şehirsel büyüme ve yığılmaya maruz kalmıştır (Foot, 2002).

1980'lerden itibaren hizmet sektörünün gelişimi, otomobil sahipliğinin artması (bireysel ulaşım olanakları) ile birlikte şehirleşme küresel bir süreç olarak ele alınmaya başlamıştır (Foot, 2002). İstanbul'da 1970'lerden itibaren çok yoğun bir nüfus artışı yaşamış, İstanbul'un Türkiye nüfusu içindeki payı 1970'te %8,5'ten 2000'de %15,8'e yükselmiştir (Ozus, Turk, & Dokmeci, 2011). Yaşanan yoğun nüfus artışı, konut arzı ve ulaşımda çok büyük sorunlara neden olmuştur. 1970'ler ve 1980'lerde ulaşım sorununu hedef alan 1. ve 2. Boğaz köprüleri ve bağlantı yollarıyla birlikte banliyöleşme bu arterler doğrultusunda hız kazanmıştır (Güngör Özçevik, 1999; Ozus et al., 2011). 1980'lerden sonra hızlı bir şekilde büyüyen çeper alanları, plansız, altyapısız ve donatısız bir gelişme sergilemiştir (Güngör Özçevik, 1999). 1970 sonrası yapılan ulaşım altyapıları, Eminönü-Karaköy-Şişli ekseninden kuzeye, Levent-Maslak eksenine doğru kaymış olan geleneksel merkezi is alanının (MIA) da desentralize olmasına yol açmıştır (Ozus et al., 2011). 1995 tarihli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım Planı, sanayinin desantralizasyonu ile MİA'nın maruz kaldığı gelişme baskısını hafifletmeyi hedeflerken, çeperde dinamik bir sürecin başlamasını da beraberinde getirmiştir (Güngör Özçevik, 1999). Karayolu ulaşımına alternatif olarak geliştirilen raylı sistem projelerinin yanı sıra 2007'de D-100 Karayolu üzerinde çalışmaya başlayan Metrobüs, İstanbul'un çeper alanlarının kentle bütünleşmesinde rol oynamıştır.

Metropoliten kent için çeper olan bir bölgenin, kendi yakın çevresi için bir alt merkez niteliği taşıması son derece mümkündür. Bu durumda kendi açık ve kamusal alan kurgularının sağlıklı bir şekilde oluşturulması ihtiyacı belirmektedir. Bu çalışmada "çeper ilçeler" olarak adlandırılan örneklem yerleşimler, kendi alt merkezleri oluşan yapılı çevrelerdir. Bu alanlardaki "kent meydanı" oluşumları da, geleneksel kent merkezinde konumlanan sembolik ve kökleşmiş meydanlardan farklı olarak, çeperin merkeze entegre olduğu kilit mekânlardır. Seçilen meydanlar, çeper ilçelerde yığılan nüfusun merkeze

ISBN: 978-605-80820-1-4

yaya olarak entegre olmaları için en önemli bağlantı olan D-100 karayolu ile bu aksta yer alan metrobüs hattı ve durakları ile doğrudan ilişkili olan Avcılar, Küçükçekmece, Büyükçekmece ve Beylikdüzü meydanlarıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma kapsamında seçilen alanların harita üzerinde ve D-100 aksında gösterimi.

Açık Alan Kurgusunun Değerlendirilmesi

Çevre, görülebilir gerçek yüzeylerin bir bütünü olarak tanımlanmaktadır (Benedikt, 1979). İsovistler, tek bir bakış noktasından görülebilen tüm noktaları çevreleyen poligonlardır (Benedikt, 1979; Franz, 2005; Wiener et al., 2007). Isovistin biçimi ve boyutu, konumla birlikte değişmektedir (Benedikt, 1979). Mekânsal özellikler, nesnel deneyimleri ve mekânsal davranışı etkilemektedir. Özellikle çevresel psikoloji alanında üretilen çok sayıda teori, insan davranışları ve deneyiminin, çevrenin mekânsal kurgusu ile kuvvetli ve karşılıklı bir bağıntısı olduğunu ileri sürmektedir (Wiener et al., 2007; Wiener & Franz, 2004). Ayrıca birçok çalışma, mekânın çok sayıda özelliğinin insanların yol bulma davranışlarıyla da sistematik bir ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Wiener et al., 2007). Dolayısıyla, çevrenin isovistlerle tanımlanması sayesinde sadece çevrenin kendisini değil, aynı zamanda görsel deneyimi de araştırma imkanı doğmaktadır (Benedikt, 1979). Isovistlerin hem algılanabilir hem de belirleyici olan bir takım özellikleri insan davranışlarıyla ilişkilendirilmektedir. Örneğin, bir isovistin boyutunun, o noktadaki bir gözlemcinin hissettiği potansiyeli veya gerçek görsel deneyimini ölçmek, hatta görsel sahanın gözlemci üzerinde yarattığı davranış eğilimini tahmin etmek için kullanılması söz konusu olabilir (Benedikt, 1979).

"Visibility Graph Analizi (VGA)", bir dizi isovist kullanılarak, noktalar arasındaki karşılıklı görülebilirliğin grafiğini/çizgesini yaratmak üzere geliştirilmiş bir tekniktir (Turner, Doxa, O'Sullivan, & Penn, 2001). "Graph - graf / çizge" matematik ve bilgisayar biliminde 'node' ismi verilen objelerin ve bu objeler arasındaki ilişkiyi sağlayan çizgilerin (edge/kenar) öz olarak gösterildiği bir şemadır (Franz, Mallot, & Wiener, 2005). Mekânın graph (çizge) tabanlı ölçülmesi, mimaride ve bilişsel psikoloji alanında, insanın yaşadığı mekânsal çevrenin tanımını sistematize etmekte kullanılmaktadır (Franz et al., 2005).

VGA tekniği, isovist kavramı ile ortaya çıkmıştır ve mekânsal çevrelerin kantitatif olarak

ISBN: 978-605-80820-1-4

analiz edilmesinde kullanılmaktadır (Kubat, Özbil, Özer, & Ekinoglu, 2012). Görülebilirlik graf analizleri, tekil isovistlerin özelliklerini incelemek yerine, isovistlerin merkezlerini (node) nokta/düğüm; isovistler arasındaki görülebilirlik ilişkilerini ise (edge) kenar/çizgi olarak alan bir sistem üzerinden yapılmaktadır (Turner et al., 2001). VGA, mimari veya kentsel çevrenin mekânsal karakteristiklerini bir bütün olarak tanımlayabilmek üzere geliştirilmiştir (Wiener & Franz, 2004). Isovistler, gözlemci ve yakın çevresi arasındaki ilişkiyi incelemek için sistematik bir çerçeve sunması dolayısıyla, mekânsal analizlerin odağında yer almaktadır (Kubat et al., 2012).

Açık Alan Kurgusunun Kullanıcı Davranışı ile İlişkisi

Tasarlanmış bir mekanın değerlendirilmesi, o mekanın kullanıcı gereksinimlerini ve değerlerini ne derece karşıladığının ölçülmesi olarak tanımlanabilir (Friedmann, Zimring ve Zube, 1978). Yapılan araştırmalar, etrafta başka insanların varlığının, insanları bir mekâna çeken en önemli etmenlerden biri olduğunu göstermektedir (Whyte, 1980). Bir kamusal açık alanın insanlar tarafından kullanılması, mekanın başarılı olduğunun bir göstergesidir ve kullanım sıklığı ise, mekanın konumu ile doğrudan ilişkilidir (Marcus ve Francis, 1998) ve sosyal yapı ile mekân arasındaki ilişki karşılıklıdır (Lefebvre, 1991).

Bu çalışma kapsamında mekânsal kurgu ve kullanıcı davranışı arasındaki ilişkinin ölçülmesi için 2 temel analizden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu analizlerin ilki, meydan sınırları içinde kullanıcı davranışlarının tespit edilmesini, ikincisi ise mekanı sayısal olarak analiz etmeye olanak veren görülebilirlik analizi tekniğini esas almaktadır.

Davranış tespitleri için, her meydan öncelikle doğrudan gözlemlenebilir alt alanlara bölünmüştür. Buna göre, Avcılar 3 bölgeye, Büyükçekmece 2 bölgeye, Beylikdüzü 2 bölgeye ayrılmıştır. Sadece Küçükçekmece görece kompakt bir meydan olması sebebiyle tek bir bölge olarak ele alınmıştır. Kullanıcı davranışları, her bir alt-bölgede sabit bir noktadan gözlemlenerek yapılmıştır. Bir gün boyunca farklı saat dilimlerinde her alt-alan için 10'ar dakikalık gözlemler yapılarak haritaya işlenmiştir. Her meydan için bir sene boyunca (farklı mevsimsel koşulları gözlemleyebilmek için) hafta içi ve hafta sonu günlerde ayrı ayrı 10'ar dakikalık gözlemler yapılarak; a) mekanı kullanan kullanıcı sayısı (pasif/aktif), b) duran kullanıcıların davranışları (oturma, bakınma, yavaşça yürüme, uzanma, bir şeyler yeme-içme), c) duran ve hareket eden kullanıcıların mekânsal davranışları (ayakta durulan noktalar, oturulan noktalar, etrafa bakılan noktalar, bir şeyler yenilip içilen noktalar, içinden geçiş için kullanılan ana çizgiler) belirlenmiştir.

Her meydan için ayrı ayrı yapılan pilot gözlem çalışması sonucunda tespit edilen aktiviteler aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir.

- Birincil Aktiviteler: Ayakta durma, oturma, yürüme, koşma, oynama, uzanma, bisiklet/paten sürme;
- İkincil Aktiviteler: Telefonla ilgilenme, müzik dinleme, okuma, yeme/içme, sigara içme, çalışma, konuşma/sohbet, uyuma, etrafı izleme;

Tespitlerin periyodik olarak tekrar edilmiş olması dolayısıyla gün içinde ve farklı iklimsel koşullar altında hareket düzeylerinde yaşanan farklılıkların, sonuçları etkilemesinin önüne geçilmiştir. Yapılan tespitler, CBS ortamında noktasal olarak haritalara işlenmiş, sonrasında sıcaklık haritalarına dönüştürülerek hücresel düzeyde hareket yoğunluğu (kişi/metrekare) verisi elde edilmiştir. Noktasal verinin sıcaklık haritalarına dönüştürülmesinde ArcGIS programının Kernel Density komutu kullanılmıştır. Kernel Density, nokta verisinden

ISBN: 978-605-80820-1-4

yola çıkarak her bir noktada pürüzsüz bir şekilde sivrilen bir "yüzey" yaratmakta ve "büyüklük/birim alan" olarak bir yoğunluk hesabı yapmaktadır. Bu çalışma kapsamında hem pasif hem aktif davranış için kişi/metrekare ölçüsü kullanılmıştır.

Kullanıcı Davranışı Tespitleri

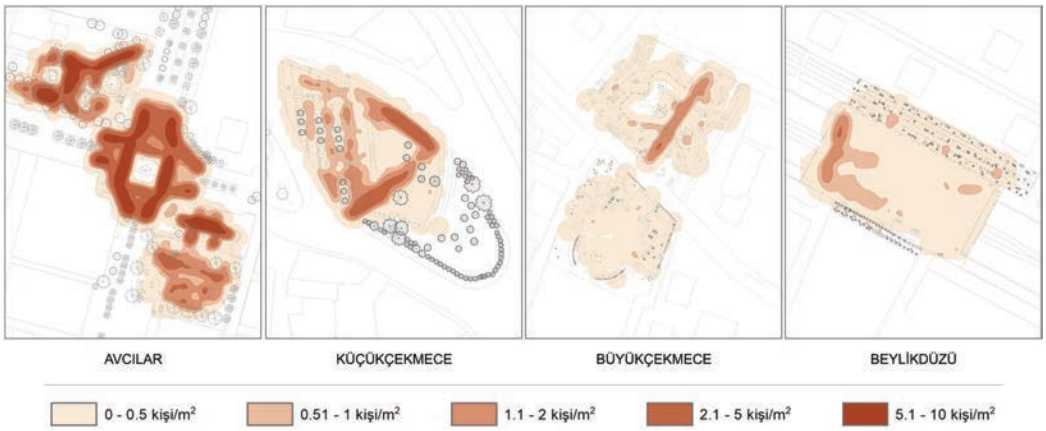
Yapılan tespitler, her bir meydan için toplam aktif ve pasif davranış, hafta içi ve hafta sonu farkları ve mevsimsel farklar olarak değerlendirilmiştir.

Avcılar'da, pasif davranış ve aktif davranış dağılımlarına bakıldığında, genel yoğunluk bölgelerinin aynı olduğu görülmektedir (Şekil 2, Şekil 3). Her iki davranış için de meydanın çevresinde, meydanın kuzey sınırındaki Avcılar Merkez Parkı ve güney sınırındaki Atatürk Parkı'nda yoğunluk söz konusudur. Her ne kadar dağılımlar arasında belirgin bir fark olmasa da, yoğunluk miktarları arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. Aktif davranışta en yüksek değer 12kişi/m^2'ye yaklaşırken, pasif davranışta 6 kişi/m^2 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler, 1 metrekare alanda, analizlerin yapıldığı tüm periyodlarda tespit edilmiş toplam kişi sayısını vermektedir.

Hafta içi ve hafta sonu dağılımlarına bakıldığında, aktif davranışta yoğunluk miktarı farklı olmakla birlikte, dağılımın oldukça benzer olduğu görülmektedir. Aktif davranışta hafta içinde en yüksek değer 4,6 kişi/m^2 olarak tespit edilirken, hafta sonunda bu değer 6,2kişi/m^2'ye ulaşmaktadır. Pasif davranışta da, hafta içi ve hafta sonu dağılımlarının birbirine yakın olduğu, ayrıca yoğunluk miktarı arasında da belirgin bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, ilginç bir şekilde, pasif davranışta hafta sonunda tespit edilen değerler daha düşüktür. Toplam hareket miktarı da göz önünde bulundurulduğunda, bu durum, hafta sonunda aktif davranış eğiliminin artıyor olmasıyla açıklanabilir.

Mevsimlere göre değişime bakıldığında, pasif davranışta hem hafta içi hem hafta sonunda, özellikle ilkbaharda hareket dağılımının nispeten yoğun ve yaygın olduğu gözlenmektedir. Sonbahar ve yaz aylarında daha zayıf olan pasif davranış, kışın ise sadece Avcılar Merkez Parkı ve meydan yakınında ve çok düşük olarak tespit edilmiştir. Aktif davranışta ise yoğunluk düzeyinin en yüksek olduğu mevsim sonbahardır. İlkbahar ve kış mevsimlerinde daha düşük olarak gözlenen hareketin yaz aylarında tamamen azaldığı görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Çalışma alanlarında tespit edilen toplam aktif davranışın sıcaklık haritaları.

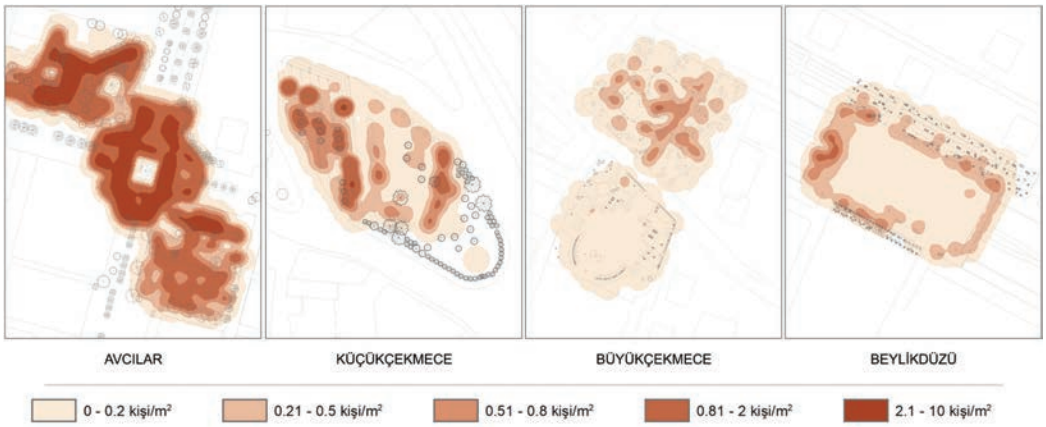
Küçükçekmece'de aktif ve pasif davranışın toplam değerlerine bakıldığında, hem yoğunluk bölgelerinin dağılımında hem de yoğunluk miktarında farklılık görülmektedir. Pasif davranışta en yüksek yoğunluk yaklaşık 2kişi/m^2 iken, aktif davranışta 5kişi/m^2'ye yaklaşan değerler tespit edilmiştir. Bu değerlerin, Avcılar ile karşılaştırıldığında, hem aktif hem pasif davranışta oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Yoğunluk dağılımında ise, Küçükçekmece Meydanı'ndaki oturma elemanlarının çok net bir şekilde pasif davranışı yönlendirdiği, oturan ve ayakta duran insanların bu alanda yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 2, Şekil 3).

Aktif davranışın yoğunluk dağılımında, meydanın kuzey sınırı boyunca takip edilebilen bir iz ortaya çıkmakta, ayrıca meydanı en dar kesitinde, kuzey-güney doğrultusunda geçen bir diğer iz belirmektedir. Hem pasif hem de aktif davranışın oluşturduğu şemanın, oturma elemanları ve meydanın doğusundaki yeşil alan ile biçimsel olarak ilişkili olduğu görülmektedir.

Yoğunluk dağılımlarının, meydanın fiziksel koşullarıyla açık bir şekilde ilişkili olmasının da etkisiyle, hafta içi ve hafta sonu dağılımları arasında belirgin bir fark oluşmamaktadır. Yoğunluk miktarları da birbirine yakın değerler vermektedir. Avcılar'a benzer bir şekilde, hafta içi pasif davranış miktarı, çok az bir farkla, hafta sonundaki pasif davranış miktarından yüksektir.

Mevsimsel ayrım, yoğunluk dağılımında büyük bir fark ortaya koymamakla birlikte, pasif davranışta ilkbahar ve yaz aylarının hem hafta içi hem de hafta sonunda kış ve sonbahar aylarına kıyasla daha yüksek değerler verdiği tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Çalışma alanlarında tespit edilen toplam pasif davranışın sıcaklık haritaları.

Büyükçekmece Cumhuriyet Meydanı ve kuzeyindeki Şelale Park, Kordonboyu Caddesi ile birbirinden ayrılmakta, ancak meydanın giriş noktasının, parkın içindeki ana aksı tam olarak karşılaması, bütünleşik bir yapı yaratmaktadır. Parkın içindeki gölet üzerinden bir köprü ile geçen bu ana aks aynı zamanda aktif davranışın en yoğun olarak tespit edildiği doğrultudur. Yoğunluk dağılımları, fiziksel sınırların ve yine oturma elemanlarının da etkisiyle şekillenmiştir. Aktif davranış belirgin bir şekilde ana aks üzerinde yoğunlaşırken, pasif davranış park içindeki oturma elemanlarıyla ilişkili bir yoğunluk dağılımı vermektedir. Dolayısıyla pasif davranış, park içinde yaygın bir doku sergilemektedir. Ancak yine ana aks olarak bahsedilen doğrultuya yakın oturma alanları nispeten daha yoğundur. Yoğunlukların miktarı Avcılar ve Küçükçekmece'den oldukça düşüktür; Büyükçekmece'de tespit edilen aktif davranış yaklaşık 2kişi/m²'ye yakın, pasif davranış ise 1kişi/m²'nin altındadır.

Büyükçekmece Cumhuriyet Meydanı'nın hem aktif hem pasif davranışta belirgin bir yoğunluk yakalayamaması ilgi çekicidir. Pasif davranış, park içinde oturma elemanları ile şekillenen yaygın bir doku gösterdiği halde, meydan içindeki amfi düzeni oturma alanlarında bu yoğunluk gözlemlenmemiştir (Şekil 2, Şekil 3). Hafta içi ve hafta sonu değerleri arasında herhangi bir fark gözlenmemiştir. Yoğunluk dağılımları da, miktarları da hafta içinde ve hafta sonunda benzer grafikler çizmektedir. Mevsimsel dağılımlara bakıldığında, ilkbaharda özellikle hafta içinde aktif davranışta park içinde daha yaygın bir şema belirdiği görülmektedir. Bu durum, ilkbaharda parkın diğer mevsimlere göre daha çekici bir görüntü sunması nedeniyle, insanların güzergahlarını biraz çeşitlendirerek hareket ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Pasif davranışta ise, özellikle kış aylarında toplam değerlerin çok düşük olduğu görülmektedir.

Beylikdüzü Meydanı, hem E-5'in bölücü etkisini kapatarak kuzey-güney arasında birleştirici bir nitelik taşıması hem de Metrobüs hattı ile bağlantısı nedeniyle oldukça avantajlı bir özelliğe sahiptir. Ancak tespit edilen toplam davranış miktarı, bu avantajlı durumu yansıtmamaktadır. Beylikdüzü'ndeki genel kentsel dokunun konut ağırlıklı olmasının, Beylikdüzü'ndeki hareket potansiyelinin hiçbir doğrultuya kanalize edilmeden konut alanları içinde dağılarak kaybolmasına neden olduğu söylenebilir. Tespit edilen davranış miktarları Büyükçekmece ile yakın değerlerdedir, aktif davranışta yaklaşık 2kişi/m²'ye yakın değerler, pasif davranışta 1kişi/m²'nin altında değerler elde edilmiştir.

Yoğunluk dağılımlarına bakıldığında ise, aktif davranışta hem hafta içi ve hafta sonunda hem de tüm mevsimlerde tespit edilen dağılım şemalarının, meydanın Metrobüs hattına

ISBN: 978-605-80820-1-4

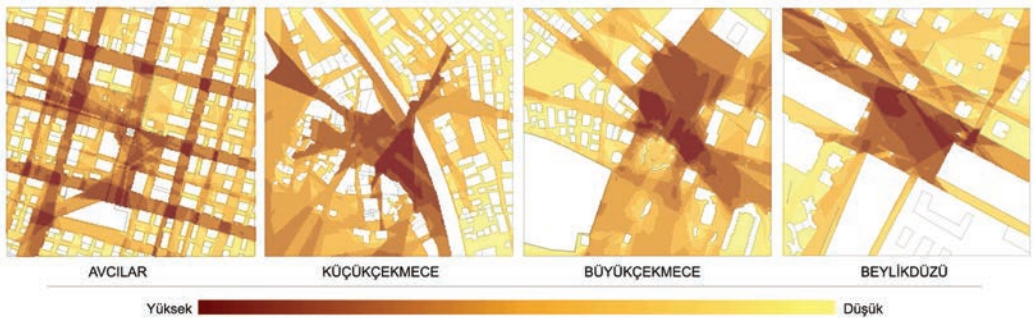
bağlantı sağlayan merdivenin etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Pasif davranışta ise beklendiği gibi oturma elemanlarının yakınlarında yoğunlaşan bir grafik söz konusu olmakla birlikte, Metrobüs hattına bağlantı sağlayan merdivenin pasif davranış dağılım şemalarının tamamında belirgin olarak ortaya çıktığı da görülmektedir (Şekil 2, Şekil 3). Bu durum, metrobüse tek bir merdivenle bağlantı sağlanması nedeniyle oluşan darboğazın yoğunluk yaratması ve insanların durarak beklemek zorunda kalmaları ile açıklanabilir. Mevsimsel farklılıklar incelendiğinde belirgin bir değişim gözlenmemekte, ancak pasif davranışta ilkbahar aylarında hem hafta içi hem hafta sonunda daha yoğun bir hareket düzeyi olduğu dikkat çekmektedir.

Görülebilirlik Analizleri

Çalışma kapsamında temel olarak alınan ikinci veri için, mekânsal yapının sayısal olarak analizine olanak veren Görülebilirlik Analizi (VGA) tekniğinden faydalanılmıştır. Görülebilirlik analizleri, DepthmapX (Varoudis, 2012) yazılımı kullanılarak yapılmış ve bu çalışma kapsamında "görsel bütünleşme" ölçümünden elde edilen değerler incelenmiştir.

Görülebilirlik analizleri, Avcılar Meydanı çevresindeki kentsel dokunun gridal özelliğini vurgulamaktadır (Şekil 4). Görsel bütünleşme değerleri en yüksek alanlar, yolların kesişim noktalarıdır. Bu durum, binaların oluşturduğu sınırların bu noktalarda bir anda açılmasıyla daha geniş alanların eş-görüş sahasına dahil olması ve daha fazla eş-görüş sahasının bu noktalarda çakışıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Avcılar Meydanı, görsel bütünleşme açısından dikkate değer bir potansiyele sahip değildir. Meydanın, geometrik olarak bir yol kesişiminde yer alması nedeniyle, diğer yol kesişimleri gibi bir eş-görüş avantajına sahip olması ihtimali, meydanın tam ortasındaki çeşme nedeniyle ortadan kalkmaktadır. Diğer yol kesişimlerinin aksine, meydan bu anlamda bir dezavantaj taşımaktadır. Ancak, meydanın kuzey sınırındaki Avcılar Merkez Parkı ve güney sınırındaki Atatürk Parkı'nın, meydan yakınında nispeten daha düşük bir yapı yoğunluğu yaratması, görsel bütünleşme değerlerinin ortalamanın üzerinde olmasına olanak vermektedir. Bununla birlikte, Avcılar Meydanı'nın görsel bütünleşme açısından yakın çevresi içinde bir merkez niteliği taşımadığı açıktır (Şekil 4).

Şekil 4. Çalışma alanlarının görülebilirlik analizleri.

Küçükçekmece için görsel bütünleşme değerlerine bakıldığında, meydanın sahip olduğu geniş görüş sahasının büyük bir potansiyel yarattığı görülmektedir. Eski demiryolu hattının, kot farkı nedeniyle görüş sahasında kopukluk yaratması, analiz sınırları içinde çok net bir şekilde ayrılan iki bölge ortaya çıkarmaktadır. Meydanın da içinde bulunduğu yaka, görsel bütünleşme açısından merkezi bir nitelik taşımakta ve meydan en yüksek

ISBN: 978-605-80820-1-4

değerlerle tanımlanmaktadır. Düşük değerlere sahip olan yaka ise, eski demiryolu hattı üzerindeki tek bağlantı sayesinde, bu bağlantının devam ettiği doğrultuda yüksek değerler sergilemekte, ancak bu değerler çok sınırlı bir alana yayılabilmektedir.

Analiz edilen alanın batısında, şu anda üzerinde yapılaşma bulunmayan parsellerin yarattığı açıklık, bu alanın görsel bütünleşme açısından dikkate değer ölçüde yüksek değerlere sahip olmasına neden olmuştur. Ancak, alanda hızlı bir şekilde yaşanan dönüşüm, bu potansiyelin değerlendirilmesi ihtimali konusunda tereddüt yaratmaktadır (Şekil 4).

Büyükçekmece'nin görsel bütünleşme analizi, Cumhuriyet Meydanı ve Şelale Park'ın tasarımı konusunda oldukça etkileyici bir şema ortaya koymaktadır. Şelale Park, kendi içinde geniş bir görüş alanına sahip olmanın yanı sıra, yakın çevresindeki yapılaşmanın da tabanda düşük yoğunluklu olması sayesinde, hem en yüksek değerlerle tanımlanmakta hem de yakın çevresiyle bütünleşik bir yapı sergilemektedir.

Cumhuriyet Meydanı ise, bu bütünleşik yapının bir parçası olarak ortaya çıkamamakta ve kendi içine kapalı ve bütünden kopuk bir yapı göstermektedir (Şekil 4).

Beylikdüzü'nün görsel bütünleşme analizinde, E-5 ve metrobüs hattının yarattığı kopuk yapıdaki tek bağlantı olması nedeniyle, meydan en yüksek değerlerle tanımlanmaktadır.

Çalışma alanlarında, tabandaki yapılaşma dokusunun analizleri yanıltmaması adına, görüşü etkileyen tüm yüzeylerin analizlere dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Bu nedenle, Beylikdüzü'nün yapılaşma dokusunda tabanda çok düşük bir yoğunluk olmasına rağmen, bu doku görsel bütünleşme açısından bir potansiyel taşımamaktadır (Şekil 4).

Sonuçlar ve Değerlendirme

Bu çalışma kapsamında mekânsal kurgu ve kullanıcı davranışı arasındaki ilişkinin ölçülmesi için 2 temel analizden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu analizlerin ilki, meydan sınırları içinde kullanıcı davranışlarının tespit edilmesini, ikincisi ise mekanı sayısal olarak analiz etmeye olanak veren görülebilirlik analizi tekniğini esas almaktadır.

Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, Avcılar'da tespit edilen pasif ve aktif davranışın yoğunluk miktarı tüm diğer meydanlardan çok daha yüksektir. Bu durum, Avcılar'ın kent makroformu içinde daha merkezi bir niteliğe sahip olduğu, bu nedenle de kullanım düzeyinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Avcılar, İstanbul Avrupa yakasında kent çeperinde yer alan önemli bir alt merkez olarak gelişmektedir. Bu potansiyel, tespit edilen kullanıcı davranışlarıyla da ortaya çıkmaktadır. Ancak, Avcılar'daki bu kullanıcı potansiyelinin, alt ölçekte mekânsal yapısıyla ilişkili olmadığı görülmektedir. Avcılar'da tespit edilen yoğun kullanım düzeyinin, meydan tasarımına ait bir potansiyel ifade etmek yerine, üst ölçekteki yapıdan kaynaklanan bir potansiyelin, yeterince iyi değerlendirilemediği bir meydan olduğu söylenebilir. Kullanıcı davranışı tespitleri görülebilirlik analizleriyle karşılaştırıldığında meydanın tek başına bir potansiyel sergilemediği, kuzeyindeki Merkez Parkı ve güneyindeki Atatürk Parkı'nın meydanla ilişkisinin zayıf olduğu görülmektedir. Bu üç alanın bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, kopukluğun giderilmesi ve meydana yönelen kullanım yoğunluğunun daha iyi yönlendirilebileceği bir mekânsal düzenleme yapılmasında fayda vardır.

Çalışma kapsamında Avcılar Meydanı dışındaki tüm meydanlarda mekânsal yapı ve davranış tespitleri arasında ilişki görülmektedir. Tüm meydanlarda aktif ve pasif davranış şemaları belirgin bir şekilde farklılık göstermekte, özellikle aktif davranış

ISBN: 978-605-80820-1-4

haritalarında doğrusal bir hat ortaya çıkmaktadır.

Kullanım yoğunluğu açısından Avcılar'ı Küçükçekmece takip etmektedir. Küçükçekmece'de davranış tespitlerinin görülebilirlik analizleriyle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Aktif davranış tespitlerinden elde edilen şemada ortaya çıkan ve meydanın içinden geçen doğrusal hat, görülebilirlik analizinde en yüksek görsel bütünleşme değerlerine sahip alandır. Küçükçekmece'de dikkat çeken diğer bir durum, meydanın batı kısımda şu anda üzerinde yapılaşma bulunmayan parsellerin yarattığı açıklığın ortaya koyduğu potansiyeldir. Bu alan meydanla bütünleştirilerek, yapılaşma baskısı altında kaybedilmesinin önüne geçilebilir.

Büyükçekmece'de görülebilirlik analizlerinden elde edilen değerler, analiz edilen 4 meydan içinde davranış tespitleriyle en uyumlu sonuçları vermektedir. Cumhuriyet Meydanı içinde oturma elemanı olarak tasarlanan amfi düzeni, aynı zamanda görüş alanını kısıtlayan ve meydanı kendi içine kapalı hale getiren bir etki yaratmaktadır. Meydandaki kullanım yoğunluğunu artırmak için bu meydanın Şelale Park ile bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Beylikdüzü Meydanı'nın, daha önce de belirtildiği gibi, kentsel dokusunun konut ağırlıklı olmasının etkisiyle, sahip olduğu kullanım potansiyeli değerlendirilememekte, konut alanları içinde dağılarak kaybolmaktadır. Görülebilirlik analizleri, görsel olarak meydanın çevresiyle bağlantısının güçlü olduğunu, hatta yakın çevresi içinde bir köprü niteliği taşıdığını ortaya koymakta, ancak bu yakın çevrede odak noktalarının olmaması nedeniyle, oluşan kullanım potansiyeli de yönlendirilememektedir. Beylikdüzü'nde, karma kullanımlı alanların meydana yakın mesafede ve görsel olarak bağlantılı alanlarda planlanması durumunda, burada oluşan kullanım yoğunluğunun daha iyi değerlendirilebileceği konusu dikkate alınmalıdır.

Yapılan analizler ve elde edilen sonuçlar, İstanbul Avrupa yakasında kent çeperinde yer alan 4 kent meydanının her biri için dikkate değer bulgular sunmaktadır. Çalışmanın, bu alanların kent makroformu içinde taşımaları istenen nitelik doğrultusunda yeniden tasarlanmaları, çevreleriyle bütünleştirilmeleri ve sahip oldukları potansiyellerin ortaya çıkarılması konusunda fikirler geliştirilmesine önayak olacağına inanılmaktadır.

Ayrıca, çalışmada kullanılan tekniklerin, kullanım yoğunluğu ve görülebilirlik dokusu arasında karşılaştırma yapmak için oldukça kolay ve anlaşılabilir bir yöntem sunduğu ve benzer çalışmalarda bu tip analizlerin haritalanmasında bu tekniklerin kullanılması için bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Kullanılan tekniklerin aynı zamanda sayısal veritabanı ile ilişkili olması, karşılaştırmaların istatistiksel düzeyde yapılmasına da olanak sağlayacaktır.

Teşekkür: Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmektedir (Proje No: 115K469).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Benedikt, M. L. (1979). To take hold of space: isovists and isovist fields. *Environment and Planning B Planning and Design*, *6*(1), 47–65. http://doi.org/10.1068/b060047

Doğru, A. B. (2002). İstanbul Kent Çeperinde Saçaklanma ve Sürdürülebilirlik: Eyüp Kent Çeperi Örneği, MSÜ, Kentsel Planlama Yüksek Lisans Tezi.

Franz, G. (2005). *An Empirical Approach to the Experience of Architectural Space*. Bauhaus University.

Franz, G., Mallot, H. A., & Wiener, J. M. (2005). Graph-based models of space in architecture and cognitive science - a comparative analysis. In *17th International Conference on Systems Research, Informatics and Cybernetics (INTERSYMP 2005)* (pp. 30–38). Ontario.

Friedmann, A., Zimring, C., Zube, E. H., (1978). *Environmental design evaluation*, New York: Springer.

Güngör Özçevik, Ö. (1999). *Metropoliten Kent Çeperindeki Yerleşimlerde Yapısal Dinamikler - İstanbul Metropoliten Kent Çeperi Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kubat, A. S., Ozbil, A., Ozer, O., & Ekinoglu, H. (2012). The effect of build space on wayfinding in urban environments: a study of the historical peninsula in Istanbul. *Eighth International Space Syntax Symposium*, 1–20.

Lefebvre, H., (1991). *The production of space*, Oxford Blackwell.

Marcus, C. C., Francis, C., (1998). *People Places: Design Guidelines for Urban Open Space*. 2nd ed., New York: Van Nostrand Reinhold.

Ozus, E., Turk, S. S., & Dokmeci, V. (2011). Urban restructuring of Istanbul. *European Planning Studies*, *19*(2), 331–356. http://doi.org/10.1080/09654313.2010.515826

Turner, A., Doxa, M., O'Sullivan, D., & Penn, A. (2001). From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space. *Environment and Planning B: Planning and Design*, *28*(1), 103–121. http://doi.org/10.1068/b2684

Varoudis T (2012). DepthmapX Multi-Platform Spatial Network Analysis Software, Version 0.28 OpenSource, http://varoudis.github.io/depthmapX/

Whyte, W.H., (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*, New York: Project for Public Spaces.

Wiener, J. M., & Franz, G. (2004). Isovists as a means to predict spatial experience and behavior. In *International Conference Spatial Cognition* (pp. 42–57). Berlin. http://doi.org/10.1007/978-3-540-32255-9_3

Wiener, J. M., Franz, G., Rossmanith, N., Reichelt, A., Mallot, H. a, & Bülthoff, H. H. (2007). Isovist analysis captures properties of space relevant for locomotion and experience. *Perception*, *36*(7), 1066–83. Retrieved from http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17844972

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentlerdeki Mekânsal Dönüşümün Bir Kimlik Unsuru Olarak Gündelik Peyzaj İle İlişkisinin İncelenmesi: Tuzla Örneği

Elif KÖKLÜ[1], Kahraman ESKİDEMİR[2]

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü,
[2]İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
koklue@gmail.com, eskidemir@itu.edu.tr

Özet: *Gündelik peyzaj performansları, bir kurguya bağlı olmaksızın ortaya koyulan günlük performanslarının tümünü kapsamaktadır. Kişilerin mekana dair algıları, hisleri, düşünceleri ve burada yaşadıkları tecrübeler doğrultusunda mekanlar anlam kazanmaktadırlar. Birer sosyal üretim olan gündelik peyzaj faaliyetleri aracılığı ile kişiler kendilerine dair bir takım simgesel öğeleri mekanlara yansıtmaktadırlar. Bu şekilde kendine özgü anlatıları oluşan mekanların da kimlikleri tanımlanmaktadır. Kentleşme ve küreselleşme süreci ile kentsel dokuda meydana gelen dönüşümler ve yeni düzenlemeler ile beraber kentlilerin dış mekan deneyimleri de değişime uğramaktadır. Yaşanılan bu dönüşümün etkisi özellikle de kapalı sitelerin yaygınlaşması ile yaşadığımız konut alanlarında bile özgür deneyimler yaşamaya olanak sağlamayan alan kurguları ile kendini göstermektedir. Ayrıca kentte bireylerin bir arada bulunduğu mekanlar, iletişim kurma biçimleri ve mekânı tecrübe etme biçimleri de yine küreselleşmeye bağlı olarak yeni anlamlar kazanmıştır. Pek çok şehirden göç alarak giderek kalabalık ve karmaşık bir nüfus yapısına sahip olan İstanbul'un doğu kapısı niteliğindeki Tuzla, zaman içerisinde geçirdiği fonksiyonel ve mekansal* dönüşümler sonucunda birbirinden farklı sosyal niteliklere sahip grupları bir arada barındıran bir yerleşim haline gelmiştir. Bu bağlamda ilçenin kapsadığı sosyal grupların kimlik farklılıklarını ve bu *sosyal yapının mekanın geçirdiği gelişim süreci ile ilişkisini, mekan kullanımındaki farklılıklardan okuyabilmek mümkündür. Başlangıçta "Rum balıkçı köyü" kimliğine sahip olan Tuzla, zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm süreci ve alana eklenen yeni fonksiyonlardan dolayı mekânsal olarak da farklı bölgeleri içeren bir yer haline dönüşmüştür. Tuzla geneline baktığımızda, bir yanda mahalle dokusunun bize sunduğu sosyal bağlar ve deneyimler varken bir yanda da günümüzün gerçeği olan tekdüze, kontrollü ve kısıtlı ilişkiler ağı sunan mekanlar yer almaktadır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmanın amacı, mekanın dönüşümü ile beraber kişilerin günlük kentsel peyzaj deneyimlerinin geçirdiği dönüşümü ve bu şekilde kimliklerin mekana nasıl yansıtıldığını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanı olarak seçilen Tuzla, mekânsal biçimleniş ve gelişim süreci doğrultusunda bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler morfolojik olarak incelendikten sonra ise alanın kapsadığı bölgelerdeki sosyal dokuyu ifade eden bir kimlik haritalaması yapılmıştır. Oluşturulan haritadaki bölgelerin her birindeki mekan yapısı ve gündelik peyzajlar kimlik kapsamında yorumlanmıştır. Yorumlamalar, hazırlanan kimlik haritasına ek olarak, alandan çekilen fotoğraflar ve gözlemler ile desteklenmiştir. Çalışma sonucunda da farklı morfolojik yapılara sahip bu bölgelerde, mekanın sunduğu olanaklar kapsamında şekillenen gündelik peyzaj deneyimlerinin dönüşüm aşamaları ve farklılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu faktörlere bağlı olarak Tuzla'da da, günümüz kentlerinin en büyük problemlerinden biri olan, kimliksizlik tehlikesi ile karşı karşıya olduğu ortaya koyulmuştur.*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Anahtar Kelimeler: *Gündelik hayat, mekânın kullanımı, kimlik, küreselleşme, kent morfolojisi*

Giriş

Bireylerin sahip olduğu en temel ihtiyaçlar arasında bir yere ve kimliğe ait olma hissi yer almaktadır. Kimlik ilişkileri, bir bireyin bir mekana ait olduğunu hissetmesini sağlayan temel faktörler arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda peyzaj sadece gördüğümüz bir "şey" değil, bir görme biçimidir. Önce gözlerimiz aracılığı ile görmekte, sonra aklımız aracılığı ile kavramakta ve sonrasında ise peyzajlara maddi veya manevi bir takım anlamlar yüklemekteyiz. Peyzaj bir yerde olma hissine sahip olduğumuz, ilişki kurduğumuz, tecrübe ettiğimiz ve buna dair anılarımız olan kültürel bir yapıdır (Taylor, 2008). Dolayısıyla bir mekanı, kimliği ve ona yüklediğimiz anlamları kavramak öncelikle buraya dair algı sürecimizi ve bakış açısını kavramaktan geçmektedir. 1960'lı yıllardan başlayarak gelen peyzaj kavramına dair yapılan algı araştırmalar, peyzajın anlamının ve değerinin kişinin peyzaja bakış açısı ile ilişkili olduğunu savunmaktadır (Lothian, 1999). Bu araştırmalara göre, peyzaj algısı ile mekansal tecrübe arasında yadsınamaz bir ilişki söz konusudur. (Gray, 2003; Ingold, 2008; Ohta, 2001; Watson,2012). Bununla beraber, Relph (1976)'e göre, bir yerin kimliğini belirleyen hem birbirleriyle hem de kimlikle ilişkili olacak biçimde üç temel faktör bulunmaktadır. Bu faktörler fiziksel bileşenler, semboller/ anlamlar ve aktivitelerdir. Bu faktörlerin hepsi bir mekanın kimliğinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Kentsel mekanlar kültürel, sosyal, ekonomik ve sembolik ilişkilerden oluşan birer gündelik hayat mekanlarıdır. Gündelik hayat, yaşadığımız kentler içerisinde ve onun sunduğu olanaklara bağlı olarak geliştiğinden, mekan ve tecrübe arasında kendiliğinden oluşan bir ilişki söz konusudur (Aytaç, 2007).

Gündelik hayatımızın peyzajları ve mekanla kurduğumuz ilişkiler, mekanın kimliğini ortaya koyan öğelerdir. Gündelik peyzaj kavramı günlük hayatımızın olağan akışı sırasında spontane olarak ortaya koyduğumuz faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir ve temsiliyeti olan sembolik öğeler içermektedir (Erbaş ve Özer, 2012). Küreselleşme ve kapitalizm etkisi ile değişen günümüz kentlerinde gündelik peyzaj ifadeleri de değişim göstermekte ve bu bağlamda kentlerde görülen kimliksizlik durumu giderek yaygınlaşmaktadır.

Kentsel morfoloji, kenti meydana getiren biçimlerin tarihi sürecini inceleyerek, kentsel öğelerin anlamlarını, mekan hissini ve mekanın ruhunu, mekanın fiziksel dönüşümünü sosyo-kültürel yapıya odaklanarak araştırmayı esas almaktadır. Conzen (2004)' in de ifade ettiği üzere kent, mevcut dokunun üzerine gelen yeni elemanlar ve süreçler sonucu tekrarlanarak yaratılan bir alandır. Dolayısıyla kentsel mekan da her bir sosyo-kültürel dönüşüm sürecinin izlerini yansıtmaktadır ve bu süreç morfolojinin ayrılmaz bir bileşenidir. Bu bağlamda, mekanın fiziksel formunun, sosyal dönüşüm süreçleri ile ele alındığı morfoloji incelemeleri kentin sosyal ve mekânsal dönüşüm ilişkilerini açıklamada etkili bir yöntemdir (Liu, 2011; Jiven ve Larkham, 2003). Conzen'in geliştirdiği yaklaşıma göre, sosyal ve mekansal biçimlendirici süreçler sonucunda oluşan kentin morfolojik yapısını, kentsel planlar, yapılaşma dokusunun ve arazi kullanımlarının haritalanması gibi yöntemlerle incelemek mümkündür (Conzen, 2004). Bu bağlamda çalışmanın amacı, küreselleşme ile dönüşen kent mekanında, bireylerin gündelik peyzaj deneyimlerinin dönüşümünü ve bu dönüşüm ilişkilerinin kimlik üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda öncelik peyzajın algılanmasına ve gündelik peyzaj kavramının

ISBN: 978-605-80820-1-4

içeriğine dair kuramsal açıklamalar yapılmış, daha sonrasında gündelik peyzajlar, kent morfolojisi ve kimlik ilişkisi açıklanmıştır. Çalışma kapsamında, geçirdiği dönüşüm süreçleriyle beraber katmanlı bir sosyal ve mekânsal yapıya bürünmüş olmasından ötürü çalışma alanı olarak belirlenen Tuzla, mekânsal biçimleniş ve gelişim sürecini ifade edecek biçimde bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgelerin mekânsal gelişimi morfoloji bağlamında incelendikten sonra ise alanın kapsadığı bölgelerdeki sosyal dokuyu ifade eden bir kimlik haritalaması yapılmıştır. Oluşturulan haritadaki bölgelerin her birindeki mekan yapısı ve gündelik peyzaj ifadeleri kimlik kapsamında yorumlanmıştır. Yorumlamalar, hazırlanan haritalara ek olarak, alandan çekilen fotoğraflar ve gözlemler ile desteklenmiştir. Çalışma sonucunda da farklı mekânsal ve sosyal yapılara sahip bu bölgelerde, mekanın sunduğu olanaklar kapsamında şekillenen gündelik peyzaj deneyimlerinin dönüşüm aşamaları ve farklılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu faktörlere bağlı olarak Tuzla'da da, günümüz kentlerinin en büyük problemlerinden biri olan, kimliksizlik tehlikesi ile karşı karşıya olduğu ortaya koyulmuştur.

Peyzajın Algılanması, Anlamlandırılması ve Gündelik Peyzaj Kavramı

Yaşadığımız çevredeki belirli öğelerin, bireyleri etkileme biçimi, bu etkileme biçiminin rastlaşmalar sonucu nasıl geliştiği, algı kapsamındaki anlamları, kültürel ve canlı tecrübeler ile kurduğu ilişkisi, bu ilişkilerin ifade biçimleri gibi faktörler üzerinde nasıl bir etki yarattığı oldukça önemlidir. Bu öğeler, bireyin ve toplumun biyofiziksel çevresini tanımlamaktadır. Dolayısıyla yaşadığımız çevre insan ile algı bağlamında direkt ilişki içerisindedir (Pink, 2009). Bu çevreler düşüncelerimizi ve duygularımızı, diğer şeylerle ilgili tecrübelerimizi engelleme ya da filtreleme yöntemiyle etkileyebilmektedir. Benzer şekilde, toplumsal ve kişisel ilişkilerimize arabuluculuk etmekte, etkilemekte, teşvik etmekte veya cesaretini kırmaktadır (Hall, 1968; Herzog ve diğ., 1967; Kaplan ve diğ., 2007). Bu nedenle çevrenin bu kapsamdaki etkilerini araştırmak oldukça önemlidir.

1960'lı yıllardan bu yana algı üzerine yürütülen çalışmalar çevreleri temel olarak objektif ve sübjektif olmak üzere iki yaklaşımla ele almaktadır. Objektif bakış açısına göre yapılan çalışmalar peyzajın değerini fiziksel bileşenlerine bağlamaktadır ve peyzajı belirli ölçütler kapsamında değerlendirmektedir. Fakat objektif değerlendirmede belirlenen standartların katı bir biçimde tanımlanması dolayısıyla kişisel tercihleri tamamen konudan soyutlayan bir bakış açısı mevcuttur. Subjektif bakış açısı kapsamında yürütülen çalışmalar ise peyzajın değerinin ve anlamının, bireylerin onu görüş biçimine bağlı olarak oluştuğunu savunmaktadır. Subjektif değerlendirmede psiko-fiziksel yöntemler kullanılmaktadır. Buna ek olarak çalışmalar istatistiksel analiz, türetme veya toplam kalite üzerinden ilerlemektedir ve öznelliğin nesnel yorumlanmasıdır. Bu yaklaşım, araştırmacıların kişisel tercihlerini veya önyargılarını etkilemeksizin topluluk tercihlerini ölçtüğü için bir bakıma da objektiftir (Lothian, 1999). Hiss (1998)'e göre, zamanımızı harcadığımız mekanlar, sahip olduğumuz ve olacağımız kişilikleri etkilemektedir. Aynı ilişki ters yönlü de geçerlidir. Aynı peyzajlar farklı kişilerce farklı yorumlanabilmektedir. Millman (2012) ayrıca, peyzajları "çok anlamlı" olarak tanımlamaktadır. Örneğin, bir mekanın yerel kullanıcısına yönelik bir araştırma o çevrenin genel pozitif değerlerini (ya da negatif) ortaya koyabilirken, bu değerlerin oluşturulmasının bireysel tecrübelere göre farklılaşmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Millman (2012), peyzaj algısını peyzajın yapısı, fiziksel bileşenleri, duygusal etkileşimler ve geçmiş deneyimlerin hepsinin bir geribildirim sağlayarak pozitif ya da negatif bir tepki yarattığı aktif bir süreç

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak tanımlamaktadır. Bu peyzajlar güçlü anlatımlarla doludur ve etkileşme zayıfsa zayıf, güçlüyse güçlü bir geribildirim olmaktadır. Bu bağlamda da Pink (2009) ve Millman (2012) duyumsal algının doğasının bütün bir vücut deneyimi gerektirdiğini ve bunun kullanıcıyı etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Peyzajın yorumlanması ve algılanması üzerine yapılan niteliksel araştırmalar, mekan tecrübeleri ile mekânsal algı ve etkileşim arasında bir bağlantı olduğu savını desteklemektedir (Gray, 2003; Ingold, 2008; Ohta, 2001; Watson,2012). Peyzajın anlamı, günlük karşılaşmaların gerçeği içinde akış ve bağlantıları içeren, bireyin deneyimi ve hayal gücüne ek olarak çeşitli faktör ve süreçler olarak tanımlanmaktadır (Coles ve diğ., 2013).

Olağan çevrelere odaklanılmasının temel çıkış noktası kültürel peyzaj çalışmalarına dayanmaktadır. Kültürel peyzaj kavramı 1960-70'li yıllarda ortaya çıkmıştır ve insanın doğal çevresi ile olan etkileşiminin çeşitli göstergelerini kapsamaktadır. Kültürel peyzajlar genellikle, doğal çevrede bulunan karakteristik özellikleri ve limitleri göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir arazi kullanımının belirli tekniklerini ve doğayla kurulan özel bir manevi bağı yansıtmaktadır. Fiziksel çevreyi biçimlendiren ve günümüzün peyzajlarını meydana getiren kültür ile doğanın karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşmuştur (UNESCO, 2008). Kültürel peyzajların sıradan (olağan) çevrelere odaklanmaya başlamasından sonra, bu çalışmalardan yola çıkılarak, ilerleyen dönemlerde yerel ve olağan olan "gündelik hayat" ve "gündelik peyzaj" kavramına odaklanılmıştır (Erbaş ve Özer, 2012). İlk olarak Lefebve (1971), gündelik yaşam konseptini kentsel bir olgu olarak tanımlamıştır. Teori ve canlı tecrübe arasındaki ilişkiyi vurgulamış ve günlük yaşamı deneyim ve toplumsal dönüşümü belirlemede oldukça önemli bir olgu olarak kabul etmiştir (Crawford, 2008; Mcleod, 1997). 1990'lı yılların ikinci yarısında Amerikan mimarları arasında Lefebvre'nin fikirlerine giderek artan ilgi ile "*everyday urbanism movement*" ortaya çıkmıştır. Bu akımın savunucuları, kentteki gerçek hayat ve yaşanan tecrübelerin, en az kentin fiziksel formunu belirlemek kadar önemli olduğunu savunmaktadır. Buna göre, kent toplumsal bir üründür ve günlük kullanım talepleri tarafından yaratılmaktadır (Crawford, 2008). Gündelik peyzajlar, görsel birer temsildir. Ayrıca geçmişin özünü ve gelecekteki aktivite potansiyelini barındırarak insanların deneyimleri ile beraber var olmaktadır. Peyzajın geçici mekansallığı da mekanda gerçekleşen aktivite türlerine bağlı olarak biçimlenmektedir (Schatzki, 2011). Peyzajı insan faaliyetlerine özünde bağlı olarak araştırmak, insanların ve yer ilişkilerinin derin bir şekilde anlaşılmasını mümkün kıldığı için çok önemlidir. Gündelik hayatın kalitesi, özgürleştirici veya baskılayıcı, mekânsal düzenleniş şekillerine bağlıdır (Upton 2002).

H.Lefebvre'nin "Critique of Everyday Llife" adlı çalışması, "festival" olarak vurguladığı günlük tecrübelerin yeniden canlanmasına/tekrar etmesine odaklanmaktadır (McLeod, 1997). Bu çalışmada Lefebvre, günlük yaşamı ilk olarak *"Gündelik yaşam, bir anlamda kalıcı olarak, ayrılmış, üst*ün, belirli bir amaç için özelleşmiş ve yapılandırılmış aktivitelerin hepsinden sonra kalan şey» olarak tanımlamaktadır (Lefebvre, 1971, s.97). Sonrasında, bu *"geride kalan* şey"in genel varoluşumuzla ilişkilenme biçimini şöyle açıklamaktadır: *"Uzmanlıkları ve teknik özellikleri göz önüne alındığında, üstün faaliyetler birbirleriyle aralarında bir teknik boşluk bırakır ve bu da günlük yaşamla doludur"* (Rajendran, 2013). Her gün yüzeysel bir seviyede, sıradan deneyimleri ve rutinleri içermektedir; bunlar, o kadar alışılmış ve kabul edilmiştir ki neredeyse görünmez hale gelmektedir. Fakat, daha felsefi düzeyde, teorik olarak "günlük yaşam, diğer sosyal pratiklerin sürdürülebilir zemini, matrisi ve temeli" olarak ele alınmaktadır (Sandywell, 2004). Lefebvre'in günlük yaşam konsepti, gündelik yaşantıyı modern yaşam ve geçmişin metodolojik bir karşılaşması olarak, mimariyle doğal bir biçimde ilişkili olan temaları ortaya koymaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bireylerin günlük faaliyetlerinin çoğu hem üretme hem de çoğaltma ile ilgilidir (Lefebre, 1971; Giddens, 1979). Hareketlilik de, insanların günlük aktivitelerini hem ayırması hem birleştirmesi açısından, modern günlük yaşam için önemli bir konsepttir. Dolayısıyla gündelik peyzajlar, kişilerin hem kısa hem de uzun süre zaman geçirdikleri fiziksel mekanı ve bu mekanlara ulaşmak için geçtiği çevre ortamını kapsamaktadır (Rajendran, 2013). *"Gündelik yaşam 'sıradan/olağan' olanı yansıtmaktadır; fakat zaten sıradan ve olağan olan, gerçek olandır. Bu nedenle günlük, yerleşik ve dayanaklı, sağduyuyu ifade eden bir referans noktasıdır"* (Lefebvre, 1997). Bu "referans noktaları" modern kentteki mekânsal karmaşayı hafifleten bir mekan yorumlaması olarak var olmaktadır (McLeod 1997). Gündelik peyzajlar, insanların günlük aktivitelerinin gerçekleştiği ve dramatik bir sunum yapılmaksızın anlık ve normal yaşamı oluşturan yakın çevrelerinin peyzajıdır (Wisniewska, 2003; Aasbo, 2010). Kişilerin fiziksel çevrelerindeki mekânsal unsurların anlamı ve önemi, günlük peyzaj deneyiminin incelenmesindeki odak noktasıdır. Anlam ve önem de, insanlarla çevreleri arasındaki karşılıklı etkileşimin veya işlemin sonucudur. Bu bağlamda, kişilerin peyzaj deneyimleri sosyal üretimlerdir. Kişisel peyzaj deneyimleri ve değerlendirmeleri, kişinin kimliğiyle ilgili özel simgesel etkileşimin bir parçasıdır (Fyhri ve diğ., 2000). Balkonlar, pencere önleri, bloklar veya evler arasındaki iç bahçeler, kapı önü karşılaşmalarına imkan veren alanlar ve yaşam ortamındaki gündelik faaliyetlerin hepsini kapsamaktadır. Günlük mekanlarımız, bahçelerimiz ve günlük rotamızda birbirimizle karşılaştığımız alanlarla güçlü bir bağlantıya sahiptir (Erbaş ve Özer, 2012). Ön bahçeler, girişler, kapılar vb. ritüel fonksiyonları ve bir temsiliyeti olan alanlardır (Gawryszewska, 2001). Şehirsel ve kırsal alandaki bu peyzajlar orada yaşayan toplum biçimlerinin birer yansımasıdır ve aynı zamanda tarihi, kırsal veya tasarlanmamış tipik kültürel peyzajlar olduklarından belirli bir kültürel değere sahiptirler (Erbaş ve Özer, 2012) (Şekil 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Beşiktaş, Balat, Şile ve Tuzla'dan gündelik peyzaj örnekleri (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2015).

Fiziksel bir ortamın içerisinde olmak ve burada dolaşmak, çeşitli tecrübeleri doğurmaktadır. İçinde bulunduğumuz çevre bir izlenim yaratmazsa, herhangi bir tecrübeden de bahsetmek zordur. Bu durumda bu çevrenin hiçbir kişisel ve kültürel ifadesi olmadığından, herhangi bir "anlam"ının olmadığını söylemek mümkündür. Mekanın temel özelliği, sembolik ve kültürel anlamlarla doludur (Meining, 1979). Entrikin (1997), mekanı işlev üzerinden tanımlamaktadır. Bir yer, eylem için bir bağlam, kimlik için bir kaynak veya çevresel anlamın odağı olarak işlev görebilmektedir. Bununla birlikte, Relph (1976), mekan anlamı, mekânı, fonksiyonu ya da içinde yaşayan insanlardan türetildiğini ifade etmektedir. Canter (1996) ise mekanı, mekânsal olarak tanımlanmış etkinliklerin kültürel ve kişisel bakımdan önemli yönlerini içeren bir deneyim sistemi olarak tanımlamaktadır. Gündelik peyzajlar hem kamuya açık alanlardaki, hem de kişisel deneyimli yerlerdeki ifadeleri kapsamaktadır. Bu tanım, bir faaliyet, deneyim, hareket ve zaman unsuru da dahil ederek çevrenin caddelere, bahçelere, parklara vb. biçimlere, fiziksel olarak sınırlandırılmasından ötedir. Başka bir deyişle, gündelik peyzaj, anlamlı olarak görülen ve tecrübe alanları olarak nitelendirilebilen günlük çevrenin parçalarını ifade etmektedir. Günlük yaşamın özü ancak fiziksel düzenlemelerle uyum sağladığında ve deneyimlendiğinde kendini bulmaktadır. Dolayısıyla etkileşime girilen çevrenin fiziksel biçimlenişi, gündelik yaşamın dışavurumuna olanak sağladığından oldukça önemlidir. Aynı zamanda günlük tecrübeler kentlilik mekanlarını anlama ve tanımlamada oldukça önemli bir yere sahiptir (Castello, 2010).

Gündelik Kent Peyzajları, Kimlik Krizleri ve Kentsel Morfoloji İlişkisi

Gündelik peyzaj ifadeleri bugünkü kentsel yaşama ilişkin kritik meselelere değinmekte önemli bir rol oynamaktadırlar. Gündelik yaşam ile mekansal tecrübelerimiz arasında

ISBN: 978-605-80820-1-4

kendiliğinden biçimlenen bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki sonucunda mekanın ve kimliğin değişimi meydana gelmektedir. Dolayısıyla gündelik peyzaj ve gündelik hayat, göz ardı edilmemesi gereken konulardır. Bu kapsamda ortaya çıkan kritik meseleler sosyal amaçlar ve ihtiyaçlar, kişisel geri dönüşler ve kimlik krizleri kapsamında değerlendirilmektedir (Rajendran, 2013). Kentsel deneyim ve sosyal ihtiyaçlar kavramsal soyutlamalardan daha fazlasıdır; sokaktaki günlük yaşantının belirli ve özgün niteliklerinde, orada yaşayan kişiler için sahip olduğu anlama, mekandaki farklı kullanıcılar, farklı ihtiyaçlar ve farklı anlamlar arasındaki ilişkiye bakıldığında görülebilmektedir (Stevens, 2007). Kentsel toplumların çeşitliliğinin artmasının merkezinde, günlük yaşam peyzajı insanların sosyal hayatını tanımlamaktadır (Upton, 2002). Sosyal ortam, somut, pratik ve yaşayan bir biçimde bireyselliğin ve toplumsallığın ayrılmazlığını destekleyen deneyimler üretmektedir (Lefebvre 1991). Gündelik kent peyzajları, bireylerin kişisel anlamlarını keşfedip tarif ettikleri söylemleri, sembolleri, hayalleri içeren bir çevreyi oluşturmaktadır ve belirli bir fiziksel kurguda bilinçsizce tekrarlanan bir dizi etkinlik ve davranışla doludur. Bu tekrarlamaların hepsi de kişinin bu mekana anlam yüklemesine neden olan etken olduğundan, gündelik peyzajlar kişinin sahip olduğu kentsel yaşama dair genel algısında önemli bir dönüşüme neden olmaktadır. Bu süreç hem dış dünyanın içe aktarılan karşılığı hem de iç dünyanın dışarıya yansıtılan karşılığı olarak ifade edilmektedir (Leach, 2005). 'Sıradan' gündelik peyzajlar, kentsel ortamların yabancılaşan gerçekçi olmayan doğasına kıyasla, fiziksel dünyayla tecrübe aracılığıyla bağ kurmayı sağlamakta ve bu şekilde gerçeklik hissi sunmaktadır. Gündelik peyzajlar deneyimlerde derinlik ve özgünlüğe olanak tanmakla beraber modern kentsel yaşamın geçersizliğinin ve hızının üstesinden gelmek için güçlü bir araç olarak işlev görmektedir (Virilio, 2001).

Günlük yaşamın incelenmesinin gerekli olmasındaki en önemli sebeplerden biri de, günümüzde kentlerde yaşanan kimlik krizlerinin, yabancılaşma ve yersizleşme konuları ile olan ilişkisidir. Kimlik krizi, sosyal bütünlüğü büyük ölçüde etkilemektedir. Scholte (2005)'ye göre, özellikle küreselleşme sonrasında kalabalık bir hale gelen kentler birden fazla kimlik yapısını içermektedir. Bu durum da derin sosyal bağların kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bu açıklama ile toplumların kentsel mekanla ilişkilerinin dönüşümünün, kimlik yapılarının karmaşıklığının ve bunun toplum yapısı ve kent biçimi ile bir ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Mekansal tecrübelerin üretimi aracılığı ile kişiler kimliklerini çevreye yansıtmaktadır. Etkileşim kurulan peyzaj bu aktivitelere uygun bir ortam sağlamadığında, mekânsal yöntemler kullanılarak peyzaj içinde yeni biçimler yaratılmakta veya benimsenmektedir. Buna bağlı olarak da yeni kültürel kodlar oluşmakta ve bu şekilde anlamlar ve kimlikler yaratmada yeni kaynaklara sahip olma durumu gerçekleşmektedir. Bu nedenle, gündelik peyzajlar yalnızca kent toplumlarının dinamik değişiklikleri ile uzlaşmayı mümkün kılmakla kalmayıp aynı zamanda kimlikleri yeniden yapılandırma ve düzenleme için yeni olanaklar sunmaktadır (Castells, 2000). Günlük yaşamın peyzajı üzerine çalışmak, yer ve insanlar arasındaki karşılıklı iletişim ve etkileşimi anlamak adına oldukça önemlidir. Bu iletişim biçimi fiziksel mekanla iç içe geçmiş olan anlamlar tarafından belirlenmektedir. Günlük peyzajlardaki anlamların yorumlanması ne kadar açık olursa, iletişim biçimi de o kadar başarılı olmaktadır (McLeod, 1997). Gündelik peyzajlar ve bu kapsamdaki ritüeller, günlük mekanın önemli bir parçası olup; geçmişi ve o peyzajı meydana getiren bireylerin emeğini yansıtmaktadır. Mekana dair anlatılardan beslenerek mekânsal kimliğin oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır (Erbaş ve Özer, 2012).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Bir mekanın kimliğinin ilişkili olduğu unsurlar;

- Mekanın fiziksel bileşenleri,
- Mekanın fonksiyonu,
- Mekanda yaşayan kişiler,
- Mekana dair olaylar veya hikayeler, anlatılar,
- Kişisel yatırımlar,

olarak sıralanmaktadır (Schmitz, 2012; Stedman, 2003).

Zaman içerisinde yaşanan gelişmelerin doğal bir sonucu olarak kentlerin yapıları değişmektedir. Fakat bu değişim sürecinin mekandaki kültürel değerleri ve ifadeleri de koruyacak biçimde yönetilmesi gerekmektedir. Kentlerin formu, fiziksel yapıya ek olarak, tarihi süreçte geçirdiği tüm dönüşümleri derleyen ve bünyesinde barındıran bir sosyo-kültürel bağlam içermektedir. Bu bağlamda morfoloji yaklaşımı, kentsel elemanların anlamını kavramada formun dönüşümüne odaklanmaktayken aynı zamanda yerin tarih ve kültür ile olan ilişkisini de göz önünde bulundurduğundan gelişim sürecini yönetirken gerçekleşecek karar alma aşamalarında etkin bir yönlendirici durumundadır. Bir alanın kültürel biçimlerini tarihsel akışın yanı sıra mevcut gündelik anlatılar da belirlemektedir. Dolayısıyla geçmiş süreçlerle beraber mevcut durumu kavramak adına gündelik ifadeleri incelemek de oldukça önemlidir. Bir yerin sembolik karakterini yapılacak tarihi ve mekânsal haritalar üzerinden yorumlamak mümkündür. Bu haritalarla elde edilecek her bir döneme ait dönüşüm nedenlerini kavramak biçimlendirme süreçlerini anlamaya yardımcı olacaktır (Liu, 2011; Conzen, 2004; Larkham, 1996).

Tuzla'da Mekansal Gelişim, Gündelik Peyzajlar ve Kimlik İncelemeleri

Tuzla, İstanbul'un en güneyinde yer alır. Batıda Pendik, doğuda Kocaeli'nin Gebze ilçesine komşudur. Güneyinde Marmara Denizi bulunur ve 13km kıyı şeridine sahiptir. İstanbul'un çeperinde konumlandığından, Anadolu'dan İstanbul'a gelenleri karşılama noktası ve İstanbul'un çıkış noktası olması açısından doğu kapısı niteliğindedir (Şekil 2).

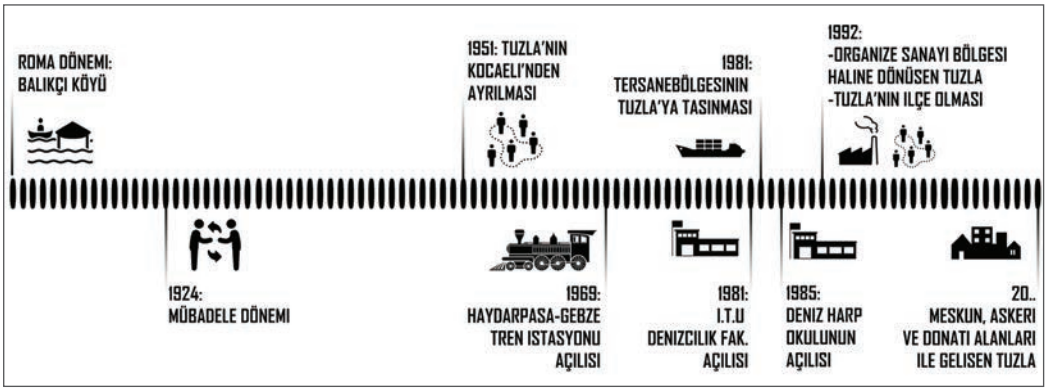

Şekil 2. Tuzla'nın İstanbul içerisindeki konumu.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İlçenin gelişim süreci boyunca, demiryolu ile bağlantı sağlanması, tersanenin buraya taşınması, İTÜ denizcilik fakültesi ve deniz harp okulunun açılması, organize sanayi bölgesi içerisinde yer bulması gibi olaylar dolayısıyla zaman içerinde mekânsal ve sosyal anlamda oldukça değişiklik geçirmiştir. Her bir dönüşümün de beraberinde Tuzla'ya birer sosyal yapı katmanı getirdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilçe birbirinden farklı çeşitli sosyal grupları barındırır hale gelmiştir. Kentsel gelişim sürecinde geçirdiği değişiklikler sonucu çeşitlenen mekânsal yapısıyla birden fazla sosyal dokuyu bir arada bulunduran Tuzla, aynı zamanda günümüzdeki önemli problemlerden biri olan kimlik krizlerinin bir yansıması olması sebebi ile çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Tuzla'nın sahip olduğu ilk kimlik "Rum balıkçı köyü" kimliğidir. Ayrıca Bizans'tan Osmanlı'ya kadar da burası bir sayfiye yerleşimidir. Tuzla'da başlangıçta Türk-Rum karışımı bir nüfus oluşmuştur. Bu dönemde burada yaşayan halk balıkçılık, zeytincilik, tütüncülük yaparak geçimini sağlamaktadır. Birinci dünya savaşı sonrasında gerçekleşen mübadele sonucunda bölgeden giden Rumların yerine balkanlardan gelen Türkler yerleştirilmiştir. Tuzla'ya gelen göçmenler, geldikleri yerlerde uğraştıkları tütüncülüğü burada da devam ettirmiştir. Mübadeleden önce Rumların konutlarının bahçelerindeki ambarlarda sakladıkları hayvanlarını, gelen göçmenler yer yetersizliğinden dolayı konutlarının alt kısmına aldığından konutlar tahrip olmuştur. Zaman içerisinde zarar gören konutlardan onarılanlar olmuştur. Onarılan konutlardan bazılarının alt katları dükkanlara çevrilmiştir. Onarılamayanların yerine ise tek katlı yapılar yapılmıştır (Avcıoğlu, 2013). Tuzla 1936 yılında belediye olmuştur ve 1951 yılında da Kocaeli'nden ayrılmıştır. 1969' da Haydarpaşa Tren İstasyonundan Tuzla'ya demiryolu bağlantısı sağlanmıştır. Daha sonra 1980'li yıllarda tersanenin açılması ve İTÜ denizcilik fakültesi ile deniz harp okulunun açılması sonucunda ulaşım ve eğitim anlamında da bölge bir gelişim göstermiştir. İlçedeki esas nüfus artışı bu dönemde olmuştur (Şekil 3).

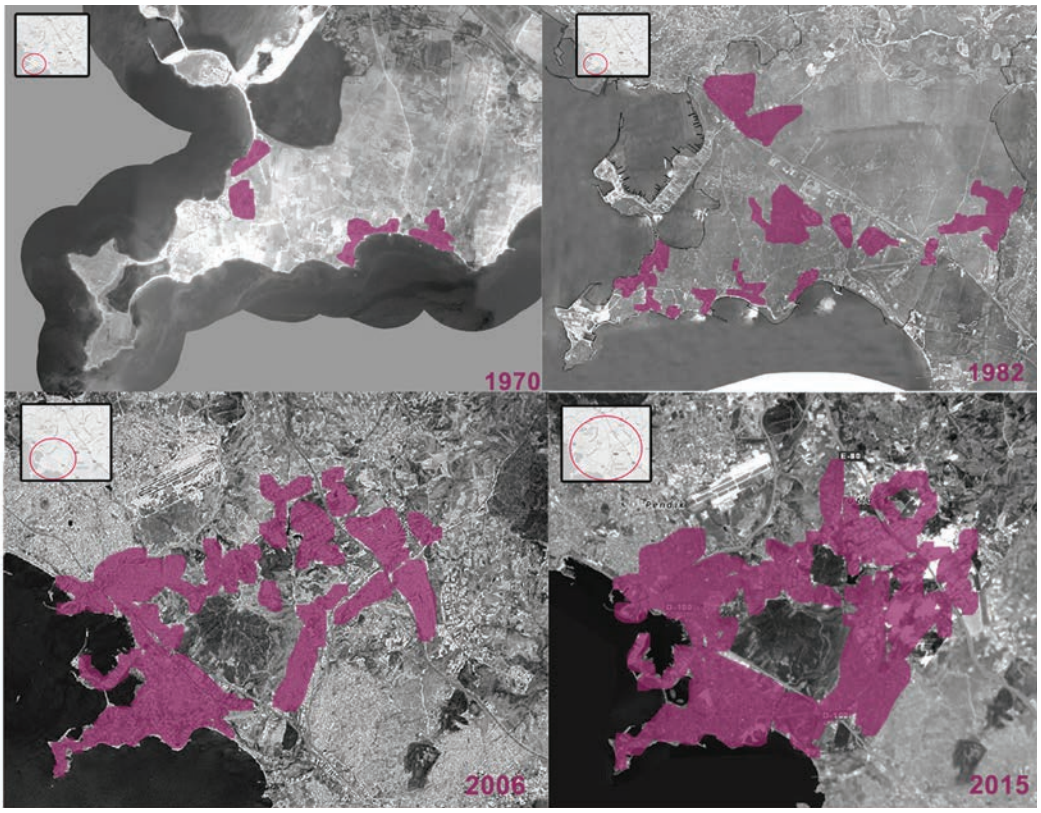

Şekil 3. Tuzla'nın tarihi gelişim süreci.

1980'lerden sonra, burada konut sahibi olmak şehir merkezine göre maddi açıdan daha kolay olduğundan ve ayrıca ilçenin sayfiye özelliğinden dolayı yine bir nüfus artışı durumu söz konusu olmuştur (Avcıoğlu,2013). 1992'de de Tuzla ayrı bir ilçe haline gelmiştir. Tuzla'daki ilk yerleşim bölgesi Postane Mahallesi'dir. Postane mahallesi ilçedeki en uzun sahil şeridine sahiptir. Mahallenin sınırları içerisinde önemli bir ekolojik niteliğe sahip, 1. Derece doğal sit alanı olan Kamil Abduş Gölü, Deniz Harp Okulu, İTÜ Denizcilik Fakültesi, İSKİ Arıtma Tesisleri ve İSTON Beton Tesisleri yer almaktadır (Url-1). Köyiçi tarihi kent merkezinin de yer aldığı bölge, Tuzla yerleşmesi içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bölgeden iç kesimlere doğru gidildikçe kooperatiflerin ortaya

ISBN: 978-605-80820-1-4

çıkardığı betonarme bloklar yer almaktadır. Tuzla'da sonraki yıllarda mekansal gelişim sahil kesiminden kuzeye demiryoluna doğru bir yayılış göstermektedir. 1990'lardan sonra ise, organize sanayi ile beraber ilçe E5 üzerine doğru gelişme göstermiştir ve bu bölgede düzensiz konut alanları ortaya çıkmıştır (Gündoğar, 2013) (Şekil 4).

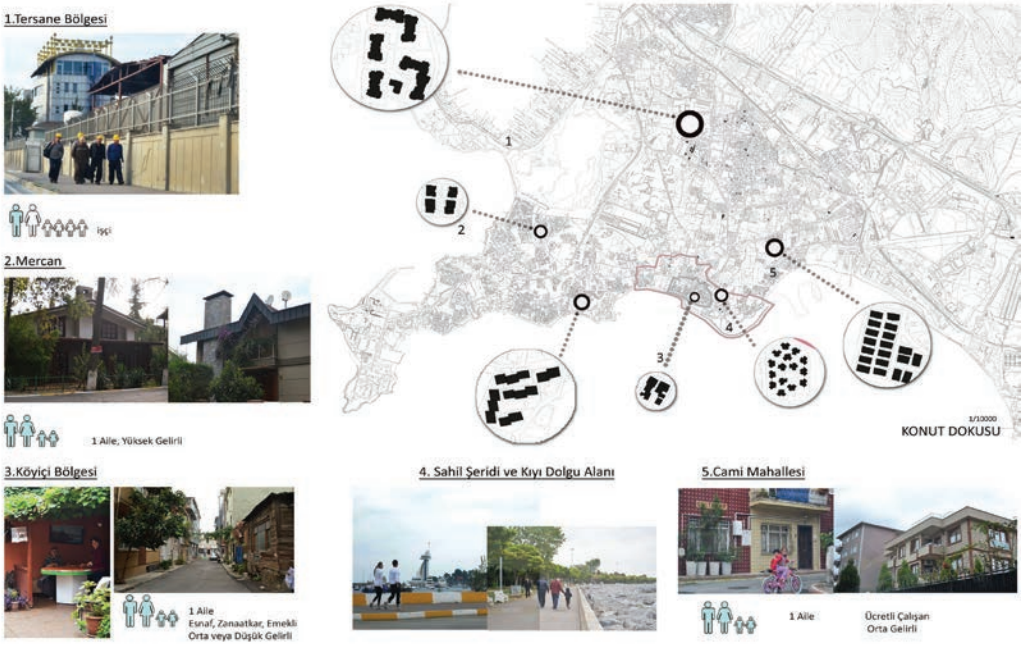

Şekil 4. Tuzla'nın mekânsal gelişim süreci.

Tuzla'daki mekânsal ve sosyal süreçler, alanın genel karakteri hakkında bilgileri yansıtması adına, tersane bölgesi, mercan bölgesi, köyiçi bölgesi, köyiçinin hemen önündeki sahil şeridi ve kıyı dolgu alanı, iç kesime dönüldüğünde cami mahallesi bölgesi şeklinde incelenmiştir. Bunlara ek olarak, yeni kapalı sitelerin temsili örneklerini barındıran Aydınlı mahallesinden bir kesim de ele alınmıştır. Alana sahil yönünden giriş yaptığımızda öncelikle bizi tersane bölgesi karşılamaktadır. Burada çalışan tersane işçileri ve aileleri bu bölge çevresinde veya genelde e5 in yukarısında ikamet etmektedir. Çoğu henüz yenilemeden nasibini almamış beton bloklarda yaşamaktadırlar. Tersaneden merkeze doğru ilerlediğimizde Kamil Abduş Gölü'nü görüyoruz. Sonrasında ise mercan bölgesi yer almaktadır. Mercan bölgesi, genelde yüksek veya orta gelirli ailelerin yazlık olarak kullandığı nispeten lüks kesimdir. Buranın devamında ise ilçenin tarihi merkezi olan ve ticaret fonksiyonun da yoğun olduğu Köyiçi bölgesi yer almaktadır. Köyiçi'nde korunmakta olan bir mahalle dokusu mevcuttur. Buranın yerleşik kullanıcısı genelde orta veya düşük gelirli ailelerdir. Köyiçi'nin hemen önünde rekreasyon alanı olarak sahil parkı bulunmaktadır. Köyiçi'nin arka kısmında ilçenin iç kesimlerine doğru Cami Mahallesi yer almaktadır. Burası ise tarihi merkezin mahalle dokusundan sıyrılıp tekrar beton blokları görmeye başladığımız ve ilçenin çehresnin tekrar değiştiği bölgedir. Bu bölgelere ek olarak da E5'in üst tarafı ise ağırlıklı olarak yine işçi

ISBN: 978-605-80820-1-4

ailelerinin ikamet ettiği yerleşimlerden oluşmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Tuzla'da mekânsal ve sosyal doku haritalaması.

Tuzlaya sahil yolundan gelindiğinde öncelikle yeni merkez civarında yükselen kapalı sitelerin silüetleri görülmektedir. Daha sonra bu alandan tersane bölgesine geçilmektedir. Tuzla'nın E5 aşağısında kalan eski kimliğine dair öğeleri görmeye başladığımız yer, tersane bölgesini geçildiğinde görülmektedir. Bu alanda bir tarafta göl ekosistemini, diğer tarafta bölgeye eklenen tersaneyi ve eski merkez olan Köyiçi'ne gidilen yolun hemen üzerinde de seraları görmekteyiz. Bu rota üzerindeki tarım alanları ve seralar Tuzla'nın önemli kimlik öğelerinden biridir. Buradaki insanlar için tarım faaliyeti geçmişten gelen bir temsili oluşturmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Tuzla'da seralar üzerinden tersane ve göle doğru görünüş
(Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2017).

Kamil Abduş Gölü Tuzla'nın sahip olduğu, doğa gözlemcileri için oldukça önemli

ISBN: 978-605-80820-1-4

duraklardan biri olan doğal alandır. Zaman içerisindeki müdahaleler ve çevresindeki arıtma tesisi sebebiyle zarar görmüş olan ve denizle bağlantısı kesilen lagünün bataklık haline gelmiş olmasına rağmen bu doğal peyzaj, Tuzla'nın yerlileri tarafından balık tutmaya çalışmak gibi basit gündelik faaliyetler için tercih ettiği bir alandır. Balıkçılık gündelik faaliyeti de yine Tuzla'nın eski balıkçı köyü kimliğine bir atıf olan ve günümüzde ilçenin bu bölgesinin kimliğini de yansıtan bir etkinliktir. Göle dair bir yeniden düzenleme çalışması mevcuttur. Projenin göl çevresinin eskiden olduğu gibi doğal yaşam gözlem alanı olacak hale gelmesini amaçladığı ifade edilmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Kamil Abduş Gölü (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2017).

Kamil Abduş Gölü'nden sonra genellikle villaların yer aldığı mercan bölgesi gelmektedir. Bölgede çoğunlukla lüks villalar yer almakla beraber daha eski villaları da burada görmek mümkündür. Bu villaların bahçeleri oldukça kontrollü ve mutlaka sınırlayıcı peyzaj elemanları içermektedir. Mercan bölgesi Tuzla'nın sayfiye karakterini yazlık konutlar ve bu konutların bahçelerinden gözlemleyebildiğimiz yerlerden biridir. Bununla beraber bu bölgede yaşayan insanların kim olduklarına dair izleri de konutlarından ve peyzaj performanslarından tahmin etmek mümkündür. Nispeten daha eski olan yazlık konutlar çevresindeki peyzajdan daha samimi, spontane ve etkileşime açık çevreler okunmaktadır (Şekil 8).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Mercan Bölgesi (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2015-2017).

Tuzla'nın tarihi çekirdeğini içeren Köyiçi bölgesi ilçenin en eski merkezidir. Köyiçi'nde hala korunan bir mahalle dokusu mevcuttur. Kent içerisindeki gündelik peyzaj performanslarına da en çok rastladığımız yerler, mahalle dokusunu hala koruyabilen yerlerdir. Burada yaşayan kişilere dair izlenimleri yine mekanla peyzaj üzerinden kurdukları ilişki aracılığı ile gözlemlemek mümkündür (Şekil 9).

Şekil 9. Köyiçi Bölgesi (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2015).

Buradaki boş tenekelerden uydurulmuş saksılar, araba lastiklerinin yeniden çiçeklik olarak işlevlendirilmesi, evlerin mutlaka bir şekilde uygun bulunan boşluklarının saksılarla yine kendine özel, kendini temsil eden öğelerle donatılması ve bu şekilde bir "yer"e dönüştürülmesi gibi faaliyetleri gördüğümüz zaman nasıl bir yerde olduğumuzu ne

ISBN: 978-605-80820-1-4

nasıl insanlarla karşılaştığımızı imgeleyebilmekteyiz. Buradaki mekanlar karşılaşmalara, buluşmalara, en basit ifadeyle kapı önü sohbetleri gibi kişiler arası iletişim kurmaya fırsat veren, kimliğe dair anlam taşıyan etkinliklerin canlanmasına olanak peyzajları içermektedir. Köyiçi'nde de tarım faaliyeti oldukça yaygın olarak görülmektedir. Gerek arka bahçelerde yaratılan bostanlar ve saksılardaki tarım deneyimleri yine buranın geçmişine atıfta bulunan hala korunan bir kimliği yansıtmaktadır.

Şekil 10. Köyiçi Bölgesi Peyzajları (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2015).

Köyiçi bölgesinin hemen önünde yer alan sahil kesimi ve kıyı dolgu alanındaki rekreasyon alanı Tuzla'nın çekim alanını oluşturmaktadır. Sahilde yer alan minik kayıklar ve tekneler dışında balıkçı ve sayfiye kimliğini bize anlatan pek fazla öğe bulunmamaktadır. Alanda yer alan kıyı parkı ise özel günlerde yapılan törenlerin kullanıldığı alan ve çocuk oyun alanları haricinde Tuzla'daki tüm kullanıcıları hitap edecek etkinlik fırsatları sunma adına oldukça yetersizdir. Bu bölgede yoğun olarak bulunan ticari faaliyet üzerinden biçimlenen mekanlar Tuzlalıların günümüzdeki buluşma ve etkileşim alanlarını oluşturmaktadır. Köyiçi'nin bitimindeki bostanların hemen arkasında ise başka bir konut ve kimlik dokusuna keskin bir geçiş yaşanmaktadır. Şekil 11' de görüldüğü üzere, yeni yapılmakta olan bir site, hemen yanında daha orta gelirli grubun yaşadığı ve henüz yenilemeden payını almamış olan bloklar, sonrasında ise arada kalan peyzajı takiben gelen eski mahalle dokusu bir arada görülmektedir (Şekil 11). Burada görülen geçişin fotoğrafının Tuzla'nın geçirdiği kimlik değişimini özetlediğini söylemek mümkündür.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 11. Köyiçi Bölgesinden cami mahallesine görünüş (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2017).

Cami Mahallesi'nde yer alan bu beton bloklar içerisinde de mutlaka bir şekilde burada yaşayan kişilerin kimliğini ortaya koyma ve yaşadığı yeri kendine özel kılma amacı ile oluşturduğumuz performanslar mevcuttur. Fakat aradaki geçişte bu performansların sergilenmesinde bir kopuş görülmektedir. Çünkü burada artık Köyiçi temelindeki mahalle dokusunun getirdiği özgür deneyimler daha kısıtlı yaşanmaya başlamaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Cami mahallesi (Elif Köklü kişisel fotoğraf arşivi, 2015 - 2017).

Bu bölgelerin devamında Tuzla'nın ana merkezinden çok uzak olmayan ve alanine günümüzdeki kimlik yansımasını sergileyecek olan kapalı sitelere bir örnek olarak "Evora Evleri" görülmektedir. Evora evlerinin peyzaj dokusu incelendiğinde bize herhangi bir peyzaj deneyimi yaşattığını söylemenin pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sitede de genel olarak kapalı sitelerdeki peyzaj tasarımına benzer olarak tek düze bir dil görülmektedir. Bu tasarım dili ile kurgulanan mekanda kullanıcıya vaadedilen yapay bir peyzaj tecrübesidir. Buradaki kontrolcü ve tekdüze peyzaj tasarımı spontane etkinliklere, karşılaşmalara ve özgür deneyimlere olanak sağlamamaktadır (Şekil 13).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 13. Evora evleri, Tuzla Aydınlı Mahallesi.

Bu projelerde vaadedilen peyzaj dokusu konutun çevresini tamamlayan bir öğe, hiç bir etkileşime fırsat sunmayan bir doku olarak tasarlanmakta ve ayrıca uygulamadan önceki satış görsellerinde de yapay bir tecrübe pazarlanmaktadır. Kapalı sitelerde vaadedilen peyzaj imajının bir hikayesi yoktur ve benzer dillerde kimliksiz mekanlar oluşmasına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak bu alanlarda sosyal bir üretim olarak niteleyebileceğimiz herhangi bir gündelik peyzaj faaliyeti görmek mümkün değildir.

Tuzla'daki bölgelerin mekânsal yapısı incelenirken kıyaslama yapıldığında ortalama büyüklükler üzerinden yorum yapmak için bölgeler içerisinden eş büyüklükte alanlar seçilip buradaki yapılaşma, tipoloji ve sokak dokusu incelenmiştir. Burada alan büyüklüğü seçiminde referans olarak alınan, bölgedeki en küçük alan olan, tarihi merkez Köyiçi yaklaşık 4 hektarlık bir alanı kapsadığından, denk bir kıyaslama elde edebilmek için incelenecek alanlar yaklaşık 4 hektarlık olarak belirlenmiştir. Bu alanların içerisinde yer alan sokak dokusu, binalar ve yapı adalarına dair yapılan analizler, fotoğraflarda görmüş olduğumuz alanlara dair gündelik peyzaj yorumlamalarını destekleyecek şekilde yorumlanmıştır. Bu hesaplamalar yapılırken uydu görüntüsü üzerinden sokaklar için akslar üretilmiştir. Bu doğrultuda aks sayısı, ortalama aks uzunlukları, aksların ortaya çıkardığı yapı adası adedi, bu yapı adalarının ortalama büyüklükleri ve bunlarla beraber bu bölgelerde yer alan binaların kat yükseklikleri, yan yana geliş biçimleri ve doluluk boşluk oranlarına dair veriler elde edilmiştir. Alanın tarihi çekirdeğini oluşturan Köyiçi bölgesinde ortalama yapı adası büyüklüğü 1412,18 m^2 iken, devamında gelen Cami mahallesinde 3386,3 m^2, tersane civarını niteleyen Aydınlı mahallesinde 3159 m^2, sahil üstündeki kısımda İstasyon mahallesinde 3473,4 m^2, Mercan bölgesinde 4401,5 m^2 ve son olarak yeni yapılan kapalı siteleri içeren Aydınlı mahallesinde ise 7116 m^2 olarak hesaplanmıştır (Şekil 14).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Aydınlı Mahallesi- bloklar

Yapı adası adet: 11, Yapı Adası Toplam Alanı: 34.749 m²
Yapı adedi: 42, Yapılaşmış alan toplamı: 13.073 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	72.2121
en az	11.2349
en çok	116.074
standart sapma	27.365
miktar	15

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 3159 m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,37

Aydıntepe Mahallesi-yeni konutlar

Yapı adası adet: 5, Yapı Adası Toplam Alanı: 35.580 m²
Yapı adedi: 8, Yapılaşmış alan toplamı: 5644 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	71.0799
en az	22.7347
en çok	163.563
standart sapma	45.9733
mikta	14

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 37116 m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,15

Mercan Bölgesi

Yapı adası adet: 8, Yapı Adası Toplam Alanı: 35.212 m²
Yapı adedi: 74, Yapılaşmış alan toplamı: 8267 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	88.1547
en az	12.6751
en çok	231.864
standart sapma	68.8846
miktar	11

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 4401,5m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,23

Köyiçi bölgesi

Yapı adası adet: 22, Yapı Adası Toplam Alanı: 31.068 m²
Yapı adedi: 102, Yapılaşmış alan toplamı: 13.638 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	67.8241
en az	14.6817
en çok	212.158
standart sapma	56.5407
miktar	24

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 1412,18m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,43

Cami mahallesi

Yapı adası adet: 10, Yapı Adası Toplam Alanı: 33.863 m²
Yapı adedi: 36, Yapılaşmış alan toplamı: 6842 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	65.8825
en az	14.8296
en çok	164.337
standart sapma	42.4532
miktar	21

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 3386,3m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,20

İstasyon mahallesi

Yapı adası adet: 10, Yapı Adası Toplam Alanı: 34.734 m²
Yapı adedi: 61, Yapılaşmış alan toplamı: 8832 m²
Sokak değerleri analizi:

ortalama	66.6237
en az	19.2547
en çok	140.384
standart sapma	30.9861
miktar	19

Ort. Yapı Adası Büyüklüğü: 3473,4m²
Doluluk/Boşluk Oranı: 0,25

Şekil 14. Tuzla'da seçilen alanlardan temsili bölgelerin mekânsal analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tarihi çekirdekte diğer alanlara göre nispeten çok sayıda ve küçük yapı adaları bulunmakla beraber, ilçe gelişim sürecinde diğer alanlarda daha az sayıda ve daha geniş yapı adaları içerecek şekilde biçimlenmiştir. Buna bağlı olarak doluluk/boşluk oranında da en yüksek oran Köyiçi'ne aitken (0,43) en düşük oran kapalı sitelerin olduğu Aydıntepe mahallesinde (0,15) görülmektedir. Ayrıca, ortalama yol uzunluklarına bakıldığında, en kısa uzunluk 65,88 m Cami mahallesinde iken en fazla uzunluk 88,15m ile Mercan bölgesindedir. Yol sayısına bakıldığında ise en az yol sayısı ve kesişiminin en yeni kısım olan Aydıntepe mahallesinde olduğu görülmektedir. Daha eski bölgelerde ise daha fazla kesişen yol bulunmaktadır. En fazla aks sayısı, en eski yerleşim çekirdeği olan Köyiçi'nde bulunurken, en yeni alan olan Aydıntepe'de sokak sayısı daha az tespit edilmiştir. Sokak sayısı azaldıkça sokak uzunlukları ve lineerliğin de arttığı görülmüştür. Daha fazla aksla bölünen ve daha fazla yapı adası içeren Köyiçi'ne oranla, en son gelişen alan olan Aydıntepe'de ise daha az yapı adası bulunmaktadır. Tarihi merkezde ve mercanda genellikle 2-3 katlı konutlar yer almaktayken yapıların işlevleri ve biçimleri farklılık göstermektedir. Mercanda bu konutlar yazlık villalar şeklinde yer almaktadır. Yeni dokuyu yansıtan ve en son gelişen alan olarak Aydıntepe mahallesinde ise yüksek katlı yapılar bulunmaktadır. Merkezde bitişik bir halde bulunan binalar kentin yayılmasıyla kapalı sitelerde yer alan büyük kütlelere dönüşmüştür ve tarihi merkeze kıyasla daha fazla boş alan ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Küreselleşme ile beraber kentler ve gündelik faaliyetlerimizin peyzajları da değişmektedir. Yerel olandan uzaklaşılıp yere özgü olan değerler kaybedildikçe, her yerde aynı ürünler ortaya koyulduğundan, sosyal ve mekansal yapılar da benzer hale gelmiştir. Bu durum kimlik bağlamında önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Günümüzde kişilerin arasındaki ve kişilerin mekanlarla kurdukları ilişkileri tüketim faaliyeti biçimlendirmektedir. Tuzla'ya baktığımızda geçirdiği mekânsal değişim süreçleriyle, küreselleşmenin getirdiği benzer yerler oluşma durumunun, kimliksizlik etkisinin ve mekan ile kurulan ilişkilerdeki değişimin net bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür. İlçede çok katmanlı bir sosyal ve mekansal yapı mevcuttur. Bu dokulardan her birinde ilçenin gelişim süreci boyunca geçirdiği dönüşümün izleri görülmektedir. Bir yanda mahalle dokusunun sunduğu sosyal bağlar ve deneyimler varken bir yanda da günümüzün gerçeği olan tekdüze, kontrollü ve kısıtlı ilişkiler ağı sunan mekanlar yer almaktadır. Tarihi merkez olan Köyiçi'nde hala korunmakta olan mahalle dokusu mevcuttur. Yapılan analiz sonucunda da ortaya koyulduğu gibi bu doku içerisinde diğer kısımlara oranla daha fazla kesişen yol bulunmaktadır. Bu yolların da yine daha fazla yapı adalarına böldüğü mekanda, genellikle 2-3 katlı yapılar yer almaktadır. Bu alan içerisinde elde edilen her boşlukta kişilerin kimliklerini yansıtan, peyzaj elemanları aracılığıyla gerçekleştirdikleri temsiller yer almaktadır. Özellikle geçmişten gelen tarım faaliyeti, balkon, bahçe, saksı gibi elemanlarda sürmekteyken, aynı zamanda çok sayıda kesişen yolun doğurduğu karşılaşmalar, sokak köşelerinde yer alan buluşma mekanları, kapı önleri gibi alanlar da bireylerin mekan tecrübelerine değer katan ve buradaki mahalle dokusunu tanımlayan unsurlardır. Fakat yeni yapılan kapalı siteler olan Aydınlı mahallesine gelindiğinde yapıda net bir ayrışma görülmektedir. Burada bulunan daha az yol miktarı, artan uzunluklar ve yol genişlikleri fakat daha az kesişim olması gibi faktörlere ek olarak, yüksek katlı ve yoğunluklu yaşam alanları geniş yapı adalarına yerleşmiştir. Fakat bu geniş yapı adalarında kazanılan boş alanlar kontrollü bir şekilde düzenlenmiş, seyretme üzerine inşa edilmiş birer manzaradır. Burada herhangi bir karşılaşma imkanı sunulmamakla birlikte, yüksek

ISBN: 978-605-80820-1-4

katlı konutların kendileri ve bu yapıyı çevreleyen duvarlar bile birer sınır ve kontrol öğesi olarak görülmektedir. Bu tip alanlarda herhangi bir peyzaj deneyiminden veya sosyal bağ kurulmasından söz etmek pek mümkün değildir.

Mahalle dokusunu koruyan yerlerdeki gündelik peyzaj performansları, daha özgür ilişkiler ve yerlerin hikayeleri, yerini kapalı sitelere, bu sitelerin sunduğu imaja, pazarladığı hayat tarzı ve kimliksizliğine bırakmaktadır. Oldukça yaygın hale gelmiş olan kapalı sitelerdeki yaşam tarzının sunduğu peyzaj, deneyimlenmekten oldukça uzak, seyretmeye yönelik bir öğe olarak yerleştirilmektedir. Deneyime imkan vermeyen bu peyzajlarda mekanın hikayesinin oluşması mümkün değildir. Bir mekanın kimliği o mekanın öğeleri ile olduğu kadar, mekanı kullanan kişilerin mekana dair anıları, izlenimleri ve deneyimleri ile de ilişkilidir. Dolayısıyla o yere özgün herhangi bir anı ve hikaye üretilemeyen mekanla aidiyet kurulamaz ve kimlik öğelerinden bahsedilemez. Bir mekana kimlik veren şey biraz da gündelik hayatımızın peyzajları tarafından yaratılmaktadır. Küreselleşme dolayısıyla insanları sosyalleşeme, özgürleşmeye ve burayla bağ kurmaya dolayısı ile de buraya bir kimlik anlamı yüklemeye dair herhangi bir teşvik edici unsur içermeyen mekanlar yaratılmaktadır. Dolayısıyla gündelik peyzaj deneyimlerimiz de giderek kısıtlanmakta ve zamanın şartlarına göre evrim geçirmektedir. Özellikle ticari faaliyetlerin yaygın olduğu kent merkezlerinde yaşayan insanlar için basit gündelik performansları sergileyecek ve iletişim kurulacak mekanlar oldukça kısıtlıdır. Artık insanlar iletişim kurmak, sosyalleşmek, vakit geçirmek için kafeler gibi tüketim mekanlarını kullanmaktadırlar. Gündelik hayatımızın evriminin özellikle kentlerdeki gündelik peyzaj faaliyetlerini de değiştirdiği ve kavramın temelde içinde barındırdığı "sosyal üretim" durumundan uzaklaşıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak da küreselleşmenin ve değişen kent yapısının gündelik hayatın, kentlerin, peyzajın ve gündelik peyzaj deneyimlerinin de evrilmesine yol açarak toplumları ve mekanları kimliksizliğe sürüklediğini görmek mümkündür. Bu durumun önüne geçilmesi için de çağın gerekliliklerine de uygun olacak şekilde gündelik peyzaj faaliyetlerinin yaratılmasını ve mekanın yerel özelliklerinin ön plana çıkarılmasını destekleyecek tasarım ve planlama yaklaşımlarının benimsenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Aasbo, S., (1999). History and Ecology in Everyday Landscape, *Norwegion Journal of Geography, 53 :2-3*, 145-752.

Amin, A. (2008), Collective culture and urban public space, *City, 12:1*, 5-24

Avcıoğlu, S. (2013). *Tarihi Çevrelerde Kentsel Yenileme Eğilimleri: Tuzla Köyiçi Örneği*. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekanlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17:2*, 199–226.

Coles R.W. & Caserio M. (2001). *Social Criteria for the Evaluation and Development of Urban Green Spaces*, Report to the European Commission, Project URGE – Urban Green Environment, EVK4-CT- 2000–00022

Coles, R., Millman, Z., & Flannigan, J. (2013). Urban landscapes - everyday environmental encounters, their meaning and importance for the individual. *Urban Ecosystems, 16:4*, 819–839. http://doi.org/10.1007/s11252-013-0327-y

Crawford, M., (2008). *Introduction, Everyday Urbanism*, edited by Chase, J., 1.,

Crook, J.M., (1989) *The Dilemma of Style: Architectural ideas from the Picturesque to the Post-*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Modern. John Murray Publishers Ltd

Crouch, D. (2012). Landscape, Land and Identity: Spatial Practices, (13).

Erbaş Gürler, E., & Özer, B. (2012). *Daily Landscapes As A Part Of Urban Identity*. In E. Duyan & C. Öztürkcan (Eds.), House and Home from a Theoretical Perspective II, ARCHTHEO'12 Theory of Architecture Conference (pp. 28–37). İstanbul: DAKAM Publishing.

Erdem, M., Erbaş Gürler, E., (2009). *Transformation f Landscapes*, LIVENARCH IV: 4th lnternotionol Conference of Livable Environments & Architecture, 9-11 July 2009, Trabzon, Turkey.

Fyhri, A., Kr, J., & Jacobsen, S., (2000). *Experiences of Landscape in Everyday Life*.

Gawryszewska, B., (2001). *Struktura Wspolczesnego Ogrodu Rodzinnego*, PhD Thesis Wydzial Ogrodnictwa, Architektury Krajobrazu SGGW Warszawa.

Gidley, B. (2013). Landscapes of belonging, portraits of life: researching everyday multiculture in an inner city estate. *Identities*, *20:4*, 361–376. http://doi.org/10.1080/1070289X.2013.822381

Gündoğar, R. (2013). *Organize Sanayi Yatırımlarının Mekansal Gelişim Süreçlerine Etkileri Üzerine Bir Analiz: Tuzla (İstanbul) Örneği*. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Hiss, T. (1998). The experience of place, aperture. *Winter, 150*, 40–59.

Kaplan,R. & Kaplan S., (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective. Cambridge*. Cambridge University Press

Leach, N., (2005). *"Belonging: Towards a Theory of Identification with Space" in Habitus :a Sense of Place*, edited by Jean Hillier and Emma Roorksby, Second Edition, 297–311. England: Ashgate.

Lefebvre, H., (1971). *Everyday life in the modern world. London: Allen Lane.(1991). Critique of everyday life*. Vol. I. Introduction. Translated by John Moore. London: Verso.

Lothian, A., (1999), Landscape and the Philosophy of Aesthetics: Is Landscape Quality Inherent in the Landscape or in the Eye of the Beholder?, *Landscape and Urban Planning, 44*, pp. 177–198.

Millman, Z.K., (2012) *Landscape narratives and the construction of meaning in the contemporary urban UK canal-scape*, PhD thesis, Birmingham City University, Birmingham UK.

Palmer, J.F. & Hoffman, R.E. , (2001), Rating Reli- ability and Representation Validity in Scenic Land- scape Assessments. *Landscape and Urban Planning, 54*, pp. 149–161.

Pink, S. (2009) *Doing sensory ethnography*. Sage, London.

Rajendran, L. P. (2013). Everyday Landscape and Meaning in Urban Living. *AGATHOS: An International Review of the Humanities and Social Sciences*, *4:2*, 120–131.

Relph, E., (1976), *Place and Placelessness*. London: Pion.

Schatzki, T. R., (2011). *"Landscapes as Temporalspatial Phenomena" in The place of landscape concepts, contexts, studies*, edited by Jeff Malpas, 65–89. Cambridge, Mass.: MIT

Press. http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=386839

Scholte, J.A., (2005). *Globalization: a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Taylor, K., (2008) *Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia*. In: 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible', 29 sept – 4 oct 2008, Quebec, Canada.

Upton, D., (2002). "Architecture in Everyday Life." *New Literary History, 33:4*, (October 1): 707–723. doi:10.2307/20057752.

Van Eck, C., (2000) *The splendid effects of architecture, and its power to affect the mind: the*

ISBN: 978-605-80820-1-4

workings of picturesque association. In: Birksted J (ed) Landscapes of memory and experience. Spon Press, New York, pp 245–258.

Watson, S., (2012) B*eing and imagining: capturing children's interactions in natural processes and landscape*', Landscapes in Transition 49th International Federation of Landscape Architects World Congress, Cape Town, South Africa, 5 – 7 September 2012.

Wisniewska W., (2003). *Krajobrazy codzienne*, Politechnika todzka, Zeszyİy Naukowe 903, rozprawy naukowe z.

Url-1: https://www.tuzla.bel.tr

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi

Burcu SARI BAŞMAN, Oya AKIN

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
sariburcu@yahoo.com, oakinster@gmail.com

Özet: *Bu çalışmada 1950 öncesi, 1950-1980 ve 1980 sonrası kesitte dokudan birim konut* ölçeğine, ortak mekânların hangi dinamikler etkisi ile nasıl değiştiği ve günümüz kesitinde ortak mekânlarını yitiren dokularda ortaya çıkan problemlerin tanımlanması *amaçlanmaktadır. Çalışmanın omurgasını; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut olmak üzere üç ölçek oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle; kavramsal olarak mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut* ölçeklerinde *ortak mekân kavramının ne ifade ettiği ve öneminden bahsedilmiştir. 1950'den günümüze ortak mekânların hangi dinamikler etkisinde nasıl değiştiği sorusunun somut yanıt*ı ise dönemlere ait ve mevcut kesit itibariyle varlığını sürdüren *doku örnekleri üzerinden yapılan arazi çalışmalarından hareketle aranmıştır. İlk dönem ve son dönem örneklerinden seçilen iki dokunun; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeklerinde yer alan ortak mekânları;* üç ölçeğe ilişkin belirlenen ölçütler *dâhilinde değerlendirmekte ve ortak mekânlarını kaybeden günümüz dokularına ilişkin çıkarımlarda bulunulması hedeflenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Ortak Mekân, Doku, Komşuluk Birimi, Mahalle*

Giriş

Schulz'a (1980) göre mekânlar mevcudiyetlerini sınırlarından almaktadır ve inşa edilmiş sınırlarla çevreden ayrılmış bir alandır. İnsan yapısı mekânın ayırıcı özelliği olan sınırlandırma ve sınırlayan elemanların niteliği; mekânın karakteri ile doğrudan ilintilidir. Bu bağlamda ortaya çıkan bir diğer kavram da ***açıklıktır*** ve mekânın niteliği açısından önem taşımaktadır. Buna göre mekânı sınırlandıran elemanların masifliği veya şeffaflığı, mekânın yalıtılmış veya kapsamlı bir bütünlüğün bir parçası olduğunu belirtmektedir. Öte yandan mekânın sınırlandırılarak herhangi bir çevreden ayrılması, ***farklılaşma*** kavramını da beraberinde getirmektedir. Belirli bir alanın sınırlandırılarak çevresinden ayrılması ve mekân niteliği kazanması; o mekânın anlam, işlev veya form bakımından farklılaştırıldığını belirtmektedir (Ashihara, 1981). Bu doğrultuda işlev, anlam ve form bakımından farklılaşan mekânları; iç mekân/dış mekân, mimari mekân/kentsel mekân/yeşil mekân veya mülkiyetine ve kullanıcısına göre kamusal, yarı kamusal/yarı özel ve özel olarak sınıflandırmak mümkündür. Bahsi geçen mekân türlerini birbirlerinden bağımsız ve farklı niteliklere sahip mekân türleri olarak düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü dış mekân olarak değerlendirdiğimiz yeşil mekânlar ve kentsel mekânlar aynı zamanda kamusal mekânlardır. Benzer şekilde, iç mekân olarak ele alınan mimari mekânlar mülkiyet-kullanıcı ilişkisi açısından hem kamusal (ticari birimler, sanayi tesisleri, eğitim tesisleri vb.) hem de özel mekân (konut alanları, özel çalışma alanları vb.) olabilmektedir. Mekânı herhangi bir çevreden ayıran diğer özellik ise ***"anlam"***dır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mekânlar temelde nesne ve onu algılayan insan arasındaki ilişki ile oluşmakta ve anlam yüklenmektedir (Altman, & Zube, 1989). Mekân, psikolojik veya sembolik anlam kazandıkça ***"yer"*** olmaktadır. Mekânın yer haline gelmesi, kentsel bellekte ortak kullanıma ve sembolik anlama konu olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu olgu **ortak mekân** kavramını gündeme getirmektedir.

Çalışmanın amacı; 1950 öncesi, 1950-1980 ve 1980 sonrası kesitte birim konuttan doku ölçeğine, ortak mekânların hangi dinamikler etkisi ile nasıl değiştiği ve günümüz kesitinde ortak mekânlarını yitiren dokularda ortaya çıkan problemlerin tanımlanması olarak belirlenmiştir. İlk bölümde ortak mekân kavramının; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeklerindeki yerinden ve öneminden bahsedilmektedir. İkinci bölümde bahsi geçen üç ölçek kapsamında, 1950'den günümüze kentsel dokunun ve ortak mekânların hangi dinamikler etkisiyle, neden değiştikleri sorgulanmaktadır. Son bölümde ise üç ölçekte ortak mekân kavramına ilişkin belirlenen ölçütler temel alınarak seçilen iki örnek doku karşılaştırılmakta ve ortak mekânlarını yitiren dokularda meydana gelen fiziksel/sosyal sorunlara vurgu yapılmaktadır.

Ortak Mekân Kavramı ve Önemi

Ortak mekân; toplumun tüm kesimlerine açık, konfor ve rahatlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere bireysel veya toplu olarak yararlanılabilen, toplum yaşamını doğrudan etkileyen fiziksel mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yaşam arenası olarak nitelendirilen bu mekânlar; ayrım gözetilmeden farklı toplumsal katmanlardaki insanların kullanabildiği mekânlar olarak düşünülmekte, insanların milliyeti, yaşı, cinsiyeti, etnik, fiziki vb. özelliklerinin, herkese açık olması konusunda bir engel teşkil etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009). Bu doğrultuda ortak mekânlar; toplumsal iletişimin düğüm noktaları, dinlenme ve eğlence etkinliklerinin ortak alanları olmalarının yanı sıra, kent içinde hareket kanalları olarak da işlev gören, dolayısıyla sosyal entegrasyon ve bireylerarası etkileşim sağlama potansiyeli yüksek, mekânlardır (Norberg-Schulz, 1980).

İçinde bulundukları toplum ve dönemin birer ürünü olan ortak mekânlar; bulundukları yerin tarihi, topografyası, iklimsel verileri gibi fiziksel etmenlerin yanı sıra, toplumların gelenekleri, kültürleri ve yaşam tarzları gibi sosyal ve psikolojik etmenlerin de biçimlendirdiği mekânlardır. Öte yandan ortak mekânlar kent yaşamına ilişkin beklentilerin farklılaşmasına, değişen toplumsal, ekonomik ve kentsel koşullara bağlı olarak sürekli bir gelişim ve değişim göstermektedir (Moudon, 1989). Ortak mekânlar sınırlılık, farklılaşma ve anlamlılık kavramlarına ek olarak; ***işlevsellik ve esneklik, ulaşılabilirlik, eşitlik, estetik ve güvenlik*** kavramları bağlamında değerlendirilmektedir.

İşlevsellik ve Esneklik: Ortak mekânların, birey veya grupların istenen fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi, ortak mekânların kullanıcı gruplarının istek ve ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanmasını gerektirmektedir (Marcus,1990). Değerlendirilmesi gereken bir diğer konu ise, farklı kullanıcıların farklı istek ve ihtiyaçları göz önüne alınarak mekânın içerdiği etkinliklerin çeşitlilik göstermesi ve bu farklılıklara uyum gösterebilecek esnekliği sağlayabilmesidir. Esneklik, "mekân değerlerinin aktif olarak kullanımı veya değiştirilebilmesi ile işlev değişimine uyumu" olarak tanımlanmaktadır (Lynch, 1990). Tasarım aşamasında özgür ve davranış çeşitliliğine uyum sağlayabilen, kullanıcının değiştirebileceği formların yaratılması, çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesine olanak tanımaktadır (Uzun, 2001).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ulaşılabilirlik: Bir ortak mekânın daha çok sayıda insan tarafından, daha yoğun bir şekilde kullanılabilmesi için öncelikle o mekâna kolaylıkla ulaşılabilmesi gerekmektedir. Ulaşılabilirlik, fiziksel olduğu kadar psikolojik bir konudur (Lynch, 1990). Ortak mekânlar potansiyel kullanıcılar tarafından kolaylıkla görülebilir ve girilebilir olmalı, mekânın kullanım amaçlı ve kullanılabilir durumda olduğu mesajı açıkça verilmelidir (Uzun, 2001).

Eşitlik: Mekâna gelen insanlar arasında, sahip oldukları nitelikler esas alınarak, temel hakların kullanımı bakımından herhangi bir ayrım yapılmamasıdır. Eşitlikçi ortak mekânlar; kullanıcı gruplarının haklarını gözetir, tüm gruplara açıktır ve hareket özgürlüğü sağlarken sahipliği de korumaktadır (Uzun, 2001).

Estetik: Ortak mekânların oluşum sebeplerinden biri de; kentin karmaşık ve sıkıcı ortamından uzaklaşarak, psikolojik rahatlama ve dinlenmeyi sağlayacak nitelikte ortamlar sağlamaktır. Ortak mekân kullanıcılarının memnuniyeti ve potansiyel kullanıcıların mekâna çekilmesi için ortak mekân; hem içeriye hem de dışarıya karşı güzel ve ilgi çekici olmalı, kullanıcıları kent baskısından uzaklaştırarak moral kazandırmalıdır (Marcus, 1990).

Güvenlik: Potansiyel kullanıcılara ortak mekânların güvenli ve korunmalı olduğu duygusunun verilmesi, ortak mekân tasarımında önem kazanmaktadır. Mekânın her köşesinin kullanıcılar ve diğer insanlar açısından rahatlıkla görülebilir ve algılanabilir olması güvenlik duygusunun oluşmasında önemlidir [8]. Ortak mekânlar kapsamında değerlendirilen güvenlik kavramının bir diğer yönü ise, mekânın mimari özellikleri ile mekânda kullanılan donatı elemanlarının güvenliğidir. Tasarım aşamasında mekânı kullanacak potansiyel kullanıcı profili (çocuk, yaşlı, engelli vb.) göz önünde bulundurulmalı ve kullanılan malzemeler yaralanmalara sebebiyet vermeyecek nitelik ve şekilde seçilmelidir (Uzun, 2001).

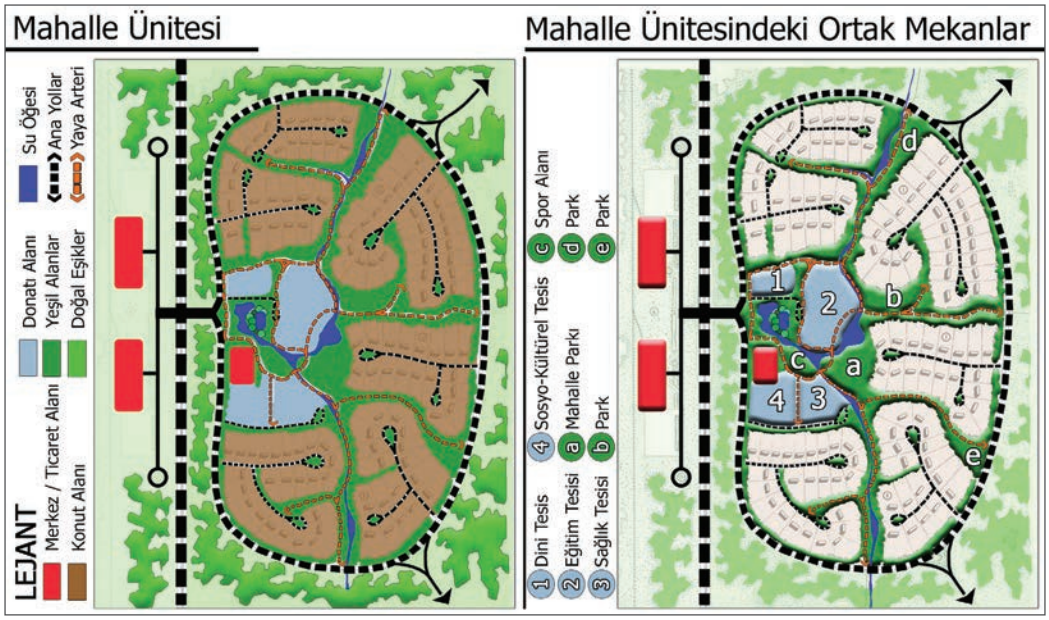
Özgün bir birey olarak insan, kentsel ve sosyal çevresi ile iletişim kurma ve sosyalleşme ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bu sosyalleşme ve etkileşime zemin hazırlayan, insanların çeşitli fiziksel, sosyal, kültürel etkinliklerini gerçekleştirdikleri ve bu nedenlerle bir araya gelerek etkileşim ve iletişim kurdukları, birbirleriyle ve kentsel çevreleriyle tanışıklık geliştirdikleri toplumsal alanlar olan ortak mekânlar, toplumların ve bireylerin sosyal yaşamlarının niteliği ve sürdürülebilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır (Jackson, 1987).

Mahalle / Komşuluk Grubu Ölçeğinde Ortak Mekân

Konut alanlarının bir parçası ve yerleşme içindeki en küçük yönetim birimi olan mahalle; idari, fiziki ve sosyal bir alt bölgedir. Kent ve kasabalarda belediye sınırları içinde yer alan ve belde hizmetlerinin yürütülmesine yardımcı olan bir yönetim birimi olması idari boyutunu tanımlamaktadır. Mahalle; doğal ve yapay eşikler ile sınırlandırılmış, algılanabilir bir sınır içinde konumlanan bir yerleşmeyi tarif etmesi dolayısı ile **fiziksel bir alt bölgedir.** Ayrıca mahalle başkalarıyla ortak bir hayatı yaşadığımız, tanış olma boyutunun, iletişimin ve örgütlenmenin var olduğu **sosyal bir alt bölgedir**. Christopher'a (1977) göre bir sosyal sistemin varlığını sürdürebilmesi ancak ortak bir mekânın varlığına bağlıdır (Alexander, 1977). Toplum değerleri ancak ortak bir zeminde kazanılır ve yaşanır. Mahalle sakinleri arasındaki komşuluk ilişkilerinin sosyal bir boyut kazanmasında, sürdürülüp geliştirilmesinde ve bireyler arasında birlikte yaşama bilincinin oluşmasında mahallelerde yer alan ortak mekânların rolü büyüktür. Bir mahalle ünitesi kapsamında olması gereken, ihtiyaç duyulan ortak mekânlar; ticari/hizmet birimlerinden (fırın, kasap, bakkal, manav, vb.) oluşan bir çarşı, eğitim tesisleri (kreş-ilköğretim okulu), sağlık tesisleri,

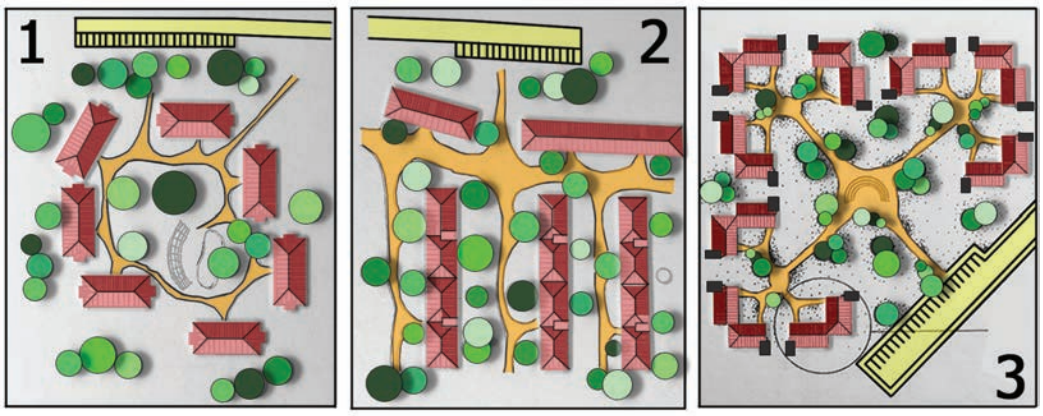
ISBN: 978-605-80820-1-4

sosyal ve kültürel tesisler, dini tesisler, açık yeşil alanlar (çocuk oyun alanları, mahalle parkı vb.) ve ulaşım yüzeyleridir. Bu mekânlar nüfusun günlük ihtiyaçlarına cevap veren, canlılık ve hareketliliği sağlayan, sosyal ilişkileri geliştiren mahalle yaşamının en önemli odak noktalarıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Mahalle Ölçeği ve Bu Ölçekte Yer Alan Ortak Mekânlar [1].

Uluslararası literatürde komşuluk grubu olarak tanımlanan birimler ortalama 1.500 – 2.000 kişilik bir nüfusun oluşturduğu bir ünitedir ve park, çocuk bahçesi, otopark alanı yanısıra kreş ve küçük bir çarşı vb. ortak alanlara gereksinim duyulmaktadır (Alexander, 1977) (Şekil 2).

Şekil 2. Komşuluk Grubu Örnekleri ve Bu Ölçekte Yer Alan Ortak Mekânlar (Gür, Ş. Ö., 2000'den Yararlanılarak Şemalaştırılmıştır).

Sokak / Meydan / Yapı Adası Ölçeğinde Ortak Mekân

Kanal ve dinamik mekân olarak tanımlanan **sokak**lar; konut gibi özel mekânlarla en yakın ilişkide bulunan mekânlardır ve ulaşım ağı bileşeni olmanın ötesinde bireyin sosyalleştiği,

ISBN: 978-605-80820-1-4

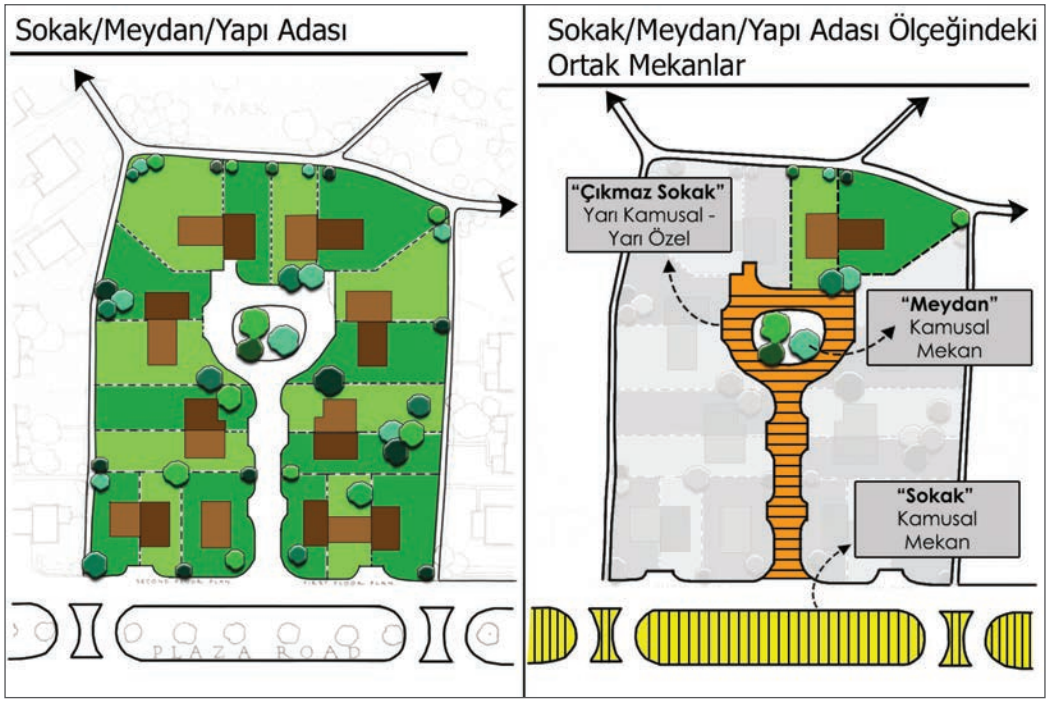
diğerleriyle karşılaşıp benzer ve farklı dünyaları gözlemlediği, yaşam telaşının olduğu ve mahalle kültürünün oluşmasındaki önemli mekânlardandır. Sokak; toplanma, oturma, izleme, sohbet, elişi yapma, seyretme yeri, komşuluk mekânı, oyun alanı, hareket etme mekânı gibi işlevlerle yüklüdür (Jacobs, 2009). "Ev gibi", "eve girer gibi" deyimini kullandıran sokak; konutun ve konut içindeki eylemlerinin devamının gerçekleştirildiği, bütünleyici bir yaşam mekânıdır. Sokağın biçim ve kullanımı yönünden bir yaşam mekânı olma özelliği, onu bir nevi evin devamı niteliğindeki bir iç mekâna dönüştürmektedir.

Çıkmaz sokaklar ise; kontrol edilebilen ve kapısı sadece oraya açılan ve birbirini tanıyan mahalle sakinleri için ortak anlamlar taşıyan mekândır. Sokak sakinleri çıkmaz sokağı sahiplenmekte ve bu özellik orayı güvenli kılmaktadır. Genel kullanıma açık olmaması mahremiyetin yanı sıra insanların farklı amaçlar için bir araya gelmesine olanak sağlamaktadır ve bu özellik onu bazen yarı kamusal bazen de yarı özel bir mekân yapmaktadır (Bektaş, 2007). Çıkmaz sokağın girişi yarı kamusal bir alan olmakta fakat çıkmaz sokağın sonu yarı özel bir nitelik taşımaktadır. Baştan sona doğru kamusallık, yumuşak bir şekilde özele dönüşmektedir. Çıkmaz sokağın bir ucu yapı adası ortasındaki konut birimine (özel mekân), bir ucu da yapı adası çevresinde bulunan sokağa (kamusal) bağlanmaktadır (Şekil 3).

Öte yandan birkaç sokağın birleşmesi/kesişmesi sonucu oluşan veya çıkmaz sokakların sonlandığı kentsel açıklıklar, kent ve toplum kimliğinin oluşumunda en önemli rolü üstlenen **meydan**/meydancıklardır. Bu mekânlar; insanların günlük yaşamlarının bir parçası olan, geçmişi temsil eden ve toplumsal ve fonksiyonel çeşitliliği sağlayan kamusal ortak mekânlardır. Aynı zamanda; kentsel sirkülasyonu başlatma ve yönlendirme ile toplanma mekânı olarak hizmet veren odak noktalarıdır (Küçükerbaş ve Özkan, 1994). Buluşma, toplanma, dağılma, bekleme, oturma, hareket etme, izleme vb. aktivitelerin ortak mekânı olan meydan, aktif yaşamın merkezi olmasıyla beraber kent yaşamının bir kesitini sergilemekte ve aynı zamanda sosyal yaşamı yansıtan bir ayna görevi görmektedir.

Yapı adası ölçeğine inildiğinde ise; çıkmaz sokak yapı adası ölçeğinde değerlendirilmesi gereken bir ortak mekân olmaktadır. Çıkmaz sokağın olmadığı, dört tarafı sokak veya doğal/yapay eşiklerden oluşan yapı adalarında ise ele alınması gereken ortak mekânlar ada ortası kamusal/özel mekânlarıdır (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

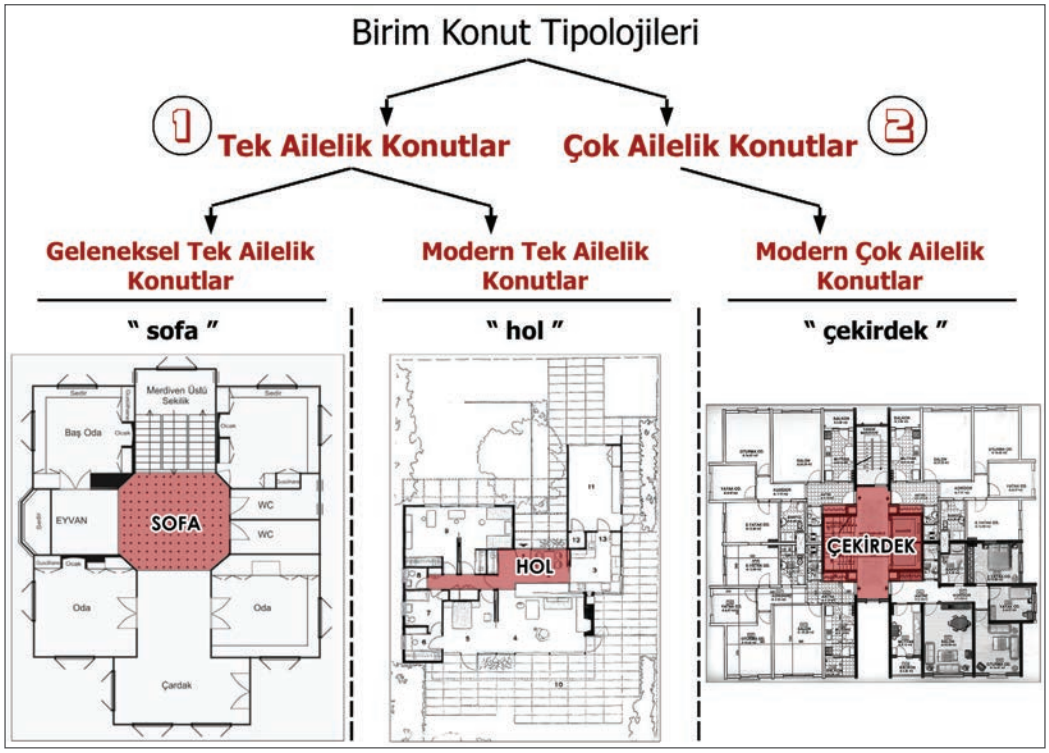

Şekil 3. Sokak / Yapı Adası / Parsel Ölçeğindeki Ortak Mekânlar [1].

Parsel / Birim Konut Ölçeğinde Ortak Mekân

Tek ailelik konutlarda ortak kullanım mekânları; aile bireylerinin misafirlerini ağırladıkları, toprak ile temas kurdukları, ürünlerini yetiştirip, kuruttukları, ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki döngü içerisinde zamanlarının çoğunu geçirdikleri avlular ve bahçelerdir. Avlu ve bahçeler; ev bireyleri için büyük öneme sahip, birim konut ile doğrudan ilişkili ve birim konutun devamı niteliğinde olan açık, ortak kullanım mekânlarıdır. Bu konut tipolojisinde ortak mekânlar; geleneksel tek ailelik konutlar için sofa iken, modern tek ailelik konutlar için yeni oluşan; hol, salon/yemek odası gibi yaşama mekânlarıdır. Çok ailelik konutlar ise ortak yaşam kuralları, standartları ve alışkanlıkları ile yeni bir yaşam kültürünü ifade etmektedir. Birden çok katlı ve her katında bir veya birkaç daire bulunan, çok sayıda aileyi barındıran, ortak mülkiyetin söz konusu olduğu, bulunduğu yere ve ailelerin ekonomik durumlarına bağlı olarak; işlev ve estetik açıdan farklılıklar gösterebilen bu yapılarda; ortak mekânlar; bahçeler, merdiven, asansör gibi düşey sirkülasyonu sağlayan öğelerin, sıhhi tesisat donanım araçlarının ve teknik servis araçlarının yer aldığı çekirdek olarak adlandırılan hacimden ibarettir (Şekil 4).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Birim Konut Ölçeğinde İncelenecek Ortak Mekânlar
(Akın O. 2011'den yararlanılarak şemalaştırılmıştır).

1950'den Günümüze Kentsel Doku ve Ortak Mekânın Değişimi

Teknolojik, sosyal, ekonomik toplumsal ve kentsel değişimlerin yaşama kültürüne ve konut mekânına etkisinin incelendiği bu bölümde konu üç kesitte ele alınmıştır. İlk dönem geleneksel yaşam biçiminin yönlendirdiği ve geleneksel dokunun hâkim olduğu 1950 öncesi dönemdir. İkinci dönem geleneksel konuttan apartman konuta geçilen, yatayda ve düşeyde yapılaşmış yüzeyin arttığı 1950-1980 arası ve yeni yaşam biçiminin tüm Dünya'yı etkilediği1980 sonrası ise üçüncü dönem olarak ele alınmıştır. Bu başlık altında teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimlerden ortak mekânların nasıl etkilendiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda belirlenen ortak parametreler "mahalle-komşuluk grubu", "sokak-meydan-yapı adası" ve "parsel-birim konut" olmak üzere üç farklı ölçekte tartışılmıştır.

1950 öncesinde, geleneksel yaşam biçiminin yansıması olarak mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde; dini yapı, çeşme, ağaç ve kahvehanenin sosyal/fiziksel odak oluşturduğu, yaya erişiminin egemen olduğu meydan ve sokak ölçeğindeki ortak mekânlara doğru kademeli bir geçiş ve çeşitlilik izlenmektedir (Şekil 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Kastamonu ve Antalya Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu (Aru,1998).

Bu süreçte, parsel ve birim konut ölçeğinde ortak mekânların olan bahçe/avlu ile bütünlük gösterdiği bir kentsel doku gözlenmektedir. Ancak; 1839'da Tanzimat Fermanı ve batılı yaşam kalıplarının benimsenmesi, 1. Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin ilanı, yangınlar, yapılaşma koşullarını belirleyen hükümler içeren nizamname ve kanunlar kent mekânını farklılaştırmaya başlamıştır.

Ulaşım alanında gerçekleştirilen müdahaleler sonucu yaya ağırlıklı bir kent örüntüsünden; araba, tramvay, vapur, banliyö treni gibi taşıt ağırlıklı bir kente geçilmiştir. Bu değişim kentin yerleşik dokusunun yol ağı, yapı adası, parsel ve yapı tipolojisi açısından yeniden biçimlendirirken, kentin sınırlarının büyümesi ve işlevsel çeşitliliklere de neden olmuştur. Modernleşme olarak tanımlanan bu olgu aile/yaşam alışkanlıklarını değiştirerek konutun tanımı, büyüklüğü ve biçiminin farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bahçe içindeki tek ailelik konutlardan, hızla apartmanlaşma sürecine geçilmiş, kamusal alan - özel alan kavramları hızla çözülmeye başlamış, özel mülkiyet kent mekânının dönüşümünde önemli ve aktif bir role sahip olmuştur (Dener, 1994).

Geleneksel konuttan apartman konuta geçilen 1950-1980 kesitinde; sanayileşme ve göç gibi nedenlerle temel kaynağını batılılaşma hareketi ve modernleşme isteğinden alan apartmanlaşma hızla artmıştır. Yaşanan hızlı kentleşmeye rağmen imarlı arsa arzının yetersiz oluşu, kentlerde arsa fiyatlarının artmasına, orta sınıfın bu dönemde tek parsel üzerinde konut edinebilme olanağından yoksun hale gelmesine yol açmıştır. 1965 yılında Kat Mülkiyeti Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle devletin ucuz konut üretmediği bir ortamda, hem konut sahipleri hem de müteahhit için oldukça uygun bir yöntem olan yap-sat sistemi daha çok kazanç elde etme uğruna malzeme kalitesinin düştüğü, konut yapılarının tek tipleştiği ve yapı yoğunluğunun hızla arttığı bir kentleşme biçimine neden olmuştur (Dener, 1994). Bu döneme damgasını vuran bir diğer olgu ise gecekondulaşmadır. Gecekondu ve kaçak yapı kuşaklarıyla çevrelenmeye başlayan kentler; imar afları ile sürekli genişleyen, altyapısız, yol dışında ortak alanının bulunmadığı, sosyal ve fiziksel buluşmaya olanak tanımayan, insanların tanış olma boyutunu ortadan kaldırarak aidiyet ilişkisini koparan, konut alanları ile sarmalanmaya mahkûm edilmiştir. Gerek yerleşik alanda gerekse kent çeperindeki ortak alanların erişimi sağlayan kanal mekânlara indirgendiği, dolayısı ile insanları bir araya getiren, tanış olma ve sosyalleşme içeriğinden uzaklaştığı görülmektedir. Yatayda ve düşeyde artan yapılaşmış yüzey; başta konut içindeki ortak mekânlar olmak üzere, parsel ve yapı adası ölçeğini değiştirmiş, sokağı evin devamı olan ortak mekândan uzaklaştırmış, doku ölçeğinde de dolu-boş dengesi ve kamusal alanların ortadan kalktığı mekânların oluşmasına neden olmuştur (Şekil 6).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. Fatih ve Gültepe Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu [2].

1973 petrol krizi sonrasında teknolojiyi üreten ve kullanarak üretimi gerçekleştiren ve yine bu doğrultuda dağıtımını düzenleyen "hizmetler sektörü", kentlerin arazi kullanışı üzerinde son derece belirleyici olmuştur. Küreselleşme söylemi ile birlikte yeni yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıklarının oluşması; bu değişimi besleyen karma kullanımların (büyük oteller, alış-veriş merkezleri, kapalı yerleşkeler gibi) büyük ölçekli projelerin çoğalmasını beraberinde getirmiştir. Konut dokusu ise bu değişimlerden en çok etkilenen yapı olmuştur. Kent çeperlerinde kapalı-güvenlikli yerleşimler olarak isimlendirilen konut siteleri hızla yaygınlaşırken, kent merkezlerinde yer alan yeni işlevlere yönelik yapılan residence konutlar yaygınlaşmıştır. Mevcut kesit itibariyle; kapalı bir yaşam biçiminin tesis edildiği, ortak alanların bina girişi, otopark, asansör ve alış-veriş merkezi olarak tanımlandığı, sokağa ve kentsel yaşama sırtını dönen konut ve kentsel dokuların ortaya çıktığı izlenmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Çekmeköy ve Ayazağa Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu [2].

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Levent-Esentepe Bölgeleri Örneğinde Ortak Mekân ve Değişiminin Sorgulanması

1950 ve 1980 sonrası dönemde ortak mekân ve değişiminin sorgulanacağı bu bölümde; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeğinde belirlenen ölçütler üzerinden değerlendirilmiştir (Tablo 1).

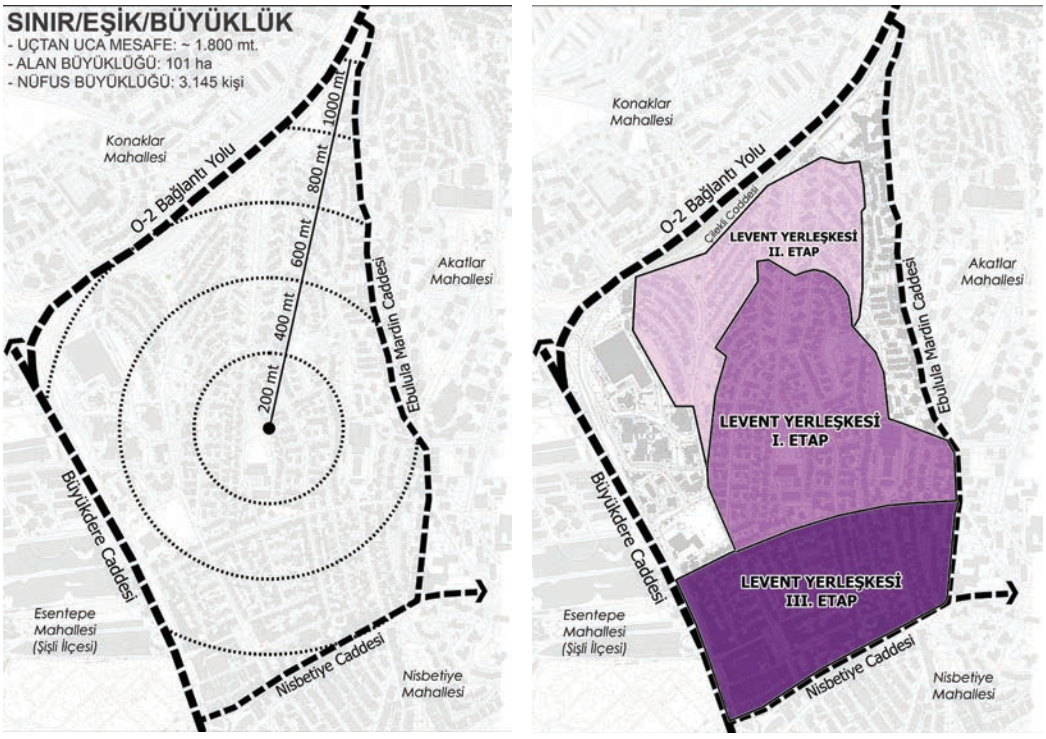
Tablo 1. Ortak Mekân Test Ölçütleri.

	Mahalle Komşuluk grubu		**Sokak Meydan Yapı Adası**		**Parsel Birim Konut**	
	1	2	1	2	1	2
Sınır/Eşik	+	+/-				
Alan, nüfus ve erişim mesafesi	+	-				
Çeşitlilik ve Karma Kullanım	+	-				
Süreklilik/Tanımlı Akslar ve Etkinlik Düğümleri	+	-				
Erişilebilirlik	+	-				
Farklı ulaşım modları (bisiklet, toplu taşıma vb.) ile ulaşımın sağlanması	+	-				
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Eğitim, sağlık, kültür, park ve açık yeşil alanlar, ticaret, yönetim birimleri	+	-				
Ortak Mekânlarda Güvenlik » Sokakların canlılığı » Zemin kat kullanımı (ticaret vb.) » Görünebilir/izlenebilir olması » Çevrelenmişlik » Yaya tasarımına uygunluk » Gece/gündüz güvenlik tasarım	+	-				
Tasarım Ölçütleri » Doluluk/boşluk oranı » Çevrelenme ölçeği (kapalılık oranı) » Gökyüzü çizgisinin görünebilirlik oranı » Sokağa/meydana taşan aktiviteler » Aktivitelerde çeşitlilik			+	-		
Kamusal Alan Kullanımı » Hareket » Oturma » İzleme » Aktiviteye katılım/ aktivite olanağı			+	-		
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Çocuk bahçesi-çocuk oyun alanı, park, tretuvar-yaya alanı, otopark, güvenlik-aydınlatma, konfor, ada ortası yarı kamusal-özel mekânlar			+	-		
Yapı/Parsel İlişkisi					+	-
Yapı/Sokak İlişkisi					+	-
Yapı/Yapı İlişkisi					+	-
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Bahçe/Avlu,Sirkülasyon ve Servis Mekânları					+	-

ISBN: 978-605-80820-1-4

1950 dönemi için Beşiktaş İlçesi'ne bağlı ilk modern konut projelerinden biri olarak tasarlanan Levent Mahallesi, 1980 sonrası dönem için ise Şişli İlçesi'ne bağlı, günümüzde karma kullanıma (sahip rezidans ve iş merkezlerinin yoğunlaştığı Esentepe Mahallesi örnek alan olarak seçilmiştir. Bu iki ilçe ve mahalle tek bir cadde ile ayrılmaktadır. Ancak konut tipolojilerindeki farklılık sebebiyle barınma/yaşam kültürleri bambaşka niteliktedir.

Levent Mahallesi; yaşanabilir bir komşuluk ünitesi ve mahalle oluşturabilme kaygısı ile tarafından etaplar (1-2-3-4. Levent) halinde geliştirilen ve 1947 yılında Emlak Kredi Bankası'nca gerçekleştirilen bir konut yerleşkesidir. Cumhuriyet döneminin modern mahalle yaşamı için oluşturduğu birkaç örnekten biri olan Levent Mahallesi, kültürel ve fiziksel anlamda en önemli modernite projelerinden biridir. Ayrık düzeni, bahçeli yapısı, düşük yoğunluğu ve ortak mekân çeşitliliği ile İstanbul'da örneği çok az kalmış bir modern mahalle dokusunun temsilcisidir (Erbaş, E.A., 2012). İdari olarak Beşiktaş İlçe sınırları içerisinde bulunan Levent Mahallesi; yapay eşikler olan Büyükdere Caddesi, O-2 Bağlantı Yolu, Ebulula Mardin ve Nisbetiye Caddesi ile sınırlanmakta ve komşuluğunda bulunan diğer mahalle - ilçelerden ayrılmaktadır. Planlanan her bir etap mahalleyi oluşturan komşuluk grubunu ifade etmektedir ve birbirinden tanımlı şekilde, doğal ve yapay eşiklerin yönlendirmesi ile ayrılmaktadır. Yaklaşık 101 hektarlık bir büyüklüğe sahip olan mahallede 3.145 kişi yaşamaktadır. Merkeze erişim yaklaşık 1.000 metre, mahallenin uçtan uca mesafesi ise yaklaşık olarak 1.800 metredir. Bu değerlerden yola çıkarak Levent Mahallesi'nin; idari sınırlardan farklı olarak yapay/doğal eşiklerle sınırlandırılmış, tanımlı alt bölgelere sahip ve optimum büyüklük ve ölçekte bir mahalle olduğu çıkarımını yapmak mümkün olabilmektedir (Şekil 8).

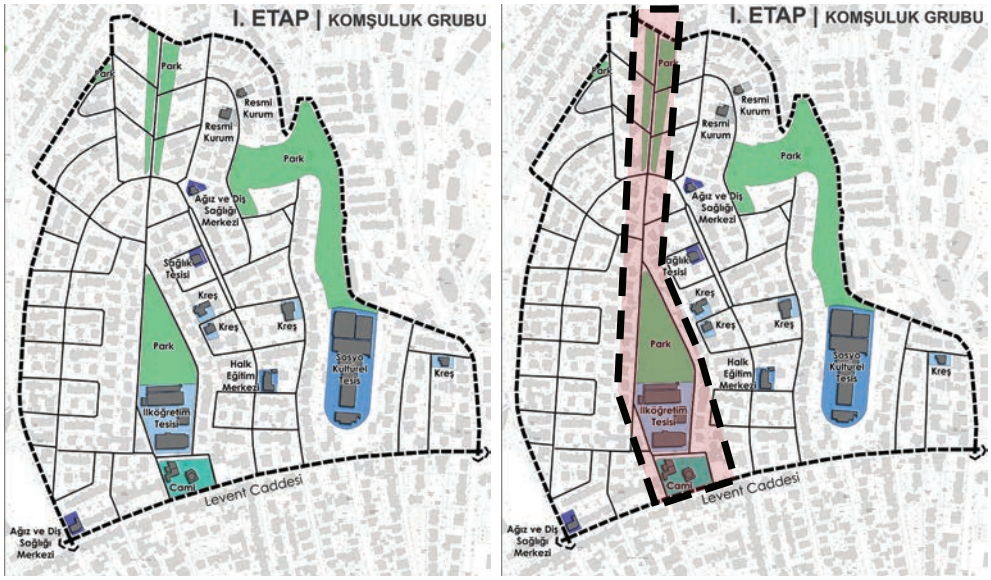
Şekil 8. Levent Mahallesi ve Alt Bölgelerine İlişkin Sınırlar-Eşikler-Büyüklükler [3].

ISBN: 978-605-80820-1-4

I. Etabı oluşturan komşuluk grubu ölçeğinde ise; eğitim, sağlık, kültürel, park ve açık yeşil alanlar, ticaret ve yönetim birimleri olmak üzere mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde olması gereken tüm ortak mekânların var olduğu görülmektedir. Bu ortak mekânlar; çeşitlilik/karma kullanım ölçütü bakımından zenginliğe sahiptir. **Süreklilik/ tanımlı akslar/ etkinlik düğümleri** ölçütü açısından bakıldığında ise, ortak mekânların bir arada konumlandığı ve tanımlı bir aks tarif ederek alt bölgenin omurgasını oluşturmaktadır (Şekil 9). Bölge; sokakların, kaldırım ve yaya geçitlerinin tasarımı açısından güvenli erişilebilen, mahalle sakinlerinin çoğunun min. 400 metre-max. 800 metre (5-10 dakika) yürüme mesafesinde ihtiyacını karşılayabildiği ve farklı ulaşım alternatiflerine sahip olarak erişimlerini sağlayabildiği, **erişilebilirlik** ölçütü bakımından pozitif bir tasarıma sahiptir. Bölgeye giriş yapılan Levent Caddesi başta olmak üzere en kesiti fark etmeksizin çoğu aks ticari faaliyetlere veya home-office kullanımına sahiptir. Bu anlamda zemin katlarda yer alan ticari kullanımların veya kamusal hizmetlerin cephe/vitrinleri, en yoğun kullanılan ortak mekânlar olan sokakların canlılığı ve güvenliği açısından pozitif rol oynamaktadır (Şekil 10). Parklar ve açık yeşil alanlar açısından zengin olan bölgede bu ortak mekânlar; yapılarla çevrelenmekte ve **görünebilir/izlenebilir** noktalarda konumlanmaktadır. Yaya tasarımına uygun, oturma yerleri ve aydınlatmalarla **7/24 güvenli** hizmet sunan ortak mekânların varlığı yaşayanların özellikle çocukların rahatça kullanabildiği, aktif mekânlar olmaları açısından avantaj sağlamaktadır (Şekil 11).

Sokak-meydan-yapı adası ölçeğinde değerlendirilmek üzere bölgenin kuzey sınırını oluşturan yapı adalarından biri örnek olarak seçilmiştir. Bu ölçekte olması gereken ortak mekânlar olan; çocuk oyun alanı, park, tretuvar ve otopark alanlarının mevcut olduğu görülmektedir. Her bir parselde bahçeli, 2-3 katlı, müstakil konutlar bulunmaktadır. Ortak mekânlar ve özel mekânlar kapsamında doluluk-boşluk oranına bakıldığında, yapılaşmış yüzeyin çok düşük bir orana sahip olduğu, ada bütününde kamusal/özel açık ortak mekânların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir (Şekil 12). Çevrelenmişlik (kapalılık oranı) ölçütü açısından konutların yöneliş ve konum itibariyle yapı adasını kuzey ve güney yönlerinde çevrelemekte, doğu sınırını oluşturan Yenisülun Sokak yönünde ise bahçe duvarları ve bitkiler bu anlamda devreye girmektedir (Şekil 13). Ada içerisindeki park adeta konut bahçelerinin devamı niteliğindedir. Kamusal ortak bir mekân olarak; **hareket, izleme, oturma, bekleme, oyun oynama** vb. tüm aktivitelere cevap verebilecek konforda ve potansiyeldedir. Dolayısıyla hem ada içerisinde yaşayan hem de yakın çevrede yaşayan sakinlerin sıklıkla kullandıkları bir aktivite mekânını tarif etmektedir (Şekil 14).

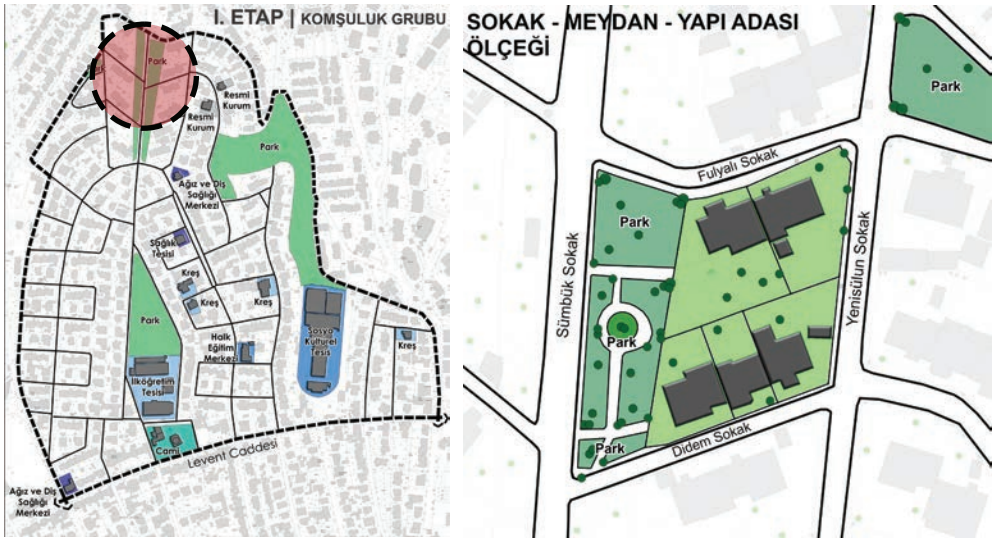
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Levent Mahallesi 1. Etap Yerleşim Bölgesi'nde Yer Alan Ortak Mekânlar [3].

Şekil 10 – 11. Levent Mahallesi'nde Zemin Kat Kullanımı ve Açık Yeşil Alanların Tasarımı [4].

Şekil 12. Sokak-Yapı Adası-Meydan Ölçeğinde Yer Alan Ortak Mekânlar [3].

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 13-14: Levent Mahallesi'nde Yapı-Sokak İlişkisi ve Konutun Devamı Niteliğindeki Açık Yeşil Mekânlar [4].

Parsel-birim konut ölçeğinde yapı/parsel ve yapı/sokak ilişkisi ölçütü açısından bakıldığında; yapıları arka ve yan bahçelerini aktif olarak kullanmakta, giriş aldıkları yönde yer alan eve giriş mekânı, antre gibi değerlendirmektedir. Sokakla doğrudan ilişkinin sağlandığı, sokağın bir nevi evin bahçesinin devamı niteliğinde kullanıldığı yapı adasında konutlar bitişik nizam yapılaşmıştır. Birbirlerinden yalnızca bir korkuluk veya alçak bir bahçe duvarı ile ayrılan konutlar uyumlu bir birliktelik içerisindedir ve güçlü komşuluk bağlarına sahip bir yaşantının sinyalini vermektedir (Şekil 15). Öte yandan yapı adasının kuzeyinde konumlanan konutların ise sokak ile bağlantıları yüksek bahçe duvarları ile kesilmiştir ve yapıların sokak yaşamından izole oldukları izlenmektedir. Kendi içlerine dönük olarak kullandıkları özel mekânları olan arka bahçeleri ile aynı yapı adasında yer alan farklı bir yaşam biçimini gözler önüne sermektedir (Şekil 16).

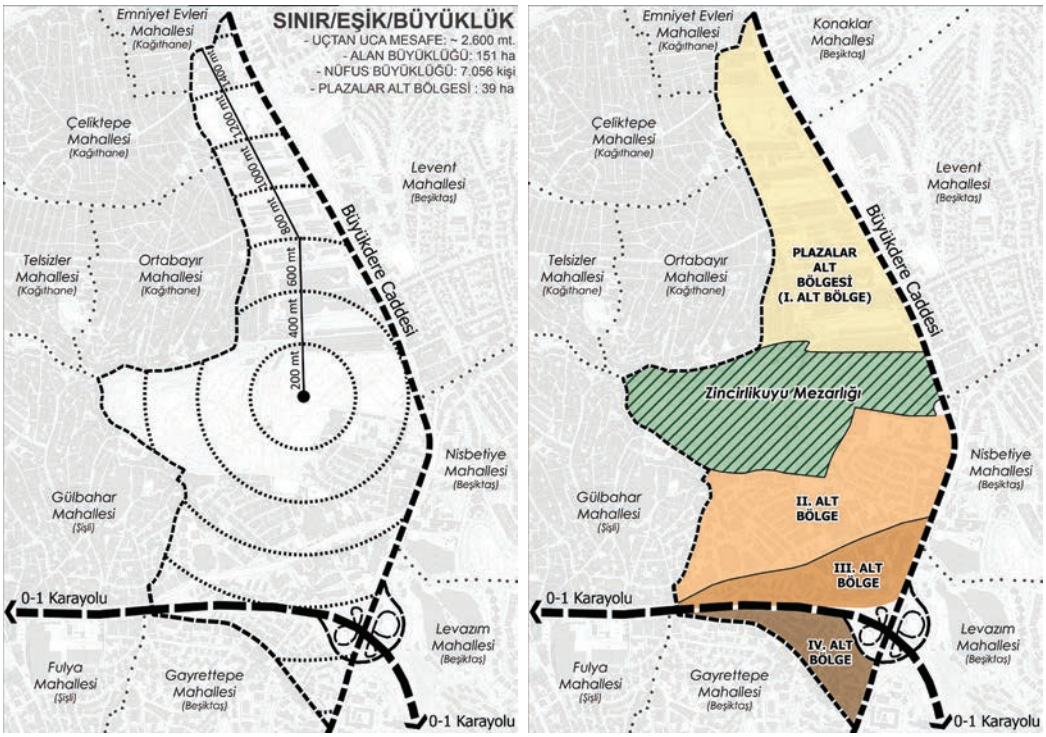

Şekil 15-16: Levent Mahallesi'nde Yapı-Yapı İlişkisi ve Yapıyı Sokaktan Soyutlayan Yüksek Bahçe Duvarları [4].

İncelenecek olan diğer örnek doku; Levent Mahallesi'nin batı komşuluğunda kalan, idari olarak Şişli İlçesi'ne bağlı Esentepe Mahallesi'nde yer alan plazalar bölgesidir. Büyükdere Caddesi üzerinde konumlanan ve günümüzde kent geneline hizmet veren, üst düzey niteliklere sahip (A+ veya A tipi akıllı binalar) ofis yapılarının kümelenmiş olduğu, önemli bir merkezi iş alanı kimliğine sahip olmakla birlikte yoğun gündüz nüfusunun yanı sıra gece nüfusunu da barındıran, karma kullanım (konut+ofis+avm+konaklama) tipolojisine sahip rezidansların da bölge içerisinde yer aldığı görülmektedir. Esentepe Mahallesi

ISBN: 978-605-80820-1-4

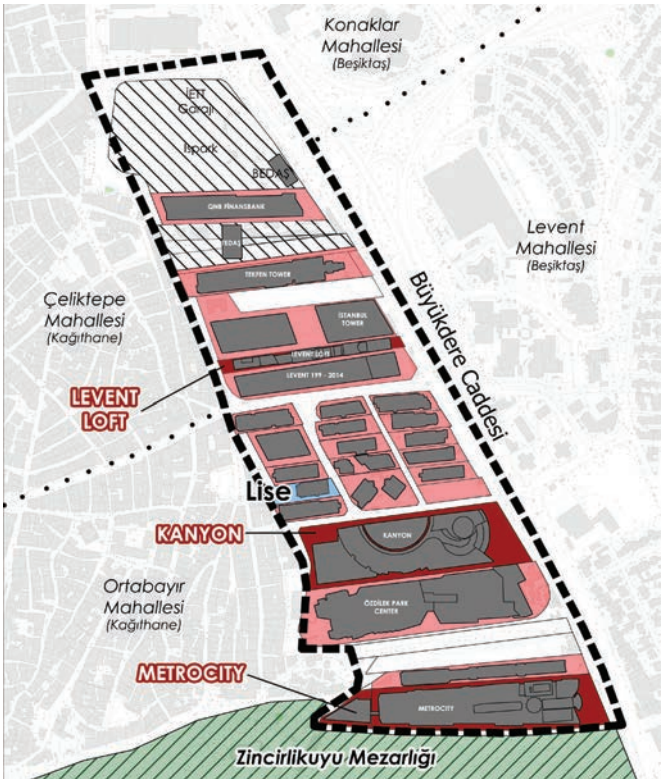
önemli bir yapay eşik olan Büyükdere Caddesi ile doğu komşuluğunda bulunan Beşiktaş İlçesi'nden ayrılmaktadır ancak doğu komşuluğunda bulunan Kâğıthane İlçesi ile olan sınır ayrımı belirgin değildir. Mahalle içerisinde kent bütününe hizmet veren mezarlık alanının ve ana bir arterin bulunması; yüz yüze ilişkinin sağlanabildiği, algılanabilir ve tanımlı sınırlara sahip mahalle algısını yok etmektedir. 151 hektar büyüklüğe sahip olan mahallede 7.056 kişi yaşamaktadır ve uçtan uca mesafe yürüme mesafesinin yaklaşık 3,5 kat fazlası kadardır (Şekil 17).

Örnek doku olarak seçilen plazalar bölgesi Zincirlikuyu Mezarlığı'nın kuzeyinde konumlanmakta ve Esentepe Mahallesi'nin üst sınırını oluşturmaktadır. Bölgede mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde bulunması gereken ortak mekânlardan sadece bir tanesi (lise) bulunmaktadır. Eğitim tesisi ve yol dışında başka hiçbir ortak mekânın olmadığı alt bölgenin arazi kullanımı çok katlı ofis yapılarından, karma kullanıma sahip yapılardan ve teknik altyapı alanlarından (BEDAŞ, TEDAŞ, İETT) oluşmaktadır. Metrocity, Kanyon ve Levent Loft bölgede karma kullanım tipolojisine sahip üç yapıdır ve toplam 792 daire kapasiteye sahiptir. Dört alt bölgeden oluşan mahalle nüfusunun ¼'ünün barınabileceği bir kapasiteye denk gelmektedir. Bir nevi her yapı dikey formda küçük komşuluk grubuna karşılık gelmektedir. Böyle bir konut tipolojisi kapsamında mahalle-komşuluk grubu ve sokak-meydan-yapı adası ölçeklerine yönelik olarak belirlenmiş olan ölçütlerin test edilmesi mümkün değildir (Şekil 18).

Şekil 17. Esentepe Mahallesi ve Alt Bölgelerine İlişkin Sınırlar-Eşikler-Büyüklükler [3].

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 18. Esentepe Mahallesi Plazalar Bölgesinde Yer Alan Ortak Mekânlar ve Karma Kullanım Tipolojisine Sahip Yapılar [3].

Bu karma kullanım yapı tipolojisindeki ortak mekânlara ilişkin yapılacak değerlendirme parsel-birim konut ölçeğine yönelik belirlenmiş ölçütler doğrultusunda yapılabilmektedir. Çünkü bu yapılar parsel ölçeğinde, barındırdığı nüfusun ihtiyacı olan çoğu ortak kullanım mekânını (kültür, sağlık, spor tesisi, ticari üniteler vb.) sağlamakta, hatta bu kullanımlardan bazıları (spor salonu, alışveriş merkezi vb.) yalnızca orada yaşayan kişilerce değil, kentliler tarafından da ücreti karşılığı kullanılabilmektedir. Dolayısıyla parsel-yapı içerisindeki ortak mekânların ücrete tabi ortak mekânlar olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

İmar planlarında belirtilen yapılaşma koşulları gereği bırakılması gereken mesafeler dışında boşluk bırakılmadan parselin tamamına yerleşen ve kalan emsalini minimum taban oturumu şartını sağlayarak dikeyde yükselmek şeklinde kullanan bir **yapı-parsel ilişkisi** söz konusudur. Yüksek duvarların ardından güvenlikli gişelerden geçerek erişilebilen yapıların **sokakla kurdukları tek ilişki** otopark giriş-çıkış noktalarından ibarettir. **Yapı-yapı ilişkisi**ni ise; yöneliş, güneş ışığı alma, hava sirkülasyonunun sağlanması vb. planlama ilkeleri gözetilmeden planlanmış, tamamen imar planından gelen yapılaşma koşullarını maksimum kullanmış olma gayreti ile insan ölçeğinden ve topraktan uzak, birbirinden ve bulundukları dokudan izole edilerek inşa edilmiş yapıların "ilişkisi" olarak değerlendirmek mümkündür (Şekil 19).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 19. Metrocity Rezidans-Rezidans İlişkisi [5].

Sonuç

Bu çalışma; 1950'lerde ilk kez inşa edilen az katlı modern konutlarda/dokularda yer alan ortak mekânların günümüze dek farklı tipolojilerde üretilen çok katlı modern konutlar olarak yaşamımıza giren rezidanslar ile birlikte yaşadıkları değişimi ele almaktadır. 1980 sonrası dönemde hızla üretilmeye devam eden rezidanslarda yer alan ortak mekânlar; sadece pazarlama ve rant odaklı kullanılmakta, az katlı modern konut dokusunda yer alan ortak mekân/hacim işlevi ile tezat anlayışa sahip, topraktan kopuk, yapay ortak mekânlar olmaktadır. Böyle ortak mekânların çoğalması ile birlikte, fizik mekândaki farklılaşmanın yanı sıra sosyal yapıda da farklılaşmalar oluşmakta, geçmişten günümüze taşınması gereken manevi değerler, komşuluk ilişkileri yok olmakta, yapay çevrelerin yanı sıra yapay insan ilişkileri, yapay bir sosyal yaşam oluşmaktadır. Sonuç olarak **yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, toplumsal çeşitlilik, aidiyet** gibi sorunların yaşandığı, ortak alanlarda birbirinden kopuk ilişkilerin egemen olduğu kentsel dokular, yaşam kalitesi ve güçlü sosyal ilişkiler açısından önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

Alexander, C., (1977). *A Pattern Language; Towns, Buildings, Constructions*.

Akın O. 2011 yılı Planlama 2 Ders Notları'ndan elde edilen görseller üzerinden şemalaştırılmıştır.

Altman, I. & Zube, E., H., (1989). *Public places and spaces*. Plenum Press, New York.

Aru, K.A., (1998). *Türk Kenti*. YEM Yayınları, İstanbul.

Ashihara, Y., (1981). *Exterior design in architecture*. Van Nostrand Reinhold, New York.

Bektaş, C., (2007). *Türk Evi*. Bileşim Yayınları, İstanbul.

Dener, A. (1994). *Sosyal ve mekânsal değişmenin etkileşimi Cumhuriyet sonrası İstanbul konutları.* İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erbaş, E.A., (2012). ***Örnek bir Prestij Konut Alanı*** olarak Levent Mahallesi, *Tasarım+Kuram Dergisi*, Sayı 14, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Gür, Ş. Ö., 2000. "*Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*"nden yararlanılarak Şemalaştırılmıştır.

İnceoğlu, M., ve Aytuğ, A., (2009). Kentsel Mekânda Kalite Kavramı. *Megaron*, YTÜ Dergisi, 4(3): 131-146, İstanbul.

Jackson, J., B., (1987). The public face of architecture: civic culture and public spaces. N. Glazer&M. Lilla (Eds) *The American public space*. Free Press, New York.

Jacobs, J., (2009). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. (Çevirmen, B. Doğan) Metis Yayınları, İstanbul.

Kazak, G., (2017). *Mahalle Kültürünün Kentlilik Bilinci Üzerine Etkisi, Karaman Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Lynch, K., (1990). *City Sense and City Design:Writings and Projects of Kevin Lynch*. The M.I.T. Press, Cambridge.

Marcus, C., C., (1990). *People Places: Design Guidelines For Urban Open Space*. New York.

Moudon, A.V., (1989). *Built For Change: Neighbourhood Architecture in San Fransisco*. First Edition. The MIT Press, Cambridge.

Norberg-Schulz, C., (1980). *Genius loci, towards a phenomonology of architecture*. Academy Editions, London.

Uzun, İ., (2001). *Mimarlıkta Ortak Mekân Kavramı Kapsamında Atriumlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Ürküt, S., (1998). *Yaşanabilir Çevre Oluşumunda Mahalle Kriterinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5-14.

[1] https://www.thepolisblog.org/2009/04/design-preservation-sustainability.html'dan elde edilen görsel üzerinden şemalaştırılmıştır.

[15] Küçükerbaş. E .. Özkan, B., (1994). *Bir Meydan Tasarım Sürecinin Germencik Örneğinde Ortaya Konulması*. E.Ü. Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü Bilim Ofset, Bornova. İzmir.

[2] Google Earth görüntüleri üzerinden şemalaştırılmıştır.

[3] 2013 yılı İstanbul Halihazır Haritaları üzerinden şemalaştırılmıştır.

[4] 25 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen alan çalışması esnasında yazar tarafından çekilmiştir.

[5] http://www.metrocityc.com/'dan elde edilen görsel üzerinden Şemalaştırılmıştır.

---

[1] Prof. Y. Mimar Kemal Ahmet Aru ile Y. Mimar Rebii Gorbon

ISBN: 978-605-80820-1-4

Farklı Özelliklere Sahip Kentsel Dokularda Kamusal Mekân Özelliklerinin Mekânın Sosyal Kullanımına Etkisinin İncelenmesi - İzmir-Bostanlı Örneği

Deniz TEPE, İpek Özbek SÖNMEZ

Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
deniztepe14@gmail.com, ipek.sonmez@deu.edu.tr

Özet: *Kentsel mekânın temel öğeleri olarak tanımlanan, yapılar, sokaklar ve boşluklar, taşıdıkları özellikleri ile kentlilerin sosyal ilişkilerinin ve deneyimlerinin üretiminde ve kişilerin kendilerini ifade etmelerinde etkili olmuştur. Toplumsal ilişkilerin üretildiği kamusal mekân olarak tarif edebileceğimiz mekânlarda, kullanıcıların deneyimlerinin ve etkileşimlerinin kentsel kimliğin oluşumu üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır.*

Kamusal mekânlar, bireylerin ya da kullanıcıların bir arada sosyo-kültürel etkileşim içerisinde bulundukları ve farklı grupların bir araya gelebildiği, toplumsal entegrasyona olanak sağlayan mekânlardır. Kişiler kamusal mekânlarda sosyalleşir, erişim, dinlenme, alışveriş gibi gereksinimlerini karşılarlar. Bu nedenle farklı gruplardan insanlarla ve yabancılarla etkileşim ve iletişimin üretilmesi ve toplumsal gelişim açısından kamusal mekânların varlığı çok önemlidir.

Günümüz kent planlama pratiği çerçevesinde kentler sürekli değişmekte ve yeni yerleşim alanları oluşturulmaktadır. Bu noktada önemli olan, günümüz planlama pratiği çerçevesinde üretilen mekânların bireylerin sosyal ilişki kurmalarına olanak tanıyan mekânlar olup olmadığıdır. Üretilen sokaklar, meydanlar birey üzerinde yalnızlaşma etkisi yaratıyor, bireyler arası etkileşime ve sosyalleşmeye, bireyin aidiyet duygusu geliştirmesine olanak tanımıyor ise o mekânların kamusallık niteliklerinin tartışılması gereklidir.

Kamusal mekânlar ile ilgili yapılan araştırmaların pek çoğunda fiziksel çevrenin tasarımının kamusal mekândaki sosyal aktiviteleri etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu ilişki ve etkileşim örnek alan araştırması ile incelenecektir. Örnek alan olarak, İzmir kentinde, Karşıyaka ilçesinin Bostanlı semti seçilmiştir. Bostanlı semti Karşıyaka ilçesinde 1960'li yıllardan itibaren kentsel gelişmenin oluştuğu bir semttir. Emlak Bankası toplu konutlarının inşa edilmesiyle birlikte kentsel gelişme ivme kazanmış ve toplu konut alanlarına bitişik olarak imarlı kentsel gelişmeler izlenmiştir. Çalışmada incelenen farklı özelliklere sahip 3 tür konut çevresinin gözlenebildiği kentsel doku bölgelerle ele alınacaktır. Çok katlı Emlak Bankası konutlarının bulunduğu 1. Bölge, Emlak Bankası konutlarına bitişik gelişen imarlı Apartmanların bulunduğu 2. Bölge ve az katlı villa tipi yapıların bulunduğu 3. Bölge'dir. Çalışma kapsamında öncelikle birbirine bitişik olarak gelişmiş olan bölgelerin tarihsel süreçteki gelişimi değerlendirilmiştir.

Araştırmanın yöntemi üç ayrı aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; Conzen'in geliştirdiği morfolojik analiz yöntemiyle, çevre ulaşım bağlantıları, toplu taşıma olanakları, işlevsel farklılaşma, yapı ve sokak özellikleri analizleri yapılarak 3 farklı kentsel dokunun mekân ve sosyal etkileşiminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında farklı bölgelerdeki kullanıcıların mekânı kullanım sıklıkları ve sosyal yaşam aktivitelerinin tespiti için yapılan gözlem çalışmaları ile sosyal

ISBN: 978-605-80820-1-4

yaşam aktiviteleri analizi yapılmıştır ve morfolojik analizlerle birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son aşamasında ise seçilen bölgelerdeki hareket potansiyelleri ve mekân-sosyal yapı arasında var olan ilişki, Mekân Dizimi (space syntax) yöntemiyle incelenecektir. Hillier ve Hanson'un ortaya koyduğu teoreme göre mekân örgütlenmesi ile sosyal yapı arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır ve insan yerleşmelerini insan hareketleriyle açıklamaktadır. Mekânın insanları bir araya getirme potansiyellerini anlamamızı sağlayan Mekân Dizimi Yönteminin uygulanması sonucunda ortaya çıkan "Mekânsal Bütünleşme Haritaları», potansiyel hareketi tahmin etmemizi sağlar.

Sonuç olarak, Çalışma kapsamında oluşturulan "mekânsal bütünleşme haritası» yapılan sosyal yaşam aktiviteler analizi ile farklılaşan morfolojik özellikler göz önüne alınarak 3 bölge için birlikte değerlendirilmektedir ve birbirine bitişik olan alanlarda morfolojik analiz, sosyal yaşam aktivite analizi ve mekân dizim analizi yöntemlerinin uygulanması ile kentsel morfolojik özelliklerin sosyal yaşam aktivitelerinin gelişimi ile mekân ve sosyal yaşam etkileşimi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kamusal mekân, Sosyal yaşam, Morfolojik analizler Mekân dizimi, Bostanlı*

Giriş

Kent mekânı kullanım biçimine göre genel olarak, kamusal mekânlar, yarı özel alanlar ve özel alanlardan oluşmaktadır. Kamusal mekânlar bireylerin kendirlerini ifade ettikleri ve birbirleri ile etkileşim içinde oldukları mekânlardır. Söz konusu mekânlar; kentin sokakları, parkları ve kentsel boşlukları gibi alanlarıdır. Soyut bir alan, kullanıcı aktiviteleri ile anlam kazanmakta ve sonrasında kamusal mekâna dönüşmektedir. Böylelikle kamusal mekânlarda kullanıcı deneyimleri ve etkileşimleri sonucunda kentsel kimlik oluşumu gerçekleşmektedir.

Kamusal mekânlarda sosyal yaşam üzerine incelemeler yapanların başında Whyte gelmektedir. Whyte kamusal mekânların neden tercih edildiği, beğenildiği ya da tercih edilmediği konusunda incelemeler ve tespitlerde bulunmuştur. Çünkü Whyte'a göre kentteki kamusal mekânların yaşam kalitesi üzerinde önemli etkileri vardır ve bu nedenle kamusal mekânların tasarımı kentsel yaşam açısından önemlidir. (Whyte, 1980)

Kamusal mekanlar farklı grup ve toplulukların bir araya gelmesine olanak tanıyıp, bu özellikleri nedeniyle de özel mekanlardan farklılaşan, potansiyel sosyalleşme mekanları olarak tanımlanmaktadırlar (Madanipour, 2003, Amin, 2002,2008). Benzer biçimde Arendt (1995) de, kamusal alanı "toplumun bir araya gelmesini sağlayan bir ortak dünya" olarak tanımlar. Gehl (2010) de, fiziksel bir alan olarak kamusal mekânı tasarım boyutu ile ele almış ve kullanıcı perspektifi üzerinde durmuştur. Carmona vd. ve Gehl'in çalışmaları ise kamusal mekân ve sosyal aktiviteler arasındaki ilişkinin önemini ortaya koyarken aynı zamanda, söz konusu kentsel alanların tasarımına ilişkin öneriler de geliştirmiştir.

Günümüz kent planlama pratiği çerçevesinde kentler sürekli değişmekte ve yeni yerleşim alanları oluşturulmaktadır. Bu noktada önemli olan, günümüz planlama pratiği çerçevesinde üretilen mekânların bireylerin sosyal ilişki kurmalarına olanak tanıyan mekânlar olup olmadığıdır. Üretilen sokaklar, meydanlar birey üzerinde yalnızlaşma

ISBN: 978-605-80820-1-4

etkisi yaratıyor, bireyler arası etkileşime ve sosyalleşmeye, bireyin aidiyet duygusu geliştirmesine olanak tanımıyorsa o mekânların kamusallık niteliklerinin tartışılması gereklidir.

Kamusal mekânlar ile ilgili yapılan araştırmaların pek çoğunda fiziksel çevrenin tasarımının kamusal mekândaki sosyal aktiviteleri etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu ilişki ve etkileşim örnek alan araştırması ile incelenecektir. Örnek alan olarak, İzmir kentinde, Karşıyaka ilçesinin Bostanlı semti seçilmiştir. Bostanlı semtinde 3 farklı morfolojik yapıya sahip, birbirine bitişik olan alanlarda morfolojik analiz, sosyal yaşam aktivite analizi ve mekân dizim analizi yöntemlerinin uygulanması ile kentsel morfolojik özelliklerin sosyal yaşam aktivitelerinin gelişimi ile mekân ve sosyal yaşam etkileşimi tartışılmaktadır.

Araştırma Yöntemi

İzmir, Karşıyaka, Bostanlı semtinde 3 farklı morfolojik yapıya sahip alan, yapılan morfolojik analizler, sosyal yaşam analizleri ve Mekân Dizim Analizleri ile yorumlanarak, mekân ve sosyal yaşam etkileşimi tartışılmış ve kamusal mekân olarak sokaklarda mekân kurgusunun sosyal yaşam aktivitelerine olan etkileri değerlendirilmiştir.

Morfolojik Analizler

Morfoloji kelimesi tüm bilimlerde incelenen konu çerçevesinde yapının tanımlanmasını ve kimliklendirilmesini ifade etmektedir. Kentsel Morfoloji ise aynı şekilde yerleşim alanlarının fiziksel formunu ve yapısını inceleyen araştırma alanıdır. (Küçük, E., 2014) Tarihsel süreç içerisinde kent formunun dönüşümünü ve biçimlenişinin araştırıldığı ve analiz edildiği kent morfolojileri çalışmaları, 20. Yy'ın başından günümüze kadar farklı yaklaşımlarla sürdürülmektedir. (Moudon, 1997) Kentsel Morfoloji çalışmaları kapsamında yerleşmelerin fiziksel özelliklerinin incelenmesi ön planda tutulmuştur ve şehirlerin nasıl ve neden kuruldukları ve şehrin tasarımının nasıl olması gerektiği gibi çalışmalar üzerine odaklanılmıştır.

Kentsel morfoloji çalışmalarının öncülerinden biri olarak görülen İngiliz Okulunun kurucusu olan M.R.G. Conzen, kentsel morfoloji çalışmalarında analizlerini planlama ölçeğinden kent ölçeğine inerek yaptığından0020farklılık göstermektedir. (Whitehand, 2001) Conzen'in morfolojik çalışmaları kent elemanlarını tanımlayarak başlar; sokak örüntülerini ve bağlantılarını, parsel ve sokak ilişkilerini, binaların yapı adaları içerisindeki konumlarını ve kent katmanlarını analiz ederek devam eder. Conzen kent planının 3 temel fiziksel elementi olarak belirlediği, sokakların (ve sokak sistemindeki düzenlemelerin), parsellerin (ve sokaklarla bir araya gelme biçimlerinin) ve binaların (veya bina blok planlarının) bir araya gelmesiyle kent formu oluşturduğunu belirtmektedir. (Küçük, E., 2014)

Bu çalışmada Conzen'in geliştirdiği morfolojik analiz yöntemiyle, farklı ölçeklerde analizler yapılarak, farklı özelliklere sahip 3 farklı kentsel dokunun mekân ve sosyal etkileşiminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen morfolojik analizler kapsamında, çevre ulaşım bağlantıları, toplu taşıma olanakları, işlevsel farklılaşma, yapı ve sokak özellikleri incelenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sosyal Yaşam Aktiviteleri Analizi

Analizlerin ikinci aşamasında sosyal yaşam aktiviteleri analizi yapılmıştır. Gehl(2011) kamusal mekânlarda gerçekleştirilen 3 tip açık alan aktivitesi tanımlamıştır. Bunlar zorunlu aktiviteler (günlük yaşam aktiviteleri; işe gitmek için yürümek, vb.), isteğe bağlı aktiviteler (kişinin tercih ettiği aktiviteler, yürüyüş yapmak, oturmak) ve sosyal aktivitelerdir(kişilerin başka kullanıcılarla olan ilişkileri). Sosyal aktivitelerin gerçekleştirilmesi aynı mekânda başka kullanıcıların da bulunması ile ilişkilendirilmektedir. Çocukların oyun oynaması, sokakta yürüyen insanların karşılaşmaları ve durup sohbet etmeleri gibi aktiviteler sosyal yaşam aktiviteleridir ve kentlerin canlı ve yaşanabilir yerler olması açısından oldukça önemlidir. (Amin,2008)

Bu nedenle farklı morfolojik özelliklere sahip alanlardaki kullanıcıların davranışları, mekânı kullanım sıklıkları ve yapılan sosyal yaşam aktivitelerinin tespiti için gözlem analizleri yapılmıştır. Sosyal yaşam aktivitelerinin tespiti için araştırma alanında gözleme dayalı olarak İlkbahar mevsiminde hafta içi ve hafta sonu birer gün olmak üzere öğlen 12.00-14.00 ve öğleden sonra 16.00-18.00 saatleri arasında sokak boyunca 3 dk. boyunca kullanıcıların aktiviteleri gözlemlenmiştir. Sosyal aktivitelerin tespitinde anlık fotoğraflama yöntemi kullanılmıştır. Belirlenmiş olan saatlerde sokaklarda çekim yapılarak bireylerin aktiviteleri sınıflandırılmış ve yoğunlukları belirlenmiştir.

Mekân Dizim Analizi

Analizlerin son aşamasında ise alan içerisindeki kamusal mekânların görünürlükleri ve erişilebilirlikleri mekân dizimi (space syntax) yöntemiyle incelenmiştir. Mekân dizimsel analizi, Bill Hillier ve Jullienne Hanson tarafından geliştirilen mekânı okuma yöntemidir ve farklı ölçeklerdeki mekânsal organizasyonları incelemek için kullanılabilir. (Çil, E., 2006) Yöntem aracılığıyla karmaşık olarak görülen geometrik sokak ağlarının sosyal boyutlarını anlamak mümkün olmuştur. Mekânlar içerisinde gerçekleşen hareket biçimlerinin analiz edilmesi mekânın düzenine ve mekândaki sosyal ilişkilere ilişkin verilerin toplanmasını, analiz edilmesini ve mekânın bir dizim içerisinde ele alınmasını sağlamaktadır. (Köseoğlu E., Önder D., 2010) Mekan dizim analizi, mekan organizasyonunu okumamızı sağlamasının yanı sıra mekan içerisinde gerçekleşen yaya hareketine bağlı olarak mekanın insanları bir araya getirme potansiyellerini anlamamızı sağlamaktadır. (Çil, E., 2006) Analiz yönteminin sağladığı mekansal veri aynı zamanda şehirlerin ileride nasıl yapılanacağı konusunda yol gösterici ve yeni kentsel tasarım stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir kaynaktır.

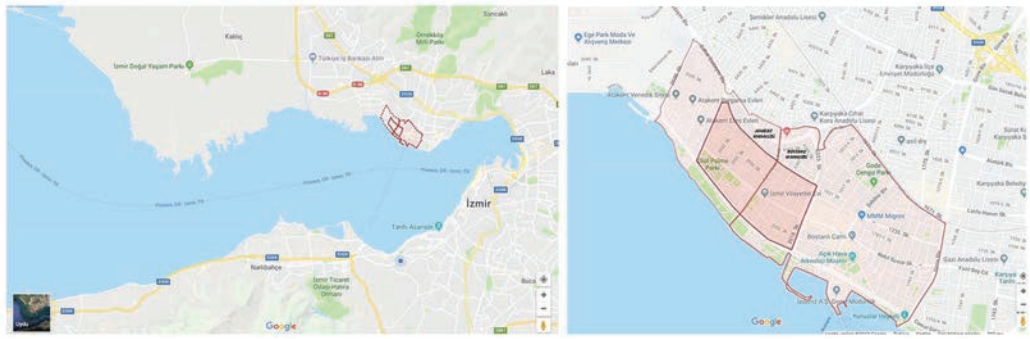
Mekân dizim yönteminin matematiksel arka planına bakıldığında mekânın yorumlanması aks haritaları üzerinden açıklanmaktadır. Görüş hatları olarak da adlandırılabilen akslar analiz yapılacak bölgenin ölçekli haritası temel alınarak, yapıların dışında kalan yayaların erişebildiği alanlardan geçen en uzun ve en az sayıda olacak şekilde doğrusal olarak çizilir. (Kubat S., 2015) Çizilen her bir aksın derinlik hesaplamalarının yapılması sonucunda bütünleşme değerleri elde edilir. (Kahraman, D., 2015) Ortaya çıkan "mekansal bütünleşme haritası" potansiyel hareketi tahmin etmemizi sağlar ve içinden en çok geçilen mekanlar ile en az geçilen mekanları ayırt etmemizi sağlar. İçinden en çok geçilen mekânlar "bütünleşik" olarak adlandırılır ve kırmızıdan sarıya doğru renklendirilir. İçinden en az geçilen mekânlar ise "yalıtılmış" olarak adlandırılır ve mavinin tonlarıyla renklendirilir. (Kubat S., 2015) En bütünleşik olarak adlandırılan sokaklar, bir yerleşimin en kamusal ve tüm insanları bir araya getirme potansiyeli sunan açık alanlardır. (Çil, E., 2006)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Görüş akslarının uzunluklarının haritalarda bir fark yaratmaması eleştirilerinin üzerine yöntem araştırmacılar tarafından yeniden ele alınarak "bölümlü aks haritası" olarak adlandırılan segment analizi geliştirilmiştir. (Kubat S., 2015) Uzun sokakları aks olarak düşündüğümüzde, aynı aks üzerinde farklı yoğunluklar olabileceğini de hesaba katan bu analiz yöntemi, tek bir aksın kesişen diğer akslarla bölümlere ayrılmasını ve her bir bölümü ayrı ele almasını sağlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında Mekân dizim analizi Depthmap Programı kullanılarak yapılmıştır ve Segment analizi yöntemi ile aks haritaları oluşturulmuştur.

Araştırma Alanının Konumu

Araştırma alanı, İzmir kentinin kuzey kısmında yer alan Karşıyaka ilçesinin Bostanlı semtinin bir kısmı olarak belirlenmiştir. Çalışmada incelenen alan (Şekil 1) Karşıyaka'nın Bostanlı Semti ve Atakent Mahalleleri arasında, farklı özelliklere sahip 3 tür konut çevresinin gözlenebildiği kentsel dokudur. Bostanlı ve Atakent semtleri Karşıyaka ilçesinin Batısında yer alan ve 1960'li yıllardan itibaren kentsel gelişmenin oluştuğu bir semttir. Bostanlı Semt'inde Emlak Kredi Bankası çalışmaları 1955 yılında başlar ve günümüzde Bostanlı'nın çehresini değiştirerek, İzmir'in en tercih edilen kalabalık bir semti haline gelir. (Urik Y., Pınar I., 2013)

Şekil 1. Çalışma Alanının Konumu.

Bostanlı semti Karşıyaka ilçesinde 1960'li yıllardan itibaren kentsel gelişmenin oluştuğu bir semttir. Bu tarihten itibaren Emlak Bankası toplu konutlarının inşa edilmesi ile kentsel gelişme ivme kazanmış ve toplu konut alanlarına bitişik olarak imarlı kentsel gelişmeler izlenmiştir.

Çalışma alanı olarak seçilen alanda farklı özelliklere sahip 3 tür konut alanı, 3 ayrı bölge olarak ele alınacaktır ve farklı morfolojik özelliklere sahip olan alanlarda mekân özellikleri ve sosyal yaşam arasında nasıl bir ilişki kurulduğu karşılaştırılacaktır. (Şekil 2) Bölgelerin öncelikle tarihsel süreçteki gelişimi sonrasında ise morfolojik özellikleri incelenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. 3 farklı tür konut çevresinin bölgelere ayrılması.

Araştırma Alanının Tarihsel Ve Yapısal Özellikleri

Çalışma kapsamında bölgelere ait özelliklere geçmeden önce Emlak Bankası konutlarından bahsetmek, bölgeleri tanımlamak açısından gerekli ve önemlidir.

1970'li yıllarda hız kazanan göçlerle hızlı bir kentleşme sürecine girilmiş olan İzmir'de 1969 yılından itibaren hızlı yapılaşmayı disiplin altına almayı amaçlayan ve barınma açığını kapatmayı hedefleyen Emlak ve Kredi Bankası orta ve üst gelirli grupları hedef alarak Bostanlıda kooperatif şeklinde gelişen bir konut bölgesi inşa etmiştir. (Kıldiş, S., 2006)

2001 yılında tasfiye edilmiş olan Türkiye Emlak Bankası, 1926 yılında "Emlak ve Eytam Bankası" adı altında inşaat projelerini desteklemek, kredi imkânı vermek ve yetim haklarını korumak amacıyla kurulmuştur. 1946-1988 yılları arasında ise kurumsal yapısı ve ismi değişen banka, Türkiye Emlak ve Kredi Bankası olarak konut sahibi olmak isteyenlere ve kooperatiflere konut kredisi vererek, konut üretmişlerdir (Sayar Y., Süer D., 2006) Emlak Bankası İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde , kentsel gelişmeyi yönlendirici projelere öncülük etmiştir. «Sosyal konut» üretimi yerine bütün gelir gruplarına yönelik «ticari konut» yapımına yönelmişlerdir. Karşıyaka-Bostanlı toplu konut uygulamaları da Emlak Bankasının ticari konut üretimine geçişini sergileyen ilk örneklerdendir. Emlak Bankasının Bostanlı bölgesindeki toplu konut uygulama alanı Hazine ve İzmir Belediyesinden 1955 yılında satın alınmıştır ve 1969 yılında 9 Etap halinde yapılaşmış ve 1984 yılına kadar sırasıyla Bostanlı Konutları, Atakent Konutları ve Mavişehir Konutları şeklinde devam etmiştir. (Sayar Y., Süer D., 2006)

Çalışma kapsamında 1. Bölge olarak belirlenen alan 1977-1982 yılları arasında inşa edilen 2. Ve 5. Etap Emlak Bankası Konutlarını oluşturmaktadır. (Şekil 3) 2. Etapta 5 katlı 27 ve 12 katlı 13 blok bulunmaktadır. Güney sınırı boyunca sıralanmış 12 katlı binaların 2 tanesi yıldız blok şeklinde tasarlanmış olup, zemin katları genellikle ticari kullanıma ayrılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Arsa alanı 130.300 m2'dir. 5. Etap'ta ise 2 farklı tipte 5 katlı 17 blok bulunmaktadır. Arsa alanı 66 m2'dir. (Sayar Y., Süer D., 2006)

1. Bölge de bulunan Emlak Bankası konutlarının hepsinin geniş ve özel bahçeleri bulunmaktadır. Her konut bölgesinin kendi içerisinde özel otopark, park, çocuk oyun alanları, basket sahaları gibi ortak alanları bulunmaktadır.

Şekil 3. 1. Bölge-Emlak Bankası Konutları.

Çalışma kapsamında 2. Bölge olarak belirlenen alan Emlak Bankası toplu konutlarının inşa edilmesiyle birlikte kentsel gelişmenin hızla arttığı, toplu konutlara bitişik şekilde inşa edilmeye başlanan imarlı apartman tipi yapıların bulunduğu alanı kapsamaktadır ve apartmanların hepsi bahçeli ve otoparklıdır. (Şekil 4)

Şekil 4. 2. Bölge-İmarlı Apartman Alanı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çalışma kapsamında 3. Bölge olarak belirlenen alan 1972-1982 yılları arasında inşa edilen 1. Ve 3. Etap Emlak Bankası Konutlarını oluşturmaktadır. (Şekil 5) 1. Etapta 2 ve 4 katlı olmak üzere 18 blok yer almaktadır.115.300 m^2'lik arsa alanının yüzde 44'ü inşaat alanı, yüzde 56'sı yeşil alan olarak planlanmıştır. 1. Etapta bulunan Emlak Bankası konutları diğer alanlara göre biraz daha izole, geniş ve özel bahçeli villa tipi konutları kapsamaktadır. 3. Etap ise 5 katlı 10 adet bloktan oluşmaktadır ve arsa alanı 34.100 m2'dir. (Sayar Y., Süer D., 2006)

3. Bölge de bulunan Emlak Bankası konutlarının hepsinin 1. Bölge'de olduğu gibi geniş ve özel bahçeleri bulunmaktadır. Her konut bölgesinin kendi içerisinde özel otopark, park, çocuk oyun alanları, basket sahaları gibi ortak alanları bulunmaktadır.

Şekil 5. 3 Bölge-Emlak Bankası Konutları.

Araştırma Alanının Farklı Morfolojik Özellikleri

Bir mekânın yaşanabilir ve sosyal yaşamın oluşmasına elverişli olabilmesi için çevre ile olan ulaşım bağlantılarının güçlü, toplu taşıma seçeneklerinin çeşitli ve erişilebilir bir konumda olması önemli ve gereklidir. Dolayısıyla, morfolojik analizler kapsamında öncelikle seçilen alanın çevre ile olan ulaşım bağlantıları ve erişim olanakları değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında farklı bölgelerdeki kullanıcıların mekânı kullanım sıklıkları ve sosyal yaşam aktivitelerinin tespiti için yapılan gözlem analizleri; işlevsel farklılaşma, yapı-sokak özellikleri ve sokak peyzaj unsurları detayında yapılmış olan morfolojik analizlerle birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son aşamasında ise Mekân Dizim Analizi sonucu ortaya çıkan "Mekânsal Bütünleşme Haritası»; tespiti yapılan sosyal yaşam aktiviteler analizi ile farklılaşan morfolojik özellikler göz önüne alınarak 3 bölge için birlikte değerlendirme yapılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Çevre Ulaşım Bağlantıları ve Toplu Taşımın Sosyal Yaşam Aktivitelerinin Gelişimi Üzerindeki Etkisi

Çalışma alanının içerisinde bulunduğu Bostanlı Semti, toplu taşım olanaklarından ve çeşitliliğinden dolayı kolay erişilebilir bir konumdadır. Çalışma alanının güneyinden geçen Hasan Ali Yücel Bulvarı Bostanlı'nın en yoğun olarak kullanılan taşıt yoludur ve ara bağlantı yollarıyla kuzeyinden geçen Çevre Yoluna bağlanmaktadır.

Çalışma alanına 10 dk. yürüme mesafesinde bulunan vapur iskelesinden İzmir'in çeşitli iskelelerine 15 dk.' da bir vapur ve yarım saatte bir Bostanlı-Göztepe arası arabalı vapur kalkmaktadır. Kent içi toplu taşıma sistemi olan vapur iskelesi ile koordine şekilde çalışan tramvay hattının 3 bölgesine de eşit mesafelerde duraklar bulunmaktadır. Ayrıca, tramvayın geçtiği Cengiz Topel Caddesi'nin 1. Bölgeye denk gelen kısmı yayalaştırılmıştır. Alanın güneyinden geçen Hasan ali Yücel Bulvarından ve kuzeyinde bulunan Caher Dudayev Bulvarından geçen otobüsler ve alan yakınında bulunan otobüs durakları sayesinde vapur ve tramvay ulaşımına alternatif bir toplu taşım olanağı bulunmaktadır. Alanın kuzeyinden geçen Aliağa-Selçuk arasında bulunan banliyö hattı (İZBAN) İzmir'in uzak ilçelerinden alana ulaşım imkânı sağlamaktadır. Çevre ulaşım bağlantılarının ve alan içi ulaşım şemasının haritaları aşağıdaki gibidir. (Şekil 6)

Şekil 6. Çevre ile ulaşım bağlantıları(solda) ve alan içi ulaşım şeması(sağda).

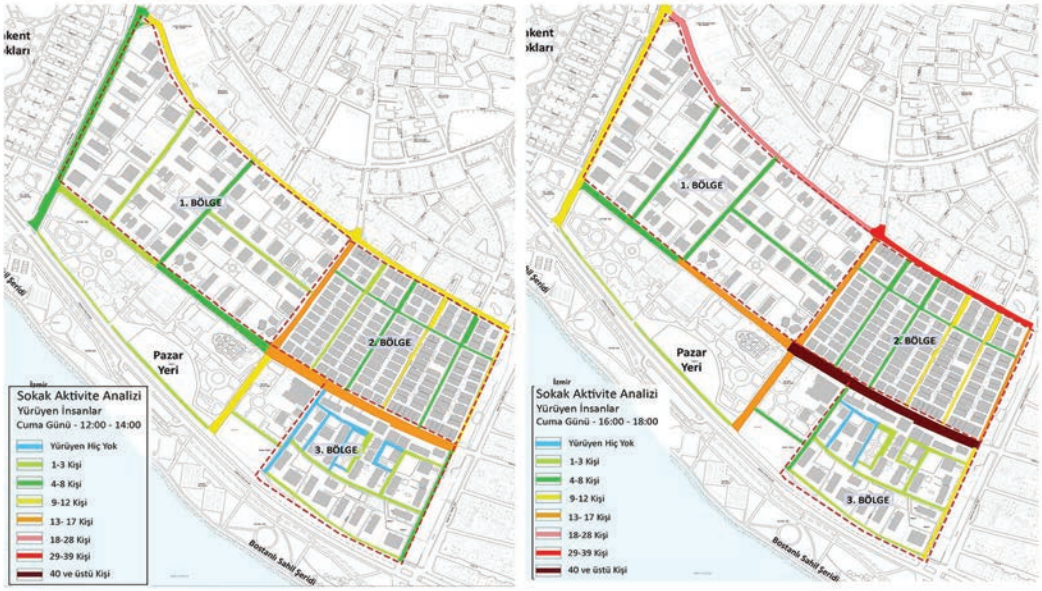
Çevre ulaşım bağlantılarının güçlü ve toplu taşıma çeşitliliğinden ötürü çalışma alanı rahat erişilebilir konumdadır. Vapur iskelesinden kalkan otobüs ve tramvayın bulunması, tramvay hattının alanın tam ortasından geçerek 3 bölgeye eşit ulaşılabilir olması nedeniyle ulaşım bağlantıları açısından üç bölge arasında bir fark bulunmamaktadır.

Bir mekânın yaşanılabilir olması ve sosyal aktivitelerin gelişebilmesi için öncelikle ulaşılabilir ve erişilebilir olması gerekmektedir. Bu bakış açısıyla bakıldığında güçlü ve çeşitli ulaşım bağlantılarının olması çalışma alanını tercih edilebilir kılmakta ve sosyal gelişim aktivitelerinin gelişmesi açısından potansiyeli yüksek bir alan haline getirmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

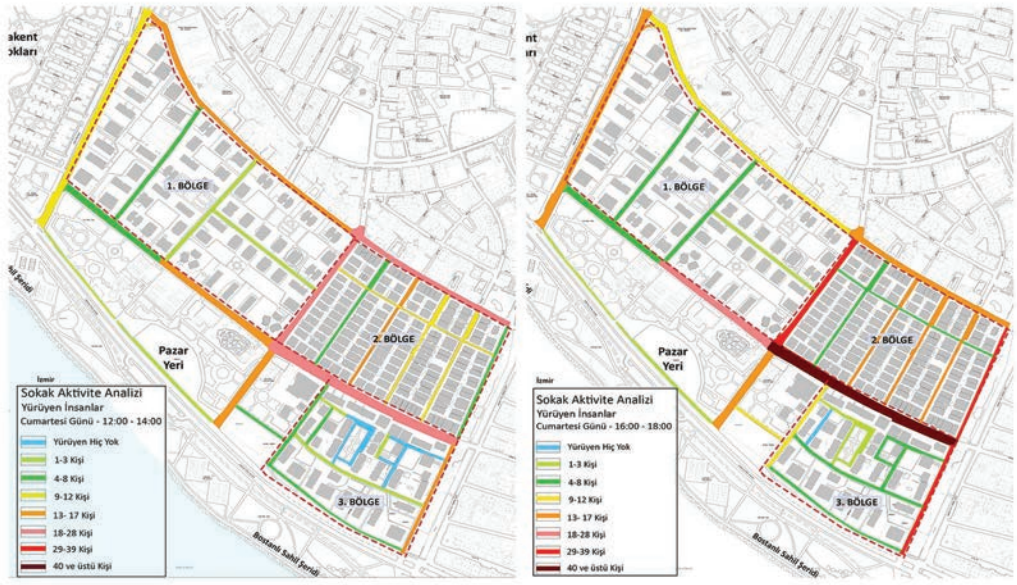
Sosyal Yaşam Aktivite Analizi

Farklı zamanlarda yapılan ilk gözlemler sonucunda kamusal mekân olarak sokaklarda tespit edilen sosyal yaşam aktiviteleri; yürüme, bisiklete binme, köpek gezdirme, dinlenme, karşılaşma, vitrine bakma, spor, grup olarak toplanma, durma (bekleme), oyun oynama, durakta bekleme, açık mekânda kafede oturma olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu tespitler hafta içi ve hafta sonu günün farklı saatlerinde gözlemlenerek haritaya aktarılmıştır. (Can, I. 2012) Aktivite analizi kapsamında "yürüme" eylemi aynı zamanda sokağın yaya yoğunluğunu gösteren önemli bir veri olması nedeniyle ayrı olarak ele alınmıştır (Şekil 7 ve 8)

Şekil 7. Yaya Yoğunluğu Analizi (Yürüme) - Cuma 12.00-14.00 (solda), Cuma 16.00-18.00 (sağda).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 8. Yaya Yoğunluğu Analizi (Yürüme) - Cumartesi 12.00-14.00 (solda), Cumartesi 16.00-18.00 (sağda).

1. Bölge'de yaya'nın yürüdüğü ara sokakların yaya yoğunluğunda farklı zamanlarda önemli bir farklılık gözlenmemektedir. Farklı morfolojik bölgelere sınır olan tramvayın geçtiği Cengiz Topel Caddesi ile alanın kuzeyinde bulunan Bestekâr Şadi Hoşses Caddesi'nin o bölgenin özelliklerine göre yoğunluklarının da değiştiği gözlemlenmektedir. Bahsedilen sokakların 1. Bölge'ye denk gelen kısımlarının diğer tarafa göre daha az yoğun olduğu tespit edilmiştir.

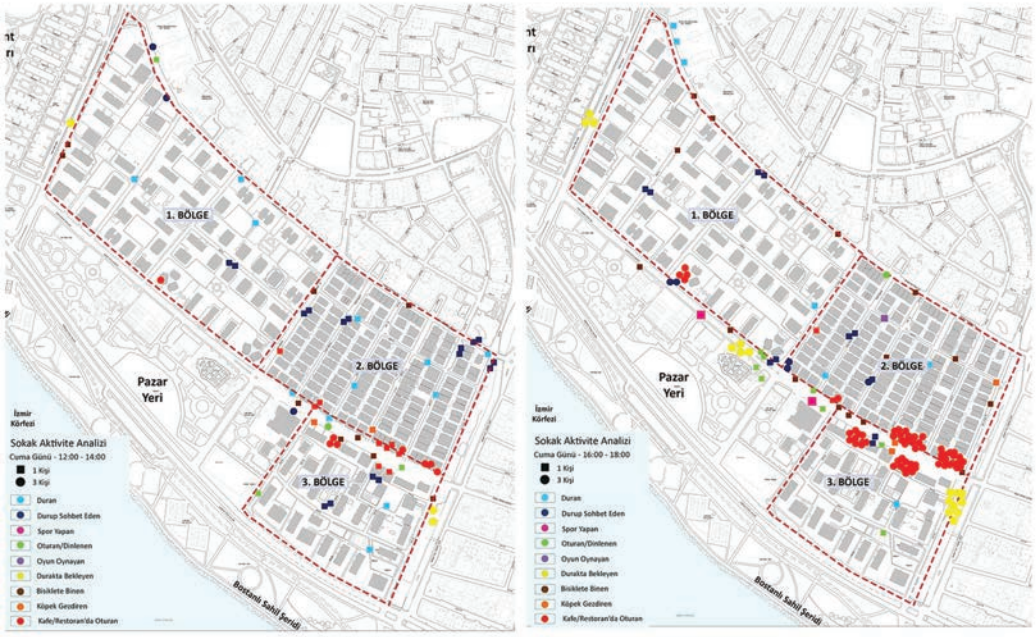
2. Bölge'nin yaya yoğunluğuna baktığımızda diğer bölgelere kıyasla en yoğun kullanımın burası olduğu tespit edilmiştir. Ara sokaklar hafta sonu ve akşamüstü saatlerinde 2 kat daha fazla kullanılmakta ve alana sınır olan sokaklar en yoğun kullanılan sokaklardır. Cengiz Topel Caddesinin bir kısmının yayalaştırılması bu yoğunluğu etkileyen önemli nedenlerden biridir. 3. Bölge'de ise 1. Bölgeye benzer bir biçimde ara sokaklarında farklı zamanlarda önemli bir farklılık gözükmemektedir.

Çalışma alanı içerisinde tespiti edilmiş sosyal yaşam aktiviteleri ise aşağıdaki gibidir. (Şekil 9 ve 10)

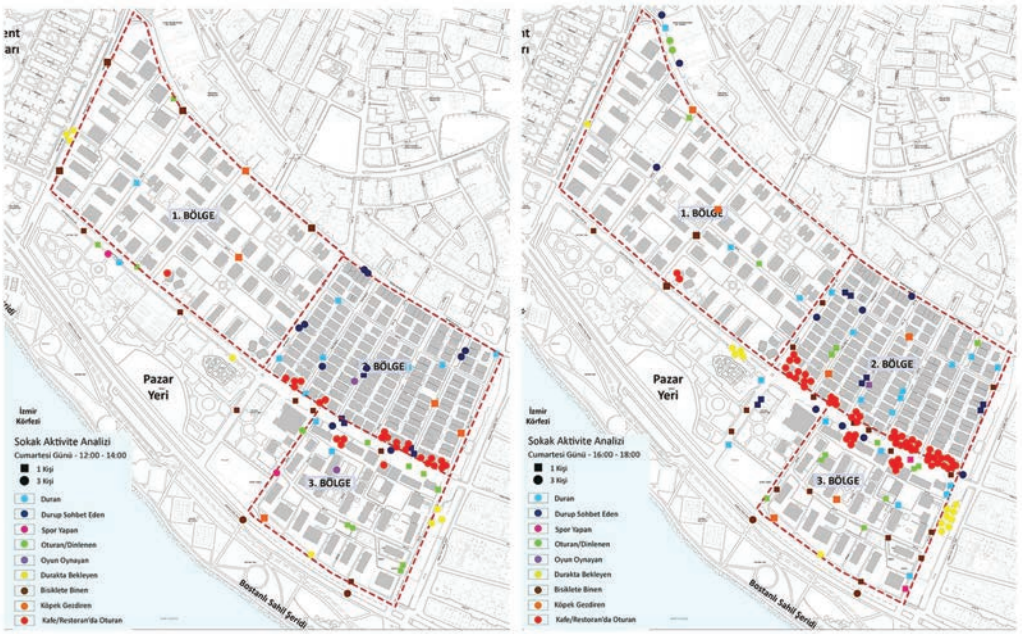
1. Bölge ve 3. Bölge'de gözlemlenen aktivite çeşitlerinin ve uygulayan kişi sayılarının 2. Bölge'ye göre çok daha az olduğu görülmektedir. Bütün bölgelere sınır olan tramvay caddesinin 2. Bölgeye denk gelen kısmının her zaman çok yoğun olduğu ve 1. Bölgeye denk gelen kısmında ise yoğunluğun giderek azaldığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak; yürüme ve sosyal aktivite analizlerine göre alanın en yoğun kullanılan bölgesinin 2. Bölge ve en yoğun kullanılan caddenin ise tramvayın geçtiği sokağın 2. Bölgeye denk gelen kısmı olduğu tespit edilmiştir. Bölgelerin sınırlarına denk gelen caddeler genel olarak hem yaya hem de taşıt tarafından yoğun olarak kullanılan sokaklardır. Bölgelerin ara sokaklarında ise farklı saat ve günlerde önemli farklılıklar görülmemiştir. Bu sonuçların olası nedenleri morfolojik analizlerle beraber ele alınacaktır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Sosyal Yaşam Aktiviteleri - Cuma 12.00-14.00 (solda), Cuma 16.00-18.00 (sağda).

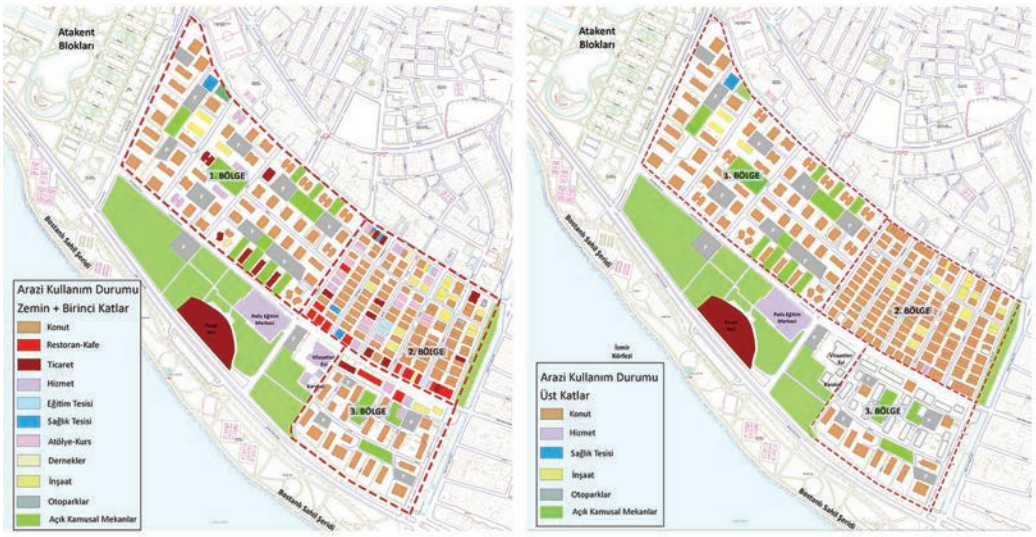

Şekil 10: Sosyal Yaşam Aktiviteleri - Cumartesi 12.00-14.00 (solda), Cumartesi 16.00-18.00 (sağda).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İşlevsel Farklılaşma -Sosyal Yaşam İlişkisi

Çalışma alanında gerçekleştirilen işlevsel farklılaşma çalışması kapsamında arazi kullanım tespitleri yapılmıştır ve aşağıdaki haritalar elde edilmiştir. (Şekil 11) Arazi Kullanım tespitlerine göre özellikle zemin kat kullanımlarına baktığımızda üç bölge arasında farklılaşan kullanım türlerini görebilmekteyiz. Çalışma alanında zemin ve 1. Katlar genel itibariyle aynı kullanımlara sahip oldukları için birlikte ele alınmışlardır.

Şekil 11. Zemin ve 1. Katlar Arazi Kullanım Durumu (solda) ve Üst Katlar Arazi Kullanım Durumu (sağda).

Çalışma alanının 1. Bölümü'nün Zemin kat kullanımı; Sağlık Ocağı ve tramvayın geçtiği sokakta bulunan birkaç ticari kullanım dışında konut ağırlıklıdır. Toplu konutların arasında açık kamusal mekânlar (park, çocuk oyun alanı, basketbol sahası) ve özel otopark alanları bulunmaktadır.

Apartmanlardan oluşan 2. Bölge'de ise arazi kullanım çeşitliliği görülmektedir. Yayalaştırılmış olan Tramvay Caddesi boyunca yeme-içme bölümleri ve ticaret alanları bulunmaktadır. Ara sokaklarda ise atölyeler, kurslar ve eğitim birimleri (anaokulu, özel eğitim) dikkat çekmektedir. Apartmanların 30-40 yıl üstü binalar olmasından ve tercih edilebilir bir konumda olunmasından ötürü binaların çoğunluğu yeni yapılmış veya inşaat halindedir.

3. Bölge ise yayalaştırılmış tramvay caddesine bakan yapılar haricinde 1. Bölge ile benzerlik göstermektedir ve konut ağırlıklıdır. Alan içerisinde kamusal açık mekânlar ve herkesin erişebileceği otopark alanları da bulunmaktadır.

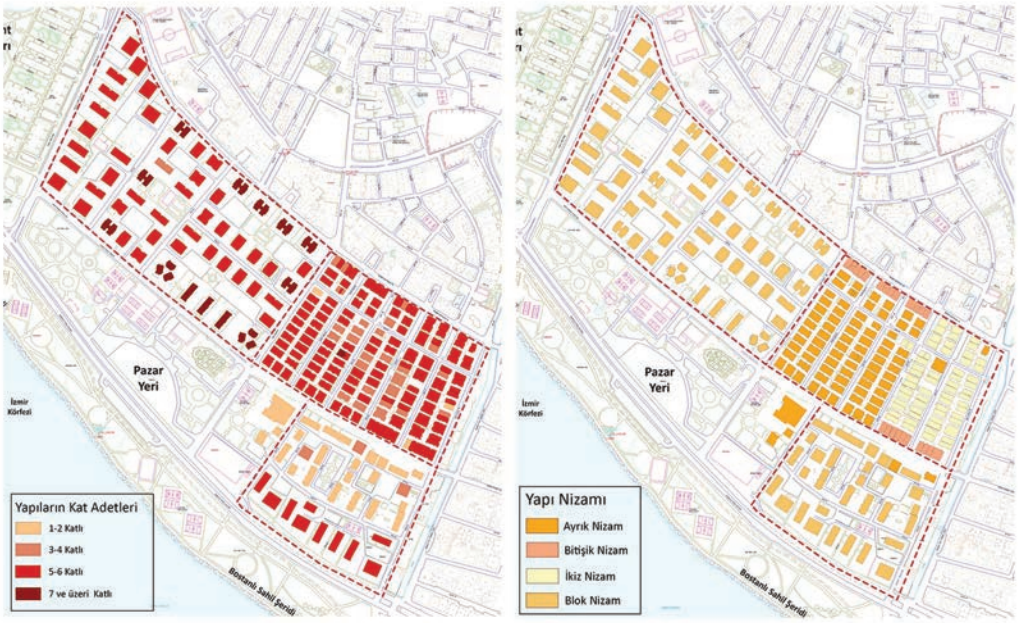
Üst katların arazi kullanım durumunu karşılaştırdığımızda ise 3 bölge arasında önemli bir farklılık gözlemlenmemektedir ve alanın genelinde konut dokusu bulunmaktadır.

Sosyal yaşamın oluşmasını etkileyen nedenleri, işlevsel farklılaşma açısından ele aldığımızda arazi kullanım çeşitliliğinin olması, mekânın tercih edilebilirliğini arttırmaktadır. Kurs önünde insanların toplanması, çok kullanılan bir sokakta bir sanat gösterisinin izlenmesi, sokakta karşılaşan insanların sıklığı, apartmanlar arasında oynayan çocukların olması gibi aktivitelerin oluşması için mekânın arazi kullanım kararları en önemli etkilerdendir. Dolayısıyla, sosyal aktivite analizlerinde 2. Bölge'nin en yoğun olarak kullanılan bölge olmasının nedenlerinden birinin arazi kullanım kararları olduğu söylenebilir.

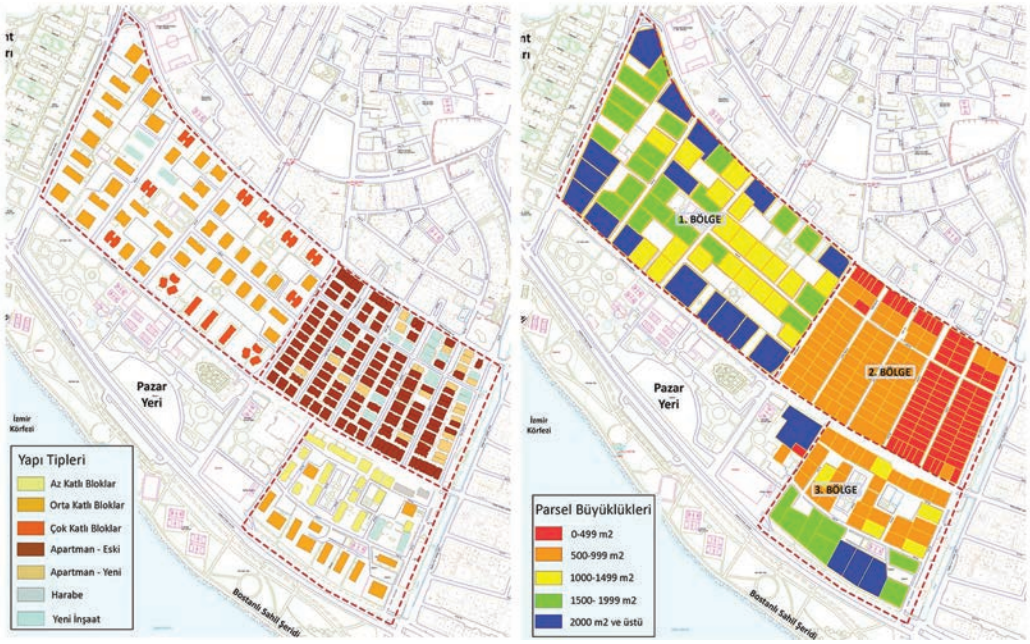
ISBN: 978-605-80820-1-4

Yapı Özellikleri: Kat Adedi, Yapı Nizamı, Yapı Tipi - Sosyal Yaşam İlişkisi

Çalışma alanında yapı özellikleri çalışması kapsamında kat adedi, yapı nizamı ve yapı tipi tespitleri yapılmıştır ve aşağıdaki haritalar elde edilmiştir. (Şekil 12 ve 13)

Şekil 12. Yapıların Kat Adetleri (solda) ve Yapı Nizamı (sağda).

Şekil 13. Yapı Tipleri (solda), Parsel Büyüklükleri (sağda).

ISBN: 978-605-80820-1-4

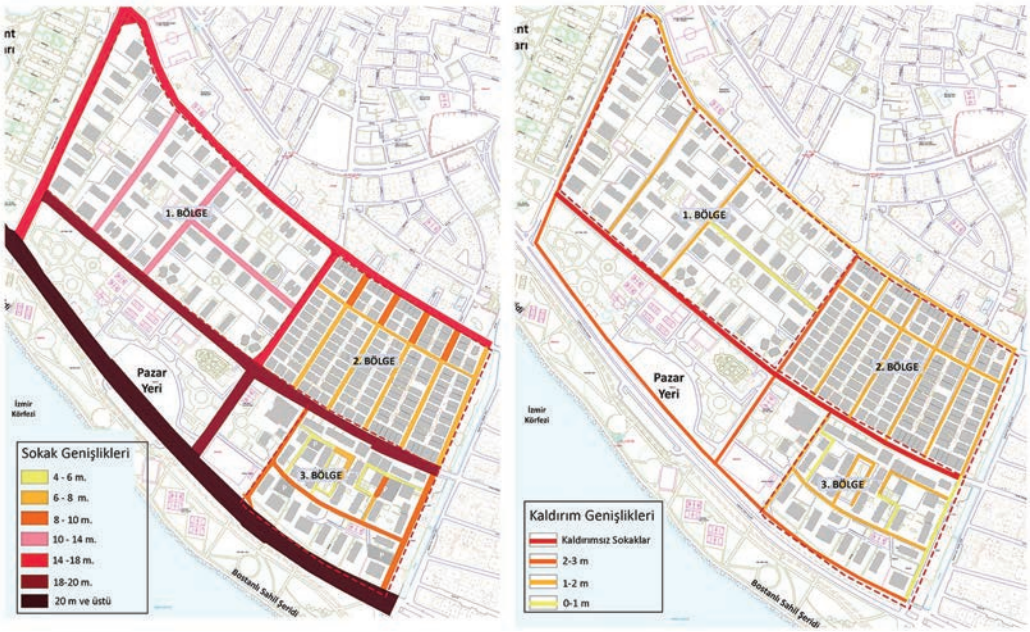
Yapıların kat adetlerine baktığımızda 1. Bölge'de bulunan yapıların kat adetleri 5 ve 12 kat arasında değişmektedir. 2. Bölge'de bulunan yapılar ise 4 ve 6 kat arasında değişmektedir. Yeni yapılan veya yapılmakta olan binaların çoğunluğu 6 katlıdır ve eski yapıların da 4 katlı olduğu tespit edilmiştir. 3. Bölgede ise sahil tarafına bakan yapılar 6 katlı iken, bölgenin geneli 2 ve ya 3 katlı villa tipi yapılardan oluşmaktadır.

Yapı nizamlarına baktığımızda ise yapı tipleriyle uyumlu olduklarını görmekteyiz. 1. Ve 3. Bölge'de bulunan yapılar az-orta ve çok katlı blok nizamlı binalardır ve geniş parsellere oturmuşlardır. 2. Bölge'de ise ufak parsellere oturmuş olan yapıların nizamı ayrık ve ikiz olarak değişkenlik göstermektedir ve apartmanlardan oluşmaktadır. Yoğun caddelere bakan 2. Bölgenin kuzeyinde ve güneyinde bulunan yapılar ise bitişik nizamlıdır ve arazi kullanım ile birlikte düşünüldüğünde ticari ve yeme içme ağırlıklı olarak şekillenen bu binaların bitişik nizamlı olması sokağın sosyal bir mekân haline gelmesinde de etkili olmuştur.

Yapılan analizler çerçevesinde, tespit edilen morfolojik özelliklerin sosyal yaşamla olan ilişkisine bakıldığında büyük parseller içerisinde çok katlı blok olarak yerleşmiş yapıların etrafında gelişebilecek sosyal yaşam ile 2. Bölgede bitişik olarak konumlanmış olan binaların etrafında gelişebilecek sosyal yaşamın birbirinden farklı olacağı görülmektedir. Geniş bahçesi bulunan blok yapılara erişimin daha zor olacağı ve bütün olarak bakıldığında yan yana gelişen binalarda daha fazla insan teması olacağı düşünüldüğünde, Sosyal Yaşam Aktivite Analizinin sonucunun da bu tespitlerle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Sokak Özellikleri: Sokak ve Kaldırım Genişlikleri - Sosyal Yaşam İlişkisi

Çalışma alanında sokak özellikleri çalışması kapsamında sokak ve kaldırım genişliği tespitleri yapılmıştır ve aşağıdaki haritalar elde edilmiştir. (Şekil 14)

Şekil 14: Sokak genişlikleri (solda), Kaldırım genişlikleri (sağda).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Haritalardan göründüğü üzere hem yaya'nın hem de taşıtın en yoğun olarak kullandığı sokaklar en geniş sokaklardır ve alanın dış çeperlerinde bulunmaktadır. Tek istisna olan tramvay caddesi hem yayalaştırılmıştır hem de en geniş sokaktır. En geniş ara sokakların bulunduğu 1. Bölgenin genelinde 10-14 metre aralığındaki sokaklar bulunmaktadır. 2. Bölgede 8-10 m. aralığındaki sokaklar bulunmaktadır ve 3. Bölgede ise 4-8 aralığında sokaklar bulunmakta ve giderek sokaklar daralmaktadır.

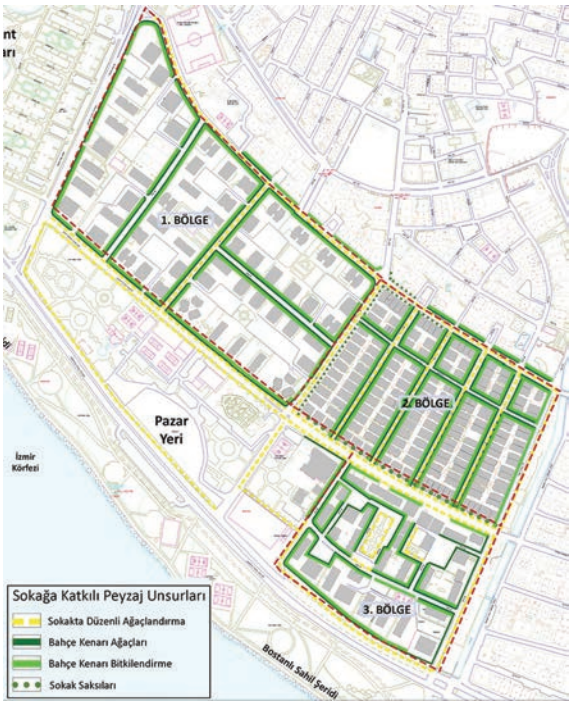
Yürünebilirlik açısından da önemli olan bu analiz kapsamında kaldırımların alan genelinde düzenli var oldukları ve herhangi yürümeye engel teşkil edecek engellerin olmadığı görülmüştür. Tramvay caddesi ise yayalaştırmadan ötürü kaldırımsızdır.

Yapılan analizler çerçevesinde, tespit edilen sokak özelliklerinin sosyal yaşama olan etkisine bakıldığında, en önemli tespitin alanın en geniş ve kaldırımın olmadığı yayalaştırılan Cengiz Topel Caddesi'nin hafta içi/hafta sonu günün her saatinde alanda en yoğun olarak kullanılan cadde olduğunun görülmesidir.

Sokak Peyzaj Unsurları - Sosyal Yaşam İlişkisi

Sokak peyzaj unsurları tespiti kapsamında, her sokakta bahçe kenarı ağaçlandırma ve bitkilendirme tespit edilmiştir. Özellikle 1. Ve 3. Bölge'de bahçe kenarı bitkilendirme sınır teşkil etmesi açısından sıklıkla kullanılmıştır. Sokakta düzenli ağaçlandırma ise alanın çeperlerinden geçen ana caddelerde ve tramvay caddesinde görülmektedir. (Şekil 15)

Tespit edilen sokak peyzaj unsurlarının sosyal yaşama olan etkisine bakıldığında, sık çalılık ve ağaçlandırmalarla sınırlandırma etkisi yapan sokakların görsel olarak güzel olduğu ama geçirgenliği azalttığı tespit edilmiştir. Yoğun kullanılan tramvay caddesinde bulunan sokakta düzenli ağaçlandırma ve sokak saksıları ise sosyal yaşamın gelişmesine olumlu bir etki yaratmıştır.

Şekil 15. Sokağa katkılı peyzaj unsurları.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mekânsal Bütünleşme Haritası

Mekânlar içerisinde gerçekleşen hareket biçimlerinin «Mekân Dizimi" yöntemiyle analiz edilmesi sonucu yaya hareketine bağlı olarak mekânın insanları bir araya getirme potansiyeli değerlendirilmiştir ve Mekânsal Bütünleşme Haritası çıkartılmıştır. (Şekil 16) Ortaya çıkan harita sonucunda hareket potansiyelinin yüksek olduğu sokaklar kırmızıdan maviye doğru renklendirilmiştir. Analiz sonuçları bize; kırmızı, turuncu ve sarı olan sokakların daha «bütünleşik», mavi ve yeşil tonlarında olan sokakların ise daha «yalıtılmış» sokaklar olduğunu söylemektedir.

Şekil 16. Mekânsal Bütünleşme Haritası.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç

İzmir, Karşıyaka, Bostanlı semtinde 3 farklı morfolojik yapıya sahip alanda yapılan morfolojik analizlerin tespitlerini ve sosyal yaşam analizlerini, Mekân Dizim Analizleri sonucu ortaya çıkan "Mekânsal Bütünleşme Haritası» ile karşılaştırabilmek için özet bir tablo hazırlanmıştır. (Tablo 1)

Tablo 1. Morfolojik Özellikler Tablosu.

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge
Ulaşım bağlantıları kuvvetli		
Toplu taşımaya yakın		
Dar yaya yolları var.	Yayalaştırılmış Ana yürüyüş Yolu var.	Erişim amaçlı birkaç dar yaya yolları var.
Zemin katlar "konut" ağırlıklıdır.	Zemin kat kullanımları çeşitlilik göstermektedir. (hizmet, ticaret, yeme-içme, kurs, atölyeler)	Zemin katlar "konut" ağırlıklıdır.
Bloklar arasında kamusal mekanlar bulunmaktadır. (Park, çocuk oyun alanı vb.)	Yayalaştırılmış Yol bulunmaktadır.	Bloklar arasında kamusal mekanlar bulunmaktadır. (Park, çocuk oyun alanı vb.)
6 Kat ve üzeri yapılar bulunmaktadır.	5 ve 6 Katlı yapılar bulunmaktadır.	Genel olarak 2-3 katlı yapılar bulunmaktadır.
Binalar blok nizamla yerleşmiştir.	Binalar ayrık, bitişik, ikiz nizamla yerleşmiştir.	Binalar blok nizamla yerleşmiştir.
Büyük Parseller	Küçük Parseller	Orta Parseller
Geniş sokaklar ve kaldırımlar	Orta genişlikte sokaklar ve kaldırımlar	Dar sokaklar ve kaldırımlar
Bahçe kenarı ağaçlandırma ve bitkilendirme	Çok çeşitli bitkilendirme	Bahçe kenarı ağaçlandırma ve bitkilendirme
Yayaların az yoğunlukta olduğu sokaklar	Yayaların en yoğun olduğu sokaklar	Yayaların az yoğunlukta olduğu sokaklar
Sosyal Yaşam durgun	Sosyal Yaşam hareketli	Sosyal Yaşam durgun
Hafta sonu ve akşamüstü kullanımları arasında büyük farklılıklar yok.	Hafta sonu ve akşamüstü daha yoğun kullanım var.	Hafta sonu ve akşamüstü kullanımları arasında büyük farklılıklar yok.

Kentlerin canlı ve yaşanabilir yerler olması için söz konusu kamusal alanlarda insanların bulunması, karşılaşmaları ve sosyal aktivitelerin gelişmesi gerekmektedir. Gehl'in tanımlamış olduğu zorunlu ve isteğe bağlı aktivitelerin görüldüğü mekânlar sosyal yaşam aktivitelerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kişiler bu mekânlarda zaman geçirdikçe daha fazla karşılaşma ve iletişime geçme şansı elde etmektedirler. (Gehl, 2011)

2. Bölge'nin kullanımının daha yoğun olmasını ve sosyal yaşam aktivitelerinin daha çok

ISBN: 978-605-80820-1-4

gelişmesini morfolojik özellikler kapsamında ele aldığımızda; toplu taşımanın olması ve alanının erişilebilir olması, arazi kullanım çeşitliliğinin olması, yayalaştırılmış yürüyüş aksının bulunması, yapılara erişimin daha kolay olması ve sokak peyzajının sınırlandırma amaçlı değil peyzaj amaçlı kullanılması diğer bölgelere göre daha çok tercih edilebilir olmasını ve kullanım yoğunluğunun artmasını sağlamaktadır.

Bölge içerisinde yeme-içme mekânlarının, hizmet birimlerinin, ticari kullanımların, işyerlerinin ve eğitim(atölyeler, kurslar) birimlerinin olması Gehl(2011)'in tanımlamış olduğu zorunlu ve isteğe bağlı aktivitelerin artmasına ve dolayısıyla sosyal yaşam aktivitelerinin de artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, geçirgen özellikli çeşitli arazi kullanım kararlarıyla ve peyzaj unsurlarıyla desteklenen yayalaştırılmış sokakların varlığı mekânların tercih edilebilirliğini de arttırmaktadır.

Bölgelerin mekânsal bütünleşme haritasına bakıldığında Tramvayın geçtiği caddenin bütününün sosyal yaşam oluşması açısından potansiyeli yüksek bir yer olduğu sonucu görülmektedir. Fakat yukarıda sayılan nedenlerden ötürü 1. Bölgeye denk gelen kısım mevcut durumda kişiler tarafından çok kullanılmamakta ve tercih edilmemektedir. Benzer şekilde, ara sokaklara baktığımızda 1. Ve 2. Bölge arasında çok büyük bir fark görünmemekle birlikte, kullanıcı hareketlerine baktığımızda 2. Bölgenin kullanımının daha yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Mekânsal Bütünleşme Haritası bize hareket potansiyelinin yüksek olduğu sokakların tespitini yapmaktadır. Fakat bölgeler arasında değişen morfolojik farklılıklar pratikte farklı sonuçlar verebilmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın bir sonraki aşamasında Mekânsal Bütünleşme Haritasına göre sosyal yaşamın gelişmesinin potansiyel olarak görüldüğü yerlerde sosyal yaşamın oluşmasına katkı sağlayacak kentsel tasarım önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Kaynaklar

Amin, A.(2002). Ethnicity and the Multicultural City: Living with Diversity. Environment and Planning A 34: 959–80.

Amin, A.(2008). Collective Culture And Urban Public Space. City 12(1): 5-24

Arendt, Hannah. (1958). Human Condition. Chicago: University of Chicago Press.

Can, I. (2012). In -Between Space And Social İnteraction: A Case Study Of Three Neighbourhoods İn Izmir. Phd Thesis, University Of Nottingham,.

Çil, E. (2006). Bir Kent Okuma Aracı Olarak Mekân Dizim Analizinin Kuramsal Ve Yöntemsel Tartışması, Megaron YTU Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, Cilt.1, Sayı.4, (Sf. 218-233).

Gehl, J. (2011). Life Between Buildings: Using Public Space. Island Press,

Kıldiş, S. (2006). Planlı Karşıyaka. Ege Mimarlık, Cilt3, Sayı 58, 16-19

Kahraman, D. (2015) Merkezi İş Alanlarında Kentsel Morfoloji Ve Arsa Değerleri: İzmir Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Kubat, S. (2015). Kentlerin Biçimsel Yapısındakı Sayısal Mantık: Space Syntax. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde,32-58. Mersin: Mersin Üniversitesi

Küçük E. (2014). Experiencing Urban Morphology Development In Terms Of Urban Property Relations: Cases from Historical Peninsula, Master Thesis, ITU.

Köseoğlu E., Önder D.E. (2010). Mekânsal Okunabilirlik Kavramının Çözümlenmesi. Yapı Dergisi,

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sayı:343, 52-56

Madanipour, Ali. (2003). Public and Private Spaces of the City. London, New York: Routledge.

Moudon A. V. (1997), Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, Urban Morphology, Vol. 1,3-10

Sayar, Y., Süer D. (2006). İzmir'de Alternatif Bir Konut Alanı: Karşıyaka Emlak Bankası Uygulamaları», Ege Mimarlık, Cilt:2 , Sayı: 57, 14-19

Ürik Y., Pınar İ. (2013), İzmir'de İdari ve Mahalli Yer Adları, 1. Cilt

Whitehand J. W. R. (2001). British urban Morphology: the Conzenian tradition. Urban Morphology, Vol. 5(2),103-109

Whyte, W. H. (1980). The Social Life of Small Spaces. Washington DC: The Conservation Foundation.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma

Hatice AYATAÇ[1], Tülay ZIVALI TURHAN[2]

[1] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, Taşkışla/Taksim, Beyoğlu/İstanbul

[2] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara

ayatac@itu.edu.tr; tturhan@ybu.edu.tr

Özet: *Sokak isimleri kentsel mekânın görülebilen anlamıdır. Kentin oluşumu ve değişimini okumak kentin fiziksel dokusu üzerinden olduğu kadar sokakların isimleri üzerinden de yapılır. Sokak isimleri evrensel değildir, bir kenti farklılaştıran kültürel bir bileşendir ve fonksiyonel, tarihi, kültürel, yapısal bir işaret olarak eş zamanlı ve art zamanlı bir okuma sağlar. Kent morfolojisi yönüyle ise sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi ve değişimini okumak, mekansal değişimi değerlendirmekte bir araç olabilir. İstanbul kenti içinde seçilen dört tarihi kıyı meydanı özelinde sokak isimlerinin mevcut durumu ve değişimi üzerinden bir morfolojik okuma yapılmaktadır. Osman Nuri Ergin'in sokak isimlerine dair kayıtları ve İstanbul şehir rehberi verileriyle yapılan değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçların kentsel mekanın tarihsel okumasına ve mekânsal kurgusuna katkısı değerlendirilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *İstanbul, sokak isimleri, değişim, Eminönü, Ortaköy, Büyükada, Üsküdar*

Giriş

Kentleşme sürecinde diğer semboller gibi sokak isimleri de sembolik bir anlam taşır. Sokak isimleri kentsel mekânın görülebilen anlamıdır. Kentin oluşumu ve değişimini okumak kentin fiziksel dokusu üzerinden olduğu kadar sokakların isimleri üzerinden de yapılır. Sokak isimleri evrensel değildir, bir kenti farklılaştıran kültürel bir bileşendir (Ferguson, 1988). Nitekim sadece yerin kimliğini ve lokasyonun adresini tanımlamaz, aynı zamanda mekânın sosyal ve kültürel kimliğini de ortaya koyar. Sokak isimleri fonksiyonel, tarihi, kültürel, yapısal bir işaret olarak eş zamanlı ve art zamanlı bir okuma sağlar.

Sokak isimlerinin mevcut durumu ve değişimiyle ilgili olan literatür genellikle kolektif bellek ve toplumsal algı ile etkileşimine odaklanmaktadır. İlişkili olarak geçmiş ile günümüz arasındaki adreslendirmenin değişim ve dönüşümünü sorgulamaktadır. Oysa sokak adlandırmalarının mekânın morfolojik örüntüsü ile ilişkisini değerlendiren çalışmalar azınlıktadır. Nora'nın[1] vurguladığı gibi, giderek daha fazla araştırmacı, arşivleme ve unutma korkusu nedeniyle belgeleri toplayarak "bellek depolama" yaratmaktan sorumludur. Diğer yandan Panerai[2] kentsel doku analizini kent içinde var olan bütünlerin kimliklendirilerek, bütünler arasındaki ilişki ve mantığın araştırılması olarak tanımlar. Kentsel dokunun ise var olma nedeni dokuyu oluşturan ada / yol sistemidir. Bu bağlantılar dinamiktir ve kolektif belleğin oluşumu ve değişiminde etkilidir.

Sokaklar, yapı adaları, parseller, binalar kentsel morfoloji çalışmalarında belirleyici mekânsal elemanlar olarak değerlendirilmektedir (Marshall, 2009). Kent morfolojisi yönüyle ise sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve değişimini okumak ve değerlendirmekte kentsel tasarım odaklı çalışmalarda bir araç olabilir.

Araştırmanın Amacı ve Alt Hedefler

Sokaklar, kentte yaşayanların gündelik yaşamlarında sıkça kullandığı kamusal mekânlardır. Fiziksel kullanımı yanında sosyal, kültürel, ekonomik vb. birçok kullanımı daha bulunmaktadır. Bu nedenle sokakların tek bir açıdan incelenmemesi gerekmektedir (Jacobs, 1995).

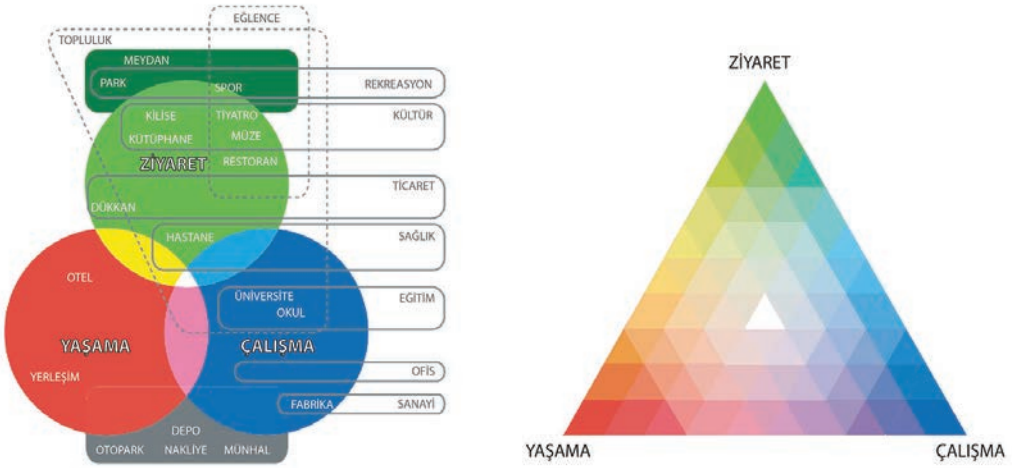
1. Sokak isimlerindeki zamana bağlı değişimin kentsel mekan kurgusundaki doğal, yapılaşmış ve sosyo-kültürel çevre ile ilişkisini İstanbul kenti genelinde değerlendirmek, ve
2. Kentsel mekân bağlamında İstanbul kentinin dört önemli kıyı meydanı özelinde sokak isimleri ve mekan kullanımı arasındaki etkileşimi morfolojik olarak karşılaştırmaktır.

Yöntem

Araştırmada yöntem olarak İstanbul kenti için ilk sokak adlandırmalarını yapan Osman Nuri Ergin'in kayıtlarını değerlendiren iki çalışma Erol Ölçer'in Şehir, Sokak, Hafıza (2014) tarihli kitabı ve Ahmet Uçar'ın İstanbul Sokak İsimleri Tarihi (2010) verileri esas alınmıştır.

Bu çerçevede kayıtlı olan sokak isimlerinin ilk etapta **(i)** Istanbul genelinde mevcut sokak isimlerinin kentsel mekânla ilişkisi gösterilmektedir. İstanbul genelinde bahsi geçen kaynaklar esas olmak üzere Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihli kayıtlarında eski ve yeni sokak isimleriyle tanımlanan 6269 sokak ismi Google haritalar üzerinden nokta veri olarak girilmiştir (Şekil 5). **(ii)** İkinci etapta ise kentin tarihi öneme sahip dört kıyı meydanı –Üsküdar, Büyükada, Eminönü, Ortaköy- özelinde sokak isimlerinin kentin fiziki mekandaki değişim ve dönüşümüyle ilgisi sorgulanmıştır. Adı geçen meydanlar kıyıdan 500 m yürüme mesafesinde analiz edilmiştir. Her meydan için *doku analizi, sokak genişliklerine bağlı sokak dokusu analizi ve 500 m içerisinde alan kullanım analizi* yapılmıştır. Alan kullanımında bilinen arazi kullanımı yerine yaşama, çalışma ve dinlenme alanları (Live+ work+ visit üçgeni) (Nes et al, 2012; Hoek, 2008 alıntı Dovey ve Pafka, 2018) tespit edilmiştir. Bu üçgene bağlı haritada üç temel işlev üç renk ile gösterilmiş ve işlevler (Şekil 1) kapsamında gruplanmış ve tanımlanmıştır. **(iii)** Üçüncü aşamada, meydanların yakın çevresi özelinde mevcut sokak isimlerine odaklanan üç *morfolojik analiz* yapılmıştır. Osman Nuri Ergin'in sokak isimlerine dair kayıtları ve İstanbul şehir rehberi verileriyle yapılan değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçların kentsel mekanın tarihsel okumasına ve mekânsal kurgusuna katkısı değerlendirilmiştir. Yapılan mekânsal ve morfolojik analizler yardımıyla geçmişten günümüze meydanların yakın çevresindeki sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi ve değişimini okunabilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Kentsel işlevler ve yaşama / çalışma / ziyaret LWV üçgeninin üst üste çakışması (Hoek 2008 alıntı, Dovey ve Pafka, 2018).

Bu analizlerin yapımında ArcGIS ortamında bağlantı tablolarına (attribute table) girilen veriler değerlendirilmiştir. Bu tablolarda Osman Nuri Ergin'in sokaklara verdiği *yeni isimlerin eski isimleriyle ilişkisi, sokak isimlerinin yerden aldığı referanslarının tespiti* yapılmıştır. Ayrıca İstanbul genelinde kayıtlı 6269 sokak ismi arasında sıklıkla kullanıldığı tespit edilen sokak isimleriyle meydan ve yakın çevresindeki isimler arasındaki ilişkiyi açıklayan haritalar üretilmiş ve yorumlanmıştır. Meydanların haritası üzerinde sokak akslarının çizgi ile temsil edildiği aksiyel haritadır. Burada her sokak basit bir çizgi ile temsil edilmektedir (Ratti, 2004, 2).

Türkiye'de ve İstanbul'da Sokak İsimlerinin Adlandırma ve Değiştirme Uygulamaları

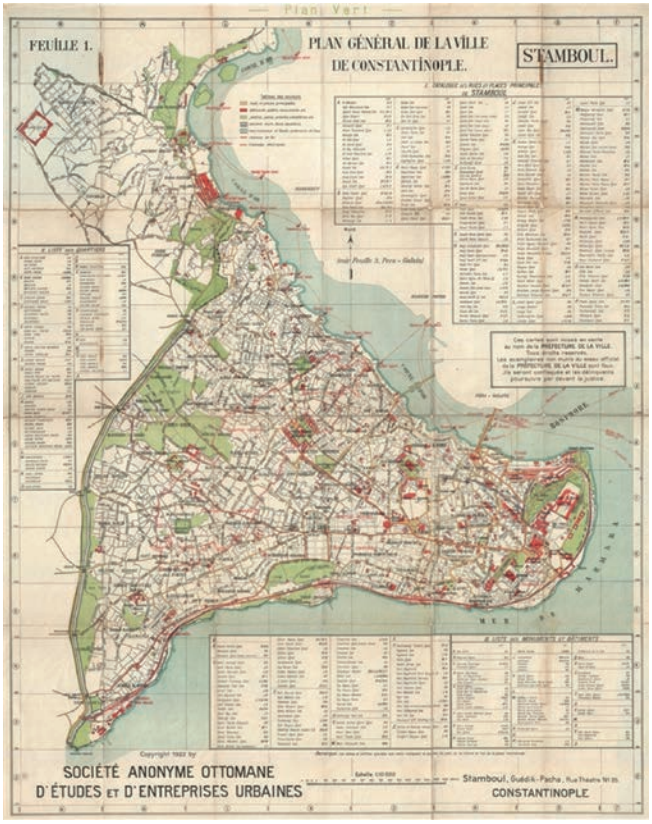
Tanzimat Reformlarını takiben, şehir merkezlerinde yeni yönetim alanları (çoğunlukla devlet daireleri de dahil) inşa edilmiştir. Bu kentsel değişim süreci kentlerdeki yangınlar ile hızlandırılmıştır. Ardından, açık kamusal alanlar, Batı dünyasında olduğu gibi Osmanlı kentlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu mekansal gelişmeler dışında, yönetim değişikliği de önemli bir rol oynamıştır. Yerel yönetimler kurumsallaşması ve merkezi yönetimin karar alma süreçleri etkili olmuştur. Bu dönemde çok sayıda sokak ismi- *Cami Sokak, Çeşme Sokak, Hamam Sokak*- sıklıkla kullanılmıştır.

Türkiye'de Sokak isimlerinin hayatımıza girmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını kolaylaştırmak için sokaklara isim verme işi başlatılmıştır. Cumhuriyetin ilk sokak ismi düzenlemesi 20 Nisan 1927 tarihinde resmi gazetede yayınlanan Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun ile gelmiştir. Bu kanunun 5. Maddesi ile sokaklara isim yerine Numara verilebileceği hususları bulunmaktadır. Ardından 7 Ekim 1939 yılında çıkarılan kararnamelerde sokaklara isim verilmesi ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 21.03.1963 tarihinde çıkarılan Numaralama Yönetmeliğinde sokaklara isim verilmesi daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır Erim, 2013 Alıntı; Ayataç ve Araz, 2016). Türkiye'de çıkarılan kanun ve yönetmelikler incelendiğinde tarihsel süreçte katkısı olan kişi isimlerinin sokak adlandırmasında kullanılmasının teşvik edildiği görülmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul genelinde sokak isimlerinin değişimi

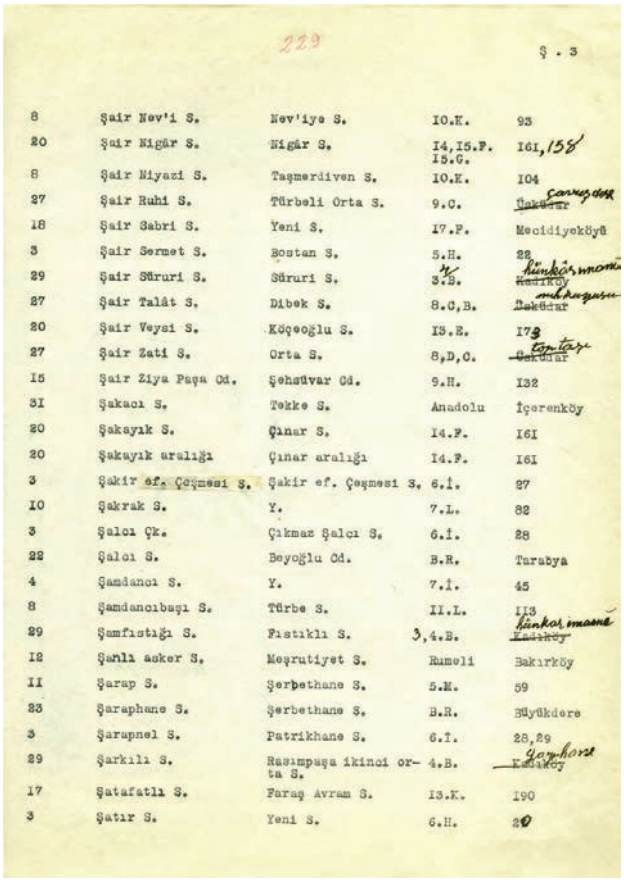
İstanbul için 1858 tarihinde 6. Belediye Dairesi adı altında kurulan belediyenin ardından 1859 yılında ilk defa cadde ve sokak düzenlemesi yapılmıştır. Sokaklara dair nizamname ile ilk olarak Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sokaklara ad verilmiştir. 1900'lü yılların başlarında sokak tabelalarında dönemin alışkanlığı görülmekte, sokak levhalarının üst tarafında sokağın Fransızca ismi, altında ise Osmanlıcası yazılmaktadır. İstanbul sokak adlarının Osman Nuri Ergin tarafından değiştirilmeden önceki en son isimleri ve mevzileri 1922 tarihinde basılan Gedikpaşa Tiyatro Caddesi 25 numarada faaliyet gösteren İnşaat ve Keşfiyat Şehircilik Osmanlı Anonim Şirketi'nin "General Plan De Ville Constantinople" harita paftalarında görülmektedir (Şekil 2). Bu harita paftaları da Fransızca'dır.

Şekil 2. Istanbul, Turkey: Plan Général De La Ville De Constantinople. Feuille 1. Stamboul (https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/Istanbul-geudik-1922).

1927 Nüfus Sayımı çalışmalarında, 1003 sayılı "Sokaklara İsim Verilmesi Ve Binaların Numaralandırılmasını Öngören Kararname" gereğince sokak adlarının millileştirilmesi ve mükerrer olanlarının tamamına yeni isimler verilmesi çalışmalarında, İstanbul'da Şehremaneti Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Osman Nuri Ergin görev yapmıştır. Çalışmalarını 1934 İstanbul Şehri Rehberinde yayınlamıştır (Şekil 3). İstanbul sokak adlarının Osman Nuri Ergin tarafından değiştirilmeden önceki son isimleri harita olarak kayıt edilmiş ancak değişiklik sonrası için harita yapılamamıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

229 Ş . 3

8	Şair Nev'i S.	Nev'iye S.	IO.K.	93
20	Şair Nigâr S.	Nigâr S.	I4,I5.P. I5.G.	I6I,158
8	Şair Niyazi S.	Taşmerdiven S.	IO.K.	I04
27	Şair Ruhi S.	Türbeli Orta S.	9.C.	Sarraçhane Bakırdar
18	Şair Sabri S.	Yeni S.	I7.P.	Mecidiyeköy
3	Şair Sermet S.	Bostan S.	5.H.	22
29	Şair Süruri S.	Süruri S.	3.B.	Bünkar,mamu Kadıköy
27	Şair Talât S.	Dibek S.	8.C,B.	mh.kuyusu Bakırdar
20	Şair Veysi S.	Köçeoğlu S.	I3.E.	I73
27	Şair Zati S.	Orta S.	8,D,C.	Bayraktar Bakırdar
I5	Şair Ziya Paşa Cd.	Şehsüvar Cd.	9.H.	I32
3I	Şakacı S.	Tekke S.	Anadolu	İçerenköy
20	Şakayık S.	Çınar S.	I4.P.	I6I
20	Şakayık aralığı	Çınar aralığı	I4.P.	I6I
3	Şakir ef. Çeşmesi S.	Şakir ef. Çeşmesi S.	6.İ.	27
IO	Şakrak S.	Y.	7.L.	82
3	Şalcı Çk.	Çıkmaz Şalcı S.	6.İ.	28
22	Şalcı S.	Beyoğlu Cd.	B.R.	Turabya
4	Şamdancı S.	Y.	7.İ.	45
8	Şamdancıbaşı S.	Türbe S.	II.L.	II3
29	Şamfıstığı S.	Fıstıklı S.	3,4.B.	Bünkar,mamu Kadıköy
I2	Şanlı asker S.	Meşrutiyet S.	Rumeli	Bakırköy
II	Şarap S.	Şerbethane S.	5.M.	59
33	Şaraphane S.	Şerbethane S.	B.R.	Büyükdere
3	Şarapnel S.	Patrikhane S.	6.İ.	28,29
29	Şarkılı S.	Rasimpaşa ikinci orta S.	4.B.	Gazhane Kadıköy
I7	Şatafatlı S.	Faraş Avram S.	I3.K.	I90
3	Şatır S.	Yeni S.	6.H.	20

Şekil 3. 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi'ne göre İstanbul'daki sokakların eski ve yeni isimleri. El yazısı ile düzeltmeler Osman Nuri Ergin'e aittir (Ölçer, 2014, 88).

Yeni Ad – Eski Ad Dizilimi

Yeni Adı	Eski Adı	Nahiyesi	Mahallesi
Hacı İsa Mektebi Sokak	Mektep Sokak	Fener	Molla Aşkı
Mumcu Reşit Sokak	Mumcu Sokak	Taksim	Hacı Ahmet Efendi
Şair Ziya Paşa Caddesi	Şehsuvar Caddesi	Galata	Bereket zade
Sulu Bostan Sokak	Bostan Sokak	Samatya	Kürkçübaşı
İlk Belediye Sokak	Karanfil Sokak	Beyoğlu	Şahkulu

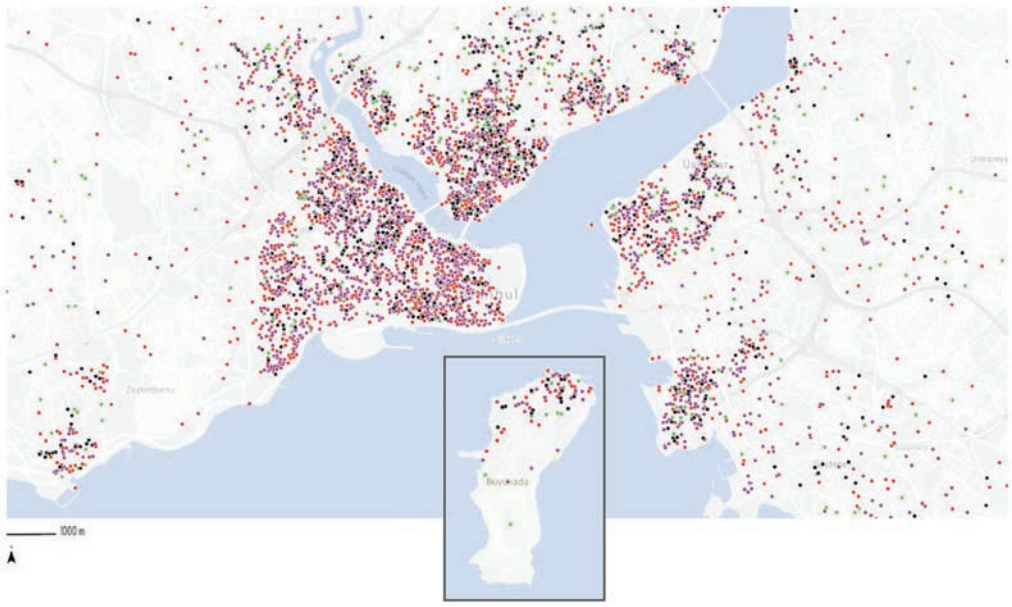
Şekil 4. 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi'ne göre İstanbul'daki sokakların eski ve yeni adlarının listelenmesi (Ölçer, 2014, 83).

Bu çalışmada adsız sokaklar tespit edilmiş ve isimlendirilmiş ve mevcut sokak isimleri kopyalarla sıralanmıştır (Şekil 3; Şekil 4) ve buna göre değiştirilmiştir (örn. *Hamam Sokağı - Kınalı Hamam Sokağı*). Ayrıca, müstehcen, ulusal olmayan ve hoş olmayan sokak isimleri talimatlara göre (örn. *Meyhane Sokak - Bade Sokak*) değiştirilmiştir. Cumhuriyet sonrası yapılanmada "*Yeni Sokak*" olarak kayıtlı 72 sokak bulunmaktadır. Bu sokaklar 1927'deki Nüfus Sayımı'ndan önce eklenmiş, ancak daha sonra adlandırılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul genelinde mevcut sokak isimlerinin kentsel mekânla ilişkisi

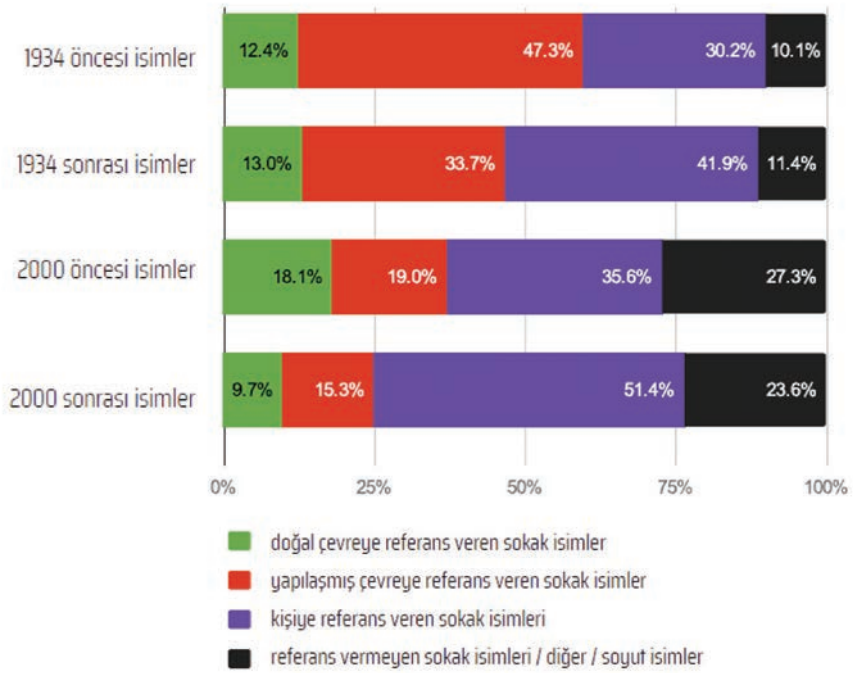
İstanbul kenti genelinde Osman Nuri Ergin'in 6269 sokak isim kaydı nokta veri olarak Google harita üzerinde girilmiştir. Bu verilerin geneline bakıldığında Cumhuriyet sonrası 1934 yılı sokak isimleri mor renkle ifade edilmiştir.

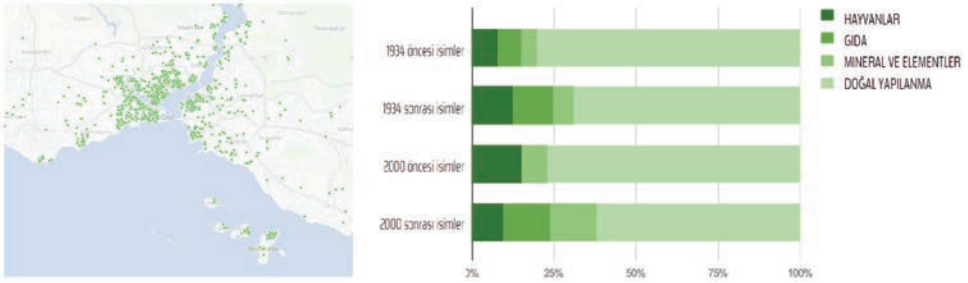
Şekil 5. İstanbul'da yeniden adlandırılan sokakların fiziksel dağılımı (İBB Şehir Haritası, 2018).

İstanbul kentindeki sokak isimlerinin değişimini değerlendirmek için en güncel veriler ise 2000 yılı sonrasındaki İBB meclis kararları olarak değerlendirmeye alınmıştır. 2000-2018 arasındaki değişen sokak isimleri ise 216 sokak verisi olarak kırmızı noktalar ile ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul il geneli için sokak isimlerinin *doğal çevre, yapılaşmış çevre ve sosyo-ekonomik çevreye referans veren* sokak isimleri nokta veri ile ayrıştırılarak kentteki dağılımı grafiklerde (Şekil 6-10) oran olarak ve izleyen görsellerde mekânsal olarak gösterilmiştir. İstanbul genelinde sokak isimlerinin referans verdiği çevreyle ilişkisine bakıldığında 1934'deki düzenleme öncesi sokak isimleri %12.4 doğal çevreden, % 47.3 yapılaşmış çevreden, % 30.2 beşeri çevreden referans almıştır. 1934 sonrası yeni sokak isimlerinin düzenlenmesinde ise % 41.9 beşeri çevre, % 33.7 yapılaşmış çevre ile tanımlandığı görülmektedir. 2000 yılı sonrasındaki meclis kararlarına bakıldığında çoğunlukla kent çeperinde % 51 oranında beşeri çevredeki kişi isimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. İstanbul genelinde 1934 Öncesi ve sonrası ve 2000 yılı İBB Meclis Kararlarıyla yapılan sokak adlandırma değişikliklerinin referans verdiği çevreyle ilgisi.

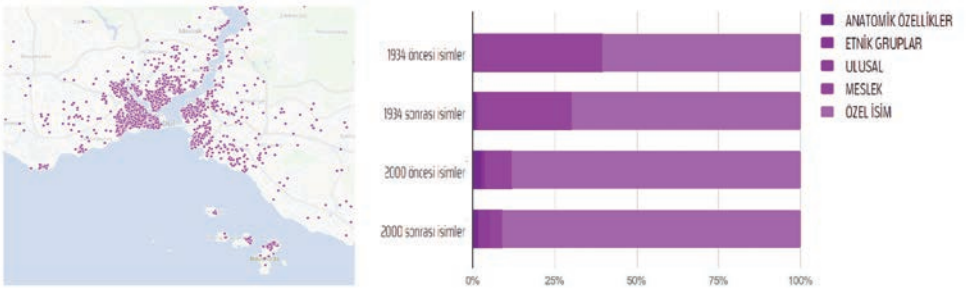

Şekil 7. İstanbul genelinde doğaya referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

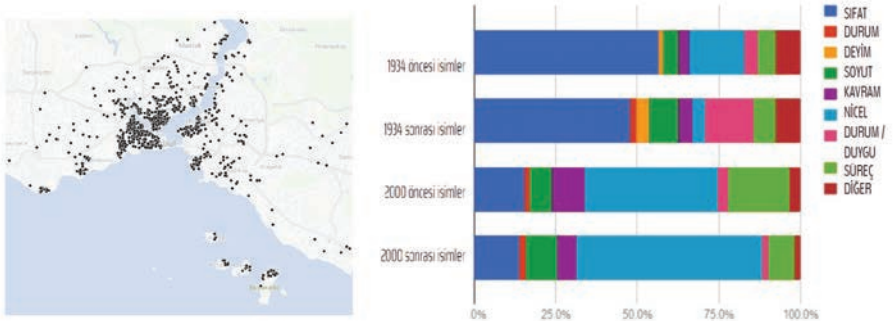

Şekil 8. İstanbul genelinde yapılaşmış çevreye referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. İstanbul genelinde beşeri çevreye referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Şekil 10. İstanbul genelinde çevreye referans vermeyen-soyut isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Grafikler ve ilgili görsellerdeki verilere bağlı olarak genel bir değerlendirme yapıldığında;
- *Doğal çevreye referans veren sokak isimleri*, önemli ölçüde "*Gümüş Sokak*" ve "*Taş(lı) Sokak*" gibi doğal unsurlardan oluşmaktadır. Ayrıca "*Dere(si) Sokak*" ve "*Bostan Sokak*" gibi doğal yapılar büyük ölçüde mevcuttur.

- *Yapılaşmış çevreye referans veren sokak isimleri* sıklıkla "*Cami Sokak*" ve "*Mescit Sokak*", "*Hamam Sokak*", "*Tekke Sokak*", "Çeşme Sokak" ve "*Değirmen Sokak*" olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca, sıkça karşılaşılan bir sokak ismi olan "*Mektep Sokak*", 1934 sonrasındaki düzenlemede "*Okul Sokak*" a dönüşmüştür. Örnekteki kamuya açık yapıların kentteki oryantasyon için faydalı olduğu öne sürülebilir. Coğrafi konumlara atıf yapan sokak isimleri 1934 döneminde çoğunlukla İstanbul'a referans verirken, 2000 sonrası değişimde Türkiye'nin farklı yerlerine referans vermektedir. Yine kamusal alanlarda benzer sıklıkta "*mezarlık*", "*kabristan*", "*meydan*", "çıkmaz" gibi isimlendirmeler öne çıkmaktadır.

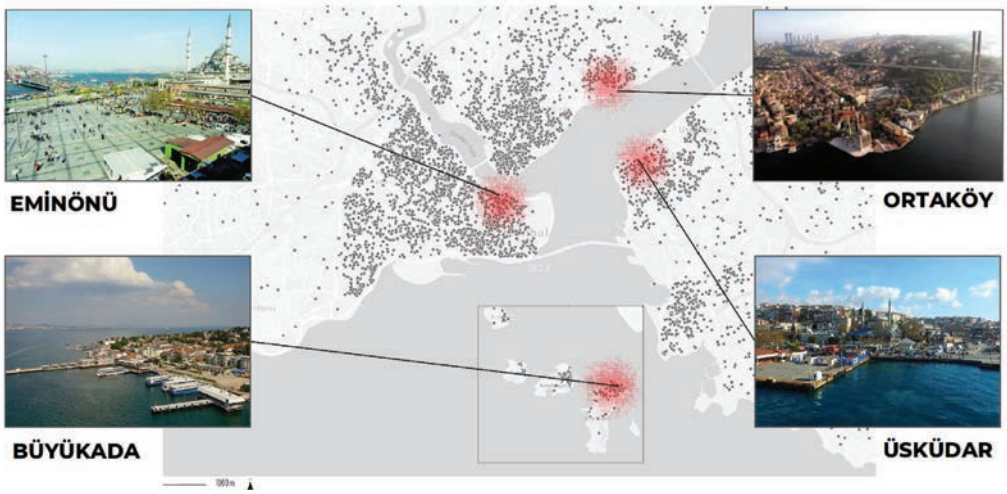
- Kişiye referans veren sokaklarda mesleki isimler önceliklidir. Ayrıca "*bey*", "*ağa*", "*baba*", "*dede*" ve "*oğlu*" gibi ön veya son adlarda kullanılmaktadır. Sokaklarda en çok kullanılan kişi isimleri "*Ahmet*" ve "*Ali*"dir. Sokak isimlerinde sıklıkla "yeni" ve "küçük" sıfatları tercih edilmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İstanbul Kentinin Dört Önemli Tarihi Meydanı ve Yakın çevresinin Morfolojik Analizleri ve Sokak isimlerindeki değişimin kentsel mekândaki referanslarıyla değerlendirilmesi

Çalışmanın ikinci aşamasında kentsel mekânda tarihi kent meydanları özelinde morfolojik analizleri yapmak ve sokak isimlerinin mekandaki referanslarını, değişen mekan kurgusunun sokak isimleriyle ilgisini değerlendirmek amacıyla dört önemli kıyı meydanı (Şekil 11) özelinde –Eminönü, Üsküdar, Ortaköy ve Büyükada- karşılaştırılmıştır.

İstanbul'da kent meydanlarının tarihi geçmişine bakıldığında Haliç, Boğaz kıyıları ve Üsküdar kıyısı 15.yy'da henüz meydan olarak tanımlanmamaktadır. *Eminönü meydanı* Haliç kıyısında kentin duvarlarıyla sınırlanan alanda özellikle ulaşımın odak noktası olmuş bir meydandır. Yeni Cami ve Mısır Çarşısı meydanın en önemli mimari elemanlarıdır. Kentin önemli bir kıyı meydanı olduğu kadar tarihi değeri de bulunmaktadır. Üsküdar Anadolu'dan Avrupa'ya kıyı taşımacılığının önemli bir merkezi olarak kabul edilmektedir. 1930'lar da planlama ilkelerinin araç odaklı olmaya bağlamasıyla Üsküdar yine ulaşım aktarma noktası olması yanı sıra bir meydan olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'un yollara bağlı yapılanma sürecinden etkilenen bir diğer meydanı da *Ortaköy* Meydanıdır. İstanbul'un iki kıyısını birbirine bağlayan ulaşım bağlantısı, 1854-1855 arasında Sultan Abdülmecit'in yaptırdığı Camisi ve Damat İbrahim paşa çeşmesi Meydanı tanımlayan iki temel mimari öğedir. *Büyükada* ise İstanbul'un Prens Adaları içerisinde en büyük olanıdır. 18 yy da yazlık evlerin sıklıkla bulunduğu bir yerleşmedir. Aya Nikola kilisesi en önemli mimari referansıdır (Ayataç ve diğ., 2018).

Şekil 11. Çalışmanın meydan özelinde değerlendirildiği dört tarihi meydanın İstanbul'daki konumu.

Meydanların morfolojik analizleri (i) Sokak genişliklerine bağlı doku analizi (ii) Meydanların doluluk- boşluk olarak mevcut ve değişen dokusunun analizi, (iii) kentsel işlev analizi yapılmıştır (Şekil 12).

İstanbul'un tarihi gelişim sürecinde seçilen bu kıyı meydanları kentsel çevrenin önemli odak noktaları olmuştur. Büyükada hariç diğer meydanlar Cumhuriyet dönemi fiziksel yapılanma sürecinin etkisinde kalmışlardır. Büyükada 1970'lerde dolgu alan ile genişletilmiştir. Eminönü, Ortaköy ve Üsküdar orta büyüklükte meydanlar olarak (5000-

ISBN: 978-605-80820-1-4

15000 m2) olarak tanımlanırken, Üsküdar meydanı 25.000 m2 üzerinde büyük meydan sınıfındadır. Morfolojik olarak Eminönü, Üsküdar, Ortaköy ve Büyükada organik dokuda meydanlardır. Bu morfolojik yapıları meydanın formunu da etkilemiştir. Eminönü, Üsküdar ve Ortaköy meydanları amorf formdadır. Büyükada ise lineer bir doğrultuda gelişmiştir (Ayataç ve diğ., 2018).

Çalışmanın ikinci grup analizi ise bu meydanların 500 m yakın çevresindeki **sokak isimleri mekânsal verilerle karşılaştırılmıştır**. (i) Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihle güncellediği sokak isimleri ile günümüz İBB Şehir rehberi verilerine göre isim değişikliği olan sokakların tespiti. (ii) İstanbul geneli için Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihli rehberine göre tasnifi yapılan en yaygın sokak isim bilgileri üzerinden dört meydanın yakın çevresindeki sokak isimlerinin karşılaştırılması. (iii) İsim değişikliği olan sokakların yol genişliği ile ilgisi ve (iv) isim değişikliği olan sokakların kentsel işlevlerle karşılaştırılmasıdır. İzleyen bölümlerde bu iki grup analiz sonuçları dört meydan için karşılaştırmalı ve ortak olarak verilmiştir.

Meydanların Morfolojik Analizleri

Meydanların morfolojik analizleri kapsamında değişimler izlenmektedir (Şekil 12). *Eminönü meydanı ve çevresi* Haliç ile olan ilişkisiyle Roma döneminden itibaren deniz ticareti, gümrük ve depolama işlevlerini barındırmıştır. İstanbul'un Fethi ile birlikte dini ve yeni ticari yapılar özellikle meydan yakın çevresini biçimlendirmiştir. Bu bölgenin yapılanmasındaki ve dokusundaki en büyük değişim 19. Yy daki modernleşme reformları olduğu kadar büyük yangınların etkisiyle de olmuştur (Çelik, 1998). Meydan ve çevresi büyük Hocapaşa yangını ardından yeni açılan yollar ve iki yakayı birbirine bağlayan köprü geçişleri ile biçimlenmiştir. 1970 yılı ile günümüz dokusu karşılaştırıldığında da özellikle kıyıda kaybolan doku izlenmektedir. Mısır çarşısı, Yeni cami ve diğer tarihi yapılar olarak varlığını ve etkisini sürdürmektedir.

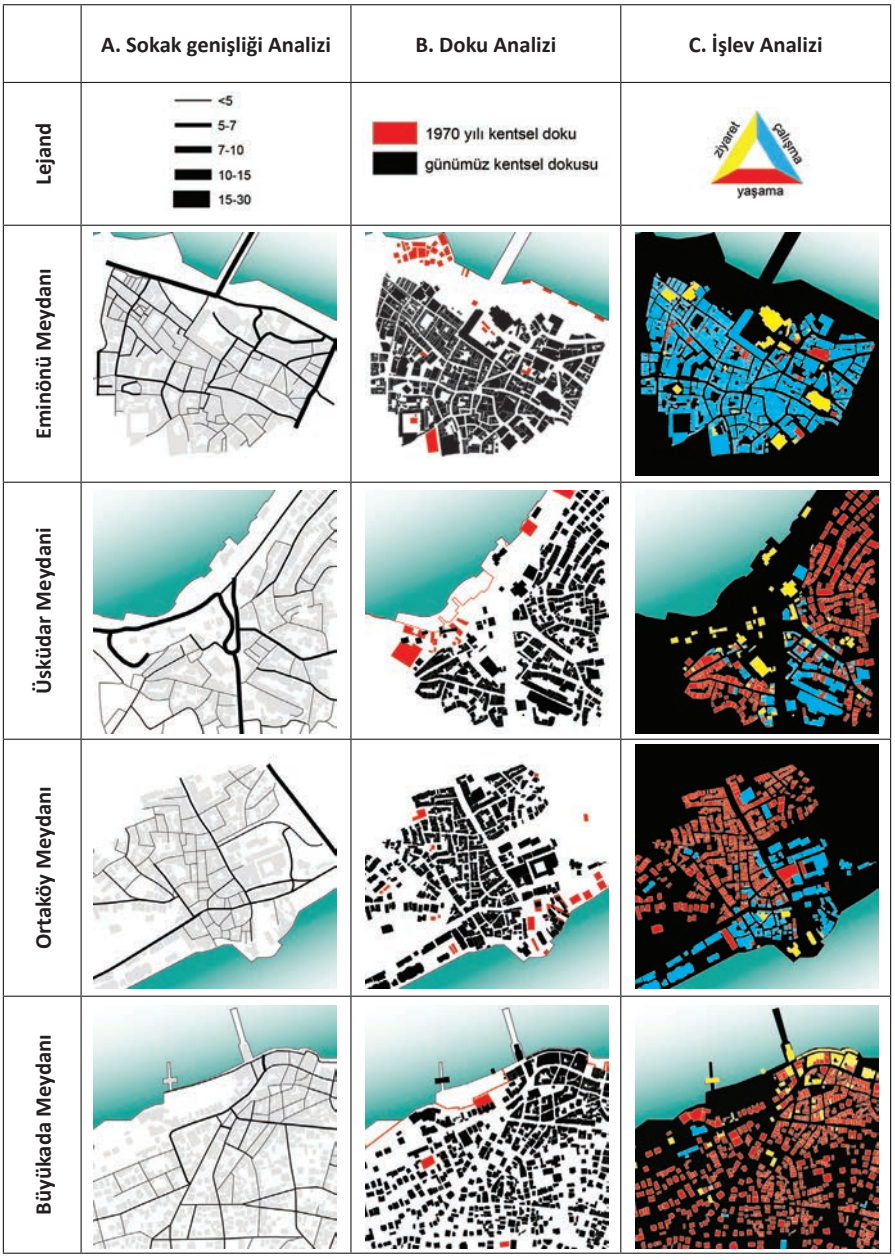
Üsküdar semti kadar eski olan tarihi unsurları ve kentin kıyısı ile olan ilişkisi iki yakayı birbirine bağlama işleviyle gelişmiştir. Bugün meydan olarak atıf alan alanda ulaşım aktarma alanı olarak tasarlanmakta ve gelişmektedir. Arazi kullanımı bakımından karma bir yapıya sahip olan Üsküdar sahil boyunca genel olarak ziyaret alanlarından oluşmakta, iç bölgelere doğru ise yaşam alanları bulunmaktadır. İki alan arasında dikkati karma fonksiyonlu fakat ağırlık olarak çalışma alanları yer almaktadır. Özellikle genel akslarda bulunan bu alanların ulaşılabilirliği yüksektir. Söz konusu yolların isimleri Cumhuriyet sonrasında revizyona uğramış, günümüze kadar o şekli ile ulaşmıştır (Uçar, 2010).

Ortaköy'ün tarihinden gelen en önemli özelliği farklı kültürlerden Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarının ve farklı inançların bir arada dostluk içinde yaşamasıdır ve bu özellik günümüze kadar gelmiştir. Ortaköy'e bugünkü çehre ve özelliğini kazandıran, iskelenin arkasındaki Ortaköy Meydanı'nın en belirgin ve egemen mimari öğesi Ortaköy Camii'dir. Mehmed Ağa tarafından 18. yy'ın başlarında yaptırılan cami, Abdülmecid tarafından tamamen yıktırılarak denize uzanan rıhtım üzerine 1854-1856 yıllarında Mimar Nigoğos Balyan'a yeniden yaptırılmıştır. Ortaköy Meydan ve çevresi, sanat atölyeleri, kahveler, bar ve lokantalar, pazar günleri açılan elişi, antika ve sanat pazarıyla, gece gündüz canlı bir buluşma merkezidir. (Erdoğan ve Ayataç, 2015).

Çeşitli dönemlerde değişik isimlerle tanınmış olan İstanbul Adalarının en büyüğü *Büyükada* dır. Diğer adalar gibi burası da tarih içerisinde daha çok bir dinlenme yeri olarak rol oynamıştır. Kimi zaman Prenslerin, soyluların, imparatorların, keşişlerin ve

ISBN: 978-605-80820-1-4

rahiplerin sürgün ve sığınma yeri olmuştur; kimi zaman da dinlenmek, eğlenmek ve ilham için aranan bir mekan olmuştur. Büyükada'nin yerleşme tarihinde manastırların önemli bir yeri vardır. Ancak yerleşim çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde ise, uzun zaman önemli bir yerleşme alanı olmamıştır. Bu dönemde daha çok yabancılar ve İstanbul azınlıkları için sayfiye yeri olarak kalmıştır. Bu gün Ada'nın kuzeyinde yoğunlaşan yerleşim, Osmanlı döneminde başlamış, 19. yüzyılın ikinci yarısında hızla artmıştır. 19. Yüzyıla ait ev, köşk ve yalıların yerini 1950den itibaren betonarme binalar almaya başlamıştır. Bu eserlerin bir çoğu ise bakımsızlık nedeniyle yıkılmıştır. Büyükada Kültür ve Turizm Bakanlığınca Sit alanı ilan edilmiş ancak sokak isimleri korunamamıştır (Garipağaoğlu, 1998).

Şekil 12. Meydanların morfolojik analizleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Meydan ve yakın çevrelerindeki sokak isimlerindeki değişimin kent morfolojisiyle ilişkisi

Bu bölümde, adı geçen ve incelenen meydanların yakın çevresindeki sokak ve cadde isimlerinin 1934 ve günümüz arasındaki değişimin değerlendirilmesi ve sokak isimlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır (Şekil 13, Tablo 1).

Eminönü Meydan ve yakın çevresindeki bugünkü sokak isimlerinin büyük bir kısmı Cumhuriyet öncesi verilen isimlerdir fakat bir kısmı ise Cumhuriyet sonrası değişmiştir. Günümüze kadar ulaşan isimlerin büyük bir kısmı kişiye referans vermektedir. Yeni Caminin bulunduğu çevrede camiye atıfta bulunan sokak isimleri bulunmaktadır. Diğer meydanlara kıyasla Eminönü meydanı ve çevresinde Osman Nuri Ergin'in Şehir rehberi kayıtlarında en az isim değişikliği olan sokaklardır. Sokak isimleri kişi, nitelik veya yapılara referans vermektedir, bu da bölgenin işlevsel karakterini yansıtmaktadır. Ziyaret alanlarında camiler ve türbelere (ve onlarla ilişkili kişilere) atıf yapan sokak isimleri (örnek: *Açık Türbe Mektebi Sokak, Selam-ı Ali Efendi Caddesi, Şemsi Sinan Caddesi, Şeyh Cami Sokak*), ticaret alanlarının bir kısmında ise pazara atıf yaptığını görmek mümkündür (örnek: *Uncular Caddesi,*) . Bununla ilişkili olarak meydan ve çevresindeki sokak isimlerinin geçmişte en yaygın sokak isimleri ile bağdaştığı da söylenebilir (örnek: *Hakimiyet Milliye Caddesi, Evliya Hoca Sokak*). Bölgede doğal çevreye referans veren sokak isimleri çok az miktardadır.

Anadolu yakasının en eski yerleşimi olan Üsküdar "Altın Şehir" olarak adlandırılmıştır. İstanbul'un en önemli yerleşim alanı olarak Osmanlı Döneminde önemli imar faaliyeti geçirmiştir. Okullar, eğitim kurumları, kıyıda özellikle yalılar ve büyük koruları ile ünlü bir semttir. Kıyıya paralel uzanan Paşa Limanı caddesi ismini Üsküdar ile Kuzguncuk arasına çeşmeler grubu yaptıran Sadrazam Hüseyin Avni Paşadan almıştır. Bu bölgede çeşmelere atıf yapan sokak isimleri özellikle yaptıranların adıyla anılmaktadır (örnek; *Valide Çeşmesi sokak gibi*) (Üsküdar Belediyesi, 2013).

Ortaköy literatürdeki tanımıyla; "Osmanlı zamanında Yıldız Sarayının hemen yanında yer aldığı için Saray Artıklarıyla beslendikleri için " Ortaköy'e Duman Tütmez " denilmekteymiş. Ortaköy'ün eskilerden beri en önemli özelliği Ermeni, Yahudi, Rum ve Müslüman Cemaatinin yan yana sorunsuz yaşaması olarak tanımlanıyor. Ortaköy'ün aslında farklı isimleri olmuş. İlk bilinen ismi Mesa Hora, daha çok Rumların verdiği bir isimmiş, bir başka verilen ad Arkheon olmuş, bir başkası da Aya Fokas." Sokak isimleri çoğunlukla beşeri çevreden yani kişi isimlerinden referans almaktadır. Portakal yokuşu ismini II. Abdülhamid zamanındaki Maliye "Nazırı Mikail Portukal Paşa" dan almıştır.

Büyükada meydan çevresindeki sokak dokusu ve sokak isimleri değişime uğramamıştır. Bunun yerine yabancı kelimeleri içeren sokak isimleri, sözcüklerin Türkçe harflerle düzeltileceği şekilde Türkçeleştirilmiştir (örn. "*Yorgolu Sokak*" - "*Yörük Ali Sokak*"). Veri setinin bu okuması, daha önce açıklandığı gibi Türkiye'de 20. yüzyılın ilk yarısında birkaç demografik değişiklik yapıldıktan sonra Türkleştirme süreciyle eş zamanlıdır (Okutan, 2009). Büyükada dar sokaklar daha çok doğal çevreye ait isimlendirmeye sahiptir. Ayrıca bu sokak isimleri "*yokuş*", "çıkmaz" gibi morfolojik yapıyı temsil etmektedirler.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 13. Meydan ve yakın çevresindeki sokak isimlerindeki değişimin izlenmesi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 1. Meydan ve yakın çevresindeki sokak isimlerindeki değişim oranı.

	Toplam sokak sayısı	İsmi değişen sokak sayısı	İsmi değişen sokak yüzdeliği
Eminönü	106	35	33%
Üsküdar	118	33	30%
Ortaköy	82	32	39%
Büyükada	93	28	30%

Meydanlar özelinde sokak isimlerinin değişimine bakıldığında oran olarak en fazla Ortaköy Meydanı çevresinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). Eminönü ve Üsküdar meydanlarının özellikle doku anlamında değişime maruz kalması, özellikle kıyıdaki dokunun süreçte kaybolması ile açıklanabilir. Büyükada'daki değişim ise isimlerin Türkçeleşmesi ile gelen değişimdir.

Tablo 2. İstanbul'da yaygın kullanılan sokak isimleri.

	1934 öncesi isimler (değişimden önceki) isimler		1934 sonrası isimler (değişimden önceki) isimler		2000 sonrası (değişimden önceki) isimler		2000 sonrası (değişimden sonraki) isimler	
	Sokak ismi	**Adet**	**Sokak ismi**	**Adet**	**Sokak ismi**	**Adet**	**Sokak ismi**	**Adet**
1	Çeşme	205	Çeşme	334	Şehit	8	Şehit	24
2	Cami	204	Paşa	205	Kültür	8	Ahmet	7
3	Paşa	133	Cami	181	Ahmet	8	Gazi	5
4	Efendi	117	Bey	145	Mezarlık	6	Ali	4
5	Bey	107	Hacı	100	Ali	6	Kültür	4
6	Mektep	99	Efendi	98	Elmalı	2	İlhan	3
7	Bostan	92	Ali	80	Gazi	2	Yılmaz	3
8	Hamam	88	Mektep	79	Gül	2	Serdar	3
9	Hacı	78	Ağa	78	Fatih	2	Kemal	2
10	Ağa	74	Hamam	76	Malazgirt	2	Fatma	2

Günümüzde en yaygın sokak isimleri değerlendirmesinde İstanbul Geneli için bakıldığında Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihli düzenlemesi öncesi eski ve sonrasındaki yeni sokak isimlerine bakıldığında 6269 sokak ismi içerisinde öne çıkan isimler tabloda (Tablo 2) verilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında ilk 10 isim içerisinde yapılaşmış çevreye referans veren (Çeşme, Cami, Mektep, Hamam) isimler önceliklidir. Devamındaki isimler kişilere referans veren (*Paşa, Efendi, Hacı, Ağa*) isimlerdir. Günümüzdeki yeni isimler ise İBB Şehir rehberi verilerine göre, çoğunlukla kişilere atıf yapan isimler olarak tanımlanmaktadır.

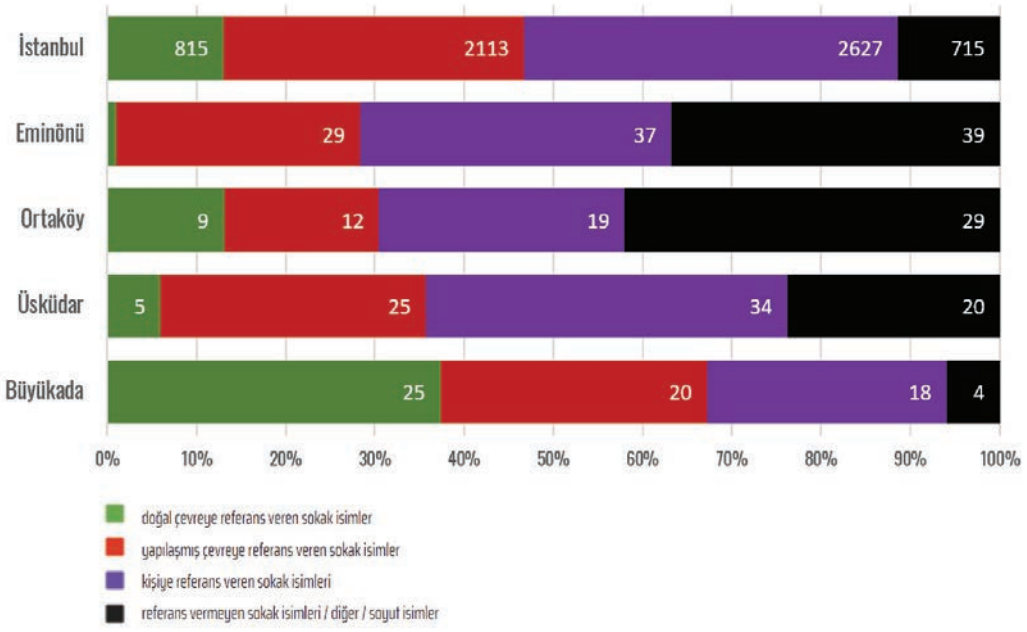
En yaygın sokak isimleri ile ilişkilendirdiğimizde Eminönü'nde hem 1934 öncesi hem de sonrası sokak isimleri en çok camilere referans vermektedir. Özellikle referanslar Yeni Camii ve çevresine yoğunlaşmakta (*Yeni Camii Sokak*). Ortaköy'de ise hem 1934 öncesi hem sonrası sokak isimleri Ortaköy Camii ve meydanına referans vermektedir (*Ortaköy Camii Sokak, Ortaköy Meydan Sokak*). Üsküdar'da en çok çeşmelere referans verilmekte (*Selmanağa Çeşme, Kassam Çeşme*). Büyükada'da sokak isimleri en çok doğal çevreye

ISBN: 978-605-80820-1-4

referans vermesine rağmen değişiklik bakımından en çok 'Bey' ve 'Hacı' içeren kişi isimlerine atıf yapmaktadır (*Necip Bey Sokak*).

Tablo 3. Analizi yapılan kıyı meydanlarındaki yaygın kullanılan sokak isimleri.

1934 öncesi en yaygın sokak isimleri						1934 sonrası en yaygın sokak isimleri					
	İstanbul	Eminönü	Ortaköy	Üsküdar	Büyükada		İstanbul	Eminönü	Ortaköy	Üsküdar	Büyükada
Çeşme	205	2		6		***Çeşme***	334	2		5	
Cami	204	9	2	5	1	***Paşa***	205	4		4	
Paşa	133	4		4		***Cami***	181	7	2		1
Efendi	117	2		2		***Bey***	145	1			1
Bey	107	1			3	***Hacı***	100	1		3	2
Mektep	99			1		***Efendi***	98	2		2	
Bostan	92					***Ali***	80		2	2	
Hamam	88	3		2		***Mektep***	79				
Hacı	78	1		3		***Ağa***	78		1	4	
Ağa	74		1	5		***Hamam***	76	2		3	

Şekil 14. Meydanlar ve çevresindeki sokak isimlerinin referansları.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Sonuç ve Değerlendirme

Sokaklar, kentte yaşayan insanların kamusal alana adım attıkları ilk mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu sebeple sokaklar; gündelik yaşantımızda, kentin kimliğinde, toplumsal bellekte önemli bir yere sahiptir. Böyle kritik öneme sahip alanlar tarihten bu yana bir takım müdahalelere maruz kalmıştır. Cadde ve sokak adlandırmaları bir müdahale olarak değerlendirilmektedir çünkü sürekli tekrar edilebildiğinden isimler dile yerleşmekte ve geçmişin yeniden kurgulandırılmasında, yapılandırılmasında ve algılanmasında aktif bir role sahip olmaktadır.

İstanbul genelinde Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihli ilk şehir rehberinde kayıtlı sokak isimlerindeki değişim üç nedenle yapılmıştır. 1. İsimsiz sokakların tespit edilmesi, mükerrer isimlerin birbirine uyumlu biçimde değiştirilmesi, 2. Müstehcen, milli olmayan ve hoş olmayan sokak isimlerinin değişmesi ve 3. İsimsiz ve yeni açılan sokaklara isim verilmesidir. Günümüzde kent genelinde İBB Belediye meclisinin 2000 sonrasındaki kararlarıyla yapılan değişiklikler kentin tarihi merkezi dışında çeper yerleşmelerde sıklıkla görülmüştür. Bu değişimlerde yaşanan toplumsal olaylar, önemli kişilerin isimlerinin verilmesi veya bazı isimlerin güncelliğini yitirmesi, anlamını değiştirmesiyle ilgi kurularak yapılmaktadır.

Araştırmanın meydanlar özelinde kent mekânıyla ilgi kuran analizlerine göre süreçteki isim değişiklikleri ise daha çok kent dokusunun değişmesinden ve özellikle yabancı isimlerin Türkçeleştirilmesiyle olmuştur. İncelenen kıyı meydanlarının kentteki değişimlerden etkilenmesiyle ortaya çıkan yeni durumlarında bile yere referans veren yapılaşmış çevreye ait isimler varlığını sürdürmektedir. Kent genelinde de meydanlar özelinde de kişilere referans veren isimler halen çoğunluktadır. Mekânda bu kişilere ait somut izler ve adresler gelecek araştırmalar kapsamında detaylı olarak sorgulanabilir.

Sokak isimlerinin kentsel mekandaki adreslendiği çevreleri değerlendirdiğimiz tüm araştırmalarımızda (Suher ve diğ., 1996; Araz ve Ayataç, 2016) kentsel mekana dair izlerin sokak adlandırmalarıyla örtüştüğüdür. Kentteki cadde ve sokak adlandırmalarının halkı bilgilendirecek, kente kimlik kazandıracak ve toplumsal bellek yaratacak şekilde düzenlenmesi ile, kuşaklar arası iletişim ve anlaşmanın sağlanmasına, kent belleğinin korunmasına, zengin kimlik bileşenlerine sahip olan kentin tüm özelliklerinin vurgulanmasına ve özellikle bu çalışmamızda görüldüğü üzere kentteki referans veren öğelerin mekânsal olarak kalıcılığının sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

Ayataç H., Araz, S. (2016). Cadde ve Sokak Adlandırmalarının (Kentsel Toponimi) Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi; Ayvalık ve Cunda Örneği. Şehir Medeniyet Dergisi, 5 (11), 506-518.

Ayataç, H., Türer Başkaya, F.A., Kürkçüoğlu E., Çelik, Ö., Becerik, S. (2018). Alterations Within the Coastal Environments- Case of the Coastal Squares of Istanbul Megacity. *Sea Level Rise and Coastal Infrastructure* (ed. Y. Zhang, Y. Hou, X Yang). Intech Rijeka 4, 41-58.

Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dovey K., Pafka, E., Ristic, M. (2018). *Mapping Urbanities: Morphologies, Flows, Possibilities*, New York: Routledge.

Erdoğan B.D., Ayataç, H. (2015). Assessment of Urban Identity Characteristics in public places: A case study of Ortaköy Square. *ITU A/Z* 12 (1), 115-125.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Ferguson, P. P. (1988). Reading City Streets. *The French Review* 61 (3), 386-397.

Garipğaoğlu, N. (1998). İstanbul Adalarında Korunması Gereken Tarihi Doku Büyükada Örneği. *Marmara Geographical Review* 0 (2), 75-94.

Jacobs, A.B. (1995). *Great Streets*, Cambridge: MIT Press.

Marshall, S. (2009) *Cities, Design and Evolution*, London: Routledge.

Nora, P. (2006). *Rethinking France; Les Lieux de Memoire, Vol. 2: Space*, Chicago: University of Chicago Press.

Okutan, M. Ç. (2009). *Tek Parti Dönemi Azınlık Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ölçer, E. (2014). Şehir Sokak Hafıza: Kuyulu'dan Biçki Yurduna Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak *Adları*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

Panerai, P. (1999). *Analyse Urbaine*, Marseille: Parenthèses Editions.

Ratti, C. (2004). Space Syntax: Some Inconsistencies. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science* 31 (4), 487-499.

Suher, H. Ocakçı M. Karabay., H. (1996). İstanbul Metropoliten Şehir Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi. İstanbul 2020 Sempozyumu Bildiriler 17-19 Nisan.1996, 57-72.

Uçar, A. (2010). *Istanbul'un Sokak Isimleri Tarihi*, Istanbul: Istanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları.

Üsküdar Belediyesi (2013) Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi (ed. H. Ekiz), İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür yayınları.

---

[1] Pierre Nora, Les Lieux de Mémoire, Paris, Gallimard, 1984-1992

[2] Philippe Panerai, Analyse urbaine, Marseille, Parenthèses Editions, 1999

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentsel Morfolojiyi Çeşitlilik ve Cinsiyet Siyaseti Üzerinden Okumak

Aybüke AKGÜN, Zeynep GÜNAY

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
aybukeakgun@gmail.com, gunayz@itu.edu.tr

Özet: *Çeşitlilik vurgusu günümüz kentlerinde, ayrımcılık, fırsat eşitsizliği, kaynakların dengesiz dağılımı ve ötekileştirmenin oluşturduğu çatışma ortamını da beraberinde taşımaktadır. Müzakere her toplum için mümkün olamamakta; toplumsal duvarlar kentlerin sosyal sınırlarını belirlemekte ve neoliberal politikalar ve küreselleşme ile beraber sınırlarını aşan kentler barındırdıkları çeşitliliğe sahip çıkamamaktadır. Demokratik isyancı queer deneyim çerçevesinde heteroseksist bakıştan uzak, queer ve heteroseksüel bütünlükte gelişecek kentsel dokunun, planlama yaklaşımlarına nasıl eklemlenebileceği cinsel coğrafyaların araştırma önceliğini oluşturmaktadır. Türkiye'de muhafazakâr toplumsal yapı, öznel kimlik kısıtlarını da ortaya çıkartmaktadır. Bu doğrultuda, bildiride çeşitliliğin bir parçası olan ancak farklı cinsiyet gruplarının görünmeyen yüzleri olan LGBTTQ bireylerin oluşturduğu kentsel ve toplumsal morfoloji, kapsayıcı queer kentsel mekân arayış üzerinden ele alınmakta; limitleri olmayan cinsel coğrafyaların baskıcı ve kapalı toplumlarda izdüşümleri incelenmektedir. Araştırma LGBTTQ kimliklerin kapalı bir eylem alanı oluşturan Taksim semtinde oluşturduğu müzakereci alanların özelliklerini incelemekte, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile bireylerin kentsel mekân kullanım ve kentsel yaşam arayışlarının haritalanmasına odaklanmaktadır. Çatışmanın yoğun olduğu toplumlarda planlamaya heteroseksüel ve LGBTTQ bakış ile beraber gelişen müzakere ortamlarının nasıl oluşturulması gerektiği ortaya konulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Kentsel morfoloji, çeşitlilik, cinsel coğrafya*

Giriş

Kentlerin gelişmeleri her zaman ileriye doğru değil, toplumdan ayrı düşünülemeyen morfoloji kavramı gelişmenin tersi hareketler de meydana getirebilmektedir. Kentlerin sahip olduğu çok katmanlı toplumsal yapı ve bu yapının oluşturduğu kentsel biçim, ekonomi-politik çatışma ortamında çeşitlilik ve cinsiyet coğrafyasının görünmeyenlerine yönelik çözümlemelerde yeterli olamamaktadır. Planlama pratiğinin dahi heteroseksist bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir (Frisch, 2002). Hegemonik yaklaşım birey kimliği ve çeşitlilik üzerinde toplumsal ve mekânsal bir sınır inşa etmektedir. Ana kontrol mekânizmalarınca oluşturulan politikalar tarafından yok sayılan birey varlığı, heteroseksist duruşa karşı mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Bu yapının beraberinde getirdiği ayrımcılık, fırsat eşitsizliği, kaynakların dengesiz dağılımı ve ötekileştirme bu doğrultuda meydana gelmektedir. Neo-liberal politikalar ve küreselleşme ile beraber sınırlarını aşan kentler barındırdıkları çeşitliliğe sahip çıkamamaktadır. Çeşitliliğin görünmeyen yüzü LGBTTQ bireyler için cinsel coğrafya yaklaşımları bu nedenle önem taşımaktadır. Özellikle kamusal alanların yetersizliği ve temas halini engelleyen kent tasarımları, cinsiyet coğrafyasında 'isyancı mekânları' oluşturamadan yok etmektedir (Jacobs, 2011).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Normlarından kurtulmayı ve işgal etmeyi hedefleyen demokratik isyancı queer deneyim ise bu doğrultuda ön plana çıkmaktadır. Heteroseksist bakıştan uzak bir planlama yaklaşımının nasıl geliştirilebileceği cinsel coğrafyanın araştırma önceliğini oluştururken; bu yaklaşım çerçevesinde kentsel morfoloji alanının nasıl yanıt verebileceği önemli bir gündem sorusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde cinsiyet coğrafyasıyla ilgili bilimsel çalışmalar artmakta ve önemli bulguları planlama yazınına katmaktadır. Gay toplulukları ve lezbiyen coğrafyalar (Rothenberg, 1995; Bondi ve Rose, 2003), biseksüel kimlik coğrafyacıları (Mclean, 2008) ve trans bireylere yönelik kentsel çalışmalar (Brown ve Knopp, 2003) yapan öncü isimler bulunmaktadır. Bu sınıflandırmanın ötesinde queer coğrafyacılar kentsel algı ve kentsel çözüm olanakları sunabilecek tartışmalar ortaya çıkarmaktadır (Bondi, 1992; Knopp, 1995; Davis, 1995; Frish, 2002; Bondi ve Rose, 2003; Brown ve Knopp, 2003; Brown vd. 2007; Doan, 2010; Anacker ve Nusser, 2012). Tüm bu çalışmalar farklı toplumsal alanlarda, farklı cinsiyet gruplarının isyancı eylem mekânı fikrine odaklanmaktadır. Zaman döngüsü içerisinde oluşan tüm bu çalışmalar farklı cinsiyet gruplarını incelemekte ve yeni yaklaşımları da meydana getirmektedir. Ancak bu çalışmalar, isyancı queer mekân tanımı ve bu mekânların sınırları üzerinde eksik bir yapıya da işaret etmektedir. İsyancı queer mekânın sınırları farklı toplumsal yapılara göre değişmektedir. Bazı toplumlar isyancı queer mekânların gelişimine özgürlükçü bir alan tanımlarken, muhafazakâr toplumlarda özgürlükçü yaklaşım engellenerek görünürlük ve bütünleşme becerileri yetersiz kalmaktadır. Türkiye açısından, cinsiyet coğrafyasında aynı yetersizlik görülmektedir. Mevcut yazın, kadınlar ve coğrafya üzerinde yoğunlaşmakta, bir sonraki avangart konuda henüz yeterli gelişme gösterememektedir. Ancak toplumsal queer sınırları irdeleyen çalışmaların varlığı geleceğe yönelik kapsayıcı coğrafyayı gündeme getirebilmektedir (Demircioğlu ve Güney, 2015; Çetin, 2016).

Bu bağlamda, kentsel morfolojiyi bir yandan çeşitlilik ve cinsiyet siyaseti üzerinden okumak, diğer yandan bu okumayı giderek daha muhafazakâr bir yapıya sahip olan Türkiye'de LGBTTQ perspektifi üzerinden ortaya koymak büyük önem taşımaktadır. Bu hedefe dayanan araştırma, çeşitliliğin oluşturduğu müzakere alanlarının morfolojik özelliklerini incelemek için İstanbul'un Taksim bölgesine odaklanmaktadır. Bu tanımlama üç önemli morfoloji okulundan biri olan Versailles Fransız Morfoloji okuluna ve queer kuramına dayanmaktadır. Araştırma doğrultusunda amaca yönelik niteleyici bir çalışma yürütülmüş ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile bireylerin kullandıkları mekânların müzakere özellikleri incelenmiştir. Müzakere ortamı ise LGBTTQ bireyleri ve heteroseksist bireyleri bütünleştirici mekânlara işaret etmektedir. Benzeşik örneklem yöntemi kullanılarak beş kişiden oluşan homojen bir odak grup tanımlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma, kentsel alanda çeşitlilik ve cinsiyet siyasetinde planlamaya yönelik yeniden düşünme ve yeniden icat etmeyi, muhafazakâr toplumlardaki sınırsız coğrafyalar üzerinden tartışmaktadır. Araştırma ile Türkiye planlama literatüründe eksik olan queer mekânsal arayışın morfolojisinin de ortaya konması hedeflenmektedir.

Cinsel Coğrafya Çeşitliliğinin Politik Değişimi

Kent toplum bilimcileri öncelikli olarak kentleri, kentleşme ve kapital değişimler üzerinden sınıflandırmaktadır. Chicago Okulu ile beraber literatüre giren ekolojik yaklaşımlar kentlerin sanayileşme ile beraber hızla büyümesini ve çeşitlenen toplumsal yapıya yönelik çözümleri tanımlamaktadır. Bu dönemde çeşitlilik gelir gruplarına yönelik oluşan

ISBN: 978-605-80820-1-4

sorunları ve ırk ayrımlarını gündeme getirmektedir. Kent kuramlarında birey çeşitliliğinin tartışılmaya başlandığı bu dönem, kentsel mekânda heterojenlik, iş bölümü ve örgütlenme gibi kavramların da tartışılmasına olanak sağlamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısındaki bu değişimler sosyal politikaların yetersizliğiyle farklı çalışmaları doğurmakta ve Marksist kent çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Bu kent yaklaşımlarından doğan eşitsizlikler, sosyal sınıfları ve toplumsal deneyimleri kapitalist sermaye ve kapitalin tekrar dağılımı üzerinden eleştirmektedir (Castells, 1983; Harvey, 1973; Lefebvre, 2015). Bu nedenle Marksist kent çalışmaları, kamusal mekân hakkı ve kent hakkını planlama literatürüne eklemektedir. Bu durumun ötesinde, Marksist coğrafya feminist hareket tarafından çeşitli eleştirilere konu olmaktadır. Bunun temel sebebi ise yapılan kapital odaklı sınıflandırılmalarda kadınlar üzerine veya cinsiyet üzerine yetersiz bir uygulamanın olmayışından veya toplumsal sınıflandırmalarda yer edinmemesinden kaynaklanmaktadır (Bondi ve Rose, 2003); ve yapılan çalışmalar ataerkil düzende mekânın tekrar üretimi üzerinedir. Feminist hareket ile beraber hem toplumsal normlar hem de kentsel farkındalıklar farklılaşarak devam etmektedir. Bu noktada LGBTTQ hareketini feminist hareketten ve coğrafyacılardan ayrı düşünmek mümkün olmamaktadır. Bu tarz heteroseksist olmayan yaklaşımlar çatışmayı yıkarak LGBTTQ hareketinin kentsel alanda önünü açmasına olanak sağlamaktadır.

Egemen olmayanın tartışılmasına olanak sağlayan post yapısalcı veya post-modernizm yaklaşımlarıyla beraber, mekânın yeniden üretimi ve kamusal alanın önemini devrimsel bir bakış açısıyla irdelenmektedir (Debord, 1996). Bu dönem iktidar ve egemen duruşların karşısında cephe alarak, demokratik isyancı uygulamaların kentsel mekân çözümlerini de beraberinde getirmektedir. Moudon (1994)'a göre 1968 yılında yaşanan politik gelişmeler, özellikle Lefebvre'in çalışmalarıyla, daha geniş morfolojik yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Fransa, İtalyan ve İngiliz Morfoloji okullarının yaklaşımlarının yeniden yorumlandığı dönemde özellikle Versailles Morfoloji okulu, kentsel mimari ve kentsel coğrafya yaklaşımlarının farkını ortaya koyarak kentsel coğrafya yaklaşımının yaşayan bir yapı olan kenti bütünüyle ele alınmasının önemini ortaya koymuştur (Moudon, 1994). Bu bütünün, Bondi (1992)'ye göre, cinsiyet temelli, feminen ve maskülen yapı bileşenleri bulunmakta ve kentin toplumsal yapısında formsal yaklaşımları meydana getirmektedir. Dominant olan cinsiyet ve sınıf gibi kavramlar kent ve bina biçimlerinde farklılaşan ana etmenleri meydana getirmektedir. Tüm bunlara ek olarak özel-kamusal ve kent-banliyö dikotomilerini inceleyerek cinsiyet ve kent formuna katmaktadır (Bondi, 1992). Mevcut durumda kadın homojen, banliyö ve özel alanı temsil ederken, erkek ise çeşitliliği, kent merkezini ve kamusal alanı temsil etmektedir. Kentsel morfoloji alanında cinsiyetlerin mahkûm bırakıldıkları mekânları da göstermektedir. Fainstein (2001)'e göre ise merkezi çalışma alanları maskülenliği temsil etmekte ve binaların büyüklüğü gücü temsil ederek baskıcı bir yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu durum, cinsiyet ve kent formu incelemelerinde queer teorinin henüz yer edinmediği göstererek kuramsal yetersizliğe de dikkat çekmektedir.

Mekânsal farklılaşmaların bütünleşme ortamını yok etmeye devam ettiği 1970'li yıllarda, ise banliyöleşme ile beraber atıl duruma gelen kent merkezleri gay toplulukları için potansiyel bir alan oluşturmaktadır. Bu dönemde, Knopp (1995)'a göre gettolaşmaların başlamasıyla beraber cinsel coğrafyalar bu bağlam üzerinden gelişmektedir. Diğer bir grup araştırmacı ise (Kramer, 1995), özellikle kentin baskıcı söylemlerinden kaçan lezbiyen gruplar kırsal alanlarda komünleri meydana getirmesi üzerine, kır ve kent üzerinden ütopya arayışları ile meydana gelen kaçışları ele almaktadır. Kırda yaşayan LGBTTQ bireylerin kendi kimliklerine yönelik mekânların varlığı yetersiz bir olguya karşılık gelmektedir. Cinsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

kültürlere yönelik yapılan tüketim ve kapitale erişim çalışmaları eşcinsel erkek ve kadın arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Eşcinsel erkeklerin kent mekânında kadınlardan daha görünür olması, hem biyolojik cinsiyetleriyle hem de kadınlara yönelik çalışmaların daha politik bir çerçevesinin olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Özellikle gay mahallelerinin oluşmasıyla, bu alanların gelişmişliği ve güvenliği konusunda yapılan araştırmalar, kentlerin diğer bölgelerinden daha olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır (Doan, 2010). Bu durum kadınlar, LGBTTQ bireyler ve diğer dezavantajlı gruplar için kentsel yaşam alanı sorununu da beraberinde getirmektedir. Kent mekânında görünür olmak aynı zamanda saldırıya açık olmaktadır. Heteroseksist saldırılar çoğunlukla bu bölgelerde yaşanmakta ve kamuya açık adalet mücadelesi sekteye uğramaktadır. Diğer bir olgu ise, kentlerde gay topluluklarının oluşmasının hem tüketimi tekrar üretmesi hem de bölgede soylulaştırma unsurlarına neden olmasıdır (Bell ve Binnie, 2004). Cinsiyetle ilgili kent çalışmalarının gay ve lezbiyen coğrafya yazınının hâkimiyetinde ilerlemesi biseksüel, transeksüel ve travesti gibi farklı cinsel kimlik konularının, mekâna yönelik uygulamalarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Tüm bu olgulara ek olarak ırk ve engel durumuna göre çeşitliliğe sahip olmayan cinsel coğrafya konusu, planlamanın genişleyebileceği sınırları da ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşmeyle beraber yeni cinsel yurttaşlık tartışmaları, kentsel alanların farklı tartışma konularına evrilmesine ve yaklaşımına ihtiyaç duymaktadır. Anlamı 'normalin dışına çıkmak'tan gelen 'queer teori' heteroseksüel veya homoseksüelliğin var olmayışını ve baskıcı kimlik tanımlamalarına karşı oluşan normsuzluğu tanımlamaktadır. Kentte ayrıştırılan mekân ve insanların devrimsel mekânsal bir kazanım elde etmesi üzerine kurulu teoriye göre, cinsel politika ve mekân politikalarının birleşmesiyle beraber queer coğrafyalar daha tanımlanabilir bir mekâna işaret etmektedir (Bell ve Binnie, 2004; Davis, 1995). Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sadece ghetto veya bir gruba bakmadan bütünüyle heteroseksist ve olmayan bir kavram üzerinden tüm insan mekânlarını incelemektedir. Aynı zamanda queer mekânlar eylemsel, çoğalabilir ve hareket odaklı olup, baskıcı kamusal alanı sekteye uğratarak işgal etme gibi içerikleri de barındırmaktadır. 1990'lı yıllarda görünürlüğü ile ortaya çıkan queer coğrafya daha önceki insan deneyimleri odaklı LGBTTQ çalışmalarının ötesinde kentsel mekânları algılama ve taktik oluşturma üzerine kurulmaktadır. Bu nedenle görünürlük ancak baskıcı kimliğin egemenliğinin kesilmesiyle veya çatışmanın ortadan kaldırılması ile mümkün kılınmaktadır (Davis, 1995). LGBTTQ bireylerle yapılan görüşmeler sonucunda da, olması istenen sokak sloganı "sen de gel farklılıklar güzeldir" olmasına rağmen, mevcut durumda bu kavram "bizim gibi değilsen dahil olma" olarak kentsel gerçeklikte yerini almaktadır (B.K., Kişisel Görüşme, 12.11.2017). Bu bağlamda homofobik yaklaşımlara karşı queer mekân tespitleri ve oluşumlarıyla ancak meydan okumak mümkündür. Meydan okunarak oluşturulan *transgresyon* (ihlal) durumunun başarısızlığı veya devamlılığı değil, sürecin varlığı ve sistemin dışına çıkarak temas edilebilirliğin arayışı önem taşımaktadır (Foucault, 2007). Queer teorisinin mevcut doğası bir aykırılık oluştururken, çeşitli kent plancıları bu coğrafyanın kenarda veya dışında olan herkesin içeri alınmasıyla mekânların daha müzakereci olabileceklerini savunmaktadır (Brown ve Knopp, 2003; Doan, 2010). Ortaya çıkışı itibariyle sivrilmesi gereken bu mekânlar görünürlüklerinin elde edilmesiyle beraber, LGBTTQ dışı bireyleri de içine alması kentlerin sosyolojik yapısı ve mekânsallığı açısından potansiyel taşımaktadır. Gay, lezbiyen, biseksüel, travesti veya trans kimliğinin ötesinde cinsel kentsel coğrafya incelemesi ve sınırlarının belirlenmesiyle ancak bütünleşme veya müzakere mümkün kılınmaktadır.

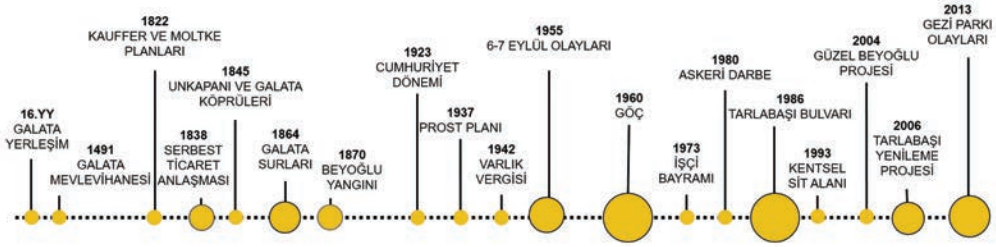
ISBN: 978-605-80820-1-4

LGBTTQ Cinsel Coğrafya Perspektifi ve Taksim Kent Mekânı

Baskıyla beraber meydana gelen homojen mekânlar ve isyana dayalı queer alanların, mekânsal izdüşümsel farklılıkları potansiyel bir kapsayıcı alana işaret etmektedir. Anacker ve Nusser (2012)'e göre ise, mekân kapsayıcılığı ile coğrafya hak kapsayıcılığının birbirinden farklı olguları meydana getirdiği göz ardı edilmemelidir. Bu denklemde eşitsizlik devam etmesine rağmen, LGBTTQ bireyler için yeterlilik ve kapsayıcılık üzerine farklı mekânsal arayışlar ve politikalar vaat edebilmektedir. Bu makaleye konu olan Türkiye'nin sahip olduğu toplumsal yapı, LGBTTQ tartışmasına politik, geleneksel ve dini açıdan muhafazakâr bir bakış açısı da eklemektedir. Diğer yandan, geleneksel bir sosyal yapının yanı sıra milliyetçi ve seküler muhafazakâr yüzleri de içeren oldukça çelişkili bir yapının varlığı da gözlenmektedir (Keyder, 2014). Ancak, çeşitlilik ve özellikle de LGBTTQ bireyselliği kapsamında limitli bir toplumsal müzakere tarihi ortaya koymaktadır. Muhafazakârlığın gün geçtikçe popülerleştiği ve iktidar ile büyüdüğü bir çağda isyankâr bir yapıdan bahsetmek neredeyse imkânsız olmaktadır. Tüm bu gelişmelere rağmen, sosyal müzakerenin neredeyse yok olduğu bu yapıda da umut verici mekânsal deneyimler yaşanmaktadır.

Taksim Meydanı ve İstiklal Caddesi ile Beyoğlu başta olmak üzere son dönemlerde kamusal söylem ve baskıcı söylemlerinin ana merkezi haline gelmektedir. Bölge sadece İstanbul'un değil aynı zamanda Türkiye'nin dayanışma ve demokrasi arenası rolünü sürdürmektedir. Beyoğlu semti, 19. yüzyıldan beri kültür, ticaret ve uluslararası siyasetin en önemli merkezi olarak oynadığı rol nedeniyle yoğun çeşitlilik gruplarının merkezi olma görevini devam ettirmektedir. Bu çeşitlilik, gündelik yaşamın dinamiğinden çok daha farklı bir morfolojik dinamiği temsil etmektedir. Lefebvre (2015)'in tanımladığı gibi, mekân tekrar üretilmekte ve birikmiş olan direnişi açığa vurmaktadır. Beyoğlu bölgesi için durum, Taksim'in toplumların birleşme merkezi olması ve tekrardan üretilmesiyle gerçekleşmektedir. 1940'lı yılların devamında bölge, 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi ve 1955 yılında gerçekleşen 6-7 Eylül Olayları gibi, gayrimüslimlere karşı uygulanan politikalar nedeniyle çeşitlilik unsurlarını kaybetmiştir. Takip eden yıllarda Beyoğlu bölgesi, düşük gelirli gömen grupların yerleştiği bir alan haline gelmiş; bu durum sosyal statü istikrarsızlığıyla beraber fiziksel köhnemenin de başlangıcı olmuştur. Diğer yandan, göç ve kentleşmenin bölgenin çeşitliliğinin sürekliliğini sağlamakta önemli olduğu da söylenebilir (Adaman ve Keyder, 2006; Türkün, 2014). Bölge, özellikle 1 Mayıs 1973 tarihinde yaşanan İşçi Bayramı olaylarından sonra, milliyetçi ve islamist muhafazakârlığın tüm tedbirlerine rağmen, demokrasi, dayanışma, eşitlik ve çeşitlilik kavramlarını genişletmeye devam etmektedir. Aksine 1970'lerden önce görünmeyen LGBTTQ birey kimliği, askeri darbeler de dâhil olmak üzere etkin baskı politikalarının sonucunda kolektif bir bilinç kazanmaktadır (Çetin, 2016). Ancak, kurumsallaşma mücadelesinin gay odaklı olması ve cinsel kimlik kavramının anayasal meşruiyet eksikliğinden dolayı önemli bir aşama kaydedememektedir. Çeşitliliğin görünmeyen yüzü LGBTTQ bireyler hala günümüzde dini, siyasi ve toplumsal yargı çatışmalarına uğrayarak mekânsal deneyim sekteye uğratılmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Beyoğlu morfoloji ve müzakere gelişimi.

Tüm bu durum özetlemesinin ışığında, cinsiyetin sekteye uğradığı bir coğrafyanın özelliklerinin ortaya konulması ve Taksim gibi baskıcı bir mekânda tercih edilmesi mekânsal arayışlar için kilit noktaları oluşturmaktadır. Çeşitliliğin oluşturduğu müzakere alanlarının morfolojik özellikleri araştırma kapsamında görünürlük, var olma, güvenlik ve tüm cinsiyet grupları arasında gerçekleşen müzakere ortamlarının varlığı üzerinden incelenmiştir. Görünürlük, LGBTTQ bireylerin mekânda tanınma ve yaşama koşullarını içermektedir. Var olabilme durumu, bireylerin mevcut cinsel kimlikleri ile özgürce bulunabildikleri mekânsal koşulları; güvenlik ise LGBTTQ bireylere karşı oluşan nefret söylemleri ve zarar görme durumlarından yoksun bir kavramı oluşturmaktadır. Cinsiyet grupları arasındaki müzakere ortamı, tüm gruplar arasındaki uyumu ve bütünleşmeyi oluşturan alanlara karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda bütünleşik cinsellik sınırları ancak heteroseksist ve LGBTTQ ortak perspektifinde meydana gelmektedir. Herkesin kullanımına açık olan müzakere mekânları, heteroseksist mekânlar ve LGBTTQ sahipliliğinde gelişen alanlar birbirinden farklılaşan özelliklere sahip olmaktadır. Tüm bu alanlar kentsel bölgeleri çatışmaya karşı müzakere için umut mekânlarına dönüştürme potansiyeline sahip olmaktadır. Bu incelemelerin doğrultusunda Taksim İstiklal Caddesi üç kentsel mekânsallıkta ele alınmaktadır. Bunlar: (i) Heteroseksist Alan, (ii) İsyancı Queer Alan, (iii) Müzakereci Queer Alandır.

Şekil 2. Taksim kentsel mekânında cinsel coğrafya perspektifi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Öncelikli olarak, 'heteroseksist' alan, İstiklal Caddesi'nin merkezinden bölgenin çeperlerine kadar yayılmaktadır. Çeşitliliğin tüm gruplarının yanı sıra LGBTTQ bireyselliğine de karşıt bir konumda yer almaktadır. Bu alanların ayırt edici özellikleri mekânın sosyal ve fiziksel muhafazakâr yapısını tüm bireyler için taşımasıdır; özgür kamusal yaşam karşılığını bulamamaktadır. Muhafazakâr baskının derinleştiği bu bölgelerde bireyler arasındaki uçurum da artmakta, toplumun temas etmediği ortamlar görünür hale gelmektedir. İnceleme doğrultusunda heteroseksist alanların LGBTTQ bireyler için İstiklal Caddesi'nde görünürlüğü ve var olmayı engellediği görülmektedir. Bu ayırt edici özellikler aynı zamanda ideal queer eylem alanı tarafından işgal edilecek mekânları da beraberinde getirmektedir.

İkinci olarak, idealde tanımlanan queer deneyim, mekânı tamamen kesmeye ve bireylerin cinsel kimliği ile görünürlük sağladığı alanları meydana getirmektedir. Ancak böylesi muhafazakâr toplumlarda bu kesinti tüm grupların değdiği alanlarda değil kentsel merkez alanlarının arka sokaklarında yer almaktadır. Bu nedenle ayırt edici özelliklerine yönelik araştırmalar LGBTTQ sahipliliğinde bulunan ve kullanılan 'isyancı queer alanların', İstiklal Caddesi'nin arka sokaklarında olduğunu ortaya koymaktadır. Çeperlerde yer alan bu alanlar, bazı kesimler tarafından dışlayıcı söylemlerle işaretlenme ve çeşitli grupların temas unsurlarını ortadan kaldırmaktadır. Kapalılık ve görünürlüğün daha az olduğu bu bölgeler, heteroseksist mekânı sekteye uğratarak sistemin dışına çıkabilecek oluşumlara olanak sağlamaktadır. Ancak mevcut durumda uyum oluşturabilecek katmanların bu bölge de olmayışı, uzun yıllardır burada bulunan mekânları ve bireyleri toplumda hala daha dışlamaktadır. Bu durum göstermektedir ki muhafazakâr toplumlarda, toplumsal olarak aşılması gereken olgular ve müzakere ortamı sağlayacak bazı politikalar gerekmektedir. Bu nedenle kapalı toplumlarda, uyum ve bütünleşmeye yönelik müzakere ortamı daha az isyancı bir ortamda sağlanabilmektedir.

Araştırma bulguları kapsamında üçüncü ve son önemli ayrışma muhafazakâr toplumlar içerisinde bir yanıyla isyancı fakat bir yanıyla bazı normları da bulunduran mekânların üzerinden, 'müzakereci queer alanları' cinsiyet coğrafyasında ele almaktadır. Bu tür bir toplumsal yapıda niteliksiz gibi görünen bu yaklaşımlar araştırma kapsamında insanların ortak paydada buluşma ve müzakere ortamları oluşturmaları açısından kıymetli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Alınan yanıtlar doğrultusunda, yarı isyancı queer mekânların İstiklal Caddesi üzerinde yer aldığı tespit edilmektedir. Alanların mekânsal özellikleri incelendiğinde heteroseksistliği ile ortaya çıkan bu alanların aynı zamanda LGBTTQ bireyler tarafından yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Birimler yeme-içme mekânları olarak karşılık bulmakta ve İstiklal Caddesi üzerinde birçok müzakereci mekânı işaretlemektedir. Bu mekânlar, müzakere ortamı oluşturacak temas ve karşılıklı uzlaşıya zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, sosyal ve kültürel olanakların yoğunlaştığı kentsel kamusal alanlar muhafazakâr toplumlarda, müzakereci mekânsal arayışlar için potansiyel alanları meydana getirmektedir.

İstiklal Caddesi'nde müzakereci queer mekânların bazı ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Güvenlik, sadece LGBTTQ bireyler için değil, tüm toplum açısından yetersiz bir veri sunmasına rağmen çok farklı gruplar tarafından tercih edilen bir bölge olma özelliğini korumaktadır. Çeşitlilik grupları tarafından kullanılan kamusal mekânlar kalabalıklar içerisinde kaybolmayı sağlayarak LGBTTQ bireyler tarafından da tercih edilmektedir. Bu nedenle kentsel merkezlerde güven duygusuyla gelen birey görünürlüğü müzakereci cinsel coğrafyalar için bazı mekânsal ve morfolojik ipuçları vermektedir. Bireylerin kimliklerinin

ISBN: 978-605-80820-1-4

kabul görmesi, alanın kısmi güvenilir olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bu alanlarda özel ve kamusal mekân arasında geçişli bir yapı olması veya teras gibi özel alanların bulunması kapalılık oluşturarak müzakereci bir mekâna işaret etmektedir; kamusal uzlaşının dışında bir çevreye olanak sağlaması ev ortamı özelliklerini sağlamaktadır.

Heteroseksist alanlar kalabalıklar içerisinde kaybolmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum tüm gruplar için müzakere ortamından yoksun kalmakta ve umut mekânlarını vaat edememektedir. Heteroseksist alanlara karşı Taksim'de bulunan isyancı queer mekânlar çoğunlukla LGBTTQ bireyleri barındırarak denklemdeki eksik müzakereyi devam ettirmektedir. Bu iki kutbun ortasında yer alan müzakereci queer alanlar ise bütünleştirici toplumlar ve kapsayıcı kentsel alanlar için olumlu bir perspektifi planlama literatürüne katmaktadır. LGBTTQ gruba yönelik kullanım amacıyla üretilmeyen bu alanlar müzakereci cinsel coğrafya oluşumu ve planlama çalışmalarına eklenmesi açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Bu doğrultuda planlamanın müzakere ortamı sağlaması ve herkese yönelik eşitlikçi politikalar içermesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Müzakere ortamı oluşturulurken unutulmaması gereken asıl konu hetoseksist ve LGBTTQ bireyleri bütünleştirerek demokratik müzakereci eylemsel alanların oluşturulmasıdır.

Sonuç

Taksim'de kentsel morfolojiyi *çeşitlilik ve cinsiyet coğrafyası üzerin*den okumaya odaklanan araştırma, muhafazakâr toplumlarda cinsiyet üzerinden mekânsal/toplumsal sınırların ne olduğu ve bu mekânların LGBTTQ bireyler için yeterliliği üzerinden yola çıkmaktadır. Cinsiyet ve kent morfolojisi çalışmaları kadın ve erkek üzerinden mekânsal sınırları çizmekte; ancak LGBTTQ üzerinden bir tanımlamayı eksik bırakmaktadır. Cinselliğin coğrafyaya artan ilgisinde, kentler çeşitliliğe cevap verememekte ve farklı olan ile çatışma soluksuz devam etmektedir. Aynı zamanda, geçmişten günümüze kadar olan süreçte gelen kavramsal yaklaşım müzakereci queer coğrafyaların planlamaya eklenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Çeşitliliğe baskıcı güç uygulayan kentlerde ise toplumsal sınırların yanı sıra, morfolojik olarak ayrışan sınırlar da meydana gelmektedir. Meydana gelen bu sınırlar, *çeşitli grupları birbirinden ayırmakta ve bütünleştirilememiş kentsel bölgeler meydana getirmektedir. Bireylerin temas halini engelleyen durum aynı zamanda müzakere ortamını yok etmektedir. Bu nedenle çeşitliliği kabul etmeyen politikalar ile meydana gelen planlama anlayışında, yarı isyancı* mekânlar muhafazakâr toplumlarda inceleme önceliği oluşturmaktadır.

Bireylerin eşit olarak mekânda söz sahibi olduğu bir politikadan ve coğrafyadan bahsetmek için gerekli koşullar bulunmaktadır. Kalabalıklar içerisinde görünürlüğü elde etmenin temel koşullarından biri olarak farklı olma bilincinin kırılması bu doğrultuda önem taşımaktadır. 'Normalin' sınırlarını kırma ve yeni eylem alanları oluşturma yolunda temas etme olanakları bireylerin hem mekâna olan aitliği hem de birbirlerine karşı olan müzakere yeteneklerini arttırmaktadır. Heteroseksist planlama ve politikaların ötesinde yerleşmelerin heterojen yapıları, LGBTTQ bireyler için kamusal yaşanılabilir mekân bölgelerini oluşturmaktadır. Bu durum kentsel formu bütünleştirici hale getirmekte ve mekânsal farklılıkların önüne geçme potansiyeli taşımaktadır. Bir kentin farklı bölgeleri bireyler için olanakları sınırladığı gibi genişlettiği gibi sınırlandırdığı bölgeleri de bulunabilmektedir.

Bu çerçevede, LGBTTQ müzakereci bir kent için ön plana çıkan özellikler, (i) LGBTTQ bireylerin coğrafi ve politik karar mekanizmasında yer alması; (ii) LGBTTQ ve heteroseksist

ISBN: 978-605-80820-1-4

birleştirici mekân, sokak ve kentsel alanların diğer bir deyişle müzakere ortamının oluşturulması; (iii) bu mekânların güvenliğinin sağlanması, (iv) demokratik kentsel yaşam olanaklarının sağlanması; (v) farklı yaş gruplarını dâhil edilmesi; (vii) ihmal edilen diğer cinsel grupları da ele alması olarak sayılabilir.

Kentsel morfolojinin çeşitlilik ve cinsiyet siyaseti üzerinden okunması, kamusal alan ve uzlaşmacı kamusal yaşam hakkının birbirinden farklı kurgulara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kamusal alan bazı toplumsal sınırlamalara rağmen her bireyin bulunabildiği mekânı temsil etmekte; ancak, kamusal müzakere mekânda karşılıklı uzlaşmacı var olabilme koşulunu da beraberinde getirmektedir. Kent yapısında sınırları net olan heteroseksist ve LGBTTQ sahipliliğinde gelişen mekânların kentsel morfolojik yapıyı da olumsuz etkilediği görülmektedir. Yapılan araştırma kapsamında İstiklal Caddesi'nin kentsel cinsiyet coğrafyasında yer almadığı, ancak müzakereci mekânların varlığıyla olumlu olabilecek gelişmeler gösterdiği tespit edilmektedir.

Kaynaklar

Adaman, F., Keyder, Ç. (2006). *Poverty and Social Exclusion in the Slum Areas of Large Cities in Turkey,* Brussels: European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG.

Adler, S., Brenner, J. (1992). Gender and space: Lesbians and gay men in the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16, 24-34.

Anacker, K.B., Nusser, S.P. (2012). What sexuality is this place? Building a framework for evaluating sexualized space: The case of Kansas City, Missouri. *Journal of Urban Affairs*, 35 (2), 173-193.

Bell, D., Binnie, J. (2004). Authenticating queer space: Citizenship, urbanism and governance. *Urban Studies*, 41 (9), 1807-1820.

Bondi, L. (1992). Gender symbols and urban landscapes. *Progress in Human Geography*, 16 (2), 157-170.

Bondi, L., Rose, D. (2003). Constructing gender, constructing the urban: A review of anglo-american feminist urban geography. *Gender, Place and Culture*, 10 (3), 229-245.

Brown, G., Browne, K., Lim, J. (2007). From lesbian and gay to queer geographies: Pasts, prospects and possibilities. K. Browne, J. Lim, G. Brown, eds., *Geographies of sexualities: Theory, practices and politics* (215-223). Burlington: Ashgate.

Brown, M., Knopp, L. (2003). We're here! We're queer! We're over there, Too! Queer cultural geographies. K. Anderson, M. Domosh, S. Pile, N. Thrift, eds., *Handbook of Cultural Geography* (313-324). London: Sage.

Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movement*, University of California, Berkeley.

Çetin, Z. (2016). *The dynamics of the queer movement in Turkey before and during the conservative AKP government,* Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. Berlin.

Davis, T. (1995). The diversity of queer politics and the redefinition of sexual identity and community in urban spaces. D. Bell, G. Valentine, eds., *Mapping Desire: Geographies of Sexualities* (259-290). New York: Routledge.

Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu*, (A. Ekmekçi, O. Taşkent, Çev.), İstanbul: Ayrıntı.

Demircioğlu, F., Güney, M.E. (2015). LGBTT bireylerin buluşma noktası olarak kullandıkları mekânların şehir planlama kapsamında incelenmesi. *Planlama*, 25 (2), 147-155.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Doan, P.L. (2010). The tyranny of gendered spaces – reflections from beyond the gender dichotomy. *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 635-654.

Fainstein, S. (2001). *The city builders property development in New York and London, 1980-2000*, Kansas: University Press.

Faucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*, (H.U. Tanrıöver, *Çev*.), İstanbul: Ayrıntı.

Frisch, M. (2002). Planning as a heterosexist project. *Journal of Planning Education and Research*, 21, 254-266.

Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve* şehir, (M. Moralı, Çev.), İstanbul: Metis.

Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan* şehirlerinin *yaşamı ve* ölümü, (B. Doğan, Çev.), İstanbul: Metis.

Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*, İstanbul: İletişim.

Knopp, L. (1995). Sexuality and urban space: A framework for analysis. D. Bell, G. Valentine, eds*., Mapping Desire: Geographies of Sexualities* (136-150). New York: Routledge.

Kramer, J.L. (1995). Bachelor farmers and spinsters: Gay and lesbian identities and communities in rural North Dakota. D. Bell, G. Valentine, eds., *Mapping Desire: Geographies of Sexualities* (182-195). New York: Routledge.

Lefebvre, H. (2015). *Mekân*ın üretimi, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Sel.

McLean, K. (2008). Inside, outside, nowhere: Bisexual men and women in the gay and lesbian community. *Journal of Bisexuality,* 8, 1 (2), 63-80.

Moudon, A.V. (1994). Getting to know the built landscape: Typomorphology. K.A. Franck, L.H. Schneekloth, eds., *Ordering Space: Types in Architecture and Design* (289-311). New York: Van Nostrand Reinhold.

Rothenberg, T. (1995). 'And she told two friends': Lesbians creating urban social space. D. Bell, G. Valentine, eds., *Mapping Desire: Geographies of Sexualities* (150-166). New York: Routledge.

Türkün, A. (ed.) (2014). *Mülk, mahal, insan - İstanbul'da kentsel d*önüşüm. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mekânsal Özelliklerin Yürüme Aktivitesi Üzerindeki Etkilerinin Sanal Mekânlarda Analizi

Didem ÇAĞLASIN[1], Ebru ÇUBUKÇU[2]

[1] Dokuz Eylül Üniversitesi, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, İzmir,

[2] Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bölge Planlama Anabilim Dalı, İzmir
didemersoy87@hotmail.com, ebru.cubukcu@deu.edu.tr

Özet: *Bu çalışma kapsamında imar planı yolu ile kontrol edilebilen kat yüksekliği, yapı çekme mesafesi (ön bahçe), yol genişliği ve arazi kullanım gibi mekânsal özelliklerin kişilerin yürüyüş tercihini nasıl etkilediğinin araştırılması hedeflenmiştir. Anılan mekânsal özellikler açısından farklılaşan 24 adet sokak modeli üç boyutlu bilgisayar modelleme programları kullanılarak tasarlanmıştır. Bu sokak modelleri; planlama disiplininde eğitimine devam eden 70 katılımcı öğrenci tarafından hem imgelenebilirlik (imageability), kapalılık (enclosure), insan ölçeği (human scale), çeşitlilik (complexity), uyumluluk (coherence) gibi mekânsal özellikler hem de yürünebilirliği ne derece teşvik ettikleri hususunda değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar hangi kentsel mekânsal özelliklerin yürünebilirliği teşvik ettiği bağlamında değerlendirilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Kentsel Tasarım, Mekânsal Algı, Sanal Mekânlar, Yürünebilirlik*

Giriş

Yürüyüş, vücut sağlığını korumak için en basit ve en kolay yoldur. Araştırmalar düzenli yürüyüşün kronik rahatsızlıkları engellediğini ve sağlık harcamalarını azalttığını göstermiştir (Lee ve Buchner, 2008,40). Daha ağır fiziksel aktivitelere kıyasla yürüyüş esnasında yaralanma riski daha düşük olduğunun (Lee ve Buchner, 2008,40) ve daha ağır fiziksel aktivitelerde mekân ile etkileşim daha kısıtlıyken, yürüyüş esnasında fiziksel ve zihinsel olarak mekânla sürekli bir iletişim içerisinde bulunulduğunun da altı çizilmektedir (Saelens, Sallis ve Frank, 2003, 80,91). Bu nedenle, gündelik yaşam içinde yürüyüşü daha sık (ya da diğer ulaşım türellerini) tercih etmenin ya da egzersiz ve rekreasyon amacıyla kentsel mekanda yürüyüş yapmanın; bireyin alışkanlıklarından etkilendiği kadar, mekânsal özelliklerden, yaşam çevresindeki kentsel tasarım kalitesinden de etkilendiği göz ardı edilemez.

Mekânın fiziksel özellikleri ve yürüyüş arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalar son yıllarda artarak devam etmektedir ve bu çalışmalarda ortaya konulan "yürünebilirlik" kavramı yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, kentsel tasarım kalitesi kavramları ve toplum sağlığı, yaşama alanlarının sosyalliği, gibi konularla sıkça ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda kentsel tasarım alanında çalışan uzmanlar ve araştırmacılar mevcut ve yeni kent dokusunun daha çok yürünebilir ve bisiklet kullanımına uygun olması ve kentlinin yürüyüşe ve fiziksel aktiviteye teşvik etmesi için tasarım kriterleri önermektedir. Yaya odaklı (POD) ve toplu taşıma odaklı (TOD) yeni şehircilik hareketleri ile önerilen planlama ve tasarım ilkeleriyle motorlu taşıtların sayısının ve trafik tıkanıklığının azaltılması hedeflenmekte, daha sağlıklı mekânlar yaratılmaya çalışılmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Özetle, mekânsal özelliklerin bireyin mekânda yürüyüş yapma / yapmama tercihini etkilediği gerçeğinden hareketle, mekân tasarımı ve planlamasında daha yürünebilir mekânlar yaratmak önemli bir hedef olarak belirlenmektedir. Bu çalışma kapsamında da "mekânın yürüyüş davranışına etkisine" odaklanılmış ve mekânsal özelliklerin yürüyüş tercihi üzerindeki etkisi sorgulanmıştır.

Hem bireysel ve sosyal çevre özelliklerinin hem de mekânın fiziksel özelliklerinin yürüyüş davranışını / tercihini nasıl etkilediği inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, yapılı çevrenin fiziksel özelliklerinin (arazi kullanım, erişilebilirlik, trafik yoğunluğu, yapıların özellikleri, sokak peyzajı, sokak mobilyalarının, ticari, eğlence amaçlı fonksiyonların ve trafik sakinleştirici öğelerin varlığı / yokluğu, vb.) bireylerin (çocuk, genç, ergen, yetişkin, yaşlı, kadın, erkek, engelli, vb.) fiziksel aktivitelerini etkilediğine yönelik ampirik bulgular sunulmaktadır. Aynı zamanda, anılan çalışmalarda elde edilen bulgular mekânın algısal özelliklerinin de (mekân kalitesi, güvenlik algısı, algıda seçicilik oluşturabilecek her türlü ilgi çeken özellik, vb.) yürüyüş davranışını doğrudan etkilediğine işaret etmektedir. Ancak, bu konudaki araştırmalar hızla arttığı halde, yürüyüş yapma ya da yapmama davranışını etkileyen mekânsal özelliklerin tanımı ve ölçümü hakkında net bir bulgu bulunmamakta ve elde edilen sonuçlar kentsel tasarım uygulamalarını yönlendirebilecek net ve ölçülebilir mekânsal kriterler sunamamaktadır. Bu nedenle, net bir şekilde tarif edilebilen ve ölçülebilen mekânsal özelliklerin yürüyüş tercihi üzerindeki etkisinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma ile bu eksikliğin giderecek bir yöntem önerilmesi hedeflenmiştir.

Yürünebilirliğe Etki Eden Faktörlerin Test Edilmesi

Planlama araçları ile mekânların fiziksel özellikleri belirlenmektedir. Bu araçlar ile bir yandan mekânda fiziksel kurguyu oluşturulurken, diğer bir yandan sosyal yaşama yön verilmekte ve kullanıcıların yaşam kalitesi belirlenmektedir. Mekânın bireye sunduğu imkânlar, kişinin o mekânda bulunma ya da bulunmama tercihini, mekânda bulunma süresini ve davranışını (örneğin yürüyüş yapma ya da yapmama) etkilemektedir. Bir başka ifade ile mekânları yürünür ya da yürünmez kılan sebeplerin mekânın fiziksel özelliklerinden ve yeterliliklerinden kaynaklandığını söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında imar planı yolu ile kontrol edilebilen kat yüksekliği, yapı çekme mesafesi (ön bahçe), yol genişliği ve arazi kullanım gibi mekânsal özelliklerin kişilerin yürüyüş tercihini nasıl etkilediğini araştırılması hedeflenmiştir. Mekan ve yürüyüş davranışı arasındaki ilişkiyi irdeleyen ampirik araştırmaların çoğu gerçek yaşam alanlarında gerçekleştirilmiştir. Ancak, yaşamın aktif olarak devam ettiği bu gerçek alanlarda çalışma yapılırken birçok dış etken de katılımcıların algısını etkilemektedir. Gerçek mekânlarda yapılan incelemelerde, araştırma sorusu dışındaki mekânsal özelliklerin ve sosyal yaşamın kontrol edilememesi, katılımcıların öznel yargılarını ve davranışlarını etkilemekte, elde edilen bulguların doğruluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, mekânsal özelliklerin duygu, düşünce ve davranış üzerindeki etkisi irdelenirken, araştırma sorusunu belirleyen mekânsal özelliklerin üç boyutlu bilgisayar modelleri ya da sanal mekânlar aracılığı ile kontrol edilmesi araştırmanın içsel tutarlılığını arttırmaktadır. Bu çalışmada da, bireylerin gerçek mekânlardaki deneyimlerini değil, araştırma sorusu ile doğrudan ilişkili mekânsal özelliklerin ölçülerek kontrol edildiği üç boyutlu modelleri değerlendirilmesi ile araştırmanın içsel tutarlılığının arttırılması hedeflenmiştir. Araştırmanın katılımcı kitlesini planlama eğitimi alan öğrenciler oluşturmuştur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Üç Boyutlu Modeller

Yürüyüş davranışı sokak üzerinde gerçekleştiğinden, 3 boyutlu bilgisayar modellerinde kent içi bir konut alanı dokusundaki bir sokak modellenmiştir. Bu sokaklarda cephe tasarımı, peyzaj öğeleri, insan ve araç sayısı ve hava durumu sabit tutulmuştur. Sokağın fiziksel özelliklerini belirleyen kat yüksekliği, yapı çekme mesafesi (ön bahçe), yol genişliği ve arazi kullanım durumu kontrollü olarak değiştirilmiştir (Tablo 1). Bu değişimlere bağlı olarak 24 sokak 3 boyutlu bilgisayar modelleme programları aracılığı ile tasarlanmıştır (Tablo 2). Şekil 1'de elde edilen sokak tasarımlarına ait perspektif görüntüler sunulmuştur.

Tablo 1. Kontrollü Olarak Değiştirilen Mekânsal Özellikler.

Kat Sayısı		Ön Bahçe		Yol Genişliği		Arazi Kullanım	
Kod	Koşul	Kod	Koşul	Kod	Koşul	Kod	Koşul
k	2 Katlı	q	Var (5 metre)	y	10 metre	a	Karma Kullanım
l	10 Katlı	x	Yok	z	24 Metre	b	Konut
						c	Ticaret

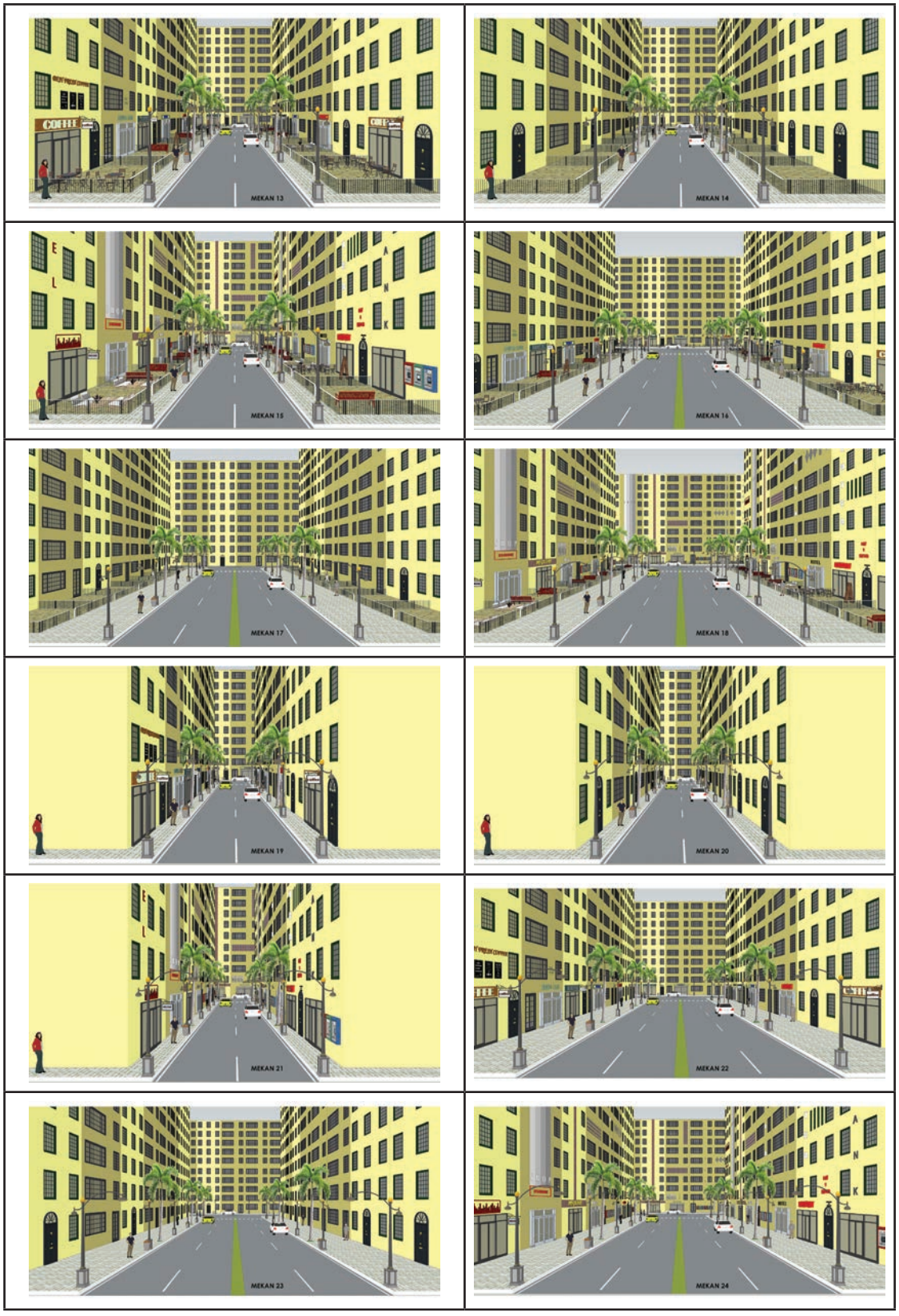
Tablo 2. Oluşturulan Mekânların Sıralaması ve Kodları.

Mekân 1: k q y a	Mekân 7: k x y a	Mekân 13: l q y a	Mekân 19: l x y a
Mekân 2: k q y b	Mekân 8: k x y b	Mekân 14: l q y b	Mekân 20: l x y b
Mekân 3: k q y c	Mekân 9: k x y c	Mekân 15: l q y c	Mekân 21: l x y c
Mekân 4: k q z a	Mekân 10: k x z a	Mekân 16: l q z a	Mekân 22: l x z a
Mekân 5: k q z b	Mekân 11: k x z b	Mekân 17: l q z b	Mekân 23: l x z b
Mekân 6: k q z c	Mekân 12: k x z c	Mekân 18: l q z c	Mekân 24: l x z c

ISBN: 978-605-80820-1-4

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Oluşturulan 24 Sokağın Görüntüleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Anket Formları

Elde edilen 3 boyutlu modellerin (24 adet sokak tasarımı) katılımcılar tarafından değerlendirilmesi için bir anket formu hazırlanmıştır. Anılan anket formunda, iki bölüm bulunmaktadır (Şekil 2). İlk bölümde her bir sokak parçasının kentsel tasarım kalitesi sorgulanmış, keyif, spor ve ulaşım amaçlı yürüyüş yapmaya uygun olup olmadığı irdelenmiştir. İkinci bölümde, katılımcılardan 24 adet sokak tasarımının 3 sınıfa ayırmaları istenmiştir.

Ewing ve arkadaşları tarafından (2005) yapılan öncü bir çalışmada yürünebilirlik ile ilişkili kentsel tasarım kriterleri olarak imgelenebilirlik (imageability), kapalılık (enclosure), insan ölçeği (human scale), saydamlık (transparency), çeşitlilik (complexity), uyumluluk (coherence), okunabilirlik (legibility), bağlantı (linkage,) düzgünlük (tidiness) 9 kavram önerilmiş ve her birinin nasıl ölçülebileceği tartışılmıştır. Benzer şekilde Ewing ve Handy (2009; 65,84) imgelenebilirlik, kapalılık, insan ölçeği, saydamlık ve çeşitlilik olmak üzere 5 kriter için geçerlilik ve güvenirlilik analizi yapmıştır. Bu çalışma kapsamında elde edilen sokak parçalarının kentsel tasarım kalitesinin belirlenmesinde Ewing ve arkadaşları tarafından tarif edilen kentsel tasarım kriterleri arasından 5'i esas alınmıştır; imgelenebilirlik, kapalılık, insan ölçeği, çeşitlilik ve uyumluluk:

- "*Bu sokakta çokça akılda kalıcı, **dikkat çekici** ve diğerlerinden ayırt edilebilir özellikler bulunmaktadır.*" (İmgelenebilirlik: Burada söz konusu sokağın bir imajının olup olmadığı, sokağa bakıldığında bir kimlik tespiti yapılıp yapılamayacağı ve kent kimliğinin izlerinin olup olmadığı irdelenmiştir.)

- "*Bu sokak bina duvar ağaç gibi dikey nesnelerle çok net ve çok belirgin bir şekilde **sınırlandırılmıştır**.*" (**Kapalılık:** Söz konusu görselde sınırlandırılmışlık hissinin olup olmadığı, bir kutuya girme hissi hissettirip hissettirmediği ve bütün unsurların sokağı tam anlamıyla sınırlandırıp sınırlandırmadığı üzerine dikkat çekilmiştir.)

- "*Bu sokakta bulunan bina, ağaç, çöp kutusu, aydınlatma öğeleri gibi fiziksel nesnelerin **orantısı** çok uyumludur.*" (İnsan ölçeği: Söz konusu görselde bulunan orantılanabilecek kat sayısı, sokak lambaları, çöp kutusu ve cephe elemanlarının birbirleri ile ve görselde bulunan insanlarla orantılı olup olmadığı irdelenmiştir.)

- "*Bu sokakta bulunan elemanlar görsel açıdan çok* çeşitli ve zengindir." (Çeşitlilik: Görsellerde çeşitlilik olarak görülebilecek elemanlar mimari özellikler (süslemeler ve formlar), bina sayıları ve türleri, sokakta bulunan peyzaj aydınlatma, kafe masa sandalyeleri, çöp kutuları ağaçlar gibi elemanların çokluğuna dikkat edilmesi gerekmektedir.)

- "*Bu sokakta binalar, ağaçlar, sokak mobilyaları, yer döşemeleri birbirleriyle **görsel olarak çok uyumlu ve tutarlıdır**.*" (**Uyumluluk:** Görsellerde kent mobilyaları ve cephe elemanlarına dikkat çekilmiş malzeme ve biçimsel olarak birbirleri ile tutarlı olup olmadığı sokağın genel anlamda düzgün görünüp görünmediği, görünen elemanların uyumlu olup olmadığı belirtilmiştir.)

Sokak parçalarının kentsel tasarım kalitesi belirlendikten sonra her sokak parçasının farklı amaçlar için yürüyüşe uygun olup olmadığı;

- "***Keyif*** için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim."

ISBN: 978-605-80820-1-4

- "***Spor*** *yapmak için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim.*"
- "***Ulaşım*** için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim."

şeklinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, katılımcılara tüm 24 sokak modelinin fotoğrafları bir arada sunulmuş ve katılımcılardan bu sokak modeli fotoğraflarını "En Yürünebilir", "Ne Yürünür Ne Yürünmez" ve "En Yürünmez" olmak üzere 3 sınıftan birine atamaları istenmiştir. Anket formu tasarımı ile her sınıfta en az 1 en fazla 12 mekân seçilmesine izin verilmiştir.

Lütfen aşağıdaki ifadelere katılım derecenizi belirtiniz. 1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Fikrim Yok 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum	Adı Soyadı: Fakülte / Bölüm: Doğum Tarihi / Yeri:															Kod:							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Bu sokakta çokça akılda kalıcı, **dikkat çekici** ve diğerlerinden ayırt edilebilir özellikler bulunmaktadır.																								
Bu sokak bina duvar ağaç gibi dikey nesnelerle çok net ve çok belirgin bir şekilde **sınırlandırılmıştır**.																								
Bu sokakta bulunan bina, ağaç, çöp kutusu, aydınlatma öğeleri gibi fiziksel nesnelerin **oranlısı** çok uyumludur.																								
Bu sokakta bulunan elemanlar görsel açıdan çok **çeşitli ve zengindir**.																								
Bu sokakta binalar, ağaçlar, sokak mobilyaları, yer döşemeleri birbirleriyle **görsel olarak çok uyumlu ve tutarlıdır**.																								
Keyif için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim.																								
Spor yapmak için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim.																								
Ulaşım için yürüyecek olsam bu sokağı kesinlikle tercih ederim.																								

Size dağıtılan fotoğraflarla aşağıda belirtilen gruplamayı yapınız														
EN YÜRÜNEBİLİR														
NE YÜRÜNEBİLİR NE YÜRÜNEMEZ														
EN YÜRÜNMEZ														

Şekil 2. Anket Formu.

Katılımcılar / Süreç

Çalışmaya, Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde eğitimine devam eden 70 öğrenci katılmıştır. Katılımcılar en fazla 10 kişilik gruplar halinde bilgisayar laboratuvarına davet edilmiştir ve yaklaşık 15 ile 30 dakika arası süren anketleri tamamlamışlardır.

Katılımcılar planlama disiplininde eğitim gören dolayısıyla anılan mekânsal kavramlara aşina öğrenciler olsa da, öğrenciler arasında eşitliğin sağlanması ve kavramların yanlış yorumlanmasını engelleyebilmek amacıyla, örnek bir fotoğraf üzerinden anket formunda bulunan her soruya yönelik bir değerlendirme çalışmanın birinci yazarı tarafından katılımcılara açıklanmıştır. Şekil 3'de bu açıklama sırasında kullanılan örnek fotoğraf yer almaktadır (Şekil 3).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Örnek Sokak Fotoğrafı Kıbrıs Şehitleri Caddesi, Alsancak, İzmir (https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g298006-d553382-i73477468-Alsancak-Izmir_Izmir_Province_Turkish_Aegean_Coast.html).

Farklı gruplar halinde bilgisayar laboratuvarına alınan öğrencilere 24 mekân farklı bir sıra ile gösterilmiş ve değerlendirtilmiştir. Böylece değerlendirme yapma sırasının sonuçlar üzerindeki etkisi elenmiştir. Toplam 24 mekân, A, B, C, D, E, F ve G olmak üzere toplamda 7 farklı kombinasyonda katılımcılara sunulmuştur. Dolayısıyla 7 farklı oturumda, toplam 5 günde anketler tamamlanmıştır. Her grupta mekânların gösterilme sırası rastlantısal olarak belirlenmiştir ve şu şekildedir:

A: 20, 13, 3, 17, 5, 6, 23, 8, 24, 10, 4, 12, 2, 9, 15, 16, 11, 18, 19, 1, 21, 22, 7, 14

B: 14, 7, 22, 21, 1, 19, 18, 11, 16, 15, 9, 2, 12, 4, 10, 24, 8, 23, 6, 5, 17, 3, 13, 20

C: 24, 8, 23, 6, 5, 17, 3, 13, 20, 14, 7, 22, 21, 1, 19, 18, 11, 16, 15, 9, 2, 12, 4, 10

D: 10, 4, 12, 2, 9, 15, 16, 11, 18, 19, 1, 21, 22, 7, 14, 20, 13, 3, 17, 5, 6, 23, 8, 24

E: 18, 19, 1, 21, 22, 12, 2, 9, 15, 16, 11, 23, 8, 24, 10, 4, 7, 14, 20, 13, 3, 17, 5, 6

F: 6, 5, 17, 3, 13, 20, 14, 7, 4, 10, 24, 8, 23, 11, 16, 15, 9, 2, 12, 22, 21, 1, 19, 18

G: 20, 3, 5, 23, 24, 4, 2, 15, 11, 19, 21, 7, 13, 17, 6, 8, 10, 12, 9, 16, 18, 1, 22, 14

Sokak modeli fotoğrafları yukarıda belirtilen sıralar ile katılımcı gruplara projeksiyonla bir perdeye yansıtılarak sunulmuş ve tüm katılımcılar ilk bölümde yer alan 8 soruyu cevapladığını belirttiği anda bir sonraki sokak modelinin projeksiyona yansıtılmasına geçilmiştir. Bu nedenle, anket sırasında kronometre ile cevaplanma süreleri ölçülmüştür. Her bir mekânın değerlendirilme süresi, anketin başında ya da sonunda yapılmasına

ISBN: 978-605-80820-1-4

bağlı olarak farklılık göstermiştir (Şekil 4). İlk başlarda yapılan değerlendirmeler sonlarda yapılan değerlendirmelerden daha uzun sürmüştür. Bu sonuç, çıkarımların, değerlendirmelerin, kavrama ve karşılaştırma yeteneğinin zaman içinde arttığına ve sona doğru katılımcılar bir sokak parçasını daha kısa sürede değerlendirmiş olduğuna işaret ettiği düşünülmektedir. Anket sonrası yapılan sözlü görüşmelerde, katılımcılar mekânların birbirine çok benzediğini ve değerlendirme yaparken yorulduklarını ifade etmişlerdir. Bu yorgunluk da sonlara doğru değerlendirmenin hızlanmasına neden olmuş olabilir.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	ORT
A	67	80	70	70	58	58	57	55	58	53	50	51	50	45	44	45	45	43	44	40	40	40	40	40	51,8
B	70	61	60	60	57	50	45	40	40	40	42	40	42	39	47	42	43	37	38	40	37	36	33	30	44,5
C	50	50	40	39	36	37	35	31	30	30	30	26	26	26	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	30,7
D1	60	70	65	60	60	55	55	60	45	45	40	42	44	43	43	35	46	40	35	35	35	30	30	30	46
D2	56	50	49	45	45	42	40	44	42	40	38	35	32	32	33	30	33	30	30	28	25	26	25	30	36,7
E1	70	55	55	50	50	45	40	40	35	35	32	30	30	30	28	26	25	29	23	22	21	20	20	20	34,6
E2	72	62	55	55	50	48	43	40	35	32	30	30	32	33	30	33	32	30	32	30	28	25	25	25	37,8
F	55	54	55	53	52	54	56	54	53	50	51	52	52	50	51	51	52	50	48	51	50	40	37	35	50,3
G	45	55	44	51	50	46	55	59	52	55	52	46	40	40	39	40	37	37	35	31	34	30	30	30	43
ORT	59,4	59,8	54,4	54	50,8	48,6	48,1	47,3	44,5	43,4	42,1	40,5	39,9	38,4	39	37,9	38,6	36,6	35,7	34,9	34,4	31,6	30,7	30,4	

Şekil 4. Ankete Cevap Verme Süreleri (Saniye).

Anketler sırasında katılımcıların sözlü izni dâhilinde fotoğraflar çekilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Anket Çalışması.

Sonuç ve Değerlendirme

Her sokak parçası için yapılan değerlendirmelerden olumlu yönde olanlar (1 ve 2 puan) ve olumsuz yönde olanlar (4 ve 5 puan) sınıflandırılmıştır. Şekil 6'da her sokak parçası için yapılan olumlu, olumsuz ve nötr değerlendirme sayıları gösterilmektedir. Anılan şekilde olumlu değerlendirmelerin daha çok olduğu durumlar pembe renk ile olumsuz değerlendirmelerin daha çok olduğu durumlar beyaz renk ile ve olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin eşit olduğu durumlar ise sarı renk ile işaretlenmiştir.

Sonuçlar; kapalılık, insan ölçeği ve uyumluluk kriterleri açısından sokak parçaların çok çeşitli

ISBN: 978-605-80820-1-4

olmadığını genellikle olumlu olarak değerlendirildiğini; ancak çeşitlilik ve imgelenebilirlik açısından sokak parçalarının yaklaşık yarısının katılımcılarının çoğu tarafından olumlu, diğer yarısının ise katılımcıların çoğu tarafından olumsuz olarak değerlendirildiğini göstermektedir:

- Kapalılık kriteri için, tüm sokaklarda olumlu değerlendirme sayısı olumsuz değerlendirme sayısından fazladır,
- İnsan ölçeği kriteri için, 1 numaralı sokak hariç tüm sokaklarda olumlu değerlendirme sayısı olumsuz değerlendirme sayısından fazladır,
- Uyumluluk kriteri için, 16, 19 ve 24 no'lu sokaklar haricinde tüm sokaklarda olumlu değerlendirme sayısı olumsuz değerlendirme sayısından fazladır,
- İmgelenebilirlik kriteri için, 2, 4, 5, 6, 7, 17, 20, 22 ve 24 no'lu sokaklar haricinde tüm sokaklarda olumlu değerlendirme sayısı olumsuz değerlendirme sayısından fazladır,
- Çeşitlilik kriteri için; 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 22 ve 24 no'lu sokaklarda olumlu değerlendirme sayısı olumsuz değerlendirme sayısından fazladır.

Bu nedenle, kat yüksekliği, ön bahçe, yol kesiti ve arazi kullanımın imgelenebilirlik ve çeşitlilik değerlendirmeleri üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Örneğin, çeşitlilik açısından olumlu olarak değerlendirilen sokakların genellikle ticari ve karma kullanımlı sokaklar olduğu görülmektedir. Mekân üretim araçlarından arazi kullanım kararlarının mekânsal çeşitliliği doğrudan belirlediği yönünde bir çıkarım yapmak yanlış olmayacak olsa da, çalışmanın bundan sonraki aşamasında hangi fiziksel özelliklerin hangi algısal değerlendirmeye neden olduğu konusunda daha detaylı istatistiksel analizler yapılması planlanmaktadır.

Spor ve ulaşım amaçlı yürüyüşler açısından neredeyse tüm sokak parçaları benzer şekilde değerlendirilmiştir. Ancak keyif amaçlı yürüyüş için sokak parçalarının yaklaşık yarısının katılımcılarının çoğu tarafından olumlu, diğer yarısının ise katılımcıların çoğu tarafından olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Spor amaçlı yürüyüş için tüm sokaklar katılımcıların çoğu tarafından yürünmez olarak değerlendirilmiştir. Ulaşım amaçlı yürüyüş açısından ise; 8, 20 ve 21 numaralı sokaklar haricinde tüm sokaklar yürünebilir olarak değerlendirilmiştir. Bu olumsuz olarak değerlendirilen sokakların ortak özelliğinin dar kesitli, çok katlı ve ön bahçe bulunmayan sokaklar olduğu görülmektedir. Keyif amaçlı yürüyüşlerde; 3, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18 ve 23 numaralı sokaklar yürünebilir, 1, 2, 4, 5, 8, 13, 19, 20, 21 ve 24 numaralı sokaklar ise yürünemez olarak değerlendirilmiştir. Yürünebilir olarak değerlendirilen sokakların genellikle ticari ve karma kullanım içeren sokaklar olduğu görülmektedir. Kat sayısının tek başına yürüyüş tercihini etkilediği yönünde bir çıkarım yapılamasa da; kat sayısı 10 olan sokaklarda ticari bile olsa dar kesitli sokaklar (10 metre) tercih edilmediği görülmektedir (13, 19, 20 ve 21 no'lu sokaklar). Bu sonuç, kat sayısı yüksek ve dar kesitli sokakların keyif amaçlı yürüyüşler için tercih edilmediğine işaret ettiği düşünülebilir. Benzer şekilde, kat sayısı az olan fakat ticari kullanım içeren sokaklar kat sayısı fazla olan sokaklardan daha yürünebilir olarak değerlendirilmiştir. Kat sayısı yüksek olduğu durumlarda ön bahçenin varlığı ya da yokluğu sokağın keyif amaçlı yürüyüşler için tercih edilebilirliğini belirlemiştir. Örneğin 14 ve 15 numaralı sokaklar yürünebilir olarak oylanırken ön bahçe dışında aynı özellikleri içeren 20 ve 21 numaralı sokaklar keyif için yürünmez olarak değerlendirilmiştir. Özetle, keyif amaçlı yürüyüşlerde kat sayısı ve ön

ISBN: 978-605-80820-1-4

bahçe mesafesinin koşullara bağlı olarak etkili olduğu, kullanım fonksiyonun ise doğrudan etkili olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varmadan önce çalışmanın bundan sonraki aşamasında hangi fiziksel özelliklerin farklı amaçlar ile yapılan yürüyüşleri nasıl etkilediği konusunda daha detaylı istatistiksel analizler yapılması planlanmaktadır.

	İmgelenebilir	Kapalı	İnsan Ölçeğinde	Çeşitli	Uyumlu	Keyif Amaçlı yürüyüşe uygun	Spor Amaçlı yürüyüşe uygun	Ulaşım Amaçlı yürüyüşe uygun
MEKAN NO	K	L	M	N	O	P	R	S
1	35	43	29	34	34	30	52	37
2	32	53	36	33	37	33	51	33
3	44	47	42	44	41	40	52	46
4	38	56	32	45	31	35	46	43
5	41	51	39	52	39	39	43	49
6	31	48	40	35	42	40	43	50
7	30	45	48	48	42	32	53	36
8	32	55	36	33	32	38	58	32
9	36	49	38	40	39	31	48	34
10	40	44	48	36	40	45	40	51
11	38	53	42	37	45	46	37	56
12	32	49	46	34	40	36	47	50
13	34	53	40	36	37	34	55	37
14	43	56	34	33	40	33	52	46
15	50	51	40	51	44	42	50	40
16	35	57	34	37	28	34	48	40
17	32	49	42	31	42	41	39	41
18	40	55	45	42	39	34	50	47
19	31	57	33	35	28	39	59	29
20	40	50	43	42	44	43	53	30
21	40	54	35	30	37	39	57	30
22	31	54	40	37	38	30	50	45
23	43	47	48	37	49	49	35	50
24	40	49	41	47	31	30	45	43

	Kesinlkle katılıyorum + Katılıyorum (1 + 2)
	Kesinlikle katılmıyorum + Katılmıyorum (4 + 5)
	Eşitlik (1 + 2) = (4 + 5)

Şekil 6. Anket Sonuçları 1. Bölüm Değerlendirmeleri.

Şekil 7'de en yürünebilir, ne yürünür ne yürünemez ve en yürünemez olarak belirlenen sokak modeli değerlendirmeleri yer almaktadır. Yürünemez olarak değerlendirilen 2, 8, 19, 20 ve 21 no'lu sokakların tamamının dar kesitlere sahip ve 2 numaralı sokak hariç ön bahçesi olmayan sokaklar olduğu görülmektedir. Katılımcılar ön bahçesi olan, ticari ve karma kullanımlı 13 ve 15 numaralı sokakları ise çekimser olarak değerlendirmişlerdir. Dar kesitli, 10 katlı ve ön bahçesi bulunmayan sokakların ise yürünemez sokaklar olarak

ISBN: 978-605-80820-1-4

değerlendirildiği görülmektedir. Elde edilen bulguların, kat sayısı arttıkça fonksiyondan bağımsız olarak yolun her iki yanındaki binalar arasında bulunan mesafenin daraldığı ve yürünebilirlik açısından sokağın daha az tercih edildiğine işaret ettiği öne sürülebilir. Benzer şekilde 2 katlı binaların bulunduğu, ön bahçesiz, dar kesitli sokaklar olan 7, 8 ve 9 no'lu (olumlu ve olumsuz oylar eşit olduğundan nötr kabul edilmiştir) sokaklardan 7 ve 8 nolu sokaklar için olumlu oylama sonucu çıkmadığı, 8 no'lu sokağın yürünemez olarak değerlendirildiği görülmektedir. Özetle, daha geniş yol kesitine sahip sokaklar daha dar yol kesitine sahip sokaklardan daha yürünebilir olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında, yürünebilir olarak değerlendirilen 15 sokaktan yalnızca 4 ü konut kullanımına sahip olduğu ve daha çok katılımcı tarafından yürünebilir olarak değerlendirilen sokakların çoğunlukla 2 katlı sokaklardan oluştuğu görülmektedir. Bu bulgunun da arazi kullanımının ve kat yüksekliğinin bir sokakta yürüyüş yapma ya da yapmama tercihini etkilediğine işaret ettiği öngörülebilir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varmadan önce çalışmanın bundan sonraki aşamasında hangi fiziksel özelliklerin yürüyüş yapma ya da yapmama tercihini nasıl etkilediği konusunda daha detaylı istatistiksel analizler yapılması planlanmaktadır.

MEKAN NO	YÜRÜRÜM	NOTR	YÜRÜMEM
1	34	12	24
2	22	22	24
3	34	18	17
4	32	25	8
5	29	28	13
6	42	15	12
7	15	25	25
8	12	22	32
9	24	17	24
10	42	13	11
11	54	10	5
12	37	19	12
13	16	29	22
14	41	17	9
15	25	26	16
16	28	19	21
17	39	11	18
18	39	15	15
19	12	24	34
20	9	20	38
21	17	18	33
22	26	20	21
23	52	14	2
24	35	18	16

	Yürürüm
	Ne yürürüm ne yürürmem (Nötr)
	Yürümem
	Eşitlik

Şekil 7. Anket Sonuçları 2. Bölüm Değerlendirmeleri.

Sonuç olarak bu çalışma ile planlama araçları ile kontrol edilen fiziksel özelliklerin yürüyüş yapma ve mekân algısı üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. Bu çalışma deneysel bir araştırma kurgusuna sahip olduğundan kuşkusuz birçok yöntemsel eksikliği içinde barındırmaktadır (örneklem sayısı kısıtlılığı, örnek sokak parçası uzunluğunun göz ardı edilmesi ve gerçeklik

ISBN: 978-605-80820-1-4

düzeyinin zayıf olması gibi). Anılan eksikliklerine rağmen bu çalışmanın bu alanda yapılacak bundan sonraki çalışmalara ışık tutması ve planlama ve tasarımı doğrudan etkileyebilecek ölçülebilir mekânsal özelliklerin yürüyüş üzerindeki etkisinin ölçülmesi konusunda özgün yöntem önerisi ile araştırmacılara, uzmanlara ve yerel yöneticilere yol göstermesi beklenmektedir.

Kaynakça

Çubukçu, E., Hepgüzel, B. (2013). Kentlerde Yürünebilirliğin Arttırılması. *Kentli Dergisi*, 40-43.

Ewing, R., Clemente, O., Handy, S., Brownson, R., & Winston, E. (2005). *Identifying and measuring urban design qualities related to walkability—final report*. Princeton, NJ: Robert Wood Johnson Foundation.

Ewing, R., & Handy, S. (2009). Measuring the unmeasurable: Urban design qualities related to walkability. *Journal of Urban Design*, 14(1), 65-84

Frank, L. D., Sallis, J. F., Saelens, B. E., Leary, L., Cain, K., Conway, T. L., & Hess, P. M. (2010). The development of a walkability index: application to the Neighborhood Quality of Life Study. *British journal of sports medicine*, *44*(13), 924-933.

Lee, I. M., & Buchner, D. M. (2008). The importance of walking to public health. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, *40*(7 SUPPL.1).

Saelens, B. E., Sallis, J. F., & Frank, L. D. (2003). Environmental correlates of walking and cycling: findings from the transportation, urban design, and planning literatures. *Annals of behavioral medicine*, *25*(2), 80-91.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İz Öğesi Üzerinden Kentsel İmge Çözümlemesi: Gazi Mustafa Kemal Bulvarı Örneği, Mersin

Gizem AYDIN[1], Tolga LEVENT[2]

[1] Cardiff Üniversitesi; [2] Mersin Üniversitesi
AydinG@cardiff.ac.uk; tolgalevent@mersin.edu.tr

Özet: *Kentsel mekânın birçok tanımı yapılabilir fakat en genel anlamıyla farklı yaşam çevrelerini ve yaşam tarzlarını sunan, insanların yaşadıkları, çalıştıkları ve sosyal ve kültürel ilişkiler içerisinde dinlendikleri ve eğlendikleri alandır (Eisner ve Gallion, 1980). Fiziksel yapılar olan kentsel mekânın tanımının, morfolojik, algısal, sosyal, görsel, işlevsel ve zamansal boyutları vardır (Carmona, 2003). Bu çalışmada, kentsel mekânın algısal boyutu, kentsel yapılı çevre ve kullanıcı arasındaki iki yönlü ilişki üzerinden ele alınarak, kentsel yapılı çevrenin kullanıcı imgesine nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Kentsel mekâna müdahale süreçlerinde geliştirilecek imgeye dayalı tasarım ilkeleri iki temel kategoride toplanabilir; bunlardan birincisi var olan imgenin güçlendirilmesi ve varsa sorunlarının çözülmesi, diğeri ise dönüşecek alanlara müdahale ederken yeni bir imge yaratılmasıdır. Lynch'in beş kent öğesi üzerinden yürütülen alan çalışması, üzerindeki diğer öğeleri taşıyıcı özelliğe sahip olan iz öğesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada, Mersin kentinin omurgası ve en önemli iz öğesi olan Gazi Mustafa Kemal (GMK) Bulvarı sunduğu sorunlar ve olanaklar sebebiyle çalışma alanı olarak seçilmiştir. Kentin ve kent parçalarının algılanmasında zorluklar yaratan ve tekdüze bir sürekliliğe sahip olan GMK Bulvarı kentin birçok bölgesinin içinden geçmektedir fakat benzer fiziksel özellikler, benzer yapılaşma ve benzer işlevlerin bulvar boyunca sürekli yer alması sebebiyle bulvarın hangi bölümünde olduğunu anlamak oldukça zorlaşmaktadır. Bu zorluklar sebebiyle okunaksız bir yapıya sahip bulvarda kullanıcıların alana ilişkin imgesini destekleyen kentsel tasarım ve şehircilik stratejilerinin tartışılması olanaklı olmuştur. Kullanıcıların kentsel imgesinin tespiti için anket ve bilişsel harita çizim çalışmaları yapılmıştır. Sonuç olarak, kullanıcıların imgesi herhangi bir bölge, sınır, odak noktası, işaret veya iz öğesi gibi imgesel öğeler yerine birbiriyle bağlantısız noktasal öğelerden oluşmaktadır. Kullanıcıların bulvara ilişkin genel imgelerinin ise alandaki fiziksel sorunların etkisi altında kaldığı gözlemlenmiştir. Alan çalışmasından elde edilen temel sonuç ise, kentsel yapılı çevrelere müdahale aşamasında kullanıcıların algısına dikkat edilmesi ve algıyı daha da güçlendiren bağlamsal tasarım ilkelerinin üretilmesi gerekliliğidir. Bu çalışma, alana yönelik bu tür stratejileri üretmiş olsa da, her kentsel çevrenin kendine özgü nitelikleri, sorunları ve olanakları olmasından dolayı bu ilkeler mekâna özgü değerlendirmenin ve çözümlemenin yapılmasının ardından alana uygun hale getirilerek kullanılabilecek stratejilerdir.*

Anahtar Kelimeler: *kentsel algı, kentsel imge, kent öğeleri, iz öğesi, kentsel tasarım*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Algı duyum yoluyla çevrenin sağladığı ipuçlarından yararlanarak bilgi edinme süreci ile başlar (Porteus, 1996). Kullanıcı bilgi toplarken duyularını kullanır ve algı süreci kullanıcının duyularını ne ölçüde kullandığına ve çevrenin ne ölçüde kullanıcının duygularına girdi sağladığına bağlı olarak ilerler. Kullanıcının bu bilgiyi düzenlemesi ve anlamlı hale getirmesi ile süreç tamamlanır (Lynch, 1960, 13; Carmona, 2003). Lynch (1960) çevrenin sunduğu ipuçları belirginleştikçe algının arttığını, belirsizleştiğinde ise algının güçleştiğini ortaya koyar. Algı sürecinin sonucunda ise kullanıcının zihninde imge oluşur. Bu imge bireyin zihninde ürettiği dış dünyanın bir resmidir (Lynch, 1960). Kentsel mekân, kullanıcılara niteliksel ve niceliksel olarak çok çeşitli ipuçları sunar ve ifade edilebilir bir imge oluşturmayı zorlaştırabilir. Kentsel mekânın okunaklı ve algılanabilir olması, ifade edilebilir ve tanımlı bir kentsel imgenin oluşturulmasını kolaylaştırır (Lynch, 1960).

Bilişsel psikolojide ise algı bir psikoloji alanı olarak ele alındığı gibi (Ayçiçeği-Dinn, 2007), duyusal girdilerin işlendiği bütün süreçler olarak tanımlanan bilişin (Neisser, 1967) bir parçası olarak değerlendirilir (Levy, 1970, 251). Bilişi oluşturan bu süreçler ise ilk olarak dış dünyadaki uyaranın tespiti (duyum) ve ardından duyusal bilginin yorumlanması (algı) olmak üzere iki aşamalıdır (Ayçiçeği-Dinn, 2007, 86). Algı bir uyaranın varlığında oluşan ve bu uyaranın duyularla anlık olarak kavranmasıyla sonuçlanan bir süreçtir (Down ve Stea, 1973, 13).

Ittelson (1978) çevrenin algısal, etkileyici, uyum sağlayıcı, bütünleştirici, araçsal ve ilişkilendirici öğelere sahip olduğunu vurgular. Dört boyutta tanımlanan algı sürecinin bilişsel boyutu çevreye ilişkin bilgi toplama, onu zihinde düzenleme ve anlamlandırma süreçleriyle tanımlanır (Ittelson, 1978).

Mekân algısı ise mekânda yayılmış uyaranları odak olarak alır (Ittelson, 1973, 12-13). Algı uyaranların sunduğu bilgi kadar algılayanın edindiği bilgi ve deneyimlerinin harmanlanmasıyla da oluşur (Barlas, 2006, 22). Yapısal algı kuramı algılayanın sahip olduğu bilgi ve deneyimleri ile seçtiği uyaranlardan edindiği bilgiyi etkileşim içerisinde birleştirdiğinde algılama sürecinin gerçekleştiğini savunmaktadır (Gregory, 1970; Ayçiçeği-Dinn, 2007, 125). Diğer yandan, algılayanın profili, ilgili çevreyle etkileşim oranı ve süresi, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevre bu süreçte önemlidir (Carmona, 2003, 88).

Mekânsal algı; eylemsel, duyarlı ve çıkarımsal olmak üzere üç farklı şekilde gelişebilmektedir (Appleyard, 1973). Eylemsel algı gözlemcinin belli bir amaca yönelik çevreyle etkileşmesi sonucunda çevreye tanıdıklık geliştirmesini sağlar. Duyarlı algı ise gözlemcinin kendini mekânda konumlandırmak üzere farklı ve tekil öğeleri referans almasını sağlar. Appleyard (1973, 110) duyarlı algı ile Lynch'in imgelenebilir olarak tanımladığı dikkat çeken öğelerin algılandığını belirtmektedir. Çıkarımsal algı ise gözlemcinin deneyimlerini temel alarak geliştirdiği sınıflandırma dizgesini kullanması sonucunda imgelerini geliştirmeleriyle sonuçlanır (Appleyard, 1973, 97).

Hershberger (1974) ise mekâna yüklenen anlam üzerinden giderek temsili ve duyarlı anlam tanımları yapmıştır. Mekânın fiziksel durumu veya niteliği açısından tanınması sunumsal anlamı ve biçiminin veya işlevinin algılanması çağrıştıran anlamı olarak temsili anlam altında tanımlanmaktadır. Tanınan mekânın değerlendirilmesi etkileyici anlamını, yorumlanması değerlendirici anlamını ve mekâna ilişkin bir karara varılması tanımlayıcı anlamını üretmekte ve bu anlamlar da duyarlı anlam olarak ifade edilmektedir (Hershberger, 1974). Böylece gözlemci mekâna ilişkin bir imge yaratmış olmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İmge; yapı, kimlik ve anlam olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Lynch, 1960). Kimlik kentsel çevrenin tanımlanmasıyla oluşurken, fiziksel özellikleri ile düzenlenmesiyle yapı oluşur. İşlevleriyle ilişkilendirildiğinde ise anlam yüklenir. Kimlik kentsel mekânın tekilliğini, yapı, fiziksel niteliğini ve anlam ise işlevsel durumunu kullanıcının zihninde oluşturmasına olanak sağlar (Lynch, 1960, 8).

Lynch'in (1960) bir referans çerçevesi ve yön bulmak için bir araç olarak dile getirdiği imgeyi, Pocock ve Hudson (1978, 3) bireyin çevreye ilişkin bilgisini, yorumunu ve tercihlerini özetleyen, öğrenilen ve kalıcı zihinsel kavramsallaştırmalar olarak tanımlamaktadır.

İmgenin kâğıda aktarılması ile ortaya çıkan bilişsel harita terimi ise Tolman (1948) tarafından ilk olarak fareler üzerinde yapılan bilişsel süreçlerin tanımlanması çalışmalarında kullanılmıştır. Psikoloji ve kent araştırmalarında ise bireylerin mekânla ilişkisini açıklamak üzere kullanılmıştır (Patricios, 1976). Bilişsel haritaların üretim süreçleri kullanıcıların çevreyle etkileşimleri sonucu elde ettikleri bilgiyi kodlaması, depolaması, hatırlaması ve yeniden kodlamasını içeren psikolojik dönüşüm serileri olarak tanımlanmaktadır (Downs ve Stea, 1973, 9).

Yazında bilişsel harita terimi yerine kullanılan farklı terimler yer almaktadır. Bunlar; kişisel yapılandırmalar (Kelly, 1955), imge (Boulding, 1956), şema (Lee, 1964; Neisser, 1967), bilişsel yapılar (Golledge ve Zannaras, 1973), zihinsel haritalardır (Gould ve White, 1974). Bilişsel haritalar bireylerin odak noktalarına göre ilişkisel veya görsel olabilmektedir (Lang, 1987). Farklı bilişsel harita tipolojileri geliştirilmiş olsa da temelde öğelerin noktasal olarak belirtildiği ve birbirleriyle ilişkileri üzerinden ilerledikleri görülmektedir (Lynch, 1960; Appleyard, 1970).

Özetle, bütün bu yaklaşımlar insan algısı kadar insan ve mekân etkileşimine katkı sağlayan kentsel mekânın dışsal fiziksel biçiminin imgenin oluşumunda etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Tanımlarda uyarıcı öğelerin fiziksel nitelikleri ön planda yer alırken, deneyimler ve etkileşim oranına göre getirilen yorumlar veya değerlendirmeler ise fiziksel nitelikle etkileşimin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Kentin kısımlarını kendisi aracılığıyla tanıma olanağı sunması ve tutarlı bir doku içerisinde düzenlenmesi, okunaklı bir kent dokusunu ifade etmektedir (Lynch, 1960, 3). Ayrıca böyle bir kent kullanıcılarına duygusal tatmin, kavramsal düzenleme, iletişim çerçevesi ve deneyim yoğunluğu gibi olumlu değerler sunmakta, algılanabilirliği kolaylaştırmakta ve imge oluşumunu desteklemektedir (Lynch, 1960). İmgelenebilirlik ise mekânın kullanıcının zihninde bir imge oluşturmaya olanak tanıyan fiziksel niteliğidir (Lynch, 1960). Kısaca algılanabilir ve okunabilir bir kent birbiriyle ilişki içerisinde bulunan birçok öğeye sahip, süreklilik çerçevesinde biçim, renk, düzenleme gibi tanımlı veya tanımsız fiziksel nitelikler sunan ve zaman içinde kavranabilen bir yapıdır (Lynch, 1960). Nasar (1998, 3) ise imgeye girdi sağlayan bir diğer mekânsal niteliğin ise kentsel çevrenin, onu deneyimleyen kullanıcılar arasında güçlü ve olumlu değerlendirici tepki çağrıştırma olasılığı olarak tanımladığı beğenilirlik olduğunu savunmuştur. Nasar (1998) kentin beğenilir olmasına ilişkin beş değer elde etmiştir: doğallık (naturalness), bakım (upkeep/civilities), açıklık (openness), tarihi değer (historical significances) ve düzen (order). Beğenilen bir kent manzarası kullanıcıya verdiği zevk sebebiyle akılda kalıcı olması açısından imgeyi geliştirmektedir (Lynch, 1960, 47).

Lynch (1960) üç bileşenle tanımladığı kent imgesinin kullanıcıların zihninde beş temel öğeden oluştuğunu ortaya koymuştur. İz öğesi (path)[1], kullanıcıların alışkanlıklarına

ISBN: 978-605-80820-1-4

göre izledikleri rotalardır ve kullanıcılar kentin bütününü bu rotalar üzerinden ilişkilendirirler. Düğüm (node), işlevsel birimlerin yoğunlukta olduğu kavşaklar, meydanlar gibi stratejik noktalardır. Bölge (district), kullanıcıların kendilerini içinde veya dışında konumlandırabildiği kentin tanımlı bölümleridir. Kenar (edge), sınırlayıcı, sürekliliği bölen veya yanal referans olabilen doğrusal öğelerdir. İşaret öğesi (landmark), tanımlanabilen noktasal referans olarak kullanıcı imgesinde yerleşen harici öğelerdir. Lynch (1960) bu kent öğelerinin kullanıcı imgesiyle ilişkisinin kullanıcının kentle olan etkileşimi ile geliştiğini vurgulamaktadır.

Pocock ve Hudson (1978) kent öğelerini referanslar olarak farklı bir biçimde sınıflandırmışlardır. Bu referanslar doğrusal, noktasal ve bölgesel olduğu gibi, içsel ve dışsal da olabilmektedirler. İz öğesi, kenarlar gibi doğrusal referans olarak imgelendiği gibi, bir düğüm noktası gibi içsel veya bir işaret öğesi gibi dışsal referans olarak da kullanılabilmektedir.

Appleyard (1970) ise kentin parçaları ve bağlantıları üzerinden giderek kent öğelerini dizimsel ve uzamsal olarak tanımlamıştır. Bağlantıları ifade eden iz öğesi ve düğüm noktaları dizimsel öğeler olarak tanımlanırken, parçaları ifade eden bölge, kenar ve işaret öğesi ise uzamsal öğelerdir.

İmgesel kent öğelerine farklı yaklaşımlar getirilse de bütün çalışmalar Lynch'in ortaya koyduğu beş kent öğesini temel almaktadır. Bu çalışmanın iz öğesine odaklanmasının sebebi ise Appleyard'ın (1970) tanımladığı gibi bağlantıları ifade etmesi ve Lynch'in (1960) vurguladığı gibi diğer öğeleri birleştirici özelliğiyle imgenin omurgasını oluşturmasıdır. Dolayısıyla görgül çalışma alanı olarak Mersin kentinin ana omurgası olan Gazi Mustafa Kemal (GMK) Bulvarı sunduğu olanaklar ve barındırdığı sorunlar açısından seçilmiştir.

İz Öğesi

Yazında iz öğesinin işlevi, fiziksel nitelikleri, görsel nitelikleri temel alınarak farklı tanımları yapılmıştır. İz öğesi başlangıcı ve sonu tanımlı, üzerindeki diğer öğelerle ve düğüm noktalarıyla bir bütün oluşturan (Lynch, 1960, 47-56), dolaşımı sağlayan (White, 2007), bireylerin belli bir amaç doğrultusunda gerçekleştirdikleri etkinliklere ev sahipliği yapan (Norberg-Schulz, 1972, 21), bir girişi ve bir çıkışı olduğu gibi (Moughtin, 2003, 135) hem devingen hem de durağan mekanları içinde barındıran (Alexander vd., 1977, 590-591) kent öğesidir. Bir iz öğesi olan sokaklar, şehrin kimliğini yansıtan öğeler (Jacobs, 1961), bireylerin ve kamunun çıkarlarının çatıştığı sahne (Kostof, 1991, 191) veya hareket hissi veren dinamik mekânlar (Carmona vd. 2003, 141) olarak tanımlanmıştır. Sitte (1996, 199) kendisini çevreleyen birimler sayesinde tamamıyla kapalı bir forma sahip ve böylece bireylerin izlenimini çevreleyen ideal sokak tanımı yapmıştır. Krier (1978, 58) ise kentsel morfoloji ve yapı tipolojisi arasındaki diyalektik ilişkiyi ve bu ilişkide yapılarla sokakların ilişkisini vurgulayarak sokakları kamusal alanın yeniden yapılandırıldığı mekânlar olarak ifade etmiştir. İz öğelerinden biri olan sokaklar planlanırken göz önüne alınan fiziksel etmenler; kullanıcı yoğunluğu, karışık arazi kullanımı, yaya ve araç etkileşimi, biçim ve bağlam olarak tanımlanmaktadır (Moughtin, 2003, 132). Sokaklar, düz, kavisli, uzun, kısa, geniş, dar gibi nitelikleri ile kapalılık veya açıklık hissi vermeleri açısından değerlendirildikleri gibi, ölçek, oran, karşıtlık, dizem, bağlantılar gibi kentsel tasarım ilkeleri açısından da değerlendirilmektedir (Moughtin, 2003, 133). Ayrıca sokağa cephe alan yapılar, sokağın işlevi, trafik hacmi, yayalar ve araçların sokağı paylaşma şekilleri ve sokağın tarihi önemi de ele alınan nitelikleri arasındadır (White, 2007).

ISBN: 978-605-80820-1-4

İz öğesini farklılaştıran fiziksel nitelikler bireylerin algısında ortak olarak yer tutmaları açısından kritik öneme sahiptir. İz öğesinin göreli genişliği, blokların mesafesi, yapıların cepheleri, yer döşemeleri gibi uzamsal nitelikler, adlandırmalar, iz öğelerinin birbirleriyle ilişkisi ve işlevleri çeşitliliği sağlar (Lynch, 1960, 68). Bu nitelikler süreklilik gösteriyorsa hem biçim ve karakter bakımından düzenli bir doku oluşmasını sağlar, hem de kentin bütüncül imgesini destekler.

İz öğesinin diğer öğelerle ilişki içinde bulunduğu durumlarda kullanıcının algısı daha tanımlı olduğu gibi kullanıcının zihninde iz öğesinin önemi de artmaktadır (Lynch, 1960, 60-61). Örneğin sokakların başlangıç, bitiş veya kesişim noktalarında diğer öğelerin varlığı iz öğesinin imgede doğru konumlandırılmasını sağlamaktadır (Lynch, 1960, 64). Özgün uzamsal nitelikler kadar, adlandırmalar da tutarlı bir imge oluşumunu desteklemektedir. İz öğeleri geçmişe dayanan içinde bulunduğu bir topoğrafik oluşumla adlandırıldıklarında (Rudofsky, 1964, 153) veya geçmişe dayalı bir referansla adlandırıldıklarında (Bilsel, 2009, 44) imgede baskın olarak yer almaktadır.

İz öğesinin ***biçimi*** onu şekillendiren yapılarla tanımlanır (Sitte, 1996; Moughtin, 2003). Biçimi etkileyen faktörler eğimi, genişliği, sınırları ve sokaktan cephe alan yapı tipolojisidir (Appleyard, 1981, 33-34). Lynch (1960) yapıların ön cephelerinin ve bloklarının mesafesinin imgede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Jacobs (1961, 196) ise yapı adalarının uzunluğunun geçişlere olanak verecek belli bir kısalıkta olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Lynch [1960, 107] eğimin imgede çok güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. İz öğesi olarak imgelenebilen merdivenler ise yalnızca inmek ve çıkmak için değil aynı zamanda insanları bir araya getirmek için de ideal mekânlardır (Rudofsky, 1964, s.165-166).

İz öğesinin sunduğu ***görsellik*** tanımlayıcı diğer bir fiziksel niteliğidir (Gibberd, 1953; Cullen, 1986). Jacobs'a göre (1961, 196) yapıların farklı yaş ve fiziksel durumda olması ve ayrıca tarihi yapıları içermesi görsel çeşitlilik sağlamaktadır. İz öğesinin sunduğu manzara ise Cullen'a göre (1986) iz öğesinin biçimiyle oluşturulur. Uzun ve geniş bir sokak benzer cepheli yapılarla tanımlanmışsa kapalılık hissi yaratması çok zordur (Gibberd, 1953, 230). Bitkilendirme de iz öğesinin görselliğini destekleyen öğelerden birisidir (Lynch, 1960, 106). Cullen (1986, 168-174) bitkilendirmenin gölge, manzara gibi olanaklar sunmasının yanında, kentsel yapılı çevrede bir heykel olarak, bir çizgi olarak da yer alabildiklerini veya ürettikleri geometrinin veya devinimin özgünlük kazandırabileceğini belirtmektedir.

İz öğesinin barındırdığı trafik hacmi ve kullanıcı yoğunluğu ise üzerindeki ***yaya – araç etkileşimini*** üreten fiziksel nitelikleridir (Appleyard, 1981; Jacobs, 1961).İz öğeleri doğrusal mekânlardır, yapılar ile tanımlanırlar ve dolaşım ve bazen de diğer etkinlikler için kullanılmaktadırlar. Bu karmaşıklığın sağlanması kullanıcı yoğunluğu ve etkinliğini arttırır ve destekler (Rapoport, 2007, 84). Appleyard (1981, 24-26) sokakları, barındırdığı trafik hacmine göre sınıflandırmış ve trafik hacminin en düşük olduğu sokaklarda kullanıcıların algısının içerik bakımından en zengin olduğunu belirtmiştir. Orta dereceli trafik hacmi taşıyan sokaklar ise kullanıcı algısında belli bir yere giden bir rota olmaktan fazla bir etki yaratmazken, en yoğun trafik hacmini barındıran sokaklar kullanıcıların algısında bir trafik koridoru olarak yer almaktadır. Moughtin (2003, 132) kısıtlı yaya hareket alanları ve trafik yoğunluğunun olumsuz etkilerini önlemek için araç trafiği ile yaya trafiğini birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmektedir.

İz öğesinin ***işlevi*** ve barındırdığı çeşitlilik, onu tanımlayan ve farklılaştıran fiziksel niteliğini kazandırır (Jacobs, 1961). Rudofsky (1964, 308) özellikle akşam saatlerinde oturma

ISBN: 978-605-80820-1-4

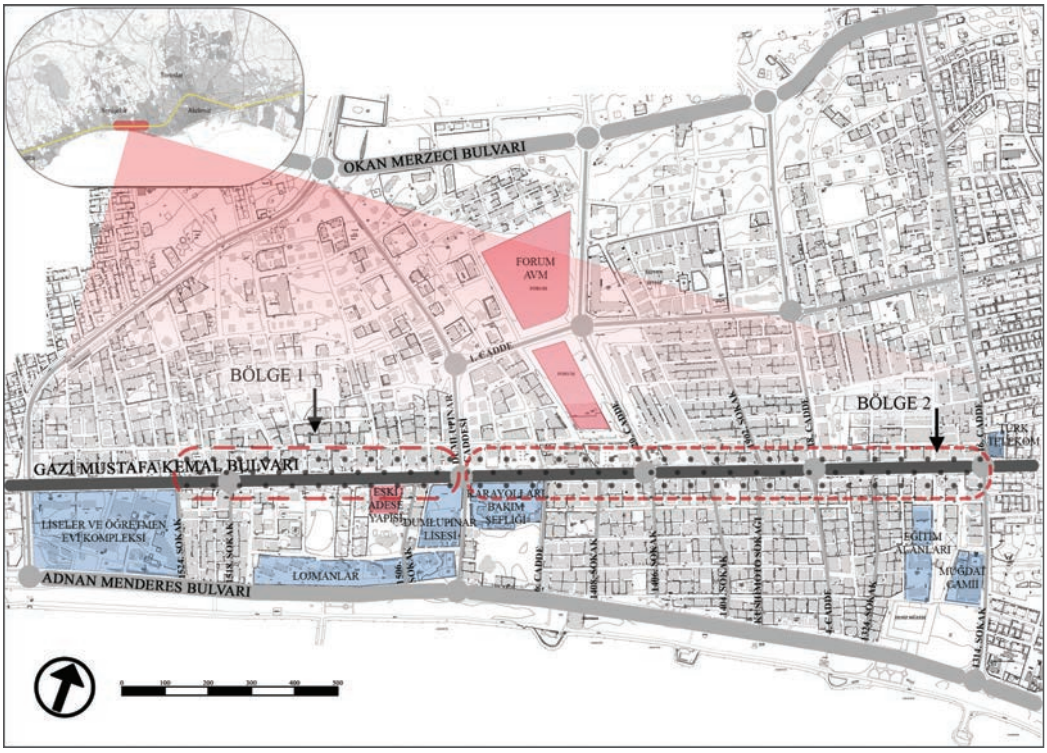
kapasitesini arttırmak için kafelerin sokağa ya da meydana sandalye taşımasını olağanüstü olarak değerlendirir. İz öğesinin kullanımını ve önemini; kentin büyüklüğü, güvenlik, iklim, erişim mesafesi ve yeme-içme, alışveriş, dinlenme gibi sunduğu servisler de etkilemektedir (Rapoport, 2007, 84). Erişilebilirlik açısından yayalar genellikle doğrudan rotaları veya kısa yolları kullanmaktadırlar (Gehl, 1987, 139). Bu durumu etkileyen faktörlere Jacobs (1993, 274-275) daha ayrıntılı bakarak ağaçları, başlangıç ve bitiş noktalarını, çeşitliliği, ayrıntıyı, erişilebilirliği ve yoğunluğu eklemektedir. Böylece sokak yalnızca bir geçiş mekânı olarak değil, aynı zamanda bekleme/dinlenme noktası veya kesişim/kavşak olarak da işlev görmektedir (White, 2007).

Yöntem

Kentsel mekânın algısal boyutunun tartışıldığı bu çalışmada Lynch'in (1960) imgeyi oluşturduğunu ortaya koyduğu beş kent öğesinden iz öğesi üzerinden Lynch'in Boston kentinde yaptığı çalışma Mersin kentindeki Gazi Mustafa Kemal Bulvarı üzerinde yinelenmiştir. Ittelson'un (1978) tanımladığı bilişsel boyuta odaklanarak, kentsel yapılı çevrenin içinde barındırdığı uyarıcı öğelerin kullanıcı tarafından nasıl algılandığı sorgulanmıştır. Kentsel mekânın algısal boyutunu tartışabilmek için ise, algının tanımı ve onu etkileyen etmenler incelenmiş, algılama sürecinin kentsel mekânla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu ilişki özellikle iz öğesi üzerinden değerlendirilerek, yapılan alan çalışmasında biçim, görsellik, yaya-araç etkileşimi ve işlev gibi fiziksel niteliklerin bireylerin imgesine girdi sağlayıp sağlamadığı ortaya çıkartılmış ve bağlamsal kentsel tasarım stratejileri sunulmuştur.

Görgül çalışma alanı belirlenirken, bulvarın yapılaşmasını tamamlamış olmasına ve belirli işlevsel ve fiziksel farklılaşmayı barındırmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca kentsel mekânın algılama düzeyini arttıran bir etmen olarak kentsel öğelerin çeşitliliği de göz önünde bulundurulmuştur. Bu ölçütler ışığında bulvarın Yenişehir ilçesi, Bahçelievler – halk dilinde Pozcu – semti sınırları içerisinde kalan bölümü çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Aydın, 2015) (Şekil 1).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 1. Çalışma Alanı Sınırları.

Çalışma alanı bulvarın en yoğun kullanılan ve yapılaşmasını tamamlamış bölgesi ve çevresidir. Alan sınırlarını batıda kamu kurum alanları, doğuda eğitim alanları, kuzeyde ikinci çevre yolu ve güneyde ise deniz oluşturmaktadır. Bulvar incelenirken iki alt bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölge (B1) geniş yüzölçümüne sahip kamu alanlarının bulvarla ilişkisini ve kullanıcıların algısındaki yerini irdelerken, ikinci bölge (B2) ticari kullanımların yoğunlaştığı ve kullanıcı etkileşiminin arttığı durumlardaki kullanıcı algısını ölçmektedir (Şekil 1).

Alan çalışması için seçilen Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın bu bölümü iki aşamada incelenmiştir. İlk olarak, kentsel mekân, kentsel mekânın öğeleri ve kentsel algı alanında deneyimli bir göz ile bulvar ve çevresi incelenmiş ve çalışmaya girdi oluşturan nitelikler ortaya çıkartılmıştır. İkinci aşamada, kullanıcılarla alanda anket ve bilişsel harita çizim çalışmaları yürütülerek kullanıcıların alana ilişkin algısını ortaya koyan imge kâğıda aktarılmıştır.

Veri toplama sürecinin ilk aşamasında arazi çalışmaları yürütülmüş ve var olan durum ortaya çıkartılmıştır. İkinci aşamasında ise evrenin ve örneklemin büyüklüğü tespit edilmiştir. Örneklem sayısı, hava şartlarının yürümeye elverişli olduğu günlerde, alanın etkin olarak kullanıldığı 08.00 - 22.00 saatleri arasında, ikişer saatlik zaman dilimlerinde iki alt bölgede sayımlar yapılarak 129 kişi olarak belirlenmiştir. Ardından yapılan anketlerde ise kullanıcılara açık ve kapalı uçlu sorular yöneltilmiştir. Kapalı uçlu sorular Likert ölçeğinde dört ve beş dereceli olarak hazırlanmıştır. Bu sorular kullanıcıların edinimlerini ve davranış sıklıklarını ortaya çıkarırken, açık uçlu sorular kullanıcıların farklılaşan yanıtlar verebilme olasılığı olan durumları ortaya koymaktadır (Arslan, 2012). Anketler, kullanıcılara ilişkin genel bilgileri, bulvarın kullanımını, kent imgelerinin değerlendirilmesini, alandaki sokakların kullanımını içeren sorular ve bilişsel harita çiziminden oluşmaktadır. Bilişsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

haritalar aracılığıyla kullanıcıların zihnindeki kent imgesi anketler aracılığıyla da kentsel mekânın imgede yer alan fiziksel nitelikleri ortaya çıkartılmıştır.

Alanın Fiziki Nitelikleri ve İmgesi

Alanın fiziki durumu bir şehir plancısı gözüyle incelenerek ortaya konulmuştur. Kent dokusu genelde parselde tek yapı şeklinde gelişmiştir. Belli noktalarda terk edilmiş alanlar bulunmaktadır. Boş alanlar kentin dokusunu bozsa da imgeyi desteklemektedir. Bulvar üzerinde yapı yükseklikleri değerlendirildiğinde ise, B1 çalışma alanında 5 katlı, B2 çalışma alanında ise 7-8 katlı yapıların baskın olduğu gözlemlenmiştir. Bulvardan iç kesimlere doğru ise yapı yükseklikleri azalmaktadır. Çalışma alanındaki yapı dokuları belirgin farklılıklar göstererek alanı bölgelere ayırmaktadır. Conzen (1960, 9) kentsel dokunun ayırt edici olmasını sağlayan üç öğe tanımlamaktadır. Bunlar belli bir örüntüye sahip sokaklar, sokakları tanımlayan parseller ve yapılardır. Çalışma alanında iki farklı yapı-parsel-sokak ilişkisi tespit edilmiştir. İlk tipolojide doğrudan yapı-sokak ilişkisi sunan üç farklı örüntü ve ikinci tipolojide ise yapının parsel aracılığıyla sokakla ilişkilendiği dört farklı örüntü bulunmaktadır.

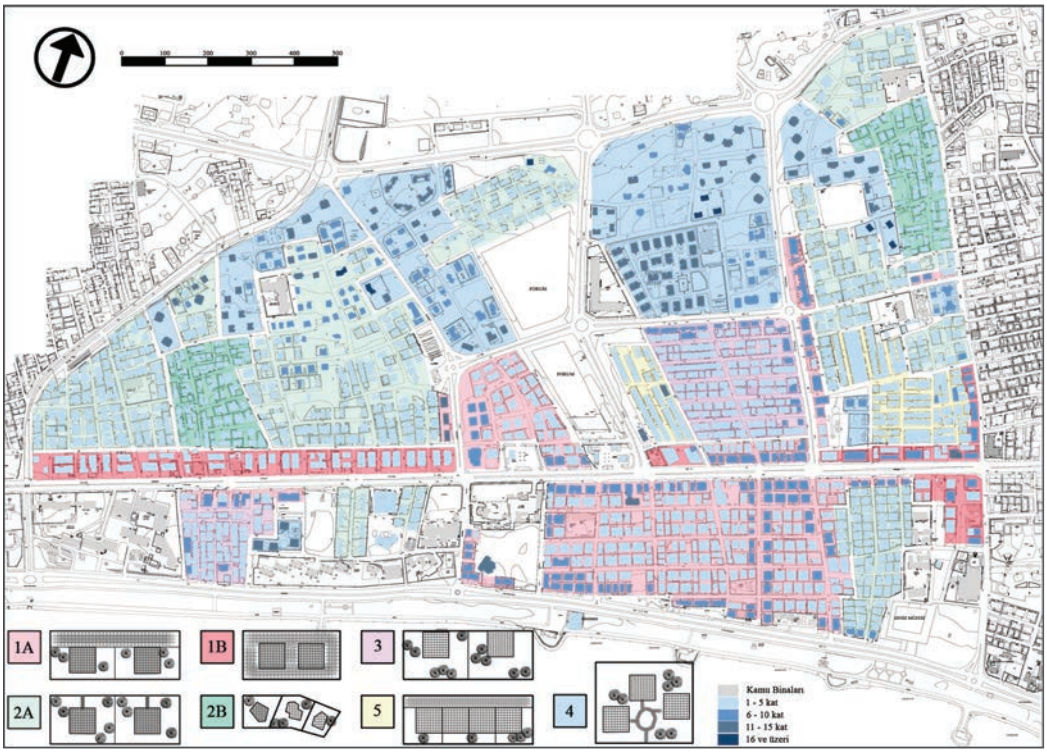
Şekil 2. Yapı-Sokak İlişkisi Sunan Yapı Adası Örnekleri.

Şekil 3. Yapının Parsel Aracılığıyla Sokakla İlişkilendiği Yapı Adası Örnekleri.

ISBN: 978-605-80820-1-4

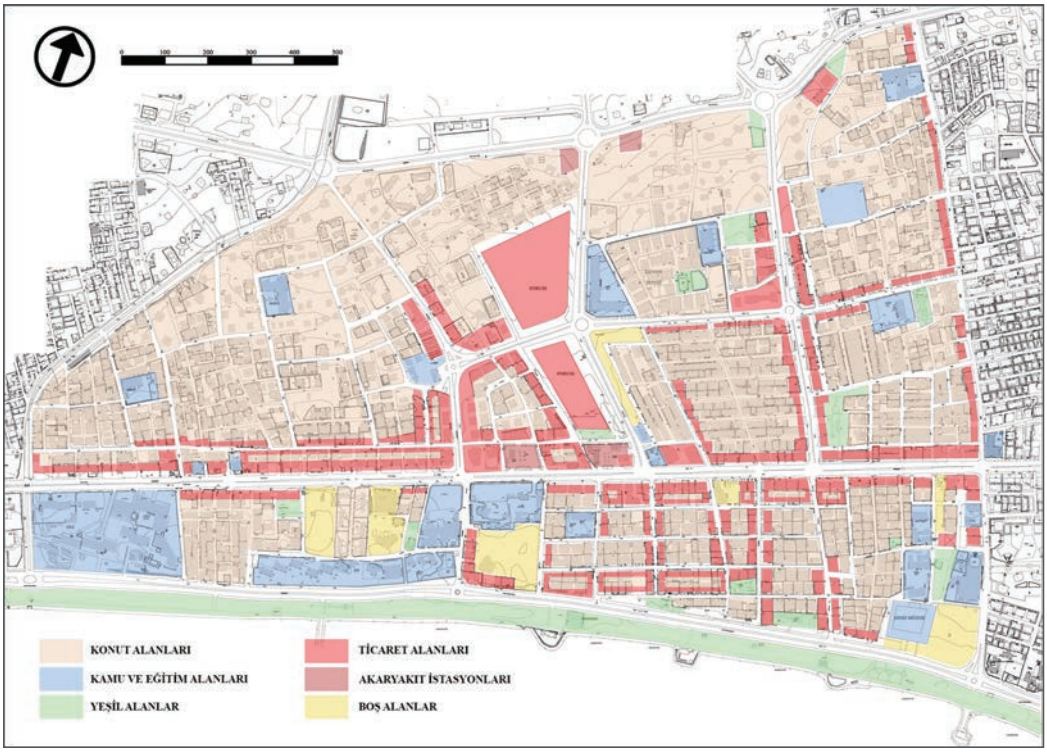
Alanın kuzeyinde site yapılaşması yoğunken, güneyde parsel düzenine bağlı yapılaşmadan bahsetmek olanaklıdır. Güneydeki bu alanda ticari işlevlerin yoğunluğundan kaynaklı olarak parsellerin bir kısmı kamusal mekâna dâhil edilmiş durumdadır. Alanın batısında ise çoğunlukla ızgara düzende yapılaşma görülmektedir. Bazı bölgelerde ise ızgara düzende bozulmalar mevcuttur. Çalışma alanının doğusu ise oldukça karmaşık bir örüntüye sahiptir. Sıra evler, site yapılaşması, ızgara düzen gibi birbirinden farklı birçok örüntü burada bir arada yer almaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Yapı – Parsel – Sokak tipolojilerinin dağılımı ve yapı yükseklikleri.

Çalışma alanına ilişkin yürütülen saha çalışmalarından elde edilen arazi kullanımı haritası incelendiğinde alanda kamu kullanımları ve ticari kullanımların yoğun olarak yer aldığı gözlenmektedir. Bulvardan iç kesimlere doğru gidildikçe güneyde ticari işlevler alana yayılarak yer seçerken kuzeyde belli noktalarda öbekleşmişlerdir. Kuzeyde Dumlupınar Caddesi, 20. Cadde, 18. Cadde ve 16. Cadde ticari fonksiyonların yer seçtiği noktalardır. Alanda ticaret alanları, kamu alanları, eğitim alanları, park alanları, akaryakıt istasyon alanları, konut alanları ve boş alanlar olmak üzere 7 (yedi) farklı işlev bulunmaktadır. B1 çalışma alanında yoğun olarak eğitim, kamu ve konut alanları yer almaktadır. B2 çalışma alanında ise yoğun olarak ticaret alanları ve ayrıca konut, eğitim ve akaryakıt alanları bulunmaktadır (Şekil 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Arazi Kullanımlarının Alanda Dağılımı.

Alanın yukarıda verilen fiziki nitelikleri değerlendirilerek imgesi incelendiğinde ise ana iz öğesi GMK Bulvarı'nın kendisi olup, güneyde Adnan Menderes Bulvarı ve kuzeyde ikinci çevre yolu alanı tanımlayan diğer iz öğeleridir (Şekil 6). Dumlupınar Caddesi ve 20. Cadde ise bulvarları birbirine bağlayan diğer temel iz öğeleridir. 2001. Sokak kısmen algılanabilir bir farklılaşmayı içerirken Kushimoto Sokağı ve 20. Caddenin devamı gibi davranan 1406. Sokak üzerlerinde bulunan ticari işlevler sebebiyle algılanmaktadırlar. Ayrıca 1902. Sokak halk arasında bilinen adıyla Alanya Fırın Sokak adını başlangıç noktasını oluşturan Alanya Fırın'dan aldığı için tanımlı bir iz öğesidir.

İmge açısından baskın ikinci öğe ise bir kenar olarak sahil şeridi ve Akdeniz'dir. İmgede yer alabilecek diğer kenar öğeleri ise geniş kamusal alanların geçit vermeyen bahçe duvarlarıdır.

Bölgeler açısından incelendiğinde, kuzeydeki yüksek katlı yapıların oluşturduğu bölge, güneybatıdaki kamusal ve boş alanların oluşturduğu bölge, Muğdat Camii ve çevresi, Forum Alışveriş ve Yaşam Merkezi'nin[2] bulunduğu alan ve güneydeki konut ve konut altı ticaretin bir arada bulunduğu bölge imgede içsel veya dışsal referans olarak yer alabilecek farklı niteliklere sahiptir.

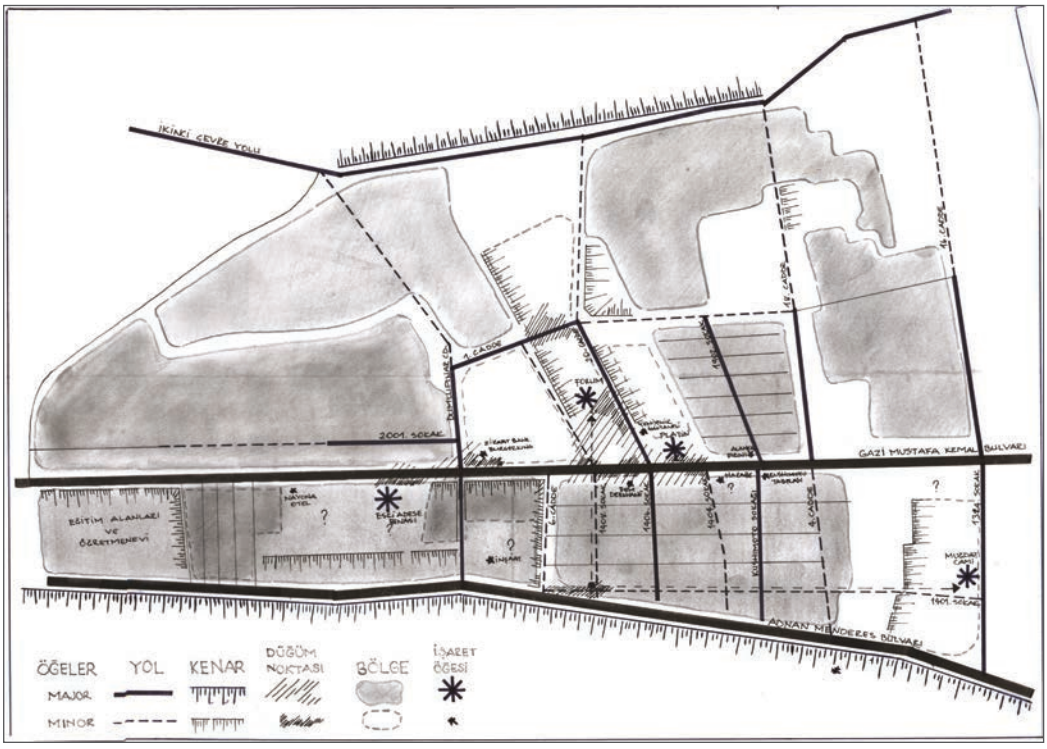
Düğüm noktaları olarak kavşaklar yerine kullanım açısından yoğun olan alanlar değerlendirilmiş ve iki temel düğüm noktası tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi bulvarın batısında eski Adese yapısı ile Ziraat Bankası ve Burger King'in bulunduğu yapının tanımladığı alanken, diğeri Forum, Platin, FEM Dershanesi ve Forum durağının sınırlandığı alandır. İçlerinde barındırdıkları işaret öğeleri de bu konumlarını güçlendirmektedir.

İşaret öğeleri olarak büyüklükleri ve işlevleri bakımından Forum, Platin, eski Adese yapısı

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve Muğdat Camii seçilmiştir. Forum uzamsal önemi açısından, Platin sunduğu görsellik açısından, eski Adese yapısı tarihi önemi açısından, Muğdat Camii ise hem sunduğu görsellik hem de önemi açısından işaret öğesi olarak değerlendirilmiştir. Navona Otel, Yenişehir Hastanesi ve FEM Dershanesi ise çevrelerinden farklı oldukları için küçük ölçekli işaret öğesi olarak değerlendirilmiştir.

Lynch'in (1960) beş öğesinin yanında Nasar'ın (1998) tanımladığı açıklık, doğallık gibi öğeler de alanda yer almaktadır. Örneğin 1408. Sokak ile 1401. Sokağın kesiştikleri noktada bulunan açıklık ve sokakların doğrultusu bu noktadan hem Forum'u hem de Muğdat Camii minarelerini görmemize olanak sağlamaktadır. Bakı açısından böyle bir olanak sunan bir noktanın imge açısından daha değerli olacağı varsayılmaktadır.

Şekil 6. Çalışma Alanının İmgesi.

Kentsel Mekânın Algısal Boyutu

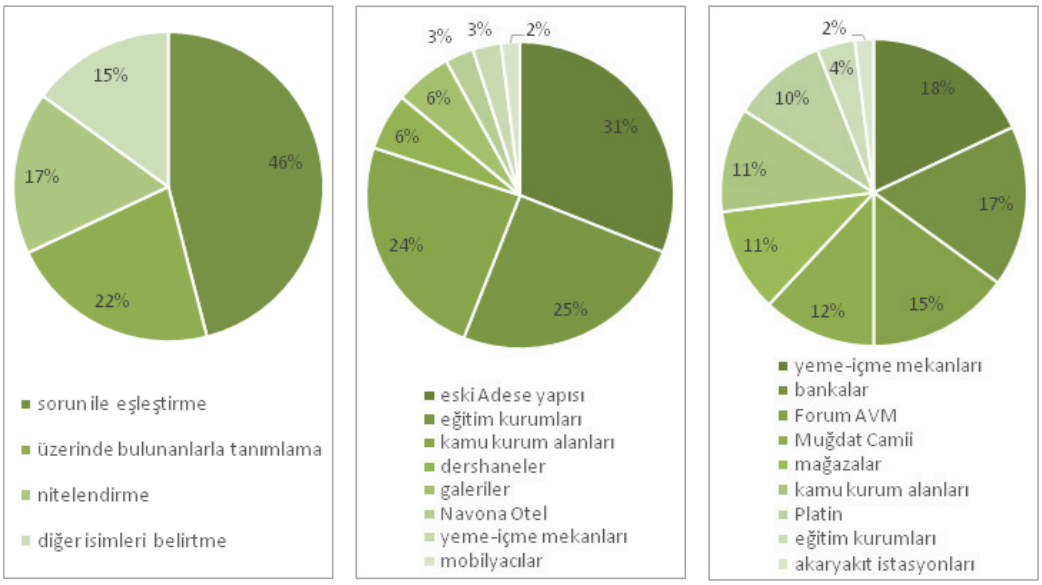
Anket çalışmalarında, her bölgede evrenin %5'i sağlanacak şekilde örneklem alınmıştır. Alanda toplamda 129 adet geçerli anket yapılmıştır. Anketler doluluk oranlarına göre incelendiğinde ise 19 adedi yeterli derecede, 50 adedi orta derecede ve 60 adedi yetersiz derecede yanıtlanmış olarak tespit edilmiştir.

Kentsel mekânın algısal boyutu kullanıcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, aylık gelir gibi niteliklerine göre değişkenlik göstermektedir (Carmona, 2003). Katılımcıların sosyal profilleri incelendiğinde %60'ının erkek, %55'inin 25 – 44 yaş aralığında, %70'inin lise veya üniversite mezunu ve %64'ünün çalışıyor olduğu ortaya çıkmıştır.

Anket çalışmaları sırasında katılımcılara ilk yöneltilen soru zihinlerindeki GMK Bulvarı imgesini ortaya çıkartmaya yöneliktir. Kentsel imgelerini etkileyici herhangi bir soru

ISBN: 978-605-80820-1-4

sormadan önce bulvara ilişkin algıları belirlenmek istenmiştir. Bu soruya verilen yanıtlara göre katılımcıların %46'sı bulvarı imgelerinde sorun ile eşleştirmektedir. Özellikle trafik sorunu çoğu katılımcıların imgesinde yer tutmaktadır. %22'si ise bulvar üzerinde bulunan bir işlev ile eşleştirmiştir. Örneğin, Forum, eski Adese yapısı, Groseri ve Carrefoursa en çok verilen yanıtlar arasındadır. %17'si bulvarın diğer isimleri – D400, birinci çevreyolu gibi – ile belirtirken, %15'i ise "uzun ve kalabalık", "ölü otoyol" gibi olumsuz veya "Mersin'in gelişimi", "Mersin'in vitrini" gibi olumlu nitelendirmeler yapmışlardır. B1 Çalışma alanı imgesi sorgulandığında ise eski alışveriş merkezi Adese yapısı ve eğitim ve kamu kurum alanları katılımcıların imgelerinde öne çıkan öğelerdir. B2 çalışma alanı incelendiğinde ise bulvara doğrudan cephe almamalarına rağmen Forum ve Muğdat Camii sırasıyla %15 ve %12 katılımcının imgesinde yer almaktadır. Platin ise katılımcıların %10'u tarafından imgelenmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. GMK Bulvarı İmgesi, B1 Çalışma Alanı İmgesi ve B2 Çalışma Alanı İmgesi (sırayla).

Yapıların fiziksel açıdan farklı niteliklere sahip olmaları ve tarihi öneme sahip olmaları görsel çeşitlilik sağlamaktadır (Jacobs, 1961). Anketlerden elde edilen sonuçlar da bu durumu desteklemektedir. B1 çalışma alanındaki eski Adese yapısı ve B2 çalışma alanındaki Muğdat Camii katılımcıların imgesinde tarihi bir yere sahipken, B1 çalışma alanındaki eğitim ve kamu kurum alanları ile B2 çalışma alanındaki Forum ve Platin yapıları da fiziksel nitelikleri açısından çevrelerinden farklılaşmaktadır.

Katılımcı profillerine baktığımızda ise kadın katılımcıların imgelerinde Forum, eğitim alanları ve yeme-içme mekânları baskınken, erkek katılımcıların imgelerinde yeme-içme mekânları bankalar ve kamu kurum alanları ile eski Adese yapısının baskın olarak yer aldığı görülmektedir. Yaş bakımından katılımcıların imgeleri incelendiğinde ise 15 – 34 yaş aralığında Forum ve Platin, 25 – 34 yaş aralığında yeme-içme mekânları ve bankalar, 35 ve üzeri yaş aralığında kamu yapıları ve eski Adese yapısı yer almaktadır.

Alanı kullanım sıklığı arttıkça imgenin geliştiği varsayılarak (Tolman, 1948) katılımcıların alanı tanıma derecelerinin imgelerine etkisi değerlendirildiğinde alanı her gün kullanan katılımcıların %58'inin anketleri yeterli derecede yanıtladığı tespit edilmiştir. Ancak

ISBN: 978-605-80820-1-4

katılımcıların Mersin'de yaşama süreleri incelendiğinde 0 – 4 yıldır Mersin'de bulunanların % 39'u, 45 yıldan fazla süredir Mersin'de yaşayanların ise % 6'sı yeterli derecede anketlere yanıt vermiştir. Dolayısıyla alanı kullanım imgeye girdi sağlarken, alanda bulunulan süre imgeyi desteklememektedir. Bu duruma sebep olan etmenlerden birinin de çalışma alanının tanımlı bir fiziksel çevre olarak nitelendirilememesidir.

Bulvar kentin ana ulaşım omurgası olması dolayısıyla katılımcıların % 39'u bulvarı ulaşım amacıyla kullanmaktadır. Katılımcıların kullandıkları ulaşım türü incelendiğinde ise sıklık sırasıyla toplu taşım araçları ile, yürüyerek ve özel araçla ulaşımı sağladıkları ortaya çıkmıştır.

Alanın kullanımı ve algılayanın nitelikleri bakımından imgeyi etkileyen faktörler incelendikten sonra, imgenin oluşumunu yansıtan imge tipolojisi değerlendirilmiştir. Çizilen bilişsel haritaları iki şekilde sınıflandırmak mümkündür; öğelerin birbirleriyle ilişkilendirildiği imge ve öğelerin noktasal olarak belirtildiği imge. Bilişsel haritaların yeterliliği bakımından, orta dereceli yanıtlanmış anketlerde noktasal gösterim yoğunluktayken (% 54), yeterli derecede yanıtlanmış anketlerde genel olarak öğelerin birbirleriyle olan ilişkileri gösterilmiştir (%68).

Çalışma Alanı İmgesi

Yapılan anketler ve çizilen bilişsel haritalar ayrı ayrı ele alınarak iki farklı imge haritası üretilmiş ve bulvara ilişkin sorunlar ve olanaklar ortaya çıkarılmıştır. Bilişsel haritaların tamamında bulvar iz öğesi olarak yer almıştır. Forum büyük çoğunluk tarafından gösterilirken, Platin, eski Adese yapısı, Muğdat Camii ve Dumlupınar Lisesi de imgelerde yer alan en belirgin öğeler konumundadırlar. Bu yapıların ortak noktaları büyüklükleri ve farklı mimari yapılarıyla çevrelerinden farklılaşmalarıdır. Katılımcılar imgelerinde noktasal öğeler kullandıkları için sınır ve bölge olarak herhangi bir öğe elde edilememiş, hatta Akdeniz ve sahil şeridi güçlü bir sınır olmasına rağmen bilişsel haritalara aktarılmamıştır. Odak noktaları da belirgin bir şekilde bilişsel haritalarda yer almasa da haritalardan yola çıkarak Forum'dan Kushimoto Sokağı'na kadar olan bölge odak noktası olarak tanımlanmıştır.

Katılımcıların imgesinde yer alan iz öğeleri incelendiğinde ise, ticari işlevleri sebebiyle 1902. Sokak ve yeme-içme mekânlarıyla Kushimoto Sokağı güçlü bir iz öğesi olarak gözlemlenmiştir. Dumlupınar Caddesi ise bulvarla kesiştiği noktada bir odak noktası barındırması sebebiyle imgelenmiştir. Adnan Menderes Bulvarı ise denizle ilişkisi ve sahil şeridini tanımlaması açısından katılımcıların çoğu tarafından haritalara yansıtılmıştır. Bilişsel haritaların genelinde yer alan bazı işaret öğeleri de Navona Otel, eski Akdeniz Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi yapısı ve Türk Telekom'dur. Bu yapılar fiziksel niteliklerinden daha çok tarihleri ve konumları sebebiyle imgelenmektedir (Şekil 8).

Dolayısıyla bilişsel haritalarda yer alan öğeler kullanıcılar açısından işlevsel, fiziksel veya tarihsel öneme sahiptir. Ancak bilişsel haritalar bu nitelikleri ortaya çıkarmamaktadır. Ancak açık uçlu sorularla bu nitelikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

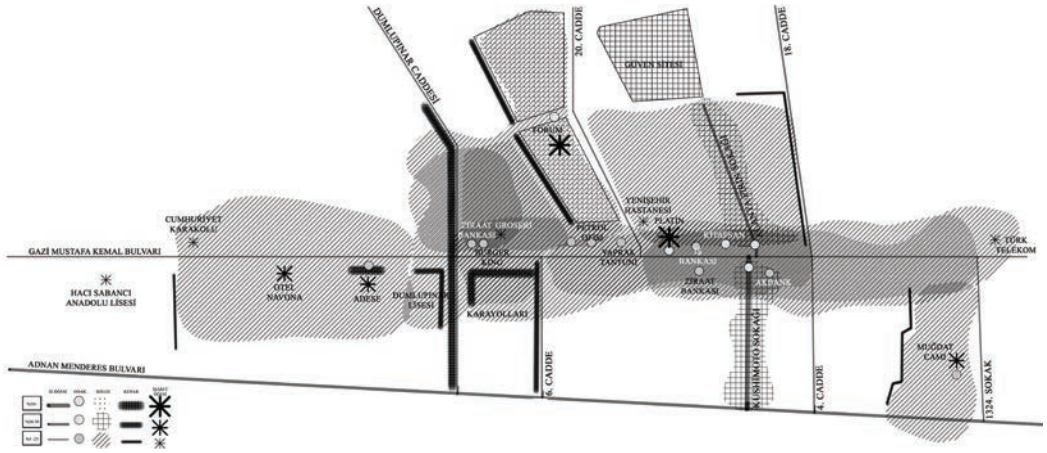
Anket sonuçlarına göre de Forum ile Kushimoto Sokağı arası odak noktası, Forum hem odak noktası, hem de işaret öğesi ve bölge, Kushimoto Sokağı ile 1902. Sokak bölge, kamusal yapıların yoğunlaştığı alanın güneybatısı bölge, Dumlupınar Caddesi ve 18. Cadde hem iz öğesi, hem de sınır, 6. Cadde ise yalnızca iz öğesi olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak imgesel kent öğelerinin sayısının artması, çeşitlenmesi ve bir öğenin aynı zamanda başka

ISBN: 978-605-80820-1-4

bir öğe olarak da imgede yer alması imgenin gelişimini desteklemektedir. Ancak hem anketler hem de bilişsel haritalar imgeyi destekleyici fiziksel etmenleri ortaya çıkartmakta yetersiz kalmıştır (Şekil 9).

Şekil 8. Bilişsel Haritalardan Elde Edilen Ortak GMK Bulvarı İmgesi.

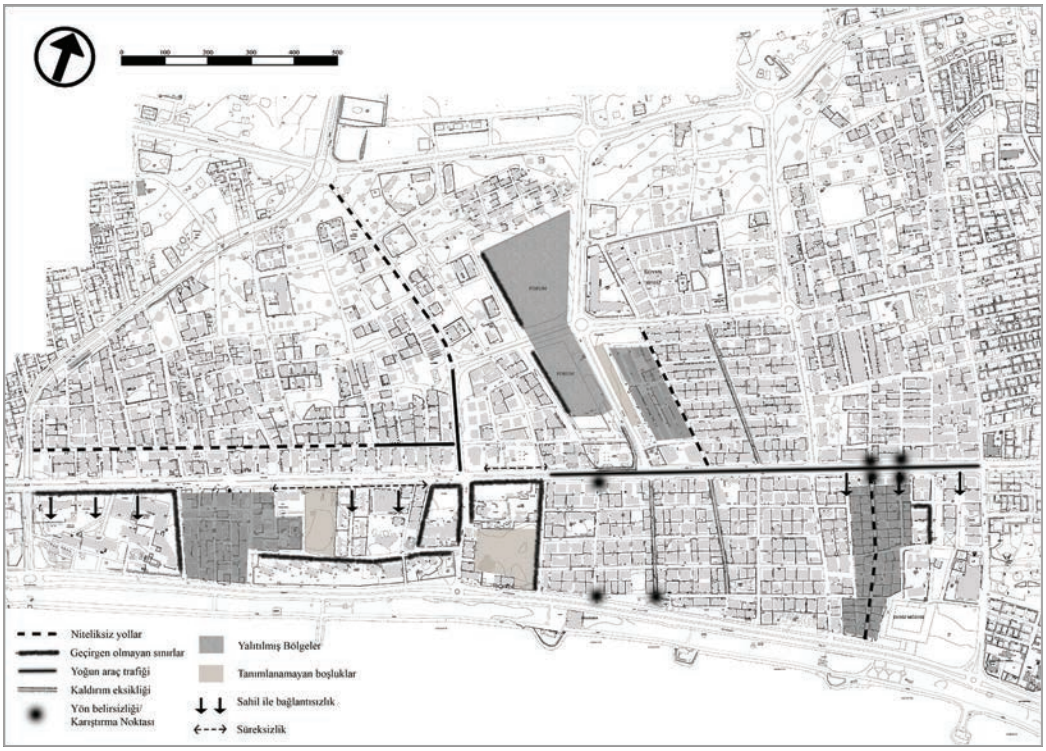

Şekil 9. Anketlerden Elde Edilen Ortak GMK Bulvarı İmgesi.

Sorunlar ve Olanaklar

Katılımcıların imgesinde GMK Bulvarı'nın en temel sorunu yoğun araç trafiğidir. Bir diğer temel sorun ise ticaret faaliyetlerini barındıran sokaklardaki kaldırım eksikliğinin kullanıcıların hareketini kısıtlamasıdır. İmgeyi olumsuz etkileyen diğer bir sorun yön belirsizliğidir. Bunun sebebi ise katılımcıların tam olarak nerede bulunduklarını kestirememeleri veya bulvarı yalnızca belli bir noktaya erişim için kullanmalarıdır. Çalışma alanında deniz gibi güçlü bir öğenin varlığı olmasına rağmen bulvar üzerinde bulunan geçirgen olmayan sınırlar bulvarın denizle olan bağlantısını engellemektedir. Ayrıca bulvar üzerindeki süreksizlikler kullanıcıların imgesinde kopmalara neden olmaktadır. Yalıtılmış bölgeler ise belli noktalarda sorun olarak algılanabildiği gibi belli noktalarda da olanak olarak tanımlanabilmektedir. Çalışma alanında tanımlanamayan geniş boşluklar bulunmaktadır. Bu alanlar büyüklükleri ve olumsuz görsel niteliklere sahip olmaları bakımından sorun olarak görülmektedir. Ancak imgenin desteklenmesi için değerlendirilebilecek alanlardır (Şekil 10).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Sorun haritası.

İmgeye Katkı Sağlayan Nitelikler

Biçim ve Görsellik

Görsel niteliklerin içinde imgede en fazla yer alan % 54 oranla büyüklüktür. Katılımcıların % 16'sı ise öğelerin renklerindeki farklılığa veya karşıtlığa imgelerinde yer vermişlerdir. Farklı bir mimariye sahip olan öğeler de katılımcıların %13'ünün imgesinde baskın bir öğe olarak yer almaktadır.

Şekil 11. Forum Yaşam ve Alışveriş Merkezi.

Şekil 12. Navona Otel, Platin ve Türk Telekom.

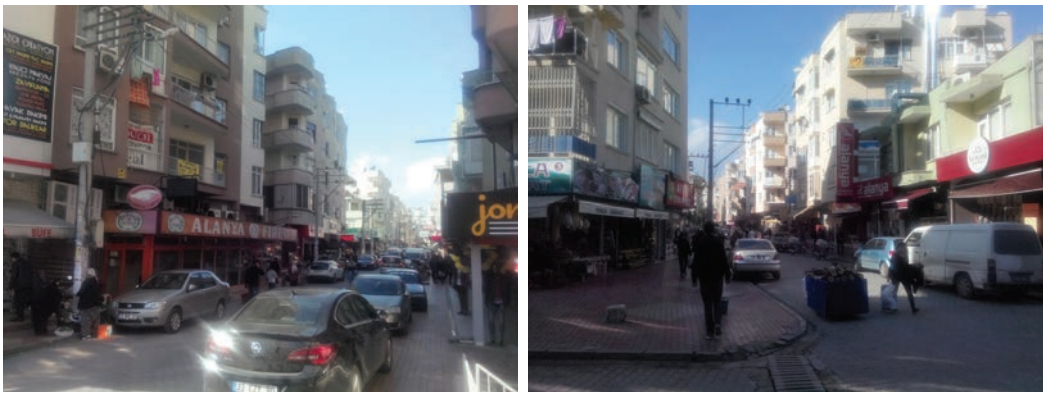
ISBN: 978-605-80820-1-4

Katılımcıların bilişsel haritalarını bir başkasına aktarırken hangi öğeleri kullandıklarına ilişkin sorulara verilen yanıtlara göre, katılımcılar %61 oranla en çok işletme tabelalarından, %43 oranla ikinci olarak sokaklardan, %36 oranla trafik ışıklarından, %20 oranla en az duraklardan yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılar imgelerini oluştururken mekânsal veya fiziksel öğelerden çok işletme tabelaları gibi işlevsel öğelerden yararlanmaktadırlar. Ancak, işletmeler değişse dahi kullanıcıların imgesine yerleşmiş eski işletme isimleri imgede yerini korumaktadır.

İşlev

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı kullanıcıların imgesinde bir geçiş mekânı olarak yer almaktadır. Aynı zamanda bulvarın çalışma alanı olarak seçilen bölümü Mersin kenti için bir alt merkez konumunda olması dolayısıyla, kısmen bekleme veya buluşma noktası olarak da işlev görmektedir.

Şekil 13. 1902. Sokak (Alanya Fırın Sokağı)

Şekil 14. Kushimoto Sokağı (Akbank Sokağı)

Sundukları işlevlerle imgelenen iz öğesine örnek olarak ise Dumlupınar Caddesi, 1902. Sokak (Alanya Fırın Sokağı) ve Kushimoto Sokağı örnek verilebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, anket çalışmaları sırasında katılımcıların büyük çoğunluğu sokakların isimleri söylendiğinde nereden söz edildiğini anlamamıştır. Çünkü kullanıcılar "Alanya Fırın Sokağı", "Dershaneler Sokağı", "Forum'un önünden geçen cadde", "Dikenli Yol" gibi üzerinde bulunan işletmelerin isimleriyle bu iz öğelerini özdeşleştirmiş ve imgelerine yerleştirmişlerdir.

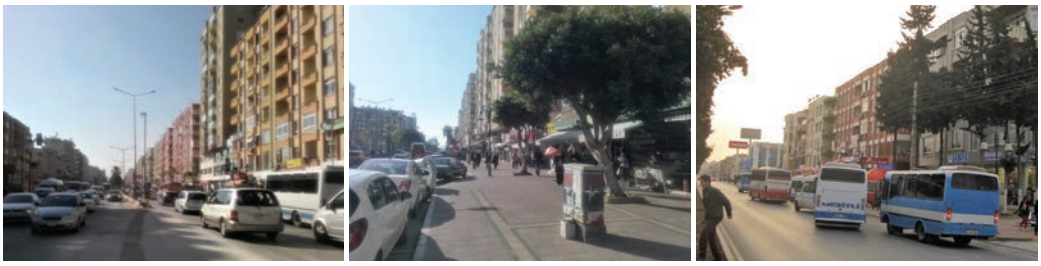
ISBN: 978-605-80820-1-4

Yaya - Araç Etkileşimi

Bulvarın yayalara uygunluğu sorgulandığında katılımcıların %61'i "hayır" yanıtını vermiştir. Katılımcılarla yapılan sözlü görüşmelere göre bu algının nedeni yaya hareketini destekleyici fiziksel öğelerin bulunmaması, alanda araçların baskın olması, toplu taşım araçlarının yoğunluğu ve bulvar üzerindeki işyerlerinin ticari etkinlikleri için kaldırımları etkin olarak kullanmasıdır. B1 çalışma alanı için katılımcıların %61'i "rahatça yürüyebiliyorum" derken, B2 çalışma alanı için %52'si "yürümekte zorluk çekiyorum" yanıtını vermiştir. Ancak, ticari etkinliklerin yoğunluğu sebebiyle kullanıcı yoğunluğu B2 çalışma alanında görece fazlayken, B1 çalışma alanında kamu alanları geniş yer tuttuğu için daha azdır. Ayrıca bulvar bir yaya omurgasından çok araç omurgası olarak algılanmaktadır. Katılımcıların % 74'ü araç yoğunluğunun hareketini zorlaştığını ifade ederken, % 62'si kaldırımın kullanımının yalnızca yayalara ait olmadığını belirtmektedir.

Şekil 15. B1 Çalışma Alanı

Şekil 16. B2 Çalışma Alanı

Katılımcılar genellikle kendilerini alanda konumlandırabildiklerini söyledikleri halde sokaklar imgelerinde başı ve sonu tanımlı birer iz öğesi olarak yer almamaktadır. Katılımcılar alanda kendilerini konumlandırırken işletmelerden yararlandıkları için fiziksel mekânın niteliklerini imgelemektedirler.

Alan yaya – araç etkileşimi açısından mutlak bir rahatlık ya da zorluk sunmasa da kullanıcıların alanda hareketleri sırasında kesinlikle güvende hissettiklerini söyleyememişlerdir. Yayaların araçlarla güvenli etkileşimini sağlayacak mekânsal düzenlemelerin eksikliği de bu durumu doğrulamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Mekânı biçimlendirirken kullanıcıların algısı değerlendirildiğinde hem imge hem de fiziksel çevrenin nitelikli öğeleri korunarak, imge ile fiziksel çevre arasındaki ilişkiler güçlendirilebilir. Kentsel algının önemini vurgulayarak kentsel imgeye katkısının ele alındığı bu araştırmada görgül çalışma aracılığıyla kentsel imge çözümlemesi sonucunda sap-

ISBN: 978-605-80820-1-4

tanan sorunlar ve olanaklar değerlendirilerek kentsel tasarım stratejileri üretmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın özgün noktası, Lynch'in yöntemi kullanılarak yapılan çözümleme sonra-sında imgenin güçlendirilmesi ve bazı noktalarda yeniden sağlıklı bir biçimde üretile-bilmesi için kentsel tasarım ve şehircilik süreçlerinde kullanılabilecek stratejiler geliştir-miş olmasıdır.

Mersin kenti açısından ise bu tür bir çalışmanın yürütülmüş olması ve planlama ve ta-sarım süreçlerine girdi sunması bakımından da özgündür. Türkiye'de kısıtlı sayıda genel hatlarıyla benzer çalışmalar olmasına rağmen, bu çalışmalar yalnızca çözümleme aşamasında kalmış, imgenin çözümlenmesinden elde edilen sorun ve olanaklar üzerine kapsamlı değerlendirme yapılmamıştır.

Anket ve bilişsel haritalarla elde edilen verilerin fotoğraf kullanımı veya derinlemesine sözlü görüşmeler gibi farklı yöntemlerle desteklenmesinin daha yararlı olabileceğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Bu çalışma ile Lynch'in çalışmasının günümüzde aynı sonuçları vermediği görülmektedir. Kullanıcılar, herhangi bir iz, bölge, sınır, odak noktası veya işaret öğesi gibi imgesel öğeler tanımlamak yerine birbiriyle bağlantısız noktasal öğeler tanımlamaktadırlar. Bu öğeler de çoğunlukla işletmelerdir. Buradan bir sonuca varmak gerekirse katılımcıların imgesini alanda karşılaştıkları sorunlar olumsuz etkilerken, işlevler veya işletmeler desteklemektedir.

Alan çalışmasından elde edilen temel sonuç ise, kentsel yapılı çevrelere müdahale aşamasında kullanıcıların algısına dikkat edilmesi ve algıyı daha da güçlendiren tasarım ilkelerinin üretilmesi gerekliliğidir.

Bu doğrultuda, olası dönüşümlerde kentsel mekâna müdahale ederken, kentsel meka-nın imgesi, sorunları ve olanakları çerçevesinde değerlendirilerek ele alınmalıdır. Yeni bir imge yaratırken veya mevcut imgeyi güçlendirirken kullanılacak stratejiler için öğeler bazında öneriler getirilmiş tasarım ilkeleri olarak aşağıda verilmiştir.

1406. Sokak, 1902. Sokak ve Kushimoto Sokağı sunduğu işlevler ve barındırdığı kullanıcı yoğunluğu sebebiyle imgelenmelerine rağmen bu iz öğelerinin darlıkları, yayaların hareketini sağlayacak yeterli kaldırım alanlarından yoksun olmaları ve üzerindeki araç yoğunluğu imgelerini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak;

- Kaldırımların genişletilmesi,
- Kaldırım kenarına araç parkının yasaklanması,
- Araç trafiğinin tek yöne düşürülmesi,
- Alanın yayalaştırılması,
- Sokak ile yapıların zemin katları arasındaki kot farkının platformlarla çözülmesi,
- Hareketli yaya mekânlarıyla durağan yaya mekânlarının yer döşemele-rinin farklılaştırılması gibi stratejiler iz öğesinin en önemli özelliği olan sü-rekliliğini güçlendirecektir.

Kentsel mekânın bileşenlerinin şekil, renk, doku, büyüklük ve konum bakımından benzer özelliklere sahip olması veya farklılıklar olacaksa, bu farklılıkların algılanabilir ritimler dikkate alınarak tasarlanması da sürekliliği destekleyecektir. 1902. Sokak için diğer iz öğelerine göre dar olması ve iki önemli bölge arasında araç erişimini sağlamıyor olması

ISBN: 978-605-80820-1-4

sebebiyle yayalaştırmak imgesini güçlendirecek bir stratejiyken, kritik bir kavşak noktasına çıkan 1906. Sokak için araç trafiğinin kuzeyden güneye doğru tek yöne dü-şürülmesi ve sokak boyunca araç parkının yasaklanarak sokağın sonundaki otoparkın kullanımının teşvik edilmesi daha yerinde bir karar olacaktır.

Dumlupınar Caddesi ve 20. Cadde gibi alana araçla erişim için kullanılan iz öğeleri ise yaya ve aracın etkileşim içinde bir arada bulunduğu sokaklar olmaları nedeniyle daha farklı niteliklere sahiptirler. Bu nedenle bu tip iz öğelerinde imgenin güçlendirilmesi için;

- Refüj alanındaki ağaç sıralarının ritmik hale getirilmesi ve ağaç türlerinin de bu doğrultuda seçilmesi,
- Refüj üzerinde özgün peyzaj düzenlemeleri yapılması
- Kaldırım genişliğinin, belli noktalarda oturma üniteleri yerleştirilerek, belli nokta-larda da ağaçlarla gölgelik alanlar yaratarak değerlendirilmesi,
- Yayaların dolaşımını kolaylaştırmak için belli aralıklarla karşıdan karşıya geçişi sağlayan alanlar oluşturulması,
- Erişim noktası olarak algılanmalarından dolayı trafik akışının çift yönlü olarak korunması,
- Diğer baskın iz öğeleriyle kesişim noktalarına bu iz öğesini güçlendiren işaret öğelerinin yerleştirilmesi,
- Sokak aydınlatması iyileştirilerek, ışıklı tabelaların kaldırılması,
- Kavşak noktalarında sürücülerin görüş açısını genişletmek için açıklıklar yara-tılması veya var olan açıklıkları kapatan reklam panolarının kaldırılması izlenebilecek stratejilerdir.

Dumlupınar Caddesi sahile kadar indiği için refüj alanı üzerinde yapılacak düzenleme diğer iz öğelerinden farklı olarak su öğesini içerebilir. 20. Cadde'nin doğusundaki boş alanda açık alan düzenlemesi yapılarak kaldırım genişletilebilir. Bu iz öğesinin GMK Bulvarı ile kesiştiği noktadaki yapıların kaldırılması durumunda bu alan açık ve yeşil alan olarak tasarlanarak iz öğesinin başlangıç noktası tanımlı hale getirilebilir. Bütün bu düzenlemeler hem araç kullananların hem de yayaların alandaki hareketleri sırasında bu iz öğelerinin farklı nitelikleri sayesinde çevrelerini daha güçlü imgelemelerine destek olacaktır.

Bölgelerin sınırlarının net olarak tanımlanması imgede tanımlı alanlar üretilmesini sağ-layacaktır. Konut alanlarının tanımlı bir bölge olarak imgelenmesine yönelik olarak,

- Bir bölge içerisinde benzer konut tipolojisinin üretilmesi,
- Alana araç girişinin belli noktalarla sınırlandırılması,
- Alan içerisindeki sokakların benzer genişlikte olması,
- Sokak döşemesinde taş, parke vb. kullanılarak farklılaştırılması uygulanabilecek stratejilerdir.

Ancak merkezi faaliyetlerin bulunduğu bölgeler hem fiziksel nitelikleriyle hem de içer-dikleri odak noktaları ve işaret öğeleriyle birlikte imgelenmektedir. Dolayısıyla bu alan-ların imgesindeki sorunları, imgesini oluşturan işaret öğeleri ve odak noktalarının eksik-likleri veya tanımsızlıkları yaratmaktadır. Bu tip bölgeleri fiziksel nitelikleri açısından değerlendirdiğimizde,

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Cephelerinin benzer olması,
- İşletme tabelalarının tektipleştirilmesi,
- Kat yüksekliklerinin aynılaştırılması veya ritmikleştirilmesi,
- Yapı – sokak ilişkilerinin benzer şekilde kurulması imgesini güçlendirecek ve kullanıcıların bu bölgeye giriyor olduklarını veya içinde olduklarını algılamalarını kolay-laştıracaktır.

Mersin örneğinde benzer niteliklere sahip bir bölge tanımı yapılamamasının sebebi de alanda bu tür düzenlemelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de kullanıcılar "Kushimoto Sokağı" ve "Alanya Fırın Sokağı" şeklinde bölgeler tanımlamışlardır. Alanya Fırın Sokağı olarak tanımlanan bölgenin sınırlarını doğuda 18. Cadde, batıda 20. Cadde, kuzeyde Güven Sitesi ve güneyde GMK Bulvarı oluşturmaktadır. Ancak bu bölgedeki sokaklar görsel nitelikleri itibariyle algılanabilir bir farklılaşma yaratmadığı için kullanıcılar yalnızca bölgenin ortasından geçen Alanya Fırın Sokağı'nı imgelerine yerleştirebilmişlerdir. Benzer bir şekilde 4. Cadde ile 6. Cadde arasında kalan alan sınırlarını kuzeyde GMK Bulvarı, güneyde ise Adnan Menderes Bulvarı'nın tanımladığı bir bölge olarak tanımlanabilir. Ancak kullanıcılar bu bölgenin sınırlarını algılayamadıkları için Kushimoto Sokağı'nı imgelerine bir bölge olarak işaretlemişlerdir.

Alandaki boş alanlar ise bir bölge olarak değerlendirilemeseler de büyüklükleri bakımından sorunlu alanlardır. Bu alanlar dönüştürülürken imge açısından değerinin korunması için fiziksel kalitesinin arttırılması ve açık alan özelliğinin korunması bir strate-jidir. Çevresiyle ilişkileri bağlamında bir odak noktası veya işaret öğesi olarak değerlen-dirilmesi de imgeyi destekleyecek bir strateji olabilir.

Çalışma alanındaki sınır öğeleri ise temel olarak GMK Bulvarı ile deniz arasında bağ-lantıyı koparmaları açısından imgeyi zayıflatmaktadır. Bu sorunların çözümüne veya imgenin güçlendirilmesine yönelik olarak,

- Bölgeler arası ilişkisizlik yaratıyorsa, kaldırılması ya da zayıflatılması,
- Belli iki bölgeyi ayıran bir sınır öğesi ise bu işlevin korunması uygulanabilecek genel stratejilerdir. Alan çalışması kapsamında bu stratejileri ele aldığımızda Hacı Sa-bancı Anadolu Lisesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi ve Suphi Öner Öğretmenevi'nin bir arada bulunduğu yerleşke bulvar ile sahil arasında 350 metre boyunca bağlantıyı koparmaktadır. Kamusal bir kullanıma ait olan bu alanın bulvarla ilişkisinin güçlendirilmesi ve belli noktalardan sahile inen rotalar tasarlanması bu sınır öğesinin geçirgenliğini arttıran ve imgede yarattığı sorunu çözen bir stratejidir. Ayrıca deniz gibi güçlü bir sınır öğesinin kullanıcıların imgesinde zayıf kalmasının sebebi ise sahil şeridi boyunca devam eden açık alan düzenlemesindeki ağaçların görüşü engelleyen yükseklikte ve sıklıkta olmasından kaynaklanmaktadır. Bulvardan sahile inen sokakların sahile ulaştıkları noktalarda peyzaj elemanlarının seyreltilmesi ve denizle görsel ilişkinin kurulması, kullanıcıların imgelerinde denizle kenti ilişkilendirmelerini sağlayacak bir stratejidir.

Odak noktaları ise diğer öğelerle olan ilişkilerinden dolayı imgenin gelişimine katkı sağlamaktadır. GMK Bulvarında kullanıcıların tanımladığı odak noktaları belli noktalarda yoğunlaşsa da B2 çalışma alanı boyunca yayılmıştır. Herhangi bir açıklık veya tanımlı alanlar olmamaları imgede yalnızca işletme tabelalarıyla eşleştirilmelerine sebep ol-maktadır. Bu sorunu çözmek ve imgesini güçlendirmek üzere,

ISBN: 978-605-80820-1-4

- Buluşma noktası olarak tanımlanmasından dolayı bir genişleme ile yaya hare-ketinin rahatlatılması,
- İşaret öğesi ile güçlendirilerek tanımının kolaylaştırılması,
- İmgede yer alan iyi tanımlanamamış fakat sayıca fazla odak noktalarının sayı-sının azaltılması ve belli bazılarının imgesinin güçlendirilmesi,
- Farklı odak noktaları arasında sürekliliğin sağlanarak birbirleriyle ilişkilendirilmesi izlenebilecek stratejilerdendir. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı için bir değerlendirme yaptığımızda imgede yer alan çok sayıda odak noktası yerine, Forum, Platin, Kushimoto Sokağı gibi belli noktalarda, belli aralıklarla, hem çevre düzenlemesi yapılarak hem de tanımları alanda bulunan işaret öğeleri ile güçlendirilerek azaltılabilir. Böylece daha az odak noktası imgelenmesine rağmen, imgeleri çok daha güçlü hale gelecektir.

Dışsal ve noktasal referanslar sunan işaret öğesi ise işaret öğesi olarak tanımlandığı niteliği ortaya çıkartılarak yeni bir işaret öğesi yaratırken kullanılabilmektedir. Bu şekilde benzer özelliklerle ritmik olarak konumlandırılan ve diğer öğelerin tanımını güçlendiren yeni bir işaret öğesi yaratılmaktadır. İşaret öğesinin bulunduğu noktaya çıkan koridorlarla kentin diğer noktalarından da görünürlüğünün arttırılması ise işaret öğesinin mevcut imgesinin güçlendirilmesini sağlamaktadır.

Örneğin bulvarda baskın işaret öğelerinden biri olan Dumlupınar Lisesi'nin taşınması söz konusu olduğunda bulunduğu alan için yapılacak tasarım çalışmasının, bu öğenin imgeye katkı yapan nitelikleri olan ağaç sıralarını ve sunduğu açıklıkları koruyacak stra-tejiler geliştirilmesi beklenmektedir. Geçirgen olmayan sınır öğesi olması sorunu ise bulvarla inşa edilecek yeni yapı arasındaki ilişkiyi güçlendirecek stratejiler izlenerek çözümlenebilir.

Forum'un önündeki akaryakıt istasyonunun ya da bulvar üzerindeki karakolun gelecekte kaldırılması durumunda yerine yapılacak tasarımın Forum'un bulvarla ilişkisini güç-lendiren ve istasyonun sunduğu açıklıkları koruyan stratejiler içermesi imgenin kalitesini arttıracaktır. Çünkü istasyonun mevcut durumda sağladığı açıklıklar sayesinde imgede Forum ile bulvar arasında ilişki kurulmaktadır.

Sonuç olarak, kentsel mekâna müdahale süreçlerinde geliştirilecek imgeye dayalı tasa-rım ilkeleri iki temel kategoride toplanabilir; birisi var olan imgenin güçlendirilmesi ve varsa sorunlarının çözülmesi, diğeri ise dönüşecek alanlara müdahale ederken yeni bir imge yaratma sürecidir. Her kentsel çevrenin kendine özgü nitelikleri, sorunları ve ola-nakları olmasından dolayı bu ilkeler mekâna özgü değerlendirmenin ve çözümlemenin yapılmasının ardından alana uygun hale getirilerek kullanılabilecek stratejilerdir. Kentsel mekâna müdahale süreçlerinde kullanılabilecek imgeye dayalı tasarım ilkeleri her bir öğe için ayrı ayrı ele alınmış ve bulgulardan elde edilen sonuçlar çerçevesinde üre-tilmiştir. Bu doğrultuda, kentsel tasarım ve şehircilik çalışmalarına rehberlik edebilecek ilkeler, çalışmanın sonuç ürünü olarak sunulmuştur. Verilen örneklerde görüldüğü gibi kentsel tasarım ve şehircilik süreçlerine imge çözümlemesinin dâhil edilmesi, kullanıcı-ların sürece katılmalarına olanak vermekte ve kentte yaşadıkları sorunları o mekâna yabancı olan bir plancı ya da tasarımcının değil kullanıcıların kendilerinin tanımlaması sağlanmaktadır. Uzmanların kentsel kuramlara dayanarak yaptığı çözümlemeler her zaman kullanıcıların kentsel mekânla etkileşimini yansıtmayabilmektedir. Dolayısıyla kullanıcı imgesinin tasarım ilkeleri üretim süreçlerine dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kaynaklar

Alexander, C. vd. (1977). *A Pattern Language*, Oxford: Oxford University Press.

Appleyard, D. (1970). Styles and Methods of Structuring a City. *Environment and Behavior*, 2, 100-17.

Appleyard, D. (1973). Notes on Urban Perception and Knowledge. In R. M. Downs & D. Stea (Eds.), *Image and environment: cognitive mapping and spatial behavior*. 109–114.

Appleyard, D. (1981). *Liveable streets* (M. Sue Gerson ve Mark Lintell ile birlikte), Berkeley: University of California Press.

Arslan, D. A. (2012). *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*, Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Ayçiçeği-Dinn, A. (Çeviri Editörü) (2007). *Bilişsel Psikoloji*, İstanbul. [Solso, R. L., Maclin, M. K. ve Maclin O. H. (2005). Cognitive Psychology 7th ed. Boston: Allyn & Bacon.]

Aydın, G. (2015). *Bir Kentsel Öğe Olarak İzler Üzerine Bir Değerlendirme: Gazi Mustafa Kemal Bulvarı Örneği, Mersin*, Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Bilsel, S. G. (2009). Kent ve Kentli Kültürü, Kimlik Sorunsalı, Yaşanılası Kentsel Mekan ve Ankara Üzerine. *Dosya: Yerel Yönetimler: Ankara, Kent Kimliği, Mekansal-Kültürel Değişim*, 10(1), 44-55.

Barlas, M. A. (2006). *Urban Streets and Urban Rituals*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Carmona M., Heath T., Tiesdell S. (2003). *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*, Oxford: Architectural Press.

Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis*, George Philip.

Cullen, G. (1986). *The Concise Townscape*. London: Architectural Press.

Downs, R.M., Stea, D. (1973). Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior,* (Editör: R. M. Downs ve D. Stea). London: Edward Arnold. 8-26.

Eisner, S., Gallion, A. (1980). *The Urban Pattern: City Planning and Design*. Van Nostrand: University of Michigan.

Gehl, J. (1987). *Life Between Buildings: Using Public Space*. New York.

Gibberd, F. (1953). *Town Design*. London: The Architectural Press.

Gregory, R. (1970). *The Intelligent Eye*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Hershberger, R. G. (1974). Predicting the Meaning in Architecture. *Designing For Human Behavior: Architecture and Behavioral Sciences*. (Editörler: J. Lang vd.) Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross. 147-156.

Ittelson, W. H. (1973). Environment Perception and Contemporary Perceptual Theory. *Environment and Cognition*. New York: Seminar Press. 1-19.

Ittelson, W. H. (1978). Environmental Perception and Urban Experience. *Environment and Behavior*, 10(2), 193–213.

Jacobs, A. (1993). *Great Streets*. Cambridge: MIT Press.

Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.

Kostof, S. (1991). *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*. London: Thames and Hudson.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Krier, L. (1978). *Rational Architecture Rationnelle: The Reconstruction of the European City*. Brüksel: Modern Mimarlık Arşivleri.

Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design*. New York. 86-110.

Levy, L.H. (1970). *Conceptions of Personality: Theories and Research*. New York: Random House.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press.

Moughtin, C. (2003). *Urban Design: Streets and Square*. Oxford: Architectural Press.

Nasar, J.L. (1998). *The Evaluative Image of the City*. London: Sage Publications.

Neisser, U. (1967). *Cognitive Psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Norberg-Schulz, C. (1972). *Existence, Space and Architecture*. New York. 9-37.

Patricios, N. N. (1976). The Environmental Perception and Behaviour Approach in Planning. *The International Journal of Environmental Studies*, 9, 199 – 208.

Pocock, D., Hudson R. (1978). *Image of the Urban Environment*. London: Macmillan.

Porteous, J. D. (1996). *Environmental Aesthetics: Ideas, Politics and Planning*. London: Routledge.

Rapoport, A. (2007). *Pedestrian Street Use: Culture and Perception. Urban Design Reader*. (Editörler: M. Carmona ve S. Tiesdell). Routledge: Architectural Press. 80-92.

Rudofsky, B. (1964). *Streets for People: A Primer for Americans*. New York: Doubleday&Company Inc.

Sitte, C. (1996). City Planning According to Artistic Principles. (Editörler: Collins, G. R. ve Collins, C. C.). *The Birth of Modern City Planning*. New York: Rizzoli. 133-322.

Tolman, E. C. (1948). Cognitive Maps in Rats and Men. *Psychological Review*, 55(Temmuz), 189 – 208.

White, E. (2007). Path – Portal – Place. *Urban Design Reader*. (Editörler: M. Carmona ve S. Tiesdell). Routledge: Architectural Press. 185-198.

---

[1] Kuramsal yazında "sokak, yol, cadde" terimleriyle ele alınan "path" kent öğesi Aydın'ın (2015) yüksek lisans tezinde "iz öğesi" olarak yorumlanmıştır. Beş kent öğesinden biri olan iz öğesi Lynch'in (1960; 47, 56, 68) tanımladığı gibi sokak, yol, cadde, bulvar gibi ulaşımı sağlayan bir başlangıcı ve sonu olan bütün izleri kapsamaktadır.

[2] Makalenin devamında kısaca Forum olarak ifade edilmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kentlerdeki Değişimlerin Kentsel Bellek ve Kullanıcı Algısına Etkileri: Galataport Projesi Örneği

Melike BOZ[1], Turgay Kerem KORAMAZ[2]

[1] İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye
[2] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, İstanbul, Türkiye
bozm16@itu.edu.tr, koramaz@itu.edu.tr

Özet: *Kentler tarihsel süreçleri boyunca birçok değişimin izleyicisi olmuşlardır. Bu değişimler, zamanla ve değişen koşullar ile farklı mekânsal ihtiyaçları da beraberinde getirmektedir. Zaman içerisinde değişen ve dönüşen kentler nitelikleri bakımından kullanıcıların kenti algılama biçimlerini etkilemektedir. Bu bağlamda kentlerin geçmişlerinden bugüne geçirmiş oldukları tüm müdahalelerin ve eylemlerin 'kentsel bellek' kavramı adı altında kullanıcıların algılarını etkilediği iddia edilmektedir. Bu durum, kentlerin gündelik hayata dair kullanımlarının kentin geçirdiği değişimler ile birlikte gerçekleştirdiği ve kullanıcıların eylemlerini / algılarını yönlendirdiği savını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma; sözü edilen savı İstanbul'un tarihi kent merkezinde yer alan Galataport Projesi ve yakın çevresi konu alanında değerlendirerek, inşaatı hala devam eden projenin kullanıcılar üzerindeki etkilerini kentsel bellek ve algı başlıkları altında incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında İstanbul için önemli kentsel bellek alanlarına sahip Karaköy bölgesi ile bu bölgede inşaat süreci devam eden Galataport Projesi ve yakın çevresi incelenmektedir. Seçilen örnek alan içerisinde kullanıcı hareketlerinin kentsel değişimler bağlamında incelenmesiyle kentsel belleğin ve kent algısının nasıl değiştiği araştırılmaktadır. Karaköy bölgesinin Galataport Projesi'nin varlığıyla geçirmiş olduğu toplumsal değişimlerin gözlemlenmesi ve bu projenin kullanıcıların eylemlerini, kenti algılama biçimlerini ve projeden beklentilerini nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu değişimin kullanıcı algısındaki etkilerini belirlemek amacıyla çalışmada üç aşamalı yöntem uygulanmıştır. İlk aşamada kullanıcıların eylemlerini ve bölgeyi algılama biçimlerini nesnel olarak anlamak ve analiz etmek amacıyla pilot anket çalışması uygulanmıştır. İkinci aşamada inşaatın devam ettiği alan yakınında kullanıcı davranışları video ve fotoğraf kayıt yöntemleriyle gözlemlenmiştir. Üçüncü aşamada ise pilot anket çalışmasından elde edilen yanıtların kentsel ölçekte konumlandırılabilmesi ve değişimin grafik temsil düzeyinde görselleştirilmesi amacıyla bilişsel haritalama tekniği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm yöntemlere ait bulgular birbiriyle ilişkili olarak tartışılmakta; projenin etkisiyle Karaköy bölgesindeki değişimi analiz etmek ve kullanıcıların algılarını bölgenin değişimi bağlamında incelenmesinde çok katmanlı bir araştırma metodu çerçevesinin sunulması hedeflenmektedir. Çalışma sonucunda, Karaköy bölgesinin kentli için makro ölçekte tarihi bir anlam ifade etmekte olduğu; mikro ölçekte ise bölgedeki değişim sürecinin kullanıcılar tarafından farkında olunduğu ve proje etkisiyle kentin tanımladığı imgesel ögelerin ve yerlerin değişebileceği ortaya çıkmıştır. Araştırmanın sonucunda, uygulanan yöntemlerin tümünde pilot anket çalışması, gözlem ve haritalama metodu sonuçları birlikte değerlendirilerek açıklanmaktadır. Sonuç olarak, Galataport Projesi'nin devam eden inşaat süreci ve proje tamamlandığı zaman kente getireceği değişiklikler kullanıcıların Karaköy bölgesine ait kentsel bellek ve kentsel algı kavramlarını etkileyerek / değiştirerek bölgenin sahip olduğu tarihsel ve mekânsal niteliklerin bütüncül kentsel bağlamından uzaklaştırabileceği ortaya konmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *kent, kentsel değişim, kentsel bellek, kentsel algı*

ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Kentlerin bireyler tarafından algılanabilmesi ve kavranabilmesi için kentsel bellek kavramı önem taşımaktadır. Kentler ve kentsel kullanım alanları zamanla ve değişen çevresel koşullarla birlikte bir takım değişikliklere uğramaktadırlar. Bu anlamda, kentsel mekânlar, zaman içerisinde gelişen birçok olaydan etkilenip değişen ve bu gelişim sürecine kentin kullanıcılarını da dahil eden dinamik alanlardır. Kentsel mekândaki sözü geçen değişim sürecini kentlilerin hafızalarında oluşan imgeler ile anlayabilmek için kenti oluşturan birçok katmanda algının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kentsel mekânlara yapılan güncel müdahaleler, kentlilerin gündelik hayatta kullandıkları mekânların niteliklerini ve belleklerindeki kenti tanımlama biçimlerini değiştirmektedir. Bu durum da kentsel tasarım literatüründe kentsel bellek ve kentsel algı kavramlarının kentlerdeki değişimler çerçevesinde tartışılması ve tanımlanması gereken bir süreç haline getirmektedir. Bu çalışma kapsamında, kentlerdeki mekânsal değişimlerin kullanıcıların gündelik hayata dair kullanımlarını / algılarını nasıl yönlendirdiği sorusu araştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, İstanbul'un tarihi kent merkezinde yer alan Galataport Projesi ve yakın çevresi konu alanı olarak belirlenmiş, inşaatı hala devam eden projenin kullanıcılar üzerindeki etkilerini kentsel bellek ve algı başlıkları altında incelemektir. Çalışma kapsamında büyük ölçekli bir proje inşaatı ile kent imgesi ve kenti algılama biçimlerinin değişimi değerlendirilmekte, kentlilerin bu projeden beklentilerinin kenti tanımlama biçimlerini yönlendirebilme düzeylerine yanıt bulunmaya çalışılmaktadır.

Bu kapsamda, gerçekleştirilen bir pilot anket çalışması ile farklı kullanıcı gruplarına kenti algılama ve kenti tanımlama biçimleriyle ilgili birtakım sorular sorulmuş, aynı zamanda Karaköy bölgesinde fotoğraflama ve video çalışmalarıyla kentteki gündelik yaşam gözlemlenmiş ve kentteki imgelemelerin farklılıkları haritalama denemeleri ile aktarılmıştır. Çalışmaya konu olan alanın ilerleyen çalışmalarda ve araştırmalarda saha çalışması ile güçlendirilebileceği öngörülmektedir.

Kavramsal Altyapının Açıklanması

Çalışmanın temel amacının kentin değişiminin kent algısı ve kentsel bellek bağlamında incelemek olması nedeniyle, öncelikle kent imgesi konusunda kentsel tasarım literatürüne yön vermiş olan Kevin Lynch'in çalışmaları ilk akla gelen çalışmalardır. Kentin görüntüsünün, çevrenin anlamlı ve okunaklı hale getirilmesini sağladığını vurgulayan Lynch (1960) bireylerin zihinlerinin çevreyi algıladıkları genel görüntüleri içerdiğini belirtmektedir. Bu görüntülere aynı zamanda kişinin duygu ve hatıraları eşlik etmektedir. Alınan bilgileri yorumlamak ve cevap aramak için görüntüler, duygular ve anılar bir arada kullanılır (Lynch, 2006; Çeviri: Molavi vd., 2017). Kentlerdeki imgeler ve kentin tanımlanmasına olanak sağlayan sembolik ögeler kullanıcıların algılarını ve belleklerini oluşturur. Kent imgesini anlamak ve yorumlamak ise kentin yaşantısına bağlıdır. Kentin kullanıcıları / kentliler kenti ve kent yaşamını şekillendirilmektedirler. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda, kentlerin görsel görünümünün, bireylerin çevreyi algılamasında merkezi bir rol oynadığı gözlemlenmiştir (Porzi vd., 2015).

Harvey (2013, s.117), kenti "*her türden ve sınıftan insanın*" bir araya gelerek gelip geçici de olsa ortak bir yaşantıyı ortaya çıkaran mekân olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda kent hafızası da onu biçimlendiren insanlar tarafından zamanla bir takım imgelemeler oluşturur. Kentin tarihinden bu yana geçirdiği değişimlerle ise kentsel bellek kavramı da bir değişim

ISBN: 978-605-80820-1-4

süreci içerisine girer. Kentlilerin kenti kodladıkları veya anlamlandırdıkları ve algılarıyla ifade ettikleri imgeler kentlere yapılan müdahaleler ile yeni bir süreç içerisine girmiş olur. Castells (2006), bireylerin içerisinde bulundukları toplumsal yapıya ve koşullara yönelik olarak bu çerçeveyi oluşturan tüm faktörlerin anlamlarını yeniden düzenlediklerini ifade etmektedir. Bu kapsamda, kent mekânını kavrama sürecinde kentsel imge ile kentsel bellek arasındaki ilişkinin kullanıcıların algıları ve kentteki değişime yönelik tercih ve beklentileri ile değerlendirmek önem taşımaktadır.

Kentsel yaşamın bireyler tarafından algılanan duyusal ve entelektüel izleri ile kentsel kimliğin tanımlanmasında kent imgesi çalışmalarının en önemli adımı olduğu bilinmektedir (Lynch, 1960). Bu anlamda Lynch (1960) kentin imgesinin bileşenlerini beş temel ögeyle açıklamaktadır; bağlantılar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları ve nirengi noktaları. Burada kullanılan beş öge kentsel değişimler ile birlikte yorumlandığında kentlilerin gündelik rotalarını değiştirebilecek, kenti anlamlandırdıkları nirengi noktalarını farklılaştırabilecek ve hatta kenti algıladıkları büyüklük kavramını şekillendirebilecektir. Bu anlamda kentlerin geçirdikleri sosyal, tarihi, ekonomik, kültürel ve politik tüm değişimlerin kentsel belleğin oluşmasında ve yöneliminde katkısı bulunmaktadır.

Rossi (1982, s. 7) için kent, insanların eylemlerini, deneyimlerini, geçmiş ve gelecek duygularını içerisinde barındıran bir tiyatro sahnesidir. Kentsel mekânlara yapılan müdahaleler sonucu oluşan kentsel değişimler de kenti algılamayı,bu durum da tasvir edilen tiyatro sahnesindeki zihinsel imgelemeyi doğrudan etkileyip, kullanıcıların yönelimlerini ve kente dair belleklerinde oluşturdukları kodları da beraberinde değiştirmektedir.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen kavramsal altyapının temel bileşenlerini 'kentsel algı', 'kentsel bellek' ve 'kentsel değişim' kavramları oluşturmaktadır. Kentlerin birçok boyutta geçirmiş oldukları değişimlerin bu kavramlar üzerindeki etkileri ve birbirileriyle olan ilişkileri kentsel tasarımda öne çıkan konu alanlarından biridir. Bu bağlamda, kentsel bellek ve algı kavramlarının kentsel mekândaki müdahalelerden ve değişimlerden etkilenebileceği ve kullanıcıların zihinlerindeki imgelerin de bu durumla birlikte yönlenebileceği vurgusu ile bu çalışmanın kurgusu oluşturulmuştur.

Yöntem

Çalışmanın amacına ve yanıtlamaya çalıştığı sorulara yönelik olarak birbiriyle ilişki kurulabilecek ve bu yönde çıkarımlar yapılabilmek üzere Galataport projesi alanı yakın çevresi olan Karaköy bölgesinde farklı kullanıcı profilleri arasında otuz (30) kişiyle gerçekleştirilen bir pilot anket çalışması yapılmıştır. Bu anket kapsamında hedeflenen temel süreç, projenin kullanıcıların algısı ve kente dair hafızalarında oluşturdukları kodlamalar üzerindeki etkilerini incelemektir. Pilot anket çalışması kendi içerisinde iki bölüme ayrılmıştır. Kullanıcı profilinin belirlendiği birinci bölümde çoktan seçmeli sorular ile Karaköy bölgesini kullanan farklı kullanıcı tipleri arasında kavramsal olarak bir sınıflandırma yapılması hedeflenmiştir (Tablo 1). Pilot anket çalışmasının ikinci bölümü, Karaköy'de Galataport Projesi alanı yakın çevresini kullanan insanların kentsel mekânı nasıl algıladıklarını ve bu projeyi nasıl değerlendirdiklerini anlamak; kentsel bellek ve kentsel algının projenin etkisiyle nasıl yönlendiğini gözlemleyebilmeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır (Tablo 2). Bu bölümde oluşturulan sorular açık uçlu cevaplara sahip olup her bireyin kentle ilgili özgün yorumlarının çıkarımının yapılması hedeflenmiştir.

Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olan fotoğraflama ve video çalışmalarıyla Galataport

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve Karaköy yakın çevresinde gündelik hayatı gözlemlenmiş ve bu durum anket soruları yanıtları ile değerlendirilmiştir.

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen son yöntem ise, kullanıcıların zihinlerindeki görüntülerin proje etkisiyle nasıl yönlenebileceğini incelemek amacıyla haritalama çalışması yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu haritalama çalışmasının temelini pilot anket sorularının yanıtları oluşturmaktadır. Bu kapsamda tasarlanan haritalama ile kullanıcıların Karaköy bölgesine dair geçmiş ve gelecek görüntülerinde kodlanan yerlerin / imgelerin / öğelerin tanımlanması ve kentsel değişimi gözlemlemek hedeflenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada kullanılan yöntemlerin birbirileriyle ilişkili süreçler olmasına dikkat edilmiştir. Anket ve gözlem yöntemleriyle elde edilen sonuçların Galataport ve Karaköy yakın çevresinde kentsel bellek ve kentsel algının değişim sürecine dair çıkarımları destekleyebileceği öngörülmüştür.

Tablo 1. Pilot Anket Çalışması, Bölüm 1, Kullanıcı Profili Şeması.

Bölüm 1: Kullanıcı Profili
o Cinsiyet o Yaş o Meslek o Nerede yaşıyorsunuz? o Ne kadar süredir İstanbul'da yaşıyorsunuz?

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 2. Pilot Anket Çalışması, Bölüm 2, Kullanıcıların Galataport Projesi'ni değerlendirme süreçleri.

Bölüm 2: Karaköy bölgesi kullanıcılarının Galataport Projesi ve sürecini değerlendirmeleri
o Karaköy bölgesini ne amaçla kullanıyorsunuz? • İş • Okul • Gezi • Eğlence • diğer (?)
o Karaköy bölgesine nasıl ulaşım sağlıyorsunuz? • Toplu taşıma ile • Özel aracım ile • Yürüyerek • diğer (?)
o Karaköy bölgesini kullanım sıklığınız nedir? • Ayda 1 kez • Hafta 1-2 gün • Haftada 3-5 gün • Ayda birkaç kez • Her gün • Sadece bir kez burada bulundum • diğer (?) Karaköy bölgesinde merkez olarak tanımladığınız yer neresidir? (Lütfen belirtiniz.) Kişisel deneyimlerinize göre; Karaköy bölgesini anlatan öge/yer nedir veya neresidir? (Lütfen belirtiniz.) Sizce, Galataport projesi bu bölgeyi tanımladığınız ögeleri değiştirir mi? (Lütfen kısaca açıklayınız.) Kişisel deneyimlerinize göre; Karaköy bölgesindeki en işlek sokak / genelde kullandığınız yer neresidir? (Lütfen belirtiniz.) Galataport ve yakın çevresinin son yıllarda geçirmekte olduğu değişim hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? (Lütfen kısaca açıklayınız.) Galataport bölgesini bilmeyen birisine bu bölgeyi adres olarak nasıl tarif edersiniz? Bölgeyi hangi noktalar üzerinden anlatmayı tercih edersiniz? (Lütfen kısaca açıklayınız.) Galataport Projesi tamamlandıktan sonra bölgedeki değişimin nasıl olacağını öngörüyorsunuz? Projeden beklentileriniz nelerdir? (Lütfen kısaca açıklayınız.) Galataport Projesi'nde beğendiğiniz/beğenmediğiniz özellikler nelerdir? (Lütfen kısaca açıklayınız.)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Alan Çalışması

Galataport Projesi'nin Karaköy İçerisindeki Yeri ve Tarihi

Bu çalışmada Galataport Projesi ve yakın çevresi olan Karaköy bölgesi alan çalışması olarak belirlenmiştir (Şekil 1). Karaköy, İstanbul ili Beyoğlu ilçesi içerisinde yer almakta ve ticari karakteriyle ön plana çıkan bir alandır. Değerli bir tarihe sahip olan bölge, zaman içinde birçok değişime uğramıştır. Günümüzde inşaat süreci devam eden Galataport Projesinin etkisiyle bölgede hızlı bir değişim süreci devam etmektedir.

Karaköy konumu itibariyle İstanbul'un merkez alanını temsil eden bölgelerden biridir. Galata Köprüsü ve Karaköy İskelesi ile Karaköy-Beyoğlu Tüneli bölgelerindeki bağlantılar sebebiyle alanın ulaşım bağlantıları gelişmiş; ticari, tarihi ve turistik bir merkez olma niteliği taşımaktadır (Tepeli, 2015).

Şekil 1. Çalışma alanı, Galataport Projesi sınırları ve Karaköy bölgesi (Kaynak: Url-1).

Osmanlı ve Bizans dönemlerinde liman ve ticaret merkezi olarak kullanılan Karaköy, 19. yüzyılda ticari faaliyetlerini artırarak ana ulaşım noktası olma özelliğini kuvvetlendirmiştir (Duman, 2012). Aynı zamanda bu bölge, Galata'ya olan yakınlığı ve ticari karakteri sebebiyle Levantenler için de 19.yüzyıl ve sonrasında sıklıkla kullanılmış ve o dönemin kültürel izlerini kent mekânında taşımaktadır (Okyay & Binan, 2017).

Bu kapsamda çalışma alanının geçmişten bu yana sahip olduğu mekânsal işlevlerin kendini koruması, kentlinin belleğinde oluşturduğu görüntüler ve kente dair oluşturduğu kodlamalar bakımından oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca geçmişten bu yana alanın erişilebilir özelliğini koruması ve ulaşım ağının merkez noktalarında yer alması ile Karaköy bölgesi gündelik hayatta birçok kullanıcının uğrak noktası olma özelliğini taşımaktadır. Bu bağlamda bir etkileşim alanı olarak da tanımlanabilecek olan Karaköy bölgesinde yapımı devam eden Galataport Projesi'nin kentsel bellek ve kentsel algı çerçevesinde incelenmesi kentin stratejik konumu ve tarihi sebebiyle önem arz etmektedir (Şekil 2).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Galataport Projesi'nin sınırları (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Galataport Projesi ve Karaköy Bölgesi İçin Kentsel Analizler

Galataport Projesi ve Karaköy yakın çevresinde, alanın tarihi geçmişinden gelen ve bugüne kadar korunabilmiş çok sayıda tescilli yapı bulunmaktadır. Bu anlamda kent dokusunun büyük ölçüde korunumunu sürdürdüğü söylenebilmektedir. Mimar Sinan eseri Kılıç Ali Paşa Camii, 2. derece kültür varlığı olan Çinili Han ve 1937 yılında inşa edilmiş olan Karaköy Yolcu Terminali bu yapılardan bazılarıdır (Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5). Son yıllarda alanın geçirmiş olduğu değişimler ve alana yapılan müdahaleler eski yapıların yenilenerek kullanımlarının değiştirilmesiyle oluşmuştur. Galataport Projesi inşaatı öncesinde kentsel dokunun çok fazla değişime uğramadığı tarihi yapıların kullanımlarının ve işlevlerinin değiştiği bilinmektedir.

Şekil 3. Kılıç Ali Paşa Camii (Kaynak: Url-2)

Şekil 4. Çinili Han (Kaynak: Url-3)

Şekil 5. Karaköy Yolcu Salonu (Kaynak: Url-4)

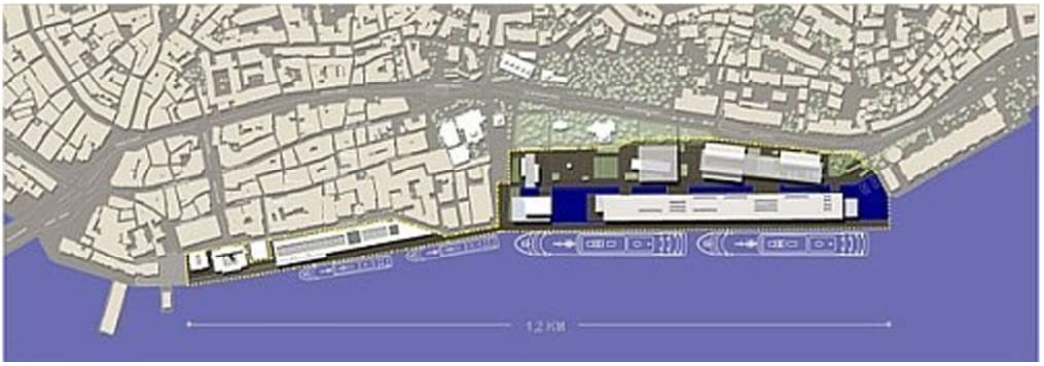
Alan incelemesi yapıldığında, bölgede ticari yapıların sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bölge çevresindeki dini yapılar da alanda belirgin olarak yer almaktadır. Bölgenin mevcut durumunu inceleyen bir çok çalışmada, Karaköy'ün önceki dönemlerindeki baskın özelliği olan ticaret işlevinin değişmekte olduğu vurgulanmaktadır. Tepeli'nin (2015) çalışmasında da birçok yapının işlev değiştirerek kafe ve restorana dönüştürüldüğü tespit edilmiştir. Bu kapsamda, alandaki yapıların kafe, restoran, eğlence birimleri gibi mekânsal niteliklere dönüştürülmesiyle bölgedeki kullanıcı profili de değişmekte ve haftanın her günü Karaköy'ün kullanıcı yoğunluğuna sahip olmasını sağlamaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Galataport Projesi

Galataport projesi ile Karaköy bölgesine kültürel, ticari ve turistik bir nitelik kazandırılması hedeflenmektedir. Proje, 1.2 kilometrelik sahil şeridinde; 100.000 metrekarelik bir açık alanı ve 151.66 metrekarelik bir inşaat alanını kapsamaktadır (Tabanlıoğlu Mimarlık, 2001, Url-5).

Projenin içeriği incelendiğinde Galataport Projesi'nin yerli ve yabancı turistler ile İstanbul'da yaşayanlar tarafından günün her saatinde kullanımını destekleyen bir kullanım programı geliştirildiği gözlemlenmektedir (Şekil 6). Tabanlıoğlu Mimarlık Ofisi'nin hazırladığı proje kapsamında sanat müzesi, oteller, restoranlar, barlar, yiyecek içecek birimleri, hediyelik eşya mağazaları, alışveriş merkezleri, ofis alanları, sergi alanları, otoparklar ve çeşitli satış noktaları tasarlanacaktır. Projenin çevresinde bulunan tarihi ve doğal nitelikte kentsel ögeler ve yapılar ile bir bütünlük oluşturması beklenmektedir. Bu bağlamda, Tophane Meydanı ve tarihi saat kulesinin çevresi yeniden düzenlenmiş ve bu noktalar ile ilişkili olan yerler ile birlikte kent içerisinde simgesel / odak bir bölge oluşturulması beklenmektedir

Şekil 6. Galataport Projesi planı (Kaynak: Url-5)

Galataport Projesi inşaat süreci devam ederken proje ile ilgili güncel tartışmalar da sürmektedir. Bu tartışmaların ana nedeni, proje etkisiyle Karaköy'ün tarihi ve mekânsal değerlerinin bozularak kaybolacağı endişesidir. Buna ek olarak, kamuoyuna yansıyan bir başka tartışmalı konu ise, Galataport projesinin insan-deniz ilişkisini bozacağı ve sahil şeridine yapılan bu müdahale ile sosyal dokunun olumsuz yönde etkilenmesidir (Balcıoğlu, 2014).

Bulgular

Çalışma kapsamında çalışma alanı olarak belirlenen Karaköy bölgesinin Galataport Projesi'nin varlığından nasıl etkilendiğini gözlemlemek ve projenin etkisiyle bölgedeki değişim sürecinden bu bölgenin kullanıcılarının farkındalık durumlarının tespiti hedeflenmiştir. Sözü geçen değişim sürecinin kullanıcıların algıları ve kentsel bellek üzerine olan etkileri pilot anket çalışması, fotoğraflama ve video gözlemleri ile haritalama çalışması üzerinden değerlendirilmektedir. Kullanılan yöntemlere ilişkin bulguların değerlendirilmesinde Lynch'in kenti tanımlama biçimleri ve kenti kodlama ilişkileri dikkate alınmıştır.

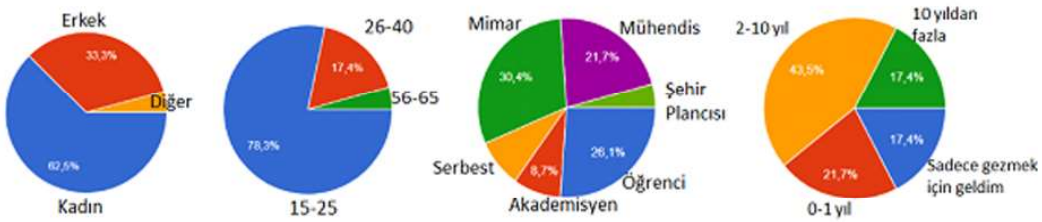
ISBN: 978-605-80820-1-4

Anket Çalışması Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Karaköy Kemeraltı Bölgesi'nin geçirdiği değişimini inceleyen Tepeli (2015), bölgede açık uçlu sorulara dayanan bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Sözü geçen anket çalışmasının kurgusu, sınırlı seçeneklerden oluşan cevaplar içermemesi bakımından bu çalışma için de yönlendirici bir kaynak olmuştur. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen pilot anket çalışmasında ise, kullanıcıların Galataport ve yakın çevresini algılama ve kodlama biçimlerine yönelik özgün cevapları üzerinden çıkarımlar üretilmiştir.

Karaköy bölgesinde herhangi bir nedenle vakit geçiren kullanıcılardan oluşan ve 2017 yılının Aralık ayında 30 kişiyle gerçekleştirilen anket çalışması kendi içerisinde iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde anket görüşmesi yapılan kullanıcıların profilini belirlemek ve bir dağılım gerçekleştirebilmek için görüşmecilerin cinsiyet, yaş, meslek, nerede yaşadıkları (İstanbul'un hangi bölgesinde veya başka bir ilde) ve ne kadar süredir İstanbul'da bulundukları sorulan sorularla belirlenmiştir. Anketin ikinci bölümünde Karaköy bölgesini bilen / kullanan insanlara bölgenin son zamanlarda Galataport Projesi'nin etkisiyle geçirdiği değişimin ne kadar farkında olduklarını anlayabilmek amacıyla açık uçlu sorular yönlendirilmiştir. Bu kapsamda anketin ikinci bölümünü oluşturan sorular kullanıcıların Karaköy bölgesiyle kurdukları ilişkiye yönelik olarak; bu bölgeyi kullanım amaçları, kullanım sıklıkları, bölgeye nasıl erişim sağladıkları ve Karaköy bölgesini imgesel olarak tarifleme biçimleriyle ilgilidir. Bu bölümdeki sorular ile görüşmecilerin Karaköy bölgesini nasıl algıladıklarını ve Galataport Projesi'nin varlığıyla kente dair oluşturdukları belleğin ve kenti kodladıkları görüntülerin bu süreçten nasıl etkilediğini gözlemleyebilmek amaçlanmıştır.

Anket sonuçları kullanıcıların cinsiyet, yaş aralıkları, meslek dağılımları ve İstanbul'da yaşama sürelerine göre değerlendirilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların "%62'sini" kadınlar, "%33'ünü" erkekler oluşturmaktadır ve anketin birinci bölümünü oluşturan kullanıcı profilini belirlemek için yönlendirilen soruların sonuçları aşağıda sunulmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Bölüm 1, Kullanıcı Profili Analizi: (1) Kadın – Erkek Oranı, (2) Yaş Dağılımı, (3) Meslek Grubu, (4) Katılımcıların İstanbul'da Bulunma Sebepleri.

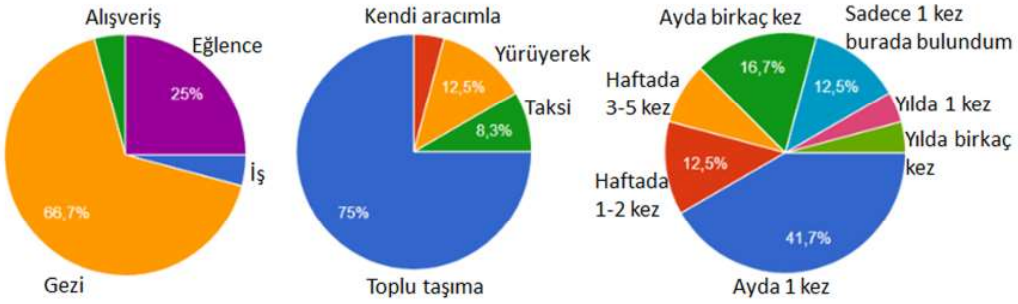
Anket çalışmasının birinci bölümünde Karaköy bölgesinin kullanıcıların yaşamlarını geçirdikleri bir alan mı, yoksa bu bölgede bir turist olarak mı bulunduklarını anlamak üzere Karaköy'e İstanbul'un hangi ilçesinden geldikleri ya da İstanbul dışından bu bölgeye geliniyorsa hangi şehirden geldikleri sorulmuştur (Tablo 3). Sonuçlara göre en çok Beyoğlu bölgesinden bu bölgeye kullanıcı ziyaret etmektedir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 3. Katılımcıların yaşadıkları yerler ve yanıtlar

Katılımcıların Yaşadıkları Yerler	
Beyoğlu İlçesi (bulunduğu ilçe):	6
Beşiktaş İlçesi (en yakın komşu ilçesi):	7
İstanbul Avrupa Yakası diğer ilçeleri: (Eminönü, Fatih, Küçükçekmece, Sarıyer)	6
İstanbul Anadolu Yakası ilçeleri: (Üsküdar, Kadıköy, Maltepe, Ataşehir)	4
Diğer İller:	7

Anket çalışmasının ikinci bölümünde ilk olarak kullanıcıların Karaköy bölgesini kullanım amaçları, kullanım sıklıkları ve alana nasıl erişim sağladıkları analiz edilmiştir (Şekil 8). Karaköy bölgesini kullanıcılar temel olarak gezmek amacıyla ziyaret etmektedirler. Bunun yanı sıra, bölge esnafı da alan içerisinde yerini almaktadır. Aynı zamanda kullanıcılar alanı son yıllarda yeme-içme mekânlarının fazlalığı dolayısıyla da kullandıklarını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak, alanda toplu taşıma araçlarının sefer yoğunlukları, tramvay istasyonunun varlığı ve taksi ile ulaşımın da rahat bir biçimde olması alanda bir geçiş noktası potansiyeli oluşturmaktadır. Ayrıca, alana çevre bölgelerden yürüyerek ulaşımın da sağlanabiliyor olması alanın tercih edilebilirlik düzeyini artırmaktadır.

Şekil 8. Bölüm 2, Kullanıcı Analizleri: (1) Katılımcıların bölgeyi kullanım amaçları, (2) Katılımcıların bölgeye ulaşım tercihleri, (3) Katılımcıların bölgeyi kullanım sıklıkları.

Anket çalışmasının ikinci bölümünün devamındaki sorular kullanıcıların Karaköy bölgesini algılama ve tanımlama biçimleri konusunda kurgulanmıştır. İlk olarak Karaköy'ü hangi kent imgesi ögeleriyle tanımladıklarını ve bu bölgeyi nasıl algıladıklarını ölçmek hedeflenmiştir (Tablo 4). Sonrasında bölgedeki değişimin ve Galataport Projesi'nin ne kadar farkında olduklarını, projeden beklentilerini ve alanın geçirmekte olduğu değişim sürecinin kullanıcıların kentsel belleklerini nasıl yönlendirdiğini değerlendirmek amacıyla çeşitli sorular eklenmiştir.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 4. Katılımcıların Karaköy'ü kodladıkları yerlerin analiz edilmesi

Kişisel deneyimlerinize göre; Karaköy bölgesindeki en işlek sokak/genelde kullandığınız yer neresidir?	Sonuçlar
Kafeler ve Grafitiler Bölgesi	9 yanıt
Fransız Geçidi	5 yanıt
Tramvay İstasyonu	4 yanıt
İskele Meydanı	3 yanıt
Güllüoğlu Pastanesi	3 yanıt
Galata	3 yanıt
Kemeraltı Caddesi	2 yanıt
Kılıç Ali Paşa Camii Sokağı	1 yanıt

Bu soruların yanıtlarında, kullanıcılar Karaköy'ü sırasıyla kafeler ve grafitiler bölgesi, Galata, İskele Meydanı, Tramvay İstasyonu, Güllüoğlu Pastanesi ve Fransız Geçidi mekânlarında kullandıklarını belirtmişlerdir. Kullanıcıların Galataport ve yakın çevresinin son yıllarda geçirmekte olduğu değişimin ne kadar farkında olduklarını ölçmek amacıyla kendilerine yönlendirilen sorularda ise "9" katılımcının projeyi bilmedikleri gözlemlenmiştir. "8" katılımcı bölgenin sürekli inşaat halinde olmasından ve gürültü kirliliğinden rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Baskın olan ifadeler ise deniz ve kent ilişkisinin Galataport Projesi sebebiyle kesildiği olmuştur. Aynı zamanda bölgedeki yaya sirkülasyonunda zorluklar yaşanıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra elde edilen cevaplar içerisinde proje sebebiyle alanın sürekli temizleniyor olması görüşme yapılan kullanıcılar tarafından olumlu bir durum olarak nitelendirilmiştir. Kullanıcıların Galataport Projesi tamamlandığı zaman bölgedeki değişimin nasıl olacağını düşündükleri soruların yanıtlarında ise bölge esnafı kullanıcı profilinde değişimler olarak turist sayısının artacağını ve bölge ekonomisinin güçleneceğini, dolayısıyla olumlu bir değişiklik olabileceğini ifade etmiştir. Bir diğer yandan bölgenin ziyaretçileri ve gündelik hayatta kullanıcıları Karaköy bölgesinin tarihi dokusunun projeyle birlikte bozulacağını ve iskele bölgesinin imgesel değerini kaybedeceğini ifade ederek projenin etkilerini olumsuz olarak tanımlamışlardır.

Galataport bölgesi ve Karaköy yakın çevresinin kentsel bellekteki yerini analiz edebilmek için görüşmecilere Galataport'u adres olarak nasıl tarifleyecekleri sorusu yönlendirilmiştir. Bu kapsamda "8" görüşmeci tramvay bölgesi üzerinden alanı tarif etmeyi seçmişlerdir. Diğer baskın olabilecek yanıtlar ise iskele, Galata köprüsü ve İstanbul Modern'dir. Kullanıcılar projenin kullanılır duruma gelmeye başlamasıyla birlikte iskele algısının değişeceğini beklediklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, görüşmecilerin proje tamamlandıktan sonra en büyük endişelerinin bölgedeki tarihi dokunun bozulması yönünde olduğu tespit edilmiştir. Bölgenin ziyaretçileri projeyle birlikte kalabalığın artacağını öngörüp bu durumu olumsuz olarak nitelendirirken, bölge esnafı kalabalığın artacak olmasını olumlu bir beklenti olarak ifade etmişlerdir.

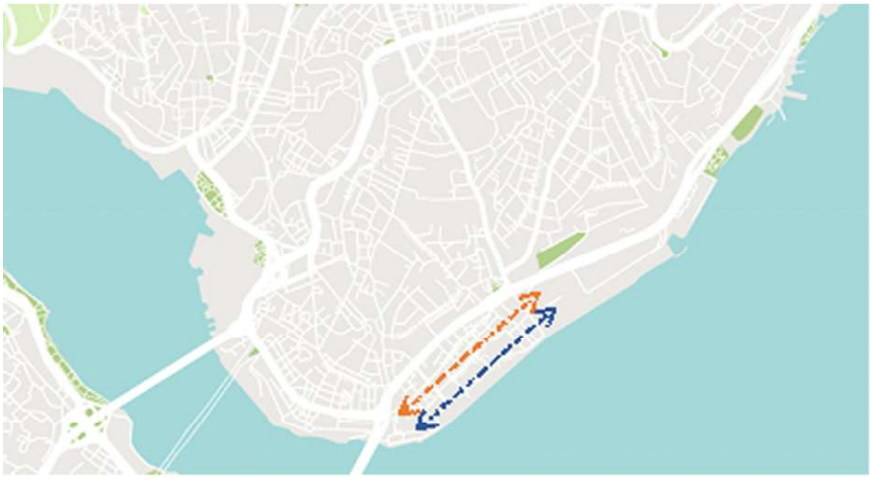
Gerçekleştirilen anket çalışmasıyla bölgeyi ziyaret ve vakit geçirmek amacıyla kullanan katılımcıların Galataport Projesi sürecini kentin bağlamından uzak, aynı zamanda ticari kaygı ile geliştirilen ve tarihi değerler ile ilişkisiz bir dönüşüm süreci olarak nitelendirdikleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte bölge içerisinde yeme-içme mekânları gibi gündelik hayatta kullanılan ve tercih edilen yerler olsa bile kullanıcıların projeyi Karaköy kimliği ile ilişkilendiremedikleri ve bu sebeple kentsel belleğin değişmekte olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Görüşme yapılan kullanıcılar, günümüz koşullarında bölgede eski ve yeni

ISBN: 978-605-80820-1-4

dokunun bir arada oluşu farkındalık yaratıyor olsa da bir süre sonra alanın tarihi değerini kaybedeceği endişesinde olduklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra bölge esnafı ticari faaliyetlerin projeyle birlikte artacağını ve ekonominin güçleneceğini öngörmektedirler. Fakat kentsel belleğe dair değişimlerin olmasının kaçınılmaz olacağını vurgulamaktadırlar.

Fotoğraf ve Video Çalışmalarının Değerlendirilmesi

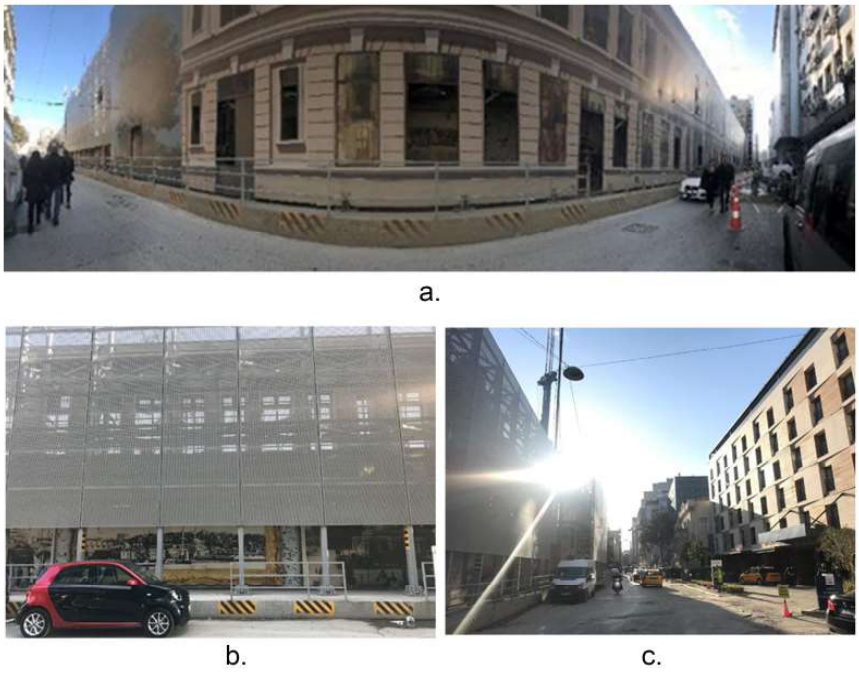
Yapılan anket çalışmasının sonuçlarıyla birlikte fotoğraflama ve video gözlemleri ile gündelik hayatta Galataport Projesi ve Karaköy yakın çevresinin kullanımına ve mevcut durumuna yönelik çıkarımlar yapılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, anket çalışmasında en işlek bölge olarak ifade edilen ve kullanıcıların Karaköy bölgesini eşleştirdikleri yerlerden olan kafeler ve grafitiler bölgesi ve kullanıcılar tarafından deniz / kent ilişkisinin kaybolduğu, kirlilik ve gürültünün olumsuz etkilerini gösterdiği bölge olarak tarif edilen Galataport projesinin yürütüldüğü aks yoğun kullanılan alanlar olarak gözlemlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. İmgesel sonuçların incelendiği alanlar: Turuncu - Kafeler ve Grafitiler Bölgesi, Mor - Galataport Projesi inşaat alanı (Yazar tarafından üretilmiştir.)

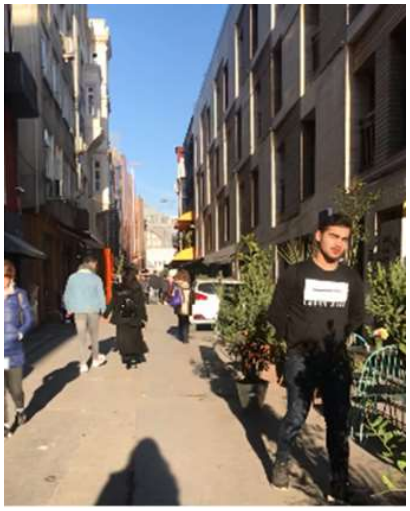
Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen fotoğraflama çalışmalarında Galataport Projesi'nin sürdürüldüğü aksta anket çalışmasında çıkan sonuçları doğrular nitelikte saptamalarda bulunulmuştur. Deniz ve kent ilişkisi sokak boyunca engellenmiş durumdadır. Bunun yerine projenin strüktürü uzun bir aks boyunca kent için "engel" niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda sokak algısı önceden denizle ilişkili olabilirken mevcut durumda etkileşim tamamen engellenmiştir. Aynı zamanda proje alanını çevreleyen sokak boyunca araç trafiği ve yaya akışının birbirinden ayrılmadığı ve bu anlamda yayalara yönelik erişimde zorluklar yaşandığı gözlemlenmiştir (Şekil 10).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 10. Proje alanı ve çevresinin incelenmesi: (a) Sokak algısının proje etkisiyle bir engel niteliğine dönüşmesi, (b) Proje etkisiyle insan-deniz ilişkisinin kesilmesi, (c) Proje etkisiyle yaya aksının kesintiye uğraması (Kaynak: Yazar arşivi)

Kafeler ve grafitiler bölgesinde ise mekânsal programların yeme-içme ve eğlence yapıları olarak kullanılması nedeniyle yayaların bu bölgede yoğunluğunun arttığı gözlemlenmiştir (Şekil 11). Dolayısıyla bu alandaki yapıların işlevlerinden dolayı kullanıcılar buradaki mekânları oldukça aktif kullanmaktadırlar ve bu bölgede Galataport Projesi'nin inşaat sürecine ilişkin etkiler fotoğraf ve gözlemlere yansımamıştır.

Şekil 11. Kafeler ve Grafitiler bölgesi, yaya kullanımı (Kaynak: Yazar arşivi)

Video çalışmalarıyla oluşturulan gözlemlerde Galataport Projesi'nin inşaat çalışmalarının yoğunluk gösterdiği sokak boyunca gürültü ve kirlilik sorunlarının olduğu, ayrıca sokak

ISBN: 978-605-80820-1-4

boyunca varlığını gösteren inşaat malzemelerinden dolayı yayaların yürüyüşlerinin aksadığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak anket çalışmasını ve fotoğraf gözlemlerini destekler nitelikte, deniz algısının tamamen kaybolduğu çıkarımı yapılmıştır (Şekil 12).

Şekil 12. Galataport Projesi inşaat süreci, fotoğraflama çalışması: (a) Proje inşaat süreci, (b) İnşaat süreciyle birlikte deniz algısının kaybolması (Kaynak: Yazar arşivi)

Kafeler ve grafitiler bölgesinde gerçekleştirilen video gözleminde ise değişen mekânsal fonksiyonların bu bölgeyi dinamik tuttuğu gözlemlenmiştir. Anket çalışmasının sonuçlarında da görüldüğü gibi bu alan kullanıcıların yoğunluğu sebebiyle 'işlek bölge' özelliği taşımaktadır.

Haritalama

Kullanıcıların Galataport'u hafızalarında nasıl konumlandırdıklarını ve kent içerisinde nasıl bir ilişki kurduklarını anlayabilmek amacıyla anket çalışmasına verilen cevaplar doğrultusunda haritalama denemeleri yapılmıştır.

Bu kapsamda kullanıcılara yönlendirilen, Galataport bölgesini adres olarak nasıl tarif edersiniz sorusunda cevap olarak elde edilen bölgeler / imgeler kent haritasına işlenmiştir (Şekil 13). Galata Köprüsü, Tramvay İstasyonu, Karaköy İskelesi, Tophane ve İstanbul Modern kentlinin bu bölgeyi tarif etme kurgusunda imgesel bir ağ oluşturmaktadır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 13. Kullanıcıların bölgeyi zihinlerinde kodladıkları /adres olarak tarifledikleri yerler (2018 Google Earth hava fotoğrafı üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.)

Kullanıcıların Karaköy bölgesini kentsel belleklerinde hangi imge ya da alanlarla tanımladıklarını anlayabilmek amacıyla sorulan soruda alınan yanıtlarda ise Galata Kulesi, Ziraat Bankası, Fransız Geçidi, kafeler ve grafitiler bölgesi, Kılıç Ali Paşa Camii ve İstanbul Modern yer almaktadır (Şekil 14).

Şekil 14. Kullanıcıların Karaköy bölgesini eşleştirdiği görüntüler (2018 Google Earth hava fotoğrafı üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.)

Bu bağlamda kentlilerin bu bölgeyi tarif ederken belleklerinde kullandıkları ögelerle bu bölgeyi kentsel bellekte kodladıkları yerlerin kısmen örtüştüğü saptanmıştır. Buna yönelik

ISBN: 978-605-80820-1-4

olarak iki farklı haritalama çalışmasının çakıştırılmasıyla bellek ve kent imgesi üzerinden haritalama sonuçlandırılmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Görüntü ve adres haritalarının bir arada kullanılmasıyla elde edilen ağ görünümü (2018 Google Earth hava fotoğrafı üzerinden yazar tarafından üretilmiştir.)

Sonuç

Tarihleri boyunca birçok değişim ve dönüşümden kültürel anlamda etkilenen kentsel mekânlar, kente dair belleği oluşturan ve günümüze yansıtan başlıca temsil alanlarıdır. Bu bağlamda tarihi ile ilişki kuran ve günümüzde tarihi özelliklerine dair izleri sürdüren kent mekânları, kentin tanımlanmasına önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, kentlerin kullanıcılar tarafından algılanış biçimleri ve kenti hafızalarında kodladıkları ögelerle oluşturdukları kentsel bellek kavramı önem ifade etmektedir.

Çalışma sonucunda Karaköy'deki yapıların mekânsal niteliklerinin değişim içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki yapıların işlevleri itibariyle kafe ve restoranlar bölgeleri ile eğlence niteliği taşıyan alanlara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Karaköy'de kentsel belleğin sürekliliği, günümüzde yeniden oluşturulan tüketim mekânları, Galataport Projesi alanında değerlendirildiğinde anket yoluyla görüşülen kullanıcıların bu konudaki farkındalık düzeylerinin ölçülmesi mümkün hale gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket çalışması, fotoğraflama ve video gözlemleri, haritalama çalışması yöntemleri kullanılarak birbiri ile etkileşimli süreçler ve sonuçlara yönelik çıkarımlar üretilebilmiştir. Bu çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde kullanıcıların verdikleri yanıtlar, Karaköy bölgesinin kentli için makro ölçekte tarihi bir anlam ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Mikro ölçekte ise bölgedeki değişim süreci konusunda kullanıcıların farkında olduğu, bu sürece yönelik kenti tarif ettikleri kent imgesi ögelerinin ve yerlerin değişebileceği yönünde yanıtlar alınmıştır (Tablo 5).

ISBN: 978-605-80820-1-4

Tablo 5. Kullanıcıların Karaköy'ün mevcut durumunu üst ve alt ölçekte değerlendirmeleri

Makro Ölçek	Mikro Ölçek
Tarihi	Değişim Süreci
Geçiş Noktası	Rant Odaklı
Deniz-İskele-İnsan İlişkisi	Ticari ve Tüketim Odaklı Mekânlar

Kullanıcıların Galataport Projesi'nden beklentileri ve bu bölgedeki gündelik hayatın ve kentsel algının nasıl değişebileceğinin araştırıldığı çalışmada, Galataport Projesi'nin Karaköy'deki gündelik hayatı etkileyebilecek bir güç olacağı çıkarımı yapılmıştır. Galataport Projesi tamamlandığı zaman Karaköy bölgesinde, kullanıcıların beklentileriyle birlikte proje alanının kullanımının da değişeceği ve beraberinde kentsel bellek ve algı düzey ve biçimlerinin de değişeceği yönünde görüşler aktarılmıştır. Bu durum Karaköy'ün sahip olduğu tarihi potansiyeli bakımından değerlendirildiğinde, kent belleğinin Galataport Projesi'nden önemli ölçüde etkileneceği ve değişeceği ortaya konmaktadır.

Notlar

* Bu bildiri İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı 2017-2018 Güz Dönemi'nde yürütülen "KET521E - Research Methods for Urban Design" dersi kapsamında hazırlanan çalışmadan yeniden üretilmiştir. Dersin diğer yürütücüsü Doç. Dr. Dilek Yıldız'a katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

* Bildiri içerisinde kullanılan tablolar ve diyagramlar yazar tarafından üretilmiştir.

Kaynaklar

Castells, M., (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*; çev. Ebru Kılıç, 2.cilt, "Kimliğin Gücü", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Duman, R., (2012). Osmanlı Dönemi Liman Kentleri, *Vapur Donatanları ve Acenteleri Derneği, Aylık Yazı Dizileri*, İstanbul.

Harvey, D., (2013). *Asi Şehirler*, Metis Yayınları, İstanbul.

Lynch, K., (1960). *The Image Of The City*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts (USA).

Molavi, M., Rafizadeh, I., Rafizadeh, E., (2017). Is Collective Memory Impressed by Urban Elements, *Management Research and Practice*, 9 (1).

Okyay, G. G., Binan, D. U., (2017). Bir Kültürel Miras Alanı Olarak Karaköy-Tophane Bölgesi'nin Sahip Olduğu Değerlerin İrdelenmesi, *Tasarım + Kuram Dergisi*, sayı: 23, ss. 15-38, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Porzi, L., Buló S. R., Lepri, B., Ricci, E., (2015). Predicting and Understanding Urban Perception with Convolutional Neural Networks, MM'15, 26-30 Ekim, Brisbane, Australia.

Rossi, A., (1982). *The Architecture of the City*, MIT Press, The Institute for Architecture and Urban Studies and The Massachusetts Institute of Technology, New York.

Tepeli, Ö. (2015). *Kentsel Mekânda Kimliğin ve Belleğin Proje Etkisiyle Değişimi: Kemeraltı Bölgesi,* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ISBN: 978-605-80820-1-4

İnternet Kaynakları

Balcıoğlu, A. (2014). (http://www.arkitera.com/haber/23509/10-maddede-galataportun-hikayesi) Erişim Tarihi: 30.12.2017.

Beyoğlu Belediyesi. (http://www.beyoglu.bel.tr/rehber/detay/Beyoglu-Haritalari/) Erişim Tarihi: 03.01.2018.

Url-1. Çalışma alanı, Galataport Projesi sınırları ve Karaköy bölgesi (https://www.emlakdream.com/galataport-projesi-icin-dugmeye-basildi/) Erişim Tarihi: 25.12.2017.

Url-2. Çinili Han. (http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/karakoy-cinili-gumruk-han/) Erişim Tarihi: 25.12.2017.

Url-3. Karaköy Yolcu Salonu. (http://www.arkitera.com/haber/28425/karakoy-yolcu-salonu-galataporta-kurban-gitti) Erişim Tarihi: 25.12.2017.

Url-4. Kılıç Ali Paşa Camii. (http://tarihiyerler.istanbul/index.php/kilic-ali-pasa-camii/) Erişim Tarihi: 25.12.2017.

Url-5. Galataport Projesi Planı. (http://www.tabanlioglu.com/?s=GALATAPORT) Erişim Tarihi: 03.01.2018.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Mekânsal Üretim ve Tüketim İlişkilerinde Toplumsal Sendromlar: Şanlıurfa Topçu Meydanı Örneği[1]

Zemzem TAŞGÜZEN[1], Elif Ebru YILMAZ[2]

[1]Mardin Artuklu Üniversitesi Mimari Restorasyon Bölümü
[2]Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü
ztasguzen@gmail.com, zemzemtasguzen@artuklu.edu.tr,yilmazebruelif@gmail.com

Özet: *Şanlıurfa Topçu Meydanı örneği, kentin eski ve yeni yerleşim bölgeleri arasındaki stratejik konumu, yaklaşık yüzyıllık tarihi içerisinde geçirdiği değişim ve adaptasyon süreçleriyle beraber parçalanarak; bugün sınırlarını tanımlayan hastane, konut, işyeri ve kamu yapıları gibi birbirinden farklı mekânsallıklarla çevrelenmiş olması bakımından kritik bir öneme sahiptir. Meydan, bu yapılar arasında merkezileşmiş ancak karma kullanım imkânlarına rağmen sadece içinden geçilip gidilen; duyuru, reklam panoları ve eklektik tarihi ögelerle seyre sunulan bir dekor mekân halini almıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan önce fizyolojik ve işlevsel açıdan bir meydan olma özelliğinden yoksun olan bu alan, yerel halkın milis güçlere karşı gösterdiği savunma ve başarıyı simgeleyen toplumsal bir mekâna dönüşmüş; Topçu Meydanı ismini almıştır. Şanlıurfa'daki ilk kentsel kimlik bilincinin temsil mekânı olan bu alan, 1960'lı ve 1970'li yıllarda inşa edilen Valilik Binası, Adliye Sarayı ve mevcut Şehbenderiye Camisi'yle beraber dini ve idari bir kontrol merkezi haline gelmiştir. Yıllar içerisinde aşama aşama yapılaşarak siyasallaştırılan meydanın, 2011 yılında yine aşama aşama yıkılarak kamusallaşma yolu açılmıştır. Yıkım sürecinden sonra ortaya çıkan boşluk, duyarlı birey ve sivil toplum örgütlerinin fikir ve öneri geliştirdikleri bir kamusal tartışmayı tetiklemiş; ancak, yerel yönetim özel bir proje kapsamında meydanı; zemin altı otoparka ve yüzeyi tamamen sert zeminden oluşan bir miting alanına dönüştürmüştür. Meydan, kentin tarihi ve toplumsal yaşamıyla hiç alakası olmayan bir karakter ile tanımlanarak 'Rabia' ismini almıştır. Meydanın yeni morfolojik yapısı, nesneler ve seyre sunulan imgeler; toplumsal bellek ve toplumsalı tanımlayan içkin ilişkiler ağında manipülasyona yol açmış; mekân üzerinden kentin ilk semboller tartışması gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı anıtsal değere sahip bir kent boşluğunun, tarihsel süreç içinde geçirdiği morfolojik dönüşümleri, mekânın sömürgeleştirilme süreçlerindeki iktidar araçlarını ve bu dönüşümlerin toplumsal pratiklere etkilerini araştırmakla beraber; mekânsal üretim ve tüketim biçimlerinin tetiklediği toplumsal semptomları sorgulamaktır. Bu çalışmada, tasarlanan mekân ile algılanan mekân arasındaki gerilimden ortaya çıkan söylemsel çeşitliliğe ve tarihsel imgelerin güncel kitlesel üretimine odaklanılacaktır. Bu bağlamda saha çalışması, arşiv ve literatür taraması birbirini destekler nitelikte yürütülerek; mevcut yapı ve sembol görselleriyle beraber sözlü tarih çalışmalarından yararlanılacaktır. Meydana dair yapısal ve görsel veriler, işlevleri ve ölçülebilir kriterlerinden ziyade temsil ettikleri ve/veya tetikledikleri imgeler, fikirler ve analojilere dikkat çekmek amacıyla kullanılacaktır. Mekânsal form ve algı ilişkisini fizyolojik şablonlarla karakterize etmek yerine, Lefebvre'nin 'kamusal ve temsil mekânlarına' dair çözümlemeleri benimsenerek; imge ve temsiller arasındaki ilişki Deleuze ve Guattari'nin 'yersiz-yurtsuzlaşma' kavramı üzerinden fragmanter bir yapıyla aktarılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Şanlıurfa Topçu Meydanı, toplumsal bellek, kamusallık, dekor mekân, yersiz-yurtsuzlaşma*

[1] Bu çalışma Elif Ebru Yılmaz ve Zemzem Taşgüzen'in eş yazarlığında hazırlanmıştır.

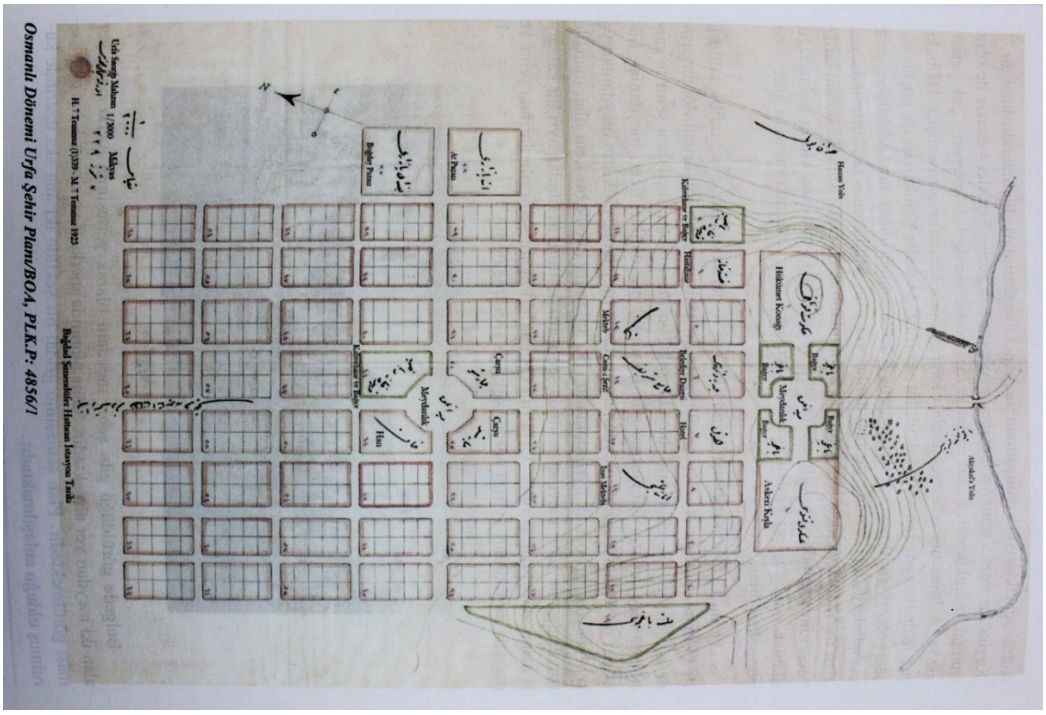
ISBN: 978-605-80820-1-4

Giriş

Mezopotamya'nın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Şanlıurfa, coğrafi imkanlarının yanı sıra; askeri ve ticari yollar üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur.

'Peygamberler Şehri' olarak anılan Şanlıurfa, bu ününü Hz.İbrahim'den Hz.Eyyüb'e kadar Semavi bir çok Peygamberin doğduğu, yaşadığı ve yahut yolunun düştüğü bir bölge olarak tanınmasından alır. Günümüze kadar Sümer, Helen, Roma, Abbasi ve Osmanlı gibi farklı bir çok sosyal yapı ve inanışa ev sahipliği yapmış kozmopolit bir yerleşim bölgesi olmasına rağmen, Urfa kent kimliği bugün sadece bu İslami birikime dayanmakta ve sosyal yaşamneo feodal bir zihniyet üzerinden kurgulanmaktadır.

Kentin sur içi yerleşim bölgelerini kale ve çevresi oluştururken, sur dışının en eski mahallelerinden biri olan Dergezenli (Atatürk Mahallesi), bir sınır bölge konumundadır. Öyle ki bu bölgeye açılan sur kapısının 'yeni kapı'[1] olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Kent planlamasının kuzeye doğru yöneldiğini gösteren 1910 tarihli Osmanlı kent planında, Hükümet Konağı ve Hacı Kamil Kara Ağa Hanı (Askeri Kışla) bahçeliklerle çevrelenen ve meydanlık olarak isimlendirilen bir alana bakan karşılıklı iki yapı olarak görülmektedir (Şekil 1). Bir nevi tampon bölge olarak okuyabileceğimiz bu alan yüz yıllık tarihi içerisinde geçirdiği sosyo-siyasal ve morfolojik dönüşümlerle bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Şekil 1. 1910 Tarihli Osmanlı Kent Planı, Abdullah Ekinci,Osmanlı Urfası, 2018.

Topçu Meydanı'nın Tarihsel Süreci

Şanlıurfa Topçu Meydanı, kentin eski ve yeni yerleşim bölgeleri arasındaki stratejik konumu, yaklaşık yüzyıllık tarihi içerisinde geçirdiği değişim ve adaptasyon süreçleriyle

ISBN: 978-605-80820-1-4

beraber kent içi yaşam pratiklerini örgütleyen kritik bir öneme sahiptir. Meydan bugün, Atatürk mahallesinde bulunan tarihi Şehbenderiye Camisi önündeki Top heykelinden referansla; Doğuda Atatürk Bulvarı, Kuzeyde Halk Eğitim Merkezi ve Güneydeki hastane, konut ve iş yeri yapıları gibi çeşitli mekansallıklarla çevrelenmiş yaklaşık 50 dönümlük bir alanı tanımlamaktadır.

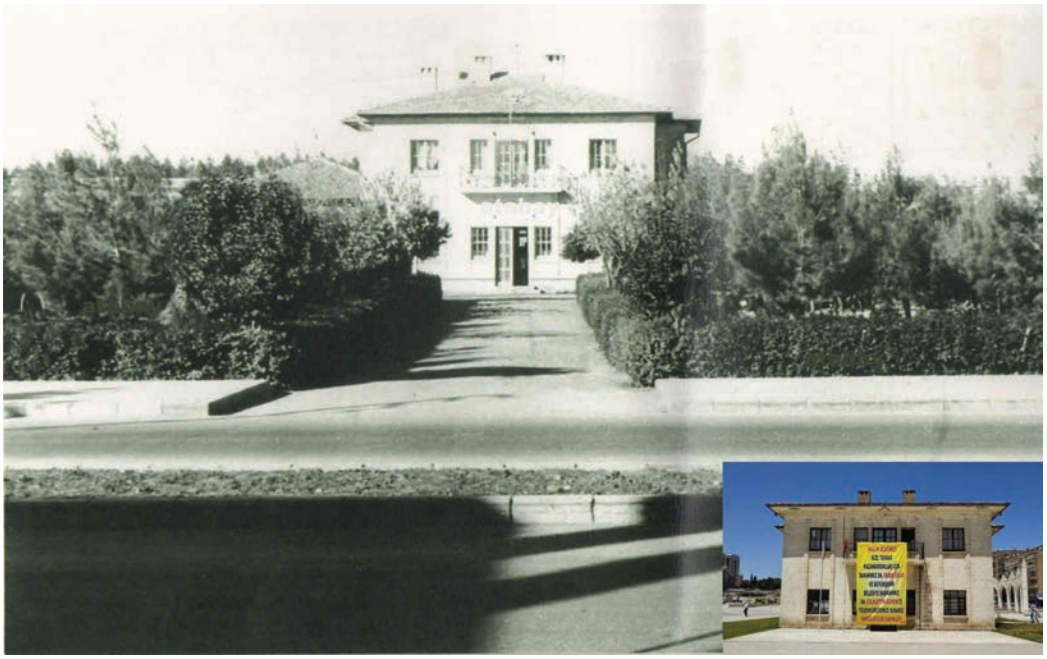
Bugün Rabia olarak adlandırılan ama Topçu Meydanı olarak anılan alanın ismi konusunda çeşitli rivayetler söz konusudur. Bu rivayetlerden en yaygın olanı Kurtuluş Savaşı'ndan önce fizyolojik ve işlevsel açıdan bir meydan olma özelliğinden yoksun olan bu alanın, yerel halkın milis güçlere karşı gösterdiği savunma ve başarıyı simgeleyen toplumsal bir mekana dönüşmüş olması ve 'Topçu Meydanı' olarak anılmasıdır. Yaygın olan rivayetlerden bir diğeri ise, bu ismin alanda zaten mevcut olan iki Osmanlı yapısından kaynaklandığıdır. Bu yapılardan biri olan Topçu Hanı günümüze kadar mevcudiyetini koruyarak ticari amaçla kullanılmış; Topçu Kışlası ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında yıkılarak yerine Vilayet Binası yapılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. 1970 yılına ait bir kartpostalda Vilayet Binası (4), Adliye Sarayı (3), Tapu Kadastro ve Halk Eğitim Merkezi (2) görünmektedir. A.Cihat Kürkçüoğlu, Fotoğraflarla Evvel Zaman İçinde Urfa, 2011.

Topçu Hanı ve bugün Sağlık Ocağı olarak hizmet veren geleneksel konut yapısı ise değişen fonksiyonlarıyla beraber günümüzde hala kullanılmaktadır (Şekil 3). Cumhuriyet döneminde, Şehbenderiye Camisi önündeki mahalle meydanından Topçu Kışlasına kadar uzanan yol ve geniş Çamlık[2] alan halkın piknik yaptığı, futbol müsabakaları ve zafer kutlamaları düzenlediği bir mesire alanı olarak sosyal amaçlı kullanılmıştır. 20 yy. başlarına ait Osmanlı kent planı da dahil olmak üzere söz konusu alanın ismi (Topçu Meydanı) ve işlevine dair yazılı[3] hiçbir veri bulunmamaktadır. Zaten bu isim, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toplum tarafından alana atfedilmiş, ancak 2011 ihale sürecine kadar bürokratik bir karşılık bulmamıştır.

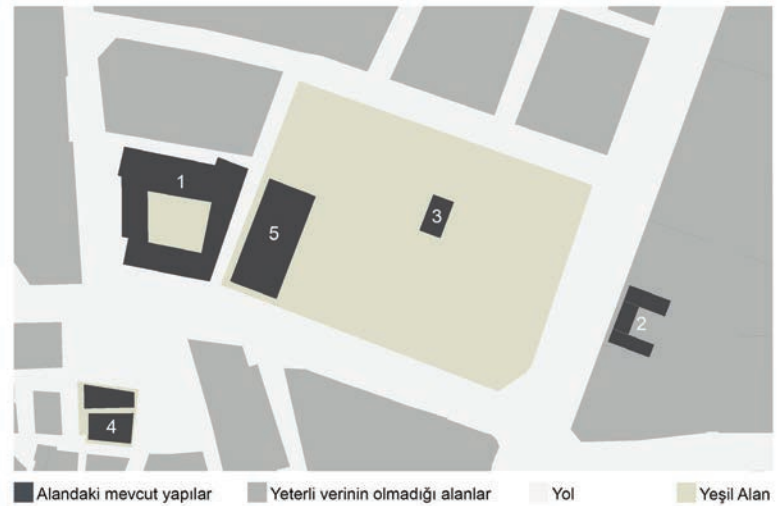
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 3. Sağlık Ocağı (fotoğrafın çekim yılı bilinmiyor), Şanlıurfa Kent Konseyi eski başkanı Yusuf Sabri Dişli arşivi

Meydana dair sürdürülen isim tartışmaları ise toplumsal söylem ve tarihi belgeler arasındaki bu boşluktan faydalanarak gelişmektedir. İktidar araçları tarafından yeniden tanımlanacak olan meydanın ismi ve işlevindeki değişim için bu boşluk kanıt olarak öne sürülmüştür. Ancak ister Milli Mücadele dönemine ait hikayeler isterse de meydanda bulunan tarihi Han ve Kışla yapıları olsun mekansal bir boşluğun söz konusu mekanı eyleyen toplum tarafından tanımlanması, otoriter hiçbir kuvvete ihtiyaç duymadan kendi gerçekliğini yaratacak değer ve güçte olmalıdır zaten. Lefebvre'e göre 'kamusal mekanı' tanımlayan açılma da bu toplumsal söylem ve dinamiklerden doğar. Boşluk görünüştedir: ''Merkezlerin metafizik bakımından vurgulanması ve değerlendirilmesi çevrelenen şeylerin değerini düşürmez'' (Lefebvre Henri, 2014, 13).[4] Toplumsal belleğirasyonelize eden birikim müşterekleşme pratikleriyle yeni mekan ve beklentiler üretmeye devam eder. Ancak değişim karşılıklıdır. Ürün ve üretici olan mekan tarafından yeniden örgütlenir: Toplumsal mekan, ''...zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar'' (Lefebvre Henri, 2014, 25).[5] 1930'lu yıllarda yapılan Tekel Binası ve depoları bu alanın sosyal işlevini değiştiren ilk hamle olmuştur. 1950 sonrası sırasıyla Vilayet Binası, Vergi Dairesi, Tapu Kadastro ve Adliye Sarayı dönemin hükümeti tarafından yaptırılarak meydan aşama aşama kamusallaşmıştır. Hızla yapılaşan ve kamusallaşan alan kentin yönetim merkezi haline gelmiş; Vilayet binası önündeki Atatürk heykelinin çevresi 'Vilayet meydanı' olarak nitelendirilmiştir. Uzun yıllar boyunca Atatürk Bulvarı ve Vilayet meydanı, tüm milli bayramlarda düzenlenen kortej ve müsamerelerin odak noktası olmuştur. Bu boşluk kent kimliğini temsil etmesine ve gündelik yaşamda aktif olarak kullanılmasına rağmen, yapılaşması ve kamusallaşması toplumsal bir tepkiye neden olmamış;Vilayet binası siyasalın yeni simgesi haline gelerek modernleşme girişimleri yapısallaşmaya başlamıştır. Alanın yapılaşmasıyla beraber aslında fiziksel olarak tam tanımlı olmayan bu 'boşluk' kentin yasama, yürütme ve yargı organlarının bir araya geldiği bir bürokrasimerkezi halini almıştır (Şekil 5). Bu arada meydan topçu heykeli çevresine sıkışmış, tüm sosyal kullanım olanaklarından mahrum bırakılmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

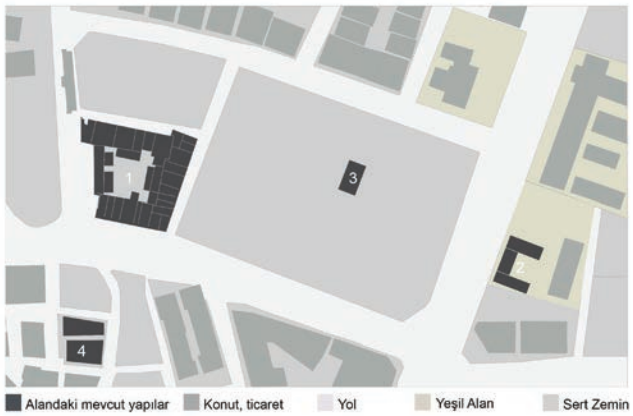

Şekil 4. Cumhuriyet'in ilk yıllarında alan. 1: Topçu Hanı, 2: Hükümet Konağı, 3: Geleneksel Konut Yapısı, 4: Şehbenderiye Camisi, 5: Tekel Binası

Şekil 5. 1950 tarihinden sonra alan. 1: Topçu Hanı, 2: Hükümet Konağı, 3: Sağlık Ocağı, 4: Şehbenderiye Camisi, 5: Tekel Binası, 6: Vilayet Binası, 7: Vergi Dairesi, 8: Maliye, 9:Tapu Kadastro, 10: Adliye Sarayı

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 6. 2011 yılında -yıkımdan sonra- alan. 1: Topçu Hanı, 2: Hükümet Konağı, 3: Sağlık Ocağı, 4: Şehbenderiye Camisi

Adını 'Rabia' Koydular

2011 yılında Vilayet binası ve diğer kurum binalarının yıkımıyla başlayan süreç, 2012 yılında son olarak Bölge İdare Mahkemesi'nin de yıkılmasıyla tamamlanır. 12 Nisan 2012 tarihinde ise 'Topçu Meydanı Projesi' adıyla ihaleye çıkarılan projenin kamuoyundan saklanarak, başta TMMOB Urfa şubesi olmak üzere yerel hiçbir sivil toplum örgütüne danışılmadan Ankara menşeili bir şirkete yaptırılması spekülasyonlara neden olur. Söz konusu proje, bin elli araç kapasiteli zemin altı otopark ve meydanın doğu cephesine sıralan ticari yapılardan oluşmaktadır (Şekil 7). Bu haliyle bile adeta bir katliam fermanı olan yeni proje mevcut bin ağacın kesilerek, alanın tamamen betonlaşacağını bildirmektedir. Projenin yaptırılma yöntemiyle beraber işlerliği ve ekolojik etkileri tartışılmış; Urfa kent dokusu ve hafızası göz ardı edilerek alanın ticarileştirilmesi tepkilere neden olmuştur.

Şekil 7. 2011 yılında ihaleye çıkarılan meydan tasarımına ait vaziyet planı ve cephe görseli, Şanlıurfa Kent Konseyi eski başkanı Yusuf Sabri Dişli arşivi.

Belediye meclisi üyeleriyle, bazı STK ve kurum temsilcileri arasında istişare ve ortak akıl teması adı altında toplantılar başlamıştır. Bu süreçte proje, beklentiler doğrultusunda revize edilir. Önerilen ticari yapılar, Topçu Hanının silüetini bozmakla beraber alanın sosyal kullanımını belli ticari kaygılar etrafında örgütleyecek olması bakımından

ISBN: 978-605-80820-1-4

rahatsızlık uyandırmıştır. Ayrıca sivil toplum örgütleri tarafından, top heykelinin bulunduğu ve bugün kavşak olarak kullanılan küçük meydan ile kurumsal yapıların yıkılmasıyla ortaya çıkan geniş alan arasında organik bir bağlantı kurulması beklenmiştir.[6] Bu doğrultuda, Topçu Hanının restore edilmesi, alanın yeniden ağaçlandırılması ve kentin iklim koşulları göz önünde bulundurularak alandaki sosyal kullanım olanaklarını arttıracak bir kentsel tasarım çalışması önerilmiştir. Ancak Belediye tarafından yapılan müdahaleler yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda önerilen yeni ticari yapılar kaldırılmış ancak sağlık ocağının batı cephesi çay ocağı olarak revize edilerek kiraya verilmiştir.Bu tartışmalar sürerken, 2012 yılının ikinci yarısında uygulama çalışmaları başlatılır. Geçen iki yıllık zaman zarfında hala tamamlanmayan proje bu kez süregiden şantiye çalışmaları nedeniyle eleştirilir. Proje tamamlanmadan alana yerleştirilen Atatürk büstünün ve Top heykelinin, kamuoyundan gelen eleştirileri bastırma amacı taşıdığı yerel gazete haberlerinin konusu olur.[7] Yapım sürecinin beklenenden daha uzun sürmesi meydan çevresinde teknik aksaklıklara yol açarak, sağlık hizmetlerinin yanı sıra yaya ve araç sirkülasyonunda çeşitli sorunlara neden olur.

2014 yılında proje tamamlandığında ise tasarımın niteliğinden önce meydan üzerinden bir isim tartışması başlar. O süreçte Mısır'da meydana gelen siyasi dönüşümler sonrası aktivist bir figür olarak ortaya çıkan Rabia, askeri darbeye karşı koyması nedeniyle müslüman toplumlarda sempati kazanmıştır. Bu sempati ile ivmelenen toplumsal vesiyasal tepkilerin yeniden ürettiği Rabia figürü, iktidar tarafından siyasi bir hamle olarak sembolleştirilmiştir. Artık Rabia, Türkiye için milli yeni bir figürdür.

Yapımı tamamlanan meydanın isminin 'Rabia' olarak değiştirilmesi, dönemin Belediye Başkanı Celalettin Güvenç tarafından öne sürülmüş; iktidara yakınlığıyla bilinen 103 STK'nın imzasıyla Belediye Meclisi gündemine taşınmıştır. Muhalif birey ve toplulukların arz ve talepleri göz ardı edilerek Meclis tarafından oylanarak kabul edilen bu değişiklikle 'Topçu Meydanı Projesi' olarak başlayan süreç 'Rabia Meydanı'olarak sonuçlanmıştır. Ancak süreç içerisinde toplum tarafındanüretilen yeni mizahi isimler çeşitlenerek artmıştır. Bunların en dikkat çekenleri 'Yap-Boz Meydanı', 'Azap Meydanı' ve 'Suriye Meydanı'[8] gibi ifadelerdir. Gündelik yaşamı olumsuz yönde etkileyen tadilat süreçleri ve dört yıllık zaman zarfında yapılan tadilatların nitelikleri meydanın 'Yap-Boz' ismiyle anılmasına neden olmuştur. Sert zeminin niteliği ve miktarı meydanın mevsimsel olarak kullanımını etkilemiş; kış mevsiminde çok kaygan olan meydan, yaz döneminde artan sıcaklık nedeniyle kullanılamadığı için 'Azap' sıfatıyla vurgulanmıştır. Yapıldığı günden bu yana yoğunlukla Suriye'li göçmenler tarafından kullanılması ise meydanın Suriyelileştiği izlenimi yaratmıştır.

Bu değişikliğe karşı ilk resmi tepki ise 'Topçu Meydanı' isminin korunması gerektiğini savunanlar tarafından başlatılan imza kampanyasıyla gündeme gelmiş; çeşitli toplantılar ve basın açıklamaları yapılmıştır.[9] İsim değişikliğinin yarattığı yankı, toplumsal eylemlerde güçlü bir karşılık bulmasa da, 'Rabia' toplum tarafından benimsenmemiş, gündelik dile sirayet etmemiş, adresler hala 'Topçu Meydanı'[10] üzerinden tarif edilmeye devam etmiştir.

Meydanın Yeni Morfolojisi

2014 yılında meydanın kamuya açılmasıyla beraber büyük bir 'hiçlikle' karşılaşıldı. Çünkü yerel yönetim uzayan süreci,önerilerin dikkate alınması ile açıklayarak toplumda büyük beklentilere yol açmıştı. Urfa'nın yapılaşma yoğunluğunun yüksek ancak yeşil alan miktarının oldukça yetersiz olduğu Bahçelievler bölgesi, nefes alabileceği serin bir açıklığı,

ISBN: 978-605-80820-1-4

yeniden tesis edilecek ağaçlı bir 'Çamlık' alanı ve çeşitli spor olanaklarını destekleyen bir sosyal mekan düşlemekteydi. Üstelik bu alan Şanlıurfa'daki ilk modern kimlik bilincinin temsil mekanı olarak milli bir değere sahipti. Ancak bu kaygı meydanın Batı cephesinde aynı aks üzerine yerleştirilen Top ve Atatürk heykeli ile sınırlı kalmıştır. Toplumsal belleğitatmin etmeyen bu çaba yerleştirilen heykel ve kaidelerin ölçeklerinden dolayı ayrıcaeleştirilmiştir. İklim koşullarının tamamen göz ardı edilmesiyle tasarlanan zeminin büyüklüğü ve bu zemin için seçilen malzeme, meydanı çevreleyen yapılarda hissedilen sıcaklığı arttırmıştır. Aynı sorun meydanda oturma alanı olarak tasarlanan donatılarda da görülmektedir zira hepsi yer döşemesiyle benzer yapıdadır. Atatürk Bulvarı'na bakan cephe üzerinde yer alan beş adet havalandırma bacasının etrafı oturma birimleri olarak tasarlanmış ancak bu bacaları örtmek için uygulanan piramidal metal ögelerden dolayı kullanılamamıştır. Ayrıca başta miting olmak üzere çeşitli etkinlikler için önerilen bu büyük sert zeminin, zemin altı otoparkın strüktürel problemlerinden dolayı yüksek kapasiteli mitingler için uygun olmadığı anlaşılmıştır.[11] Meydan bu haliyle adeta bir 'tasarlanmamış' tasarım örneği olarak sergilenmektedir.

Şehitlik Caddesi üzerinden meydana giriş yapan ana yaya aksı, Tekel Caddesi ile Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği noktaya doğru genişleyerek uzanmakta ve alanı ikiye bölmektedir. Ancak zemindeki bu vurgu anlamlı hiçbir mekana yönelmemektedir.

Şekil 8. Meydanın yeni morfolojisini gösteren Google Earth harita, 2014.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Alanın Batı yönünden bu aksı beslemesi için açılan yaya yolları ise cadde ve meydan arasındaki kot farkından ötürü kullanılamamaktadır. Batıda kalan büyük alanın meydanın merkezi gibi algınlanması ise zemindeki sekiz köşeli yıldız sembolünden kaynaklanmaktadır. Amfi oturma düzeni, bu yıldızı karşılıklı iki yay şeklinde çevrelemektedir (Şekil 8). Ancak birbirinden oldukça kopuk ve uzak kalan oturma birimleri arasında büyük bir iletişimsizlik söz konusudur. Üstelik iklimsel faktörlerin göz ardı edilerek tasarlandığı bu birimler hem ergonomiden uzak tasarımlarıyla hem de yöneldikleri alanın tanımsızlığı nedeniyle işlevsiz haldedirler. Bir yay oluşturacak şekilde yan yana sıralanan 10 sivri kemerli taş kapı ise meydanın kuzey tarafındaki sınırı oluşturmaktadır. Buradaki dekor kapı boyutları insan ölçeğine nazaran orantısız ölçüleriyle, tarihi şehir kapılarına atıf yapıldığını düşündürmekte ancak başarısız olmaktadır. Turistik kaygıyla alana asılan -ve toplumsal bellekteaskıda kalan- panolarda ise civardaki ilçeleri tanıtacak en klişe imgeler kullanılmıştır.

Gözün İktidarı ve Semboller Tartışması

Meydanın tarihi önemi ve stratejik konumundan dolayı tasarlanan bu yeni mekan bir fırsat olarak görülmüştür. Urfa kent kimliğini sürdürülebilir kılacak ancak yine bu birikime sadık kalacak form ve simgeler bütününün, toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirecek şekilde üretilmesi beklenmiştir. Rabia ismini destekleyen bazı STK temsilcileri tarafından gerçekleştirilen eylem[12] ise temsil ve anlam üzerinden yapılan tartışmaları meydana taşımıştır. Tasarıma dair doğrudan, doyurucu veçoğulcu bir eleştirel ortam oluşmamış olsa da meydanı oluşturan her bir tasarım ögesinin imlediğikod ve anlamlara ilişkin söylemlerin yeni bir gündem oluşturduğu söylenebilir.

Tartışmaların çoğunda mekanın toplumsallığı ve kimlik değeri sorgulanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde siyasalın sömürgeleştirme araçlarına sürekli maruz kalan alan, yenihaliyle de toplumu dışlamayı başarmıştır. Kamusallaşmasıyla sosyal kullanım olanaklarından mahrum bırakılan 'boşluk' bu kez mevcut tasarımıyla kullanılamaz haldedir. Yeni siyasal kimliği ve ergonomisi görünmez duvarlar oluşturur. Toplumun belli bir kesimini temsil eden siyasal bir tutuma indirgenir. Sadece yapısal müdahaleler değil, tasarlanan 'nesneler sistemi' de siyasalın sömürgeleştirme araçları olarak tanımlanabilir.[13] Özgürleşme ise, ancak mevcut ve potansiyel dinamiklerin alternatif sapmalarla yeni değerler üretmesini mümkün kılacak toplumsal ilişkilerle ilintilidir. Deleuze ve Guattari'ye göre ''toplumsal mekan, içinde oluşan ilişkilerden önce var olmaz; aksine mekan, içkin ilişkileri biçimleyen çizgilerin çizilmesiyle oluşturulur'' (Goodchild Philip, 2005, 17). Mekandaki nesne ve imgelerin birbirini etkilemesi, etkileşime girmesi ve yeniden yorumlanması ise heterojen koşullar içeren bir 'çokluk'ta mümkün olabilir. Ancak bu ''ilişkileri, kısır ve etkisiz kılan toplumsal ve kültürel bağlamlarından çekip çıkararak, bir şey üretebilen kurucu bir makine halinde toplanışı gerektirir'' (Goodchild Philip, 2005, 17).[14] ''Yalnızca şimdiye karşı kullanılarak özgül bir sezgi kazandırıldığında eski kavramlar, bir kez daha yaşama dönebilirler. Kavramlar, mutlak bir yersiz-yurtsuzlaşma düzeyinde yinelendiklerinde var olurlar sadece'' (Goodchild Philip, 2005, 22).[15] Yersiz-yurtsuzlaşma; bir hareketi, işlevi ifade eder ancak bu olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilemez. Sadece sonuçları itibari ile kavram ve düşüncelerin yeniden yurtlandırılabilmesi, çeşitlendirilebilmesi bakımından özgürleştirici bir edim olarak tanımlanabilir.[16]

Mimarlık ve kentsel tasarım uygulamalarında anlam arama, geçmişle bağlantı kurma, temsiller üzerinden üretim yapma arayışı ve anlayışı, yapılan tartışmaların niteliğini belirlemektedir. Toplumun sahip olduğu tarihi ve kültürel birikim, bilinçaltı normları

ISBN: 978-605-80820-1-4

oluşturan kodlar bütünü olarak tanımlanabilir. Her yeni düşünce pratiği ve müdahalesi bu kodlar üzerinden kendini doğrular ya da toplum tarafından dışlanır. Ancak bu ilişki rasyonel bir dayanağa sahip olmamakla beraber, tamamıyla sezgisel bir refleksle form üzerinden yürütülecek bir anlam üretimini tetikler. Bağlamından koparılan her nesne ve imge bundan nasibini alır, yeniden yurtlandırılır. Kentsel mekanın üretim ve tüketim ilişkilerini toplumsal hafıza üzerinden yorumlayan anlayış ise tasarlanan mekanı bu normlar üzerinden karakterize etmek ister. İster ekonomik ister bilişsel isterse mekansal olsun her türlü tüketimbiçimi söz konusu eyleyeni tanımlar. Tüketim ve arzulama biçimi bir kimlik meselesidir. Toplumsal sendromlara neden olan bu kimlik kaygısı kentsel birikim ile örtüşmediği düşünülen yapıt ve ürünler karşısında dışlama refleksi gösterir. Bilişsel olarak sindirilemeyen herhangi bir müdahale toplumun yaşam dünyasını tehdit eden büyük bir tehlike olarak mekanı sorunsallaştırır. Artık söz konusu olan imge ve ona ithaf edilen değerlerdir, nesnenin niteliği ve işlevi gölgede kalabilir, göz ardı edilebilir.Halbuki tasarlanan mekan yapısal olarak çok daha rahatsız edicidir. Ancak''bilinç sadece şu an olan şeyden etkilenmez, deneyimi kendi belleğimizin perspektifinden yaşarız. …Bellek, geliştirdiğimiz tüm alışkanlıkları ve uzlaşımları kaydetme ve koruma alanı olarak iş görür; kendisinin bir alışkanlık olmasının yanı sıra, alışkanlıkları ilişkilendiren vesentezleyen aşkın ilkedir de'' (Deleuze Gilles, 1969).[17]

Nesnelerin temsil biçimlerini eleştiren ve burada hiyerarşik bir şaşırtmanın söz konusu olduğunu söyleyen Zeynep Sayın'a göre; "imgeler nesneyi nesnenin kendisiyle değil, kendilerine özgü olan başka bir şeyle imledikleri için aslında bir varlığı değil, bir yokluğu dile getirirler'' (Sayın Zeynep, 1999, 23).[18] Meydandaki piramit ögesinin, geometrik bir nesne olarak algılanmayıp Firavun imgesiyle ilişkilendirilmesi buna örneklendirilebilinir (Şekil 9). Urfa halkı için Firavun imgesi baskı ve zulüm gibi iktidar yöntemlerini temsil ederken Nemrudi dönemi çağrıştırmakta ve bu imgeyle sürekli karşılaşan toplumda rahatsızlık uyandırmaktadır. Nitekim piramit eleştirisi biçimsel imkanlarından ziyade sosyo-siyasal hassasiyetler üzerinden eleştirilere konu olmuştur.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. Meydanın Doğu cephesinde yerleştirilen piramidal örtü ögeleri, haberciniz.biz, 2014.

Bir resim olarak algılanan meydanın her bir parçası, "Firavun dönemini çağrıştırıyor" denildiği anda geçmişe dair "o" imgeyi canlandırır. Nesne imgeyle ayrılmayacak şekilde bütünleşir ve içselleşir. Nitekim aşkınlığın bir imgelemi olarak varlık kazanır ve yüceltilir. Nesne, artık beyaza boyalı hafif metal bir örtü değil; çok daha önemli ve tehlikeli bir şeydir. Böylece onu ortadan kaldırmak ve yıkmak, o döneme ait izlerin de tamamen ortadan kaldırılacağı, 'baskının' sonlandırılacağı yanılsamasını yaratır. Piramit örtünün etrafındaki kısmi yeşil düzenleme bile geçmişle ilişkilendirilir. Oradan geçenleri rahatlatmaz, güvende hissettirmez. Meydanın merkezini vurgulayan sekiz köşeli yıldız sembolü bile dekoratif bir zemin ögesi olarak görülmez, Yahudiliği çağrıştıran dini bir imge olarak yorumlanır (Şekil 10).

Şekil 10. Merkezdeki sekiz köşeli yıldız sembolü, Taş kapılar ve Sağlık Ocağı,urfafanatik.com, 2014.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Geçmişin bir bütün olarak ele alınmadığı için toplumda psikolojik saplantılar doğurduğunu ifade eden Ekinci'ye göre Urfa bu travmayı yaşamaktadır. Zemindeki sekiz köşeli yıldızın Yahudilik inancıyla ilişkilendirilmesi üzerine Abdullah Ekinci, "hayatımızdan üçgenleri, dörtgenleri, daireleri, yıldızları, güneşleri geçmişte farklı anlamlar yüklendiği için çıkarmak, ne kadar rasyoneldir?" diye tepki göstermiş ve bu sembolü, "İslamiyet'in Sekiz İlkesi" çerçevesinde açıklamıştır: "Selçuklu kültür ve sanatının temel figürlerinden biri olan sekiz köşeli yıldız, Ortadoğu'da bulunan eski medeniyetlerde ve İslam dünyasında yaygın olarak kullanılmıştır. Sayı biliminde sekiz, cenneti anlatır. Ayrıca İslamiyet'in sekiz esası; 'sekiz cennet kapısı' ya da sekiz köşeli yıldızın da sekiz cenneti simgelediği belirtilir."[19]

Şekil 11. Batı cephesindeki panolar, Zemzem Taşgüzen, 2014.

Meydanın Batı cephesini bir uçtan öteki uca kaplayan dev turistik panolara ise merkeze bağlı ilçelere ait meşhur ürün ve tarihi yapıları tanıtacak imgeler yerleştirilmiştir (Şekil 11). Tanıtım amacıyla kullanılmalarına rağmen etkili ve özgün bir kurgudan yoksun olan bu görsellerin hem ait oldukları yerler hem de birbirleriyle olan ilişkileri zayıf kalmış; mekan kitschleştirilmiştir. Zorlama bir eklektik çabayla bu panoların hemen önüne yerleştirilen'Atatürk heykeli', 'Atış Topu' ve 'Taş Kapılar' arasındaki kompozisyon ise bunu destekler niteliktedir.Tüm çokluk ve aslında yokluk bir dekor izlenimi yaratır. Birbirinden bağımsız ve kopuk tüm imge ve biçimler sanki sadece orada olmuş olmaları için yerleştirilmiş gibidir. Mevcudiyetleri arasında ne tarihi ne anlamsal ne de işlevsel herhangi bir ilişki bulunmamakta; her bir öge birbirinden bağımsız zaman ve mekanlara gönderme yapmaktadır. Dekordaki her form ve nesne tasarlanan mekanın kullanım imkanlarını örgütlerken fondaki imgeler belli bir ideolojinin temsil araçları olarak kullanılır. Ancak bu mesaj ve imkandan yoksun olan proje hem egemen tarih bilgisini manipüle ederek yeniden üretmiş hem de yeni morfolojik yapısıyla olası tüm nitelikli kullanım imkanlarının tüketilmesine neden olmuştur. Tarihin farklı dönemleriyle ilişkilendirilerek değer atfedilen ancak bağlamından koparıldığı ve işlevsiz hale getirildiği için eğreti duran bir formlar yığınıdır artıktopluma sunulan.Tartışma genelinin bu çerçevede geliştiği Topçu Meydanı Projesi için kimse kapıların ya da diğer yapıların varlığını sorgulamaz. Çağdaş toplumsal yaşam ve mekan kavrayışıyla örtüşmeyen Taş Kapıların neden bu meydanda olduğunun bir önemi yoktur. Önemli olan kapıların neyi temsil ettiği ve bakışa neyi sunduğudur. Temsil ettiği şey ne kadar önemliyse o kadar önemli olabilir, ne kadar heybetliyse o kadar

ISBN: 978-605-80820-1-4

heybetli görünebilir. Bunun, güncel ve gerçek boyutlarıyla ise ilgisi yoktur. Zihindeki resmin boyutlarıyla ilgisi olabilir ancak.

Şekil 12. Rabia Meydanı, Elif Ebru Yılmaz, Haziran 2018.

Tüm bu müdahale ve gelişmelerden sonra Rabia Meydanı 2017 yılında, yeniden bir şantiye alanına dönüşmüştür. Merkezdeki sekiz köşeli yıldız sembolü ve panolar kaldırılmış, piramidal metal örtüler yerini ahşap gölgeliklere bırakmıştır (Şekil 12). Resmiyette 'Rabia' olarak adlandırılan alana önerilen zemin altı otoparkın ise'Topçu Meydanı' ismiyle hizmet veriyor olması ayrıca ironiktir.

Sonuç

> *''Bir imge bizi tutsak almıştı. Ve dışına çıkamıyorduk, çünkü dilimizde yatıyordu ve dil onu acımasızca tekrar eder gibi görünüyordu.''*
>
> Ludwig Wittgenstein

Kent olgusu ve dokusunu yorumlamaya çalışan morfolojik ilginin temelinde; aslında, mekân, zaman ve uzam nosyonları arasındaki organik ilişkileri tanımlama arzusu vardır. Tasarlanan her mekân stratejik olarak toplumsal algı ve pratikleri örgütler; 'şeylerin' temini, düzenlenişi ve kullanımı gündelik yaşamı kurgular. Kentin fizyolojik örüntüsü siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel kaygılar etrafında şekillenirken; anlamsal düzeyde toplum oluş, ortak bilgi üretimi ve zaman deneyimini gerektirir. Ancak bu tarihi birikim, bilişsel bir bütünlük yanılsaması yaratır. Deleuze'e göre ''bireyler, toplumsal olarak kurulmuş içgüdülerin bir yinelenmesine mahkum edilir.''[20] Bu yinelemeden kaynaklanan gerilim, tasarlanan mekanı eyleyen zihinlerdeki algılama biçimlerini de sorunsallaştırır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Yaklaşık yüz yıllık tarihi içerisinde kolektif eylemlerle kimlik kazanan ancak siyasal tarafından farklı sömürgeleştirme araçlarına maruz kalan alanın, yakın tarihte kurum binalarının yıkılmasıyla yerel yönetim ve toplum arasında öncelikle semboller üzerinden

gelişen bir diyaloga neden olması kritiktir.Bu durumun çok yönlü bir okumayı gerektirmesi, bütün eyleyenleri, söylem üreten ve/veya tamamen seyirci kalan bireyleri kapsayan bir toplama varması, tasarımın sadecefiziksel analiziyleparantezin kapanmayacağını vurgularken tartışılmasını değerli kılar. Mekana dair yapılan tartışmaların ise mekanın toplumsallığı üzerinden yürütülmesi ayrıca umut vadedicidir. Ancak tasarımın pragmatik tarafının toplumsal beklentilere nazaran zayıf kalması, gücün simgeleşmesine yönelik bir iddiaya araç olması, tartışmanın başat ideolojilik değerlerle yüceltilmesi ve tek bir düzleme çekilmesi önerilen mekanın dramatik sonuçlarıdır. Mekandaki nesneler sisteminin toplumsal belleği uyarmasıyla ortaya çıkan söylemler, tasarımın niteliğine dair eleştirileri gölgede bırakmıştır. Süreç dahilinde ortaya çıkan yazılı ve sözel tepkiler, güçlü bir eylemlilik haline dönüşmemiş; tekil ve kişisel olarak yalnızlaştırılmış olsa da kamuoyunda bir farkındalık ve hareketlilik yaratması bakımından önemlidir. Bu minvalde gelişen dinamiklerleçalışmaya konu olan Topçu Meydanı'nın, tarihsel süreç içerisinde maruz kaldığı müdahalelerin çeşit ve niteliği,bu müdahalelerin neden olduğu pratiklerle beraber okunduğunda parçaların toplamından fazlasını ifade edecek marjinal bir mekansallığa doğru evrileceğini işaret etmektedir.

> *"Biçimler kataloğunun sonu yok: her biçim kendi kentini buluncaya kadar hep yeni kentler doğacak. Biçimler alternatiflerini tüketip dağıldıklarında başlar kentlerin sonu."*
>
> Italo Calvino

Kaynaklar

Calvino, I. (2014). *Görünmez Kentler,* Çev. Işıl Saatçıoğlu, YKY Yay., 179.

Ekinci, A. (2018). *Osmanlı Urfası,* Cilt-I, Urfa Okulu Yay., 43, 92.

Goodchild, P. (2005). *Deleuze & Guattari Arzu Politikasına Giriş,* Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., 17, 22, 52.

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi,* Çev. Işık Ergüden, Sel Yay., 13, 25.

Lefebvre, H. (2015).*Kentsel Devrim,* Çev. Selim Sezer, Sel Yay., 22-24.

Sayın, Z. (1999). *Mithat Şen ve Beden Yazısı.* Kaknüs Yay., 256, 23.

Zourabichvili, F. (2011). *Deleuze Sözlüğü,* Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Say Yay., 169-173.

Çevrimiçi Online Kaynaklar

Topçu Meydanı Neden Kuruldu? (2014). (http://www.urfahaber24.com/sanliurfa/topcu-meydani-neden-kuruldu-h15269.html). Erişim Tarihi: 16. 05. 2018.

Urfa'da Meydan Tartışmaları Bitmek Bilmiyor (2016). (https://www.haberler.com/urfa-da-meydan-tartismalari-bitmek-bilmiyor-8556482-haberi/) Erişim Tarihi: 30.05.2018.

Topçu Meydanı İki Yıl Dayanabildi (2017). (http://www.urfanatik.com/sanliurfa/topcu-meydani-2-yil-dayanabildi-h69248.html). Erişim Tarihi: 13.06.2018.

Semboller Üzerinden Meydan Savaşı (2014). (http://www.gazeteipekyol.com/arsiv/semboller-uzerinden-meydan-savasi-13133.html). Erişim Tarihi: 10.05.2018.

ISBN: 978-605-80820-1-4

[1] Bkz. Abdullah Ekinci, Osmanlı Urfası, Cilt 1, Birinci Bölüm, Yavuz Sultan Selim Döneminde Urfa'nın İdari Taksimatı Makalesi, Zeki Tekin, İstanbul, 2018 s.43.

[2] Urfa'da tanınmış mesire alanlarının çoğu çam ağaçlarının yoğunluğu nedeniyle 'Çamlık' ismiyle anılmaktadır. Örneğin; Şehitlik Çamlık, Valilik Çamlık.

[3] Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Valilik, İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve ŞURKAV'da alanın tarihine dair resmi hiçbir belgeye ulaşılamamıştır.

[4] Henri Lefebvre, Mekanın Üretimi, Çev. Işık Ergüden, Sel Yay., İstanbul, 2014, s.13.

[5] Henri Lefebvre, Mekanın Üretimi, Çev. Işık Ergüden, Sel Yay., İstanbul, 2014, s.25.

[6] Şanlıurfa Kent Konseyi eski başkanı Yusuf Sabri Dişli, meydanın kentsel tasarım projesiyle ilgili "iki alan arasında organik ilişki kurulması yönünde bir beklenti olduğunu" ve bunun Kent Konseyi Gazetesinde vurgulandığını belirtti. (Yusuf Sabri Dişli, kişisel görüşme, Mayıs 2018).

[7] "Topçu Meydanı Neden Kuruldu?" kaynak: http://www.urfahaber24.com/sanliurfa/topcu-meydani-neden-kuruldu-h15269.html (erişim tarihi: 16.05.2018).

[8] "Urfa'da Meydan Tartışmaları Bitmek Bilmiyor" kaynak: https://www.sondakika.com/haber/haber-urfa-da-meydan-tartismalari-bitmek-bilmiyor-8556482/ (erişim tarihi: 30.05.2018).

[9] change.com imza kampanyası ve Kent Konseyi gazetesi.

[10] Urfa'da, Topçu Meydanı civarında doğan ve yaşayan insanlar 'Topçu Meydanı şeniği (halkı)' olarak tanımlanır.

[11] 'Topçu Meydanı iki yıl dayanabildi' Kaynak:http://www.urfanatik.com/sanliurfa/topcu-meydani-2-yil-dayanabildi-h69248.html (erişim tarihi: 13.06.2018).

[12] Şubat 2014 yılında Topçu Meydanı'nda toplanan çeşitli STK üyelerinden oluşan yaklaşık 50 kişinin yaptığı eylem. "Semboller Üzerinden Meydan Savaşı" kaynak: http://www.gazeteipekyol.com/arsiv/semboller-uzerinden-meydan-savasi-13133.html (erişim tarihi: 10.05.2018).

[13] Bkz. Henri Lefebvre, Kentsel Devrim, Çev. Selim Sezer, Sel Yay., İstanbul, 2015, s.22-25.

[14] Philip Goodchild, Deleuze&Guattari Arzu Politikasına Giriş, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.17.

[15] Philip Goodchild, Deleuze&Guattari Arzu Politikasına Giriş, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.22.

[16] Bkz. François Zourabichvili, Deleuze Sözlüğü, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Say Yay., İstanbul, 169-173.

[17] Aktaran Philip Goodchild, Deleuze&Guattari Arzu Politikasına Giriş, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.52, The Logic of Sense, 1969.

[18] Zeynep Sayın, Mithat Şen ve Beden Yazısı, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s.23.

[19] Abdullah Ekinci, Semboller Üzerinden Meydan Savaşı (2014). (http://www.gazeteipekyol.com/arsiv/semboller-uzerinden-meydan-savasi-13133.html). Erişim Tarihi: 10.05.2018.

[20] Aktaran Philip Goodchild, Deleuze&Guattari Arzu Politikasına Giriş, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, sf.54, Bergsonism, 1966.